
MAGYARORSZÁG
AZ ELSŐ
VILÁGHÁBORÚBAN

LEXIKON A-Zs

PETIT REAL Könyvkiadó

MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

LEXIKON A-Zs

**UNGARN IM ERSTEN WELTKRIEG
HUNGARY IN THE FIRST WORLD WAR
UNGHERIA NELLA PRIMA GUERRA MONDIALE
LA HONGRIE PENDANT PREMIÈRE GUERRA MONDIALE
UNGARIA ÎN CEL DE AL PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
ВЕНГРИЯ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ**

MAGYARORSZÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

LEXIKON A–Zs

Főszerkesztő Szijj Jolán
Szerkesztő Ravasz István

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000522204

PETIT REAL Könyvkiadó,
Budapest, 2000

Megjelent: 1. Hadtudományi lexikon I–II.
2. Magyarország a második világháborúban
3. **Magyarország az első világháborúban**
Előkészületben: 4. Magyarország 1945–1956

A lexikon anyaga nagyrészt
a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete,
a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkatársainak közreműködésével készült.

Főszerkesztő: © Szijj Jolán, dr., főtanácsos, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója
Szerkesztő: © Ravasz István alezredes, PhD, a hadtudomány kandidátusa,
hadtörténész-muzeológus, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum osztályvezetője
Lektor: Sárhidai Gyula okleveles mérnök, a Haditechnikai Intézet
tudományos munkatársa, a Haditechnika szerkesztője,
Sipos Péter, a történelemtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója, címzetes egyetemi tanár
Szerzők: © Jegyzék szerint

Olvasószerkesztő: Sági Sz. Gábor
Szerkesztő-manager: Varga József alezredes, a hadtudomány kandidátusa,
a Hadtörténeti Intézet és Múzeum osztályvezetője
A fényképeket a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának anyagából válogatta:
Bánffyné Kalavszky Györgyi gyűjteményvezető főmuzeológus,
a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum vezetője;
kiegészítve Domokos József magángyűjteményéből
Képfeldolgozás: Karkus László, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum időszaki munkatársa;
Ravasz István; Főnix Grafikai Stúdió
Térképfeldolgozás: Ravasz István
Illusztráció: © Kálmánchey András, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa
Gépbe írás: Oláh Annamária, Rác Ágnes
Nyomdai előkészítés: Ravasz István

Kiadja: © PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest, 2000
H-1439 Budapest, Pf. 707
Felelős vezető: Szakály Gábor

ISBN 963 9267 01 5

Minden jog fenntartva. Sokszorosítás, audiovizuális vagy számítógépes másolatkészítés, nyilvános előadás, rádió- és televízióadás, idegen nyelvre fordítás kizárólag a kiadó hozzájárulásával

Készült: B/5 formátumban, 53 nyomdai íven, 1000 példányban

Készült: DANÁR Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Dancsó Árpád

Printed in Hungary

Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Könyvtár
Közp. naplő 22/962/2000.....SZ
YK naplő 5613/2000.....SZ

A SZÓCIKKEK SZERZŐI

(a szócikkek után található monogram szerinti ábécérendben)

- BB** – Bohus Beatrix, a HTK könyvtárosa
- BC** – Bacsoni Tamás százados, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- BCs** – Babucs Zoltán, a HTM gyűjteményvezető muzeológusa
- BE** – Béres Endre mérnök alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE egyetemi adjunktusa
- BK** – Bakos Katalin, az ELTE BTK egyetemi hallgatója
- BO** – Bogyirka Emil, dr., a Pestszenterzsébeti Múzeum igazgatója
- BN** – Bencze László, a történelemtudomány doktora, a HI ny. osztályvezetője
- BS** – Bene János, dr., a nyíregyházi Jósza András Múzeum főmuzeológusa
- BT** – Balla Tibor őrnagy, PhD, a HI tudományos főmunkatársa
- BU** – Bús János alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a HIM Központi Irattár igazgatója
- BZ** – Bognár Zalán, a HL volt levéltárosa, gimnáziumi tanár, a KGRE oktatója
- CsI** – Csáky Imre őrnagy, a ZMNE egyetemi adjunktusa, címertani szakértő
- CsK** – Csonkaréti Károly, haditengerészeti-történelmi szakértő
- DJ** – Domokos József ny. alezredes, archontológiai szakértő
- DS** – Décsey Sándor, a HTM segédmuzeológusa
- ÉM** – Éder Miklós ny. ezredes, páncélos haditechnika-történelmi szakértő
- FGy** – Farkas Gyöngyi tanácsos, a HL főlevéltárosa
- FL** – Friedery László, az olasz–magyar Isonzo Baráti Kör magyar társelnöke
- GD** – Gajdó Tamás, a Veszprémi Egyetem Színháztudományi Tanszék tanársegéde
- GJ** – Gergely Jenő, a történelemtudomány doktora, az ELTE BTK tanszékvezető egyetemi tanára
- HE** – Hegedűs Ernő repülő hadnagy
- HI** – Halász Iván, az ELTE BTK egyetemi hallgatója
- IP** – Illésfalvi Péter, a HTM Fotóarchívum tudományos munkatársa
- JJ** – Jakus János, dr., alezredes, a Magyar Honvédség Vezérkara munkatársa
- KA** – Kreutzer Andrea könyvtáros, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- KE** – Keresztes Lajos, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanársegéde
- KG** – Kiss Gábor főhadnagy, a HL főlevéltárosa
- KGy** – Bánffyné Kalavszki Györgyi főtanácsos, a HTM Fotóarchívum vezetője
- KIG** – Kiss István Géza mérnök alezredes, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- KO** – Csákváryné Kottra Györgyi tancsos, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- KV** – Kovács Vilmos őrnagy, a hadtudomány kandidátusa, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- LGy** – Laborc György Péter magángyűjtő, egyenruha-történelmi és vexillológiai szakértő
- LJ** – Lugosi József ezredes, a hadtudomány kandidátusa, muzeológus fegyvertörténész, a HTM főigazgatója
- MÁ** – Makai Ágnes főtanácsos, dr., történész-muzeológus, numizmatikus, a HTM főosztályvezetője
- MG** – Mátyássy Gabriella, a HTM forestaurátora
- OS** – Opál Sándor ny. rendőr alezredes, a hadtudomány kandidátusa, rendvédelem-történelmi szakértő
- PÁ** – Pogány Ágnes, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem docense
- PF** – Pollmann Ferenc, dr., a HI tudományos főmunkatársa
- PGy** – Popély Gyula, dr., a pozsonyi magyar gimnázium tanára
- PI** – Pataky Iván ny. ezredes, a hadtudomány kandidátusa, katonai repüléstörténelmi szakértő
- RA** – Ries András, dr., a HTM munkatársa, katonai egészségügy-történelmi szakértő

- RD** – Ravasz Dezső, ny. gimnáziumi tanár ☞
- RI** – Ravasz István alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a HTM hadtörténész-muzeológusa
- RR** – Rákóczy Rozália, dr., a HTM ny. gyűjteményvezető főmuzeológusa
- SA** – Ságvári György főtanácsos, a hadtudomány kandidátusa, a HTM gyűjteményvezető főmuzeológusa
- SÄ** – Schäffer József, a HL volt levéltárosa
- SE** – Seres Attila, az ELTE BTK egyetemi hallgatója
- SG** – Sallay Gergely, a KGRE BTK egyetemi hallgatója
- SGy** – Sárhidai Gyula okleveles mérnök, a Haditechnikai Intézet tudományos munkatársa, a Haditechnika szerkesztője
- SJ** – Suba János őrnagy, dr., a HTT térképtörténésze
- SP** – Sipos Péter, a történelemtudomány doktora, a TTI tudományos tanácsadója, címzetes egyetemi tanár
- SzA** – Szántó Mihály ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE tanszékvezető egyetemi tanára
- SzAF** – Szabó A. Ferenc ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE tanszékvezető egyetemi tanára
- SzB** – Szabó József alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE egyetemi docense
- SzE** – Szoleczky Emese tanácsos, a HTM adat- és kéziratár-vezető főmuzeológusa főosztályvezető
- SzH** – „Szolnok” Magyar Királyi Honvéd Hagyományörző Alapítvány
- SzJ** – Szijj Jolán, dr., főtanácsos, a HL igazgatója
- SzL** – Szögi László, a történelemtudomány kandidátusa, az ELTE Egyetemi Könyvtár igazgatója
- SzN** – Számvéber Norbert, a HL levéltárosa
- SzP** – Szabó Péter, a hadtudomány kandidátusa, a HI osztályvezetője
- SzPJ** – Szigethy-Piros János, a HIM tudományos munkatársa
- SzR** – Szabó Eszter, katonai jogtörténeti szakértő
- SzS** – Szakály Sándor, a történelemtudomány kandidátusa, a HIM megbízott főigazgatója
- SzY** – Szendi István alezredes, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE egyetemi adjunktusa
- TJ** – Takács M. József, történész-műfordító
- UK** – Ungváry Krisztián, PhD, történész
- VG** – Vörös Géza, az ELTE BTK egyetemi hallgatója
- VGy** – Vargyai Gyula, a történelemtudomány doktora, az ELTE BTK egyetemi tanára
- VJ** – Varga József, a hadtudomány kandidátusa, a HIM osztályvezetője
- WL** – Winkler László, katonai repüléstörténeti szakértő
- ZJ** – Zachar József ezredes, a történelemtudomány doktora, a HIM főigazgatójának ny. tudományos helyettese

A betűszavak feloldása a szerzők és közreműködők listájában:

BTK	– Bölcsészettudományi Kar	HTT	– Hadtörténelmi Térképtár
ELTE	– Eötvös Loránd Tudományegyetem	KGRE	– Károli Gáspár Református Egyetem
HI	– Hadtörténeti Intézet	TTI	– Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
HIM	– Hadtörténeti Intézet és Múzeum	ZMNE	– Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem
HL	– Hadtörténelmi Levéltár		
HTK	– Hadtörténeti Könyvtár		
HTM	– Hadtörténeti Múzeum		

TARTALOMJEGYZÉK

A lexikon használata	8
Támogatók jegyzéke	10
Rövidítések jegyzéke	11
Beköszöntő	15
Előszó	17
Szócikkek	22
A	22
B	51
C, Cs	98
D	122
E	139
F	167
G, Gy	198
H	218
I, J	306
K	321
L	401
M	441
N, Ny	484
O, Ö	507
P, Q	530
R	561
S, Sz	603
T, Ty	648
U, Ü	696
V, W	704
Z, Zs	737
Táblázatok jegyzéke	742
Térképek jegyzéke	794
Kronológia	795
1914-ig	795
1914	799
1915	802
1916	804
1917	806
1918	809
1919	819
1920-tól	829
Bibliográfia	835
Tárgykörmutató	845

A LEXIKON HASZNÁLATA

Nem könnyű egy lexikon megszerkesztése. A nehézségek közül csak az egyik a tömörítés és rövidítés, illetve az érthetőség optimumának megtalálása. Ez a törekvés vezetett el a következőkhöz.

1. Rövidítések: számuk észrevehetően nagyobb, mint az általában szokásos. A Magyar Helyesírási Szabályzat lehetővé teszi, hogy a szokványos eljárásokkal alkotottakon túl a szaktudományok különleges rövidítéseket és jeleket alkalmazhassanak. Nem egy rövidítés többféle értelmet hordoz. Az *alapszó* minden esetben ugyanaz, az azonos rövidítés annak ragozott, képzett alakjait vagy változatait jelöli. A leggyakoribb az „-i” képző elhagyása a rövidítésben, ilyen például a kat. (katona, katonai), a változatokat illetően pedig álljon itt a dem. (demokrácia, demokrata, demokratikus) példa. A dátumok és a katonai alakulatok nem teljesen szabályos (szóköz nélküli) rövidítése a helytakarékossgát szolgálja. Ugyanezért áll az évszámok között nagyköjtjel, például 1914–1915 (1914 és 1915 helyett). A Magyar Helyesírási Szabályzat szerint a ponttal írt rövidítések mellől a pont elhagyható, ha szótárban, lexikonban nagy tömegben fordulnak elő. E lehetőséggel élünk a toldalékok csatolásakor, ilyen például a m-ok (magyarok), valamint a több szóból alkotott rövidítések egybeírásakor, mint a kmsz. (korabeli meghatározás szerint) vagy a dv. (demarkációs vonal). A mondatban elfoglalt helyétől és a szó jellegétől függően egyazon rövidítés kezdődhet nagy- vagy kisbetűvel, például Ak. vagy ak. (akadémia). Esetenként a nagy- vagy a kisbetűs írás nem azonos szavakat rövidít, ezeket a *Rövidítések jegyzéke* külön-külön megadja, például BM és bm. (Belügyminisztérium és belügyminiszter). Az ország- és a helységnevek rövidítésében az „-i” toldalékos melléknévi forma esetén – rendhagyóan – nagy kezdőbetűt használunk, ilyen például a Mo-i vagy a Bp-i (magyarországi, budapesti). Léteznek csak egyetlen szóikkben alkalmazott rövidítések, ezeket az alapszó első előfordulása után zárójelben találhatja meg az Olvasó, például Belgrád (B.). A lexikonban önálló rövidítési rendszer állított fel, amely nem mindenben azonos a Honvédségben akkor és ma használt hivatalos rövidítési rendszerrel.

2. Helységnevek: az Olvasó alapvetően azzal a formával találkozik, amely az adott időpontban az adott állam helységnévtárában *hivatalos* volt. A korabeli és mai térképeken való visszakéreshetőség érdekében több esetben szerepelnek az adott helység nevének más nyelvekben használatos változatai is <zárójelben>. Minden helységnevet a *Bibliográfiában* említett *Gyalay-lexikon* alapján adtunk meg.

3. Címszavak: a teljes hosszúságú hivatalos megnevezés, a megnevezés változata(i) vagy a más nyelvű megnevezés(ek) magában a címszóban megtalálhat(ók) <zárójelben>. Személyeknél találkozhat az Olvasó a névváltoztatás előtti eredeti személynévvel is.

4. Tárgykörmutató: terjedelmi okokból nem található a lexikonban *név-, helység-,* illetve *tárgymutató*. Ezt a hiányt kívánja pótolni, legalább részlegesen, a tárgykörmutató, amely témakörök szerint csoportosítja az egyes szócikkek szerzői monogram után található sorszámát.

5. Monogram: minden szócikk végén található. Ezek alapján az Olvasó azonosíthatja az egyes szócikkek *szerzőjét* (szerzőit). Azonos kezdőbetűvel rendelkező szerzők esetén a vezetéknev első kettő betűje adja a monogramot, három vagy több ilyen szerző esetén a monogram eltérő is lehet.

6. Szerzők: e lexikon nyomdába adásakor meglévő legmagasabb tudományos fokozatát, címét, illetve jelenlegi és (esetenként) kéziratuk szerkesztőségnek való leadásakor elfoglalt státuszát a lexikon első lapjain megadott *szerzői lista* tartalmazza. Ebben feltüntették az egyetemi doktori címeket is.

7. Bevezdés: a lexikonokban általában nem kezdődnek külön sorban. Ahol a szerzők kéziratában új bevezdés kezdődtek, ott az Olvasó *gondolatjel* talál. Ez indokolja, hogy (a félreértések elkerülése végett) a helységnevek között gondolatjel helyett kötőjel szerepel.

8. Utalások: két típusát használjuk e lexikonban. Egyfelől a címszavak *ábécérendjébe* építettük be, ahol az Olvasó által keresett tárgy ugyanolyan vastag betűvel szedett, mint a címszavak, s hogy mely *szócikket* kell fellapoznia, azt utaló nyíl utáni → *dőlt betűs szöveg* jelzi, ami megegyezik a fellapozandó *címszóval*. Amennyiben több ilyen utalás követi egymást, terjedelmi okból közöttük nem hagytunk üres sort. Másfelől az egyes szócikkeken belül minden olyan kifejezés utaló nyíllal ellátott és dőlt betűvel szedett, amelyről → *külön szócikk* található a lexikonban. Ez azt is jelenti, hogy ha az

Olvasó valamely adatot nem talál meg az éppen olvasott szócikkben, akkor azt terjedelmi okból az utalt szócikk egyikében fogja megjelölni. Kivételt képeznek az országok és a történeti tartományok nevei. Amennyiben az adott szócikkből adatkeresés céljából nem szükséges megkeresni az említett ország vagy történeti tartomány szócikkét, akkor a helytakarékosság okán az Olvasó csak rövidítésével találkozhat, s nem utalásával, pl. →*Magyarország* helyett *Mo*.

9. Címszó: kétszer vagy többször egy adott szócikkben nem található meg. A szövegben a címszó ismétlődéseit ~ jel helyettesíti, ugyancsak terjedelmi okból. A címszó a közvetlenül utána álló definícióval alkot egy mondatot, ez magyarázza, hogy minden esetben nagy kezdőbetűvel írjuk.

10. Adatok: a szerzők igyekeztek a legújabb kutatási eredményekre támaszkodni. Ennek következtében nem egy esetben az Olvasó olyan konkrétumokkal találkozhat, amelyeket illetően korábban megjelent munkákban más adatokat olvashatott. Nem egy olyan adat van a lexikonban, amely kifejezetten az adott szerző saját kutatási eredményei alapján került be a kötetbe, s itt, e lexikonban publikáltatik *első ízben*. Az is előfordulhat, hogy a jövőben megjelenő munkák – az ezután zajló kutatások eredményeképpen – újabb, az ezen lexikonban található egyes adatokat módosító konkrétumokat tartalmaznak majd. A tudomány már csak ilyen.

11. ABC-rend: az ábécérend (a külföldi Olvasó kedvéért a címben „ABC-rend”) vonatkozásában a könyvtári katalogizálás szabályait alkalmaztuk. Ez azt jelenti, hogy az alap- és ékezetes betűk (a-á, e-é, i-í, o-ó, ő-ő, u-ú, ü-ü) nincsenek megkülönböztetve, sorrendileg nem alkotnak külön egységeket. A sorrendiséget természetesen a szoros *magyar ábécé* adja. Ettől egyetlen esetben tértünk el a szerkesztés során. A könnyebb visszakereshetőség érdekében egy csoportba vettük (és soroltuk azon belül ábécérendbe) a nemzetnévvel kezdődő címszavakat, majd azokat követik (egy csoportban és ábécérendben) az országnévvle kezdődő címszavak. Ilyen például a „magyar-”, „Magyarország-”.

12. Kronológia: a lexikonban bő időrendi tábla található. Ebben a Magyarország területén történt események *álló betűtípussal* szedettek, szintúgy a külföldi területeken magyarok által (is) végrehajtott cselekvések vagy a kifejezetten magyar vonatkozásokat (is) hordozó történések. Az inkább egyetemes történeti kategóriába sorolható események *dőlt betűvel* szerepelnek. A kronológia egyúttal tartalmazza mindazon egyetemes történeti eseményeket, amelyekről – egyrészt a lexikon alapvetően magyar történeti jellege miatt, másrészt terjedelmi okokból – nem készült külön szócikk.

13. Magyarország területe: minden esetben az vétetett alapul, hogy az *adott időpontban* hol húzódtak a Magyar Királyság államhatárai.

14. Térképek: nélkül nem lehetne követni a hadieseményeket. A mellékelt térképek korabeliek vagy nem sokkal az első világháború után készültek. Minőségük egyes esetekben ezért hagyhat kívánni valót maga után, illetve a rajtuk szereplő írásmód ezért tűnhet esetenként szokatlannak.

15. Részterületek: vannak, amelyeket lexikálisan már feldolgoztak. Ezeket nem fejtettük ki részletesen, noha a szerzők és a szerkesztők fontosaknak tartják azokat. Az ismétlés nem célunk.

16. Időszámítás: az egységesség, illetve az Olvasó számára a követhetővé tétel érdekében mindenütt a Gergely-naptár szerinti időadatok alkalmaztatnak. A korabeli orosz időpont-megjelölésekben használatos Julián-naptár szerinti adatok áttétettek Gergely-naptár szerintire.

17. Időhatár: a lexikon kitekintést nyújt 1914 előttre és 1918 utánra egyaránt. Az előbbit az magyarázza, hogy bizonyos előzmények ismerete nélkül a lexikon törzsadatainak egy része nem volna érthető az Olvasó számára. Ilyen előzmény-szócikk pl. a „Koalíciók kialakulása” vagy a „Balkán-háborúk”. Az 1918 utáni anyagok felvétele a lexikonba kettős okkal történt. Egyfelől bekerülésük célja a háborút közvetlen követő köztársaság, majd kommün, végül a Magyar Királyság restaurálása időszakának bemutatása a teljesség igényével az új kutatási eredmények fényében. Másfelől az 1921 utáni anyagok mintegy hidat teremtenek a korábban megjelent *Magyarország a második világháborúban* című lexikonhoz, amellyel e mostani kötet egyfajta sorozatot képez.

Budapest, 2000. június 24.

DR. RAVASZ ISTVÁN szerkesztő

TÁMOGATÓK

**Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma**

Magyar Könyv Alapítvány

Befektetési és Kereskedelmi Kft.

Honvédelmi Minisztérium
Elektronikai, Logisztikai és Vagyongazdálkodási Rt. Vagyongazdálkodási
Igazgatóság

ARNITEL
Rádiótechnikai, Ipari és Kereskedelmi Kft.

Központi Fizikai Kutató Intézet
Számítástechnikai Rt.

Zwack, Peter B., US-Lt.Col.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A	Armee (hadsereg)	cs.kir.	császári-királyi (kaiserliche-königliche k.k.)
á.	ágyú(s)	cső.	csendőr(i)
Agr.	Armeegruppe (hadseregcsoport)	Cssl.	Csehszlovákia
Agr.kdo.	Armeegruppenkommando (hadseregcsoport-parancsnokság)	csszl.	csehszlovák
AH	Antant-hatalmak	csvad.	császárvadász
A.kdo.	Armeekommando (hadsereg-parancsnokság)	D	dél
Ak.	Akadémia (mint konkrét intézmény)	dd.	dandár
ak.	akadémia(i)	dec.	december
alez.	alezredes	dem.	demokrácia, demokrata, demokratikus
alhdgy.	alhadnagy	dg.	dragonyos
ált.	általában, általános(an)	dipl.	diplomácia(i)
altbgy.	altábornagy	dszl.	délszláv
alti.	altiszt(i)	dv.	demarkációs vonal
altngy.	altengernagy	É	észak
am.	amerikai	elg.	ellenség(es)
ang.	angol	ellenforr.	ellenforradalom, ellenforradalmi
AOK	Armeeoberkommando (hadsereg-főparancsnokság)	eltngy.	ellentengernagy
ápr.	április	ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
árk.	árkász	Eu.	Európa
Au.	Ausztria	eü.	egészségügy(i)
aug.	augusztus	ev.	evangélikus
av.	aknavető(s)	exp.	expedíciós (haderő)
Bg.	Bulgária	ezd.	ezred
bg.	bolgár	ezds.	ezredes
BH	Bosznia–Hercegovina(i)	F.	front (orosz hadseregcsoport)
bir.	birodalom, birodalmi	fas.	fasiszta, fasizmus
biz.	bizottság(i)	fcsf.	főcsoportfőnök
BM	Belügyminisztérium	fcsfség	főcsoportfőnökség
bm.	belügyminiszter	fe.	fegyver, fegyveres
bo.	bosnyák	febr.	február
bomb.	bombázó	feld.	felderítés, felderítő
Bp.	Budapest	félleg.	féllegális(an)
br.	báró	fe.szünet	fegyverszünet
c.	című, címmel	fe.zet	fegyverzet
crk.	cirkáló	fghdgy.	fregatthadnagy
cs.	császár(i)	Fház	Főrendiház (1918-ig), Felsőház (1927-től)
cscrk.	csatacirkáló	fhdgy.	főhadnagy
cs. és kir.	császári és királyi (kaiserliche und königliche, k.u.k.)	fhg.	főherceg
csf.	csoportfőnök	FKT	Forradalmi Kormányzótanács
csfség	csoportfőnökség	fkap.	fregattkapitány
csjh.	csatahajó	FM	Földmű(i)velésügyi Minisztérium
		fm.	földmű(i)velésügyi miniszter
		fn.	fegyvernem(i)

forr. forradalom, forradalmi
 Fr. Franciaország
 fr. francia
 flőrm. főtörzsőrmester
 g. gépesített
 gá. gépágyú
 gazd. gazdaság(i), gazdasági(lag)
 Gen.kdo. Generalkommando
 (főparancsnokság)
 gjmü. gépjármű
 gk. gépkocsi, gépkocsizó
 G.kdo. Gruppenkommando
 (csoportparancsnokság)
 Go. Görögország
 gpi. géppisztoly
 gpu. géppuska
 gr. gróf
 gsz. golyószóró
 gv. gépvontatású
 gy. gyalog(os), gyalogság(i)
 háb. háború(s)
 hdgy. hadnagy
 hdm. hadművelet(i)
 hds. hadsereg
 hdscs. hadseregcsoport
 hdt. hadtest
 Hfr. Heeresfront (seregarcvonal)
 Hfr.kdo. Heeresfrontkommando
 (seregarcvonal-parancsnokság)
 hg. herceg
 Hgr. Heeresgruppe (seregcsoport)
 Hgr.kdo. Heeresgruppenkommando
 (seregcsoport-parancsnokság)
 hgy. hegyi
 hír. híradó
 hjmü. harcjármű
 hk. harckocsi, harckocsizó
 HM Hadügyminisztérium,
 Honvédelmi Minisztérium
 hm. hadügyminiszter,
 honvédelmi miniszter
 ho. hadosztály
 Hr. Horvátország
 hr. horvát
 hu. huszár
 hv. honvéd
 hvad. határvadász
 HVK Honvéd Vezérkar
 iüm. igazságügyi miniszter

ill. illetve
 illeg. illegális(an)
 IM Igazságügyi Minisztérium
 jan. január
 jkv. jegyzőkönyv
 jmü. jármű
 Ju. Jugoszlávia
 ju. jugoszláv
 jún. június
 K kelet
 k. könnyű
 kat. katona(i)
 Kdo. Kommando (parancsnokság)
 kgr. kézigránát
 Kház Képviselőház
 kh. karhatalom, karhatalmi
 KH Központi Hatalmak
 khdgy. korvetthadnagy
 KHM osztrák-magyar
 közös Hadügyminisztérium
 khm. osztrák-magyar
 közös hadügyminiszter
 kir. király(i)
 k.k. kaiserliche-königliche
 (császári-királyi, cs.k.)
 kkap. korvettkapitány
 K.kdo. Korpskommando
 (hadtestparancsnokság)
 KKÜM osztrák-magyar
 közös Külügyminisztérium
 kküm. osztrák-magyar
 közös külügyminiszter
 KMP Kommunizták Magyarországi Pártja
 kmsz. korabeli meghatározás szerint
 komm. kommunista, kommunizmus
 konf. konferencia
 korm. kormány
 köz. közepes
 közig. közigazgatás(i)
 közt. köztársaság(i)
 kp. kerékpáros
 kpüm. osztrák-magyar
 közös pénzügyminiszter
 k.u.k. kaiserliche und königliche
 (császári és királyi, cs. és kir.)
 KÜM Külügyminisztérium
 küm. külügyminiszter
 lé. légi
 leg. legális(an)

legs.	legénység(i)	ot-m.	osztrák-magyar
légv.	légvédelem, légvédelmi	örgy.	örnagy
lg.	lőveg	orm.	ormester
ln.	lengyel	örn.	örnszázad
Lo.	Lengyelország	pc.	páncél, páncélos, páncélozott
lov.	lovás, lovasság(i)	pcgk.	páncélgépkocsi
löv.	lövész	pcs.	parancs
Lw.	Landwehr	pct.	páncéltörő, páncélelhárító
m.	magyar	pcv.	páncélvonat
máj.	május	pi.	písztol
márc.	március	pk.	parancsnok
max.	maximum, maximális(an), legfeljebb	pl.	például
me.	miniszterelnök	pol.	politika(i)
mg.	mezőgazdaság(i)	polg.	polgár(i)
min.	minimum, minimális(an), legalább	prot.	protestáns
m.kir.	magyar királyi	pság	parancsnokság
Mo.	Magyarország	pu.	puska
MOVE	Magyar Országos Véderő Egyesület	pü.	pénzügy(i)
msl.	marsall	PÜM	Pénzügyminisztérium
mt.	minisztertanács(i)	püm.	pénzügyminiszter
MTA	Magyar Tudományos Akadémia	RAF	Royal Air Force, brit királyi légierő
mű.	műszaki	rbl.	romboló
n.	német	ref.	református
NBr.	Nagy-Britannia	rep.	repülő, repülés
neh.	nehéz	rg.	repülőgép
nf.	népfelkelő	r.k.	római katolikus
Ngy.	Nemzetgyűlés (mint tulajdonnév)	Ro.	Románia
ngy.	nemzetgyűlés	ro.	román
NH	Nemzeti Hadsereg	rolg.	rohamlőveg
nk.	nemzetközi(leg)	rő.	rendőr(i)
NMP	Nemzeti Munkapárt	rv.	rendvédelem, rendvédelmi
No.	Németország (Német Birodalom)	shdgy.	sorhajóhadnagy
nov.	november	SHS	Szerb–Horvát–Szlovén (Királyság)
nsz.	nemzetiszocialista, -izmus	skap.	sorhajókapitány
Ny	nyugat	sz.	szovjet
ny.	nyugállomány(ú)	Sz-Or.	Szovjet-Oroszország
o.	osztály	sz-or.	szovjet-orosz
Ogy.	Országgyűlés (mint tulajdonnév)	szak.	szakasz
ogy.	országgyűlés	szd.	század
ojmű.	országos jármű (lovasszekér)	SZDP	Szociáldemokrata Párt
Okdo.	Oberkommando (főparancsnokság)	szds.	százados
okt.	október	szept.	szeptember
Ol.	Olaszország	SZKEB	Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság
ol.	olasz	szkv.	szolgáltatón kívüli
OMM	Osztrák–Magyar Monarchia	Szl.	Szlovákia
Or.	Oroszország (Orosz Birodalom)	szl.	szlovák
or.	oros	szls.	sorhajózászlós
orsz.	országos(an)	szoc.	szocialista, szocializmus
ot.	osztrák		

szoc.dem. szociáldemokrata
 szöv. szövetség(i), szövetséges(i)
 Szu. Szovjetunió
 táb. tábor(i)
 tád. támadás, támad(ó)
 taj. tengeralattjáró
 társ. társadalom, társadalmi
 tar. tarack(os)
 tart. tartalék(os)
 tb. törzsbeli
 tbgy. tábornagy
 tbk. tábornok
 tbszn. táborszernagy
 tc. törvénycikk
 techn. technika(i)
 tev. tevékenység
 tggk. tehergépkocsi
 tgy. tengerészgyalogság, -gyalogos
 ti. tiszt(i)
 tj. terepjáró
 TK Magyarországi Tanácsköztársaság
 tkp. tulajdonképpen(i)
 tngy. tengernagy
 törm. törzsőrmester
 tpn. torpedónaszád
 tpr. torpedóromboló
 To. Törökország (Oszmán Birodalom)

tr. török
 tts. tiszthelyettes(i)
 tű. tűzér, tűzérség(i)
 tv. törvény
 tv.hatóság törvényhatóság
 ul. ulánus
 USA Amerikai Egyesült Államok
 ut. utász
 ü. üteg
 v. vitéz
 v~ vala~ (pl. vmint = valamint)
 vad. vadász
 véd. védelem, védelmi
 vezds. vezérezredes
 VH Vörös Hadsereg (magyar)
 vh. világháború
 VK egy állam haderejének Vezérkara
 vk. vezérkar(i) (általában)
 VKF vezérkarfőnök (az egész haderőé)
 vkf. vezérkari főnök (egy alakulaté)
 VKM Vallás- és Közoktatásügyi
 Minisztérium
 vkm. vallás- és közoktatásügyi miniszter
 vm. vármegye(i)
 vörgy. vezérőrnagy
 zlj. zászlóalj
 zls. zászlós

BEKÖSZÖNTŐ

A történetírás az 1914 és 1918 közötti évek háborúját, a mai szóhasználatnál I. világháborút csak „Nagy Háborúnak” nevezte – így, nagy kezdőbetűkkel. De vajon miért is tört ki ez a háború? Mit akartak elérni a szemben álló felek, kik irányították a hadműveleteket? Milyen politikai, gazdasági, katonai célok fogalmazódtak meg az Antant és a Központi Hatalmak részéről?

Ezek a feltevések csak néhány gondolatot jelentenek, amelyekre a választ hosszasan lehetne sorolni. Egy lexikonnak azonban nincs lehetősége hosszú „válaszokra”. Tömör, hiteles, pontos adatokkal kell a használó rendelkezésére állnia. Ha ezt sikerül elérnie, akkor már elmondhatjuk, hogy jó munka született. Az I. világháború, a „Nagy Háború” Magyarországon ez ideig még nem hozta létre a maga lexikonát. Számos szócikk született a résztvevőkről, a nevezetesebb ütközetekről, az egyes politikai vezetőkről és hadvezérekről, de egy műbe ezeket a szócikkeket még nem gyűjtötte senki. Ezért is örömteli a tény: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai, más intézményekben dolgozó kollégáikkal együtt megpróbálták mindazt az ismeretet egybefogni, amely az I. világháború történetének megismeréséhez elengedhetetlen. Lehetséges, hogy a válogatás, a szócikkek összeállítása önkényes volt, de így van ez minden lexikonnál. Bizonyára érthető, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia politikusai, katonai vezetői, csapatainak hadműveletei nagyobb teret kaptak a lexikonban, mint esetleg a brit vagy a francia vonatkozású események, de ez így természetes. Érdekes az is, hogy a lexikon szerkesztői olyan személyeket, eseményeket is felvettek a szócikkek közé, akik és amelyek 1918 után kaptak nagyobb szerepet. Ez egyben arra is utal, hogy a szerkesztők megítélése szerint a fegyverszünettel nem ért véget a háború, a fegyverek elhallgattak, de a „békecsinálás nagy hadművelete” még ezután következett.

Ez a hadművelet a győztesek utolsó, hatalmas csapása volt. A legtöbb esetben a mértékletesség, a valós tények és viszonyok ismerete nélkül születtek meg a döntések, a vesztesek képviselőinek az érdemi tárgyalásokból történt kizárása mellett. S hogy mit hozott az ilyen döntés Európa és a világ számára? Egy újabb világégés valószínűségét, mert a háború háborút szül, a megtorlás jellegű békediktátum pedig ellenérzést, ellenállást. Így az I. világháborút lezáró – hosszú évtizedekre tervezett – béke nem vált igazi békévé. A legyőzöttek és a győztesek majdani harca szinte előre láthatóvá vált. Ám azok, akik az I. világháború csatáinak hadvezérei, hősei voltak, a politikai vezetők, a következő világégést már nem egy esetben nem érték meg. Neveik és cselekedeteik lexikonok szócikkeivé váltak, s azok ma is. E lexikonban békésen megférnek egymás mellett és után azok (is), akik talán soha nem nyújtottak volna békejobbót egymásnak, a betűrend, a szerkesztési elvek azonban lehetővé teszik ezt. Ismét magunk előtt láthatjuk II. Miklós cárt, a szarajevói merénylet pillanatait, I. Ferenc József osztrák császárt és magyar királyt, járhatunk a Mazuri-tavak környékén, számolhatjuk az isonzói csatákat, megismerkedhetünk a különböző fegyverekkel, a szemben álló felek egyenruháival és mindazzal, ami a „Nagy Háborút” jelentette.

Mint minden lexikon esetében, bizonyára ezen kötet megjelenése után is akadnak majd vitákra ösztönző megállapítások, adatok, vitatott időpontok és beosztások, helyek és események, de remélhetőleg számuk csekély lesz. S ha lesznek, talán segítenek tisztázni a „Történelmi Hűséget”.

S hogy kiknek készült ez a lexikon? Mindazoknak, akik érdeklődnek a történelem és a hadtörténelem iránt, akik tanulmányaik vagy napi munkájuk során szeretnének pontos adatokhoz jutni Hindenburg tábornagról, Horthy Miklósról, az orosz haderő létszámáról, a távol-keleti harcokról... a benemavatózási politikáról, a veszteségekről és a területi változásokról... etc. Remélhetőleg közülük nem csalódik majd senki sem, és eddigi ismereteit jól bővíthetik azok az adatok, amelyek ilyen összeszedett formában először látnak napvilágot. A lexikont kézbe vevő Olvasónak nem kell magyar és idegen nyelvű lexikonokat, enciklopédiákat forgatnia és összevetnie, ha hiteles információkra van szüksége, elég ha leemeli a könyvtárak vagy könyvtára polcáról e lexikont, és közelebb kerül hozzá a múlt, amely elválaszthatatlan része életünknek és meghatározója Európa és a világ XX. századi történelmének.

Budapest, 1999. október 29.

DR. SZAKÁLY SÁNDOR

a Hadtörténeti Intézet és Múzeum megbízott főigazgatója

ELŐSZÓ

A „Nagy Háború” helye a történelemben

A két kontinentális hatalmi koalíció, a francia–orosz szövetség és a német–osztrák–magyar blokk között 1914 augusztusának első napjaiban megkezdődött a „Nagy Háború”, ahogyan akkor nevezték. A döntéseket hozók az összecsapás lefutását a megelőző fél évszázad háborúihoz hasonlónak – noha méreteiben felfokozottabbnak – képelték. A szélesebb közvélemény köreiből is, akár lelkesedve, akár belenyugván, így vélekedtek: néhány hét, de legfeljebb néhány hónap alatt eldől, ki az erősebb, s aszerint módosul Európa térképe. Talán II. Vilmos császár legendássá vált, katonákat búcsúztató s akkor hitelt nyert szavai fejezik ki leginkább ezt a hiedelmet: mire lehullanak a falevelek, itthon lesznek a katonák. Az ötödik nagyhatalom, a Brit Birodalom néhány nappal későbbi bekapcsolódása a küzdelembe jelezte ugyan a világméretűvé szélesedő dimenziókat, de nem változtatott a gyors lefutású küzdelem elképzelésén. Igaz, a brit hadügyminiszter, Kitchener lord – eltérően Vilmos császár nézetétől – úgy vélte, hogy katonáit több esztendei küzdelemre kell átküldenie a csatornán, de közvetlen környezete ezért bolondnak tartotta. Grey, a brit külügyminiszter is megsejtette, hogy ez a háború alapjaiban döngetheti a fennálló gazdasági-társadalmi rendet, de aggodalmait nevétesnek tartották. A döntéseket hozók körében az óvatosabbak fehér hollónak bizonyultak, s egyébként is a kezdeményezés súlypontja Berlinben és Bécsben volt. Ki tudja, ha a messzebbre látók és sejtők köre az irányítók táborában szélesebb 1914 nyarán, nem keresnek-e és találnak-e más, kompromisszumos utakat a tornyosuló hatalmi konfliktusok levezetésére.

A XIX. század felgyorsuló és egyenetlen gazdasági fejlődése megbontotta az európai – és nem csak az európai – hatalmi viszonyrendszer alapját, amelynek struktúrája a napóleoni háborúk után konszolidálódott. Az egyensúly megbomlása a XIX. század második felében felfokozódó hatalmi versengésekben feltűnően megmutatkozott. Ám egy átformált egyensúlyrendszer kialakítását nem hozta meg az újabb gyarmatosító vetélkedési hullám sem. Ennek során a még „szabad” területeket elsősorban Anglia, Franciaország, Oroszország, az USA és Japán hódították meg, de csurran-cseppent Németországnak és Olaszországnak is. Az 1866-os porosz–osztrák, az 1870-es francia–porosz, az 1898-as amerikai–spanyol, az 1904-es orosz–japán háború is csak egyes elemeiben igazították ki a hatalmi struktúrát az új erőviszonyoknak megfelelően. A francia–német vetélkedés a kontinentális vezető szerepért, az angol–német küzdelem a tengeri hajózás ellenőrzéséért, az osztrák–magyar és orosz versengés a Balkán feletti befolyásért, az USA fellépése az amerikai kontinens kizárólagos hegemonizálására, Japán hasonló törekvése a Távol-Kelet és a Csendes-óceán térségében stb., s a mindezt kísérő fegyverkezés és válságok jelezték, hogy az átrendeződés igénye mind erőteljesebbé vált a XIX–XX. század fordulója körül. Noha 1914 első felében inkább a nagyhatalmi feszültségek enyhülésének, a kompromisszumkészségnek jelei mutatkoztak, a vezető körökben azzal is számoltak, hogy a felhalmozódott hatalmi ellentétek rövidesen háborúba is torkolhatnak. A háború 1914 nyarán nem volt elkerülhetetlen „sorscsapás”, ugyanakkor mély folyamatokban gyökerezett, és a döntésekben régóta formálódó hatalmi szándékok törtek felszínre.

A szerb rajonizmus „piemonti” tendenciája ütközött egy nagyhatalom balkáni hegemonista igényével. A bécsi ultimátumra adott engedékeny választ ellensúlyozta, hogy Ausztria–Magyarország most biztosan maga mögött tudhatta Németországot, s a katonák és politikusok úgy vélték, hogy – amint a belgrádi katonai attasé kifejezte – néhány hadtest bevetésével pár hét alatt végezhetnek Szerbiával még az oroszországi koncentráció előtt.

A német katonai és politikai vezetésben eluralkodott az a meggyőződés, hogy különösen kedvező alkalom formálódik az összecsapásra. A Schlieffen által megalapozott hadászati koncepció – úgy vélték – ebben az évben még reálisan végrehajtható, Franciaország és Oroszország felkészülése nem

teljes, s Anglia kívül maradására számítani lehet. Néhány hét alatt végezhetnek Franciaországgal, majd Ausztria–Magyarországgal együtt hónapok alatt visszaszorítják Oroszországot belső területeire.

A francia stratégák a konfliktus 1-2 évvel való kitolódását ugyan kedvezőbbnek tartották, de úgy vélték, erőik így is elegendőek arra, hogy a francia–német határon áttörve, rövid idő alatt Berlin közelébe hatoljanak. Igaz, Oroszország is felkészültebb lehet 1-2 évvel később, de ha most még lassabb mozgósításával összegyűjti erőit, beinduló „gözhengere” legkésőbb a tél beálltáig a másik oldalról is Berlin, Bécs, Budapest kapuit döngeti.

Az angol katonai, haditengerészeti és politikai vezetés bízott abban, hogy a kontinensre áthajózó egy hadseregnyi – kitűnően kiképzett és begyakorlott hivatásos katonákból álló – szárazföldi erejével az átkaroló német jobbszárny szélső erőit már a belga határ mentén feltartja, valamint abban, hogy Németország blokádjával már néhány hónap alatt érezhető, térdre kényszerítő hatást érhet el.

A háború előtt és kezdetén azonban egyetlen katonai stratégia sem mérte fel helyesen annak a küzdelemnek a feltételeit, amelyre készült. Milliós hadseregek az 1914-re kialakított fegyverzettel és tüzérről, a lehetséges mozgósítási, utánpótlási és irányítási feltételekkel még nem mérkőztek soha. A katonai vezetők, akik csak a korábbi „mérkőzések” tapasztalataival rendelkezettek, azokban gondolkodtak, természetesen elképzeléseikben mennyiségileg fokozott méreteket. Azt hitték, hogy a korábbiaknál nagyobb támadó erő révén a hadjárat gyorsan lefut. Minőségi változásokat, amelyek az új feltételekből következhetnek, legfeljebb egyes elemeiben sejtettek meg.

A legfontosabb és legalapvetőbb egy teljesen új harcászati jelenség volt: beásott, gépfegyverrel vagy gyorstüzelő ágyúval megerősített védelmet gyalogsági vagy lovassági támadással bevenni nem lehet, akkor sem, ha a számszerű fölény túlnyomó. Sem a német, sem a francia hadvezetőség nem készült fel a gépfegyver hatására, arra, hogyan lehet ellenében a gyalogságot támadásba vinni. A korábbi harcászat illet nem ismert. A rohamozó gyalogságot vagy lovasságot korábban a védők megtizedelheték, de ha a támadó erő mennyisége, felkészültsége és harci szelleme kielégítő volt, akkor már csak a jó terven és a hozzáértő vezetésen múlt a siker.

A fő és alapprobléma tehát az volt, hogy amíg korábban a jó felkészítés, a jó harci szellem, a bátorság – ha az ún. élőerő és a tüzérség fölényével párosult – szinte biztos sikert ígért a támadásban; most ez a beásott és felkészült védelemmel szemben nem bizonyult elegendőnek, ilyen feltételekkel a támadás kilátástalan volt. Ezért az állásharc lett az 1914-ben megkezdett küzdelem legtipikusabb harmadja. Nyugaton a frontvonal a svájci határtól a tengerig a négyéves háború alatt csak igen keveset változott. A keleti fronton nagyobb méretű mozgások voltak, de a négyéves küzdelmet egészében itt is az jellemezte, hogy viszonylag korlátozott sávban váltakozva nyomultak előre, illetve vonultak vissza. A védelem és a támadás sajátos, új feltételei kiegyenlítették a küzdelmet akkor is, ha az erők nem voltak egyenlők. Noha a németek az első időben fegyverzettel jobban voltak ellátva, és jobban is csoportosították erőiket, nem jött létre olyan lényeges különbség, amely döntéshez juttathatta volna őket. Később viszont az a körülmény, hogy az Antant oldalán jobbak a feltételek az erők növelésére, nem változtatott azon, hogy a harcra még hosszú ideig a kiegyenlítettség volt a jellemző.

Az első világháború hadászatait tehát egy egészen új törvényszerűség szabta meg: a győzelem, ha pusztán katonai eszközökről van szó (tehát eltekintve most a megegyezéses lezárás politikai lehetőségétől), az ellenfél erőinek felmorzsolása útján lehetséges, csakis akkor, amikor az ellenfél nem képes már arra az ellenállásra sem, amelyre a stabil védelem az ellenfél erőivel szemben is lehetőséget ad. Ennek elérése pedig nyilvánvalóan hosszú felmorzsoló küzdelmet feltételezett.

De miért nem voltak képesek a politikusok arra – hátraszorítva a mindig győzelmet ígérő katonákat –, hogy az eredeti hadászati koncepciók mindenütt bekövetkező kudarcra nyomán a kompromisszumos lezárás irányába haladjanak? Oly kérdés, amelynek elmélyült, átfogó kutatása még várat magára. Miért vállalta a politika továbbra is az immár nyilvánvalóan elhúzódó küzdelmet, holott arra sehol sem voltak felkészülve? Miért mentek bele a veszedelmes felmorzsoló háborúba, amely új szövetségesek bevonását is követelte, azzal a kockázattal, hogy azok aratják majd le a győzelem legszébb kalászeit (Egyesült Államok, Japán)? Mi készítette a harcoló hatalmak politikai vezetését arra,

hogyan a társadalmi rend széttzilálódásának perspektíváját is magában hordozó további felmorzsolódást küzdelmet vállalják? Igaz, a háborús kimerülés jelentkezésével itt-ott voltak vérszegény és elvetélt kísérletek kompromisszumok keresésére, de ezek sohasem találkoztak össze. Miért nem voltak képesek a politikusok e kritikus helyzetben követni a nagy stratégia, Clausewitz minden katonai iskolában tanított elvét: a háború a politika folytatása, és annak módját és terjedelmét a politikai célszerűségnek kell irányítania.

A történelmi kutatásnak és az olvasói töprengésnek ma is tanulságos mindez, s e kérdések megfogalmazásához és megválaszolásához – reményeink szerint – hozzásegíthet e kötet fellapozása is.

A gyilkos fegyverek 1918 őszén végre elhallgattak. A „Nagy Háború” véget ért. A több mint négy évig tartó véres küzdelem után immár voltak „győztesek”, és voltak „vesztesek”. És volt 10 millió katonahalott és 12 millió polgári áldozat. Generációk által felhalmozott anyagi és kulturális értékek semmisültek meg. Ilyen nagyméretű pusztítással járó háborút az emberiség modern történelmében nem ismert. Mindezek felül a legnagyobb kár: az ember morális veresége. Európa a háború után már nem az, ami a háború előtt volt. A XIX. század bizakodó és a humánus iránt fogékony emberét a gyanakvó és gyűlölködő ember váltotta fel.

Míg Párizs, London, Washington és Róma utcáin 1918 őszén mámorosan ünnepelték a győzelmet, a higgadtabb kormánykörökben az egymásnak gratuláló államférfiak már inkább a háború során kiváltott – s a konszolidáció nehézségeire utaló – felbolygatások miatt aggódtak. A háború eredményeként alaposan összekuszált régi világrend, s különösképpen a kaotikus és forradalmi állapotok több fontos térségben, súlyos problémákat jeleztek. A háború – igaz – befejeződött, de amit felkavart, ezzel még nem csendesedett el.

A győztesek országaiban is akadtak jócskán belső nehézségek. A feszültségek a háború végén itt is felerősödtek, noha a győzelem mámor és remélt haszna levezetőként hatott. Nem volt alaptalan az aggodalom, amely Churchillt eltöltötte a győzelem perceiben. November 11-én délelőtt 11 óra körül – írja emlékiratában – londoni lakosztálya ablakából a Trafalgar Square felé figyelt „várva a Big Ben háború végét jelző megkondulását [...] Nem voltam lelkes. Aggódo hangulatban a következmények jártak a fejemben. [...] Gondolataim önkéntelenül a demobilizáció problémái körül forogtak. Mi lesz a hárommillió, haditermelést végző munkással? Mit fognak most csinálni? Hogyan fognak átállni a működő gyárak? Hogyan lesz a kardból ekevas? Mennyi ideig fog tartani a hadsereg hazatérése? Mit fognak csinálni, ha hazajöttek?”

Sok vezetőt töltött el hasonló – ha más-más elemekből is összetett – aggodalom, mert a hosszú háború nemcsak a régi társadalmi és államrendet rázta meg, de felforgatta a hatalmak közötti viszonyrendet is, s nem csak a győztes és a legyőzött viszonylatában. Immár semmi sem fékezte a győztesek egymással szemben is felfokozódó bizalmatlanságát, amely a közös ellenséggel vívott harcban visszaszorult. A régi ellentétek újbóli felszínre kerülése jócskán fokozódott azáltal, hogy nem csekély konfliktussal járt a hatalmi viszonyokban bekövetkezett eltolódások megemésztése, hiszen az elhúzódozó és kimerítő háború nyomán alaposan megváltozott a győztesek egymáshoz való erőviszonyának rendszere is. A régi vezető európai nagyhatalmak – Anglia, Franciaország – nem egykönnyen vették tudomásul az Egyesült Államok igényét a vezető szerepre, még kevésbé a felduzzadt olasz önbizalmat és mozgolódást a közép-európai előretörés érdekében. Japán felfutása a Távol-Keleten ugyancsak gondokat okozott. Emellett az egymás közötti, régi keletű ellentétek újabbakkal is terhelődtek, különösen a német-kérdés kezelésében és az orosz-problematika megközelítésében.

Mindezek felül egyre keservesebbnek bizonyult a legyőzöttekkel szemben az érdekek érvényesítése. A Habsburg-birodalom feletti győzelem teljes volt ugyan, de csak abban az értelemben, hogy a háború előtt még nagyhatalomnak számító birodalom felbomlott, megszűnt létezni. Ám az örvények, amelyeket süllyedése maga után hagyott, megdöbbentően sok nehézséget okoztak. A legkellemetlenebb talán az volt, hogy egyre sanyarúbbnak és kilátástalanabbnak tűnt – a győzelmi mámor múltával – a Németországgal szembeni célok és érdekek érvényesítése is.

Németország a vereség és a nagyhatalmi Habsburg-szövetséges elvesztése ellenére megőrizte – ha pillanatnyilag nem is érvényesíthette – nagyhatalmi potenciálját, és így helye a hatalmak rendjében hosszabb távra utalóan a háború előttihez képest gyökeresen nem változott. Jelentős kontinentális hatalom maradt, amely potenciálisan a francia és az orosz erő ellensúlya volt.

A Németországgal szembeni célok biztosításában súlyos dilemma elé kerültek a győztesek, amelyet nem is voltak képesek megfelelő egyensúlyba hozni. Németország vezetésében a vereséggel egyidejűleg a kormányzat átalakítását eredményező liberális forradalom ment végbe, amelyet jelentős erők tovább akartak vinni az oroszországihoz hasonló irányba, a régi militarista tényezők pedig vissza akartak terelni a vilmosi útra. A liberális Németországgal szembeni túlzott követelések e szélsőségek malmára hajthatták a vizet. A viszont nem tudják alaposan megnyirbálni a német hatalmi és gazdasági potenciált, akkor megmarad a Franciaország feletti erőfölény, amely revansra is kiaknázható. Ebből a dilemmából nem volt könnyű kiutat találni. Annál is kevésbé, mert az eredeti, majd a megújított fegyverszünetben a Szövetségesek vakvágányának bizonyult úton indultak el. A hadsereg küzdőképességének leszerelésére irányuló kemény követelések indokoltak voltak, ám a blokád fenntartása nem tartozott ezek közé. A blokád indokolatlan fenntartását – amely most már a legyőzött Németország lakosságának élelmezését akadályozta – a decemberi megújításban kiegészítették még azzal is, hogy a kormány az állam aranykészleteiből sem vásárolhat élelmiszert a semleges szomszédoktól. Így akarták rászorítani Németországot a jóvátétel elfogadására. Ám ezzel – bár nem kívánták – elősegítették a megviselt lakosság szélsőségek irányába orientálódását. „Ez az eljárás politikailag oktalannak tűnt azon idők legjobb szakértői számára” – írta a közéjük tartozó Keynes könyvének bevezetőjében David Garnett. „Nézetüket a későbbiekben igazolta az a tény, hogy a blokád fenntartását Hitler különösképpen kiaknáztta. Nagyon hasznos volt számára, hogy így a békeszerződés és a versailles-i békeszínalók elleni propagandával felépíthette pozícióját.”

Franciaország csak látszólag volt sikeres. Párizs tündökölt, s egymást követték a parádék, de kontinentális hegemoniáját nem tudta szilárdan megalapozni, megmaradt a német nagyhatalmi potenciál, az alakulóban lévő kelet-közép-európai államokban a francia befolyás törekény bázisokra épült. Ezt a fura helyzetet jól jellemzi az angol szakértői delegáció egyik tagja, aki egy levelében, miután végignézte a német békeszerződés aláírásának németeket megalázó ceremóniáját, azt írta: „Franciaország ismét fent van, s Németország lent, de mégis, Franciaország az, amely önmagában nem elég erős pozíciójának megtartására.” Az étvágy és a lehetőség közti ellentét konfliktusokhoz vezetett nemcsak az amerikai és az angol partnerrel, de a francia felső körökben is. Gyakran még Clemenceau és Foch is szembekerült egymással. Foch szélsőséges törekvéseit Franciaország szövetségesei nem támogatták, ezért bizonyos fokig még Clemenceau is fékezte azokat.

Olaszország sem érte el igazi célját, nem vált közép-európai nagyhatalommá, s balkáni behatolását is elzárta az alakulóban lévő Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

Ha a vezető hatalmak erőviszonyában bekövetkezett változásokat tekintjük mércének, a háború nagy vesztesének Angliát tekinthetjük. A háború előtti Nagy-Britannia – a világ vitathatatlanul legerősebb hatalma, a világkereskedelem elsőrendű központja, a legnagyobb kereskedelmi flotta és hajóhad birtokosa – egy hatalmas világbirodalom irányítója volt. A háború után még talán primus inter pares, de nyilvánvaló, hogy a dinamikusan fejlődő Egyesült Államok mellett gyorsan a második helyre szorul, s akiket még megelőz, azokat sem a régi fölényvel.

A háborún legtöbbet nyert – ha európai céljait nem is érte el teljes mértékben – az Egyesült Államok, amely a világháború éveiben a világ vezető hatalma lett. Gazdasági fejlődése ezekben az években ugrásszerűen felgyorsult. Felépült hatalmas hadiflottája és kontinentális bevetésre alkalmas több milliós hadserege. Ugyanakkor háborús vesztesége a többi hadviselőhöz képest jelentéktelen volt. Az Egyesült Államok most először jelent meg – s mindjárt döntő tényezőként – az európai politikában, és a wilsonizmus ideológiájával eleinte széles körű befolyásra tett szert a megújulás felé törekvő rétegekben.

A háború másik igazi nyertesének – ha nem is ilyen mértékben – Japánt tekinthetjük. A távol-

keleti szigetország belépett a nagyhatalmak sorába, s ott is mindjárt előkelő helyet foglalt el, noha új és kemény versenytárral – az Egyesült Államokkal – találta szembe magát.

A háború utáni nagyhatalmi viszonyrendszer megváltozásában a nagy kérdőjel Oroszország volt. Igaz, a belső ellentéteiben vergődő birodalom az adott pillanatban nem számított a világpolitikában. De merre tart? Mi lesz jövőbeni elhelyezkedése? E nyugtalanító kérdés állandóan jelen volt a párizsi konferencián.

Az elhúzódó háború talán legmegdöbbentőbb következménye – Párizsból, Londonból és Washingtonból nézve – a polgári Oroszország összeroppanása volt. Igaz, a cárizmus bukását szövetségesei, amikor tudomást szereztek arról, hogy a cár környezetében a németekkel kötendő különbékére erős a hajlandóság, még elő is segítették. S valóban, a februári forradalom utáni liberális rezsim ragaszkodóbb szövetségeseinek bizonyult, ám az ezt megdöntő újabb rezsim egyáltalán nem. Az 1917-es őszi forradalomnak ekkor nem is szociális tartalma okozott nehéz gondot a szövetségeseeknek, hanem békepártisága keltett súlyos aggodalmakat. Ezek az aggodalmak gyorsan realizálódtak is: már az év végén az új kormány fegyverszünetet kötött, majd 1918 tavaszán Bresztben különbékét. Oroszország kiválása a háborúból súlyos katonai problémát jelentett az Antantnak. Jóllehet, végül úrrá lettek az emiatt bekövetkező nehézségeken, és az eredeti egyik fő szövetségese nélkül is be tudták fejezni a háborút győzelemmel, ám a konszolidált és együttműködő Oroszország hiánya most – Európa új konszolidálására készülve – sem jelentett kisebb gondot. Voltak többen is, akik úgy látták, hogy az oroszországi polgárháború, ha erőteljesen támogatják az új hatalommal szemben fellépő belső erőket, gyorsan befejezhető. Ebből a politikából következett az intervenció, amely már különböző formákban 1918 nyaratól érvényesült, majd a háború győztes befejezése után, 1918 őszétől egyre erősödött.

A békekonferencia megkezdéséig a hatalmas orosz birodalom belső állapotát tekintve nem történt lényeges változás. Az intervenció és a polgárháború nem tudta az új kormányzatot megdönteni. Ám a moszkvai kormányzat sem tudta hatalmát a birodalom teljes térségére kiterjeszteni.

Az „orosz kérdésben” azonban az oroszországi káosz leküzdésénél jóval szélesebb probléma jelentkezett. Az Európára áttérjedhető szociális forradalom lehetősége jelent meg, különös gondot okozva a békekötőknek.

Európa kelet-közép-európai, a Barents-tengertől az Égei-tengerig húzódó sávját évszázadok óta kis, egymással jócskán összekeveredett népek lakják. A nagy keleti szláv (orosz–ukrán–belorusz) és a kiterjedt nyugati (germán–olasz) szomszédság közepette vagy 15 kisebb nép, illetve nemzet lakja a térséget, s a világháború előtti időkben csak a viszonylag legszámosabbak (magyarok, lengyelek, románok) érték el, illetve haladták meg a 10 milliós lélekszámot. Noha e kis népek túlnyomó részben – az önálló államalkotást is beleértve – nagy történelmi múlttal rendelkeztek, a XIX. századba úgy léptek be, hogy valamennyien a térségre kiterjedő egyik nagyhatalom (Oroszország, Poroszország, Habsburg-monarchia, török szultánság) alárendeltjei voltak. A XIX. század folyamán és a XX. század elején lazultak a nagyhatalmi kötelékek: a Balkán népei fokozatosan teljesen lerázták a török hódoltságot, Magyarország az 1867-es kiegyezéssel pozícióhoz jutott a Habsburg-birodalomban, a lengyelek és a finnek a cári birodalmon belül valamelyest nagyobb mozgási lehetőséget nyertek. Ám a térség túlnyomó részét – a török kiszorulása után – továbbra is három nagyhatalom fogta át anélkül, hogy a birodalmaikba foglalt nemzeteknek az őket kielégítő státust biztosították volna.

Az elhúzódó háború mindinkább növelte a birodalmak keretébe zárt nemzeti feszültségeket, amit csak fokozott, hogy Ausztria–Magyarország egyes nemzetei az Antant-hatalmakban szövetségeseikre találtak. A történelmi előzmények és a háború alatt kiéleződött belső ellentmondások nyomán, a háború befejező fázisában a nemzeti mozgalmak – immár összhangban az Antant-hadícékkal – véget vetettek a térséget uraló birodalmi kötelékeknek. A régi kötelékek szétesése kaotikus állapotokkal járt együtt, ám körvonalazódott egy új kelet-közép-európai államrend alapja is: a győztes Antant háború alatti szövetségeseire – lengyelekre, románokra, csehekre és szlovákokra, délszlávokra, görögökre – felépülő új struktúra.

Kaotikus állapotok uralkodtak a Közel-Keleten, a korábbi – immár felbomlott – Török Biroda-

lom helyén is. A Sykes–Picot egyezmény megkötésének idején, 1916-ban a három Antant-nagyhatalom kormányzati köreiben még úgy vélték, hogy a törökök helyét elfoglalva, majd „klasszikus” gyarmati osztozkodást hajthatnak végre. Csakhogy az elhúzódó háború a térség törökök által uralt – főleg arab – népeit is mozgásba hozta, mi több, ezt a mozgást, hogy a törökkel szemben erőket nyerjenek, a nagyhatalmi ellenfelek is kiaknázták.

A Török Birodalom összeomlásával zűrzavaros államalakulási folyamatok mutatkoztak. A különböző arab emírségek és sejksek elkeseredett küzdelmet vívtak egymás ellen a vezető szerepért. S mindezt áthatotta az angol–francia rivalizálás. Hasonlóan zűrzavaros állapotok alakultak ki a Kaukázustól délre húzódó térségben, különösen az örmények és kurdok által lakott vidékeken. A Tengerszorosok körül a fegyverszünet alapján létrejövő Antant-megszállás katonasága ugyan rendet tartott, de Anatólia nyugati sávjában és Thráciában, ahol görögök és törökök keverten éltek vagy egymással érintkezésben laktak, véres összecsapásokra került sor. A felbolydult közel-keleti térségben élő népek közti feszültségek kilobbanása és a kemalista török nemzeti forradalom súlyos problémákkal állították szembe a győzteseket, amellyel úgy kellett szembenézniük, hogy maguk sem voltak képesek érdekpozícióikat ebben a térségben koordinálni.

Viharfelhők tornyosultak a Távol-Kelet térségében is. Japán, csatlakozva a szövetségesekhez, jól kiaknáztta európai lekötöttségüket és mélyen behatolt Kínába, nem elégedve meg az ottani német pozíciók megszerzésével. Újabb lehetőséget nyitott Oroszország összeroppanása, s Mandzsúriában elfoglalta a régi cári hatalom helyét. Mi több, bekapcsolódva az intervencióba, az orosz birodalom távol-keleti szegélyén is befolyást szerzett.

Mindezt nem nézték jó szemmel az európai hatalmak, amelyeknek érdekeltségeik voltak a térségben, s különösen nem az Egyesült Államok. Mindaddig azonban, amíg a háború tartott, majd ezt követően, amíg az európai kérdéseket nem rendezték, nem sokat tehettek a túl merész Japán viszszaeszköztetésére. Mi több, segítségére szorultak az oroszországi intervencióban, s érdektelenségére az európai ügyekben. S mindezek fejében hagyták – legalábbis egyelőre – a megszerzett pozíciók birtokában. Ám a fazékban a víz itt is fortyogott.

A fegyverletételek után két hónappal összeülő párizsi konferenciának így módon nem csak az volt a feladata, hogy a legyőzöttekkel békét kössön. Ezen túlmenően egy alaposan felbolygatott világgal kellett szembenéznie – amely a fegyverek nyugvása óta még kuszáltabbá vált –, és meg kellett próbálnia abban rendet, konszolidációt teremteni. Nem volt biztató – ha egyáltalán megoldható – a feladat.

A háborúban elvadult emberi természet megbékítésére rövidebb távon aligha volt kilátás. A liberális XIX. század – minden visszassága ellenére – nemesítette az embert. A világháború ezt visszajára fordította. Szentté, nemzeti dicsőséggé avatta a más nemzetek gyűlöletét, a problémák erőszakos, legvéresebb megoldásának módját. Így módon aggasztó jövő előrevetítésével nyitotta meg a XX. századot, s világtörténelmi jelentősége – immár a XX. és XXI. század fordulójáról visszatekintve megállapítható – nagyrészt ebben a negatívumban rejlik. A „Nagy Háború” az emberiség s elsősorban Európa újabb kori történetében, az ember formálásában a XX. századot végigkísérő kudarcorozat bevezetője és megalapozója lett.

Budapest, 1999. szeptember 13.

DR. GALÁNTAI JÓZSEF
történészprofesszor
Eötvös Loránd Tudományegyetem

A7V: német → *harckocsi* az I. vh. idején. Gyártását 1916.szept-ben rendelték el. Fa modelljét 1917.febr-ban mutatták be, gyártását 100 db-os rendeléssel kezdték meg. A → *páncélműgyártás* (I.) során prototípusa okt-re készült el, az első ~ hk-k 1918.febr-ban kerültek a hds-hez. 1918.szept.12-ig 22 db-ot gyártottak, az anyag- és munkaerőhiánnyal küzdő n. hadiipar többre nem volt képes. – 1918.márc.21-én 4 db ~ részt vett a St. Quentin-i tád-ban. Ápr.24-én Villiers-Bretonneux térségében n. részről 13 ~ és néhány zsákányolt Mark IV hk. részvételével zajlott le a hadtörténelem *első harckocsi találkozó ütközete*, amelyben megmutatkoztak a n. hk-k hátrányai: a lassú mozgás, a nagy felület, a technikai fejletlenség. – ~ 5 példányát még a → *versailles-i béke* végrehajtása előtt átadták az újonnan alakult → *Lengyelország* hds-ének, s azok részt vettek a → *lengyel-orosz háborúban*. ♦ **ÉM, 1.**

A-lépcső: az osztrák-magyar haderő azon része, amely az 1914–1915-re érvényes → *haditerv* értelmében *R-háború* esetén → *Oroszország, I-háború* esetén → *Olaszország* ellen kerül bevetésre. Összetétele korábban többször módosult. Az I. vh. kitörésekor a következő → *seregeket* jelentette: I-III., V-VI., X-XII., XIV. → *hadtest* 3-3 → *hadosztállal*, továbbá a 41.hv.gy.ho. (összesen 28 gy.ho.), az említett hdt-ek kerületeiben felállítandó → *Landwehr*-, nf. (→ *Népfelkelés*) és menetalakulatok, vmint 10 lov.ho. (1-4., 6-9. közős és 5., 11.hv.). (Még: → *B-lépcső*) ♦ **PF, 2.**

A-Staffel: → *A-lépcső*, → *Mozgósítás*

A-terv: → *Hadászati terv* (Oroszország)

Aa menti csata: a → *keleti hadszíntér* É szárnyán Rigánál, az Aa folyó mentén 1917.jan.4-én indított orosz → *hadművelet*. A Radko Dimitriev altbgy. vezette or. 12.hds. → *támadást* kezdett a n. 8.hds. ellen, hogy → *arcvonalát* áttörve Vilni-

usig szorítsa vissza. Az ~, a cári or. hds. utolsó offenzív kísérlete, indításának napján kudarccal végződött, noha a n-ek csak szétszórótan, másod- és harmadvonalbeli csapatokkal védekeztek. Az or. hadvezetés a tád. felújítására készült, amikor jan.23-án n. ellentád. indult. Az erők elégtelensége és a hideg idő miatt febr.3-án azonban ez is elakadt. Ezt követően a K-i fronton 1917.jún.29-ig → *hadműveleti szünet* állt be. ♦ **SzB, 3.**

Ábrahám Dezső <eredetileg Pattantyús Ábrahám> (Debrecen, 1875.júl.10. – Bp., 1973.júl.25.): ügyvéd, függetlenségi párti politikus, a 2. szegedi ellenkormány miniszterelnöke 1919-ben. 1906–1918 között a *Függetlenségi és 48-as Párt* programjával Karcag egy-i képviselője. A pártszakadáskor → *Justh* Gyulához csatlakozik. Ellenzi a háb-t. – 1918.nov. és 1919.jan. között a → *Károlyi-kormányban* (Mihály-) igazságügyi államtitkár, majd szembefordul gr. → *Károlyi* Mihály pol-jával. Tagja → *Jászi* Oszkár biz-ának, amely Aradon a → *román nemzeti mozgalom* képviselőivel a nemzetségek egyenjogúságáról tárgyal. – A TK idején Szegedre menekül. Gr. → *Károlyi* Gyula lemondása után a szegedi ideiglenes ellenkorm. me-e és püm-e, megszervezi a → *Nemzeti Hadsereg* toborzóbiz-át. 1919.szept-től 1920.márc-ig a → *Friedrich*-, ill. a → *Huszár-kormány* belügyi államtitkára, majd a → *trianoni béke* becikkelyezéséig a ro. megszállás alatt álló Küküllő vm. tv.hatóságainak követe a közéletben. 1920–1944 között gyakorló ügyvéd. 1929-ben a rövid életű *Magyar Szabadságpárt* egyik alapítója. 1944-ben a nyilasok túszként Sopronkőhidára, onnan Au-ba, majd Bajorországba viszik. 1945.szept. végén tér haza. 1947–1948-ban Balogh István *Független Magyar Demokrata Pártjának* listáján egy-i képviselő. 1949–1958 között ismét gyakorló ügyvéd. ♦ **SzP, 4.**

Ábrahám-kormány: az 1919.júl.12. és aug.12. között P. → *Ábrahám* Dezső me. vezette, a végrehajtó hatalom gyakorlását célul kitűző ideiglenes miniszteri testület. Tagjai: Balla Aladár bm. (júl.16-tól egyben iüm.), gr. → *Teleki* Pál küm. (júl.16-tól egyben fm.), → *Belitska* Sándor vör. hm., *Varjasy* Lajos kereskedelemügyi, *Dömötör* Mihály népjóléti és munkaügyi (júl.18-tól egyben vkm.), *Pálmay* Lajos közlekedési

miniszter (júl.16-tól). A püm-i tárcát végig, az iüm-it, a fm-it és a közlelmezésit júl.16-ig, a vkm-it júl.18-ig a me. töltötte be. – A ~ pol. célként a proletárdiktatúra megdöntésére a „nemzet összes erőinek egyesítését” hirdette. Az ellenforr. polg. szárnyát képviselte. A magántulajdon olyan restaurációját kívánta, amely a polg. és a kispolg. rétegek gazd. és pol. érdekeit nagyobb mértékben szolgálja. A ~ működése idején az ellenforr. erők között a bécsi →*Antibolszevista Comité* és az egyre erősödő →*Nemzeti Hadsereg* vált meghatározóvá. Az utóbbi 1919.júl.15-én a minisztertanács jóváhagyásával függetlenítette is magát az ~tól. Az ~ ugyan felismerte, hogy a →*Horthy* Miklós fémjelezte NH nem a nemzeti dem. és polg. koncepció megvalósítója lesz, de hatalmat nem tudott gyakorolni felette. Az ~ tevé-ét mindvégig a megszálló fr. csapatok pság-a legalizálta, ahogy a NH alakulatainak szervezése is jóváhagyásuk által történhetett. ♦ **SzP, 5.**

Adler, Friedrich, dr. (Bécs, 1879.júl.9. – Zürich, 1960.jan.1.): osztrák radikális szoc.dem. politikus, a pártalapító Viktor Adler fia. 1911-től a párt egyik orsz. titkára, elméleti folyóiratának szerkesztője. 1914-ben a háb-val szembeni passzivitás hirdetője. Antimilitarista indíttatásból 1916.okt.21-én agyonlővi gr. Karl →*Stürgkh* ot. me-öt. Halálra ítélik, majd ezt kegyelemből 18 év szigorított börtönre változtatják. 1918 végén kiszabadul, újra bekapcsolódik a szoc.dem. párt-pol-ba, parlamenti képviselő. 1923-tól a *Szocialista Internacionálé* egyik titkára. 1938-tól az USA-ban, 1946-tól Svájcban él. ♦ **ZJ, 6.**

Adonyi különítmény: az egyik Fejér vm-i →*adászázslóalj* közkeletű elnevezése 1920–1921-ben. A →*Fővezérség*, majd a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* irányítása alá tartozott. Nem hivatalos nevét első elhelyezési körletéről kapta, de a környék más településein is működtek részei. A karhatalmi és nyomozási feladatokat végző ~nek helyileg jelentős része volt a →*fehérterrorban*, vmint az →*ellenforradalmi rendszer* megszilárdításában. (Még: →*Különítmény*) ♦ **OS, 7.**

Adriai háború: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadviselése a tengeri →*hadszíntéren*. 1912-ben NBr. és Fr. haditengerészeti vk-a megállap-

odott, hogy háb. esetén a n. flottával szemben a fr. hajóhad védi NBr. földközi-tengeri érdekeit, a brit pedig Fr. partjait az óceán felől. A →*Hármasszövetség*en belül 1900-ban kötöttek először flottamegállapodást: a n. hajóhad É-on marad, az ot-m. és az ol. pedig D-en. A Hármasszöv. 1913-as második haditengerészeti konf-ján már tád. fellépést írtak elő a D-Ol-i kikötőkben (Taranto, Messina) összevonandó ot-m. és ol. flottának, amelyekhez a n. GOEBEN cserk. és BRESLAU crk. is csatlakozik. A →*hadiállapot* beállta után azonnal támadniuk kellett volna a brit exp. és a fr. gyarmati hds-et szállító hajók és az oltalmazó fr. flotta ellen. – Ol. azonban 1914-ben semleges maradt, s 1915.máj.23-án hadat üzent az OMM-nak. Az ol. és brit egységekkel támogatott fr. flotta sokszoros túlereje még az Adriai-tenger feletti uralmat is kérdésessé tette. A cs. és kir. →*haditengerészet* nyomasztó hátrányba került. A flottapk., Anton →*Haus* tngy. kidolgozott egy véd. jellegű haditervet a 2113 km hosszú partsáv és a 4023 km partvonal-hosszúságú szigetek véd-ére, emellett gyors tád-ok vezetésére az ol. partok ellen. Földközi-tengeri →*hadműveletek* lehetőségével nem számolt. – Az I. vh. kitörésekor hazarendelték a külföldön állomásozó hajókat, a Távol-Keleten lévő KAISERIN ELISABETH crk-t utasították, hogy vegyen részt →*Csingtau védelmében*. – A vh. első lövéseit a cs. és kir. →*Duna-flotilla* TEMES, BODROG és SZAMOS monitora adta le Belgrádra, 1914.júl.29-én. – Az ~ első, az I. vh. kitörésétől Ol. hadba lépésig tartó szakasza a →*„francia háború”* volt. Az ot-m. hadiflotta a következő szakasz, az →*„olasz háború”* során is megőrizte fölényét az Adrián. ♦ **CsK, 8.**

Aehrenthal-Lexa, Alois, gróf (Groß-Skalka [Csehország], 1854.szept.27. – Bécs, 1912.febr. 17.): diplomata, az OMM közös külügyminisztere. Bonni és prágai tanulmányai után 1877-ben lép a →*közös Külügyminisztérium* állományába, gr. Kálnoky Gusztáv bizalmasaként gyors karriert fut be, fiatalon az elnöki o. vezetője. Párizsi és szentpétervári külszolgálat után 1894.okt.26-tól bukaresti, 1899.jan.26-tól szentpétervári nagykövet. Az Or-hoz való közeledés híve, keresztülviszi a két ország közötti semlegességi egyezmény megkötését. – 1906.okt.24-én az uralkodó Agenor →*Goluchowski* helyére mint →*Ferenc*

Ferdinánd exponensét kküm-ré nevezi ki. Úgy véli, az OMM nagyhatalmi státusát a balkáni befolyás növelésével szilárdíthatja meg. Támogatja →*Bosznia-Hercegovina annexióját*. Az aktív balkáni külpol-t Or-gal együtt, Ol-ot feltartóztatva kívánja megvalósítani. Az Or. és Szerbia dipl. vereségével végződött *annexiós válság* után feladja az aktív külpol-t, és To. területi épsége, vmint a balkáni status quo biztosítását tekinti feladatának. Megértéssel viseltetik a Wekerle-korm. törekvéseivel a hds. m. nemzeti jellegének erősítésére, álláspontja szerint az OMM nagyhatalmi státusának egyik alapja az erős Mo. Elkerülendő az egyoldalú függést No-tól, 1910-től ismét közeledik Or-hoz. Elveti →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. VKF javaslatát: Or. gyengeségét kihasználva Ol. és Szerbia elleni megelőző kat. akciókkal kellene a balkáni helyzetet tisztázni. Az →*olasz-török háború* idején Szerbiát gazd. kedvezményekkel, Ol-ot az OMM semlegességével kívánja megnyerni. Betegsége megakadályozza koncepciója megvalósításában, 1911.márc.9-től máj.23-ig ögrg. →*Pallavicini* János helyettesíti. 1912.febr.12-én ~ lemond, utóda gr. Leopold →*Berchtold*. – ~ 1909.aug.17-től gr. ♦ KE, 9.

Ágfalvi csaták: a →*nyugat-magyarországi felkelés* részét képező osztrák-magyar összetűzések. – 1. Az „A” zóna Mo. felőli határán álló ot. cső-ök elzárták Ágfalvát Soprontól. A m. II.orsz. cső.zlj. (pk. →*Ostenburg-Moravek* Gyula örgy.) hatáskörzete a „B” (K-i) zóna volt. 1921.aug.28-án a →*Nemzeti Hadsereg* kivonult Ágfalváról, majd megjelent egy ot. cső. osztag, dr. Robert Davy, ot. KÜM-i tanácsos, kormánybiztos és az →*Antant* 2 ti-je. →*Kaszala* Károly felkelői 14³⁰-kor meglepték és tűzharcban visszavetették az ot. cső-öket. A lövöldözésre a brennbergbányai komm-k Sopron előtt megtámadták Ostenburg zlj-át. Az visszazorította őket, bevonult Brennbergbányára és Ágfalvára, ahonnan az AH *Tábornoki Bizottsága* felszólítására vonult ki. – 2. A Balfürdön, majd Sopronban lévő felkelői vk. (→*Friedrich* István, →*Héjjas* Iván, *Urmánczy* Nándor és *Hir* György nagy-i képviselő, *Inzelt* ezds., *Wein* Dezső, *Maderspach* Tibor, *Arany* János Paskál) kimondta Ny-Mo. véd-ét. A soproni diákok aug.29-én csatlakoztak Ostenburg-hoz, aki másokkal együtt a zlj. V.sz.d-ába szer-

vezte őket (pk. *Maderspach* Viktor bányamérnök tart. hu. szds., segédlt. *Székely* Elemér tart. tü. fhdgy., főiskolai kh. pk.). – Szept.7-én este a diákok elindultak a Liget-patakhhoz, a zónahatárhoz. Ott m. cső-öktől fe-eket vettek át, s megközelítették Ágfalvát. Egy raj Brennbergbánya felől biztosított. A telefon- és távíróvonalakat elvágták. 8-án 5⁰⁰-kor Ágfalva felé indultak. Az 1. és 2. főiskolás raj az ágfalvai erdő és a brennbergi vasút között, a 3. raj (szombathelyi vasutasok és bosnyákok) a falu alsó részén nyomult előre. – A falu É-i részén a nagymartoni vasút mögül és a házakból az ot. cső-ök tüzet nyitottak. A felkelők az ev. templom véd-ében jutottak be a faluba, de tüzet kaptak az ev. iskolából, az ot. cső.szállásról. Visszahúzódtak, s a brennbergi úton haladó csoporthoz csatlakoztak. A Kirchknopf-vendéglő felől hátba támadták az ot-okat, akik a nagymartoni vasút mögé hátráltak. A 3. raj a vasúti őrház védőit támadta oldalba, majd visszavonult a Hausbergig, ott a tart-kal visszaverte a szuronyrohamra induló ot. cső-öket. *Gebhardt* szds. és *Varga* fhdgy. felkelői hátba és oldalba kapták az ot-okat, akik ekkor vesztették a legtöbb embert. Az ot. cső.zlj. vasúton Bécsújhelyig menekült. A felkelők 3 hősi halottat és 7 súlyos sebesültet vesztettek. A bécsi lapok szerint az ot. veszteség 60 halott és 100-nál több sebesült volt. – Az Ágfalvára érkező gr. →*Sigray* Antal Ny-Mo-i korm.biztosnak és az Antant-biz-nak (*Gorton* ang. tbk., *Ivaldi* ol. tbk., *Gothier* fr. ezds. és *Köhler* ot. ezds.) Ostenburg tett jelentést. Sigray utasította Ostenburgot, hogy a rend helyreállítására 10-15 km-es körzetben biztosítsa Sopront. Ostenburg a felkelőket lefegyverezte és cső-ök őrzetében a biz. szeme láttára elindította Sopron felé (majd mindenkit elengedtek). A fogságába esett ot-okat szabadon engedték, felszerelésüket átadták. – Az ot-ok azért vontak össze Ágfalvára kb. 500 főt, hogy Sopront csatlakozásra kényszerítsék →*Austriához*. A m. és ot. halottakat 10-én temették el a soproni Szent Mihály temetőben. Az ~kal megmentett Ágfalva a →*soproni népszavazással* Mo. része maradt. ♦ KIG, 10.

Aggházy Kamil, v. (Bp., 1882.nov.1. – Bp., 1954.szept.14.): m.kir. ezredes, a →*Hadtörténeti Múzeum* alapítója, 1928–1936 között igazgatója. A →*Ludovika Akadémia* után 1901-től hon-

véd gy.ti., Veszprémben, 1905-től Kőszegen, 1908-tól Sopronban, 1910-től az I.hv.gy.ezd-nél Bp-en teljesít csapatszolgálatot. Mint a m.kir. III/1.nf.hadtáplj. pk-a, az 1914.dec.13-i ripanji utóvédharcokban megsebesül, szerb →*hadifogságba* esik (Niš, Prizren), 1915.dec. elején szabadul ki. ~ közvetítésével Prizren és a →*hadifogolytábor* a szerb kivonuláskor harc nélkül kerül a bg. csapatok kezére. – 1916-ban a HM levéltári csoport, ill. o. levéltárnoka, csoportvezetője, 1917–1918 telén a 38.hv.gy.ho. K-galíciai történetse. Az összeomláskor szds. 1918.nov.16-án állítja fel a Hadimúzeumot, a →*Hadtörténelmi Levéltárat* megszervező →*Gabányi János* alezsel együtt. A háb. után az első *hadihely-kegyelet* vezéralakja, amelyet mint a *Műemlékek Országos Bizottságának* rendes tagja a polg. élet felé is képvisel. – Számos hadtörténelmi, pedagógiai írásán túl fő műve (*Stefán Valérral* közösen): A világháború 1914–1918 (Orsz. Közművelődési Szöv. - Lantos, Bp., 1934). Háb. →*kitüntetései*: Kat. Érdemkereszt III.o., Magyar Bronz Érdemérem, Vöröskereszt Diszjelvény II.o., Károly Csapatkereszt, Sebesültek Éreme 3 középsáv, Német, Osztrák, Bolgár Világháborús Emlékérem. • **SzE, 11.**

Aggok Háza: →*Pesti Chevra Kadisa Izraelita Egyet*

Aiello: →*Prosecco*

Aisne-i csaták: ütközetek a →*nyugati hadszíntéren*. – **1.** Az első →*marne-i csatát* elvesztő n-ek az Aisne folyóig hátráltak. 1914.szept.13-án a fr. 6., 5.hds. és a brit exp.hds. (n. tü. tűzben) átkelt az Aisnén, 14-én megtámadta a n. 1., 7. és 2.hds. →*állásait*. A 15-én kibontakozó n. ellentád. a fr. 6.hds-et visszavetette, majd újabb fr-ang. tád. következett. A tü. párbajjá fajuló csata 18-án véget ért. Bebizonyosodott, hogy a frontális gy. tád. eredménytelen erős tü. támogatás nélkül. A csata átmenetet képezett a →*mozgóháborútól* az →*állásháború* felé. – **2.** 1917.ápr.16-án Georges →*Nivelle* tbk., fr. főpk. 80 km-es →*arcvonalon*, Soissons és Reims között tád-t indított. A fr. 5., 6.hds. betört a n. 1. és 7.hds. megerősített állásai-ba az Aisne É-i partján. A n-ek 150 fr. hk-t kilőttek, megállították az offenzívát, majd 17-én ellentád-t indítottak. Az időközben a 10.hds-gel megerősített fr-k egy hónapon át sem tudtak át-

törni, az első nap szerzett területet is elvesztették. Máj.9-én a tád-t lefűjták, máj.15-én Henri →*Pétain* tbk. váltotta fel Nivelle-t. A szöv-ek több, mint 100.000 főt veszítettek. • **BT, 12.**

Akna (szárazföldi): az ellenség akadályozására, pusztítására telepített robbanószerkezet. Az ált. rejtetten elhelyezett ~ robbanóanyagot tartalmaz, önműködően vagy irányítással robban. Az önműködő ~ robbanását maga a céltárgy idézi elő, amely lehet személy vagy technikai eszköz. Az irányított ~t időzített (késleltető) szerkezet vagy az ~t megfigyelő kat. robbantja. – A megfigyelt ~ elektromos gyújtásra működött. A háb. kezdetén az or. és a szerb csapatok alkalmazták. Előnye volt, hogy rejtekhelyen lévő kat. hozta működésbe. Különösen visszavonulás során okozott jelentős veszteséget az →*arcvonal* áttörése után előretörő támadónak. A háb. elején ezen túl a gy. ellen taposó- és érintő-kat telepítettek. – A →*harekocsi* megjelenése az ~ jelentőségét többszörösen megnövelte. Kezdetben hk-k ellen pillanatgyújtásra állított →*tűzérési löszereket* alkalmaztak, amelyek közvetlenül a földfelszín alá helyezve, nyomásra léptek működésbe. • **BE, 13.**

Akna (vízi): robbanótöltetet és gyújtókészüléket tartalmazó, úszó üreges edény. Működése szerint az I. vh. idején megkülönböztettek fenék- vagy megfigyelt ~t és érintő~t; helyzete szerint a víz színe alatt lebegő (lehorgonyzott), ill. úsztatott vagy sodort ~t. – **1.** A tengeri *fenéka*kná robbanótöltete 100-300 kg, a folyamié 25-200 kg trinitrotoluol (trotil) volt. A partról árammal robbantották, amikor a hajó a közelébe ért (ezt a megfigyelőállomáson felvillanó lámpa jelezte). Az ~kat egyeres kábellel kötötték össze a parti elosztóval. A hordóhoz hasonló, hengeres, a fenékhez horgonyzott vasedényeket egymástól 25 m-re, sakk-tábla-szerű sorokban telepítették. – **2.** Az érintő~ robbanótöltete 100-200 kg trotil, lögyapot, löpor vagy amatol volt. A tengeri érintő~k 3-4 m mélységben, egymástól 50-100 m távolságban lebegtek, nehogy vmelyik robbanása sérülést okozzon a másokban. A folyami érintő~k a hajók kisebb merülése miatt közelebb lebegtek a felszínhez. – Telepítéskor a síneken futó horgonyszéket az ~val a vízbe gurították. A fenékre érve az ~ egy sópálca olvadása után elszabadult horgonyáról

és emelkedett, amíg a hidrosztatikus mélységbe-állító lemezre gyakorolt víznyomás kisebb nem lett, mint a beállító rúgó nyomása. Ez lefékezte a horgony kötelét, amelynek lepergése a dobról megállt, s az ~ a kívánt mélységben lebegett. A horgonykötél megfeszülésével a gyújtóbiztosító hüvelyben a fémes érintkezés a gyutaccsal helyreállt, az ~ éléssé vált. Ha elszabadult horgonyáról, az érintkezés megszűnt, így az ~ nem robbanhatott. Az ~mezőt sakktábla-szerűen, több sorban, átalakított csónakokról, tpn-okról vagy aknahajókról telepítették. – A tojásdad alakú, vaslemez ~ első felében volt a robbanótöltet. Ebbe súlylyesztették az indítótöltetet és az elektrokémiai gyújtószerkezetet. A felső köpenyen lévő ólomkupakok (szarvak) alsó részében voltak a szén-cink elem elektródjai, felső részében gumipárnán üvegfiola, benne kénsavban oldott duplakróm-savas kálium. Ha a szarvakat a hajótest elgömbítette, a fiola eltört, az oldat az elektródákra ömölve áramot fejlesztett, amely a platinagyújtót izzásba hozva, a töltetet robbantotta. – A tengeri érintőgyújtószerkezete mechanikus, elektromos vagy kémiai lehetett. A mechanikusban tű végezte a gyújtást. Az elektromosnál az ütdés kapcsolta be a gyújtóáramot. A kémiaiában az összetörő üveg-edény tartalma kémiai úton hőt fejlesztett, előidézve elő a robbanást. – Az ~kat 2 csónak vagy hajó között vontatott kötéllal keresték. ♦ **CsK, 14.**

Aknaharc: az ellenség →állásának rombolása az alá fűrt alagútban történő robbantással. A vár-ostromokból visszamaradt ~ hosszú ideig mozdulatlan →*frontvonalon* alakult ki. Ált. ott alkalmazták, ahol a terep nem tette lehetővé a nagy erejű →*támadást*, pl. magashegységben. Főként a →*tiroli fronton* került sor ~ra. A leghíresebb ot-m. ~ a Monte Simone és a Monte Pasubio elleni volt. A befektetett energia azonban nem volt arányban az elért eredménnyel, így e harc-eljárás a háb. végével feledésbe merült. ♦ **BE, 15.**

Aknamező: az a terület, amelynek határain belül az →*aknákat* telepítik, ill. hatásuk érvényesül. Az I. vh. elején csak gy. aknákat alkalmaztak ~ben. Ált. a →*drótakadály* elé 10-15 m-re kétsoros ~t telepítettek, zömében taposó- és érintő-, ritkábban elektromos megfigyelt aknákkal. Előterbe került az aknacsapdák alkalmazása is. A →*harcokcsi*

tömeges megjelenése szükségessé tette a hk. el-leni ~ létesítését is. Ebben az aknákat drótakadállyal kombinálták, az akadálykaró kidöntése robbantotta fel a lövedéket. A fő cél az ~ telepítésénél a háb. előrehaladtával már nem az elg. akadályozása, megállítás, hanem megsemmisítése lett. A háb. végére a robbanó →*műszaki záarak* telepítése egyre jobban elterjedt. ♦ **BE, 16.**

Aknászcsapat: a →*műszaki csapat* alapvető →*csapatneméből*, (kmsz. egyes számban) az →*utászcsapatból* kikülönített alakulatáltípus. Az I. vh-ban az →*Oszták-Magyar Monarchia had-szervezetében* az ut.zlj-ak kötelékében *folyam-aknász-századok* működtek. Az ezeket alkotó *folyami aknász-századok* feladata volt →*táma-dásban* az elg. hidak, hajók és vízi építmények rombolása, az elg. áthajózás megakadályozása vagy zavarása, vmint az elg. aknazárok és torla-szok felkutatása és eltávolítása; →*védelemben* folyami aknazárok létesítése a saját hidak és a partszakaszok (elg. átkelés elleni) véd-ére, to-vábbá a folyók és kikötők bejáratainak lezárása az elg. hajózás megakadályozására. ♦ **BE, 17.**

Aknavető: meredek röppályán tüzelő, löporos hajtótöltetű aknagránátokat célba juttató tüzér-ségi fegyver. Speciális válljafa a sűrített levegő-vel működtetett →*légaknavető*. Az ~t az I. vh. előtt csak mint a várharc egyik eszközét használ-ta a →*gyalogság*, az →*utászcsapat* és a *vártü-zérség*. A háb. során az →*állásháború kialaku-*

Oszták-magyar 1908 M. 10 cm-es hegyitárcs,

lása, a →fedezékbe húzódott gy., a tagolt →ál-lásrendszerek miatt egyre nőtt a meredek röppá-lyán tüzelő és nagy becsapódási szöget elérő, fe-lülről pusztító eszközök arányát. Emellett a tü.

lővedékek szórása veszélyessé tette az elg. közeli céljainak rombolását, a holtterek nehezítették a rohamozó gy. pusztítását. Az ~ lett a holtterekben és az árkokban lévő célokat nagy hatóerővel megsemmisíteni képes fe.. – Az ~t a →tüzérséghez osztották be. Az →ütegek állományát eleinte a kevésbé alkalmas tüzerekből biztosították, a vetőütegek legs-ét szinte büntetésből vezényelték. A háb. előrehaladtával az ü-ek állománya egyre kiképzettebbé, vezetése kiforrottabbá, harcászati alkalmazása optimálisabbá vált. Az 1917–1918-ban rendszeresített ~k magasabb technikai színvonalat képviseltek. – Az ~ sajátossága a viszonylag rövid lőtávolság, a meredek induló- és becsapódási szög, a lővedék kisebb kezdő- és végsebessége, ill. becsapódó energiája, az arányaiban nagy robbanótöltet (az I. vh-ban az aknagránátok acéltest-robbanótöltet aránya 3:1, a →tüzérségi lőszeréknél 6:1 volt). A könnyű ~t ált. élőcél ellen, a közepes és nehéz ~t állások rombolására alkalmazták. A →lővegnél mozgékonyabb ~ málházása miatt →támadásban is követni tudta a gy-ot. Olcsóbban lehetett pótolni a hasonló űrméretű lg-eknél. – Az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél az ~t 10-cm-ig a gy. közelharc-eszközök közé, 15-cm-ig a kis-, afölött a közepes űrméretű tü. eszközökhöz sorolták. (Technikai adatok: →Táblázatok) ♦ KV, 18.

Aktív Harci Szövetség: →Lengyelország,
→Pilsudski, Josef

Aktív várvédelem: a XIX. szd. második felében kidolgozott, az I. vh-ban széles körűen alkalmazott harcmód. Az →övvárak véd-e során az előretolt →állásokban védő táb. csapatok gyakori ellentádkokkal akadályozták az ostromot. Ehhez nagy hatótávolságú →lővegeket, mozgékony támogató →tüzérséget és széttagoltan elhelyezett táb. csapatokat vetettek be, amelyek a tád. elg. ellen az előre kiépített nyílt tüzelőállások, futóárkok felhasználásával, gyors és rejtett összevonás után meglepetésszerű ellentádkokat hajtottak végre. (Még: →Przemysli csaták) ♦ SzB, 19.

Albán hadjárat: →Durazzo elfoglalása

Albán önkéntesek: a →Központi Hatalmak oldalán harcolt balkáni szabadcsapatok. Jóllehet

egyes csoportok harcoltak az →Antant oldalán is (esszadisták), az ~ jelentősebb szerephez a KH táborában jutottak. Főként a magát →Albánia „felszabadítójaként” hirdető →Osztrák–Magyar Monarchia fordított gondot a lakosság bevonására a harcba. A bg-ok is szerveztek csoportokat, de lehetőségeik korlátozottabbak voltak. Az ~ léte elsősorban pol. jelentőséggel bírt, kat. téren nem ígért nagy hasznót. Tekintettel kellett lenni vallásukra is, elhatárolva a katolikus és a mohamedán törzsekből toborzott ~ tev. körzetét. – Az ot-m. 3.hds. pság-a 1915.dec.22-én 8307. hdm. számú utasításában szabályozta az ~ből felállítandó 3 csoport működését. Közülük br. →Nopcsa Ferenc fhdgy. katolikus egysége 1916.febr.13-án feloszlott. Hässler szds. mohamedánjai részt vettek →Durazzo elfoglalásában. – Bár reguláris erőkként szemben ált. nem voltak képesek komoly ellenállásra, az ot-m. hadvezetés 1916 tavaszán megtalálta megfelelő feladatukat. A Ghilardi szds. pság-a alatt megszervezett 9 albán zlj. márc-ban megszállta a Vjosa folyóig terjedő, az ol. hds. által Durazzo <Durrësi> eleste után kiűrt ország-részt, amely a szöv., de egyben rivális bg. hds. gyors előretörése miatt veszélybe került. A hdm. igazi jelentősége abban állt, hogy a helyismerettel bíró ~ biztosítani tudták ellátásukat, noha az ot-m. hadtápvonalak messze É-ra, a Shkumbini folyónál végződtek. – Később az ~ szerepe felértékelődött, mivel könnyebben alkalmazkodtak a szélsőséges időjáráshoz, s jobban tűrték a maláriát. Különösen ott működtek eredményesen, ahol adottak voltak a „kis háború” feltételei, ilyenkor jelentős túlerővel szemben is sikerrel védekeztek. Az albán front K-i szakaszát a háb. utolsó évében teljes egészében Salih Butka csoportja tartotta a túlerejű ol. és fr. erőkként szemben. ♦ PF, 20.

Albánia: önálló állam a Balkán Ny-i részén. A XV. szd. végén került tr. uralom alá. Az albán nemzeti mozgalom viszonylag későn, a berlini kongresszus idején lépett az Eu-i pol. színpadra. Az 1878.jún.10-én megalakult Prizreni Liga elsődleges célja a San Stefanó-i ideiglenes békével →Montenegróhoz és →Szerbiához csatolt albánlakta területek idegen uralom alá kerülése elleni tiltakozás volt, ill. az albánokat tömörítő 4 vilajet egyesítése az Oszmán Birodalmon belül. 1880 végén vagy 1881 elején a Liga ellenőrzése

alatt álló területen (→Koszovó–Dibra-Shkodra) Omer Bej *Prizreni* ideiglenes korm-t alakított. A tr. korm. az →európai nagyhatalmak követelésére a mozgalmat leverte. Az albánok körében megerősödött a függetlenséget követelők befolyása. – Egy önálló állam megteremtésére az első →Balkán-háború kínált lehetőséget. 1912.nov. 28-án a vlora-i nemzeti kongresszuson a D-i és középső területek képviselői (az É-iak a harcok miatt néhány napot késtek) kikiáltották a független ~t. Ideiglenes korm. alakult, elnöke, egyben az ideiglenes államfő Ismail Qemal Bej *Vlora* lett. Az 1913.máj.30-i →londoni béke elismerte ~t és szabályozta fennállása feltételeit: autonóm, szuverén, örökletes fejedelemség, amelynek létét és semlegességét 6 hatalom (No., OMM, Ol., Fr., NBr. és Or.) garantálja; az újonnan létrehozandó kormányzat működését hétagú biz. (a 6 nagyhatalom és ~ képviselője) ellenőrzi; 6 hónapon belül meg kell nevezni az uralkodót. Hosszas tárgyalásokon Wilhelm zu Wied hg-et, →I. Károly ro. kir. nejeének n. unokaöccsét választották ki, aki 1914. márc.7-én érkezett Durazzóba. Hamarosan megalkult az új korm. is Turhan Pasa *Përmeti* vezetésével. – A rezsim hatalma azonban nem terjedt ki egész ~ra. A népszerűtlen idegen uralkodó 1914.szept.3-án elhagyta ~t, Durazzóban új korm. alakult Mustafa *Ndroqi* irányításával. – 1916 első felében ~ kétharmadát a Vojusa folyóig az OMM, az ettől D-re eső területeket Ol., DK-i szegletét Fr. szállta meg. A Shkodrában létrehozott ot-m. közíg. hatóság viszonya a lakossághoz végig jó volt. A fr-k 1916.dec.10-én Korçában „autonóm területet” létesítettek. Az ol-ok 1917.jún.3-án Gjirokastërben proklamálták az „egységes és független Albániát”. – 1918-ban ~ az →Antant és a szomszédos államok megszállása alá került. Az ol. hds-et 1920 nyarán albán felkelők szorították ki, Ol. az aug.2-i *tiranai szerződés*ben ismerte el a független ~t. 1921.júl.17-én Prizrenben a szerbek kikiáltották a *Mirditai Köztársaságot*, amelynek „névében” betörték ~ba, nov-re azonban kiszorultak onnan. A →békekonferencia Nagykövetek Tanácsa 1921.nov.9-én, majd 1922.dec.6-án utasította el a görög területi igényeket. Ezzel kialakult a 27,5 ezer km²-es, 1 milliós ~. Lakosságának túlnyomó többsége albán, 1930-as becslés szerint 3,8 %-a illír és/vagy ro., 1,9 %-a görög, 1,4 %-a cigány, 0,6 % szerb; más adatsor szerint

5,0 %-a görög, 1 %-a illír (ro.), 1 %-a cigány, 0,8 %-a macedoszláv, 0,7 %-a szerb. ♦ PF, 21.

Albániai halálmenet: a →Szerbia területén őrzött →hadifoglyok útja →Albánián keresztül az Adriai-tengerhez. →Szerbia elfoglalásának végső periódusában, 1915.okt-dec-ben került rá sor. Az 1914-es →Potiorek-offenzívák során fogságba esett és eltűnt 80.000 ot-m. kat. Közülük szerb kimutatás szerint 1915.okt. elején 34.629 fő volt szerb →hadifoglytáborokban. Az 1915-ös ot-m-n-bg. →hadjárat során a visszavonuló szerbek (megelőzendő későbbi bevetésüket) magukkal hurcolták őket. A különböző táb-okból induló menetszlopok Prizren érintésével Albánia felé vonultak. Az Ohridi-tó, majd (amikor a gyors bg. előrenyomulás miatt a Szalonikin keresztül való elszállítás terve lehetetlenné vált) az Adria felé indították őket tovább. A 2 hónapig tartó, 700 km-es út rettenetes szenvedésekkel járt, különösen a nem szláv (m., ot., n.) nemzetiségűek sorsa volt kegyetlen. Dec. közepén a Vojusa folyónál ol-ok vették át őrzésüket, s Valonából <Vlora> hajón szállították őket a Szardínia ÉNy-i csücskénél lévő *Asinara* szigetére. Ol. kimutatások szerint 1915.dec.18. és 1916.márc.8. között 23.855 hadifoglyot hajóztak be, 23.399-et tettek partra a szigeten, a hajóúton 516-an meghaltak. ♦ PF, 22.

Albert Ferenc József <Albrecht Franz Jozef> főherceg (Weilburg bei Baden [No.] 1897.júl.24. – Buenos Aires, 1955.júl.23.): a →Habsburg-dinasztia tagja, →Frigyes fhg fia. Kat. pályára lép, 1915.nov.29-től zászlós az 1. tirol-i →császárvadász ezredben, 1916.febr.17-től hdgy., 1917.aug.1-től fhdy. 1918 után honvéd ezds. Mo-on trónkövetelőnek tekintették. ♦ ZJ, 23.

Albrecht koronaherceg (Bécs, 1865.dec.23. – Altshausen, 1939.okt.29.): württembergi herceg és trónörökös, német tábornok. 1906-tól a n. XI.hdt., 1913-tól a 6.hds. pk-a, ill. szemlélője. Az I. vh. során a 4.hds., majd a lotharingiai hds. pk-a, 1916-tól tbgy. A második →ypres-i csatában, 1915. ápr.22-én ~ 4.hds-e hajította végre az első tömeges gáztád-t. Kortársai nagyra értékelték tiszta és

önálló ítéletalkotását. A háb. után visszavonult, 1920-tól, Vilmos württembergi kir. halála után a kir. család feje. • UK, 24.

Álcázás (leplezés): objektumok rejtése. Az I. vh-ban a feld. lehetőségek megnövekedése (célzóberendezések, optikai figyelőeszközök, fényképezés), vmint a légierő megjelenése szükségessé tette az ~ fejlesztését. Az ~ a csapatokon túl megjelent a hadtábojektumoknál és az →erődítések-nél is. Előírták a nagyobb munkák éjjel vagy ködös időben történő végzését, s az ~ terepadta ~ i lehetőségek kihasználását, s az ~ folyamatosságát. A betonépítményekre habarccsal mohát raktak, a bejáratokat gallyakkal fedték. Az utakon a közlekedés rejtésére műlepleket alkalmaztak. Készítettek megtévesztő berendezéseket is, így lövegutánpótlókat, útnyomokat stb. Az álcák (kmsz. leplek) telepítésére különleges mű. alakulatokat (álcázó alosztályok) hoztak létre. • BE, 25.

Alcsúti József: →József Ágost királyi herceg

Alegység: az I. vh. idején a →Központi Hatalmak haderőiben nem használatos kat. szakkifejezés az alakulatok strukturális szintjének megjelölésére. Az →orosz hadseregben elsődlegesen alkalmazott kategória volt az ot-m. terminológiában →alosztálynak minősített kötelékek megnevezésére. • RI, 26.

Alekszejev, Mihail Vasziljevics (Tver, 1857.nov. 15. – Jekatyerinodar <Krasznodar>, 1918.okt.8.): orosz tábornok, az →orosz hadsereg főpk-a. 1876-ban a moszkvai gy. hadapródiskolát, 1890-ben a Hadiak-át végzi. 1904-től vörgy. Az 1904–1905-ös →orosz-japán háborúban a mandzsúriai hds. főszállásmestere. 1908-tól a kijevi kat. körzet vkf-e. 1912-től a szmolenszki 13.hdt. pk-a. – Az I. vh. kitörése után a DNy-i F. (pk. Nyikolaj Ivanov tü.tbk.) vkf-e, vezeti a 3. és a 8.hds. tád-át →Galicia ellen. 1915.márc.26-án az ÉNy-i F. élén átveszi a beteg Nyikolaj Ruzszkij gy.tbk. helyét. A →gorlicei áttörést követő or. visszavonulás miatt →II. Miklós cár aug.21-én leváltja VKF-ét, →Januskievics tbk-ot és helyére szept.3-án ~et nevezi ki. Szept.-től gy.tbk. ~ irányítja a →keleti hadszíntér hdm-eit, miután a cár maga veszi át a haderő főpság-át. Szorgalmazza a →Bruzsilov-

offenzíva megindítását. 1916.nov.24-től reformkövetelései és az uralkodó elleni összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt „eü. okból” a cár felmenti, és helyére →Gurko tbk-ot nevezi ki. – 1917.márc-ban előkészíti a cár lemondását. Az Ideiglenes Kormány (IK) márc.15-től visszahelelyezi VKF tisztségébe, egyben kinevezi az or. haderő főpk-ává. Megpróbálja megállítani a hds. bomlását, de összeütközésbe kerül →Kerenszkij hm-rel, aki máj.22-én leváltja mindkét tisztségéből, és helyére →Bruzsilov tbk-ot nevezi ki. (Az IK ~re mint kat. tanácsadóra továbbra is igényt tart). A júl-i megmozdulások és a →Kornyilov tbk. vezette kat. puccs idején az IK-t támogatja, ezért amikor Kerenszkij szept.12-én átveszi az or. hds. főpság-át, ~et harmadszor is a Legfelsőbb Főpság VKF-évé nevezi ki. Szept.25-én lemond, majd a bolsevik hatalomátvétel után Novocserkaszkban nov.15-től megalapítja az ellenforr. fehérhárddista hds. magvát alkotó, róla elnevezett ti. szervezetet. Dec.27-től a Don-vidéken, ill. a Kaukázus előterében harcoló Önkéntes Hadsereg <Dobrovolcseszkaja Armija> legfelsőbb főpk-a. Betegségben hunyt el. • BT, VG, 27.

Alexy András (Győr, 1886.aug.2. – ? [USA], 1933.febr.21.): tartalékos repülő százados. 91. sorszámmal szerez kat. pilótaigazolványt 1913. jan.9-én Bécsújhelyen. Az 5.rep.szd. kötelékében 1915 tavaszán kényszerleszállás miatt megsérül, or. →hadifogságba esik. 1918-ban tér haza Szibériából. 1919-ben a székely 7.rep.szd. pk-a, Debrecenben ro. fogságba esik. 1921.okt-ben a m. →legitimisták megbízásából előkészíti és megvalósítja →IV.Károly rg-en történő hazatérését Svájc-ból. A második →királypuccs megghiúsulása után kivándorol az USA-ba. • WL, 28.

Alföldi Brigád: esetleges vörösmozgalmak letörésére és a külső ellenséggel szembeni országvédelemre 1920.jún. végén Kecskemét székhellyel alakított →különítmény. Vezetője →Héjjas Iván tart. rep. fhdy., helyi szőlőbirtokos. 250-300 fős tagságának egy része a →trianoni béke katonai határozványai nyomán a →Nemzeti Hadsereg-ből leszerelt kat., más része helyi gazda, ill. gazdafiú. A belépőkkel nyilatkozatot irattak alá a ~ céljainak elfogadásáról és a tagság vállalásáról. (Még: →Héjjas-különítmény) • KIG, 29.

Algecirasi egyezmény: →*Marokkó-válság*

Államcímér: adott hatalmi test jelképe. Meghatározott (heraldikai) szabályok alapján áll össze, az államot szimbolizáló jellegét és használatának szabályait tv-ek szabályozzák. Alapesetben egy adott országot (nk. szerződésekben elismert határokkal bíró területek egységét) is megjelenít, de *igénycímér*ként kifejezhet más területek feletti főhatalmi igényt vagy tényleges országgal nem rendelkező látenis hatalmat. Az elsőre példa Mo. jelenleg is használt →*kiscímere* (I.), a másodikra a két vh. között Mo-on a kiscímér mellett hivatalos →*középcímér*ben (I.) megjelenő →*Erdély* címere, a harmadikra a →*Habsburg-dinasztiából* kikerülő mindenkori uralkodó Jeruzsálem kir-a címe (→*nagycímér*). – Az 1896.dec.31-én közzétett 3755/1895.M.E.sz. m.kir. me-i rendelet mindhárom ~típust (kis-, közép-, nagycímér) meghatározta. Az 1915-ben közzétett (Budapesti Közlöny, 1915.nov.6.) 3970/1915.M.E.sz. rendelet módosította a m. állami kis- és középcímert, a 1969/1915.M.E.sz. rendelet meghatározta az →*Oszttrák–Magyar Monarchia* közös intézményeinek használatára rendelt →*címereket*. 1915-ben meghatározták a →*Magyar Királyság* →*állampecsétjét* is. • CsI, 30.

Államerődítés: az országterület védelmében az ellenség feltartóztatására, ill. a saját csapatok felvonulásának biztosítására létesített →*műszaki zá-
rak* és építmények összessége. Magába foglalja mindazon terveket és munkálatokat, amelyeket az adott ország →*hadászati tervének* keretében, →*erődítési* téren kidolgoz. – Az I. vh.-ban a véd. jellegű ~ a határ-megerődítést és a fontos irányok lezárását szolgálta kedvező határszakaszokon vagy beljebb természetes akadályok: folyók, hegylancok mentén (→*záró erődítések*). E rendszerben kiépítettek nagyobb állandó erődítéseket is az ország belsejében. – A tád. jellegű ~t a nagyszabású határ-megerődítés jellemezte →*övvárakkal* a felvonulás biztosítására orrban és oldalban, hadianyagok felhalmozása, felkészülés a →*védelemre*, s annak oltalma alatt a →*támadás* előkészítése. A földrajzi tényezőket figyelembe véve közvetlenül a határ mögötti folyó vagy hegyvonulat mellett létesített ~en a saját erők számára kapukat hagytak, pl. hídfőknél, szorosok bejáratainál.

A kizárólag offenzív ~eknél az ország belsejében csak elvétve voltak állandó erődítések (pl. →*francia erődrendszer* 1914-ben). – Vegyes ~ is létezett, ilyen volt az →*orosz* vagy a →*belga erődrendszer*. – Az ~ lehetett szárazföldi vagy tengerparti. Az előbbi övvárakból és záró erődítésekből állt. Az övvárak hadászati pontok véd-ére (főváros, fontos város, folyámátkelő, közlekedési csomópont stb.) épültek. A záró erődítések magas-hegységben vagy mocsaras vidéken, ahol a megkerülés nagyobb erőkkel lehetetlen volt. – Az ~ hadászati szerepét a táb. hds-ekkel együttműködve tölthette be. A tád. eszközök fejlődése gyorsabb volt a véd. passzív berendezéseinél, az ~ részei viszonylag hamar elavultak. A sok állandó elem merevvé tette az ~ erődítési rendszerét. Az építési költségek terhelték a gazd-ot. Az ~hez jó közlekedési és hírhálózat is kellett. • BE, 31.

Államforma és az egyházak: →*Egyházak és az államforma*

Államfői jogkör: →*Királyi jogkör*, →*Kormányzói jogkör*

Állami Ágyúgyár: →*Fegyvergyártás*

Állami Hadianyaggyár (Magyar Királyi Állami Hadianyaggyár): a magyar hadiüzemek központi (fedő) szerve az I.vh. után. A →*trianoni béke* hadiipari korlátozásai szerint hadianyagot csak egy, állami tulajdonban lévő gyárban lehetett előállítani, ezért 1922.jan.7-én a korm. elrendelte az ~ felállítását. Az ~ felett diszponáló hm. az elnökséggel br. →*Hazai Samu* vezds-t, az alelnökséggel tiszabeői *Hellebronth Antal* altbgy-ot, a vezérigazgatósággal *Schreiner János* ny. ezds-t bízta meg. A hadiüzemeket a Bp. V. Mérleg u. 3. alatti igazgatóság alá helyezték, a telephellyel nem rendelkező ~ feladata azok munkájának koordinálása, ill. a m. hadiipar egészének képviselete volt. – A hadiüzemek diszlokációja valójában nem változott. A löporgyártás a magyar-óvári →*Magyar Lőporgyárüzemi Rt*-ben, a →*lőszergyártás* a csepeli →*Weiss Manfréd Művek*-ben, a lg- és av-gyártás a →*Diósgyőri Lőveg-üzemben*, a kézife-előállítás a Bp-i →*Fegyver-és Gépgyárban* folytatódott. A 4 legnagyobb gyár mellett a háb. után alapított →*Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt*. csappantyúkat, tü. gyújtókat, ill. gyutacsokat, a nagy tradí-

ciókkal bíró *Süss Nándor Rt.* optikai eszközöket, kézi és lg-távcsöveket, tájolókat gyártott. Az ~ diszponált 3 műhely felett: *Központi Fegyverjavító Műhely* (Bp.), *Központi Tüzérségi Anyagjavító Műhely* (Bp.), *Tüzérségi Anyagjavító Műhely* (Hajmáskér). – A hm. a *→trianoni béke katonai határozványai* alapján szabályozta az ~ átlományát, ill. limitálta a kizárólag haditermelésre alkalmas gépek számát: fe.üzem 10 db, lg- és av.üzem 6 db, gy. töltényüzem 152 db, löpor- és robbanóanyag-üzem 92 db. Az ált. használatú gépek közül sorrendben 234, 75, 42, 95 db-ot írt elő. Terveket készítettett egy összevont hadianyaggyárról is. A 3 alternatíva közül az egyik a Balaton–Székesfehérvár–Hajmáskér háromszögben a várpalotai és a veszprémi szénnel számolt, s figyelembe vette a már épülőben lévő fűzfői löporgyár, vmint a hajmáskéri tü. és kísérleti lőtér lehetőségeit. A díósgyőri a Vasgyár és a Lövegüzem köré csoportosult volna. A csepelit a Weiss Manfréd Lőszergyár mellé tervezték. Az 1923–1924-ben elkészült tervek közül egyik sem valósult meg, a hadiipar túlnyomó része megmaradt a magántőke kezében. Ezt a SZKEB tudomásul vette, s 1926.nov.27-i határozatával lehetővé tette a diszlokáció fenntartását. ♦ **KV, 32.**

Államosítás: 1. általában magántulajdonban lévő vagyontárgyak, jogosítványok, elsősorban termelőeszközök állami tulajdonba vétele jogszabályi úton; 2. konkrétan ennek megvalósítása 1919-ben *→Magyarországon*. Az ált. ~ történhet kártalanítással vagy kisajátítással. A teljességre törvő ~t ált. *egyenlőségideológiák* támasztják alá. – A *→Magyar Népköztársaság* alatti legjelentősebb ~ 1919.márc.19-én volt: a *→Habsburg-dinasztia* nem Mo-on élő tagjai birtokainak ~a a *→Berinkey-kormány* által. Mo-on először a *→Magyarországi Tanácsköztársaság* idején hajtottak végre nagyarányú ~t. A *→Forradalmi Kormányzótanács* márc.26-án közzétett IX–XII. számú rendelete „szocializálta” a 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari, bánya- és közlekedési üzemeket, a pénzintézeteket és a lakóházakat. A XIV. rendelet (márc.29.) kimondta a nevelési és oktatási intézmények, a XXV. (márc.30.) a biztosítóintézetek ~át. Ápr.2-án ~ra került a nagykereskedelem és a 10 főnél többet foglalkoztató üzemek. A XXXVIII. rendelet (ápr.3.) szövetkezeti kezelés-

re „a mg-i proletárságnak” adta át a 100 hold feletti közép- és nagybirtokokat (*→földreform* [2.]). A XLVIII. rendelet (ápr.8.) intézkedett a szállítótársaságok, a mozik, a filmgyárak és a filmgyártással kapcsolatos üzemek; az LXIII. (ápr.17.) a gyógyfürdők és -források, az ásvány- és gyógyvízfeldolgozó üzemek és az üdülőhelyi szállodák ~áról. Az utolsó rendelet (LXX., ápr.24.) a kórházakról és a gyógyintézetekről intézkedett. – A *→Peidl-kormány* 1919.aug.4-én a lakóházakkal kezdte meg a reprivatizálást. ♦ **SG, 33.**

Állampecsét: az adott hatalmi test, ill. az általa elismert hivatalos jelleg jelképe. A *→Magyar Királyság* 1915.nov.6-án meghatározott ~je a *nagy-pajzsos*, pajzstartós *→középcímer*, amelynek *középpajzsán* (az állami *→kiscímeren*) ráhelyezett *szívpajzs* áll a *Habsburg-Lotharingiai-ház* címerével. A *szívpajzs* egycölöpös. A *cölöpön* az *Ausztriai-ház* címere van: vörös mezőben ezüst pólya. A jobb mezőben *Habsburg* címere áll: kék koronás, késsel fegyverzett, kiöltött kéknyelvű vörös oroszlán. A bal mezőben áll *Lotharingia* címere: arany mezőben három, haránthelyzetű, csonkított ezüst sással megrakott vörös harántpólya. A kör alakú ~ körirata kívül koszorúban, belül hármason vonalon, felül kezdve: „ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEHOR-SZÁG KIRÁLYA SAT. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA”. ♦ **CsI, 34.**

Államrendőrség: *→Rendőrség*

Állás: tág értelemben *→erődítési* építmények összefüggő rendszere, szűk értelemben adott *→csapattest* adott pillanatban elfoglalt helyzete a terepen. Rendszerként az I. vh. idején magába foglalt *tüzelőállásokat*, *→árkokat*, *→fedezékeket*, *→óvóhelyeket*, *kiegészítő építményeket* (segélyhely, távbeszélő-fedezék, latrina), vmint az ~ előtt és az árkok között nem robbanó *→műszaki zárakat* (ált. *→drótkadályokat*). – A háb. első hónapjai után kiemelt figyelmet szenteltek az

~ok kijelölésének. Fontos volt a vízellátási és a talajviszonyok vizsgálata, a homokos talajt ált. igyekeztek elkerülni. Ált. minden ~ 2-3, egymástól 100-200 m távokra lévő *vonala* tagozódott, amelyeket úgy alakították ki, hogy tű-gel kettő egyidejűleg ne legyen elpusztítható. Az erősen veszélyeztetett vonalak mögött hátsó →*támpontokat* (zártámpontokat) is létesítettek a betörés elrekesztésére. Az oldalazást úgy tervezték, hogy az akadályövet és előtte a terepet lefoglalják (uralják). – 1914-ben a *vonálvédelem* mélysége néhány száz méter volt. A →*védelem* alapját adó lövészárkok csak a tű. repesz- és srapelhatás ellen védtek, a nagy űrméretű lg-ek és a meredek rőppályájú fe-ek ellen nem. A lövészárkokat így befedték, a közlekedőárkokat harántgáttal látták

Állás a Borgói-hágóban, 1916. november

el, a tart-ok részére óvóhelyeket létesítettek. A mű. zárat 3-4 soros drótkadállyal erősítették meg. – 1915-1916-ban a →*támadásban* tovább nőtt a neh.tű. aránya, tömegesen alkalmazták az →*aknavetőt*, a →*légaknavetőt*, a →*gránátvetőt*, a →*lángszórót* és megjelent a gáz. Hatalmas tű. párbajok fejlődtek ki, s kialakultak az →*anyagcsaták*. A védő igyekezett a tömeghatás szétforgácsolására, a harc mélységben történő megvívására, a tűz és a mozgás szervezettebb összekapcsolására. A vonálvéd. helyébe a *mélységi öv* lépett, ált. 3 átfutó, jó oldalazási lehetőséget biztosító, egymás mögött 150-400 m-re kiépített vonallal. Az óvóhelyeket szétosztottan helyezték el, színlelt berendezéseket és mély akadályövet létesítettek. – 1917-ben a monumentális áttörési kísérletekben új fe-eket alkalmaztak (→*harckocsi*, neh.av.). A tád. tömeget több egymás mögötti →*védőöv*vel fogták fel, kialakult a *terület-*

és *zónavédelem*. A véd. mélysége megközelítette a 30 km-t. A →*fedezőzóna* a harci állások előtt 3 km-ig húzódott, a →*harci zónán* belül az *első állás* és a *második állás* mélysége 4-4 km-ig, a *harmadik állás* 3 km-ig terjedt, a →*hátsó zónában*, mintegy 10 km mélységben a manőverezésre kész tart-ok helyezkedtek el. ♦ BE, 35.

Állásháború: a harc olyan formája, amelynek során a haditev. a kiegyenlített erőviszonyok következtében a jól kiépített →*védelmi* rendszerekben állandósul. A →*mozgóháború* ellentettje. – Az Eu-i →*hadszíntereken* 1915 elejére alakult ki véglegesen. Az →*arcvonalak* megmerevedtek, a csapatok beásták magukat. Több km mélységben tagolt, összefüggő →*árokrendszereket* és →*védőöveket* építettek ki, amelyeket →*műszaki* zárrendszerekkel erősítettek meg. A nagyszámú →*tüzérségi* eszközzel, →*géppuskával*, gy. fe-rel védett →*állásokat* az elg. szemből indított gy. és →*lovasrohamokkal* próbálta áttörni. 1916-tól már csak hosszan tartó (többórás, -napos, esetleg -hetes), módszeres tű. előkészítés után lendült →*támadásba* (az áttörésre kijelölt szakaszokon többszörös számbeli fölényben lévő) gy. Ez az →*anyagcsaták* (pl. →*verduni*, →*somme-i csata*) időszaka volt, amelyeket a nagy mennyiségű neh.fe., lőszer, technikai eszköz alkalmazása, százezres kat.tömegek mozgatása jellemezett. Egy →*ezred* védőkörletébe napi átlagban 12.000-14.000 tű. gránát csapódott be, offenzívák tű. előkészítésekor még több. Néhány alkalomtól (→*caporettói*, →*gorlicei*, →*lucki áttörés*) eltekintve azonban csak kisebb jelentőségű helyi sikerek születtek. Az ~ körülményei új fe.fajta létrehozására, tökéletesítésére (pl. →*aknavető*, →*kézigránát*, →*lángszóró*, →*harckocsi*), vmint új harcéljárások (harci gázok, →*légvédelem eszközei* bevetése, →*hullám harcrend* alkalmazása) kidolgozására ösztönöztek. Felértékelődött a gpu-k, a gy. és a lov. tüzérséggel történő együttműködése, a rg-ekről, ill. léghajókról végrehajtott feld. és bombázás jelentősége. ♦ BT, 36.

Állásháború kialakulása: a →*hadműveletek* és harcok térbeli korlátozódása adott →*frontvonal* teljes szélességében magára a frontvonalra. – 1. Egy terület lezárása a római limes vagy a kínai fal mintájára kivételnek számított. A döntést

→*támadással* lehetett kicsikarni. Az elsáncolt vonalak a XIX. szd-ig nem tudták megállítani a komoly rohamokat. A nagy hatású és a sorozatlövő tüzfe-ek megjelenésével a hevenyészett és →*műszaki zárakkal* megerősített →*védelem* a gyengébb fél segítője lett. Pl. az 1860–1865. évi am. polgárháb-ban az északiak által a déli főváros, Richmond elfoglalására kezdett, 1862.febr. 8. és szept. vége közötti ún. *félszigeti hadjárat*-ban már megjelentek az →*állásháború* elemei; s az 1864.jún.15-18-i petersburgi csatától 1865. ápr.2-ig *Lee* tbk. déli főpk. már az I. vh-t idéző →*állásrendszerekben* védte Richmondot. A tr. hds. Plevnánál 1877.júl.18. és dec.10. között tartóztatta fel az or-ro. hds-et. Rövid időre kialakult az 1899–1902 közötti →*búr háború*ban is. Az →*orosz-japán háború*ban az or-ok Liaojang mellett 1904.aug.24-től szept.3-ig, a Saho folyónál okt.5-18. között, majd Mukdennél 1905.febr. 21. és márc.5. között állítottak meg 4 japán hds-et, sőt 100 km széles fronton a telet is lövész-árokban töltötték. Az első →*Balkán-háború*ban a Boszporuszt védő tr-ök a Csataldzsa-vonalban 1912.nov.17-22. között sikeresen harcoltak a bg-okkal. – 2. A hevenyészett →*fedezékekből* vívott harc a tád. stratégia taktikai része volt: hosszan elnyúló →*arcvonalak* megerősítését, szárnyak biztosítását szolgálta. A kat. teoretikusok közül a n. Alfred *Klieffen* a mandzúriai harcok tapasztalataiból kiemelte az ismeretlen távolságokba kiterjedő frontok újszerűségét. A jövő háb-jában szerinte milliós hdses-okba összefogott, vékony hadrendű, nagy tűzerejű hds-ek töltik ki a teret, és erős szárnyak megkerülő manővereivel kell kicsikarni a döntést. A fr. Ferdinand →*Foch* fontosnak tekintette a →*hadszín*tér addig ismeretlen méretű kiterjedését, a nagy tűzgyorsaságú fe.zet hatását, és az arc- és a szárnytád-ok erőkoncentrációjához keskeny szélességű, de erős fe.zetű, hevenyészett fedezékekkel, →*drótakadályokkal* biztosított állásokat látott szükségesnek. Az or. hadvezetés a mandzúriai háb. tanulságaként (fr. segítséggel) korszerűsítette a jövő hadszínterének tekintett Lo. vasúthálózatát. – Az I. vh. →*nyugati hadszíntéren* lezajlott első csatái fordulatot kényszerítettek ki. A →*marne-i csatában* a fr. hds. hevenyészett véd-mel állította helyre az erőegyensúlyt és szüntette be visszavonulását. Az ún. *tengerig tartó versenyfutás*ban

a kedvezőbb vasúthálózatú fr-k (és az ang-ok) minden ütközetben időben beásták magukat. A svájci határtól Belfort–Epinal–Toul–Verdun–Reims–Arras–Ypern–Nieuport vonalában egymás közvetlen közelében milliós tömeghds-ek kettős kordona jött létre. Az állásháb. már nem egy frontszakasz megszilárdításának eszköze volt, hanem a háb. lényegévé vált. Mindkét fél át akart törni, hogy →*mozgóháború*ba menjen át, ugyanakkor mindent megtett saját arcvonalának erősítésére. Egyre mélyebbre ásták magukat, a lövészárkok rendszerekké fejlődtek. A →*keleti hadszíntéren* és perifériáin (Balkán, Palesztina) a mozgóháb. 1914 után is meghatározó maradt, az áttörések azonban rendre elakadtak a nagy mélységű árokrendszerekben. ♦ BN, 37.

Allenby, Edmund Henry Hynman, Viscount of Megiddo (Brackenhurst, 1861.ápr.23. – London, 1936.máj.14.): angol tábornagy. Kat. ak-t végez Sandhurstben. 1882-től lov. hdgy. 1884–1885-ben Becsuánaföldön, 1888-ban Zuluföldön, 1899–1902 között a →*búr háború*ban vesz részt kat. expedíciókban. 1901-től ezds., 1905-től dd.tbk., 1909-től vörge. 1910–1914 között a lov. főszemlélője. – 1914.okt-tól a →*nyugati hadszíntéren* a lov. hdt., 1915.okt-tól a Somme-től É-ra a 3.hds. pk-a. 1917.ápr-ban részt vesz az →*arras-i csatában*. Jún-tól Palesztinában a brit Egyiptomi Exp. Had-erő pk-a. Beveszi Birsebát, 1918.szept-ben győz Megiddónál, okt.1-én elfoglalja Damaszkuszt, dec.9-én bevonul Jeruzsálembe. 1919-től tbgy. és Megiddo viscountja. 1919–1925 között brit főmegbízott Egyiptomban. ♦ BT, 38.

Alliance Française: →*Francia titkosszolgálatok*
Allied: →*Mark*

Állóháború: az →*állásháború* szinonímájaként használt fogalom. Szakmai értelemben téves, mivel szó szerint azt jelentené, hogy a háb. áll, nem folyik harctev. (mint a II. vh-ban a fr. fronton 1939.szept. és 1940.máj.10. között), amely állapotra a megfelelő kifejezés a →*hadműveleti szünet*. Ezzel ellentétben a háb. 1914 ősztől sem állt meg, a harcoló felek a →*védelem* és a →*támadás* kombinációival →*hadműveleteket* hajtottak végre, egyre teljesebb →*állásrendszerekből*, innen az *állásháború* megnevezés. ♦ SzB, 39.

Állomásparancsnokság <Militär-Station-Commando>: adott helyőrség legfelső kat. hatósága. Minden olyan helységben, ahol az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadseregvezetékéhez* tartozó alakulat állomásozott, a rangidős tényleges állományú tbk. vagy ti. egyben állomásparancsnok volt. A k.u.k. →*közös Hadseregnek*, a m.kir. →*Honvédségnek* és a k.k. →*Landwehrnek* külön ~ai voltak, vegyes helyőrségben a több ~ pk-a közül a rangidős volt az állomáspk., függetlenül attól, mely hds-be tartozott. A →*hadtest*pság. székhelyén a hdt.pk. volt az állomáspk., akkor is, ha nem ő volt a rangidős. A hadra kelt sereg táb-aiban vegyes állomány esetén is csak 1 ~ot létesítettek a rangidős tbk. vagy ti. pság-a alatt. – Az ~ békében és háb-ban a →*hátországban* azon kat. területpság-nak (hv. kerületpság-nak) volt alárendelve, amelynek kat. közig. területén működött; a →*hadműveleti területen* az illetékes hdt.pk. alárendeltségébe lépett be. – Nagyobb helyőrségekben az ~ támogató és végrehajtó hatóságaként →*térparancsnokság*ot állítottak fel, kisebb helyőrségekben az állomáspk-nak csak saját szervezetszerű törzse (vk-a) állt rendelkezésére, amelyhez külön állomástisztet rendszeresítettek az adminisztratív teendők ellátására. Az állomásti. lehetett ny. is. – Az →*osztrák-magyar erődrendszert* őt →*övvárában* az ~gal azonos hatáskörrel és alárendeltséggel *várparancsnokság* <Festungs-Commando> működött: Komárom, Krakkó, Pétervárad, Przemysl, Trieszt. Várpk-i jogkörrel bírt Pola és Cattaro →*haditengerészeti támaszpontok* kikötői tengernagya is <Hafen-Admiral>. – Az ~ ma a helyőrség-pság-hoz hasonlítható. ♦ **RI, 40.**

Alosztály <Unterabteilung>: az alakulatok alacsonyabb strukturális szintű csoportjának összefoglaló neve, kmsz. az a legkisebb kat. egység, amelyen belül a pk. közvetlen befolyása minden körülmények között érvényesülhet. Az adott →*fegyvernem*től függően az ~ lehetett század <Compagnie> ált., *ütegg* <Batterie> a tü-nél vagy *svadron* <Escadron> a lov-nál. Az ü. 4-6 lg-ből állt, a gy. szd. kb. 250, az egyéb szd-ok 100-150 főből. (Még: →*Csapattest*.) ♦ **RI, 41.**

Alpenkorps (Deutsche Alpenkorps, német alpesi hadtest): bajor →*seregtest*. A →*német császári hadsereg* részét képező önálló bajor királyi had-

sereg vad.ezd-eiből állították fel 1915.máj.21-én a D-alpesi hágók védelmére. Gyakorlatilag horejű, csak nevében volt hdt. 1915.okt.26-tól részt vett →*Szerbia elfoglalásában*, majd viszszerakült →*Tirolba*, annak ellenére, hogy Ol. hivatalosan csak 1916.aug.26-án üzent hadat No-nak. Ekkor viszont az ~ már szállítás alatt volt az →*Erdélyben* felállítandó →*hadsereg* (9. német) kötelékébe. – Szervezete: 2. és 10.hgy.dd. (12 vad.zlj., 10 hgy.gpu.szd., 1 lov.szd, 11 tü.ü., 4 av.ü., 2 ut.szd.). Kötelékébe a →*nagyszabedény csata* idején ot-m. →*csapattest*eket is beosztottak. A →*brassói csata* idején a Vöröstorony-szorost biztosította, majd részt vett a →*havasalföldi hadműveletekben*. Pk-a mindvégig Konrad →*Krafft von Dellmensingen* altbgy. ♦ **UK, 42.**

Alpesi offenzíva: az →*olasz hadszíntér* felszámolására indított osztrák-magyar →*hadművelet*. A →*Hadsereg-főparancsnokság* 1918.febr.-tól a →*keleti hadszíntér*ről elvont, nemzeti megbízhatóság szerint kiválasztott (elsősorban m.) hokból új tád. csoportosítást alakított az alpesi seregcsoport (10., 11.hds., pk. gr. →*Conrad von Hötzendorf* vezds.) és a Piave mögötti seregcsoport (5., 6.hds., pk. br. →*Borojević* Svetozár vezds.) alárendeltségében. A Treviso-Bassano-Vicenza térségében harcoló ol., fr. és brit erőkkel szemben két külön áttörésre készülő két seregcsoport bármelyikének sikere az ol. front összeomlását eredményezhette. – Gr. →*Cadorna* hds.tbk. ol. VKF 1916-tól modern hegyi erődrendszerré építtette ki a Piave felső szakaszánál a Brenta folyóig terjedő Grappa-masszívumot. Bassano felől tgg-kal járható út haladt a tetőig, ahol föld alatti, bombabiztos szálláshelyek, vízhálózat, elektromos művek, kórházak, ill. pc. betonerdők, lg.állások, gpu.fészekek voltak. A két folyó közötti, piramis alakú, 1775 m magas meredek hegy birtoklása nélkül egyik tád. sem lehetett eredményes. – 1918.jún.15-én az ot-m. 11.hds. 3 hdt-e (10 ho., 545.000 fő) az Astico és a Brenta között lendült →*támadásba*, a Sieben Gemeinden felföldön 3 hv. és 1 közös m. gy.ho. sikeres áttörése után az Alpok D-i szegélye felé; 3 másik hdt-e (1 hv., 4 közös m. és 1-1 cseh, n., bosnyák többségű gy.ho., összesen 286.000 fővel) pedig a Grappa-masszívum ellen. A tád. azonban árulások miatt felkészült, mélyen lép-

csőzött ol., fr. és brit →védelembe ütközött, s néhány óra alatt összeomlott. Jún.25-én az elg. csapatok ellentámadt indítottak. • BN, 43.

Alsó-Ausztria <Nieder-Österreich, Alsó-ausztriai Főhercegség>: az →Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti Osztrák Császárság) tartománya. A Stájer-Alpoktól É-ra és az Enns folyótól K-re terül el, →Felső-Ausztria, →Csehország, →Morvaország, →Magyarország és →Stájerország között. →Ausztria mint →örökös tartomány kettéosztásával 1379-ben keletkezett közíg. egység, székhelye Bécs <Wien>. – 1910-ben a 22 kerületből és 3 →törvényhatósági joggal felruházott városból álló ~ Tartományi Gyűlése 127 tagból állt, a →Bírodalmi Tanácsba 64 képviselőt delegált, területe 19.824 km², lakossága 3.531.814 fő (96 %-ban n.) volt. • ZJ, 44.

Altisztképzés: az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete alapfokú kat. vezetőképzése. A leendő alti-eket az újoncok közül választották ki az újonckiképzés után. A gy. ~ zászlóalj altiszti iskolákban folyt, zlj-anként 32 fővel dec.1-től febr. végéig, majd a dandár altisztképző tanostályok vették át az ~t 2 hónapra. 1887-ben megszüntették a dd-iskolákat és a zlj-iskolák képzési ideje növekedett 2 hónappal. Az elméleti képzés után a felkészítést a tanászlóaljak folytatták 70 napig. Ezek 1890-es megszüntetésétől kezdve a hallgatók a gyakorlatot az őket vezénylő alakulatoknál töltötték. A lov-nál kerületenként lovas altiszti iskolákban 4 és fél hónapig folyt az ~, évente 2 alkalommal. Ide minden lov.szd. 2-2 kat-t vezényelhetett. 1874-től kezdve az iskolák lov.ezd-enként működtek, 5 hónap időtartamban, 4-4 alti-jelölttel. – 1896-ban az ~t új alapokra helyezve a gy-nál század altiszti iskolát, ill. zászlóalj altisztképző iskolát létesítettek. Az előbbiben az alti-ek és az örvezetők továbbképzése, ill. a kiválasztottak ~e folyt a szd.pk. vezetésével, az utóbbiban a szd-októl vezényelt legs-et képezték alti-té, 1-1 alantostiszt (szak.pk.) vezetésével. A lov-nál a szd. iskolákban az alti-ek és a járőrvezetők továbbképzése zajlott. Az alti.képző iskolákat állt. az ezd.törzs vagy a kikülönített o. állomáshelyén állították fel, jan.1-től 5 hónapra. 1913-ban a tü.ü-eknél, ill. tü.ezd-eknél a lov-hoz

hasonló elvek alapján alti.képző iskolákat állítottak fel. – Az I. vh. kitörése után mindennemű ~t a pótszd-ok (ü-ek) és pótzlj-ak folytattak. A háb. után az ~t 1924-től új elvek szerint, vmennyi →fegyvernem részére Jutason, a Központi Altisztképző Iskolán szervezték meg. (Még: →Haditengerészeti altisztképzés) • BU, 45.

Altisztek a 3. honvéd kerekpáros századból

American Protective League: →Amerikai titkoszolgálatok

Amerikai hadsereg: az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi hadereje az I. vh. idején. Az USA az 1917.ápr.6-i →hadüzenet idején 200 ezer fős haderővel és gyengén kiképzett, hasonló nagyságú Nemzeti Gárdával rendelkezett. Az ált. hadkötelezettség bevezetése után elvileg 10,5 millió sorköteles állt rendelkezésre. – A ti.hiány és az alacsony kiképzettségi szint miatt az 1917. jún-ban Fr-ba érkezett exp.hdt. (6 ho. egyenként 27 ezer fővel) rövid árokharc után kiképzőtáborba került, további 1 millió kat. az USA területén kapott kiképzést. Különösen hiányos volt a pk-ok vezetői tudása és a magasabb kötelékek összehangoltsága. Előnynek számított ugyanakkor az am. kat-k frissessége, rámenőssége, ill. a tü. precizitása. – 1918.márc-ban 69 ezer, ápr-ban 94 ezer, máj-tól havonta 200-260 ezer fő, összesen 1,8 millió am. kat. érkezett a →nyugati hadszínterre. Bevetésükre kezdetben zlj-anként, ang. és fr. ho-okba tagolva került sor. Ezd-ek a →frontvonal mögött szövt. →egységeket váltottak le, hogy azokat a frontra irányíthassák. Az első am. ho. 1918.jún.7-től Chateau-Thierry térségében vett részt egy n. tád. visszaverésében, majd több

am. hdt-et vezényeltek az elzászi →*arcvonalra*. Az ~ 56 ezer halottat, 250 ezer sebesültet és 36 ezer →*hadifoglyot* veszített. ♦ **BN, 46.**

Amerikai titkosszolgálatok: az USA polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Többségüket felkészületlenül érte az I. vh. kitörése. Fejlesztésük az USA hadba lépése után kezdődött. A KÜM (ügynöki hálózatot fenn nem tartó) hírszerző o-ának létszámát megnövelték. 1917.máj.3-án a HM-hez tartozó VK hadikollégiumi o-ának keretében Ralph H. *Van Deman* vk. örgy. (később vörgy.) vezetésével létrehozták a *Military Intelligence Section* (MIS) <Katonai Hírszerző Részleg>. Ezt nagy létszámú központtá fejlesztve 1918.aug-tól *Military Intelligence Division*-nek (MID) <Katonai Hírszerző Osztály> nevezték. A kat. hírszerzést és elhárítást e szerv irányította, a végrehajtást a magasabbbság-ok hasonló jelű részlegei szervezték. – Az Eu-ban harcoló am. haderőben G-2 fedőnéven önálló szervezet létesítettek (ez 1920-tól a HM hírszerző főnökei és részlegei hivatalos jelölésévé vált). A G-2 harctéri tev-ét segítette a kb. 400 fős *Army Corps of Intelligence Police* (CIP) <Hírszerző Rendőrségi Különítmény> (nem fordítható szó szerint hadtestnek – OS). Fő feladata a harcoló egységek és a →*hadifoglyok* körében végzett elhárító tev., a háb. után a megszállt országok kat. közíg. szerveinek támogatása volt. – A háb-ra egyedül a hírszerzést és elhárítást egyaránt végző *Naval Intelligence Office* (NIO) <Haditengerészeti Hírszerző Hivatal> készült fel. 1915-ig a Haditengerészeti Minisztérium Navigációs Irodája, majd a Tengeri Hadműveletek Hivatala főnökének közvetlen alárendeltségébe tartozott. Jelentős eredményt ért el az am. hajóipar elleni n. akciók feld-ében és a külföldi ügynöki hálózatok kiépítésében. – Az ~ szorosan együttműködtek a polg. titkosszolgálatokkal, így a köztörvényes és pol. bűncselekményeket üldöző *Federal Bureau of Investigation* (FBI) <Szövetségi Nyomozó Iroda>. Az FBI kitűnően élt az USA polgárainak hazafiasságával, pl. a több százazres *American Protective League* <Amerikai Védelmi Liga> önkéntes és ingyenes munkájával. ♦ **OS, 47.**

Amerikanska Narodna Rada Uhroruszinov: →*Magyaroroszok Amerikai Nemzeti Tanácsa*

Anarchista Csoport (Budapesti Anarchista Csoport): magyar anarchista párt. Hivatalosan 1919. márc. végén alakult, leg. a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* bukásáig, előtte és utána 1-1 évtizedig illeg. működött. A mintegy száz fős csoport az I. vh. alatt háborúellenes propagandát folytatott. A TK alatt a proletárdiktatúra ki szélesítését, a →*Friedrich-kormány* idején annak visszaállítását szorgalmazta. ♦ **OS, 48.**

Anatóliai vasút: →*Bagdad-vasút*

Ancona-hadművelet: →*„Olasz háború”*

Andersen-misszió: német kísérlet egy →*Németország* és →*Oroszország* közötti különbékére. 1914.nov-ben X. *Keresztély* dán kir. (uralkodott 1912–1947) ajánlatára Hans Niels *Andersen* dán államtanácsos, a dán Keleti Társaság főigazgatója, vmint n. részről Albert *Ballin*, a hamburgi n. tengerhajózási vállalat igazgatója tárgyalni kezdtek az ált. békéről, bár ezt a n. fél még korainak tartotta. A n-ek az or. különbéke lehetőségének kitapogtatására akarták a tárgyalásokat felhasználni. A dánok hajlandóak voltak erre, ám tájékoztatták →*Nagy Britanniát* is, s így ez már nem felelt meg a n-eknek. Az →*Oszták–Magyar Monarchia*, vmint Gottlieb *von Jagow* n. küm. és Arthur →*Zimmermann* helyettes n. külügyi államtitkár is ellenezte a tárgyalásokat. 1915.febr. végén Andersen tolmácsolta a terveket Szergej →*Szazonov* or. küm-nek, akit szintén nem érdekelt a különbéke. 1915.júl-ban a két fél újra tárgyalta (→*Wallenberg-misszió*). ♦ **SÄ, 49.**

Andrássy Gyula, csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf, dr., ifj. (Töketerebes, 1860.jún.30. – Bp., 1929.jún.11.): jogász, szabadelvű politikus, az OMM utolsó közös külügyminisztere. 1885-ben választják be a →*Képviselőházba* a *Szabadelvű Párt* programjával. 1892.szept.10-től belügyi államtitkár, 1894.jún.10-től 1895.jan.15-ig →*Wekerle* Sándor első kormányában a kir. személye körüli miniszterként szerepet játszik az egyházpol. reformok elfogadtatásában. Nem ért egyet a gr. →*Tisza* István javasolta házszabály-szigorításokkal és 1904.nov.18-i erőszakos keresztülvitelükkel. 1898 után másodszor is kilép a Szabadelvű Pártból. 1905-ben megalapítja a *67-es Alkotmánypártot*, célul a kiegyezés nemzeti céloknak meg-

felelő továbbfejlesztését tűzi ki. – 1905-ben kétszer is (febr.3. és ápr.3.) kijelölt me., de a kat. kérdésekben (m. vezényleti és szolgálati nyelv) az uralkodótól eltérő álláspontja miatt nem alakít korm-t. 1906.ápr.8-tól bm. a második Wekerlekorm-ban. 1908.szept-re elkészíti tv.javaslatát az ált. választójog bevezetésére, ám betérjesztésére belső viták és a boszniai válság miatt nem kerül sor. 1910.jan.17-i lemondása után feloszlítja pártját. 1913.szept.24-én megalakítja az *Országos Alkotmánypártot*, programja a választójog kiterjesztése és a közig. átalakítása. – Az 1914. évi *→júliusi válság* idején békülékenysége miatt támadja Tiszát. Júl.24-én kijelenti, hogy az ellenzék teljesíti hazafias kötelességét, csatlakozik a júl.28-i, a *→hadüzenet*et bejelentő egy-i ülésen gr. *→Apponyi* Albert által meghirdetett pártközi békéhez. A kat. nehézségek és a fenyegető *→román betörés* okán 1916.aug.23-án a mérsékelt ellenzék többi vezetőjével együtt bejelenti, hogy nem vállalja tovább a *→Tisza-kormány*nal a külpol. felelősséget, nem kíván részt venni a *Külügyi Tanácsban*, s követeli a *→delegációk* összehívását. Tisza 1917.máj.23-i lemondása után, bízva a me-i hivatal elnyerésében, megegyezik az SZDP-vel a választójog kiterjesztésében. Közismert n-barátsága megakadályozza az új utakat kereső *→IV. Károlyt*, hogy ~t nevezze ki, de bizalmasa, gr. *→Esterházy* Móric kap me-i megbízást, gyakorlatilag ~ állítja össze az *→Esterházy-kormányt*. Bár pártjának több tagja is tárcához jut, nem vállal szerepet a harmadik *→Wekerle-kormányban*. 1918.febr.1-én belép a *→48-as Alkotmánypártba*. – 1918.okt.11-én az uralkodó kérésére Svájcba utazik, hogy bizalmas megbeszéléseket folytatson a békefeltételekről az *→Antant* diplomataival. Okt.22-i hazatérte után tárgyal egy koncentrációs korm. megalakításáról. 24-én az uralkodó kküm-ré nevezi ki, miután elfogadja külpol. elgondolásának lényegét, az AH-kal kötendő azonnali különbékét. 26-án táviratban közli *→II. Vilmos* n. cs-ral: az OMM nem képes a háb. folytatására és különbékét köt. 27-én az *→Andrássy-jegyzékben* tájékoztatja *→Wilson* am. elnököt, hogy az USA okt.18-i jegyzéke alapján az OMM békét kíván kötni. Sikertelen próbálkozása után okt.31-én lemond, nov.5-én megválik tisztségétől. – A TK idején a bécsi *→Antibolsevista Comité* egyik vezetője. 1921.febr.24-től az akkor alakított legiti-

mista *Keresztény Nemzeti Egyesülés* elnöke. Okt. 22-én a második *→királypuccs* miatt (okt.21-23. között a kir. kűm-e) letartóztatják, dec.21-én bocsátják szabadon. Ellenzéki képviselő, síkra száll a titkos választójog visszaállításáért, de betegsége miatt hamarosan visszavonul. – Történettudományi munkáiért 1892-től az MTA levelező, 1904-től rendes, 1913-tól igazgató tagja. 1902-től a Társadalom Tudományi Társaság elnöke. ♦ **KE**, 50.

Andrássy-jegyzék: az *→Osztrák–Magyar Monarchia* és az *→Antant* közötti *→béketapogatódézések* folyamatának alkotója, gr. *→Andrássy* Gyula kküm. által az USA-nak küldött békefelhívás. Miután *→I. (IV.) Károly* belátta, hogy az *→Osztrák Magyar Monarchia* a felbomlás határán áll, úgy vélte, az azonnali *→fegyverszünet* az egyetlen kiút. Az 1918.okt.25-én kinevezett Andrássy 27-én jegyzéket intézett *→Wilson* am. elnökhöz, s abban kijelentette, hogy az OMM egyetért mindazon jogokkal, amelyeket az elnök 18-i jegyzékében ígért a nemzetiségeknek, különös tekintettel a „csehszlovákokra” és a jugoszlávokra, s ezek alapján azonnali fe.szünetet kért. A feltételeket a m. küldöttség okt.29-én az ol. főpságnak átadta. Mindezek ellenére, ill. ettől függetlenül okt.31-én az *→Antant* Legfelsőbb Haditanács döntött az OMM-nak szánt fe.szünet feltételeiről (*→padovai fegyverszünet*). ♦ **SÄ**, 51.

Ankarai egyezmény: *→Török Birodalom felosztási tervszövege*

Annexiós válság: *→Iztambuli szerződés*

Anschluss <csatlakozás>: *→Ausztria* kapcsolódása *→Németország*hoz ált., 1938-as bekebelezése konkrétan. Az *→Osztrák–Magyar Monarchia* szétverése után a Bécsben maradt n. nemzetiségű képviselők 1918.okt.21-én *Ideiglenes Nemzetgyűléssé* alakulva, az önrendelkezés alapján kimondták az általuk lakott területek államiságát, de az új államterület életképtelenségét véelve, a N. Bir-hoz való ~t is. Az ~t először e formában az ot. SZDP fogalmazta meg, ezt fogadta el a másik két parlamenti erő, a N. Nemzeti Párt és az Ot. Keresztényszociális Párt is. Az így kiáltott *Német–Ausztriai Köztársaság* 1918.nov. 12-i alkotmánya kimondta: „N–Au. a N. Közt. része.” – Az ~ről azonnal megkezdődtek a kétol-

dalú tárgyalások. 1919.márc.2-án n-ot. titkos egyezményt írtak alá az ~ról. Az ot. parlament szept.6-án fogadta el az →*Antant*tal kötendő béke feltételeit, egyben határozatot hozott 6 hónapra belüli népszavazás tartásáról az ~ kérdésében. Az 1919.jún.28-i →*versailles-i béke* és az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* az ~t megtiltotta, miként a *Német-Ausztria* államelnévezést is. – A helyzetet ideiglenesnek tekintve, az ~gondolat tovább élt, majd a gazd. világválság hatására újra időszerűnek tűnt. Au. és No. 1928-ban egységesítette jogrendszerét, egységes vasúthálózatot hozott létre, 1931-ben pedig vámszöv. létrehozására tett kísérletet. A n. nsz. hatalomátvételt követően már csak az ot. nsz-k szorgalmazták, míg a szoc.dem-k érdektelenségüket hangoztatták az ot. államiságot képviselő keresztényszocialisták elleni pol. harcban. Ezzel egyidejűleg NBr., Fr. és Ol. fellépett az ~ ellen. A m–ol–ot. hármas egyezmény (az 1934.márc.17-én aláírt ún. *római jegyzőkönyvek*) is az ~ ellen foglalt állást. Az 1934.júl.25-i ot. nsz. puccskísérletet sikerült leverni. Ám Au. elszigetelődött, a n. nyomás fokozódott, így az 1936.júl.11-i államközi szerződéssel Au. magát n. államnak nyilvánítva, lojalitását fejezte ki No-gal szemben. Ennek ellenére az ot. nsz-k hatalomátvitelre, a n. állam az ~ra készült. – Az ~ról kiírt Au-i népszavazás megelőzéseként 1938.márc.11-én bekövetkezett a kikényszerített nsz. hatalomátvitel (Arthur Seyss-Inquart alakított korm-t), 13-án a n. megszállás. A megtévesztett, megfélemlített ot. lakosság az ápr.10-i népszavazáson 99,75 %ban jóváhagyta az ~t. Ezt Josef Bürckelt teljhatalmú bir. megbízott irányításával az államiság megszüntetése és *Ostmark*ként a *Nagynémet Birodalom*ba való betagozás követte. ♦ ZJ, 52.

Antant <entente cordiale>: az I. vh. idején szemben álló két pol. és kat. tömb egyike, a →*világháború* győztese. 1898–1901 között →*Nagy-Britannia* konfliktusba került →*Oroszországgal* ázsiai, *Franciaországgal* afrikai ellentétei miatt. Joseph Chamberlain brit gyarmatügyi miniszter és Robert Artur Salisbury me. és küm. a hagyományos brit elszigeteltségi pol. <→*splendid isolation*> ellenére a londoni n. nagyköveten keresztül n–ang. szöv-re tett javaslatot. A megegyezés Salisbury elutasításán hiú-

sult meg, ill. a n. korm. azon tévedésén, hogy a fr–or. közeledésben túlértékelte NBr. kényszerhelyzetét, és mindent vagy semmit alapon engedményeket követelt. – Chamberlain (1902-től brit küm.) és Theophile Delcassé fr. küm. kétoldalú egyezményekkel lezárta a gyarmati vitát: Egyiptom a brit, Marokkó (a spanyol területeket kivéve) a fr. érdekszféra része lett. A részmegegyezésből a VK-ok tárgyalásai nyomán szöv-hez közeli viszony alakult ki. 1904.ápr.8-án írták alá NBr. és Fr. megállapodását, amelyben „szívélyes egyetértésben” <entente cordiale> ismerték el egymás gyarmati érdekszféráit. – Az ~ alapjává váló egyezmény az 1907.máj.16-i brit–or. ki-egyezzessel gyakorlatilag háromhatalmivá vált. 1907.aug.31-én brit–or. megállapodást írtak alá befolyási övezeteik elhatárolásáról Ázsiában, amit Fr. elfogadott. Or. balkáni törekvéseit az 1908.júl.19-i ang–or. titkos *revali egyezmény* biztosította. Or. (amelynek Eu-i szerepvállalását már az 1893.dec.27-i fr–or. kat. egyezmény biztosította) csatlakozott az ~hoz. – Mind →*II. Vilmos* n. cs., mind a külügyekért felelős államférfiak (Bernhard Bülow és Friedrich von Holstein) az 1904-es szerződés megkötéséig nem hittek egy elg. koalíció létrejöttében, ezért a korlátoktól mentes „szabad kéz” pol-ját követték. Az Eu-i hatalmi viszonyok alapvető átrendeződése után megkísérelték szétrobbantani az ~ot (*Björkö-szerződés* 1905.júl.25.; ill. →*Marokkó-válságok* 1905., 1911), de sikertelenül. Az 1906.ápr.7-i *algecirasi egyezményt* követően a brit és a fr. VK megkezdte No. elleni felvonulási terveinek összehangolását. A n. vezetésnek az I. vh–ig nem sikerült új pol. orientációjával kitörnie a →*geopolitikai* bekerítésből. – 1914.aug.23-án Japán, szemet vetve az ázsiai n. birtokokra, az ~hatalmakhoz csatlakozott. – →*Olaszország* az 1902. nov.1-i →*Barrére-Prinetti egyezmény*vel megkezdte az eltávolodást a →*Hármasszövetségtől*. Az 1915.ápr.26-i titkos →*londoni szerződéssel*, amelyben jelentős területeket ígértek neki az →*Osztirák-Magyar Monarchia* rovására, az ~ magához kötötte Ol–ot, amely az 1918–1920-as →*békekonferencián* már NBr. és Fr. mellett az ~ egyenrangú tagjaként szerepelt. – 1916.aug.17-én az ~ titkos szerződésben két és félszeres területi gyarapodást ígér →*Romániának*, ha belép a háb-ba a →*Központi Hatalmak* ellen, s nem

köt különbékét; a csatolt kat. konvenció or–fr. kat. segítséget ígért a ro. hds-nek. Ezzel Ro-t is az ~hoz kötötték, ám az különutakat kereső polja (pl. a háb. vereséget követő 1918.máj.8-i →*bukaresti béke*) miatt nem vált az ~ egyenrangú tagjává. – Az USA nem csatlakozott az ~hoz, csupán társult azzal. Innen ered a *Szövetkezett és Társult Hatalmak* elnevezés. ♦ BN, 53.

Antant-offenzívák (1918): a francia, a brit és az amerikai csapatok döntő →*támadásai* a →*nyugati hadszíntéren* 1918 második felében. – 1. 1918.júl.18-án Soissons-tól DNy-ra a fr. 10. és 6.hds. hk-kal tád-t indított a n. 7.hds. ellen. Aug. 6-ig a szöv-ek 160.000 fős veszteséggel elfoglalták Soissons-t és a 3. tavaszi n. tád. nyereségét, a marne-i kiszögellést. – 2. Ferdinand →*Foch* fr. msl., a szöv. erők főpk-a aug.8-án tád-t indított az amiens-i kiszögellés felszámolására, a n. hds. „fekete napjá”-nak nevezett napon a brit 4.hds. 16 km széles →*arcvonalon*, 400 hk. és erős tü. tűz támogatásával 14 km-t haladt előre. A tád-hoz a fr. 1. és 3., vmint a brit 3. és 1.hds. is csatlakozott. Aug.15-ig a kiszögellést felszámolták. Erich →*Ludendorff* vezds., a n. →*OHL* főszállásmestere elrendelte a stratégiai visszavonulást a *Hindenburg-vonalra*. A n-ek 75.000, a britek 22.000, a fr-k 24.000 főt veszítettek. – 3. Az aug.26-án kezdődött ang. tád. során Arras és Cambrai között szept. elején áttörték a n. *Wotan-állást*. – 4. A szöv-ek sikerei miatt Ludendorff szept.11-én döntött, hogy kivonja a n. csapatokat a Verduntól K-re lévő St. Mihiel-i kiszögellésből. 12-én, mielőtt a kivonás megkezdődött volna, az am. 1.hds. fr. tü. és hk-k, vmint erős légi fedezet mellett É-ről és D-ről megtámadta a kiszögellést, azt 36 óra alatt felszámolta, 15.000 foglyot ejtett és 443 lg-et zsákmányolt. Az am. veszteség 7000 fő volt. – 5. A brit 1., 2., 3., és 4.hds. szept.17-én Cambrai térségében indított tád-ával 26.500 foglyot ejtett és 340 lg-et zsákmányolt. Egyidejűleg a fr. 1.hds. is támadott, okt.1-én elfoglalta St. Quentin. Szept.30-ig a n-eket 32 km-re, a Schelde folyó mögé szorították vissza. A végső ~ első fázisa kezdődött el ezzel, megnyitva az utat a szöv-ek nov-i előretöréséhez, az pedig már a n. összeomláshoz vezetett. Ludendorffot okt.26-án Wilhelm →*Groener* altbgy. váltotta fel. – 6. Szept.26-án a Hinden-

burg-vonal áttörésére a fr. 4. és az am. 1.hds. tád-t indított. Okt.31-ig az am-ak elfoglalták az argonne-i erdőt és 16 km-t haladtak előre. A fr-k 32 km-es előretörés után elérték az Aisne-t. A n. erők az egész fronton hátráltak. Az am. veszteség 110.000, a n. 100.000 fő volt. ♦ BT, 54.

Antant-válaszjegyzék (I.): a →*Központi Hatalmak békeajánlatát* (1916.dec.12.) elutasító brit–fr. okmány. Az USA Fr-i követének mint közvetítőnek 1916.dec.30-án adta át Aristide →*Briand* fr. me., a KH korm-aihoz dec.31-én jutott el. Az ~, amely leszögezte, hogy a KH békétárgyalási ajánlata „sokkal inkább háb. manőver, semmint békeajánlat”, a KH jegyzékéhez hasonlóan szintén csak általánosságokat tartalmazott, s a liberális elvek hangoztatásával kívánta indokolni a háb. folytatását. ♦ VG, 55.

Antant-válaszjegyzék (II.): →*Nagy-Britannia és Franciaország közös reagálása az 1916.dec.18-i harmadik →Wilsoni közvetítési ajánlatra*. A ~ gyakorlatilag a →*Központi Hatalmak* 1916.dec.12-i békeajánlatára történt reagálás is volt, amit ugyan dec.31-én elutasítottak (→*Antant-válaszjegyzék* [I.]), de feltételeiket a KH által javasolt békétárgyalások megkezdésére a Wilsonnak küldött 1917.jan.17-i közös válaszjegyzékben fektették le. Eszerint vissza kell állítani Belgium, →*Montenegró* és →*Szerbia* szuverenitását, ki kell üríteni az KH által megszállt területeket (kiemelten *Orosz-Lengyelországot*), mindezekért a KH kártérítés fizetésével tartoznak, →*Elzász-Lotharingiát* Fr-hoz kell csatolni, s fel kell számolni To. Eu-i tartományait. A békében érvényesíteni kell a nemzeti elvet, meg kell valósítani „az ol-ok, szlávok, ro-ok és cssl-ok felszabadítását az idegen uralom alól”. Ez utóbbi 1916–1917 fordulóján még nem az →*Osztrák–Magyar Monarchia* megszüntetését jelentette mint hadicélt, hanem a nemzeti önrendelkezési elv bevezetését, ezzel az →*Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását* (kivéve az 1915. ápr.26-i →*londoni szerződésben* ígért területek átcsatolását →*Olaszországhoz*). Mivel a wilsoni közvetítési ajánlatra a →*Központi Hatalmak válaszjegyzéke* kitérő volt és az ~re a bécsi és a berlini korm. (a feltételek egy részének elfogadhatatlansága miatt) nem reagált, az addigi legát-

fogóbb békeközvetítési kísérlet kudarcot vallott. (Még: →*Béketapogatódzások*) ♦ **VG, 56.**

Antibolsevista Comité (Bécsi Comité, Bolsevikellenes Bizottság): a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* megdöntésére irányuló szervezkedéseket, felkeléseket, vmint egyéb akciókat szervező és irányító ellenforr. testület. Tagjai a Mo-i →*vörösteror* elől Au-ba menekült arisztokraták, elbocsátott ti-ek, vmint polg. tisztviselők voltak, akik eredetileg az önálló m. királyság megteremtését akarták elérni. Az ~ 1919.ápr.12-én Bécsben alakult meg, és →*Horthy Miklós* →*kormányzó*vá választásáig működött. Egyik alapítója és elnöke gr.→*Bethlen István*, a szegedi →*Károlyi-kormány* bécsi képviselője volt. A 30–40 fős irányító testület mellett pol., kat., dipl. és egyéb albiz-ok, azok alárendeltségében különböző csoportok és ti. →*különítmények* működtek. Az ~nak fontos szerepe volt a kat. és félkat. ellenforr. alakulatok létrehozásában és a →*nyugat-magyarországi felkelés* előkészítésében. Kiterjedt Mo-i és Eu-i hírszerző hálózattal, vmint Bécsben újsággal és illeg. kat. toborzóirodákkal is rendelkezett. (Még: →*Antibolsevista Comité* [szegedi], →*Ébredő Magyarok Egyesülete*, →*Etelközi Szövetség*, →*Fehér Ház Bajtársi Egyesület*, →*Tizenkét Kapitány*). ♦ **OS, 57.**

Antibolsevista Comité (Szegedi Antibolsevista Comité, Bolsevikellenes Bizottság): ellenforr. testület az I. vh. végén →*Magyarország* fr. megszállási övezetében. Szegeden alakult 1919.ápr.25-én, s aug-ig működött. A hasonló nevű bécsi központtal együttműködve a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* megdöntésére irányuló hazai szervezkedéseket hangolta össze. Az ált. 10–15 tagú ~t dr. *Kelemen Béla*, egykori Csongrád vm-i és szegedi főispán (később a szegedi korm. bm-e) vezette. Tagja volt →*Zadravecz István*, a szegedi ferences rendház főnöke is. ♦ **OS, 58.**

Antwerpen ostroma: az 1914-es →*német offenzíva* tényreése következtében kialakult csata Belgium területén. A szöv-ektől cserbenhagyott *Albert* belga kir. 1914.aug.20-án 6 ho-lyal visszavonult az →*antwerpeni erődrendszerbe*, erőit ~ alatt 2 ang. ho. részeivel erősítették meg. – A n. hadvezetésnek a nagy csaták előtt birtokba

kellett vennie az erődöt, hogy →*Antant-erők* ne veszélyeztethessék a várostól 30 km-re induló n. →*hadjáratot*. A *von Beseler* tbk. vezette ostromló 1 1/2 m. hdt-et a k. lg-ek mellett 40 db 10 és 13 cm-es á., 72 db 15 cm-es tar., 48 db 21 cm-es mozsár, 5 db 30,5 cm-es neh. mozsár, 4 db 42 cm-es mozsár („kövér Berta”) és 4 db 30,5 cm-es ot-m. mozsár támogatta. – ~ szept.26-án tü. tád-okkal kezdődött. A külső öv legnagyobb erődjét 29-én a találatot kapott lőszerraktár szétvetette. A n. gy. szept.29. és okt.4. között áttörte a külső vonalat, okt.3-6. között kikényszerítette az átkelést a Nethe folyón. A harmadik gyűrűért folytatott harcban a belga és az ang. gy. előbb a Nethe gátjait adta fel, majd a folyó menti, rommá lőtt pc.erődöket is. A belülről második gyűrűbe visszavonult védők közül 9-én a belgák, nem állva a n. tü. tüzet, a brüsszeli vasútvonal melletti két pc.erődöt hátrahagyva, Hollandiába menekültek. A n-ek közvetlenül Antwerpenig jutottak. 10-én Antwerpen megadta magát. – 250.000 lakos és a kat-k (~ kezdetén 50.000 belga és 12.000 ang.) nagy része elmenekült. 26.000 belga és 2000 ang. (más adat szerint 30.000 és 1500) Hollandiában tette le a fe-t, a többi Nieuporton át csatlakozott a szöv-ekhez. A n-ek több száz lg-et, igen sok hadianyagot és élelmet zsákmányoltak. A →*hadifoglyok* száma (kb. 5000) elenyésző volt. Okt.13-án az Antwerpenből hajón menekülő belga korm. Le Havre-ba érkezett. ♦ **BN, 59.**

Antwerpeni erődrendszer: a →*belga erődrendszer* legerősebb eleme. A világ harmadik legnagyobb →*övvárá*nak külső gyűrűje meghaladta a 140 km-t. A legbelső védőöv Antwerpen régi fala volt. Attól 5, ill. 15 km-es körívben húzódott 2 közbülső védőöv, összesen 145 pc.tornyos, 8–9 m magas falú, 30–50 m vizesárokkaal körülvett betonerődökkel, közülük 63-ban 15 cm-es lg-ekkel. A külső védőöv 20 km-re épült ki a város körül. →*Antwerpen ostroma*ig Namur és →*Liège ostroma*nak tapasztalatai alapján sikerült teljes véd. készütséget elérni. Az ~t nem lehetett teljesen bekeríteni: É-ÉK felől a holland határ, D-DK–ÉK-É felől víz védte. Az elárasztott Schelde-torkolat, ill. a Scheldébe torkolló Rupel és Dendre, vmint a Rupelbe torkolló Nethe, Dyle és Senne felduzzasztott vize része volt a véd. rendszernek. 6 mű. zlj. a kivezető utak és vasutak mentén és

DK–Dny felé a szárazföldön, a folyópartokon a külső gyűrű erődei között →*műszaki záradak*, összekötő védműveket, →*fedezékeket*, gpu.fészkeket épített. Belül sűrű út- és vasúthálózat biztosította a mozgást, a védett kikötőn át NBr-ból akadálytalan volt az utánpótlás. ♦ **BN, 60.**

Anyagsata: az I. vh. idején kialakult kategória a →*frontvonal* viszonylag keskeny szakaszán az ellenség felörlésére indított, mai mértékkel is hatalmas tömegű hadianyag felhasználásával járó, igen nagy emberáldozatot követelő →*hadművelet* jelölésére a →*nyugati hadszíntéren*. A jellegzetes ~k az →*állásháborúban*, 1916–1917-ben alakultak ki, ált. fr., kisebb részt belga területen. Kiemelkedett a →*verduni csata* és a →*somme-i csata*. Az előbbiben a →*német császári haderő*, az utóbbiban az →*Antant* lépett fel támadólag, s mindkettőben az áldozatok száma 1 millió körül mozgott. A jelzett időszakban a hdm-ek az esetek többségében ~ba torkolltak. – Az ~kban a haditechnika vmennyi új vívmányát felvonultat-ták (légierő, neh.tű., →*harcocsi*, →*aknavető*, →*lángszóró*, harci gáz). A sokszor többnapos tű. előkészítés ellenére a tád. fél területnyeresége ált. minimális volt, s nem állt arányban a lösz- és hadianyag-felhasználással, ill. az emberveszteséggel. A →*támadás* folyamatában az áttörést a tád. fél ált. nem volt képes kiharcolni, mivel (a hk-k bevetése ellenére) nem érte el a szükséges manőverező képességet, érzékeny volt a tűzfe-ek hatásával szemben, s nem tudott védekezni a légi feld-sel szemben. A →*védelemben* lévő fél egyre mélyebben tagolt →*állásrendszer*t épített ki, egyre több és egyre korszerűbb, a védettséget fokozó →*erődítést* alkalmazott, ide értve a →*műszaki záradak* rendszerét is. A mélységben kellő nagyságú, manőverezésre képes tart-ot alakított ki, amely képes volt az eredeti helyzet visszaállít-ására vagy a tád-ba való átmenetre,. ♦ **BE, 61.**

AOK: →*Hadserg-főparancsnokság* (osztrák-magyar)

Apáthy–Berthelot-vonal: →*Erdélyben* tervezett semleges övezet. 1918.dec.31-én állapotodott meg dr. Apáthy István erdélyi főkormánybiztos (a m. korm. engedélye nélkül) →*Berthelot* fr. tbk-kal, a bukaresti →*Antant* kat. misszió vezetőjével, a

D-Or-ban állomásozó *Dunai Hadsereg* pk-ával és *Neculcea* ro. tbk-kal: a „súrlódások elkerülése végett, azon vonaltól D-re és K-re, amely Nagy-bányát és Kolozsvárt Dévával légvonalban összeköti, és amelynek folytatását Ny-i irányban a Maros folyó képezi, se m. katonaság, se csendőrség, sőt még m. nemzetőrség se tartózkodik.” Az ~ tkp. a →*belgrádi konvencióban* meghatározott →*demarkációs vonal* kitolása volt. Eredményként az addig felében megszállt Hunyad vm. egésze, a meg nem szállt Kolozs, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos vm. nagy része ro. megszállás alá került. A ro. fél az ~at nem tartotta be. ♦ **SJ, 62.**

Apponyi Albert, gróf (Bécs, 1846.máj.29. – Genf, 1933.febr.7.): jogász, diplomata, konzervatív legitimista politikus. Jogot tanul Pesten és Bécsben. 1872-től Deák-párti programmal képviselő. A kiegyezést támogató, de a nemzeti jelleget hangsúlyozó agrárius *Egyesült Ellenzék* (1878–1881), később *Mérsékelt Ellenzék* (1881–1891), majd *Nemzeti Párt* (NP, 1899-ig) vezetője. A millenium idejére pártközi békét hirdet, majd szerepet játszik br. Bánffy Dezső me. megbuktatásában. 1899.márc.2-án belép a *Szabadelvű Pártba*. 1901. okt.31-től 1903.nov.6-ig a →*Képviselőház* elnöke. Szerepe van Széll Kálmán me. lemondásában. Tagja a párt kat. programját kidolgozó *kilences bizottságnak*. →*Tisza* István me-i kinevezése, a tárcák elosztásánál való mellőzése, a házszabály revíziója, s a párhuzamos ülések bevezetése miatt 1903.okt.30-án kilép az elnökségből, nov.25-én a pártból. 1904.márc.11-én újjászervezi a NP-ot. 1905-ben, feladva 1867-es álláspontját, a NP-tal átpártol a →*Függetlenségi és 48-as Pártba*, beválasztják az ellenzék „vezértőbizottságába”. 1906. ápr.8. és 1910.jan.17. között →*Wekerle* Sándor második korm-ának vkm-e. Nevéhez fűződik a néptanítók fizetéséről, az állami és nemállami elemi iskolák jogviszonyáról, vmint a népoktatás ingyenességéről szóló 1907:XXVII.tc. („Lex Apponyi”). 1913-ban gr. →*Bethlen* Istvánnal bírálja a második →*Tisza-kormány* engedékenységet a →*román nemzeti mozgalom* vezetőivel folytatott tárgyalásokon. – 1914–1918 között a *Függetlenségi és 48-as Kossuth-párt* elnöke. 1917.jún. 15-től 1918.máj.8-ig az →*Esterházy-kormány*, majd a harmadik →*Wekerle-kormány* vkm-e. A →*delegációk* 1914.máj-i ülésén elutasítja az OMM

tengerentúli törekvéseit. A Kház júl.28-i ülésén az ellenzék nevében pártközi békét ajánl a háb. idejére. 1915 tavaszán támogatja a „hősök választójogát”. Az ellenzéki pártvezérek máj.18-i találkozásán a koncentrációs korm. feltételül új me. kinevezését követeli. →Károlyi Mihály dec. 7-i beszédére válaszul kifejti, addig nem képzelhető el a béke, amíg a hadicélok az OMM el nem érte. Dec.9-i beszédében előnyösnek mondja Mo. betagozódását a n. →Mitteleurópába. 1916. aug.9-i Kház-i beszédében elítéli Károlyi naiv illúzióit, s rámutat, hogy a háb. Mo. területi integritása véd-ében folyik. 1918.febr.1-én megalakítja a →kormánypártként működő, de Kház-i többséggel nem bíró →48-as Alkotmánypártot. Okt. 18-án Vajda Sándor (később Alexandru Vaida-Voevod néven →Románia me-e) ro. önrendelkezést illető követelésére a Kház-ban kijelenti, hogy Mo. feldarabolásával nem hozható létre tartós béke. – Az →őszirózsás forradalom és a →Magyarországi Tanácsköztársaság idején nem politizál. A TK bukása után részese a →Clerk-misz-szió tárgyalásainak. 1920.febr.7-től a m. →béke-küldöttség elnöke a párizsi →békekonferencián. A békefeltételek 15-i átvétele után több nyelven előadott beszédében a vitás területeken →népszavazásra, →Erdélyben nemzetiségi autonóm területekkel rendelkező független vagy Mo-gal társult államra tesz javaslatot. Bebizonyítja, hogy a békefeltételek ellenkeznek a →Wilson am. elnök megfogalmazta önrendelkezési joggal. Mivel a békekonf. Legfelsőbb Tanácsa nem enyhít a feltételeken, ~ leköszön. A konzervatív politikusok ~t választanák →kormányzóvá, ám kora és →legitimizmusa ezt nem teszi lehetővé. – Az 1920-as →nemzetgyűlési választásokon párton kívüli programmal befut. A ngy-ben a →legitimisták egyik vezéregyénisége. 1926-tól Mo. fődelegátusa a →Nemzetek Szövetségében. Célja a →kisebbségi magyarság véd-e, ill. a biztonsági szerződések megkötése. A Külgügyi Társaság elnökeként külföldi előadóutakon tárja fel a magyarság sérelmeit. 1933-ban Mo-ot képviseli a genfi leszerelési tárgyalásokon, ott éri a halál. – 1901. nov.1-től belső titkos tanácsos. 1898-tól az MTA tiszteletbeli, 1908-tól igazgató tagja, 1920–1933 között a Szent István Ak. elnöke, 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja. 75. születésnapjára Bp. díszpolgárává választják. • KE, SzP, 63.

Aradi kormány: →Károlyi-kormány (1919)

Arangjelováci csata: →Potiorek-offenzívák

Aranyat vasért mozgalom: az →Augusztá-alap jótékonyági akciója. Felhívása 1914.aug.11-én jelent meg, amely szerint a jótékonykodók ékszereiket vasból készült, „Pro Patria 1914” (később „Pro Patria 1914–15”) feliratú emlékgyűrűre cserélhetik. A gyűrűt sokan pénzen váltották meg (a király 5000 koronával). A gyűrű viselése divatba jött. A nagy érdeklődés nyomán 1915. jan.14-től az adományozóknak vas karperecet, melltűt, násfát, óraláncot, nyakkendőtüst is adtak (a karpereceket az 1848-as „rablánc-karkötővel” rokonították). A beérkezett ékszerekből rendszeresen aukciókat rendeztek. • KA, SzE, 64.

Arcvonal: 1. zárt rendben álló vagy mozgó kat. alakulat első sora; 2. a →frontvonalon harcoló felek egyikének az elg-gel szembenező legkülső elfoglalt terepszakasza. A frontvonal két, egymással szembeforduló ~ból áll. • SzB, 65.

A frontról hazatérő magyar katonák.

Arcvonalak felbomlása: az egyes →hadszinteken az osztrák-magyar csapatok által tartott →frontvonalak megszűnése 1918-ban, vmint a Mo-i legénységű →seregtestek hazatérése. – 1. Az ~nak az ált. háb. kimerültségen túl 4 közvetlen oka volt: a/ az →AOK 1918.okt.29-i rendelkezése, miszerint a csapatoknak mindenütt vissza kell vonulni 1917. évi állásaikba; b/ a nov.1-én kibocsátott legfelsőbb kézirat (Mo-on kormányrendelet) arról, hogy az egységes haderő feloszlik, az OMM területén kialakítandó nemzetállamoknak saját hds-eik lesznek, s a kat-k megválaszthatják, hol akarnak szolgálni; c/ a

→*Károlyi-kormány* nov.1-i rendelete a m.kir. →*Honvédség* csapatainak feletételéről, amelynek alapján a hdcs.pság-oknak a feletétel mielőbbi megvalósítására érintkezésbe kell lépni az →*Antanttal*; d/ a →*hátszágban* és a harcoló alakulatok egy részénél hónapok óta tartó háborúellenes propaganda és bomlasztás, kihasználva a nemzetiségi és a gazd. helyzetből fakadó elégedetlenséget. – A szórványos bomlás a csapatok jelentős részénél hamar teljes összeomlássá vált, mivel a frontokon a hdt-ek és ho-ok nemzetiségi szempontból többnyire keverték voltak. Bár a nov.3-i →*padovai fegyverszünet* előírta a tü. anyag leadását, sok esetben az ezd-ek, esetenként ho-ok is magukkal hozták azok megmaradt részét. Az egy egységben vonuló (szállított) ho-ok legtöbbször rendben hajtották végre a hazatérést. A →*hadifogságba* esett ho-ok töredékei és azok a m. csapatok, amelyek hadrendileg idegen nemzetiségű kat-k közé voltak tagolva, zömmel rendetlen csoportokban, nemritkán fosztogatva vonultak hazafelé. Sok, a m. határig zárt rendben közlekedő egység azt elérve bomlott fel. Erkölcsileg legrosszabb állapotban az →*Ukrajnából* érkező seregtestek voltak, mivel harcban már régóta nem vettek részt, s leginkább meg voltak fertőzve a bolsevista eszmékkel. – 2. Az →*olasz hadszíntéren* a háb. végén 59 ho. (ebből 20 m.) harcolt (1.680.000 ot-m. kat.), a fe.szünet aláírása után fogságba esett 16 (ebből 3 m.). A 11.hds. m. seregtestei (cs. és kir. 16., 27.; m.kir. 38., 39. és 74.hv.gy.ho.) az Etsch-völgyben Bozenen át Innsbruckba meneteltek, onnan tengelyen tértek haza. A Belluno-hds-ből a m.kir. 40.hv.gy.ho a Cadin-hágón át Innsbruck irányába, a cs. és kir. 17. és a m.kir. 20.hv.gy.ho. a Corderole, ill. a Felső-Piave völgyeiben Toblachon át Spittal a. d. Drauba hajtott végre gyalogmenetet, ahonnan vasúton tért vissza helyőrségeibe. A 6.hds. cs. és kir. 31., m.kir. 41. és 51.hv.gy.ho-ai, a m.kir. 11.hv.lov.ho, továbbá az Isonzó-hds. cs. és kir. 7., 14. és 33., vmint m.kir. 64. és 70.hv.gy.ho-a részben a Piave, a Fella és az Isonzó völgyeiben Villachba, részben Görzön át Laibachba menelt, ahol bevagyonírozott. – 3. A →*balkáni hadszíntéren* a Duna-Száva vonalon a n. 11.hds. állt (2 bajor, 3 n. gy.ho, cs. és kir. 4.lov.ho., cs. és kir. XI.hdt. [cs. és kir. 9. és 30.gy.ho.]). Az →*albániai* erőkkel és →*Bosznia–Hercegovina*

vezénylő tbk-ával a m.kir. HM-nak már nem volt összeköttetése. Velük együtt az ot-m. kat-k száma 376.000 fő volt. Nov.2-án a n. 11.hds.pság a →*Mackensen-seregcsoport* alárendeltségébe lépett, s megkezdte az elvonulást, a bajor seregtesteket hazaszállították. A cs. és kir. XI.hdt. nov.5-én visszavonult a Duna–Dráva vonalra (súllyal Újvidékre), majd ho-ai bevagyoníroztak, s hazaindultak →*Csehországba* és →*Galíciába*. Ukrajnából éppen beérkezően volt a m. kiegészítésű cs. és kir. 10.lov., 15., 32. és 59.gy.ho. A szétzúlló seregtesteket és a cs. és kir. 4.lov.ho-t felosztatták, egységeiket keretállomásaikra elszállították. – 4. A (volt) →*román hadszíntéren* állomásozó →*Mackensen-seregcsoport* átvonulásának az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvenció* értelmében 15 napon belül be kellett volna fejeződnie Mo. területén, ami technikailag kivitelezhetetlen volt. A n-ek dec. végéig kikényszerítették áthaladásukat. August von →*Mackensen* tbgy-ot viszont dec.16-án internálták. A *Goldbach* Antal altbgy. pság-a alatt →*Erdélyben* álló erőket (m.kir. 216.gy.dd. és 2 hv.gy.zlj.) elszállították és leszerelték, az Ukrajnából Orsovára vasúti szállítás alatt lévő m.kir. 155.hv.gy.ho. már el sem érte célját. A volt →*keleti hadszíntéren* álló ot-m. csapatok létszáma az összeomlaskor a Ro-i és erdélyi erőkkel együtt 357.000 fő volt. – 5. A →*nyugati hadszíntéren* a háb. végén a Straßburgtól D-re kiszállított cs. és kir. I., 35., 106. és m.kir. 37.hv.gy.ho-t hazaszállították és leszerelték. A Ny-i fronton az összeomlaskor 240.000 ot-m. kat. állomásozott, ugyanekkor a tr. fronton 6000. • IP, 66.

Árkászcsapat <Sappeur-Truppe>: a →*műszaki csapat* alapvető →*csapatneme* (kmsz. egyes számban); →*erődítési* munkák végrehajtására létrehozott alakulattípus. Már az I. vh. előtti háb-k előrevetítették az ~ szerepének megnövekedését, majd az →*állásháború kialakulása* egyértelművé tette azt. Az ~ alapvető szervezési egysége az *árkász-zászlóalj* volt, mely önálló tev-re alkalmas *árkász-századokból* állt. Az I. vh. kitörésekor az →*Oszták–Magyar Monarchia hadseregében* 14 ár.k.zlj.; az 1917.dec.15-i átszervezés után, miután az ~at egyesítették az →*utászcsoporttal*, már 60 ár.k.zlj. (ebből 24 Mo-i kiegészítésű) volt. – Az ~ alaprendeltetése az →*erődítés*

(→állásépítési) tev. volt, ám egyéb feladatokra is igénybe vették őket, így hídépítésre, aknamezőn →átjárányításra, erődrombolásra, →műszaki záruk létesítésére, útépítésre, →aknaharcra (pl. a komáromi 1/6.árk.sz.d. robbantotta fel a Pasubio-hegyet), s gyakran gy-ként is harcoltak. Rendszerint önálló szd-ként ho-ok megerősítésre adták az ~ot. Nem csupán az OMM csapatait támogatták, nemegyszer kerültek a szöv. n., bg. és tr. csapatok alárendeltségébe is. ♦ BE, 67.

Armand-Revertera-tárgyalások (I.): az OMM és az →Antant közötti →béketapogatódzások folyamatának alkotója. A →Sixtus-levelek kedvező fogadtatása nyomán 1917.aug.4-én →IV. Károly és gr. →Czernin kküm. Fribourgba küldte Nikolaus Revertera gr-ot, hogy tárgyaljon Abel Armand gr. fr. megbízottal, akinek megbízatása az OMM-val kötendő különbéke előkészítésére szólt. Az ~ról tudomása volt a n-eknek is, de csak mint ált. tapogatódzásokról. Mivel az OMM nem fogadhatta el azon kötelezettségeket, amelyeket az AH tettek →Szerbia, →Románia és →Olaszország irányába, ill. az AH tád-ainak elhárítása és a n. →tengeraltattjáró-háború kezdeti sikere is a n-ek melletti kitarásra ösztönzött, az ~ aug. végén megfeneklettek. ♦ SÄ, 68.

Armand-Revertera-tárgyalások (II.): az OMM és az →Antant közötti →béketapogatódzások folyamatának alkotója. 1918.febr.1-én fr. kérésre Fribourgbán újakezdtek az 1917.aug. végén megszakadt első ~at. A második ~on gr. Ottokar →Czernin kküm. határozott utasítása szerint Nikolaus Revertera gr-nak, az OMM megbízottjának (eltérően az OMM 1917-ben még képviselt álláspontjától) ragaszkodnia kellett ahhoz, hogy →Elszáz-Lotharingia →Németország birtokában maradjon. Georges →Clemenceau fr. me. ezt (a feltételt) elutasította, így a ~ márc-ban megszakadtak. ♦ SÄ, 69.

Armee-Etappenkommando: →Hadtápparancsnokság

Armeegruppe: →Hadseregcsoport

Armeegruppenkommando (x.): →Katonai vezetés magasabbparancsnokságai

Armeekommando: →Hadsereg-parancsnokság; →Katonai vezetés magasabbparancsnokságai

Armeeoberkommando: →Hadsereg-főparancsnokság

Army Corps of Intelligence ...: →Amerikai titkosszolgálatok

Ebéd az első állás lövészárkában

Árok: az elleséges tűzhatás elleni legegyszerűbb véd. építmény. Az I. vh. elején 1,5-2,0 m szélesre és 1,3-1,6 m mélyre ásták, elé 60 cm magas, az alján 1-1,5 m, a tetején 60 cm széles mellvédet emeltek. A lövészárkot srapelernyőkkel (szilánkmernyő) fedték be, és lőrésekből tüzeltek. Az elg. oldalazó tüze ellen 5-6 (később 8-10) menként harántgátakat (a harcállásra merőleges, oldalfalain lövészpadkakkal ellátott földépítmény) létesítettek. A deszkafödém 1914 végére elhagyták, mivel nem nyújtott véd-t a nagy űrméretű lg-ek és a meredek röppályájú fe-ek tüze ellen, sőt sérüléseket okozott. – Az ~t eleinte a terep hajlatait követő egyenes vonalban vezették, később vonalát megtörték az oldalazó tűz biztosítására. Ahol a talaj megkívánta, a részüket hurkolták és biztosították a csapadékvíz elvezetését. Előbb álló lövészgödrök készültek, majd azokat kapcsolták összefüggő lövészárkokká. A harcárok mély része ált. 2,5 m volt. A mellvéd belső falain kgr-ok és világító pi-ok részére fülkét alakítottak ki. Az ~ fölé levehető kgr-védő dróthálót helyeztek. Az ~k keskenyebbek és mélyebbek lettek, és egyre több, mozgást biztosító összekötő ~t létesítettek. Egyetlen vonal~ helyett egymás mögött építettek ki ~kat. – A löállások mögötti közlekedésre 2-2,25 m mély közlekedőárkot építettek. Kiemelésével egyidejűleg szükségesnek tartották a falak részüinek hurkolását is. Ált. az első vonal mögött 15 m-re helyezke-

dett el, s a löállításban el nem helyezhető létesítmények (→*óvóhely*, latrina stb.) helyéül is szolgált. – Az egymás mögötti vonalak összekapcsolására és a manőverezés biztosítására több hossz- és harántirányú *összekötő árok* létesült. Ált. az első vonalból a másodikba szak-onként, a másodikból a harmadikba félszd-onként építették ki. Mélysége ált. 2 m, az elg. felőli lejtőn mélyebb volt. Aljában telefonvezetékét is vezettek (esetenként csőben vagy kábelcsatornában). Kígyóvonalban építve tették alkalmassá oldalazó és árokpásztázó gpu-k felállítására. Benne a közlekedést, amit útmutató táblák segítettek, a légi feld. elől rejtették. – Az *óvóárok* fedett volt, fa, fém, vasbeton födmét földdel burkolták. Különösen a hegyi harcokban alkalmazták kő- és sziklaomlások elleni véd-re. ♦ **BE, 70.**

Árpád-terv: az 1920-ban a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* hdm. irodáján kidolgozott →*revíziós hadműveleti tervek* egyike. A →*Felvidék* és →*Kárpátalja* visszafoglalását célozta. Az 1920. szept-ben kidolgozott, titkos ~ értelmében: a ln. korm. támogatásával Lo. területén szerveződő szabads csapatok a →*Nemzeti Hadsereg* offenzívájával egyidejűleg támadnak Cssl-ra; a Pozsony és Nagyszombat közti terület elfoglalására a m. főtád-t a Kisalföldről a teljes szombathelyi és székesfehérvári, ill. a szegedi gy.ho. zöme hajtja végre; a többi erőt melléktád. irányként a bányavárosok, majd Zsolna irányában vetik be; kíségitő, ill. biztosító harctev. gyanánt a kaposvári gy.ho. egyik dd-a, a hadihídcsapat és a Folyamerők a Dunán kel át; a megerősített miskolci gy.ho. Kassa irányába támad; a székesfehérvári hu.ezd. egy gy.zlj-jal és egy lov.ü-gel Kárpátaljára vonul be; a NH többi alakulata a D-i és a K-i határon biztosít, ill. tart-ot képez. – A m. kat. vezetése (a feltételezett cseh proletárforr. kitörése miatt) nem számított komoly ellenállásra, a szl. szeparatizmust pedig igyekezett volna a maga javára felhasználni. Miután Cssl-ban semmi jel sem mutatott a radikális bolsevizálódásra, ill. a csszl. hds. felbomlására, az →*Antant* és a szomszédos államok nem tartották indokoltnak a m. beavatkozást. Az irreális ~, miként elődei (→*Ébredés-terv*), kudarcra ítéltetett. 1921.jan-ban a →*magyar-lengyel titkos tárgyalások* során újból felmerült a ln. területről, ln. segítséggel felszerelt

m. szabads csapatok akciójának lehetősége, de a tárgyalások márc-ra megszakadtak. A →*lengyel-orosz háborúból* győztesen kikerült Lo. már nem volt érdekelt egy kockázatos, eleve kudarcra ítélt kat. vállalkozás támogatásában. ♦ **SzP, 71.**

Arras-i csaták: útközetek a →*nyugati hadszíntéren* (→*Antant* részről a ~at artois-i csatákként tartják számon). – **1.** Az első 1914.okt.1-13. között a n. 6.hds. és a fr. 10.hds. között fejlődött ki. A n-ek elfoglalták a várostól É-ra fekvő Loretto-magaslatot. – **2.** 1915.máj.9-én az AH La Bassénál és Arras-nál heves tü. előkészítés után 10 km széles →*arcvonalon* →*támadást* indítottak. Az ang. 1. és a fr. 10.hds. áttörte a n. 6.hds. →*állásait* és 5 km-t jutott előre (Lille-ig), azonban a n. ellentád. visszavetette őket. A júl.23-ig tartó csatában az AH 132.000, a n. hds. 73.000 embert veszített. – **3.** 1915.szept.25. és okt.13. között az AH előző tád-ukat ugyanott ismételték meg, s a →*frontvonalat* 2 km-rel hátrébb nyomták. A n. veszteség 51.000, a fr. 48.000, az ang. 57.000 főre tehető. – **4.** 1917.ápr.9-én Douglas →*Haig* brit. tbk. 2800 lg. ötnapos tü. előkészítése után Arras-nál 18 km szélességben támadott, hogy elvonja a n-eket abból a szektorból, ahol Georges →*Nivelle* fr. tbk. egy héttel később indított offenzívát. A brit 1.hds. kanadai csapatai É-on bevették Vimy magaslatát. D-en a brit 3. és 5.hds. támadott, de az offenzívát a n. 6.hds. ellentád-a megállította. Nivelle tád-a is késett, máj.3-ig a britek csak 10 km-t haladtak előre a →*Siegfried-állásban*. Az ang-ok 84.000, a n-ek 75.000 főt veszítettek. – **5.** A n. 17.hds. az 1918 tavaszán lezajlott →*német offenzívák* során áttörő siker nélkül támadt Arras-tól D-re. ♦ **BT, 72.**

Árszabás: a közszükségleti cikkek árának minisztériumi szabályozása. Az ~ célja a lakosság létszükségleti cikkekké váló ellátásának biztosítása, ill. az árak felhajtásának meggátlása volt. A háb. esetére szóló kivételes intézkedéseket kodifikáló →*felhatalmazási törvény* (1912:LXIII.tc.) 1. §-a alapján alkalmazták. – Életszükségleti cikkeknek számítottak a 4207/1915.ME.sz. rendelet 3. §-a szerint „az ember elsőrendű életszükségleteinek kielégítésére közvetlenül rendelt ingó dolgok, vmint az ezek előállításához közvetlenül vagy közvetve szükséges ingó dolgok...”, pl. ga-

bona, liszt, kenyér, hús, tojás, tej és tejtermékek, cukor, burgonya, kávé, zsír stb. Ezen cikkeknek nemcsak az árát, de egyszerre kiszolgáltatható mennyiségét is korlátozták. – Az ~t az újságok, ill. a →*plakátok* hetente előre közölték. A liszt pl. 1914.aug-ban egységesen 0,50 korona (K), 1917-ben fajtánként 0,50-1,06 K; a barna kenyér 1914.aug-ban 0,36 K, 1917-ben 0,58 K, 1918. nov-ben 0,80 K; a fehér kenyér 1914.aug-ban 0,40 K, 1917-ben 1,30 K, 1918.nov-ben 2,78 K; a burgonya 1914.aug-ban 0,10 K, 1916-ban 0,28 K, 1918-ban 0,46 K; a szalonna 1914.aug-ban 1,60 K, 1915-ben 4,60 K, 1917-ben 9,40 K, 1918-ban 10,60 K; a sertéskaraj 1914.aug-ban 2,80 K, 1915-ben 5,20 K, 1917-ben 11 K volt kg-onként. A kannás tej 1914-ben 0,24 K, 1916-ban 0,48 K, 1917-ben 0,94 K, 1918-ban 1,10 K volt literenként. Viszonyításul a képzetlen ipari dolgozók havi átlagkeresete 1914-ben 118 K, 1917-ben 256 K, 1918-ban 594 K; a magasan képzett ipari dolgozóké 1914-ben 159,40 K, 1917-ben 671,20 K, 1918-ban 992 K; a tanároké 1916-ban 165-175 K volt. • SG, 73.

Artillerie-Zeusfabrik: →*Fegyvergyártás*

Artillery Tractor: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Artois-i csaták: →*Arras-i csaták*

Arz von Straussenburg,
Arthur, báró <Arz Artur>
(Nagyszeben, 1857.jún.16.

– Bp., 1935. júl.1.): osztrák-magyar vezérezredes, →*vezérkarfőnök*. Au-ban jári jogi főiskolára. 1876. szept.25-től →*egyévi önkéntes* a 23.táb.vad.zlj-ban, 1878.máj.1-től ott hivatásos hdgy. 1885–1887 között elvégzi a bécsi *Hadiskolát*. 1896.máj.1-től őrgy. és a csapatok főszemlélőjének szárnysége. 1898.nov.1-től alez. és a bécsi II.hdt. vkf-e. 1901-től a kassai közös 34.gy.ezd-ben szolgál. 1902.máj.1-től ezds. 1903 tavaszától a *Vezérkar Igazgatósági Osztály* főnöke. 1908.nov.1-től vőrgy. és a Bp-i cs. és kir. 61. gy.dd. pk-a. 1912.ápr. végétől a miskolci közös 15.gy.ho. pk-a, 1912.máj.1-től altbgy. 1913-tól a cs. és kir. →*közös Hadügyminisztérium* csf-e. – 1914.aug-ban a 15.gy.ho-t vezeti a →*komarowi*

csatában, szept.4-től a kassai VI.hdt. pk-a. Ennek élén részt vesz az 1914.dec-i →*limanowai csatában*, az 1915.máj.2-i →*gorlicei áttörésben*, az ezt követő 1915. évi →*galíciai tavaszi hadjárat* során Lemberg, ill. aug-ban Breszt-Litovszk bevételeiben, majd a K-Galiciában folytatott véd. →*hadműveletekben*. 1916.aug.28-tól gy.tbk. és a 17-én felállított →*hadsereg* (1. osztrák-magyar) pk-a a →*román hadszíntér hadműveleteiben*. – 1917.márc.2-től az ot-m. →*Vezérkar* főnöke. 1918.febr.26-tól vezds. Nagy szerepe van az 1917.okt.24-25-i →*caporettói áttörés*, az 1917 nyári →*Kerenszkij-offenzíva* elhárítása, →*Galícia* és →*Bukovina* felszabadítása megszervezésében, ugyanakkor az 1918.jún-i →*piavei átkelés* sikertelenségében is. 1918.nov.1-3. között az ot-m. haderő főpk-a. – 1919.jan.1-én ny-ba helyezik, Bécsben él. 1933-ban m. állampolgárságot kap, Bp-re költözik. A Kerepesi temetőben nyugszik. Számos ot-m. és külföldi →*kitüntetés* birtokosa, 1917.aug.14-én megkapja a *Katonai Mária Terézia Rend* pk-i keresztjét. 1917.aug-tól br., a 23.táb.vad.zlj. és a porosz 157.gy.ezd. tulajdonosa, titkos tanácsos, a →*Főrendiház* élet-hossziglani tagja, a kolozsvári és a szegedi egyetem díszdoktora, Beszterce, Nagyszeben, Székelyudvarhely díszpolgára. – Fő művei: *Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918* (Wien–Leipzig–München, 1924); *Kampf und Sturz der Kaiserreiche* (Wien–Leipzig, 1935). • BT, 74.

Asiagói csata: →*Dél-tiroli offenzíva*

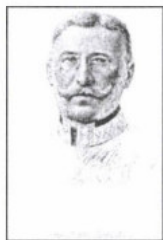
Asquith, Herbert Henry, Lord (Morley, 1852. szept.12. – Sutton Courtney, 1928.febr.15.): angol ügyvéd, politikus, brit miniszterelnök. Oxfordban jogot végez. 1886-tól a parlament tagja, a Liberális Párt vezetője. 1892–1895 között bm. 1908.ápr.5-től püm. és NBr. utolsó liberális párti me-e. 1915-től az első háb. koalíciós korm. me-e. 1916-ban szembefordul a liberálisok többségével, akik dec. elején →*Lloyd George* vezetése alatt a konzervatívokkal alakítanak korm-t. A kir. 1925-ben Oxford gr-jává és a Lordok Háza élethossziglani tagjává nevezi ki. Később a békeszerződések revíziójáért lép fel. • BZ, 75.

Asta: →*Repülőalakulat-jelzés* (II.)

Atatürk: →*Kemal, Gázi Musztafa*

Átjárónítás: → *műszaki záron* való áthaladást biztosító tevékenység. Az I. vh.-ban az ~t ált. a roham előtt hajtották végre, törekedve minél szélesebb átjárók kialakítására. A robbantásokat az → *utászok* végezték, az egyszerűbb akadályokat maga a csapat távolította el. Az árkokat és a farkasvermeket földdel töltötték fel. Az → *aknákat* a gyújtóvezetékek elvágásával hatástalanították, az érintőaknákat az érintődrótok meghúzásával, a megfigyelt aknákat idő előtti gyújtóval felrobbantották. Az ~ eszközeihez tartoztak a rohamlétrák, a deszkablák, a csúszórudak, a póznás nyújtott töltetek és a drótvágó ollók. ♦ **BE, 76.**

Átmenetgazdaságügyi Minisztérium: a háborúról a békegazdaságra való áttérés irányításával megbízott kormány szerv → *Magyarországon*. 1917. aug. 18-án alakult meg, vezetője tárca nélküli miniszterként dr. *Földes Béla* volt. Feladata a háb. utáni leszerelés koordinálása, a leszerelő kat-k munkával való ellátásának irányítása, a békeállapot gazd. előkészítése, a külföldi nyers- és pótanyagok beszerzése és belföldi szétosztása volt. A korm. 1917. szept. 13-án állandó szakértő és véleményező testületet hozott létre (*Országos Átmenetgazdaságügyi Tanács*), amelynek elnöke az átmenetgazdaságügyi miniszter volt. – Az ~ részben megfelelő hatáskör hiányában, részben a szűkös pü. források miatt nem tudott megfelelően működni. Tevé. gyakran ütközött az illetékes szaktárca működési területével, ami súrlódásokat okozott, ezért az 1918. febr. 28-i minisztertanács ülésen feloszlását határozták el. Működését 1918. máj. 8-án fejezte be. ♦ **PÁ, 77.**

Auffenberg, Moritz, Freiherr von Komarow (Troppau <Opava>, 1852. máj. 22. – Bécs, 1928. máj. 18.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok, cs. és kir. hadügyminiszter. A kismartoni és a hainburgi → *hadapródiskola*, ill. a bécsújhegyi kat. ak. után 1871. aug. 14-től

hdgy. a prágai 28. közös gy. ezd.-ben. 1875–1877 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. → *Bosznia-Hercegovina okkupációja* idején vk. ti. 1894. máj. 1-től ezds. 1900. ápr. 14-től a közös 65. gy. dd. pk-a Győrben, máj. 1-től vör. 1905. ápr. 14-

től a cs. és kir. 36. gy. ho. és a hdt. ti. iskola pk-a Zágrábban, máj. 1-től altbgy. 1907. júl. 28-tól a → *közös Hadügyminisztériumban* szolgál, okt. 19-től a hdt. ti. iskolák főfelügyelője. 1909. okt. 9-től a XV. hdt. pk-a és szarajevói vezénylő tbk. 1910. máj. 1-től gy. tbk. 1911. szept. 20. és 1912. dec. 12. között khm. Nevéhez fűződik a → *tüzérség* modernizálása, 1911. dec. 22-én 12 üteg 30,5 cm-es Škoda-mozsár saját felelősségére való megrendelése, a → *közös Hadsereg* táb. á. ezd.-einél 76 új ü. felállítása, vmint az 1912-es → *véderőtörvény*. 1912. dec. 20-tól hds-felügyelő. – Az I. vh. kitörésétől az ot-m. 4. hds. pk-a. 1914. aug. 26-28. között a → *komarowi csatában* győz az or. 5. hds. felett. Szept. 6-11. között a → *lembergi hadjárat* során, Rawaruska–Lemberg-nél vereséget szenved, 30-án felmentik, okt.-tól létszám feletti állományba kerül. 1915. ápr. 26-án letartóztatják miniszteri hivatalának kötelességellenes vezetése miatt, máj. 1-től várakozási illetékekkel szabadságolják, aug. 4-én felmentik a vád alól. – 1909. nov. 9-től belső titkos tanácsos, 1910. aug. 18-tól a k.u.k. 64. gy. ezd. tulajdonosa. 1915. ápr. 25-től br. és használja a „von Komarow” előnevet. ♦ **BT, 78.**

Augusta hercegasszony (München, 1875. ápr. 28. – Regensburg, 1964. jún. 25.): → *József Ágost* ot. fhg. és m. kir. herceg neje. Wittelsbach *Lipót* bajor hg. és Habsburg *Gizella* fhg. nő leánya. Az I. vh. idején ált. kistapolcsányi birtokukon él, de tevékeny részt vállal a társasági és a közéletben, számos jótékonyági egyesület és akció védnöke. Intenzíven agitál a karitatív társ. mozgalmak érdekében, elsősorban a főúri és a polg. családok körében. Tevé. ébe tartozik a kórházak felszerelésének kiegészítése, a sebesültek pályaudvari és kórházi fogadása-ápolása, a frontkat-k és a → *hadifoglyok* családjának segélyezése, a kat-k alkalmi és kitüntetésszerű megvendégelése is. Nevét az → *Augusta-alap* mozgalommal tette emlékezetessé. Az I. vh. után is közkedvelt. 1944 őszén az USA-ba emigrál. A II. vh. után sógornőjénél, Regensburgban telepszik le. ♦ **LJ, 79.**

Augusta-alap (Gyorssegély–Augusta Alap): a legismertebb, legeredményesebb hadijótékonyasági intézmény → *Magyarországon* az I. vh. idején. I. Egy Bp-i hölgybiz. kezdeményezte 1914. aug. 1-én. 6-án alakult meg hivatalosan is → *Augusta*

kir. hg. asszony és Lónyay Sándorné vezetésével. Első támogatója (5000 koronával) és fővédnöke Augustza. Képviselői piros karszalagot viseltek arany betűs „A bánat és nyomor enyhítésére” felirattal. – A hangsúlyt a segély gyorsaságára helyező ~ adott pénzt, ruhát, élelmet, fűtőanyagot; segélyezte a rokkantakat, a sebesülteket, a frontkatonákat, családtagjaikat és a rászorulókat; kórházakat alapított, kórházvonalakat épített. Tevékenységével specializálódott részlegei, o-ai jöttek

Augustza főhercegnő a margitszigeti sebesült-üdülőben

létre. – 2. Az ~ számos akciót szervezett. *Augustza-segélybélyeg*: 1914. aug. 15-től Bp. boltjaiban, vendéglőiben a számlához *Tuszkai Márton* tervezte 2 filléres segélybélyeg mellékeltek. Félmilliót ingyen készített el a Pester Lloyd, a Fővárosi és az Athenaeum Nyomda. Helyét később a számlához hozzászámított *Augustza-garas* vette át. – Az *Augustza-zenekar* 1914. aug. 20-án adta első koncertjét a Duna-korzón, *Szikla Adolf* karmester vezénylete alatt. 1914–1915 folyamán rendszeresen fellépett Bp. közterein. – Az *Augustza-matiné* rendszeres vasárnap délelőtti mozielőadás volt. Jövedelme az ~ba folyt be. – Az *Augustza-jótekönyv serlegmérközések* jótekönyv célú futballmeccsek voltak az Üllői úti pályán. – *Augustza-könyvtár*: br. *Hatvany Lajos* könyvtárát a Révész utcai → *Vöröskereszt-fiókkórház* rendelkezésére bocsátotta. – *Augustza-asztal*: a Társaság c. képes folyóirat a támasz nélkül maradt úrinők szervezett vendéglői étkeztetését fedezte. – *Augustza-virág* (-árvácska): 1914. okt. 10-től 2 koronáért árult kitűző, ötszirmú árvácska, amelyet a szöv. államok színeiből állítottak össze, közepén „A” monogrammal. – *Augustza-szalag* („Halottak az élőkért”): halottak napi koszorúszalag „A kegyelet adója–Augustza Alap, 1914. nov. 1.” felirattal.

Arany nyomással 2, feketével 1 koronáért árusították, a bevétel az ~ba folyt be. – *Augustza-plakett*: „Dulce et decorum pro Patria mori” feliratú ezüst és bronz ovális érme az elesett hősök emlékére (tervezte *Zutt Rezső*). Keskeny fekete szalagon nyakláncként hordták. (Az ~ és a → *Hadsegélyező Hivatal* közös akciója volt.) – *Augustza-tombola*: az elszegényedett középosztály („úri szegények”) támogatására 1915. jan. 9-én festmények, szobrok, iparművészeti tárgyak jótekönyv célú eladása. – *Augustza-cigaretta-hüvely*: az *Abadie-gyárban* *Abadie-papírból* készült elegáns füstszűrős termék. 1915. jan. 1-től minden dohányboltban árulták, a bevétel az ~ba folyt be. – Az *Augustza-karácsonyfát* 1914, ill. 1915 karácsonyán állították. Alatta hadiárvák és sebesült kat-k 1000 gyermekét ajándékoztak meg meleg ruhával és játékkal. A ruhákat kereskedők szövetadományaiából katonafeleségek varrták. – A „Téli ruhát a szegényeknek!” akciót 1914. okt. 1-től évente rendezték. – Az ~ ezüstből készült könyvet küldött ot-m. és n. kat. vezetőknek, pl. → *Conrad von Hötzendorf*nak és → *Hindenburg*nak, amelybe a 10 koronát adományozók aláírását vésették be. – A *Mikulás-bélyeg* 1915. nov. 1-től volt kapható 10 és 20 filléres áron, ezzel mint ajándék-adóval a rokkantak javára adakoztak. – A *Koronázási Domb földjét* az ~ a Hadsegélyező Hivattal közösen dísz-üvegkoronában forgalmazta. Az 1917. jan. 1-ben elbontott domb egy részét 10 koronáért árulták, jövedelmét rokkantak, hadiözvegyek és -árvák javára fordították. A föld egy része a *Budai Várban* a Szentháromság tér szintjét emelte meg (ma is ott van). Az Lánchíd pesti hídfőjénél emelt domb földjének harmadik részét a Szabadság téren emelt → *Irredenta-szoboregyüttes* alá vitték. – 3. Még számos akció volt, pl. az *Augustza-könyha* vagy az országos mozinap. Az ~ üzletében sok egyéb *Augustza-emléktárgyat*: *Augustza-gyűszűt*, *Augustza-naptárt*, levelepapírt, képes levelezőlapot, legyezőt lehetett vásárolni. Az ~ foglalkoztatókat és varrodákat tartott fenn, adományokkal segített több más → *jótekönyvségi egyesületet* és segélyszervezetet. – Az ~hoz fűződik még: → *Aranyat vasért mozgalom*, → *Augustza Általános Biztosító Rt.*, → *Augustza-hajó*, → *Augustza Rokkantalap*, → *Hadi Emlékérem*, → *Hadikiállítás*, → *Katonák karácsonya*, → *Pasaréti lövészárók*. ♦ KA, SzE, 80.

Augusztai Általános Biztosító Rt.: 1916 elején az →*Augusztai-alap* kezdeményezte német mintájú hadibiztosítás Mo-on. A *Phoenix Biztosító Társaság* intézte, amely 1917 elején a *Rokkant-ügyi Hivatal* feltételeit teljesítve, megalapította az ~t. Az ~ *Hadibiztosítási Osztálya* a biztosított családok érdekében vállalta a hadibiztosítások propagálását és felügyeletét, cserében részesedett a díjbevételeiből és az esetleges nyereségből. Szerződést családtagok vagy közösségek köthettek a fronton levő kat-k számára haláleset, sebesülésből vagy betegségből eredő rokkantság esetére, havi díjfizetéssel. 1917.ápr. végére mintegy 100 ezer család vált biztosítottá. ♦ **KA, SzE, 81.**

Augusztai-hajó: az →*Augusztai-alap* jótékonyasági akciója. Első útját, fedélzetén 109 rokkant kat-val 1915.máj.7-én tette. Naponta 3, kétórás sétát tett Bp. környékén, az Eötvös téri *Augusztai-hajó kikötő*ből. Hétfőnként a hadikórházak sebesült kat-it vitte kirándulni, délelőtt 150, délután 250 főt; a többi napokon az „úszó kávéház” a közönség rendelkezésére állt 3 koronáért, amelyben uzsonna is benne foglaltatott. A hajóút szombat délutánonként hangversennyel, este kabaréval bővült. Vasárnap délelőtt 1 koronáért gyerekeket szállított, részükre kabaréelőadást tartottak. Útját 2 ízben filmre vették. A jövedelem az →*Augusztai Rokkantalap*ba folyt be. ♦ **KA, SzE, 82.**

Augusztai Rokkantalap: az →*Augusztai-alap* bevételeit kezelő szervezet. 1915 közepétől az ~ javára folyt be vmennyi adomány. Alapját a rokkant kat-k javára szervezett 1915.máj.1-i *füsttelen nap* bevétele képezte: a Városligetben, az üzletekben, a trafikokban, a kávéházakban, az utcai sátrakban, a forgalmasabb sáthelyeken, a Korzón és a Margitszigeten árult jelvények viselője egynapi dohányköltségét váltotta meg. Még 75 település tartotta meg ekkor, a többi jún-júl-ban. – 1915 közepétől minden akció jövedelmét a *Nemzet Házára* koncentrálták, amelyet a füsttelen nap bevételeiből terveztek a középiskolát végzett teljes rokkantak részére mint 100 ágyas szanatóriumot és otthont. Aug-ban a társasági elit és a művészvilág jótékony célú ünnepélyt (*nyári karnevál*) szervezett a Ház javára a városligeti vurstliban. Az 1916.máj.1-én gazd. megfontolásokból bevezetett nyári időszámítás emlékére adták ki a *Nyári időreform-emlék-*

lapot, 50 filléres, 1, 2, 5, 10, 20 koronás és nagyobb adományokra. Az Augusztai-alap ezzel a Ház javára kért hozzájárulásokat a megtakarított 1 óra ellenértékéből. A Ház tető alá hozatalára ismereteink szerint nem került sor. ♦ **KA, SzE, 83.**

Augusztai-serleg: →*Hadibajnokság*

Austin: →*Páncélműgyártás* (V.)

Austro-Daimler: →*Páncélműgyártás* (I.)

Ausztria (Österreich): történelmileg változó értelemben használt földrajzi-politikai egység. A megnevezés a keleti vidék <Ostarrichi> megjelenéséből ered. – 1. 996-ban oklevélben először említve, a Dunától D-re és az Ennstől K-re a Bécsi Erdőig terjedő, a Német-Római Birodalom részét alkotó *Bajor Hercegség* előterét képező korábbi *Avarföld* megnevezése, akkor már két évtizede véd. céllal *Duna menti Őrgrófság*gá szervezeten. Kezdetben közvetlen bajor uralom alatt állt, 1156-tól önálló felségjoggal n-római *birodalmi hercegség*, 1282-től a →*Habsburg-dinasztia* uralma alatt, 1453-tól *főhercegség* rangra emelve, de már 1365-től →*örökös tartomány*, a családi birtokok legszilárdabban megtartott központi területe, a felségterület egészének névadója. – 2. Ebben az értelemben az →*Oszták–Magyar Monarchia* „oszták feleként” 1867–1918 között az egységes állam K-i felét jelentő *Magyar Királyság* és közösen kormányzott D-i részét jelentő →*Bosznia–Hercegovina* nélküli összes egyéb terület elterjedt, pontatlan megnevezése. Hivatalos név hiányában a nem a Magyar Szent Koronához tartozó tartományokat (a szűk értelemben [e néven 1804.aug.11-től létező] *Oszták Császárságot*) közös központi törvényhozó szervükre, a →*Birodalmi Tanácsra* utalóan bonyolult alkotmányos megfogalmazással „a Bir. Tanácsban képviselt országok és tartományok” <die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder> összefoglaló néven vagy ~ként említették. Miután a →*történelmi Magyarország* ~val közös határa a Lajta folyó (is) volt, ~ra vonatkozóan kormánykörökben elterjedt a szintén pontatlan *Cislajtánia* (Bécsből nézve Lajtán inneni terület); s annak ellenpárjaként →*Magyarországra* és társországaikra vonatkozóan a *Transzlajtánia* (Bécsből nézve Lajtán túli terület) megnevezés. Bp-ről nézve Lajtán túli területnek ~t tekintették,

ami szintén elterjedt névhasználat volt. A →*du-alizmus* idején Mo-on kialakult az *Osztrákország* megnevezés is, amely a Mo-i kiadású szak- (főleg földrajzi) irodalomban egészen a II. vh-ig feltűnt, s amelyet a szűk ~ra, tehát a 8 örökös tartomány együttesére értettek. – Az I. vh. idején ~ 17 tartományt foglalt magában, amelyek (nem tartományok feletti közig. egységként) 4 csoportba sorolhatók: a/ ot. örökös tartományok: →*Alsó-Ausztria*, →*Felső-Ausztria*, →*Karinthia*, →*Krajna*, →*Salzburg*, →*Stájerország*, →*Tirol*, →*Vorarlberg*; b/ a cseh királyi korona országai: →*Csehország*, →*Morvaország*, →*Szilézia*; c/ keleti területek: →*Bukovina*, →*Galícia és Lodomeria*; d/ továbbá: →*Dalmácia*, s a 3 tartományt összefogó →*Tengermellék* (→*Görz-Gradiska*, →*Isztria*, →*Trieszt és Cattaro Terület*). 1910-ben e területek összesen 300.005 km²-t tettek ki, lakosságuk 28.571.934 fő volt. Ebből 9,95 millió n-ot., 6,44 millió cseh, 4,97 millió ln., 3,52 millió rutén és ukrán, 1,25 millió szlovén, 783 ezer hr. és szerb, 768 ezer ol., 275 ezer ro., 16 ezer m., 600 ezer egyéb; ill. 78,9 % rk., 12,0 % görögkatolikus, 4,6 % izraelita, 2,3 % ortodox, 2,1 % ev., 0,1 % egyéb vallású. – 3. Az I. vh. után az új ot. közt. államterületének köznyelvi megnevezése. 1918.okt.21-én a Bir. Tanács n-ot. nemzetiségű képviselői Bécsben megalakították →*Német-Ausztria* Ideiglenes Nemzetgyűlését, amely kimondta az általuk lakott területek államiségát és az →*Anschluß*t (a csatlakozást a N. Bir-hoz). 1918.nov.12-én Bécsben kikiáltották az ot. közt-ot (*Német-Ausztriai Köztársaság*). Még aznap elfogadott alkotmánya kimondta az *Anschluß*t. Az utóbbit az ~ önálló államiségát *Osztrák Köztársaság*ként <Republik Österreich> elismerő 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* megtiltotta. 1938.márc.13-án a n. bir. hds. bevonult ~ba, megvalósult az *Anschluß*. ~ állami különállásának visszaállításáról 1945.júl. 17. - aug.2. között a *potsdami konferencia* döntött. A *második köztársaság* az 1955.máj.15-i *osztrák államszerződés*szel nyerte vissza szuverenitását. Az *Osztrák Szövetségi Köztársaság* <Bundesrepublik Österreich> felségterülete a korábbi tartományok közül egészében Alsó- és Felső-Ausztriára, Salzburgra, Vorarlbergre és Karinthiára, továbbá Tirol és Stájerország nagyobb részére és a Mo-tól elszakított Ny-i sávra, a későbbi →*Burgenland* tartományra terjed ki.

Határait a Saint Germain-i béke és a →*népszavazások* alakították ki. Területe 83.850 km², 1923-ban 6.534.742 fős lakossággal, amelynek 97,4 % a ot-n. Az egykori Ot. Császárságból 79,6 ezer km² került 8.137.400 lakossal →*Lengyelországhoz*, 78,6 ezer km² 10.026.500 lakossal →*Csehszlovákiához*, 28,4 ezer km² 1.626.700 lakossal a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz*, 23,4 ezer km² 1.589.500 lakossal →*Olaszországhoz*, 10,4 ezer km² 795.200 lakossal →*Romániához* és 6 km² 3000 lakossal *Fiume* városhoz. • **ZJ, 84.**

Ausztria–Magyarország: →*Osztrák–Magyar Monarchia*

Averescu, Alexandru (Ismaila, 1859.márc.9. – Bukarest, 1938.okt.1.): román tábornok, politikus, miniszterelnök. 1895–1898 között berlini kat. attasé. 1899-től a *Nagyvezérkar* <Marele Stat Major> hdm. o. vezetője. 1907–1909 között hm., nevéhez fűződik az 1907. évi Ro-i parasztfelkelés leverése. 1914–1916 között az I.hdt. pk-a. →*Románia* hadba lépésekor, 1916 nyarán, a →*román felvonulás* idején rövid ideig a 3.hds. pk-a, egyben az →*Erdélyre* támadó hdcs. főpk-a. Szept.16-án átveszi a hdcs. centrumában harcoló 2.hds. pságát, főpk-i megbízatásának megtartásával. 1917-ben kitűnik a júl-i márästi-i, ill. az ojtózi csatákban. Ro. háb. vereségével, 1918 elején tart. állományba helyezik. Pol. pályára lép, a *Néppárt* <Partidul Poporului> vezére. 1918.febr.11-től márc.14-ig me. Korm-a folytatja a békétárgyalásokat a →*Központi Hatalmakkal*, s köti meg a márc.5-i →*bufteai előzetes békét*. 1919–1920-ban kűm., 1920.márc.13-tól 1921.dec.17-ig és 1926. márc.30-tól 1927.jún.21-ig me. 1930-ban a trónra lépő II. Károlytól marsallbotot kap. • **BO, 85.**

A.Z.D. (Művek; Komárom): →*Hindenburg-program*, →*Löszergyártás*

Azonossági lap <Identitäs-Karte>: magyar és/vagy német nyelvű, személyi igazolásra szolgáló okmány. A tényleges és tart. ti-ek részére kiadott, fényképpel, szolgálati pecséttel ellátott formanyomtatványon feltüntették a →*rendfokozatot*, a tulajdonos nevét, az állományilletékes →*csapattestet* és a beosztási helyet. • **SzE, 86.**

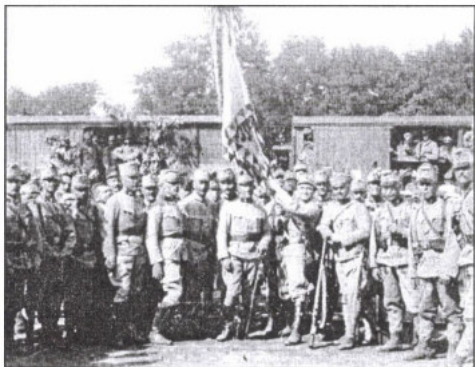
B

B-eset: →*Haditerv* (osztrák-magyar)

B-háború: →*Haditerv* (osztrák-magyar)

„B” Hírszerző Osztály: →*Osztrák-magyar titkosszolgálatok*

B-lépcső: az osztrák-magyar haderő azon része, amely 1914–1915-re érvényes →*haditerv* értelmében *B-háború* esetén az →*A-lépcsőt* követően →*Oroszország*, *I-háború* esetén →*Olaszország* ellen kerül bevetésre, *B-háború* esetén viszont a →*minimális Balkán-csoporttal* együtt →*Szerbia* és →*Montenegró* ellen alkalmazandó. Vmenyi (R, I, B) háb. eset bekövetkeztekor →*mozgósításra* kerül, csupán felvonulásának iránya függ az események alakulásától (helytelen ennél fogva *stratégiai tartaléknak* tekinteni). Összetétele: IV., VII., VIII., IX. →*hadtest* 3-3 →*hadosztály* lal (összesen 12 gy.ho.). ♦ PF, 87.

A B-lépcső katonái indulnak a frontra

B-Staffel: →*B-lépcső*, →*Mozgósítás*

Bácska: →*Délvidék*

Baden-kormány: →*Hertling-kormány*

Badeni egyezmény: a közös osztrák-magyar hadügyi és hadseregtörténeti forrásegyüttesek közös osztrák-magyar kezelését biztosító kétol-

dalú kormányközi szerződés. Alapja a →*trianoni béke* 178. cikkelye: „A volt →*Osztrák-Magyar Monarchiából* keletkezett új Államok és azok az Államok, amelyek [...] területéből részesedtek, a maguk részéről kötelezik magukat arra, hogy a Magyar Kormánynak visszaszolgáltatták azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyek húsz évnél nem régiebbek és amelyek közvetlen vonatkozásban állanak a m. terület történetével vagy közígy-ával s esetleg az átcsatolt területen vannak.” Ugyanezt írta elő a →*Saint Germain-i béke* is. E két béke 191., ill. 177. cikkelye az új ot. és az új. m. államot kétoldalú közvetlen megállapodásra utasította, más kat. intézmények (Haditechnikai Biz., Katonaföldrajzi Intézet, Katonai Leíróiroda, Katonai Tanintézetek Igazgatósága, Központi Nyilvántartó Iroda, Vesztességi Hivatal) mellett a cs. és kir. *Hadilevéltár* <k.u.k. Kriegsarchiv> és a cs. és kir. *Hadsereg-múzeum* <k.u.k. Heeresmuseum> vonatkozásában is. – →*Ausztria* és →*Magyarország* korm-a 1920.jún-ban a tárgyalásokról meg-egyezett, s 1921.márc.18-án előzetes megállapo-dást írt alá. Ez lehetővé tette, hogy a m. fél saját költségén, az ált. likvidáció befejezését követően is, az utóbbi két intézményben az ot. fél hozzájárulásával szükséges számú szakembert foglalkoz-tasson a m. szellemi tulajdon feltárására és kie-melésére, egyúttal a m. kulturális és tudományos érdekek véd-ére a többi utódállam kiküldötteivel szemben. Így jött létre a →*Bécsi Hadilevéltári Kirendeltség*. – A végleges egyezményt éveken át tartó előszersítés után, 1926.máj.26-án írták alá Baden bei Wienben. A máig joghatályos ~ értelmében a két fél kötelezte magát, hogy köl-csönösen kiszolgáltassa a kizárólagos szellemi tulajdonnak tekinthető forrásegyütteseket; a köz-s vonatkozású, közös szellemi tulajdonú, meg-oszthatatlan állagok eredeti helyükön, Bécsben maradnak a két új állam közös szellemi tulajdo-naként; amelyek kezeléséhez, a m. állam jogai és érdekei érvényesítéséhez az ot. szöv. korm. hoz-zájárulásával a m. korm. saját költségén megfele-lő számú megbízottat rendelhet ki. – A ~ alapján a bécsi ot. *Házi, Udvari és Állami Levéltárban* <Haus-, Hof- und Staatsarchiv>, vmint a *Pénzügyi és Udvari Kamrai Levéltárban* <Finanz- und Hofkammerarchiv> ma is működik m. levél-tári kirendeltség. Egy további megállapodás ér-

telmében a bécsi Hadsereg-múzeumban is lehetőség nyílt volna állandó m. kirendeltség fenntartására, de erről a m. fél lemondott azzal, hogy a hadilevéltári kirendeltség ellátja a múzeumi feladatokat is. ♦ **SzJ, ZJ, 88.**

Bagdad-vasút: vasúti összeköttetés → *Törökország* területén Haidar Pasától az Isztambullal szembeni parton, majd Anatólián át Konyáig, onnan Bagdadon és Basrán át a Perzsa-öböl. Szűk értelemben a ~ a Konyától a Perzsa-öböl tartó szakaszt jelentette. A Konyáig tartó szakaszt *anatóliai vasút* néven is emlegették. – Az első, 93 km-es Haidar Pasa–Izmuđ szakaszt a tr. korm. 1870-ben kezdte építtetni. 1888-ban a n. Deutsche Bank koncessziót kapott az Angoráig terjedő 485 km-es Ny-anatóliai szárnyvonal építésére, amelyen 1892-ben indult meg a forgalom. A Deutsche, a Dresdner Bank és más bankok részvételével megalakult az *Anatóliai Vasúttársaság*, amely a Perzsa-öböl tartó vonal építésén túl megszerezte Haidar Pasa kikötője modernizálásának koncesszióját is. – A 3200 km-es ~ kapcsolatot teremthetett a Szezi-csatorna kiiktatásával India felé, megerősíthette To. befolyását a térségben, ill. kat. és gazd. szerepet játszhatott Mezopotámiában. Ezzel sértette a brit, vmint a perzsi befolyásra törekvő or. érdekeket. Szentpétervárott 1911.aug.19-én No. és Or. megegyezett, hogy Or. nem akadályozza a ~ építését, sőt a perzsi hálózatot csatlakoztatja ahhoz, No. kötelezte magát, hogy Perzsiában csak kereskedelmi célokat követ. – 1907-ben a ~ elérte a Taurus lábánál fekvő Eregli városát, 1918-ig elkészült a Tigris folyó melletti Nisitinig terjedő szakasz, ezzel a teljes hossz $\frac{2}{3}$ -a, 2100 km. ♦ **BN, 89.**

Bajor királyi hadsereg: → *Német császári hadsereg*

Bajtársi egyesület: közös múlttal bíró (volt) katonák társadalmi szervezete 1919-ben és utána. A ~ek közé sorolható (a teljesség igénye nélkül) az 1921.okt.14-én Szegeden alakult *Botond Bajtársi Egyesület*; az → *ÉME* (csak alakulása körülményeit tekintve, miután hamarosan tömegszervezetté nőtte ki magát); *Halálfejes Kopjások*. A *Júniusi Bajtársak Szövetsége* az 1919.jún.22-i ellenforr. megmozdulás résztvevőinek rövid ide-

ig működő ~e volt. A *Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségét* v. *Fekete Imre* vezetésével az or. frontról hazatérő ti-ek hozták létre. Vidéki tagszervezetei is voltak (nem azonos az 1942-ben Ney Károly alakította, hasonló nevű félkat. szervezettel). Alakulása körülményeit tekintve ide sorolható a → *MOVE*, ám mint az *ÉME*, ez is gyorsan tömegszervezetté nőtte ki magát. A *Május 7-i Bajtársak Szövetsége* azon tart. ti-ek ~e volt, akik 1919.máj.7-én Szegeden a Mars téri laktanyában a → *Vörös Őrséget* lefegyverezték. 1921 és 1929 közt minden év máj.7-én összejöttek. Az *Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület* az 1918 előtti m.kir. honvédti-ek összefogására alakult. Később az 1918 után Mo-ra települt volt cs. és kir., ill. cs.kir. ti-ek is tagjai lehettek. Az *5-ös Honvédek Bajtársi Egyesülete* 1928.szept.27-én alakult Szegeden → *Shvoy Kálmán* tbk. vezetésével. Rövid ideig működött. A *Volt Tiroli Császárvadász Tisztek Magyarországi Szövetsége* 1922.jan.11-én alakult Bp-en, s csatlakozott az ot. *Alt Kaiserjägerklub*hoz. Elnöke *Kesztler András* volt. Legitimista jellege miatt a bm. 1926.nov.4-én betiltotta; 1927.ápr.11-én feloszlatta önmagát. – A ~ szűk értelmezésű definíciójának tkp. csak a Május 7-i Bajtársak Szöv-e, az 5-ös Honvédek Bajtársi Egyesülete, az Orsz. Ti. Tudományos és Kaszinó Egyesület és a Volt Tiroli Csvad. Ti-ek Mo-i Szöv-e felelt meg. (Még: → *Egyesület*) ♦ **KIG, 90.**

Balance of power: → *Koalíciók kialakulása, → Splendid isolation*

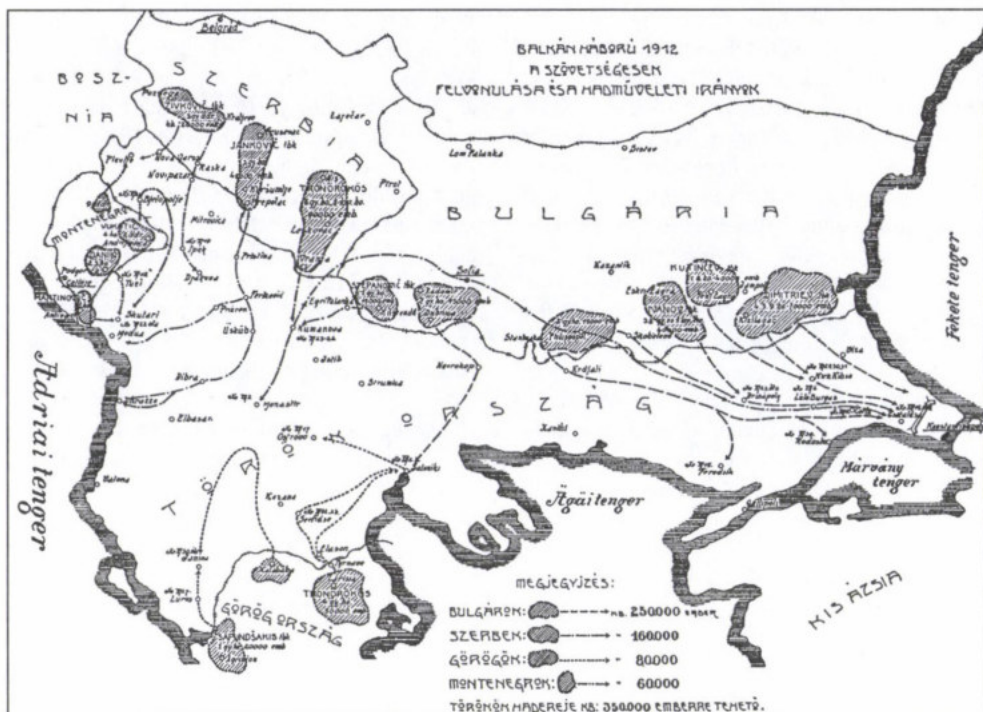
Balfour, Arthur James, Lord (Whittingehame [Skócia], 1848.júl.25. – Woking, 1930.márc. 19.): brit politikus, miniszterelnök. Etonban és Cambridge-ben tanul. 1874-től parlamenti képviselő. 1886-ban skót, 1887-ben ír államtitkár. 1891-ben a kincstár első lordja. 1892-től az ellenzéki Konzervatív Párt vezetője az Alsóházban. 1902.júl-tól 1905.dec-ig me., ez alatt kötik meg a brit–japán szerződést (1902) és a fr–brit „szívélyes egyetértés szerződését” (→ *Antant*). 1915-től → *Asquith* koalíciós háb. korm.-ában → *Churchill* felváltva az admirális első lordja. 1916–1919 között → *Lloyd George* korm.-ában küm. 1917.nov.2-án kiadja az ún. → *Balfour-deklarációt* „zsidó nemzeti otthon” létesítéséről

Palesztinában. 1918.szept.16-án elutasítja az első →*Burián-jegyzéket* (az OMM békekísérletét). Közreműködik a →*padovai fegyverszünet* feltételeinek kidolgozásában. A →*békekonferencián* a *Legfelsőbb Tanácsban* és a *Külgyminiszterek Tanácsában* a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* elleni intervenció, ill. a ro. tervek egyik legfőbb támogatója. 1920-ban a →*Nemzetek Szövetsége* első közgyűlésén, 1921–1922-ben a →*washingtoni konferencián* NBr-t képviseli. 1922-től a Lordok Háza élethossziglani tagja, egyben Balfour grófja. ♦ **BZ, 91.**

Balfour-deklaráció: a →*Török Birodalom felosztási tervezeteinek* egyike. A ~ban →*Balfour* brit. kűm. ígéretet tett arra, hogy az I. vh. után NBr. támogatni fogja egy „zsidó nemzeti otthon” létrehozását Palesztinában. 1917.nov.2-án kelt, a nyilvánosságnak szánt levelében köszönetet mond Lord *Rotschild*nak a háb. anyagi támogatásáért, és biztosítja, hogy a brit korm. jóindulattal viseltetik a „zsidó haza” eszméje iránt. Leszögezi, hogy a leendő zsidó államban nem sérülhetnek az ott élő nemzsidók jogai. Később pontosított: a ~ nem jelenti a zsidó állam azonnali megvalósítását, hanem önkormányzattal bíró brit protektorátust. A ~ egyrészt a meghaladott →*Sykes–Picot-egyezményen* túl is biztosítani kívánta NBr. befolyását a stratégiaileg egyre értékesebb Palesztina felett, s világossá akarta tenni NBr. érdekeltségét Mosulban és É-Mezopotámiában; másrészt a cionista mozgalmat óhajtotta az AH háb. szolgálatába állítani. – 1918.febr.14-én Stephen Jean-Marais *Pichon* fr. kűm., máj.9-én Giorgio Sidney *Sonnino* ol. kűm., aug.31-én →*Wilson* am. elnök csatlakozott a ~ céljaihoz. A ~t beiktatták az Oszmán Bir-mal kötött →*sévrési béke* szövegébe, →*mandátumterület*té nyilvánítva Palesztinát. – A ~ ellentétben állt a háb. alatt a To-ban élő araboknak tett brit ígéretekkel. A brit titkosszolgálatnál már a vh. előtt kapcsolatban álló Ibn’ Ali *Huszein* mekkai imámnak *Townshend* ezds. útján a To. elleni Szent Háború meghirdetéseért arab államiságot ígértek a 37.°-tól D-re az imámnak és 5 fiának 1-1 országgal. Ezt rögzítette a *McMahon* kairói brit főbiztos és az imám (a jordán *Hasemita-dinasztia* alapítója) közötti 1915-ös *McMahon–Huszein-egyezmény* is: brit részről elismerték a leendő arab állam(ok)

függetlenségét, az arab fél megígérte a Szent Háborút. Huszein az Arab-félszigetet, Irakot, Kiliát, Palesztinát, Szíriát igényelte. NBr. a nyersanyagokban szegény területek átadásába egyezett bele, követelte a protektorátust és brit állampolgárok felvételét az új korm(ok)-ba, amit Huszein nem fogadott el. Huszein 1916.jún.5-én mégis kirobbantotta az arab felkelést és Hedzsasz kirának koronáztatta magát, amit NBr. elismert, bár a megállapodást már a Sykes–Picot-egyezményben megszegte. Az I. vh. után így alakították ki a Bahrein, Jemen, Jordánia, Irak, Kuwait, Szaud-Arábia királyságokat, ill. emírségeket. ♦ **KE, 92.**

Baligorod-liskói hadművelet: az 1915 elején indított →*galíciai ellentámadás* utolsó eleme. A →*kárpáti téli csata* után azonnal, hdm. szünet nélkül indította az ot-m. Tersztyánszky-hdscs. a →*przemysli erőrendszer* felmentésére. A hdm. utasítást az →*AOK* 1915.febr.22-én adta ki. →*Tersztyánszky* Károly lov.tbk. alárendeltségébe a Kroupa-csoport (59.gy.dd., a 44.Lw.ho. 4 zlj-a és 1 nf.zlj.), a Schmidt-hdt. (32.gy.ho., 29.gy.ho. zöme, a 9.gy.ho. 2 zlj-a), a XIX.hdt. (41.hv.gy.ho., 34.gy.ho., Zanantoni-csoport [29.gy.ho. részei]) és a hdscs-tart. (27.gy.ho., 13.Lw.ho.) tartozott; összesen 52.400 pu. és 138 gpu. harcértékkel. – A tád-t febr.27-én a XIX.hdt. indította meg Oslawiczától K-re. A hdscs. egésze 28-án reggel lépett harcba a Lupkowi- és a Jablonkai-hágó körzetéből. Márc.2-re a tád. csoportosítás és a szemben álló or. csapatok erőviszonyai kiegyenlítődtek, a →*támadás* megrekedt. Kellő erő hiányában sikertelen maradt az ot-m. 2.hds. XVIII.hdt-ének a San folyó vonaláról indított febr.28. és márc.2. közötti kisegítő tád-a is. – A Tersztyánszky-hdscs. márc.4-én felújította a tád-t, amely a baligorodi országút két oldalán lassan teret nyert, de 10-ére (néhány or. →*támpont* elfoglalása után) a mély hó és a téli viharok miatt ismét elakadt. Sikertelen maradt a XVIII.hdt. újabb tád-a is, bár 4-én a Dormándy-csoport hídfőt foglalt a San É-i partján. – 12-én a hdscs. a frissen beérkezett 14.gy.ho.-lyal (Martiny-hdt.) ismét kísérletet tett a tád. felújítására. Az or-ok azonban ugyanezen a napon a baligorodi út mentén ellentád-t indítottak, s elérték Smolnikot. Az or. tád-t ugyan sikerült megállítani, de 14-én Tersztyánszky a ~et leállította. – Márc.17-18-án

az ot-m. 2.hds. V.hdt-e és Szurmay-csoportja tett eredménytelen kísérletet egy átjáró megnyitására Przemyśl védőinek, akik 19-én sikertelen kitörési kísérletet hajtottak végre. 20-22-én or. ellentád. indult az ot-m. 2.hds. ellen. – A ~tel párhuzamosan az ot-m. 3.hds. febr.27-től márc.6-ig sikertelen tád-okat indított Mezőlaborc körzetének visszafoglalására; egy or. ellentád. pedig márc.2-4. között viasszaszorította a Pflanser-Baltin-csoport XIII.hdt-ét Ottynia-Solotwyna körzetéből az ÉK-Kárpátokba. • **RI, 93.**

Balkán-háborúk: a DK-Eu-i félsziget felosztásáért az ottani államok és →Törökország között vívott küzdelem. – **1.** Bulgária, Görögország, →Montenegró és →Szerbia 1912.márc.13-án megkötötte a *Balkán-szövetséget*, majd okt-ben mintegy 500.000 főt, 1100 lg-et és 26 hadihajót felvonultatva megtámadták az →olasz-török háború során meggyengült, 300.000 fős hds-gel, 1100 lg-gel és 17 hadihajóval rendelkező To-ot. Gyorsan sikereket arattak: a bg-ok okt.22-23-án Kirk-Kilissénél, 29-30-án Lüle-Burgasnál arattak győzelmet. A szerbek okt.23-24-én Kumano-

vánál, nov.15-18-án Monastírnál győztek, nov. végére elfoglalták a Novibazar szandzsákot, →Macedónia É-i részét, Durazzo, Elbasan, Tirana albán városokat. A görögök nov.9-én bevonultak Szalonikibe és nov. végéig elfoglalták az Égei-szigetek nagy részét. A montenegrói hds. Szkutari zárt körbe. To. dec.3-án →*egyverszűnetet* kötött. – Dec.16-án Londonban összeült a szemben álló felek küldötteiből álló békekonferencia. 1913.febr.3-án a →*hadműveletek* kiújultak. Márc.26-án a bg-ok és a szerbek bevették Drinápolyt. A →*szkutari-válság* békés lezárása és ápr.17-én egy újabb fe.szűnet megkötése után 1913.máj.30-án a →*hadviselő* felek aláírták az *első Balkán-háborút* lezáró →*londoni békét*. To. szinte minden Eu-i birtokát elvesztette. – **2.** A győztesek összhangja és a Balkán-szöv. gyorsan felbomlott. Szerbia követelte a bg-ok által elfoglalt K-Macedóniát. Az OMM által biztatott Bg. 1913.jún.29-én hdm-eket kezdett a szerbek és a görögök ellen, kitört a *második Balkán-háború*. Közben To. és Ro. is a bg-okra támadt, akik 4 fronton harcolva gyors vereséget szenvedtek. A felek júl.30-án fe.szűnetben állapodtak meg, s

aug.10-én megkötötték a *→bukaresti békét*, Bg. lemondott a korábban szerzett területekről is. 1913.szept.29-én Bg. és To., nov.14-én Go. és To. kötött békét Konstantinápolyban. – **3.** A ~ után Go. Szalonikivel, Macedónia D-i részével, az Égei-tengeri szigetekkel; Szerbia Macedónia É-i részével, Montenegró szandzsáki területekkel, Ro. D-Dobrudzsával növelte területét. Létrejött az önálló *→Albánia*. To. csupán csekély hídfőt tartott meg Eu-i területéből. – A ~ alatt a hadászat sokat fejlődött. A közel 1000 km-es *→arcvonalon* mintegy 1.000.000 fő állt szemben. A koalíciós hadviselés elveit a gyakorlatban próbálták ki. Sikerral alkalmazták a modern technika vívmányait: a rg-et, a pégk-t, a kerékpárt, a drót nélküli távirót, a fedett tüzelőállásból való tűzvezetést, s megjelentek a *→légvédelem* elemei. Igazolódott az erkölcsi tényező fontossága. Számos, a Balkánon ma is élő etnikai probléma erre az időre vezethető vissza, hiszen a különféle államok által meghódított területeken jelentős kisebbségek maradtak, akiknek vallási, emberi jogait az új államok semmibe vették. ♦ **BT, 94.**

Balkáni erők főparancsnoksága: *→Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Balkáni hadszíntér: az I. vh. egyik mellékhadszíntere. 1914.aug-dec. között a *→Szerbia* és *→Montenegró* elleni első ot-m. *→hadjárat* idején a harcselekmények É-Szerbiára, ill. a Drina mentére korlátozódtak. 1915.jan-okt. között a ~en hdm. szünet volt, jelentősebb összecsapásokra nem került sor. 1915.okt-dec. között az OMM, No. és Bg. közös hadjárata Szerbia ellen annak vereségéhez, területének elfoglalásához vezetett. Az *→Antant* kudarcot vallott *→gallipoli-hadművelet*ében részt vevő csapatok egy része Szalonikiból kiindulva 1915 végére létrehozta a ~ részét képező *szaloniki frontot*. 1916.janban az OMM meg szállta Montenegrót, majd az év közepéig *→Albánia* ^{2/3}-át a Vojusa folyóig. Ezzel a ~en összefüggő *→frontvonal* alakult ki az Adriától az Égei-tengerig, amelynek Ny-i részét *albán frontnak*, K-i felét pedig *szaloniki vagy macedón frontnak* nevezték. A ~en 1918 nyaráig alapvetően *→állásháború* folyt, mivel sem a *→Központi Hatalmak*, sem az AH nem itt kívánta kivívni a végső döntést. 1918.júl-ban ol.

és fr. egységek áttörték az albán frontot, de a hónap végétől az ot-m. XIX.hdt. (a frissen kinevezett br. Franz *→Pflanzer-Baltin* vezds. pság-a alatt) ellentádt-t indított és visszafoglalta az elvesztett területeket. A macedón fronton 1918. szept.15-én a *→dobropoljei áttörés*ben fr–szerb ho-oknak sikerült a n. 11.hds. (tkp. szinte kizárólag bg. ho-okból álló) *→arcvonalát* átszakítani. Szept.29-én Bg. különbékét kötött és kilépett a háb-ból. A KH hadvezetése ezt követően már nem tudta pótolni a bg. hds. kiválásával előálló erőhiányt. A sietve odaszállított n. és ot-m. ho-ok az egész balkáni haderő pk-ává kinevezett *→Kövess Hermann* tbgy. erőfeszítései ellenére csupán az AH-erők előrenyomulásának lassítását tudták elérni. Albánia kényszerű kiűritése rendben lezajlott. 1918.nov. elejére a KH vmennyi elfoglalt balkáni területről az OMM háb. előtti határai mögé vonultak vissza. ♦ **PF, 95.**

Balkáni tűzoltási hadművelet: az első nemzetközi *→békefenntartás* a DK-Eu-i félszigeten. 1902 őszén etnikai és vallási viszály robbant ki *→Macedóniában*, majd áterjedt *→Montenegró*-ra és *→Koszovóra* is. 1903.febr.21-én az OMM, Or., NBr. és Fr. konstantinápolyi nagykövete tervezetet adott át a rendezésről *Ferid pasa* tr. nagyvezírnek Szaloniki, Monastir és Koszovó tartományban. A nagyvezír (VKF) Huszein Hilmi pasa ruméliai tr. helytartó csapatait bocsátotta rendelkezésre, ám azok etnikai és vallási atrocitásokat követtek el. A tr. korm. a kibontakozó törökellenes felkelés leverésére küldte *Omer Ruschdi* pasa III.hdt-ét (68 zlj.). Júl-ra ált. etnikai és polg.háb. bontakozott ki a tr. hds., ill. a macedón, az albán, a crnagorác, a szerb, a bg. és a görög népesség között. Az egymással is harcoló etnikumok közül a macedónok és a bg-ok területi vezető biz-ot <Komitee> alakítottak (*→komitácsi*). A tr. korm. szept.22-én mozgósított. Válaszul mozgósították a bg. hds-et, amely lezárta a bg–tr. határt. 1903.okt.3-án Münzstegben *→I. Ferenc József* ot. cs. és *→II. Miklós* or. cár megegyezett a konfliktus lokalizálásában. 22-én jegyzéket adtak át a nagyvezírnek, hogy a két hatalom lefegyverzi a felkelőket, átszervezi a helyi tr. csendőrséget és polg. adminisztrációt, a tr. korm. pedig rendelje vissza csapatait a laktanyákba. A Porta nov.6-án a jegyzéket elfogadta,

Johann Salis-Seewis gróf

de a 3 vilajet állami főhatalmát megtartotta. Dec.12-én a polg. adminisztráció vezetőjének konzuli rangban kinevezték Heinrich Ritter *Müller von Roghoj* cs. és kir. udvari tanácsost, a csendőrség pk-ának gr. *Johann Salis-Seewis* cs. és kir. vk. alez-t. – 1904.jan-ban Ol., tavasszal No., NBr. és Fr. jelezte csatlakozási szándékát.

Febr.8-án a 6 hatalom megegyezett a közös ~ről. Salis-Seewis mellett (aki febr.8-tól „csak” az ot-m. kontingens pk-a <Militäradjoint> volt) az or. missziót *Sosztak* vörgey., az ol-t *Signorile* ezds., a n-et *von Alten* örgy., a britet *Fairholme* ezds., a fr-t *Vérand* ezds. vezette. Névleges főpk-uk a tr. *Degiorgis* pasa volt. A ~ márc.2-án vette kezdetét, a 6 hatalom összesen 25 ti-je formailag tr. szolgálatba lépett. A 3 vilajetet cső. körzetekre osztották, a 6 ti-ből álló ot-m. missziónak Koszovó jutott, ahol 23 szárny 82 őrsében 277 tr. cső-t rendelték alájuk, s 9 körzetet <kaza> irányítottak: Egri-Palanka, Ištib, Kočana, Köprülü, Kratova, Kumanova, Osmanie, Radovišta, Üsküb. Bár a tr. hds. visszavonása nyomán a felkelés alábbhagyott, a kmsz. bandaharcok folytatódtak. Az ún. *megreformált csendőrség* akciói elsősorban ezek elfojtására, ill. kivizsgálására irányultak. 1904.szept.26-án 23-mal megemelték a ~ben részt vevő ti-ek létszámát, köztük újabb 6 ot-m. ti. érkezett Koszovóba. 1905.febr.9-én, az ot-m. kontingens első részleges váltásakor 30 tr. ti. és 650 cső. állt a vezetésük alatt. – Müller 1905.szept-ben elhunyt, helyét *Oppenheimer* főkonzul vette át. 1905 őszén a tr. korm. fel akarta számolni a ~t, ezért nov.26-án nk. flottademonstrációra került sor Mytiléné előtt. A nk. flottába az ot-m. SANKT GEORG pc.crk. és a SZIGETVÁR crk. sorolt be, Julius von Ripper altngy. pság-a alatt. A tr. korm. visszakozott. A második részleges váltásra 1906 őszén került sor. Nov.15-én a pság-ot Ludwig *Goiginger* vk. ezds. vette át. Ekkor 12 ot-m. és 25 tr. ti., 902 gy. és 91 lov. cső. tartozott alá. – 1907-től a 3

vilajetben, főként Koszovóban fokozódott a szerb szabadcsapatok (kmsz. bandák) tev-e. Márc.22-én az OMM belgrádi követe tiltakozó jegyzéket adott át Nikola →*Pašić* szerb me-nek, ápr-tól csökkent a szerb szabadcsapatok jelenléte. Nem hagyott viszont alább az egyéb szabadcsapatok tev-e, s megnőtt a menekültek száma. Az ot-m. irányítás alatt álló tr. csendőrség menekülttáborokat és eü. állomásokat állított fel. Még nagyobb problémát jelentett, hogy egyes cső. őrsők is belesodródtak az etnikai villongásokba. A harmadik részleges váltásra 1908 tavaszán került sor. A pság-ot jún.10-én August *Urbański von Ostrymiecz* vk. alez. vette át. – 1908 folyamán érezhetővé vált a 3 tartományban az ún. *ifjútörök mozgalom* (→*Törökország*) tev-e. Júl.7-én Monastirban egy tr. ti. lelőtte *Semsi* pasa ho.pk-ot. A harcok tr-tr. viszonylatban is fellángoltak, de a 24-én *II. Abdülhamid* (uralkodott: 1876–1909) szultán által aláírt új alkotmány nyomán hamar el is haltak. 19-én Degiorgis pasa helyét Mahmud *Sefket* pasa vette át. 25-én több ezer albán zárta körül Üskübet, ahol a tr. főpság és az ot-m. pság székelte. 27-én távoztak el, miután Sefket pasa tü-et állított fel. Aug-tól felerősödött a szabadcsapatok tev-e. Üskübbe előbb szerbek, majd bg-ok nyomultak be, s körülötte újra megjelentek az albánok. Az ot-m. pság aug. 26-án a lakosság szimpátiatüntetésétől kísérvé elhagyta a várost, Urbański sorra 1-1 körzetpság-on dolgozott tovább. Ősszel kiűjultak a tr-tr. harcok is. – Okt.5-én →*I. Ferdinánd* fejedelem (e naptól cár) kinyilvánította Bg. függetlenségét (az Oszmán Bir-tól), ami a mindenki mindenki ellen alapú harcok fellángolásához vezetett. Félő volt, hogy a konfliktus áterjed az ot-m. megszállás alatt álló, de névlegesen a tr. Porta fennhatósága alatt maradt dszl. tartományokra is. Okt.5-7-én az OMM végrehajtotta →*Bosznia-Hercegovina annexióját*. Okt.4-én a konstantinápolyi követségen keresztül visszarendelték az ot-m. kontingent. A ti-ek 6-ára fejezték be a kiűritést. A misszió (ideértve a polg. közig-ban részt vevő diplomátákat is) 1909.márc-ra fejeződött be, a már az OMM-ba visszatért ti-ek formailag márc. 31-én léptek ki a tr. hds. kötelékéből. Ápr-ban az ifjútr. befolyás alá került tr. II. és III.hdt. Konsztantinápoly ellen vonult, lemondatta a szultánt, s ápr.27-én trónra emelte →*V. Mohamedet*. – Mű-

ködésének ideje alatt az ot-m. vezetés alatt álló tr. csendőrség lokalizált és kivizsgált 25 (helyi viszonylatban) nagyobb ütközetet és számtalan kisebb összecsapást, ill. akciót. • RI, 96.

A nemzetközi kontingens tisztjei Szafonikijben, 1904

Ballin-misszió: → *Andersen-misszió*

Baltazár Dezső, dr. (Hajdúböszörmény, 1871. nov.15. – Debrecen, 1936.aug.5.): a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke (1911–1936), a Mo-i → *református egyház* vezetője az I. vh. alatt és után. 1894-ben Debrecenben fejezi be teológiai tanulmányait. 1897-ben Bp-en államtudományi doktori címet szerez. Tanulmányokat folytat a berlini és a heidelbergi egyetemen is. 1900-tól hajdúszoboszlói, 1904-től hajdúböszörményi lelkész, egyben egyházmegyei esperes. 1911.jún. 20-án a *tiszántúli egyházkerület* püspökévé választja, egyben ~ lett a debreceni egyház lelkésze is. 1907-től haláláig az *Országos Református Lelkész Egyesület* (ORLE) elnöke. 1917-től a *Zsinat*, 1918-tól mellette a *Konvent* elnöke haláláig. – Jelentős irodalmi és teológiai munkásságot fejt ki, 1915–1924 között a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* elnöke. A hazai protestantizmus kiemelkedő személyiségeként a liberális teológiai iskolához tartozik. Pol. felfogásban és közeleti szereplésében a liberalizmus dominál, ami jól összefért szabadkőműves páholytagságával. Személyisége és közszereplése azonban ellentmondásos. A Horthy-korban sok támadás éri az egyházon belüli konzervatívok (főleg *Ravasz László*) részéről. – Az I. vh. alatt ~ és a ref. egyház is támogatja a kormányzat erőfeszíté-

seit. Szorgalmazza pl., hogy egyházkerületének ref. teológus növendékei jelentkezzenek önkéntes kat. szolgálatra (nem → *tábori lelkésznek*!). A háb-val kapcsolatos beszédei és írásai 1918-ban *A háború az evangélium megvilágításában* címmel Debrecenben megjelentek. ~hoz közel áll a → *legitimizmus*. 1918.okt. végén a debreceni Nagytemplomban „Isten nevében áldással” fogadja a kir. párt. ~ évi kongruája (állami juttatása) 20.000 korona, amihez 5000 korona drágasági pótlék járul. – Az összeomlás után támogatásáról biztosítja a → *Károlyi-kormányt* és a → *Magyar Nemzeti Tanácsot*. Az → *ellenforradalmi rendszer* idején a legitimista irányzattal rokonszenvez. → *Horthy Miklós* személyes ellenszenvvel viseltetik ~ iránt. Az egyház éléről azonban nem tudják eltávolítani. • GJ, 97.

Balti államok: → *Észtország*, → *Lettország*, → *Litvánia*

Balti államok függetlenségi háborúja:

→ *Észtország*, → *Finnország*, → *Lengyel–orosz háború* → *Lettország*, → *Litvánia*

Balti Véderő: → *Lettország*

Bánát: → *Bánság*

Bánáti Köztársaság: a legelőször keletkezett kisállam a → *történelmi Magyarország* felbomlásakor. 1918.okt.30-án kiáltotta ki Temesvárott a helyi Nemzeti Tanács, a → *Wilsoni 14 pont*ban is benne foglalt önrendelkezési elv alapján, azzal a szándékkal, hogy az → *Antant*-hatalmakat kész tények elé állítva megelőzzék a → *Bánság* ro. vagy szerb megszállását. A vállalkozást támogatta a Bánság Temesvárott székelő korm.biztosa, a városban megalakult, a bánági és a Bánságba visszavonuló alakulatok Katonatanácsának vezetője, → *Bartha Albert* vk. alez., akit a ~ kat. pk-ának neveztek ki. Állami struktúrájának kiépítésére nem került sor, a nov.9-én a → *Károlyi-kormány* hm-évé kinevezett Bartha Bp-re való távozását követően a ~ magától elhalt. • RI, 98.

Bandholtz, Harry Hill (Constantine, 1864.dec. 18. – Constantine, 1925.máj.7.): amerikai vezérőrnagy, az USA katonai képviselője Bp-en az I. vh. után. 1890-ben végez a kat. ak-n. Később a michigani egyetem professzora. 1902-től a Fülöp-szigeteken állomásozó am. erők pk-a, majd az

Am. Exp. Haderők táb. csendőrségének főnöke. – 1919.aug.5-én a →*békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsa (LT) határozata alapján kinevezik a Mo-i →*Szövetséges Katonai Misszió* am. képviselőjévé, aug.11-én érkezik Bp-re. A misszió elnöki tisztét (~ dd.tbk. javaslatára) minden nap más tbk. töltötte be. 1919.szept. elején Bukarestben eredménytelenül tárgyal →*I. Ferdinánd* ro. kir-lyal és →*Brătianu* me-ke, hogy a Mo-i ro. csapatok az LT, ill. a Szöv. Kat. Misszió határozatainak és utasításainak eleget tegyenek. Okt.5-én ~ James Loree és Nathan Horovitz ezds-ek kíséretében személyesen akadályozza meg *Serbescu* tbk. ro. rekvirálási megbízottat és különítményét, hogy a Nemzeti Múzeum kincseit Ro-ba szállítsák. Ő gátolja meg →*Friedrich* István me. ro-ok általi letartóztatását. Az LT-hez intézett, a →*román megszállás* alatt álló területeken lévő tarthatatlan állapotokról szóló távirataival siettetti Mo-ról a →*román kivonulást*. 1919.dec.13-án, az Am. Békétárgyalási Biz. Fr-ból való távozásával egy időben mentik fel missziói tisztségéből, ám Bp-en marad mint az USA kat. képviselője. 1920.febr.10-én, a m. békeküldöttséggel hagyja el Mo-ot. 1923-ban vörögy-gyá léptetik elő. Bp-en az am. követség előtt szobra áll. ♦ **BZ, 99.**

Bandl-féle különítmény: →*Különítmény*

Bánság <Temesvidék, Banatus [lat.], Banat [n.], Banát [szerb], Banatul [ro.]; Bánát [m. köznyelv]>: történeti tartomány a →*történelmi Magyarország* D-i részén. É-ről a Maros, Ny-ról a Tisza, DNy-ról és D-ről a Duna, K-ről a földrajzi →*Erdély* (Cserna folyó, Szárkő-hegység, Ruszka-havas) határolja. 1718-ig tr. fennhatóság alatt állt (*temesvári vilajet*), 1718-ban szervezték újjá *Temesi Bánság* néven (innen származik a ~). A Bécsből irányított ~ot 1778-ban csatolták vissza Mo-hoz. Területe ekkor 28.500 km² (Pancsova, Fehértemplom, Karánsebes *határőrterületek* nélkül). 1849-től a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság között megosztva Bécsből irányították. 1860.dec.12-től ismét Mo. része. – A kat. *Határ-őrvidék* felszámolásával (1873) a ~ területén 3 →*vármegyét* alakítottak ki (Krassó-Szörény, Temes, Torontál). 1873-tól a m. telepítési program fő színtere. Az 1910. évi →*népszámláláskor* 1.582.100 fős lakosságnak 37,2 %-a (588.500

fő) ro., 24,3 %-a (384.400 fő) n., 17,9 %-a (283.200 fő) szerb, 15,1 %-a (239.900 fő) m., 5,5 %-a (86.100 fő) egyéb. Az etnikailag kevert ~ban Krassó-Szörény vm. 72,1 %-a ro., 32,1 %-a szerb, 12 %-a n., Temes vm. 40,1 %-a ro., 30,1 %-a n., 14,4 %-a szerb, 11,9 %-a m., Torontál vm. 32,1 %-a szerb, 26,6 %-a n., 21 %-a m., 14,5 %-a ro. lakosságú. – Az I. vh. idején a ~ot az →*Antant* az 1915.aug.18-i titkos egyezményben →*Szerbiának*, az 1916.aug.17-i titkos →*bukaresti egyezményben* →*Romániának* ígérte. 1918.nov.4-én a fr. balkáni Keleti Hds. Zimony-nál átkelt a Dunán és behatolt a ~ba. Dec.30-tól fr. csapatok szállták meg a ~ot (és Szegedet), hogy elválasszák a szerb és a ro. hds-et. Szeget 1920.márc.1-én, a ~ot máj.8-12. között ürítették ki. – A →*trianoni béke* 3 részre vágta a ~ot. Mo-nak maradt (Torontál vm-ből) a Tisza-Maros szöge: 258 km² 16.600 lakossal, amelynek 69,9 %-a m. Ro. kapta meg a ~ K-i ²/₃-át 18.400 km² területtel, (1930-ban) 910.400 lakossal (56,1 %-a ro., 24,5 %-a n., 10,7 %-a m.). A →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* 9800 km²-t kapott, (1921-ben) 528.500 lakossal (41,5 %-a szerb, 17,5 %-a m., 12,4 %-a ro., 3,7 %-a n.). 1922-ben Ro. igényt támasztott az SHS birtokolta zombolyai <Jimbolia> vasúti csomópontra. A határkiigazítás 1925-ig húzódtott (→*Magyar-Román Határmegállapító Bizottság*). ♦ **SJ, 100.**

Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság: rövid életű államalakulat a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* által megszállt →*Délvidéken*. A →*Magyar Népköztársaság* néhány polg. és szoc.dem. politikusának (köztük a →*Károlyi-kormány* volt hm-e, →*Linder Béla*) vezetésével hozták létre D-Baranyában és az É-Bácskában. Megalakításában döntően a terület megtartására irányuló dszl. törekvés, ill. a →*Horthy* Miklós vezetése alatti Mo-ról odamenekült m. munkásmozgalmi vezetők távlati céljai játszottak szerepet. Az SHS kat. pk-ai és polg. tisztviselői az annexió érdekében kedveztek a szervezett munkásoknak. A pécsi szoc-kat a tv.hatósági biz-ba és városi vezetői pozíciókba segítették, s támogatták az 1918 végén alakult helyi nemzeti tanács újjáélesztését is. A helyi szoc.dem-k a szerb megszállást mindaddig szükségesnek tartották, amíg Mo-on nem alakul ki ismét a gr. →*Károlyi*

Mihály idejéhez hasonló, akkor csírájában meglévő dem. rendszer. – A ~ot 1921.aug.14-én a pécsi Széchenyi téren kiáltották ki, amikor az SHS belpol-jában már bizonyos jobbratolódás következett be, s a megszállt területek kiürítése napok kérdése volt. A 21 tagú *Intézőbizottság* elnökévé Dobrovic Petár pécsi szerb festőművészt választották. A ~ az SHS „védnöksége” alá helyezte magát, s kérte a kiürítés elhalasztását. Miután →*Magyarország* a →*trianoni béke* értelmében visszakapta D-Baranyát és É-Bácskát, szerb kiürítésükre az →*Antant* aug. 3. hetét tűzte ki. Aug.18-án a szerb csapatok megkezdtek a kivonulást, 20-28. között a →*Nemzeti Hadsereg* bevonult a Gyékényes-Újszeged vonaltól É-ra fekvő területekre, a ~ megszűnt. ♦ SzP, 101.

Baranya-háromszög: →*Drávaszög*
Barcaság: →*Erdély*

Bárczy (Sacher) István, dr. (Pest, 1866.okt.4. – Bp., 1943.jún.1.): jogász, Bp. főpolgármestere, igazságügyminiszter. Jogot tanul. 1889-ben a főváros szolgálatába áll, a közoktatási, ill. a pü. o-on dolgozik. 1901-től tanácsos és a közoktatási o. vezetője. 1906.jún.9-én Bp. tv.hatósága polgármesterré választja. Főként népeü. és szociális kérdésekkel foglalkozik. Az I. vh. kitörése után sokat tesz Bp. ellátásáért, életre hívja a *Népjóléti Központot*. 1915.szept.2-án Bp. képviselőként tagja az uralkodó előtt hódoló m. küldöttségnek. 1916-tól helyettes főpolgármester. 1917-től a →*Főrendiház* tagja. 1918.ápr.10-én Bp. *főpolgármesterévé* nevezik ki, tisztét 1919.jan.11-ig tölti be. – A polg. szabadelvűség képviselője, gr. →*Andrássy Gyula* híve. 1918.okt.24-én a Gödöllőn a nemzeti koncentrációs korm-ról folytatott tárgyalásokban neve felmerül mint lehetséges me-é, de nem vállalja kormányalakítást. – Alapító tagja az 1919.okt.12-én megalakult *Nemzeti Demokrata Polgári Pártnak*. Az 1919.nov.24-én alakult →*Huszár-kormány* igazságügyminisztere, tisztéről 1920.márc.15-én lemond. 1920–1931 között ellenzéki képviselő. 1931-ben Bp. tv.hatóság örökös tagjává választják. 1932–1934 között a BESZKÁRT elnöke. ♦ KE, 102.

Barkász Emil (Bp., 1895.okt.30. – Bp., 1972. ápr.12.): gépész- és vegyészmérnök, az I. vh-ban

repülő főhadnagy, hadmérnök ezredes. 1916-tól megfigyelő ti. a fronton. 153 bevetés után 1917-ben idegösszeomlás miatt *Fischamendre* a *Repülőárzenál*hoz <Fliegerarsenal, Flars.> helyezik. – 1916.márc-ban *Aisovizza* rep.terén bombacélzót szerkeszt a 61.06 jelű Brandenburg C I →*bombázó-repülőgépébe* (amelyet egyszerű és megbízható megoldása miatt még az 1930-as években is használtak a m.kir. Honvéd Légierőben). A Flars-nál ennek továbbfejlesztésén dolgozik, majd a gyorsfeld-k sorozatfelvevő kameráihoz új, nagy érzékenységű emulziókkal kísérletezik. – A két vh. között a Légierő mű. o-án, majd a Haditechnikai Intézetben a milszekundumos nagy sebességű feld. kamerák filmjeivel foglalkozik nyugdíjazásáig. 1942-től a n-m. rg.gyártási együttműködés felelőse a *Messerschmitt-program* m. gyártóüzeméinél, s a *Repülés, Tudomány* c. szaklap szerkesztője ♦ WL, 103.

Barkovicei lovasroham: →*Lovasroham*

Barrére–Prinetti egyezmény: francia–olasz semlegességi egyezmény. Fr. és Ol. viszonya 1881-ben, az ol. telepesektől is lakott Tunézia fr. megszállása után kieleződött, 1886-ban vámháborúba torkollott. Az ol. korm. Fr. „természetes” ellenfeléhez, No-hoz, ezzel egyben az OMM-hoz közeledett, és 1882.máj.20-án aláírta a →*Hármaszövetséget*. Ol. K-afrikai gyarmatosítási törekvései 1896-ban Abesszíniában elakadtak, s pü. váltságot okoztak. A javuló fr–ol. kapcsolatok (a vámháború vége 1898-ban, a fr. segítség az É-afrikai Tripolisz megszerzésében, az 1902. évi földközi-tengeri egyezmény), ill. a →*Montenegróra* és →*Albániára* bejelentett ol. igény ot-m. elutasítása Rómát Párizshoz való közeledésre készítették. – 1902.nov.1-én Camille Barrére római fr. követ és Giulio Prinetti ol. küm. egyezményt írt alá. Ez Ol-ot semlegességre kötelezte egy vagy több hatalom Fr. elleni tád-a esetén, ill. ha Fr. provokálva érezve magát, háb-t indít. A ~ ugyanilyen kötelezettséget írt elő Fr-nak is. A Hármasszöv. megújításai ellenére Ol. a ~nyel (a D-Tirolra és Isztriára vágyó ol. →*irredentizmus* támogatásával) a majdani →*Antanthoz* közeledett. ♦ BN, 104.

Bartha Albert, nagyborosnyói (Kolozsvár, 1877.aug.12. – New York, 1960.dec.2.): tényle-

ges katonatiszt, vezérezredes, két ízbeni honvédelmi miniszter. A →*Ludovika Akadémiát* végzi. 1897–1899 között a *szudáni háborúban*, a bécsi *Hadiiskola* abszolválása után 1905–1906-ban a →*orosz-japán háborúban* megfigyelő. 1906-tól 1910-ig a Hadiiskola tanára, majd vk. ti. a HM-ben. – 1915 elejétől a szerb fronton harcol, 1916 második felében az ot-m. 1.hds. →*szállásmestere* az →*erdélyi hadműveletekben*, 1917-től a balkáni ot-m. 11.hds. vkf-e. Részt vesz a →*breszt-litovszki béke*, ill. a →*bukaresti béke* tárgyalásaiban. – A →*Károlyi-kormány* (Mihály-) megalakulását követően a →*Bánság* korm.biztosa, részt vesz a →*Bánati Köztársaság* megszervezésében. 1918.nov.9-én, →*Linder* Béla felmentését követően gr. →*Károlyi* Mihály me. hm-ré nevezi ki, ekkor vk. alez. →*rendfokozattal* bír. Minisztersége alatt a kat. szolgálatban visszatartott 5 legfiatalabb korosztályból hozzákezd a →*belgrádi konvencióban* engedélyezett →*seregtestek* szervezéséhez és a rendteremtéshez a demoralizált m.kir. →*Honvédségben*. Nov.11-én kiáltványt ad ki →*Magyarország* (Szent István-i) határainak véd-éről, s rendeletet alkot 3 részből álló m. nemzeti fe. erő felállításáról: *Hadsereg* (→*magyar néphadsereg*), →*Nemzetőrség*, →*Polgárőrség*. Miután a kat.tanácsok és az SZDP befo lyása, ill. szembenállása miatt törekvései kudarcba fulladnak, dec.12-én lemond. – A TK idején bebörtönözik, de helyzete (mint a Károlyi-korm. egykori miniszteréé) a TK bukása után is tarthatatlan. 1921–1925 között To-ban tartózkodik, s mint a kat. diplomáciában jártas személy, tagja a →*lausanne-i béke* végrehajtását ellenőrző, vmint a tr–görög lakosságcserét felügyelő nk. biz-nak. Hazatérve bekapcsolódik a pol-ba, az *Országos Függetlenségi és Kossuth Párt* vezetője egyénisége. – Mo. n. megszállását követően elhagyja az országot. A Bp-i csata idején újból visszatér, a harcok alatt egy bombarepesztől elveszti fél szemét. 1945.febr-tól a *Kisgazdapárt* tagja, 1945–1947 között nagy-i képviselője. 1945.okt-tól vezds. 1946.aug.21-től 1947.márc.14-ig Nagy Ferenc korm-ának hm-e. 1948.dec-ben emigrál, Belgiumban, majd az USA-ban él. ♦ **SzP, 105.**

Bartha–Hodža-demarkációs vonal: a →*Csehszlovákia* és →*Magyarország* közötti tárgyalások során 1918.dec.6-án →*Szlovákia* ideglenes

D-i határáként kijelölt terepszakasz. A →*Szlovák Nemzeti Tanács* nevében Milan Hodža a következő területeket követelte tárgyaló partnerétől, →*Bartha* Albert alez. hm-től: Árva, Bars, Liptó, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom →*vármegye* egésze, Pozsony város, Pozsony vm. a Csallóköz nélkül, Selmecbánya, Hont vm. Hontnádas–Magasmajtény vonalától É-ra, Nógrád vm. Balassagyarmat, Losonc és Salgótarján várossal és ezektől É-ra, Abaúj-Torna vm. Sepső-Nagyida–Hernádszadány vonalától É-ra, Kassa, Ung vm. Kozma–Ungvár vonalától É-ra, s onnan az Abaújszina irányába É-ra húzódó vonaltól K-re. Nem tartott igényt Komárom és Esztergom vm-re, vmint Ipolyságra. Pozsonyt pol., Salgótarját gazd. okból igényelte. E határ Salgótarjától K-re sehol sem érte el a →*trianoni békében* megállapított későbbit. – Hodža azért kezdett tárgyalásokat, hogy a szl. pol. erők hatalmát a m. korm-nyal kötött kompromisszummal mentse meg (a cseh túlsúlytól). A tárgyalások közben az →*Antant* dec.3-i jegyzékében utasította a m. korm-t a →*Felvidék* kiürítésére, de nem határozta meg Cssl. D-i határait. E jegyzék hatására a csszl. korm. saját megbízottjának nevezte ki Hodžát. – Az 1918.nov.28. és dec.6. közötti tárgyalásokon kialakult ~ dec.23-án azonban érvényét veszítette: az AH a →*Pichon-féle demarkációs vonalban* kijelölték Szl. „történelmi határait” (ezt 24-én juttatták el Mo-hoz). ♦ **SJ, 106.**

Bázeli kiáltvány: →*Internacionálé, II.*

Bécs bombázása: az OMM császári székvárosának propagandacélú légitámadása 1918.aug.9-én. Gabriele d’Annunzio ol. költő, repülő (1863–1938) szervezte az ol. légi fölény demonstrálására. Az ol. 87.rep.sz. →*röplappal* megrakott 11 együléses S.V.A. rg-e 05³⁰ -kor szállt fel Padua rep.teréről. 2500–3000 m-en, 180 km/h sebességgel 09²⁰ -kor érték Bécs légtérébe. 3 rg. motorhibája miatt útközben visszafordult, 1 kényszerleszállt Bécsújhely rep.terére. A 7 gépből álló kötelék 800 m magasságban körözve 60 felvételt készített a városról, a KHM-ről, a Radetzky-szoborról és a Schönbrunnról, majd a Graz–Laibach–Trieszt útvonalon hazatért. ~nak az →*Antant* országok nagy sajtóvisszhangja volt, Ol-ban lelkes tömegünneplések zajlottak le. ♦ **PI, 107.**

Bécsi Comité: → *Antibolszevista Comité*

Bécsi Hadilevéltári Kirendeltség <Ständige ungarische Archivdelegation beim Österreichischen Kriegsarchiv; Ungarische Kriegsarchivdelegation>: a magyar → *Hadtörténelmi Levéltár* (HL) állandó részlege az osztrák *Hadilevéltár*-ban <Kriegsarchiv>. – A → *Habsburg-dinasztia* közös uralma (1526–1918) alatt keletkezett, 650 ezer levéltári és 70 ezer térképészeti egység közül 32 ezer iratfolyómétert tesz ki (az ot. állami levéltárakban őrzött összes közös anyag 1.200 ezer egység, ill. 75 ezer iratfolyóméter; ennek része a Kriegsarchiv anyaga). Ezek kezelésében és feltárásában kezdettől részt vettek a közös bir. hds. egyes m. ti.-jei. Az → *Osztrák–Magyar Monarchia* Hadilevéltárába <k.u.k. Kriegsarchiv> a m. érdekek hangsúlyozott óvására 1915-ben vezényelték először m.kir. honvédti-eket a m.kir. HM Bécsbe vezényelt kiküldöttje néven: Martin Iván alez. pság-a alatt 2 tényleges ti-et és 3 tart. alti-et. – 1918-ban a → *Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió* keretében velük és a cs. és kir. *Hadsergémúzeumban* <k.u.k. Heeresmuseum> szolgált m-okkal hozták létre a → *Katonai Exponensek Levéltári és Múzeumi Magyar Bizottságát*, 12 fővel. Ez kezdetben a *Központi Nyilvántartási Hivatal* és azon belül a *Vesztelési Csoport* m. hivatalnokainak munkáját segítette (elsődlegesen a frontokról hazaözönlő kat-k közül az [új] Mo-i illetőségűek kiválasztását, ill. az új felségterületet illető vesztelési adatok összeállítását), továbbá felügyelt arra, hogy ne hordhassák szét az általuk is kezelt forrásgyűjteseket. Intézte a → *hadifoglyok* hazahozatalának ügyeit is. – 1920.nov.-tól mint a m.kir. HL és Múzeum Bécsi Magyar Bizottsága, 1921-től egy ideiglenes megállapodás alapján mint a m.kir. HL és Múzeum Bécsi Kirendeltsége, 1923-tól mint a m.kir. HL *Wieni Felszámoló Osztálya*, 1940-től mint a m.kir. HL *Wieni Kirendeltsége*, 1946-tól mint a *Hadilevéltár Bécsi Kirendeltsége* működött. – Feladata alapvetően a m. szellemi tulajdon feltárása és kiemelése, a Mo-nak ítélt iratok hazahozatala (részben másolatban), s személyi igazolások intézése volt. Az 1921.márc.18-án kötött ideiglenes egyezmény alapján működött, végleges létrehozása az 1926.máj.26-i → *badeni egyezmény* alapján történt. – 1923-ig változó

létszámmal, 1926-ig 7, 1927–1944 között 18, 1944–1945-ben 7, 1945-től 1, 1956-tól 2 fővel működik. Vezetője 1922-ig *English Poppovich* Jenő vk. ezds., 1923-ig *Szmazsenka* Nándor vk. ezds., 1926-ig *Scheiber* Ferenc ezds., 1932-ig *Grivicsics* Gyula vk. ezds., 1938-ig *Kristófy* Géza ezds., 1945-ig *Marschall* Károly ezds., 1957-ig *Moravek* Elek ezds. volt, vmennyien m.kir. ti.-ként kerültek e beosztásba. – A szerződés szerint az ot. hivatali létszám $\frac{1}{3}$ -át kitevő m. működhetett volna a ~ állományában, a m. fél költségén. Jelenleg a HL o-a 2 fővel. Feladata a M. Közt. érdekeinek képviselése a két állam közös tulajdonát képező hadilevéltári állagok megőrzése, szakszerű kezelése, tudományos feltárása terén, ill. harmadik féllel szemben; ezen túl a hazai igények szerint a hungarica-jellegű iratanyagok másolatban történő hazajuttatása, ill. folyó kutatások igény szerinti kétoldali kölcsönzés útján való segítsége. Ellát m. vonatkozású kutatószolgálatot, s közhivatali feladatának megfelelően a hivatalos megkeresések nyomán ügyintéző, ill. ügyiratos tev-et is. Ezekben túl lehetőség szerint részt vesz → *Ausztria* mint fogadó ország tudományos közéletében. ♦ SzJ, ZJ, 108.

Bécsi katonai parancsnokság: → *Hadtestparancsnokság* (II.)

Bécsi Magyar Királyi Felszámoló Hivatal: → *Likvidáló Testület*

Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió: 1918-ban létesített magyar katonai érdekképviselői főhatóság. A → *Likvidáló Testület*, a *Meghatalmazottak Tanácsa* m. részlege és a *Bécsi Magyar Királyi Felszámoló Hivatal* (1921-től *Bécsi Magyar Királyi Követség Felszámoló Hivatal*; FH) részét képező, az FH IV. o-aként *Hadügyi Felszámoló Csoport* (HFCS) néven működő ~ a cs. és kir. központi hatóságoknál, intézményeknél és szerveknél az ideig szolgálatot teljesített m. ti-ek és tisztviselők összefogásával a m. kat. érdekek érvényesítésére alakult. Az 1918.nov.3-i → *padovai fegyverszünet* ismertté válását követően a → *közös Hadügyminisztériumban* a m.kir. HM meghatalmazottjaként szolgálatot ellátó gr. *Takách-Tolvay* József vk. ezds. öntevékenyen hozta létre, majd a → *Károlyi-kormány* (Mihály-) megalkulásakor intézményesült. Az általa irányított

m. ti-ek és tisztviselők a közös értékek, tárgyak és anyagok leltározását végezve, folyamatosan örködték azon, hogy a közös vagyonból semmi se mehessen veszendőbe, s így ne sértse a m. érdekeket. – 1921-től az FH V. főo-ként működött a *Haditörténelmi Levéltár és Múzeum Bécsi Kirendeltsége*. 1923-ig a ~ keretében működött a → *Katonai Exponensek Levéltári és Múzeumi Magyar Bizottsága* is. – Az FH tagozódása: I. pü. o., II. anyagfelszámolási o., III. múzeumi és levéltári o., IV. HFCS (hds. o.), V. tengerészeti o., VI. segédhivatal. ♦ **ZJ, 109.**

Béke delegáció: → Békeküldöttség

Békefenntartás: helyi vagy polgárháborús állapot megszüntetésére bevetett nemzetközi fegyveres erő tevékenysége. Ált. térben és időben korlátozott. A ~ fogalmat 1914 előtt nem használták, jelölésére nem volt kialakult kategória, de esetenként *tűzoltási hadművelet*ként (sic!) említették. Az OMM az I. vh. előtt 4 alkalommal vett részt ~ban. Az 1., 3. és 4. esetben a ~t a kmsz. *hat európai nagyhatalom* (NBr., Fr., No., Or., Ol., OMM) együtt végezte. 1897–1898 között zajlott a → *krétai*, 1900-tól 1914-ig a → *kínai*, 1903–1909 között a → *balkáni* és 1912–1913-ban a → *szkutari tűzoltási hadművelet*. ♦ **RI, 110.**

Nemzetközi békefenntartók, Kréta, Izzeddin-erőd

Békekonferencia <Conférence de paix; Peace-conference>: az I. vh-t lezáró békerendszert kidolgozó testület és tanácskozás-sorozat. A győztes → *Antant-hatalmak* hívták össze Párizsba. Az 1919.jan.18. és 1920.jan.21. között működő ~ a tr. békeszerződés kidolgozásával (más történetek szerint a békekötési kérdésekben tovább ta-

nácskozó brit, fr. és ol. me. megbeszélései után) fejeződött be. – 1. A ~ 1919.jan.18-i első plenáris ülésén választotta *elnökévé* <Président; President> Georges → *Clemenceau* fr. me-öt. Szervezetének kimunkálójá és legfontosabb döntési fóruma a *Legfelsőbb Haditanácsból* <Conseil Supérieur de Guerre; Supreme War Council> 1919.jan.12-én létrejött, Fr., NBr., Ol., az USA és Japán me-eiből és kum-eiből álló *Tízek Tanácsa* <Conseil des Deix; Council of Ten>, amelyet *Főtanács*ként <Conseil Suprême; Supreme Council> is emlegettek. A plenáris üléseken minden szavazati joggal bíró ország küldöttsége részt vehetett. A plenáris üléseken kívül működő *bizottságok* <Commission; Committee> összetételét a Főtanács határozta meg. A Főtanácsot alkotó 5 ország delegátusai minden biz. ülésén megjelenhettek, a többi állam vagy domínium (Arábia, Ausztrália, Belgium, Cssl., Dél-Afrika, Go., India, Kanada, Kína, Lo., Portugália, Ro., Szerbia, Sziám, Új-Zéland) képviselői csak az őket közvetlenül érintő kérdéseket tárgyaló biz-okban vehettek részt. Azon országok, amelyek a hdm-ekben nem vettek részt, de → *hadüzenetet* küldtek a → *Központi Hatalmak* bármely tagjának vagy megszakították vele (velük) a dipl. viszonyt, csak a plenáris üléseken lehettek jelen (Bolívia, Ecuador, Guatemala, Haiti, Honduras, Kuba, Libéria, Nicaragua, Panama, Peru, Uruguay). A semleges országok írásbeli vagy szóbeli előterjesztést tehetnek az őket közvetlenül érintő kérdésekben. A plenáris ülések nyilvánosan, a Főtanács és a biz-ok zárt üléseken dolgoztak. – A békeszerződések kidolgozása a Főtanácsban és a biz-okban folyt, a plenáris ülések inkább reprezentatív jellegűek voltak. A döntő szót a Főtanácsban mondták ki, amely 1919.márc.24-től jún. végéig *Ötök Tanácsaként* <Conseil des Ciuq; Council of Five>: Fr., NBr., Ol., az USA és Japán kum-e és *Négyek Tanácsaként* <Conseil des Quatre; Council of Four> kettéosztva működött. Az utóbbit Clemenceau fr., David → *Lloyd George* brit, Vittorio → *Orlando* ol. me., vmint Woodrow → *Wilson* am. elnök alkotta, munkájában Japán Eu-i érdektelenségét hangoztatva nem vett részt. A Főtanács a → *versailles-i béke* 1919. jún.28-i aláírása és Wilson hazautazása után a n. békeszerződés életbelépéséig, 1920.jan.10-ig a *Delegációk Vezetőinek Tanácsa* <Conseil des

Chefs des Délégations; Council of the Leaders of Delegations> néven funkcionált. Ezután a Főtanács ismét kettéosztva működött: a főbb pol. kérdéseket eldöntő *Kormányfők Tanácsaként* <Conseil des Premiers Ministres; Council of the Premiers> és az annak hatáskörébe nem vont ügyeket tárgyaló *Külgyminiszterek Tanácsaként* <Conseil des Ministres des Affaires Étrangères; Council of the Foreign Secretaries>. – A ~án a vesztes országok delegációi csak a velük köten-dő békeszerződés szövegének átvételére és egy-szeri, szóban előadott álláspontjuk ismertetésére kaptak lehetőséget, de magára a ~ra nem kaptak meghívást. – 2. 1920.jan.21-én az 1919.dec.11-13-án Londonban kötött brit–fr. megállapodás értelmében, a ~ és a Főtanács beszüntette tev-ét. A békeszerződések és az Eu-i pol. fő kérdéseivel a Londonban ülésező Kormányfők Tanácsa és Külgyminiszterek Tanácsa, a részletkérdések kidolgozásával pedig a Párizsban 1920.jan.21-én megalakult *Nagykövetek Tanácsa* <Conseil des Ambassadeurs; Conference of Ambassadors> foglalkozott. – A háb. utáni gazd. problémák kezelésére 1919.febr.8-án felállították a *Gazda-sági Főtanácsot* <Suprême Conseil Économic; Supreme Economic Council>, amely a szöv., a semleges, a vesztes országok és elvileg Or. segé-lyezését és ellátását biztosította, ill. a legyőzött országok elleni gazd. blokádot felügyelte (tartot-ta fenn vagy szüntette meg). Ezek végrehajtása a Főtanácstól függött. A kialakítandó Eu-i béke-rendszer biztosítására létrehozták a →*Nemzetek Szövetségét*. A megnövekedett munkanélküliség, a szakszervezetek és a korm-ok együttműködési problémáinak kezelésére elhatározták *Nemzet-közi Munkaügyi Szervezet* <Organisation Inter-nationale des Travail; International Labour Organisation> alakítását. Alapszabályát a ~ 5. plenáris ülése 1919.ápr.28-án fogadta el, ez be-került a békeszerződések XIII. fejezetébe. Fel-állítására 45 taggal Washingtonban 1919.okt-ben történt meg, központja Genf lett. • **VG, 111.**

Békeküldöttség: a párizsi →*békekonzferencián* a →*Magyarország* számára előírt békefeltételeket átvevő delegáció. A békekonzf. *Főtanácsa* a meg-hívót Mo-nak a békefeltételek átvételére 1919.dec.1-én a második →*Clerk-misszió* jelentésének

ismeretében küldte el. A →*Huszár-kormány* dec.12-i ülésén döntött a ~ összetételéről: elnöke gr. →*Apponyi* Albert, titkára *Praznovszky* Iván rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a 7 főmegbízott gr. →*Bethlen* István, br. *Lers* Vil-mos államtitkár, *Ottlyk* Iván FM-i államtitkár, →*Popovics* Sándor volt püm., gr. *Somssich* László, az OMGE elnöke, gr. →*Teleki* Pál föld-rajztudós és *Zoltán* Béla volt iüm. (Ottlyk és Zoltán nem utaztak el). – A ~ 1920.jan.7-én ér-kezett meg Neuilly-be. A ~gel utazott számos pü. és kat. tanácsadó, KÜM-i és követségi ta-nácsnok, tolmács és újságíró. A ~ tagjai megbí-zólevelüket jan.8-án adták át, s 14-én kapták vissza. 15-én, még a békefeltételek átvétele előtt 8 előzetes jegyzéket nyújtottak át, elutasítva a háb. kiobbantásáért való felelősséget, és bizo-nyítva a →*történelmi Magyarország* területi egységének szükségességét. →*Clemenceau* fr. me. jan.15-én 16⁰⁰-kor a fr. KÜM Vörös Szalon-jában adta át a békefeltételeket a ~nek. Apponyi 16-án tette meg ang., fr. és ol. nyelven észrevéte-leit a Főtanács előtt. A m. korm. 15 napot kapott, hogy kidolgozza megjegyzéseit. – A ~ jan.20-án érkezett haza, másnap a korm. →*Horthy* Miklós fővezér részvételével megtartott ülésén vitatták meg a békefeltételeket. A mt. febr.8-án fogadta el, s a ~ 12-én nyújtotta át a *Nagykövetek Taná-csának* a válaszjegyzékeket: a m. korm. a béke-feltételeket elutasította és népszavazás kiírását javasolta a területi kérdésekben. Márc.30-án Apponyi és a ~ nagy része hazautazott, a kint maradók a költségek csökkentésére Praznovszky vezetésével átköltöztek Versailles-ba. – Máj.5-én a ~ mellé kirendelt →*Antant*-misszió vezető-je, *Henry* fr. ezds. átadta a békeszerződés végle-ges szövegét, a ~ jegyzékeire adott választ és a békekonzf. új elnöke, *Alexandre* →*Millerand* fr. me. kísérőlevelét. Millerand elutasította Mo. in-tegritását, de lehetségesnek tartott etnikai alapon történő, a →*Nemzetek Szövetsége* által támoga-tott határmódosításokat. Praznovszky 6-án indult haza. A máj.6-ára keltezett iratokat a →*Simonyi-Semadam-kormány* 10-12-én vitatta meg. A 16-i jegyzékében a ~ értesítette Millerand-t, hogy a bé-keszerződés szövegét nem tudja elfogadni, visz-szaadja megbízatását a korm-nak. – →*Simonyi-Semadam* Sándor me. 17-én jegyzékben értesi-tette Millerand-t, hogy a m. korm. kész aláírni a

békeszerződést. A két jegyzéket Praznovszky 21-én adta át Henry ezds-nek. A Nagykövetek Tanácsa 22-én a *→trianoni béke* aláírásának időpontját 1920.jún.4-ében, helyszínét a versailles-i Trianon Palotában jelölte meg. ♦ VG, 112.

Apponyi gróf (jobbról a második), a külügyi vezető

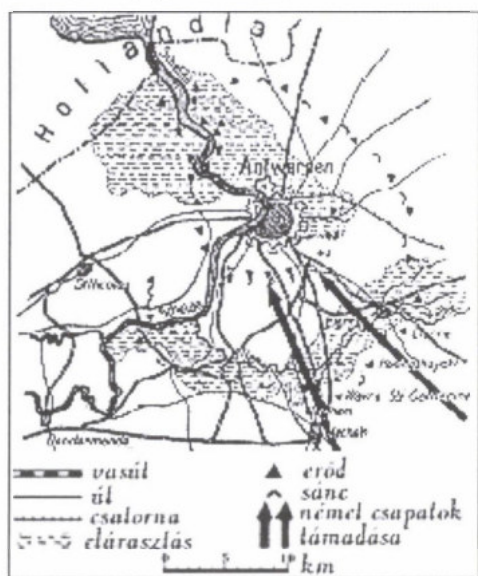
Béketapogatódzások: az *→Osztrák–Magyar Monarchia* kísérletei a különbékére az *→Antant-hatalmakkal* az I. vh. során. Miután az OMM *→Németországgal* együttes kezdeményezései az AH elutasító magatartása, ill. a győzelemre számító merev n. álláspont miatt megfeneklettek (a *→Központi Hatalmak békeajánlata* [1916.dec. 12.] és az erre adott *→Antant-válaszjegyzék* [1., 1916.dec.31.]), *→I. (IV.) Károly* és gr. Ottokar *→Czernin* kküm. külön megegyezést szeretett volna elérni. – 1. Az 1917.márc.24-i és máj.9-i *→Sixtus-levelekben* az ot-m. uralkodó az elért balkáni hadicélok megtartása mellett elismerte volna az önálló *→Szerbiát*, Fr. jogát *→Elzász–Lotharingiához* és a belga állam és gyarmatai visszaállítását. – Az 1917.aug-i első *→Armand–Revertera-tárgyalások* néven ismert fribourgi találkozón az éppen a n-eknek kedvező hadiszerencse miatti bizakodás és az AH elfogadhatatlan területi feltételei miatt eredmény nem született. – Az 1917.nov-dec-i genfi *→Mensdorf–House-tárgyalások* idejére a n-ek lehetetlenné tették az OMM különbékéjét (Károly 1918.jan.22-én panaszkodott, hogy Paul von *→Hindenburg* és Erich von *→Ludendorff*, az *→OHL* vezetői akadályozzák ebben), helyette az OMM a háb. előtti Ny-i status quo visszaállítását ígerte. – Az 1918. febr-márc-i második *→Armand–Revertera-tárgyalásokon* az OMM álláspontja az volt, hogy

Elzász–Lotharingiának No-nál kell maradnia, amibe az AH nem egyezhetett bele. Az OMM elzárkózott a különbéke elől, míg az AH célja nem az ált. béke, hanem az OMM leválasztása volt No-ról. Az OMM már nem volt abban a helyzetben, hogy különbékére gondolhatott volna. Károly és Czernin úgy vélte, hogy a bir. szétesése egy különbéke megkötésével azonnal bekövetkezhetne, míg egy esetleges n. győzelem lehetőséget nyújthat fennmaradására. – 1918.szept.14-én küldte el az OMM vezetése a ~nak már alig nevezhető első *→Burián-jegyzéket*, amelyben felhívta a *→hadviselő* feleket, hogy egy semleges országban tárgyaljanak a békekötés feltételeiről. A már egyértelműen győzelemre számító brit és fr. fél szept.16-17-én ezt elutasította. – 1918. okt.4-én juttatta el (egyidejűleg No-gal és To-gal) az OMM a második *→Burián-jegyzéket* az USA korm-ának, de megkésztettség miatt 18-án ezt is visszautasították. – Az utolsó ot-m. békekérő dipl. iratot gr. *→Andrássy Gyula* kküm. juttatta el Woodrow *→Wilson* am. elnökhöz, amelyben az OMM vezetése a már az am. elnök által okt. 18-i jegyzékében az OMM nemzetiségeinek tett ígervényeket is elfogadta. Az USA és az AH vezetői azonban ekkor már nem tekintették partnernek az OMM vezetését, s nem is válaszoltak az 1918.okt.27-i *→Andrássy-jegyzékre*. – 2. No. részéről is voltak ~. Ilyen volt az 1914.nov. és 1915.júl. közötti két *→Andersen-misszió*, az 1915.júl-aug-i *→Wallenberg-misszió*, vmint az 1916.febr-nov. közötti *→Stinnes-misszió*. – 3. Az USA részéről kiinduló ~ volt az 1915.febr-jún. közötti első, az 1916.jan-máj-i második, az 1916.dec. - 1917.jan-i harmadik *→Wilsoni közvetítési ajánlat* (amely kiváltotta a *→Központi Hatalmak válaszigyzékét* [1916.dec.26.] és az *→Antant-válaszigyzékét* [II., 1917.jan.17.]) és a *→Wilsoni békecélok* 1917.jan.22-i meghirdetése. A *→Wilsoni 14 pont* is béketeremtési kísérletnek tekinthető, bár meghirdetésének idején (1918.jan.8.) az USA már hadviselő fél volt. – 4. Ugyancsak a ~ közé sorolható *→Benedek békefelhívása* (1917.aug.15.). ♦ SÁ, 113.

Bela ruha: *→Szerb titkos szervezetek*

Belga erőrendszer: Belgium védelmére kiépített *→államérendítés*. Korszerű *→övvárakból*

állt. A legerősebb, az →*antwerpeni erőrendszer* erődei 1-2 km-re voltak egymástól. A külső és belső erődöv távolságát úgy állapították meg, hogy a tád. tü. ne tudja egyidejűleg mindkettő →*erődítéseit* rombolni. 100 millió aranyfrankba került, 13 napig állta a tád-t, s 100 ezer fős sere-

Az antwerpeni erőrendszer és ostroma

get kötött le. A másik két legfontosabb övvár közül Liège 1914.aug-ban 11 napig állt ellen, noha 1 n. dd. már 1 nap múlva az erőd mögé került. A Liège-nél erősebb (térközeit teljesen kiépítették) Namur csak 5 napig tartotta magát. – A ~ gyorsan elesett, mivel az állandó erődítések betonja és pc.zata nem nyújtott véd-t a nagy űrméretű lg-ek ellen, a tád. tü. felülmúlta a véd-ét, e kettő felőrölte a védők morális erejét, a tád-t segítette a légi feld., s az állandó erődítéseket csupán kisebb erők védték, amelyek összeköttetése a táb. hds-gel megszűnt. ♦ **BE, 114.**

Belga hadsereg: a *Belga Királyság* szárazföldi hadereje az I. vh. idején. – **1.** A ~ hadi létszámát (a →*belga semlegesség* ellenére) 1913-as tv-ek a 7,5 millió lakosú országban 350.000 főre növelték. 50.000 fő alkotta a békelétszámot, 300.000 volt a kiképzett tart. Az előírt állományt nem sikerült elérni, a meglévőt elégségesen kiképezni, a mozgósításkor 6 gy. és 1 lov.ho. kötelékében

118.000 kat. fogott fe-t. Fe.zetük korszerű volt: ho-onként 15.000 Mauser ismétlő pu., 18 gpu., 72 (főként fr.) 7,5 cm-es gyorstűzelő á., szd-onként 100 gy. ásó. A hadvezetés bízott a Lüttich–Antwerpen–Huy–Namur vonalában kiépített →*belga erőrendszerben*, az →*erődökkel* támogatott ho-ok szívósságában és a fr–ang. segítségben. – Terv szerint a ~nek a Maas völgyétől É-ra kellett összpontosulnia aug.14-ig, a Maastricht–Luxemburg közötti átszegdelt terepen feltartóztatnia az ekkorra várt n. →*támadást*, biztosítania a 15-ére várt brit és fr. szétbontakozást és a Maason átkelő németek visszavetését. Vereség esetén az →*antwerpeni erőrendszerbe*, ill. a →*francia erőrendszerhez* tartozó Maubeuge-be kellett visszahúzódnia; ezt a Maas partján álló Huy-i, ill. a Maas és a Sambre torkolatánál húzódó trapéz alakú namuri erőrendszernek kellett fedeznie. – **2.** A vártnál korábban, aug.5-én 6 n. dd. átlépte a határt, 16-áig elfoglalta Lütticht (→*Liège ostroma*) és a Maas hidját. Mögötte a n. lov. 11-én Brüsszel–Mechelen között elvágta a vasútvonalat és 20-án elfoglalta Brüsszelt. A fr. hadvezetés, amely aug.2-án 5 hdt. erejű támogatást ígért, csak 14-én indította útba első ho-ait. Azok 21-én érték el a Sambre vonalát Maubeuge és Namur között, amikor a n. erők már kijutottak a fr. határhoz Brüsszel–Namur–Neufchateau–Longwy térségében. A ~ részei Antwerpenbe és Namurba szorultak, nagyobb részükhöz kapitulált, a többi szétverték. Több, mint 30 ezren Hollandiába menekültek, ott lefegyverezték őket. A Maubeuge-nál a fr-khoz csatlakozó csapatrészekből szervezett 3 ho. jelképes erő volt. ♦ **BN, 115.**

Belga semlegesség: a Németország és Franciaország mint nagyhatalmak közé ékelt Csatornaparti kisállam pol. és stratégiai hovatartozása; az I. vh. kirobbanása és alakulása egyik meghatározó tényezője. – **1.** *Előzmények:* Belgium [Be.] az 1814.máj.30-i párizsi békével Hollandia része lett mint föderatív ország. 1830.nov.22-én kikiáltották a belga alkotmányos monarchiát. 1831.júl-ban a holland hds. lerohanta Be-ot. Nov.15-én az 1814–1815-ös szerződéseket aláíró NBr., Au., Fr., Or. és Poroszország függetlennek és semlegesnek ismerte el Be-ot. 1832 őszén a brit-fr. hadiflotta és a fr. hds. kapitulációra kényszerítette Hollandiát, amely 1839.ápr.19-én ismerte el

Be-ot. Be. megőrizte a ~et 1851-ben, *III. Napóleon* annexiós kísérleteivel szemben, majd 1870-ben, a fr–porosz háb. kezdetén (a Sedannál a határon átlépő fr–kat internálta). – **2.** A ~ NBr. elsőrendű érdekei közé tartozott: egyedül nem volt képes a Csatorna biztosítására, ill. Be. ütközőállamként is szolgált No. felé, amely egyre inkább kétségbe vonta a ~et. A Fr–ba is átnyúló Antwerpen–Dünkirchen–Calais megerődített vonal, s a Maas-parti erőrendszerek fr. határig történő meghosszabbítása Be-ot ang. hídfővé változtatta. NBr. egyetlen ügyért sem harcolt oly következetesen, mint a ~ért, s ez világossá tette, hogy Be. megtámadása brit → *hadüzenet*et von maga után. 1906-ban, a n. → *Schlieffen-terv* ismertté válásakor a brit és a belga VK együttműködési megállapodást kötött. 1912-ben a *Grey–Cambon szerződés*, ill. az *angol–francia tengeri konvenció* megerősítette NBr. kötelezettségvállalását. A brit–fr–belga VK egyeztetett haditervei szerint a → *belga hadsereg*nek a Maastricht–Luxemburg vonalon kellett feltartóztatnia a n. tád-t, s biztosítania a 15 nap alatt felvonuló brit–fr. hds. szétbontakozását a Maas K-i partján. – Az 1907. évi → *hágai egyezmény* kimondta a semleges országok sérthetlenségét háb. esetén. – **3.** Az I. vh. kirobbanásának egyik sarokpontja és katalizátora a ~ volt. 1914.júl.31-én Be-ban elrendelték a teljes mozgósítást. → *Grey* brit küm. utasítására a berlini és a párizsi brit nagykövet rákérdezett a ~ tiszteletben tartására. Grey egyidejűleg a ~ megtartására intette a belga korm-t, s kat. segítséget ígért az azt megsértő hatalommal szemben. Aug. 2-án a n. haderő (a *Schlieffen-terv* szellemében) átlépte a luxemburgi határt, s a n. korm. → *ultimátumban* követelte Be-tól, hogy engedélyezze n. csapatok bevonulását a ~ „biztosítására”, mivel „nem tudta semlegességét megvédeni Fr-gal szemben”. 3-án Be. ezt elutasította. A brit parlament felhatalmazta a korm-t a ~ megvédésére. No. hadat üzent Fr-nak és Be-nak. 4-én a n. hds. átlépte Be. határát, Be. kat. segítséget kért Fr-tól, NBr-tól és Or-tól. A brit korm. (eleve teljesíthetetlen határidejű) ultimátumban követelte No-tól Be. szuverenitása és a ~ tiszteletben tartását, s a n. csapatok kivonását. A n. korm. ezt visszautasította, NBr. még aznap hadat üzent No-nak. Aug. 27-én a → *Központi Hatalmak* szöv. mechanizmusa alapján az OMM is hadat üzent Be-nak. –

4. A ~ visszaállítás az I. vh. alatt végig központi kérdés volt, részét képezte a → *béketapogatódzásoknak*, s arra az OMM hajlott is. Be. jövője a n. belpol. egyik legvitatottabb kérdésévé vált. Az → *OHL*, gazd. csoportok és jobboldali körök (eltérő mértékben) pol. és gazd. kedvezményeket szándékoztak adni a megszállt országnak vagy be akarták tagolni azt a bir-ba. Az 1914.szept.9-i → *Bethmann-Hollweg memorandum* vazallus belga államot körvonalazott, ami ellenkezett az OHL bekebelezési elképzeléseivel. A szoc.dem.k elutasították a ~ megszüntetését. → *XV. Benedek* pápa 1917.aug.1-i békejegyzéke előfeltételként Be. szabaddá tételét fogalmazta meg. Ezt Richard von → *Kühlmann* (aug.7-től) n. küm. a megegyezéssel béke reményében támogatta, ám az OHL elvetette. – A ~ fontos eleme az 1918. jan.8-i → *Wilsoni 14 pontnak*. Az 1918–1919-es párizsi → *békekonferencia* egyik legkisebb vitát kiváltó kérdése volt. ♦ **BN, 116.**

Belgium: → *Belga semlegesség*

Belgrád elfoglalása: → *Szerbia* fővárosának (B.) kétszeri osztrák-magyar birtokbavétele. **1.** 1914. dec.2-án a kiűritett B. harc nélkül került ot-m. kézre. A péterváradai erőd pk-a, → *Tamásy* Árpád altbgy. 2-ára virradóra a 9 zlj-ból álló csoportosítás részeit Zimonytól áthajózta a Száva

D-i partjára, azok reggelre a fontosabb objektumokat elfoglalták. Az ot-m. 5.hds. pk-a, Liborius →*Frank* gy.tbk. táviratban jelentette az uralkodónak B. elestét. Az szerencsés módon egybeesett →*I. Ferenc József* trónralépésének 66. évfordulójával. Jóllehet a hamarosan meginduló szerb ellentád. miatt már dec.14-én ki kellett üríteni B-ot, az ot-m. propaganda kihasználta az elg. főváros elfoglalását. – 2. Az 1915 őszi Szerbia elleni ot-m–n–bg. →*hadjárat* nyitányaként a →*Kövess Hermann* gy.tbk. pság-a alatt harcoló ot-m. 3.hds. főerői (ot-m. VIII.hdt., n. XXII.tart. hdt.) kapták a dunai átkelés és B. elfoglalásának feladatát. A B-i véd. körzet szerb pk-a, *Živković* tbk. 20 zlj. és 75 lg. felett rendelkezett. Okt.7-én 02³⁰-kor a tád. tü. (230 lg., közte 8 db 30,5 cm-es nehézműszár) löni kezdte az átkelési pontokat és a szerb erősítéseket. A Száván és a Dunán a cs. és kir. 57. és 59.gy.ho. kelt át. Elsőként a cs. és kir. 9.gy.dd. III/74.zlj-a (pk. Anatol *Mételét* alez., aki ezért a *Katonai Mária Terézia* Rend lovagkeresztjét kapta) érte el a D-i partot. Az átkelést a →*Dunaflottilla* 8 monitorral és 6 őrnaszáddal támogatta. A XIX.hdt. Zimonytól Ny-ra kelt át a Száván. A szerbeken az időközben erősítésként érkező Timok II. ho. sem segített. 3 napos kemény küzdelemben Be. elesett és 1918 őszéig ot-m. kézen maradt. ♦ PF, 117.

Belgrádi konvenció: →*fegyverszüneti szerződés* az →*Antant*-hatalmak és →*Magyarország* között. – 1. Az 1918.nov.13-án 23³⁰-kor aláírt ~ a nov.3-i →*padovai fegyverszünetet* alkalmazta az OMM-től akkor már független Mo-ra, a m. határookra és a jóvátételi kötelezettségekre. A fr. Keleti Hds. nevében Paul P. *Henrys* tbk., →*Szerbia* képviselőjében *Živojin Mišić* vajda, a szerb hds. főpk-a, Mo. részéről →*Linder Béla* tárca nélküli miniszter (volt hm.) írta alá. – Bár a padovai fe.szünet konkrét feltételei Mo-ra nem vonatkoztak, a tárgyalást vezető Armando →*Diaz* tbk., ol. VKF jelezte az OMM-t képviselő Victor von →*Weber* gy.tbk-nak, hogy a →*balkáni hadszíntér* nem lesz külön fe.szünet. Ennek ellenére a balkáni főpság által felállított fe.szüneti biz. m. tagjai a →*Károlyi-kormány* hozzájárulásával nov.3-án felvették a kapcsolatot a fr. Keleti Hds-gel. Annak pk-a, →*Franchet d'Esperey* tbk. 7-én különtárgyalást folytatott a gr. →*Károlyi Mihály*

me. vezetésével Belgrádba érkező m. küldöttséggel. A fr. tbk. 18 pontból álló szerződést nyújtott át a →*Magyar Nemzeti Tanács*, a →*Katonatanács* és a →*Munkástanács* képviselőinek. Mivel Georges →*Clemanceau* fr. me. csak kat. kérdésekben hatalmazta fel a tbk-ot a Károlyival folytatandó tárgyalásokra, a ~t végül nem ő írta alá. – 2. A ~ által kijelölt →*demarkációs vonal* a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, a Maros mentén Szegedig, onnan a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól É-ra a Dráváig húzódott. A dv-on túli területek kiürítésére 8 nap állt rendelkezésre. A ~ értelmében a polg. közíg. ott is a m. korm. kezében maradt, de az AH jogot formáltak a Mo-on való átvonulásra, ott-tartózkodásra és a stratégiai fontos helységek, így Bp. megszállására. A ~ előírta a hds. leszerelését, a rendfenntartásra hivatott 6 gy.ho. és 2 lov.ho. kivételével. A n. →*Mackensen-seregcsoport* átvonulására a ~ a padovai fe.szünet aláírásától számított 15 napot adott. A ~ előírta a szöv. →*hadifoglók* szabadon bocsátását. – A ~ aláírásának a No-gal kötött nov.11-i →*compiègne-i fegyverszünet* után stratégiai jelentősége már nem volt. Sem az AH, sem a szomszédos országok nem tartották be. – Végrehajtására Mo-on mégis →*Miniszeri Fegyverszüneti Bizottság* alakult. ♦ SG, 118.

Belitska Sándor (Lajosfalva [Torontál vm.], 1872.ápr.1. – Bp., 1939.dec.7.): honvéd gyalogostiszt, tábornok, honvédelmi miniszter. 1886–1890 között végez a →*Ludovika Akadémián*, aug.18-án avatják hdgy-gyá (nov.1-i ranggal) a m.kir. 5/III.gy.zlj-hoz. 1892-től elvégzi a Bp-i hv. felsőbb ti. tanfolyamot, 1893–1895 között a bécsi *Hadiiskolát*. 1903-tól az ot-m. →*Vezérkar* vasúti irodáján szolgál Bécsben, 1904-ben a Bp-i cs. és kir. IV.hdt.pság-ra kerül. 1907.nov.1-től vk. őrgy. 1908-tól a HM I. o. vezetője, részt vesz az 1912. évi →*védérotörvény* kidolgozásában. 1911.máj.1-től vk. alez., 1914.jan.9-től ezds. – 1915 őszén rövid ideig a m.kir. 80.gy.dd. pk-a, majd visszatér HM-i beosztásába. 1917.aug.1-től (szept.6-i ranggal) vőrgy. Aug.28-tól a m.kir. 77. gy.dd. pk-a, 1918.máj.20-tól a *Keleti Hadsereg* vkf-e. Szept-ben hazatér. – Az összeomlás után 1918.nov.6-tól a m.kir. →*Honvédség*, nov.11-től a →*magyar néphadsereg* főpk-a. Miután főpk-i elképzeléseit nem tudja keresztülvinni, dec.23.

előtt távozni kényszerül. 1919 tavaszától Szege-
den bekapcsolódik az ellenforr. szervezkedésbe.
Júl.12-től aug.12-ig az →*Ábrahám-kormány*
hm-e. Másfél évre visszavonul, majd 1920.dec.
16-tól (dec.17-től altbgy. →*rendfokozatban*) a
második →*Teleki-kormány* hm-e, 1921.ápr.24-
tól az első, dec.3-tól 1923.jún.28-ig a második
→*Bethlen-kormány* hm-e. 1923.okt.23-tól 1930.
ápr.5-ig Mo. rendkívüli és meghatalmazott köve-
te Varsóban. Hazatérve ny-ba vonul. 1925.szept.
26-tól címzetes gy.tbk, 1936-tól m.kir. titkos
tanácsos. ♦ SzS, 119.

Belopotoczky Kálmán, gróf, dr. (Rózsahegy,
1845.febr.6. – ?): osztrák-magyar tábori vikári-
us. Az innsbrucki egyetem hittudományi karán
végez, 1868.jún.14-én szentelik áldozópappá.
1872-től teológiai doktor. 1882-től a bécsi felső
papképző iskola (Augustineum) tanulmányi
igazgatója. 1890.jún.6-tól a cs. és kir. →*közös*
Hadsereg táb. vikáriusa (r.k. táb. püspöke), mint
ilyet, a pápa júl.22-én tricalai címzetes püspökké
nevezi ki, okt.5-én püspökké szenteli. Jelentős
szerepe volt az ot-m. →*tábori lelkészet* (I.) I. vh.
alatti szervezetének kiépítésében. 1898-tól a
Ferencz József Rend nagykeresztése, 1903-tól
tényleges belső titkos tanácsos, 1904-től pápai
római gr. és tiszteletbeli trónálló. 1911 tavaszán
lemond, máj.10-én ny-ba vonul. ♦ VJ, 120.

Below, Otto Ernst Vinzent
Leo von (Danzig, 1857.jan.
18. – Besenhausen, 1944.
szept.9.): német tábornok.
1884–1887 között elvégzi a
berlini Hadiak-t. 1905-től
ezds., 1909-től vörgy., 1912-
tól altbgy., 1914.aug-tól gy.
tbk. A→*keleti hadszíntéren*

az I.tart.hdt.pk-a a →*tannenbergi* és a →*mazuri*
csatában. 1914.nov.8-tól a 8.hds. pk-a, amellyel
a →*mazuri téli csatában* küzd 1915.febr-ig.
Máj.24-től a Memel-hds. <Niemen-Armee> pk-a,
elfoglalja Kurlandot, majd ismét a 8.hds. pk-a.
1916–1917-ben a róla elnevezett →*hadse-*
regcsoport pk-a →*Macedóniában*, 1917-ben a
6.hds. pk-a Fr-ban. 1917 őszén a →*hadsereg*
(14. német) pk-a a 12. →*isonzói csatában*, Tol-
meinnél áttöri az ol. →*arcvonalat*, s a Piave fo-

lyóig nyomul előre. 1918 elejétől ismét a →*nyu-*
gati hadszíntéren, Flandriában és Arras-nál har-
col mint a 6., a 17., majd az 1.hds. pk-a. 1918.
nov-tól a *Heimatschutz West* pk-a, hatáskörében
megakadályozta a forr. züllesztést, csapatainak
felbomlasztását. 1919.jan-jún-ban a XVII.hdt.
vezénylő tbk-a →*Danzigban*, majd átveszi az
Észak Hds. főpság-ának irányítását. – Az I. vh.
egyik legsikeresebb n. csapatpk-a. ♦ IP, 121.

Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osz-
tálya: →*Lenin-fiúk*, →*Defenzív hírszerzés*

Benedek, XV. <Giacomo
della Chiesa márk> (Genova,
1854.nov.21. – Vatikán, 1922.
jan.22.): a római →*katolikus*
egyház feje az I. vh. idején.
A Gregorianán teológiát ta-
nul, majd elvégzi a pápai dip-
lomataképzőt. 1882-től a

Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja mun-
katársa, *Rampolla* bíboros államtitkár bizalmasa.
1907-től Bologna érseke, az azzal járó bíborosi
kalapot 1914-ben kapja meg. – Szinte az I. vh. ki-
robbanásával egyidejűleg, 1914.szept.3-án lép a
pápai trónra ~ néven, *X. Pius* utódjaként. A dip-
lomata-pápa 1914.szept.8-án kiadott első encik-
likájában (*Urbi periculum*) a béke helyreállítását
sürgeti, s bejelenti az *Apostoli Szentszék* szigorú
semlegességét. Uralkodásának nagy részét a háb.
és a béke kérdése tölti ki. Leszögezi az egyház
elvi álláspontját: az öldöklés elítélése és a béke
sürgtetése, amelynek érdekében dipl. lépéseket is
tesz. A háb. alatt együttműködik a →*semleges*
Svájjal és a Nk. →*Vöröskereszt*tel. Fellép a se-
besült →*hadifoglyok* kölcsönös kicseréléséért.
1915 elején Ol. hadba lépésének megelőzésére
kísérletet tesz a közvetítésre az OMM és Ol. kö-
zött. Ol. belépése után a semleges Spanyolország
felajánlja, költözzön oda. Az →*Antant*-hatalmak
(főleg →*Clemenceau*) németbarátsággal vádol-
ják. – 1916.dec.12-én a →*Központi Hatalmak*
felkéri a békeközvetítésre, ám akkor nem vállal-
ja. Saját kezdeményezésére (de a KH egyetérté-
sével) 1917.aug.1-én *békejegyzék*et intéz a háb-
ban részt vevő hatalmakhoz. Bevezetőjében le-
szögezi az egyház semlegességét és pártatlansá-
gát. Abból kiindulva, hogy az elhúzódó háb. az

Eu-i keresztény kultúra bukásához vezethet, ill. hogy a háb-ban büntetést lát a világ kereszténységtől történt elfordulása miatt, konkrét javaslatokat tesz az ált. és tartós béke érdekében a kölcsönös leszerelésre, a nk. döntőbíráskodásra és a tengerek szabadságára. Elutasítja a jóvátétel és a kollektív háb. felelősség elveit, javasolja, hogy a →*hadviselő* felek kölcsönösen mondjanak le a károk megtérítéséről, ill. a megosztott felelősség elve alapján áll. A területi kérdésekről szólva javasolja a háb. alatt megszállt területek visszaadását: n. részről Belgium és Fr. kiűritését, az AH részéről a n. gyarmatok visszaadását (nem nyilatkozott →*Elzász-Lotharingia*, Trieszt, Trient hovatatartozásáról, ill. a Balkán és →*Lengyelország* kérdéséről). →*Benedek békefelhívását* Berlinben, Bécsben és Bp-en üdvözlötték. Londonban elvileg nem zárkóztak el a tárgyalások elől. →*Wilson* am. elnök elutasította, mivel magának tartotta fenn a „békeszerző” történelmi szerepét. Párizsban és Rómában a KH-nak tett szolgálatként fogták fel, így eleve elutasították. ~ fenntartásokkal fogadta a háb-t lezáró →*versailles-i washingtoni békerendszert*. Szerinte az nem jelentett valós megbékélést, vmint kirekesztették abból az Apostoli Szentszékét (így a pápai állam helyreállítása, 1929 után sem lett a Vatikánváros Állam a →*Nemzetek Szövetsége* tagja). Erről hivatalos álláspontját 1920.máj.20-i enciklikájában (*Pacem, Dei munus*) fejtette ki. • **GJ, 122.**

Benedek békefelhívása: a pápa jegyzéke a béke helyreállításáról a →*hadviselő* hatalmak államfőihez. →*XV. Benedek* pápasága (1914–1922) idején a Szentszék fő törekvése a béke helyreállítása és a Vatikán semlegességének biztosítása volt. Benedek többször tett lépéseket a megegyezési béke érdekében. Dipl. kezdeményezéseit 1915-től megnehezítette az 1915.ápr.26-i →*londoni szerződés*, amelynek 15. pontja szerint a pápa részvétele a háb. rendezésben az ol. korm. engedélyéhez kötött. ~t 1917 tavaszától készítették elő, s a háb. kitörésének 3. évfordulójára, aug.1-re tervezték volna időzíteni. Az ekkorra datált jegyzéket azonban 15-én adták át, mivel a pápa szerette volna elérni, hogy a →*Központi Hatalmak* még a ~ kiadása előtt elfogadják békekonf. összehívását, s a n. állásfoglalás késve érkezett Rómába. – A ~ban a pápa állást foglalt az ált.

leszerelés és a nk. döntőbíráskodás elve mellett, amelyek (szerinte) egyedül képezhetik a biztonság és a tartós béke alapját. A békekezdeményezés nem járt érdemi eredménnyel. • **SE, 123.**

Beneš, Edvard, dr. (Kozlau [Kozlany], 1884. máj.28. – Sezimovo Usti, 1948.szept.3.): cseh politikus, a csehszlovák állam egyik alapítója. 1904-től a prágai Károly Egyetem, 1905-től a párizsi Sorbonne hallgatója. 1909–1912 között a prágai Kereskedelmi Ak-n tanít, s bölcsészként doktorál. 1912-től a Károly Egyetemen tanít. A cseh tartománygyűlés és a bécsi →*Birodalmi Tanács* képviselője, az I. vh. kitörését követően a →*cseh nemzeti mozgalmat* szervező illeg. pol. szervezet, a *Maffia* egyik vezetője. – 1915.szept. 3-án, követve mentorát, Thomaš →*Masarykot* Svájcba, majd Fr-ba szökök. Párizsban Masaryk és a szl. Milan R. Štefánik mellett a legaktívabb és legbefolyásosabb szervező. 1915.nov.14-én Masarykkal megalapítja a →*Cseh Külföldi Bizottságot*, 1916.febr.13-án Štefánikkal jogutódját, a →*Csehszlovák Nemzeti Tanácsot*, amelynek főtitkára. Az OMM és a megegyezési béke ellen agitál, mivel az önálló →*Csehszlovákia* csak az →*Antant* teljes győzelmével valósulhatott meg. Minden eszközt felhasznál, memoárjában írja: „...nem igazságokra törekszem, én politikát csinálok. [...] tudatosan követek el jogtalanságokat, az állam érdekében és személyes érdekemben.” 1916-ban jelenik meg *Détruisez l'Autriche-Hongrie!* <Pusztítsátok el Ausztria–Magyarországot!> c. brossúrája. Fő támogatójává Phillipe Berthelot-t, a fr. KÜM vezértitkárát és Ferdinand →*Foch* msl-t, az Antant-csapatok főpk-át nyeri meg. – 1918.okt.14-től a Párizsban megalakuló →*Ideiglenes Csehszlovák Kormány* bm-e és küm-e. Nov.14-én megerősítik az okt. 28-án kikiáltott *Csehszlovák Köztársaság* küm-i tisztében (1935.dec.12-ig tölti be, közben 1921. szept.26-tól 1922.okt.7-ig me. is). – A →*békekonferencián* Cssl. küldöttségvezetője. Meghiúsítja →*Lloyd George* brit me. javaslatát a tárgyalásra →*Szlovákia* hovatatartozásáról, s Masaryk (lásd ott) kompenzációs felvetését. 1919.márcban Cssl. elleni összeesküvéssel vádolja meg a m. →*Károlyi-kormányt*, hogy hangulatot keltsen további területi követeléseire (a Duna vonala Vácig, a Bükk hegység, a salgótarjáni-medence

és Miskolc). A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* ellen felajánlja Cssl. kat. beavatkozását. Sikertelenül szorgalmazza egy korridor kialakítását →*Burgenlandon* keresztül, amellyel Cssl. kijutott volna a tengerhez. Ellenez minden tárgyalást a magyarság minden csoportjával és pártjával, júl-ban kijelenti: „Ha a hatalmak tárgyalni kezdenek a m-okkal, úgy számolniuk kell a rook, a ju-ok és a csszl-ok gyanakvásával és elégedetlenségével.” Elgáncsolja a szl–m. megegyezési kísérleteket, pl. a →*Bartha–Hodža*-egyezmény megvalósulását. – Része van a →*Nemzetek Szövetsége* létrehozásában, 1920-tól alelnöke, 1923-tól 1927-ig *Tanácsának* tagja, 1927-től *Biztonsági Bizottságának* elnöke. Legfőbb törekvése a →*versailles-i–washingtoni békerendszerrel* kialakított status quo megőrzése. Meghatározó szerepe van a →*Kisantant* megteremtésében. 1924.jan.25-én barátsági és szöv. szerződést ír alá Fr-gal, 1935.máj.16-án kölcsönös segítségnyújtási szerződést a Szu-val. 1919-től 1935-ig a *Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt* tagja, 1920–1926 és 1929–1935 között parlamenti képviselője. 1935.dec.18-tól a Cssl. Közt. elnöke. 1937–1938-ban együttműködik *Sztálin*nal, tudatosan juttatja tovább a sz. kat. vezetőkre vonatkozó, manipulált „összeesküvés-i dokumentumokat”. Az 1938.szept.30-i *müncheni egyezményt* követően, okt.5-én lemond Emil Hácha javára, és 22-én Londonba emigrál. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világ-háborúban* c. lexikonban.) • **BZ, 124.**

Beniczky Ödön (Zólyom, 1878.febr.12. – Bp., 1931.jan.20.): hírlapíró, legitimista politikus, miniszter. 1896-tól az Alkotmány c. napilap pol. rovatvezetője. 1906–1917 között néppárti programmal egy-i képviselő. 1916-tól 1919-ig Bars, majd Bars és Esztergom vm. főispánja, ill. korm. biztosa. A TK idején a bécsi →*Antibolsevista Comité*-ben a →*legitimisták* egyik vezető személyisége. Aug.7. - szept.11. között a →*Friedrich-kormányok* BM-i államtitkára, 1919.nov.24. és 1920.márc.15. között a →*Huszár-kormány* bm-e. Az 1920.febr.16-án összeült első Ngy-ben a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* programjával a szombathelyi kerület képviselője. A legitimista *Titkos Szövetség* tagjaként közreműködik →*IV. Károly* kir. visszatérésének előkészítésé-

ben. Az első →*királypuccs* alatt, 1921.márc.28-án →*Horthy Miklós* →*kormányzó* parancsára Hajmáskéren letartóztatják. A második királypuccs idején a kir. Sopronban megalakult korm.ának bm-e, rövid időre ismét fogságba vetik. Az 1922.febr.3-án alakult, gr. →*Andrássy Gyula* vezette legitimista *Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt* tagja, ám annak választási veresége miatt nem kerül be a ngy-be. – A →*Bethlen-kormány* által közzétett, addig ismeretlen Bethlen–Peyer paktum ellenében az *Országos Demokrata Szövetség* 1925.febr-ban az *Újság* c. lapban közli ~ kat. ügyességgel előtt tett vallomását a Somogyi–Bácsó gyilkosságról. Ez ugyan Horthy és környezete számára kompromittáló, de pol. hatása már nem lehet. A kormányzó megsértése és tiltott közlés vádjával 2 év fogságra ítélik. Öngyilkosságot követ el. • **SzP, 125.**

Berchtold Lipót, ungar-schitz gróf (Bécs, 1863. ápr.18. – Peresznye, 1942. nov.21.): osztrák-magyar diplomata, politikus, közös külügyminiszter. A tiroli eredetű család 1751-ben kap m. nemességet. 1893-tól követségi attasé

Párizsban, 1899-től tanácsos Londonban, 1903-tól Szentpéterváron. 1906.jún.27-től 1911.márc.25-ig szentpétervári nagykövet. – 1912.febr.17-től 1915.jan.13-ig közös küm. Elődjéhez, Alois →*Aehrenthal-Lexa* gr-hoz hasonlóan, ellentétben a kat. vezetéssel, úgy véli, az OMM érdekeit a kivárás szolgálja, a Balkán-válságtól →*Szerbia* gyengülését, ill. Bg. és Go. megerősödést várja. A Szerbia megerősödéséhez vezető →*Balkán-háborúk* nyomán kialakult helyzetet kedvezőtlennek tartja, de egyértelmű n. támogatás hiányában elutasítja a kat. beavatkozást. 1912.okt.2-án kelt emlékirata szerint az a Balkánon →*Olaszország* és →*Oroszország* közeledéséhez vezethetne. Bár 1912-ben megújítják a →*Hármaszövetséget*, fenntartással kezeli Ol. szöv. hűségét. A →*szarajevói merénylettel* kirobbant →*júliusi válságban* határozott n. támogatással a Szerbia elleni azonnali kat. akciót képviseli az →*közös minisztertanácson* (1914.júl.7.). Jún. végén megírt és júl.5-én az uralkodó tudtával Berlinbe kül-

dött memorandumuma szerint a KH elveszítették →*Törökország* támogatását, míg az Or. befolyása alatt álló Szerbia gyarapodott és →*Montenegró* bekebelezésével további megerősödést remél; →*Romániában* ellenséges a hangulat, teret nyer a nagyromán eszme, amely Or-ban véli szöv-ét megtalálni; ennek ellensúlyozására Bg. szöv-ként való megnyerését ajánlja. – Bár felveti, a gyors győzelem reményében nem tartja aktuálisnak Ol. és Ro. területi rekompenciációs igényeinek megvitatását. 1914 végére a kat. nehézségek hatására enged az egyre erősödő ol. és ro. követelésekkel, ill. a növekvő n. nyomással szemben. Felveti *Trient* <Trento> és →*Isztria* átengedését Ol-nak, ill. →*Bukovina* és esetleg a →*Bánság* átadását Ro-nak. 1915.jan.9-i javaslata után, mivel szembekerül gr. →*Tisza* István m. és gr. Karl →*Stürgkh* ot. me-ke-l, vmint br. →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. VKF-fel, lemond. Helyére jan.13-án br. →*Burián* István kerül. – 1901-től a m. →*Főrendiház* tagja. 1916.márc.11-től a trónörökös főudvarmestere, 1917.febr.5-től →*I. (IV.) Károly* főkamara. Az összeomlás után elkíséri az uralkodót svájci száműzetésébe, 1922-ben vele együtt tér vissza. Mo. javára optál, a m. Fház-i tagságot tartja meg. • **KE, ZJ, 126.**

Berinkei-kormány: a →*Magyar Népköztársaság* 1919.jan.18. és márc.20. között hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testülete. Hivatalos megnevezése *népkormány*. Elnöke: *Berinkei* Dénes, aki jan.11-től ügyvezető me-ként a →*Károlyi-kormányt* is irányította. Tagjai: *Nagy* Vince bm., →*Böhm* Vilmos hm., *Szende* Pál püm., *Buza* Barna fm., *Garami* Ernő kereskedelemügyi, *Baloghy* Ernő közlekedési, →*Peidl* Gyula munkaügyi és népjóléti, *Szabó* Oreszt →*Ruszká Krajna*-i, vmint 3 tárca nélküli miniszter: *Kunfi* Zsigmond, *Nagyatádi* Szabó István, *Vass* János. A VKM élére (annak folyamatban lévő szétválasztása miatt) a ~ megalakulásakor nem kerül miniszter, jan.22-től tárca nélküli vallásügyi miniszter *Vass* János, tárca nélküli közoktatásügyi miniszter *Kunfi* Zsigmond. A nemzetiségek önrendelkezésének ügyeit (amit a Károlyi-kormányban tárca nélküli miniszter irányított) a me. magához vonja. A küm-i tárcát jan.24-ig, az igazságügyit jan.25-ig a me. vezeti. – Új tagok: *Harrer* Ferenc megbízott küm. (jan.

25-től), *Juhász-Nagy* Sándor iüm. (jan.25-től), →*Jászi* Oszkár, a *Külügyi Tanács* miniszteri rangú elnöke (jan.30-tól), *Junker* János a n. ügyek minisztere. A febr.8-án újonnan felállított Népgazd. Minisztérium élére az addig tárca nélküli *Nagyatádi* Szabó István kerül. – A ~ jan.23-án felhatalmazza a bm-t a komm-k elleni fellépésre. Jan.30-án megalakítja a Külügyi Tanácsot a béke előkészítésére, ám e testület feladatát betölteni nem tudja, mivel a →*békekonferencia* nem tekinti partnernek a M. Népközt.-ot. Febr.11-én közlésezi a jobboldal és a szélsőbal elleni fellépés jogi alapjaként alkotott 1919:XI. néptv-t az államforma véd-éről. Febr.15-én elrendeli a régi közíg. lebontását és helyébe minden szinten *néptanácsok* alakítását (1919:XVI. és XVII. néptv.). Febr.16-án meg nem valósult →*földreformot* hirdet (1919:XVIII. néptv.). Febr.22-én elrendeli a toborzást. Márc.2-án megkezdí a háb. felelősséggel vádolható személyek elleni eljárások előkészítését (1919:XXIII. néptv.). Márc.5-én közlésezi az alkotmányozó ngy-i választásokról szóló 1919:XXV. néptv-t, a meg nem valósult elképzelés szerint lajstromos szavazás alapján összeálló arányos képviseleti rendszerrel. Márc.12-én közlésezi az 1919:XIX. néptv-t a →*Felvidéken* megalakítandó →*Slovenská Krajina*-ról. Márc.19-én államosítja a →*Habsburg-dinasztia* külföldön élő tagjai birtokait. – 1919.márc.20-án a →*Vix-jegyzék* átvételekor a ~ lemond, de 21-én még jegyzéket nyújt át *Fernand* →*Vix* alez. →*Antant*-megbízottnak annak visszautasításáról, majd feloszlik. A hatalom a →*Forradalmi Kormányzótanács* kezébe megy át. • **RI, 127.**

Bernárd Máttyás (? [Bánság], 1882.okt.23. – Bp., 1945.márc.12.): repülő ezredes, a magyar vitorlázó repülés megalapítója. 1912.aug.20-án tesz pilótavizsgát, igazolványának száma 68. 1914-ben a 4.rep.sz.d. pk-a a szerb, 1915.jún-tól az ol. →*hadszíntéren*. 1917 végétől harckiképző sz.d.pk., →*Casarsa* rep.terén. 1919-ben a 7. vörös rep.sz.d. pk-aként egy alacsonytád-ban súlyosan megsérül. 1920-tól a →*MOVE* keretében az ifjúság kat. előképzését szervezi. A rep. előképzés tanulmányozására No-ba utazik, az első m. rep-ként leteszi a vitorlázópilóta-vizsgát. 1929-ben megalakítja a *MOVERO*-t (a *MOVE* rep.o-át, amelynek elnöke és főoktatója) és 4

iskolagéppel megindítja a hazai vitorlázó rep-t a Budaörs feletti Farkashegyen. ♦ **WL, 128.**

Berni nőkonferencia: → *Háborúellenes kongresszusok*

Berthelot, Henri Mathias (Feurs, 1861.? – Párizs, 1931.?); francia tábornok. 1918.okt.-ben a fr. *Keleti Hadsereg*hez vezénylik, hogy a létrehozandó fr. *Dunai Hadsereg* pk-aként egyfelől segítséget nyújtson a ro. hds. újjászervezéséhez, másfelől készítse elő a → *Szovjet-Oroszország* elleni (odesszai és ukrainai) → *intervenciót*. A közismerten románbarát ~ az intervenció sikeréhez nélkülözhetetlen → *Románia* támogatását azzal kívánja megnyerni, hogy dec.12.-én (hatáskörét túllépve) engedélyt ad a ro. főpság-nak a nov.13-i → *belgrádi konvencióban* meghatározott m-ro. → *demarkációs vonal* átlépésére, ezzel Ro. területi követeléseinek (részbeni) kielégítésére. Az erdélyi ro. előrenyomulást csak → *Clemenceau* fr. me. 1919.jan.28-i határozott tilalma állítja meg (egy időre). Az 1918.dec.-ben Odesszába küldött fr–görög exp. erők helyzete 1919.febr.-ra válságosra fordul, ezért ~ egyre hangsúlyosabban szorgalmazza a ro. területi igények teljes kielégítését. Amikorra azonban a párizsi → *békekonferencia* ro–ju. biz-a által kidolgozott, az újabb m-ro. dv-ra vonatkozó (febr.26.-én jóváhagyott) tervezetet a → *Berinkei-kormány* kézhez kapja (márc.20-i → *Vix-jegyzék*), ~t már leváltják, s az egész régiót újra → *Franchet d'Esperey* tbk. pság-a alá utalják. – ~ nem azonos Philippe *Berthelot*-val, aki a békekonferencián fr. külügyi tisztviselőként vett részt. ♦ **TJ, 129.**

Berzeviczy Béla, berzeviczei és kakaslomniczi (Nagylomnic, 1870.nov.6. – Bp., 1922.febr.17.); hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. lovas tiszt, altábornagy., cs. és kir. kamarás. A bécsújhelyi k.u.k. *Terézia Katonai Akadémia* után 1890.aug. 18-án évfolyamelsőként avatják hdgy-gyá, a 15.hu.ezd.-hez kerül. 1893.szept.28-tól a bécsi *Hadiiskola* hallgatója. 1899.nov.1-től véglegesítik a → *vezérkari testületben*. 1901-től 1904.máj. 1-ig a → *Vezérkar* hdm. irodáján szolgál. 1906.máj.1-től 1911.nov.1-ig a m.kir. honvéd lov. felügyelő vkf-e. 1910.máj.1-től alez. 1912.márc.12-től a m.kir. 7.hu.ezd. pk-a. 1913.júl.16-tól ezds.

– 1914.aug.-ban ezd.-ével vonul a → *keleti hadszíntérre*. 1915.szept.15-től a m.kir. 23.lov.dd., 1916.márc.24-től szept.18-ig a k.u.k. 215.gy.dd. pk-a. Szept.24.-én veszi át a m.kir. 19.nf.hgy.dd. pság-át, de rövid idő múlva eü. szabadságra távozik. 1917.máj.1-től a k.u.k. 33.gy.dd. pk-a. Jún.20-tól vörgey., 24-től a → *Galiciában* harcoló 3.hds. vkf-e. 1918.jan.-tól a → *Bukovinában* küzdő 7.hds. vkf-e, máj.10-től a k.u.k. 65.gy.dd., majd rövidesen a m.kir. 70.gy.ho. pk-a a Piave menti állásharcokban. – 1918.nov.-tól 1 hónapig a kassai kat. kerület pk-a, majd visszavonul a tényleges szolgálatból. 1919.márc.1-től ny-ba helyezik. A TK bukása után reaktiválják, 1919.okt.1-től a kaposvári → *katonai körlet* pk-a. Dec. 2-től a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkarának* főnöke. 1920.aug.17-től (máj.1-i ranggal) altbgy. 1922.jan.4-én a háb.-ban szerzett súlyos betegsége miatt megválnak a szolgálattól. ♦ **SzS, 130.**

Besatzungsheer: → *Német császári hadsereg*

Beszkid-hadtest: → *Déli Hadsereg*, → *Kárpáti hűsvéti csata*

Besszarábia <Basarabia, Bessarabien, Bessarabie>; történeti tartomány → *Románia* és → *Ukrajna* között. Határai: D-en a Duna-delta, DK-en a Fekete-tenger, ÉK-en a Dnyeszter, É-on a Hotin városát átszelő K-Ny irányú vonal, Dny-on a Pruth folyó. Nevét *Basarab* fejedelem után kapta. Székvárosa Chişinău <Kisjenő [m.], Kisinev [ukrán], Kisinyov [or.]>. A középkorban egy fejedelemség volt a tőle a Pruthal elválasztott → *Moldvával*. Ma *Moldován* vagy *Moldávián* a Pruthtól K-re, *Moldván* az attól Ny-ra fekvő vidéket értjük. Területe 42.660 km², ebből a mai Moldáv. Közt. 33.700 km², 8.960 km²-t az Ukrán Közt. birtokol. Lakossága az 1930. évi első Ro-i népszámlálás szerint 2.864.402 fő, ebből 56,2 % (1.610.757 fő) ro., 12,3 % (351.912 fő) or., 10,1 % (314.211 fő) ukrán, 7,2 % (204.858 fő) zsidó, 5,7 % (163.726 fő) bg., 2,8 % (81.089 fő) n., 5,7 % egyéb. A sz. terminológia a többséget alkotó ro-okat *moldovánoknak* nevezte. – Az Or. Bir. az 1812. évi bukaresti békében vette el a Tr. Bir.-tól. Déli sávja: *Budzsák* egy részét a krími háborút lezáró 1856-os párizsi béke Moldvához csatolta, az 1878-as berlini kongresszus újra Or-nak juttatta. Az 1917. őszi forr. nyomán ~ban

összeomlott az or. köz. A szétszűllő or. hds. rabolva-fosztogatva kiűrtette ~t. Nov-ben (a nap nem ismert) a még 1916 végén Iaşiba menekült ro. korm. egyezményt kötött a független Ukrajnáért harcoló *Ukrán Radával* (Tanácsal), hogy a ro. hds. behatol ~ba és bevezeti a kat. köz. A Vörös Hds. ellen harcoló ukránok így vélték magukat D-en tehermentesíteni. A ro. korm. ezzel a hds-et erejét meghaladó feladat elé állította. Az ugyanis Moldva D-i és DNY-i részén harcban állt a fokozatosan teret nyerő n–ot-m. csapatokkal, ráadásul át kellett vennie a teljes kárpáti és bukovinai →*arcvonalat* a felbomló or. hds-től. A ro–ukrán egyezmény ismeretében 1917.dec.2-án Chişinăuban önálló moldáv korm. alakult, amely felvette programjába az egyesülést Ro-val, de egyenrangú félként. Ez 1918 elején szörványos ro–moldáv összetűzésekhez vezetett. 1917.dec. második felében a Vörös Hds. behatolt ~ba. A chişinăui korm. Iaşiba menekült, felkérte Ro-t a hds. bevetésére ~ban, majd tagjait a ro-ok letartóztatták. Az Ukrán Rada is hasonló kérést juttatott el Iaşiba. – 1918.jan.24-én a ro. hds., megszegve az 1917.dec.9-i →*fegyverszünetet*, behatolt ~ba. Márc.13-ra elérte a Dnyesztert, befejezve ~ birtokbavételét. E napon (utólag) Dmitrij →*Scserbacsov* gy.tbk., az or. Ukrán F. pk-a engedélyezte a ro. behatolást ~ba. Furcsa helyzet állt elő. Mivel márc.5-re a n–ot-m. csapatok elérték a Pruth folyót, a ro. hds. „átszorult” a Ro-hoz nem tartozó, 1917.dec.2-án kikiáltott *Moldáviai Köztársaság* területére, miközben Ro-t teljes egészében elvesztette. A márc. elején Iaşiból Chişinăuba menekült ro. korm. felállított egy *Moldáv Országtanácsot*, amely 1918.ápr.9-én deklarálta ~ „örökös visszatérését” Ro-hoz. Az →*Antant* Sz-Or. leverését tartva szem előtt, hallgatólagosan (1920.okt.24-én deklarálta) elfogadta a történeteket. A KH nem örültek egy erős Ukrajna kialakulásának, ezért az Ukrajna, No. és az OMM között 1918.febr.9-én megkötött békében elfogadtatták Ukrajnával a ro. területfoglalást. A márc.5-i →*bufeai előzetes békébe*, majd a máj.8-i →*bukaresti békébe* belefoglalták, hogy Ro. (limitált kat. erővel) továbbra is megszállva tarthatja ~t. Mivel az ápr.9-i *chişinăui deklarációt* a kettő között adták ki, a KH de facto elismerték ~ Ro-hoz csatolását. Dec.20-án Bukarestben ünnepélyesen deklarálták Ro. és ~ egyesülé-

sét. – A sz-or. korm-t azonban nem sikerült rákényszeríteni, hogy lemondjon ~ról. Az 1918. márc.3-i →*breszt-litovszki békében* Ro-nak kötelezettséget kellett vállalnia, hogy visszaadja ~t Or-nak. Az okmány nem tartalmazott határidőt, ~ ro. kiűrtésére nem került sor. 1924.okt.12-én Sz-Ukrajnán belül megalakították a *Moldovai Autonóm Szovjet Köztársaságot*. 1940.jún.26-án a Szu. a békére hivatkozva követelte vissza ~t. Ro. 28-án engedett. 1940.aug.2-án megalakult a *Moldáviai Szovjet Szocialista Köztársaság* az Ukrán Sz. Szoc. Közt-on belül. 1941-ben n. és ro. csapatok szállták meg, szept.30-án egy n–ro. szerződéssel ismét Ro-hoz csatolták. 1944-ig ro. köz. alatt állt. Az 1947.febr.10-i *párizsi békével* visszakért a Szu-hoz. Annak felbomlásakor az 1991.dec-ig fennálló Moldáviai Sz. Szoc. Közt. 1990.jún.23-án kinyilvánította szuverenitását, 1991.aug.27-én függetlenségét. 1990.aug.19-én a (görög eredetű, tr. nyelvet beszélő) gagauzok, 23-án az or-ok kiáltottak ki területén saját közt. ot, Komrat, ill. Tyiraszpol központtal. 1994.ápr. 8-án a *Moldáviai Köztársaság* parlamentje kérte felvételét a Független Államok Közösségébe. A FÁK-csúcstalálkozó 14-én felvette az országot. 1997.máj.3-án aláírták a fennálló határokat rögzítő ukrán–ro. alapszerződést. ♦ **RI, 131.**

Besszarábiai hadműveletek: a tartomány román csapatok által történt megszállása 1918-ban. Az or. összeomlás után →*Románia*, megszegve az 1917.dec.9-i →*fegyverszünet* 9. pontját és megpróbálva volt szöv-ét, →*Oroszországot*, 1918.jan. 24-én megkezdte →*Besszarábia* megszállását. A műveletet a besszarábiai ro. lakosság bolsevizmustól való megvédésére hivatkozva a ro. 1. és 2.lov., 11. és 13.gy., vmint 1.vad.ho. komolyabb harcok nélkül hajtotta végre. Kisebb összetűzésekre csak a helyi lakosság fe. osztagaival került sor. A fe.szünet mesértése miatt az ot-m. hds., a ro-ok előzetes értesítése után, 1918.jan.28-án átlépte a →*demarkációs vonalat*, és márc.5-ig megszállta →*Moldvát*. ♦ **IP, 132.**

Betegnyugvó-állomás <Kranken-Haltstation>: a harctérről szállított sebesülteket pihenőjük alatt elhelyező, orvosi kezelésben, üdítésben részesítő és ételmező eü. intézetek. Létezett *állandó* ~ és *mozgó* ~. Az állandó ~okat a →*hátországban*, a

mozgó ~okat a →*hadsereg* →*hadműveleti területén*, szükség esetén állították fel. Ugyancsak szükség esetén a betegszállítási vonalakon rögtönzött ~okat állítottak fel. ♦ **MI, 133.**

Orvosi vizsgálat a Doberdó-fennsíkon, 1916

Betegség: →*Katonai betegség*

Betegsegítő Pénztár: →*Budapesti Újságírók Egyesületének Háborús alapja*

Bethlen Gábor Kör: →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem*

Bethlen István, gróf (Gernyeszeg, 1874.ok.8. – Szu., 1946.okt.5.[?]): politikus, m.kir. miniszterelnök, a két vh. közötti időszak egyik meghatározó személyisége. 1901–1919 és 1920–1939 között egy-ik képviselő. Az 1939. évi *pünkösdi választásokon* már nem indul, máj.6-án a →*kormányzó* kinevezi a Fház örökös tagjává. – Alapvetően konzervatív, →*dualizmus* kori liberális tanítómesterei, gr. →*Apponyi Albert* és id. gr. *Andrássy Gyula* szellemi örökségéhez annyiban ragaszkodik, hogy a parlamentáris kormányzati forma híve, ellenez mindenfajta diktatúrát és antihumánus szélsőséges irányzatot. – 1918-ig a →*Képviselőházban* az →*erdélyi érdekek* szószólója, többször jelzi a ro. aspirációkat. Hogy előre látta a →*román betörés* veszélyét, nagy tekintélyt biztosít ~ számára. A Károlyi-korszakban igyekezik a polg. erőket összefogni, 1919.febr. 19-én gr. *Klebsberg Kunóval* megalakítja a *Nemzeti Egyesülés Pártját*. Márc.21. után belátja, hogy az *ellenforradalom* (a fogalmat maga használta így) szervezésére csak az →*Antant* által megszállt területeken vagy külföldön van lehetőség. Ápr.12-én Bécsben megalakítja az

→*Antibolsevista Comitét*, majd ott gr. →*Károlyi Gyula* máj.5-én Aradon alakult ellenforr. kormányának exponense. Ekkor alakul ki pol. kapcsolata →*Horthy Miklóssal*, gr. →*Teleki Pállal*, vmint →*Gömbös Gyulával*. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* bukása után szembeszegetül egy kat. diktatúra kiépítésével, de szembefordul a Habsburg-restaurációt követelő →*legitimisták*kal is. A pol. konszolidációnak kedvező államformát a közjogi provizóriumban: Horthy kormányzóságában látja. Ez időben teremt magának széles társ. bázist, beleértve a zömmel zsidó polgárságot is (már ekkor elhatárolja magát a fajvédő-antiszemita pol-tól. Az első →*királypuccs* után, 1921.ápr.14-én alakítja meg a →*Bethlen-kormányt*. A második királypuccs ellen határozottan fellép, me.ségéhez fűződik a →*Habsburg-dinasztia* →*detronizációjának* becikkelyezése nov.6-án. Az évtized közepéig kiépíti, s gazd. konszolidálja a nevéhez fűződő pol. rendszert (*bethleni konszolidáció*), amelyet parlamentáris, önkormányzati és tekintélyuralmi vonások ötvöződése jellemez. A nk. pol-ban célja a →*trianoni békediktátum* revíziójához és a →*történelmi Magyarország* korszerűsített formában történő visszaállításához szükségesnek ítélt külpol. feltételek megteremtése. Ezért törekszik a m–ol. és a m–n. kapcsolatok fejlesztésére, anélkül azonban, hogy indokoltan látna volna a Mo-i pol. rendszer hozzáigazítását a fas. nagyhatalmakéhoz. 1928.márc.15-én Debrecenben elmondott beszédével emelkedik az →*irredentizmus* a korm.pol. szintjére. Telekihez hasonlóan tisztában van azal, hogy a Ny-i hatalmakkal, elsősorban NBr-val éppen az esetleges revíziós eredmények tartósságának biztosítása végett fenn kell tartani a kapcsolatokat. 1931.aug.19-én a gazd. válság okozta pol. krízis következtében mond le. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.) ♦ **SP, 134.**

Bethleni konszolidáció: →*Bethlen-kormány*

Bethlen-kormány: az 1921.ápr.14. és 1931.aug. 19. között gr. →*Bethlen István* me. vezetésével hivatalban lévő, két egymást követő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. 1. Az első ~ 1921.ápr.14-én alakult meg, miután az első →*királypuccs* idején félreérthető magatartást

tanúsított gr. → *Teleki Pál* me. 13-án benyújtotta lemondását → *Horthy Miklós* → *kormányzónak*. Tagjai: gr. *Ráday Gedeon* bm., gr. *Bánffy Miklós* kűm. (egyben a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere), → *Belitska Sándor* altbgy. hm., → *Hegedűs Lóránt* pűm. (1921.okt.4-ig), *Vass József* vkm., *Tomcsányi Vilmos Pál* iűm., *Szabó István* (nagyatádi) fm., egyben tárca nélküli kiskazda, *Mayer János* közéleti-mezési, *Bernolák Nándor* népjóléti és munkaügyi, *Hegyeshalmy Lajos* kereskedelemügyi miniszter. A pűm-i tárcát 1921.okt.4. és dec.3. között a me. töltötte be. – A ~ eleinte a győztes nagyhatalmak bizalmának megnyerésére törekedett, ám a status quo gyors és erőszakos megváltoztatásának lehetőségével is számolt. Ennek jegyében 1921.máj.23-án felvételét kérte a → *Nemzetek Szövetségébe* és 1921.júl.26-án tv-be iktatta a → *trianoni békét*. A ro. és a ln. közeledés folytatása helyett Cssl. felé kezdett tájékozódni, azonban a gazd. jellegű (de területátengedésre is irányuló) tárgyalások júl-ra megfeneklettek. A → *Kisantant* kialakulását követően a ~ első pol. sikerét az 1921.okt.13-i → *velencei egyezmény* jelentette, amely a → *soproni népszavazást* eredményezte. – A királykérésben az → *Antant* restaurációellenes álláspontjához igazodva a me. az ún. *nemzeti királyság*, azaz → *IV. Károly* m. nemzeti királyságának koncepcióját dolgozta ki, amelyet a → *szabad királyválasztók* és a → *legitimisták* is saját felfogásuk szerint értelmezhettek. E koncepció megvalósítását a politikailag előkészítetlen második → *királypuccs* keresztülhúzta. A kényszerítő nk. tiltakozások figyelembevételével a me. (Horthyval együtt) a kir. csapataival való szembeszállás (→ *budaörsi csata*), majd IV. Károly trónfosztása és a → *Habsburg-dinasztia* trónörökletességi jogának megszüntetése mellett döntött. Az utóbbit a mt. 1921.nov.1-én, a ngy. nov.6-án fogadta el. – 2. A második ~ 1921.dec.3-án alakult meg, miután a → *detronizációt* követően Bethlen nov. 14-én benyújtotta lemondását, s a kormányzó még aznap ismét őt bízta meg korm.alakítással. Változások a ~ tagjaiban: gr. *Klebsberg* Kunó bm., → *Kállay* Tibor pűm., Mayer János fm. – 1922.jún.16-án, a máj.28. - jún.11. közötti ngy-i választásokat követően átalakult. Változások tagjaiban: *Rakovszky* Iván bm., gr. *Klebsberg* vkm., (nagyatádi) *Szabó* fm., *Daruváry* Géza

iűm., *Walko* Lajos kereskedelemügyi, Vass népjóléti és munkaügyi miniszter. 1922.dec.19-től a lemondott gr. Bánffy helyett a kűm-i tárcát Daruváry Géza irányította, igazságügyi tárcájának megtartásával, amit 1923.jún.11-én Nagy Emil, 1924.márc.13-án Pesthy Pál vett át. 1923.jún.28-tól a hm-i tisztet gr. → *Csáky* Károly szkv. tbk. (1924.jún.16-tól szkv. altbgy., 1927.ápr.29-től szkv. lov.tbk.) látta el. 1924.febr.20-án a lemondott Kállaytól br. → *Korányi* Frigyes vette át a pűm-i tárcát. 1924.nov.15-én azt Bud János, a kűm-it az okt.7-én lemondott Daruvárytól *Scitovszky* Tibor, a fm-it az okt.14-én lemondott Szabótól Mayer vette át. Scitovszky kűm. 1925. márc.17-én lemondott, a tárcát (sajátja megtartásával) 1930.dec.9-ig Walko vezette. – 1926.okt. 14-én a me. a frankhamisítási ügy miatt lemondott, de a kormányzó nem fogadta el. 15-én a ~ újjáalakult, változások tagjaiban: *Scitovszky* Béla bm., *Hermann* Miksa kereskedelemügyi miniszter. A ngy. 1926.nov.16-i feloszlátása, a dec.14-15-i egy-i választások és annak 1927.jan.28-i megalakulása nem járt a ~ átalakításával. 1928. szept.5-től a pűm-i tárcát *Wekerle* Sándor, 1929. febr.4-től az igazságügyit *Zsitvay* Tibor, aug.31-től a kereskedelemügyi Bud, okt.10-től a hm-it → *Gömbös* Gyula, 1930. szept.20-tól a népjóléti és munkaügyit *Ernszt* Sándor, dec.9-től a kűm-it gr. → *Károlyi* Gyula vette át. – A második ~ idején teljessé vált az → *ellenforradalmi rendszer* konszolidációja. A konzervatív típusú belpol. stabilitás megteremtésére a ~ 1921.dec-ben rendezte viszonyát a SZDP-tal (ún. *Bethlen-Peyer paktum*), s 1922.febr-ban a *Kisgazdapártból* egy konzervatív beállítottságú *egységes kormánypártot* formált. 1922.márc-ban korlátozta a választójogot, Bp. és néhány város kivételével megszüntette a titkos szavazást. 1923.márc-ban ellenzékbe kényszerítette a korm.pártból kiváló, Gömbös vezette ún. *Fajvédő Szövetséget*. A belpol. konszolidáció befejező lépéseként 1927.jan.28-án megalakult az 1918 előtti → *Főrendiház* örökébe lépő *Felsőház*. – Társ. szempontból a ~ által kialakított hatalmi rendszer a nagy- és középbirtokosok, a nagy- és középpolgárság, vmint a felső kat. és állami hivatalnoki csoportok kompromisszumán alapult. Pol. intézményeit, ill. azok működését tekintve az 1920-as évek kormányzati rendszere ötvözte a tekintélyuralmi, a parlamen-

táris és az önkormányzati elemeket. – A belpol. stabilizációt 1923–1925 között a pü. helyzet szánálása (→*népszövetségi kölcsön* felvétele, határozott vámpol.) és a gazd. fellendülés elősegítése, majd 1927–1929 között egy modern szociális és kultúrpol. alapjainak megteremtése követte. – 1922-től (ha olykor deklarálni is kellett a trianoni határokat) a ~ külpol.-ja a Kisantant bomlasztására és a területi revízióra irányult. Első jelentős eredménye az 1927.ápr.5-én Rómában megkötött ol-m. örökbarátsági szerződés. Eredményes volt a közeledés Lo. és Au. felé is. Az évtized végére megszűnt Mo. külpol. elszigeteltsége. – A ~ működésének utolsó szakaszát a nk. gazd. válság hazai jelentkezése, ezzel a konszolidáció válsága jellemezte. A válság enyhítésére 1930 nyarán bevezették a mezőgazd. ártámogatást célzó ún. *boletta-rendszert*, 1931-ben kereskedelmi szerződést kötött Ol-gal, Au-val és No-gal, magas államkölcsönt vett fel Fr-től, s több kényszerű gazd.pol. megszorító intézkedést hozott. Az utóbbiak miatt fokozatosan nőtt a ~nyal és a melkel szembeni elégedetlenség, aki elvesztette a kormányzó támogatását is. Mindez 1931.aug.19-i lemondásához vezetett. ♦ **SzP, 135.**

Bethmann-Hollweg, Theobald von (Hohenfinow bei Eerswelde, 1856.nov.29. – Hohenfinow, 1921.jan.2.): német politikus, kormányfő. 1899-től elnöki kormányzó Brombergben és tartományi elnök Brandenburgban. 1905-ben bm., 1907-ben a bir. kancellár <Reichskanzler> helyettese és bm-i államtitkár. 1909.júl.14-én a leköszönő Bernhard von Bülow kancellár javaslatára →*II. Vilmos* cs. kinevezi kancellárrá és porosz me-ké. A művelt, konzervatív, komoly, tépelődő, nehezen döntésre jutó ~ felismeri a választási és pol. reform szükségességét, de javaslataival 1910-ben megbukik (→*Bethmann-Hollweg kormány*). 1914.szept.9-én a →*Bethmann-Hollweg-memorandum* néven ismertté vált programban hirdeti meg a n. bir. elképzeléseket a háb. utáni rendezésre. Kezdetből fogva elveszítettnek tartja és megveti a háb-t. Annak előrehaladtával ellenezi az annexiók békét és szorgalmazza a ki-

egyeződést NBr-val, de mindig engednie kell az →*OHL* nyomásának. Miután mind a bal-, mind a jobboldal támogatását elveszti, az OHL javaslatára 1917.júl.14-én a cs. meneszt. ♦ **UK, 136.**

Bethmann-Hollweg-kormány: a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület a Német Birodalomban 1909.júl.14. és 1917.júl.14. között Theobald von →*Bethmann-Hollweg* kancellár vezetésével. A Ny-Eu-i pol. áramlatokba illeszkedően Bethmann-Hollweg felismerte a választási és a pol. reformok szükségességét, de háromosztályos rendszert szorgalmazó választójogi javaslataival már 1910-ben megbukott. 1913-ban a ~ adott →*Elzász-Lotharingiának* alkotmányt. Működését a háb. előtt jelentősen megterheltek a pol. botrányok és →*II. Vilmos* cs. szerencsétlen külpol. nyilatkozatai. – A ~ a háb. elején a Bir. Gyűlés <Reichstag> összes nagyobb pártjának támogatását élvezte (Centrumpárt, SZDP, Haladó Néppárt, →*Pángermán Szövetség*). Első háb. intézkedései közé tartozott az árak maximálása, a termelést irányító *Gabonaközpont*, majd számtalan egyéb szakosodott élelmezési hivatal felállítása, amelyeket 1916.máj.22-én a *Közélelmezési Hivatalban* egyesítettek. A ~ ellenezte az annexiók békét és a NBr-val való kiegyezést szorgalmazta, de akaratát nem tudta érvényesíteni az →*OHL*-lel szemben. 1917.jan-ban sem sikerült megakadályoznia a korlátlan →*tengeralttjáró-háború* bevezetését. Hogy teljessé tegye a nemzeti konszenzust és zökkenőmentessé a Reichstag működését, határozatot fogadtatott el a →*hadászati célok* megvitatásának tilalmáról, amelyet azonban 1916.nov.28-án feloldottak. A Reichstagban ekkor már uralkodó feszültséget ez tette nyilvánvalóvá. A ~ helyzetét nehezítette, hogy az ellenzéki SZDP 1915-től nyíltan elítélte a vh-t, s 1916.jún. és 1917.ápr. folyamán nagyobb sztrájkokat szervezett. Az 1917.júl-i kieli matrózavargás is jelezte a belpol. helyzet romlását. Az 1917.ápr.7-én bejelentett választási reformtervezetet az OHL tiltakozása miatt vissza kellett vonnia. A *Tirpitz* ny. ntngy. vezette jobboldali *pángermán* <Alldeutsch> irányzat az annexiómentes békével helyezkedett szembe. 1917-re a ~ légüres térbe került. Annexiómentes békeelképzelései, választási reformjai és (a korlátlan taj-háb. ellenzésével kifejtett) defetizmusa elleni

tiltakozásul az OHL vezetői (→*Hindenburg* és →*Ludendorff*) 1917.júl.6-án lemondtak. Ezt a cs. nem fogadhatta el, ezért az OHL javaslatára 1917.júl.14-én menesztette a kancellárt. Utóda a →*Michaelis-kormány*. ♦ **UK, 137.**

Bethmann-Hollweg-memorandum: német bir. korm.program a háború utáni pol. rendezésről. A →*Bethmann-Hollweg* n. kancellár által 1914. szept.9-én kihirdetett, „szeptemberi programként” is ismert ~ fő célkitűzése: „a N. Bir. biztosítása belátható időn át Ny-i és K-i irányba”; megvalósítása: n. vezetésű gazd. közösség Ny- és Közép-Eu-ban (NBr. nélkül), összefüggő gyarmatrendszer Közép-Afrikában, Or. visszaszorítása K-re, Luxemburg és kisebb belga területek annexiója. A ~mal a n. egy. <Bir. Gyűlés, Reichstag> összes pártja azonosult. ♦ **UK, 138.**

Bevárási engedély: névre szóló, adott időhatárig érvényes, a járási szolgabíróságok által kiállított irat, amelynek birtokosa tartózkodási helyén bevárhatta a felmentési kérelem vagy a felmentés meghosszabbítására irányuló kérvény elbírálását, s megmaradhatott polg. alkalmazásban. Alapja a HM 2242/eln.-1917, a HM 21600/eln.-1917. és a HM 8444/eln.4.-1918 számú rendelet. A ~en szerepelt a felmentés indoka, a kat. nyilvántartás adatai (→*csapattest*, szemlézés, beosztás). Ha a felmentési kérvényt elutasították, az adott személy a döntés kézhezvételétől számított 48 órán belül köteles volt kat. szolgálatra bevonulni, abban az esetben is, ha a határidő lejártáig a kérvényben nem született döntés. ♦ **SzE, 139.**

Big Wheel Machine: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Big Willie: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Biliński, Leon Ritter von (Zaleszczyk [Galícia], 1846.jún.15. – Bécs, 1923.jún.14.): osztrák-magyar pü. szakember, politikus, közös pénzügy-miniszter. 1882-től a →*galíciai* tartománygyűlés, 1883-tól a →*Birodalmi Tanács* képviselője, 1901-től ott az *Urakháza* tagja. 1892.jan.7-től az *Osztrák Államvasutak* vezérigazgatója, az ot. *Kereskedelmi Minisztérium* o.főnöke, 1897.nov.30-tól 1909.febr.15-ig az →*Osztrák–Magyar Bank* kormányzója. 1895.szept.30-tól 1897.nov.30-ig és 1909.febr.15-től 1911.jan.9-ig az ot. Badeni-,

ill. Bienerth-korm. pü-m-e. – 1912.febr.20-tól 1915. febr.7-ig kpü-m., e tisztségben →*Bosznia–Hercegovina* kormányzója. A →*Balkán-háborúk* után szorgalmazza →*Szerbia* OMM-hoz való csatlolását. 1913.máj-ban a →*Szktari-válság* kapcsán támogatja a kat. fellépést →*Montenegró* ellen. Az 1914.júl.7-i →*közös minisztertanács*on kiáll a kat. beavatkozás mellett, szerinte csak így lehet tiszta viszonyokat teremteni BH-ban, „a szerbek csak fe-ek nyelvéből értenek”. Az 1914. aug.16-án Krakkóban az OMM által létrehozott *Lengyel Nemzeti Főbiztosságra* támaszkodva támogatja *Orosz-Lengyelország* OMM-hoz való csatlolását és a bir. →*trializmus* szerinti átszervezését. 1915. febr.7-én a kpü-m-i székben Ernst von →*Koerber* váltja fel, ~ ny-ba kerül. – 1919.aug-dec. között →*Lengyelországban* a Padarewsky-korm. pü-m-e. Bukása után visszatér Bécsbe, ahol 1920-tól a *Lengyel–Osztrák Bank* elnöke. ♦ **KE, ZJ, 140.**

Biragó: →*Hadihíd*

Birodalmi Tanács <Reichsrat>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felét” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárságot*) jelentő 17 tartomány közös törvényhozó testülete. – **1.** Az 1849.márc.4-i *olmützi alkotmány* alapján alakult meg, az uralkodó által kinevezett 38 taggal. Az 1860.okt.20-i *októberi diploma* alapján kerültek be tartományi delegátusok (ún. megerősített ~). Az 1861.febr.26-i *februári pátenst*hez csatolt első okmány a bir. képviselőről szóló tv. volt. Ez a ~ot két házra osztotta. Az *Urakháza* <Herrenhaus> tagjai voltak a →*Habsburg-dinasztia* nagykorú tagjai, az arisztokrácia örökletes jogú családfői, hivatalból tag egyházi főméltóságok, vmint az uralkodó által élethossziglan, de nem örökletesen kinevezett személyek. A 343 fős *Képviselőházba* <Abgeordnetenhaus> az akkor még csupán tartománynak tekintett *Magyar Királyság* 85 főt delegált, de már kialakították a 203 tagú ún. szűkebb Kház-at is (→*Magyarország*, →*Horvátország* és →*Erdély* képviselői nélkül). A *közösügyi törvényt* a ~ 1867.nov.21-én fogadta el, az uralkodó dec.21-én szentesítette a bir. ot. felének új alkotmányát, az ennek részét képező ot. 1867:CXLI. tc. a ~ Kház-ának a szűkebb Kház-at ismerte el. – **2.** Az I. vh. idején a ~ Kház-a az 1905.nov.3-án meghozott uralko-

dói döntéssel az ált. választójog alapján a tartományok gyűléseibe megválasztott képviselők közül a tartományi gyűlések által delegált 516 képviselőből állt. Az egyes tartományokból delegálható képviselők számát tv-ben határozták meg. – Az 1867–1918 közötti →*Ausztriát* [2.] ennek alapján hivatalosan bonyolult alkotmányos megfogalmazással „a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok” <die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder> összefoglaló néven említették. Az ezt alkotó 17 tartományt együtt érintő ügyekben a ~ volt illetékes: vám-, kereskedelem-, közlekedés-, mérték-, hitel-, adóügyek és hadsereg-kiegészítés. Az egyes tartományok ügyei az adott tartománygyűlésre tartoztak. • **ZJ, 141.**

Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok: →*Ausztria*

Biztosítási öv: →*Fedezőzóna*

Bjelik (Bielik) Imre (Illava, 1860.? – Nagyvárad, 1927.?): osztrák-magyar apostoli tábori vikárius. Teológiai tanulmányait Nyitrán végzi. 1888-tól táb. lelkész a szarajevói kat. kerületnél, 1891-től Pozsonyban. 1894-től →*Belopotoczky* Kálmán apostoli táb. vikárius mellett konzisztoriális titkár, 1903-tól pápai prelátus, 1908-tól konzisztoriális igazgató. 1911.jún.1-én az uralgó apostoli táb. vikáriussá (r.k. táb. püspök-ké), kevéssel ezután a nagyváradi r.k. káptalan egyik litterarium stallumára kanonokká nevezi ki. Jelentős szerepe van az ot-m. →*tábori lelkész* (I.) I. vh. alatt működő szervezetének kiépítésében. Hivatalát az 1918 végi összeomlásig töltötte be. 1913.febr.2-től címzetes püspök. – Számottevő irodalmi munkásságot is kifejtett, teológiai műveken kívül megírta a cs. és kir. táb. lelkészlet történetét. • **VJ, 142.**

Bliss, Tasker Howard, dr. (Lewisburg [Pennsylvania], 1853.dec.31. – Washington, 1930. nov.9.): amerikai tábornok. 1875-ben végez a kat. ak-án. 1884-től jogi doktor. 1915.febr.-tól az USA haderejének VKF-helyettese, 1917.okt.6-tól VKF-e. Miután az USA az →*Antant* oldalán belép az I. vh-ba, kulcsszerepe van az →*amerikai hadsereg* gyors mozgósításában. 1917–1918-ban az Antant *Legfelsőbb Hadi*tanácsának tagja. 1919-ben az am. küldöttség tagja a →*békekonfe-*

rencián. Bírálja a szöv-ek Mo-gal szemben folytatott pol-ját. „Politikailag ostobának” nevezi a *Tizek Tanácsának* →*Wilson* am. elnök távollétében 1919.febr.26-án tett lépését, amellyel semleges övezetet hoz létre a ro. és a m. hds. között, mélyen benyúlva a többségében magyarlakta területbe (→*Vix-jegyzék* [3.]). A márc.26-i ülésen kijelenti: „nekünk nem szabad tovább rontani a dolgot azzal, hogy fe-ek segítségével erőszakkal végrehajtunk egy rendkívül igazságtalan döntést.” Úgy véli, ha Mo. nem fogadná el e dv-at és fe-rel védené magát a ro-okkal szemben, meg kell vonni Ro-tól az AH támogatását. Bár egyik szószólója a →*Nemzetek Szövetségének*, csatlózik a →*versailles-i-washingtoni békerendszer*-ben, mivel túl keménynek és a tartós béke ellen hatónak tartja feltételeit. • **BZ, 143.**

Blokád <tengerzár>: kikötők, tenger- és partrészek elzárása a tenger felől haditengerészeti erővel a tengeri forgalom megakadályozására. ~ alá a →*hadijog* szerint csak elg. vagy az elg. által megszállt kikötők és partok vehetők. Jogérvényességének feltételei: kinyilvánítás, ténylegesség, hatékonyság. A ~ot áttörő semleges hajó üldözés után rakományával együtt legfoglalható (→*haditengerészeti zsákmányjog*), ezt az I. vh. idején „jó zsákmánynak” nevezték. Az ehhez kapcsolódó átkutatási jog minden hajó ellen gyakorolható volt, kivéve a hadihajót. – A *blokádszolgálatot* hadihajók (esetleg felfezett polg. hajók) látták el: járőrözés, feld., ellenőrzés, elfogás, átvizsgálás és elkobzás. • **CsK, 144.**

BM Országos Központi Nyomozó Testület: a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* bukása utáni első magyar pol. rendőrségi alakulat. 1919. aug-ban a →*Friedrich-kormány* utasítására hozták létre. Központja a Bp-i Margit körüti fogházban volt, ezért a lakosság ált. *Margit körüti különítménynek* nevezte. Alapfeladata a TK idején bűncselekményt elkövetett komm. →*különítmények* tagjainak felkutatása, letartóztatása, ügyükben a nyomozás lefolytatása volt. Tagjai zömmel a volt m.kir. →*Rendőrség* (I.) és a →*Nemzeti Hadsereg* ti-jei közül kerültek ki. A letartóztatottakat gyakran kényszervallatásnak vetették alá, ez rossz hírűvé tette a ~et. A Friedrich-korm. felváltása után átszervezték, nevét *Budapesti m.kir.*

államrendőrség főkapitányságának különítményére változtatták, feladat- és hatáskörét kiterjesztették minden korábbi pol. bűncselekmény nyomozására. A ~ több ezer embert tartóztatott le és állított rögtönítélő, majd rendes és kat. bíróság elé. A ~ tagjai fogtak el tíz volt népbiztost is. A kényszervallatások miatti nk. tiltakozások hatására 1920.jún.2-án feloszlatták. • OS, 145.

Bojadzsiev, Kliment Nasztev (Ohrid, [Macedónia], 1861.júl.15. – ?, 1933.júl.15.): bolgár altábornagy. 1883-ban elvégzi a szófiai kat. iskolát, 1891–1893 között a torinói vk. ak-t. 1910-től a 4. ho. pk-a, vörgy., az

első →*Balkán-háború*ban sikeresen harcol K-Trákiában. 1913.aug.22-től hm. 1914.szept-től a 3. kat. körzet pk-a. 1915-ben VKF, szept.11-től →*Szerbia elfoglalásában* az 1.hds. pk-a. 1916.szept.15-én ny-ba helyezik. 1919-ben No-ba menekül, hogy elkerülje a Sztambolijszki-korm. eljárását a háb. vereség felelősei ellen. 1923-ban tér haza. • PF, 146.

Boksay Antal, v. (Vízakna, 1895.szept.12. – Bp., 1985.febr.23.): mérnök-közgazdász, tartalékos repülő főhadnagy. 1915-ben vonul be a cs. és kir. 85.gy.ezd-hez Máramaroszigetre, ahol elvégzi a tart. ti. iskolát. Az or. frontról jelentkezik a bécsúj helyi rep. megfigyelő ti. tanfolyamra. 6 hónap után, 1916 őszén →*Pergine* rep.terére kerül a 24.feld.szd-hoz, amely a Tiroli-Alpok körzetében repült. 36 hónapig ott szolgál, 1918 végén több, mint 200 bevetés után tart. hdgy-ként szerel le. 1919-ben a győri 4.rep. szd-ban szolgál. 1920-tól folytatja bécsi műegyetemi és Bp-i közgazd. tanulmányait, majd a Magyar Nemzeti Bank pénznyomdájában dolgozik. – 1935-től a legjobb megfigyelő ti-eket behívják gyakorlatra, ekkor lesz fhdy. – 1930-tól ír, 5 év alatt a Cse-répfalvi Kiadó 5 könyvét adja ki: Kényszerszállás a gletcsereken (Bp., 1931), Egy repülő-tiszt háborús élményei (Bp., 1932), Felhők katonái (Bp., 1933), A fogoly repülő-tiszt (Bp., 1934), Legendás vasmadár (Bp., 1935). • WL, 147.

Bolgár hadsereg: a *Bolgár Cárság* állami véde-reje az I. vh. idején. Kiegészítése az *általános védkötelezettség* alapján történt, amely nem terjedt ki a mohamedánokra (ők adót fizettek, ill. önként a ~ kötelékébe léphettek). A 20-46 év közötti hadköteles férfiak a gy-nál 2 év tényleges, s 18 év tart. szolgálattal tartoztak. Az 1915.szept. 23-án elrendelt ált. mozgósítás mintegy 600.000 embert, a bg. lakosság kb. 12 %-át érintette (ez az arány a háb. végére csaknem elérte a 20 %-ot). A *hadra kelt sereg* (629 gy.zlj., 62 lov.szd., 202 ü.) 3 →*hadsereg*re tagolódott: az 1.hds. (pk. Kliment →*Bojadzsiev* altbgy.) az 1., 6., 8., 9.gy.ho-ból; a 2.hds. (pk. Georgi →*Todorov* vörgy.) a 2., 3., 7.gy.ho-ból és az 1.lov.ho-ból; a 3.hds. (pk. Sztefan →*Tosev* altbgy.) a 4. és 5.gy.ho-ból állt. A ~ben a →*hadtest*kötélék hiányzott, a →*hadosztály* volt a legmagasabb, önállóan is alkalmazható →*seregtest*. A ho-ok *összefegyvernemi* felépítésűek voltak: békében 2, háb-ban 3 gy.dd. mellett lov. és tü. →*csapattest*eket is tartalmaztak, összességében megközelítve az ot-m. hdt-ek harcértékét. – A ~ főpk-a 1915.okt.1-től Nikola →*Zsekov* gy.tbk., VKF-e 1915.szept.10-től Konsztantin →*Zsoszto*v vörgy. volt. • PF, 148.

Bolgár-török egyezmény: az Oszmán Birodalom és Bulgária viszonyának rendezése. Aláírására 1915.szept.6-án, közvetlenül a →*Bulgária csatlakozását* a →*Központi Hatalmakhoz* rögzítő egyezmények megszületése előtt került sor. A bg-tr. viszony rendezése elengedhetetlen feltétele volt Bg. Szerbia elleni fellépésének. A Vaszil →*Radoszlav*ov bg. me., ill. *Fethy* bej tr. követ által aláírt okmány értelmében Trákiában Bg-hoz került egy 3000 km² kiterjedésű, stratégiai fontosságú területsáv a Marica folyó és Edirne városa között, vmint az Égei-tenger partján fekvő Dedeagaç <Alekszandrupolisz> városát a szárazfölddel összekötő vasútvonal. • PF, 149.

Bombázás (I.): a →*háterszág* ellen végrehajtott légitámadás a →*nyugati hadszíntéren* az I. vh. idején. Az első ~t egy n. →*Zeppelin* léghajó hajtotta végre 1914.aug.24/25. éjszaka antwerpeni, majd 1 Taube rg. 30-án párizsi kat. célok ellen. Okt.8-án az ang-ok (fr. bázisokról) n. területeket bombáztak, köztük a düsseldorfi léghajóbázist. A Csatornát átrepülve a n-ek dec.24-én bombáz-

tak először brit kikötőket. A fr-k Freiburg am Bisgau -ával megkezdték a városok (mint lakóövezetek) tád-át, 1915.jan-ban Ludwigshafen, jan-ban Karlsruhét, máj.3-án Freiburgot támadták. Márc-ban ang. gépek bombázták a kölni lég-hajóbázist, a város is megsérült. – Ezekre válaszul engedélyezték a n. rep. erőknél brit és fr. városok tád-át. A n. ~okkal párhuzamosan nagyobb brit-fr. tád. érte Bonn, Diedenhofen, Dortmund, Frankfurt am Main, Freiburg, Friedrichshafen, Karlsruhe, Koblenz, Köln, München és Stuttgart városát. – A n. →OHL kezdetben a Zeppelineknek szánt nagyobb szerepet a ~okban. 1916.febr. és nov. között (a 2. fázisban) 22 ~ban 123 Zep-pelin bevetésével 120 t bombát dobtak Angliára, 193 halálozást okozva. A brit →légvédelem 13 Zeppelint lőtt le, 11 motorhiba miatt veszett el. A nehézkes és sebezhető léghajók nem váltak be. – 1915–1916-ban kifejlesztették a →bombázó-repülőgépeket. 1917.jún.13-án 17 n. rg. támadta Londont, ez volt az I. vh. legtöbb áldozatot követelő ~a 162 halottal. 1917 őszére a légi háb. 300-400 km mélységig kiterjedt No., NBr. és Fr. háterszágára. 1918.szept.28. és okt.4. között a nek éjszaka bomázták Londont. Párizs ~a 1918. jan-ban kezdődött. – A háb. kezdetén 10-50 kg-os bombákat, 1918-ban már 500-1000 kg-os ejtőlőszerket is használtak. A ~ok során No. 729 halottat és 1754 sebesültet, NBr. 1414 halottat és 3416 sebesültet veszített. Párizs vesztesége 237 halott és 539 sebesült volt. A városok elleni ~ok során a n. légv. lg-ek 36, a →vadásziprepülőgépek 35 rg-et lőttek le. A n. városokat a ~okkal 23,5 millió DM kár érte (1 háb. nap költsége 1918-ban 180 millió DM volt). A ~oknak elsősorban lélektani hatása volt, s a hadtudomány fejlődésére gyakorolt jelentős hatást. ♦ PI, SGy, 150.

Bombázás (II.): a →háterszág ellen végrehajtott légitámadás az →olasz hadszíntéren az I. vh. idején. Az ol. légierő 3 hónapig propaganda-be-repüléseket folytatott Zára, Trieszt, Trient ellen. 1915.aug.20-án hajtott végre első ízben ~t, Asio-vizza rep.tere ellen. Az első távolsági ~ Laibachot <Ljubljana> érte: 1916.febr.16-án ol. Caproni →bombázó-repülőgépek 2 t bombát dobtak a vasútállomásra (vá.). Válaszul az ot-m. 7., 16., 17.rep.szd. 12 Lohner B VII rg-e 10-15 kg-os bombákkal támadta Milánó vá-ait és laktanyáit,

márc.27-én a 4., 12., 16.rep.szd. Brandenburg C I gépei a Piave hídjait. Az ol-ok ápr.20-án Trieszt kikötőjét és Laibach vá-t bombázták. – Az ot-m. →haditengerészeti repülés 1916.ápr.3-án kapcsolódott be a ~ba, amikor 10 rep.csonak Ancona kikötőjét, hajógyárát és vá-t, máj.4-én Brindisi kikötőjét bombázta. – Mo-ot 1916.aug. 1-én érte először ~: ol. Capronik 4 t bombát vetettek Fiume torpedógyárára. Szept.13-án 2 szd. ol. Nieuport rg. a tád-t megismételte. 1916 őszétől 1917 nyaráig a felek a vasúti berendezéseket támadták. – 1917.jún-ban az ol-ok 141 rg-pel →repülő-hadműveletet (IV.) indítottak D-Tirol ellen. Aug.30-án 120 ol. rg. támadta Triesztet. Az 1917.okt.24-i →caporetói áttörés után az ol. rg-ek a Wippach-völgyet, főként Pordonnét és Vittoriót támadták. A mély háterszág ellen 1918. febr.20-án hajtottak végre először ~t: 4 Caproni 10-20 kg-os bombákkal támadta Innsbruck vá-t. Febr.26-án Bosent <Bolzano> bombázták. Válaszként 26-27-én 50 ot-m. rg. 300 t bombát dobott Velence vá-ra. Az ol. viszontválasz Pola ~a volt, azt Nápoly n. ~a követte. Aug.2-án az ol-ok Cattaróban felgyújtották a KASSA csapatszállító hajót. Aug.9-én volt →Bécs bombázása, 16-án Innsbrucké, szept.8-án Linzé, az utolsó jelentős ol. ~. – Az ot-m. légierő 1063, az →Antanté 7106 bevetést hajtott végre. Ol. legtöbbet bombázott városa Velence, az OMM-é Pola volt, az utóbbira 41 tád-ban 391 ol. rg. 677 db bombát dobott. Az ol. ~okban kis számban ang. és fr. repülő is részt vettek. ♦ PI, SGy, 151.

Bombázó-repülőgép (I.): földi célpontok leküzdésére kialakított harci „légjárómű” az →Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetében. 1914-ben →Szerbia felett jelent meg: Lloyd típusú ot-m. →felderítő-repülőgépekből a megfigyelő ti. 10 kg-os bombákat dobott a szerb hgy. →állásokra. 1916-tól az →olasz hadszíntéren már sor került ~ek →háterszági bevetésére: Milánó →bombázását (II.) Lohner C I, a piaveit Brandenburg C I ~ek hajtották végre, amelyek 80 kg-os bombákat is vetettek. – 1917-től a bombázó feladatot már nagyobb, kétmotoros rg-ek vették át. Az ot-m. rep. csapatoknál a n. eredetű és licencben is gyártott Brandenburg G I és a Gotha G IV ~eket rendszeresítették, s belőlük új rep.szd-okat alakítottak. E gépek már képesek voltak 700-1000

kg bombaterhet 4-6 órás repüléssel 400-500 km távolságban lévő célokra ledobni. A tád-okat kötetlőkben, vadászvédelemmel hajtották végre, pl. Ancona, Casarsa, Velence és más ol. tengerészeti, léghajós és rep.támaszpontok ellen. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **WL, 152.**

Bombázó-repülőgép (II.): földi célpontok leküzdésére kialakított harci „légjárómű” a →*Központi Hatalmak* hds-eiben. (Az OMM nélkül a ~ gyakorlatilag n. gyártású gépeket jelent.) A KH rep. csapatainál nagyobb jelentőséggel bírtak, elsősorban a n-ek számára a Fr-i és az D-angliai célpontok elérésénél. E tád-okhoz nagyobb hatótávolságú rg-ekre volt szükség, így születtek meg az addigi 2 motoros G 1 és G 4 típusok után a 3-5 motoros „R” óriásgépek <*Riesenflugzeug*> a Staaken, a Friedrichshafen, a Gotha és a Zeppelin művek gyártásában. 1916-tól ezek több tád-t intéztek fr. és ang. célpontok ellen. – A 20 altípust képviselő „G” és „R” ~ekből 2232 db készült (1915-ben 185 „G”, 1916-ban 465 „G” és 100 „R”, 1917-ben 589 és 94, 1918-ban 789 és 10). (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **WL, 153.**

Bombázó-repülőgép (III.): földi célpontok leküzdésére kialakított harci „légjárómű” az →*Antant* hds-eiben. Az első többmotoros ~ építése az or. *Sikorszki* nevéhez fűződik, 1912-től épített kétfedelű, 2-4 motoros ~ei 1914-ben jelentek meg a →*keleti hadszíntér* felett mint →*felderítő-repülőgépek*, s 1915.febr.15-től kerültek alkalmazásra ~ként. A fr. *Dorand*, az ang. *Handley-Page* és az ol. *Caproni* ~ei ugyancsak 1915-től jelentek meg. A kéttörzsű, hárommotoros, kétfedelű ol. *Caproni* ~ek erős gpu-állásaikkal eredményesen védekeztek az ot-m. →*vadászrepülőgépek* ellen, s támadták 1916 után hatásosan az ot-m. hadi repülőtereket és →*haditengerészeti támaszpontokat*. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **WL, 154.**

Bombersta: →*Repülőalakulat-jelzés* (II.)

Borghese, Livio: →*Romanelli*, Guido,
→*Smuts-misszió*

Borisz, III. (Szófia, 1894.ápr.30. – Szófia, 1943. aug.28.): →*I. Ferdinánd* bolgár uralkodó fia, 1918.okt.3-tól haláláig a *Bolgár Cárság* királya <cár>. Az I. vh. idején a →*bolgár hadsereg* ez-

redese. – (Életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • **PF, 155.**

Borojević, Svetozar, de Bojna, báró (Umetić, [Horvátország], 1856.dec.13. – Klagenfurt, 1920.máj.23.): osztrák-magyar tábornagy. A liebenauai gy. →*hadapródiskola* elvégzése után 1875.máj.1-től a cs. és kir. 52.gy. ezd-ben hdgy. 1878-ban alakulatával részt vesz →*Bosznia-Hercegovina okkupációjában*. 1881–1883-ban elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1897.nov.1-től ezds. 1898-tól a prágai VIII.hdt. vkf-e. 1904.máj.1-től vörgy. és a k.u.k. 14.gy.dd. pk-a Péterváradon. 1907.júl-tól 1912.ápr-ig a zágrábi VI.hv. kerület pk-a, 1908.máj.1-től altbgy. 1912.ápr-tól 1914.szept-ig a kassai VII. (1913-tól VI.) hdt. pk-a, 1913.máj.1-től gy.tbk. – Az I. vh. kitörése után hdt-e élén vesz részt a →*komarowi csatában*. 1914.szept.5-től 1915.máj.25-ig az ot-m. 3.hds. pk-a Przemysl felmentésénél, a →*li-manowai csatában*, majd a Duklai-hágó védében. Az 1915.máj.2-i →*gorlicei áttörés* utáni üldözés közben aratja első sikereit. 1915.máj.27-től az ot-m. 5.hds. pk-a az I-11. →*isonzói csatában*. 1916.máj.1-től vezds. 1917.máj.24-től az *Isonzó-hadsereg*, aug.23-tól a róla elnevezett →*hadseregcsoport* pk-a. A 12. isonzói csata során kiharcolt →*caporettoi áttörés* után a Piavéig nyomul előre. 1918.febr.1-től tbgy. Részt vesz az 1918.jún-i sikertelen →*piavei átkelésben*. Okt-ben a Tagliamento folyó mögé vonul vissza. – Az összeomlaskor felajánlja →*IV. Károlynak*, hogy bevonul Bécsbe, s megakadályozza a bír. széthullását, de a 1918.nov.3-i →*padovai fegyverszünet* után erői felszámolódnak. A háb. után Klagenfurtban él. – 1905.máj.2-től m. nemes és a „de Bojna” előnév birtokosa, 1913-tól a közös 51.gy.ezd. tulajdonosa, titkos tanácsos, 1916.febr-tól a zágrábi egyetem jogi és államtudományi díszdoktora, az OMM több településének díszpolgára, 1917 óta m. br. • **BT, 156.**

Boselli, Paolo (Savona, 1838.jún.8. – Róma, 1932.márc.10.): olasz államférfi, miniszterelnök. A római egyetemen pü. professzor, 1870–1921

között a jobbközép képviselője a Kház-ban, 1921-től a Szenátusban. 1888-ban kultuszminiszter, 1899-ben püml., újjászervezi az Olasz Nemzeti Bankot. 1906-tól Sidney *Sonnino* kormányában ismét püml. – Támogatja →*Olaszország* hadba lépését az →*Antant* oldalán. →*Salandra* mebukásakor ~ alakít koalíciós kormányt. Az 1916. máj-jún-ban elvesztett területek visszaszerzése után aug.25-én ~ kormány küld →*hadüzenetet* No-nak. A →*caporettoi áttörés* utáni ol. vereség nyomán 1917.okt.27-én lemond. – *Mussolini* 1922-es hatalomra jutásakor üdvözlí az új rendszert. 1929.márc-ban a kormány szövívőjeként támogatja a *Vatikán* és Ol. *lateráni szerződését*. – Az *Olasz Történelmi Intézet* elnöke és a *Risorgimento Múzeum* alapítója Rómában. • **SÄ, 157.**

Bosznia–Hercegovina <Bosnien und Herzegovina>: történelmében összefonódott kettős történelmi tartomány a Ny-Balkánon →*Dalmácia*, →*Horvátország*, →*Szerbia*, *Novibazar szandzsák*, →*Montenegró* és az *Adriai-tenger* között. Természetes határa DNY-on a Dinári-Alpok főgerince és az Adriai-tenger (Kleknél), K-en a Drina, É-on a Száva. Területe együttesen 51.110 km², lakossága az 1910. évi →*népszámláláskor* 1.898.000 fő, ebből 792.500 fő (41,76 %) szerb, 612.100 fő (32,25 %) bosnyák, 442.400 fő (23,31 %) hr., 23.000 fő (1,21 %) n., 21.000 fő (1,11 %) egyéb, 5800 fő (0,31 %) zsidó, 1200 fő (0,05 %) ol.; ill. 42,8 % pravoszláv (nagy többségben szerb), 36,9 % mohamedán (nagy többségben bosnyák), 19,9 % r.k. (nagy többségben hr.), 0,3 % izraelita, 0,1 % egyéb vallású. ~ lakossága rohamosan nőtt az 1885. évi 1.336.100 főhöz képest, amelyből 571.300 szerb, 492.700 bosnyák, 265.800 hr. A jelenséget a tömeges bevándorlás magyarázza: →*Bosznia–Hercegovina okkupációja* (1878) után az ált. viszonyok gyorsan konszolidálódtak, ami vonzerőt gyakorolt a Balkán más részein élő dszl-okra. ~ székvárosa a 26.300 lakosú Szarajevó volt (egyben Bosznia [Bo.] székvárosa, Hercegovináé [Hg.] Mostar). →*Bosznia–Hercegovina annexiója* (1908) után ott székelt az 1910.febr.7-i ~i alkotmánnyal felállított 92 fős tartománygyűlés <szábor>. Az okkupáció során bevezetett kat. közig-t 1882-ben szüntették meg, ~ mint →*Ausztria* és →*Magyarország* kondomíniuma irányítását a →*közös*

Pénzügyminisztérium vette át, a kpüml-nek közvetlenül alárendelt kormányzó Szarajevóban székelte. A száborot nagyrészt vallási alapon osztották fel: 31 képviselőt választhattak a pravoszlávok, 24-et a muzulmánok, 17-et a r.k-ok, 1-et az izraeliták. 19 helyre virilisek (a legtöbb adót fizető személyek) kerültek. ~t 6 kerületre, azon belül 49 járásra osztották. 5 kerület alkotta a 43.400 km²-es Bo-t: Banja Luka, Bihács, Dolnja-Tuzla, Szarajevó, Travnik. A 8700 km²-es Hercegovina egészében alkotta Mostar kerületet. – ~ 1878-ig →*Törökország* része volt: Hg. <Chelms, Chom, Chulmia, Chum, Halom, Hercegföld, Hum, Zahumje> 1483 óta, Bo. <Bosna, Bosnyákország, Ráma> 1526 óta. Bo. a középkorban még többséget alkotó bosnyák etnikumról kapta nevét, Hg. onnan, hogy Stipan *Vukčić* ispán <župan> 1440-ben *III. Frigvestől* n-római bir. hg. címet nyert, tartománya pedig a Ducatus Sancti Sabbae <Szent Sebő Hercegség> megnevezést. Az 1864. évi közg. tv. (vilajet-tv.) után ~ együtt alkotta Bosna vilajetet, amelyet 6 szandzsákra osztottak: Banja-Luka, Herszek (Hg.), Majdan, Mostar, Novibazar, Szvornik. 1878-ban az ot-m. hds. mind a 6 szandzsákot megszállta, de Novibazart közg. elválasztották ~tól, s az 1908. évi okkupációkor visszaadták To-nak. • **RI, SJ, 158.**

Bevonuló bosnyák hadkötelesek, Szarajevó, 1914

Bosznia–Hercegovina annexiója: az 1878-ban osztrák-magyar csapatok megszállta (→*Bosznia–Hercegovina okkupációja*) kettős tartomány bekebelezése az →*Osztrák–Magyar Monarchiába*. Az 1908 nyári, többek között →*Bosznia–Hercegovina* szuverenitását követelő *ifjútörök* forr. nyomán BH birtoklása kétségessé vált, ezért az OMM 1908.okt.5-7-én BH-t teljesen integrálta

államterületébe, egyidejűleg kiűrtette a *Novibazar szandzsákokat*, ahol 1879 óta cs. és kir. katonaság állomásozott. – ~ → *Szerbia* és → *Oroszország* heves tiltakozását váltotta ki. Fél éven át tartó, a fe. összecsapás lehetőségét is hordozó pol. válság robbant ki, amelyben az Au–Mo–ot támogató → *Németország* játszotta a közvetítő szerepet, s amely Or. és Szerbia dipl. vereségével ért véget. → *Conrad von Hötzendorf* altbgy. VKF egyidejűleg a Szerbia elleni preventív hábt-propagálta. A dunai bir. csupán csekély sikert könyvelhetett el, hiszen maga ellen fordította a dszl. népeket, s az OMM-n belül is felerősödtek a dszl. és a nemzetiségi problémák. → *Törökország* az 1909.febr.26-i → *isztabuli szerződés*-ben a tr. állami javak pénzbeli megváltása ellenében elismerte az annexió tényét. ♦ **BT, 159.**

Bevonult bosnyák hadkötelesek eskütétele

Bosznia–Hercegovina okkupációja: az *Oszmán Birodalom* részét képező kettős balkáni tartomány osztrák–magyar megszállása. Az → *európai nagyhatalmak* berlini kongresszusa (1878.jún. 13. - júl.13.) hatalmazta fel rá az → *Osztrák–Magyar Monarchiát*. Célja Au–Mo. hatalmi súlyának növelése volt a Balkánon. – 1878.júl.29-től a *Joseph von Philippovič* (1819–1889) tbszn. 75 ezres, a nagyvárosok irányában tád. XIII.hdt-e (6., 7., 20.gy.ho.) *Boszniában*, *Stephan von Jovanovič* (1828–1885) altbgy. 18.gy.ho-a *Hercegovinában* nyomult előre. Aug.19-én elfoglalták Szarajevót, szept. végére a hercegovinai városokat (Mostar, Nevesinje). A Porta hallgatólagos beleegyezésével, az 1878.júl.27. óta létező szarajevói ideiglenes kormány irányításával, kb. 90 ezer fő részvételével fe. ellenállás bontakozott ki. Aug.21-én az OMM újabb 3 hdt-et (a → *had-*

műveletek során összesen 270.000 kat-t) mozgósított, azok a már a Balkánon lévő erőkkel a 2.hds-et alkották. A felkelést okt. végére verték le. – Az OMM vesztesége 3300 halott és 6700 sebesült volt. Az I. vh-ig ez volt az egyetlen nagyobb → *hadjárat*, amelyben az OMM kipróbálhatta fe-einek erejét. ~val párhuzamosan, 1879-ben az OMM bevonult a *Novibazar szandzsákba* is. → *Bosznia–Hercegovina* végleges integrálása a bir-ba (→ *Bosznia–Hercegovina annexiója*) 1908–1909-ben történt meg. ♦ **BT, 160.**

Bosznia–Hercegovina vezénylő tábornoka és tartományfőnöke: → *Katonai vezetés magasabb-parancsnokságai*

Bothmer, Felix Ludwig Graf von (München, 1852.dec.10. – München, 1937.márc.18.): német gyalogsági tábornok. 1900-ban ezds. és a bajor kir. testőrezd. pk-a, 1905-től altbgy. és a n. 2.gy. ho. pk-a, 1909-ben a bajor kir. testőrgárda főkapitánya. 1914.szept-ben átveszi a bajor 6.tart.ho. pság-át Flandriában. Hamarosan gy.tbk. és a n. II.tart.hdt. pk-a, amelynek élén 1914–1915 telén részt vesz a → *kárpáti téli csatában*. 1915.márc. 23-tól a *Bothmer-hadtest* pk-a, ápr.9-én rohammal elfoglalja Zwinint, majd Stryjnél áttöri az or. → *állásokat*. 1915.júl.8-tól a → *Déli Hadsereg* pk-a, győz a tarnopoli üldöző csatában. 1916-ban a → *Bruszilov-offenzíva* idején tartja magát a főlényes túlerővel szemben. 1917-ban a → *Ke-renszkij-offenzíva* elhárítása után előrenyomul a → *galíciai* or. határra. 1918.ápr-tól vezds. és a n. 19.hds. pk-a Lotharingiában. – → *Kitüntetései:* Katonai Max Joseph Rend Nagykeresztje, Pour le Mérite a tölgyfalombról stb. ♦ **IP, 161.**

Botviselési engedély: a → *Vöröskereszt* katonai egészségügyi állomásai és ápolási helyei által kiállított magyar és/vagy német nyelvű irat a sebesültek támasztékul szolgáló fa gyógyászati segédeszköz hordására az → *egyenruha* mellett. Tartalmazta a sebesült vagy beteg kat. illetékes ápolási helyét, nevét, állományilletékes → *csa-pattestét*, a kiállítás idejét és az érvényesség időtartamát, zárókéül a kezelőorvos szükségességi igazolását. ♦ **SzE, 162.**

Boxerlázadás: → *Kínai tűzoltási hadművelet*

Božanović, Miloš (Rajevo Selo [Szlovénia], 1863.márc.10. – Belgrád, 1922.jan.14.): szerb tábornok. Elvégzi a belgrádi és a fr. vichyi kat. ak-t. Harcol az 1885-ös szerb–bg. háb-ban. A →*Balkán-háborúkban* a Duna I. ho. pk-a. 1913-ban a *Pašić-kormány* hm-e. 1914.szept-ben az Užice hds. pk-a, okt. elején azonban felmentik, helyét *Aračić* tbk. veszi át. 1914.dec.1-én saját kérésére nyugdíjazzák. ♦ **PF**, 163.

Böhler (művek): →*Fegyvergyártás*, →*Hindenburg-program*, →*Lőszergyártás*)

Böhm-Ermolli, Eduard, Freiherr von (Ancona, 1856.febr.12. – Troppau [Opava], 1941.dec.9.): osztrák-magyar tábornagy. A bécsi helyi kat. ak. után 1875.szept.1-től hdgy. a welsi közös 4. dg.ezd-ben. 1878–1880 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1897.máj.1-től ezds. 1897–1901

között a cs. és kir. 3.ul.ezd. pk-a Gródekben, majd a 16.lov.dd. pk-a Pozsonyban, 1903.máj.1-től vörögy. 1905-től a krakkói 7.lov.ho. pk-a. 1907.nov.1-től altbgy., 1909-től a krakkói 12. gy.ho., 1911-től a lembergi XI.hdt. pk-a. 1912.máj.1-től gy.tbk. – A →*mozgósítástól* a szerb, 1914.aug. végétől az →*orosz hadszíntéren* harcol, 1914. júl.25-től 1918.máj.16-ig az ot-m. 2. hds. pk-a. Részt vesz a Rawa-Ruska–Lemberg-i csatában, 1914.nov.6–15. között Porosz–Sziléziában a n. Woyrsch-seregcsoport kötelékében harcol. 1915.febr-tól a →*kárpáti téli csatában*, a →*gorlicei áttörésben*, jún.22-én Lemberg felszabadításában vesz részt. 1915.szept. közepétől 1916.júl.25-ig és 1916.okt.4-től 1918.jan.28-ig a róla elnevezett hds. pk-a K-Galíciában. 1916.máj.1-től vezds. Az 1916-os →*Bruszilov-offenzíva* és az 1917-es →*Kerenszkij-offenzíva* elhárításában döntő szerepe van, 1917-ben visszafoglalja Czernowitzet. 1918.jan.31-től tbgy. Részt vesz a →*keleti területek megszállásában*. 1918.máj.16-tól rendelkezési állományba kerül. – Titkos tanácsos, az ot. *Urakháza* örökös tagja, a 13.ul.ezd. tulajdonosa. 1917.aug.17-től ot. bá-

ró; 1940-ben a n. *Wehrmacht* tbgy. egyenruhával és rendfokozattal ajándékozza meg. ♦ **BT**, 164.

Böhm Vilmos (Bp., 1880.jan.6. – Stockholm 1949.okt.29.): politikus, hadügyminiszter, hadügyi népbiztos, nagykövet. Műszerész, fiatalon bekapcsolódik a szakszervezeti mozgalomba, az 1910-es évek elején a *Vas- és Fémmunkások Országos Szövetsége* egyik vezetője, a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* vezetőségi tagja. 1918.nov.4-től 1919.jan.19-ig a HM államtitkára, a leszerelési biz. elnöke. 1918.dec.12–29. között ideiglenesen ~ irányítja a HM-ot. 1919.jan.19-től márc.21-ig a →*Berinkei-kormány* hm-e. A szervezett munkásságból toborzott önkéntesekből zsoldoshs. szervezésébe kezd. 1919.márc.21-től a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* szocializálási népbiztosa. Ápr.3-tól jún.24-ig az 5 hadügyi népbiztos egyike, a népbiztosi kolégium tényleges irányítója. 1919.ápr.21-től a ro-k ellen küzdő tiszántúli *Keleti Hadsereg* pk-a, máj.4-től júl.10-ig a →*Vörös Hadsereg* főpk-a. Az É-i frontról való visszavonulás után lemond. 1919.júl.17-től aug.5-ig a TK bécsi követe. – Az →*ellenforradalmi rendszer* hatalomra jutásakor emigrációban marad. Au-ban, 1934 után Cssl-ban, majd 1938-tól Svédországban él. A II. vh. alatt igyekszik elősegíteni Mo. kiválását a háb-ból. 1945 végén hazatér. 1946.máj.17-től 1948.jún.28-ig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Stockholmban. 1948.jan.31. és jún.28. között Oslóban, márc.3. és jún.28. között Koppenhágában is ellátja a követi teendőket. 1949-ben megfosztják állampolgárságától. ♦ **BT**, 165.

Brătianu, Ion (Ionel, Constantin; Florica, 1864.szept.1. – Bukarest, 1927.nov.24.): román politikus, miniszterelnök. A párizsi politechnikai intézetet végezve közlekedési mérnök. 1895 után liberális politikus. 1897–1899 és 1901–1904 között közmunkaügyi miniszter a Sturdza-kormányban. 1909-től 1911-ig a *Nemzeti Liberális Párt* <Partidul Național Liberal> elnöke. 1909–1911 között első ízben alakít kormányt. 1914.jan.17-én →*I. Károly* kir. ismét ~t nevezi ki me-ké. 1916-ig egyben hm. is, dec.11-én az utóbbiról lemond testvére, Vintilă javára. Döntő része van abban, hogy →*Románia* 1916.aug.27-én hadat üzen az OMM-nak (→*bukaresti koronatanács*, →*hadi-*

állapot [V.]. 1916.dec.11-én a konzervatív Take →Ionescu kűm. részvételével koalíciós korm-t alakít. Ro. háb. veresége után, 1918.febr.9-én lemond (más források szerint →I. Ferdinánd kir. menesztí), helyét Alexandru →Averescu veszi át. A hadi helyzet újabb fordulatát, 1918.dec.18-án ismét ~ alakít korm-t. 1919.szept.12-én viszsza lép, mivel a →békekonferencia nem ismeri el Ro. igényét a →Bánság egészére, ill. kisebbségvédelmi szerződést kíván Ro-tól. 1922.jan.17-től ötödször is me., 1926.márc.27-én lemond, korm-a 30-áig van hivatalban. ♦ BO, 166.

m.kir. 51.hv.gy.ho.) a ro-ok Szunyogszék és Feketealom között, vmint Holbák-DK és Almásmező-D térségében ismét meg akarták állítani, s ott okt.6-án este előkészített →állásaikban bevárták. Okt.7-én reggel a n. 187.gy.ho. és az 51. hv.gy.ho. Vledény felől előrenyomult, a ro. 5. és 6.gy.ho. Szunyogszék–Feketealom közti állásait áttörte, az elg. Brassó, ill. Barcaszentpéter irányába visszavonult. A n. 187.gy.ho. zöme Hóltővény–Méhkerék irányából közvetlenül Brassóra támadt, s estére elfoglalta a város É-i szegélyét, a köolajfinomítót és az 548-as magaslatot. Az 51.hv.gy.ho. zlj-erejű csoportja Szászvolkányon át Keresztényfalváiig jutott, majd délutánra az egész ho. elérte Vidombákot. A DNY-ra küzdő n. 76.tart.ho. harcban állott a ro. 3. és 21.gy.ho-lyal Barcarozsnyó és Törösvár között, de a Barca-patak bal partján húzódó magaslatokon kiépített ro. állásokat estig nem sikerült elfoglalnia. – Okt.8-án reggel a n. 187.gy.ho. az egész éjszaka tartó utcai harcok után átcsoportosította erőit, s felfogta, majd visszaverte a Barcaszentpéter, ill. Szászhermány felől indított sorozatos ro. ellenlékéseket. Az 51.hv.gy.ho. 7⁰⁰kor megkezdte a Brassótól NY-ra lévő, →drótakadályokkal megerősített magaslatok elleni tád-t, s 14⁰⁰-ra a 3 legfontosabbat rohammal birtokba vette. A n. XXXIX. tart.hdt. balszárnyát biztosító n. I.tart.hdt. n. 89., vmint cs. és kir. 71.gy. ho-a Földváról Prázmár, ill. Köpecről Ára-

patak felé nyomult előre. Az 51.hv.gy.ho. késő délutánra elfoglalta Brassót, s estére a közben visszaérkezett n. 189.gy.ezd-del megtisztította a város K-i szegélyét is, ill. megszállta a Cenk-hegyet. A város felszabadítása során a m. és a n. csapatok kb. 1200 →hadifoglyot ejtettek és 25 lg-et zsákmányoltak. Kora reggel a n. 76.tart.ho.

Brassói csata: az →Erdélybe betört román had-erő kiszorítását eredményező →erdélyi hadműveletek része. Az 1916.okt.7-9. között lezajlott ~ a →hadsereg (9. német) Brassó visszafoglalására indított →támadása nyomán bontakozott ki. – A →persányi ütközet utáni üldözést követően a n. XXXIX.tart.hdt-et (n. 187.gy.ho., 76.tart.ho.,

76.tart.ho.) a ro-ok Szunyogszék és Feketealom között, vmint Holbák-DK és Almásmező-D térségében ismét meg akarták állítani, s ott okt.6-án este előkészített →állásaikban bevárták. Okt.7-én reggel a n. 187.gy.ho. és az 51. hv.gy.ho. Vledény felől előrenyomult, a ro. 5. és 6.gy.ho. Szunyogszék–Feketealom közti állásait áttörte, az elg. Brassó, ill. Barcaszentpéter irányába visszavonult. A n. 187.gy.ho. zöme Hóltővény–Méhkerék irányából közvetlenül Brassóra támadt, s estére elfoglalta a város É-i szegélyét, a köolajfinomítót és az 548-as magaslatot. Az 51.hv.gy.ho. zlj-erejű csoportja Szászvolkányon át Keresztényfalváiig jutott, majd délutánra az egész ho. elérte Vidombákot. A DNY-ra küzdő n. 76.tart.ho. harcban állott a ro. 3. és 21.gy.ho-lyal Barcarozsnyó és Törösvár között, de a Barca-patak bal partján húzódó magaslatokon kiépített ro. állásokat estig nem sikerült elfoglalnia. – Okt.8-án reggel a n. 187.gy.ho. az egész éjszaka tartó utcai harcok után átcsoportosította erőit, s felfogta, majd visszaverte a Barcaszentpéter, ill. Szászhermány felől indított sorozatos ro. ellenlékéseket. Az 51.hv.gy.ho. 7⁰⁰kor megkezdte a Brassótól NY-ra lévő, →drótakadályokkal megerősített magaslatok elleni tád-t, s 14⁰⁰-ra a 3 legfontosabbat rohammal birtokba vette. A n. XXXIX. tart.hdt. balszárnyát biztosító n. I.tart.hdt. n. 89., vmint cs. és kir. 71.gy. ho-a Földváról Prázmár, ill. Köpecről Ára-

is tád-ba lendült Ó-Tohánról a Muncelului magaslat (827 m) ellen. A ro. 3.gy.ho. véd-e meg-ingott, s a Királykő (2240 m) felől előretörő cs. és kir. 8.hgy.dd. térnyerése folytán a ro-ok visszavonultak Töröcsvár felé. Este a n. 187.gy.ho. zöme még harcban állt a Brassó-Földvár vasút mentén, harcát a balszárnyon, Botfalu térségében a n. 89.gy.ho. támogatta. A Schmettow-lov.hdt. alárendeltségébe tartozó n. 3 lov.ho. Nagybacónig, cs. és kir. 1.lov.ho. Szentegyházás-Oláhfalu térségéig nyomult előre. – Okt.9-én a hdm-ben részt vevő *→seregtestek* már üldözték a mindenütt visszavonuló-menekülő ro. csapatokat. A ~ eredményeképp a ro. 4. és 2.hds. nem volt képes megállni a Hargita és Brassó vonalában, s kénytelen volt D-Erdélyt kiűriteni. ♦ **IP, 167.**

Breit (192?-től Bánlaky) **József**, doberdói (Lugos, 1863. febr.4. – ?, 1945 után ?): hivatásos katona, eredetileg m. kir. gyalogos tiszt, altábornagy. 1884–1885 között elvégzi a *→Ludovika Akadémia* egyévi önkéntesi tanfolyamát.

Hivatásos ti. vizsga után 1888.máj.1-től hdgy. a m.kir. 10.gy.félld-nál. 1888–1889 között elvégzi a Bp-i hv. felsőbb ti. tanfolyamot, 1889–1891 között a bécsi *Hadiiskolát*. 1891.nov.1-től fhdy., átkerül a *→vezérkari testület*be. 1904.máj.14-től a III. hv. kerületi pság vkf-e. 1906.szept.30-tól a hv. törzsti. tanfolyam tanára, nov.1-től vk. alez. 1911.ápr.30-tól a m.kir. 10.gy.ezd. pk-a, máj.1-től vk. ezds. 1913.márc.27-től hv. törzsti. tanfolyam pk-a. – 1914.júl.27-től a 107.nf.gy.dd. pk-aként kerül a frontra, aug.1-től vörge. 1915.máj.21-től a megalakuló m.kir. 16.hgy.dd. pk-a. 1916.máj-okt. között a cs. és kir. KHM-ban szolgál. 1916.nov-tól 1918.okt-ig a m.kir. 39.hv.ho. pk-a. 1917.aug.1-től altbgy. 1918.okt. végétől a VI.hdt. pk-a. 1918.nov.13-án Bp-en szolgálatra jelentkezik, rövid időre a *→Hadtörténelmi Levéltár*ba kerül, majd 1919.jan-ban ny-ba helyezik. Az 1920–1930-as években mint hadtörténetíró működik, a Magyar Történelmi Társulat rendes tagja, az MTA biz. tagja. ♦ **SzS, 168.**

Breszt-litovszki béke: a *→hadiállapotot* lezáró nk. jogi okmány a *→keleti hadszíntéren*. In-

kább békerendszer: a *→Központi Hatalmak* és *→Szovjet-Oroszország*, a KH és *→Ukrajna*, vmint Sz-Or. és Ukrajna között jött létre. Az 1917.nov.20-án megkezdett tárgyalások eredményeképp a *→fegyverszünet* a KH-kal dec.5-én írták alá a n. *→Kelet-főparancsnokság* breszti főhadiszállásán. 1918.jan.12-én a KH által már elismert *Ukrán Radával* (központi tanáccsal) is megindulnak a tárgyalások. *→Németország* jan.18-án az or. féltől a Rigai-öböltől az ukrán határig húzódó *Hoffmann-vonaltól* Ny-ra fekvő kb. 150.000 km² terület (*Kongresszusi-Lengyelország*, *→Litvánia*, *→Lettorság*, Kurföld, Livföld egy része Rigával), vmint az Ösel- és a Dagö-sziget (*→Észtország*) átadását követelte. Az ettől D-re lévő területekről az Ukrán Radával folyó tárgyalások miatt nem nyilatkozott. A n. követelések a volt cári bir-ból kiváló új államok megteremtését is jelentették. – **1.** A KH 1918.febr.9-én kötötték meg Ukrajnával a békét, Ny-i határát a Pruznan-Tarnograd vonalban állapítva meg. Az *→Osztrák-Magyar Monarchia* K- *→Galiciának* és *→Bukovinának* külön koronatarományként autonómiát ígért és a Chelmi kormányzóságot Or-tól átadta Ukrajnának. Ukrajna cserébe nagy volumenű gabonaszállításra tett ígéretet a KH-nak. – A béke aláírása után a KH ultimátumban követelték a Hoffmann-vonal elfogadását Sz-Or-tól, amely febr.10-én felmondta a fe.szünetet. A febr.18-án meginduló n. tád-t az *→OHL* az Ukrán Rada kérésére Ukrajnára is kiterjesztette, hogy kiszorítsák onnan a sz-or. csapatokat. Az ún. *vasúti offenzívát* mindössze 5 ho. hajtotta végre, azokat ot-m. megszálló ho-ok követték. – **2.** A kat. felkészületlen Sz-Or. febr.22-én fe.szünetet kért No-tól, az OHL által összeállított feltevételeket 24-én *→Lenin* nyomására a Népbiztosok Tanácsa (sz-or. korm.) elfogadta. *Tkp. az 1918.márc.3-án a KH és Sz-Or. között aláírt békeszerződés a szűk értelemben vett ~.* Sz-Or. Eu-ban 780.000 km² területet veszített 56 millió lakossal. Ennek legnagyobb része az újonnan függetlenné váló *→Finnország*, a *→balti államok* és *→Lengyelország* alkotójává vált, Ukrajna területét alkotta, a n-ek által tervezett (de meg nem valósult) Krími Tatár Közt. és Doni Kozák Tartomány leendő, egyelőre (részben) n. megszállás alatt álló területét jelentette, vmint *→Besszarábiát*, amelynek ro. megszállását Sz-Or. a ~ben el-

Az osztrák-magyar tárgyalóküldöttség 6 tagja (balról jobbra): gróf Czernin Ottokár, dr. Gratz Gusztáv, Csicseric Miksa altábornagy, ismeretlen, ismeretlen, Wulff Olaf korvettkapitány

fogadta, de a kiegészítő jkv. szerint → *Románia* visszaadni tartozott azt Sz-Or-nak (határidő nélkül). – A ~ előírta Sz-Or-nak az *Aland-szigetek* demilitarizálását, a sz-or. hds. haladéktalan teljes leszerelését, hadihajóinak visszavonását, 6 milliárd márka hadisarc fizetését; ill. a → *hadifoglyok* kölcsönös hazaengedését, a háb. károk megtérítéséről való kölcsönös lemondást, s a dipl. kapcsolatok felújítását. – Az 1918.márc.3-i or. ~hez csatolt külön jkv-ben Sz-Or. elismerte az Ukrajna és a KH közötti szerződéseket, kötelezettséget vállalt, hogy kivonja csapatait Ukrajna területéről, beszünteti az Ukrajna elleni propagandát; kiűríti az anatóliai (tr.) tartományokat: batumi, erdelani és karszi kerület, s hogy nem avatkozik e területek rendezésébe. – 3. Sz-Or. az aug.27-i kiegészítő szerződésben megerősítette lemondását az észti és a finn területekről. – 4. Az 1918. nov.11-i → *compiègne-i fegyverszünet* sz-or. értelmében érvénytelenítette a ~t, s annak minden szerződését 13-án felmondta. ♦ **SJ, 169.**

Briand, Aristide (Nantes, 1862.márc.28. – Párizs, 1932.márc.7.): francia ügyvéd, államférfi, 1906-tól 26 alkalommal miniszter, 1909-től 11 korm. miniszterelnöke. 1901-től a szoc. párt főtitkára. 1906-ban kizárják a pártból, ettől kezdve polg. politikus. 1902-től a Kház tagja. 1909.júl. 24-től me., bm. és vkm. 1911.febr.24-én lemond. 1913.jan.21. - márc.18. között ismét me. – 1914. nov-ben a → *Viviani-kormány* iüm-e, szorgalmazza 400.000 ang-fr. kat. Szalonikibe szállítását (az OMM elleni tád-hoz), ill. az OMM szláv népei felkelésének diverziós akciókkal való ki-robantását. 1915.okt.30-tól ismét me., egyben kűm. Hatodik kabinetjét 1916.dec-ben alakítja

meg, ám nem tud megbirkózni a háb. nehézségekkel, s a sikertelen balkáni hdm-ek után, 1917.márc. 17-én lemond. 3 évig befolyása csekély a pol-ra, kivéve a → *Nemzetek Szövetsége* és a kollektív biztonság koncepciójának elfogadtatását. – 1921.jan.16-tól 1922.jan. 12-ig újra me. Paul → *Painlevé* 1925.ápr.17-én alakult korm-ában kűm., e posztot 14 korm-ban, 1932-ig megtartja. Még 4 korm-t alakít (1925–1926, 1929). Nevé-

hez fűződnek a *locarnói szerződések* (1925.dec. 1.). 1926-ban *Nobel-békedíjat* kap. Az 1928.aug. 27-i ún. *Briand-Kellogg-paktumhoz* (a háb. mint a vitás kérdések rendezése eszközeinek elvetése) 15, később csaknem vmennyi állam csatlakozik. 1930.máj.17-én meghirdeti a *Páneurópa-tervet* egy Eu-i föderáció létrehozására fr. hegemonia alatt, NBr. és a Szu. mellőzésével. 1932.jan-ban vonul vissza. ♦ **BZ, 170.**

Briand-kormány: az 1915.okt.30. és 1917.márc. 18. között Aristide → *Briand* me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló, két egymást követő miniszteri testület Franciaországban. A → *Viviani-kormányt* felváltó első ~ 1916.dec.12-ig funkcionál, a második ~ dec.13-án lép hivatalba. A me. és Joseph Simon *Gallieni* hm. támogatja második front nyitását a Balkánon, s eléri, hogy a főpk-i tisztségben Joseph → *Joffre* msl-t Georges → *Nivelle* tbk. váltsa fel. A háb. alatti második (egyébként hatodik) ~ a Gallienit váltó Louis Herbert *Lyautey* msl. lemondása miatt bukik meg, s márc.20-án átadja helyét Alexandre → *Ribot* kabinetjének. ♦ **TJ, 171.**

Brit hadsereg: → *Nagy-Britannia Egyesült Királyság* szárazföldi hadereje az I. vh. idején. A 46 milliós nagyhatalom 650.000 fős békelelétszámmal és 1,2 millió kiképzett tartalossal rendelkező hadereje nagyrészt a gyarmatokon állomásozott. A kiválóan lövő, erős fizikumú kat-kból álló hivatásos ~ első lépcsője (a táb. hds. 6 gy. és 1 lov. ho-lyal, 160.000 fővel, ho-onként 18.000 pu-val, 24 gpu-val, 76 táb. lg-gel) 1914.aug.8-tól mint exp.hds. szállt partra Ostendében és Zeebrügge-ben, miközben hajókkal hoztak további 100.000

behívottat Ausztráliából, Kanadából, Indiából és D-Afrikából. A hivatásos ti-ek és kat-k nagy száma miatt a második lépcső újoncaiból azonnal fel lehetett állítani az új kötelékeket. – A tü. elit →*fegyvernem*nek számított korszerűsége, lg-száma, kiképzettsége alapján. A gy. alatta maradt a n. gy. hatékonyságának: a gyarmati kis háb-khoz szokott, nem ismerte a tömeges találkozóharc megvívásának módjait, a hosszú meneteket, a →*mozgóháború* offenzív manővereit. – NBr. hadiipari kapacitása, ill. a hivatásos ~ keretei lehetővé tették a további 1 milliós, neh. fe.zettel ellátott haderő felállítását és (részletekben végrehajtott) partra szállítását. ♦ BN, 172.

Brit, Osztrák vagy Magyar Születésű Brit Alattvalók Tanácsa: →*Propagandaháború*
Brit Tengernagyi Hivatal Haditengerészeti Hírszerző Osztálya: →*Brit titkosszolgálatok*

Brit titkosszolgálatok: →*Nagy-Britannia* polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Az I. vh-ig nem rendelkeztek nagy létszámú központi szervekkel és jelentős ügynöki hálózattal. A Védelmi Minisztérium Katonai Műveletek és Hírszerzési Igazgatóságához tartozó 14 fős MO-5 (később MI-5) elhárítási részleget a háb. végére 844 főre, az MO-6 (később MI-6) hírszerzési részleget még nagyobbra fejlesztették. A kötelékükben lévő hátországi és külföldi szervek létszámát is nagy arányban növelték. A VK 1914.aug-ban a →*hadszíntéri* munkára George M. W. Macdonogh ezds. (később vör. és Sir) vezetésével létrehozta az *Intelligence Corps of the British Expeditionary Force in Europe* <Európai Brit Exp. Haderő Hírszerző Csapata> (nem fordítható szó szerint hdt-nek – OS) alakulatot, amely ötvözte a kat. feld-t (→*felderítés* [léggömbös], →*galambok háborús alkalmazása*, motor-kerékpáros feld. stb.) az ügynöki hálózatra alapozott klasszikus hírszerzéssel. 1916-ban a kat. hírszerzés hatékonyságának fokozására a HM és a Tengernagyi Hivatal kettős alárendeltségébe tartozó, Mansfield George Smith-Cumming fkap. (később skap. és Sir) vezette *Secret Service Bureau*-t (SSB) <Titkosszolgálati Iroda> teljesen a HM alá rendelték. Növelték a Sir Henry Oliver eltny. (később tngy.), 1914.nov-tól William Reginald Hall eltny. (később tngy., Sir) vezet-

te *Naval Intelligence Department* (NID) <Tengerészeti Hírszerző Osztály> létszámát és struktúráját, létrehozták saját →*rejtjelfejtési* részlegét a kellő rádiólehallgató állomásokkal. A polg. elhárítás mozgósította a lakosságot a kémelhárítás segítésére. Számos idegenrendészeti intézkedést vezettek be. A ~ 1916.nov.22-től részt vettek a fr. és belga hadvezetessel közösen létesített *Szövetséges Hírszerző Iroda* tev-ében. ♦ OS, 173.

Britanniások: →*Ehman-telepi különítmény*,
 →*Különítmény*, →*Prónay-különítmény*

Brudermann, Rudolf, Ritter von (Gyöngyös, 1851.jan.9. – Kaltenleutgeben, 1941.ápr.9.): osztrák-magyar lovassági tábornok. A bécsújhelyi kat. ak. után 1869.szept.1-től hdgy. a 11.ul. ezd-ben. 1872–1874 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1891.ápr.9-től a 14.dg.ezd pk-a, nov.1-től ezds. 1897.márc.27-től a 15.lov.dd. pk-a Tarnopolban, máj.1-től vör. 1900.márc.10-től a krakkói 7.lov.ho. pk-a. 1901.máj.1-től altbgy. és a lov. főfelügyelő mellé beosztott tbk. 1905-től a lengy. XI.hdt. pk-a. 1907.ápr.26-tól lov.tbk. és lov. főfelügyelő. 1912.okt.23-tól hds-felügyelő. – ~ rovására írható, hogy az ot-m. →*lovasság* régi tarka uniformisában vonult az I. vh-ba. A háb. kitörésétől 1914.szept.4-ig a 3.hds. pk-a a →*keleti hadszíntéren*. Aug.26-27-én vereséget szenved a zloczówi ütközetben, felmentik. A vh. alatt már nem jut szerephez, visszavonultan él Bécsben. – 1907-től a közös 1.ul.ezd. tulajdonosa és titkos tanácsos, lovag. ♦ BT, 174.

Brusilov, Alekszej Alekseejevics (Tiflisz, 1853.aug. 19. – Moszkva, 1926.márc. 17.): orosz lovassági tábornok, szovjet hdszk-i beosztású tábornok <komandarm>, az →*orosz hadsereg* főpk-a. 1872-ben végzi el a szentpétervári hadapródiskolát. 1892.aug.30-tól ezds., 1900.máj.6-tól vör., 1906.dec.6-tól altbgy. 1909.jan.5-től a 14.hdt. pk-a. 1912.máj.15-től a varsói kat. körzet pk-helyettese, dec.6-tól lov.tbk. 1913.aug.15-től a 12.hdt. pk-a. – 1914.júl.19-től a 8.hds. pk-a a Dny-i F-on belül. 1915.ápr.10-én (beosz-

tásában meghagyva) főhadsegéddé nevezik ki. 1916.márc.17-től a DNY-i F. főpk-a. E funkció-jában előkészíti és vezeti a jún-júl-i →Bruszilov-offenzívát, s →Galíciában és →Bukovinában 60-120 km mélységben áttöri az ot-m. vonalakat. Tömegtámadásai nagy vérvesztést okoznak saját hds-einek (→gőzhenger). – 1917.jún.4-én az Ideiglenes Kormány legfelsőbb főpk-ká nevezi ki. Fontos szerepe van a →keleti hadszíntéren lezajlott utolsó or. tád., a →Kerenszkij-offenzíva megtervezésében és végrehajtásában. Aug.1-én felmentik és rendelkezési állományba helyezik. A polg.háb. idején előbb visszavonultán él, majd (az egyetlen magas beosztású volt cári tbk-ként) szolgálatot vállal a Vörös Hds-ben. 1920.máj.2-től a Köztársaság Összes Fegyveres Erői Főparancsnoksága Különleges Tanácsának elnöke. 1921.nov.8-tól a sorkötelesek lov. kiképzését szervező biz. elnöke. 1922.júl-tól a lótenyésztés kat. főfelügyelője. 1923.febr.1-től lov. főfelügyelő. 1924.márc.15-től a Szu. Forr. Kat. Tanácsának különlegesen fontos ügyekkel foglalkozó megbízottja. • BT, VG, 175.

Bruszilov-offenzíva: az →orosz hadsereg támadó →hadművelete →Galíciában 1916 nyarán. Részét képezte volna az →Antant ált. →hadjáratainak a háb. eldöntésére (fr–ang. tád. Fr-ban, ol. tád. az Isonzó-fronton, fr. tád. Szaloniki térségből), amelyből a →verduni csata és az ot-m. →dél-tiroli offenzíva miatt csak a ~ valósult meg, →Románia hadba lépése is késett. – A ~t végrehajtó or. *Délnyugati Front* (pk. Alekszej →Bruszilov lov.tbk.) állományába 4 hds. tartozott, összesen 573.000 kat. (608 gy.zlj. és 400 lov.szdz.), 2176 gpu. és 1815 lg. (ebből 145 neh.) harcértékkel: É-ról D-re 8.hds. (VIII., XXX., XXXII., XXXIX., XXXIX.hdt, IV. és V.lov.hdt., pk. Alekszej *Kalegjin* altbgy.); 11.hds. (VI., VII., XVII., XVIII.hdt., pk. V. *Szaharov* lov.tbk.); 7.hds. (II., XVI., XXII.hdt., II.lov.hdt., pk. Dmitrij →*Szerbacsov* gy.tbk.); 9.hds. (XI., XXXIII., XXXXI.hdt., III.lov.hdt., pk. *Lecszickij* gy.tbk.). A csoportosítás jobbszárnyát a Pripjaty-mocsaraknál a Nyugati F. 3.hds-e (jún.23-tól átadva a DNY-i F-nak; pk. *Les* tbk.) fedezte, a bal-szárny az ÉK-Kárpátokra támaszkodott. A ~val egyidejűleg a Ny-i F. 4.hds-ének (pk. *Ragoza* tbk.) is tád-t kellett volna indítania Vilnius irányába.

– →Bukovina K-i határától (a Pruth folyótól) a galíciai Bucaczig az ot-m. 7.hds. (pk. br. Karl →*Pflanzer-Baltin* vezds.), attól Zborówig a n. →*Déli Hadsereg* (pk. gr. Felix von →*Bothmer* gy.tbk.), attól Kremenecig az ot-m. 2.hds. (pk. *Eduard von →Böhm-Ermolli* vezds.), attól Olikáig az ot-m. 1.hds. (pk. br. Paul →*Puhalló* vezds.), attól a Pripjaty folyóig az ot-m. 4.hds. (pk. →*József Ferdinánd Szalvátor* fhg. vezds.) volt →védelemben. – A DNY-i F. többszöri halasztás után Rafalowka (a mocsarak szélén) és Csernovic között 400 km szélességben, 11 helyen, 2 órás tü. előkészítéssel kezdte a →támadást, mindegyik hds-ével, hogy a védőket megfossa tart-aik szabad manővereztetésétől. Az első eredményt a jobbszárnyon az or. 8.hds. érte el a →*lucki áttöréssel*. 15-ére Lucktól Ny-ra ki-

jutott a Rozsiscse–Torgovica vonalra, ám ott az ot-m-n. ellenőrések megállították. Az or. 7.hds. jún.7-én Bucacz körzetében lépett tád-ba, de néhány km-es betörés után elakadt. A balszárnyon az or. 9.hds. elől az ot-m. 7.hds. jún. közepére Zaleszczyktól lefelé kiűrtette a Pruth–Dnyeszter között. – A ~ 2. szakaszában az or. 9.hds. jún.16-tól több ponton átkelt a Pruth jobb (D-i) partjára, egyidejűleg Ro. területén keresztül, a Sereth mentén átkarolta az ot-m. 7.hds. jobbszárnyát. 18-án elfoglalta Csernovicet, júl.1-én Kolomeát, 8-án Delatnyt, s júl. végére elérte az ÉK-Kárpátokat. A 9.hds-hez jobbról kapcsolódó or. 7.hds. júl.4-én újította fel tád-át, de a Dnyeszter két oldalán csak lépésről lépésre haladt előre. Júl.4-én az or. 3., 8.hds. is tád-ba lépett Kovel és Breszt-Litovszk irányába, de 9-éig tartó tömegtád-aik ellenére a Pripjaty-mocsarakba keveredve, csak a Sztocnod folyó vonalát érték el. – A ~ 3. szakaszában, júl.26-án az or. 7.hds. ismét felújította tád-át a Dnyeszter mentén, s aug.11-én elfoglalta Stanislaut, ám a várostól Ny-ra elakadt. 28-án az or. 3. és 8.hds. indított tád-t Kovel és Lemberg irányába, de aug.1-ig tartó tömegrohamaival sem tudott átkelni a Sztocnod bal (Ny-i) partjára. – A →*nyugati hadszíntérről* és a →*balkáni hadszíntérről* áthozott n. és ot-m. csapatokkal a löszerhiánnyal küzdő or. DNy-i F-ot aug. közepére sikerült megállítani; az nem teljesítette hdm. feladatát. A harcokban az ot-m. hds. 600.000, a n. 85.000, az or. 800.000 főt veszített. 1916.aug.1-én a →*keleti hadszínteret* kettéosztották. Az ot-m. és n. erők felett a főpság-ot a Dnyesztertől É-ra a n. →*Kelet főparancsnokság* (főpk. Paul von →*Hindenburg* tbgy.), D-re a Károly-seregarcvonal-pság <Heeresfrontkommando> (főpk. →*Károly* fhg. trónörökös) vette át. ♦ **RI, SzB, 176.**

Bruszilov-offenzíva (2.): →*Kerenszkij-offenzíva*

Buchanan, George William (Koppenhága, 1854. nov.25. – London, 1924.dec.20.): brit diplomata. 1876-tól áll külügyi szolgálatban több fővárosban (Bécs, Róma,Tokió, Bern, Párizs, Szófia). 1910–1917 között NBr. szentpétervári nagykövete, de Or-ot csak 1918.febr-ban hagyja el. Az I. vh. alatt az or. különbéke ellen dolgozik. 1919–1921 között római nagykövet. Halála után megjelentek emlékiratai. ♦ **BZ, 177.**

Buchlauri egyezmény: osztrák-magyar és orosz kölcsönösségi megállapodás. Or. a →*Tengerszorosok* megnyitását kívánta hadihajói előtt, amilyen a hajózást az 1878. évi berlini kongresszus korlátozta. Au–Mo. mint a berlini szerződést aláíró egyik hatalom, az 1908.szept.15-i ~ben hozzájárult az or. igény teljesítéséhez, Or. jóváhagyta →*Bosznia–Hercegovina annexionjának* tervét. →*I. Ferenc József* 1908.okt.6-án proklamációban mondta ki a két balkáni tartomány annexionját, ugyanakkor a Tengerszorosok státusát korlátozó többi Eu-i hatalom visszautasította az Eu-i körúton lévő Alexandr →*Izvojszkij* or. kűm. kérelmét a Tengerszorosok státuszának megváltoztatására. Or. ezért érvénytelennek minősítette a ~t, és felszólította az OMM-t, hogy mondjon le az annexionról. Ennek ot-m. elutasítása után kirobbant az ún. *annexió válság*. ♦ **BN, 178.**

Bucsaczi lovasroham: →*Lovasroham*

Budaörsi csata: a második →*királypuccs* során kialakult fe. konfliktus. A →*IV. Károly* kir. Mo-i uralkodói hatalmának visszaszerzésére tett kísérlet és →*Horthy Miklós* →*kormányzó* ellenszegülésének következménye. – **I. Előzmények:** 1921. okt.21-én 17⁰⁰-kor Sopron *Hegedűs Pál* altbgy. vezette helyőrsége (→*Honvédség*, →*Csendőrség*, →*Rendőrség*, →*Vámőrség*, →*Pénzügyőrség*; →*Lehár-kontingens*), a ti. →*különlítmények* és a legitimista felkelők *IV. Károly és Zita* kir.né előtt esküt tettek. 22-ére, szombatra virradóra a kir. és korm-a, vmint 6 zlj., 2 hu.o. és 2 ü. indult Bp-re 4 szerelvénnyel, a kir. és tanácsadói kialakította tervnek megfelelően a hatalom fe. átvételére. Az 1. vonaton →*Ostenburg-Moravek* Gyula ezds. II.cső.tart.zlj-a (ekkor kir. gárdaezd.), a 2-on a kir. pár és kísérte utazott. – A →*Bethlen-kormány* kísérletet tett a menet késleltetésére, s riadóztatta a szombathelyi, a nagykanizsai, a zalaezerszegi, a székesfehérvári és a pécsi helyőrséget. Ácsnál és Komárom-Újvárosnál *Perczel Móricz* hu. ezds. felszedette a síneket, eltorlaszoltatta az alagutat, s előtte a székesfehérvári →*katonai körlet* egy zlj-át állásba vezényelte. A zlj. azonban csatlakozott a kir-hoz. – A kir. szerelvény éjjelre ért Torbágyra. A budaörsi vasútállomás Ny-i bejáratánál létesített torlaszt (1 kisiklatott mozdony és 2 teherkocsi) az első vona-

ton vitt vasútépítő munkások és kat-k elhárították. Az állomás felől egy elővéd rájuk lőtt, erre a hátsóbb szerelvény közelebb jött, s gy-a felfejlődött. Tűzharc alakult ki. A vasút két oldalán és Budaörs D-i oldala felől közeledő, Ostenburg vezetett rajvonal fogságba ejtette a vasúti híd felrobbantására kiküldött, *Máriássy* szds. vezette csoportot és a község mellett állást kiépítő tü.ü-et. 7 óra előtt elfoglalták az állomást, és a község D-i oldalán elvágták a kormányzóhű csapatok felvonulási útját. A kir. vonat azonban megálltak, mert Kelenföld előtt a pályát felszedték. – 2. A csata: okt.23-án a 7 kir. szerelvény 8 zlj-jal és 6 ü-gel, összesen 8.000 fővel Budaörs alá ért. →*Willerding* Rezső gy.tbk., a →*Nemzeti Hadserg* főpk-a nem vállalta a kir. elleni harcot, a kormányzó így →*Nagy* Pál gy.tbk-ot bízta meg a pság-gal, aki 650-850 fővel (Bp-ről 6 gy., 1 lov. szd. és 2 ü.; a →*MOVE*, az →*ÉME*, a →*Kettőskereszt Vérszövetség* [KKV] és az *Állambiztonsági Megbízottak Testülete* önkéntesei; az egyetemi és más kh.zlj-ak csapatrészei) rendelkezett. Pol. megbízottja →*Gömbös* Gyula szds. lett. – A véd. Budakeszi–Törökbálint–Budaörs–Nagytétény vonalában húzódott. Budaörs, Budakeszi és Pesthidegkút térségében 3 csoportosítást alakítottak ki a tád. visszaverésére és a mozgósított csapatok felvonulásának biztosítására. A felfejlődés ugyan késett, ám a 2.gy.ezd. pság-át átvevő *Shvoy* István ezds-nek sikerült elfoglalnia a kijelölt vonalat Budaörs Ny-i magaslatain. Ide kerültek az önkéntes zlj-ak is. A Budakeszi–Budaörs szakaszra vezényeltek egy rö.tart.zlj-at is. – A kir. erők 23-án 07⁴⁰-kor kezdték meg a tád-t Törökbálintról. Két szerelvény Budaörs alatt a Törökugratóról tüzet kapott. Legs-ük rohammal elfoglalta a Törökugratótól D-re levő vasúti töltést, a Csiki-pusztát és attól a vasúti töltésig terjedő dombokat. Az ellenlökést indító tudományegyetemi szd. a kir. erők fogságába esett. *Shvoy* a Lóhegy <Luckenberg> magaslaton kitartott. Ostenburg egy szd-a délben betört Budaörsre. Visszaverésére *Ternegg* Kálmán szds. I/3.ü-e 2 tarackkal a vasútállomásra vezető főutcán foglalt tüzelőállást, ám a lakosság miatt nem nyitott tüzet, kézife-rel megrohamozta, s elfogta a szd-ot. Az ü-et azonban körülzárta →*Friedrich* István szd-erejű osztaga. A kir. csapatok elfoglalták Budaörsöt, a közben 2000 főre nőtt kormányzó-

hű erők azonban elzárták a kir. csapatok útját. *Henczel* ezds. kb. 10 órakor foglalt állást a Kelenföld–Budaörs úton. *Uhlig* Károly ezds. csoportja (a 4/I.zlj., a 2/III.zlj. jászberényi szd-a, az 5.kp.zlj. 1.szd-a, *Vaják* szds. 90 fős rö.tart.szd-a, *Gyulay* vámőr alez. 80, a Tudományegyetem 70, az ÉME és a KKV 80 fős csoportja) megállította *Harnis* alez. Dobogó <Galgenberg> hegyen át visszavonuló 2/III.zlj-át, majd Kamaraerdő–Budaörs irányába ellenlökést indított. – Az első nagyobb erősítés 11-kor érkezett a budaörsi úti kökereszthez (na Budaörsi–Sasadi út sarok), ahonnan a kormányzó szózata után a budaörsi út tengelyében tád-t indított. Az ÉNy-ra lévő dombról és a balszárnyn, a út és a vasút között félkörben szintén tád. indult Budaörs átkarolására. A kir. csapatok visszavonultak. Budaörs szélén a harc kiújult. Az állomásra vezető úton a két szárny egyesült. – A kir. Torbágyon kapta az első híreket a harcról. Misét mondatott az elesettekért, s a vérontás elkerülésére felvette a tárgyalásokat. A kir. csapatok vkf-e, Hegedűs altbgy. megadásra szólította fel a kormányzó erőit. A gr. →*Bethlen* István me-ke és az →*Antant* követivel folyó tárgyalások egyelőre nem vezettek eredményre, a kir. tovább harcolt. Délutánra az erőviszonyok megváltoztak, a kormányzó vonaton erősítést kapott Egerből, Debrecenből, Pécsről és Szegedről (a miskolci dd. részei a csszl. felvonulás miatt visszafordultak). A budaörsi állomásért harc alakult ki. 14 óra után *Hensel* és *Ghiczy* szds. csoportja tád-ba ment át, 15⁴⁰-re visszafoglalta Budaörsöt, s a kir. erőit a vasút mögé, majd Törökbálint felé szorította vissza. Hegedűs a kir. jóváhagyásával fe.szünetet kért. 16-kor a harcot a felek beszüntették. *Thán* Károly tbk. 16³⁵-kor jelentette Budaörs visszafoglalását, ekkor a kormányzó ereje már 47 szd. és 7 ü. volt, mintegy 8.000 fővel. – A 24-én reggel 8-tól a Csiki-pusztán kezdett tárgyalásokon Bethlen megbízásából *Kánya* Kálmán követ és *Sárkány* Jenő altbgy., a Bp-i kat. körlet pk-a átadta a fe.szüneti feltételeket a kir-t képviselő →*Gratz* Gusztávnak és *Lehárnak*. A *Shvoy* ezds., *Horthy* megbízottja közreműködésével megkötött fe.szünet elől a kir. erők egy része kitért. A győri és a komáromi ti-ek feloldozást kértek és kaptak a kir-tól esküjük alól, s visszatértek helyőrségükbe. – A kir. elrendelte a visszavonulást: miatta több ember ne hal-

jon meg. A kormányzó erői ezt látva, felújították a táb-t. A kir. erők ellenállása végleg megtört, feladták a torbágyi magaslatokat. A kir. párt, a korm-t és az Ostenburg-zlj-at szállító vonatok 10-kor elhagyták Torbágyot. Tatánál →*Héjjas* Iván osztaga lezárta az utakat és megrongálta a vasutat. Ostenburgot a vonaton fogták el, Lehár elmenekült. A ti-eket a Kenyérmezőn felállított táb-ba vitték. *Esterházy* Ferenc tatai kastélyában *Siménfalvy* Tihamér ezds. őrizetbe vette a kir-t és kíséretét. – A ~nak a kormányzóhű erőkből 19 hősi halottja és 62 sebesültje volt. A kir.párti halottak és sebesültek az eddig előtalált nyilvántartásokban nem szerepelnek. ♦ **KIG, 179.**

Budapesti hadifogoly-intézmények:

→*Hadifogoly-fogadó szervek*

Budapesti katonai parancsnokság:

→*Hadtestparancsnokság* (IV.)

Budapesti Királyi József Műegyetem: polgári →*felsőoktatási* intézmény. Az 1782.aug.30-án alapított, hivatalosan 1871.júl.10-én egyetemi jogokkal felruházott intézmény az I. vh-ig Mo. egyetlen technikai főiskolája volt, amely 1901-től a doktori cím adományozásának jogával is rendelkezett. Az ország egyetlen műegyetemén többfajta mérnöki oklevelet lehetett szerezni (mérnök, építész, gépész, vegyész). Az intézmény a XIX–XX. szd. fordulóján 3 fakultással (o-lyal) működött: *Mérnök és építész*, *Gépész-mérnöki*, *Vegyészmérnöki*. Az 1880-as években a Múzeum körúton kapott épületet, de már a századforduló előtt kinötte, ezért Lágymányoson építették fel új, campus rendszerű telephelyét, ahová 1909-ben költözött át, s amelynek ünnepélyes avatására 1909.nov.28-án került sor. Az 1913/1914-es tanévre hallgatói létszáma elérte a 2676 főt, és ezzel megelőzte a →*Kolozsvári Ferenc József Egyetemet* is. – A ~ jó alaptudományi képzéséről volt nevezetes, kiváló tanárok tanítottak falai között. Laboratóriumai azonban a jelentős fejlesztések ellenére sem vetekedhettek egyes n. politechnikumokkal. A ~ már az I. vh. előtt rendkívül széles nk. kapcsolatokkal rendelkezett, főleg Au. és No. irányában. 1914-ben létrehozták a negyedik, a *Közgazdaságtudományi Kart*, amely azonban csak posztgraduális oktatást, továbbképzést végzett. Egy év alatt a

diplomás mérnökök közgazdász oklevelet is szerezhettek. – Az I. vh. végén a hallgatói létszám óriásira duzzadt. A TK alatt tervek készültek a mérnökképzés reformjára, ám azok nem valósultak meg. Az 1920-as évek elején a ~en jelentős befolyással bírtak a volt kat. hallgatók által irányított →*bajtársi egyesületek*. ♦ **SzL, 180.**

Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem:

polgári →*felsőoktatási* intézmény. Mo. legrégebbi folyamatosan működő egyeteme, amelyet 1635.máj.12-én alapított *Pázmány Péter* esztergomi érsek Nagyszombatban. 1777 őszén költözött Budára. 4 hagyományos fakultása volt az I. vh. előtt is: a r.k. *hittudományi*, a jog- és államtudományi, az orvos-, vmint a bölcsészettudományi, amelynek keretében oktatták a *természettudományokat* is. A XIX–XX. szd. fordulója előtt jelentősen fejlesztették. A klinikai tömbök, a könyvtáreépület és az új központi épület elkészültevel Mo. legnagyobb egyetemévé vált. Az utolsó békeévben kezdődött 1913/1914-as tanévben 8185 hallgatója volt, de ezt a létszámot a ~ már nem tudta befogadni. Sok volt az ún. „mezei” jogász- és bölcsészhallgató, akik beiratkoztak ugyan, de folyamatosan nem jártak az egyetemre. A XX. szd. elején már párhuzamos tanszékeket alapítottak. – A ~ szemináriumaiiban a hallgatók egy-egy kisebb csoportja számára igen magas színvonalú képzést nyújtott, számos világ- és Eu-hírű tanárával. A századforduló utáni pol. küzdelmek megosztották a ~ diákságát is. A konzervatív, keresztény hallgatók részére szerveződött a *Szent Imre Kör* vagy a protestánsok *Bethlen Gábor Köre*. Az első kollégiumok is ekkor alakultak, közöttük a legfontosabb a fr. példára 1895-ben megnyílt *Eötvös Kollégium* volt. A szoc. és polg. radikális mozgalmakhoz kötődő diákok 1908-ban alakították meg a *Galilei Kört*. – Az I. vh. következményei elviselhetetlenné tették a diáknyomort, ami a diákmozgalmak előbb bal-, majd jobboldali radikalizálódásához vezetett. A TK alatt megkezdték a ~ átszervezését, de a megvalósításra nem maradt idő. A ~ 1921. szept.1-én vette fel alapítója nevét. ♦ **SzL, 181.**

Budapesti Központi Segítő Bizottság:

karitatív szervezet. →*Bárczy* István Bp-i főpolgármester hozta létre 1914-ben a hadsegítő tev. koordiná-

lására és irányítására. 1917-ben *Népjóléti Központ*tá alakult át. O-okra tagozódott. Tanácsadó fóruma a *Népsegítő Iroda* volt. Pénzsegélyek mellett hadikonyhákat szervezett. 1920-tól a külföldi segélyadományok szétosztását is intézte. Az anyavédő akcióból született 1917-ben az anya- és csecsemővédő *Stefánia-szövetség*, a népélelmező akcióból intézményesült a *Központi Konyha* (napi 10-12 ezer adag ebéddel). Szervezett gyermekfelruházó akciót is. Főleg a középosztályt segítette, az annak támogatására szolgáló *háborús kölcsön*alapba a főváros félmillió koronát adott. Az írók és művészek támogatására havi 10 ezer koronát jutattott. A ~t az *Országos Hadsegélyező Bizottság* a hadi jövedelmi adóból támogatta. • KA, 182.

Budapesti m.kir. államrendőrség főkapitány-ságának különítménye: →BM Országos Központi Nyomozó Testülete

Budapesti Újságírók Egyesületének Háborús alapja: a hadba vonult újságírókat, hozzátartozóikat és a rendkívüli viszonyok folytán állástalan-ná vált vagy keresni nem tudó újságírókat anyagi támogatásban részesítő jótékonyági szervezet. Az 1914.szept.1-én megalapított ~ anyagi alapját az állásban lévő hírlapírók fizetéséből felajánlott 2 %-os hozzájárulás és adományok képezték. A ~ elnöksége 1916 végéig mintegy 75 ezer korona segélyt fizetett ki. A háb. idején a ~ többi szociális intézményének (*Segítő-alap*, *Betegsegítő Pénztár*, *Háztartási Szövetkezet*) is megnövekedett szerep jutott a tagok és családjuk romló szociális helyzetének javításában. • KA, 183.

Budapesti Védőrség: →Védőrség

Averescu román miniszterelnök

Alexandru →Averescu tbk-ot me-ké nevezte ki.

Buftenai előzetes béke: a háborús vereséget szenvedett →Románia és a →Központi Hatalmak közötti béke feltételeit lefektető diplomáciai okmány. A →fegyverszünet (román) végrehajtását ellenőrző nk. biz. 1918. febr.4-14-i tárgyalásai nyomán leváltotta Ion →Brătianut, és

Az új ro. me. 14-én békétárgyalásokra tett javaslatot. A Bukarest melletti Buftenában lévő *Stirbeikastélyban* febr.22-én kezdődött tárgyalásokat gr. →Czernin Ottokár ot-m. kküm. vezette, akit bécsi tartózkodásai idején a fe.szünetet felügyelő biz. elnöke, Kurt von →Morgen n. altbgy. helyettesített; Bg. részéről dr. Momcsilov parlamenti elnök, tr. részről →Talaat pasa nagyvezír (VKF), or-ról Dmitrij →Scserbacsov gy.tbk., az Ukrán F. pk-a vett részt. – A tárgyalások során Czernin szerelte le a n-ek követelését I. Ferdinánd ro. kir. eltávolítására, ill. Ro. 5 éven át tartó megszállására. A m. korm. területekre tartott igényt, egyfelől a kárpáti hágók külső bejáratainak (kat. okokkal indokolt) megszerzésére, másfelől szén- és olajmezők birtoklására. Bécs gazd. koncessziók-ra törekedett, amit a majdani békeszerződéshez csatolt gazd. egyezményben kívánt kodifikálni. Bg. a teljes →Dobrudzsát és a Duna-deltát igényelte, de Czernin elérte, hogy a Duna-delta D-i részén megmaradjon egy ro. tengeri kijárat. – Kezdetben nem haladtak, miután a ro. küldöttség vezetője, Corneliu Argetoianu iüm. elutasította a területi követeléseket. A tárgyalásokat a holtpontból I. Ferdinánd és Czernin febr.27-i találkozója mozdította ki. Averescu márc.2-án beleegyezett a területek átadásába. A ~t 1918.márc. 5-én írták alá a fenti küldöttségvezetők (n. részről Richard von →Kühlmann kküm.), s 24⁰⁰ óra-kor lépett életbe. Tartalma megegyezett a máj.8-i →bukaresti békével, ám még nem határozta meg pontosan az átadandó terület határát, ill. a leszerelendő ro. hds. fe-ben tartható létszámát (min. 8 ho-t kellett leszerelni). A ~ előírta végleges békétárgyalások 72 órán belüli megkezdését, ellenkező esetben a ~ érvényét veszti. • RI, 184.

Bukaresti béke (1913): a második →Balkán-háborút lezáró nk. egyezmény. Az 1913.máj.30-i →londoni béke a Balkán Szövetségre hagyta a tagállamok közötti határok megszabását. A területi viták 1913.jún.29-én a nemzeti ellentétek és a nagyhatalmak ösztönzése miatt háb-ba torokoltak Bg., ill. →Szerbia és Go. között. Utóbbiak oldalán →Románia, →Montenegró és →Törökország is harcba lépett. Az egyenlőten erőviszonyok miatt Bg. 1913.júl.29-én →fegyverszünetet kért. – A békétárgyalások Bukarestben zajlottak júl.30. és aug.10. között. Az aug.10-i ~

alapján Bg. elvesztette a megszerzett →*Macedóniát*, amelynek É-i része Szerbiáé, a D-i Go-é lett, To. visszakapta Drinápolyt, Ro. megszerezte Dél- →*Dobrudzsát*. Montenegró ezen túl szandzsáki területekkel, Go. Szalonikivel és az Égei-tengeri szigetekkel gyarapodott, s létrejött az önálló →*Albánia*. A ~ megerősítésére szept.29-én Bg. és To., nov.14-én Go. és To. kötött külön szerződést Isztambulban. Az oda-visszaszatolt területeken minden balkáni országban jelentős nemzeti kisebbség maradt, ami a mai napig etnikai konfliktusok forrása. ♦ **BN, 185.**

Bukaresti béke (1918): →*Románia* és a →*Központi Hatalmak* közötti →*hadiállapotot* megszüntető diplomáciai okmány. A →*buftai előzetes béke* értelmében 1918.márc.8-án kezdődtek a békétárgyalások a bukaresti Cotroceni-palotában, ro. részről Corneliu *Argetoianu* iüm., a KH részéről Ottokar →*Czernin* ot-m. kküm. vezetésével. Márc.19-28. között részt vett Richard von →*Kühlmann* n. küm. és Vaszil →*Radoszlavov* bg. me. is. – Czernin engedett az ot-m. területi igényekből, hogy elősegítse a hatalmváltást Ro-ban. →*I. Ferdinánd* ro. kir. márc.18-án menesztette Alexandru →*Averescu* me-öt és kinevezte a németbarát Alexandru →*Marghiloman*t. A buftai tárgyalásokon Bécs által szorgalmazott ot-m-ro. gazd. szöv. nem került napirendre a m. korm. elutasítása miatt. Czerninnek →*IV. Károly* támogatásával sikerült mérsékelni a n. igényeket: No. kezdetben az összes ro. vasút, kikötő, olajmező és koronauradalom tulajdonjogát igényelte; s a Ro. 5 éves kat. meg szállására vonatkozó n. javaslatot Czernin újólag leszerelte. Elérte, hogy Bg. a Duna-deltát a Szent György-ágig kapja meg, így Ro. számára fennmaradt egy „egyes” tengeri kijárat. Márc.28-ra kialakultak a ~ fő meghatározói, Czernin hazautazott, helyét *Szterényi József* m. kereskedelmi miniszter vette át. – A ~t 1918.máj.8-án írta alá (az ápr.16-án kinevezett) br. →*Burián* István ot-m. kküm., *Kühlmann* n. küm., *Radoszlavov* bg. me., *Ahmed Nessim* tr. küm., vmint *Marghiloman* ro. me. Szokatlan módon aláírta a küldöttségek vmennyi dipl. beosztású vagy tbk. tagja is. – A 8 fejezetre tagolt ~ főbb pontjai: a dipl. viszony helyreállítása a felek között (I. fejezet); a ro. hds. leszerelése a →*Besszarábiában* lévő hadilétszámú 2 gy.

és 2 lov.ho. kivételével, →*Moldvában* további 8 gy.ho tartható békélétszámon összesen 20.000 gyalogossal és 3200 lovassal, a tü. nem haladhatja meg a 7 ezd-et és a 9000 főt, gyakorlatok és behívások az ált. békekötésig nem foganatosíthatók, →*Havasalföldön* ro. alakulatok nem állomásoztathatók, a ro. hadiflotta a „besszarábiai állapotok tisztázódásáig” hadilétszámon maradhat (II. fej.); 5636 km² össze nem függő terület átengedése az OMM-nak (de jure nem Mo-nak; →*Magyarország határai* [1918]), →*Dobrudza* és a Duna-delta (a Szent György-ágig) átengedése Bg-nak (III. fej.); kölcsönös lemondás a hadikárpótlásról (IV. fej.); a 6 meg szálló KH-ho. kiűritési menetrendjének szabályozása, határidő rögzítése nélkül (V. fej.); a dunai hajózás szabályozása (VI. fej.); a vallásfelekezetek egyenjogúságának kimondása Ro-ban (VII. fej.); záró rendelkezések (VIII. fej.). A ~hez jogpol., vmint 3 gazd. pótegyezményt csatoltak az olajmezők kiaknázásáról, a vasutak használatáról és a Turnu Severin-i ro. hajógyár ot-m. koncesszióba adásáról. – A ~ 1918.nov.9-ig volt érvényben, ekkor Ro. a No-nak küldött →*hadüzenettel* hatályon kívül helyezte. Gyakorlatilag azonban a ro. vezetés már szept. második felétől megszegte. ♦ **RI, 186.**

Bukaresti csata: →*Havasalföldi hadműveletek*

Bukaresti egyezmény: →*Románia* hadba lépésének kötelezettségét és annak feltételeit szabályozó dipl. okmány. Titkos szerződés formájában 1916.aug.17-én, Bukarestben írta alá Ion →*Brătianu* ro. me., Maurice →*Sarrail* fr. tbk. →*Antant*-megbízott és a bukaresti fr., ang., or. és ol. követ. Az ~ben Ro. kötelezettséget vállalt, hogy legkésőbb aug.28-án tád-t indít az →*Osztrák-Magyar Monarchia* ellen, s hogy a koalíciós háb. végéig nem köt különbékét a →*Központi Hatalmakkal*. Az AH ígéretet tettek, hogy a háb. utáni rendezés során Ro-nak engedik át az OMM területéből →*Erdélyt*, az egykori *Partiumot* (a Máramarosziget–Debrecen–Szeged vonalig), a →*Bánságot* (→*Szerbia* az 1915.aug.18-án az ugyancsak az AH-kal kötött szerződés alapján igényt tartott rá) és →*Bukovinát*. Az ~hez *katonai konvenciót* csatoltak, amely szerint a ro. tád. fő célja Bp. elfoglalása, ennek támogatására az or. hds. offenzívát indít →*Galiciában*, a fr. Sza-

loniki térségében, 3 or. ho-t Ro-ba küldenek, továbbá biztosítják a Ro. által kért hadianyag egy részét. – A ro. *Nagyvezérkar* <Marele Stat Major> e kat. konvenció alapján dolgozott ki napok alatt hevenyészett *→hadászati tervet*. A ~ Ro. általi teljesítésével aug.27-én beállt a *→hadiállapot* (a KH és Ro. között). ♦ **RI, 187.**

Bukaresti koronatanács: a *→Románia* magatartását az I. vh. második két évére meghatározó döntéshozó fórum. 1916.aug.27-én a bukaresti kir. palotában ült össze a ro. *Koronatanács*, az uralkodó elnökletével tartott mt. <Consiliul Coroană>, hogy döntsön a *fegyveres semlegesség* fenntartása vagy az OMM elleni hadba lépés kérdésében. Az aug.17-i *→bukaresti egyezmény* aug.28-i határidővel az utóbbira kötelezte Ro-t. Ion *→Brătianu* ro. me. 26-án gr. *→Czernin* Otokárnak, az OMM bukaresti követének még kijelentette: „...Románia sosem támadná hátba szövetségeseit...” Az erről tudomást szerző or. korm. 27-én reggel ultimátumban szólította fel Ro-t a 17-i szerződés teljesítésére, ellenkező esetben kilátásba helyezte, hogy az or. hds. bevonulásával kényszeríti ki azt. A jegyzékben egyidejűleg megerősítette a 17-i egyezmény területi ígervényeit. Az *→I. Ferdinánd* ro. kir. által összehívott ~ gyakorlatilag a *→hadüzeneti* okmány megszövegezésére korlátozódott, amit aznap este Bécsben át is adtak. ♦ **RI, 188.**

Bukovina <a „Bükk Országa”, Bukowina, Bukovina Hercegség>: az *→Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. A K-Kárpátok és a Dnyeszter közti történelmi tájegység, ot. cs. tartományként *→Magyarország*, *→Románia* (*→Moldva* és *→Besszarábia*), az *Orosz Birodalom* (*→Ukrajna*) és *→Galícia* között. Az 1768–1774. évi or.–tr. háb-t lezáró *kücsük-kainardzsi békét* követően az *Oszmán Birodalom* 1775-ben a m. történelmi jogigény alapján engedte át a *→Habsburg-dinasztiának*: 1344–1412 között a m. kir., később az erdélyi vajdák, majd fejedelmek hűbérúri fennhatóságát a terület urai elismerték. Eleinte kat. közig. alatt állt, 1786-tól *→Galiciához* tartozott. 1849-től hercegségként külön koronataromány *Csernovic* <Csernovci, Czernowitz, Cernăuți> székhellyel. – 1910-ben

~ Tartományi Gyűlése 31 tagból állt, a *→Birodalmi Tanácsba* 11 képviselőt delegált, területe 10.442 km², lakossága 800.098 fő (38 % rutén, 34 % ro. és 21 % n.) volt, amelynek 69 %-a görögkeleti, 15 %-a rk., 13 %-a izraelita, 2,6 %-a ev., 0,4 %-a egyéb vallású. – 1918.nov-ben, az ált. *→fegyverszünetet* követően Ro. elfoglalta, a dec.20-i *bukaresti deklarációval* (Besszarábiával egyidejűleg) annektálta, amit az 1919.szept.10-i *→Saint Germain-i béke* jóváhagyott. ♦ **ZJ, 189.**

Bukovina felszabadítása: *→Dnyeszter menti offenzíva*

Bulgária csatlakozása: a balkáni ország hozzákapcsolódása a *→Központi Hatalmakhoz*. Hosszas egyeztető tárgyalások után, 1915.szept.6-án a sziléziai Plessben, a n. főhadiszálláson írták alá *→Németország* (Erich von *→Falkenhayn*), az *→Osztrák–Magyar Monarchia* (Franz *→Conrad von Hötzendorf*) és *Bulgária* (Peter *→Gancsev*) képviselői a ~i rögzítő kat. konvenciót. Az okmány értelmében No. és az OMM 30 napon belül 6-6, Bg. 35 napon belül 4 gy.ho-t vonultat fel *→Szerbia* ellen. A *→hadjárat* főpk-a August von *→Mackensen* tbgy. lesz. Bg-nak kilátásba helyeztek 200 millió frank segélyt, vmint n. hadianyag-szállításokat a *→hadműveletek* céljaira. Ezzel párhuzamosan Szófiában bilaterális szöv. szerződéseket, vmint a hozzájuk kapcsolódó titkos függelékét írt alá *Michahelles* n., *Tarnowski* ot-m. követ és Vaszil *→Radoszlavov* bg. me. (*→szófiái egyezmény*). A szöv-et 5 évre kötötték. No. és az OMM nem provokált tád. esetre garantálta Bg. területi integritását, míg az utóbbi vállalta, hogy ha No-ot, ill. az OMM-t vmely Bg-val szomszédos állam megtámadná, segítségükre siet. A titkos függelék meghatározta azon területek határát, amelyek a Szerbia elleni hadjárat sikere esetén Bg-hoz kerülnek. ♦ **PF, 190.**

Búr háború: gyarmati háború D-Afrikában. A búrok 1899.okt. elején ultimátumban követelték NBr-tól a *Transvaal* és *Oranje* búr közt-okban élő ang-ok felfézésének beszüntetését, okt.11-én hadat üzentek. A 20 ezres búr hds. Piet *Joubert* (1831–1900) tbk. vezetésével okt.14-én ostrom alá vette Mafeking és Kimberley, 30-án Ladysmith városát. Az ang-ok dec.10-én Stormberg-

nél, 11-én Magersfonteinél, 15-én Colesberg-nél próbálták megállítani. A 45.000 fős D-afrikai brit erők pk-a 1900.jan.10-től Lord Frederick Sleigh Roberts of Kandahar (1832–1914) tbk., vkf-e Lord →*Kitchener* tbk. (nov.28-tól főpk.) lett. Az 1900.febr.-ban megindult ang. ellentád. febr.15-én felmentette Kimberley-t, 28-án Lady-smith-t, máj.16-án Mafekinget; márc.13-án elfoglalták Bloemfonteint és 31-én Johannesburgot (Oranje és Transvaal fővárosát), jún.5-én Pretoriát. Szept.1-én NBr. a két közt-ot annektálta. – A Louis Botha (1862–1919), Jacobus Herculaa de la Rey (1847–1914) és Christiaan Rudolf de Wet (1854–1922) tbk-ok vezette búrok gerillaként folytatták az ellenállást. Kitchener csak a búr települések szisztematikus felégetésével, a lakosság koncentrációs táborokba hajtásával nyerte meg a háb-t. A békét 1902.máj.31-én írták alá. – A ~ során 5800 ang. kat. esett el ütközetben, 22.000 hunyt el sebesülés vagy betegség miatt. A búrok 34.000 főt veszítettek (4000 harcban, 28.000 táb-ban halt meg). – A ~ a hadművészetben új elemeket hozott. Először alkalmazták tömegesen a gpu-t, a dum-dum lövedéket, a gyorstüzelő táb. á-t és a pcv-t, s kialakult az →*állásháború* is. A reguláris erők zárt alakzatai →*támadásra* alkalmatlannak bizonyultak, beigazolódott a széttagolt harcrend, a csatárlánc előnye. Megjelentek a tü. előkészítés, a csapathadtáp elemei, a rejtés és az álcázás, s a →*védelemben* a kiserődök rendszere. • **BT, 191.**

Burgenland <n. Várvidék>: az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i* békediktátummal és az 1920.jún.4-i →*trianoni* békediktátummal →*Magyarország* területéből →*Austriának* ítélt Ny-i területsáv. Moson, Sopron és Vas →*vármegye* és az egykori *Őrvidék* részeiből alakult, amelyeket Au. 1921.dec.5-én vett birtokba. A ~ e vm-k n. neveinek <Wieselburg, Ödenburg, Eisenburg> azonos Burg <vár> végződéséből képzett mesterséges területmegnevezés, azzal a nem rejtett utalással, hogy váratlan ot. igény támadt a végül az újonnan létrehozott →*Csehszlovákiához* csatolt Pozsony <Pressburg> vm. Ny-i sávjára is. – A ~ néven szervezett, korábban soha nem létezett önálló tartomány, azaz ot. közig. egység, amelynek kezdeti megnevezése *Német-Nyugat-Magyarország* <Deutsch-Westungarn> volt, 3965 km²-re

terjedt ki, 1925-ben 294.675 lakossal. Tartományi székhelye komoly pol. csatározásokat követően 1925.ápr.30-tól Kismarton <Eisenstadt>. – ~ átcsatolásával 1920–1921-ben Mo-tól 292.588 lakos került Au-hoz, amelynek (korabeli m. számítások szerint) 60,73 %-a (177.680 fő) volt n., 22,09 %-a (64.646 fő) m., 16,08 %-a (47.061 fő) hr., 1,1 %-a (3201 fő) egyéb nemzetiségű. A →*soproni népszavazás* nyomán ebből 1922.jan. 1-én Mo. 355 km² területen 50.020 lakost nyert vissza, amelynek 48,7 %-a (24.360 fő) volt m. (Még: →*Lajtabánság*) • **ZJ, 192.**

Burián István, rajeczi, 1900. márc.5-től báró, 1918.máj.9-től gróf (Stomfa [Pozsony vm.], 1851.jan.26. – Bécs, 1922.okt.20.): osztrák-magyar diplomata és politikus, közös pénzügy- és külügyminiszter. A bécsi *Keleti Akadémiát* végzi. 1875-től alkonzul Bukarestben, Belgrádban, 1880-tól Szófiában; 1882-től főkonzul Moszkvában, 1886-tól Szófiában. 1896-tól rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Stuttgartban, Karlsruheban, Darmstadtban, 1897-től Athénban. – 1903.júl.24-től 1912.febr.20-ig közös püm. E tisztségében részt vesz →*Bosznia-Hercegovina annexiójának* előkészítésében. 1910-ben BH ~ intencióinak megfelelő alkotmányt kap. 1913.jún. 10-től a második →*Tisza-kormányban* a kir. személye körüli miniszter, egyidejűleg az uralkodó a →*Főrendiház* tagjává nevezi ki. – Gr. Leopold →*Berchtold* bukása után 1915.jan.13-tól 1916.dec.22-ig kküm., közben 1916.okt.28. és dec.2. között kpüm., 1916.dec.22-től 1918.ápr.16-ig kpüm., 1918.ápr.24. és okt.24. között ismét kküm. A →*közös Külügyminisztérium* élén kezdetben a m. me. híve, a kortársak szerint sok tekintetben gr. →*Tisza* István irányvonalához igazodik, nélkülözi az önállóságot. Később eltávolodik Tisza koncepciójától. Legfontosabb külpol. célja az I. vh. első szakaszában Ol. és Ro. semlegességének biztosítása. Ezért az 1915.márc.8-i →*közös minisztertanács*on hajlandó Trient <Trento> vh. utáni átengedésére Ol-nak. Nem ismerve az 1915.ápr. 26-i →*londoni szerződést*, hajlandó tárgyalni az összes ol. igényről. Szerbia jövőjét az OMM kezei alatt képzelel el, így véli a leginkább kor-

dában tarthatónak a szerb törekvéseket. No-gal szemben meg kívánja őrizni az OMM függetlenségét. 1916.okt.18-án javasolja →*Bethmann-Hollweg* n. kancellárnak, hogy a →*Központi Hatalmak* a semleges országokon keresztül kezdjenek →*béketárgyalásokat* az →*Antant* felé. ~ kezdeményezésére dec.12-én (konkrét feltételek nélkül) ez megtörténik. Az új uralkodó dec.22-én gr. →*Czernin* Ottokár javára lemondítja, de egy említése idejüleg átveszi a kpüm-i tárcát. – Tisza 1917.máj.23-i lemondása után →*IV. Károly* felajánlja ~nak a m. me-i tisztelet, amit visszautasít. A Mo-i kormányválság idején, 1917.jún.1-7. között →*homo regius*. Az 1918.jan.9-i →*koronatanács*on a dszl. kérdést „helyes földrajzi elosztással” tartja kezelhetőnek. A →*Sixtus-levelek* nyilvánosságra kerülése miatt távozó Czernin helyét ~ foglalja el. Az OMM területi integritását biztosító megegyezések békére törekszik. ~ köti meg Ro-val az 1918.máj.8-i →*bukaresti békét*. Részt vesz az 1918.máj.12-i és aug.14-15-i két →*spaai tanácskozásokon*. Az 1918.szept.27-i →*koronatanács* és az okt.2-i közös mt. intenciói szerint okt.4-én a →*wilsoni 14 ponton* nyugvó békekérelmet (→*Burián-jegyzék* [II.]) juttat el az USA korm-ának. Az okt.18-i elutasító válasz után 24-én lemond és visszavonul. • **KE, ZJ, 193.**

Burián-jegyzék (I.): az →*Oszták–Magyar Monarchia* és az →*Antant* közötti →*béketárgyalások* folyamatának alkotója. 1918.szept.14-én →*I. (IV.) Károly* ot-m. uralkodó →*Németországtól* függetlenül, gr. →*Burián* István ot-m. kküm. által a →*hadviselő* feleknek küldött békefelhívás formájában megtette saját békeajánlatát. A ~ felszólította az OMM szöv-eit és ellenfeleit, hogy semleges területen vitassák meg a békekötés alapelveit, egyelőre nem kötelező érvénnyel. Mivel a ~ abból indult ki, hogy véget kell vetni az „eldöntetlen” küzdelemnek, ekkor már nem a valós helyzetet vette alapul. Arthur→*Balfour* brit kküm. szept.16-án, Georges →*Clemenceau* fr. me. 17-én utasította el. Robert →*Lansing* am. kküm. elzárkózott a tárgyalások elől. • **SÁ, 194.**

Burián-jegyzék (II.): az →*Oszták–Magyar Monarchia* és az →*Antant* közötti →*béketárgyalások* folyamatának alkotója; gr. →*Burián* István kküm. által az USA-nak küldött békefelhí-

vás. 1918.okt.2-án összeült az →*Oszták–Magyar Monarchia* →*közös minisztertanácsa*, ahol Burián ismertette a No-i helyzetet (a n-ek egy, a parlamentre támaszkodó korm. megalakításával akarták alátámasztani a →*fegyverszünet* kérését, és →*Wilson* am. elnököt akarták közvetítőnek felkérni, felajánlva a →*Wilsoni 14 pont* elfogadását), s bejelentette, hogy mind az ot., mind a m. me., vmint →*I. (IV.) Károly* jóváhagyásával maga is megkezdte egy hasonló jegyzék kidolgozását. A közös mt. a *Wilsoni 14 pont* alapján a békekérést elfogadta. A fe. szünet eléréseért az OMM a nemzeti kérdést igyekezett valamiképpen megoldani (a hr. bán cseréje; deklaráció →*Bosznia–Hercegovina* és →*Dalmácia* közjogi helyzetének önrendelkezéssel való rendezéséről a háb. után). Okt.4-én (egyidejűleg a →*Központi Hatalmak* békekérésével) ezek alapján az OMM jegyzékkel fordult az USA elnökéhez, a svéd korm-t kérve fel közvetítőnek. Okt.18-án Robert →*Lansing* am. kküm. közölte, hogy a *Wilsoni 14 pont* már nem szolgálhat alapel az OMM-val kötendő békéhez. Jelezte, hogy a szöv-ek már nem tekintik illetékesnek az ot-m. kormányzatot, tárgyalni majd a nemzetiségek képviselőivel, ill. az utódállamok korm-aival fognak. • **SÁ, 195.**

Burstyn páncélgk.: →*Páncélgépjárműgyártás* (I.)

Bülow-hadsereg: →*Caporettoi áttörés*, →*Marne-i csata* (első)

Bűrű: →*Hadihíd*, →*Pontonhíd*

Büssing–Foss: német gyártmányú →*páncélgépkocsi*. 1918-ban 2 db került az ot-m. haderőhöz, amelyek a háb. után Mo-on maradtak. A *Büssing* tgc. megerősített alvázára épült zárt kocsiszekrényt ötvöztelen vaslemezről alakították ki. 2 db 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose gpus-t építettek be, a jármű elejére a vezetőtől balra, ill. a tetőn elhelyezett hengeres forgótoronyba. A homlokgpu. lősávja korlátozott volt. A kezelőszemélyzet az oldalfalak lövésein is tüzelhetett kézfegyverrel. A hátsókerék-meghajtású, merev tengelyes jármű nem bírta a terepet. Megfordulás nélküli irányváltásra alkalmatlan volt. – Az I. vh. után a 2 db ~t a m.kir. →*Rendőrség*nek adták át kh. céllal, a m.kir. →*Honvédség* állományába 1927-ben kerültek vissza. Az elavult ~t 1932-ben kivonták a hadrendből. • **ÉM, 196.**

C, Cs

Čabrinović, Nedeljko (Szarajevó, 1895.febr.2. – Theresienstadt [Terezín], 1916.jan.21.): boszniai szerb nyomdászsegéd. 1908-ban megbukik a szarajevói kereskedelmi iskolában. Betűszedő tanonc, részt vesz a munkásszervezkedésben. Az első *→Balkán-háború* alatti zavargások idején a műhelytulajdonos feljelenti. Belgrádba megy, ott anarchista anyagok előállításában vesz részt. Hazatérte után sztrájk szervezése miatt 3 napra lecsukják és 5 évre kitiltják Szarajevóból. Kényszerlakhelyül Trebinjét jelölik ki, onnan Belgrádba szökik. Apja (aki ismert rendőrspicli) kieszközli a kitiltás feloldását, visszatér Szarajevóba, ahol 1912.dec-ig marad. Ott ismerkedik meg Gavrilo *→Princippel*. 1913.máj-ban ki akar vándorolni No-ba, de csak Triesztig jut. Okt-ben illeg. Belgrádba megy. Zavaros pol. nézetei főleg a radikális szerb nacionalizmusból és az anarchizmusból tevődnek össze. – 1914 tavaszán (későbbi, a Princippével ellentmondó vallomása szerint) ő javasolja az ot-m. trónörökös meggyilkolását. Része a *→szarajevói merénylet* megszervezésének, a *belgrádi trojka* tagja. 1914.jún. 28-án ~ dob bombát *→Ferenc Ferdinánd* gk-jára. Elfogásakor ciánkálival megkísérelt öngyilkossági kísérlete sikertelen. A merényletperben 1914.okt.28-án azonos ítéletet kap Princippel és Trifko *Grabež*zel. A theresienstadti kat. fegyházban tüdőtuberkulózist kap. 1915 végén a helyi 13. sz. *→helyőrségi kórház*ba szállítják, de reménytelen állapota miatt meghalni visszaküldik börtönébe. Az I. vh. után merényletársaival együtt közös emlékmű alá temetik. • **PF, 197.**

Cadorna, Luigi, gróf (Pallanza, 1850.szept.4 – Bordighera, 1928.dec.23.): olasz marsall, *→vezérkarfőnök*. A torinói kat. ak. után 1868-tól tüz. hdgy. 1870-ben fejezi be a vk. ak-t. 1892-től ezds., 1896-ig a 10. bersaglieri ezd. pk-a. 1898-tól vör. és a Pistoia dd. pk-a. 1905-től altbgy. és az anconai, 1907-től a nápolyi ho. pk-a. 1910-

tól hds.tbk. és a genovai IV.hdt. pk-a. – 1914. júl-tól VKF. A hds. fejlesztésén és átszervezésén munkálkodik. Irányítja az OMM elleni hdm. tervek kidolgozását. 1915.május.24. után vezeti az *→olasz hadszíntéren* zajló hdm-eket, elsősorban az Isonzó folyónál indított *→támadásokkal* akar eredményt elérni. Nagy része van az 1916.máj-i ot-m. *→dél-tiroli offenzíva* megállításában. A *→caporettói áttörés* után, 1917.nov.7-én leváltják, 1918-ban vizsgálóbiz. előtt kell feltárnia az ol. vereség okait. 1918-tól az *→Antant-hatalmak* Legfelsőbb Haditanácsában tevékenykedik. 1919.szept-ben ny-ba vonul. 1924-ben Armando *→Diaz* tbk-kal együtt Ol. marsalljává nevezik ki. Halála után a Lago Maggiore partján állami mauzóleumot emeltek tiszteletére. • **BT, 198.**

Cambrai csata (első): ang. és n. csapatok közötti ütközet a *→nyugati hadszíntéren*. A mélységben tagozott n. *→állásrendszer* áttörésére az ang-ok kifejlesztette *→harckocsit* először alkalmazták tömegesen, a többi *→fegyvernemmel* együttműködve, széles *→arcvonalon*, légi támogatás mellett (a hk-k első bevetése a *→somme-i csatában* történt). A 6 gy. és 2 lov.ho-ból, vmint a 378 hk-t számláló hk.hdt-ből álló brit 3.hds. (vkf-e John Fuller [1878–1966] őrgy.) Cambrai-tól DNy-ra kísérelte meg a n. *→Siegfried-állás* (az Arras és Soissons közötti, *Hindenburg-vonalnak* is nevezett védővonal) áttörését és a város elfoglalását. Az 1917.nov.20-án több, mint 1000 lg. és számos rg. támogatásával, tü. előkészítés nélkül, meglepetésszerűen indított hk.tád. sikerrel járt. 6 óra alatt 12 km szélességben és 6-8 km mélységben áttörték a 4 ho-nyi erőt képviselő n. 2.hds. *→első- és →második védőövét*. A támadók csekély tart-ait nem vetették be, így a tád. elakadt. Nov.30. és dec.6. között a n-ek 18 gy.ho-lyal, erős tü. és légi támogatással ellentádt hajtottak végre, s visszafoglalták eredeti állásait. A ~ban az ang-ok 43.000 főt és 140 hk-t, a n-ek 41.000 kat-t veszítettek. A ~ bizonyította a hk-k nagyobb kötelékben történő alkalmazása és a pc.elhárítás fontosságát. • **BT, 199.**

Cambrai csata (második): *→Antant-offenzívák*

Caporettói áttörés: az osztrák-magyar és a német haderő sikeres *→hadművelete* az *→olasz*

hadszíntéren 1917 őszén. A Caporetto <szlovén Kobarid, n. Karfreit> térségében kiharcolt hdm-i áttörést nevezik *flitsch-tolmeini áttörésnek*, 12. isonzói csatának, s *il miracolo di Caporetto*-nak is. – A 11. →*isonzói csatában* az ol. tömegtámadások nyomán az →*arcvonalat* több helyen hátrébb kellett vonni. Az új →*állások* →*védelemre* kedvezőtlenek voltak, különösen a Bainsizza-fennsíkon és onnan D-re a Monte San Gabriele magaslatnál, amelyet az ol. hds. csaknem teljesen körülzárt. Elvesztése maga után vonta volna a Wippach-völgyi és a Görztlő K-re fekvő állások felsodrását, ezzel az egész ot-m. DNy-i arcvonal összeomlását, s az elg. előtt szabaddá vált volna az út Trieszt és Pola felé. – Az →*AOK* a Flitsch-Tolmein szakaszon tehermentesítő →*támadást* tervezett súlylál Cividale irányába, de kellő erő híján a n. →*OHL*-hez fordult. A két VKF 1917.szept.6-i megállapodása alapján a →*hadsereg* (14. német) -pság-ot vezényelték oda 7 ho-lyal (pk. Otto von →*Below* gy.tbk., vkf. Konrad →*Krafft* von *Dellmensingen* altbg.). A tád. fő súlyát viselő n. 14.hds. az ot-m. *Délnyugati Arcvonalparancsnokság* (pk. →*Jenő* fhg.) kötelékébe lépve az ot-m. 10.hds. és 2.Isonzó-hds. közé vonult fel a Flitsch-É-Tolmein-D te-repszakaszra. Szemben az ol. 2.hds. (pk. *Capello*

tbk.), balról a Carnia-csoport, jobbról a 3.hds. (pk. az aostai hg.) állt. A főtád. sávjában 171 n. és ot-m. zlj. volt állásban (238 ol. zlj-jal szemben) harcukat 2459 lg., 536 av., 88 légv. lg., 6 feld.rep.sz. (36 rg.) és 1 bomb.rep.ezd. (48 rg.) támogatta. – 1917.okt.24-én 02⁰⁰-kor a cs. és kir. I.hdt. szakaszán a tü. (408 lg., 64 av. és 4 légv. lg.) gázlövéllyel vezette be a tád-t, 07⁰⁰-kor a hds. teljes tü-e pergőtűzet lött. 08⁰⁰-kor megindult a gy. rohama, amely 09⁰⁰-ra áttört az első ol. →*árokrendszeren*. A n. 14.hds. estére 3 ékben, 32 km szélességben áttörte az ol. IV. és XXVII. hdt. →*első védőövét*. A cs. és kir. I.hdt. elérte Sagát, a Stein-csoport cs. és kir. 50.gy.ho. 15. hgy.dd-a elfoglalta Karfreitét, a főtád. irányában álló ol. 19.gy.ho. megsemmisült. A balszárnnyon a Kosak-csoport (cs. és kir. 60. és 35.gy.ho.) és a cs. és kir. XXIV.hdt. lekötötte az ol. 2.hds. D-i szárnyát. – Okt.25-től az áttörés szakaszán megkezdődött a felbomlott és menekülő ol. csapatok üldözése. Eközben a Monte San Gabrielénél a →*hadosztály* (20. honvéd gyalog; pk. →*Lukachich* Géza vörgy.) felfogta az ol. 3.hds. túlerejű ellentád-ait. Okt.26-án a csvad.ho. 3.csvad.ezd-e egyik zlj-a *Zalay* örgy. vezetésével elfoglalta a Punta di Monte Maggiorét, a Juliai-Alpok véd. rendszere kettészakadt. 27-én az ol. hds.-főpság

parancsot adott a visszavonulásra a Tagliamento mögé. D-en az ot-m. XVI.hdt. (pk. *Zeidler* altbgy.) bevonult Görzbe. É-on a 10.hds. is megindult Ny felé. Az ot-m-n. csapatok okt.30-31-re elérték a Tagliamentót, Codroipo–Latisana közt az ol. 3.hds. 30.000 kat-ja tette le a fe-t. A folyó felső folyását nov.2-re foglalta el a Conrad-hdscs. Megkezdődött az →*üldözés a Piavéig*. ♦ **IP, 200.**

Carden Lloyd Mk. VI.: angol gyártmányú, személygépkocsi nagyságú kis →*harcocsi*. A nagy mozgékonyágú, kis tömegű, kis célfelületű ~ pc.zata gy. fe-ekkel és repeszekkel szemben védett. Kétfős személyzete előre tűzelt a beépített gpu-val, torony hiányában a hk.testtel végezve a durva célzást. A viszonylag jól sikerült ~ hatással volt a kishk-k fejlődésére, amelyek a II. vh. elejéig szolgálatban álltak. – A m.kir. →*Honvédség* (II.) ol. közvetítéssel 1 db ~hoz jutott, amely alapját képezte volna a hazai fejlesztésnek. A terv anyagi lehetőségek és a mű. felkészültség hiánya miatt nem valósult meg. ♦ **ÉM, 201.**

Carnia-csoport: →*Caporettoi áttörés*, →*Karinthiai front*

Casablanca-incidens: eszkalálódással fenyegető gyarmati jogvita No. és Fr. között. 1908 őszén a casablancai fr. helyőrségből 6 idegenlégiós (köztük 3 n.) megszökött. A n. konzul az általuk kért véd-et megadta és egy n. hajóra kísértette őket. A fr-ák a n. konzul tiltakozása ellenére útközben letartóztatták őket, azzal, hogy Casablancában csak Fr-nak van joghatósága, így No-nak nem volt joga véd-et nyújtani. No. a n. állampolgárok feletti, kizárólagos n. konzuli véd. jogára hivatkozva a 3 kat. kiadatását kérte. – A vita elmérgesedett, ám a felek választott bíróságban egyeztek meg. Az 1909.máj.22-i ítélet kimondta, hogy Fr. joghatósággal rendelkezik kat-i felett, amíg azok fr. megszállás alatt álló területen vannak; a n. konzuli véd. a n. állampolgárok esetében nem volt jogellenes, de a nemnémet állampolgárokéban igen; s nem kötelezte Fr-ot a szökevények kiszolgáltatására. ♦ **BN, 202.**

Casarsa: osztrák-magyar →*repülőbázis* az →*olasz hadszíntéren*. A legértékesebb elfoglalt ol. támaszpont, hatalmas léghajócsarnokkal. Egy

csarnokban 25-30 rg-et tudtak elhelyezni, így itt állomásozott két rep.szd. és a 2., 10.rg-ellátópark <Etappenpark>. Ol. Caproni bomb.rg-ek szinte minden éjjel bombázták, s a légi főlényt kihasználva, ol. és ang. vad.repülők is gyakran támadták. – Az 57.fotóvad. és sorozatfényképező szd-hoz <Flik.57.F és 57R.b> (pk: Adolf *Eichberger* szds.) a STOLUFT (pk. Karl *Stohanzl* vk.szds.) sok m. rep-t vezényelt: *Blass* (Bakonyi) Rudolf, *Deutsch* (Piantovszky) István, *Karner* Gyula fhdgy. (Φ1918.aug.5.), *Maczenauer* Hugó fhdgy., *Reichelt* Zénó fhdgy. – Az 58.távolfeld. és hotájékoztató rep.szd-ra <Flik.58.D és 5.8F> (pk. *Fekete* Örs Oszkár szds.), amelynek Aviatik-Berg C I gépei voltak, hárultak a nehezebb feladatok. Nevesebb m. pilótái: →*Barkász* Emil, *Csicsery* Gyula, →*Kazay* Kálmán. Átmenetileg az erőszakos feld-re szervezett 62.rep.szd. <Flik.62.D és 62.K> (pk. *Szalay* Ernő szds.) többször ~ből is végezte bevetéseit UFAG C I gyorsfeld. gépeivel. Nevesebb m. pilótái: *Schwager* János, *Hollósy* Lajos, *Korossy* György. ♦ **WL, 203.**

Casus belli <lat. háborús ok>: diplomáciai kifejezés azon államhatalmi fellépés meghatározására, amely indokolhatja más állam(ok) háborúját a fellépő állam ellen. A ~ meghatározását az I. vh. végéig szuverén jognak tekintették az államok. 1914-ben a júl.23-i ot-m. →*ultimátum* →*Szerbia* általi visszautasítása jelentette ezt. ♦ **ZJ, 204.**

Casus foederis <lat. szövetségi ok>: diplomáciai kifejezés azon helyzet meghatározása, amelynek bekövetkeztével az államok közti szövetségi szerződésben meghatározott fellépés egy harmadik állammal szemben aktuálissá válik. Leggyakoribb értelmezése szerint az adott államot ért elg. tád. következtében a megtámadott szöv. állam →*hadüzenet*et küld a támadónak. Ezen elv alkalmazásával vált a →*Szerbiához* intézett 1914. júl.28-i ot-m. hadüzenettel (→*jegyzékkel*) kirobbant háb. sorozatos kölcsönös hadüzenetekkel →*világháborúvá*. ♦ **ZJ, 205.**

Cattaro: →*Haditengerészeti támaszpont*, →*Triest* és *Cattaro Terület*

Cattarói matrózlázadás: a második legnagyobb ot-m. →*haditengerészeti támaszponton* kitört

békezendülés. 1918.febr.1-én 12⁰⁰-kor kezdődött a SANKT GEORG pc.crk-n. Azon, majd több hajón felvonták a vörös lobogót, s 17 (9 pol., 8 szoc.) pontban követeléseket adtak át *Hansa* Sándor eltny-nak, a bázison állomásozó crk.raj pk-ának. A ~ vezetője Franz *Rasch* címzetes hajómester volt. – *Hansa* megkísérelte a megegyezést, de azt *Rasch* megakadályozta. Febr.2-án a ~ irányítását R. Anton *Sesan* tengerészszls., rep. megfigyelő vette át. Lefegyvereztette az ot. és m. nemzetiségű matrózokat, s pcs-ot adott a hadihajók felfűtésére és kifutására. Ezt kihasználva, délután a gőzkész NOVARA és HELGOLAND gyorscrk., a KAISER KARL VI pc.crk., 7 tpr., vmint az összes tpn. és taj. kifutott a külső öbölbe, a parti erődök fedezete alá, s bevonták a vörös lobogót. A taj-k este elzárták az öböl kijáratát az Adriára. A zendülők irányítása alatt álló RUDOLF pc.crk-t a parti erődök tűz alá vették, megakadályozva kifutását. – 2-án éjszakára már csak a SANKT GEORG-on volt zendülés, a belső öbölben maradt hajókon a ti-ek visszaszereztek a hatalmat. 3-án 08²⁵-kor *Sesan* zls. a 207 lajstromjelű hidroplánnal átmenekült Ol-ba, a vörös lobogót 09⁰⁰-kor mindenütt bevonták. A 07³⁰-ra Polából beérkező III.cshj.o-nak (pk. Karl *Seidensacher* eltny.) már nem kellett a ~t levernie, az magától összeomlott. A statáriális bíróság 10-én 4 főt halálra, 2 főt 10 év börtönre ítélt, 2 főt felmentett. A halálos ítéleteket 11-én végrehajtották. 800 matrózt és alti-et vettek őrzetbe, közülük 200-at hamarosan szabadon bocsátottak (egy részüket nyugdíjazták), 392 ügyét áttették rendes kat. bíróságra, 348 főt okt.17-én uralkodói kegyelemben részesítettek. A letartóztatásban maradt 44 matrózt okt.29-én helyezték szabadlábra. A gyakran olvasható állítás, hogy a ~ leverésében →*Horthy* Miklós skap. részt vett, alaptalan. – Ol. források szerint *Sesan* 1915 óta szervezett ol. ügynök volt, azzal a feladattal, hogy tegyen kísérletet az ot-m. hadiflotta (vagy egy része) átvitelére ol. kikötőkbe. 1918.febr.3-án Armando →*Diaz* tbk. ol. VKF pcs-ára letartóztatták, sorsa ismeretlen. ♦ CsK, SGy, 206.

Central Committee for National Patriotic Organisations (NBR.): →*Propagandaháború*
Centro Raccolta Informazioni Truppe Operanti: →*Olasz titkosszolgálatok*

Cenzúra: a terjesztésre szánt kiadványok, a levelezés, a postai szolgáltatások államhatalmi ellenőrzése. A sajtóval kapcsolatos rendelkezések ált. megkötéseket tartalmaztak a közlés tartalmára és formájára. Az I. vh. idején életben volt 1914. évi →*sajtótörvény* a megjelenés előtti ~ intézményét vezette be, a →*hadiállapot* beálltakor életbe léptetett 1912. évi →*felhatalmazási törvény* bevezette az utólagos ~t is. A 12.001. M.E.sz. (1914.júl.27.) rendelet a belföldi áruforgazási közlemények tilalmára is kiterjedt, mint ami az OMM kat. helyzetére hátrányos lehet és a hadviselés érdekeit veszélyeztetheti. A sajtótudósítók táviratban és telefonon leadott híreinek felvételére a postahivatalok legitimációt kaptak, enélkül megtagadhatták a továbbítást. 1916-tól egyes lapok a ~zott cikkek helyére nem tördeltek mást, „ablakot” hagytak. A me. 1917.máj.12-i levele utasította a cenzúrahivaltat, hogy az ilyen lapokat kobozzák el; ezt a →*Sajtóalbizottság* is utasításba kapta. A ~ a filmekre is kiterjedt. Az egyes képeket, szavakat is kifogásoló ~ időnként megbírálta a *Sajtófőhadiszállás* <Kriegspressesquartier> által készített, a háb-t és a háb. erőfeszítéseket népszerűsítő filmek hírlapi ismertetését, s megtiltotta a „propaganda” szó használatát. A polg. mellett kat. ~ <Zensurstelle> is működött Bécsben. A →*hadifoglyok* levelezését központi kat. ~hivatal ellenőrizte <Zensurkommission für Korrespondenzen an Kriegsgefangene>, ennek volt Bp-i részlege is. – A ~t a m. sajtó 1918.okt. 25-én önhatalmulag szüntette meg a →*Magyar Nemzeti Tanács* proklamációjának előzetes bemutatás nélküli kinyomtatásával. Hivatalosan az →*őszirózsás forradalom* után, dec.8-án közzétett 1918.II. néptv. törölte el. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* alatt az „öncenzúra” mellett a hivatalos ~t is visszaállították. A *Sajtódirektórium* (→*Szellemi Termékek Országos Tanácsa*) a ~hivatal megszervezésével *Gábor Andort* és *Kósa Miklóst* bízta meg, és felkérte őket további tervek előterjesztésére is. A Sajtódirektórium hatalmának megszűntével az egyes népbiztosságok propaganda o-ai gyakorolták a ~t. – A megszállt területeken ro. kat. ~t vezettek be. Ennek megszűntét követően a ~ a komm. propaganda elleni fellépést jelentette a Büntető Törvénykönyv (1878.V. tc.) izgatásról szóló paragrafusa alapján (Még: →*Sajtó*). ♦ RR, 207.

Chamond: → *Saint Chamond*

Chef des Feld...wesens: → *Hadsereg-főparancsnokság*

Chef des Generalstabes: → *Vezérkarfőnök*

Churchill, Winston Spencer (Woodstock, 1874. nov.30. – London, 1965.jan.24.): államférfi. Az I.vh-ban az Admirális első lordja, ám 1916. aug-ban belebukik a → *gallipoli hadműveletbe*. 1900–1904 között, majd 1925-től konzervatív, közte liberális parlamenti képviselő. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világ-háborúban* című lexikonban.) • **SP, 208.**

Címer: pajzsba foglalt színes jelkép. Klasszikus értelmezés szerint a középkori fe.használaton alapuló, meghatározott szabályok alapján, meghatározott heraldikai mázaból, bundabőrökből, heroldalakokból, ált. stilizált képekből alkotott, az összetartozás, megkülönböztetés és felismerés jeleként tv.esen használt színes jelvény. ~nek csak az a jelkép tekinthető, amelyben a heroldalak és/vagy ~kép a pajszmezőben helyezkedik el, lényege a tartós használat vagy a kir. (fejedelmi) adományozás, s átöröklhető tartós használat (szokásjog) vagy kir. (fejedelmi) adományozással kapott öröklési jog alapján jött létre. – **1.** A ~ek eredete a *heraldika* ma is vitatott témája. Egy megközelítés szerint elsősorban az ókori görög és római, ill. szkíta harci jelvényekben kereshető: azok továbbfejlődve, megújult motívumként bukkantak fel a keresztes hábkban használt pajzsokon. Más felfogás szerint az ősi germán hit- és mondavilág egyes motívumai, elveszítve eredeti jelentésüket, átkerülhettek a korai ~pajzsokra. – A ~ek megjelenése és állandósulása közvetlen kapcsolatban állt a haditechnika fejlődésével, s egybeesett a lovagság virágkorával. A lovag felszerelése és fe.zete a XII–XIII. szd-ban minőségileg változott. Az orrvédős „normann” sisakot felváltó, a teljes fej-arcot védő csupor- vagy fazéksisak akadályozta a saját és az elg. kat felismerését. Ezért vezettek be olyan jelvényeket, amelyek élénk színei és síkban ábrázolt motívumai távolról is felismerhetővé tették a kat-t. E ~ként emlegetett színes jelvényeket először a pajzson alkalmazták, ám mivel a pajzs csak bizonyos szögből azonosítható egyértelműen, a ~ rákerült a fe.köpenyre, a nyeregtagaróra, a lándzsa

zászlócskájára, s (plasztikusan) a sisakra is. – **2.** A ~ek tulajdonos, használati jogcím, tartalom, szerkezet szerint oszthatók fel. **A/ A tulajdonos szerinti felosztás** 3 alcsoportot különböztet meg: **a/ magáncímerek:** felség~, országos vagy állami ~, családi vagy nemzeti ~, közös ~, → *nemesi címer*, polg. ~, paraszti ~, főpapi ~; **b/ hivatalos címerek:** felség~, → *államcímer*, tartományi ~, → *vármegyei címer*, városi ~, egyházi ~, méltósági vagy tisztségi ~; **c/ testületi címerek:** foglalkozást jelző ~, céh~, egyesületi ~, egyházi és világi (lovag- és szerzetes-) rendi ~. **B/ A használat jogcíme szerinti felosztás** alapján megkülönböztethető adományozott ~, örökségi ~, engedményes vagy tiszteletbeli ~, kegyúri vagy oltalom~, házassági ~, pót~, igény~, önkényesen felvett ~. **C/ A tartalom szerinti felosztás** alapján megkülönböztethető törzs~, tört- vagy oldalági ~, javított ~, bővített ~, beszélő ~, emlék(eztető) ~, gúnyos vagy tréfás ~. **D/ A szerkezet szerinti felosztás** alapján megkülönböztethető egyszerű ~, összetett ~. • **Csl, 209.**

A Magyar Királyság angyalos kiscímere

CIP: → *Amerikai titkosszolgálatok*

Cirkáló: → *Hadihajó-kategóriák*

Ciszlajtánia: → *Ausztria*

Clam-Martinic, Heinrich Graf (Bécs, 1863.jan. 1. – Clam bei Grein [Alsó-Au.], 1932.márc.7.): osztrák nagybirtokos, politikus, miniszterelnök, → *Ferenc Ferdinánd* fhg. bizalmi körének tagja. 1894-től a cseh tartománygyűlés, 1913-tól az *Urakháza* tagja a → *Birodalmi Tanácsban*. 1914-től önkéntes a háb-ban, 1916.okt.31-től dec.13-

ig a Koerber-korm. mg. minisztere. – 1916.dec. 20-tól 1917.jún.23-ig az →*osztrák minisztertanács* elnöke. Az 1907 óta az ált. választójog alapján álló Au. parlamenti válságából a kivezető utat az önálló parlamenttel rendelkező →*Galícia* területi autonómiájában látja (a ln. képviselők nélkül n. nemzeti többség biztosítható lenne a Bir. Tanácsban). Jogi eszközökkel is biztosítani kívánja a n. nyelv védelmét a szláv többségű területeken. →*Csehország*ot (a n. pártok igényei szerint) etnikai alapon ketté kívánja osztani. 1917.febr.24-én gr. →*Tisza* István m.kir. me-kel megköti a (10 helyett) 20 évre szóló gazd. kiegyezést, amelyben a m. igényeknek megfelelően felemelték az agrárvámokat és előirányozták Mo. hozzájárulásának szakaszos csökkentését a közös költségekhez. A Bir. Tanács összehívása után a cseh obstrukció miatt képtelen stabil parlamenti többséget létrehozni, a cseh képviselők máj.29-én már Csehország és „Szlovákia” OMM-n belüli egyesítését követelik. Mivel az új uralkodó nem meri vállalni a centralista koncepció megvalósításával járó konfliktusokat, ~ jún.23-án lemond. – 1917.júl-tól az összeomlásig →*Montenegro* kat. kormányzója. Az I. vh. után az ot. legitimista mozgalom vezetője. • **KE, ZJ, 210.**

Clemenceau, Georges Benjamin (Mouilleron-en-Pareds, 1841.szept.28 – Párizs, 1929.nov.24.): francia újságíró, miniszterelnök, ragadványneve „A Tigris” <Le Tigre>. 1861–1865 között orvos-tanhallgató Párizsban, közt. ellenzéki lapjait betiltják. A közt. kikiáltása után, 1870.szept.5-től kerületi polgármester. Az 1871.febr.8-i választásoktól a *Radikális Köztársasági Párt* képviselője a ngy-ben. A n–fr. béke ellen szavaz. A Ngy. és a Kommün közti sikertelen békítési kísérlete után, márc.27-én lemond mindkét mandátumáról. – 1880-tól lapokat ad ki. 1902.ápr-tól szenátor. Az 1906. márc.12-én alakult *Sarrien-kormány* bm-e. Első me-ségére (1906.okt.23. - 1909.júl.20.) esik a marokkói terjeszkedés és az →*Antant* megszilárdítása. A németellenes revans és a fr. fe.kezés fő képviselője. 1911-ben visszakerül a Szenátusba, a kül- és a hadügyi biz. tagja. 1913.máj-ban indított *A Szabad Ember* <L’Homme Libre>, majd annak 1914.szept-i betiltása után *A Leláncolt Ember* <L’Homme Enchaîné> c. napilapjában bírálja a fr. vezetők (főként →*Joffre*, →*Briand*

és →*Poincaré*) erélytelenségét, a pacifistákat, a →*gallipoli hadműveletet*, az am. →*izolációt*; →*Wilson* elnököt mulyának és utópista idealistának titulálja (az am. hadba lépés után másként ír róla). – *Painlève* me. bukása után, 1917.nov. 15-én Poincaré közt. elnök a háb-ba belefásult Fr. „erős emberét”: ~t bízza meg korm.alakítással. A 76 éves ~ a hm-i tisztelet is betölti. A háb. teljes győzelemig folytatását képviseli. Nov.29-én a *Légfelsőbb Haditanács* <Conseil Supérieur de Guerre, CSG> II. ülészakával kimondatja az or. ellenforr. erőktől a háb-folytatás kívánalmát. →*Churchill* mellett az →*intervenció* képviselője, kezdeményezésére kötik meg dec.23-án Párizsban az intervenció zónákról szóló ang–fr. titkos egyezményt. – 1918.febr. elején (a várható n. tád. előtt) az OMM-val különbéke-tárgyalásokat kezd. Mikor →*Czernin* ot-m. kküm. ezt nyilvánosságra hozza, kínos helyzetbe kerül: még azokat is lecsukatta, akik a békéről beszéltek. A →*német offenzívák* idején, Fr. vereségét elkerülendő, elfogadhatja a szöv-ekkel az egységes vezetést, máj.8-tól →*Foch* msl. az Antant-csapatok főpk-a. A CSG jún.3-i VI. ülészakán →*Lloyd George* brit és →*Orlando* ol. me-kel csatlakozik →*Lansing* am. küm. máj.29-i nyilatkozatához a →*római nemzetiségi kongresszus* elismeréséről, azt kiegészítik a ln. állam felállításáról szóló határozattal; ám leszögezi, hogy Ro. elismerése szöv-ként nem jelentheti az 1916.aug.17-i titkos →*bukaresti egyezmény* teljes érvényesítését, mivel Ro. különbékéjével megszegte azt. Ezzel szembe kerül a bolsevikellenes harc fő bázisának vélt Ro-t támogató fr. tbk-okkal. – A m. →*Károlyi-kormány*t nem ismeri el. Felelősségre vonja →*Franchet d’Esperey* tbk-ot az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvenció* miatt, mivel azzal de facto elismerte a m. korm-t, a →*Felvidéket* m. közig. alatt hagyta, s utasítja, hogy érje el a m. csapatok kivonását. – A →*békekongferencián* a fr. küldöttség vezetője és mint házigazda a konf. elnöke. A megnyitót 1919.jan.18-ra téteti, mivel 1871-ben e napon proklamálták a Német Birodalmat. Nögal a békét a versailles-i palota tükötermében íratja alá, ahol 1871-ben kikiáltották a n. császárságot. Fr. Eu-i hegemoniájára, No. meggyengítésére törekszik. Szervezi a →*Szovjet-Oroszországot* elszigetelő „eü. övezet” <cordon sanitaire>. *A Négyek Tanácsa* meghatározó személyisége.

A Négyek Tanácsa (balról jobbra): Lloyd George brit, Orlando olasz, Clemenceau francia miniszterelnökök és Wilson amerikai elnök

Febr.19-én egy fr. anarchista merényletet kísérel meg ellene. – A →Magyarországi Tanácsköztársaság felszámolásában a közvetett megoldás (gazd. blokádn) híve. Szerinte a térségben nincs elegendő Antant-haderő, s a beavatkozást a közvélemény sem fogadná el. A felelősség alól kibújva, az utódállamokat sem hatalmazza fel: úgy véli, azok mohó területéhségükben maguktól is beavatkoznak. A m. →északi hadjárat után a →Clemenceau–Kun jegyzékváltásokkal elősegíti a TK bukását. Mivel Ro. (visszaélve Fr. támogatásával) egyre inkább függetleníti magát, a békekonf. szept.2-i ülésen kijelenti: „Bp. megszállása és [...] hogy Ro. folyamatosan semmibe veszi a Tanácsot, jócskán teremt olyan súlyos helyzetet, mint amelyet bármilyen bolsevik kormány teremthet Mo-on.” – Az 1920.jan.17-i közt. elnökválasztásokon Paul Deschanellel szemben alulmarad: a fr. politikusok nem bocsátják meg neki, hogy a háb. vezetéséből és a béketárgyalásokból kizárta őket. Másnap lemond, s visszavonul. – 1930-ban Párizsban jelent meg *Grandeur et misère d'une victoire* <A győzelem méltósága és nyomorúsága> c. befejezetlen emlékirata. • BZ, 211.

Clemenceau-jegyzékek: →Clemenceau–Kun jegyzékváltás (I., II., III.)

Clemenceau-kormány: az 1917.nov.20. - 1920.jan.18. között Georges →Clemenceau me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület Franciaországban. Paul →Painlevé kabinetjét követi. A me. egyben hm. is, a ~ kűm-e Stephen Jean-Marais Pichon. Clemenceau, a „Győzelem Atyja” harcot hirdet a

„defetisták” ellen: bíróság elé állíttatja és bebörtönözteti az előző kormány „túl engedékeny” minisztereit: Louis Malvy bmt és Joseph Caillaux pümt. „A Tigris” <Le Tigre> kormányprogramja egyetlen mondat: „Háborúzok!” Gyakran látogat a frontra, igyekszik szítani a kat-k harci kedvét, a szöv-ekkel hosszú dipl. harcot folytat, hogy Ferdinand →Foch msl. legyen az →Antant összes kat. erejének főpk-a (1918.máj.8.); de ehhez kell a márc-i →német offenzíva sikere is. Amikor 1918.nov.11-én a nagyben felolvassa a n-ekkel kötött →compiègne-i fegyverszünet szövegét, megéljenzik, és tv-be foglalják Fr-nak tett szolgálatait. Ugyanakkor beteges németellenessége már zavarja a fr. pol. és kat. vezetést, ezért lemondatására törekednek (1920.jan.18.). • TJ, 212.

Clemenceau–Kun jegyzékváltás (I.): a →Vörös Hadsereg harcainak beszüntetését követelő diplomáciai iratok, ill. az ezekre adott m. válasziratok és kérések az intervenció haderők visszahívására. 1919.jún.8-ára virradó éjszaka Georges →Clemenceau mint a →békekonferencia elnöke, jegyzékben szólította fel a →Forradalmi Kormányzótanácsot, hogy azonnal állítsa le a felvidéki offenzívát, s vonja vissza csapatait (nem említve a vonalat, ahová vissza kellene vonulnia), különben a „legsúlyosabb rendszabályokkal” fenyegetett, bár két nappal korábban a Legfelsőbb Tanács elvetette a fr. VK közvetlen fe. beavatkozási tervét. Az üzenet megemlítette még, hogy a szöv-ek jóindulatuk jeléül már kétszer megállították a ro. tád-t, vmint a szerb és a fr. hds-et is. Ha a m. fél a jegyzékben követelteknek eleget tenne, kilátásba helyezte m. képviselők meghívását Párizsba a béke megkötésére. Az ultimátumra 48 órán belül választ vártak. – A KFT nevében jún.9-én →Kun Béla külügyi népbiztos adott választ: a →Magyarországi Tanácsköztársaság önvédelmi harcot vív, miután →Csehszlovákia megszegte az 1918.nov.13-i →belgrádi konvenciót; a ro. tád-t nem a szöv-ek parancsa, hanem a m. fe-ek ereje állította meg; az elg. csapatok a nov.13-i →demarkációs vonalon innen állnak. Ígéretet tett, hogy a harcokat a kormány azonnal beszünteti, amint az érdekelt államok hajlandók a fe.szüneti tárgyalásokat megkezdeni Bécsben, a szöv-ek egyik államának elnökletével. Felhívta Clemenceau figyelmét, hogy nem közölte a vo-

nalat, amit a m. hds-nek el kellene foglalnia. Azt is közölte, hogy a TK a békés rendezés híve, s nem áll a területi integritás alapján. • SÄ, 213.

Clemenceau–Kun jegyzékváltás (II.): a →*Vörös Hadsereg* harcainak beszüntetését követelő újabb diplomáciai iratok, ill. az ezekre adott m. válasziratok és kérések az intervenció haderők visszahívására. 1919.jún.11-én a *Külgügyminiszterek Tanácsa* (→*békekonferencia*) elfogadta, másnap a *Legfelsőbb Tanács* is jóváhagyta azt a vonalat, ahová a →*Vörös Hadseregnek* vissza kell vonulnia. Ezt a csszl. delegáció is elfogadta, ám Ion →*Brătianu* ro. me. visszautasította. Ennek ellenére Georges →*Clemenceau* jún.13-i második jegyzéke kilátásba helyezte Ro. felszólítását a →*demarkációs vonalra* történő visszavonulásra, amint a m. korm. a békekonf. követeléseinek eleget tett. Felszólította a →*Forradalmi Kormányzótanácsot*, hogy jún.18-ig vonja vissza csapatait, s közölte a 11-én megállapított határokat, ahová vissza kell vonulni. Ismét kat. beavatkozással fenyegetett, ha az FKT nem tenne eleget a követeléseknek. Másfelől Clemenceau jelezte, hogy most tárgyalnák Mo. ügyét, s előnyös lenne, ha a Bp-i vezetés jóhiszeműséget mutatna a vérontás megszüntetésével, egyúttal ezzel meghívást nyerne Párizsba a tárgyalásokra. E jegyzékkel egyidejűleg a békekonf. felszólította a ro. és a csszl. korm-t az ellenségeskedés beszüntetésére és csapataik visszavonására. – →*Kun Béla* külügyi népbiztos jún.18-i válaszjegyzékében közölte, hogy az FKT hajlandó tárgyalni a csszl. és a ro. korm-nyal a kölcsönös visszavonulásról. A határok elfogadását nem említette, ám nem is utasította el. Az igazságtalan határok újabb rendezése érdekében javasolta a Duna-völgyi népek konf-jának összehívását. Kunt felvillanyozta a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* elismerésének lehetősége, ill. időt akart nyerni, hogy Or. hadi helyzetének változásával előnyösebb pozícióból tárgyalhasson. – Kun javasolta a FKT-nak a második Clemenceau-jegyzék elfogadását. Előterjesztésében szerepet játszott *Csicserin* sz-or. külügyi népbiztos üzenete is, miszerint a sz-or. korm. helyteleníti, hogy a „magyar Vörös Hds. idegen állam területére tört be”. Az FKT döntésére Kun jún.24-én újabb jegyzékben kért garanciákat Clemenceau-tól, hogy a m. hds. kivonulása

esetén a ro. haderő valóban elhagyja a Tiszántúlt. E jegyzékre nem érkezett hivatalos válasz, mindössze *Pellé* fr. tbk., a békekonf. prágai kat. megbízottja ultimátuma, amelyben jún.30-ig követelte a csapatkivonást. Az FKT jún.25-én 0⁰⁰ órától megtiltotta a VH-nek minden haditevet, s jún.29-én az AH garanciái nélkül elrendelte a visszavonulást a →*Felvidékről*. E napon Ro. bejelentette: hds-e a helyén marad. • SÄ, 214.

Clemenceau–Kun jegyzékváltás (III.): a →*Vörös Hadsereg* harcainak beszüntetését követelő utolsó diplomáciai iratok, ill. az ezekre adott m. válasziratok és kérések az intervenció haderők visszahívására. →*Kun Béla* külügyi népbiztos júl. 11-i újabb jegyzékében →*Clemenceau*-tól számon kérte adott szavát (a ro. hds. kivonását a Tiszántúlról), s felszólította: ha kell, erővel szorítsa vissza a ro-okat a →*demarkációs vonal* mögé. Júl.13-án aláírás nélküli választ kapott, miszerint a →*békekonferencia* nem tárgyal Kunnal, amíg nem tartja be a →*jegyverszűnetet*. • SÄ, 215.

Clerk, George Russel, Sir (? , 1874.? – ?): brit diplomata. 1898-tól a KÜM <Foreign Office> tisztviselője, 1901-től követségi titkár. 1903-tól Abbessziniában, majd Konstantinápolyban teljesít külügyi szolgálatot. Az I. vh. kitörése után a brit KÜM szlavofil Balkán-specialistája, James Arthur →*Balfour* küm. magántitkára. 1919-ben NBr. prágai rendkívüli követe és meghatalmazott miniszter. Okt-ben mint a →*békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsának küldötte két alkalommal jár Bp-en. Az első →*Clerk-misszió* során 1919. okt.1-5., a második →*Clerk-misszió* alkalmával okt.25. és nov.23. között folytat tárgyalásokat a ro. megszállással, ill. annak mielőbbi megszüntetésével és Mo. belpol. helyzetével kapcsolatban. 1926-tól Angorában <1930-tól Ankara>, 1933-tól Brüsszelben, majd Luxemburgban, 1934-ben Párizsban nagykövet. • BZ, 216.

Clerk-misszió (első): Sir George Russel →*Clerk* brit diplomata 1919.szept.12. és okt.5. közti bukaresti és Bp-i tárgyalásai a →*békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsa (LT) megbízásából →*Magyarország* román megszállásáról és Mo. belpol. helyzetéről. – A TK, ill. annak bukása és a ro. hds. túlkapásai-fosztogatásai következtében

Mo-on oly mértékűvé vált az élelem és a fűtőanyag hiánya, a gazd. dezorganizáltság, hogy a békekonf. a bolsevizmus visszatérésétől tartott. A rekvirálások mértéke, főként a vagon- és mozdonypark szinte teljes elszállítása Cssl. és az SHS tiltakozását váltotta ki (a feljűk teljesítendő m. jóvátétel miatt). Mo-on ugyanakkor nem volt erős korm. Az →*Antant*-hatalmak több jegyzékben szólították fel →*Romániát* a rekvirálások, a visszaélések, a különbsége-kísérletek megszüntetésére és csapataik kivonására. A ro. korm. (fr. támogatást tudva maga mögött) minduntalan késedelmesen és kitérőleg válaszolt. – Ang-am. nyomásra az LT szept.4-i ülésén (→*Balfour* brit küm. fogalmazásában) elfogadtak egy Ro-hoz intézendő, ultimátumjellegű üzenetet. Ebben leközgezték, hogy a ro. pol-t nem lehet véd. jellegűnek tekinteni, s utaltak arra: mivel Ro. az LT határozatait figyelmen kívül hagyta, a felelősség a ro. korm-t terheli. Bírálva Mo. kifosztását hosszasan sorolták, mit szállítottak el az országból. Végül kérdéseket tettek fel: 1./ Ro. hajlandó-e kivonni csapatait a békekonf. megszabta időpontban; 2./ hajlandó-e azonnal megszüntetni a m. javak elrablását; 3./ kész-e az elvett javakat átadni a →*Jóvátételi Bizottságnak*; 4./ hajlandó-e együttműködni az AH-kal a rend helyreállításában és lehetővé tenni felelős m. korm. megalakítását? – Az LT Clerket bízta meg a jegyzék átadásával és a tárgyalásokkal. Clerk szept.12-én érkezett Bukarestbe. Ro-ban korm.válság robbant ki. Az aznap lemondó (de ügyvezetőként 29-ig hivatalban maradó) Ion →*Brătianu* me. elismerte, hogy saját felelősségére foglalta el Bp-et. 20-i válaszában elvileg elfogadta a békekonf. álláspontját, a szöv-ek jogait a jóvátételre, ígéretet tett a kérések teljesítésére, de feltételül szabta egy Ro-nak megfelelő m. korm. létrehozását, újabb területeket követelt (Békéscsabát, a Maros torkolatát és egy 20 km-es sávot Nagyvárad és Szatmárnémeti között), s javasolta, hogy a kat. kérdéseket bízzák →*Foch* fr. marsallra. Clerk 29-én, *Vaida-Voevod* Sándor korm-ának megalakulása napján hagyta el Bukarestet. – Okt.1-én érkezett Bp-re. Tárgyalásokat folytatott a ro. megszálló erők pk-aival, a →*Friedrich-kormány* és a különböző pol. erők képviselőivel, így gr. →*Bethlen* Istvánnal és a szoc.dem. *Garami* Ernővel, vmint a →*Szövetséges Katonai Misszió*

tagjaival. Okt.7-én írásban, 10-én személyesen számolt be az LT-nek: a ro. megszállás elhúzódása gazd. és pol. szempontból katasztrofális, s a szélsőségeknek kedvez; a ro. kiszállításokat nem szüntették be; Ro. kihasználja a nagyhatalmak ellentétét; és sürgette egységes álláspont kialakítását. Javasolta, a békekonf. határozottan adja tudtára Ro-nak, hogy nem módosít a már kijelölt határokon, mivel csak így lehet véget vetni a ro. megszállásnak, ill. kísérleteknek, hogy vmely m. párttal megegyezésre jussanak újabb m. (főként területi) engedményekről. Javasolta továbbá koalíciós m. korm. létrehozását, ehhez egy politikusból álló biz. kijelölését, vmint nk. cső. erők kiküldését. Jelentette, hogy a ro-ok akadályozzák a Szöv. Kat. Misszió munkáját. – Az LT még 10-én két jegyzéket fogalmazott meg a két érintett korm. részére. A Ro-nak szóló, okt.12-én továbbított jegyzékben határozottan és egyöntetűen elutasították az újabb ro. területi követeléseket, ragaszkodtak az ot. →*Saint Germain-i béke* és a kisebbségi szerződés aláírásához, követelték, hogy Ro. segítse elő egy m. koalíciós korm. és a m. →*Rendőrség* létrehozását, vonja ki csapatait, szüntesse be a rekvirálásokat, s kilátásba helyezte egy szöv-közi biz. felállítását (Ro. képviselőinek bevonásával). A második jegyzéket Bp-re nem küldték el, mivel az a Friedrich-korm. de facto elismerését jelentette volna, ehelyett ismét Clerket küldték Bp-re szóbeli megbízatással (→*Clerk-misszió* [második]). • **BZ, 217.**

Clerk-misszió (második): Sir George Russel →*Clerk* brit diplomata tárgyalásai Bp-en 1919. okt.23. és nov.25. között a →*békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsának (LT) megbízásából Mo. belpol. helyzetének rendezésére. Az LT az első →*Clerk-misszió* tapasztalatai alapján okt.13-án hozott döntésével küldte ki a ~t, hogy a m. pártokkal folytatott tanácskozások révén érvényesítsék a békekonf. határozatait: érjék el →*József* kir. hg. →*kormányzó* és a →*Friedrich-kormány* lemondását, s széles pol. bázisra támaszkodó koalíciós korm. létrehozását, amely képes a rendet fenntartani. A megalakítandó korm-nak a legrövidebb időn belül választásokat kellett tartania az ált. és titkos választójog alapján, vmint megbízottakat küldenie Párizsba, a békeszerződés aláírására. – Clerk okt.23-án érkezett Bp-re, az

érdemi tárgyalások másnap kezdődtek. Először →Friedrich Istvánnal, majd Garami Ernővel, →Peidl Gyulával, később a m. pol. vmennyi jelentős képviselőjével tárgyalt: gr. →Bethlen Istvánnal, dr. Vázsonyi Vimossal, →Horthy Miklóssal, Nagyatádi Szabó Istvánnal, Adler főrabival. Nov.1-i első jelentésében a ro. hds. azonnali kivonása mellett foglalt állást, ill. kifejezte bizalmát Horthy iránt és felhatalmazást kért az új korm. elismerésére. Az LT felhatalmazta erre, s felszólította az SHS és a csszl. korm-t az általuk megszállva tartott, a jún.13-i jegyzékben közölt határokon belüli területek kiűritésére. Nov.15-én ultimátumban követelte a ro. csapatok Mo-ról történő kivonását a jún.13-i határig. – Időközben nov.5-én, majd 7-én Clerknál Horthy találkozott a baloldali, majd a liberális pártok vezetőivel, s nyilatkozatot írt alá arról, hogy „...a hds. alárendeli magát az →Antant megbízottjának közreműködésével létrejött korm-nak.” Ennek fejében az LT jóváhagyta Horthy Bp-i bevonulását, arra nov.16-án került sor. – Másnap Clerk értekezletet hívott össze, amelyen Mo. 40 legfontosabb közéleti személyisége vett részt, beleértve a pártok kivülieket is. Hosszas tárgyalások után sikerült megegyezni a koalíciós korm. vezetőjében és összetételében. Nov.22-én →Huszár Károly vezetésével megalakult az ún. *koncentrációs kormány*. Nov.25-én Clerk az LT nevében jegyzékben ismerte el mint a választásokig hivatalban maradó ideiglenes korm-t: „Ez az elismerés [...] azokhoz a feltételekhez van kötve, hogy az ideiglenes korm. kötelezi magát arra, hogy a választásokat haladéktalanul megtartja; hogy a törvényt és a rendet [...] fenntartja; nem követ el agresszív akciót; tiszteletben tartja Mo. ideiglenes határait [...]; hogy [...] biztosítja az összes polgárjogokat, beleértve a szabad sajtót, a gyűlékezési, a pol. véleménynyilvánítás szabadságát és az ált. választójogon nyugvó szabad, titkos, pártatlan és dem. választásokat.” Clerk, teljesítve küldetését, aznap elutazott Bp-ről. ♦ **BZ, 218.**

Clevelandi egyezség: az USA-ban élő csehek és szlovákok megegyezése közös állam létrehozásáról a háb. után. A *Cseh Nemzeti Tömörülés* és a *Szlovák Liga* képviselői 1915.okt.22-én értekezletet tartottak Clevelandben, s megegyeztek a háb. után létrehozandó föderatív cseh–szlovák

(sic!) állam modelljének alapvonalaiában. A ~ után az am. szl. vezetők egy része egyöntetűen a csehekkel való államjogi egyesülés alapjára helyezkedett, noha a szerződés szövege egy szóval sem utalt az OMM esetleges feldarabolására. (Még: →Pittsburghi nyilatkozat) ♦ **PGy, 219.**

Club Alpino Italiano: →Olasz titkosszolgálatok
Committee on Public Information (USA):
 →Propagandaháború

Compiègne-i fegyverszünet: az →Antant-hatalmak és a →Németország közötti fegyveres tev-et felfüggesztő szerződés. – **I.** 1918.okt.3-án az újonnan kinevezett n. bir. kancellár, hg. Max von Baden jelezte az USA-nak korm-a →fegyverszüneti készségét a →wilsoni 14 pont alapján. A n. kat. vezetés még okt.végén is a harc folytatását kívánta, hogy a *Német Birodalom* ténylegesen fe.szüneti tárgyalásokat folytathasson, s ne kelljen kapitulálnia →Wilson am. elnök okt.23-i jegyzéke alapján. Erich →Ludendorff gy.tbk., az →OHL első főszállásmestere 24-én kiáltványt tett közzé a →német császári hadseregben a további harcról. Mivel ezzel nyíltan szembekerült a korm-nyal, a háb. kimerültséget érzékelő →II. Vilmos cs. 26-án menesztette, s helyébe 29-én kinevezte Wilhelm →Groener altbgy-ot. Paul von →Hindenburg tbgy., az OHL főnöke a helyén maradt, noha a kiáltványt Ludendorff vele íratta alá (a cs. nem vállalta a nyílt összeütközést a tbk. karral). – Okt.27-én a n. korm. pozitív választ küldött Wilsonnak. Nov.5-én →Lansing am. küm. újabb jegyzékében jelezte, hogy az →Antant részéről →Foch msl. főpk. fogadja a n. fe.szüneti biz-ot. A Matthias *Erzberg* (a Cent-rumpárt elnöke) vezette n. biz. 7-én lépte át a →frontvonalat (amely →Elzász–Lotharingia D-i része kivételével mindenütt fr–belga területen húzódott). A tárgyalások Foch vasúti szalonkocsijában, 8-án kezdődtek meg a *Compiègne* melletti erdőben. – Nov.9-én No-ban kikiáltották a közt-ot, 10-én II. Vilmos átadta a hds. főpság-át Hindenburgnak és az →OKL spaa-i (Belgium) főhadiszállásáról Hollandiába távozott. Friedrich *Ebert* (SZDP) me. felhatalmazta a még az utolsó cs. kancellár által 6-án kinevezett Erzberget a fe.szüneti tárgyalások továbbvitelére. A No-i változások meggyorsították a megegyezést: nov.11-én

Foch és Erzberg aláírták a ~et. – 2. Főbb pontjai szerint No-nak 15 napon belül ki kellett ürítenie a megszállt fr., belga, luxemburgi területeket és Elzász–Lotharingiát; s azonnali hatállyal vissza kellett rendelnie a szöv.-ei (az OMM, To. és Bg.) területén, vmint a Balkánon lévő csapatait. A →*keleti hadszíntéren* a n. erőnek addig tartaniuk kellett állásaikat, amíg azokat az AH csapatai át nem veszik (→*intervenció*), egyidejűleg a ~ érvénytelenítette a →*breszt-litovszki békét* és a →*bukaresti békét*. É-ról D-re a belga, a brit, az am. és a fr. hds. jogot nyert No. Rajnától Ny-ra eső területének megszállására, ezen felül a brit Költől, az am. Koblenztől, a fr. Mainztól egy-egy 50 km sugarú, félkör alakú hídfő megszállására a Rajnától K-re. A belga zónával szemben a holland határtól a brit hídfőig, vmint a fr. hídfőtől a svájci határig a Rajna K-i partján 10-10 km mély demilitarizált övezetet kellett kialakítani. A n. hds-et békeállományra kellett csökkenteni, s készleteiből átadni az AH-nak 5000 lg-et (ebből 2500 neh.lg-et), 3000 av-t, 25.000 gpu-t és golyószórót, 1700 rg-et, 10 sorhajót, 6 pc.crk-t, 8 k.crk-t, 50 rbl-t, az összes taj-t; továbbá 5000 mozdonyt, 150.000 vasúti kocsit és 5000 tégk-t. A ~ nem szüntette meg a No. ellen a háb. elején bevezetett →*blokádot*. • RI, 220.

Conrad von Hötendorff, Franz, gróf (Penzing bei Wien, 1852.nov.11. – Bad Mergentheim [No.], 1925. aug.25.): osztrák-magyar tábornagy, az OMM haderejének →*vezérkarfőnöke*. A hainburgi →*hadapródiskola* és a bécsújhelyi kat. ak. után 1871.aug.18-tól hdgy.

a 11.táb.vad.zlj-ban St. Pöltenben. 1874–1876 között végez a bécsi Hadiiskolán, majd átkerül a →*vezérkari testületbe*. 1878.aug.14-től okt.22-ig vk. fhdgy-ként a 4.gy.ho. törzsében részt vesz →*Bosznia–Hercegovina okkupációjában*, 1882. jan-febr-ban vk. szds-ként a 47.gy.ho. törzsében a D-dalmáciai felkelés leverésében. 1887.nov.1-től őrgy. a Hdm. és Különleges Vk. Munkák O-án Bécsben, 1888.szept.10-től a bécsi Hadiiskola harcászattanára, és hadtudományi műveket ír. 1890.máj.1-től alez., 1893.máj.1-től ezds. 1894.

szept.12-től a törzsi-jelölteteket véleményező biz. tagja. 1895.okt.18-tól a cs. és kir. 1.gy.ezd. pk-a Troppauban <Opava>. 1899.ápr.9-től az 55.gy. dd. pk-a Triesztben, máj.1-től vörgy. 1903.szept. 10-től a 8.gy.ho. pk-a Innsbruckban, nov.1-től altbgy. – 1906.nov.18-tól az ot-m. →*Vezérkar* főnöke. Az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetének* gyors modernizálását kívánja, az Ol. elleni preventív háb. híve. 1907-től a Szerbia elleni preventív háb-t is követeli. 1908.nov.1-től gy.tbk. 1911.dec.2-án Alois →*Aehrenthal* kkümmel történt összetűzése miatt leváltják és hds-felügyelővé nevezik ki. →*Ferenc Ferdinánd* fhg. trónörökös követelésére 1912.dec.12-től ismét VKF. 1914-ig nem tudja befejezni a haderő modernizálását. – 1914.júl.31-től →*Frigyes* fhg. hds-főpk. VKF-eként lényegében ~ irányítja a hdm-eket. Nevéhez fűződik a →*gorlicei áttörés*, →*Szerbia elfoglalása* és a →*montenegrói hadjárat*, a →*romániai hadműveletek*, a →*dél-tiroli offenzíva* előkészítése és megvalósítása. 1915. jún.23-tól vezds., 1916.nov.25-től tbgy. 1916-ig örökdió Au–Mo. cselekvési szabadságán, noha hadicélokot illető elképzelései számos ponton ütköznek a n. hadvezetés (→*OHL*) nézeteivel (→*Conrad–Falkenhayn-vita*). 1917.febr.28-án lemond, mivel nem ért egyet a →*béketapogatózásokkal*. Márc.11-től a róla elnevezett →*hadseregcsoport* pk-a Tirolban. A →*piavei átkelés* kudarca után visszahívják. 1918.júl.15-től az összes →*testőrség* ezds-e. Dec.1-én nyugdíjazák. – Hadászati-harcászati elméleti munkássága kiemelkedő, gyakorlati hadvezérként azonban nem arat babérokat. Ötletgazdagságában az I. vh. legjelentősebb hadvezérei közé tartozik, bár tervei olykor nélkülözik a realizmust. – 1910.szept. 17-től br., 1918.júl.15-től gr., 1907.febr-tól titkos tanácsos, több egyetem tiszteletbeli doktora, a cs. és kir. 39.gy.ezd. tulajdonosa, számos település díszpolgára. Az ot. *Urakháza* örökös tagja. Számos ot-m. és külföldi kat. →*kitüntetés* birtokosa, a *Katonai Mária Terézia Rend* kancellárja. – Főbb művei: *Zum Studium der Taktik* (Seidel, Wien, 1891); *Taktik-Aufgaben*. Hefte 1-3. (Seidel, Wien, 1892–1896); *Vorgang beim Studium unserer taktischen Reglements* (Kreisel–Gröger, Wien, 1893); *Die Gefechts-Ausbildung der Infanterie* (Seidel, Wien, 1902); *Infanteristische Fragen und die Erscheinungen des Boerenkrieges*

(Siedel, Wien, 1903); Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Bde. 1-5. (Rikola, Wien–Leipzig–München, 1921–1925). – Bécsben nyugszik. ♦ **BT**, 221.

Conrad–Falkenhayn-vita: az osztrák-magyar →*Vezérkar* és a német →*OHL* főnökei, ill. a két hadvezetés között kialakult véleménykülönbség. A két VKF közötti 2 éves együttműködés (1914. szept. és 1916.szept.) végig konfliktusokkal volt terhelt. Ebben →*Conrad von Hötendorf* gy.tbk. és Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk. eltérő személyiségén túl közrejátszott az OMM és No. hadicéljai, kat. és gazd. potenciálja közötti különbség, vmint a koalíciós háb. megvívásához szükséges egységes (vagy legalább szorosan összehangolt) irányítás hiánya. Falkenhayn nem volt túlságosan jó véleménnyel az OMM haderejének teljesítőképességéről. Ezt érezte is Conraddal, aki viszont a n-ek nagyképűségét, a szöv-ek érdekeit és érzékenységet figyelmen kívül hagyó erőszakosságát és önzését kifogásolta. – Stratégiai felfogásuk különbözősége kezdettől megfogalmazódott: Conrad 1914 őszén a szóban megígért n. tehermentesítő tád. (→*siedlcei támadás*) elmaradásában látta az OMM galíciai kudarcainak fő okát, és 30 n. ho. átdobását sürgette a →*keleti hadszíntérre*. Számára a K-i front volt az elsődleges (ezért is tudott jobban együttműködni később a hasonló felfogást valló Hindenburg–Ludendorff kettőssel). Falkenhayn viszont a →*nyugati hadszínteret* tekintette a legfontosabbnak, s emellett végig kitartott. – Az állandósuló véleménykülönbségek az 1915 őszi, Szerbia elleni →*hadjárat* előkészítése és végrehajtása során nyílt ellentétte fokozódtak. Conrad (nem alaptalanul) úgy érezte, hogy Falkenhayn az újdonsült bg. szöv-t legalább is egyenrangúnak tekinti az OMM-val, ami sértette a presztízsszempontoknak mindig kiemelkedő fontosságot tulajdonító ot-m. VKF érzékenységét (→*Bulgária csatlakozása*, →*osztrák-magyar-bolgár területi vita*). →*Szerbia elfoglalása* során Conrad, s a bg. hadvezetés egyetértett abban, hogy a →*hadműveleteket* nem szabad megszakítani a →*szerb hadsereg* megverése után, hanem tovább kell folytatni Szaloniki irányába, és kiszorítani a →*balkáni hadszíntér*ről az →*Antant* Go-i erőit, mivel csak ezt követően lehet →*seregtesteket* átcsoportosítani más →*hadszínterekre*. Conrad helyre kíván-

ta állítani Go. semlegességét is. Falkenhayn, bár korábban helyeselte az Égei-tenger felé tovább folytatott tád-t, a →*bolgár hadsereggel* le akarta zárni a görög határt, nem kívánt tovább támadni, nehogy a Szaloniki körzetében álló brit–fr. haderő megjelenhessen a Ny-i fronton, a kivont n. erőket pedig a Ny-i frontra akarta átdobni (már a →*verduni csatát* tervezte, amit Conrad előtt végig titokban tartott); e lépéssel egyben Bg. érdekességét is biztosítani kívánta a további hadviselésben. – A ~ különösen kiéleződött, amikor 1915.nov.7-től előkészületeket tettek n. ho-ok kivonására a Balkánról. Falkenhayn szerint a hadjárat addigra tkp. célját elérte, a szaloniki hídfő felszámolására nincs mód, mindezt azonban Conrad joggal vonta kétségbe. 8-án a n. 26. és 6., vmint a bajor 11.gy.ho-t É-ra indították. Falkenhayn nov.16-án a 11 n. ho-ból 8 kivonására adott pcs-ot. Conrad e lépést szerződészegésnek minősítette, az ot-m. 3.hds. feletti rendelkezési jog visszavonásával válaszolt, s döntött, hogy a 3.hds. részeivel a szerb visszavonulási utak elvágására benyomul →*Montenegróba*, a XIX.hdt-tel →*Albániába*. – A ~ ezzel közeljutott a nyílt szakításhoz, ami rontotta a kilátásokat a háb. sikeres megvívására. 1916 elejére sikerült August von →*Cramon* vörge-nak, az OHL-t az AOK-nál képviselő teljhatalmú n. megbízottnak elérnie, hogy legalább a munkakapcsolat helyreálljon a két VKF között. ♦ **PF**, 222.

Conrad-seregcsoport: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Council of the British Subjects of British, Austrian or Hungarian Birth, The: →*Propaganda-háború*

Counter Intelligence Police: →*Amerikai titkosszolgálatok*

Cramon, August von (Pawlau [Szilécia], 1861. ápr.7. – Quaritz, 1940.okt.19.): német tábornok. 1882-től ti. a porosz hds-ben. Az I. vh. elején ezds., 1914.jún-tól a koblenzi VIII.hdt. vkf-e, részt vesz a →*marne-i csatában*, majd a champagne-i harcokban. 1914.okt.23-tól a 3.lov.dd. megbízott pk-a a →*nyugati hadszíntéren*. 1915. jan.27-től a háb. végéig az →*OHL* teljhatalmú n. tbk-a a cs. és kir. →*Hadsereg-főparancsnokságon*, 1916-tól vörge. →*rendfokozatban*. Az ősz-

szeomlás után → *Hindenburg* kívánságára mint a n. HM teljhatalmú megbízottja, az új → *osztrák hadsereg* szervezési hivatalában működik 1919. júl.6-ig. 1918-tól altbgy., hazatérése után nem sokkal szkv. viszonyba helyezik. 1919.nov.21-ig a No-i SZKEB n. összekötő irodájának elnöke. – Főbb művei: *Unser österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege* (Mittler, Berlin, 1920); *Quattro anni al G.Q.G. Austro-Ungarico quale rappresentante del G.Q.G. Tedesco durante la guerra mondiale* (Travi, Palermo, 1924); *Fleck, Paul* –: *Deutschlands Schicksalsbund mit Österreich-Ungarn. Von Conrad von Hötzendorf zu Kaiser Karl* (Kulturpolitik, Berlin, 1932). • **IP, 223.**

Creel-bizottság (USA): → *Propagandaháború*
Crewe House (NBr.): → *Propagandaháború*
CRITO: → *Olasz titkosszolgálatok*
Crna ruka: → *Fekete kéz*

Crossley 29 M.: angol–magyar → *páncélgépkocsi*. Az ang. *Crossley* cégtől a m.kir. → *Honvédség* 2 db háromtengelyes alvázat vett feljesztési céllal. Az 1928-ban leszállított alvázakra hazai tervek alapján, hazai anyagokból a diósgyőri *Állami Gépgyár* készített felépítményt. 5-7 mm-es pc.zata azonban 60 m-en belül már nem védett acélmagvas gy. lövedékek ellen. Eredetileg 1 db, a forgórtonyba épített 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose gpu-val látták el, később a vezető mellé homlokgpu-t is beépítettek. Terepjáró-képessége nem bizonyult megfelelőnek. A m.kir. → *Rendőrség* kötelékében kh. pcgk-ként állították szolgálatba. Kísérleti rádiós pcgk-t is kialakítottak, az rejtett kiképző eszközként 1938-ig álmányban volt. – Főbb adatai: harci tömege 8 t, hossza 6230 mm, szélessége 2345 mm, magassága 3150 mm, személyzete 4 fő. • **ÉM, 224.**

Curzon, George Nathaniel, Lord (Kedleston Hall, 1859.jan.11. – London, 1925.márc.20.): brit politikus, külügyminiszter. Oxfordban tanult. 1886-ban konzervatív párti <tory> képviselőként beválasztják a parlamentbe. 1891–1892 között a korm. indiai kérdésekkel foglalkozó államtitkára. 1895.jún-tól külügyi államtitkár és titkos tanácsos. 1898.aug.11-től India alkirálya, szept-ben megkapja a Kedleston bárója címet. → *Kitchener* tbk-kal támadt viszállya miatt 1905.aug.16-án le-

mond alkir. posztjáról és hazatér. 1911.jún-ban → *V. György* kir. koronázása után gr. rangot kap, s a Scarsdale vikomtja és a Ravensdale bárója címet. – 1915 nyaratól → *Asquith* korm-ának tagja. 1916.dec-től, → *Lloyd George* korm-ának megalakulása után a *Lordok Háza* és a *Királyi Titkos Tanács* elnöke, vmint a háb. kabinet tagja. 1919-től küm. A párizsi → *békekonzferencián* a *Legfelsőbb Tanácsban*, ill. a *Külügyminiszterek Tanácsában* → *Balfour* felváltva NBr. képviselője. A Sz-Or. elleni → *intervenció* egyik fő szervezője. A → *lengyel-orosz háború* idején, a ln. visszaszoruláskor, 1920.júl.12-én javaslatot tesz a sz–ln. határra (→ *Curzon-vonal*). Nagyban hozzájárul az I. vh. utáni Közép-Kelet pol. arculatának kialakulásához. 1921-ben megkapja a márkí címet. 1924-ben *Baldwin* me. leváltja, és helyére *Austen Chamberlain* nevezi ki. • **BZ, 225.**

Curzon-vonal: George → *Curzon* brit küm. felvetése orosz–lengyel → *demarkációs vonalra*. A → *békekonzferencián* 1919.dec.8-án tett rá javaslatot határ gyanánt. A → *Lengyelországnak* szánt bialystoki kerület kivételével az → *Oroszország* részét képező *Kongresszusi Lengyelország* 1914. jan.1-i K-i határnak megfelelő ~ Suwalkitól É-ra indult ki a Pregel folyó és a porosz határ kereszteződésétől, Grodno (Or.) érintésével Janównál érte el a Bug folyót, amelynek mentén haladt az → *Osztrák-Magyar Monarchia* egykori határáig. → *Galíciát* a Sokal-Przemysl (Lo.)–San folyó forrásvidéke vonalon (A-vonal); vagy Lemberget <Lwow> Lo-nak hagyva a Sokal–Krosno–Stryj–Lawoczne vonalon (B-vonal) választotta ketté. Egyben → *Szovjet-Oroszország* elszigetelésére is szolgált. A sz-or. korm. csak tárgyalási alapnak fogadta el. Curzon 1920.júl.11-én ismét javasolta → *fegyverszüneti* vonalként, mivel az 1920–1921. évi → *lengyel-orosz háború* fejleményei veszélyeztették a Versailles-ban kialakított rendezést. → *Lenin* sz. vezető júl.20-án fogadta el, majd a háb-ban elszenvedett sz-or. vereség után megkötött 1921.márc.18-i rigai békében lemondott az 1772 előtti K-Lo. nagyobb részéről (or. értelmezésben → *Ukrajna* és *Fehéroroszország* Ny-i részéről), ezzel az 1921–1939 közötti or–ln. határ nagyjából a ~tól 200 km-re K-re alakult ki. – Az 1939. évi n-sz. szerződések során No. és a Szu. a ~ mentén osztotta fel (Bialystok Szu-nak

adásával) Lo-ot, ill. a ~ lett 1945 után (kisebb módosítással) a sz.-ln. határ, mindkét esetben Galíciában az A-vonal mentén. ♦ RI, 226.

Czapp, Karl, von Birkenstetten, báró (Belovár, 1864.jan.9. – Bécs, 1952.okt.18.): osztrák-magyar altábornagy, osztrák honvédelmi miniszter. Kat. főreáliskolát végez Morva-Fehértemplomban, majd kat. mű. ak-t Bécsben. 1885.aug.18-tól hdgy. a XII.hdt.tü.ezd-ben Nagyszebenben. 1888–1890 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1907.máj.1-től ezds. 1908.nov.1-től a →*közös Hadügyminisztérium* 2. (fő.zeti) o-ának főnöke. E beosztásban részt vesz 1911–1912-ben az új →*véderőtörvény* kidolgozásában. 1912.nov.1-től vörög. – 1914.aug.5-től a 106.Lw.gy.ho. pk-a →*Galíciában* és a Visztulánál. Szept.-től betegszabadságon van. 1915.jan.5-től a Kárpátokban küzdő közös 65.gy.dd. pk-a. Febr.11-től a cs.kir. 46.orosz.löv.ho. pk-a, a →*gorlicei áttörés* után K-Galíciában tör előre. 1915.aug.26-tól altbgy., szept.1-től az OMM ot. részének hadügyeit intéző cs.kir. HM csf-e. 1917.jún.23-tól megbízott, aug.30-tól 1918.okt.27-ig kinevezett cs.kir. hm. – 1920.okt.1-én nyugdíjazzák. 1944.jan.9-én, 80. születésnapján a n. *Wehrmacht* tü. tbk-ává nevezik ki. – 1914.dec.7. óta használja a „von Birkenstetten” előnevet, 1915.szept.1-től titkos tanácsos, 1918.júl.25-től br. ♦ BT, 227.

Czernin, Ottokar, Graf von und zu Chudenitz (Dimokurt/ Podebrad [Csehország], 1872. szept.27. – Bécs, 1932.ápr. 4.): osztrák-magyar politikus, diplomata, közös külügyminiszter, tart. tiszt. Jogi tanulmányok után dipl. szolgálatot lát el Hágában és Párizsban, 1903-tól →*Csehország* tartománygyűlésének képviselője, 1912-től a →*Birodalmi Tanácsban* az *Urakháza* <Herrenhaus> tagja. Tart. lov. hdgy. 1913.okt.25-től 1916.aug.27-ig bukaresti követ, ahol →*Románia* semlegességét kívánja biztosítani. – 1916.dec.22-től 1918.ápr. 16-ig kküm. A →*Központi Hatalmak békeajánlata* (1916.dec.12.) kapcsán az I. vh. előtti *status quo*hoz való visszatérést képviseli, de bemutatkozására csak a hadicélokat megvitató 1917.jan.

12-i →*koronatanácson* kerül sor, ahol csatlakozik az új uralkodó minimális programjához. A jan.22-i koronatanácson támogatja a →*tenger-alattjáró-háború* kiterjesztését. Kedvezően fogadja →*Wilson* am. elnök 1917.jan.2-i szenátusi üzenetét, és hozzájárul, hogy gr. →*Tisza* István e tárgykörben tartott jan.24-i egy-i beszédét megküldje Frederic Courtland Penfieldnek, az USA bécsi nagykövetének. Robert →*Lansing* am. küm. válaszában biztosítja ~t, hogy sem az USA, sem az AH nem kívánják az OMM felosztását. Az OMM nehézségei miatt (No-ot csak ált. tájékoztatva) →*béketapogatódzásokat* kezd NBr-val és Fr-gal. Célja →*Oroszország* és →*Szerbia* hátrányára megegyezni a két legerősebb →*Antant*-hatalommal. A tárgyalások az 1917. nyarán a megbeszélésekbe bevont ol. igényeken azonban meghiúsulnak. Az őáltala 1917.dec.22-én kezdeményezett tárgyalások alapján ~ köti meg az OMM részéről a →*breszt-litovszki békét* 1918. febr.19-én →*Ukrajnával*, márc.3-án →*Szovjet-Oroszországgal*. N. kollégájával, Richard von →*Kühlmannal* febr.22-én megkezdí a →*bufteai előzetes béke* tárgyalásait a ro. me-vel, majd 27-én találkozik →*I. Ferdinánd* ro. királlyal. 1918. ápr.16-án a →*Sixtus-levelek* (amelynek pontos tartalmát nem ismerte) Fr-i nyilvánosságra hozatala után lemond. – 1917.aug.16-tól szkv. vörögygá nevezik ki. 1920–1923 között →*Ausztriában* a *Nemzeti Tanács* dem. párti képviselője. 1924-ben visszavonul a pol-tól. ♦ KE, ZJ, 228.

Czernowitz–kolomeai csata: →*Galíciai tavaszi hadjárat*

Czibulka-hadtest: →*Keleti hadtest* (1915)

Csáky Károly, gróf adorjáni és körösszeghi (Szepesmindszent, 1873.ápr.10. – Bp., 1945.ápr. 30.): m.kir. huszártiszt, m.kir. honvédelmi miniszter. 1887-től →*Ludovika Akadémiát* végez. 1891.aug.18-án (szept.1-i ranggal) avatják hadapród tts-sé a m.kir. pápai 7/II.hu.o-hoz. 1892. nov.1-től hdgy. 1896–1897-ben elvégzi a Bp-i hv. felsőbb ti. tanfolyamot, 1897–1899 között a bécsi *Hadiiskolát*. 1899.nov.1-től az V.hdt., 1900.nov.1-től a m.kir. 2.lov.dd. vk. ti-je, 1901. nov.1-től vk. szds. 1907–1910 között a m.kir. központi lov.iskola tanára, 1910–1911 között a HM I. o-án beosztott vk. ti., 1911-től a hv. lov.

felügyelő vkf-e. 1913.nov.1-től vk. alez. – Az I. vh. kitörésekor, 1914.aug.1-től a cs. és kir. 9.lov. ho. vkf-e a *→keleti hadszíntéren*, de már 14-én súlyosan megsebesül. Felgyógyulása után, 1914. nov.27-től a HM I. o. vezetője. 1915.szept.1-től ezds. 1917-ben rövid időre a m.kir. 7.hu.ezd. pk-a, majd visszakerül a HM I. o. élére. 1919.jan.1-től ny-ba helyezik. – 1923.jún.28-tól 1929.okt.10-ig szolgálaton kívüli tábornoki viszonyban hm. 1924.jún.16-tól szk. albtgy., 1927.ápr.29-től szk. lov.tbk. 1925-től ngy-i, 1927-től ogy-i képviselő, 1929-ben visszavonul a pol-tól. 1936-tól m.kir. titkos tanácsos. ♦ SzS, 229.

Csapatkórház: *→Hadikórház*

Csapatkönyvtár: *→„Könyvet a harcztérre!” mozgalom*

Csapatnem: 1. a *→fegyvernem* reá jellemző ruházattal, felszereléssel bíró alkotórésze, amelyet az adott fegyvernemen belüli, az általánostól eltérően képeznek ki és alkalmaznak; 2. nagysága miatt fegyvernemnek nem minősülő, a fegyvernem(ek) harcát támogató, biztosító és kiszolgáló alakulatok összessége. – 1. Az I. vh. idején a *→gyalogság* ~e volt a *sorgyalogság* és a *vadászcsoapat*. Az utóbbit könnyebb fezzettel szerelték fel, és kmsz. speciális, az átlagosnál nehezebb feladatok végrehajtására alkalmazták. – A *→lovasság* ~e volt a *dragonyos*, a *huszár* és az *ulánus* (egymástól hadkiegészítési körzetükben, ruházatukban és fezzetükben tértek el). – A *→tüzérség* ~e volt a *tábori tüzérség* (kmsz. a közép-hegységek magasságáig terjedő területen való működésre), a *hegyitüzérség* (kmsz. a magas-hegységekben való működésre) és a *vártüzérség* (kmsz. az erődökben való helyhez kötött működésre), a *nehéztüzérség* (csak kmsz.; az 1930-as évektől ezt csak k.-, köz.- és neh.tű. összetételben használjuk, az űrméret szerinti felosztáskor), a *vasúti tüzérség* (utóbbi csak a n., a fr. és a brit hds-ben), a *partvédelmi tüzérség*. A n. hds-ben az I. vh. folyamán kialakult még a *messze hordó tüzérség* (amit nem a harcoló csapatrészek támogatására, hanem távoli célok lövetésére [kmsz. bombázására] alkalmaztak, pl. 1918-ban Párizst 100-120 km távolságról lőtte). – A *→műszaki csapat* ~e volt az *utászcsapat* (kmsz. az ált. mű. munkálatok elvégzésére), *→árkászcsoapat* (erődi-

tési munkálatok végzésére), a *közlekedési csapat* (kmsz. közúti közlekedési vonalak létesítésére, fenntartására és helyreállítására) és a *→vasúti csapat* (kmsz. vasúti közlekedési vonalak létesítésére, fenntartására és helyreállítására). A háb. folyamán alakult ki a nem közvetlen vezetést biztosító *→híradócsapat*. Nem minősült ~nek, de az I. vh. folyamán a mű. csapatokon belül tev-ében elkülönült még az *→aknászcsoapat*, az *→elektrocsapat*, a *→fényszórócsapat* és a *→hídászcsoapat*. – 2. Egyéb ~ volt a *→vonatcsapat* (kmsz. a hds. anyagi szükségleteinek továbbítására) és az *egészségügyi csapat* (kmsz. az orvosi ellátás biztosítására). – 3. Speciális ~ volt a *→tengerészgyalogság*. Az I. vh. során kialakult ~ volt a *repülőcsapat* (később fin-mé vált), a *léggömbös csapat* és a *léghajós csapat*. ♦ RI, 230.

Csapattest <Truppenkorps>: az alakulatok közelepsi strukturális szintű csoportjának összefoglaló neve, kmsz. a *→csapatnemek* egy meghatározott feladatot egységes vezetés alatt végrehajtó szervezési egysége. Az I. vh. idején két nagyságrendű alakulat tartozott a ~ kategóriába: az *ezred* és az azt alkotó *zászlóalj* (a lov. és a tű. *→fegyvernemnél osztály*). Ezd-szintű ~nek számított az *önálló zászlóalj* (*önálló osztály*), zlj-szintű (*osztályszintű*) ~nek az *önálló század* (*önálló üteg*). A ~ az adott fin-től függően 2-16 *→alosztályból* állt. Mivel mind a zlj., mind az o. közvetlenül alokat fogott össze, *osztály* összefoglaló névvel is jelölték azokat. (Még: *→Seregtest.*) ♦ RI, 231.

Császári és királyi közös hadsereg: *→Közös hadsereg*

Császárvadász: *→Hegycsoapat, →Tiroli császárvadász*

Csata: a *→hadviselő* felek főerői korlátozott térségben végrehajtott, a háb. menetét és kimenetelét befolyásoló tev-einek összessége. Az I. vh-ban ilyen volt pl. a *→marne-i csata* (1914), a *rigómezei csata* (1915) vagy a *→brassói csata* (1916). A korabeli m. és n. szóhasználatban a ~ kifejezést alkalmazták egy *→hadseregcsoport* vagy *→hadsereg*, esetleg *→hadtest* tev-ére, egy adott *→hadjárat* kimenetelére jelentős befolyással bíró összecsapások megnevezéseként is. Ilyen volt *→antwerpen ostroma* (1914), a 12

→*isonzói csata* (1915–1917) vagy a →*nagyszebeni csata* (1916). Mivel ezt vette át az I. vh.-val foglalkozó szakirodalom is, a ~ fogalmat így, tág értelemben alkalmazzuk. – A II. vh. idején a m. és a n. terminológia megegyezően használta a ~ fogalmát az I. vh.-s szóhasználatlalt, pl. *hidfőcsaták* (Don mente, 1942) vagy *tordai csata* (1944). A definíciónak megfelelő, szűkített kategóriát a sz. hadtudomány alakította ki az 1930-as években, ennek alapján pl. később ~nak tekintették az *angliai légi csatát* (1940) vagy a *kurszki csatát* (1943). – A mai m. kat. terminológiában e szűkített értelemben használatos. ♦ **RI, 232.**

Csatafront: az I. vh. során az →*állásháborúval* kapcsolatban keletkezett és a két vh. közötti szakirodalomban használatos kifejezés. Az adott →*hadszíntéren* kialakult összefüggő →*frontvonal* azon szakasza, ahol vmelyik fél tád. →*hadműveletet* folytat. A teljes frontvonalon egyidejűleg több ~ is kialakulhatott. ♦ **SzB, 233.**

Csatahajó: →*Hadihajó-kategóriák*

Cseh Királyság: →*Csehország*

Cseh Külföldi Bizottság <České zahraniční komitét>: a Thomaš G. →*Masaryk* köré csoportosuló cseh emigráció 1915.őszétől használt fedőneve. Alapító nyilatkozatát 1915.nov.14-én hozták nyilvánosságra. 1916.febr.13-án Masaryk a külföldi cseh propaganda hatásosabbá tételére Párizsban létrehozta a →*Csehszlovák Nemzeti Tanácsot*, ezzel a ~ szerepe véget ért. ♦ **PGy, 234.**

Cseh légio: →*Kerenszkij-offenzíva*

Cseh nemzeti mozgalom: az →*Oszták–Magyar Monarchiában* élő nyugati szláv etnikum pol., gazd. és kulturális törekvései a XIX. szd. második felétől az I. vh. végéig. A →*dualizmussal* elégedetlen cseh pol. már az 1867. évi kiegyezés óta tudatosan törekedett a kettős állam belső erőviszonyainak megváltoztatására. Alapvető célkitűzése 1867–1914 között a →*trializmus*, ill. az →*Oszták–Magyar Monarchia föderatív átalakítása* volt, s ezek feltételeként a „cseh tartományok” (→*Csehország*, →*Morvaország*, →*Szilézia*) államjogi egyesítése az ún. cseh történelmi jog alapján a →*Habsburg-dinasztia* jogara alatt.

A cseh pol. célok maximuma az OMM-n belül felújítandó cseh államiság víziója volt. – Az I. vh. kitörése után a cseh nemzet pol. és államjogi helyzetével elégedetlen cseh vezetők egy része a háb.-t egyedülálló alkalomnak látta a nemzeti ambíciók valóra váltására. Abból a feltételezésből indultak ki, hogy a háb. a „cseh kérdést” nk. problémává teszi (teheti), s ez meghozza az általuk remélt pozitív változást mind nemzeti, mind államjogi vonatkozásban. A cseh pol. irányzatok túlnyomó többsége a háb. elején azonban még az OMM-n belül kereste a kérdés megoldását. – **I.** A ~ vezetőinek egy része felismerte az OMM-val →*hadiállapotban* álló országokban való politizálás lehetőségeit, s élénk propagandát fejtettek ki az OMM felosztása és a független cseh állam megteremtése érdekében. Közülük Tomáš G. →*Masaryk* és Edvard →*Beneš* vált a legjelentősebbé, miközben itthon ellenük már eljárás folyt. Masaryk 1914.nov.-ben (másutt dec.18-án) szökött Ol-on és Svájc-on át Fr-ba, 1915.szept.3-án Beneš is követte. A cseh emigráció programját Masaryk a háb. elején így összegezte: „Ha otthon nem tudunk Au-val szembeszállni, határainkon túl [...] első feladatunk lesz magunk és nemzeti programunk iránt szimpátiát kelteni, politikusokkal [...] és az entente-államok korm-ával összeköttetést teremteni, összes kolóniánk egy-egy működését megszervezni és mindenekelőtt hadifoglyainkból hds-et szervezni.” – Masaryk és Beneš szívósan próbált pártfogókat szerezni, szerkesztők, közéleti személyiségek, politikusok szimpátiáját megnyerni, az emigációban élő csehek és szl-ok →*Antant*-barát, ill. No.- és OMM-ellenes mozgalmait egyesíteni és befolyásuk alá vonni. Törekedtek egy emigráns pol. csúcsszerv létrehozására. Masaryknak 1915.őszére sikerült egyesítenie az AH országaiban működő cseh és szl. szervezetek többségét, s programjukat ráhangolni a cseh emigrációéra. 1915.máj.-ban foglalta össze először részletesen elképzeléseit. A *Független Csehország* <Independent Bohemia> c. bizalmas memorandumot →*Grey* brit kűm-nek nyújtotta át. – Első nyílt OMM-ellenes fellépésük 1915.nov.14-én történt. Masaryk szövegezésében, a →*Cseh Külföldi Bizottság* (CSKB) nevében nyilatkozatot tettek közzé, amely elkötelezte magát az AH oldalán, és szembefordult a →*Központi Hatalmakkal*, különösen az OMM-

val: „Elvesztettük az Au–Mo. életképességébe vetett bizalmunkat, nem ismerjük el létjogosultságát...” Itt tűnik fel először a *csehszlovák nemzet* fikciója: „csszl. állam létrehozására törekszünk”, ez vált a cseh emigráció pol. vezérmotívumává. A CSKB Masaryk és Beneš engedelmes szócsovévé vált. – 1916.febr.

Beneš Londonban

13-án Párizsban a CSKB helyett létrehozták a →*Csehszlovák Nemzeti Tanácsot* (CSNT). Elnöke Masaryk, al-elnöke J. Dürich, főtthkára Beneš lett, a szl-okat Milan R. Štefánik képviselte. A CSNT az OMM-ellenes propaganda központjává vált, később magvát alkotta a csszl. emigrációs korm-nak. Első jelentősebb dipl. sikere az AH 1917. jan.10-i jegyzéke volt, amely már a „csehszlovákok felszabadításáról” is szólt. Eredeti fogalmazásában csak ol-ok,

szlávok és ro-ok szerepeltek, ám Beneš rávette Phillipe Berthelotot, a fr. KÜM vezértthkárát a „csszl-ok” bevétele. – A CSNT-t az AH korm-ai 1918-ban (jún.29-én a fr., szept.3-án az am., okt. 1-én a brit) de facto a „csszl. nemzet” törvényes képviselőjének, ill. →*hadviselő* félnek ismerték el. A CSNT 1918.okt.14-én átalakult →*Ideiglenes Csehszlovák Kormány*á, amelyet Fr. okt.15-én, NBr. 23-án, Ol. 24-én de jure elismert. Az AH korm-ai ezzel végleg elkötelezték magukat. – 2. A háb. első éveiben passzív otthoni cseh pol. körök fokozott óvatosságot tanúsítottak. Egyes pártok nyíltan támogatták a OMM-t és az uralkodóházat (pl. a morva r.k. pártok vagy a *Csehszláv Szociáldemokrata Párt*), mások tétlenül szemlélődtek. – É-Mo. (→*Szlovákia*) Csehországgal való egyesítésének gondolata náluk sokáig nem szerepelt. A cseh történelmi államjog doktrínája ezt eleve lehetetlenné tette, mivel csak a cseh korona három országra volt applikálható. A Szent Vencel-i cseh történelmi államjogra való hivatkozás a Szent István-i m. történelmi államjog és a m. államterület épségének tiszteletben tartását is feltételezte. Az ehhez ragaszkodó hivatalos cseh pol. nem tudott mit kezdeni a Mo-i szlováksággal, nem is igényelte szállásterületét a

bármilyen formában felújítandó cseh állam számára. – Az otthoni cseh pol. →*I. Ferenc József* halála és az USA hadba lépése után aktivizálódott. 1917 tavaszától szemlélete módosult, hangot kaptak a radikális Habsburg-ellenes és nacionalista politikusok is, akik rugalmasan kezelve a cseh történelmi államjogot, nem tartották azzal összeegyeztethetetlennek É-Mo. megszerzését. Az 1916.nov.19-én alakított →*Cseh Szövetség* 1917.máj.30-i nyilatkozata még az OMM föderatív átszervezését tűzte ki célul, de új elemként megjelent a Mo-i szl-ok csehekkel való egyesítésének gondolata is, az OMM-n belül létrehozandó cseh (nem „csehszlovák”) államban. – Az OMM-val való szakítást a cseh képviselők 1918. jan.6-i, ún. →*vízkereszti deklarációja* mondta ki. 1918 első felétől az otthoni cseh politikusok zöme (hol nyíltabban, hol burkoltabban) már ezért munkálkodott, bár még akadtak ausztrofil cseh pártok és politikusok, főleg Morvaországban. – 1918.júl.13-án Prágában megalakult a →*Csehszlovák Nemzeti Bizottság* (CSNB). A Prágában okt.28-án kirobbant tömegtüntetést kihasználva a →*Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozat* kiadásával de facto a prágai CSNB deklarálta a független csszl. állam megalakulását. • **PGy, 235.**

Cseh Nemzeti Tanács: →*Csehszlovák Nemzeti Tanács*

Cseh Nemzeti Tömörülés: →*Clevelandi egyezés*, →*Szlovák nemzeti mozgalom*

Cseh Szövetség <Český Svaz>: az OMM-n belüli →*cseh nemzeti mozgalom* (2.) pol. csúcsszerve. A cseh pol. pártok →*Birodalmi Tanács*-beli <Reichsrat> képviselői 1916.nov.19-én alakították meg. Létrejöttkor még császárhű és lojális pol. tömörülés képét mutatta. 1916 végén és 1917 elején több alkalommal hűségéről biztosította az uralkodóházat és a bir. kormányzatot. A cseh kérdés rendezését az OMM keretein belül képzelte el. 1917.máj-ban az emigráns Edvard →*Beneš* fellépésére változás állt be a ~ taktikájában. A Reichsrat 1917.máj.30-i ülésén nyilvánosságra hozott államjogi proklamációjában követelte az OMM föderalizációját, a cseh államiság felújítását, ill. Mo. szlováklakta →*felvidéki* →*vármegyéinek* átszatolását a föderalizált bir. „csszl.” tagállamához. • **PGy, 236.**

Csehország <Böhmen, Cseh Királyság, Bohe-mia>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák fele” (1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya, a cseh korona országa. Zárt történelmi területi egység, ot. cs. tartományként →*Morvaország*, →*Alsó-Ausztria*, →*Felső-Ausztria*, →*Németország* (Bajorország, Szászország, Porosz-Szilézia [→*Szilézia*]) között. Uralkodója a n-római bir. cs. hűbérese volt 1004 óta, 1085-ben nyerte el tőle kir. méltóságát, 1356-ban a jogot, hogy részt vehessen a cs.választó bir. gyűlésen. 1526-ban örökséggel került a →*Habsburg-dinasztia* birtokába. – 1910-ben a 102 kerületből és 2 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Prága <Praha, Prag, ~ székhelye>, Reichenberg <Liberec>) álló ~ Tartományi Gyűlése 242, 6 évre választott tagból állt, a →*Bírodalmi Tanács*-ba 82 képviselőt delegált, területe 51.948 km², lakossága 6.769.548 fő (62,7 % cseh, 37,3 % n.) volt, amelynek 96 %-a rk., 2,3 %-a ev., 1,5 %-a izraelita, 0,2 %-a egyéb vallású. Az 1919.szept. 10-i →*Saint Germain-i béke* egészében az újonnan létrehozott →*Csehszlovákia* részévé tette. A Cssl-n belüli ~ megegyezik ~ ot-m. tartománnyal, kivéve az →*Ausztriához* került Thaya menti Gmündöt és Feldsberget. • **ZJ, 237.**

Csehszláv Egység <Československá jednota>: a →*cseh nemzeti mozgalom* részét képező egyesület. Alakuló közgyűlését 1896.máj.7-én tartotta Prágában. Eredeti célkitűzése a cseh–n. etnikai határon, vmint a szórványban élő csehek megóvása volt az asszimilációtól. Tevének súlypontja kezdetben →*Sziléziára*, →*Morvaország* határszéli területeire és →*Alsó-Ausztriára* összpontosult, később a →*Felvidék* szlováklakta részei is célterületté váltak. 1912-ben 2361 nyilvántartott tagja volt, ebből 140 szl. A prágai központnak 5 szakosztálya volt: akadémiai, irodalmi, női, nemzetgazd-i, mg-i. Elnökei időrendben F. *Pastrnek*, J. *Ott*, J. *Rychlík*, F. *Táborský*, Josef *Rotnág*. A Mo-i szl-ok közül fontosabb tagja Vavro *Šrobár*, Pavel *Blaho*, Anton *Štefánek*. Az I. vh. kitörésekor felfüggesztette működését. – 1908-tól a Felvidék vált tevének fő területévé. Szorgalmazta a szl-ok kapcsolatainak kiépítését a cseh korona országaival, elmélyíteni a „csehszlovák nemzetegység” gondolatát; ill. elősegíteni a cseh tőke behatolását a szlováklakta területekre. Támogatta a

Mo-i szl. diákok →*csehországi* iskoláztatását, az iparostanoncok elhelyezését cseh mestereknél. 1911-ben *Szlovákiai olvasókönyvet* <Slovenská čítanka> adott ki a Mo-i szl-okról szóló ismeretek összefoglalójaként. 1907–1910 között megjelentette a *Naše Slovensko* <A mi Szlovákiánk> folyóiratot. Támogatta a csszl. orientációjú szl. sajtót (*Hlas, Slovenské listy*, *Prúdy*). • **PGy, 238.**

Csehszlovák emigráns kormány: →*Ideiglenes Csehszlovák Kormány*

Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozat: a független csehszlovák állam deklarálása a prágai →*Csehszlovák Nemzeti Bizottság* (CSNB) által. Prágában 1918.okt.28-án tömegtüntetés robbant ki, amelynek közvetlen kiváltó oka gr. →*Andrássy* Gyula kküm. →*Wilson* am. elnökhöz intézett okt.27-i jegyzékének nyilvánosságra kerülése volt. A CSNB kihasználva a tömeghangulatot és az Andrássy-jegyzék keltette bizonytalanságot és zavart, deklarálta →*Csehország*, →*Morvaország* és →*Szilézia* államjogi kiválását az OMM-ból, kikiáltotta a független csszl. államot, amelynek →*Szlovákia* is részét képezi. A ~ az államforma kérdésében nem foglalt állást, annak meghatározását a majdan összehívandó nagy-re bízta. A CSNB önmagát deklarálta a nemzeti akarat és az állami szuverenitás egyedüli megtestesítőjének, ám a hatalomátvétel zökkenőmentes lebonyolítása és a forr. kilengések elkerülése érdekében kimondta, hogy ideiglenesen érvényben maradnak az addig hatályos tv-ek és jogszabályok. Őt aláírója között egy Mo-i szl., Vavro *Šrobár* rózsashegyi orvos is szerepelt. • **PGy, 239.**

Csehszlovák megszállás: →*Felvidék megszállása*

Csehszlovák Nemzeti Bizottság <Československá národní komitě>: az OMM-ban élő csehek pol. csúcsszerve, a →*cseh nemzeti mozgalom* (2.) része. 1918.júl.13-án alakult Prágában. Noha nevében csszl. volt, benne a Mo-i szl-ok egy képviselője sem foglalt helyet. Elnökévé az államellenes tevéért elítélt, de az 1917.júl.2-i uralkodói amnesztiával szabadlábra került Karel *Kramář*t, alelnökeivé Antanin *Švehlát* és Václav *Klofáč*ot választották. A ~ nyíltan az önálló csszl. állam előkészítését tűzte ki célul. A háb. ezen szaka-

szában az otthoni cseh pol. fő irányvonala már szinte teljesen azonos volt az emigránsokéval. A párizsi →*Csehszlovák Nemzeti Tanács* felé fordultak, és megtagadták az együttműködést az ot-m. kormánnyal, ill. az uralkodóházzal. – A Prágában 1918.okt.28-án kirobbant tüntetést kihasználva a →*Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozattal* de facto a ~ deklarálta a független csszl. állam megalakulását. • PGy, 240.

Csehszlovák Nemzeti Tanács <Československá národní rada>: a cseh pol. emigráció csúcsszerve az I. vh. második felében. 1916.febr.13-án jött létre Párizsban. Elnöke Thomaš G. →*Masaryk*, alelnöke J. Dürich, főtítkára Edvard →*Beneš*. A Mo-i szlovákságot a már évek óta Fr-ban élő Milan R. Štefánik képviselte, aki később Dürich helyett alelnök lett. Sajtóorgánuma a *La Nation Tchèque* és a *Československá samostatnost* volt. Kezdetől fogva élénk OMM-ellenes propagandát fejtett ki, és igyekezett befolyása alá vonni a külföldi cseh és szl. szervezeteket. Később egyik fő feladatának tekintette a külföldi csszl. haderő megszervezését. Az →*Antant* 1918 folyamán ideiglenes csszl. *exilkormány*nak és →*hadviselő* félnek ismerte el (Fr. jún.29-én, az USA szept.3-án, NBr. okt.1-én). Beneš okt.14-én bejelentette az →*Ideiglenes Csehszlovák Kormány* megalakulását és a ~ megszűnését. • PGy, 241.

Csehszlovákia <Csehszlovák Köztársaság, Československá Republika>: köztársaság Közép-Eu-ban →*Magyarország*, →*Ausztria*, →*Németország* és →*Lengyelország* között. Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* utódállama, az OMM „Lajtán túli feléhez” (Osztrák Császárság) tartozott →*Csehországból*, →*Morvaországból* és →*Szilézia* Ny-i szegletéből, vmint a →*történelmi Magyarország* területéből (a →*Felvidék* és →*Kárpátalja* egésze, vmint a *Kisalföld* Dunától É-ra fekvő, nagyobbik fele) alakult. A két vh. közötti ~t *Első*, az 1944–1948 közöttit *Második*, az 1949–1992 közöttit *Harmadik Köztársaság*-nak nevezik. – Területe 140.368 km², lakossága 1921-ben 13.724.453, 1930-ban 14.726.158 fő. Az 1921.febr.15-i csszl. népszámlálás adatai szerint a lakosság 50,8 %-a cseh és morva, 23,4 %-a n., 14,7 %-a szl., 5,6 %-a m., 3,4 %-a rutén, 1,3 %-a zsidó, 0,6 %-a ln., 0,1 %-a ro., 0,1 %-a

egyéb; ill. 76,3 %-a r.k., 7,3 %-a prot., 3,8 %-a huszita, 3,4 %-a görögkatolikus, 2,6 %-a izraelita, 0,5 %-a görögkeleti, 6,1 % egyéb vallású vagy felekezet nélküli. – A →*cseh nemzeti mozgalom* 1918.okt.28-án Prágában deklarálta ~ megalakulását, nov.14-én fogadták el ideiglenes alkotmányát. Az 1918.máj.31-i →*pittsburghi nyilatkozat* rögzítette *Slovensko*, az okt.25-i második →*scrantoni határozat* pedig *Rusinsko* autonómiáját (1938-ig egyik sem valósult meg). ~ az →*Antant* szöv-eként fr. és ol. kat. segítséggel vette birtokba az igényelt területeket. Határait a →*versailles-i*, a →*Saint-Germain-i* és a →*trianoni béke* rögzíti. Az ot-csszl. határ a Thaya folyó menti gmündi és feldbergi változástól eltekintve megegyezik az OMM tartományi határával. A n-ln. határon No. területéből megkapta Hultschin <Hlučín> vidékét. A ln-csszl. határ a Lo-nak jutott Árva és Szepes vm-i részek kivételével a történelmi m-ln. határral egyezik meg. Mo. felé az etnikai határon húzódó →*Bartha-Hodža-demarkációs vonal*, majd 1918.dec.24-i jegyzék rögzítette →*Szlovákia* előzetes határait. – Az OMM területének 20,7 %-át (140.049 km²) kapta meg; az Ot. Császárságból 77.045 km²-t 10.026.500 lakossal; Mo-ból 63.004 km²-t 3.651.100 lakossal. Ez utóbbinak 46,46 %-a (1.696.147 fő) szl., 31,32 %-a (1.143.399 fő) m., 12,75 %-a (465.597 fő) rutén, 8,67 %-a (316.581 fő) n., 0,58 %-a (21.114 fő) ln., 0,07 %-a (2632 fő) horvát, 0,15 %-a (5.630 fő) egyéb nemzetiségű volt; s 319 km²-t No-ból 130.300 lakossal. – 1921-ben 4 tartományból áll: *Csehország* <Čechy> (52.065 km²), *Morvaország és Szilézia* <Morava a Slezsko> (26.803 km²), *Szlovákia* <Slovensko> (48.950 km²), *Kárpátaljai Ruténföld* <Podkarpatská Rus> (12.628 km²). Az ált., titkos és arányos választójog alapján összeülő tv.hozó testülete a kétkamarás *Nemzetgyűlés* (150 tagú *Szenátus*, 300 tagú *Képviselőház*). A csszl. állam a két vh. között Közép-K-Eu. többi államához képest demokratikusabban működött. A két ház együttes ülése választja meg (7 évre) elnökét, aki a hds. főpk-a is: 1918.nov.14-től Thomas G. →*Masaryk*, 1935.dec.18-tól Edvard →*Beneš*, 1938.okt.5-től Emil Hácha. • SJ, 242.

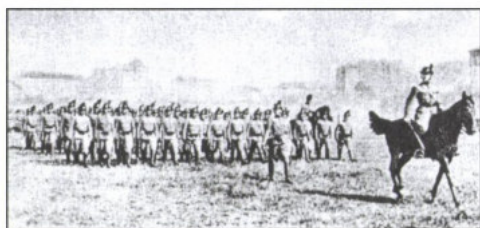
Csendőrség (Magyar Királyi Csendőrség [I.]): az →*Osztrák-Magyar Monarchia*n belüli Ma-

gyar Királyság, ill. a → Magyar Népköztársaság alapvető karhatalmi és rendvédelmi testülete 1881–1918, ill. 1918–1919 között. Az egyetlen katonailag szervezett őrtestület, amelynek tagjai kat. →rendfokozatot viseltek, személyükben katonának minősültek, kat. fegyelem alatt állnak. Szolgálatát az 1881.febr.14-én szentesített 1881:III. tc. szabályozta, a külföldi tapasztalatok figyelembevételével. Megszervezése 1881.jún.23-án, Török Ferenc ezds. pk-i kinevezésével kezdődött (→Csendőrség felügyelői), működését 1882.jan. 1-én kezdte meg, teljes szervezete 1884.jan.1-re állt fel 5020 fővel (ebből 104 ti.). – Az ötlépcsős szervezett ~ központi szerve a m.kir. Csendőrfelügyelőség volt, amely együttműködött a HM csendőrségi osztályával (kiképzés, személyi ügyek) és a BM csendőrségi osztályával (finanszírozás, ellátás, felszerelés, szakmai irányítás). Vezetője a csendőrfelügyelő, a m.kir. →Honvédség tbk-a volt. A 6 csendőrkerület (I. Kolozsvár, II. Szeged, III. Bp., IV. Kassa, V. Pozsony, VI. Székesfehérvár) és az 1 csendőrpáncsnokság (horvát-szlavón, Zágráb) lefedte Mo. területét. Élükön ezds. rendfokozatú kerületi pk. állt. A kerületek 5-9 szárnyparancsnokságra, azok szakasparancsnokságokra, azok őrsőkre tagozódtak. Minden kerülethez pótszárny tartozott a legs. kiképzésére, amely nem rendelkezett hatósági területtel. Nagyváradon központi kiképzőiskolát hoztak létre az alti. kar képzésére. A tikeket a honvédti-ekkel együtt képezték. Egyes szárny- és szak.pás-ok különítményeket is felállítottak, pl. állandó különítmény őrizte a gödöllői kastélyt, főszékhelyen ideiglenesen a fürdőhelyeket. A ~ egyetlen, polg. közigazgatási határokkal megegyező működési területű egysége a járásőrmesterség volt, amely a területileg illetékes szak.pás alá tartozott. – A ~en belül külön szervezeti egység volt a →Határszéli Csendőrség, a Hr-i és az erdélyi ~, amely 1876-ig a korábbi cs. Zsandárságként élt tovább (Mo. területén a cs. Zsandárság a kiegyezés után beszüntette működését, kivéve Hr-ot és Erdélyt). A Hr-i ~ 1876.márc.27-én a horvát bán és a Honvédség kettős alárendeltségébe lépett át, az erdélyi 1876.máj.1-én Magyar Királyi Erdélyi Csendőrséggé alakult át, majd 1881-ben területileg vált az akkor felállított m.kir. ~ részévé mint annak I. kerülete. Ez utóbbi kakastollas székelykalapját vet-

te át a ~ egésze. Speciális, a kassai kerületpság által működtetett szerv volt a galíciai Brodban felállított átmeneti tábor. Ott az Or-ból menekülteket (zömmel zsidókat) vetették alá eü. vizsgálatnak, majd cső. kísérettel, vasúton hozták őket a m. határig, onnan szabadon bárhová távozhattak Mo. területén belül. – Ahol a →Rendőrségek vmelyike működött, nem hoztak létre cső. őrsőket. Így alakult ki a két rv. testület közötti speciális „munkamegosztás”: a Rendőrség inkább a városokban, a ~ inkább vidéken működött. A ~i szolgálat alapvetően háromféle volt. A rendes szolgálat a őrsők mindennapi rv. tev-ét, a portyázás a járőrözést jelentette. A kéttagú járőr ált. a tanyavilágban, a gyéren lakott területeken, 18-24 óra időtartamban az adódó rendészeti feladatokat látta el. A karhatalmi beavatkozást min. őrs-, de lehetőleg szakaszskötelékben kellett végrehajtani. – A ~ állította ki 1888-tól a →Tábori Csendőrséget a m.kir. Honvédségnél. A ~ fezete megfelelt a honvédségi kézfizetnek, neh.fei nem voltak. 1914–1919 között a ~ ellenőrizte a →hadifogolytáborokon kívüli munkára kiadott →hadifoglyokat. A ~ létszáma 1914.júl-ig 9621 főre (ebből 266 ti.), 1918.okt-ig 12 ezer főre (ebből 287 ti.) nőtt. 1911-től a ~ kiadta a Csendőrségi Lapokat, 1915-től a Csendőrségi Közlönyt (1944.dec-ig jelentek meg). – Noha a →Károlyi-kormány 1918.nov. elején a Rendőrség drasztikus leépítését és a ~ feloszlását fontolgatta, a közbiztonság rohamos romlása nyomán nov.29-én már jelentős létszámnövelésre hozott határozatot. A végrehajtás azonban késett, a kérdést a →történelmi Magyarország összeomlása és az egyre zavarosabb belpol. helyzet levette a napirendről. A →Forradalmi Kormányzótanács 1919.márc.26-i (ápr.1-én I.B.N. számmal közzétett) rendelete szüntette meg a ~et (minden addigi rv. és kh. testülettel együtt), amely egyidejűleg felállította a →Vörös Őrséget. • RI, 243.

Csendőrség (Magyar Királyi Csendőrség [II.]): a Magyar Királyság alapvető karhatalmi és rendvédelmi testülete 1919–1945 között. Az egyetlen katonailag szervezett őrtestület, amelynek tagjai kat. →rendfokozatot viseltek, személyükben katonának minősültek, kat. fegyelem alatt állnak. 1919. aug.3-án a →Peidl-kormány feloszlatta a →Vörös Őrséget és a ~ kivételével visszaállította a

márc.26-án feloszlattott rv. testületeket. A ~et aug.9-én a →*Friedrich-kormány* állította vissza (a Peidl-korm. 6-án kidolgozott, de már ki nem adott rendelete alapján). 1920.jan.1-től a határrendészetet (belügyi funkció) a határőrizetet (hadügyi funkció) addig is ellátó, a ~ részét képező *határszéli csendőrőrsök* vették át a *Határrendőrségtől* (ami okt.1-én beolvadt a →*Rendőrségbe*). Előzőleg az aradi (majd szegedi) →*Károlyi-kormány* máj-tól megkezdte a ~ újjászervezését az ellenőrzése alatt álló területen. – A ~ kat. jellege megegyezett a →*dualizmus* kori →*Csendőrségével* (I.), de annál jelentősebb kh. feladatkörrel. Jogilag az 1918 előtti kettős (BM, HM) alárendeltség azonban csak 1938-ban áll vissza, azt a →*trianoni béke katonai határozványai* miatt az 1922.VII. tc. megszüntette. – 1919.aug.9-én a Friedrich-korm. felhívást tett közzé a volt cső-ök felé. A szolgálatra jelentkezettek igazolási eljárás után kerülhettek vissza a testületbe. Az elcsatolt országrészekből menekült cső-ökből az ideiglenes határok menti 5 km-es határsávban őrsőket telepítettek, amiket a →*Nemzeti Hadsergeből* vezényelt legs-gel erősítettek meg. Minden határszéli községbe őrsőt kívántak telepíteni, de a létszám és az anyagiak hiánya miatt ez nem valósult meg, s a →*trianoni béke* aláírása után a meglévőket is felszámolták. Aug-ban kb. 6000 cső. jelentkezett szolgálatra (az I. vh. előtti állomány $\frac{2}{3}$ -a). A fe. erők létszáma 1920.febr.1-én 100.209 fő volt, a ~ és a →*Rendőrség* együttes létszáma ugyanekkor 17.341 fő. – A ~ központi

Ünnepélyes eskütétel Hortfy fővezérre a Vérmezőn

vezetésre, orsz. szervekre és területi alakulatokra tagozódott. A volt kolozsvári I. és a brassói VII. *csendőrkerület* törzstét Jászberényben egyesítették (közíg. területet nem kapott). A II. kerület Szegeden, a III. Bp-en, a volt kassai IV. Miskolcon, a volt pozsonyi V. Kaposvárott, 1921.aug.

20-tól, a szerb megszállás megszűntétől Pécsen, a VI. Székesfehérvárott, a VIII. Debrecenben, a IX. Szombathelyen alakult meg. A *kerületi parancsnokság* törzsből, 6-8 szárnyból és 1 pótszárnyból, a *szárny* 2-3 szakaszból, a *szakasz* 2-4 járásból, a *járás* 3-6 őrsből (6-25 fős gy., lov. vagy vegyes), vmint állandó vagy ideiglenes *különítményekből* állt. Egy őrs körletébe több község tartozott, néhány nagyközségben külön őrs működött. Egy cső. járás őrszei ált. egy polg. járás területén helyezkedtek el. – 1920.nov.10-én a korm. 7 cső. kerületi, 26 *vármegyei* és 169 járási cső.pság-ban, ill. 18.234 főben határozta meg a ~ állományát. A 951 gy. és 200 lov. őrs mellett 22 *gazdászati hivatalt* rendszeresítettek. 1920. dec.1-én a ~ 7 kerületi pság-ból (I. Bp., II. Székesfehérvár, III. Szombathely, IV. Pécs, V. Szeged, VI. Debrecen, VII. Miskoc; megegyezően a hv. kerületi pság-okkal), 27 szárnypság-ból, 65 szak.pság-ból, 186 járáspság-ból, 746 őrsből, 207 különítményből, 7 pótszárnyból, 8 tanosztályból, 1-1 pót lóidomító és pót lókeret pság-ból és a cső. ti. különítményből állt. – Az 1920-as évek elején a szárnypság-ok vm-i cső.pság-okká, a szak.pság-ok cső. járáspság-okká alakultak át, minden →*vármegye* cső.pság-gal rendelkezett. A pótszárnyak megszűnésével egyidejűleg a kerületpság-ok székhelyein *törzs-*, a vm-i pság-okén *vármegyei gazdászati hivatalokat* állítottak fel. A 8 tanosztályt 27 *tartalék csendőrszázaddá* alakították át, amelyek határ közeli településekbe helyezve, *vármegyei csendőrszázad*, majd *csendőriskola* nevet kaptak, s a kiképzésen és a továbbképzésen túl a kh. tart-ot képezték. A *vármegyei csendőrszervezet* 1921.febr.1-én lépett életbe. A 7 kerületpság alárendeltségében 25 vm-i, 165 járási pság és 923 őrs működött. – Az 1922.VII. tc. a ~ létszámát 12.000 főben (ebből 600 ti.) állapította meg, és kh. célra két *tartalék-zászlóalj* felállítását tette lehetővé. A két tart.zlj. nagyobb része közbiztonsági szolgálatot nem teljesítő újoncokból állt, ezért *Egyesített Csendőriskola* (ECSI) néven még 1922-ben összevonták. – A vm-i szervezet nem vált be, ezért 1924. dec.15-én a bm. előírta a ~ átszervezését. 1925-ben (a kerületeket változatlanul hagyva) a vm-i pság-okból *osztályparancsnokságok* alakultak, alárendeltségükbe a járási pság-ok helyébe lépő 2-3 szárnypság került. *Szakaszparancsnokság*

néven visszaállították az 1918 előtti cső. alti. járáspság-okat, a nagyobb területű járásokban 2 szak. alakult. Ezek alárendeltségébe 3-6 órs tartozott. Az ECSI és a vm-i pság-ok tart.cső.szdainak felosztásával *csendőrszolgálat* alakultak, kezdetben az o.pság-ok, később a kerületi pság-ok alárendeltségében. 1927-ben a cső.iskolákat *tanosztályok*ba vonták össze, 4 gy., ill. 3 lov. iskola képezett 1 tano-t, 1 törzsti. vezetése alatt. – 1930-tól a nyomozó o. és alo-ok mellett közlekedési őrsöket állítottak fel, amelyeket 1936-ban *Közlekedési Csendőrséggé* szerveztek. Tagjai motorkerékpárral, majd személygk-val látták el a szolgálatot. A *repülőtéri csendőrkülönítményt* 1933-ban állították fel Mátyásföldön, majd Budaörsön. Állománya szakmailag az I.cső.kerületi pság-hoz, szolgálatellátásban a rep.téri pság-hoz tartozott. 1940.márc.1-én felállították a *Vasúti Csendőrséget*, 1942.ápr.1-én a *Vízi Csendőrséget*. Önálló ~i szervezet volt a *gödöllői különítmény* és a *kenderesi különítmény*. – A ~ szakmai felügyeletét a BM VI./b., személyi és fegyelmi ügyeit a BM VI./c. o., 1938.júl-tól még a HM 20. o. látta el, amelyeket (ezds. rendfokozatú) cső.ti-ek irányítottak. A ~ legmagasabb vezetője a →*Csendőrség felügyelője* volt, tbk. rendfokozatban. A kerület élén cső.ezds. állt, az o.pság-ot törzsti. (cső.alez., cső.örgy.), a szárnypság-ot ti. (cső.szds., cső.fhdgy.), a szak-t alti. (cső.alhdgy., kivételesen cső.ftörm.), az őrsöt alti. (cső.törm., cső.örm.) vezette. – A ~ *feladata*: az élet- és vagyonbiztonság megóvása, a közbéke és közrend fenntartása, a tv-ek betartatása, az azok ellen vétők kinyomozása és átadása az illetékes hatóságoknak, vmint részvétel katasztrófa-megelőzésben és -elhárításban volt. A ~et helyi rendészeti ügyekben a cső. felügyelő és a községi közegek támogatására használhatták. A cső. intézkedésének való ellenszegülés esetén használhatta, ellene vagy társa ellen irányuló tád. esetén köteles volt használni fe-ét. Az illetékes cső. kerületi ügyész hivatalból kivizsgált minden fe.használatot, jelentése alapján annak jogosságát a kerületi pk. állapította meg, s döntését jóváhagyás végett felterjesztette egy, a hm. és a bm. által kijelölt közös biz-nak. A jogtalan fe.használat bűnvási eljárást vont maga után. – A ~ →*egyenruházata* kisebb eltérésekkel és saját jelzésekkel honvédségi volt; jellegzetes kakastollas cső.kalappal.

Kézif. zete honvédségi volt, rendelkezett kevés számú pcgk-val és kishk-val, de nem kapott tü. és rep. anyagot. – A szolgálati feladatokat az 1881:III.tc., annak módosításai, majd az 1927. szept.1-én kiadott Szolgálati Utasítás és Ügyviteli Utasítás szabályozta. A ~ tagjainak szolgálatellátása egyfelől közbiztonsági és belső, másfelől rendes, felszólított s ellenőrző szolgálatra oszlott. A *közbiztonsági szolgálat* az államrendészeti, a közrendészeti, az igazságügyi rendészeti és a kh. szolgálatot foglalta magába; a *belső szolgálat* az őrsön és a cső.laktanyában zajlott, az utóbbi megegyezett a honvédséggel. *Rendes szolgálat* alatt a hivatalból kivezényelt egyenruhás szolgálatot értették, a *felszólított szolgálatot* a bírósági kérésre vagy hatósági kirendelésre vezényelt feladat jelentette, az *ellenőrző szolgálat* a fentieket ellátó cső-ök előjárói ellenőrzése volt. – 1931.dec.20-án a →*kormányzó* febr.14-ét *csendőrnappá* nyilvánította. 1932–1944 között e napon a budai Vár díszőrségét a ~ állította ki, az abban való részvétel kitüntetésnek számított. – (További történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • KIG, 244.

Csendőrség felügyelői: a m.kir. →*Csendőrség* legmagasabb szervezetszerű (még a Csendőrség kötelékébe tartozó) vezetői. Kapcsolatot tartottak a testülettel közbiztonsági tekintetben rendelkező bm., a kat. tekintetben rendelkező hm. és a testület között. A m.kir. →*Honvédség* állományából kerültek átvezénylésre, a ~vé az uralkodó (1920-tól a →*kormányzó*) nevezte ki őket. – Az első cső. felügyelő *Török Ferenc* (1876-tól örgy., 1881-től ezds., 1886-tól vörgey., 1891-től altbgy., 1897. évi ny-ba menetelétől címzetes tbgy.; 1885-től m. nemes) volt. 1876.máj.1-től a m.kir. *Erdélyi Csendőrség* pk-a. 1881.jún.23-tól a Magyar Szent Korona országai csendőrségeinek *parancsnoka*. A ~ beosztást 1886-ban vezették be. – *Magyar Királyság* BM-a, Csendőrfelügyelőség, *csendőrfelügyelő*: *Török Ferenc* 1886. okt.16. - 1897.aug.1.; *Jablánczy Sándor* altbgy. 1897.aug.24. - 1904.ápr.15.; *szamosfalvi Panajott Sándor* ezds. (1905.máj.1-től vörgey., eredetileg is cső.ti.) 1904.ápr.16. - 1908.máj.24.; *Ziegler Károly* vörgey. 1908.máj.24. - 1911.márc.15.; *primor Altörjay Imre* címzetes altbgy. 1911.márc.7. - 1912.szept.26.; *Kosztka Pál* vörgey. 1912.

szept.26. - 1913.ápr.14.; Nagy Gábor vör. (1915.aug.20-tól altbgy.) 1913.ápr.18. - 1917. okt.3.; Fery Oszkár vör. (eredetileg is cső.ti.) 1917.okt.3. - 1918.nov.11.; - Magyar Népköztársaság BM-a, **Csendőrfelügyelőség**, csendőrfelügyelő: Gencsy Arnold alez. (eredetileg is cső.ti.) 1918.nov.11. - 1919.márc.26.; - Magyar Királyság BM-a, **Csendőrfelügyelőség**, Csendőrség felügyelője: Bariss Árpád vör. 1919.aug. 10-21. (Szeged); Csáky Zsidmond altbgy. 1919. aug.21. - 1921.febr.20.; Kontz Sándor altbgy. 1921.febr.20. - 1923.márc.31.; Száhlender Béla altbgy. 1923.ápr.1. - 1928.jún.16.; Schill Ferenc vör. 1928.jún.28. - 1931.okt.5. (a két vh. között az egyetlen eredetileg is cső.ti.); v. Szinay Béla altbgy. 1931.okt.5. - 1936.aug.1.; Folkusházy Lajos altbgy. 1936.aug.1. - 1938.febr.1.; v. Falta László altbgy. 1938.febr.1. - 1939.aug.1.; v. Nemerey Márton altbgy. 1939.aug.1. - 1942. nov.15.; v. Faragó Gábor altbgy. 1942.nov.16. - 1944.okt.16.; v. Temesváry Endre vör. 1944. okt.16. - 1945.máj.7. - 1919.okt.18-tól a →trianoni béke Mo-i becikkelyezéséig a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottságon belül a Csendőrség és a Rendőrség főfelügyelője és ellenőre az am. Harry E. Yates ezds. volt. 1944.okt.16-tól Finta József altbgy. a Csendőrség és a Rendőrség közös főfelügyelője, egyben határrendészeti felügyelő, Temesváry vör. is az ő alárendeltségébe tartozott. Az 1944.dec.22-én alakult debreceni Ideiglenes Nemzeti Korm. már nem nevezett ki senkit a testület élére. ♦ RI, 245.

Csendőrtartalék: →Vadászsászlóalj

Csernoch János, dr. (Szakolca, 1852.jún.18. - Esztergom, 1927.júl.25.): bíboros hercegprímás, esztergomi érsek, a magyarországi →katolikus egyház vezetője. Szl. parasztcsalád gyemeke, Esztergomban érettségizik a bencések-nél, majd a bécsi *Pazmaneum* növendéke. 1874-ben szentelik áldozópappá az esztergomi főegyházmegyéhez. Az

Augustineumban tanul tovább, 1876-ban teológiai doktorátust szerez. Rövid ideig segédlelkész

Bp-en, majd az esztergomi érseki aulába kerül. Végigjárja a hivatali ranglétrát: 1888-ban primási irodaigazgató, kanonok, 1898-ban nógrádi, 1905-ben székesegyházi főesperes. 1908.jan.12-től csanádi megyéspüspök. Részt vesz a →Katolikus Néppárt szervezésében, a pol. katolicizmus egyik vezető személyisége, →Prohászka Ottokárral és Mailáth Gusztávval a r.k. társ. mozgalmak, egyesületek és sajtó életre hívója és támogatója. 1911.márc.8-tól kalocsai érsek. Érseki tartományában számos plébániát alapít. Közeli barátságba kerül gr. →Tisza Istvánnal, s támogatja a →Nemzeti Munkapárt pol-ját. - A magányába betegsége miatt visszavonuló Vaszary Kólos bíboros hercegprímás lemondása után 1912. nov.20-án esztergomi érsekké nevezik ki. A közélet és a pol. iránt kellő affinitást mutató ~ megfelelő partnere Tiszának és a korm-nak a háb. években. Fenntartás nélkül azonosul a hatalom céljaival, s nem utolsósorban neki tulajdonítható, hogy a r.k. egyház teljes erkölcsi tekintélyét és nem kevés gazd. erejét ezen pol. szolgálatába állítja. Ilyen témájú beszédeit, írásait 1915-ben *Egyház és háború* címmel önálló kötetben is megjelenteti. Az egyébként roppant takarékos főpásztor több millió aranykorona →hadikölcsönt jegyez. - Az →őszirózsás forradalom idején (taktikusan) a dem. közt. elfogadását, a polg. rendszer konszolidálását támogatja. 1919 őszétől a Horthy-Bethlen-féle kibontakozás híve. Mint a rk. egyház első embere, csak ún. „elvi legitimista” álláspontot fogad el, ami nem zárta ki a provizórikus hatalomgyakorlás állandóvá tételének támogatását. Az összeomlás idején és azt követően több lépést tett annak érdekében, hogy a katolikus szl. pol. erők ne Cssl-hoz csatlakozzanak, Szl. területi autonómiával maradjon a Magyar Királyság része. Úgy is mint primás és úgy is mint esztergomi érsek különösen érdekelt a trianoni határon túlra került egyházi javak (birtokok, iskolák, intézmények) és egyházkormányzati joghatóságok jövőjét illetően. A Vatikán támogatásában bízva, minden tőle telhetőt elkövet a m. katolikus egyház érdekeinek e téren történő véd-ében. - Tevével nagy tekintélyt vív ki magának itthon és Rómában egyaránt. ♦ GJ, 246.

Cserny-különítmény: →Lenin-fiúk

Československá jednota: →Csehszláv egység

Csicseries Miksa, bacsányi (Arad, 1865.márc.3. – Zágráb, 1948.nov.8.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A morva-fehértemplomi kat. főreáliskola és a bécsiújhelyi kat. ak. után 1884.aug. 18-tól hdgy. a 38.gy.ezd-ben. 1887–1889-ben elvégzi a bécsi Hadiiskolát. 1904.febr.20-tól 1905. okt.16-ig az →*orosz-japán háború*ban ot-m. kat. attasé a mandzsúriai or. hds-nél. 1905.nov.1-től ezds. és 1907.jan-ig a zágrábi XIII.hdt. vkf-e. 1908.ápr-tól a lemergi XI.hdt. vkf-e, 1911.máj. 1-től vörgey-ként a miskolci közös 30.gy.dd. pk-a. 1912.nov.1-től a bécsi II.hdt. ti.iskola pk-a. – 1914.júl.29. - szept.12. között a Drínánál harcoló 5.hds. vkf-e. Szept. közepétől a tullni, kremsi, bécsi hídfők pk-a, nov.1-től altbgy. 1915.ápr.12-től a közös 14.gy.ho. pk-a, részese a →*gorlicei áttörésnek* és az azt követő előretörésnek. 1916. júl.6-tól a →*Galiciában* harcoló XIII.hdt pk-a. 1917.jún.14-től a XXIII.hdt. pk-a az Isonzónál az →*olasz hadszíntéren*. Dec.14-tól a →*Hadsegreg-főparancsnokság* képviselőjében részt vesz a →*breszt-litovszki béke tárgyalásain*. 1918.febr. 27-től gy.tbk. Aug.26-tól nov-ig ismét a XXIII. hdt. pk-a, a Piavénál. – 1919.jan.1-én ny-ba kerül. Bécsben, majd Carneiciában (Ro.) él. 1941-ben Zágrábba települ át, hr. vezds-ként hunyt el. 1877 óta használja a „bacsányi” előnevet, 1918-tól titkos tanácsos. – Főbb művei: Die Schlacht. Studie auf Grund des Krieges in Ostasien 1904–05 (Seidel, Wien, 1908); Unser neues Feldgeschütz (Seidel, Wien, 1907). ♦ **BT, 247.**

Csilléry András: →*Fehér Ház Bajtársi Egyesület*, →*Friedrich-kormány*

Csingtau védelme: német és osztrák-magyar haditengerészek hadította a Távol-Keleten. No. az 1901-es *pekingi jegyzőkönyv*ben szerezte meg a *Kiaucsau* védővezetet <Schutzgebiet> Kínában, a Sárga-tenger partján. Az 552 km²-es területen volt az egyetlen K-ázsiai n. hadikikötő, egyben a →*kínai tűzoltási hadművelet* n. kontingensének bázisa: *Csingtau* <Tsing-tau>. A Csendes-óceáni n. crk.rajt befogadó kikötőt 1903–1911 között megerősítették. Őrsége a III.tgy.zlj-ból, az erőd-tü-ből, az I. vh. kitörésekor bevont pekingi és tiencsini osztagokból állt kb. 3700 fővel, *Meyer-Waldeck* skap. kormányzó pság-a alatt. – 1914. aug.23-án a crk.raj elhagyta Csingtaut, a kikötő-

ben régi, nyílt tengeri harcra már alkalmatlan hajók maradtak: 7 tpn., 3 folyami ágyúaszád és 1 aknarakó. A JAGUAR és az S-90 tpn. kivételével ezek fe.zetével és legs-ével 2 hajót szereltek fel: a PRINZ ETHEL FRIEDRICH utasszállítót (átalakítva segédcrk-vá) és az új KORMORÁN (ex. or. RJAZAN) segédcrk-t. – 1914.júl.29-én befutott be a cs. és kir. KAISERIN ELISABETH crk. (8 db 15 cm-es, 2 db 7 cm-es, 14 db 4,7 cm-es lg., kapitány Richard *Makoviz* skap., 324 ot-m. tengerész, közte 42 m.). A lassú (18 csomó) ot-m. crk. nem csatlakozhatott gr. *Spee* altngy. n. crk.rajához, így Csingtauban rekedt, amikor aug. 27-én a japánok blokádnál vették. – *Kato* japán tngy. flottájába 5 sorhajó, 3 pc.crk., 8 crk., 34 tpn., 2 ágyúaszád és 13 speciális hajó tartozott, s ide sorolt be a brit TRIUMPH sorhajó és 1 tpr. Szept.2-án 23.000 japán és 1600 brit kat. szállt partra, s 160 lg-gel (köztük 28 cm-esekkel) megkezdte az ostromot. Számuk nov-ig 53.380 főre emelkedett. Veszteségük 1 crk., 1 tpr., 1303 japán és 20 brit halott volt. – Az ot-m. →*hajólövegeket* 2 kivételével a partra vitték, s ellőtték a 3640 db löszert. Nov.2-án legs-e a crk-t a kikötő legmélyebb pontján (57 m) elsüllyesztette. A tü. löszert kifogyása után, nov.7-re virradóra a n. hajókat is elsüllyesztették, a hajógyárat és a lg-eket felrobbantották. Az egyetlen rg. kirepült, Kínában pilótája felgyújtotta. 7-én reggel az →*erőd* kapitulált, aznap még közelharc volt a cs. és kir. tengerészek és a japánok között. A 71 napos ostromban a n-ek 199 halottat és 500 sebesültet vesztek, az ot-m. legs. 10 hősi halottat és 10 sebesültet. Mivel az erőd hosszabb ideig állta az ostromot mint az →*Antant* bármely más erődje bármely →*hadszíntéren*, a japán cs. engedélyezte a →*hadifogságba* esett ti-ek oldalfe-einek megtartását. A →*hadifoglyok* egy része 1919-ben, más része 1920.márc.6-án érkezett haza a Mo-i csóti →*leszerelő táborba*. Japán 1922-ben a területet átadta Kínának, majd 1939–1945 között ismét megszállta. (Még: →*Európán kívüli osztrák-magyar kontingensek*) ♦ **SGy, 248.**

Csoportparancsnokság (x.): →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Csuzimai csata: →*Orosz-japán háború*

D

Dalmácia <Dalmácia Királyság, Königreich Dalmatien>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. Az 560 km-nyi tengerparti sávot és a mintegy 120 adriai szigetet fogta át, ot. cs. tartományként É-on →*Horvátország*, attól D-nek haladva →*Bosznia–Hercegovina*, →*Montenegró* és →*Albánia* határolta. 1089 óta örökség révén a m. korona felségterületének számított, ám számos háb. színhelye, gyakori uralomváltással. 1718-tól Velence birtokában volt, az 1797. évi campoformiói békével került a →*Habsburg-dinasztia* uralma alá. Az 1805. évi pozsonyi békétől közvetlen fr. uralom alatt állt, 1806-tól az *Itáliai Királyság* része, az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig a fr. protektorátus alatt álló, Laibach központú *Illyr Tartományok* része. 1816-ban *I. Ferenc* cs., elszakítva a Magyar Szent Koronától, noha az alapján formált rá igényt, az →*örökös tartományok* közé sorolta. A jogvitát a →*dualizmus* megteremtése sem zárta le, az egészen az 1918 végi összeomlásig tartott. – 1910-ben a 14 kerületből és 1 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Zára <Zadar>) álló ~ Tartományi Gyűlése 43 tagból állt, a →*Birodalmi Tanácsba* 11 képviselőt delegált. Területe 12.832 km², lakossága 645.666 fő, ennek 96 %-a dszl. (vegyesen dalmát, hr., szlovén, szerb, uszkok). Az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* egészében az új →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak* ítélte. ♦ **ZJ, 249.**

Dandár <Brigade>: a legalacsonyabb strukturális szintű →*seregest* az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezeténél. Két →*fegyvernemi* →*csapattest*ből alakították abból a célból, hogy kmsz. békében a kiképzés ellenőrzése, háb-ban a vezetés hatékonyabb legyen. 1914-ben a gy.dd. pság-ból, 2 gy.ezd-be sorolt 8 gy. és/vagy vad. zlj-ból, 1 tü.o-ból (2 ü.), kmsz. a szükségletekhez képest odavezényelt számú lov. és mű. →*alosztályból*, 1-1 löszertelepből, élmező oszlopból és eü. intézetből állt. A lov.dd. pság-ból, 2 lov.ezd-be sorolt 12 lov.szdz-ból, 1 lov.tü.o-ból (2 ü.), kmsz. a szükségletekhez képest odavezényelt számú lov. és mű. alo-ból, 1-1 löszertelepből, élmező oszlopból és eü. intézetből állt. A hgy.dd. pság-ból, 4-5 gy. és/vagy vad.zlj-ból, 1 hgy.tü.ü-ből, kmsz. a szükségletekhez képest odavezényelt számú lov. és mű. alosztályból, 1 hgy. löszertelepből, 1 hgy. élmező oszlopból és a →*hadosztály* eü. intézetének 1-2 kikülönített részlegéből állt. A tü.dd. a →*hadtest* tü.ezd. és a hdt-et alkotó ho-ok tü.o-ai kiképzésének és harcának összefogására, a hdt-tel megegyező hadrendi számmal alakult. – A ~ pk-a vörge., kivételesen ezds. volt. A →*vezérkari főnök* (vk. alez., kivételesen örgy.) irányítása alatt álló ~pság *törzsszállást* képezett. A ~t arab hadrendi számmal jelölték. ♦ **RI, 250.**

Dandárbíró <Brigadegericht>: a legénység kisebb bűncselekményeiben ítélő jogi fórum az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezetében a hadra kelt seregnél. Mint →*első folyamodású bíróság*, a kinevezett vezető igazságügyi ti-ből (igti.), egy vagy több beosztott igti-ből és irodai tisztviselőkből állt. Az *ítélőbíró* 3 bíróból állt: 1 igti. tárgyalásvezető, 1-1 kat. állományú alez. vagy örgy. elnök és szds. ülnök. A vádló egy kat. állományú ügyész ti. volt. A bűnvádi eljárást a dd. pk., a →*haditengerészetnél* a matrózkar pk-a rendelhette el. – A ~ot megbízhatták nyomozó eljárással olyan bűnvádi esetekben, amelyeket határozathozatalra a →*hadosztálybíró*sághoz utaltak át. A ~ fellebbezési fóruma a ho.bíróság volt. – A dd. és a ~ nem állt alárendeltségi viszonyban, egy ~hoz több dd.pság tartozhatott. A ~ot a m.kir. →*Honvédségben* az 1912:XXXIII.tc 1914.júl.1-i hatálybalépésével állították fel: Bp., Kassa, Kolozsvár, Lugos, Nagyszeben, Nagyvárad, Nyitra, Pécs, Pozsega, Pozsony, Szatmárnémeti, Szeged, Veszprém, Zágráb székhelyeken. ♦ **FGy, 251.**

Dankl, Viktor, von Krašnik, Graf (Udine, 1854.szept.18. – Innsbruck, 1941.jan.8.): osztrák-magyar vezérezredes. A Sankt Pölten-i →*hadapródiskola* és a bécsújhelyi kat. ak. után 1874.szept.1-től hdgy. az enns-i közös 3.dg.ezd-ben.

1877–1879 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1896.jan.25-től alez-ként a zágrábi XIII.hdt. vkf-e. 1897.máj.1-től ezds. 1899.okt.24-től a →*Vezérkar* igazgatási irodájának főnöke. 1903.ápr.12-től a közös 66.gy.dd. pk-a Komáromban, máj.1-től vörgey. 1905.máj.27-től a 16.gy.dd. pk-a Trientben. 1907.júl.21-től a közös 36.gy.ho. pk-a Zágrábban, nov.1-től altbgy. 1912.febr.7-től a XIV.hdt. pk-a és Innsbruck vezénylő tbk-a, ill. →*Tirol* és →*Vorarlberg* honvédelmi pk-a. 1912. nov.1-től lov.tbk. – 1914.aug.2-től 1915.máj.23-ig az ot-m. 1.hds. pk-a a →*keleti hadszíntéren*. Az 1914.aug.23-25-i →*krašniki csatában* visszavonulásra kényszeríti az or. 4.hds-et, majd Or-Lo-ban harcol, s részt vesz a →*gorlicei áttörésben*. 1915.máj.24-től ismét Tirol honvédelmi pk-a, vezeti a véd-et az ol. tád. ellen, majd 1916. márc.14-től az ot-m. 11.hds. pk-a. Részt vesz a máj.15-i →*dél-tirolói offenzívában*. Máj.9-től vezds. Jún.18-án eü. állapota miatt visszavonul. 1917.jan-tól a cs.kir. *Első Alabárdos Testőrség* gárdakapitánya. 1918.dec.1-én ny-ba kerül. – 1912.máj.4-től titkos tanácsos, 1913.okt.4-től a közös 53.gy.ezd. tulajdonosa, 1917.aug.17-től br., 1918.nov.10-től gr., 1918.aug.29-től használja a „von Krašnik” előnevet. 1925-től 1938-ig a *Katonai Mária Terézia Rend* kancellárja. Az ot. *Urakháza* örökös tagja, az Innsbrucki Egyetem filozófiai díszdoktora. ♦ **BT, 252.**

d'Annunzio, Gabriele: →*Bécs bombázása*, →*Tengermellék* (I.)

Dante Alighieri: →*Olasz titkosszolgálatok*

Danuvia Részvénytársaság: magyar hadiipari üzem. 1920.jún.6-án hozták létre Bp-en. Tev. körébe akkor nem tartozott a hadiipar, néhány év múlva kezdte meg a fe.gyártást, →*Gebauer* Ferenc fe.konstruktőr odakerülése után. Gebauer saját szabadalma, a 7,92 mm-es motorhajtású *repülőgép-géppuska* (GMP) kísérleteit a ~ műhelyében fejezte be. A HM, Gebauer és a ~ megállapodást kötött kezdetben 30 db-ra, azzal, hogy a továbbiakban is a ~ rendelkezik egyedüli joggal a →*géppuska* előállítására. A ~ arculatát ettől kezdve egyre inkább a haditermelés jelentette. 1926 őszén a HM 1,44 millió pengőért megvásárolta a GMP gyártási jogát, s megrendelt 30 db-ot 12.800 pengős darabáron. – A ~ helyzete

stabilizálódott, a várható gyártási program és a SZKEB tev-ének megszűnése lehetővé tette új telephely vásárlását. Az új műhelycarnok biztosította volna a GMP sorozatgyártását, de a HM megfelelő forrásainak hiányában azok továbbra is egyedi gyártással készültek, így nem valósult meg az alkatrészek cserelehetősége sem. – 1929-től egy új konstruktőr, *Király* Pál több fe. tervét készítette el. A ~ Gebauer és Király részvételével új, a GMP-n alapuló fe.család (automata pu., neh.pu., rg. megfigyelő gpu.) kifejlesztését vette tervbe. 1929–1930-ban új csőgyártó gépsorokat vásároltak a n. *Loewe* cégtől. A világszínvonalú gépekkel a 1907/12 M. Schwarzlose gpu. csőgyártási ideje a negyedére csökkent. Megvalósult a 8 mm-es rg. megfigyelő gpu. gyártása is. Az 1930-as évekre a ~ kézi- és neh.fe. gyár növekvő súllyal vett részt a hadiiparban. ♦ **KV, 253.**

Danzig Szabad Állam <Freistaat Danzig>: városállam a Visztula torkolatánál a →*Nemzetek Szövetsége* felügyelete alatt. Danzig <Gdansk> várost az 1919.jún.28-i →*versailles-i béke* szakította ki →*Németország* területéből, hogy →*Lengyelország* számára szabad tengeri utat biztosítson, s hogy *Kelet-Poroszországot* földrajzilag az ún. →*lengyel folyosóval* <korridor> elválgia No. többi részétől. Államfője *elnök* volt, tv.hozó testülete *szenátus*, ahol a Népszövetség Tanácsa által kinevezett *kormányzó* vétőjoggal bírt. Alkotmányát a *Nemzetgyűlés* 1920.aug.11-én fogadta el, nov.15-től önálló külképviselettel bírt. Hivatalos nyelve a n., pénzegysége a gulden (DG), területe 1894 km², lakossága 1920-ban 366.700 fő (magában városban 260.000 fő), amelynek 95 %-a n. volt. Gazd. élete a forgalmas kikötőre, a hajóépítő- és malomiparra épült. – Az összeköttetést a No-i *Pomeránia* tartomány és K-Poroszország között az 1921.márc.21-i n-ln. és danzigi-ln. szerződés rögzítette. ~ állandó konfliktus-forrás volt No. és Lo. között. Lo. 1924-től ~tól É-ra megépítette Gdynia kikötőjét. 1939. szept.28-tól a *Nagynémet Birodalom* része volt. 1945 után Lo-hoz került. ♦ **SJ, 254.**

Debreceni Tudományegyetem: polgári →*felsőoktatási* intézmény. Az 1912.júl.7-én szentesített 1912:XXXVI. tc-vel Pozsony mellett Debrecenben alapították meg →*Magyarország* negyedik

tudományegyetemét. Az új intézmény alapját a több évszázados múltra visszatekintő *Református Kollégium* képezte. A szervezeti felépítés újdonsága volt, hogy a ~ ref. *hittudományi, jogi, bölcsészeti, orvosi és természettudományi* fakultásból állt. Ezek közül 1914 őszén az első három karon indult meg az oktatás, hiszen ezek alapjai Debrecenben már rendelkezésre álltak. Az orvosi kar felállítására a háb. éveiben nehezen haladt előre, csak 1918-ban alakult meg, s azon a tényleges oktatás 1921-ben kezdődött meg. Természettudományi tanszékek alakultak ugyan a bölcsészeti fakultás keretében, de a II. vh. előtt önálló karrá nem szerveződtek. – Az I. vh. éveiben a Debrecen városa által adományozott nagyerdei területen megkezdődött az egyetem felépítése. 1918.okt.23-án →IV. Károly kir. személyesen avatta fel, ám az építkezések az 1930-as évek elejéig tartottak. A ~ 1921.ápr.11-én felvette a létrehozásában jelentős szerepet vállaló egykori m. me., gr. →Tisza István nevét. • SZL, 255.

Defenzív hírszerzés: a katonai elhárítás egyik régi elnevezése, amelyet →Magyarországon hivatalosan a II. vh. végéig használtak. Az OMM-ban ilyen munkát (is) végzett pl. az Evidenzbüro, majd az ot-m. →Hadsereg-főparancsnokság hírszerző o-a, a TK idején a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya, vmint a szegedi →Fővezérség Offenzív és Defenzív Osztálya (FODO). 1920-tól 1936-ig a →trianoni béke katonai határozvényaiban foglalt tilalmak miatt Mo-on a ~ fedésével szervezték a kat. hírszerzést is (HVK 2.o. vagy Def.o.). • OS, 256.

Delegáció: 1. ált. küldöttség vagy szakértői (álami) tárgyalófél (külföldön); 2. sajátos értelemben az →Osztrák–Magyar Monarchia közös alkotmányos ellenőrzést gyakorló testülete. A latin pénzátutalás <delegatio> szóból származik. A →dualizmusból fakadóan a →közös ügyek és a →közös egyetértéssel intézendő ügyek felügyeletére a →magyarországi →Országgyűlés és az →ausztriai →Birodalmi Gyűlés <Reichsrat> Alsó-, ill. Képviselőháza 40-40, míg Felső-, ill. Urakháza <Herrenhaus> 20-20 választott taggal külön m. és külön ot. ~t alkotott. A ~k évente váltva Bécsben vagy Bp-en, de külön ülészeket és hoztak határozatot. Eltérő döntés esetén üze-

netváltásra került sor. Háromszori sikertelen döntési kísérlet után kivételesen azonos létszámmal együttes szavazóülés következett, ahol egyszerű többséggel hoztak határozatot. • ZJ, 257.

Delegációk Vezetőinek Tanácsa: →Békekonferencia

Déli Hadsereg (délnémet hadsereg, <Südarmee>): az osztrák-magyar hadvezetés pság-a alatt →Galíciában harcoló, n. és ot-m. csapatokból álló csoportosítás. Felállítását 1915.jan.8-án rendelte el a n. →OHL az ot-m. →Vezérkarral közösen tervezett →galíciai elentámadás céljából. 1915.jan.23-tól 1916.aug.28-ig a cs. és kir. →Hadsereg-főparancsnokság, utána a Károly-seregarcvonal-parancsnokság <Heeresfrontkommando>, majd a Böhm-Ermolli-seregcsoport-parancsnokság <Heeresgruppenkommando> közvetlen pság-a alatt állt. 1915.ápr.1. és 1917.okt.27. között a ~ kötelékébe tartozott a n. XXXVIII.hdt-ből alakított Beszkiad-hadtest <Beskidenkörps>, ill. 1916.júl.24. és 1917.dec.22. között a n. IV.tart. hdt-ből felállított Kárpát-hadtest <Karpathenkorps>. Pk-a: Alexander von →Linsingen gy. tbk. (1915.jan.8. - júl.6.), Felix von →Bothmer gy.tbk. (1915.júl.8. - 1918.ápr.). • UK, 258.

Délnyugati arcvonalparancsnokság: →Katonai vezetés magasabbparancsnokságai

Délszláv Bizottság <Jugoslavenski Odbor>: emigráns délszláv politikusok szervezete. Az 1915.máj.1-én Londonban alakult, a hr. származású Ante →Trumbić vezette ~ban három dszl. nemzet vett részt, az anyagi fedezetet az USA-ban élő dszl-ok biztosították. Létrehozásában jelentős szerepet vállalt még Frano →Supilo és Ivan Meštrović neves szobrász. A ~ fő feladatának deklarálta: a/ Az OMM feloszlásával a hr., a szerb és a szlovén nemzet egyesítését egy független szöv. államban; b/ az OMM területén élő dszl-ok „elnyomásáról” és követeléseiről való folyamatos tájékoztatást az AH felé; c/ a kapcsolat megteremtését a szerb kir. kormányal; d/ önkéntesek toborzását a háb-ba és pénzadományok gyűjtését. Ezek támogatását a szerb kormány elutasította, félve a hr. vezetésű ~ befolyásának növekedésétől. A ~ erőteljes dipl. tev-et fejtett ki az 1915.ápr.26-i →londoni szerződés ellen, mivel

az AH abban Ol-nak a háb-ba lépés esetén az OMM-hoz tartozó dszl. területeket is ígértek. Az AH támogatását élvező ~ befolyása az OMM dszl. népei között fokozatosan erősödött, ezért az 1917.febr-i Or-i forr. nyomán egyik külpol. támaszát elvesztő emigráns szerb korm. vezetője, Nikola →Pasić tárgyalást kezdett a ~gal, s az a →korfui nyilatkozathoz vezetett. ♦ VG, 259.

Délszláv Klub <Jugoszláv Klub>: →Dalmácia, →Isztria és Szlovénia képviselőinek csoportja az osztrák →Birodalmi Gyűlésben <Reichsrat>. 1917.máj.29-én ült össze, s másnap nyilatkozatot tett közzé. Az Anton →Korošec, a ~ vezetője által felolvasott ún. májusi deklarációban a nemzeti elv és a hr. államjog alapján az →Ostát-Magyar Monarchia határain belül élő dszl. népek lakta összes területek egyesítését követelték. Ez az OMM →trializmus alapján történő átszervezését célzó lépés volt a →Habsburg-dinasztia uralma alatt. A föderalista átalakítást jelentő nyilatkozatot az osztrák-német képviselők elvetették, a Horvát Jogpárt és több más, az OMM-ban működő dszl. pol. párt támogatta. ♦ VG, 260.

Délszláv nemzeti mozgalmak: →Délszláv Bizottság, →Délszláv Klub, →Fiumei rezolúció, →Korfui nyilatkozat, →Korošec, Anton, →Supilo, Frano, →Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, →Trumbić, Ante, →Újvidéki határozatok

Dél-tiroli offenzíva: az →olasz hadszíntéren indított osztrák-magyar támadó →hadművelet. A →Conrad von Hötzendorf tbgy. VKF által régóta tervezett ~ célja a Padova és Velece irányába történő előretöréssel az É.ol. síkságra történő kijutás és az Isonzónál küzdő ol. csapatok hátbatámadása volt. A ~hoz 1098 lg-et összpontosítottak. 1916.máj.15-én a 15 ho-t számláló csoportosítás (11.hds., pk. Viktor →Dankl vezds.; 3. hds., pk. →Kövess Hermann vezds.) →támadásba lendült a Rovereto és a Brenta völgye között. A főirányban tád. XX.hdt. pság-át formálisan →Károly fhg. trónörökösre bízták. A tád. számos ol. →erőbe és a Conte Pecori-Giraldi tbk. vezette ol. 1.hds-be ütközött. Az ot-m. csapatok máj.27-én Arsiero, másnap Asiago városát és a Hétközség-fennsíkot <Sieben Gemeinden> fog-

Tiroli császárvadászok útban a kijárási állások felé

lalták el, birtokba véve egy 20 km mély és 30 km széles területet. Jún. elején a →Vezérkar a →keleti hadszíntéren megindult →Brusilov-offenzíva miatt kénytelen volt két gy.ho-t kivonni és 17-én →védelemre berendezkedni D-Tirolban. A korlátozott harcászati siker is jelentős zsákmányt eredményezett: 318 lg., 191 gpu., 40.000 →hadifogoly mellett az ol. veszteség 50.000 fő volt, ugyanakkor az ot-m. csapatok 5000 halottat, 23.000 sebesültet, 14.000 beteget és 2000 foglyot veszítettek. A ~ leállítása után a kezdeményezés ol. kézbe ment át. Az új ol. 5.hds. nyomásának engedve jún.25-én az ot-m. →arcvonalat 5-10 km-rel hátrébb vonták. ♦ BT, 261.

Délvidék: a →történelmi Magyarország D-i területeinek összefoglaló neve. Fogalma történetileg többször változott. A törökellenes felszabadító háb-k után a ~en szervezték meg a Határőrvidéket. A XVIII. szd-ban a Temesvidéket (a Maros és a Tisza alsó folyása, a Duna és a történeti →Erdély határolta terület: →Bánság), a Bácskát (a Tisza alsó folyása, a Duna és a Mohács-Szeged vonal határolta terület) és a Szerémséget (a

Dráva és a Száva alsó folyása közötti Pozsega, Verőce és Szerém →*vármegye* területe) értették a ~-en. A Temesvidéket és a Bácskát a határőrvidek felszámolásával 1860.dec.12-én több vm-be szervezve →*Magyarországhoz* csatolták vissza. A Szerémséget 1868-ban →*Horvátországhoz* csatolták. Akkor a ~ a Temesvidéket és a Bácskát fedte. – A történelmi Mo. szétDarabolásával a Szerémség és Bácska egészét, vmint a Temesvidék $\frac{2}{3}$ -át a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság*, a Temesvidék $\frac{1}{3}$ -át →*Románia* kapta. A dszl. államhoz került még a →*Drávaszög* (Baranya-háromszög, a Duna-Dráva köze; együtt a Bácskával és a Temesvidékkel *Vajdaság* <Vojvodina> néven), a *Muraköz* (a Dráva-Mura köze) és a *Muravidék* (<Vendvidék> a Muraköztől Szentgotthárdig húzódó területsáv). ♦ **SJ, 262.**

Délvidéki Liga: →*Irredenta szervezetek*

Délvidéki Nemzeti Igazgatóság; D. N. Tanács: →*Újvidéki határozatok*

Demarkációs vonal: ellenséges haderőket elválasztó semleges övezet. Ált. →*fegyverszüneti* egyezmény megkötését követően jelölik ki, s legkésőbb a békeszerződés megkötéséig áll fenn. Mélységi kiterjedése is van, a két szemben álló hds. →*arcvonal*a közé esetenként harmadik hatalom hadereje vonul fel, hogy elejét vegye az ellenségeskedések kiújulásának. ♦ **SJ, 263.**

Demars: →*Hadüzenet*

Detailabteilung: →*Hadserleg-főparancsnokság*

Detronizáció (trónfosztás): uralkodó vagy örökletes uralkodóház törvénnyel történő megfosztása az uralkodói jogkörtől. →*Magyarországon* a →*Habsburg-dinasztia* ~jára 3 ízben került sor: 1707.jún.17-én az ónodí, 1849.ápr.14-én a debreceni egy-en, s 1921.nov.6-án Bp-en a egy-ben, →*IV. Károly* kir. második visszatérési kísérletének leverését követően. Az első kettőt a dinasztia államjogilag érvénytelennek tekintette, mivel az azt kimondó testületeket nem tekintette Mo. tv-es egy-ének. – A végleges ~t kül- és belpol. körülmények kényszerítették ki, ill. sürgették. A →*Kisantant*-államok a második →*királypuccs* alatt (1921.okt.22-én) és után →*ultimátumszerű* jegyzékben követelték a ~t, s bármely Habsburg-

restaurációs kísérletet →*casus bellinek* nyilvánítottak. Az SHS és Cssl. részleges mozgósítást rendelt el, Ro. csapatmozdulatokat hajtott végre a m. határnál. Követelésüket két ízben eljuttatták a párizsi Nagyköveti Konferenciához (→*békekonferencia*), a nagyhatalmakat téve felelőssé IV. Károly visszatérési kísérleteiért, ill. a →*trianoni béke* teljes végrehajtásának elhúzódsáért. Az →*Antant*-hatalmak Mo-on lévő dipl. képviselői ezt követően 1921.okt.31-én jegyzékben tudatták gr. *Bánffy* Miklós kűm-rel, hogy a szomszédokkal támadt nehézségek elhárítása végett a m. korm. haladéktalanul nyilvánítsa ki IV. Károly és a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. – A →*Horthy* Miklós →*kormányzó* környezetének fő támaszát jelentő katonatiszti-középbirtokosi-köztisztviselői rétegek befolyásuk elvesztésétől tartva a ~ mellett foglaltak állást, s ezt tette a →*szabad királyválasztó* Kisgazdapárt is. – E tényezők összhatására a Ngy. 1921.nov.3-i ülésén benyújtott tv.javaslat kimondta IV. Károly trónfosztását és *Pragmatica Sanctio* (a dinasztia öröklése) megszüntét. A szabad királyválasztásra vonatkozó kitétel azonban továbbra is lehetőséget nyújtott, hogy a dinasztia vmely tagja egyszer trónra kerülhet. A Kisantant újbóli fenyegetőzésére, s a Nagyköveti Konf. 1921.nov. 5-i nyílt jegyzékben való felszólítására a korm. a ~s tv. utólag fogalmazott paragrafusában e kitélt kiiktatta. A Ngy. a tv.tervezetet harmadszori olvasatban nov.6-án elfogadta, s az 1921:XLVII. tc-vel („IV. Károly Öfelsége uralkodó jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszűnéséről”) a tv.tárba iktatta. – A ~s tv. érvényessége, meghozatalának körülményei a későbbiek folyamán komoly jogvita tárgyát képezték. Volt értelmezés, amely eleve érvénytelennek minősítette, miután békeidőben külső hatalmak kényszerének hatása alatt, s az ország belügyeibe való beavatkozás által született meg. ♦ **SzP, 264.**

Deuxième Bureau: →*Francia titkosszolgálatok*

Devizaközpont: a központosított devizagazdálkodást irányító intézmény. 1. 1916.febr.24-én alakult meg Bp-en, egyidejűleg a bécsi ~tal. Fővárosi és zágrábi pénzüzetek hozták létre. Az I. vh. alatt még autonóm intézmény feladata a devizakereslet és -kínálat nyilvántartása volt. A

~ nyilvántartásait és az egyéb adminisztratív teendőket az →*Osztrák-Magyar Bank* végezte. A passzív fizetési mérleg és a devizagazdálkodás központosítottasága miatt volt képes segíteni a háb. alatti krónikus devizahiányon. A háb. után a 770/1920. sz. kormányrendelet megszüntette. – 2. Az elszabaduló →*infláció* miatt 1922. aug. 8-án a 6700/1922.M.E. sz. rendelettel újra felállították, a valutaüzérkedés letörésére és az állami devizamonopólium érvényesítésére (exportból származó devizák beszolgáltatási kötelezettsége, importengedélyezési rendszer). A →*Jegyintézet* szervezetében működött. Eltérően I. vh-s elődjétől, állami ellenőrzés alatt állt, de így sem tudta a korona külföldi árfolyamának gyors romlását megállítani. A sikeres →*pénzügyi stabilizációt* követően 1925. nov. 20-án megszüntették. ♦ **PÁ, 265.**

Diákegyesület: felsőoktatási intézmények hallgatóinak társadalmi szervezete 1919-ben és után. A ~ek szervezésében többször részt vettek katonaviselt diákok. Néhány ~ az *egyetemi karhatalmi zászlóaljakkal* összefonódva, a n. kerületi felekezeti szöv.-ek <*Burschenschaft*> mintájára jött létre. Egyes ~ek kat. hierarchia szerint épültek fel. Feladatuknak tartották az →*ellenforradalmi rendszer* egyik ideológiai alapját képező *keresztény nemzeti eszme*, ill. a *magyar nemzeti ellenforradalmiságot* kifejező ún. *szegedi gondolat* ápolását, vmint ezek szellemében a tanulóifjúság szervezett összefogását. Tevék diákkongresszusok, sportrendezvények szervezésére, kiképzésre, diákjóléti intézmények (pl. étkezdék) üzemeltetésére terjedt ki. Elősegítették más ifjúsági körök alakítását. – A ~ek közé (a teljesség igénye nélkül) az alábbi szervezetek sorolhatók. Az EX 1919 kora őszen alakult, célja az egyetemi és főiskolai ifjúság fajvédő szellemű nevelése volt. Nem azonos az →*Etelközi Szövetséggel*, amelynek egyik rövidítése szintén EX volt. Központi szerve, a *Bajtársi Egyesületek Szövetsége* összefogta 5 szakmai ~ tev.-ét is: az *Árpád Bajtársi Egyesület* a bölcsészhallgatók; a *Csaba Bajtársi Egyesület* az orvostanhallgatók; a *Rákóczy Bajtársi Egyesület* (y-nal!) a gyógyszerészhallgatók; a *Széchenyi István Bajtársi Egyesület* a közgazdászhallgatók; a *Werbőczy Bajtársi Egyesület* a joghallgatók ~e volt. – A szegedi fiatalok ~e volt a *Szent Imre Bajtársi Szövetsége*. Mérnökhalga-

tók alapították a *Hungária Magyar Technikusok Egyesületét*; bölcsész-, jog- és medikushallgatók 1919 őszen a *Turul Szövetséget*, amelynek tagjai br. dr. *Bánsághy György* vezetésével részt vettek a →*nyugat-magyarországi felkelésben*. Az utóbbi 2 volt a legnagyobb létszámú ~. Ide sorolható a r.k. diákok *Foederatio Americana* ~e, ill. a legitimista *Szent István Bajtársi Szövetsége* is. – A *Zrínyi Bajtársi Szövetség* az elcsatolt területekről menekült diákokat összefogó ~ volt. Kapcsolatot tartott az utódállamok ~eivel: *Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete*, *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete*, *Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete*. (Még: →*Egyesület*) ♦ **KIG, 266.**

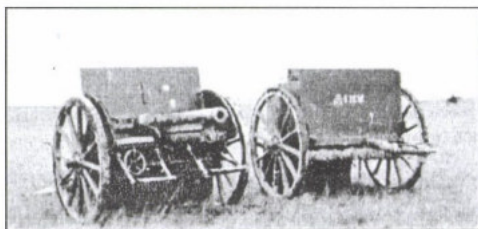

Diaz, Armando Vittorio (Nápoly, 1861. dec. 5. – Róma, 1928. febr. 29. [márc. 29. ?]): olasz marsall, hadsereg-főparancsnok és vezérkarfőnök. A nápolyi és a torinói kat. iskolát végzi. 1911–1912 között ezd.pk. az olasz–török háborúban. 1914-től dd.tbk. Az ol. hds.-főpász hdm. o. vezetőjeként Luigi →*Cadorna* tbk. VKF-fel újjászervezi a háb-ra készülő ol. hds.-et. 1916-ban altbgy. és ho.pk., 1917-ben a XXIII. hdt. pk.-a. Az ol. hds. vereségével végződő 12. →*isonzói csata* után (→*caporettoi áttörés*) 1917. nov. 7-én Cadorna utódként az ol. haderő főpk.-ává és VKF.-évé nevezik ki, hds.tbk. →*rendfokozatban*. Az ang-fr. csapatokkal megerősített ol. hds. az 1918. okt. 24. - nov. 3-i →*Vittorio Veneto-i csatában* ~, az →*olasz hadszíntéren* harcoló →*Antant-erők* főpk.-a vezetésével arat döntő győzelmet az ot-m. csapatok felett. Az AH képviselőjeként 1918. nov. 1-től a Padova melletti *Villa Giust*-ban ~ folytatja a fe. szűnési tárgyalásokat az OMM-t képviselő Victor →*Weber* gy.tbk.-kal, amelynek eredményeként nov. 3-án aláírják a →*padovai fegyverszünetet*. 1919. nov.-tól tbgy., majd szenátor és az ol. *Haditanács* alelnöke. 1921-ben megkapja a „duca della vittoria” <a győzelem hercege> címet. 1924-ben marsallá nevezik ki. 1922–1924 között az első fas. kormány ~e, eü. állapota miatt azonban visszavonul. ♦ **BZ, 267.**

Diaz–Weber-egyezmény: →*Padovai fegyverszünet*

Dimitrijević, Dragutin <Apis, Bika> (Belgrád, 1876. aug. 17. – Szaloniki, 1917. jún. 26.): szerb vezérkari ezredes. Kat. ak-t végez Belgrádban, 1898-tól hdgy. 1906–1907-ben Berlinben nyelvet tanul. 1910–1912-ben a belgrádi lov. ho. vkf-e. 1913–1915-ben a VK hírszerző o. vezetője, 1910–1914 között a belgrádi kat. ak. tanára. – Jelentősen hozzájárul a *→szerb hadsereg* újjászervezéséhez és modernizálásához. Az első *→Balkán-háború* előtt Radomir *→Putnik* vajda VKF utasítására ti. csoportokat szervez és dob át a tr. megszállás alatt álló területekre. A *→szarajevói merénylet* megszervezésével pol. ellenlábas, Nikola *→Pašić* me. pozícióit akarja gyengíteni. A *→szaloniki* perben tett vallomásában elismeri szerepét az ot-m. trónörökös meggyilkolásában, ám a *Sándor* régens elleni állítólagos merénylet tervéért ítélik halálra. ♦ **PF, 268.**

Diósgyőri Lövegüzem: magyar hadiipari gyár az I. vh. alatt és után. A tradicionális diósgyőri kohászatra épülő *Állami Vasgyár* a háb. alatt komoly hadiszállító volt. Elsősorban tü. lövedéktesteket és *→lövegalkatrészeket* szállított. A győri *Állami Ágyúgyár* megszűnése után, a technológiát átvéve a ~ mint az egyetlen, lg-csövet előállító hazai üzem biztosította a tü. ellátását lg-ekkel. A háb-ban csőgyártást nem végzett, ezért tev-ét (a vezetők és a munkások vasipari tapasztalataira építve) az alapoktól kellett megszervezni. 2 év alatt olyan szintre hozták, hogy havi 8-10 komplett lg. szerelésére alkalmassá vált (pl. gyártási programja 1922-re: 8 cm-es légv. lg. 23 db, 10 cm-es táb. tar. 56 db, 7,5 cm-es hgy. á. 4 db, 15 cm-es táb. tar. 1 db, 14 cm-es av. 54 db).

1905/1908 M. 8 cm-es tábori ágyú és löszerkecsija

A ~ a *→trianoni béke* katonai határosványai előírásait messze meghaladó számú lg-et állított elő. Valószínűsíthető, hogy 1922–1928 között

7,5 cm-es hgy. á-ból 34 db-ot, 8 cm-es táb. á-ból 125 db-ot, 10 cm-es táb. tar-ból 79 db-ot, 15 cm-es táb. tar-ból 23 db-ot, 8 cm-es légv. á-ból 24 db-ot, összesen 285 lg-et állított elő, az engedélyezett 14 db-bal szemben. 1927-ig a ~ részben a rejtés miatt a diósgyőri vasgyár 12. o-aként mint a gyár megmunkáló üzeme működött. A SZKEB távozása után új üzemként kezdte meg tev-ét. A svéd Bofors Művek technológiájára alapozva svéd tanácsadókkal indították be 1928-tól. A modernizáció érdekében a Boforstól vásárolták meg 153.000 pengőért egy 8 cm-es és egy 10,5 cm-es táb. á. gyártási jogát, amelyekkel új alapokra helyezték a lg-gyártást. ♦ **KV, 269.**

Díszruházat: a katonai és állami reprezentáció kellékeit képező öltözet. A Magyar Királyságban 4 különleges fe. *→csapattest* (egyben díszalakulat) viselt ~ot: a *→Nemesi Testőrség*, a *Darabont Testőrség* (*→testőrség*), a *→Koronaőrség* és a *→Képviselőházi Őrség*. E testületek (az ált. öltözeti formák mellett) különösen ékes ~tal rendelkeztek, amelyet a testőrségeknél *udvari dísznek*, a Koronaőrségnél *koronadísznek*, a Képviselőházi Őrségnél *díszöltözetnek* neveztek. – 1. A Nemesi Testőrség a *Mária Terézia* idején bevezetett udvari díszöltözetet kissé modernizált változatát viselte, dolmány helyett atillával, a jellegzetes skarlátvörös-ezüst színösszeállítás megtartásával. – Az *udvari díszöltözet* zöld leffentyűs, fehér kócsagtollforgós, menyétprémes *kalpagból*, ezüsttel gazdagon paszományozott és sujtásoszt skarlátvörös *atillából* és *nadrágból*, sárga *csizmából*, zöld beszívésű ezüst *zsinórövből*, ezüstdíszes vállszíjas *tölténytáskából* és párdúc-bőr *kacagányból* állt. A tbk. rangú testőrök *kacagány* helyett skarlátvörös *mentét* viseltek, az atillához hasonló díszítéssel. – A *díszöltözet* buzérvörös leffentyűs, fehér kócsagtollforgós, arany vitézkötéses *asztrahánkucsmából*, ezüst-zsinóros sötétzöld *huszáratillából*, fekete prémes sötétzöld *mentéből*, buzérvörös *huszárnadrágból* (tbk. rangúaknál lampaszos kékszürke *pantalló*) és fekete *csizmából* állt. – Kényelmes öltözetben a sötétzöld atillát fekete *sapkával*, kékszürke *pantallóval*, télen sötétbarna lov. *köpennyel* viselték. – 2. A Darabont Testőrség *udvari díszöltözte*: nikkelezett csúcsos *sisak* arany díszekkel, aranypaszományos, skarlátvörössel bélelt fehér

zeke, aranyzsinóros skarlátvörös atilla és magyarnadrág, rövid szárú sárga bőrcsizma (ún. *deli cipő*), fehér deréköv aranyozott, címeres övcsattal, rossz időben kékszürke körgallér, skarlátvörös →hajtókával. Ti-eknek teljesen aranyozott sisak, az atillán és a nadrágon a zsinórok körül virágmotívumos sujtásoszás, a tbk. rangú *testőrkapitány*nál dombormívű, dús aranyhímzés. – A *testőrlöltözet* (díszöltözet): skarlátvörös leffentyűs fekete *asztrahánkucsm*a meggyvörös beszövésű sárga selyem (ti-eknél arany) vitézkötéssel és fehér kócsagtoll-forgóval, sötétzöld *atilla* meggyvörös beszövésű sárga selyem (ti-eknél arany) zsinórzattal, skarlátvörös hajtókával, kékszürke *pantalló* (tbk. rangúaknál lampaszos, egyébként vörös szegélyes). Ti. rangúaknál honvédti. szolgálati öv (*zsinóröv*), tbk. rangúaknál ennek tbk-i változata. – *Testőr riadóöltözet* (táb. ruházat): fekete *sapka*, sötétzöld *zubbony*, kékszürke *pantalló*, kékszürke *köpeny*. – 3. A Koronaőrség ~a *koronadísz öltözet*: sötétzöld csákós *süveg*, homlok részén aranyozott →*közép-címerrel*, baloldalt fehér kócsagforgóval, kettős ujjú sötétzöld *atilla* ezüst paszományozással és zsinórozással, ezüstpaszományos skarlátvörös *magyarnadrág*, sárga *csizma*, fehér deréköv, aranyozott, koronás csattal, fehér *körköpeny* vörös béléssel és gallérral. – *Koronaszolgálati öltözet*: buzérvörös leffentyűs fekete báránybőr *kucsm*a buzérvörös selyem vitézkötéssel, elől sastollal, tiszteknek *asztrahánkucsm*a ezüst vitézkötéssel és kócsagforgóval, sötétzöld *atilla* vörös (ti-eknél ezüst) zsinórzattal, buzérvörös *magyarnadrág*, fekete *csizma*. – *Belső szolgálati öltözet*: fekete *sapka* vörös szegélyezéssel, buzérvörös hajtókás sötétzöld *zubbony*, kékszürke *pantalló*. – 4. A Képviselőházi Őrség *díszöltözete*: bronz (ti-eknél aranyozott) veretes csúcsos *fémsisak* (díszben sastollal, szolgálatban anélkül), fekete *mente*, *atilla* és *magyarnadrág*, meggyzsinórral, fekete *huszárcsizma*, világosbarna *derékszíj*, csatján közép-címer. Rossz idő esetén kávébarna, csuklyás *körköpeny* skarlátvörös hajtókával. Ti-eknek a honvédti-ekkel megegyező kiegészítők (szolgálati *deréköv*, kardtartó, kardbojt). – Szolgálaton kívül skarlátvörössel szegett fekete *sapka*, vörössel szegett kékszürke *pantalló*. – Házi öltözet: fekete *zubbony* skarlátvörös hajtókával, a fenti *sapka* és *nadrág*. ♦ BC, 270.

Divacca: →Prosecco

Divisionsgericht: →Hadosztálybíróság

Dmowski, Roman: →Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány, →Lengyel Nemzeti Tanács, →Lengyelország, →Pilsudski, Josef

DNI: →Brit titkosszolgálatok

Dnyeszter menti offenzíva: az orosz →*Kerenszkij-offenzíva* összeomlása nyomán kifejlődött, →*Galícia* és →*Bukovina* felszabadítását eredményező osztrák-magyar és német →*támadás* 1917 nyarán. Eredetileg korlátozott célú ellentádnak tervezte →*Lipót* bajor hg. tbgy. (a n. →*Kelet főparancsnokság* főpk-a) az or. 11.hds. É-i szárnya ellen, hogy megszilárdítsa az ot-m. 2.hds. (pk. Eduard von →*Böhm-Ermolli* gy.tbk.)

Böhm-Ermolli tábornok és törzse Csernovic előtt

helyzetét Zborow térségében. Ehhez az →*OHL* 6 ho-t csoportosított át a →*nyugati hadszíntér*ről az ot-m. 2.hds. →*arcvonal*a mögé. Ebből 3 ho-t az ot-m. 3.hds. (pk. br. →*Tersztyánszky* Károly vezds.) júl.16-i kaluszi ellenlökéséhez használtak fel, ezeket a Ny-i frontról újabb 3 ho. elvonásával pótolták ki. Az ot-m. 2.hds. sávjában, júl.18-án alakult meg a *Wichler-seregcsoport* (6 n. és 7 ot-m. ho., 92.500 gy., 2400 lov.kat., 1173 gpu., 935 lg.; pk. a n. *von Wichler* gy.tbk.). – A *Wichler-seregcsoport* júl.19-én, Zborowtól É-ra a Manajow–Batkow közötti 10 km-es szakaszon, 7 óras tü. előkészítés után indította meg az ellentádt, ferde →*csatafront*tal, balszárnyával a Sereth folyóra támaszkodva. Az első nap áttörte az or. →*védelem* mindhárom →*állását*, s elérte Zalosce körzetét. 20-án az ot-m. 2.hds. csatlakozott a tád-hoz, amely így már elérte a 40 km-es szélességet. Az or. 11.hds., majd az attól D-re, a Dnyeszter két oldalán lévő or. 7.hds. jobbszár-

nya is hátrálni kezdett. →József fhg. tbgy. sereg-arcvonal-pk. e napon adott pcs-ot a ellentád. ált. ellenoffenzívává fejlesztésére. 22-én csatlakozott a tád-hoz a Dnyesztertől D-re álló ot-m. 3.hds., 25-én a Bukovinában harcoló ot-m. 7.hds. (pk. br. →Kövess Hermann vezds.). 23-án a Dnyesztertől D-re harcoló or. 8.hds., 26-án a bukovinai 9.hds. is megkezdte a visszavonulást (noha a 8. hds. pk-a, Lavr →Kornilov gy.tbk. megtizedeltette több ho-át). Az első 3 nap alatt az or. DNy-i F. (É-ről D-re 11., 7., 8., 9.hds.; főpk. Alekszej Gutor altbgy.) mintegy 150.000 főt veszített, de sokkal súlyosabb volt, hogy hirtelen felgyorsult az →oroszhadsereg bomlása. A DNy-i F. élén Gutort Kornilov váltotta fel (a 8.hds.pság megtartásával; a pontos nap nem ismert). – Júl.21-én a Wichler-seregcsoport Tarnopoltól É-ra, 22-én az ot-m. 2.hds. a várostól D-re átkelt a Sereth folyón. Az or. tart-ok 24-éig ellenlökéseket indítottak a folyóvéd. helyreállítására, de tömegrohamaik nagy veszteséggel sorra összeomlottak, az ot-m-n. csapatok 24-én visszafoglalták Tarnopolt. Ugyanezen a napon az ot-m. 3.hds. visszafoglalta Stanislaut. – Júl.22-én az or. É-i F. tehermentesítő tád-t indított Dünaburg (6 ho.) és Krevo (8 ho.) felől, Vilnius találkozó irányban. A tád. 25-ére a n. 10.hds. (pk. Hermann von →Eichhorn tbgy.) véd-ében összeomlott. 23-án a ro. 2. és az or. 4.hds. indított tád-t a K-Kárpátokban, de aug. elejére elakadt az ot-m. 1.hds. (pk. br. →Rohr Ferenc vezds.) véd-ében, sőt aug.7-én az ot-m. 1.hds. ment át tád-ba (→moldvai hadműveletek). – Júl.29-én az ot-m. 2.hds. elérte a Zbrucst, az 1914-es határfolyót, s aug.4-re a 3.hds-gel a határon véd-be ment át. Brody körzetének kivételével befejezték Galícia felszabadítását. – Júl.26-án az ot-m. 7.hds. balszárnyával a Tatár-hágó felől, 27-28-án centrumával, 30-án jobbszárnyával kilépett a hegyek közül. 26-án visszafoglalta Kolomeát, aug.2-án Csernovicet. Aug.4-én, Szőcsvásár <Suceava> kivételével befejezve Bukovina felszabadítását, leállította tád-át. – Az or. hds. 450.000 halottat, sebesültet és eltüntet, 41.000 →hadifoglyot, 800 lg-et, 200 av-t, 500 gpu-t, 14 pcgk-t és 2 pcv-t veszített, s elvesztette képességét nagyobb →hadműveletekre. ♦ RI, 271.

Doberdo: 1. település a Karszt-hegység ÉNy-i nyúlványán a Komeni-fennsík, ma É-OL-ban,

A 4. honvéd gyalogezred emlékműve 1917-ben ...

az Isonzó völgyében; 2. az I. vh-ban az →olaszhadszíntéren elhíresült történelmi-földrajzi hely. – Az OMM-ban ~ falu →Görz-Gradiska tartomány Gradiska kerület Monfalcone járásban volt, Görz <Gorizia> és Monfalcone városok között, 1909-ben 582 lakossal. A Komeni-fennsík Trieszt, Sagrado, az Isonzó, a Wippach <Vipava> folyó és a Divača-Trieszt út által határolt, ÉNy-DK felé emelkedő, 400-600 m magasságú plató, legmagasabb pontja 643 m. Kopár karszt, a településeken ciszternák és víztárolók vannak,

... és 1997-ben ...

... a Doberdo-fennsík

de a Komeni-vonalon több forrás és a Doberdo-tó található. A Ny-i lejtő, ahonnan tiszta időben már látszik az Adriai-tenger, átlagosan 100 m magas, mérsékelt meredek, nehezen járható. A karsztutak javítás után →seregtestek vonulására alkalmasak voltak. A fennsíkra telepített lg-ek az Isonzó alsó folyását ellenőrzés alatt tarthatták. Az →isonzói csaták alatt ~ falu neve a köznyelvben átment a fennsík Ny-i részére, ahol a →frontvonal az ol. hadba lépéstől az 1917.okt. 24-i →caporettoi áttörésig húzódtott. ♦ SJ, 272.

Dobropoljei áttörés: a bolgár →*arcvonal* ész-szeomlásához vezető →*hadművelet* a →*balkáni hadszíntéren*. 1918.szept.15-én, 24 óras tü. előkészítés után, a →*macedóniai Dobropoljénál* (a Sokol–Dobropoje–Veternik szakaszon) a szerb 2.hds-hez tartozó fr. 122.gy.ho., 17.gyarmati ho. és a szerb Šumadija ho. áttörte a bg. 2. és 3.ho. →*védelmét*. 17-ére a két bg. ho. között 25 km-es rés keletkezett, amelyet a →*Központi Hatalmak* már nem voltak képesek elzárni, az ott küzdő n. 11.hds. (pk. *von Scholtz* gy.tbk.) 10 vad.zlj-a és 20 ü-e ehhez kevésnek bizonyult. Bg. szept.29-én →*fegyverszünetet* kötött az →*Antant*tal. A Balkánon lévő n. és ot-m. erők helyzete reménytelenné vált: a késve beérkező és kevés erősítés →*Ukrajnából*, a Krímből, ill. az →*olasz hadszíntérről* csupán az Antant előrenyomulásának lassítására volt elegendő. A KH (főként az OMM) háb. vereségéhez a ~ jelentős mértékben járult hozzá. – A ~t végrehajtó erők a 180 ezer fős *Keleti Hadsereg* (pk. →*Franchet d'Esperey* fr. tbk.) kötelékébe tartoztak, amely 29 ho-t számlált (10 görög, 8 fr., 6 szerb, 4 brit, 1 ol.). ♦ **PF, 273.**

Dobrudza <Dobrogea>: történeti-földrajzi tartomány a Fekete-tenger mentén a Duna torkolatától D-re. Nevét *Dobrotics* havasalföldi fejedelméről (1350–1380) kapta, aki ~ területén önálló államot szervezett. Területe 23.260 km², ebből *Dél-Dobrudza* 7.730 km². É-ről az 5.020 km² területű *Duna-delta* határolja, ebből ma 4.340 km² ro. terület. Ny felé határa a Duna alsó folyása, D felé Bg. Az 1877–1878 közötti or–tr. háb-t lezáró San Stefanó-i béke és a berlini kongresszus határozata alapján 1878-ban É–t Ro., D–t Bg. kapta meg. A zömmel bolgárlakta D–t a Bg. ellen hadba lépett →*Románia* a második →*balkáni háborút* lezáró 1913.aug.10-i →*bukaresti békével* kebelezte be. Legjelentősebb városa, Silistra után *Transsilistriának* is nevezik, de központjának Sulina, ill. Constanța <Konstanza, tr.: Küstendze> tekinthető. A románul *Cadrilaternek*, törökül *Türk-Smilik-Ekrenének* nevezett, Caliacra és Durstar megyék alkotta területet K-ról a tenger, ÉNy-ról a Duna határolja. Bg. felé a Várna–Rusze vonaltól É-ra húzódott az új országhatár. 1916-ban ~ területét bg. és n. csapatok szállták meg (→*Mackensen-seregcsoport*). Az 1918.máj. 8-i →*bukaresti békében* ~ egésze Bg-hoz került,

az 1919.nov.27-i →*neuilly-i békében* Ro-hoz. 1940-ben Bg. visszakövetelte D–t, amit a szept. 7-i *craiovai egyezményben* megkapott. Ezt az 1947. évi párizsi *békeszerződés* megerősítette, ezzel a D– Bg-hoz tartozása az I. vh-t lezáró →*versailles-i-washingtoni békerendszer* egyetlen, a II. vh. alatt keletkezett, s utána is érvényben maradt területi módosítása. ♦ **SJ, 274.**

Dobrudzsai hadműveletek: a →*Központi Hatalmak* és az orosz–román erők ütközetei és manőverei →*Dobrudzában* →*Románia* hadba lépésétől annak kapitulációjáig. A Bg-ban állomásozó →*Mackensen-seregcsoport* (pk. August von →*Mackensen* tbgy.) már 1 nappal a ro. →*hadüzenet* után, 1916.aug.28-án átlépte a ro. határt a Rahova <Rjahovo>–Várna-É terepszakaszon, ahol vele szemben a ro. 3.hds. (pk. Alexandru →*Avarescu* tbk.) 2., 5., 9., 12., 15. és 16.gy.ho-a állt kb. 120 zlj-jal (ebből 28 zlj. szerb, 36 or.). A ro. 3.hds. a Rașova–Cobadinu–Topraisar–Tuzla vonalában levő előkészített →*állásokba* vonult vissza. Ezt a bg–tr–n. →*seregtestek* menetből elfoglalni nem tudták, Mackensen leállította a →*hadműveletet*. – Okt.1-én Rahovánál, a Mackensen-hds. hátában egy megerősített ro.ho. átkelt át a Dunán. A cs. és kir. →*Dunaflottilla* a ro. →*pontonhidat* 2-án megsemmisítette, az átkelt erőket a bg–n. csapatok felmorzsozták. – A ro. *Nagyvezérkar* a kárpáti ro. →*védelem* támogatására ho-okat vont el a dobudzsai →*frontvonalról*, ahová közben beérkezett az or. IV.hdt. (9., 10. szibériai löv.ho.) és VI.löv.hdt. (3.löv. és 3.löv.ho.). – A bg. 3.hds. (pk. Sztéfan →*Tosev* altbgy.) a bg. 1.gy., 4. és 6.kombinált, 1.löv., a n. 217.gy. ho-lyal és a tr. VI.hdt. 15., 25.gy.ho-ával okt.19-én felújította →*támadását*. Okt.21-én a n. 217.gy.ho. elfoglalta a tropaisari állásokat. Az or–ro. erők megkezdték a visszavonulást, okt.22-én a bg. 1.löv.ho. bevonult Constanzába, elesett Rașova és Medgidia, 25-én Cernavoda. A bg. 3.hds-et Mackensen a Cernavoda–Constanza vasútvonaltól É-ra megállította, s feladatául a Szisztovónál <Szvisztov> átkelő, újonnan alakított *Duna-hadsereg* (DH; →*havasalföldi hadműveletek*) jobbszárnyának biztosítását szabta (a DH Mackensen hdm. alárendeltségében maradt). – Nov.23-án *Zaharov* tbk., a dobudzsai or. erők pk-a elrendelte a tád-t a bg. 3.hds. ellen. A bg–tr.

csapatokat némileg visszanyomták, ám dec.2-án a döntőnek szánt or. roham megtört a védők ellenállásán. A *bukaresti csata* elvesztése után Zaharov Dobrudza É-i részébe vonult vissza, ahol véd-re rendezkedett be. – Dec.15-én a n. 9.hds. és a DH előrenyomulása biztosítására, ill. a dobudzsai erők lekötésére a bg. 3.hds. tád-t indított. A bg. 1.lov.ho. Feteştinél átkelt a Duna bal partjára. 17-én az or-ok megkezdték a visszavonulást, dec.24-ig ÉNy-on a mácini hídfőállás kivételével kiűritették Dobrudzsát. Dec.24-én a bg-ok elfoglalták Isaccea-t, s onnan K-re 1 ho-lyal folyambiztosításra rendezkedtek be. A bg. 4.gy. és 1.lov.ho. sikertelen tád-t intézett Mácin ellen, s beásta magát az or. állások előtt. Ettől D-re a tr. VI.hdt. Niculiţel–Hamcearca vonalában maradt. A *foksányi csata* (→*moldvai hadműveletek* [I.]) nyomán 1917.jan.5-én az or. csapatok feladták a mácini hídfőt is, és Galachoz <Galaţi> vonultak vissza, ezzel a ~ befejeződtek. ♦ **IP, 275.**

Dollinger Gyula, dr. (Bp, 1849.ápr.8. – ?): orvos-tanár, a *Magyar Sebésztársaság* megalapítója. Tanulmányait Bécsben és Berlinben végzi. 1875-ben Bp-en avatják orvosdoktorrá. →*Bosznia–Hercegovina okkupációjában* kat. főorvosként tapasztalatokat szerez a hadisebészetben. 1897-től a Bp-i egyetem sebészeti tanszékének helyettes, 1898-tól ny. tanára. 1902-ben megindítja a hazai rákellenes mozgalmat. Az I. vh. alatt táb. orvos. 163 önálló dolgozata jelenik meg, többsége a modern sebészet új műtéti eljárásairól és új klinikai tanítási módszereiről. Megkapja (többek között) a *Ferenc József Rend* középkeresztjét és a *Szent Száva Rend* középkeresztjét. M.kir. udvari tanácsos. ♦ **MI, 276.**

Dolomit-front: az →*olasz hadszíntér* tirolai és karinthiai szektorát összekötő szakasza. Az ot-m. alpesi határvéd. két →*arvonalszakasza* közötti ~ a Val Suganában zugó Brenta szakadéktól a Dolomitok hegycsúcsain: Marmolata di Denia (3344 m)–Marmolata di Rocca (3309 m)–Tofana I. (3325 m)–Tofana II. (3244 m)–Tofana III. (3237 m) át a Kreuzbergsattel átjáróig (1636 m) húzódott. Az ot-m. csapatok a Dolomitokhoz tartozó Fleimstali–Fassani-Alpok, a Cristallo-csoport és a Sexteni Dolomitok erősen szabdaltságot, 3000 m-es gerincein →*álláshá-*

borút folytattak. Merész újításai (gleccseralagutak, gleccser alatti szálláshelyek, motor- és kézi hajtású →*drótkötélpályák*, elg. által megszállt hegyek felrobbantása, hegyi harcra kiképzett al-földi honvédek, teherhordó →*hadifogoly-zlj-ak*) segítségével tartották a magashegyi állásokat, ill. az 1600–2200 m-en húzódó átjárókat (Menghen, Rolle, Valparola–Falzarego hágó), hogy a határral párhuzamos Puster-völgy vasútvonalain akadálytalan maradjon a K-Ny-i létfontosságú összeköttetés. – Az ol. →*hadüzenet*, 1915.máj.23. és 1917.nov. eleje, a →*caporettoi áttörést* követő előretörés közötti másfél esztendőben a ~on 60.000 ot-m. kat. esett el, $\frac{2}{3}$ részük (ami az alpesi harcok átlaga) lavina, fagyás, lezuhanás, villámcsapás, éhség, végelgyengülés miatt. Az okt. 24-i caporettoi áttörés után a ~on harcoló ol-ok a Piave folyó mögé menekültek vissza, s több tízezer ol. kat. esett →*hadifogságba*. ♦ **BN, 277.**

Dorpati béke: →*Finnország*

Döntőbíráskodás (területi): →*Népszavazás*

Dräger-készülék: zárt rendszerű, önmentő oxigénlégző-berendezés. Elsősorban zárt helyen, pl. az →*olasz hadszíntér*en sziklákba vajt →*kavernákban* alkalmazták gáztád. esetén. A *szájmaszk*-ból *lélegzőcső* vezette a bádóg *káliumtartály*hoz a kilélegzett levegőt. Ott káliumszemesék kötötték le a széndioxidot, majd egy újabb lélegzőcső vezette a levegőt a bőr *lélegzőzsákba*. Ez utóbbi egy acél *oxigénpalack*hoz kapcsolódott, amelyből a kat. egy *szeleppel* időnként friss oxigént bocsátott a lélegzőzsákba. A tisztított és dúsított levegő a káliumtartályon keresztül jutott vissza a szájmaszkba. A 150 atm-ra sűrített 60 l oxigén kb. $\frac{3}{4}$ órán át biztosította a légzést. A 4 kg tömegű ~hez (több méretben) külön *védőszemüveg*, s gumi *orrcsipesz* is tartozott. A →*nyersanyagváltás*g nyomán előfordult, hogy a káliumot nátriummal keverték vagy helyettesítették. ♦ **VJ, 278.**

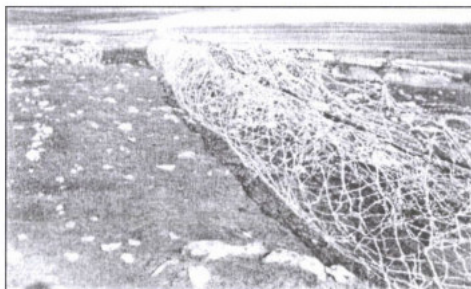
Drávaszög (Baranya-háromszög, Baranyai háromszög): a Duna és a Dráva összefolyásánál a két folyó és a →*trianoni békével* kijelölt határ közötti 1100 km² terület. 1918 előtt soha semmilyen formában sem alkotott önálló történeti tartományt, Baranya →*vármegye* szerves része volt. Az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvencióval*

szerb megszállás alá került a D-Dunántúl a Pécs–Baja vonaltól Drávaig terjedő része Péccsel, Baranya, Tolna, Somogy vm. egy részével. 1918. nov.25-én a szerb gyűlés az *→újvidéki határoza-* *tokkal* kimondta a megszállt vm-k *→Szerbiához* csatolását. A *→békekonferencia* 1919.máj.12-én fogadta el a Mura–Dráva határt. A szerb fél Temesvár (*→Bánság*) és Klagenfurt (*→népszava-* *zás*) kompenzációjaként igényt tartott a ~ mellett a *Vendvidékre* (*→Délvidék*) és a szegedi háromszögre is. A békekonf. aug.25-én a ~et a Dályok–Baranyavár–Torjanc vonaltól D-re a *→Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz* csatolta. A 83 km hosszú Dráva–Duna határt 1922.ápr.3-án jelölték ki véglegesen. Baranya vm. területéből 3900 km² Mo-on maradt. 1941–1944 között Mo-hoz, 1945-től Jugoszláviához, azon belül *→Horvátország*hoz került, a Szerbiához csatolt Szerémségért cserébe. – Lakossága 1921-ben 49.200 fő, amelynek 33,8 %-a m., 32,6 %-a n., 18,8 %-a hr., 12,9 %-a szerb. • **SJ, 279.**

Drina menti csata: *→Potiorek-offenzívák*

Drótkadály: a nem robbanó *→műszaki zárak* egyike. Az I. vh. elején fakarókra erősített többsoros tüskésdrót (td.) *drótkerítést* alkalmaztak. A tü. tűzhatás miatt a fakarót rövidesen fém váltotta fel. A ~ok közé tartozott a gyorsakadályként alkalmazott botlódrót, a lábhurok, a td-henger, a gyorsodrony és a dróthurok. – A *botlódrót* td-ből készült, s a td-tal átszőtt spanyolbakot váltotta fel. Az egy vagy több sorban drótok segítségével összecusukható, 2 m hosszú, 1,5 m széles, 1,3 m magas botlódrótot az *→arcvonal* mögött készítették és 1-2 kat. percek alatt felállíthatta az *→állásokba* betört elg. megállítására. – A *gyorsodrony* háromszög alakú, szétnyitható állványokra rögzített td-ből állt. 1 db 6 m hosszú, 1,1 m magas és alul 4,5 m széles elemhez 4 állvány tartozott. Eredményesen alkalmazták a *→verdu-ni csatában*, ill. (ot-m. csapatok) a *→doberdói* fennsíkon; ált. ott, ahol a két *→peremvonal* közelsége miatt más ~t lehetetlen volt létesíteni. – A *tüskésdróthenger* a gyorsakadályok kategóriájába tartozott. A 2-10 m hosszú és különböző átmérőjű akadály összecusukva szállított, könnyen széthúzható elemekből állt. Kis súlya és egyszerű kezelése miatt ált. elterjedt. 1916-tól ált. ala-

csonyabban telepítették, hogy a kilövést, különösen a gpu-két ne akadályozza, de az alacsony akadályon az átjárónyitás is nehezebb volt. – A *dróthurokakadály* 10 m hosszú és 2,5 m széles, dróthálóalapra sakktáblaszerűen erősített 200 hurokból állt. A gyorsan előállítható és bárhol alkalmazható akadály erősen simult a terephez, felfedezése nehéz volt. A 14,2 kg súlyú tekercs kifeszítéséhez 2 főre volt szükség, akik 15x10 m-es akadályt hozhattak létre. • **BE, 280.**

Osztrák-magyar tüskésdróthenger az Isonzó-fronton

Drótkötélpálya: szakadékok áthidalására kihúzott függő szállítóeszköz (kmsz. sodronykötélpálya). Ált. magashegységben telepítették, ahol útépitésre nem volt lehetőség. Két módon használták, egyfelől utanszállítási eszközként, ahol a máhászló-oszlopok kiegészítésére kifeszített ~k biztosították a harcoló csapatok ellátását. A másik esetben természetes akadályok (folyók, szakadékok, mocsarak) áthidalására nemcsak szállító-, de vontatóeszközként is alkalmazták. Kis létszámú kiszolgáló személyzetet igényelt, az elg. légi feld. nehezen fedte fel, tűzfe-ek által alig volt sebezhető. Az ot-m. *→műszaki csapatok* az Alpokban, a Kárpátokban, Albániában és Macedóniában számtalan ~t építettek. A ~-építésben az ol-ok is jeleskedtek. • **BE, 281.**

Drótsövényfőzelék <Dörrgemüse>: szárított élelmiszer. A főzelékfélék minőségi válogatás nélkül, felületen tisztítással, nagyon gyors szárítással készültek. A kat. élelmezés részét képező silány ~ek közkedveltségnek egyáltalán nem örvendtek. • **LJ, 282.**

Drótsövényharc: a *→védelem* erősítésére az *→állások* elé vont *→drótkadályok* leküzdése.

Az →állásháborúban a felek nemegyszer több száz, sőt ezer km-es drótkadályt építettek ki. Ez hatásos védőeszközzé fejlődött. – Az I. vh. kezdetén elég volt marhacsordát hajtani a tád. csapatok előtt, amely a drótkadályt letaposta. Később a drótokat több m mélyre beásott cölöpökre feszítették ki, a kerítések között farkasvermeket és aknagödröket ástak, s a drótsövényeket kat-k őrizték. E →műszaki zárat már sem a gy., sem a lov. nem tudta pusztá fe-rel leküzdeni. A drótvágó ollókat szigetelni kellett a drótokba vezetett magasfeszültségű áram miatt. A drótsövényre csengőket, konzervdobozokat aggattak a nesztelen munkálkodás lehetetlenné tételére. – Mivel a drótsövény leküzdése egyre nagyobb áldozattal járt, leküzdésére a haditechnika és a harcéljárások minden lehető módját és fogását alkalmazták. Sokágú acélhorgot szerkesztettek, amelyet a drótkadályra vetve azt megpróbálták kiszakítani. Az akadály felett hidat is próbáltak verni: létrákat cipeltek, amelyekről hídszerű alkotmányt dobta a sövényen keresztül, továbbá szalmazsákokat és derékalkákat. Ez azonban a tömeges tád-ra nem volt alkalmas, elhárításra egy →géppuska is elegendő volt. Kísérleteztek a robbantással is, hosszú farudak végére robbanóanyagot helyeztek, arra hosszú gyújtószinórt kötöttek, ezt meggyújtották, s visszavonulva várták a robbanást; ám az elg. mesterlövészei ezt megakadályozhatták. A drótkadályokat csak a →harcokcsik tudták eredményesen leküzdeni. • LJ, 283.

Drótvető karabély: →Villamos akadály

Dualizmus <kettősség>: 1. az államjogban és a politikában két önálló, egyenjogú és egyenrangú állam közös uralkodó alatti együttélése; 2. az →Osztrák–Magyar Monarchia államjogi berendezkedésére használt kategória. A latin kettő <duo> szóból ered. – A ~ az 1848–1849-es m. szabadságharc or. intervencióval történt leverése és ot. megtorlása után sorra bevezetett kat. diktatúra, önkényuralom, neoabszolutizmus, centralista egységállam, föderális bir. uralkodói kísérlete és az ezzel szembeni külső és belső szervezkedések, következetes m. pol. ellenállás (*passzív rezisztencia*); majd az 1859-es ol. háb-ban elszenvedett, súlyos következményekkel fenyegető ot. vereség és az 1860–1861-es Mo-i forr. válság

után az 1866-os poroszellenes háb-ban bekövetkezett újabb ot. hadikudarc, ezzel együttjáróan a n. bir. ügyekből való végső kitaszítatás, belső gazd. és pol. válság és a m. kérdés negligálásával bekövetkezett porosz békekötési készség utáni belpol. megoldás. A ~ reális kompromisszum az uralkodó és köre, vmint a vezető n-ot. és m. liberális pol. irányzat között, ezáltal az 1867-es kiegyezés megkötése: a tv-es m. uralom helyreállítása, a kétközpontú alkotmányos monarchia bevezetése, a különállóságot a csak a közös uralkodótól függő korm-nyal is biztosító →Magyarország és →Ausztria közti perszonál- és reálunió, az uralkodó személyén túl →közös ügyekkel és →közös egyetértéssel intézendő ügyekkel, ezeket irányító →közös minisztériumokkal, vmint a parlamentáris ellenőrzést biztosító →delegáció intézményével. Ez alapján használta a köznyelv a *kettős monarchia* megnevezést is az állami együttes egészére. (Még: →Trializmus) • ZJ, 284.

Duhonyin, Nyikolaj Nyikolajevics (Szmolenszk kormányzóság, 1876.dec.1. – Mogiljov, 1917.dec.3.): orosz altábornagy, az →orosz hadsereg vezérkarfőnöke, majd főparancsnoka. 1896-ban végez a moszkvai Alexandr ti. iskolán, 1902-ben elvégzi a vk. ak-t. Az I. vh. kitörésekor ezd.pk., 1916.máj-tól a DNy-i F. főszállásmestere, Alexej →Bruzilov lov.tbk. hds-főpk. közeli munkatársa, részt vesz a →Bruzilov-offenzíva tervezésében és előkészítésében. 1917.máj-aug. között a DNy-i F., aug-szept. között a Ny-i F. pk-a. Szept. 23-tól altbgy. →rendfokozatban or. VKF, nov. 14-én →Kerenszkij, az Ideiglenes Korm. (IK) elnöke, miután sikertelen kísérletet tesz a hatalmat átvevő bolsevik leverésére, átadja ~nak a legfelsőbb főpk-i tisztséget. – Bár ~ nem szakítja meg a kapcsolatot a Népbiztosok Tanácsával (a korm-nyal, NT), az or. hds. főpság-a (a mogiljovi főhadiszállás) hamar bolsevikellenes központtá válik. Az IK volt miniszterei Viktor M. Csernov fm. vezetésével ott próbálkoznak kialakítással. Mogiljovban működnek tovább az →Antant kat. missziói is. – 1917.nov.22-én ~ megtagadja a NT rendeletét, hogy a békéről szóló dekrétum értelmében kezdjen fe.szüneti tárgyalásokat a n. és az ot-m. főpság-gal. Az NT leváltja, ~ ezt nem veszi tudomásul, s elrendeli a Lavr →Kornyilov gy.tbk. puccskísérlete után a

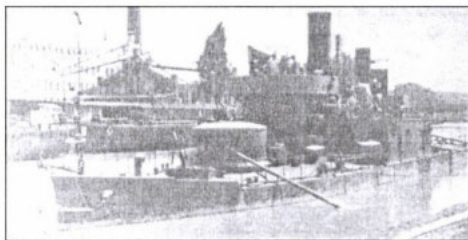
bihovói börtönbe zárt ti-ek kiszabadítását. Dec. 3-án az NT által kinevezett új hds-főpk., Nyikolaj *Krilenko* zls. egy osztaggal ellenállás nélkül behatol a moguljovi főhadiszállásra, letartóztatja ~t. A vasútállomáson meggyilkolják. ♦ SE, 285.

Dula-nyilatkozat: → *Szlovák Nemzeti Párt*

Duna-hadosztály: → *Mackensen-seregcsoport*

Dunaflottilla harcai: az osztrák-magyar cs. és kir. → *haditengerészet* folyami → *seregtestének* tev-e az I. vh. idején. A háb. kitörések a *Haditengerészet Budapesti Különítményét* (HBK) a balkáni haderő főpk-ának rendelték alá. Fő feladatául a hds. támogatását kapta. Az I. monitorosztályt a Dunára, a II. monitoro-t (→ *Dunaflottilla szervezete*) a Szávára vezényelték. → *Szerbia* nem rendelkezett flottillával. A cs. és kir. Dunaflottilla (DF) közreműködött → *Belgrád elfoglalásai* nál, támogatta a hds. partváltásait és véd. harcait a két folyó mentén. A szávai harcokban futott aknára és süllyedt el 1914. okt. 23-án a TEMES monitor (31 fő halt hősi halált). Bár Belgrád első elfoglalása után a szerb hds. ideiglenesen visszavonult a Duna vonaláról, a löszerszállítmányok To-ba a szerb aknazárak miatt nem indulhattak el. A DF 218 (ang., fr., or.) tengeri → *aknát* szedett fel a Dunából vagy semmisített meg. Hajói a Dunán, Ruszesuktól Zimonyig, különböző kikötőkben teletek, a BODROG a szávai Brodban. Ruszesukban → *Lucich* Károly skap. flottillapk. flottatüntetőt rendezett, hogy elvegye Or. és Ro. kedvét Bg. megtámadásától. – 1915-ben a DF alapvetően járőrtev-t folytatott. Az ENNS és az INN monitort légv. lg-ekkel szerelték fel, s ezek látták el Pétervárad-Újvidék és Zimony légv-ét. – Nagyobb szabású hdm-re az 1916. aug. 27-i ro. → *hadüzenet* után került sor. A ro. flottilla 22 nagyobb hajóval rendelkezett. Aug. 28-án a DF ezek egy részét Gyurgyevo <Giurgiu> kikötőjében meglepte és elsüllyesztette, a ro. flottilla a Duna-deltába, a Belene-csatornában lévő bázisra vonult vissza, a továbbiakban passzív maradt. A DF-t 1916. szept. 8-án ideiglenesen a n. *General-kommando* 52 (Plevna) pk-a alá helyezték, hogy tv-ét a → *Mackensen-seregcsoport* tal hangolják össze. A ro-ok okt. 1-én a Dunán Rahovánál átkelve 8 km mély és 16 km széles hídfőt hoztak létre a jobb parton. A → *dobrudzsai hadművele-*

tek részeként a DF kapott pes-ot a → *pontonhíd* elpusztítására. Okt. 3-ig ez sikerült, a ro. hdm. összeomlását így a DF segítette elő. A nov. 23-i szisztovói átkelésnél a DF tisztította meg a Dunát az aknáktól, s az év végéig szabaddá tette az utat a Fekete-tengerig. 113 aknát szedett fel, s több zárat, torlaszt távolított el. – 1917. szept. 22-én veszett el a második monitor: az INN aknára futott. A TEMES-hez hasonlóan kiemelték. A TEMES II 1917. jún. 20-án állt szolgálatba, az INN a háb. végéig az újpesti hajógyárban maradt. – 1918-ban a DF-ra két, merőben új feladat hárult. Mentésienie kellett a Duna-delta tengeri kijáratát az aknáktól; folyami hajókkal. Ezzel végezve, az ot-m. hadvezetés elhatározta, hogy a Dnyeszer, a Bug és a Dnyeper mentén támogatást nyújt a hds-nek. → *Wulff* Olaf kkap. pság-a összeállítottak egy különítményt. A tengeri útra

A KÖRÖS monitor felkészítése a tengeri útra

a BOSNA, a BODROG, a KÖRÖS, a SZAMOS monitort, ill. a BARSCH és a WELS őrn-ot alakították át, alkalmassá téve gépüzemét a sós vízben való hajózásra. Az osztag 1918. ápr. 12-én kötött ki Odesszában. Szept. 5-én indult vissza, 12-én érkezett Brailába. E teljesítmény egyedülálló a haditengerészet történetében. – 1918. okt. 11-től a DF lépcsőzetesen haladt fel a Dunán fedezetet adni a n. és az ot-m. hds. átkeléséinél. A Központi Szállítás Vezetőség a hajópark megmentésére a vontatókat és az uszályokat is felfelé indította. Okt. 30-án a zöm Újvidéken horgonyzott. 31-én éjjel a BODROG Pancsova felett zátonyra futva szerb zsákmány lett. ♦ CsK, 286.

Dunaflottilla szervezete: az osztrák-magyar cs. és kir. → *haditengerészet* folyami → *seregtestének* tagozódása és állománya. Wilhelm *Tegetthoff* altngy. flottafejlesztési terve alapján 1871-ben a Pest–Fiumei Hajógyárban megépült a LEITHA

és a MAROS monitor, s a haditengerészetből kiküldötték a *Haditengerészet Budapesti Különítményét* (<Marinedetachment in Budapest> HBK, központja Óbuda). Ez 1872-ben szolgálatba állította a 2 monitort. A következő monitorpár, a KÖRÖS és a SZAMOS 1890–1893-ban épült. 1904-ben bocsátották vízre a BODROG és a TEMES monitort. Az első kisebb egységet, az I. számú tpn-ot a HBK az Adriáról kapta 1893-ban. A következő, már folyamra tervezett őrn-ot 1894-ben sorolták be a HBK-ba, s 1896-ban „a” jelet kapott. 1906–1909 között az őrn-állomány további 7 egységgel gyarapodott (betűjelük: b, c, d, e, f, g, h). – A cs. és kir. HBK *Dunaflottillája* (<Donauflotte> DF) 1910-től 2 *monitorosztályra* (mono.) és 1 *őrnaszádosztályra* (őrn.) tagozódott. Az I.mono-ba a 4 újabb (I.csoport: TEMES, BODROG; 2.csoport: SZAMOS, KÖRÖS), a II.mono-ba a 2 régi monitor tartozott. Az őrn- 4 csoportra tagozódott. A HBK a (cse-relt) ti-eket és legs-et az adriai hajóhadtól, ill. Polából kapta. A HBK pság-a ellátó-szervezőigazgatási feladatokat látott el, a hdm. tev-et a cs. és kir. *Dunaflottilla Parancsnoksága* irányította. – A háb. első évében a DF 2 új monitorral (ENNS, INN) és 2 új őrn-dal (CSUKA, FOGAS), a háb. végéig további 2 monitorral (BOSNA, SAVA) és 6 őrn-dal (BARSCH, COMPÓ, LACHS, STÖR, VIZA, WELS) növekedett. A →*Dunaflottilla harcai* során elsüllyedt TEMES után az ENNS lett a DF zászlóshajója. – Ro. 1916. aug. 27-i →*hadüzenetekor* a DF 2 o-ra tagozódott. I.mono.: 1.monitorscsoport (TEMES II [később BOSNA], ENNS), 1.őrnaszádcsoport (BARSCH, VIZA), 2.moncsop. (SAVA, INN), 2.őrnscop. (COMPÓ, WELS); II.mono.: 1.moncsop. (BODROG, KÖRÖS, MAROS), 1.őrnscop. (STÖR, LACHS), 2.moncsop. (SZAMOS, LEITHA), 2.őrnscop. (CSUKA, FOGAS). A Ro. elleni hdm-ekben felfezett gőzösök is részt vettek mint segédmonitorok, aknarakók és aknaszedők: ÁLMOS, BÁCSKA, BAJA, BALATON, HELENE, SÁMSON, UNA, VÁG. Ro. legyőzését követően, 1917 tavaszán új támaszpontot építettek ki Brailában. – 1918.okt.30-án az uralkodó elrendelte, hogy a DF-t át kell adni a m.kir. korm-nak. A DF nov.6-án horgonyt vetett az óbuda-i telelő előtt, s ettől kezdve csak a m. lobogót használta. – Az I. vh. idején a HBK pk-a: nagyunyomi Sé-

nyi Péter ny. kkap. (1914.júl.27. - 1918.nov.6.); a DF pk-a: Friedrich Grund fkap. (1914.júl.24. - szept.15.), →Wulff Olaf I.o. shdgy. (1914.szept.15. - okt.2., megbízott), →Lucich Károly skap. (1914.szept.24-től [beosztását okt.2-án veszi át] 1917.dec.3-ig), Wickerhauser Viktor skap. (1917.dec.3. - 1918.jún.17.), Ratković Marius skap. (1918.jún.17. - nov.3.), Wulff Olaf fkap. (1918.nov.3. - 1919.márc.22.[?]). • CsK, 287.

Duna-hadsereg: →*Havasalföldi hadműveletek*, →*Mackensen-seregcsoport*

Dunai konföderációs tervezet: a Közép-Kelet-Eu-i nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldására hivatott államszöv-re, ill. a Habsburg-birodalommal a kora újkortól kialakult közép-Eu-i integráció modernizált változataira vonatkozó elképzelés. Az 1848-as forradalmak leverése után, a XIX. szd. második felétől több ~ készült különböző nevek alatt, de konkrét formában egyik sem valósult meg. Közös alap gondolatuk a Ny-i n. és a K-i szláv nagyhatalom közé ékelődő kisebb nemzetek szövetsége. Ehhez a XX. szd-tól Ny és K, ill. É és D összekötése (a ~ „hídszerépe”) is hozzákapcsolódik, az idő előrehaladtával egyre erősödően. Nem tartoznak a ~ek közé az államokra osztott Nagy-Ausztriát <Großösterreich> leíró tervezetek, pl. Richard Charnatz 15 tagállamú *Monarchiája*. – 1. *Kútahyai Alkotmány*. Az első ~et Kossuth Lajos dolgozta ki a To-i emigrációban, 1851.ápr.25-i keltezéssel, „alkotmányjavaslat” néven, Mo. államrendszerének megreformálására. A The Daily News közölte először 1851.nov.15-16-án. Kossuth folyamatosan hozzáigazította a mindenkori nk. helyzethez, utolsó változata 1861 táján keletkezett. 1859-ben jelenik meg benne a ~ megnevezés: „A dunai confederatio csak független Mo-gal volt volna lehetséges.” Alapgondolata szerint a n. (ot.), az or. és a tr. nagyhatalmak között a térség függetlenségét és jövőjét csak a kis népek föderációjával lehet elérni, ill. biztosítani. Külön súlyt fektet a nemzetiségi kérdésre, de a személyi autonómiából kiindulva jut el az önkormányzatiságig (község, járás, →*vármegye*). A dem. közt. államformájú →*Magyarországban* a korm. az egy-nek, a helyi igazgatás a helyi képviseleti szervnek felelős. A kossuthi ~ 4 vagy 5 föderatív országból állt vol-

na: Mo., →Erdély (népszavazás dönti el, hogy Mo-gal egyesülve vagy külön), →Horvátország (Horvát–Szlavónország), Szerbia, Ro., de nem zárta ki újabb történeti tartomány(ok) esetleges csatlakozását sem. Ezen belül Mo. föderalizálását nem tartotta szükségesnek, azt tervezetének alkotmányként való elfogadása után már feleslegesnek ítéli. Szövetségi és nem tagállami a külügy, a hadügy, a pénzügy, a kereskedelemügy és a vámügy. Székhelye váltakozva Pest-Buda, Bukarest, Zágráb és Belgrád. A hivatalos nyelvet minden község maga határozza meg, a járás és a vm. szótöbbséggel dönti el, orsz. és szöv. szinten bármely, alsóbb szinteken használatos nyelv hivatalos. – 2. Történelmi léptékkal mérve Kossuthal egyidejűleg vetett fel ~re vonatkozó elképzeléseket gr. Teleki László, Irányi Dániel, az ol. Giuseppe Mazzini, a ro. Nicolae Bălcescu (mindannyian emigrációban) és a fr. Louis Chassin. – 3. *Dunai Egyesült Államok*. Az OMM összeomlását követően dolgozta ki ~ét →Jászi Oszkár. A *Monarchia jövője* c. munkája 1918 tavaszára készült el, s az Új Magyarország Rt. okt.13-án jelentette meg. Jászi, Kossuthhoz hasonlóan alapelvként kezeli a →történelmi Magyarország területi integritását, amit a nemzeti alapú területi autonómiákat kizáró pol. egységként képzel el, s nem tartaná szerencsésnek →Magyaország föderatív átalakítását. 1918.okt. végére elfogadja a föderatív átszervezés gondolatát, s nov-i tárgyalásain ezt képviseli mint nemzetiségi miniszter; ez azonban csak későbbi írásaiban jelenik meg. A Jászi-féle ~ 5 államegységből áll: Mo., Au. (az →örökös tartományok), Csehország, Lo., Illyria (Délslávia). Ez tkp. az addigi OMM-t jelenti, Lo. esetében 1914 előtt az OMM-hoz nem tartozott területekkel (Orosz-Lo.) kiegészítve. Nem zárja ki Szerbia, Bg., Ro. és Go. későbbi csatlakozását. Három alapelvet állít fel (e sorrendben): életképes nemzetállamok kialakulási lehetőségének biztosítása, a nemzeti kisebbségek hatékony védelme a nemzetállamokban, a nemzetállamok szerves kapcsolódása (föderációja). Az államszöv. államformáját Jászi örökletes alkotmányos monarchiaként képzei el. Szöv. és nem tagállami a külügy, a hadügy felső vezetése (a nemzeti milíciák nem), a pénzügy, a kereskedelemügy, a vámügy, a közlekedésügy és a felsőbb bírászkodás. – 4. Jászi kortársaként az ot.

Karl Renner, a brit Henry Brailsford, Noel Buxton, Jan Christian →Smuts (*Szabad Nemzetek Szövetsége*) vetett fel ~re vonatkozó elképzeléseket. A „hídszerep” ekkor tűnik fel először, a brit Arnold J. Toynbee munkáiban. – Az am. kongresszusi Vizsgálódás Biz. <The Inquiry> 1917. dec.22-i memorandumában Walter Lippmann és Isaiah Bowmann kimondták a föderáció elvét, de nem dolgozták ki magát a ~et. E memorandum szolgált (többek között) alapul az 1918.jan.8-i →wilsoni 14 ponthoz. – A föderációt a biz. ot-m. referense, Charles →Seymour dolgozta ki. Tervezete szerint a ~ 6 tagállamból állna: Au., Mo., Erdély, Ju., Csehország, Lengyel-Ukrajna. Az egyes tagállamok közötti határok megfelelének a történelmieknek a nemzeti kisebbségek népszövetségi garanciájával. – A brit me. külpol. tanácsadója, Leo S. Amery 1918.okt.20-án *Dunai Konföderáció* név alatt terjesztett →Lloyd George me. elé tervezetét. Ebben a független Ukrajnának juttatandó Galícia és Bukovina kivételével benne volt az OMM egésze, sőt a Balkán felé annál több: Német-Au., Mo., Csehország, Ju., Ro. és Bg. A tervezet nyitva hagyta a kérdést, hogy a ~en belül Erdély Mo-hoz vagy Rohoz, ill. a →Felvidék és →Kárpátalja Mo-hoz vagy Csehországhoz tartozzon. Ennek eldöntését a →Nemzetek Szövetségére bízta, kitolva azt a békekötések utánra. – 5. *Mid-European Union* (MEU). Az am. Herbert A. Miller ~e alapján, Miller elnökségével 1918.okt.26-án Philadéphiában emigráns és bevándorolt hr-ok, szerbek, szlovének, bosnyákok, albánok, montenegróiak, ol-ok, csehek, szl-ok, ln-ek, ukránok és ruszinok MEU néven megalakították. Pár hét alatt azonban széthullott, mivel egyrészt alapítói nem tudtak megegyezni a belső határok megvonásában, másrészt az otthon élő nemzeti vezetők nem fogadták el, harmadrészt a MEU-ból kihagyott ro-ok minden fórumon élesen támadták. A MEU-ba nem vettek be m., ot. és n. képviselőket, a tervezet szerint Au. és Mo. területét teljes egészében egymás között osztották volna fel. – 6. A II. vh. utolsó harmadában Winston →Churchill brit me. képviselt el egy ~et, amelynek funkciója No. megosztása és a Szu. terjeszkedésének ellensúlyozása lett volna. Bajorország, Au. és Mo. alkotta volna az I. vh-t lezáró →versailles-i-washingtoni békerendszerben megállapított határaival. Hiva-

talos formában egyetlen konferencián sem került előterjesztésre, magánál Churchillnél sem jutott túl az ötlet szintjén. – 7. *Constitutio Europae Centrali* néven 1990-ben a →*Hadtörténelmi Levéltárban* egy ~ került elhelyezésre. ♦ **EK, 288.**

Dunaórség: a Duna mint nemzetközi víziút forgalmának ellenőrzésére felállított karhatalmi alakulat. A →*trianoni béke katonai határozványai* nyomán a szombathelyi →*katonai körlet*-pság hadrendjében alakították meg Oroszvár–Lipóton 1920.szept.1-én.

Rohamcsónak

Létszáma: 1 ti., 5 alti., 82-110 fő legs. Fe.zete: 1 gpu., 6 pi., 110 pu. Pk-a.: *Both* Rajmond szds. 1921.márc.1-től átkerült a →*Folyamórség* állományába. ♦ **KIG, 289.**

Durazzo elfoglalása: az adriai kikötőváros elleni →*hadművelet* 1916 elején; az albán *hadjárat* egyetlen komoly összecsapása az ot-m. és az ol. haderő között. A visszavonuló szerb hds. maradványainak kihajózása *Durazzo*ból <Durrësi> 1916.febr.10-re fejeződött be. Az ol. Savona dd. 15-én pes-ot kapott a kiűritésre, amit 2 nap múlva visszavontak. Az ot-m. XIX.hdt.pság →*támadás* mellett döntött: időpontját többszöri halasztással febr.23-ra tűzték ki. Az →*arcvonal* jobbszárnyán, az Arsen <Erzen> folyó alsó folyása mentén a m.kir. 210.nf.gy.dd. egy része (pk. *Jurisević* alez.); középen, a stratégiai fontosságú Durazzo–Vorra <Vora> országút mentén, a folyó jobb partján lévő ol. hídfőállással szemben a Kramer-különítmény és a m.kir. 211. nf.gy.dd. (pk. *Lőrinczy* Béla ezds.); a balszárnyon, az Arsen és a tenger között a cs. és kir. 20.nf. hgy.dd. (pk. *Farkas* Vince ezds.); tőle balra a Zloch-különítmény és *Hässler* szds. →*albán önkéntes* csoportja állt. A 210.dd. többi része képezte a tart-ot. – A 23-án 06⁰⁰-kor kezdődő tü. előkészítés után a gy. tád. 07³⁰-kor indult. A *Jurisević*-csoportnak inkább a folyóátkelés okozott gondot, mint az elg. ellenállása. Az ol. hídfő felszámolása sikerült, ám az elg. felégette a hidat Bazar Šjaknál <Shijak>, így az eredeti tervről (fő tád. az út mentén) le kellett mondani. A folyó ál-

tal nem akadályozott balszárny jól haladt, az albánok (még a tü. előkészítés előtt) 2 ol. hgy.át zsákmányoltak. Az ellenállás megtörésében döntő jelentősége volt a 24-én 13⁰⁰-tól végrehajtott rajtaütésszerű összevont tü. tűznek. Az ol. pság újra a kiűrités mellett döntött, ám a behajózást csak éjszaka merre folytatni és nem tudta befejezni. A városba elsőként É-ról a 3.hv.szdz. érkezett be, 25-én 23⁴⁵-kor. A másnap hajnalban *Durazzo*t elérő 2.BH.vad.zlj. egy szdz-a összetűzésbe keveredett az elg-nek vélt hv.szdz-dal. A várost hivatalosan a görög konzul adta át *Farkas* ezds-nek. – Az ot-m. veszteség halottakban 4 ti. és 69 fő legs. (közte 10 albán), sebesültekben 5 ti. és 294 fő legs. (közte 16 albán), ill. 51 eltűnt volt. Kezükre került 17 ti. és 742 fő legs., vmint 1 gpu., 34 lg. (ebből 4 neh.), 8 lőszereskocsi, kb. 12.000 pu., sok lőszer, 20 napra való ellátmány, 17 kisebb gőzös és vitorlás. Az ol-ok kb. 1000 lovat agyonlőttek, a lg-ek egy részét használhatatlanná tették. ~ lehetősége tette az →*Albániában* lévő csapatok tengeri ellátását. A partvéd. 1918 őszéig távol tartotta az ol. hadiflottát. *Durazzo* birtoklása lehetővé tette *San Giovanni di Medua* és a kis öblök ellenőrzését is. ♦ **PF, 290.**

Durazzói hadművelet: az osztrák-magyar →*haditengerészet* támadási kísérlete →*Albánia* egyik kikötője ellen. 1915.dec.29-én hajnalban, útban *Durazzo* felé, a HELGOLAND gyorscrk. elsüllyesztette a fr. MONGE taj-t, legs-ét kimentette, majd tpr-ival együtt megkezdte a durazzói kikötő és az ott lévő hajók lövését. Az elg. tűzben manőverező LIKA és TRIGLAV tpr. aknára futott. A LIKA felrobbant és elsüllyedt, az először vonatokótélre vett TRIGLAV-ot is elsüllyesztették. A HELGOLAND-csoport (CSEPEL, TÁTRA, BALATON tpr.) késő éjszakáig tartó súlyos tüzharcban, az ol. partokig futva kivágta magát a sokszoros túlerőben lévő fr., ol. és brit crk-k átkarolásából. A sikeres visszavonulás *Seitz* skap. ügyes taktikázásán, az ot-m. hajótűzerek pontos tűzvezetésén, s a hajógépészeken múlt, akik a hajók sebességét reggeltől a sötétedésig 29 csomó fölött tudták tartani. ♦ **CsK, 291.**

Dünaburgi csata: →*Dnyeszter menti offenzíva*
Dynamit Nobel: →*Hindenburg-program*,
→*Lőszergyártás*

E

Ébredés-terv: az 1920-ban a →*Nemzeti Hadse-
reg Vezérkara* hdm. irodáján kidolgozott →*reví-
ziós hadműveleti tervek* egyike, ill. annak módo-
sulatai. A →*Felvidék* visszafoglalását célozta. A
feltételezett cseh bolsevizálódás elleni fellépés
ürügyén az ~ a váratlanságra, a szervezett ellen-
állás hiányára, s a felvidéki csehellenes erők ak-
tív közreműködésére épült. **1.** Az ~ szerint a Du-
nán több helyütt átkelő, ill. a Kassa irányában
előretörő erőknek a stratégiai pontokat kellett
elfoglalniuk, a pcv-ok védelme alatt vasúti szállí-
tással benyomuló csapatoknak pedig a szétzilált
elg. ellenállását megtörniük. Az ~ előkészületei
1920.ápr-ra már oly mértékben előrehaladtak,
hogy elrendelték a Bp-i, miskolci, székesfehé-
vári és szombathelyi →*katonai körlet* csapatai-
nak menetkészültségét, s elkészült a határátlé-
pésre vonatkozó pcs. is. A titkos fr-m. tárgyalá-
sok (a →*Nemzeti Hadseereg* felfe.zése szempont-
jából) nem vezettek eredményre, az →*Antant*-
hatalmak és a szomszédos államok semlegessége
nem látszott biztosítottnak, s a Cssl-i forr. hely-
zet, ill. belső bomlás sem következett be. A vég-
rehajtás így 1920 tavaszán elmaradt. – **2.** Az ~
felújítását a →*lengyel-orosz háború* során 1920.
jún-ban indított sikeres sz-or. ellentád. ösztönö-
zte. Az *Ébredés II.* fedőnevű tervben újból számi-
tottak a szl. szeparatisták támogatására, ám a ln.
hds. megsegítésére indított akció során a legfőbb
cél a Felvidék K-i részének visszafoglalása volt.
Fr-tól továbbra is a NH felfe.zését és a K-felvi-
déki bevonulás engedélyezését várták, Lo-ot pe-
dig az önzetlen segítségnyújtásról kívánták meg-
győzni. A 3 irányból Cssl-ba benyomuló erők-
nek csak egy része indult volna a ln. határra, a
főerők a Felvidéken maradtak volna. A hdm-ben
részt vevő alakulatok összetételét nem változtat-
ták meg. A júl-ra kidolgozott terv a Dunán való
átkelés helyett (a K-felvidéki irányultság miatt) a
folyam és Bp. véd-ét irányozta elő, s e téren az
Antant segítségét is igényelte. – **3.** A határozott

fr. és ln. válasz elmaradása, ill. a NH gyenge
harcértéke ellenére *Pirkadás* fedőnév alatt 1920.
aug.5-re kidolgozták az *Ébredés II.* terv anyagi
határozványait, s elrendelték az érintett alakula-
tok menetkészültségét. A *Pirkadás* terv a sz-or.
hds. nagyobb kárpáti előrenyomulásakor lépett
volna érvénybe. – A Brit Bír. és a szomszéd ál-
lamok fellépése a felújított ~et is megakadályoz-
ta. Fr. elállt a támogatástól, a ln. hds. megsegíté-
se viszont 80 vagon m. lőszer Bécsen keresztül
történő szállításában realizálódott. ♦ **SzP, 292.**

Ébredő Magyarok Egyesülete: →*ÉME*

Eckartsau nyilatkozatok: →*I. (IV.) Károly* két
uralkodói megnyilvánulása az →*Osztrák-Magyar
Monarchiához* mint államhoz fűződő viszonyá-
nak módosításáról. Nevét mindkettő az uralkodó
→*Alsó-Ausztriában* lévő kastélyáról, akkori tar-
tózkodási helyéről nyerte. Az ~ logikus követ-
kezménye annak, hogy Károly 1918.okt.16-án
meghirdette új uralkodói alapeveit: hozzájárulá-
sát az ot-m. →*dualizmus* átalakításához a reál-
unióval való szakítást követően pusztá perszonál-
unióvá, →*Ausztria* föderális alapon történő bel-
ső átalakításához, vmint az ot. szöv. állam meg-
teremtését célzó első lépésként az együttélő nem-
zetek saját nemzeti tanácsainak megalakításához.
– Az ot. kormánykörök megkeresésére Eckart-
sauban megfogalmazott, nov.11-én Bécsben ki-
adott *első* ~ában I. Károly ot. cs. kimondta, hogy
„a kormányzati ügyek vitelében való császári
részvételről lemond”, ezzel együtt „előre elisme-
ri azt a döntést az államformát illetően, amelyet
→*Német-Ausztria* képviselői hoznak”. Nov.12-
én gr. →*Károlyi Mihály* m. me. megbízásából
főrendi küldöttség jelent meg Eckartsauban, hogy
IV. Károlyt lemondásra szólítsa fel a m. trónról.
A kir. ezt visszautasította, de 13-án kiadta a
második ~ot, amely szerint „lemond minden
részvételéről az állami ügyek intézésében”, s ez-
zel együtt „kötelezi magát, hogy elismeri azt az
államformát, amelyet a nemzetnek szabadon vá-
lasztott képviselte fog kijelölni”. – A két ~ra,
azt (tévesen) lemondásként értelmezve, nov.12-
én a →*Német-Ausztriai Köztársaság*, 16-án a
→*Magyar Népköztársaság* kikiáltása volt a vá-
lasz. I. (IV.) Károly hallgatólag tudomásul vette
a bekövetkezett változásokat, nem folyt be azok

menetébe, visszavonultan várta az újabb fordulatokat, ill. a végkifejletet. Miután trónjáról és jogairól nem mondott le, az ot. közt. ngy-e 1919. ápr.3-án többségi határozattal megfosztotta ot. cs. trónjától. Károly családjával másnap Svájcba utazott. Mivel m. királyságát illetően a hasonló döntés késett, a →*királypuccsokkal* kísérletet tett a kir. trónra történő visszatérésre. Ezek visszavetését követően 1921.nov.6-án a m. Ngy. többségi határozattal megszavazta a dinasztia →*detronizációjáról* és a IV. Károly trónigényének semmisségéről szóló 1921:XLVII. tc-et. ♦ **ZJ, 293.**

Eckhardt Tibor, dr. (Makó, 1888.okt.26. – New York, 1972.szept.10.): ügyvéd, politikus. 1908-ban a Bp-i tudományegyetem államtudományi karán doktorál. Közig. szolgálatban Makón tiszteletbeli szolgabíró, majd Csanád vm-i főispáni titkár. 1913-tól az I. vh. kitöréséig a BM vm-i o-án dolgozik. 1914–1916 között *Betegh* Miklós erdélyi korm.biztos munkatársa, majd az alsójárai járás (Torda-Aranyos vm.) főszolgabírája. – 1919-ben a ro. megszállás elől Aradra menekül, ahol gr. →*Károlyi* Gyula első korm-ának sajtófőnöke, ill. a me.ség elnöki o. vezetője. Az →*Ábrahám-kormány* idején a KÜM sajtóo. vezetője. A TK bukását követően a →*Fővezetés*g külföldi referense, majd a KÜM sajtófőnöke. Gr. →*Teleki* Pál me.ségétől 1922-ig miniszteri o.tanácsosi, majd tanácsosi rangban a me.ség sajtóo-át vezeti. 1922-ben a dorozsmai kerület képviselőjeként az *Egységes Párt* programjával kerül a ngy-be. – Az →*ÉME* alapítója és első elnöke. 1923.aug-ban a korm.pártból kilépve →*Gömbös* Gyulával együtt létrehozza a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot (*Fajvédő Párt*), annak 1926-ig egyik vezetője. Az első egy-i választásokon vereséget szenved, rövid időre visszavonul a közélettől. 1928-tól mint a *Revíziós Liga* ügyvezető elnöke külföldi előadássorozatot tart Mo. helyzetéről és a →*trianoni béke* igazságtalanságairól. 1931-ben keresztény-ellenzéki programmal, Miskolc képviselőjeként bekerül az egy-be. Rövidesen csatlakozik az újjáalakult *Kisgazdapárthoz*, annak *Gaál* Gaszton halálától 1940-ig vezető személyisége és Kház-i csoportjának elnöke. 1933-tól Mo. főmegbízottja a →*Nemzetek Szövetségé*ben. – A belpol-ban →*földreformot* és stabil paraszti tulajdonosréteg megteremtését, a külpol-

ban ang. orientációt sürget. 1941.márc-ban a →*kormányzó* és gr. Teleki Pál me. megbízásából az angolszász kapcsolatok fenntartására az USA-ba utazik. Próbálkozásai, hogy Mo. n. megszállásának esetére elősegítse egy emigráns korm. megalakítását, sikertelenek. 1945 után az emigráció meghatározó személyisége. ♦ **SzP, 294.**

Edelweiss Korps: →*Hadtestparancsnokság* (XIV.)

Egészségügyi csapat <Sanitäts-Gruppe>: a katonaegészségügyi intézetek betegeit és sebesültjeit ápoló eü. katonák osztaga. A →*helyőrségi kórházak* mindegyikéhez 1-1 *egészségügyi osztag* <Sanitäts-Abteilung> volt beosztva, ezek összessége az ~. Ezredes →*rendfokozatú* pk-a <Sanitäts-Truppen-Commandant> közvetlenül a khm-nek volt alárendelve. Háb. esetén minden helyőrségi kórház a táb. eü. intézetekhez szükséges táb. és tart. eü. osztagokat állított fel, intézményenként változó létszámmal. A ho-ok eü. intézeteibe, a →*tábori kórházakba*, a kórházvonalokra és a kórházhajókra táb., a →*mozgó tartalékkórházakba*, a →*tábori gyengélkedőházakba* és a →*betegnyugvó-állomásokba* tart. eü. osztagokat vezényeltek. ♦ **MI, 295.**

Egészségügyi segédszemélyzet <Sanitäts-Hilfsgruppe>: az orvosokat szolgálatuk teljesítésében támogató katonák. A ~hez az eü. altí-ek, a kötőzőszervivők és a sebesültvivők tartoztak. **1.** Békében, ha a kat. balesetnél orvos nem volt jelen, annak megérkezéséig az elsősegélyt az *egészségügyi altisztek* nyújtották. Ők segítettek az orvosnak betegvizsgálatoknál, részt vettek a gyengélkedőszobába felvett k. betegek ápolásában, s közreműködtek az ~ kiképzésénél. Háb-ban a sebesültek felkeresésére induló sebesültvivő járőröket vezették, segítettek a segélynyújtásnál és felügyeltek a sebesültszállításnál. – **2.** A *kötőzőszervivők* párban vitték az elsősegélynyújtáshoz szükséges →*katonaegészségügyi anyagokat* tartalmazó hátibőröndöket. – **3.** Békében azon eü. intézetekben, ahol eü. kat-k nem voltak (pl. csapatkórházakban, →*gyengélkedőházakban* és gyengélkedőszobákban), a betegeket *sebesültvivők* ápolták. Háb-ban a sebesültvivők a harc téren csak az életveszélyes vérzések csillapítására, csonttörés esetén a fájdalom enyhítésére alkal-

maztak kötéseket. Fő feladatuk az volt, hogy a súlyos sebesülteket minél előbb a segélyhelyen működő orvosokhoz juttassák. (Még: *→Sebesültszállítmányt kísérő osztag*) ♦ **MI, 296.**

Sebesültvivők az orosz fronton

Egészségügyi szolgálat (I.): a *→katonai egészségügy* szervezete a hadra kelt szárazföldi hadierőnél. Az ~ mozgósítás esetén gyengélkedőszobát létesített. A berendezett helyiséget a szállást adó község tartozott adni. A k. betegek gyógyulásukig ott maradtak, a szállítható súlyos betegeket a *→hadosztály egészségügyi intézet*hez vitték. A menetek alatt megbetegedett kat-k a szd. kocsijain követték a csapatot a legközelebbi gyógyintézetig. – Ütközet alatt az elsősegélyt a csapat saját eü. személyzete nyújtotta, amely a harc alatt is az ütközetsóport kötelékében maradt, s az orvosok vezetése alatt követte a csapatot. A sebesülteket a helyszínen látta el, ha pedig a harc állandó jellegét öltött, akkor segélyhelyeket állítottak fel a csapathoz közel és az elg. tűz ellen lehetőleg védett helyen. A segélyhely-pk. a sebesültvivőket, amennyire az elg. tűz engedte, járőrönként előre küldte, eü. segédek, esetleg orvosok felügyelete alatt. A sebesültvivők a sebesülteket megittatták, a súlyosakat hordágyon a segélyhelyre szállították. Kötéssel csak az életveszély elhárítása vagy a szállíthatóvá tétel érdekében látták el, a sebhez nyúltniuk vagy azt lemosniuk állt. tilos volt. Előbb a súlyos sérülteket kellett ellátni. A segélyhelyet egy vöröskeresztes fehér és egy fekete-sárga zászlóval jelezték. Viszszavonulásnál és váratlan esetekben a sebesülteket biztonságba kellett helyezni. Ha a sebesülteket visszahagyták a segélyhelyen, akkor a szükség eü. személyzet is velük maradt. ♦ **MI, 297.**

Egészségügyi szolgálat (II.): a *→katonai egészségügy* szervezete a cs. és kir. *→haditengerészet*nél. **1.** A polai haditengerészeti kórházban évente kétszer három hónapos tanfolyamon képezték ki az új haditengerészeti orvosokat. Az elsősegélyt az ügyeletes orvos, olyan hajón, ahol orvos nem volt, eü. alti-ek vagy arra kiképzett ti-ek és alti-ek nyújtották. Az ~ legs-ét a polai kórházban évente több hónapos tanfolyamokon, iskolákban és a betegosztályokon; szolgálatban lévő hajókon a hajóorvosok képezték ki. A sebesültszállítókat és a teljes legs-et riadógyakorlatokon tanították be a szállítóeszközök használatára, a sebkötözésre és az elsősegélynyújtásra. – A *→katona-egészségügyi anyagok* minden hajón és szárazföldi tartózkodási helyen készletben voltak. A hadihajókat eü. műszerekkel és kötözőszerekkel látták el. Ez utóbbiakat a tengerészeti kórháztól részben sterilizálva kapták, s a hajókon is volt sterilizáló készülék. Az ~ 2 röntgenberendezést (az egyiket az állandó kórházhajón) és 1 fogorvosi ambulanciát üzemeltetett (ugyanott). A nagyobb hajóknak saját kórháza (a legs. 1,5 %-ának megfelelő ágysszámmal) és izolálókórháza volt. Orvos hiányában megszabott elsősegélyanyagot adtak át, a tpn-oknak kisebb, a nagyobb hajóknak nagyobb szekrényben „Szekrény, orvos nélkül való hajók számára” felirattal. Nagyobb hajókon négyszögű függőágyak és táb. hordágyak is voltak. A tengerészeti kórházhoz tartozó gyógyszerárban 2 nagy mentőszekrény állt rendelkezésre segítségére küldött hajók számára. A hajókon a sebesülteket és a betegeket vízszintes és csúsztató, esetleg japán <totsuka> hordágyon vagy betegszállító-függőágyon szállították. Az ápolási helyek az orvosilag ellátottak ideiglenes elhelyezésére szolgáltak, a hajó védett alsó területein. – **2. Kórházhajó** a hajóhadat mint mozgó eü. intézet kísérte, átvette a sebesülteket és betegeket, gondoskodott a hajók eü. anyagának kiegészítéséről. A kórházhajót és csónakjait az 1907. évi *→hágai egyezmény* alapján felismerhetővé tették: fehérre mázrolva, ill. 1,5 m széles, vízszintes zöld sávval. 180 fős legs-e a „genfi karkötőt” hordta bal karján. 300 beteg felvételére rendezték be. Csónakjai vették volna fel (elvileg) ütközet után vagy szünetében a sebesülteket. Egy állandó kórházhajó volt: a DAMPFER X., vmint egy ideiglenes: a WIEN. Az ot. Vö-

röskereszt az I. vh. alatt 7 ideiglenes kórházhajót üzemeltetett: ARGENTINA, ELEKTRA, GRAF WURMBRAND, METKOVICH, OCEANIA, TIROL, BARON CALL. A tengerészeti hatóság a →*Dunaflottilla* számára a Dunagőzhajózási Társaság hajóiból berendezett 2, később még 1 kórházhajót (ERHERZOG FRANZ FERDINAND, KULPA, TRAISEN). • **MI, 298.**

Egyéb egyesület: hasonló múlttal rendelkező és/vagy azonos célokat kitűző személyek társadalmi szervezete 1919-ben és utána. Az ~ek közé sorolható (a teljesség igénye nélkül) a *Baross Szövetség*, alakulása körülményeit tekintve az →*ÉME*, az →*Etelközi Szövetség* és a →*Fehér Ház Bajtársi Egyesület*. A *Gábor Áron Székely Munkás Szövetség* a →román megszállás elől az anyaországba menekült m. munkások szervezete volt. 1919.máj.17-én alakult *Török Pál* tü. szds. vezetésével, s a TK bukása után is fennmaradt. Főtitkára 1921-ben *Sikolya Lajos*, elnökségének tagja *Bokor Lajos* és *Szörtsey József*. Tízpontos programja főbb célkitűzése a székelyek összetartozásának és egymás iránti szeretetének társ. különbség nélküli ápolása, a „széplőtlen székely becsület” megőrzése, a hazaszeretet elmélyítése, minden székely menekült segítése (lakáshoz és foglalkozáshoz juttatása) volt. Részt vett a →nyugat-magyarországi felkelésben. Központja Bp-en, a Ráday utca 8-ban volt. Ide sorolható még a →*Kettős kereszt Vérszövetség*, a →*MOVE*, a *Sasok*, a *Sólymok*, a *Szamuraj Terrorszövetség*, a *Tudományos Fajvédő Egyesület* mint az *Etelközi Szöv.* egyik fedőszerve, vmint a *Virrasztó Kopjások*. (Még: →*Egyesület*) • **KIG, 299.**

Egyenruha (I.): a cs. és kir. →*közös Hadsereg* öltözeke(i). **1.** Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregének ~iban 1908–1909-ben történt jelentős változás, amikor elsősorban a →*búr* és az →*orosz-japán háború* tapasztalatai alapján ált. bevezették a *csukaszürke* <hechtgrau> táb. ~t. A →*lovasság* 1915-ig megtartotta színes ~ját, csak a fővegekhez rendszeresítettek 1913-ban csukaszürke viaszosvászon huzatot. – Az *öltözet*i *rend* megkülönböztetett dísz-, táb. és belsőszolgálati (tkp. munka- és gyakorló-) ~t, a ti-eknél ezekhez járultak a kényelmes és megengedett öltözetek. *Díszöltözet*ben minden →*csapat-*

test továbbra is a rá jellemző színes (sötétkék, világoskék, barna, sötétzöld, fekete, csukaszürke) kabátot, dolmányt, ulánkát vagy atillát viselte a hozzávaló nadrággal (magyarnadrág, pantalló, lovaglóndrág, térdnadrág), lábbelivel (csizma, bakancs) és fejfedővel (csákó, csapka [az ul-ok négyzetes tetejű fejfedője], sisak, kalap, fez [a bosnyákok kerek, felfelé keskenyedő, bojtos fejfedője]). A megkülönböztetést szolgáló jelrendszer (esetenként évszázados hagyományokon alapulva) a jellegzetes ruhadarabok, díszítőelemek (zsinórozás, paszományozás stb.) és a →*hajtókák*, vmint a gombok színeire épült. A *tábori ruházat* állógalléros négyzeseb zubbonyból és a csapattest jellegének megfelelő nadrágból, vmint bőrnycs táb. sapkából állt, egyszerűsített díszítőelemekkel. Nyáron és *belsőszolgálatban* nyersszínű zsávolyból készült ~t hordtak, a táb. ruha szabásában. A →*rendfokozati* jelzéseket a gallérhajtókán, az egyéb megkülönböztető jelzéseket a mellen, a karokon és a fővegen (néhány esetben a hajtókán is) viselték. A tbk-ok részére járt külön *teljesdísz-* (gála-) öltözet is; m. öltözetű tbk-oknál: skarlátvörös magyaros ruházat, nyestprém kalpag, fehér mente; ot-oknál: fehér díszkabát, skarlátvörös aranylampaszos pantalló, zöld tollas kétszögkalapból. – A ti. öltözetek jellegzetes darabja volt a *fekete sapka* (gúnyneven szilvamérő), amely az összmonarchia egyik szimbólumának is tekinthető, mivel szinte minden közhivatalnok ehhez hasonló fejfedőt viselt. Szolgálatban a ti-ek *szolgálati övet* <Feldbinde>, a lov. ti-ek *vállszíjas tölténytáskát* viseltek, fekete-sárga selyemszalagból, két rojttal díszítve. Viselését 1914-ben megszüntették, mivel jó célpont volt, attól kezdve a *tiszti bőrv* lett a *szolgálati jelvény*. A háb. alatt hasonló okból a ti-ek ~zata mindjobban a legs-éhez hasonult. – **2.** A csukaszürke táb. ruházat nem felelt meg a modern háb. követelményeinek, ezért 1915-ben elrendelték (n. mintára) a *tábori szürke* <feldgrau> ~ bevezetését, immár a lov-nál is. A táb. sapka szemernyője bőr helyett posztóból készült, a zubbony lehajtott gallért kapott, s egységes gy. nadrágot (ill. lovaglóndrágot), ahhoz lábszártkereszt és bakancsot rendszeresítettek. A teljes egysínűségből csak egyes különleges alakulatok rittak ki (pl. a hg.vad-ok *hegyiharisnyát* és *hegyicipőt* viseltek, a BH ezd-ek megtartották jel-

legzetes *fészület* [vörös helyett táb. szürkében]). A lov. és a ti.kar részére téli felsőruházatul szőrmézett kétsoros bekecszet rendszeresítettek. Az egységes ~zathoz új megkülönböztető jelvény-rendszert terveztek (→*hajtókánál*). 1916-ban az új uralkodó névjele került a sapkarózsákra és a kardbojtokra. Az 1918-ban tervezett *tábori bar-na* <feldbraun> ~nak csak mintapéldányai készültek el. – 3. A szárazföldről eltért a →*haditengerészet* <Kriegsmarine> →*egyenruhája* (VII.). A tengerész~ mindig nemzetközibb volt a szárazföldinél. A ot-m. haditengerészek is a hagyományos kék-fehér ~t viselték. Az *öltözeti rend* megfelelt a szárazföldinek, azzal az eltéréssel, hogy az összes ti. rendelkezett teljesdís- (gála-) öltözzel. A rendfokozati jelzéseket a kézelőn vagy a vállakon, a megkülönböztető jelzéseket (csak a legs-nél) a felkaron viselték. ♦ BC, 300.

Az 1. honvéd tüzérezred tisztkára díszöltözetben

Egyenruha (II.): a m.kir. →*Honvédség* (I.) öltö-zéke(i). Részben eltért a →*közös Hadseregétől* (→*egyenruha* [I.]), mivel igyekeztek minél több *magyaros motívummal* díszíteni. Ilyen volt a gy.ti-ek *szolgálati öve*, amely a régi hu. *zsinóröv* formájára készült. A gy. díszben fekete *csákót*, sötétkék *dolmányt* és *magyarnadrágot*; a hu. színes csákót, sötétkék *atillát* és vörös nadrágot, a tí. fekete csákót, barna dolmányt és csukaszürke nadrágot viselt. A különféle szakágaknál ezenkívül fekete és sötétzöld dolmányt is hordtak, csá-kóval vagy kucsmával. A sapkarózsán és minden egyéb jelvényen az F.J.I. <Franz Joseph I.> cs. *névjel* helyett az I.F.J. <I. Ferencz József> kir.

névjel, a cs. korona helyett a Magyar Szent Ko-rona szerepelt. – 1909-ben a Honvédség is csu-kaszürke *tábori ruhát* kapott, megkülönböztető jelként palaszürke →*hajtókával* és zsinórozással. 1915-től a táb. szürke egységes ruházat révén a Honvédség teljesen egybeolvadt a közös Hds-gel. 1916 után a sapkarózsák is egyformák lettek, egy K <Károly; Karl> betűvel. ♦ BC, 301.

Egyenruha (III.): a m.kir. →*Népfelkelés* és a cs. kir. →*Landsturm* öltözete(i). Az egyes alakulatok elvileg az „anya”-haderők (m.kir. →*Honvédség* és k.k. →*Landwehr* és) ~it viselték, de ellentétes gombszínnel. A valóságban ált. a raktáron maradt régebbi ~kból kaptak, 1914-ben sötétkék táb. sap-kát és zubbonyt, esetenként Waffenrockot (régí díszkabát). Akinek ~ sem jutott, a Népfelkelésnél piros-fehér-zöld, a Landsturnnál fekete-sárga karszalagot kapott, az alakulat hadrendi számával. ♦ BC, 302.

Egyenruha (IV.): a m. →*Vörös Hadsereg* öltözete(i) a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. A VH az →*Osztárk–Magyar Monarchia* hadszervezetétől örökölt ~zatot viselte, vörös sapkarózsával (ill. vörös gombbal), de egyes alakulatokat már elláttak a →*Magyar Népköztársaság* idején tervezett új ~val. Ez csak a sapka formá-jában különbözött, a táb. sapka helyett *tányérsapkát* vezettek be, nemzeti helyett internacionalista elemként. A kh. →*különítmények* (→*Lenin-fiúk*) bőrkabátot és bőr tányérsapkát viseltek. A rangjelzéseket el-törölték, helyettük előbb *beosztásjelző* karszala-gokat, utóbb a kézelőn és a sapkán beosztásjel-zéseket vezettek be, kmsz. *parancsnoki ismerte-tő jelzéseket* azok számára, akik a „...működő hds. kötelékében a Hds-pság alá tartozó csapa-toknál tényleges pság-ot viselnek.” ♦ BC, 303.

Egyenruha (V.): a m. →*Nemzeti Hadsereg* öl-tözte(i). A NH az →*Osztárk–Magyar Monarchia* hadszervezetétől örökölt ~zatot viselte, amelyet magyaros elemekkel igyekeztek nemzetivé tenni. Első megkülönböztető jelvényül a fővegen elhe-

lyezett nemzetiszín kokárda, ill. a köpeny és a zubbony mellrészére varrt nemzetiszín szalag szolgált. Táb. sapka helyett *Bocskai-főveget* hordtak, amely a régi lov. (szemernyő nélküli) táb. sapka átalakításából született. Ezt különféle jelvényekkel és a jellegzetes *darutollal* (vagy libatollal) láttak el, oldalsó felhajítását sapkatopánnal díszítették. A NH másik jellegzetessége volt a ti-ek körében ang. mintára elterjedt *válszijas derékszíj* viselése. Az 1920-as években *tábori barna* (khaki) szín váltotta fel a táb. szürkét, szintén angol mintára. (Rendfokozati jelzéseivel lásd még a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • BC, 304.

A Nemzeti Hadsereg egyenruhái

Egyenruha (VI.): a m.kir. → *rendvédelmi testületek* öltözete(i). A m.kir. és m.kir. horvát-szlavón → *Csendőrség* díszben kakastollforgós fekete kalapot, buzérvörös → *hajtókás* és zsinóros sötétzöld *dolmányt* és szegélyezett kékszürke *pantallót* (a lov. cső-öknél lovaglónadrágot és csizmát) viselt. Táb. ruházatuk megegyezett a → *Honvédségével*, megkülönböztető jelvényül a sapka bal oldalára tűzött *gránátjelvény* és a besorozást jelző, feliratokkal ellátott, meggyvörössel csíkozott sárga karszalag szolgált. – A m.kir. → *Rendőrség* 1909-ben kapott új dísz-t: jellegzetes, csúcsos *Zrínyi-sisakot*, sötétkék *atillát* (fekete, ezüst, ill. arany zsinórral) sötétszürke *pantallót*. Szolgálatban sötétkék *zubbonyt* és fekete *sapkát* viseltek. Az őrszemélyzet ekkor kapott személyi azonosító számmal ellátott csatot a derékszíjára. – A m.kir. *Határrendőrség* 1906-os felállítását után a rendőrséggel megegyező szabá-

bású ~t viselt, sötétszürke színben, vörösesbarna zsinórral. – A m.kir. → *Pénzügyőrség* ~ja formájában a honvédhez hasonlított: fekete *csákó* (zöld jelvényekkel), sötétzöld *zubbony*, sötétszürke *pantalló*. – A rv. testületek a TK alatt a → *Vörös Őrségbe* összevonva működtek, korábbi ~juk bal karján megkülönböztető jelvényül a „Vörös Őrség” feliratú vörös karszalaggal. • BC, 305.

Csendőr

Egyenruha (VII.): az osztrák-magyar cs. és kir. → *haditengerészet* viselete az I. vh. idején. Fejlődése összefüggött a szervezeti változásokkal, így a → *rendfokozatok* 1909. évi módosításaival. – I. a *tisztek* (törzskar) *szolgálati és kényelmes öltözete*: sötétkék posztó pantalló, fazonos gallérú flottakabát (zeke), köpeny, tányérsapka (esetenként kalap), csokornyakkendő. A rendfokozatok a kabátujjon voltak; a katonaaállományúaknál (ká.) az aranypaszomány rendfokozati jelzések között fekete, a mérnököknél és a vegyészeknél cseresznyepiros, a gépüzemvezetőknél szürke, a számvivőknél világos búzakék, a művezetőknél és a szerkezetrajzolóknál skarlátvörös, az irodai hivatalnokoknál barna sávokkal, egyedül a kánál *Elliot-szemekkel* (hurkokkal). A ká. a kabát vállain egy, arannyal átszőtt vállcsokrot viselt; az orvosok fekete közbenső csikkal. – *Trópuson és nyáron* a szolgálati öltözet fehér vászon volt, a zeke szabása hasonlított a → *közös Hadsereg* zubbonyához, a rendfokozat váll-lapokra került. – A sapka kék posztóból készült, nyáron fehér huzattal, aranyzsinór (a zls-oknál fekete selyem) állszíjjal. A főtí-ek sapkáját 1, a törzsti-ekét 2, a tngy-okét 3 keskeny, körbefutó aranypaszománnyal látták el. A sapka csúcsát babérággal övezett, cs. koronával fedett, az uralkodó monogramját viselő, aranyszálból szőtt horgonyos jelvény díszítette. Nem kánál a monogramot és a horgonyt ezüstszálból himezték, a középső mező a fenti szakoknak megfelelő színű volt. – A ká. köpenyén a gallér sötétkék bársony volt, az orvosoknál a gallér mindkét oldalán elől 1-1 fekete

te, a többiekénél karjelvény-színű bársony hajtókával, azon tengerészgombbal. – A ká. és az orvosok oldalfele a tengerészti. kard volt arany (zls-ok, hadapródok, kadétek és tengerészjelöltek kardján zászlós) kardbojttal. A hivatalnokok torkardot viseltek arany gombú, ezüst szalagú kardbojttal, a szalagon arannyal hímzett tengerészjelvénnel. – A szolgálatihoz hasonló díszöltözetet kétszögkalappal viselték, s a flottakabátot vállrojtokkal <epoulette> ékesítettették (díszkabát; a zls-ok és a növendékek válldíszén nem volt rojt). A tpn-ra, tpr-ra és taj-ra behajózott ti-ek ünnepi alkalmakkor is szolgálati öltözetet viseltek. A teljes dísz elrendelésénél a díszöltözet arannyal paszományozott pantallóból, kétsoros dolmányból váldísszel és kétszögkalapból állt. A rendfokozati jelvények (arany csillagok vagy ezüst gallér arany csillagokkal) a felálló galléron voltak. A ká. gallérja sötétkék, az orvosoké fekete bársony, a többieké szakágazati színű volt.

Törzshajómester
díszöltözetben

– 2. A magasabb rangú altisztek, törzsaltiek és munkavezetők ~ja a ti-éhez hasonlított. Rendfokozati jelvéseik: mindkét ujjhajtóka elülső részén a törzsalti-eknél arany, az alacsonyabb rendfokozatúaknál sárga selyem csíkok tengerészgombokkal. – A sapkajelvényt függőleges horgony alkotta a cs. koronával, a közepe felett rózsával, uralkodói monogrammal. Posztóból készült, aranyhímzéssel, alacsonyabb rangúaknál bádogból. Tengerészti. kardot viseltek, sárga selyem, ill. gyapjú kardbojttal. – Díszöltözetben a törzsalti-ek a flottakabátan aranyozott, a többiek sárga selyemmel díszített válllapokat viseltek. – Forró égöv alatt és nyáron fehér vászonzekét, pantallót és sapkát hordtak, a zéken válllapokkal. – 3. A *legénység* ~ja világoskék matrőzgallérú kék matrőzblúzából, kék pantallóból és matrőzsapkából állt. Rendfokozati csillagaikat a gallér sarkában, különleges szolgálati jelvényeiket a bal felkaron viselték. A forró égöv alatt, nyáron és ünnepi alkalmankor fehér gyapot-

ruhában jártak. A matrőzsapkán fekete selyemszalag futott körbe a „K.u.k. Kriegsmarine” felirattal. A hajóra szállt legs. sapkaszalagján a hajó neve állt: „S.M.S. ...” <Öfelsége ... hajója>. A bádog sapkarózsán horgony és az uralkodó névjele állt. Az alacsonyabb rangú, matrőzsapkát hordó alti-ek sapkajelvénye fölött cs. korona volt. – Az →*egyévi önkéntesek* olyan karpaszományt viseltek, mint a szárazföldi hds-ben. Hajóra szállt alacsonyabb rangú alti-ek és matrőzok, ha posztóruhában voltak, a megfelelő felkaron vízszintes vörös posztócsíkokat viseltek, annak jelzésére, hogy a jobb- vagy a balfélosztály mely negyedében szolgálnak. Ugyanezt jelezte a gyapot zekére varrt kék vászoncsík is. ♦ CsK, 306.

Egyesülés vagy Halál: →*Fekete Kéz*; →*Szerb titkos szervezetek*

Egyesület: közös múlttal rendelkező és/vagy hasonló célokat kitűző személyek társadalmi szervezete 1919 után. →*Magyarországon* az OMM összeomlását követő, többszöri hatalomváltással kísért, zavaros időszak „termékeként” létrejöttek kat. és/vagy polg. személyeket tömörítő, meghatározott céllal létrehozott pol. háttérszervezetek. Egymással is bonyolult kapcsolatrendszer kiépítve behálózták a társ. egészét, gyakorlatilag mindenki, aki orsz. vagy vm-i jelentőségű tisztviselői állást töltött be, vmely ~ tagja volt. Ált. meghatározható pol. színezettel is bírtak, néhány közülük az állami pol-ba való beleszólás igényével lépett fel. Elvileg önnfenntartók voltak, gyakorlatilag állami vagy önkormányzati pozíciókba juttatott embereiken keresztül anyagi támogatáshoz jutottak. Ált. kategória-párokba oszthatók: leg.–illeg., titkos–nyílt, polg.–félkatonai, országos–területi alapon létrehozott, spontán alakulás–állami indítással alakított ~. – Három fő csoportba oszthatók: →*bajtársi egyesületek*, →*diák egyesületek*, →*egyéb egyesületek*. A →*különítmények* elenyésző része ~ként alakult meg, de fejlődésük rövidesen más irányt vett. Az →*irredenta szervezetek* közé mindhárom csoportba sorolható ~ek tartoztak. ♦ KIG, 307.

Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt: a kiegyezés közjogi alapjainak radikális átalakítását hirdető ellenzéki, 1917.jún.15-től →*kormánypárt*.

1913.jún.14-én alakult meg, válaszul a →*Tisza-kormány* 10-i megalakulására. Ekkor fuzionált az 1909.nov.11-én kettészakadt, *Kossuth Ferenc Negyvennyolcas Függetlenségi Pártja* és →*Justh Gyula* →*Függetlenségi és 48-as Pártja*. Az ~ homályos programját a perszonálunióra törekvés, az 1791:X. tc. alapján az önálló m. hds. és vámterület, ill. az ált. választójog képezte; valójában gr. →*Tisza* István leváltásának szándéka mozgatta. A →*Képviselőház*ban 95 képviselővel rendelkező új pol. alakulás elnöke Justh Gyula, ügyvezető elnöke gr. →*Károlyi* Mihály lett. Kossuth Ferenc 1914.máj.25-i halála és Justh lemondása után Károlyit választották pártelnöknek gr. →*Apponyi* Alberttel szemben. – Az ~ balszárnya 1913–1914 fordulóján a külpol.-ban is megkísérelt a korm.-tól eltérő, demonstratív →*Antant*-barát álláspontot kialakítani, ami megnyilvánult a →*Károlyi-utazásokban* is. – A →*szarajevói merénylet*et követően az ~ Apponyi vezette szárnya követelte a →*Szerbia* elleni kat. megtorlást. A júl.28-i →*hadüzenet* bejelentésekor Apponyi a Kház-ban pártja nevében meghirdette a pártközi békét a háb. tartamára. Nov.25-i felszólalásában ehhez csatlakozott a fr. internálásból hazaengedett Károlyi is. Az ~ 1915. tavaszán a hadkötelezettséget kibővítő tv. vitájában hozakodott elő régi követelésével, a választójog kiterjesztésével (pl. a harctéri szolgálatot teljesített 20 éven felüli férfiakra). Mint a m. szuverenitás megsértését utasította el, hogy ot. →*ezred*eket m. katonákkal töltsenek fel. 1915.máj.18-án az ellenzék, közte az ~ vezetői koncentrációs kabinetet követeltek, vmint Tisza lemondását, mivel szerintük túlzottan elkötelezett a háb. mellett. – Az Apponyi- és a Károlyi-szárnny ellentéte a Kház 1915.dec.7-i ülésén vált láthatóvá külpol. kérdések kapcsán. A szakadás 1916.júl.9-én történt, amikor a mind határozottabban németellenes és Antant-barát Károlyi lemondott, s közel 20 hívével kilépett a ~ból, amelynek elnöke Apponyi lett. Károlyi júl.18-án új pártot alapított (→*Károlyi-párt*). – 1917.febr. 26-án Apponyi támada a me-öt a gazd. kiegyezés miatt. Az ~ elnöke, hangsúlyozva fenntartásait az önálló vámterület kapcsán, vállalta a VKM vezetését az 1917.jún.15-én megalakuló →*Esterházy-kormányban* (e posztját az 1917. aug.20-án alakult harmadik →*Wekerle-kormányban* is megőrizte 1918.máj.8-ig). – 1918.jan.26-

án →*48-as Alkotmánypárt* néven egyesült az ~, a →*Katolikus Néppárt*, a *Vázsonyi Vilmos* vezette *Demokrata Párt*, a →*Giesswein Sándor* által képviselt →*Keresztény Szociális Néppárt* és a gr. →*Andrássy Gyula* nevével fémjelzett *Országos Alkotmánypárt*. Az új pártalakulás elnökévé, amely →*Wekerle Sándor* kormánypártja kívánt lenni, Andrássyt választották. Az ~ töredéke nem lépett át, s *Bizony Ákos* vezetésével létrehozta az *Országos Függetlenségi Pártot*. • **KE**, 308.

Egyévi önkéntesi rendszer: a →*tartalékos tiszt-képzés* alapját képező kiegészítő kat. vezetőképzés az →*Osztárk-Magyar Monarchia hadszervezeténél*. Az ~t olyan fiatalok részére állították fel, akiket karrierjükben akadályozott volna a →*közös Hadseregben* letöltendő 3 (a →*Honvédségben* 2) év. A kedvezményt középiskolát végzettek vehették igénybe (érettségi nem szükségeltett), vagy akik ált. műveltségüket vegyes (polg. és kat. tagokból álló) biz. előtt bizonyították. A képzésben részt vevők *egyévi önkéntes karpaszomány* viselésére jogosultak. – A ~ cs. és kir. közös Hds.-ben már működő gyakorlatát 1882-től vezették be a m.kir. Honvédségnél. Az egyévi önkéntesi szolgálatot ekkor csak saját költségen lehetett teljesíteni, ruházatáról, élelmezéséről és elhelyezéséről ki-ki maga gondoskodott, a fe.zet és a felszerelés használatáért pedig külön díjat fizetett be a kincstárba. 1889-től tv.-ben tették lehetővé, hogy a középiskolát jelessel végzők, az érettségizettek és a szegénységüket hatóságilag igazolni tudók államköltségen szolgálhassák le az 1 évet, s zsoldot kapjanak. – A kedvezmény bevezetésétől az önkénteseket központilag (a gyokokat a →*Ludovika Akadémián*, a hu-okat a *Központi Lovas Iskolán*) képezték ki (tü. 1913-tól volt a Honvédség hadrendjében). 1890-től, az új védtv. életbelépésével az önkéntesek számának növekedése miatt hv. kerületenként *önkéntes iskolákat* szerveztek. 1912-ben ezeket *tartalékos tiszti iskolákká* alakították át. (Még: →*Véderőtörvények*, →*Védkötelezettség*) • **BU**, 309.

Egyházak és a háború: a történelmi keresztény egyházak viszonya az I. vh.-hoz. Annak kitörésekor az egyházak (ek.) mint a legtöbb pol. és ideológiai irányzat, minden országban elfogadták a háb.-t. A nemzetekkel együtt élő ek. legfontosabb

törekvése a szenvedések enyhítése, a harcolók lelki megerősítése, a sebesültek gondozása, a haldoklók vigasztalása, az elesettek eltemetése és a hozzátartozók értesítése volt a *→karitatív egyházi szervezetek* segítségével. A *→tábori lelkeszet* közvetlen ilyen irányú részvétele mellett a *→hátszágban* a hívek háb-val járó erkölcsi és szociális problémáinak megoldását vagy enyhítését próbálták elősegíteni. A főpapok ilyen témájú írásait és szentbeszédeit külön kötetekben, nagy példányszámban terjesztették. Az ek. jelentős anyagi áldozatot is hoztak a harangok egy részének leszerelésével (a bronz ágyúkészítésre kellett: *→nyersanyagválság*), ill. több százmillió korona *→hadikölcsön* jegyzésével (ami az összeomláskor elveszett). – A történelmi keresztény ek. közül azok, amelyek hívei a nemzetiséghez tartoztak vagy nemzetiségileg a szemben álló elg. országokkal rokonszenveztek, hátrányos megkülönböztetést szenvedtek el. Így a görög-katolikus ruszinokat oroszbarátsággal és pánszláv propagandával vádolták, papjaik működését akadályozták, többüket letartóztatták és bebörtönözték. Gyanakvás kísérte a ro. görögkatolikus hierarchiát is. Még nehezebb helyzetben voltak a szerb és a ro. ortodox ek., amelyek már korábban egyértelművé tették közösségvállalásukat „anyaországukkal”. A horvát r.k. egyház sem volt könnyű helyzetben, miután vezetői nem csináltak titkot távlati céljukból: az önálló Hr. megteremtéséből. A fe.fogást megtagadó *→kis-egyházakat* kifejezetten üldözték. ♦ GJ, 310.

Ökumenikus istentisztelet a fronton. Elöl mohamedán tábori imám, hátul római katolikus, közöttük protestáns tábori lelkes

Egyházak és az államforma: a történelmi keresztény egyházak viszonyulása a m.kir. trón be-

töltéséhez 1919 után. Az egyes egyházak hagyományait és jogállásukat tekintve másként viszonyultak a *királykérdéshez* (a *monarchia* mint államforma igenlésében nem volt közöttük különbség). A *→katolikus egyház* részint mentalitásánál, struktúrájánál fogva, részint a belső szervezőbe és működésébe mélyen belenyúló *főkegyúri jog* folytán sokkal szorosabban kötődött az *apostoli király* személyéhez és méltóságához, mint a függetlenségi hagyományokat ápoló és belső szervezetükben dem. *protestáns egyházak*. 1919 második felétől abban nem volt közöttük vita, hogy Mo. államformája ismét monarchia, megnevezése *Magyar Királyság* lesz. A kir. nélküli királyságban a prot. egyházak számára inkább elfogadható volt a ref. *→Horthy* Miklós provizórikus államfői hatalma (*→kormányzó*), mint a katolikus számára. Ez utóbbi esetében ugyanis nyitva maradt a főkegyúri jog gyakorlásának kérdése, részint mert az Apostoli Szentsek az ekkor életbe léptetett Tv.könyvvel <Codex Iuris Canonici> magához vonta a püspök-kinevezési jogot, még hallgatólagosan sem ismerve el a főkegyúri jogot, részint mert a Ngy. a kormányzótól megtagadta eme jog gyakorlását (ezt Horthy a *→kormányzói jogkör* bővítéseikor sem nyerte el). – A r.k. püspöki kar 1920-ban az ún. *elvi legitimizmus* platformjára helyezkedett. Ettől függetlenül voltak közöttük *karlisták* (kimondottan *→IV. Károly* pártján álló *→legitimisták*, pl. gr. *→Mikes* János szombathelyi püspök) vagy egyértelműen *→szabad királyválasztók* (pl. *Szmrecsányi* Lajos egri érsek és *→Prohászka* Ottokár szombathelyi püspök). A *→királypuccsokban* a püspöki kar tevőlegesen nem vett részt. Maga *→Csernoch* János hercegprímás annyit vállalt, hogy a második királypuccs után a Tihanyban háziőrizetben lévő kir. párt felkereste. *→Bethlen* István gr. me. tudtával megkísérelte rávenni az uralkodót a trónról való önkéntes lemondásra, hogy elkerülhessék a kínos *→detronizációt*. Károly erre nem volt hajlandó. Amikor a kir-t Bajára vitték, ott egy brit monitor fedélzetén találkozott Lorenzo *Schioppa* címzetes érsek Bp-i pápai nunciussal (követ). Reá bízta családtagjai védelmét, ill. általa kérte a pápától e védelmet. Együttal megdöbbenésének adott hangot, hogy az általa szeretett m. nemzet visszatérési kísérlete során közömbösséget mutatott, ami lehetővé tette (a kir. szerint) Horthy és

Bethlen „árulását”. A detronizációt (1921:XLVII. tc.) a Ngy-ben a →*keresztény pártok* megszavazták, az egyházak tudomásul vették. • **GJ, 311.**

Egység: az I. vh. idején a →*Központi Hatalmak* haderőiben csak másodlagosan használatos kat. szakkifejezés az alakulatok strukturális szintjének megjelölésére. Az →*orosz hadsereg*ben elsődlegesen alkalmazott kategória volt az ot-m. terminológiában →*csapat*testnek minősített kötelékek megnevezésére. – A →*haditengerészet* hadihajóit is ~nek nevezték. • **RI, 312.**

Egység és Halál: →*Szerb titkos szervezetek*

Ehman-telepi különítmény: az egyik Bp-i ellenforradalmi kat. alakulat közkeletű elnevezése 1920–1921-ben. Nevét elhelyezési körletéről kapta. A →*Fővezérség*, majd a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* irányítása alá tartozó, kh. és nyomozási feladatokat végző zlj-hoz 130 ti. és kb. 1200 fős legs. tartozott. Egyik csoportja (más →*különítmények* ti-jeivel együtt) a Britannia Szállóban lakott. Eredetileg azzal a céllal hozták létre, hogy szükség esetén reguláris egységként vethessék be egy →*Csehszlovákia* elleni hdm-ben (erre nem került sor). Tagjai zömmel az idegen megszállás alá került országrészekből származtak. A ~nek jelentős szerepe volt a Bp-i és a főváros környéki →*fehérterrorban*. • **OS, 313.**

Eichhorn, Hermann von (Breslau <Wrocław>, 1848.febr.13. – Kijev, 1918.júl.30.): német tábornagy. 1883-ban elvégzi a Hadiak-t. 1905-től gy. tbk. 1912-től a 7.hds. főfelügyelője Saarbrückenben, 1913-tól vezds. – Mozgósításkor az 5.hds. pk-a lett volna Metzben, de lovasbalesete miatt szolgálatképtelen. 1915.jan.26-tól a K-Poroszországban újonnan felállított 10.hds. pk-a, febr-ban részt vesz a →*mazuri téli csatában*, aug-ban Kowno elfoglalásában (→*orosz erődrendszer*), okt-ben Wilna felé tör előre. 1916-ban Litvániában és Kurlandban a róla elnevezett hds. pk-a. 1917-ben elfoglalja Rigát és a balti szigeteket, 1918 elején Livlandot és Észtországot. 1917.dec. 18-tól tbgy. Az ~hds. pság-a 1918.márc.4-től Kijevbe települ, →*Ukrajna*, D-Or. és a Krim felletti hatáskörrel. Életét egy or. eszer (szociálforradalmár) merénylő bombája oltja ki. • **IP, 314.**

Éjjeli harc segédeszköze: a harc színterét megvilágító hadianyag. A →*hadműveletek*et a feld. megnehezítésére ált. a sötétség leple alatt kezdték. Ezért törekedtek a feld-t megkönnyítő eszközök megalkotására. E célt szolgálta a céloknak megfelelő különféle nagyságban és alakban készült *fényszóró*. A táb. fényszórók zöme 60 cm tükrőrátmérővel bírt, s külön e célra készített kocsi-ra szerelték. A kisebbeket teherhordó állatok szállították. A fényforrás üzemeltetéséhez szükséges áramot benzinmotorhoz kapcsolt dinamó szolgáltatta. Az általuk bevilágítható legnagyobb távolság 4 km volt. – A fényszórók hatásosságát a terep korlátozta. Ezt küszöbölte ki a *világító-rakéta*, amelyet *világítópisztollyal* lőttek ki. A világítótrakéta világítóteste kicsiny, a kilőtt lövedék lehullását lassító ejtőernyőn függött. A mintegy 40 másodperc égési idejű világítótrakétával 500-600 m²-t lehetett jól bevilágítani. A színes világítótrakéta a csapatrészek egymás közti érintkezéséhez jelzőeszközként is alkalmazható volt. – A hatás és a hatókör kiegészítésére szerkesztették a *világítólövedéket*, amelyet több km távolságra lg-ekből lőttek ki. Külsőleg hasonlított a →*srapnel*hez, de golyóírtó helyett 3, ejtőernyővel felszerelt világítótesttel, amelyet a szétrobbanó gránát magából kidobott. Világító hatása percekig tartott, lehetővé téve a tájékozódást és a tüzelést. – A *világítóbombát* a légi járművek használták, elsősorban tájékozódásra. • **LJ, 315.**

EKSZ: →*Etelközi Szövetség*

Elárasztás (hidrotechnikai zár): az ellenség előrenyomulási útjába eső területek vízzel való elborítása vagy elmocsarasítása. A *hadműveleti zá-rak* kategóriájába tartozott. Bár ~ra ritkán került sor, méreteiben nagyarányú volt. Az I. vh. során először 1914.okt-ben a flandriai →*hadműveletek*ben a belgák alkalmazták Nieuportnál. 3 nap alatt hatalmas területet elárasztva a tád. n-eket huzamos időre megállították. Az ot-m. csapatok a →*doberdói* fennsík lábánál alkalmaztak ~t: az Isonzó folyót az Adriai-tengerrel összekötő Drottai-csatorna zsilipjeit és gátjait az ol. →*hadüzenet*et követő nap felrobbantották. Mintegy 10 km hosszon 1-1,5 km széles és 1-3 m mély ~ alakult ki. E szakaszon az 1. →*isonzói csatában* az ol-ok meg sem kísérelték a →*támadást*. Kisebb

~okra került sor az or-ok részéről, pl. a Pripjaty-mocsarak körzetében. ♦ BE, 316.

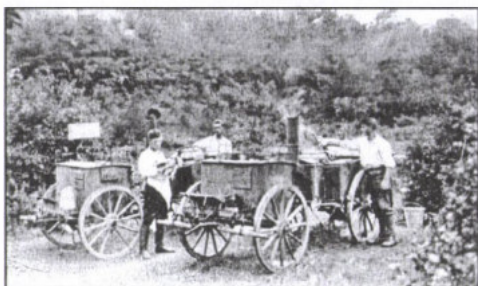
Elektrocsoapat: a →*műszaki csapat* részét képező alakulattípus. Az →*Oszták-Magyar Monarchia hadseregében* 1915-ben került felállításra. Alapvető szervezeti egysége a zlj. volt, amely 4 szd-ból állt. A I. vh. végére az OMM 18 *elektrozászlóaljjal* és néhány önálló *elektroszáddal* rendelkezett. Az ~ helyezte üzembe a hds. számára termelő erőműveket, amelyek árammal látták el a →*villamos akadályokat*, az →*óvóhelyek* fűtését és világítását, a kőfűrógépeket, a fűrészeket, a szivattyúkat, a →*drótkötélpályákat*, a műhelyeket és javítótelepeket, vmint az elhelyezési körleteket. Az OMM csapatainál a villamos akadály telepítése is az ~ feladata volt. ♦ BE, 317.

Elektromos akadály: →*Villamos akadály*
Elhárító Rendőrség: →*Amerikai titkosszolgálatok*

Ellátás (oszták-magyar): az →*Oszták-Magyar Monarchia hadserege* élelmiszer-utánpótlása az I. vh. idején. 1. A →*Vezérkar* tervei szerint a legfeljebb a következő aratásig elhúzódó hábhoz 2 millió kat-t és 600 ezer lovat kellett mozgósítani, ~ukra a →*hadművelési területnek* szánt →*Délvidék*, →*Bosznia-Hercegovina* és →*Galicia* készleteivel nem lehetett számolni. Az ~ért felelős →*közös Hadügyminisztérium* 1912-ben 3 *élelmiszer-raktárt* (Przemysl, Pétervárad, Krakó), vmint 44 kisebb *élelmiszerbázist* állított fel. – A 3 fő raktár a →*mozgósítás* (M) elrendelésekor csaknem 60 millió húskonzervet, 400 vagon kétszersültet, több száz vagon gabonát és zabot tárolt. Az ő kötelességük volt a M 1. és 16. napja között a haderő 16 hdt-e számára 30 napi normál és tart. fejadagot felhalmozni. Ezen túl a frontra vezényelt csapatoknak a M után 19 napi fejadagot kellett *hadkiegészítő körleteikben* felvásárolniuk, s a M 16. napjáig biztosítaniuk az ~t. A 17. naptól az ~ért a →*hadtestparancsnokságok* feleltek. Ezek 30 ezer főre berendezett *elosztó állomásai* vasúti csomópontokhoz települtek, s sütődékkal, 500 férőhelyes vágómarha-istállókkal, napi 180 marha kapacitású vágóhidakkal, vmint raktárakkal és hűtőházakkal rendelkeztek. A 30 napi raktárkészletek kimerülése után az ~t a →*hátszárzból* indított, 100 ezer főre össze-

állított *irányvonatok* biztosították, amelyek a hdt. elosztó állomásain rakodtak ki. – A →*hadosztályok* a hdt-től kapott *ellátmányt* egészítették ki helyszíni vásárlásokkal, ill. saját vágóhelyekkel. A ho-ok *ellátó lépcsőket* működtettek, amelyek a csapatokhoz szállították az ~t 1 vagonra meghatározott 10 t, 1 gépkocsira 2 t, 1 lovaskocsira 3 q mennyiségben. Az →*ezred*ek sütődéket, ill. az ellátmány szétosztásához *gazdászati részlegeket* működtettek. Az *alapellátás* a *század-mozgókonyha* feladata volt. – A harcoló és az ellátó kat-k aránya ált. 70-30 % volt, de magashegyi →*arcvonalakon* előfordult, hogy 1 harcólóra 7 ellátó kat. is jutott. – Az ~ből az OMM ot. felének kezdetben 60, később 40 %-ot kellett volna teljesítenie, ám ez a fokozódó férfies és igásállat-hiány következtében teljesíthetetlennek bizonyult. 1916–1917 fordulójától a hadra kelt sereg liszt- és kenyérellátását Mo. teljes egészében magára vállalta. A haderő szükséglete a háb. utolsó két évében évente 700.000 t liszt, 200.000 t burgonya, 380.000 t hús, 1.400.000 t abrak volt, vmint havonta 90.000 t tűzifa. A hús- és abrakutánpótlás Au-i hiányait részben Mo. pótolta, részben a megszállt területekről egészítették ki. – 2. A *fejadag* <porció, Portio> a M-kor fejenként és naponként 50 dkg liszt (70 dkg kenyér), 40 dkg marhahús, 2 dkg zsiradék, 10 dkg főzelékféle, 2 db (4,6 dkg-os) kávékonzerv, 10 db cigaretta (ti-eknek még 5 db szivar) volt. A tart. porciót 1 db (20 dkg-os) húskonzerv, 2 db kávékonzerv és 10 db cigaretta képezte. A lovak fejadagjaként 5 kg zabot és 7 kg szálas takarmányt határoztak meg. – A hadra kelt sereg létszámnövekedése és a hátszárzi gazd. nehézségek fokozódása miatt 1916.aug.1-én (ekkor a hds. 5,5 millió kat-t és 1,1 millió lovat számlált) a fejadagot leszállították. A porciót a →*frontvonalban* a kat-eknek 47 dkg liszt és 37 dkg hús képezte, a lovaknak 4 kg zab és 3,5 kg szálastakarmány, a többi változatlan maradt. A fejadag a →*hadtápterületen* 35 dkg liszt, 18 dkg hús (hetenként 2 hústalan napot beiktatva), 1 dkg zsiradék, 1 db (1,7 dkg-os) kávékonzerv, 1 db (15 dkg-os) húskonzerv; a lovaknak 3,5 kg szálastakarmány volt. – A háb. végére (a hds. élelmezési létszáma a →*hadifoglgyokkal* együtt 4,3 millió fő és 450 ezer ló) a porció tovább csökkent. 1918 második felében a fejadag a fronton 43 dkg liszt,

18 dkg hús, 0,8 dkg zsiradék, 1,75 kg abrak és 3,5 kg szalastakarmány volt (ezt ált. ténylegesen ki is tudták adni). A hátsószágban szolgáló kat-k és a hadifoglyok porciója 25 dkg (zömében kukorica-) liszt, 11 dkg hús (hetente csupán kétszer), 0,6 dkg zsiradék; lovaknak 1 kg abrak, 3,5 kg szalastakarmány; a nem önellátó polg. lakosságé a bir. ot. felében 20, majd 16,5 dkg liszt, Mo-on 30, majd 22,5 dkg liszt volt. ♦ **BN, 318.**

Ellátás a fronton: fogatolt gulyáságyú

Ellenforradalmi rendszer: az 1919–1944 közötti magyar állam egyik önelnevezése <etnonimiáj>. Az 1918.okt-i ún. →*őszirózsás forradalom* nyomán létrejött közt. idején az ennek megdöntésére szerveződő jobboldali pol. mozgalmakat és akciókat nevezték először *ellenforradalmi*nak, résztvevőit *ellenforradalmároknak*. Az 1919-es →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején szinte minden nemkommunista jellegű pol. irányzatot ide soroltak. A TK idején gr. →*Károlyi Gyula* vezetésével Aradon megalakult (majd Szegeden működő) →*Károlyi-kormány* magát *ellenkormánynak* nevezte. A TK bukása után hatalomra kerülő *keresztény-nemzeti* irányzat öntudatosan nevezte magát *ellenforradalmi*nak, hiszen célja az 1918–1919. évi forradalmak következményeinek radikális felszámolása, egy új típusú pol. berendezkedés megvalósítása és egy új forr. megakadályozása volt. – Az ~ hatalomra jutása (a forr-akhoz hasonlóan) ugyancsak nem törvényes, legitim módon történt, hanem eszközeit és módszereit tekintve „forradalmian”. Mivel ez a keresztény-nemzeti hatalom a forr-ak ellenében, azok totális tagadásaként került uralomra, pontos önmeghatározása volt az *ellenforradalom*. Az akkor közletről sem pejoratív értelmű fogalom gyorsan átment a köztudatba, és

1944-ig általánosan használt kategóriává vált Mo-on. Az 1945 utáni történetírás, amikor szakítani tudott a Horthy-korszak fasisztának történő minősítésével, általánosan elfogadta a korszak jellemzésére az ellenforr. jelzőt. ♦ **GJ, 319.**

Előjegyzési lap <Vormerkblatt>: a tisztí minősítési lapok évenként kötelező kiegészítéséhez készült magyar és német nyelvű segédanyag, formanyomtatvány. Az I. vh. kitörése után került használatba, a leírás a lapon feltüntetett, egyenként változó időtartamra volt érvényes. Tartalmazta a ti. állományilletékes →*csapattest*ének megnevezését. Kronológiai rendben sorolta fel beosztásait, szolgálati alkalmazását, a nagyobb ütközetekben, hdm-ekben való részvételét, sebesüléseit, különleges fegyvertényeit (utóbbit az igazoló tiszt szemtanú, előjárók megnevezésével). Értékelést adott a ti. háb. körülmények közötti használhatóságáról, vezetői alkalmasságáról, s tehetsége alapján javasolta bizonyos szolgálati ágakra vagy állásokra. Az előléptetés adatait, a háb. →*kitüntetések*et, ho.pk-inál nagyobb dicséreteket lehetőleg a közzevevő Rendeleti Közlöny számára hivatkozva tüntették fel. Az ~ a közvetlen előjáró véleményét alapul véve készült, az érintett az adatokat aláírásával hitelesítette, ill. tudomásul vette. – Hasonló néven létezett a kat. eü. ellátásban használatos formanyomtatvány is, amit a sebesültekről vezettek. Ez az alapadatokon túl kőrtörténetet is tartalmazott. ♦ **SzE, 320.**

Előléptetési beadvány: az ezredparancsnokság által összeállított, tömbösített, ált. táblázatba foglalt javaslat a legénységi állomány →*rendfokozatban* történő felfelé mozgására. Szerepelt rajta az előléptetendők neve, sorozási éve, rendfokozata, →*csapatteste*, néhány szavas jellemzése, nyelvismerete és az „alkalmas” minősítés. A ~on fel kellett tüntetni a fegyelmi vagy bírósági ügyeket, s hogy milyen rendfokozatba javasolják előléptetni a felsorolt katonákat. ♦ **SzE, 321.**

Első folyamodású bíróság <Gericht erster Instanz>: a →*katonai igazságügy* alsó fokú fóruma az →*Osztárk-Magyar Monarchia hadseregvezetésében*. Az ~ok közé tartoztak a cs. és kir. →*közös Hadsereg*nél a →*helyőrségi* <Garnisons->, a *testőr*- <Garde-> és az *akadémiai bíróságok*

<Militär-Akademie-Gericht>. Testőrbírószágot a cs. és kir. Alabárdos- és a m.kir. →*Nemesi Testőrség*nél állítottak fel, vezetőjük a testőrkapitány volt. Akadémiai bíróság működött a Mária Terézia és a kat. mű. ak-n, főnöke az ak.pk volt. – A m.kir. →*Honvédség* ~ai a hv. kerületi bíróságok (→*honvéd törvényszékek*) voltak. A cs. kir. →*Landwehr* kerületekben a k.u.k. helyőrségi bíróságok mintájára Lw-bíróságokat szerveztek, főnökük a Lw. pk-a volt. – A hadra kelt seregnél minden ho.-, önálló hdt.- és hds-pság-nál *mozgó katonai bíróságot* állítottak fel. • **FGy, 322.**

Első védőöv: a →*védelem* 1915–1916-ban kialakult eleme, a →*főellenállási öv* része. 1914 végén még csak egy védőövet (2-3 összefüggő lövészárk alkotta →*állást*) hoztak létre. 1915–1916-ban a tű. tűzhatás következtében a véd. mélysége 15-20 km-re növekedett. A hdt. tart. igyekeztek az elg. ho. tű. hatótávolságán kívülre helyezni. A véd-ben fokozatosan két védőövet építettek ki. A max. 10 km mélységű ~ 2-3 állásból állt. A helyzettől függően az első és a második állást a ho. erői, a második, ill. a harmadik állást a hdt. tart. szállta meg. A ho. védőősvjának szélessége 1916 végére az erők mélységben való lépcsőzése következtében 7-8 km-re csökkent. A →*második védőöv*ben, 1917-től a →*hátsó zóna*-ban a hds. tart. helyezkedett el. • **SzB, 323.**

Elzász–Lotharingia: kettős történeti tartomány →*Németország* és →*Franciaország* között. A *Frank Birodalom* felosztásától a XIX. szd-ig hol a *Francia Királyság*, hol a *Német-Római Birodalom* része volt. A n. egység Poroszország általi megteremtésekor, az 1870–1871-es porosz–fr. háb-t lezáró versailles-i békével (aláírva 1871. febr.26-án, véglegesítve máj.10-én) vált a *Német Birodalom* részévé mint annak egy tartománya <Land>. Központja Straßburg <Strasbourg>. 1871–1918 között ~ visszaszerzése a fr. revanspol. alaptétele volt. Az I. vh. alatti →*béketapogatódzások* folyamatában az →*Antant* vmennyi feltételrendszere (jegyzéke), s minden →*Wilsoni békeakció* egyértelmű eleme, amit az →*Osztrák–Magyar Monarchia* is elfogadott. Az 1919.jún. 28-án aláírt →*versailles-i béke* Fr-hoz csatolta. A két vh. között nem képezett tartományt, 3 megyére <département> osztották fel: Lotharingia

<Moselle>, Alsó-Elzász <Bas-Rhin>, Felső-Elzász <Hut-Rhin>. A II. vh. első szakaszában az 1940. évi Fr-i n. →*hadjáratot* lezáró 1940.jún. 22-i fe.szünet a *Nagynémet Birodalom*hoz, a II. vh-t lezáró 1946.febr.10-i *párizsi béke* a *Francia Köztársaság*hoz csatolta. – Területe 14.522 km², lakossága 1905-ben 1.815.064 fő volt, 1918-ban 1.874.000 fő, 1931-ben 1.898.376 fő, 1940-ben 1.920.000 fő, ezen belül székvárosa 178.000, 189.000, 181.000, ill. 195.000 fős. 1905-ben a lakosság 86,8 %-a n., 11,03 %-a fr., 2,1 %-a ol., 0,07 %-a egyéb. 1931-ben Lotharingiában a népesség 33 %-a, Alsó-Elzászban 10 %-a, Felső-Elzászban 12 %-a vallotta magát fr. anyanyelvűnek. 1945-ben ~ból mintegy 520.000 n-et telepítettek át No-ba. • **RI, 324.**

Emberiség elleni bűn: →*Hadijog*

Emberveszteségek az I. világháborúban (I.): a meghalt és eltűnt kat. és polg. személyek összessége a →*hadszíntereken* 1914–1918 között. Az ~ nem korlátozódtak a katonákra, a háb. övezetekben sok civil is elhunyt (a háb. következményeként). Demográfusok az ~ közé sorolják a kiesett születéseket is. Ezek száma a →*hadviselő* feleknél meghaladta a harctéri áldozatok számát. Az ~ mértékét növeli a járványok (pl. →*spanyolnátha*) és a →*katonai betegségek* következtében elhaltak száma. Különösen →*Románia*, →*Szerbia* és →*Törökország* veszteségei voltak nagyok e téren. – Mindent összevetve az I. vh. következtében a részt vevő országok lakossága mintegy 30 millió fővel apadt. Mivel a háb. a legtöbb hadviselő állam közig-át szétzilálta, az ~ pontos számát nem lehet meghatározni. A hozzáférhető adatok szerint a harctéri halálozások száma meghaladta a 9 milliót. Az →*Antant* és szöv-ei jóval több embert veszítettek, mint a →*Központi Hatalmak* (17,3 millió a 10,9 millióhoz). A legvéresebb ütközetek a →*verduni csata*, az →*isonzói csaták*, →*Szerbia elfoglalása*, a →*lembergi hadjárat* és a →*lucki áttörés* során zajlottak. – **I.** Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* teljes ~e közel 3,5 millió fő volt, ezen belül több, mint 1,5 millió fő a halottak és az eltűntek száma a frontokon. Az utóbbin belül a →*történelmi Magyarország* 660.000 halottat veszített, az így adódó 44 %-os arány lényegesen nagyobb volt népességé-

nek arányánál. A további számítások szerint a m. lakosságú vidékek viszonylagos vesztesége még ennél is nagyobb volt. Erre két magyarázat is adható: *a/* az agrárvidékekről több embert mozgósítottak, mint a fe.- és hadianyaggyártó ipari népességből; *b/* a m. bakák iskolázottabbak és megbízhatóbbak voltak, mint a nemzetiségi hadkötelesek. A háb-ban részt vett 9 millió kat. (ebből 1 millió népfelkelő és fe. nélküli munkásosztagos) 18,9 %-a (1.691.000 fő) esett → *hadifogságba*, közülük 480.000 halt meg. Ezt összegezve a frontokon elesett 1.016.200 hősi halottal és 518.000 eltűnttel, továbbá a sebesülések következtében elhunyt 379.800 személlyel 2.394.000 fős ~et kapunk. – A KH közül a legnagyobb veszteségeket → *Németország* szenvedte el, de szervezetségének köszönhetően annak ellenére, hogy a vh. fő terhért viselte, ~e jóval kisebb volt, mint a hds-e ellen harcoló fr., ang., am. és or. csapatoké. 1921-es adatok szerint No. 1.999.368 főt veszített a harctereken. – To. halottakban és eltűntekben 450 ezer, Bg. 70 ezer főt veszített. – 2. Az AH és szöv.-ei halottainak száma közel 5,5 millió. A legtöbbet a csak 3 évig harcoló or. haderő veszítette (1,8 millió főt). A fr-k (1,4 millió) és az ang-ok (0,95 millió) óriási veszteségeik miatt a háb. második felében tömegesen vetettek be gyarmati katonákat. Arányosan a legnagyobb ~et Szerbia szenvedte el, a mozgósított haderő több, mint fele elesett (0,4 millió fő). A viszonylag rövid ideig harcoló Ro. veszteségeit járványok növelték (0,25 millió fő). E számok mellett eltörpülnek az am. (56 ezres) és a belga hds. (44 ezres) veszteségei. → *Olaszország* mintegy fél-millió főt áldozott fel. – 3. Az ~ nyomán a hadviselő országok lakossága körében megnőtt a nők aránya. A súlyos ~ következményei a XX. szd. végén is kimutathatók a demográfiai korfákon. (Adatok: → *Táblázatok*) ♦ **SzAF, 325.**

Embervesztések az I. világháborúban (II.): a → *katonai sebesülések* és az ebből eredő tömeges megrokknások nyomán a haderőknél bekövetkezett katonafogyatékok összessége 1914–1918 között. A demográfusok ezt a fajta veszteséget ma nem sorolják az ~ közé, háb. idején azonban a vezérkarok oda sorolták. A n. → *OHL* (a → *német császári hadsereg* alkotói figyelembe véve) tartományonként is kimutatta → *Németország*

összesített ~ét, 1921-ben elkészült adatsorába a halottak és az eltűntek mellett belefoglalta a sebesülteket is: Poroszország 1.397.326, Bajorország 168.718, Szászország 123.708, Württemberg 74.227, Hannover 34.256 főt veszített, az önálló csapatok 1133 főt, ill. további 200.000 volt az eltűntek száma. – Az I. vh. során mozgósított 67 millió kat. közel fele vált harcképtelenné az ~et is hozzászámítva. ♦ **SGy, 326.**

ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete): irredenta és fajvédő szervezet. 1918.dec.10., vmint 1919. jan.19. között ellenforr. (önmagukat nevezték így) érzelmű főtisztviselők, volt kat.ti-ek, továbbá más értelmiségiek Bp-en alakították meg. – Az ~ 1919.jan-tól „plakátháborúval”, nagygyűlések és tüntetések szervezésével rövid idő alatt tömegszervezetté vált. Támadásai fő célpontját a zsidók, komm-k, liberálisok és más baloldali politikusok képezték. A → *Magyarországi Tanácsköztársaság* kikiáltásakor az ~ vezetői közül többen külföldre menekültek, a többiek illegáltságba vonulva vettek részt az ellenforr. megmozdulások szervezésében. Az 1919.ápr-i tanácsválasztások alatt Abonyban, Szolnokon, Lajosmizsén, Kecskeméten és más helyeken komm.ellenes tüntetéseket szerveztek. Tagjai a → *vörösteror* visszahatásaként részesei voltak a → *fehérterror*nak, majd 1923-ig számos pol. merényletet és terrorista tád-t követtek el baloldali személyek és intézmények ellen.. – Az ~ a TK bukásától a II. vh. végéig leg. működött. 1919.aug-tól tevé a környező államok magyarlakta vidékeire is kiterjedt. Első orsz. elnöke → *Szmrecsányi György* lett, akit a második → *királypuccs* után kizártak az ~ból. Belső titkos szervezete, a *nemzetvédelmi osztály* tagjai részt vettek a → *nyugat-magyarországi felkelésben*. Nyílt → *irredentizmus*a zavarta a korm. konszolidációs céljait is. ♦ **OS, 327.**

Emlékcímer: → *Államcímer*, → *Nagycímer*

Endresz György (Perjámos, 1893.jan.5. – Róma, 1932.máj.21.): tartalékos repülő százados, az első magyar óceánrepülő. Az I. vh-ba mint hdgy. vonul. Az I.hv.hu.ezd. kötelékében or. → *hadifogságba* esik. Megszökik, 1915 végén hazatér. Jelentkezik a rep. csapatokhoz, megfigyelő, majd pilótakiképzést kap. A Cattarói-öböltől É-ra,

Igalóba, később Szkutariba, majd Tiranába települt 6.rep.szdz-hoz osztják be. ~ ált. Lloyd C II és C V, Brandenburg C I gyorsfeld., vmint Albatros D III és Phönix D II vad. rg-eken repül. A pót-tankos Phönix a tenger felett több órás repülésre volt képes. 1918-ban Campoformidóban a vad. rep. iskola oktatója. – 1919-ben a Győrt védő 4.rep.szdz. pk-a. 1923–1925-ben az *Aeroexpress* Junkers F 13 utasszállító hidroplánjaival a Gel-lért térnél a Dunáról naponta repül Bécsbe vagy a Balatonra. ~ mellett gyakorolják a titkos légi-erő fiatal pilótái a távolfeld. útvonalrep. navigációját. Ezután a *Magyar Aero Szövetség* oktató pilótája. – Az amerikai m-ok *Magyar* Sándor irányításával előkészítve egy m. óceánrepülést, a leggyakorlottabb m. tengeri repülőt, ~öt kéri fel. ~ és Magyar 1931.júl.15-16-án a *Justice for Hungary* nevű Lockheed Sirius rg-en 26 óra 20 perces repüléssel 5182 km-t tesz meg Bp. határáig, rekordidővel átvérve az Atlanti-óceán felett és a legmélyebbre hatolva Eu-ba. – 1932.máj.21-én Bittay Gyula szds. rádiósti-tel Rómába repül az óceánrepülő kongresszusára, de leszállás közben a rep.téri földmunkák dombjában elakadnak és a géppel együtt elégnek. ♦ **WL**, 328.

Enver pasa (Isztambul, 1881.nov.22. – Szamarkand, 1922.aug.4.): török tábornok, hadügyminiszter. Konstantinápolyban végez hadi- és vk. iskolát. 1902-ben szds-ként kerül a VK-ba. 1903–1908 között a tr. 3.hds. főhadiszállásán szolgál a

→*macedóniai Monastir-ban* (→*balkáni tűzoltási hadművelet*). Csatlakozik a szultáni egyeduralom elleni, 1908.júl.24-i *ifjú török* forr-hoz. Annak győzelmével 1909-től Berlinben kat. attasé. Az 1911–1912-es →*olasz-török háború*ban sikerrel szervezi és irányítja az ellenállást Líbiában. A →*Balkán-háborúk* alatt 1913.júl-ban visszafoglalja Drinápolyt <Edirne> a bg-októl. 1914.jan-tól vörögy. és hm. Újjászervezi a tr. hds-et a n. kat. misszió segítségével. – 1914.okt-tól a tr. szárazföldi és tengeri haderő helyettes főpk-a. Nagy része van abban, hogy To.

a →*Központi Hatalmak* oldalán lép az I. vh-ba.

1914.dec-től 1915.jan-ig a Kaukázusban személyesen irányítja a tr. 3.hds hdm-eit. Nagy szerepe van az 1915-ös brit-fr. →*gallipoli hadművelet* elhárításában. Felelősség terheli az örménylakta területeken elkövetett mészárlásokért. 1918 nyarától „csak” hm. és VKF, mivel a főpk. beosztás megszűnik. – Az 1918.okt.30-i tr. fe.szűnet után a n-ekkel No-ba távozik. 1920.szept-ben részt vesz a polgárháb. sújtotta Kaukázusban a K-i népek bakui kongresszusán, majd Turkesztánban a szovjethatalom ellen küzdő lakosság élére áll. Buhara emirjévé választják. A Vörös Hadsereg elleni váltakozó sikerű harcok során Baldzuantól K-re, a mai Tadzsiszisztánban elesik. ♦ **BT**, 329.

EOK: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Eötvös Kollégium: →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem*

Eperjesi határozat: →*Ukrán nemzeti mozgalom*

Equitatio: →*Lovagló tanfolyam*

Erdély <Transylvania, Ardeal, Siebenbürgen; Erdőelve, Erdelw>: több nemzetiségű tartomány a Kárpát-medence DK-i részén. Fogalma hármas értelmezésű. – 1. A földrajzi ~ földrajzilag összetartozó szerkezetű, hegységekkel körülvett, befül hegységekkel tagolt medence, kb. 57.000 km² területtel. →*Moldvától* a K-Kárpátok; a →*Havasalföldtől* a D-Kárpátok; *Máramarostól* a Radnai-havasok és a Gutin-Lápos-hegység; a *Tiszaántól* a Bükk-, a Meszes-, a Bihar-, a Solymosi-hegység; a →*Bánságtól* a Ruszka-havas és a Szárkö-hegység választja el. – DK-i harmada a *Székelyföld*. Erősen tagolt, 6 hegység (Baróti-, Bodoki-, Hargita-hegység; Csíki-, Gyergyói-, Háromszéki-havasok) és 13 medence (Alcsíki-, Felcsíki-, Gyergyói-, Háromszéki-, Maros-Tordai-medence; Erdő-, Homoród-, Küküllő-, Nyárad-, Sóvidék; Keresztes-, Szentföld; Szépmező) alkotja. A magyarság (a székelyek) legtisztább, zárt etnikumú településtömbje. A *székelyek földje* <Terra Siculorum> ~ a XII. szdtól 3 közig. egységre, *székre* (Küküllő-, Maros-, Udvarhelyszék) oszlott, ehhez jött a XIII. szdban újabb 3 (Kézdi-, Orbai-, Sepsiszek [a XVII. szdtól Háromszék]), majd a XIV–XV. szdban még 8 (Aranyos-, Bardóc-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-, Keresztúr-, Miklósvár-, Szeredaszék). A székek száma változott, a XIX. szd-ra az ősi

közig. beosztást 5 őrizte (Aranyos-, Csík-, Háromszék-, Maros-, Udvarhelyszék). 1876-ban területükön 5 →*vármegye* alakult (Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Udvarhely). – Az ~be a XII. szd-tól betelepülő szászok először *területeket* <districtus>, később *székeket* alakítottak, a középkorban összesen 9-et (Kőhalom-, Medgyes-, Nagysink-, Segesvár-, Szászsebes-, Szászváros-, Szeben-, Szerdahely-, Újgyházszék), mellette megtartva 2 *kerületet* (Beszterce, Brassó). A XIX. szd-ra ezek elhaltak, a szászoklakta területeket egységesen *Barcaságnak* vagy *Királyföldnek* nevezték, amelyek nem alkottak külön közig. egységet, betagolódtak a m. vm-szervezetbe (Brassó, Fogaras, Szeben). – 2. Történelmi ~, változó területtel. A honfoglalástól 1570-ig a *Magyar Királyság* része. Ettől 1711-ig önálló fejedelemség hol Oszmán-, hol Habsburg-védnökség alatt. 1711–1848 és 1849–1868 között →*Magyarország* külön tartománya osztrák bir. közig. alatt (1765-től 1848-ig mint nagyfejedelemség). 1848–1849-ben, majd 1868–1918 között újra Mo. része. – A XVI. szd-tól a földrajzi ~en túli, de a tr. térnyerés miatt ~hez csatolt, változó kiterjedésű területeket *Partium* <Pars adnexa, Pars reapplicatae, Részek> névvel jelölték. A fogalom János Zsigmond speyeri egyezményben (1570.dec.1.) rögzített cimeiből származik: „Erdély és a magyarországi részek fejedelme” <Transylvaniae ac Partium Hungariae dominus>. Ide tartozott (nem egy időben) a középkori Abaúj, Bereg, Bihar, Borsod, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zaránd, Zemplén vm. és Kővár vidéke. A Partium egyes alkotói 1570–1876 között hol ~, hol Mo., az 1876. évi közig. rendezéstől Mo. részét képezték. – 1764–1851 között ~ K-i, DK-i és D-i területein külön kat. *Határőrvidéket* alakítottak ki. – Az 1910-es →*népszámlálás* szerint a földrajzi ~ 2.604.800 lakosának 55,1 %-a (1.464.300 fő) ro., 34,2 %-a (909.100 fő) m., 8,7 %-a (231.400 fő) n.; ill. 29,6 %-a görögkeleti, 28,0 %-a görögkatolikus, 14,9 %-a ref., 14,0 %-a r.k., 8,6 %-a ev., 2,5 %-a unitárius, 2,1 %-a izraelita, 0,3 %-a egyéb vallású. A 15 vm-ből 9 ro. többségű: Fogaras (88,7 %), Hunyad (79,9 %), Alsó-Fehér (77,4 %), Szolnok-Doboka (75,2 %), Torda-Aranyos (72,1 %), Beszterce-Naszód (68,5 %), Kolozs (68,1 %), Szeben (64,3 %),

Kis-Küküllő (47,6 %). 6 vm. m. többségű: Udvarhely (95,4 %), Csík (86,4 %), Háromszék (83,4 %), Maros-Torda (57,4 %), Nagy-Küküllő (41,8 %), Brassó (35 %). – 3. Az 1918 utáni ~ az a terület, amelyet a →*trianoni békediktátummal* →*Romániához* csatoltak. 1918 végétől de facto, 1920.jún.4-től de jure Ro. része. Ez a földrajzi ~ és K-Mo. 102.181 km² területen 5.257.467 lakossal, ennek 53,82 %-a (2.829.454 fő) ro., 31,61 %-a (1.661.805 fő) m., 10,74 %-a (564.789 fő) n., 1,03 %-a (54.055 fő) szerb, 0,62 %-a (32.770 fő) szl., 0,39 %-a (20.482 fő) rutén, 0,03 %-a (1742 fő) ln., 1,76 %-a (92.370 fő) egyéb nemzetiségű volt. – Az 1930-as Ro-i népszámlálás szerint 5.548.363 lakos került Mo-tól Ro-hoz, amelynek 58,27 %-a (3.233.216 fő) ro., 26,69 %-a (1.480.712 fő) m., 9,75 %-a (540.793 fő) n., 0,76 %-a (42.359 fő) szerb, 0,73 %-a (40.630 fő) szl., 0,44 %-a (24.217 fő) rutén, 3,36 %-a (186.436 fő) egyéb nemzetiségű. A földrajzi ~ lakosságának ekkor ro. adatok szerint 57,7 %-a (1.852.700 fő) ro., 28,8 %-a (827.000 fő) m., 8,3 %-a (237.400 fő) n.; 1977-ben ro. adattal 69,8 %-a (2.876.300 fő) ro., 25,1 %-a (1.033.100) m., 4,0 %-a (165.000 fő) n. – Az 1940.aug.30-i *második bécsi döntéssel* ~t kettéosztották, *Észak-Erdélyt* és a Partium É-i kétharmadát visszacsatolták Mo-hoz (43.104 km² 2.633.000 lakossal, amelynek 51,41 %-a m., 42,1 %-a ro., 3,7 %-a n.). Az 1947.fer.10-i párizsi békével ~t újra Ro-hoz csatolták. ♦ RI, SJ, 330.

„**Erdély hazátlan gyermekeiért**”: *Stefánia* kir. hgnő által kezdeményezett akció az →*Erdélyből* menekült gyermekekről való gondoskodásért. Adakozásra buzdító felhívását 1916.szept.25-én tette közzé. A gyóni *Első Hadiárvaháznak* ekkor már 100 kis lakója volt, bár ünnepélyes felavatására és egy újabb épület alapkövetételére csak okt.1-én került sor. A szeretetház céljaira gr. Vay Péter ajándékozta a gyóni kastélyt parkkal, szőlőteleppel, hogy az árvákból „szorgalmas földműveseket” neveljenek. A felhívásra számos arisztokrata és pénzintézet reagált. ♦ KA, 331.

Erdély megszállása: Kelet- →*Magyarország* román királyi hadsereg általi birtokbavétele 1918–1919-ben. →*Románia* 1918.nov.9-én hadat üzent →*Németországnak*, és ultimátumban szólította

én megszállta Csíkszeredát, 28-án Dédát. – A Maros völgyében haladó erők minél több magyarlakta területet akartak megszállni, hogy a *→Román Nemzeti Tanács* zavartalanul megtarthassa a gyulafehérvári ro. nagygyűlést. Dec.1-én elérték Szászrégent, másnap Maroshévízt és Marosvásárhelyt. 2-ára Csík vm. ro. uralom alá került, ezzel egyidejűleg az Ojtozi-szoroson át Háromszék vm. is, a 6.gy.ho. befejezte a *→Székelyföld* elfoglalását. – A m. csapatok a Maros mögé vonultak vissza, ~t egyelőre a vasúti szállítás nehézségein túl csak a n. kivonulás akadályozta. A főbb vasútvonalakat dec. közepéig használták n-ek nyomában haladó ro-ok gyalog nyomultak előre, 24 órás követési távolsággal. A 2.vad.ho. dec.5-én vonult be Brassóba a Tömösi, 6-án Nagyszebenbe a Vöröstorony-szoroson át. Később Alvincen és Piskin át egy különítményt Petrozsényba irányítottak. Dec.8-án Dicsőszentmártonban a helyi ro. nemzeti tanács erőszakkal átvette a hatalmat (a városba a ro. kir. hds. még aznap beérkezett). Sepsiszentgyörgyre a ro. hds. 9-én vonult be. – 2. Az 1918.dec.1-i *→gyulafehérvári határozat* után már csak az „egyesült területeket” kellett elfoglalni, hogy elérjék a *→világháborús* ro. *→hadászati célokat*. A ro. Nagyvezérkar <Marele Stat Major> nov.24-én az AH Keleti Hds. pság-ától engedélyt kért a Maros-vonal átlépésére és Arad, Dés, Kolozsvár, Máramarosziget, Nagybánya, Nagykároly, Nagyvárad és Szatmárnémeti megszállására. Dec.2-án *→Clemenceau* fr. me., a *→békekonferencia* elnöke táviratban megadta az engedélyt, azzal, hogy ezt nem kell a m. korm. tudomására hozni. A fr. kat. vezetés 8-án kijelentette: nincs különbség hadászati pontok és egész területek megszállása között. 12-én Henri *→Berthelot* tbk., a fr. *Dunai Hadsereg* pk-a, az AH bukaresti kat. missziójának vezetője (hatáskörét túllépve) engedélyezte a belgrádi konvencióban kijelölt dv. átlépését (s azt csak 23-án hozta a m. korm. tudomására). – A ro-ok dec.3-án Marosludasnál ezt maguktól is megtették. 11-én megszállták Sajómagyarost és a nagyenyedi vasútállomást, 20-án Nagyenyedet, Székelykocsárdot és Vízaknát. A m. csapatok azzal a paranccsal, hogy minden összeütközést kerüljenek el, a Kolozsvár–Torda–Nagyenyed–Gyulafehérvár–Zám vonal mögé vonultak vissza. A ro. 2.vad.ho. dec.23-án megszállta Tordát, 24-

én Kolozsvárt; a 7.gy.ho. 26-án Dést, 1919.jan. 7-én Nagybányát. – Jan.13-án a ro. 7.gy.ho. Zsibónál, a 2.vad.ho. Egeresenél (Bánffyhyunad-K) meglepetésszerűen áttört, másnap a 7.gy.ho. megszállta Zilahot, a 2.vad.ho. Bánffyhyunadot. A 7.gy.ho. 17-én elérte Máramarosziget–Déva, a balszárnyon a 2.vad.ho. 22-én Csucsá–Zám vonalát. Máramaroszigetnél a ro-ok megálltak, mivel szembekerültek az *→ukrán betörés* során a városba előző nap bevonult szabadsapatokkal. – *→Kratochvil* Károly ezds., az erdélyi kat. kerület pk-a jan.14-én saját felelősségére elrendelte, hogy a ro-okat vissza kell venni, ha a semleges zónát átlépnék. A pság-a alatt álló *→székely hadosztály* jan.14-20. között Zilahnál, Cigányinál, Bánffyhyunadnál, a Csucsai-szorosnál fejtett ki sikeres ellenállást. A m. korm. pacifizmusát kihasználva a ro. hds. 1919.febr. elejére elérte a földrajzi Erdély É-i és Ny-i határát. Az arcvonal ekkor a Szinyérváralja–Szilágysomlyó–Csucsá–Vaskóh vonalon húzódott, egészen az ápr.16-án meginduló *→román hadjáratig*. ♦ SJ, 332.

Erdélyi csoportparancsnokság: *→Hadsereg* (1. osztrák-magyar), *→Hadsereg-parancsnokság* (1.)

Erdélyi hadműveletek: az 1916 második felében K- *→Magyarországon* lefolyt harcok összessége az ot-m. és n., vmint a ro. haderő között. A *→román felvonulást* követően 1916.aug. 27-én 20³⁰ órakor (30 perccel a *→hadüzenet* átadása előtt) *→I. Ferdinánd* ro. kir. távirati pesára a ro. 1., 2., 4.hds. (laza együttműködésben az or. 9.hds-gel) a K- és a D-Kárpátok vmennyi hágyójában átlépte a m. határt, s tád. *→hadművelet*-be kezdett Mo. *→erdélyi* részei ellen. Feltartóztatásukra a megalakulóban lévő *→hadsereg* (1. osztrák-magyar) szívós *→védelmet* folytatott (pk. Arthur *→Arz von Straussenburg* gy.tbk.). Az 1.hds-től balra, *→Bukovinában* harcoló ot-m. 7.hds. felé a 61.hv.gy.ho. biztosította a harcászati összeköttetést. – Az *→osztrák-magyar–német felvonulás* az erdélyi *→hadszint*re késve indult meg. Paul von *→Hindenburg* tbgy. hivatalba lépése (1916.aug.29-től az *→OHL* főnöke) után indított n. csapatokat Erdélybe. Az ot-m-n. ellentád. szept.26-i megindításáig a ro. 4.hds. kijutott a Göde–Mesterháza–Libánfalva–Parajd–Székelyudvarhely vonalra és tovább támadott, a ro.

rendes tagnak, aki évi 60, pártoló tagnak, aki évi 12 korona tagdíjat fizetett. Az ~ irányító szervei az Elnökség, a tisztikar, az igazgató-választmány és a Közgyűlés voltak. Az Elnökség az elnökből (Király Aladár), az alelnökökből és az ügyvezető igazgatóból állt. Az elnök képviselte az ~et magánszemélyekkel és hatóságokkal szemben, vezette a ~et, elnökölt az igazgató-választmányban és a Közgyűlésen. A Közgyűlés választotta az Elnökséget, a tisztviselőket, az igazgató-választmányt, megállapította a költségvetést és a zárszámadást, határozott az alapszabály módosításában stb. Az →irredenta szervezetek egy részét feloszlato, 1921.júl.5-én gr. Ráday Gedeon bm. által kiadott 57401/1921. számú rendelete értelmében az ~et is feloszlatták. Működését *Népies Irodalmi Társaság* néven folytatta. ♦ VG, 334.

Erdélyi menekültek: az 1916-os →román betörést követően Mo. belső területeire érkezett K-Mo-i lakosok. A munkaképes →menekültek Bp-en, a többiek elsősorban vidéken jutottak letelepedési lehetőséghez. Utaztatásukról, munka- és lakóhelyükről, segélyezésükről, iskoláztatásukról külön rendeletekkel gondoskodtak. A →Vöröskereszt adományok gyűjtésével és osztásával, ill. egyes ~ tartózkodási helyének felkutatásával segített. Az ~ javára szánt pénzbeli támogatás összege (az adományozók nevével) naponta megjelent az újságokban. →I. Ferenc József a ro. tád. után magánkincstárából 100.000 koronát juttatott. Hasonló nagyságrendű összegekkel nyújtottak segítséget a fővárosi bankok is. – Az ~ nagy része nő és gyermek volt, a férfiak, jelentkezve a m.kir. →Népfelkelésbe, inkább harcoltak szülőföldjükért. Egyes közintézményeket, elsősorban iskolákat szervezeten telepítettek hátra. – Az →erdélyi hadműveletek sikeres befejezése után, 1917.febr.-tól, a Pro Transsylvania jótékonyági szervezet már az újjáépítésre is gyűjtött adományokat, pl. a koronázási emlékkiállítás (*Magyar Nemzeti Múzeum*) és a →margitszigeti hadikiállítás e nemes célt is szolgálta. ♦ SG, 335.

Erdélyi Székely és Magyar Munkások „Gábor Áron” Szövetsége: →Irredenta szervezetek

Ereklyés Országzászló: revíziós emlékmű. 1928. aug.20-án avatták fel a Bp-i Szabadság téren az

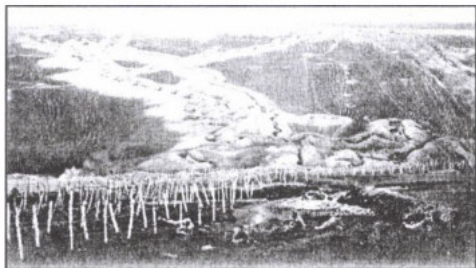
→irredenta-szoboregyüttessel szemben. Urmánczy Nándor, a Védő Ligák Szövetsége (→irredenta szervezetek) elnöke Pesti Hírlapban közzétett kezdeményezésére 1925-ben mozgalom indult, hogy a →történelmi Magyarország összes községének földjéből, vmint a nevezetesebb történelmi helyekről (pl. a →galíciai és a →doberdói →katonatemetőkből) küldött földből emlékművet hozzanak létre. Az anyagi fedezet nagy részét a lap előfizetői adományozták. – Az emlékművet Kismarty-Lechner Jenő műépítész tervezte, a szobrászati részleteket Füredi Richárd mintázta, a 8 m-es díszasztóló tervét Lechner Marienne készítette. A mozgalom keretében összegyűjtött földet az ~ haraszi mészkőből készült talapzatába süllyesztették. Felépítményén („szószék”) a történelmi m. címerek, a →trianoni béke ellen tiltakozó jelmondatok és a →Hiszekegy kaptak helyet; középből emelkedett ki a 20 m magas fa zászlórúd, amelybe a községek és tv.hatóságok zászlószegeit verték; csúcsát a →kormányzó jobbja után megmintázott, esküre emelt kéz díszítette. A zászlórúdon állandóan félárbocra vont nemzeti lobogó lengett, kifejezvé a területvesztés feletti gyászt. A zászlórúd tövében bronz turulmadár és sisakos, buzogányos gyermekalak ült. – Az ~ a m. irredenta mozgalom központi emlékhelye volt, ahol ünnepnapokon a társ. szervezetek és a →bajtársi egyesületek díszőrséget adtak. 1938-tól a Tűzoltóság, a →Rendőrség, a →Csendőrség, a →Honvédség, a frontharcos szövetségek és a leventeszervezetek adtak (egymást váltva) állandó díszőrséget. – 1927-től készítette és terjesztette az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület a 63 →vármegye címerével díszített Nemzeti Ereklyelapot (12x23, ill. 24x46 cm nagyságban), amelynek fémpecsétjébe az ~ földmorzsját helyezték. – 1945.okt.-ben az ~ felső részét lebontották, domborműveit leverték, talapzatára sz. hősi emlékművet emeltek. A zászlórúd helyére állították az obeliszket, amelyre fiktív neveket véstek (sem az új emlékmű alá, sem a térre nem temettek sz. kat-t). ♦ SG, 336.

Erhard-kulcs: →Légvédelem eszközei (I.)

Erkölcsei hadviselés: →Propagandaháború

Erődítés: 1. tág értelemben a műszaki tevékenység egyik területe; kmsz. a terep mesterségesen

oly állapotba való hozása, hogy azon a saját se-regrészek náluk erősebb elg-nek is huzamosab-ban ellenállhassanak. Átfogja a terep megerődi-tésének elméletét és gyakorlatát, vmint egy adott ország területének mint →*hadszintérnek* béke, ill. háb. alatti kat-mű. előkészítését. A terep harc érdekében történő mű. berendezése („terepbe vé-sett harcászati”), a saját élőerő és harceszközök véd-ére, a →*védelem* hatékonyságának fokozásá-ra akadályok, →*állások*, →*árkok*, →*fedezékek*, ezek kiegészítő elemei, vmint véd. építmények létesítéséből állt. Az I vh. idején 2 önálló terüle-te létezett: a hagyományos →*államerődítés* (*ál-landó erődítés*) és a háb. folyamán egyre jobban kiteljesedő →*tábori erődítés* (*csapaterődítés*). Feltartóztató hatását tekintve az elsőbbség egyér-telműen az utóbbié volt. – 2. Szűk értelemben a tád. elg. feltartóztatására (késleltetésére) és a sa-ját csapatok véd. képességének fokozására létesít-tett építmények rendszere vagy annak egy tagja. – Megjegyzendő: egy hely ~ekkel való mű. megerődítése nem azonos csapatokkal történő megerősítésével. (Még: →*Antwerpeni erődrendszer*, →*Belga erődrendszer*, →*Francia erődrendszer*, →*Orosz erődrendszer*, →*Osztárk-magyar erődrendszer*, →*Överöd*, →*Övnár*, →*Przemysli erődrendszer*, →*Siegfried-állás*, →*Támpont*, →*Verduni erődrendszer*, →*Záró erődítés*) ♦ **BE, 337.**

A 75. gyalogezred megerődített állása Bukovinában

Ertl János, dr. (Selmecbánya, 1880.jún.21. – ?): egyetemi orvos-tanár. 1905-ben végez Bp-en. Az I. vh-ban megsebesül, kórházipk. örgy-ként sze-rel le. Megkapja (többek között) a *Ferenc József Rend* lovagkeresztjét és a *Károly-csapatkeresz-tet*. 1919-től a Retek utcai kórház igazgatója és a sebészeti o. vezetője. 1922-től egyetemi magán-tanár, 1925-től eu. főtanácsos. – A háb. alatt a súlyos sebesülésekkel foglalkozik. Csontátülté-

tései, plasztikai eljárásai nk. figyelmet keltenek. Több, mint 6000 koponya-, arc-, állkapocs-sérü-léses és 10.000 egyéb hadirokkantnak adja visz-sza egészségét. Háb. tapasztalatai alapján telje-sen átdolgozza a plasztikai és funkcionális sebé-szetet, vmint a regenerációs szövetkinövesztések tanát. Új műteti eljárásaival sikereket ér el a rá-kos daganatok és a sebészeti tuberkulózis terén. Sok tanulmányt jelentet meg. ♦ **MI, 338.**

Erzsébet Tudományegyetem: →*Pozsonyi*

Erzsébet Tudományegyetem

Escadron: →*Alosztály*

Essad Pasa Toptani <Esat Pasha Toptani> (Ti-rana, 1864 körül ? – Párizs, 1920.jún.13.): albán politikus. 1908-ban csatlakozik az *ifjúörök moz-galom*hoz, majd a szultán szolgálatába áll. 1911-től a függetlenségi mozgalom ellen harcol. 1912 végén csapataival Shkodrába vonul (→*Szkatari-válság*), hogy segítse a várost védő Hassan Riza pasát, akit azonban 1913.jan.30-án megölet. Ápr. 22-én átadja a várost →*Montenegrónak*, amiért a közvélemény árulónak bélyegzi (a szerb ostrom-lókat 12-étől kivonták, a montenegróiak vissza-vonulóban voltak). – A *Wied* hg. uralkodása alatti →*Albánia* első korm-ában (1914.márc.17.) hm. és bm. A Közép-Albániában néhány hét múlva kitört parasztfelkelés (kirobbantásában egyes vélemények szerint ~ közreműködött) szá-műzetésbe kényszeríti. Miután a fejedelem 1914. szept-ben elhagyja Albániát, ~ okt-ben visszatér Durazzóba <Durrësi>, és mohamedán földesu-rakból korm-t alakít. Az ot-m. hds. 1916 elején benyomul Albániába, jan.27-én ~ Ol-ba mene-kül. Elismerteti magát a szaloniki fr. hatóságokkal mint az emigráns albán korm. fejét. Egy albán diák, Avni Rustemi meggyilkolja. ♦ **PF, 339.**

Esterházy Móric, fraknoi gróf (Majkpuszta, [Ko-márom vm.], 1881.ápr.27. – Bécs, 1960.jún.28.): magyar politikus, miniszterelnök. 1917-től tart.szds. 1906-tól függetlenségi programmal a tőke-terebesi választókerület képviselője. 1917.máj-ban, elutasítva a me. ajánlatát, nem lép be a →*Tisza-kormányba*. Gr. →*Tisza István* me. máj. 23-i lemondatása után →*IV. Károly* (miután töb-ben visszautasítják) jún.8-án a gr. →*Andrássy Gyula* hívének számítót, szintelen, a pol-ban és a

közig-ban járatlan ~t deignálja me-ké. A kormányalakítási tárgyalásokat Andrassy vezeti, jún. 15-én az →*Esterházy-kormány* döntően az ő híveiből alakul meg. – Jún.21-i bemutatkozó beszédében ~ a hangsúlyt a választójog kiterjesztésére helyezi, tervezi a népjólét és a választójog kiterjesztésével foglalkozó tárca nélküli minisztériumok felállítását. Miután választójogi elképzeléseihez nem tudja megszerezni a →*Képviselet*házban abszolút többséggel rendelkező →*Nemzeti Munkapárt* támogatását, aug.9-én lemond. A 1917.aug.20-án megalakult harmadik →*Wekerle-kormányban* 1918.jan.25-től máj.8-ig népeü. megbízott tárca nélküli miniszter, egyben febr.3. és márc.6. között ideiglenesen megbízott vkm. – A TK alatti felajánlkozása és igazgatósága a csákvári földműves iskolában később kritika tárgya. 1931–1935 között a tapolcai kerületben a legitimista *Keresztényszociális Gazdaságpárt* képviselője. A II. vh. alatt a Kház külügyi biz. elnöke. A nyilasok internálják. 1951-ben kitelepítik, 1956-ban elhagyja az országot. ♦ KE, 340.

Esterházy-kormány: az 1917.jún.15. és 1917. aug.20. között gr. →*Esterházy* Móric me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. Tagjai: *Ugron* Gábor (ifj.) bm., gr. *Batthyány* Tivadar a kir. személye körüli m. miniszter (aug.18-ig), br. →*Szurmay* Sándor altbgy. hm. (1917.aug.21-től gy.tbk.; tisztét megőrzi a 3. →*Wekerle-kormányban* is), gr. →*Apponyi* Albert vkm., →*Gratz* Gusztáv püm., *Vázsonyi* Vilmos iüm. (aug.18-ig), *Mezőssy* Béla fm., gr. *Serényi* Béla kereskedelmi, gr. *Zichy* Aladár hr-szlavón-dalmát miniszter (aug.18-ig). Az ~ új tagjai aug.18-tól: *Földes* Béla a gazd. átmenettel megbízott tárca nélküli miniszter, gr. *Batthyány* Tivadar munkaügyi és népjóléti ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter, gr. *Zichy* Aladár a kir. személye körüli miniszter, *Grecsák* Károly iüm., *Vázsonyi* Vilmos a választójogi reform kérdésével megbízott tárca nélküli miniszter, *Unkelhäusser* Károly hr-szlavón-dalmát miniszter. – Az ~ elfogadja az előző →*Tisza-kormány* által kötött gazd. kiegye-

Esterházy gróf

zést, bár Apponyi az önálló vámterület igényét fenntartja. Az ~ fő feladatának jún.21-i →*képviselet*házi bemutatkozó beszédében a választójog kiterjesztését (minden 24 év feletti írni-olvasni tudóra, vmint census nélkül az ún. Károly-csapatkeresztesekre) deklarálta. A Kház-ban (mivel 1915-ben lejáró mandátumát az a háb. befejezése utáni hatodik hónapig meghosszabbította) a gr. →*Tisza* Istvánhoz hű →*Nemzeti Munkapárt*-nak abszolút többsége volt, így a ~ végig kisebbségi kabinetként működött. Az ~ által kilátásba helyezett jóléti intézkedéseket Mo. nehéz gazd. helyzete lehetetlenné tette. Elődjével szemben a m. me. nem rendelkezett a KKÜM és a hds. vezetésének bizalmával, mindezekért ellehetetlenült. 1917.aug.19-én beadta lemondását, a harmadik →*Wekerle-kormány* másnapi hivatalba lépéséig ügyvezetőként működött. ♦ KE, 341.

Északi hadjárat: a magyar →*Vörös Hadsereg* offenzívája a csehszlovák haderő ellen 1919.máj-jún-ban. Céljai: a →*Felvidék* és →*Kárpátalja* magyarlakta területeinek felszabadítása, a borso-di és a nógrádi iparvidék visszafoglalása, a csszl. és a ro. hds. elvágása egymástól, a Tisza felső folyásától a ro. hds. oldalba tád-a, a VH összekovácsolása, a *Szlovák Tanácsköztársaság* megteremtésének elősegítése, s a sz-or. hds-gel való összeköttetés lehetőségének kialakítása. Az ~ról a →*Forradalmi Kormányzótanács* és a *VH Főparancsnoksága* 1919.máj.21-i közös ülése döntött. →*Stromfeld* Aurél VKF máj.27-én hdm. utasítás formájában kiadta az általa kidolgozott tervet. A III.hdt-nek (1., 4., 6.ho.; 3., 10.dd.; pk. →*Landler* Jenő) kellett a fő →*támadást* indítania Sátoraljaújhely–Kassa–Szepesi; az 5.ho-nak önálló tád-t Rimaszombat–Rozsnyó–Tiszolc; a 3.ho-nak Losonc–Zólyom; az 1.dd-nak Léva irányába. A balszárnyon a Garam vonalát elérve →*védelembe* kellett átmenni. Az I.hdt. feladata a ro. hds. feltartóztatása volt a Tisza vonalán. Az ~ba beosztott m. erők harcértéke 73 gy.zlj., 46 ü. és 1 pcv., a velük szemben álló csszl. csapatoké 90 gy.zlj., 32 ü. és 1 pcv. volt. Az Ipoly felső folyásától K-re a csszl. K-szlovákiai hdt. (3., 6.ho., pk. Edmond *Hennocque* fr. tbk.), Ny-ra a Ny-szlovákiai hdt. (4., 7.ho., pk. Luigi *Piccione* ol. tbk.) állt. – Az ~ot megelőző harcokban a VH máj.10-én visszafoglalta Szécsényt, 12-én Füle-

ket, 21-én Miskolcot, 29-én Putnokot, Losoncot és Ipolyságot. Az ~ máj.30-án 04³⁰-kor indult. A jobbszárnyn az 1.ho. Tiszalucnál átkelt a Hernádon, de egy ro. ellenlökés aznap visszavetette a jobb partra. A 6.ho. birtokba vette Szikszót, és a ro-*csszl.* csapatok csatlakozásánál az épségben elfoglalt gesztelyi hídon átkelt a Hernád bal partjára. Az 5.ho. kivetette a cseheket Putnokról. A 3.ho-t megelőzve az 5.ho. 80.dd-a visszafoglalta Losoncot, a 3.ho-t lekötötte a megáradt Ipolyon való átkelés. Az 1.dd. jobbszárnya visszafoglalta Ipolyságot, balszárnya átkelt az Ipoly torkolatánál, és Garamkövesdnél elérte a Garamot. – Máj. 31-én a III.hdt. nem haladt ugyan előre látványosan, de elvágta egymástól a ro. és a *csszl.* hds-et. Az 5.ho. áttörést harcolt ki, jobbszárnján birtokba vette Edelényt, balszárnján Rimaszombatot. Jún.1-én a *csszl.* korm. kezdeményezte Piccione leváltását, helyét *Mittelhauser* cseh tbk. foglalta el. A m. III.hdt. második lépcsőként harcba lépő 4.ho-a Szerencs térségében áttörte a ro. véd-et. Ez kimozdította az 1. és a 6.ho-t is, az előbbi visszavette Forrót, az utóbbi Szendrőt. Az 5.ho. visszafoglalta Tornaalját és elérte Sajógömrőt. Az 1.dd. visszafoglalta Lévát. Jún.2-án a *csszl.* 7.ho. két ellenlökést indított, elfoglalta Lévát és Losoncot, de mindkettőt még aznap el is vesztette. A ro. hds. visszavonult a Tisza bal partjára, fedezetlenül hagyva a *csszl.* balszárnát. Jún.3-án az 1.dd. visszafoglalta Érsekújvárt. A *csszl.* 7.ho. ellenlökése behatolt Rimaszombatra, ám 4-én hajnalra kiszorult onnan. – Jún.5-én a *csszl.* hds. megkezdte a visszavonulást. A m. 1.ho. 5-én visszafoglalta Sárospatakot és Sátoraljaújhelet, a 6.ho. 6-án Kassát, a 3.ho. 6-án Korponát és Selmechányát, 7-én Zólyomot. Az 1.dd. 6-án átkelt a Garamon, és 7-én Verebéllynél elérte a Zsitvát. Az 5.ho. 7-én visszafoglalta Tiszolcot, 9-én Jolsvát és 10-én Rozsnyót, a 4.ho. 9-én Tökerebest és Gálszécset, a 6.ho. 9-én Eperjest és 10-én Bártfát, a 3.ho. 10-én Körmöcbányáig jutott; az ~ elérte max. kiterjedését. – A →*Clemenceau-Kun jegyzékváltások* folyamatában jún.12-én az FKT leállította a VH tád-át, jún.29-én elrendelte a visszavonulást a máj.30-i megindulási állásokba. Ez demoralizálta a VH-et. ♦ SJ, 342.

Északi-tengeri háború: a német <Hochseeflotte> és a brit <Home Fleet> hadiflotta harci bevetései

a →*Németország* és a brit szigetek közötti vízterületen. A kereskedelmi hajók elleni →*tenger-alattjáró-háború* kivételével az ~hoz tartoznak a felszíni egységek egymás és partvidék elleni, ill. a taj-k felszíni hadihajók elleni bevetései. A n. *csatahajók* <Großkampfschiff, brit megfelelője dreadnought> és *csatacirkálók* <Große Kreuzer> úszóképessége és süllyedésbiztonsága jobb, pc-ja erősebb volt brit ellenfeleinél, s 28,0 és 30,5 cm-es neh. gránátjai is jobb minőségűek voltak azok 30,5; 34,4; 35,6 cm-es gránátjainál. A n. tengeri taktika erre (is) alapult. – 1914 őszétől a n. hadiflotta →*Nagy-Britannia* K-i partjait támadta. A cserk-k lötték a kikötőket, a főerők 40-80 tengeri mérföldre mögöttük fedezték a vállalkozást a brit flotta ellen. A n-ek 1914.nov.3-án lötték Norwich és Yarmouth, dec.16-án Sunderland kikötőjét. 1915.jan.24-én a n. flotta megütöközt brit őrhajókkal, ebből fejlődött ki a kisebb méretű *Dogger Bank-i csata*. A rossz időjárás és a feld. hiányosságai miatt a n. flotta 1915.márc. 30-án, ápr.18-án, 22-én, máj.30-án, okt.24-én és 1916.márc.30-án felútról visszafordult. – 1916-ban a n. flotta Reinhold *Scheer* altngy. pság-a alatt többször kifutott a K-i brit kikötők lövésére és a tengeri →*bloká*d átszakítására. A kifutó brit hadihajók feld-ére 29 taj-t és 9 haditengerészeti →*léghajót* vezényeltek, több kikötő előtt n. taj-k →*aknazárat* telepítettek. Ápr.26-án bombázták Yarmouth és Lowestoft kikötőjét. A máj.31-i bevetés Hartlepool kikötője ellen irányult (volna). Mivel a brit Admirális megfajtotta a n. rádióadásokat, flottája a vártnál hamarabb kifutott, hogy a n. flottát meglepje, s ha lehet, bekerítse. *Scheer* ugyanekkor a brit flotta egy részének elválasztását és megsemmisítését tervezte a főerők beérkezése előtt; a →*skagerraki csata* így fejlődött ki. Ezt a n. és a brit szakirodalom egyaránt győzelemnek könyveli el. A n. flotta fele annyi hajót veszített, s megghiúsította a brit terveket; ám a brit flotta maradt a csatatéren. A brit Admirális ez után nem vetette be a régi és a gyengén pc. hajókat. – Aug.19-én a n. flotta a skagerraki vállalkozás megismétlésére kifutott, hogy a brit flottát a felállított taj-vonal elé csalja. Ennek nyomán az Északi-tenger közepén kisebb csata bontakozott ki a brit feld., majd főerőkkel. Az okt.19-i kifutás eredménytelen volt. 1917.ápr-tól a brit flottához am. kötelék csatlakozott, ezért a n. fel-

színi bevetéseket felfüggesztették. Okt.11-12-én a n. flotta a Balti-tengeren lőtte az Ösel-, Moon- és Dagö-szigeteket, s szétverte az or. balti flottát. Az utolsó nagyobb n. felszíni bevetés a Norvégia előtt haladó →konvojok ellen indult 1918.ápr. 24-én, de Stavangertől a MOLTKE cserk. géphibája miatt a kötelék visszafordult. • **SGY, 343.**

A német hadiflotta kifut az Északi-tengerre, még a skagerraki tengeri csatát megelőző időszakban

Észtország <Eesti, Estonia>: állam a Keleti- (Balti-) tenger partján a Rigai- és a Finn-öböl, →Oroszország és →Lettország között; az ún. →balti államok egyike. Területe 47.550 km², 1920-ban 1.100.000 lakosának 95 %-a észt, ill. 85 %-a ev. vallású. – Közig-a a két vh. között 11 kerületből állt. Fővárosa Reval <Tallin>. Tv.hozó testülete a 120 tagú *Államgyűlés* <Riigikogu>. Me-e egyben államfője is. – 1721-től Or. része. 1918.jan.23-án deklarálta, febr.24-én kikiáltotta függetlenségét. Az I. vh-ban n. majd, 1918 végén sz-or. megszállás alá került. Nov.29-én Narvában észt tanácskorm. alakult. A sz-or. csapatokat 1919. júl-ra a felkelők kiszorították. Az 1920.nov.27-29-i választások után közt. Határait →Szovjet-Oroszországgal az 1920.febr.2-i *tartui béke*, Lettországgal az 1920.márc.22-i döntőbírósnági határozat jelölte ki. – 1939.szept.28-án a →Szovjet-unió kat. egyezményt kényszerített ~ra. 1940.jún. 17-én a sz. hds. bevonult, júl.21-én ~ sz-közt-gá alakult, aug.6-án a Szu-hoz csatolták. 1945.jan-ban az *Oroszországi Föderáció*hoz csatolták a Petseri-vidéket és a Narván túli területeket (2449 km², 63.000 fő). – 1991.aug.20-án az egy. kikiáltotta ~ függetlenségét, amit az Or. Föderáció elnöke 24-én, az Európai Közösség 27-én, Mo. szept.2-án, a Szu. 6-án elismert. • **SJ, 344.**

Etappen-Gruppenkommando, -Kommando, -Stelle (x.): →*Hadiapparacsnokság* (x.)

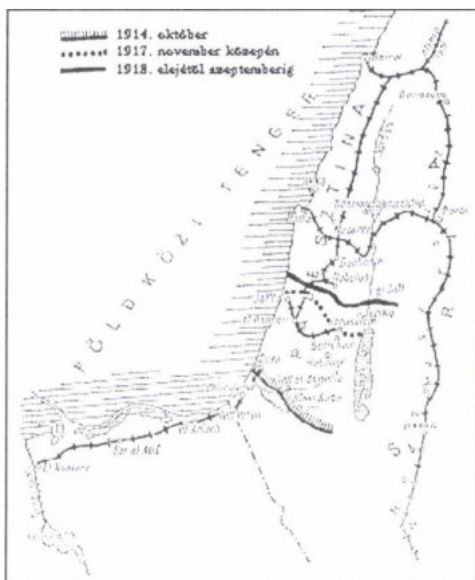
Etappenoberkommando: →*Hadsereg-főparacsnokság*

Etelközi Szövetség (EKSZ, ET, EX, X): titkos magyar fajvédő és irredenta →*egyesület*. Megalakulási időpontja vitatott, 1919.júl-ban vagy a TK bukása utáni hónapokban jött létre. Valószínű, hogy illeg. szervezése júl-ban kezdődött és nov-ben gyorsult fel. Eredeti célja az ellenforr. erők összefogása, a szegedi →*Károlyi-kormány*, s →*Horthy* Miklós hatalomra segítése volt. Alapító tagjai a TK idején illeg. működő →*MOVE* és →*ÉME* vezetői, volt ti-ek, vagyonuktól, állásuktól megfosztott földbirtokosok, főtisztviselők és más, ellenforr. érzelmű emberek voltak. – Az ~ben kezdetől több jobboldali pol. irányzat képviselői vettek részt, akik folyamatosan vetélkedtek a pozícióért. 1919–1922 között a két legerősebb irányzatot →*IV. Károly* kir. hívei (→*legitimisták*) és a Horthyt támogatók képezték. A második →*királypuccs* után a legitimisták kiléptek. Az ~ szerepe az 1920-as évek második felétől erősen csökkent, pol. döntésekben már nem vett részt. – Alkotmánynak nevezett alapszabályába foglalt céljait a világ összes nemzetének terjesztetni kívánta. Hirdette a társ. fegyelem érvényre juttatását a közéletben. A m. történelemből vett elnevezésekkel épített ki hierarchiát: *fővezér*, hét *vezér*, *főpecsétőr*, *nemzetsegfők*, *családfők*, *apák*, *testvérek*. Később a nyilasmozgalmak az elnevezések egy részét átvették. Székhelye a →*MOVE* Bp. Podmaniczky utcai épületében volt. Ott tartották a tagfelvételi ceremóniákat, ilyenkor a falakat fekete lepellel burkolták, az új tagok esküjüket a terem közepén álló asztalon, égő gyertyák között elhelyezett koporsót körülállva tették le. A tagság sűrít tartott, az ajánló élete végéig felelt az új tagért. Bizonyos idő után az új tagot utasították a →*Kettős kereszt Vérszövetség*be vagy a *Tudományos Fajvédő Egyesület*be (a ~ egyik fődöszervébe) való belépésre. • **KIG, OS, 345.**

Európai nagyhatalmak: →*Békefenntartás*

Európán kívüli osztrák-magyar kontingensek: az OMM nem európai →*hadműveletek*ben harcoló alakulatai az I. vh-ban. A háb. folyamán

összesen 200 ot-m. ti., 5000 kat., 7 tü.ü., s több különleges intézet tartózkodott a közel-keleti →*hadszintéren*. Az OMM néhány (zömében m. kiegészítésű) tü. →*csapatteste* a tr. hds. oldalán harcolt. – 1915.nov.15-től a cs. és kir. 9.mozsárú. 4 db 24 cm-es á-val a →*gallipoli hadműveletben* harcolt, 1916.jún.28-tól Smyrnában <Izmir> tartózkodott, majd okt-ben kivonták és a ro. frontra vitték. 1917.febr-ban kettéosztották, a belőle létrehozott 20.á.ü-et (2 db 10,4 cm-es lg-gel) 1917.jún-tól a háb. végéig a gazai fronton, Palesztinában vetették be. A 2 lg-re apadt 24 cm-es mozsár-

A palesztinai hadszíntér

ü-et 1917.dec-től Haifában partvéd-re, 1918.máj-tól okt-ig a gazai fronton alkalmazták. – A 15 cm-es cs. és kir. 36.nch.táb.tar.ü. 1915.dec.15-től Gallipolinál, 1916.márc-tól Smyrnában küzdött. Okt-ben Ro-ba vitték. 1917.jún.27-től ismét a Dardanelláknál alkalmazták, a Tenedoszigettel szemben állították fel 1918.okt. végéig. – A 10 cm-es hgy.tar.o. (1917.febr-tól táb.tar.o.) 8 lg-gel, a Bp-i IV. és a kassai VI.hdt területéről kiegészített m. legs-gel 1916.ápr-tól a gazai fronton harcolt, részt vett a Szezi-csatorna elleni második tr. tád-ban 1916.aug.4-12. között, majd az 1917.márc.25-27-i első, az ápr.19-21-i második, végül a nov.1-6-i harmadik *gazai csatában*.

Ezt követően 1918.okt-ig a palesztin fronton harcolt. – A 10,5 cm-es messze hordó táb.á.ü. 2 lg-ből állt. 1917.jan.27-től Gallipolin, jún-tól a palesztin fronton harcolt. – A 7,5 cm-es hgy.á.ü. m. legs-gel 1917.őszétől 1918.nov-ig harcolt a palesztin fronton, a Jordán mentén. – 1916.ápr-tól 4 (1918-ban már 6) ot-m. tgk-oszlop tartózkodott To-ban. Au–Mo. ezenkívül kiképző különítményeket (amelyek tü., av., fényszóró, gpu., ill. Erzerum térségében sítanfolyamokat tartottak); mű. alakulatokat (1918-tól a cs. és kir. 266. távírószd. és a 49.táviró-építőszd.); eü. intézeteket (több tábori és tartalékkórház, ambulanciákat); hadtáp, ellátó- és egyéb intézeteket bocsátott a tr. hds. rendelkezésére. – Az 1918.okt.30-i tr. fe.szünet után az ot-m. egységek Konstantinápolyban gyülekeztek, majd több részletben tértek haza (az utolsók 1919.jan-ban). – Az ot-m. KAISERIN ELISABETH crk. Richard Makoviz skap. pság-a alatt részt vett →*Csingtau védelmében*. (Még: →*Békefenntartás*) • BT, 346.

Evangélikus egyház (Magyarországon): az ágostai hitvallású (*lutheránus*) protestáns egyház Mo-on az I. vh. idején. 1791-ben nyerte el a bevett felekezeti státust Mo-on (→*Erdélyben* már a XVI. szd-ban). Kormányzata és szervezete a zsinat-presbiteriális (választott egyházi és világi személyek közös gyűlése és elnöklése) elven alapszik. Alapegysége az *anyaggyülekezet* a *presbitériummal*, élén az *inspectornal*. Az anyaggyülekezet szabadon választja *lelkészét*, és ő gondoskodik róla; ill. iskolát tart fenn. A leány- és fiókegyházaknak nincs önálló lelkésze, tanítója és presbitériuma. Az anyaggyülekezetek *esperességet* (egyházmegyét) alkotnak, annak élén *esperes* és *világi felügyelő* áll. Az előbbi az adott esperességre tartozó anyaggyülekezetek lelkészei, az utóbbit küldöttei választják. Az esperességek *egyházkerületet* (superintendentia) képeznek. Az élén álló *püspököt* és *felügyelőt* az egyházkerület vmennyi anyaggyülekezete választja. Évente nyilvános egyházkerületi gyűlést tartanak, ahol a vezetők írásban nyújtják be beszámolójukat. Az ~ élén az *egyetemes egyházi és iskolai felügyelő* áll, akkoriban ált. egy tekintélyes arisztokrata. Az ő elnöklésével ülésezik évente az *Egyetemes Konvent* (gyűlés). – Az egyházkerületek egymástól jogilag függetlenek, csak az 1891-es egyete-

mes zsinaton fogadták el az egységes egyházalkotmányt. Az erdélyi szász ev. egyház ekkor sem csatlakozott az ~hoz, megőrizte önálló orsz. jellegét. A kerületnek ált. nincs állandó székvárosa, azt tekintik központnak, amelynek lelkészét éppen püspököknek választották. – 1918-ig 4 egyházkerület állt fenn: dunántúli, dunáninneni, bányai és tiszai, vmint a különálló erdélyi szász ev. egyház. Az ~ nemzetiségi összetételében a századfordulóig a szl-ok voltak többségben, akikkel szemben a felvidéki m. ev-ok a testvér *→református egyházban* kerestek támaszt. Az ~ anyagi és kulturális erejét növelték a német ajkú zipserek és szászok, vmint a Ny-dunántúli n-ek. (Még: *→Raf-fay Sándor*, *→Tabitha Nőegylet*, *→Trianoni béke egyházi következményei*) • **GJ, 347.**

Protestáns istentisztelet a fronton

Evidenzbüro: *→Hadsereg-főparancsnokság;*
→Osztrák-magyar titkosszolgálatok
Ewing, Sir Alfred: *→Rejtjelfejtés*
EX: *→Diákegyesület, →Etelközi Szövetség*

Excentrikus hadművelet: olyan tád. *→hadművelet*, amelyben az elg. főerőinek megsemmisítésére indított csapatok tád. irányai az elg. hátában széttartóak. ~ esetén a tád. csapatok szárnyai egymástól távolodnak és közöttük rés keletkezik. ~et vívott az ot-m. hds. 1914.aug-szept. folyamán a *→lembergi hadjáratban*. (Még: *→koncentrikus hadművelet*). • **SzB, 348.**

Ezred <Regiment>: a legmagasabb strukturális szintű *→csapat* az *→Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezeténél*. 4-16 azonos *→fegyver*hez tartozó *→alosztályból* alakították, amelyeket a *→gyalogsnál* 2-4 *→zászlóaljba*

(a *→lovasságnál* és a *→tüzérségnél osztályba*) szervezték az ~en belül, ezeket támogatta a zlj-aknak megfelelő számú *géppuskaszáztag*. A gy.~ (ált. 3-4 zlj-ban 12-16 szd.) 4500 főből, a lov.~ (ált. 2 o-ban 6 szd.) 1200 főből állt. A 30 önálló vad.zlj. mellett szervezték 1 vad.~et is (12 táb. vad.zlj-ban 48 szd.). A *→hadtest* tü.~ (ált. 2 o-ban 6 ü.) 12-24 lg-ből állt. A 6 vártü.~ fele 3, fele 2 o-os szervezetű volt. Az ut.~ (5 táb. ut.zlj-ba szervezett 20 táb.ut. és 5 pót-ut.sz.) 7200 főből állt. (A létszámadatok a háb. állományra értendők.) – 1918-ban az ot-m. gy.~ harci állományát 108 ti., 3547 alti. és legs., 2818 pu., 24 gpu. és 4 lg. vagy av. alkotta. 1918.jún.15-én az ot-m. haderőbe 257 gy.~ (140 közös, 4 tirol cs.vad., 8 BH, 37 Lw., 47 hv., 13 Landsturm, 8 nf.), 61 lov.~ (15 dg., 16 hu., 13 ul., 6 Lw., 10 hv.hu., 1 nf.hu.) tartozott. – Az ~ pk-a ezds. volt, akinek munkáját *→törzs* segítette. A ~et arab hadrendi számmal jelölték. Az ~ a mozgósításkor a frontra történő kivonulása után *kezelőtestet* <Verwaltungskörper> hagyott hátra, amely *pót-zászlóaljat* <Ersatz-Bataillon> állított fel. A pót-zlj-at a háború elhúzódása folytán folyamatosan egészítették ki, s küldték a *→hadművelési területre* 300 fős *menetszázadok* (menetformáció) formájában. Az I. vh. folyamán minden ~ átlag havonta kapott kiegészítést veszteségeinek pótlására. • **BN, RI, 349.**

Ezredelnevezés: az *→Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetét* alkotó alapvető *→csapat*test hadrendi számmal együtt használatos hivatalos megnevezése. Kétféle ~t alkalmaztak: állandót és változót. Az utóbbi pl. az ezredtulajdonos személyének cseréje vagy más helyőrségbe történő átdiszkálás esetén változott. Nem mindegyik *→ezred* rendelkezett ~sel, a hivatalos teljes megnevezés leírásakor ezt a *békehelyőrség* megnevezésével pótolták. Az ezd-ek többségének egyes részeit több helyőrségben helyezték el, ilyenkor a *→törzs* helyőrségét adták meg. Az ~sel rendelkező ezd. teljes megnevezése: hovatartozás (cs. és kir. *→közös Hadsereg*, cs.kir. *→Landwehr*, m.kir. *→Honvédség*), ~, békehelyőrség, hadrendi szám, *→fegyver*em, csapattest; pl.: „cs. és kir. Károly főherceg tescheni 3. gyalogezred”. – I. Cs. és kir. gy.ezd-ek ~e 1914.ápr.1-én (zárójelben alapítási évükkel): 1. Császár (1715); 2.

I. Sándor, Or. cárja (állandó [áll.], 1741); 3. Károly fhg. (áll., 1715); 4. Hoch- und Deutschmeister (1696); 5. Klobučar br. (1762); 6. I. Károly, Románia kir-a (1762); 7. Khevenhüller gr. (áll., 1691); 8. Károly István fhg. (1642); 9. Clerfait gr. (áll., 1725); 10. V. Gusztáv, Svédország kir-a (1715); 11. János György, Szászország hg-e (1629); 12. Parman (1702); 13. Ifjú Starhemberg gr. (áll., 1814); 14. Ernő Lajos, Hessen és Rajna nagyhg-e (1733); 15. Georgi br. (1701); 16. Giesl br. (1703); 17. Milde lovag (1674); 18. Lipót Szalvátor fhg. (1682); 19. Ferenc Ferdinánd fhg. (1734); 20. Henrik, Poroszország hg-e (1681); 21. Abensperg és Traun gr-a (áll., 1733); 22. Lacy gr. (áll., 1709); 23. Baden örgr-ja (áll., 1814); 24. Kummer lovag (1662); 25. Nemes Pokorny (1672); 26. Schreiber (1717); 27. I. Albert, Belgium kir-a (1682); 28. III. Viktor Emánuel, Ol. kir-a (1698); 29. Loudon br. (áll., 1709); 30. Schoedler (1725); 31. Pucherna (1741); 32. Mária Terézia cs.né és kir.nő (áll., 1741); 33. II. Lipót cs. (áll., 1741); 34. I. Vilmos, No. cs-a és Poroszország kir-a (áll., 1733); 35. Sterneck br. (1683); 36. Browne bir. gr. (áll., 1683); 37. József fhg. (1741); 38. XIII. Alfonz, Spanyolország kir-a (1814); 39. Conrad br. (1756); 40. Pino lovag (1733); 41. Jenő fhg. (1701); 42. Ernő Ágost, Cumberland, Braunschweig és Lüneburg hg-e (1685); 43. Rupprecht, Bajorország koronahg-e (1814); 44. Albrecht fhg. (áll., 1744); 45. József Ferdinánd fhg. (1816); 46. – (1762); 47. Beck-Rzikowsky gr. (1682); 48. Nemes Rohr (1798); 49. Hess br. (áll., 1715); 50. Frigyes, Baden nagyhg-e (1762); 51. Nemes Borojević (1702); 52. Frigyes fhg. (1741); 53. Dankl (1741); 54. Idősebb Starhemberg gr. (áll., 1661); 55. I. Miklós, Montenegró kir-a (1799); 56. Daun gr. (áll., 1684); 57. Sachsen-Coburg-Saalfeld gr. (1689); 58. Lajos Szalvátor fhg. (1763); 59. Rainer fhg. (áll., 1682); 60. Ziegler lovag (1798); 61. Frank lovag (1798); 62. III. Lajos, Bajorország kir-a (1798); 63. Pitreich br. (1860); 64. Auffenberg lovag (1860); 65. Lajos Győző fhg. (1860); 66. Péter Ferdinánd fhg. (1860); 67. Kray br. (áll., 1860); 68. Reicher br. (1860); 69. – (1860); 70. Nemes Appel (1860); 71. Nemes Galgóty (1860); 72. David br. (1860); 73. Albrecht, Württemberg hg-e (1860); 74. Schönaich br. (1860); 75. – (1860);

76. Salis-Soglio br. (1860); 77. Fülöp, Württemberg hg-e (1860); 78. Gerba (1860); 79. Jellačić gr. (1860); 80. Vilmos Ernő, Szász–Weimar és Szász–Eisenach nagyhg-e, Szászország hg-e (1860); 81. Waldstätten br. (1883); 82. Schwitzer br. (1883); 83. Schikofsky br. (1883); 84. Bolfras br. (1883); 85. Nemes Gaudernak (1883); 86. Steininger br. (1883); 87. Succovaty br. (1883); 88. – (1883); 89. Albori br. (1883); 90. Nemes Horsetzky (1883); 91. – (1883); 92. Nemes Hortstein (1883); 93. – (1883); 94. Koller br. (1883); 95. Nemes Kövess (1883); 96. Ferdinánd, Románia koronahg-e (1883); 97. Waldstätten br. (1883); 98. Nemes Rummer (183); 99. – (1883); 100. Nemes Steinsberg (1883); 101. Draftschmidt br. (1883); 102. Potiorek (1883). – **2. Cs. és kir. dg.ezd-ek:** 1. Ferenc cs. (áll., 1768); 2. Paar gr. (1672); 3. Frigyes Ágost, Szászország kir-a (1768); 4. Ferdinánd cs. (áll., 1672); 5. I. Miklós, Or. cárja (áll., 1721); 6. IV. Frigyes Ferenc, Mecklenburg–Schwerin nagyhg-e (1701); 7. Lotharingia hg-e (áll., 1663); 8. Montecuccoli gr. (áll., 1618); 9. Albrecht fhg. (1682); 10. Liechtenstein hg-e (áll., 1631); 11. Császár (1688); 12. Nyikolaj Nyikolajevics, Or. nagyfejedelme (1798); 13. Jenő, Savoya hg-e (áll., 1682); 14. Windisch-Graetz hg. (1725); 15. József fhg. (1891). – **3. Cs. és kir. hu.ezd-ek:** 1. Császár (1756); 2. Frigyes Lipót, Poroszország hg-e (1743); 3. Hadik gr. (áll., 1702); 4. Artur, Connaught és Strathearn hg-e (1734); 5. Radetzky gr. (áll., 1798); 6. II. Vilmos, Württemberg kir-a (1734); 7. II. Vilmos n. cs. és Poroszország kir-a (1798); 8. Nemes Tersztyánszky (1696); 9. Nádasdy gr. (1688); 10. III. Frigyes Vilmos, Poroszország kir-a (áll., 1741); 11. I. Ferdinánd, Bg. kir-a (1762); 12. – (1800); 13. Jász-kun; Vilmos, a Német Bir. és Poroszország koronahg-e (1859); 14. Nemes Kolossváry (1859); 15. Ferenc Szalvátor főhg. (1701); 16. Üxküll-Gyllenband gr. (1798). – **4. Cs. és kir. ul.ezd-ek:** 1. Brudermann lovag (1791); 2. Schwarzenberg hg. (áll., 1790); 3. Károly fhg. (áll., 1801); 4. Császár (1813); 5. II. Miklós, Or. cárja (1848); 6. II. József cs. (áll., 1688); 7. Ferenc Ferdinánd fhg. (1758); 8. Auersperg gr. (1718); 9–10. ezd. nincs; 11. II. Sándor, Or. cárja (áll., 1814); 12. Huyn gr. (1854); 13. Nemes Böhm-Ermolli (1860). – **5. Cs. és kir. táb.tar.ezd-ek:** 1. Szergej

Mihajlovics, Or. nagyhg-e (1854); 2. Geldern-Egmond gr. (1854); 3. Vilmos fhg. (áll., 1854); 4. – (1854); 5. Albrecht fhg. (áll., 1854); 6. Ferenc Ferdinánd fhg. (1854); 7. Lipót, Bajorország hg-e (1872); 8. Császár (1854); 9. József Vencel, Liechtenstein hg-e (1854); 10. – (1854); 11. Smola br. (áll., 1854); 12. V. György, Nagy-Britannia és Írország kir-a, India cs-a (1854); 13. Lipót Szalvátor fhg. (1854); 14. Krobotin lovag (1885). – **6. Cs. és kir. táb.á.ezd-ek** (nem volt ~ük): 1. (1885); 2. (1885); 3. (1895); 4. (1885); 5. (1885); 6. (1892); 7. (1885); 8. (1885); 9. (1892); 10. (1885); 11. (1885); 12. (1892); 13. (1885); 14. (1885); 15. (1892); 16. (1885); 17. (1885); 18. (1892); 19. (1885); 20. (1885); 21. (1892); 22. (1885); 23. (1885); 24. (1892); 25. (1885); 26. (1885); 27. (1892); 28. (1885); 29. (1885); 30. (1892); 31. (1885); 32. (1885); 33. (1892); 34. (1849); 35. (1885); 36. (1892); 37. (1885); 38. (1885); 39. (1892); 40. (1885); 41. (1885); 42. (1892). – **7. Cs. és kir. hgy. tü.ezd-ek**: 1-2. nincs; 3. – (1908); 4. – (1913); 5. nincs; 6. – (1908); 7. – (1908); 8. – (1908); 9. nincs; 10. – (1913); 11. – (1908); 12. – (1908); 13. – (1911); 14. Tiroli és vorarlbergi császár (1891). – **8. Cs. és kir. erődtü.ezd-ek**: 1. Császár (1891); 2. Beschi br. (1891); 3. Kinsky hg. (áll., 1891); 4. Colloredo-Mels gr. (áll., 1891); 5. Rouvroy br. (áll., 1891); 6. Nemes Kollarz (1891). – **9. Cs. kir. Landwehr-gy.ezd-ek**: 1. Bécs (1889); 2. Linz (1889); 3. Grác (1889); 4. Klagenfurt (1889); 5. Pola (1889); 6. Eger <Cheb> (1889); 7. Pilsen (1889); 8. Prága (1889); 9. Leitmeritz (1889); 10. Jungbunzlau (1889); 11. Jičín (1889); 12. Časlau (1889); 13. Olmütz (1889); 14. Brünn (1889); 15. Troppau (1889); 16. Krakkó (1889); 17. Rzeszów (1889); 18. Przemyśl (1889); 19. Lemberg (1889); 20. Stanislaw (1889); 21. Sankt Pölten (1889); 22. Csernovic (1889); 23. Zára (1893); 24. Bécs (1900); 25. Kremsier (1900); 26. Marburg (1901); 27. Laibach (1901); 28. Pisek (1899); 29. Budweis (1899); 30. Hohenmauth (1898); 31. Teschen (1901); 32. Neusandez (1901); 33. Stryj (1901); 34. Jaroslau (1901); 35. Żłoczów (1898); 36. Kolomea (1898); 37. Gravosa (1906). – **10. Cs. kir. Landwehr-területi löv.ezd-ek**: 1. Trient (1893); 2. Bozen (1893); 3. Innichen (1909). – **11. M. kir. honvéd gy.ezd-ek**:

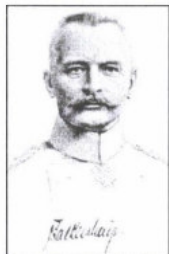
1. budapesti (1886); 2. gyulai (1886); 3. debreceni (1886); 4. nagyvárad (1886); 5. szegedi (1886); 6. szabadkai (1886); 7. verseci (1886); 8. lugosi (1886); 9. kassai (1886); 10. miskolci (1886); 11. munkácsi (1886); 12. szatmári (1886); 13. pozsonyi (1896); 14. nyitrai (1886); 15. trencsényi (1886); 16. besztercebányai (1886); 17. székesfehérvári (1886); 18. soproni (1886); 19. pécsi (1886); 20. nagykanizsai (1886); 21. kolozsvári (1886); 22. marosvásárhelyi (1886); 23. nagyszebeni (1886); 24. brassói (1886); 25. zágrábi (1886); 26. károlyvárosi (1886); 27. sziszeki (1886); 28. eszéki (1886); 29. budapesti (1912); 30. budapesti (1912); 31. veszprémi (1912); 32. dési (1912). – **12. M. kir. honvéd hu.ezd-ek**: 1. budapesti (1874); 2. debreceni (1874); 3. szegedi (1874); 4. szabadkai (1874); 5. kassai (1893); 6. zalaegerszegi (1913); 7. pápai (1874); 8. pécsi (1874); 9. marosvásárhelyi (1874); 10. varasdi (1874). – **13. M. kir. honvéd táb.á.ezd-ek** (nem volt ~ük): 1. budapesti (1913); 2. verseci (1914); 3. kassai (1914); 4. nyitrai (1914); 5. marosvásárhelyi (1914); 6. zágrábi (1914); 7. veszprémi (1914); 8. lugosi (1913). – **14. Egyetlen zlj. bírt elnevezéssel**: cs. és kir. táb.vad.zlj.: 10. Kopal (1813). – (A békehelyőrségeket az 1914.ápr.1-i állapot szerint lásd a →Táblázatok között a →hadtestek alárendeltségi táblázataiban.) ♦ **RI, 350.**

Az ezred hadrendi számának megjelenése a tábori sapkán. 69H = m. kjr. 6. honvéd huszárezred

F

Fabini Lajos (Medgyes, 1861.júl.6. – Temesvár, 1937.dec.11.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A prágai gy. →*hadapródiskola* után 1882. máj.1-től hdgy. a közös 36.gy.ezd-ben. 1887–1889 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1899. okt.1-től az uralkodó kat. kancelláriáján, 1904. nov.1-től a közös 14.gy.ezd-ben szolgál. 1905. nov.1-től ezds. 1906.okt.27-től a pozsonyi V.hdt. vkf-e. 1911.aug.2-től a grazi közös 11.gy.dd. pk-a, nov.1-től vör. – Az I. vh. kitörését követően dd-a élén részt vesz az 1. és 2. *lemergi csatában* (→*lemergi hadjárat*) az ot-m. 3.hds. kötelékében. Okt.7-től →*Galiciában* a 4.hds. közös 8.gy.ho-ának pk-a. Nov.1-től altbgy., részese a →*limanowai csatának*, a →*kárpáti téli csatának*, a →*gorlicei áttörést* követő ütközeteknek Krašniknál, Lublinnál. 1915.júl-tól ho-ával az →*olasz hadszíntéren*, az Isonzónál harcol az 5. hds. kötelékében. 1916.máj-ban →*seregtestével* a XX.hdt-nek alárendelve harcol a →*dél-tiroli offenzívában*. 1916.aug.7-től a VI.hdt. pk-a Galiciában. 1916.okt.3-tól hdt-ével a Maros felső folyásánál és Csíkbán harcol a ro-ok ellen. 1917. jan.10-től a XVII.hdt. pk-a a 10. →*isonzói csata* befejeztéig, majd az ot-m. 7.hds. kötelékében nyomul előre a →*Dnyeszter menti offenzívában*, aug.2-án visszafoglalja Czernowitzot. 1918.febr. 1-től gy.tbk. A háb. végéig a XVII.hdt. pk-a az ukrán Chersoni kormányzóságban. – A háb. után Grazban, majd Medgyesen, 1935-től Temesváron él. 1912.okt.20-tól m. nemes. ♦ **BT, 351.**

Falkenhayn, Erich von (Burg Belichau, 1861.szept.11. – Potsdam, 1922.ápr.8.): német gyalogsági tábornok, →*vezérkarfőnök*, politikus. 1880-tól hdgy. A berlini Hadiak. elvégzése után 1890-ben a n. Nagyvk. térképészeti o-ára került. 1899-től örgy-ként a K-

ázsiai exp. hdt. kötelékében vk. ti., részt vesz a →*boxerlázadás* leverésében. 1906-tól o.vezető a Nagyvk-ban. 1907-től a XVI., majd a IV.hdt. vkf-e. 1913.júl.8-tól 1915.jan.20-ig birodalmi hm. altbgy. →*rendfokozatban*. Sokat tesz a csapatok jobb felszereléséért, fe.zetéért, fellép az antimilitaristákkal és a parlamenti ellenzékkel szemben. A →*marne-i csatában* elszenvedett n. vereség után, 1914.szept.14-én átveszi Helmuth von →*Moltke* feladatait, de hivatalosan nov.3-án nevezik ki az →*OHL* főnökévé. Fr-ban a n. haderő jobbszárnyát akarja megerősíteni (→*Falkenhayn-terv*). Kidolgoztatja a →*gorlicei áttörés*, ill. →*Galícia* visszafoglalásának haditerveit. →*Bethmann-Hollweg* n. kancellárral a korlátlan →*tengeralattjáró-háború* kérdéséről mint NBr. békére kényszerítésének legfőbb lehetőségéről tárgyal. A →*verduni csatában* elszenvedett n. veszteségek miatt, ill. mivel nem tartotta lehetségesnek →*Románia* belépését a háb-ba a KH ellen, 1916.aug.29-én →*II. Vilmos* n. cs. felmenti. Szept.6-tól az →*Erdély* felszabadításában részt vevő →*hadserg* (9. német) pk-a. Mint tr. marsall 1917.júl.9-én átveszi az F hds. irányítását Palesztinában. 1918.őszén a n. 10.hds. pk-a →*Litvániában*. 1919.jún.5-én gy.tbk. rendfokozatban szk. viszonyba helyezik. – Főbb művei: Die Oberste Heeresleitung 1914–1916 in ihren wichtigsten Entscheidungen (Mittler, Berlin, 1919); Der Feldzug der Armee gegen die Rumänien und Russen (Mittler, Berlin, 1921). (Még: →*Conrad-Falkenhayn-vita*) ♦ **IP, 352.**

Falkenhayn, Eugen von (? , 1853.? – ?, 1934.?): porosz tiszt, német tábornok. A trónörökös, a későbbi →*II. Vilmos* cs. kat. nevelője. Az I. vh. kitörése után lov.tbk. →*rendfokozatban* a XXII. tart.hdt. pk-a a →*keleti hadszíntéren*. 1915.júl-tól részt vesz a Breszt-Litovszk elleni hdm-ekben mint a hdt-éből és a cs. és kir. VI.hdt-ből álló csoport pk-a 1915.aug.12-ig. Ostrówig nyomul előre. 1915.őszén az ot-m. 3.hds. kötelékében részt vesz →*Szerbia* elfoglalásában. 1916. márc-tól hdt-ével →*Gallwitz* tbk. hds.-jának alárendeltségében Verdun előtt küzd. ♦ **IP, 353.**

Falkenhayn-terv: német →*hadászati terv* az „Anglia kardjának” tekintett francia hds. ellen. Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk., a n. →*OHL* fő-

nőke határozta el 1915.dec-ben a →*Schlieffen-terv* részleges kivihetlensége nyomán. Két alap-eleme a →*verduni erőrendszert* megtámadása és a korlátlan →*tengeralattjáró-háború* bevezetése volt. A n. VKF abból indult ki, hogy a „vérszivattyúnak” titulált Verdun véd-ében a fr. hds. el-lentámadásokat indítva lassan elvérzik, a korlát-lan taj-háb. pedig kiéhezteti az angolokat. Ezu-tán mindkét ország hajlandó lesz „megegyezé-ses” békét kötni, mielőtt az ang. Kitchener-hds. beavatkozhatna a hdm-ekbe. A ~ról a szöv-eket nem értesítették, sőt a →*Conrad-Falkenhayn-vita* miatt Falkenhayn később a cs. és kir. →*Vezérkar* felajánlásait is visszautasította. – A ~et bevezető n. tád. 1916.febr.21-én indult, de kezdeti sikerek után elakadt, a →*verduni csata* a felhasznált tö-méntelen hadianyag miatt →*anyagcsatá*vá ala-kult. Júl-ban részben a →*Bruszilov-offenzíva* ha-tására a n. tád-okat ideiglenesen megszüntették. Ro. hadba lépése után, az elmulasztott preventív ellenlépések miatt 1916.aug.28-án Falkenhaynt leváltották. Utóda, Paul von →*Hindenburg* tbgy. szept.2-án elrendelte a tád. végleges leállítását. Fr. részről 360.000, n. részről 340.000 főt vesz-tettek. A korlátlan taj-háb-t, amelynek értelmé-ben a n. taj-eknek minden brit és fr. felségterüle-ten tartózkodó hajót meg kellett volna támadni-uk, pol. okok miatt elvetették. Az USA jegyzéke-inek hatására máj.4-én még a korlátozott taj-háb-t is beszüntették. – Az időben következő n. hadá-szati terv a →*Hindenburg-terv* volt. • **UK, 354.**

FBI; Federal Bureau of Investigation: →*Ame-rikai titkosszolgálatok*

Fedezék bejárata egy galíciai állásrendszerben

Fedezék: az →*óvóhely*nél kisebb védelmet nyúj-tó, ált. a harc- →*árok*kal közvetlen összekötte-tésben lévő építmény. Max. rajkötélék részére

készült. Az első vonalban lévő ~ építésénél a gránátbiztoságra fektették a fő súlyt. A rendsze-rint beton fedéllel ellátott, ülésre és fekvésre be-rendezett ~ ált. 1 kijáratall készült. Az egymás melletti ~ek között legalább 4 m-es betonfalnak kellett lennie. A fával burkolt ~ belső szigetelé-sére kátránypapírt is használtak. A sziklás tere-pen ~ gyanánt *kavernákat* építettek. • **BE, 355.**

Fedezőzóna: a →*főellenállási öv* össze nem füg-gő, a →*peremvonal* előtt fekvő része. Kmsz. ~, a II. vh. idején kialakult és ma is használatos termi-nológiával *biztosítási öv*. Tüzelőállásokból, kör-védelemre berendezett →*támpontok*ból és →*mű-szaki zárak*ból állt, feladata az elg. →*támadásá*-nak lelassítása, harcrendjének feld-e, idő előtti szétbontakozásra kényszerítése volt. A ~t védő csapatoknak nagyobb elg. tád. esetén *halogató harccal* vissza kellett vonulniuk a →*főellenállási vonal*ba. Először 1917-ben hozták létre az →*ál-lásháború* során, 3-4 km mélységben. Támpont-rendszerűen építették ki oly módon, hogy a táma-dókat a véd. sorozatlövő fe-einek és tü-ének ha-táskörzetébe tereljék. Az első lépcsőt alkotó ezd-ek előrevetett zlj-ai szállták meg. • **SzB, 356.**

Fegyver- és Gépgyár (FÉG): az egyik legrégebb magyar hadiüzem. Az →*Osztrák-Magyar Mo-narchia hadszervezete* Mannlicher-rendszerű 8 mm-es →*puskákkal* való ellátására hozták létre 1891-ben. A gyártáshoz szükséges idomszereket és 200 db mintafe-t a steyri gyár adta át. Az első 6000 db pu-t a ~ 1892-ben szállította, 1893-ban már nyereséget mutatott ki 50.000 db pu-t szál-lítva, majd 189.000 db-os megrendelést kapott. 1896-ban már a legmagasabb szinten tett eleget a minőségi követelményeknek: 1888/90 M. és 1895 M. karabélyokat, →*szuronyokat* és alkatré-szeket gyártott. – →*Frommer* Rudolf konstruk-tőr, majd cégvezető és igazgató löfe-eket konst-ruált (→*pisztolyokat*, vad.fe-eket), ill. módosi-tott. Közel 150, zömében fe-ekkel foglalkozó ta-lálmányát 22 országban 862 szabadalmi bejegy-zés védte. – Az OMM-ban kézi löfe-ek gyártásá-val főként a ~ és a steyri gyár foglalkozott. A ~ az I. vh. alatt elsősorban pu-k, pi-ok és →*tölté-nyek* előállítására rendezkedett be. A gyártás 1914-ben havi 20.000 db-ról 50.000 db-ra emel-kedett, 1915 végén elérte a 80.000, 1916 végén a

110.000, 1917.jún-ban a (max.) 115.000 db-ot. A ~ max. teljesítménye napi 1200 db volt. 1917 végére a kézi fe-ek előállítását a *→nyersanyagválság*, az energia- és a munkáshiány miatt az 1914. évi szintre esett vissza, s ez a háb. végéig már nem változott jelentősen. – A *→trianoni béke katonai határozványai* súlyos helyzetbe hozták a ~at. 1920-ban 25 %-át, 1921-ben 45 %-át produkálta háb. előtti termelésének. Az *→Állami Hadianyaggyár* megalakulása (1922) után annak részévé vált. Mo-on a kézfegyártásban monopolhelyzetben maradt „rejtett” gyárak kapacitását a felriasztást követő első hónapban 4000, a másodikban 6000, a harmadikban 10.000 db puban határozták meg. A pi-nál napi 360 db-os kapacitást tartottak szükségesnek. A ~ teret engedett polg. termékeknek (diesel-motorok, szerszámgépek, szerszámok, vad-, sport- és levettefe-ek) is, de fő profilja a haditermelés maradt. 1925-ben a löfe-ek és a töltények hozták bevételeinek 78 %-át. 1925-től a hadimegrendelések átmeneti csökkenése miatt előtérbe került a vad- és sportfe-ek gyártása. – A közvetlen SZKEB-ellenőrzés megszűntével a HM szerződést kötött a ~ral 1907/12 M. Schwarzlose gpu-k gyártására, 1927–1932 között évente 400 db-os szériában, ugyanakkor előírta min. 500 db-os gyártási kapacitás fenntartását. Az első évi megrendelés 800.000 pengő volt. A hadiszállítások aránya 1926–1932 között évenként 65, 81,6, 79,1, 90, 80,4, 90,7, 90,3 %-ban alakult. A ~ fő terméke ekkor a gpu-n kívül a 7,65 mm-es Frommer-Stop pi., a 8 mm 1895 M. pu. és kurtály, a 9 mm-es 1929 M. pi és a 8 mm-es 1931 M. pu volt, ezen felül szuronyokat, fe.alkatrészeket és pi.töltényeket gyártott. • **KV, 357.**

Fegyvergyártás: harceszközök iparszerű előállítása. **1.** Az OMM hadiipara az I. vh-ban 21.589 *lővegcsövet* és 10.363 *lővegtalpat* állított elő. A gyártással 4 üzem foglalkozott: *Škoda Werke* (Pilsen), *Artillerie-Zeusfabrik* (Wien), *Böhler* (Felixsdorf) és *Állami Ágyúgyár* (Győr, 1915-től). A háb. kitörésekor az OMM hadvezetése foglalkozott ugyan a *→lővegek korszerűsítésével*, de az új típusok gyártására csak 1914 után került sor. Néhány jellemző lg. gyártási adatai 1914–1918 között: 1915 M. 7,5 cm-es hg. á. 2174 cső és 2044 talp (Győrben is készült), 1905/08 M. 8 cm-es táb. á. 4379 cső és 1654

talp, 1914 M. 10 cm-es táb. tar. 6458 cső és 4077 talp (Győrben is), 1915 M. 10,4 cm-es táb. á. 577 cső és 501 talp, 1914 M. 15 cm-es táb. tar. 1518 cső és 1086 lg. talp (Győrben is), 1911 M. és 1916 M. 30,5 cm-es mozsár 76 cső és 79 talp, 1914 M. 42 cm-es tar. 7 cső és 10 talp. – A 4 nagy gyáron kívül Resicabányán és Diósgyőrben lg.talpakat, Győrben a *Magyar Waggon- és Gépgyárban* alkatrészeket állítottak elő. – Az *→aknavetőgyártás* a háb. utolsó két évében lendült fel, s abban jelentős szerepet kapott a győri gyár is (14 és 18 cm-es av-k). – **2.** A *gyalogsgági fegyverek* gyártásával főként az Au-i steyr-i gyár és a Bp-i *→Fegyver- és Gépgyár* foglalkozott. A két gyár 1914–1918 között 8 mm-es Mannlicher *→puskából* és karabélyból összesen 3.5 milliót gyártott. A legtöbbet 1916–1917-ben állították elő, a havi csúcsteljesítmény 1917.jún-ban elérte a 115.000 db-ot. A *→géppuska*-gyártás alapvetően Steyrben folyt, a háb. alatt összesen 37.500 db készült. (Még: *→Lőszergyártás*) • **KV, 358.**

Fegyvernem: a *→haderőnem* sajátos szervezetével, fegyverzettel, felszereléssel és harceljárással bíró alkotórésze, kmsz. a csapatok hivatás és fezet alapján tagozódó alkotója. Az I. vh. idején a szárazföldi csapatok alapvető ~e a *→gyalogság* (kmsz. gyalog működő és kézi lőfegyverrel harcoló csapat) volt, ezen túl a szárazföldi csapatok ~e volt a *→lovasság* (kmsz. lovon működő és kézi lőfegyverrel harcoló csapat), a *→tüzérség* (kmsz. nehéz vagy távolfegyverzettel harcoló csapat), vmint a *→műszaki csapat* (kmsz. a hds-nél az átlagosnál nagyobb mű. munkákat elvégző csapat). A ~ek *→csapatnemekre* tagolódtak. – A *→haditengerészet* ~ei voltak a *távolharcerők*, a *partvédelem* és a *búvárhajós csapat*. Ezeken belül nem voltak csapatnemek. • **RI, 359.**

Fegyvernyugvás: a *→frontvonalon* szemben álló felek megállapodása a harc meghatározott idejű szüneteltetésére. Hatálya ált. nem terjed ki a *→hadszintér* egészére. Megelőzheti a *→fegyverszünetet*, ritkán a békekötést. ~t léptetnek életbe parlamenterek küldetésének idejére. • **RI, 360.**

Fegyverszünet: egymással háborús viszonyban álló felek megállapodása az ellenséges viszony kat. területre történő felfüggesztésére. Lehet át-

meneti vagy tartós. Az átmeneti ~ ált. megelőzi a békekötést, amely módosíthatja vagy megváltoztathatja a ~ben foglalt pontokat. A tartós ~ akár helyettesítheti is a békekötést. Az 1907. évi →*hágai egyezmények* szerint a ~ lehet helyi vagy ált. (Még: →*Fegyvernyugvás*) • **RI, 361.**

Fegyverszünet (német): →*Compiègne-i fegyverszünet*

Fegyverszünet (osztrák-magyar): →*Padovai fegyverszünet*

Fegyverszünet (román): →*Románia* kapitulációs okmánya a →*Központi Hatalmak* előtt. Létrejöttében szerepet játszott az →*erdélyi*, majd a →*havasalföldi hadműveletek* során elszenvedett ro. háborús vereség, vmint a KH és →*Oroszország* közötti breszt-litovszki fe.szüneti tárgyalások 1917.dec.2-i megindulása. Dec.5-ére virradóra Dmitrij →*Scserbacsov* gy.tbk., az or. Ukrán F. pk-a felszólította a ro. hadvezetést, egyidejűleg felkérte August von →*Mackensen* n. tbgy-ot a ~i tárgyalásokra. A ro. Nagyvezérkar <Marele Stat Major> dec.5-én 8⁰⁰ órától →*fegyvernyugvást* léptetett életbe, amit parlamenten (*Raskalu* ezds.) útján tudatott →*József* fhg. ot-m. seregarcvonal-pk-kal. – A dec.7-én Foksányban <Foçani> kezdődő tárgyalásokat Kurt von →*Morgen* altbgy., a n. I.tart.hdt. pk-a, ill. *Lupescu* ro. tbk. vezette, s részt vett az or. 9.hds. pk-a, *Kelsevskij* tbk. is. A dec.9-én a három tbk. által aláírt, 19 pontból álló, 10³⁰ órákor életbe lépő ~ megszüntette a harci cselekményeket, azok felújítása esetére 72 órás előzetes értesítést írt elő, a →*demarkációs vonalat* a pillanatnyi →*arcvonal*ban, ill. a Duna-delta Szent György ágában határozta meg, s közös biz-ot állított fel esetleges helyi fe. konfliktusok kivizsgálására. Or. fellépésre a ~ nem rendelkezett a ro. hds. leszereléséről. A ~ vonatkozott a tárgyalásokon részt nem vett bg. és tr. hds-re is. – A ~ a →*bufieai előzetes béke* 1918.márc.5-i aláírásáig érvényben maradt. Az ot-m. hds. jan.28-tól mégis átlépte a dv-at, s márc.5-ig befejezte →*Moldva* megszállását. Ezt az váltotta ki, hogy jan.24-től a ro. hds. bevonult →*Besszarábiába*, megsértve a ~ 9. pontját a csapatok meghagyásáról a ~ életbelépésekor elfoglalt állásokban. A moldvai előnyomulás, amelyről jan.25-én az ot-m. I.hds. pk-a előzetesen értesítette

a ro. felet, harc nélkül zajlott le. Az utóbbiban szerepe volt a febr.4-14. közötti tárgyalásoknak, amelyeket Morgen altbgy., a ~et ellenőrző nk. biz. elnöke kezdeményezett. • **RI, 362.**

Fehér Ház Bajtársi Egyesület (Fehérház Bajtársi Szövetség, Fehérház Szervezet): a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* ellenében létrejött ellenforr. szervezet. 1919 nyarán alakult meg, ekkor rövid ideig Szövetségnek, majd Egyesületnek, később Szervezetnek is nevezték. Alapítója és első vezetője *Csilléry* András, a HM egykori törzsorvos, továbbá *Bleyer* Jakab egyetemi tanár, a Mo-i n. nemzetiség egyik vezetője, ill. →*Friedrich* István, a →*Károlyi*- és a →*Berinkéy-kormány* hadügyi államtitkára volt. A ~nek fontos szerepe volt a →*Friedrich-kormány* puccsal való hatalomra juttatásában. • **SP, 363.**

Fehér Kéz: →*Szerb titkos szervezetek*

Fehérterror: politikai okból elkövetett erőszak a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* utolsó időszakában és után, egyfelől a →*vörösteror* viszácsapásaként, másfelől a TK funkcióviselői elleni „megtorlasként”. Elvileg a proletárdiktatúra bukását követő államhatalom véd-ére, az →*ellenforradalmi rendszer* megszüntetésére lett volna hivatott, de nem egy esetben ártatlanokat is ért. Kisebb mértékben a ~ érte a →*román megszállással* kollaborálókat is. Végrehajtói a különféle →*különítmények* voltak, központi irányítás nélkül (ennek ellenére a ~ban a →*Fővezér* felelőssége kimutatható). Tev-ük spontán módon, a TK idején kezdődött, majd annak bukása után, 1919 őszén erősödött fel, oly mértékben, hogy az már felkeltette az →*Antant* figyelmét. – **I.** A ~ kivizsgálására küldték a *Horowitz-missziót* *Mora*. 1919.szept.24-25-én *Nathan Horowitz* ezds., a →*Szövetséges Katonai Misszió* am. tagja, az AH megbízásából →*Horthy* Miklós fővezér síófoki főpság-ára látogatott. A →*Horowitz-jelentés* megállapította, hogy bár több kétségbe vonható jogosságú gyilkosság előfordult, ill. zsidókat is bántalmaztak, a →*Nemzeti Hadsegregnek* ezekhez nem volt köze, a hatóságok sokat tettek az egyéni kilengések megakadályozására; s összegezve „alapatlannak” nevezte a ~ra vonatkozó híreszteléseket. – Okt.23-án a

→*békekonferencia* megbízásából Bp-re érkezett Sir George →*Clerck* brit diplomata, hogy megvizsgálja a Mo-i belpol. viszonyokat és elősegítse a számottevő pol. erőket összefogó ún. *nemzeti koncentrációs kormány* megalakítását. A →*Cleck-misszió* tev-e folyamatában Horthy fővezér nov.6-án egyezséget kötött a pártok vezetőivel a korm. és a Fővezérség viszonyáról, s szavát adta, hogy nem vezet be kat. diktatúrát. Ennek alapján, a békekonf. jóváhagyásával vonult be 16-án a NH-gel Bp-re, amely azonban nem került el a ~t. 25-én Horthy alárendelte magát a →*Huszár-kormánynak*, s garantálta annak működését. Ez azt is jelentette, hogy a fővezér maga kezdett hozzá a ~ felszámolásához, amely az 1920.márc.1-i →*kormányzóváltás* után gyorsult fel. – A ~ ezek ellenére még egy-másfél éven át folytatódott, egyre csökkenő intenzitással. A ~ vezetett ahhoz, hogy 1919.okt.18-án a SZKEB a →*Rendőrség* és a →*Csendőrség* (közös) főfelügyelőjévé és ellenőrévé nevezte ki az am. Harry E. Yates ezds-t. A Nk. Szállítómunkás Szöv. 1920.jún.20-tól a ~ miatt bojkottálta a m. érdekeltségű szállításokat. A különítmények felszámolását nehezítette, hogy tagjai az új államhatalom (egyik) fe. bázisát képezték, bár éppen a ~hoz kapcsolódó tev-ük lassította az új államhatalom konszolidálását. A felszámolás során az állam arra hivatkozhatott, hogy az 1912: LXIII. tc. biztosította →*kivételes hatalom* még érvényben van: azt a Ngy. 1920.ápr.28-án meghosszabbította a leendő békeszerződés megerősítésétől számított 1 évi időtartamra, s majd csak 1922.júl.26-án szűnt meg (jelentőségét enyhítette, hogy a korm. 1920.dec.24-én részleges amnesztiairandeleetet adott ki az 1918–1919-es események résztvevőire, s hogy a Ngy. 1921.márc.16-án elfogadta az állami és társ. rend hatályosabb védelméről szóló 1921: III. tc-et). – A ~ és a különítmények felszámolásának állomását jelentette, hogy 1920.jan. 11-én →*vadászszázalok*ként integrálták azokat a NH-be (1 évre). A 41.139/HM.eln.-1920. rendelet előírta az atrocitások megszüntetését és a kivégzések Horthynak való jelentését. 1920 tavaszától a bűncselekményeket elkövetett különítményesek ellen Horthy →*kormányzó*, majd gr. →*Bethlen István* me. utasítására eljárást indítottak. Jún.12-én a korm. rendeletben oszlott fel minden fe. alakulatot, amely az 1919-es esemé-

nyek idején jött létre, 13-án megszüntette a kat. szervek polg. személyek feletti hatáskörét, 17-én a NH nemzetvéd. szolgálata polg. jogosítványait. Júl.4-én a NH-et kivonták az internálások végrehajtásából. Aug.19-én a Ngy. elfogadta az alkotmányosság helyreállításáról és a →*kormányzói jogkör* kibővítéséről szóló 1920: XVII. tc-et, ezzel megszűnt a statárium. Nov.11-én a NH és a Rendőrség felszámolta a különítmények Bp-i központjait. 1921.jan.1-től a vad.zlj-akat, különállásukat megszüntetve, betagolták a NH-be, ill. a Csendőrségbe. 1921.júl.1-én a polg. →*cenzúra* felügyeletét teljes egészében a BM vette át. A különítmények egy része 1921 második felében részt vett a →*nyugat-magyarországi felkelés*ben, majd a második →*királypuccs*ban. Ez egyfelől kitolta felszámolásuk idejét, másfelől jogi alapot adott ahhoz a korm-nak és erkölcsit a kormányzónak. – 2. A ~ban szerepet vállaló különítmények közül az →*adonyi különítmény* Fejér →*vármegyében* működött. Mindkét →*Antibolsevista Comité* szervezett kisebb fe. csoportokat, bár maga nem vett részt a ~ban. A →*BM Országos Központi Nyomozó Testület* inkább „klasszikus” rendőri tev-et folytatott, de része volt a ~ban is. Az →*Ehmann-telepi különítmény* Bp-en és környékén működött. Az →*EME* igen sok ellenforr. különítményt szervezett. 1919.aug.-tól tev-e az utódállamok magyarulta vidékeire is kiterjedt. Tagjai 1919–1923 között számos pol. merényletet és terrortá-t követtek el baloldali személyek és intézmények ellen. A Duna–Tisza közén szerveződött →*Héjjas-különítmény* a ~ egyik legkíméletlenebb megvalósítója lett. 1921 késő nyarán egy része csatlakozott a Ny-Mo-i felkeléshez. Az eredetileg az SHS elleni akciókra létrehozott →*Jugoszláv légio* D-Mo-on, a Cssl ellen alakított →*Kárpátukrán különítmény* ÉK-Mo-on folyt be a ~ba. A →*Magyar vadászkülönítmény* vasúton járta az országot. A Dunántúlon volt jelentős szerepe az →*Ostenburg-különítmény*-nek, amely →*IV. Károly* második visszatérési kísérletekor a kir. fe. erők gerincét alkotta. Az Au. ellen Ny-Mo. megtartására szervezett →*Oszttrák légio* a Ny-Mo-i felkelésig vett részt a ~ban. A legprominensebb, időben az első fe. alakulat a →*Prónay-különítmény* volt. →*Prónay Pál* br. szds. 1919.máj.-ban szervezte meg, s a →*Lajtabánság* felszámolásakor szűnt meg. A ~ban több

52357 szám. 111/16. sz. 66. klinika.

Beteg katona fejlappja.

Név: *Antony, János*

A csapatotest állomáshelye: *Fehérvári*

ezred: *Fehérvári* század: *század*

felvételtett: 1915. *február* hó *12.*

Elbocsátott: *február 12.*

Meghalt: *február 12.*

Diagnózis: *Antony, János*

Ápolási napok száma: *12*

Megjegyzés: *Antony, János*

Latta: *Antony, János*

K. u. k. Stb. igazgató: *Antony, János*

Antony, János

P. H.

kisebb létszámú különítménynek volt még része (pl. Bibó Dénes, Balogh Ferenc, Francia Kiss Mihály, gr. Jankovich Bésán Endre, Kovarcz Emil, Kreybig Rudolf, Madary Antal, Pirkner Ernő, Rácz Kálmán, Siebenlist Nándor, Vannay [Hertelendi] László kh. alakulata; ill. a Freisberger-, Martiny-, Salm- és a Sárközi-csoport). Egy részüket a Fővezérség állította fel (pl. Madaryszd.), más részük spontán szerveződött (pl. Jankovich-különítmény). Néhány tev-e közben nagyobb különítményeket követett (pl. Madary Prónayt, Francia Kiss Héjjast). – A TK alatti tev-ért 1919.szept. és 1922.dec. között hivatalosan 70 ezer ember ellen indítottak bűnvádi eljárást, s $\frac{3}{5}$ részük ellen hoztak elmarasztaló ítéletet. A ~ halálos áldozatainak pontos száma nem ismert, korabeli és későbbi nk. adatok szerint mintegy 1500-2000 főre becsülhető, de a Révai Új Lexikona, Magyarország a XX. században - I. (Babits, Szekszárd, 1996) 44. p. szerint nagyságrendileg hozzávetőleg azonos a vörösteror halálos áldozatainak számával. ♦ RI, SP, 364.

Fejlap: a polgári és a →helyőrségi kórházakban elhelyezett sebesültek, betegek kisméretű kísérő- és nyilvántartó személyi irata, formanyomtatvány. Az alapadatokon (név, →csapatotest, állomáshely) tartalmazta a kórházi felvétel, elbocsátás, halálozás időpontját, a diagnózist, az ápolásra fordított napok számát, megjegyzésként a szabadságolás vagy további kezelés javaslatát. A kórházpk. vagy a klinikaigazgató és a kezelőorvos láttamozását pecsét hitelesítette. ♦ SzE, 365.

Fekete Kéz: <Crna ruka>: az ún. Nagy-Szerbia megteremtéséért terrorista módszerekkel harcoló illegális szerb nacionalista szervezet. Terrorcselekményei közül a legsúlyosabb következménnyel a →szarajevói merénylet járt. – Az 1903-ban alakult ~ megszervezője és első számú vezetője Vojislav →Tankosić hdgy. (később örgy.) volt, aki előzőleg részt vett az →I. Sándor szerb kir. és felesége meggyilkolása utáni megtorlásban, vmint a San Stefano-i béke döntései ellen küzdő →komitácisk irányításában, majd a szerb kat. hírszerzés cuprijai diverzáns kiképzőiskoláját vezette. Radenković szerb diplomatával és 5 ti-társával együtt hozta létre a ~et. A háromtagú sejtekből, piramisszerűen felépülő szervezetet 3 kat. és 3 polg. személyből álló központi biz. irányította. A ~ konspirációs alapszabályát Božo Jovanović ny. tbk., a Piemont c. újság kiadója dolgozta ki. – Kb. 1911-ben csatlakozott a ~hez Dragutin →Dimitriević vk. alez. (később ezds.), a szerb kir. kat. hírszerző és elhárító szolgálat helyettes, később első vezetője, aki hivatali lehetőségeit kihasználva rövid idő alatt több ezer (!) fős ügynöki hálózatot épített ki →Szerbiában és az →Osztrák-Magyar Monarchia dszl. tartományaiban. Későbbi vallomása szerint a hálózati személyek közül 2020 fő a ~nek is tagja volt, személyi adataikat azonban csak ő ismerte. – A ~ 1911-ben az Ujedinjenje ili smrt <Egyesülés vagy Halál, Uis> nevet vette fel. A központi biz. tagjaként kat. vezetője Dimitriević ezds. lett. Szerbiában Tankosić, Boszniában Vladimir Gačino-
vić nacionalista diákvézér irányította szervezését. Az Uis Szerbiában csak nehezen működhetett, mivel a kir. rendőrség akadályozta az →európai nagyhatalmakat sértő szervezkedéseket. Ezért elsősorban az OMM dszl. tartományaiban, pl. Sarajevóban, Zágrábban és Splitben értelmisé-

giek és tanulók köréből toborozta tagjait. Erről és a szervezet pusztá létéről azonban az OMM titkosszolgálatai alig tudtak. – A szarajevói merénylet után elfogott terroristák vallomása alapján az OMM hatóságai az UiS számos tagját letartóztatták, de a legfőbb vezetőknek sikerült a háttérben maradniuk. Ezt átmenetileg az I. vh. kitörése is elősegítette. Az UiS terrorista tev-e a háb. alatt szünetelt, ehhez hozzájárult, hogy Tankosić 1915. okt-ben elesett a fronton. Radenkovićot a szarajevói merénylet után lefogták, de a bírósági eljárás előtt meghalt. Dimitriević ellen a szaloniki térpk. 1916.dec-ben szervezkedés gyanújával indított vizsgálatot. Hivatali asztalában megtalálták a ~ névsorát, annak alapján sok ti-társát letartóztatták és bíróság elé állították. A →szaloniki perben 9 vádlottból Dimitrievićet és 2 társát kir.elle-nes összeesküvésért halálra ítélték, a többiit fegy-házbüntetéssel sújtották. A golyó általi kivégzéseket 1917.júl.26-án hajtották végre. • OS, 366.

Fekete-tengeri vállalkozás: →*Dunaflottilla harcai*

Féldandár: →*Ezred*

Feld...wesens (Chef des ~): →*Hadsereg-főparancsnokság*

Felderítés (ballonos): →*léghajókkal és technikai eszközöket szállító léggömbökkel végzett kat. megfigyelő és adatgyűjtő tevékenység*. Az I. vh. egyik legerőteljesebb légi feld. módszere. Főként →*arcvonalszakaszok* és a mögöttes területet fényképezésére, vmint feld-k szállítására alkalmazták. Alkalmazóit *ballonos kémeknek* vagy *légikémeknek* nevezték. Legnagyobb számban az →*Antant* a →*nyugati hadszíntéren*, az →*állás-háború* időszakában vetett be ~i eszközöket. – A ~re használt léggömbök többsége 8,5 m átmérőjű volt, amelyet 310 m³ hidrogén- vagy héliumgázzal töltöttek fel. A n. hadvezetés elsősorban a nagy méretű →*Zeppelin*-léghajók kifejlesztését szorgalmazta, ám azokat nehézségük miatt harctéri ~re csak ritkán tudták bevetni. Az AH ballonos kémeit a háb. alatt NBr-ban képezték ki. Az USA és Ol. főleg taj-k felkutatására használt hadihajókról felengedett ballonokat. 1917-től a →*felderítő-repülőgépek* fokozatosan csaknem teljesen kiszorították a ~t. Az OMM viszonylag kevés feld. léggömböt használt. (Még: →*Léggömbös csapat*) • OS, 367.

Felderítő-repülőgép (I.): adatgyűjtésre kialakított harci „légjárómű” az →*Oszták–Magyar Monarchia hadseregében*. 1910 őszén →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. VKF rg-ről meggyőződött a légi feld. lehetőségeiről, szorgalmazta 200 ~ből álló *felderítő repülőcsapat* felállítását, ill. 200 pilóta és 200 megfigyelőti. kiképzését. Elrendelték az *Etrich „Taube”* kiképzőgép és a kétfedelű *Lohner „Nyílrepülőgép”* sorozatgyártását. 1914 őszén 39 fe.telen ~pel 5 rep.szd. vonult ki a szerb →*hadszíntérre*. 4 rep. szd-ot az or. front-ra vezényeltek a →*przemysli erődben* állomásozó szd. kiegészítésére. 1915-re az aszódí *Magyar Lloyd Repülőgépgyár* 120 LE-s Austro-Daimler motorral szerelt *Lloyd C I* ~e volt a legeredményesebb. – Az I. vh. elején a ~ek csak a földi fe-eknek voltak kitéve. Új fejezet kezdődött a repülésben, midőn a megfigyelő ti-ek a levegőben kézi fe-ekkel egymásra löttek. Elsőként az ot-m. Lloyd ~ek megfigyelő üléséhez szereltek gpu-t. 1916-tól ált-sá vált a körsínre szerelt megfigyelő-gpu. mellett a pilóta részére beszerelt merev előretüzelő gpu., kialakult a fe-es ~. Klasszikus típusa az ot-m. →*repülőgépgyártás* által licenben gyártott kétfedelű, kétüléses, 160-230 LE-s megbízható motorral bíró, n. tervezésű *Brandenburg C I* rg. Erre már sorozatfelvevő kamerát is szereltek a 4-5 órás feld. út rögzítésére. – 1917-re a →*vadászrepülőgépek* már komoly veszélyt jelentettek a magányos ~ekre. *Gyorsfelderítő* néven légi harcra is alkalmasabb ~eket fejlesztettek ki. Az *Aviatik C I „Berg”*, a *Phoenix C I* és az *UFA C I „UCI”* típusok a vad.gepek harcképességét is képviselték. Erre az ol. fronton elért elg. légi fö-lény miatt 1918-tól már szükség is volt (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • WL, 368.

Lloyd C II felderítő-repülőgép

Felderítő-repülőgép (II.): adatgyűjtésre kialakított harci „légjárómű” a →*Központi Hatalmak* had-erőiben (az OMM nélkül). Az I. vh. első idősza-

kában a n. *Albatros* rg.gyárban *Heinkel* mérnök által tervezett ~ek szerepeltek minden →*had-színtéren*. Az egy ideig az ot-m. rep. csapatok által is használt, 2-3 cellás kétfedelű szerkezetben, 100-150 LE-s Mercedes motorokkal, más típusoknál megbízhatóbbnak mutatkoztak és a későbbi *Brandenburg C I* ~ elődeinek tekinthetők. A lipcei *DFW* (*Deutsche Flugzeug Werke*), az *Aviatik*, a *Halberstadt*, a *Hannover*, a *Rumpler* és az *LVG* ~ típusai is szerepeltek a frontokon. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) ♦ **WL, 369.**

Brandenburg C I felderítő-repülőgép

Felderítő-repülőgép (III.): adatgyűjtésre kialakított harci „légjárómű” az →*Antant*-hatalmak had-erőiben. Az I. vh. első időszakában a fr. *Farman*, *Voisin*, *Bréguet* és *Caudron* régebbi kétfedelű ~eket használták. Később jelent meg az ang. *Avro*, *Bristol*, *De Havilland* 300 LE-s motorral és erős fe.zettel a Ny-i és az ol. →*hadszíntéren*. Mind nagyobb számban jelentek meg az erős fe.zetű, FIAT-motorral szerelt ol. típusok is: az *Ansaldo*, a *SVA*, a *FIAT*, a *Saml* és a *Savoia-Pomiglio SP*. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) ♦ **WL, 370.**

Feldgericht: →*Tábori bíróság*

Feldheer: →*Német császári hadsereg*

Feldült Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság: társadalmi szervezet az or. →*uzsoki betöréskor* károkat szenvedett települések felújítására 1915 tavaszától. Székhelye az Országház, alapítója és elnöke gr. *Khuen-Héderváry* Károly volt me., halála után elnöke gr. →*Tisza* István. A harcok 5 →*vármegye* több mint 100 községét sújtották, leginkább Sáros és Zemplén vm-t, Sárosban pl. 15 falut teljesen leromboltak. A *Kárpáti Akció* célja, amit a hivatalos szervek mellett a ~ karolt fel 1915.aug.-tól, a lakosság otthonhoz juttatása volt. Az állam 4 millió koronáért szabványházakat, gazd. épületeket tervezetett, tégla-

vetőket állíttatott fel, s ennyit szánt az állatállomány beszerzésére, ill. a kártalanításra is. Az akciót *Téglás* Károly miniszteri tanácsos vezette, a tervezésből részt vállaltak a kor híres építészei: *Kertész* K. Róbert, *Kismarty-Lechner* Jenő, *Medgyaszay* István, *Sándy* Gyula, *Toroczka* Wigand Ede, *Warga* László és *Zrumecky* Dezső is. A ~ a szabványházak építésére, a gazd. és a háztartási felszerelések s az állatállomány beszerzésére indított gyűjtést. Sok iparos ingyen vagy mérsékelt áron adott építőanyagot. Okt-ben a sárosi kötődésű képzőművészek felajánlott alkotásaiból a *Szépművészeti Múzeumban* kiállítást és sorsjátékot, nov-ben a *Nemzeti Szalonban* háromnapos virágkiállítást rendeztek. 1916-ban és 1917-ben pünkösdkor a *Bakfis-nap* (margitszigeti jótékony-sági ünnepély) bevételét fordították az akció javára. 1917.febr-ra a ~ 8,1 millió, 1918.márc-ra 9,5 millió korona adományt gyűjtött össze. Eb-ből a Sáros, Zemplén és Ung vm-i házépítéseket befejezték, a Bereg és Máramaros vm-i károkat részben helyrehozták. ♦ **SzE, 371.**

Felhatalmazási törvény: az 1912:LXIII. tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. Az uralkodó 1912.dec.21-én szentesítette. Az 1914.júl.28-i →*hadüzenettel* a ~ rendszabályai hatályba léptek, s érvényben maradtak az I. vh. éveiben, 1918-1919-ben, s a TK bukása után, 1920.ápr.28-án a Ngy. elfogadta érvényének meghosszabbítását a békeszerződés Ngy-i megerősítésétől számított 1 év időtartamra. Miután a →*trianoni béke* becikkelyezése 1921.júl.26-án történt meg, a ~ 1922.júl.26-án veszítette érvényét. – A ~ rendkívüli eszközök alkalmazására hatalmazta fel a mindenkor m. korm-t →*hadiállapot* vagy háb. veszély esetére. Gyakorlatilag az élet minden területét szabályozta. Rendelkezett a →*Rendőrség* és a →*Csendőrség* igénybevétele-ről, ill. az esküdttbírók működésének felfüg-gesztéséről. Felhatalmazta a me-öt, hogy az ország férfilakosságát a →*Népfelkelés*en túl is igénybe vegye (ez 1915-ben kiegészült azzal, hogy az így besorozottak a galíciai kiegészítésű →*seregtestek*hez is beoszthatók). Szabályozta a hadra kelt sereg és a →*hátország* →*ellátását*. Ennek nyomán alakult meg a hadüzenet után a *Háborús Közélelmezési és Közellátási Bizottság* (kebelében a *Papírközpont*, a *Nyersbőr- és Szil-*

vaközpont, a Vasbizottság, a Tojáskereskedelmi Rt., a Korpa- és Burgonyaközpont stb.). Szabályozta a tájékoztatást (sajtóvétségek, tájékoztatás, propaganda), szigorítva a →sajtótörvényt: nem elégséges az előzetes →cenzúra, a nyomdatermék a megjelenés után, de még a terjesztés előtt be kell mutatni a kijelölt kir. ügyészségnél vagy rő.hatóságnál. Amennyiben azokban a hadviselés érdekeit sértő bűncselekményeket követtek el, terjesztésüket megtilthatták vagy 3 órától 1 hétig terjedő időszakra visszatarthatták. Ez leginkább a napilapokat sújtotta, mivel az érintett minisztériumok hatáskörébe utalta annak elrendelését, hogy a sajtórendészeti köteles példányt nemcsak a sajtóügyi közvádlohoz kelljen benyújtani, hanem a fenti hatóságokhoz is. A ~ megengedte a külföldről érkezett küldemények felbonthatását, ill. továbbításának megtagadását. A tilalmak megszegőit a *Büntető Törvénykönyv* (1878:V. tc.) hatálya alá vonták. • **RR, 372.**

Felső-Ausztria <Ober-Österreich, Felső-ausztriai Főhercegség>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák fele” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. Az Enns folyótól Ny-ra a Duna két partján terül el →*Csehország*, →*Morvaország*, →*Alsó-Ausztria*, →*Stájerország*, →*Salzburg* és *Bajorország* között. →*Ausztria* →*örökös tartomány* kettőosztásával 1379-ben keletkezett közíg.etség *Linz* székhellyel. – 1910-ben a 12 kerületből és 2 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* álló ~ Tartományi Gyűlése 50 tagból állt, a →*Birodalmi Tanács*ba 22 képviselőt delegált, területe 11.982 km², lakossága 853.006 fő (99,7 %-a n.). • **ZJ, 373.**

Felsőoktatás (I.): a polgári felsőfokú képzés →*Magyarországon* az →*Osztrák–Magyar Monarchia* utolsó évtizedeiben 1918-ig. A m. ~ a →*dualizmus* időszakában kezdett felzárkózni a Ny-Eu-i egyetemi képzés színvonalára. Az egyetemek belső autonómiával rendelkeztek, lényegében érvényesült a tanítási és tanulási szabadság alapelve. 1895-től (részlegesen) a nők előtt is megnyílt az egyetemi tanulmányok lehetősége. – A ~ intézményhálózata fővároscentrikus volt és lassan bővült. Legfontosabb volt a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem* és a szintén Bp-i →*Királyi József Műegyetem*. Mel-

lettük 1872 óta létezett a speciális szerkezeti felépítésű →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem*. A századforduló körül 10 állami, ill. részben felekezeti *jogakadémia* működött különböző városokban, egyre kisebb létszámmal. A ~i hálózathoz tartozott a *Bányászati és Erdészeti Akadémia* Selmecbányán, 1899 után az *Állatorvosi Főiskola* Bp-en és a *Gazdasági Akadémia* Magyaróvárott. Mellettük még 4 gazdasági tanintézet, 4 kereskedelmi akadémia, művészeti főiskolák is működtek, részben főiskolai jelleggel. Az 1900–1901-es tanévben Mo. ~i tanintézeteiben 13.243 fő tanult, 1913–1914-ben ez 17.777 főre növekedett. Az I. vh. előtt több város is versengett, hogy új egyetemnek vagy műegyetemnek adjon helyet. A m. korm. 1912-ben hozta létre a →*Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet* és a →*Debreceni Tudományegyetemet*. Ezek tényleges működésüket csak a háb. első évében kezdték meg. A háb. alatt Temesvárott, majd Kassán tervezték megnyitni a második és a harmadik műegyetemet. Közülük a temesvári 1918 őszére a megnyitás küszöbére érkezett. 1910-től tervezték felállítani az első hazai *közgazdaságtudományi egyetemet*. Ezt csak részben helyettesítette a Bp-i *Keleti Kereskedelmi Akadémia* és az 1912-ben megnyitott *fiúmei Kiviteli Akadémia*. Az I. vh. legvégén a *Közgazdasági Kar* létrehozását az összeomlás akadályozta meg. • **SZL, 374.**

Felsőoktatás (II.): a polgári felsőfokú képzés →*Magyarországon* az összeomlás idején és 1918–1919-ben. Az I. vh. végén a frontokról visszavonuló kat-k tömegei lepték el az egyetemeket és a főiskolákat. Részükre már 1918 nyarától hadi póttanfolyamokat, rövidített szemesztereket indítottak. Az összeomlás után megszállt országrészekből Bp-re menekült sok köztisztviselő és értelmiségi család, s velük is növekedett a beiratkozni kívánók száma. A hallgatók között sokan lettek bal- vagy jobboldali diákszervezetek, bajtársi →*egyesületek* tagjai. A →*Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem* és a →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem* tanárainak egy része Bp-re menekült, ahol a két egyetem töredék részei ideiglenes jelleggel tovább működtek. A selmecbányai *Bányászati és Erdészeti Akadémia* felszerelésének egy részét a hallgatók a megszállás előtti napokban Bp-re menekítették, az

onnan később Sopronba került. Az *Eperjesi Jogakadémia* Miskolcra menekült. – A népközt. idején, 1919.jan.24-én a →*Berinkei-kormány* új tanárokat nevezett ki a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemre* (aminek elismerését az egyetem 29-én az autonómia megsértésére hivatkozva megtagadta), febr.14-én új dékánokat nevezett ki a Jogi és a Bölcsészettudományi Karokra (*Vámbéry Rusztemet és Asbóth Oszkárt*) és az intézmény élére →*Jászi Oszkárt* állította kormánybiztosként. – A TK alatt átfogó ~i reform megvalósításába fogtak. A Bp-i egyetemen *egyetemiügyi politikai megbízott* vette át a tényleges irányítást. Elrendelték az r.k. Hittudományi Kar bezárását, de tervbe vették a Jogi Kar átalakítását is. Tervek készültek a *Gyógyszerész Főiskola* és a *Közgazdasági Főiskola* felállítására, ill. a mű. ~ reformjára. A Bp-i egyetemen és főiskolákon jelentős személycseréket hajtottak végre, ápr.2-án több egyetemi tanárt elbocsátottak, részben szakmai szempontok alapján, ám részben a pol. megbízhatatlanság jegyében. ♦ **SzL, 375.**

Felsőoktatás (III.): a polgári felsőfokú képzés újjászervezése →*Magyarországon* a független Magyar Királyság megteremtésének idején, 1920–1925-ban. A TK bukása után csaknem az egész ország idegen megszállás alá került. A Bp-i ~i intézményekben rövid ideig a tanítás is szünetelt, többször került sor atrocitásokra. A diákok között a jobboldali érzelmű kat-k és ti-ek lettek a hangadók, s kat. →*diákegyesületek* alakítottak. Ezek egyike volt a BM által rejtett kat. alakulatként szervezett műegyetemi kh. (cső.) zlj. A hallgatókat esetenként megkísérelték közvetlenül bevonni a pol-ba, pl. a →*budaörsi csatában* többen életüket veszítették. Az egyetemeken *igazoló bizottságok* felállítására került sor, és több, a népközt. és a TK idején szerepet vállalt oktatót elbocsátottak. E légkörben fogadta el a Ngy. az 1920:XXV. tc-et a „*numerus clausuról*”, amely származási alapon korlátozta az egyetemekre való bejutás lehetőségét, s ezzel elsősorban a hazai zsidóságot sújtotta. (A Mo-ra menekült hivatalnoki és értelmiségi rétegekkel jelentősen nőtt a zsidó népesség, az egyetemekre jelentkezők között az orsz. átlag fölé nőtt a zsidó származásúak részaránya.) Sokan közülük külföldön kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat. – A →*trianoni*

béke után a ~ban is megkezdődött a konszolidáció. 1920 őszén Bp-en megnyílt az egyetemektől független *Közgazdaságtudományi Kar.* A →*Debreceni Tudományegyetem* 1921-ben gr. →*Tisza István*, a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem* pedig *Pázmány Péter* nevét vette fel. Az új vkm., gr. *Klebsberg Kunó* tudatosan törekedett a vidéki egyetemek fejlesztésére. A →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem* 1921-ben Szegeden kapott helyet, elhelyezése érdekében jelentős építkezések kezdődtek. A →*Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem* helyett 1923-ban Pécsen szervezték meg az ország negyedik tudományegyetemét. 1925-ben szervezték meg Bp-en a *Testnevelési Főiskolát.* ♦ **SzL, 376.**

Felsőoktatási intézmények: →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem*; →*Budapesti Királyi József Műegyetem*; →*Debreceni Tudományegyetem*; →*Felsőoktatás (I-III.)*; →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem*; →*Ludovika Akadémia*; →*Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem*; →*Tisztképzés*

Felszámoló Hivatal: →*Likvidáló Testület*

Felszerelés <Ausrüstung>: a személyi és a lószervély, a táb. eszközök, a „különös fölszerelési cikkek” és az „aprólékos kéziszer” összessége. Az ot-m. kat. teljes ~e (beleértve a ruházatot és a tart. élelemdagot) 25 kg körül mozgott: **1. szervély:** derékszíj, tölténytáskák, -bőrönd, hátbőrönd (levehető hordkészülékkel) vagy hátizsák, kenyérszák; **2. tábori eszközök:** főzőedény és evőcsésze (fedővel) vagy főzőcsésze, táb. kulacs, táb. takaró, sátor~ (hordható), gy. ásó, csákánybalta, drótvágó olló (az utóbbi három esetenként ide sorolva mint nemműszaki kat-k mű. ~ei); **3. lószervély:** kantárat zablákkal, kötőfék kikötőszárral, szügyelő, nyereg, kengyelek kengyelzsjakkal, lótakaró, kettős málhatás-ka, itatóvödör, zaboszacskó, zaboszsák, lóvakaró, lókefe, lócsövek kötéllel, béklyó, patkótáska tartalék patkókkal, patkókulcs; **4. „különös fölszerelési cikkek”** (máshová be nem sorolható ~i cikkek): igazolványjegy („dögcédula”) tokkal és hordzsínórral, sebkötözőcsomag, zseblámpa, szakaszlámpa (raj- vagy szak.~ része), vízeskanna, kávéskanna, jegyzékkönyv stb.; **5. „aprólékos kéziszer”:** a kat. magántulajdonát képező, kézi-

pénz ellenében beszerzendő, saját maguk tisztán- és ruházatuk karbantartására szolgáló cikkek, így tisztálkodóeszközök, evőeszközök, varrókészlet, kefék, kenőcsök, gombfüző (gombvilla). – Az I. vh. folyamán lépett a ~ek közé a →*rohamsisak* és a →*gázálarc*, ti-eknél és legs-nél egyaránt. 1915-től, a →*nyersanyagválság* kialakulásával igyekeztek a ~en is takarékoskodni, így a derékszíjról elhagyták a rézcstatot, a borjúbőr hátbőrönd helyett vászon hátizsákot, bőr helyett bádógásótokat és tölténytáskát adtak ki, a bonyolult szabásmintájú sátorlap helyett téglalap alakút vezettek be. 1918-ban papírszövetből készített derékszíjjal, hevederzettel és szuronyhüvelytáskával is kísérleteztek. – A ti. ~e kevésbé volt meghatározott, részükre csak hordszíjas derékszíjat, pi.táskát, igazolványjegyet (tokkal és hordzsinórral), sebkötözőcsomagot és kardkötőderékszíjat rendszeresítettek. A térképtáskát, a látcsövet, s a „kényelmi” cikkeket, amelyekre táb. körülmények között szükség lehetett, a ti-ek maguk szerezték be. Kedvelték a bőr oldaltáskát (Gyulay-táskák), a termoszpallacokkat és a hálózásákot. A ti. ~ egy részét a málhavonat vitte poggyászládjában (a hg. csapatoknál málházakban), más részét a ti.szolga <Pucer> vitte poggyásztáskájában vagy hátizsákban. ♦ BC, 377.

Feltre és Levico: osztrák-magyar →*repülőbázis* ok az →*olasz hadszíntéren*. A 8.rep.sz. <Flik. 8.D> (pk. Georg Edler von Lehmann szds.) 1917. aug-ban települt át a K-i →*hadszíntérről* Levicóba, ahol gyorsfeld. átképzést kapott új UFAG C I és Phönix C I gépekre, amelyeket a lassú Brandenburg C I és ÖFFAG C II feld. gépek véd-ére is használtak. Innen került Feltre rep.terére az ot-m. és az ol. offenzívák kibontakozása során. Nevesebb m. pilótái: *Stollba* Rudolf és *Wehoffer* Ottó. – A 11.rep szd. <Flik.11.D és 11.F> (pk. *Weingartner* János szds.) a Piave völgyében Feltrétől É-ra 13 km-re *San Giustina* falunál települt egy réten. Nevesebb m. pilótái: *Ferencsik* Sándor, *Hoffmann* Ferenc, *Novák* József, *Varga* János, *Zöld* László. – A feltrei rep.tér és a feld-k véd-ét két készültségi vad.rep.sz. látta el, főleg Albatros D III gépekkel. A 14.sz. <Flik.14.J> (pk. *Benedek* Károly fhdgy [†1918.máj.9.], *Rudolf Stanger* szds.) 1917 őszén alakult és részt vett a →*piavei átkelésben*. Nov-ben alakították

meg a 60.vad.sz. <Flik.60.J> (pk. *Frank Linke-Crawford* fhdgy. [†1918.júl.21]) *Aviatik-Berg* D I, *Albatros* D III, majd *Phönix* D II gépekkel. A két szd. nevesebb m. pilótái: *Latzkó* József, *Papp* János, *Urbán* Károly, *Varga* János. – Feltrére települt át a ro. frontról a 39.rep.sz. <Flik. 39.D és 39.P> (pk. *Fridrich Wödl* fhdgy, majd *Lukács* György fhdgy.), állományában *Brandenburg* C I feld., *Phönix* C I és *UFAG* C I gyorsfeld. és *Phönix* D II sorozatfényképező vad. rg-ekkel. – 1918.febr-tól gyorsfeld. gépekkel repült a 66.repd.sz. <Flik.66.> (pk. *Szendrey* László szds., átmenetileg *Rákosi* György vk.szds.). Nevesebb m. pilótái: *Redlich* János, *Unger* János. – A 15.rep.sz. <Flik.15.D és 15.F> (pk. *Krisztián* Károly, majd *Kuncze* [Kereszthy] Béla szds.) 1916 közepétől a Brixen völgykatlanban lévő rétről repült. Kiemelkedő haditette volt 1917 tavaszán egy ol. lőszerraktár feld-e és szétbombázása, ezzel a C.d. Costabella körüli ol. tád. megíúsítása. A tád-t egy *Brandenburg* C I géppel *Anderle* Károly pilóta és *Csathó* Gyula fhdgy. megfigyelő ti. hajtotta végre 3500 m-ről. – Alacsony-tád-ra alkalmazták a 45.rep.sz. <Flik. 45.D> (pk. *Stefan Vuhetich* szds. [†1918.máj. 13.], majd *Josef Schuff* szds. [†1918.júl.27.]) *Brandenburg* C I gépeivel. Saját lelövés ellen törzsükre alulról is festettek máltai keresztet. Nevesebb m. pilótái: *Láng* Emil fhdgy., *Pachta* Ferenc. – 1918.máj.14-én ol. bombázók szétverték *Levico* hangárait és az barakkokat. ♦ WL, 378.

Aviatik B II felderítő-repülőgép

Felvidék (Felföld): 1. A →*történelmi Magyarország* É-i területe. – 1. Közigazgatásilag Árva, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom →*vármegye* összessége. 1918 előtt egységesen sosem képzett közig. egységet. – Az 1910. évi →*népszámlálás* szerint az 1.987.300 fős *szlovák*

<tót> nemzet 99 %-a (1.968.000 fő, az összlakosság 9,4 %-a) Mo-on, nagy része a ~-en élt. A szlovákság a XVIII. szd.-ban szóródott szét Mo-on. 1910-ben 439 járásból 68-ban többséget alkotott, 297-ben szórányszerűen élt, a 15 É-Mo-i vm. közül 10 volt szl. többségű (Árva, Bars, Liptó, Pozsony, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom). Az e 10 vm.-ben élő 1.995.000 lakos 76,5 %-a szl., 11,9 %-a m., 6,8 %-a n., 2,3 %-a rutén volt. – 2. Történeti-földrajzi értelemben: ÉNy-i ~ a Vág, a Hernád, az Ipoly és a Sajó völgyei közrefogta Középső-Kárpátok, Kis-Fát-ra, Magas-Tátra, Nagy-Fát-ra és Alacsony-Tátra hegységek; az ÉK-i ~ a Nagy-Alföld É-i perem-hegységei közül a Vihorlát, Borló területe. – 3. Politikailag a történelmi Mo. felosztásakor (gyakorlatilag 1918.nov.2.-től, de jure az 1920.jún.4-i →*trianoni béke*vel) →*Csehszlovákiához* került, a Dunától és az Északi-középhegységtől É-ra eső É-Mo-i területek (→*Szlovákia*) 1918–1945 közötti m. neve. – A →*Cseh Nemzeti Tanács* a Duna-Vác–Gyöngyös–Miskolc–Tokaj–Csap–Máramarossziget–Verecke vonalig tartott igényt Mo. területére. A csszl. korm. arra törekedett, hogy ezt még a →*békekonferencia* döntése előtt elfoglalja, mivel az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvenció* 17. pontja szerint a ~ m. közíg. alatt maradt (volna). A dec.6-i →*Bartha-Hodža-demarkációs vonal* kijelölte a szlovákság „etnikai határát”, 67 járással: Árva vm. (75 % szl.), Liptó vm. (89,9 % szl.), Trencsén vm. (91,7 % szl.), Turóc vm. (69 % szl.), Zólyom vm. (84,4 % szl.) teljesen; Érsekújvár és 1 járás kivételével Nyitra vm. (71 % szl., 21,9 % m.), 1 járás kivételével Sáros vm. (58,3 % szl., 22 % rutén, 10,4 % m.), Gölnicbánya és 1 járás kivételével Szepes vm. (56,2 % szl., 22,2 % m., 10,8 % n.); részben 7 vm.: Pozsonyból (49,5 % szl., 42,3 % m.) 3 járás, Pozsony városa (41,9 % n., 40,5 % m., 14,9 % szl.), Barsból (54,8 % szl., 34,7 % m.) 3 járás, vmint Újbánya és Körmöcbánya, Hontból (57 % m., 36,8 % szl.) 2 járás, vmint Korpona, Selmecbánya, Bélabánya, Nógrádból (75,6 % m., 23,3 % szl.) 2 járás, Gömör-Kishontból (58,5 % m., 22,3 % szl.) 4 járás, Zemplénből (56,5 % m., 27,1 % szl.) 4 járás, Ungból (38,1 % rutén, 33,2 % m., 22,4 % szl.) a szobránci járás. M. kézben maradt (volna) Abaúj-Torna vm. (78 % m., 18,7 % szl.) Kassával (75 % m., 14,8 % szl.). Az →*Antant ál-*

tal 1918.dec.24.-én a →*Pichon-féle demarkációs vonal*: a Duna az Ipoly torkolatáig, az Ipoly Rimaszombatig, onnan egyenes vonal az Ung folyó torkolatáig, az Ung folyó az Uzsoki-hágóig ennél többet juttatott Cssl.-nak. – A csszl. előrenyomulást a m. →*Vörös Hadsereg* az →*északi hadjáratban* átmenetileg megállította. A →*trianoni béke*ben 63.004 km² területen 3.651.100 lakos került Cssl.-hoz (részletesen lásd ott). ♦ **SJ, 379.**

Felvidék megszállása: Észak- →*Magyarország* birtokbavétele →*Csehszlovákia* számára 1918–1919-ben. Névleg a csszl. hds., gyakorlatilag ol. reguláris, cseh félreguláris és szl. irreguláris csapatok hajtották végre. Cssl. reguláris egységek csak 1919-től jelentek meg a →*Felvidéken*. Le-folyását tekintve a ~ karhatalommal végrehajtott közíg. művelet, s nem →*hadjárat* volt. – Mivel a Felvidéken lévő kat. alakulatok és tv.hatóságok nem csatlakoztak a →*Szlovák Nemzeti Tanács*-hoz (SZNT), az nem tudott érvényt szerezni az 1918.okt.30-i →*turócszentmártoni határozatnak*. A ~ azzal kezdődött, hogy a közös 25.gy.ezd. szlovák legénységű tart.zlj.-a Hodonín felől nov. 2-án átlépte a m. határt és elfoglalta Holicsot és Egbellt. 4-én a zlj. bevonult Malackára, 6-án Szakolcára, 7-én (egy cseh cső.szd.-dal együtt) Nagyszombatra; s 4-én felvette a *Szlovák légio* nevet. – Az →*Idéiglenes Csehszlovák Kormány* nov.8-án adott pcs.-ot a ~-ra. Aznap a csszl. önkéntes ezd. I.zlj.-a a Vlára-szorosban átlépte a m. határt és betört Trencsén →*vármegyébe*. A pozsonyi m. kh. Sasvárnál felvette ellenük a harcot. A malackai szl. különítmény 8-án megtámadta a dévénytői vasútállomást, egy cseh cső.szd. bevonult Szenicére. E napon a Szl. légio (erővel) beolvasztották a csszl. I. önkéntes ezd.-be. Nov.10-én a morvaországi Magyarvározt <Uherské Hradiště> megalakult a *Szlovákiai Csehszlovák Katonai Parancsnokság* (pk-a Jozef Štik vörög., nov. 25-től František Šchöbl ezds., dec.25-től Luigi Piccione ol. tbk.). 10-én a csszl. I.gy.ezd. bevonult Trencsénbe, majd É-i és D-i irányba terjeszkedett a Vág völgyében. – A harmadik cseh oszlop feladata az Oderbergről <Bohumín> Zsolnára és onnan Kassára vezető vasútvonal megszállása volt, a Jablunkai-hágón keresztül a Kisuca völgyében nyomult be Mo. területére. Nov.7-én szállta meg Csacát, 12-én Zsolnát és Ruttkát. A

m. kat-k Rózsahegyre vonultak vissza. A csehek megkísérelték a bevonulást Turócszentmártonba, de az SZNT szabadcsapatai viaszorították Ruttkáig. – Az első fe. összecsapás m. és cseh erők között nov.12-én történt. A kralováni alagút Ny-i bejáratát a kassai 9.hv.gy.ezd. 80 kat-ja 4 napig védte. 13-án m. alakulatok kiverték Nagyszombatból a cseheket, 15-én utcai harcokban visszafoglalták Ruttkát és Zsolnát. A pozsonyi m. kh. 15-én a határon túlra vetette vissza a cseheket. – 22-én a csszl. csapatok a Dévénytő–Stomfa–Malacka–Jablonkai alagút–Miava–Brunóc–Vágújhely–Trencsén–Bán–Illava–Puhó vonalról ismét megindultak, addig a →*Károlyi-kormány* (Mihály-) utasításai nyomán a m. kh. széthullott. A csszl. erők a vasúti és a közúti csomópontokra különítményeket küldtek, majd pcv-ok fedezete alatt nyomultak előre a Vág völgyében. Egy oszlop Szenicéről kiindulva 24-én éjszaka utcai harcban elfoglalta Nagyszombatot. Egy másik 28-án Pozsony ellen indult, de Ciffernél elakadt. 28-án a főerők egy része Vágújhelyről kiindulva a Vág mentén D felé nyomult, elfoglalta Verbót és Nagykoszolányt. Pöstyént a m. pk. 29-én adta át. Az oszlop dec.1-én harc nélkül megszállta Lipótvárt. 2-án éjjel a csehek sikertelenül támadtak a Pozsony–Bécs vasútvonalon a marcheggi hídnál. – Egy másik oszlop 3-án elérte Radosnát és Bánt, 5-én Vágkeresztúrt és Nyitragesztet. E napon a csszl. csapatok Dévénytő–Stomfa–Pernek–Nagyszombat–Galgóc–Vágújhely–Ölved–Trencsén–Vágbeszterce–Thurzófalva vonalán álltak. 6-án vonultak be D-en Galgórcra, É-on Zsolnára és Csacára; 7-én D-en Cifferre, É-on Ruttkára; 10-én foglalták el Turócszentmártont. – Dec.3-án Fernand →*Vix* alez., az →*Antant* Mo-i kat. misszióvezetője jegyzékben követelte É-Mo. kiűrését a m. korm-tól a Duna–Ipoly–Ung–Uzsok vonalig (*Foch-féle demarkációs vonal*). A m. csapatokat a dec.6-i →*Bartha–Hodža-demarkációs vonal* mögé vonták vissza. Dec.8-án a csszl. csapatok megszállták Modort, 9-én Bazint. Egy másik oszlop 9-én bevonult Galántára és Szeredre. 9-én Josef *Tiso*, Nyitra vm. főispánjának megbízottja elvezényelte Nyitra városából a kb. 300 fős m. nemzeti gárdát és másnap átadta a várost a csszl. 2. önkéntes ezd. I.zlj-ának. A csehek többször is átlépték a →*demarkációs vonalat*, hogy a Pozsony–Érsek-

újvár vasútvonalat elvágják. 12-én a m. csapatok Nagymácsédnál visszavetették őket a vonalon túlra, amiért *Vix* alez. tiltakozott a →*Miniszteri Fegyverszüneti Bizottságnál*. Schöbl ezds. dec. 10-én a tudomására adta a m. KÜM-nak, hogy a Bartha–Hodža-vonalat nem tartja magára nézve kötelezőnek. *Vix* alez. csak dec.24-én adta át a vonatkozó jegyzéket, hogy a →*Pichon-féle demarkációs vonalig* terjedő területet mint →*Szlovákia* „történelmi határát” a csszl. hds. megszállja. – Dec.13-án az *Olasz légió* 6. és 7.ho-a (ol. pk-ok vezette cseh legs.) megkezdte az előrenyomulást a Vág felső völgyében. Aznap megszállta Turócszentmártont és Rózsahegyvet, 14-én Liptószentmiklóst, 15-én Poprádot, 16-án Iglót, Lőcsét és Késmárkot. 17-én a Gölnic völgyében haladó elővéd m. erőkkel került harcba Margitfalvánál. 20-án a csszl. elővédek a Hernád felső völgyében álltak. Felső-Mo. birtokbavételét egy időre a dec.15-24. közötti szepelességi →*lengyel betörés* megakasztotta. – Még dec.14-én egy csszl. osztag Turócszentmártonból D-nek fordult, aznap megszállta Körmöcbányát, s 15-én Garamberzencéig jutott. 21-én a m. csapatok kiűrtették Besztercebányát. 22-én a csszl. csapatok bevonultak Zólyomba, onnan 23-án Besztercebányára. – Dec. végére a m. hds-et visszavonták a Pichon-féle dv-ig. A csszl. hds. 25-én bevonult Szepesolaszira és Szepesváraljára. Egy osztag átkelve a Branyisztkói-szoroson 28-án megszállta Eperjest, 29-én Kassát, ahol fegyverrel verte le a 12-én kikiáltott, Cssl-től független *Szlovák Köztársaságot*. 27-én Piccione tbk. pcs-ot adott, hogy a dv-at Dévénytől Pincig a légió 7., Losoncra Uzsokig 6.ho-a szállja meg. – A 7.ho. 33.ezd-e dec.30-án tád-t indított Pozsony ellen (a várost 1919.jan.2-ára tudta elfoglalni). A 7.ho. 39.ezd-e Pozsonyból kiindulva birtokba vette a Kisalföld Dunától É-ra lévő részét, jan.6-án bevonult Galántára, 7-én Dunaszerdahelyre, 9-én Érsekújvárra, 10-én Komáromba. Egy csszl. pcv. már 8-án befutott Párkányba. Onnan a 39.ezd. É-nak fordulva megszállta a Garam-Ipoly vidékét, 10-én bevonult Lévára, 11-én Ipolyságra. A 7.ho. 43. ezd-e jan.5-én indult Zólyom térségéből, aznap elfoglalta Losoncot, majd 11-én Fülektől délre összecsapott a Karancs oldalában útját álló m. csapatokkal. A 43.ezd. egy másik oszlopra 7-én bevonult Selmecbányára és Garamszentkeresztre.

– A 6. ho. jan. 5-én indult Besztercebányától a Garam mentén felfelé. 8-án elérte Breznóbányát, ahol kettévált. A 32. ezd. DK-nek fordult, 10-én bevonult Rimakokovára és Nyustára, 11-én Rimaszombatra. A 30. ezd. 10-én bevonult Tiszolcra, 11-én Murányba, 13-án Tornaaljára, 15-én Rozsnyóra és Bánrévére. A 31. ezd. vasúton haladt Kassáig, onnan gyalogmenetben 11-én elérte az Alsómihály–Töketeres–Nagymihály–Varannó vonalat, 12-én bevonult Homonnára, Mezőlaborcra és Szobráncra, 13-án Csapra és Ungvárra, majd behatolt az Ung völgyébe az Uzsocki-szoros irányába. További előrenyomulását → *Kárpátalján* megakadályozta a jan. 7-23. közötti → *ukrán betörés*. – A 7. ho. jan. közepén kísérletet tett a Losonc–Ipolyvásút vonal teljes birtokbavételére, ezért D felé átlépte az Ipoly vonalát. 15-én a 43. ezd. harccal elfoglalta Drégelypalánkot, Dejtárt, Balassagyarmatot, Szécsényt, Nógrádszakállt és Litkét. – 1919. jan. ban a m. korm. kísérletet tett a → *védelem* kiépítésére a Pichon-féle dv. mentén. A győri 37. ho. 5 védőszakaszt alakított ki a Duna D-i partján (köpcsényi, magyaróvári, győri, komáromi, esztergomi). Az Ipoly torkolatától Feledig a Bp-i 40. ho. vonult fel (börzsönyi, balassagyarmati, salgótarján-bányavidéki védőszakasz). Feledtől (Rimaszombat-D) Máramarosig a nyíregyházi (a → *magyar néphadsereg* hadrendjében eredetileg kassai) 39. ho. foglalt állást. Jan. 29-én a 40. ho. ellentád-a visszafoglalta Balassagyarmatot, 31-éig Litke és Vámosmikola között az Ipoly bal partján lévő községeket. 31-én a m. és a csszl. korm. megállapodást kötött az Ipoly mint dv. tiszteletben tartásáról, a *tűzszünet*ről (ami febr. 2-án lépett életbe), s az Ipoly menti vasútvonal Cssl. általi használati jogáról. 11-én a tűzszünetet kiterjesztették a Feled–Uzsocki-szoros szakaszra is. – A ~ ezzel befejeződött, elszórt incidensektől eltekintve a harcok csak a → *Magyarországi Tanácsköztársaság* időszakában újultak ki. • **RI, SJ, 380.**

Felvidéki Liga: → *Irredenta szervezetek*
Fényszóró: → *Éjjeli harc segédeszköze*

Fényszórócsapat: a → *műszaki csapat* részét képező, a → *tűzérség* és a → *légvédelem* állományában működő alakulat típus (kmsz. egyes számban). Az I. vh. folyamán hozták létre. I vi-

lágító osztag 2-3 *világító szakasz*ból állt, amelynek állománya 1-2 ti. és 50-100 fő legs. volt. A fényszórókkal felszerelt ~ feladata az elg. objektumok megvilágítása volt, vmint a saját csapatok éjszakai munkájának segítése. • **BE, 381.**

Fényűzés Elleni Liga (FEL, Fel): 1916. máj-ban alakult magyar arisztokrata női szervezet a divatdiktálta pazarlás enyhítésére. Az egyre nehezedő gazd. körülmények miatt megkísérelték az iparosok és a kereskedők érdekelteit tételét, s maximálni kívánták a mind drágább szövetek árát. Céljaik népszerűsítésére 1916. szept. 17-től divatkiállítást rendeztek a *Nemzeti Szalonban*, s jövedelmét az → *erdélyi menekültek* és a gyermekvéd. javára használták fel. Kezdeti sikerek után a kezdeményezés érdektelenségbe fulladt, a ~ 1917. márc. 20-án feloszlott. • **SzE, 382.**

FÉNYŰZÉS ELLENI LIGA

Divatkiállítás

Ő CS. ÉS KIR. FENSÉGE
IZABELLA FŐHERCEGNŐ
 VÉDNŐSÉGE ALATT ÉS A
 BUDAPESTI NŐIRUHA
 KÉSZÍTŐ IPARTESZTÜLET
 KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL.

NYITVA VAN
 1916 szept. 17-től
 október 1-ig
 NAPONTA
 9-től – 6-ig.

BELÉPŐ 1 KORONA

Nemzeti Szalon

Ferdinánd <Ferdinand>, főherceg (Firenze, 1835. jún. 10. – Salzburg, 1908. jan. 17.): a → *Habsburg-dinasztia* tagja. A toszkánai nagyhg-i ágból való, 1859. júl. 21-től *IV. Ferdinánd* néven uralkodó

nagyhg., 1860.márc.22-én felségterületét az Olasz Királyságba olvasztják. Kat. pályára lép, cs. és kir. altbgy. Négy fia (*Péter Ferdinánd*, *→Henrik Ferdinánd*, *→Lipót Ferdinánd*, *→József Ferdinánd*) követte a kat. pályán. ♦ **ZJ, 383.**

Ferdinánd Károly Lajos <Ferdinand Karl Ludwig>, főherceg (Bécs, 1868.dec.27. – München, 1915.márc.11.): a *→Habsburg-dinasztia* tagja. *→I. Ferenc József* öccsének harmadik fia. 1884-től hdgy. a 4.dzsidás ezd-ben. Elvégzi a Hadiak-t, 1898-tól ezds., a 4.tiroli csvad.ezd., 1902-től a 18.gy.dd. pk-a., vörgy. 1904-ban polgárleánnyal kötött házassága miatt rangjától megfosztva, a dinasztíából kitalizva, Ferdinand *Burg* néven él tovább. A vh-ban nem vesz részt. ♦ **ZJ, 384.**

Ferdinánd, I. <Ferdinand Karl Leopold Maria von Sachsen-Coburg-Gotha> (Bécs, 1861.febr. 26. – Coburg [Németország], 1948.szept.10.): *Bulgária* fejedelme (1887–1908) majd a *Bolgár Császárság* királya <cár> (1908–1918). *I. Ágost* szász-coburg-gothai hg. legkisebb fia,

Lajos Fülöp fr. kir. unokája. Nehéz időszakban veszi át a még a *Török Birodalom*hoz tartozó autonóm bg. fejedelemség irányítását az előző évben lemondott (Battenberg) *I. Sándor* fejedelemtől. 1887.júl.7-én választják uralkodóvá. Csak 1894-ben szabadul meg *Stefan Sztabulov* me. befolyása alól. Sikerül megszilárdítania a fejedelemség nk. helyzetét. 1893-ban feleségül veszi *Mária Lujza* bourbon-pármái hg.nőt. 1896-ban fiát (*→III. Borisz*) ortodox rítus szerint keresztelteti meg. Kihasznlva az ifjútörök forr. és a *→Bosznia–Hercegovina annexiója* okozta külpol. esélyt, 1908.okt.5-én Tirnovóban kinyilvánítja Bg. teljes függetlenségét és önmagát cárrá kiáltatja ki. Egyik alapítója az 1912-es *Balkán-szövetség*nek, ám az első *→Balkán-háború* után *→Macedónia* felosztása miatt ellentétbe kerül *→Szerbiával* és Go-gal. A második Balkán-háborúban szinte vmennyi hódítását elveszti. – Az I. vh. kitörésekor Bg-t semlegesnek nyilvánítja, ám csupán az alkalomra vár, hogy vmennyi bolgárok lakta föld egyesítésére bekapcsolódjon a háb-ba. Megnyerésére kezdettől verseny folyik

az *→Antant* és a *→Központi Hatalmak* között. 1915.szept.6-án *→Bulgária csatlakozása* a KH oldalán valósul meg. Az 1918.szept.15-i *→dobropoljei áttörés* következtében összeomlás szélére jutó uralmát okt.3-án átadja fiának. Mo-i birtokain kíván letelepedni, de sem ezt, sem *→ausztriai tartózkodását* Bécs nem engedélyezi. Ösei birtokán, Coburgban talál nyugalmat. ♦ **PF, 385.**

Ferdinánd, I. <Ferdinand von Hohenzollern-Sigmaringen> (Sigmaringen, 1865.aug.12. – ?, 1927.júl.10.): *→Románia* királya (1914–1927); a német *Hohenzollern-Sigmaringen*-házból származó *→I. Károly* kir. unokaöccse. Gyermektelen nagybátyja szemeli ki utódjául és hívja Ro-ba 1886-ban. Tübingenben, Lipcsében és Kasselben polg. főiskolát és kat. ak-t végez, a potsdami gárdaezd. alhdgy-a. 1889-től a ro. hds. dd.tbk-a. 1892-ben megnősül, 2 fia és 3 lánya már ortodox vallásban nevelkedik. A második *→balkán-háború* idején a ro. csapatok főpk-a. Nagybátyja halála másnapján, 1914.okt.11-én (ro. időszámítás szerint szept.28-án) lép trónra. – Az I. vh. elején kitér a KH melletti kiállás elől, később (elsősorban felesége, az ang. Mária szorgalmazására) az *→Antant* oldalára áll. Ro. hadba lépése után a „ro. front” főpk-a. 1916.dec. elején, Bukarest eleste előtt *→Moldva* székhelyére, Iaşiba, a háb. vereség napjaiban *→Besszarábia* székvárosába, Chişinăuba menekül. 1918.okt. végén tér vissza Bukarestbe. A *→versailles-i–washingtoni békerendszer* 1919–1920. évi elemeinek életbelépésével *→Nagy-Románia* első kir-a, csak 1922. okt.15-én koronázzák meg, Gyulafehérvárott. – Nevéhez (is) fűződik az 1921.júl-i földreformtv., vmint az 1923.márc.29-i alkotmány. ♦ **BO, 386.**

Ferenc Ferdinánd <Franz Ferdinand>, főherceg (Graz, 1863.dec.18. – Sarajevó, 1914.jún.28.): a *→Habsburg-dinasztia* tagja, 1896–1914 között az *→Osztrák–Magyar Monarchia* trónörököse. *II. Ferenc* cs. (m. kir-ként *I. Ferenc*) dédunokája, *→I. Ferenc József* idősebb öccse, *Károly Lajos* fhg. (1833–1896) elsőszü-

lőtt fia, a Habsburg-család *Este* ágának örököse. I. Ferenc József egyetlen fia, *Rudolf* fhg. (1858–1889), majd saját apja halálát követően trónörökös. Eredetileg hagyományos kat. pályán indul, 1878-tól hdgy. a 32.gy.ezd-ben, 1890-től ezdsként a 9.hu.ezd. pk-a. 1891-től külföldi utazásokat tesz. 1892-től vörög., 1894-től a 38.gy. dd. pk-a, 1895-ben eü. okból felmentve, 1896-tól altbgy. és eltny., 1898-tól Bécsben az uralkodó rendelkezésére beosztva <zur Disposition des Allerhöchsten Oberbefehlhabers>. 1899-től lov.tbk. és altny., a VIII.hdt. pk-a, 1902-től tbgy. és 1903-tól tngy. (előző két tengerészeti →rendfokozata a szokásostól eltérően „keresztben”, az utolsó pedig szárazföldi megfelelőjével nem egyidejűleg adományozva). 1913.aug.17-től az →*Oszták–Magyar Monarchia hadszerkezete* összes részének főfelügyelője <Generalinspektor der gesamten bewaffneten Macht>, az uralkodót helyettesítő főpk., a nagygyakorlatok vezetésének és mindenfajta szemlének jogkörével. Úton →*Bosznia*ba az évi császárgyakorlatokra ezért ment ~ Szarajevóba Szent Vid napján, az 1389. évi rigómezei szerb vereség (a tr. hds-től) emléknapján. – Sophie Chotek von Chotkowitz und Wognin grófnővel (az 1900.júl.1-i esküvői ceremóniától *fenntartott* megszólítású *Hohenberg Zsófia hercegnő*, <Herzogin Sophie von Hohenberg mit dem Prädikate Hoheit>) kötött rangon aluli házassága miatt 1900.jún.28-án előre lemondani kényszerül gyermekei trónigényéről, így lép elő trónörökösé ~ unokaöccse, →*Károly Ferenc József* fhg. (→I. [IV.] *Károly*). – 1898-tól törekszik az államügyek irányításának fokozatos átvételére az idősödő uralkodótól. Az állami hatalmi szervek mintájára saját hatalmi szerveket épít ki, ilyen pl. az 1908-tól működő ún. *kis katonai hivatal*. Legszűkebb köreiből (amit a kortársak *kis kamarillának* is neveznek) tartozik *Kristóffy József* volt m. bm., a cseh gr. Ottokar →*Czernin* későbbi kküm., Vajda-Voevod Sándor, a →*román nemzeti mozgalom*, Milan Hodža, a →*szlovák nemzeti mozgalom*, Josip Frank, a →*horvát nemzeti mozgalom* egyik vezéregyénisége, s Franz →*Conrad von Hötzendorf* tbk., akit éppen ~ segít a →*Vezérkar* élére. – Külpol. koncepciója a *három császár szövetségének* (otm., n., or.) helyreállítására alapozottan kívánja megszilárdítani az OMM nk. helyzetét, tekinté-

lyét pedig balkáni pozícióinak erősítésével (pl. →*Bosznia–Hercegovina annexiója*). – A →*dualizmust* mint (szerinte) a m. hatalmi befolyás megtestesülését a neoabszolutizmus jegyében (trónra lépése után) felszámolni tervezi, ám felismerve ennek veszélyeit, később a →*trializmus* alapján a bír. átalakításának híve. A kis kamarilla tagjai megoszlottak a cseh, a ln. vagy a dszl. megoldások között. ~ egyértelműen a dszl-ot, azon belül is a hr-ot részesíti előnyben; az utóbbi nem kis mértékben vált meghatározójává a →*szerb titkos szervezetek* célpontkiválasztásának 1914 nyarán. – 1914.jún.28-án a →*szarajevói merénylet*ben Gavrilo →*Princip* szerb anarchista diák, a nagy-szerb állam megeremtésére törekvő →*Fekete kéz* nevű illeg. terrorszervezet tagja revolverlövéllyel megöli. Ez volt az I. vh. kirobbantására indítékot adó végső momentum. ♦ **ZJ, 387.**

Ferenc József (Károly), I. <Franz Joseph Karl> (Bécs, 1830.aug.18. – Bécs, 1916.nov.21.): az →*Oszták–Magyar Monarchia* →*Habsburg-dinasztiabeli* uralkodója (1848–1916). II. Ferenc cs. (m. kir-ként I.) unokája, a gyermektelen I.

(V.) *Ferdinánd* (1793–1875, uralk. 1835–1848) egyetlen élő öccse, *Ferenc Károly* fhg. (1802–1878) és *Zsófia* bajor hg.nő elsőszülött fia. Mo-on nevét *Ferencz József* formában használták. Hagyományosan kat. neveltetésben részesül, már 14 évesen ezds. →*rendfokozatot* és ezredtulajdonosi (11.dg.ezd.) méltóságot kap. Anyanyelvén, a n-en kívül beszél m-ul, olvas latinul és ógörögül. Igen jól rajzol. 15 éves korára megtanulja a középiskolai tananyagot. Nevelői 6 éves korától gr. *Henrik Bombelles* és gr. *Alexander Coronini-Cronberg*, az utóbbi helyett 13. születésnapjától *Franz Hauslab* ezds. *Gáspár* András hu. szds. (1848–1849-ben honvédtbk.) keze alatt kiváló lovassá válik. Az ún. államvezetés művészetét <Staatskunst> *Metternich* hg-től tanulja. 1843. szept.13-18. között jár először Mo-on. – Ezde élén részt vesz az 1848-as itáliai hadjáratban. Családi döntéssel választják ki uralkodónak, *Zsófia* és *Metternich* már 1847-ben megállapodnak, hogy 18. születésnapján átveszi a trónt, ám a forr. közbejön. I. (V.) *Ferdinánd* trónról és *Ferenc Károly* trónörököségről való lemondatása után 1848.dec.2-től *Ausztria császára*. E minőségében a bir. egység jegyében annak „magyar felét” is kormányozza, noha még nem m. kir. (a m. Ogy. dec.7-én továbbra is V. *Ferdinándot* nyilvánítja m. kir-nak). 1849.márc.4-én szabályozza a *Habsburg-birodalom* és benne a *Magyar Királyság* államjogi helyzetét („olmützi alkotmány”). – A klasszikus XVIII. szd-i iskolán felnőtt ~ uralkodói mintaképe a konzervatív II. (I.) *Ferenc*, ugyanakkor messze túllép rajta rugalmasságában, az új elfogadásában, amennyiben azt a bir. szempontjából üdvösnek értékeli; ez utóbbiban inkább II. *József* tradícióit követi, de az ő radikalizmusa nélkül. ~ uralkodása tkp. ötvözi a ferenci abszolutizmust, megfontolt konzervativizmust és dinasztikus hagyományőrzést a jőzsefi, de „szelídített” reformizmussal; s ezen ötvözetben megjelennek a nagybirodalmi gondolkodás V. *Károlyra* visszavezethető, ~ által vállalt és felvállalt elemei. – A feudális kötöttségek felszámolását ugyan tudomásul veszi, de kormányzatában az abszolutizmus elvét igyekszik érvényesíteni. A m. szabadságharc leverését és megtorlását követően sorra kísérletezik a *katonai diktatúra*, az *önkényuralom*, a *neoabszolutizmus*, a *centralista egységállam*, ill. a *rendi-*

föderális birodalom megteremtésével. Az ol. és a n. egységállam megteremtésével szembeni ellenállásból fakadó háb. vereségei (1859 és 1866; az 1859.jún.24-i solferinói csatában saját maga vezényli a cs.kir. hds-et) és a következetes m. ellenállás rákényszeríti a kiegyezésre, a m. különállóság és alkotmányosság elfogadására a bir. keretein belül. – 1867.jún.8-tól, nagybátyjának a trónról és atyjának a trónutódlásról a m. Ogy. előtti lemondását követően bekövetkezett trónra emelésével és megkoronázásával *Magyarország apostoli királya*, bár e címét jogtalanul már alkotmányos trónra lépte előtt tényleges uralma alapján használja. – A család részéről történt trónra léptetése a m. (és az ol.) szabadságharc korlátozás nélküli eltiprásának lehetővé tételét célozta, így ~ Mo-i uralmának a lakosság általi elfogadását csakis a →*dualizmus*ban megvalósított reális kompromisszum teszi lehetővé. A kétközpontú *alkotmányos monarchia* megteremtése Mo-i uralmát is tartósan megalapozza, a bekövetkezett tartós békeidőszak, a szilárd belpol. helyzet, a tartós gazd. fejlődés, a kulturális emelkedés pedig egyenesen közkedvelté teszi. 1854.ápr.24-én veszi feleségül a bajor *Wittelsbach* uralkodóházból származó elsőfokú unokatestvérét, aki *Erzsébet* (1837–1898) királynéként Mo-on (is) szintén közkedvelté válik. Fényes Bp-i koronázása, hitvesének bensőséges m. kapcsolatai, az uralkodó párt ért sorozatos családi tragédiák, főleg egyetlen fiuk, *Rudolf* trónörökös (1858–1889) tragikus halála az uralkodó személyével kapcsolatos közhangulatot is kedvező irányba fordítja. Ugyanakkor a századfordulótól kezdve egyre mélyülő balkáni válságból fakadó veszélyérzet is erősíti a kettős monarchia kohézióját. ~ neve a századfordulóra bel- és külföldön összeforr a OMM-val. Így a néptömegek uralkodójuk mögött állnak utolsó sorsdöntő fellépésekor is: amikor 1914.júl.28-i, →*Szerbiához* intézett →*hadüzenetével* a trónörökös →*Ferenc Ferdinánd* fhg. meggyilkolására választ ad, bir-szerte ünneplik. Ez ürügyet ad a két szemben álló tömbre szakadt →*európai nagyhatalmaknak* (→*Központi Hatalmak*, →*Antant*) a →*világháború* régóta előkészületben volt kirobbantására. – ~ öccse, *Ferdinánd Miksa* <Ferdinand Maximilian> fhg. (1832–1867) mexikói uralkodását elsősorban azért támogatja, hogy ezzel biztosítsa III. *Napó-*

leon fr. cs. jóindulatát (a mexikói eseményekkel egyidejűleg zajlik → *Ausztria* Poroszország általi kizorítása a n. egységből [*kisnémet egység*]). A fr. cs. 1863-ban keresi meg az ot. cs-t, hogy az általa a Lombard–Velencei Királyság kormányzójaként megismert fhg-et ~ „vegye rá” a mexikói trón elfogadására, amit neki III. Napóleon biztosít. Ferdinánd Miksa máj.28-án fr. csapatokkal (pk. *Bazaine* fr. marsall) partra száll Veracruzban, jún.12-én bevonul Mexico Citybe, ahol *I. Miksa* néven cs-rá koronázzák. A mexikói felkelők azonban Benito *Juarez* vezetésével felszámolják a mexikói császárságot, Miksát elfogják és 1867.jún.19-én kivégzik. • **ZJ, 388.**

Ferencz József (Alparét, 1835.aug.10 – Kolozsvár, 1928.febr.19.): unitárius püspök (1876–1928), az → *unitárius egyház* vezetője az I. vh. előtt, alatt és után. Tanulmányait Kolozsvárott végzi, ahol 1855-től káplán, majd a göttingeni és a berlini egyetemen tanul tovább. 1859-től a kolozsvári unitárius gimnázium tanára, 1861-től unitárius lelkész Kolozsvárott. 1876.aug.27-én választják az unitárius egyház püspökévé, amely tisztelet több, mint fél évszázadon át, élete végéig viseli. Ezzel egyidejűleg 1906-ig Kolozsvárott teológiai tanár. Az → *erdélyi m. unitárius társadalomban* nem csak mint egyházi vezető, hanem mint közéleti férfiú is nagy tekintélynek örvend. 1884–1887 között egy-i képviselőnek választják. Jelentős irodalmi és egyházirodalmi munkásságot folytat. A színmagyar unitárius egyház élén a háb. alatt a m. érdekek mellett áll ki, de a többi nációval és religióval való türelmes együttélés legnemesebb hagyományaihoz ekkor is ragaszkodik. A → *trianoni béke* után az unitárius egyház Erdélyen kívüli egyetlen Mo-i egyházköre. Bár jurisdictionálisan a kolozsvári püspök alá tartozik, a ro. hatóságok, főleg a Szentszékkal kötött konkordátum, ill. a ro. kultusztv. elfogadása után, számos akadályt gördítenek érintkezése elé az erdélyi anyae gyházzal. • **GJ, 389.**

Ferenc József Tudományegyetem: → *Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem*

Ferenc Szalvátor <Franz Salvator>, főherceg (Altmünster [Felső-Ausztria], 1866.aug.21. – Bécs, 1939.ápr.30.): a → *Habsburg-dinasztia* tag-

ja, hivatásos katona. A toszkánai ágból származik, *Károly Szalvátor* fia, → *Lipót Szalvátor* öcsé. 1881-től hdgy. a 6.dzsidásezd-ben. 1895-től

alez. a → *Vezérkarban*, 1898-tól ezds., a 15.hu.ezd. tulajdonosa, 1902.okt.26-tól vörgeként a 10.lov.dd. pk-a, 1907. ápr.2-től altbgy. és a bécsi 3. lov.ho. pk-a, 1911.nov.1-től lov.tbk. 1912.máj.15-én megválnak a szolgálattól. 1914.júl. 28. és 1918.dec.1. között az *Osztrák–Magyar* → *Vöröskereszt*

helyettes védnöke és az *Önkéntes Egységügyi Szolgálat* főfelügyelője, utána szkv. álmányban van. • **ZJ, 390.**

Festetics Sándor, gróf (Dég, 1882.máj.31. – Balatonrendes, 1956.szept.12.): nagybirtokos, politikus, honvédelmi miniszter. Jogi tanulmányok, majd diplomatavizsga után külügyi pályára lép, 1913–1917 között követségi attasé. Az I. vh-ban mint a cs. és kir. 19.hu.ezd. tart. szds-a vesz részt, később címzetes tart. örgy. A → *Főrendiház* örökös tagja. – ~t sógora, gr. → *Károlyi Mihály* me. 1918.dec.28-án nevezi ki a dec.12-én lemondott → *Bartha* Albert helyére a HM élére (a két időpont között a me. vezeti a tárcát). Beosztását 30-án veszi át, s folytatja az elődje által megkezdett erőfeszítéseket a → *magyar néphadsereg* fegyverme, a vezetés tekintélyének megszilárdítása, ill. a baloldali forr. és pacifista befolyás csökkentése érdekében. Kh. alakulatok és ti. szd-ok felállításával kísérletet tesz megbízható fe. támasz kialakítására. 1919.jan.7-re előkészíti a komm. vezetők letartóztatását és a baloldali (ill. pacifista) irányítás alatt álló → *csapattestek* lefegyverzését, ám ez kudarcba fullad. A jan.18-i, jelentős balratolódással járó kormányátalakításkor megválnak a tárcától. – 1931-ben az enyingi választókerület képviselőjeként az *Egységes Párt* (EP) programjával bejut az Ogy-be. 1933-ban kilép az EP-ből, s a n. példát követve megalakítja a *Magyar Nemzeti Szocialista Pártot*. Az 1930-as években és az 1940-es évek első felében ennek egyik vezetőjeként, ill. enyingi, majd debreceni egy-i képviselőként politizál. Nézeteit *Mezőföld* c. hetilapjában fejti ki. 1938–1939-ben híveinek legnagyobb része *Szálasi* Ferenchez pártol át. • **SzP, 391.**

FIAT 2 F: magyar kialakítású → *páncélgépkocsi*-utánzat. Az ol. gyártmányú FIAT 52 B típusból alakították ki a pcgk-k pótlására, személygk. és 1,5 t-s tggk. változatban. Két sorozatban 4-4 db ~ az ang. → *Crossley* pcgk-t formáját követte, kétfengelyes kivitelben. A kettő között épült 4 db ~ a cseh P.A. II. alakját utánozta. Pc. helyett vaslemez burkolatot kapott, fe.zete 2 db 8 mm-es 1907/12 M. Schwarzlose gpu., kezelőszemélyezte 4 fő volt. 1929–1932 között került a m.kir. → *Honvédség*be, kiképző szolgálatra. • **ÉM, 392.**

FIAT 2000 (Carro Armato FIAT 2000): olasz → *harckocsi* az I. vh. idején. A fr. → *Schneider* és a n. → *A 7V* mintájára 1918-ban 2 db készült el. Döntött pc.lapokkal borított, nagyméretű teste volt, a láncalpakat a két mintahk-val szerzett harci tapasztalatok alapján befedték. Félgömb alakú forgótornyába 1 db 7,5 cm-es rövid csövű hgy.át, két oldalába 3-3, farlemezébe 1 db gpu-t építettek be. Fejlesztését a → *padovai fegyverszünet* után leállították. • **ÉM, 393.**

FIAT 3000 (Carro Armato FIAT 3000): olasz → *harckocsi* az I. vh. idején. A fr. → *Renault M 18 TSF* gyártási jogát Ol. 1918-ban vette meg, de az ebből kialakított ~ gyártására csak 1919 első harmadában került sor. Az alaptípust korszerűsítették. Lényegesen kisebb lett a motortér, s a motort keresztben helyezték el. A figyelőkupolával ellátott, szögletes forgótornyba az A változatnál ikergpu-t, a B változatnál 1 db 37 mm-es hk.át szereltek. Az ang-októl átvették a „hímnemű” és a „nőnemű” hk. kategóriát, az előbbit az ágyús, az utóbbit a gpu-s típusra alkalmazva. Hátulján meghagyták az árokáthidaló képességet növelő és a „hanyattesést” gátló leszerelhető toldalékot, a „sarkantyút”. – A m.kir. → *Honvédség* rejtett pc. anyagában az 1920-as években 5 db ~ volt. Szétszedve, mg. traktorként hozták Mo-ra, s ol. szakszemélyzet szerelte össze. 1939-ig állt szolgálatban, s 2 db m. 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose gpu-val szereltek fel. • **ÉM, 394.**

Finnország <Suomi>: É-Eu-i állam a Finn-öböl, a Botteni-öböl, Svédország, Norvégia, az Északi-tenger és → *Oroszország* között. Területe 1918–1940-ban 388.217 km², 1945-től 342.617 km², lakossága 1915-ben 3.300.650, 1930-ban

3.390.000 fő, amelynek 88 %-a finn, 10,1 %-a svéd, a többi or., n. és lapp. A lakosság 98 %-a ev. vallású. Tv.hozó testülete a két vh. között a 200 tagú, egykamarás *Riksdag*. – Az 1809. évi fredrichavni békétől Or-on belül *Finn Nagyhercegség*. Az 1917.febr-i → *oroszországi forradalom* (névleg) önkormányzatot biztosított ~nak. Júl.18-án a finnogy. kinyilvánította ~ (Or. Birmon belüli) szuverenitását, válaszként az or. Ideiglenes Korm. aug.2-án feloszlatta a finnogy-t. Nov.1-én a finnogy. (önhatalmúan) ismét összeült, s dec.6-án deklarálta ~ függetlenségét, amit No., Fr. és Svédország azonnal elismert. – No-ból 1917 elején hazaküldték Carl Gustav *Mannerheim* volt cári ezds-t és önkéntesekből álló kíséretét, akik 1917 közepétől megszervezték a finn hds-et. 1917.nov.26-án finn tanácskorm. alakult, amely 1918.márc.1-én barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött → *Szovjet-Oroszországgal*. 1918 elején polg.háb. robbant ki. A vörös gárdák és a sz-or. hds. 1918. jan-febr-ban elfoglalta ~ D-i, sűrűn lakott részeit és Helsinkit <Helsingfors>. Márc.3-án egy n. hajóraj (pk. *Meurer* tngy.) elfoglalta az Aland-szigeteket, ápr.14-én (partraszállás után) a n-ek bevették Helsinkit. A finn hds. és a vele harcoló n. segédcsoport <Hilfskorps> Graf von der Goltz n. tbk. (Colmar von der → *Goltz* fivére) pság-a alatt az ápr.29. és máj.3. közötti *lahti-tavastechni* csatában győzelmet aratott, Mannerheim bevonult Helsinkibe. Máj.5-re (az 1918.márc.3-i → *breszt-litovszki béke* értelmében) a sz-or. csapatok kivonultak ~ból. – 1918.márc.7-én a finnogy. békét kötött No-gal, s meghívta a finn trónra *Károly Frigyes* hesseni hg-et. A KH összeomlása nyomán, 1919.júl.19-én kikiáltották a közt-ot. A Karjálában <Karélia> újjáéledő finn-or. háb. miatt ~ és Sz-Or. csak 1920.okt.14-én kötött békét Dorpatban. A finn tanácskorm. ennek ellenére az 1930-as évek közepéig sz-finn exilkorm-ként funkcionált. • **SJ, 395.**

Fischer, Eduard (Karapcziu [Bukovina], 1862. jan.18. – Bécs, 1935.jún.21.): osztrák-magyar csendőrtábornok. A lemergi kadétiskola után 1888.nov.1-től hdgy. 1890-ben az ot. *Csendőrség*hez kerül. → *Bukovina* tartományi cső.pk-i posztját éri el, alez. → *rendfokozatban*. 1914.aug. 6-án egy osztaggal átlépve a határt aktívan zavar-

ja az or. mozgósítást. Bukovina kiürítése után ~ cső-ökből, pénzügyőrökből, népfelkelőkből, erdészeti munkásokból szervezett alakulataival folytatja a harcot az or-ok ellen. Noha kezdetben sem lg-ei, sem gpu-i nincsenek, s magának kell megteremnie ellátó- és eü. szervezetét, a *Fischer-csoport* mintegy 2000 főre duzzad. Partizánharcát szept.11-től a →*Hadsereg-főparancsnokság* jóváhagyásával folytatja, a lengbergi pság, okt. 13-tól a Pflanzler-Baltin seregcsoport-pság alá rendelik. Okt.21-én visszafoglalja Czernewitzot, és nov.27-ig meg is tartja azt. Dec.5-én csoportjának zömét (5 zlj-at) az 54.gy.ho-nak kell átengednie. – 1914-es tev-éért megkapta a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. • PF, 396.

Fiume: →*Tengermellék* (I.)

Fiumei rezolúció: horvát ellenzéki politikusok kísérlete a horvát-magyar pol. együttműködés szorossá tételére. →*Dalmácia*, →*Horvátország* és →*Isztria* képviselői (az ot. →*Birodalmi Gyűlésben* <Reichsrat>) 1905.okt.3-án Frano →*Supilo* és Ante →*Trumbić* vezetésével Fiumében megbeszélést tartottak, s a ~ban kijelentették, hogy támogatják a m. koalíciót és a m. nemzeti mozgalmat, mivel az alkotmányos és dem. jogokért való harcban a m-ok és a hr-ok egymásra vannak utalva. Cserébe Dalmácia és Hr. egyesítést, s pol. és gazd. fejlődésének elősegítését kérték. A dalmáciai és Hr-i szerb képviselők okt. 5-i zárai <Zadar> találkozájukon csatlakoztak a ~hoz, a m. koalíció támogatásáért a szerbség egyenjogúságát követelve. Mivel a m. koalíciós korm. több, a hr. autonómiát sértő intézkedést hozott, 1907-től szakadás következett be a ~t aláíró pol. erők és a m. korm. között. • VG, 397.

Flik.: →*Repülőalakulat-jelzés* (I.), →*Repülőkhadszervezete* (I.)

Flotta: →*Haditengerészet hadszervezete*

Flottaegyezmény: a →*Washingtoni konferencián* megkötött, a tengeri fegyverkezést szabályzó *őthatalmi szerződés*. 1922.febr.6-án az USA, Fr., NBr., Ol. és Japán kötötte meg. – 1. Az egyezményben az építhető legnagyobb hajók méretét rg-anyahajóknál 27 ezer, cshj-knál 35 ezer, neh. crk-knál 10 ezer, crk-knál 8 ezer tonnában ma-

ximálták, a hajólg-ek űrméretét (e hajókatégóriasorrendben) 20,3; 40,6; 20,3; 15,2 cm-ben korlátozták, vmint megtöltötták új tengeri támaszpontok és erődítmények építését. A ~ NBr., az USA, Japán, Fr. és Ol. flottáinak tonnatartalmát 5 : 5 : 3 : 1,75 : 1,75 arányban rögzítette, így összesen NBr. 558.950, az USA 525.850, Japán 301.320, Fr. 221.170, Ol. 182.800 t hajótérrel rendelkezhetett a cshj-k, ezen túl NBr. és az USA 135 - 135.000, Japán 81.000, Fr. és Ol. 60-60.000 t hajótérrel és a rg-anyahajók vonatkozásában. – 2. A ~ a leszerelés jelszava mögött (am. részről) az USA tengeri hegemoniájának elismertetését és a lehetséges vetélytársak korlátozását célozta. NBr. elvesztette világlétsőségét a világoceánon. Bár számszerűen azonos szintet érhetett el az am. haditengerészettel, háb. veszteségeit figyelembe véve, azt anyagi okokból nem volt képes kitölteni. Az am. hajók ugyanakkor korszerűbbek voltak, s a fejlesztést nem korlátozta semmi. Az 5 hatalomnak le kellett bontania (az engedélyezett hajótér feletti) régi és vadonatúj, de még befejezetlen hadihajóit. Fr-ot és Ol-ot hátrányos helyzetbe hozta továbbá, hogy az ot-m. →*hadiflotta felosztásánál* kimondták a hajók kötelező lebontását. Ol. ezzel ismét alárendelt helyzetbe került a Földközi-tengeren (az SHS pedig e szempontból jelentéktelenné vált). Japánt a ~ azzal hozta alárendelt helyzetbe, hogy a háb. végén beindított flottafejlesztési program hadihajóit nem építhette meg. – A szerződő felek 10 éven belül új hadihajó építését nem kezdhették meg, a szolgálatban lévők pótlásáról leghamarabb 20 év múlva gondoskodhattak. A ~ nem számolt No. és a Szu. hadiflottájával, mivel aláírói abból indultak ki, hogy 20 éven belül egyiknek sem lesz érdemleges szerepe. – A fő sérelmezett Japán és Ol. volt. 1934 után Japán már nem vállalt kötelezettséget, s 1938-tól nem tartotta be a ~t. Ol. is 1938-tól lépte át a ~ korlátozásait, bár formálisan azt nem mondta fel. Az USA 1938-ig formálisan betartotta, majd Franklin D. Roosevelt am. elnök 1939-es flottatv-e és 1940-es két óceáni flottatv-e felrúgta a ~t. – A ~ definiálta a *csatahajó*, a *csatacirkáló*, a *nehéz cirkáló*, a *cirkáló* és a *repülőgép-hordozó* kategóriákat. Ezzel egyidejűleg megszűntek a régi *sorhajó*, *dreadnought*, *pre-dreadnought*, *Großkampfschiff*, *páncélos cirkáló* kategóriák. • SGy, VG, 398.

Flottilla: → *Haditengerészet hadszervezete*

Foch, Ferdinand, dr. (Tarbes, 1851.okt.2. – Párizs, 1929.márc.20.): francia marsall, az → *Antant* kat. főpk-a az I. vh. végén. Több tanintézmény elvégzése után 1871-től az École Polytechnique-en <Műszaki Főiskola> tanul. 1885-től az École Supérieure de Guerre <Katonai Főiskola> hallgatója, majd tanára, 1908-tól ddtbk-ként pk-a. 1911-től ho.pk., 1913-tól hdt.pk. – Az I. vh. kitörésekor Lotharingiában, aug.28-tól a front közepén, a későbbi 9.hds. helyén (az ott keletkezett résben) létrehozott hdt. élén harcol, meggátolja a n. áttörési kísérleteket. Az első → *marne-i*, az *yseri* és az → *ypres-i* csatákban → *Joffre* fr. főpk. utasítására a fr., belga és brit csapatok tev-ét ~ hangolja össze. 1915–1916-ban az É-i hdscs. élén sikertelenül támadja az artois-i és a Somme menti n. → *állásokat*. 1917.máj.15-től a fr. VK főnöke. – ~ jelzi annak veszélyeit, hogy a szöv. ek saját pság alatt állnak, kezdeményezi közös főpk-i poszt létrehozását, de ezt → *Clemenceau* fr. és → *Lloyd George* brit me. elveti. Az események ~t igazolják. A → *német offenzívák* során, 1918.márc.21-én a picardiai brit → *arcvonal* szétesik, → *Haig* brit tbk-ot csak a behajózási kikötők, → *Pétain* fr. tbk-ot csak Párizs véd-e érdekli, s a két hds. kezd szétválni. Márc.26-án ~t megbízzák, hogy koordinálja az erőket a → *nyugati hadszíntéren*, majd máj.2-től az → *olasz hadszíntéren* is. ~ Picardiában és Flandriában is megállítja a n-eket. Máj.8-tól hivatalosan is a szöv. haderők főpk-a. A britek támogatására csapatokat von ki a fr. frontról. Ezt kihasználva, → *Ludendorff* n. tbk. máj.27-én áttöri a fr. frontot, s a Marne-ig nyomul előre. Jún.9-én az Oise-nál támad rés, amit ~ időben lezár. Júl.15-én, az am. exp. erők harcba lépését megelőzve Ludendorff offenzívát indít Champagne-ban, de ~ ezt is megállítja. Júl.18-án és aug.3-án ~ vezet két ellentád-t, s véd-be szorítja a n-eket. Aug.20-án kinevezik Fr. msl-jává. A → *compiégne-i fegyverszünet* feltételeit ~ szabja meg nov.11-én Rethondes-ban a n. → *OHL*-nek. ♦ **SÄ, 399.**

Foch-féle demarkációs vonal: → *Felvidék megszállása*

Foksányi csata (első, második): → *Moldvai hadműveletek* (I., II.)

Foksányi-kapu <Poarta Focșanilor>: történeti-földrajzi hely K-Eu. és a Balkán találkozásánál. Nevét Foksány <Focșani> városáról kapta. A Kárpátok DK-kanyarulata (sarka) és a Duna Galac <Galați> alatti szakasza közötti, kb. 100 km-es vonal DK-i kétharmadán a Sereth folyó alsó folyása választja el K-Eu-t a Balkántól, ÉNy-i egyharmadán a ~. A Serethet a Kárpátokkal összekötő ~ az egyetlen hely, ahol → *seregtek* természetes akadály nélkül kelhetnek át K-Eu. és a Balkán között. – Az ot-m. és a n. csapatok 1917 elején érték el a ~t, ahol a front egy évre stabilizálódott. A ~ lezárására megerősített vonalat építettek, aminek áttörésére az or. és a fr. ti-ek vezette ro. csapatok több sikertelen tád-t indítottak. A II. vh. idején a ro. hds. felújította az erődvonalat, de az 1944.aug. utolsó harmadában nem tudta feltartóztatni a sz. csapatokat. – Foksányban az ott talált ro. internálótáb. átépítésével a n-ek 1917-ben → *hadifogolytábor*t létesítettek. Ezt 1918 végén a ro-ok működtették tovább. A II. vh. idején 1944.aug-ig a hadifogolytáb. ismét ro. kézen üzemelt, majd átvette a sz. hds. ♦ **RI, 400.**

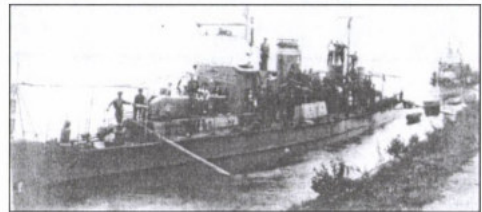
Folyamaknász: → *Aknász*

Folyamerők: → *Dunaflottilla*

Folyamőrség (Magyar Királyi Folyamőrség): a → *trianoni béke* és az 1921.júl.23-i párizsi *Dunaegyezmény* végrehajtása érdekében a → *folyamrendészet* ellátására létrehozott fegyveres testület. A ~ról szóló 1922:XIV. tc. és a végrehajtására 1922.júl.25-én kiadott 122.295/1922. BM rendelet alapján került felállításra. Az elvileg 2420 fős ~ vízrendészeti, közbiztonsági és igazgatási rendészeti teendőket látott el a folyóvizeken és partjain (az állóvizeken a → *Rendőrség*). Fedetten a ~be tartoztak az 1918 előtti → *Dunaflottilla* 1927-ig fenntartott, attól 1938-ig rejtve fejlesztett részei. A *Magyar Királyi Folyamerők* 1938.okt.1-én önállósult mint a → *Honvédség* (II.) egyik → *fegyverneme*, a ~ 1938–1944 között a BM rv. testülete maradt. – A BM-ban a folyamrendészeti és az igazgatási ügyeket a *folyamrendészeti*

osztály (BM VI-d. o.) végezte. A ~ hatósági jogkörét a m.kir. →*révkapitányságok* útján gyakorolta. Vezetője a bm-nek közvetlenül alárendelt m.kir. *folyamőrségi felügyelő (főfelügyelő)* volt, aki felelt a fegyelemért, irányította a kiképzést, ellenőrizte a szolgálat ellátását és javaslatot tett a személyi ügyekben. A ~ felügyelője 1920.márc. 10-től 1933.ápr.30-ig →*Wulff* Olaf altngy. volt. – A ~ állománya két részből állt. A *folyamőrségi személyzethez* tartoztak mindazok, akik fe-t és →*egyenruhát* viseltek, vmint a fe. úszóegységeken szolgálatot teljesítő fe.telen egyenruhás mű.- és hajószemélyzet (mérnök, üzemvezető, gépész, fűtő, rádiótávírász stb.). Létszámát 96 ti., 1524 alti. és *folyamőr* tette ki. A legs-ből csak 840 főt képezhettek ki fe. forgatásra. A *segédszemélyzethez* tartozott a fe.telen úszóegységek mű.- és hajószemélyzete, az irodai, gazdasági, számviteli és szolgai teendőket ellátó, egyenruhát és fe-t nem viselő szerződéses polg. állomány, vmint a jogászai képzettséget igénylő hatósági teendőket ellátó szakerő. A segédszemélyzet a fe-es úszóegységeken szolgálatot nem láthatott el. Az úszóegységeken szolgáló ti-ek és alti-ek pi-t viseltek. A hadife-nek nem tekintett rövid pi-okkal és revolverekkel a ~ személyzetét felszerelhették. – A ~ fe.zete, felszerelése és lőszerkészlete a SZKEB ellenőrzése alatt állt. *Vízi karhatalom* céljára meghatározott számú felfegyverzett *úszóművet* (max. 8 *örjárónaszád* max. 10-10 pu-val, 2 nagy és 10 *közepes motorcsónak* max. 3-3 pu-val) tarthatott fenn. Fe.zete a tart-kal együtt 21 db 7 cm-es á., 3 db 4,7 cm-es á., 35 db gpu., 650 db pu., 115 db pi. volt, lőszerkészlete 17.000 db 7 cm-es, 2.000 db 4,7 cm-es, 280.000 db gpu., 283.000 db pu. és 50.000 db pi. – A folyamrendészet fogalmát, hatáskörét, gyakorlását, anyagi ügyeit a 8270/1923. M.E. rendelet állapította meg. A gazdaszat-közig. szolgálatra, a személyi, fegyelmi, becsület- és büntetőjogi ügyekre a →*Csendőrség* (II.) szabályzata volt irányadó. – A ~ szervezete 1925-re érte el az előírtat: főfelügyelőség, központi pság (majd pság), anyagraktár és mű. hivatal (1920-tól 1923-ig mint a m.kir. hadihajózás felszámító mű. hivatal *Thienemann* Ottó mérnök őrgy. pság-a alatt). A központi pság részlegei: törzs, felvételi, őrjárónaszád-, kikötő- és tanfolyam-osztag; a pság részlegei: hajózási o.pság, őrzlj. o.pság, rádiós iskola voltak. 1921.

nov.1-től hajóforgalom-ellenőrző pság-ot hoztak létre, 1925-ig *Kósa* Elemér rendőrfőfelügyelő vezetésével. A *hajózási osztályba* tartoztak az úszóegységek: 4 őrjárónaszád Bp-en (SZEGED, KECSKEMÉT, DEBRECEN, SIÓFOK; az utóbbi felszerelés nélkül), 1-1 pc. motorhajó Mohácson és Szegeden (MARGIT, MÁRIA); vmint 6 alo. (kormányos, tü., kisvízkitűző, térképész, híradó, kikötő). Az őrzlj. o.pság kötelékébe 2 folyamrendészeti (Bp.) és 3 árvédelmi szd. (Bp., Győr, Szeged) tartozott. A ~ szükség szerint hatósági jogkörrel nem bíró *állandó* vagy *ideiglenes parti őrségeket* is felállíthatott. ♦ **KIG, 401.**

A KECSKEMÉT monitor

Folyamrendészet: kiegészítő rendvédelmi testületek gyűjtőneve 1922–1945, egyben a m.kir. →*Honvédség* (II.) rejtett alakulatai 1922–1938 között. A →*Folyamőrség*, a →*Révkapitányság* és a →*Dunaőrség* tartozott ide. – Az 1922:XIV. tc. végrehajtásához kiadott 122.295/1922. BM és 8270/1923. ME rendelet értelmében a ~ legfontosabb teendőjét a hajóforgalom ellenőrzése képezte. A rendeletek a ~i közegek feladatait és eljárását, vmint más hatóságok (az FM, a népjóléti és munkaügyi minisztérium, a vámigazgatás, a vasút és a hajózási főfelügyelőség) együttműködését szabályozta. A bírák és ügyészek kivételével a ~i közegek csak a révhatóság igénybevételével folytathattak hivatalos tev-et. A *közbiztonsági szolgálatot* ált. a révkapitányság mellé kirendelt folyamőrök vagy rendőrök látták el az illetékes parti közbiztonsági hatóság további intézkedéséig. A Folyamőrség nyomozását a révkapitányság irányította. A ~i szolgálatba tartozott az utas- és útlevelellenőrzés, a külföldiek és a kivándorlók ellenőrzése, más hatóságok támogatása, kh. igénylése és nyújtása, az eü. és az álateü. szabályok betartásának ellenőrzése. – A ~ feladata volt a *Nemzetközi Duna Bizottság* által

kidolgozott, Mo-on az 1923:XIV. tc-kel kihirdetett *Hajózási Rendszabályok* betartásának ellenőrzése; a hajózást érintő minden engedélyezési tárgyaláson, közíg. bejáráson és helyszíni szemlén való részvétel; a hajózási akadályok megjelölése, eltávolítása, a kisvíziút kitűzése, ill. a kitűzés ellenőrzése; az úszóművek és a hajóállomások berendezéseinek ellenőrzése; a hajózási engedélyesek, a hajótulajdonosok, a képesített hajóvezetők, vmint a vízi jművek nyilvántartása; az okmányok és a képesítések ellenőrzése; statisztikai adatgyűjtés a szállítmányokról; menetrendek, forgalmi szabályok ellenőrzése; kikötési és távozási engedélyek megadása és ellenőrzése; intézkedés és eljárás megindítása forgalmi zavar és baleset esetén; a vétkesek szolgálat alóli felfüggesztése; a partfelügyelet gyakorlása. ♦ **KIG, 402.**

Folyamrendészeti lobogó: a m.kir. →*Folyam-örsegnél* a →*folyamrendészeti* szolgálatban álló hajóegység megjelölésére használt jelzés. A ~ a hajó orrárbocára felvont, 60x80 vagy 80x80 cm-es lobogó volt, fehér mező közepén 38 cm magas, 28 cm széles, kötéllel körülfont sötétkék horgony felett elhelyezett, színes Magyar Szent Koronával. Az evezős csónakon használt ~ 30x40 vagy 40x40 cm-es volt. ♦ **KIG, 403.**

Fonó Albert, dr. (Bp., 1881.júl.2. – Bp., 1972. nov.21.): energetikus, feltaláló. 1903-ban végez a Bp-i Műegyetem gépészmérnöki szakán. Elhelyezkedik, majd tapasztalatszerzés céljából Ny-Eu-i üzemekben dolgozik. 1909-ben doktori címet szerez. Több találmány fűződik nevéhez, köztük a szárnyashajó (*Kármán* Tóddal együtt), a kötőtpályás járművek önműködő fék- és menet-szabályozója, vmint a *torlósugár-hajtómű*. Utóbira, amit ~ *légitorpedónak* nevez, 1915-ben jelent be szabadalmi igényt. Az OMM hadvezetése erre nem tart igényt (igaz, a rg.technika sem állt még azon a szinten, hogy sorozatban gyártott rg-ekben alkalmazhatták volna ~ hajtóművét). Továbbfejlesztett találmányára, amit ~ *légsugármotornak* nevez, 1928-ban kér ismét (ezúttal n.) szabadalmat. Ezt utólag bejelentett pótszabadalmi igényével együtt 1932-ben jegyzi be. A kető együtt már 4 sugárhajtómű leírását tartalmazza, amelyek egyaránt alkalmasak a nagy magasságban végrehajtott, hangsebesség feletti rep-re,

vmint (egy ~ által tervezett kompresszorral kiegészítve) kis magasságú, lassú rep-re. ♦ **VJ, 404.**

Fontainebleau-i memorandum: →*Lloyd George, David*

Forbáth-féle löelemképző: →*Légvédelem* (III.)

Forradalmi Kormányzótanács: a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* 1919.márc.21. és aug. 1. között hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testülete (kormány). A minisztériumokat *népbiztosságnak* nevezték, a minisztereket *népbiztosoknak* (nb.). – **1.** Elnöke (végig): *Garbai Sándor*. Tagjai: →*Landler Jenő* belügyi (helyettese *Vágó Béla*), →*Kun Béla* külügyi (helyettese *Ágoston Péter*), →*Pogány József* hadügyi (helyettesei →*Szántó Béla* és →*Szamuely Tibor*), *Varga Jenő* pü. (helyettese *Székely Béla*), *Kunfi Zsigmond* közoktatásügyi (helyettese *Lukács György*), *Bokányi Dezső* munkaügyi (helyettese *Fiedler Rezső*), *Landler Jenő* ideiglenesen megbízott kereskedelemügyi (helyettesei *Rákosi Mátyás* és →*Haubrich József*), *Rónai Zoltán* igazságügyi (helyettese *Ládai István*), →*Böhm Vilmos* szocializálási (helyettesei *Hevesi Gyula* és *Dovcsák Antal*), *Erdélyi Mór* közéleti (helyettese *Illés Artúr*), *Kalmár Henrik* n., *Szabó Oreszt* ruszin nb. Kollégium vezette a földművelésügyi népbiztosságot: *Csizmadia Sándor*, *Hamburger Jenő*, *Nyisztor György*, *Vántus Károly*. – A ~ot először ápr.3-án alakították át. Megszüntették a nb.helyettesi tisztséget, a népbiztosságok vezetését kollégiumok vették át: belügyi, vasúti és hajózási: *Landler* és *Vágó*; külügyi: *Ágoston*, *Kun* és *Pogány*; hadügyi: *Böhm*, *Fiedler*, *Haubrich*, *Kun* és *Szántó*; igazságügyi: *Ládai* és *Rónai*; földművelésügyi: *Hamburger*, *Nyisztor* és *Vántus*; közéleti: *Erdélyi*, *Illés* és *Kondor Bernát*; közoktatásügyi: *Kunfi*, *Lukács*, *Szamuely* és *Szabados Sándor*; munkaügyi és népjóléti: *Bokányi* és *Guth Antal*; szociális termelés: *Dovcsák*, *Hevesi*, *Kelen József*, *Rákosi* és *Varga*, ápr.7-től még *Bajáki Ferenc*. Két népbiztosság élén maradt 1-1 nb.: *Kalmár* n. nb. és *Stéfan Ágoston* ruszin nb. – Jún.24-én a *Szövet-séges Központi Intéző Bizottság* (SZKIB) újraszervezte a ~ot, megszüntette a kollégiumokat, s visszaállította az egyszemélyi nb-i rendszert. A ~ elnökhelyettesévé választotta *Dovcsákot*. Tagjai:

Landler belügyi, Kun külügyi, Szántó hadügyi, Ágoston igazságügyi, Guth népjóléti és közegészségügyi, Pogány közoktatásügyi, Kalmár n., Stéfán ruszin nb. Felállították a ~ *Központi Ellenőrző Bizottságát*: Hajdu Gyula, Rákosi, Vanczák János; ill. a *Népgazdasági Tanácsot*: Varga (elnök), Nyisztor, Lengyel Gyula, Bajáki. Jún.29-én a SZKIB nb.helyetteseket nevezett ki: Rónai belügyi, Alpári Gyula és Bolgár Elek külügyi, Mausz Rezső és Horovitz Jenő hadügyi, Lukács közoktatásügyi. Júl.24-én Kalmár Henrik n. nb. lemondott, utódjának kinevezésére már nem került sor. A ~ saját csúcsszerveként *Politikai Bizottságot* állított fel, amelyet (létszáma alapján) *ötös direktórium*nak is neveztek. – 2. A ~ nyilvánította ki márc.22-én *Mindenkihez!* c. kiáltványában a proletárdiktatúrát és annak közösségét → *Szovjet-Oroszországgal*, s I. számú rendeletében bevezette a statáriomot. 24-én felállította a → *Vörös Hadsereget*, s a → *békekonferenciának* küldött jegyzékében elfogadta a → *belgrádi konvenciót*, elutasítva a → *Vix-jegyzéket*. 26-án megkezdte az → *államosítást*, feloszlatta a → *rendvédelmi testületeket* és felállította a → *Vörös Őrséget*. Ápr.2-án közzétette a TK ideiglenes alkotmányát (érvényes a jún.23-i alkotmányig). Ápr.-ban fogadta az → *Antant* küldte → *Smuts-missziót*. 14-én megszüntette a → *katonatanácsokat*, s bevezette a *komisszár-* (pol. megbízotti) rendszert. Felvette a harcot az ápr.16-án tád. ro. és a 27-én tád. csszl. hds-gel. 19-én szétválasztotta az államot és az egyházat. A → *Clemenceau-jegyzékeket* elfogadva, feladta az → *északi hadjáratban* visszafoglalt → *felvidéki területeket*, ezzel demoralizálta a VH-t, elvesztette még meglévő bázisának nagy részét (a márc.-ápr.-ban még kimutatható bázis júl.-ra már jelentősen csökkent), s a júl.-i ro. tád. elhárítására már nem tudta újjászervezni sem a fe. erőket, sem a társ-at. – Az AH, a későbbi → *Kisantant* országai, s a békekonf. a különféle egy- vagy kétoldalú dipl. próbálkozások ellenére sem tekintették partnernek a ~ot, végig a TK megsemmisítésére törekedtek. A békekonf. júl. 24-i nyilatkozata ezt egyértelműsítette azzal, hogy a békétárgyalások megkezdését Mo-gal a ~ eltávolításához kötötte. ♦ **RI, 405.**

Főellenállási öv: a → *főellenállási vonal*, annak → *reteszállásai* és a → *fedezőzóna* alkotta, mély-

ségben tagolt összefüggő sáv. Arccal az elg. várható → *támadási irányába* kiépített → *támpontok* és → *erődítések*, ill. az azokat → *árok*kal vagy tűzrendszerrel összekötő → *állások*, reteszállások, közlekedőárkok, → *óvóhelyek* alkották. Ideális esetben alkalmas volt a → *peremvonalon* áttört elg. ~ön belüli megállítására és az eredeti véd. rendszer helyreállítására. A → *védelem* 1914 végén, az → *állásháború* kialakulásával 2-3 összefüggő lövészárokból kiépített *védőöv*ből (mai terminológia szerint *állásból*) állt. Az árkok közötti távolság 100-150 m volt. A védőövben ált. a → *hadosztály* védett max. 10 km szélességben és 3-4 km mélységben. – Az állásháború előrehaladtával fokozatosan fejlődött. 1915–1916-ban a véd. mélysége 15-20 km-re növekedett, a ho. védősávjának szélessége 7-8 km-re csökkent. Fokozatosan két védőövet építettek ki: → *első*, → *második védőöv*. 1917–1918 folyamán a véd. tovább mélyült és 3 részre tagolódott. Az ekkor kialakult fedezőzóna 3-4 km, az első és második védőöv alkotta → *harci zóna*, ahol az erők és eszközök zömét helyezték el, 6-10 km mélységű volt, e mögött 4-8 km távolságra építették ki a 10-12 km mélységű → *hátsó zónát*, ahol a hds. tart. helyezkedett el. A háb. végére a véd. teljes mélysége elérte a 25-30 km-t. ♦ **SzB, 406.**

Főellenállási vonal <Hauptkampflinie [HKL] főharcvonal>: a → *főellenállási öv* ellenség felé eső védőműveit összekötő vonal. A ~at ideális esetben a → *gyalogság* (és az azt megerősítő vagy támogató, más → *fegyvernem*hez tartozó csapatok) fe-einek tűzrendszere, a szélességben és mélységben tagolt összefüggő → *árkok* (és 1918-tól → *támpontok*) alkották. Legelől lévő része a → *peremvonal*. ♦ **SzJ, 407.**

Főhadiszállás <Hauptquartier>: → *Hadsereg*, → *Hadsereg-főparancsnokság*, → *Hadtest*

Főhadsegéd <General-Adjutant>: az uralkodó személyes szolgálatára rendelt tábornok. A ~ek száma az uralkodó mint Legfelsőbb Hadúr óhajától függött, ált. kettő teljesített egyidejűleg szolgálatot. Közülük az első <Erste ~> vezette → *Őfelsége Katonai Irodáját*, aki mellé egy vk. szds. → *rendfokozatban* lévő → *parancsőr*tisztet <Ordonnanz-Offizier> rendelték. ♦ **RI, 408.**

Főkegyúri jog: →Katolikus egyház

Földreform: a földbirtokviszonyok megváltoztatása jogszabályokkal. **1.** →Magyarországon az első ~tervezetet a →Károlyi- és a →Berinkey-kormány fm-e (és ideiglenesen iüm-e), Buza Barna (1873–1944) dolgozta ki 1919-ben. Az 1919:XVIII. néptv-t „a földművelő nép földhöz juttatásáról” 1919.febr.16-án hirdették ki. A gyakorlati megvalósításra soha nem került tv. részletesen felsorolta a kiosztásra kerülő földbirtokokat és a földhöz juttatandók körét. Az „úri birtok” felső határát 500 katasztrális holdban szabta meg, s elrendelte az ezen felüli rész kártalanítás ellenében történő kisajátítását, hogy azt 5-20 holdas kis-, ill. 200 holdig terjedő középbirtokok kialakítására használja fel. Bár febr.18-án a Buzára és Nagyatádi Szabó István (1863–1924) tárcá nélküli miniszterre felesküdtött földosztó-bizok elindultak vidékre, ill. 23-án gr. →Károlyi Mihály közt. elnök ünnepélyesen megkezdte a földosztást saját birtokán (Kápolna, Heves vm.), a föld kisajátítása mindössze néhány nagybirtokon történt meg, és azokon is termelészövetkezetek létesültek. – **2.** A →Magyarországi Tanácsköztársaság idején a →Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. számú rendeletével ápr.3-án állami tulajdonba vette a 100 kataszteri holdon felüli közép- és nagybirtokokat, amelyeken termelészövetkezeteket hozott létre. A törpebirtokok magánkézen maradtak. A jogszabály megtiltotta a szocializált földek kiosztását. Összesen kb. 7 millió kataszteri hold került →államosításra, kb. 6,3 millió hold maradt magántulajdonban. A földosztás elmaradása azonban a falusi lakosság rendszer iránti közömbösségét, ill. ellenségességét vonta maga után. – **3.** A →Teleki-kormány fm-ei, Rubinek Gyula (1865–1922), majd Nagyatádi Szabó István tervezete alapján a Nagy. 1920.nov.13-án elfogadta az 1920:XXXVI. tc-et a ~ról, amely dec.7-én lépett hatályba. Ez a ~ a nagybirtok érdekeit is szem előtt tartva próbálta csillapítani a földéhséget. A tv. deklarált célja az volt, hogy „a magyar földbirtok megosztását helyesebbé tegye”. Szigorúan körülhatárolta a földben részesíthető rétegeket. A nincstelének 600 négy-szögöl házhelyet és max. 3 hold földet kaphattak, ill. ennyire egészíthették ki törpeparcelláikat. Az addigi birtokosok legfeljebb 15 holdra pótolhat-

ták ki már meglevő földjeiket. Legfeljebb 1 holdat kaphattak a földdel nem rendelkező közalkalmazottak, gazdatisztek. – A ~ végrehajtására létrehozták az Országos Földbirtokrendező Bizottságot. A megművelhető földterület 8 %-át osztották szét (összesen 1,3 millió kataszteri holdat), ebből különféle célokra (vitézi birtokok, közlegelők, mintagazdaságok stb.) 190 ezer holdat zároltak, további 155 ezret kishaszonbérletbe adtak. Végül 928.491 holdat mértek ki az igénylők között, amellyel 425 ezer család jutott (átlagosan 1,5 kataszteri hold) földhöz. Mivel jelentős tömegek kaptak kicsiny földet, amelyen életképes gazd-ot létrehozni nem lehetett, és mivel a nagybirtok túlsúlyán a ~ nem változtatott, nem tudta felszámolni a társ-ban jelenlevő gazd. és szociális feszültségeket. ♦ SG, 409.

Főrendiház: a magyar →Országgyűlés felső kamarája 1867–1918. A →Képviselőház mint elsőfokú tanácskozó és határozathozó kamara határozatait vitatta meg, hagyta jóvá vagy küldte vissza újabb tárgyalásra. – A kiegyezés után az 1848-ig működött Főrendi Táblát hívták össze (~ néven), amelynek tagja volt minden nagykorú főnemes férfi, a zászlósurak és az egyházi rend főpapi képviselője. Az 1885:VII. tc. alapján a ~at átalakították a →dualizmus szerkezetének megfelelően. Kimaradtak a címzetes püspökök, a főispánok és a királybírák, de bekerültek a protestáns főtitkviselők, vmint a 3 legfőbb bíróság 4 vezetője. – 1885–1918 között a ~nak ötféle tagja volt. Örökös jogon kerültek be a →Habsburg-dinasztia nagykorú férfitagjai, a m. kir-tól hg., gr., br. címet nyert családok nagykorú férfitagjai, ha Mo-on személyesen olyan birtokkal rendelkeztek, amelynek éves jövedelme meghaladta a 6000 aranykoronát. Méltóság vagy hivatal alapján került be Mo. hercegprímása, a kalocsai és az egri rk. érsek, a latin és a görög szertartású, egyházmegyével ténylegesen bíró rk. püspökök, a pannonhalmi főapát, a jászói prépost, a görögkeleti metropoliták és püspökök, a ref. és az ev. egyház 3-3 rangidős püspöke és világi főtitkviselője, a pozsonyi gr., a 2 koronaőr, Fiume kormányzója, a Kúria (legfelsőbb bíróság) elnöke és másodelnöke, a Bp-i Ítéltábla, vmint a Közig. Bíróság elnöke. Élethossziglani tagokat a →magyar minisztertanács javaslatára

a kir. nevezhetett ki, egyidejűleg max. 50 főt, s csak m. állampolgárságukat. *Horvát-Szlavónország* Ogy-e 3 tagot delegált a m. ~ba. *Választás alapján* (élethosszig) az 1885 előtti ~ olyan tagjai kerültek be, akiknek tagsága az 1885:VII. tc. értelmében megszűnt. ♦ **RD, 410.**

Főtanács: → *Békekferencia*

Főtartalek: → *Kettős kereszt Vérszövetség*

Fővezérség: a → *Nemzeti Hadsereg* katonapolitikai irányító szerve. Az 1919.júl.5-én lemondott → *Károlyi-kormány* volt hm-e, → *Horthy Miklós* altngy. szervezte meg júl.12-én saját vezénylete alatt mint a NH főpság-át. Horthy, akit az új me., → *Ábrahám Dezső* nevezett ki hds.főpk-ká, aznap kiáltványt bocsátott ki. Ebben, amelyet megkísértek eljuttatni vmennyi ellenforr. szerveződéshöz, Horthy fogalmazásában „...az összes m. nemzeti haderők fővezérletét...” vette át. Ez aug.15-én valósult meg, amikor Bp-en → *Friedrich István* me. jelenlétében → *József* kir. hg. → *kormányzó* e funkcióba kinevezte. – A NH főpság-a aug.9-én alakult át ~gé, miután Paul De → *Lobit* tbk., a Mo-i fr. megszálló csapatok pk-a lehetőséget adott a NH-nek az elindulásra a Dunántúlra. A ~ megalakítását Horthy a 41/1919.sz. hds.pcs-ban egyaránt tudatta a szegedi → *Ábrahám-* és a Bp-i → *Friedrich-kormány*val. A szűken vett kat. vezetésre aug.12-én a ~ en belül megalakították a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkarát*. A ~ et 1920.márc.1-i kormányzóvá választásáig Horthy vezette mint *fővezér*, ezt követően megszűnt (felszámolása, az átadás-átvétel márc.31-ig tartott). 1920.márc.1-től a beosztást → *Willerding* Rezső altbgy. (1921.febr.1-től gy.tbk.) vette át mint a NH *főfelügyelője* (gyakorlatilag a → *Honvédség főparancsnoka*). ♦ **RI, 411.**

Fővezérség Offenzív és Defenzív Osztálya (szegedi): a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkarának* központi hírszerző és elhárító szerve. A VKF közvetlen alárendeltségébe tartozott. A belföldi elhárítási, pol. nyomozási és vizsgálati feladatokat néhány hétig a ~ mellett létrehozott → *Prónay-különítmény* tagjai végezték, majd hivatásos elhárító ti-ek folytatták. Kb. 1919.jún-tól a ~ két o-ra oszlott. Külföldi hírszerzés: *Fővezérség Offenzív Osztálya*, elhárítás: *Fővezérség Defenzív*

Osztálya. Az offenzív o. egyik legnagyobb létszámú hírszerző kirendeltsége (kmsz. *expozitúrája*) az Au-i Hitzingben működött. ♦ **OS, 412.**

Franchet d'Esperey, Louis-Félix (Mostaganem, Algéria, 1856.máj.25. – Château d'Amancet, Tarn, 1942.júl.8.): francia marsall. Kat. karrierje kezdetén kitünteti magát É-Afrikában és Kínában. 1914.aug-ban a fr. I.hdt. pk-a, Guise körzetében sikerül feltartóztatnia a → *német offenzívát*, majd az 5.hds. élén döntő szerepet játszik a szept-i → *marne-i csatában* kivívott fr. elhárító győzelemben. 1916-ban a Keleti, 1917-ben az Északi Hds. pk-a. 1918-tól ismét az akkor a → *macedóniai fronton* felsorakozó Keleti Hds. pk-a, szept. 15-én megtörténik a Bg. háb-ból való kiválásához vezető → *dobropoljei áttörés*. – 1918.nov.7-én Belgrádban találkozik gr. → *Károlyi* Mihály m. me-vel, ennek nyomán a m. delegáció nov.13-án aláírja a nov.3-i → *padovai fegyverszünet* vég-

Franchet d'Esperey (középen) román tábornokok társaságában 1918 végén. Jobbra Constantin Presan tábornok, az Erdélyt megszálló román csapatok főparancsnoka

rehajtásának mikéntjéről rendelkező → *belgrádi konvenciót*. Bp. tervezett fr. megszállásának előkészítésére ~ nov.26-án egy → *Antant*-missziót küld Bp-re Fernand → *Vix* vk. alez. vezetésével. Párizs utasításainak megfelelően a ~ vezényelte fr. haderő tétlenül szemléli, ahogy a ro. és a cseh hds. megsérti a fr. főpk. aláírásával szavatolt belgrádi kat. konvenciót. Érdemei elismeréseként ~ 1921-ben marsallbotot kap. 1934-től a Fr. Ak. tagja. ♦ **TJ, 413.**

Francia erőrendszere: Franciaország keleti határa mentén kialakított → *államérintés*. Belfort, Camp des Romains, Epinal, La Fère, Laon, Lille, Manonviller, Maubeuge, Párizs, Reims, Toul, Verdun → *erődítései* alkották: az I. vh. előestéjén 17 → *ösvár*, 56 *megegyezett hely, erőd*, → *zárt erődítés*, 5 *megegyezett hadikikötő* és 23 *tengerparti erődítés*. A 270 km hosszú fr-n. határon jól elhelyezett erődlánc húzódott, kivéve a 64 km-es

Toul–Epinal szakaszt. A rés, ahol a Meurthe, a Mortagne és a Mosel folyók völgyei természetes akadályokat képeztek, lehetőséget teremtett a fr. stratégiáknak: csak ott törhettek át a n-ek, akiket a ~ mögött álló fr. csapatok oldalba támadhattak. – A ~ É-i bástyája, a →*verduni erőrendszer* zárta le a Maas átkelőhelyeit, az Argonnenwald átjáróit, a K-Ny-i felvonulási utakat és biztosított egy →*védelemre* rendelt hds-et. A Maas-front D-i bástyája, Toul, ill. a K felé előretolt Nancy és Lunéville az I. vh. előtt, a mandzsúriai és a balkáni →*állásháború* tapasztalatai alapján épült, lezárva a folyó átkelőit, vmint a Woivre útjait. A Maas menti erődök közül a legjelentősebb a Verdun és St. Mihiel közötti *Les Paroches*, Troyon, Genicourt, ill. a St. Mihiel és Toul közötti *Jony*, Liouville, Gironville, *Camp des Romains* volt. – A határ menti véd. D-i bástyájaként a Mosel partján *Epinal* főerődje és 50 km-es véd. gyűrűje lezárta a Straßburgtól a Vogézeken átvezető utakat. A ~t záró Belfort gyűrűje *Montbéliard* és *Blamont* erőrendszerével fedezte a Jura és a Vogézek közötti ún. burgundiai kaput. A svájci határig húzódó belforti gyűrű a Vogézekben zárta le a Rajna-völgyi Freiburg–Mülhausen térségéből átvezető utakat. Epinal és Belfort között kisebb erődök és →*állások* vonala húzódott. Ettől DNy-ra, a *Dijon–Langres–Besancon* térségében kiépített erősítések Epinallal és Belforttal erőrendszer-ötszöget alkottak, ellenállási-felvonulási körzetet nyújtva egy hds. részére. – Az 1871-es fr. vereség után kiépített ~ áttörését arcból a n. hadvezetés nem tervezte, a →*Schlieffenterv* É felől való megkerülésére épült. Leküzdése az I. vh-ban Verdun kivételével nem jelentett különösebb akadályt. *Maubeuge* 11 napig állta 16 zlj., 21 köz. és neh.ű., vmint 2 1/2 lov.szd. ostromát. A korszerű *Manonviller* 54 1/2 óráig állt tűz alatt és elesett, *Lille*, *Reims*, *Laon*, *La Fère* harc nélkül került a n-ek kezére. A ~ a →*marne-i csata* idején viszont 7 n. hdt-et lekötött, s az hiányzott a n. hadvezetésnek. 1914.aug-ban a →*német offenzíva* csupán 7 db 42 cm-es neh.lg-gel indult meg a ~ és a →*belga erőrendszer* ellen, ezért 4 ot-m. ü-et 8 db 30,5 cm-es mozsárral a →*nyugati hadszíntérre* irányítottak. ♦ BE, BN, 414.

„Francia háború”: az →*adriai háború* első, az I. vh. kitörésétől →*Olaszország* hadba lépéséig

tartó szakasza. Első lépéseként az ot-m. cs. és kir. →*haditengerészet* szétlőtte az Antivariban felállított rádióállomást. 1914.aug.8-án az egész hajóhad kifutott, hogy támogassa a n. GOEBEN-csoport áttörését a Dardanellákhoz, de miután értesült a sikeres áttörésről Anton →*Haus* tngy. az Otrantói-szorostól visszafordult. A hadiflotta aug.10-én →*bloká*d alá vette →*Montenegrót*. A – Az első összecsapás fr. és brit hajókkal aug.16-án történt (→*ZENTA elsüllyesztése*) Montenegró előtt. A fr. flotta aznap lezárta az Otrantói-szorost. A →*Tengerszorosokba* beúszott GOEBEN és BRESLAU blokádját brit hajók látták el, a fr. flottapság az Afrika partjainál biztosító ún. különleges feladatú tart. o. kivételével egész hajóhadát (az ún. „repülőflottát”) az →*otrantói tengerzár* őrzésére és az ot-m. partvidék ellen összpontosíthatta. – A cs. és kir. hajóhad 1914.aug. elejétől lőtte a Cattarói-öböl menti hegyeken elhelyezett montenegrói és fr. tü. állásokat, megfigyelő- és rádióállomásokat, majd 1916.jan-ban részt vett a →*Lovćen elfoglalásában*. – A fr. crk-k az Adria közepéig törtek előre, kisebb egységeik támadták a partvidéket, 1914.nov.29-én a CUGNOT fr. taj. behatolt a Cattarói-öbölbe (a hajóá-k tüze megakadályozta, hogy kilőhesse torpedóit). A fr-k partraszállásra készültek →*Szerbia* és Montenegró segítségére. →*Pola megtámadásának* kudarca 1914.dec.20-án és a →*JEAN BART megtorpedó*zása dec.21-én a fr. flotta megtorpanását eredményezte az Adrián. Nem irányítottak több csj-t az Adriára, sőt az Otrantói-szorosba sem. Felhagytak az OMM partvidéke előtti blokáddal, s hosszabb ideig nem szállítottak utánpótlást Montenegrón át Szerbiának. – Az ot-m. haditengerészet óvatos, véd. taktikáját bátrabb, tád. jellegű akciók kezdték felváltani. Így torpedózta meg és süllyesztette el 1915.ápr.27-én az U5 taj. lovag Georg von Trapp shdg. pság-a alatt a fr. LÉON GAMBETTA pc.crk-t az Otrantói-szorosban. Ezután a fr-k a crk-ikat is visszavonták a Navarin-fok mögé, s a háb. végéig többé nem küldték az Adriára. A háb-t tpr-k és taj-k folytatták, ám azokkal az ot-m. haditengerészet már egyenlő eséllyel vehette fel a küzdelmet. ♦ CsK, 415.

Francia hadsereg: a *Francia Köztársaság* szárazföldi hadereje az I. vh. idején. Fr. 36, É-afrikai gyarmataival 100 milliós nagyhatalom volt. A ~

aktív, tart. és területiális alakulatokra oszlott. Az 1 milliós békeállományt 5 millió kiképzett tart. egészítette ki. 1914.aug.1-21. között 1,8 millió főt mozgósítottak (ebből 300 ezret a gyarmatokról), amelyből 1,1 m összpontosult a fr-n. határon a →*francia erődrendszere* támaszkodva. 1914–1918 között összesen 3,8 millió fr. kat-t állítottak fe-be. A mozgósítás után 80 gy. és 10 lov.ho-ba szervezett ~ modern k. fe.zettel rendelkezett: ho-onként 16.000 pu., 24 gpu., 68 táb.lg., azonban lényegében hiányzott a meredek röppályájú köz. és neh. tü. – Az offenzív fellépésre készülő hadvezetés a legfontosabb fe-nek a rohamozó gy-ot támogató 7,5 cm-es gyorstüzelő át (→*Táblázatok*) tekintette, ám elhanyagolta a →*támadás* tü. előkészítését szolgáló fe-ek hadrendbe állítását. – A ~ minőségét az 1913-as hadgyakorlat hivatalos értékelése jelzi: „...A csapatok nincsenek megfelelően kiképezve és még nem szoktak a fegyelemhez.” A →*mozgóháborúra* készülő gy. nem gyakorolta a hosszú meneteket, a nagy kötelékekkel vívott találkozóharc és a stratégiai →*védelem* módjait. – A haditerv alapján a K-i határon felvonult 1. és 2.hds-gel (10 hdt.) a Verdun–Belfort közötti erődöktől Metz–D irányban a n. balszárnnyat akarták átkarolni, a 3., 4. és 5.hds-gel (11 hdt. és 1 lov.hdt.) Verdun és Hirson térségéből a megkerülő n. hds-ek vonalát középben áttörni. További félmillió kat. állomásozott az ol. határon, ill. D-Fr-ban, belőlük az ol. semlegesség kinyilvánítása után felállított 6. és 9. hds-et a n. frontra vezényelték, amelyek részt vettek az első →*marne-i csatában*. ♦ **BN, 416.**

Francia hadsereg (balkáni): →*Sarrail*, Maurice

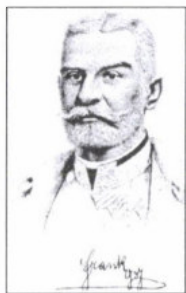
Francia titkosszolgálatok: Franciaország polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Az I. vh. kitörésekor az →*Antant*-országok hasonló szervei közül a ~ voltak a legfelkészültebbek. A *Nagyvezérkarnál* 1871-ben létesített *Deuxième Bureau* (DB) <2. Osztály> békeidőben is széles hatáskörrel rendelkezett. Tevé az elg. hds-ekre és a lehetséges hdm. területekre vonatkozó adatgyűjtés mellett 1893-tól a pol. hírszerzésre és elhárításra is kiterjedt. Az I. vh. alatt az egyik legeredményesebb titkosszolgálat volt. Tevé-ét összehangolta a rendőri szervekkel. A nemzetbiztonsági szempontból 122 körzetre osz-

tott Fr-ban a DB részeként működött a *Service de Renseignement Territorial* <Területi Hírszerző Szolgálat>. A DB része volt a nagy létszámú *Service de Renseignement Étranger* <Külföldi Hírszerző Szolgálat>. Mindkettőhöz számos részleg, azokhoz több ügynöki hálózat tartozott. A háb. alatt a külföldi fr. hírszerzőállomások (pl. a svájci bevillard-i óragyár fedésével működő) esetenként több száz, összesen több tízezer informátort foglalkoztattak. – A ~, amelyek tevé-ét 1913-tól a →*haderő* nemeknél összehangolták, viszonylag jó információkkal bírtak a potenciális ellenfelek háb. készülődéséről, a háb. során jelentősebb haditerveiről. A háb. elején mégsem voltak megfelelő ismereteik a n. felvonulási tervekről, új neh. mozsarakról és messze hordó ágyúkról. Az újszerű módszerekkel (pl. →*felderítés* [ballonos], →*galambok háborús alkalmazása*, diverziós-feld. csoportok szervezése) azonban pótolták hiányosságait. Ált. eredményesen működtek a DB elhárító részlegei (pl. →*Mata Hari* elfogásakor). 1916.nov.22-től a ~ részt vettek a brit és belga hadvezetéssel közös *Szövetséges Hírszerző Iroda* munkájában. Ez az információcserét és a fr. ügynökök NBr-i kiképzését is lehetővé tette. – Segítette a ~at, hogy polg. személyek, köztük az →*Elzász–Lotharingiában* élő fr-k a háb. kitörésekor tömegesen ajánlották fel szolgálataikat. Hírszerzési bázist jelentett az *Alliance Française* <Francia Szövetség> kulturális egyesület, amelynek a világon szinte mindenütt voltak klubjai és kirendeltségei. ♦ **OS, 417.**

Francia–orosz titkos egyezmény: a két →*Antant*-hatalom titkos diplomáciai egyeztetése elérendő békecéljairól. Jegyzékváltás formájában Gaston Doumergue fr. püm. (korábban küm. és me.) és →*II. Miklós* or. cár 1917.febr.14-i szentpétervári megbeszélésének eredményeit rögzíti. 16-i jegyzékében Maurice →*Paléologue* szentpétervári fr. nagykövet részletezte Mihail Ny. *Pokrovskij*nak Fr. legfontosabb igényeit: →*Elzász–Lotharingia* és a →*Saar-vidék* bekebelezése, a Rajna bal partján fr.barát semleges államok létrehozása, ezek fr. megszállása addig, amíg No. a leendő békeszerződés határozatait végre nem hajtja. Or. részéről még aznap elfogadták mindezt. A fr. korm. megerősítette a →*Tengerszoros-egyezmény* érvényességét és elismerte Or. jogát arra, hogy szaba-

don határozza meg Ny-i határait. – A ~ fr. szempontból kettős célt szolgált: a szinte korlátlan hódítás lehetőségének felcsillantásával biztosítani kívánta a gyengülő Or. további háb. erősítéseit és meg kívánta akadályozni esetleges különbékéjét; másrészt a leendő békeszerződésben garantálni kívánta a mértéktelen fr. igényekhez Or. támogatását NBr-val és Ol-gal szemben. A ~t NBr. és Ol. elől elhallgatták. Megvalósulását megakadályozta az →*oroszsági forradalom*, szövegét a sz-or. korm. 1918 elején nyilvánosságra hozta. ♦ **KE, 418.**

Franc tireur: →*Hadijogsértés*

Frank, Liborius, Ritter von (Spalato, 1848.oct.5. – Graz, 1935.febr.26.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A fiumei →*hadapróiskola*, majd a bécsújhelyi kat. ak. után 1869.szept.1-től hdgy. a közös cs. és kir. 21.táb. vad. zlj-ban a Bécs melletti Mauerben. 1873–1875 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*.

A 2.hds. törzsében részt vesz →*Bosznia-Hercegovina okkupációjában*. 1892.dec.7-től ezds. és a KHM 6. o. (nevelési és oktatási ügyek) főnöke. 1895-től a közös 71.gy.ezd. pk-a Bécsben. 1898.nov.12-től vör. és az 56.gy.dd. pk-a Laibachban. 1900-tól a 12.gy.dd. pk-a Klagenfurtban. 1903.máj.6-tól altbg. és a közös 1.gy.ho. pk-a Szarajevóban. 1908.nov.1-től a temesvári VII.hdt. pk-a és Temesvár vezénylő tbk-a. 1910. ápr.16-tól hds-felügyelő. – A háb. kitörése után az ot-m. 5.hds. pk-a. Az 1914. évi →*Potiorek-offenzívák* során nevéhez fűződik a Kolubaráig való előretörés, ill. →*Belgrád elfoglalása*. Az ot-m. visszavonulás és vereség miatt elmarasztalják, 1914.dec.27-én felmentik. Ezt követően nem kap beosztást. – 1910.febr.8-tól lovag, titkos tanácsos, a 61.gy.ezd. tulajdonosa. ♦ **BT, 419.**

Friedrich István (Malacka, 1883.júl.1. – Vác, 1951.nov.25.): mérnök, politikus, miniszterelnök. A Bp-i és a charlottenburgi műegyetemen szerez gépészmérnöki diplomát. Berlinben dolgozik, hazatérve 1908-ban Mátýásfüldön gépgyárat és

gépjavitó műhelyt alapít. 1912-től a gr. →*Károlyi Mihály* vezette Függetlenségi és 48-as Pártban politizál. 1914 nyarán az USA-ban részt vesz a →*Károlyi-utazáson*, Károlyival együtt internálják Fr-ban és tér haza Mo-ra nov-ben. Az I. vh. idején tart. fhdgy. – Az összeomlás után kezdetben Károlyit támogatja, 1918.nov.1-től a →*Károlyi-kormány*, ill. a →*Berinkei-kormány* hadügyi államtitkára. Egyrészt a balratolódást ellenezve, másrészt a pol. vezetés tehetetlenségét érzékelve 1919.febr.8-án kiválik a korm-ból. Szemben áll a TK-gal, a →*Fehér Ház Bajtársi Egyesület* egyik alapítója, s több ellenforr. szervezkedés aktív résztvevője. 1919.aug.6-án a Fehér Ház tagjaival (az ol. →*Antant*-megbízottak tudtával és ro. kat-k jelenlétében) lemondhatja az éppen üléselő →*Peidl-kormányt*, ettől nov.24-ig a három egymást követő →*Friedrich-kormány* me-e. Aug.7-én →*József fhg.* →*kormányzó* nevezi ki ideiglenes, 15-én rendes me-ké, ekkor ~ jelenlétében →*Horthy Miklós* altngy. fővezér esküt tesz a kormányzó kezébe. Me-i (végrehajtó) hatalma azt követően válik teljessé, hogy 19-én (~ javára) lemond a szegedi →*Ábrahám-kormány*, 22-én a r.k. püspöki kar támogatásáról biztosítja, s 23-án József fhg. kormányzó lemond. Alapvetően →*legitimista*, személye (me-ként) többek között ezért elfogadhatatlan az →*Antant* és az *utódállamok* számára. – 1919.nov.24-től 1920.márc.15-ig a →*Huszár-kormány* hm-e, majd keresztény ellenzéki ngy-i (1927-től egy-i) képviselő. Szembefordul a nyilasokkal. 1945-től haláláig fogságban van, ítéletéről nincs adat. ♦ **SzS, 420.**

Friedrich-kormány: az 1919.aug.7. és nov.24. között →*Friedrich István* me. vezetésével hivatalban lévő, három egymást követő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. **1.** Az első

Friedrich István

~ mint ideiglenesen megbízott (imb.) *hivatalnok-kormány* 1919.aug.7-15. között működött. Tagjai: *Samassa Adolf* államtkár a BM, →*Tánczos Gábor* ny. vör. a KÜM, *Szász Béla* államtitkár az IM, →*Schnitzer Ferenc* tényleges állományú vör. a HM (aug.15-i miniszteri

kinevezéséig), *Imre* Sándor helyettes államtitkár a VKM, *Grünn* János államtitkár a PÜM (aug.15-i miniszteri kinevezéséig), *Győry* Loránd helyettes államtitkár az FM, *Szűry* János helyettes államtitkár a Kereskedelemügyi, *Csilléry* András törzsorvos a Népegészségügyi (aug.15-i miniszteri kinevezéséig), *Polnay* Jenő hajózási vállalati vezérigazgató a Közélelmezési Minisztérium imb. vezetője. – A puccsszerűen hatalomra került és →*József* fhg. →*homo regius* által legitimált ~ folytatta a TK intézkedéseinek →*Peidl-kormány* által megkezdett hatálytalánítását. Rendeletet adott ki az államosított nagy- és középirtok visszaadásáról, az 1918.okt.31. előtti közíg. visszaállításáról, a háb. →*sajtótörvény* (1914:XIV.tc.) újbóli hatálybaléptetéséről, s a komm., ill. anarchista sajtótermékek és agitáció betiltásáról. – 2. A második, aug.15-27. között hivatalban volt ~ tagjai: *Perényi* Zsigmond br. bm., *Lovász* Márton kűm., *Schnetzer* vörgy. hm., →*Huszár* Károly vkm., *Grünn* püm., *Baloghy* György iüm., *Szabó* István (nagyatádi) fm., *Erekly* Károly élelmezésügyi (aug.17-től), *Heinrich* Ferenc kereskedelemügyi (aug.17-től), *Csilléry* népegészségügyi, *Haller* István tárca nélküli propagandaminiszter, *Bleyer* Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere, *Mayer* János tárca nélküli kigazda miniszter. Az Élelmezésügyi Minisztériumot aug.17-ig *Térfi* Béla helyettes államtitkár, a Kereskedelemügyit aug.17-ig a me. vezette. – Működése alatt vezették be a *gyorsított bűnvádi eljárást*, amelynek értelmében a szocializálások és a rekvirálások lopásnak és rablásnak, a forr. tv.székek halálos ítéletei gyilkosságnak, ill. gyilkosságra való felbujtásnak minősültek. – 3. A harmadik, aug.27. - nov.24. között hivatalban volt ~ tagjai: →*Beniczky* Ödön bm. (szept.11-től), *Sommich* József gr. kűm. (szept.11-től, addig *Lovász* maradt), →*Korányi* Frigyes br. püm. (szept.12-től, addig *Grünn* maradt), *Zoltán* Béla iüm. (szept.22-től, szept.11-ig *Baloghy* maradt), *Rubinek* Gyula fm., *Hegyesfalmy* Lajos kereskedelemügyi (szept.17-től, addig *Heinrich* maradt), *Szabó* István (sokorópátkai) tárca nélküli kigazda miniszter, *Pekár* Gyula tárca nélküli miniszter az →*Antant*-missziókkal folytatandó tárgyalások vezetésére, *Oláh* Dániel tárca nélküli miniszter az ipari munkások érdekeinek képviselője. A belügyi tárcát szept.11-ig a me. vezette.

A második ~ból nov.24-ig a helyén maradt *Bleyer*, *Csilléry*, *Erekly*, *Haller*, *Huszár* és *Schnetzer*. A második és harmadik ~ 22 miniszteréből (a me-öt nem számítva) csupán 6 őrizte meg végig posztját. – 4. A koalíciós ~okban az SZDP-n kívül a legtöbb jelentős pol. irányzat képviseltette magát. A ~ok elsősorban a városi kis- és középpolgárság keresztény és m. rétegeire kívántak támaszkodni, de a tárca nélküli kigazda miniszterek kinevezésével a me. kísérletet tett a birtokos parasztság megnyerésére is. A ~ok szuverenitása és közíg. a korlátozottan (teljesen csupán Bp-en és közvetlen környékén) érvényesült, mivel É-Mo., a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl →*román* megszállás alatt állt, sőt a Tiszántúlon (a Tiszáig) a ro. polg. közíg-t is bevezették. A Dunántúlon a →*Horthy* Miklós fővezér vezette, Szegedről és Au-ból előrenyomuló →*Nemzeti Hadsereg* gyakorolta a főhatalmat. A D-Dunántúl (a Mecsekig) szerb megszállás alatt állt. A →*békekonzferencia* működése, ill. az OMM széthullása-folytán képződő ún. *utódállamok* nem ismerték el a ~okat, elsősorban azok legitimista jellege miatt. 1919.szept-ben ugyan kísérlet történt egy liberálisabb színezetű korm. létrehozására, sor került a *Horthy* vezette →*Fővezérség*, a harmadik ~ és a háb. előtti főbb pol. vezetők egyeztető tanácskozására, ám ez eredménytelen maradt. A nagyhatalmak közvetlenül akarták kialakítani a számukra tárgyalóképes m. koalíciós korm-t. A →*Clerk-misszió* Bp-re küldésével a békekonzf. *Ötök Tanácsa* által és további tárgyalásokkal ez vezetett a →*Huszár-kormány* megalakításához. ♦ SzP, 421.

Frigyes <Friedrich Maria Albrecht>, főherceg (Gross-Seelowitz [Morvaország, Židlodovice], 1856.jún.4. – Magyaróvár, 1936.dec.30.): osztrák főherceg, 1895-től tescheni herceg, osztrák-magyar tábornok, a →*Habsburg-dinasztia* tagja. *Károly Ferdinánd* fhg. fia, →*Jenő* fhg. és →*Károly*

István fhg. fivére. 1871-től hdgy. a →*tirolai császárvasdász* ezd-ben, 1879-től ezds. és a linzi k.u.k. 18.gy.ezd. pk-a. 1882-től vörge. és a pozsonyi k.u.k. 27.gy.dd. pk-a, 1886-tól altbgy. és ugyanott a k.u.k. 14.gy.ho. pk-a. 1889-től a pozsonyi V.hdt. pk-a és Pozsony vezénylő tbk-a. 1894-től tbszn. 1905.ápr.11-től 1907.jún.25-ig a cs.kir. csapatok főfelügyelője Bécsben, 1906-tól a cs.kir. →*Landwehr* főpk-a. 1910.jún.18-tól 1914.júl.12-ig hds.felügyelő, attól az uralkodó rendelkezésére bocsátva. Júl.16-tól gy.tbk., aug.2-től hds. főpk. (→*Hadsereg-főparancsnokság*), de a hdmeket ténylegesen →*Conrad von Hötzendorf* VKF irányítja. Dec.8-tól tbgy. 1916.dec.2-től →*I. Károly* cs. veszi át a főpság-ot, ezt követően ~ „csak” az uralkodó helyettese. 1917.febr.11-én felmenetik, de az 1918.jún-i →*piavei átkelés*ben még részt vesz. 1918.dec.1-én nyugdíjazták. A háb. után Magyaróvárott él. – A közös 52.gy.ezd. és számos ot-m. kat. →*kitüntetés*, közte a *Katonai Mária Terézia Rend* nagykeresztjének tulajdonosa, több egyetem díszdoktora. ♦ **BT, 422.**

Frommer Rudolf, fegyverneki (Pest, 1868.aug.4. – Bp., 1936.szept.1.): autodidakta fegyverkonstruktőr. Kereskedelmi Ak-t végez, banktisztiselő, pü. szakember. 1896-tól a →*Fegyver- és Gépgyár Rt.* cégvezetője, 1903-tól igazgatója, 1914-től vezérigazgatója. Piackeresési szándékkal kézi-, marok-, vadász- és gépfe-eket gyártat. Első szabadalma („Önműködően felhúozható és töltő, vmint biztonsági szerkezet löfe-ek számára”) alapozza meg a róla elnevezett →*pisztolyok* (Frommer-Stop, -Baby) hírnevét. Az első modell 1901-ben jelenik meg, szakirodalom Roth–Frommer öntöltő pi-ként is ismeri. Az 1910-es modellt markolatbiztosítóval is ellátják. Az 1912 M. 7,65 mm-es Frommer-Stop öntöltő pi-t 1914–1918 között nagyobb mennyiségben szállítják a m.kir. →*Honvédség* (I.) számára. – Az I. vh. után a ~ vezette gyár háztartási mérlegeket, rajzeszközöket, fűrógépeket és esztergapadokat készít. 1900-tól az 1930-as évekig több, mint száz szabadalmat jelent be, s azokat külföldön is levédeti. Gyártanak lég- és vad.fe-eket is, lemezrugó helyett az újításnak számító tekercsrugóval, s a 6,35 mm-es Frommer-Liliput mellényzseb-pi-t. Mindezek ellenére a gyár adóssága tovább növekszik, ~ 1935.nov. 1-én többek között ezért vonul ny-ba. – Az ural-

kodó 1914-ben m. nemességet adományoz ~nak „fegyverneki” előnévvel, 1918-ban udvari tanácsosi méltóságot. A Mérnöki Kamara (noha nincs mű. képzettsége) 1920 (?) után gépészmérnöki címet ad ~nak. 1928-tól a Fház tagja. ♦ **VJ, 423.**

Frontkönyvtár: → „*Könyvet a harczterre!*”

Frontmögötti Bizottság: → *Lenin-fiúk*

Frontvonal egy vasúti töltés két oldalán. A bal oldali árkokon jól látható az ellenséges tűzrésegi tűz hatása

Frontvonal: az a képzelte vonal vagy meghatározott terepszakas, amelynek mentén a harcoló felek egymással szemben állnak. A ~ lehet álló és összefüggő, mozgó és összefüggő vagy töredezett. Mindkét fél vonatkozásában a →*hadműveleti terület* elg. felé eső határán harcoló csapatok tartják megszállva. A ~ ebben az értelemben két, egymással szemközt kialakult →*arcvonal* összessége. Tágabb értelemben az a terület, ahol a felek egymás ellenében kifejtett harctev-e folyik. Kmsz. a *frontot* használták a →*hadszíntér* szinonimájaként is. (Még: →*Csatafront*) ♦ **SzB, 424.**

Függetlenségi és 48-as Párt: → *Károlyi-párt*

„Füsttelen nap”: → *Augusztó Rókkantálap*

Fűzfői löpörgyár: → *Magyar Lőpörgyárüzemi Rt.*

G, Gy

G-2: →*Amerikai titkosszolgálatok*

G-terv: →*Hadászati terv* (Oroszország)

Gabányi János, olaysói és héthársi (Szatmár, 1871.júl.27. – Bp., 1934.dec.13.): honvéd gyalogos tiszt, ezredes, címzetes tábornok, a m.kir. →*Hadtörténelmi Levéltár* első igazgatója. 1893. okt.1-én →*egyévi önkéntesként* vonul be a m.kir. szatmári 12.hv.gy.ezd-hez. 1896.jún.1-től hdgy. 1900–1902 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. – 1914.júl.28-tól szept.15-ig a →*keleti hadszíntéren* a m.kir. 102.nf.gy.dd-nál vk.ti. 1915.máj.1-től őrgy. 1915.márc.27-től jún.20-ig a szegedi, 1917. márc.25-ig a pozsonyi hv. kerületpság vkf-e. Ezután az →*olasz hadszíntéren* a m.kir. 12.hv.gy.ezd. II.zlj.pk-a, majd a VII.hdt. kiképző csoportpk-helyettese. 1917.nov.15-től dec.9-ig az I.Isonzó-hds. menetalkulatai szemlélőjének helyettese és vkf-e, máj.1-től alez. – 1918.okt.1-től 1920. szept.30-ig a *Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum* vezetője. 1920.máj.1-től ezds., 1924.jan.1-től címzetes tbk., máj.12-től a Levéltár főigazgatóhelyettese. 1925.dec.31-én ny-ba helyezik. – Több →*kitüntetés*, közte a *Vaskorona Rend* III. o., a *Ferencz József Rend* lovagkeresztje, a *Katonai Érdemkereszt* III.o. és a *Károly-csapatkereszt* birtokosa. – Főbb művei: A hadsereg szervezet kézikönyve (Vitéz, Kassa, 1910); A magyar nemzet története I-V. (Stephaneum, Bp., 1924–1925); A világháború története az összeomlástól a békekötésig I-II. (szerző, Bp., 1934). ♦ **FGy, 425.**

Galambok háborús alkalmazása: az egyik legrégebbi katonai és titkosszolgálati hírközlési, ill. különleges hadviselési módszer. Az I. vh-ban minden →*hadviselő* fél nagy számban használt postagalambokat. A nagyhatalmak jóval az I. vh. előtt külön kat. egységeket képeztek ki ~ra. A hírszerző és elhárító szolgálatok háb. esetére még békeidőben galambász ügynöki hálózatokat szerveztek a potenciális ellenfelek →*hátországában*,

vmint az azokkal szomszédos országokban. A fr. és a brit hírszerzés főként Belgiumban és Luxemburgban, a n. Svájcban és a balkáni országokban rendelkezett ilyen hálózatokkal. Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetében elsősorban hírközlési célból, titkosírással üzenetek továbbítására alkalmaztak galambokat. – Az I. vh. során a galambokat a testükre erősített miniatűr fényképezőgépekkel légi fényképezésre, továbbá járványok terjesztésére és egyéb operatív feladatokra is felhasználták. A ~nak méreteire jellemző, hogy a n-ek csupán 1916 végén a Ny-i fronton 450 galambász mozgáállomással és kb. 100 ezer galambbal rendelkeztek. Még nagyobb számban használtak postagalambokat az →*Antant*-haderők. Mindegyik hadviselő fél nagyra értékelte a galambokat. Pl. a fr-k a legeredményesebbeket rendfokozattal és kitüntető címmel (néha Becsületrenddel is) „megjutalmazták”. ♦ **OS, 426.**

Galícia <Galizien und Lodomerien, Galícia és Lodoméria Királyság>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Oszták Császárság*) tartománya. Az Erdős-Kárpátoktól É-ra elterülő területi egység, ot. cs. tartományként →*Oroszország*, →*Bukovina*, →*Magyarország* és →*Szilézia* között. Meghatározó nagyságú részét 1772-ben, a középkori Lo. első felosztásakor a m. történelmi jogigény alapján vette birtokba a →*Habsburg-dinasztia*, mivel a két fejedelemség, különálló királysággá szervezve, hol *Holics* <Halics>, hol *Gácsország* néven, 1188–1386 között több alkalommal a m. kir. hűbérúri fennhatósága alatt állt (a XII.szdban egy ideig a Halics–Volhíniai Fejedelemség része volt), 1386-ban Lo-hoz került. A Visztula bal parti Ny-Galiciát Krakkóval 1795-ben, Lo. harmadik felosztásakor, míg az 1815-ben létrehozott *Krakkói Köztársaság*ot az 1846-os felkelés leverését követően csatolták az addigra már önálló koronatartománnyá szervezett királysághoz, amelynek székhelye *Lemberg* <Ilyvó, Lwów, Lvov, Lviv> lett. – 1910-ben a 81 kerületből és 2 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* álló ~ Tartományi Gyűlése 149 tagból állt, a →*Bírodalmi Tanács*ba 106 képviselőt delegált, területe 78.494 km², lakossága 8.025.675 fő (59 %-a ln., 39 %-a rutén, 1 %-a n. lakossal. – A →*versailles-i-washingtoni békerendszerrel* hely-

reállított → *Lengyelország* (több lépcsőben) viszszeranyerte ~t. K-Galícia az 1918-as összeomlást követően egy ideig → *Ukrajna* (a *Nyugat-Ukrán Köztársaság*) része volt, Lo. az 1921.márc.18-i *rigai békével* lezárt → *lengyel-orosz háború*ban foglalta vissza. D-en 1918 végén és 1919 első felében kisebb határvillongások folytak Lo. és → *Csehszlovákia* között (→ *lengyel betörés*). A → *Curzon-vonaltól* K-re eső része (K-Galícia) 1945-ben a → *Szovjetunió*hoz került. Ma K-i, nagyobb fele az Ukrán Közt. Ivovi, drogobicsi, szatnyiszlavi, tyernopoli területe; Ny-i, kisebb része Lo. krakkói és rzeszówi vajdasága. ♦ **ZJ, 427.**

Galícia felszabadítása: → *Dnyeszter menti offenzíva*

Galíciai ellentámadás: az osztrák-magyar és a német haderő → *hadművelet*-sorozata a → *keleti hadszíntéren* 1915 elején. A → *lengyelországi hadjárat* részét képező ~ célja volt az or. tényérés miatt (*kárpáti karácsonyi csata*, 1914.dec. 18-20.) veszélyeztetett É-Mo. és → *Szilézia* megóvása az (újabb) or. betöréstől, a → *przemysli erőrendszer* felmentése, → *Galícia* és → *Bukovina* or-ok megszállta részeinek felszabadítása. Az 1915.jan-febr-ra tervezett átfogó → *hadjárat* célját a n. → *OHL* és az ot-m. → *AOK* hosszas egyeztetés után egy É-on és D-en, viszonylag egyidejűleg végrehajtott, egymástól független, ún. *kettős szárnytámadással* kívánta elérni. A ~ így kibővült egy K-poroszországi n. hdm-tel; ez vezetett az É-i szárnyon a febr.7-től-22-ig tartó → *mazuri téli csatához*. – A ~ra kidogozott hdm. elgondolás végrehajtásának eleme a D-i szárnyon 1915.jan.23-tól febr.27-ig tartó → *kárpáti téli csata* volt, amelyben az ot-m. 3.hds. és Pflanzer-Baltin-csoport, vmint a n. → *Déli Hadsereg* az or. DNy-i F. erőit a Lupkowi- és a Duklai-hágó kivételével a Kárpátok DK-i lábához szorította vissza, s (részben) visszafoglalta Bukovinát. – A ~ a jelentős veszteségek okozása és elszenvedése mellett elért harcászati sikerek ellenére sem teljesítette a hdm. feladatát. Az ot-m. és n. csapatok nem tudták a „dukla horpadásból” az or-okat kiszorítani és Przemyslt felmenteni, az or. DNy-i F. megőrizte támadóképességét (→ *kárpáti hűsvégi csata*). Az É-i szárnyon a n. 8. és 9.hds. sem tudta teljesen bekeríteni az or. 10.hds-et, sőt, az or. ÉNy-i F. hdm. átcsoportosítás után a 12.hds-

gel ellentád-ba ment át és a n. 8.hds-et csaknem a határig szorította vissza. – A ~ utolsó eleme a → *baligorod-liskói hadművelet* (1915.febr.27. - márc.18.) volt, amelyben az ot-m. Tersztyánszky-hdcs. tett sikertelen kísérletet Przemysl felmentésére. – A ~ végére mindkét fél erői kimerültek, s a K-i fronton hdm. szünet állt be. ♦ **SzY, 428.**

Galíciai tavaszi hadjárat: az → *Osztrák-Magyar Monarchia* ÉK-i tartománya nagy részének felszabadítását eredményező → *hadművelet*ek összessége 1915 késő tavaszán. A ~ célja a → *keleti hadszíntéren* a hadászati kezdeményezés megragadása és az or. haderő kiszorítása volt az OMM területéről. – → *Conrad von Hötzendorf* gy.tbk., az ot-m. → *Vezérkar* főnöke, a ~ról 1915.ápr.1-én kész tervet adott át Erich von → *Falkenhayn* gy.tbk-nak, a n. → *OHL* főnökének, aki azt akkor elvetette, de 13-án elfogadta (→ *Conrad-Falkenhayn-vita*). A terv a → *hadjárat* célját abban jelölte meg, hogy a Kárpátok véd-ének megszüllésére az or. erőket a Kárpátokból a San-Dnyeszter vonaláig kell visszaszorítani, s a → *támadást* a Gorlice-Jaslo vonalon megindítani. A közös n-ot-m. ~ irányítására felállították az LI.főpságot <Generalkommando>. – A ~ vezető hdm-e az LI.főpság erőinek → *gorlicei áttörése* (máj.2-5.) volt. Ezt követte a *sanok-rzeszówi csata* (üldözés a San folyóig, máj.6-13.). A gorlicei áttörés nyomán, miután a 419. magaslatot az ot-m. csapatok (az egyébként hősiiesen védekező or-októl) elfoglalták, az or. 3.hds. Tarnówt kiűrtette. A városba 6-án a → *József Ferdinánd Szalvátor* fhg. gy.tbk. vezette ot-m. 4.hds. vonult be. Máj.4-én az or. DNy-i F. főpk-a, Nyikolaj Ivanov tü.tbk. elrendelte a Kárpátokban álló 8.hds. visszavonulását. Intézkedése elkészt: az or. XXIV. hdt. a Duklai-szoros térségében bekerítésbe került és felmorzsolódott (5000 kat. tudott kitörni). – Az or. hadvezetés a gorlicei áttörés ellensúlyozására → *Bukovinában* a 9.hds-gel tódítást indított az ot-m. 7.hds. ellen és azt a Dnyesztertől ideiglenesen visszavetette a Pruth mögé, de célját nem érte el, mivel a n. 11.hds. az üldözést nem szakította meg (*czernowiz-kolomeai csata*, máj.9-14.). A → *Mackensen-seregcsoport* a harcászati sikert hdm-ivé fejlesztette, és a máj.5-én bevezetett üldözéssel a hónap közepéig 150 km-rel szorította vissza az or. 3.hds-et, amely 8-án feladta a Lup-

kowi-hágót, 9-én a Wisłok folyó vonalát, s csak a San mentén tudott ideiglenesen megkapaszkodni. Az ot-m. 4.hds. 12-én visszafoglalta Rzeszówot. Az or. 8.hds. máj. közepére a Przemysł-Sary Sambor-Turka vonalra vonult vissza. – A máj. 5-én a Lupkowi-hágó térségéből szintén üldözést bevezető ot-m. 3.hds. 11-én kijutott a Sanhoz. Máj.6-án csatlakozott az üldözéshez a 3.hds-től jobbra harcoló 2.hds. és az Uzsoki-szoros térségében küzdő Szurmay-csoport, 8-án a Vereckei- és a Toronyai-hágó térségéből a n. →*Déli Hadsereg*. 12-én mindhárom csoportosítás hídfőket foglalt a San jobb partján. 13-án a n. Déli Hds. visszafoglalta Skolét, a Bothmer-hdt. 31-én Stryj városát. Jún.3-án a Szurmay-csoport elérte a Dnyeszter felső folyását. E hdm-ek összessége volt a *stryji csata* (máj.5. - jún.4.). – A Sanon való átkeléssel megkezdődött a *jaroslai csata* (máj.14-20.). Az ot-m. 4.hds. balszárnya ekkor már a Visztula felső folyására támaszkodott, s csatlakozást teremtett az ot-m. 1.hds. jobbszárnnyával. 16-án az ot-m. VI.hdt. és a n. Gárdahdt. visszafoglalta Jaroslaut. 19-én az or. 3.hds. sikertelen ellenlökést intézett Jaroslau ellen, majd visszavonult Przemysł irányába. – Az ot-m. 3.hds. máj.16-án fejújította tád-át Przemysł irányában, amelyhez 24-én csatlakozott a n. 11.hds.; megkezdődött a *harmadik przemysli csata* (máj.16. - jún.3.). 27-28-án az or. 8.hds. sikertelen ellenlökést indított Kalinów térségében. 30-án a 11. bajor ho. elérte a →*przemysli erődrendszert*, amit az ot-m. 3. és a n. 11.hds. jún.3-ára virradóra visszafoglalt. Közben jún.1-2-án Rudniknál az or. 8.hds. ellenlökést indított az ot-m. 4.hds. ellen és visszavetette a San folyóig a XIV.hdt-et. – Jún.4-én a Mackensen-seregcsoport (n. 11., ot-m. 2. és 4.hds.) a San alsó folyásáról tád-t indított Lemberg irányába, kezdetét vette a *harmadik leMBERGI csata* (jún.4-22.). 10-12-én a n-ot-m. erők elhárították az or. 9.hds. ellenlökését, 13-án felújították tád-ukat. 17-18-án az or. IX.hdt. kiűrtette a San-Visztula között az ot-m. 4.hds-gel szemben. 19-én a n. 11.hds. áttörte az or. állásokat Gródeknél, a Lemberg előtti or. véd. rendszer megroppant. Az ot-m. 2.hds. (pk. Eduard von →*Böhm-Ermolli* gy.tbk.) 22-én visszafoglalta Lemberget az or. 8.hds-től. – Jún.5-én az ot-m. 3.hds. és a n. Déli Hds. felújította tád-át a Dnyeszteren való átkelésre, megkezdődött a *zydaczówi*

csata (jún.5-22.). Jún.5-7. között az ot-m. 7.hds. elhárította az or. 11.hds. ellenlökését a Pruth felső folyásánál. 8-án a n. 5.lov.ho. visszafoglalta Stanislaut, 11-én az ot-m. Kaiser-csoport Zaleszyket. Az or. 11.hds. 22-ére virradóra kiűrtette a zydaczówi hídfőt. – Jún. utolsó hetében É-on hdm. szünet nélkül megkezdődött az Or-Lo. elfoglalását eredményező második →*iwangorod-varsói csata*, D-en a →*frontvonal* a Rawa-Ruska-Lemberg-K-Zydaczów-Dnyeszter vonalon megmerevedett, a ~ befejeződött. Galícia (csaknem) teljes visszafoglalását az 1915.aug-szept-i →*rovno-grodnói hadjáratban*, majd az 1917.júl-aug-i →*Dnyeszter menti offenzívában* sikerült megvalósítani. • SZY, 429.

Galilei Kör: →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem*

Gallipoli hadművelet: az →*Antant* partra szálló →*hadművelete* a török →*Tengerszorosok* megszerzésére. →*Törökország* 1914.okt.29-én az or. flotta előző napi tád-a nyomán lezárta a stratégiai fontosságú szorosokat, s nov.12-én a →*Központi Hatalmak* oldalán belépett az I. vh-ba. A ~ célja a tengeri összeköttetés megteremtése volt →*Oroszországgal*, vmint →*Olaszország* belépésének elősegítése a vh-ba az →*Antant* oldalán. 1915.márc.18-án ang-fr. hadiflotta sikertelen tád-t hajtott végre a Dardanellák bejáratát védő erősségek ellen, amelynek során (részben n. taj-k tev-e következtében) 5 sorhajó elsüllyedt. Ápr. 25-én 4 ang., ausztrál és 1 fr. gy.ho. (75.000 fő) szállt partra a Gallipoli- <Gelibolu-> félsziget több pontján Sir Jan Standish Monteith Hamilton (1853–1947) tbk. pság-a alatt. Előrejutásukat a hídfőállásokból a n. Otto →*Liman von Sanders* lov.tbk. vezette 80.000 fős tr. 5.hds. megakadályozta, máj-tól →*állásháború* alakult ki. Aug.6-án újabb erős szöv. erőket (5 gy.ho.) tettek partra. Nov-dec. folyamán ot-m. nehéztű-gel (a 24 cm-es 9.mozsárú. és a 15 cm-es 36.táb.tar.ü.) szilárdították meg a →*védelmet*, s a megszállt →*Szerbián* keresztül gyors ütemben érkeztek a n. fe.- és lőszerszállítmányok. A szöv-ek 1915. dec.20-án a félsziget Ny-i, 1916.jan.9-10-én D-i részén lévő csapataikat tengeri úton kivonták, jelentős mennyiségű hadianyagot hagyva maguk után. A →*hadműveletben* összesen 410.000 brit

és 79.000 fr. kat. vett részt, 115.000, ill. 27.000 fő veszteséggel, a tr. veszteség 165.000 fő volt. Az elszenvedett kudarc miatt a ~ kezdeményezöje, Sir Winston →Churchill brit flottaügyi miniszter kénytelen volt lemondani. ♦ BT, 430.

Gallwitz, Max Karl Wilhelm von, dr. (Breslau <Wróclaw>, 1852.máj.2. – Nápoly, 1937.ápr.18.): német tábornok, politikus. Filozófiai (?) doktorátust szerez a freiburgi egyetemen. 1911-től tü.tbk. és a tü. szemléelője. 1914.aug-ban a →nyugati hadszíntéren a n. Gárda-tart.hdt. pk-a,

a neki alárendelt XI.hdt-tel elfoglalja Namur erődjét. Szept. elején →seregtestét átdobják a →keleti hadszíntérre, részt vesz a →mazuri csatában, s a →lengyelországi hadjáratban. 1914. őszétől seregesoport-pk. a n. 9., vmint az ot-m. 2.hds. kötelékében. 1915.febr-ban K-Poroszországból kiindulva beveszi Pultusk, Rozan és Ostrolenka erődjét, 2 hónap alatt eléri a litván mocsarakat, júl-ban áttöri a Mlava-Prassnys közötti or. →állásokat. 1915.szept.27-től a n. 11. hds. pk-a a →balkáni hadszíntéren. →Belgrád elfoglalásában Baziás és Szendrő között átkel a Dunán. Az ot-m. 3.hds-gel együtt harcol →Szerbia elfoglalásában. A Szaloniki elleni offenzívát készíti elő, amikor a Ny-ra vezénylik át. 1916.márc.28-án átveszi a Ny-i tád. csoport <Angriffsgruppe westlich der Maas> pság-át Verdun alatt. Júl.19-től a 2.hds. pk-a a Somme-nál, aug. végén hds-ét és az 1.hds-et a nevét viselő →hadseregcsoporthoz egyesítik. 1916.dec. 18-án visszakerül Verdunhoz az 5.hds. élére. 1918.febr.1-től a G hds. (5.hds. és Armee-Abteilung C) pk-a Lotharingiában (szept-ig az 5.hds. pk-a is). A Maas és a Mosel mentén vív elhárító harcokat. – 1918.dec.6-án szkv. viszonyba kéri magát. Sokoldalú, tehetséges hadvezér. Neve a háb. előtt szóba jön porosz hm-ként, 1916-ban bir. kancellárként, majd →Hindenburg utódjául az →OHL élén. 1920–1924 között a Deutschnationale Volkspartei képviselője a Reichstagban. – Főbb művei: Meine Führertätigkeiten im Weltkrieg 1914–1916 (Mittler, Berlin, 1929); Erleben im Westen 1916–1918 (Mittler, Berlin, 1932). ♦ IP, 431.

Gancsev, Peter (Veliko Tirmovo, 1874.aug.1. – Német Szöv. Közt., 1952.?): bolgár tábornok. 1894-ben avatják hdgy-gyá. 1915.okt-től 1918.szept-ig alez. →rendfokozatban teljhatalmú bg. kat. megbízott a n. főhadiszálláson, egyben a bg. →Ferdinánd cár szárnysegéde és bizalmasa. Aláírója a →Bulgária csatlakozását a →Központi Hatalmakhoz rögzítő 1915.szept.6-i egyezménynek. 1918.okt.15-től ezds. A háb. után ny. vörgyként →III. Borisz cár segédtestje. ♦ PF, 432.

Garnisonsgericht: →Helyőrségi bíróság
Gasgruppe: →Hadsereg főparancsnokság

Osztrák-magyar katonák háromféle gázálarcban

Gázálarc: a katona alapvető egyéni vegyvédelmi eszköze. A gáztád. (→vegyszer harc) ellen kezdetben vegyszerekkel átitatott álarcokkal és kámszákkal védekeztek. A cserélhető szűrőbetéttel ellátott keretálarcok 1915–1916-ban születtek meg. Az OMM hds-eiben elsőként a n. 1915. M. törőlráncos ~ot rendszeresítették, amely nevét onnan kapta, hogy a szemlencséről a párát a bő oldalrészrel lehetett letörölni; később az ugyancsak n., páramentesítő lemezzel ellátott 1917 M. bőr ~ot, ill. ennek továbbfejlesztett, gumírozott vászon változatát. – Az I. vh. második felére már minden kat-t elláttak ~cal, és az állatok (lovak, kutyák, galambok) számára is készítettek gázvédő eszközöket. A ~ képezte az egyéni védőeszközök ún. szűrő típusát: megszűrte, külféle vegyszerekkel, szénréteggel, szűrőpapírral megkötötte a mérgező részecskéket és csak a tisztított levegőt engedte belélegezni. A szelencékhez mindenkor olyan álarcot igyekeztek szerkeszteni, amely

lehetővé tette a szabad mozgást. – A védőeszközök másik csoportját az önmentő készülékek képezték. Az →olasz hadszíntéren használtak zárt rendszerű oxigén-légzőkészüléket: a gáztád. zárt helyen (pl. a kavernákban) annyira lecsökkentette a levegő oxigéntartalmát, hogy a szűrőbetétes ~ nem biztosított az élethez elegendő oxigént. Az ot-m. hds-ben a n. minta alapján készített oxigénlégző →Dräger-készüléket, ill. ún. *frisslevegős berendezéseket* is használtak. A Ny-i fronton kísérleteztek a harcjárművek hermetikus lezárásával is. – A bőrrőn át is felszívódó harcágazok (pl. mustárgáz) ellen a ruházat impregnálásával, ill. az egész testet beborító védőleplekkel védekeztek. Ezek kezdetben bőrből, később gumirozott anyagból készültek. ♦ BC, VJ, 433.

Gazdasági Főtanács: →Békekonferencia

Gázharc: →Vegyiharc

Gázmérgezés (harci): az emberi szervezet legnemű vegyi anyagok okozta károsodása. A harci gázok okozta károsodás lehet múltó vagy tartós, nagy adagban és koncentrációban alkalmazva harc helyzetben okozhatták az elg. harc képtelen né tételét vagy elpusztítását is. – **I.** A háb-k történetében először a →német császári hadsereg vetett be vegyi harcanyagot (klórgázt) 1915. ápr. 22-én a második →ypres-i csatában (→vegyiharc). – Az I. vh. idején alkalmazott harci gázok hatástanilag 3 csoportba sorolhatók. **I.** A *könnyeztető gázok* halogéntartalmú anyagok (*bróm-aceton, klór-aceton*). Hatásukra könnyezés, szemizomgörcs alakul ki. A sérülteket friss levegőn kell elhelyezni, s bő vízzel szemüket kimosni. – **II.** A *légzőszerveket károsító anyagoknak* 2 alcsoportja van. *II/a.* A *felső légutakat izgató anyagok* ált. arzénvegyületek, amelyek aerosol formában belélegezve köhögést, orrfolyást és fejfájást okoznak. Közülük az I. vh. során a difenil-arzénkloridot *Clark I*, a difenilarzéncloridot *Clark II*, a difenilaminarzénkloridot *Adamsit* néven használták. Kezelésük csak tüneti lehetett: elhelyezés friss levegőn, köhögéscsillapítás, szemmosás, közömbösítő oldat (1 %-os natrium hydrocarbonicum) belélegeztetése. *II/b.* A *tüdőt károsító anyagok* (*foszgén, difoszgén*) a tüdőereket és a kis tüdőhólyagokat támadták, hatásukra tüdővízenyő alakulhatott ki, majd fulladásos ha-

lál. A sérültek ágynyugalomra, oxigén-belélegzésre és infúziókra volt szüksége. – **III.** A *bőrkárosító gázok* (hólyaghúzó anyagok), a klórvinilarzéndiklorid (*Lewisit*, „halálharmat”) és a diklórdietilszulfid (*Yperit*, *Lost*, *mustárgáz*) a bőrrőn hólyagos elhalásos elváltozásokat okoznak. E szintelen, szagtalan, emberi érzékszervekkel észrevehetetlen anyagok áthatolva a ruhán, csizmán, a bőrről érintkezve azonnali panaszt nem okoznak, hatásukra a bőrrjelenségek órák alatt fejlődnek ki. A bőrből a mustárgázt 70 %-os alkoholba mártott vattával távolították el, majd az érintett felületet 50 %-os ezüstnitrát oldattal ecsetelték. – **2.** Később új harci gázok előállításával kísérleteztek (*Tabun*, *Sarin*, *Soman*). Ezek egy részét a II. vh-ban készletezték és készenlébe helyezték, de ismereteink szerint nyílt harcban nem vetették be. Legújabbban ún. psychotoxikus anyagokkal kísérleteznek, amelyek hatása részben az LSD-hez hasonlít, ill. skizofréniához hasonló tüneteket idéz elő. – **3.** A ~ elleni védekezés az I. vh-ban →gázálarccal történt. Később a védőeszközök fejlesztésében eljutottak a hermetikus, 100 %-ban fedő védőruhákig. ♦ RA, 434.

Gázvédelem: →Gázálarc, →Gázmérgezés, →Vegyiharc, →Vegyiharc-csapat

Gebauer Ferenc (Groß-Herlitz [Au.], 1888.? – Svédország, 1958.?); autodidakta fegyverkonstruktor, feltaláló. Az I. vh. idején a fischamendi →repülőbázison (I.) fegyvermester. Az ot-m. →vadásziprepülőgépek Schwarzlose fedélzeti →géppuskája hibáiból okulva, új rendszerű fe-t szerkesztett, amelyet 1918.jún-ban mutattak be. Legfontosabb jellemzője az volt, hogy a zárat nem a löporgáz, hanem a motor főtengelyéről áttételezett hajtás működtette. A légcsavaron át közel 1500 lövést adott le percenként, felülmúlva a Schwarzlose tűzgyorsaságát. 1918 második felében 100 db 8 mm-es 1918 M. Gebauer-gpu. készült el, azonban már nem rendszeresítették. – ~ a háb. után a HM 3/a. o. alatt működő *Technikai Kísérleti Intézet* megbízásából kísérletezett. 1924-től a →Danuvia Rt. konstruktöre, 1927-től igazgatósági tagja, 1936-tól mű. igazgatója. – Az 1922-ben elkészült, 1922 M. GMP motorhajtású gpu. gyártását a Danuvia 1924-ben kezdte meg, a továbbfejlesztett fe-ből 1926–1934 között 243

db készült. A →*felderítő-repülőgépek* (Ju-86, WM-21, He-46, He-70K, Fw-58) számára 7,92 mm-es Mauser tölténnyel működő 1934 M. GKM megfigyelőgpu-t, a vad.rg-ekhez (Cr-32, Ro-37, He-46, WM-21) 7,92 mm-es 1926/1931 M. gpu-t szerkesztett. 12,7 mm-es 1940 M. GKM gpu-t is készített, amelyet a Cr-42 vad.rg-be építettek be. A →*harckocsik* részére kétféle gpu-t tervezett. A →*golyószóró-tárból* tüzelő 8 mm-es 1934/1937 M. gpu-t a Csaba pc.gk-ba, az Ansaldo kishk-ba és a Toldi k.hk-ba; a 100 töltényes, széteső tagú fémhevederrel ellátott 8 mm-es 1934/1940 M. gpu-t Turán köz.hk-ba szerelték be. E fe-eket őrnaszádokon is alkalmazták. – 1944-ben a n. meg-szállás után Svédországban telepedett le és a Bofors fe.gyárban dolgozott. ♦ **VJ, 435.**

Gellért-őrség: →*Légvédelem* (IV.)

Generalkommando (x.): →*Hadseregparancsnokság* (x.), →*Hadtápparancsnokság*, →*Hadttestparancsnokság* (x.), →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Generalstab: →*Vezérkar*

Generalstabs-Chef: →*Vezérkari főnök*

Genfi egyezmények: a háború áldozatainak védelmét kodifikáló nemzetközi szerződések. A ~et az 1864., ill. az 1906. évi genfi konferenciákon kodifikálták, innen e szabályok összességét *genfi jog*nak is nevezik, megkülönböztetésül a hadviselés szabályait tartalmazó, a →*hágai egyezmények*ben kodifikált ún. *hágai jog*tól. – Kiindulópontja Henry Dunant (1828–1910) svájci író solferinói csataterén szerzett benyomásai után tett javaslata volt, hogy minden országban már béke idején alakítsanak önkéntes segélyszervezetet a háb. sebesültek és betegek ápolására. – Az 1864. aug.24-én aláírt I. ~, amelyhez az OMM utólag csatlakozott, számos ponton kiegészítésre szorult. Az 1868.okt.20-i pótegyezményt azonban az aláíró hatalmak nem fogadták el. Az 1906.júl. 6-án parafált II. ~ lényegesen kibővítette a szabályokat, amelyeket az Ogy. az 1911:XX.tc-vel Mo. (az OMM eredeti aláíró fél volt) vonatkozásában beiktatott. Ennek főbb pontjai: a sebesült és beteg katonákat, tekintet nélkül állampolgárságukra, minden hatalomnak kímélnie és ápolnia kell (I. fejezet I. cikk); az elg. →*hadviselő* fél hatalmába került sebesült és beteg kat-k →*hadi-*

*fogoly*nak tekintendők (I/2. cikk); ütközet után a sebesültek felkutatása, ellátása, azonosságának megállapítása és megóvása minden harcoló fél kötelessége (I/3-4. cikk); a lakosságot bármely harcoló fél a 3-4. cikkben foglaltakra igénybe veheti (I/5. cikk); az eü. alakulatok és intézetek jogi helyzetének kodifikálása (II. fejezet); a II. fejezetben foglalt alakulatok és intézetek személyzete jogi helyzetének kodifikálása (III. fejezet); az eü. felszerelések kodifikálása (IV. fejezet); a betegszállítmányok jogi helyzetének kodifikálása (V. fejezet). A II. fejezetben foglalt eü. alakulatok és intézetek személyzetét az elg. hatalmába jutás esetén sem lehetett hadifogolyként tekinteni, felszerelésüket megtarthatták, s tev-üket folytathatták; jelzésük fehér alapon vörös kereszt, ami más célra nem használható, de ami abszolút védelmet jelent. – Mind az I., mind a II. ~ csak a szárazföldi háb-ra volt érvényes. Ezért az 1907. okt.18-i II. hágai egyezményben kiterjesztették azt a tengeri háb-ra is. Ezt az Ogy. az 1913:XLIII. tc-vel iktatta be. – A ~et az 1929.júl.27-i egyezmény fejlesztette tovább, amely mellett új hadifogoly-egyezményt dolgoztak ki. Az 1929. évi III. ~et a m. Ogy. az 1936:XXX. tc-vel becikkelyezte. Az 1949.aug.12-én aláírt négy jkv. (IV. ~) a problémakört átfogóan szabályozta. ♦ **RI, 436.**

Geniestabsgruppe: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Geopolitika: politikatudományi és államelméleti irányzat. A XIX–XX. szd. fordulóján alakult ki. A ~ a katonaföldrajz hadászati szintű alkalmazása, más megfogalmazásban a földrajzi viszonyok államelméletre gyakorolt hatása. A pol. jelenségeket a földrajzi determinizmus alapján, az alábbi tényezők függvényében vizsgálja: földrajzi fekvés, természeti adottságok, államterületi kiterjedés, pol., diplomáciai, társ., gazd., etnikai és kat. viszonyok. A ~ része a *geostratégia* (másutt *védelmi geopolitika*), amely kizárólag kat. szempontból elemzi a földrajzi környezetet. Ennek gazd. megfelelője a *geoökonómia*. A ~ két irányzatra osztható: n. kontinentális iskola, ill. angolszász tengeri iskola. Az angolszász (ellentétben a n-tel) inkább szemléletmód, mint elméleti rendszer. Mindkét irányzat vizsgálja a háb-k okait, a természetes határok hadászati szerepét, a stratégiai fontosságú övezeteket, az erőforrások elhe-

lyezkedését és birtoklását, az emberek és javak áramlásának irányait, az érdekszférák kialakulását, szerepét és azok változásait. – A ~i szemlélet →II. Vilmos cs. uralkodásának idején No. bir. pol-jának egyik meghatározójává vált. Meghatározta a n. →hadászati célokat, s markánsan megjelent meg az 1914.szept.9-i →Bethman-Hollweg-memorandumban. Noha No-ra a kontinentális ~ volt jellemző, megjelentek a tengeri ~ elemei is. 1895-re (többek között) ennek alapján építették meg a Kaiser Wilhelm-csatornát, hogy a n. hadiflottát a Keleti- és az Északi-tenger között elg. behatás nélkül lehesen átcsoportosítani. – 1914-ig fr. ~ról külön nem lehet beszélni, Fr. „csupán” a No. elleni revansra készült (az 1870-es vereség után). Az Or. Bir. ~ja Eu. felé a pánszlávizmus propagálásában, a N. Bir. és az OMM által birtokolt ln. területek integrálásának, a balkáni hegemonia megteremtésének, ill. a →Tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzésének szándékában nyilvánult meg. Ázsiában az or. ~ Közép-Ázsia bekebelezését jelentette (a tervek szerint NBr. indiai hatalmi határáig), vmint a Távol-Keleten az 1904–1905-ös →orosz-japán háborúban elvesztett pozíciók visszaszerzését. – A kontinentális ~ megalapítója a n. Friedrich Ratzel, aki a természeti környezet és az adott területen élő emberek alkotta társ. viszonyát vizsgálta a pángermánizmus jegyében. A ~ kifejezést először a svéd Rudolf Kjellén használta, aki a természeti tényezők és az államelmélet viszonyára fektette a hangsúlyt. A ~ból kiindulva Karl →Haushofer alkotta meg az életér- <Lebensraum> elméletet, amit az általa alapított Zeitschrift für Geopolitik c. folyóiratban fejtett ki. Ő használta először a geostratégia kifejezést 1932-ben megjelent Védelem és geopolitika c. könyvében. Haushofer elméletét és mellette a fajelméletet No-ban Hitler hatalomra jutása után állami szintre emelték. M. viszonylatban Rátz Jenő tbk. és gr. →Teleki Pál munkássága érdemel említést. A tengeri ~ legjelesebb képviselője a brit Colomb és az am. Alfred Thayer Mahan tngy. Az angolszász tengeri kereskedelmi útvonalak fe. erővel való biztosítását propagálták, a tengeri uralom prioritását hangsúlyozva. Mahan ismerte fel a világtenger jelentőségét az USA nagyhatalmi státusának kialakítása szempontjából. Ezzel ellentétesen hat az USA befelé fodulását hirdető izolacionizmus (→izolá-

ció). A II. vh. idején a ~ ált-sá vált a nagyhatalmak szemléletében. – A ~ jelenkori művelői közül említést érdemel a m. Kovács Jenő tbk., az ot. Heinz Brill, Friedrich Korkisch, a n. Frank Ebeling, Heinz Gollwitzer, Adolf Grabowsky, az ang. Sir Halford Mackinder, az am. Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger, Chester W. Nimitz, Elmar B. Potter és Nicholas Spykman. A ~ Mo-on (sz. behatásra) 1945–1989 között tiltott tudománynak számított. ♦ HE, 437.

Georgette-hadművelet: →Német offenzívák (1918)

Georgi, Friedrich Robert, Freiherr von (Prága, 1852. jan.27. – Bécs, 1926.jún. 23); osztrák-magyar vezérezredes, osztrák honvédelmi miniszter. A hainburgi →hadapródiskola és a bécsiújhelyi kat. ak. után 1871.szept.1-től hdgy. a 6.táb.vad.zlj-ban Pilsenben. A bécsi Hadiiskolát elvégezve az 5.hgy.dd. kötelékében részt vesz →Bosznia-Hercegovina okkupációjában, 1882-ben a mostari 1.hgy.dd-ében a D-dalmáciai felkelés leverésében. 1896.dec.1-től ezds., és a törzsti-jelölteket véleményező biz. tagja. 1899-től a KHM 10. (mozgósítási) o. főnöke. 1903.máj.2-től vörgy. és a 42.Lw.gy.dd. pk-a Prágában. 1906-tól csf. az ot. HM-ban. 1907.máj.1-től altbgy. 1910-től 1917.júl-ig ot. hm. Nevéhez fűződik a cs.kir. →Landwehr, a cs.kir. →Landsturm, vmint az ot. Csendőrség fejlesztése. Sokat tesz a Ferenc József Katonai Akadémia létrehozásáért. 1911.nov. 2-től gy.tbk., 1916.máj.6-tól vezds. 1917.júl-ban a zboróvi csata után, ahol a cseh →csapattestek rosszul szerepelnek, le kell mondania. 1918-tól rendelkezési állományban van. – Titkos tanácsos, a közös 15.gy.ezd. tulajdonosa, 1912-től br. Az ot. Urakháza örökös tagja. ♦ BT, 438.

Gépkocsizó csoport: honvédségi →csapattest a páncélos →fegyvernem kifejlesztésére. Hajmáskéren állították fel a 115.000/HM.eln.1.a-1933 számú rendelettel. Bár szervezetenleg ezd-kötéléket képezett, gyakorlatilag megerősített zlj-nak felelt meg: 1 gépkocsizó lövészszázad (3 pu.szak., 1 gpu.szak., 1 motorkerékpáros-szak.), 1 páncél-

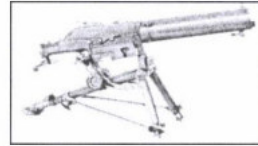
gépkocsi-alosztály (7 db → páncélgépkocsival), 1 könnyűharckocsi-alosztály (6 k. → harckocsival: 5 db → FIAT 3000 B és 1 db → LK-II), 1 gépvontatású tüzérsztyály (2 k.tar.ü., 4-4 lg-gel). Szervezete kiindulási alap volt a gk.löv.zlj-ak, majd a gk.dd-ok későbbi felállításához. ♦ ÉM, 439.

Árzt Artur vezérezredes zsákmányolt 1907 M. 8 mm-es francia St. Etienne géppuskákat szemlél meg a fronton

Géppuska: gyalogsági nehéz sorozatlövő fegyver. A XX. szd. elején a tömegtűz szerepe jelentősen nőtt. A → gyalogság megváltozott harcmódja olyan, távolra ható löfe-t igényelt, amelynek tűzgyorsasága a → puskáénál nagyobb, s képes a lövészek mozgás közben kieső, de a harcfeleladat megoldásához szükséges tüzmenyiségét pótolni → támadásban, ill. az elhárítótűzet fokozni → védelemben. A ~t ilyen fe-ként kezdték alkalmazni. Bár a XIX. szd. második felében a ~ már közismert, az egyes hds-ekben (az → orosz-japán háború tapasztalatai alapján) csak 1905–1908 között rendszeresítették nagyobb tömegben. – Az ot-m. hds-ben 1907-ben a n. fegyverszerkesztő, Andreas Schwarzlose 8 mm-es ~ját rendszeresítették, amelyet a csapatpróbák után 1912-ben módosítottak. Ez késleltetett súlyzáras működésű fe. volt, vagyis az üres töltényhüvely kihúzását a hüvelykivető már akkor megkezdte a töltényürből, amikor a lövedék még a csőben mozgott és a töltényürben uralkodó gáznyomás a hüvely falát erősen a töltényürhöz szorította. Ezért a súrlódás csökkentésére a töltényhüvelyt olajozták. A tokfedélbe helyezett olajozószerkezetben lévő kb. 3 dl olaj kb. 6000 lövéshez volt elegendő. Kétféle olajat használtak: nyárit és töl. Hátrányos volt, hogy az elégő olajtól keletkező füst a tüzelőállás helyét elárulta. A vízhűtéses fe. hűtőburkában lévő víz kb. 2000 lövéshez volt

elegendő. A gőzképződés a 750-800. lövés után indult meg, a gőzt a gőzvezető berendezés önműködően egy tömlőn keresztül egy olajjal teli tartályba vezette. Mindkét típusú ~t ún. egyetemes állványa <lafetta> az 1915 M. légv. toldalékkal rep. célok leküzdésére is alkalmassá tette.

Oszttrák-magyar 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose géppuska háromlábú állványon

– A kezelőszemélyzet közvetlen védére a ~hoz a háb. alatt különféle formájú védőpajzsokat is rendszeresítettek. A háb. folyamán a nagyobb távolságra történő pontosabb célzás, ill. lövés érdekében a ~ tartozékává vált a távolságmérő is. Az → állásháború kialakulása szükségessé tette a gyorsabb helyzetváltoztatást, ezért mintegy a → golyószóró előfutáraként rendszeresítették az 1917 M. szükségállványt, amellyel a katonák a ~kat roham alatt mellvéden, helység-harcban ablakban is el tudták helyezni. A módosított 1907/31 M. Schwarzlose ~t a m.kir. → Honvédség (II.) a II. vh-ban is használta. – Az ot-m. hds-ben megtalálhatók voltak a XIX. szd. végén rendszeresített régebbi típusú ~k is, így pl. az 1889/1904 M., a n. 1908 M. Maxim- és Bergmann-~k, vmint a zsákmányanyagként rendszeresített or. 1910 M. Maxim-, a montenegrói Maxim- és az ol. 1914 M. FIAT-Revelli-~k. (Technikai adatok: → Táblázatok) ♦ LJ, 440.

Gerok, Friedrich von (Stuttgart, 1854.máj.26. – ?): német gyalogsági tábornok. Az I. vh. kitörése hdt.pk. az első → ypres-i csatában, majd a → keleti hadszíntéren altbgy. → rendfokozatban a n. XXIV.tart.hdt.pk-a, 1914.dec. elejétől a n-ot-m. Woyrsch-segregsoport kötelékében.

1915.máj-tól a róla elnevezett hdt. pk-a a → Déli Hadsereg, júl-tól a Bug-hds. <Bug-Armee> kötelékében. 1916. őszétől seregcsoport- és hdt.pk. a → román hadszíntéren. 1916.dec.23. - 1917.jan.

7. között áttöri a ro. →állásokat a Putnánál. 1918-ban a →nyugati hadszíntéren, Champagne-ban küzdött. – ~ neve több szakmunkában (tévésen) *Gerock*-ként szerepel. • **IP, 441.**

Gerstl Lambert, dr. (Prága, 1865.dec.19. – 1917. ?): kat. főtorzsrvos. Egyetemi tanulmányait Prágában végzi, majd a hds. kötelékébe lép. Boszniában, majd Bécsben teljesít szolgálatot, később mint ezd. orvost Bp-re helyezik a 38. Mollinári-ezd-hez. A legválságosabb időkben 4 éven át a Bp-i →helyőrségi kórház pk-a, megkapja a hadiékítményes *Ferenc József Rend* lovagkeresztjét, vmint a *Koronás Arany Érdemkeresztet*. Később a →keleti hadszíntérre kerül és Przemyslben teljesít szolgálatot. A szatmárnémeti hősök temetőjében nyugszik. • **MI, 442.**

Gesztesy János: →Luppis János

Giesl von Gieslingen, Wladimir Freiherr (Pécs, 1860.febr.18. – Salzburg, 1936.ápr.20.): osztrák-magyar tábornok, diplomata. A bécsiújhelyi kat. ak. után 1879-től a 2. ul.ezd-hez kerül. 1888-tól kat-diplomata, 1893-tól konstantinápolyi kat. attasé. 1896–1897-ben a krétai nk. csendőrbiz. (→krétai tűzoltási hadművelet) tagja. 1899-től szófiai és athéni kat. attasé. 1907-ben az ot-m. delegáció tagja a II. hágai békekonferencián (→hágai egyezmények). 1909.dec.12-től teljhatalmú miniszteri rangban rendkívüli követ →Montenegróban. – 1913.dec.5-től nagykövet →Szerbiában. Nyikolaj Hartwig, Or. belgrádi nagykövete 1914.júl.14-én az OMM nagykövetségén hal meg (szívbaiban), ám azt az or. és a szerb propaganda kihasználja. Júl.23-án ~ nyújtja át az OMM →jegyzékét a szerb korm-nak. A nem kielégítő szerb válasz júl.25-i átvételét követően ~ gr. →Berchtold Lipót kküm. utasítására a dipl. kapcsolatokat megszakítottak nyilvánítja és a Hr-i Zimonyba vonul át, ahonnan táviratban tájékoztatja a kküm-t és telefonon gr. →Tisza István m.kir. me-öt. Júl.26-án Bp-en személyes megbeszélést folytat Tiszával. Aug.8-tól lov.tbk. és a →közös Külügyminisztérium képviselője az ot-m. →Hadserg-főparancsnokságnál. 1915.júl.27-én személyes ellentétek miatt nyugdíjazzák. 1917-ben dipl. missziót vezet To-ba. Az összeomlás után visszavonul. • **KE, PF, 443.**

Giesswein Sándor, dr. (Tata, 1856.febr.4. – Bp., 1923.nov.15.): prelátus, kanonok, →országgyűlési képviselő. A Mo-i keresztényszocializmus legjelentősebb képviselője, a hazai katolikus pacifizmus nk. elismert alakja. A teológiát a bécsi *Pazmaneumban* és a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen* végzi. Több doktorátust szerez, az egyik utolsó pap-polihistor. 1878-ban szentelik pappá. 1881-től a győri r.k. tanítóképző tanára. 1883-ban a győri püspöki aulába kerül, ahol végigjárja a hivatalt fokozatokat. 1897-ben győri kanonok, 1902-ben címzetes bírsi apát, 1909-ben pápai prelátus. 1895-től a győri városi, 1920-tól a Bp-i tv.hatósági biz. tagja. 1903-tól 1920-ig a *Szent István Társulat* alelnöke, 1915-től az általa létrehozott *Szent István Akadémia* elnöke, az MTA levelező tagja. 1903-ban felmentik a rezideálás kötelezettsége alól, így Bp-re költözik. 1905-től haláláig a *Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének* elnöke. 1905-ben a →*Katolikus Néppárt* programjával Magyaróvárott képviselővé választják, kerületének mandátumát haláláig megtartja: 1910-ben és 1920-ban keresztényszoc. programmal, 1922-ben pártonkívüliként nyeri el. 1913-tól 1918-ig az →*Országos Keresztény-Szocialista Párt* elnöke. Nyitott a dem. és baloldali irányzatok felé is. – A keresztény történelembölcseleti alapokról jut el következetes pacifista meggyőződéséhez. Szerinte az igazi és tartós béke csak a társ. igazságosság megvalósulása esetén biztosítható. 1906-ban a *Magyar Szent Korona Országai Békeegyesületének* elnökévé választják. Ettől kezdve nem hiányzik egyetlen nk. pacifista kongresszusról és konferenciáról sem. Vmenyvi világnyelven tökéletesen beszél, így e rendezvények egyik közkedvelt előadója. Az *Interparlamentáris Unió* tagjaként ugyancsak fellép a háb. ellen. Annak kitörésekor nem fogja el az ált. háb. pszichózis. Szerinte a háb. nem a pacifizmus csödjé, hanem csupán az erőszak időleges felülkerekedése. Rámutat, hogy az igazi hazafiság és a pacifizmus nem egymást kizáró, hanem feltételező fogalmak. – Az I. vh. idején a parlamentben gr. →Károlyi Mihállyal működik együtt, a parlamenten kívül pedig a dem. változásokat sürgető *Választójogi Blokkal*, ill., a feminista, antimilitarista baloldali, dem. és liberális irányzatokkal. Szerinte a háb. alatt a békéért őszintén csak a

szoc.dem. mozgalom → *zimmerwaldi konferenciát* szervező baloldala lépett fel. Több ízben sürgeti barátját, → *Csernoch* János hercegprímást, hogy a r.k. püspöki kar tegyen kezdeményező lépéseket a béke megteremtése érdekében. – Az 1918-as → *őszirózsás forradalom* után a koalíciós kormány való együttműködés híve. Szorgalmazza a *katolikus autonómia* megszervezését, s amíg ez nem volt lehetséges, az ún. dem. egyházi szerveződések élére áll (*Országos Katolikus Tanács*). A hierarchia ellen is lázadó *Papi Tanács* megrendezésén Csernoch megbízásából kellő tekintéllyel és tapintattal valósítja meg. 1919 után elutasítja a keresztény kurzust, amiért a keresztényszoc-k mintegy kiközösítik, megfosztják legtöbb, r.k. szervezetben viselt tisztségétől. Az → *ellenforradalmi rendszerrel* szemben a szociáldemokratákkal, az októberistákkal és a liberálisokkal kerül egy táborba. • **GJ, 444.**

Gnili-Lipa-i csata: → *Lembergi hadjárat*

Goglia, Ferdinand, von Zlota Lipa, Ritter (Buda, 1855.szept.13. – Bécs, 1941.szept.12.): osztrák-magyar tábornagy. A marburgi és a kismartoni hadapródiskola, majd a bécsi mű. kat. ak. után 1875.szept.1-től hdgy. a laibachi 12.táb.tü.ezd-ben. 1878-ban részt vesz → *Bosznia-Hercegovina okkupációjában*. 1879–1881 között elvégzi a magasabb tü. tanfolyamot. 1900.szept.18-tól a komáromi 16.ho. tü.ezd-ének pk-a, alez. → *rendfokozatban*. 1904.máj.1-től ezds. 1906.ápr.24-től a bécsi II.hdt.tü.ezd. pk-a. 1907.dec.11-től a táb. tü. lövéiskola o. pk-a. 1910.ápr.15-től a Mű. Kat. Biz. elnöke, az összes tü. lövéiskola pk-a, máj.1-től vörge. 1913.máj.1-től altbgy. – Az I. vh. kitörése után a 49.táb.tü.dd. pk-a a → *keleti hadszíntéren*. 1914 őszén részt vesz az 1. és a 2. *lemburgi*, ill. az 1. → *iwangorod-varsói csatában*. 1914.dec.3-tól a 33.gy.ho. pk-a, annak élén harcolja végig a → *kárpáti téli csatát*, a → *gorlicei áttörést* és utána a → *galíciai tavaszi hadjáratot*. 1915.máj-tól 1918.márc-ig az V.hdt. pk-a. 1916.nov.14-től tbszn. 1915 nyarán győz a

Zlota Lipánál. 1918.márc-ig az or. front minden nagyobb hdm-ében részt vesz. Hdt-ét a → *breszt-litovszki béke* után felosztatják. 1917.dec-től a tü. főfelügyelője. 1918.júl-aug-ban a XXIV.hdt. pk-a az → *olasz hadszíntéren*. Szept-től az ot-m. 11.hds. kötelékébe tartozó *Belluno-hdscs.* pk-a. – Lovag, titkos tanácsos. • **BT, 445.**

Goinger, Heinrich (Verona, 1861.júl.5. – Bécs, 1927.nov.21.): osztrák-magyar tábornok. Salzburgban kat. → *főreáliskolát*, 1880–1883 között Bécsben mű. → *hadapródiskolát* végez. 1880.szept.22-től besorozott önkéntes a cs. és kir. 2.mű.ezd-ben Kremsben, ott 1883.aug.18-tól hdgy. 1888–1890 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1906.nov.1-től ezds. a → *Vezérkar* Távíró Irodáján, 1907.ápr.23-tól annak főnöke. 1911.nov.1-től vörge. 1912.jún.18-tól a közös 6.hgy. dd. pk-a Bileća-ban. – 1914.aug.2-től dd-a élén részt vesz a → *Potiorek-offenzívákban* a szerb harctéren. Okt.15-től a közös „kombinált” gy.ho. pk-a. Dec.29-től altbgy. 1915.máj.15-től → *seregteste* a cs. és kir. 57.gy.ho. megnevezést kapja, és az → *olasz hadszínterre* kerül, ahol részt vesz az 1. és 2. → *isonzói csatában*. Ho-a élén 1915.okt.7-től részese → *Szerbia*, majd dec-ben és 1916.jan-ban → *Macedónia* és → *Albánia* elfoglalásának. 1916.máj.15-től részt vesz a → *dél-tiroli offenzívában*. 1917.okt.10-től a közös 52.gy.ho. pk-a az ol. fronton, 1918.máj-tól a 4.hds. pk-a. – Számos → *kitüntetés* birtokosa. • **BT, 446.**

Golicin, Nyikolaj Dmitrijevics, hg. (Porecsje, 1850.ápr.12. – Pétervár, 1925.júl.2.): orosz államférfi, a cári → *Oroszország* utolsó miniszterelnöke. 1871-ben elvégzi az alekszandrovski liceumot. 1885-től arhangelszki, 1893-tól kaluzsi, 1897-től tveri kormányzó. 1915-től az *Államtanács* tagja. Az uralkodó család közeli ismerőse, *Alekszandra* cárné támogatásával 1915.máj-tól az elg. → *hadifogságba* esett or. kat-k megsegítésére létrehozott biz. elnöke. 1917.jan.10-én neje kérésére → *II. Miklós* cár ~t nevezi ki a leváltott → *Trepov* me. helyére. A cári rendszer (megreformált) fenntartását tűzi ki célul, amelyhez (szerte) az alapot a háb. győzelmes befejezése adhatja meg. Fellép az együttműködésért az *Állami Dumával*, sőt közbenjár az uralkodónál a Dumával szemben álló *Protopopov* bm. elbocsátásáért.

1917.márc.12-én korm-ával együtt elbocsátják, majd letartóztatják. Vizsgálat után szabadon engedik, családjával Szentpéterváron marad és cipészként dolgozik. 1920–1924 között a VCSK és az OGPU (belbiztonsági szervek) többször is letartóztatja. 1925.febr.-ban újra az OGPU börtönébe vetik, júl.-ban agyonlövik. • BK, VG, 447.

Goltz, Colmar, Graf Freiherr von der (Bielhenfeld, 1843.aug.12. – Bagdad, 1916. ápr.19.): német tábornagy, török pasa. Hadapródiskolát, 1864–1867 között Hadiak-t végez Berlinben. 1883-tól őrgy. és tr. pasa, átveszi a tr. hadügy újjászervezését. 1895 végétől tr. marsall. 1896-

ban altbgy.-ként hazatér. 1898-tól a mű. és ut. törzskar főnöke, az erődök főszemlézője, kétfrontos háb. esetére erődrendszer kialakítására törekszik. A K-porosországi tengerparti erődrendszert ~ építteti ki. 1902-től a n. l.hdt. pk-a Königsbergben. 1907-től a 6., majd a 2.hds. szemlézője. 1911-től ismét To.-ban van, 1913-ban mint tbgy. tér haza. – 1914.aug.-tól Belgium főkormányzója. Nov.-ben átveszi a Boszporusznál harcoló tr. l.hds. pság-át, dec.-tól →V. Mohamed szultán és a tr. VK főtanácsadója. 1915-től a tr. 6.hds. pk-a, vezeti a mezopotámiai hadjáratot, Kut-el-Amarránál vezetésével kerítik be az ang-okat. Súlyosan megsebesül. – Főbb művei: Militärische Paradoxen (Eisenschmidt, Berlin, 1888); Kriegsgeschichte Deutschlands im Neunzehnten Jahrhundert (Bondi, Berlin, 1900–1914); Krieg- und Heerführung (Decker, Berlin, 1901); Denkwürdigkeiten (Mittler, Berlin, 1929). • IP, 448.

Goltz-hadosztály: →Mackensen-seregszoport

Goluchowsky, Agenor, gróf (Lemberg, 1849. márc.25. – Lemberg, 1921.márc.28.): osztrák-magyar diplomata, közös külügyminiszter. Dipl. tev-ét párizsi követségi tanácsosként kezdi. 1887. febr.22. és 1894.nov.8. között bukaresti követ. 1895.máj.16-án az uralkodó kküm-ré és valóságos belső titkos tanácsossá nevezi ki. 1903.júl. 14-24. között a KPÜM vezetésével is megbízzák. Külpol-jának vezérfonala a →Kettősszövetséghez

való hűség és a mérsékelt közeledés Or.-hoz. Ennek jegyében látogat 1897-ben →I. Ferenc József Szentpétervárra és 1903-ban →II. Miklós Bécsbe. A balkáni status quo fenntartása érdekében köti meg Mihail Ny. Muravjev or. küm-rel az 1897.máj.8-i *szentpétervári megállapodást*, majd utódával, *Lambsdorff* or. küm-rel a *műrzségi megállapodást*, amelyet 1903.okt.3-án a két uralkodó parafál. To. szétesése esetére felveti a Bg.-hoz való közeledést. Lengyelként fenntartásokkal viseltetik az or. szöv. intenzívebbé tételével, vmint (No-ot ideértve) a *három császár szövetségének* felújításával szemben. Személyes érdeme a →Hármaszövetség megújítása, ám kritikusan szemléli Ol. szöv. hűségét, többször sürget preventív pol. és kat. intézkedéseket. – A belpol.-ban ellenzi a m. és a cseh nemzeti törekvéseket, ami végül bukásához vezet. Mivel az 1905–1906-os Mo-i belpol. válság idején a koalíció ellen foglal állást, ill. neki tulajdonítják a m. nemzeti érzékenységet sértő 1903.szept.17-i chlopyi napiparancsot, a Mo-i koalíció hatalomra jutása után, 1906.okt.24-én kénytelen benyújtani lemondását. Ezután a →Birodalmi Tanácsban az *Urakháza* ln. klubjának vezetője. – Az I. vh. végén függetlenné váló →Lengyelországban állami funkciókat vállal. • KE, 449.

Golyószóró: gyalogsági könnyű sorozatlövő fegyver. Az I. vh. során kialakult →állásháborúban a →gyalogság tüzereje gyengének bizonyult a védőre zúduló pergőtűz után mély tagozásban meginduló roham elhárítására. Az elg. pergőtűz alatt fedezékben elhelyezett →géppuskák sokszor elkéstek tüzükkel, mert a nagy tömegű gpu. és az állvány összerakása, ill. tüzekész állapotba helyezése sok időt vett igénybe. A →támadásban és a →védelemben az első vonalban küzdők-nél hiányzott a kellő tüzerő. A gpu-k súlyuknál fogva nem követhették az első tád. hullámokat, továbbá nem lehettek az első vonalakban, mert viszonylag nagy célt mutattak, s a huzamosabb tüzeléskor keletkező füst és gáz magára vonhatta az elg. tüzét. Ezért csak az első vonalból felismerhető célok leküzdése a →puskával felszerelt lövészekre hárult. A gy., hogy a kellő tűzhatást elérhesse, kénytelen volt a mélységi tagozódást többé-kevésbé feladni, így a puskás raj vmennyi kat.-ja célt mutatott, s ennek következtében nagy

veszteségeket szenvedett. A tád. gy. közvetlen tüztámogatására olyan öntöltő tűzfe-re volt szükség, amely mozgékonyágánál fogva a rohamozókat szökellésszerűen képes követni, s tömegtüze gyorsan a szándékolt célra irányítható. Ez a harcászati kényszer hozta létre a ~t. – Az első ~t a fr-k szerkesztették és rendszeresítették (1915 M. 8 mm-es Chauchat~). Az →*Osztárk–Magyar Monarchia hadszervezeténél* ~t nem rendszeresítették. 1917 őszén a Schwarzlose-gpu-hoz egy 3 lábú k. állványt és 100 →*töltényes* hevedert vezettek be, ám ez a megoldás nem vált be, mert a fe. tád-ban továbbra is nehéz és terjedelmes volt. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **LJ, 450.**

Gontovai lovasroham: →*Lovasroham*

Goremikin, Ivan Logginovics (Novgorod, 1839. nov.8. – Szocsi közelében, 1917.dec.24.): orosz államférfi, cári miniszterelnök, földbirtokos. 1860-ban szerez jogi diplomát. 1894-től szenátor. 1895-ben bm-helyettes, okt-tól 1899.okt-ig bm. 1899-től az *Államtanács* tagja. 1906.ápr.22-én →*II. Miklós* cár me-ké nevezi ki. Jelentős szerepet játszik az első *Duma* (parlament) 1906. júl.8-i feloszlításában. Az 1905-ös forr. után, 1906.júl.8-án a reformokra jobban hajló Pjotr Arkagyevics *Sztolipin* váltja fel. 1914.jan.30-tól 1916.jan.20-ig ismét me. Élesen szembehelyezkedik a 4. Dumával és a liberális politikusokat tömörítő *Progresszív Blokk*al. Az 1917-es febr-i →*oroszországi forradalom* után letartóztatják, az Ideiglenes Korm. Különleges Vizsgálati Biz-a vallatja háb. alatti kormányzati szerepéről. 1917 nyarán szabadon engedik. Novgorodi birtokaira megy, ahol a nov.7-i bolsevik hatalomátvétel után vöröskat-k megölik. • **BK, VG, 451.**

Gorlicei áttörés: a →*Központi Hatalmak* 1915. évi tavaszi →*hadjáratának* bevezető, egyben legfontosabb →*hadművelete* a →*keleti hadszíntéren*. Az ápr.13-án Erich von →*Falkenhayn* gy. tbk., a n. →*OHL* főnöke által elfogadott, →*Conrad* von *Hötendorf* gy.tbk., az ot-m. →*Vezérkar* főnöke által tervezett hdm. végrehajtására 8 n. ho-ból (X.hdt.: 19., 20.gy.ho.; XLI.tart.hdt.: 82., 81.tart.ho., Gárdahdt.: 1., 2.gárda ho.; kombinált hdt.: 11.bajor, 119.porosz gy.ho.) és 3 ot-m. ho-ból (cs. és kir. 12.gy., 39.hv.gy., 11.hv.lov.ho.)

ápr.17-én August von →*Mackensen* vezds. pság-a alatt megalakították a n. 11.hds-et. Mackensen alárendeltségébe került a →*József Ferdinánd Szalvátor* fhg. gy.tbk. vezette ot-m. 4.hds. (VI. hdt.: 12.gy.ho., 39.hv.gy.ho.; IX.hdt.: 10., 106.gy.ho.; XIV.hdt.: 3., 8.gy.ho.; Morgenstern-csoport: 8 gy.zlj.; kombinált 4.ho.; Szende-dd.) is. Az így létrehozott →*Mackensen-seregcsoportot* a Teschenben székelő ot-m. →*Hadsereg-főparancsnokságnak* rendelték alá, amely parancsot Mackensennek csak a Plessbe települt n. OHL jóváhagyásával adhatott ki. A seregcsoport összesen 191.000 pu., 2957 gpu., 1050 lg. (ebből 4-4 db 42 cm-es és 30,5 cm-es mozsár); a KH a →*frontvonal* adott szakaszán összesen 357.000 kat., 1702 lg. és av. harcértékkel bírt. Velük szemben az or. 3.hds. (IX., X.hdt., III.kaukázusi hdt.; összesen 10 gy. és 5 lov.ho.; pk. Radko *Dmitrijev* altbgy.) állt →*védelemben*, 219.000 fővel, vmint 4 neh. és 675 közepes lg-gel. – A

gondosan előkészített →*támadás* célja az volt, hogy a Kárpátok vonalán álló or-okat visszaveszék, ill. Ol-ot és Ro-t egy fényes győzelemmel elrettentsék az →*Antant* oldalán való hadba lépéstől. Az elgondolás szerint a n. 11.hds. Malastow-Gromnik között az or. →*arcvonal* áttörése után főerőivel Gorlice-Jaslo-Krosno irányába kiszélesíti az áttörést és tovább támadva birtokba veszi Jaroslaut. Az ot-m. 4.hds-et a 11.hds. balszárnyának biztosítására Tarnów–Dembica irá-

nyába szintén tád-ra rendelték. A 11.hds. jobb-szárnyán az ot-m. 3.hds. támadott Przemyśl visz-szafoglalására. A 11.hds. Ropica Ruska–Gorlice–Staszkowka–Rzepienik között kijelölt áttörési szakaszára 604 lg-et és 70 av-t összpontosítottak. A 11.hds. feladatát és felvonulását titokban kívánták tartani, ezért az ot-m. 7.hds. a Dnyeszternél, a n. 9.hds. Szkiernyewicénél, a n. 10.hds. Suwalkinál ún. *tüntető támadást* kezdett, s 3-3 n. gy. és lov.ho. betört Kurlandba. – A Mackensen-seregcsoport hdm. szétbontakozása ápr.21-27. között megtörtént. A tü. máj.1-én végrehajtotta a *belővést*, a gy. 2-ára virradóra elfoglalta *roham-állásait*. A tád-t máj.2-án 06⁰⁰-tól 4 óras *tűzér-ségi előkészítés* vezette be. A n. és az ot-m. gy. 10⁰⁰-kor indult *rohamra*. A n. 11.hds. és az ot-m. 4.hds. jobbszárnya 16 km szélességben és 4-5 km mélységben szinte azonnal betört az or. →*első védőövbe*. Máj.2-án estére az áttörés a Malastow–Gromnik közötti 40 km-es arcvonalon az or. első →*állás* mélységéig (4-5 km) mindenütt sikerrel járt. 3-án és 4-én az or. →*második védőöv* és a 15-20 km mélységben kiépített harmadik állás elfoglalásával tkp. a ~ befejeződött. 5-én megkezdődött az üldözés, hogy az or-okat a San felső folyásáig szorítsák vissz és felszámolják kárpáti arcvonalaikat. 4-én az ÉK-Kárpátokban harcoló or. 8.hds. (pk. Alekszej →*Brusziłow* lov.tbk.) is visszavonult. A kibontakozó →*galíciai tavaszi hadjáratban* máj. közepéig a harcászati sikert hdm-ivé fejlesztve, a n-ot-m. erők az or-okat a San folyó vonalára szorították vissza. A főirányban tád. ot-m. VI.hdt. (n. 11.hds.) máj.2-8. között 10.300 főt, jún. végéig 18.700 embert veszített. A ~ az egész or. DNY-i F. összeomlásához vezetett, amely a máj.1. és szept.30. közötti hdm-ekben 2.200.000 embert veszített, ebből máj. végéig 412.000 főt. Az OMM vesztesége ekkor 500.000 fő volt. ♦ BT, SzY, 452.

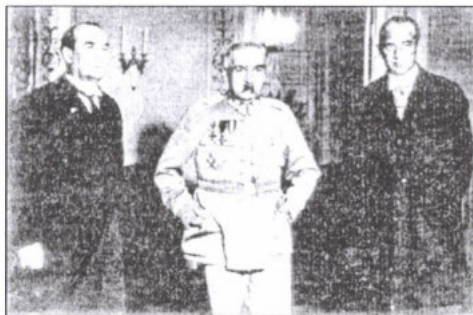
Gorodoki ütközet: az osztrák-magyar →*lovas-ság* távolfelderítéséből kibontakozó →*határca-sáták* (II.) egyike a →*keleti hadszíntéren*. A →*ga-líciai* határra felvonult m.kir. 5.hv.lov.ho. (m.kir. 15.lov.dd. [1., 8.hu.ezd.] és 23.lov.dd. [6., 7.hu.ezd.]; cs. és kir. 6.lov.tü.o., 15/IV.gy.zlj., 32. vad.zlj.; pk. *Frreich* Ernő altbgy., vkf. *Thán* Károly vk. örgy.) 1914.aug.15-16-án Tarnopol-tól K-re, Kosina térségében átkelt a Zbrucz határ-

folyón. A ho.pk. Tarnoruda–Rypna–Gorodok–Husiatyn irányában 16-án rendelte el a hdm. feld-t. – 16-án délután Satanow–Skotyniny térségében a 7.hu.ezd. az or. 12.lov.ho. egy dd-ába ütközött. Az 5.lov.ho. zöme, Satanowot jobbról megke-rülve 17-ére virradóra Lysowody és Gorodok irányába nyomult előre, 3 menetvonalon. Az elővéd (az 1.hu.ezd. 2 1/2 hu.szd-a és az 1.lov.gpu.) megtámadta a Lysowody és Gorodok kö-zötti magaslaton észlelt kb. osztálynyi or. lov-ot, az visszavonult a Gorodok előtti or. →*állásokig*. A ho. pk. a 23.lov.dd. egészét (pk. br. *Zech* Col-bert ezds.) rohamra rendelte ezek elfoglalására, de nem észlelte, hogy a Gorodoktól É-ra és D-re fekvő erdőkben or. tü. települt. – A kora délután végrehajtott →*lovasroham*, amelyet gr. *Batthyá-ny* Béla alez., a 6.hu.ezd. o.pk-a vezetett, az or. tü. és a gpu. osztagok tűzében összeomlott. A 7/II.hu.o. (7.hu.ezd. pk. →*Berzeviczy* Béla ezds.) betört az or. gy. állásaiba, így nem tudott vissza-vonulni a dd. zömével Kremiennőig, maradvá-nyai →*hadifogságba* estek. A 6.hu.ezd. 3., 4., 5., 6.szd-a gyakorlatilag megsemmisült. Az or. pk. kezét szorított a foglyokkal: „Gyönyörű roham volt [...] lovas vagyok, s értem, hogy mi ez [...]”. Hauer altbgy. Őnagyméltóságát személyesen ismerem, és a háb. után hu-jainak kiváló teljesít-ményéhez gratulálni fogok neki.” A lovasroham-ban a dd. 17 ti-et, 450 hu-t és 650 lovat veszített, s az or-októl kiérdemelte a „Vörös Ördögök” nevet. – 18-ára virradóra a ho. visszavonult Sata-now körzetébe, hogy rendezze sorait. Satanow-ban és Skotyninyban az or. lakosság éjszaka pu.tűzzel fogadta a m. hu-okat, az ellenállás le-törése közben a ho. pk-a hősi halált halt. A visz-szavonulóknak az üldöző or. lov. is nagy veszte-ségeket okozott, s több m. hu. osztagnak éjszaka bekerítésből kellett kitörnie, miután az or. XII. hdt. gy-a is bekapcsolódott a harcokba. A ho. ve-zetését átvevő br. *Bissingen* vörgy. parancsára a ho. 18-19-én a Zbruczon keresztül visszatért az OMM területére, miután 2 nap alatt kb. 50 %-os veszteséget szenvedett. Az átkelést a cs. és kir. gy. és vad.zlj. fedezte. – 20-án az or. 8.hds. (VII., VIII., XII.hdt.; pk. Alekszej →*Brusziłow* lov.tbk.) a feld. adatok szerint legalább 7 ponton át-kelt a Zbruczon. Az 5.hv.lov.ho. az or. előrenyo-mulás késleltetésére kapott pcs-ot Grzymalów–Trembowla–Podhajce térségében. 23-án a halo-

gató harcokat folytató ho. Burkanów–Złotniki körzetében elérte az ot-m. III.hdt. időközben elfoglalt védőállásait. • LJ, 453.

Gömbös Gyula, v. jákfai (Murga, 1886.dec.26. – München, 1936.okt.6.): konzervatív politikus, miniszterelnök, m.kir. gyalogsági tábornok. A pécsi m.kir. →*hadapródiskola* után 1905.aug. 18-tól 1912.okt.1-ig a zágrábi m.kir. 25.gy.ezd-nél szolgál. A bécsi *Hadiiskola* elvégzése után, 1915.máj.1-től vk. szds-ként a XIII.hdt., a m.kir. 83.gy.dd., s a m.kir. 42.hv.gy.ho. pság-án teljesít frontszolgálatot. 1916.jún.11-én az oknai áttörésnél egy éjszakai or. rajtaütés során súlyosan megsebesül. Felgyógyulva előbb a HM-be, majd az erdélyi ro. betörés után a BM-be vezénylik, Bp-en, majd Kolozsvárott a polg. kiűritéssel foglalkozik. Ezt követően a hds. pótlásügyi főnöke, br. →*Hazai Samu* mellett vk. ti., majd o.vezető. – Az →*őszirózsás forradalom* után, 1918.nov.4-től dec.2-ig zágrábi kat. attasé, majd a HM hdm. irodáján vk. ti. A háb. vereség, a hds. felbomlása, az ország jelentős területeinek elvesztése, ill. a szociális feszültségek okait a pacifizmusra, a liberalizmusra, a zsidók „aknamunkájára”, vmint a polg. dem. kormányzat gyengeségére vezeti vissza. – 1919.jan.19-től a →*MOVE* elnökeként a →*Károlyi-kormány* (Mihály-) ellen fellépő erők egyik vezéralakja. Saját kérésére ny-ba helyezik. A korm. internálási intézkedése elől Bécsbe menekült, ahol az →*Antibolsevista Comité* végrehajtó biz-ának tagja, a kat. ügyek előadója. A szegedi →*Károlyi-kormány* (Gyula-), majd az →*Ábrahám-kormány* hadügyi államtitkáráként, később a hds. tanulmányi és propagandabiz-ának irányítójaként jelentős szerepe van a →*Nemzeti Hadsereg* szervezésében. – 1920.jún.1-i hatállyal újból szkv. viszonyba kerül, s ettől kezdve csak a pol-val és a MOVE szervezésével foglalkozik. 1920 tavaszán a törökszentmiklósi választókerületben kiskazda programmal ngy-i képviselővé választják. →*Horthy* Miklós személyes környezetéhez tartozik. A királyság kérdésében a →*szabad királyválasztók* álláspontját képviseli. A gazd-ban a mg. elsődlegességét hangsúlyozza, s a nem keresztény ipari és banktőke megadóztatását, ill. hatalmának leépítését szorgalmazza. A második →*királypuccs* idején az egyetemi zlj. és a MOVE mozgósításával közvetlenül is jelentős

részt vállal →*IV. Károly* visszatérésének megakadályozásában. – 1922.febr-ban a megerősödött Kiskazdapárt kormánypárttá (*Keresztény Földműves Kiskazda és Polgári Párt*) bővülését követően annak ügyvezető elnöke. Gr. →*Bethlen* István me. ún. szanálási programjában (tudatos infláció, majd →*népszövetségi* kölcsön) az állam önállóságáról, ill. a határozott revízióról való lemondást látva, nem ért egyet a hivatalos korm. pol-val. Tisztségéről lemondva 1923.aug.2-án 6 hívével kilép a kormánypártból, s *Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt* (közkeletű nevén *Fajvédő Párt*) néven saját pártot alapít. A szélsőjobb-oldali alternatíva időszerűtlenségét belátva, 1928.szept.6-án pártját felosztatja, belép *Bethlen Egyeséges Pártjába*, s híveit is felszólítja erre. – 1928.szept.5-től a HM pol. államtitkára, 1929.okt.10-én pedig átveszi a tárca irányítását. Miniszteri posztját 1936.szept.2-ig tartja meg, ezalatt a →*kormányzó* előbb szkv. tbk-ká (1930.febr.28.), majd altbgy-gyá (1934.nov.24.), végül gy.tbk-ká (1936.szept.2.) nevezi ki. 1932.szept.29-én korm.-alakítással bízta meg, a *Gömbös-kormány* okt.1-től lép hivatalba. Mint me. 1933.jan.7. és febr.4. között a KÜM-ot is vezeti. Me-sége alatt a kül-kereskedelmi szerződésekkel (1933–1934), az ún. gazd.védő intézkedésekkel (1933), ill. a külföldi tartozások csökkentésének elérésével elő-

Gömbös (balra) Pilsudskij lengyel tábornaggal (középen) és Beck lengyel külügyminiszterrel

segíti a gazd. válságból való kilábalást. 1932.okt. 25-én teszi közzé 95 pontból álló programját, az ún. *Nemzeti Munkatervet*. Reformjainak alapvető célja egy ol. mintájú diktatórikus rendszer kiépítése. Külpol. téren az ol. és a n. orientáció érvényesül. Igyekszik elsimítani a No. és Ol. között

az ot. függetlenségben kialakult ellentéteket. – 1936-tól m.kir. titkos tanácsos. Súlyos vesebajban hunyt el egy müncheni klinikán. ♦ SzP, 454.

Görögkeleti egyházak (Magyarországon): ortodox (ort. keleti) keresztény felekezetű egyházak Mo-on az I. vh. idején. A Mo-on ált. 1791-től (→Erdélyben 1848-tól) lett bevett az ort. egyház, amelyben a karlócai pátriárka (egyházfő <patriarcha>) vezetésével együtt éltek a szerbek és a ro-ok. A karlócai szerb ort. metropolíából a saját egyházfővel rendelkező <autokephal> ro. ort. egyház 1864-ben vált ki. A ~ban az egyházmegye (<eparchia> em.) élén álló püspököket az em-i kongresszus, a több em-t összefogó metropólia élén álló metropolitát az egész metropólia egyházi és nemzeti kongresszusa választja, s a választottakat a kir. erősíti meg. A választó, ill. tv. alkotó egyházi kongresszus többsége $\frac{2}{3}$ részben világiakból, $\frac{1}{3}$ részben egyháziakból áll. A nemzeti jellegű ~ szertartási (liturgikus) és kormányzati (ügyintézési) nyelve a nemzeti nyelv. Az ortodoxiában csak egyetlen szerzetesség működik, a szerzeteseket *kalugyerek*nek nevezik. – A szerb ortodox patriarchátus és metropólia élén a jurisdictionalisan a konstantinápolyi patriarchátustól még függő karlócai metropolita állt, aki 1848 óta patriarcha. A metropolíába az I. vh. idején 6 em. tartozott: bácsi (Újvidék), budai (Szentendre), károlyvárosi, pakráci, temesvári, verseci püspökség. – A román ortodox metropólia élén a nagy-szebeni metropolita állt, a metropolíába 2 em. tartozott: aradi, karánsebesi püspökség. – Az ort. főpapok hivatalból a →Főrendiház tagjai voltak. – A →történelmi Magyarország felbomlása után a szerb ort. érsekség és püspökségek beolvadtak az autokephal szerb (belgrádi) patriarchátusba, a ro-ok a bukaresti patriarchátusba. (Még: →Triani béke egyházi következményei) ♦ GJ, 455.

Görz–Gradiska <Görz és Gradiska Fejedelemségre emelt Egyesített Grófság, Gefürstete Graf-schaft Görz und Gradiska>: az →Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti Osztrák Császárság) tartománya, a →Tengermellék egyik történelmi területi egysége, ot. cs. tartományként →Tirol, →Karinthia, →Krajna, az Adriai-tenger és →Olaszország között. Két XI. szd-i n-római bir. grófság, amely 1500-

ban örökségként került a →Habsburg-dinasztia birtokába. A két területi egységet 1767-ben egyesítették, 1849-ben emelték fejedelemségi rangra. Az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig az Itáliai Királyság része. – 1910-ben a 5 kerületből és 1 →törvényhatósági joggal felruházott városból (Görz <Gorizia, Gorica>) álló ~ Tartományi Gyűlése 22 tagból állt, a →Birodalmi Tanácsba 6 képviselőt delegált, területe 2925 km², lakossága 261.721 fő volt, amelynek 62 %-a ol., 30 %-a szlovén. Az 1919. szept.10-i →Saint Germain-i béke →Ausztriától elszakítva, É-D-i irányban megosztva Ol-nak és az újonnan létrehozott →Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélte. ♦ ZJ, 456.

„Gőzhenger”: a nagyobb mérvű orosz →támadások közkeletű elnevezése az OMM-ban. A ~ elnevezés a sikertelen ot-m. →lembergi hadjárat (1914.aug-szept.), →iwangorod–varsói csata (első, 1914.szept-okt.) és →lódz–krakkói hadművelet (1914.nov-dec.) utáni or. előretörés idején alakult ki. Alkalmazták az or. →Bruszel-offenzívára (1916.jún-aug.) és →Kerenszkij-offenzívára (1917.jún-júl.) is. A ~ elnevezés az egymás mögött lépcsőzetesen előremozgó hds-ek, vmint a hullámokban bevetett or. tömegek mozgására egyaránt utalt. ♦ SzB, 457.

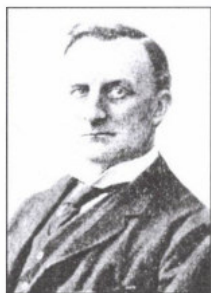
Gránátvető: kis lőtávolságra a →kézigránátnál nehezebb és nagyobb gránátok hajtására kifejlesztett gyalogsági fegyver. Tüzgyorsága (2-4 lövés percenként) és löszabatossága csekély volt. Nagy repeszhatása miatt fedetlen és könnyen fedett élő célok ellen alkalmazták. ♦ LJ, 458.

Gratz Gusztáv (Gölnicbánya, 1875.márc.30. – Bp., 1946.nov.21.): polg. konzervatív publicista, legitimista politikus, közgazdász, történetíró, miniszter. Jogi tanulmányai után hírlapíró a *Pester Lloyd*, a *Die Zeit* és a *Neue Freie Presse* c. lapnál, a *Huszadik Század* c. folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság* egyik életre hívója. 1906-tól alkotmánypárti, 1910-től munkapárti képviselő. 1912-től a *Gyáriparosok Országos Szövetsége* ügyvezető igazgatója. 1917.febr.25-től a KKÜM gazd. és kereskedelem-pol. o.főnöke, jún.15. és szept.16. között az →Esterházy-kormány püm-e. 1918-ban a →breszt-litovszki és a →bukaresti

béke tárgyalásain részt vesz mint a KKÜM gazd. o. vezetője. – A TK idején a bécsi → *Antibolsevista Comité* egyik vezetője. 1919. nov. 21-től Mo. bécsi követe, 1921. jan. 17-től → *IV. Károly* első visszatérési kísérletéig a → *Teleki-kormány* küm-e és a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. Mivel az uralkodó és a korm. között közvetítő szerepet lát el, lemondani kényszerül. Közreműködik a második → *királypuccs* előkészítésében, a Sopronban 1921. okt. 21-én → *Rakovszky* István vezetésével megalakult kir. korm. püm-e. A kir. kíséretében okt. 25-én Tatán letartóztatják, 10 heti fogság után szabadul. – Ezt követően publicista, történetíró és közgazdász. Számos előadást tart külföldön Mo-ra vonatkozó pol. és gazd. kérdésekről. Gr. → *Bethlen* István felkérésére 1924-ben elvállalja a *Magyarországi Németek Népművelődési Egyletének* elnökségét, tagja a *Külgügyi Társaság* elnöki tanácsának, ill. vezetője nk. jogi szakosztályának. 1926-ban párton kívüli programmal képviselővé választják. 1941-től az MTAkadémia levelező tagja. • **SzP, 459.**

Grazi döntés: → *Magyarország határai* (1918-ig)

Grazi katonai parancsnokság: → *Hadtestparancsnokság* (III.)

Grey, Edward, Sir (London, 1862. ápr. 25. – Northumberland, 1933. szept. 7.): brit liberális politikus, külügyminiszter. 1885-től a parlament tagja. 1905-től Henry Campbell-Bannerman, 1908-tól (folyamatosan) → *Asquith* kormányában küm. Fr. barát pol-t folytat. Fenntartja a japán

szöv-et, ugyanakkor 1907. aug. 31-én egyezmény köt Or-gal. 1911-ben a második → *Marokkó-válság* során kiáll Fr. mellett, vállalva No-gal egy esetleges fe. konfrontációt is. 1912-ben Paul Cambon londoni fr. követtel folytatott magánlevelezésében ismét jelzi: NBr. kész fe-rel támogatni Fr-ot No-gal szemben, aminek komoly hatása van abban, hogy az → *Antant* határozott szöv. formát nyer. Az első → *Balkán-háborút* lezáró londoni konf. elnöke. – Az I. vh-t közvetlenül megelőző időszakban folytatott óvatos pol-ja il-

lúziót kelt a KH-ban: NBr. esetleg semleges marad egy Eu-i háb-ban. A → *szarajevói merénylet*et követően az ún. → *Grey-féle közvetítési kísérlettel* igyekszik megakadályozni, hogy az OMM és Szerbia konfliktusa ne szélesedjen kontinentális méretűvé. Az Ol-gal megkötött 1915. ápr. 26-i → *londoni szerződés* egyik szorgalmazója. Pozíciójától az Asquith-kabinettel együtt válik meg 1916. dec. 5-én, utóda a kompromisszumokra inkább hajló → *Balfour*. 1919-ben az USA-ba utazik, hogy rávegye vezetését a belépésre a → *Nemzetek Szövetségébe* (sikertelenül). 1923–1924-ben a liberális ellenzék vezére a Lordok Házában. – 1916-tól Falladon vikomtja. • **BZ, 460.**

Grey-féle közvetítési kísérlet: brit törekvés az ált. Eu-i konfliktus kibontakozásának megelőzésére. A kontinentális erőegyensúlyt (→ *balance of power*) → *Németországgal* szemben az → *Antant*tal biztosító brit vezetés 1914 nyarán nem akart háb-t. Érzékelve a fr. és az or. kat. felkészülést, úgy vélte, néhány éven belül helyreáll az erőegyensúly *Franciaország* és → *Oroszország*, ill. a → *Központi Hatalmak* között, s a két tömb mellett harmadikként megőrizheti hatalmi státusát (→ *splendid isolation*). A → *júliusi válság* kibontakozásakor Sir Edward → *Grey* brit küm. e koncepció jegyében tett kísérletet az ált. Eu-i háb. megelőzésére. – **1.** Júl. 8-án tárgyalva a londoni or. követtel, Or-on keresztül akart nyomást gyakorolni → *Szerbiára*, hogy engedjen az → *Oszták-Magyar Monarchia* követeléseinek, 9-én a n. követet fogadva No-on keresztül igyekezett tompítani az OMM fellépését. Egyidejűleg szerette volna, ha Or. kifejezi: nincs tád. szándéka No. ellen. – **2.** Az első ~ kudarca után Grey kísérletet tett az OMM és Or. közvetlen tárgyalására. → *Szazonov* or. küm. Or., Fr. és → *Nagy-Britannia* együttes fellépését szorgalmazta Bécsben, ám ezt London nem vállalta fel, mivel még nem akarta feladni félig-meddig semleges pozícióját. – **3.** A Szerbiának átadott júl. 23-i ot-m. → *jegyzék* után Grey kísérletet tett, hogy a szerb konfliktusban közvetlenül nem érdekelt 4 hatalom (NBr., Fr., No. és → *Olaszország*) közvetítsen Or. és az OMM között. 24-én ezt közölte a három követtel. 26-án utasította a párizsi, berlini és római brit követet, kérjenek felhatalmazást, hogy azonnal megkezdhesse a közvetítő tárgyalásokat, s azok jelentésk

ki: a tárgyalások ideje alatt nem tesznek kat. lépéseket. A bécsi, szentpétervári és belgrádi követet arra utasította, hogy tájékoztassa a konfliktusban közvetlenül érdekelt hatalmakat a négyhatalmi közvetítési szándékról. → *Bethmann-Hollweg* n. kancellár 28-án továbbította Bécsbe Grey javaslatát, ám mire az hivatalos formában megérkezett, megtörtént a → *hadüzenet*. Ezután fogadta gr. Leopold → *Berchtold* ot-m. kküm. a bécsi brit követet. 29-én az OMM hivatalosan is elutasította a ~t. – 4. A brit vezetés ennek ellenére ismét próbálkozott. A közvetlen ot-m. és or. tárgyalásokat Berlin és Bécs is kívánta, hogy elérjék Or. távolmaradását a háb-tól. Or. és Fr. az ot-m. kat. lépések leállításához kötötte a tárgyalások megkezdését, ám erre az OMM nem volt hajlandó. Ezek után Grey 29-én azt javasolta a londoni n. követnek, hogy ha Belgrád elfoglalása után az ot-m. hds. leáll, s az OMM a tárgyalásztalhoz ül, a négyhatalmi közvetítés még létrejöhet. Hozzátette: or. és ot-m. háb. esetén NBr. semleges marad, ám ha No. és Fr. bekapcsolódik, teljesíti szöv. kötelezettségeit (→ *casus foederis*). No. a „Halt in Belgrad” lehetőségét komolyan vette, mivel Belgrád megszállása záloga lehetett az ot-m. követelések Szerbia általi teljesítésének, s 30-ára viradóra az OMM-nak javasolta ennek megfontolását. A júl.31-i ot-m. → *közös minisztertanács* a javaslat elfogadását két feltételhez kötötte: a szerbiai → *hadjárat* folytatása és az or. mozgósítás leállítása. A ~ megbukott. – Eredménytelenségének legfontosabb tényezője az a n. megítélés volt, hogy Fr. és Or. legyőzésére a → *szarajevói merénylet* nyomán kialakult helyzet megfelelő, s a várakozás No. rovására rontja az erőviszonyokat. Fontos volt a júl.20-23-i → *szentpétervári tanácskozás*on kifejezésre juttatott fr-or. eltökéltség, vmint a No. támogatását maga mögött tudó ot-m. vezetés határozottá válása is. – A ~ alapját képező brit pol. koncepciót a → *belga semlegeség* n. megsértése végleg levette a napirendről, NBr. is → *hadviselő* állásra vált. • **RI, 461.**

Groener, Wilhelm (Ludwigsburg, 1867.nov.22. – Bornstadt bei Potsdam, 1939.máj.3.): német tábornok, az → *OHL* utolsó főszállásmestere az I. vh. végén. 1884-től ti., 1893–1896 között elvégzi a Hadi-

ak-t. 1914-től a táb. vasúti ügyek <Feldeisenbahnwesen> főnöke. Az I. vh. kitörésekor a n. hds. felvonulását irányítja. 1915.júl.26-tól vörge. 1916.máj.26-tól a Hadi Közélelmezési Hivatal <Kriegsernährungsamt> igazgatósági tagja. Erich → *Ludendorff* altbgy-gyal, a → *Kelet-főparancsnokság* vkf-ével való nézeteltérése miatt lemond, aug.16-tól a termelési tart. mozgósítását felügyeli. 1917.aug-tól a 33.gy.ho., majd a XXV.tart.hdt. pk-a a → *nyugati hadszíntéren*. 1918.márc. elejétől az I.hdt. pk-a → *Ukrajnában*, márc.28-tól okt. 27-ig az Eichhorn-hdscs. vkf-e Kijevben. – Okt. 29-től az OHL főszállásmestere, altbgy. Szervezi az OHL áttelepítését Wilhelmshöheből Kolbergbe, ill. a visszavonulást és a leszerelést. Politizál a *weimari köztársaság* megszilárdításáért, tanácsolja a → *versailles-i béke* aláírását. 1919.szept.30-án lemond. 1920.júl.25-től 1923.aug.12-ig közlekedési miniszter. 1928.jan.20-tól hm., 1931.okt. 8-tól bm. is. 1932.ápr.14-én ~ kezdeményezésére → *Hindenburg* közt. elnök betiltja az SA-t és az SS-t (nem hajtják végre). Kurt von Schleicher tbkkal való konfliktusa miatt 1932.máj.12-én lemond a hm-i posztról, ám a *Papen-kormány* jún.4-i hivatalba lépéséig bm. 1933-tól félreállítják. – Fő művei: *Der Weltkrieg und seine Probleme* (Mittler, Stilke, 1920); *Lebenserinnerungen* (Vanderhoek–Ruprecht, Göttingen, 1957) • **IP, 462.**

Gruppe: → *Hadsereg-parancsnokság*; → *Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*
Gruppe (...): → *Hadtestparancsnokság* (x.)

Gucsikov, Alekszandr Ivanovics (Moszkva, 1862. okt.26. – Párizs, 1936.febr.14.): orosz nagytőkés, államférfi. A moszkvai egyetem történelem szakán végez 1886-ban, majd Berlinben és Heidelbergben tanul. 1905.okt. végén megalapítja, 1906-tól vezeti az *Október 17. Szövetséget* (a mérsékelt liberális és konzervatív nagytőke és nagybirtok pártja, októbristák). A 3. *Állami Duma* véd. biz.ának elnöke, 1910.márc. és 1911.ápr. között elnöke. Kezdetben együtt dolgozik a korm-nyal, majd annak bírálójává válik, főleg a hadügyek rossz irányítása, a tv.hozó hatalom fokozatos háttérbe szorítása és → *Rasputyin* → *II. Miklós* cárra gyakorolt befolyása miatt. – Az I. vh. kitörésétől az or. Vöröskereszt főmegbízottja, a hadikórházak szervezésével foglalkozik. Az 1915.

máj-ban a magánüzemek kat. termelőképességének bevonására létrehozott *Központi Hadiipari Bizottság* elnöke és a *Különleges Védelmi Tanács* tagja. Politikusként a *Progresszív Blokk*hoz tartozik. 1917.márc.15-én mint a 4. Duma *Ideiglenes Bizottsága* küldötte *Sulgin* képviselővel együtt Pszkovban ~ veszi át II. Miklós lemondó nyilatkozatát. Az 1917.márc.15-én megalakult *Ideiglenes Kormány* hadügyi és haditengerészeti minisztere. Sikertelenül próbálja helyreállítani a fegyelmet a hds-ben. A korm. háborús pol-jának bukása miatt (→*Miljukov-jegyzék*) máj.16-án lemondásra kényszerül. Az 1917.nov.7-i bolsevik hatalomátvétel után aktívan támogatja az ellenforr. fehér erőket. 1918-ban Berlinbe emigrál, majd Párizsban telepszik le. ♦ **BK, VG, 463.**

Gumbinnen–gawaiteni csata: az első komolyabb összecsapás a német és az orosz haderő között az I. vh-ban a →*keleti hadszíntér* É-i szárnyán. Az or. →*Hadsereg-főparancsnokság* 1914.aug. közepére megállapította, hogy a n. főerőket a →*nyugati hadszíntéren* vetették be, ennek megfelelően az *A-terv* végrehajtását rendelte el (→*hadászati terv*). Az ÉNy-i F. (főpk. Jakov *Zsilinszkij* lov.tbk.) kötelékébe tartozó I.hds. (Nyemen-hds., pk. Pavel *Rennenkampf* lov.bk.) aug.17-én lépte át K-Poroszország határát a Memel folyó–Suwalki sávban, arccal Ny-nak. Az or. II.hdt-et Lötzen elfoglalására különítették ki (a Mazuri-tavak közötti átjárót lezáró →*överöd* sikertelen ostroma aug.23. - szept.4. között zajlott). – Aug.17-én a *stallupöhneni ütközetben* (az első →*határcsatá*-ban) az or. I.hds. III. és XX.hdt-e visszaszorította a n. I.hdt-et, amelyet Königsberg véd-e érdekében a n. 8.hds. pk-a, Friedrich Wilhelm *Prittwitz* vezds. Gumbinnen–Gawaiten körzetéig engedett hátrálni. A n. I.hdt. →*állásait* az or-ok 19-én kezdték támadni. 20-án Prittwitz pcs-ára a n. XVII.hdt. és I.tart.hdt. tád-t indított az I.hdt. szárnyain. 20-án, a ~ második napján a találkozóharc nem hozott eredményt. 21-én a harcokba beavatkozott az or. IV.hdt. is, ekkor Prittwitz elrendelte a n. 8.hds. visszavonulását a Visztula alsó szakasza mögé, ezzel (elvileg) feladta K-Poroszországot. A visszavonulás biztosítottnak látszott, mivel az or. ÉNy-i F. 2.hds-e (Narew-hds., pk. Alekszandr *Szamszonov* lov.tbk.) K-Poroszország D-i határát a Suwalki–Lautenburg sáv-

ban, arccal ÉNy-nak csak 23-án lépte át. – A n. visszavonulásra nem került sor. Prittwitzet és vkf-ét (Max →*Hoffmann* vk. alez.) az →*OHL* aug.22-én leváltotta. Paul von →*Hindenburg* gy.tbk. (aug.27-től vezds.), az új pk. K-Poroszország tartására kapott pcs-ot. Aug.26-án megkezdődött a →*tannenbergi csata*. ♦ **RI, 464.**

Gurko, Vaszilij Joszifovics (? , 1864.máj.20. – Róma, 1937.nov.11.); orosz tábornok. 1885-ben hadapródiskolát, 1892-ben vk. ak-t végez. 1911. márc-tól a kaukázusi I.lov.ho. pk-a. Az I. vh. kitörése után ho-ával az ÉNy-i F. I.hds-ének kötelékében részt vesz a K-poroszországi betörésben. 1914.nov-tól a VI.hdt. pk-a. 1915.máj. végén a Dnyeszter körzetében az általa kezdeményezett tád-sal visszaszorít 2 ot-m. hdt-et. 1916.febr-tól az É-i F. 5.hds-ét, aug-tól a cári gárdából alakított *Különleges Hadsereget* vezeti. 1916.nov.24-től 1917.márc.1-ig, →*Alekszejev* tbk. leváltását követően VKF és az Eu-i or. hds. főpk-a. 1917. jan-febr. folyamán ellenáll az →*Antant* or. tád-t sürgető kérésének, mivel szerinte sikeres tád-t csak máj-ban tudnának indítani az or. csapatok. Az Ideiglenes Korm. 1917.márc.16-tól a Ny-i F. pk-vá nevezi ki. Mielőbbi tád-t sürget, hogy elterje a kat-k figyelmét a hátországban zajló forr. eseményekről. Máj.22-én leváltják. Aug.3-án a →*II. Miklós* cárral folytatott levelezése miatt le tartóztják és a szentpétervári Péter-Pál erődbe zárják. Szept-ben →*Kerenszkij* pcs-ára kiutasítják Or-ból. Megtagadja a részvételt a polg.háb-ban. Ol-ban telepszik le, ahol 1921-ben publikálja emlékiratait. ♦ **BK, VG, 465.**

Gutor-offenzíva: →*Kerenszkij-offenzíva*

Gyalogság: a szárazföldi →*haderő*nem számbelíleg legnagyobb, viszonylag gyorsan kiképezhető, löfegyverrel, szuronnal és gyalogsági ásóval ellátott katonákból álló →*fegyverneme* az I. vh. idején. →*Támadásra* és →*védelemre* egyaránt képes volt, ám területet elfoglalni és megtartani csak a ~ tudott. – Az →*Oszttrák–Magyar Monarchia* hadszervezetének az I.vh. kitörésekor 102 cs. és kir. gy. (1-102.), 32 m.kir. honvéd gy. (1-32.), 37 cs.kir. →*Landwehr* gy. (1-37.), 4 cs. és kir. →*tirolai császárvadász*, 3 cs.kir. országos löv., 4 cs. és kir. →*bosznia-hercegovinai* gy.

→ezrede; 29 cs. és. kir. vad., 1 cs. és kir. BH vad. →zászlóalj, 6 cs. és.kir. határvad.szd-a és 407 géppuskás osztaga volt. – Két gy.ezd. már békében egy gy. →dandárt alkotott. A hv. gy. →hadosztályok csak a →mozgósításkor álltak fel, ekkor szerveződtek meg a m.kir. →Népfelkelés, ill. a cs.kir. →Landsturm gy. alakulatai is. – A mozgósítás után a fennmaradó ti. és legs. állományból szervezték meg külön rendelkezés szerint a menetzászlóaljakat, 3 zlj. alkotott egy menetezredet. Minden hv. gy.ezd. a veszteség közvetlen pótlására 6 menetszázadot állított fel (a háb. elején harcoló →egységként is alkalmazták ezeket). A dd. 2 ezd-ének menetalakulataiból szervezték a menetezd-et, amelynek zlj-ai a megfelelő ezdek számát, továbbá 33–48. folyószámot kaptak. 1914.szept-ben a menetezd. formációt megszüntették. – A háb. során felállítása került még 20 hv.gy.ezd. és 1 hv.gy.zlj. – A háb. tapasztalatok alapján a hv.gy.ezd. szervezetét módosították. Zlj-ainak száma 3-ra csökkent, míg a zlj. gpu-s osztaga a korábbi 2 helyett 8 gpu-val bíró gpu. szd-dal rendelkezett. – A ~ speciális →csapatneve volt a →hegyicsapat. ♦ KG, 466.

Gyalogsági lőszer: →Töltény (gyalogsági)

Gyászjelentés: háborús halálhírt tudató, kisebb formátumú gyászkeretes nyomtatvány. Az I. vh. alatt létezett csoportos ~is, ált. az ezd. ti.kara adta ki az egy időszakban, az ezd. →hadműveleti területének egy adott részén elesett, ill. az ott szerzett sebekbe belehalt bajtársáról. Ezeket a név, a rang, a halálozás napja és helye, vmint a temetés helye szerepelt. Egyéni ~t ált. az elhunyt családja adott közre, részletesebben kifejtve a hősi halál körülményeit. Sok esetben (a harctéri temetés miatt) a halál körülményein túl csak megemlékezésre, istentiszteletre hívtak fel. – Létezett kettéhajtott A/7 méretű, nyomtatott gyászkartya is, amelyet az elesett fényképével, rövid életrajzával és egy érte szóló imával vagy fohással küldött el a család az ismerősöknek. – A ~eken gyakori volt a „Pro Patria” felirat. ♦ SzE, 467.

Gyengéledőház <Marodenhaus>: várhatóan rövid idő alatt felgyógyuló vagy nem szállítható betegek felvételére szolgáló eu. intézet. Felállításra került még különös esetekben, pl. összpön-

tosítások alkalmával, járványok idején. Minden olyan helyen, amelynek helyőrsége min. 300, max. 500 fő volt, az illetékes kat. területi pság rendeletére ~at állítottak fel. A felállító →csapat-test →alosztálya volt, s az adta személyzetét is (sebesültvivők, kötszervivők és eu. kat-k). Pk-a a csapattest orvosfőnöke volt, mellette egy alti. látta el a gazdasági teendőket. A háb. alatt a hadkiegészítő kerület székhelyén lévő ~at kibővítették. A 66 k.u.k. és 56 k.k. ~ mintájára a m.kir. →Honvédségnél is állítottak fel ~akat, amelyeket állomáshelye után neveztek el. A nagyobb hadihajókon is volt ~ (hajókörház). ♦ FGy, 468.

Gyermeküdültetés: tuberkolózisos kiskorúak pihenését elősegítő mozgalom. A svájci ot-m. kat. attasé felesége, Gaerta Sophie von Einem kezdeményezésére 1917 nyarán két turnusban 6-6 hétig mintegy 120 Bp-i tisztviselő-gyermek üdült a Zürich melletti Einsiedeln és Iberg szanatóriumában a Népjóléti Központ és az Országos Gyermekvédő Liga finanszírozásában. ~t szerveztek cseh gyermekeknek is. ♦ SzE, 469.

Gyóni (Áchim) Géza (Gyón, 1884.jún.25. – Krasnojarszk, 1917.jún.25.): magyar katonaköltő. Soproni ev. teológiai tanulmányait félbehagyva, 1903-tól a Ny-Mo-i Híradó újságírója. 1904–1906 között Gyónon jegyzőgyakornok. 1908-tól a Soproni Napló, 1910-től a szabadkai Bácskai Hírlap munkatársa. A →mozgósításkor mint tart. ut. tiz. a →przemysli erőrendszembe kerül. Verseit ott a Tábori Újság rendszeresen megjelenteti, legismertebb költeményét („Csak egy éjszakára...”) az 1914.dec.10-i számban. Ugyanezen a napon jelenik meg Piacsek Kamill tart. hdgy. szerkesztésében Lengyel mezőkön, tábortűz mellett c. verseskötete; bevételét, 5000 koronát kijuttatják a várból az elesett honvédek és népfelkelők családjaiknak. – ~ 1915.márc.22-én or. →hadifogságba esik. Levelek a Kálváriáról c. ciklusát fogságban írja. Az egyik legnagyobb szibériai →hadifogolytáborban hunyt el. ♦ SzJ, 470.

Gyorsakadály: →Drótakadály

Gyorscirkáló: →Hadihajó-kategóriák

Gyorslefolyású háború: az egy →hadjáratban, rövid idő alatt kivándó győzelem elmélete. A

XIX. szd. végi és a XX. szd. eleji háb-k tapasztalatai, ill. a →*koalíciók kialakulása* arra késztették a kor kat. szakembereit, hogy kidolgozzák a háb. új, gépi korszakának megfelelő elveket. Elterjedt a ~ gondolata. A gyors döntésre való törekvés legnevesebb képviselője Alfred *Schlieffen* n. tbk. volt. Elgondolásának (→*Schlieffen-terv*) jellemző vonása a törekvés az elg. megsemmisítést célzó döntő ütközetre az elg. főerők bekerítésére indított megkerülő manőver révén, azt megelőzően, hogy az AH, kihasználva gazd. potenciáljukat, felkészülhetnének a nekik kedvező elhúzódo háb-ra (→*hadászati kultúra 1. és 2.*). Elmélete nagy hatással volt az I. vh-t megelőző évek kat. teoretikusainak munkásságára, ill. a szemben álló felek kat. doktrínáinak kialakulására, ami tükröződött a →*hadászati tervekben*. – A ~ megjelent később is (pl. a n. *páncélosháború* vagy az ol. *légiuralom elmélete*.) • **SzB, 471.**

György, V. <George Frederick Ernest Albert> (London, 1865.jún.3. – Sandringham, 1936.jan.20.): →*Nagy-Britannia*, Írország és a Tengerentúli Domíniumok királya, India császára, a →*brit hadsereg* tábornagya és a brit flotta tngy-a. A későbbi VII. *Edward* második fia. 1892-ig a flottánál szolgált. 1892-től, bátyja halálától *York hercege*. 1901.jan-tól *Cornwall hercege*, nov-tól *Chester grófja és Wales hercege*. Apja 1910.máj.6-i halála után trónra lép, 1911.jún.22-én megkoronázzák. – 1912-ben közli →*II. Vilmos* n. cs. öcsésével, hogy egy No. és Au–Mo., ill. Fr. és Or. közötti háb-ban NBr. az utóbbiak pártjára állna. 1914.júl.26-án ismét *Henrik* hg-en keresztül jelzi, hogy NBr. nem szívesen keveredne háb-ba, ám üzenetét No-ban (tévesen) a semlegesség kinyilvánításaként értelmezik. A háb. alatt betartatja az élelmiszer-korlátozásokat és a szesztilalmat. Rendszeresen látogatja a kórházakat, üzemeket, alakulatokat. 58 ezer kitüntetést oszt ki. A kir. család nevét 1917-ben *Windsor*-ra változtatja a n. eredetű *Hannover*-ről. – 1921-ben sikertelen kísérletet tesz az ír kérdés megoldására. A font 1931-es összeomlásakor (az ang. történelemben páratlanul) ráveszi *Ramsey MacDonald*-ot nemzeti koalíciós korm. alakítására. • **SÄ, 472.**

Gyulafehérvári határozat: a Kelet- →*Magyarországot* →*Romániával* egyesítő kinyilatkoztatás.

A Gyulafehérvárra összehívott ro. nemzeti gyűlés mondta ki 1918.dec.1-én (ro. időszámítással nov.18-án). Előzményei a nov.13-15-i aradi tárgyalások a →*Román Nemzeti Tanács* és a →*Jászi* Oszkár vezette m. korm.delegáció között. Jászi széles körű autonómiát kínált az erdélyi ro-oknak, a ro. fél azonban a teljes elszakadást kívánta. – A ~ lényege →*Erdély*, a →*Bánság*, *Bihar* és *Máramaros* Ro-val történő *egyesítése* (ellentétben a Ro-hoz való *csatolást* kinyilvánító dec.26-i ro. kir. dekrétummal) volt, ennek szellemében dem. elveket is rögzített: ált. választójog, földreform, sajtó- és gyülekezési szabadság, a nemromán etnikum számára „teljes nemzeti szabadság”, ill. „a nép saját nyelvén, saját soraiból kikerülő egyének által szervezi meg közig-át”. A ~ szerint „egyenlő jog és teljes szabadság illeti meg az összes felekezetet”. Elismerte az „összes nemzetiség egyenlő jogait a saját nyelvén való oktatásra, igazgatásra, ítélkezésre.” Az Alkotmányozó Ngy. összehívásáig ideiglenes autonómiát ígért. A ~tal egyidejűleg a nagygyűlésen *Kormányzótanácsot* (erdélyi tartományi korm. <Consiliul Dirigent>) választottak. A másnap megalakult, nagyszabeni székhelyű testület elnöke Iuliu →*Maniu* lett. – A ~ pergamenre írt szövegét dec.11-én öttagú küldöttség (2 ortodox püspök és a →*Román Nemzeti Párt* 3 vezetője) nyújtotta át Bukarestben →*I. Ferdinánd* ro. kir-nak. Bukarestben dec.26-án ünnepélyesen deklarálták az „egyesülést”. I. Ferdinánd e napon (24-i keltezéssel) kiadott kir. dekrétumában megszüntette az autonómiát, feloszlatta a Kormányzótanácsot (amely működését csak 1920.ápr.2-án szüntette be), s felfüggesztette a ~ba foglalt dem. jogokat. Az utóbbiak gyakorlását az 1923.márc.29-i új ro. alkotmány is csak részlegesen biztosította. • **BO, 473.**

V. György angol király kjtüntetést ad át a fronton

H

Háború finanszírozása: az I. vh. alatti katonai és a háborúval kapcsolatos egyéb kiadások fedezése. → *Teleszky János* püm. becslése szerint → *Magyarország* összes háb. kiadása 32,7 milliárd korona volt. A háb. kiadások alig 5 %-át fedezte adóbevétel, a fennmaradó 95 %-ot kölcsönökből teremtették elő. A hadikiadások 53 %-át a → *hadikölcsön* bevételéből, 30 %-át közvetlen jegybanki hitelből, 7 %-át a kereskedelmi bankoktól felvett hitelek, 5 %-át pedig külföldi (n. bankoktól és a semleges országok pénzpiacain felvett) kölcsönökből fedezték. • **PÁ, 474.**

Háborúellenes kongresszusok: a szociáldemokrácia nemzetközi fellépései a béke megteremtése érdekében 1915–1918. A → *II. Internacionálé* épp a háb. kitörése miatt bekövetkezett felbomlásának következtében a nk. szoc.dem. mozgalom csak részlegesen vett részt a ~on. A részt vevő irányzatokat, amelyeknek száma a háb. előrehaladtával fokozatosan nőtt, összefogóan nevezték *szociálpacifistának* is. Legjellegzetesebb képviselői az ang. *Ramsay MacDonald*, az ot. *Friedrich Adler*, a n. *Karl Kautsky* és *Hugo Haase*, a fr. *Paul Faure* és *Jean Longuet*. A szoc.pacifisták elvetették → *Lenin* elméletét a háb. átváltoztatásáról polg.háb.-vá, amelynek végeredménye a proletárdiktatúra megteremtése. – Az első pacifista kísérlet az ol. és a svájci SZDP 1914.szept. 27-i *lugarói értekezlete* volt, ahol a két semleges országbeli párt elhatározta a nk. szoc.dem. koordináció újjáélesztését (a II. Internacionálé addigra szétesett). Az Eu-i semleges országok szoc.dem. pártjainak első nk. összejövetele az 1915. jan-i *koppenhágai értekezlet* volt, amely azonban nem hozott érdemi határozatot. Koppenhágában már megjelentek or., n. és ot-m. képviselők is, akik megfigyelői státuszban vettek részt a konf.án. Epizódjelleget, de élesen háb.ellenes volt a n. *Klara Zetkin*, a II. Internacionálé *Nőtíkárság*ának vezetője szervezte 1915.márc-i *berni nő*

konferencia. – Az első jelentős ~ a → *zimmerwaldi konferencia* (1915.szept.5-8.) volt, azt követte a → *kienthali konferencia* (1916.ápr.24-30.). A sikertelen → *stockholmi konferencia* (1917.máj-júl.) a végét jelentette. • **BB, 475.**

„Háborús ábécé”: *Kober* Leó, harcteret megjárta grafikus és kártyatervező 1918-ban megjelentetett, 42 színezett tollrajzból álló albuma. A lapok ábécérendben 1-1, az adott betűvel kezdődő háb. fogalmat, eseményt, képet mutattak be képletesen, a betűvetést tanuló gyermekek számára is érthetően. *Kober* a ~t az akkor hatéves trónörökösnek, *Habsburg Ottónak* ajánlotta, miként 1686-ban *Ernst Burchard von Birckenstein* hadmérnök a nyolcéves *József* fhg.-nek (a későbbi *I. József*nek) a m. várak metszeteivel és harci jelenetekkel díszített geometria-tankönyvét. A ~t a → *Hadsegélyező Hivatal* adta ki jótékony célal, s 42 koronáért árusították. • **KA, 476.**

Háborús bűn: → *Hadijog*

Háborús Közélelmezési és Közellátási Bizottság: → *Felhatalmazási törvény*

Háborús Propagandairóda: → *Propagandaháború*
Habsburg-birodalom: → *Oszták–Magyar Monarchia*

Habsburg-dinasztia: európai uralkodócsalád. A 950 körül élt, alemann eredetű elzászi gr., *Guntram* leszármazottaiából a XI. szd. első felében a Basel és Zürich közt fekvő *Habichtsburg* <Habsburg, Héjavár> birtokegyesítésével és a XI. szd. végén erről nevet nyertén született meg. Első feje *I. Rudolf* gr. (†1063 előtt) volt. Házasságkötésekkel és háb.-kkal a Rajna mentére, a Bodeni-tó és a Vogézek vidékére is kiterjedő, egyre növekvő területek uraként *IV. Rudolf* gr.-ot (1218–1291) 1273-ban *német-római királlyá* koronázták *I. Rudolf* néven. 1282-től a *II. Ottokár* cseh kir. ellen m. segítséggel megnyert *morvamezei csatát* követően lett az elvett és a két első örökös tartománnyá vált hercegség: → *Ausztria* és → *Stájerország* ura. További családi területszerzéseket követően fia, *I. Albert* hg. (1255–1308) 1298–1308 közt, majd annak ükunokája, *V. Albert* hg. (1397–1439) 1438-tól haláláig *I.*, ill. *II. Albert* néven ugyancsak megszerezte a n-római kir. méltóságot, utóbbi már 1437-től m. és cseh kir. is

volt. Végül ennek unokafivérét, *V. Frigyes* hg-et (1415–1493) 1440-ben nemcsak kir-lyá, hanem 1452-ben *III. Frigyes* néven *német-római császár*-rá is választották. Ő mondta ki a családi birtokok oszthatatlanságát és a fiági örökösödést. Két unokája közül *V. Károly* (1500–1558) a cs. trónon túl a *Spanyol Birodalom* ura lett (1516), *I. Ferdinánd* pedig (1503–1564) az addigi örökös területek mellé a *Cseh Királyság* (1526) és a *Magyar Királyság* (1527) trónját szerezte meg. Míg az előbbi utódai a negyedik nemzedékbeli és gyermektelen *II. Károly* 1700-ban bekövetkezett elhunytával elvesztették a spanyol trónt, az utóbbi és leszármazottai öt nemzedéken át 1740-ig, *VI. Károly* cs. (III. Károly kir.) elhunytáig örökölték a cs. és a m. kir. trónt. Miután *I. Lipót* már 1687-ben egy-i határozat elfogadtatásával a fiági, majd VI. (III.) Károly 1723-ban annak kihalta esetére a leányágbeli m. királyságát is örökössé tudta tenni, a m. kir. 1740-ben *Mária Terézia* (1717–1780), VI. (III.) Károly elsőszülött leánya lett. Cs-rá a *Német-Római Birodalmi Gyűlésen* 1745-ben férjét, *Lotharingiai III. Ferenc* (István) hg-et (1708–1765), Toszkána nagyfejedelmét választották I. Ferenc néven. A két uralkodó elhunytával további öt nemzedéken keresztül öröklődött a Habsburg-Lotharingiai-házban újraegyesített cs. és m. kir. méltóság. 1804.aug. 11-én *Ferenc*, az *osztrák örökös tartományok főhercege*, II. Ferenc néven *német-római császár*, I. Ferenc néven pápens kiadásával felvette az *Ausztria császára* (osztrák császár) örökös címet. 1806.aug.6-án, miután a napóleoni háborúk folyamatában *Napóleon* fr. cs. aug.1-én felszámolta a N-Római Bir-t, letette a túlhaladott n-római bir. cs. választott méltóságot. Az I. vh. kirobbanásakor →*I. Ferenc József* uralkodott, lezárultakor →*I. (IV.) Károly*. A ~ utóbbival adta az utolsó uralkodót. – Az uralkodó titulusai 1918-ban: Ausztria császára, Magyarország apostoli királya, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Galícia, Lodoméria és Illyria királya, jeruzsálemi király, Ausztria főhercege, Toszkána és Krakkó nagyhercege, Lotharingia, Salzburg, Stíria, Karinthia, Krajna és Bukovina hercege, Erdély nagyfejedelme, Morvaország grófja, Alsó- és Felső-Szilézia, Modena, Parma, Piacenza és Guastalla, Auschwitz és Zator, Teschen, Friaul, Ragusa és Zára hercege, Habsburg és Tirol

Kyburg, Görz és Gradiška hercegesített grófja, Trient és Brixen fejedelme, Alsó- és Felső-Laustitz őrgrófja, isztriai őrgróf, Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg stb. grófja, Trieszt, Cattaro és a Vend Határvidék ura, a Szerb Vajdaság nagyvajdája stb., stb., stb. (sic !). ♦ **ZJ, 477.**

Erzsébet, I. Ferenc József császár és király felesége

Habsburg-dinasztia címere: →*Állampecsét*

Hadapród: 1. a középfokú, 4 éves tisztképző →*hadapródiskola* növendéke a kiegyezéstől 1922-ig, az 5 évesé 1941-től 1945-ig. A ~ szó a *hadfi* és az *apród* összevonásából keletkezett. A ~ alacsonyabb szakképzettséget szerzett, mint az akadémikus (ludovikás). Tanulmányai végeztével érettségi vizsga nélkül hadapród tts-sé, 1909-től zls-sá avatták. →*Egyenruházata* ti. volt, sárga karpaszománnyal, arany gombozással. – 2. Tart. ti. vizsgát tett →*karpaszományos*. A vizsga után átmenetileg a zls-t megelőző ~ örm. (ritkábban szakaszvezető) →*rendfokozatba* nevezték ki. A magasabb rendfokozatú alti-ek nem voltak feljebbvalói. Ruházata ti. volt, ezüst (szakaszvezetőnek bronz) gombokkal, sárga karpaszománnyal. Az utóbbi csákót nem viselt. ♦ **RD, 478.**

Hadapródiskola <Kadettenschule>: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetében* a tényleges (hivatásos) tisztikarban jelentkező hiány pótlására felállított 4 évfolyamos katonai oktatási intézmény a 14-18 éves korosztály számára. Honvéd ~ Pécsen és Nagyváradon működött 1898.okt-tól, az 1897:XXIII.tc. alapján, a gy. →*fegyvernem* részére, évfolyamonként és iskolánként összesen 100 növendékkel. A jeles rendű, 17. évüket betöltött növendékek 3 év után felvételizhettek a →*Ludovika Akadémiára*. A jó rendűek 4 év után (1908-tól) zls-ként, a többiek (1908-ig mindenki) →*hadapród* tts-ként végeztek. Az I. vh. idején minden növendék zls-ként került avatásra. A nagyváradi ~n 1898–1906 között lov. képzés is folyt. A nagyváradi ~ első pk-a *Major Miklós* őrgy., a pécsi ~é *Sorsich Béla*

örgy. volt. – Az I. vh. kitörése után a tanári kar nagy részét a frontra vezényelték. A nagyváradi ~ 1914.nov.4-től átköltözött Pécsre, az ottani ~ épületébe. A nagyváradi ~ épületében hadikórházat rendeztek be. A képzési idő 1916-ban 3, majd 2 és fél, végül 2 évre csökkent. A növendékek az utolsó évet a Ludovikán végezték el. Az 1916–1917-es tanévben a nagyváradi ~ visszatért eredeti helyére, a felsőbb évfolyam tanulóit már nem kellett a Ludovikára küldeni. A háb. alatt a ~kból több, mint 1300 zls-t és hadapródts-t bocsátottak ki. A hv. ~kat a *→trianoni béke katonai határozványai* nyomán az 1922:X.tc-kel (kat. oktatási tv.) megszüntették, majd 1941–1945 között ismét felállították. – Közös cs. és kir. gy. ~ volt: Bécs (1869-től), Brún (1869; áttelepült Königsfeld in Mährenbe: 1877), Bp. (1869), Innsbruck (1869), Kamonc <Kamenica> (1895), Károlyváros <Karlovac> (1880), Kassa (1874 [1913-tól *→katonai főreáliskola*]), Krakkó (1876 [1913-tól kat. főreálisk.]), Lemberg (1899), Liebenau bei Graz (1876), Marburg (1894 [1913-tól kat. főreáliskola]), Nagyszeben (1869), Pozsony (1869 [1913-tól kat. főreáliskola]), Prága (1869), Temesvár (1869). Működött 1 lov., 1 tü. és 1 ut. ~ is: Morva-Fehértemplom <Märisch-Weisskirchen> (1878), Traiskirchen (1903), Hainburg (1908). ♦ **BU, 479.**

Hadászati célok (Németország): a *Német Birodalom* háború útján megvalósítandó, megfogalmazott pol. törekvései. A legfontosabb ~ közé tartozott Belgium gazdasági ellenőrzése Liège, Antwerpen és más területek annektálásával, Közép-Eu. gazd. egységesítése n. vezetés alatt, az ang. uralom megdöntése a gyarmatokon felkelések révén. No. Or-gal különbékét kívánt kötni, mivel vele szemben nem voltak területi követeléseik. A ~ elérésének módja alapján a parlamentben <Reichstag, Bir. Gyűlés> két csoportosulás alakult ki: a teljes megvalósításra törekvő ún. győzelmi béke <Siegfriede> pártja, ill. az adott esetben az annektációról lemondó ún. megegyezéses béke pártja <Vörsandigungsfriede>. (Még: *→Bethmann-Hollweg-memorandum*, *→Hadászati terv* [Németország]) ♦ **UK, 480.**

Hadászati célok (Oroszország): a cári *Orosz Birodalom* háború útján megvalósítandó, megfogal-

mazott pol. törekvései. A ~ra hatást gyakorolt az or. nagyhatalmi pol-ban 1909-re bekövetkezett súlyponteltolódás. *→Oroszország* ekkorra felszámolta távol-keleti lekötöttségét (az *→orosz-japán háborút* lezáró 1905.szept.5-i portsmouth-i béke nyomán), átmenetileg legyűrte belső válságát (1907-re felszámolta a forr. mozgalmakat) és ismét aktív Eu-i pol-t kezdett folytatni (csatlakozás az *→Antanthoz*). A ~ alakításában szerepet játszott az 1908–1909. évi annexiós válság (*→Bosznia-Hercegovina annexiója*). – A *→hadászati tervben* kidolgozott módon Or. három helyen készült területszerzésre. ÉNy-on Porosz-Lo. és Osztrák-Lo. (*→Galícia*) annektálását vette tervbe. DNy-on *→Szerbia* megsegítésére törekedett, s a nagyhatalmi pol. és a háb. alakulásának függvényében lehetőséget látott a Fekete-tenger Ny-i partján a további terjeszkedésre, esetleg a *→Tengerszorosok* megszállására. D-en a Kaukázus térségében készült hódításokra. (Még: *→Hadászati terv* [Oroszország]) ♦ **SzY, 481.**

Hadászati célok (Románia): *→Románia* háború útján megvalósítandó, megfogalmazott pol. törekvései. Lényege egyetlen mondatban megfogalmazható: minden, ro-ok által is lakott terület egyesítésével *→Nagy-Románia* megeremtése. Ez elsősorban a Magyar Királyságot érintette (*→Erdély, a Tiszántúl, a →Bánság és Máramaros*), ezen kívül az OMM ot. feléhez tartozó *→Bukovinát* és az Orosz Bir. részét képező *→Besszarábiát* (ez utóbbiról az 1916.aug.17-i *→bukaresti egyezmény* megkötésekor ideiglenesen értelemszerűen lemondott). A ~ között szerepelt *→Dobruzsza* 1913-ban Bg. rovására megkapott D-i részének biztosítása, vmint az 1878-ban Or. által kényszerűen átengedett *Duna-delta* megtartása. A ~ egyidejűleg ro. hegemonia megeremtését célozták DK-Eu-ban. (Még: *→Hadászati terv* [Románia]) ♦ **RI, 482.**

Hadászati kultúra: a hadviselés módját meghatározó szabályok és szokások összessége. Öt modern ~ ismert: a *mozgási* (1.), az *anyagi* (2.), a *tömeges* (3.), a *gerilla* (4.) és a *forradalmi* (5.). Kialakulásuk folyamata a napóleoni háb-k idején kezdődött, s a II. vh. idejére kristályosodott ki mind az öt ~. E folyamatban ált. a háb-k során szerzett tapasztalatok alapján igyekeztek a kat.

teoretikusok a köztes békeidőkben a hadtudományi elméleteket fejleszteni. A legtöbb gyakorlati tapasztalatot az I. vh. szolgáltatta (→*támadás*, →*védelem*), amelyek átültetésére a mindennapi harcászati és hdm. vezetésbe már a háb. folyamán törekedtek (pl. →*rohamszapat*). Ezek elméleti feldolgozása az 1920-as években megkezdődött, s az 1930-as években teljesedett ki (*légiuralom*, *páncélosháború*, *mélyhadművelet elmélete*). – A folyamat lezáratlansága okán, ill. mivel az éppen akkor gyorsult fel számottevően, az I. vh. idején korántsem olyan egyértelmű a →*hadviselő* felek besorolása az öt ~ vmelyikébe, mint a II. vh.-ban. Besorolásuk inkább adódik az egyes hadvezetések törekvései és az ezekről adódó trendek, mint az egyes hadseregek konkrét esetekben követett harceljárásai alapján. – A háb. elején, a →*mozgóháború* időszakában minden nagyobb hadviselőnél kimutatható a törekvés az 1. ~ szerinti hadviselésre, de a fr. haderőnél a többiekhez képest kevésbé. A hosszú →*állásháború* alatt szintén minden nagyobb hadviselőnél megfigyelhetők a 2. ~ elemei. A háb. vége felé No. és az OMM inkább az 1. ~ irányába tért el, egyfelől a háb. kimerültség jelentkezése, másfelől a →*keleti hadszíntéren* ismét kialakuló mozgóháb. következményeképp. Fr. és NBr. egyre inkább a 2. ~ra alapozta hadviselését. Ez jellemezte a háb.-ba 1917-ben belépő am. haderőt is. Or. a háb. kitörésétől 1917. nov.-ig a 3. ~hoz tartozott, az 1. ~ elemeivel átszöve, majd hónapok alatt áttért az 5. ~ra, amit 1922-ig, a *polgárháború* végéig követett. To. szintén a 3. ~t követte, a →*Musztafa Kemal* vezette felkelés és függetlenségi harc idején az 5. ~ egyes elemeit felmutatva. A balkáni országok (Szerbia, Montenegró, Bg., Ro.) hds.-ei inkább tartoztak a 3. ~hoz, de hadviselésükben kimutathatók az 1., Szerbia és Montenegró esetében a 4. elemei is. A 4. ~ e két országon kívül kialakult Or., Fr. és Belgium n.-ek által megszállt részein is, de olyan „klasszikus” partizánháború sehol sem fejlődött ki, mint a II. vh. idején a Szu.-ban vagy Ju.-ban. 1919-ben a m. →*Vörös Hadsereg* az 1. ~t igyekezett követni, egyrészt az öt éves háb. tapasztalatok alapján, másrészt az nélkülségből adódó szükségből. – A II. vh. idején az 5. ~ nem volt jellemző. A hadviselő felek közül No. az 1., az USA és NBr. a 2., a Szu. a 3. ~t követte. A 4.-re példa a jugoszláviai partizánháború.

Lo. 1939-ben az 1., Fr. 1940-ben az 2. elveit követte. A →*Honvédség* harcmódjaiban keveredtek az 1. és a 2. elemei. – Az 1. alapja a háb. elején indított döntő tád. és a gyors manőverezés, a védelem szerepe csak ideiglenes. Vezetése decentralizált, viszonylag nagy teret enged a beosztott sereg- és csapatpk-ok kezdeményezéseinek. Professzionális ti.kart és jól kiképzett legs-et igényel. Erőssége, hogy meglepés esetén képes a gyors sikerre. Gyenge pontja az idővesztés, a többfrontos harc; az ezek következtében elhúzódo háb. esetén egyre kevésbé alkalmas a győzelem kivívására. – A 2. alapja a törekvés az anyagi és erőfölény megteremtésére a hadászati tád. megindítása előtt, addig elsődleges a hadászati véd. Vezetése centralizált, bürokratikus. Viszonylag kis létszámú professzionális haderőt igényel, azt a tád.-ra való felkészülés időszakában nagyszámú, jól kiképzett sorozott és tart. állománnyal egészítik ki. Erőssége, hogy elhúzódo háb.-ban esélye egyre nő a győzelem kivívására. Gyenge pontja a viszonylag lassú reagálóképesség az elg. meglepetésszerű tád.-aira, vmint a nagy anyagi és pü. igény. – A 3. alapja a felőrlés tömeges tád.-okkal. A véd. szerepe az elg. feltartóztatása a tád. feltételeinek megteremtéséig. Vezetése erősen centralizált. Csak a szükséges minimális szinten képzett, nagyszámú ti.kart igényel, alapfokon képzett legs. és tart. tömeggel. Erőssége, hogy a hds. nagy létszáma és nagy mennyiségű (nem feltétlen korszerű) fe.zete miatt felőrli az elg. tád. erejét. Gyenge pontja a viszonylag lassú reagálóképesség és a beosztott pk-ok csekély önállósága, ill. a nagy ember- és technikai veszteség. – A 4. alapja az állandó rajtaütés és az utánpótlási vonalak szorozatos elvágása. A védelemnek így nincs szerepe. Vezetése kifejezetten decentralizált, az egyes osztagpk-ok nagyfokú önállósággal rendelkeznek. Kiszámú, jól képzett tanácsadót igényel, ill. politikailag elkötelezett, végletekig elkeseredett vagy fanatizált néprétegeket. Erőssége a rugalmasság, a váratlanság, s hogy a hadviselés klasszikus módszereivel ált. nem számolható fel. Gyenge pontja, hogy nagyvárosokhoz és/vagy erdős-hegyes terephez kötött, létfeltétele a lakosság támogatása, s hogy önmagában alkalmatlan a háb. megnyerésére. – Az 5. alapja az újítások mélyreható alkalmazása. Vezetése új személyekre és új módszerekre épül. Igényli a régi hds.

forr-hoz lojális legs-ét és alti. állományát, továbbá a széles néprétegek támogatását és bevonását az új hds-be. A régi ti.kar lojalitást vállaló részét is alkalmazza, de ellenőrzés mellett. Erőssége a kiszámíthatatlanság, a váratlanság és a rugalmasság. Gyenge pontja a kat. vezetők sűrű cseréje és a hds. gyakori átszervezése, s hogy a forr-t megelőzően létezett fe. erők tábornoki és főtiszti karára a forr. vezetés ált. nem tart igényt. ♦ RI, 483.

Hadászati terv: a háború fő céljainak elérésére kidolgozott kat. terv, kmsz. *haditerv*. A ~ tartalmazta az elg. ismert adatait: harcértékét, harckészségét, csoportosítását, várható tev-ét, vezetési rendszerét, anyagi lehetőségeit; a saját erők adatait: a →*haderő*nek, a →*fegyver*nek és a →*csapattestek* mozgósításának, hadászati felvonulásának és szétbontakoztatásának kérdéseit, a rendelkezésre álló erők és eszközöket, a kialakítandó csoportosításokat, a →*hadseregek* és a →*seregtestek* feladatait, az elérendő közelebbi és távolabbi hadászati célokat, a végrehajtás rendjét, idejét, vmint a hadvezetés és a hdm. vezetés kérdéseit. – Az →*állásháború kialakulásával* évente készítettek ~t. 1915 végétől a ~ek külön foglalkoztak a hds-ek együttműködésének rendjével, az után- és hátraszállítás, az anyagellátás mikéntjével, vmint a feladatvégrehajtás utáni tev-gel. 1917-től a ~ tágabb értelmezésébe beletartozott az egész ország, a nemzetgazd., a had-erő, a →*hadszintér* háb. célok elérése érdekében történő felkészítése, ill. a végrehajtásra vonatkozó elképzelések összessége. ♦ SzB, 484.

Hadászati terv (Franciaország): →*Francia erődrendszer*, →*Francia hadsereg*

Hadászati terv (Németország): a német hadvezetés előre elkészített dokumentumokba foglalt elgondolása a lehetséges szemben álló haderők legyőzésére. A →*hadászati célok* átültetése a legfelsőbb szintű kat. tervezésbe. Alapeleme ezek részenként való megsemmisítése. Lényege először tád. →*hadjárat* Ny-ra a →*Schlieffen-terv* alapján, majd az ang. és fr. erők 6 hétre tervezett megverése után átcsoportosítás és az or. főerők leverése, amelyek felvonulása a n. elképzelések szerint csak ekkorra fejeződött volna be. A tengeri haderő feladata az elg. partraszállás meg-

akadályozására korlátozódott. A sorban ezután következő ~ a →*Falkenhayn-terv*, →*Hindenburg-terv*, →*Ludendorff-terv* volt. ♦ UK, 485.

Hadászati terv (Oroszország): az orosz hadvezetés előre elkészített dokumentumokba foglalt elgondolása a lehetséges szemben álló haderők legyőzésére; a →*hadászati célok* átültetése a legfelsőbb szintű kat. tervezésbe. Az or. →*Hadseg-főparancsnokság* <Sztávka> fő →*hadszintér*nek →*Oroszország* Ny-i határterületeit jelölte meg (az I. vh-s szakirodalomban →*keleti hadszintér*). Az →*orosz hadsereg* főerőit két alternatívában, a No. elleni *G-terv* <Plan Germania> és az OMM elleni *A-terv* <Plan Ausztria> alapján két hds. (*Északnyugati Front* és *Délnyugati Front*) kötelékébe sorolt 6 hds-ben tervezte felvonultatni az →*orosz erődrendszer* fedezetében. Orosz-Lo. attól Ny-ra eső részét kiüríteni tervezte. A ~ 3 hds-et hadászati tart-ként csoportosított: a 6.hds-et Szentpétervár és Kronstadt, a 9.hds-et Varsó, a 7.hds-et Odessza körzetében. Az első lépcső hds-eknek a mozgósítástól számított 20., a tart-oknak a 23. napon kellett elérniük a hdm. készséget. Mindkét alternatíva számolt No. és az OMM egyidejű hadba lépésével. – A „tisztá” A-terv akkor lépett volna életbe, ha No. főerőivel először Fr. ellen fordul. Az ÉNy-i F. kötelékébe 2 hds-et (1., 2.), a DNy-i F. kötelékébe 4 hds-et (3., 4., 5., 8.) sorolt. Az ÉNy-i F-nak (9 hdt., 11 tart.ho., 9 1/2 lov.ho., 2 löv.dd. és 2 neh.tü.dd.) a Mazuri-tavakat két oldalról megkerülve K-Poroszországon keresztül a Visztula alsó folyásáig kellett eljutnia, s ott →*védelembe* átmenve biztosítania a DNy-i F. →*támadását*. A DNy-i F-nak (16 hdt., 15 tart.ho., 19 lov.ho., 3 löv.dd. és 3 neh.tü.dd.) →*Galiciában* kellett bekerítenie és megsemmisítenie az ot-m. főerőket, birtokba venni a Kárpátok átjáróját, s benyomulni →*Csehország* és Felső-Mo. területére. A tád. súlypontját a K-galiciai határra felvonuló 3. és 8.hds-re helyezte. – A „tisztá” G-terv akkor lépett volna életbe, ha No. főerőivel először Or. ellen fordul. A Sztávka az utóbbit tartotta kevésbé valószínűnek (ismerte a →*Schlieffen-terven* alapuló n. →*hadászati tervet*, amely a →*nyugati hadszintérre* helyezte a fő súlyt). Erre az esetre az ÉNy-i F-ba beosztott 3 hds. (1., 2., 4.) *hadászati védelmével* számolt a Pripjaty-mocsaraknál.

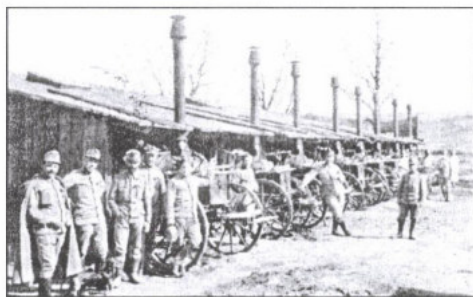
A DNy-i F. 3 hds-ének (3., 5., 8.) Galíciába kellett áttennie a *→hadműveleti területet*, s ott védekeznie. Miután a fr. és a brit hds. harcba lépése miatt a n. főerők egy részét a n. *→OHL* átcsoportosította No. Ny-i részébe, a mozgósítás befejezése és az ázsiai *→seregtestek* beérkezése után előbb az A-tervet kellett végrehajtani. Annak teljesítése és az OMM kiesése után a G-terv K-Poroszáron, majd Posenen <Poznań> és Breslaun <Wrocław> át No. belsejébe való betörést irányzott elő. – Svédország semlegességének biztosítása után a 6.hds-nek mindkét alternatívában az ÉNy-i F-hoz, To. és Ro. semlegességének biztosítása után a 7.hds-nek a DNy-i F-hoz kellett csatlakoznia. Az önálló 9.hds. mindkét terv szerint kifejezetten Berlin irányában lépett volna tád-ba, de csak azt követően, hogy az ÉNy-i F. már sikeres tád. harctev-et folytat. – A kaukázusi fronton (*→török-orosz hadszíntér*) két hds. (10., 11.) bevetését tervezte. – A ~ részletesen csak *általános mozgósítás* esetére voltak kidolgozva, *részleges mozgósításra* nem. Az A- és a G-terv egymástól független megvalósítása így nem volt reális, 1914.aug-ban ennek ellenére egyszerre kezdték a kettő végrehajtását. ♦ RI, SzY, 486.

Hadászati terv (Osztrák–Magyar Monarchia): *→Haditerv*

Hadászati terv (Románia): a román hadvezetés előre elkészített dokumentumokba foglalt elgondolása a lehetséges szemben álló haderők legyőzésére. A *→hadászati célok* átültetése a legfelsőbb szintű kat. tervezésbe. A ro. *Nagyvezérkar* <Marele Stat Major> nem készített olyan értelemben vett „klasszikus” ~et mint a n., ot-m., fr., brit vagy or. hadvezetés. Gyakorlatilag az 1916. aug.17-i *→bukaresti egyezmény* mellé csatolt *katonai konvenció* alapján dolgoztak ki „rohammunkában” inkább hdm., mint ~nek tekinthető elgondolásokat. – A *→román felvonulás* a hds. főerőivel *→Magyarországgal* szemben történt meg. A K-Kárpátokból meginduló 4.hds. közelebbi feladata a Beszterce–Szászrégen–Marosvásárhely vonal elérése volt, onnan Szatmárnémeti–Nyíregyháza irányában kellett tovább támadnia. A 2.hds-nek a K-Kárpátokból a Marosvásárhely–Nagyenyed terepszakaszra kellett kijutnia, majd tovább támadnia Kolozsvár–Deb-

recen irányába. A D-Kárpátokban felvonult 1. hds. jobbszárnyának közelebbi feladata a Nagyenyed–Déva vonal elérése volt, távolabbi feladatként annyit szabtak meg, hogy a hdm. helyzet függvényében vmelyik oldalról kerülje meg a Gyalui-havasokat és jusson ki az Alföldre. Bal-szárnyának az első ütemben a Temesvár–Duna–Tisza összefolyás terepszakaszig kellett hatolnia, majd tovább támadnia Szeged irányába. A hds-ek között, ill. azokon belül az egyes hágókon át tád. ho-ok között nem szervezték meg előre az együttműködést, ami egyfelől a lassú és koordinálatlan szept-i előnyomulás, másfelől az október-i gyors vereség (egyik) okozójává vált. Nem határozták meg a Tisza vonalának elérése utáni hdm. irányokat és feladatokat sem, noha a ~ vég-ső célja az 1916.aug.17-i egyezmény szerint Bp. elfoglalása volt. – Bg-val szemben csupán kisebb erőket vonultattak fel, amelyek feladatát a határvonal merev véd-ében határozták meg. A tartalékok 2 $\frac{1}{3}$ gy.ho. képezte. ♦ RI, 487.

Hadbiztos: 1. szolgálati ág; 2. a csapatok ellátását irányító és a személyi állomány elszállásolását végző személy. Egyes hds-ekben a ~ok vezették a csapatok eü., állateü. anyaggal, ill. pénzzel való ellátását is. Az *→Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél*, ezen belül a m.kir. *→Honvédségnél* a ~ a *→hadtest főhadiszállás hadbiztossági főnöke* vagy az annak szakmai alárendelt

Tábori sütőde a 70. gyaloghadosztály ellátására, 1916

anyagi vk. ti-ek utasítása szerint szervezte és vezette a *hadbiztossági szolgálat* működését. Ezen keresztül biztosította a csapatok ételmezését, a ruházat és a felszerelés pótlását, a pénz-, a fogat- és takarmányellátást. Személyesen vezette és ellenőrizte a gazdaságat-közig. szolgálatot,

azaz a gazdasági hivatalt (gh.), fenntartotta az előírás szerinti nyilvántartást és elszámolást. A hadbiztonság kmsz. a gazdasági, belkezelési és ellenőrzési ügyek vitelére létesült. • RI, 488.

Haderő átformálása: az →*Oszták-Magyar Monarchia hadszerkezete* és annak jelképrendszere még meglévő elemei megsemmisítése céljából hozott rendelkezések a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. Az első ezt is eredményező, VI. számú rendeletét a →*Forradalmi Kormányzótanács* 1919.márc.26-án jelentette meg a Hivatalos Lapban: „...nincs [...] rang és cím, nincsenek rendjelek, érdemrendek és más hasonló kitüntetések.” A kiújuló háb. azonban szükségessé tette kat. →*kitüntetések* adományozását. A *Hadügyi Népbiztonság* (HN) jún.12-én rendelte el, hogy akik a „...harcokban személyes bátorságukkal és önfeláldozásukkal vagy vezetői érdemeikkel különösen kitűnnek [...] látható jellel...” is jutalmazták. A díjazással nem járó *hadi kitüntetés*et kérvényezni nem lehetett, a közvetlen pk. vagy a pol. megbízott javasolhatta, a hds.pk. adományozta. A körrendelet a kitüntetés formájáról nem intézkedett. Ismereteink szerint adományozására nem került sor. – Ápr.9-i keltezéssel számolták fel a →*Ménieskart* mint kat. testületet. A körrendelettel a Földművelésügyi Népbiztonságnak rendelték alá, állományát polgárisították. – Ápr.14-én bevezették a társpk. jogkörrel bíró pol. megbízotti <komisszár> intézményt, a 16-i, a →*Vörös Hadseregben* megvalósítandó vasfegyelmről intézkedő körrendelet szerint „A mi hds-ünk a proletárok osztályhds-e, pk-ai mellett ott áll a pol. megbízott...” 19-étől megkezdődött kivezénylésük az egyes pság-okhoz. – Ápr.23-án az addigi →*katonai zászlók* helyett vörös zászlót rendszeresítettek. A rendelet nem határozta meg a méreteket, így nagyságuk a különböző alakulatoknál eltérő lett. Gyakori volt a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” felirat, vmint az ötagú vörös csillag (a TK-nak nem volt →*címere*). – Ápr.30-án a laktanyák számára elrendelték a nk. szabadság- és munkásmozgalom személyiségei nevének felvételét. – Ápr.-ban rögzítették, hogy a TK semmiféle →*rendfokozatot* vagy rangot nem ismer: „...a VH-nek csak kat-i és pk-ai vannak”, a rendfokozati jelzések eltávolítandók, kardbojt helyett legs. markolatszj. ti. szakképzettségi jelvények

helyett legs. viselendő. A pk-ok és a különleges megbízottak részére a bal karon 10 cm széles vörös karszalagot írtak elő, fekete felirattal. Máj. végére nyilvánvalóvá vált, hogy szükséges a pk-ok jobb megkülönböztetése. Rendeletileg megszüntették a karszalagot, s vörös csíkokból álló *beosztásjelzést* rendszeresítettek, amelyet a zubony, ill. a köpeny jobb alkarján és a sapkán kellett viselni, de csak a hadra kelt seregnél. Jún.5-én körrendeletet adtak ki a pol. megbízottak ismertető jelvényéről: a bal felkaron 12 cm-es vörös karszalag, amelyen a beosztást a körbefutó sárga csíkok száma és vastagsága mutatta. – Máj. 14-én a HN intézkedett a márc.21. után keletkezett kat. emléktárgy gyűjtéséről. – A TK bukása után vmennyi rendelkezést hatálytalanították, s helyreállították a m. kat. hagyományok folytonosságát. Elsőként, aug.4-én a →*Peydl-kormány* felszámolta a pol. megbízotti rendszert, majd a hónap közepéig a →*Friedrich-kormány* az intézkedések zömét. Szept.28-án, utolsóként eltörölték a Ménieskarrá vonatkozót is. • IP, 489.

Haderőnem: a fegyveres erő független és egy-egy rendszer alkotó része. Rendeltesége önálló haditev. folytatása egy földrajzilag meghatározott szférában (szárazföldön, tengeren, levegőben). →*Fegyvernemekre* tagolódik, ill. az azok harcát támogató, biztosító és kiszolgáló, fn-nek nem minősülő →*csapatnemekre* és kat. szervezetre. A ~ élén vmilyen szintű főpk. áll, akinek irányító tev.-ét →*vezérkar* (esetleg →*törzs*) segíti. Az I. vh. idején ált. 2 ~ létezett, a *szárazföldi csapatok* és a →*haditengerészet*, ezzel rendelkezett az →*Oszták-Magyar Monarchia hadszerkezete* is. A *légierő* és a →*honi légvédelem* csak a II. vh. idejére vált önálló ~mé, ám mindkettő már az I. vh. idején fn-ként kialakult A II. vh. után az atomhatalmaknál fejlődtek ~mé a *hadászati rakétacsapatok*. • RI, 490.

Hadfy Imre, livnői (Nagykároly, 1853.nov.2. – Kiszombor, 1936.márc.29.): oszták-magyar gyalogsági tábornok. 1871.jún.18-tól önkéntes a cs. és kir. bécsi 5.gy.ezd.-ben. Elvégezve a bécsi gy. hadapródiskolát 1874.nov.1-től →*had-*

apród, 1875.máj.1-től hdgy. alakulatánál. Részt vesz →*Bosznia–Hercegovina okkupációjában*, 1878. aug.19-én Szarajevó, szept.26-28-án Livno bevételében. 1891.okt.1-től 1897.aug.18-ig a →*Ludovika Akadémia* tanára. 1905.máj.1-től ezds., júl. 6-tól a brassói 24.hv.gy.ezd. pk-a. 1910.szept. 17-től a kolozsvári VI.hv. kerület pság-án szolgál, nov.1-től vörgy. 1911.máj.1-től a 79.hv.gy. dd. pk-a. 1913.nov.5-től a Bp-i I.hv. kerület törzsében szolgál. 1914.ápr.26-tól altbgy. és a kaszai III.hv. kerület pk-a. – 1914.aug.9-től a 39.hv.gy.ho. élén a →*keleti hadszíntéren* harcol, részt vesz a dec-i →*limanowai csatában*, az 1915.máj-i a →*gorlicei áttörésben*, majd Breszt–Litovszkig nyomul előre. 1915.szept.26-tól a róla elnevezett (később XXVI.) hdt-et, 1917.júl.15-től a VI.hdt-et vezeti →*Galiciában*, aug.14-től mint gy.tbk. 1917.okt.1-től hdt-ével →*Erdélyben* küzd. 1918. jan.1-től az →*olasz hadszíntéren* harcoló XXIII., márc-tól az or. fronton lévő VIII.hdt. (ápr-tól egyben a 4.hds.), júl.14-től a Piavenál védekező XXIII., szept.5-től az ugyanott küzdő XXIV.hdt. pk-a. – 1915 óta használja a „livnói” előnevet. 1917.aug-tól titkos tanácsos. ♦ **BT, 491.**

Hadi anyakönyvezés: a katonák törvénytelen gyermekeinek elismerése →*Magyarországon*. Az 1918.okt.1-én megjelent korm.rendelet szerint „a törvénytelen gyermeknek kat. szolgálatot teljesítő vagy ily szolgálatot teljesítővel egy tekintet alá eső természetes atyja által történt elismerését a gyermek születési anyakönyvében akkor is fel kell jegyezni, ha az elismerő nyilatkozatot [...] a kat. többség előtt tette és a kat. többség az élőszóval tett nyilatkozatot jkv-be foglalta vagy a neki átadott iratot hitelesítette”. Ha ez nem ebben a formában történt és az apa meghalt vagy eltűntnek nyilvánították, a gyermek, ill. az anya képviselője az illetékes járásbíróság előtt utólag is kérhetette az elismerés megtörténtének bírói megállapítását. A kérelmet a felek meghallgatása nélkül is el lehetett intézni, ha az nem mutatkozott szükségesnek. A (megfellebezhető) bírói végzést a gyermek ügyében illetékes árvaszék ügyészével közölni, ill. a jogerő feltüntetésével és az iratokkal az illetékes anyakönyvvezetőhöz továbbítani kellett, aki az elismerést a születési anyakönyvi kivonatba bejegyezte, továbbá „az utólagos házasság által történt törvényesítés meg-

állapítása és anyakönyvi feljegyeztetése iránti eljárást” hivatalból megindította. ♦ **KA, 492.**

Hadi Emlékérem: az →*Augusztá-alap* jótékony-sági akciója. A →*kraśniki csatában* zsákmányolt or. ágyú fémjéből készült, amit a kir. ajándékozott a ~ céljára. A *Murányi* Gyula tervezte érem bronz változatait 10, ill. 5, a vasakat 2, ill. 1 koronáért árusították. A ~ ből aranyba és ezüstbe foglalt háb. ékszerek (óralánc, bross, nyakkendő-tű, zsuzsu, medál) is készültek. ♦ **KA, SzE, 493.**

Hadi Felügyelő Bizottság (Hadfelügyeleti Bizottság, Hadfelügyeleti Hivatal, HFB, HH): a →*felhatalmazási törvény* (1912:LXIII.tc.) alapján 1914.júl.24-én megalakult központi hatóság a →*hadiállapottal* szükségessé váló intézkedések végrehajtásának egységes irányítására. A kivételes rendelkezéseket a szakminisztériumok hajtották végre, az irányítást a ~ látta el a minisztériumok delegált képviselőinek útján. Székhelye a m.kir. →*Honvédelmi Minisztériumban* volt. Működését a júl.27-én Bécsben kelt utasítás szabályozta. Az ot. testvérszerv <Kriegsüberwachungsamt> és a m. ~ közös vezetője Leopold Adler von Schleyer KHM-i o.vezető, legfelsőbb felügyeleti szerve a →*Hadserg-főparancsnokság* volt. – A Bécsben működő ot. ~ hivatali ügyköre kiterjedt a →*Birodalmi Tanácsban* képviselt vmennyi királyságra és tartományra, vmint →*Bosznia–Hercegovinára*, a közös tárcák tekintetében a Magyar Szent Korona országaira is. Ez az „alárendeltség” állandó súrlódások forrása volta az OMM ot. és m. hatóságai között. – A ~ folyamatos szolgálatot tartott. Hatáskörébe tartozott a háb. érdekében hozott rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése, a kémkedés elhárítására vonatkozó intézkedések megtétele, elvi döntések meghozatala kétes kérdésekben (ha azok a kat. intézkedések végrehajtását nehezítik), rendeletek módosításának indítványozása, azok végrehajtásának ellenőrzése, sajtóellenőrzés, kivitel-behozatal, valutaügyek, hadivesztésgár alóli felmentés, közlelmezés, posta- és távirdaforgalom, →*nemzetiségi mozgalmak*, propaganda, útlevel-, →*hadifogoly-* és →*internált-ügyek*. A ~hoz kérdéssel lehetett fordulni a rendkívüli intézkedések értelmezését és alkalmazását illetően. Tevének alapját a központi szervek oda érkező közleményei, kérdései,

a *Vezérkari Nyilvántartó Iroda* <Evidenzbüro des Generalstabes> közleményei, továbbá a rendkívüli intézkedések végrehajtásával megbízott pság-ok, a királyságok, tartományok vagy más pol. hatóságok és hivatalok (különös tekintettel a táviratcenzúrázó biz-okra) kérdései képezték. – A ~ tisztségviselőit teljhatalommal ruházták fel. Döntésük ellen fellebbezési lehetőség nem volt. Állami köztisztviselők voltak, fix illetményüket az általuk képviselt szervnél kapták, amit bizonylatolni kellett a HM részére a hds. költségvetéséből való visszatérítés céljából. Kiküldetés esetén a napidíjakat a HM fizette. • **KG, RR, 494.**

Hadi zászlószög <Kriegs-Fahnnägel>: bronzból vagy hadifémből készült, művészi kivitelű emléktárgy. Tervezője *Hanser Károly*, felirata „In Memoriam 1914–1915” volt. Jótékonyági akció keretében a →*Hadsegélyező Hivatal* Jelvényosztálya 1915.júl.1-től hozta forgalomba, *Horányi Géza* egy-i képviselő elképzelése szerint elsősorban közösségek közötti terjesztésre, s csak másodsorban az egyes polgárok egyébként is erősen igénybe vett áldozatkészségére alapozva. A zászlórúdba illeszthető művészi kivitelű bronz ~ ára 15 korona volt, s többnyire →*vármegyék*, városok, községek, iskolák, közintézmények, templomi egyletek stb. zászlóit díszítették vele. A zászlóval nem rendelkező pénzintézetek, társaságok, magánszemélyek részére 25 koronáért forgalomba hozták falra tehető paszpartuba foglalt, ill. asztalra tehető márványba illesztett változatát is. Az akció 1915.dec.15-tel zárult, a megrendelők nevét közzétették. • **LJ, 495.**

Hadiakadémia: →*Tisztképzés*

Hadiállapot <Kriegszustand> (I.): →*hadviselő* felek között fennálló nemzetközi jogviszony a fegyveres erők egymás ellen történő legitim alkalmazására, kmsz. a hadakozó államok és ezek polgárai egymással szembeni különleges viszonyrendszere. A →*hadüzenet*, az →*ultimátum* lejártá vagy az ellenségeskedések megkezdése hadüzenet nélkül ~ bekövetkezését vonja maga után. Kmsz. megkülönböztettek *aktív* és *passzív* ~ot. Az aktív a harcselekményeket végrehajtó és az azoknak közvetlenül kitett személyekre, a passzív a harcokban részt nem vevő személyekre és

azok vagyonára vonatkozott. – A ~ jogkövetkezménye a hadviselő felek közötti dipl. kapcsolat megszakadása; az elg. állam(ok) polgárainak fokozott ellenőrzés alá vonása, szabadságának korlátozása, végső esetben →*internálása*; az elg. állam(ok) vagyonának elkobzása; hadviselő felek közötti kétoldalú megállapodások hatályvesztése, ill. a többoldalú egyezmények érvényének felfüggesztése a hadviselő felek vonatkozásában. – A ~t újraszabályozta a III. →*genfi egyezmény* 4. cikke. (Még: →*Semleges állam*, →*Totális háború*) • **RI, SzR, 496.**

Hadiállapot (II.): →*hadiállapot* (I.) az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* és az →*Antant*-nagyhatalmak között. A →*Ferenc Ferdinánd* ot-m. trónörökös elleni →*szarajevói merénylet* láncreakciót indított el (→*júliusi válság*), amelynek terjedését a nagyhatalmi érdekek és a végsőig elmérgesedett ellentétek határozták meg. Az OMM vezetői a bir. szétदारabolását célzó or. és szláv tervekkel szemben meg akarták erősíteni belső pozícióikat, ill. ki akarták terjeszteni befolyásukat a Balkánon. A fenyegetettség végleges elhárításában nem reménykedhettek, csak az erőviszonyok kedvező megoszlásában: a katasztrófát háb-val vélték elkerülhetőnek. A kat. vezetés a merényletre megtorlásul azonnali és →*hadüzenet* nélküli, míg a kküm. diplomáciailag előkészített háb-val akart válaszolni, amelyet az 1914.júl.7-i →*közös minisztertanács*on gr. →*Tisza István* m. me. időszerűtlennek ítélte. Álláspontját az uralkodóhoz eljuttatott →*Tisza-memorandum* (II.) is kifejtette. A n. külpol. először óvatosságra intett, az →*OHL* szerint azonban No. kat. készülsége 2-3 évvel megelőzte Fr-ét és Or-ét, s a merényletet kedvező, el nem halasztható alkalomnak tekintette, hogy kat. kedvezőbb pozícióból vívja meg a háb-t. Tisza elfogadta a berlini érveket. – Bécs a n. elhatározás után 1914.júl.23-án →*jegyzéket* nyújtott át Belgrádnak, amely az →*ultimátumra* részben elutasítóan válaszolt. Az OMM júl.28-án hadat üzent →*Szerbiának*, holott még nem tisztázódott Or. magatartása. Or-nak még időre lett volna szüksége a kat. felkészüléshez, de nem tűrte a számára előnyösen alakuló balkáni helyzetben az alapvető erőeltolódást. Állásfoglalását támogatta a fr. vezetés, hogy konfliktus esetén az or. hds. a →*nyugati hadszíntér*

ről minél több n. erőt vonjon el. Or-ban júl.29-én részleges, 30-án ált. mozgósítást rendeltek el, amelyre válaszul No. aug.1-én hadat üzent Or-nak, 3-án Fr-nak. A szöv. rendszerek mechanizmusa (a →*Grey-féle közvetítési kísérletek* dacára) megakadályozta az ot-m. és szerb konfliktus lokalizálását. Az OMM Or-gal szemben aug.5-én jelentette be a ~ot. 12-én NBr. és Fr. üzente meg az OMM-nak a háb-t. ♦ BN, 497.

Hadiállapot (III.): →*hadiállapot* (I.) az →*Osztrák-Magyar Monarchia* és →*Olaszország* között. Ol. az I. vh. kitörésekor semleges maradt arra hivatkozva, hogy a →*Központi Hatalmak* a →*Hármaszövetség* előírásai ellenére nem vonták be a →*Szerbia* elleni akció előkészítésébe. A szerződést azonban nem bontották fel, így érvényben maradt annak VII. cikkelye: ha az egyik fél a Balkánon előretör, a másikat rekompenzáció illeti meg. Az ot-m. →*közös minisztertanács* nem utasította el az ol. hivatkozást („míg Fr-ban és Or-ban nem érnek el döntést”), így Ol. az OMM második szerbiai →*hadjárata* idején megszállta →*Albánia* D-i részét. – 1914.dec-ben az ol. korm. a semlegesség fenntartásának ellenértékéként bejelentette igényét D-Tirolra és az Adria-partvidék É-i részére, nyomtatékul egyezményt kötött →*Romániával* az OMM-val szembeni összehangolt fellépésről. A →*keleti hadszíntéren* és Szerbiában elszenvedett kat. kudarcok után az ot-m. kküm., gr. Leopold →*Berchtold*, n. nyomásra, területi engedményekkel kívánta biztosítani a két ország további semlegességét, a tervet azonban a közös VKF, Franz →*Conrad von Hötzendorf* és a m. me., gr. →*Tisza István* az ún. →*téli hadjárat* indításával megakadályozta. Az új kküm., br. →*Burián István* is mereven elutasította az engedményeket. – Az →*Antant* és Ol. közötti 1915. ápr.26-i →*londoni szerződés* tartalmazta, hogy Dél- →*Tirol*, →*Trieszt* és környéke, →*Isztria*, →*Dalmácia* egy része és az előtte fekvő szigetek, továbbá D-Albánia birtoklásáért cserébe 1 hónapon belül felmondja a Hármaszöv-et és belép a háb-ba az AH oldalán. Máj.23-án Ol. hadat üzent az OMM-nak (→*Németországnak* nem, miután tartott annak kat. erejétől). – No. a löszergyártáshoz szükséges szicíliai kénsszállítmányok biztosítása érdekében másnap csak a dipl. viszonyt szakította meg Ol-gal, s a két ország közötti ~ 1 év

múlva, 1916.aug.26-án állt be. Taj-i azonban (cs. és kir. zászló alatt) már 1915 nyaratól részt vettek az ol. flotta elleni harcokban. ♦ BN, 498.

Pofozóbábu Olaszország hadbá lépése után

Hadiállapot (IV.): →*hadiállapot* (I.) →*Németország* és az →*Antant-nagyhatalmak* között. A →*Központi Hatalmak* 1914 előtt nem tudták feltartóztatni Eu-i →*geopolitikai* bekerítésüket. 1871 óta ellentétek feszültek No. és Franciaország között →*Elzász-Lotharingia* kérdésében. A századfordulótól No. és →*Nagy-Britannia* rivalizált a hadiflotta nagysága és gyarmati kérdések miatt. →*Oroszország* a pánszlávizmusra támaszkodva felhasználta a balkáni népeket az →*Osztrák-Magyar Monarchia* és →*Törökország* elleni pol-jában. A n. stratégia legkedvezőbb esetben is Fr. és Or. elleni egyidejű háb-val számolt, amelyben a győzelem nem teremtené meg ugyan No. hegemoniáját, de egyenrangú hatalommá emelné NBr-val és Or-gal, megerősítené az OMM-t belsőleg és a Balkán felé külsőleg, biztosítaná To. egységét és közel-keleti birtokait, s No. a szöv. államokkal és a legyőzött Fr-gal együtt egy NBr-elleni Közép-Eu-i gazd. és kat. hatalmat képezne. – A n. Nagyvk. a →*Schlieffen-terv* alapján, lassú or. mozgósítást feltételezve, teljes haderejével végezni akart Fr-gal, ameddig Or. befejezi a felvonulást. A (fr. pénzen zajló) gyors or. vasútépítések miatt azonban a feltételezett előny 2-3 hétre csökkent. – A →*szarajevói merénylet* n. szempontból a legelőnyösebb időpontban következett be. Berlin a dipl. helyzetet is kedvezőnek ítélte, hiszen n-ang. viszonyban sikerült az érdekek egyensúlyát kialakítani a portugál gyarmatok felosztása és a →*bagdad-vasút* ügyében, Perzsia

miatt pedig ang-or. ellentétek bontakoztak ki. A n. vezetés hitt NBr. semlegesítésének lehetőségében, a néhány hetes fr. \rightarrow hadjárat sikerében és az Or-tól kat. erővel kicsikart békében. Bátorította az OMM-t a \rightarrow Szerbia elleni tád-ra és sürgette az ot-m. haderő Or. elleni teljes \rightarrow mozgósítását. – Or. ki akarta terjeszteni hatalmát Ázsiában és a Balkánon, s meg akarta szerezni a \rightarrow Tengerszorosokat. Szerbia és \rightarrow Montenegró (más nemzetiségek bekebelezésével) nagyszerb bir. létrehozására törekedett. NBr. nem csupán vezető gyarmati pozícióért harcolt, hanem birtokai kiterjesztéséért és egységes láncha fogásáért is. Belgium (Be.) ugyan a hódítás ellen fogott fe-t, de a háb-ban lehetőséget látott gyarmatai növelésére is. Japán az Eu-i háb-t kihasználva meg akarta kaparintani a távol-keleti n. területeket. Az or. és a fr. korm. szerette volna kitolni a háb. kezdetét. Az utóbbinak azonban érdekében állt, hogy az erőviszonyok ne tolódjanak el Or. kárára. Minél több n. erő lekötése érdekében támogatta az 1914.júl.29-én Belgrád védelmére hozott or. mozgósítási parancsot. – Az Eu-i kat. koalíciók mechanizmusa lehetetlenné tette az ot-m. és szerb háb. lokalizálását. 1914.aug.1-én No. elrendelte a teljes mozgósítást és \rightarrow hadüzenetet küldött Or-nak, hogy ne veszítsen időt. Ugyanezen a napon mozgósított Fr. és Be. is. 2-án No. \rightarrow ultimátumban szólította fel Be-ot, hogy engedje területén átvonulni csapatait. E napon létrejött a titkos kat. szöv. To., No. és Au–Mo. között (3 hónap múlva lépett hatályba). No. elg. cselekedetnek tekintette a Be-nak küldött ultimátum 3-i visszautasítását, hadat üzent Fr-nak, 4-én átlépte Be. határát, az kat. segítséget kért Fr-től, NBr-től és Or-tól. 4-én NBr. ultimátumban követelte a \rightarrow belga semlegesség tiszteletben tartását, s a válasz hiánya miatt bejelentette No-gal szemben a ~ot. Másnap Montenegró, szolidárisnak tekintve magát Szerbiával, hadat üzent Au–Mo-nak, az OMM pedig Or-nak. – A koalíciók egymással közvetlenül nem érintkező országai is kölcsönösen ~ot hirdettek: aug.6-án Szerbia No-nak, 8-án Montenegró No-nak, 12-én NBr. és Fr. az OMM-nak, 23-án Japán No-nak és 25-én az OMM-nak, 27-én az OMM Be-nak. ♦ BN, 499.

Hadiállapot (V.): \rightarrow hadiállapot (I.) a \rightarrow Központi Hatalmak és \rightarrow Románia között 1916.aug.27-

től 1918.máj.8-ig. – 1. Előzmények: 1879.okt.7-én az \rightarrow Osztrák–Magyar Monarchia és a \rightarrow Németország szöv. szerződést kötött. \rightarrow Olaszország 1882.máj.20-án csatlakozott az ún. Kettősszövetséghez. 1883.okt.30-án Ro. a \rightarrow Kálmoky–Sturdza szerződés aláírásával társult a \rightarrow Hármasszövetséghez. 1914.júl.31-én \rightarrow II. Vilmos n., másnap \rightarrow I. Ferenc József ot. cs. szólította fel \rightarrow I. Károly ro. kir-t szöv. kötelezettsége (\rightarrow casus foederis) teljesítésére. Az \rightarrow Antant azonban megelőzte a \rightarrow Központi Hatalmakat: Fr. már júl.30-án ajánlatot tett, hogy Ro. megkapja \rightarrow Erdélyt, ha megtámadja az OMM-t. Az I. vh. kitörése után az 1914.aug.3-i \rightarrow sinaiai koronatanács döntése alapján Ro. nem lépett be szöv.-ei oldalán, hanem kinyilvánította fegyveres semlegességét. A semlegességért cserébe \rightarrow Oroszország az okt.1-i titkos \rightarrow Szazonov–Diamandy egyezményben elismerte Ro. igényét az OMM rokok által is (!) lakott területeire. A Szergej \rightarrow Szazonov or. kűm-t kirándulásra vivő Ion \rightarrow Brătianu ro. me. a sinaiai ro. kir. nyári palota feletti Tömösi szorosban áthajtatott a m. határon, vendége előtt demonstrálva a ro. igényeket. Szazonov az autónak tisztelő m. határrendőrök láttán azt a megjegyzést tette, hogy még nem tudják: ro. területen állnak. – 2. A ~ kialakulása: 1914 második felétől egyfajta versengés alakult ki a két nagy tömb között Ro. megnyerésére. A KH (főleg Ol. 1915-ös belépése után) ódzkodtak egy újabb front megnyitásától, az AH éppen ezzel szerette volna gyengíteni ellenfelét. A KH 1915. évi balkáni sikerei (a \rightarrow Szerbia és \rightarrow Montenegró feletti háb. győzelem) után az OMM vezetése azonosult a m. me., gr. \rightarrow Tisza István pol-jával: Ro-t nem koncessziókkal, hanem Bg-val szövben kat. fenyegetéssel kell semlegességre kényszeríteni. 1914.okt.10-én meghalt I. Károly. \rightarrow I. Ferdinánd már nem tartotta a rokonságot a No-ban uralkodó dinasztiával. 1916.márc.7-én gr. \rightarrow Czernin Ottokár bukaresti ot-m. követ utoljára szólította fel Ro-t szöv. kötelezettségének teljesítésére. A Czernin-jegyzéket a ro. korm. válasz nélkül hagyta. Nem így az AH jegyzékét: a kedvező kat. helyzetre (1916.jún.4-én a K-i fronton megindult a \rightarrow Bruszilov-offenzíva, júl.1-én ang-fr. tád. indult a Somme, aug.4-én ol. az Isonzó folyónál) való hivatkozással ismét a belépésre szólították fel Ro-t. Brătianu júl.3-án jegyzékben

fogalmazta meg a ro. belépés feltételeit: Ro. csak az OMM ellen lép, fe-eket és a háb. teljes tartamára napi 300 t hadianyagot kap, Or. kat. erővel támogatja, az AH biztosítja Bg. ellenében, s a háb. után átengedik számára Erdélyt, →*Bukovinát* és a →*Bánságot*. Az AH válasza egyértelmű volt: Ro. belép azonnal, vagy elveszti támogatását. 1916.aug.17-én megkötötték az →*bukaresti egyezményt* Ro. belépéséről. A végső döntést a belépésről az aug.27-i →*bukaresti koronatanács*on hozták meg. 1916.aug.27-én 21⁰⁰ órakor Edgar *Mavrocordat* bécsi ro. követ átadta a ro. →*hadüzenetet* gr. →*Burián* István ot-m. közös kűm-nek. Előzőleg 20³⁰ órakor a kir. pcs-ára a ro. hds. vmennyi hágóban átlépte a m. határt. A ro. sajtó másnap szalagcímekben hozta, hogy „A román sasok átrepültek a Kárpátokon”. Aug.28-án No., 29-én To., szept.1-én Bg. üzent hadat Ro-nak. Bg. belépésének alapja az 1916.júl.29-én tr. jóváhagyással kötött kat. egyezmény volt, amely szerint ha az OMM-t olyan ország részéről érné tád., amely Bg-val is határos, akkor Bg. fe. erejével az OMM segítségére siet. A beállott ~ az 1918.máj.8-i →*bukaresti béke* aláírásáig tartott. – 3. Ro. 1918.nov.9-én hadat üzent No-nak, hogy biztosíthassa az 1916.aug.17-i egyezményben foglalt területi igényeinek teljesítését. Az egyezmény ugyanis tiltotta a különbékét, az Antant pedig a bukaresti békét annak tekintette, ami elvileg a Ro. területi igények teljesítésére vonatkozó ígervény jogvesztését vonta maga után. Az újabb ~ a →*versailles-i-washingtoni békerendszer* megkötéséig tartott. ♦ **RI, 500.**

Hadianyagtörvény: a →*trianoni béke katonai határozványai* fegyverzetre és felszerelésre vonatkozó pontjainak becikkelyezése Mo-on. Az 1921:XXXIII.tc-be iktatott békeszerződésben foglalt tilalmak és korlátozások végrehajtására az 1922:XI.tc. I. fejezete rendelkezett („Hadianyagok gyártásának és behozatalának korlátozása”). Hadianyagot csak a →*Honvédség*, a →*Csendőrség*, a →*Folyamőrség*, a →*Rendőrség*, a →*Vámőrség* és a →*Pénzügyőrség* számára, azok létszám- és fe.zeti korlátozások megszüntetése szükségleteinek megfelelő mértékben volt szabad előállítani. A ~ engedte a huzagolt vadászfek gyártását, de csak olyan űrméretben, amely nem egyezik meg bármely Eu-i ország hadilöszerezével. Nem

volt szabad előállítani lángvetőt, fojtó vagy mérgező gázokat és más hasonló anyagokat, azok alkalmazására vagy azok elleni védekezésre használt készülékeket (pl.: →*gázálcot*), →*páncélozott harcjárművet* vagy hadicélt szolgáló más gépeket. – A ~ külön felsorolta a Mo-on előállítható hadianyagokat: 10,5 cm-nél nem nagyobb űrméretű →*löveg*, ezek löszerei és alkatrészei, →*aknavető* és löszerei, minden kézi hadilőfe. (a →*pisztolyok* közül hadife-nek értendő a 10 cm-nél nagyobb csőhosszúságú bármely űrméretű, ill. a 9 mm-es vagy annál nagyobb űrméretű), kard, lándzsa, →*szurony*, mindenféle hadilöszér, →*kézigránát* és →*puskagránát*, kat. optikai, táv- és hangmérő eszköz, minden fe.alkatrész, tü. löszerkocsi, kat. célú gk., lőpor és robbanóanyag. A gyártási kapacitás nem haladhatta meg a karabély, szurony esetében a havi 300 db-ot, hadi pínál a havi 80 db-ot, gpu-nál, gpi-nál a havi 5-5 db-ot, lg-nél és av-nél az évi 2-2 db-ot, gy. →*töltényből* a napi 50.000 db-ot, →*tüzérségi* (és av.) *lőszerből* a napi 40-40 db-ot. – A ~ rendelkezett egy egységes vezetés alatt álló, állami tulajdonú, kizárólagos hadianyaggyár felállításáról: életbelépésétől 1 hónapon belül a *Süss Nándor Rt*-t (precíziós mechanikai és optikai gyár) állami tulajdonba kell venni, 1922.dec.31-ig Csepelen fel kell építeni az új gyűjtőgyárat, Tétényben a gyutacsgyárat, 1923.aug.1-ig (később meghatározott helyen) az új hadilöszergyárat, 1923.nov.15-ig a hadianyaggyár ág.yári részét, dec.31-ig fe.gyári részét Csepelen. Átmenetileg a ~ életbelépését követő 6 hónapig magánvállalatok is állíthatnak elő hadianyagot: fe-t a Bp-i →*Fegyver- és Gépgyár Rt.*, löszert a csepeli →*Weiss Manfréd Művek* (Fémárugyár Rt.), lg-et és av-t a diósgyőri *Állami Vasgyár*, lőport a →*Magyaróvári Lőporgyár Rt.*, kgr-ot a Bp-i *Magyar Fémlemez-ipari Rt.*, gyűjtőt és gyutacsot a Bp-i →*Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt.* 6 hónap elteltével is e cégek állítottak elő hadianyagot az →*Állami Hadianyaggyár* égisze alatt. A ~ megtiltotta a hadianyag-exportot és -importot. – Az 1927:VII.tc. a Mo-i SZKEB távozása után, annak engedélyével módosította a ~t. A Vámőrség fe.szükségletét 3766-ról 5225-re, a hadi pi-ok számát 900-ról 1100-ra, a kardokét 900-ról 1160-ra emelte. Engedélyezte (kizárólag az Államrendőrség használatára) 12 pcgk. behozatalát, ám

azok lánctalppal vagy más, terepjárásra alkalmas készülékkel nem rendelkezettek. Megengedte 52.500 védőgázálcot gyártását. Ez egyben azt is jelentette, hogy engedélyezte olyan laboratórium felállítását, ahol (a gázálcok tesztelésére) vegyi harcianyagot állíthatnak elő. Új gyártási limitet állapított meg: a kgr-oknál évi 175.000 db, a hadilőporoknál évi 125 t. Tv-be iktatták a hadianyaggyár négy részbeni felállítását: I. hadilőpor Fűzfőn, II. á-k és av-k Diósgyőrben a Vasgyár mellett, III. lőfe-ek és gpu-k a Fegyver- és Gépgyárban Bp-en, IV. tü., gy. lőszer és kgr. a Weiss-gyárban Csepelen. E tc. lényegesen enyhítette a hadiipar korlátait. A hadiüzemek jó része azonban ezeket sem tartotta be. A hds. hadianyaggal való ellátása elsősorban költségvetési kérdés volt, a nagyobb arányú termelést főleg az anyagiak hiánya korlátozta. ♦ KV, 501.

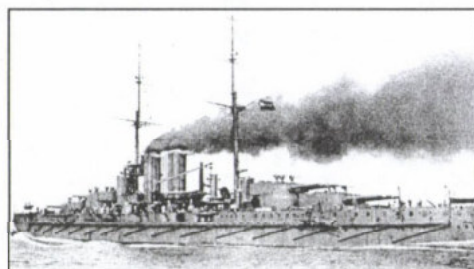
Hadibajnokság: a →magyarországi labdarúgó-mérkőzések rendszere az I. vh. idején. A vh. kitörése miatt a bajnokságok folyamatosága megszakadt. 1914–1915-re, ill. 1915–1916-ra a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) nem írt ki bajnokságot, a nagy klubok nem hivatalos mérkőzéseket szerveztek (az FTC az *Augusztus-serlegért*, az MTK a *Hungária Díjért*). 1915-ben az I. o. csapatok számára egyfordulós körmérkőzést rendeztek, tavasszal az FTC, ősszel az MTK győzött. 1916 tavaszára az MLSZ kieséses rendszerű *Hadi Kupát* indított, amelyet az MTK nyert el. 1916–1917-re sikerült elindítani az első ~ot, amelyet később még kettő követett (1917–1918, ill. 1918–1919). A bizonytalanná vált viszonyok (főként a frontszolgálat miatt állandóan változó játékoskeret) a ~ sportértékét ugyan megkérdőjelezhetővé tették, ám sok későbbi neves játékos (pl. Orth György) ekkor kezdte pályafutását, s ekkor alakult ki az MTK (mindhárom ~ győztese) 1920-as évekbeli „nagycsapata”. ♦ PF, 502.

Hadibiztosítás: →*Augusztus Általános Biztosító*

Hadifelmérés: az →állásháború kialakulása által életre hívott tev. a →hadműveleti területről rendelkezésre álló →katonai térképművek folyamatos pontosítására. Az I. vh. idején hosszú ideig tartó állásharcok, az →állások áthelyezése, a tü. tűz hatása a harcmező képét állandóan változ-

tatta. Ezek felmérése és gyors, szabatos ábrázolása volt a ~ feladata, amely magában foglalta a →hadműveletekhez szükséges geodéziai, topográfiai, fényképészeti és geológiai anyagok összegyűjtését és feldolgozását a →frontvonalban. Minden →hadviselő állam létrehozott →hadi-térképező osztagokat. ♦ SJ, 503.

Hadiflotta felosztása: az osztrák-magyar cs. és kir. →haditengerészet úszóegységeinek sorsa az I. vh. végén. 1918.okt.30-án 20⁰⁰-kor a badeni főhadiszálláson →I. (IV.) Károly cs-*kir.*, Freiherr Franz von Keil altngy., az uralkodó és a hadiflotta összekötője útján elrendelte, hogy a cs. és kir. hajóhadat pk-a, →Horthy Miklós eltny. adja át a →Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsának. Az átadás 31-én történt meg, a cs. és kir. →lobogót Polában 16⁴⁵-kor vonták be. A ti. kar és a legs. nagy része partra szállt, a hajókon csak dszl. ajkúak maradtak, akik felvonták az akkor alakuló →Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hadilobogóját. A fegyelem megszűnt, a maradék legs. elégtelen volt a szolgálat ellátására, noha a →fegyverszünet még nem volt megkötve, így arra szükség lett volna. – Nov.1-re virradó éjjel az ol. S-1 torpedóhajó áthatolt a védőrendszeren és két időzített aknát helyezett el a volt ot-m. zászlóshajó, a VIRIBUS UNITIS cshj. alá, amely 14 perc alatt elsüllyedt, magával rántva a hullámsírba kb. 400 főnyi legs-t és a jövődő SHS-haditengerészet csaknem teljes ti.karát. – A kir. fenti

A VIRIBUS UNITIS csatahajó, a flotta zászlóshajója

rendelete alapján a cs. és kir. →Dunaflottilla a m. állam tulajdonába került. Az a megfeneklett BODROG monitor kivételével →Wulff Olaf kkap. pság-a alatt nov. elején befutott Bp-re. – Az 1918.nov.3-i →padovai fegyverszünet alapján az ol. haditengerészet 5-én megszállta Polát,

Triesztet, Monfalconét és Fiumét. Cattarót brit-fr-ol. haditengerészeti erők vették birtokukba. – Az →*Antant* Kat. Tanácsa több irányelvet kidolgozott a KH hadiflottáinak sorsára, ám azokat nem sikerült végrehajtani. Az USA és Japán érdektelenséget nyilvánított az ot-m. hajóhad kérdésében. A brit, fr. és ol. érdek csak abban egyezett, hogy az SHS-t meg kell fosztani újonnan szerzett flottájától: ne jelenjen meg új vetélytárs a Mediterraneumban. I. (IV.) Károly eredeti elképzelése szerint azért engedte át a hadiflottát a dszl-oknak, mert a →*wilsoni 14 pont*ban bízva az OMM-t a →*trializmus* alapján kívánta átfőrmálni, amelyben Au. és Mo. mellett azokhoz hasonló státusú dszl. állam alakult volna meg a →*Habsburg-dinasztia* jogára alatt, vagyis gyakorlatilag a haditengerészet továbbra is a biré marad. Az AH azonban hatalmi erővel megfosztották az SHS-t a hajóhadtól. 1920–1921-ben ol. és fr. legs. saját kikötőibe vitte az egységek nagy részét. – A Kat. Tanács arra hozott határozatot, hogy a volt cs. és kir. hajóhadat jelképesen felosztják NBr., Fr. és Ol. között, néhány hadihajóval kárpótolják Go-ot, Portugáliát és Ro-t, az SHS-nek pedig csupán k. partvédő és fe.telen kis hajókat adnak. A nagy hadihajók (cshj., pc.crk.), vmint a taj-k 5 éven belül lebontandók; ha kísérletezésre akarják azokat felhasználni, fe.zetük másfél éven belül eltávolítandó. Ezt pü. szankciókkal való fenyegetés mellett Ol-gal is elfogadtatták. – A brit Admiralitás hajókra nem tartott igényt, mivel a brit hajók mű. színvonala magasabb volt. Megbízást adott ol. gyáraknak a neki juttatottak lebontására, és csak az anyag értékesítéséből befolyt összegre tartott igényt. A fr-k és az ol-ok a határozat értelmében kénytelenek voltak a megkapott nagy hajókat lebontani. Flottájukba csak néhány gyorscrk-t és rombolót sorolhattak be, ami gyakorlatilag nem változtatott az erőviszonyokon. – A kisebb országok megtarthatták a kapott hajókat, nagyrészt tpn-okat. Közülük jó néhány még a II. vh-ban is szolgálatban állt, ju., görög, ol., n. lobogó alatt. ♦ CsK, 504.

Hadiflották a Mediterraneumban: kat. tengerészeti erők a Földközi-tenger térségében az I. vh. idején. Az ot-m. cs. és kir. →*haditengerészet*en kívül 6 hatalom hadiflottája vett részt az ott lefolyt tengeri harcokban. – No. 1 cscrk-t és 1 crk-t

állomásoztatott a Földközi-tengeren, azok 1914. aug.16-tól tr. lobogó alatt harcoltak. 1915 tavaszától 1918 végéig 47 taj. vett részt az adriai-, a földközi- és a fekete-tengeri hdm-ekben. Zömük vízen érkezett a polai és a cattarói ot-m. →*haditengerészeti támaszpont*ra (13 db U, 20 db C-II és C-III, 14 db B-II és B-III osztályú taj., ebből útközben 7 elpusztult). 19 taj. vasúton érkezett Polába, azokat ottani Arzenálban rakták össze (8 db UB-I, 4 db UC-IB, 7 db UB-II osztályú taj.) – To. hajóhada 2 régi sorhajóból, 1 pc.hajóból, 2 crk-ból, 29 á.naszádból, s 27 tpr-ból és tpn-ből állt. 2 db, 1914-ben vásárolt épülőben lévő cshj-t <dreadnought> a brit korm. 1914.aug.2-án lefoglalt. – Ol. I. és II. hajórajába 10 cshj., 10 pc.crk., 9 crk., 1 rg-anyahajó, 28 tpr., 17 tpn., taj-flottillájába 13 egység tartozott. Tengerészeti rg-einek száma 1915 végén kb. 150 darabra tehető. – Fr. a háb. kitörésekor a Földközi-tengerre vezényelte hajóhadának zömét. A főpság, az 1., 2.cshj.raj és a kiegészítő cshj.o. 21 cshj-ból állt. Az 1., 2.k.crk.o., vmint a különleges feladatú és a tart. crk.o. 10 pc.crk-ból és 4 crk-ból állt. Tpr-flottilláját 6 o-ban 38 tpr., taj-flottilláját 2 o-ban 15 taj. képezte. Mindezt 1 rg-anyahajó és folyamatosan gyarapodó számú tengerészeti rg. egészítette ki. – NBr. a Földközi-tengerre, majd az Adriára vezényelte a 2.cscrk.o-t (3 egység), az 1.crk.o-t (4 pc.crk.), a 3.k.crk.o-t (4 crk.), az 5.tpr-flottillát (18 tpr.), s néhány kiszolgáló, műhely- és raktárhajót. A háb. során néhány taj-t, monitort és sok felfezett gőzöst is irányított a térségbe, főleg az →*otrantói tengerzár* kiépítésére. – Or. és Ro. haditengerészete nem került harcérintkezésbe az ot-m. hadiflottával a tengereken (a →*Dunaflottilla harcai* során igen). ♦ CsK, 505.

Hadifogoly: az ellenség hatalmába jutott katonaszemély. Kritériumai, hogy a hds. vagy a fe. erők bármely más részének, akár önkéntes csapattestének tagja; a fe. erőkön kívüli olyan fe. testület tagja, amelynek élén pk. áll, tagjai →*egyenruhát* vagy felismerhető jelvényt hordanak, fe-eiket nyíltan viselik és betartják a →*hadijog* szabályait; a harcban részt nem vevő, de a fe. erők kíséretéhez tartozó fe.telen személyek (pl. haditudósítók, szállítók, eü. személyzet stb.); a polg. repülés és tengerészet tagjai; a meg nem szállt terület lakossága, ha az elg. közeledtére fe-t fog, s azt

nyíltan viseli, vmint betartja a hadijog szabályait. – A ~ fogságba kerülése után a nk. hadijog védelme alatt áll, a vele való bánásmódot az őt →*hadifogságba* ejtő állam felelős. Alapja a II. →*genfi egyezmény* I. fejezet 2. cikkelye, amely szerint az elg. →*hadviselő* fél hatalmába került sebesült és beteg kat-k ~nak tekintendők. Ezt az I. vh. során ált. kiterjesztették a magukat megadó egészséges kat-kra is. Mivel az I/I. cikkely alapján a sebesült és beteg katonákat ápolni, kímélni kellett, ebből következően nem volt megengedhető életének vagy egészségének bármilyen formában történő veszélyeztetése, vele szemben megtorlás alkalmazása, továbbá a fogva tartó állapot terhelte a ~ emberi körülmények közötti elhelyezése, ellátása, cü. gondozása, (szabályozott) kapcsolattartásának biztosítása hozzátartozóival (→*hadifogoly-levelezés ellenőrzése*), vmint a →*hadiállapot* megszűnése után hazatérésének biztosítása (annak megszervezése). A ~kat, a ti-ek kivételével, alkalmazni lehetett a hdm-ekkel összefüggésben nem álló munkálatokra ún. →*hadifogoly-munkásosztagok* kötelékében. – A ~k érdekeik képviselőire bizalmat választhattak, ti. táb-ban a rangidős ti. automatikusan bizalmivá vált. A ~kat, annak tudomásulvételével, hogy nem tartoznak hűséggel az őket fogságba ejtő államnak, büntető és fegyelmi felelősség alá lehetett vetni. Az eljárás során kiszabott büntetés nem lehetett súlyosabb, mint az elg. állam polgárainak hasonló cselekményeire alkalmazható büntetési tétel. Az eljárásról az adott ~ hazáját értesíteni kellett, a halálos ítéletet csak az értesítést követő 6 hónap elteltével volt szabad végrehajtani. – A ~kat a nk. jog alapján országonként felállítandó Tájékoztató Irodáknak (TI) nyilván-tartásba kellett venni, s arról a Központi Iroda útján a ~ hazáját értesíteni. ♦ **KG, SzR, 506.**

Hadifogoly (I.): az →*Antant* és szövetségeseinek →*hadifogságba* került osztrák-magyar állampolgárságú katonák az I. vh. idején. A →*hadviselő* államok közül (Or. után) az OMM vesztette a legtöbb ~t. Ez az utólagos számítások szerint mintegy 2-2,1 millió, beleszámítva a →*padovai fegyverszünet* (1918.nov.3.) után még hadifogságba kerülteket is (→*arcvonalak felbomlása* 2.). A hadifogságba esett ot-m. kat-k nemzetiségi összetételéről nem állnak rendelkezésre pontos

adatok. A m. →*Vöröskereszt Egylet* 1919-es felmérése szerint mintegy 200 ezer fő jutott Mo. 1918 előtti területéről hadifogságba, a Magyar Statisztikai Szemle 1927. évi összesítése szerint 174.427 fő; mindkettő alábecsült adat, mivel csak 1918.okt.31. és 1922.dec.31. között 253.255 hadifogoly érkezett haza Mo-ra. A különböző hivatalos szervek és szakmunkák adatai eltérőek. Közös jellemzőjük, hogy csak a padovai fe.szünet aláírásáig összesítik a ~ok számát. A cs. és kir. KHM 1.479.289, a m.kir. BM 1.689.000 főben adja meg az ot-m. ~ok számát, Gaston Bodard 1.672.672, Elsa Brändström 2.104.145 főt számol ki. A Hadifogoly magyarok története (→*Bibliográfia*) a →*keleti hadszíntéren* 1.345.536, az →*olasz hadszíntéren* (a padovai fe.szünet után elfogottakkal) 658.034 főben adja meg a hadifogságba esett ot-m. kat-k számát, ami együtt 2.003.570 fő. Az egyéb →*hadszíntéren* fogságba esett ot-m. kat-k száma nem haladja meg a néhány tízezret. – M. illetőségű ~ok és →*internáltak* minden kontinensen voltak, nagyobb számban az alábbi országokban vagy mandátum-területeken: Afganisztán, Amerikai Egyesült Államok, Anglia (Donington-Hall, Blackdown, Ilchester), Ausztrália (Liverpool, Sydney), Brazília, Egyiptom (Szidi-Bishr, Tura), Fr. (Barraux, Bordeaux, Dijon, Marseille, Ribemont), Guatemala, Haiti,

Oroszországból hazatérő hadifoglyok fogadása

Honduras, India, Japán, Kanada, Kína, Kuba, Libéria, Málta, Marokkó, Mexikó, Montenegró, Német Kelet-Afrika, Nicaragua, Ol., Or., Palesztina, Panama, Perzsia, Portugália, Ro., Szerbia, Szíria, Tunézia. ♦ **KG, 507.**

Hadifogoly (II.): az →*Osztrák-Magyar Monarchia* →*hadifogságba* került →*Antant*-hadsere-

gekbe tartozott kat-k az I. vh. idején. A →*Központi Hatalmak* hadifogságába jutott 3,9 millió főből mintegy 1,3 millió került az OMM területére, ebből a Mo. fennhatósága alatt kb. 500 ezer ~t őriztek. A legtöbb ~ Or. területéről származott, kb. 850 ezer fő. Az OMM területén még a következő illetőségű ~okat őrizték: 370 ezer ol., 88 ezer szerb, 5000 montenegrói, 3000 ro., 500 fr., 300 ang., 3 amerikai. ♦ **KG, 508.**

Hadifogolycsere-egyezmény: kétoldalú diplomáciai okmány az I. vh. idején →*hadifogság*ba esett katonák kicserélésére →*Magyarország* és →*Szovjet-Oroszország* között. 1920 elején még több, mint 80 ezer Mo-i illetőségű →*hadifogoly* volt Sz-Or., s alig 4 ezer volt cári kat. Mo. területén. A →*Simonyi-Semadam-kormány* 1920. márc.24-én hozott határozatot közvetlen tárgyalásokra a sz-or. korm-nyal, amelyk vezetésére *Jungerth* (később *Jungerth-Arnóthy*) Mihályt, a KÜM pol. o.tanácsosát jelölte ki. A sz-or. korm-nak a tárgyalás a nk. elszigeteltségből való kitörés (egyik) lehetőségét jelentette. – A ~t 1920. máj.29-én írta alá Koppenhágában *Jungerth* és *Maxim M. Litvinov*, Sz-Or. észtországi meghatalmazott képviselője. A ~ben Sz-Or. vállalta, hogy a hadifogoly-központokban külön szervezetet állít fel a hazaszállítás szervezésére, s a m. hadifoglyokat az or. határig saját költségén szállítja. Mo-nak kötelezte magát, hogy háb. konfliktus esetén semmilyen formában sem segíti Sz-Or. ellenfeleit (még a ~ megkötése előtt ismertté váltak a →*magyar-lengyel titkos tárgyalások*). – Az első hadifogoly-szállítmányok 1920.jún-ban indultak meg Mo-ra, ám Sz-Or. júl-ban a Mo-i népbiztos-per (júl.5. - nov.24.) miatt a további szállítmányokat visszatartotta. *Georgij V. Csicserin* sz-or. külügyi népbiztos (küm.) aug.14-én tiltakozó jegyzéket küldött a m. korm-nak, a sz-or. korm. véd-e alá helyezte a 10 volt m. népbiztost, túszzá nyilvánított 25.000 hadifogoly m. ti-et, s javaslatot tett kicserélésükre. A m. korm. a →*genfi egyezmény*ekkel ellentétes javaslat elfogadása mellett döntött, de azt csak az ítélethirdetés napján, dec.28-án hozta a sz-or. korm. tudomására. – Az újabb tárgyalások a ~ végrehajtásáról 1921.jan. vége és márc. eleje között zajlottak Revalban <Tallin>. Az 1921.júl.28-án *Jungerth* és *Jakub Sz. Ganyeckij*, Sz-Or. lettországi meg-

hatalmazott képviselője által kötött *rigai egyezmény*ben a m. korm. vállalta a 10 volt népbiztos és további 329 Mo-i komm. kiadását, cserébe a sz-or. korm. kötelezte magát az eredeti ~ végrehajtására. – Ez lassan folyt, mivel a sz. fél nem tartotta be az általa aláírt egyezményeket. 1922. aug.10-ig Rigán át 3 csoportban 1854 ti. tért haza, közülük 1119 Mo-ra, 465 az elszakított területekre. Listán kívül 1922.dec.22-én No-on át tért haza 203 ti., akik hivatalosan nem is léteztek. Újabb tárgyalások (1924 Berlin, 1925 Var-só) után 1925.aug-ig még 4 szállítmány érkezett, benne összesen 292 ti., 133 nő és 136 gyermek. A kinnrekedetekről és az eltűntekről a továbbiakban nincs adat, de számuk min. ezres nagyságrendű. A II. vh-ban a m. csapatok a Szu. területén még találtak m. honos embereket, akik az I. vh. után kinnrekedtek. ♦ **SE, 509.**

Hadifogoly-egészségügy: a hazatérő volt magyar →*hadifoglyok* fizikai és testi állapotának felügyeletére és regenerálására szakosodott szervezet. Felállítására a HM 55. o. 1919.febr.25-én adott ki utasítást. Ennek értelmében a határállomásokon létesített *fogadóbizottságok* a hazaérkezőket →*leszerelő táborok*ba irányították. Ott a táb. orvosfőnöke irányítása alatt 1 *fertőző részleg* és 1 *tiszti részleg* működött, élén 1-1 kat. orvossal. Minden 1000 főre 1 eü. alti-et és 2 eü. kat-t kellett pság-uk alá osztani. ♦ **MI, 510.**

Hadifogoly-fogadó szervek: a →*hadifogolytáborokból* és a →*leszerelő táborokból* hazatérő hadifoglyok segítésére, fogadására és ellátására létesített intézmények. 1918–1923 között működtek külsőországokban, az országhatáron, ill. Bp-en. A Mo. határain túlra kiküldött *fogadóbizottságok* feladata a →*hadifogságból* érkező, idegen országokon áthaladó m-ok összegyűjtése, segélyezése és a határállomások felé irányítása, s az illető állammal való kapcsolattartás volt. A hazatérési útvonalakon bizottságok működtek K-Szibériában, Ny-Ukrajnában, Lo-ban, Litvániában, No-ban, Au-ban és Ol-ban. A mintegy 50 határ menti *fogadóállomás* feladata a határra érkező hadifogoly-szállítmányok egybentartása és a leszerelő táb-okba irányítása volt. – A Bp-i ~ feladata a leszerelő táb-okból az ott átutazók eligazítása és ellátása volt. 1918.nov.18-án hozták létre a Haza-

térő Katonák Gondozó Osztályát. Annak tev-ét 1919.márc.3-án a *Hazatérő Katonákat Védő Iroda* vette át. Az intézmény 1919.máj.5-i feloszlásáig folytatta munkáját. A *Hazatérő Katonák Otthona* 1919.júl.1-én kezdte meg működését, s 1919.szept-ig állt fenn. 1919.szept.29-én alakult meg új ~ként a *Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Iroda*. 1919.okt-ben egy fogadókülönítményt is felállítottak *Keleti pályaudvari fogadóbizottság* néven, amely 1922.szept.30-án szüntette be munkáját. ♦ **KG, 511.**

Hadifogoly-könyvellátás: az ellenség hatalmába esett személyek olvasmányokkal való ellátására szervezett akció. A m., az ot., a n., az or. és a svéd →*Vöröskereszt* 1915 végi stockholmi értekezletén állapodott meg a ~ról, részben a →*hadifogolytáborokba* küldendő →*könyvtárak*, részben az egyes →*hadifogolyoknak* eljuttatott könyvek útján. Mo-on a *Vörös Kereszt Egylet Hadifogolyokat Gyámolító Bizottságát* bízta meg a közvetítéssel. Csak 1913-ban vagy az előtt kiadott könyveket lehetett küldeni, kivéve régebbi művek újabb kiadásait, tudományos, mű. és egyéb tankönyveket. 1913 után megjelent képes folyóiratokat, a háb-ra vagy a pol-ra vonatkozó utalást tartalmazó írásokat nem továbbítottak. Egyéneknek csak egészen új és fűzött könyvet küldhettek. A m.kir. HM rendelete szerint könyvet küldeni elg. külföldre csak a Biz. útján lehetett. Ott kellett megrendelni a műveket, a bolti vételár befizetésével egyidejűleg közölni kellett a könyv és a címzett adatait. Főleg ol. és or. területre postáztak ilyen csomagokat, bár a ~ a visszajelzések alapján nem volt egyenletes. ♦ **KA, 512.**

Hadifogoly-levelezés ellenőrzése: a →*hadifogságba* került katonák levelezésének →*cenzúrázása*. A ~t az 1907. évi II. →*hágai egyezmény* 14. szakasza szabályozta. Eszerint a ~ egyrészt a titkos információk kitudódásának megakadályozása, másrészt a →*hadifogolyok* felőli tudakozás megkönnyítése érdekében történhetett. Az OMM-ban ezt a feladatot az 1914.szept.21-én felállított, a m. és az ot. →*Vöröskereszt* közös *Központi Tudakozó Hivatala* keretében működő *Hadifogolytudósító Állomás Cenzur Osztálya* végezte. Az OMM területén hadifogságban lévő elg. katonákon túl a polg. →*internáltak* levele-

zését is e szerv ellenőrizte. Egyedül a hozzátartozók részéről a Mo-on feladott leveleket ellenőrizte a Bp-i kat. pság mellett működő, szakmailag a fenti szervnek alárendelt *Budapesti Hadifogolylevelezést Ellenőrző Bizottság*. ♦ **KG, 513.**

Hadifogoly-munkásosztag: legénységi állományú ellenséges katonákból a →*hágai egyezmények* alapján szervezett dolgozó alakulat. A ~okat a →*katonai szervezetek* és a lakosság ellátásának érdekében a különleges iparágakban, a mg-ban, vmint a közmunkákon foglalkoztatták. Ün. *állandó* és *nem állandó* keretek között működtek. Az állandó ~ok a különleges iparágakban és a bányászatban dolgoztak, a munkáltatóval szerződéses viszonyban álltak és a szerződés lejártáig más munkára nem voltak alkalmazhatók. A nem állandó ~ok egy tv.hatóságon belül szerződéses viszony nélkül bármely mg. és közmunkálatra alkalmazhatók voltak. ♦ **KG, 514.**

Hadifogoly-pénz: csak a →*hadifogolytáborok* ban érvényes és használatos, az adott táborban a →*hadifogoly* részére juttatásként utalt fizetőeszköz. Alapvetően a táb-ok belső forgalmának ellátására szolgált, de célja volt a hadifogolyok szökésének megnehezítése is. Az első ~t a *hétéves háborúban* (1756–1763) az ot-ok bocsátották ki 1759-ben. Nagy tömegben az I. vh. idején látott napvilágot. Szinte mindegyik →*hadviselő* állam bocsátott ki ~eket, ált. szabályzók nélkül, mindegyik táb. számára külön-külön. Több, mint tízezer féle ~ volt forgalomban. Mo-on 1914–1918 között 11 hadifogoly-, 2 hadifogoly-munka- és 1 internálttáb-ról tudunk, amelyekben csak a részükre kiadott ~ volt forgalomban. A ~eket a ha-

diárvák és -özvegyek támogatására gyűjtöknék is árusították. E jótékonyági céllal kiadott ~eket a

viszaélések elkerülésére „MS” (Museumserie, Münzsammler) jelöléssel látták el. – A →*Hadsegélyező Hivatal* 1918-ban Bp-en kiadta a *Hadifogolytábor-pénzek katalógusát*. ♦ **KG, 515.**

Hadifogolytábor: egymással →*hadiállapotban* álló államok fe. erői által →*hadifogságba* ejtett elg. kat-k őrzésére a →*genfi egyezmények* alapján felállított intézmények. Az I. vh idején, ill. után a világon több, mint ezer ~ működött. Ezek mintegy felében voltak m-ok. ♦ **KG, 516.**

Hadifogolytábor (I.): az →*Osztrák–Magyar Monarchia* →*hadifogságba* esett idegen katonák őrzésére felállított létesítmény →*Magyarország* határai között. A cs. és kir. →*közös Hadügyminisztérium* felügyelete alá tartoztak. Őrzésüket a cs.kir. →*Landsturm* 51 és a m.kir. →*Népfelkelés* 26, egyenként 4 szd-ból álló őrzjl-a látta el. A m. nf.zlj-ak egy részét I–XIX. római számmal jelölték, 7 zlj. jelölése hadrendi szám nélkül állomás-helyük megnevezésével történt. Ezen alakulatok alkalmazhatók voltak az OMM bármely táb-ának őrzésére, cs. kir. őralakulat ugyanúgy működött m. közig. területen, mint m. kir. a bir. „Lajtán túli felében”. 1914.okt.22-én minden területi kat. pság-on a ~ok ellenőrzésére *hadifogolytáborok és tiszti állomások szemlélője* beosztást rendszeresítettek, amelyet ált. ny. tbk-ok töltöttek be. – Fontosabb ~ok: Bácsfa (ti. állomás; ált.), Boldogasszony (szerbek, ol-ok, montenegróiak), Cinkota Ehmann-telep (munkatábor; or-ok, szerbek, ol-ok, ro-ok), Csót (or-ok), Dunaszerdahely (ol-ok, or-ok), Enying (ti. állomás; ol-ok), Felsőség (ti. állomás; ol-ok), Hajmáskér (ol-ok, or-ok), Kenyérmező (or-ok), Királyhida (or-ok), Komárom (ti. állomás; ol-ok), Léka (ti. állomás; or-ok), Nagymegyer (ol-ok, szerbek, montenegróiak), Nezsider (szerbek), Ostffyasszonyfa (or-ok, ro-ok), Sopronnyék (ro-ok, or-ok), Szatmárnémeti (or-ok), Városszalónak (ti. állomás; or-ok), Vasurány (ti. állomás; or-ok), Zalaacsány (ti. állomás; or-ok), Zalaegerszeg (or-ok) ♦ **KG, 517.**

Hadifogolytábor (II.): az →*Osztrák–Magyar Monarchia* →*hadifogságba* esett idegen katonák őrzésére felállított létesítmény a bir. „Lajtán túli felében”. A ~ok őrzésvédelme megegyezett a →*Magyarország* területére eső →*hadifogolytá-*

borok (I.) őrzésével. – A fontosabb ~ok: Aschach a. d. Donau (szerbek, montenegróiak, ol-ok), Bistritz (ti. állomás ol-oknak), Braunau am Inn (ol-ok, or-ok), Braunau in Böhmen (ol-ok, szerbek), Brunn am Gebirge (munkatábor; ol-ok, or-ok, szerbek, ro-ok), Brűx (or-ok), Deutschgabel (ang-ok, fr-k. or-ok), Eger (Csehország; or-ok), Feldbach (or-ok), Freistadt (or-ok), Geltschberg (ti. állomás; ol-ok), Grödig bei Salzburg (or-ok, szerbek), Hart bei Amsetten (or-ok, ol-ok), Heinrichsgrün (ol-ok), Horowitz (ti. állomás; ol-ok), Josefstadt (or-ok), Jungbunzlau (ti. állomás; ol-ok), Kleinmünchen (or-ok), Knittelfeld (or-ok), Lebring (or-ok), Marchtrenk (ol-ok, or-ok), Mauthausen (ol-ok), Milowitz (ol-ok, or-ok), Mühling bei Wieselburg (ti. állomás; or-ok), Neulengbach (ti. állomás or-ok), Plan (ol-ok, or-ok), Puchenstuben (ti. állomás; ol-ok), Purgstall a. d. Erlaf (or-ok), Reichenberg (or-ok), Salzburg (ti. állomás; ol-ok), Salzerbad bei Hainfeld (ti. állomás; ang-ok, or-ok), Schloss Zell bei Waidhofen a. d. Ybbs (ti. állomás; or-ok), Sigmundsherberg (ol-ok), Spratzern bei St. Pölten (ol-ok, or-ok), Sternthal bei Pettau (or-ok), Theresienstadt (or-ok), Wienerbruck (ti. állomás; ol-ok), Winterbach (ti. állomás ol-ok). ♦ **KG, 518.**

Hadifogolytábor (III.): az →*Antant*-hatalmak és szövetségeseik →*hadifogságba* esett személyek őrzésére felállított létesítmény. Az I. vh. alatt mintegy 500 ~ban fordultak meg m. kat-k. Ebből

A tomszki hadifogolytábor

a legtöbb Or. területére esett, kb. 300, legnagyobb részüket, hozzávetőleg 250-et Szibériában állították fel. Közülük a fontosabbak: Arhangelszk, Asztrahany, Akmolinszk, Berezovka, Bisk, Iliev, Isin, Jekatyerinburg, Kainszk, Kamenogorszk,

Korocsa, Krasznajarszk, Novonyikolajevszk, Odessza, Omszk, Petr, Szemipalatyinszk, Tara, Tobolszk, Tomszk, Troick, Tyumen. – Sok m. került ol. hadifogságba. A legfontosabb Ol-i ~ok: Acqui, Alessandria, Asinara-sziget, Bibione, Bologna, Brescia, Campobasso, Cassino, Catania, Cividale, Firenze, Genova, Marsala, Miletto, Nápoly, Padova, San Remo, Subiaco, Torino, Udine, Vittoria. – A háb. alatt kisebb, utána nagyobb számban voltak m. hadifoglyok ro. (Barlad, Craiova, Dobrova, Galați, Hagieni, Isalnița, Mihai-Bravul, Pitesti, Ploiești, Sipotele, Tabari, Taraclia, Tecuci, Vaslui) és szerb (Nis, Kragujevac, Valjevo) ~okban. • **KG, 519.**

Hadifogság: 1. az ellenséges fegyveres erők őrizetbe került katonák személyi szabadságát korlátozó intézmény a →*hadiállapot* időtartamára; 2. a →*hadifogoly* elfogatásától hazatérését követő elbocsátásáig terjedő időszak és állapot. A I. vh. idején a hadifoglyokkal való bánásmódra, ezzel áttételesen a ~ra az 1906.júl.6-án parafált II. →*genfi egyezmény* (I. fejezet 2. cikkely) vonatkozott, amelyet az Ogy. az 1911:XX.tc-kel cikkelyezett be. Az I. vh. idején a ~ba jutottak számáról nincsenek pontos adataink, kb. 6,9-7,2 millió fő lehetett. Az →*Antant* hatalmába kb. 3-3,3 millió (ebből 2-2,1 millió ot-m., 1 millió n., 200 ezer egyéb állampolgárságú), a →*Központi Hatalmak* őrizetbe kb. 3,9 millió hadifogoly (ebből 760 ezer fr., 360 ezer ang.) jutott. – Az OMM legnagyobb veszteségeit a ~ba kerültek tekintetében a következő nagyobb hdm-ek idején szenvedte el: →*mozgóháború* Or. ellen (1914. aug-dec., 300 ezer; majd 1915.máj-szept., 280 ezer), a →*kárpáti téli csata* (1915.jan-ápr., 180 ezer), a →*Brusilov-offenzíva* kivédése (1916.jún-okt., 360 ezer), a →*Vittorio Venetó-i csata* (1918. okt-nov., 430 ezer), →*isonzói csaták* (összesen 170 ezer). • **KG, 520.**

Hadigazdaság: a háború szükségleteinek megfelelően átszervezett termelés-elosztás-felhasználás. A hosszan elhúzódó →*világháború* hatalmas erőforrás-mobilizációt igényelt, ami szükségessé tette az állam megnövekedett gazd. szerepvállalását és a →*hátország* gazd-ának teljes átalakítását. A háb. esetére a kivételes intézkedésekről rendelkező 1912:LXIII. tc. (→*felhatalmazási*

törvény), vmint a hadiszolgáltatásokról szóló 1912:LXVIII. tc. felhatalmazta a korm-t a gazd. életbe való adminisztratív beavatkozásra (pl. az árak maximálása, a munkaerő-áramlás korlátozása, az üzemek kat. felügyelet alá helyezése). A háb. idején elfogadott újabb tv-ek bővítették a korm. eszköztárát, lehetővé tették az árukészletek kötelező bejelentését és beszolgáltatását, a készletek zár alá vételét. – A hds. ellátásának és a hadicélra termelő üzemek működésének biztosítására 1914 végétől sorra létesültek a ~i szervezetek, az alapvető fontosságú alapanyagok és élelmiszerek beszerzését és elosztását irányító központok, irodák, biz-ok (1915-ben a →*Haditermék Részvénytársaság*, a *Fémközpont*; 1916-ban a HM *Vágómarhafelvásárlási Központja*, a *Cukorközpont*, a *Gyapjúközpont*; 1917-ben az *Országos Szénbizottság*, a *Faközpont*, a *Népruházati Bizottság* stb.), amelyek egy idő után a lakossági fogyasztás korlátozására is kiterjesztették tev-üket (→*jegyrendszer*). – A ~ következtében megszakadtak a külkereskedelmi és fizetési kapcsolatok az elg. államokkal, ill. alapvetően megváltozott a fiskális és monetáris pol. A →*háború finanszírozása* érdekében megszűnt az →*Oszták-Magyar Bank* államtól való függetlensége, kötött valutaforgalmat vezettek be, s annak irányítására →*Devizaközpontot* hoztak létre. • **PÁ, 521.**

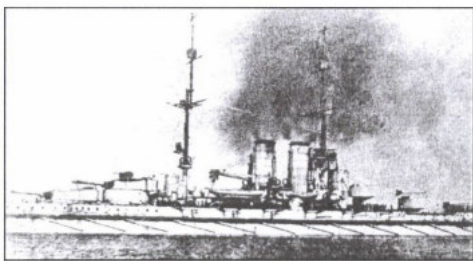
Hadigondozás: az I. vh. áldozatairól való állami és társadalmi gondoskodás. Elsőként a →*Hadsegélyező Hivatal* jött létre a hadigondozottak támogatására, amely jótékonsági akciókat szervezett (pl. a →*Nemzeti Áldozatkészség Szobra* felállítás). 1915 tavaszán gr. →*Tisza István* vezetésével alakult meg az első *gondozóbizottság*, a *Csonkított és Béna Katonák Gondozó Bizottság* (CSB) a súlyosan sebesültek kórházi gyógyítására és utókezelésére, ill. az addigi munkájukat folytatni nem képes sérültek átképzésére, hogy a rokkantak elérhessék lehető legnagyobb munkaképességüket. Az elhúzódó háb. egyre növekvő áldozatainak száma őszre meghaladta a biz. teherbírását. Ezért 1915.szept.15-én létrehozták a rokkant kat-k gondozásának állami felügyeletét irányító m.kir. *Rokkantügyi Hivatalt* (RH) mint központi hatóságot. Ez a CSB utódként az orvosi és szellemi helyreállítás mellett a gazd. életbe való visszavezetés megszervezését is hivatá-

sának tekintette, amit munkaközvetítők létrehozásával látott el, s feladatai közé tartozott utóggyógykezelő intézetek, különleges kórházak és hadirokkant oktatási intézmények alapítása is. 1917 tavaszára szükségessé vált a hadiözvegyek és a hadiárvak gondozásának megszervezése is. Márc.8-án a ~ irányítására, a RH hatáskörét és szervezetét átvéve, orsz. hatáskörű szervezetként megalakult az *Országos Hadigondozó Hivatal* (OHH). A ~ orsz. struktúrájának kiépítésével az OHH a hadigondozottak segélyezését széles körű hálózat útján irányította. Mozgósította a társ-t a hadigondozottakat szolgáló alapítványok, ösztöndíjak, nevelőotthonok, gyógyintézetek támogatására, ill. újabbak létrehozására. Foglalkozott többek között kölcsönfolyósítással és ingatlanok →*haditelek*ké nyilvánításával. A gazdák *Hadsegélyező Országos Bizottsága* a mg-ban dolgozó hadiözvegyek és hadiárvak javára gyűjtött adományokat és osztott segélyeket. A ~ végrehajtó szerveiként →*vármegyei*, városi vagy járási *népíró*dők működtek. A háb. alatt, ill. után az OHH irányítása az 1917-ben újonnan létesített népjóléti és munkaügyi miniszteri tárca fennhatósága alá tartozott. ♦ **KG, SG, 522.**

Hadihajó-építés: az osztrák-magyar cs. és kir. →*haditengerészet* vízi harcjárműveinek iparszerű gyártása. Az OMM hajóhada 1890–1900 között csak 2 crk-val, két pc.crk-val, 3 partvédő pc. hajóval, 3 k.crk-val, vmint II.o. tpn-okkal gyarapodott, mivel a →*haditengerészeti költségvetés* 50 millió korona körül mozgott. A ~ 1904–1914 között lendült fel. Megépült 13 cshj., 1 pc.crk., 4 gyorscrk., 19 tpr., 50 I.o. tpn. és 7 taj. Ugyanekkor épült a →*Dunaflottilla* részére 6 monitor, 7 örn., majd 1918-ig még 4 monitor és 8 örn. – A ~ben 1900–1918 között több gyár vett részt: *Stabilimento Tecnico Triestino* (Trieszt) 12 cshj., 2 pc.crk., 1 crk., 5 rbl., 27 tpn., 1 aknarakó hajó, 7 segédhajó; *Stabilimento Tecnico Linz* (Linz) 1 monitor; *Általános Osztrák Hajóépítő Társaság* (Linz–Lustenau) 2 örn.; cs. és kir. *Haditengerészeti Szentár* <Arzenál> (Pola) 1 crk., 1 pc.crk., 1 gyorscrk., 1 tpn., 1 segédhajó, 1 aknarakó, 4 taj.; *Cantiere Navale* (Trieszt) 1 gyorscrk., (Monfalcone) 3 tpn.; *Danubius Hajó- és Gépgyár Rt.*, később Ganz és Társa Danubius Gép-, Wagon- és Hajógyár Rt. (Fiume) 1 cshj., 2 gyorscrk., 25 tpr.,

32 tpn., 5 segédhajó, 1 hajókiemelő mentőhajó, 4 taj., (Újpest) 5 monitor, 11 örn.; *Whitehead Torpedógyár* (Fiume) 5 taj.; *Dunagőzhajózási Társaság* (Óbuda) 4 taj.; *Martinolich Márk* (Lussinpiccolo) 1 aknarakó; *F. Schichau* (Elbing, No.), 1 segédhajó; *Yarrow* (London) 1 tpr., 1 tpn., 2 örn.; *Germania Werke* (Kiel, No.) 3 taj.; *Weser Werke* (Bréma, No.) 6 taj.; *Arsenal du Mourillon* (Toulon, Fr.) 1 taj. ♦ **CsK, 523.**

Hadihajó-kategóriák: az osztrák-magyar cs. és kir. →*haditengerészet* vízi harcjárműveinek osztályozása az I. vh. idején. A kmsz. ot. ~ csaknem azonosak a n., brit és fr. meghatározásokkal. A költségvetési hiányok miatt az ot-m. flotta *csatahajó*król beszélt a tengeri harc megvívására szolgáló főerők elnevezéseként, holott ez taktikai flottaegység volt és nem hadihajótípus. 1880-tól a *páncélos*hajókat *sorhajó*knak <Linien-schiff> nevezték, amelyek fő tü-e 240–305 mm-es volt, legvastagabb pc.zata pedig elérte a fő tűzérség ürméretét mm-ben. – 1906-ban jelent meg a brit DREADNOUGHT, amely először hordott egy-séges 305 mm-es tü-et, és 15.000 t feletti vízki-szorítású volt. Ettől kezdve e hajónév egyben a későbbi *csatahajó*osztály ált. elnevezése is lett.

Egy osztrák-magyar dreadnought, a Tegethoff csatahajó

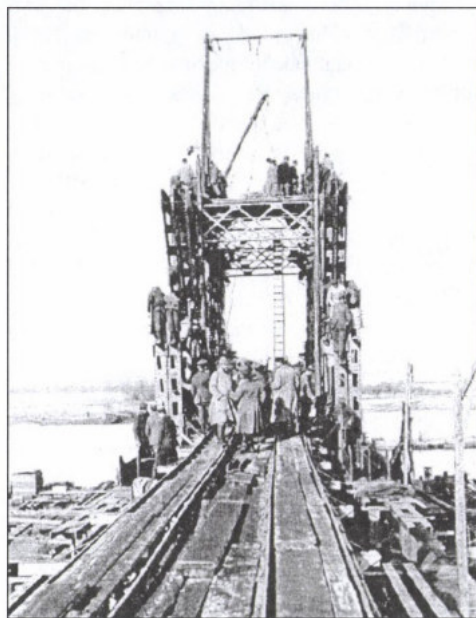
No-ban e hajótípus a Großkampfschiff elnevezést kapta. A hasonló nagyméretű *csatacirkáló* <battle cruiser, Große Kreuzer> ugyanilyen neh. tü-gel, de vékonyabb pc.zattal és nagyobb sebességgel rendelkezett. Az I. vh. során e hajótípu-sok tü-e 280, 305, 343, 356, 380 mm-es ürmé-re-tű lett, vízkiszorításuk elérte a 30.000 t-t. – Az ot-m. flotta az 5.600 t-s *partvédő páncélos*t, a 8.000 t-s és a 10.300 t-s *sorhajó*t, a 14.500 t-s *pre-dreadnought*ot és a 20.000 t-s *dreadnought*-ot sorolta a *csatahajó*k <Schlachtschiff> közé. –

A csatahajó definícióját az 1922-es washingtoni →*flottaegyezmény* szabta meg, a 10.000-35.000 t vízkiszorítású pc. hajókat sorolva ide, amelyek fő tü-e 203-406 mm. A külön csatacirkáló kategória megszűnt a flottalimitálási egyezmény érdekében. A csatahajó elnevezés használata ettől a dátumtól indokolt. Ugyancsak 1922-től változtak meg a régi *gyorscirkáló*, *kiscirkáló*, *páncélos-cirkáló* elnevezések. 2 típus maradt: 8.000 t vízkiszorításig és 152 mm-es tü-ig *könnyűcirkáló*, 10.000 t vízkiszorításig 203 mm-es tü-ig *nehéz-cirkáló*. – Az ot-m. terminológiában a csatahajónál kisebb úszó egység volt a *cirkáló* <Kreuzer>. Ezen belül felépítésük és alkalmazásuk szerint *torpedó-zúzóhajókat* <Torpedo-Ramschiff>, *torpedócirkálókat* <Torpedo-Kreuzer>, *torpedóvadászokat* <Torpedo-Jäger>, *torpedójelzőket* <Torpedo-Aviso> és *torpedó-őrszemhajókat* <Torpedo-Vedenschiff> különböztettek meg. Külön hajóosztálynak számítottak a kicsi és fürgé *torpedónaszádok* <Torpedoboot> és *ágyúnaszádok* <Kanonenboot>, az utánszállítást szolgáló *szerhajók* <Trainschiff> és a harcba be nem vont *mellékajók* <Beischiff> ♦ **SGy, 524.**

Hadihajózási Szövetségi Ellenőrző Bizottság: →*Szövetségi Ellenőrző Bizottságok*

Hadihíd: folyóátkelés végrehajtására megépített katonai műszaki eszköz. Az I. vh-ban különböző rendszerű hidanyagokat alkalmaztak. Mellettük szükség volt könnyen és gyorsan beépíthető, kis teherbírású és kisebb akadályok (kis folyók, mocsarak, csatornák) leküzdésére szolgáló *rohambűrűkre*. – **1.** A *Biragó-féle hidanyag* a háb. idején az ot-m. →*utász* zlj-ak szervezetszerű anyagát képezte, minden ut.zlj. 4 *hidoszlopot* kapott. Mindössze 39 féle alkatrészből állt, ami megkönnyítette beépíthetőségét. A *Karl von Biragó*, az ot. hds. ol. származású ezds-e által 1841-ben alkotott hidanyag a *pontonokat* (úszóaljzatokat) megosztotta *félpontonokká* és bevezette a *szét-szedhető álló bakaljzatokat*. A ponton elő- és középrészből állt. 1-1 rész tömege 380 kg, teherbírása 2,56 t volt. A középrészt úgy alakították ki, hogy 2, 3, 4 részes ponton is összeállítható volt. Ezzel a híd stabilitása és teherbírása jelentősen megnövekedett. A készlet →*pontonhídként* és *kompként* egyaránt alkalmazható volt. A sike-

res konstrukció mintegy 100 esztendeig állt rendszerben. – **2.** A *Herbert-féle vas hidanyagot* az OMM hds-ében rendszeresítették a neh. technikai eszközök átszállítására. Neh. közúti hídként 1912-től alkalmazták. A háb. idején a →*hidász-csapat* kezelte. Egy hidosztagba 150 fő, 5 db (25-30 m hosszú) *hídmező*, 15 db (4 m hosszú) *betétmező*, 11 db (ötrészes, 45 t teherbírású) *úszóaljzat*, vmint a szükséges *építőszerszámok* tartozott. 1 hídmező teherbírása a beépítés módjától függően 26-42 t volt. Egy hidosztag 10 óra alatt 150 m hosszú és 3 m széles hidat tudott épí-

Róth-Wágner hadihíd építése a galíciai Podhajcénél

teni. – **3.** A *Róth-Wágner-féle hidanyag* az ot-m. hds-ben rendszeresített vasúti hidanyag volt. Kiemelkedett az I. vh-ban alkalmazott vasúti hídtípusok közül. Tervezésénél a kor legújabb technikai követelményeit, pl. a 16 t tengelynyomást vették figyelembe. A készletben egyemeletes hidaknál 44, kétemeleteseknél további 5, kétemeletes, hármas falú főtartóval épített hidaknál újabb 1 (összesen 50 féle) elem volt. A híd fesztávolsága fővonalon 45-96, mellékvonalon 51-102 m-ig terjedhetett, a beépítés módjának függvényében. A szerelés másféltől 6 és fél napig tartott, 60-120 fő munkaerővel, 1,5 m/óra átlagos épí-

tési ütemmel. – Az ot-m. hds-ben rendszeresítették még a *Kohn-féle vasúti hidanyagot* is. – 4. A *Lübbecke-féle hidanyagot* a n. hds-ben rendszeresítették vasúti hídkészletként. Nem felelt meg a kor követelményeinek. Rácsszerkezete rudakból, csuklókkal készült, bonyolultsága miatt nem szívesen alkalmazták. Fesztávolsága egyemeletes alakban 30 m, kétemeletesben 32-36 m, négyemeletesben 48-60 m volt. – 5. A *Henry-féle hidanyag* régi fr. vasúti hídkészlet volt, belőle egy- és kétemeletes hidat lehetett építeni. A hídelemek száma egyemeletes hídnál 73, kétemeletesnél 132, összesen 205 db volt. • BE, 525.

Hadiipar vesztesége (I.): a hadianyaggyártással (is) foglalkozó Mo-i üzemeket ért kár az 1919-es →*román megszállás* nyomán. A ro. hds. szinte minden mozdítható és megtalált hadiipari gépet, berendezést, nyersanyagot önkényesen Ro-ba szállított. A fontosabb hadiüzemekben az 1920. jan-ban végzett, a →*Nemzeti Hadserg* vezetése által vezetett szemlék adatai szerint jelentős károk keletkeztek. A ro. hds. a háb. →*jóvátételre* hivatkozva módszeresen ürítette ki a legnagyobb hadiüzemeket, és több ezer vasúti szerelvényen szállította a gépeket, a nyers- és félkész termékeket Ro-ba. – A győri *Állami Ágyúgyárat* teljesen leszerelték, a diósgyőri *Tüzérségi Lövedéküzem*-ben (a későbbi →*Diósgyőri Lövegüzem*) csak a gépek kis részét sikerült megmenteni. A →*Weiss Manfréd Művek* hadiüzeméből 1919.aug.11. és nov.11. között elszállítottak 1515 gépet és tartozékait 266.984.354 korona, 1210 t fémanyagot 35.328.300 korona, 540 t vas- és szerszámacélt 6.147.475, hadianyagot (lőszer, alkatrészek) 51.370.485 korona, gy. és tü. készlőszereket 51.435.596, egyéb anyagokat 449.668, összesen 411.715.878 korona értékben (1920-as áron). Mo-ról közel 1,5 milliárd korona értékű gépet és berendezést vittek el, elsősorban hadiüzemekből. A teljes gyáripar gépparkjából mintegy 8000 gép került ki az országból. • KV, 526.

Hadiipar vesztesége (II.): a hadianyaggyártással (is) foglalkozó Mo-i üzemek által szenvedett kár a →*trianoni békében* rögzített területcsatlósók nyomán. Az OMM összeomlása mesterségesen felduzzasztott, de forrásaitól megfosztott, hanyatló teljesítményű hadiipart hagyott maga után

Mo-on. – A területvesztés *elsődleges hatásaként* felszerelt, komplett hadiüzemek kerültek idegen fennhatóság alá, így a jelentősebbek közül a pozsonyi Dynamit Nobel Lőpor-, Robbanóanyag- és Lőszergyár, vmint a komáromi lőszergyár Cssl.; a rescabányai ot-m. Államvasút Társaság acélműve és lövedékgyártó üze, a dicsőszentmártoni vegyipar, az aradi MARTA rg-motorgyár Ro.; a fiumei Ganz-Danubius Hajógyár, ill. a Whitehead Tengeralttjáró- és Torpedógyár az SHS területére került. – A békeszerződés *másodlagos hatásaként* az országot megfosztották a nyersanyagforrások többségétől. A bányászatban a barnaszénttermelés 71,2 %-a, a feketeszen-termelés 72,8 %-a maradt a határokon belül. A stratégiai szereppel bíró vasércbányászatban kritikus helyzet alakult ki. A vasérc 85 %-át adó Szepes-Gömöri érchegység és a Vajdahunyad, Rescabánya bányavidék Cssl., ill. Ro. birtokába került. Hazai kézben csak a gyenge minőséget nyújtó borsodi bányák maradtak. Az 1920-as években az őzdi és diósgyőri kohók ellátását jórészt cssl. és svéd import útján fedezték. A vas- és acélelőállítás 60 %-a a határokon kívül került. Hasonló helyzet alakult ki a hadiiparban egyes nélkülözhetetlen szinesfémek terén. A határok drasztikus megváltoztatásával a gondosan megtervezett iparfejlesztési stratégia is felborult. Elvesztek olyan területek, amelyek igen jelentős állami kölcsönöket, pénz- és gépsegélyt kaptak az ipar kiépítése során. • KV, 527.

Hadiiskola: →*Tiszti továbbképzés*

Hadijog <ius in bello>: a hadviselés módjaira és eszközeire, ill. a hadicselekményekkel érintett, meghatározott személyek és dolgok védelmére vonatkozó nk. szerződések, vmint a nk. jog iratlan alapelveinek összessége, a nk. jog része. – 1. A fe. összeütközések szabályai évszázadokon át szokásjogi jellegűek voltak. A XIX. szd-ban erősödött fel a törekvés, hogy a hadviselés jogát írott, szerződéses formába foglalják; ennek legjelentősebb állomása a →*hágai*- és a →*genfi egyezmények* megszületése volt. A ~ fejlődésében igazi előrelépést az 1949. évi egyezmények jelentették, amelyek alkalmazására akkor is sor kerül, ha az aláíró államokkal szemben álló államok nem részesei az egyezménynek, de egyoldalú nyilat-

kozattal rendelkezéseit elismerik vagy ténylegesen alkalmazzák. Az 1906-os genfi és az 1907-es hágai egyezmények csak akkor voltak követendők, ha a →*hadviselő* felek mindannyian részei voltak annak. – 2. A ~ot a hadviselő feleknek a →*hadiállapot* idején meg kell tartaniuk. Megsértése →*hadijogsértés*, amely enyhébb esetben nk. *bűncselekmény* <delictum>, súlyosabb esetben nk. *bűntett* (mint a bűncselekmény súlyosabb esete). A sérelmet okozó állam köteles a helyreállításra, ennek elmulasztása esetén a sérelmet szenvedett állam fe. szankciót is alkalmazhat. – A ~ megsértésének ált. esete *háborús bűncselekmény* (-tett). Speciális esete a *hadiállapot* idején elkövetett *állam elleni bűncselekmény* (-tett): egy állam fennálló jogrendje elleni, az államhatalom erőszakos megszerzésére irányuló külső vagy belső tád. (pl. lázadás, hazaárulás, hűtlenség, kémkedés). Ugyancsak speciális esete az *emberiség elleni bűncselekmény* (-tett). Két esete van: emberiség elleni cselekmény a nem →*kombattáns* polg. személy(ek) lemészárlása, rabszolgasorba vetése, deportálása, faji vagy vallási okból való üldözése. A békét veszélyeztető cselekmény a tád. vagy nk. megegyezésbe ütköző háb. előkészítése, kirobbantása, folytatása. ♦ **SzR, 528.**

Hadijogsértés: a hadviselés szabályait rögzítő nk. egyezményekben (elsősorban a →*genfi*- és a →*hágai egyezményekben*) lefektetett szabályok, az íratlan nk. jogelvek elleni bűncselekmény. Az I. vh. során különböző mértékben mindegyik fél vádolta ellenfeleit ~sel, leginkább az →*Antant* No-ot belgiumi és Fr-i megszállási pol-ja miatt. A vélt és valós ~ek zömét a polg. lakosság harci tev-e idézte elő, mivel a →*Központi Hatalmak* alapvetően nem folytattak brutális megszálló pol-t, viszont a fenti nk. egyezmények (→*hadijog*) értelmében köztörvényes bűnözőként (gyilkosként) kezelhették azokat, akik civil ruhában támadtak kat-ikra. Az I. vh. során fr. és belga területen *francitireunak*, Szerbiában →*komitácsinak* nevezték a megkülönböztető jelzés nélkül, polg. ruhában harcoló, fe-eiket rejtve viselő személyeket. Ezeket a nk. konvenciók nem védtek, elfogatásuk esetén minden országban ált. kivégezték őket. – Az AH ~nek tekintették a n-ek által folytatott korlátlan →*tengeralattjáró-háborút* is. Valójában ők éppen úgy megakadályozták

a KH tengeri szállításait, mint azok az AH-ét. NBr. nyíltan „éhségblokádot” hirdetett a KH ellen, Eu. semleges államaiba is megakadályozta a kereskedelmi szállításokat (hogy semmit se adhassanak tovább), amivel hat semleges állam ellen is →*hadüzenet* nélküli háb-t folytatott. A LUSITANIA számos polg. áldozatot is követelő elsüllyesztése szintén nem tekinthető ~nek, mivel az utasszállító hajó valójában segédcirkáló volt, hadianyagot is szállított és a n. hatóságok figyelmeztették erre az USA-t. – ~nek minősíthető a belga és fr. munkások No-ba hurcolása; a tompa végű ún. dum-dum lövedékek használata (ebben különböző mértékben szinte minden fél részes volt); a gáztámadások végrehajtása. Utóbbi 1915.ápr.16-án először az Antant-csapatok alkalmazták (ekkor még csekély határfokú gázlőszer formájában), majd ettől függetlenül a n-ek a második →*ypres-i csata* során ápr.22-én (sokkal nagyobb határfokú palackokból fújt harci gázzal). – Az AH propagandája sikerrel terjesztett számos rémhírt a n. és az ot-m. csapatok kegyetlenkedéseiről. Ilyen volt a reimsi székesegyház lövetése, ám abban francia tü. megfigyelők is működtek. Nagy nyilvánosságot kapott Leuven lövetése, amelynek során a középkori könyvtár is leégett. Ezt a n. barbárság iskolapéldájának állították be, elhallgatva, hogy a városban először központilag szervezett partizánrajtaütés érte az átvonuló n-eket, akik csak ezután kezdték lőni az épületeket. Több hasonló eset történt Szerbiában,

Két polgári ruhás komitácsi elfogása a szerb hegyekben

pl. Valjevnál, ahol a valóságban az ot-m. hdsnek közelharcban kellett elfoglalnia a házakat a polg. ruhás komitácsiktól. ♦ **UK, 529.**

Hadikiállítás: a hátszágban ált. jótékony céllal rendezett időszaki bemutató. 3 fő típusa ismert.

– **1. Háborús ~:** 1-1 → *seregest* vagy → *csapat-test*, ill. → *fegyvernem* vagy → *csapatnem* táb. körülményeit, emléktárgyait, hadizsákmányait bemutató tárlat. A legismertebb volt a → *pasaréti lövészárók* és a → *margitszigeti hadikiállítás*. Ismert ~: a cs. és kir. 2.hds. ~a (Lemberg, 1916, rendezte Medgyasszay István műépítész, akkor fhdgy.), rajzkiállítás az elesett 32-es bakák árvái javára (Trencsénteplíc, Hungária-villa, 1916), hadifénykép~ (→ *Hadsegélyező Hivatal*, Bp., 1916), hadirepülőgép~ (Hadsegélyző Hivatal és Aero Szövetség, Bp., városligeti Iparcsarnok, 1917; később hadimozival bővült), a bécsi ~ (1917), a 17.hv.gy.ezd. ~a (Székesfehérvár, Vármegyeháza, 1917), bolgár ~ (Szófia, majd Bp., Mezőgazdasági Múzeum, 1918), haditengerészeti ~ (Bécs, 1917, majd Bp. Ferenciek tere 9. alatti műterem, 1918), a cs. és kir. 32.gy.ezd. kép~a (Bp., Nemzeti Szalon, 1918), *Hadi Park* (Bp., 1917–1918), *hadiipar*~ (a 23.hv.gy.ezd. rokkantjai, Szarvas, Erzsébet-ligeti pavilon, 1917). – **2. Hadigondozó, népegészségügyi és rokkantügyi ~:** az orvosi utókezelést és rehabilitációt, művegtaggyártást, rokkantmunkát és az ezzel kapcsolatos oktatást; vmint a → *katonai betegségek* elleni védekezést, az alkoholizmus, a nemű betegségek és a tbc. elleni küzdelmet, az anya- és csecsemővédelmet, ill. a helyes gyermeknevelést bemutató, előadásokkal kísért rendezvények. A legismertebb ~ volt a *Rokkantügyi ~* (Bp., Orsz. M. Kiállítási Központ, 1917), *Hadigondozó ~* (Pozsony, 1917), *Népegészségügyi ~* (Társadalmi Múzeum, Bp. V. kerületi Népháza, 1918). – **3. Jótékony célú ~:** egyesületek nem kat. témájú, de hadijótékony-sági célokat szolgáló kiállításai. Ismertebb ~ok: *művészi sorsjáték*~ (a feldúlt sárosi falvak javára, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1915.okt.), *virágkiállítás* (a kárpáti falvak javára, Nemzeti Szalon, 1915.ősze), *üvegphár-kiállítás* (→ *Augusztal-Alap*, Bp. Károly körút 3., 1916.márc.), *Pro Transylvania ~* (*Zita kir.né védnöksége* alatt álló orsz. segítőbiz., Bp., Nemzeti Múzeum; az 1916-os koronázás világi és egyházi relikviáinak közszemlére tétele az erdélyi károsultak javára, 1917), a koronázási ruhák bécsi ~a (Bécs, Trautson-palota, 1917.), párna-, legyező-, csipke- és hímzés~ (Augusztal-Alap, Bp. Városligeti fasor 18/a., 1918),

terített asztal~ (Augusztal-Alap, Bp. Városligeti fasor 18/a., 1918). • **KA, SzE, 530.**

Zsákmányolt orosz ágyúk kiállítása az Országháznál

Hadikonyha: → *Népkonyha*

Hadikórház (csapatkórház <Truppenspital>): a betegek ápolására, vmint a sebesültvivők és a gyógyszerelők kiképzésére olyan helyen felállított eü. intézet, ahol a helyőrség meghaladta az 500 főt, de → *helyőrségi kórház* nem működött. Ide tartoztak a csapatkórházak és a m.kir. honvédkórházak. A ~at állomáshelye alapján jelölték. – A *csapatkórháznak* saját állománya nem volt, a szükséges személyzetet azon csapat állományából nyerte, amelynek a betegeit ápolta. Pk-a a ho. orvosfőnöke vagy a helyőrség más kat.orvosa volt. A gazd. ügyeket egy beosztott csapatt. (kezelőt.) intézte. Az ápolószolgálatot gyógyszerelők kiképzett kat-k látták el. Alárendeltsége azonos volt a helyőrségi kórházéval. A cs. és kir. → *közös Haderegnek* 27, a cs. kir. → *Landwehrnek* 18 csapatkórháza volt. A kat. nevelő- és képzőintézetek kórházai is csapatkórháznak minősültek. A → *mozgósításkor* a hadkiegészítő kerületek székhelyén új ~akat állítottak fel, a kibővített csapatkórházakat → *tartalékkórházaknak* hívták. – A m.kir. → *Honvédségnek* 1896 óta a cs. és kir. csapatkórházak mintájára szervezett 7 *honvédkórháza* volt. Önálló intézetek voltak, saját kezelő- és pénztárbizottsággal, kat. szolgálati és gazdasági ügyekben a hv. kerületi pság-nak alárendelve. Az eü. szolgálatot a hv. kerület eü. főnöke ellenőrizte. A kórház élén egy *honvéd törzsorvos* rangban lévő kat.orvos állt, aki egyben az adott hv. állomás orvosfőnöke is volt. • **FGy, 531.**

Hadikölcsön: a háborús kiadásokat finanszírozó állami értékpapír (*hadikölcsön kötvény*) kibocsá-

tásból származó államkölcson. Miután a hadikölt-
ségek előteremtése egyre súlyosabb terheket rótt
a köz- és magángazd-ra egyaránt, a kormányzat a
→háború finanszírozásába ~ jegyeztetésével az
állampolgárokat is be kívánta vonni. – Az I. vh.
során 8 alkalommal bocsátottak ki aláírásra ~köt-
vényeket Mo-on, összesen 15,6 milliárd korona
értékben. A kibocsátásokra egyidejűleg került sor
az OMM mindkét felében. 1914.nov.12-én jelent
meg az első ~kötvények aláírási felhívása, Mo-
on ekkor bocsátottak ki először hazai kisbefekte-
tők számára kis címletű állami értékpapírt. – A
~kötvények kibocsátása eleinte sikeres volt. A
kezdetben kedvező (5,5; ill. 6 %-os) kamatozású
pénztárjegy- és járadékkölcson-kötvények az
→infláció következtében elértéktelenedtek, jelen-
tős veszteséget okozva tulajdonosaiknak. A háb.
elején tapasztalt ált. lelkesedés 1917-re szinte
teljesen eltűnt. A lakosság nagy része már az első
öt aláírási felhívás alkalmával szinte minden fe-
lesleges pénzt a ~kötvényekbe helyezte. A VI.,
ún. „lombardkölcson” eredménytelensége után,
más pénzteremtési mód nem lévén, a m. állam a
m.kir. →Honvédséghez fordult, amely a katoná-
kat is a ~jegyzésre inspirálta. Az eredmény nem
maradt el: a VII. ~t a honvédek és a népfelkelők
tömegesen jegyezték. • LJ, PÁ, 532.

A VI. magyar hadikölcson jegyzése

Hadikövet <parlamenter>: fehér zászlóval jelent-
kező személy, akit a szemben álló →hadviselő
fél felhatalmazott a tárgyalásokra. A →hadijog
szerint ~ küldésére jogosult a haderő fővezére, a
hds. pk-a, az önállóan vagy elkülönítve működő
→seregestest vagy →csapattest pk-a, a körülzáró
és a körülzárt hely pk-a, vmint az erre a fenti sze-

mélyek által felhatalmazott egyén. A ~ mindig ti.,
aki megbízatását írásos meghatalmazás alapján
látja el, s akinek küldetéséről a szemben álló fe-
let félreérthetetlen módon előre értesíteni kell. A
~ és az őt kísérő kürtös, tolmács és zászlóvivő
személye sérthetetlen, ám köteles minden elg. vagy
gyanús cselekménytől tartózkodni és megbízatá-
sát minél előbb befejezni. Elg. szándék tanúsítá-
sa esetén →hadifogságba ejthető. A ~ megjele-
nése még nem jelent →fegyvernynyugvást vagy
→fegyverszünetet. • SzR, 533.

Hadiszállítási kvóta: →Magyarország hozzájá-
rulása az →Osztrák–Magyar Monarchia közös
hadügyi költségeihez. →Ausztria és Mo. a kie-
gyezés szerint a közös költségekhez (kül- és had-
ügy) tízévenként megállapított arányban <kvóta>
járult hozzá. 1907-től Mo. hadügyi hozzájárulá-
sa 36,4 %-ot tett ki. – Mo. arra törekedett, hogy
a m. ipar ilyen arányban részesedjék az →Osztrák–
Magyar Monarchia hadszervezete központi
beszerzéseiből is. Az I. vh-t közvetlenül megelő-
zően a hazai ipar részesedése a hds-szállítások
35-36 %-át érte el. – A háb. kitörése után a m.
ipar egyre inkább háttérbe szorult, és a tradicio-
nális hadiszállításokon kívül nem jutott közvet-
len HM-i megrendelésekhez, csak beszállító sze-
rephez. A háb. utolsó évében mindössze 3 gyárt-
mánycsoport lépte át a megállapított ~t: a lőpor-
és robbanóanyag-gyártás 45 %-ot, a vegyi harc-
anyagoké és a gázvéd. eszközöké 51 %-ot, az
élelmezési anyagoké 52 %-ot ért el. A megállapi-
tott kvótához jártak közel a →lőszergyártás (36
%), a vasúti járművek (29 %), a rg-ek (26 %), a
telefon- és távíróanyagok (29 %) és az →egyen-
ruhák (33 %) beszállítási mutatói. Gyenge be-
szállítási arányt ért el a fe- (20 %), a lg- és av-
(17 %), a gk-gyártás (9 %), vmint a mű., árk- és
ut-anyagok előállítás (15 %). – Egészében a m.
ipar az I. vh. alatt átlagosan 28-31 % között ré-
szesedett a hadiszállításokból, ami évente mint-
egy 1,4-2 milliárd koronát kiteve, jelentősen el-
maradt a megállapított ~tól. • KV, 534.

Haditelek: a hadigondozottak (hadirokkantak,
hadiözvegyek, hadiárva) hosszú távú támogatá-
sának eszközévé minősített földdarab, a →hadi-
gondozás eleme. A hadigondozottak által aján-
dékba kapott vagy már korábban is birtokolt föl-

dek ~ké nyilvánítása az 1820/1917. ME. számú rendelet alapján a biztos megélhetést segítette elő, mivel a ~t az *Országos Hadigondozó Hivatal* beleegyezése nélkül elidegeníteni, megterhelni, bérbeadni nem lehetett. A ~ké nyilvánítást sokszor az adósságok törlése, ill. egyéb anyagi támogatás előzte meg. ♦ **SG, 535.**

Haditengerészet <Kriegs-Marine>: az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia hadszervezetének* vizen működő →*haderő*neme. Feladata kmsz. az elg. tengeri haderejének megtörése, a partvidék véd-e az elg. tengeri haderő ellen, az elg. partraszállásának megakadályozása, saját szárazföldi csapatok vízi szállításának biztosítása, a tengeri kereskedelem véd-e. A ~ rendelkezésére álló →*hadihajó-kategóriákat* a →*haditengerészet hadrendje* fogta össze, amely ált. hasonló volt a tengeri nagyhatalmaknál kialakult →*haditengerészet hadszervezetéhez*. A →*haditengerészet vezetése* Bécsben és Polában székel. Polában volt a legnagyobb és legfontosabb →*haditengerészeti támaszpont*, ill. *haditengerészeti szertár*. Fiumében működött a →*Haditengerészeti Akadémia*. – A ~ személyi állománya *haditengerészeti törzsre* <Marine-Stab> és *haditengerészeti legénységre* <Marine-Mannschaft> tagozódott. A törzs *tisztikarra* <See-Offiziercorps>, *lelkészségre* <Marine-Geistlichkeit>, *hadbírókara* <Marine-Auditore>, *orvoskara* <Marine-Ärzte> és *tiszviselőkara* <Marine-Beamten> tagozódott. A legs-et békében 3 *haditengerészeti kiegészítő kerületből* (Trieszt, Zára, Fiume) vonultatták be, az évi újoncjutalék 2000 fő volt. A 12 éves →*védkötelezettség* három részre oszlott: 4 év *sorhad-*, 5 év *tartalék-*, 3 év *tengervédszolgálat*. A ~ *békelétszáma* szinte évente nőtt, *hadilétszáma* ált. a békelétszám kétszerese volt. →*Egyévi önkéntes szolgálatra* a ~hez csak hivatásos tengerészek és gépészetben járatos technikusok vonulhattak be. ♦ **CsK, 536.**

Haditengerészet állománya: az osztrák-magyar cs. és kir. →*haditengerészet* etnikai összetétele. Mo-ról az 1889:II. tc. (→*védერთörvény*) hatálybalépését követően kezdtek újoncokat sorozni a haditengerészetbe, amelynek gyors létszámnövekedése 1905 után indult meg. A Magyar Szent Korona országaiból származó *legénység* aránya 21,7 %-ra emelkedett: 10.340 főből 2249, ebből

Mo-i illetőségű volt 1236, Hr-i 1013. 1911-ben 28,7 % volt m. állampolgár: 14.591 főből 4192, ebből Mo-on i illetőségű volt 3027, Hr-i 1165. 1912-ben már 4137 volt Mo-i és 1089 Hr-i illetőségű. Ugyanígy arányeltolódás figyelhető meg az alti. karnál is a m. elem javára a hr-tal szemben (az altisztek kmsz. a legs. részét képezték). A m. állampolgárságú legs. száma 1900-tól 1913-ig 3,4-szeresére (1401-ről 4808-ra) duzzadt, az ot. állampolgárságúé csak 2,1-szeresére (6129-ről 12.881-re). – A *tisztikarban* a m. állampolgárságúak aránya nem emelkedett ilyen mértékben. Számuk 1894-ben 183, 1905-ben 201, 1911-ben 266, 1913-ban 314 fő volt, százalékban kifejezve 1894-ben 16, 1913-ban 18 %. A ti.kar létszáma 1894-ben 1151, 1913-ban 1748 fő volt. – A *fiumei* →*Haditengerészeti Akadémián* 1913-ban 201 növendék közül 138 volt ot. és 59 m. állampolgár. – A legs. *anyanyelvi megoszlását* tekintve is a m. anyanyelvűek száma és aránya nőtt jelentősen. 1897-től 1913-ig az újoncok számában megtízszereződött (105-ről 1111-re, 6 %-ról 20,4 %-ra). Ugyanezen időszakban a n. anyanyelvűeké megnégyszereződött (12 %-ról 16,9 %-ra), a cseh anyanyelvűeké meghatszorzódott (5 %-ról 10,6 %-ra). A más anyanyelvű újoncok száma alig emelkedett, arányuk csökkent. 1913-ban az újoncok anyanyelvi megoszlása: hr. 1731 fő (31,1 %), m. 1111 (20,4 %), n. 941 (16,9 %), ol. 805 (14,4 %), cseh 589 (10,6 %), szlovén 165 (2,8 %), ln. 108 (1,8 %) és néhány fő egyéb. – A ti.kar létszáma 1913-ban 1748, a legs-é 17.689, a ~ összesen 19.437 fő volt. Az I. vh. kitörésekor ez a tart-ok behívásával 33.736 főre duzzadt. – A *legénység kiegészítése* 3 módon történt: állításkötelesek sorozása és önkéntes belépés által; inasok besorozásával a hajó-, gépész- és zenészinasiskolából; →*egyévi önkéntesek* által. A bevonulók Polában a *matróztestület*nél hathetes újonc-kiképzést kaptak, azután vmely szakmába sorolták őket, s az annak megfelelő iskolahajón (tű-, torpedó-, akna-iskolahajó) részesültek szakkiképzésben és továbbképzésben. A polg. szakmával rendelkezők jelentkezhetek gépész- (elektro-) tanfolyamra, s vizsga után gépész- (elektro-) altiek lehettek. További vizsgák és megfelelő gyakorlati idő után a hivatalnoki kategóriát is elérhették és a VI. rangosztályig (főgépüzemvezető) emelkedhettek. ♦ **CsK, 537.**

Haditengerészet Budapesti Különítménye:
→*Dunaflottilla*

Haditengerészet eredményessége: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezete* vizeken működő →*haderő*ének harci cselekmények következtében elszenvedett és okozott fogyatéka az I. vh. idején. A cs. és kir. →*haditengerészet* 1914–1918-ban 17 hadihajót vesztett (2 cshj., 2 crk., 9 taj., 2 tpr. és 2 tpn.), a folyókon 1 monitort és 3 őrn-ot. 1914.aug.1. és 1918.nov.1. között hősi halált halt 91 ti., 253 alti. és legs., eltűnt 69 ti., 570 alti. és legs., megsebesült 24 ti., 289 alti. és legs., s 690 fő került →*hadifogság*ba. A betegségben elhunytakról nincs adat. A haditengerészet állománylétszáma 56.000 főt tett ki, a 3,5 %-os (1962 fő) állományvesztés az ot-m. haderőnek és →*fegyver*nek között a legkedvezőbb volt. –

Légvédelmi fényszóró egy osztrák-magyar hadihajón

A Dunán az I. vh. idején 847 vízi jármű süllyedt el, ezen belül 1914–1915-ben 351 (ebből 115 nagy csónak), 1916-ban 490. További 6 vízi jármű süllyedt el baleset következtében. Mindezekből 408-at ot-m., 87-et n., 6-ot bg. egység emelt ki, 107-et Magyar Folyami és Tengerhajózási Rt. és Donau Dampfschiff Gesellschaft. 1918.nov.1-én még 128 elsüllyedt vízi jármű volt a Dunában, ebből 38-at a mai napig nem emeltek ki. Az ot-m. dunai hajótársaságok (összeadva az elsüllyedt, a visszavonuláskor lefoglalt és a →*trianoni béke* után átadott hajókat) 137 gőzöst, 943 uszályt és 46 pontont vesztettek, ebből 1918.nov.1-én 14 gőzös és 77 uszály volt víz alatt. – A cs. és kir. haditengerészet 1914–1918-ban elsüllyesztette az →*Antant* 59 kereskedelmi, 25 hadihajóját és lelőtte 4 léghajóját. – Az ot-m. taj-k elsüllyesztettek 9 hadi- (2 pc.crk., 4 tpr., 1 tpn. és 2 taj.), vmint 94 kereskedelmi hajót (23.807 t, ill.

190.353 t hajótérrel), megrongáltak további 5 hadihajót (38.418 t hajótérrel). 11 kereskedelmi hajó elleni tád. eredményét nem lehetett megállapítani. – Az OMM kereskedelmi hajóvesztése 1914–1918-ban a tengereken 24 gőzös, ebből 3 kórházhajó volt. ♦ **CsK, SGy, 538.**

Haditengerészet hadrendje: az osztrák-magyar cs. és kir. vízi →*haderő*nek harci egységeinek csoportosítása. Az ot-m. cs. és kir. →*haditengerészet* az 1914. évi →*mozgósítás* után 2 *csatahajórajt*, 1 *cirkálóflottillát*, 2 *torpedóflottillát* állított ki, vmint a *szoros csatarenden* <ordre de bataille> kívül szolgálatban álló hajókat. Az utóbbi kategóriába tartoztak a már elavultnak tekinthető hajók (egységek), az aknarakó-aknakereső tpn-ok, a taj-k és a →*haditengerészeti repülés* erői. Később a ~ módosult, létrehozták a →*tengeralattjáró-flottillát*, a *tengerészeti repülőállomásokat*; elkészült és hadrendbe állt a SZENT ISTVÁN és a NOVARA cshj., új tpn-okkal és tpr-kkal. – Az 1.cshj.rajba tartozott az 1.cshj.o. (VIRIBUS UNITIS, TEGETHOFF, PRINZ EUGEN) és a 2.cshj.o. (ERHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY, ZRÍNYI). A II.cshj.rajba tartozott a 3.cshj.o. (ERHERZOG KARL, ERHERZOG FRIEDRICH, ERHERZOG FERDINAND MAX), a 4.cshj.o. (HABSBURG, ÁRPÁD, BABENBERG) és az 5.cshj.o. a partvéd-re (MONARCH, WIEN, BUDAPEST). – A crk.flottillába tartozott az 1.crk.o. (KAISER KARL VI, KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA TERESIA, SANKT GEORG, SZIGETVÁR, ZENTA, ASPERN) és a 2.crk.o. a partvéd-re (KAISER FRANZ JOSEPH I, PANTHER). Köteléken kívül volt a MARS (ex TEGETTHOFF) pc. őrhajó. – Az 1.torpedóflottilla vezérhajója a SAIDA gyorscrk. volt. Kötelékébe tartozott az 1.torpedó., azon belül az 1.hajócsop. (CSEPEL, TÁTRA, BALATON tpr-k) és a 2.hajócsop. (LIKA, ORJEN, TRIGLAV tpr-k); a 2.torpedó., azon belül a 3.hajócsop. (VELEBIT, DINARA, RÉKA tpr-k) és a 4.hajócsop. (CSIKÓS, SCHARFSCHÜTZE, PANDÜR tpr-k); a 3.torpedó., azon belül az 1.tpn.csop. (74 T, 75 T, 76 T, 77 T tpn-ok), a 2.tpn.csop. (50 E, 51 T, 73 F tpn-ok) és a 3.tpn.csop. (53 T, 54 T, 56 T tpn-ok). A flottilla raktár- és műhelyhajója volt a GÄA. – A 2.torpedóflottilla vezérhajó az ADMIRAL

SPAUN gyorscrk. volt. Kötelékébe tartozott a 4.torpedó., azon belül az 5.hajócsop. (TURUL, WILDFANG, HUSZÁR tpr-k) és a 6.hajócsop. (STREITER, ULAN, USKOKE tpr-k); az 5.torpedó., azon belül a 4.tpn.csop. (68 F, 55 T, 70 F tpn-ok), az 5.tpn.csop. (61 T, 65 F, 66 F tpn-ok) és a 6.tpn.csop. (64 F, 69 F, 72 F tpn-ok), az o-hoz tartozott torpedó-raktárhajóként a IV. sz. gőzös; a 6.torpedó., azon belül a 7.tpn.csop. (52 T, 58 T, 59 T tpn-ok), a 8.tpn.csop. (60 T, 62 T, 63 T tpn-ok) és a 9.tpn.csop. (57 T, 67 T, 71 T tpn-ok); a 7.torpedó., azon belül a 7.hajócsop. (PLANET, TRABANT, SATELLIT torpedóhajók), a 11.tpn.csop. (TB 1, TB 2, TB 7, TB 9 tpn-ok), a 13. tpn.csop. (21, 24, 32, 39 tpn-ok), a 15.tpn.csop. (20, 26 tpn-ok) és a 16.tpn.csop. (23, 45 tpn-ok és öt kis gőzös); a 9.torpedó. (vezérhajója a MAGNET torpedóhajó), azon belül a 17.tpn.csop. (TB 3, TB 4 tpn-ok), és a 18. tpn.csop. (TB 5, TB 6 tpn-ok), az o-hoz tartozott torpedó-raktárhajóként a BETA (ex KAISERIN ELISABETH) kerekcs gőzös; a 10.torpedó. (vezérhajója a KOMET torpedóhajó), azon belül a 19.tpn.csop. (TB 8, TB 10, TB 11, TB 12 tpn-ok) és a 20.tpn.csop. (19, 22, 25, 31 tpn-ok); a 11.torpedó. (vezérhajója a BLITZ torpedóhajó), azon belül a 21.tpn.csop. (13, 15 tpn-ok) és a 22.tpn.csop. (16, 17 tpn-ok). ♦ CsK, 539.

Haditengerészet hadszervezete: az osztrák-magyar cs. és kir. vízi →*haderőnem* harci egységeinek osztályozása az I. vh. idején. A XX. szd. elején ált. elfogadott flottaszervezési elvek szerint a *hajóhadat* <Flotte> három szinten tagolták: *hajórajok*ra <Escadre>, azon belül *hajóosztályok*ra <Division> és az azokat alkotó *hajócsoporthok*ra <Gruppe>. A hajórajt 2 hajó-ra tagolták. A hajó. állhatott közvetlenül 3 hajóból (egységből <Einheit>) vagy 2 hajócsoporthból. A hajócsoporthot 2 hajó alkotta. A hajóraj mint azonos osztályú <Klasse> (típusú) hajókból képezett harci alakzat, így 6 vagy 8 egységből állhatott. Ezek ált. cshj-k vagy crk-k voltak. A századfordulóig a 3 egységből álló hajó. volt az ált., miként az ot-m. →*haditengerészet*nél is a 20.000 t vízkiszorítású cshj-k (TEGETTHOFF-osztály) megépítéséig. – *Kötelékről* <Verband> mint harci alakzatról akkor beszéltek, ha különböző osztályú hajók mozogtak együtt egy kötelék-

pk. irányításával, pl. crk-k rbl-kkal. – A *flottilla* <Flottille> kisebb hajókból alkotott kötelék volt, amelyhez nagyobb hajókat osztottak be vezérhajónak. A flottillákat tpn-ok, taj-k, folyami monitorok és önsz-ok alkották. – Kmsz. ismerték még a *gyakorló-* vagy *iskolahajórajt*, amely többnyire 1-2 cshj. hajó-ból, 1 crk. hajó-ból és egy torpedóflottillából állt. ♦ CsK, 540.

Haditengerészet vezetése: az osztrák-magyar cs. és kir. vízi →*haderőnem* felső szintű irányítása az I. vh. idején. A →*haditengerészet* adminisztratív irányítását végző cs.kir. *Tengerészeti Minisztériumot* 1865-ben megszüntették, s hatáskörét a cs.kir. *Hadügyminisztérium*hoz helyezték. A későbbi (1889.okt.17-től cs. és kir. <k.u.k.>) →*közös Hadügyminisztériumban* jött létre a *Haditengerészeti Csoportfőnökség* (<Kriegs-Marine-Section> kmsz. →*ügycsoport*), amelynek alárendeltségébe tartozott a *Haditengerészeti Parancsnokság* <Kriegs-Marine-Commando>. A Csfség vezetője a khm. tengerészeti helyettese volt, egyben a haditengerészet <Kriegs-Marine> pk-a, továbbá a hajóhad <Flotte> kat. főnöke és vezénylő pk-a. Mint miniszterhelyettes, reszortjában önállóan járt el, s tárgyalt más miniszterekkel. Előterjesztette a →*haditengerészeti költségvetést*. – 1913.aug.6-án a Pság-ot Bécsből Polába helyezték, a Csfség és a Pság székhelye különvált, de az alá-főlérendeltség megmaradt. Polában az adminisztratív vezetést a *Tengerészeti Parancsnoksági Hivatal* <Kriegs-Marine-Commando-Amt> látta el, élén egy törzsi-tel, aki egyúttal segédti-je és törzspk-a volt a haditengerészet pk-ának. A Csfség vezetője, egyben a Pság pk-a 1913.febr.24-től 1917.febr.8-ig Anton →*Haus* tngy. (1916.máj.5-től nagytengernagy <Großadmiral>); 1917.febr.16-tól a Pság pk-a, 23-tól a Csfség vezetője, e kettő 1918.febr.28-ig Maximilian →*Njegovan* (1917.febr.23-tól) tngy. – A Csfség közvetlen alárendeltségébe tartozott a polai *Kikötőtengernagyi Hivatal* <Hafen-Admiralat> mint rendészeti, adminisztratív és felügyeleti hatóság, élén a kikötőtengernaggyal, aki egyben pk-a volt (→*Lucich* Károly skap.) a polai →*haditengerészeti támaszpont*nak. A kikötőpság (Kikötőtengernagyi Hivatal) alá tartozott a trieszti és sebenicói *haditengerészeti kerületi parancsnokság* <See-Bezirks-Commando>. 1918.febr.

28-tól a flottapk-i <Flotte-Commandant> és a haditengerészeti pk-i <Marine-Commandant> beosztást különválasztották. Külön főnöke lett a Csfség-nek (<Leitung der Marine-Section>, *Holub* Ferenc eltny.) és a hajóhadnak (<Flotten-Commando>, →*Horthy* Miklós eltny.), egy tngy-ot (Franz Ritter von Keil altny.) pedig ki-neveztek összekötőnek az uralkodó és a flotta közé. Miután →*I. (IV.) Károly* 1917.dec.2-án a Heer mellett a Marine főpság-át is átvette, a *legfelsőbb rendelkezésre álló tengernagy* <Admiral zu Allerhöchsten Disposition> címet viselő Keil útján gyakorolta jogkörét. • CsK, 541.

Haditengerészeti Akadémia <Marine-Akademie>: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadseregvezete* tisztképző tanintézete a cs. és kir. →*haditengerészet* számára. Fiumében működött, de az I. vh. utolsó éveiben kihelyezett évfolyamai működtek Braunau am Inn-ben. Az évfolyamonként 130 növendék *fizetési, földíjas, alapítványi és kincstári ingyenes* (ide ti-ek és állami hivatalnokok fiai kerültek be) helyekre tett felvételi vizsgát n. nyelvből, mennyiségtanból, történelemből, földrajzból, vegytanból és természettudományokból. A követelmények közé tartozott még az állampolgárság, a testi és eü. alkalmasság, a kielégítő erőlc, a betöltött 14. és a még el nem ért 16. életév, a gimnázium vagy a reáliskola I-IV. o-ának legalább „jó” összeredménnyel történt elvégzése (matematikából a „jó” szükséges feltétel volt). A tanév szept.16-án kezdődött. – A 4 éves ~án a következő tantárgyakat oktatták: hajózásban, csillagászat, légtűntet, földrajz, tengerrajz, hajóművelekezés és jelzés, gőzgéptan, hajószámvitel, tengeri, kereskedelmi és hadijog, egészség, betűszám, mennyiség, hajóépítés- és felszerelés, történelem, természetrajz, fizika, kémia, mértani és szabadkézi rajz, tengerészeti taktika, tűzértség, hadszervezet, kat. stilszika, szolgálati szabályzat, n. nyelv, m. nyelv (a m. anyanyelvűek részére), szabadon választott hr., ol., ang. vagy fr. nyelv, vívás, úszás, céllövészet, testnevelés, zene, lovaglás. – A végzett növendékeket II. o. tengerészkadéttá avatták, majd gyakorlatra min. 1 évre hajóra vezényelték. A gyakorlati év után 1 éves *tengerészkadét-tanfolyamra* <Seekadettenkurs> jelentkezhetnek, s ennek elvégzését követően tehetnek ti. vizsgát. A

sikeres vizsga után I. o. tengerészkadéttá léptek elő, s megkapták első ti. beosztásukat (1909-től a II. o. tengerészkadétot tengerészkadétnak, az I. o-t tengerészszázlósáknak nevezték). 6 hónap elteltével újabb vizsga után nyertek fghdgy-i (szls-i) →*rendfokozatot*, s ekkor kerülhettek a X. rangosztályba. Gyakorlatilag 6 és fél év képzés után válhatott egy fiatal tengerésztiszté. • CsK, 542.

Haditengerészeti altisztképzés: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadseregvezete* középfokú katonai vezetőképzése a cs. és kir. →*haditengerészet* számára. Az ~re 14. életévüket betöltött önkéntesek jelentkezhetnek. A *tengerészaltisztképző*, a *gépészaltisztképző* és az *elektroaltisztképző iskolában*, az ún. „suhanciskolákban” a tanulmányi idő 3 év volt. Ennek sikeres elvégzését követően a 17. életévüket betöltött növendékek jelentkezhetnek a 2 éves *valóságos gépészaltiszt-i iskolába*. Ide a →*tisztképzés* középfokú tanintézeteinek elvégzése után is lehetett jelentkezni. A végzetek (tanulmányi eredményüktől függően) *felsőbb* vagy *alsóbb rangú hivatásos altiszt-i* →*rendfokozatba* kerültek kinevezésre. A tovább nem tanulók alsóbb rangú hivatásos alti. rendfokozatot kaptak. • CsK, 543.

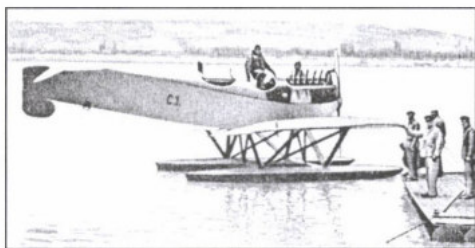
Haditengerészeti bázis: →*Haditengerészeti támaszpont*

Haditengerészeti költségvetés: az osztrák-magyar →*haditengerészetre* fordítható pü. eszközök összessége. Az OMM kpüm-e 1904-től kezdve nem tudta elfogadtatni a →*delegációkkal* a szükséges nagyságú kat. és haditengerészeti költségvetést a m. egy-ben a költségvetési viták során folyó obstrukció miatt (amely az uralkodóval és a →*közös minisztériumokkal* folytatott vitából fakadt). 1904-ben Hermann Freiherr von Spaun tngy., a haditengerészet főpk-a 62,5 millió koronára ~t kapott, amely csupán a pusztá fenntartásra volt elegendő (ugyanezen évben koronába átszámítva NBr. 850,1 milliót, Or. 441 milliót, Fr. 300 milliót, No. 265 milliót, Ol. 121 milliót fordított haditengerészetére). Mivel a flottaépítési programot 1908-ig sem szavazták meg, Spaun lemondott. – Utóda, gr. Rudolf Montecuccoli tngy. 1912-re 179,6 millió koronára tudta növelni a ~t a fenyegető balkáni és földközi-tengeri helyzet

hatására. 1910-ben terjesztették be a flottakorszerűsítési programot, amely 312 millió korona költséggel 16 cshj., 12 crk., 24 tpr., 72 tpn. és 12 taj. beszerzését írta elő. Ezt ekkor sem fogadták el, de a delegációk megszavazták a hadiflotta éves fenntartási költségeit, s 1913-ban egyszeri külön keretösszeget fogadtak el → *hadihajó-építésre* a program futamidejére 426,8 millió koronát (1913-ban koronába átszámítva NBr. 386,7 milliót, Or. 284,5 milliót, No. 273,6 milliót, Fr. 213,6 milliót, Ol. 130 milliót, az OMM 78,7 milliót fordított hadihajó-építésre). Ebből 7 cshj-t, 4 gyorscrk-t, 18 tpr-t, 25 tpn-t, 6 taj-t, 2 monitort, 6 öm-t és 3 úszódokkot kellett építeni. A program megvalósítása megkezdődött, az I. vh. kitöréséig terv szerint haladt, ám az akkor érvénybe lépő hadiköltségvetéssel megszakadt. ♦ **SGy, 544.**

Haditengerészeti Parancsnokság: → *Haditengerészet vezetése*

Haditengerészeti repülés (I.): a hadiflotta légjáró harceszközei és azok szervezete az → *Oszták-Magyar Monarchiában*. A ~ 1913-ban kezdődött, amikor a *Lohner* gyárban sikeres *repülőcsónak*-típust fejlesztettek ki. Ezekkel alakult meg az első egység *Polában* 1914-ben. A jó kiképzés nyomán ez a harci gyakorlatokon is beváltotta a hozzáfűzött reményeket. – → *Olaszország* hadba lépése után a ~ jóformán az első naptól támadta az ol. kikötőket, tengerészeti berendezéseket, felderítette az aknazárakat és a hajóegységeket. Később az Isonzó-fronton a feld. feladatok nagy részét is a Polából, Triesztből és Kumborból (Cattarói-öböl) felszállt tengerész repülők látták el.

Brandenburg W 29 oszták-magyar vízi repülőgép

A ~ 1916.ápr.3-tól bekapcsolódott az ol. → *hátsó ország* elleni → *bombázásokba* (II.). – 1916-tól a → *repülőgépgyártás* fejlődésével új és erősebb

repülőcsónak-típusok jelentek meg, már távol-feld. és bomb. feladatokra is. A → *repülőcsónak* sorában is több tengerészeti repülő volt. – Az ot-m. ~nek az I. vh. végén fontosabb támaszpontjai voltak: *Kumbor* 45 rg., 12 pilóta, 5 megfigyelő; *Pola* 53 rg., 18 pilóta, 16 megfigyelő; *Sebenico* 6 rg., 6 pilóta, 5 megfigyelő; *Trieszt* 27 rg., 12 pilóta, 5 megfigyelő. Iskolán ekkor 30 rg. és 65 növendék volt. Kisebb jelentőségű támaszpont volt néhány rg-pel: *Bai Sette Castelli*, *Cursola*, *Durazzo*, *Fiume*, *Grado*, *Gravosa*, *Lagosta*, *Lussin*, *Parento*, *Ragusa*. ♦ **WL, 545.**

Haditengerészeti repülés (II.): a hadiflotta légjáró harceszközei és azok szervezete a → *Központi Hatalmak* országaiban. Az OMM légjáró csapatait nem számítva, főleg n. anyagra és rep.egységekre terjedt ki. A *Hansa-Brandenburg* cégnél és az *Albatros Repülőgépgyárban* kifejlesztett haditengerészeti rg-ek feld., bomb. és vad. típusai felülmúlták a többi állam rg-eit. Tevük első-sorban a tengerpartok véd-ére és az elg. hajóegységek feld-re terjedt ki. Jelentős szerepe volt a n. *Haditengerészet* <Kriegsmarine> → *légőhajós csapatainak* <Marineluftschiffe>. ♦ **WL, 546.**

Haditengerészeti repülés (III.): a hadiflotta légjáró harceszközei és azok szervezete az → *Antant-hatalmak* országaiban. A vízi rg-ek fejlesztésében a fr-ák jártak az élen. Néhány átalakított úszótálpas szárazföldi típus után az F.B.A. típusú *repülőcsónakok* beváltak. E típusoknál a motor a két szárny között tolólégesavart forgatott, így könnyen emelte ki a csónaktestet a vízből. A megoldás példát mutatott a többi állam vízi rg-fejlesztésének. Ezt a fr. és brit gyarmatokkal kapcsolatot tartó rep.csónakok is évtizedekig követték, több-motoros változatban, közülük említést érdemel a fr. *Breguet*, *Cams*, *Latham*, *Tellier*, ill. az ang. *Blackburn*, *Felixstowe* és *Short*. Az ol. ~ (a légőhajók mellett) az ot-m. *Lohner* rep.csónak-típusok kópiájának tekinthető *Macchi* típusokkal vett részt a légi harctev-ben. ♦ **WL, 547.**

Haditengerészeti Szekció: → *Haditengerészet vezetése*

Haditengerészeti támaszpont: a vízi → *haderő-nem* hajóhadának hadikikötője. Az ot-m. cs. és

kir. → *haditengerészet* hajóhadának fő, egyben központi ~ *Pola* volt. 1916.jan-ban megkezdték a *Cattarói-öböl*ben egy nagy ~ kiépítését, majd → *Durazzo elfoglalása* után a haditengerészet rendbehozta az ottani kikötőt, s elvégezte az aknamentesítést. – Kiépítettek ~ot még *Lussinban*, szükség ~ot *Sebenicóban*. Nem rendszeresen használták *Fiume*, *Trieszt* és *Monfalcone* kikötőjét. A n. taj-k az *Adriai-tengeren* *Pola* és *Cattaro* ~ot használták, esetleg *Fiumét*. – A legfontosabb ol. ~ok az I. vh. idején: *Augusta*, *Brindisi*, *Gaeta* (Nápoly), *Messina*, *Taranto*, *Venecia*. Ezeket a brit és a fr. hadiflotta is használta. Az *Adrián* és térségben az → *Antant* legfontosabb ~ja volt *Alexandria*, *Durazzo*, *Fano*, *Korfu*, *Málta*, *Szaloniki*, *Valona*. *Durazzo* 1916 tavaszától ot-m. szükségkikötőként funkcionált. • CsK, 548.

Haditengerészeti Űgyecsoport: → *Haditengerészet* vezetése

Haditengerészeti zsákmányjog: vízen tartózkodó tulajdon lefoglalásának lehetősége → *hadviselő* államok által. Az I. vh. idején alkalmazott ~ot az 1907.okt.18-i második → *hágai egyezmény* kodifikálta. Felölelte: a/ az elg. nemzetiségű kereskedelmi hajók és az azokon szállított elg. javak elkobzásának jogát; b/ a semleges hajókon talált hadi dugáru elkobzásának jogát, ami a hajó lefoglalásával is járhatott; c/ zártörő semleges hajók lefoglalásának jogát (tengerzár [→ *blokád*] joga); d/ a kereskedelmi hajók átkutatásának jogát ált. E jogok gyakorlása csak hadihajót illetett meg. A nyílt tengerre, vmint a hadviselő felek parti vizeire terjedt ki. A ~ alá tartoztak mindazok a hajók, amelyek az elg. állam tulajdonában voltak vagy az elg. hdm. célra (hadiszállításra) azokat kibérelte. Az elkobozható hadi dugáru lehetett abszolút vagy viszonylagos. Az előbbihez tartoztak a kizárólag és közvetlenül a hadviselésre szolgáló cikkek. A viszonylagos hadi dugáru egyaránt felhasználható volt kat. és polg. célra (pl. élelmiszer, jármű, textil stb.). • CsK, 549.

Haditérképező osztag: a megszállt területek topográfiai újfelmérését és a → *katonai térképművek* helyszíni helyesbítését végző csoport az I. vh. idején. A → *hadifelmérést* végző ~okat geodéziai, topográfiai, fotogrammetriai o-ok, nyom-

dák és térképraktárak alkották. Az → *Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének* 20 ~a volt, összesen 1200 fővel. Ezek feladata volt a → *hadművelési területen* lévő csapatok térképekkel való ellátása is. • SJ, 550.

Haditermény Rt. (Hadi Termény-Rt.): → *Magyarország* legnagyobb háborús gazdasági központja a gabonafélék beszerzésének és elosztásának szervezésére. 1915.jún.26-án alakult meg (2072/1915.M.E.sz. rendelet), részvénytársasági formában. A részvénytőke egyik felét a m. korm., a másik felét a városi és vm-i tv.hatóságok, földbirtokosok, a malomiparban és a gabonakereskedelemben érdekelt vállalkozók és nagybankok jegyezték. A ~ feladata kezdetben a kenyérgabona- és takarmányszállítások megszervezése volt a hds. és Au. számára, a háb. során egyre súlyosabbá váló élelmiszerhiány hatására azonban tev-e kiterjedt a lakosság élelmiszerellátásának biztosítására is. Állami bizományosként, maximált áron vásárolt mg. terményeket, a termés zár alá vételét engedélyező rendeletet követően pedig a lefoglalt termést gyűjtötte össze. 1916-tól feladatai közé tartozott a burgonya, káposztafélék, hüvelyesek és egyéb élelmiszerek beszerzése és elosztása is. Az → *Országos Közélelmzési Hivatal* megbízására 1917.dec-ben *Sertésforgalmi Irodát* létesített. Kirendeltségeket nyitott a semleges, szöv. és megszállt államokban, amelyeken keresztül élelmiszert importált Mo-ra (vaj, sajt, tengeri hal, kondenzált tej stb.). • PÁ, 551.

Haditerv (osztrák-magyar): a cs. és kir. → *Vezérkar* dokumentumba foglalt elgondolása egy háború megvívására. Az 1914–1915-re érvényes ~ (az OMM szöv. kötelezettségeire, vmint külpol. helyzetére tekintettel) alapvetően a következő eshetőségekkel számolt: a./ háb. → *Szerbia* (és → *Montenegró*) ellen, s → *Orosz*, ill. → *Olaszország* a konfliktustól távol marad (*tiszta* vagy *maximális B-háború*); b./ háb. Or. ellen (*R-háború*); c./ háb. Ol. ellen (*I-háború*). R-, ill. I-háb. esetén egyidejűleg számoltak Szerbia (és Montenegró) beavatkozásával (*minimális B-háború*), azaz a *kétffrontos háborúval* is. A ~ eleve nem vette számításba egy *háromfrontos háború* lehetőségét, mivel sikeres megvívására nem látott esélyt. Ennek bekövetkeztét az ot-m. diplomáci-

ának kellett megakadályoznia. Részletes kidolgozásra is csupán (mint legvalószínűbb) az a./ és a b./ eset került. – A ~ utólagos méltatói gyakran minősítik azt *rugalmasnak*, összehasonlítva a n. →*hadászati* tervvel, amely egyetlen variánssal számolt. Valójában e rugalmasság csupán az a./ eset lehetősége (az or. beavatkozás elmaradása) téves feltételezéséből fakadt. A VKF, →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. számára természetesen nyilvánvaló volt, hogy Or. hadba lépése esetén az OMM haderejének túlnyomó részét →*Galiciában* kell bevetnie, amint erre a n. kollégájával, ifj. Helmuth von →*Moltke* vezds-sel (az →*OHL* főnöke 1906. - 1914.nov.3. [sept.14.]) kötött szóbeli megállapodás is kötelezte. Az OMM fő hadicélja: a balkáni helyzet tisztázása egy ilyen, Or. ellen n. szöv.-ben megvívandó háb. során is elérhetőnek tűnt. Számítania kellett arra az eshetőségre is, hogy Or. pusztán a beavatkozással való fenyegetéssel is képes távol tartani az OMM-t Szerbia megtámadásától. Ezt kiküszöbölendő, nem zárta ki a lehetőségét egy Szerbia elleni gyors →*hadjáratnak*, amelyre Or. határozatlan állásfoglalása és/vagy lassúnak feltételezett mozgósítása esetén nyílhatott esély. – Az események alakulásához alkalmazkodni tudó, rugalmas ~ kidolgozását az is indokoltá tette, hogy az ot-m. szárazföldi hds. nem volt elegendő két fronton való egyidejű aktív (tád.) fellépésre. Amennyiben Conrad nem kívánta eleve feladni a Szerbia elleni offenzív fellépést, úgy kénytelen volt erőinek egy részét alternatív módon alkalmazni. Ennek érdekében 48 gy.ho-át 3 csoportra osztotta: →*minimális Balkán-csoport*, →*A-lépcső*, →*B-lépcső*. A minimális Balkán-csoportához tartozó 8 gy.ho. →*mozgósítás* esetén mindenképpen a Balkánon kerül bevetésre. Az A-lépcső 28 gy.ho-a R-háború esetén az or., I-háború esetén az ol. frontra volt szánva. A B-lépcső 12 gy.ho-ának feladata B-háború esetén a minimális Balkán-csoport 8 ho-ával együtt egy 20 ho-ból álló, Szerbia elleni tád. haderő képzése volt, míg R- vagy I-háború bekövetkezésekor az A-lépcsővel közösen 40 ho-nyi erő felvonultatása. A ~ az 1-9. és 11.lov.ho-t az A-lépcsőbe, a 10.lov.ho-t a minimális Balkán-csoportba sorolta. ♦ **PF, 552.**

Hadiút-építés: a *mozgásbiztosítás* részét képező →*műszaki munka*. A nagy létszámú, megnöveke-

dett technikával rendelkező kötelékek mozgása fokozott igényeket támasztott a ~sel foglalkozó →*utászcsapattal* szemben. A ~nél nem a tartósság és gazdaságosság, hanem a gyorsaság volt a fő. – Az I. vh-t megelőzően a csapat- és az után-szállításokat a vasutakra tervezték. Az →*állás-háború kialakulása* és a →*nyugati hadszíntéren* lezajlott →*anyagcsaták* során bebizonyosodott az utak fontossága. A korábbi háb.-khoz képest fokozott méretű anyagszállítás a gk-forgalom gyors növekedéséhez vezetett. Ez, a neh.tü. és a lánctalpas járművek tönkretették a meglévő utakat. Döntő fontosságúvá vált a helyreállítás, ill. az új ~. – A fr. hds-ben minden hds-pság mellé útépítő és karbantartó részleget szerveztek, ezek létszáma 1917-ben elérte a 78.000 főt. Kb. 900 km új után- és hátraszállítási utat, vmint 9000 km összekötő, ill. *ütközetutat* építettek. Fr-ban az am-ak 9600 km-t állítottak helyre és 400 km újat építettek. – A többi →*hadszíntéren* a Ny-i hadszíntérhez hasonló utak nem készültek. A →*keleti hadszíntéren* zömében faburkolatú utakat építettek, amelyek többsége *dorongút*, kisebb része *rőzsét* volt. Az ot-m. útépítő csapatok *hegyi utak* építésében jeleskedtek. ♦ **BE, 553.**

Osztrák-magyar dorongút Albániában

Hadjárat: olyan hadászati műveletek, →*hadműveletek* és más haditev.-ek összessége, amelyeket egy →*hadszíntéren*, egy terv alapján, a háború fő kat. és pol. céljainak elérése érdekében folytatnak. A ~ a háb. egy meghatározott szakaszát jelenthette. Az I. vh. kezdetén a →*Központi Hatalmak* a háb. célját egyetlen ~ban tervezték megvalósítani. A n-ek a →*Schlieffen-terv* alapján egy ~ban tervezték legyőzni a fr. és az ang. hds-et, majd egy másikban az or. hds-et, amelyet a

Ny-i ~ idején az ot-m. hds. tartóztatott volna fel. Az ot-m. hadvezetés →*Szerbia* legyőzésére tervezett egy ~ot. A →*gyorslefeljárású háború* kudarcát követően számos ~ tervét készítették el. (Még: →*Hadászati terv* [...]) ♦ **SzB, 554.**

Hadkiegészítés: →*Katonai közigazgatás*

Hadkötelezettség: →*Véderőtvények*

Hadmentességi díj: évente egyszer, egy összegben lerótt adófajta, amelyet a kat. szolgálat alól felmentett, de védköteles korba tartozó férfiak fizettek. Az 1880:XXVII.tc., az 1883:IX.tc. és az 1909:X. tc. által szabályozott ~ tételei 6-tól 240 koronáig emelkedhettek. ~at fizetett: 1/ aki hadiszolgálatra végleg alkalmatlannak bizonyult; 2/ aki a 12 év kat. szolgálati idő lejártá előtt kat. szolgálaton kívül testi fogyatékos lett, de nem vált keresőképtelenné; 3/ a kat. szolgálati idő lejártá előtt az OMM területéről elköltözött védköteles. Nem fizettettek ~at a/ a vagyontalan keresőképtelenekkel; b/ a közsegélyben részesülő szegényekkel; c/ a hadicélokát előmozdító, de nem kat. szolgálatra behívottakkal a szolgálatteljesítés éveiben; d/ a papokkal, a papnövendékekkel, a hitoktatókkal, a néptanítókkal és a tanítójelöltekkel; e/ a póttartalékosokkal. A ~fizetés kötelezettsége a →*védkötelezettség* teljes idejére (12 év), időközbeni változás esetén a fennmaradó tartamra vonatkozott. – A ~ fizetése rendszerint a védkötelest terhelte, de cselédek, segédek és segédmunkások esetében a munkaadó utalta át az összeget, amit a bérből levonhatott. A ~at okt.1. és nov.15. között kellett befizetni. Évente febr.-márc.-ban az érintetteknek (pénzbírság terhe mellett) állandó lakhelyükön kellett díjfizetési kötelezettségüket bejelenteniük. A bejelentés benyújtásakor, vmint a fizetés teljesítésekor az igazolásul szolgáló, névre szóló *hadmentességi díjkönyvecskét* fel kellett mutatni. ♦ **SzE, 555.**

Hadmérnökörzs <Genie-Stab>: →*Vezérkari testület*

Hadművelet: a hadra kelt sereg által egy adott →*hadszíntéren* egységes elgondolás és terv alapján végrehajtott, cél, feladat, hely és idő szerint összehangolt harcok és manőverek összessége. Fajtája szerint megkülönböztettek tád. és védő ~et.

A tád. ~ fajtái volt az →*excentrikus hadművelet* és a →*koncentrikus hadművelet*. Kmsz. a ~et →*csatának* is nevezték. A ot-m. szóhasználatban a hdt., ho. és a dd. is ~et folytatott. ♦ **SzB, 556.**

Hadműveleti szünet: a nagyobb volumenű harci cselekmények alábbhagyása a →*keleti hadszíntéren* 1917 első felében. 1917-ben a n. →*OHL* a döntő győzelmet hozó →*hadműveletekre* készült (→*Hindenburg-terv*), amelyek megindítását csak 1917 második felére tervezte. Előbb (szükségseben) meg akarták erősíteni a hds-et (→*Hindenburg-program*). Ezért a n. hadvezetés 1917 első felére a K-i fronton harcoló hds-ek számára defenzív feladatokat szánt. Or. a febr. forr-t követő belső bomlás megakadályozására tett intézkedései miatt nem indított tád. hdm-et. Így 1917. febr.3-tól, az →*Aa menti csata* végétől jún.29-ig, az or. →*Kerenszkij-offenzíva* megindításáig a K-i hadszíntéren ~ állt be. ♦ **SzB, 557.**

Hadműveleti terület: a hadra kelt sereg, annak egy →*hadserege*, seregcsoportja (→*hadseregcsoport*), vagy →*seregtete* ellenőrzése alatt álló zóna, amely mélységben elől a →*frontvonal*, hátul a →*záróvonal*, szélességben az egyes hds-ek, seregcsoportok vagy seregtetek sávhatárai között helyezkedik el. A ~en a polg. közíg. alárendelésével vagy megszüntetésével teljes vagy részleges →*katonai közigazgatást* vezetnek be. (Még: →*hadszíntér*, →*hadtápterület*) ♦ **SzB, 558.**

Hadosztály <Truppendivision>: az alapvető →*seregtet* az →*Osztárk-Magyar Monarchia* *hadszervezeténél*, kmsz. a hadra kelt sereg alapegysége. Két →*fegyvernemi* →*dandár*ból alakították, más fn-ekhez tartozó →*csapattest*ekkel kiegészítve, abból a célból, hogy kmsz. képes legyen önálló működésre és harcképességének önálló fenntartására. Mivel a ~ volt a legkisebb, önálló tev-re képes alakulat, *hadműveleti egység*-nek is nevezték. A ~ pk-a altbgy., kivételesen vörög. lehetett. A →*vezérkari főnök* (vk. alez., kivételesen örgy.) irányítása alatt álló ~pság *törzshadiszállást* <Stabsquartier> képezett. – 1914-ben kétféle: gy. és a lov.~ létezett. A gy.~ állt a ho.pszág-ból, 2 gy.dd. 2x2 gy. →*ezredébe* sorolt 16 gy. és/vagy vad. →*zászlóalj*ból (zlj.-anként 4-4 szd.-dal), 4 lov.szd.-ból, 1 önálló tü.o-ból

(3 ü.), 2-3 mű.szd-ból, 1 →vonatszd-ból, 1 gy. törzsszd-ból, 1 lov. törzsszak-ból, 1 löszertelepből, 2 táb. élélmező oszlopból és 1 eü. intézetből. Harcoló állománya 100 %-os feltöltöttség esetén (kmsz. *kellálladék* <Sollstand>) 26.000 gy. kat., 600 lov. kat., 4000 ló és 24 lg. volt. A lov.~ állt a ho.pság-ból, 2 lov.dd-ba sorolt 4 lov.ezd-ből, 1 önálló lov.tü.o-ból (2 ü.), 1 vonatszd-ból, 1 gy. törzsszd-ból, 1 lov. törzsszak-ból, 1 löszerkocsi oszlopból, 2 táb. élélmező oszlopból és 1 eü. intézetből. Harcoló állománya 7000 lov. kat és 12 lg. volt. A korabeli szabályzatok lehetővé tették a hgy.ho. felállítását is, de nem állandó →*haderendi* elemként. A hgy.ho. állt a ho.pság-ból, 3 hgy.dd-ból, 1-2 lov.szd-ból, 1-2 hgy. tü.ü-ből, 1 gy. törzsszd-ból, 1 lov. törzsszak-ból, 1 löszertelepből, 3 hgy. élélmező oszlopból és 1 eü. intézetből. – Az I. vh. kitörésekor a →*német császári hadsereg* gy.~a 2 gy.dd. 2x2 gy.ezd-ébe sorolt 12 gy.zlj-ból; a →*brit hadsereg* gy.~a 3 gy.dd-ba sorolt 12 gy.zlj-ból (ezd-szervezet nélkül); a →*francia hadsereg* gy.~a 2 gy.dd. 2x2 gy.ezd-ébe sorolt 12 gy.zlj-ból; a →*belga hadsereg* gy.~a 3 gy.dd. 3x2 gy.ezd-ébe sorolt 18 gy.zlj-ból állt (mind a négy haderőnél zlj-anként 4-4 szd-dal). – 1918-ban az ot-m. gy.~ 2 gy.dd. 4 gy.ezd-ébe sorolt 12 gy.zlj-ából (zlj-anként 4-4 szd-dal) állt, továbbá 1 rohamzlj-ból, 2 lov.o-ból, 1 táb. tü.dd-ból (az 1.tü.ezd. 5 ü-ében 12 á-val és 18 tar-kal, a 2.tü.ezd. 6 ü-ében 10 á-val, 18 tar-kal, 4 légv.á-val), 1 neh.táb.tü.ezd-ből (4 ü-ben 8 lg-gel), 1 ut.szd-ból, 1 ut.eszközsza-ból, 1 építőszd-ból és a ho. sütődéből állt. A n. gy.~ 3 gy.ezd-be sorolt 9 gy.zlj-ból (zlj-anként 4-4 szd-dal); a brit gy.~ 3 gy.dd-ba sorolt 9 gy.zlj-ból (zlj-anként 3-3 szd-dal); a fr. gy.~ 3 gy.ezd-be sorolt 9 gy.zlj-ból (zlj-anként 3-3 szd-dal); az am. ~ 2 dd. 4 ezd-ébe sorolt 8 gy.zlj-ból (zlj-anként 4-4 szd-dal) állt. – A ~ban 1914-ben ált. 24 gpu. volt. 1918-ban az ot-m. gy.~ban 72 neh. és 216 k.gpu., a n-ben 54 neh. és 144 k.gpu., a britben 64 neh. és 192 k.gpu., a fr-ban 64 neh. és 192 k.gpu., az am-ban 168 neh. és 768 k.gpu. volt. – A ~t arab haderő számmal jelölték, de a szerb és a ro. haderőben rómaival (az egységesség érdekében mindig arab számmal alkalmazunk). ♦ **BN, RI, 559.**

Hadosztály (20. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* nagyváradai gyalogos →*seregteste* és har-

ci útja az I. vh-ban. Az 1914.júl.25-i részleges →*mozgósításkor* mobilizálták. 1914.aug.23-tól 1915.máj.21-ig a 2.hds. VII.hdt-e kötelékében a →*keleti hadszíntéren* harcolt. A ~ részt vett: a rohatyni (aug.29-30.), a humienicei (szept.8.), a czerkaszyni (szept.9.), a koniowai (okt.13-15. és 19-21.), a rosztokai (nov.6.), a zagorzi (nov.7.), a lukowei (nov.11-14.), a radoszycei (nov.22.), a sztropkói (dec.10.), a Duklai-szorosi (dec.12.), a czarnorzeki (dec.15-17.), a Bialobrzeg-magaslatok környéki (dec.21.), a barmineki (dec.26.), a ladomiermezői (1915.jan.), a laborczfői (febr.5. - ápr.2.), a Homonna, Olyka, Borosnya környéki (ápr.3. - máj.3.) és a sanoki (máj.7. és 17.) harcokban. – 1915.máj-ban átvezényelték az →*olasz hadszíntérre*, ahol jún.6-tól júl.3-ig a Krn-hegytömbnél, majd júl.11-től 1916.nov.3-ig Rubbina, Palazzo, →*Doberdo* és a Monte San Michele környékén harcolt. 1916.nov. közepétől újra az or. fronton volt, részt vett a buzanyi csatákban. 1917.szept-ben visszavezényelték az ol. frontra, szept.12. - okt.26. között a Monte San Gabriellénél, okt.27-28-án a Monte Santónál és az Isonzó partján harcolt, fedezve a →*caporettoi áttörést* végrehajtó →*hadsereg* (14. német) szárnyát. 1918.jan-tól a háb. végéig a Monte Tomba, Monte Monfenera, Quero, Segusino körzetében küzdött. – A ~ →*gyalogságát* a nagyváradai 39.gydd. (3. és 4.hv.gy.ezd.) és a Bp-i 81.gy.dd. (1. és 17.hv.gy.ezd.) alkotta. A 81.gy.dd. 1918-ban a 40. haderendi számat kapta. A ~ →*tüzérségét* a 20.tü.dd., →*lovasságát* a 4.hv.hu.ezd. 3., 4.hu.szd-a adta. Pk-a: *Csanády* Frigyes altbgy. (1913.márc-tól), *Johann Nikié* altbgy. (1914.nov-tól), →*Nagy Pál* vör. (1915.jan-tól), br. →*Lukachich* Géza vör. (1915.jún.22-től), *Viktor von Mouillard* vör. (megbízott 1918.febr-tól), →*Tamássy Árpád* tbszn. (1918.márc.24. - ápr.28.), *Rudolf Seide* altbgy. (1918.máj.), *Stadler István* vör. (1918.máj-tól). ♦ **DS, 560.**

Hadosztály (23. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* szegedi gyalogos →*seregteste* és harci útja az I. vh-ban. 1914.júl.25-én mozgósították, a →*balkáni hadszíntérre* szállították, de bevetésre nem került. Aug.24-től a →*keleti hadszíntérre* került, szept.6-11. között részt vett a janowi harcokban. Szept.14-től okt.12-ig a →*przemysli erődrendszerben* volt (első ostrom). Nov.8-tól, a

második körülményektől a védőszereg főerejét a ~ adta. Részt vett a dec.15-18-i kitörési kísérletben (Namulowa, Poportenka, Szybencja irányában). Dec.20-21-én Na-Gorach térségében harcolt. A ~ verte vissza az 1915.febr.19-i és a márc.13-i or. rohamot. Márc.19-én a védők egy utolsó kitörést kíséreltek meg K-re, Mosciska irányába. Ennek során a ~ 68 %-os veszteséget szenvedett. Márc. 22-én a várat feladták, a ~t feloszlatták. A túlélők 1918.márc-okt. között tértek haza az or. →*hadifogságból*. – A ~ →*gyalogságát* a szegedi 45.gy.dd. (2. és 5.hv.gy.ezd.) és a lugosi 46.gy.dd. (7. és 8.hv.gy.ezd.) alkotta, →*tüzérségét* a 23.tü.dd. (cs. és kir. 20.táb.á.ezd.), →*lovasságát* a 4.hv.hu.ezd. 1., 2.hu.sz.d-a. Pk-a: Heinrich Daempff altbgy. (1914.júl-tól), →*Tamássy Árpád* altbgy. (1914.szept.5. - 1915.márc.22.). ♦ **DS, 561.**

Hadosztály (37. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* pozsonyi gyalogos →*seregetesté* és harci útja az I. vh-ban. A ~ pság-a az 1914.aug.4-i ált. →*mozgósítás*kor alakult meg. A ~ aug.18-án érkezett meg a →*keleti hadszíntérre*, s az I.hds. V.hdt-ébe került. Aug.23-tól szept.20-ig Polichnától Tarnówkán át Wiszlokáig vonult vissza. Az okt-i előretörés során 23-án Nowo Alexandryáig jutott. Nov.17. és dec.15. között Jangrotnál, majd dec. második felében Zakrow és Zurawniki körzetében volt →*állásban*, ahonnan hazaszállították. 1915.jan-ban a 3.hds. kötelékében ismét az V.hdt. alá rendelték. Részt vett a jan. végi előrenyomulásban (Dwernik jan.24., Lutowska jan. 25-27.), febr.11-ig az Ostres-magaslatot védte, majd a San partjára, márc. végén az ÉK-Kárpátok gerincére rendelték vissza. Ápr.eleji külön-böző →*seregetestekhez* szétosztva harcolt a betörő elg. ellen, ápr.16-tól hds.tart. volt. Máj.1-8. között a Stinka-hegyhátat tartotta, majd részt vett a visszavonuló or-ok üldözésében. Jún-tól aug. 26-ig a Tarnobrzog-magaslattól Kraśnikon és Egersdorfon keresztül a Lesna folyóig tört előre a VIII., majd a X.hdt. kötelékében. Innen kivonva szept.12-től a 7.hds. XXVIII.hdt-ében harcolt a bucaczi hídfőnél. 1915.okt-tól 1916.jún.4-ig, a →*Bruszilov-offenzíváig* a 4.hds. X.hdt-e kötelékében Meszozanica és Baszlaki vidékén tartós →*védelemre* rendezkedett be. Jún.7-én kapott pcs-ot a visszavonulásra, júl-aug.ban a Styr partját védte. – 1916.szept. második felében a ~t át-

szállították a →*román hadszíntérre*. Részt vett az →*erdélyi-* és a →*kárpáti hadműveletekben*: Ratosnya (okt.2-8.), Gyergyó-Borszék (okt.12.), Tölgyesi-szoros (okt.16.), nov-tól a Bitea Arzurilov–Vrf. Albina-magaslat–Tiblesal-magaslat vonalat tartotta megszállva, nagyjából a m. határon a 7.hds. XI.hdt. kötelékében. Az 1917.dec.9-i →*fegyverszünet* (román) után állásában maradt 1918.aug-ig. 1918.ápr. közepén a ~t ~t-ét átszállították az →*olasz hadszíntérre*, aug-ban követte a teljes ~. Ott kiképzésben részesült, majd szept. 10-17. között a →*nyugati hadszíntérre* szállították, ahol Straßburgtól DNY-ra kiképzésen vett részt. Az →*arcvonalba* már nem került ki. – A ~ →*gyalogságát* a pozsonyi 73.gy.dd. (13. és 18. hv.gy.ezd.) és a nyitrai 74.gy.dd. (14. és 15.hv.gy.ezd.) alkotta. A ~ →*tüzérségét* a 37.tü.dd., →*lovasságát* a cs. és kir. 5.hu.ezd. 5., 6.hu.sz.d-a adta. Pk-a: Adrian Wieber altbgy. (1914.aug-tól), Tabajdi Kálmán vör. (1915.márc-tól), Johann Haber altbgy. (1916.jún-tól). ♦ **DS, 562.**

Szurmay Sándor honvédelmi miniszter szemléje a fronton

Hadosztály (38. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* kolozsvári gyalogos →*seregetesté* és harci útja az I. vh-ban. A ~ pság-a az 1914.aug.4-i ált. →*mozgósítás* után, aug.8-án alakult meg. A ~t a →*keleti hadszíntérre* szállították, ahol a 2.hds. XII.hdt-ébe osztották be. Első harcait aug.24-én a monasterzyskai előretöréskor és 29-30-án Merbutownál vívta. A második →*lemergi csatát*

(szept.9.) követő ált. visszavonulás után az Uzso-ki-szorost védte, majd visszafoglalta Fenyvesvölgyet (szept.28.), Siankit (okt.6.), Turkát (okt.9.) és Topolnicát (nov.1.). Nov.10-én visszavonult a m. határ mögé és az Ung völgyét védte. Dec. elején újra tád-ba lépett és Tapolytarnótól Neu-Sandezen keresztül (dec.12.) elérte Tuchowot (dec.19.). 1915.febr.8-ig a staszowkai-magaslatokat védte. Márc.14-től az Oblazce-magaslaton volt állásban. Ápr.3-tól a n. →*Déli Hadsereg* kötelékében a Bothmer-hdt-be került. A →*gorlicei áttörést* követően, üldözve az or-okat, máj.17-re elérte Neudorfot és Delawát. Jún. elején a ~t a teljes megsemmisülés fenyegette, ezért visszavonták, s feltöltötték. Júl.23. és aug.5. között előretört a Złota-Lipáig, majd szept.2. - okt.24. között a Sereth völgyében Cebrowig. A nov.1-5. közötti siemikowcei ütközetben a ~ 14 or.ezd. ellen küzdve harci útja legnagyobb győzelmét aratta. Dec.29-ig hds. tart-ként pihent Kozován. 1916.jan.11-től ápr.9-ig a VI.hdt. kötelékében az Osowce–Bobulince–Kujdanow vonalon kiépített →*állásokat* tartotta megszállva. Ápr.11. - jún.15. között a n. Déli Hds. tart-a. A nyár folyamán a 76.gy.dd. a cs. és kir. 32.gy.ho-hoz beosztva komoly veszteségeket szenvedett (Cebrow jún.5., Nagorzanka jún.8., Barysz júl.4., Lazarowka aug.10.). Aug.13-tól 1917.márc.10-ig Koniuchynál volt állásban. Márc.11-től júl.22-ig a n. XXVII. hdt. pság-a alatt harcolt Demianow-nál. Az 1917. dec.7-i →*fegyverszünet* után a cs. és kir. XXV. hdt-hez osztották be és továbbra is állásban maradt Dzwiniogradnál. – 1918.febr. második felében átszállították az →*olasz hadszíntérre*. Ápr.15-től a III.hdt. kötelékében védekezett a Mezza Selva–Canove–Monte Sisemol vonalon. Jún.15. után az erős ol. tád. következtében súlyos veszteségeket szenvedett, ezért kivonták az →*arcvonalból*. Júl-aug-ban →*Horvátországban* teljesített kh. szolgálatot. Aug. végétől a II.hds. XIII. hdt-ének részeként a Monte Sisemol védte. Okt.30-án vonták ki az arcvonalból. – A ~ →*gyalog-ságát* a kolozsvári 75.gy.dd. (21. és 22.hv.gy.ezd.) és a nagyszebeni 76.gy.dd. (23. és 24.hv.gy.ezd.) alkotta. A ~ →*tüzérségét* a 38.tü.dd., →*lovasságát* a cs. és kir. 2.hu.ezd. 1., 2.hu.sz.d-a adta. Pk-a: Johann Freiherr Karg von Bebenburg altbgy. (1914.aug-tól), →*Nagy Pál* vör. (1914. szept-től), →*Szurmay Sándor* altbgy. (1914.nov.

24-től), Stefan Bartheldy altbgy. (1915.jan-tól), Csanády Frigyes altbgy. (1915.jún-tól), Molnár Dezső altbgy. (1916.jún-tól). • **DS, 563.**

Hadosztály (39. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* kassai gyalogos →*seregteste* és harci útja az I. vh-ban. Az 1914.aug.4-i ált. →*mozgósítás*-kor állították össze és a →*keleti hadszíntérre* szállították, ahol a 4.hds. VI.hdt-ébe került. Aug.26. - szept.1. között Tarnawatknán esett át a tűzkeresztségen. Rövid visszavonulás után részt vett az okt.4-én indult tád-ban (Wisloka okt.7., San folyó okt.12.), már a II.hdt-ben. Az I.hds. vere-sége miatt visszahúzódott Krakkóba és dec.7-ig a várost védte, majd átirányították Limanowára. A →*limanowai csatában* kiharcolt győzelem (dec.11-12.) után Dobrotynig üldözte az el-et, majd ott volt →*állásban* 1915.ápr.24-ig. Ekkor a n. →*Mackensen-seregcsoportba* osztották be. Részese volt a →*gorlicei áttörésnek* (máj.2.) és az üldözésnek (Jaroslau, máj.15.). Máj.20-28-án átkelt a Sanon és Zolkiewig jutott (jún.9.). Júl. végén átcsoportosították Cholmhoz. Aug.26-án elfoglalta Breszt-Litovszkot. 28-án a n. →*Déli Hadsereg* alárendeltségébe került, majd szept.14-17-én újra az ot-m. VI.hdt-ben harcolt a Strypa partján. Félesztendő nyugalom után 1916.jún.9-én visszavonult Kutuzowig. Júl.14. - aug.9. között véd. →*állásokat* épített Monasteryzskánál. Aug.11-27. között Horozankánál védekezett, akkor kivonták és a →*román hadszíntérre* szállították, ahol az ot-m. I.hds. kötelékébe alá került. Okt.2-ig Mikháza, Kálkörtvefája, Hébtükk területén volt →*védelemben*. Az okt.6-i tád. során a átcsoportosították a VI.hdt-hez. Feladata az Úz és a Csobános völgyeinek lezárása volt a →*kárpáti hadműveletekben*. Dec-ben az or-ok elfoglalták a hegygerinceket, így a ~ rossz véd. helyzetbe került. 1917.márc.8-án a ~ visszavette a Magyaróshegy és nov-ig ott maradt állásban, akkor áthelyezték a Slanic völgyébe, ahol 1918.febr-ig volt. Márc-tól júl-ig Mo-on teljesített kh. szolgálatot a Bp-i és a temesvári hv. kerület területén. Júl. közepén az →*olasz hadszíntérre* vezényelték. Aug.15-től nov.2-ig a Sasso Rossón tartotta állásait. Nov.3-án →*Perginében* az egész ~ ol. →*hadi-fogságba* esett. – A ~ →*gyalogságát* a kassai 77.gy.dd. (9. és 11.hv.gy.ezd.) és a miskolci 78.gy.dd. (10. és 16.hv.gy.ezd.) alkotta. A ~ →*tüzérsé-*

gét a 39.tü.dd., →lovasságát a cs. és kir. 15.hu. ezd. 1., 2.hu.szd-a adta. Pk-a: →*Hadfy* Imre altbgy. (1914.aug.9. - 1915.szept.25.), *Dáni* Balázs vör. (1915.szept. végétől), →*Breit* József altbgy. (1916.nov-től). ♦ **DS, 564.**

Hadosztály (40. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* Bp-i gyalogos →*seregeteste* és harci útja az I. vh-ban. Az 1914.júl.25-i részleges →*mozgósításkor* alakult meg és a →*balkáni hadszíntérre* került. Aug.7-i indulás után Szarajevón át 17-én érkezett Višegradba, a Drina Ny-i partjára. A 6.hds. XV.hdt-ének kötelékében szept.9. és okt.31. között a Crni vrh és a Kulište-magaslaton harcolt. Nov.9-én tád-ba ment át, 15-én elérte Valjevót, nov.23-tól dec.6-ig a Ljig partján segített a VIII. és a XIII.hdt-nek. A dec.6-i szerb tád. elől visszavonult és 23-án Manjelosz–Grgurevci körzetébe érkezett. 1915.jan-ban a →*keleti hadszíntérre* vezényelték, a Szurmay-csoportba. Jan.25-én az Uzsoki-szorosnál érte el az ÉK-Kárpátokat. Jan.26-tól máj.2-ig a Krokossa–Szawinka vonalat tartotta megszállva. A →*gorlicei áttörést* követő előrenyomulás során elfoglalta Neudorfot (máj.17-20.) és Delawát (jún.1.). Jún.23-án nagy veszteségek után átkelt a Dnyeszteren. Júl.5-13. között a Konstantowka–Kamionka vonalat tartotta, majd folytatta az előretörést. Szept.1-én Bojarka–Dorogostaj térségében átkelt a Styren. 18-án az Ikwa folyónál →*védelemre* rendezkedett be. A 26-i átkelés után Murawica körzetében épített ki állásokat. 1916.jan. elején átkerült a 2.hds. XI.hdt-e kötelékébe és a →*Bruszilov-offenzíváig* Rarancze–Toporoutz körzetében folytatott állás-harcot. Jún.11-től visszavonult Kirlibabáig, júl. 6-án tád-ba ment át, majd megrekedt a Capul–Medul–Tatárka-magaslatok vonalán. 1917.júl. 26-án csatlakozott az aznapi n. tád-hoz. Aug.2-án elérte Szucsavát, 5-én felszabadította a csángó falvakat és a Hadikfalva–Andrásfalva–Isten-segíts vonalon épített ki véd-et. 1918.márc.22-én kivonták, júl. végéig gy-át →*Horvátországban* kh. célokra alkalmazták. Aug-tól a háb. befejezéséig a 11.hds. XVI.hdt-ében az →*olasz hadszíntérre* harcolt, a Sasso Rosso és a Monte Asalone-magaslaton több tucat ol. rohamot vert vissza. – A ~ →*gyalogságát* a Bp-i 79.gy.dd. (29. és 30. hv.gy.ezd.) és a pécsi 80.gy.dd. (6. és 19.hv.gy.ezd.) alkotta, →*tüzérségét* a 40.tü.dd., →*lovas-*

ságát a cs. és kir. 8.hu.ezd. 5., 6.hu.szd-a adta. Pk-a: *Braun* József altbgy. (1914.júl-tól), *Tabajdi* Kálmán vör. (szept-től), *Eduard Plank* altbgy. (dec-től), *Festl* Lehel altbgy. (1915.jún-tól), →*Nagy* Pál altbgy. (1915.szept-től). ♦ **DS, 565.**

Hadosztály (41. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* Bp-i gyalogos →*seregeteste* és harci útja az I. vh-ban. Pság-a már 1913-ban felállt Bp-en, a csapatokat az 1914.aug.4-i ált. →*mozgósításkor* rendelték alá. A →*keleti hadszíntérre* a 3.hds. XIV.hdt-ébe került. Szept.3-án a cs. és kir. 19. gy.ho-lyal együtt a 4.hds. XVII.hdt-et alakították belőle, és Rawa-Ruskára rendelték. A második →*lemergi csata* (szept.11.) után Jodlowkáig vonult vissza, okt.3-án tád-t indított és Jaroslauig jutott, de a Varsó irányából érkező or. tád-kor ismét visszahúzódott (nov.4.). Súlyos veszteségei miatt a ~ összes csapatait a 82.gy.dd. pság-a alatt vonták össze, s dec.8-ig Wrzaszowicén pihent. A →*limanowai csata* után előretört. Dec. 20. és 1915.febr.8. között a Dunajec folyónál, Glow és Pasička között harcolt. – Létszámfeltöltés után, jan.12-én újra felállt a ~ szervezete. Febr. 8-14. között átszállították a Kárpátokba, ahol a XVI.hdt-be került, s a Berechi Cisna–Maniow közötti →*állást* tartotta máj-ig. Részt vett a 4.hds. lublini tád-ában, jún.27-én már a Tanew forrásvidékén harcolt. Máj. végén a 40.gy.dd. idegen csapatokhoz lett beosztva, helyét a 73.gy.dd. vette át aug.9-ig. Aug.17-én a ~ elérte a Bugot, 26-án átkelt a Lesnán, szept.26-án a Styren. Szept. 29-től 1916.jún.6-ig a Berestiány–Karpilowka vonalon állt. Jún-júl-ban az erős or. rohamok nagy veszteségeket okoztak a ~nak. Aug.1-től Wielickánál tartotta állásait dec.6-ig, amikor felváltották és →*olasz hadszíntérre* szállították. – Az Isonzó-hds. tart-aként kiképzésen vett részt. 1917.febr.10-15-én Kostonjevicánál a cs. és kir. 14.gy.ho. váltotta fel. Máj.12-27. között, a X. →*isonzói csata* során 17 elg. rohamot vert viszsza. Júl.28-tól aug.20-ig tart-ban pihent, szept.4-én eredménytelen tád-t vezetett Selótól K-re. A →*caporettói áttörés* során, okt.26-án megfutamtotta a vele szemben védekező ol-okat, nov.9-én átkelt a Livenzán, 14-én a Piavén. 1918.jan.15. és febr.12. között a 6.hds. II.hdt-ének tart-a Lago és Tarzo területén, majd állásharcot folytatott Moriago és False di Piave között. A XIV.hdt.

kötélékében részt vett a *montellói csatában* (jún. 16.) és visszavonult. Júl.3-tól okt.24-ig a Chiesola–Marbatelli vonalat tartotta. A nov-i ol. tád. elől visszahúzódott, nov.8-án letette a fe-t és gy.menetben Szentgotthárdra vonult. – A ~ →*gyalog-ságát* a szatmárnémeti 40.gy.dd. (12. és 32.hv.gy.ezd.) és a veszprémi 82.gy.dd. (20. és 31.hv.gy.ezd.) alkotta, →*tüzérségét* a 41.tü.dd., →*lovasságát* a 4.hv.hu.ezd. 5., 6.hu.sz.d-a adta. Pk-a: Johann *Nikić* altbgy. (1914.ápr.-nov.), *Schay Gusztáv* altbgy. (1915.jan.-tól), *Schamsula Rudolf* altbgy. (1915.júl.-tól), Georg Ritter von *Sypniewski* vörgy. (megbízott 1918.okt.-nov.). ♦ DS, 566.

Schay Gusztáv, a 41. hadosztály parancsnoka (balra) és báró Hazay Samu honvédelmi miniszter (jobbra)

Hadosztály (42. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* zágrábi gyalogos →*seregteste* és harci útja az I. vh-ban. Az 1914.júl.25-i részleges →*mozgósításkor* a →*balkáni hadszíntérre* vezényelték. Az 5.hds. XIII.hdt-ének kötélékében tört előre (Zwornik aug.12., Krupanj aug.16., Loznica aug.20-21.). Szept.12. és okt.14. között a Batar-hídfőt, okt.17. és nov.7. között a Gučevo-hegyhátat védte. Az újabb tád. során elfoglalta Jatabicet (nov.9.), Kolubarát (nov.16.), nov.21-én már a Ljig mentén harcolt a Zakinac-magaslatnál. A dec.5-i ált. szerb tád. elől a Szerémségbe vonult vissza, ahonnan a →*keleti hadszíntérre* vezényelték át. – 1915.febr.1-én a Tatár-hágón át indított tád-t, 20-án Krasnáig jutott. Máj.10-ig a Toporoutz–Rarancze vonalon volt →*védelemben*. 13-án visszavonult a Pruth folyón lévő Hlinitzá-hídfőig. Jún.9-én előretört és visszavette régi →*állásait* Dobronoutznál, amiket 1916.jún.4-ig megtartott. Jún.10. és júl.5. között Oknán és Iwanowcén át a Bystrzyca bal partjára vonult vissza. Aug-ban az

or. tád. megakadt és újabb állásharc alakult ki Jakobény–Czokanestie térségében, 1917.júl. elejéig. Ekkor az or. tád. visszaverése után előretört és aug.24-én átlépte a Bystrzycát, 27-én Bojantól K-re megállt. Szept. elején Ruchotinál felváltotta a n. 83.gy.ho-t. Az or. demoralizáltság miatt ekkor már nagyobb harcselekményekre nem került sor. – 1918.febr-ban a ~t az →*olasz hadszíntérre* szállították, ott a 11.hds. VI.hdt-ébe került. Febr.10-tól jún.14-ig a Monte Sisemol és a di val Bella magaslatokat tartotta. Jún.15-én rohamra indult, ám tartós eredményt nem ért el a szíviósan védekező ol-ok ellen, akik júl.17-én gáztád-t hajtottak végre. 19-én eredeti állásaiba vonult vissza, 23-án felváltották és pihenésre hátravonták. Szept.21-től okt. végéig a Monte Asalonén volt állásban. – A ~ →*gyalog-ságát* a zágrábi 83.gy.dd. (25. és 26.hv.gy.ezd.) és az eszéki 84.gy.dd. (27. és 28.hv.gy.ezd.) alkotta, →*tüzérségét* a 42.tü.dd., →*lovasságát* a 10.hv.hu.ezd. 3., 4.hu.sz.d-a adta. Pk-ai: br. Stefan von →*Sarkotić* altbgy. (1914.aug.-tól), gr. Johann *Salis-Seewis* altbgy. (1914.nov.11-től 1915.ápr.12-ig), Karl *Stracker* vörgy. (megbízott 1915.ápr.-máj.), Salis-Seewis altbgy. (1915.jún.-júl.3.), Anton *Lipošćak* altbgy. (1915.júl.-tól), Lukas *Šnjarić* altbgy. (1916.febr.-tól), Lipošćak altbgy. (1917.márc.-tól), Michael *Mihaljević* altbgy. (1917.jún.-tól), Theodor Ritter von *Soretic* altbgy. (1918.máj.-tól). ♦ DS, 567.

Hadosztály (51-155. honvéd gyalog): a m.kir. →*Honvédség* gyalogos →*seregtestei* és harci útjuk az I. vh-ban. – I. Az 51.honvéd gyaloghadosztály 1915.febr.21-én a *Kornhaber-hadosztály* ból alakult. *Kornhaber* Adolf tbszn. pság-a alatt a →*keleti hadszíntérre* harcolt a 4., máj. elejétől a 2., dec-től a 7., 1916.júl. végétől a 3.hds. kötélékében. 1916.nov. elején a →*román hadszíntérre* vezényelték, s a →*hadssereg* (9. német) alárendeltségébe lépett. 1917.márc.-tól visszakerült az or. frontra, az ot-m. 3.hds-hez. 1918.jún. közepén az →*olasz hadszíntérre* csoportosították át, ahol előbb a Borojević-hdscs., majd a 6.hds. kötélékében harcolt. →*Gyalogságát* a 200. és 201. (1918.júl.-tól 101. és 102.) gy.dd. (301., 302. és 300., 305.hv.gy.ezd.) alkotta, →*tüzérségét* az 51.tü.dd. adta. Pk-a: *Kornhaber* Adolf tbszn. (1915.febr.21-től), *Foglár* József vörgy. (1915.okt.-tól), *Tanárky* Béla vörgy. (1916.aug.-tól),

Viktor von Mouillard vör. (megbízott 1916. nov-tól), Benke Adalbert altbgy. (1917.jan-tól), →Létay Gyula vör. (megbízott 1918.júl.17. - aug.4.), Daubner Sámuel vör. (1918.júl-tól). – 2. Az 53.honvéd gyaloghadosztály 1914.okt-ben alakult, és ebben a hónapban meg is szűnt. – 3. A 61.honvéd gyaloghadosztályt 1916.okt-ben a cs. és kir. 61.gyho-ból hozták létre, s 1917.febr-ban megszüntették. A →hadsereg 1. (osztrák-magyar) kötelékében az →erdélyi hadműveletekben vett részt. Pk-a: Konrad Grallert von Cembrów vör. (1916.júl-dec.). – 4. A 64.honvéd gyaloghadosztályt 1917.nov-ben alakították a cs. és kir. 53.gy.ho-ból. A 2.Isonzó-hds. kötelékében az összeomlásig az ol. fronton harcolt. →Hadrendjét a 127.gy.dd. (6. és 19.nf.gy.ezd.), a 128.gy.dd. (1. és 3.nf.gy.ezd.) és a 64.tü.dd. alkotta. Pk-ai: Karl von Stöhr altbgy. (1917.nov-dec.), Theodor Bekić von Bović altbgy. (1917.dec-tól), Rudolf Seide altbgy. (1918.jún-tól). – 5. A 70.honvéd gyaloghadosztály 1915.szept.18-án alakult az ún. erdélyi csendőrhadosztályból. A ro. frontról 1916.jún. elején átvezényelték az or. frontra a 4.hds-hez, majd nov. elején vissza a ro. frontra az 1.hds-hez. 1918.jún. közepén az ol. frontra vitték. Hadrendjét a 207.gy.dd. (113., 115.hv.gy.ezd.), a 208.gy.dd. (33., 314.gy.ezd.) és a 70.tü.dd. alkotta. Pk-ai: Goldbach Antal vör. (1915.szept.18-tól), Sorsich Adalbert gy.tbk. (1916.aug-tól), →Berzeviczy Béla vör. (1918.máj-tól). – 6. A 74.honvéd gyaloghadosztály 1917.ápr-ban alakult a Papp- és a Sávoly-dd-ból. 1918.jún. közepéig az or., attól az ol. hadszíntéren harcolt. A 306. és 307.hv. és az 5.nf.gy.ezd-ből állt. Pk-ai: Konrad Grallert von Cembrów vör. (1917.ápr-tól), Perneczky Jenő altbgy. (1917.okt-tól), Benke Adalbert altbgy. (1918.okt-nov.). – 7. A 155.honvéd gyaloghadosztály 1917.nov-ben a cs. és kir. 155.gy.ho-ból alakult. A ro., majd 1918.febr. elejétől az or. fronton teljesített szolgálatot. Máj. közepétől →Ukrajna kat. közig-ában vett részt. Hadrendjét a 129. és 130.gy.dd és a 155.tü.dd. alkotta. Pk-a: Felix Ritter Unschuld von Melasfeld altbgy. • DS, 568.

Hadosztály (5. honvéd lovas): a m.kir. →Honvédség Bp-i lovas →seregteste és harci útja az I. vh-ban. Az 1914.aug.4-i ált. →mozgósításkor a →keleti hadszíntérre, a 2.hds. kötelékébe irányí-

tották. Aug.17-én →lovasrohamot intézett a beásott or-ok ellen, az 50 %-os veszteségeket okozó →gorodoki ütközet meghátrálásra készítette a ~t, amely pk-át is elvesztette. Okt. elején a 2.hds. csatlakozott a n. tád-hoz, a ~ az Uzsoke-szoroson át nyomult előre, ám ez lőszer- és létszámhiány miatt hamar kifulladt. A ~t átirányították a 3.hds. kötelékébe. Feladata ettől kezdve elsődlegesen a feld. és a területmegszállás volt. 1916.febr-ban a Kárpátok hágóinál vetették harcba, márc. elején or. tád-okat vert vissza. 25-én Stecowarán a XI. hdt. rendelkezésére állva részt vett a zaleszczyki hídfőtád-ban. Ápr.29. és máj.12. között →állásban volt Toporowcénél, majd Marschall n. tbk. rendelkezésére bocsátották. A Przemyśl visszafoglalását követő tád. során a 7.hds. részeként elfoglalta Zaleszczyk városát. Szept. végén, mikor az →arcvonal megszilárdult, a ~ részeit szétesztve alkalmazták. 1916.jún.4-én harc nélkül kiűrtette a sinkowi hídfőt és megkezdte a visszavonulást a →Brusilov-offenzíva elől. Aug. közepén Jamnicánál erős or. rohamokat vert vissza, 24-én veszteségei miatt kivonták. – 1916.szept-ben a →román hadszíntérre került és 1917.júl. végéig a Dorna Watránál húzódó véd. szakaszt foglalta el az Apor-csoportban. Okt.18-ig a 8. és a 11.lov.ho. harcait segítette. 1918.márc-tól a ~ az →Ukrajnát megszálló csapatok kötelékében vasútbiztosítási, helyőrségi, kh. szolgálatot és portyázást látott el. Nov-ben csoportokra bomolva nagy visztonagságok között érkezett haza. – A ~ két lov.dd-ral alakult meg 1914-ben. A Bp-i 19.lov.dd (1., 8.hv.hu.ezd.) 1916.nov-ben megszünt, a zalaegerszegi 23.lov.dd-t (6., 7.hv.hu.ezd.) 1918.szept-ben 9.lov.dd-rá számozták át. A ~ kötelékébe tartozott az 5.lov.tü.dd. Ütközetlétszáma 3800 lovas, 120 pu., 8 gpu. és 4-12 á. volt. Pk-ai: Froreich Ernő altbgy. (1913.márc. - 1914.aug.18.†), lovas Apor Sámuel altbgy. 1914.aug-tól), Viktor von Mouillard vör. (1917.aug-tól), Otto Schwer Edler von Schwertenegg altbgy. (1918.febr.), Hegedűs Pál vör. (megbízott 1918.febr-márc.), von Mouillard vör. (1918.márc-tól). • DS, 569.

Hadosztály (11. honvéd lovas): a m.kir. →Honvédség debreceni lovas →seregteste és harci útja az I. vh-ban. Az 1914.aug.4-i ált. →mozgósítás után a →keleti hadszíntérre irányították, a 3.hds-

hez. A tűzkeresztségen aug.15-én Sztójanownál esett át. 24-én Kamionka–Strumilowánál kozák lov. csapatokkal küzdött. Szept.-ben a 3. és 4.hds. közötti résben harcolt, folyamatosan visszahúzódva (szept.29., Jankowa). Okt.18-ig hds. tart., majd az 1.hds. V.hdt-e alá rendelték. Nov.9-ig Krakkó É-i előteréig hátrált. Nov.26. és dec.2. között Dombra térségében volt, 2-án újra előrenyomult. Dec.8-tól 12-ig Limanowa térségében sikeresen tartóztatta fel az or. tád-okat. Dec.17-én Zaklicinbe, a 3.hds. kötelékébe irányították, a ~ biztosította a 3. és 4.hds. összeköttetését. Ápr. végéig a Gribowtól Uscie Ruskieig terjedő területen több kisebb ütközetben vett részt, majd a n. 11.hds. kötelékébe lépett és csatlakozott annak tád-ához (máj.7. Dabrowa, máj.10. Starawies). Júl.-ban az újonnan alakult Bug-hds.-hez csatolták. A Bug bal partján tört előre (jún.24. Turynka, júl.7. Krylow, júl.25-31. Huczna-torkolat, aug.5-18. Matcze–Dubienka, aug.24. Mizowo, szept. 8. Mukoszyn). Szept. elején a 4.hds. É-i szárnyán nyomult előre és 21-én átlépte a Stochodot. Okt.10-tól a Hauer-lov.hdt.-hez tartozott. Nov.-ben, amikor az →*arcvonai* megmerevedett, a ~ Galuziától K-re rendezte be →*állásait*. Az 1916. jún-i or. →*Bruszilor-offenzíva* során állásait sikeresen védte, ám júl.6-án az 5. és 9.hv.hu.ezd-eket az or-ok bekerítették, azok →*hadifogságba* estek. 10 nap múlva a ~ maradványait kivonták és Szászrégen térségébe szállították. – Aug-ig pótolták a hiányokat és a →*román hadszíntéren* a →*hadsereg* (1. osztrák-magyar) pság-a alá helyezték. A Mt. Rusulni–Mt. Sarulni vonalon foglalt állást. Nov. végétől 1917.júl-ig a Botosul és a Dadu-magaslatot védte. Júl-aug.-ban a Moldova völgyéig űzte az or-okat és 1918.jan-ig a Stermnina-magaslaton maradt. Febr.-ban állásba ment Mardzinánál. Máj.13-án innen szállították át az →*olasz hadszíntérre*, a 6.hds.-hez. Jún.-ban a XXIV.hdt. előterítését támogatta a Montello-magaslatnál (jún.19-22.). Ezután a II.hdt. kötelékében a Moriago védőkörletet szállta meg (Bosco, Falze di Piave). Okt. végén harcolva vonult vissza és Farkasfalvánál érte el a m. határt. – A ~t a szegedi 22.lov.dd-ből (2. és 3.hv.hu.ezd.) és a kassai 24.lov.dd-ből (5. és 9.hv.hu.ezd.) állították fel. A 22.lov.dd. 1916.dec.-ben megszűnt, a 24.lov.dd-t 1918.szept.-ben 21.lov.dd-rá számozták át. A ~ kötelékébe tartozott a 11.lov.tü.dd.

Pk-ai: lovag Nagy Gyula altbgy. (1913.márc.-tól), gr. Ferdinand von Bissingen und Nippenburg altbgy. (1914.dec.-tól), Czitő Károly vör. (1915. dec.-tól), Jóny László vör. (1916.okt.-tól), Hegedűs Pál vör. (1918.márc.-tól). • **DS, 570.**

Hadosztálybíró <Divisionsgericht>: a hadsereg elsőfokú, a legénység súlyosabb ügyeiben, ill. a tisztek és hasonló állásúak vmennyi bűnügyében eljáró jogi fórum az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetében. Összetétele megegyezett a →*dandárbíró*sággal. Ítélobírósága 5 bíróból állt, ahol a tárgyalásvezető igazságügyi ti., a többi kat. állományú ti. volt. Fellebbezési fóruma volt a dd.bíróági ítéleteknek, ilyen esetekben 1 kat. állományú ti. helyett társbíróként 1 második igazságügyi ti. lépett be az ítélobíróságba. A tárgyalásvezető hadbíró kivéve senki sem lehetett a vádlottnál alacsonyabb rendfokozatú. A ~ élén a bíróságvezető állott, akinek a bíróság egész személyzete alá volt rendelve. Ő jelölte ki a vizsgálóbíró és a védőt az igazságügyi ti-ek közül. A fő- vagy feljebbviteli tárgyaláson a ~ vezetője elnökölt. A ~ ítéleteinek feljebbviteli helye a legfelsőbb kat. törvényszék volt. – A cs. és kir. →*közös Hadseregnél* és a cs. kir. →*Landwehrnél* a ho.pk. és a kat. területi pk.; a m.kir. →*Honvédségnél* a ho.pk., a kerületi pk. és a →*Honvédség főparancsnoka*; a →*haditengerészetnél* a tengerészeti pk. volt ún. illetékes pk. <Zuständiger Kommandant>, aki a bűnvádi eljárást elrendelheti, határozhat a vizsgálati fogság és a vádemelés kérdésében, ill. megerősíti az ítéletet és elrendeli a büntetés végrehajtását. A Honvédség illetékes pk.-ának igazságügyi jogköre a m.kir. →*Csendőrségre* is kiterjedt. Vádló közege az igazságügyi ti-ek közé tartozó →*katonai ügyész* volt. – A ~ nem állt alárendeltségi viszonyban a ho.pság-gal. Egy ~ alá több ho.pság állománya is tartozhatott. A ~ot a m.kir. Honvédségben az 1912:XXXIII.tc 1914.júl.1-i hatálybalépésével állították fel az alábbi székhelyeken: Bp., Kassa, Kolozsvár, Pozsony, Szeged, Zágráb. • **FGy, 571.**

Hadosztály egészségügyi intézet <Divisions-Sanitätsanstalt>: a →*hadosztály* betegeit és sebesültjeit arra az időre összegyűjtő és ápoló eü. intézet, amíg azok a →*tábori kórháznak* át nem adhatók. Pk-a törzsorvos, állománya 5 orvos, 2

eü. ti., 1 eü. osztag, összesen kb. 200 fő. 38 kocsija közül 15 sebesült-, 9 eü. anyagszállító a segélyhelyek számára, 8 eü. anyagkocsi, 4 szerelőkocsi (rajtuk élelmiszer is), 1 konyhakocsi és 1 eü. társzékér. Ha a ho. rövid ideig táborozott, a betegek összegyűjtésére (lehetőleg központi fekvésű községben) *gyengélkedőszobát*, hosszabb időre → *gyengélkedőházat* rendeztek be. A ~ menetek során az útvonalon visszamaradó betegeket sebesültszállító-kocsijaira vette fel. Ha ütközetre volt kilátás, akkor még a menet megkezdése előtt segélyhelykocsikat osztottak be az egyes eszd-ekhez, ill. a menetbiztosító csapatokhoz. Ütközet esetén a ~ sebesült-gyűjtőállomást és kötőzöhelyet állított fel. A gyűjtőállomás a segélyhelyek k. sebesültjeit, a kötőzöhely a segélyhelyről érkező súlyos sebesülteket vette át. ♦ **MI, 572.**

Hadparancsnokság: → *Katonai közigazgatás* (II.)

Hadra kelt sereg: → *Hadrend*

Hadrend: a haderő hadvezetés által megállapított parancsnoklási és szervezeti tagozódása. Az I. vh. idején használták szűk értelemben is: ~be foglalták össze az ún. *hadra kelt sereget* (kmsz. a mozgósított csapatok, pság-ok és intézetek közül az ellenség ellen való működésre hivatottak összessége). A későbbiekben ez utóbbi vált *hadi hadrendd*é, míg a mozgósítás előtti állapotot leíró ~ *béke hadrendd*é. A ~et a → *Vezérkar* készítette, az uralkodó mint Legfelsőbb Hadúr hagyta jóvá. A szűk értelemben használt ~ csak a mozgósításkor vált köztudomásúvá. Ez utóbbihoz hozzávéve a mozgósítás befejezéséig tervezett alakulatokat, beszélhetünk *mozgósítási hadrend*-ről is. ♦ **RI, 573.**

Hadsegélyező Hivatal (Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala): a behívott katonák, vmint a hadiárvák és hadiözvegyek támogatására felállított állami szerv. A → *mozgósítás* után alakult, 1914.aug.-ban, Bp-en. Tev. köre a segélyezés majdnem minden területére kiterjedt, kivéve a beteg- és sebesültápolást, amelyet a → *Vöröskereszt Egylet* látott el, vmint a → *hadművelési területen* szolgálatot teljesítő kat-k családtagjainak tv-ileg szabályzott segélyezését. A harcoló katonákat szeretetadományokkal és meleg ruházattal látta el, vmint segélyala-

pot gyűjtött és osztott szét a hadirokkantaknak, ill. a hősi halottak árváinak és özvegyeinek. Pénzben és természetben egyaránt gyűjtött adományokat; jótékonyági akciókat szervezett; hozzájárult a → *Nemzeti Áldozatkészség Szobrának* felállításához; bélyegzéseket, hadifénykép-kiállításokat rendezett; hadsegélyező bélyegeket, emlékérmeket, jelvényeket, emlék- és levelezőlapokat, csatáképes albumokat, nyomtatványokat és könyveket, irodaszereket, képző- és iparművészeti tárgyakat árult. E tárgyakat (jellegüktől függően) a ~ jelvényével vagy szövegszerű feliratával látták el. A befolyt összeg meghatározott részét segélyezésre fordították. – Vezetője *Kirchner Ármin* ny. altbgy., helyettese dr. *Vrábely Ármánd* és dr. *Melichár Kálmán* miniszteri tanácsos volt. Az adományokat átvevő részleget *Csurda* Andor vezérhadbiztos vezette. Mintegy 300 fős személyzete részben tényleges és tart. kat.-kból, részben önkéntesekből állt. Hivatala a Kház épületében, átvételi részlege és több raktára a Váci út 38. alatt nyert elhelyezést. – Jelvénye ovális keretben Mo. → *nagycímere* volt, alatta félkörívben a „Hadsegélyező 1914” felirattal. – Ot. megfelelője Bécsben *Kriegsfürsorgeamt des k.u.k. Kriegsministeriums* néven működött. ♦ **KGy, 574.**

A Hadsegélyező Hivatal kiadványainak árusítása

Hadsereg <Armee>: hadművelési feladatok végrehajtására felállított → *haderőnemi* szervezeti kötelék, kmsz. magasabb rendű → *seregtestek* egy-egy vezénylet alá helyezésére kialakított kötelék. Az I. vh.-ban a ~nek nem volt → *fegyvernemi* jellege (egyféle ~ létezett, a *tábori*), később a II. vh.-ban a táb. mellett kialakult az *összfegyverne-*

mi, a páncélos (harckocsi), a légi és a légvédelmi, ill. a tartalék, a pót és a honi ~. – A ~ pk-a az →*Oszták–Magyar Monarchia hadszervezetében* tbgy., vezds., gy.tbk., lov.tbk., tbszn. lehetett, akit az uralkodó (a Legfelsőbb Hadúr) maga vezetett ki. A *hadsereg-parancsnokság* <Armee-Kommando> két részre tagolódott. A *főhadiszállás* <Armee-Hauptquartier> vagy *hadparancsnokság* <Armee-General-Kommando> kmsz. a hdm. szolgálat teljesítését (a →*hadműveletek* vezetését), a *hadtápparancsnokság* <Armee-Etappen-Kommando> kmsz. a gazdaszat-közigazgatási szolgálat teljesítését végezte. Az előbbi a →*vezérkari főnök*, az utóbbi *főnök* irányítása alatt állt, mindkettő altbgy. vagy vörgy. lehetett. Az I. vh. idején a →*hadműveleti területre* kivonult ot-m. ~ek nem használták a Hauptquartier kifejezést. Helyette a ~pság irataiban az *álláspont* <Standort>, az oda irányuló iratokban a *tábori postaszám* <Feldpost x.> volt az általános. A ~et minden →*hadviselő* haderőben arab hadrendi számmal jelölték. (Még: →*Hadseregcsoport*.) • RI, 575.

Hadsereg (1. oszták-magyar): oszták-magyar és német →*seregesteket* összefogó hadműveleti csoportosítás az →*erdélyi hadműveletek* megvívására. 1916.aug.17-én alakult meg br. Arthur →*Arz von Straussenburg* altbgy. (aug.28-tól gy.tbk.) pság-a alatt. Ekkor csupán 5 „kéznél lévő” →*seregest* és 3 petrozcsnyi bányászlj. tartozott kötelékébe, amelyekhez később további 5 ot-m. seregest érkezett be. Szept.18-ig, a →*hadsereg* (9. német) megalakulásáig az →*Erdélybe* beérkező n. seregesteket is (átmenetileg) a ~be osztották be (→*oszták-magyar–német felvonulás*). Szept.18-án a ~ kötelékébe a →*Fabini* Lajos altbgy. vezette cs. és kir. VI.hdt., alárendeltségében a m.kir. 37.gy.ho. (73., 74.hv.gy.dd., 37.hv.táb.tü.dd.), a m.kir. 61.hv.gy.ho. (16., 19.nf.hgy.dd., 61.hv.tb.tü.dd.) és a cs. és kir. 72.gy.ho. (cs. és kir. 143.gy.dd., 72.táb.tü.dd.) v mint a Kurt von →*Morgen* altbgy. vezette n. I.tart.hdt., alárendeltségében a n. 89.gy.ho., a cs. és kir. 71.gy.ho. (141., 142.gy.dd., 71.táb.tü.dd.) és a m.kir. 39.hv.gy.ho. (77., 78.hv.gy.dd., 39.táb.tü.dd.) tartozott. – A ~ hadrendje a →*román hadszíntér hadműveletei* során folyamatosan, esetenként naponta változott (lásd ott). A teljesség igénye nélkül a n. I.tart.hdt-et okt.5-én a n. 9.hds-nek adták

át. Okt.10-én a ~ kötelékébe a Háber-csoport (okt.19-től neve cs. és kir. XXI.hdt., pk. Kasimir →*Lütgendorf* gy.tbk.) tartozott, alárendeltségében a cs. és kir. 72.gy.ho. és a fél 37.hv.gy.ho. (74.hv.gy.dd., 37.hv.táb.tü.dd.) A VI.hdt-be ekkor a 39.hv.gy.ho., a fél 37.hv.gy.ho. (73.hv.gy.dd.) és a cs. és kir. I.lov.dd. tartozott; a ~ tart-át 61.hv.gy.ho. alkotta. Okt.19-én a 37.hv.gy.ho. egyesült a XXI.hdt. alatt, a 61.hv.gy.ho-t beosztották a VI.hdt-be. Okt.5-től a ~tól É-ra, →*Bukovinában* harcoló ot-m. 7.hds. cs. és kir. XI.hdt-ét a ~nek rendelték alá (okt.22-én visszakerült a 7.hds. kötelékébe). Okt.26-án a ~ és a n. 9.hds. csatlakozásánál a K- és a D-Kárpátok fordulójában a ~ alárendeltségébe lépett a n. LIV.hdt (bajor 8., 10.gy.ho.); ennek pság-át nov.1-én átadták n. 9.hds-nek, a bajor 8.gy.ho. a ~ tart-ában maradt, a 10.gy.ho-t a XXI.hdt-be tagolták be. – Nov.28-án, az or-ro. ellentád. megindulásakor a K- és a D-Kárpátok fordulójának véd-ét a n. XXIV.tart.hdt. (n. 187.gy.ho. és 49.tart.ho., cs. és kir. I.lov.ho.; pk. Friedrich von →*Gerok* altbgy.) vette át, amely a ~ sávjában harcolt, de az ot-m. 1. és 7. hds-et összefogó *Jenő-seregarcvonal* pság közvetlen alárendeltségébe tartozott. Dec.22-re a ~ből 4 tád. csoportosítást hoztak létre: *jobbszárny-csoport* Ojtoztól D-re (n. XXIV.tart.hdt. pság, cs. és kir. I.lov.ho. és n. 218.gy.ho.), *ojozi csoport* (n. XXXIX.tart.hdt. pság, n. 187.gy.ho. és cs. és kir. 71.gy.ho.), *Úz-völgyi csoport* (ot-m. VI.hdt. pság, 39.hv.gy.ho. és n. 225.gy.ho.), *gyimesi csoport* (ot-m. XXI.hdt. pság, bajor 8.tart.ho., cs. és kir. 24.gy.ho. és 61.hv.gy.ho.). – 1917. júl.22-től az or. 9. és a ro. 2.hds. tád-át felfogó Gerok-csoportot a ~ jobbszárnyán a Ruiz-csoport (cs. és kir. I.lov.ho., n. 218.gy.ho.) és a cs. és kir. VIII.hdt. (m.kir. 70.hv.gy.ho., cs. és kir. 71.gy.ho., cs. és kir. 8.hgy.dd., júl.29-től még a 37.hv.gy.ho., aug.8-tól még a n. 117.gy.ho.; pk. Siegmund *Benigni* tbszn.) alkotta. – 1916.okt.1-13. között a Székelyföldön harcoló ~ a n. 9.hds. pk-ának (Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk.) hdm. vezetése alá utaltatott. Okt.13-tól az ot-m. *Károly-seregarcvonal* (→IV. Károly trónra lépésétől [nov.22.] Jenő-seregarcvonal) hdm. alárendeltségébe tartozott. A ~ főhadiszállása 1916.aug.17-től Kolozsvárott, okt.13-tól Marosvásárhelyen volt. A ~ vívta meg a →*kárpáti hadműveleteket* (I.) és a →*moldvai hadműveleteket*. • RI, 576.

Hadsereg (x. osztrák-magyar): → *Hadsereg-parancsnokság*

Hadsereg (9. német): német és osztrák-magyar → *seregetesteket* összefogó hadműveleti csoportosítás. Az I. vh. alatt három ~ alakult. – 1. Az első ~ 1914.szept.18. és 1916.júl.30. között működött a → *keleti hadszíntéren*. A n. 8.hds öt hdt-éből alakított ~ Czeszochowa és Krakkó között harcolt. Pk-a: Paul von → *Hindenburg* gy.tbk. (1914.nov.1-ig), August von → *Mackensen* gy.tbk. (1915.ápr.17-ig), → *Lipót* bajor hg. gy.tbk. (1916.júl.30-i feloszlatásáig). – 2. A második ~-et a → *román hadszíntér hadműveleteihez* állították fel. A felállító pcs. 1916.szept.6-án kelt, tényleges megalakulására → *Erdélyben* szept.18-án került sor. Okt.1-13. között a Székelyföldön harcoló → *hadsereget* (1. osztrák-magyar) is a ~ pk. hdm. vezetése alá utalták. Okt.13-tól az ot-m. *Károly-seregarcvonal*, → *IV. Károly* trónra lépésétől (nov.22.) a *Jenő-seregarcvonal*, nov.30-tól a → *Mackensen-seregcsoport* hdm. alárendeltségébe tartozott. – A Ro. hadba lépésekor „hirtelen összeszedhető” alakulatokból állt: n. XXXIX. tart.hdt. (n. 187.gy.ho., n. 8.Lw.ezd., m.kir. 51. hv.gy.ho.; pk.: Hermann von → *Staabs* altbgy.); n. Schmettow-lov.hdt. (n. 3.lov.ho., cs. és kir. 1.lov.ho., n. 76.tart.ho. [okt.9-én átadva az I.tart. hdt-nek]; pk.: gr. Eberhard → *Schmettow* altbgy.); n. → *Alpenkorps* (bajor 2., 10.hgy.dd.; pk.: Konrad → *Krafft von Dellmensingen* altbgy.); közvetlenek (cs. és kir. 144. és 145.gy.dd.). Belső alárendeltségi viszonyai a további harcok függvényében változtak: 1916.szept.24-én lépett a ~ kötelékébe a bajor 11. és 12.gy.ho., vmint a n. 6.lov.ho.(nov.1-től az akkor beérkező n. 7.lov. ho-lyal beosztva a Schmettow-hdt-be); szept.28-án a n. 76.tart.ho. átkerült a XXXIX.tart.hdt. állományába, s a ~ közvetlen alárendeltségébe a beérkező cs. és kir. 2.hgy.dd.; a ~ közvetlen alárendeltségébe lépett az okt.5-én beérkező bajor 7.gy.ho., cs. és kir. 8.hgy.dd.; okt.5-én az ot-m. 1.hds-től a ~-nek rendelték alá a n. I.tart.hdt-et (n. 89.gy.ho., cs. és kir. 71.gy.ho. [okt.16-án átadva a Schmettow-lov.hdt-nek]; okt.9-től még n. 76.tart.ho., 10-től cs. és kir. 8.hgy.dd. és 14-től bajor 12.gy.ho.; pk. Kurt von → *Morgen* altbgy.); nov.1-én a D-Kárpátokon át indítandó tád-hoz a Vulkán- és a Szurdok-szoros térségébe áthozták

a n. LIV.hdt.pszág-ot (n. 41. és 109.gy.ho., bajor 11.gy.ho., n. 301.ho.pszág. [cs. és kir. 144. és 145. gy.dd.]; nov.14-től még n. 115.gy.ho.; nov.24-től még n. 2.kp.dd.; pk. Kühne altbgy.). A második ~ vívta meg a → *brassói-* és a → *nagyszebeni csatát*, vmint a → *havasalföldi hadműveleteket*. 1917.jan.10-én állományába került a n. XVIII. tart.hdt. pság (n. 115., 212.gy.ho., cs. és kir. 62. gy.ho., cs.kir. 13.löv.ho.; pk. Welinger altbgy.). A ~ utolsó tád. csoportosítását 1917.aug.6-ra vette fel: n. LII.hdt. (cs. és kir. 145.gy.dd., tr. 25. és 26.gy.ho., bg. 5.gy.ho.), rámnici csoport (cs. és kir. 92.gy.ho., n. 109.gy.ho., n. Wehner-csoport), n. I.tart.hdt. (n. 89., 115., 212.gy.ho., 76. tart.ho., bajor 12.gy.ho.), n. XVIII.tart.hdt. (cs. és kir. 62.gy.ho., n. 217.gy.ho.), hds-tart. (cs.kir. 13.löv.ho., n. 216.gy.ho.). – A ~ 1918.ápr.16-ig működött, majd a Ny-i hadszíntérre csoportosították át. Főhadiszállása 1916.szept.9-től Désen, okt.13-tól Fogarason, 1917.elejétől ro. területen volt. Pk-a: Erich von → *Falkenhayn* gy.tbk. (1916. szept.6-tól), Koch gy.tbk. (1917.máj.5-től), von Eben gy.tbk. (1917.jún.10-től). – 3. A harmadik ~ 1918.ápr. végétől aug.18-i feloszlatásáig az Aisne és a Marne között harcolt. Pk-a: von Eben gy.tbk. (folyamatosan), Adolf von Carlowitz gy.tbk. (jún.6. - aug.18.). • **RI, UK, 577.**

Hadsereg (14. német): a 12. → *isonzói csatához* az osztrák-magyar hadvezetés rendelkezésére bocsátott német → *seregetest*, ill. annak pság-a. Erről Arthur → *Arz von Straussenburg* gy.tbk., az ot-m. → *Vezérkar* főnöke és Paul von → *Hindenburg* tbgy., a n. → *OHL* főnöke 1917.szept.6-án állapodott meg Konrad → *Krafft von Dellmensingen* altbgy. (a bajor → *Alpenkorps* pk-a) helyszíni szemléljét követően. A ~ pság-a az → *olasz hadszíntérre*, Krainburgba szept.14-én érkezett be. → *Csapattestei* a Száva völgyében Assling, ill. Laibach <Ljubljana> körzetében raktak ki. Okt. közepén állományába 7 n. ho. (ebből 2 ho-t a → *nyugati hadszíntérről*, 3 ho-t a → *román hadszíntérről*, 1 ho-t a → *keleti hadszíntérről* csoportosították át) és 7 ot-m. ho. tartozott, 1586 á-val, 320 av-vel, vmint közvetlen légv. (44 légv. lg.) és rep.alakulatokkal. Alárendeltségébe a cs. és kir. I.hdt. (cs. és kir. 3. Edelweiss, 22.löv. és 55. gy.ho., n. 14.gy.ho. [a vad. zlj-akból összevont addigi vad.ho]; pk. Alfred → *Krauss* gy.tbk.), a

Stein-csoport (cs. és kir. 50.gy.ho., bajor III.hdt. [n. 12., 117.gy.ho. és a ho-erejű Alpenkorps]), a n. LI.hdt. (n. 26., 200.gy.ho.; pk. *Berrer* altbgy.) és a cs. és kir. XV.hdt. (cs. és kir. I. és n. 5.gy.ho.; pk. Karl →*Scotti* altbgy.) tartozott, a hds.tart-ot a cs.kir. 13.löv. és 4.gy.ho. képezte. A ~ hajtotta végre a →*caporettói áttörést*, együtt az ot-m. 2. Isonzó-hds-gel (7 ho. [ebből 3 ho-t a K-i front-ról, Kowel és Brody térségéből csoportosítottak át]; 873 lg., 216 av., 44 légv. lg.). 1918.jan.22-től n. ho-ait visszaszállították a Ny-i frontra. Pk-a Otto von →*Below* gy.tbk., vkf-e Krafft von Dellmensingen altbgy. volt. • **IP, SGy, UK, 578.**

Hadseregcsoporthatározat: a szárazföldi csapatok legmagasabb szintű szervezeti csoportosítása. Az I. vh. kitörése előtt sem a KH, sem az AH haderőiben nem volt ismert. Először az or. haderőben szerveztek ~ot front <фронт> elnevezéssel, az elvet a többi haderő onnan vette át. A ~ jelentése az I. vh-ban eltért attól, ami a II. vh. idején kialakult, s ez utóbbi az, ami a mai napig használatos. – **1.** Az I. vh-ban az adott →*hadszíntéren* harcoló összes →*sereget* a *Heeresfront* (Hfr.) fogta össze, kmsz. *seregarcvonal*. A mai értelemben használt ~nak a *Heeresgruppe* (Hgr.) felelt meg, kmsz. *seregcsoport*. Ennek állományába több *Armee* (A), kmsz. és mai fordításban →*hadsereg* tartozott. Ezen belül szervezték meg az akkor hds-nél kisebb köteléket jelentő *Armeegruppe* (Agr.), kmsz. ~ot. Ennél kisebb kötelék volt a *Korps* (K), kmsz. és mai fordításban →*hadtest*. – A ~ vezetése két részre tagolódott. A →*hadműveletek* irányítását a *főparancsnokság* <General-Kommando>, a gazdaság-közigazgatási ügyekét a *vezér-hadtápparancsnokság* <General-Etappen-Kommando> végezte. – **2.** A II. vh-ban a *Heeresgruppe* (szó szerinti fordításban szárazföldi csoport) felelt meg a definíciónak (ennél magasabb szervezeti köteléket nem alakítottak), kmsz. és mai fordítása ~. Ezen belül létezett az ált. 2 hds-ből álló *Armeegruppe*, amit a zavarok elkerülésére nem fordítanak szó szerint ~nak, szokásos m. fordítása *seregcsoport*. Max. egy hds-erővel megerősített hds. volt az *Armeeabteilung* (seregosztály, AA). – **3.** Az I. vh. idején a Hfr., a Hgr. és az Agr. a -kommando (pság) hozzátételével kapott nevet, a Hfr. az esetek többségében, a Hgr. és az Agr. minden esetben pk-a után. A II. vh.

idején a Hgr. önálló nevet kapott, az Agr. pk-a nevét viselte, a -kommando utótag nélkül. Az I. vh-s or. és a II. vh-s sz. *front* egyaránt Hgr-nek, mai értelemben ~nak felelt meg. – Az érthetőség kedvéért, ill. az I. vh-ban és a II. vh-ban kialakult eltérő értelmezés miatt (az Agr. szintcseréje a hds-hez képest, ill. a Hgr. és az Agr. fordításának helycseréje) e lexikonban a Hgr. és az Agr. esetében kizárólag az I. vh. idején elsődlegesnek tekintett n. megnevezéseket alkalmazzuk. • **RI, 579.**

Hadseregcsoporthatározat: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Hadsereg-főparancsnokság <k.u.k. Armeeoberkommando, AOK>: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetének* legmagasabb kat. vezető szerve. Nevét a korabeli írásmódban (kötőjel nélkül) egybeírták. – **1.** A *Legfőbb Hadúr*, az uralkodó 1914.júl.8-án titkos ügyirattal, háb. esete személyes helyettesítőjeként →*Frigyes* fhg. gy.tbk-ot, a k. k. →*Landwehr* korábbi főpk-át nevezte ki a ~ élére. Megalakítását az 1914.júl. 25-i részleges →*mozgósításkor* rendelték el. A békebeli vk. irodák a mozgósítási terveknek megfelelően csekély szervezeti és személyi változással alakultak át ~gá júl.31-ig. A ~ vezetője, a *hadsereg-főparancsnok* 1914.aug.2-től *Frigyes* fhg. volt. Az új uralkodó, →*I. (IV.) Károly* 1916. dec.2-án személyesen vette át a főpság-ot. *Frigyes* fhg. 1917.febr.11-ig a főpk. helyettese, akkor az uralkodó felmentette. – Bár önálló hivatali apparátust vezetett, gyakorlatilag a hds-főpk. helyettese, a mindennapi életben a ~ irányítója a →*Vezérkar* <k.u.k. Generalstab> főnöke volt. Ő, a →*vezérkarfőnök* 1912.dec.12-től 1917.febr.28-i lemondásáig *Franz* →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. (1915.jún.23-tól vezds., 1916.nov.25-től tbgy.) volt. 1917.márc.2-án *Arthur* →*Arz von Straussenburg* vezds. kapott megbízást (1918. nov.1-3. között megbízott hds-főpk. is). Az uralkodó 1918.nov.3-án még kinevezte *vezérkarfőnökké* br. →*Kövess Hermann* tbgy-ot, aki nov.11-től a ~t is vezette, s beosztását dec.20-i ny-ba helyezéséig töltötte be. A ~ felszámolását 1918. dec.20-tól 1919.máj. végéig a ~ utolsó főnöke, *Theodor Konopicky* altbgy. vezette. – A →*német császári hadsereg* meghatalmazott tbk-a a ~ mellett 1915.jan.21-től a háb. végéig *August von*

→Cramon vörge. volt. – 2. A ~ *hivaltörténete* a hds-főpk. szerint különíthető el két, szervezeti-
leg is eltérő korszakra. a/ „*Erste AOK*”: a moz-
gósítás után két, viszonylag önálló főpság ala-
kult, a *működő hadsereg főparancsnoksága*
<Operierendes Oberkommando, OOK> és a
hadtápfőparancsnokság <Etappenoberkommando,
EOK>. 1915 végére bebizonyosodott, hogy ez
nem szerencsés. Bizonyos párhuzamokat nem
tudtak kiküszöbölni, ill. az EOK nem tudta kellő
gyorsasággal és rugalmassággal követni az OOK
hdm. intézkedéseit. Az 1916.jan.1-i átszervezés
(az EOK megszüntetése és o-ként való betagolá-
sa) az AOK operatívabb működését segítette elő.
– b/ *AOK II.*: a *főhadiszállás* 1914.aug.16-án
Bécsből ideiglenesen Neu-Sandezbe (Przemysl-
DNy) tette át székhelyét, majd a hadiesemények
miatt 1914.szept.12. - nov.13. között mozgásban
volt a →*keleti hadszíntéren*. 1914.nov.13-án ál-
landó helyre, Teschenbe <Tešin, Cieszyn> tele-
pült (ezt már békeidőben kiépítették, többek kö-
zött a n. →*Kelet-főparancsnokság* [Pless] közel-
sége miatt). I. Károly trónra lépése után a tény,
hogy az uralkodó a főpk., szükségessé tette a
legfelsőbb kat. vezetés közelségét székhelyéhez
(a pol. hatalom gyakorlása ezt megkívánta). Arz
vezds. hivatalba lépésétől a ~ (megszűnéséig)
Baden bei Wienben (ill. Vöslauban) működött.
E lépés nehezítette a hadvezetés munkáját, lassí-
totta a hdm. intézkedéseket és bizonyos elszaka-
dás jelei mutatkoztak a harcoló hds. és felső ve-
zetése között. Mindezt szervezeti és személyi vál-
tozások kísérték (I. Károly 1917.máj.5-én aláírt
hadparancsával elrendelte az egész haderő szer-
vezetének reformját). – 3. *Osztályai*: *Operations-*
abteilung (hdm. o.) a hdm-ek közvetlen irányítá-
sára. Beosztott részlegei: *Kriegsgruppe* (hdm.
csoport), *Organisationsgruppe* (szervezési cso-
port), *Artilleriegruppe* (tü. csoport), *Technische*
Gruppe (technikai csoport), *Luftfahrt- und Gas-*
gruppe <vagy *Chef des Luftfahrtwesens*> (légi-
közlekedési és gázcsoport), *Heimkehrergruppe*
(hazatérési csoport), *Radioleitung* (rádióveze-
tés), *Presse-Referat* <vagy *Kriegspressequartier*>
(Sajtófőhadiszállás), *Verbindungsoffiziere-Gruppe*
(összekötő ti. csoport). *EOK* <vagy *Quartier-*
meisterabteilung (szállásmesteri o.)> a működő
hds. mindennemű anyagi-technikai szükségletei-
nek kielégítésére és a frontvonalak mögötti terü-

letek rendjének biztosítására. Beosztott részlegei:
Kriegsgruppe (hdm. csoport), *Geniestabsgruppe*
(mű. törzs), *Verwaltungsgruppe* (közig. csoport).
Nachrichtenabteilung (hírszerző o.) a kat. hír-
szerzés és kémelhárítás irányítására. Beosztott
részlegei: *Nachrichtengruppe* (hírszerző hivatal),
Evidenzbüro (nyilvántartó hivatal). *Detailabteilung*
<vagy *Präsidialabteilung*> (elnöki o.) a ~ mint
hivatal belső életével kapcsolatos teendők ellátá-
sára, vmint személyi és kintutetési ügyek intézé-
sére. *Chef des Feldtransport* <vagy *Feldeisen-*
bahnwesens> (táb. szállításvezetőség) az egyes
alakulatok táb. szállításvezetőségeinek irányítá-
sára. *Chef des Feldtelegraphenwesens* (táb. táv-
íróügyek főnöksége) az egyes alakulatok táb.posta-
ügyeinek irányítására és a táb.posta-számok
nyilvántartására. *Ukrainische Abteilung* (ukraj-
nai o.) a megszállt terület gazd. kihasználásával
kapcsolatos ügyek intézésére. ♦ **SzJ, 580.**

I. (IV.) Károly (1.) és tábornagjai: Jenő kjr. hg. (2.), József kjr. hg. (3.), Hötzendorfi Konrád (4.), Kövess Hermann (5.), Wurm Vencel (6.), Kritek Károly (7.), Krobotin Sándor (8.), Arz Artúr (9.), Böhm-Ermolli Eduárd (10.), Scheuchenstuehl Viktor (11.), Boroevič Szvetozár (12.), Rohr Ferenc (13.) és Kirchbach Károly (14.)

Hadsereg-főparancsnokság (orosz) <Sztavka
verhovnogo glavnokomandovanyija>: az Orosz
Bir. szárazföldi haderejének legfelsőbb vezetési
szerve az I. vh. idején. 1914.aug.2-án állították
fel Baranovicsiben. 1915.aug.21-én a →*gorlicei*
áttörést követő ot-m-n. előretörés miatt Mogiljov-
ba telepítették hátra, ott működött 1918.márc.16-i
feloszlatásáig. Az →*orosz hadsereg* és a *hadi-*
flotta legfelsőbb főpk-a a cár volt, 1915.aug.21-ig
a neki csak formailag alárendelt hds-főpk. vezet-

te a ~ot, attól 1917.márc.1-ig maga →*II. Miklós*. Ebben az időszakban a ~ot gyakorlatilag a cár *vezérkarfőnöke* irányította. 1917.márc.1-től a ~ élén a korm-nak beszámolási kötelezettséggel tartozó hds-főpk. állt. 1914.aug.2-től 1915.aug.21-ig, majd 1917.márc.1-től a VKF a hds-főpk. első helyettese volt. – A ~ 3 fcsfűsből, 1 közvetlen csfűsből és 7, a fcsfűs-eknek alárendelt csfűsből állt: főszállásmesteri fcsfűs (hdm. szolgálati csfűs), szervezési fcsfűs (szervezési, el-látó, személyügyi csfűs), közlekedési fcsfűs (híradó, közlekedési csfűs), haditengerészeti csfűs (a →*haderő*nek közötti együttműködés koordinálására); vmint pság (gyakorlatilag „titkár-ság”). A VKF munkáját 5 o-ból (főszállásmesteri, hdm. és szolgálati, mozgósítási, híradó és topográfiai) és 2 biz-ból álló (elnökségi, erő) *Vezérkar* segítette. – Vezetői: →*Nyikolaj Nyikolajevics* nagyhg. generalisszimusz 1914.aug.2. - 1915.aug.21. (hds-főpk.); Mihail →*Alekszej* gy.tbk. 1915.szept.3. - 1916.nov.24. (formailag a cár VKF-eként, gyakorlati hatáskörét tekintve hds-főpk-ként); Vaszilij →*Gurko* gy.tbk. 1916.nov.24. - 1917.márc.1. (formailag és gyakorlatilag mint Alekszej); Alekszej →*Bruszilov* lov.tbk. 1917.jún.4. - aug.1. (hds-főpk.); Lavr →*Kor-nyilov* gy.tbk. 1917.aug.1. - szept.9. (hds-főpk.); Alexandr →*Kerenszkij* me. 1917.szept.12. - nov.7. (hds-főpk.); Nyikolaj *Krilenko* ex-zls., a bolsevik párt kat. biz-ának tagja 1917.nov.9. - 1918.márc.16. (hds-főpk.). – Vezérkarfőnökei: Nyikolaj →*Januskievics* gy.tbk. 1914.jan. - 1915.aug.21.; Mihail Alekszej gy.tbk. 1915.szept.3. - 1916.nov.24.; Vaszilij Gurko gy.tbk. 1916.nov.24. - 1917.márc.1.; Nyikolaj →*Duhonyin* altbgy. 1917.szept.? - nov.20.; Mihail *Boncs-Brujevics* altbgy. 1917.nov.20. - 1918.márc.4. • **RI, 581.**

Hadserg-főparancsnokság Hírszerző Osztálya: →*Osztrák-magyar titkosszolgálatok*

Hadserg-lövőiskola: a →*tiszti továbbképzés* alapvető intézménye a m.kir. →*Honvédség*ben. A →*tisztképzés* intézményeiben végettek számára bármilyen előrelépés feltételét a Királyhi-dán (gy., lov., a Honvédség felállításától) és a Hajmáskéren (tü., 1914.ápr-tól) működő ~ lega-lább „jó” eredménnyel történő elvégzése terem-tette meg. A ~k feladatát képezte a ti.kar tájékoz-

tatása (pl. az új löveljárásokról), gyakoroltatása és lövéstani tudásának felmérése. Elvégzéséről tájé-koztatták az adott →*fegyvernem* felügyelőjét, aki értesítette a vezénylő alakulat pság-át. Az ered-mény rákerült a személyügyi lapra is. A „nem megfelelő” összeredményt elérők egyszer ismé-telhettek. Azokat, akik felkészületlenül érkeztek, az iskolapk-nak (a hm-t is értesítve) vissza kel-lett irányítania. A ~t az avatást követő 3. évben el kellett végezni. Az ott elért eredmény különö-sen azoknak volt fontos, akik a *felsőbb tiszti tan-folyamra*, a *felsőbb tüzérségi tanfolyamra* és a *Hadiiskolára* akartak jelentkezni. • **BU, 582.**

Hadserg-parancsnokság: az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadsereg* harcoló →*seregtest*eit összefogó-irányító szerv. A →*katonai vezetés magasabbparancsnokságai* (KVMP) közé tarto-zott. Kizárólag cs. és kir. <k.u.k.> ~ létezett (cs. kir. és m.kir. nem), →*hadrendi* szám szerinti sorrendben: – **1.** ~, később *hadparancsnokság*, majd *Erdélyi csoportparancsnokság* <1. Armeekommando, később 1. Generalkommando, majd Gruppenkommando Siebenbürgen>: 1914.aug-ban, a →*mozgósítás* után az or. →*hadszintérre* került. 1916.júl.25-én feloszlatták, majd aug.17-én →*Erdélyben* újjáalakították (→*hadserg* [1. osztrák-magyar]). 1918.ápr-tól kat. közg. szerv-ként Brassóban működött, szept-től Erdélyi cso-portpság. néven. Pk-ai: Viktor von →*Dankl* gr. lov.tbk. (1914.aug.2-től 1915.máj.23-ig), Karl →*Kirchbach* gr. lov.tbk. (máj.23-tól jún.10-ig), Paul von →*Puhalló* br. tbszn. (jún.10-től 1916.júl.25-ig), Arthur →*Arz von Straussenburg* gy.tbk. (aug.17-től 1917.febr.28-ig), br. →*Rohr* Fe-renc vezds. (márc.1-től 1918.ápr. közepéig), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (1918.ápr-tól júl. elejéig). – **2.** ~, később *Keleti Hadserg* <2. Armeekommando, később Ostarmee>: a részleges mozgósításkor a szerb hadszintérre vonult, az ált. mozgósításkor átirányították a K-i frontra. 1915.szept. közepétől 1916.júl.25-ig és okt.4-től 1918.jan.28-ig *Heeresgruppenkommando Böhme-Ermolli* néven működött. 1918.ápr-tól mint ukrainai meg-szálló erőt nevezték át *Keleti Hadserg*g. Pk-ai: Eduard von →*Böhme-Ermolli* br. vezds. (1914.júl.25-től 1918.máj.16-ig) Alfred →*Krauss* gy.tbk. (máj.16-tól dec.1-ig). – **3.** ~ <3. Armeekommando>: 1914.aug-tól az or. fronton harcolt 1915.

jún-i átnevezéséig 1.hds-gé. 1915.szept-től a szerb fronton az addig helyébe lépett *Armeegruppe Tersztyánszky*ból szervezték újjá. 1916-ban részt vett \rightarrow Albánia megszállásában, máj-tól Tirolban állomásozott, júl. végén a K-i frontra vezényelték. 1918.jan.16-án átszámolták 7.hds-gé. Pk-ai: Rudolf von \rightarrow Brudermann lov.tbk. (a mozgósítástól 1914.szept.4-ig), Svetozar \rightarrow Borojević br. gy.tbk. (szept.5-től 1915.máj.25-ig), Paul von Puhalló br. tbszn. (máj.25-től jún.10-ig), \rightarrow Tersztyánszky Károly lov.tbk. (szept.8-25.), \rightarrow Kövess Hermann br. gy.tbk. (szept.19-től 1916.okt.15-ig), Karl Kirchbach gr. vezds. (okt.20-tól 1917.márc.5-ig), Tersztyánszky Károly vezds. (márc.5-től júl-ig), Karl \rightarrow Kritek vezds. (júl. végétől 1918.jan.13-ig). – 4. ~, később *hadparancsnokság*, majd <4. Armeekommando, később 4. Generalkommando>: a mozgósítástól 1918.márc-ig az or. fronton, attól \rightarrow Galiciában Lemberg székhellyel kat. köz.ig. szervként működött. Pk-ai: Moritz von \rightarrow Auffenberg gy.tbk. (a mozgósítástól 1914.szept.30-ig), \rightarrow József Ferdinánd fhg. vezds. (okt.1-től 1916.jún.6-ig), Tersztyánszky Károly vezds. (jún.8-tól 1917.márc.5-ig), Karl Kirchbach gr. vezds. (márc.5-től 1918.márc.15-ig); Victor \rightarrow Weber gy.tbk. (márc-tól máj. közepéig), Heinrich \rightarrow Goiginger gy.tbk. (nov-ig). – 5. ~, később *Isonzó-hadsereg-parancsnokság* <5. Armeekommando, később Kommando der k.u.k. Isonzo-Armee>: a mozgósítás után a Szerbiában harcolt. 1915.máj-ban, Ol. hadba lépése után újjászervezték az Isonzó-fronton, ahol több megnevezéssel harcolt (1.Isonzo-Armee [Is.A.], 2.Isonzo-Armee, Isonzo-Armee, [Isa., ISA]) a háb. végéig. Pk-ai: Liborius von \rightarrow Frank gy.tbk. (1914.júl.25-től dec.27-ig), \rightarrow Jenő fhg. tbgy. (dec.22-től 1915.máj.27-ig), Svetozar Borojević br. gy.tbk. (máj.27-től 1917.aug.23-ig), Wenzel von \rightarrow Wurm vezds. (1917.aug.23-től 1918.jan.6-ig [1.Is.A.]) és Johann Henriquez altbgy. (1917.aug.27-től 1918.jan.6-ig [2.Is.A.]), Wenzel von Wurm vezds. [ISA] (1918.jan.6-tól nov-ig). – 6. ~ <6. Armeekommando>: 1914.júl-tól Szerbiában harcolt 1914.dec.27-i feloszlásáig. Pk-a: \rightarrow Potiorek Oszkár tbszn. 1918.jan.15-től az ol. fronton újra felállították, az elvonuló n. 14.hds. pótlására. Pk-ai: \rightarrow József Ágost fhg. (jan.17-től júl.19-ig), Alois von \rightarrow Schönburg-Hartenstein hg. lov.tbk. (júl.19-től nov-ig). – 7. ~, \rightarrow katonai

vezetés magasabbparancsnokságai (10.). – 10. ~: \rightarrow KVMP (11.). – 11. ~ <11. Armeekommando>: 1916.márc-ban a *tirol-i országvédelmi parancsnokság*ból alakult, végig az ol. fronton harcolt. Pk-ai: Viktor von Dankl lov.tbk. (1916.márc.14-től jún.18-ig), br. Rohr Ferenc lov.tbk. (jún.18-tól 1917.febr.28-ig), Viktor \rightarrow Scheuchenstuel gr. tbszn. (febr.28-tól 1918.nov-ig). – 12. ~ <12. Armeekommando>: az or. \rightarrow Brusilov-offenzíva idején alakult 1916.júl-ban, majd okt.13-án bázisán állították fel a *Károly-seregarcvonal-parancsnokság*ot (\rightarrow KVMP [5.]). ♦ SzJ, 583.

Hadszintér: a harcoló felek \rightarrow hadművelleti területeinek összessége egy adott \rightarrow frontvonal teljes kiterjedésében, annak mindkét oldalán. Kmsz. háromkiterjedésű földrajzi térség, amelyben a \rightarrow hadviselő felek haderőiket összevonják, szétbontakoztatják és haditevékenységet folytatnak. Földrajzilag szárazföldi, óceáni vagy tengeri és vegyes ~ek; kat.pol. és/vagy gazd. jelentőségüktől függően fő- és mellék ~ek különböztethetők meg. – Az I. vh-ban két *főhadszintér* alakult ki: a *nyugati* ~ (Ny-Eu.) és a *keleti* ~ (K-Közép-Eu, K-Eu.). Közös jellemzőjük, hogy azokon a vég-ső döntést célzó, a hadviselőktől nagy erőfeszítést igénylő \rightarrow hadműveletek folytak, vmint az I. vh. kimenetelére külön-külön is döntő jelentőséggel bírtak. Ezek részeként, ezekhez kapcsolódóan vagy önállóan megkülönböztethetők *másodlagos* ~ek és *mellék* ~ek. A másodlagos ~ek történései jelentőségüknél fogva befolyásolhatták a vh. menetét, de nem döntően: *olasz* ~ (Ol. és az OMM határvidéke, ot. vk. szóhasználatban *dél-nyugati*), *balkáni* ~ (1916-tól kibővülve a ro. ~rel) és *atlanti* ~. A mellék-eken zajlott hdm-ek és kisebb akciók nem gyakoroltak döntő befolyást a vh. kimenetelére: *közél-keleti* ~, *közép-keleti* ~, *kaukázusi* ~, *afrikai* ~, *távol-keleti* ~, *kinai* ~, *csendes-óceáni* ~, ill. ált. a \rightarrow tengeralattjáróháború. – A szakirodalom az I. vh ~eit változatosan és eltérő módon osztja fel. (Még: \rightarrow Balkáni hadszintér, \rightarrow Dolomit-front, \rightarrow Karinthiai front, \rightarrow Keleti hadszintér, \rightarrow Nyugati hadszintér, \rightarrow Olasz hadszintér, \rightarrow Román hadszintér, \rightarrow Tirol-i front, \rightarrow Török-orosz hadszintér) ♦ BT, 584.

Hadtáp-főparancsnokság (Etappenoberkommando, EOK): \rightarrow Hadsereg-főparancsnokság

Hadtápparancsnokság <Etappenkommando>: →*seregtest*(ek) ellátását szervező és irányító kat. vezetési szerv. Ha ot-m. csapatok n. magasabbpság. alárendeltségébe kerültek, ellátásukra önálló *hadtápcsoport*okat, ill. *szállásmesteri osztály*okat (szállásmesterségeket <Quartiermeisterabteilung>) állítottak fel. Ezek: k.u.k. 6. Arme-Etappenkommando vagy Quartiermeisterabteilung Nr. 6. (1915–1917); 7. ill. 9. Etappengruppenkommando vagy Quartiermeisterabteilung Nr. 9. (1915–1918); Quartiermeisterabteilung Nr.1., később Nr.14. (1916–1917); Quartiermeisterabteilung Nr.16., később 16. Generalkommando (1916–1918); Etappengruppenkommando, később Gruppenkommando Belluno (1917–1918); Etappengruppenkommando Görz (1918); Etappenstelle West (1918); Nebenetappe bei der Deutschen Etappeninspektion 11. (1917–1918) • **SzJ, 585.**

Hadtápterület: a →*hadműveleti terület* részét képező, annak hátsó határához igazodóan a legfelső hadvezetés (ot-m. →*AOK*, n. →*OHL*) vagy a →*hadszíntéri* főpság (ot-m. vagy n. Heeresfontkommando, n. →*Kelet főparancsnokság*) által kijelölt övezet. Kiterjedése a →*hadtest* vonatkörletétől a →*záróvonalig* tartott, határait a hdm. helyzethez igazítva jelölték ki. A ~en tevékenykedett a →*hadsereg* seregvonata, az ott található erőforrások kihasználásával. Területén az ellátás és a rend biztosítása érdekében →*katonai közgazgatást* vezettek be. Határát a →*hátsóország* felől csak engedéllyel volt szabad átlépni. A ~en az erőforrások kihasználását és a rend fenntartását a →*szállásmester* irányítása alatt hadtápkörlet-, hadtáp-alkörlet- és →*állomásparancsnokság*ok, vmint rendfentartó (ált. nf.) zlj-ak, munkás- és építőosztatok biztosították a táb. rő. és eü. rő. szolgálattal együttműködve. • **SzB, 586.**

Hadtest <Korps; Corps>: az →*Osztárk–Magyar Monarchia* hadszervezetében 1. békében a legmagasabb →*katonai közgazgatási* szervezet és →*magasabbparancsnokság*; 2. háborúban több hdm. egységet összefogó →*seregtest*. Minden ~pság a cs. és kir. →*közös Hadsereg* kötelékébe tartozott. – 1. A ~pk-a gy.tbk, lov.tbk, tbszn., kivételesen altbgy. lehetett, akit az uralkodó mint Legfelsőbb Hadúr nevezett ki. A →*német császári hadseregben* (az ot-m. hds-gel ellentétben)

igen sok volt az altbgy. →*rendfokozatú* ~pk. A →*vezérkari főnök* <Generalstabs-Chef>, egy vk. ezds. irányítása alatt álló ~pság *főhadiszállást* <Korps-Hauptquartier> képezett, amely két részre tagozódott. A *katonai területi hatóság* közvetlenül a vkf. vezetése alatt állt, kmsz. a kat., kat. közig. és a mű. ügyek kezelésére. A *hadbiztosság* a *hadbiztossági főnök* <Intendantz-Chef> vezetése alatt állt, kmsz. a gazdasági, belkezelési és ellenőrzési ügyek vitelére. A vkf. munkáját közvetlenül segítő *vezérkari osztály* több munkacsoportra tagolódott: hdm., hírszerző, anyagi csoport, törzscsapatok. A főhadiszálláshoz *segédközegek* is tartoztak. A *hadkiegészítési kerületek* <Heeres-Ergänzungs-Bezirk> azon ~ (békebeli) alárendeltségébe tartoztak, amelynek kat. közig. területére estek. – 2. →*Mozgósítás* után a →*hadtestparancsnokság* békeállomáshelyén visszamaradó *katonai parancsnokság* <Militärkommando> a mozgósítás tartamára a ~pság-ot helyettesítette. – Az I.vh. kitörésekor az OMM-nak 16 ~e volt, számuk a háb-ban 24, →*hadrendi* számmal ellátott ~re növekedett, emellett időleges hdm. feladatokkal a pk. nevével jelölt ~ek is létrejöttek. – Az ot-m. ~ háb-ban 2-3 →*hadosztályból*, 1 tü. →*dandárból* (2 tü.o. 3-3 ü-gel), kmsz. a szükség szerinti számú mű. →*csapatte*ből, 1 →*vonat*-szd-ból, 1 gy. törzsszd-ból, 1 lov. törzsszak-ból, 1 lőszerteleből, vonatteleből, hdm. pénztárból és 1 eü. intézetből állt. Bár minden →*fegyver* nem tartalmazott, kmsz. gy. volt. 1915-től lov.~ is alakult. 1918-ban az →*olasz hadszíntéren* 4 hoból álló ~ek is léteztek. – A ~et római hadrendi számmal jelölték, kivéve az or. és a ro. haderőt, ahol arabbal (az egységesség érdekében minden esetben római számot alkalmazunk). • **RI, 587.**

Hadtestparancsnokság (I.): az ot-m. cs. és kir. I. →*hadtest* <k.u.k. I. Korps> vezető szerve, cs. és kir. I. *hadtestparancsnokság* <k.u.k. I. Korpskommando>, a →*mozgósítás*kor cs. és kir. *katonai parancsnokság* <Militärkommando Krakau>. Békeállomáshelye Krakkó, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe az olmtüzi 5. és a krakkói 12. gy.ho. tartozott. E formájában a mozgósításkor állították fel. 1915.máj-ban *Armeegruppenkommando Kirchbach* néven működött, de jún.10-től ismét ~ként. 1917.jún-tól szept-ig, majd okt-tól 1918.jan. elejéig *Gruppenkommando Krauss*

néven is szerepelt. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor K-i (1.hds.), 1916.máj. DNY-i (3.hds.), 1916.júl. vége K-i (3.hds.), 1916.nov. ÉK-i (7.hds.), 1917.okt. DNY-i (14.hds.), 1918.júl. DNY-i (11.hds.), 1918.okt. DNY-i →*hadszintér* (Hgr. Borojević). – Pk-ai: Karl →*Kirchbach* gr. lov.tbk. (1915.máj.22-ig, majd jún.11-től 1916.szept.7-ig), Viktor →*Scheuchenstuel* gr. tbszn. (1916.szept.-től 1917.febr.28-ig), Alfred →*Krauss* gy. tbk. (1917.márc.2-től 1918.máj.16-ig), Ferdinand *Kosak* tbszn. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 588.**

Hadtestparancsnokság (II.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Bécs <Wien>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a brüni 4., a bécsi 25. és 47.gy.ho. tartozott. A háb. alatt szervezési változás nélkül működött. – Harctéri alkalmazása: a →*mozgósításkor* K-i (4.hds.), 1914.nov. közepe K-i (1.hds.), 1916.jún. É-i szárny (4.hds.), 1916.júl. É-i szárny (n. Agr. Bernhadi), 1917.okt. DNY-i (Hgr. Borojević tart.), 1918.jún-okt. vége DNY-i (Hgr. Borojević, 6.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Blasius →*Schemua* gy.tbk. (1914.febr.-szept.24.), Johann *Kirchbach* gy.tbk. (1915.aug-ig), Julius *Kaiser* gy.tbk. (1918.máj-ig), Rudolf *Krauss* gy.tbk. (nov-ig). ♦ **SzJ, 589.**

Hadtestparancsnokság (III.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Grác <Graz>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a gráci 6., a laibachi 28.gy.ho. tartozott. A háb. alatt szervezési változás nélkül működött. – Harctéri alkalmazása: a →*mozgósításkor* K-i (Gruppe Kövess, 2.hds.), okt. K-i (3.hds.), 1915.jún. vége K-i (7.hds.), okt. DNY-i (5.hds.), 1916.máj. - 1918.okt. DNY-i (11.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Emil *Colerus* gy.tbk. (1915.márc-ig), Josef *Krautwald* altbgy. (1918.febr-ig), Hugo *Martiny* vezds. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 590.**

Hadtestparancsnokság (IV.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Budapest, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a budapesti 31. és 32.gy.ho. tartozott. Az 1740-től Mo-on székelő *Generalkommando* jogutódaként sok vonatkozásban átvette annak feladatait. A →*mozgósítástól* állt fenn, átszervezéssel 1916.szept.-től 1917.aug-ig *Gruppe Hordt* néven működött. A ~ot 1917.aug.25-én újból felállították, s a

háb. végéig az Isonzó-fronton harcolt. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor balkáni (2.hds.), 1914.aug. vége K-i (2.hds.), 1917.márc. DNY-i (10.hds.), 1918.jan. DNY-i (Hgr. Borojević, Isonzó-hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: →*Tersztyánszky* Károly lov.tbk. (1915.máj.25-ig), Albert *Schmidt* altbgy. (1916.szept-ig), Theodor *Hordt* altbgy. (1917.aug-ig), Alois *von* →*Schönburg-Hartenstein* hg. lov.tbk. (1917.aug.26-től 1918.jan.31-ig), →*Tamássy* Árpád gy.tbk. (1918.júl.14-től nov-ig). ♦ **SzJ, 591.**

Hadtestparancsnokság (V.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Pozsony <n. Pressburg, szl. Presporek>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a pozsonyi 14. és a komáromi 33.gy.ho. tartozott. A →*mozgósítás*-tól az or. fronton harcolt, 1918.máj-ban feloszlatták, júl-ban a tirolai fronton újból felállították a *Gruppe Erherzog Peter Ferdinand* pság-ából. – Harctéri alkalmazása: 1914.aug. K-i (1.hds.), 1915.jan. vége K-i (3.hds.), 1915.márc. - 1918.máj. K-i (2.hds.), 1918.júl. DNY-i (Hgr. Erherzog Joseph, 10.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Paul *von* →*Puhhallo* br. tbszn. (1912.okt.17-től 1915.márc-ig, majd ápr-tól jún-ig), Viktor →*Scheuchenstuel* gr. altbgy. (1915.márc-ápr.), Ferdinand →*Goglia* tbszn. (1918.márc-ig), →*Péter Ferdinand* fhg. gy.tbk. (1918.máj.1-től nov-ig). ♦ **SzJ, 592.**

Hadtestparancsnokság (VI.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Kassa <Kaschau>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a miskolci 15. és a kassai 27.gy.ho. tartozott. A háb. alatt szervezési változás nélkül működött. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor K-i (4.hds.), 1915.máj. K-i (n. 11.hds.), 1915.szept (AOK tart.), 1915.dec. K-i (7.hds.), 1916.júl. K-i (n. Súdarmee), 1916.szept. ro. (1.hds.), 1918.júl-okt. DNY-i (11.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Svetozar →*Borojević* br. gy.tbk., Arthur →*Arz von Straussenburg* gy.tbk. (1914.szept.4-től 1916.aug. közepéig), →*Fabini* Lajos altbgy. (aug.7-től 1917.jan.10-ig), *Csanády* Frigyes gy. tbk. (júl-ig), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (júl.15-től dec. végéig), *Sorsich* Béla gy.tbk. (1918.febr-ig), Ernst *Kletter* gy.tbk. (aug-ig), Victor →*Weber* gy.tbk. (nov-ig), →*Breit* József altbgy. (1918.okt. végétől). ♦ **SzJ, 593.**

Hadtestparancsnokság (VII.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Temesvár <Temeschwar>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a nagyváradi 17. és a temesvári 34. gy.ho. tartozott. A háb. alatt végig működött. 1915. őszén a ~ része volt a *Gruppe Monfalcone*, ill. a *Gruppe Lukachich*. Esetenként azonos volt az *Isonzo Front III. Abschnitt*-tel. Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor Balkán (2.hds.), 1914.aug. vége K-i (2.hds.), 1914.nov. közepe K-i (3.hds.), 1915.okt. DNy-i (5.hds.), 1917.okt. DNy-i (1.Isonzó-hds.), 1918.jan-okt. vége DNy-i (Hgr. Boroević, Isonzó-hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Otto Meixner gy.tbk. (1914.okt. közepéig), Andreas Fail-Griessler altbgy. (nov-ig), →József fhg. lov.tbk. (nov.1-től 1916.dec.2-ig), Georg Schariczzer gy.tbk. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 594.**

A hadtest-tüzérdandár 1914 M. 10 cm-es tábori tarackos ütege tüzelőállásban

Hadtestparancsnokság (VIII.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Prága <Prag, Praha>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a prágai 9. és a pilseni 19.gy.ho. tartozott. A →*mozgósítástól* működött, 1916.júl-ban feloszlatták. Rövidesen újraalakult a K-i fronton a *Gruppe Benigniből* előbb *Korpskommando Benigni*, majd VIII. *Korpskommando* néven. 1918.ápr-ban az 1.hds. részeivel átszervezték *I. Generalkommando*-vá. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor balkáni (5.hds.), 1915.jan. vége szállítás K-i (3.hds.), 1915.máj. Kárpátok (2.hds.), 1915.máj. vége szállítás DNy-i, 1915.szept. (AOK tart.), 1915.okt. balkáni (3.hds.), 1916.jan. montenegrói, albán (3.hds.), 1916.máj. DNy-i (11. hds.), 1916.jún. K-i (7.hds.), 1916.júl. vége K-i (3.hds.), 1918.febr-ápr.15. erdélyi (1.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Artur Giesl lov.tbk. (1914.szept-

ig), Viktor →*Scheuchenstuel* gr. tbszn. (1914. szept-től 1916.júl-ig), Siegmund *Benigni* tbszn. (1918.elejéig), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (1918.márc-tól júl.13-ig). ♦ **SzJ, 595.**

Hadtestparancsnokság (IX.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.), a →*mozgósításkor* cs. és kir. katonai területi parancsnokság <k.u.k. Militár Territorialkommando>. Békeállomáshelye Leitmeritz <Litomerice, korábban Josephstadt>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a josephstadti 10. és a theresienstadti 29.gy.ho. tartozott. A mozgósítástól az ÉK-i fronton harcolt 1917.okt-i feloszlásáig, de még e hónapban újjáalakítva a *Gruppe Liposcakból* az →*erdélyi hadműveletekben* vett részt 1918.ápr. közepéig. A nyár végén újjászervezték, s a fr. frontra vezényelték. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor balkáni (2.hds.), 1914.aug.18-tól szállítás K-i (4. hds.), 1914.okt. K-i (3.hds.), 1915.jan. vége K-i (4.hds.), 1915.dec. É-i szárny (4.hds.), 1916.jún. K-i (n. Súdarmee), 1916.nov. K-i (n. Agr. Eben), 1918.febr. erdélyi (1.hds.), 1918.aug-okt. vége Ny-i (n. 11.hds. tart.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Lothar Hortstein gy.tbk. (1914.szept-ig), Johann Friedel altbgy. (dec-ig), Rudolf Králicek altbgy. (1916.nov-ig), Ernst Kletter altbgy. (1917.júl-ig), Ludwig Koennen-Horák altbgy. (1917.okt-ig), Anton Liposcak gy.tbk. (1918.márc-ig), Alfred Schenk gy.tbk. (1918.ápr. közepéig). ♦ **SzJ, 596.**

Hadtestparancsnokság (X.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Przemyśl, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a jaroslai 2. és a przemysli 24.gy.ho. tartozott. A →*mozgósítástól* az É-i fronton harcolt 1918.ápr. közepi felszámolásáig. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor K-i (1.hds.), 1915.jan. vége K-i (3.hds.), 1915.szept. K-i (4.hds.), 1915.dec. É-i szárny (4.hds.), 1918.febr-ápr.15. K-i (4.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Hugo Meixner gy.tbk. (1915.febr-ig), Hugo Martiny gy.tbk. (1916.júl-ig), Csanády Frigyes gy.tbk. (1917.febr-ig), Karl →*Kritek* gy.tbk. (1917.jan-júl.), Victor →*Weber* gy.tbk. (1918.márc-ig). ♦ **SzJ, 597.**

Hadtestparancsnokság (XI.): a definíció mint →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Lemberg <Lwów>, később a hadiesemények

nyomán Lemberg in Munkács, később in Mährisch-Ostrau. A béke →*hadrend* szerint kötelékébe a lembergi 11. és 30.gy.ho. tartozott. Az É-i fronton harcolt 1918.ápr.-ig, amikor a 7.hds. részeivel 7. *Generalkommando*-vá alakult, amelyből jún. közepén visszaalakult XI.hdt-té. 1917.szept.-től 1918.febr.-ig azonos volt a *Gruppe Habermann*nal. – Harctéri alkalmazása: a →*mozgósításkor* K-i (3.hds.), 1915.jan. vége K-i (4.hds.), 1915.máj. K-i (7.hds.), 1915.dec. D-i szárny (7.hds.), 1916.jún. ÉK-i (7.hds.), 1918.febr.-ápr. K-i (7.hds.), 1918.júl. ukrainai (a Gen.kdo. 7-ből), 1918.okt. ro. (megszálló, n. 11.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: *Kolossváry* Dezső lov.tbk. (1914.okt.-ig), *Stephan Ljubicic* gy.tbk. (1915.márc.-ig), *Korda* Ignác lov.tbk. (1916.júl.-ig), *Hugo Habermann* tbszn. (1918.nov.-ig). ♦ **SzJ, 598.**

Hadtestparancsnokság (XII.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Nagyszeben <Hermannstadt>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a nagyszebeni 16. és a kolozsvári 35.gy.ho. tartozott. A →*mozgósítástól* a háb. végéig a K-i fronton harcolt, 1915.febr.-szept.-ig *Armeegruppe Kövess* néven. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor K-i (*Gruppe Kövess*), 1914.aug. vége K-i (2.hds.), 1915.máj. K-i (n. Woysch-hds.), 1915.okt. É-i szárny (n. 9.hds., Woysch-hds.), 1916.jún. É-i szárny (n. Hgr. Woysch), 1918.febr. K-i (2.hds.), 1918.máj.-okt. vége ukrainai (Keleti Hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: →*Kövess Hermann* br. gy.tbk. (1915.szept.-ig), *Johann Henriquez* gy.tbk. (1917.aug.-ig), *Rudolf Braun* tbszn. (1918.nov.-ig). ♦ **SzJ, 599.**

Hadtestparancsnokság (XIII.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Zágráb <Zagreb>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe az eszéki 7. és a zágrábi 36.gy.ho. tartozott. A →*mozgósítástól* a háb. végéig működött, eleinte a balkáni, majd az É-i, végül az ol. fronton. *Rhemen-Korps* néven is szerepelt. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor balkáni (5.hds.), 1914.okt. balkáni (6.hds.), 1915.jan. vége felvonul K-i (Agr. Pflanzler-Baltin), 1915.máj. K-i (7.hds.), 1915.dec. D-i szárny (7.hds.), 1916.júl. K-i (n. Südarmee), 1916.nov. K-i (3.hds.), 1918.jan. K-i (7.hds.), 1918.júl. DNY-i (Hgr. Conrad, 11.hds.), 1918.okt. DNY-i (Hgr. Erherzog Joseph,

11.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: *Adolf Rhemen* gy.tbk. (1916.aug.-ig), →*Csicserics* Miksa gy.tbk. (1916.júl.6-tól 1917.jún.14-ig), *Csanády* Frigyes gy.tbk. (1918.nov.-ig). ♦ **SzJ, 600.**

Hadtestparancsnokság (XIV.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Innsbruck, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a linzi 3. és az innsbrucki 8.gy.ho. tartozott. A háb. első hónapjaiban a K-i fronton *Armeegruppe Erherzog Joseph Ferdinand* néven szerepelt, 1916.márc.-ban a DNY-i frontra került, s átszervezték tirolai védelmi parancsnoksággá <Landesverteidigungskommando Tirol>, majd 1917.jan.-ban új hdt-t szerveztek *XIV. Edelweiss Korps* néven (→*hadtestparancsnokság* [XX.]), amely szintén a DNY-i arcvonalon harcolt. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor K-i (3.hds.), 1914.okt. K-i (4.hds.), 1915.okt. DNY-i, 1917.márc. DNY-i (11.hds.), 1918.júl. DNY-i (10.hds.), 1918.okt. DNY-i (Hgr. Joseph, 10.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: →*József Ferdinánd* fhg. gy.tbk. (1914.júl. 31-től szept.30-ig), *Josef von Roth* gy.tbk. (okt. 1-től 1915.márc.15-ig), *Alois von Schönburg-Hartenstein* hg. lov.tbk. (1916.júl.6. - 1917.aug. 25.), *Hugo Martiny* vezds. (1918.febr.-ig), *Ignaz Verdross* altbgy. (1918.nov.-ig). ♦ **SzJ, 601.**

Hadtestparancsnokság (XV.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). Békeállomáshelye Szarajevó <Sarajevo>, a béke →*hadrend* szerint kötelékébe a szarajevói 1. és a mostari 18.gy.ho. tartozott. A balkáni arcvonalról a DNY-i frontra került, több ízben azonos volt az *Isonzo Front* különböző védelmi szakaszaival <Abschnitt>. – Harctéri alkalmazása: a →*mozgósításkor* balkáni (6.hds.), 1915.jan. balkáni (5.hds.), 1915.máj. vége szállítás DNY-i, 1915.okt. DNY-i (5.hds.), 1917.okt. DNY-i (n. 14.hds.), 1918.júl. DNY-i (11.hds.), 1918.okt. DNY-i (Hgr. Borević) →*hadszintér*. – Pk-ai: *Michael Appel* gy.tbk. (1915.jan.-ig), *Vinzenz Fox* gy.tbk. (1915.júl.-ig), *Rudolf von Stöger-Steiner* altbgy. (1917.ápr.11-ig), *Karl Scotti* altbgy. (ápr.19-től 1918.okt.-ig), *Aurel Le Beau* altbgy. (1918.nov.-ig). ♦ **SzJ, 602.**

Hadtestparancsnokság (XVI.): definíció mint a →*hadtesparancsnokság* (I.). A kat. pság békeállomáshelye Zára, később Mostar, a ~é Ragusa. A

béke → *hadrendben* nem szolgált hdt.körletül, beosztott → *dandárai* voltak. A részleges → *mozgósításkor* szervezték meg hdt.kötelékként. A balkáni arcvonalról a DNy-i frontra került, több ízben azonos volt az *Isonzo Front* különböző védelmi szakaszaival <Abschnitt>. – Harctéri alkalmazása: a mozgósításkor balkáni (6.hds.), 1915. jan. balkáni (5.hds.), 1915.máj. vége szállítás DNy-i, 1915.okt. DNy-i (5.hds.), 1917.okt. DNy-i (1.Isonzó-hds.), 1918.jan. DNy-i (Hgr. Borojević, Isonzó-hds.) → *hadszíntér*. – Pk-ai: Wenzel von → *Wurm* tbszn. (1914.febr.12-től aug.1-ig megbízott, attól 1917.aug.23-ig kinevezett), Rudolf *Králícek* gy.tbk. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 603.**

Hadtestparancsnokság (XVII.): az ot-m. cs. és kir. XVII. → *hadtest* <k.u.k. XVII. Korps> vezető szerve, cs. és kir. XVII. *hadtestparancsnokság* <k.u.k. XVII. Korpskommando>. A béke → *hadrendben* nem szerepelt. 1914.aug. közepén állították fel és az É-i frontra felvonuló 4.hds-be osztották be. 1916.közepétől a DNy-i arcvonalon harcolt, egy időben azonos volt az *Isonzo Front II.a. Abschnitt*-tal. 1918.elején a *Keleti Megszálló Hadsereg* részeként Ukrajnában állomásozott. – Harctéri alkalmazása: a → *mozgósításkor* K-i (4.hds.), 1915.máj. K-i (3.hds.), 1915.szept. (AOK tart.), 1916.máj. DNy-i (11.hds.), 1917.márc. DNy-i (5.hds.), 1917.júl. ÉK-i (7.hds.), 1918.febr. K-i (7.hds.), 1918.máj-okt. vége Ukrajna (Keleti Hadsereg) → *hadszíntér*. – Pk-ai: Karl *Huyn* lov.tbk. (1914.aug-ig), Karl → *Kritek* gy.tbk. (1914.szept. 2-től 1917.jan-ig), → *Fabini* Lajos gy.tbk. (1917.jan.10-től 1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 604.**

Hadtestparancsnokság (XVIII.): definíció mint a → *hadtesparancsnokság* (XVII.). A béke → *hadrendben* nem szerepelt. 1914.dec. elején alakult a *Gruppe Tschurtschenthaler*-ből. Az É-i fronton vetették be. 1918. őszén a fr. frontra irányították. – Harctéri alkalmazása: 1914.nov. K-i (1. hds.), 1915.jan. vége K-i (3.hds.), 1915.márc. közepe Kárpátok (2.hds.), 1916.jún. É-i szárny (1.hds.), júl. É-i szárny (2.hds.), 1918.aug-okt. vége Ny-i (n. 11.hds. tart.) → *hadszíntér*. – Pk-ai: Henrik *Tschurtschenthaler* altbgy. (1915.ápr-ig), Emil *Ziegler* altbgy. (1915.szept-ig), *Czibulka* Kolozs gy.tbk. (1918.máj-ig), Victor → *Weber* gy.tbk. (aug-ig), Ludwig *Goiginger* gy.tbk. ♦ **SzJ, 605.**

Hadtestparancsnokság (XIX.): definíció mint a → *hadtesparancsnokság* (XVII.). A béke → *hadrendben* nem szerepelt. Az 1914.szept. közepén felállított *Kombinierten Korps Krauss* dec. végétől *XIX. Kombinierten Korps*, majd 1915.jan. elejétől *XIX. Korps* néven működött 1918.szept. végéig, amikor *Armeegruppe Albanien* elnevezéssel szervezték át. Kezdetben az É-i fronton, majd Albániában vetették be. – Harctéri alkalmazása: 1914.nov. eleje balkáni (5.hds.), 1915.jan. vége K-i (3.hds.), 1915.márc. közepe Kárpátok (2.hds.), 1915.okt. balkáni (3.hds.), 1916.jan. montenegrói-albán (3.hds.), 1916.máj-tól albán → *hadszíntér*. – Pk-ai: Alfred → *Krauss* altbgy. (1914.szept. 15-től dec.23-ig), Ignaz → *Trollmann* gy.tbk. (1917.okt-ig), Ludwig *Koennen-Horák* gy.tbk. (1918.szept-ig). ♦ **SzJ, 606.**

Hadtestparancsnokság (XX.): definíció mint a → *hadtesparancsnokság* (XVII.). A béke → *hadrendben* nem szerepelt. 1916.márc. közepén állították fel, 1917.jan. végén átnevezték XIV.hdt-té (→ *hadtestparancsnokság* [XIV.]). Az új szervezésű XX.hdt-et az 1916.júl.15-től fennálló *Korps Roth*-ból állították fel 1917.márc.11-től. Az → *olasz hadszíntéren* harcolt. – Harctéri alkalmazása: 1916.máj. DNy-i (11.hds.), 1918.júl. DNy-i (10.hds.), 1918.okt. DNy-i (Hgr. Erherzog Joseph, 10.hds.) → *hadszíntér*. – Pk-ai: → *Károly* fhg. altbgy. (1916.márc-júl.), Josef von → *Roth* gy.tbk. 1916.júl.15-től 1918.márc.21.), Franz *Kalser* gy.tbk. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 607.**

Hadtestparancsnokság (XXI.): definíció mint a → *hadtesparancsnokság* (XVII.). A béke → *hadrendben* nem szerepelt. 1916.márc-ban állították fel, több fronton harcolt. – Harctéri alkalmazása: 1916.márc. DNy-i (3.hds.), 1916.aug. DNy-i (11.hds.), 1916.okt. erdélyi (1.hds.), 1918.júl. DNy-i (10.hds.), 1918.okt. DNy-i (Hgr. Erherzog Joseph, 10.hds.) → *hadszíntér*. – Pk-a: mindvégig Kasimir → *Lüttendorf* gy.tbk. ♦ **SzJ, 608.**

Hadtestparancsnokság (XXII.): definíció mint a → *hadtesparancsnokság* (XVII.). A béke → *hadrendben* nem szerepelt. Az 1915.okt. végén a K-i arcvonalon felállított *Korps Fáth* 1916.okt-ben nevezetett át XXII.hdt-té. – Harctéri alkalmazása: 1915.dec. É-i szárny (n. 9.hds.), 1916.jún. É-i

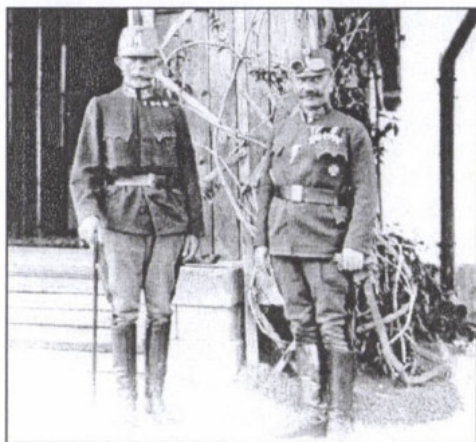
szárny (n. Hgr. Linsingen), 1916.júl. É-i szárny (n. Agr. Bernhardi), 1918.febr. K-i (4.hds.), 1918. ápr. DNy-i (AOK tart.), 1918.júl-okt. vége DNy-i (Hgr. Borojević, Isonzó-hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Fátth Henrik gy.tbk. (1915.okt-tól 1916.okt-ig), Rudolf Krauss gy.tbk. (1916.okt-tól), →*Tamassy* Árpád gy.tbk. (1918.ápr.28-tól júl.13-ig), Ernst Kletter gy.tbk. (nov-ig). ♦ **SzJ, 609.**

Hadtestparancsnokság (XXIII.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (XVII.). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. Az 1916.aug-tól fennálló *Gruppe Schenk* 1916.nov. elején alakult át XXIII. hdt-té. 1916.aug-tól 1917.okt-ig azonos volt az *Isonzo Front III.b. Abschnitt*-tel. – Harctéri alkalmazása: 1916.nov. DNy-i (5.hds.), 1917.okt. DNy-i (1.Isonzó-hds.), 1918.jan-okt. vége DNy-i (Hgr. Borojević, Isonzó-hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: Alfred Schenk altbgy. (1917.máj-ig), →*Csicserics* Miksa gy.tbk. (1917.jún.14-től dec.14-ig, majd 1918.aug.26-tól nov-ig), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (1918.jan-febr., majd júl.14-től), Emil Golótsky altbgy. (1918.márc-júl.). ♦ **SzJ, 610.**

Hadtestparancsnokság (XXIV.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (XVII.). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. Az 1914.nov. végén felállított *Gruppe Szurmay* 1916.ápr. végén átszerveztetett *Korps Szurmay*vá, majd 1917.febr. elején XXIV.hdt-té. Az É-i frontról az ol-ra került át, ahol 1917.jún-tól okt-ig azonos volt az *Isonzo Front II.a. Abschnitt*-tel. – Harctéri alkalmazása: 1914.nov. közepe K-i (3.hds.), 1915.márc. közepe Kárpátok (2.hds.), 1915.máj. K-i (Südarmee), 1915.szept. K-i (1.hds.), 1916.jún. É-i szárny (4.hds.), 1917.febr. (XXIV.hdt.) É-i szárny (4.hds.), 1917.aug. DNy-i (5.hds.), 1917.okt. DNy-i (2.Isonzó-hds.), 1918.júl-okt. DNy-i (Hgr. Borojević, 6.hds.) →*hadszintér*. – Pk-ai: →*Szurmay* Sándor br. gy.tbk. (1914.nov-tól 1917.febr-ig), Karl Lukas altbgy. (1918.jún-ig), Ferdinand →*Goglia* tbszn. (júl-aug.), Ludwig Goiginger altbgy. (szept.4-ig), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (szept.5-től). ♦ **SzJ, 611.**

Hadtestparancsnokság (XXV.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (XVII.). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. Az 1914.okt. végén felállított *Gruppe Hofmann* 1915.jan. végén alakult át *Korps Hofmann*-ná, majd 1917.febr. közepén

nevezték át XXV.hdt-té. A K-i arcvonalon harcolt, majd Ukrajnában állomásozott a *Keleti Megszálló Hadsereg* kötelékében. – Harctéri alkalmazása: 1915.jan. vége K-i (Südarmee), 1918.febr. K-i (2.hds.), 1918.máj-okt. vége Ukrajna (Ost-armee) →*hadszintér*. – Pk-a: mindvégig Peter Hofmann gy.tbk. ♦ **SzJ, 612.**

Hofmann altábornagy (jobbra) Succovati gyalogsági tábornok társaságában Ukrajnában

Hadtestparancsnokság (XXVI.): definíció mint a →*hadtestparancsnokság* (XVII.). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. Az 1915.aug. közepén felállított *Korps Henriquez* szept. végétől *Korps Lehmann*, pár nap múlva *Korps Hadfy* néven működött. 1917.márc-ban nevezték át XXVI.hdt-té. A K-i frontról 1918. elején került át az ol. arcvonalra. – Harctéri alkalmazása: 1915.szept. K-i (7.hds.), 1915.dec. D-i szárny (7.hds.), 1916.júl. K-i (3.hds.), 1918.júl. DNy-i (11.hds.), 1918.okt. DNy-i (Hgr. Borojević) →*hadszintér*. – Pk-ai: Johann Henriquez altbgy. (1915.aug-szept.), Georg Lehmann altbgy. (aug.23-26.), →*Hadfy* Imre gy.tbk. (1915.szept.16-tól 1917.júl.15-ig), Ernst Horsetzky altbgy. (1918.nov-ig). ♦ **SzJ, 613.**

Hadtörténelmi Levéltár <Hadilevéltár, HL>: a magyar kat. iratokat gyűjtő és feldolgozó állami tudományos intézmény. 1915.nov-ben a HM 1/a. o. keretében csoportot szerveztek a m.kir. →*Honvédség* (I.) és a m.kir. →*Népfelkelés* háb. és hdm. iratainak a bécsi Hadilevéltárba <Kriegsarchiv>

való beszállítása előtti összegyűjtésére. E csoport-hoz 1918-ig több más részleg csatlakozott, köztük a könyvtár, a térképészeti, ill. a múzeumi csoport. Az önálló m. kat. levéltár megalakításának feltételei az I. vh. végén a független Mo-on teremtdtek meg. 1918.nov.11-én a fenti csoportok a HM 10. o-ához kerültek át, egybefogva ~ néven. 1919.jan-tól *Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum*, 1919.őszétől *Magyar Hadi Levéltár és Múzeum* néven gyűjtötték az iratokat és a tárgyakat. A kezdetben az Országos Levéltár (Budai Vár, Bécsi kapu tér) épületében működő kettős intézmény 1922.ápr.29-én átkerült a BM, nov.22-én a VKM színleges felügyelete alá, az utóbbival egyidejűleg a levéltárat és a múzeumot szétválasztották. 1928.júl.1-én visszakerült a HM kötelékébe, az (akkor rejtett) *Honvéd Vezérkarhoz*. – A →*Hadtörténelmi Múzeum*mal hol közös, hol külön szervezetben működő ~ 1930.máj.1-től m.kir. *Hadilevéltár* (ill. m.kir. *Hadimúzeum*) nevet vett fel. Hivatali szervezete élén a *Vezetőség* vagy *Főigazgatóság* állt. O-ai voltak: *Levéltár* (munkacsoportjai: hdm-i iratok, hadrendek, térképek, fényképek stb.); *Irodalmi osztály és szerkesztőségek*; *Könyvtár* (tudományos és szépirodalmi csoport); →*Bécsi Hadilevéltári Kirendeltség* (a Kriegsarchivban, a →*badeni egyezmény* alapján jelenleg is működik). A m.kir. →*Honvédség* (II.) rejtési időszakában a ~ *VI. csoportja* a törzsti. tanfolyamot fedte. – A II. vh. végén a ~at részben evakuálták, az elszállított iratanyag legnagyobb része a visszaszállításkor elpusztult. Bp. ostromakor az Országos Levéltár épülete megsérült, a visszahagyott kat. iratanyag egy része is a romok alá került. – A háb. utáni első évek a romok eltakarításával, az iratok ismételt összegyűjtésével teltek. A *Nándor laktanya* (Budai Vár, Kapisztrán tér) helyreállítása után a múzeummal közös épületbe költözött. 1947.márc-tól újakezdte működését, feladata a m. kat. múlt írásos emlékeinek gyűjtése, őrzése, feldolgozása és a kutatók rendelkezésére bocsátása. – Jelenleg a *Hadtörténelmi Intézet és Múzeum* szervezeti keretében önálló igazgatóságként létező *szaklevéltár*, egyben *közhivatal*. A ~ őrzésében mintegy hat és fél ezer iratfolyóméter anyag van: az orsz. kat. hatóságok, a kat. területi, eu., bírósági szervek, kat. tanintézetek, alakulatok, személyek iratai a XV. szd. végétől napjainkig. Önálló kiadványai sorában a ~

gyűjteményeit bemutató évkönyveken, fondjegyzékeken, forráskiadványokon kívül említést érdemelnek az I. vh. történetével foglalkozó munkák, így *A világáború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére I-X.* (~, Bp., 1928–1942). ♦ **SzJ**, 614.

Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum Bécsi Kirendeltsége: →*Bécsi Hadilevéltári Kirendeltség*, →*Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió*

Gabányi János, a *Hadtörténelmi Levéltár* alapítója

Aggházy Kamil, a *Hadtörténelmi Múzeum* alapítója

Hadtörténelmi Múzeum <Hadimúzeum, Hadtörténelmi Múzeum, HTM>: országos hatáskörű, tudományos és közművelődési feladatokat végző közgyűjtemény, a magyar és a magyar vonatkozással bíró hadtörténelmi tárgyak, dokumentumok (együtt militaria) gyűjtő-, őrző-, feldolgozó-, kutató- és kiállítóhelye. Létrehozásának terve a XIX. szd. második felében kisebb-nagyobb szünetekkel állandóan napirenden volt; ezt az I. vh. folyamán az ország közvéleménye és az MTA hadtörténelmi biz-a is követelte. Br. →*Hazai Samu*, majd br. →*Szurmay Sándor* hm. 1918-ban egy levéltárat is magába foglaló önálló magyar ~ot tervezett, a HM 1/a o. levéltári alcsoportjánál összegyűlt anyagra alapozva, amely csak a vh. anyagát tartalmazta volna. – A ~ megalapítására 1918.nov.16-án került sor, a →*Hadtörténelmi Levéltárral* közös szervezetben, 1919.jan-tól mint m.kir. *Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum* (a ~ eredeti megnevezése így *Hadtörténelmi*, mai neve *Hadtörténelmi*). A HM 1/a. o-ból a ~ot v. →*Aggházy Kamil* szds., későbbi igazgató (1928–1938) állította fel. A rendszeres gyűjtőmunkát 1918.nov-

től kezdve végzi, a Hadtörténelmi Levéltárral hol közös, hol külön szervezetben. – Az I. vh-s történelmi anyag gyűjtésén túl a népközt. és a TK időszakában is intenzív gyűjtést folytatott, számos kat. objektum, →*csapattest* és magánszemély emléktárgyait sikerült megmentenie, amelyekből jelentős gyűjtemény keletkezett. A gyűjtemény az 1919 őszétől, majd a →*trianoni béke katonai határozványai* életbelépését követően megszűnt, ill. átszervezésre került alakulatoktól begyűjtött anyagokkal is folyamatosan bővült. A ~ tev-ét az 1920-ban kezdeményezett, 1924–1929 között működött *Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület* társ. szervezatként támogatta. – (További történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • **SzE, 615.**

Hadügyi Felszámoló Csoport: →*Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió*

Hadüzenet: a →*hadiállapot* hivatalos, a harcselekmények kezdetét megelőző kinyilvánítása. Az 1907. évi II. →*hágai egyezmény* 3. cikke (az ellenségeskedések megkezdéséről) szabályozta. Eszerint az ellenségeskedést jelentő harcselekményeket nem volt szabad megkezdeni addig, amíg a hadiállapot beálltát kétséget kizáró módon nem hozták az elg. tudtára. Ez történhetett közvetlen ~ vagy feltételes ~ <→*ultimátum*> formájában. A feltételek teljesítése <demars> a „címzett ország” által rendes körülmények között a „feladó ország” ~től való visszalépését vonta maga után. – A ~et újra szabályozta az 1927. évi III. hágai egyezmény 1. cikke. • **RI, 616.**

Hadüzenet (osztrák-magyar, Szerbiának): az →*Osztrák-Magyar Monarchia* és a →*Szerbia* közötti →*hadiállapot* beálltát megállapító, egyben a →*júliusi válság*ot lezáró diplomáciai okmány. 1914.júl.28-án távirati úton juttatták el a szerb korm.-hoz Ro-n keresztül, mivel a dipl. kapcsolatok már 25-én (a Szerbiának küldött ot-m. →*jegyzékre* adott nem kielégítő válasz átvétele után) megszakadtak. A ~et Leopold →*Berchtold* gr. kküm. írta alá, de láttamozta →*I. Ferenc József* is. – A jóváhagyott szöveg és az elküldött távirat nem volt teljesen azonos: az előbbi konkrét utalást tartalmazott a →*temes-kubini incidensre*. Miután az állítólagos szerb agresszióról

szóló híradás alaptalannak bizonyult, Berchtold az ominózus szövegrészt az uralkodó tudta nélkül kihagyta, és csak utólag (a ~ elküldése után) kérte lépéséhez hozzájárulását. • **PF, 617.**

Hadüzenetek (valamennyi): →*Táblázatok*

Hadvezetés (Központi Hatalmak): →*Hadsereg-főparancsnokság*, →*OHL*, →*OKL*, →*Vezérkar*

Hadviselő: a háborúban részt vevő állam és személy. *Hadviselő fél* az az állam, amely más államnak →*hadüzenetet* küld vagy azzal →*hadiállapotba* kerül. A nk. jog szerint hadviselő fél csak állam, ellenállási és felszabadítási szervezet lehet. *Hadviselő személynek* a →*kombattáns* minősül. Az 1907-ben aláírt, a *tengeri háború* jogaira és szokásaira vonatkozó megállapodás (→*hágai egyezmények*) ismerte el elsőként az ellenségeskedésben részt vevő katonákat is ~nek. Ennek jelentősége abban áll, hogy a kombattánsokra a →*hadijog* szabályai vonatkoznak, a velük szemben elkövetett bűncselekmények →*hadijogsértésnek* minősülnek. • **SzR, 618.**

Hadžić, Stevan (Belgrád, 1868.febr.19. – Belgrád, 1931.ápr.23.): szerb tábornok. 1889-ben a belgrádi kat. ak-t, 1896-ban a nyikolajevszkiji or. kat. ak-t végzi el. Vk. ti., 1912-től oktat a belgrádi ak-n. A →*Balkán-háborúk* alatt a Drina I. ho., 1914-ben a Šumadija I. ho. pk-a. 1916-tól a Ro-ban harcoló I. szerb önkéntes ho. pk-a. Az I. vh. után *I. Sándor* ju. kir. tanácsadó testületének tagja, első adjutánsa, majd hm. • **PF, 619.**

Hágai egyezmények: a hadviselés jogát kodifikáló nemzetközi szerződések. A ~et az 1899., ill. az 1907. évi hágai békekonferenciákon kodifikálták, innen e szabályok összességét *hágai jog*-nak is nevezik, megkülönböztetésül a →*genfi egyezmények*ben kodifikált ún. *genfi jog*tól. – 26 állam 1899.júl.29-én elfogadta az I. ~et a viszályok békés rendezéséről, a szárazföldi háb. szabályairól és szokásairól. Nyilatkozatban ítélték el a főjtő- vagy mérgegázok terjesztését célzó lövedékeket, az emberi testben ellapuló golyók alkalmazását, s szabályozták a légitbombázást. Az 1907.okt.18-án aláírt II. ~ben újból szabályozták (43 állam, köztük az OMM részvételével) a három előbbi egyezményben foglaltakat,

és új egyezményt alkottak a semleges hatalmak és személyek kötelességeiről, a tengeri hadviselés szabályairól (aminek alapjait az I. ~ is érintette), a →*haditengerészeti zsákmányjogról*, vmint az ellenségeskedés megkezdését kötelezően megelőző →*hadüzenetről*. – Az I. ~ben felállított hágai *állandó választott bíróságot* <cour permanente d'arbitrage> a nk. konfliktusok békés rendezésére a II. ~ben megerősítették. A csak konkrét esetek elbírálására összeülő testületbe minden aláíró hatalom 4 bírát delegált, az OMM gr. →*Apponyi Albertet* (majd helyette *Nagy Ferencet*), *Berzeviczy Albertet*, *Heinrich* →*Lammascht* és *Rudolf Plenert*. – A m. Ogy. az I. és II. ~et (egyszerre) az 1913:XLIII.tc-kel iktatta tv-be. ♦ **RI, 620.**

Haig, Douglas, I. Earl of (Edinburgh, 1861.jún.19. – London, 1928.jan.29.): brit tábornagy, a →*nyugati hadszíntéren* harcoló brit erők főparancsnoka. Oxfordban, majd a sandhursti kat. ak-n tanul. 1885-től lovassági hdgy. 1886-tól Indiában szolgál. 1896–1898

között elvégzi a hadiak-t. 1898-tól részt vesz a szudáni, 1899–1902 között a →*búr háborúban*. 1903-tól ezds. és a 17.ul.ezd. pk-a. Okt-tól dd.tbk. és Indiában lov. felügyelő. 1906.aug-tól o.vezető a HM-ben. 1909.okt.8-tól ismét Indiában szolgál, ahol hadiak-át állít fel. 1912.márc-tól vörgeként az angliai aldershoti gyakorlótér pk-a. – 1914.aug.15-től altbgy-ként a Sir John French (1852–1925) tbk. vezette brit exp.hds. I.hdt-ének pk-a, részt vesz a →*marne-i csatában*. 1914.dec.25-től lov.tbk-ként az ang. 1. hds. pk-a. 1915. dec.19-től a Fr-ban harcoló brit csapatok főpk-a, 1916.dec.27-től tbgy. Részt vesz minden fontos hdm. irányításában. – 1919.ápr.15-től a brit honi erők pk-a. 1919.júl-tól Earl. 1921-ben nyugdíjazzák, ezt követően a vh-ban megsebesült kat-k ellátását szervezi. ♦ **BT, 621.**

Hajóhad: →*Haditengerészet hadszervezete*

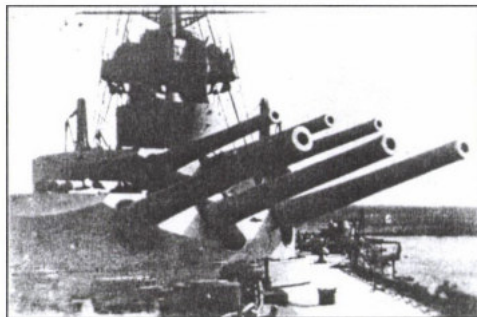
Hajókíséret: rendvédelmi és ellenőrző szolgálat vízi járműveken. Közrendészeti szempontból a →*rendvédelmi testületek* (→*Rendőrség*, →*Csend-*

őrség), vámjövédéki szempontból a *vámigazgatás* (→*Vámőrség*, →*Pénzügyőrség*) látta el. Akkor alkalmazták, ha a határt átlépő: a/ személyszállító hajón a vámvizsgálat a határállomáson akadályba ütközött; b/ áruszállító hajón a hajózási vállalatnak a bemondójegyves eljárásra nem volt felhatalmazása vagy a rakományt nem lehetett vámhivatali zár alá helyezni; c/ a vámterületen kikötő jármű vámjövédéki felügyelet alatt állt, de az nem terjedt ki a jármű megvizsgálására. – A ~ jelzésére az orrárbocra felvont →*hajókíséreti lobogó*, vámárúéra félmagasságára vagy külön rúdra felhúzott →*vámlobogó* szolgált. ♦ **KIG, 622.**

Hajókíséreti lobogó: rendvédelmi ellenőrzés alá vont, az államhatárt átlépő vízi jármű megkülönböztetésére szolgáló jelzés. A ~ a →*rendvédelmi testületek* által foganatosított →*hajókíséret* időtartamára a hajó orrárbocára felvont, 60x80 cm-es lobogó volt, fehér mezőben a bal felső sarokban álló, 20 cm magas kék horgony felett elhelyezett színes Magyar Szent Koronával, a horgonnyal egy magasságban sötéttek, a kíséretet jelölő „K” betűvel. ♦ **KIG, 623.**

Hajólöveg: a →*haditengerészet* úszó harczi egyseégeinek fő fegyvere. Az I. vh. idején már acélból készült ~ek csöve *belső furatcsőből* (béléscső) és a ráhúzott *köpenyből* állt. A ~et nk. szokások szerint hármass jelcsoport jelöli (pl. 30,5 cm L/45; ahol az első szám az *ürméret*, az L <Länge> a hosszúság jele, a harmadik a *kaliber*), ahol az ürméret és a kaliber szorzata kiadja a *csőhosszt* (pl. a 30,5 cm-es ürméretű, 45-ös kaliberű lövegcső hossza 13.725 cm (a kaliber a csőhosszúság és az ürméret hányadosa). A hosszabb lövegcsőből kilőtt lövedék kezdősebessége, találati pontossága, átütőereje nagyobb. A nagy kaliberű ~ek a pc. hajókkal vívott harcban, a kisebb kaliberűek nagyobb tűzgyorsaságuk miatt nélkülözhetetlenek. A nagyobb kaliberű csövek élettartama rövid, a 30,5 cm-es L/45 ~nél kb. 90, a 15 cm-es L/50 ~nél kb. 300 lövés. Ezután a csőkopás miatt a ~et új béléscsővel kell ellátni. – A ~eket 3 o-ba sorolták: *könnyűlövegek* (10 cm-es ürméret alatt), *közepes lövegek* (10-19 cm-es ürméret), *nehézlövegek* (20 cm-es ürméret felett). – A cs. és kir. *haditengerészet*nél 1914-ben már minden ~ ékzárás závarzatú és hüvelykidobó rendszerű

volt. A 10 cm űrméret feletti ~ek závarzata vízszintes, a kisebbek függőleges, süllyedő törzsű volt. A ~ek bölcstálpban nyugodtak. A cső hátrasiklását víznyomásos fékhengerek állították meg, löhelyzetbe rugók vagy sűrített levegő toltá vissza. A 7-cm-estől felfelé vmennyi ~ távcsöves irányzékkal volt felszerelve. Éjjeli harc esetére hagyományos, izzólámpa megvilágította irányzékuk is volt. A k.~ek mindig, a közepesek többnyire egy középponti sarok (középsarok) körül forgathatók voltak. A neh.~ek egyenként, párosával <Zwilling>, a TEGETHOFF-o-nál hármával <Drilling> pc.toronyban lévő forgó lövegkorongon voltak elhelyezve. Ez utóbbiakhoz a löszert egy központi belső aknában elektromos lift szállította, a töltés gépi erővel történt. – Az ált. elterjedt, Škoda gyártmányú 30,5 cm-es, 45-ös kaliberű ~ tömege 54,3 t volt, a lövedéké 450 kg, a löportöltet 140 kg, pc.törő gránátja 3000 m-ről 55 cm-es, 7000 m-ről 37 cm-es, 10.000 m-ről 22 cm-es Krupp-féle KC pc-t ütött át. ♦ CsK, 624.

A TEGETHOFF csatahajó 30,5 cm-es lövegei

Hajóraj: →*Haditengerészet hadszervezete*

Hajtóka <paroli>: az →*egyenruházat* kiegészítő része, az egyes állománycsoportok egymástól való megkülönböztetésének külsődleges eszköze. Az →*Oszták–Magyar Monarchia hadszervezetében* (a →*haditengerészet*et kivéve) elsősorban a ~ és a gombszín (kombinálva az egyenruházati darabok formájával és színével) szolgált az egyes haderők, →*fegyver*nek, →*csapattest*ek, szolgálati ágak és szakmák elkülönítésére. A páros ~ a kabáton (atillán, ulánkán), a zubbonyon és az ujjason téglalap alakú, a köpenyen lándzsahegy alakú volt. A köpenyhajtókán nem viseltek

→*rendfokozati* jeleket, a többin igen. – A/ Őszesen 32 ~színt rendszeresítettek, 2 gombszínnel kombinálva: fehér gomb [f.g.], sárga gomb [s.g.]. **1. alizarinpiros** <alizarinrot>: BH gy.ezd-ek s.g. a csapattest számával, számellenőrző tisztviselők f.g. (a Landwehrnél s.g.), BH kat. nyilvántartó tisztviselők s.g. a csapattest számával; **2. amarantpiros** <amarantrot>: m.kir. 86.gy.ezd. s.g., közös 90.gy.ezd. s.g., 95.gy.ezd. f.g.; **3. bordóvörös** <bordeauxrot>: közös 88.gy.ezd f.g., 89.gy.ezd. s.g., honvéd központi ft.tári mű. ti. (bársony) s.g.; **4. buzérvörös** <krapprot>: m. kir. 34.gy.ezd. f.g., 44.gy.ezd. s.g., közös 15.gy.ezd. s.g., 74.gy.ezd. f.g., csákószíneként: közös 4.hu. ezd. f.g. és világoskék atilla [vka.], 14.hu.ezd. s.g. és vka., 5.hu.ezd. f.g. és sötétkék atilla [ska.], 8.hu.ezd. s.g. és ska., m.kir. 4., 5., 8., 10.hu.ezd. köpeny- és zubbony-ja, közös 13.dg.ezd. f.g., 14. dg.ezd. s.g., ul.ezd-ek ~i s.g. ill. f.g. (Lw. a csapattest számával), cs. és kir. méneskar s.g., m.kir. Nemesi Testőrség, m.kir. Koronaőrség, hadbírák s.g. (Lw. f.g.), kat. rendőrtisztület f.g., honvéd nevelő- és képzőintézetek akadémikusai és növendékei s.g., rokkantházak s.g., gyógyszerügyi tisztviselők f.g. (Lw. s.g.), állateü-i tisztviselők s.g. (Lw. f.g.), honvéd gy. ti-ek dolmánysegélye, az összes csendőrség s.g. (ot-ok a ker. számával); **5. cseresznyepiros** <kirschrot>: m.kir. 23.gy.ezd. f.g., 43.gy.ezd. s.g., közös 73.gy.ezd. s.g., 74.gy.ezd. f.g., sapkaszíneként: közös 11.ul.ezd. f.g., hadmérnök törzs (bársony) s.g. (Lw. f.g.), árkászcsapat s.g. (a zlj. számával), mérnöki ti. kar (bársony) s.g. (Lw. f.g.), építési számvivő tisztviselők f.g. (Lw. s.g.), kat. építész (bársony) f.g. (Lw. s.g.), kat. építész művezetők f.g. (Lw.s.g.), erődítészeti tisztviselők s.g. (Lw.f.g.); **6. halványpiros** <blassrot>: m.kir. 65.gy.ezd. s.g., 66.gy.ezd. f.g., közös 36.gy.ezd. f.g., 57.gy.ezd. s.g.; **7. karmazsinvörös** <karmoisinrot>: m.kir. 82.gy.ezd. f.g., 96.gy.ezd. s.g., közös 81.gy.ezd. f.g., 84.gy.ezd. s.g., hadbiztosok (bársony) s.g. (Lw. f.g.); **8. rákvörös** <krebsrot>: m.kir. 67.gy.ezd. f.g., 71.gy.ezd. s.g., közös 20.gy.ezd. f.g., 35.gy.ezd. s.g.; **9. rózsaszín** <rosenrot>: m.kir. 5.gy.ezd. s.g., 6.gy.ezd. f.g., közös 13.gy.ezd. s.g., 97.gy.ezd. f.g., kat. pü. tisztviselők f.g.; **10. skarlátvörös** <scharlachrot>: főhadsegédek és szárnysegédek (Ófelségénél s.g., különben f.g.), testőr lov. és gy.sz.d., cs. kir. Alabárdos Testőrség, cs. kir. Darabont Test-

örség zubbony- és köpenyhajtókája, m.kir. 37. gy.ezd. s.g., 39.gy.ezd. f.g., közös 45.gy.ezd. s.g., 80.gy.ezd. f.g., 8.dg.ezd. s.g., 11.dg.ezd. f.g., táb. és erődtü. s.g. (két keresztbe tett ágyúcsővel), helyi alkalmazású ti-ek s.g., népfelkelésügyi honvéd ti-ek s.g., tü. mérnökök f.g., szertü. s.g. (Lw. f.g.), kat.tanárok s.g., vívómesterek f.g., közös kat. ak-ák akadémikusai, fő- és alreáliskolák és tü. hadapródiskolák növendékei s.g.; **11. sötétvörös** <dunkelrot>: m.kir. 52.gy.ezd. s.g., 53.gy.ezd. f.g., közös 1.gy.ezd. s.g., 18.gy.ezd. f.g., 1.dg.ezd. f.g., 3.dg.ezd. s.g., közös gy. hadapródiskolák növendékei s.g.; **12. sötétbarna** <dunkelbraun>: m.kir. 12.gy.ezd. s.g., 83.gy.ezd. f.g., közös 7.gy.ezd. f.g., 93.gy.ezd. s.g., honvéd központi ruhatári mű. ti-ek; **13. vörösbarna** <rotbraun>: m.kir. 68.gy.ezd. s.g., 78.gy.ezd. f.g., közös 17.gy.ezd. f.g., 55.gy.ezd. s.g., ruhatári mű. kar s.g. (Lw. f.g.); **14. császársárga** <kaisergelb>: m.kir. 2.gy.ezd. s.g., 31.gy.ezd. f.g., közös 22.gy.ezd. f.g., 27.gy.ezd. s.g., csapka- [az ul-ok négyzetes tetejű fejfedője] színeként: közös 1.ul.ezd. s.g., 6.ul.ezd. f.g., 5.dg.ezd. f.g., 12.dg.ezd. s.g.; **15. kénsárga** <schwefelgelb>: m.kir. 16.gy.ezd. s.g., 101.gy.ezd. f.g., közös 41.gy.ezd. f.g., 99.gy.ezd. s.g., 7.dg.ezd. f.g., 10.dg.ezd. s.g.; **16. narancssárga** <orangeblau>: m.kir. 63.gy.ezd. f.g., 64.gy.ezd. s.g., közös 42.gy.ezd. f.g., 59.gy.ezd. s.g., kat.irattári tisztviselők f.g. (Lw. s.g.); **17. világosdrapp** <lichtdrap>: közös 98.gy.ezd. f.g., 100.gy.ezd. s.g.; **18. csukaszürke** <hechtgrau>: m.kir. 69.gy.ezd. f.g., 76.gy.ezd. s.g., közös 30.gy.ezd. s.g., 49.gy.ezd. f.g.; **19. hamuszürke** <aschgrau>: m.kir. 33.gy.ezd. f.g., 51.gy.ezd. s.g., közös 11.gy.ezd. s.g., 24.gy.ezd. f.g., csákószínűként: közös 6.hu.ezd. s.g., 16.hu.ezd. f.g. és vka., 11.hu.ezd. f.g., 15.hu.ezd. s.g. és ska., m.kir. 1.hu.ezd.; **20. palaszürke** <schiefergrau>: honvéd gy. zubbony- és köpeny~ja; **21. világoskék** <lichtblau>: m.kir. 29.gy.ezd. f.g., 72.gy.ezd. s.g., közös 40.gy.ezd. s.g., 75.gy.ezd. f.g., csákószínűként: közös 7.hu.ezd. s.g., 10.hu.ezd. f.g. és vka., m.kir. 2.hu.ezd., csapkaszíneként: közös 5.ul.ezd., a vka-s hu.ezd-ek zubbony- és köpeny~ja, szeke-részcsapat f.g., élmezőntisztek f.g. (Lw. s.g.), csapatszámvivők f.g. (Lw. s.g.), élmezőntisztviselők f.g. (Lw. s.g.), honvéd gazdasági ti-ek f.g.; **22. égszínkék** <himmelblau>: m.kir. 19.gy.ezd. f.g., 32.gy.ezd. s.g., közös 3.gy.ezd. f.g.,

4.gy.ezd. s.g.; **23. sötétkék** <dunkelblau>: csákó-színeként: közös 1.hu.ezd. s.g., 13.hu.ezd. f.g. és ska., m.kir. 6.hu.ezd., lov. hadapródiskolák növendékei s.g. és ska., a ska-s közös hu.ezd-ek zubbony- és köpeny~ja, csapkaszíneként: közös 12.ul.ezd. s.g., 13.ul.ezd. f.g.; **24. violaszín** <violett>: kat. őrtisztület a bécsi polg. bíróságok számára s.g.; **25. acélzöld** <stahlgrün>: m.kir. 48.gy.ezd. s.g., 60.gy.ezd. f.g., közös 47.gy.ezd. f.g., 56.gy.ezd. s.g., csapkaszíneként: közös 2.ul.ezd. s.g., 7.u.ezd. f.g., utászcsapat f.g., távíróezd. és vasútezd. f.g., utász hadapródiskolák növendékei f.g.; **26. almazöld** <apfelgrün>: m.kir. 79.gy.ezd. f.g., 85.gy.ezd. s.g., közös 9.gy.ezd. s.g., 54.gy.ezd. f.g.; **27. fűzöld** <grasgrün>: m.kir. 61.gy.ezd. s.g., 62.gy.ezd. f.g., közös 8.gy.ezd. s.g., 28.gy.ezd. f.g., vad. csapat s.g. (cs.vad.ezd-ek és BH zlj. sima, táb.vad.zlj-ak a zlj. számával), csákószínűként: m.kir. 7.hu.ezd. f.g., közös 4.dg.ezd. f.g., 9.dg.ezd. s.g., kat. mezőgazd. és erdészeti tisztviselők s.g., Lw. gy. csapatok f.g. (a löv.ezd-eknél arab, a tiroli orsz. löv.ezd-eknél római számokkal), lov. tiroli orsz. löv-ek f.g., lov. dalmata orsz. löv-ek f.g., Lw. nyilvántartó tisztviselők f.g., Lw. nevelő- és képzőintézetek akadémikusai és növendékei f.g.; **28. papagájzöld** <papageigrün>: m.kir. 46.gy.ezd. s.g., 50.gy.ezd. f.g., közös 10.gy.ezd. f.g., 91.gy.ezd. s.g.; **29. tengerfűzöld** <meergrasgrün>: közös 102.gy.ezd. s.g.; **30. tengerzöld** <meergrün>: m.kir. 25.gy.ezd. f.g., 70.gy.ezd. s.g., közös 21.gy.ezd. s.g., 87.gy.ezd. f.g.; **31. fehér** <weiß>: közös 92.gy.ezd. f.g., 94.gy.ezd. s.g., csákószínűként: közös 2.hu.ezd. s.g., 12.hu.ezd. f.g. és vka., 3.hu.ezd. s.g., 9.hu.ezd. f.g. és ska., m.kir. 3.hu.ezd. s.g., közös 15.dg.ezd. s.g., csapkaszíneként: közös 4.ul.ezd. s.g.; **32. fekete** <schwarz>, a ti-ek ~ja bársony: cs. kir. Alabárdos Testőrség és cs. kir. Darabont Testőrség s.g., vezérkar (skarlátvörös szegéllyel) s.g., m.kir. 26.gy.ezd. s.g., 38.gy.ezd. f.g., közös 14.gy.ezd. s.g., 58.gy.ezd. f.g., csákószínűként: m.kir. 9.hu.ezd. f.g., közös 2.dg.ezd. f.g., 6.dg.ezd. s.g., orvosok (skarlátvörös szegéllyel) s.g. (Lw. f.g.), rep. és autós csapat f.g., Kat. Földrajzi Intézet mű. tisztviselők (skarlátvörös szegéllyel) f.g., lelkészek (a köpenyen) s.g. – **B/ A** háb. alatt a ~színek és formák változáson mentek keresztül. Először elrendelték, hogy a teljes ~ helyett csak egy 18 mm széles posztócsíkot kell

a gallérra varrni, a gallér élével párhuzamosan, a rendfokozati jelzés mögé. Az 1915–1916-ban bevezetett egységes tábori szürke egyenruha szükségessé tette egy új megkülönböztető rendszer kidolgozását. Egyes különleges alakulatok már korábban is hordtak fém hajtókajelvényeket, pl. a határvad-ok, a léghajós (később rep.) csapat, a táb. cső-ök, a távírócsapat, a fényszórócsapat stb. A m.kir. →*Honvédség* ~jelvényei különböztek a közösöktől: a koronával ellátott jelvénytípusokon (pl. gpu-sok, aknavetők, fényszórók stb.) az ot. cs. korona helyett a Magyar Szent Korona díszlett. 1916-ban viaszosvászonra nyomott megkülönböztető jelzéseket vezettek be, amelyeket elvileg a vállpántokon és a sapka bal oldalán kellett viselni, azonban inkább a galléron viselték, a rendfokozati jelzés mögött. Az új rendszer betűkkel, számokkal és esetenként kis piktogramokkal adta meg az egyes csapattek megjelölését, a cs. és kir. →*közös Hadsereg*nél kék, a cs. kir. →*Landwehr*nél zöld, a cs. kir. →*Landsturmnál* vörös, a Honvédség-nél palaszürke és a m.kir. →*Népfelkelés*nél fehér színnel (pl. késsel H 12: Husaren-Regiment 12., palaszürkével 7 H: 7. honvéd hu.ezd., vörössel 1: Landwehrschützen-Regiment 1.) • **BC, 625.**

Halálmenet: →*Szerbia elfoglalása*

Halálvonat: →*Lenin-fiúk*

Halász Pál: →*Légaknavető*

Haller-hadsereg: →*Lengyel légió*

„Halt in Belgrad”: →*Grey-féle közvetítési kísérlet*

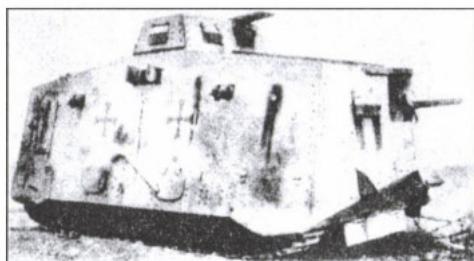
Hanasiewicz Oszkár, dr. (Késmárk, 1875.jan.25. – ?): orvos-tábornok, egyetemi tanár. Kolozsvárott tanult, s szerez doktorátust 1899-ben. 1912-ben hadisebészetet tanulmányozza a →*Balkán-háború*ban. Az I. vh-ban →*tábori kórház*- és eü. oszlop-pk. Érdemeit a *Ferenc József Rend*, a II.o. n. *Vaskereszt*, a bg. *Szent Sándor Rend* lovagkeresztje és öt *Signum Laudis* jutalmazza. 1917-ben Kolozsvárott hadisebészeti magántanár képesítést nyer. Részt vesz a →*Nemzeti Hadsereg* szervezésében. 1928-ban mint a szombathelyi 3. →*vegyesdandár* vezetőorvosát helyezik ny-ba. Számos hadisebészeti tanulmány szerzője. • **MI, 626.**

Harci gáz: →*Gázmérgezés*

Harci Szövetség: →*Lengyelország*, →*Pilsudski*

Harci zóna: az I. vh. alatt az →*állásháború* folyamán 1917-re kialakult kategória. A →*feldellenállási öv* része, az →*első védőöv* és a →*második védőöv* együttes megnevezése. Erre az időre a →*védelem* felépítése 3 jól elkülöníthető részre tagozódott. Az elg. felé 3-4 km mélységben létrehozott →*fedezőzónát* az első lépcső ezdek előrevetett zlj-ai szállták meg. E mögött építették ki a hdt. védte ~t. Az erők és eszközök zömét itt helyezték el. Mélysége 6-10 km volt, egymástól 2-3 km távolságra kiépített 3 →*állással*. A ~ mögött 4-8 km távolságra építették ki a →*hátsó zónát*, ahol a hds.tart. helyezkedett el. • **SzB, 627.**

Harcjelentés (jelentőtömb): másolótömbbe fűzött úrlapra írt hivatalos feljegyzés. A Szolgálati Szabályzat értelmében a kiküldött járőr pk-a készítette. Fejrovatát ált. már indulás előtt kitöltötték. Tartalmaznia kellett mindazt, amit a járőr személyesen észlelt, megkülönböztetve attól, amit a tudomására hoztak, ill. amire következtetett; továbbá az elg-ről szerzett adatokat (hol, mikor, milyen erőket és milyen tev. közben észlelt). A ~t a járőrt kiküldő pság kapta. • **SzE, 628.**

A7V német harckocsi

Harckocsi: láncetalpas →*páncélozott harcjármű*. A pc-lal védett manőverező tüzező megtestesítője. Az I. vh-ban rendeltetése elsősorban a gy. harcrendjében a harc megvívása és az áttörés volt az elg. →*védelem* rendszerén. Fe.zetét →*lövegek* és →*géppuskák* alkották. NBr-ban alakult ki (→*páncéljárműgyártás* [III.], →*Mother*), majd a többi nagyhatalom is gyártott ~t, az OMM és Or. kivételével. (Még: →*Tank*; a hadtörténelem első harckocsi-találkozási közege: →*A7V*) • **SzN, 629.**

Harckocsiakadály: nem robbanó →*műszaki zár* az önjáró harceszközök mozgásának akadályozá-

sára. Az I. vh. alatt alakult ki, több típussal. – A *harckocsiakasztó* az →*erődítési* záruk kategóriájába tartozott, s a járható irány(ok) eltorlaszolására telepítették. A több sorban saktáblaszerűen elhelyezett elemek közötti hézag olyan volt, hogy egy harcjármű továbbhaladásához legalább kettőt el kellett távolítani. A sorok közötti távolság kisebb volt a →*harckocsi* hosszánál, így manőverezéssel sem lehetett az elemeket kikerülni. A fa és fém ~okat beásták és rögzítették, a tád. várható irányába az elemeket bedöntötték. A beton és kő ~kat nagy tömegük miatt nem kellett a talajhoz rögzíteni vagy beásni. – A *harckocsiárok* a föld felszínén a talaj megmunkálásával készült, ált. trapéz keresztmetszettel és meredek fallal. Szélessége meghaladta a hk. hosszának felét, mélysége közel 2 m volt. A meredek falak miatt a hk. nem tudta önállóan leküzdeni. – A *harckocsi-csapda* tetővel ellátott, álcázott verem volt. Keresztmetszeti mérete hasonlított a hk.árokhoz. Ált. utakon, bevágásokban, erdőátvágásokon, horhosokban alakították ki. A csapdába esett, mozgásképtelen hk. akadályozta a többi mozgását is. – A *harckocsifal* nagyobb lejtés esetén a hk.árok helyett alkalmazott zár volt. A közel függőlegesen kialakított földfal magassága és meredeksége meghaladta a hk. lépcsőmászó képességét. Alulról közelítve megmászhatatlan falat képezett, lefelé haladva buktatóként működött. ♦ BE, 630.

Harckocsigyártás: →*Páncéljárműgyártás*

Harcműdök: →*Aktív várvédelem*, →*Excentrikus hadművelet*, →*Hullám harcrend*, →*Támadás*, →*Védelem*

Harctéri vázlat <Skizze>: kézzel, szemmérték alapján felvázolt térképrészlet, amely a terep katonailag fontos adatait, vmint a csapatok pillanatnyi helyzetét ábrázolta. A →*harcjelentés*hez hasonlóan szerepelt rajta a →*csapattest*, név- és rendfokozat, a vázlat címe (témája), a megfigyelés helye, a tájolónyíl, a keltezés. A jelkulcs ált. megegyezett a térképekével. Az igényesebb ~on méretarányt is próbáltak megadni. ♦ SZE, 631.

Harford: →*Páncéljárműgyártás* (V.)

Harmadik folyamodású bíróság <Gericht dritter Instanz>: a →*katonai igazságügy* felsőfokú fő-

ruma az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia hadszervezetében*. A cs. és kir. →*közös Hadsereg* és a cs. kir. →*Landwehr* ~a a bécsi *legfőbb katonai törvényszék* <Oberste Militär-Gerichtshof> volt. Összetétele hasonló a kat. főt.v.székhez (→*második folyamodású bíróság*). Elnöke egy magasabb rangú tbk., alenöke(i) egy vagy több tbk. volt, akiket az uralkodó nevezett ki. A belső szolgálat vezetése a vezető tanácselnököt illette meg, aki igazságügyi ti. állományba tartozott. A ~ határozatait 6 bíróból álló tanácsokban hozta meg, a →*katonai ügyész* meghallgatása mellett, s azok ellen további fellebbezésnek nem volt helye. A bírák közül 5 hadbíró (tbk. és ezds.), 1 tényleges állományú tbk. volt. A Lw-t érintő ügyekben a ~ *legfőbb katonai mint legfelsőbb Landwehr-törvényszék* <Oberster Militär- als Oberster Landwehr-Gerichtshof> elnevezés alatt járt el. Bírósági ügyekben a →*közös Hadügyminisztérium* külön →*ügycsoportj*át képezte, határozatait annak nevében adta ki. Bírósági teendőinek gyakorlásában önálló és független volt, illetékessége minden kat. büntetőbíráskodás alá vont személyre kiterjedt. A m.kir. →*Honvédség* részére a ~ a *legfelsőbb honvéd törvényszék* (→*honvéd törvényszék*) volt. A vádlói feladatot a kat. vezér-ügyész (hv. koronaügyész) látta el, aki igazságügyi ti. állományba tartozott. ♦ FGy, 632.

Hármasszövetség: →*Németország*, az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* és a →*Olaszország* pol. és kat. blokkja. – 1. 1879.aug.20-án Otto von Bismarck n. bir. kancellár n-ot-m. semlegességi és kölcsönös segítségnyújtási egyezményre tett javaslatot gr. Andrássy Gyula ot-m. kküm-nek. Okt.7-én Bécsben hg. Heinrich Reuss n. bir. követ aláírták No. és az OMM kat. szöv. szerződését, ezzel létrejött a *Kettősszövetség*. – Tunézia fr. megszállása keresztezte Ol. gyarmati érdekeit, ezért Ol. csatlakozást keresett a Kettősszöv-hez. 1882.máj.20-án No., az OMM és Ol. titkos szerződést kötött, hogy egy nem provokált, Ol. elleni fr. tád. esetén a két partner segítséget nyújt, egy No. elleni fr. tád. esetén pedig (csak) Ol. A szöv. érvényes volt akkor is, ha a felek egyikét (nem provokáltan) két vagy több nagyhatalom megtámadná. A partnerek egyikének egy nagyhatalom általi fenyegetésekor a felek jóindulatú semlegességet vállaltak. A függelékben kijelentették, hogy

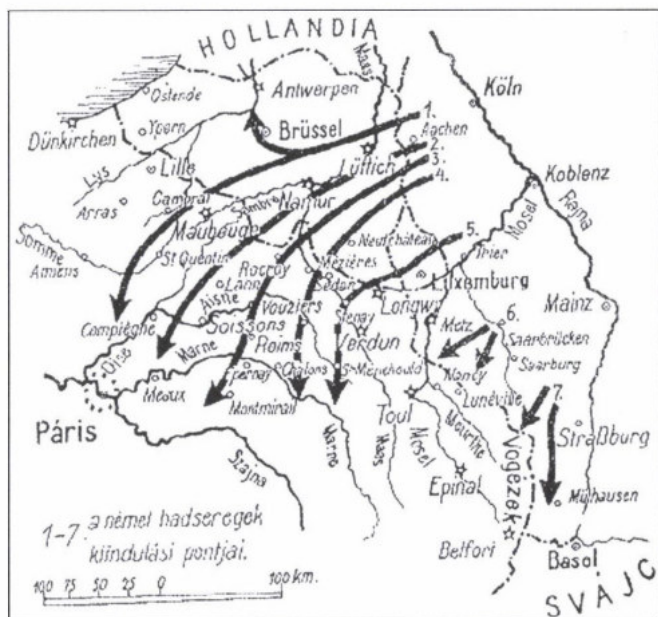
a megállapodás nem irányul NBr. ellen. Ezzel a Kettősszöv. ~gé bővült, noha formailag érvényben maradt az előbbi is, amit 1902.jún.1-én meg is hosszabbítottak. – 2. Az 5 évig érvényes ~et 1887.febr.20-án 5 évre meghosszabbították. Az okmányhoz két kiegészítő megállapodást kapcsoltak. Az ol–ot-m. különszerződésben a felek kötelezték magukat a balkáni status quo fenntartására, s az OMM kötelezettséget vállalt, hogy azt csak Ol-gal egyetértésben változtatja meg; az ol–n. pedig kiterjesztette a →*casus foederis*t egy afrikai fr–ol. konfliktus esetére is. A ~ 1891.máj. 6-i meghosszabbításakor a különszerződések a fő megállapodás részei lettek. Az 1902.jún.28-i megújításkor Au–Mo. szabad kezet adott Ol-nak Tripoliszban és Kireneikában. – Az Ol. és Fr. közötti afrikai érdekszféra-felosztás azonban kiélezte az ol–ot-m. viszonyt: a nov.1-i →*Barrére-Prinetti* egyezményben Ol. semlegességet vállalt Fr. megtámadásának esetére. Berlinben és Bécsben jól érzékelték, hogy megkezdődött Ol. eltávolodása a ~tól, n. nyomásra azonban nem került sor Au–Mo. részéről preventív háb-ra Ol. ellen. Az ot-m. és ol. érdekek kiegyenlítettége megmaradt az első →*Balkán-háború* alatt is, így 1912. dec.5-én a ~et újabb hat évre megújították. – Ol. 1914.aug.2-án (arra hivatkozva, hogy nem kérték ki véleményét a →*Szerbiának* küldött →*ultimátum*ról és →*hadüzenet*ről, noha értelmezésében az a ~ból következett volna) semlegeségi nyilatkozatot tett, egyben az OMM várható balkáni térnyerésének rekompenzációjaként bejelentette területi igényét D-Tirol egy részére. Aug.8-án a →*közös minisztertanács* elvetette az ol. területi igényt. 1915.ápr.26-án a titkos →*londoni szerződés*ben jelentős területeket ígértek Ol-nak az OMM rovására, amennyiben csatlakozik az →*Antanthoz*. Máj.4-én Ol. felmondta a ~et, 24-én hadat üzent az OMM-nak. A No. elleni ol. hadüzenetre, miután Ol. tartott a n. kat. erőtlől, csak 1916.aug.26-án került sor. – 3. 1883.okt.30-án a gr. *Kálnoky* Gusztáv ot-m. kküm. és Dumitre *Sturdza* ro. kküm. által Bécsben aláírt titkos szerződéssel az OMM titkos kat. szöv-et kötött →*Romániával*. No. még aznap jelezte csatlakozását az egyezményhez. 1888.máj.15-én Ol. csatlakozott a →*Kálnoky-Sturdza szerződés*hez, ezzel Ro. gyakorlatilag társult a ~hez. Az I. vh. kitörésekor Ro. hasonló indokkal jelentett be fe. sem-

legességet, mint Ol., majd az 1916.aug.17-i →*bukaresti egyezmény*vel csatlakozott az AH-hoz, s aug.27-én megtámadta szöv-ét, az OMM-t. – A ~ 1914.aug-ban Ol. és Ro. magatartása nyomán gyakorlatilag széthullott. ♦ **BN, 633.**

Háry László, v. (Gyömöre, 1889.aug.11. – Kistarcsa, 1952.febr.13.): gyalogos, majd repülőtiszt, címzetes vezérőrmagy. A nagyváradi →*hadapródiskola* után 1908-tól a cs. és kir. 11.vad.zlj-nál zls., 1911-től hdgy. 1914-ben mint kp.szd.pk. vonul a frontra. 1915-ben jelenkezik a rep. erőkhöz, 1916-ban pilóta és megfigyelőti. Az →*olasz hadszíntéren* a 14., ill. a 4.rep.szd. pilótája, majd 38 hónapig a 42.vad.szd. pk-a. Több mint 300, személyesen vezetett bevetésen a szd. túllépi az 50 légi győzelmet. – A TK idején a 8.rep.szd. pk-a a →*felvidéki* harcokban, majd Szombathelyre települ. 1920–1923 között rep.oktató To-ban. 1924-től 1928-ig a magasabb rep. kiképzés pk-a Szegeden. 1933.okt.4-től Székesfehérvár-Sóstó rep.tér pk-a, 1936–1937-ben az 1.rep.ezd. pk-a, a titkos vad. kiképzés megszervezője. 1938.jún. 28-tól a rep.dd. és a légierő megbízott pk-a, dec. 31-től 1940.dec.24-ig ezds-ként a légierő pk-a, egyben a *Légügyi Hivatal* vezetője. Emlékiratot terjeszt elő a hiányosságokról, amit nem orvosolnak, ám mivel őt kívánják felelőssé tenni, lemond. – 1941.okt.1-től a →*kormányzó* kérésére ny-ba vonul, de a II vh. végéig tanácsadója marad. 1941-től a *Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap* elnöke, a haderőn kívüli rep.kiképzés irányítója. 1943. febr.2-től címzetes vörgy. 1945.febr.27-én egy Fw-58 gépen Csepregről ismeretlen okból az Ol-i Casertába repül. 1946-ban és 1947 (?) -ben kétszer tér haza. 1949.jún.24-én (?) összeesküvés koholt vádjával (Magyar Közösség) letartóztatják, per és bírói ítélet nélkül Kistarcsára internálják, ahol szívbajban elhunyt. ♦ **SGgy, WL, 634.**

Hatalák-memorandum: →*Ukrán nemzeti mozgalom*

Határacsaták (I.): a háború eldöntésére indított →*német offenzíva* (1914) nyomán kialakult első ütközetek a n. határ belga és fr. oldalán. 1914. aug.20-ig a Belgiumon át tád. n. 1-5.hds. hdm-i előnyt szerzett: a jobbszárnynak a →*Schlieffen-terv* szellemében sikerült az átkaroló manőver és

Határcsaták a nyugati fronton: német offenzíva Párizsig

a fr. határ elérése, mielőtt az ellenfél szétbontakozott volna a Maas belga szakasza menti erdős-hegyes terepen. Aug.20-tól a n. 6., 7.hds. Metz-től D-re visszaverte a fr. 1., 2.hds. 450.000 fővel Saarburg és Morhange irányban indított offenzíváját. A n. →OHL megbizonyosodott, hogy a hadászati átkarolást végrehajtó 1-5.hds. előtt 3 fr. és 1 ang. hds. állhat, és a találkozóharcokra a belga-fr. határ mentén kell számítani. – Aug.21-én a n. 1., 2.hds. maga mögött hagyta a bekerített belga namuri és →antwerpeni erőrendszereket és a 3., 4., 5.hds-gel együttműködve megközelítette a Sambre és a Maas vonalát. A fr. balszárnynon a Sambre és Maas D-i partján álló 5., 4. és 3.hds-nek aug.21-én kellett tád-t indítania a belga és a luxemburgi határ közelében feltételezett n-ek ellen. 22-én a n. külső jobbszárnynon tád. 1. hds. Brüsszel–Valenciennes felől, ÉNy-ról érkezett a Namurtól 50 km Ny-ra fekvő Monshoz, ahol beleütközött a fr-kkal érintkezést kereső brit exp.hds-be. Az eleinte helytállt a háromszoros túlerővel szemben, ám a rg-tűzvezetésű n. tü. megtörte ellenállását, s 24-ére virradóra Maubeuge várát kikerülve D felé vonult vissza. Az ang-fr. →arcvonal balszárnya összeomlott. – A n. 2.hds. Namurtól 10-30 km-re Ny-ra, Charleroi térségé-

ben ütközött a Sambre D-i partján tád-ra készülő fr. 5.hds-be. A n. 2.hds. a neh. tü. fedezete mellett erőszakosan átkelt a folyón, kézitusában megtörte a zuáv és marokkói gyarmati csapatokat, s ék alakban bevetett hdt-eivel részekre szakította a fr. 5.hds-et. A fr-k egy része Maubauge erődjébe (ezzel csapdába) menekült, a többi az angokkal való érintkezés felvétele nélkül az Oisne folyóig hátrált. Max von →Gallwitz tü.tbk. 150 ezer n. kat-val 4 napos ostrommal aug.24-re bevette a n. 2.hds. hátát veszélyeztető, 37 ezer belga védte Namurt. – A n. 3.hds. 22-én, Namurtól K-re érkezett a Maashoz, amelynek bal partján belga-fr. erők fedezték a fr. 5. hds. jobbszárnját. A n. 3.hds. ezeket viaszorította Dinant-

ig, s Ny felé tád-va megfosztotta a fr. 5.hds-et az ellenállás reményétől. Ennek veresége kettészakította a frontot. A n. 3.hds. betört a fr. 5. és 4.hds. közti résbe, visszavetette a fr. 5.hds. zömét az Aisne folyóig, s aug.24-től fenntartotta a kapcsolatot a n. jobb- és balszárn 2-2 hds-e között. – A fr. 4. hds. aug.22-től vívott találkozóharcot az Ardenekben a n. 4.hds-gel. A lassabban szétbontakozó fr-k 7,5 cm-es gyorstűzelő á-jának tűzhatása nem érvényesült az erdős-hegyes terepen. 23-án egy fr. hdt., elvesztve kapcsolatát, pk-ának döntésére visszavonult. A fr. hadvezetés 2 ho-t vont el Nancytól, az erődvonalban harcoló 2.hds-től a rés elrekesztésére, de csak késleltette a fr. 4.hds. vereségét: a n. 4.hds. visszaverte a 23-i fr. ellenlökést, Neufchateau városának két peremén oldal-tád-t hajtott végre, a fr. 4.hds. jobbszárnja megrendült, gyarmati hdt-e megfűtött, s a hds. a Maas fr. szakaszának D-i partja mögé vonult vissza. – Aug.22-én a n. 5.hds. lerohanta a fr. 3.hds. első lépcsőjét, s 23-án visszaverte ellenlökéseit. A fr. hadvezetés 3 ho-t dobott át Verdun térségébe, ám a meggyengült fr. 3.hds. így sem tudta tartani Longwyt, és visszavonult a Maas folyóhoz. – A ~ következtében a fr. offenzíva-tervek megbuktak, de a fr. haderő nem semmisült meg, csak az or-

szág belsejébe hátrált. Aug.25-én az ol. határról és D-Fr-ból Párizs térségébe rendelték a 6. és a 9.hds-et, s új stratégiát dolgoztak ki. ♦ BN, 635.

Határ csaták a keleti fronton: a felek felvonulása és első összecsapásai

Határ csaták (II.): az első ütközetek a →*keleti hadszíntér*en az I. vh. kitöréskor. A ~ időszaka a n. 8.hds. K-porosországi hdm. összpontosításával, a n. Woyrsch-hdt. Iwangorod irányába történő előrenyomulásával, ill. ot-m. →*A-lépcső* hdm. szétbontakoztatásával 1914.aug.13-án kezdődött. A ~at n-ot-m. és or. részről egyaránt légi (aug.14.), majd lov. *távolfelderítés* (aug.15-16.) vezette be. A légi feld. alig volt több a semminél. A lov. feld. szintén eredménytelenül zárult, az ot-m. lov. ho-ok nem tudtak kellő mélységben benyomulni az or. határ mögé, bár azt megállapították, hogy az or. felvonulás lényegesen előbbre

tart, mint az ot-m. →*AOK* és a n. →*OHL* feltételezte. – A ~hoz sorolható a n. és or. →*gumbinnen-gawaiteni csata* (1914.aug.17-20.), →*tannenbergi csata* (aug.26-31.), →*mazuri csata* (szept.9-14.), vmint az ot-m. és or. →*gorodoki ütközet* (aug.16-17.) és →*lemergi hadjárat* (aug.18. - szept.11.). Az utóbbi részét képezte a →*kraśniki csata* (aug.23-25.), a →*komarowi csata* (aug.26. - szept.1.), a *lublini csata* (aug.26. - szept.9.), a *zloczówi csata* (aug.26-27) és a *przemisłani csata* (aug.29-30). Az utóbbi két ütközetet nevezik együtt *első lemergi csatának* (aug.26-30.). ♦ SZY, 636.

Határmegállapító bizottság:

→*Magyarország* →*trianoni béke*ben megállapított határainak részletes megjelölését, konkrét kitűzését, térképezését és a határokmányok elkészítését végző 4 testület 1921–1925 között. A Szövetséges és Társult Hatalmak (az →*Antant* és az USA) hozták létre. Minden ~ biztostokból (számukat és nemzetiségüket a békeszerződés határozta meg), *segédbiztosokból*, *műszaki személyzetből* (helyszíni munkavégzők) és *kiszolgáló állományból* (térképrajzolók, titkárok, tolmácsok, futárok, sofőrök stb.) állt. Az „érdeelt ha-

talmak” (amelyek határát megállapítják) segédbiztosi, mű. és kiszolgáló állományát az adott ~ határozta meg. A „nem érdekelt hatalmak” 1-1 biztost, tolmácsot, titkárt és segéd-térképrajzolót delegálhattak. A megállapított létszámot a *Nagy-követek Tanácsa* (NT, →*békekonferencia* [2.]) emelhetette fel. A NT rendeletére egy biztos több ~ tagja lehetett. A NT mellett és hozzájárulásával a ~ok titkárságot állíthattak fel, amelyet az adott biz. titkára vezetett, s mellé külön titkárt rendelt. A NT 1921.jún.21-én jegyzékben rendelte el a ~ok felállítását. A „nem érdekelt” tagokat brit, fr., ol. és japán megbízottak adták. A ~ok anyagi

ellátását a m. HM és PÜM intézte, de azok a két érdekelt fél területén felváltva, azonos ideig székelt. – A ~ok feladata 2 részből állt: *politikai* (tárgyalás, döntés-előkészítés) és *műszaki* (döntés után geodéziai felmérés, a határvonal kicövekelése, a határkövek felállítása, a térképek és a határokmányok elkészítése). A szavazattöbbséggel hozott döntések az érintett országokra nézve kötelezők voltak. (Még: →*Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Román Határmegállapító Bizottság*) ♦ **SJ, 637.**

Határmegállapító Központ: a →*trianoni béké*-ben leírt határok megállapítására és kijelölésére létrehozott szervezet. Felállítását a m.kir. hm. az 1921.aug.3-i mt-ülésen javasolta. A me-nek közvetlenül alárendelt ~ vezetője gr. *Csáky Imre* korábbi küm. volt. Központi irodája *közigazgatási osztályból* (2 ti. és 3 tisztviselő) és *elvi anyagi osztályból* (a BM, a HM, a PÜM, az FM, az IM és a Kereskedelemügyi Minisztérium I-I képviselője) állt. Az egyes tárcák képviselői fel voltak hatalmazva a ~ és a képviselt tárcák között felmerült kérdések 24 órán belüli megoldására. – A ~ működését aug.13-án kezdte meg a Bp., Szalay utca 8-10-ben. Tagjai: a központi iroda vezetője dr. *Szógyény György* II.o. követségi tanácsos, *Ország*h Miksa konzuli irodafőtiszt, *Stouy* Kamilló miniszteri irodatiszt (KÜM); *Antalfy* Andor miniszteri tanácsos (PÜM); dr. *Péteri* Ödön miniszteri tanácsos (Keresk. Min.), dr. *Császár* Károly miniszteri tanácsos (IM), *Theissenruck-Fleischmann* Ödön vk. alez. (HM), egyben a ~ kat. meghatalmazottja. – A 4 →*határmegállapító bizottság* anyagi szükségleteit a ~ biztosította. A ~ tev-ét 1927-ben fejezte be. ♦ **SJ, 638.**

Határrendőrség: →*Rendőrség*

Határszéli Csendőrség: különleges karhatalmi és rendvédelmi testület. A m.kir. →*Csendőrség* (I.) része. 1891-ben állították fel a m-szerb és a m-ro. határon (ezek az OMM külső határai is), 797 fővel, a területileg illetékes csendőr kerületi pság alárendeltségében. Nem voltak szárny- és szak.pság-ai. Az egyes kerületekbe eső határszakszokat 15-20 őrsőt irányító *kiküldönített törzs-*

tisztek között osztották fel. A hóolvadáستól a hószakadásig a Kárpátok hágóiban időszak *nyári őrsők* működtek. – 1912-ig a határőrizetet ellátó cső-ők szolgálata megegyezett az ország belsejében szolgálatot teljesítő cső-ökével. A →*Balkán-háborúk* idejétől, 1912 után a ~ létszámát növelték a →*Honvédségtől* odavezényelt állománnyal, *járőrcsoportokat* hoztak létre, s szigorították az ellenőrzést és a figyelmet. Az I. vh. kirobbanásakor a ~ hajtotta végre a határ zárását. A háb-ban kialakult belső és külső →*hadművelési területek*en a ~ ellenőrizte a polg. és a kat. személyek külön engedélyhez kötött mozgását. ♦ **KIG, 639.**

Hátország: a →*hadviselő* ország →*hadművelési terület* és →*hadtápterület* mögötti része, amely kívül esik a haderők hadi, hdm-i vagy harctevének körzetén. A ~ és a fe. erők tev-ének színtere közötti határvonal az I. vh-ban még jól elkülönült, mivel a rg-ek kis hatótávolsága nem tette lehetővé a ~ jelentősebb pusztítását. E határvonal a II. vh-ban már gyakran elmosódott, mert a légitád-ok, elg. hadmozdulatok a ~ot is ugyanúgy veszélyeztették, mint a hdm-i területet. ♦ **SzB, 640.**

Hátsó zóna: az I. vh. idején az →*állásháború* folyamán 1917-re kialakult kategória. A →*főellenállási öv* része, a véd. harcászban létrehozott hármass felépítésű →*védelem* alkotója. A →*harci zóna* mögött 4-8 km-re építették ki 10-12 km mélyen. A hds. tart. szállta meg. ♦ **SzB, 641.**

Haubrich József (Detta [Temes vm.], 1883.nov. 9. – Szu., 1938 ?): politikus, hadügyi népbiztos, hadügyminiszter. Vasöntöként kapcsolódik be a munkásmozgalomba 1902-ben. A Bp-i *Munkásbiztosító Pénztár* tisztviselője, az I. vh. végén a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* vezetőségi tagja. 1919.márc.21-től ápr.3-ig kereskedelemügyi népbiztoshelyettes, ápr.3-tól 24-ig az öt hadügyi népbiztos egyike. 1919.máj-tól a IV. vöröshdt. és Bp. kat. pk-a, majd júl.10-14. között hds.főpk. 1919.aug.1-től aug.6-ig a →*Peidl-kormány* hm-e, tev-e a →*Vörös Hadsereg* és a →*Vörös Őrség* felszámolására irányul. Később letartóztatják, 1920-ban a népbiztos-perben halálra ítélik. Fogolycsere révén 1922-ben a Szuba kerül, ahol vasgyári munkás lesz. 1938-ban a sztálini önkény áldozata lett. ♦ **BT, 642.**

Hauer Lipót, báró <Lepold von Hauer> (Buda, 1854. jan.26. – Bp., 1933.máj.3.): osztrák-magyar vezérezredes, honvéd lovassági felügyelő. A marburgi →*hadapródiskola*, majd a bécs-újhelyi kat. ak. után 1872. aug.30-tól hdgy. a cs. és kir. 11.hu.ezd-ben. 1892.jún.20-tól *Stefánia* fhg.nő (1864–1945) szolgálati és udvari kamarása Bécsben, 1895.máj.21-től a közös 5. hu.ezd-ben, 1899.aug.12-től a cs. és kir. 16.hu.ezd. pság-án szolgál. 1900.mác.29-től e →*csapattest* pk-a Bp-en, máj.1-től ezds. 1906.nov.1-től vörgy. és a közös 13.lov.dd. pk-a. 1907.júl.27-től a cs. és kir. 4.lov.dd. pk-a, 1910.nov.1-től altbgy. 1910.dec-től hv. lov. felügyelő. – Az I. vh. kitörése után a cs. és kir. 9.lov.ho. élén az ot-m. 2.hds., majd a Kövess-hdscs. kötelékében harcol →*Galíciában*. 1914.okt-tól a róla elnevezett lov.hdt. pk-a. 1915.febr.14-től lov.tbk. Az 1915.máj.2-i →*gorlicei áttörés* után hdt-ével n. alárendeltségben vesz részt az Or-Lo-i, 1915. szept-től a Kovel térségében lefolyt harcokban. 1917 tavaszától Volhíniában küzd a n-ekkel együtt, aug.12-től vezds. 1918.dec-ben nyugdíjazzák. – 1877-től cs. és kir. kamarás, később titkos tanácsos. ♦ **BT**, 643.

Hauer-lovashadtest: →*hadrendi* számot nem kapott, →*fegyverneve*, ill. pk-a után elnevezett →*hadtest* <k.u.k. Kavalleriekorps Hauer>. Vezető szervét is erről nevezték el (cs. és kir. Hauer-lovashadtest-parancsnokság <k.u.k. Kavalleriekorpskommando Hauer>). A béke hadrendben nem szerepelt. A cs. és kir. 9.lov.ho.-ból új lov. hdt-ként 1914.okt. közepén állították fel, 1917. nov-ig a →*keleti hadszíntéren* harcolt, 1914.nov-tól az ot-m. 2.hds., 1915.máj-tól a n. Woyrsch-hds., szept-től a n. 9.hds., 1916.jún-tól a n. Hgr. Linsingen kötelékben. – Pk-a: mindvégig br. →*Hauer Lipót* vezds. ♦ **SzJ**, 644.

Haus, Anton (Tolmein, 1851.máj.13. – Pola, 1917.febr.8.): osztrák-magyar tengerész, a hadiflotta parancsnoka. 1869.nov.1-én tengerész kadétként lép a cs. és kir. →*haditengerészet* kö-

telékébe. 1873.jún.28-tól szls. 1886-tól a fiumei →*Haditengerészeti Akadémia* tanára. 1890–1892-ben a SAIDA korvetten körbevetorlázza a Földet, majd a →*közös Hadügyminisztérium* Tengerészeti Csfség (TCS; →*ügycsoport*) elnöki irodáján szolgál. 1893-tól a NARENTA ágyúnaszád ti-je, majd az ALPHA torpedó-iskolahajó pk-a. 1894. nov.1-től kkap. és a TEGETHOFF tisztje. 1896–1899 között a torpedóiskola pk-a és a Tengerészeti Műszaki Biz. (TMB) tagja Polában. 1897-től fkap. 1900-tól a DONAU korvett pk-a. Még abban az évben a →*boxerláadás* miatt átvesszi a kínai vízekén állomásozó KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA pc.crk. pság-át. 1901.máj.1-től skap., 1902-től a MIRAMAR jacht pk-a.

1902.dec.17. és 1905.nov.1. között a TCS elnöki irodájának főnöke. 1905.dec.3-tól eltngy. és a tart. hajóraj, 1906-tól a 2. hajóo. pk-a, a kikötői tengeragy helyettese. 1907-ben részt vesz a II. hágai békekonferencián. 1908.nov.24-től 1910.szept.15-ig hajóraj-pk. 1910.szept.16-tól 1912.júl.2-ig a TMB elnöke, 1911.máj.1-től altngy. 1912.júl.2-től a hadiflotta felügyelője. 1913.febr.24-től az ot-m. hadiflotta pk-a és a TCS főnöke. 1913.máj.1-től tngy. – Az I. vh. kitörése után a defenzív hadvezetés híve, a rendelkezésre álló erőket főként az Adria véd-ére veti be. Az ot-m. flotta ~ vezetésével 1915.máj.24-én tád-t intéz Ol. K-i partjai ellen (Barlettától Rimini-ig), több hétre megbénítva ezzel az ol. felvonulást Venetóban. 1916.máj.5-től *nagytengernagy* (<Großadmiral>; →*rendfokozat*). 1917.jan-tól a n. korlátlan →*tengeralattjáró-háború* szükítése mellett foglal állást. – A VIRIBUS UNITIS cshj. fedélzetén tüdőgyulladásban hunyt el Polában. A bécsi mű. főiskola díszdoktora, Fiume díszpolgára. 1913.ápr.2-től titkos tanácsos. ♦ **BT**, 645.

Haushofer, Karl Ernst, dr. (München, 1869. aug.27. – Páhl, 1946.márc.13.): német vezérőrnagy, politikus, földrajztudós, a n. pol. és kat. terjeszkedés földrajzi meghatározóinak legjelentősebb hatású kidolgozója. 1889-től hivatásos ti. 1908–1910 között a tokiói n. nagykövetségen teljesít szolgálatot, egyebek között a hírszerzés

megbízásából. A japánul jól beszélő ~ a K-i ügyek szakértőjévé válik, tanulmányozza Japán geopol. szerepét, felemelkedését és terjeszkedését. Indiában behatóan foglalkozik a K-i filozófiákkal. 1914-ben a müncheni egyetemen doktori címet szerez a *politikai földrajz* témakörében írt disszertációjával. Az I. vh. idején a Ny-i → *had-színtéren* harcol. 1919-ben leszerel, a müncheni egyetemen földrajzot oktat. 1924-ben megalapítja és szerkeszti a *Zeitschrift für Geopolitik* c. folyóiratot. 1933-tól a müncheni egyetem *Geopolitikai Intézetének* igazgatója. – Elméleti munkásságára nagy hatással voltak a n. Friedrich Ratzel, a svéd Rudolf Kjellman és a brit Sir Halford Mackinder elméletei (→ *geopolitika*). Munkássága egyesek szerint közvetlen hatást gyakorolt → *Hitler* Mein Kampf-jának XIV. fejezetére. Nevéhez fűződik az *élettér* <Lebensraum> mint geopolitikai térfogalom, vmint a *geostratégia* kategória alkalmazása. Hangsúlyozza, hogy a geopolitika hivatása kidolgozni: hogyan „nöhet bele” egy ország a számára elérhető legnagyobb élettérbe. 40 kötet, közel 400 cikk és számos rádióadás közreadásával (No-ban meghatározóan) befolyásolja a XX. szd. első felének stratégiai gondolkodását. Nagy hatással bír vezető n. kat. körökre. Híve No. és Or. nagyhatalmi-geostratégiai együttműködésének. – A II. vh. kezdeti időszakában (személyes kapcsolatai révén) aktív résztvevője a n-japán tárgyalásoknak. A II. vh. után eljárást indítanak ellene háb. bűn vádjával, ezért feleségével öngyilkosságot követ el. Fia, Albrecht a geopolitika professzora, belekeveredik a II. vh. alatti Hitler-ellenes mozgalomba, a Gestapo elfogja, 1945 tavaszán kivégezik. ♦ **HE, 646.**

Havasalföld: **1.** történeti-földrajzi tartomány a D-Kárpátoktól D-re; **2.** középkori eredetű román fejedelemség. → *Moldvával* együtt Ó-Románia <Regát> alkotója. É-ről a D-Kárpátok, Ny-ról, D-ről és K-ről a Duna, ÉK-ről a Sereth alsó folyása, ill. Moldva határolja. Az Olt folyó két részre osztja: *Munténiára*, amelynek Bukarest, s *Olténiára*, amelynek Craiova a központja. Régebbi forrásokban előfordul ~ leszükitése Munténiára. Olténia egykori elnevezései között szerepelt a Szörénység és a Szörényi Bánság is. Területe 76.580 km², ebből Munténia 52.500 km², Olténia 24.080 km². (Még: → *Románia*) ♦ **RI, 647.**

Havasalföldi hadműveletek: a D-Kárpátok, az Al-Duna és a → *Foksányi-kapu* között lezajlott ütközetek és manőverek 1916 őszén-telén. A → *kárpáti hadműveletek* (II.) szerves folytatását képezték. – **1.** A Szurdok-szoroson áttört n. LIV. hdt. Zsilvásár <Târgu Jiu> térségében 1916. nov. 16-án → *támadáshoz* csoportosult. 17-én a n. 41. és 109., vmint a bajor 11. gy. ho. megindult a Valeni-Seasa-Petrești vonalon lévő megerősített ro. → *állások* ellen, kifejlődött az ún. *zsilvásári csata*. A bajorok nem tudták áttörni a ro. 17. gy. ho-lyal megerősített ro. jobbszárnyat, de a n. 6. lov. ho. a ro. balszárnyat megfutamtította, s Boșteniig üldözte, ill. K felé kanyarodva hátba támadta a Cetațeanál a n. 7. lov. ho-lyal szemben álló erőket. Az eredetileg ott harcoló ro. 11. és az odaszállított 14. és 17. gy. ho. veresége után a ro. 1. hds. megkezdte a visszavonulást Craiova és az Olt irányába. A → *hadsereg* (9. német) a határgerinc ro. véd. vonalán rést ütött, megnyitotta az utat Bukarest felé, ill. a K-re még védekező ro. → *seregetek* hátába. – Nov. 18-tól megkezdődött az üldözés. A Kühne-csoport hátát a Zsiltól még Ny-ra levő erőkkel szemben a Petrozsényből érkezett n. 115. gy. ho. biztosította. 21-én a n. 41. gy. ho. és a n. Schmettow-lov. hdt. 6. lov. ho.-a elérte Craiovát, a 7. Tintarut, a n. 109. gy. ho. Izvort, a bajor 11. Balotát, a n. 301. pedig Olteliset. 22-én a ro. 1. gy. ho. a Szívó-csoport elől Orsovától visszavonult az Olt felé, a Krafft-csoport Rîmnicu Vilcea-Curtea de Argeș irányába próbált előretörni. A n. I. tart. hdt. a Câmpulung-medencét É-ről szegélyező magaslatokon, a n. XXXIX. tart. hdt. a Brassától D-re fekvő határgerincen harcolt. – **2.** Nov. elején (7-éig) a n. LII. hdt. pság (pk. Kosch altbgy.) felállította a *Duna-hadsereget* (DH; n. 217. gy., bg. 1. és 12. gy., tr. 26. gy. ho., Goltz-lov. ho. és 2 ot-m. mű. csoport). Szisztovónál már a ro. hadba lépés előtt elrejtettek egy n. hadihídkészletet. Annak segítségével, vmint a cs. és kir. → *Dunaflotilla* támogatásával nov. 23-án megindult a DH átkelése. A ro. *Dunabiztosító Csoport* (DCS; 16. és 18. gy. ho., pk. *Iancovescu* tbk.) 2 zlj-ával szemben estére a DH birtokba vette Zimniceát. A ro-ok a Dunától visszavonultak Alexandria felé, a DH Țiganești, Bradagiru és Giurgiu irányába nyomult előre. – A ro. főpság nov. 24-én elrendelte, hogy a már Bukarestet fenyegető tád. elhárítására → *Presan* tbk. pság-a

alatt állítsanak fel → *hadseregcsoportot* (1.hds., DCS [VI.hdt.], 1. és 2.lov.ho., 21.gy.ho., az 5.gy.ho. 2.dd-a és a 19.gy.ho. 9.dd-a), továbbá az Olténiában (Havasalföld Ny-i része) működő erők indítsanak ellentád-t a Dunán átkelt DH és a Havasalföldön K felé előretörő n. 9.hds. ellen. – Nov.27-ig a ro. 1.hds. Krafft-csoporttal szemben álló ho-ai visszavonultak a Pitești-től É-ÉNy-ra lévő magaslatokra. A Kühne-csoport folytatta az üldözést, 26-27-én Slatinánál leküzdvé a beásott ro. 11. és 17.gy.ho-t, ott és Stoienesti-nél átkelt az Olton. – A DH-gel szemben az Alexandria–Drăgănești útra támaszkodva gyenge ro. erők vették fel a harcot (1 gy., 3 lov.dd. és 1 lov.ezd.). 26-án a bg. 1.gy.ho. elfoglalta Giurgiut, 27-ig a n. 217. és a bg. 12.gy.ho. elérte a Drăgănești–Giurgiu utat, s a n. ho. előrevetett osztagai a ro. DCS hátába kerültek. – A ro. erőkre nézve egyre válságosabb helyzetben a ro. főpság ált. ellentád-t határozott meg nov.29-re: a ro. 1.hds-nek fel kell tartóztatnia a Pitești–Costești vonalán túl előretört erőket, a ro. 21.gy.ho-nak, 2. és 9.gy.dd-nak pedig arca és hátba kellett támadnia a Zimniceától Bukarest irányába mozgó csapatokat. Közben a Kühne-csoport előretörése következtében nov. 28-30-ra kialakult az összefüggő → *arcvonal* a Kárpátoktól a Dunáig. A KH csapatai felzárkóztak a Voinești–Vulturești–Davidești–Beleți–Albota–Costești–Călădaru–Selaru–Adunati–Butești–Gorjeni–Strîmb–Comana–Duna vonalra, s felkészültek a bukaresti → *hadműveletre*. A Kühne-csoport előrenyomulása miatt a n. I. és XXXIX.tart.hdt. előtti megerősített állásokból a túlerejű elg. megkezdte a visszavonulást, így a két hdt. előremozoghatott a Ialomița és a Prahova völgyeibe. – Nov.30-án megindult a DH tád-a Argeș irányába, amelyet a ro. DCS a Neajlov vonalában próbált felfogni. A ro. 2.lov.ho. és a 2., 9.gy.dd. ellentád-t indított Bălăria–Ghîmpati irányába, visszaszorította a Schmettow-lov.hdt-et és a Goltz-lov.ho-t., s igyekezett a tád. csoportosítás balszárnyán lévő ro. 21.gy.ho-t szorongató n-bg. erők hátába kerülni. A beérkező or. 40. löv.ho. harcba lépett a DH folyóra támaszkodó jobbszárnya ellen. Így kialakult az ún. *bukaresti csata* (*Neajlov menti csata*). – 3. Nov.30-án estére a ro. tád. csoportosítás 16-20 km-re megközelítette a Drăgănești–Zimnicea utat, a DH É-i szárnyán a helyzet kritikussá vált. Ennek ellené-

re a DH másnap folytatta a tád-t a Goltz-lov.ho-lyal, amelyet azonban Bălăria-tól D-re erős ro. ellenlökés ért, s visszavonult. A n. 217.gy.ho. balszárnya és háta fedezetlenül maradt, amelyet a ro. 9.gy.dd. megtámadott. A tr. 26.gy.ho. Drăgănești-nél harcban állt a ro. 2.gy.dd-ral, így nem segíthetett a már csaknem teljesen bekerített n. ho-nak. A ro-ok elvágták a zimniceai utat is. A DH jobbszárnyát a ro-ok a n. 217.gy.ho. kitarátása és a Kühne-csoport gyors beavatkozása miatt nem tudták megsemmisíteni. A bajor 11. és a n. 109.gy.ho. dec.2-i, DK-i irányú tád-a meglepte a ro-okat, s megkezdtek a visszavonulást (a n. 217.gy.ho-t csak 3-án sikerült felmenteni). – Dec.2-án a Krafft-csoport n. 216. és 301., vmint cs. és kir. 73.gy.ho-a tád-ba lendült a ro. 1.hds. Rociu–Manciulescu–Badulești körzetében lévő állásai ellen, s teret nyert. 3-án a bajor 11.gy. és a Goltz-lov.ho. vereséget mért a ro. 21. és 7.gy., vmint 2.lov.ho-ra. Az elszigetelt n. 41.gy.ho. előretört Tituig, visszaszorította a ro. 10.gy. és 1.lov.ho-t. É-on a n. I.tart.hdt. megközelítette Târgoviște-et. 6-án a kiűritett ro. fővárosba bevonultak a n. és ot-m. csapatok, a n. I.tart.hdt. bajor 12.gy.ho-a heves harcban elfoglalta Ploiești-et, s az Olt torkolatvidékén a ro. 1.gy.ho. is letette a fe-t a Szívó-csoport előtt. – Dec.7-től a n. 9.hds. és a DH üldözve a kimerült elg-et, megszállta a Havasalföld nagy részét. 21-én a balszárny már → *Moldva* felé fordulva a Buzau É-ÉNy–Vizani–Filipești–Insurăței vonalon állt. Már a Foksányi-kapu birtokbavételére indított hdm-ek (→ *moldvai hadműveletek* [I.]) részeként dec.29-én a DH n. és bg. seregtestei az or. 6.hds. által tartott Brăila-t is megszállták, a Havasalföldért folytatott harcok befejeződtek. ♦ IP, 648.

Hazai (Kohn) Samu, báró (Rimaszombat, 1851. dec.26. – Bp., 1942.febr.10.): osztrák-magyar vezérezredes, m.kir. honvédelmi miniszter. A → *Ludovika Akadémia* után 1876.máj.1-től hdgy. a gömöri 51.hv.gy.zlj-ban. 1878–1879-ben elvégzi a hv. felsőbb ti. tanfolyamot, 1879–1881 között a bécsi *Hadiiskolát*. 1897.nov.1-től alez., 1900.nov.1-től ezds. 1902 elejétől a törzs- és felsőbb ti. tanfolyam pk-a. 1904.nov.20-tól a HM I. → *ügy-csoport* főnöke, 1907.máj.1-től vör. – 1910. jan.17-től hm., nov.1-től altbgy. Nevéhez fűződik az 1912-es → *véderőtörvény* elfogadása, a

kat. bűnvádi eljárásról szóló tv. és a rendkívüli kormányzati intézkedések kimunkálása háb. esete, a m.kir. → *Honvédség* technikai korszerűsítése és háb-ra való felkészítése, a hv. → *tüzérség* létrehozása, a m. kat. irodalom támogatása. 1914. aug.4-től gy.tbk., 1916.nov.1-től vezds. 1917.febr. 19-től 1918.nov.5-ig az ot-m. fe. erők utánpótlási ügyeinek főnöke. A háb. után bankok és vállalatok igazgatósági tagja, az → *Állami Hadianyaggyár* elnöke, a → *Magyar Katonai Írók Köre* első elnöke. – 1910.nov.1-től titkos tanácsos, 1912.szept. 9-től m. br., 1916.nov.1-től a szegedi 46. közös gy.ezd. tulajdonosa, 1927-től a Fház tagja. – Főbb művei: *Hadseregszervezet ...* (Pallas, Bp., 1894); *A háború géniuszai.* (Atheneum, Bp., 1910); *A háború tényezői.* (Pallas, Bp., 1915). • **BT, 649.**

Hazay Samu (lovon) szemlét tart a fronton

Háztartási Szövetkezet: → *Budapesti Újságírók Egyesületének Háborús alapja*

Heeresfront: → *Hadseregcsoport*

Heeresfrontkommando (x.): → *Hadsereg-parancsnokság* (x.), → *Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Heeresgruppe: → *Hadseregcsoport*

Heeresgruppenkommando (x.): → *Hadsereg-parancsnokság* (x.), → *Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Hegedűs Lóránt, dr. (Bp., 1872.jún.28. – Bp., 1943.jan.1.): pénzügyminiszter, gazdaságpolitikus, író, újságíró. Egyetemi tanulmányait Berlinben, Londonban és Bp-en végzi. 1898-tól egyi képviselő, a *Közgazdasági Szemle* szerkesztője, egyetemi magántanár. 1905-től a *Magyar Gyár-íparosok Országos Szövetségének* igazgatója, 1912-től alelnöke. 1913-tól a *Pesti Magyar Ke-*

reskedelmi Bank ügyvezető igazgatója. 1919-ben megszervezi a fővárosi bankok érdekképviseleti szervezetét (*Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete*). 1920-ban a m. → *béke delegáció* tagja. 1920.dec.16-tól püm. Stabilizációs programja során rövid időre megállítja az → *inflációt*, adó-reformot és vagyonváltságot vezet be, létrehozza a → *Jegyintézetet*. Pü. kísérlete megbukik, 1921. szept.27-én lemond. Ezt követően publicisztikai és irodalmi tev-et folytat. • **PÁ, 650.**

Hegycsapat: a → *gyalogság* egyik → *csapatneve* (kmsz. egyes számban). Magashegységben és magas középhegységben vívandó harcra felkészített, a terepnek és időjárásnak megfelelő → *felszereléssel* ellátott alakulatok az → *Osztárk–Magyar Monarchia hadszervezetében* 1891–1918 között. – **1.** Három, kifejezetten erre kiképezett → *csapat* volt. A cs.kir. → *Landwehrben* 1893–1906 között hozták létre a 3 *tirol* országos lövészregiment <Tiroler Landesschützen Regiment> mint a tiroli lövészgyományokra épülő, alapvetően gy. köteléket. 1906.máj.1-től az I. és II., 1909. márc.1-től az ismét felállított III.orsz.löv.ezd-et is átszervezték és átf.ezték ~okká, nevük meghagyása mellett. Megkülönböztetésül táb. sapkájuk bal oldalán fadjkakastoll-bokrétát, zubbonyuk füzöld → *hajtókáján* havasi gyopárt viselhettek. Felszerelésként körgallért, térdnadragot, hegyibakancsot, gyapjú alsóneműt és zoknit, lábszárvédőt és hátizsákot rendszeresítettek, standard fe-ként 1895 M. 8 mm-es Mannlicher ismétlőkürtályt (→ *puska*). Minden ezd. *alpesi védőkörletet* kapott: a II. a Stilsfer Joch és a Garda-tó, az I. a Garda-tó és a Dolomitok, a III. a Dolomitok és a → *Karinthia* határa közötti szakaszt. Kiegészítést kizárólag → *Tirol*, a háb. folyamán még → *Felső-Ausztria* és → *Salzburg* tartományból, vmint a bir. szláv területeiről nyertek. – Az I. vh. kitörésekor az I.ezd. Trientben, II. Bozenben, a III. Innichenben állomásozott. 1914.aug-tól mindhármat → *Galíciában*, majd a Kárpátokban vetették be, nov-tól az I.ezd. részeit → *Szerbiában*. Ol. hadba lépésétől a fe.letételig az → *tirol* fronton harcoltak. A 3 ezd-ben 1914–1918 között kb. 15.000 fő küzdött, ebből Galíciában 5000 esett el vagy sebesült meg. Helytállásukért a cs. 1917. jan.17-én hivatalos megnevezésüket orsz.löv.-ről császárlövészre változtatta. – **2.** A háb-ban hegyi

harcfeladatokat oldott meg a 4 → *tirolai császár-vadász ezred* és néhány *tábori vadászszázalaj* is. Az orsz.löv-eken kívül ezek adták az ol. fronton felállított különféle hegyi és magashegyi → *alosztályok* állományát <Bergführerkompanie, Hochgebirgskompanie, Alpine-, Hochalpine Detachment, Bergführer-Sturmkompanie stb.>. Ezen önkéntes szd-ok, szak-ok és osztagok az Alpok legtapasztaltabb hegymászóiból, hegyi embereiből álltak. Felszerelésükhöz hágóvas, jégcsákány, kötél, biztosítókampó, hőszerűveg, hótalp stb. tartozott, fe.zetük megegyezett az orsz. löv-ekével. Ezekből jött létre 1916-ban a cs. és kir. *hegyivezető csapat* <Bergführer-Truppe> a magashegyi feld-re, mentésre, út-, fedezék- és állásépítésre, ill. a harcra 3000-4000 m magasságban. – 3. A fentiekben túl felállított *hegyvidándárok* alárendeltségébe gy.zlj-akat, táb.tü.o-okat és ü-eket osztottak be, kiegészítve mű., lov. és ü. alo-okkal. Ezek ugyan hegyikiképzést és -felszerelést kaptak, de klasszikus értelemben nem voltak ~oknak tekinthetők. Az I. vh. kitörésekor 14 cs. és kir. hgy.dd. volt: a szarajevói XV.hdt. a cs. és kir. 1. (7., 8., 9.hgy.dd.) és 48. (10., 11., 12.hgy.dd.) gy.ho-ból, a raguzai XVI.hdt. a cs. és kir. 18. (1., 2., 3., 6., 13.hgy.dd.) és 47. (4., 5., 14.hgy.dd.) gy.ho-ból állt. A háb. során több cs. és kir. hgy.dd. szerveződött. Az innsbrucki XIV. hdt-be tartozott a cs. és kir. 8.gy.ho., amelynek 5 gy.dd-ába nyert beosztást az összes csvad.ezd. és 7 táb.vad.zlj. is. – A m.kir. → *Honvédségnél* csak a háb. folyamán hoztak létre hgy.dd-okat. Az 5 seregtest közül a 16.hv., majd nf.hgy.dd. (1915.jún.1. - 1917.jún.), a 19.hv., majd nf.hgy.dd. (1915.jún.1. - 1916.dec.) és a 28.nf.hgy.dd. (1916.ápr. - 1918.máj.) működött hosszabb ideig. – 4. A → *tüzérségen* belül fejlesztették ki a *hegyitüzérséget*. Az első cs. és kir. hgy.tü.ezd. 1891.márc. 1-én állt fel. 1914-ben 10 cs. és kir. hgy.tü.ezd. és 1 önálló hgy.á.o. volt → *hadrendben* (a hdt-ek közvetlen alárendeltségében, de 3 hgy.tü.dd.pság kötelékében). Az ezd-ekben 4 hgy.á. és 2 hgy.tar.ü., az önálló á.o-ban 2 hgy.á.ü. volt. A háb. alatt a cs. és kir. hgy.tü.ezd-ek száma 28-ra nőtt, ebből a 4., 6., 7., 12., 13., 18., 19., 20., 21., 26., 27. Mo-i kiegészítésű volt. Az 1918. évi átszervezések nyomán az ezd-ek száma 14-re csökkent, de minden gy.ho. részére 1-1 hgy.tü.o-t szerveztek 3-3 ü-gel (1-2.hgy.á., 3.hgy.tar.ü., minden ü. 4

→ *lőveggel*). Az o-ok a ho. hadrendi számát viselték. – A m.kir. hv.hgy.tü.o-ok szervezését 1916. dec-ben kezdték meg, ekkor 3, 1917-ben még 9 alakult. Ezek a 12 hv.gy.ho. hadrendi számát kapták, szervezetük megegyezett a cs. és kir. hgy.tü.o-okéval. – A hgy.tü. fe.zetét az 1899 M. 7 cm-es, az 1908 M. 7 cm-es, a korszerű 1915 M. 7,5 cm-es hgy.á., ill. az 1908 M. 10 cm-es és az 1910 M. 10,5 cm-es hgy.tar. képezte. • IP, 651.

Osztrák-magyar hegyivezető katonák az olasz fronton

Heimkehrergruppe: → *Hadserg-főparancsnokság*

Héjjas Iván (Kecskemét, 1890.jan.19. – ?, 1950.?): → *különítmény-parancsnok*, képviselő, földbirtokos. Az I. vh. végén mint rep. fhdgy. szerelt le. A TK idején Kecskemét környékén az ellenforr. szervezője, majd a → *vörösteror* elől Szegre menekül. A TK bukása után a → *Nemzeti Hadserg* kh. osztagpk-a, saját különítményével (→ *Alföldi Brigád*) elsősorban a Duna-Tisza közén vezet vérengzéshez is vezető megtorló akciókat, ill. részese a → *fehérterrornak*. Az → *ÉME* egyik alapítója és vezetője. Propagálója a fürstenfeldi (Au.) fe.raktár kirablásának, amelyet 1920. júl.30-án a komoly ellenállást nem tanúsító ot.

Határcsendőrség helyi pk-ának (Anton Bardorfer szds.) együttműködésével a →*Prónay-különítmény*ből szervezett, Francia Kiss Mihály, Thurzó Lajos fhdgy. és Makkay Imre szds., ill. ~ vezette, közel 800 fős csoport hajt végre. – A királykérésben →Horthy Miklós →kormányzót támogatja. A →*Saint Germain-i békével* →*Austriának* ítélte, s a →*trianoni béke* értelmében is átadandó m. területek megtartásáért indított →*nyugat-magyarországi felkelés* során az 1920.aug. végén és szept-ben a Duna–Tisza közén toborzott, a csszl. határnál és Királyhidánál <Bruck an der Leitha> felvonuló fe. csoportot vezeti. Szept.6-ig további 3 fe. csoport is ~t ismeri el pk-ául. A felkelés más vezetőihez hasonlóan kevesli a →*velencei egyezményben* elért eredményeket. Az 1920-as évektől a →*Kettős kereszt Vérszövetség* helyettes kat. pk-a. – 1926-tól 1931-ig a kunszentmiklósi kerület keresztény ellenzéki képviselője. 1935-től a Kereskedelmi- és Közlekedésiügyi Minisztérium vezető tisztviselője, 1943-ig ott a közlekedési o., 1944-ig a Közlekedési Minisztériumban a légügyi fő. vezetője. 1938.ápr.-tól a →*Magyar Fajvédők Országos Szövetsége* elnöke. 1938.okt.-tól 1939.márc.-ig a →*Kárpátalján* revíziós céllal vállalkozásokat végrehajtó irreguláris *Rongyosgárda* egyik vezetője. 1945-ben Spanyolországba távozik. ♦ SzP, 652.

Héjjas-különítmény: a →*Nemzeti Hadsereg* 2. karhatalmi századának (majd zászlóaljának) korabeli közkeletű elnevezése. Az 1919.jún. végén megalakított ~t →*Héjjas Iván* tart. rep. fhdgy., az →*ÉME* egyik alapítója szervezte és vezette. Az OMM összeomlása után elbocsátott kat.ti-ekből, alti-ekből, leszerelt kat.-kból, a →*vörösteror* elől bujkáló tisztviselőkből, falusi gazdák-ból és más munkanélküliekből állt össze. A létszámában gyorsan növekvő →*különítményt* dec-től hivatalosan *csendőrtartaléknak*, 1920.szept.-től →*vadászszázlójának* nevezték. A ~ 1919. aug.5-én diákokból, napszamosokból és ÉME-tagokból Kecskemét környékén alakult részlegét *Radd Árpád* hdgy., az ÉME egyik szervezője *Rongyos Gárdának* nevezte el. Egy későbbi részlege →*Alföldi Brigádnak* nevezte magát. – A pol. nyomozási és rögtönítélő bíraskodási jogkörrel is felruházott ~ feladata a TK bukása után az volt, hogy Kecskeméten és környékén közreműködjön

az elrejtett fe-ek összegyűjtésében, vmint a köz-biztonság helyreállításában. A gyakorlatban a →*fehérterror* egyik legkíméletlenebb megvalósítója lett. Tagjai a Duna–Tisza közén, pl. Kecskeméten, Kiskunhalason, Solton és Orgoványon számos letartóztatást, kényszersvállatást, statáriális kivégzést és közönséges gyilkosságot hajtottak végre. Akcióik néhány hétig mindennapossá váltak, amikor Héjjas 1919.nov.19-i kecskeméti kiáltványában önmagát a város ideiglenes pk-ává nevezte ki és statáriumot vezetett be. 1921-ben baloldali és nk. tiltakozásra gr. →*Bethlen István* me. utasítására vizsgálat folyt e büntettek ügyében, de érdemi felelősségre vonás nem történt. A vizsgálat ellen az ÉME tüntetéseket szervezett. A ~t átszervezték, Héjjaszt leváltották, ám beosztottai egy részével csatlakozhatott a →*nyugat-magyarországi felkeléshez*. ♦ OS, 653.

Helyőrségi bíróság <Garnisons-Gericht>: a →*katonai igazságügy* alsó fokú fóruma a cs. és kir. →*közös Hadseregben*, az →*első folyamodású bíróságok* egyike. Minden kat. területi hatóság székhelyén, nagyobb városokban és helyőrségekben létesítettek ~ot. Hatáskörét a kat. területi pság szabta meg. A nagyobb ~ok vezetője hadbíró alez. vagy örgy., a kisebbeké szds. volt. A bűnesetek kivizsgálását és elbírálását a hadbírák végezték. A vizsgálatok során bírósági tanúként, ill. az ítélelhozatalnál társbírákként ti-eket, alti-eket és legs. állományúakat alkalmaztak, akiket esetenként és ált. abból a →*csapattestből* vezényeltek, amelyhez a vádlott tartozott. Tollvivőként alti-ek, hadbíró-gyakornokok vagy ti-ek működtek közre. Ahol hadbíró is volt, a legs-re vonatkozó büntető és kegyelmezési jogot <ius gladii et aggratiandi> az ezd.pk. gyakorolta. A vizsgálatot ilyen ügyekben a ~nál reá háruló teendők mellett az ezd. állományába tartozó hadbíró végezte, aki egyben az ezd.pk. jogügyi előadója is volt. ♦ FGy, 654.

Helyőrségi kórház <Garnisons-Spital>: nagyobb helyőrségekben a betegápolásra, az →*egyévi önkéntes* orvosnövendékek és az →*egészségügyi segédzsemyzet* kiképzésére felállított állandó eü. intézet. A ~ saját kat.orvosokkal, lelkésszel és csapatszámvivővel rendelkező önálló kat. intézet volt, *törzsorvosi* rangban lévő pk-kal. A

~akban 1-1 eü. *osztag* és *gyógyszertár* működött. A ~ kat. szolgálati ügyekben a ho.pság útján a hdt.pság-nak volt alárendelve. Az eü. szolgálat felügyelete a kat. területi pság eü. főnökét illette, gazdasági kezelése a hdt.pság hadbiztonságához tartozott. A ~ folyószámmal és annak a városnak a nevével volt jelölve, ahová telepítették. A békében is létező ~akat →*mozgósításkor* kb. 1000 fő ellátására bővítették ki. Minden ~nak bizonyos számú táb. eü. osztagot <Feld-Sanitätsabteilung> és →*tábori kórház*at kellett felállítania. 26 ~ működött a →*közös Hadserg.* 1 (Bp-en) a m.kir. →*Honvédség*, 1 (Polában) a →*haditengerészet* számára. A honvéd ~ban az eü. segédszolgálatot a csapattól vezényelt legs. látta el. • **FGy, 655.**

Henrik Ferdinánd <Heinrich Ferdinand>, főherceg (Salzburg, 1878.febr.13. – Salzburg, 1969.máj.21.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. A toszkánai nagyhg-i ágából való →*Ferdinánd* fhg. fia. Kat. pályára lép. 1897-től hdgy. a 6.dg.ezd-ben. 1906-ban eü. okból tartósan szabadságolják. 1913.máj.1-től őrgy. 1914.aug.2-től reaktiválják, 1914.okt.12-től a 4.hds. pk. (→*József Ferdinánd* fhg.) segédti-je, 1915.máj.1-től alez., 1917.jún.19-től ezds. →*rendfokozatban* a →*karinthisi fronton* egy önálló csoportosítás pk-a, 1917.aug.25-től vőrgy., 1917.okt.1-től a 29. (később 192.) löv. dd. pk-a. 1918.aug.2-án szabadságolják, 1918.dec.1-én ny-ba helyezik. • **ZJ, 656.**

Henry-híd; Herbert-híd: →*Hadihíd*

Hertling, Georg Freiherr von (Darmstadt, 1843.márc.31. – Ruppolding, 1919.jan.4.): német politikus, birodalmi kancellár. Fiatal korában vezető szerepet tölt be a r.k. diákmozgalmakban. Franz von Brentano tanítványaként 1867-ben a filozófia magántanára, 1880-ban professzor a bonni, 1882-ben a müncheni egyetemen. Tudósként a r.k. skolasztikus filozófia híve. 1875–1890 és 1896–1912 között képviselő a Bir. Gyűlésben <Reichstag>. →*II. Vilmos* cs. 1917.nov.11-én bir. kancellárrá és porosz me-ké nevezi ki. Az idős ~ a belpol. küzdelemben belefáradva, 1918.okt.3-án lemond. Utóda Max von Baden hg. • **UK, 657.**

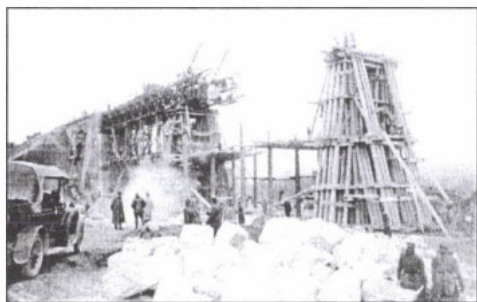
Hertling-kormány: a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület a Német Birodalomban

Georg Freiherr von →*Hertling* kancellár vezetésével az I. vh. utolsó évében. Az 1917.nov.11-én kinevezett ~ kezdettől lehetetlen belpol. helyzetben volt, mivel nem tudta feloldani a Bir. Gyűlés <Reichstag> és az →*OHL* között feszülő ellentéteket. Mint tapasztalt politikus és ügyes taktikus, Hertling megpróbált ugyan a parlament és a kat. vezetés között lavírozni, ám sem a választójogi reformot, sem az annexiómentes béke elvi elfogadását nem sikerült tető alá hoznia. Egyetlen sikere a →*breszt-litovszki béke* 1918.márc.3-i megkötése volt, ez azonban több okból (noha formailag 1918.nov-ig funkcionált) sem biztosította kellő számú →*seregest* átcsoportosítanak lehetőségét a →*nyugati hadszíntérre*, ahol pedig az OHL továbbra is a döntést szerette volna kicsikarni (→*Ludendorff-terv*). 1918.okt.3-án a ~ lemondott, utódjaként Max von Baden hg. alakított korm-t, amely azonban csupán 1 hónapig (nov.9-ig) volt hivatalban. • **UK, 658.**

Hídászcsoapat: az →*utászcsoapatból*, a →*műszaki csapat* alapvető →*csapatneméből* kikülönített alakulat típus (kmsz. egyes számban). Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezetében az I. vh. elején 2 *hídepítő zászlóalj* volt (4-4 szd-dal) az állandó jellegű nehézhidak építésére. Speciális járművekkel szállított felszerelésükbe tartozott a háb. elején 2 db 45 t-ás hajó, 8 db gözcölöpverő, 6 db 70 LE-s motorcsónak, 2 db 15 t-ás mozgódaru, ill. 1914 M. →*Herbert-hídmezők* (amelyek a 30,5 cm-es mozsarakat is elbírták). – 1915 nyarától a ~ rendelkezésére állt 100 db 45 t-ás hajó, 1916-tól az 1916 M. Herbert-hídmező (amely már a 38 cm-es tarackot is elbírt), s a 45 t-ás úszóaljzat. 1918-ban összesen 8 db 1908 M., 13 db 1912 M., 121 db 1914 M. és 1916 M. Herbert-hídmező, 100 db 45 t-ás hajó, 8 db 20 m magas Herbert-vasaljzat, 11 gözcölöpverő (1200-2800 kg közötti medvékkel, 12, 16 és 20 m-es állványokkal), 64 vontató motorcsónak, 980 m „S” és 4 km „I” híd volt. – A ~ az I. vh-ban sok hidat épített, így a Visztulán, a Száván, a Dunán, a Dunajecen, a Sanon, a Tagliamentón, s részt vett sérült hajók mentésében, kiemelésében. →*Erdélyben* →*drótkötélpályákat* is létesített. • **BE, 659.**

Hídepítés: a *mozgásbiztosítás* részét képező →*műszaki munka*. Az I. vh. idején magába fog-

lalta álló- és úszóaljzatú → *hadihidak* létrehozását, vmint rombolt hidak helyreállítását. A hídverés módja lényegében minden hds-ben azonos volt. Az állóaljzatokat (bakokat) szárazon kézből, vízen építőtaggal vagy → *ponton* segítségével építették. Az úszórészt pontononként vagy tagonként verték. Az elemeket többnyire a vízfolyás irányából, ritkábban alulról úsztatták be. Egyes hds-ekben a part mentén összeállított pontonhíd hídvonalba történő lekanyarítását is alkalmazták. Az állóaljzatú hidak lehettek alacsony- vagy magasvízi, rendeltetés szerint közúti vagy vasúti hidak. A hídépítésnél használtak még ladikokat, uszályokat és darukat is. ♦ **BE, 660.**

Viadukt helyreállítása a galíciái Płuchow mellett

Hídfőhadosztály: → *Vörös Hadsereg*

Hídretechnikai zár: → *Elárasztás*

Hild Ferenc, galánthai (? , 1880.? – Bp., 1940. máj.28.): magyar tengerésztiszt, cs. és kir. korvettkapitány, m.kir. folyamőr vezérkapitány. 1899. júl.1-én lép a cs. és kir. → *haditengerészet* szolgálatába. 1909.nov.1-től shdgy. 1913–1914-ben a → *közös Hadügyminisztérium* Tengerészeti Csfség-én, 1914–1918 között az ERZHERZOG FERDINAND MAX cshj-n, a SZIGETVÁR és az ASPERN crk-n szolgál, majd a BUDAPEST cshj pk-a, ahol részt vesz a 24 cm-es ikertorony helyére egy 38 cm-es tar. beépítésének kísérletében. 1923–1925 között m.kir. révőkapitány (→ *révkapitányság*). 1932.okt.1-től 1935.ápr.30-ig a m.kir. → *Folyamőrség* pk-a (szemlélője). Több → *kitüntetés*, köztük a *Magyar Érdemrend* középkeresztjének tulajdonosa. ♦ **CsK, 661.**

Hilfskorps: → *Lengyel Légő*

Hindenburg, Paul von Beneckendorff (Posen <Poznań>, 1847.okt.2. – Neudeck, 1934.aug.2.): német tábornagy, politikus. Porosz junkercsalád sarja. 1859-től kat., 1866-ban hdgy-ként megsebesül Königrätznél, az 1870–1871-es fr. → *háború*ban gárdati. 1873–1878 között végez a berlini Hadiak-n. 1896-tól vörögy., 1900-tól altbgy. 1903-tól a magdeburgi IV.hdt. vezénylő tbk-a. 1911-ben, 52 éves kat. pályafutás után gy.tbk. → *rendfokozatban* ny-ba helyezik. – Az I. vh. kitérősekor saját kérésére reaktíválják, 1914.aug.22-én (a leváltott Friedrich Wilhelm Prittwitz vezds. helyére) kinevezik K-Poroszországba a n. 8.hds. pk-ává, 27-én vezds-sé. Vkf-ével, Erich → *Ludendorff* vörögy-lyal a → *tannenbergi csatában* aug.23-31. között bekeríti és felmorzsolja a túlerejű or. 2.hds-et, majd a → *mazuri csatában* szept.5-15. között megsemmisíti a szintén túlerejű or. 1.hds-et. Emiatt az I. vh. legnépszerűbb n. tbk-a, nemzeti hős. Elismerése jeléül → *I. Ferenc József* ot. cs. a székesfehérvári cs. és kir. 69.gy. ezd. tulajdonosi címét adományozza ~nak. 1914. szept.18-án kinevezik a n. 9.hds. pk-ává is. Nov.1-től a → *Kelet-főparancsnokság* élén áll, nov.27-től tbgy. Vezeti a → *lódz–krakkói hadműveletet*, 1915.febr.4-22. között irányítja a → *mazuri téli csatát*. 1915 nyarán egy nagy megsemmisítő csatában akarja megverni az or. hds-et, de az → *OHL*-től csak arctád-ra kap engedélyt, így Riga–Dünaburg irányába tör előre. 1916.júl-ban (Rigától Lembergig) átveszi a pság-ot a → *keleti hadszíntéren* harcoló ot-m. csapatok felett is. 1916.aug.29-től az OHL főnöke <Chef>. 1916. őszén kidolgozza a → *Hindenburg-tervet*, amelynek része a korlátlan → *tengeralattjáró-háború*. 1917-ben részt vesz a → *breszt-litovszki béke* előkészítésében. Főszállásmesterével, Ludendorff-fal nagy hatással vannak → *II. Vilmos* cs-ra, 1916–1918 között a n. pol. és stratégia meghatározó személyiségei. – 1918.szept-től a Bir. Gyűlés <Reichstag> a különbékeről tárgyal, ezért Ludendorff okt.26-án lemond. Az egyedül maradt ~ a front felbomlása ellenére (→ *Groener* altbgy. segítségével) biztosítja a rendezett visszavonulást. – 1919 első felében a K-i határvéd. <Grenzschutz Ost> szervezője és pk-a Kolbergben, szervezi a szabadsapatokat <Freikorps>. A → *versailles-i béke* aláírása után, 1919.júl.3-án megválik beosztásától, visszavonul, s Hannoverben emlékiratait

írja. Friedrich Ebert halála után a polg. pártok szöv-e, a *Birodalmi Blokk* <Reichsblock> „pártok feletti” jelöltjeként mint vitathatatlan tekintélyt 1925.ápr.26-án 14,7 millió szavazattal n. közt. elnökké választják. Máj.12-én lép hivatalba. Támogatja Gustav Stresemann küm.

megbékélési pol-ját. 1932.ápr.10-én 19,3 millió szavazattal újraválasztják. 1933.jan.30-án ~ bir. kancellárrá nevezi ki Adolf Hitler. – A tanenbergi csatatéren épített emlékműnél temették el. Hamvait 1945-ben a marburgi Szent Erzsébet templomba menekítették. Fő műve: *Aus meinem Leben* (Hirzel, Leipzig, 1920). • IP, 662.

Hindenburg-program: a német →*Hindenburg-terv* részét képező, a háborús ipart max. erő kifejlesztésre felfuttató No-i gyártási tervet kiterjesztése az OMM-ra. Az OMM-ban elsősorban érezte hatását a →*tüzérségi löszerek* gyártásában, ahol leginkább szükség volt a termelés emelésére. 1916. végéig a napi tü. →*lőszergyártást* kb. a kétszeresére próbálták emelni. Ez éves szinten 110 ezer vagon acél és lőpor előállítását igényelte volna. A terv végrehajtását megkezdtek, a gyárakat kibővítették, újakat építettek, de a kitűzött teljesítményt nem sikerült elérni. Ennek oka az állandósult →*nyersanyagválság*, a kapacitás- és a munkáshiány volt. – A duplájára emelt tü. lőszergyógy. a 7,5 cm-esről a 15 cm-esig terjedő →*lővegek*hez napi 149.500 tü. lőszergyártást követelte volna meg: gyáranként: *Munitionsfabrik* (Wöllersdorf) 41.100 db, →*Weiss Manfréd Művek* (Csepel) 36.300 db, *Böhler* (Felixsdorf) 17.000 db, *Munitions Werke* (Enzesfeld) 22.000 db, *Škoda Werke* (Pilsen) 6.500 db, *Lipták és Társa* (Pestszentlőrinc) 10.600 db, *Dynamit Nobel* (Pozsony) 5000 db, *A.Z.D.* (Komárom) 11.000 db. – Az elsősorban tü. lőszergyártást kiszolgáló lőpor- és robbanóanyag-gyártásban a ~ célja a havi 1800 t gyér füstű és 270 t feketelőpor, vmint a 2500 t robbanóanyag-gyártási kapacitás elérése volt, 1917.máj-ig 3400 t gyér füstű, 450 t feketelőpor, ill. 5130 t robbanóanyag teljesítményre. – A ~ jelentős fejlesztette az ot-m. hadiipart, de a kitűzött célt csak közelítette. • KV, 663.

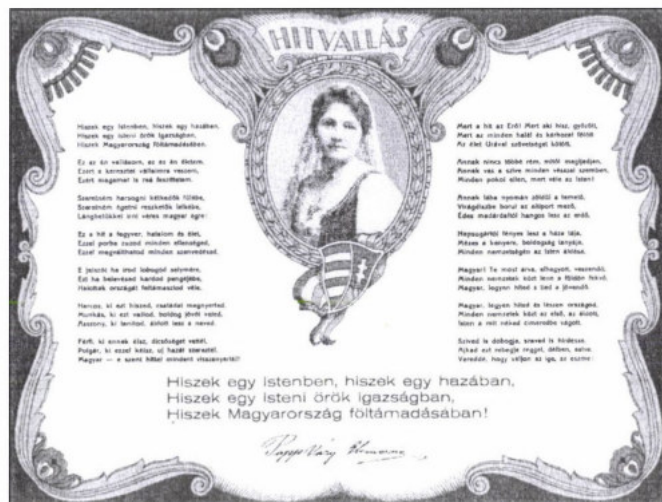
Hindenburg-terv: német →*hadászati terv* az →*Antant*-hatalmak végső kifárasztására. Paul von →*Hindenburg* tby., a n. →*OHL* főnöke dolgoztatta ki a →*Falkenhayn-terv* részleges kivihetlensége nyomán. A ~ abból a felismerésből született, hogy a n. hds. a kialakuló →*anyagcsaták*ban előbb-utóbb alulmarad, ha a háb-t hagyományos módon vívják tovább. Három alapeleme: a hadiipari termelés felfuttatása (→*Hindenburg-program*), az új hadászati véd. és a korlátlan →*tengeralattjáró-háború* bevezetése a n. hadigépezet hatékonyságának növelését és az AH gyengítését szolgálta. – A Hindenburg-program keretein belül 17-60 év között mindkét nemnek bevezették az ált. munkakötelezettséget és megsokszorozták a lőszer- és fg.yártást. A →*nyugati hadszíntér*en Arras–Soissons között a rövidebb, előre kiépített →*Siegfried-vonal*ba vonultak vissza, felkészültek a rugalmas →*védelemre*, megszüntették a lov. →*magasabbegységeket*, stratégiai tartókat képeztek. A korlátlan tengeralattjáró-háb. 1917.febr.1-től kezdődött, és bár az első hónapokban hatalmas károkat okozott, a →*konvoj*-taktika bevezetése, majd az USA hadba lépése azonban az AH-at juttatta behozhatatlan előnyhöz. – Az időben következő n. hadászati terv a →*Ludendorff-terv* volt. • UK, 664.

Híradócsapat: a →*műszaki csapat* egyik →*csapatneme* (kmsz. egyes számban) az I. vh. idején. Alapját az →*Oszták–Magyar Monarchia hadszervezetében* az 1912-ben létrehozott, 16 szd-ból álló táviróezd. alkotta. A háb. alatt *távíró*, *rádió-távíró* (*távbeszélő*, *földtávíró*), *távíró-építő*, *távíró-szer*, *fényjelző*, *postagalamb*, *jelentőkutya* →*alosztályokat* alakítottak. A távirószd. ált. 5 szak-ból állt (ezek lehetek: k., neh. és pság-i táviró szak.). A rádiótávíró-ezd-ek a rádióállomásokat szolgálták ki, feladatuk volt a hírközvetítés, a rádióforgalom ellenőrzése, ill. zavarása és az iránymérés. Az ezd-eket alkotó rádiótávíró-szd. ált. 3 rádiószak-ból, 4 különleges távirószak-ból, 4 kisorádió-állomásból, 2 különleges távbeszélő-állomásból (a táviróforgalom ellenőrzése), 4 földtávíró-állomásból és esetenként 1915 M. kézi rádióállomásból és iránymérő-állomásból állt. A rádiócsoporthoz esetenkénti felállítását, szervezetét, feladatát és alárendeltségét a →*hadserg-főparancsnokság* szabályozta. Minden hds., hds., hdt.

rendelkezett 1 mozgó vagy állandóan telepített önálló rádióállomással. A 4 szak-ból álló táviró-építő szd. feladata az állandó távbeszélő- és táviró-vezetékek építése, ill. helyreállítása volt. A táviró-szerszsd. a hds-pság-hoz volt beosztva, s 1 műhely-, 3 anyag- és 1 vonatszaks-ból állt. ♦ BE, 665.

Hírszerzés: → Defenzív hírszerzés

Hírszerzőiroda: → Német titkosszolgálatok

Hiszekegy (Magyar [Nemzeti] Hiszekegy; Hitvallás): a két vh. közti és a II. vh. alatti Mo. irre-denta fohásza. 1920.jún-ban a *Védő Ligák Szövetsége* (→ *irredenta szervezetek*) elnöke, *Urmánczy Nándor* javaslatára pályázatot hirdetett egy max. 20 szóból álló nemzeti fohász (a ~) és egy max. 10 szóból álló jelmondatra, a → *trianoni békediktátummal* elcsatolt országrészek visszaszerzésére irányuló törekvés kifejezésére. A több száz pályázó közül a *Rákosi Jenő* vezette bírálóbiz. *Papp-Váry Elemér*né (Sziklay Szeréna, Rozsnyó, 1881.ápr.18. – Bp., 1923.nov.15.) „A Felvidék egy elszakadt leánya” jellegű versének kezdő, egyben záró versszakát ítélte a legjobbnak, s terjesztette el nemzeti hitvallásként: „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy Hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában. Amen.”. A ~ a hazafias ünnepek állandó műsorszámává vált, gyakran a teljes (15 versszakos) költeményt elszavalták; kifüggesztették a tantermek falára, s az idézett két sor kollektív el-

mondásával kezdődött a tanítás. 1921-től, újabb pályázat eredményeként a *Szabados Béla* zene-művészeti főiskolai tanár megzenésítette változat is közismertté vált. – A jelmondat-pályázatot *Bessenyei Szabó Mihály* ny. főispán nyerte meg „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” pályaművével. – A fohász (nemzeti hitvallás) és a jelmondat egyaránt elterjedt nyomtatásban is. ♦ SE, 666.

Hitler, Adolf (Braunau am Inn [Au.], 1889.ápr. 20. – Berlin, 1945.ápr.30.): lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.

Hlaszisták: → Szlovák nemzeti mozgalom

Hoffmann, Max (Homburg, 1869.jan.25. – Berchtesgaden, 1927.júl.8.): német tábornok. 1887-től elvégzi a neissei kat. iskolát 1888.aug.16-tól hdgy. 1895-től 1898-ig elvégzi a berlini Hadiak-t. 1904–1905-ben megfigyelő az → orosz-japán háborúban, a japán I.hds-nél.

1914.aug-tól vk. alez. → *rendfokozatban* a n. 8. hds. I. vk. ti-je, kidolgozza a K-porosországi n. → *hadműveletek* terveit, majd → *Hindenburg* és → *Ludendorff* tbgy-ok legfontosabb munkatársává válik. 1916.aug. végétől ezds-ként a → *Kelet-főparancsnokság* vkf-e. A befolyásos ~ dolgozza ki és irányítja a → *keleti hadszíntér* hdm-eit. 1917. okt.30-tól vörgy. ~ vezeti n. részről a → *breszt-litovszki fegyverszüneti* tárgyalásokat. 1919.jún. 26-án ny-ba helyezik, miután vonakodik elismerni a → *versailles-i békét*. – Főbb művei: *Der Krieg der Versäumnis Gelegenheiten* (Verlag für Kulturpolitik, München, 1923); *Tannenberg wie es wirklich war* (Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1926); *War Diaries and Other Papers* (Verlag für Kulturpolitik, London, 1929). ♦ IP, 667.

Hoffmann-vonal: → Breszt-litovszki béke

Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, Konrad, Fürst von (Bécs, 1863.dec.16. – Leoben, 1918.

dec.21.): osztrák-magyar politikus. Jogi tanulmányokat követően 1888-tól állami szolgálatban áll, 1903–1904 között →*Bukovina* tartománygyűlésének elnöke, 1904–1905 között →*Tenger mellék* (II.) helytartója. 1906.máj.2-28. között az →*osztrák minisztertanács* elnöke. 1915.febr.2-től 1918.máj.9-ig az *Osztrák Legfelsőbb Számvevőszék* elnöke, egyben 1915.dec.1. és 1916.aug.29. között ot. bm., ill. 1916.dec.2-22. között kpüm. 1917.febr.7-től 1918.máj.16-ig főudvarmester. – 1915-ben tart. örgy., frontszolgálatot teljesít. 1905.dec.9-től az Aranygyapjas Rend lovagja. • **ZJ, 668.**

Homo regius <lat. királyi ember>: az uralkodó bizalmát élvező, hozzá közelálló államférfi, aki személyes meghatalmazottjaként lép fel. Pol. válság idején tájékozódik, kormányalakítási megbízást kap vagy ad, esetleg más módon intézkedik. 1918.okt.27-én →*IV. Károly* Mo-i ~nak →*József Ágost* fhg. tbgy-ot nevezte ki. • **ZJ, 669.**

Honi légvédelem: a légitámadások elleni védekezés céljából a →*hátországban* telepített nehézfegyverzet rendszere az →*Osztrák–Magyar Monarchiában*. 1. Bécs véd-ére 1918.máj-ban 7 légv. ü. (összesen 14 lg.) állt rendelkezésre: 1.ü. Rosenhügel (3 lg.), 2.ü. Schafberg (2 lg.), 3.ü. Leopoldsberg (2 lg.), 4.ü. Aspern (2 lg.), 5.ü. Laaerberg (3 lg.), 7.ü. Kapfenberg (2 lg.). Minden →*lőveg* 8 cm-es 1905 M. típusú volt. →*Bécs bombázása* (1918.aug.9.) után ugyanezen típusból további 46 lg-et telepítettek, ebből 6 lg-et Bécsbe, 18 lg-et nagyobb körben a bir. főváros köré (4 lg-et Fischamendbe, 4 lg-et a Semmeringre, 8 lg-et Steinfeldbe, 2 lg-et Troifachba), 8 lg-et a →*Magyaróvári Lőporgyár Rt.* védelmére, 14 lg-et Bécsújhely köré: 8.ü. Bad Fischau (2 lg.), 9.ü. Enzesfeld (2 lg.), 10.ü. Bécsújhely (2 lg.), 11.ü. Siegersdorf (2 lg.), 12.ü. Trofaiach (2 lg.), 19.ü. Matrei (2 lg.), 20.ü. Lanserköpf (2 lg.). A 12.ü-et még 1918 nyarán áthelyezték Innsbruckba. Ezen túl a 22.ü. védte 2 lg-gel Grazot, a 23.ü. 2 lg-gel Steyrt. – Külön ü-eket állítottak fel a vmely szempontból fontos települések véd-ére 4-4 lg-gel: I.H. Innsbruck, II.H. Franzenfeste, III.H. Assling, IV.H. Stein, V.H. Laibach, VI.H. Villach, VII.H. Jauerberg, VIII.H. Innsbruck, IX.H. Monfalcone, X.H. Payerbach, XI.H. Idria, XII.H. Zágráb. – A cs. és kir. →*haditengerészet* alárendeltségében

Trieszt kikötőjét 24 lg., Fiumét 14 lg., Sebenicót 9 lg., Spalatót 2 lg. és Cattarót 14 lg. védte. A →*Hadsereg-főparancsnokság* véd-ére felállították az 1.légv.vonatot (2 lg.) Baden bei Wienben. – 2. A ~ rendszerébe 1916-ban beállítottak 39 rg-et is. A rendszer 1917.máj-ra vált teljessé: Aspern (3 rg.), Arad (2 rg.), Fischamend (3 rg.), Klagenfurt (3 rg.), Lugos (2 rg.), Pándorfalu <Parndorf> (2 rg.), Przemyśl (3 rg.), Strasshof (3 rg.), Szeged (2 rg.), Szombathely (3 rg.), Thalerdorf (3 rg.). A pság Bécsben települt, a tart-ot 3 rg. képezte, az iskola Bécsújhelyen volt (12 rg.). – A haditengerészet kötelékébe tartoztak a kikötők véd-ére telepített gépek: Trieszt (8 rg.), Pola (18 rg.), Kumbor (17 rg.), Sebenico (2 rg.). (Még: →*Légi figyelő- és jelentőszolgálat*) • **PI, 670.**

Honszeretet Egyesület: →*Irredenta* szervezetek

Honvéd gyalogezred, 300.: a m.kir. →*Honvédség* I. vh. idején újonnan felállított →*csapatteste* és harci útja. 1914.nov.25-én alakult meg 4667 fővel a 401., 402., 403. és 404.gy.zlj-ból Kisszebenben. Állományába sorolták még a brzozanai állomáshelyű Gruppe Kornhaber-t <Kornhabercsoport>. Pk-a *Markóczy* János alez. volt. – Az 1916.aug-szept-i →*román betörés* felfogására bevetett csapatokkal került először →*hadművelési területre* az →*osztrák-magyar–német felvonulás* keretében →*Erdélybe* szállított m.kir. 51.hv.gy.ho. kötelékében. Az 51.gy.ho. (pk. *Tanárky* Béla vőrgy.; 200.gy.dd.: 301., 302.gy.ezd.; 201.gy.dd.: 300., 305.gy.ezd.) 1916.aug.17-én az aznap megalakult ot-m. I.hds., majd szept.18-án az aznap felállított n. 9.hds. alárendeltségébe lépett. Nagyszebentől ÉNy-ra, a város és Vízakna között Rosszcsür–Nagyecsür vonalában foglalt véd. →*állást*. Szept.1-én harcérintkezésbe került a ro. I.hdt. 2.gy.ho-ával. A ro. tád-t sikerült szept. első napjaiban megállítania. – A szept.26-29-i →*nagyszebeni csatában* a n. XXXIX. tart.hdt. (pk. *von* →*Staabs* altbgy.) centrumában vett részt, a ho. jobbszárnyán a n. 187.gy.ho. (pk. *Sunkel* altbgy.), balszárnyán a n. 76.tart.ho. (pk. *Elstermann* *von Elster* altbgy.) harcolt. E két honak kellett a ro. I.hdt-et (pk. *Popovici* ho.tbk.) kétoldalról átkarolni, az 51.gy.ho-nak az arctád-t végrehajtania a Kereszténysziget–Dreisplitzenwald terepszakaszról. 27-ére az 51.ho. a Nagy-

disznód–Sellenberk, 28-ára a Nagytalmács–Fenyőfálva vonalat érte el. 29-én a ro. véd. összemolott. Az 51.ho. a Vöröstotony-szorosba mint üldöző erő már nem hatolt be, erre a feladatra a n. 3.lov.ho-t és a bajor →*Alpenkorps*ot alkalmazták. A csatában a ~ 1375 hősi halottat és sebesültet veszített, 326 →*hadifoglyot* ejtett, s (feljegyezten) 527 ro. kat-t temetett el. – A ~ az okt.5-6-i →*persányi ütközet*ben ugyancsak a n. XXXIX. tart.hdt. kötelékében vett részt, miután Nagyszebentől a Barcaságba csoportosították át. Menet közben többször harcba kellett lépnie, pl. Fogarast az 51.gy.ho foglalta vissza. A hdt. Persánytól K-re a Sinka-patak vonalában a ro. 3. és 4.gy.ho. megerősített állásaiba ütközött, amiket az 51.gy.ho. és a n. 76.tart.ho. meglepetésszerű rohammal vett be. Az ütközetben az 51.ho. több, mint ezer hadifoglyot ejtett és elfogott egy teljes ro. tü.ezdet 43 ép lg-gel. – Az okt.7-9-i →*brassói csata*hoz a n. XXXIX.hdt-en belül megalakították a Sunkel-csoportot (51.hv.gy.ho., n. 187.gy.ho.). Az 51.ho-nak a Szászvolkány–Szunyogszék terpszakaszról kellett tád-ba lépnie Brassó irányába. 6-án a csata előjátékként a felvonuló 51.ho-nak a ro. 4.gy.ho. ellenlökését kellett elhárítania Feketehalomnál. 7-én az 51.ho. a Keresztényfálva–Vidombák szakaszon elérte a Brassó–Zernyest vasút vonalát. 8-án a ro. 5. és 6.gy.ho. (négyeseres túlerővel) ellentád-t indított a Brassóhoz É felől közeledő n. 187.gy.ho. ellen. Az 51.ho. bal-szárnyán álló 201.gy.dd., benne a ~ ÉK felé fordulva hátba kapta a ro. csoportosítást, ami összeroppan. A 200.gy.dd. *Farkas* ezds. pság-a alatt Vidombák térségéből arctád-t indított K-i irányba, elfoglalta a várost uraló Hohe Warte-hegyet és Cenk-hegyet, s bevonult Brassóba. Az 51.ho. 1200 hadifoglyot ejtett, 25 lg-et zsákmányolt, s a városban elfogta a ro.2.hds. hadseregvonatát (200 kocsi élelemmel és 600 kocsi hadianyaggal). A csata után az 51.ho. a ro. 4. és 21.gy.ho-t üldözve birtokba vette a Tömösi-szorost, ahol 14-én véd-be ment át. – A →*havasalföldi hadműveletek*ben a n. XXXIX.tart.hdt. 3 ho-lyal vett részt. Az 51.hv.gy.ho. a Tömösi-szorosban, a n. 187.gy.ho. az Ósánci-hágóban, a n. 89.gy.ho. a Bodzaszorosban okt-nov. folyamán megtevesztő jelleghű harcokat folytatott: a ro. főerők velük szemben vonultak fel, a ro. hadvezetés nem észlelte, hogy a n. 9.hds. a Szurdok-szorosból a Zsil völ-

gyében tervezi tád-ra indítani főerőit. A XXXIX. hdt. akkor lendült tád-ba, amikor a főerők már kijutottak a ro. Alföldre és elérték a Câmpulung–Târgoviște–Alexandria–Zimnicea (Duna) vonalat. Az 51.hv.gy.ho. dec.6-án elfoglalta Sinaiát, a ro. kir. második székhelyét. Ott a ho. azonban megállt, miután a Tömösi-szoros D-i kijáratához ekkorra (Ny felől) megérkezett a n. I.tart.hdt., s már nem volt vele szemben ellenfél, csak magát megadó embertömeg (Bukarest helyőrsége dec.6-án, Ploiești 7-én kapitulált). – Az aug. vége óta szakadatlan küzdő és leharcolt 51.hv.gy.ho-t, benne a ~t kivonták az →*arcvonal*ból. 1917.jan.1-től a ~et az 51.ho. kötelékében a K-Kárpátokban és →*Bukovinában* álló ot-m. 7.hds. XI.hdt-ébe sorolták. Részt vett a hegyekben, majd a →*Moldvában* lefolyt 1917. évi harcokban, de a nagyobb hdm-ek „elkerülték” a ho-t. 1918-ban megszálló csapatost volt Moldvában. ♦ SzH, 671.

A 300. honvéd gyaloegezred egy katonája számára az erdélyi hadműveletek során adományozott kitüntetés

Honvéd kerület: →*Katonai közigazgatás* (I.)

Honvédkórház: →*Hadikórház*

Honvéd lovasiskola: →*Lovagló tanfolyam*

Honvéd törvényszék: a m.kir. →*Honvédségen* (I.) belüli →*első folyamodású bíróság*, másként *honvéd kerületi bíróság*. Minden hv. kerületi pság székhelyén ~ volt felállítva, az illető kerület után elnevezve. Cső. ügyekben is a ~járt el „mint csendőrbíróság”. Főnöke a hv. kerület pk-a, a cső.bíróságé a cső.kerület pk-a volt. – A kat. büntetőbíráskodás a m.kir. Honvédségnél békében két folyamodásban történt, szemben a cs. és kir.

→*közös Hadsereg* és a cs. kir. →*Landwehr* három folyamodású ítélkezési gyakorlatával. A ~ második folyamodású bírósága a m.kir. *honvéd főtörvényszék* volt. A Bp. székhelyű, önálló és független főt.v.szék tagja volt 1 tbk. mint elnök, 1 tbk-hadbíró mint irodaigazgató, 2 ezds-hadbíró mint rendes előadó, több hadbíró és ülnök, s 1 törzs-hadbíró mint tanácsjegyző. Határozatait 7 tagú tanácsban hozta, amelyben 3 hadbírónak kellett lenni, a többi tag hv. törzsti-ből is állhatott. A ~ hatáskörébe tartozó személyek felett háb. idején a →*mozgósításkor* felállított, Bp-i székhelyű (harmadik és végfolyamodású) legfelsőbb hv. törvényszék gyakorolta a büntetőbíráskodást. Határozatai ellen további fellebbezésnek helye nem volt. Összeállítása megegyezett a legfőbb kat. tv.székkel (→*harmadik folyamodású bíróság*). – A büntető és kegyelmezési jogot a →*Honvédség főparancsnoka* békében minden alárendelt, a háb. alatt csak a VII. rangosztálynál alacsonyabban álló személyek felett gyakorolta. A büntetés és kegyelmezés jogával felruházott pk. ezt a jogát átruházhatta olyan pk-ra, aki mellé hadbíró volt beosztva. A jogátruházás békében okirattal, háb. hds-pság-i paranccsal történt. – A törvénykezés nyelve a legfelsőbb hv. tv.széknél az állam nyelve volt. A Hr-ból érkező beadványokat és az oda menő kiadványokat hr. nyelven kellett intézni. A többi →*katonai igazságügyi* hatóságnál a Honvédség adott →*csapattestének* szolgálati nyelve volt használatos. • **FGy, 672.**

Honvéd Vezérkar: →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara*

Honvéd Vezérkar főnökei: a magyar fegyveres erők tényleges kat. vezetői 1900–1914 és 1919–1945 között. Elvileg a →*Honvédség főparancsnokának* ált. és első helyettesei. 1940.márc.3-tól a →*kormányzó* mint *Legfelsőbb Hadúr* közvetlen alárendeltjei, szolgálatilag még a me-től sem függenek. Megnevezésük változó volt, külön az 1920-as és az 1930-as években a rejtés követelményeinek megfelelően is. A ~ rövid megnevezésükben →*vezérkarfőnökök*, ami nem azonos a →*vezérkari főnökkel*, aki az egyes →*seregtestek* (hds-től a dd-ig) pk-ának közvetlen alárendeltje, vezetési törzsének főnöke volt. – A vezérkarfőnöki beosztást 1900.febr.15-én rendszeresítették a m.kir. →*Honvédségben* a 814/Eln.HM.sz. ren-

delettel. Elődjének számítható (bár nem egyenes jogelődje, de hozzátétőleg ugyanazon feladatkö-
röket látta el) 1873-tól a honvédfőpk. teljes jogú ált. kat. helyettese, a **Honvéd Főparancsnokság adlátusa:** Nagy Károly altbgy. 1873.ápr.14. - 1875.márc.23.; 1875–1876 között betöltetlen; lovag liblói *Graef* Ede lov.tbk. 1876.jan.5. - 1889.dec.12.; *Forinyák* Gyula lov.tbk. 1889.dec.12. - 1899.ápr.23.; csásford-jobbaházi *Bolla* Kálmán altbgy. 1899.ápr.30. - 1900.febr.15.; – **Honvéd Főparancsnokság, vezérkarfőnök:** *Bolla* Kálmán altbgy. 1900.febr.15. - 1901.jún.23.; br. →*Klobučar* Vilmos altbgy. 1901.jún.23. - 1905.júl.6.; jekel- és margitfalvi *Jekelfalussy* Lajos altbgy. 1905.nov.13. - 1906.ápr.16. (megbízott beosztott tbk.); 1906–1908 között betöltetlen; *Jahl* Gusztáv tbszn. 1908.nov.26. - 1911.jún.16.; wirtsologi *Rupprecht* Henrik lov.tbk. 1911.jún.18. - 1913.febr.1.; gr. tagliunói és talgatei *Marenzi* Ferenc altbgy. 1913.márc.27. - 1915.jan.28.; *Braun* József altbgy. 1915.febr.1-14. (megbízott); *Karg* János gy.tbk. 1915.febr.14. - 1918.nov.30. – Az I. vh. alatt a Honvéd Főpság csak a hátsországi hv. alakulatok és intézetek felett rendelkezett, a Honvédség frontra kivonuló része az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetének egészét irányító →*Hadsereg-főparancsnokság* <Armeeoberkommando, AOK> alá sorolt →*Vezérkar* <Genaralstab> alá tartozott, amelynek vezetője a vezérkarfőnök: Franz →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. 1912.dec.12. - 1917.febr.28.; *Arthur* →*Arz von Straussenburg* gy.tbk. 1917.márc.2-án kapott megbízást; az uralkodó 1918.nov.3-án még kinevezte vezérkarfőnökké br. kövessházi →*Kövess* Hermann tbgyot, aki nov.11-től az AOK-t is vezette, s beosztását dec.20-i ny-ba helyezéséig töltötte be. – Az 1918–1919-es →*magyar néphadseregnek* nem volt Vezérkara. – **Vörös Hadsereg Főparancsnoksága, vezérkarfőnök:** →*Stromfeld* Aurél vk. alez. 1919.máj.4. (a testület megszervezésétől) - jún.29.; →*Julier* Ferenc vk. alez. 1919.júl.3. - aug.1. – **Nemzeti Hadsereg Fővezérsege, vezérkarfőnök:** →*Soós* Károly vörgy. 1919.aug.12. - dec.12.; – **Nemzeti Hadsereg Vezérkara, vezérkarfőnök:** *Soós* Károly vörgy. 1919.dec.13. - 1920.márc.15.; →*Berzeviczy* Béla altbgy. 1920.márc.15. - 1921.jún.1.; – **Honvédelmi Minisztérium VI. Csoport, csoportfőnök:** *Berzeviczy*

Béla altbgy. 1921.jún.1. - 1922.jan.4.; →*Lorx* Győző tbk. 1922.jan.4. - jún.29.; *Janky* Kocsárd altbgy. 1922.júl.1. - dec.7. - **Honvédelmi Minisztérium Katonai Főcsoport, főcsoportfőnök:** *Janky* Kocsárd altbgy. (1925.máj.1-től lov.tbk.) 1922.dec.7. - 1927.okt.1. (1925.nov.18-tól egyben a Honvédség főpk-a: a két beosztást egyesítették); - **Honvédelmi Minisztérium VI. Csoport, csoportfőnök:** *Janky* Kocsárd lov.tbk. 1927.okt.1. - 1930.máj.26. (1927.okt.1.: a Honvédség főpk-a és a VKF beosztást újra szétválasztották); *Röder* Vilmos altbgy. 1927.máj.1. - 1930.máj.26. (csf-helyettesként *Janky* helyett *Röder* vezette a rejtett HVK-t); *Röder* Vilmos altbgy. (1933.jan.1-től gy.tbk.) 1930.máj.26. - 1935.jan.16.; *Somkuthy* József tbk. (1935.febr.1-től altbgy.) 1935.jan.16. - 1936.szept.5.; *Rátz* Jenő altbgy. (1938.ápr.30-tól gy.tbk.) 1936.szept.5. - 1938.máj.24.; *Keresztes-Fischer* Lajos altbgy. 1938.máj.24. - szept.29.; - **Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke:** *Werth* Henrik gy.tbk. 1938.szept.29. - 1941.szept.4.; *Szombat-helyi* Ferenc altbgy. (1941.nov.1-től vezds.) 1941.szept.6. - 1944.ápr.19.; *Vörös* János vezds. 1944.ápr.19. - okt.16.; *Beregfy* Károly vezds. 1944.okt.16. - 1945.máj.1. (egyben hm. is); *Sáska* Elemér vör. 1944.dec.20. - 1945.ápr.24. (a VKF helyetteseként megbízott vezérkarfőnök a főpk-i beosztást újból bevezető, egyben átvevő *Beregfy* helyett). ♦ **RI, 673.**

Honvédelmi miniszterek: a magyar fegyveres erők szervezését, feltöltését, ellátását irányító és biztosító legfőbb államigazgatási szerv vezetői 1867–1945 között. A m.kir. korm. tagjaiként a m.kir. →*Honvédség* pol. vezetői, a →*Honvédelmi Minisztérium* (egyes időszakokban *Hadügyminisztérium*, a *Magyarországi Tanácsköztársaság* idején *Hadügyi Népbiztosság*) irányítói. A ~ (egyes időszakokban *hadügyminiszterek*, a TK idején *hadügyi népbiztosok*) alkotmányos felelősséggel tartoztak az Ogy-nek a Honvédséggel és a honvédelemmel kapcsolatos ügyekben. - **Honvédelmi Minisztérium, honvédelmi miniszter:** gr. *Andrássy* Gyula 1867.febr.20. - 1871.nov.4.; gr. *Lónyay* Menyhért 1871.nov.14. - 1872.dec.5.; *Szlávy* József 1872.dec.5-15.; *Szen-de* Béla 1872.dec.15. - 1882.aug.18.; br. *Orczy* Béla 1882.aug.20. - okt.4.; gr. *Ráday* Gedeon

1882.okt.4. - 1883.dec.26.; br. *Orczy* Béla 1884.jan.2. - okt.28.; br. *Fejérváry* Géza ezds. 1884.okt.28. - 1903.jún.27.; *Kolossal* Dezső szkv. vör. 1903.jún.27. - nov.3.; *Nyíri* Sándor szkv. vör. 1903.nov.3. - 1905.jún.18.; *Bihar* Ferenc altbgy. 1905.jún.18. - 1906.márc.6.; *Pap* Béla vör. 1906.márc.6. - ápr.8.; *Jekelfalussy* Lajos tbszn. 1906.ápr.14. - 1910.jan.17.; br. →*Hazai* Samu szkv. vezds. 1910.jan.17. - 1917.febr.19.; br. →*Szurmay* Sándor gy.tbk. 1917.febr.19. - 1918.okt.31.; - **Hadügyminisztérium, hadügyminiszter:** →*Linder* Béla alez. 1918.okt.31. - nov.9.; →*Bartha* Albert alez. 1918.nov.9. - dec.12.; gr. →*Károlyi* Mihály 1918.dec.12. - dec.30. (mint me. ideiglenesen átvette a hadügyi tárcát, de a HM-ot ténylegesen dec.12-től →*Böhm* Vilmos [nov.19-től] hadügyi államtitkár vezette); gr. →*Festetics* Sándor szds. 1918.dec.30. - 1919.jan.18. (a HM gyakorlati irányítója továbbra is *Böhm*); *Böhm* Vilmos 1919.jan.18. - márc.20.; - **Hadügyi Népbiztosság, hadügyi népbiztos:** →*Pogány* József 1919.márc.21. - ápr.3. (népbiztos-helyettesek: *Szamuely* Tibor, →*Szántó* Béla); *Böhm* Vilmos 1919.ápr.3. - jún.24. (*Fiedler* Rezső, →*Haubrich* József, →*Kun* Béla, *Szántó* Béla társ-népbiztosok mellett a minisztérium tényleges irányítója); *Szántó* Béla 1919.jún.24. - aug.1. (népbiztos-helyettesek jún.29-től: *Horovitz* Jenő, *Mausz* Rezső); - **Hadügyminisztérium** (Arad, majd Szeged), *hadügyminiszter:* →*Szabó* Zoltán (Arad) 1919.máj.5-30.; gr. →*Károlyi* Gyula me. 1919.máj.30. - jún.5.; →*Horthy* Miklós altbgy. (Szeged) 1919.jún.6. - júl.12.; →*Belitska* Sándor vör. (Szeged) 1919.júl.12. - aug.15.; - **Hadügyminisztérium** (Bp.), *hadügyminiszter:* *Haubrich* József 1919.aug.1-6. (→*Peidl*-kormány); →*Schnetzler* Ferenc vör. 1919.aug.7-15. (első →*Friedrich*-kormány; marad nov.24-ig, a →*Huszár*-kormány megalakulásáig); *Belitska*, *Haubrich* és *Schnetzler* személyében 2 hétig 2 hadügyminiszter van a 2 városban; - **Hadügyminisztérium** (egyesítve, Bp.), *hadügyminiszter:* *Schnetzler* Ferenc vör. 1919.aug.15. - nov.24.; →*Friedrich* István 1919.nov.24. - 1920.márc.15.; →*Soós* Károly vör. 1920.márc.15. - máj.31.; - **Honvédelmi Minisztérium, honvédelmi miniszter:** *Soós* Károly vör. 1920.jún.1. - júl.19.; →*Sréter* István vör. 1920.júl.19. - dec.16.; *Belitska* Sándor altbgy. 1920.dec.16. -

1923.jún.28.; gr. →Csáky Károly szkv. lov.tbk. 1923.jún.28. - 1929.okt.10.; →Gömbös Gyula szkv. gy.tbk. 1929.okt.10. - 1936.szept.2. (1932. okt.1-től me. egyben hm.); Somkuthy József szkv. tü.tbk. 1936.szept.2. - okt.12.; Röder Vilmos szkv. gy.tbk. 1936.okt.12. - 1938.máj.13.; Rátz Jenő szkv. gy.tbk. 1938.máj.14. - nov.15.; Bartha Károly szkv. tbszn. 1938.nov.15. - 1942.szept.24.; Nagy Vilmos ny. vezds. 1942.szept.24. - 1943. jún.12.; Csataj Lajos szkv. vezds. 1943.jún.12. - 1944.okt.16.; Beregyfő Károly vezds. 1944.okt.16. - 1945.máj.1. (egyben VKF is). ♦ RI, 674.

Honvédelmi Minisztérium: a magyar fegyveres erők szervezését, feltöltését, ellátását irányító és biztosító legfőbb államigazgatási szerv 1867–1945 között. A kiegyezésről szóló 1867:XII.tc. alapján a „véd. rendszer megállapítására vagy átalakítására” vonatkozó intézkedések irányítására állították fel, gyakorlati tev-e a m.kir. →*Honvédség* (I.) 1868:XLI. tc. alapján történt megalakításával kezdődött. – A ~ megnevezése 1918.okt. 31-től 1919.márc.21-ig és 1919.aug.1-től 1920. máj.31-ig *Hadügyminisztérium*, 1919.márc.21-től júl.31-ig *Hadügyi Népbiztosság* volt, ennek megfelelően irányítja az adott időszakokban a *hadügyminiszter*, a TK idején a *hadügyi népbiztos(ok)*. 1919.máj.5-től Aradon majd Szegeden, 1919.aug.1-től Bp-en párhuzamosan működött 1-1 *Hadügyminisztérium*, 1919.aug.15-től Bp-en egyesítették a két ~ot. – A →*honvédelmi miniszter* vezetése alatt álló ~ hármas funkciót látott el: a/ mint a Honvédség legfelsőbb hatósága kidolgozta és a →*Képviselőház* elé terjesztette a honvédelemmel kapcsolatos tv.javaslatokat, gondoskodott az elfogadott tv-ek végrehajtásáról és felügyelte azt; b/ megszervezte és felállította a HVK igényei alapján a Honvédség alakulatait és intézeteit, gondoskodott azok anyagi, szellemi és személyi ellátásáról az →*Országgyűlés* által biztosított honvédelmi költségvetésből; c/ képviselte a honvédelmi kormányzatot az Ogy. előtt. A ~ alkotmányos felelősséggel tartozott az Ogy-nek a Honvédséggel és a honvédelemmel kapcsolatos ügyekben. A →*közös Hadsereg*re a ~ nem gyakorolt hatást. – A ~ szervezetében (folyamatosan növekvő számban) *ügyosztályokat* állítottak fel, azokat ügykörük alapján →*ügycsoportokba*, később *csoportfőnökségekbe* sorolták. A ~ belső

struktúráját többször átszervezték, o-ait átszámolták. – 1920-ban az újjászervezett ~ban külön o-t állítottak fel a →*trianoni béke katonai határozványai* végrehajtására. Az 1920-as évek közepéig a ~ tevékenyen közreműködött a *katonapolitika* (kmsz. *nemzetvédelem*) kialakításában és irányításában. 1919–1920-ban a ~ dolgozta ki a →*revíziós hadművelleti terveket*. Az →*Antant*-ellenőrzés kijátszására több o-t színleg más minisztériumok kötelékébe utaltak, ezek 1938-ban nyerték vissza eredeti ~i besorolásukat. ♦ SzJ, 675.

Honvédség (Magyar Királyi Honvédség [I.]): az →*Osztrák–Magyar Monarchián* belüli *Magyar Királyság* fe. ereje 1868–1918 között. Az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg*zetének alkotója. →I. Ferenc József 1868.dec.5-én szentesítette az 1868:XLI.tc-et a honvédségről (együtt a XL., a véderőről és a XLII., a népfelkelésről szóló tc-ek). Ennek alapján a kat. szervezet hivatalos megnevezése *Magyar Honvédség*, de kezdetől említik *Magyar Királyi Honvédség* néven is. (Itt és a továbbiakban célszerű a mai helyesírás szerinti nagy kezdőbetűs írásmódot alkalmazni, ahol a kat. szervezet neve tulajdonnévként kerül említésre, noha a korabeli írásmódban kis kezdőbetűket használtak.) Ugyancsak I. Ferenc József szentesítette 1912.júl.5-én a honvédségről szóló 1912:XXXI.tc-et (együtt a véderőről szóló XXX. tc-ek), amely azonos rangra emelte a ~et a cs. és kir. →*közös Hadsereggel* és a ~ ot. megfelelőjével, a cs.kir. →*Landwehrrel*. Mint a *második vonalat* alkotó haderő, a ~ funkciója kmsz. elsődlegesen a közös Hds. támogatása és a belvédelem, kivételesen a belső rend és biztonság fenntartása. – →*Katonai közigazgatása* 7 (1913-tól 6) *honvéd kerületre* oszlott, hadkiegészítési rendszere ezen belül 28 hv. kiegészítő kerületre. Szolgálati nyelve m., de a zágrábi hv. kerületben hr. Csak szárazföldi →*haderőnemből* állt, azon belül eredetileg 2 →*fegyvernemből*, a →*gyalogaságból* és a →*lovasságból*, 1913-tól (az 1912. évi tv-ek alapján) még →*tüzérségből* is. →*Seregtestei* és →*csapattestei* azonos szervezetűek voltak a közös Hds-gel és a Lw-rel. Bár külön *Honvéd Főparancsnokság* alakult (→*Honvédség főparancsnokai*, →*Honvéd Vezérkar főnökei*), legfelsőbb irányítási szinten a cs. és kir. →*Vezérkar*, ill. a háb. kitörésekor az annak bázisán felállított cs.

és kir. → *Hadsereg-főparancsnokság* alá tartozott (→ *katonai vezetés legfelső szervei*). Békében 32 gy.ezd (1-32.); 10 hu.ezd. (1-10.) alkotta; tü-e a ho-okba beosztott önálló táb.tü.o-okra korlátozódott. – Az 1868–1918 közötti ~ „végnapjaként” több dátum is definiálható. 1918.nov.2-án → *Linder Béla* hm. elrendelte a ~ azonnali feletét, bejelentette és elrendelte ált. leszerelését. Ugyanezen a napon a ~ (éppen Bp-en tartózkodó) tbk. és ti.kara felesküdt a → *Magyar Nemzeti Tanácsra* és a → *Károlyi-kormányra*. 3-án Victor → *Weber* altbgy. aláírta a → *padovai fegyverszünetet* *Armando Diaz* ol. VKF → *Antant*-megbízott előtt. 6-án *Rudolf von Stöger-Steiner* vezds. közös hm. felszólította az ot-m. haderő tisztjeit, hogy további szolgálattételre jelentkezzenek az etnikumuknak megfelelő nemzeti tanácsnál. Az ot. történetírás e rendeletet tekinti az OMM hadszerkezete hivatalos feloszlásának. • **RI, 676.**

Honvédség (Magyar Királyi Honvédség [II.]): a független *Magyar Királyság* fegyveres ereje 1922–1945 között. Az 1918 előtti m.kir. → *Honvédség* (I.) és a → *Nemzeti Hadsereg* jogutóda. 1922.jan. 1-től a fe. erő hivatalos megnevezéseként helyreállították az 1918 ősze előtti: *Magyar Királyi Honvédség* (239/HM.eln.15.-1922.sz. körrendelet, keltezése jan.4.). E megnevezés 1944.okt.20-ig érvényes, akkor *Szálasi* Ferenc me. törölte a „magyar királyi” előtagot. – Tv-ekben rögzített feladata az ország megvédése a külső elggel szemben, a határszolgálat ellátása, közreműködés a határőrizeti és határellenőrzési, folyamellenőrzési szolgálatban, vmint az ország belső rendjének és biztonságának fenntartásában. Szárazföldi, rep. és folyami erőkből áll. A *Legfelsőbb Hadúr* a → *kormányzó*. A legfelső kat. vezetést a → *Honvédség főparancsnoka*, ill. a → *Honvéd Vezérkar főnöke*, a katonapolitikait a → *honvédelmi miniszter* gyakorolta. Utóbbi (→ *rendfokozatának* és egyenruhaviselési jogának megtartásával) hivatali idejére átkerült szkv. állományba. – A ~ 7 → *vegyesdandár*ból, vmint a HVK-nak közvetlenül alárendelt 4 lov.ezd-ből, 4 tü.ü-ből és 3 ut.zlj-ból állt. Miután a → *tiranoni béke katonai határozványai* Mo-nak csupán 35 ezer fős, neh. fe.zet nélküli zsoldoshds. fenntartását engedélyezték (nem lehetett légi és folyami hadereje, nem tarthatott neh.tü-et, hk-kat, vegyi és tád. jel-

legű mű. egységeket, nem lehetett VK-a és mozgósítás végrehajtására alkalmas kat. irányító testülete; 1000 katonánként lehetett 1150 pu-ja, 15 gpu-ja, 3 gy. á-ja és 2 av-je; a 35.000 főből 1750 [1/20-ad rész] lehetett ti. és 2350 [1/15-öd rész] alti.), már a béke aláírása előtt megkezdődött az ún. *rejtett fejlesztés*. Ennek első szervezete, a m. kat. repülés fedőszerve, a Kereskedelmi Minisztérium II. (1921.aug.1-től XI.) Szakosztálya 1920. jan.1-én megalakult. A *Légügyi Hivatal* néven ismertté váló szerv 1938.okt.1-ig létezett, amikor a Huba-hadrend bevezetésével átalakult a *Honvéd Légierővé*. A kat. korlátok kijátszására különböző minisztériumok alárendeltségében hozták létre a rejtett kat. szervezeteket. Kifelé a BM irányítása alatt állt a *Rendőrújonc Iskola* (RUISK), amely a pc. és a vasútépítő alakulatok rejtésére szolgált, s a folyami erőket leplező → *Folyamrendészet*. A határőrizetet (1921.szept.1-től) a PÜM-hoz beosztott → *Vámőrség* látta el. Utóbbi 3 szervezet 1921.márc.1-én alakult meg. Szept. 21-én hasonló céllal alakították meg a → *Révkapitányságot*. A Ngy. 1921.nov.21-én fogadta el a rejtett kat. kiképzés céljait szolgáló, a testnevelésről szóló 1921:LIII.tc-et. Minden közig. szinten (orsz.-tól a községig) *testnevelési vezetőket* rendszeresített, akik szinte kivétel nélkül létszámfelettiként a szolgálatból (ideiglenesen) elbocsátott ti-ek voltak. E tv. alapján szervezték meg a *Levente Mozgalmat* is. Rejtett kat. egységeket képeztek a *Polgárőrség* egyes alakulatai, a → *MOVE* egyes szervezetei és a különféle lövészegyletek, lövészörök is. A ~ valóságos (de még továbbra is rejtett) fejlesztésére az → *Antant* Kat. Ellenőrző Biz. 1927.márc.31-i távozása után nyílt lehetőség, arra a Koronatanács 1927.dec.27-én hozott határozatot. A fe. erők nyílt és rejtett alakulatainak létszáma 1930.okt.1-én, a fejlesztés első ütemének lezárásakor 57.648 fő volt. 1932. aug.10-től titokban megkezdtek az ált. védőközlettségén alapuló fe. erő kiépítését. • **RI, 677.**

Honvédség főparancsnokai: a magyar fegyveres erők legfelsőbb katonai vezető szervének irányítói. Gyakorlatilag a ~nak kat. helyettesei voltak a → *vezérkarfőnökök*, akiknek kompetenciája volt a m.kir. → *Honvédség* szakmai irányítása, a ~ csak kat. alkalmazás esetén vezényelte legfelsőbb szinten a fe. erőket. Megnevezésük változó

bebenburgi Báró Karg György ugy a maga, mint édesanyja özv. bebenburgi Báró Karg Jánosné szül. hallerkeői Haller Antonia grófnő; fiverei: János, Antal és Frigyes; felesége: bebenburgi Báró Karg Györgyné szül. Piret de Bihain Erzebet báróné és leánya Irma; továbbá nagynénje özv. dr. Ritzingen Jánosné szül. bebenburgi Karg Krisztina báróné és nagybátyja hallerkeői Gróf Haller György, valamint az összes rokonság nevében fájdalomtól megtört szívvel jelenti, hogy a legjobb apa, férj, após, nagypapa, testvér, sógor és rokon

NAGYMÉLTÓSÁGU

római Szentbirodalmi Báró bebenburgi KARG JÁNOS

nyug. cs. és kir. gyalogsági tábornok, Nagymagyarország utolsó Honvédfőparancsnoka, a II. oszt. Vaskorona-rend lovagja a hadiektitmenyvel és kardokkal, a Lipót-rend lovagja és számos bel és külföldi rendjei tulajdonosa

folyó hó 4-én életének 70-ik és boldog házasságának 43-ik évében, a haldoklók szentségének ajtászt felvétele után az Urban elhunyt.

A megboldogult földi maradványai Dariacon folyó hó 6-án a római katolikus Anyaszent-egyház szertartása szerint, a feltámadás reményében örök nyugalomra helyezettek.

Az engesztelő szent misealdozat a megyesi Szent Ferencendi templomban folyó hó 10-én, Budapesten a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett helyőrségi templomban (Budapest, Vár, Uri-utca) szerdán, folyó hó 17-én delelőtt 10 órakor fog az egek Urának bemutatni.

Áldás és Béke emlékeire!

Budapest, 1934. január havában.

volt. – **Honvéd Főparancsnokság**, honvédfőparancsnok: →József fhg. tbgy. 1868.dec.12. - 1905.júl.5.; br. →Klobučar Vilmos lov.tbk. 1905.júl.6. - 1913.ápr.27. (1907.okt.26-ig megbízott, attól kinevezett); br. dentai →Rohr Ferenc lov.tbk. 1913.máj.4. - 1914.júl.31.; Karg János gy.tbk. 1914.aug.1. - 1918.nov.5. – Az I. vh. alatt a Honvéd Főpság csak a hátsországi hv. alakulatok és intézetek felett rendelkezett, a Honvédség frontra kivonuló része az →Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetének egészét irányító →Hadsereg-főparancsnokság <Armeeoberkommando, AOK> alá tartozott. Ennek felállítását az 1914.júl.25-i részleges →mozgósítás-kor rendelték el. A →Vezérkar békében meglévő irodái az előzetes mozgósítási terveknek megfelelően csekély szervezeti és személyi változással alakultak át AOK-vá júl.31-ig. A **Hadsereg-főparancsnokság** vezetője a **hadsereg-főparancsnok**: →Frigyes fhg. tbgy. 1914.aug.2. - 1916.dec.2. (hds-főpk-ként is formailag az uralkodó, a **Legfelsőbb Hadűr** helyettese); →I. Károly cs. 1916.dec.2. - 1918.nov.11.; Arthur →Arz von Straussenburg vezds. (megbízott hds-főpk.) 1918.nov.1-3.; br. kövessházi →Kövess Hermann tbgy. 1918.nov.11. - dec.20. – A →Magyar Népköztársaság és a →Magyarországi Tanácsköztársaság saját hds-főpság-ot állított fel: **Honvédség Főparancsnoksága**, főparancsnok: →Belitska Sándor vör. 1918.nov.6-16.; **Hadsereg-fő-**

noksága, főparancsnok: →Horthy Miklós altngy. 1919.júl.12. - aug.9.; **Nemzeti Hadsereg Fővezérsege**, fővezér: Horthy Miklós altngy. 1919.aug.9. - 1920.márc.1. **Nemzeti Hadsereg gyalogsági felügyelője**: →Willerding Rezső altbgy. 1920.márc.1. - 1921.jan.10.; **Nemzeti Hadsereg csapatfőfelügyelője**: Willerding Rezső altbgy. (1921.febr.1-től gy.tbk.) 1921.jan.10. - 1922.jan.4. (1921.okt. végétől nem látja el). – **Honvédség főparancsnoka**: →Nagy Pál gy.tbk. 1922.jan.4. - 1925.okt.27.; Janky Kocsárd lov.tbk. 1925.nov.18. - 1930.márc.5.; Ferjentsik Ottó gy.tbk. 1930.márc.5. - máj.25. (mint főpk-helyettes); Kárpáthy Kamilló gy.tbk. 1930.máj.25. - 1935.jan.16.; Shvoy István gy.tbk. 1935.jan.16. - 1936.szept.5.; Sónyi (→Solarcz) Hugó gy.tbk. 1936.szept.5. - 1940. márc.3. (a beosztás megszűnt); Beregfy Károly vezds. 1944.dec.20. (a beosztást ismét rendszeresítették) - 1945.máj.1. ♦ RI, 678.

Honvédség főparancsnoksága: a magyar fegyveres erők legfelsőbb kat. vezető szerve. Gyakorlati tev-e a m.kir. →**Honvédség** (I.) 1868.XLI.tc. alapján történt megalakításával kezdődött, formálisan 1868.dec.12-én alakult meg m.kir. **Honvéd Főparancsnokság** néven. A Honvédség minden ügye a →**Honvédelmi Minisztériumot** irányító hm. hatáskörébe tartozott, „tisztán kat. rendelkezés céljából” pedig felállították a ~t mint a Honvédség legmagasabb kat. pság-át. A ~ hatásköré-

be tartozott a kat. kiképzés vezetése és felügyelete; a fegyelmi hatalom és a bírói felsőbbbségi jog gyakorlása; a hv. pság-ok, →*csapattestek*, hatóságok, intézetek és hadi készletek felügyelete; az alárendelt pság-ok és szervek felterjesztéseinek véleményezése; előterjesztések és javaslatok tétele a hm-hez a Honvédség kiképzésének, fegyelmi állapotának, harcképességének fokáról, ezekről évente jelentés tétele a m.kir. hm. útján a cs. és kir. →*közös Hadügyminisztériumnak*; előterjesztések tétele a hm-hez a ti-ek és ti.jelöltek előléptetéséről, ill. szolgálati beosztásáról. – A ~ szervezete: főpk-i csoport, kat. o., hadbírói csoport, irodaigazgatóság, hv. lov. felügyelőség (1881. nov.1-től), hv. tü. felügyelőség (1912.okt.1-től). Utóbbi kettő 1915-től csoportfőnökséggé bővült. Létszáma békeidőben 10-37 fő között mozgott. – A ~ addigi szervezete 1918.dec.31-i hatállyal megszűnt, feladatát részben a HM, részben a Bp-i kat. kerület pság vette át. A →*Magyar Népköztársaság*, majd a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* saját hds-főpság-ot állított fel. E két szervezet nem volt azonos a ~gal, az MNK idején annak felszámoló utódszervezete volt, a TK alatt pedig a hdm-eket legmagasabb szinten irányító harcoló pság. – A TK után különböző nevek alatt (→*Honvédség főparancsnokai*) a ~t újjászervezték. Bizonyos funkcióit 1919–1920-ban a →*Horthy Miklós* altngy. által felállított →*Fővezértség* gyakorolta. A nevét 1922.jan.4-én visszanyerő ~ feladata a hds. hazafias szellemnek kialakításával, fokozásával, ill. ellenőrzésével bővült. A →*fegyvernemi* kiképzés irányítására tbk-i rangú *fegyvernemi szemlélőket* (később *fegyvernemi felügyelőket*) rendeltek a Honvédség főpk-a alá. Az 1938 utáni mozgósítások és hdm-i alkalmazások során a főpk. és a VKF között állandósult surlódások miatt 1940.márc.3-án megszüntették. 1944.dec.20-án ismét felállították, de hivatali szervezetének újjászervezésére már nem került sor. – A ~ megnevezése 1868.dec.12-től 1918.okt.31-ig *Honvéd Főparancsnokság*, 1918. nov.6-16. között *Honvédség Főparancsnoksága*, 1918.nov.16-tól 1919.febr.26-ig *Hadsereg-főparancsnokság*, 1919.máj.4-től aug.2-ig *Vörös Hadsereg Főparancsnoksága*, 1919.júl.12-től aug.9-ig *Nemzeti Hadsereg Főparancsnoksága*, 1919. aug.9-től 1920.márc.1-ig *Nemzeti Hadsereg Fővezérsege*, 1922.jan.4-től 1940.márc.3-ig *Honvéd*

ség Főparancsnoksága, 1944.dec.20-tól 1945.máj. 1-ig *Honvédség Főparancsnoksága*. ♦ **SzJ**, 679.

Honvédség legfelsőbb vezetői: →*Honvédelmi miniszterek*, →*Honvédség főparancsnokai*, →*Honvéd Vezérkar főnökei*

Hoover, Herbert Clark (West Branch [Iowa], 1874.aug.10. – New York, 1964.okt.20.): amerikai bányamérnök, milliomos, államférfi, az USA 31. elnöke. 1914-től Londonban a Belgiumot támogató am. segélyszervezet vezetője. Az USA hadba lépése után →*Wilson* elnök kinevezi az am. élelmiszerügyi hivatal vezetőjévé (1917–1919). Az *Amerikai Segélyszervezet* <American Relief Administration> Eu-i vezetőjeként, s 1918 végétől a *Legfelsőbb Gazdasági Tanács* <Supreme Economic Council> egyik vezetőjeként döntő szerepet játszik az Eu-i segély- és gazd. ügyekben. A segélyezés legfontosabb pol. célját abban látja: „Megállítani a bolsevizmus áradatát.” Irányításával az USA 1918–1919-ben 12 hónap alatt 18,5 millió t élelmiszert juttat el több, mint 100 millió dollár értékben Eu. 30 országába, a szövetségek túl az ún. felszabadított országokba is (pl. Litvánia, Grúzia). – Már 1918 végétől szorgalmazza a Mo-gal és Au-val szembeni gazd. blokádfeloldását, de javaslatai sorra elbuknak Fr., Cssl., Ro. és az SHS ellenállásán. Mo-ra 1918.dec.1. és 1919.jún.30. között csak 633 t élelmiszer jut. Ellenzi a TK elleni kat. beavatkozást. – Az 1920-as években jelentős szerepet játszik az USA és a Szu. közötti gazd. kapcsolatok kialakításában. 1921-től 1928-ig kereskedelmi miniszter. 1929.márc.4-től 1933.márc.4-ig az USA (republikánus) elnöke. 1931.jún.20-án meghirdeti a róla elnevezett moratóriumot: az USA 1 évre felfüggeszti az Eu-i államok, elsősorban No. adósságának, ill. →*jóvátételének* fizetését, amely 1931.aug. 14-én lép hatályba. – 1946-tól a háb. sújtotta országok élelmiszer-ellátását koordinálja. ♦ **BZ**, 680.

Hornet: →*Mark*

Horowitz-jelentés: amerikai vizsgálati dokumentum a Mo-i →*fehérterror* alatt elkövetett atrocitások kiderítésére. 1919.szept.24-25-én Nathan Horowitz ezds., a →*Szövetséges Katonai Misszió* am. tagja, az →*Antant* megbízásából →*Horthy*

Miklós fővezér siófoki főpság-ára látogatott és felkeresett más Balaton menti helységeket is, hogy ellenőrizze a fehérterrorról szóló hírek valóságát. Látogatását a *→Fővezérség* előkészítette, ami megkérdőjelezheti a ~ való értékét. Kísérétebe tartozott *Berthon* fr. alez., *Dediu* ro. őrgy., *Forster* ang. őrgy. és *Ranieri* ol. szds. – A ~ megállapította, hogy bár több eset is előfordult, amikor zsidókat bántalmaztak, sőt meg is gyilkoltak, a *→Nemzeti Hadsereg*nek ezekhez semmi köze sem volt. Éppen ellenkezőleg, a hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy az egyéni kilengéseknek gátat vessenek. A ~ megállapította továbbá, hogy a NH szervezése megfelel az előírásoknak, s tev-e alapvetően a rend fenntartására, vmint a bolsevizmus visszatérésének megakadályozására irányul. Hogy Horowitz e kijelentését teljes meggyőződésében tette, igazolja Harry Hill *→Bandholtz* tbk., a Szöv. Kat. Misszió am. tagozatvezetője, aki feljegyzéseiben megemlíti, hogy az ezds. által neki leadott különjelentés szerint a hds. mindent megtett a zsidóüldözések megakadályozására, s hogy az elkövetett jogtalanságok száma nem haladta meg azt, ami az adott körülmények között elkerülhetetlen, így várható volt. Összegezve: a ~ „alapatlannak” nevezte a fehérterrorra vonatkozó híreszteléseket. ♦ **SÄ, 681.**

Horthy Miklós, v. nagybányai (Kenderes, 1868. jún.18. – Estoril [Portugália], 1957.febr. 9.): az osztrák-magyar *→haditengerészet* utolsó főpk-a (1918), az *→ellenforradalmi rendszer* megteremtésének egyik kat. irányítója (1919–1920), a Magyar Királyság *→kormányzója* (1920–1944). I. A fiúmei *→Haditengerészeti Akadémia* után, 1886-ban kezdi meg szolgálatát a hadiflottában, ahol a legjobban minősített ti-ek közé emelkedik. Határozott, erőteljes egyéniségnek, jól képzett tengerésznek, előzékeny úriembernek ismerik. 1901.júl.22-én feleségül veszi jószási *Purgly Magdolnát* (1881–1959), 4 gyermeke születik: *Magdolna* (1902–1918), *Paula* (1903–1940), *István* (1904–1942), *Miklós* (1907–1993). – A SAIDA korvetten 1892–1894 között megkerüli a Földet. 1908–1909-ben Isztambulban a polg.háború tanúja. 1909.dec.1-től 1914.máj.1-ig *→I. Ferenc József* cs. és kir. *→szárnysegéde*. E szolgálati helyén bizonyos fokú jártasságot szerez a pol-ban, ezáltal, s korábbi hajóútjaival több pol. tapasztala-

latra tesz szert, mint ált. az OMM tbk-ai és ti-jei. A cs-t haláláig példaképének tekinti. – Szárnysegédi szolgálata után hosszabb szabadságot kap, a *→szarajevói merénylet* után táviratilag hívják vissza. 1915.máj.5-én a NOVARA gyorscrk-val a n. U-8 taj-t vontatva áttör az ang-fr. *→otrantói tengerzáron*, 6-án visszafelé egyedül, mindkét esetben harccal. Máj.24-én részt vesz Porto Corsini ol. kikötő tengerről történt tád-ában. Dec.5-én San Giovanni di Medua montenegrói kikötőben elsüllyeszt 19 kereskedelmi hajót és 1 fr. taj-t.

Horthy sorhajókapitány a NOVARA parancsnoki hűdján

Ezért a haditettéért megkapja a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. 1916.júl.8-án az Otrantói-szorosban elsüllyeszt, ill. megrongál 2-2 felfe.zett gőzöst. 1917.máj.15-én 3 crk-val ismét áttöri az ang-ol. zárat a szorosban, az *→otrantói csata* közben megsebesül, a tengeri csatát hordágyról vezeti. 1918.febr.28-tól *→I. Károly* cs. kinevezi a hadiflotta főpk-ává, egyben (febr.1-i ranggal) eltny-gyá. 1918.okt.28-án pcs-ot kap a flotta átadására a *Délszláv Nemzeti Tanács*nak, ezt 31-én hajtja végre, altny-i kinevezése napján. – 1919.máj.5-én gr. *→Károlyi Gyula* Aradon ellenforr. (a fogalmat maga a rendszer használta így 1944-ig) kormányt alakít. Károlyi kenderesi birtokán keresi meg üzenettel a ny. altny-gyot, az elérhető legmagasabb rangú katonák közül azt, aki nem vállalt hivatalt az *→őszirózsás forradalom* és a *→Magyarországi Tanácsköztársaság* idején, egyben aki az *→Antant* szemében is szalonképes lehetett. ~ jún.6-án elfogadja a felkérést a *hadügyminiszteri* posztra. 9-én felhívást bocsát ki a *→Nemzeti Hadsereg* megszervezésére. Júl.12-én P. *→Ábrahám Dezső* vezetésével újjáalakul a korm., a hm. *→Belitska Sándor* tbk. lesz. ~ aug.9-én Szegeden megszervezi a NH sa-

ját vezetése alatt álló →*Fővezér*ségét, amely független a HM-től. – A szerb és a ro. csapatok közötti, a fr. hds. biztosította folyosón átvonul Siófokra. 15-én Bp-en →*Friedrich* István me. jelenlétében esküt tesz →*József* kir. hg. kormányzó kezébe, ezzel hivatalosan is az összes m. alakulat fővezérévé válik. A NH-hez csatlakoznak a Dunántúlon a szegedi korm-tól függetlenül szervezett alakulatok is, köztük br. →*Lehár* Antal ezds. kir.párti egységei. ~ kat. közig-t épít ki a Dunántúlon. Ott túlkapasokat is eredményező „tisztogatásokat” (a szót ~ használja így, gyakorlatilag →*fehérterror*) kezd a TK hivatalviselői ellen. – Okt. elején felveti a me-i és a fővezéri hatalom egyesítésével a kat. diktatúra bevezetését. Mind a környezetében lévő polg. politikusok, mind az AH képviselői ellenzik ezt az elképzelést, és követelik a terrorcselekmények beszüntetését. ~ felismeri, ez a feltétele annak, hogy a ro. haderő távozása után fe. erejével bevonulhasson a fővárosba. Nov.5-én Sir George →*Clerk* brit diplomata, a →*békekonferencia* Bp-i misszióvezetője közvetítésével egyességet köt az ún. *nemzeti koncentrációs kormányban* majd részt vevő pártok vezetőivel, s szavát adja, hogy nem vezeti be a kat. diktatúrát. Ígéretet tesz az AH másik feltételének teljesítésére is, hogy biztosítani fogja a békeszerződés parafálását és ratifikálását. Clerk ennek alapján szavatosságot vállal ~ért a békekonf. Tanácsa előtt, amely hozzájárul ~ és a NH (nov.16-i) bevonulásához Bp-re. – 1920 elején, az államfőválasztás napirendre kerülésekor ~ önmagát tekinti a legalkalmasabb jelöltnek. Korteskörutat tesz az Alföldön. Sokan látják szívesen mint cselekvőképesnek bizonyult, tényleges hatalommal bíró vezetőt. 1920–1921-ben azért veheti kezébe, ill. tarthatja meg a hatalmat, mert bel- és külpol. téren képes alkalmazkodni a realitásokhoz, s félre tudja tenni pol. pályafutása kezdeti hónapjaiban hangoztatott szélsőséges és militáns nézeteit. Az 1920.márc.1-i →*kormányzóválasztás*on 141 ngy-i képviselő közül 131 szavazatával megválasztják. Ideiglenes államfőként gyakorolt →*kormányzói jogkör*e közelíti, de nem éri el a →*királyi jogkör*t, de tartalmazza a *Legfelsőbb Hadúr* jogait, amivel az OMM-ban az uralkodó bírt. Ezzel minden m. fe. erő és fe. testület főpk-ává válik. E jogkörét a →*Honvéd Vezérkar főnök*én keresztül gyakorolja, aki köz-

vetlenül neki van alárendelve. Államfőként azonban elsősorban politikussá kell lennie, s ~ fokozatosan azzá is válik, legfelsőbb főpk-i funkciója

Horthy kormányzó eskütétele az Országgyűlésben

idővel névlegessé alakul át. – Az 1920-as évek elején az ország pol. és gazd. viszonyainak rendezésére a kormányzóság intézménye megfelelőnek bizonyul. Az 1921.márc.26. és ápr.5., ill. okt. 20-26. közötti →*királypuccsok* után, amikor az egykori szárnysegéd és flottafőpk. az Antant és a →*Kisantant* fellépésétől (jogosan) tartva meghívítja kir-a visszatérését, sőt belemegy a →*Habsburg-dinasztia* nov.6-i →*detronizációjába* is, beindul az ún. *bethleni konszolidáció*. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.) – 2. *Szolgálat*a a cs. és kir. haditengerésznél: Hadiengerészeti Ak. (1882.szept.1. - 1886.okt.7.), akadémikus a RADETKY fregatton (1886–1887), kadét a PRINZ EUGEN kazamatahajón (1888), majd a MINERVA korvetten (1889); beosztott ti. ugyanott (1889), a TAURUS állomáshajón (1889.nov.1. - 1892.júl.1.), navigációs ti. a SAIDA korvetten (1892.aug.25. - 1894.máj.24.), beosztott ti. a MAGNET torpedóhajón (1896.ápr.1. - aug.9.); torpedóti. tanfolyamot végez (1896.szept.15. - 1897.ápr.15.); elsőti. a BOA tpn-on mint a hajóátvevő biz. tagja (1898.júl.16. - dec.31.), közben beosztott ti. a Tengerészeti Mű. Biz-ban (1895–1899); kiképzőti. (1899), ennek keretében kapja első hajópk-i (hajókapitány, hpk.) beosztását az ARTEMISIA vitorlás briggen (1899.márc.1. - szept.1.); 1900-ban a →*haditengerészeti költségvetést* és az évi jelentést fordítja m-ra az egy-

részére; hpk. a SPERBER tpn-on (1901.jan.1. - jún.30.), hpk. a KRANICH tpn-on (1902-ben 2-3 hónapig, a többire nincs adat); beosztott ti. a HABSBURG cshj-n (1903.jan.1. - dec.31.), hpk. a XXXVII. majd a XXVIII. tpn-on (1904), földi beosztást tölt be Polában (1904), torpedóti. a SANKT GEORG pc.crk-n (1905.jan.1. - 1906. szept.30.), közben a nk. flottatüntetésen partra szálló ot-m. különítmény pk-a Mytiléné szigetén (1906 nyár); tü. ti. felsőbb tanfolyamot végez (1906.okt.1. - 1907.máj.15.); elsőt. a LACROMA pk. jachton (1907.jún.1. - 1908.máj.31.), hpk. egyben dipl. megbízatást teljesítő ti. a Konstantinápolyban horgonyzó TAURUS állomáshajón (1908.jún.1. - 1909.aug.9.), elsőt. a KAISER KARL VI pc.crk-n (1909.szept.15. - okt.31.); szárnysegédi beosztása mellett hpk. a BUDAPEST cshj-n (1912.dec.1. - 1913.márc.31.); hpk. a HABSBURG cshj-n, a 3.pc.hajó.o. zászlóshajóján (1914.aug.1. - 1915.jan.9.), hpk. a NOVARA gyorscrk-n, a pc.crk.o. zászlóshajóján (1915.jan.10. - 1917.máj.31.); az otrantói csatában szerzett sebesüléséből felépülve hpk. a PRINZ EUGEN cshj-n (1918.febr.1-26.); végül a hadiflotta főpk-a (1918.febr.28. - okt.31.). – *Rendfokozatai:* akadémikus (1882.szept.1.), II. o. tengerészcadét (1887.okt.7.), I.o. tengerészcadét (1889.máj.1.), szls. (1889.nov.1.), II.o. shdgy. (1897.máj.1.), I.o. shdgy. (1900.jan.1.), kkap. (1909.jan.1.), fgkap. (1911.nov.1.), skap. (1914.jan.20.), eltngy. (1918. febr.27.), altngy. (1918.okt.31.). – *Kitüntetései* (1918-ig): Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje, Lipót Rend lovagkeresztje hadiékítménnyel és kardokkal, III.o. Vaskorona Rend lovagkeresztje hadiékítménnyel és kardokkal, Katonai Szolgálati Kereszt II. és III.o. hadiékítménnyel és kardokkal, Károly-csapatkereszt, Sebesülési Érem, Emlékkereszt 1912/1913, n. Vaskereszt I. és II.o., n. Vörös Sas Rend II.o. kardokkal, Porosz Koronarend III.o., Belga Királyi Koronarend Parancsnoki Keresztje. ♦ CsK, SP, 682.

Horvát Jogpárt: →*Délszláv Klub*, →*Supilo*, Frano

Horvátország–Szlávia (<Kroatien–Slavonien>, Horvát–Szláviaország): 1918-ig a Magyar Szent Korona társországa a Balkán-félsziget É-i részén, a Dráva, a Duna, a Száva, az Una, a Sotla <Savinja>, a Kulpa folyó és az Adriai-tenger között. Te-

rülete többször változott. 1102-ben bánságként a *Magyar Királyság* része lett. A kora középkori *Horvátország* a Karszt-felvidéken alakult ki, később középpontja a Zágrábi-medencébe tevődött át. A m-hr. határ az Árpád-korban a Dráva vonalán rögzült. A XVI. szd-tól tr. uralom alá került területek (Belovár-Körös és Varasd →*vármegye* egésze, Zágráb és Modrus-Fiume vm. Kapela hegységtől K-re eső része, vmint az Una és a Verbász <Vrbas> folyók közötti rész) hr. és kisebb részben más dszl. népessége *Szlávia* területére menekült; a népességgel Hr. neve is átment Szlavóniára. A terület nélkül maradt Szlavónia név viszont átment a Dráván túli m. területekre, amelyeket egy ideig *Alsó-Szlavóniának* is neveztek, szemben a *Felsőnek* mondott eredeti Szlavóniával. – A tr-kor utáni Szlavónia hr. lakossággal települt újra. A visszafoglalt területeket visszacsatolták Mo-hoz, D-i részei viszont kat. közig. alá kerültek, belőlük hozták létre a 18.000 km²-es hr. kat. *Határőrvidéket*. 1849–1860 között Bécsből irányították (a *Muraköz*szel és →*Fiumével* együtt). Határőr-szolgálatra többségében szerbeket telepítettek. Tőlük származik a Határőrvidék megjelölésére a *Krajina* név. – Az 1868.nov.17-én szentesített m-hr. kiegyezéssel (1868:XXX. tc.) ~ egyesült (a Határőrvidék felszámolása 1873–1882 között történt meg). A 1886. évi közíg. rendezéssel nyerte el végleges formáját, területe ettől 1918 végig 42.541 km². Lakossága az 1910. évi →*népszámlálás* szerint 2.621.954 fő, amelynek 62,6 %-a hr., 24,6 %-a szerb, 5,1 %-a n., 4,1 %-a m., 0,8 %-a szlovén, 2,9 %-a egyéb volt. Fővárosa Zágráb <Zagreb>, amelynek területe 1910-ben 247 km², lakossága 140.955 fő volt. ♦ SJ, 683.

Horvát–szlovén–szerb nemzeti tanács: →*Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa*

House, Edward Mandell (Houston, 1858.júl.26. – Austin, [Texas] 1938.márc.28.): amerikai politikus, diplomata, ezredes. James Hogg texasi kormányzó 1892. évi újráválasztási kampányával válik ismertté. Hogg adja neki a *tiszteletbeli ezredes* címet, bár sosem volt kat. →*Wilson* 1912-es elnökké választása után komoly beleszólása van a kabinet összeállításába, Wilson egyetlen bizalmasává, legfőbb pol. tanácsadójává válik.

1914.máj. közepétől júl. közepéig nem hivatalos tárgyalásokat folytat n., fr. és brit politikusokkal a béke, ill. az Eu-i erőegyensúly fenntartására. – Az I. vh. kitörése után helyesli Wilson semlegeségi pol-ját. 1916.febr.-tól jún.-ig elnöki megbízottként Londonban és Berlinben tárgyal a megbékélés, ill. a tengeri kereskedelmi háb. korlátozása érdekében. Az USA hadba lépése után, 1917. nov.27.-től az →*Antant* Legfelsőbb Haditanácsában az USA képviselője. Wilson főként ~ra támaszkodik az 1918.jan.8-án közzétett →*Wilsoni 14 pont* kidolgozásában. – ~ irányítja a békeszerződést előkészítő am. biz-ot, s Wilson ~t kéri fel a →*Nemzetek Szövetsége* Alapokmánya tervezetének elkészítésére is. Részt vett a →*fegyverszüneti* feltételek kidolgozásában. A párizsi →*békekonferencián* Wilson teljes jogú meghatalmazottja, az elnök távolléte alatt a Legfelsőbb Tanácsban helyettese. Miután (Wilsonhoz hasonlóan) nem képes az am. érdekeket érvényesíteni, 1920-ban visszavonul. 1932-ben részt vesz Franklin D. Rooseveltnél elnökválasztási kampányában. – A békétárgyalásokról írta *What really happened in Paris* <Mi történt valójában Párizsban> c., 1921-ben megjelent munkáját. ♦ **BZ, 684.**

House–Mensdorf-tárgyalások: →*Mensdorf–House-tárgyalások*

House-misszió (I., II.): →*Wilsoni közvetítési ajánlat* (I., II.)

Hoyos-misszió: Alexander Hoyos gr. (Leopold →*Berchtold* gr. ot-m. kküm. kabinetfőnöke) berlini tárgyalásai 1914.júl.5-6-án. Célja az OMM →*Szerbia* elleni fe. fellépéséhez szükséges n. támogatás biztosítása volt. Az utazás azért vált szükségessé, mert →*II. Vilmos* n. cs. nem utazott Bécsbe a →*szarajevói merénylet* során meggyilkolt ot-m. trónörökös pár temetésére. Hoyos magával vitte az OMM álláspontját összefoglaló memorandumot, vmint →*I. Ferenc József* személyes levelét. – A kabinetfőnököt és *Szögyény-Marich* László berlini ot-m. nagykövetet fogadta a n. császár és Arthur →*Zimmermann* n. helyettes külügyi államtitkár. II. Vilmos döntése értelmében No. támogatja az OMM Szerbia elleni akcióját, amely kívánatos, hogy gyors legyen. A ~ révén No. (a közkeletű felfogás szerint) „biankó csekket” adott az OMM-nek. ♦ **PF, 685.**

Első világháborús hősi emlékmű Szolnokon

Hősi emlékmű: 1. az elesett katonák tiszteletére emelt, elsősorban köztéren elhelyezett képzőművészeti alkotás általában; 2. az 1914–1918 között elesett magyar állampolgárságú katonák tiszteletére emelt alkotás konkrétan. Az I. vh utáni évtizedekben létrejöttek központi ~vek, de egyes települések, intézmények vagy kat. alakulatok is állítottak ~vet saját hősi halottaiknak. Felállításukról az 1917:VIII.tc. rendelkezett. A készítő művészeket sokszor pályázat útján választották ki, a ~ létrehozásához szükséges pénzt gyakran adományokból teremtették elő. Ált. kőből készült, talapzatán felépítménnyel az elesett kat-k névsorával, idézettel, ill. →*Magyarország* szimbólumaival (pl. *Patrona Hungariae*, turul, kettős kereszt, m. kat., zászló stb.). A gyászt gyakran koporsó formázó faragvánnyal érzékeltették. – A Bp-i ~vek közül kiemelkedő a →*Ludovika Akadémia* előtt 1924.máj.24-én →*Horthy* Miklós által leleplezett *Névtelen Hősök Emléke*, a Hősök terén 1929.máj.26-án, a →*Hősök Napján* szintén Horthy →*kormányzó* által felavatott *Nemzeti Hősök Országos Emlékköve*, ill. a *Przemysli Hősi*

Emlék, amely a Margit-híd budai hídfőjének D-i oldalán kapott helyet. – Néhány ~ a II. vh. alatt megsemmisült, volt, amelyet átalakítottak, de a legtöbb országszerte ma is áll. Nem egyre 1990 után felvették az adott település II. vh-ban elesett hősi halottainak nevét is. Néhány ~-vet a Mo-tól elszakított területeken is emeltek. • **SG, 686.**

Abele Ferenc báró

Hősök Napja (Hősök Vasánapja, Hősök Emlékünnep): ünnepélyes megemlékezés a hősi halott honvédek-ről. 1915.júl.19-én br. *Abele Ferenc* vk. őrgy a Magyar Királyság me-éhez, gr. →*Tisza István*hoz írott levelében kezdeményezte, hogy „Az országgyűlés már

most hozzon egy törvényt, amellyel az állam minden községben [...] kömemléket állít, amelyre [...] elesett hőseit névszerint bevési...”. 1916 végén felvetésével *Kállay* Erzsébet udvarhölgyön keresztül *Zita* kir.néhez fordult, aki →*IV. Károly* kir-hoz továbbította azt. *Tisza* tv.javaslatot terjesztett be és fogadtatott el a →*Képviselőházzal*. Az 1917:VIII.tc. elrendelte, hogy „Minden község (város) [...] méltó emléken örökítse meg mindazoknak nevét, akik lakói közül [...] a hazáért életüket áldozzák fel.” Még tartott a háb., amikor megkezdődött a →*hősi emlékművek* felállítása. – 1925-ben a tv-t kibővítették, ekkor született meg a tulajdonképpeni ~. 1925.máj.1-én jelent meg a hm. 1924:XIV.tc-re hivatkozó körrendelete, amely *Hősök Emlékünnep*e néven (márc.15. és aug.20. mellett) nemzeti ünnepé nyilvánította *május utolsó vasárnapját*. Az 1925.máj.31-től rendszeressé váló ~n ünnepi istentiszteletet celebráltak, imát mondtak a hősi halottakért. A városi tanácsok és a községi elöljáróságok ünnepségein megkoszorúzták a hősi emlékműveket. Ezeket a →*Honvédség*, a →*rendvédelmi testületek*, a →*bajtársi egyesületek* és a fiatalok szervezetei díszelgő osztagokkal vettek részt. Bp-en, a Hősök terén a *Hősök Kövét* a VKF koszorúzta meg a →*kormányzó* (mint *Legfelsőbb Hadúr*) nevében és jelenlétében, állami, kat. és egyházi vezetők mellett. Egyre gyakrabban állami rendezvényekkel is összekap-

colták a ~t. – 1942.ápr.17-én a bm., 25-én a hm. rendelte el a II. vh. hősi halottai nevének felvését az I. vh-s hősi emlékművekre, ill. hogy emléküknék is adózzanak az ünnepségeken. Máj.31-én, amikor →*József* fhg. országzászlót avatott a fővárosi Szabadság téren, már a két vh-ban életüket áldozott honvédekre emlékezett. 1944-ben volt utoljára monumentális rendezvény. Az 1945.máj.27-i megemlékezés már nem számított nemzeti ünnepnek. 1946-tól elmarad a hivatalos ünnepelés. – 1945 után 1989. máj.29-én rendeztek először hivatalos megemlékezést Mo-on, Szekszárdon, *Erdős László* ezds. kezdeményezésére. Az első állami rendezvényre 1990.máj.27-én került sor. Azóta sorra avatják a II. vh-s magyar hősi emlékműveket, hol különállót, hol az I. vh-s nevek mellé vésik fel a II. vh-ban elesetteket. 1990 óta a ~ politikamentes (nem nemzeti vagy állami), a megemlékezést szolgáló ünnep. • **RI, 687.**

Hranilović-Czvetassin, Oskar von: →*Oszták-magyar titkosszolgálatok*

Hullám harcrend: az I. vh-ban 1915-től alkalmazott tád. alakzat. Már az 1914-es év →*támadásai* nyilvánvalóvá tették a háb. előtti harcászati elvek tarthatatlanságát. A láncokban, rajvonalakban rohamozó kat-k fél vagy egy lépésre voltak egymástól, ami azt eredményezte, hogy a kezdeti veszteségek elérték a létszám 40-50 %-át. Ekkor még a →*hadosztály* 3-5 km széles és 500 m mély harcrendben támadott. 1915-ben az előző év hatalmas veszteségei a feleket új tád. harcrend kialakítására kényszerítették. Az új ~ben a tád. ho. szélességi kiterjedése 1,5-2 km-re csökkent, de mélysége 1-2 km-re növekedett. Ebben a harcrendben a ho. →*ezredek*, ill. →*zászlóaljai* egymás mögött széles láncalakzatban támadtak. Az egymás mögött 70-100 m-re előnyomuló, 8-16 soros „hullámok” biztosították ugyan a harcerő mélységből történő, állandó fokozását, ill. (némi-leg) a veszteségek csökkentését, ám lényegesen csökkentették a tüzerőt. • **SzB, 688.**

Hungária Díj: →*Hadibajnokság*

Hussarek, Max Freiherr von Heinlein (Pozsony, 1865.máj.3. – Bécs, 1935.márc.6.): oszták egyházjogász, állami tisztviselő, politikus, miniszter-

elnök. Jogi tanulmányokat követően 1888-tól fogalmazó →*Alsó-Ausztria* Pénzügyigazgatóságán, 1892-től tisztviselő az ot. VKM-ban, 1897–1906 között o.főnök, 1911–1917 között az ot. Stürgkh-korm. vkm-e, e tisztét megőrzi a Clam-Martinic-korm-ban is. – 1918.júl.25. és okt.27. között az →*osztrák minisztertanács* elnöke. A →*dualizmus*-ból kiindulva sikertelenül kísérli meg a bir. ot. felének federalisztikus átszervezését. Az 1918. szept.28-i →*koronatanács*on a ln. és a dszl. kérdés OMM-n belüli megoldását, a Bir. →*trializmus* alapján történő átszervezését támogatja. 1918.okt. elején a →*Birodalmi Tanács*ban eredménytelenül ajánlja fel →*Ausztria* föderatív átszervezését, a szláv képviselők már a nemzeti függetlenséget követelik. Okt.27-én lemond. – 1895-től egyetemi magántanár, 1900-tól rendkívüli, 1906-tól rendes nyilvános egyetemi tanár. ♦ **KE, ZJ, 689.**

Húsvéti csata: →*Kárpáti húsvéti csata*

Huszár (Schorn) Károly (Nussdorf [ma Bécs XIX. kerülete], 1882.szept.10. – Bp., 1941.okt.29.): népiszkolai tanító, újságíró és lapszerkesztő, katolikus néppárti, ill. keresztényszoc. politikus, miniszterelnök. Bajnán tanít, majd katolikus lapoknál dolgozik. Először 1910-ben választják képviselővé, néppárti programmal. Az I. vh. kitörése után önkéntesnek jelentkezik, őrm. →*rendfokozatban* kerül a frontra. – 1919.aug-tól a keresztény középrétegek, ill. a forr. alatt nem kompromittálódott katolikus és keresztényszoc. politikusok egyik vezetője. A 2. és 3. →*Friedrich-kormány* vkm-e. 1919.nov.24-től 1920.márc.15-ig az AH által is elismert ún. (nemzeti) *koncentrációs kormányt* vezeti, 1920.jan.16-tól egyben a népjóléti és munkaügyi tárcát is betölti. Me-sége alatt tartják az első →*nemzetgyűlési választásokat*. – Lemondása után 1922-ig a *Keresztény Nemzeti Egyesülés*, majd a korm-t támogató *Keresztény Nemzeti Egység Pártja*, 1923-tól a *Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt* vezetésében tevékenykedik. Szerkeszti a katolikus *Kis Újságot*. 1922.jún-tól a Ngy., 1927.jan-tól a Kház egyik alelnö-

ke. Nevéhez fűződik az Or-i m. →*hadifoglyok* hazatérését célzó akció megindítása és szervezése. 1927.dec.24-től 1934.júl.1-ig az Orsz. Társadalombiztosító Intézet elnöke, egyben a Fház tagja. 1934-től visszavonul a közéletből. ♦ **SzP, 690.**

Huszár-kormány: az 1919.nov.4. és 1920.márc.15. között →*Huszár* Károly me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. Tagjai: →*Beniczky* Ödön bm., *Somssich* József gr. kűm., →*Friedrich* István hm., →*Korányi* Frigyes br. pűm., *Haller* István vkm., *Bárczy* István iűm., *Rubinek* Gyula fm., *Heinrich* Ferenc kereskedelemügyi, *Peyer* Károly népjóléti és munkaügyi, *Szabó* István (nagyatádi) közlelemzésügyi tárca nélküli, *Szabó* István (sokorópátkai) tárca nélküli miniszter, *Bleyer* Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. A népjóléti és munkaügyi tárcát 1920.jan.16-tól a me. töltötte be. 5 miniszter a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* (KNEP), 3 a *Keresztény Földműves Párt* tagja volt, a többi pártot 4 miniszter képviselte. – A ~ az I. vh-t követő első, →*Antant* által elismert m. korm. volt mint az AH közreműködésével (→*Clerk-misszió*) összeállított ún. *nemzeti koalíciós kormány*. 1919.dec.1-én meghívást kapott a →*békekonferenciára*. Két legfontosabb céljaul Mo. békétárgyaláson való részvételének biztosítását és az alkotmányosság helyreállítását, azaz →*nemzetgyűlési választások* rendezését, ill. az államfő kérdésének rendezését tűzte ki. Még a →*Friedrich-kormány* által kiírt, 1920.jan.25-26-án tartott, a felnőtt lakosság 74 %-át a szavazóurnák elé szólító választások két győztese a nagyagráriusokat és a parasztdem-kat egyesítő Kiszgazdapárt, ill. a keresztényszoc. pártcsoportokat összefogó KNEP volt. Az SZDP bojkottálta a választásokat. A királyság visszaállításában a legtöbb parlamenti párt megegyezett, a trón betöltését azonban a békekötésig függőben hagyták, az államfői teendőket ideiglenesen a ngy. által titkosan megválasztandó →*kormányzóra* bízták (1920:I.tc.). →*Horthy* Miklós altngy. fővezér kormányzóvá választására márc.1-én került sor, aki 15-én kinevezte a →*Simonyi-Semadam-kormányt*. ♦ **SzP, 691.**

Huszein-McMahon-egyezmény: →*Balfour-deklaráció*

I, J

I-eset: → *Haditerv* (osztrák-magyar)

I-háború: → *Haditerv* (osztrák-magyar)

Ideiglenes Csehszlovák Kormány: az emigráns → *cseh nemzeti mozgalom* irányító szerve. Edvard → *Beneš* 1918.okt.14-én jelentette be az → *Antant-hatalmak* kormányának, hogy a → *Csehszlovák Nemzeti Tanács* (elnök *Thomaš G. → Masaryk*) szept.26-i határozata alapján átalakult ~nyá. A Párizsban székelő ~ elnöke *Masaryk*, kűm-e *Beneš*, hm-e *Milan R. Štefánik* lett. Az ~t az AH néhány napon belül elismerték (Fr. okt.15-én, NBr. 23-án, Ol. 24-én). ♦ **PGy, 692.**

Ideiglenes Népi Kormány (lengyel): → *Lengyel Központi Nemzeti Tanács*, → *Lengyelország Igazolások* (1919–1920): → *Nemzeti Hadsereg*

Infláció (drágaság): az árszínvonal jelentős mértékű, hosszan tartó emelkedése. Az élelmiszerárak az I. vh. kitörésétől a → *pénzügyi stabilizációig* (1924.jún.) közel 20.000-szeresükre nőttek. Egy aranykorona 1924 közepén 15.000 papírkoronát ért, a pénztömeg pedig 14.000-szerese volt az 1913. évinek. Az ~ a háb. évek alatt viszonylag mérsékelt volt, az összeomlást követően azonban felgyorsult. 1920–1921 folyamán a korona értéktelenedése megállt, az árszínvonal kismértékben csökkent, ami elsősorban → *Hegedűs Lóránt* püm. stabilizációs programjának és az ekkoriban kibontakozó világgpiaci depresszióknak volt köszönhető. A Hegedűs-féle kísérlet bukásával, 1921 nyarától újból drágulás lépett fel, 1922 nyarától *hyperinfláció*s folyamat indult be. Az ~ kiváltója a → *háború finanszírozása*, az államháztartás egyre növekvő hiánya, a jegybank hitelpolitikája, a kereskedelmi mérleg deficitje és a → *hadigazdaságban* kialakuló hiánygazdaság volt. ♦ **PÁ, 693.**

Innsbrucki katonai parancsnokság: → *Hadtest-parancsnokság* (XIV.)

Intelligence ...: → *Brit titkosszolgálatok*
Intendanz-Chef: → *Hadtest*

Internacionálé, II.: a szociáldemokrata pártok és szakszervezetek második nemzetközi csúcsszerve. Alakuló kongresszusa (kongr.) 1889.júl. 14-20-án Párizsban ülésezett. Alapfeladatának tekintette a munkáspártok létrehozását azokban az országokban, ahol még nem működött ilyen. A háb. kérdésében kezdetből elutasító álláspontra helyezkedett. Mivel azt a kapitalizmussal kötötte össze, elkerülését a szoc. társ. rendszer megteremtésével vélte a leginkább elérhetőnek. A realizmus határát át nem lépve állást foglalt az állandó hds. megszüntetése, s utópisztikusan a nép ált. felfegyverzése mellett. Az 1891.aug.16-22-i brüsszeli II. és az 1893.aug.6-12-i zürichi III. kong. elvetette a holland *Ferdinan Domela Nieuwenhuis* javaslatát, hogy háb. kitörése esetén ált. sztrájkokkal kell akadályozni annak kibontakozását. A III. kongr. határozata szerint a tagpártokból kikerülő parlamenti képviselőknek adott esetben el kell utasítaniuk a hadihitelek megszavazását. Az 1900. szept.23-27-i londoni V. kongr-on felállították az ~ folyamatosan működő koordinációs szervét, a *Nemzetközi Szocialista Irodát* (elnöke végig a belga *Émile Vandervelde*), s határozatot hoztak a törekvésre az ifjúság antimilitarista nevelésére. Az Iroda Brüsszelben működött, majd az I. vh. kitörésekor a semleges Hollandiába, Hágába tette át székhelyét. Az 1907.aug.18-24-i stuttgarti VII. kongr-on az or. → *Lenin* és a fr. *Jean Jaurés* előterjesztésére elfogadták a *Nieuwenhuis-tervezetet*, azzal a kiegészítéssel, hogy a háb. nyomán várhatóan kibontakozó gazd. válságot ált.-sá kell fejleszteni, s kihasználni a munkáso. hatalmának kivívására. Az 1912.nov.24-25-i bázeli rendkívüli IX. kongr. kifejezetten a ~ és a háb. viszonyával foglalkozott. Tartalmilag új határozatot nem fogadtak el, de a *bázeli kiáltványban* összefoglalták a korábbiakat. E kongr. egyúttal konkrétan meghatározta az egyes tagpártok és szakszervezetek háborúellenes harcának sajátos feladatait. – A ~ bomlása (még látens módon) a XIX. szd. utolsó éveiben kezdődött az osztályharc parlamenti formáinak elfogadása, ill. radikalizálása kérdésében. A marxista történetírás ettől számítja a *revizionizmus* (a forr. elvek felülvizsgálata) és az *opportunizmus* (megalkuvás a progresszív polg.

erőkkel) megjelenését. Az I. vh. kitörésekor az egyes országok szoc.dem. pártjai felfüggesztették az osztályharcot, egyes pártok beléptek a kormányba, s előtérbe került a *szociálsovinizmus* (a háb. részvétel mint a haza iránti kötelesség elfogadása, bekapcsolódás az elg. elleni uszításba, a hadihitelek megszavazása, a haditermelés zavartalanságának biztosítása). Miután az ~ egyik összetartó ereje korábban épp a háb.-ellenesség volt, az érdemi munka lehetetlenné vált. Az ~ 1914 kora őszén felbomlott. A háb. idején a volt ~ egyes tagszervezetei és vezetői →*háborúellenes kongresszusokat* szerveztek. – A ~ egyes, a komm. mozgalommal szembefordult vezetői 1919.febr.3-10-én újjászervezték az ~t *Munkás és Szocialista Internacionálé* néven. Ehhez 1923-ban a centristák által két évvel korábban létrehozott *Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége* (az ún. II ¹/₂. Internacionálé) is csatlakozott. A II. vh. alatt működése szűnetelt. 1951.jún.30. és júl.3. közötti Majna-Frankfurt-i kongr-on *Szocialista Internacionálé*vá alakult át. – A →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* 1890.dec.8-tól tagja a ~nak. ♦ **BB, 694.**

Internált: bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy. Ált. az internálást fogyanatosító állam állampolgára, akinek személyi szabadsága, szabad mozgása vagy az ország bizonyos részein való tartózkodása a hadviselés szempontjából az állam érdekeire vagy a közrendre, közbiztonságra nézve aggályos. Internálták az adott állammal →*hadállapotban* álló országok ott tartózkodó állampolgárait is (polg. személyeket, a katonákat →*hadifogságba* vetették). Az ~akat kijelölt tartózkodási helyre utasították vagy *internálótáborba* zárták, ahol rő. felügyelet alatt álltak. Kivételesen a rendőri felügyelet alá helyezés a rendes tartózkodási helyen is történhetett. – Az I. vh. idején Mo-on 3 internálótáb. volt: Arad, Kenyérmező és Nezsider. ♦ **KG, 695.**

Intervenció: 1. egy adott (esetleg el sem ismert) ország megtámadása deklarált →*hadállapoton* kívül általában; 2. →*Oroszországban* a szovjet-hatalom felszámolására indított kat. műveletek összessége konkrétan. Két részre osztható. A külhatalmak által indított →*hadműveletek* jelentik a tkp-i ~t. A monarchista („fehér”) or. tbk-ok által indított hdm-eket, noha azok inkább a *polgárhá-*

ború kategóriájába tartoznak, tág értelmezésben az ~hoz lehet sorolni, miután külső támogatással zajlottak, annak ellenére, hogy a külhatalmak célja nem a cárizmus restaurálása, hanem a polg. kormányzat létrehozása volt. – A →*Központi Hatalmak* és →*Ukrajna* között 1918.febr.9-én megkötött →*breszt-litovszki béke* másnapján Sz-Or. felmondta az 1917.dec.5-i →*fegyverszünetet*. A febr.18-án meginduló n. tád. volt az ~ első nagyobb kat. művelete (szűk jogi értelemben nem volt ~, hiszen a hadállapot még nem szűnt meg Or. és a KH között, majd csak az 1918.márc.3-i *breszt-litovszki békével*). A hdm-eket az →*OHL* az *Ukrán Rada* (Központi Tanács) kérésére Ukrajnára is kiterjesztette, hogy kiszorítsák onnan a sz-or. csapatokat. Az ún. *vasúti offenzívát* 5 ho. hajtotta végre, amelyeket ot-m. megszálló ho-ok követtek. Febr.22-én a sz-or. korm. (Népbiztosok Tanácsa fe.szünetet kért a KH-tól, a márc.3-i béke nyomán a KH beszüntette az előrenyomulást. A KH csapatai a Don-torkolat–Kurszk–DNy–Mogiljov–Vityebszk–Pszkov–K–Narva–Szentpétervár–Ny vonalat érték el. – Az →*Antant* még az I. vh. idején megkezdte az ~t. 1918.márc.9-től Murmanszkban brit–am–fr. csapatok szálltak partra, s *Miller* fehér-or. tbk. hds-ével Petrozavodszkig eljutva kb. 3 trianoni Mo-nyi területet vettek birtokba. – Ápr.5-től Vlagyivosztkban brit–am. csapatok szálltak partra, s megszállták a Távol-Keletet. Hdm-eiket japán csapatok is támogatták. *Kolcsak* fehér-or. tngy. hatalma alá vonta Szibériát, majd átkelt az Uralon Moszkva irányába. A transzsibériai vasutat a csszl. hdt. vette birtokba. – A →*balti államok* felől az 1918. nov.11-i →*compiégne-i fegyverszünet* után hátramaradt n. szabadcsapatok <Freikorps> és balti milíciák, ill. *Jugvenyics* és *Bermond*t fehér-or. tbk-ok csapatai együttesen indítottak tád-okat. 1919-ben kétszer (jún. és szept.) jutottak el Szentpétervár közelébe. – Az ~ D-en volt a legerősebb. A KH által megszállt területeken 1918 tavaszán Anton *Gyenyikin* tbk. megszervezte a fehér *Őnkéntes Hadsereget*, amely a monarchista politikuskok és tbk-ok legtöbbszörének menedékévé vált. Külön szervezett fehér-or. hds-et *Pojtr Krasznov* tbk. Voronyezs–Caricin térségében. 1920.ápr. ban *Orosz Hadsereg* néven →*Vrangel* tbk. egyesítette a D-i fehér-or. hds-eket. 1918.nov.23-án a balkáni fr. *Keleti Hadsereg*ből alakított *Dunai*

Hadserg tád-t indított D-Ukrajnában. Dec.18-tól fr–görög csapatok szálltak partra Odesszában, brit erők Szevasztopolban, Novocserkasszkban és Batumiban. Az Antant-erők és a →*békekonferencia* 1919.febr.25-i döntése alapján fokozott támogatásban részesülő fehér-or. hds-ek előretolták a még a KH által a vasúti hadjáratban elért teretszakaszt az Orjol-É–Voronyezs-ÉK–Caricin–Asztrahany–Ny vonalig. Gyenyikin 1919.júl.3-án már Moszkva ellen indított offenzívát. A Batumi-ban partra szállt brit erők helyi törzsekkel együtt birtokba vették a Kaukázus területét, de nem sikerült egyesülniük a Volga-torkolat felől a Kaukázus felé sorozatos tád-okat indító Krasznovval. – Tág értelmezésben az ~hoz sorolható az 1918–1921 közötti →*lengyel-orosz háború* és →*Beszarábia* 1918.jan-ápr-i ro. annexiója is, noha az előbbi a →*Lengyelország* bekebelezésére törekvő Sz-Or. háb. készülődése nyomán robbant ki. – 1919.dec.13-án (am. nyomásra) a békekonf. döntött az Antant-haderő kivonásáról, 1920.jan. 16-án pedig a Sz-Or. elleni blokád feloldásáról. Az Antant kivonulása után a sz-or. *Vörös Hadserg* sorra felszámolta az ~s frontokat. A balti frontot az 1919.okt-ben indított ellentád. nyomán 1920.jan-ra Ny-ra nyomták, s a Jugyenyics felett aratott nov.14-i Krasznoje Szelo melletti győzelemmel felszámolták. É-on a magára hagyott Miller hds-ének felmorzsolása 1920.jan. végére fejeződött be. 1920. őszén Kolesakot az Ural mögé vették vissza, s a szibériai kormányzó hds-ét 1921.jan. végére szétszórták. 1921.nov.16-án Kercs kiürítésével befejeződött Vrangel evakuálása. 1921 végére az ~, ill. a polg.háb. gyakorlatilag befejeződött, bár egyes elszigetelt csoportok még évekig harcoltak a bolsevik hatalom ellen az ukrán–fehérorosz erdős mocsarakban, a Kaukázusban, ill. az Uralban. – Sz-Or. is hajtott végre ~t: elfoglalta Üzbegisztánt és Türkmenisztánt, bekebelezte a cári Or-hoz nem tartozott Bukharai Emírást, s beavatkozása Kína ellen létrehozta a ma ismert Mongóliát. • **RI, 696.**

Ionescu, (Take) Dumitru <Dimitre ?> (? , 1858. okt.13. – Róma, 1922.jún.21.): román politikus, ügyvéd. Párizsban jogot tanul. Kezdetben liberális, majd konzervatív. 1891–1895 között a Catargiu-, 1899-től a Cantacuzino-korm. egyházügyi minisztere. 1900 elejétől, majd 1905-től ismét

püm. 1908-tól 1922-ig a *Konzervatív Demokrata Párt* <Partidul Conservator Democrat> elnöke. 1912-ben Titu *Maiorescu* korm.-ának bm-e. Tevékeny résztvevője a második →*Balkán-háborút* lezáró 1913. évi bukaresti békekonf.-nak. Ion →*Brătianu* mellett a másik jelentős →*Antant*-barát ro. politikus, aki szorgalmazza →*Románia* hadba lépését az OMM ellen. 1916.dec.11-től 1918.febr.9-ig a koalíciós Brătianu-korm. küm-e. 1921.dec.17-től 1922.jan.17-ig me. • **BO, 697.**

Irredenta: →*Irredentizmus*, →*Olasz titkosszolgálatok*

Irredenta szervezetek: a →*történelmi Magyarország* megóvására, ill. visszaállítására létrejött társadalmi →*egyesületek*. Először spontán, az 1918 végi összeomlás során, történeti tartományonként alakultak ~. A TK idején illegitimitásba szorultak, majd a TK bukása után intézményesültek. – 1919.szept-ben br. *Perényi* Zsigmond elnökletével alakult meg a →*Magyar Nemzeti Szövetség* (MNSZ). A *Délvidéki Liga* (DL) előkészítő közgyűlését 1919.dec.16-án, az alakulót 1920.febr.8-án tartotta meg székhelyén, Bp-en. Elnökévé *Herczeg* Ferencet, ügyvezető igazgatókká *Eöttevényi* Olivért és *Lányi* Mártont, főtítkárává *Benisch* Arthurt választották. A *Felvidéki Liga* (FEL) 1919 telén szerveződött meg, elnökévé dr. *Dingha* Bélát választották. Az →*Erdélyi Magyar-Székel Szövetség* (EMSZSZ) 1920 elején alakult meg *Király* Aladár elnökletével. Az →*Erdélyben* élő szellemi és fizikai munkásokat az *Erdélyi Székely és Magyar Munkások „Gábor Áron” Szövetsége* tömörítette, alapszabályát 1920. júl.6-án alkották meg. A *Nyugat-Magyarországi Liga* (NYML) 1919.dec.7-én Bp-en jött létre. Elnöke *Thirring* Gusztáv, ügyvezető elnöke *Petrik* Aladár, főtítkára *Keresztes* Gyula volt. A NYML részt vett a →*nyugat-magyarországi felkelésben*, azt követően felszámolták. Az 1920 elején alakult *Védő Ligák Szövetsége* (VÉLISZ, VLSZ) *Urmánczy* Nándor elnökletével a →*Területvédő Liga* (TEVÉL, elnök *Lóczy* Lajos) titkos szervezete volt. – Az ~ közé sorolható a →*MOVE*, az →*ÉME* és a →*bajtársi egyesületek* egy része is, az 1918.dec-ben félig állami, félig társ. szervezetként felállított →*Megszállott Törvényhatóságok Központi Irodája* (MTKI), a →*Társadalmi*

Egyesületek Szövetsége (TESZ), vmint az *Egyesült Keresztény Nemzeti Liga* (EKNL). Ez utóbbi 1919.dec.30-án tartotta alakuló közgyűlését, elnökévé gr. →*Teleki Pált* választották meg. Az ~ titkos csúcsszervezete az →*Etelközi Szövetség* (EKSZ, ET, EX, X) volt, számos ~ élén (ÉME, EKNL, MNSZ, TESZ stb.) ennek tagjai álltak. Az EKSZ fedőszervezete a *Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület* volt. – Az ~ közül a →*trianoni békére* való hivatkozással gr. *Ráday Gedeon* bm. 1921.júl.5-én kiadott 57401/1921. számú rendelete a FEL-t, a DL-t, az EMSZSZ-t és a VLSZ-t feloszlatta, az MTKI-t megszüntette. A betiltott szervezetek vagyonát zár alá vették, a FEL-ét az MNSZ-hez, VÉLISZ-ét a *Honszeretet Egyesület*hez, az MTKI-ét az Országos Menekültügyi Hivatalhoz utalták át. A rendelet kiadását követően az ~ többsége beolvadt az MNSZ-be. Kivételt képezett az EMSZSZ, amely nevét *Népies Irodalmi Társaságra* változtatva megőrizte önállóságát. Az ~et véglegesen az *Ideiglenes Nemzeti Kormány* 1945.febr.26-án kiadott 529/1945.ME. számú rendelete oszlatta fel. ♦ **VG, 698.**

Irredenta-szoboregyüttes: a →*trianoni béke*-diktátummal →*Magyarországtól* elcsatolt országrészeket jelképező emlékmű. *Kertész K.* Róbert miniszteri tanácsos kezdeményezésére, a *Védő Ligák Szövetsége* (VÉLISZ; →*irredenta szervezetek*) támogatásával és irányításával állították fel a Bp-i Szabadság tér É-i részén. Az 1921.jan. 16-i avatáson dr. *Sipőcz Jenő* polgármester vette át a főváros nevében. A négy különálló szobor a →*Felvidéket* (Észak; *Kisfaludy Stróbl* Zsigmond alkotása), a →*Délvidéket* (Dél; *Szentgyörgyi István*), →*Erdélyt* (Kelet; *Pásztor János*), →*Burgenlandot* (Nyugat; *Sidló Ferenc* műve) szimbolizálta. A szobrokat kellő fedezet hiányában műköből készítették. A talapzatokat *Kismarty-Lechner* Jenő műépítész tervezte. A leleplezés alkalmával egy a →*történelmi Magyarország térképével*, a 63 →*vármegye* címerével, s a *Patrona Hungariae*-ábrázolással díszített *irredenta-zászlót* is felszenteltek, amely az ünnepély után a *Szent István Bazilika* szentélyébe került. – A ~sel szemben állították fel később az →*Ereklyés Országzászlót*. – Az ~t 1945.ápr.-ban az MKP tüntetésén ledöntötték, darabjai a sz. hősi emlékmű építésének okt-i kezdetéig a téren heverték. ♦ **SG, 699.**

Irredentizmus <ol. irredenta: meg nem váltott>: esedetileg olasz pol. irányzat a területegyesítésre, amely a XIX.sz.d. utolsó negyedében volt jelentős. Az *Italia Irredenta* mozgalom célja vmennyi ol. ok is lakta terület egyesítése volt. Az elnevezést azóta vmennyi nacionalista mozgalomra alkalmazzák, amely más fennhatóság alatt álló nemzetrészeknek egyesítését célozza. – Az ~ →*Magyarországon* az I. vh. után jelent meg, s az 1920-as évek elejére meghatározó eszmévé vált. Az 1927-es ol.-m. szerződés aláírása után, gr. →*Bethlen István* me. 1928.márc.15-i beszédével megjelent a hivatalos korm.pol.-ban. Jelentette azon területek *békés úton* történő visszacsatolásának igényét, amelyek 1918.jan.1-én a Magyar Királysághoz tartoztak, de a →*trianoni békével* a →*történelmi Magyarországtól* elcsatoltattak. ♦ **RI, 700.**

ISA: →*Hadsereg-parancsnokság* (5.)

Ismétlőpuska: →*Puska*

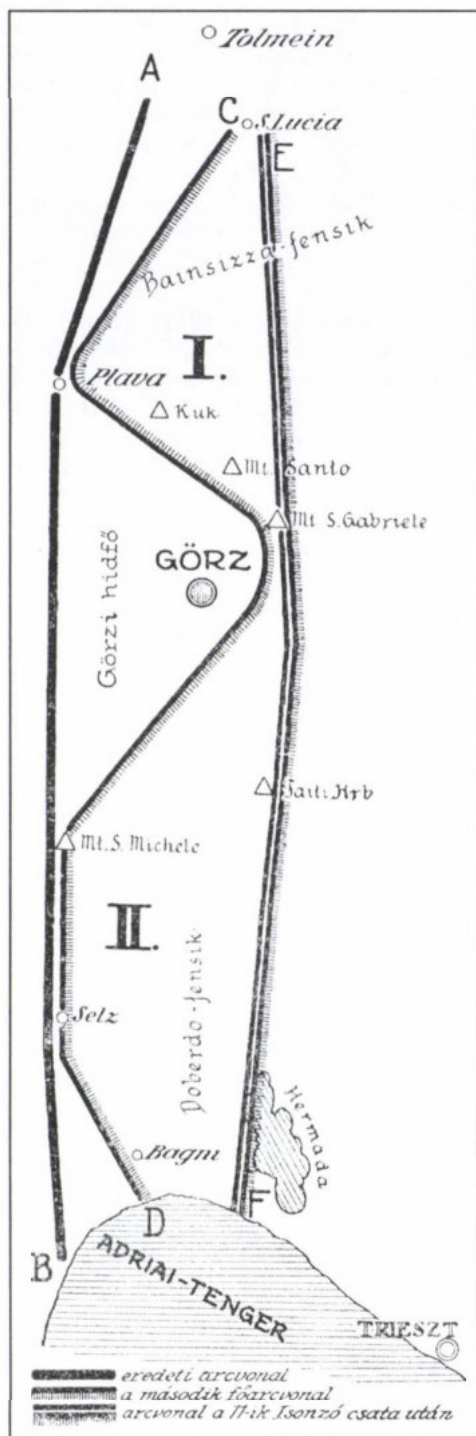
Isonzó Baráti Kör <Associazioine Amici dell'Isonzo>: magyar hagyományápoló társadalmi szervezet. 1991.júl.30-án alakult Győrött. Ol.-i testvérszervezetének központja Fogliano (Venetia Giulia tartomány). Mindkét országban területi csoportokra tagozódik. Elnöke *Friedery László*, az ol. szervezeté *Renato Tubaro*. Alapszabálya szerinti célja „... az Isonzó völgyétől Tirolig terjedő ol. front m. vonatkozású eseményeinek, emlékeinek, dokumentumainak felkutatása és összegyűjtése, helyszíni tanulmányozása [...] történelmi emléktúrák, nk. táborok, konf-k szervezése; kat. emlékművek, kat. temetők felkeresése és gondozása [...] Az e térségben élő népekkel (ol., szlovén, ot. stb.) közvetlen [...] kapcsolatok kialakítása útján a bizalom légkörének megteremtése...”. Tev. körébe tartozik még a m. fe. erők és rv. szervezetek, ill. a Vöröskereszt képviselői kiutazásának megszervezése az Ol.-i emlékhelyekre, az I. vh-s ünnepségekre, vmint az ol. testvérszervezet és az ol. fe. társtestületek Mo-i utazásainak szervezése hasonló céllal. ♦ **FL, 701.**

Isonzo Front (Abschnitt) (II.a. Abschnitt) (III. Abschnitt) (III.b. Abschnitt): →*Hadtestparancsnokság* (XV., XVI.) (XVII., XXIV.) (VII.) (XXI., XXIII.)

Isonzo-Armee: →*Hadsereg-parancsnokság* (5.)

Isonzói csaták: az osztrák-magyar és az olasz csapatok között lezajlott ütközetek sorozata az →olasz hadszíntér K-i szakaszán. 1915.jún. és 1917.szept. között az ol. hds. Luigi →Cadorna hds.tbk. ol. VKF elképzeléseinek megfelelően 11 tád. →hadműveletben próbálta a →Jenő fhg. vezetése alatt álló, az Isonzó <Soča> mögött fel-sorakozott ot-m. alakulatok →védelmét áttörni, a Trieszt irányába való előretörést, a tolmeini és görzi hídfők, vmint a →Doberdo-fennsík elfoglalását megvalósítani. Az első öt isonzói csata (1.: 1915.jún.23. - júl.7.; 2.: júl.18. - aug.10.; 3.: okt.18-31.; 4.: nov.10. - dec.4.; 5.: 1916.márc.13-18.) után az ol. 2., 3. és 8.hds., amellyel szemben csupán a Svetozar →Boroević gy.tbk. vezette cs. és kir. 5.hds. védekezett, Görztől D-re, ill. Flitsch <Bovec> és Karfreit <Kobarid, Caporetto> között kis területnyereségre tett szert, de az ot-m. →arcvonalat sehol sem törte át. A harcok egyik súlypontja a Monte San Michele és a Monte San Martino hegyen lévő →állások térségében volt. A 6. csata során (1916.aug.4-16.) az ol. 3.hds. aug.8-án bevette Görz <Gorizia> városát. Elvesztett a Doberdo-fennsík egy része, s a Monte San Michele is. A 7., 8. és 9. csatában (1916.szept. 14-17., okt.9-12., okt.31. - nov.4.) Görztől D-re születtek kisebb ol. sikerek. A 10. isonzói csata (1917.máj.12. - jún.8.) során az ol-ok Görztől D-re és É-ra nyertek teret. Az 1917.aug.19. - szept. 12. között zajlott 11. csata, amelyben az ol-ok Görztől É-ra kb. 10 km-t nyomultak előre, mindkét féltől nagy véráldozatot követelt. Az ol-ok 4000 lg-gel Tolmeint <Tolmino> akarták birtokba venni, vmint betörni a Wippach völgyébe. A 6-11. csatában a harcok egyik súlypontja a Monte San Gabriele és a Monte Santo körzetében volt. A 12. csata során (1917.okt.-nov.) az ot-m. hds. magához ragadva a kezdeményezést megvalósította a →caporettoi áttörést. Az ~ban az OMM hadereje összesen több, mint 550.000, Ol. mintegy 1.000.000 kat-t veszített. ♦ BT, 702.

Iisztambuli szerződés: a →Bosznia–Hercegovina annektálása nyomán kirobbant nk. válságot lezáró egyezmény (1909.febr.6.). Az 1907.okt.27-i ot-m. →közös minisztertanács egy, az OMM-n belüli dszl. vonzási központ kialakítását sürgette →Horvátország–Szlavónia, →Dalmácia, továbbá →Bosznia–Hercegovina egysítésével, amihez

annektálni kellett a két utóbbi tartományt. Br. Alois Lexa von →*Aehrenthal* ot-m. kküm. az 1908.szept.15-i →*buchlauer* egyezményben megszerezte az annexióhoz Or. hozzájárulását, cserébe támogatást ígért a →*Tengerszorosok* státusának revíziójához. 1908.okt.6-án →*I. Ferenc József* ot. cs. proklamálta BH annektálását, annak ellenére, hogy Or. a Tengerszorosok státusának revíziójához nem nyerte meg az 1878. évi berlini kongresszus határozatát aláíró többi hatalom hozzájárulását, sőt előzetes értesítést sem kapott Bécsből. – Az annexió nyomán a két szöv. rendszer (→*Hármasszövetség*, →*Antant*) mechanizmusa először lépett működésbe. NBr. és Fr. (Or. javaslatára) élesen elítélte az annexiót, No. pedig teljes támogatásáról biztosította a dszl. államok (→*Szerbiából* kiinduló) egyesítését lehetővé tevő bécsi döntést. A Ny-i hatalmak készségtelensége, különösen Or. gyengesége miatt azonban nem robbant ki háb. – 1909.febr.6-án Au-Mo. és To. egyezményt kötött a BH annexióját követő nézeteltérések rendezéséről, Novibazar szandzsák tr. birtokáról, a To-nak fizetendő 56 millió aranykorona kártérítésről és az OMM mohamedán állampolgárainak szabad vallásgyakorlatáról. Or. márc.25-én elismerte az ~ érvényességét, 31-én ugyanezt tette Szerbia is. Ápr.5-én a tr. minisztertanács titkos ülésen erősítette meg az ~t, az *annexiós válság* befejeződött. • **BN, 703.**

Isztria <Isztria Ögrófság, Markgrafschaft Istrien, Histrien, Histria, Histerreich>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya, a →*Tengermellék* (II.) egyik történelmi területi egysége, ot. cs. tartományként →*Görz–Gradiska*, →*Krajna*, →*Horvátország* és az *Adriai-tenger* között. 1061-től n-római bir. ögrófság, kezdetben →*Karinthia* függőségében, 1173-tól önállóan. 1500-ban örökségként került a →*Habsburg-dinasztia* birtokába. Az 1805. évi pozsonyi békétől közvetlen fr. uralom alatt állt, 1806-tól az *Itáliai Királyság* része, az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig a fr. protektorátus alatt álló, Laibach központú ún. *Illyr Tartományok* része. – 1910-ben a 7 kerületből és 1 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Rovigno) álló ~ Tartományi Gyűlése (székhelye Parenzo) 33 tagból állt, a →*Birodalmi Tanácsba*

5 képviselőt delegált, területe 4951 km², lakossága 402.566 fő volt, amelynek 62 %-a dszl. (vegyesen hr., szlovén, szerb), 38 %-a ol. Az 1919. szept.10-i →*Saint Germain-i béke* →*Ausztriától* elszakította és egészében →*Olaszországnak* ítélte. A II. vh. után *Jugoszláviához* került. 1991-től Horvátország része. • **ZJ, 704.**

ITO: →*Olasz titkosszolgálatok*

Iwangorod–varsói csata (első): 1914.szept. végén a →*Galíciában* megindult orosz előretörés zavarására, késleltetésére a →*Központi Hatalmak* által indított támadó →*hadművelet* (→*lengyelországi hadjárat*). Az or. →*Hadserg-főparancsnokság* az 1914 nyár végi K-porosországi kudarc (→*tannenbergi csata*), ill. a galíciai siker után megkezdte főerői átcsoportosítását a Visztula középső, Varsó feletti és alatti folyásához. A nagy erejű →*támadás* előkészítéséhez azonban időre volt szükség, okt. előtt az nem indulhatott meg. Mivel a teljesen kibontakozott or. tád-sal már nehezen birkózhattak meg, a n. →*OHL* és az ot-m. →*AOK* szept.18-án megállapodott, hogy összehangolt megelőző tád-sal zavarják és késleltetik az or. →*„gőzhengert”*. A megállapodás alapján, a →*nyugati hadszíntérről* átdobott erőkből és a n. 8.hds. részeiből felállított új →*hadserg* (9. német) szept.28-án Katowice–Beuthen térségéből a Visztula felső folyásánál Iwangorod–Varsó irányába kezdett tád-t az or. DNy-i F. jobbszárnya ellen, az ot-m. erők pedig a San folyón át (1., 4., 3.hds.) és a Kárpátokból Lemberg felé (2.hds.) indultak meg, hogy a közös haditerv szerint az or. erők zömét bekerítsék és megsemmisítsék. – Az előretörés kezdetben sikereket hozott: a n. 9.hds. okt. elején elérte Iwangorodot és Varsó D-i szegélyét, az ot-m. csapatok felmentették a →*przemysli erőrendszert*. Az or-ok azonban Varsó és Iwangorod mögött nagy erőket összpontosítottak (2., 4., 5., 9.hds.), majd a n. 9.hds-et és az ot-m. 1.hds-et megállították, s az előbbi Sziléziába, az utóbbit Krakkó térségébe szorították vissza. Az →*arcvonal* D-i szárnyán tád. ot-m. erők sem tudták elérni a hdm. céljukat: az or-ok átkarolását D-ről É-ra, sőt a San folyó vonalát is kénytelenek voltak feladni. A Kárpátok előterében különösen az ot-m. 2.hds. többségében m. alakulatai hoztak igen súlyos áldozatot: az or.

8.hds. Chyrow térségéből indított tád-a erőiket a Kárpátokba való visszavonulásra kényszerítette. Az ált. visszavonulás következményeként az orok másodsor is körülzárták Przemyslt. A ~ben a nagy nehézségek árán feltöltött ot-m. csapatok állományuk 40%-át veszítették el. ♦ SzB, 705.

Iwangorod–varsói csata (második): a német és az osztrák-magyar haderő →*hadműveleteinek* összessége Orosz-Lengyelország központi területeinek elfoglalására. 1915.jún. utolsó hetében az ot-m. 4.hds. (pk. →*József Ferdinánd Szalvátor* fhg. gy.tbk.) →*arcvonalát* a San alsó folyása és a Tanew mentén É-nak fordította, Lublin–Iwagorod irányába. 28-ára a 4.hds. átkelt a Tanewen, ezzel leküzdötte az utolsó természeti akadályt a varsói irányban. Júl.1-re a 4.hds. elérte Komarow–Kraśnik vonalát, kialakult a második *kraśniki csata* (júl.1-7.). A 4.hds. jobbszárnyán a →*támadáshoz* csatlakozó n. →*Mackensen-seregcsoport* (pk. August von →*Mackensen* tbgy.) júl.2-re Krylównál elérte a Bug folyót, s júl.31-re bevette Cholm városát. Ettől DK-re az ot-m. 2.hds. (pk. Eduard von →*Böhm-Ermolli* gy.tbk.) júl. elejére felzárkózott a Bugra a Krasne–Krylów szakaszon, Dobrotównál hídfőt foglalt a K-i parton, majd tád-a elakadt. – Júl.18-án a 4.hds. felújította tád-át, amelyhez annak balszárnyán, az iwan-gorodi és a varsói →*övvárral* szemköztí sávban csatlakozott a n. 9.hds. (pk. →*Lipót* bajor hg. vezds.) ugyanakkor lendült tád-ba a Narew-vonal or. erődei ellen a n. Gallwitz-hds. (pk. Max von →*Gallwitz* tü.tbk.); a három hds. együtt hatalmas harapófogót képezett az or. varsói erődöv körül (→*orosz erődrendszer*). 19-én az or. hds. megkezdte a visszavonulást a varsói erődövbe. 21-én a n. 9.hds. részét képező n. Woysch-seregcsoport (pk. Remus →*Woysch* vezds.) elérte Iwagorod külső véd. vonalát. 23-án a Gallwitz-hds. bevette Putulsk és Rozan →*överődjeit*, s hídfőt foglalt a Narew DK-i partján. 30-án az ot-m. 4.hds. elfoglalta Lublint, 31-én a Mackensen-seregcsoport Cholmot. A n. 9.hds. részét képező ot-m. Kövess-seregcsoport (pk. →*Kövess Hermann* gy.tbk.) aug.4-én elfoglalta Iwagorodot, a Woysch-seregcsoport 5-én Varsót. E napon a Gallwitz-hds. körülzártá, 19-én bevette Novo-Georgiewsket, a varsói erődöv utolsó, még álló erődjét. – A három hds. aug.9-én újította fel tád-át a Cholm–Iwan-

gorod–Varsó–Osztrolenka vonalról. Az ot-m. 4.hds. 19-ére elérte Breszt-Litovszk külső védővonalait, 26-ára elfoglalta a várat. A tád-hoz DK-ről csatlakozó ot-m. 1.hds. (pk. Paul →*Puhallo* tbszn.) 23-án elfoglalta Kovelt. – Időközben É-on a n. 10.hds. (pk. Hermann von →*Eichhorn* vezds.) júl.23-án bekerítette, aug.18-án bevette Kovno övvárát. – Aug. végére a tád. csoportosítás Grodno kivételével leküzdötte az or. erődrendszer É-i és középső szektorát, majd ideiglenesen →*védelembe* ment át a Kovno–Grodno–Białystok–Breszt-Litovszk–Kovel–Sokal vonalon. Az ot-m. →*AOK* előkészítette a D-i szektor elleni →*rovno–grodnoi hadjáratot*. ♦ RI, 706.

Izoláció <izolacionizmus, isolationism>: az USA elszigeteltségre törekvő politikája az európai hatalmi konstellációktól. Kialakítását a *Szent Szövetség* 1820. évi Spanyolország elleni fellépése váltotta ki. NBr. ellenezve, hogy Au., Or. és Poroszország megkaparintsa a latin-amerikai spanyol gyarmatokat, az USA együttműködését kérte. Az am. vezetés, emlékezve a két *függetlenségi háborúra* (1775–1783 és 1812–1814) visszatartotta a brit megkeresést, ugyanakkor James Monroe elnök 1823.dec.2-án kinyilvánította az am. kontinens sérthetetlenségét. A *Monroe-elv* szerint egyetlen Eu-i hatalom sem avatkozhat az Újvilág, de az USA sem avatkozik Eu. ügyeibe. – Az I. vh. kezdetén az am. korm. betartotta az ~irányvonalát, de (elsősorban gazd. okokból) támogatja a másik tengeri <maritim> hatalom, NBr. (s rajta keresztül Fr.) hadviselését. A háb. elhúzódsát érzékelő, s azt →*hadászati kultúrája* alapján egyre végzetesebbnek ítélő n. vezetés a →*Falkenhayn-terv*, majd a →*Hindenburg-terv* alapján arra törekedett, hogy NBr. leválasztásával győzze le Fr-ot. Meg kívánta szakítani NBr. utánpótlási vonalait, amihez eszközül a →*tenger-alattjáró-háború* kínálkozott. Ez viszont sértette az USA gazd. érdekeit, s pol. tekintélyét. Ráadásul No. kísérletet tett (az USA távol tartása céljából) Mexikó hadba léptetésére az USA ellen (→*Zimmermann-távirat*). Az USA 1917.ápr.6-i, No-nak küldött →*hadüzenetével* feladta az ~t. – Az ~ a két vh. között, belpol. okok miatt, ill. a →*versailles-i–washingtoni békerendszerből* való am. kiábrándulás következtében visszatért, majd 1940–1941-ben végleg elhalt. ♦ BN, 707.

Izraelita felekezet (Magyarországon): az ortodox, neológ és status quo ante hitközségekbe szerveződő izraelita vallású magyar, ill. a háb. alatt ide menekült nemmagyar állampolgárok összessége Mo-on az I. vh. idején. Mo-on 1895-ben nyerte el a bevett felekezet jogállását. A hitközségek nem alkotnak hierarchikus egyházat, szinte teljes autonómiával bírnak. Egyházszervezeti és liturgikus ellentétek miatt a Mo-i zsidóság felekezetiileg 3 irányzatra szakadt: a/ a hagyományörző kisebbségi *ortodox*; b/ a bizonyos modernizálást elfogadó, a beilleszkedést polg. szempontból igénylő többségi *kongresszusi* vagy *neológ*; c/ az 1868-as orsz. zsidó kongresszus előtti állapothoz ragaszkodó *status quo ante* irányzatra. Az ortodoxok orsz. szervezete az *Országos Képviselőt* volt. A neológ hitközségek 1918-ig 26 *községkerület*be tagolódtak, orsz. képviselőtüket a 3 évente összeülő *Országos Kongresszus* jelentette, amelynek állandó szerve az *Izraeliták Országos Irodája* volt. E testületek voltak hivatottak az ~ és az egyházközségek érdekeinek képviseletére az állammal, ill. a többi felekezettel szemben. – Az 1868-as kongresszuson alkotott szabályzat szerint a hitközséget a választott előljáróság irányítja, amely meghívja és alkalmazza a *rabb*it (lelkészt). Az ő feladata a zsinagóga (az ~ temploma) vmennyi teendőjének ellátása, ill. az oktatás. 1876-os adatok szerint Mo-on 1182 izraelita hitközség működött zsinagógával és saját rabbi-val, továbbá 4272 fiókegyház. 1910-ben az ~ben „egyházi szolgálatban” 2363 fő állt, ebből 681 rabbi, 140 segédlelkész, 454 hitoktató és 1088 egyéb egyházi funkciót ellátó személy. Az I. vh. idején nagy számmal szolgáltak →*zsidó katonák* az OMM hds-eiben. (Még: →*OMIKE*, →*Pesti Chevra Kadisa Izraelita Egylet*, →*Trianoni béke egyházi következményei*) • **GJ, 708.**

Izraelita Kórház: →*Pesti Chevra Kadisa Izraelita Egylet*

Izvolszkij, Alekszandr Petrovics, gróf (Moszkva, 1856. márc.18. – Párizs, 1919.aug.16.): orosz államférfi, diplomata. A moszkvai Alekszandrov Liceumot végzi. 1906.máj.11-től 1910.szept.27-ig →*Orosz-*

ország küm-e. 1909-től az Államtanács tagja. Az angolbarát, liberális ~ küm-sége alatt írják alá 1907.aug.31-én a Perzsiát három övezetre felosztó ang-or. szerződést, majd 1908.szept.15-én a →*buchlaui egyezményt*, miszerint Or. elfogadja →*Bosznia-Hercegovina* OMM általi annektálását, a dualista állam pedig az or. hajók áthaladását a →*Tengerszorosokon*. Mivel a megállapodásból (dipl. okok miatt) csak az első valósul meg, és 1909.márc-ra kiderült, hogy Fr. és NBr. nem támogatja (az or. vezetés által elvárt mértékben) Or-ot, ~nak le kell mondania. 1910–1917 között Párizsban nagykövet. 1916.júl-ban ellenáll Fr. azon kérésének, hogy támogassa Ro-t a Tiszántúl és a Bánát elfoglalásában. 1917.máj-ban ny-ba vonul, Párizsba emigrál, s támogatja a Sz-Or. elleni →*intervenciót*. • **BK, VG, 709.**

Izzet, Ahmed pasa (? – ?): török politikus, katoná, külügy-, hadügy- és belügyminiszter. 1913–1914-ben tr. hm., 1917-ben a kaukázusi tr. hdscs. pk-aként sikeresen veri vissza az or. tád-t. 1918-ban nagyvezír (VKF), az 1918.okt.30-i mudroszi →*fegyverszünet* után megtagadja a n. csapatok kiszolgáltatását az →*Antant*nak. 1920-ban bm., 1921-ben küm. • **KE, 710.**

Jagow, Gottlieb von (Berlin, 1863. jún. 22. – Potsdam, 1935.jan.11.): német diplomata. 1909–1912 között római követ, 1913-tól 1916.nov.25-ig a →*Bethmann-Hollweg kormány* küm-e. A fenyegető háb-ból és a →*geopolitikai* bekerítés veszélyéből kiindulva felvállalja a konfliktusokat teremtő pol-t. Vezető szerepet játszik az 1914-es →*júliusi válság* alatt az OMM diplomáciájának felbátorításában, hogy az ultimatív módon járjon el Szerbiával szemben. Ellenzi a megegyezéssel békére irányuló, 1914.nov. és 1915.júl. közötti két →*Andersen-missziót*. • **UK, 711.**

Januskievics, Nyikolaj Nyikolajevics (? , 1868. máj.13. – Tbiliszi, 1918.okt.18.): orosz gyalogsági tábornok, az →*orosz hadsereg* vezérkarfőnöke. 1888-ban elvégzi a mihajlovszki tű. iskolát, 1896-ban a vk. ak-t. 1913-tól a vk. ak. pk-a. 1914.jan-ban gy.tbk-ká és VKF-ké nevezik ki, bár sok tbk. társa úgy vélekedik, hogy képességei nem teszik alkalmassá e poszt betöltésére. A háb. kitörésétől egyben →*Nyikolaj Nyikolajevics* nagyhg.

hds.főpk. vkf-e. A hdm-ek vezetését átengedi főszállásmesterének, Nyikolaj A. *Danyilov* gy.tbknak, ő maga főleg adminisztratív és pol. kérdésekkel foglalkozik. 1915.aug.21-én →II. Miklós cár elmozdítja, s helyébe →*Alekszejev* tbk-ot nevezi ki VKF-ké. ~ a Kaukázusi F. hadtápfőnöke lesz. Az 1917-es febr-i →*oroszsországi forradalom* után ny-ba helyezik. Ismeretlen körülmények között lelőtték. ♦ BK, VG, 712.

Járay Pál (Bécs, 1889.márc.10. – Sankt Gallen, 1974.szept.22.): magyar származású járműtervező. A Bécs melletti *Fischamend*-ben kezd dolgozni, ahol a *Repülőárzenál* <Fliegerarsenal> feladata →*repülőgépgyártás* irányítása. N. kérésre 1913-ban átadják a friedrichshafeni Zeppelin-műveknek, ahol ~ munkája nyomán a →*léghajók* áramlástanai formája jelentősen megjavul. Szélcsatorna-kísérleteket vezet a légellenállási tényező csökkentésére, de az ideális léghajó-alakot csak 1920-ban tudja szabadalmaztatni. 3 évig gk-tervezőként dolgozik, ~ szabadalmaztatja pl. az áramvonalas gk-karosszériát, amely később a VW-bogár alapját is adja. 1923-tól Svájcban él, ahol rg-fejlesztéssel foglalkozik. ♦ VJ, 713.

Jaroslaui csata: →*Galiciai tavaszi hadjárat*

Jaroszlavicei lovasroham: →*Lovasroham*

Jasta: →*Repülőalakulat-jelzés* (II.)

Jászi (Jakubovics) **Oszkár**, dr. (Nagykároly, 1875. márc.2. – Oberlin [Ohio, USA], 1957.febr.13.): szociológus, publicista, radikális politikus. Bp-i, Fr-i és NBr-i egyetemeken tanul, majd az FM hivatalnok. 1911-től a →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem* alkotmánytan magántanára. A *Társadalomtudományi Társaság* alelnöke, a *Társadalomtudományi Szabad Iskola* igazgatója, a *Huszedik Század* szerkesztője. – A pacifista publikációiról ismert ~ az I. vh-t kezdetben Mo. élethalálharcaként fogja fel. A benne rejlő távlati gazd. fejlődés okán 1917 tavaszáig támogatja a n. →*Mitteleuropa*-tervet. Az USA hadba lépése és a febr-i Or-i fordulat hatására revideálja álláspontját: a Ny-i →*Antant*-hatalmakban látja az egyesült Eu. megteremtőit, szerinte Or. már nem fenyegeti Mo-ot, és a cs-i No-ot tekinti a legnagyobb veszélyforrásnak Közép-Eu-ra. A *Galilei-kör* tagjaként a kat. szolgálat megtagadására biz-

tat, bíróság elé állítják. 1917. őszén a *Tartós Béke Ligájának* berni konferenciáján kapcsolatba lép az AH több diplomatájával. – 1918.okt.24-én az egy-i képvisellel nem rendelkező, radikális elitváltást hirdető, értelmiségi, 1914.jún.6-án ~ által alapított *Országos Polgári Radikális Párt* elnökeként belép a →*Magyar Nemzeti Tanács*-ba. Okt. végén új kormány alakításáról tárgyal az uralkodóval és →*József* fhg. →*homo regius*sal. A →*Károlyi-kormány*ban 1918.okt.31. - nov.1. között a nemzetiségi ügyek rendezésével, nov.1-től 1919.jan.19-ig a Mo-n élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter. 1918.okt-ben úgy véli, a nemzetiségi probléma az ált. választójog bevezetésével megoldható. Hr. elszakadását Mo-tól Fiume megtartása és a tengeri kijárat biztosítása esetén elfogadhatónak tartja. Úgy látja, Mo-ot a gazd. és a közjogi feltételek hiánya miatt nem lehet föderalizálni, konföderációs szervezete szerint →*Ausztria*, →*Magyarország*, →*Csehország*, →*Lengyelország* és egy dszl. állam hozná létre a *Dunai Egyesült Államokat*. A nemzetiségi kérdés szakértőjeként utazik nov.6-án Belgrádba a →*fegyverszüneti* tárgyalásokra. A területi integritás alapján álló ~ nov.12-én Aradon megbeszéléseket folytat a →*román nemzeti mozgalom* vezetőivel. Mivel azok a Mo-tól való elszakadást követelik, ~ 14-én megszakítja a tárgyalásokat. A 27-én a →*Román Nemzeti Tanács*sal Aradon folytatott megbeszélései után belátja, hogy a nemzetiségi mozgalmak vezetői csak a m. nacionalizmus elítélésének eszközeként használják fel őt. Tárgyalásai kudarca után tev-e névlegessé válik, az AH képviselőihez intéz beadványokat. – 1919.jan-tól a Bp-i egyetem szociológia tanára. Jan. végétől márc.21-ig a *Külügyi Tanács* miniszteri rangú elnöke. A TK idején Bécsbe menekül. 1919 őszén az AH és a későbbi →*Kisantant*-államok fe. erejével kíván visszatérni a Mo-i hatalomba, ezért okt-ben →*Beneš* csszl. kűm-rel tárgyal Prágában. 1925–1942 között az oberlini főiskolán ad elő. 1942-ben több írásában népszerűsíti a →*dunai konföderációs tervezet* eszméjét. (Még: →*Magyarország föderatív átalakítása*) ♦ KE, 714.

JEAN BART megtorpedözása: a fr. hadiflotta adriai-tengeri megtorpanását eredményező sikeres ot-m. tengeri művelet. – 1914.dec.21-én az

→*Otrantói tengerzár* közelében hajózó ot-m. U12 taj. *Lerch* Egon shdgy. pság-a alatt váratlanul szembe találta magát a fr. flotta vezérhajójával, a JEAN BART cshj-val, amelyet csaknem vmennyi fr. cshj. kísért. Mintha békebeli gyakorlaton lettek volna, a 90°-os együttes fordulást gyakorolták. Kísérőegységek nem voltak mellettük. Az U12 teljesen észrevétlenül közelítette meg 600 m-re a fr. hajót, s kilötte rá mindkét torpedóját. Az egyik (más adat szerint mindkettő) eltalálta a dreadnought-típusú hadihajót. Az túlélte a találatot, Máltára, majd Toulonba vontatták, de a háb. végéig már nem tudták szolgálatba állítani. A ~ 1 nappal →*Pola megtámadásának* meghiúsult fr. kísérlete után történt. • **CsK, 715.**

Jegyintézet (Magyar Királyi Állami Jegyintézet): az →*Osztárk–Magyar Bank* felszámolása után felállított, átmeneti jelleggel működő központi bank. 1921.aug.1-én alakult meg (1921:XIV.tc.), →*Hegedűs Lóránt* püm. stabilizációs kísérlete során. Elnöke →*Popovics Sándor* volt. A →*jóvávétel* kérdésének rendezetlensége miatt a korm. egy ideiglenes, nemesérckészlettel nem rendelkező jegybank felállítását határozta el. A ~ autonómiával nem rendelkezett, a PÜM felügyelete alatt működött, az általa kibocsátott pénz papírpénznek minősült. Hitelpolitikája az →*infláció* felgyorsulásának egyik legfontosabb oka lett, finanszírozta a deficités költségvetést, és igen alacsony, az árszínvonal emelkedését nem követő kamatozású hitelekkel látta el a gazd-ot. Működését a →*pénzügyi stabilizáció* során fejezte be, 1924.máj.24-én átadta helyét az újonnan megalakuló *Magyar Nemzeti Bank*nak. • **PÁ, 716.**

Jegyrendszer: a lakosság fogyasztásának korlátozása adminisztratív eszközökkel, az ellátás minimális színvonalának biztosítása érdekében. A ~ bevezetésére →*Magyarországon* a háb. során kialakult hiánygazdaság következtében került sor, a 4207/1915.M.E.sz. rendelettel. 1916-tól a közellátás megszervezése az →*Országos Közélelmezési Hivatal* feladata lett. 1917-ben ennek 10.sz. rendelete ált. felhatalmazást adott a tv.hatóságok vezetőinek a helyi feltételek figyelembe vételével a ~ bevezetésére és a fejadagok meghatározására. 1916.jan.10-től me-i rendelet alapján fejkvótát határoztak meg a kenyér- és lisztfogyasz-

tásra, bevezették a liszt- és kenyérjegyet. 1917. szept.20-tól került alkalmazásra a burgonya- és kukoricavásárlási utalvány, nov.1-től a tejjegy. 1917 őszétől utalványra lehetett venni a kokszt és brikettet, 1918-tól a ruhát és cipőt is. A közelítés háb. átalakítása során korlátozták az éttermekben, kávéházakban is a fogyasztást (tejszín, feketekávé árusításának tilalma, cukor- és tojásfogyasztás korlátozása), ill. már 1915-től hús- és zsírtalan napokat rendeltek el. • **PÁ, 717.**

Jegyzék (osztárk-magyar, Szerbiának): a →*szarajevói merénylet* nyomán →*Szerbiának* küldött ot-m. diplomáciai irat. A →*júliusi válság* folyamataiban, 1914.júl.23-án 18⁰⁰-kor (az időzítésben szerepet játszott, hogy gr. Leopold →*Berchtold* ot-m. kküm. szerette volna megvárni a júl.20-23-i →*szeptérvári tanácskozás* végét) az →*Osztárk–Magyar Monarchia* belgrádi nagykövete, Wladimir →*Giesl* 10 pontból álló jegyzéket nyújtott át a szerb kormányfői teendőket ideiglenesen ellátó *Paču* püm-nek. A ~ hivatkozik a szerb korm. 1909.márc.31-i nyilatkozatára, melyben elfogadta →*Bosznia–Hercegovina annexióját* és ígéretet tett, hogy megváltoztatja az OMM-val szemben folytatott elg. pol-ját. A ~ a OMM elleni propaganda minden formájának betiltásán túlmenően a *Narodna Odbrana* feloszlatását, a sarajevói merényletben érintett személyek elleni vizsgálat lefolytatását és abban ot-m. hivatalos szervek részvételének engedélyezését (amint ezt 1868-ban az Obrenović *Mihály* szerb fejedelem elleni merényletet követően a m. korm. engedélyezte), továbbá az OMM-ba irányuló fe.csempészet megakadályozását követelte. Teljesítésére 48 órás határidőt szabtak. – A ~ nk. jogi értelemben nem volt →*ultimátum* (jóllehet a kortársak annak értékelték), minthogy a benne megfogalmazott feltételek nem kielégítő teljesítése esetén sem állt be a két állam között a →*hadiállapot*: Giesl csupán a dipl. kapcsolatok megszakítására kapott felhatalmazást. Erre júl.25-én 18⁰⁰-kor sor is került: mivel a szerb korm. nem járult hozzá az ot-m. nyomozószervek szerbiai tev-éhez, az ot-m. kküm. a válasz nem feltétlen és teljes körű kötelezettségvállalást tükröző volta miatt a két állam közötti dipl. viszonyt megszakította. A demars elfogadása a nacionalista közvélemény előtt a szerb korm. bukását jelentette volna, továbbá Belgrádot

→Oroszország is kitartásra és a háb. vállalására buzdította. ♦ PF, 718.

Jenő <Eugen>, főherceg (Groß-Seelowitz [Morvaország, Židlodovice], 1863.máj.21. – Meran, 1954.dec.30.): osztrák főherceg és osztrák-magyar tábornok, a →Habsburg-dinasztia tagja. **Károly Ferdinánd** főhg. fia, →Frigyes fhg. és →Károly István fhg. öccse. A

bécsiújhelyi kat. ak. elvégzése után 1877-től hdgy. a →tirolai császárvadász ezd-ben. 1882–1884 között elvégzi a bécsi Hadiiskolát. 1893-ban a k.u.k. 13.hu.ezd. pk-a Bp-en. 1894-től vörög. és Olmützben a k.u.k. 9.gy.dd.pk-a, majd 1896-tól altbgy-ként a k.u.k. 25.gy.ho.pk-a Bécsben. 1901-től lov.tbk., a XIV.hdt. pk-a és vezénylő tbk. Innsbruckban. 1908.okt.11-től 1912.jún.29-ig hds.felügyelő ugyanott, vmint →Tirol és →Vorarlberg honvédelmi főpk-a. Az I. vh. kitörése után az önkéntes hadigondozás főfelügyelője. 1914.dec.22-től az 5.hds. pk-a a →balkáni hadszíntéren. 1915.máj.22-től vezds. 1915.máj.27-től a DNY-i front pk-a Marburgban, majd 1917.nov-tól Udinében, közben a D-tiroli Jenő-hdscs. pk-a. Részt vesz az 1916.máj-i →dél-tiroli offenzíva megszervezésében. 1916.nov.23-tól tbgy. 1918.jan.12-től tartósan szabadságolják, dec.21-én nyugdíjazták. A háb. után Svájcban és Au-ban él. – A közös 4. és 41.gy.ezd. tulajdonosa, számos →kitüntetés, közte a *Katonai Mária Terézia Rend* nagykeresztje birtokosa. Több társ. egyesület elnöke, védnöke, egyetem díszdoktora. 1887-től a *Német Lovagrend* tagja, 1894-től nagymestere. Innsbruckban nyugszik. ♦ BT, 719.

Jenő-seregarcvonal: →Katonai vezetés magassabbparancsnokságai

Jobbra-eset-terv: az ot. jobboldali pol. erők támogatása érdekében Bécs és környéke átmeneti megszállására irányuló m. kat. elképzelés. Hdm. terv formájában a →Nemzeti Hadsereg Vezérkara hdm. irodája dolgozta ki. →Berzeviczy Béla altbgy. VKF 1921.jan.16-án terjesztette elő egy →Horthy Miklós →kormányzónál tartott megbeszélésen. Egy esetleges bécsi komm. fordulat ese-

tén hajtották volna végre, reguláris alakulatokkal és önkéntes alapon akkor szervezendő szabadcsapatokkal. Au. megszállásában bajor csapatok is részt vettek volna. – A NH részéről Bécsset egy teljes gy.ho-nak, Bécsiújhelyet és környékét $\frac{1}{2}$ gy.ho-nak kellett volna megszállnia. A ~ számba vette az esetlegesen szemben álló erőket, így a részben komm. érzelmű fe. munkásalakulatokat, s a szerveződő új ot. Wehrmacht-csapatokat, amelyekkel ellentétben a támogatandó bécsi és Alsó-Au-i Heimwehr-csapatok, vmint a bécsi Rendőrség gyengébb harcértékkel rendelkezett. – A ~ et →Gratz Gusztáv kűm. irreálisnak, Mo. és a NH szempontjából veszélyesnek tartotta. Véleménye szerint a Habsburg-restaurációtól tartó →Antant-hatalmak még egy bécsi komm. forr. kitörése esetén sem igényelnék a m. hds. segítségét, s a →Kisantant-államok sem szemlélnék közömbösen a m. beavatkozást. A ~ realizását a NH vezetői közül is többen kétségbe vonták. ♦ SzP, 720.

Joffre (középen) Castelnau (balra) és Pau tábornokok társaságában a francia főhadiszálláson

Joffre, Joseph Jacques Césaire (Rivesaltes, 1852.jan.12. – Párizs, 1931.jan.3.): francia marsall, a francia haderő főparancsnoka. Tű. ti. iskolát végéz, közben az 1870–1871-es porosz-fr. háb.

idején a párizsi erődtű-nél szolgál. 1872.szept-től hdgy. a 2.mű.ezd-ben. 1884-től Fr-Indokínában szolgál mint mű. ti. 1888-tól a fontinebleau-i mű. iskolán tanár. 1893-tól Szudánban vasutat épít. Ezds-ként a HM-ban szolgál. 1900-tól dd.tbk., 2 éven át Madagaszkáron erődépítést vezet. 1902 után a HM mű. igazgatója, majd tü.dd. pk. 1905-től vörögy. és a 6.gy.ho. pk-a. 1910.jan-tól a *Legfelsőbb Haditanács* tagja, a VII., XIII., XIV.hdt-ek felügyelője. – 1911.júl-tól a fr. *Nagyvezérkar* főnöke, vmint a Legfelsőbb Haditanács alelnöke. Kidolgozza a No. elleni felvonulási és tád. tervet (XVII. terv). Legnagyobb sikere az 1914.szept. 6-9. közötti →*marne-i csata* megnyerése, a n. előrenyomulás megállítása. 1915.dec.2-től a fr. haderő főpk-a. 1916.dec.28-án a →*verduni* és a →*somme-i csatában* elszenvedett hatalmas veszteségek miatt távozik, miután megkapja a Fr. marsallja címet. 1917–1918 során a fr. kat. misszió vezetője az USA-ban és Japánban. A Szu. elleni →*intervenció* egyik szervezője. 1922-től Fr. véd. kormánybiz-ának vezetője. ♦ **BT, 721.**

Jogi jegyzőkönyv: a magyar–osztrák határmegállapítás során keletkezett, a határvonal által kettévágott, gazd. egységes területek életben tartását, ill. az érintett határrész megállapítását szolgáló dokumentum. 16 (1-13. és 3 számozatlan) ~ szövegezése és a →*Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság* részéről történt jóváhagyása 1922–1924 közé esett, az 1927-ben szerkesztett 6 (sorszám nélküli) ~vel összesen 22 jött létre. A ~ek tárgyak szerint két csoportra oszthatók. – I. Az *általános jellegű* ~ek hatálya a teljes m–ot. határra kiterjedt. Ezek: a határvonal jelzésére szolgáló határkövek, oszlopok és jelzések véd-ére és fenntartására vonatkozó 8. ~; a határ menti közlekedést szolgáló utak, hidak és egyéb létesítmények karbantartására vonatkozó 12. ~; a közös utakon való közlekedést szabályozó 11. ~; a határvidék vízügyi viszonyaira vonatkozó (szám nélküli) ~. Ez utóbbi magában foglalja a Rába-egyezményt is. – II. A *helyi jellegű* ~eket határszakaszok szerint csoportosították. Ezek az „A” határszakaszon: a Hanság-csatorna Valla <Wallern> melletti híd-jára vonatkozó 4. ~; az Einser-csatornától É-ra eső forgalmat szabályozó 13. ~; a Féltorony <Halbturn> és Ober-Fuchsenfeld közötti mezei közlekedés szabályozó 2. pót ~; a Kis-Lajta vi-

zének Márialiget (ma Hegyeshalom része) mellett öntözésére való felhasználására vonatkozó 3. pót ~; az Oroszvár melletti Zeiselhof pusztára vonatkozó 4. pót ~. A „B” határszakaszon: a brennbergi bányák művelésére vonatkozó (szám nélküli, szn.) ~; a pinkavölgyi forgalmat szabályozó (szn.) ~; a Sopron erdőtermékeinek Lépesfalva <Loipersbach> területén való átszállítására vonatkozó 1. ~; a Sopron vízellátására szolgáló művek véd-ére és befejezésére vonatkozó 5. ~; a locsmándi <Lutzmannsburg> zsilib karbantartására és kezelésére vonatkozó 10. ~; a Rőtfalva <Rattersdorf> fával és alommal való ellátási jogára vonatkozó (szn.) pót ~; a Harka sopronkeresztúri <Deutschkreuz> ásványvízzel való ellátására vonatkozó (szn.) pót ~. A „C” határszakaszon: a Kőszeg melletti Írótkőn <Geschriebenstein> lévő kilátó megközelítésének szabályozására vonatkozó 2. ~; a szentimretelepi plébániához tartozó járgány használatára vonatkozó 3. ~; a Szombathelyet és Rohoncot <Rechnitz> ellátó vízművek véd-ére vonatkozó 6. ~; a Kőszeg vízellátásának szabályozásáról szóló 7. ~; az Esterházy-uradalom erdei termékeinek ot. területen való átszállítására vonatkozó 9. ~; a Kőszeg városnak a Zeigerbergtől Ny-ra fekvő erdeiben vágott fa szállítására vonatkozó (szn.) pót ~. ♦ **SJ, 722.**

Josephstadti katonai területi parancsnokság: →*Hadtestparancsnokság* (IX.)

Jóvátétel: a legyőzött országokra kirótt kártérítési kötelezettség az I. vh. során okozott károkért és veszteségekért. A →*trianoni béke* (VIII. rész, 161-180.§) a flotta és a hadianyagok teljes, a vasúti járműpark részleges átadására, a →*fegyverszünet* és a megszállás költségeinek fedezésére, vmint a háb. előtti magántartozások garantálására kötelezte Mo-ot, a pénzben fizetendő ~ összegének megállapítását azonban későbbre halasztotta, és ezért az állami bevételekre a →*Jóvátételi Bizottság* zálogjogát mondta ki. A ~ összegének meghatározásáig természetbeni fizetésre kötelezte Mo-ot (szén- és állatszállítások SHS-nak, Ol-nak, és Go-nak). – A m. korm. a →*pénzügyi stabilizációt* előkészítő dipl. tárgyalások részeként, 1923.ápr.22-én a ~i Biz-hoz fordult a zálogjogok feloldása érdekében. A ~i Biz. 1924.febr.24-én felszabadította a zárolt összegeket, s ezzel lehe-

tövé tette Mo. számára a →népszövetségi kölcsön felvételét. A ~i Biz. Mo-ot 20 éven át teljesítendő, évi 10 millió aranykorona megfizetésére kötelezte 1924–1943 között. Az 1930.jan.20-án a második *hági konferencián* született megállapodás Mo-ot 1944–1966 között évi 13,5 millió aranykorona fizetésére kötelezte „a békeszerződésből fakadó különleges követelések” címén (*párizsi egyezmény*, 1930.ápr.28.). 1931.jún.20-án Herbert →Hoover am. elnök 1 évre felfüggesztette (*Hoover-moratórium*), 1932-ben a *lausanne-i konferencia* végleg eltörölte Mo. ~fizetési kötelezettségét. ♦ **PÁ, 723.**

Jóvátételi Bizottság: az I. vh-t lezáró →*versailles-i-washingtoni békerendszer* nyomán létesített nemzetközi szervezet. Feladata a legyőzött államok jóvátételi kötelezettségeinek szabályozása, a jóvátétel nagyságának meghatározása, a természetbeni juttatás és a pénzfizetés arányának megállapítása volt. A ~ kezdetben 7 tagból (USA, NBr., Fr., Ol., Japán, Belgium, ill. Go., Lo., Ro., Cssl. és az SHS együttesen választott képviselője) állt, majd az USA kiválásával 6 tagúra csökkent. Mo-ra nézve természetbeni juttatásokat és 20 évre szóló, évente fizetendő →jóvátételt szabott ki. A természetbeni juttatások nagyobb tételei voltak az elszakított területeken lévő állami vagyron részei, az átadott hajók és vasúti eszközök, élőállatok, ásványi kincsek. ♦ **KG, 724.**

József Ágost <Joseph August>, főherceg (Alcsút, 1872.aug.9. – Rain bei Straubing [No.], 1962.júl. 6.): magyar királyi herceg, osztrák főherceg és osztrák-magyar tábornagy, a →*Habsburg-dinasztia* Mo-i ágának tagja. Apja *József Károly Lajos* m.kir. hg. és ot. fhg. (1833–1905) lov.tbk., a

m.kir. →*Honvédség* főpk-a. A győri bencés gimnáziumot végzi. 1890.ápr.26-tól hdgy. (1893.okt. 1-től fhg., 1898.okt.27-től szds.) a troppai k.u.k. I.gy.ezd-ben, majd vk. beosztásokban szolgál. 1902.ápr.26-tól örgy. (1903.okt.28-tól alez., 1905.

máj.1-től ezds.) a Bp-i I.hv.hu.ezd-ben, 1904.júl. 8-tól az ezd. pk-a. 1907.szept.28-tól a Bp-i 79.hv. gy.dd. és az I. hv. kerületi ti.iskola pk-a, 1908.nov. 1-től vörgy. 1911.ápr.4-től a Bp-i közös 31.gy.ho. pk-a, máj.1-től altbgy. – Az I. vh. kitörésekor e ho. élén vonul a →*balkáni hadszíntérre*. 1914. aug.2-23. között Sabác környékén harcolt, majd alakulatával a →*keleti hadszíntérre* vezénylik. Szept.3-tól nov. elejéig Lemberg körül és az Uzsoki-hágónál harcol. 1914.nov.1-től lov.tbk. és a Duklai-szorost védő VII.hdt. pk-a. 1915.máj. 27. és jún.17. között az →*olasz hadszíntéren* a Plöcken-hágónál, júl-tól 1916.nov.21-ig a 2-9. →*isonzói csatában* küzd hdt-ével. 1916.nov.1-től vezds. 1916.nov.22. (dec.2-től veszi át) és 1918. jan.9. között a róla elnevezett, több hds-et magába foglaló Hfr. pk-a →*Erdélyben* és →*Bukovinában*. 1918.jan.17-től az ot-m. 6.hds-et vezeti az ol. fronton, részt vesz a →*piavei átkelésben*. 1918.júl.20-tól a 10. és 11. hds-et magába foglaló tiroli hds. élén állt. Okt.24-től tbgy., néhány napig a balkáni ot-m. erők pk-a. – Az I. vh. idején nejevel, →*Augusta* fhg.nővel együtt hírnevet szerez karitatív tev-ével, az 1920-as években a hadiárvékkal is foglalkozik. – 1918.okt.27-én →*IV. Károly kir.* →*homo regiussá* nevezi ki Bpre. →*Károlyi Mihály* gr. korm-át ~ nevezi ki okt. 31-én. 1918 végétől a TK bukásáig az *Alcsúti József* nevet is használja. 1919.aug.6-tól Mo. →*kormányzója*, kinevezi a →*Friedrich-kormányt*, s aug.12-én →*Horthy* Miklóst a m. haderő fővezérévé. Az →*Antant*-hatalmak követelésére aug.26-án le kell mondania. Támogatja Horthy altbgy. kormányzóvá választását. Elsőként választják meg a →*Vitézi Rend* tagjává. – 1927-től a Petőfi Társaság, 1929-től a Kisfaludy Társaság, 1927–1944 között a Fház tagja. 1936-tól 1944-ig az MTA elnöke. 1937.dec.5-től a Légoltalmi Liga elnöke. 1944 őszén ellenzi a háb-ból való kiugrást. 1945-ben távozik Mo-ról, az USA-ban, majd Regensburgban él. – Feldafingben (Felső-Bajorország) temették el, 1992-ben a Bp-i nádori kriptában újratemették. – Számos →*kitüntetés*, közte a *Katonai Mária Terézia Rend* nagykeresztje és az *Aranygyapjas Rend* birtokosa, a Magyar Nemzeti Múzeumi Tanács és az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület fővédnöke, a Bp-i Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület díszelnöke, a Bp-i Pázmány Péter Tudományegyetem

filozófia, a József Műegyetem mű. tudományok, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem dísz-doktora. 1905.máj.1-től a cs. és kir. 15.dg.ezd. tulajdonosa. – Főbb művei: A magyar vitézség nagy napjai (Lampel, Bp., 1922); Véres kárpáti virágok (Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 1924); A világháború, amilyennek én láttam I-VII. (MTA, Bp., 1926–1934). ♦ **BT, 725.**

József Ferdinánd Szalvátor <Joseph Ferdinand Salvator>, főherceg (Salzburg, 1872.máj. 24. – Bécs, 1942.aug.26.): osztrák főherceg és osztrák-magyar tábornok, a →*Habsburg-dinasztia* tagja. A toszkánai nagyhg-i ágba tartozó →*Ferdinánd* fhg. fia. Morva-

Fehértemplomban kat. főrealiskolát, Bécsújhe-lyen kat. ak-át végez. 1892-től az 1. →*tirol*i császárvadász ezd-ben hdgy. 1895–1897 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1905-től ezds. és Olmützben a k.u.k. 93.gy.ezd. pk-a. 1908-tól vörge-ként a k.u.k. 5.gy.dd. pk-a Linzben, 1911-től altbgy-ként a k.u.k. 3.gy.ho. pk-a ugyanott. – Az I. vh. kitörése után 1914.júl.31-től gy.tbk. és a XIV.hdt. pk-a, annak élén részt vesz a →*galíci*ai harcokban, többek között a Rawa-Ruska-i ütközetben. 1914.okt.1-től a 4.hds. megbízott, 1915.nov.9-től kinevezett pk-a, részt vesz a →*li*manovai csatában. A →*gorlicei áttörés* után Breszt-Litovszkig tör előre. 1916.febr.26-tól vezds. Az 1916.jún.4-én indult or. →*Brusilov-offenzíva* alatt Lucknál a 4.hds. hátrálni kényszerül, 6-án felmentik. 1917.júl.8-tól a légierő főfelügyelője. 1918.szept.3-án felmentik, dec.1-én nyugdíjazzák. A vh. után Au-ban él. – 1905-től a 45.gy.ezd. tulajdonosa. Sok →*kitüntetés* birtokosa. ♦ **BT, 726.**

József Műegyetem: →*Budapesti Királyi József Műegyetem*

József-seregarcvonal, -seregcsoport: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Jugoszláv Bizottság: →*Délszláv Bizottság*

Jugoszláv Klub: →*Délszláv Klub*

Jugoszláv légió: a →*Fővezérség*, majd a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* irányítása alá tartozó félkatonai, féllegális →*különítmény* 1919–1921-

ben. A néhány száz fős ~t volt hr. és szlovén ti-ek Mo-ra menekült dszl. nemzetiségű kat-kból hozták létre. Eredeti céljuk az volt, hogy adott esetben (a m. hds. támogatásával) diverziós akciót hajtsanak végre a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* ellen. Az ügyükre nézve kedvezőtlen nk. helyzet miatt erre nem került sor. Tagjait a →*fehérterror* alatt kh. és hírszerzési célokra használták. Bázisa Zalaegerszezen volt. ♦ **OS, 727.**

Jugoszlávia: →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság*

Julier Ferenc (Nagyvárad, 1878.okt.10. – Bp., 1944.ápr. 25.): honvédtiszt, vezérkari ezredes. A →*Ludovika Akadémia* elvégzése után 1897-ben a m.kir. 3.hv.gy.ezd-hez kerül. 1914–1915-ben a m.kir. 11.hv.lov.ho. vkf-e, majd 1916–1917-ben a m.kir. →*Honvédelmi Minisztérium*ban, majd a fe. erők pótlás-ügyi főnökségén szolgál. Ott éri az →*őszirózsás forradalom*, ekkor vk. alez. 1918.nov-ben szolgálatot vállal a HM-ben. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején előbb a *Hadügyi Népbiztosság* hdm. o-ának vezetője, majd a III.hdt. vkf-e. →*Stromfeld Aurél* 1919.jún.29-i lemondását követően júl.3-tól aug.1-ig a →*Vörös Hadsereg* →*vezérkarfőnöke*. A TK bukása után eljárást indítanak ellene, amely felmentő ítélettel zárul. A →*Nemzeti Hadsereg*be nem veszik át, de 1932-ben ezds-sé léptetik elő. – Kat. szakíró, hadtörténész. Főbb művei: Magyar hadvezérek (Stádium, Bp., 19..); A vezérkarok szervezete és működése (Magyar Közig.tudományi Intézet, Bp., 1932); 1914–1918. A világháború magyar szemmel (Magyar Szemle Társulat, Bp., 1933). ♦ **KG, 728.**

Júliusi válság (1914): a →*szarajevói merénylet* és a →*Szerbiának* küldött osztrák-magyar →*hadüzenet* közötti sorsdöntő periódus (amelyhez esetenként a nagyhatalmak hadba lépéséig eltelt időszakot is hozzászámítják) közkeletű elnevezése. A trónörököspar meggyilkolása után az →*Osztrák–Magyar Monarchia* pol. és kat. vezető köreiből egyöntetű volt a vélemény, hogy a merényletért Szerbia a felelős, itt az alkalom megbüntetésére, ill. a dszl. kérdés radikális megoldására. –

A kat. akció végrehajtásának útjában két akadály állt: a szükséges n. támogatás, vmint gr. →Tisza István m.kir. me. hozzájárulásának biztosítása. Az előbbi júl. elején sikerült (→Hoyos-misszió), az utóbbi nehezebbnek bizonyult. Tisza már a merénylet utáni, júl.1-i →Tisza-memorandumban (I.) kifejtette a tervezett lépéssel szembeni aggályait, s ezeket a júl.7-i →közös minisztertanács után, módosított formában megismételte (→Tisza-memorandum [II.]). A szakirodalomban azóta is vitatott kérdés, mi készítette a m. korm.főt álláspontja megváltoztatására: a júl.19-i →közös minisztertanácsra már ő is hozzájárult az akcióhoz. Feltehetően több tényező (így a n. nyomás, az OMM döntéshozóinak sürgetése, →I. Ferenc József cs.kir. rosszallása, Tisza követeléseinek teljesítése n. részről) együttes hatása eredményezte ezt. – Júl.23-án sor került a szándékosan kemény feltételeket tartalmazó, →ultimátummal felérő →jegyzék átadására a szerb korm. képviselőjének. A nem kielégítőnek minősített szerb választ követően az uralkodó júl.25-én elrendelte a Szerbia elleni részleges →mozgósítást. A hadüzenetet azonban Szerbiának csak 28-án küldték el. 31-én a közös mt. gyakorlatilag elutasította a →Greyf-jele közvetítési kísérletet is. – Júl.14-én Nyikolaj Hartwig belgrádi or. nagykövet a balkáni helyzet-ről folytatott egyeztető tárgyalásokat az ot-m. rezidencián, amikor szívbjaj következtében elhunyt. Az esetet az or. és a szerb propaganda kihasználta. (Még: →Szentpétervári tanácskozás) • PF, 729.

Jurišić-Sturm, Pavle (Görlitz [No.], 1848.aug. 22. – Belgrád, 1922.jan. 14.): szerb tábornok. Breslauban és Nancy-ban tanul. Az 1876–1878-as szerb-tr. háb-ban zlj., majd ezd.pk., Bela Palankánál és Pirottnál harcol. Az 1885-ös szerb-bg. háb-ban ezd.pk. Az első →Balkán-háborúban a Drina I. ho. pk-a, a másodikban átveszi a Duna I. ho. pság-át. Az I. vh-ban ~ irányítja a szerb 3.hds-et. A →Központi Hatalmak 1915-ös →hadjárata idején a n. 11.hds. ellen harcol. 1921-ben nyugdíjazták. • PF, 730.

Justh Gyula, necpáli, dr. (Necpál, 1850.jan.13. – Bp., 1917.okt.9.): jogász, függetlenségi politikus, a →Képviselőház elnöke. Jogot tanul. 1884-ban Függetlenségi Párt makói képviselője. 1891-től a párt alelnöke, 1893-tól elnöke, 1895-ben Kossuth Ferenc javára lemond. A párt 1905-ös és 1906-os győzelme után házelnök, visszaállíttatja a régi házszabályokat. Doktriner liberális, a hr. obstrukció korlátozására sem hajlandó. Az →Osztrák-Magyar Bank szabadalma lejártakor követeli az önálló m. jegybankot, közel 150 képviselővel kilép a Függetlenségi és 48-as Pártból (Kossuth-párt) és ugyanezen a néven 1909.nov.11-én pártot alapít (Justh-párt). Nov.12-én lemond a házelnökségről. Az 1910-es választásokon az önálló vámterület és az ált. választójog programjával fellépő pártja negyedére olvad. Együttműködése a kampanyban a nemzetiségi vezérekkel kiváltja a m. pol. elit nagy részének rosszallását. ~ technikai obstrukciójának nagy szerepe van a Khuen-Héderváry-korm. bukásában. 1911.ápr.-ban megállapodik az SZDP-vel a közös fellépésben az ált. választójogért. Álláspontja szerint az új →véderőtörvényt csak új népparlament fogadhatja el. →Tisza István gr. korm.alakítására válaszul, 1913.jún.14-én a két függetlenségi párt a perszonálunió (1791:X.tc.), az önálló m. hds. és vámterület, ill. az ált. választójog elvi alapján újra egyesül ~ elnöklete alatt. – 1913. őszén visszatér a Kház-ba, gr. →Károlyi Mihállyal együtt megkérdőjelezi az OMM külpol. irányvonalát és felveti a közeledést az →Antant-hoz. 1914.máj.28-án, Kossuth Ferenc halála után ~ Károlyi javára lemond a →Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt elnökségéről. Júl.28-i beszédében támogatja az OMM önvédelmi háb-ját. 1916 nyarán, felmondva a külpol. konszenzust, Antant-barát pol-t és különbékét követel. Károlyit követve júl.9-én kilép a pártból. Alapító tagja a júl.18-án újjáalakult Függetlenségi és 48-as Pártnak (→Károlyi-párt), amelynek programját No-gal kötött szöv. felmondása, az annexiómentes béke, Mo. integritása, a perszonálunió és az ált. választójog képezi. Ez felmondja a háb. elején meghirdetett pártközi békét, azonnal megkezdí programja megvalósítását, tekintet nélkül a hadviselés érdekeire. – 1907-től titkos tanácsos, amit 1912-ben, az obstrukció letörése után visszaad. • KE, 731.

Jütlandi csata: →Skagerraki csata

K

K-Wagen: → *Páncéljárműgyártás* (II.)

Kaçaniki incidens: → *Oszták-magyar-bolgár területi vita*

Kállay Tibor, nagy-kállói, dr. (Bp., 1881.jan.6. – Bp., 1964.máj.24.): pénzügyminiszter, politikus. A → *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem* jogi karán tanul. 1911-től a PÜM költségvetési ügyo. vezetője, 1918-tól fővezető és miniszteri tanácsos. 1919 őszén a javaslatára felállított *Felszámoló Hivatal* elnöke, KÜM-i államtitkár. 1921-től pü. államtitkárként az adóreform előkészítésén dolgozik. 1921.dec.3-tól püm. Már miniszterként terjeszti be az egyenes adók reformjára vonatkozó tv.tervezeteket. Miniszterségének idejére esik a → *Magyarország* által fizetendő → *jóvátétel* rendezése, a → *pénzügyi stabilizáció* előkészítése, s az ehhez szükségesnek ítélt külföldi kölcsön megszerzése. 1924.febr.21-én a szanálással kapcsolatos tv-ek parlamenti tárgyalása előtt lemond. 1926-tól egy-i képviselő, az *Interparlamentáris Kereskedelmi Konferencia* m. csoportjának elnöke. 1928-ban kilép a korm.pártból. 1931-ben ellenzéki programmal újra képviselővé választják. • **PÁ**, 732.

Kálnoky-Sturdza szerződés: → *Románia* társulásának okmánya a német-oszták-magyar-olasz → *Hármasszövetség*hez. 1883.okt.30-án írta alá titkos szerződés formájában gr. *Kálnoky* Gusztáv ot-m. kküm. és *Dimitre Sturdza* ro. küm. A ~ elsősorban a mindössze 5 éve független Ro. számára volt fontos, mivel (az 1878-as *de jure* elismerés után) ez *de facto* elismerését jelentette. Az OMM a → *román nemzeti mozgalom* bizonyos fokú féken tartását, továbbá az Or. Bir. Balkántól való elszigetelését remélte a ~től. – A ~ értelmében Ro-nak fe. erejével kellett az OMM segítségére sietnie, amennyiben azt tád. éri egy Ro-val határos ország részéről, illetve az OMM fe. erejével védi meg Ro-t, ha azt általa nem provo-

kált tád. éri egy harmadik hatalom részéről. Az 5 évre kötött ~hez még aznap csatlakozott No., első (1888-as) megújításakor pedig Ol. Ro. ezzel a → *Központi Hatalmak* szövetségesevé vált. A → *casus foederis* az OMM esetében csak Or-ra vonatkozhatott, Ro. esetében azon kívül To-ra, Bg-ra és Szerbiára is. A ~t utoljára 1913.febr.18-án újították meg. • **RI**, 733.

Kamionkai lovasroham: → *Lovasroham*

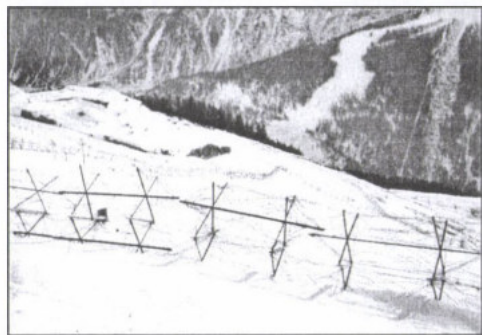
Karg János: → *Honvédség főparancsnokai*

Karabély: → *Puska*

Karinthia <Kärnten, Karinthia Hercegség>: az → *Oszták-Magyar Monarchia* „oszták felének” (az 1804–1918 közötti *Oszták Császárság*) tartománya. A későbbi → *Stájerország*, → *Krajna*, → *Tengermellék*, → *Olaszország*, → *Tirol* és → *Salzburg* közti területen már a VII. szd-ban karantén állam volt. Ez 888-ban lényegesen nagyobb kiterjedéssel *Bajorországtól* függő, vele perszonálunióban álló (962-től n-római bir.) hercegséget alkotott, 1077-től élte *Klagenfurt* székhellyel adott határokon belüli önálló, külön hg. alatti életét. 1269–1276 között családi szerződéssel kapcsolták → *Ausztria* Hercegséghez, 1336-tól volt a → *Habsburg-dinasztia* birtokában, 1365-től → *örökös tartomány*. Az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig D-i része a fr. protektorátus alatt álló, *Lai-bach* központú ún. *Illyr Tartományok* része. – 1910-ben a 7 kerületből és 1 → *örvényhatósági joggal felruházott városból* (*Klagenfurt*) álló ~ *Tartományi Gyűlése* 37 tagból állt, a → *Birodalmi Tanácsba* 10 képviselőt delegált, területe 10.327 km², lakossága 396.200 fő, amelynek 79 %-a n., 21 %-a szlovén, ill. 94,8 %-a rk., 5,2 %-a ref. vallású. – 1918-ban, az ált. → *fegyverszünetet* követő váratlan tád-sal az újonnan születő → *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* hadereje kíséreltet tett elszakítására, amit erős honvédő harc akadályozott meg. A győztesek által a szlovénlakta területeken elrendelt népszavazás 1920. okt.10-én azt eredményezte, hogy ³/₅-nyi többség a területi egység és az új ot. államon belül maradás mellett döntött. • **ZJ**, 734.

Karinthiai front: a dél- → *ausztriai-északkelet-olaszországi* harcok színtere az I. vh-ban. Az

→olasz hadszíntér része. A hegyibarrikád-jelle-
gű ~ a Karni- és a Júliai-Alpok ot. oldalán végig-
vonuló gerinvonalon húzódott. – 1. A ~ a Kreuz-
bergsattel (1636 m)–Seikofel (1909 m)–Roteck
(2396 m)–Eisenreich (2665 m) Cima Frugnoni
(2561 m)–Pfannspitze (2678 m)–Plöcken-Pass
(1360 m)–Findenigkofel (2015 m)–Kana-Tal (a
Pontebba pataknál 649 m)–Mittagskofel (2087
m)–Wischberg (2507 m)–Nevea Sattel (1198
m)–Rombon (2208 m) vonalában alakult ki, ahol
mindössze három, hdm. szintű áttörésre lehetősé-
get adó tereprész volt (Kreuzbergsattel, Plöcken-

A Ternale-hágó osztrák-magyar akadályrendszere

hágó, Kana-völgy). – 2. Luigi →Cadorna hds.
tbk. ol. VKF elképzeléseinek megfelelően a két
ho. erejű Carnia-csoport (2 gy.dd., 16 Alpini- és
3 pénzügyőrjz., 70.000 kat., 280 lg.) vonult fel
a karinthiai határon. Feladata a Tagliamento fel-
ső folyásától Tarvis–Villach irányába támadva a
Gail-völgy és a Klagenfurti-medence elérése, ill.
az ot-m. Malborgeth, Raibl, Predil →erőd elfog-
lalása volt. A cs. és kir. hadvezetés 1915.máj.22-
én br. →Rohr Ferenc lov.tbk-ot nevezte ki a
Karfreittől <Kobarid, Caporetto> Tirol K-i hatá-
ráig terjedő karinthiai védőkörlet pk-ává. Ott csak
3 1/2 gy.dd. állomásozott, majd a →védelmet máj.
27. - jún.17. között a hegyi harcban járatlan, csak
táb. →lövegekkel rendelkező temesvári VII. hdt-
tel erősítették meg. Máj-ban az ot-m. csapatok a
kanyargós határszakaszokról visszavonultak. Az
ol. →támadás a Hermagor–Tarvis szakaszon
indult meg, de az ot-m. erődök tüzeiben elakadt.
Az ol-ok elfoglalták a Karni-Alpok gerincének
egy részét, ám a Dráva völgye felé nem tudtak át-
törni, különösen a Plöcken-hágó környékén zaj-
lottak heves harcok. 1917.okt-ig a ~on főként

→állásháború és →aknaharc folyt. 1916.febr.-tól
az ot-m. erőket a 10.hds-be vonták össze, amely
38.000, míg az ol. Carnia-csoport 88.000 fővel
rendelkezett. 1917.okt.27-től a →caporettoi áttö-
rés hatása a ~on is érezhetővé vált. Az Alexander
→Krobatin vezds. (nov.5-től tbgy.) vezette cs. és
kir. 10.hds. is tád-ba lendült. Okt.29-én Forni-
Paluzza–Paularo–Granzaria–Chiusaforte vonalá-
ig nyomult előre, 31-én elérte a Tagliamento
felső folyását. Ezzel 1917.nov-re a ~ megszűnt, a
felbomlott ol. csapatok a Piave és a Brenta folyó
között menekültek D felé. ♦ BN, BT, 735.

Karitatív egyházi szervezetek: →Katolikus Ka-
ritász, →Lóránffy Zsuzsánna Egyesület, →Pesti
Chevra Kadisa Izraelita Egylet, →Tabitha Nő-
egylet, →OMIKE,

Karlisták: →Legitimisták, →Mikes János gróf

Károly (Ferenc József),
I. (IV.) <Karl Franz Jo-
seph> (Persenbeug [Alsó-
Au.], 1887.aug.17. – Fun-
chal [Madeira], 1922.ápr.
1.): →Habsburg-dinaszti-
ából való uralkodó, az
→Osztrák–Magyar Mo-
narchia utolsó császára,
a Magyar Királyság
utolsó királya. **II. Ferenc**
cs. (m. kir.-ként **I.**) ük-

unokája, →**I. Ferenc József** idősebb élő öccse,
Károly Lajos fhg. (1833–1896) másodszült fia-
nak, →**Ottó** fhg-nek (1865–1906) **Mária Jozefa**
szász hg-nőtől született elsőszült fia. **I. Ferenc**
József egyetlen fia, **Rudolf** fhg. (1858–1889),
majd az uralkodó idősebb élő öccse, végül annak
elsőszült fia, →**Ferenc Ferdinánd** fhg. halála
után, a már előbb elhunyt másodszült atyja,
Ottó halálára tekintettel lépett elő trónörökössé,
miután a legtovább élt korábbi trónörökös, Ferenc
Ferdinánd rangon aluli házassága miatt családi
döntés alapján 1900-ban kénytelen volt kizárni
fiai a trónöröklésből. – Fhg-ként nem csupán
kat. nevelésben részesül, de tudatosan kat. pályára
készül. Különböző →fegyver- és →csapatnem-
eknél 1903-tól hdgy., 1905-től fhggy., 1909-től
szds., 1911-től örgy., 1914-től alez. a közös 39.
gy.ezd-ben, majd a →**Vezérkar**hoz áthelyezve.

Az uralkodó a →világháború kirobbanásakor a →Hadsereg-főparancsnoksághoz, Przemysłbe rendeli. 1914.júl.21-i keltezéssel ezds., okt.26-ival skap., 1915.júl.14-ivel vör. és eltny., 1916.márc.12-ivel altbgy. és altny., aug.01-ivel lov.tbk. és tny., nov.01-ivel vezds. és nagyten-gernagy <Großadmiral> →rendfokozatba nevezi ki, s utóbbi intézkedésével egyidejűleg visszarendeli Bécsbe, hogy felkészüljön az uralkodásra. Újabb hadiszolgálatot teljesítve 1916.márc-júl. között az →olasz hadszíntéren a XX.hdt., júl-tól a →keleti hadszíntéren akkor felállított 12.hds. pk-a, okt.13-án átveszi az →Erdélyben és →Bukovinában küzdő 3 hds-et (ot-m. 1., 7. és n. 9.) összefogó, róla elnevezett →hadseregszolgálat <Heeresgruppenkommando Erherzog Karl> pságát, amit nov.22-én →József kir. hg-nek ad át, hogy

IV. Károly (balról a második) kitérítést ad át a fronton. Középen Kövess Hermann tábornagy

Bécsbe indulhasson (a fronton vkf-e Hans von →Seeckt n. altbgy. volt). – I. Ferenc József halálának napjától, 1916.nov.21-től hagyományosan koronázatlanul →Ausztria cs-a, majd 1916.dec.30-i koronázással →Magyarország apostoli kir-a. Uralkodóként hivatalból tbgy-gyá lép elő. Trónraléptétől kezdve legfőbb ügyekezete a →béketalogatódzásokra irányult, ám ezt mind a szöv. (n.), mind a szemben álló hatalmi tömb pol-ja lehetlenné tette. A bir. fennmaradását széles körű reformtervekkel, akár az →Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakításával (is) igyekezett elérni, ezek megvalósítására azonban a háb., főként annak utolsó időszaka alkalmatlannak bizonyult. Ha konjunktúrával, belső és külső stabilitással leírható időszakban kerül trónra, esetleg a Habsburg-bir. átformálójaként őrzi meg nevét a

történelem, így azonban az események túlléptek rajta. – 1918.okt.16-án Legfelső Kézi-iratot adott ki Au. (az OMM Mo. nélküli része) föderatív átalakításáról, felszólítva az egyes tartományokat, alakítsanak nemzeti tanácsokat, s dolgozzák ki saját alaptv-üket. Okt.10-én az őt a badeni főhadiszálláson felkereső m. politikusok (gr. →Tisza István, gr. →Apponyi Albert és gr. →Andrássy Gyula) sikertelen kísérletet tettek ~ eltántorítására az okt.2-i →közös minisztertanács elfogadott manifesztum közzétételétől. Elsőként a →Birodalmi Tanács ot-n. képviselői reagáltak, okt.21-én megteremtve →Német-Ausztriát. A többi ciszlajtán tartomány, vmint Mo. követte a szuverén vagy a szuverenitásra igényt tartó államok kikiáltásában, de nem ~ föderalista elképzeléseinek jegyében; ill. csatlakozott a szomszédos elg. államokhoz. Nov.11-én ~ az első →eckartsau nyilatkozattal (miként a nov.13-i második Mo. vonatkozásában is) visszavonult az Au-i uralomtól és államügyektől, az államformára vonatkozó döntést Német-Au. népére bízva. Másnap a n-ot. Ideiglenes Ngy. kikiáltotta a közt-ot. 1919.márc.23-án Svájcba távozott, másnap onnan tiltakozott a trónfosztás ellen. A második →királypuccs után, 1921.nov.6-án a m. Ogy. is kimondta a →detronizációt. Ezt ~ külső kényszer alatti döntésként nem fogadta el, haláláig fenntartotta trónigényét. – 1911-ben kötött házasságot Zita (1892–1990) pármái hg.nővel. 8 gyermekük született, a legidősebb fiú, Ottó hg. 1912-ben. ♦ ZJ, 736.

Károly, I. (Sigmaringen, 1839. ápr.8. – Sinaia [?], 1914.okt. 10.): →Románia utolsó fejedelme (1866–1881) és első királya (1881–1914). A n. Hohenzollern-Sigmaringen-házból származó Károly Antal hg. második fia. A román ngy. a →Moldva és →Havasföld fejedelemségeket egyesítő Alexandru Cuza fejedelem lemondatása után, 1866.máj.13-án választotta Ro. fejedelmévé. Hatalmát eleinte pártharcok, dinasztiaellenes mozgalmak veszélyeztették. Trónra lépésével külpol. irányváltás vette kezdetét Ro-ban. Az addigi fr. kapcsolat túlsúlyát a Poroszország és az OMM felé való fordulás váltotta fel. ~ a ro. függetlenségi háb. irányítójává vált. 1881-ben a ro. ogy.

két háza királlyá választotta, máj.10-én koronázta meg Bukarestben. – A Ro-ban igen népszerű ~ sokat tett az ország tekintélyének emeléséért, a polg. viszonyok megteremtéséért, a modernizálásért. Az I. vh. kitörésekor elfogadta Ro. semlegességének gondolatát (→*sinaiai koronatanács*), ugyanakkor egyfelől hitt a →*Központi Hatalmak* háb. győzelmében, másfelől nem akarta felszámolni a No-hoz fűződő (többek között családi) kapcsolatait. Igyekezett tompítani az →*Antant*-barát ro. politikusok, köztük Ion →*Brătianu* me. fellépését. Ro. időszámítás szerint szept.27-i halálával ez a belpol. ellensúly megszűnt, utóda, →*I. Ferdinánd* nem követte ~ pol-ját. • **BO, 737.**

Károly Albert <Karl Albrecht>, főherceg (Pola, 1888.dec.18. – ?): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. →*Károly István* fhg. fia. Kat. pályára lép, 1914-ben fhgdy. a 2.lov.tü.o. törzsében. • **ZJ, 738.**

Károly Ferenc József főherceg: →*I. (IV.) Károly*

Károly István <Karl Stephan>, főherceg (Groß-Seelowitz [Morvaország], 1860.szept.5. – ?): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. II. Lipót cs. dédunokája, *Károly Ferdinánd* fhg. fia, →*Frigyes* fhg. és →*Jenő* fhg. fivére. 1879-től tengerészti. pályára lép, 1911-től tngy. Az I. vh. idején állandó kat. beosztás nélkül van, de tengerészeti ügyekben az uralkodó tanácsadója. ~ vizsgálja ki a cs. és kir. →*haditengerészet* helyzetét a →*cattarói matrózlázadás* után, ill. ~ javaslatra nyomán cserélődik ki a →*haditengerészet vezetése* 1918 ko-
ra tavaszán. • **SP, ZJ, 739.**

Károly Király Gyermeknyaraltatási Akció: a rászoruló kiskorúak pihenését, üdültetését elősegítő, az OMM egészére kiterjedő mozgalom. A →*Károly Király Hadsegélyző Alap* finanszírozta. Mo-on 1918.máj-ban kezdték szervezni az első csoportot, felét fővárosi, negyedrészt Bp-gyárvidéki (Csepel, Erzsébetfalva, Kispeszt, Soroksár, Újpest), negyedrészt vidéki gyerekekből. A kiválasztást Bp-en és környékén (a hozzátartozók jelentkezése alapján) a gyermekkórházak végezték az Országos Gyermekvédő Liga, a Népjóléti Központ, a két Szünidei Gyermektelep, a Keresztényszociális Gyermekvédő Egyesület és a *Munkások Gyermekbarát Egyesülete* közreműködé-

sével; vidéken az állami menhelyek elsőbbséggel ajánlották a gyermekeket. A kiválasztást orvosi vizsgálat előzte meg. – A gyerekeket különvonat szállította Bp-ről Triesztbe, onnan az isztriai üdülőhelyekre (Abbázia, Isola, Lovrana, Portorose, Volosca). 30-50 fős csoportokban, 1-1 felügyelőre bízva 6 héten át nyaraltak. Tengerparti elhelyezésüket egy kat. különítmény és egy önkéntes hölgybiz. koordinálta. Az első, júl. eleji turnus mintegy 500, a második, júl.13-i 741 fős volt. Ezt követően hetente, összesen 6 alkalommal indítottak kb. 1600 fős csoportokat. – A ~t m. részről *Vadnay Tibor* miniszteri tanácsos irányította kormánybiztosként. • **SzE, 740.**

Károly Király Hadsegélyző Alap: a →*hadszíntéren* lévő kat-k, az elesett vagy betegségben meghalt kat-k özvegyeinek és családtagjainak segélyezésére, ill. a rokkantak sorsának enyhítésére létrehozott karitatív intézmény. Alapítványi formában →*I. (IV.) Károly* cs. és kir. alapította 50 millió korona alaptőkével. A ~ kat. gyógyhelyeket és otthonokat is működtetett. A ~ anyagi és erkölcsi gyarapodását szolgálta az 1918.ápr-ban megrendezett „Károly király-hét a harctéren”, amelynek keretében az alakulatoknál gyűjtést indítottak, megszervezték ott hasznos tárgyak eladását, vmint →*tábori mozi* és →*tábori színházi* előadásokat rendeztek. • **LJ, 741.**

Károly-seregarcvonal: →*Hadsereg* (1. osztrák-magyar), →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Károlyi Gyula, gróf (Nyírbakta, 1871.máj.7. – Bp., 1947.ápr.23.): nagybirtokos, konzervatív politikus, miniszterelnök. 1905-től a →*Főrendiház* örökös tagja. 1906–1910 között Arad →*vármegye* és Arad város főispánja. Az I. vh. kitörése után önként jelentkezik, s mint tart. hu. hdgy. a →*keleti hadszíntérre* kerül. A háb. után a birtokait is megszállva tartó fr. csapatok pk-ainak ígéretében bízva és helyi közéleti személyiségek unszolására a →*Forradalmi Kormányzótanács* ellenében 1919.máj.5-én Aradon ellenkorm-t alakít. A →*Károlyi-kormány* élén kezdetben érdemi tev-t nem tud kifejteni, korm-ának tagjait Mezőhegyesen csaknem 2 hétig a ro. hds. internálja. Máj.30-án Szegeden újabb ellenforr. korm-t alakít, célki-

tűzése továbbra is a TK megdöntése. Me-i tev-ét külső és belső tényezők egyaránt akadályozták, ezért júl.12-én lemond és visszavonul. – 1927-ig Szabolcs és Szatmár vm-i birtokain gazdálkodik. Akkor visszatér a pol. életbe, az újjászervezett Fház tagja, 1928.jún.28. és 1930.dec.9. között koronaőr. A →*Bethlen-kormány* utolsó időszakában, 1930.dec.9.-tól 1931.aug.24-ig kűm., majd a →*kormányzó* korm.alakítással bízza meg. A harmadik *Károlyi-kormány*ban 1931.dec.16-ig a pűm-i, ettől 1932.jún.20-ig a népjóléti és munkaügyi tárcát is betölti. Miután rövid távú gazd. válságkezelő intézkedései nem hozzák meg a várt eredményt, az agrárlobby és a dem. ellenzék hevesen támadja belpol-ját, s 1932-ben a kormány-párt is szembefordul vele, benyújtja lemondását. →*Horthy* Miklós, akinek ~ a veje, ebbe jún.30-án egyezik bele. Bár Fház-i tagságát nem adja fel, s 1936-tól m.kir. titkos tanácsossá is kinevezik, másodszor is visszavonul. A II. vh. idején gr. →*Bethlen* Istvánnal és hg. *Esterházy* Mórival együtt a kormányzó legbelső tanácsadói köréhez tartozik, e minőségében támogatja *Kállay* Miklós me. kiugrási pol-ját. ♦ **SzP, 742.**

Károlyi Mihály, gróf (Bp., 1875.márc.4. – Vence [Fr.], 1955.márc.19.): politikus, nagybirtokos, miniszterelnök, ideiglenes köztársasági elnök. Liberális, majd dem. politikus. 1901-től a *Szabadelvű Párt* tagja, 1905-től a *Függetlenségi Párt* egy-i képviselője. 1909–1912 között az OMGE elnöke. 1913–1918 között a *Függetlenségi Párt* elnöke. Szembefordul gr. →*Tisza* István pol-jával. 1914. aug-ban Fr-ban internálják (a →*Károlyi-utazásokból* hazatérőben épp az óceánon utazik, amikor kitör az I. vh.), dec-ben cserealapon kerül haza. 1915-ben a →*bukovinai* fronton harcol. 1916. júl.18-án megalakítja a *Függetlenségi és 48-as Pártot*, amelyet →*Károlyi-párt*ként tartanak számon. Ennek élén népszerűsége tesz szert. Szembefordul a háb. és n.barát pol-val. A háb. utolsó évében békeagitációt folytat, polg. dem. jogokat követel. – Az 1918.okt-i →*őszirózsás forradalom* vezető egyénisége, a kezdeményezésére okt.23-24-én éjszaka létrejött →*Magyar Nemzeti Tanács* elnöke. 1918.okt.31-től 1919.jan.11-ig me., ez alatt a külügyeket, ill. nov.25-ig a pénzügyeket is irányítja. 1918.dec.12-29. között ideiglenesen hm. 1919.jan.11-től márc.21-ig ideiglenes közt.

elnök, egyben megbízva a külpol. irányításával. Megkezdí a polg. reformok megvalósítását, s a →*földreformot*. 1919.márc.20-án visszautasítja a →*Vix-jegyzéket*, 21-én lemond. – 1919.júl-ban emigrál, előbb Cssl-ban, 1920–1921-ben Ol-ban, 1921–1923-ban az SHS-ban, majd Párizsban él. 1923-ban Mo-on elítélik, vagyonát elkobozzák. A II. vh-t Angliában tölti. 1946.máj.9-én tér haza. 1946.aug.7-től 1949.jún.2-ig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. 1947.aug.21-től párizsi, egyben 1948.aug.14-től brüsszeli, 1949.jan.13-tól luxemburgi követ. 1949.jún.2-án lemond. A pol-tól visszavonulva Fr-ban él. Hamvait 1962. márc-ban hazaszállították és a Kerepesi temető mauzóleumában helyezték el. ♦ **BT, 743.**

Károlyi-kormány (Gyula-): az 1919.máj.5. és júl.12. között gr. →*Károlyi* Gyula me. vezetésével megalakult, két egymást követő, a végrehajtó hatalom gyakorlását célul kitűző miniszteri testület. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* elől Bp-ről, a →*román* megszállás miatt →*Erdélyből* menekült, ill. Arad, Szeged, Temesvár környékéről származó polg. politikusokból és nagybirtokosokból állt össze. **1.** Az első ~ 1919.máj.5-én Aradon alakult. Tagjai: *Bartha* Ábel bm., br. *Bornemisza* Gyula kűm., →*Szabó* Zoltán vörgy. hm., br. *Solymosy* Lajos pűm., *Barabás* Béla vkm., *Pálmay* Lajos iűm., *Kintzig* János fm., *Varjasy* Lajos kereskedelemügyi, *Fülöp* Béla közlekedésügyi, *Bársony* Elemér népjóléti és munkaügyi, *Pálosy* Dénes közlélelmezési miniszter, *Hemmen* János, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. – Megalakulását kiáltványban jelentette meg, amelyben legfőbb célkitűzéseként a „bolsevizmus megsemmisítését, az egyéni szabadságra, a vagyonra és a munkára való jog megóvását és egy fegyelmezett fe. hatalom – csendőrség – megszervezését” határozta meg. Érdemi tev-et nem tudott kifejtetni, miután a ro. hds. máj.9-én a Szegedre utazó me-öt a ~ több tagjával Mezőhegyesen feltartóztatta és internálta. – **2.** A második ~ máj.30-án alakult a fr. hds. megszállta Szegeden, az első ~ újjáalakításával. Változások a ~ tagjaiban: *Kelemen* Béla bm. (jún.6-ig), gr. →*Teleki* Pál kűm. (jún.6-tól), →*Horthy* Miklós altngy. hm. (jún.6-tól), *Kelemen* Béla vkm. (jún.6-tól), *Hemmen* János közlélelmezési miniszter, *Bársony* Elemér államtitkár a népjóléti és munkaügyi tárca

vezetésével megbízva. Az iüm-i tárcát végig, a küm-i, a hm-i és a vkm-i tárcát jún.6-ig, a bm-i tárcát jún.6-tól a me. töltötte be. – A ~ alapvető célkitűzése a bécsi →*Antibolsvista Comité*val összhangban a proletárdiktatúra megdöntése volt, amelyhez fr. támogatásra számított, s saját hds. felállítását is megkezdte. A Horthy altngy. irányításával szerveződő →*Nemzeti Hadsereg* felf. zé-sére, s esetleges alkalmazására leginkább a TK első →*Clemenceau-jegyzékre* (a Tiszántúl átadása a →*Felvidék* kiűritése ellenében) adott kitérő választát követően adódott volna lehetőség, amikor az →*Antant*-haderő egy D-Mo-ról megindítandó hdm-et latolgatott. – Külpol. tekintetben a me. és a küm. gyakorolta az irányítást. →*Bethlen* István gr. Bécsben képviselte a ~t, összeköttetést tartva az ottani Antant-missziókkal. – Ahogy a NH szervezése előrehaladt, a ~ szerepe egyre csökkent. A remélt fr. támogatás elmaradása, a hds-szervezés akadályozása, a tervezett önálló kat. akció letiltása, ill. az ellenforr. erők belső viszálykodása miatt a ~ rövid életűnek bizonyult, ami júl.12-én új ellenkorm. (→*Ábrahám-kormány*) megalakításához vezetett Szegeden. ♦ SzP, 744.

Károlyi-kormány (Mihály-): →*Magyarország* 1918.okt.31. és 1919.jan.18. között hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testülete. Neve a →*Magyar Népköztársaság* 1918.nov.16-i kikiáltásáig →*magyar minisztertanács*, attól *népkormány*. Elnöke: gr. →*Károlyi* Mihály. Tagjai: gr. *Batthyány* Tivadar bm. (dec. 9-ig), →*Linder* Béla alez. hm. (nov.9-ig), *Buza* Barna fm. (nov.4-ig), *Lovász* Márton vkm. (dec. 22-ig), *Garami* Ernő kereskedelemügyi, *Nagy* Ferenc közlélelmészügyi miniszter, →*Jászi* Oszkár, a nemzetiségi önrendelkezési ügyek előkészítésével megbízott tárca nélküli, *Kunfi* Zsigmond, a horvát-szlavón-dalmát ügyek felszámolásával megbízott tárca nélküli, dec.12-től egyben munkaügyi és népjóléti miniszter. A küm-i tárcát végig, a püm-i tárcát nov.25-ig, a hm-i tárcát dec. 12-től 30-ig, a vkm-i tárcát dec.22-től a me. töltötte be. A kir. személye körüli miniszter (a közt. kikiáltásáig) a bm. – Új tagok: *Berinke*y Dénes fm. (nov.4-től), →*Bartha* Albert alez. hm. (nov. 9-től dec.12-ig), *Linder* Béla tárca nélküli miniszter (dec.12-ig), *Szende* Pál püm. (nov.25-től), *Szabó* Orest ruszin korm.biztos (nov.29-től; dec.

30-tól a ruszin ügyek minisztere), *Apáthy* István erdélyi korm.biztos (dec.8-ról), *Nagy* Vince bm. (dec.12-től), gr. →*Festetics* Sándor hm. (dec.30-tól). – A me. a →*Magyar Nemzeti Tanács* 1919. jan.11-i ülésén lemondott, miután az közt. elnöki minőségben ideiglenes államfői jogokkal ruházta fel, a →*Berinke*y-kormány jan.18-i hivatalba lépéséig ügyvezető me-ként *Berinke*y Dénes vezette a ~t. – A ~ tárgyalta a fr. Keleti Hds. pk-ával, →*Franchet d'Esperay* tbk-kal, s irta alá 1918.nov. 13-án a →*belgrádi konvenció*t. Nov.12-én sikertelen tárgyalásokat kezdett a Mo-i →*román nemzeti mozgalom* vezetőivel. 11-én felállította a →*magyar néphadsereget*, a →*Nemzetőrséget* és a →*Polgárőrséget*; s leszerelte a m.kir. →*Honvédséget* (I.). Nov.23-án bevezette az ált. választójogot (1918:I. néptv.). Dec.6-án elrendelte a →*Felvidék* kiűritését az →*Antant*-misszió által megadott →*demarkációs vonalig*. Dec.8-án viszszaállította a →*sajtószabadságot* (1918:II. néptv.). Dec.21-én autonómiát adott →*Ruszká Krajnának*. Jan.5-én engedélyezte az egyesülési és gyülekezési szabadságot (1919:III. néptv.). ♦ RI, 745.

Károlyi-párt: a gr. →*Károlyi* Mihály vezette, a kiegyezés közjogi alapjait tagadó, a radikális elítváltást célul tűző, →*Antant*-barát ellenzéki mozgalom közkeletű elnevezése. Hivatalos neve *Függetlenségi és 48-as Párt*. A fokozódó kat. nehézségekből Károlyi és az →*Egyesült Függetlenségi és 48-as Párthoz* tartozó maroknyi híve azt a következtetést vonta le, hogy elérkezett az idő gr. →*Tisza* István me. megbuktatására és a hatalom megszerzésére. 1916.júl. elején felmondták az 1914.júl.28-án meghirdetett pártközi békét, s felmelegítették az Antant-barát pol-t. Mivel a *Függetlenségi Párt* nagyobb része gr. →*Apponyi* Albert vezetésével kitarott a →*Tisza-kormány* mellett, Károlyi júl.9-én lemondott a pártelnökségről és kilépett a pártból. Emlékiraiba elismerte: „...mert ott valami személyes okból nem tudtam jól érvényesülni.” – 95-ből alig 20 képviselő követte, köztük gr. *Batthyány* Tivadar (később Károlyi első bm-e), →*Justh* Gyula, *Hock* János (később a →*Magyar Nemzeti Tanács* második elnöke). Az új *Függetlenségi és 48-as Párt*, változatlanul hagyva régi nevét, alakuló ülését 1916.júl. 18-án tartotta. Orgánuma *Holló* Lajos képviselő *Magyarország* c. lapja volt. Programja: perszo-

nálunió, önálló vámterület, jegybank és hds., annexiómentes béke, ált., egyenlő és titkos választójog 24 éves kortól, szoc. és birtokpol. reformok. Továbbra is elfogadja, hogy a háb. Mo. önvédelmi harca, úgy véli, e módosítások tovább növelik a m. kat. harci kedvét. – A me. és a mérsékelt ellenzék bírálta a ~ot naiv Antant-barátsága, külpol. tájékozatlansága, Mo. háb. felelősségének hangoztatása és az előkészítetlen békekövetelések által az elg. országokban elért kedvezőtlen dipl. hatás, populizmusa és felelőtlen kijelentései miatt, pl. „ha lett volna ált. választójog, nem lett volna háb.” – A ~tád-a a kormányzat és br. → *Burián* István kküm. ellen → *Románia* hadba lépésétől erősödött, felelősségüket hangoztatva → *Erdély* védtelenségéért. 1917.jan.24-én *Lovász* Márton vezércikkben és interpellációban üdvözölte → *Wilson* am. elnök jan.22-i szenátusi üzenetét. A ~alapító tagja volt a jún.6-i ún. *Választójogi Blokk*nak, amely az ált. választójog mellett a → *wilsoni békecélok*nak megfelelően a világbéke biztosítékát a nk. szervezetekben, vmint a had- és a külügy demokratizálásában látta. Belépett az 1917.jún.15-én kinevezett → *Esterházy-kormány*ba (Batthyány Tivadar a kir. személye körüli miniszter, majd népjóléti és munkaügyi miniszterként 1918.jan.25-ig tagja a → *Wekerle-kormány*nak). – Károlyi nemzeti programját 1918.okt.16-i és 22-i beszédében fejtette ki. Elfogadta → *Horvátország* különválását, a tengeri kijárat biztosításával és Fiume megtartásával. A nemzeti kérdés az ált. választójoggal, a területi integritás mellett kívánta megoldani. 16-i beszédében úgy vélte, Mo. akkor köthet békét, ha mindenben új orientációt keres: pacifista álláspontra helyezkedik és az AH felé fordul; közölte a → *Nemzeti Munkapárt*tal, hogy „űtött a leszámolás órája”, s elutasította Tisza nemzeti egységkorm-ra vonatkozó javaslatát. Az okt.23-i fiumei helyőrségi lázadás hírére követelte, hogy parlamenten kívüli pártokkal, a → *Magyarországi Szociáldemokrata Párt*tal és → *Jászi* Oszkár polg. radikálisával alakíthasson korm-t. Még ezen az éjszakán megalakította a → *Magyar Nemzeti Tanács*ot, amely okt.26-i 12 pontos programjában magát ellenkorm-nak deklarálta, s kinyilvánította, csak neki van joga a m. nemzet nevében nyilatkozni. Követelte a választásokat, a korm. lemondását, Mo. függetlenségét, a háb. azonnali befejezését, a n. szöv. fel-

mondását, az önálló m. képviselőket a béketárgyalásokon, s az új államok, köztük a cseh elismerését. – A hatalom megragadása érdekében Károlyi kész volt forr. kihozzátására is. Tevényt több kortársa már 1914-ben hazaárulásnak tekintette, 1918 őszén pedig felségárulásnak. ♦ **KE, 746.**

Károlyi-utazások: a *Függetlenségi Párt* vezetőinek a párt kül- és belpol. koncepcióját népszerűsítő útjai. → *Károlyi* Mihály gr. → *Justh* Gyulával, a párt másik vezetőjével a → *Balkán-háborúk* után (főként a → *Tisza-kormány* támadására) új külpol. irányt ajánlott: az AH-hoz, főként Fr-hoz és Or-hoz való közeledést, kárhozzátva a n. orientációt. Károlyi ilyen értelmű beszédet mondott az 1914.ápr.29-én megnyitott → *delegációs* üléseken is. Elgondolását demonstratív utazásokkal is ki kívánta fejezni, s programjához támogatókat keresett az AH vezető politikusai között. 1913 végén Párizsban találkozott → *Poincaré* fr. közt. elnökkel. 1914 elején látogatást tervezett Szentpétervárra, az útra azonban nem került sor. – Az 1914.máj.28-án pártelnökké választott Károlyi, *Kunfi* Zsigmond társaságában 1914.jún.28-án, rövid Fr-i tartózkodás után az USA-ba utazott. Ezzel döntően belpol. célokat követett, Mo. belső átalakítását, a választójog bővítését célzó programját kívánta az am. m-okkal megismertetni, s anyagi támogatásukat kérni. A → *hadüzemek* után tért vissza Fr-ba, ahol mint elg. ország polgárát internálták. Miután becsületszavát adta, hogy nem harcol az AH ellen (1916-ban rövid ideig hv. hu.ti-ként szolgálatot teljesített a fronton), szabadon bocsátották. 1914.okt.1-én érkezett haza, nov.30-i Kház-i felszólalásában támogatta az OMM önvédelmi háb-ját. – Az am. út miatt az ot-m. elhárítás vizsgálatot folytatott, ám a résztvevők ellen nem indult eljárás. ♦ **KE, 747.**

Karpaszományos: tartalék állományban potenciális tisztjelölt, érettségizett, egyévi szolgálatra kötelezett vagy jelentkezett kat. a kiegyezéstől 1945-ig. Sok kedvezmény illette meg. Újonc korától kimenőként ti. mintájú → *egyenruhát* hordott, amelynek gombozása barna volt, → *fegyvernemi* színű karpaszománnyal. Szabad kimenővel rendelkezett, szolgálaton kívül megjelenhetett ti. társaságban. „Alantas” munkára (pl. takarításra) még büntetésből sem lehetett kötelezni. Újonc-

kiképzés után örveztővé lépett elő, majd kb. hathónapos kat. korában tizedessé, esetleg szakaszvezetővé. Ezután zls-tanfolyamra vezényelték, amelynek elvégzésekor →*hadapród* őrm. (esetleg szakaszvezető), rövidesen zls. →*rendfokozatba* nevezték ki. Tartalékosként fe. gyakorlatokra behívva szds-ig léphetett elő. Sokan innen kerültek tényleges (hivatásos) állományba. Aki nem került zls-tanfolyamra, az ~ őrm-ré lépett elő. Megkülönböztetésül ezek karpaszománya nem lett sárga, hanem fn-i színű maradt; további előlépésre nem volt lehetőségük. Magát a ~ elnevezést a zubbony újjívégződése fölött kb. 10 cm-rel a fn. színének megfelelő, spiccben végződő, az ujjakat körülfogó mintázatról, az ún. *karpaszományról* kapták. A ~ elnevezés a k.u.k időkben alakult ki, de csak a két vh. között vált hivatalossá. (Még: →*Egyévi önkéntesi rendszer*, →*Tartalékos tisztképzés*) • RD, 748.

Kárpát-hadtest: →*Déli Hadsereg*

Kárpátalja: a XX. szd-ban kialakult történeti-földrajzi tartomány a →*történelmi Magyarország* ÉK-i részén. Határa Ny-on 1919-től a →*Csehszlovákián* belüli szl-ruszin belhatár, 1939-től a m-szl., 1945-től a szl-sz. határ; ÉK-en a történelmi m-ln. határ; D-en 1919-től a csszl-ro., 1945-től a sz-ro. határ; DNy-on 1919-től a m-csszl., 1945-től a m-sz. határ. Területe 1939.márc-ban, →*Magyarországhoz* történt visszacsatolásakor 12.061 km², lakossága 670.000 fő. Elnevezései fő hegyvonulata, az ÉK-Kárpátok, ill. az etnikai többség *ruszin* (rutén, magyarorosz) népesség alapján keletkeztek: *Kárpátalja* <Podkarpátje> (Mo. felől nézve); *Kárpát-hegyvidék*; *Kárpát-Ukrajna* <Karpatszka Ukraina>, *Kárpátontúli Ukrajna* <Zakarpatszka Ukraina, röviden Zakarpatje> vagy *Kárpátontúli Terület* <Zakarpatszkaja Oblaszty> (Ukrajna felől nézve); *Kárpát-Oroszország* <Karpatszkij Rusz> (az Or. Bir. központja felől nézve); *Ruténföld*, *Ruszinország*, *Magyaroroszország* (Mo-on); *Ruszenszko* <Rusinsko> (az első Csszl. Közt-ban). Az 1918.dec.25-én deklarált →*Ruszka Krajna* nem tájegységet, hanem a →*Magyar Népköztársaság* autonóm nemzetiségi köz. egységét jelölte. A Kárpát-Ukrajna elnevezés csak 1918-ban alakult ki igény-elnevezésként a polg.háborús →*Ukrajnában*. – A

~fogalom az I.vh. előtt nem létezett. A terület nagyobb része a honfoglalás után a gyepeürendszer részét képezte *beregi rengeteg* néven. Később is védőöv a K-i betörések ellen, majd a török elleni várrendszerbe illeszkedett. Összekötötte az Erdélyi Fejedelemséget Felső-Mo-gal. Az 1703–1711 közötti szabadságharc idején sem önálló tartomány, noha II. Rákóczi Ferenc egyik fő bázisterülete. – A ~fogalom 1918–1919-ben alakult ki, amikor ~ Cssl-hoz került: a →*Magyaroroszok Amerikai Nemzeti Tanácsa* 1918.nov.12-i második →*scrantoni határozatát*, ill. a →*Központi Rutén Nemzeti Tanács* (KRNT) 1919.máj. 15-i →*ungvári határozatát* követően. A KRNT 1919.szept.10-én írta alá a csatlakozási egyezményt a csszl. korm-nyal, az aktust az 1920.jún. 4-i →*trianoni béke* szentesítette. ~ra 1919–1920-ban Cssl-n kívül igényt tartott a (fehér) Ny-Ukrajnai Közt. (→*ukrán betörés*) és részben →*Románia*. Az 1918.okt.25-én a →*Csehszlovák Nemzeti Tanács* által megígért, és az 1919.szept.10-i csatlakozási egyezménybe, vmint a trianoni békébe (Pótlások II. fejezet 10. cikkely) is belefoglalt autonómiát a csszl. korm-tól ~ a *müncheni egyezmény* után, 1938.okt.5-én kapta meg. ~ autonóm korm-a okt.9-én alakult meg, Bródy András vezetésével. Őt okt.26-án Volosin Ágoston követte. Nov.22-én a prágai parlament elfogadta ~ autonóm alkotmányát. Volosin No-ra támaszkodva szeparatista pol-t kezdett, létrehozta a *Szicsgárdát* (Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezet), vmint az *Ukrán Nemzeti Tanácsot*, bevezette az addig csak az 1919–1920-as Ny-ukrán igényben létezett *Kárpát-Ukrajna* megnevezést, 1939.jan. 21-én bevezette az egypártrendszert (*Ukrán Nemzeti Egységpárt*), betiltotta a m., szl., rutén és or. pol. pártokat, egyesületeket, sajtótermékeket és internálótáborokat állított fel. 1939.márc.12-én Huszton a csszl. hds. még leverte a Szics-gárda felkelését, de 15-én Huszton kikiáltották a független *Podkarpatszka Rusz* államot, amit egyetlen ország sem ismert el. ~ márc.15-18. közötti *visszacsatolásával* az önálló ruszin állam kérdése lekerült a napirendről. Mo. és a független Szl. ~ra is vonatkozó határszerződését márc.31-én írták alá. Szept. közepéig ~án helyreállt a közös m-ln. határ. Mo. a *kárpátaljai kormánybiztosságon* keresztül korlátozott autonómiát biztosított ~nak. 1944.nov.26-án a sz. hds. megszállta Mun-

Harcok az Ojtozi-szoros térségében

kácson Kárpátalja Népi Bizottságainak I. kongresszusa határozatot hozott ~ „visszatéréséről” a →Szovjetunióhoz (~ sohasem tartozott egyetlen K-i szláv államhoz sem) Kárpátöntúli Ukrajna néven. A csatlakozásra az 1945.jún.29-i sz.-csszl. államközi egyezmény alapján nov.22-én került sor. A Kárpátöntúli Ukrajna Autonóm Köztársaságot a Szu. Legfelsőbb Tanácsa 1946.jan.1-ével Ukrajnához csatolta mint annak Kárpátöntúli Területét. – A későbbi ~ lakosságának 1910-ben az utolsó m. →népszámlálás adatai szerint 54,0 %-a (353.984 fő) ruszin, 28,0 %-a (183.623 fő) m., 1,8 %-a (11.688 fő) ro., 0,98 %-a (6346 fő) szl.; 1930-as csszl. adatok szerint 66,6 %-a (461.800 fő) ruszin, 16,8 %-a (116.441 fő) m., 11,55 %-a (80.100 fő) zsidó, 3,0 %-a (21.000 fő) szl., 2,0 %-a (14.000 fő) ro.; 1989-es sz. adatok szerint 78,4 %-a (976.550 fő) ukrán, 12,5 %-a (155.711 fő) m., 4,0 %-a (49.824 fő) or., 2,2 %-a (27.403 fő) ro., 1,0 %-a (12.456 fő) zsidó, 0,98 %-a (12.131 fő) cigány. Más források szerint a m. lakosság száma 1981-ben 160.509 fő, 1989-ben kb. 177.000 fő. A ~i ruszinok többsége görögkatolikus, a m-oké prot. vallású. • **RI, 749.**

Kárpáti Akció: →Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság

Kárpáti betörések: →Kárpáti húsvéti csata, →Uzsoki betörések

Kárpáti csata (székelyföldi):
→Kárpáti hadműveletek (I.)

Kárpáti hadműveletek (I.): az →Erdélybe betört román hds. kiszorítása, vmint a →Moldva területére való betörés céljából a K-Kárpátok →Romániával határos szakaszán lefolyt ütközetek és manőverek 1916-ban. –

1. Az 1916.okt.8-ig lezajlott →erdélyi hadműveletek következtében a ro. hds. megkezdte a megszállt terület kiürítését. Okt.9-én a →hadsereg (9. német) kötelékében a cs. és kir. 71.gy.ho. Prázmárig jutott, előle a ro. 2.lov.ho. Kézdivásárhegyen át visszavonult az Ojtozi-szoros felé; a Schmettow-lov.

hdt. n. 3.lov. ho-a Sepsibükszád, cs. és kir. 1.lov. ho-a Csíkszereda irányába menetelt, a ro. 4.hds. visszavonult a Gyimesi-, a Békás- és a Tölgyesi-szoros felé. Az okt.16-án a Schmettow-hdt-nek alárendelt ot-m. 71.gy.ho. a ro. 2.lov. ho-t és a megerősítésére →Dobrudzából átvetényelt ro. 28.gy.dd-t Sósmezőnél átvette a határon, Hárjáiig nyomult, ahol →támadása elakadt. A n. 9. hds. tád-a ált. lelassult, mivel a szétzilált ro. hok megerősítésére beérkeztek a →Havasalföldről és Dobrudzából a kárpáti →védelemhez irányított →seregtestek. Erich von →Falkenhayn gy.tbk., a n. 9.hds. pk-a elképzelése az volt, hogy a Kárpátokon a D-i szakaszon kell áttörni, ezért a Székelyföldön és az É-Erdélyben a ro. 4.hds. üldözése során enyhén DK felé mozgó →hadereg (1. osztrák-magyar) feladata elsősorban a lekötés volt. – Az 1.hds. tev-e okt.10. után felerősödött. A jobbszárny cs. és kir. VI.hdt. 39.hv.gy. ho-a, miután bevonult Csíkszeredára, okt.16-ig a csatlakozó cs. és kir. 1.lov.ho-lyal (n. 9.hds.) visszafoglalta az Úz-völgyet, majd ro. oldalon →állásba ment. É-ra a 61.hv.gy.ho. üldözte a Tatros völgyébe a Csíkcsicsó-Szépvíz-Gyimesi-szoros menetvonalon visszavonuló ro. 7.gy.ho-t. Okt.13-án a ro-ok a 61.ho. Pogány-havas 1352 m-es magaslatára indított tád-a elől Palánkára húzódtak vissza, a 61.ho. már ro. területen foglalt állást. A cs. és kir. XXI.hdt. (okt.14-ig Háber-

Harcok az Űz-völgy, a Csobányos-völgy és a Gyimesi-szoros térségében

csoport) cs. és kir. 72.gy.ho-a és a fél 37.hv.gy.ho. innen É-ra okt.14-ig a ro. 8. és 14.gy. ho-t viszszaosztva kijutott a Békási- és a Tölgyesi-szoros Ny-i végéhez. A balszárnyon az ot-m. 7.hds. cs. és kir. XI.hdt-e a Dragoşul-Lucaciul-Bernariulul-Mestecanişte vonalon küzdött, főleg az or. 9.hds-gel szemben. – Nov. közepéig az ot-m. 1.hds. egész →arcvonala 15-20 km-es sávban mozgott, több fontos magaslát és település többször is gazdát cserélt. – Nov.5-6-án éjjel a Watra Dorneitől D-re irányított or. V.hdt. Gyergyóhólólólól É-ra és D-re betört a cs. és kir. 72. és a 37.hv.gy.ho. állásaiba, s nov.7-én elfoglalta Bélbort. Másnap a m. seregetestek kiverték az elg-et Bélborról. Nov.10-én a 61.hv.gy.ho. is visszavette állásait a Tatros-völgyben. Nov.17-ig a cs. és kir. XXI.hdt-nél is befejeződtek a mozgóharcok. Az ot-m és n. csapatok berendezkedtek a téli véd-re.

– Nov.28-án azonban a KH havasalföldi sikerei miatt or-ro. tehermentesítő →hadművelet indult, kifejlődött az ún. kárpáti csata az or. 8. és 9. és az ot-m. 1.hds. között. A tád. főiránya az Űz- és a Tatros-völgyben volt. Az előbbinél a 39.hv.gy.ho-ra zúdult az or. XL.hdt. 2. és 4.löv.ho-a, az utóbbinál a 61.hv.gy.ho-ra az or. 48., 49. és 103.gy.ho. Az É-ra álló ot-m. 7.hds-et is túlerejű tád. érte, de a Mestecanişte-nél elért betörést leszámítva az or-ok nem nyertek teret. – A n. 9.hds. arcvonalaának balszárnyát átvető Gerok-csoport az Ojtozi-szoros térségében és Komandótól D-re, a Hosszúhavas magaslát körzetében harcolt. Az or-ro. tád. dec.12-re kifulladt, tartait felhasználta anélkül, hogy jelentős eredményt ért volna el. A hó közepéig már csak a Tatros és az Űz völgyében, a Csobányos menti hegyekben folyt harc, vmint É-on Mestecanişténél. – 2. Bukarest elfoglalása (→havasalföldi hadműveletek) után az →AOK elrendelte, hogy az ot-m. 1.hds. és a Gerok-csoport törjön át a K-Kárpátokon, K-DK irányban hatoljon

be Moldvába, s vágja el a Sereth völgyét. E célból 4 csoportosítást hoztak létre. *Jobbszárny-csoport* Ojtoztól D-re (n. XXIV.tart.hdt. pság, cs. és kir. 1.löv. és n. 218.gy.ho.), *ojtozi csoport* (n. XXXIX.tart.hdt. pság, n. 187. és cs. és kir. 71.gy. ho.), *Űz-völgyi csoport* (ot-m. VI.hdt. pság, 39.hv. és n. 225.gy.ho.), *gyimesi csoport* (ot-m. XXI. hdt. pság, bajor 8.tart., cs. és kir. 24.gy. és 61.hv. gy.ho.). – Dec.22-én a jobbszárny-csoport megindította a tád-t, leküzdötte a zlj-szd-erejű, támpontszerű ro. véd-et, a Putna és a Zabola völgyeibe érve megkezdte a hegységből való kilépést, s 25-én felvette az összeköttetést a Krafft-csoporttal. Az ojtozi csoport súlyos harcokat vívott a szorosban, ill. a D-re fekvő magaslato-kért. É-ra dec.23-án megindult az or. VI.hdt. el-lentád-a a 39.hv.gy.ho. ellen, s elveszett a Ma-gyarós-hegy, vmint a Söverjes- és a Lápos-tető.

Harcok a Tölgyesi-szoros és Dorna Watra térségében

1917.jan.1-én a gyimesi csoport is mozgásba lendült, egy nagy erejű or. ellenlökés elhárítása után teret nyert, s az or. 48. és 49.gy.ho. 5-én már menekült a Tatros völgyében. Jan.10-ig az ojtózi csoport előrehaladt a szorosban, ill. a Szlanik-völgyben. E napon a hdm-eket leállították, miután a n. 9.hds. elérte Foksányt, a Duna-hds. a Sereth folyót, s a kemény tél és az utanszállítási nehézségek miatt a további előretörésre már nem volt remény. A kárpáti csata befejeződött. – Az arcvonal megmerevedett, az ot-m. 1.hds. Gyimestől É-ra 3-10 km mélységben a m. határon innen, D-re pedig túl, ill. a határon állt. A n. Gerok-csoport Kászonjakabfalva magasságától DK-re ro. területen foglalt állást, jobbszánya a Kárpátok K-i előterében, Foksánytól kb. 30 km-re ÉNy-ra a Putna felső folyására támaszkodott. Júl. végéig állás harcok, vállalkozások folytak az

egész arcvonalon. Ezek közül kiemelkedett a Magyarós-hegy visszafoglalása a miskolci 10.hv.gy. ezd. által, →Breit József vörge., a 39.hv.gy.ho. pk-ának terve alapján. 1917.febr.-ban elkészítették az elg. állások másolatát a csikzsögödi gyakorlótéren. A tád. márc.8-án erős tü. előkészítés után indult meg →lángszórók bevetésével. 3 óra alatt mindhárom magaslatot sikerült visszafoglalni. – 1917.júl-ra a kárpáti-moldvai fronton zömmel or-ok voltak állásban: É-ról D-re a 8.hds. Watra Dornei-D-ig, a 9.hds. a Casinu-patak völgyéig, az újonnan felszerelt ro. haderő 2.hds-e az Ojtoz-völgytől Racoascáig, az or. 4.hds. Movileniig, a 6. a Dunatorkolatig (utóbbi kettő közé ékeledött be a ro. 1.hds.). Az or-ro. pság a moldvai helyzet tisztázására ált. tád-t tervezett, amelyet júl.22-24-én tü. előkészítés vezetett be a Gerok-csoport arcvonalán. 24-én megindult a ro. 2.hds. tád-a, amely elől a n. 218.gy.ho. az Ojtoz völgye felé hátrált. Az or-ok nem kapcsolódtak be a hdm-be, a tád-t a n. zborowi áttörés hírére, a →galíciai visszavonulás miatt júl.26-án leállították. A ro-ok még 5 napig folytatták a harcot. E harcokban kiemelkedett a cs. és kir. 8.hgy.dd. székelyudvarhelyi 82.gy.ezd-e (pk. Pappházy ezds.). Az általa védett 1167 m-es Magura Casinului hegyre a ro. 8. és a fél 6.gy.ho. júl.26-31. között mintegy 40 rohamot vezetett, a székelyek mindet visszaverték. – A galíciai sikereket kihasználó az AOK elhatározta, hogy a Gerok-csoporttal Onyest, a n. 9.hds.-gel Adjutul Nouă felé (→moldvai hadműveletek [II.]) támad, hogy a ro. 2.hds-et a Sereth mögé szorítsa. A Gerok-csoport tád-a aug.8-án indult, kifejlődött a 19-éig tartó harmadik ojtózi csata. A völgy két oldalán álló 70.hv. és cs. és kir. 71.gy.ho. az első nap teret nyert, a ro. 6. és 7.gy.ho. visszavonult. A Magura Casinului-tól D-re a cs. és kir. 8.hgy.dd. támogatta a hdm-et. 9-én a 70.hv.gy.ho. előretört a Szlanik-völgyben, de Aknávástól <Târgu

Ocna> DNy-ra szívós ro. véd-be ütközött. 12-13-án a kb. 2 ho. erejű ro. ellenlökés elől a m. és a bajor csapatok visszavonultak a Szlanikfürdő-<Slanic> DNy-Gorzafalva- <Gorzești> Ny te-repszakasra. 19-én a bajor 15.tart.gy.dd. ismét támadott, de Aknavásárt és Onyestet nem tudta elfoglalni. Szept.3-ig állásharcok folytak, majd a →*fegyverszünet* (román) megkötéséig a kárpáti arc-vonalon számottevő harctev. nem volt. ♦ IP, 750.

Kárpáti hadműveletek (II.): az →*Erdélybe* be-tört román hds. kiszorítása, vmint a →*Havasalföld* területére való betörés céljából, a D-Kárpátokban lefolyt ütközetek és manőverek 1916-1917-ben. – Az 1916.okt.8-ig lezajlott →*erdélyi hadműveletek* következtében a ro. hds. megkezdte a megszállt területek kiürítését. Okt.9-én a →*hadserg* (9. német) helyzete az alábbi volt: Orsovánál a cs. és kir. 145.gy.dd. a Cserna Ny-i partján lévő magaslatokon állt, vele szemben a ro. 1.gy.ho.; Petrozsénytől D-re a n. 301.gy.ho. pság-a alatt a megerősített cs.és kir. 144.gy.dd., a cs. és kir. 2.hgy.dd. zöme, vmint a bajor →*Alpenkorps* és a n. 187.gy.ho. 1-1 zlj-a és ü-e vonult fel, szemben a ro. 11.gy.ho. a Vulkán-hágóban és a határgerincen rendezkedett be →*védelemre*; a Vöröstorony-hágóban az Olttól Ny-ra az Alpenkorps zöme, K-re a n. 76.tart.ho. és 187.gy.ho. részei álltak, ellenük az újra feltöltött ro. 13. és 23.gy.ho. vette fel a harcot; Brassó környékén a n. 76.tart.ho. zöme estig visszafoglalta Törösvárt és egy különítménnyel oldaltád-t indított a Tömösi-hágón visszavonuló elg. ellen, az 51.hv.gy.ho. Predeal felé nyomult előre, a n. 89.gy.ho. Keresztvárnál, a Bodzai-szoros bejáratában állt, velük szemben a ro. 2.hds. 3., 4., 6., 21. és 22.gy.ho-a próbált megkapaszkodni. Okt.16-ig a n. 187.gy.ho. részei elérték az Ósánci-szorost, a n. XXXIX. tart.hdt. 51.hv.gy.ho-a visszafoglalta Predealt, s több helyütt elérte a határvonalat. – A n. 9.hds. pk-a, Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk. elképzelése az volt, hogy az áttörést a Kárpátokon a D-i szakaszon kell végrehajtani, mégpedig a Szurdok-szorosban, de észrevehető súlyképzést egyik hágó előtt sem hozott létre, bizonytalanságban tartva az elg-et. – Az Olt völgyében az Alpenkorps áttörési kísérlete okt.16-án megindult, majd 17-én a főtád., amit a Vöröstorony-szorostól K-re, egy ösvérekkel is nehezen járható, 2277 m

magasságban levő hágóúton a Petrozsénytől ide irányított cs. és kir. 2.hgy.dd. hajtott végre. A tád. meglepte az elg-et, de a rendkívül rossz idő és a szívós ro. ellenállás miatt nem sikerült az áttörés, a →*hadműveletet* 22-én leállították. – A következő kísérlet okt.23-án indult *Kneussl* altbgy., a bajor 11.gy.ho. pk-a vezetésével a Vulkán-hágónál. Oda csoportosították még a n. 301.gy.ho-t és a közben beérkezett n. 6.lov.ho-t. A Zsil két partján lévő határgerincet a n. és m. csapatok estére birtokba vették. 28-ára virradóra a cs és kir. 144. gy.dd. 10 km-re megközelítette a Ro-i Zsilvásárt <Târgu Jiu>. A nap folyamán az Orsovától ide szállított ro. 1.gy.ho. részeinek erős ellenlökése visszavonulásra kényszerítette a tád. csoportot, amely Bumbești-nál vetette meg lábát. – Nov.11-én a Szurdok-szorosban megindult az ált. tád. A már ott levő csapatok nov.1-től az odavezényelt n. LIV.hdt.pság (pk. *Kühne* altbgy.) alá léptek és kiegészültek a n. 41. és 109., később 115.gy.ho-lyal. Az LIV.hdt. visszanyomta a ro. 17.gy.ho-lyal megerősített elg. →*arcvonalat*, s nov.15-ig felzárkózott a Voincești–Vacarea–Cojani–Târgu Jiu–Budieni–Glodeni–Crasna din Vale vonalra. – A Vöröstorony-hágótól D-re a Krafft-csoport is felújította tád-át, előrenyomult Rakovița–Titești irányába, s azokat okt.29-én elfoglalta. Nov.15-re a cs. és kir. 10.hgy.dd. a Lotru-patak É-i partján, az Alpenkorps a Mt. Stanisoara–Dan-gesti vonalon, a n. 216.gy.ho. Sălătrucu-D-en, a cs. és kir. 2.hgy.dd. Arefunál harcolt. Nov.21-re elérték Jiblea Nouă–Cepari–Oești Păminteni vonalát, kijutottak a Fogarasi-havasok D-i lábai-hoz, s közvetlenül Rimnicu Vilcea és Curtea de Argeș előtt álltak. – A főtád. leplezésére a n. I. és XXXIX.hdt. nov.10-től indított tád-t. Bár komoly térnyerést a n. 9.hds. K-i arcvonalán nem sikerült elérni, a leharcolt ot-m. és n. ho-ok az egész ro. III.hdt-et lekötötték. A Tömösi-hágótól D-re a Prahova-völgy Ny-i magaslatain, vmint az Ósánci-, a Bodza- és az Ojtozi-szorosban rendezkedtek be téli véd-re. – A Vulkán-szorostól Ny-ra *Szívó Sándor* ezds. csoportja nov.21-én elfoglalta Szörény-várt <Turnu Severin>, másnap megindult a cs. és kir. 145.gy.dd. és a n. 2.kp.dd. tád-a a ro. 1.gy.ho. ellen, amely visszavonult, nehogy elvágják a *zsilvásári csata* után K felé szorított ro. 1.hds-től. – Nov. közepétől a ~ folytatásaként megkezdődtek a →*havasalföldi hadműveletek*. ♦ IP, 751.

Kárpáti húsvéti csata: a → *Magyarországra* való betörést célzó orosz offenzíva elhárítása az ÉK-Kárpátokban. 1915 tavaszára az or. hadvezetés a No. elleni tád. helyett a Mo-ra való betörést jelezte ki a következő → *hadjárat* céljával, hogy fővárosait elfoglalva az OMM-t kikapcsolja a háb-ból. Márc.20-án az or. 8.hds. a *Duklai-szoros* irányába tád-t indított. Az összecsapás az ot-m. erők gyors visszavonulásához vezetett. Ápr. elejére az or. 8.hds. elérte a Kárpátokat és a hegy-ségen való áttörésre készült. Az ot-m. hadvezetés Ny-Lo-ból és a Balkánról átdobott csapatokkal igyekezett az or. erők útját állni. Ezt csak a Ny-i frontról, vmint Ny-Lo-ból áthozott n. csapatok-ból felállított *Beszkid-hadtest*tel sikerült megva-lósítani. Ápr. végére a harcok elcsendesedtek, majd a kárpáti → *arcvonalon* viszonylagos nyu-galom állt be. Ezt követően helyi → *vállalkozá*-sokkal az ereje végső határához érkezett és állandó lőszerhiánnyal küzdő or. csapatokat sikerült kiszorítani Mo. területéről. ♦ **SzB, 752.**

Kárpáti karácsonyi csata: → *Galíciai ellentámadás*

Kárpáti téli csata: a → *Központi Hatalmak* 1915. jan-ban indított → *támadás-sorozatából* kibonta-kozó ütközetek összessége a → *keleti hadszínté-ren*. A második → *uzsoki betörést* követően az ot-m. → *AOK* és a n. → *OHL* azt tervezte, hogy az or. haderőt állandó tád-okkal felmorzsolják, s a → *przemysli erőrendszert* felmentik (→ *galí-ciai ellentámadás*). A → *hadművelethez* három hds-et készítettek fel a kárpáti → *arcvonalon*. A balszárnyon az ot-m. 3.hds. (130.000 fő és 750 lg.), a jobbszárnyon Karl → *Pflanzer-Baltin* lov. tbk. ot-m. népfelkelő csoportja (52.000 fő és 190 lg.), középen a n. → *Déli Hadereg* (48.000 fő és 325 lg.) állt. Az I. vh. legnagyobb hegyi és téli → *hadjárata* gyakorlatilag hegyi harcra felkészítetlen és aránylag gyenge csapatokkal indult meg. – A jan.23-án indult tád. hamar elakadt. A -20 fokos hidegben 3 napig tartó harc után a → *csata-front* közepén, az ot-m. 3.hds. jobbszárnyan a *Szurmay-hadtest* visszafoglalta az Uzsoki-hágót, a 3.hds. eljutott Baligorodig. A n. Déli Hds. is előrébb jutott, de az időjárás és a mély hó meg-törte lendületét. A szabad ég alatti éjjelezésben a kimerült kat-k százával fagytak meg. A → *vonat* nem tudta követni a csapatokat a magas hegye-

ken keresztül, így azok meleg ételhez sem jutot-tak. Ilyen helyzetben indult meg az or. ellentád., az or-ok a Duklai-szoroson át ismét benyomultak Mo-ra. Mezőlaborcot elfoglalva elvették a 3.hds. vasúti összeköttetését. Csak a jobbszárnyon → *Bukovina* részleges visszafoglalása jelentett némi eredményt. – A szakirodalom egy része a ~hoz sorolja a → *baligorod-liskói hadműveletet* (1915.febr.28. - márc.18.) is. ♦ **SzB, 753.**

Kárpátorosz: → *Ukrán nemzeti mozgalom*

Kárpátukrán különítmény: a → *Fővezér*ség, majd a → *Nemzeti Hadereg Vezérkara* nem hi-vatalos irányítása alá tartozó féllegális, félkatonai alakulat 1920–1921-ben. A zlj-at az I. vh. végén és a TK alatt → *Kárpátaljáról* Mo-ra menekült férfiakból 1920 elején szervezték meg, eredetileg abból a célból, hogy adott esetben (a m. hds. tá-mogatásával) részt vegyen a kárpátaljai harcok-ban. Erre nem került sor. A ~ tagjait a → *fehér-terror* idején kh. és hírszerzési feladatokra hasz-nálták. (Még: → *Különítmény*) ♦ **OS, 754.**

Kartács: → *Tüzérségi lőszer*

Kary Béla, v. gyergyószentmiklósi (Trencsén, 1875.okt.15. – Bp., 1938.szept.13.): hivatásos katona, eredetileg honvéd gyalogos tiszt, altábor-nagy. A → *Ludovika Akadémia* (1890-től) elvég-zését követően mint évfolyamelsőt avatják hdgy-gyá 1894.aug.18-án (nov.1-i ranggal) a m.kir. 15.gy.ezd-hez. 1898.okt-tól a bécsi *Hadiiskola* hallgatója. 1901.nov.1-től a → *Vezérkar* vasúti, 1902.máj.1-től nov.1-ig hdm. irodáján szolgál. 1905.nov.1-től L.o. szds-sá nevezik ki a → *vezér-kari testületben*. 1911.máj.1-től vk. örgy. 1912. febr.7-től az *Evidenzbüronál*, ill. a hds.felügyelő szárnysége mellett szolgál. 1912.okt.10-től → *Őfelsége Katonai Irodájára* kerül. 1913.nov. 1-től vk. alez. 1915.jan.2-től a VI.hdt.pság-on, jan.31-től ismét az uralkodó kat. irodáján teljesít szolgálatot. 1915.szept.1-től ezds. 1917.máj.10-től a k.u.k. 18.hgy.dd. pk-a. 1918.máj.13-tól visz-szakerül az uralkodó kat. irodájára mint főnök-helyettes. – Az összeomlást követően kiválik a tényleges szolgálatból. 1920-ban kerül vissza, a HM-ba nyer beosztást. 1922.dec.17-ig a HM I. csf-e, tbk-i → *rendfokozatban*. Később az ún.

„Kary-bizottság” vezetője. 1923.szept.1-től vezérőtanácsnok (altbgy.). 1924-ben egy évre várakozási illetménnyel szabadságolják. 1925.ápr.1-től a *Legfelsőbb Katonai Törvényszék* elnöke. 1926.okt.1-től átmeneti viszonyba kerül, 1927.szept.1-től ny-ba vonul. ♦ SzS, 755.

Kassai katonai parancsnokság: → *Hadtestparancsnokság* (VI.)

Kaszala Károly, v. oszlányi (Nyitra, 1894.febr. 20. – Kétúthely-pusztá, 1932.szept.4.): tábori pilóta altiszt, világrekorder repülő. 1914-ben kerül az asperni repülőiskolába. 1915.aug-ban az or. frontra, a 14.rep.szd-hoz vezénylik, majd az 1.rep.szd.pilótája. 4 légi győzelem után vad.rep. kiképzésre küldik, aminek elvégzését követően a volt megfigyelő ti-je, Godwin *Brumowski* fhdy. pság-a alatt megszervezett 41.vad.rep.szd-hoz kerül. → *Repülőásként*, 9 igazolt légi győzelemmel fejezi be az I. vh-t. – Az összeomlás után részt vesz az → *ágfalvi csaták*ban. Motorversenyző, majd a műgyetemi sportrepülők segítője, 1924-től berepülő pilótája. 1927.szept.17-én Mátyásföldről 9 óra 21 percig repül zárt körön, 200 kg alatti, 18 LE-s Lampich L-2 k. rg-pel, megdöntve 650 km távval a kategória világrekordját, ezzel a m. repülés első világrekordere. 1928.jún.14-én új világrekordot állít fel, 519 km távot repül Polán át Rómáig. – Motorhiba miatt hal repülőhalált. ♦ WL, 756.

Katolikus egyház (Magyarországon): latin, görög és örmény szertartású római katolikus egyház Mo-on az I. vh. idején. A ~on belül különbséget kell tenni a világi papság (hierarchia) és a szerzetesrendek között, a világi papságon belül a szertartási (liturgikus) nyelv és bizonyos törvényi (kánoni) és hitelvi (dogmatikus) eltérések szerint a latin, ill. a görög szertartású római katolikus rész között, noha ezek egyetlen egyházat (felekezetet) alkotnak. – A ~ mint a *római világ-egyház* része dogmaiban, kánonaiban és liturgiájában egyetemes (katolikus) jellegű. – **1.** A Mo-i ~ az OMM-án belül teljesen önálló, a bir. ot. részének egyházzervezetétől független. Élén Mo. *hercegprímása*, a mindenkor esztergomi érsek áll, aki rendszerint elnyeri a bíbort (bíborosi méltóságot). Mo-on ezt a stallumot az I. vh. idején

és azt azt követő években → *Csernoch* János töltötte be. Az egyházkormányzat struktúrája jurisdictionálisan felülről lefelé épül. A *püspököt* <episcopus> a *főkegyúri jogot* gyakorló *apostoli király* nevezi ki <nominatio vagy praesentatio>, akit a *pápa* kihirdetése <praeconisatio> után felszentelnek <consecratio>, a káptalan közreműködésével beiktatnak <installatio>, majd a székes-egyházban ünnepélyesen elfoglalja székét <in-thronisatio>. A kir-nak tett hűségeskü után adják át neki az állással <stallum> járó javadalmakat. A *címzetes püspökök*, *segédpüspökök*, *nagyprépostok* kinevezése hasonlóan történt. Az egyházi középrétegbe kerülés részint a főkegyúr, részint a megyés ordinarius közreműködésével volt lehetséges. A lelkészkezdő alsópapság (*esperesek*, *plébánosok*, *segédlelkészek*) kinevezése a megyés főpásztor (a püspök) joga. – A Mo-i ~ főpapjainak tanácskozó gyűlése volt az évi kétszeri *püspöki konferencia*, amelyen a prímás elnökölt. A legmagasabb egyházkormányzati egység az *egyház-tartomány* vagy *érseki tartomány*, amelybe az érsek-metropolita neki egyházkormányzatilag alárendelt <suffragán> püspökei tartoznak. Az *egyházmegye* élén rendszeren a megyéspüspök áll. Az egyházmegye *főesperességekre*, azok *esperesi kerületekre* oszlanak. Az alapegység a *plébánia*, élén a plébánossal, akit segédlelkész(ek), káplánok segítenek. A nem önálló egyházkormányzati egységek <filia> lelkészét a plébános nevezi ki, s neki vannak alárendelve. Az egyházi bíráskodás első szintje az *egyházmegyei* (püspöki) *szentszék*, a másodfokú az *érseki főszenszék*, a harmadfokú a *prímási főszenszék*. – Az egyházi középrétegbe tartoznak a káptalanok tagjai, a *kanonokok*. Az érseki székhelyen működik a *székesfőkáptalan*, a püspökin a *székeskáptalan*. Mellettük működnek *társaskáptalanok* is. A káptalan élén a *nagyprépost* áll, őt követik a kolumnás kanonokok: a lector, a cantor és a custos, majd a mesterkanonok. – **2.** Az érsek (metropolita hivatalával párhuzamosan) maga is kormányoz egyházmegyét, az érsekséget; a megyéspüspök kormányozta egyházmegye a püspökség. 1918-ig Mo-on 5 érseki tartományban (ét.) 5 érsekség (érs.) és 24 püspökség (ppg.) volt (ebből 17 latin [lat.] és 7 görög [gö.] szertarású). I. *Esztergomi* ét.: esztergomi érs.; győri, veszprémi, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, besztercebányai, nyitrai lat.;

eperjesi, munkácsi, hajdúdorogi gö. szertartású ppg. II. *Kalocsa-bácsi* ét.: kalocsai érs.; csanádi, nagyváradí, erdélyi lat. ppg. III. *Egri* ét.: egri érs.; szatmári, kassai, rozsnyói, szepesi lat. ppg. IV. *Gyulafehérvár-fogarasi* (Balázsfalva) gö. katolikus ét.: gyulafehérvár-fogarasi érs.; lugosi, nagyváradí, szamosújvári gö. ppg. V. *Zágrábi* ét.: zágrábi érs.; boszna-szerémi (diakovári), zengmodrusi lat.; körösi gö. szertartású ppg. A panonhalmi bencés egyházmegye közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik <exempt>. – Az I.

Görög katolikus istentisztelet a fronton

vh. idején Mo-on 15 férfi szerzetesrend működött. A. *Szabályozott kanonokok*: jászóvári premontrei kanonokrend, csornai premontrei kanonokrend (nem számítanak két külön rendnek; tev-ük: tanítás, lelkészkesedés). B. *Monasztikus rendek*: bencések (tanítás, lelkészkesedés), baziliták (a bencések gö. katolikus megfelelői), ciszteriek (tanítás, lelkészkesedés). C. *Koldulórendek*: domonkosok (lelkészkesedés, hithirdetés), ferencesek (lelkészkesedés, missziók, tanítás; 3 rendtartományuk van), minoriták (lelkészkesedés, missziók), kapucinusok (lelkészkesedés, missziók), szerviták (hitoktatás, missziók), kármeliták (kontempláció, lelkészkesedés), irgalmasok (betegápolás). D. *Szabályos papok*: jezsuiták (lelkészkesedés, hitoktatás, tanítás), piaristák ([Magyar Kegyes Tanítórend] tanítás, lelkészkesedés). E. *Kongregációk*: lazaristák (missziós papok), szaléziak (nevelés, oktatás). – A női rendek közül a legelterjedtebbek a tanítással, a betegápolással vagy mindkettővel foglalkozók voltak: az angolkisasszonyok, a kalocsai és szegedi szegény iskolanővérek, a szatmári irgalmas nővérek, ill. a Szociális Missziótársulat.

– 1913-ban a Mo-i férfi szerzetesházak száma 214, személyzetük 2139, főként tanítással, lelkészkesedéssel és betegápolással foglalkozó szerzetes. A női házak száma 418, személyzetük 5451, főként tanítással, betegápolással, szociális gondozással foglalkozó apáca. (Még: →*Katolikus Karitás*, →*Keleti misszió*, →*Trianoni béke egyházi következményei*) • GJ, 757.

Katolikus Karitás: a r.k. egyesületek és társulatok háborús jótékonyági szerve. Katonákat látott el meleg ruhával, gyermekeik és árváik számára napközi otthonokat tartott fenn, feleségeiknek és özvegyeiknek munkát közvetített, ill. foglalkoztató műhelyeket tartott fenn. Fehérneműt, kórházruhát, hőköpenyt készített. Olcsó élelmiszert közvetített a kereset nélkül maradt nők számára, 2 élelmiszerosztó központja volt. Adományait részben a →*Katolikus egyház* egyesületei és a r.k. társ. rétegek adakozásából, részben saját vagyonából fedezte. • KA, 758.

Katolikus Néppárt (Országgyűlési [Katolikus] Néppárt): az első Mo-i r.k. politikai párt. Bp-en alakult meg 1895.jan.28-án mint a *politikai katolicizmus* képviselője. Ideológiai alapját a →*katolikus egyház* társ. tanítása képezte, amelynek összefoglalása az 1891-ben XIII. Leó pápa által kibocsátott *Rerum novarum* kezdetű enciklika. A ~ programja az antiliberalis újkonzervatív reform. Bár ideológus pártként jött létre, illeszkedve a m. közélethez, fokozatosan közjogi alapra helyezkedett, és „67-es” álláspontot foglalt el. Legtekintélyesebb vezetője gr. Zichy Nándor volt. Befolyása a katolikus agrárius rétegek, a városi konzervatív polgárság, vmint egyes nemzetiségek (szl., n.) között vált stabilá. Élvezte a katolikus püspöki kar és a lelkészkesedő papság többségének erkölcsi, pol., esetenként anyagi támogatását. Az 1896-os egy-i választásokon 17 mandátummal került be a →*Képviselőház*ba. 1906–1910 között tagja a koalíciós korm-nak, majd ellenzékbe vonult. – Az I. vh. kitörésekor és annak első hónapjaiban a néppárti sajtó, ill. képviselők a korm. pártot is túlszárnyaló hangnemben lelkesedtek a háb-ért, abban a nemzeti egység megvalósulását, és a nemzet erkölcsi megtisztulását üdvözltek. Az első kudarcok után és a háb-val járó szociális feszültségek nyomán a háb. egyértelmű támoga-

tását már összekapcsolták bizonyos szoc.pol. követelésekkel (földreform), ill. a pol. rendszer reformjával (választójog). A ~ → *IV. Károly* trónra lépése után határozottabb ellenzéki álláspontot foglalt el gr. → *Tisza István* me-ke-l szemben. Így annak bukása után a ~ belépett az 1917.jún.15-én megalakult koalíciós → *Esterházy-kormányba* (a ~ elnöke, gr. *Zichy Aladár* a horvát ügyek tárcáját kapta). A rákövetkező harmadik → *Wekerle-kormányban* a ~ a kir. személye körüli miniszteri tárcát kapta. Ekkor a Kház-ban 13 mandátuma volt, az összes hely 6 %-a. A ~ súlyát ennek ellenére növelte a katolikus egyház támogatása, amely 1911-től évi 150.000 koronát tett ki. Így a ~ is osztozott az uralkodó elit háb. felelősségében. – 1918.febr.3-án fuzionált az → *Országos Keresztény-Szocialista Párttal* (→ *Keresztény Szociális Néppárt*). • **GJ, 759.**

Katona-egészségügyi anyagok: az → *Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezeténél használt gyógyászati szerek és eszközök. – 1. A csapat-orvos (gy.zlj.-nál 2, lov.- és tü.o.-nál 1-1 orvos; gy.-, hu.- és tü.ezd.törzsnél 1-1 vezetőorvos) felszerelésére a *katonaorvosi táska* szolgált. A fn-i → *alosztályoknál* szolgáló 1-1 eü. alti felszerelésére derékszíjon viselt *egészségügyi altiszti táskát* rendszeresítették. A sebesültvivő kat. (szd-onként és ü-enként 4-4, kisebb alo-oknál 2-2, hgy. alakulatoknál dupla számú) felszerelése *sebesültvivő kötszertáska*, *üdítő palack*, továbbá 2 sebesültvivőre 1 *hordágy* és 1 *lábvájtsín* volt. A kötszervivő kat. (gy.zlj.-nál és esd-törzsnél 2-2; lov.-, tü.o.-nál és esd-törzsnél 1-1) felszerelése ált. *kötszervivő kötszertáska* és *orvosi szerelék* volt a hozzávaló 2 *gyógyszertáskával* és 1 *pótbőrönddel*, a lov.-nál és a tü.-nél a nyereg két oldalára erősített *kötszermálhatáska* és *orvosi szerelék* málhatáska. A *segélyhelyegység* (gy.-, tü.ezd-törzsnél, gy.zlj.-, hu.- és tü.o.-nál 1-1) *egészségügyi anyagkocsit* és *sebesültszállító-kocsit* használt. A gy.ezd-törzshöz 2, az önálló zlj.-hoz és egyéb pság-okhoz 1-1 eü. anyagkocsit, a gy.ezd-törzshöz 3, egyéb pság-okhoz 2-2 sebesültszállító-kocsit osztottak be. Mindenkit, aki a harc vonalába kerülhetett, 2, a többieket 1-1 *sebkötözőcsomaggal* látták el. – 2. A hadra kelt seregnél a → *csapattestek* elhasznált ~ait a *hadosztály egészségügyi oszlop*, az utóbbiét a → *tábori kórház* ~ból pótolták. A táb. kórház

és egyéb táb. eü. intézetek ~aikat az önálló *tábori egészségügyi anyagraktár*ból vételezték. Az utóbbiakat úgy kellett ~kal ellátni, hogy a szükségleteket hosszú ideig önállóan fedezhessék. ~ait igénylés alapján az *egészségügyi anyagszertár* készletéből utalták ki. • **MI, 760.**

Katona-egészségügyi hátraszállítás: a sebesültek és a betegek elvitele a → *hadsereg* körletéből. Azon az elven alapult, hogy könnyű sebesültek a hds-hez közel fekvő eü. intézetekben várják be felgyógyulásukat, majd → *csapattest*ükhöz küldhetők; a középsúlyos sebesültek, akik szolgálatképessége nem várható, a betegszétosztás; a súlyos sebesültek, akik felgyógyulása hosszú ideig tart, tovaszállítás útján kerüljenek a → *hátszár* eü. intézeteibe; a szállíthatatlanok a táb. intézetnél maradnak, amíg szállíthatókká nem válnak. A sebesülteket a *betegtovaszállító* és a *betegszétosztó állomásokon* osztályozták. Ha ez nem volt lehetséges, rögtönzött *betegnyugvó állomásokon* gyűjtötték őket, továbbszállításukról a hadtápság gondoskodott. A betegtovaszállító állomást vasúti vagy hajóállomáson rendezték be,

Sebesültszállító-vonat a galíciái Stryj vasútállomásán

a még aznap továbbszállítandó sebesültek átvételére és étellemezésére. Aiknek szállítására várni kellett vagy akiket nem lehetett szállítani, a közelben berendezett → *tartalékkórház*ban helyezték el. A gyorsan felgyógyulókat a → *gyengélkedőház*aknak adták át. A betegeket és a sebesülteket a tovaszállító állomásról a szétosztó állomásra vasúton-hajón szállították a hadtápság beosztása szerint. Ott osztályozták és a szétosztó állomás intézeteiben helyezték el vagy a hátszárban lévő kórházakba szállították őket. (Még: → *Sebesültszállítmányt kísérő osztag*) • **MI, 761.**

Katona-egészségügyi intézkedések: speciális esetekben foganatosított hatósági rendszabályok.

1. Felülvizsgálatot azon →csapattest, intézet stb. pság-a indítványozott, amelynek állományába az érintett személy tartozott, ahová vezényelve volt vagy szolgáltatételre beosztott. Okmányai: orvosí bizonyítvány, felülvizsgálati táblázat, büntetési jkv-kivonat a hozzáfüggesztett minősítvényi leírással, nyilvántartási lap, esetleges korábbi felülvizsgálat okmányai. A H-1 jelű utasítás alapján osztályoztak aszerint, hogy az adott betegség az utasítás A, B, C vagy D jegyzékében volt feltüntetve, ill. hogy várható volt-e javulás. Négyféle minősítést alkalmaztak. A-jegyzék: alkalmas, csapattesténél tovább szolgálni köteles. B-jegyzék: segédszolgálatra mint ... alkalmas, tovább szolgálni köteles; segédszolgálatra mint ... alkalmas, elbocsátandó. C-jegyzék: jelenleg nem alkalmas, szabadságolandó, a szabadság letelte előtt újból felülvizsgálandó; fe. és segédszolgálatra alkalmatlan, elbocsátandó. D-jegyzék: rokkant, minden szolgálatra alkalmatlan, elbocsátandó. – **2. Vesztegzár** alá az →egészségügyi szolgálat azon →alosztályt helyezte, ahol fertőző beteg tartózkodott. A járvány terjedésének megelőzésére a körlet körül olyan távolságban, hogy a vesztegzár alatt levőket a friss levegőn való tartózkodásban ne akadályozza, drótsővényt vontak, és a bejárat elé állandó őrséget rendeltek ki. ♦ **MI, 762.**

Katona-egészségügyi numizmatika: hadi gyógyító munkáért vagy hadisebesülésért adományozott →kitüntetések, érdem- és emlékérmek. –

1. Kitüntetések és érdemérmek. *Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel:* domború végű, fehér szegélyes, vörös latinkereszt. Kör alakú fehér középpajzsában a →genfi egyezmény vörös keresztjét „PATRIAE AC HUMANITATI” köríratú vörös gyűrű övezi. A keresztcsárak között zöld babérkoszorúval átfont ezüst sugárnyalábok láthatók. A hátoldal vörös szegélyes fehér középpajzsán „1864–1914” évszámok vannak. Felerősítésére tű és kampó szolgált, a tűn „GAS” és „A” jelzéssel. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 70x57 mm. – *Vöröskereszt Díszjelvény:* az ot-m. kitüntetést 1914-ben alapították. Három fokozata és két fokozatú érdemérme volt. Hadidíszítménnyel is adományozták (*Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel*). Domború végű,

mindkét oldalán fehér szegélyes, vörös alapú, ezüst latinkereszt. Előlapján „PATRIAE AC HUMANITATI” köríratos vörös gyűrű övezi a genfi konvenció fehér mezőben elhelyezett vörös keresztjét. A hadidíszítmény alul ezüst szalaggal összekötött zöld babérkoszorú. Hátlapjának középpajzsán „1864–1914” évszámok vannak. A fül hátoldalába ezüst fémjelet ütöttek. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 61x47 mm. Fehér, szélein két-két vöröscsíkos nyakszalagon függ. – *A Vöröskereszt Tiszti Díszjelvénye hadidíszítménnyel* külalakja (sugárnyalábok nélkül) megegyezik a *Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel* keresztjével. Hátlapjának tujén „A” jelzés van. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 57x47 mm. – *A Vöröskereszt II. osztályú Díszjelvénye* külalakja megegyezik a *Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel* keresztjével, de nincs rajta babérkoszorú. A díszjelvény fülébe ezüst fémjelet ütöttek. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 49x37 mm. Fehér, szélein kettős vöröscsíkos szalagon függ. – *A Vöröskereszt II. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel, női csokorszalagon* megegyezik a *Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel* kereszttel. A díszjelvény fülén ezüst fémjel látható. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 48x37 mm. Fehér, szélein kettős vöröscsíkos csokorszalagon függ. – *A Vöröskereszt Bronz Díszérme hadidíszítménnyel* álló ovál alakú, zöld babérkoszorúval övezett érem, rajta két angyal fehér zománccsínú, vörös kereszt szalagot tart. A pajzs alatt „PATRIAE AC HUMANITATI” felirat, a hátlapon „1864–1914” évszámok láthatók. Anyaga aranyozott bronz. Mérete 48x30 mm. Fehér szélein kettős vöröscsíkos selyemszalagon függ. – *A Vöröskereszt II. osztályú hadiékítményes díszjelvénye miniatűr változatának* anyaga ezüst, zománc. Mérete 22x17 mm. – *A Vöröskereszt Ezüst Díszérme hadidíszítménnyel* éremképe és szalagja megegyezik a *Vöröskereszt Bronz Díszérme hadidíszítménnyel* érmével. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 48x36 mm. – *A Vöröskereszt Ezüst Díszérme* azonos a *Vöröskereszt Bronz Díszérme hadidíszítménnyel* éremmel, de babérkoszorú nincs rajta. Anyaga ezüst, zománc. Mérete 48x35mm. – *A Sebesültek Érme* szürke, előlapján „CAROLUS” felirat, →IV. Károly jobbra néző profilképe, alul „R. PLACHT” mesterjel, hátlapján „LAESO MILITI MCMXVIII” felirat,

peremén „WAA” jelzés látható. Anyaga hadifém. Mérete 38 mm. Vörös szegélyes, négy vöröscsíkos, táb.zöld selyemszalagon függ. 1918-tól adományozták azoknak a fe. erőnél szolgálatot teljesítőknek, akik az I. vh. idején harceszközök által megsebesültek, ill. a háb. cselekmények folytán maradandó egészségkárosodást szenvedtek. – 2. Az emlékérmeket kat.orvosok, vöröskeresztes ápolónővérek, →*hadikórházak*, barakk-kórházak, →*tartalékkórházak*, kiegészítő kórházak, mobil kórházak, a →*Vöröskereszt* szervezetei, szanatóriumok, megfigyelő állomások háb. működése alkalmából alapították. ♦ MI, 763.

Az I. tartalékkórház 1916 karácsonyi emlékérméje

Katona-egészségügyi szabályzat: az osztrák-magyar →*egészségügyi szolgálat* tevékenységét meghatározó szolgálati könyv. Fontosabb ~ok: A-2, p-1.: Szervi határozmányok a honvédorvosi ti.kar számára. A-2, p-2.: Szervi határozmányok az állandó eü. intézetek számára. A-2, p-4.: Határozmányok a honvédség eü. segédzemélyzete számára. A-10.: Felülvizsgálati szabályzat. A-25.: Szabály a hivatásos honvédorvosi ti.karba való felvételle és az előléptetésre. A-25a.: Utasítás a honvédorvosi ösztöndíjak és tanulmányi költségtérítések adományozására. A-59.: Határozványok az ezd.orvosok tájékoztató tanfolyamára. E-3.: Utasítás az egészség ápolására az alti. és legs. iskolák használatára. G-27.: Útmutatás az újonnan építendő helyőrségi kórházak tervezésére. H-1.: Utasítás a védőkötelesek orvosi megvizsgálására. H-2.: Gyógyszerárszabás. H-3.: Utasítás az eü. statisztikai beadványok szerkesztésére. H-4.: Kat. gyógyszerkönyv. H-5.: Utasítás a vasúti eü. vonatok számára. H-6.: Kimutatás a kat. fürdőgyógyintézetéről. H-7.: Utasítás a természetellenes és erőszakos haláleseteknél követendő eljárásra. H-8.:

Tájékoztató a harcmezőn végzendő hadi sebészi beavatkozások felől. H-10.: Vezérfonal a honvédség eü. segédzemélyzetének szakszerű kiképzésére. H-11.: Utasítás a fertőzőbetegségek elleni védekezésre. H-13a.: Utasítás a táb.eü. intézetek felállítására. H-14. I. rész: Eü. szolgálat a honvédségek és pk-ok részére, csapatoknál és intézeteknél. II. rész: eü. szolgálat az állandó honvéd eü. intézetekben. IV. rész: Táb.eü. szolgálat. Függelék: Önkéntes betegápolás. ♦ MI, 764.

Katonai akadémia: →*Tisztképzés*

Katonai betegség (I.): a kiképzés és a háború okozta fizikai és szellemi megterhelés vagy a higiéniai viszonyok romlása következtében kialakuló egészségi károsodás. Az I. vh. idején leírt 10 leggyakoribb ~ a következő. *Betonítisz:* föld alatti betonerődítményben hosszú ideig tartózkodóknál fellépő vérszegénység, ízületi panasz(ok), ideggyengeség és pszichotikus zavar(ok). *Fellovágás:* lovaglás alatt a comb belső felszínén horzsolás és fertőzés nyomán keletkező mély seb(ek). *Gázüszök:* a talajból mély, szennyezett sebbe jutott gázüszök-baktérium által okozott súlyos, nem ragályos fertőző betegség. Főleg a n-fr. fronton terjedt el. Elsősorban a végtagon fájdalmat, elesettséget követően vizenyő alakult ki. Ehhez csakhamar gázfejlődés társult. Kórjólata igen rossz volt. *Hadiszív:* a harctéri állandó fizikai és szellemi megterhelés következtében kialakuló szív-kifáradás, szívidegzavar(ok) és szívizomgyulladás(ok). *Háborús tuberkulózis:* a szervezetben rejtőző gümös folyamatok fellobbanása vagy súlyosbodása a háb. ártalmak által. A kórlefolyás legtöbbször súlyos, a kórjólát kedvezőtlen. *Háborús leromlás:* a kimerülő kat. max. megterhelés alatt álló szervezetének teljes leépülése. Tömegesen előforduló háb. kórkép. Leggyakrabban →*hadifogolytáborok*ban fordult elő. *Holdvákság:* elsősorban a hajófedélzeten alvó tengerészeknél megfigyelhető, az erős holdfény következtében kifejlődő múlt látászavar. *Hőguta:* menetek alatt, fülledt nyári melegben kialakuló betegség. Elősegítette a kat. szerelvény súlya, a feszes ruha, a vízhiány, az éhség, a kimerültség és a zárt rendben való menetelés. Tünetei: hirtelen ájulás, ve-rej-té-ke-zés, vörös arc, fülzúgás, szívdobogás, súlyos esetben görcsök, habzó száj, delírium. *Láb-*

feltörés: a célszerűtlen bakancsviselés, a láb izzadása következtében a legkisebb nyomásra vagy dörzsölésre ledörzsölt bőrfelhám. **Lövészárokláb:** az →állásbáború során hosszú ideig vízben vagy hideg sárban való tartózkodás (álló vagy mozdulatlan testhelyzetben) következtében kialakuló betegség. Tünetei: a láb fájdalma, érzésvizsgálata, vizenyője, kivörösödése hólyagképződéssel, esetleg kifelélyesedéssel. • MI, 765.

Katonai betegség (II.): elsősorban a rossz higiénés viszonyok, vmint a katonák leromlott állapota, az alultápláltság és az utóbbi miatt jelentkező csökkent ellenállóképeség következtében főként a →hadifogolytáborokban tömegesen fellépett, túlnyomórészt ragályos, ill. fertőző egészségi károsodás. A ragályos, ill. fertőző betegség között fokozati különbség van: a ragályos (zárt) közösségben csaknem 100 %-os arányban áterjedhet mindenkire, nem ragályos betegség (bt.) esetében ezen arányszám jóval alacsonyabb. Minden ragályos bt. fertőző, de nem minden fertőző bt. ragályos. – Az I. vh. idején leírt 10 leggyakoribb ~ a következő. **Himlő:** nagymértékben ragályos, járványos, gyakran halálos akut fertőző bt. Magas láz, súlyos toxikus tünetegyüttes, hegeket hagyó hólyagos kiütés jellemzi. **Kiütéses típus:** ruhatetű által terjesztett, súlyos járványos akut fertőző bt., amelyet hirtelen kezdet, magas láz, fejfájás, kábultság, jellegzetes kiütés és kb. 2-3 hetes lefolyás jellemez. **Hastífusz:** akut ragályos bt., amelyet magas láz, ehhez képest relatív alacsony pulzusszám, kábultság, lépnagyobbodás jellemez elsősorban, továbbá bőrjelenségek és vérképváltozások. **Kolera:** járványos akut ragályos bt. A fertőzés szájon keresztül történik (víz, élelmiszer). A gyomor-bél traktusra korlátozódik, nagyon erős hasmenést, ezzel súlyos folyadék- és sóvesztést okoz. **Vérhas:** olyan akut, ragályos bt., amelyet a vastagbél gyulladása, láz, hasi fájdalom, nagyon erős hasmenés, véres nyálka, gennyes széklet jellemez. **Tuberkulózis:** a Mycobacterium tuberculosis által előidézett, jellemző szöveti reakcióval járó bt. Rendkívül sokféle megjelenési formája van, leggyakoribb a tüdőtuberkulózis. **Tetanusz:** a talajból mély sebbe jutott tetanuszbaktérium toxinja által okozott, nagyon súlyos, nem ragályos fertőző bt., amelyet a vázizmok állandó görcse jellemez. **Diftéria:** a Coryne-

bacterium diphtheriae által előidézett akut ragályos bt. Leggyakoribb lokalizációja a garat vagy ált. a felső légutak nyálkahártyája. Az ált. tüneteket és a súlyos utóbetegséget az onnan felszívódó difteriatoxin okozza. **Malária:** a malariaplasmodiumok által okozott, az anopheles szúnyogok által terjesztett fertőző bt. Periodikusan visszatérő, hidegrázást követő magas láz, majd annak erős izzadás alakjában történő fokozatos megszűnése jellemzi. **Drótsővénybetegség:** a táb. élet természetellenességéből következő, részben arra visszavezethető lelkiállapot, amelyet főként az érzelmek és a hangulat hullámlása jellemez. Bár nem fertőző, de tömeges megjelenése miatt jelentőségében ahhoz hasonló ~. • RA, 766.

Katonai egészségügy: az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete tagjainak fizikai és testi állapota felügyeletére és regenerálására szakosodott szervezet. A haderő hármasság tagolódásának (cs. és kir. →közös Hadsereg, m.kir. →Honvédség, cs. kir. →Landwehr) megfelelően épült ki. Mo. területén k.u.k. és m.kir. eü. intézetek működtek. Állandó, táb. és állandó tart. ~i intézetekre oszthatók. – 1. **Állandó intézetek:** →helyőrségi kórház <Garnisons-Spital>, csapatkórház (→hadikórház) <Truppenspital>, honvédkórház, →gyengélkedőház <Marodenhaus>, kat. gyógyintézet fürdőhelyen. – 2. **Tábori intézetek:** kötőzőhely <Verbandplatz>, →tábori kórház <Feldspital>, →hadosztály egészségügyi intézet, <Divisions-Sanitätsanstalt>, →mozgó tartalékkórház <Mobile Reserve-Spital>, →tábori gyengélkedőház <Feld-Marodenhaus>, →betegnyugvó-álmólás <Kranken-Haltstation>, egészségügyi vasútvonal <Eisenbahn-Sanitätszug>, hajóálpolda <Schiffsambulanz>, táb. ruha- és egészségügyi anyagraktár <Montur- und Sanitätsmaterial-Felddepot> – 3. **Állandó tartalékinézetek:** várkórház <Festungsspital>, →tartalékkórház <Reserve-Spital>. – A gyógyításhoz szükséges gyógyszerek tartására kat. gyógyszerintézetek <Militär-Medicamenten-Anstalt> álltak rendelkezésre. – A KHM-ban egy orvosokból alakított o. (14.) volt, amelynek élén, ahogyan a hds. kat.orvosi ti.kara élén is, egy vezértörzsorvos <Chef des militärärztlichen Offizierscorps> állt. A ~i szolgálat körébe tartozó tudományos és mű. ügyekben szükséges vizsgálatokra Bécsben 8-12 hiva-

tásos kat.orvosból alakított *egészségügyi bizottság* <Militär-Sanitäts-Comitee> volt, a KHM-nek alárendelve. Polában külön haditengerészeti eü. biz-ot szerveztek. A ~i segédszolgálat teljesítését, a sebesültek és a betegek ápolását az *→egészségügyi csapat* <Sanitätsgruppe> végezte, amely eü. osztagokra tagolódott. Ezds. rendfokozatú pk-a a KHM-nek volt közvetlenül alárendelve. Az ~i szolgálatot a közös Hds-nél és a Honvédségnél egymástól függetlenül szervezték meg. Az *→orvosi tisztikar* önálló állománycsoportja élén a KHM, ill. a m.kir. HM eü. o-ának orvosi vezetői álltak. Minden *→hadtest*nél egy vezértörzsorvost, minden *→hadosztály*nál egy *főtörzsorvost*, a *→csapattestek*nél *törzs-* vagy *ezredorvost* alkalmaztak. – Fe.zetük: a ti-ek és a tts-ek gy.ti. kardot viseltek, a legs. utászcardot. (Még: *→Sebesültszállítmányt kísérő osztag*) • **FGy, 767.**

Katonai eskü: a m.kir. *→Honvédség* tagjai által a mindenkori államfőre és a haza védelmére tett fogadalom. A tényleges állományú és a mindenkori *→Magyarország* „hivatalos” haderejében folyamatosan szolgálatot teljesítő kat-k elvileg 8 alkalommal tettek ~t: *→I. Ferenc József*re, *→IV. Károly*ra, a *→Magyar Népköztársaságra*, a *→Magyarországi Tanácsköztársaságra*, ismét a népközt-ra (a *→Peidl-kormány* alatt), *→József kir.* hg. *→kormányzó*ra, *→Horthy Miklós fővezér*re és Horthy kormányzóra. Volt, aki még 2 ~t tett: a második *→királypuccs* során ismét a kir-ra, majd újból a kormányzóra. Egyeseknél hozzá kell számítani a *→kisállamokra*, ill. az utódállamokra tett ~t is. (Még: *→Táblázatok*). • **RI, 768.**

Katonai Exponensek Levéltári és Múzeumi Magyar Bizottsága: 1918-ban létrehozott magyar kulturális-katonai érdekképviseleti testület. A *→Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió*n belül 1923-ig működött mint m. hadilevéltári és hadimúzeumi szakirányú képviselet. 1923 után tevét önállósultán, az addig is ott foglalkoztatott m. állampolgárokat összefogva, az egykori *→Osztrák-Magyar Monarchia* bécsi Hadilevéltárában <Kriegsarchiv> és Hadsereg-múzeumában <Heeresgeschichtliches Museum> a m.kir. *Hadilevéltár* (*→Hadtörténelmi Levéltár*) *Wien*i Felszámoló *Osztályaként* végezte. Feladata volt a kizárólag m. szellemi tulajdon feltárása, kiadásának bizto-

sítása, a megoszthatatlan közös szellemi tulajdon széthordásának megakadályozása. A *→badeni egyezmény* alapján ebből jött létre 1927-ben a *→Bécsi Hadilevéltári Kirendeltség*. • **ZJ, 769.**

Katonai felvétel: osztrák térképészeti terminológia a térképezéssel kapcsolatos terepfelmérési munkák jelölésére. *→Magyarországnak* a Habsburg-birodalmon belül 3 ~e készült. Az I. ~t *Mária Terézia* rendelte el 1764-ben, s 1782–1787 között végezték el. A II. ~t *I. Ferenc* rendelte el 1806-ban, munkálatai 1829-ben kezdődtek, s 1869-ig (Mo-on 1867-ig) tartottak. – A III. ~ az OMM I. vh. idején használt alapvető feltérképezése volt. *→I. Ferenc József* rendelte el 1869-ben, 1869–1887 között (Mo-on 1872–1884 között) zajlott. A felvételi szelvények 1:25.000 méretarányban, poliéder vetületben ferroi kezdőmeridiánnal készültek. (Az OMM kezdő meridiánja [0° hosszúság] a Kanári-szigetek részét képező Ferro-szigeten <spanyolul Hierro-sziget> lévő csillagdán haladt keresztül.) Geodéziai alapját a csillagászati helymeghatározás, a teodolitokkal meghatározott háromszögelési hálózat és a trigonometrikus magasságmérés alkotta. Domborzat-ábrázolása geometriai csíkozással (szintvonalakkal) történt, magassági pontok adataival kiegészítve. A felvételi szelvények képezték alapját a *→katonai térképműveknek*. A színes, kéziratós, 76x56 cm méretű szelvények egyenként 264 km² területet fednek le. Önállóan nem kerültek kiadásra, de az I. vh. alatt fekete színben sokszorosították. A *→történelmi Magyarország* területét 1353 db felvételi szelvény fedi le. • **SJ, 770.**

Katonai főkormányzóság <Militär-General-Gouvernement>: a szemben álló fél megszállt területei felett a haderő által gyakorolt közigazgatás irányító hatalmi szerve. Az OMM és No. megosztotta az elfoglalt országok/területek feletti *→katonai közigazgatás* (II.) vezetését. – Az OMM három ~ot állított fel. A *cs. és kir. katonai főkormányzóság Lengyelország* <k.u.k. Militär-General-Gouvernement in Polen> Lublinban működött 1915.febr. és 1918.okt. között. Élén Erik Diller vörög., Karl *→Kuk* tbszn., gr. Sanislo Szeptycki vörög., végül Liposcsak Antal gy.tbk. állt. A *katonai főkormányzóság Montenegró* <Militär-General-Gouvernement Montenegro>

Cetinjében működött 1916–1918 között. Élén 1916.márc.-tól Victor von →Weber altbgy, 1917. júl.-tól gr. Henrik →Clam-Martinic vörgy. állt. A *katonai főkörmányzóság Szerbia* <Militär-General-Gouvernement in Serbien> Belgrádban működött, 1915.dec.-tól 1916.júl. elejéig gr. Johann Salis-Seewis altbgy., majd 1918-ig Adolf Rhemen gy. tbk. vezetésével. – No. két ~ot állított fel. A Ro-i *Deutsche Militärverwaltung in Rumänien* (1917–1918) keretében ot-m. o. is volt: Zentralpolizeistelle, Polizeiabschnitt Bukarest, österreichisch-ungarisch Bevollmächtigter bei der Militärverwaltung (ot-m. megbízott a romániai ~ mellett), k.u.k. Zivilkommissariat (cs. és kir. polgári felügyelőség), k.u.k. Abwehrstelle bei der Zentral-Polizei (cs. és kir. elhárító szolgálat a n. rendőrség mellett), k.u.k. Sektion bei der Politischen Polizei OKR (cs. és kir. pol. rendőrségi tagozat). Fr-ban a *Deutsche Militärverwaltung in Frankreich*-et állították fel. • SzJ., 771.

Katonai Földrajzi Intézet <Militärgeographisches Institut, MGI>: a Habsburg-birodalom geodéziai, topográfiai, kartográfiai és térképésztechnikai munkáinak központi intézménye. Elődje a Milánóban 1800-ban alapított *Deposito della guerra* <Haditörzs> és az 1802-ban *Napoleon* által létrehozott *Corpo militare ingegneri geografici* <Katonaföldrajzi Mérnöktörzs>, amelynek feladata a Lombardia és Velence feltérképezése volt. E tartományok ot. fennhatóság alá kerülése után, 1818-ban *Instituto geografico militare* <Katonaföldrajzi Intézet> néven újjászervezték és a →*Vezérkar* alá rendelték. Szolgálati nyelve ol. volt. Osztrák-Itália térképezését befejezve 1839.jan.7-én Milánóból Bécsbe települt, ahol egyesült a VK *Topográfiai-litográfiai Irodájával*, s 1840.jan.1-én felvette a ~ nevet. – A ~ a VKF útján a khm-nek volt alárendelve. Feladata a hds. részére szükséges térképművek és egyéb térképészeti anyagok előállítására volt. Bekapcsolódott a a nk. tudományos életbe is. Az Eu. legnagyobb térképészeti intézetével váló ~ monopóliuma miatt bukott el *Tóth Ágoston* terve az önálló m. topográfiai intézet fellállítására is. Szakemberei az OMM utódálamaiba vitték tovább tudásukat. ♦ **SJ.** 772.

Katonai gyógyszerészet <Militär-Medicamentwesen>: az →*Osztürk-Magyar Monarchia had-*

szervezetének gyógyszerellátását biztosító szolgálat. A gyógyszereket *katonai gyógyszerintézetek* <Militär-Medicamenten-Anstalt> tartották készletben, ahol a szolgálatot a *katonai gyógyszerészkar* <Militär-Medicamenten-Branche> látta el. Bécsben települt egy *központi gyógyszertelep* <Militär-Medicamenten-Depot>, békében az összes →*helyőrségi kórházban*, nagyobb állomáson volt *gyógytár* <Apotheke>. Ezeket a bécsi központi gyógyszertelepen települt *katonai gyógyszerészeti igazgatóság* <Militär-Medicamenten-Direction> látta el gyógyszerekkel. A m. kir. →*Honvédségnek* a Bp-i hv. helyőrségi kórházban volt 1 gyógyszerértára, vmennyi honvédsapat innen kapta a gyógyszereket. – Háb-ban a helyőrségi kórházak gyógy(szer)tára látta el gyógyszerekkel a hozzájuk utalt csapatokat, az általuk felállított →*hadosztály egészségügyi intézeteket* és kórházvonalakat. Ugyanez a gyógy(szer)tár a helyőrségi kórház által felállított minden →*tábori kórház* számára 1-1 *tábori gyógy(szer)tár*at <Feldapotheke> rendezett be. A gyógyszerek és eü. felszerelések pótlására →*hadsergelenként tábori egészségügyi raktárt* <Medicamenten-Feld-depot> tartott fenn az igazgatóság. • MI. 773.

Védőoltás beadása a tábori gyógyszerész előtt

Katonai hagyományok eltörlése: → *Haderő átformálása*

Katonai igazságügy: a bíraskodás rendszere az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregében. A tényleges kat-k vétségei és büntetlei felett nem polg., hanem kat. bíróságok ítéleztek, mivel a kat. által elkövetett minden büntethető tett egyben a kat. fegyelmet is sérti. A cs. és kir. →*közös Hadseregben* és a cs.kir. →*Landwehr*nél a kat.

büntető bíraskodás három, a m.kir. →*Honvédség*-nél két, háb. esetén három folyamodású rendszerben zajlott. →*Első folyamodású bíróságok* voltak a közös Hds-nél a →*helyőrségi bíróságok* <Garnisons-Gericht>, a *testőrbíró*ságok <Gerde-Gericht>, a kat. ak-k bíróságai <Militär-Akademie-Gericht>; a Honvédségnél a hv. kerületi bíróságok; a Lw-nél a Lw-bíróságok; vmint a hadra kelt sereg mozgó bíróságai. →*Második folyamodású bíróság* volt a közös Hds. és a Lw. számára a kat. főtörvényszék <Militär-Obergericht>, a Honvédség részére a hv. főtörvényszék. →*Harmadik folyamodású bíróság* volt a közös Hds. és a Lw. számára a legfelsőbb kat. törvényszék <Oberste Militär-Gerichtshof>, a Honvédség részére a legfelsőbb hv. törvényszék. – A büntető és a kegyelmezési jogot <ius gladii et aggratiandi> az ezzel felruházott pk. (a →*honvédség főparancsnoka*, ill. a hds.- és a hdt.pk-ok) gyakorolta. Az első folyamodású bíróságok csak e pk-ok utasítására járhattak el. A háb. alatt a hadra kelt seregnél a VII. rangosztálytól felfelé álló kat-k kegyelmezési joga a legfelsőbb kat. tv.szék hatáskörébe tartozott. – A büntető igazságszolgáltatást gyakorló hadbírák a pk. mellett a jogi szakismeretet igénylő ügyekben tanácsadó feladatot is elláttak. Külön kart képeztek, amelyben a fhdgy. volt a legkisebb →*rendfokozat*. Olyan tényleges és nem tényleges állományú bírából állt, akik az előírt tanulmányokat befejezték és a hadbírói gyakorlatnak megfeleltek. – A kat. bíróság vezetője a büntető és kegyelmezési joggal felruházott kat. állományú tbk. vagy törzsti. volt. A bűnesetek kivizsgálására és elbírálására hadbírák működtek. A kat. bíróságok szakmai ügyekben a magasabbfokú bíróság, kat. és közíg. ügyekben azon pság alá tartoztak, amelynek kötelékében felállításra kerültek. A harmadik folyamodású bíróságok a HM-oknak voltak alárendelve. (Még: →*dandár-bíróság*; →*hadosztálybíróság*; →*honvéd törvényszék*; →*katonai ügyész*; →*tábori bíróság*; →*tengerészeti bíróság*) • **FGy, 774.**

Katonai imakönyv (tábori imakönyv): a helyőrségi templomok, a tábori kápolnák, a katonai intézetek és a →*hadifogolytáborok* templomainak, kápolnáinak előírt felszerelésében szereplő, az egyházi szertartások elvégzéséhez szükséges szernyomatványv. Az I. vh. kitörésekor az 1913-as

szabályozás szerint a cs. és kir. →*közös Hadse-*regben r.k., görögkatolikus, görögkeleti, ref., ev., izraelita és mohamedán; a m.kir. →*Honvédség*-ben r.k., görögkatolikus, görögkeleti, ref., ev., unitárius és izraelita; a cs. kir. →*Landwehr*-ben r.k., görögkatolikus, görögkeleti, ref., ev., izraelita és ókatolikus →*tábori lelkész*i szolgálat működött. – A bevonuló kat-k személyes tárgyaik között vitték magukkal a kisformátumú ~eket, zsolnárokat, ó- és újtestamentumokat; sokszor több nemzedéken át használt köteteket. A háb. évek alatt sorra jelentek meg a különböző felekezetűek részére összeállított, táb. használatra szánt művek: ~ek, háb. elmélkedések, beszédek a fronton (elsődlegesen nekik) vagy kórházban lévő kat-k és hozzátartozóik számára. E könyvecskék, brosrák nagy része jótékony céllal került forgalomba, többük egy-egy sorozat, könyvtár darabjaként. A legtöbb ~et a r.k. (*Toma István, Tóth Tihamér; Szent István Társulat*), a ref. (→*Baltázár Dezső, Barabás Samu, Könyves Tóth Kálmán, Soltész Elemér*) és az ev. (*Kapi Béla*) egyház adta ki, de vmennyi bevett felekezet számára. Az OMM-ban használt szinte minden nyelven jelentek meg valóságos tárgyú művek. • **KA, 775.**

Katonai Iroda: →*Őfelsége Katonai Irodája*

Katonai konyhakertészet: kiegészítő élelmiszertermelési intézmény. A m.kir. hm. 1916.jan-ban rendelte el, hogy az →*ezredek* →*hátszágban* frontra küldésre várakozó *póttesteinél* ~et kell létesíteni. 1917-ben ezt a rendeletet kiegészítette azzal, hogy a nélkülözhető gyakorló- és lőtereket is művelés alá kell vonni. A termények egy részét a legs. étkeztetéséről gondoskodó *Közétkeztetési Bizottság*, másik részét a ti. családok kapták meg, a piaci ár 40 %-áért. A ~ megkönnyítette a hátszág élelmezését. • **LJ, 776.**

Katonai körlet: a szerveződő →*Nemzeti Hadse-*reg első, átmeneti jelleggel kialakított →*katonai közigazgatási* egysége. 1919.szept-től a →*trianoni béke katonai határozványainak* végrehajtásáig álltak fenn. A →*Magyarországot* megszálló ro. és szerb hds. kivonulásának függvényében 1919. dec-ig 7 ~ épült ki: először Szeged környékén, majd a Dunántúlon, végül a Tiszántúlon, ill. a →*Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság*

megszűnését követően Baranyában és az É-Bácskában. – Hadrendje békeidőben: körletpság, 1 gy.ho. (3 gy.ezd., 1 tü.ezd. vagy o., 1 hu.ezd. vagy o., 1 ut.zlj., 1 →*vadászszázlój* [1920.jan-tól]; ho.közvetlen távíró- és autósزد-ok, vonato.), egyéb alárendelt →*seregetestek* és →*csapattestek* (lov.ho., →*páncélvonatok*, vasútépítő szd-ok, motorcsonak-osztagok), számos helyi alakulat, kat. pság, intézet, továbbá a belrend fenntartására felállított cső. és kh. egységek (vm-i kat. pságok, határszakasz-felügyelőségek, cső.tart.szd-ok [zlj-ak], határőr, határőrső. és kat.rő. alakulatok, munkásszd-ok, kat. raktárak, kórházak stb.). – Elnevezésüket pság-aik székhelyéről nyerték. A NH felriasztása (mozgósítása) esetén a ~ek 3 hdt. pság-ot (Bp., Székesfehérvár, Miskolc), 1 magasabb tü.pság-ot (Bp.), 8 gy.ho-t (~enként 1-1, a Bp-i ~ben 2), 1 lov.ho-t, továbbá 8 tart.ezd-et állítottak (volna) fel. – A ~eket az 5000/el.n.1.-1922. számú rendelettel szüntették meg. Szerepüket és feladatukat az 1922.ápr.21-től kialakított 7 →*vegyesdandár* vette át. – A ~ek és pk-aik: *budapesti* (Dáni Béla tbk. 1919.szept. - 1921.márc., →*Nagy Pál* altbgy. 1921.febr.1. - ápr., *Sárkány Jenő* tbk. 1921.ápr. - 1922.ápr.); *székesfehérvári* (→*Sréter* István ezds.1919.okt.-nov., ?, *Mouillard* Győző altbgy. 1920.febr.-júl., *Bibbf* Ferenc altbgy. 1920.aug. - 1922. ápr.); *szombat-helyi* (br. →*Lehár* Antal ezds.1919.szept-okt., *Vogt* Waldemár ezds.1919.nov. - 1920.jan., *Szívó* Sándor altbgy. 1920.jan. - 1921.febr., br. *Lehár* Antal ezds. 1921.febr.-márc., →*Hegedűs* Pál altbgy. 1921.ápr.-júl., *Guillaume* Árpád tbk. 1921.júl-okt., *Artner* Kálmán tbk. 1921.okt.-dec., *Guillaume* Árpád tbk. 1922.jan.); *pécsi* (→*Soós* Károly tbk. 1921.aug. - 1922.máj.); *szegedi* (*Pleplár* Lajos alez. 1919.aug. - 1920.márc., *Janky* Kocsárd tbk. 1920.márc.-); *debreceni* (*Hegedűs* Pál tbk. 1919.dec. - 1921.febr., →*Kratochvil* Károly tbk. 1921.febr.); *Miskolc* (Nagy Pál altbgy. 1919.aug.15. - 1921.jan.31., *Ludvig* György tbk. 1921.febr.). ♦ **SzP, 777.**

Katonai közigazgatás (1.): az →*Osztárk*-Magyar Monarchia hadszervezetének hadkiegészítési és adminisztratív ügymeneti célból kialakított területi beosztása 1868–1918 között. A legmagasabb ~i pság és hatóság a *katonai terület-parancsnokság* volt. Mozgósítás esetén ezek alkottak →*had-*

testparancsnokságokat. – A cs. és kir. →*közös Hadsereg* 1912-ben 15 *katonai területre* <Militär-Territorial-Bezirk> tagolódt, amelyek közül 6 működött Mo-on, lefedte az OMM teljes területét: I. Krakkó, II. Bécs, III. Grác, IV. Bp., V. Pozsony, VI. Kassa, VII. Temesvár, VIII. Prága <Praha>, IX. Leitmeritz <Litomerice>, X. Przemysl, XI. Lemberg <Lwów>, XII. Nagyszeben, XIII. Zágráb, XIV. Innsbruck, XV. Szarajevó. Az 1914. évi →*mozgósításkor* kivonuló →*hadtestet* állított ki a →*Bosznia–Hercegovina* egészét átfogó, az 1912. évi →*védőőrtörvény* után felállított ragusai XVI. hdt.pság <Korpskommando> is, amelynek visszamaradó részlege <Militärkommando> Zárába, később Mostarba tette át székhelyét. A cs.kir. →*Landwehr* 1914-ben 9 kat. területe az OMM „Lajtán túli felét” fedte le: I. Krakow, II. Wien, III. Graz, IV. Prag, V. Leitmeritz, VI. Przemysl, VII. Lemberg, VIII. Innsbruck, IX. Ragusa. – A m.kir. →*Honvédség* ~át 1868–1913 között többször átszervezték. 1868-ban 6 *hadkerület* alakult meg: I. Dunáninneni, II. Dunántúli, III. Tiszáninneni, IV. Tiszántúli, V. Királyhágóntúli, VI. Horvát–Szlavón. 1869-től székhelyük szerint nevezték meg ezeket: Pest, Buda, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Zágráb. 1870-től megnevezésük hadrendi számmal ellátott *honvéd kerületre* változott: I. Pest., II. Kolozsvár, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Buda, VI. Zágráb. 1871-ben 1 új hv. kerületet alakítottak, s a meglévőket részben átszámolták: I. Pest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Buda, VI. Kolozsvár, VII. Zágráb. 1876-ban területi átszervezés nélkül az V. hv. kerület székhelyét Székesfehérvárra helyezték át. 1913-ig ez a 7 hv. kerület működött, ekkor nevüket *honvéd katonai kerületre* változtatták, területüket úgy szervezték át, hogy egybeessenek a cs. és kir. közös Hds. kat. területeivel, s a székesfehérvári V. kerületet megszüntették, egyidejűleg a kolozsvári és a zágrábi kerület hadrendi számát V.-re, ill. VI.-ra módosították. 1914-ben a 6 hv. kat. kerület lefedte a →*történelmi Magyarország* teljes területét: **I. Budapest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Kolozsvár, VI. Zágráb.** – A kat. területek (hv. kat. kerületek) *hadkiegészítési kerületekre* tagozódtak. A cs. és kir. közös Hds. illetékessége alá 108 (és 4 BH-i), a cs.kir. Lw. hatáskörébe 39, a m.kir. Honvédség joghatósága alá 28 hadkiegészítési

kerület tartozott. Ezek végezték a személyi fel-
töltést a *→védkötelezettség* alapján. • **RI**, 778.

Katonai közigazgatás (II.): a hadsereg által meg-
szállt/elfoglalt ellenséges országok/területek fe-
letti hatalom gyakorlása. Az ot-m. és a n. ~ eltérő
módon érvényesült, egyik sem volt uniformizált:
az egyes területek földrajzi, gazd., társ. külön-
ségei, az eltérő pol. célkitűzések bizonyos diffe-
renciálódáshoz vezettek. – **1.** A ~ feladata a kat.
érdekek megőrzése, a rend fenntartása, a lakosság
legfontosabb szükségleteiről történő gondoskodás
volt. A ~ területén be kellett szolgáltatni a fe-eket,
bevezették a *→cenzúrát*, kat. igazgatás alá he-
lyezték az ipari, mg-i és közlekedési üzemeket, a
bankokat. Kiviteli tilalmat rendeltek el bizonyos
árakra, szabályozták a közlekedést, a szállítást, a
posta- és távíróforgalmat. Korlátozták a gyüleke-
zési és egyesülési jogot, szükség esetén bevezet-
ték az internálást, a deportálást, a kényszermun-
kát, a rekvirálást. – A ~i egységekben a vezetést
egy tbk-i állományú ti. látta el, aki rendelkezett a
helyi polg. adminisztráció felett is. Ezek legma-
gasabbika a *→katonai főkormányzóság* (fkság)
volt. Az egységeket körzetekre osztották, élén
kat. pk-kal. Az igazságügyi joghatóságot a kat.
és a polg. bíróságok együtt gyakorolták: a kat. bí-
róságok ítéleztek kat-k, ill. ellátták a másodfokú
jogszolgáltatást a polg. személyek felett. A kh.
funkciót cső. alakulatok látták el. – A ~ ügyeit az
→Hadsereg-főparancsnokság (AOK) *szállásme-
steri osztálya* <Quartiermeisterabteilung> intézte.
Ezen belül a *katonai közigazgatási csoportban*
<Militärverwaltungsgruppe, Mvg.> elkülönültek
a *→Lengyelország*, *→Montenegró*, *→Románia*,
→Szerbia megszállt területeivel foglalkozó mun-
kacsoportok. A Mvg. szervezetéből nőtt ki és a
cs. és kir. *→közös Külügyminisztérium* árucse-
re o-ával egyesítve vált önálló o-lyá 1918.jún-ban
az *ukrán osztály* <Ukraineabteilung>, 5 csoport-
tal: kat. és pol. ügyek, import, export és szállítás,
gazd. felderítés, nyilvántartás. E két utóbbi ké-
sőbb megszűnt, helyettük alakult a Ro-val és a
Fekete-tengerrel foglalkozó csoport. Az ukrán o.
1920-ig működött *felszámoló osztály* *Ukrajnában*
<Liquidierungsgruppe für die Ukraine> névvel.
– **2.** Az OMM 3, No. 2 fkság-ot állított fel. Ol-
ban a megszállt terület nagysága nem indokolta
önálló fkság felállítását, a feladatot a *→hadse-*

reg-parancsnokságok látták el. Az 1917 végi n.
kivonulás után a ~ legfőbb szerve az Udinében
működő ~i pság volt, élén Hermann *Leidl* vörgy.
állt. – *→Albánia* ~a az ot-m. XIX. *→hadtestpa-
rancsnokság* (Agr.kdo. Albanien), ill. a G.kdo.
Belluno hatáskörébe tartozott, a pk. br. Karl
→Pflanzer-Baltin vezds. volt. – 1918.máj.19-én,
a *→keleti területek megszállása* után hozták létre
a ~i feladatokat is ellátó *hadparancsnokságokat*:
Generalkommando 4. (Lemberg), Gen.kdo. 7.
(Czernowitz), Gen.kdo. 1. (Brassó), Gen.kdo. 16.
(Pitești). A *→keleti hadszíntéren* a *Keleti Had-
sereg* <Ostarmee> pság-a állomásozott, amelyet
az 1918. máj.16-án megszűntetett 2.hds.pság-ból
19-én állítottak fel. • **SzJ**, 779.

Katonai parancsnokság: *→Hadtestparancsnok-
ság* (x.); *→Magasabbparancsnokság*

Katonai reáliskola: az *→Osztrák–Magyar Mo-
narchia* hadszervezetének középfokú tanintézete.
Két, egymásra épülő típusa volt: a *katonai alreál-
iskola* <Militär-Unterrealschule> és a *katonai fő-
reáliskola* <Militär-Oberrealschule>. – A 4 évfolya-
mos, 10-14 éves korosztályt képző, bentlaká-
sos alreáliskolába *elemi iskolát* követően lehetett
jelentkezni. Alreáliskolák az OMM-ban: Enns
(1908-tól), Fischau (1898), Kassa (1881; áttele-
pült Straß in Steiermark-ba: 1904), Kismarton
<Eisenstadt> (1879; áttelepült Marosvásárhelyre:
1909), Kőszeg (1874), Sankt Pölten (1875). A 3
évfolyamos, 15-17 éves korosztályt képző, bent-
lakásos főreáliskolába az alreáliskolából lehetett
automatikusan továbblépni vagy a civil gimnázium
(reál- vagy polg. iskola) első 4 évének elvég-
zése után jelentkezni. – Főreáliskolák az OMM-
ban: Kassa (1913 [1874–1913 között gy. *→had-
apródiskola*]), Kismarton (1909), Krakó (1913
[1876–1913 között gy. hadapródiskola]), Marburg
(1913 [1894–1913 között gy. hadapródiskola]),
Morva-Fehértemplom <Märisch-Weisskirchen>
(1875), Pozsony (1913 [1869–1913 között gy.
hadapródiskola]). – A *→Honvédség* első kat. fő-
reáliskoláját Sopronban, az 1897:XXIII.tc. életbe-
lépését követően az 1898/1899-es tanévben állí-
tották fel mint a *→Ludovika Akadémia* előkészí-
tő iskoláját, évfolyamonként 50 növendékkel. Ide
a *→közös Hadsereg* kat. alreáliskoláiból automa-
tikusan lehetett továbblépni, ill. 14-16 év közötti

olyan „m. honos ifjak” felvételizhettek, akik legalább megfelelő eredménnyel végezték el a gimnázium, a reál- vagy polg. iskola 4 osztályát. A főreáliskolában végzetek felvételi vizsga nélkül juthattak be a Ludovikára (más adatok szerint a cs. és kir. ak-ákra is). A tanulók →*fegyvernemi* elosztása az igazgató véleménye alapján történt. A soproni kat. főreáliskola első pk-a *Liszky József* örgy. volt. – A →*trianoni béke* a hallgatókat is beszámította a hds. létszámába, a Ludovikán kívül más tanintézet kat. képzéssel nem foglalkozhatott. Az előírások betartása esetén a ~kat meg kellett volna szüntetni, ami a kat. oktatási rendszer teljes összeomlásához vezetett volna. A hadapródiskolákat megszüntették, ám a ~kat igyekeztek úgy működtetni, hogy a tiltásoknak látszólag eleget tegyenek. A kat. jelző csak az iskolák nevéből maradt ki, de a képzésből nem. A rejtés érdekében a VKM-hoz tartoztak, de a HM irányítása alatt álltak, s ott továbbra is ti-ek tanítottak, de polg. ruhában. Az 1921:XLIV.tc. alapján felállított ~k 1942-ig működtek. ♦ BU, 780.

Katonai sajtó: a m.kir. →*Honvédség*, az egyéb magyar fegyveres testületek és paramilitáris szervezetek periodikái az I. vh. idején. – 1. Hivatalos közlönyök: a HM által a Honvédség számára 1874 óta folyamatosan kiadott *Honvédségi Közlöny* (Rendeleti Közlöny, Kisközlöny) hivatalos közleményekkel (jogszabályok, rendeletek, utasítások, személyi hírek, →*kitüntetések* stb.). Az évfolyamok többségéhez készült mutató. Két sorozata a Szabályrendeletek és a Személyes Ügyek. A cs. és kir. →*közös Hadsereg* számára a KHM által kiadott *Verordnungsblatt*ban megjelentek voltak az irányadók (ennek sorozatai: Normalverordnungen, Personal-Angelegenheiten és Beiblatt). – 2. Ált. kat. lapok: *Külügy-Hadügy*, *Magyar Katonai Közlöny*, *Altiszti Újság* (m., n., ln., ro., cseh, hr., ukrán nyelven), *Vörös Katona* (1919). – 3. Kat. vagy részben kat. vonatkozású szaklap (pl.): *Hadtörténelmi Közlemények* (MTA Hadtörténelmi Bizottsága, 1888-tól). – 4. Kat. tanintézetek folyóiratai (pl.): *A Ludovika Akadémia Közlönye*. – 5. →*Tábori levelezőlapok* (hátszói és frontújságok). – 6. →*Hadifogolyhíradók*. – 7. Cserkészlapok, →*bajtársi egyesületek* újságjai (utóbbiak 1920-tól) E ~termékek honvédelmi információkat is tartalmaztak. – 8.

Kat. híreket is közlő határterületi folyóiratok: *A Tenger*, *Aero*. – 9. Német nyelvű kat. lapok, évkönyvek (pl.): *Streffleur's Militärische Zeitschrift* (irányadó szaklap), *Illustrierte Zeitung* Kriegszummer-sorozata (gazdag képanyaggal), *Taschenbuch der Kriegsflootten*, *Militärjahrbuch*. – 10. A háb. alatt a polg. sajtó tele volt kat. hírekkel, sok újság háb. évkönyvet is megjelentetett. A *Katonanyomozó Jegyzék*. *Soldaten-Suchliste* 1915-től jelent meg, a →*Vöröskereszt* Bp-i Tudósító Irodája a HM és a KHM támogatásával m. és n. nyelven adta ki, az eltűnt kat-k felkutatására (a jóval korábban e néven létezett lap a szökött katonákat körözte). Szervezetek, hivatalok sebesült-, rokkant-, árva-, özvegy- és hadifogolyügyekben is adtak ki tájékoztató kiadványokat. ♦ KA, 781.

Német sajtótermék katonapolitikai tartalommal

Katonai Szövetségközi Ellenőrző Bizottság:
→*Szövetségközi Ellenőrző Bizottságok*

Katonai térképmű: az →*Oszták–Magyar Monarchia hadsereg* által használt területábrázoló kiadvány. Alapját a Habsburg-bir. harmadik →*katonai felvételének* 1:25.000 méretarányú

szelvényei képeztek. Ezek felhasználásával 3 ~ sorozat készült el. – **1.** A felsőbb hadvezetésnek készült *Közép-Európa áttekintő térképe* <Übersichtskarte von Mitteleuropa>. Az 1882–1886 között készült, 45 szelvényből álló, 1:750.000 méretarányú ~ jó áttekinthetőséget nyújtott nagy területekről. Két vetületben készült. A *Bonne-féle vetület*ben 4 szint és csíkozások domborzat-ábrázolást alkalmaztak. Egy 39x33 cm méretű térképszelvénye 72.400 km² területet ábrázol. A →*történelmi Magyarország* területét 10 szelvény fedi le. Az I. vh. idején 54 szelvényre bővült. Az *Alberts-féle vetület*ben Mo. területéről 4 db szintvonalas szelvény készült el. Egy 47x47 cm méretű szelvénye 96.000 km² területet fed le. Az I. vh-ig 9 szelvény jelent meg. Az ot-m. hadvezetés a →*balkáni hadszíntéren* az Alberts-vetületűt használta. – **2.** A felső hadvezetés és a középszintű hdm. vezetés számára adták ki *Közép-Európa általános térképét* <Generalkarte von Mitteleuropa>. A 282 szelvényből álló ~ eredetileg az OMM alapvető haditérképének készült 1887–1913 között. Kis méretaránya (1:200.000) miatt a harcvezetésére azonban csak részben volt alkalmas. Az utak és a települések részletes, jól áttekinthető képét nyújtotta, domborzatrajza viszont csak a felszín jellegét adta vissza. A 4 színű, 38x56 cm méretű szelvények egyenként 8450 km² területet ábrázolnak. A történelmi Mo. területét 61 szelvény fedi le. – **3.** A csapatoknak készített *részletes térképmű* <Spezialkarte> az OMM legrészletesebb és legnagyobb méretarányú (1:75.000), kiadásra szánt ~ve volt. 1873–1889 között adták ki, fekete színben sokszorosították. Nagy részletgazdagság, jó olvashatóság, erőteljes ábrázolás jellemezte. Csíkozások domborzatábrázolása 100 m-es alapszintvonalakkal történt. Egy 50x37 cm méretű térképszelvénye 1056 km² területet ábrázol. A történelmi Mo. területét 367, a trianoni Mo-ét 122 szelvény fedi le. Az I. vh. idején 1079 szelvényre bővült. • **SJ, 782.**

Katonai ügyész <Militäranwalt>: az illetékes parancsnok közege a bűnvádi üldözés során. A vádlói feladatokat a →*dandárbírósnál* a kat. állományú *ügyési tiszt* látta el, a →*hadosztálybírósnál* az igazságügyi ti. állománycsoportba tartozó *katonai (honvéd) ügyész*. A legfőbb kat. (hv.) törvényszéknél a vádló közeg az igazság-

ügyi ti. állományba tartozó *katonai vezérügyész (honvéd koronaügyész)* volt. A tv.székektől teljesen független ~ csak a KHM-nek (HM-nek) volt alárendelve. • **FGy, 783.**

Katonai vezetés legfelsőbb szervei: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezetét irányító testületek. Két csoportjuk volt: *katonai vezető szervek* <Zentral-Leitung-Körper> és *központi hatóságok* <Zentral-Behörden>, mindkettőbe 3-3 intézmény sorolható. – **1.** Az előbbieket az OMM szárazföldi fe. erőinek ötös tagozódásától (cs. és kir. →*közös Hadsereg*, m.kir. →*Honvédség*, cs.kir. →*Landwehr*, m.kir. →*Népfelkelés*, cs.kir. →*Landsturm*) függetlenül a ~ egységesek voltak. Békeidőben és a háb. alatt folyamatosan működött a cs. és kir. →*Vezérkar*. Csak a →*mozgósítással* került megalakításra a cs. és kr. →*Hadsereg-főparancsnokság*. Az uralkodó közvetlen alárendeltségébe tartozó *hadsereg főfelügyelője* <General-Inspector des Heeres> feladat- és jogköre a kiképzésre, a harcképességre és a hadgyakorlatok vezetésére terjedt ki. – A fe. erők hatodik összetevője, a cs. és kir. →*Haditengerészet* független volt a szárazföldi haderőtől és a VK-tól, vezetését a KHM egyik szekciója látta el. Háb. idején együttműködéséről a szárazföldi haderővel a VK döntött. – **2.** A KHM és a VK követte az OMM fe. erőinek hatos tagozódását. A cs. és kir. →*közös Hadügyminisztérium* <k.u.k. gemeinsames Kriegsministerium> a közös Hds. és a Haditengerészet, a m.kir. →*Honvédelmi Minisztérium* a Honvédség és a Népfelkelés, a cs.k. *Védelemügyi Minisztérium* <k. k. Ministerium für Landesverteidigung> a Landwehr és a Landsturm felett gyakorolt felügyeletet. – **3.** Az uralkodó mint Legfelsőbb Hadúr és a ~ közötti közvetítést →*Öfelsége Katonai Irodája* végezte. • **SzJ, 784.**

Katonai vezetés magasabbparancsnokai: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezete harcoló →*seregeit* összefogó-irányító szervek. Struktúrájuk az adott →*hadszíntéren* harcoló összes alakulatot vezető *Heeresfrontkommandó*-tól a 2 →*magasabbegységet* összefogó *Gruppenkommandó*ig terjedt (→*hadseregcsoporthat*). A béke →*hadrendben* nem szerepeltek. Ide tartoztak a külön szócikkben szerepeltetett →*hadseregparancsnokságok* is. Kizárólag cs. és kir. <k.u.k.>

~ léteztek (cs.kir. és m.kir. nem). Az ábécérendben sorolt ~ közül az 1., 2., 3., 4., 6. és 12. (utóbbi 1915-ig) magasabb, az 5., 7., 9. és 10. azonos, a 8., 11. és 12. (utóbbi 1915 után) alacsonyabb strukturális szinten állt, mint a →*hadserég*. – 1. *Balkáni erők főparancsnoksága* <Oberkommando der Balkanstreitkräfte>: 1914.aug.21-én alakult a →*Szerbiában* harcoló 5. és 6.hds-ből, →*Potiorek* Oszkár tbszn. főpság-a alatt. 1914.dec.27-én szűnt meg a 6.hds-gel együtt, helyét a →*Jenő* fhg. vezette pság vette át. 1918.okt.24-én ismét megalakult, →*József Ágost* fhg. pság-a alatt (okt.27-én meg is szűnt). – 2. *Bosznia–Hercegovina vezénylő tábornoka és tartományfőnöke* <Kommandierender General und Landeschef in Bosnien und der Herzegovina>: a posztot 1912 óta Potiorek Oszkár tbszn. töltötte be, 1914.dec.27-én megszűnt. – 3. *Conrad-seregcsoport-parancsnokság*, később *József főherceg seregcsoport-parancsnokság*, majd *Tirol seregcsoport-parancsnokság* <Heeresgruppenkommando Conrad, Erherzog Joseph, Tirol> 1917.márc.11-én Jenő fhg. seregcsoport-pság-ának feladatát vette át az ol. fronton, majd a háb. végéig a tirolai véd. körzet pságaként működött (1918.júl.20-tól okt.24-ig pk-a József Ágost fhg.). – 4. *Délnyugati arcvonal parancsnoksága*, később *Jenő főherceg-seregcsoport-parancsnokság* <Kommando der Südwestfront, Heeresgruppenkommando Erherzog Eugen>: Ol. hadba lépése után, 1915.máj.27-én alakult a balkáni erők főpság-ából Jenő fhg. vezetésével a DNY-i fronton. 1916.júl.28-ig állt fenn. 1917.márc.11. és 1918.jan.12. között újból működött (pk. ismét Jenő fhg.), megkülönböztetésül -II. jelzéssel. A kettő között feladatát a Conrad-seregcsoport-pság töltötte be. – 5. *Károly-* majd *József-seregarcvonal-parancsnokság*, később *Kövess-seregcsoport-*, ill. *Kövess-seregarcvonal-parancsnokság* <Heeresgruppen-, ill. Heeresfrontkommando Erherzog Karl, ill. Erherzog Joseph, majd Heeresfrontkommando Kövess>: a →*román betörést* követően, 1916.okt.13-án alakult a 12.hds. pság-ából. Állományába az →*Erdélyben* felállított n. 9. és ot-m. 1.hds, vmint a →*Bukovinában* harcoló ot-m. 7.hds. tartozott. Pk-ai: *Károly* fhg., majd →*IV. Károly* néven történt trónra lépése után, 1916.nov.22-től 1918.jan.9-ig József Ágost fhg. <Heeresfrontkommando Erherzog Joseph August>, majd →*Kövess Hermann* br. tbgy. (1918.

jan.16-tól ápr.5-ig) – 6. *Kövess-hadseregcsoport-parancsnokság* <Armeegruppenkommando Kövess>: 1915.febr.12-én alakult az or. fronton, szept-ig állt fenn. Pk-a: Kövess Hermann br. lov. tbk. – 7. *Kövess-seregcsoport-parancsnokság* <Heeresgruppenkommando Kövess> 1918.okt. 10-23. között létezett a balkáni fronton, n. csapatok is álltak alárendeltségében. Pk-a Kövess Hermann tbgy. – 8. *Kummer-hadseregcsoport-parancsnokság* <Armeegruppenkommando Kummer>: a →*mozgósítás*kor alakult, az or. frontra vezényelték. 1914.szept.22-én megszűnt. Pk-a: Heinrich von →*Kummer* lov.tbk. – 9. *Ljubicic-csoportparancsnokság*: az ÉK-i hadszíntéren alakult mint Ljubicic-csoportpság <Gruppenkommando Ljubicic>, majd *Schönburg-hadtestcsoport* <Korpsgruppe Schönburg>, végül *Weiss-csoport* <Gruppe Weiss>. 1915 első felében a 7.hds. kötelékében harcolt. Pk-ai: Stephan Ljubicic tbszn., Alois von →*Schönburg-Hartenstein* vezds. (1915.máj.29-től okt-ig), Franz Weiss vörgy. – 10. *Pflanzer-Baltin-hadseregcsoport-*, majd 7. *hadserég-*, később 7. *hadparancsnokság* <Armeegruppenkommando Pflanzer-Baltin, később 7. Armeekommando, majd 7. Generalkommando>: 1914.okt. 3. - 1918.jún.15. között állt fenn, mindvégig a K-i fronton működött, 1918.ápr-tól kat. közlg. pság-ként (Generalkommando, Czernowitz). Pk-ai: Karl →*Pflanzer-Baltin* br. lov.tbk. (1914.okt. 3-tól), Karl →*Kirchbach* gr. lov.tbk. (1916.szept. 8-okt.20.), Kövess Hermann br. tbgy. (1918.jan. 16-ig), Karl →*Kritek* vezds. (ápr.15-ig); Hugo Habermann tbszn. (1918.jún.15-ig). – 11. *Rohr-hadseregcsoport-*, később 10. *hadserég-parancsnokság* <Armeegruppenkommando Rohr, később 10. Armeekommando>: 1914.aug-ban a DNY-i határvéd-re hozták létre *Gruppe Rohr* néven. Végig az ol. fronton működött. Pk-ai: br. →*Rohr* Ferenc lov.tbk. (1916.jún.17-ig), Karl →*Scotti* altbgy. (1917.ápr.7-ig), Alexander →*Krobatin* br. tbgy. (1918.nov.7-ig), közben okt-ben megbízott pk. →*Péter Ferdinánd* fhg. gy.tbk. – 12. *Szerémségi-bánati hadseregcsoport-parancsnokság* <Armeegruppenkommando Syrmien-Banat>: a szerb fronton működött 1914–1916 között, körlet- és csoportpság-ok (Mitrovica, Nikinci, Avtovac) tartoztak alá. Pk-ai: Kasimir →*Lütgendorf* altbgy. (1914.nov-ig), majd Tamássy Béla altbgy. – 13. *Tirolai országvédelmi parancsnok-*

ság <Landesverteidigungskommando in Tirol>: 1915.máj.24-én az *1. hadsereg-parancsnokság*-ból alakult. Később átnevezték *11. hadsereggé*, ill. esetenként azonos volt az adott területen állomásozó hdt. pság-ával. 1916.júl.28-án feloszlatták. Pk-a: Viktor von → *Dankl* lov.tbk. (1915. máj.24-től 1916.márc.14-ig), Josef von → *Roth* gy.tbk. (márc.15-től júl.15-ig). ♦ **SzJ, 785.**

Katonai zászló (I.): az osztrák-magyar cs. és kir. → *közös Hadseregnél* rendszeresített, az adott kat. szervezetet önmagában is képviselő jelkép az I. vh. idején. – **1.** Az 1866 M. ~n (1859 M. zászló-lapon) a kétfejű bir. sas hási részén a → *Habsburg-dinasztia* genealógiai → *címere* feküdt, a sas kiterjesztett szárnyain a → *középcím* elemei helyezkedtek el (→ *Magyarország*, és → *Ausztria* összes tartománya, kiegészülve *Illyria* címerével). Ezek alatt a Habsburg-ház rendjeleit helyezték el. – A fehér selyem alapú → *ezred*-k egyik oldalán a fenti címerábrá, a másikon Szűz Mária a Kisdeddal volt látható, szélein fekete-arany-vörös-fehér lángnyelvekkel. A → *zászlóalj*-k sárgák voltak, fekete-sárga-vörös-fehér lángnyelvekkel, mindkét oldalon a kétfejű sassal. – A *zászlórúd* festése a gy-nál spirálban, a lov-nál hosszabban fekete-sárga-vörös-fehér színű volt. A sárgarézt, lapos, levél alakú *zászlócsúcs* mindkét oldalán gravírozott F.J.I. <Franz Joseph, der Erste> névjel állt. – A ~kat 1856 óta *Jacquard-féle módszerrel* készítették, a címerábrát beleszőtték a zászlószövetbe. – Az 1866 M. ~ból 9 db-ot a → *Hadtörténeti Múzeum* őriz. – 1868-ban a korábban bevont sárga zlj-~ból osztottak ki az új ezd-ek számára, így a cs. és kir. 2. és 39.gy.ezd-nél kitüntetés gyanánt hordozott sárga ~k elvesztették megkülönböztető funkciójukat. A lov. ~t 1868-ban bevonták. – 1914 nyarán az ezd-~kat kivítették a → *hadművelési területre*, majd 1916.okt-ban központilag visszarendelték azokat. – **2.** A sárga uralkodói ~ három oldalán fekete-fehér-piros farkasfog futott végig, benne kétfejű sas volt, felette a cs. ~ján 7, a cs.né ~ján 4, a trónörökös ~ján 1 koronával, a dinasztia tagjai ~ján korona nélkül. A tbk-ok négyzet alakú piros-fehér-piros pk-i zászlót használhattak, benne → *rendfokozatuk* csillagaival egyező számú kis kétfejű sassal. Speciális ~k voltak a menetszd-ok és a menetzlj-ak improvizált *menetzászlói*. – **3.** 1915.okt.11-én

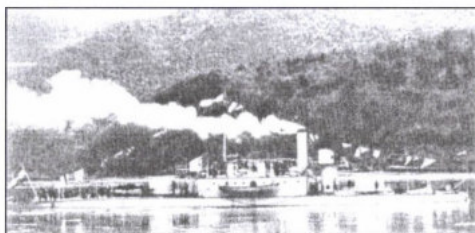
az uralkodó új *zászlócímer*ről adott ki hadpes-ot: „...egyik oldalán Au-nak és Mo-nak egymás mellé helyezett címereit viselje. Ezeket egymással Házzam [a dinasztiaé] címere köti össze és az: INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER [Oszthatatlanul és elválaszthatatlanul] jelígis szalag övezi. A másik oldalára közepére Névjel-vénym, sarkaiba váltakozva a cs. korona és a Magyar Szent Korona állíttassék. [...] színe fehér, szélein váltakozva fekete-sárga és vörös-fehér-zöld háromszöges lángrívek veszik körül.” A rendelet szerint a régi ~kat csak akkor kellett bevonní, amikor cseréjük (az elhasználódás miatt) szükségessé vált. – Az 1915 M. ~k a gyakorlatban már nem kerültek kiadásra. Közülük 1 db-ot a bécsi *Heeresmuseum*, 3 db-ot a Bp-i Hadtörténeti Múzeum őriz. ♦ **BCs, 786.**

Katonai zászló (II.): a m. kir. → *Honvédségnél* rendszeresített, az adott kat. szervezetet önmagában is képviselő jelkép az I. vh. idején. A honvéd → *gyalogságnál* 1869–1918 között használták, a hv. → *lovasságnál* nem rendszeresítettek ~t. – A ~ 1320x1550 mm méretű, téglalap alakú volt, az előírás szerint „vastag fehér selyemből”, túlnyomórészt atlaszszelyemből készítették. 3 szabad szélén 100 mm szélességben piros-fehér-zöld, a horvát-szlavón feltöltésű alakulatoknál (VII. hv. kerület) piros-fehér-kék pártázattal (az említett színekből álló, ívelt háromszögekkel kialakított szegéllyel. A ~ előlapjára (jobb oldalára) a Magyar Szent Korona országainak barokkos ívelésű → *középcímere* került, a címer felett lebegő koronával, amelyet 1-1, a címer felé forduló lebegő angyal tart. A ~ hátlapjára (bal oldalára) → *I. Ferenc József* névjele: F.J.I. került, fölötte lebegő m. koronával. A szövessel készült ábrákon az angyalokat ezüst, a kir. névjelet arany színnel készítették. – A ~t erdei vagy vörösfenyőből készített, 2900 mm hosszú és 35 mm átmérőjű, skarlát színű olajfestékkel bevont rúdhoz, 4 sorban 30-30 félgömbfejű, aranyozott zászlószeggel erősítették fel, amelyek külső peremére vésték fel az avatási ceremónián zászlószegyet beverők nevét. A zászlócsúcs 160 mm hosszú és 90 mm széles aranyozott sárgarézt „sponton” csúcs volt, 95 mm köpüréssel. Előlapjára Mo. → *kiscímere*, hátlapjára a koronás uralkodói monogram volt felerősítve. A címer és a monogram rendszerint ezüst-

ből készült, de zománcozott példányok is előfordulnak. – A ~ zászlószalagok nélküli tömege 3,8 kg lehetett. A ~hoz kalikó boríték (fehér védőhuzat) és buzérvörösrre lakkozott kalikó zászlótok tartozott. A zászlószalagok méretét nem írták elő, ált. 200-250 mm szélesek és valamivel hosszabbak voltak mint a ~ függőleges mérete. Az adományozói (zászlóanyai) szalagokon az alakulat megnevezése, a zászlóanya neve, az alakulat jelmondata és az adományozás időpontja szerepelt. Kivitelezésük milyensége az adományozó anyagi helyzetétől függött, ált. igen díszes, túlnyomórészt bársonyból készült, fémszállal hímzett darabok voltak. – Az eredendően 82 hv. zászlóalj-zászló készítésére a m.kir. HM 1869.aug-ban versenytárgyalás hirdetett, amelyet *Rosenthal Hermann* addig elsősorban egyházi felszereléseket gyártó cége nyert meg. A vállalkozás a ~kat 2 év alatt készítette el, majd 1872–1873-ban további 10 ~t készített. A ~kra vonatkozó rendelet azonban csak az 1876-ban kiadott *Öltözeti és felszerelési szabályzat* a m.kir. honvédség részére c. utasításban jelent meg. – 1886-ban a ~zászlóaljakat 28 feldandárba szervezték, majd 1890-ben ~ezredékbe. Ettől fogva az ezd-eknek csak az I.zlj.-a tartotta meg ~át mint ezredzászlót. (A külön helyőrségben állomásozók saját helyőrségben belül használhatták régi ~ikat.) Ekkor a ~k csúcsára külön réztáblácskát erősítettek, amely az új hadrendi szám mellett tartalmazta az adott zlj. eredeti hadrendi számát és megnevezését is. – A használaton kívüli ~kat az ezd. →*törzs*, majd 1901-től a →*Ludovika Akadémia* őrizte. – Az I. vh. kitörésekor a ~k kikerültek a →*hadművelési területre*, de 1916.okt-ben azokat visszarendelték a pótestekhez. – A háb. után több ~t a jogutód alakulatok 1938-ig használtak. • KO, 787.

Katonai zászló (III.): az osztrák-magyar cs. és kir. →*haditengerészet*nél rendszeresített, az adott kat. szervezetet önmagában is képviselő jelkép az I. vh. idején. – **1.** A piros-fehér-piros (pfp.) lobogót *II. József* cs. 1786.márc.20-án rendszeresítette, s 1787-től használták. A 3 vízszintes pfp. pályából a középsőn a lobogórúd felőli 1/3-on pfp. csíkozású, 34 (később 18) sárga gyönggyel keregetett, az arany *Babenberg*-hg-i koronával fedett pajzs volt. – A m. →*Országgyűlés* rendszeresen visszatért a pfp. ~ megváltoztatására. Az 1906.

dec.21-én kezdődő ülészakon a tervbe vett 4 új cshj. költségének megszavazását (többek között) attól is függővé tette, hogy a hds. és a haditengerészet vezényleti nyelvét, címerét és ~ját (Mo. alkotmányos jogaira tekintettel) módosítják. Az uralkodó utasítására külön biz-ot hoztak létre a kérdés megtárgyalására. Eredményt 1915-ben ért el gr. →*Tisza István* m. me. Az általa tervezetett ~t az ot. →*Birodalmi Tanács*, a m. Ogy., vmint az uralkodó egyaránt elfogadta, az 1915.okt.11-én kelt *Hadi- és Hajóhadparancs*ban kihirdették: a változatlan ~ra a →*Habsburg-dinasztia* címere mellé felkerült az *Árpád-ház* is, amelyet a Magyar Szent Korona zárt le. Bevezetését a háb. utánra halasztották. – **2.** A téglalap alakú, ált. molinóból készült ~ mérete attól függött, hogy hol és mekkora hajó viselte. A taton lengő főlobogó

A KÖRÖS monitor nagy lobogódíszben a Vaskapunál

mérete 4170x2780, az ennek megfelelő orrlobogóé 3475x2780 mm volt. A kisebb hajók, csónakok részére 3090x2060, 2575x2060, 2100x1400, 1750x1400, 1020x680 és 850x680 mm méretű ~kat rendszeresítettek. – A pfp. hadi ~t mint az állami hovatartozás jelzését mindig a taton, a lobogórúdra vagy az ágra kellett felvonni. Az uralkodói ~ <Standart>, a négyzet alakú kommodor~ (a vezénylő tengernagy ~ja <Kommandozeiche>), rangidősségi ~, vmint az árbocszalag a főárboc sudarára került (árbocszalag csak akkor, ha más rang- és pk-i jelvény kitűzésére a hajót vezénylő ti. nem volt jogosult). A szolgálati ~k a rangnak megfelelően vmelyik árboc sudarára vagy a keresztárbocra kerültek. A pfp. tengernagy ~kon a lobogórúd felőli 1/3-on a →*rendfokozat*nak megfelelő számú arany csillag volt. Felvonták a sárga uralkodói ~t is (→*katonai zászló* [I.]). – Horgonyzó hadihajók külföldön minden nap, hazai kikötőkben vasár- és ünnepnap az orr ~t is kitűzték a hajó orrán lévő külön lobogórúdra. A nem-

zeti és az orr ~t ált. reggel 8-tól naplementéig, az uralkodói ~t, a rang- és pk-i jelvényeket, vmint az árbocszalagot éjjel-nappal viselték. – *Nagy lobogódszt* csak ünnepi alkalmakkor és kikötőben lehetett elrendelni, az orr~ és a tat~ közé felhúzott jelző ~kból állt. *Kis lobogódszt* ünnepnap tengeren, kikötőben és csatában egyaránt lehetett viselni, az orr- és a tat~ból, vmint az árbocfokon a pfp. hadi ~ból állt, jelző ~k nélkül. ♦ CsK, 788.

Katonai zászló (IV.): a m. →*Vörös Hadsereg*nél rendszeresített, az adott kat. szervezetet önmagában is képviselő jelkép 1919-ben. Új *csapatzászló* rendszeresítéséről a Hadügyi Népbiztosság (HN) 1919.ápr.23-i körrendelete szolt, de a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején nem alakult ki egységes ~típus. A ~ ált. vexillológiai elemei voltak: *vörös zászlólap*, munkásmozgalmi jelvények (sarló-kalapács, ötágú csillag), „Világ proletárai, egyesüljetek!” felirat és az alakulat neve. A VH-et főként a HN *Sajtópropaganda Osztálya* látta el ~kal. – A ~ használatát 1919. szept.19-én rendeleti úton tiltották be, nagy részüket bűnjelként lefoglalták. Közülük 3 db-ot a →*Hadtörténeti Múzeum* őriz. ♦ BCs, 789.

Katonai zászló (V.): a m. →*Nemzeti Hadsereg*nél rendszeresített, az adott kat. szervezetet önmagában is képviselő jelkép 1919–1921-ben. A NH a Mo. meg nem szállt területén megmaradt korábbi csapatzászlókat (→*Katonai zászló* [II.]) megtartotta, azokat a NH jogutódnak elismert alakulatai használták. Az azok előlapján lévő angyalos →*középcímert*, ill. hátlapján lévő F.J.I. (→*I. Ferenc József*) névjelet megtartották (noha az uralkodó akkor már 3 éve halott volt). Új típusú ~ rendszeresítéséről tervezet (eddig) nem került elő. – A korabeli fotók alapján feltételezhető, hogy a korábbi ~k mellett (a NH nemzeti jellegénél fogva) nemzeti színű (piros-fehér-zöld) zászlókat is használtak, az adott alakulatra utaló kisebb-nagyobb módosítással. Ilyen volt a →*Fővezérség lobogója*, amelyről az 1919.okt.12-i székesfehérvári bevonulás alkalmából maradt fenn fénykép. Előoldalának középrészén a piros és a zöld mezőkből kimetszett negyed körívvel kialakított stilizált körben egymásba fonódó FV (Fővezérség) betűk álltak. A zászlótest zászlórúddal nem határolt 3 oldalán fehér alapon piros-

zöld farkasfogakkal volt keretezett (ez utalt a lobogó kat. jellegére). Hátlapját és pontos méreteit nem ismerjük, de a lov. ~ra emlékeztet. Rúdja fehér, kb. 2,8–3,0 m magas, tetején esztergált ket-tős fa zászlócsúccsal, amely alul gömb, felül gömb-re helyezett elkeskenyedő kúp. ♦ LGy, 790.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérségének lobogója

Katonai zsargon: a magyar katonák által használt, torzított kifejezések összessége az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregében. A m. anyanyelvű kat-k sok ot-n. eredetű szót használtak eltorzított formában, m. toldalékokkal ellátva. A n. szavak nem minden esetben voltak azonosak az ot-n. kifejezésekkel, a m. kat-k az *osztrák-német* szavakkal „találkoztak”, amelyek a cs. és kir. →*közös Hadsereg* szolgálati nyelvéből (is) terjedtek el körükben. E szavak a k.u.k. időköt megélt generációk számára még közismertek voltak. Napjainkban a köznyelv már csupán elenyésző kisebbségüket ismeri, azokat is más jelentéssel. – Az *alárm* jelentése (j.) riadó, ennek ot-n. megfelelőjéből (em.) <Alarm> ered; a *bajonét* vagy *bajnet* j. szurony, em. <Bajonett>; a *baka* j. gy. kat., az →*arcvonal*ban lévő őrszem <Wache>

szóból ered (sze.); a *bakmester* j. őrmester, em. <Wachtmeister>; a *bakter* j. őr, a szolgálatos őr (pl. raktár előtt) <Wächter> sze., j. az 1880-as évektől, a MÁV kiépülésétől átalakult vasúti sorompóőrre; a *berukkol* j. bevonul (a hds-be), em. <einrücken>; a *bezupál* j. a hds-ben marad szolgálati ideje letelte után is (lásd *zupás*); a *capistráng* j. takaródó, em. <Zapfenstreich>; a *cibak* j. száraz kenyér, a kétszersült a <Zwieback> sze.; a *defilirung* j. díszmenet, em. <Defilierung>, ugyanez a n. kat. nyelvben más <Parademarsch>; a *dekol* j. tereptárgy mögött fedezi magát, a fedezék <Deckung> sze.; a *digó* j. ol. kat, az elmondtam <dico> sze., amely ol. eredetű szó, mai j. ol. ember vagy ol. stílus; az *egrecíroz* j. gyakorol, gyakorlatozik, gyakorlatoztat, em. <exerzieren>; a *faszol* j. vételez, megfog, (el)fog, em. <fassen>; a *firer* j. altiszt, a szakaszvezető <Zugsführer> sze.; a *gránic* j. határ, határszél, a <Grenze> sze.; a *hapták* j. vigyázz-állás, a „Vigyázz!” <Habt Acht> vezényszóából ered; a *haptákol* j. pk-ot kiszolgál (pejoratív értelemben), ugyanebből ered; a *huncut* j. durva káromkodás, a szuka kutya hátsó testrészéből <Hundsfoß>, mai j. pajkosan aranyos, hamiskás; az *ibersing* j. derékszíj, em. <Überschung>; az *infanterisz* j. gyalogos, em. <Infanterist>; az *istráng* j. lószerszám, a lóbefogó kötel <Strang> sze.; a *káplár* j. tizedes, em. <Korporal>; a *kaszánya* j. laktanya, em. <Kaserne>; a *kirukkol* j. kivonul (a frontra, a gyakorlótérre stb.), em. <ausrücken>, mai j. előáll (pl. egy ötlettel); a *komisz* j. kincstári holmi (pl. felszerelés, dohány, durva szövésű → *egyenruha*), a kincstár <Kommiß> sze., s j. még katonakenyér (pejoratív értelemben, a nyelvi egybecsengés révén silány kenyér), a kincstári kenyér <Kommissbrot> sze. és/vagy a gyere, egyél meg <komm iß> kifejezésből ered; a *kompánia* j. szd., em. <Compagnie>, mai j. társaság, banda; a *lárma* j. riadó, em. <Alarm>, mai j. hangoskodás, zaj; a *lármázik* j. riadóztat, az ügyeletes ti. felriaszt <der dienstende Offizier alarmiert> kifejezésből ered, mai j. hangoskodik, zajong; a *lejszto* j. megterhel, meghajszol, a teljesít <leisten> sze.; a *masírozik* j. menetel, em. <marschieren>; a *medália* j. kitüntetés, érem, em. <Medaille>; a *menázi* j. élelem, az étkezés a fr. <menage> sze.; a *menázsit faszolni* j. élelmet vételezni (lásd *faszolni* és *menázsi*); a *muníció* j. lőszer, em. <Munition>; a

muszka, *muszi*, *moszi*, *moszkáli* j. or. ember, or. kat., Moszkva or. város nevének n. vátozatából <Moskau> ered; a *patrul* j. járőr, -szolgálat, az em. fr. <patrouille> sze.; a *prodzsák* j. kenyérzsák, em. <Brotsack>; a *rajcsúr* j. lovaglóiskola, em. <Reitschule>, mai j. zajongás, össze-visszaság; a *raport* j. kihallgatás (kat. értelemben jelentéstétel), em. <Rapport>; a *regruta* j. újonc, em. <Rekrut>; a *rezerv* j. tartalék, em. <Reserve>; a *rezervista* j. tartalékos, em. <Reservist>; a *sarmláni*, *svarm-lénia*, *svarmri* j. rajvonal, em. <Schwarmlinie>; a *sarzi* j. alti., a fr. rang, rendfokozat <charge> sze.; a *siccer*, *sicces* j. védő(kat.), em. <Schützer>; a *silbak* j. ör. az állandó helyen posztoló ör <Stillwacht> sze.; a *silbakol* j. őriz (lásd *silbak*); a *stand* j. állás, állomás(hely), em. <Stand>; a *sturmol* j. rohamozik, a roham <Sturm> sze.; a *subickol* j. tisztít, fényszerít, a kincstári cipőkrém <Schuwich> sze.; a *zupa* j. leves, em. <Suppe>; a *zupás* j. továbbbszolgáló altiszt, a leves <Suppe> sze. abban a (pejoratív) értelemben, hogy az illető bent maradt a hds-ben levest enni. • RD, 791.

Katonák karácsonya: az → *Augusztalap* és a → *Hadsegélyező Hivatal* közös jótékonyági akciója. Az 1914.nov.2-től induló mozgalom célja a harctérre 3-4 fajta szabvány összeállítású karácsonyi doboz vagy láda küldése volt. A szállítást a → *hadművelési területre* a Hivatal szervezte. A fedelet fenyőgally és a két cs. (→ *I. Ferenc József* és → *II. Vilmos*) képe díszítette, s nemzeti színű szalag kötötte át. Belseje mézeskalácsot, szivart, csokoládét, cigarettát, → *tábori levelezőlapot*, ceruzát, szappant, kétszersültet rejtett. A ~t évente megismételték. • KA, SzE, 792.

Katonaorvosi rangosztályok: → *Orvosi tisztikar*

Katonatanács: 1. a fe. erők nemparancsnoki állományú tagjainak bizalmi és önkormányzati szerve általában; 2. legfelsőbb szinten a haderő egészének irányítására törekvő nemállami hatalmi testület. Az utóbbi igényével alakította meg a (Központi) Katonatanácsot (KT) 1918.okt.25-én Bp-en 11. jórészt tart. ti. (elnöke Csernyák Imre rep. szds.). A → *Magyar Nemzeti Tanács*hoz csatlakozott KT részt vett az → *őszirózsás forradalomban*. A → *Károlyi-kormány* a sorra szervező-dő ~okat a hds. fegyelmére veszélyesnek tartotta,

ugyanakkor ált. demokratizálási céljaival nem tartotta összeegyeztethetőnek felszámolásukat, ezért központi irányításukra nov.1-én elrendelte a *Katonatanácsok Kormánybiztosságának* (KK) megalakítását, s élére →*Pogány József* szoc.dem. újságíró-t nevezte ki kormánybiztosnak. E napon újjáalakult a KT is. A korm., hogy elejét vegye a KK és a KT rivalizálásának, 3-án a KT elnökévé választotta Pogányt. A kat. vezetés is veszélyt látott az alakulatokat demoralizáló ~okban. Nov.2-án a hm. elrendelte az addigi ~ok feloszlását, s az általa szabályzott alapon történő újjászervezését. E rendeletnek nem tudtak érvényt szerezni. A ~ok tev-ét két ellentétes tendencia határozta meg: a „forradalmasodás”, amelyben egyre nagyobb szerepet játszott a →*Kommunisták Magyarországi Pártja*, ill. az állami vezetés „leszerelő” törekvése. Ez utóbbi jegyében 1919.febr.5-én Nagy Vince bm. tárgyalásokat kezdett a KT és a ~ok befolyásától mentes, egységes kh. felállításáról a →*Rendőrség*, a →*Csendőrség* és a →*Népőrség* vezetőivel. – A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* kikiáltása körüli napokban a ~ok ált. részt vettek a hatalom megszerzésében. A →*Vörös Hadsereg* felállításáról kiadott rendelet foglalkozott hatáskörükkel, pl. szerepük volt a pk-ok kinevezésében, ill. választásában. A hds-en belül a kettős hatalom továbbélését érzékelő Hadügyi Népbiztosság ápr.14-én elrendelte a ~ok megszüntetését. A KT a VH feloszlásáig fennmaradt, *Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács* néven, egyesítve a *Budapesti →Munkástanács*al. E formájában az egyik államhatalmi szervvé vált, de funkciója a →*Forradalmi Kormányzótanács* intézkedéseinek legitimálására és közvetítésére korlátozódott. ♦ **SzJ, 793.**

Katonatemető (I.): az I. vh. alatt és után a háborúval összefüggésben hősi halált halt vagy elhunyt katonák, →*hadifogságba* kerültek, →*internáltak*, kitelepítettek, kitelepültek végső, térben összefüggő nyughelye. Alapeleme a/ a *katonasír*, egy bizonyos (ismert vagy ismeretlen) személy nyughelye, katonasírok nagy számban találhatók ~kön túl polg. temetőkben vagy temetőkön kívül; b/ *tömegsír*, két vagy több személy közös nyughelye; c/ *parcella*, több katonasír vagy tömegsír meghatározott szempon(tok) szerinti csoportosítása. A legtöbb ~t polg. temetők részeként alakították ki,

de léteztek önálló hősi ~k is. A ~kbe temetetteknek nem minden esetben lehetett megadni a végtisztességet. – A →*keleti hadszíntéren* a nagy csaták színhelyein az ot-m. és a n. hds. emlékhelyszerű ~ket létesített, ezek egy része ma is megtalálható. A Kárpátokban a nagy számú or. hősi halottnak az ot-m. hds. külön ~ket létesített, de nem egy esetben közös (ot-m-or.) ~ben helyezték el földi maradványaikat, ezek egy része ma is fellelhető (pl. a huszti várhegy oldalában). Az →*olasz hadszíntéren* a →*hadműveletekkel* egyidejűleg létesített ~k mellett számos utólagos emlékhelyet alakítottak ki (pl. Doberdo mellett a Monte San Michelén), amelyek legnagyobb részt ma is megtalálhatók. A →*nyugati hadszíntéren*, ahol a legtovább tartott az →*állásháború*, fr. és belga területen ált. állandó ~ket alakítottak ki, legtöbbjük ma is fellelhető. A nagyobb offenzívák színterén hevenyészett tömegsírok, ill. a fölöttük később létesített emlékhelyek egy része megtalálható, másik fele nem maradt fenn. ♦ **RI, 794.**

Katonatemető (II): →*katonatemető* (I.) →*Magyarország* területén. Ált. a városi vagy községi temetők mellett, azok részeként található. Nagyobb ~k (a halottak számával, ahol azt ismerjük): Balassagyarmat, Békéscsaba, Bp. (1530), Csót, Debrecen, Eger, Esztergom (348), Gyula, Hajmáskér, Kaposvár, Komárom, Miskolc (179), Nyíregyháza (155), Ostffyasszonyfa (919), Szolnok, Zalaegerszeg (624). ♦ **KG, 795.**

1916. július 18-án felszentelt osztrák-magyar katonatemető Görz (ma Észak-Olaszország, Gorizia) mellett

Katonatemető (III): →*katonatemető* (I.) →*Magyarország* határain kívül. A legtöbb esetben a m-ok (vmint az ot-ok és a n-ek) a polg. temetők-től független, a harctérhez közeli ~kben vagy tö-

megsírokbán nyugszanak. I. vh-s m. hadisírok 18 országban találhatók. A legnagyobb ~k, ahol (az 1914-es határookra vetítve) m. állampolgárságú kat-k nyugszanak a ju. utódállamok (157 temetőben 84.000 fő), Ol. (584 temetőben 70.000 fő, ebből 40.000 ismert és 30.000 ismeretlen), Lo., Ukrajna és Or. területén fekszenek. – Nagyobb ismert ~k: Szerbiában 36 helységben 3607 fő, ezen belül Belgrád (73 m. és 2536 ismeretlen ot-m. kat.), Kragujevac (224 fő), Niš (466 fő), Valjevo (728 fő). Montenegróban 41 helységben 541 fő. BH területén 14 helységben 362 fő, ezen belül Mostar a legnagyobb (170 sírhely). Hr-ban 66 helységben 4100 fő, ezen belül Brod (540 sírhely), Ruma (365 sírhely), Zágráb (480 sírhely). Az Ol-i ~k közül a legnagyobbak a →*Dobersdörf* fennsíkon Goriano (2853 fő), Vicentini (1445 fő) és Lipa (1388 fő). Az Or-i ~król és az ott nyugvó m. illetőségű kat-k számáról nem állnak rendelkezésre pontos adatok. A legtöbb azonosított m. kat. (több, mint 1000 helyen kb. 7000 fő) ált. a →*hadifogolytáborok* (III.) melletti ~kben és polg. temetőkben nyugszik: Omszk (890 fő), Novonyikolajevszk (1286 fő), Kazany (295 fő), Petropavlovszk (973 fő). A legnagyobb Lo-i ~k a nagy csaták színtere mellett találhatók: Gorlice, Krakó, Lemberg, Limanowa, Przemyśl. ♦ **KG, 796.**

Kaufmann-hadosztály: →*Mackensen-seregcsoport*
Kavalleriekörp Hauer: →*Hauer-lovashadtest*
Kaverna: →*Fedezék*

Kaverna építése az olasz fronton, a Dolomitokban

Kazay Kálmán, v. (Torockó, 1894.jan.20. – Bp., 1976.márc.9.): az I. vh-ban megfigyelő huszár fhdy., később repülő ezds. 1916-ban kerül az

aknaszlatinai 38.rep.szdz-hoz, a csíkszeredai rep. bázisról jár Brandenburg C I rg-pel, *Kerekes János* őrm. pilótával a Moldowicza völgyében az or. és a ro. csapatok feld-ére. Több kényszerleszállás után kérhette volna hadirokkanttá minősítését, de újabb feladatokat kér. 1918-ban az ol. fronton lévő →*Casarsa* rep.bázisra vezényelik az 58.gyorsfeld.szdz-hoz. Titokban átvállal bevetéseket kimerült küzdő bajtársaitól. – 1919-ben a székely rep.o-lyal kerül Debrecenben ro. →*hadifogságba*. 1920-ban Szegeden kiképzik pilótának, 1921-ben a No-i Staakenben továbbképzik nagy gépekre. 1923-ban részt vesz a MALERT első, Fokker F III utasgépeinek hazarepülésében Hollandiából, majd a mátyásföldi rep.tér helyettes mű. vezetője. – 1930-ban örgy-ként visszakerül a légierőhöz. 1937-től a tapolcai Junkers Ju 86 bomb. o., 1938 nyaratól a kecskeméti Heinkel He 70/K távföldf.o. pk-a. 1939-től alez. és a légierő-pság személyügyi o. vezetője. 1941-től ezds. – 1945-ben igazolják, 1946-ban a HM-ban az új légierőt szervezi, majd elbocsátják és kitelepítik. 1954-től a kelenföldi dohánygyárban portás. ♦ **WL, 797.**

Kékek Klubja: illegális magyar nemesi szervezet. Tagjai a feudális ősiség és a nemzeti függetlenség védelmére tettek esküt, az ~ elnevezése „kékvérűségükre” utal. Az 1907-ben alakult, titkosan működő szervezet fontos szerepet játszott egyes félfeudális elemek megőrzésében és bizonyos hazai eseményekben. Tagjai a TK idején sokakat bújttattak és/vagy segítettek külföldre szökni. Illegális tev-ét elősegítette, hogy tagjairól még a Habsburg-orientációjú arisztokraták is keveset tudtak. Őseik legnagyobb része ugyanis felkelő m. fejedelmektől (pl. II. *Rákóczi* Ferenc-től) kapta a nemességet. A →*királypuccsok* idején semlegesek maradtak. ♦ **OS, 798.**

Kelet-főparancsnokság <Oberbefehlshaber Ost>: a →*keleti hadszíntéren* harcoló német csapatok legfelsőbb vezetési szerve az I. vh-ban. Kmsz. magyar nyelven ezért *főparancsnokság* megnevezéssel írták le, noha a n. eredeti tükörfordítása *főparancsnok*. 1914.nov.1-én hozták létre, alá osztották be a n. 8., 9., 10., 12.hds-et, a Woyrsch-hdt-csoportot (nov.14-től), az első →*Mackensen-seregcsoportot* (1915.ápr.27-től) és a Bug-hds-et (jún.4-től). 1915.aug.30-án ezt a nagy csoporto-

sítást felosztották: a ~ pság-a alatt csak a 8., 10., 12.hds. maradt, a többi erőből 3 önálló csoportot hoztak létre (→*Lipót* bajor hg. hdszs.-ja, második Mackensen-seregcsoport, →*Károly* fhg. hdszs.-ja). Egyidejűleg a K-i fronton harcoló n. erők feletti főpság-ot (a ~ megtartásával) az →*OHL* vette át. 1916.júl.30-tól ismét a ~ egységes vezetése alá helyezték a Brodytól É-ra harcoló n. csapatokat. 1916.okt.4-én a Károly fhg. hdszs.-jából alakult *Böhm-Ermolli-seregcsoport* is a ~ pság-a alá került, ezzel a ~ vette át az összes K-i fronton harcoló n. és ot-m. alakulat feletti hdm. vezetést. 1916.dec.1-én az erdélyi és havasalföldi n. 9.hds. is a ~ pság-a alá került. 1918.ápr.16-tól átalakult megszálló kat. közig. hatósággá. – A ~ pk-a: Paul von →*Hindenburg* tbgy. (1915.szept.1-ig); Lipót bajor hg. tbgy. (1916.aug.29-től), megtartva a Berezinától D-re működő hdszs.-jának pság-át is. Vkf-e: Erich →*Ludendorff* gy.tbk. (1914.nov.1-től 1916.aug.28-ig), majd Max →*Hoffmann* ezds. (1917.okt.30-ól vörgy.). ♦ **UK, 799.**

Keleti Hadsereg (Megszálló): →*Hadsereg-parancsnokság* (2.), →*Hadtestparancsnokság* (XVII., XXV.), →*Keleti területek megszállása*

Keleti hadszíntér: az →*Antant* és a →*Központi Hatalmak* csapatai között lezajlott harcok fő helyszíne K-Eu. és Közép-Eu. találkozásánál. A Keleti-tengertől *Oroszországon*, →*Lengyelországon*, →*Galicián* és →*Bukovinán* át →*Románia* határáig 1915-től majdnem zárt →*arcvonalon* 700 km szélességben húzódott. Ro. 1916-os hadba lépését követően szélesedett, 1917 elejére a Fekete-tengerig 1600 km-re. – 1. Domborzati viszonyai a Kárpátokban és annak előterében nehézségeket okozhattak a →*hadműveletek* vezetésében. A Kárpátoktól É-ra ált. kiegyenlítettebb a terep, a domborzat nem nehezíti a közlekedést, ám a talajviszonyok miatt az mégis nehézkes. A talajból hiányzik a kőzet, esőben a sár, száraz időben a por nehezíti a mozgást. A folyók alsó folyásánál szétterülő széles völgyek gyakran mocsarasak, csak nyár végén és fagyban járhatók. A folyók középső folyása kanyargós, magas meredek parttal és mocsaras folyóággal. A Visztula, a Dnyeszter, a San és a Bug minden évszakban komoly akadály. A közlekedési viszonyok Galiciában kedvezőbbek mint →*Oroszországban*. A beszálláso-

lási viszonyok ált. kedvezőtlenek: a kis faházakban és vályogépületekben együtt voltak emberek és állatok. – 2. A →*mozgóháború* a ~en 1914-ben dec. közepéig tartott. Az ot-m. és n. haderő több kísérletet is tett az or. főerők megsemmisítésére (→*lemburgi hadjárat*, →*iwangorod-varsói csata*, →*lódz-krakkói hadművelet*), s az or. →*„gőzhenger”* sem hozott átütő sikert, az →*arcvonal* az év végére megmerevedett és kialakult az →*állásháború*. A hadászati kezdeményezést tartósan egyik fél sem tudta megragadni. – 1915-ben a háb. súlypontja a →*nyugati hadszíntér*ről a ~re toldott át, 1914-ben Or. a KH haderejének 31%-át kötötte le, 1915-ben már 50 %-át. A →*Schlieffen-terv* kudarca után a KH a ~en akarták a döntést kicsikarni, hogy az így felszabaduló haderőt a Ny-i frontra csoportosíthassák át. A n. 11. és az ot-m. 4.hds. máj.2-án megindított →*támadása* és →*gorlicei áttörése* biztató volt, ám a jelentős területi nyereség ellenére sem érte el eredeti célját, az or. főerők bekerítése nem sikerült. Az év végére ismét a →*frontvonal* teljes hosszán alakult ki állásháb. – 1916-ban a felek tovább kísérleteztek az egyre jobban fejlődő →*védelem* áttörésével. Új tapasztalatokkal gazdagította a hadművészetet a ~ D-i szárnyán megindított →*Bruszilov-offenzíva*. A ro. hds. az aug.27-én tád-t indított →*Erdély* ellen. A szept.20-án indított n. és ot-m. ellentád. nem csupán megállította, de szétzilálta és részben megsemmisítette a ro. hds-et. A KH csapatai dec.6-án elfoglalták Bukarestet és az év végére Ro. legnagyobb részét megszállták. – Az 1917. első heteiben indított sikertelen or. tád-ok, vmint a febr-i or. forr. után a ~en →*hadműveleti szünet* állt be. A jún.26-án indított utolsó or. tád., a →*Kerenszkij-offenzíva* visszaverése, a júl.19-én indított *zaloszei áttörés*, Galícia és Bukovina felszabadítása, a balti államok okt.20-ra befejeződő elfoglalása után az okt-i Or-i második forr. vezetői →*fegyverszünetet* kértek, amit dec.5-én meg is kötöttek. A →*breszt-litovszki békét* követően Ro. is rákényszerült a →*bukaresti békére*, így a ~et 1918.máj-ra gyakorlatilag felszámolták. Jún-júl. folyamán a n. csapatok az ún. *vasúti offenzívával* megszállták Fehéroroszország és →*Ukrajna* Ny-i felét, ill. a Krímet. N. részről megszervezték a *Keleti Főkormányzóságot*, ot-m. részről a *Keleti Megszálló Erők Főparancsnokságát*, amelyek 1918.nov-ig működtek. ♦ **SzB, 800.**

Keleti hadtest (1915): hadrendi számot nem kapott, harcterülete, ill. pk-a után elnevezett →*hadtest* <k.u.k. Korps Ost, Korps Czibulka>. Vezető szervét is ezekről nevezték el (cs. és kir. Keleti, ill. Czibulka-hadtestparancsnokság <k.u.k. Korpskommando Ost, ill. Czibulka>). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. 1915.febr.-ban alakult meg a *Gruppe Czibulkából* a ~, amelyet júl.-tól *Czibulka-hadtestnek* hívtak 1915.aug. végéig megszűntetéséig. – Harctéri alkalmazása: 1915.febr.-aug. K-i (7.hds.) →*hadszintér.* – Pk-a mindvégig *Czibulka Kolozs altbgy. volt.* ♦ **SzJ, 801.**

Keleti hadtest (1918): hadrendi számot nem kapott, harcterülete után elnevezett →*hadtest* <k.u.k. Orientkorps>. Vezető szervét is erről nevezték el (cs. és kir. Keleti hadtestparancsnokság <k.u.k. Korpskommando Orient, ill. Orientkorps-Kommando>). A béke →*hadrendben* nem szerepelt. 1918.jan.-ban állították fel Belgrádban, júl. elejéig működött. Pk-a Stephan Duic alez. ♦ **SzJ, 802.**

Keleti kérdés: az *Oszmán Birodalom* hanyatlása és az örökségéért folytatott küzdelem a nagyhatalmak, elsősorban a *Habsburg-birodalom* és →*Oroszország* között az 1830-as évektől az I. vh. kitöréséig. Tág értelemben a hanyatló →*Törökország* hatalmas Eu-i, afrikai és közel-keleti birtokai jövődöbeli sorsának kérdése. Szűkebb értelmezése csak az Eu-i (balkáni) területek feletti befolyás megszerzésében mutakozó érdekellentéték kibontakozására és elmélyülésére vonatkozott, s az Eu-i pol. egyik legfontosabb problémája volt. – A →*Tengerszorosok* or. kézre jutásának lehetősége a cári bir. balkáni térszerzésében ellenérdekelt hatalmakat hosszú időn át egységes fellépésre ösztönözte. Az 1853–1856-os *krími háborúban*, csakúgy mint az 1877–1878-as *orosztörök háborút* lezáró *berlini kongresszuson* az Eu-i *nagyhatalmi koncert* sikerrel akadályozta meg az or. hadiflotta kijutását a Földközi-tengerre. – Ez az összhang a századfordulótól megbomlott, szoros összefüggésben az →*európai nagyhatalmakat* megosztó ang.–n. szembenállás fokozódásával. Az elg. kat. tömbökhöz tartozó államok között feszülő ellentétek a Balkánon is markánsan megjelentek. A sok évszázados tr. uralom alól sorra függetlenné váló balkáni nemzetek (görögök, szerbek, ro-ok, bg-ok, albánok) érdekeinek

védelmeszőiként fellépő nagyhatalmak jelentősen hozzájárultak a félsziget még tr. kézen maradt területei miatt egymással szembekerülő új kisállamok közötti konfliktusok elmélyüléséhez. Ez a Balkánt állandó feszültségforrássá, kmsz. *Európa puszkaporos hordójává* tette, s elősegítette az I. vh. kirobbanását. (Még: →*Balkáni tűzoltási hadművelet*) ♦ **KE, 803.**

Keleti keresztény egyházak (Magyarországon): →*Görögkeleti egyházak* (Magyarországon)

Keleti misszió: a →*katolikus egyház* terjeszkedési kísérlete az I. vh. idején. Miután To. a KH oldalán belépett az I. vh.-ba, az Oszmán Bir.-ban a m., az ot. és a n. r.k. egyház számára megnyílt a misszionálás lehetősége. Ezt az érdekelt kormok is felkarolták, mivel pol. és gazd. érdekszférájukat e térségre is ki akarták terjeszteni. →*Csernoch János* hercegprímás a ~k tervét már 1915 folyamán közölte a VKM-mel. A tervet tárgyaló Bp-i bizalmas értekezletre 1915.nov.26-án került sor, amelyen Csernoch bíboros elnökletével részt vett az egri és a kalocsai érsek, a jezsuita *Bangha Béla*, a keresztényszoc. →*Giesswein Sándor* és →*Huszár Károly*, a m. korm. részéről *Jankovics Béla* vkm. és államtitkára, gr. *Klebensberg Kunó*. N. részről is rk. főpapok és politikusok jelentek meg, többek között *Matthias Erzberger*, a Cent.rumpárt vezére. A ~k elfogadott tervezetét Csernoch megküldte az ot-m. kküm-nek, akinél az egyetértésre talált. Dec.20-án Münchenben ismét összeültek az ot-m. és a n. katolicizmus egyházi és világi vezetői. Az öttagú m. delegációt *Várady Lipót* kalocsai érsek vezette. A balkáni és To-i r.k. missziók egyik célja az egykori belgrádi püspökség helyreállítása volt. Az akciót közvetlenül az erre a célra életre hívott *Szent Kereszt Hadserg* irányította, amely a cél megvalósítására társ. mozgalmat és gyűjtést indított. 1916–1917 folyamán a hadi helyzet alakulása folytán a ~k ügye lekerült a napirendről. ♦ **GJ, 804.**

Keleti területek megszállása: orosz és ukrán területek elfoglalása, majd →*katonai közigazgatás* (II.) alá vétele a német és az osztrák-magyar haderő által 1918-ban. Az 1917.dec.3-án meginduló tárgyalások nyomán 5-én életbe lépett →*fegyverszünetet* →*Trockij*, a sz-or. küldöttség vezetője

1918.febr.10-én az →*Ukrajnával* 9-én kötött békeszerződés miatt felmondta. No. 11-én a nk. →*hadijogra* hivatkozva kijelentette, hogy újra megkezdte a hdm-eket. – Febr.18-án 12⁰⁰-kor a →*Lipót* bajor hg. pság-a alatt álló n. *Keleti Haderő* <Ostheer> mozgásba lendült. A néhány lov. ho-ból, s főleg tart., n. Lw. és nf. ho-ból álló erő másnap bevonult Dünaburgba és Luckba, 20-án →*Észtországba*, 25-én Revalba, márc.1-én Kijevbe, s márc.3-ig elérte a Narwa–Peipus-tó–Polock–Gomel vonalat. A márc.3-án megkötött →*breszt-litovszki béke* ellenére (hivatkozva a bolsevista tev-re) a n. csapatok tovább folytatták a ~t. 5-én partra szálltak a finn Aland-szigeteken, 27-én bevonultak Poltavába, ápr.3-án gr. von der Goltz tbk. psága alatt partra szálltak a Finn-öbölben Gustav *Mannerheim* tbk. finn nemzeti csapatainak támogatására. Ápr.6-án a n. *Hilfskorps* kiverte a Vörös Gárdát Tampereből, 13-án bevonult Helsinkibe. – 1918.febr.19-től az ot-m. haderő is felkészült a ~ára. 28-án az Eduard von →*Böhm-Ermolli* tbgy. pság-a alatt álló cs. és kir. 2.hds. (8 gy. és 4 lov.ho.) megkezdte az előrenyomulást, s márc.1-ig elérte a Nowosielice–Chotin–Kamieniec–Podolsk vonalat. Márc. közepére elfoglalta a Zbruczától a Fekete-tengerig húzódó terület. 13-án az ot-m. csapatok a n-ekkel közösen bevonultak Odesszába. Ápr. közepéig birtokba vették a Bug és a Dnyeper közti területeket. Ápr.12-én →*Wulff* Olaf kkap. pság-a alatt az ot-m. →*Dunaflottilla* különítménye (4 monitor, 2 őrnaszád, 1 segédhajó) kikötött Odesszában. 22-én a n. csapatok elérték a Krím-félszigeten lévő Szimferopolt, máj.1-én Feodosziját, 2-án Szevasztopolt, 9-én Rosztovot. Máj. végéig a KH elfoglalták a Donyec-medencét és előrenyomultak az Azovi-tengerig. – Márc.27-én Ukrajnából elindult az első élelmiszerszállítmány (1918.nov.ig 13.000 vagon élelmiszert vittek az OMM-ba 450 millió aranykorona értékben). Máj.16-án →*I. (IV.) Károly* felmentette Böhm-Ermollit, az ukrainai ot-m. megszálló alakulatok, ill. a →*katonai közigazgatás* (II.) vezetésére átszervezték a 2.hds-pság-ot, amely 19-étől a *Keleti Hadsereg* <Ostarmee> pság. nevet vette fel. Pk-ává Alfred →*Krauss* gy.tbk.-ot, vkf-évé →*Belitska* Sándor vörgy-ot nevezték ki. Alakulataik számos esetben kerültek összetűzésbe az elg. magatartású, sokszor fosztogató és a lakosságot terrorizáló bolse-

vik különítményekkel. Ugyanakkor komoly problémát jelentett, hogy a komm. eszmék bomlasztották az ot-m. egységek fegyelmét, harckészségét. Az összeomlás után a ~ban részt vevő →*seregtesteket* tengelyen hazaszállították. ♦ **IP, 805.**

Az 1918-ban megszállt orosz és ukrán területek

Kemal (Atatürk), Gázi Musztafa, pasa (Szaloniki, 1881.? – Isztambul, 1938.nov.10.): török tábornok, marsall, a *Török Köztársaság* első elnöke. 1893-tól Szalonikiben kat. iskolát, 1895-től Monastirban kat. gimnáziumot, majd Konstantinápolyban hadiiskolát, végül kat ak-t végez. 1905-ben szds-ként Damaszkuszba helyezik, ott egy forr. titkos társaságot alapít. 1907.szept-től örgy., a 3.hds-hez helyezik Szalonikibe, ahol felveszi a kapcsolatot az *ifjútörök mozgalommal*. 1909.ápr-ban részt vesz azok konstantinápolyi bevonulásában. Az 1911–1912-es →*olasz-török háborúban* K-Líbiában küzd. 1912 végétől eredményesen harcol a bg-ok ellen a →*Balkán-háborúkban*. – 1913.okt-tól 1914.dec-ig tr. kat. attasé Szófiában. 1915.ápr-tól a 19.gy.ho. pk-a, kiemelkedő szerepe van a brit-fr. →*gallipoli hadművelet* elhárításában. 1915.máj-tól ezds. 1916-ban a XVI.hdt. pk-a a Kaukázusban, ápr.1-től dd.tbk. és a 2.hds. helyettes pk-a. 1917-ben a Hedzsász

exp.hdt., majd a Kaukázusban a 2.hds., júl-tól Palesztinában a 7.hds. pk-a. Ezután Spaa-ba, a n. főhadiszállásra rendelik. 1918.aug.-ban ismét átveszi 7.hds. vezetését. Az 1918.okt.30-i mudroszi fe.szünet után az F hds. pk-a, majd a 9.hds. szemléelője Anatóliában. – Elhagyva a szultán hds-ét 1920.ápr.-ban Ankarában ellenparlamentet hív össze, amiért halálra ítélik. A →*sévrés-i békediktátum* ellen eredményesen lép fel. Sakaryánál legyőzi a görögöket. 1921.szept.-ben a Ngy. marsall rangot adományoz ~nek. 1923.okt.-ben közt. elnökké választják. 1927-ben, 1931-ben és 1935-ben újraválasztják. Elnökként és a kormányzópárt fejeként számos reformot vezet be, modernizálja To-ot, háttérbe szorítja az iszlámot. 1934. nov.-ben kapja az *Atatürk* (A Törökök Atyja) nevet. 1953-ban maradványait az ankarai Atatürk-mauzóleumban helyezik el. • **BT, 806.**

Képviselőház: a magyar →*Országgyűlés* elsőfokú tanácskozó és határozathozó kamarája 1867–1918 között. Határozatait jóváhagyás végett a →*Főrendiháznak* küldte meg, kivéve a költségvetés megtárgyalásának jogát, amelyben teljes határozathozatali szabadsággal rendelkezett, sőt a kormány szembeni felelősségre vonás jogával és kötelezettségével, amennyiben az év végéig nem sikerült elfogadtatni a következő év költségvetését (tv-en kívüli <exlex> állapot). – Az I. vh. idején az 1910.jún.1-10-i választások alapján összeült ~ ülésezett, mandátumát a háb. végéig az 1874:XXXIII. tc. alapján meghosszabbították. Az 1913:XIV. tc. (*választójogi törvény*) alapján az I. vh. kitörése miatt nem került sor választásokra. A háb. során az uralkodó még szentesítette az új választójogi tv-t (1918:XVIII. tv.), ám gyakorlati alkalmazására az összeomlásig már nem került sor. 1910-ben a →*Nemzeti Munkapárt* 256, a *Kossuth-párt* 51, a *Justh-párt* 44, a →*Katolikus Néppárt* 13, a *Gazdapárt* 5, a *Demokrata Párt* 2, a →*Országos Keresztény-Szocialista Párt* 1 képviselőt küldött a ~ba. 21 képviselő 67-es, 12 képviselő 48-as, 8 képviselő nemzeti pártok kívüli volt. Az 1874:XXXIII. tc. alapján életben lévő választójogi életkori, vagyoni és társ. cenzuson alapult, a választás nyílt volt. • **RD, 807.**

Képviselőházi Őrség (Palotaőrség, „Az Őrség”): a magyar Parlament épületének őrzésvédelmét el-

látó egyenruhás karhatalmi és rendvédelmi fegyveres őrtestület. – Az 1848:IV. tc. e feladat ellátására *terembiztosi* intézményt rendszeresített, amit 1849-ben feloszlattak. Az 1861-ben elfogadott házszabály a →*Képviselőházban* visszaállította a terembiztosi, a →*Főrendiházban* bevezette a *rendőgyelői* intézményt. A két, egymástól független testület egyaránt az →*Országgyűlés* hivatalvezetőjének felügyelete alatt állt. Az 1885–1904 között épült mai Parlamentben a Kház 1902. okt.2-án ülésezett először. Az őrzésvédelemre a Bp-i →*Rendőrség* állandó jelleggel 2 ellenőrt és 25 rő-t (6 rő-t az üléstermekbe, 19 rő-t az épület külső őrzésére) küldött ki. – A ~et 1912.dec.10-én állították fel, Szervezeti Szabályzata 1913.jan. 31-én lépett hatályba, szolgálatát máj.5-én kezdte meg, a Parlamentben helyezték el. A személyi állományt a ~hez a hm. rendelte, egyetértésben a Kház elnökével. A ~ *tiszti állománya*: 1 törzsti. (pk.), 1 törzs-, vagy főti. (pk-helyettes) és egy főti. (segédti.); *legénységi állománya*: 6 palota-főőrmester (rangosztályba nem sorolt havidíjas), 48 palotaőrmester és 3 ti.szolga. Az 1913.febr.4-i HM-körrendeletben meghirdetett pályázat alapján felvett legs-et 3 havi próbaszolgálat után véglegesítették. Az elnyert beosztás 6 évre szólt. A ~ →*egyenruházatát* és fe.zetét a hm. és a Kház elnöke a →*Koronaőrség* alapján határozta meg. – A ~ joghatósága a belső térre és kapukra terjedt ki, az épületen kívüli a Bp-i Rendőrség, a →*Csendőrség* és a →*Honvédség* látott el szolgálatot. Ez ált. kordont jelentett, szükség esetén közös járőrökkel. A kordonon csak egy, rő-ök ellenőrizte áteresztő pont működött, de ált. oda-vezényeltek egy terembiztost is, aki személyesen ismerte a képviselőket. A Parlamenten belül kh. alkalmazását a Kház elnöke vehette igénybe. Ha az elnök a rendező képviselő kivezetését rendelte el, akkor 2 terembiztos az erőszak jeleként megfogta a karját. Az érintett képviselő távozott vagy kivezették. Az eltávolított képviselővel szemben további intézkedést a ~ nem fogantatosított. A ~ hasonló jogkörrel vett részt a Kház kihelyezett ülésein is. – A ~ 1945. évi feloszlásáig működött. (Még: →*Diszruházat*) • **KIG, 808.**

Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (Szimbirszk, 1881.máj.4. – New York, 1970.jún.11.): nemesi származású orosz ügyvéd, politikus, miniszterel-

nők. 1904-ben a szentpétervári jogi egyetemen végez. Rokonszenvez a szoc.forradalmárokkal <eszerek> és *Viharmadár* <Burevesztnyik> c. lapjuk szerkesztője. Az 1905–1907-es forr-t követő években pol. perek védőügyvédjeként közismertté lesz. 1912–1917 között a 4. *Állami Dumában* a volszki <Szaratov> kormányzósági tudósvikok (1905–1917 között a bolsevikok és az alkotmányos dem-k [kadetek] között ingadozó kispolgári dem-k) képviselője. Mérsékelt baloldali, jó előadói és szónoki képességekkel rendelkező politikus. – Az I. vh. elején vallott pacifista álláspontját fokozatosan feladva 1917-re a „honvédő háb.” folytatásának hívévé válik. A háb. eredménytelensége miatt szembefordul a monarchiával. Az 1917-es febr-i →*oroszországi forradalom* után kialakult „kettős hatalom” mindkét végrehajtott szervében szerepet vállal: a Pétervári Szovjet (munkástanács) elnökhelyettese és az Ideiglenes Kormány (IK) üm-e. Kezdeményezi az alapvető polg. jogok bevezetését (szólás-, sajtószabadság, ált. választójog, gyűlekezési jog stb.), ezzel a forr. vezetői közül az egyik legismertebb és legnépszerűbb politikus lesz. A közfelháborodást kiváltó máj.1-i →*Miljukov-jegyzék* után a leváltott →*Gucskov* hadügyi és haditengerészeti miniszter helyére nevezi ki az eszer ~t →*Lvov* hg., a máj.19-én átalakított IK me-e. A sikertelen nyári or. tád-t (→*Kerenszkij-offenzíva*) követő tömegtüntetések miatt a júl.21-én lemondott Lvov helyét júl.22-től ~ foglalja el. Korm.-ának kezdetben a távol maradó kadet miniszterek miatt csak eszer és mensevik tagja van, az aug.6-án hivatalosan is megalakult ~korm. már fele részben kadet, fele részben mensevik és eszer miniszterekből áll. A hadügyi és haditengerészeti tárcát ~ magának tartja fenn. Szept.12-én kinevezi magát az or. hds. legfelső főpk.-ává, miután az addigi főpk., →*Kornyilov* tbk. kat. puccsot kísérelt meg az IK ellen. 1917.nov.8-án, a bolsevik hatalomátvételt követően a szentpétervári Téli Palotában a bolsevikok letartóztatják az IK tagjait, de ~nek sikerül Pszkovba menekülnie. Ott, az É-i F. főhadiszállásán Pjotr *Krasznov* altbgy. pk-ot rábeszéli egy a Szentpétervár elleni tád-ra. Annak sikertelensége után 1918.máj-ban külföldre távozik. Elítéli az Or. elleni →*intervenciót*. 1922–1932 között Berlinben, majd Párizsban él, 1940-ben az USA-ba költözik. 1950–1960 között a

stanfordi egyetemen oktat, s megírja visszaemlékezéseit az okt-i forr-ról. • BK, VG, 809.

Kerenszkij-offenzíva: az →*orosz hadsereg* utolsó támadó →*hadművelete*. →*Galíciában* zajlott 1917 nyarán. A DNy-i F. (É-ről D-re 11., 7., 8., 9. hds.; főpk. Alekszej *Gutor* altbgy.) által végrehajtott ~hoz 2 hds. 31 ho.-ának kötelékében összesen 400.000 kat., 800 táb.á., 158 köz. és 370 neh. lg. sorakozott fel. Az or. tü. előkészítés és az előcsatározások 1917.jún.29-én kezdődtek, a →*támadás* az or. 11.hds. (VI., XXXIX.hdt., amúrontúli hdt.) és 7.hds. (XXII., XXXIV.hdt., szibériai VII.hdt.) sávjában júl.1-én indult meg, a 35 km széles Zborow–Brzezany terepszakaszcáról Lemberg irányába, az ot-m. 2.hds. (pk. Eduard von →*Böhm-Ermolli* gy.tbk.) ellen. A júl.1-i or. tömegrohamok során a cseh legs-ű cs. és kir. 35. és 75.gy.ezd. átalált az or. 11.hds. kötelékében harcoló *Cseh légió*hoz. Ennek ellenére az ot-m. →*védelem* nem omlott össze, az or-ok 2-án csupán Zborowot tudták elfoglalni, s 3-án elakadtak az ot-m. →*második védőöv* előtt. Az or-ok a ~ első 3 csatanapja alatt 100.00 halottat és sebesültet vesztek. Júl.5-én az or. 11.hds. sikertelen kísérletet tett a tád. felújítására a Zborow–Koniuchy terepszakaszcáról ÉNy-i irányba. – A DNy-i F. főpk-a az áttörés elmaradása és a 11.hds-nél tapasztalt lázongások miatt áthelyezte a tád. súlyát a 300.000 fős or. 8.hds. (pk. Lavr →*Kornyilov* gy.tbk.) sávjába, amit időközben fr. ti-ek vezetett 10 új ho. 150.000 kat.-jával erősített meg. A ~ második üteme a Dnyesztortól D-re, a Stanislaw–Delatyn vonalról Ny-i irányban júl.6-án indult meg. A folyamatos tömegrohamok 9-én törték át az ot-m. 3.hds. (pk. br. →*Tersztyánszky* Károly vezds.) →*arcvonalát*, az or. 8.hds. 11-én elfoglalta Kaluszt, majd elakadt. Veszteségeiről annyi ismert, hogy csak 11-én 40.000 kat-t vesztek. – Júl.16-án az Idziany–Kalusz terepszakaszcáról 3 n. ho. ellenlökést indított Stanislaw irányába az ot-m. 3.hds. harcrendjén át. 18-án Kornyilov arc-tád-t indított az előrenyomuló n. ho-ok és ot-m. 3.hds. ellen, de kísérlete összeomlott, a ~ befejeződött. A Wichler-seregcsoport júl.19-én Zborowtól É-ra indított tád-ával kezdetét vette az ot-m-n. →*Dnyeszter menti offenzíva*. – A ~ terveit Alekszej →*Bruszilov* lov.tbk. dolgozta ki (1917.jún. 4. - aug.1. között az or. →*Hadsereg-főparancs-*

nokság főpk-a), ezért nevezik második *Bruszilov-offenzívának* is. A ~ 4 tád. hdm.-ből állt. É-on a rigai hídfőből és Dünaburnál, a Pripjaty-mocsaraktól D-re a Nároc-tó térségében, K-Galiciában a lengbergi vasútvonalról a Kárpátokig, a →*román hadszíntéren* Foksánytól ÉNy-ra kellett tád-t indítani. A kis erővel megindított 1. és 2. tád. eredménytelen maradt. A legjobban kidolgozott és előkészített galíciai tád. vált ~ néven ismertté. A ro. fronton az or-ro. tád. gyorsan összeomlott, az ot-m. és a n. hds. a K-Kárpátokból indulva benyomult →*Moldvába* (→*moldvai hadműveletek* [I.]). – Bruszilov emlékiratai szerint →*Kerenszkij* hadügyi- és haditengerészeti miniszter (akiről a ~ nevét nyerte) követelésére Gutor altbgy.-ot a ~ megindulása előtti napokban leváltották, s helyét Kornijlov gy.tbk. vette át. Az or. és sz. szakirodalom ezt nem erősíti meg. ♦ **RI, SzB, 810.**

Keresztény pártok: világnézeti alapon álló pol. pártok →*Magyarországon* az I. vh. idején és után, amelyek politikájának és programjának alapja a →*katolikus egyház* társadalmi tanítása. – 1. Az I. vh. időszakában 3 tett szert az átlagosnál jelentősebb szerepre: a →*Katolikus Néppárt*, az →*Országos Keresztény-Szocialista Párt* és a →*Keresztény Szociális Néppárt* (KSZN). – 2. 1919.aug. elejétől 1921–1922 fordulójáig az egymással hol fuzionáló, hol rivalizáló ~ az →*ellenforradalmi rendszer* egyik meghatározó tényezőjét jelentették. A „keresztény nemzeti” Mo. ezen időszakban egymást gyorsan követő, koalíciós kormányoknak (a Kiszgazdapárt mellett) a ~ voltak a tömegpárt jellegű bázisai. A TK bukását követően részint az ellenforr.-ban születő új alakulatokként léptek színre. – A leggyorsabb és legaktívabb a keresztényszocialista (kszoc.) csoport volt. A KSZN itthon maradt kszoc. csoportja aug.7-én Bp-en újjáalakította a *Keresztény Szocialista Pártot*, amelynek két legismertebb vezetője →*Giesswein Sándor* győri kanonok, volt kszoc., ill. *Haller István* volt néppárti képviselő volt. A KSZN konzervatívabb néppárti csoportja aug. közepén (az emigrációból hazatérve) alakította meg az inkább agrárius jellegű *Egyesült Keresztény Gazdasági Pártot*, amelynek vezetői →*Huszár Károly* volt néppárti képviselő és *Ernszt Sándor* prelátus voltak. Mindkét párt tagja volt az aug.15-én pol.

pártokból létrejött második →*Friedrich-kormány*-nak. Aug. második felében egyesültek *Keresztény Szociális és Gazdasági Párt* (KSZGP) néven, amelynek elnöke Haller lett. E párt elnyerte a püspöki kar támogatását is. – Szept.-ben Bp-en megalakult az antiszemita *Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Párt*. Ezen, az →*ÉME* és a →*Fővezérség* támogatásával létrejött párt 1920 nyarára el is tűnt a közéletből. – Teljesen új alakulat volt az 1919.aug.-ban →*Friedrich István* me. vezetésével zászlót bontó *Keresztény Nemzeti Párt* (KNP). A fővárosra korlátozódó, kimondottan a keresztény polgárságra és közalkalmazottakra támaszkodó párt vezetői között volt gr. →*Teleki Pál*, ill. a prot. *Csilléry András* fogorvos. A Friedrich-korm-ok elsősorban e párt-ra és a KSZGP-re támaszkodtak. – Részint a püspöki kar sürgetésére, részint a Clerik-féle koncentrációs korm. (→*Huszár-kormány*) előkészületei nyomán sor került a ~ egyesítésére. Okt.25-én hozták nyilvánosságra a KNP és a KSZGP fúziójával létrejött *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* (KNEP) megalakulását, amelynek elnöke Friedrich lett. – Nem katolikus néppárti hagyományokra, hanem a konzervatív-agrárius szerveződésekre támaszkodva alakult meg szept.3-án a *Keresztény Földművespárt* (KFP), amely magát *Egyesült Kiszgazda- és Földművespártnak* is nevezte. Elnöke sokorópátkai *Szabó István* gazdagparaszt, tényleges vezetője az agrárius *Rubinek Gyula* volt. A Nagyatádi-féle dem. Kiszgazdapárt ellensúlyozására jött létre, ám nov.29-én egyesült azzal. – Szept.2-án a KNP, a KSZGP és a KFP létrehozta a *Keresztény Blokkot*. Az 1920. jan.25-26-i első →*nemzetgyűlési választásokon* a KNEP 76 mandátummal a második legnagyobb parlamenti párt lett (a 77-et szerzett *Országos Kiszgazda és Földműves Párt* mögött). A KNEP mint gyűjtőpárt azonban nem válhatott hatékony tömegpárttá, mivel belső ellentétei (→*legitimizmus* és →*szabad királyválasztó*, ill. kszoc.-agrárius és városi polgárság) mentén egymással marakodó frakciókra oszlott. Bomlása már 1920 tavaszán megkezdődött. Ápr.12-én Friedrich és 6 képviselőtársa kilépett a KNEP-ből és újjáalakította (immár határozott legitimista programmal) a KNP-t. 16-án az ún. „grófi csoport” (*Teleki* és gr. *Klebelsberg Kunó* vezetésével 22 képviselő) jelentette be kilépését a KNEP-ből, s hozta létre

az ún. „disszidens csoportot”. A KNEP élére új vezetőség került, elnöke Haller lett. – Teleki első me-sége kezdetén került sor arra a kísérletre, hogy szilárd pol. bázisként nagy és egységes kormány-pártot hozzanak létre, amely a nyg-ben abszolút többséggel bír. A keresztény pártiak (a „dissziden-senek”) és a kiscgazdák közötti (törékeny) kompromisszumra 1920.júl.13-án került sor, amikor kimondták a *Keresztény Nemzeti Kiscgazda és Földmíves Párt* megalakítását. Az inkább párt-konglomerátumnak tekinthető új alakulás elnöke →*Prohászka Ottokár* székesfehérvári r.k. püspök, a KNEP nyg-i képviselője lett. – 1920.júl.14-én jött létre Bp-en kommunális pártként a *Keresztény Községi Párt* (KKP), élén *Wolff Károly* elnökkel és *Csilléry András* alelnökkel. A KKP 1939-ig uralta a fővárosi tv.hatósági biz-ot, kezében tartva Bp. kormányzását. Azon tagjai, akik nyg-i (1927-től ogy-i) képviselők lettek, ott a mindenkor orsz. keresztény párt tagjainak számítottak. Jelentős tömegbázissal bírt a Bp-i keresztény polgárság, kispolgárság és a tisztviselők körében. – A →*királykérdés*ben kialakult ellentétek 1921 elején előbb az „egységes” kormány-pártot bomlasztották szét. 1921.febr.10-én újjáalakították a KNEP-et, elnöke a legitimista gr. →*Andrássy Gyula* lett. A második →*királypuccs* és a →*legitimisták* kudarca, ill. gr. →*Bethlen István Egységes Pártjának* zászlóbontása a KNEP-et is felrobbantotta. Először az intrazigens legitimisták távoztak. 1922.jan.16-án *Andrássy* vezetésével megalakították a *Keresztény Földmíves és Polgári Pártot*, amelyhez *Friedrichék* is csatlakoztak. A párt a →*Bethlen-kormánnyal* szemben ellenzéki alapra helyezkedett. A maradék KNEP-en belül a konzervatív néppártiak és a kszoc-k szétválása elsősorban a választójog miatt történt. A kszoc-k ragaszkodtak az ált., egyenlő és titkos választójoghoz, a néppártiak elfogadták annak *Bethlen* által tervezett megnyirbálását. A szakításra 1922.márc. elején került sor. A kszoc-k kisebbségben maradtak, ám mivel vezérük a pártelnök (*Haller*) volt, ők tarthatták meg a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* nevet. Ez ellenzéki alapra helyezkedett (majd 1923.máj-ban formálisan is *Országos Keresztény Szocialista Párt*tá alakult). A többség *Keresztény Nemzeti Egység Pártjának* nevezte magát, élén *Huszárral* és *Ernszttel*. Ide tartoztak a pártból kikerült miniszterek

(*Vass József*, *Hegyeshalmy Lajos* és *Bernolák Nándor*) is. E párt legitimista és kormánytámogató volt egyszerre. Belőle és konzervatív agrárius politikusok csoportjából jött létre 1923-ban a *Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt* gr. *Zichy János* vezetésével. – A *bethleni konszolidáció* kibontakozásával a ~ szerepe marginálissá vált, bár egy miniszteri tárcával a kormánytámogató irányzat *Bethlen* me. koalíciós partnere volt. ♦ **GJ, 811.**

Keresztény Szociális Néppárt: a katolikus (keresztény) pol. irányzatok összefogására 1918.febr. 3-án megalakult egyesült pol. párt. A katolikus püspöki kar hatékony sürgetésére a →*Katolikus Néppárt* és az →*Országos Keresztény-Szocialista Párt* fúziójával jött létre. Elnöke gr. *Zichy Aladár* lett, a vezetőségből említést érdemel a néppártiak közül *Beniczky Ödön*, *Haller István*, →*Huszár Károly*, →*Rakovszky István* és →*Szmrecsányi György*, a keresztényszoc. pártiak közül →*Giesswein Sándor*. Az új pártban a kezdeményezés a keresztényszoc. csoport (*Ernszt Sándor*, *Giesswein*, *Haller*, *Huszár*, *Turi Béla*) kezébe került, tekintettel a várható szociális konfliktusokra. A ~ változatlanul bent maradt a koalíciós harmadik →*Wekerle-kormányban*. Tömegbázisát a keresztényszoc. egyesületek, ill. a *Katolikus Népszövetség* több százezres tagsága biztosította. – A ~ túlélte az 1918.okt-i →*őszirózsás forradalmat*, és formálisan csatlakozott a →*Magyar Nemzeti Tanács*hoz is. Gr. →*Károlyi Mihály* és köre több kísérletet tett, hogy a ~ dem. szárnyát (*Giesswein*, *Haller*, *Huszár*) bevonják a kormányzásba. 1919. jan-tól azonban a ~ határozottan ellenforr. fordulatot vett, és a készülő polg. pártszövetséghez csatlakozott. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* alatt a ~-ot betiltották, ám egyes csoportjai a kommün alatt is illegálisan működtek. A ~ más csoportjai helyet kaptak gr. →*Károlyi Gyula* szegedi ellenkorm-ában. 1919.aug. után a ~ utódpártjai és szószólói lettek a pol. kibontakozás keresztény-nemzeti alternatívájának. ♦ **GJ, 812.**

Kerületi parancsnokság (x.): →*Hadtestparancsnokság* (x.)

Kerületi tisztí iskola: a →*tisztí továbbképzés* intézménye a m.kir. →*Honvédségben*. 1904-ben állították fel *központi tisztí tanfolyam*, majd a kö-

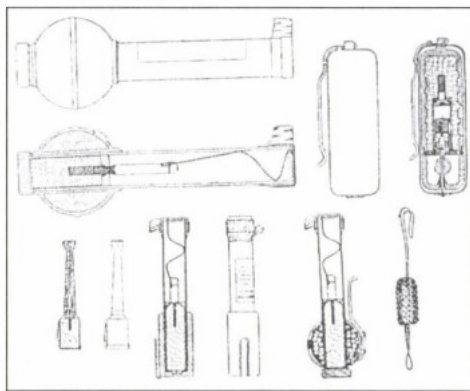
vetkező évtől ~ néven hv. kerületenként (→*katonai közigazgatás*). A ~ra azokat a fhdgy. →*rendfokozatú* ti-eket vezényelték, akik szds-i előléptetés előtt álltak, abból a célból, hogy a rendfokozathoz kapcsolódó beosztás ellátására felkészítsék őket. Az ~t minden ti-nek el kellett végeznie, kivéve aki korábban *felsőbb tűzéségi tanfolyamra*, vagy a →*Hadiiskolába* járt. Az ~n a fő hangsúlyt a harcászat oktatására és a →*fegyvernemek* együttműködésére <kmsz. összeműködésére> fordították. A hallgatók ellátogattak a gy., a lov. és a tü. fn. gyakorlataira. A képzés elméleti és gyakorlati vizsgával zárult, amelynek során a ti-eknek bizonyítaniuk kellett az →*alosztály* vezetésére való alkalmasságukat. Értékelésük „igen megfelelő”, „megfelelő” és „nem megfelelő” lehetett. Ez utóbbi esetben a hallgató kizárta magát a magasabb beosztásba történő kinevezésből, de a ~t később megismételhetette. • BU, 813.

Kettőskereszt Vérszövetség (KKVSZ): titkos hírszerzési és terrorszervezet az →*Etelközi Szövetség* kötelékében. Az 1919.júl-ban megalakult →*egyesület* álcázott orgyilkosságokkal, a környező országok magyarlakta területein diverziós akciókat végrehajtó szabadcsapatok szervezésével és hírszerző tev-gel támogatta a m. vezetés irredeanta és fajvédő politikáját. Alapítói az ellenforr. →*különítmények* pk-ai és ti-jei (köztük →*Prónay Pál*), volt frontharcosok, vmint az →*ellenforradalmi rendszer* hatalomra jutását segítő →*legitimisták* és jómódú Bp-i polgárok voltak. Egyenként, titokban felekedő tagjainak egy része a BM állományában, *Főtartalek* fedőnévvel, külön titkos kat. egységet képezett. – A belépni szándékozóknek két tag ajánlását kellett megszerezniük, akik becsületszóval garantálták a jelölt nemzeti szempontból való megbízhatóságát. Az új tag fogadalmat tett, majd hosszabb próbaidőt töltött, ami alatt (tudtán kívül) megfigyelés alatt állt. Az engedetlen vagy vétkező tagok felett a szervezet részét képező *Kettőskereszt Vértörő* ítélezett. Összejöveleteiket Bp-en a Szalag utca 2. alatti elemi iskola tornatermében tartották. A ~ kat. szakoktatói ott képezték ki a fiatalokat, →*fegyvernemekre* bontottan. – 1921.aug.14-től a már kiképzett ún. *felkelő-jelöltek*ből Bánovszky János fhdgy. pság-a alatt szd-ot állítottak fel. Szak-ait fn-ek szerint alakították meg. Gy.szak.pk.: a szé-

kely *Tompa Károly* hdgy., gpu.szak.pk.: *Vas* (?) hdgy., tü.szak.pk.: nagyunyomi *Sényi Béla* tü. zls. és *Szalay János* tü. hadapród. A szd. bekapcsolódott a →*nyugat-magyarországi felkelésbe*. A →*királypuccsok* után a ~et megtorlások érték. Az 1930-as években *Legitimista Királyság* címmel folyóiratot adott ki. – A ~ vezetése sohasem volt egységes. A II.vh. alatt ez különösen élesen megmutatkozott, amikor a ~ legitimista csoportja *Kettőskereszt Szövetség* néven a *Magyar Frontba* tömörült pártokhoz, egy másik csoportja a nyilasokhoz csatlakozott. • KIG, OS, 814.

Kettősszövetség: →*Hármaszövetség*

Kevevárai incidens: →*Temes-kubini incidens*

Osztrák-magyar kézigránátok metszetrajza

Kézigránát: a katona által eldobott, robbanótöltettel ellátott közelharceszköz. Tömeges és újszerű alkalmazása az I. vh. során teljesedett ki. Az →*állásháború* elsődleges kézfife-évé vált, először →*védelemben* árokból dobva, majd →*támadásban* is. Alkalmazására fokozatosan minden kat-t kiképeztek, a *kézigránátharcra* a legmagasabb szintű felkészítést a →*rohamcsapatok* kapták. A *rohamjárőr* tagjai fejenként annyi ~ot vittek, amennyit csak tudtak. A harcászati elvek szerint az elg. közeledésekor először pu-t, majd ~ot, távolodásakor ~ot, majd pu-t kellett használniuk. – Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezeténél az első rendszeresített ~ a *fémnyelű kukoricagránát* volt. Az 1,3 kg-os öntöttvas gránáttest erős repeszhatása miatt csak fedezékből lehetett alkalmazni. Szabadon lógó elhúzózsinege kúszás közben beakadhatott, így a ~ néhány másodperc

múlva eldobás nélkül is robbant. – A negatív tapasztalatok miatt ezt *csőnyelű gránát*-al váltották fel. Időzíthető gyújtószerkezete egy kéregpapír csőben a nyélben, a gyújtó indítózárszáma a lera-gasztott kupakban végződő csőnyélben volt. Az 1,2 kg-os gránátfej komoly repesz és (a beléhe-lyezett golyókkal) srapelhatást adott. – A hadi tapasztalatok alapján 1916-ban rendszeresítették az 1916 M. *csőkézigránát*. Súlya 1 kg, a grá-náttest henger alakú töltelégolyó nélküli, a csőre húzott öntöttvas. Dobásakor elhúzózárszámmal indították a 7 másodpercre időzített késlétező gyű-jtót. A viszonylag egyszerűen és biztonságosan kezelhető ~t a derékszíjra függesztve viselték. – A ~ok egyre növekvő harcértékét felismerve, arra törekedtek, hogy olyat adjanak a kat-k kezébe, amelyet saját veszélyeztetésük nélkül, ne csak árokból dobva, de nyílt terepen, tád-ban is tud-janak használni. Ez vezetett az ot-m. *nyeles ké-zigránát* kifejlesztéséhez. A 700 gr súlyú gránát fából készült nyelének üreges részében helyezték el a rántózárszárú időzíthető (7 másodperc) gyű-jtót. A bádogszelence gránátfejben dinamon robbanóanyag volt. Ez volt az első ~-típus, amelyet nyújtott vagy kötegelt formában →*drótrakadályok* robbantására és →*átjárónyitásra* is alkalmaztak. A rántózárszár meghúzásával hozták működésbe, majd 3 másodperc kivárása után dobták el. A do-bási távolságtól függően 4-7 másodperc múlva robbant, ami szinte lehetetlenné tette a visszado-bást. – Speciális ~ volt a *T-anyag* <T-Stoff>, amely az indítás szempontjából megegyezett a csőnyelű ~tal, de vékony gránátteste „T” típusú ingerlő harcanyaggal és 10 gr robbanóanyaggal (vmint esetenként golyókkal) volt töltve. – Az ot-m. hds-ben nem rendszeresítették, de 1915–1916-ban az ot-m. 7.hds-nél jó eredménnyel hasz-nálták a *Lakos* Róbert által szerkesztett *Lakos-féle kézigránát*, amely 8 másodperces időzítésű csapódó gyújtója segítségével robbant. – A háb. ideje alatt a →*hátországi* gyakorlásokra súlyra-hozott, az eredeti ~ alakjával megegyező *gyakor-ló* (cső-nyél-időzítőgyújtás) ~okat alkalmaztak. – Az ot-m. hds-ben n. ~okat is használtak. A n. ~ nyele külsőleg megegyezett ot-m. változattal, de időzítőgyújtója 5 másodperces volt, robbanótöl-tete 800 gr. Az 5 másodperc időzítésű, repeszha-tású, 300 gr robbanótöltetű *tojásgránát*ot csekély hatása miatt nem kedvelték. – Az ot-m. hds-ben

alkalmazott ~ok a tapasztalatok szerint ált. meg-feleltek a célnak. A hibás működés többnyire a gyújtószerkezet pontatlan működéséből adódott. A 7 másodperces elvi időzítés gyakran 2-10 másodpercre változott. A másik probléma a robbanó-töltet nedvességgel szembeni érzékenysége volt. A folyóvölgyek párás levegőjében esetenként az 50 %-ot is elérte a befulladás aránya. – Az ot-m. hds-ben nagyobb mennyiségben használtak még zsákmány ol., or. és szerb ~okat is. ♦ **KV, 815.**

Kienthali konferencia: a szociáldemokrata →*há-borúellenes kongresszusok* (időben) második leg-jelentősebb tanácskozása. 1916.ápr.24-30. között zajlott Svájcban, a →*hadviselő* országokból érke-zett küldöttek érdekében illegálisan. A *zimmer-waldi mozgalom* szervezésében a ~n 9 ország szoc.dem. és szoc. pártja (fr., ln., n., ol., or., ot., portugál, svájci, szerb) 43 delegátusa vett részt. Megvitatták a háb. befejezéséért indítandó tömeg-harc, a munkásság állásfoglalásának kérdéseit, s a →*II. Internacionálé* felélesztésének lehetőségeit. A ~ ismét elvetette →*Lenin* →*zimmerwaldi kon-ferencián* javasolt radikális elméletét. ♦ **BB, 816.**

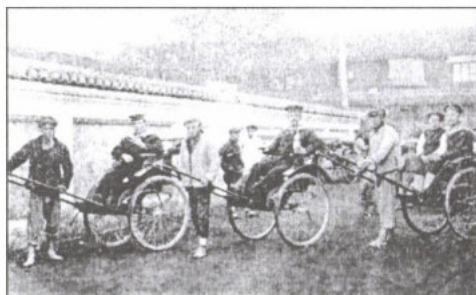
Kilences bizottság: →*Apponyi* Albert

Kilenchatalmi szerződés: →*Washingtoni kon-ferencia*

Kimaradási engedély: a tiszthelyettesek és a le-génység részére kiállított okmány a →*csapattest*-től való meghatározott idejű távolmaradásra. For-manyomtatvány és kézzel írt változatban létezett. Ált. ellátták az alakulat fejbélyegzőjével, feltün-tették a kat. nevét, rendfokozatát, csapattestét, állományilletékességét, esetenként polg. lakóhe-lyét. Jobbára szerepelt rajta az érvényességi idő, az illetékes →*térparancsnokság* láttamozása, a birtokos, ill. a pk. aláírása. Kapcsolódhatott személyleírással is. Időtartamában érvényes lehetett egy alkalomra vagy tartósan. Létezett állandó ~, amit havonta érvényesíttetni kellett. ♦ **SzE, 817.**

Kínai tűzoltási hadművelet: az első nemzetközi →*békefenntartás* Ázsiában. Kínában a gyarmati és gazd. behatolás felszámolására 1895-től műkö-dött a Béke és Igazságosság Ökleinek Csoportja <Ji-ho-tuan>. Ennek vezetői befolyásuk alá von-ták a külföldi képviselők szolgálatában álló

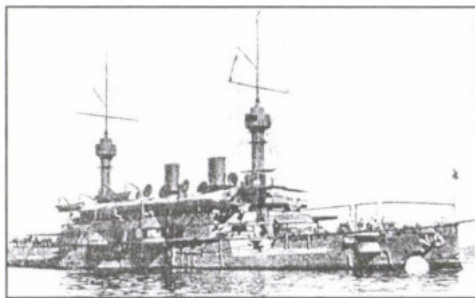
kínai katonákat <boxer>. 1900.jún.13-án *Ce Hszü* anyacsászárné fia, *Csing Csi-tien* cs. nevében hadat üzent a Kínában képviselt hatalmaknak, ki-robant az ún. *boxerlázadás*. A boxerek megszállták Pekinget, kb. 80 főt meggyilkoltak, az Európai Missziós Társaság épületét alagút-aknával felrobbantották, s ostrom alá vették a Peitang (dipl.) negyedet. Ennek felmentésére az érintett hatalmak (az OMM, No., Fr., NBr., az USA, Ol., Or., Belgium, Hollandia és Japán) nk. haderőt állítottak össze, amely a n. *Waldersee* tbgy. vezetésével (vkf-e *Erich von →Falkenhayn* vk. örgy.) Takunál partra szállt, megverte a *Li Huang-csang* tbk. vezette kínai cs. hds-et, aug.8-án felmentette Peitangot, ill. megszállta Tiencsin kikötővárost. A →*hadműveletet* 82 hadihajó támogatta, köztük az ot-m. KAISERIN ELISABETH, az ASPERN és a ZENTA crk. Az előbbi 2 hajó júl.18-án indult el Polából, az utóbbi jan. óta kínai vizeken tartózkodott. A kötelék pk-a gr. *Rudolf Montecuccoli* tgy. volt. – Pekinget és Tiencsint zónákra osztották. A nk. erők kötelében ot-m. részről a →*tengerészgyalogság* 3 különítménye vett részt.

Osztrák-magyar tengerészgyalogság Pekingben

A 4 ti. vezette, 80 fős pekingi különítmény a követségeknél foglalt állást, s területén települt a japán tü. is. Tiencsinben az ot-m. zóna a város közepére esett, ott a rendet 2 ti., 45 matróz és 80 kínai rendőr tartotta fenn. A legkisebb csoport 1 ti-tel és 30 matrózzal Taku vasútállomását biztosította. A többi hatalom szárazföldi erőket is küldött a misszióba, egyedül az OMM csak tgy-okat. – A boxerfelkelést lezáró 1901.szept.7-i *pekingi jegyzőkönyv* messzemenő jogokat biztosított Kínában vmennyi, a ~ben részt vett hatalomnak. *Ce Hszü*t a kínai cs. végeztette ki, *Li Huang-csang* tbk-ot kiadták, a nk. hadbíróság (a felkelés több

vezetőjével együtt) halálra ítélte és kivégeztette. Az 55 napos ostrom és a felmentő tád. alatt 12 ot-m. tengerész halt hősi halált, őket Pekingben temették el. – A béketeremtés 1901-ben átalakult békefenntartássá. A 3 különítményre osztott ot-m. tgy.szd-ot 2 évente okt-ben váltották. 1902-ben hazatért a 3 crk. is, helyüket a SZIGETVÁR crk. foglalta el. 1904-ben, 1908-ban és 1912-ben a KAISERIN ELISABETH tért vissza Kínába, 1906-ban a FRANZ JOSEPH I crk., 1910-ben a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA

A KAISERIN ELISABETH cirkáló

crk. hajózott Kínába. – Az I. vh. kitörésekor a KAISERIN ELISABETH (kapitánya *Richard Makoviz* skap.) felvette a tgy-ok nagyobb részét, akik *Arthur von Rosthorn* követ engedélyével polg. ruhában, több csoportban jutottak Tiencsinbe, Pansperl *Wladyk von Drachenthal* kkap. vezetésével. Ez után a crk-nak el kellett hagynia Tiencsint, 1914.júl.29-én befutott a No-nak 1901-ben átadott védővezetbe <Schutzgebiet>, s részt vett →*Csingtau* védelmében. A hajót a kapituláció előtt személyzete elsüllyesztette. Ők és a tgy.szd. Tiencsinben elvágva maradt tagjai (pk. *Gayer* shdgy.) 1920-ban térhettek haza a japán →*hadifogságból*. ♦ RI, 818.

Király Pál: →*Danuvia*

Királyföld: →*Erdély*

Királyi jogkör: →*Magyarország* államfőjének alkotmányos lehetőségei és kötelezettségei 1867–1918 között. A középkorból és az újkorból eredő tv-ekre és hagyományokra épült, amelyek együttesen a →*történelmi Magyarország* nemírott alkotmányát <constitutio> alkották. A kiegyezést jelentő tv-ek közül az 1867:I-V. tc. kodifikálta. –

A ~ az alkotmányos monarchiák között egyedülállóan széles volt, de megmaradt az alkotmányos keretek között. A →közös ügyeket illetően meg egyezett az →Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója (de nem →Ausztria cs-a) jogkörével. A ~ alkotói 6 csoportba sorolhatók. – 1. A kir. személye *szent* (a r.k. egyház által felszentelt) és *sérthetetlen*, a *felségsértés* fokozottan büntetendő cselekménynek számított. Az uralkodó maga *felelőtlennek* minősült, vagyis felelősséggel senkinek sem tartozott, ellene bűnvádi eljárás vagy polg. per nem volt indítható. Magánjogi kérdésekben az uralkodót az *udvari titkár* képviselte. A kir. család (a →Habsburg-dinasztia) ügyeit külön testület bírálta el, a *főudvarnagyi bíróság*. – 2. A ~ beavatkozási jogot és kötelezettséget biztosított a kormányzásba történő érdemi befolyláshoz. A kir. összehívhatta, elnapolhatta (akár határozatlan időre is) és feloszlathatta az →Országgyűlést. Megillette a *törvénykezdeményezési jog*. Az *előszentesítési gyakorlat* alapján előre hozzájárulhatott tv.javaslatok előzetes betervezéséhez. A tv-eket a kir. *sentesítette* (jóváhagyta), ám ezt joga volt megtagadni (ezzel az Ogy. által már elfogadott tv-t elvetni). Jogában állt Ogy-en kívüli korm-t létrehozni. – 3. A ~ jogot és kötelezettséget biztosított magára a kormányzásra, ezek együttesét nevezték *kormányzati felségjogoknak*. A kir. volt az *állami végrehajtó hatalom birtokosa*, ami rendelkezési jogot biztosított a bürokrácia felett. E jogát az Ogy-nek felelős →magyar minisztertanács, vmint a kir. közig. szervek (kir. biztosok, főispánok stb.) útján gyakorolta. Az e csoportba sorolható jogok egy része *fenntartott felségjog* volt, ezeket kizárólag a kir. gyakorolhatta. Közéjük tartozott a jog a jogalkotó rendelet <privilegium> kiadására. A kir. által más kir. szervek hatáskörébe átruházott jogok együttesét nevezték *átengedett felségjognak*, de a legfelsőbb felügyelet elvileg ezek esetében is a kir.-é maradt. A *szervezési jogkör* alapján a kir. hivatalokat szervezhetett és tölthetett be. Ennek alapján nevezhetette ki és menthette fel a metőt (a korm-t) és a →vármegyei főispánokat. *Főfelügyeleti* joggal bírt vmennyi állami és önkormányzati hatóság felett. Bármely hivatal bármilyen hatáskörébe tartozó bármely ügyben kir. biztost nevezhetett ki. Nemességet, címet, méltóságot adományozhatott, érdemrendeket alapítha-

tott és adományozhatott. – 4. A *hadügyi felségjog* rendelkezési jogot biztosított az OMM fe. erői, Mo. vonatkozásában a m.kir. →Honvédség és a →Népfelkelés; vmint az OMM és így Mo. →rendvédelmi testületei felett. A kir. mint *Legfelsőbb Hadúr* független volt az Ogy-től és a korm-tól. Megillette a hds. vezérletére, vezényletére és belsőszervezetére vonatkozó jog. A *vezérlet* a csapatok legfelsőbb irányítását jelentette háb. esetén, a *vezénylet* a →katonai közigazgatás vezetését és a legfelsőbb fegyelmi jogkör gyakorlását, a *belsőszervezet* alakításába tartozott kat. szervezetek létrehozása és megszüntetése, kat. vezetők kinevezése és leváltása. A hadügyi felségjog egyetlen alkotmányos korláta az Ogy. előzetes hozzájárulásának kikérése volt a Honvédség és a Népfelkelés határon túli alkalmazásához. Amennyiben az éppen nem ülésező Ogy. összehívására fordítandó idő veszélyeztette az ország biztonságát, a kir. elrendelhetette a határon túli alkalmazást a korm. felelősségére, az Ogy. hozzájárulása utólagos kikérésének ígérvényével. →I. Ferenc József mint m.kir. ez utóbbi módon küldött →hadüzenetet Szerbiának 1914.júl.28-án. – 5. A *külügyi felségjog* révén a kir. irányította a külpol-t, ami ált. a →közös Külügyminisztériumon keresztül történt. A kir. küldött és fogadott követeket. Az uralkodó kötött nk. szerződéseket, bár e joggal a kiegyezés után a gyakorlatban egyre kevésbé élt személyesen. Tv.hozási ügyeket is érintő nk. szerződéseket tv-be is kellett iktatni. Bár nem tartozik a szűken vett külügyi felségjogok közé, de e csoportba tartozik, hogy a kir-t illette meg a *hadüzenet* és a *békekötés joga*. – 6. A kir-t megillette az *egyház körüli felségjog*, vagyis az egyházak feletti legfelsőbb állami felügyeleti jog, amely a kir. apostoli mivoltából fakadt. E csoportba tartozik, de elkülönül a felügyeletitől a *főkegyúri jog*. Az előbbi jog vmennyi egyház felett élt, az utóbbi csak a r.k. felett. A főkegyúri jogba tartozott az *egyházi szervezési jogkör*, benne egyházmegyék alapítási jogával és az egyházi területi beosztás meghatározásával; a *főkegyúri kinevezési jogkör*, vagyis a püspöki rendbe tartozó r.k. főpapok kinevezési joga (a pápa csak megerősítette a kinevezést); az *egyetemes kegyúri jog*, vagyis a plébánosi rendbe tartozó papok kinevezési joga (amit a vkm. útján gyakorolt); a *kegyúri felügyelet joga* a javadalmazások tev.-ének ellen-

örzésére (amit a vkm. útján gyakorolt); s a *java-dalmak kezelési joga* (amit egy 1880-ban felállított biz. útján gyakorolt). – 7. A kir. tv-es uralkodóvá a *koronázás* aktusával vált, a ~ addig korlátozott volt. Az apostoli cím nem illette meg, nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot, jogérvényű rendeletet nem adhatott ki, nem oszlathatta fel az Ogy-t s nem élhetett kegyelmezési jogával. A koronázás alkotmányjogilag 3 aktusból állt: a megelőző *királyi hitlevél* kiadásából (a kir. alkotmánybiztosítéka az ország tv-einek megtartására), a *király fejének illetéséből* a Magyar Szent Koronával (a szűk értelemben vett, külön feltételekkel szabályzott koronázásból), s a szertartás utáni *koronázási eskü* letételéből (az ország, alkotmánya, területe és szabadsága megőrzéséről). ♦ RI, 819.

Királykérdés (1920–1921): →*Detronizáció*, →*Egyházak és az államforma*, →*Legitimisták*, →*Szabad királyválasztók*

Királypuccs: az utolsó megkoronázott magyar király, →IV. Károly →magyarországi hatalmának helyreállítását célzó uralkodói kísérletek köznyelvi megnevezése. Alapjuk, hogy IV. Károly saját értelmezésében (második →*eckartsau* nyilatkozat) nem mondott le a m. trónról, csupán uralkodói jogainak gyakorlását szüneteltette. – 1. IV. Károly 1921.márc.26-án, a Mo-i politikusok számára váratlanul, Svájból Szombathelyre érkezett, hogy újra elfoglalja a m. trónt. 27-én Szombathelyről Bp-re utazott, és tárgyalta a hatalomátvételt →Horthy Miklós →kormányzóval, akiről úgy vélte, azonnal át fogja adni neki az államfői hatalmat. Horthy mint ideiglenes államfő, biztosította a kir-t töretlen hűségéről, ám a nagyhatalmakra hivatkozva visszautasította a hatalom átadását, azt egy későbbi, nk. szempontból megfelelő időpontban nevezve aktuálisnak. – Tárgyalásukig a valóságban csak az →*utóállamok* és Ol. tiltakoztak, a brit és a fr. tiltakozás utólag érkezett meg. Cssl., Ro. és az SHS mozgósították haderejüket, s Mo. elleni tád-t helyeztek kilátásba. Márc.28-án Rómában és Bukarestben egyidejű nyilatkozatot adtak ki, hogy Mo-gal szembeni →*casus bell*inek tekintik, ha a kir. (vagy a →*Habsburg-dinasztia* más tagja) elfoglalja a m. trónt. 29-én Belgrádban adtak ki hasonló nyilatkozatot. 30-án a csszl. korm. →*ultimátum*ban kö-

vetelte IV. Károly távozását Mo-ról. Az →*Antant*-hatalmak ápr.3-án küldtek egységes jegyzéket a →*Teleki-kormánynak*, hogy nem tűrik el a Habsburg-restaurációt, egyben ultimátumban követelték IV. Károly távozását Mo-ról. – A nk. nyomás tényét az ország érdekében elfogadó, egyben a hazai →*legitimisták* készületlenségét érzékelő kir. ápr.5-én kényszerűen visszatért Svájcba. 2-án azonban még kiáltványt írt alá a hatalom visszavételéről, amit 7-én nyilvánosságra hoztak, s ez jelentős mértékben járult hozzá a későbbi →*Kis-antant* alapját adó kétoldalú csszl.-ju., cszl.-ro. és ro.-ju. szerződések megkötéséhez. – A kir. és a kormányzó tárgyalásának idején elérhetetlen me., gr. →*Teleki Pál* lemondását Horthy ápr.13-án elfogadta, 14-én megalakult az első →*Bethlen-kormány*. Bp-i tárgyalásukon IV. Károly kitüntette Horthyt a *Katonai Mária Terézia Rend* középkeresztjével. Horthy a →*kitüntetés*t nem fogadta el, s az ugyanekkor kapott *szeged és otráns hercege* címet sem használta, mivel (felfogása szerint) IV. Károly akadályoztatva volt a →*királyi jogkör* gyakorlásában. – 2. 1921.okt.20-án IV. Károly kir. feleségével, *Zita* kir.néval Hertesteinből gk-val a Zürich melletti dűbendorfi rep.térre érkezett, ott *Boroviczény* Aladár (az uralkodó egykori kabinetirodája utolsó főnöke) várta egy bérelt rgpel. A sétarepülésre 12⁰⁰-kor felszálló, →*Alexay* András vezette géppel a bejelentett útvonaltól eltértek és 16⁴⁰-kor leszálltak gr. *Czirák*y József Sopron vm-i főispán Dénésfő melletti birtokán (az érkezés napjának félreértése miatt a vártnál hamarabb). A kir. párt biztonsági okból gk-val Kenyeribe, gr. *Czirák*y György udvarházába, majd Sajtoskálra, *Ruprecht* Rezső képviselő kastélyába szállították. Onnan br. →*Lehár* Antal ezds. és →*Ostenburg-Moravek* Gyula cső. őrgy., a II.cső. tart.zlj. pk-a még az esti órákban gk-val a soproni 48.gy.ezd. laktanyájába vitte. – Okt.21-én IV. Károly proklamálta az államfői hatalom (benne a főpk-i jogok) átvételét és korm-t alakított. Me-ké nevezte ki →*Rakovszky* Istvánt, kűm-ré ifj. gr. →*Andrássy* Gyulát, pűm-ré és kereskedelemügyi miniszterre →*Gratz* Gusztávot és hm-ré a vörögygyá előléptetett *Lehárt*. A kultuszminiszteri tárcát gr. →*Apponyi* Albertnek ajánlotta fel. *Hege-dűs* Pál soproni helyőrségpk-ot altbgy-gyá, *Ostenburgot* ezds-sé léptette elő. →*Sigray* Antal gr., Ny-Mo. korm.biztosa megszakkította a tele-

fon- és táviróösszeköttetést Bp-tel. Sopron helyőrsége felesküdt a kir-ra, majd 22-én hajnalban vasúton útba indult Bp. felé a hatalomba való visszatérés fe. biztosítására. A Győrig útba eső helyőrségek sorra felesküdt a kir-ra, a győri és a tatai helyőrség csatlakozott (ez azonban lassította az utazást). – Győrben az ünneplések közepette a kir. nem kapta meg a Vass József népjóléti miniszter és Ottubay Károly vk. ezds. által vitt kormányzói levelet, amelyben Horthy kifejtette, hogy a bel- és külpol. helyzet nem alkalmas visszatérésére, felszólította, hogy mondjon le a fe. akcióról, mivel azzal Mo-ot végveszélybe sodorja, s javasolta, egyedül jöjjön Bp-re, tisztázza a helyzetet vele, a Bethlen-korm-nyal és az AH követivel. →Bethlen István gr. me. figyelmeztette a kir-t, hogy az 1920:I. tc. értelmében nem veheti át az uralkodói jogokat, s el kell hagynia Mo. területét. A mt. okt.22-i rendkívüli ülésén úgy határozott, hogy (Mo. érdekében) szükség esetén fe-rel akadályozza meg a hatalom-visszavételt. Horthy hadparancsot adott ki a →Nemzeti Hadseregnek, emlékeztetve az alkotmányra és a reá tett esküre, leszögezte, hogy csak a korm. vagy a kormányzó utasításait teljesítheti, IV. Károlyra nem tehet esküt, különben az AH beavatkozását vonja maga után. – 22-én az AH és az utódállamok, beavatkozással fenyegetve, tiltakozó jegyzéket nyújtottak át Bp-en. Cssl., Ro. és az SHS mozgósított és okt.23-tól felvonultatta hds-ét a m.

IV. Károly szemlét tart Törökfálint–Budaörs térségében

határra. – Okt.23-án a kir. és a kormányzó feesei között kialakult a →budaörsi csata. Rövid összecsapás után a kir. a vérontás elkerülése érdekében beszüntette a harcot és beleegyezett a fe.szüneti tárgyalásokba. 24-én Tatán őrizetbe vették IV. Károly kir-t, Zita kir.nét és (Lehár kivételével) a kir. által dezinált korm. tagjait. 26-

án a kir. párt Tihanyba, a Benedek-rendi kolostorba internálták. E napon az AH IV. Károly kiadatását kérték a m. korm-tól. Nov.1-én a Baja-Bátaszék hídnál horgonyzó ang. GLOWWORM monitorhoz vezető úton felsorakozott →különítmény díszsorfala között hagyta el Mo. földjét az utolsó m. kir. és kir.né, majd kísérőik 8³⁵-kor átadták őket az AH megbízottainak és Snagge kapitánynak. A dunai út Galacig tartott, majd Konstantinápolyból a CARDIFF ang. cirkálóval szállították a kir-t és hitvesét a kényszer-tartózkodási helyként kijelölt portugál Madeira-sziget fővárosába, Funchalba. Okt.31-én a →békekonzferencia jegyzékben szólította fel a m. korm-t a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztására. Bethlen me. nov.3-án az AH és az utódállamok tiltakozó jegyzékeire hivatkozva előterjesztette az erre vonatkozó tv.javaslatot, nov.6-án a Ngy. megszavazta a dinasztia →detronizációjáról és a IV. Károly trónigényének semmisségéről szóló 1921:XLVII. tc-et. – Nov.3-án a kormányzó közölcseletben részesítette a ~ résztvevőit, dec.31-én szervezőit. A IV. Károly adományozta előléptetéseket nem ismerték el. ♦ KIG, ZJ, 820.

Kirchbach auf Lauterbach, Karl, Graf (Gyöngyös, 1856. máj.20. – Scharnstein [Au.], 1939.máj.20.): osztrák-magyar vezérezredes. Hadapródiskola, majd a bécsújhelyi kat. ak. után 1875.szept. 1-től hdgy. a közös 5.dg.ezdben Klagenfurtban. 1882–1884 között elvégzi a bécsi

Hadiiskolát. 1899.máj.1-től ezds. és a grazi III. hdt. vkf-e. 1901.máj-tól a marburgi közös 5.dg.ezd., 1904.ápr-tól a nagyszebeni közös 12.lov.dd. pk-a, 1905.nov.1-től vörge. 1907.ápr-tól a bécsi közös 10.lov.dd., 1909.máj.1-től a temesvári közös 1.lov.ho. pk-a, 1910.máj.1-től altbgy. 1911.márc.30-tól a cs.kir. →Landwehr lov. felügyelője, 1914.máj.1-től lov.tbk. – 1914.aug. elejétől az I.hdt. pk-a és Krakó vezénylő tbk-a. Hdt-e élén részt vesz a →keleti hadszíntér →hadműveleteiben, így a →kraśniki csatában. 1915.máj. 23. és jún.10. között az ot-m. 1.hds., ill. a róla elnevezett hds. pk-a. 1916.szept.8-tól okt.20-ig a 7.hds., attól 1917.márc.5-ig a 3.hds. pk-a, 1916.

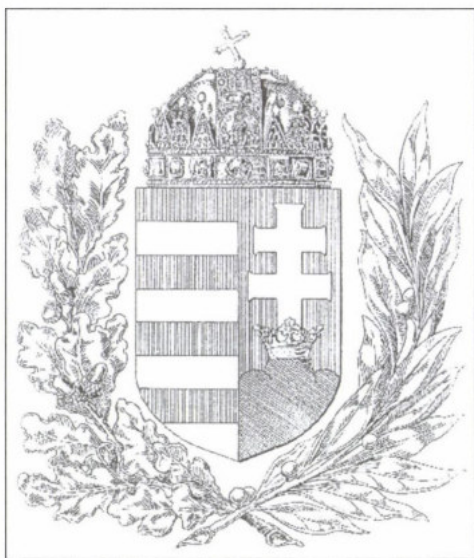
nov.1-től vezds. 1917.márc.5-től 1918.márc.15-ig a 4.hds., márc-ápr-ban a →*keleti területek megszállása* során Ukrajnában állomásozó ot-m. erők pk-a. 1918.szept.24-től a →*nyugati hadszíntéren* harcoló ot-m. csapatok szemlélője. 1918.dec.1-én nyugdíjazzák. – 1914.febr-tól titkos tanácsos, 1918.ápr.21-től ot. gr. ♦ **BT, 821.**

Kisállamok (Magyarországon): →*Bánati Közsárság*, →*Baranya-Bajai Szerb-Magyar Közsárság*, →*Lajtabánság*, →*Mura-közsárság*

Kisantant: az 1918 utáni m. területi revízió és a Habsburg-restauráció ellen kialakított, fr. befolyás alatt álló szövetségi rendszer. Nevét az ang-fr. →*Antant* után, némi gúnyos éllel kapta. Alapja a →*Csehszlovákia* és a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* által 1920.aug.14-én kötött szöv. szerződés, amely szerint ha egyiküket →*Magyarország* részéről nem provokált tád. érné, a másik kat. segítséget nyújt. A ~ kialakulását meggyorsították az ún. →*királypuccsok* (→*IV. Károly* kir. visszatérési kísérletei a m. trónra). 1921.ápr.23-án Cssl. és →*Románia*, jún. 7-én az SHS és Ro. írt alá szövetségi szerződést. Fr. 1925.okt.16-án kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést Cssl-val, 1926.jún.10-én Ro-val, 1927.nov.11-én Ju-val. – 1929.máj.18-24-i értekezletükön a ~ államai megállapodtak a szorosabb együttműködésről Mo-gal szemben, 5 évre szóló kétoldalú szöv. szerződéseik lejártnak és megújításának szinkronba hozataláról, s közös kat. tervek kidolgozásáról Mo. elleni háború vagy Habsburg-restauráció esetére. A kétoldalú szerződéseken alapuló ~ ennek ellenére csak 1933.febr.16-án vált háromoldalúvá, amikor a külpol. összehangolására *Legfelsőbb Tanácsot* állított fel Genfben. Az 1929-ben elhatározott közös kat. terv kidolgozása a ~ államainak érdeellentétei miatt lassan haladt, azt csak 1936.jún.6-8-án fogadták el. Ennek értelmében Cssl. 6 gy.ho-lyal és 2 lov.dd-ral, Ro. 10 gy.ho-lyal és 2 lov.dd-ral, Ju. 8 gy.ho-lyal és 1 1/2 lov.dd-ral indított volna egyidejű tád-t Mo. ellen. – A harmincas évek második felében Fr. befolyásának gyengülése, No. és Ol. befolyásának erősödése következtében a ~ elvesztette külső támaszát. Az 1938.aug.29-i *bledi egyezményben* elismerte Mo. fegyverkezési egyenjóságát (a m. fe.kezés ekkor már folyt) és ígére-

tet tett a tagjai területén élő m. kisebbség helyzetének javítására. Mo. kötelezettséget vállalt, hogy nem alkalmaz elsőként fe. erőt a ~ tagjaival szemben. A visszacsatolások ellen már nem tudott egységesen fellépni. Cssl. 1939. évi megszűnésével és Ro. 1940. évi, n. szöv. rendszerbe való kerülésével a ~ széthullott. ♦ **RI, 822.**

Kiscímer (I.): az →*államcímer* egy fajtája; →*Magyarország* vonatkozásában kmsz. *állami kiscímer*, a →*történelmi Magyarország* államiságát kifejező külön →*címer*, másként kizárólag Mo. címere. A m. ~ két elemből tevődött össze: *a/* az Árpád-ház családi címere (vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező), *b/* a tényleges kir. hatalmat jelképező apostoli (talpas) kettőskereszt. – **I.** Az 1896.dec.31-én közzétett 3755/1895.M.E.sz. m. kir. me-i rendeletben meghatározott m. állami ~ egyidejűleg rákerült az állami →*középcímerre* (I.). Hasított *pajzs*: jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármás halom arany levélkoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt áll. A pajzson a Magyar Szent Korona nyugszik. *Pajzs-*

A Magyar Királyság 1915-től érvényes kiscímere

tartók: jobbról és balról egy-egy lebegő, fehér ruhás, sötétzöldke vagy világosbarna hajú angyal; pajzstartók helyett: jobbról övező zöld cserfaág,

balról övező zöld olajág. – 2. Az 1915.nov.6-án közzétett 3970/1915.M.E.sz. rendelet módosította a ~t. A pajzs nem módosult, a pajzstartó anyagok, ill. az azokat helyettesítő ágak rajzolata igen (helyzete nem). – A ~ pajzsa, rajta a Magyar Szent Koronával az Ogy. 1990.júl.3-i határozata óta a *Magyar Köztársaság* hivatalos államcíme-re. (Még: →*Nagycímer*) • **CsI, 823.**

Kiscímer (II.): az →*államcímer* egy fajtája; az →*Oszták-Magyar Monarchia* közös intézményeinek használatára szolgáló állami jelkép. Az 1915.nov.6-án közzétett 3969/1915.M.E.sz. rendelet szabályozta. Összetett címer, két, egymás mellé helyezett koronás állami címerpajzs, amit a *Habsburg-Lotharingiai-ház* címere köt össze a →*középcímer*nél (II.) leírt módon, de a 3 kitüntetés nélkül. A jobb oldali pajzs *nagypajzs* ráhelyezett *középpajzs*sal, →*Ausztria* kiscímere, az ot. cs. méltóság jelképe (mint a középcímer [II.] 2.d/ pontjában). A sas mellén vörös középpajzs-

ban ezüst pólya van. A bal oldali pajzs a *Magyar Királyság* →*kiscímere* (I.). Jelmondatának elhelyezése és szövege megegyezik a középcímer (II.) jelmondatáival, de kevésbé díszes kivitelben, és a szalag végei felfelé kanyarodnak. • **CsI, 824.**

Kisebbségi magyarság: a szomszéd országokban élő, →*Magyarország* alapetnikumával megegyező nemzetiség. Az I. vh-t követő →*trianoni békediktátum* következtében az 1910. évi →*népszámlálást* alapul véve 3.319.579 m., a →*történelmi Magyarország* m. etnikumának 31,69 %-a került az utódállamokba. – 1920-ra a →*Magyarország határai* (1920–1938) közé →*menekültek* nagy száma, a disszimiláció és az utódállamokban el-

követett népszámlálási csalások következtében a ~ száma és aránya jelentősen lecsökkent. Az utódállamok adatai szerint 1930-ban →*Romániában* 1.425.507; 1921-ben →*Csehszlovákiában* 768.569; 1921-ben a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban* 422.400; 1921-ben →*Ausztriában* 15.091 m. élt. – A →*békekonferenciával* egyidejű m. számítások szerint Ro-hoz 1.661.805, Cssl-hoz 1.143.399, az SHS-hez (→*Horvátország* nélkül) 443.006, Au-hoz 64.646 m. került. – Az utódállamok adatai szerint →*Erdélyben* 27,7 %, a *Vajdaságban* (→*Délvidék*) 27,9 %, →*Szlovákiában* 21,6 %, →*Kárpátalján* 16,8 %, →*Burgenlandban* 5,2 %-a volt a ~ aránya. A m. számítások szerint ez a valóságban Erdélyben 31,61 %, a →*Felvidéken* és Kárpátalján együttesen 31,32 %, a Délvidéken 32,52 %, Burgenlandban 22,09 % volt. – A Mo-tól elcsatolt magyarság 50,06 %-a Ro-hoz, 34,44 %-a Cssl-hoz, 13,35 %-a az SHS-hez, 1,95 %-a Burgenlandhoz került (a maradék 0,02 % →*Olaszországhoz* és →*Lengyelországhoz*). A →*soproni népszavazást* követően az Auban maradt Burgenlandban a m. lakosság aránya 16,61 %-ra csökkent. – Az 1920 utáni Ro-ban a ~ az összlakosság 9,2 %-át (ro. adatok szerint 7,9 %-át), Cssl-ban 7,36 %-át (csszl. adatok szerint 5,6 %-át), az SHS-ben 4,69 %-át (szerb adatok szerint 3,9 %-át), Au-ban 0,99 %-át (ot. adatok szerint 0,23 %-át) tette ki. (→*Magyarország demográfiája*: →*Táblázatok*) • **SzAF, 825.**

Kisegyházak (Magyarországon): közjogi állásukat tekintve el nem ismert vagy túrt felekezetek, másként szabadegyházak, hagyományosan szekták Mo-on az I. vh. idején. A „kisegyházak” megnevezés nem feltétlen nagyságrend, inkább megkülönböztetés a bevett történelmi keresztény egyházaktól. Mo-on a →*dualizmus* korában alakult ki a felekezetek háromfázisú koordinált rendszere, amely az egyházakat és felekezeteket a bevett, az elismert és az el nem ismert (túrt) kategóriába sorolta. A történelmi keresztény egyházak (→*katolikus egyház*, →*görögkeleti egyház*, →*evangelikus egyház*, →*református egyház*, →*unitárius egyház*) és az →*izraelita felekezet* a bevett kategóriába tartoztak. Az elismert státuszt a *baptista egyház* és az *iszlám* kapta meg. A többi felekezet (korabeli szóhasználat *szekta*) a túrt jogállásba került, csak az egyesülési és gyülekezési jog sza-

bályai szerint (rö. felügyelet mellett) működhetett. A „tűrés” határát az képezte, hogy nem hirdethettek a fennálló tv-ekbe ütköző elveket (vagy nem folytathattak ilyen cselekményt), ill. működésük nem sérthette a közérkölcset. – A statisztikák a ~at ált. az „egyéb felekezetűek” gyűjtőnéven említik. Az 1910-es →népszámlálási adatok szerint Mo-on 8086 baptista, 5840 nazarénus, 757 mohamedán, 256 anglikán, 145 „egyéb felekezetű”, 2322 felekezeten kívüli és 46 ismeretlen vallású személy élt. A valóságban működő ~ száma ennél lényegesen nagyobb volt. – Az I. vh. alatt a kivételes hatalomról szóló →felhatalmazási törvény alkalmazásával a túrt ~ helyzete súlyosabbá vált, állandósult rö. zaklatásuk. Két felekezet tagjait (a nazarénusokat és Jehova Tanúit) a fegyverfogás, ill. a kat. eskü megtagadása miatt a kat. →tábori bíróságok a →hadművelési területen nem egyszer halálra ítélték, másokat súlyos börtönbüntetéssel sújtottak. (Még: →Trianoni béke egyházi következményei) • **GJ, 826.**

Kiss József, ittebei (Pozsony, 1896.jan.26. – Lámon, 1918.máj.24.): pilóta altiszt, az I. vh. legeredményesebb magyar vadászpilóta. A nk. irodalom a „levegő lovagjaként” említi: 19 legyőzött ellenfele közül 9-et élve kényszerített leszállásra. Az I. vh.kitörésekor önként jelentkezik és a pozsonyi 72.gy.ezd-del megy ki az or. frontra. 1915 őszén jelentkezik repülőnek. Mint mű. iskolát végzettet, Bécsűhelyre vezénylik, pilótaiskolába. 1916.máj-ban az ol. frontra, →Peregine rep.bázisra kerül, a 24.rep.szd-hoz. Brandenburg C I, 1917.jún-tól KD együléses vad.géppel repül. 1917.nov.15-től az ugyanott alakított 55.vad.szd. kötelékében Albatros D III vad.géppel 3 nap alatt 5 légi győzelmet arat, közte 2 Caproni bomb. rg. ellen. 1918 elejétől Phönix D IIa vad.géppel repül, jan. végén egy légi harcban gépe lezuhan, 3 hónapig ápolják. Máj. elején visszatér szd-ához. Két kísérőjével 24-én 8 ang. vadászgéppel csap össze, egyet lelő, de gpu-ja elromlik, s Lámon (a Sugana-völgy) felett lelovik. Temetésén, 25-én a brit légierő egy köteléke koszorút dob sírjára. Halála után az uralkodó hdgy-gyá lépteti elő, az egyetlen alti-et az OMM-ban. • **WL, 827.**

Kitchener, Herbert, Lord (Crotta House [Írország], 1850.jún.24. – Orkney-szigeteken, 1916.

jún.5.): brit politikus, tábornagy, védelmi miniszter. 1895–1898 között az egyiptomi brit haderők pk-a, Szudánban leveri a Mahdi-felkelést. 1899-től Szudán főkörmányzója. 1900–1902 között a dél-afrikai brit hds. főpk-a a →búr háborúban. 1902–1909 között az indiai brit hds. főpk-a. 1909-től tbgy. 1914.aug-tól NBr. hm-e. Az I. vh. kezdetén az egyetlen tbk., ill. hm., aki több éves hábval számol. 1914 végén →Churchillhez csatlakozva javasolja a →gallipoli hadműveletet. 1916-ra sikerül keresztülvinnie az ált. hadkötelezettség bevezetését. 1916.jún.5-én útban egy Or-i hdm-i megbeszélésre hajóját, a HAMPSHIRE pc.crk-t egy n. akna elsüllyesztette, 12 ember kivételével mindenki a viharos tengerbe veszett. • **BZ, 828.**

Kitüntetés (I.): katonai, ill. katonáknak is adományozható osztrák-magyar rendjel(ek), érdemrend(ek) és elismerési jel(ek) az I. vh. idején. A egyes ~ek mögött (zárójelben) az alapítás éve és az alapító személye áll. – **1. Katonai Mária Terézia Rend** (1757, Mária Terézia): az →Osztrák–Magyar Monarchia legmagasabb kat. (ti.) érdemrendje. 3 fokozatú. Megszerzésének feltétele a parancs teljesítésén túlmutató, a hadi eseményeket kedvezően befolyásoló kat. akció véghezvitelle volt. A Rend Káptalanja →Ausztriában 1931-ig folytatta a kitüntetés odaítélését, ez Mo-on az összeomlástól szünetelt. 1931-től →Magyarország korm-a, és →Horthy Miklós →kormányzó m. rendnek ismerte el. 1938.nov.4-től a legmagasabb kat. érdemrend Mo-on. Adományozását 1945.júl-ban szüntették meg. – **2. Magyar Királyi Szent István Rend** (1764, Mária Terézia): polg., dipl., hivatali, művészeti, tudományos érdemekért adományozott, 3 fokozatú rendjel. A források egyetlen hadidíszítménnyel és kardokkal történt adományozását tartják számon: →József Ágost fhg., tbgy. számára a nagykereszthez 1918-ban. – **3. Osztrák Császári Lipót Rend** (1808, I. Ferenc): ált., polg. és kat. érdemek elismerésére alapított ~. Eredetileg 3, 1901-től 4 fokozata volt. 1860-tól háb-ban az elg. előtt tanúsított érdemekért hadidíszítménnyel, az 1916.dec.13-i hds.- és flottaparancs alapján 1917.jan.9-től kardokkal is adományozták. 1918-tól a pk-i és a lovagkereszt másodszor is adományozható volt. – **4. Osztrák Császári Vaskorona Rend** (1805, I. Napóleon): a Fr-i alapítású ~t I. Ferenc 1816-tól

kat. és polg. érdemekért adományozható ot. rendjelle nyilvánította. 1860 óta háb. érdemekért mindhárom osztályát hadidíszítménnyel, 1917-től kardokkal is adományozták. 1918-tól kezdve II-III. fokozata már másodszor is adományozható volt.

Az 5. tisztikeresztje
hadidíszítménnyel
és kardokkal

– 5. *Osztrák Császári Ferenc József Rend* (1849, I. Ferenc József): széles tev. kört elismerő, 3 fokozatú ~. 1869-ben a pk-i kereszt csillaggal, 1901-ben ti. kereszt fokozattal egészült ki. 1914–1917 között egyes fokozataihoz más-más hadidíszítmény járult. 1917-től kardokkal is adományozták. 1918-tól a pk-i, ti-i és lovagkereszt másodszor is adományozható volt. – 6. *Katonai Érdemkereszt* (1849, I.

Ferenc József): olyan ti-ek részére adományozható ~, akik „háb-ban bátorságukkal és határozottságukkal, békében kiváló buzgalmuikkal különösen hasznos szolgálatot teljesítettek.” 1914-től 3 osztálya volt. 1860-tól hadidíszítménnyel, 1917-től kardokkal is adományozták a *Vitézségi Érem* szalagján. 1917-től a III.o. másodszori adományozását a szalagon viselt fém pántok <Spange> jelezték. 1918-tól már a II.o. is adományozhatóvá vált másodszor is. –

Bronz Katonai Érdemérem (7.) hadiszalagon kardokkal

7. *Katonai Érdemérem* <Signum laudis> (1890, I. Ferenc József): a *Bronz Katonai Érdemérem* „Dicsérő elismerés látható jeleként” szolgáló ~

volt azon ti-ek számára, akik békében, ill. háb-ban kiválóan teljesítettek. 1911-ben az „Újölá-gos dicsérő elismerésben” részesülők számára *Ezüst Katonai Érdemérem*, 1914-ben a „Különös dicsérő elismerés” jeleként *Nagy Katonai Érdemérem* került alapításra. Békeidőben vörös, hadiérdemekért a Katonai Érdemkereszt szalagján, 1917-től kardokkal is adományozták. Többszöri elnyerését a szalagon fém pánt jelezte. – 8. *Hadikereszt* [polgári érdemekért] (1916, I. Ferenc József): a hds. érdekében a polg. életben kifejtett kimagasló tev-ért adományozott ~. Négy osztálya volt. – 9. *Osztrák-magyar Vörös Kereszt Díszjelvény* (1914., I. Ferenc József): 3 fokozatú, és 2 fokozatú érdemérmét hadidíszítménnyel is adományozták. – 10. *Vitézségi Érem* (1789, II. József; 1809-ig *Vitézségi Érdempénz* néven): az alti. és legs. állomány háb. érdemeinek elismerésére arany és ezüst fokozattal alapított kitüntető érem. 1848-ban *kis* (II. osztályú) *ezüst*, 1915-ben *bronz* fokozattal egészült ki. 1917-ben I. Ferenc József által a ti. kar részére adományozható *Tiszti Arany- és Ezüst Vitézségi Érem* került alapításra. Fehér-vörös szegélyes, keskeny, fehér-vörös vízszintesen csíkozott szalagja később több otm. ~ háb. érdemekért adományozott „hadiszalagjává” lett. Többszöri adományozását a szalagon fém pánt jelezte. – 11. *Érdemkereszt* [lelkészek számára] (1801, I. Ferenc): táb. lelkészek kiemelkedő teljesítményének elismerésére adományozott ~ két fokozattal, harctéri szolgálat esetén 1911-től hadiszalagon, 1917-től kardokkal. – 12. *Érdemkereszt* (1850., I. Ferenc József): a *Ferenc József Rend*hez tartozó ~-nek *Koronás Arany, Arany, Koronás Ezüst, Ezüst*, 1916-tól *Koronás Vas és Vas Érdemkereszt* fokozata volt. 1914-től hadiérdemekért a *Vitézségi Érem* szalagján. – 13. *Károly Csapatkereszt* (1916, I. [IV.]

Károly): 12 heti folyamatos frontszolgálatért adományozott ~. Olyan személyek, akik ennél rövidebb szolgálat után elg. behatás, harceszköz által testileg kárt szenvedtek, szintén jogosulttá váltak. A kérelmezéseket 1935-ig lehetett benyújtani. Az

1938-tól visszacsatolt országrészek jogosultjai 1941-től folyamodhattak a m.kir hm-nél ezen ~ utólagos adományozásáért. – **14. Sebesültek Érmé** (1918, I. [IV.] Károly): a fe. erők azon tagjainak adományozott ~, akik az I. vh. idején harc eszköz által megsebesültek, ill. a háb. cselekmények folytán maradandó egészségkárosodást szenvedtek. Kérelmezése hasonló volt mint a Károly Csapatkereszté. – **15. Katonai Jubileumi Kereszt** (1908, I. Ferenc József): az ot. cs. uralkodásának 60. évfordulója alkalmából kiosztott ~. Az I. vh. idején újból adományozták azon nem tényleges ti-eknek, akiknek már 1908-ban ti. rangjuk volt, és az I. vh. idején még szolgálatban álltak. – **16. Aranyarsarkantyús Vitézek Jelvénye** (1918, I. [IV.] Károly): a kir. 1916-os Bp-i koronázása alkalmával avatott aranyarsarkantyús vitézeknek adott jelvény, akiket a háb. legvitézebb, legtöbb ~t kiérdemelt ti-jei közül választottak ki. – **17. Az I. vh. alatt még 1848-ban alapított ti-i és legs-i szolgálati jelek is kiosztásra kerültek.** (Még: →*Katonai egészségügyi numizmatika*) • **MÁ, 829.**

Kitüntetés (II.): katonai, ill. katonának is adományozható magyar rendjel(ek), érdemrend(ek) és elismerési jel(ek) a →*Magyar Népköztársaság* és a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. Az MNK-ban 1918.nov.16. és 1919.márc. 21. között új állami ~ alapítására nem került sor, de a korábbi ~ek viselését sem korlátozták. A TK-ban 1919.márc.26-án eltörölték a korábbi ~eket, s jún.12-én új ~t alapítottak (→*katonai hagyományok eltörlése*). • **MÁ, 830.**

Kitüntetés (III.): katonai, ill. katonának is adományozható, az I. vh-hoz kapcsolódó magyar rendjel(ek), érdemrend(ek) és elismerési jel(ek) a két vh. között. – **1. Magyar Vöröskereszt Díszjelvény** (1922-ben alapította →*Horthy Miklós* →*kormányzó*): a →*Vöröskereszt* keretében, ill. a közeli és közjótékonyág terén szerzett érdemek elismerésére adományozott ~. 3 fokozata volt. – **2. Magyar Háborús Emlékérem** (1929., Horthy Miklós): az I. vh. frontjain szolgálatot teljesítő kat-k, ill. özvegyeik, árváik és azon polg. személyek részére adományozható ~, akik a →*Honvédségnél* vagy a →*hátszágban* a fe. erőt segítették, a sebesültek, a →*hadifoglyok* érdekében eredményesen tevékenykedtek. A volt szöv. álla-

mok polg-ainak is adományozták. – **3. Elmaradt háborús kitüntetések:** Mo. kormányzója 1930. szept.15-i „legfelsőbb elhatározásával” elrendelte, hogy az I. vh-t követő események miatt elintézetlenül maradt ti. ~i javaslatok alapján kiállított ~i igazolványokkal rendelkező ti-ek (és hasonló állásúak) háb. érdemeik elismerésül *Dicsérd Elismerésben* részesüljenek, továbbá hogy ennek látható jelét, a *Magyar Koronás Bronz Érmét*, szalagján az igazolványba foglalt ~ miniatűrjével viselhessék. (Még: →*Vitézi Rend*) • **MÁ, 831.**

Kitüntetés (IV.): az →*Oszták-Magyar Monarchia* állampolgárai, elsősorban a hds. tagjai számára a →*Központi Hatalmak* országai által, viszsonossági alapon adományozott rendjel(ek), érdemrend(ek) és elismerési jel(ek) az I. vh. idején. A legfontosabbak: porosz *Pour le Mérite Rend*, *Vaskereszt*, *Háborús Emlékérem*; bolgár *Nemzeti Katonai Érdemrend*, *Vitézségi Érdemrend*, *Szent Sándor Rend*, *Háborús Emlékérem*; török *Oszmán Rend*, *Vas Félhold*, *Liakat Érem*, *Imtiaz Érem*, *Oszták Háborús Emlékérem*. • **MÁ, 832.**

Kivándorlás: a →*Magyarországról* nem a szomszédos országokba irányuló migráció. A ~ terén az I. vh. éles határvonalat jelent. A vh. előtt ~ elsősorban a tengerentúlra, főleg az USA-ba folyt. 1899–1913 között az 1.390.525 regisztrált kivándorló 86 %-a ment az am. kontinensre. A ~ nagyobb mértékben érintette a nemzetiségi lakosságot, mint a magyart, a statisztika szerint csupán 26,2 %-uk volt m. Különösen a szl-ok és a dszl-ok próbálták szerencsét a tengerentúlon. A kivándoroltak negyedrésze, más adatok szerint több, mint fele azonban később visszatért szülőföldjére. – Az I. vh. harci cselekményeinek megszűnése után néhány évre ismét fellendült a migráció ezen formája, ami újabb tízezrek ~ához vezetett. Miután 1924-ben az USA szigorú korlátozó intézkedéseket vezetett be, a ~ mértéke minimálisra csökkent. • **SzAF, 833.**

Kivételes hatalom: →*Felhatalazási törvény*

Klobučar Vilmos, báró (Lovinac [Horvátország], 1843.ápr.25. – Zágráb, 1924.dec.21.): oszták-magyar lovassági tábornok, a m.kir. →*Honvédség főparancsnoka*. 1854–1858 között elvégzi a

kismartoni → *hadapródiskolát*, 1858–1860-ban a bécsújhelyi kat. ak-t. 1866.máj.1-től hdgy. a cs. kir. 10.gy.ezd-ben. Végigküzdi az 1866-os porosz-ot. háb-t, részt vesz a königgrätzi csatában. Vk. és csapatti. szolgálat után 1878–1879-ben elvégzi a hv. törzsti. tanfolyamot. 1880.máj.1-től őrgy. 1881.ápr.1-től ideiglenesen, 1884.máj.1-től ténylegesen vezeti a 10.hv.hu.ezd-et. 1887.nov.1-től ezds. 1887.dec.7-től a m.kir. 83.gy.dd. megbízott, 1889.nov.1-től tényleges pk-a. 1893.máj.1-től vörgy. és a m.kir. 75.gy.dd. pk-a. 1895.nov.26-tól *honvéd lovassági felügyelő*, 1896.nov.1-től

altbgy. → *rendfokozatban*. A lovasság ti.- és alti.karának, ill. legs-ének képzési és kiképzési színvonalának emelését tartja szem előtt. 1901.jún.23-tól a honvéd főpk. adlátusa. 1905.máj.1-től lov.tbk. 1905.júl.6-tól megbízott, 1907.okt.26-tól tényleges

honvéd főparancsnok. E beosztása mellett 1910.jún.14. és 1911.febr.13. között *hadsereg-felügyelő*. Honvéd főpk-ként sokat tesz a Honvédség első vonalbeli haderővé tételéért. 1913.máj.4-én saját kérésére ny-ba helyezik. – 1904.máj.31-től titkos tanácsos, aug.10-től a közös 5.gy.ezd. tulajdonosa. 1909.dec.7-től m. br. ♦ **BT, 834.**

Kluck, Alexander von (Münster, 1846.máj.20. – Berlin, 1934.okt.19.): német tábornok. 1865.okt.13-tól kat., csapatti-ként emelkedik fel, vk. iskolát nem vég. 1899.máj.22-től vörgy., 1902-től altbgy. 1906-tól Posenben az V., 1907.okt.1-től Königsbergben az I.hdt. pk-

a. 1913.szept.13-tól a 8.hds. szemlélője, 1914.jan.27-től vezds. – Az I. vh. kitörésekor az I.hds. pk-a, feladata a → *Schlieffen-terv* alapján a jobbszáron előretörni Belgiumon át a La Manche-csatornáig, ott DNy-D felé kanyarodva a fr. hds-et bekeríteni. 1914.aug-szept-ben túlzottan előretör, ezért a → *marne-i csata* idején az → *OHL* pes-ára az Aisne mögé vonul vissza, hogy a tőle balra álló 2.hds. felé keletkezett rés megszűnjön. 1915-ben megsebesül. 1916-ban rendelkezési

állományba kerül. – 1909-ben nemességet kap. Főbb művei: *Der Marsch auf Paris und die Marne-schlacht* (Mittler, Berlin, 1920); *Der Marsch auf Paris und die Schlacht am Durcq* (Gruyter, Berlin–Leipzig, 1926). ♦ **IP, 835.**

Koalíciók kialakulása: a XX. századi → *világháborút* megvívó hatalmi tömbök létrejöttének folyamata. A XX. szd. elejére megszűnt a korlátozott célú háb-kat vállaló, de a globális békét megőrző → *európai nagyhatalmak* 1815, a bécsi kongresszus óta tartó együttműködése. Az ellentéteket háttérbe szorító konstruktív közös fellépés eredménye volt a → *Tengerszorosok* kérdésének (folyamatos) kézben tartása, az or. aspirációk korlátozása az 1853–1856-os *krími háború*-ban, a negyedszázadra szóló rendezés az 1875–1878. évi balkáni háborút lezáró 1878-as *berlini kongresszuson*, s utolsóként az 1912–1913. évi → *Szcutari válság* megoldása. – A n. egység 1871. évi megvalósulásával a globális egyensúly felborult, Eu. közepén egy nagyhatalom keletkezett, amely gazd. erejére alapozva kontinentális hegemóniára és gyarmatbir-ra tört. A n. fe.kezés, a fr. *revans-politika*, Or. erősödő hatalmi aspirációi, az Oszmán Bir. hanyatlása (→ *keleti kérdés*), ill. NBr. törekvése az erőegyensúly fenntartására <balance of power> és gyarmati hatalmi elsőségének megőrzésére ált. fe.kezési versenybe torkollott. Ez a haditechnikai forr. és az ált. hadkötelezettség elterjedésével (a történelemben először) már az összeurópai civilizációt fenyegette, s óhatatlanul két pólus kialakulásához vezetett az addig többcentrumú (Bécs, Berlin, Konstantinápoly, London, Párizs, Szentpétervár) Eu-ban. Kialakult a *Kettős-*, majd a → *Hármaszövetség*, ennek ellenpólusaként az → *Antant*. Ehhez járult az USA gyors felemelkedése, amely előre jelezte az → *izoláció* feladását, s belépését a világpolit formáló bir-ak sorába. – A n. bir. korm. Otto von Bismarck kancellársága idején még egy új globális erőegyensúly kialakítására törekedett, → *II. Vilmos* cs. azonban 1890-ben felmondta a n-or. *viszontbiztosítási egyezményt*, ezzel n. támogatást ígért az OMM-nak balkáni törekvéseihez. Ez Or-ot No. ellenfeléhez, Fr-hoz közelítette. No. ezzel párhuzamosan több, mint erőssé vált ahhoz, hogy külön-külön legyőzze vetélytársait, s képessé ahhoz, hogy háb-t kezdjen egy formálódó

koalíció ellen. Ez utóbbi képességet azonban Berlinben túlértékeltek. – Or. méreteit és szívósságát minden Eu-i nemzet fenyegetésként élte meg. Erősítette a félelmet, hogy Or. a XIX. szd. második felében több, mint feltucat háb-t vívott, és minden hódításával nemorosz nemzeteket kebelezett be, aminek következtében hatalmas bir. hds-et kellett fenntartania. A Tengerszorosok megszerzésére törekvő Or. nem csupán azokat tekintette elg-nek, akikkel közvetlenül harcolt, de azokat is, akik meggyengülésére vártak. A berlini kongresszus után lemondott a korlátozott háb-ról, s céljait globális konfliktus keretében vélte elérhetőnek. Ennek előkészítéséhez hatékony eszköznek bizonyult a pánszlávizmus felszítása. Az 1892-es or-fr. tárgyalásokon Nyikolaj Obrucsev tbk., →II. Miklós cár hadsegéde új módon határozta meg a →casus bellit: nem az a fontos, hogy ki lőtt először, hanem az, hogy ki mozgósított korábban. Obrucsev nem akarta, hogy No. kimaradjon az OMM ellen megvívandó háb-ból, mivel akkor győzelme esetén Or. diktálhatta volna a békefeltételeket. – No. esetleges K-i háb. lekötöttségére megfelelt a revansra törekvő fr. pol-nak. Az 1894.jan.4-i fr-or. kat. egyezményben a két hatalom már kölcsönös mozgósításra kötelezte magát, ha No. bármelyikük ellen, az OMM Bosznia–Hercegovina, vagy Ol. Savoya miatt mozgósitana. A gyarmati hegemoniáját féltő NBr. útja egyenesen vezetett a Fr-gal és az Or-gal kötött kat. szöv-hez, vmint a XIX. szd. vezető világhatalmaként kialakított „fényes elszigeteltség” <→splendid isolation> feladásához. 1904.ápr.8-án NBr. és Fr. megkötötte az I. vh-ban győztessé váló koalíció alapjává váló „szívélyes egyetértés” <entente cordiale> szerződést. ♦ BN, 836.

Koerber, Ernst Freiherr von (Trient, 1850.nov. 6. – Gutenbrunn bei Baden bei Wien, 1919.márc. 5.): osztrák jogász, tisztviselő, politikus, miniszterelnök. Jogi tanulmányait a *Theresianumban* végzi. 1887-től az ot. *Kereskedelmi Minisztérium* elnöki irodavezetője, 1896.jan.15-től o.főnöke, 1897-től az *Osztrák Államvasutak* vezérigazgatója. 1897.nov.30. és 1898.márc.5. között az ot. Gautsch-korm. kereskedelmi minisztere. 1899. szept-től a →*Birodalmi Tanács* tagja. 1899.okt. 2. és dec.22. között a Clary-korm. bm-e. 1900. jan.18-tól 1904.dec.31-ig az →*osztrák miniszter-*

tanács elnöke és bm., 1902-től iüm. is. 1902-ben *Széll Kálmán* m. me-ke Mo. számára kedvezően újítja meg gazd. kiegyezést. A belpol-ban a némettség erősítésére, a cseh obstrukció letörésére és a nemzeti ellentétek csökkentésére törekszik. Fenntartásokkal viseltetik a m. és a cseh nemzeti törekvésekkel szemben. Az 1903.szept.17-én, a chlopyi hadparancs ügyében a Bir. Tanácsban tett nyilatkozata, hogy a kiegyezésen →*Ausztria* hozzájárulása nélkül a változtatni nem lehet, belejátszik gr. *Khuen-Héderváry* Károly m.kir. me. bukásába. Az OMM-ban élő ol-oknak és dszl-oknak tett engedményei következtében elveszíti a némettség támogatását, ami lemondásához vezet. 1904-től a Bir. Tanácsban az *Urakháza* tagja, 1904–1918 között az *Osztrák Tudományos Akadémia* helyettes kurátora. – 1915.febr.7-től 1916.okt.28-ig kpüm., s a m. gazd. törekvések ellenlábasa. Az 1915.márc.8-i →*koronatanács*on elítéli Ol. egoizmusát, de a kényszerhelyzetben támogatja a területi koncessziókat D-Tirolban. Az 1915.jún.18-i koronatanácscon komor képet fest az OMM gazd. és pü. helyzetéről, egyúttal kevesli No. addigi 600 millió márkás kölcsönét. 1916.okt.28-án az uralkodó ot. me-ké nevezi ki. E tisztében az Au. és Mo. közti gazd. kiegyezési tárgyalások teljes revíziójáért száll síkra. →*I. Ferenc József* halála után mint a n. központosító törekvések exponense alkotmányjogi vitába keveredik →*I. Károly* cs-ral, ezért 1916.dec.20-án lemond. – 1896.jan.17-től valóságos belső és titkos tanácsos, 1903-tól a *Szent István Rend* nagykeresztjének birtokosa. ♦ KE, ZJ, 837.

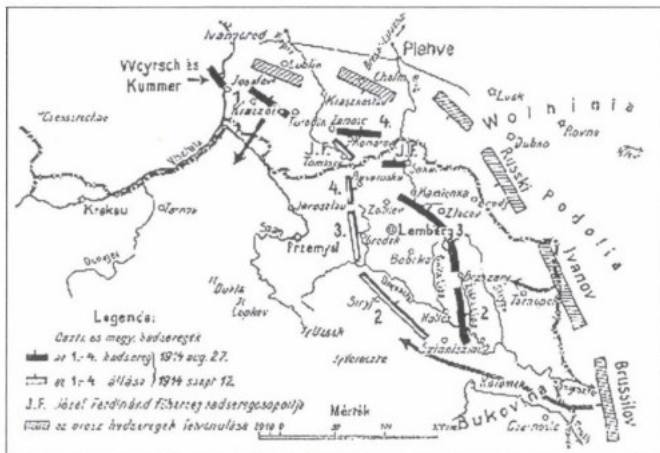
Kohn-híd: →*Hadihíd*

Kolomea–czernowitzi csata: →*Galíciai tavaszi hadjárat*

Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem: polgári →*felsőoktatási* intézmény. →*Magyarország* második tudományegyeteme 1872-ben nyílt meg Kolozsvárott, a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemtől* eltérő szerkezettel. Nem volt teológiai kara, de a bölcsészeti, jogi és orvosi karok mellett matematikai és természettudományi fakultással rendelkezett, elsőként a m. felsőoktatás történetében. Az 1906–1907-es tanévben 2410 beiratkozott hallgatója volt. A háb. alatt létszáma csökkent. Vmennyi karán kiváló

tanárok sora oktatott és kutatott. – 1918 őszén még a békeévek létszámával indult meg az oktatás. A Kolozsvárt 1918 karácsonyán megszálló ro. hds. a tanárokat hűségeskü letételére kötelezte. 1919.máj.12-én a ro-ok erőszakkal elfoglalták és ro. állami tulajdonba vették a ~et. A tanárok egy része Bp-re költözött, s a szintén menekült →*Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem* maradványával a fővárosban folytatták az oktatást, mintegy fenntartva a jogfolytonosságot. Gr. →*Teleki Pál* m. me-nek is szerepe volt abban, hogy 1921. márc-ban a m. korm. elhatározta az →*Erdélyből* menekült ~ Szegeden való (kmsz. ideiglenes) letelepítését. Az erre és a pozsonyi egyetem Pécssett való letelepítésére vonatkozó 1921:XXV. tc-et a Ngy. jún.16-án fogadta el. A változatlanul →*I. Ferenc József* nevét viselő intézmény szept-ben régi szervezeti formájában nyílt meg. ♦ **SzL, 838.**

KOLUFT: →*Repülők hadszervezete* (I.)

A komarowi és a kraszniki csaták

Komarowi csata: az osztrák-magyar →*lembergi hadjárat* során →*Galíciában*, Komarow közelében kialakult találkozó ütközet 1914.aug.26. és szept.1. között. Az or. szakirodalomban *tomaszówi csatának* nevezett ~ a →*határcsaták* (II.) egyike. Aug.26-án az ot-m. 1.hds-től (→*kraszniki csata*) jobbra és kissé hátrább, É-i irányba előrenyomuló ot-m. 4.hds. (II., VI., IX.hdt.; pk.: Moritz von →*Auffenberg* gy.tbk.) beleütközött a Ny felé tád. or. 5.hds-be (V., XVII., XIX., XXV.hdt.;

pk.: *Plehve* tbk.), amelyik megkísérelt a Krasznik-tól visszavonuló jobb szomszédja (or. 4.hds.) segítségére sietni. Ezzel bontakozott ki a ~. A bevezető harcok az ot-m. 4.hds. számára rosszul kezdődtek, mivel a cs. és kir. miskolci 15.gy.ho. a jobbszárnyon súlyos veszteségeket szenvedett. Az ot-m. 4.hds. balszárnyán tád. II. és IX.hdt. azonban a lov.hdt. közreműködésével sikeresen átkarolta az or. 5.hds. jobbszárnyát, így az a bekerítéstől tartva aug.30-án megkezdte a visszavonulást. Ez azonban csak helyi siker volt, mert az →*arcvonal* É szárnyán az ot-m. →*AOK* téves helyzetmegítélése következtében az ott harcoló ot-m. csapatok súlyos vereséget szenvedtek és visszavonulásra kényszerültek. ♦ **SzB, 839.**

Kombattáns <harcoló>: az ellenségeskedésekben közvetlenül részt vevő katona. A harccselekményekben csak a fe. erőkhöz tartozó személyek vesznek részt, nekik van joguk megölni, megsebesíteni vagy →*hadifogságba* ejteni katonákat; megsemmisíteni, megrongálni vagy zsákmányul ejteni kat. eszközöket és objektumokat. A meg nem szállt területek önként fe-t ragadó lakosságát is ~nak kell tekinteni, ha a kat. összecsapás során és az azt megelőző felfejlődésben fe-eiket nyíltan viselik. Problémát okoz, hogy a ~ polg-okat nehéz elkülöníteni a polg. lakosságtól, akik a fenti jogokkal nem bírnak, így ilyen jellegű cselekményeik bűncselekménynek minősülnek. (Még: →*Hágai egyezmények*) ♦ **SzR, 840.**

Kombinierten Korps (Krauss):

→*Hadtestparancsnokság* (XIX.)

Komintern (III. vagy Kommunista Internacionálé): nemzetközi szervezet a marxizmus-leninizmus elterjesztésére, minden országban kommunista párt létrehozására és a munkásmozgalmon belüli összes, a forr-t mint a hatalomátvitel módját elutasító ideológia visszaszorítására. Igényt tartott a „világpárt” szerepére, az egyes komm. pártok tkp. a ~ szekcióiként jöttek létre. Ezért vi-

selte a Mo-i szekció a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* nevet (s nem pl. csak a szoc.dem. jelzőt cserélte fel a komm-ra a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* névben mint egy már létező munkáspárt minta-nevében). – Alapító kongresszusa (kongr.) 1919.márc.2-6-án zajlott Moszkvában. Bár platform-tervezetét jan-ban kollektíven dolgozták ki or., m., ln., ot., lett, finn, bg., ro., szerb és am. komm. vezetők, a ~ gyakorlatilag →*Lenin* elképzelései szerint és vezetésével alakult meg. Előkészítésében részt vett még a →*zimmerwaldi konferencián* a Lenin vezette csoport által választott *Nemzetközi Szocialista Bizottság*. Fő célja Lenin megfogalmazásában a világforr. előkészítése, ill. a proletárdiktatúra országról-országra történő megvalósítása volt. Lenin nem mondta el előadói beszédében, de ekkor azt tervezte, hogy kialakít egy Eu-i szovjetuniót, amelynek vezető ereje →*Szovjet-Oroszország*. A ~nek része volt a →*Magyarországi Tanácsköztársaság*, a bajor és a szl. TK létrejöttében. Az I. kongr. elítélte a szociáldemokráciát, a centrizmust, a revizionizmust, a baloldali anarchista jellegű törekvéseket és a háb-t. Élesen elhatárolódott a *Munkás- és Szocialista Internacionálétól* (→*II. Internacionálé*). – Az 1920.júl.23. - aug.7. közötti II. kongr-on fogadták el a ~hez való csatlakozás feltételeit, a szervezeti szabályzatot, s választották meg vezető testületeit, a *Végrehajtó Bizottságot*, annak *Elnökségét* és a *Nemzetközi Ellenőrző Bizottságot*. A kongr-ok és e szervek határozatait az egyes szekciók, tehát az egyes komm. pártok kötelesek voltak végrehajtani. – Lenin betegségével *Sztálin* vette át a vezető szerepet a ~ben. Már az ő elképzelését tükrözte az 1921.jún.22. - júl.12. közötti III. kongr-on elfogadott új stratégiai irányvonal, amely a komm. mozgalom addig elért „vívmányainak” megvédését helyezte előtérbe a világforr. erőltetése helyett. A ~ tev-e ezt követően mindinkább alárendelődött a sz. külpol. érdekeinek. – Az addigra a ~t teljesen kisajátító Sztálin 1943-ban az angolszász hatalmakkal való háb. együttműködés érdekében oszlatta fel. • **BB, 841.**

Komitácsi: az 1875–1878-as balkáni háborúban kialakult, a II. vh. végéig használt megnevezés. Az 1877–1878-as orosz–török háborút lezáró San Stefano-i béke (1878.márc.3.) értelmében

→*Macedónia* az újonnan létrejött Nagy-Bulgária része lett volna, ám az 1878.jún.13. - júl.13. közötti berlini kongresszus visszaadta a területet a Török Birodalomnak. A döntés ellen harcoló macedóniai felkelők bizottságokat (komiték, „komiteti jegyinsztvo”) állítottak fel. A ~ elnevezés feltehetőleg e felkelők török megnevezéséből származik. Az I. vh. idején ugyanígy nevezték →*Szerbiában* a →*Központi Hatalmak* megszálló csapatai és hatóságai ellen harcoló gerillákat. (Még: →*Szerb titkos szervezetek*) • **PF, 842.**

Kommandierender General und Landeschef in Bosnien und der Herzegovina: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Kommando der k.u.k. Isonzo-Armee: →*Hadisereg-parancsnokság* (5.)

Kommando der Südwestfront: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Kommunisták Magyarországi Pártja: a marxizmus-leninizmus alapján álló forradalmi munkáspárt, a →*Komintern* Mo-i szekciója. Létrehozásáról 1918.nov.4-én Moszkvában az *Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja* határozott, →*Lenin* ráhatására. Ténylegesen nov.24-én alakult meg Bp-en, az or. →*hadifogságban* az →*oroszországi forradalom* hatására komm-vá vált, ekkorra hazatért fenti csoportból, amely megkereste a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* és más hazai szoc. csoportok baloldali vezetőit. A ~ első vezetője →*Kun Béla* volt mint a *Központi Bizottság* elnöke. – A ~ azzal a proletárdiktatúra megteremtését, ezzel az államhatalom megdöntését célozta meg. Ezt nyíltan hangoztatta a dec.7-től a ~ által kiadott *Vörös Újság* is. 1919.febr.21-én az államforma véd-ről szóló 1919.XI. néptv. alapján a ~ több vezetőjét letartóztatták. Kun Béla azonban a börtönből továbbra is irányíthatta a ~ munkáját, szerkeszthette lapját. Ott dolgozta ki a ~ és az MSZDP egyesülésének alapelveit is. – 1919.márc.21-én a két munkáspárt *Magyarországi Szocialista Párt* néven egyesült, majd a jún.12-13-i kongresszuson a *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja* elnevezést vette fel. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* vezető ereje volt, Kun Béla külügyi népbiztosként szinte az egész államapparátust irányította. A ~ többi vezetője is

részt kapott az állami vezetésből, →Szamuely Tibor és Korvin Ottó a belügyi apparátust irányította. – A TK bukása után a ~ Mo-on gyakorlatilag megszűnt, tagjait üldözték, a kevés számú meggyőződéses komm. mély illegálisba kényszerült. Kb. 40 vezetőjének sikerült Bécsbe szöknie, ott 1919.nov-ben Kun Béla és →Landler Jenő újjászervezte, de működőképes pol. szervezetté csak 1922–1923-ra vált. Az MSZDP legális pártként újjáalakult. – Az 1920-as évek végén a ~ Bécsből székhelyét Moszkvába tette át. Az elkövetkező évtizedben eredeti, még Lenin személyéhez kötődő vezetői a sztálini önkény áldozataivá váltak. • **BB, 843.**

Koncentrációs kormány: →Huszár-kormány

Koncentrikus hadművelet: olyan támadó →hadművelet, amelyben az elg. főerőinek megsemmisítésére indított csapatok tād. irányai az elg. hátában találkozó ívet írnak le. Ilyen hdm-et vívott a n. hds. az 1914.aug. végi →tannenbergi csatában. (Még: →Excentrikus hadművelet) • **SzB, 844.**

Konek Emil, norwalli (Graz, 1870.? – Bp., 1944. jún.26.): osztrák-magyar tengerésztiszt, altengernagy. 1890-ben elvégzi a fiumei cs. és kir. →Haditengerészeti Akadémiát. 1904–1905 között torpedóti. tanfolyamot, 1906–1907 között felsőbb tü. ti. tanfolyamot végez. 1910-től kkap., 1913. nov.1-től fkap., 1917.máj.1-től skap., 1924-től eltny., 1927-től altny. – 1907-ben részt vesz a II. hágai békekonferencián. 1913–1914 között a →közös Hadügyminisztérium Haditengerészeti Csfség elnöki o-ának főnökhelyettese. 1914–1917 között az ASPERN crk. pk-a, több sikeres →vállalkozást hajt végre. 1917.ápr.1-től dec.18-ig a crk. flotta, 1918-ban a polai kikötői admirális, majd a hajóhad törzskari főnöke. – Az I. vh. után a m.kir. Legfelsőbb Honvéd Törvényssék alelnöke. 1924–1927 között a leveletintézmény vezetője. 1937-ben ny-ba helyezik. 1921(?)–től 1944-ig a Magyar Haditengerészeti Egyesület elnöke. Számos →kitüntetés, köztük a Lipót Rend lovagkeresztje birtokosa. • **CsK, 845.**

Konopisti tanácskozás: →Ferenc Ferdinánd fhg. osztrák-magyar trónörökös és →II. Vilmos német császár sikertelen egyeztetési kísérlete a

balkáni helyzetről. A ~ra a külpol-ban egyre aktívabb ot-m. trónörökös csehországi birtokán került sor 1914.jún.12-14-én. Már az első ~on, a →Balkán-háborúk után, 1913.okt-ben megkísérelték a DK-Eu. jövőjével kapcsolatos nézeteiket közös nevezőre hozni, amivel növelni kívánták a két háb-ban presztízsveszteséget szenvedett →Hármasszövetség súlyát. No. részéről akkor nyomás nehezedett az OMM-ra, hogy belpol. koncessziókat tegyen a ro. kisebbség számára, és így kísérelje meg Ro-t leválasztani Go. és Szerbia oldaláról. (Gr. →Tisza István m. me. 1913–1914 fordulóján eredménytelenül tárgyalta a Mo-i ro-ok képviselőivel, hogy a →román nemzeti mozgalom hagyja el a Mo. egységével összeegyeztethetetlen programpontokat.) Tisza a bg. orientációt ajánlotta, remélve, hogy ezzel a szöv. hűségében megbízhatatlan Ro-t is színvallásra készítheti. Ezt még a ro.barát hírében álló trónörökös is magáévá tette és képviselte a ~on. II. Vilmos elvben hozzájárult Bg. felvételéhez a Hármasszövetségbe, de a Balkán-háb-ban kivérzett Bg-t nem tartotta komoly szöv-nek, ezért továbbra is megegyezésre intette az OMM-t Ro-val. Az eredménytelen ~ után a kküm. emlékeztetőben kívánta Ro-val kapcsolatos fenntartásait No-nak kifejezni. Az első változatában 1914.jún.24-én elkészült memorandum elküldésére a →szarajevói merénylet miatt már nem került sor. • **KE, 846.**

Konstantin, I. (Athén, 1868.aug.2. – Palermo, 1923.jan.11.): Görögország királya 1913–1917 és 1920–1922 között. I. György görög kir. idősebb fia, →II. Vilmos n. cs. veje. Felsőbb tanulmányait No-ban végzi. A ~ vezette csapatok elvezetik az 1897-es görög-tr. háb-t (→krétai tűzoltási hadművelet), s ~nak mint (1900-tól) a hds. főpk-ának 1909-ben sem sikerül egyesítenie

Krétát Go-gal. Az 1912–1913. évi →Balkán-háborúk alatt lesz népszerű. 1913.márc.6-án (másutt 18-án) lépett trónra. – Az I. vh-ban törekszik

a semlegességre. Ez, s németbarát beállítottsága fellépésre készíti az →*Antantot*, támogatásával →*Venizélosz* 1916.okt.15-én Szalonikiben AH-barát korm-t alakít (párhuzamosan a ~ kinevezte Lambros-korm-nyal). Előzőleg, 1915.okt.5-én brit-fr. csapatok szállnak partra Szalonikiben, 1916.jún.6-tól tengeri →*blokád* alá veszik Go-ot, okt.2-án a fr-k megszállják Pireuszt, 15-én Athént, nov.30-án Go-nak ki kell szolgáltatnia hadfelszereléseit (hajóhadát is), s a fr-ák leverik a dec.1-én Athénban kirobant AH-ellenes felkelést. 1917.jún.12-én ~ az AH követelésére (ebben Maurice →*Sarrail* tbk-nak, a balkáni fr. exp. hds. pk-ának nagy szerepe van) lemond kisebbik fia, →*I. Sándor* javára. – Annak halálakor, 1920. dec.15-én ~t népszavazással visszahívják száműzetéséből. Bár száműzeti Venizéloszt, folytatni kényszerül annak törökellenes pol-ját, amely az 1922-es végzetes anatóliai háb-hoz vezet. A vereség nyomán bekövetkezett kat. hatalomátvétel miatt 1922.szept.27-én másodszor is lemond idősebb fia, *II. György* javára. • **SÄ, 847.**

Konvoj <hajókíséret>: hadihajó-védőkísérlettel haladó szállítóhajó(k). →*Montenegró* kapitulációja után a cs. és kir. →*haditengerészet* új feladatot kapott. Meg kellett szerveznie és biztosítania a Durazzóba irányuló utánpótlást, a hds. oda- és a sebesültek visszajuttatását, mivel az a szárazföldön a vasút szűk kapacitása és a közutak kiépítetlensége miatt megoldhatatlan volt. A szállítóhajókat a taj-veszély miatt este indították. A lassúbb ~ok közbeeső kikötőkben éjszakáztak. A ~ok partközeli hajóztak. A csoportosan járó szállítóhajókat tpn-ok, tpr-k és segédcrk-k kísérték, innen származik e szolgálat m. elnevezése: *hajókíséret*. – A cattarói →*haditengerészeti támaszpont* ellátását 1914.aug-tól ~ok révén folyamatosan sikerült biztosítani. • **CsK, 848.**

Koppenhágai értekezlet: →*Háborúellenes kongresszusok*

Korányi Frigyes, tolcsvai, báró, dr. (Pest, 1869. jún.21. – Bp., 1935.dec.27.): pénzügyminiszter. Egyetemi tanulmányait Bp-en, Heidelbergben, a párizsi Sorbonne-on és a London School of Economics-on végzi. 1892-től a PÜM-ban dolgozik, 1908-tól a hitelo. vezetője, az →*Osztrák-Magyar*

Bank korm.biztos-helyettese, 1912-től az *Országos Központi Hitelintézet* vezérigazgatója. 1919. szept.12-től 1920.dec.16-ig püm., végrehajtja a volt ot-m. bankjegyek felülbélyegzését (→*trianoni béke gazdasági rendelkezései*). 1923-tól párizsi m. követ, részt vesz a →*pénzügyi stabilizáció* előkészítésében. 1924.márc.14 - nov.15. között ismét püm., majd újra párizsi követ. 1928-tól a →*Pénzügyi Központ* elnöke. 1931.dec.16-tól 1932.okt.1-ig harmadszor is püm. 1932-től a Fház tagja. • **PÁ, 849.**

Korfui nyilatkozat: deklaráció az egységes, független délszláv állam megteremtéséről. Az 1917. júl.20-án Korfum Nikola →*Pasić* szerb me-e és Ante →*Trumbić*, a →*Délszláv Bizottság* elnöke által aláírt ~ egyrészt válasz volt a →*Délszláv Klub* 1917.máj.30-i nyilatkozatára, másrészt kiegyezés a Korfura evakuált szerb állami vezetés és az emigráns Dszl. Biz. között. Az aláíró felek megállapodtak, hogy →*Szerbia*, →*Montenegró* és az →*Osztrák-Magyar Monarchia* dszl. területeinek egyesítésével létrehozzák egységes államukat: „az állam alkotmányos, dem. és parlamentáris monarchia lesz, élén a *Karadjordjević-dinasztiával*, az állam neve *Szerb-Horvát és Szlovén Királyság* lesz.” A ~ kimondta a cirill és a latin ABC egyenjogúságát, elismerte vmennyi vallási felekezet szabadságát, a tv. előtti egyenlőséget, s az ált., közvetlen és titkos népképviselői og-y-i választásokat, továbbá hogy az alkotmányt a békekötést követően az így megalakuló alkotmányozó ngy. <szkupstina> alkotja meg, amely (mint az összes tv.) az uralkodó szentesítésével lép hatályba. A ~ sem tudta feloldani a nagyszerb elképzeléseket támogató szerb korm. és a föderális dszl. állam létrehozására törekvő, főként a hr. és szlovén érdekeket képviselő, az →*Antant* támogatását élvező Dszl. Biz. közötti ellentéteket, a montenegrói korm. pedig (az önálló államiságára és a saját dinasztiára való hivatkozással) elutasította azt. • **VG, 850.**

Kórházhajó: →*Egészségügyi szolgálat* (II.)
Kormányfők Tanácsa: →*Békekonferencia*

Kormánypárt: a →*Képviselőházban* többséget alkotó, a →*magyar minisztertanács* elnökét és tagjait adó pol. csoportosulás. Az I. vh. idősza-

kában 1917.jún.15-ig a gr. →Tisza István irányította →Nemzeti Munkapárt töltötte be a ~ funkcióját, attól az →Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt, 1918.jan.26-tól a →48-as Alkotmánypárt, 1918.okt.22-től okt.31-ig az utóbbival fuzionált NMP. • KE, 851.

Kormányzó: a király nélküli Magyar Királyság államfője. – 1. 1918.okt.27-én →IV. Károly kir. →homo regiussá nevezte ki Bp-re →József Ágost m. kir. hg-et. A TK bukásával beállott pol. és hatalmi viszonyok között homo regiusi minőségében József fhg. 1919.aug.6-án bejelentette, hogy ~ minőségben átveszi Mo. ideiglenes államfői hatalmát, 7-én kinevezte az első →Friedrich-kormányt, vmint 12-én →Horthy Miklós altngyot az egész m. haderő fővezérévé. Az →Antant-hatalmak követelésére azonban aug.26-án le kellett mondania. Később támogatta Horthy ~vá választását. – 2. Az 1920.febr.29-én hatályba lépett 1920:I.tc. kimondta, hogy a Ngy. „az államfői teendők ellátására” ~t választ. A márc.1-én megtörtént →kormányzóválasztást, amelynek eredményeként Horthy Miklós lett a ~, az 1920:II.tc. iktatta tv-be. Horthyt időhatár nélkül választották ~vá, bár megbízatása elvileg addig szólt, ameddig a kir. nem veszi vissza az államfői jogok gyakorlását. – A →kormányzói jogkör alapján a ~ részt vett a tv.alkotási folyamatban. A ~i funkció nem volt örökölhető, de az 1937:XIX.tc. lehetőséget adott az utódajánlásra. Az Ogy. két házának 1942.febr.19-i együttes ülésén ennek alapján választották kormányzóhelyettségé a ~ legidősebb fiát, Horthy Istvánt. – A ~ megszólítása Főméltóságú Úr vagy Őfőméltósága volt. • RI, 852.

Kormányzói jogkör: →Magyarország államfőjének alkotmányos lehetőségei és kötelezettségei 1920–1944 között. A király nélküli Magyar Királyságnak a kir. távollétében ideiglenes államfője, a →kormányzó (kz.) tv-ekben rögzített, vmint informális hatalmi jogosítványai. – I. Alapja „Az Alkotmányosság helyreállításáról és a kormányzói jogkör ideiglenes gyakorlásáról” szóló, a Ngy. által 1920.febr.27-én elfogadott 1920:I.tc. Ennek értelmében (a →királyi jogkör hatos csoportosítása szerint): 1. Személye szent és sérthetetlen, de tv-t nem sérthetett, amiben implicite benne volt tv-es felelősségre vonásának elvi lehetősége. – 2.

A tv.hozó hatalmat gyakorló Ngy-t nem napolhatta el, s 2 év előtt csak akkor oszlathatta fel, ha az üzenetének dacára tartósan munkaképtelennek bizonyult. A kir.-tól eltérően a kzó. nem szentesítette, hanem kihirdette a tv-eket. A Ngy. által elfogadott tv-t 60 napon belül alá kellett írnia vagy visszaküldenie újabb megfontolásra, de kihirdetését nem tagadhatta meg. A visszaküldött, de a Ngy. által változatlan formában ismét elé terjesztett tv-t 15 napon belül kellett aláírnia. A korm. azonban csak olyan tv.javaslatot terjeszthetett a Ngy. elé, amelyet a kzó. előzetesen jóváhagyott. – 3. A kzó. mint a kir. távollétében Mo. ideiglenes államfője a végrehajtó hatalom birtokosa volt, s azt a Ngy.-nek felelős kormányon keresztül gyakorolta. A kir. jogkörből átvett szervezési jogkör alapján a korm. elnökét, a →vármegyei főispánokat, vmint a kormányzói biztosokat a kzó. nevezte ki, ill. mentette fel. Az ide tartozó nemesség-adományozási jogot a kzó. nem kapta meg, rendelkezett viszont az egyéb cím és méltóság adományozásának, ill. érdemrendek alapításának és adományozásának jogával. Ezek eredőjeként került sor a →Vitézi Rend megalapítására. – 4. A hadügyi felségjog alapján a kzó. gyakorolta a Legfelsőbb Hadúr (1918-ig a kir.) jogosítványait: rendelkezett a m.kir. →Honvédség és a →rendvédelmi testületek felett, dönthetett a →hadrend, kinevezések, nyugdíjazások, reaktiválások, előléptetések, kitüntetések kérdéseiben, fegyelmi ügyekben, szabályzatok jóváhagyásában. Végső soron minden döntési jog a fe. erőket és testületek vonatkozásában a ~be tartozott. E jogkörét a →Honvédség főparancsnokán, ill. a →Honvéd Vezérkar főnökén keresztül gyakorolta. A →hadüzenethez vagy a békekötéshez, ami a kzó. joga volt, a Ngy. előzetes hozzájárulása kellett, ami (hasonlóan a kir. jogkörhöz) a hadügyi felségjog egyetlen alkotmányos korláta volt. – 5. A külügyi felségjogot a kzó. elvileg a korm-on (KÜM-on) keresztül gyakorolta, a gyakorlatban átengedte annak. – 6. Az 1920:I.tc. nem biztosította a kzó.-nak a kir. apostoli mivoltából eredő jogosítványát, a főkegyúri jogot, benne főpapok kinevezése, egyházmegyei alapítása jogát, vmint az egyházak feletti legfelsőbb állami felügyelet jogát. – 7. A kzó. tv-es ideiglenes államfővé a →kormányzóválasztással vált, a ~t ezt követően gyakorolhatta. – II. A ~ már fél év múlva bővült az 1920.aug.

19-én elfogadott 1920:XVII.tc-kel. – **2.** A kzó. jogot nyert a Ngy. ülésének 30 napra történő elnapolására, ill. feloszlátására, de a feloszlátástól számított 90 napon belül rendelkeznie kellett új tv.hozó testület összehívására. – **4.** Jogot nyert a fe. erők alkalmazására az országhatárokon túl, az országot közvetlenül fenyegető veszély esetére, a Ngy. utólagos jóváhagyásának kikérésével. Ez utóbbi jogosítvány különös jelentőséggel bírt 1941.jún.26-án, Kassa bombázása után, amikor →Horthy Miklós kzó. elrendelte a Honvédségnek a sz. határ átlépését. – **III.** Az 1933.júl.13-án az Ogy. által becikkelyezett 1933:XXIII.tc.: **2.** megadta az Ogy. ülésének korlátlan idejű elnapolására, ill. korlátozás nélküli feloszlátására vonatkozó jogosítványt. A kzó-nak azonban ezen esetben is biztosítania kellett a költségvetés és a zárszámadás időben történő megtárgyalását. – **IV.** A ~ további kiterjesztésére az 1937.júl.1-én elfogadott 1937:XIX.tc-kel került sor. – **1.** Ez eltörölte a kzó. felelősségre vonásának tv-es lehetőségét. – **2.** A tc. lehetővé tette, hogy a kzó. kétszer küldhesse vissza aláírás előtt a már elfogadott tv-eket az Ogy-nek, s a már véglegesen elfogadott tv-ekre a kihirdetési záradék felvezetését 1 évig (a kétszeri visszaküldés 6-6 hónapjáig) elodázhassa. Amennyiben az Ogy. ezután is ragaszkodott a tv. szövegéhez, azt 15 napon belül ki kellett hirdetnie, ám az 1 év alatt joga volt az Ogy. feloszlátására. – **7.** E tc. lehetővé tette továbbá, hogy a kzó. 3 főt (nagykorú m. állampolgárokat, lezárt és a me. jelenlétében a Kúria elnökének, ill. két koronaörnek átadott borítékban) utódjául javasolhasson az Ogy. két háza együttes ülésének. Az együttes ülés szintén 3 (jelöltségére legalább 50 szavazatot kapott) főt ajánlhatott. A max. 6 jelölt közül az együttes ülésen titkos szavazás döntött (volna) az új kzó-ról. – E tc. állította fel a kzó-i tiszt megüresedésének esetén funkcionáló *Országtanácsot*. ♦ **RI, SP, 853.**

Kormányzótanács (lengyel): →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány*, →*Lengyelország*

Kormányzóválasztás: a →*Magyarország* ideiglenes államfői tisztségének betöltése. A ~ra 1920. márc.1-én az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről hozott 1920:I. tc. alapján, ngy-i

titkos szavazás által került sor. A →*kormányzói* tisztség betöltése a második →*Clerk-misszió* során a Sir George Russel →*Clerk* →*Antant*-megbízottal történt megállapodás és a pártok meg egyezése szerint eredetileg csak a békekötésig, ill. a →*királykérdés* rendezéséig volt érvényben. – Az 1920.jan.24-25-i →*nemzetgyűlési választásokon* kisebbségben maradt →*legitimisták* még a Ngy. összeülése előtt szorgalmazták a ~t, jelöltjük kezdetben a →*Friedrich* István által erősen támogatott →*József* fhg. volt. Személye azonban a mindennemű Habsburg-restaurációs kísérletet ellenző →*Antant*-hatalmak 1920.febr.3-i és 5-i jegyzéke miatt hamar lekerült a napirendről. Új jelöltjük, gr. →*Apponyi* Albert mögött felsorakozott a régi, dualista államrend visszaállítását kívánó politikusok többsége is. Idős kora, s nyílt →*legitimizmusa* nézetei azonban őt sem tették alkalmassá a kormányzói tisztség betöltésére. – A ~ időpontjának közeledtével, febr. közepére a realisan számba jöhető egyetlen jelölt mindinkább →*Horthy* Miklós altngy. lett, aki élvezte az AH, mindenekelőtt NBr. bizalmát, s mint fővezér, rendelkezett az ország fe. erejével. Miután kezdetben elvileg elismerte →*IV. Károly* jogosultságát a trónra, s megelégedett az ideiglenes államfői tisztséggel, egy idő után a legitimisták többsége is elfogadta személyét. Mellé állt a tv.hatóságok és a →*keresztény pártok* többsége, vmint a Mo-i zsidók orsz. szöv-e is. A ~ előtt Apponyi is nyílt levélben biztosította támogatásáról. – 1920.márc.1-én a Ngy. Horthy Miklóst a leadott 141-ből 131 szavazattal *Magyarország kormányzójává* választotta. 7 szavazat esett Apponyira, 3 érvénytelen volt. Horthy a fokozatosan bővített →*kormányzói jogkörrel* rendelkező tisztséget 1944. okt.16-ig töltötte be. ♦ **SzP, 854.**

Kornyilov, Lavr Georgijevics (Karkaralinszk [Kazahsztán], 1870.aug.30. – Jekatyerinodar <Krasznodar>, 1918.ápr.13.): orosz gyalogsági tábornok, az ellenforr. egyik vezetője. 1892-ben elvégzi a mihajlovszki tü. iskolát, 1898-ban a vk. ak-t. Az I. vh. elején a →*Bruszilov* tbk. vezette 8.hds. dd.pk-a, majd a 48.gy.ho. pk-a. Az ot-m. →*gorlicei áttörés* után →*hadifogságba* esik, de 1916. nyarán megszökik egy Au-i →*hadifogolytáborból*. Ezt követően löv.hdt.pk. – Az 1917. febr-i →*oroszországi forradalom* után az Ideig-

lenes Kormány (IK) a szentpétervári kat. körzet vezetésével bízta meg. Megkísérli helyreállítani a széteső →*orosz hadsereg* ütőképességét és fegyelmét, ami népszerűtlenné teszi, ezért ápr.-ban lemond. Máj-júl.-ban a DNy-i F. kötelékébe tartozó 8.hds. pk-a, gy.tbk. →*rendfokozatban*. Aug.1-én Bruszilov tbk. helyére →*Kerenszkij* hm. ~ot nevezi ki a hds. legfelső főpk-ává. Hamarosan konfliktusba keverednek a pol-ról, a hds. jellegéről és feladatáról vallott eltérő nézeteik miatt. ~ a rend helyreállítására 1917.szept.7-12. között kat. puccsot kísérel meg az IK ellen, de csapatait még Szentpétervár előtt feltartóztatják, őt magát 9-én a mogiljovi főhadiszálláson letartóztatják és Bihovban bebörtönzik. Dec.2-án a bolsevik hatalomátvétel után magát az or. hds. legfelső főpk-ává kinevező Nyikolaj →*Duhonyin* tbk. segítségével megszökik. Novocserkaszkban →*Alekszej* tbk. mellett bekapcsolódik a fehér Önkéntes Hadsereg <Dobrovolcseszkaja Armija> szervezésébe, s egyik kat. vezetője lesz. A Jekatyerinodar melletti csatában esik el. ♦ **BK, VG, 855.**

Korošec, Anton (Wisserian [Stájerország], 1870. máj.12. – Belgrád, 1940.dec.14.): szlovén politikus. Az 1917.máj.29-én összeült →*Délszláv Klub* vezetője, az 1918.aug.16-án Laibachban <Ljubljana> megalakult *Szlovén Nemzeti Tanács*, majd az 1918.okt.5-6-án Zágrábban megszervezett →*Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa* elnöke. Tevékenyen részt vesz a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* megalapításában. Az egyes korm-okban közlekedésügyi, belügyi és közoktatásügyi tárcát kap, 1928-ban 5 hónapig me. A neves szónok, jezsuita pap a szlovén nép szerb dominanciától való félelmére alapozva száll szembe *I. Sándor* kir. diktatúrájával. 1933–1934-ben bebörtönözik, mivel ragaszkodik az SHS államon belüli szlovén autonómiához. ♦ **VG, 856.**

Koronadísz: →*Díszruházat*

Koronaörség (Magyar Királyi Koronaörség <Kronwache>): a *Magyar Szent Korona* és a koronázási jelvények őrzésére felállított önálló őrs és díszcsapat. 1872-től a m.kir. →*Honvédség* (I.) része. A középkori eredetű ~et 1784-ben *II. József* feloszlatta, majd a *II. Lipót* által szentesített 1791:VI.tc. elrendelte a korona Budai Várban

történi őrzését, egyben a ~ újjászervezését. →*I. Ferenc József* 1849-ben ismét feloszlatta, majd 1861-ben engedélyezte újjáalakítását. A ~et az őrszolgálaton kívül állami és orsz. egyházi ünnepségeken díszőrségként is alkalmazták. – Az 58 fős ~ben tkp. 3 *koronaőr* volt, akiket a kir. kért fel a tisztség elfoglalására. Közülük került ki a ~ pk-a. Felkérésük elvileg életfogytig szólt, halálozás esetén a kir. a másik kettő *beleegyezésével* kért fel új koronaőrt. E 3 stallum magas közjogi méltóságnak számított. A pk. (kmsz. a *Koronaörség századosa*) a másik két koronaőrrel együtt szervezte és irányította a korona őrzését, amely szolgálatba az 55 *koronaörségi tagot* osztotta be. *Koronaörségi tisztségviselő* (kmsz. 1 *főtiszt*, 1 *kezelőtiszt*, 1 *koronaőr őrmester*, 2 *koronaőr szakaszvezető*, 3 *koronaőr tizedes*) csak honvédt., *Koronaörségi tag* csak hv. alti. (40 *koronaőr gyalogos*, 2 *koronaőr kürtös*) lehetett. A ~ a Bp-i

*Koronaőrök
díszöltözetben*

I. hv. kerületi pság útján a →*Honvédség főparancsnokának* és a hm-nek volt alárendelve. A Magyar Szent Koronát tartalmazó láda felnyitását jkv-ben kellett rögzíteni, az első ilyen jkv. 1638-ból maradt fenn. – Utolsó pk-a, nemes bankó *Pajtás* Ernő ezds. a front közeledtével az 1928:XXV.tc. szerint külön pc.kamrában őrzött koronát 1944.nov.6-án Veszprémbe szállíttatta, onnan dec.8-án Kőszegre, 1945.jan.12-én (?)

Velembe, végül márc.28-án (18-án?) Mattsee-be (Au.), ahol máj. 6-án elásták. 1945.júl.27-én *Pajtás* ezds. jelenlétében am. ti-ek kiásták, Augsburgba, majd az USA-ba vitték. 1978.jan.6-án került haza Mo-ra. (Még: →*Díszruházat*) ♦ **RI, 857.**

Koronaszolgálati öltözet: →*Díszruházat*

Koronatanács <Kronrat>: az uralkodó elnöklétével tartott alkalmi legfelsőbb szintű tanácskozás. Az →*Osztók-Magyar Monarchiában* a ~ összehívását rendkívüli jelentőségű államügy sürgős, magasszintű megtárgyalásának szükségessége indokolhatta. Résztvevőit az uralkodó jelölte ki. A ~on ált. a →*közös minisztériumok* miniszterei, a

→*magyar minisztertanács* (m.kir. me.) és az →*osztrák minisztertanács* (ot. cs.kir. me.) elnöke, továbbá az uralkodói döntéstől függően más méltóságok vagy egyéb meghívottak vettek részt. Gyakran a résztvevők köre miatti átfedés nehézzé teszi a ~ megkülönböztetését a →*közös minisztertanács*tól, csak az elnevezéstől függött, hogy melyiket melyiknek tekintette a kortárs közvélemény. ♦ **ZJ**, 858.

Koronatanács (1917.jan.12.): az osztrák-magyar →*közös minisztertanács* ülése az uralkodó elnökletével a háb. célok és az elérendő békefeltételek pontosításáról, vmint a lengyel kérdésről. Az első ~ amelyen →*I. (IV.) Károly* mint uralkodó részt vett. Itt mutatkozott be az 1916.dec.22-én kkümré kinevezett gr. →*Czernin* Ottokár. A ~ légkörét meghatározta →*Központi Hatalmak békeajánlata*ra (1916.dec.12.) adott elutasító →*Antant-válaszjegyzék* (I., 1916.dec.31.). – A ln. kérdésben a ~ a →*II. Vilmos* n. és →*I. Ferenc József* ot-m. uralkodó 1916.nov.5-i közös deklarációjának fenntartása, a független →*Lengyelország* háb. utáni létrehozása mellett döntött. Békekezdeményezésének elutasítása után Károly felvetette az or. szöv. lehetőségét, a *három császár szövetsége* újjáalakítását. A vitát összegző uralkodó, a háb-ban elérendő minimális célként fogalmazta meg az OMM területi integritásának megőrzését, a Lovćen-hegy megszállását, →*Szerbia* létének biztosítását (a Karadjordjević-dinasztia elmozdításával), vmint kisebb területi módosításokat →*Románia* kárára Brassó környékén és a Vaskapunál. Ez utóbbi igényt gr. →*Tisza* István m. me. a Szerbiát elkerülő vasút stratégiai fontosságával és Bg. erősítésének szükségességével indokolta, s elképzelhetőnek tartotta a megkisebbitett Szerbia egyesítését →*Montenegró*val. ♦ **KE**, 859.

Koronatanács (1918.szept.27.): az osztrák-magyar →*közös minisztertanács* ülése az uralkodó elnökletével a békekezdeményezések felgyorsításáról és az OMM osztrák felének átalakításáról. A macedóniai bg. haderő →*dobropoljei áttörést* követő összeomlása és Bg. szept.25-i békekérése nyomán hívták össze. A ~ra rányomta bélyegét a szept.14-i ált. békefelhívás (első →*Burián-jegyzék*) elutasítása az →*Antant* által, ill. a gr. →*Tisza* István szept.13-26 között az OMM dszl.

tartományaiban tett útja. – Br. →*Burián* István kküm. javasolta az OMM D-i határainál új véd. vonal kialakítását, vmint okt.15. előtt No-gal egyeztetve új, konkrét békekezdeményezés megteremtését. →*Wekerle* Sándor m.kir. me. támogatta a békét, de az OMM területi integritásának megőrzésével, s azzal, hogy a →*dualizmus* fenntartásával reformokat kell életbe léptetni a dszl. tartományokban. A kküm. új hr. bñ kinevezését és a békekötés utánra →*Bosznia–Hercegovinának* autonómiát ígérő uralkodói nyilatkozat kiadását tartotta szükségesnek. Max von →*Hussarek* ot. me. javasolta →*Ausztria* átalakításának azonnali megkezdését, előkészítendő az ot. tartományok föderalizálását tartalmazó okt.16-i cs. manifestumot. A ~ mindezt elfogadta. Az OMM Mo-i felének közjogi átalakítását a történelmi hagyományok és a gazd. alapok hiányában elvetették. – A ~ és az 5 nappal későbbi →*osztrák és magyar minisztertanács*i határozatok alapján, No-gal és To-gal egyidejűleg, az okt.4-i második →*Burián-jegyzék*ben az OMM a →*wilsoni 14 pont* alapján békét kért az USA elnökétől. ♦ **KE**, 860.

Koronázási Domb: →*Augusztá*-alap

Korps Czubulka, Ost: →*Keleti hadtest* (1915)

Korpsgruppe: →*Katonai vezetés magasabbparancsnoksága*

Korps(kommando) (...): →*Hadtestparancsnokság* (x.)

Korridor: →*Lengyel folyosó*

Korvin Ottó: →*Lenin-fiúk*

Koszovó: történelmi tájegység a Balkán-félsziget Ny-i részén. Területe kb. 11 ezer km². A koszovói medence két egymással érintkező fennsíkból, a Ny-i, szerbül *Metohijának*, albánul *Dukagjinnek* nevezett, vmint a tkp-i ~ból <*Kosova*> áll. Három tenger vízgyűjtője érintkezik területén: a Fehér-Drin vize az Adriába, a Sitnicáé a Fekete-tengerbe, a Lepenacé az Égei-tengerbe fut. Annak ellenére, hogy lakosságának túlnyomó többsége albán, az 1913-as londoni nagyköveti konferencia nem egyesítette az önálló →*Albániával*. 1915–1916 fordulóján a KH →*Szerbia* elleni →*hadjárata* során bg. megszállás alá került. Bár az OMM kifogást emelt (arra hivatkozva, hogy a →*Bulgária csatlakozása* fejében ígért területek között ~ nem szerepelt [→*osztrák-magyar-bolgár*

területi vita]), a n. közvetítéssel létrejött 1916. ápr.1-i megállapodás a terület bg. fennhatóságát jóváhagyta. Az I. vh. után ~ az →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* része lett. ♦ **PF, 861.**

Koszovopoljei csata: →*Szerbia elfoglalása*

Kozma (eredetileg Lázár) **Miklós**, v. leveledi (Nagyvárad, 1884.szept.5. – Ungvár, 1941.dec.8.): m.kir. huszártiszt, szkv. ezredes, politikus, miniszter. A →*Ludovika Akadémia* után mint hu. hdgy. kezdi hivatásos szolgálatát, emellett Bp-en jogot tanult. Az I. vh. alatt a cs. és kir. 10.hu.czd-ben harcol. A TK idején Szegeden a →*Nemzeti Hadsereg* propaganda- és véd. o. vezetője. →*Horthy Miklós* személyes környezetéhez tartozik, Bp-en a →*kormányzó* kabinetirodájának kat.pol. referense. Pol-jában a történelmi középosztály pacifizmusellenes, a határok fe. véd-ét (majd revízióját), a dem. reformok felfüggesztését, s az ipari és banktőke megadóztatását sürgető nézeteit képviseli. – 1922.okt.-tól a →*Magyar Távirati Iroda* (MTI), 1925.dec.1-től az annak érdekkörébe tartozó *Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt.* elnöke. Jelentős szerepet tölt be a m. hírszolgálat modernizálásában. 1923 nyarán a →*Gömbös Gyula* vezette ún. fajvédő szárny kormánypártból való kiválását követően gr. →*Bethlen István* me. oldalán marad. 1934-től a Fház örökös tagja. 1935.márc.4-től 1937.febr.3-ig a második Gömbös-, majd a Darányi-korm. bm-e, 1936.máj.14-től aug.7-ig a második Gömbös-korm. ideiglenesen megbízott hm-e. 1935.máj-ban a kormánypárt programjával Szombathely város és kerület képviselőjelöltjeként indul a választásokon. *Darányi Kálmán* me. kezdetben mérsékeltebb, a parlamentre támaszkodó pol-jával nem ért egyet, ez lemondásához vezet. 1937.márc-ban ismét az MTI és az érdekkörébe tartozó vállalatok elnökévé választják, haláláig a *Magyar Rádió* elnöke. 1938.okt.1-től a me. megbízásából megkezdí a Cssl-ba beszívargó *Rongyosgárda* szervezését, s szorgalmazza annak akcióját →*Kárpát-alján*, amelynek 1940.szept.12-től haláláig kormányzói biztosa. ♦ **SzP, 862.**

„Könyvet a harcztérre!” mozgalom: a →*Hadsegélyező Hivatal* és a →*Vöröskereszt* szeretet-adomány osztálya által 1916 elején kezdeménye-

zett akció. Vezetésével *Herczeg Ferenc* író-képviselőt bízták meg. Korábban is voltak hasonló megmozdulások, könyv- és pénzadomány-gyűjtés, különösen az ünnepek táján; a *Tolnai Világlapja* pl. 1916.jan. elejéig 30 ezer kötet regényt és újságja 310 ezer példányát küldte el a sebesülteknek, továbbá ingyen látta el a lappal az erre igényt tartó kórházakat és →*csapattesteket*. – A m. alakulatok *tábori könyvtár*ai a ~nak köszönhetőek. Az első könyvszállítmányt a →*József* kir. hg. pság-a alatt álló m. csapatoknak küldték 1916.márc. elején. A ~ intézői megállapodtak a hadvezetéssel, hogy a *Boroevič-* és a *Pflanzer-Baltin-hadsereg*nél (5. és 6.hds.) állítanak fel →*könyvtárakat*: ott harcolt a legtöbb m. alakulat; a többi hds-ről a párhuzamos ot. mozgalom gondoskodik. A m. és az ot. akció kölcsönösen kisegítette egymást az éppen szükséges nyelvű könyvtárakkal. A táb. könyvtárak működése a lövészárkokig terjedt ki. Az előkészítésben részt vett a →*Sajtófőhadiszállás* pk-a, *Hoehn* tbk. is. A →*szállásmesteri* állomásokon felállított központi táb. könyvtárak kezelték a csapatkönyvtárakat, cserélték könyveiket és pótolták hiányait. A táb. könyvtárakat a gyűjtött és az adományokból vásárolt anyagból a *Fővárosi Nyilvános Könyvtár* állította össze (az orsz. gyűjtésből származó könyvek, folyóiratok és füzetek mintegy 1/3-át találták alkalmasnak). – A ~ széles támogatottságra talált, magánemberek, szervezetek egyaránt adakoztak, köztük az →*Augusztá-alap*. 1916 húsvétjára pl. a *Boroevič*-hds-nek különvonattal szállított küldemény 20, egyenként 205 kötetből álló *dandárkönyvtár*ból, 40 m. nyelvű, 20 n. és szláv nyelvű *ezredkönyvtár*ból állt. A magánküldeményeket a posta a *Barcsay* utcai →*cenzúra* engedélyével továbbította. ♦ **KA, 863.**

Könyvtár: nyomdai termékek gyűjtésére, rendszerezésére és a köz számára hozzáférhetővé tételére létesített közgyűjtemény, kulturális intézmény. 1910-ben a 6 évnél idősebb Mo-i népesség 68,7 %-a tudott írni-olvasni (területenként eltérően, az 1920 utáni országterület átlaga pl. 80,3 % vagy 84,8 %). 1912–1913-ban 7502 (közte 1661 nagyobb) köz~at tartottak nyilván, ebből 2026 volt nép~, 3815 gazd. ~. A tudományos és szak~, nyilvános köz~, egyesületi ~, nép~, gazd. nép~, közép- és népiskolai ~, munkás~ és magán~

típusok mellett a HM 1907–1909-ben legs. ~akat szervezett (94 gy. és 20 lov. → *csapattest* kapott ~at), vmint fejlesztette a már meglévő intézeti és ti. kaszinói ~akat is. – Az I. vh. alatt nőtt az olvasási igény, de a munkaerőhiány és a → *papírellátás* romlása miatt csökkent a hazai könyv- és lapkiadás, a külföldi sajtótermékek java része nem jöhetett be az országba, s a köz~ak fejlesztésére sem volt pénz (a *Fővárosi Könyvtár* jelentése szerint 1914–1917 között 200 %-os volt e területen a drágulás, ezzel szemben a könyvtár kerete 17 %-kal emelkedett). A betűhűség csillapítására hozták létre a → „*Könyvet a harcztérre!*” *mozgalom* keretében a front~akat. – 1919. ápr. 28-án a Közoktatásügyi Népbiztosság elrendelte a ~ak → *államosítását*. Az elhagyott családi és magán~akat, a feloszlott egyesületi ~akat, a kiadói és kereskedői raktárakból lefoglalt könyveket, a → *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének* anyagát a *Közkönyvtárak Gyűjtő és Elosztó Telepére* szállították (a volt Központi Zálogház Lónyay és Kinizsi utca sarkán lévő raktárába). – 1920-ban 3140 ~ (2535 nép~, 605 tudományos és közművelődési ~) maradt az ország területén, 5.734.212 (492.395, ill. 5.241.817) kötetnyi állománnyal, elcsatoltak 4169 ~at (3426 nép~ és 743 tudományos és közművelődési ~), 4.705.127 (618.638, ill. 4.086.489) kötetes állománnyal. E fogyáshoz kell hozzászámítani a könyvállományt ért háb. károkat, amelyek elsősorban a kis ~akat sújtották: a nép~ak és a gazda~ak gyakorlatilag megsemmisültek, ezeket az 1920-as években újjászervezték. • **KA, 864.**

Kövess Hermann, kövessházi, báró (Temesvár, 1854. márc. 30. – Bécs, 1924. szept. 22.): osztrák-magyar tábornagy, az ot-m. haderő utolsó főparancsnoka. → *Hadapródiskola*, majd a bécsi mű. kat. ak. után 1872. szept. 1-től hdgy. a 2. mű. ezd-ben. 1876–1878 között elvégzi a bécsi *Hadiiskola*t.

1882-ben szds-ként részt vesz a D-dalmáciai felkelés leverésében. 1896. nov. 1-től ezds. 1898. márc. 13-tól a cs. és kir. 23. gy. ezd. pk-a. 1902.

okt. 17-től a 15. gy. dd. pk-a Innsbruckban, nov. 1-től vörge. 1906. nov. 22-től a bozeni közös 8. gy. ho. pk-a, 1907. nov. 1-én altbgy. 1910. ápr. 16-tól → *Tirol* erődítéseinek szemlélő tbk-a. 1911. jún. 24-től a XII. hdt. pk-a, Nagyszeben vezénylő tbk-a, nov. 1-től gy. tbk. – Az I. vh. kirobbanásától 1915. szept-ig hdt-ét vezeti a → *keleti hadszíntéren*, először → *Galíciában*, majd Porosz-Sziléziában. 1915. febr. 12-től a Kárpátokban harcoló, róla elnevezett hds. pk-a. Részt vesz az 1915. máj. 2-i → *gorlicei áttörésben*, aug. 4-én elfoglalja Iwangozodot (→ *orosz erődrendszer*). 1915. szept. 19-től a → *balkáni hadszíntéren* előrenyomuló ot-m. 3. hds. pk-a, ott van → *Belgrád elfoglalásánál*, → *Lovćen elfoglalásánál*, ill. a → *montenegrói hadjáratban*. 1916. febr. 26-tól vezds., máj-ban a 3. hds. élén részese a → *dél-tiroli offenzívának* az → *olasz hadszíntéren*. Júl-tól hds-ével az or. fronton vesz részt a → *Bruszilov-offenzíva* elhárításában. Okt. 15-től a → *Bukovinában* harcoló ot-m. 7. hds. pk-a. 1917. aug. 5-től tbgy. 1918. jan. 16. és ápr. 5. között az 1. és a 7. hds-ből álló, róla elnevezett Hfr. (→ *hadseregcsoport*) pk-a Czernowitz és Kolozsvár között, majd Bécsben tartózkodik. 1918. okt. 10-től a róla elnevezett Ny-balkáni ot-m. hds. élén áll. 1918. okt. 23-án az uralkodó a tiroli hds. pk-ává, nov. 3-án az OMM haderejének főpk-ává nevezi ki. 1918. nov. 11-től dec. 20-i nyugdíjazásáig Bécsben a → *Hadsereg-főparancsnokságot* vezeti. – Bár Bécsben hunyt el, a Bp-i Kerepesi-temetőben nyugszik. Au-Mo. legeredményesebb m. hadvezére az I. vh-ban. 1911. aug. 11-től titkos tanácsos, 1912. aug. 14-től a 95. közös gy. ezd. tulajdonosa, 1917. aug. 17-től m. br., a m. Fház örökös tagja, számos település díszpolgára. A „kövessházi” előnevet 1873. nov. 25-től használja. • **BT, 865.**

Kövess-hadseregcsoport: → *Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Középcímer (I.): az → *államcímer* egyik fajtája; → *Magyarország* vonatkozásában kmsz. *állami középcímer*, a Magyar Szent Korona országainak egyesített címere. Azon országok és tartományok → *címereinek* együttese, amelyek felett a magyar király tényleges szuverenitást gyakorolt. – **I.** Az 1896. dec. 31-én közzétett 3755/1895. M.E.sz. m.kir. me-i rendeletben meghatározott m. állami

~ alapja nagypajzs, ráhelyezett középpajzsral. A hasított középpajzsra Mo. → *kiscímere* (I.) van. A nagypajzs negyedelt, alul ívelt oldalú ékkel. Az 1. mező (negyed) → *Dalmácia* címere: kék mezőben 3 (felül 2, alul középen 1) arany koronás, szembenéző arany leopárdfej lebeg. A 2. mező → *Horvátország* címere: ezüsttel és vörössel ötször sakkozott mező. A 3. mező *Szlavónia* címere: kék, ezüst hullámos ikerpólya által osztott mező; a két pólya között vörös mezőben természetes színű futó nyest; a felső kék mezőben arany csillag lebeg. A 4. mező → *Erdély* címere: vörös pólyával vágott pajzs, a felső kék mezőben arany csőrű, vörös nyelvű, növekvő, kiterjesztett szárnyú fekete sas; a jobb felső sarokban arany nap, a bal felső sarokban ezüst újhold lebeg; az alsó arany mezőben 7 (felül 4, alul 3) hárommú vörös vár (bástya) lebeg 1-1 zárt kapuval, 2-2 oromsorral (felül hárommú, középen négyormú), köztük 2-2 lőréssel. Az 5. mező (ívelt oldalú ék) *Fiume* címere: vörös mezőben jobb lábával sziklán álló, kétfejű, balra néző, kiterjesztett szárnyú, vörös nyelvű fekete sas; bal lábát a sziklán fekvő hosszúkás barna korsón tartja, amelyből víz ömlik a sziklát balról mosó folyóba; a sas felett kék szalagos és bélésű arany hg-i korona lebeg. A nagypajzsra a Magyar Szent Korona nyugszik. *Pajzstartók*: jobbról és balról 1-1 lebegő, fehér ruhás, sötétszőke vagy világosbarna hajú angyal; pajzstartók helyett: jobbról övező zöld

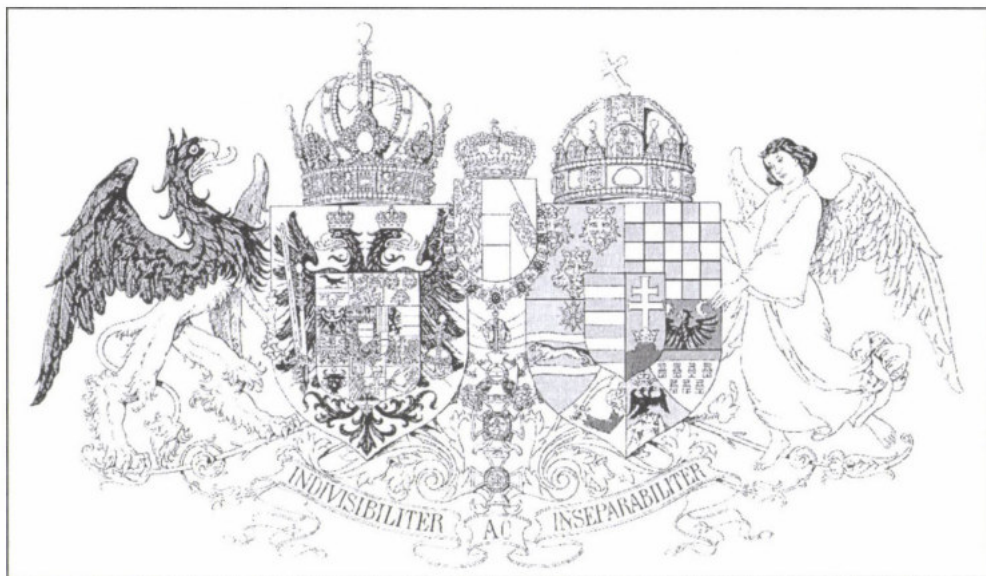

A Magyar Királyság 1915. évi angyalos középcímere

cserfaág, balról övező zöld olajág. – 2. Az 1915. nov.6-án közzétett 3970/1915.M.E.sz. rendelet módosította a ~t. Módosítások: a nagypajzs 1. mezőjében 3 leopárdfej helyett 3 oroszlánfej; 3.

mezőjében a felső kék mezőben arany csillag helyett arannyal szegélyezett, vörös, tündöklő csillag lebeg; 4. mezőjében a felső kék mező bal felső sarkában újhold helyett fogyó hold lebeg. A nagypajzs alján lévő ívelt oldalú ék kettéosztatott (5. és 6. mező). Az 5. mező → *Bosznia–Hercegovina* címere: arany mezőben, annak bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlított, vörösruhás kar, kezében arany markolatú kivont ezüst szablya. A 6. mező *Fiume* címere, módosításai: a sas arannyal fegyverzett, felette hg-i helyett cs. korona lebeg. A pajzstartó angyalok, ill. az azokat helyettesítő ágak rajzolata módosult, helyzete nem. (Még: → *Nagycímer*) • CsI, 866.

Középcímer (II.): az → *államcímer* egyik fajtája; az → *Osztrák–Magyar Monarchia* közös intézményeinek használatára szolgáló állami jelkép. Az 1915.nov.6-án közzétett 3969/1915.M.E.sz. rendelet szabályozta. 1. A ~ összetett → *címer*, két egymás mellé helyezett címerpajzsral: a jobb oldali („B”) pajzs az *osztrák tartományok* címereinek együttese, a bal oldali („C”) pajzs a → *Magyar Királyság* → *középcímere* (I.). 2. pont. E két pajzsot a *Habsburg–Lotharingiai-ház* felemelt címere (→ *állampecsét*) köti össze úgy, hogy annak magasságát a „B” pajzsra nyugvó ot. cs. korona és a „C” pajzsra nyugvó Magyar Szent Korona felülmúlják; rajta az ot. cs. fhg-eket, hg-eket és a m.kir. hg-eket megillető hétabroncos kir. korona nyugszik; a dinasztia pajzsát az *Aranygyapjas Rend* nyakláncra övezi, középen a ~ aljáig lógnak egymás alatt a három legmagasabb érdemrend *nagykeresztjei* a két állami pajzs között: legfelül a *Katonai Mária Terézia Rend* vörös-fehér-vörös szalagon, középen nyakláncán a m. kir. *Szent István Rend*, alul nyakláncán az ot. cs. *Lipót Rend*. – *Pajzstartók*: jobbról álló, arannyal fegyverzett, feketével és arannyal vágott griff; balról lebegő, fehér ruhás angyal. A ~ alatt, a két állami címerpajzs szélességében futó, lefelé ívelt díszítményen (hasított és lefelé kanyarodó végű, arannyal szegélyezett szalag) fekete lapidáris betűkkel az „INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER” („oszthatatlanul és elválaszthatatlanul”) jelmondat fonódik át. – 2. A „B” pajzs négy, egymásra helyezett pajzsból áll: alappajzs, nagypajzs, középpajzs, szív pajzs. – a/ A *szív pajzsot* az *Ausztriai-ház* címere alkotja: vörös mezőben ezüst pólya.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1915-től hatályos egyesített középcímere sassal és angyallal

– **b/** A középpajzs, amely egyesíti az osztrák →örökös tartományok címereit, vágott, fent egyszer, lent kétszer hasított. Az 1. (jobb felső) mező →*Alsó-Ausztria* főhercegség címere: kék mezőben 5 (felül 2, középen 2, alul 1) arany sas. A 2. (bal felső) mező →*Felső-Ausztria* főhercegség címere: hasított mező első, fekete mezőjében arany sas, a második mező ezüsttel és vörössel háromszor hasított. A 3. (jobb alsó) mező *Styria* hercegség (→*Stájerország*) címere: zöld mezőben vörössel fegyverzett ezüst párdúc, amely torkából tüzet lehel. A 4. (bal alsó) mező →*Karinthia* hercegség címere: hasított mező első, arany mezőjében 3, egymás fölött lépő fekete oroszlán, a második, vörös mezőben ezüst pólya. Az 5. (alsó középső) mező →*Krajna* hercegség címere: ezüst mezőben cs. koronás, vörössel fegyverzett kék sas, amelynek melle és két szárnya holdsarló alakú, arannyal és vörössel két sorban hétszer-hétszer sakkozott pánttal megrakott. – **c/** A nagypajzs kétszer hasított és háromszor vágott. A harmadik és negyedik sor középső mezői között a vágás egy fél mező magasságával lejjebb van. A harmadik sor középső mezeje hasított és a legalsó sorban ívelt oldalú ék látható. Az 1. (legfelső középső sor) mező a *Cseh Királyság* (→*Csehország*) címere: vörös mezőben arany koronás, arannyal

fegyverzett, kétfarkú ezüst oroszlán. A 2. (legfelső sor jobbról) mező →*Galícia és Lodóméria* királyság címere: kék mezőben vörös pólyán lépő fekete holló, alatta 3 (felül 2, alul középen 1) arany korona. A 3. (legfelső sor balról) mező a *Dalmát királyság* (→*Dalmácia*) címere: kék mezőben 3 (felül 2, alul középen 1) arany koronás, szembenéző arany oroszlánfej. A 4. (második sor jobbról) mező *Felső- és Alsó- →Szilézia* hercegség címere: arany mezőben arany koronás és arannyal fegyverzett fekete sas, amelynek melle és két szárnya lóherelevélben végződő, középen kis kereszttel megtűzött, felfelé hajló ezüst pánttal megrakott. Az 5. (második sor balról) mező →*Salzburg* hercegség címere: hasított mező első, arany mezőjében fekete oroszlán, a második, vörös mezőben ezüst pólya. A 6. (harmadik sor jobbról) mező a *Morva örgrófság* (→*Morvaország*) címere: kék mezőben arany koronás, arannyal fegyverzett, vörössel és arannyal sakkozott sas. A 7. (harmadik sor balról) mező →*Tirol* hercegesített grófság címere: ezüst mezőben arany koronás és arannyal fegyverzett vörös sas, amelynek szárnyai egy-egy lóherelevélben végződő arany pánttal megrakottak. A 8. (harmadik sor középen, jobbról) mező →*Vorarlberg* tartomány címere: ezüst mezőben háromhasítékú vörös temp-

lomi zászló. A 9. (harmadik sor közepén, balról) mező → *Isztria* örgrófság címere: kék mezőben vörössel fegyverzett, lépő arany kecskebak. A 10. (legalsó sor jobbról) mező → *Bukovina* hercegség címere: késsel és vörössel hasított mezőben 3 (felül 1, kétoldalt 1-1) arany csillag között szembenéző, természetes színű bölényfej. A 11. (legalsó sor balról) mező → *Bosznia–Hercegovina* címere: arany mezőben, annak bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlított, vörösruhás kar, kezében arany markolatú kivont ezüst szablya. A 12. (legalsó sor közepén) mező → *Görz–Gradisca* hercegesített grófság címere: hasított pajzs első, harántosztott, felül kék mezőjében arany koronás arany oroszlán, alul ezüsttel és vörössel ötször balharántosztott mező (Görz); a második, arannyal és késsel vágott mezőben ezüst, horgonyvégű kereszt (Gradisca). A 13. (ék) mező *Trieszt* közvetlen bir. város címere: vágott mező felső, arany mezőjében mindkét fején arany koronás és arannyal fegyverzett, fekete kétfejű sas; az alsó, vörös mezőben ezüst pólya fölött, a mező alsó részéből kinövő, liliomvégű arany lándzsacsúcs. – **d/** Az *alappajzs*ban az ot. cs. méltóság jelképe volt: arany mezőben, mindkét fején kir. koronás, arannyal fegyverzett, fekete kétfejű sas, amely jobb karmában *kardot* és *kormánypálcát*, bal karmában *birodalmi almát* tart. • **CS1, 867.**

Közigazgatási rendszer: az állami és az önkormányzati hatalmi és adminisztrációs szerve(zete)k struktúrája és működése → *Magyarországon*. Az 1886:XXI.tc. Mo. területét 71 → *vármegyére*, 29 → *törvényhatósági joggal felruházott városra*, *Budapest fővárosra* és a különálló testet képező <corpus separatum> *Fiume város és kerülete*re osztotta fel (a kiváltságos kerületeket, vidékeket, székeket az 1876:XXXIII.tc. alapján szüntették meg). A vm-k *járásokra* és *rendezett tanácsú városokra*, a járások *községekre* oszlottak. A 439 (ebből 390 Mo., 49 → *Horvát–Szlavónország területén*) *járás* (1913:XXV.tc.) élén a *főszolgabíró* állt. Tág értelemben *község* volt minden helység Bp-től a legkisebb önálló településig, szűk értelemben (1886:XXII.tc.) a *községeket* 3 csoportra osztották: *rendezett tanácsú város*, *nagyközség*, *kisközség*. E 3 csoportot tekintve 1913-ban Mo. területén összesen 12.512 (112 *rendezett tanácsú város*, 2147 *nagyközség*, 10.253 *kis-*

község), *Horvát–Szlavónország területén* 4500 *község* volt. Nem minősült *községnek* (közjogi-lag önálló településnek) a fentiekén túl 17.086 *kültelek*, *telep* és *puszta*. A → *trianoni béke* után átfogóan először az 1923:XXXV.tc. szabályozta a ~t. Ennek értelmében 25 vm., 11 tv.hatósági joggal felruházott, 35 *rendezett tanácsú város*, 1079 *nagyközség* és 2277 *kisközség* maradt Mo. területén. • **RI, 868.**

Közlekedési Csendőrség: → *Csendőrség* (II.)

Közös egyetértéssel intézendő ügyek: az → *Oszt-rák–Magyar Monarchia* létéből fakadóan → *Ausztria* és → *Magyarország* közti, a közös uralkodó és a → *közös ügyek* létéből fakadóan a célszerűség érdekében együttes felelősséggel, alkotmányosan közösen intézendő további államirányítási folyamatok. Az 1867:XIII-XVI. tc. értelmében ~nek minősültek: a korábbi államadósság visszafizetése, az új államkölcsönök felvétele, a közös bank működtetése, a közös pénzrendszer, a vám- és kereskedelmi szöv. külső szerződéseknél, vmint egyes adózási, vasútműködtetési és egyéb ügyek. • **ZJ, 869.**

Közös gyalogezred, 68.: a cs. és kir. → *közös Hadsereg* jász-kun → *csapat*testének harci útja az I. vh-ban. – **1.** A szolnoki hadkiegészítésű ~et az eszéki cs. és kir. 7.gy.ho. kötelékében 1914. júl.23-án rendelték folyambiztosításra a Szávához, Zimony–Cigánysziget térségében. Ott esett át a tűzkeresztségen aug.12-16. között, a szigeten 12-én hajnalban történt partraszállást követően. – Szept.17-én Jaraknál a Szerémségből a Száván át átkelt → *Szerbiába*, 18-án Pričinovičnál betört a szerb → *állásokba*, majd Metkovičnál elakadt. Onnan 27-én Tabanovic térségébe vezényelték. Egyhónapos állasharc után áttört, s nov.1-én az I.zlj. (pk. *Brillich* Gyula alez.) bevonult Szabácsba. Nov.22-én a ~ behatolt a Kolubara völgyébe, Boraknál átkelt azon, majd a Lukavicán. A két folyón az I. és a 4.sz.d. mű. eszközök nélkül, elg. tűzben vert hidat a ~ számára. Dec.9-13. között (pcs-ra) visszavonult Belgrádon át Zimonyba. – **2.** Az első or. → *uzsoki betörés* miatt a ~et 1915.jan-ban → *Kárpátaljára* vezényelték. Jan.26-án az Uzsoki-szorosban Siankira érkezett, 31-én harcba lé-

pett Turka visszafoglalására, amit az →*állásháború* téli viszonyai között nem tudott teljesíteni. Ápr.7-én or. tád. érte a 7.ho-t. A ~ ápr.21-ig tartotta a Čeremha-hegyet, majd (pcs-ra) visszavonult a Kies-völgyig. Máj.9-én a 7.ho. ellentád-ba lendült, s visszafoglalta Drohobyczot, máj.29-én Studenyt. Jún.6-12. között ideiglenesen visszavonult Königsauig, majd ismét előretört, s 22-én Mikolajovnál elérte a Dnyesztert. 24-én részt vett a leMBERGI bevonulásban. – A ~ 1915.júl.17-én Piecigorynál és Starogodnál kijutott a Bug folyóhoz, 19-én Zdarkinál átkelt azon →*Oroszországba*, Volhíniába. Aug.4-26. között Ivaniczynél állásharcot vívott, 28-án erőszakosan átkelt a Luga, szept.1-én a Styr folyón, s Rowno (→*orosz erődrendszer*) irányába támadott. 16-17-én visszavonult a Styr Ny-i partjára, ahol Krasznoje-Stawrow között foglalt védőállást. 26-án Torgowiczánál ismét átkelt a Styr-en, 27-én a Moskowcziná-Koryto terepszakaszon pcs-ot kapott téli állások kiépítésére. Okt.6-7-én erős or. tád-t utasított vissza, majd kialakult az állásharc. – 1916. jan-ban a ~-et felszerelték →*aknavetőkkel* és →*lángszórókkal*, s portyázó osztagot <Jagdkommando> szerveztek Hans Moser hdgy. pság-a alatt. Ápr.29-én a ~ 5 szd-dal elfoglalta az előretolt or. állást, de még éjszaka egy or. ellentád. a betört erőket felszámolta, a ~ hősi halottakban, súlyos sebesültekben és →*hadifoglyokban* 1 nap alatt 20 ti-et és 800 fő legs-t veszített. – Jún.4-én az or. →*Bruszilov-offenzíva* elérte a ~ →*arcvonalát*. 6-án az or. →*lucki áttörés* miatt a 7.ho. is visszavonulási parancsot kapott, a ~ 11-én a Lipa folyó Nowostav-Holatyú szakaszán foglalt védőállást. 16-án, majd 21-én innen indított sikertelen ellenlökést Zabcze-Smykow irányába. Júl.1-én a n. tü. előkészítés után harmadszor megismételt tád. sikerült, a ~ 2-án elfoglalta Mihajlowkát. A kéthetes *lipai ütközet*ben a ~ több, mint 1100 hadifoglyot ejtett és 7 gpu-t zsákmányolt. Júl.15-én 24 órás or. pergőtűz zúdult a ~ Nowy Tok térségében lévő állásaira, 16-án or. tád. indult, a ~ visszavonult a Lipa mögé, ahol Lobaczewka körzetében júl. második felétől téli állásokat épített ki. – 3. A 7.gy.ho-t 1916 végén az →*olasz hadszíntérre* csoportosították át, 1917.jan-ban érkezett az Isonzó folyóhoz. Máj.12-én 72 órás ol. tü. előkészítéssel megkezdődött a 10. →*isonzói csata*. A Hermada-irányt (Görz-D) lezáró VII.hdt.

(10., 7., 16.ho.) az ol. tád. főirányába esett, máj. 23-án az ol. tád. csoportosítás áttört a 68/III., IV. és 38/III.zlj. arcvonalán. A ho.tart. 68/III.zlj. ellenlökése ellenére a ~ a Jamino-magaslat mögé szorult vissza (azt másnap sikerült visszafoglalnia). – Máj.28-án a teljesen leharcolt 7.gy.ho-t a 9.gy.ho. váltotta fel. A ~-et feltöltésre a →*hátországba* vezényelték. További harci útjáról nem maradtak fenn dokumentunok. – 4. A ~ pk-a a →*mozgósításkor* Bakalarz Viktor ezds., 1915.jún. 14-től Falkhausen Richárd ezds., 1916.jún.12-től (?-ig) Krause Lajos alez. volt. ♦ SzH, 870.

Közös Hadsereg <k.u.k. Heer>: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* alapvető fe. ereje 1868–1918 között. Az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetének* alkotója. Független a bir. egészének pol. beosztásától, közíg-ától, etnikai térképétől. Mint az *első vonalat* alkotó haderőnek, funkciója kmsz. az OMM kürellenség elleni megvédése, a belső rend és biztonság fenntartása. – →*Katonai közigazgatása* (I.) 15 kat. területre oszlott (ebből 6 Mo-on), hadkiegészítési rendszere ezen belül 108 kiegészítő kerületre. →*Bosznia-Hercegovina* 1 kat. területet képezett 4 hadkiegészítési kerülettel. →*Hadrendje* →*magasabbparancsnokságokra*, →*seregestekre* és →*csapattestekre* tagolódott. Állománya *sorhadból* <Linie>, *tartalékból* <Reserve> és póttartalékból <Ersatzreserve> állt. Békében 102 gy.ezd. (1-102.); 42 lov.ezd. (1-16.hu., 1-15.dg., 1-8. és 11-13.ul.); 14 hdt. tü.ezd. (1-14.), 42 ho. tü.ezd. (1-42.) [amelyek hdt-enként együtt alkotnak tü.dd-t (1-14.)]; 8 lov. tü.o. (1-2., 4-7., 10-11.), 6 hgy.tü.ezd. (3., 8-9., 12-14.) [mindkét típusú tü. csapattest az adott hdt. hadrendi számával jelölve]; 6 vartü.ezd. (1-6.), 3 önálló vartü.zlj. (1-3.); 15 ut.zlj. (1-15.); 1 vasút- és távíróezd. (1.) alkotta. – A ~ tényleges állományú tbk., ti. és alti. kara a szó egységesítő értelmében *birodalmi* volt, a képzés során nagy súlyt fektettek az etnikai (származási) különbségek és kötődések elhalványítására. A ~ az összeomlásig az OMM egyik legnagyobb összetartó ereje és támasza volt, együtt a hasonló szellemben nevelt és feltétlen Monarchia-hű hivatalnoki karral. A tényleges állományú kat-k (a tbk-ok és a ti-ek) a ~-ben nagyobb előmeneteli lehetőségekkel rendelkeztek, mint a m.kir. →*Honvédség*-nél vagy a cs.kir. →*Landwehr*nél. ♦ RI, 871.

Közös Hadügyminisztérium (Császári és Királyi Hadügyminisztérium <gemeinsames [kaiserliches und königliches] Kriegsministerium; korábban Reichskriegsministerium, RKM>): az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* szakirányú főhatósága. Feladata az egységes hadügyi pol., vmint a cs. és kir. →*közös Hadsereg* és →*Haditengerészet* irányítása és működésének biztosítása volt, →*ügy-csoportokra* tagoltan. Élén az uralkodó bizalmából és akaratából, az alkotmányos utat mellőzve kinevezett személy állt, aki felelősséggel csak neki, továbbá beszámolási kötelezettséggel esetlegesen a konkrét céllal egybehívott →*közös miniszter-tanács*nak tartozott. Alkotmányos ellenőrzése a →*delegációk* hatáskörébe tartozott, de ezeknek az ellenőrzésre egyetlen eszközük a költségvetési vitában való állásfoglalás volt. – Közös hm-ek: Franz →*Schönaich* vezds. (1906.okt.24. - 1911.szept.20.), Moritz →*Auffenberg Freiherr von Komarow* gy.tbk. (1911.szept.20 - 1912.dec.12.), Alexander *Freiherr von Kroatín* tbszn. (1912.dec.12. - 1917.ápr.8.), Rudolf →*Stöger-Steiner Freiherr von Steinstätten* gy.tbk. (1918.máj.1-től vezds.; 1917.ápr.12. - 1918.nov.11.). (Még: →*Katonai vezetés legfelső szervei*) • **ZJ, 872.**

Közös Külügyminisztérium (Császári és Királyi Külügyminisztérium <gemeinsames [kaiserliches und königliches] Ministerium des Äusseren>): az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* szakirányú főhatósága. Feladata az egységes külügyi pol. irányítása és a közös dipl. kar működésének vezetése volt. Élén az uralkodó bizalmából és akaratából, az alkotmányos utat mellőzve kinevezett államférfi állt, aki felelősséggel csak neki, továbbá beszámolási kötelezettséggel esetlegesen a konkrét céllal egybehívott →*közös minisztertanács*nak tartozott. Alkotmányos ellenőrzése a →*delegációk* hatáskörébe tartozott, de ezeknek az ellenőrzésre egyetlen eszközük a költségvetési vitában való állásfoglalás volt. – Közös kűm-ek: gr. Agenor →*Goluchowski* (1895.máj.16. - 1906.okt.24.), br. Alois Lexa von →*Aerenthal* (1906.okt.24. - 1912.febr.12.), gr. →*Berchtold* Lipót (1912.febr.17. - 1915.jan.13.), br. →*Burián* István (1915.jan.13. - 1916.dec.22.), gr. Ottokar →*Czernin* (1916.dec.22. - 1918.ápr.16.), br. Burián (1918.ápr.16. - okt.24.), ifj. gr. →*Andrássy* Gyula (1918.okt.24. - nov.5.). • **ZJ, 873.**

Közös minisztériumok: az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* létéből fakadóan →*Ausztria* és →*Magyarország* egységes alkotmányos kormányzati működését biztosító, mind a m.kir., mind az ot. cs.kir. korm-tól független, csak a →*delegációk* ellenőrzése alatt álló, önállóan működő kormány-szervek. Az 1867:XII. tc. értelmében ~ voltak az OMM összeomlásáig: a →*közös Külügy-minisztérium*, a →*közös Hadügyminisztérium* és a →*közös Pénzügyminisztérium*. • **ZJ, 874.**

Közös minisztertanács <gemeinsamer Minister-rat>: **1.** az →*Oszt-rák–Magyar Monarchia* leg-felsőbb közös kormányzati irányító testülete; **2.** a →*közös ügyek* és a →*közös egyetértéssel intézen-dő ügyek* tárgyalására összeülő alkalmi tanácsko-zás különös jelentőséggel bíró esetekben. A ~ot az uralkodó hívta össze, s azon ált. személyesen elnökölt. Résztvevője a 3 →*közös minisztérium* minisztere, esetleg a →*magyar minisztertanács* (m.kir. me.) és az →*oszt-rák minisztertanács* (ot. cs.kir. me.) elnöke volt, továbbá szükség esetén a →*dualizmus*ból fakadóan önállóan működő két korm. illetékes szakminisztere(i). • **ZJ, 875.**

Közös minisztertanács (1914.júl.7.): az OMM vezető politikusainak tanácskozása a →*szaraje-vói merénylet* nyomán kialakult helyzetet értéke-lésére. Gr. Leopold →*Berchtold* kkűm. hívta össze a →*Szerbiával* kapcsolatos dipl. lépések kidolgozására, a →*júliusi válság* folyamán. A ~előtt a →*közös Külügyminisztérium* kabinetfőnő-ke, gr. Alexander *Hoyos* tájékoztatta berlini útjá-ról (→*Hoyos-misszió*) gr. →*Tisza* István m.kir. me-öt, gr. Karl →*Stürgkh* ot. me-öt és Heinrich Leonhard *Tschirschky-Bögenderff* bécsi n. nagy-követet. A ~on elnöklő kkűm. kifejtette, hogy tisztázni kell, nem jött-e el az ideje Szerbia egy-szer s mindenkorra történő ártalmatlanná tételé-nek; ehhez No. már megígérte segítségét; igaz, e lépés háb-t jelenthet Or-gal, de csak így állítható meg az or. térryerés a Balkánon, melynek éle egyértelműen az OMM ellen irányul; ill. Szerbia elleni háb. esetén számít Ol. és Ro. rekomp-enzációs igényére, de meg kell várni ezen országok konkrét igényekkel való fellépését. Tisza István hibának tartott egy dipl. előkészítetlen kat. akci-ót Szerbia ellen és sajnálatosnak nevezte, hogy gr. Hoyos felhatalmazás nélkül ilyen értelemben

tárgyalt Berlinben, hiszen e lépés Eu. előtt rossz színben tüntetné fel az OMM-t és Bg-n kívül minden balkáni állammal szembe állítaná; csak abban az esetben tartotta elfogadhatónak a kat. fellépést, ha a szigorú, de jogos feltételeket Belgrád nem fogadná el. Tisza háb. esetén sem fogadta el szerb területek annektálását az OMM-ba, s nem tartotta megengedhetőnek, hogy No. döntsön a háb. kérdéséről. Felhívta a figyelmet az OMM ellen Ro-ban folyó izgatásra. Kifejtette, hogy Ro. és Szerbia ellensúlyozására Bg-t és To-ot közelíteni kell a →*Hármaszövetség*hez; s hogy az erőviszonyok Bg. megerősödésével, Or. ázsiai válság miatti gyengülésével, vmint No. Fr-nál kedvezőbb demográfiai viszonyai következtében hosszú távon kedvezően változhatnak a →*Központi Hatalmak* javára. Az ot. me. feltétlenül szükségesnek tartotta a szerb *Karadjordjević-dinasztia* elmozdítását. – A ~on 2 határozatot fogadtak el: támogatták a válság gyors megoldását, ill. csatlakoztak Tisza álláspontjához, hogy csak az OMM feltételeinek belgrádi elutasítása esetén történjék meg az ot.-m. hds. →*mozgósítása*. Mivel a háb. elkerülését képviselő álláspontjával a m. me. egyedül maradt, érveit kifejtve 1914.júl.8-án eljuttatta →*I. Ferenc József*hez a második →*Tisza-memorandumot*. ♦ **KE, 876.**

Közös minisztertanács (1914.júl.19.): az OMM vezető politikusainak tanácskozása a →*Szerbiával* szembeni diplomáciai lépésekről. A →*júliusi válság* folyamatában, a ~ előtt a résztvevők véglegesítették a Szerbiának küldendő →*jegyzék* szövegét. Az elnöklő gr. Leopold →*Berchtold* kküm. javasolta, hogy a jegyzék átadására csütörtökön, 1914.júl.23-án 17 órakor kerüljön sor, hogy a 48 órás határidő lejártá után a →*mozgósítás* elrendelésére még szombatról vasárnapra virradóra lehetőség legyen. Nem tartotta valószínűnek, hogy az OMM lépésének híre még a fr. államfő és me. Szentpétervárról való elutazása előtt eljut Or-ba. (Később, hasonló megfontolásból az átadást 1 órával elhalasztották; ám ennek, minthogy az or. és a fr. fél a →*szentpétervári tanácskozáson* álláspontját egyeztette, már nem volt jelentősége.) A javaslatot egyhangúlag elfogadták. – Gr. →*Tisza* István m.kir. me. kérésére →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. VKF felvilágosításokat adott a mozgósításról és kijelentette,

hogy az →*Erdélyben* maradó biztosító csapatok elegendőek lesznek a belső rend fenntartására. Ro. tád-a ellen nyilván nem védhetik meg az országot, de képesek lesznek az elg. előrenyomulást lassítására. Tisza még egyszer leszögezte a feltételeket, amelyek mellett a m. korm. a küszöbönálló akciót támogatja. Azt kívánta, hogy a ~ egyhangúlag mondja ki: az OMM Szerbia elleni fellépése nem áll kapcsolatban semmiféle hódító szándékkal, a kat. szempontból elengedhetetlen határkiigazításokon kívül annexióra nem kerül sor. Vita után a ~ Tisza kívánságait elfogadta és úgy döntött, hogy a háb. megindulásakor azonnal tájékoztatják a külföldi hatalmakat az OMM hódító szándékainak kizárásáról. ♦ **PF, 877.**

Közös Pénzügyminisztérium (Császári és Királyi Pénzügyminisztérium <gemeinsames [kaiserliches und königliches] Finanzministerium>): az →*Osztrák–Magyar Monarchia* szakirányú főhatósága. Feladata az egységes pü. pol. érvényesítése volt a →*közös ügyek* (a közös kül- és hadügyi tárca), vmint a →*közös egyetértéssel intézendő ügyek*, továbbá →*Bosznia–Hercegovina* közös kormányzati igazgatása vonatkozásában. Élén az uralkodó bizalmából és akaratából, az alkotmányos utat mellőzve kinevezett szakember vagy politikus állt, aki felelősséggel csak neki, továbbá beszámolási kötelezettséggel esetlegesen a konkrét céllal egybehívott →*közös minisztertanács*nak tartozott. Alkotmányos ellenőrzése a →*delegációk* hatáskörébe tartozott, de ezeknek az ellenőrzésre egyetlen eszközük a költségvetési vitában való állásfoglalás volt. – Közös püm-ek: br. →*Burián* István (1903.júl.24. - 1912.febr.20.), Leon Ritter von →*Biliński* (1912.febr.20. - 1915.febr.7.), Ernst von →*Koerber* (1915.febr.7. - 1916.okt.28.), br. Burián István (1916.okt.28. - dec.2.), hg. Konrad →*Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst* (1916.dec.2-22.), br. Burián István (1916.dec.22. - 1918.szept.07.), Alexander →*Spitzmüller Freiherr von Harnessedbach* (1918.szept.7. - nov.4.), Paul Freiherr von →*Kuh-Chrobak* (1918.nov.4-18.; a közös miniszterek közül utolsóként maradt meg hivatalában). ♦ **ZJ, 878.**

Közös ügyek: az →*Oszták–Magyar Monarchia* létéből fakadóan →*Ausztria* és →*Magyarország* részéről kölcsönösen fel- és elismert, alkotmá-

nyosan rögzített, együttes kormányzati felelősséget kívánó államirányítási folyamatok. Az 1867: XII. tc. szerint ~nek minősültek: a *külsőügyek*, a *hadügyek* és e kettő fedezését szolgáló, vmint a *→közös egyetértéssel intézendő ügyekhez* szükséges *pénzügyek*. A ~ intézésére *→közös minisztériumokat* hoztak létre. ♦ **ZJ, 879.**

A Központi Hatalmak allegorikus ábrázolása. A sziklán balról jobbra: I. Ferenc József osztrák császár és magyar király, II. Vilmos német császár, V. Mohamed török szultán és I. Ferdinánd bolgár cár

Központi Hatalmak <Mittelmächte>: az I. vh. idején szemben álló két pol. és kat. tömb egyike, a *→világháború* vesztese. A ~ (kmsz. *középponti hatalmak*) nem volt hivatalos megnevezés, de az *→Antant* ellenfeleit összefoglaló néven földrajzi elhelyezkedésük alapján ált. mindkét tömb országaiban és a *→semleges államokban* is így nevezték. – **1.** Eredete az *→Oroszország* elleni Közép-Eu-i koalíció, amely elsősorban a balkáni befolyást erővel növelni kívánó K-Eu-i nagyhatalommal szemben alakult ki. Az Ázsiához és Eu-hoz egyaránt tartozó bir. K-en (a gyenge fejedelemiségekkel szemben) fe-rel érvényesítette akaratát, Ny-on (úgy-ahogy) alkalmazkodott az erőegyensúly szabályaihoz, de Balkán feletti befolyását a XIX. szd-ban több alkalmommal is erővel kísérte meg kiterjeszteni. Az or. törekvéseket (is) ellensúlyozta az 1878-as *berlini kongresszus*, az 1879.okt.7-én aláírt *Kettősszövetség*, ill. az 1882.máj.20-án parafált *→Hármaszövetség*. Tekintettel a n-fr. kontinentális és gyarmati, a n-ang. gyarmati ellentétekre, vmint a *→belga semlegesség* kapcsán kialakult n-ang. szembenállásra, Or. 1907.máj.16-i csatlakozásával az AH-hoz a XX. szd. első évtizedének közepén kialakult a két alapvető Eu-i pol. és kat. tömb. – **2.** A ~hoz

4 állam tartozott. Alapvető tagja a *Kettősszöv-et* alkotó *→Németország* és az *→Osztrák–Magyar Monarchia*, hozzájuk csatlakozott *→Törökország* és *Bulgária*. A Hármaszöv. tagja, *→Olaszország* 1914-ben, az I. vh. kitörésekor kinyilvánított fe. semlegességgel már nem tartozott a hába lépő ~hoz. – **3.** 1898.nov.9-én *→II. Vilmos* n. cs. az *Oszmán Birodalomhoz* tartozó Damaszkuszban meghirdette az *aktív keleti politikát*. Ezt a Porta (a szultáni Udvar) elfogadta mint a *→Tengerszorosokra* irányuló or., ill. a Földközi-tengeri tr. birtokokat célzó ol. hatalmi törekvések lehetséges ellensúlyát. 1909.febr.6-án az *→isz-tambuli szerződésben* To. elismerte *→Bosznia–Hercegovina annexióját*, s az OMM pedig lemondott Novibazar szandzsákról. – Az 1911–1912-es *→olasz–török háborúban* és az 1912–1913-as *→Balkán-háborúkban* No. és az OMM hallgatólagosan To-ot támogatták, mivel távlatilag az Oszmán Bir-ra tudtak csak támaszkodni a Földközi-tenger K-i medencéjében a Hármaszöv-ről egyre inkább leváló Ol-gal, ill. a Balkánon és a Kaukázusban agresszív aktivitással fellépő Or-gal szemben. – 1914.aug.2-án Or. ellen irányuló n-tr. titkos kölcsönös segítségnyújtási szerződést írtak alá. 3-án a tr. korm. semlegeségi nyilatkozatot tett, ám egyidejűleg elrendelte a mozgósítást. 1914.okt.28-án éjszaka or. hadihajók megkísérelték elaknásítani a Boszporuszt. A n. vezetésű tr. flotta üldözőbe vette azokat, s 29-én or. hadikikötőket bombázott. Okt.29-én Or., nov.2-án Fr., 5-én NBr. hadat üzent az Oszmán Bir-nak, amely az AH *→hadüzenetét* nov.12-én viszonzotta. Dec.17-én brit ösztönzésre Egyiptom üzent hadat To-nak, 1915.aug.20-án az AH oldalára átálló Ol. – **4.** Az 1912.okt.9-én kitört első Balkán-háb-ban a *Bolgár Cárság* még együtt harcolt a többi balkáni kis állammal a Tr. Bir. ellen. A dec.3-i *→fegyverszünetet* követően *→Macedónia* egy részét szerb és görög csapatok szállták meg, noha a márc.13-i szerb–bg. szöv. szerződés a tartományt Bg-nak ígérte. 1913.jún.29-én Macedónia teljes felosztásáért *→Szerbia* és Go. megtámadta Bg-t. *→Románia* azonnal, To. később csatlakozott a tád-hoz. Az így kirobbant második Balkán-háb-t lezáró aug.10-i *→bukaresti békében* Bg-nak le kellett mondania Macedóniáról Szerbia és Go., Égei-tengeri kijáratáról Go., D-*→Dobrudzsáról* Ro. javára. – A Szerbiával és

Ro-val szembekerült Bg. természetes szöv-ként kínálkozott az OMM-nak és azon keresztül No-nak. A ~ két nagyhatalma nyomást gyakorolt a bg. korm-ra a To-gal való kiegyezés érdekében, Bg. az 1913.aug.10-i békében Drinápolyt és körzetét visszaadta To-nak. 1915.szept.6-án Plessben aláírták az OMM és Bg. Szerbia ellen irányuló kat. egyezményét, amely Bg-nak ígérte D-Dobrudzsát és Macedóniát, ezzel megtörtént → *Bulgária csatlakozása*. Okt.14-én Bg. hadat üzen Szerbiának. 1916.júl.29-én az OMM, No. és Bg. a Tr. Bir. jóváhagyásával Ro. ellen irányuló kat. egyezményt kötött. Miután Ro. aug.27-én megtámadta az OMM-t, szept.1-én Bg. hadat üzent Ro-nak. Az 1918.máj.8-i → *bukaresti béke* Bg-nak juttatta vissza Dobrudzsát egészét. – 5. Pol. értelemben No. kezdettől a ~ legerősebb tagja volt. Fölénye érvényesült az OMM-val szemben is, s ez a vh. folyamatában csak fokozódott, különösen → *I. Ferenc József* halála után. A ~on belül e szempontból a „harmadik helyet” To. foglalta el, s nála is sokkal gyengébb pozíciói voltak Bg-nak. – A → *német császári hadsereg* katonailag is a ~ legerősebb alkotója volt, s (No. messze legerősebb gazd. erejénél fogva) a háb. utolsó évéig folyamatosan erősödött. Az OMM fe. ereje e sorban is a második helyen állt. To. és Bg. hadereje felváltva foglalta el a két utolsó pozíciót. – A ~ tagjait összekötő formális kat. szöv. szerződésekben nem intézkedtek a szöv. együttműködés konkrét kérdéseire a → *hadműveleti területen*. Ez a gyakorlatban a ~ két alapvető állama között a → *keleti*, a → *balkáni* és az → *olasz hadszíntéren* közel paritásosan (kis mértékben a n-ek javára) valósult meg, ot-m. és n. pság-okat, → *seregtesteket* és → *csapattesteket* kölcsönösen rendelték egymás alárendeltségébe. A tr. és a bg. pság-okat, ill. sereg- és csapattesteket állt. igyekeztek betagolni n. magasabbpság-ok alá. Az a fajta, szd-szak. szintre lemenő betagolás azonban, ami a II. vh. utolsó időszakában a Tengely-csapatokat jellemezte, 1918-ban sem valósult meg. A → *nyugati hadszíntéren* egyértelműen n. vezetés érvényesült, ám a → *nyugati osztrák-magyar kontingensek* n. kötelékbe sorolt jelképes erőt képviseltek. – 6. A ~ széthullása a → *béketapogatódzásokkal* megkezdődött. Az OMM 1918 nyarára láthatóvá váló kimerülése felgyorsította a folyamatot. Robbanásszerűvé akkor vált, amikor Bg.

1918.szept.25-én békét kért az AH-tól, majd 29-én aláírta a fe.szüneti egyezményt; s akkor fejeződött be, amikor az OMM nov.3-án aláírta a → *padovai fegyverszünetet*. Ez időre az Oszmán Bir. már a felbomlás állapotában volt. ♦ **RI, 880.**

Központi Hatalmak békeajánlata: az → *Osztrák–Magyar Monarchia* és → *Németország* I. vh. alatti első hivatalos, az USA közvetítésével az → *Antant*-hatalmakhoz eljuttatott, a békétárgyalások megkezdését javasló jegyzéke. Az 1916. dec.12-i ~ a → *béketapogatódzások* része. Bár a ~ a kat. és gazd. téren egyaránt kimerült OMM kezdeményezésére született, főleg a n. álláspontot tükrözte. A Bukarest dec.6-i, KH általi elfoglalása után küldött ~ bécsi értelmezésben valószínű békeajánlat volt, berlini értelmezésben azonban nem a háb. tényleges befejezését helyezte előtérbe (annak ellenére, hogy az AH mind a feben tartott hds-ek, mind az utánpótlás terén jelentősen meghaladták a KH lehetőségeit), hanem annak esetleges elutasítása esetén a háb. folytatását igazolta volna. Az előzetes békefeltételek nélküli tárgyalások megkezdését indítványozó ~ csak annyi konkrétumot tartalmazott, hogy No. a tárgyalások megindulásáig nem üríti ki a megszállt belga, fr. és ln. területeket. – To-ot és Bg-t a ~ kidolgozásába nem vonták be, elküldéséről csupán értesítették a két korm-t. ♦ **VG, 881.**

Központi Hatalmak válaszijegyzéke: az → *Osztrák–Magyar Monarchia* és → *Németország* közös reagálása az 1916.dec.18-i harmadik → *Wilsoni közvetítési ajánlatra*. A 1916.dec.26-án átadott közös válaszijegyzékben (amit a n. vezetés fogalmazott meg ot-m. egyetértéssel) a KH kitértek az am. békeközvetítési ajánlat elől, mivel egyfelől (szerintük) a → *hadviselő* országok közvetlen tárgyalásain kell a konkrét békeajánlatokat előterjeszteni, másfelől arra hivatkozva, hogy 1916.dec.12-i közös jegyzékükben (→ *Központi Hatalmak békeajánlata*) már javaslatot tettek előzetes feltételek nélküli békétárgyalásokra, amelyekre várják az AH válaszáat. A főleg No. képviselte elutasítást az OMM azért támogatta, mivel úgy vélte, a közvetlen békétárgyalások megkezdése az AH-kal több sikerrel kecsegtet, mint az USA közvetítése, amely addig már kétszer kudarcba fulladt (→ *Wilsoni közvetítési ajánlat* [I.], [II.]). Az AH

1916.dec.31-én elutasították a KH dec.12-i békeajánlatát (→*Antant-válaszjegyzék* [1917.jan.17.]). (Még: →*Béketapogatódzások*) • VG, 882.

Központi Rutén Nemzeti Tanács: a →*Magyarország*on élő ruszin etnikum nemzeti önkormányzati csúcsszerve. 1918.nov.9-én alakult meg Ungvárott. A nov.5-i előkészítő megbeszélésen *Volosin* Ágoston görögkatolikus (g.k.) kanonok és tanár többek között kifejtette, hogy egy rutén nemzeti csúcsszerv létrehozására mindenekelőtt azért van szükség, hogy „az ukránok, ro-ok és tótok annektáló törekvéseivel szemben az összes ruténség egy táborba tömörüljön.” A ~ alakuló ülésén Volosin ismételt hangsúlyozta a rutén nemzet hűségét hazájához, s népe nevében tiltakozott minden olyan külföldről irányított törekvés ellen, amely ki akarná szakítani Mo-ból. Az ungvári nagygyűlés *Szabó* Simon g.k. kanonokot választotta meg a ~ elnökévé. – Ungvár 1919 elején csszl. fennhatóság alá került (a csszl. erőket erősítő Olasz légió 6.ho-a vonult be oda jan.13-án). Máj.15-én a ~ (cseh kat-k jelenlétében) határozatot hozott →*Kárpátalja* csatlakozásáról →*Csehszlovákiához*. Utolsó ténykedése a csatlakozási szerződés aláírása volt Prágában szept.10-én. (Még: →*Ukrán nemzeti mozgalom*) • PGy, 883.

Központi Tudakozó Hivatal: →*Hadifogoly-levezetés ellenőrzése*

Krafft, Konrad von Dellmensingen (Laufen, 1862.nov.24. – ?): német tüzérségi tábornok. 1914–1915-ben a *Rupprecht* bajor trónörökös pság-a alatt álló n. 6.hds. vkf-e. 1915.máj.18-tól 1917.ápr. közepéig altbgy. →*rendfokozatban* a →*német császári hadsereg* részét képző bajor kir. →*Alpenkorps* pk-a. 1915.okt. végétől a szerb →*hadszíntéren* harcol, dec.19-től részt vesz a Szaloniki elleni felvonulásban. 1916.márc. végétől a Ny-i fronton, Meziéres-ben hdt-ével a n. 3. hds. tart-a. 1916.máj.28-tól az 5.hds. alárendeltségébe lép, szept.4-ig részt vesz a →*verduni csatában*. Szept.18-án belép az Erdélyben felállított →*hadsereg* (9. német) kötelékébe. ~ vezeti a →*nagyszebeni csatát*, áttör a Vöröstorony-szoroson, részt vesz a →*kárpáti hadműveletekben* (II.) és a →*havasalföldi hadműveletekben*. 1917. szept.15-től a →*hadsereg* (14. német) vkf-e az

ol. fronton, a →*caporettói áttörés* egyik irányítója. 1918-ban Verdun alatt a n. 17.hds. vkf-e, tü.tbk. →*rendfokozatban*. • IP, 884.

Kragujeváci csata: →*Szerbia elfoglalása*

Krajna <Krain, Krajna Hercegség>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. Az ot. cs. tartományként →*Horvátország*, a →*Tengermellék*, →*Karinthia* és →*Stájerország* közé ékelődött történelmi terület kezdetben Karinthia része, majd 1002-től önálló n-római bir. örgrófság, 1282-ben zálogként, 1336-ban tulajdonjogilag is a →*Habsburg-dinasztia* uralma alá került hercegség, 1365-től az egyik →*örökös tartomány*, Laibach <Ljubljana> székhellyel. Az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig a fr. protektorátus alatt álló, Laibach központú ún. *Illyr Tartományok* része. – 1910-ben a 11 kerületből és 1 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Laibach) álló ~ Tartományi Gyűlése 36 tagból állt, a →*Birodalmi Tanács*ba 11 képviselőt delegált, területe 9955 km², lakossága 525.995 fő, ennek 94 %-a szlovén. Az 1919. szept.10-i →*Saint Germain-i béke* a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz* csatolta. • ZJ, 885.

Krakkói katonai parancsnokság: →*Hadtest-parancsnokság* (I.)

Kraśniki csata (első): az osztrák-magyar →*lemburgi hadjárat* során →*Galíciában*, Kraśnik közelében kialakult találkozóütközet 1914.aug.23–25. között. A →*határcsaták* (II.) egyike. Az ot-m. kat. vezetés téves feld. adatok alapján úgy vélte, hogy az ot-m. 1. és 4.hds. a Berlin felé előnyomuló or. főerőkkel áll szemben, s nem vette észre, hogy az →*excentrikus hadművelet* következtében keletkezett résbe két or. hds. készül betörni. Ezért a főerőnek vélt or. 4. és 5.hds-et akarták váratlan →*támadással* meglepní. A tád. →*hadműveletben* részt vevő két ot-m. hds. feltöltöttsége teljes volt, a két or. hds. még nem fejezte be a feltöltést. Aug.23-án az előretolt balszárnyon az ot-m. 1.hds. (I., V., X.hdt.; pk. →*Dankl* Viktor lov.tbk.) átlépte az or. határt, és Kraśnik előtt megütközött a gyengébb or. 4.hds-gel (XIV., XVI. hdt., gránátoshdt.; pk. *Salza* tbk.). A 3 napos

~ban az ot-m. csapatok fölénybe kerültek, az orok visszavonulást kezdtek, de nem semmisültek meg. Az ot-m. 1.hds-től jobbra lévő ot-m. 4.hds. megkezdte a →komarowi csatát. ♦ SzB, 886.

Kraśniki csata (második): →Iwangorod–varsói csata (második)

Kratochvíl Károly, szentkereszthegyi (Brünn, 1869. dec.13. – Bp., 1946.szept. 19.): hivatásos katona, eredetileg gyalogostiszt, altábornagy, a →székely hadosztály parancsnoka. A bécsújhelyi Terézia kat. ak. (1887–1890) után 1890.aug. 18-án avatják hdgy-gyá a cs. és kir. 48.gy.ezd-hez. 1894–1896 között elvégezi a bécsi Hadiiskolát, majd

átkerül a →vezékkari testületbe. 1903.szept.1-től 1905.szept.1-ig a →Ludovika Akadémia harcászati, hadijáték és hadtörténelem tanára. 1908.dec. 9-től →József fhg. udvartartásánál a nevelés vezetője, 1910.nov.1-től őrgy., 1913.nov.1-től alez. E beosztásából 1915.ápr.30-án mentik fel. 1914. aug.29-től a fronton harcol, szept.10-től mint a m.kir. 1.gy.ezd. pk-a. 1915.szept.1-től ezds. 1917-től dd.pk., 1918.febr.-tól az összeomlásig a m.kir. 39.gy.dd. pk-a. – 1918.nov.-ben hazatér, az erdélyi kat. kerület pk-ává nevezik ki, ahol megszervezi a ro. hds. ellen 1919.ápr.26-ig harcoló →székely hadosztályt. Előbb ro. internálásba, majd börtönbe kerül, 1920.okt.-ben tér haza. A →kormányzó 1920.aug.1-i ranggal tbk-ká nevezi ki, 1921.márc.1-től a debreceni →katonai körlet, 1922.aug.1-től a 6. →vegyesdandár pk-a. 1923. aug.1-től altbgy. 1923.aug.1-től a →Hadtörténeti Múzeum igazgatója. 1924.nov.19-én átmeneti viszonyba, 1925.dec.1-én ny-ba helyezik. A vh. alatti tev.-ért 1929-ben elnyeri a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. ♦ SzS, 887.

Krauss, Alfred (Zára, 1862.ápr.26. – Bad Goisern [Au.], 1938.szept.29.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A morva-fehértemplomi kat. főreáliskola, majd a bécsújhelyi kat. ak. után 1883. aug.18-tól hdgy. a közös 11.gy.ezd.-ben Prágá-

ban. 1886–1888 között elvégezi a bécsi Hadiiskolát. 1904.máj.1-től ezds. és a *Műszaki Katonai Bizottság* 3. (hadbiztos) csoportjának főnöke Bécsben, egyben az adminisztratív kat. szaktanfolyam pk-a. Keresztülviszi a táb. mozgókonyhák rendszeresítését (or. mintára), szorgalmazza a gimnáziumok bevezetését. 1910.okt.1-től a bécsi Hadiiskola pk-a, nov.1-től vörgy., 1913.nov.1-től altbgy.

1914.aug.28-án a →balkáni hadszíntéren átveszi a közös 29.gy.ho. pság-át, szept. 6-án Sašinci-nál megsemmisíti a szerb Timok-ho-t. Szept.15-től egy kombinált hdt. (az ún. Bánáti-hdcs., a későbbi XIX.hdt.) pk-a. Dec.23-tól a →Szerbiában harcoló ot-m. 5.hds. vkf-e.

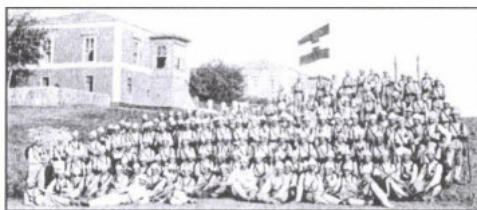
1915.máj.27-től a DNY-i front csapatainak vkf-e, szervezi az isonzói és tiroli véd. →állások kiépítését. 1916.febr.7-től →Jenő fhg. hdcs.-jának vkf-e, előkészíti a máj-i ot-m. →dél-tiroli offenzívát. 1917.márc.2-től az ot-m. 7.hds. kötelékében →Galíciában és →Bukovinában harcoló 1.hdt. pk-a, aug.12-től gy.tbk. Szept.11-én hdt.-ével át helyezik az →olasz hadszíntérre, részt vesz az 1917.okt.24-i →caporettoi áttörésben, majd a Piavéig tartó előrenyomulásban. Nov.21-ig a Grappa-masszívum bevételéért harcol. 1918.máj. 16-tól az →Ukrajnában előrenyomuló Keleti- (a korábbi 2.) ot-m. hds. pk-a Odesszában (→keleti területek megszállása). Dec.1-én tér vissza Bécsbe, 1919.jan.1-én nyugdíjazták. – 1920.márc.9-től az *Ausztriai Német* (később csak *Német*) *Tisztek Nemzeti Szövetsége* elnöke. Titkos tanácsos. Erős kritikusa az I. vh. történéseinek. – Főbb művei: *Die Ursachen unserer Niederlage* (Lehmann, München, 1920); *Der Treueid des österreichischen Soldaten* (Lehmann, München, 1920); *Der erste Isonzo-Feldzug. Die Offensive im Südtirol* 1916. In: *Der grosse Krieg 1914–1918*. Band 5. (Max Schwarte, Barth, Leipzig, 1922); *Das Wunder von Karfreit im besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento* (Lehmann, München, 1926). ♦ BT, 888.

Kress von Kressenstein, Otto Freiherr von (Germersheim, 1850.szept.13. – München, 1929. febr.19.): német tábornok, politikus. 1912-től

1916.dec.8-ig bajor hm., sokat tesz szervezési tén. 1917.szept-től a tr. 8.hds. pk-a. ♦ **IP, 889.**

Kréta-i tűzoltási hadművelet: az első nemzetközi →*békefenntartás*. 1896.máj-tól fe. konfliktus alakult ki az *Oszmán Birodalom*hoz tartozó *Kréta*-n a lakosság és a tr. fe. erők, ill. a keresztények és a mohamedánok között. 1897.febr.4-én Canea városában felkelés tört ki. 7-én görög (gö.) flotta kötelék futott be a Caneai-öbölbe. 14-én partra szálltak, *Vassos* ezds. 1800 fős tgy. egységéhez napok alatt 30.000 felkelő csatlakozott. A tr. helyőrség 10.800 fős volt. Az OMM →*közös Külügyminisztériuma* Caneába irányította a Pireuszban tartózkodó KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA crk-t (pk. Gustav Ritter von Brosch skap.) és kísérophajóját, a SEBENICO tpr-t (pk. Victor Ritter von Sambuchi fkap.). A két hadihajó 4-én befutott Caneába, s a crk. →*parta szálló különítményéből* az ot-m. konzulátus véd-ére Heinrich Neugebauer shdgy. pság-a alatt partra tett 30 matrőzt. Egy részüket *Pintér* Gyula konzul kordonszolgálatra rendelte, hogy elválassza Canea tr. és gö. negyedét (ezzel megkezdte az első modern békefenntartó missziót). A tpr. 5-én Rhetymnoba, 25-én Candiába hajózott, ahol febr.12. óta hasonló feladatot látott el a brit TRAFALGAR crk. – Febr.12-én Kréta tr. kormányzója, *Berović* pasa Caneában felhúzatta a tr. zászló mellé az OMM, No., NBr., Fr., Ol. és Or. lobogóját, s felkérte az azokat a béketeremtésre. Febr. végére az 5 Eu-i hatalom 100-100 fős tgy.szd-ot tett partra Caneában (az ot-m. kontingens 30 fős maradt). Mivel a gö-ök nem állították le tád-ukat, hathatalmi flottademonstráció kezdődött az Akrotiri-félsziget előtt. Miután a gö-ök bevették Agia erődjét, a nk. flotta (az ot-m. MARIA THERESIA crk., a n. KAISERIN AUGUSTA crk., a brit BARFLEUR, DRYAD és HARRIER tpr-k és az or. ALEXANDER II. pc. crk.) az ol. Conte *Canevaro* altngy. pság-a alatt febr.21-én szétlőtte Agiát, a fr. CHANZY, az ol. VESUVIO és SARDEGNA crk. pedig elállta a görög flotta útját. A gö. korm. leállította csapatait. Márc-ra a nk. flotta 68 hadihajóra bővült, ebből 23 volt ol., 19 brit, 9 or., 7 fr. és 1 n. A 9 hajóból álló (még a KRONPRINZESSIN STEPHANIE kazamatahajó, a SATELLIT és a KOMET torpedóhajó, a SPERBER, az ELSTER, a MARA-

BU és a KIBITZ tpn.) ot-m. kötelék <Escadre> pság-át Johann Edler von *Hinke* altngy. vette át, aki 100 főre egészítette ki az ot-m. tgy. különítményt. A brit köteléket *Harris* eltngy., a fr-t *Pottier* eltngy., az or-t *Szkridlov* eltngy., a n-et *Koellner* skap. vezette. A demonstráció után a sziget körül elosztott nk. flotta pk-a a rangidős Canevaro maradt. Márc-ban a nk. erők főhadiszállását a Suda-öbölben lévő Izzeddin-erődben rendezték be, amely a tr-gö. csapatokat elválasztó, kb. 1 km széles zónát határolta É-ről. Az erőd

Osztrák-magyar tengerészgyalogság Súdában, 1897

pk-a az ot-m. Theodor Skerl Edler von *Schmidt-heim* shdgy. lett. Márc.1-én hathatalmi proklamációt adtak ki a közíg. átvételéről a szigeten, s vezetésével *Pintért* bízták meg. – A 6 hatalom 2-án felszólította a gö. korm-t csapatainak és flottájának visszavonására. A tr. korm. e napon arról kapott jegyzéket, hogy a rend helyreállítása után visszanyeri Krétát, de csak akkor, ha az autonómiát kap. 8-án a két korm. pozitív választ adott. Mivel a gö. csapatok kivonása 19-éig nem indult meg, a gö. korm. 48 órással →*ultimátumot* kapott. Ennek lejártával 21-én nk. →*blokád* lépett életbe Kréta körül. – A →*fegyverszünetet* csak a tr. és a gö. reguláris haderő tartotta be, a lakosság nem. Márc.7-től újabb, 570 fős (220 brit, 100-100 ot-m., or. és fr., 50 ol., pk. az ot-m. Franz *Martinak* shdgy.) nk. tgy. különítményt tettek partra, amely megkezdte a sziget átfésülését, s nem egyszer felleltem a békét. Az ilyen eseteket nk. kivizsgálás követte. Márc.25-én pl. csak a MARIA THERESIA crk. lg-einek támogatásával tudták szétválasztani a harcoló feleket Malaxánál. – A 6 hatalom elhatározta, hogy ápr-tól a →*tengerészgyalogsg*ot 2400 (600-600) fős szárazföldi kontingenssel váltja fel. Krétát 6 szektorra osztották. A (továbbra is ol. katonai és ot-m. polg.) főpság Caneába települt. Az ot-m. szektor központja Kissamo, a n-é a Suda-sziget, az ol-é Hierapetra,

a brité Candia, a fr-é Sitia, az or-é Rhetymano volt. Az ot-m. szektor, egyben a Kissamóban létesített →állomásparancsnokság pság-ával Leodogar Kneissler von Maixdorf skap-t bízta meg. Rendelkezésre a szárazföldi erők érkezéséig) egy 360 fős tgy.szd-ot bocsátottak, amely Kissamóban állomásozott. Szárazföldi kontingensként a cs. és kir. 87.gy.ezd. trieszti II.zlj-át jelölték ki, amely Leo Guzek ezds. pság-a alatt, 18 ti-tel, 656 fő legs-gel és egy táb. eü. osztaggal (2 orvossal) az ELEKTRA hajón, a TIGER torpedóhajó kíséretében, márc.29-én érkezett meg, s 30-án kezdte meg feladatát. Guzeket és Maixdorfot Hinkének rendelték alá. A 87/II.zlj. 2 szd-a, 2 ol. szd., 1-1 brit és fr. tgy.szak. ápr.5-én lefegyverezte a Sudaeröd tr. őrségét. Az ot-m. szektorban ápr.15-re kiépítették az állásokat és az ellenőrző pontokat. Guzek ezds. pság-a alatt felállítottak egy gyorsreagálási osztagot, amelybe 1½ ot-m. szd., 70-70 n. és or., 50-50 brit, fr. és ol. kat. tartozott. – Ápr. 16-án To. hadat üzent Go-nak, hds-e Thesszáliában átlépte a gö. határt. A nk. erők Krétán megakadályozták, hogy a sziget is hadszíntérré váljon. Ápr. 17-től a gyorsreagálási osztag járőrözött a tr. és a gö. csapatokat elválasztó sávban. Ápr.26-tól máj.16-ig a nk. flotta blokádnak alá vette Szalonikit, megakadályozva tr. erősítés küldését Krétára. Az osztagban ot-m. részről a KRONPRINZESSIN STEPHANIE kazamatahajó, a KOMET és a LEOPARD torpedóhajó, vmint a FLAMINGO, a HARPIE és a MARABU tpn. vett részt Maixdorf skap. pság-a alatt, akit Kissamóban a TIGER kapitánya, Gustav Ritter von Cimiotti-Sternberg fkap. helyettesített. Máj.20-án To. és Go. fe.szünetet, dec.16-án békét kötött. Máj.18-26. között elszállították a gö. csapatokat Krétáról. Nikeforosz gö. érsek azonban meghirdette az „Annexió vagy halál” jelszavát. A nk. erők megkezdtek a sziget gö. hds. által kiűrt részének megszállását, a gyorsreagálási osztag a gö. felkelők és a tr. szabadcsapatok lefegyverzését, ami gyakran csak fe. erővel sikerült. A krétai tr. haderőt visszavonták a lakományokba. – Aug.12-én Caneában a fr. Froissard-Broissia örgy. elnökletével nk. bíróság alakult. Ennek alárendeltségében nk. kat. rendőrséget szerveztek. Az ot-m. kontingens 2 kat. rő. bizottságot <Commission militaire de police> állított fel, Kissamóban Alfons Wilfan szls., Apokornóban Ernst Bäumel fhdyg. vezetésével. – 1897.jún-

ban malária tört ki a szigeten. A nk. erők állományának közel fele megbetegedett, a járvány leküzdésében a dr. Pavlečka ezd.orvos vezette ot-m. táb. eü. állomás jelentős szerepet játszott. – Aug. 3-án a tr. flotta egy osztaga kifutott a Dardanelákból Kréta irányába. A brit Harris eltny. vezetésével a brit SYBILLE pc.crk., az ol. RÉ UMBERTO cshj. és az ot-m. MARIA THERESIA crk. indult eléjük, 5-én a tr. hajók visszafordultak. 1987 őszétől a helyzet konszolidálódott. A nk. flotta hajóit fokozatosan kivonták. 1898.márc.27-én Hinke altny. pcs-ot kapott Kréta elhagyására. Ápr.4-én levonták a cs. és kir. lobogót az Izzeddin-erődben. 12-én, díszszemlét követően megkezdődött a 87/II.gy.zlj. behajózása. Az új tr. kormányzó, Dzsevad pasa visszavette Kréta polg. közig-át Píntértől. 16-án a ~ben részt vett ot-m. erők megérkeztek Polába. 12-én a többi 5 hatalom is elhagyta Krétát. ♦ RI, 890.

Kriegsgruppe: →Hadsereg-főparancsnokság
Kriegs-Marine-Kommando; -Section: →Hadtengerészet vezetése

Kriegspressquartier: →Hadsereg-főparancsnokság

Kritek, Karl (Spalato, 1861.okt.24. – Bécs, 1928. szept.3.): osztrák-magyar vezérezredes. A morva-fehértemplomi kat. főreáliskola, majd a bécsi újhelyi kat. ak. után 1879.aug.18-tól hdgy. a közös 52.gy.ezd-ben. 1882–1884 között elvégzi a bécsi Hadiiskolát. 1900.nov.1-től ezds. és a →Vezérkar Országleíró Irodájának főnöke. Vezetése alatt az Irodát a lehetséges jövőbeni →hadszínterek szerint osztják fel, és saját archívummal is ellátják. 1906.nov.1-től vörgy. és a königrátrzi közös 20.gy.dd. pk-a. 1910.máj.9-től a bécsi közös 49.gy.ho. pk-a, 1910.nov.1-től altbgy. – 1914. aug.22-től a 26.Lw.gy.ho., szept.2-től az újonnan felállított XVII.hdt. pk-a a →keleti hadszíntéren. 1914.nov.5-től gy.tbk. Hdt-e élén vesz részt a →limanowai csatában, a Kárpátokban lezajlott harcokban, az 1915.máj.2-i →gorlicei áttörést követő előrenyomulásban, majd az 1916.máj-ban az →olasz hadszíntéren indított →dél-tiroli offenzívában. 1917.jan-tól a X.hdt. pk-a az or. fronton, máj.16-tól vezds. 1917.júl. végétől az ot-m. 3.hds. pk-a, visszahódítja K- →Galiciát. 1918.jan.16-tól a 3.-kal egyesített 7.hds. pk-a, bevonul Ukrajnába.

Ápr.-ban seregét feloszlatták, őt felmentik, dec.1-én nyugdíjazzák. – Titkos tanácsos. ♦ **BT, 891.**

Krobatin, Alexander, Freiherr von (Olmütz, 1849.szept.12. – Bécs, 1933.dec.27.): osztrák-magyar tábornagy, cs. és kir. közös hadügyminiszter. A marburgi →hadapródiskolát, majd a bécsi mű. kat. ak-t elvégezve 1869.aug.17-től hdgy. a bécsi 3.vártü.zlj.-nál. 1871–1873-ban magasabb tü. ti. tanfolyamot, 1874–1876-ban a bécsi mű. főiskolán kémia szakot végez. 1892.máj.1-től alez., és a bécsi tü. hadapródiskola pk-a. 1895.máj.1-től ezds., aug.4-től az I.hdt.tü.ezd. pk-a Krakkóban. 1896.okt.31-től a →közös Hadügyminisztérium 7. o.főnöke. 1900.nov.1-től vörgy., 1904.nov.1-től a KHM szekciófőnöke. 1905.máj.1-től altbgy., 1910.nov.1-től tbszn. 1911.szept.19-től a KHM csf-e. – 1912.dec.12-től 1917.ápr.8-ig közös hm. Nevéhez fűződik a táb. →tüzérség minőségi fejlesztése, új eszközök rendszerbe állítása. A →szarajevói merénylet után →Conrad VKF-kel egyetértve a →Szerbia elleni háb. mellett van. Eléri, hogy a ho-ok tü-e békeállományuk háromszorosára nő. 1916.febr.26-tól vezds. 1917.ápr.8-tól a →karinthiai fronton a 10.hds. pk-a, nov.5-től tbgy. A →caporettoi áttörés után 1918.nov.11-ig a →tirol fronton az új 10.hds. pk-a, megbízva a tirol hds. pság-ával is. – 1915.dec.15-től br., 1910-től belső titkos tanácsos, 1911.szept.19-től a 14.táb.tar. (később 108.táb.tü.) ezd. tulajdonosa, az ot. Urakháza örökös tagja, a bécsi mű. főiskola díszdoktora, a *Károly Császár és Király Hadigondozó Alapítvány* díszelnöke. ♦ **BT, 892.**

Krobatin-alap: a cs. és kir. →közös Hadsereg és a cs.kir. →Landwehr tényleges, tartalékos és nyugdíjas rokkant és rászoruló tisztjeinek támogatására alakult karitatív intézmény. 1917.jan-ban →I. (IV.) Károly cs. hozta létre alapítványi formában, a védnökséget br. Alexander Freiherr von →Krobatin tbgy. cs. és kir. közös hm. vállalta. A ~ból a m.kir. →Honvédség ti.kara nem részesülhetett. ♦ **LJ, 893.**

Kuh-Chrobak, Paul Freiherr von (? – ?): osztrák-magyar politikus. 1918.nov.4–18. között az

→Osztrák–Magyar Monarchia utolsó kpüm-e, a →közös minisztériumok vezetői közül a legtovább maradt meg hivatalában. ♦ **ZJ, 894.**

Kuk, Karl (Trieszt, 1853.dec.1. – Bécs, 1935. dec.26.): osztrák-magyar tábornagy. A bécsi mű. kat. ak. után 1876.szept.1-től hdgy. a kremsi 2.mű.ezd-ben. 1878-ban alakulatával részt vesz →Bosznia–Hercegovina okkupációjában. 1893-ban a chichagói világiállításon a kat. mű. ügyek referense. 1900.dec.24-től ezds. a karánsebesi közös 43.gy.ezd-ben. 1902-től a vasúti- és táviró-ezd-nél szolgál Korneuburgban, amelynek 1904-től pk-a. 1907.máj.1-től vörgy. és a zágrábi 72. gy.dd. pk-a. 1908.ápr.-tól Pétervárad, 1909-től Komárom erődének pk-a. 1911.ápr.28-tól altbgy. 1912-től 1916-ig Krakkó várpk-a. – Az I. vh. kitörése után 1914 végéig vezeti az erőd véd-ét az or. tád-ok ellen. 1915.febr.15-től tbszn. 1916. máj-tól a megszállt or-ln. területeken létesített →katonai főkörmányzóság élén áll Lublinban. 1916.nov.5-én az ot-m. és a n. uralkodó megbízásából proklamálja az önálló Lengyel Királyságot. 1917.ápr. végén felmentik és szabadságolják. 1917.okt.-tól az ot. Katonai Özvegyek és Árvák Alapítványának elnöke. 1918.dec.1-én ny-ba kerül. – A mű. kat. akadémikusok *Prinz Eugen-Szövetségének* tiszteletbeli elnöke. Számos kat. publikáció szerzője. Titkos tanácsos. ♦ **BT, 895.**

Kummer, Heinrich, von Falkenfied (Pozsony, 1852. ápr.22. – Aigen bei Salzburg, 1929.dec.9.): osztrák-magyar lovassági tábornok. A hainburgi hadapródiskola, majd a bécsújhelyi kat. ak. után 1872.szept.29-től hdgy. a közös 8.dg.ezd-ben. 1876–1878 között elvégzi

a bécsi Hadiiskolát. 1882-ben részt vesz a Dalmáciai felkelés leverésében. 1894.máj.1-től ezds. és a X.hdt. vkf-e Przemyslben. 1900.ápr.6-tól a miskolci 30.gy.dd. pk-a, máj.1-től vörgy. 1903-tól a Dolnja Tuzla-i 39.gy.dd. pk-a. 1904-től a 11.hgy. dd. pk-a ugyanott. 1905.ápr.8-tól a pilseni 19.gy. ho. pk-a., máj.1-től altbgy. 1910.febr.13-tól a X. hdt. pk-a Przemyslben, máj.1-től lov.tbk. 1914. jan.22-től a cs.kir. →Landwehr főpság-án szol-

gál, máj.5-től főpk-helyettes. – Az I. vh. kitörése után Krakkóban a róla elnevezett, ot. népfelkelőkből és a →*Lengyel légióból* álló hds. pk-a. Az I.hds. kötelékében harcol a →*kraśniki csatában* és Lublinnál, hds.-ját szept.22-én feloszlatták. 1914.nov-tól a *Hadtudományi Kérdések Szakértői Bizottságának* elnöke. 1915.aug-ban a Moritz →*Auffenberg* elleni főtárgyalás vezetője. 1916.aug.1-én nyugdíjazzák. – 1908.júl.3-tól lovag és használja a „von Falkenfeld” előnevet. 1910-től titkos tanácsos és a közös 24.gy.ezd. tulajdonosa. 1916.júl.18-tól ot. br. • **BT, 896.**

Kun (Kohn) Béla (Szilágycseh, 1886.febr.20. – Szu., 1939.nov.30.): újságíró, a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* egyik alapítója. Középiszkolásként, Kolozsvárott lép be a →*Magyarországi Szociáldemokrata Pártba* 1902-ben. A →*Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem* után újságíró, 1908-tól a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár titkára. 1913-ban az MSZDP XX. kongresszusán küldött. 1916.júl-ban tizedesként →*hadifogságba* esik. A tomszki →*hadifogolytáborban* mint szoc.dem., kapcsolatba kerül az Or-i bolsevikokkal. Hamarosan szervezkedik a hadifoglyok között, majd fe-rel harcol a hazájával →*hadiállapotban* álló hatalom hds.-ében. 1917-től az OK(b)P (Oroszországi Kommunista [bolsevik] Párt) tagja. 1917 végén kapcsolatba kerül a párt vezetőivel, →*Leninnel* és →*Trockijjal*. 1918.márc.24-től az OK(b)P m. csoportjának vezetője, s (→*Szamuely Tiborral*) a csoport *Szociális Forradalom* c. lapjának szerkesztője. 1918.máj-tól a komm. hadifoglyok nk. fődírációjának elnöke. Részt vesz a moszkvai eszerfelelés leverésében, harcol a permi fronton, szervezi a sz-or. Vörös Hds. internacionalista egységeit, az *Izvesztijja* és a *Pravda* munkatársa. – 1918.nov.4-én az OK(b)P m. csoportjával Moszkvában sz. utasításra kinyilvánítják a KMP megalakulását, nov.17-én hazatérnek, 24-én Bp-en ténylegesen megalakítják a KMP-t. Dec. 7-től kiadják a *Vörös Újságot*. 1919.febr.21-én a párt több más vezetőjével együtt letartóztatják. A börtönből tovább irányíthatja a pártot, szerkesztheti lapját, ill. kidolgozza a KMP és az MSZDP egyesülésének alapelveit. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* kikiáltásakor, márc.21-én szabadul. Kezdetől mindvégig a →*Forradalmi Kormányzótanács* külügyi népbiztosa, emellett ápr.

3-tól jún.24-ig a Hadügyi Népbiztosságot irányító kollégium tagja. Pártvezérként a valóságban a FKT irányítója, ezen keresztül a TK-ban ~ gyakorolja a tényleges hatalmat. Hozzá futnak be a →*békekonferencia* 1919.jún.7-i, 13-i és júl.13-i jegyzékei, amelyekre 4 jegyzékben válaszol jún. 9-én, 18-án, 25-én és júl.11-én (→*Clemenceau-Kun jegyzékváltás*). – A TK bukása után Au-ba menekül, ahol internálják, majd 1920 nyarán kiengedik Sz-Or-ba. Moszkvában újabb pártmegbízásokat kap. Részt vesz a sz-or. Vörös Hds. krími →*hadműveleteit* irányító kollégiumban, ahol hdm. szintű vezetési ismeretek hiányában kiadott intézkedései több ezer sz-or. kat. halálát okozzák. 1921–1936 között a →*Komintern* Végrehajtó Bizottsága tagja. Vezető szerepe van az illegális KMP újjászervezésében és irányításában, ezért kétszer tér vissza titokban Bécsbe: 1925.aug-ban és 1928.ápr-ban. Ápr.25-én az ot. hatóságok több társával letartóztatják. A m. korm. kéri kiadatását, amit az ot. korm. elutasít, s júl.28-án társaival együtt kitoloncolja a Szu-ba. 1937-ben a sztálini tisztogatások elérik, *Sztálin* személyes utasítására 2 év fogság után kivégzik. • **BB, 897.**

Kurtály: →*Puska*

Kusmanek, Hermann von Burgneustädten (Nagyszzeben, 1860.szept.16. – Bécs 1934. aug.7.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. 1876–1879 között elvégzi a bécsi helyi kat. ak-t, 1879.aug.18-tól hdgy. a bécsi cs. és kir. 63.gy.ezd-

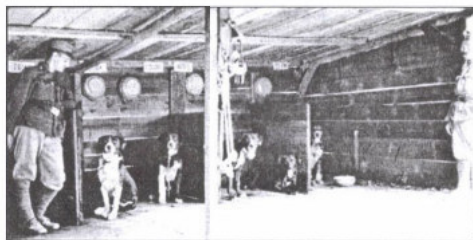
ben 1882–1884 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1894.nov.1-től őrgy. a →*Vezérkar* Országleíró Irodáján. 1895.ápr.15-től a bécsi *Hadilevéltár* hadtörténeti o-án szolgál. 1897.máj.1-től alez. 1898.okt.9-től a cs. és kir. 63.gy.ezd-ben, 1899. jún.23-tól a →*közös Hadügyminisztérium* elnöki o-án szolgál. 1900.nov.1-től ezds. 1903.márc.12-től az elnöki o. főnöke. 1906.nov.1-től vőrgy. 1908. okt.11-től a győri cs. és kir. 65.gy.dd., 1910.ápr. 16-tól a linzi cs. és kir. 3.gy.ho. pk-a. 1910.nov.1-től altbgy. 1911-től a laibachi cs. és kir. 28.gy.ho. pk-a. – 1914.jan-ban a cs. Przemysl várpk-vá nevezi ki. 1914.szept.12-től irányítja a →*przemysli erődrendszer* véd-ét. Nov.4-től gy.tbk. A máso-

dik ostrom végén (→*przemysli csaták*) a védművek és a →*lövegek* felrobbantása után 1915.márc. 23-án átadja a várat és 120.000 kat-jával együtt or. →*hadifogságba* esik. 1917.máj.15-től vezds. – 1910-től nemesi. Titkos tanácsos. Számos kat. →*kitüntetés* birtokosa, 1921.márc.10-én megkapja a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. A brüni n. mű. főiskolán a mű. tudományok díszdoktora. – Fő műve (Max Hoen társszerzővel): *Der Sanitäts-Dienst im Kriege. An einer Reihe von Beispielen applicatorisch dargestellt* (Hefte 1-3. Seidel, Wien, 1897). ♦ **BT, 898.**

Kutyák háborús alkalmazása: az egyik legrégebbi kiegészítő és különleges hadviselési módszer. A ~ra a legalkalmasabb a kuvasz, a puli, a németjuhász, a dobermann és a rövid szőrű vizsla volt. A ~nak öt területe volt. – A *jelentőkutya* két meghatározott végpont között írásbeli közleményeket, kisebb csomagokat továbbított. Két vezetője volt, akik bevetésekor a két végponton tartózkodtak. Előnyei: tűzkörletben embert vagy híradó eszközt pótol, bármilyen terepen, napszakban és időjárási viszonyok között alkalmazható volt, s nem igényelt speciális technikai hátteret (pl. antenna, vezeték). Hátrányai: csak állandó végpontok között működött, csak hosszabb kiképzés után volt pótolható, s esetenként nem volt megbízható. Alkalmazási egysége a *jelentőkutyavezető-tag*, amely 2 vezetőből és 1-2 kutyából állt. Több vezetőtag 1 alti. pság-a alatt *jelentőkutya-rajt* alkotott, amit csapatávbeszélőkhöz vagy híradószd-hoz osztottak be. Vezetői *működési naplót* vezettek. Felszerelése: nyakörv, bárca, szájszíj, póráz, karabélyos lánc, cövek karikával, jelentőtáska vagy jelentőnyaköv (a közlemény továbbítására), etető- és itatóedény, fésű, kefe, táb. takaró. – A *kísérőkutya* őrszemek, járőrök mellett teljesített szolgálatot, mivel hallásánál és szaglásánál fogva hamarabb észlelt bizonyos jelenségeket. – Az *egészségügyi kutya* az eü. járőr kísérője volt. Elsősorban sebesültek és halottak felkutatására alkalmazták, de előfordult, hogy sebesültet húzott ki a két →*peremvonal* közti senki földjéről. – Az *őrkutya* személye-

ket, tárgyakat, objektumokat őrzött (önállóan is). – A *vontatókutya*t hármassal fogatolásban max. 250 kg teher mozgatására alkalmazták. ♦ **KGy, 899.**

Kutyavonat-telephely (vontatókutyák szállása)

Kühlmann, Richard von (Konstantinápoly, 1873.máj.3. – Obstadt bei Murnau, 1948.febr.2.): német diplomata, nagybirtokos. Az anatóliai vasutak igazgatójának fia, 1909-ben a londoni követ-ség tanácsosa, ahol a →*Bagdad-vasútvonallal* és a távol-keleti kőolaj kiaknázásával kapcsolatos egyezményeket intézi. 1914-től hágaai, 1916-tól konstantinápolyi követ. 1917.aug.7-én kinevezik a →*Michaelis-kormány* küm-évé. A megegyezéses béke híve. Miután 1918.jún.24-i beszédében a Bir. Gyűlés <Reichstag> előtt lehetetlennek minősíti a n. kat. győzelmet, az →*OHL* nyomására júl.9-én le kell mondania. ♦ **UK, 900.**

Különítmény (Magyarországon, 1919–1920): az →*őrszírózsás forradalom*, a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* alatt és az azt követő →*ellenforradalmi rendszer* első éveiben karhatalmi, pol. nyomozási feladatok, továbbá statáriális ítéletek végrehajtására szervezett belügyi, kat., és félkat. alakulatok korabeli közkeletű elnevezése. A ~ többségét pk-uk neve alapján különböztették meg. – **I.** A TK idején főként vörösőrökből és vöröskat.kból hoztak létre ~et. Kisebb-nagyobb ~ működtek pl. a népbiztosok, a rögtönítélő bíróságok, a direktóriumi elnökök, vmint a különféle pol. megbízottak mellett. Az ellenforr. tüntetések, megmozdulások leverésére, megtorlására kiküldött ~ egy része kezdetben hivatalosan *terrorcsoportnak* vagy *terrorkülönítménynek* nevezte magát. – Az első ilyen komm. alakulat a →*Leninfiúk* elnevezésű kh.sz.d. volt, amelyet még számos kisebb-nagyobb ~ létrehozása követett. Egy részük a statáriális kivégzések mellett rabolt, fosztogatott

és kegyetlenkedett. Sok ártatlan embert megöltek, több ezer embert bebörtönöztek. A Lenin-fiúkon kívül a legrosszabb hírű komm. ~ek közé tartozott a Kalocsa környéki ellenforr. megmozdulást leverő *Petzkay-zászlóalj*, *Bandl Ferenc* Bp-i, *Stern Mózes* debreceni, s *Tóth* (álnéven *Anocska*) Béla makói kh. egysége. Áldozatainak száma: lásd →*vörösteror*. – 2. Sok kisebb-nagyobb ~t hozott létre a szegedi →*Fővezérség*. A főleg volt ti-ek vezette ellenforr. ~eknek szerepük volt →*Horthy* Miklós hatalomra juttatásában (→*kormányzó*vá választásában csak a →*Prónay-különítmény*nek és az →*Ostenburg-különítmény*nek). Az első ti. ~ek pk-ait Horthy rögtönítélő bírósági jogkörrel is felruházta. Közülük a komm. ~ekhez hasonló kegyetlenkedéseik és csoportos kivégzéseik miatt (amiben szerepet játszott a vörösteror visszahatása) különösen rossz hírűvé vált a →*Héjjas-különítmény*, br. →*Prónay Pál*, *Jankovich Bésán* Endre, *Madary Antal*, →*Ostenburg-Moravek Gyula*, *Rácz Kálmán* és *Siebenlist Nándor* ~e. – A ~ek képezték a →*Nemzeti Hadsereg* magvát, amelynek létszáma 1919.jún-tól gyorsan nőtt. Nov.30-án a NH-ben már 56 ezer ember szolgált, ebből 34 ezer fő ~es volt. A ~ekből dec-ben *csendőrtartalék* elnevezéssel önálló kh.zlj-akat is létrehozta. Dec. végén a ~ek 50 ezer főt számláltak. 1920.jan.11-től a NH gy.ho-ainak kötelékében 10.zlj-ként 1-1 →*vadászzászlóalj*at létesítettek, az újoncokkal is kiegészített ~ek hivatalosan e néven léteztek. Közülük az →*Adonyi különítmény*, az →*Ehman-telepi különítmény*, a →*Magyar vadász-különítmény*, továbbá a →*Kárpátukrán különítmény*, az →*Oszták légio* és a →*Jugoszláv légio* játszott jelentősebb szerepet. A Közélelmezésiügyi különítmény az élelemtermelést, -beszolgáltatást és -elosztást felügyelte, pk-a *Pacor Vilmos* vör. volt. Az 1000-1600 fős vad.zlj-ak mellett *rohamosztag*, *rohamszakasz* és „sportegylet” elnevezéssel egyéb ~eket is szerveztek. A *tiszti karhatalom létrehozásának* elnevezett toborzás 1919.dec-től kiterjedt az állami hivatalokra és a felsőfokú tanintézetekre is. Összesen 1500 fővel, „sportegylet” elnevezéssel kh. ~ek működtek pl. a soproni, a debreceni, a magyaróvári, a keszthei és a kecskeméti felsőfokú iskolákban. 1919–1920-ban működött még a *Halálfejes Kopjások*, a *Jász-Kun Brigád* és a *Szentgáli Különítmény* is. – A tiltakozások hatására miatt Horthy 1920. tava-

szán lépett. A HM 41139/eln.-1920. sz. rendelet a rögtönítélő bíraskodás megszüntetését és a kivégzések Horthyhoz való jelentési kötelezettségét írta elő. →*Simonyi-Semadam* Sándor me. jún. 12-én kelt 4710/1920.ME sz. rendetében minden olyan kat. alakulat, köztük a ~ek megszüntetését elrendelte, amely az 1919-es forr-ak idején jött létre (valójában átszervezték azokat). A NH-ben szabotálták a végrehajtást. Az elbocsátott ~eseket a NH és az →*ÉME nemzetvédelmi egysége*be osztották be, s beléphettek a Ny-Dunántúlon az ún. *ébredő szabadszervezetek*be. 1920 nyarán jött létre az →*Alföldi Brigád* is. – 1920 elejétől a bűncselekményt elkövetett ~esek ellen Horthy, majd gr. →*Bethlen István* me. eljárást indított. Több esetben azonban (beleértve a legrosszabb híreket is, pl. *Bibó Dénest*, *Balogh Ferencet*, *Francia Kiss Mihályt*, →*Héjjas* Ivánt, *Kovarcz Emilt*, *Prónayt*, *Vannay* [Hertelendi] *Lászlót*) csak látszatvizsgálatokat és -pereket folytattak le. Felmentésük érdekében nyomást gyakoroltak a fajvédő szervezetek, vmint a jobboldali titkos társaságok (pl. →*Etelközi Szövetség*, →*Kettőskereszt Vérszövetség* stb.). – Egy 1920.jún.13-án megjelent korm.rendelet kivette a kat. szervek hatásköréből a polg. személyek ügyeit. Jún.17-én megszüntették a NH nemzetvéd. szolgálat polg. tev-ét. Ez azonban *Tájékoztató* („T”) *szolgálat* néven (leplezett módszerekkel) továbbra is pol. nyomozó tev-et végzett és benne maradtak az oda húzódtott ~esek. Ők, vmint a vad.zlj. (stb.) néven újjászervezett ~ek még több, mint 1 évig jelentős szerepet játszottak. – A →*Friedrich-kormány* is alakított rendőri és pol. nyomozó ~eket. Rossz hírűvé vált a →*BM Országos Központi Nyomozó Testület*, közkeletű néven a *Margit körúti különítmény*. – Az ellenforr. ~ek áldozatainak száma: lásd →*fehérterror*. – 3. A ~ fogalom az „egy adott feladatra kikülönített kötelék” összevonásából származik, szigorúan kat. feladatokat végrehajtó alkalmazotti kötelékek megnevezésére szolgált. Az I. vh. idején pl. ~nek neveztek →*vállalkozásokra* kikülönített csoportokat, s a →*tengerészgyalog-ság* hivatalos megnevezése *partra szálló különítmény* volt. (Még: →*Egyesület*) ♦ OS, 901.

Külügyminiszterek Tanácsa: →*Békekonferencia*
Küthai Alkotmány: →*Dunai könföderáció*
Kvóta: →*Hadiszállítási kvóta*

L

Lajos Szalvátor <Ludwig Salvator>, főherceg (Firenze, 1847.aug.4. – Brandeis, 1915.okt.12.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. A toszkánai nagyhg-i ágból való, →*Ferdinánd* fhg. öccse. Bár gy. ezds., előrehaladott életkora miatt nem vesz részt az I. vh-ban. ♦ **ZJ, 902.**

Lajos Viktor <Ludwig Viktor>, főherceg (Bécs, 1842.máj.15. – Klessheim, 1919.jan.18.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. →*I. Ferenc József* legifjabb öccse, a 65.gy.ezd. tulajdonosa. Bár gy.tbk., előrehaladott életkora miatt nem lát el frontszolgálatot. ♦ **ZJ, 903.**

Lajtabánság <Lajta-Bánság, Lajtai Bánság>: br. →*Prónay* Pál vk. szds. és a köré csoportosult →*legitimisták* által létrehozott önálló →*kisállam*. 1921.okt.4-én Felsőőrön <Oberwart> kiáltották ki a m. hatóságok által kiűrtet, az →*Antant* ellenőrizte Nyugat- →*magyarországi* területeken. Közel 4000 km²-t kitevő területén csaknem 200 ezer lakos élt. Az államfői tisztséget a *bán* gyakorolta, amit a Ny-Mo-on visszamaradt egyesített felkelő csapatok *fővezére*, Prónay töltött be (→*nyugat-magyarországi felkelés*). Prónay lajtai banként saját nevén szerepelt, a fővezérséget a ~ kikiáltásától *Dobroján* Pál álnéven tartotta meg. Intézkedtek az államszervezet kialakítására is. A végrehajtó hatalom irányítására hattagú *Kormányzótanács* létrehozását határozták el, az állami főhatalmat gyakorló szerv felállításáról azonban később akartak intézkedni. Prónay fővezérrel az élén megalakították a *Felkelő Hadseregek Főparancsnokságát*, amely alá 4, majd 5 ún. *Felkelő Hadsereg* (tkp. →*különítmény*) tartozott, összesen 3500-4000 fővel. A ~ önállóságának és függetlenségének erősítésére a területén átmenő árukra saját vámot vetettek ki és saját bélyegeket adtak ki. – Prónay legitimista és revíziós célok bázisának szánta a ~ot, amely a m. korm. akarata ellenére jött létre. Megléte látszólag akadályozta,

valójában segítette a m. korm. pol. célkitűzéseit, legfőképpen a területi engedményeket hozó ot-m. tárgyalások eredményességét (→*soproni népszavazás*). Bár →*IV. Károly* 1921. őszi visszatérésének kudarca (→*királypuccs* [második]) lényegesen gyengítette és megbontotta a Prónay vezette felkelők sorait, a ~ felszámolására nov.5-i határidővel csak →*Horthy* Miklós →*kormányzó* erélyes fellépésére, ill. a →*Nemzeti Hadsereg* bevetésének kilátásba helyezésével tudták vezetőit rákényszeríteni. A kiűrtést a felkelők nov. 10-ig hajtották végre. ♦ **SzP, 904.**

Lajtán túli területek: →*Ausztria*

Lammasch, Heinrich, dr. (Seitenstetten [Alsó-Au.], 1853.máj.21. – Salzburg, 1920.jan.6.): osztrák jogtudós, politikus, miniszterelnök. Jogi tanulmányok után 1879-től egyetemi magántanár, a büntető- és a nk. jog előadója a bécsi, 1882-től rendkívüli, 1885-től rendes nyilvános egyetemi tanár az innsbrucki, 1889-től a bécsi egyetemen. 1899-től a →*Bírodalmi Tanácsban* az *Urakháza* tagja. 1899-től a hágai békekonf. ot-m. képviselője és szakértője, 1900-tól a *Hágai Állandó Választott Biróság* (a későbbi *Hágai Nemzetközi Biróság*) tagja. – A megegyezései béke híveként 1918.febr.3-4-én Bernben titkos tárgyalásokat folytat →*Wilson* am. elnök bizalmasával. 1918. okt.27. - nov.12. között az →*osztrák minisztertanács* utolsó elnöke. Az OMM felbomlásztására már nem tud érdemi befolyást gyakorolni. 1919-ben az ot. békeküldöttség tagja. ♦ **KE, ZJ, 905.**

Lancaster A: →*Páncéljárműgyártás* (V.)

Landesverteidigungskommando in Tirol:

→*Hadsereg-parancsnokság* (11.), →*Hadtest-parancsnokság* (XIV.), →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Landler Jenő (Gelse, 1875.nov.23. – Cannes, 1928.febr.25.): ügyvéd, szoc.dem., majd komm. politikus. Az 1904. évi vasutasstrájk idején kapcsolódik be a vasutasmozgalomba. Védi a perbe fogott vasutasokat, szerkeszti a *Vasutasok Lapját*, 1906 őszén elnöke a Bp-i villamosvasutasok strájkbiz-ának. 1908-tól a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* tagja. – 1917 elejétől a pacifista mozgalom egyik vezetője. Az 1918.jún-i

ált. sztrájk miatt letartóztatják, szept. végén szabadul. Mint a →*Magyar Nemzeti Tanács* irodavezetője szerepet játszik az →*őszirózsás forradalomban*. Azt követően szembefordul az SZDP vezetőségével, s 1919.márc-ban aktív részese a pártegyesülésének. – A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején 1919.márc.21. és ápr.3. között belügyi és ideiglenesen kereskedelemügyi, ezután máj.25-ig belügyi, vasúti és hajózási, majd ismét belügyi népbiztos. Tagja a →*Forradalmi Kormányzótanács* Pol. Biz-ának, az ún. ötös direktóriumnak. Máj.6-tól a Hatvanban felállított III.hdt. pk-a, részese a sikeres →*északi hadjárat*-nak. Júl.18-tól aug.1-ig a →*Vörös Hadsereg* főpk-a, egyben a MÁV elnök-vezérigazgatója. – A TK bukása után Au-ba emigrál, ott az újjáalakuló →*Kommunisták Magyarországi Pártja* egyik vezetője, ideológusa. Irányításával adják ki a KMP bécsi lapját, a *Proletárt*. 1927 végén gyógykezelés céljából Fr-ba utazik, ahol meghal. Hamvait később a Kreml falában helyezik el. ♦ SzP, 906.

Landsturm: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* „Lajtán túli felének” (→*Ausztria*) kiegészítő fe. ereje 1868–1918 között. Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezetének alkotója, a m.kir. →*Népfelkelés* megfelelője az ot. tartományokban. Mint a *harmadik vonalat* alkotó haderő, a cs.kir. <k.k.> ~ funkciója kmsz. a k.u.k. →*közös Hadsereg* és a k.k. →*Landwehr* támogatása. Saját →*katonai közigazgatása* (I.) nem volt, hadkiegészítési rendszere megegyezett a Lw. kiegészítő kerületeivel. Külön főpság-a vagy vk-a nem alakult, legfelsőbb irányítási szinten a k.u.k. →*Vezérkarhoz*, ill. a háb. kitérésekor az annak bázisán felállított k.u.k. →*Hadsereg-főparancsnokság* alá tartozott. Két →*fegyvernemből* (gy., lov.) állt; a →*gyalogság* békében nem élő *népfelkelő ezredek* kötelékében, amelyek →*mozgósítás*kor a járásokként felállított *kivonuló zászlóalj*akból és *területi zászlóalj*akból álltak össze; a →*lovasság* mozgósításakor járásokként felállított *lovastott népfelkelő osztagok* keretéből. Vezényleti nyelve n. volt. ♦ RI, 907.

Landwehr: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* „Lajtán túli felének” (→*Ausztria*) fe. ereje 1868–1918 között. Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezetének alkotója, a m.kir. →*Honvéd-*

ség (I.) megfelelője az ot. tartományokban. Mint a *második vonalat* alkotó haderő, a cs.kir. <k.k.> ~ funkciója kmsz. elsődlegesen a k.u.k. →*közös Hadsereg* <Heer> támogatása és a belvédelem, kivételesen a belső rend és biztonság fenntartása volt. →*Katonai közigazgatása* (I.) a közös Hds. kat. területeivel egyezett meg, a 9 területi pság élén a k.u.k. →*hadtest*pk. állt. Hadkiegészítési rendszere ezen belül 39 kiegészítő kerületre oszlott. Csak szárazföldi →*haderőnemből* állt, azon belül eredetileg 2 →*fegyvernemből*, a →*gyalog-ságból* és a →*lovasságból*, 1908-tól →*tüzérség*-ből is. →*Seregtestei* és →*csapattestei* azonos szervezetűek voltak a közös Hds-gel és a Honvédséggel, legmagasabb szervezeti egysége a →*hadosztály* volt. Bár külön főpság-a is alakult, legfelsőbb irányítási szinten a k.u.k. →*Vezérkarhoz*, ill. a háb. kitérésekor az annak bázisán felállított k.u.k. →*Hadsereg-főparancsnokság* alá tartozott (→*katonai vezetés legfelső szervei*). Békében 23 gy.ezd. (1-23.), 3 orsz.löv.ezd. (I-III.); 6 lov. (ul.) ezd. (1-6.), ill. a ho-okba beosztott önálló táb.tü.o-ok alkották. Az orsz.löv. csapat-testek megnevezése 1917-ben *császárlövészre* változott. Vezényleti nyelve n. volt. ♦ RI, 908.

Osztrák Landwehr- és Landsturm-katonák

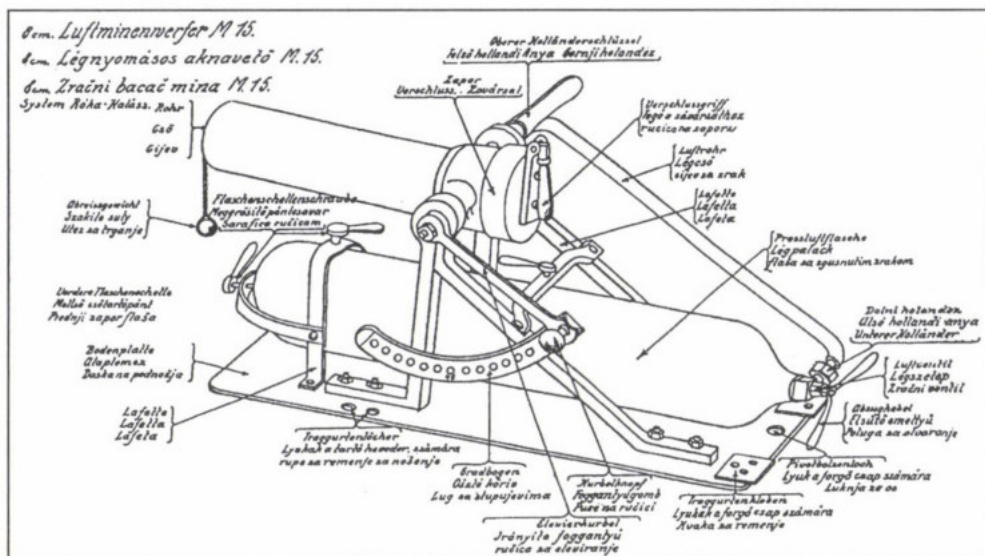
Landwehr (német): →*Német császári hadsereg*

Lángszóró: égő harcanyagot vető fegyver. A →*támadás*ban és →*védelem*ben egyaránt jól használható ~ alkalmazásának nagy erkölcsi hatása a pánikszerű félelemben nyilvánult meg. A hadvezetőség a ~k feladatait széles körben határozta meg. A *hordozható* ~t tüzelőállások, tűzfészek, gíművek, üzemanyag- és egyéb raktárak, lőszerfelvételező helyek, táb. és egyéb →*erődítések*, a harcmezőn előforduló gyúlékony anyagok (erdő,

bozót, kazal, gabona stb.), az épületekben, a lövészárokban tartózkodó vagy csoportosan felbukkanó élőerő megsemmisítésére alkalmazták. A *beépített* ~ fő feladatai közé tartozott a nagy erejű tüztád., a szárnyak biztosítása, a hézagok lezárása, ellenlökések elhárítása és az elfoglalt terepszakasz biztosítása. – Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezeténél ötféle ~t rendszereztek: az 1915. M. 200 literes, az 1915. M. 50 literes, az 1915 M. 25 literes és az 1916 M. 16 literes ~t. Legismertebb konstuktörük →*Szakács* Gábor fhdgy. volt. Égő folyadékuk nyers benzol és kátrányolaj keveréke volt. Ha ez nem állt rendelkezésre, akkor fűtőolaj és nyers benzol, olaj és gázkátrány, nyers benzol vagy petróleum és benzin vagy alkohol egyenlő arányú keverékét alkalmazták. A hajtóerőt acélpalackba sajtolt 130 atm nyomás alatt álló nitrogén (az égést nem tápláló gáz) szolgáltatta. Levegőt vagy oxigént hajtóanyagként a láng visszacsapása folytán esetleg bekövetkező robbanás miatt nem alkalmaztak. A gyújtótöltény égő anyaggal töltött 1904 M. gyújtóhüvely volt. A 25–60 m-re elhatoló láng egy 20 mm-es sugárcsőből indult, amely kúpos végén 1,5 m szélességet is elérhetett. A tűzfészek mellett kb. 1000 C° hőt adott. Az égéskor sűrű, átláthatatlan fekete füst képződött, amely a 200 literes ~nál 200–300 m magasságban is még sötét felhőt képezett. – Az ot-m. *lángvető* alakulatok egy →*csapattestre* (61.árk.zlj.) és a →*rohamcsapatok* lángvető szak-aira tagozódtak. A 61.árk.zlj. 4 szdból, 2 mozgó oxigén-teleppel ellátott műhelyszakból és 4 pótszakból állt. A *lángvető zászlóalj*at a titoktartás végett nevezték árknak. ♦ **LJ, 909.**

Lángzár: a nem robbanó →*műszaki zárok* egyike (→*erődítési zárok*). A I. vh. egyik új fe-e a →*lángszóró* volt. Bár elsődlegesen tád. fe. volt (→*támpontok* leküzdésénél, →*árkok* felgöngyölítésénél), mű. záróeszközként is alkalmazták, s →*utászok* kezelték. A nagyobb, 200 l űrtartalmú készülék kizárólag →*védelemben*, ~ként került alkalmazásra, nem nagy sikerrel. A pk-ok idegenkedtek ettől, ezért ritkán használták. Nagyobb szerephez a →*nyugati hadszíntéren* a →*harckocsi* elleni véd-ben jutott. – Kísérletképpen hoztak létre petróleum, benzin, szurok vagy kátrány gyújtóanyagú *tűzzárakat* is, amelyeket ált. száraz időben lehetett hatásosan alkalmazni. ♦ **BE, 910.**

Lansing, Robert (Watertown [New York állam], 1864.okt.17. – Washington, 1928.okt.30.): amerikai jogász, demokrata politikus, külügyminiszter. 1886-ban szerez jogi diplomát az Amherst Egyetemen. 1914-től a KÜM tanácsosa, 1915.jún. 23-tól kűm. Meggyőzi →*Wilson* elnököt a mexikói Carranza-korm. elismeréséről, támogatja Haiti és Dominika megszállását, s ráveszi Dániát a Virgin-szigetek eladására az USA-nak. Nem hisz a „győzelem nélküli béke” idealisztikus wilsoni elvében. Jelentős része van az USA 1917.ápr.6-i hadba lépésének előkészítésében az →*Antant* oldalán. Az 1917.nov-i *Lansing–Ishii* egyezményben elismeri Japán érdekeit Kínában. →*Masaryk* csszl. propagandája nagy hatást gyakorol ~ra. Bár eleinte nem akarja az OMM felbomlasztását, az 1918.máj.29-i deklarációban elfogadja a →*római nemzetiségi kongresszus* (függetlenségi) határozatát, amelyet az *Antant Legfelsőbb Haditanácsa* <Conseil Supérieur de Guerre> is megerősít jún. 3-i ülésén. Szept-ben elutasítja az ot-m. békekezdeményezését (→*Burián-jegyzék* [I.]). A →*Burián-jegyzék* (II.) után, Wilson válaszát továbbítva kijelenti, hogy az OMM-val kötendő békénél a →*wilsoni 14 pont* már nem mérvado. – Részt vesz a →*békekonferencián* a *Tízek Tanácsa*, ill. a *Legfelsőbb Tanács* munkájában. →*Hoover*rel együtt úgy véli, hogy gazd. segélyprogramokkal gátat lehet vetni a komm. K- és Közép-Eu-i terjedésének. Támogatja a ro. területi követeléseket, ám a vh. utáni történések kiábrándítják, s Ro-val szemben Mo-t veszi védelmébe. A Legfelsőbb Tanács márc.21-i ülésén kijelenti: „A románok voltak, akik a fe.szünet által kijelölt vonalat elsőként átlépték. Szakértőink [...] olyan vonalat javasoltak, mely [...] követte az etnikai viszonyokat; Mo-tól [...] azt kértük, hogy vonuljon vissza száz km-rel Ny-ra, [...] azt hitték, hogy határunk azonos lesz az 1916-os ro. szerződés vonalával. Nincs korm. Mo-on, mely ezt elfogadhatná...” Úgy véli, Ro. mohósága és a félreértelmezett →*Vix-jegyzék* „taszította az országot a bolsevizmusba.” Nem ért egyet a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* ellen fe. erők bevetésével. A *Külügyminiszterek Tanácsában* 1919.máj. elején biz. létesítést követeli a →*nyugat-magyarországi kérdés* kivizsgálására. 1920.febr.13-án lemond. – The Peace Negotiations (Boston, 1921.) <A békétárgyalások> címmel megírja emlékiratait. ♦ **BZ, 911.**

Osztrák-magyar 1915 M. 8 cm-es légaknavető vázlat

Lausanne-i béke: a *Török Köztársaság* és az →*Antant* közötti →*hadiállapot* lezárását és a háború utáni időszak alapelveit kodifikáló nemzetközi jogi okmány. Az I. vh-t lezáró →*versailles-i-washingtoni békerendszer* része, az 1920.aug.10-i →*sévres-i béke* revíziója. 1922.nov.20. és 1923.júl.24. között →*Törökország*, NBr., Fr., Ol., Go., Bg., Ro., az SHS és Japán képviselőinek részvételével a sévres-i béke revíziójáról a Lausanne-ban (Svájc) megtartott tanácskozáson a Musztafa →*Kemal* vezette *török nemzeti mozgalom* sikeres harcainak következtében az új Török Közt. az AH-kal egyenrangú félként vehetett részt. Sz-Or. a konf-án csak a →*Tengerszorosok* kérdésének megvitatásába folyhatott bele. A konf. lezárásaként 1923.júl.24-én írták alá a ~t egyrészlről Fr., NBr., Go., Ol., az SHS, Ro. és Japán, másrészlről To. képviselői. – A ~vel To. visszanyerte szuverenitását, területéről kivonták a külföldi haderőket. To. lemondott a volt *Oszmán Birodalom* nemtöröklakta területeiről, de megtarthatta *Kelet-Thrákiát* a Marica folyóig és *Nyugat-Örményországot*. A görög-tr. határt demilitarizálták. To. elvesztette vmennyi *Égei-tengeri szigetét* *Bozcaada* <Tenedosz> és *Gökçeada* <Imbrosz> kivételével, de visszakapta Go-tól *Izmirt* <Szmirna>. Ol. annektálta *Dodekanéoszt*, NBr. *Ciprust*. Moszul hovartozásának kérdésében további tárgyalásoka

irányoztak elő. Megszüntették a To-ban a külföldieknek a területenkívüliség jogát biztosító ún. kapitulációs rendszert. A Tengerszorosokat demilitarizálták, maximálták a béke és háb. idején áthaladó kereskedelmi és hadihajók számát, s a szabad hajózás ellenőrzésére a konf-án részt vevő országok és Sz-Or. képviselőiből álló nk. biz-ot hoztak létre. A ~ nem kötelezte jóvátételre To-ot, s nem korlátozta hadereje nagyságát. * VG, 912.

Légaknavető: az →állásháború viszonyai között kialakult gyalogsági nehézfegyver. Halász Pál mérnök hdgy. és Róka Kálmán tart. hdgy. fejlesztette ki, hogy a saját →árokrendszerből torkolattűz, füst és dörrenés nélkül lehessen az elg. →peremvonalát gránátokkal löni. A ~ első harci bevetésére 1915.szept-ben került sor az →olasz hadszíntér görzi →arcvonalszakaszán. Meredek és lapos röppályával való tüzelésre egyaránt alkalmas volt. Kezdetben a 8 cm-es 1915 M., majd a 15 cm-es 1915 M. ~t rendszeresítették, később megjelent a 10,5 cm-es 1915 M., a 12 cm-es 1916 M. és a 20 cm-es 16 M., s a háb. utolsó időszakában a 24 cm-es 1917 M. ~. A legtöbb ~ a 8 cm-esből készült, mintegy 650 db. – A 8 cm-es ~nél a töltőlemezhez szakadócsavarral rögzített aknagránát kivetése akkor történt meg, amikor a légkamrában a sűrített levegő nyomása

átlépett egy meghatározott értéket. A 15 cm-es ~nél megjelent a 3 horonyméretű (mély, közepes, sekély) szakadócsavar, amely különböző nyomásértéknél elpattanva lehetővé tette a közlere, közepes távra és messzire leadott célzott lövést. A 12 és a 20 cm-es ~nél *lövedékfogót* alkalmaztak, amely az *elsütőkar* zsinórral történő meghúzásakor elengedte a lövedéket. A légkamrát újratölthető *légpalackból* töltötték fel. A *lővegetalpra* a függőleges, ill. a vízszintes csőmozgatást lehetővé tévő kereteket szereltek. A 12 cm-es ~höz a lőtávolság növelésére a csőre felcsavarható *pótcsővet* is kifejlesztettek. A 8 cm-es kivételével a ~k szállításához kétkerekű *taligát* használtak. A csapódó vagy időzített gyújtóval szerelt aknagránátokat ált. *dynammon*, esetenként *klórát*, *trotílt* vagy *sabulít* robbanóanyaggal töltötték meg. A 15 cm-es ~höz kifejlesztettek gyújtó és világító gránátot is. – A ~ kezelése eleinte az →*árkász* és az →*utász* →*csapatnem* feladata volt. 1917-től a →*gyalogság* kötelékében *légaknavető* ütegek kerültek felállításra, kötelékükben 2 *tűzlépcső szakasszal* és 1 *lőszeroszloppal*. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **RI, 913.**

Legfelsőbb katonai törvényszék: →*Harmadik és utolsó folyamodású bíróság*

Léggömbös csapat: a →*német császári hadsereg* részét képező, levegőnél könnyebb légjáróművel felszerelt →*csapatnem*. Az I. vh. során 1870 kötött megfigyelő ballon épült 3 fő típusból. A n. hds. a háb-t a 800 m-ig alkalmazható, 600 m³-es *Parseval-Sigsfeld* sárkányballonnal kezdte. E típusból 1915-re már 1200 m-ig alkalmazható, 800 és 1000 m³-es változatokat is készítettek. Az 1916-tól (egy zsákmányolt fr. *Clagnot-Caco* alapján) készített áramvonalas, 850 m³-es AE-ballon alkalmazási magassága elérte az 1500 m-t. – A ~ vesztesége 1160 ballon volt, ebből az elg. rg-ek és légv. lg-ek 546-ot lőttek le, 109 egyéb harci okból semmisült meg, 505 sérült példány nem volt javítható. A ~ 709 hősi halottat veszített (Bajorország ismeretlen adatai nélkül). • **SGy, 914.**

Léggömbzár: →*bombázó-repülőgépek* ellen alkalmazott, levegőnél könnyebb repülő szerkezetek rendszere. Először a n. léghajóbázisok és lőszergyarak véd-ére alkalmazták a ~t 1915-ben.

Az OMM-ban 1917 végén az Adria-part elleni ol. bombatád-ok miatt felállították a *honi védelmi léggömbös csapatot*. Az ezek által alkalmazott ~ a fontosabb →*haditengerészeti támaszpontok* körül 2000-3000 m magasra felengedett, 80-100 m³-es léggömbökből álltak. A feleresztő kötelek között lebegő vékony zsinórok hálószerűen lezárták a védendő területet. 1918-ra Polában töltésükhöz külön gázgyárat létesítettek. A léggömböket a wimpassingi Harburg–Bécs Gumigyárban, majd a bécsi Osztrák–Amerikai Gumiművek Semperit gyáraiban készítették. A vékony feleresztő drótköteleket a Bp-i Felten és Guillaume Dróthuzalgyár szállította. A ~ak kezdetben több gép pusztulását okozták. Később, ha nem is akadályozták meg a légitád-okat, a magasabbra kényszerített bomb-k célzását és navigációját megnehezítették, gyakran lehetetlenné tették. • **WL, 915.**

Osztrák-magyar léggömbön előkészítése felszállásra

Léghajóbázis: a levegőnél könnyebb harci légjáró gépek telephelye az →*Osztrák–Magyar Monarchia* területén. 1915. elején a n. →*léghajós csapatok* <Heeresluftschiffe> és ot-m. mű. kat-k előregyártott barakkokból a Temesvártól É-ra 12 km-re lévő Szenttamáson egy ~t építettek ki a To-gal és Bg-val való kapcsolattartás céljából. Az ot-m. →*Vezérkar* és a n. →*OHL* ekkor már egyre biztosabb értesülésekkel rendelkezett Ro. el- lencsés szándékairól. A szakszemélyzet n. volt, s ide települt a →*közös Hadsereg* <Heer> 400 fős kiszolgáló alakulata is. Mellette felépítettek 1 előregyártott egysarnokos hangárt, 1 gázgyárat és 1 töltőállomást is. A ~ra elsőként az LZ-81 léghajó érkezett 1915.nov.2-án, s n. dipl. küldöttséget vitt Szófiába. A ~ról felszálló →*Zeppelinek* a

→léghajós műveletek során ro. és görög célpon-
tokat is bombáztak. 1918.okt. végén a visszavo-
nuló n. csapatok a ~t felrobbantották. Pk-a 1916.

Megfigyelőállás a villachi
bázison

febr.-tól az összeom-
lásig →Pope Kornél
örgy. volt. – 1917–
1918-ban Székesfehé-
váron létesítettek egy
tartalék leszállóhelyet
és egy gázgyárat. A
szenttamási ~ párját a
Bg-i Jamboliban léte-
sítették 1916 elején, ez
megfelelt a légi utat

szintambulig. 1918.okt-
ben, a →Mackensen-seregcsoport visszavonulá-
sa során a n-ek felrobbantották. ♦ SGy, 916.

Léghajós csapatok: a →német császári hadse-
reg részét képező, levegőnél könnyebb légjáró-
művel felszerelt →csapatnem. Haditengerészeti
<Marineluftschiffe> és szárazföldi <Heeresluft-
schiffe> ~ra tagolódtak. A n. hadiipar 123 légha-
jót (lh.) gyártott, ebből 94 db volt →Zeppelin,
17 db faépítésű Schütte Lanz, 11 db Parseval, 1
db Gross Barath M IV típusú. A háb. végére 14
db maradt meg. – A Marineluftschiffe az I. vh.
során 73 lh-t állított szolgálatba, ebből 61 volt
Zeppelin (közülük 38 nagy, 2 régi Z típus), 8 db
Schütte Lanz, 3 Parseval, 1 Gross Barath M.IV.
A Heeresluftschiffe az I. vh. során 50 lh-t állított
szolgálatba, ebből 33 volt Zeppelin, 9 Schütte
Lanz, 8 Parseval M. Ezekből elg. behatás követ-
keztében a Marine 23, a Heer 17; mű. ok, időjá-
rás, baleset miatt a Marine 30, a Heer 9 lh-t vesz-
tett. A 79 elvesztett lh-val 444 fő rep. személyzet
halt hősi halált. A Heer 10 lh-t lebontott és alkat-
részként használt fel, 4 lh-t átadott a Marinénak.
– A Marine-nél L, a Heer-nél Z, majd LZ jelű lh-
kat alkalmaztak, ezt követte az arab gyári szám.
A Marine lh-it L-(1-65, 70-71), a Heer lh-it Z-(I-
XII) jelcsoporttal jelölték. A Heer még 21 lh-t
állított szolgálatba LZ-(34-120) közötti, nem fo-
lyamatos (elkerülendő a Marine lh-ival való egye-
zést) számozású (zárójel nélküli) jelcsoporttal.
Az L-(1-6) kísérleti lh-k nem kerültek hadi beve-
tésre. – A Heeresluftschiffe 1913-tól 1917.szept-
ig állt fenn, az →OHL a nagy veszteségek miatt
feloszlatta. 111 harci bevetés során 164.203 kg

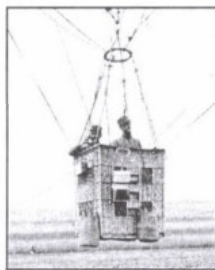
bombát dobott le, ebből Or-ra 60.322, Fr-ra és
Belgiumra 44.686, NBr-ra 36.589 kg-ot. 85 feld.
rep-t végzett a Balti-tenger felett a Marineluft-
schiffe alárendeltségében. Az utóbbi 971 feld.
rep-t végzett az Északi-, 135-öt a Balti-tenger fe-
lett, 46 tád-t hajtott végre Balti-tengeri célpontok
ellen, 306 bevetéssel 177 léghajó 1915.jan.20. és
1918.jún.27. között 51 tád-t intézett a brit szige-
tek ellen, 5806 db bombát ledobva 199.156 kg
összsúlyban, 1,53 millió font polg. kárt (a kat.
káradatok ismeretlenek), s 557 halálozást okoz-
va. (Még: →Léghajós műveletek) ♦ SGy, 917.

Léghajós műveletek: a német →léghajós csapa-
tok bevetései a →balkáni hadszíntéren és tágabb
térségében 1914–1918. Az I. vh. kitörésekor To-
nak nem volt bevethető légi harceszköze, Bg-nak
alig. Az ot-m. →repülőkhadszervezetét (I.) saját
csapatainak támogatása kötötte le, így To. és Bg.
csak a n. →repülőkhadszervezetétől (II.) várha-
tott segítséget. 1915. elején a n. Heeresluftschiffe
kiépítette a szenttamási →léghajóbázist. – Az
LZ-81 lajstromjelű (LZ-51 gyári jelzésű) n. légha-
jó (lh.) 1915.nov.2-től 1916.jan.19-ig állomáso-
zott ott, s feld. utakat tett a Balkánon. 1916 nya-
rán Drezdában átépítették, aug.20. körül tért visz-
sza Szenttamásra. Szept.25-re és 27-re virradóra
bombázta Bukarestet, a légv. tűzből megsérült, s
a Bg-i Timonovnál kényszerleszállást hajtott vég-
re. A lebontott, 35.800 m³-es lh. 3 bevetésben
4513 kg bombát dobott le, pk-ai Felix Jacobi és
Bath szds-ok, I. tisztje →Pope Kornél szds. volt.
– Az LZ-85 lajstromjelű (LZ-55 gyári jelzésű) lh.
1916.jan.27-én érkezett Szenttamásra. Febr.1-re
virradóra 2000 kg bombát dobott Szaloniki kikö-
tőjére, az 1500 km-t 18 óra alatt tette meg. Márc.
18-ra virradóra 1600 kg bombával támadta Sza-
lonikit. Máj.6-ra virradóra ismét Szalonikit tá-
madta, de a légv. eltalálta. A Vardar mocsaraiban
szállt le, legs-e a →hadifogságba esés előtt fel-
gyújtotta. A 31.900 m³-es lh. pk-a Scharzer fhdy.
volt. – A 35.800 m³-es LZ-86 lajstromjelű (LZ-
56 gyári jelzésű) lh. is több bevetést hajtott végre
Szenttamásról, majd Kownóba, a →keleti had-
színtérre helyezték át. 1916.szept.4-én két gon-
dolója leszakadt, a legs. nagy része hősi halált
halt. Pk-a Linnarz, majd Wolff szds-ok voltak. –
Az SL-10 lajstrom- és gyári jelű lh. 1916.jún. vé-
gén Szenttamásról a Bg-i Jamboliba települt át.

Onnan Konstantinápolyon át 2 feld. utat tett a Fekete-tenger felett. Aug.27-én Szevasztopol bombázására indult, de nyomtalanul eltűnt. A 38.800 m³-es lh. pk-a *Wobeser* szds. volt. – Az 1916.aug-ban érkező LZ-101 lajstromjelű (LZ-71 gyári jelzésű) lh. felváltva állomásozott Szenttamáson és Jamboliban. 1916-ban összesen 11.934 kg bombát dobott Ro-i célpontokra: aug-szept. fordulóján 3 alkalommal bombázta Bukarestet, okt.6-ra virradóra Ciulnitát, okt. végén Fetestit, dec.26-ra virradóra Galac erődjét. 1917-ben Jamboliból bombázta Odessát, Mytilénét, Mudroszt és Iaşit. Aug.31-én a No-i Schneidenmühl-be vezényelték, az 1800 km-es utat 25³⁰ óra alatt tette meg. A Heeresluftschiffe felszámoláskor, szept-ben lebontották. A 35.800 m³-es lh. pk-a *Korenber* fhdgy. volt. – Az LZ-97 lajstromjelű (LZ-67 gyári jelzésű) lh. 1916.okt-ben érkezett Szenttamásra, s 25-re virradóra 1500 kg bombát dobott Bukarestre. 1917-ben 5 bevetésben 5760 kg bombát dobott Valona, Taranto, Brindisi, Chişinău célpontjaira. Júl.5-én visszarendelték No-ba, szept-ben lebontották. A 35.800 m³-es lh. pk-a *Bruns* szds. volt. – A *Marineluftschiffe* L-59 lajstromjelű (LZ-104 gyári jelzésű), 68.500 m³-es, ötmotoros lh-ja az I. vh. alatt épített legnagyobb →*Zeppelin* volt. 14 t hadfelszereléssel, leszállás nélkül repült No-ból Jamboliba *Bockholt* shdgy. pság-a alatt. Onnan 1917.nov.16-án indult Német-Kelet-Afrikába, a mai Kenya és Uganda határán harcoló, Paul von →*Lettow-Vorbeck* alez. vezette n. gyarmati hds. ellátására. 18-án motorhiba miatt visszatért, 21-én ismét útnak indult. Miután a →*brit titkosszolgálat* rádióan hamis jelentést adott a n. gyarmati erők felétételéről, az →*OHL* pcs-ára, Khartoumtól (D-Szudán felett) visszafordult. 95¹⁰ órás, 6757 km-es út után érkezett vissza Jamboliba (kat. lh. azóta sem hajtott végre ekkora bevetést). A Balkánon maradó lh. 1918.márc.18-án 6350 kg bombát dobott (meglepetésszerűen) Nápolyra. Márc. 20-án Port Said ellen indult, de a rossz idő miatt 5000 kg bombaterhét balkáni célpontokra dobta. Ápr.7-én Málta bombázására indult, 8-ára virradóra az Otrantói-szoros felett felrobbant, legs-e hősi halált halt. – A n. Heer lh-i a balkáni ~ során összesen 31 bevetést hajtottak végre. ♦ **SGy, 918.**

Léghajózás (I.): levegőnél könnyebb harci légjáróművek alkalmazása az →*Osztrák-Magyar Mo-*

narchia hadszervezetének légjáró csapatainál. A XIX. szd. végén a ~ több szabadalom és kísérleti szerkezet formájában megjelent. A legjelentősebb a m. származású *Schwarcz* Dávid alumíniumból épített merev szerkezetű léghajója volt, amely 1897-ben Berlinben kísérleti repülést végzett 12 LE-s Daimler motorral. – A cs. és kir. →*Vezérkar* a „puhatestű” léghajók mellett döntött. 1909-től 4 léghajót rendszeresítettek. Az *M I Parseval* vasúti kocsin szállítható volt, a 49 m hosszú hajótesthez 5,5 m hosszú gondola tartozott 70 LE-s Austro-Daimler motorral. Az *M II Lebaudy*, az *M III Körting* és a *M IV Boemches* a *Fischamenden* felépített csarnokokban állomásoztak. 1913-ig részt vettek a hadgyakorlatokon, de hadi alkalmasságukat nem tudták bizonyítani, balesetek és mű. hibák miatt a VK kiselejtezésüket rendelte el. – Az ot-m. *Légjáró Csapat*nál az I. vh-ban 12 megfigyelő léggömbös o-nál, 1-1 hosszúkás és gömb megfigyelő léggömb volt. *M. 98* jellel mint E.B. típust rendszeresítették a n. *Parseval-Sigfeld* kötött ballont, amely 600 (később 800) m³-es volt és 800 (később 1200) m magasságba lehetett felbocsátani. 1916-ban No. zsákmányolt egy 850 m³-es fr. *Clauot-Caco* léghajót, azt 1917-től AE típusjellel gyártotta. Az OMM azonnal átvette. Az 1500 m magasságot elérő AE a háb. végéig szolgálatban állt. – A rg-ek tád-ai miatt a léggömbök megfigyelőit 1916-tól kiképezték ejtőernyős ugrásra is. A háb.

Osztrák-magyar felderítő egy M. 98 kórában

végén az ot-m. léghajós és ballon csapatokhoz 274 ti. és 11 alti. hajózó, 48 ti., 7503 alti. és legs. földi személyzet tartozott, 27 *ballonszáza*dba szervezve. A harcokban 50 ti. halt hősi halált. – A háb. alatt az OMM területét a n. →*Zeppelin* léghajók állomásként használták. Keszthelyen és Székesfehérvárott átrepülési, Szenttamáson bevetési →*léghajóbázis* létesült a Balkán fölötti feld. és tád. repülésekre. ♦ **WL, 919.**

Léghajózás (II.): levegőnél könnyebb harci légjáróművek alkalmazása a →*Központi Hatalmak* repülőcsapatainál. A ~ban No. járt az élen. A n.

hadvezetés 1912-ben megrendelt a *Zeppelin Műveknél* 11 léghajót (lh.) a hds., 3-at a haditengerészet számára, Z-I-XI, ill. L-1-3 jelzéssel (gyári jelük LZ-25-33). – Az I. vh. kitörésekor hadi alkalmazásba kerültek, ám mivel kb. 1500 m-re tudtak (terheléssel) felemelkedni, még 1914-ben 1 kivételével elvesztek. A Z-VI 1914. aug. 6-án, miután Lüttichre 1400 m magasból 200 kg bombát dobott, az elhárító tűzben megsérült és lezuhant. A Z-VII és Z-VIII aug. 21-én virradatkor a visszavonuló fr-k ellen bevetve semmisült meg az elhárító tűzben. A Z-IX több sikeres út után okt. 8-án saját csarnokában ang. rg-ek bombatádá során elégett. Nov-tól az időjárás pusztította a léghajókat. – A →*Zeppelineket* ezután már csak éjszakai bombatád-okra használták. A lh-kra leereszthető megfigyelő kosarat rendszeresítették, amely 800-1000 m drótkötélen függött és a lh-t rejtő felhők alól is irányítani tudta a lh. tev-ét. Így 1915. márc. 20-21. éjszakáján 3 lh. támadta Párizst, ápr. 13-án fenyegették St. Omert, ahol az ang. és a belga kir. találkozott, vmint bombázták Casselt és Haselbrouckot. Ugyanebben a hónapban megindultak az Anglia (főleg a London elleni) tád-ok. A tengerparton Ostende és Steenbrügge között tüzeket raktak, összekötő vonaluk messze látható fénnel a Temze-torkolat irányába mutatva irányította a lh-kat. – 1916-ban megjelentek a hatalmas, magasra emelkedő, nagy teherbírású lh-k. Ezek a →*keleti hadszíntéren* bombázták Białystokot, Varsót, Grodnót, Kownót, Wilnát, Breszt-Litovszkot és Kowelt; s hajtották végre a →*léghajós műveleteket* a →*balkáni hadszíntéren*. Az LZ-120 29 fős személyzettel, 1917. júl. 26-31. között 101 órás repüléssel 6105 km-t tett meg a Balti- és Északi-tenger partvidéke felett, s közben 1250 kg bombát dobott le. Ez egyben előkészület volt Szentpétervár bombázására, amelyre azonban az or. összeomlás következtében már nem került sor. • WL, 920.

Léghajózás (III.): levegőnél könnyebb harci légjáróművek alkalmazása az →*Antant*-hatalmak repülőcsapatainál. A ~ra főleg puhatestű, 6000-9000 m³-es, kétmotoros léghajókat használták, amelyek 2000-3500 kg hasznos terhet szállítottak. Az alsó hossztartóval épült fr. *Adjutant Vincenot*, *Adjutant Reau*, *Captain Ferber* (stb.) nagyléghajók után megkezdtek az alsó kielre épített puha-

testű léghajók gyártását is, pl. a *Captain Marchal*, a *Lt. Selle de Beauchamp*. Ezeket főként tengeri szolgálatban alkalmazták. – Hasonló rendszerűek voltak az ol. léghajók is, de ott a haditengerészet számára 11.000-14.000 m³-es puhatestű léghajók is épültek, 6-7000 kg teherbírással. Rendszeresen támadták az adriai ot-m. →*repülőbázisokat* és →*haditengerészeti támaszpontokat*. Az ot-m. repülők lelőtték a *Citta di Ferrara* és a *Citta di Milano* léghajókat, az ot-m. csapatok elfoglalták →*Casarsa* léghajóbázisát. – A brit és a fr. haditengerészet számos kötött megfigyelő ballont alkalmazott hadihajók fedélzetéről tengeralttjárók feld-ére. A lelőtt, ill. zsákmányolt n. →*Zeppelin* léghajók mintájára NBr-ban is megkezdtek a hasonló méretű, *R osztályú* léghajók építését, de az első példány csak 1918-ra készült el, így a háb-ban már nem játszhatott szerepet. • WL, 921.

Léghajózási Szövetségközi Ellenőrző Bizottság:
→*Szövetségközi Ellenőrző Bizottságok*

Légi figyelő- és jelentőszolgálat <Flugbeobachtungs und Meldedienst, FlumD>: az ellenséges repülőgépek berepülésekor riasztást leadó katonai szervezet az →*Oszták-Magyar Monarchia* hadszervezetében. – 1. A →*légoltalom* részét képező ~ az állami vasúti- és postai telefonvonalak felhasználásával épült ki. A khm. 1916. júl-ban intézkedett megszervezésére az OMM →*hátor-szágában*. A védett objektumok riasztása a harangok félreverésével, később szirénákkal történt. – Felépítése: *figyelőőrsök* <Flugwache, FluWa>, *légi jelentőállomások* <Flugnachrichtenstelle, FluNaSt>, *légi tájékoztatóközpont* <Flugnachrichtenzentrale, FluNaz> (Bruck an der Mur), *hadtestparancsnokság* (Graz), *parancsnokság* (Bécs). 1916. őszén a Stájer hegyektől a hr. határig már működött. Teljes kiépülésekor, 1917 elején 3 vonalból állt. 1. *vonalt*: az Isonzó-fronton az 5. és 10. hds. mögöttes területei, tirol front. 2. *vonalt*: Tirol, Karavankák gerincvonala. 3. *vonalt*: Tirol, Spittal, Saint Jakob, Laibach <Ljubljana>, Saint Peter in Krain <Semtpeter>, Feisitz <Bistrice>, Zágráb, Dalmácia. – A fő védendő objektumok: Bécs, Bécsújhegy, Blumau, Felixdorf, Fischamend, Graz, Magyaróvár, Mittel/Steinfeld, Pozsony, Przemysl, Saubersdorf, Szombathely, Wöllersdorf városai, hadiüzemei és infrastruktú-

rális objektumai voltak. A ~ adatokat szolgáltatott a →*honi légvédelem* számára is. – **2.** ~ot alakították ki a →*légvédelem rendszerén* belül is (→*légvédelem alkalmazása*). ♦ **PI, 922.**

Légi kémelek: →*Felderítés* (ballonos)

Légi őrség: →*Légvédelem alkalmazása*

Legitimisták: a *Habsburg-Lotharingiai-ház* Mo-i trónigényét a jogfolytonosság alapján elismerő és érvényre juttatni kívánó, 1920-tól jelen lévő pol. irányzat és képviselői. A *királykérdés* körüli pol. harcok felerősödésének idején a ~at *karlistáknak* is nevezték. Szerintük a Habsburgok Mo-i trónigénye és trónhoz való joga →*IV. Károly* 1918.nov.13-i →*eckartsai nyilatkozatával* nem szűnt meg, mivel arra külső kényszerítő körülmények (az OMM külső hatalmak általi szétदारabolása, ill. a forradalmak) közepette került sor. E lemondó nyilatkozatot (a →*királyi jogkör* gyakorlásáról, de nem a trónról) a me-i ellenjegyzés hiánya és a becikkelyezés elmaradása miatt formailag egyébként sem tartották érvényesnek. Az 1918.nov. előtti állapotok visszaállítását szorgalmazták, mivel véleményük szerint csak ezáltal érvényesülhet a történelmi jogfolytonosság, s csak ezen az alapon nyílnak lehetőség a →*történelmi Magyarország* határainak visszaállítására is. Ragaszkodtak IV. Károly személyéhez, s trónra való visszatéréséig vmely Habsburg-főhöz szereték volna nádorrá vagy kormányzóvá választatni. Ngy-i bázisukat a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* adta (→*keresztény pártok*), soraikba elsődlegesen a felső klérus, a régi parlament legtöbb képviselője, a hagyományos uralkodó csoportok számos tagja, a monarchista érzelmű kispolgárság, ill. a középrétegek egy része tartozott. A ~ legjelentősebb képviselői gr. →*Andrássy Gyula*, →*Beniczky Ödön*, →*Gratz Gusztáv*, őgr. →*Pallavicini György*, →*Rakovszky István*, gr. →*Sigray Antal* és →*Szmrecsányi György* voltak. – A Ngy. 1920.febr.16-i ülészakán alkotott 1920:I.tc. (a →*kormányzóválasztásról* és a →*kormányzói jogköréről*) még a ~ és a →*szabad királyválasztók* kompromisszumán alapult. A trón betöltésének kérdését a békekötésig függőben hagyta, s az államfői teendők ellátását ideiglenesen, titkos szavazással megválasztandó →*kormányzóra* bízta. – A ~ tev-e IV. Károly második visszatérési kísér-

letében (→*királypuccs*) csúcsosodott ki. A kudarcba fulladt vállalkozás után az Eu-i nagyhatalmak és a →*Kisantant*-országok erélyes hangú jegyzékben követelték a →*Habsburg-dinasztia* trónfosztásának kimondását. Gr. →*Bethlen István* me. és →*Horthy Miklós* kormányzó a kir. önkéntes lemondását szerette volna elérni, ám miután ez nem történt meg, a →*detronizáció* elkerülhetlenné vált. A Habsburg-ház trónörökösödési, ill. IV. Károly uralkodói jogának megszüntetéséről szóló tv.tervezetet 1921.nov.6-án fogadta el a Ngy. (1921:XLVII.tc.). – A ~ 1922 közepére teljes pol. vereséget szenvedtek. Kiszorultak korábbi hatalmi pozícióikból, tev-üket tv-esen korlátozták, több vezetőjük ellen (a puccskísérlésben való részvétel okán) bünvádi eljárást indítottak. – Bázisuk a két vh. között egyértelműen Ny-Mo. volt. 1925.jún.21-én Körmenden orsz. legitimista gyűlést hívtak össze, 1931-ben, IV. Károly visszatérési kísérletének 10. évfordulóján emlékkápolnát avattak Dénesfán (ahová a kir. megérkezett). Legitimista tev-t folytatott *Pehm* (Mindszenty) József zalaegerszeg-olai plébános is. *Legitimista Királyság* címmel az 1930-as évek közepén folyóiratot indítottak. Az 1944.márc.19-i n. megszállás után, majd a nyilas érában a legitimista →*Kettőskereszt Vérszövetség* részt vett az ellenállási mozgalomban. ♦ **SzP, 923.**

Legitimizmus <lat. törvényesség>: pol. irányzat, amely egy trónvesztett uralkodócsalád igényeit akarja érvényesíteni. →*Magyarországon* →*IV. Károlynak* a →*királyi jogkör* gyakorlásától való 1918.nov.13-i kényszerű visszavonulása után (→*eckarstai nyilatkozat*) a belpol. fejlemények ellenére uralmát jogfolytonosnak és helyreállítandónak tartó, erre törekvő pol. mozgalom, a →*királypuccsok* támasza. Miután IV. Károly az 1921. nov.6-i →*detronizációt* külső kényszer hatása alatt minősítve nem ismerte el, a ~ továbbélt. Képviselői: →*legitimisták*. ♦ **ZJ, 924.**

Légiáró csapat: →*Repülők hadszervezete* (I.)

Légiárómű-elhárító csoportparancsnokság: →*Légvédelem alkalmazása*

Légoltalom: a légitámadások várható következményei elleni védelem, ill. bekövetkezett hatásainak csökkentése. Megszervezését a légítád. esz-

közök gyors fejlődése, vmint a \rightarrow hátszág elleni \rightarrow bombázások elterjedése tette szükségessé. A \rightarrow nyugati hadszíntéren 1914 végén rendelték el az elsőtétítést, 1915-ben adták ki az első \sim i intézkedéseket a lakosság tájékoztatására, tűzoltásra, az óvóhely-védelem megszervezésére. – Az \rightarrow olasz hadszíntéren, a \rightarrow hadművelési területen az OMM hadvezetése 1915.okt.-ben szervezte meg a \sim -at, amit fokozatosan kiterjesztett 400-500 km mélységig. A cs. és kir. khm. 1916.júl.-ban, a m. kir. hm. 1917.ápr.-ban intézkedett \rightarrow légi figyelő- és jelentőszolgálat, vmint \sim megszervezésére az OMM \rightarrow hátszágában. – A \sim feladatait: a tűzoltást, az épületek és a lakosság véd-ét, a rendfenntartást, az elsősegélynyújtást, az elsőtétítést és a tájékoztatást a polgármesterek vezetésével polg. szervek végezték. A \sim az ol. fronttól É-ra a Duna-Bécs-Magyaróvár-Szombathely-Zágráb-Dalmácia K-i határa-Szarajevó vonaláig; \rightarrow Galicia-ban a drohobyczi kőolajmezők véd-ére épült ki. A többi területen megelégedtek az ált. felkészítéssel és a propagandával. ♦ **PI, 925.**

Légvédelem (I.): az ellenséges légi támadóeszközök megsemmisítésére létrehozott katonai szervezet az I. világháborúban általában. Harceljárása két csoportra osztható: védekezés a föld felszínéről és a levegőből. Jellegzetesek a \rightarrow légvédelem eszközei is. Fő feladata a kat. és a gazd. központok, ill. a lakosság véd-e. – **1.** A *légvédelmi tüzérség* szervezeti kereteinek kialakításával a \rightarrow német császári hadseregben 1905 végétől foglalkoztak, hogy a \rightarrow francia hadseregben szolgálatba állított kormányozható \rightarrow léghajók ellen hatékony véd-et szervezzenek. A porosz HM 1911-ben egy 7,7 cm-es \rightarrow löveget rendelt a Krupp és Rheinmetall cégtől. Ezzel látták el a csapatokat: a \rightarrow hadseregekhez 4-4 gk-ra szerelt, a \rightarrow hadosztályokhoz 1-1 fogatolt (4 lg-es) léggömbelhárító ágyús üteget szerveztek. Noha több országban is dolgoztak a \sim kiépítésén, jelentősebb lépéseket a fr-k tettek, akik 7,5 cm-es gy. á-jukat alakították át, s azokból 4 lg-es ü-eket állítottak fel. – **2.** A \sim az I. vh.-ban vált ki a táb. \rightarrow tüzérségből, s a háb. második felére alakult önálló \rightarrow fegyvernemmé. Ekkorra a rg-ek szerepe megnőtt az elg. légi célok elleni véd.-ben. A \rightarrow légvédelem alkalmazásában kialakult, hogy a 4 lg.-ből álló ü. vagy a gépágyús szak. a legkisebb, még eredményesen

bevethető kötelék. Kiépítették a \rightarrow légi figyelő- és jelentőszolgálatot. A közeledő rg-eket az ü-től (szak-tól) 3-4 irányba kiküldött állandó oldalmegfigyelők jelentették távbeszélőn (éjszaka akkor végeztek megfigyelést, ha az alo. fényszóróval is rendelkezett). A háb.-ban megjelenő fényszórókat 500 m-re állították fel az alo.-tól. ♦ **VJ, 926.**

Légvédelem (II.): **1.** az ellenséges légi támadóeszközök megsemmisítésére létrehozott osztrák-magyar kat. szervezet; **2.** a \rightarrow légvédelem rendszerének megvalósítása az \rightarrow Osztrák-Magyar Monarchia hadszerzeténél és az \rightarrow Osztrák-Magyar Monarchia határain belül 1914–1918. – A \sim tü. osztályokra tagozódott. Egy o. 3 ütegből, egy ü. 2-3 szakaszból, egy szak. 2 félészakaszból állt. Egy félészak. 1 db *légvédelmi ágyú*val volt felszerelve. Az első (a cs. és kir. 45.) *légjárómű-elhárító üteget* 1915–1916 fordulóján állították fel, a Škoda gyárban kifejlesztett 8 cm-es 1914 M. *légjárómű-elhárító* \rightarrow lövegekkel. Néhány gk. légv.ü-et is szerveztek, amelyekbe 2-2 n. gyártmányú 8 cm-es Erhard-féle légv. lg-gel. A 14-18 légv.ü. számára 1916–1917 fordulóján vezették be a megfelelő ballisztikai lőtáblázatokat (kmsz. *vezényszótáblázatok*), egyidejűleg megjelent a kimondottan légv. célra tervezett 8 cm-es 1905/08

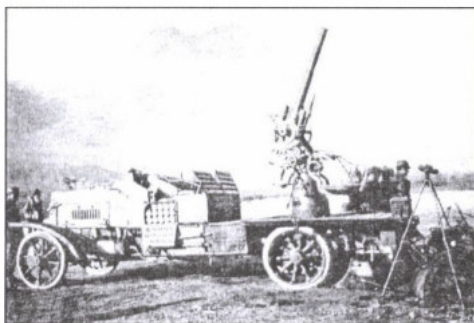
1905/1908 M. 8 cm-es légvédelmi löveg

M. középágyús légv.á. (addig a táb.á.ezd-ek gyakorlatilag nagyobb légv. harcértéket képviseltek). – E szervezet 1917-ig működött. 1918.febr.-ban, a táb. \rightarrow tüzérség átszervezésekor minden tü.dd. második táb.tü.ezd-éhez szerveztek 1-1 *légjárómű-elhárító üteget*. Ilyen ü-eket rendszeresítették a *vártüzérségnél* és a \rightarrow haditengerésznél is. – A \sim hez tartozott továbbá a 3 vonalban kiépített \rightarrow légi figyelő- és jelentőszolgálat is. ♦ **VJ, 927.**

Légvédelem (III.): az ellenséges légi támadóeszközök megsemmisítésére létrehozott kat. szervezet a magyar \rightarrow Vörös Hadseregben. A csapat-légvédelmet (\rightarrow légvédelem rendszere) gpu.- és

pu-tűzzel tervezték megoldani. A →*honi légvédelem*, különösen Bp. véd-ének megszervezésére, ill. a *légvédelmi figyelő- és jelzőrendszer* kiépítésére nagyobb gondot fordítottak. Bp-et 2 gyűrűben egymástól 10-25 km-re *megfigyelő állomások* vették körül, minden állomáshoz 3-7 *figyelőőrs* tartozott. A külsőt Vác–Hatvan–Jászberény–Szolnok–Kiskunfélegyháza–Kiskőrös–Kalooca–Siófok–Veszprém–Tata–Esztergom, a belsőt Aszód–Nagykátá–Abony–Kecskemét–Solt–Dunaföldvár–Székesfehérvár–Bicske vonalában állították fel. Bp-en is volt néhány figyelőőrs, pl. a Gugger-hegyen és a Rákosrendező pályaudvaron. Külön figyelőrendszere volt Győrnek és Füzesabonynak, 2-3 figyelőőrrel. – Az őrsök távbeszélőn vagy távirón jelentettek az 1919. máj-ban megalakult *légítámadásokat elhárító tüzérsorozat-parancsnokságnak*. Ennek alárendeltségében volt Budafokon és Csepel-Csillagtelepen 2-2 db 8 cm-es 1914 M., Csepel-Püskösdhalmon 4 db és Csepel-Lakihegyen 2 db 1905/08 M. *légjárómű-elhárító ágyú*. – A légiriadó jelzésére, egyben az elg. félrevezetésére Bp-en néhány *jelzőlőveg* szolgált. Ilyen, kiselejtezett 9 cm-es 1875 M. →*lőveg* állt a Gellért-, a Gugger-hegyen, a Rákosrendező pályaudvaron és a rákosi gyakorlótéren. 18 db *fényszórót* is telepítettek (többségében 35 cm-es gy. fényszórót, de volt köztük 60, 110 és 120 cm-es is). A nagyobbakat a Gellérthegyen, a Halászbástyán és a Rózsadombon, a kisebbeket körben Bp. körül helyezték el. A Bp. ~ére szervezett ü-ek tev-éről nem maradtak fenn adatok. – A *légvédelmi tüzérség* szervezése során az I. vh-ból megmaradt lg-ekkel alakították meg az egyetlen, a 43.légv.tü.ezd-et. Az ezd. 5 ü-éből 3 ü-et Bp. véd-énél használtak, 1 ü. szervezés alatt állt Győrben. A később felszerelt 5.ü-et a júl-i tiszai tád-nál alkalmazták: 1-1 *félüteg*-gel (vasúti kocsikra szerelt 2-2 lg.) az I. és a III. hdt. alárendeltségében a tiszai hidak véd-ére rendelték ki. Három ü-gel a fővárost biztosítani nem lehetett, ezért a rendelkezésre álló lg-eket 4 csoportban a csepeli lőszergyár véd-ére összpontosították. – A ~ irányítását a *Légi (Repülő) Csapatok Parancsnoksága*, a *Hadügyi Népbiztosság* 37. (légügyi) osztálya és a *Vörös Hadsereg Parancsnoksága* légügyi előadója látta el. – A →*légvédelem* eszközei közül a *Forbáth-féle löelem-képző* (az egyik legelső ilyen műszer) I. vh. alatt

kifejlesztett mintapéldányának befejezésére és gyakorlati kipróbálására ekkor került sor. (A légv. lg-ek adatai: →*Táblázatok*) ♦ VJ, 928.

8 cm-es légvédelmi löveg tehergépkocsira szerelve

Légvédelem (IV.): az ellenséges légi támadóeszközök megsemmisítésére létrehozott kat. szervezet megteremtése a *Magyar Királyságban* 1919 után. Mo-on csupán 2 db 8 cm-es 1905/08 M. és 10 db 8 cm-es 1914 M. *légjárómű-elhárító löveg* maradt, irányzóberendezések és fogatok nélkül. A HM a →*Diósgyőri Lövégüzemtől* rendelt 20 db 8 cm-es 1905/08M. *repülőgépelhárító* („repel”) *ágyút*. A csöveket 1922.aug-ig kellett volna szállítani, de a gyártás 1924-ig húzódott. A lövegtalpak sajtolását az *Állami Gépgyár* végezte, a löszert a →*Weiss Manfréd Művek* csepeli lőszergyára szállította. 1925-ben ezt az á-t n. mintára a *Magyar Waggon- és Gépgyár Rt.* 35 LE-s Rába V. típusú gk-jára szerelték, a talpgyűrű nélkül. A gk-n kapott helyet a 13 fős kezelőszemélyzet és ládákból 50 db →*tüzérségi löszert*. – A hét →*katonai körlet*-pság, közül csak a Bp-i közvetlen →*csapattest*ei között szerepelt 2 légv.á.ü., *Gellért-őrség* elnevezéssel. A Bp-i körlet-pság ezen túl felállított 1 mobil (gk.) *repülőgépelhárító ágyús szakaszt* 2-2 lg-gel és gpu-val, 1 *fényszórószakaszt* 1 db 120 cm-es autós és 1 db 110 cm-es 1916 M. fényszóróval, vmint 1 hatlőveges fogatolt ü-et, s kiállított 18 repel-gpu-t. – Ezt az erőt a →*trianoni béke katonai határozványai* szerint csökkenteni kellett. A hm. 5000/el.1.-1922. számú, a m.kir. →*Honvédség* hadrendjét módosító rendelete alapján a megszüntetett *autógéppuskás és ágyús osztagból* Bp-en megalakították a 4. önálló tábori ágyús üteget, a *légvédelmi tüzérség*

első rejtett alakulatát. A teljes ~ 12 lg-gel, 20 gpu-val és 8 fényszóróval bírt. Mozgósítás esetére 9 ü-gel számoltak, ezek közül 6 ü-et (20 lg-gel) Bp., 3-3 ü-et (12 lg-gel) Vác, Salgótarján és Diósgyőr véd-ére tervezték. Ezek békeelhelyezése Bp-en, Hajmáskéren, Miskolcon és Szolnokon lett volna. (A légv. lg-ek adatai: →*Táblázatok*) • VJ, 929.

Légvédelem (V.): a repülő támadások ellen létrehozott →*csapatnem* a →*német császári hadsereg*ben. Az I. vh. kitörésekor még csupán néhány légv. lg. állomásozott a →*nyugati hadszíntéren*. A ~ az 1918.nov.11-i →*fegyverszünet* időpontjában 718 fényszóróval, 800 tkg-val és 3500 lov. kocsival rendelkezett. Állományát 57.800 fő képezte (ebből 2800 ti.). Fezetét 21 típusba tartozó 2576 lg. alkotta (köztük 600 db táb. á-ból átépített), ebből 1400 db volt a táb.hds-nél (→*légvédelem eszközei* [I.]). – A ~ 1915-ben 51 rg-et és 1 léghajót, 1916-ban 322 rg-et és 1 léghajót, 1917-ben 467 rg-et, 1918-ban 748 rg-et (összesen 1588 rg-et és 2 léghajót) lött le, ebből 51-et fényszórók közreműködésével. – A haditengerészet <Kriegsmarine> ~e külön, a Heer-től független szervezetet alkotott. • SGy, 930.

Légvédelem alkalmazása: a légjáromű-elhárító ütegek alkalmazásának alapelvei az I. vh-ban. – A →*légvédelem* legfontosabb feladataként az elg. rg-ek (különösen a tü. figyelő rg-ek) elpusztítását határozták meg. Az ü.pk-ok figyelmét felhívták, hogy a →*felderítő*- vagy a →*bombázó repülőgépeket* kísérő →*vadászrepülőgépekre* csak akkor szabad tüzelni, ha más rg. nincs a légtérben, ill. e gépekre nem mindig kell tüzet vezényelni; s hogy a légv. →*lővegek* (→*légvédelem eszközei*) különleges szerkezetűek, a csövek gyorsan kopnak, ezért csak közvetlen veszély esetén szabad földi célokra tüzelni. – A *légjáromű-elhárító* ütegeknek önálló *zártűzkörletet* adtak. Az →*arcvonalba* telepített ü-ek fő feladata az átrepülések megakadályozása volt, azokkal 2-3 *védelmi rendszer* is megszervezhető volt. Az első véd. rendszerhez tartozó ü-ek feletti (a korlátozott csőemelkedés miatti) holtteret egy másik ü-nek kellett tűz alatt tartania, a hátsóbb ü-ek kötelesek voltak az első rendszer véd-éről gondoskodni. Az →*első védőv* ü-eit 2,5-3,5 (max. 4), a →*második védőv* és a →*harmadik védőv* ü-eit 4 km-re állították fel.

Az ü-ek 2500 m (nagyobb →*lővegekkel* 3500 m) célmagasságig működtek hatékonyan. A →*had-táptérületen* és a →*hátsószágban* települt ü-ek csak egyes objektumok és helységek véd-ét látták el. – Keskeny objektumok véd-ére hosszirányban, kiterjedtekére körülfogó elrendezésben javasolták az ü-eket felállítani, a 8 cm-es 1905 M. táb. á-t véve alapul az objektumtól 2,5-3,5 km távolságra. A háb. tapasztalatok kialakították, hogy a 4 lg-es ü. a legkisebb, még eredményesen alkalmazható →*alosztály*, s megosztása elkülöndő (kivéve a min. 30 lövés/perc tűzgyorsaságú lg-ekkel rendelkező, szak-onként is bevethető ü-eket). – Az *ütegállás* kiválasztásánál olyan magaslatot tartottak ideálisnak, amely az elg. rg-ek fényképezőgépei ellen védett, biztosítja a kilátást 10 km távolságig, s lehetővé teszi a szabad kilövést. A gk-ra szerelt ü-eknek lehetőleg utak közelében kellett állást keresni, s a gk-k számára fedezéket kiépíteni. Külön felhívták a figyelmet a 8 cm-es 1914 M. lg. elhelyezésére, mivel lövegaltppályája légifényképeken könnyen felismerhető volt (alapkezetét a földbe süllyesztették, a pálya deszkáit vízszintesen fektették le, a lg.talp alól annyi földet ástak ki, hogy a vízszíntest a körpálya minden pontján elérjék és 10 szögpercnél nagyobb hiba ne álljon fenn). A lg-eket hitelesítették és párhuzamosították. Ügyltek, hogy az ü. lg-ei egymás felett ellöuessenek, a távmérőtől legalább 30 mre, lehetőleg körben legyenek elhelyezve, s föld- vagy kőszáncal vétessenek körül. A löszert az ütegállás közelében biztonságos helyen <Caverna> kellett tartani. A lg-ek mellett csak 100-100 löszet lehetett, s azok gyújtóit tilos volt előre beállítani. Amennyiben az ü. *fényszóróval* is rendelkezett, azt 500 m-rel távolabb állították fel. – A közeledő rg-ek jelzésére →*légi figyelő*- és *jelentőszolgálatot* állítottak fel. Alapját az ü-ektől 3-4 oldalirányban kiküldött *megfigyelők* képezték. A hézagok kitöltésére *légi őrségeket* állítottak fel. Felhasználtak más alakulatokat, így az őrségeket is. Külön telefonhálózatot építettek ki, azt összekapcsolták a rep.terekkel, a harci rep. csoportokkal, a kötött léggömbállomásokkal és a pság-okkal. E hálózat csoportpság-gal történt összekapcsolásával a jelentőszolgálat központi állomása is kialakult. – A *légjáromű-elhárító csoportparancsnokságon* állandó megfigyelő- és hallgatószolgálat működött. Az ü-ek összehangolt és egységes el-

vek alapján történő működtetése a csoportpk-ra hárult. E feladatot a \rightarrow hadssereg-pság törzstíje látta el. A légjárómű-elhárító törzstísz az adott hds. összes légv. ü-ének harcászati pk-a volt. Kötelességei közé tartozott azok célszerű felállítása, a hds. \rightarrow hadművelési területén lévő rep. alakulatokkal való együttműködés kialakítása, a jelentősszolgálat kiépítése, a tűz vezetése, s a tűzfegyver fenntartása (a robbanópontok elárulták az ü. helyzetét). – Az ü. hatáskörletébe lépő elg. rg-re az adott ü. tartozott a tüzet önállóan megnyitni. Egy légi célra két ü. egyszerre nem lehetett. Több rg. esetén minden ü. a hozzá közelebbi célt lőtte és üldözte, amíg azt hatáskörlete megengedte. A tűz megfigyelését az ü.pk. (szak.pk.) vagy a megfigyelőtísz végezte, ehhez 15x távcsövet rendszeresítettek. A ballisztikai vezényszótáblázatok is az ü.pk harcálláspontján (kmsz. a parancsnoki hídon) voltak elhelyezve. A légjárómű-elhárító törzstí. 1-1 tád. után összegyűjtötte és értékelte az ü.pk-ok jelentéseit. – A légv. lg-ek nem fejlődtek olyan gyorsan, mint a légvédelmi löeljárások. A háb. elején még közvetlen irányzással, becsléssel próbálták a célt megsemmisíteni. A leggyorsabban a távmérők tökéletesedtek. Az OMM hds. 2 m-es távmérője megbízható volt, de a többi adatot továbbra is becsülték. Ez a leggyakorlatosabb ü-eknél is ált. 40 másodperces késedelmet jelentett, amely már a 40 m/s sebességű rg. ellen is eredménytelen lövést okozhatott. Ezen időből 15-18 másodpercet a löelemek kiválasztása vett igénybe, ezért indult meg az 1920-as években a löelemképzők fejlesztése. • VJ, 931.

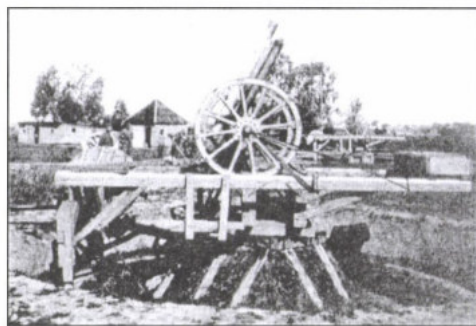
Légvédelem eszközei (I.): a \rightarrow légvédelem fontosabb fegyverei és felszerelése 1918-ig általában. Az első, \rightarrow léghajók ellen kifejlesztett légjárómű-elhárító lövegek külön állványon elhelyezett kis és köz. táb. \rightarrow lövegek voltak. A korlátlan oldalirányzást középcsapágytalppal oldották meg. Az 1870–1871. évi porosz–fr. háb.-ban a n-ek kocsi-ra középcsapágytalppal és visszavont csőlapokkal felszerelt, Krupp gyártmányú 3,6 cm-es á-t próbálták ki. A rögtönzött szerkezetekkel elméleti alap nélküli tüzelés csekély eredménnyel járt. A XIX–XX. szd. fordulójáig a táb. és az erődtű. alkalmazására építették a ~t. – A kormányozható léghajók (\rightarrow Zeppelin) megjelenése felgyorsította a fejlesztést. A n. 7,5 cm-es Krupp á-val 5000 m

távolságban és 500-800 m magasságban 12 csomó sebességgel tpn-dal vontatott léggömbökre már eredményesen tüzeltek. Az 1910-ben bemutatott, gk-ra szerelt fr. 7,5 cm-es á. 70°-os magassági és 270°-os oldalirányzással (füsttel) nyomjelző \rightarrow srapnel lőtt ki. NBr-ban a Vickers gyár fejlesztett ki 90°-os emelkedési szöggel (nem túl hatásosan) tüzelni képes, 4,7 cm-es középcsapágyas lg-et. Az am. hds.-ben 5,07 cm-es L/30 kerék-talpas lg-et és 7,6 cm-es á-t alkalmaztak, az előbbi 90°-os, az utóbbi 70°-os emelkedési szöggel tüzelhetett. Az am. haditengerészetnél Colt á-t próbáltak ki. – A legnagyobb elmaradás a löelemek kiszámítását segítő eszközök, a lö- és vezényszótáblázatok, az irányzókészülékek terén, ill. a jelző- és riasztórendszer kiépítésében volt. A gyors és folytonos célkövetést biztosító irányzóeszköznek függetlennek kellett lennie a tüzerirányzék-tól és lehetővé kellett tenni rajta a távolság, a terepszög és a lövésszög beállítását. Pontos távmérő műszerre is szükség volt. Törekedni kezdtek a 60-90°-os emelkedési- és 360°-os oldalszöggel tüzelő lg-ek, ill. a löelemeket (magassági- és oldal-előretartás) meghatározó eszközök kifejlesztésére, a megfelelő löeljárások kialakítására és a tüzeléshez szükséges idő csökkentésére. A 6,5-8 cm-esre növelt ürméretű léghajóüldöző lövegekhez optikai távmérőt és ballisztikai lőtáblázatokat (kmsz. vezényszótáblázatok) rendszeresítettek. A kísérletek olyan lg-ek kifejlesztését célozták, amelyek egyaránt alkalmasak táb. és légv. tű. feladatokra. Léggömbök és sárkányballonok ellen a k. táb. lg-eket tartották alkalmasnak, s ballisztikai jellemzőik alapján elfogadhatónak ítélték az erődtű. lg-eit is. Az I. vh. tapasztalatai megcáfolták ezt a fejlesztési irányt. – Kezdetben a léghajók „lödözésénél főleg a gáz felgyűjtásra” törekedtek, amire a \rightarrow tüzérségi lőszernek közül a srapnel tűnt alkalmasnak. A gyakorlatban azonban ez „csak” sok kis lyukat ütött a burkolaton, s a gázvesztéség sem volt oly jelentős, hogy a léghajót feladata feladására kényszerítette volna. Kísérleteztek magas hőt fejlesztő robbanóanyagok beépítésével a srapnelbe, 2-2 srapnel láncsal való összekapcsolásával, ill. drótok, fémszárnyak és forgók alkalmazásával is, ám ezek sem váltak be. A léggömb-lövő srapneleket fokozatosan gránátok váltották fel. – Az égőkorongos időzített gyújtók égési időtartama nagy szórást mutatott, s a robbanási idő-

pontot nehezen lehetett pontosan beállítani. Kísérleteztek óraszerkezetes mechanikus gyújtóval, ám beállítása sok időt vett igénybe. Ezen segített a n. Erhard gyár több ország által átvett szabadalma. Az *Erhard-kulcs*on 1 vonás 100 m-nek felelt meg, s a lövedék gyújtóján a gyárilag beállított középértéktől negatív vagy pozitív elforgatással egy mozdulattal be lehetett állítani az időzítést. A változás a gránát javára 1912 után következett be, ugyanakkor az ot-m. hds-ben a háb. kezdetén még szinte kizárólag srappnelrel tüzeltek. – Az I. vh. idején kialakultak a *kézfegyverekkel* egyéni és kötelékben lött légv. tűz eljárásai. (A légv. lg-ek hatásadatai: →*Táblázatok*) • **VJ, 932.**

Légvédelem eszközei (II.): a →*légvédelem* fontosabb fegyverei és felszerelései 1914–1918 között az →*Osztárk–Magyar Monarchia hadserevezetésénél*. A léghajókat és a repülőgépeket sokáig csak *felderítésre* alkalmas eszköznek értékelték, így a ~ fejlesztését elhanyagolták. A cs. és kir. →*közös Hadseregben* az I. vh. kezdetén a hiány pótlására az 1905 M. 8 cm-es táb. →*löveg*ekkel felszerelt táb.tű.ű-eket jelölték ki légv. feladatokra. A rögtönzött *lövészakaszok*nál a →*lövégerek*ek alatti ideiglenes építményekkel igyekeztek a légi célra való tüzelésnek megfelelni, majd a magas emelkedési szög érdekében állványt szerkesztettek. Később kialakult a már kifejlesztett rg-ek ellen tervezett *1905/08 M. 8 cm-es légjáromű-elhárító ágyú*, miután beigazolódott a középsarkon szabadon körülforgó *légvédelmi löveg* előnye. Kézenfekvő volt az 1905 M. táb. á. csövének és felső lövegtalpának felhasználása, amely 1250 kg tömegű öntöttvas talpgyűrűre helyezett középsarkas állványon nyugodott. A fogasívet átalakították 75°-os emelkedésre. A szétszedve két részben szállított lg-et mozgó daru emelte tüzelőállásba, a tűzkészültség elérése órákba telt. A táb. á-ból kifejlesztett légv. lg-et középsarkasra, irányzékát kétszemélyesre alakították át. A 2. kezelő végezte a durva irányzást, amelyet (a cél gyorsabb követéséhez) nagyobb fogaskerék-áttétellel segített. A választás ezért is esett e lg-re, mert kevés átalakítással át tudták szerelni középsarkas lg-gé. Csak a felső lg.talpon kellett változtatni, ill. a középsarok felszerelése után hátrahelyezték a csöcsapokat, s a bölcst fogasívvál látták el. – Az első (a cs. és kir. 45.) *légjáromű-elhárító üte-*

get 1915–1916 fordulóján állították fel, s *1914 M. 8 cm-es légjáromű-elhárító ágyú*val szerelték fel. – Mivel kezdetben az OMM légv. célra kifejlesztett lg-ekkel nem rendelkezett, or. 8 cm-es 1903 M. lg-eket állítottak be légv. célra. A Škoda-gyár-

1903 M. 8 cm-es orosz löveg forgatható fa talapzaton

ban az or. lg.csőhöz középsarkas lg.talpat szerkesztettek, amelyet 2 részben szállítottak és a beásás előtt illesztettek össze. Az első lg-ek 50°-os csőemelkedést értek el, ez a középsarkas lg.talp és az irányzást megkönnyítő 2 kiegyenlítő rúgó beépítését követően 75°-ra nőtt. A rúdírányszéket fokozatosan optikaival cserélték fel. A 8 cm-es táb. á. átalakított →*srappneljét* 22 másodperces időzített gyújtóval szerelték fel. Az or. csövek hamar elhasználódtak, gyakran kellett ütőszéget cserélni vagy más hibát elhárítani, ezért fokozatosan az ot-m. 8 cm-es (30-as kaliberű) táb. á. csővével cserélték fel. – Az OMM kapott néhány n. 8 cm-es *Erhard-féle légvédelmi löveget* is. Az *automatikus lövegzárral* ellátott, nagy tűzgyorsaságú lg-et 80 lőerős gk-ra szerelték fel, s 1 ü-be 2 db-ot osztottak be. 1915-től a közös Hds-ben zsákmányolt szerb lg-eket is beállítottak légv. célra, faállványon. – Már viszonylag korán →*géppuskákat* is bevetettek. A légv. gpu-kat szabvány gpu-ból rögtönöztek, a legjobban a csőállványra szerelt *Schwarzlose* vált be. Használtak zsákmányolt *Maxim* gpu-kat is. – Az →*Antant* légi fölényével a légv. szervezete és fe.zete nem tartott lépést. Az 1905/08 és az 1914 M. lg-ek egyre kevésbé feleltek meg a harcéri követelményeknek, ezért 1918 nyarán megrendeltek egy új légv. lg-et, amelynek gyártására azonban már nem került sor. – Megfelelő ballisztikai lőtáblázatokat (kmsz. *vezényszótáblázatok*) csak 1916–1917 fordulóján

vezettek be, addig a táb.á.ezd-ek nagyobb légv. harcértéket képviseltek a légv.ü-eknél. (A légv. lg-ek hatásadatai: →*Táblázatok*) • **VJ, 933.**

Légvédelem eszközei (III.): a →*légvédelem* fontosabb fegyverei és felszerelései az I. vh. idején az osztrák-magyar →*haditengerészet*nél. A cs. és kir. *Hadiflotta* és a →*Dunaflottilla* légv-ét 1914-től fejlesztették. A Škoda-gyárban 1895-ben tervezték meg a 9 cm-es L/45 kaliberű K.12. BAG <Ballon-Abwehr-Geschütz> →*löveget*, amelyet 1914-től gyártottak sorozatban a haditengerészet

9 cm-es hajóágyú

részére. Az adriai hadiflotta hadihajóit ezen túl 7,5 cm-es L/30-as és 9 cm-es L/50 légv. lg-ekkel <Flak., Flieger-Abwehr-Kanone> látták el. E lg-eket alkalmazták Cattaró, Fiume, Pola, Sebenicó, Spalató és Trieszt légv-ében is. A →*haditengerészeti támaszpontok* légv-ére 1918.febr. ban légjárómű-elhárító ütegeket állítottak fel, amelyek

a →*honi légvédelem* rendszerébe illeszkedtek, de a haditengerészet alárendeltségébe tartoztak. – 1914.okt.-ben a monitorok közül a LEITHA-t 7 cm-es L/45-ös; 1915-ben az ENNS-t és az INN-t 7 cm-es L/50-es, a KÖRÖS-t és a SZAMOS-t 7 cm-es L/42-es; 1916-ban a SAVA-t és a BOSNA-t 7 cm-es L/26-os; 1917-ben a TEMES-t 9 cm-es L/45-ös légv. lg-ekkel szerelték fel. (Még: →*Haditengerészeti repülés*) • **SGy, 934.**

Légvédelem rendszere: az ellenséges repülőerők elleni védelem erőinek és eszközeinek egységes elgondoláson alapuló szervezeti és térbeli csoportosítása. Két területre oszlik. – **1. Csapatlégvédelem** a harcoló alakulatok védelmére kialakított ~. Ide tartoznak a szárazföldi →*seregtestek*, →*csapattestek* és azok →*vonat*-alakulatainak légv. erői és légv. segédberendezései a →*hadműveleti területen*, a →*haditápterületen* és a *felvonulási területen*; továbbá a →*haditengerészet* úszó →*egységein* és a →*haditengerészeti támaszpontokon* telepített légv. erők és eszközök. – **2. →Honi légvédelem** a →*háterszág* véd-ére kiépített ~. Ide az államhatárokon belüli objektumok véd-ére telepített légv.tü., vmint a →*légi figyelő-*

és jelentőszolgálat, a légv. iskolák és kiképző központok tartoztak. Az I. vh. második felétől (az OMM-ban 1916-tól) a honi légv-be beosztottak az állam légterét védő, a frontlégierő kötelékébe nem sorolt vad.rep. erőket is. • **VJ, 935.**

Légvédelmi löveg: →*Légvédelem eszközei*; Hatasadatok: →*Táblázatok*

Lehár Antal, báró (Sopron, 1876. febr.21. – Bécs, 1962.nov.12.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. gyalogos tiszt, vezérőrnagy. A bécsi gy. →*hadapródiskola* után 1893.aug.18-án avatják hadapród-tts-sé az 50.gy.ezd-

hez. 1894.nov.1-től hdgy. 1897.nov.1-től a bécsi *Hadiiskola* hallgatója. 1913.nov.1-től őrgy. A háb. kitörése után a m.kir. 13.nf.gy.ezd. II.zlj-ának pk-a, majd a HM-ba kerül. 1915.máj.1-től dec-ig a tiroli véd. pság hdm. o-án szolgál. 1915.szept. 1-től alez. 1916-tól 1917 őszéig a kat. mű. biz. részleto. vezetője, majd 1918.febr.-ig a 150.nf.zlj., nov.-ig a k.u.k. 106.gy.ezd. pk-a a tiroli véd. szakaszon. 1918.máj.1-től ezds. – Az összeomlást követően →*Ausztria* területén szabadcsapatokat szervez, amelyek később a →*Nemzeti Hadsereg* legelső egységeit képezik (→*Lehár-kontingens*). 1919.aug.-tól 1921.márc.-ig a szombathelyi →*katonai körlet*, ill. ho., majd ismét kat. körlet pk-a. 1921.szept.1-én ny-ba vonul. A második →*királypuccs* idején →*IV. Károly* mellé áll, aki okt. 21-én vörgy-gyá és hm-évé nevezi ki, s megbízza a szabadcsapatok vezetésével. A visszatérési kísérlet bukása után Au-ban, ill. No-ban telepszik le. A zeneszerző *Lehár Ferenc* öccse. • **SzS, 936.**

Lehár-kontingens: a →*Nemzeti Hadsereg* 1919-ben K- →*Ausztria*ban felállt része. →*Lehár Antal* br. ezds. 1919 elejétől az Au. területén rekedt, m. illetőségű hv. és közös ti-ekből, alti-ekből és legs-ből szabadcsapatokat szervezett. A TK bukásakor 1110 főt (ebből 350 ti.) számláló ~ több önálló egységből állt, amelyek főpk-a Lehár volt. Lehár aug.5-én lépte át az ot-m. határt, s főhadiszállását Szombathelyen rendezte be. Aug.22-én →*Horthy Miklós* fővezér kinevezte az aznap felállított szombathelyi III. →*katonai körlet*tség. élére. Ezzel a ~t névleg integrálták a NH-be, ám

tétele a szilárd →védelem volt a Gnila-Lipa vonalában. A véd. azonban aug.29-30-án összeomlott, az or. 3.hds. Lemberg irányú tád-a, vmint az or. 8.hds. áttörése Rohatyn térségében az egész DK-i szárnyat súlyos helyzetbe hozta. – Az ot-m. erők, hogy elkerüljék a megsemmisülést, visszavonultak a Wereszica folyó mögé, de soraikat csak a gródeki hátságon sikerült rendezniük. Az AOK a döntő csata elmélete szellemében elhatározta a kezdeményezés megtartását. Az É felé tád. ot-m. 4.hds-et K-nek, Rawa-Ruszká-Magierow felé fordította. Ennek jobbszárnyához csatlakozott a ot-m. 3.hds. balszárnya. Az arcvonalat É-ról csupán 4 ho. fedezte. A gródeki hátságon rendbeszedett ot-m. 2.hds-et Lemberg irányú tád-ra indították, ami az or. 8. és 7.hds. túlerejével szemben hamarosan elakadt. Közben az É-i szárny is hátrálni kényszerült. A szept.8-11. közötti harcokban az ot-m. arcvonalat É-D irányú áttörés fenyegette, így szept.11-én elrendelték az ált. visszavonulást. Az ot-m. 1., 4. és 3.hds. a Wisloka folyó mögé, a 2.hds. a Duklai-szorosig hátrált. →Galícia nagy része, Bukovina egésze elveszett. A kiürített területen csak a bekerített →przemysli erőrendszer maradt ot-m. kézen. • SzB, 939.

Lembergi katonai parancsnokság: →Hadtest-parancsnokság (XI.)

Lengyel betörés: az újonnan alakult →Lengyelország kísérlete a Szepesség megszerzésére. 1918. dec.15-én a csszl. erők a →Felvidék megszállása során bevonultak Poprádra, 16-án betörték a Szepességbe, s elfoglalták Iglót, Löcsét és Késmárkot. 15-én ln. alakulatok törtek be Szepes →vármegyébe, s birtokba vették Ólublót. A csszl. erők visszavonultak Poprádra, a ln hds. a Poprád völgyében követve őket 5 nap alatt Podolinig nyomult előre. A Turóc völgyében lévő csszl. erők is visszahúzódtak a Vág völgyéig. – 16-án az →Ideiglenes Csehszlovák Kormány pec-ot adott a Szlovákiai Csehszlovák Katonai Parancsnokságnak (pk-a František Schöbl ezds., dec.25-től Luigi Piccione ol. tbk.), hogy szorítsa ki az É-Mora több ponton behatolt ln. csapatokat. Schöbl pec-ára 21-én a csszl. hds. egykori k.u.k. cseh tengerészekből szervezett szd-a az Árva völgyéből átlépte a m-ln. határt és bevonult Nowy Targba, ahonnan a ln. csapatok még aznap visszave-

tették a határ mögé. Ugyancsak 21-én a csszl. hds-hez nem tartozó Szlovák Szabadság Gárda a ln. és a csszl. pság számára egyaránt meglepetésszerű tád-sal kiverte a ln. erőket Podolinból és Ólublóról. A szemben álló felek között a Szepességben karácsonykor még egy ütközetre került sor. – Dec.24-én ln–csszl. egyezményt írtak alá a két hds. közötti →demarkációs vonal kijelöléséről a Magas Tátra és Ólubló között az Endrevágás–Kishárs–Kövesfalva–Erdővágás–Javorina vonalon. A két ország között a vitatott területeket a →békekonferencia Nagykövetek Tanácsa 1920.júl.28-án osztotta meg (→népszavazás és döntőbíráskodás). • RI, SJ, 940.

Lengyel folyosó <Korridor>: →Lengyelország része, amely →Németországot (Pomeránia és K-Poroszország között) két részre vágta. Területe kb. 7000 km², 1 millió lakossal. 1918.nov. közepén ln. csapatok szállták meg Posen <Poznań> vidékét és Pomeránia egy részét. Az ezt szentesítő →versailles-i béke →Danzig Szabad Állam kikötőjén át biztosított tengeri kijáratot Lo-nak, amely 1924-től Gdynia kikötő kiépítésével függetlenítette magát Danzigtól. No. 1934-ben 10 éves szerződést kötött Lo-gal a ~n át való közlekedésről. Később ürüggyé vált a dipl. feszültség fokozására és Lo. megtámadására. • SJ, 941.

Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány: a lengyel nemzeti mozgalom első kormányzati szerve az I. vh. idején. 1914.aug.3. és 1918.nov.11. között funkcionált. – Az I. vh. előtt csak az OMM-nak volt hadicélja a lengyel térségben: az Or. Bir. részét képező Kongresszusi Lengyelország egyesítése az OMM-hoz tartozó →Galíciával, koronaország létrehozása sub-dualista alapon (a m. korm. elvetette a →trializmust). A ln. nemzeti mozgalom központja Krakkó és Lemberg volt. Krakkóban alakult meg 1912-ben or.ellenes pártok összefogásával a Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottsága, Lembergben 1908-ban Josef →Piłsudski vezetésével az Aktív Harci Szövetség és a Lengyel Nemzeti Tanács. 1897-ben Roman Dmowski vezetésével alakult meg Varsóban a Nemzeti Demokrata Párt, amely az Or-on belül képzelte el az autonóm Lo. létrehozását. – Az I. vh. kitörés után közvetlenül, 1914.aug.3-án e szervezetek alakították meg (jelképesen Varsó-

ban, az or. hatóságok előtt illegálisan) a ~t. A jövőendő ln. korm. magjának szánt, Dmowski vezette ~ a ln. fe. erők pk-ává nevezte ki Pilsudskit, aki Krakkóban ugyanezen a napon megalakította a →*Lengyel légiót*. – 1915.aug.5-én a KH csapatai elfoglalták az Or-Lo-hoz tartozó Varsót, dec. 24-én a *tescheni szerződés*ben az OMM és No. felosztotta egymás között a Kongresszusi Lo-ot. 1916.nov.5-én deklarálták az örökletes *Lengyel Királyság* helyreállítását. A királykérdést egyelőre elnapolták, a két →*katonai közigazgatási* (II.) körzetre osztott (lublini ot-m. és varsói n.) Lo. élére kormányzóként Karl →*Kuk* ot-m. tbszn-t állították. 1916.nov.5-én No. alakított 110 fős *Lengyel Ideiglenes Államtanácsot*, 3 fős *Koronatanácsot*, s újáalakította a ~t, amelyben Pilsudski vezette a hadügyi tárcát. A ~ ettől kezdve n. befolyás alatt működött. 1917.szept.12-én Varsóban a KH ln. *Kormányzótanácsot* alakítottak Pilsudski elnöklétével, akit azonban a n. cs-ra teendő eskü megtagadása miatt még júl-ban a nek internálták. – A KH-től függő ~ az összeomláskor, Pilsudski internálásból való visszatérését követően lemondott. ♦ BN, 942.

Lengyel Központi Nemzeti Tanács: a lengyel nemzeti mozgalom egyik központi szerve az I. vh. idején. 1915.dec.12. és 1918.okt.11. között funkcionált. A ln. függetlenségi pártok, elsősorban szoc-k és a ln. kat. szervezetek (→*Lengyel légió*) által, Josef →*Pilsudski* programja alapján alakított ~ot elsősorban a KH-től való függőség csökkentése érdekében hozták létre. Noha hivatalos kormány szerv sosem volt, a ~ határozta meg →*Lengyelország* sorsát a háb. végén az emigráns, →*Antant*-barát konzervatívok és nemzeti demokraták →*Lengyel Nemzeti Tanácsával* (PLNT, Párizs) szemben. A KH összeomlásakor keletkezett kat. vákuumban, 1918.okt.11-én a ~ átalakult *Lengyel Nemzeti Tanács*sá (LNT). Elnökévé Pilsudskit választották, aki nov.10-én tért haza a n. internálásból. Az LNT kiáltotta ki a független *Lengyel Köztársaságot* 1918.nov.9-én, s választotta közt. elnökké 22-én Pilsudskit. – 1918.nov.1-én Krakkóban szoc-k és légiósok létrehozták a *Likvidációs Bizottságot* (LB). Az LB 1918.nov.7-én Lublinban, sz-or. segítséggel, fe. úton átvette a hatalmat a KH által 1916.nov.5-én proklamált *Lengyel Királyság* hatalmi szerveivel szemben

és megalakította a közt. *Ideiglenes Népi Kormányt* (elnöke Ignacy *Daszyński*). 1918.nov.14-én a n. befolyás alatt álló hatalmi szervek feloszlottak anélkül, hogy a változásokat elismerték volna (ezzel gyakorlatilag elhalt a királyság is). Roman *Dmowski* PLNT-a is elvesztette a lehetőséget a hatalom megszerzésére Lo-ban. ♦ BN, 943.

Lengyel légió: a →*Központi Hatalmak* oldalán harcoló, etnikailag északi szláv fe. erő nem hivatalos megnevezése az I. vh. idején. Magját szabadcsapatok, majd az *Aktív Harci Szövetség* (pk. Josef →*Pilsudski*) alkotói képezték. Az Or. elleni véd. háb-ra készülő OMM 1910-től elismerte és támogatta Pilsudski kat. tev-ét. – 1914.aug.3-án, a ~ megalakulásának napján a krakkói kiállítási területen, „az oleanderek alatt” a ln. 1.löv.ezd. letette az esküt a ln. zászlóra és az ot-m. →*közös Hadsereg* kötelékében, de az ot-m. csapatok előtt 100 km mélyen behatolt Or-Lo-ba. Az ezd. szeptben Pilsudski ezds. pság-a alatt 1.gy.dd-rá alakult. Harcolt a Visztula menti hídfőkben, az első →*iwangorod-varsói csatában*, s m. ho-ok kötelékében a →*limanowai csatában*. A 2.gy.dd. 1914.okt-ben kozákokkal szemben lépett hareba Máramarosban az →*uzsoki betörés* idején. Az 1915.márc-ban megalakult 3.gy.dd. részt vett a KH offenzívájában a Nida és a Visztula között, Josefownál, Jastkownál, majd Litvániában. 1915.szept-ben a három dd. Volhíniában hdt-té egyesült. – A KH, veszteségeik pótlására 1915.márc. után csak saját hds-eik számára rekrutáltattak a ln. területeken. 1916-tól Pilsudski megbízottjai, Wladyslaw *Sikorski* alez. és Josef *Haller* alez. vezetésével titkos toborzásokkal külön csoportokat szerveztek a háb. után várható esetleges kat. vákuumra. 1917.júl. elején Pilsudski megtagadta a n. hűségesküt (→*Lengyelország*), a zendüléshez a ln. hdt. $\frac{2}{3}$ -a csatlakozott. Pilsudski letartóztatása után Haller a ~ maradékával áttört a →*fronton* or. oldalára, majd Fr-ba ment és a fr. főpság alatt 1917 őszén szervezett ln. hds. pk-a lett. – Pilsudski 1918.nov-ben újjászervezte a ln. *Honi Hadsereget* <Armija Krajowa, AK>. 1918.dec-ben 100.000, 1920-ban 750.000 fő állt rendelkezésre, a ti.kar zömét volt légiósok adták. A pol. szempontból jelentéktelen Fr-i erőkkel szemben döntően befolyásolta Lo. sorsát: az AK a →*lengyel-orosz háborúban* kialakította Lo. K-i hatá-

rait, a No. ellen viselt, nem deklarált háb-val megszerezte Posen <Poznań> és Szilézia <Schlesien, Slask> tartományt. ♦ BN, 944.

Lengyel Nemzeti Főbiztosság: →*Lengyelország*

Lengyel Nemzeti Kormány: →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány*, →*Lengyelország*

Lengyel Nemzeti Tanács (krakkói, lembergi): →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány*, →*Lengyelország*

Lengyel Nemzeti Tanács (varsói): →*Lengyel Központi Nemzeti Tanács*, →*Lengyelország*

Lengyel Nemzeti Tanács (párizsi): a lengyel nemzeti mozgalom →*Antant-országokba emigrált kisebbségnek kormányzati szerve* az I. vh. idején. 1917.aug.15. és 1920 között funkcionált. – 1912-ben Krakkóban alakult meg or.ellenes pártok összefogásával a *Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottsága* (SZFPIB). A még 1897-ben Varsóban megalakult *ln. Nemzeti Demokrata Párt* vezetője, Roman Dmowski, noha továbbra is az Or. Bir-on belül képzelte el az autonóm Lo. létrehozását, s így szemben állt a baloldalinak tekintett SZFPIB-vel, elvállalta a Varsóban 1914.aug.3-án megalakult →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány* (LINK) elnöki tisztét. – Dmowski 1916 végén, miután No. és az OMM proklamálták a *Lengyel Királyságot* és életre hívták annak (n. befolyás alatt álló) vezető szerveit (→*Lengyelország*), Szentpétervárról Londonba utazott, hogy megnyerje a jelentős porosz területek elszakításától és OMM feldarabolásától akkor még visszariadó brit kűm-t. Az 1917.febr-i Or-i forr. hatására a fr. korm. jún.4-én fr. főpság alatti ln. hds. felállításáról határozott (pk-a Josef Haller alez. [→*Lengyel légió*]). – Aug.15-én ln. nemzeti demokraták és hozzájuk közelálló pol. csoportok Dmowski vezetésével Párizsban megalakították a ~t. Dec.7-én megszakították a kapcsolatot a már n. befolyás alatt működő LINK-kel, és magukat Lo. *exilkormányának* nyilvánították. Dmowski az USA-ba utazott, s ráhatására →*Wilson* am. elnök az 1918.jan.8-i →*Wilsoni 14 pont* 13. pontjában kimondta a ln. nemzeti önrendelkezési jogot a „vitathatatlanul lengyel népesség” lakta területeken. A brit korm. 1918.jan.5-i, ill. a brit, fr. és ol. me. jún.3-i nyilatkozata a 13. ponttól tovább menve elismerte a ln. tengeri kijárat szükségese-

ségét. A ~ 1919.jún.28-án aláírta a No-gal kötött →*versailles-i békeszerződést*, amelyben hozzájárult →*Danzig Szabad Állam* (így a →*lengyel folyosó*) létrehozásához. Mivel a Lo-i eseményekbe érdemben nem volt beleszólása, 1920-ban elhalt. – A ~ nem azonos a KH összeomlásával párhuzamosan, 1918.okt.11-én Varsóban Josef →*Pilsudski* elnökletével megalakult a *Lengyel Nemzeti Tanáccsal*. ♦ BN, 945.

Lengyel-orosz háború: ki-, ill. újjáalakuló államok fegyveres konfliktusa az I. vh-t közvetlenül követően. Szűk értelemben az 1920-as *lengyel-szovjet-orosz háború*, tág értelmezésben ötoldalú *lengyel-szovjet-orosz-monarchista-orosz-fehérorosz-ukrán háború*, amelyben minden fél harcolt minden fél ellen. – **I.** Nem kodifikált háb. formájában 1918 végén, a →*Központi Hatalmak* összeomlásával párhuzamosan kezdetét vette, mivel egyes területekre az alakuló →*Lengyelország*, a függetlenségre törekvő →*Ukrajna* és *Fehérorosz Nyugati Köztársaság*, a szerveződő →*Szovjet-Oroszország*, ill. az *Orosz Birodalom* egészét megtartani igyekvő monarchista tbk-i kar egyaránt igényt tartott. Vitatott területek: *Kelet- →Galícia* (a Dnyeszter felső folyásának két oldala), *Podólia* (a Dnyeszter és a Déli-Bug közötti terület Balta város vonalától ÉNy-ra elterülő része), *Volhínia* (a Pripjaty-mocsaraktól Luck térségéig), *Polesie* (a Pripjaty-mocsarak két oldala és attól É-ra a Njemen folyóig). – A ~val párhuzamosan, attól nem elválaszthatóan zajlott a balti államok *függetlenségi háborúja*. Sz-Or. 1920.febr.2-án kötött békeszerződést →*Észtországgal*, júl.12-én →*Litvániával* és aug.1-én →*Lettországgal*, elismerve függetlenségüket. Közben a ln. hds. 1919.ápr-ban elfoglalta Litvániától Wilnius <Vilna> körzetét. A ~ban való fehéror. részvétel 1919 első felére korlátozódott, miután az 1918.márc.27-én Breszt-Litovszkban megalakult *Fehérorosz Nemzeti Tanács* <Belorusz Rada> által aznap kikiáltott független Fehéror. Nyugati Közt-ot csak a KH ismerték el, az →*Antant* nem, így a KH összeomlása után az elhalt. Egyes fehéror. partizánosztatok felszámolása azonban a Pripjaty-mocsarakban az 1920-as évek közepéig tartott. – A sz-or. hds. először 1918.febr.6-án foglalta el Kijevet. Noha ukrán csapatokat és ln. partizánokat is leküzdött, onnan a KH csapatai szorították ki márc.1-én,

mint febr.21-én Minszkból, Fehéroroszország fővárosából. 1918.dec.14-én a n. hds. kiűrtette Kijevet, ahova 1919.febr.6-án bevonultak a sz-ukrán korm. csapatai, amelyeket Szemen *Petljura* ukrán hetman vert ki onnan. – Az 1918.nov.22-én kikiáltott Ln. Közt. elnöke, Jozef →*Pilsudski* tbgy. azonnal bejelentette igényét a vitatott területekre (mint az 1772. évi felosztás előtti ln. felségterületekre). A ln. csapatok aznap elfoglalták Lemberget <Lwów, Lvív>, az ukrán korm. székhelyét. 1919 elején közzétették a 17 államot és autonóm területet magába foglaló, Lo. vezetése alatt álló konföderációs →*Pilsudski-tervezet*. Ez felerősítette az ötoldalú ~t. 1919.febr. folyamán az AH Lo-ba szállították a Fr-ban ln. hadifoglyokból felállított *Haller-hadsereget*, amely bekapcsolódott az ukránok és a Vörös Hds. elleni harcba. Júl.16-án a ln. hds. elfoglalta Kijevet, ahonnan *Gyenyikin* fehér-or. tbk. csapatai szorították ki aug.30-án. – 2. Miután a →*békekonferencia* 1920.jan.16-án feloldotta a Sz-Or. elleni blokádot, márc.20-án →*Lenin* jóváhagyta *Tuhacsevszkij* tervét az 1917 előtti Or. Bir. Ny-i kormányzóságainak visszafoglalására. Ez Pilsudski tudomására jutott, ápr.23-án Lo. és Ukrajna kat. szöv-et kötött, a ln. hds. 25-én preventív tád-t indított. Kirobbant a szűk értelemben vett ~. A ln. hds. gyorsan teret nyert, máj.6-án ismét elfoglalta Kijevet. A Vörös Hds. jún. elején indított, Tuhacsevszkij vezette ellentád-a azonban szét-szórta a ln-ukrán haderőt. A ln. tbk-i kar ugyan még az OMM hds-eiben megtanulta a koalíciós hadvezetést, ám nem tudta akarátát a Petljura vezette ukránokra erőltetni, ráadásul hátba támadták a fehéror. partizánok. Jún.12-én a Vörös Hds. bevonult Kijevbe, júl.11-én Minszkbe. Júl.22-én a ln. korm. békét kért a sz-or-tól, ám választ nem kapott. A békekonf. az 1919.dec.8-i →*Curzon-vonal* alapján közvetítést ajánlott, de sz-or. részről erre sem válaszoltak. 1920.aug.1-én a Vörös Hds. elfoglalta Brestet, másnap Białystokot. Ott 2-án sz-ln. korm. alakult *Feliks Dzerzsinszkij* vezetésével, amely kat. segítséget kért Sz-Or-tól. A lehetőség, hogy a *Lengyel Tanácsköztársaság* Sz-Or. részévé válik, felrázta a ln. hds-et, amely az aug.14-22. közötti *varsói csatában* megállította a Vörös Hds-et. A ln. hds. vkf-e *Louis Maxime Weygand* fr. tbk. volt, a lőszerutánpótlást (80 vagon gy. töltény) a →*magyar-lengyel titkos tár-*

gyalások nyomán Mo-ról biztosították (→*Ébredés-terv*). Az így kialakult →*állásháború* okt.12-én →*fegyverszünet*hez vezetett. A ~nak az 1921. márc.18-i *rigai béke* vetett végett. • **RI, 946.**

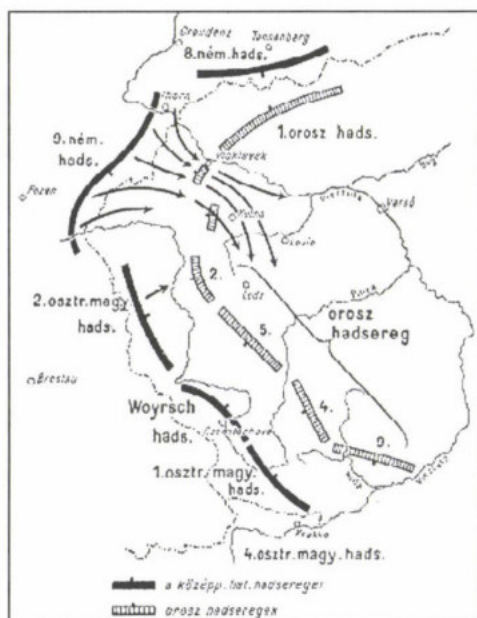
Lengyelország <Lengyel Köztársaság, Rzeczpospolita Polska>: a Keleti- (Balti)-tenger és a Kárpátok között, az egykori Orosz~ (Kongresszusi ~), Pomeránia, Posen (Poznań)-vidék és →*Galícia* területén 1918-ban létrejött állam. – 1. Az I. vh. alatt mind a →*Központi Hatalmak*, mind az →*Antant* programjába vette az önálló ~ újjáalakítását. 1915.aug.5-én a KH csapatai elfoglalták az Or-Lo-hoz tartozó Varsót, dec.24-én a *tescheni szerződés*ben az OMM és No. felosztotta egymás között az 1914-ig az Or. Bir. részét képező ún. Kongresszusi Lo-ot. 1916.nov.5-én deklarálták a *Lengyel Királyság* helyreállítását. A királykérést elnapolták, a két kat. körzetre osztott (lublini ot-m. és varsói n.) ~ élére kat. kormányzóként Karl →*Kuk* ot-m. tbszn-t állították. A Roman Dmowski és Josef →*Pilsudski* vezette ln. nemzeti mozgalom (az 1897-ben alapított *Nemzeti Demokrata Párt*, ill. az 1908-ban alapított or.ellenes *Harci Szövetség*) kezdetben megelégedett ~ helyreállításával az OMM-án belül, ha hozzácsatolják az Or-hoz és a No-hoz tartozó részeket. Igényeik hozzátéve az 1772-es felosztás előtti területekre terjedtek ki (ezeket Dmowski 1919.márc.3-án hivatalosan is a →*békekonferencia* elé terjesztette). – Dmowski már 1914.aug.3-án Varsóban (az or-ok előtt illegálisan) →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormányt* (LINK) alakított, amelyhez aznap csatlakozott az ot-ln. irányultságú lembergi *Lengyel Nemzeti Tanács*. A LINK elvi alárendeltségében Pilsudski Krakkóban ugyanezen a napon felállította a →*Lengyel légiót*, amely az ot-m. →*közös Hadsereg* kötelékében lépett harcba. Pilsudski a ln. fe. erők főpk-a lett, amit az 1914. aug.16-án Krakkóban az OMM által létrehozott *Lengyel Nemzeti Főbiztoság* megerősített. 1916. nov.5-én No. alakított 110 fős *Lengyel Ideiglenes Államtanácsot*, 3 fős *Koronatanácsot*, s újjáalakította a LINK-t, amelyben Pilsudski vezette a hadügyi tárcát. A LINK ettől kezdve n. befolyás alatt működött. 1917.szept.12-én Varsóban a KH ln. *Kormányzótanácsot* alakítottak Pilsudski elnökletével, akit azonban a →*II. Vilmos* n. cs-ra teendő eskü megtagadása miatt a n-ek internál-

tak. – Az AH 1917-ig csak korlátozott ígéreteket tehetett a ln-eknek Or-Lo. miatt. 1915.ápr.3-án →*II. Miklós* or. cár ígéretet tett az Or. Bir-on belüli autonóm Ln. Királyság kialakítására a háb. után. 1917.márc.30-án az or. korm. elismerte ~ önállóságát (de nem függetlenségét). 1917.aug. 15-én Párizsban Dmowski vezetésével Antant-barát →*Lengyel Nemzeti Tanács* alakult, amelynek küldöttei részt vettek New Yorkban az 1918. szept.15-én összeült, csehek, szl-ok, ln-ek, ro-ok, szerbek, hr-ok és ruszinok kongresszusán. 1918. jan.8-án →*Wilson* am. elnök már független, tengeri kijárást bíró ~ megeremtését hirdette meg a →*Wilsoni 14 pont*ban. Jún.3-án az AH *Legfelsőbb Haditanácsa* hadicéllá nyilvánította (Csszl. és a dszl. állam mellett) ~ létrehozását. Aug.29-én a sz-or. korm. elismerte ~ elvi jogát a függetlenségre, ám azt csak az 1921.márc.18-i *rigai békében* adta meg, közben 1918.nov.7-én létrehozta a lublini sz-ln. *Ideiglenes Népi Kormányt* (elnöke Ignacy Daszyński). – A KH összeomlásával párhuzamosan, 1918.okt.11-én Varsóban Pilsudski elnöklétével megalakult a *Lengyel Nemzeti Tanács*. Ez nov.9-én kikiáltotta a független *Lengyel Köztársaságot*. Elnöke 22-én Pilsudski lett. ~ területe K-en és DK-en a →*lengyel-orosz háború* során alakult ki, a békekonf-án 1919.dec. 8-án javasolt →*Curzon-vonal* mint K-i határ figyelmen kívül hagyásával. ÉK-en Wilnius <Vilna> térsége az 1920.okt.7-i *suwalki egyezmény* nyel előbb →*Litvánia*hoz került, de 9-én ln. csapatok szállták meg. A wilnusi tartományi gyűlés <sejm> 1922.febr.20-án kimondta a terület csatlakozását ~hoz. A ln. nemzetgyűlés márc.22-én annektálta, amit a →*Nemzetek Szövetsége* Tanácsa 1923.márc.15-én elismert. A K-Galícia és Ny-Fehéroroszország feletti ln. szuverenitást a békekonf. *Nagykövetek Tanácsa* 1923.márc.14-én ismerte el. D-en ~ 1918 végén fe. konfliktusba keveredett Csszl-val. Dec.21-én a →*felvidéki* Podolin, Ólubló körzetében, ill. Árvában, vmint a galíciai Nowy Targ térségében robbantak ki a harcok. 1920.júl.28-án a Nagykövetek Tanácsa kijelölte a két új ország közötti határvonalat (a mai ln-szl. határt), vmint megosztotta Teschen <Tešin, Cieszyn> vidékét. 1921.nov.6-án ~ és Csszl. egyezményben minősítette véglegesnek a határt. ÉNy-on nem folyt háb. a határokért. 1920. nov.15-én népszövetségi mandátummal megal-

kult →*Danzig Szabad Állam*. 1921.márc.21-én n-ln., egyidejűleg ln-danzigi szerződést írtak alá No. és K-Poroszország, ill. No. és Danzig összeköttetésének biztosításáról ~ területén keresztül (az ún. →*lengyel folyosó* 1939-ben okozott háb. feszültséget). DNY-on nem deklarált n-ln. háb. után, 1921.szept.19-én a márc.20-i helyi népszavazás eredményét községek szerint bontva megvonták a n-ln. határt Felső-Sziléziában <Schlesien, Slask>. A terület $\frac{5}{6}$ -a No-ban maradt, Kattowitz <Katowice> körzete ~hoz került. Ny-on az 1918–1919 fordulóján ln. csapatok által megszállt Posen <Poznań> tartomány és Pomeránia <Pomorze> az 1919.jún.28-i n. békeszerződéssel Lo-hoz került. – 2. ~ területe 1922–1939 között 388.390 km², lakossága 1931.dec.9-én 31.927.773 fő volt. Államformája közt., elnöke 1918.nov.22-től Pilsudski, 1922.dec.14-től két napig Gabriel Nerutowicz, akit meggyilkoltak, majd dec.20-tól Stanislaw Wojciechowski, aki Pilsudski 1926.máj. 14-i kat. hatalomátvételekor lemondott, 1926-tól dr. Ignacy Mosciski (1933-ban újraválasztva 7 évre). A közt. elnök gyakorolta a végrehajtó hatalmat, nevezte ki a minisztereket. A tv. hozó hatalom a 444 tagú Képviselőház <sejm> kezében volt. A tv-eket a 111 tagú Szenátus <senatus> készítette elő. A hatalom tényleges birtokosa 1935-ben bekövetkezett haláláig Pilsudski tbgy. volt, aki a hds. főpk-a maradt. – Az 1938.szept.29-i *müncheni* egyezmény után az egykori tescheni Szilézia Ny-i felének ln. lakosságú része, Csaca és a Magas-Tátra vidékének két keskeny sávja ln. uralom alá került. Így ~ területe 389.437 km²-re, lakossága 33 millió főre növekedett. 1939.szept. 28-án, a *német-lengyel és a szovjet-lengyel háború* után ~ területét No. és Szu. felosztotta. No-nak 188.152 km², a Szu-nak 201.285 km² (20, ill. 13 millió fő) jutott. A No. által megszállt területek egy részét No-hoz csatolták, másik részéből létrehozták a *Lengyel Főkormányzóságot* (96.096 km², 12.240.000 lakos). • RI, SJ, 947.

Lengyelországi hadjárat: az 1914.aug-szept-i →*lembergi hadjárat* után az osztrák-magyar hds. által német segítséggel indított támadó →*hadműveletek* összessége a →*keleti hadszíntér* középső és D-i szakaszán. A lembergi hadjárat sikertelenségét követően az →*„gőzhenger”* az ot-m. hds. még a San folyó mentén sem tudta megállítani,

visszavonult a Dunajec és a Biala folyókhoz, ill. a Kárpátokba. Szept. közepén az ot-m. →AOK sürgős segítséget kért a n. →OHL-től. A terv szerint az ellentád-t a Kárpátoktól É-ra, a Visztula két partján szoros együttműködéssel kellett végrehajtani: a K-Poroszországban felszabadult n. erők (→*mazuri csata*) az ot-m. haderőhöz csatlakozva →*Sziléziából* támadnak a Visztula irányába, hogy a Krakó felé tád. or. erők egy részét É felé Iwangorod és Varsó közé kényszerüljenek átcsoportosítani. Így jött létre a ~, amelyet 3 nagy hdm-re lehet felosztani: 1. első →*iwangorod-varsói csata*, 2. →*lódz-krakkói hadművelet*, 3. →*galíciai ellentámadás* (ezen belül →*kárpáti téli- és →kárpáti húsvéti csata*). ♦ SzB, 948.

Az 1914. évi második lengyelországi hadjárat

Lenin (Uljanov), Vlagyimir Iljics, dr. (Szimbirszk, 1870.ápr.22. – Nyizsnij Novgorod [Gorkij], 1924. jan.21.): szovjet-orosz politikus, a szovjet állam megalapítója és első tényleges vezetője. Jogi tanulmányok után 1891-ben Szentpétervárott doktorál. 17 éves korától vesz részt a Or-i forr. mozgalmakban. 1895 őszén kezdeményezésére Szentpétervárott megalakul a *Harci Szövetség a Munkások Felszabadítására* nevű szervezetet.

1897.febr.-ban 3 évre ítélik és Szibériába száműzik. Ott köt házasságot a szintén elítélt Nagyezsda K. Krupszkajával. – 1900-tól Zürichben, Münchenben, Genfben és Londonban él. 1898-ban Genfben jelenik meg *Az orosz szociáldemokraták feladatai* c. brossúrája. 1900-ban megalapítja az *Iszkra* c. lapot, a marxisták első Or-i orsz. lapját, amelyben célul már a marxista párt létrehozását tűzi ki. 1901.dec.-től használja *Lenin* nevet. 1902-ben megjelent *Mi a teendő?* c. munkájában önálló proletárpárt létrehozását hirdeti. Az *Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt* (OSZDMP) 1903-as londoni II. kongresszusán (kongr.) a *bolsevik*ek vezetőjeként erre törekszik a *mensevik*ekkel szemben. 1905.nov.21-én hazatér, de a dec-i felkelés leverése után elmenekül. Finnországban, Svájcban, Párizsban, majd Krakóban él. Részt vesz a →*II. Internacionálé* stuttgarti (1907) és koppenhágai (1910) kongr.-án, a →*zimmerwaldi* (1915) és →*kievithali konferencián* (1916). Az OSZDMP 1912.jan.-i prágai VI. kongr.-án átveszi a hatalmat, a pártból így lesz (a „bolsevik” után) OSZDM(b)P. 1912-től Krakóban kiadja a *Pravda* c. napilapot. 1914.aug.8-án mint elg. ország állampolgárát Nowy Targba internálják. Osztrák szoc.dem.-k közbenjárására 19-én kiengedik, szept.5-én Svédországba toloncolják. 1915–1917 között Svájcban él. – Bár közel húszéves távolléte alatt elszakadt az Or-i valóságtól, az 1917. febr.-i →*oroszországi forradalom* után, ápr.4-6. között a n. →OHL segítségével Stockholmba utazik, s a svéd SZDP szervezésében Finnországon át 16-án visszatér Szentpétervárra. Érzékelve, hogy a hatalomban nem ő és csoportja a főszereplő, az OSZDM(b)P VII. kongr.-án közlést tesz az ún. áprilisi téziseket. Abban a *permanens forradalom* elméletéből kiindulva a tanácsköztársaság megteremtését sürgeti. Az *Ideiglenes Kormány* (IK) elfogatóparancsa miatt illegálisba vonul. Razlivban, majd Finnországban írja *Állam és forradalom* c. könyvét. – Okt.-ben titokban (egy mozdonyon) visszatér Szentpétervárra. A n. vezetés segíti haza és támogatja anyagilag, hogy elősegítse a háb-t folytató IK bukását, vmint az or. hds. felbomlását. A fe. hatalomátvételtől az OSZDM(b)P nov.6-án (or. időszámítás szerint okt.24-én) határoz, 2 ellenszavazattal. Nov.7-én kis ellenállással a vörös gárdák a Téli Palotában letartóztatják az IK egy részét, ~ ennek hírére a

Szomnijba (a bolsevik központba) megy. Aznap megalakítják a *Népbiztosok Tanácsát* <Szovjet Narodnih Komisszarov>, a sz-or. korm-t, amelynek elnökevé ~t választják. Az OSZDM(b)P-t 1918.márc-i kongr-án *Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt*tá (OK[b]P) alakítja át. – Mivel a volt cári („fehér”) tbk-ok java része már 1917 végétől tád-okat készít elő a bolsevik hatalom ellen, ~ úgy véli, az új állam csak akkor maradhat fenn, ha I. vh-s ellenfeivel békét köt. Ezért viszi keresztül (több vezetővel, így →*Trockij*jal) szemben, hogy a →*Központi Hatalmakkal* aláírják az 1918.márc.3-i →*breszt-litovszki békét* (amit a KH összeomlása után nov.13-án ő maga mond fel). Ugyanezen naptól az →*intervenció* elleni harcot legfelsőbb szinten irányító *Munkás-Paraszt Védelmi Tanács* elnöke. Júl.17-én a helyi belbiztonsági (VCSK, „Cseka”) részleg ~ előző napi, *Dzserzsinszkij* által továbbított pcs-ára végzi ki →*II. Miklós* cárt családjával és kísérelével együtt. Aug.30-án egy eszer merényletben súlyosan megsérül. – Úgy véli, az egyes országokban a fejletlenebbektől a fejlettebbek felé haladó forr-k sorozatával világforr. fog bekövetkezni. Ezt elősegítendő minden országban komm. párt létrehozását szorgalmazza, s összefogásukra 1919.márc.1-én életre hívja a →*Komintern*-t. Céljai akadályozóit nem csupán a külső elg-ben látja. A *proletárforradalom és a renegát Kautsky* c. művében támadja a parlamentáris utat hirdető szoc.dem.kat. A *Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége* c. munkájában harcot hirdet a komm. pártokon belüli „szektás” nézetek ellen, ezzel elveti a magját a későbbi „tisztozatásoknak”. – 1921-ben agyvérzés nyomán jobb oldala megbénul, már csak diktálni tud. Az OK(b)P Központi Biz-a (KB) Nyizsnij Novgorodba viteti. Még életében, 1922.ápr.3-án megválasztják Jozsif V. *Sztálin*t a KB főtitkárává, aki fokozatosan kiszorítja a hatalomból, majd teljesen elszigeteli ~t. Sztálin 1922. dec.30-án, ~ akaratával szemben keresztülviszi a →*Szovjetunió* megalakítását is (~ még korainak tartotta ezt, az általa várt világforr. eredményeként akarta a Szu-ban egyesíteni az Eu-i államokat, köztük Mo-ot). Utolsó írásában ~ (*Levél a kongresszushoz*, 1922) bírálja *Buharin*, *Trockij* és *Zinovjev* nézeteit, s (legfőként) figyelmeztet Sztálin önkényének veszélyeire. Egészségi állapota azonban romlik, 1922 végi második agyvér-

zése nyomán elveszti beszéd- és cselekvőképességét. Harmadik agyvérzésébe hal bele. Boncolását n-or. orvosi csoport végzi, eredménye Nóban 1941-től, a Szu-ban 1990-től ismert. Eszerint kóros agyérelmeszesedése, szifilisz, skizofrénia és gerincevelősrvadása is volt. • **BB, 949.**

Lenin-fiúk (Cserny-féle különítmény): karhatalmi és pol. nyomozó komm. belügyi alakulat a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. A zömmel vörösörökből, vöröskat-kból és pártaktivistákból összeállított egységet a →*Forradalmi Kormányzótanács* (FKT) közvetlen alárendeltségében, Cserny József volt bormunkás, a KMP alapító tagja vezetésével, 1919.márc. végén, ~ elnevezéssel hozták létre. Cserny helyettese Papp József volt. Az első néhány napban a FKT és a komm. vezetők őrtestületeként is funkcionált. A változó létszámú (200-400 fős) ~ legmegbízhatóbb tagjaiból máj. közepén megalakították a *Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályát*, a többiek továbbra is a FKT gödöllői főhadiszállásának kh. és ítéletvégrehajtó alakulataként működtek. – A 60-80 fős o. *Korvin Ottó* vezetésével, a gödöllői és más →*különítményekkel* együttműködve az ellenforr. vezetők felkutatását, vallatását, esetenként kivégzését végezte. A lakosság egy ideig Cserny-féle különítménynek is nevezte. A több részre vált ~ mindegyik részlege a legkegyetlenebb komm. belügyi alakulatok közé tartozott. Az elfogottakat csaknem mindig megkínozták. Az ellenforr. szervezkedéssel vagy más pol. bűncselekménnyel gyanúsítottakat többnyire a helyszínen felkoncolták. Számos esetben felerverték szét a tüntetéseket. – A legtöbb statáriális kivégzést az ellenforr. akciók leverésére létrehozott és rögtönítélő bíróságként is működő *Frontmögötti Bizottság* (FB) ítéleteit végrehajtó személyek eszközölték. A →*Szamuely Tibor* vezette FB-ot formailag jún.20-án állították fel e néven, de már ápr. végétől működött, mivel Szamuely (aki márc.21-től ápr.3-ig hadügyi népbiztoshelyettes, majd közoktatásügyi népbiztos) ápr.21-től viselte az *arcvonal mögötti terület teljhatalmú biztosa* címet. Ő és a ~ különböző részlegeiből kiválasztott csoportja külön erre a célra felszerelt vonattal járta az országot, s fegyverrel verte le az ellenforr. megmozdulásokat. Az osztag rendelkezett az egyetlen megmaradt →*Romfell* pgk-val.

A pol. bűncselekményekkel gyanúsítottakat ált. lakóhelyük főterén-főutcáján az útemti fákra akasztották fel. Csak az Alföldön több, mint száz embert likvidáltak, ezért a *Szamuely-különítmény*-nek is nevezett osztag szerelvényét a lakosság *halálvonat*ként emlegette. – Jún.-ban → *Stormfeld* Aurél VKF az atrocitások miatt a ~at a gödöllői főhadiszállásra rendelte, s a kat. őrséggel kísérletet tett lefegyverzésükre. – A TK bukása után a ~ elfogott tagjai közül (Csernyt és Pappot aug.4-én szökés közben Körmenden fogták el) a rögtönítélő bíróságok ítéletei alapján 20-at kivégeztek, a többieket súlyos börtönbüntetéssel sújtották. Áldozatainak száma: → *vörösteror.* ♦ **OS, 950.**

Leo Károly <Leo Karl>, főherceg (? , 1893.júl.5. – ?): a → *Habsburg-dinasztia* tagja. → *Károly István* fhg. fia. Kat. pályára lép, az I. vh. időszakában fhggy., majd szds. ♦ **ZJ, 951.**

Másolat.
Hazatéri hadifoglyok leszerelő táborra, Csót.
A nyilvántartási könyv folyószáma: *9760*

Hazatéri hadifoglyok Bemutató lapja
és egyesítésének
Leszerelési igazolványa.

1. Bemutató lapja: *1919. II. 30.*
2. Név és rendszáma: *Károlyi Károly János*
3. Állampolgárság, anyanyelv, anyanyelvi beszéd: *Magyar, magyar nyelvű beszéd.*
4. Mely állatörvény értelmében foglyos: *A katonai hadifoglyok elhelyezése.*
5. Születési és név hely: *Budapest*
6. Születési idő: *1903.*
7. Házassági állapota: *Elvált*
8. Választott neve: *Károlyi Károly*
9. Mely hadifoglyokból jött haza: *Bécs, Csehszlovákia*
10. Házassági állapota: *Elvált*
11. Házassági állapota: *Elvált*
12. Leszerelési idő: *1919. II. 30.*
13. Előzőleg felvett állomány: *1919. II. 30.*
14. Házassági állapota: *Elvált*
15. Mely állatörvény értelmében foglyos: *1919. II. 30.*
16. A házasági állapota: *Elvált*
17. A házasági állapota: *Elvált*
18. Választott neve: *Károlyi Károly*
19. Magyarság: *Magyar*

Kott Csót. *1919. II. 30.*

A másolat hitelesítője: *4399246*

Budapest, 1919. évi *II. 30.*

Leszerelő tábor: volt → *hadifoglyok* összevont tartózkodási helye a haderő kötelékéből való végleges elbocsátásukig. Felállításukra a HM 55. o. 1919.febr.25-én adott ki utasítást. Feladatuk a leszerelésig tartó adminisztrációs feladatok központi elvégzése, behurcolt betegségek járványá

válásának megakadályozása, a volt hadifoglyok meggyerése az éppen fennálló társ. rend számára, ill. a mindenkor pol. rendszer számára megbízhatatlan személyek kiszűrése volt. A ~ *orvosfőnöke* irányítása alatt 1 *fertőző részleg* és 1 *tiszt* részleg működött, élén 1-1 kat. orvossal, minden 1000 után 1 eü. alti-tel és 2 eü. kat-val. ~t állítottak fel Csóton, Inotán, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen és Zalaegerszegen. 1923.júl.5-ig működtek. (Még: → *Hadifogoly-egészségügy*) ♦ **KG, 952.**

Létay (1900.ápr.16-ig Landau) **Gyula**, nyírjesi (Szent Tamás, 1866.jan.22. [másutt Molnári, jan. 7.] – Bp., 1928.jan.14.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. gyalogos tiszt, altábornagy. A bécs-újhegyi k.u.k. *Terézia Katonai Akadémia* elvégzését követően 1886.aug.18-án avatják hdgy-gyá a k.u.k. 32.gy.ezd-hez. 1897.okt.1-ével átlép a m.kir. → *Honvédség*be. 1898.szept.1-től 1903. aug.27-ig a → *Ludovika Akadémia* tanára. 1908. nov.1-től őrgy., 1911.nov.1-től alez., 1914.aug.1-től ezds. 1914.aug.1-től nov.16-ig a 8.hv.gy.ezd., 1914.nov.7. és 1915.márc.19. között a 46.hv.gy. dd. pk-a, majd néhány napig a → *przemysłi erődrendszer* VIII. (DNy-i) védőköri letétele pk-a. Márc. 22-én or. → *hadifoglyok*ba esik. 1918-ban tér haza, s szolgálatra jelentkezik. 1918.febr.1-től vörgy. Márc.19. és jún.6. között a 73., júl.16-ig a 101. hv.gy.dd. pk-a. Júl.17. és aug.4. között az 51.hv. gy.ho. ideiglenes pk-a, nov.16-ig ismét a 101.gy. dd. pk-a. – 1918.nov.20-tól 1919.márc.21-ig a *Legfelsőbb Katonai Törvényszék* elnöke, 22-én ny-ba teszik. Jún.26. - aug.3. között a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkara* kat. térképező csoportjának földleíró o-át vezeti. Aug.5-30. között a Bp-i kh. főpk-a, majd *Legfelsőbb Kat. Tv.szék* elnöke. 1920.aug.10-től 1921.ápr.22-ig (másutt máj.17-ig) a kaposvári → *katonai körlet* pk-a. 1921.szept. 1-től altbgy. 1921.nov.1-től átmeneti viszonyba kerül, 1922.nov.1-től ny-ba vonul. ♦ **SzS, 953.**

Lettország <Latvija>: köztársaság a Balti- (Keleti-) tenger partján a Rigai-öböl, → *Észtország*, → *Oroszország* és → *Litvánia* között; a → *balti államok* egyike. A két vh. között DK-en → *Lenyegyelországgal* is határos volt. Területe 65.800 km², 1920-ban 1.860.000 fős lakosságának 75,5 %-a lett, 14,5 %-a n., 7 %-a or.; ill. 58 %-a ev. vallású. – Közigazg-a a két vh. között 4 tartomány

20 kerületére oszlott. Fővárosa Riga. Tv.hozó testülete a 100 tagú *Országgyűlés* <Saeima>. – 1721-től Or. része. Az I. vh-ban n. megszállás alá került. 1917.márc.17-én az or. Ideiglenes Korm. (névleges) autonómiát adott ~nak. 1917.dec.14-én Valmierában lett korm. alakult. Rigában 1918. ápr.22-én proklamálták az *Egyesült Balti Hercegség* n. protektorátust. A nov.11-i →*compiégne-i fegyverszünetet* követően a n. hds. kiűrtette ~ot. Nov.18-án kikiáltották a közt-ot, dec.14-én sz-lett ellenkorm. alakult, amellyel a sz-or. korm. 22-én barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött. A bevonuló sz-or. hds-et 1920. elejére a lettek együtt verték ki a balti n-ek és a n. hds-ből hátramaradt önkéntesek szabadcsapataival (Balti Véderő, ill. Vashadosztály). →*Szovjet-Oroszország* ~ függetlenségét az 1920.aug.1-i *rigai békében* ismerte el. Határait Észtországgal az 1920. márc.22-i döntőbírósi határozat jelölte ki. No. ~ függetlenségét 1920.júl.5-én ismerte el. – 1939. okt.5-én a →*Szovjetunió* kat. egyezményt kényszerített ~ra. 1940.jún.17-én a sz. csapatok bevonultak ~ba, júl.21-én sz-közt-gá alakították, aug. 5-én a Szu-hoz csatolták. – 1991.aug.21-én a lettogy. kikiáltotta ~ függetlenségét, amit az Or. Föderáció elnöke 24-én, az Európai Közösség 27-én, Mo. szept.2-án, a Szu. 6-án elismert. • **SJ, 954.**

Lettow-Vorbeck, Paul von (Saarluis, 1870.márc.20. – Hamburg, 1964.márc.9): német (porosz) hadvezér, vezérőrnagy. 1900-tól tengerentúli szolgálatot teljesít, 1913-tól a kameruni n. *Schutztruppe* pk-a. 1914-től alez. és a K-afrikai n. erők pk-a. Az egyetlen n. gyarmati pk., aki a háb. végéig nem kapitulál. Annak ellenére egyszer sem győzik le, hogy az utánpótlástól elvágyva, sokszoros túlerővel szemben kell védekeznie. Hds-ébe összesen 200 Eu-i és 4400 bennszülött *aszkári* tartozik, neh.fe-ek nélkül, elavult pu-kkal felszerelve. Mivel csak egyszer, 1915.ápr-ban kap (n. hajóval) utánpótlást, mindent a brit, fr., belga, portugál gyarmatokról zsákmányol. 1917.nov-ben léghajóval sikertelen kísérletet tesznek ellátására (→*léghajós műveletek*). Betöréseivel és macskagér harcmodorával 90.000 fős erőt köt le. 1917. nov-ben elfoglalja Mozambik portugál gyarmat jelentős részét, majd 1918.szept-ben betör Brit-Rhodesiába. Ott értesül megmaradt 150 Eu-i és 1200 aszkári kat-jával a fe. letételről. 1920-ban

részt vesz a Kapp-puccsban, 1928–1930 között a n. *Nemzeti Néppárt* képviselője. • **UK, 955.**

Liberty: →*Mark*

Liége ostroma: a →*német offenzíva* (1914) tényreése következtében kialakult csata Belgium területén. A Maas völgyében fekvő tartományi központtól és vasúti csomóponttól 6-9 km-re 18 km hosszú, 14 km széles, ellipszis alakban 6 nagy és 6 kisebb, föld alatti betonfalakkal megerősített páncélerőd által körülvevett citadella zárta le a belga alföld felé vezető utakat. A →*Schlieffen-terv*-ben meghatározott n. →*hadjárat* sikere a →*belga erődrendszer* részét képező Liége <Lüttich> elfoglalásától függött: a jobbszárnyon tád. n. 1. és 2.hds-nek át kellett haladnia egy 20 km széles sávban Visé és Herstal között, Liége-től közvetlen É-ra és D-re. – A n. mozgósítás során a 2.hds. 6 gy.dd-t különített ki ~ra. Az előre kiválasztott és hadi létszámon tartott dd-ok pk-a, von Wussow vörgy. véletlen találattól elesett, így a pság-ot Erich →*Ludendorff* vörgy. vette át. 1914.aug.5-7. között rajtaütéssel elfoglalta a citadellát, a várost és a K-i erődöt, La Chartreuse-t (ezért Ludendorffot →*II. Vilmos* n. cs. az elsők között tüntette ki a Pour le Mérite keresztyével). A →*belga hadsereg* legsúlyosabb hibája az volt, hogy nem az erődrendszer magasságában védekezett, hogy hatótávolságon túlra kényszerítse a n. lg-eket, hanem mögötte, a Gette bal partján. A n. neh.tar-ok és á-k tűzhatására aug.9-15. között elesett 7 →*erőd* (Barchon, d'Evegnée, Pontisse, Fléron, Lantin, Boncelles, Loncin), s a n. mozgósítás befejező napján az utolsó 2 (Holloigne, Flemalle) is. Az 1. hds. elindulhatott a Liége-É-Löwen-Brüsszel-Maubeuge-Ny, a 2.hds. a Liége-D-Huy-Charle-roi-Maubeuge-K vonalon Fr. felé. • **BN, 956.**

Likvidáló Testület: átmeneti magyar érdekképviselői főhatóság 1918–1919-ben. Neve a latin felszámolás <liquidatio> szóból származik. A már az 1918.nov.3-i ált. →*padovai fegyverszünet* megkötését követően a volt ot-m. közös intézményekben dolgozó m. tisztviselőkkel a m. eredetű és vonatkozású vagyoni és szellemi értékek védelére létrehozott biz-okból alakult. Az →*Antant*-megszállás után ez a vmennyi utódállam bevonásával az →*Oszták-Magyar Monarchia* felszá-

molására létrehozott *Meghatalmazottak Tanácsa* m. részlegét képezte. Miután pedig a →*Saint Germain-i* és a →*trianoni békediktátum* az új ot. és az új m. államot egymásközi közvetlen felszámolásra kötelezte, 1919-ben a ~ a Meghatalmazottak Tanácsából kiválva átalakult a *Bécsi Magyar Királyi Felszámoló Hivatallá*, 1921-ben *Bécsi Magyar Királyi Követség Felszámoló Hivatallá*, élén dr. Szalay László államtitkárral. Mindhárom fenti szervezetnek részét képezte az egykori közös polg. intézményekbeli m. érdekeket képviselő szervezeteken kívül a →*Bécsi Magyar Királyi Katonai Misszió*. ♦ **ZJ, 957.**

Liman von Sanders, Otto (Stolp, 1855.febr.17. – München, 1929.aug.22.): német (porosz) lovassági tábornok, török marsall (Liman pasa). 1913-ban a konstantinápolyi n. kat. misszó vezetője, a →*török hadsereg* újjászervezője. Tevé. súlyos külpol. feszültségeket okoz a n-or. kapcsolatokban, amely mögött az or. vezetés →*Tengerszorosok* iránti érdeklődése állt. 1914-ben a tr. szárazföldi haderő, majd a kaukázusi, később a kisázsiai tr. 5.hds., 1918.márc-tól a tr. hds. főpk-a. Vezetésével a tr. csapatok 1915–1916-ban visszaverik a →*gallipoli hadművelet*-ben partra szálló brit–fr. csapatokat. ♦ **UK, 958.**

Limanowai csata: az orosz haderő megállítása 1914.nov.28. – dec.18. között Ny- →*Galíciában*. Az ot-m. csapatok a ~ban a Dunajec folyó mögé vetették vissza a Krakkó felé áttörni készülő orokat. – 1914.nov-ben az ot-m. és a n. csapatok megelőző →*támadása* (→*lódz–krakkói hadművelet*) megállította a →*Sziléziába* irányuló or. →*„gőzhengert”*. Az or. tád. balszárnán azonban egyre nagyobb nyomás nehezedett a Krakkó és a Kárpátok között →*védelemben* lévő ot-m. csapatokra. 1914.nov-ben az or. főpság 3 hds-gel tád-t indított Krakkó és a Beszkidek között a Visztula felső folyása irányába, hogy eljussanak az OMM szívébe. Középen, Krakkó →*övvárával* szemben az or. 3., a Kárpátokban az or. 8.hds. harcolt, közöttük 100 km-es rés volt. – A lassan előremozgó or-ok ellen sikerrel kecsgetett egy, a résben

Neu Sandez irányába indítandó ellentád. Az ot-m. →*Vezérkar* Krakkó erődjének fedezetében egy hds-et vezényelt át a Visztula bal partjáról a jobb partra, az or. 3.hds. D-i szárnya elleni tád-ra. A résben történő előretöréshez kiküldönítették egy csoportosítást (porosz 47.tart.ho., 3 ot-m. gy.ho., 2 m. és 1 ot. lov.ho., →*Lengyel légio*; pk. Joseph von →*Roth* altbgy.). – Roth a Limanowától 12 km-re Ny-ra fekvő Tybork térségéből indított tád-t É felé, az or. 3.hds. hátába. Az or. 3.hds. pság-a véd-be rendelte erőit és segítséget kért a 8.hds-től. A Roth-csoport áttört az or. 3.hds. balszárnán és lassan teret nyert, de eltávolodott a Kárpátokban védő erőktől. Roth (meggyengítve a tád. csoportosítást) két hv. lov.ho-t vezényelt át Limanowa–Neu Sandez térségébe, e rés elreteszelésére. A két ho. azonban Neu Sandez előtt a 70 km-re levő Kárpátokból erőltetett menetben érkező or. 8.hds. VIII.hdt-ébe ütközött. A Roth-csoport jobbszárnját or. oldaltád. fenyegette. A rés véd-e csak a m. →*lovasság* helytállásától függött, or. áttörés esetén összeomlott volna a Visztulától D-re fekvő →*arcvonal*. – Nov-ben, a korábbi veszteségek miatt gr. →*Tisza István* me. 70.000 honvédet mozgósított. A friss erők pk-ának kinevezett →*Szurmay Sándor* altbgy. honvédelmi államtitkár az első beérkező kontingensekből két ho-t szervezett, megvédte az or. 8.hds-gel szemben Bárfát, majd az or. VIII.hdt. után indult. A 2 napi gyalogmenetre, Limanowa térségében harcoló hu-oknak addig kellett kitartaniuk. – A döntő napokban, dec.8-11-én Limanowától É-ra a közös cs. és kir. 6.lov.ho., DK-re a Limanowa és a Neu Sandez közötti Jabloniec hegyvonulaton a 10. közös és a 11.hv.lov.ho., vmint a ln. légio és néhány hv. gy.szd. védett. A 11-én induló or. rohamot a hu-ok kézitusában verték vissza. A hu. ezd-ek állományuk felét elveszítették, de megakadályozták az or. áttörést. Dec.11-én beérkezett Szurmay altbgy. erdélyi 38.gy. és kombinált hv. ho-a, vmint a 6.hv.hu.ezd. Lendületes oldaltád-sal visszafoglalták Neu Sandezt és visszaszorították az or. VIII.hdt-et. A váratlan fordulat miatt mindkét or. hds. visszavonult. – A ~ban különösen kitűnt a 6.lov.ho. három cseh dg.ezd-e és szombat-helyi hu.ezd-e, a 10.lov.ho. soproni, székesfehérvári és kecskeméti hu.ezd-e, a 11.lov.ho. debreceni, szegedi, kassai és marosvásárhelyi hu.ezd-e, az eszéki ul.ezd. és a ln. légio. ♦ **SzB, 959.**

Linder Béla (Maiss [Majs, Baranya vm.], 1876. febr.10. – Belgrád, 1962.ápr.15.): tüzér törzskari ezredes, honvédelmi miniszter. A morva-fehértemplomi →*hadapródiskola* után 1896.aug.18-tól hdgy. a 11.ho.tü.ezd.-nél Bp-en. 1900–1902 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*, majd vk. és csapatszolgálatot lát el Triesztben, Veszprémben és Losoncon. Az I. vh-ban vk. beosztásokat tölt be. 1918.máj.1-től hv. tü. törzskari ezds. – 1918.okt. 31-től a →*Károlyi-kormány* hm-e. Pacifista, legfontosabb feladatának a háb. haderő lefegyverzését és leszerelését tekinti. Hírhedtté válik nov.2-i kijelentése: „Nem kell hadsereg többé! Nem akarok katonát látni!” →*Károlyi* Mihály irataiban vannak rá utalások, hogy ezt így folytatja: „... aki nem engedelmeskedik!”; de ez a kitört hangzavarban elsikkad, s nem bizonyított. Néhány napos tev. után felmentik. 1918.nov.9-től dec.12-ig tárca nélküli miniszterként a béketárgyalások előkészítését végzi. Nov.13-án aláírta a →*belgrádi konvenció* néven ismertté vált fe.üzneti szerződést az →*Antant* képviselőivel. 1919.máj-tól aug.5-ig a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* bécsi kat. megbízottja. Ezt követően a szerbek által megszállt, szoc. vezetésű Pécs polgármestere, majd az 1921.aug.14-én kikiáltott, rövid életű, 400.000 lakosú →*Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság* egyik vezetője, kísérletet tesz annak a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz* való csatlósásra. A szerb hds. kivonulása után, aug. 18-án az SHS-ba emigrál, s ott él. • **BT**, 960.

Linsingen, Alexander von (Hildesheim, 1850.febr.10 – ?, 1935. ?): német tábornok. Kat. szolgálatát 1868-ban kezdi, az 1870–1871-es fr. háb-ban hdgy. 1897-től ezds. és a 4. gárda gy.ezd. pk-a. 1905-től vör. 1914-től a II.hdt. pk-a, ezzel vonul a →*keleti hadszíntérre*. 1914.dec-től a →*kárpáti téli csatában* küzd. 1915.jan.8-tól gy.tbk. →*rendfokozatban* a →*Déli Hadsereg* <Südamree> pk-a. 1915.júl.6-tól a Bug-hds. <Bug-Armee> pk-a. • **IP**, 961.

Lipót herceg (München, 1846.febr.9. – München, 1939.aug.28.): a Wittelsbach-házba tartozó bajor *Luipold* herceg, hercegi régens második fia, →*I.*

Ferenc József sógora. Részt vesz az 1866. évi porosz-ot. és az 1870–1871. évi porosz-fr. háb-ban. 1887-ben az I.hdt. pk-a, 1892-től a 4.hds. (1 bajor és 2 porosz hdt.) szemléelője, 1912-ben rendelkezési állományba kerül. 1915.ápr-tól a ln. területen harcoló n. 9.hds. pk-a, aug.5-én elfoglalja Varsót (második →*iwangorod–varsói csata*). 1916-tól tbgy., 1916. aug.29-től →*Hindenburg* tbgy. utóda a →*Kelet-főparancsnokság* élén. 1917 nyarán a →*Dnyeszter menti offenzíva* részese. 1918 elején irányítja a →*keleti területek megszállását*. • **UK**, 962.

Lipót Ferdinánd <Leopold Ferdinand>, főherceg (Salzburg, 1868.dec.2. – Berlin, 1937.júl.4.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. A toszkánai nagyhg-i ágából való →*Ferdinánd* fhg. fia. 1887-ben tengerészt. pályára lép, 1892-től shdgy. 1894-ben fegyelmi okból a szárazföldi hds-hez helyezik át, 1900-tól ezds. 1902-től tartósan szabadságolják, még 1902-ben polgárlánnyal kötött házassága miatt rangjától megfosztják, a dinasztából kitaszítják. Leopold *Wölfling* néven él tovább Brüsszelben, az I. vh-ban nem vesz részt. • **ZJ**, 963.

Lipót Szalvátor <Leopold Salvator>, főherceg (Altbunzlau, 1863.okt.15. – Bécs, 1931.szept.4.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja, hivatásos katona. A toszkánai mellékágból származik, *Károly Szalvátor* fia, →*Ferenc Szalvátor* bátyja. 1878-tól hdgy. a 77.gy.ezd-ben. 1881–1883 között elvégzi a mű. kat. ak-t, 1887–1889 között a bécsi *Hadiiskolát*. 1892-től ezds. a 24.gy.ezd-ben, 1894-től a 13.táb.tü.ezd. pk-a, 1896-tól vör. és a 13.tü. dd. pk-a, 1898-tól a 72.gy.dd. pk-a, 1899-től altbgy. és a 36.gy.ho., 1900-tól a 25.gy.ho. pk-a, 1906-tól tbszn. és tü. felügyelő, 1907.ápr.20-tól 1918.máj. 3-ig tü. főfelügyelő, 1916.máj.20-tól vezds. 1918. máj.3-tól eü. okból ny-ba vonul. • **ZJ**, 964.

Lipták és Társa (Pestszenlőrinc): →*Hindenburg program*, →*Lőszergyártás*

Liptószentmiklósi rezolúció: a szlovák önrendelkezési jog követelése. A cseh emigráció vezetői, köztük Edvard →*Beneš* főleg 1918 elejétől

sürgötték, hogy a Mo-i szl-ok is követeljék nemzeti önrendelkezésüket. A →*Szlovák Nemzeti Párt* vezetősége nem volt hajlandó ilyen nyilatkozat megtételére, ám Vavro Šrobár vállalkozott rá. Erre a máj.1-i lipótszentmiklósi szoc.dem. népgyűlésen kínálkozott lehetőség, amelynek éppen Šrobár volt a szónoka. Az általa fogalmazott, felolvasott és közfelkiáltással elfogadott határozat a megszokott pacifista, szoc. és dem. jelszavakon kívül a nemzeti önrendelkezés óháját is kinyilvánította: „...követeljük vmennyi nemzet önrendelkezési jogának feltétel nélküli elismerését nemcsak a Monarchia határain túl, hanem Au–Mo. nemzeteit is, tehát a csszl. néptörzs Mo-i ágáét is.” E mondat már a csehek és szl-ok közös államiságára tett homályos utalásaként is értelmezhető volt. • **PGy, 965.**

Little Willie: →*Páncélfárműgyártás* (III.)

Litvánia <Lietuva>: köztársaság a Balti- (Keleti-) tenger partján a Memel-torkolat, →*Lettország*; ill. a két vh. között →*Lengyelország* és *Kelet-Poroszország*; ma *Fehér-Oroszország* és Lo. között; a →*balti államok* egyike. Területe 55.658 km², lakossága 1935-ben 2.476.154 fő, amelynek 83,4 %-a litván, 7,5 %-a zsidó, 3,2 %-a ln., 2,5 %-a or. 1,5 %-a n.; ill. 80,5 %-a r.k., 9,5 %-a prot., 7,3 %-a izraelita, 2,3 %-a görögkeleti vallású. – Fővárosa Vilnius <Wilna>, ideiglenesen Kaunas <Kovno>. Közig-a 25 kerületre osztott, tv.hozó testülete a 112 fős *Országgyűlés* <Seimas>. – 1795-ben, Lo. III. felosztásakor ~ nagy részét Or-hoz, a Memel-vidéket Poroszországhoz csatolták. 1915. őszén n. megszállás alá került. A *Litván Tanács* <Taryba> 1917.dec.24-én n. protektorátus alatt kinyilvánította ~ önállóságát, 1918.febr.16-án függetlenségét, s meghívta *Hohenzollern-Urach Vilmos* hg-et, aki *II. Mindaugas* néven trónra lépett. Az 1918.nov.11-i →*compiègne-i fegyverszünet* után a n. hds. (és a kir.) kivonult ~ból. Nov.24-én a bevonuló sz-or. hds. birtokolta Vilniusban kikiáltották a *Litván Tanácsköztársaságot*, 1919.febr.27-én Minszkben az egyesült *Litván és Fehérorosz Szovjet Szocialista Köztársaságot*. A →*lengyel-orosz háborúval* párhuzamos polg.háb-ban 1920. elejére a litván, a ln. hds. és n. önkéntesek <Freikorps> kiverték ~ból a sz-or. hds-et. – →*Szovjet-Orosz-*

ország az 1920.júl.12-i *moszkvai békében* ismer- te el ~ függetlenségét és határait (Vilnius litván birtoklásával). Az okt.7-i *suwalki egyezményben* Lo. is elismerte ~t, és lemondott Vilniusról, amit az →*Antant* ~nak ígért. A ln. hds. azonban okt. 9-én megszállta Vilniust és környékét, kikiáltot- ták a *Közép-Litván Köztársaságot* (14.500 km²), amely szöv. államként csatlakozott Lo-hoz. 1921. márc.21-én ~ hadat üzent Lo-nak, a háb. nélküli →*hadiállapot* 1939 őszéig fennállt. A →*béke- konferencia* Nagykövetek Tanácsa 1923.márc.14- én elismerte Vilnius ln. birtoklását. Az 1915-ben No-hoz csatolt *Memel-vidéket* az 1919.jún.28-i →*versailles-i béke* szabad területté (*Kalipéda Szabad Város*) nyilvánította, ám oda 1923.jan.10- én a litván hds. bevonult. Febr.16-án a →*Nemze- tek Szövetsége* elismerte a terület litván birtoklá- sát. – 1939.okt.10-én a →*Szovjetunió* kat. egyez- ményt kényszerítet ~ra. E szerződés Vilniust és környékét (7100 km²) átadta ~nak Lo-tól. A lit- ván hds. okt.27-én vonult be Vilniusba. A sz. hds. 1940.jún.15-én megszállta ~t, júl.22-én sz-közt- gá alakította, s aug.3-án a Szu-hoz csatolta. – 1991.febr.3-án népszavazás döntött ~ független- ségéről, amit az Európai Közöség aug.27-én, Mo. szept.2-án, a Szu. 6-án ismert el, 65.200 km² területen. • **SJ, 966.**

Litvániai hadművelet: az orosz haderő francia kérésre indított tehermentesítő →*támadása* a →*keleti hadszíntér* É-i szakaszán 1916 tavaszán. A →*verduni csata* első fázisában a fr. főpság úgy kívánta tehermentesíteni →*arcvonalát*, hogy kér- te az or. →*Hadserég-főparancsnokságot* az of- fenzív fellépésre. Miután az or. főpság késleke- dett, a fr. korm. a pü. támogatás megvonását helyezte kilátásba. – A ~ ezt követően indult meg márc.18-án 100 km szélességben a Driszviatj-tó–Naroc-tó terepszakasról Kowno ált. iránnyal. Az or. Északi F. (pk. Mihail →*Alekszejev* gy.tbk.) 5. és 12.hds-e a ~hez 30 ho-ban 500.000 kat-t és 1200 lg-et vont össze. Vele szemben a n. 10.hds. (pk. Hermann von →*Eichhorn* vezds.) mintegy 170.000 kat-val és 600 lg-gel rendelkezett. A 3. csatanapon az or-ok betörték a n. →*védelembe*, de nem tudtak hdm. áttörést kiharcolni. Márc.21-26. között nagyobb ütközetekre került sor Jakob- stadt, Posztawy és Visdy térségében, de az or-ok sehol sem nyomultak be 10-15 km-nél mélyeb-

ben a n. →állásokba. Ápr.2-án az or. főpság le-
állította a tád-t. – Az or. veszteség 140.000 főt, a
n. 40.000 főt tett ki. A ~ nem érte el célját, mivel
a n. →OHL nem vont el csapatokat a →nyugati
hadszíntérről. • RI, 967.

Ljubicic-csoportparancsnokság: →Katonai ve-
zetés magasabbparancsnokságai

LK-II: német könnyű →harckocsi az I. vh. ide-
jén. A brit →Mark A Whippet hk. alapján fejleszt-
ették ki, de a gyártás alapjául gumihány miatt
tárolt tehergépkocsi-alvázzak szolgáltak. Első pél-
dánya LK-I típusjellel jelent meg. A n. hadiipar
az ~ 1918.jún-i bemutatása után 580 db-os meg-
rendelést kapott, amit alapanyag- és munkaerőhi-
ány, ill. a háb-ból hátralévő rövid idő miatt nem
teljesíthetett. Terveit és elkészült, de a hds-hez
ki még nem került 10 példányát a →versailles-i
béke végrehajtása előtt átadták Svédországnak,
ahol 1921 őszén Stridsvagn M 21 jelzéssel had-
rendbe állították. 1919.ápr.-ig No-ban 200 db ~t
építettek meg. Vollmer tervezésű láncfalpa a többi
hk-hoz képest újszerű volt. A hk. hátsó részén
lévő forgó tornyba 1 db 57 mm-es á-t vagy 1 db
váltóállású oldalgu-t helyeztek el. – Tisztázatlan
módon 1923-ban 14 db ~ a m.kir. →Honvédség
birtokába került. Szétszedett állapotban elrejtet-
ték azokat, majd az 1930-as évek elején 7 db-ot
összeraktak. Ezek fe.zete 1 db 1907/12 M. 8 mm-
es Schwarlose gpu. volt. A m. hadrendből 1936-
ban vonták ki, majd beolvasztották. • ÉM, 968.

Lloyd George, David Earl of
Dufor (Manchester, 1863.jan.
17. – Llanystumdwy, 1945.
márc.26.): brit ügyvéd, állam-
férfi, miniszterelnök. 1890-től
liberális parlamenti képviselő.
A →búr háború alatt támadja
a brit gyarmatpol-t. 1905.dec-

től kereskedelmi miniszter, 1908.ápr.-tól →Asquith
korm-ának püm-e, 1915-ben hadfelszerelésügyi
minisztere, 1916-ban, →Kitchener halála után
hm-e. Asquith lemondása után, 1916.dec.7-től a
koalíciós korm. me-e és a Liberális Párt vezetője.
No-gal szemben (saját szavaival) a „knock out”
pol-t képviseli, ugyanakkor az OMM-val köten-
dő különbéke híve. 1918.jan.9-én az alsóházban

még azt mondja: „→Wilson elnökkel egyezünk
abban, hogy Au–Mo. széttrészt háb. céljaink nem
tartalmazzák.” 1918 nyarán feladja álláspontját,
mivel úgy látta, hogy az OMM már nem válasz-
tható le a n. szöv.-ről. Az →Antant Legfelsőbb Ha-
ditanács 1918.jún.3-i ülésén →Clemenceau fr. és
→Orlando ol. me-kel csatlakozik →Lansing am.
küm. máj.29-i nyilatkozatához a →római nemze-
tiségi kongresszus határozatának elfogadásáról,
amit kiegészítenek a ln. állam felállításáról szóló
határozattal. – A Konzervatív Párt 1918. évi vá-
lasztási győzeleme ellenére ~ korm-a helyén ma-
rad. A →békekonferencián a brit delegáció veze-
tője, a Tizek Tanácsa, majd a Négyek Tanácsa
tagja. Clemenceau túlzott követeléseit Wilson,
esetenként Orlando segítségével igyekszik tom-
pítani. Bár →Szovjet-Oroszország ellenében a
dipl. és gazd. eszközök híve, 1917.dec.23-án tit-
kos egyezményt köt Clemenceau-val Sz-Or. fel-
osztásáról →intervenciós zónákra. – A határok
kialakításánál az etnikai elvet képviseli, ám ezt
sokszor még a brit delegációban sem tudja érvé-
nyesíteni. ~ éri el a →Smuts-misszió és a →Clerk-
missziók kiküldése Bp-re és Bukarestbe. A Leg-
felsőbb Tanács ~ javaslatára hagyja jóvá, hogy
→I. (IV.) Károly cs.kir. letelepedhessen Svájcban.
1919.márc.25-i fontainebleau-i memorandumá-
ban tiltakozik a „fr. béke” ellen, amely „provo-
káció egy újabb háb-ra.” Úgy véli, több millió n.
és m. idegen uralom alá juttatásával újabb háb.
csíráit vetik el. A TK-gal szemben is a tárgyalá-
sok híve. A ro. agresszióval szemben Mo-ot véd-
ve a jún.7-i ülésen kijelenti: „Igazságosnak kell
lennünk a magyarokkal szemben, hiszen [...] ha-
zájukat védik [...] Mo. szomszédai bolsevikelle-
nes fellépésükkel további területszerzésre töreked-
nek.” 1920-ban, miután a m. →békeküldöttség is-
mertethette álláspontját, ~ objektív vizsgálatot kö-
vetel, amelyhez Francesco →Nitti, az új ol. me.
is csatlakozik. A békekonf. márc.3-i ülésén szem-
beszáll Alexandre →Millerand-nal és Philippe
Berthelot-val, akik szerint a béke már csak apró
részletekben változtatható: „A m-okat [...] igaz-
ságtalanul kezelték; sosem hallgatták meg [...]”
Nem rendelkezhetünk emberekkel barmokként,
és nagyon rossz szolgálatot tennénk a szl-oknak,
ro-oknak vagy a szerbeknek, ha nagyon is haza-
fias m. lakosságot csatolnánk hozzájuk.” A fr.
nyomással szemben azonban nem vállalja fel a

békefeltételek újratárgyalását. – Sikertelen tr. pol-ja, ill. belpol. nehézségek miatt 1922.okt.19-én lemond és nyilvánosan bírálja a →versailles-i-washingtoni békerendszert. A Liberális Párt kettészakadása (1925) után a liberális kisebbség vezetője. 1938-ban Londonban jelenik meg műve a békéről The Truth about the Peace Treaties by David Lloyd George címmel. ♦ BZ, 969.

Lóállomány mozgósítása: az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetének lóutánpótlását há-
esetén biztosító rendszer. 1871-ig 1 lov.szd. 35 lovából 25-öt kézi bevásárlás útján vételeztek, 10 magánkézben maradt. Gazdájuk kötelezte magát, hogy a ló 6 éven át időszakonként gyakorlatra elvihető. A 8 heti idomításért 40, fe.gyakorlatért 80 korona napidíj járt a tulajdonosnak. Háb. esetén a gazdának a hivatalos vételár ellenében fel kellett ajánlania a lovat. Mivel akadályozta a gyors mozgósítást, ez a rendszer nem vált be. – 1871-től a kincstár megvásárolta az újonc lovakat <remondákat>, a békében nem használtakat kiadták vállalkozó gazdáknak, akik gyakorlatok és szemlék idején átadták a lovakat. 5 év után a ló díjtalanul a tulajdonukba ment át. Az új rendszert előbb a m.kir. →Honvédség vezette be, a cs.

Lósorozás az 1914 nyári mozgósításkor

és kir. →közös Hadsereg csak azt követően. – A beszerzése a közös Hds-nél és a cs.kir. →Landwehrrnél összesen 8 lóavatató bizottság, a Honvédségnél a →csapattestek feladata volt, az utóbbiaknál azért az ezd.pk. (1882–1888 között a lov. dd. pk.) felelt, aki minden okt. elején pótlóavatató bizottságot állított fel. A már megvásárolt, de még be nem idomított állat pótlónak minősült. Az idomítási idő hátasló esetén 10 hónap, hámosló esetén 8 hét volt. A lovak 5-15 éves koruk között voltak „hadkötelesek”, békében a hds. lóállományá-

nak 10 %-át évente lecserélték. A m.kir. →Népfelkelésnél és a cs.kir. →Landsturmnál békében lovak nem álltak szolgálatban, számukra a ~t a Honvédség és a Lw. végezte. – A ~ nem a →Ménieskar feladata volt. Az OMM az I. vh-ban 1,5 millió lovat veszített, 1918 őszén a harcoló csapatoknál már csak 400.000 ló volt. ♦ BCs, 970.

Lobit, Paul De (? – ?): francia tábornok. 1919. jan-tól a →Franchet d'Esperey tbk. vezette Keleti Hadsereg egyik vezető beosztású főti-je (a Loba vezényelt Henrys fr. tbk. helyettesítőjeként). A térségben működő fr. haderő képviselőjeként ~ írja alá azt a jegyzéket, amelyet márc.20-án Fernand →Vix alez. nyújt át gr. →Károlyi Mihály m. közt. elnöknek (→Vix-jegyzék), s a →Berinkey-kormány lemondásához vezet, katalizálva a →Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását. Párizs utasításait követve ~ ápr-tól hallgatólagosan támogatja a szegedi ellenforr. központ kialakulását (bár személy szerint nem szimpatizál a →Gömbös Gyula vezette csoporttal). ♦ TJ, 971.

Lobogó: →Folyamrendészeti lobogó, →Hajóki-séreti lobogó, →Katonai zászló, →Vámlobogó
Lodoméria: →Galícia

Lódz–krakkói hadművelet: a →keleti hadszíntéren 1914.nov-ben indított osztrák-magyar és német →hadjárat. A ~ során az →arcvonal É-i szárnyán a megerősített →hadsereg (9. német) indított →támadást a Lódzra támaszkodó or. 2. hds. bekerítésére, míg az ot-m. 3.hds. a Kárpátokból kiindulva, D-ről É-ÉK felé kanyarodva az or. balszárnnya (8.hds.) támadt. – 1914.nov-ben az or. →„gözhenger” nyomása egyre inkább DNy-i irányba fordult és az ot-m. arcvonal balszárnján összpontosult, ami lehetőséget adott a n. →Keleti főparancsnokságnak, hogy átcsoportosítsa a n. 9.hds-et Posentől <Poznań> K-re. August von →Mackensen lov.tbk. pság-a alatt, a →nyugati hadszíntérről, vmint a n. 8.hds-től érkezett erősítésekkel (10 gy. és 1 lov.ho.) a 9.hds. nov.11-én innen indította meg tád-át az or. előretörés jobbszárnya ellen, az or. 2.hds. bekerítésére. A főirányban a n-ek jelentős tü. fölényrel rendelkeztek. A dec.17-ig tartó harcokban az or-ok nagy veszteséget szenvedtek, de arcvonaluk felgöngyölítése nem sikerült. – A nov.11-én indított n. tád. a

Bzura és a Ravka folyók mentén elakadt (D-ről az or. 5.hds., K-ről az 1.hds. avatkozott be). Ezzel egyidejűleg (kisegítő tád. gyanánt) az ot-m. →AOK a 3.hds-gel tád-t indított a Kárpátokból É-ÉK felé kanyarodva az or. balszárnny 8.hds. ellen. Az ot-m. 3.hds. elérte a Dunajec folyót, de a bekerített →*przemysli erőrendszerig* nem jutott el. Az or. 8.hds. visszaszorítása és a n. 9.hds. Lódz körüli sikerei nyomán az or. hadvezetés elmentád-t rendelt el, süllyal Lódz térségében és Krakko előterében. Az arcvonal É-i szárnyán a n. 9.hds. részeit bekerítették és elfoglalták Lódzot, majd az or. tád. elakadt és a →*frontvonal* megmerevedett. Ugyanez állt elő D-en is, miután a Krakko ellen törő or. 3.hds-et dec.17-én az ot-m. csapatok a →*limanowai csatában* megállították. A siker arra ösztönözte az ot-m. AOK-t, hogy a 3.hds-gel újabb tád-t indítson a Kárpátok előterében az or. 8.hds. ellen. A tád. kezdeti sikerek után elakadt, majd az or. 8.hds. ellentáda az ot-m. 3.hds-et ismét visszaszorította a Kárpátokba. A front átmenetileg itt is megmerevedett. – A K-i fronton 1914 hátralevő részében lényeges harcok nem folytak. Mindkét fél megerősítette →*állások*ba húzódott, s megkísérelte veszteségeit pótolni. Az OMM vesztesége meghaladta a 800.000 főt, ráadásul legjobb katonáit veszítette el. A pótlás (javarészt népfelkelők, tart-ok, póttart-ok) harci erőben meg sem közelítette azokat. ♦ **SzB, 972.**

Londoni béke (1913): az első →*Balkán-háborút* lezáró nk. egyemény. Az 1912.okt.9-től a *Balkán Szövetség* által indított háb-ban →*Törökország* súlyos vereséget szenvedett, elvesztette Epeiront, Szalonikit, blokád alá került tengeri kijárata a Dardanelláknál, s →*Albánia* kikiáltotta függetlenségét. Or. a →*Tengerszorosok* átjárhatósága, Au–Mo. a balkáni államok (elsősorban Szerbia és Go.) megerősödése miatt dec.3-án →*fegyverszünetre* kényszerítette a szemben állókat. 1912. dec.7. és 1913.jan.6. között a hathatalmi (NBr., Fr., No., OMM, Ol., Or.) londoni nagyköveti konferencián nem született megegyezés, mivel To-ban állami fordulat következett be, s az ifjútörökök pártja elutasította a békefeltételeket. 1913.febr.3-án a →*hadműveletek* újra megindultak. To. a kat. kudarcok után ismét fe.szünetre kényszerült. A háb. felek, ill. a győztesek a mögöttük álló nagyhatalmak érdekelletéivel felerősített nézetelté-

réseik ellenére 1913.máj.30-án Londonban megegyeztek. A máj.30-i ~ értelmében To. elvesztette szinte teljes Eu-i területét, Krétát is beleértve. A ~ azonban nem volt hosszú életű, jún.29-én kirobbant a második Balkán-háború, amelyet az 1913.aug.10-én megkötött, egyben a ~t módosító →*bukaresti béke* zárt le. ♦ **BN, 973.**

Londoni deklaráció: az →*Antant*-hatalmak első közös nyilatkozata a háborús célokról. Mivel az AH ekkor még formálisan nem rendelkeztek háb-ra vonatkozó háromoldalú szerződéssel, a ~ ezt is hivatott pótolni. A dipl. levélváltás formájában 1914.szept.5-én létrejött megállapodásban (amelyet szept.29-én a ~ban tettek közzé) NBr. nevében Sir Edward →*Grey* küm., Fr. nevében Pierre Paul Cambon, Or. részéről Alexander K. Benkendorff (mindkettő londoni nagykövet) vállalták, hogy csak közösen és csak az együttesen kidolgozott békefeltételek alapján kötnék békét a →*Központi Hatalmakkal*. A ~ befelé a különbéke tilalmával az AH között meglévő érdekellentétekből fakadó bizalmatlanságot volt hivatva eloszlatni, kifelé az AH egységét kellett demonstrálnia. – A ~t Szergej →*Szazonov* or. küm. javasolta 1914.aug.7-i levelében Gaston Doumergue fr. küm-nek, aki azonnal kedvezően reagált. NBr. az első fr. vereségek után egyezett bele az or. javaslatba, megerősítő válasza szept.2-án érkezett Szentpétervárra. A ~hoz 1914.okt.19-én Japán, 1915.nov.21-én Ol. is csatlakozott. ♦ **KE, 974.**

Londoni szerződés: az →*Olaszország* hadba lépését előkészítő megállapodás az →*Antant* oldalán. Az 1915.ápr.26-i ~ értelmében Ol. egy hónapon belül teljes haderejével felveszi a küzdelmet addigi szöv-e, a →*Központi Hatalmak* ellen. A →*hadüzenetért* cserébe a leendő békeszerződésben Ol-nak odaigérték az OMM-tól →*Tirolt* a Brenner-hágóig, →*Görz–Gradiskát*, →*Isztriát*, →*Trieszt és Cattaro Területből* Triesztet, →*Dalmáciát* a környező szigetekkel; továbbá megígérték, hogy →*Albánia* is Ol. védnöksége alá kerül. (A →*Szerbiával* megkötött 1917.júl.20-i →*korfüi nyilatkozatban* az AH módosították a ~ben tett ígéretüket: Dalmácia legnagyobb részét az újonnan létrehozandó dszl. államnak ígérték. Ezt 1918.szept.8-án Ol. is kénytelen volt elismerni.) A ~ ígervényei szerint Líbiában Ol-ot illetik meg

a tr. szultán jogai és előjogai, ill. amennyiben Fr. és NBr. bekebelezi az afrikai n. gyarmatokat, Ol-ot kompenzáció illeti meg Kis-Ázsiában, Szomáliában és Eritreában. NBr. és Fr. ígéretet tett, hogy flottáik támogatják az ol. hajóhadat a Földközi-tengeren. A ~ 15. pontja a pápa részvételét a háb. rendezésben az ol. korm. engedélyéhez kötötte. – A ~t kiegészítette az 1917.ápr.17-i →*Saint Jean de Maurienne-i egyezmény*, amely a To-ból Ol-nak ígért területeket részletezte. A hadviselés költségeire NBr. 50 millió font kölcsönt nyújtott Ol-nak. – 1915.márc. elején az OMM kísérletet tett kisebb területi engedményekkel az ol. semlegesség biztosítására, amit azonban Róma elégtelennek ítélt. Az ol. válaszjegyzék márc. végén már egész D-Tirol, Trieszt és környéke, vmint több dalmát sziget azonnali átengedését, s Albánia esetében az OMM érdektelenségének kinyilvánítását követelte. – A ~ értelmében Ol. 1915.máj.3-án kilépett a →*Hármasszövetségből*, máj.23-án hadat üzent az OMM-nak, aug.17-én To-nak. 1915.máj.24-én No. megszakította a dipl. viszonyt Ol-gal, de a →*hadiállapot* csak 1916.aug.26-án állt be Ol. No-nak küldött hadüzenetével. ♦ **KE, 975.**

Loosi csata: ütközet a →*nyugati hadszíntéren*. 1915.szept.25-én a fr. 4.hds. a Vimy-magaslat, az ang. 1.hds. Loos térségében indított tád-t Arras-tól É-ra, amely kevés sikert ért el, majd a n. ellentád. miatt elakadt. A britek 60.000 kat. elvesztése árán csupán kis területet nyertek. A fr. ák 120.000, a n-ek 165.000 főt veszítettek. A →*frontvonal* az okt.8-ig tartó ~ után kb. az 1 évvel korábbi helyén húzódott. ♦ **BT, 976.**

Lórántffy Zsuzsánna Egyesület: a Mo-i →*Református egyház* legjelentősebb jótékonyági intézménye. Kiegészítő →*hadikórház*at tartott fenn. A szükségét szenvedőket pénzzel, élelemmel, ruhával támogatta. Munkaközvetítéssel, hadiárvák elhelyezésével is foglalkozott. Évente jótékony célú karácsonyi vásárt szervezett. Kiadványokat (pl. imakönyvet) is megjelentetett. ♦ **KA, 977.**

Lorx Győző, ruszkini (Igló, 1873.júl.8. – Bp., 1922.jún.29.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. műszaki tiszt, tábornok. A bécsi kat. ak. után 1895.aug.18-án avatják hdgy-gyá a k.u.k. 14.ut. zlj-hoz. 1898–1900 között elvégzi a bécsi *Hadi-*

iskolát. 1902.nov.11-től szds. 1905.máj.1-től vk. ti. a HM 1. o-án és Elnökségén. 1907.okt.1-től 1911.nov.1-ig a hv. felsőbb ti. tanfolyam tanára, majd ismét a HM-be kerül. 1911.máj.1-től vk. őrgy. 1913.jún.1-től a Hadiiskola hds-szervezés-tanára. 1914.máj.1-től vk. alez. 1914.júl.20-tól 1917.febr.17-ig →*Frigyes* fhg. szárnysegéde, közben betölt zlj-, ezd.- és csoportpk. beosztásokat is. 1916.máj.1-től ezds. 1917.márc.1. és aug.20. között védőszakasz-pk. az →*olasz hadszíntéren*, majd a XX.hdt. vkf-e. 1918.febr.15. és jún.20. között a csapatpk-i tanfolyam pk-a Brixenben, majd 1 hónapig a XXVI.hdt. vkf-e. Júl.20-tól nov.19-ig a 6.hds. vkf-e. – Az összeomlás után 1918.nov. 27. és 1919.jan.5. között csf. a HM-ban, majd ny-ba kerül. 1919.aug.4-től a HM kat. o. vezetője, aug.18-tól ideiglenesen a „Katonai Kiképzés vezetője”. 1920.márc.20-tól a tanulmányi biz. vezetője. 1921.márc.1-től tbk. 1921.nov.3-tól a HM VI. csoport (a rejtett HVK) főnökének helyettese, 1922.jan.4-től főnöke. – 1908.okt.6-tól megkapja a ruszkini előnevet. ♦ **SzS, 978.**

Lovagló tanfolyam <Equitatio>: a →*tiszti lovabbképzés* intézménye a m.kir. →*Honvédségben*. A végzetek alkalmassá váltak a csapatoknál a lovagló- és hajtókiképzés vezetésére. A tanrendben lovaglás, tereplovaglás, akadályugratás, terephajtás, szerszámozás és málházás szerepelt, s elméleti és gyakorlati vizsgával zárult. Az értékelésről értesítették a vezénylő alakulatot, s hogy a végzett ti. alkalmas-e oktatónak. – A hu-oknál az első ~ 1872-től a jászberényi *Honvéd Központi Lovasiskola* volt. 1891-ig minden hu. *alantostiszt* köteles volt elvégezni, ettől főleg előléptetéshez közel álló fhdy-okat és szds-okat vezényeltek ide, a többieket a *lovasdandár tiszti iskolákra* a dd.páságok helyőrségeiben. Az dd.iskolát vmennyi hu. ti-nek és →*hadapródnak* el kellett végeznie. – A gy. ~t lovagolni nem tudó gy. ti-ek részére szervezték, ill. akiknek lovagló tudása tökéletesítésre szorult. A Honvédség felállításaokor őket a hu.o-okhoz vezényelték. Később a lov. kiképzés azon helyőrségekben zajlott, ahol lov. és gy. is el volt helyezve. A gy. ti-i ~okat már hv. kerületenként állították fel. A →*Ludovika Akadémiáról* 1901 után kikerülő gy. ti-eket nem vezényelték ~ra, ők már az ak-án megtanultak lovagolni. – A tü. ti-eknek külön ~ot kellett elvégezniük, mivel a hv. tü. egyik

égető problémája a lovagló- és hajtóképzés vezetésére alkalmas ti-ek kis száma volt. Ezért 1913. szept.-ben a →közös Hadsereg tü.dd-ainál felállított ~okra vezényeltek 14 hv. tü. ti-et. A következő évre tervezett tü. ti-i ~ az I. vh. kitörése miatt nem kezdődött meg. – A schlosshofi közös Köz-ponti Lovagló Tanárképző Intézet ti-eket képzett a ~ok tanáraivá. Ide 1876-tól évente 1, 1896-tól 2 ti-et vezényeltek a Honvédségtől. • BU, 979.

hadszíntéren zajlott, a →hadseregek hadászati lov. feld. vállalkozásai során a →határcsaták (II.) keretében. 1914.aug.15-én a 11.hv.lov.ho. 24.hv. lov.dd-a (5., 9.hv.hu.ezd., 2-2 szd-dal) Sztojanovnál indított győzelmes ~ot. Az erdőn áthatolt 2 ezd. tűztámogatás nélkül, 1800 lépés távolságról rohamozta meg és kényszerítette visszavonulásra az or. gy-ot, s a rohamhoz felfejlődő or. lov-ot. Aug.24-én este a teljes 11.hv.lov.ho. (22., 24.hv.

Lovasroham (Geiger Richárd festménye)

Lovasroham: a XX. szd-ra idejét múlt harcmod. A ~ során a lov. kötelékek kétsoros zárt rendben, erőteljesen (s ha lehetséges, meglepetésszerűen) támadtak az ütközet eldöntésére, ill. az elg. megveretésének teljessé tételére. Az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetének →lovasságánál a harcmod., a kiképzés és a felszerelés terén konzervatív elvek uralkodtak, a ~okat a lov. →seregtettek és →csapattettek pk-ai még az I. vh. elején is erőltették. Ezek ált. eredményeztek is kisebb-nagyobb sikereket, de aránytalanul súlyos veszteségekkel, amit a ~ok elől kitért, lóról szállt és megerősített →állásokba vonult or. lovasság gpu-pu. és tü. tüze okozott. – Az emlékezetes ~ok zöme 1914.aug.14-23. között a →keleti

lov.dd.: 2., 3., 5., 9.hv.hu.ezd.) Kamionka–Sztrumlóvától É-ra erős kozák lov. csapatra bukkant, és tü-ét ~mal harc képtelenné tette. Aug.16-án Vlagyimir–Volinszkijnál a cs. és kir. 2.lov.ho. 5.ul. ezd-ének egy szd-a sikertelen ~ot indított a beásott or. gy. ellen. Aug.17-én az 5.hv.lov.ho. 23.hv. lov.dd-a (6., 7.hv.hu.ezd.) ~a, ill. a cs. és kir. 15. lov.dd. (2.dg., 11.ul.ezd.) átkaroló tád-a Gorodoknál szorította vissza az or. csapatokat; 18-án a Satanovnál megtámadott lov.ho. a →gorodoki ütközet folytatásaként pk-át (Froreich Ernő altbgy.), 24 ti-jét és 450 fő legs-ét vesztette el. Aug.21-én a cs. és kir. 4.lov.ho. (18. és 21.lov.dd., állományában a 9.dg. és 13.ul., ill. a 15.dg. és 1.ul.ezd.) vezetett sikeres ~ot az or. lov. ellen Jaroslavicénél.

Aug.23-án a cs. és kir. 1.lov.ho. 6.lov.dd-ának 14/II.hu.o-a *Bucsa*cznál rohamozta meg az or. lov-ot, de ~át nem tudta tovább fejleszteni. – Néhány ~ még 1915-ben is előfordult. Máj.13-án a cs. és kir. 12.hu.ezd. feld. osztaga *Barkovicz*énél ~mal törte át az or. gy. állásait, s foglyokat és hadizsákmányt ejtett. Az utolsó sikeres ~ot a ho.közvetlen cs. és kir. 8/2.hu.sz.d. hajtotta végre *Gontován*nál. Ezt követően több emlékezetes ~ra már nem került sor ot-m. részről. • **BS, SzP, 980.**

Lovasság: a szárazföldi →*haderő* nem viszonylag mozgékony, meglepetésszerű harctev-re képes →*fegyvernem*. Fő harcmódja a mozgóharc, feladata elsősorban a feld., a biztosítás, a leplezés és az üldözés. – Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetének ~a az I. vh. kitörésekor 15 k.u.k dg.- (1-15.), 16 k.u.k. hu.- (1-16.), 10 hv. hu.- (1-10.), 11 k.u.k. ul.- (1-8. és 11-13.) és 6 Lw. hu.- (1-6.; 1917-től löv.) →*ezred*ből; 1-1 k.u.k. tiroli és dalmát lovasított orsz.löv.o-ból, vmint 22 lov. gpu.osztagból (4-4 gpu.) állt. →*Mozgósításkor* 10 m.kir. nf.hu.o-t is felállítottak. Minden lov. ezd-nek volt 1-2 tart.sz.d-a is. Az ezd-ek zömét négyesével 11 lov. →*hadosztály*ba (k.u.k. 1-4. és 7-10., hv. 5. és 11.lov.ho.) vonták össze, amelyek a *sereglovasság*ot alkották: 1. Temesvár, 2. Pozsony, 3. Bécs, 4. Lemberg, 5. Bp., 6. Jaroslau, 7. Krakkó, 8. Stanislaw, 9. Pardubitz, 10. Bp., 11. Debrecen. – Egy lov.ezd. az I. vh. kitörésekor 6 (egyenként 150 fős) lov.sz.d-ból, 1 ut.szak-ból és 1 távirójárőr-ből állt. A lov.ho-t 2 lov.dd.pság, 4 lov.ezd., 1-2 lov.gpu.osztag és 1 lov.tü.o. alkotta. A lov. ho-okba be nem osztott lov.ezd-ek és tart. szd-ok mint *csapatlovasság* a gyalog →*sereget*sekhez (ho., hdt.) kerültek. – A csapatlov. fő feladata a közelfeld. és a menetbiztosítás volt, továbbá a közelfeld-sel kapcsolatos harcfelelakatok, pl. a fontos pontok elfoglalása és megtartása a gy. beérkezéséig. A sereglov-ot távolfeld-re, szárnybiztosításra, határvéd-re, leplezésre, az elg. felvonulásának zavarására, a saját felvonulás véd-ére, a döntésben való közreműködésre, tart.képzésre, ill. az elg. hátsó összeköttetési vonalai elleni vállalkozásokra alkalmazták. Az I. vh. elején a lov. ho.pk-ok még a sorozatlövő fe-ek elterjedése és az →*állás*rendszerek kialakulása miatt már célszerűtlen →*lovas*rohamokat is szorgalmazták. – 1914.aug-tól a teljes ot-m. sereglov-ot a →*keleti*

hadszíntéren alkalmazták az or. hds. felvonulásának feld-ére és lov-ának leküzdésére. A ~ra alapozott távolfeld. csődött mondott. A sereglov. később a galíciai, a kárpáti, a ln. területeken vívott harcokban, 1916.aug-tól →*Erdély* véd-ében vett részt. 1914.dec-ben a K-i frontra irányították az 1.nf.lov.dd-t (1., 2.nf.hu. ezd.) is. A ~ tűzereje a háb. elején elmaradt a kozák lov.ho-okkal szemben. – A K-i fronton 1915 közepére kialakult →*állásháború* és az 1915 őszétől egyre erőteljesebb lóhiány a ~ lóháton való alkalmazását mindinkább háttérbe szorította. A karabélyok és gpu-k

Honvéd huszárok menetoszlopa

tölténykiszerelését emelték, a katonákat felszerelték mű. szerszámokkal (gy. ásó, drótvágó olló stb.) és →*gázá*larczal; harcra alkalmatlan színes ruházatát 1915 elején csukaszürke táb. →*egyen*ruhára cserélték; az állásharcban hasznavehetetlen kard helyébe a →*szurony* és a →*kézigránát* lépett. 1914–1915 telén néhány lov.ho-nál a nem lovasított állományt gy. osztagokban egyesítették. Ezekből fejlődtek ki a lov.ho-ok *lövész*osztályai, a gy.zlj-akkal azonos fe.zettel és felszereléssel. – 1917.márc-tól a ~ot gyökeresen átszervezték. Lóállománya megvonásával az 1., 2., 4., 6., 8., 10. k.u.k és az 5.hv.lov.ho-t átalakították gy.ho-lyá. Később a többi lov.ho. is hasonló sorsra jutott. Ezd-eik 2 (4-4 szd-ból álló) o-ra, 2 (8-8 gpu-val rendelkező) gpu.sz.d-ra, 2 kézi gpu.szak-ra, 1 mű. szd-ra, 1 gy.lövegyszak-ra, 2 av.-, 2 gránátvető- és 1 fényszórórajra, vmint 1 lov.telefonszak-ra tagozódtak. Minden gy. és lov. ho-nál csak 1 szd. maradt lóháton mint *hadosztály*lovasság. A lov.ho. 1 (esetleg 2) lov.dd.pság-ból, 4 ezd-ből, 1 rohamo-ból, 1 ár.k.szak-ból, 1 lov.tü.ezd-ből és 1 távirószd-ból állt. A felszabaduló lovakat a →*tűz*érség kapta. – Miután a →*had*műveletek a K-i és a ro.

fronton véget értek, a ~ot 1918.jan.-tól az →*olasz hadszíntérre* vezényelték. A háb. utolsó hónapjaiban 4 lov.szd.-ot a →*nyugati hadszíntér*en, 4 lov. ho-t Ukrajnában vetettek be. – A hadvezetés (az első hónapok megrendítő tapasztalatainak hatására) elhamarkodottan döntött a ~ leépítéséről, ahelyett, hogy a szükséges szervezeti és alkalmazási változtatások révén kereste volna a ~ mint fn. tényleges helyét a modern hadviselésben. A gyorscsapatok hiánya nem egy esetben meg is mutatkozott, pl. 1917 végén a →*caporettoi áttörést* követő előrenyomulás során. ♦ **BS, SzP, 981.**

Lovćen elfoglalása: a Cattarói-öböl uraló, 1749 m magas Lovćen-hegy ot-m. csapatok általi birtokba vétele a →*montenegrói hadjárat* során. A ~ kulcsfontosságú volt. →*I. Miklós*, →*Montenegró* uralkodója lehetővé tette, hogy a hegyről fr. tü. löve a cattarói ot-m. →*haditengerészeti támaszpontot*. – A →*hadműveletet* irányító Ignaz von →*Trollmann* gy.tbk. nem értett egyet az AOK eredeti, 1915.nov.26-án kelt utasításával a meredek hegyoldal elleni frontális →*támadásról* Krstac–Cetinje irányában; személyes szemrevételezés alapján magáévá tette a Victor von →*Weber* altbgy. és Stefan von →*Sarkotić* gy.tbk. javasolta megoldást a Lovćen É-ről és D-ről történő átkarolására, amit az AOK utóbb jóváhagyott. – A XIX.hdt.-hez tartozó 47.ho. (14.hgy.dd., 1.várgy.dd., Törk-, Lottspeich-csoport) tád-a 1916.jan.8-án a Portenschlag-csoport tü. előkészítésével indult, amelyet a →*hadiflotta*, ill. 1 db 42 cm-es és 2 db 30,5 cm-es mozsár is támogatott (→*„francia háború”*). Az ot-m. tü. főlény hatására a montenegrói ellenállás fokozatosan megtört. Az ot-m. gy. már az első napon 800 m magasságig jutott, s másnap elfoglalta a stratégiai fontosságú Solar-magaslatot. 10-én estére a Törk-csoport élei elérték a Lovćen csúcsát. – A montenegróiak szent hegyének számító Lovćen elfoglalása nem csupán hdm. szempontból volt jelentős, de (a rendkívüli időjárási és terepviszonyok között kivívott győzelemmel) az ot-m. egységek harci moráljára is jótékony hatást gyakorolt. Helytállásáért Trollmann és Weber tbk. megkapta a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. ♦ **PF, 982.**

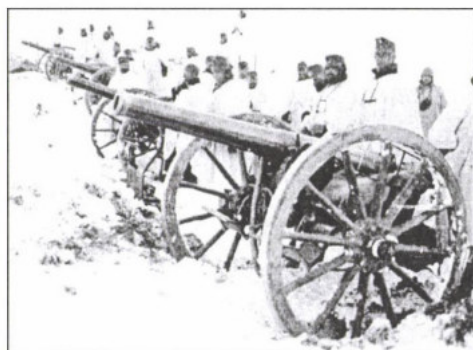
Löszergyártás: töltények sorozatban történő előállítására hadifegyverek részére. – **I.** 1880-tól több,

mint egy évtizeden át a Ganz gyártott →*tüzérségi löszereket* (tl.) Uchatius-ágyúk számára. 1894-től a diósgyőri *Állami Vasgyár* gyártott újra tl-t, ahhoz 1905-től az *Osztrák-Magyar Államvasút Társaság* resicai gyára is csatlakozott. A csepeli →*Weiss Manfréd Művek* (WM) a századfordulótól részesedett a tü. ~ból. A Withowitz-i *Fémművektől* átvett licence alapján löszergyára 1911-től képessé vált minden, az OMM-ban rendszeresített tl. gyártására, a →*haditengerészet* számára is. 1912-től Csepelen állították elő a 10,4 cm fölötti űrméretű tl-ek 20 %-át; az 1913-ban felépített új acélmű növelte ezt az arányt. – Az I. vh. idején a ~ az ot-m. háb. hadiipar legfontosabb ága volt. A ~t és ellátását a →*műszaki csapat* és a →*tüzérség* felügyelője <Inspector der k.u.k. Technische- und Artillerie-Truppen>, 1917-től a →*közös Hadügyminisztérium* löszerszekciója <Munitionssection> irányította az OMM teljes területén. A háb-ban az OMM ~ának 36,44 %-a származott Mo-ról. – A tü. ~sal a *Munitionsfabrik* (Wöllersdorf), a WM, a *Böhler* (Felixsdorf), a *Munitions Werke* (Enzesfeld), a *Škoda Werke* (Pilsen), a *Lipták és Társa* (Pestszentlőrinc), a *Dynamit Nobel* (Pozsony) és az *A.Z.D.* (Komárom) foglalkozott. A két első az OMM két legnagyobb és legjobban felszerelt löszergyára volt. A ~t kiszolgáló lövedék-, hüvely-, gyújtó-, csappantyúgyártó és más beszállító üzemek száma 50-ről a háb. végére 2500-ra nőtt. A legjelentősebb a *Gyújtógyár* (Hirtenberg), a *Sellier és Bellot* (Prága), a *Georg Roth* (Wien-Lichtenworth), a *Csappantyúgyár* (Magyaróvár) és a *Telefongyár Rt.* (Bp.) volt. A hüvelyek beszállítói közül Mo-on a legnagyobb a Bp-i *Schlick és Nicholson*, *MÁV Gépgyár*, *Láng Gépgyár Rt.*, *Magyar Acélárugyár Rt.*, ill. *Hoffher és Schrantz Rt.* volt. Meghatározó volt a rézhüvelyt gyártó *Magyar Rézhengerművek Rt.* (Bp.) és a srapelgolyót készítő *Magyar Ólomgyár Rt.* (Bp.), de szinte minden esztergagéppel rendelkező műhely foglalkozott lövedék-megmunkálással. – A valós löszer-szükségletet a háb. előtt nem tudták felmérni, a cs. és kir. →*Vezérkar* a háb. első hónapjára 377.000 tl. felhasználását irányozta elő, ami 50-70 %-kal maradt alatta az igényeknek (pl. a 10. →*isonzói csatában* az ot-m. csapatok 1,652 millió, a 11.-ben 2 millió tl-t használtak fel). – A ~t hátráltatta az időnkénti szén-, réz- és robbanóanyag-hiány. Gondot okozott a →*lövegek* össze-

tétele: 1918-ban 12 ürmérezhez (7,5-től 42 cm-ig) 113 féle tl-t kellett gyártani. 1915-től a fejlesztések hatására a ~ nőtt. Legnagyobb havi teljesítményét 1917.szept-ben érte el kb. 2,6 millió tl. szerelésével. 1917–1918 telétől a súlyosbodó →nyersanyagválság és munkáshiány miatt a ~ visszaesett. 1914-ben 1,5 millió, 1915-ben 12,5 millió, 1916-ban 20 millió, 1917-ben 26 millió, 1918-ban 12 millió (összesen 72 millió) tl. készült. (Or. összesen 65 millió, Ol. 70 millió tl-t állított elő.) Mo-on a legnagyobb tl-gyár a WM volt, 1918-ban napi 28.000 db-os kapacitással. – 2. A cs. és kir. VK 1914-ben háb. esetére heti 24 millió gyalogsági →töltényre (gyt.) tartott igényt, ez volt az egyetlen hadianyag, amelynek előzetesen tervezett felhasználási kvótáját a háb. során sem kellett túllépni. Hiány nem lépett fel, a nagy →anyagcsatákban (pl. a 12. isonzoí csata 25 napja alatt 130 millió db) is csak helyi gyt-hiány mutatkozott. A gyártást csak a kezdeti löporhiány, majd a rézellátás, 1917–1918 telétől a szénellátás problémái befolyásolták. A háb. során →puska-, ill. →pisztoly-töltényeket a Munitionsfabrik, a WM, a hirtenbergi tölténygyár, a Sellier és Bellot, a Georg Roth és a Dynamit Nobel, csak pi-töltényeket a →Fegyver- és Gépgyár (Bp.) gyártott. Legnagyobb kapacitással a WM (napi 2 millió) és a Munitionsfabrik (napi 0,5 millió) dolgozott. – A háb. alatt az OMM hadiipara 5 milliárd gyt-t, ebből a WM 1,5 milliárdot (1914-ben 170, 1915-ben 383, 1916-ban 521, 1917-ben 324, 1918-ban 102 millió) gyártott. A hds. kb. 4 milliárd gyt-t használt el, fe-enként a legnagyobb napi löszergyártás 150 db volt. A háb. végén 880 millió gyt. maradt raktáron, megsemmisült, az elg. kézre került 120 millió db. – 3. A háb. után a gazd. helyzet és a →trianoni béke katonai határozványai nyomán a löszergyárak közül egyedül a csepei WM maradt meg, amellyel a HM 15 éves szerződést kötött évi 150 ezer tl. és 30 millió gyt. vásárlására, s kötelezte a napi 5.000 db-os tű. és 1 millió db-os gy. ~i kapacitás fenntartására. A ~ kiszolgálására szerződött a →Magyar Lőporgyárüzemi Rt-vel löpor, s a →Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt-vel (VGyF) csappantyúk, gyutacsok és tű. gyűjtők szállítására. A ~ a folyamatos →Antant-ellenőrzés miatt akadozott, a SZKEB a meg nem engedett löszerek gyártása miatt többször szüneteltette a WM termelését. A tű. ~i ka-

pacitás 1926-ra elérte a mozgósítást követő 1. héten a napi 700, a 4. héten a 3500, a 8. héten a 7000, a 12. héten a 11.000 db-os szintet. A gy. ~ is a WM-ben volt (kivéve a Gebauer-gpu-hoz való 7,92x57 mm-es Mauser pu.töltény, amelyet a VGyF gyártott). 1928-tól 3 éven át 40 millió pengő megrendelést kívántak elérni, ami a gazd. helyzet miatt csak terv maradt. • KV, 983.

Löveg: a →tüzérség alapvető fegyvertípusainak összefoglaló megnevezése. Az →Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének ~anyaga az I. vh. kezdetén részben és bizonyos területeken (pl. ostrom~ek) elmaradt a főbb →hadviselő felektől. A tű. korszerűsítésére a XIX. szd. végén a Škoda-program volt jelentős hatással, ám az ennek során rendszeresített ~ek is hamar elavultak.

1875 M. 9 cm-es Uchatius ágyú tűzelőállásban, 1914

Az I. vh. kitörése a tű-et az átfé.zés időszakában találta. A 8 cm-es 1905/1908 M. új táb. á-kkal ekkor már ellátták a tű.ezd-eket, de az új tar-ok még nem kerültek rendszerbe. – 1914-ben a tű. a következő ~ekkel rendelkezett: tábori ágyú 1734 db (61 %), tábori tarack 420 db (15 %), hegyi-ágyú és hegyitarack 296 db (10 %), közepes tábori löveg 112 db (4 %), közepes ostromlőveg 208 db (7 %), nehéz ostromlőveg 72 db (3 %). A háb. kezdetekor az ot-m. tű-nél 4:1 volt a táb. á-k és a tar-ok aránya, ezen belül az 1734 db k.á-val szemben csupán 420 elavult táb. tar. állt rendszerben. Ez az arány a háb. végére az →állások és az →erődök rombolásának igénye alapján a meredek röppályájú tar-ok javára módosult. Korszerűnek igazából csak a 30,5 cm mozsár és táb. á-k voltak. Kedvezőtlen volt továbbá a heterogén

~állomány (12 féle űrméret, ezen belül sok típus). Az I. vh. folyamán jelent meg a *→légvédelem* ~anyaga, az *→aknavető* és a *→légaknavető*. – A OMM tü-e (hasonlóan más hadviselő felekéhez) óriási fejlődésen ment keresztül. 1914-hez képest 1918-ra a cs. és kir. *→közös Hadsereg* táb. és hgy. *ütegeinek* száma 405-ről 1084-re (ü-enként ált. 6 ~gel), a cs.kir. *→Landwehrnél* 32-ről 201-re, a m.kir. *→Honvédségnél* 34-ről 249-re nőtt. A háb. alatt egyrészt folyamatosan pótolták a veszteségeket, másrészt a korszerűtlen ~eket újakkal váltották fel, s több, mint ezer új ü-et állítottak fel. (Technikai adatok: *→Táblázatok*) ♦ **KV, 984.**

Lublíni csata: *→Határcsaták* (II.), *→Lembergi hadjárat*

Lucich Károly (Pozsony, 1868.márc.10. – Erdőbénye, 1952.márc.13.): tengerésztiszt, cs. és kir. ellentengernagy, m.kir. vezérőrkapitány. 1888. júl.1-én, a fiumei cs. és kir. *→Haditengerészeti Akadémia* után lép a cs. és kir. *→haditengerészet* szolgálatába. 1902.máj.1-től I.o. shdgy. 1903–1905 között a *Haditengerészet Budapesti Különítmény* pk-a. 1909.nov.1-től kkap. 1912.nov.1-től fkap., 1913-tól az ASPERN crk. pk-a. 1914.máj.1-től skap. 1914.szept.24-től (beosztását okt.2-án veszi át) 1917.dec.3-ig a *→Dunaflottilla* pk-a. 1918. jún.21-től okt.31-ig a fiumei tengerészeti kerület pk-a eltngy. *→rendfokozatban*. – 1919.jan.1-től ny-ba helyezik. 1921.aug.26-tól újra ténylegesítve a *Hadtörténeti Múzeum és Levéltárban* szolgál, majd a *→Hadtörténeti Múzeum* pk-a 1923.dec. 31-ig, vezérőrtanácsosi (a m.kir. *→Honvédség* [II.] rango-ba sorolt közig. alkalmazottaként altnygnak megfelelő) rangban. 1924.jan.11-től ny. folyamór vezérőrkapitány (altngy.). 1928–1940 között *→József* fhg. udvarmester-helyettese. 1945 után nyugdíjától megfosztják. 1949-ben internálják, egy disznóólban lakik, ahol halálra fagy. – Több magas *→kitüntetés*, így a *Lipót Rend* és a *Vaskorona Rend* tulajdonosa. ♦ **CsK, KG, 985.**

Lucki áttörés: az orosz *Dél nyugati Front* 1916. jún.4-én indított *→hadműveletének* első szakasza, amelyben az behatolt az osztrák-magyar *→védelem* harcászati mélységébe. A *→támadás* 1916.jún.4-én rövid tü. tűzzel és erős harcfelderítéssel kezdődött. 5-én hajnalban az or. 8.hds.

(VIII., XXX., XXXII., XXXIX., XXXIX.hdt, IV. és V.lov.hdt.; pk. Alekszej *Kalegvin* altbgy.) áttörte az ot-m. véd. *→peremvonalát* az 1.hds. (pk. br. Paul *→Puhallo* vezds.) és a 4.hds. (pk. *→József Ferdinánd Szalvátor* fhg. vezds.) csatlakozásánál. 6-ára Luck előtt 18 km mély és 50 km széles rés keletkezett a ot-m. véd-ben, 7-én a város elesett. A két ot-m. hds. elszakadt egymástól, visszavonuló *→seregtestei* üldözésére harcba vetették a két or. lov.hdt-et. 15-én már 100 km volt az áttörés mélysége. Hasonló volt a helyzet a *→Brusilov-offenzíva* (ennek része a ~) bal-szárnyán is. – A *→keleti hadszíntér* D-i szárnyán megindított or. offenzíva új tapasztalatokkal gazdagította a hadművészetet. Alekszej *→Brusilov* lov.tbk., a DNY-i F. pk-a új taktikát alkalmazott: rövid, jól célzott tü. előkészítés után a gy. (négy hullámban) azonnal rohamra indult, amelyet tovább kísért a szemben lévő *→állásokra* zúduló tü. tűz. Az 1. hullám feladata az 1. és a 2. állás elfoglalása, a 2. hullámé a veszteségek pótlása, a 3. és a 4. hullámé a továbbhaladás biztosítása volt. A tád. e módja eleve bekalkulálta a hatalmas veszteséget. – Az ot-m. 1. és 4.hds. pk-a és vkf-e súlyos hibát vétett. Noha tudtak a készülő or. tád-ról, erőik zömét az *→első védőöv*be rendelték, a 2. és 3. vonalban nem hagytak elegendő erőt, az áttörés ezért következhetett be. Tovább rontotta ellenálló erejüket, hogy a száraz, homokos talajon az or. tü. tűz porfelhője megbénította a Schwarzlose gpu-k működését. ♦ **SzB, 986.**

Ludákok: *→Szlovák nemzeti mozgalom*

Ludendorff, Erich (Kruszwennia bei Posen, 1865.ápr.9. – Tutzing, 1937.dec.20.): német gyalogsági tábornok, politikus, kat. szakíró. 1908-tól felvonulási o. vezető a Nagyvk-ban. Sokat tesz a neh. tü. fejlesztéséért, a háb. lőszerellátás megszervezéséért, a pótalakulatok felszereltségéért. 1912.dec.21-én emlékiratot intéz a hm-hez a hadiipar fejlesztéséről, a kat.pol. helyzetről, s 3 új hdt. felállításának szükségességéről. 1913.jan-tól ezd.pk. Düsseldorfban, 1914-ben vörge-ként dd. pk. Straßburgban. – 1914.aug. elején *→Liège ostromakor* átveszi a kiküldött dd.csoport elesett

pk-ának helyét, s elfoglalja az erődöt. Aug.22-től a n. 8.hds. vkf-e, ettől 4 éven át dolgozik együtt →Hindenburggal, mindketten a Schlieffen-i harcászati művelői. A →tannenbergi és a →mazuri csatában aratott győzelem jelentős részben ~nak is köszönhető. 1914.nov.1-től a n. →Kelet-főparancsnokság vkf-e, nov.27-től altbgy. Megalkotja a →mazuri téli csata haditervét. 1915.jan.8-22. között a →Déli Hadsereg vkf-e is. 1916.aug.29-től az →OHL első főszállásmestere, gy.tbk. Bevezeti a kat. segédszolgálatot, amely a háb. totalizálásának része. Hindenburggal együtt komoly befolyással bír, többek között ~ mozditja elő →Bethmann-Hollweg kancellár lemondását. Az →állásháborúra vonatkozó új harcászati elveket munkál ki, szorgalmazza a hds-en belüli hazafias nevelés erősítését. Kidolgozza az utolsó n. →hadászati tervet az I. vh-ban (→Ludendorff-terv). A hadi helyzet romlása, s a Birodalmi Gyűlésben <Reichstag> 1918.szept-ben napirendre került fe.szünet miatt okt.26-án lemond, mivel a háb. folytatását akarja. Idegösszeomlást kap, nov.16-án Svédországba megy, emlékiratait írja. – 1919.febr-ban tér haza. Részt vesz a Kapp-puccsban (1920.márc.), majd Hitler müncheni sörpuccsában (1923.nov.), a müncheni bíróság felmenti. 1924.máj-tól az Nemzetiszocialista Német Munkáspárt képviselője, majd frakcióvezetője a Reichstagban. Az 1925. évi elnökválasztáson, a szavazatok 1,1 %-át kapja. Röpiratokkal, 1929-től Volkswarte c. lapjában antiszemita, ill. keresztényellenes propagandát folytat. Kezdeményez egy német-germán vallásos egyesületet. 1926-ban megalapítja a Tannenberg Szövetséget <Tannenbergbund>. Kidolgozza a →totális háború elméletét, elkerülhetetlennek tart egy újabb vh-t. – Főbb művei: Meine Kriegserinnerungen 1914–1918 (Mittler, Berlin, 1919); Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeiten 1916/18 (Mittler, Berlin, 1920); Kriegführung und Politik (Mittler, Berlin, 1922); Tannenberg (Ludendorffs, München, 1934); Das Marne-Drama (Ludendorffs, München, 1936?); Der Totale Krieg (Ludendorffs, München, 1938). ♦ IP, 987.

Ludendorff-terv: német →hadászati terv az →Antant-hatalmak leverésére az amerikai főerők beérkezése előtt. Erich →Ludendorff gy.tbk. n. főszállásmester dolgozta ki a →Hindenburg-terv

részleges kivihetlensége nyomán. Lényege a rugalmas →támadások sorozata volt, amelyeknek el kellett volna egymástól választani az ang. és a fr. haderőt, ill. a tengerbe szorítani a Somme folyótól É-ra található Antant-csapatokat. A ~ a →nyugati hadszíntéren kereste a háb. döntést még a n. hds. vészes meggyengülése előtt. – Előkészületei már 1917.nov.11-én megkezdődtek. A n. csapatok a tád-okat előzőleg gyakorolták, a siker érdekében a tád. ho-okat a többiek rovására megerősítették, a katonákat válogatva roham-, „normál-” és tart.ho-okat alakítottak ki. Az 1918.márc.21. - júl.18. között a ~ alapján zajló →német offenzíva (1918) 5 nagyobb →hadműveletből állt. Bár a n. hds. ismét megközelítette Párizst, a ~ célját nem érte el, mivel egyrészt a →Foch msl. pság-a alatt álló Antant-haderő 60 ho-nyi tart-ával mindig meg tudta akadályozni az →arcvonal összeomlását, másrészt a n-ek az offenzíva során kivéreztek. ♦ UK, 988.

Ludovika Akadémia (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia): a →Honvédség alapvető intézménye a →tisztképzés rendszerében. Felállítására az 1808.VII.tc. intézkedett, ehhez Mária Ludovika cs.né (I. Ferenc cs. neje) 50 ezer forinttal járult hozzá, innen a Ludoviceum (~) név. A tervezett Vác helyett Pesten, Pollack Mihály tervei alapján kezdték el építeni, az Orczy-családtól vásárolt telken (Orczy-kert). Az alapkö letétele 1830.jún.28-án, az épület átadása 1836-ban volt. Miután az Udvar a n., a m. Ogy. a m. nyelvű oktatáshoz ragaszkodott, a ~t nem nyitották meg. – 1872.nov. elején az 1872:XVI.tc. alapján a júl-ban kinevezett Móricz Sándor ezds. pság-a alatt a Ludoviceum épületében megkezdte működését a honvéd tisztképző tanfolyam. Ezen „szabadságolt” (tart.) állományú →hadapródokat képeztek tí-té a Honvédség „tettleges” (hivatásos) állománya számára. 1883-ban 4 éves →hadapródiskolává alakították át. – A ~ ügyét az 1897:XXIII. tc. rendezte. Ez 3 éves képzésű kat. ak. felállítását rendelte el, két →fegyvernem, a →gyalogság és a →lovasság részére. 1912-től már →tüzérségi képzés is folyhatott a ~n. A ti.avatást az uralkodó születésnapján tartották. – Az I. vh. kitörése után a tanári kar nagy részét a frontra vezényelték. A képzés 1915-ben 2, majd másfél évesre, végül 11 hónaposra csökkent. A felvételi vizs-

garendet megváltoztatták, a középiskola VII. o-ából is vettek fel fiatalokat, akik ak-i tanulmányaik mellett fejezték be a középiskolát. A háb. alatt a ~ több, mint 800 ti-et bocsátott ki. – Az 1922:X. tc. új alapra helyezte a ~t. 4 évfolyamos, a ti.képzésre egyedül jogosult kat. főiskolává vált, amely gy., lov., tü. és mű. ti-eket képzett. További történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban. ♦ BU, 989.

Ludovikás ellenforradalom: a → *Magyarországi Tanácsköztársaság* megdöntésére szervezett katonai akció Bp-en 1919.jún.24-én. Az „ellenforradalom” kategóriát a résztvevők maguk használták. Szervezői: *Hönig Vilmos* (a Bp-i munkásalakulatok pk-a) és *Lajtos Árpád* szds. (a Bp-i IV. hdt. vkf-e) úgy vélték (tévesen), hogy a IV.hdt. pk-a, → *Haubrich József* az akció sikere esetén melléjük áll. Kapcsolatba léptek jobboldali szoc. dem. vezetőkkel és ellenforr. → *egyesületekkel*. Jún.10-én több szervezőt letartóztattak, az irányítást *Lemberkovics Jenő* szds., a Hadügyi Népbiztosság o. vezetője vette át. A szervezkedés bázisa a → *Ludovika Akadémia*, az Engels (Vilmos fhg.) tü. laktanya, s a → *Dunaflottilla* ti.kara volt. – Jún.24-én reggel, amikor → *Forradalmi Kormányzótanács* elrendelte a → *Vörös Hadserg* visszavonulását a → *Felvidékről*, statáriumot vezetett be Bp-en és környékén, s a statáriális intézkedési jogkörrel *Haubrichot* hatalmazta fel. 16⁰⁰kor az Engels laktanya tü. tűz alá vette a Clarisseumban lévő vörösr-laktanyát, az óbuda-i hadikikötőből kifutó MAROS monitor, CSABA és POZSONY őrszázad a Szovjetház (Hungária Szálló, az FKT és a Tanácsok Országos Gyűlése [Ogy.] székháza), s a ludovikások elfoglalták a József telefonközpontot. A *Haubrich* által riadótatott munkászlj-ak behatoltak az Engels laktanyába, elfogták *Lemberkovicsot* és vele *Filipecz Dénes* fhgdy-ot. A József-központban a ludovikások 6 órán át kitartottak, az Ak-án másnap reggelig. Az Ak. pk-át, *Bartha Lajos* örgy-ot letartóztatták. 25-én délelőtt a Szovjetház elé visszatérő hadihajókat a Gellérthegyről tü., a partról gy. tűz alá vették. A 3 hajó, továbbá a LAJTA és a KOMÁROM monitor D felé elhagyta Bp-et, majd Mo-ot. – A statáriális bíróság jún.25-én ült össze, s júl.8-án hirdetett ítéletet. A 402 vádlottból 11-et halálra, 67-et börtönrre, 4-et internálás-

ra, 254 növendéket „átnevelésre” ítélték. A kivégzéseket a Bp-i ol. kat. misszió vezetője, *Guido* → *Romanelli* alez. megakadályozta. *Lemberkovics* szds-t még jún.24-én agyonlőtték. ♦ RI, 990.

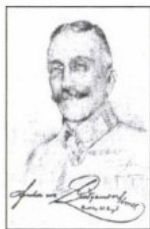
Luganói értekezlet: → *Háboriellenes kongresszusok*

Lukachich Géza, somorjai, báró (Kassa, 1865. márc.30. – Bp., 1943.dec.25.); osztrák-magyar altábornagy. → *Hadapródiskolát* végez Kassán, Bécsben, Temesvárott. 1887. máj.1-től hdgy. a cs. és kir. marosvásárhelyi 62.gy.ezd-ben. 1891–1893 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1900.márc.15-én áthelyezik a m.kir. → *Honvédséghez*. 1905.nov.1-től a Bp-i I. hv. kerület vfk-e. 1911.máj.1-től ezds., dec.16-tól a k.u.k. 38.gy.ezd. pk-a. – Az I. vh. kitörésekor ezd-ével a → *balkáni hadszíntérre* vonul, szept. 12-től a közös 1.hgy.dd. pk-a, részt vesz a Šabálnál és a Drinánál lefolyt harcokban. 1915.jan-tól a 11., febr. végétől a 2.hgy.dd-t vezeti, márc. 10-től vörgy. Az utóbbi → *seregtest* élén máj. végétől az → *olasz hadszíntéren*, az Isonzónál harcol. 1915.jún.22-től a 20.hv.gy.ho. pk-a, azzal 1916.nov-tól a → *keleti hadszíntérre* kerül. 1917. aug-tól ismét az ol. fronton küzd ho-ával, részese a → *caporettói áttörést* követő, Piavéig tartó előrenyomulásnak. 1918.febr-tól a → *háttországi* biztosító segédsapátok pk-a Mo. területén. Márc. 9-től altbgy., márc.31-től a Bp-i I.hv. kerület pk-a. 1918.okt.26-tól Bp. kat. pk-a, 30-án a → *Magyar Nemzeti Tanács* letartóztatja. 1919-ben ny-ba helyezik. – 1920-ban a ti. özvegyekről és árvákról való gondoskodás céljából megalapítja a *Nyugalmozott Katonatisztek Országos Szövetségét*, ennek és a *Háztulajdonosok Országos Szövetségének* haláláig elnöke. 1917-től m. br. – Főbb művei: *Doberdó védelme az első isonzói csatában* (Atheneum, Bp., 1918); *Magyarország megcsonkításának okai* (NYUKOSZ, Bp., 1934). ♦ BT, 991.

Luppis János (Fiume, 1813.jan.27. – Torrigia, 1875.jan.11.): osztrák-magyar tengerésztiszt, felfaláló. Fiatalon önjáró torpedót tervez: parafa burkolatú keskeny csónaktestbe → *akná*t, orrára ütközőgyújtót szerel. A torpedót sűrített levegő-

vel hajtott hajócsavar mozgatta, két kormánylapátját az irányzó letekeredő zsinórral mozgatta. A modellt bemutatja a →közös *Hadügyminisztériumnak*, amely azt nem támogatja. 1857-től fkap. 1861-től ny-ba kerül. – 1864-ben szerződést köt a torpedó kifejlesztésére Robert *Whitehead*-del, a fiamei hajógyár ang. származású mű. igazgatójával, akivel találmányai révén kerül kapcsolatba. Az első torpedó 1866-ra készül el. 25 atm nyomású légtartály hajtotta. Az ebbe beépített, az oldalirány megtartását biztosító pörgettyűt és váltótollatlyűt *Obyr* Lajos arzenáli művezető, a sűrített levegő lefagyasztást gátló fűtőberendezést és az azzal egybeépített vízpárológatát *Gesztesy* János shdgy. találta fel. A sűrített levegő egyúttal a teljesítményt is fokozta. A két egybeépített, ellentétesen forgó hajócsavar kiküszöbölte az oldalást. A *Luppis-Whitehead* torpedót alkalmassá tették felszíni, víz alatti, később rg-ről történő indításra. Az új fe-ből több ország, köztük Fr., NBr., No., Or. és Japán nagyobb mennyiségben vásárolt. Első harci bevetése 1877.máj.29-én a perui polg.háb-ban volt, első tömeges alkalmazása az →*orosz-japán háború*ban. – ~t 1867-ben (?) a cs. *Vaskorona* Renddel tünteti ki, 1869-ben ot. nemességet adományoz neki *von Ranner* előnévvel. További életútjáról ismereteink hiányosak. • **VJ, 992.**

Lüttendorf, Kasimir, Freiherr von (Graz, 1862.dec.31. – Bécs, 1958.júl.28.): osztrák-magyar tábornok. Kat. →*főreáliskola* és a bécsújhelyi kat. ak. után 1883. aug.18-tól hdgy. a pozsonyi közös 72.gy.ezd-ben. 1886–1888 között elvégzi a bécsi *Hadiiskola*t.

1905.máj.1-től ezds. 1905.okt.30-tól a cs.kir. 25.Lw.gy.ezd. pk-a Kremsierben. 1907.okt.24-től az 1.orsz.löv.ezd. pk-a Trientben. 1910.júl.18-tól a 87.Lw.gy.dd. pk-a Linzben. 1910.nov.1-től vörgy. 1911.okt.21-től a 91.Lw.gy.dd. pk-a Krakóban. 1914.ápr.22-től az eszéki közös 7.gy.ho. pk-a. 1914.máj.8-tól altbgy. – Az vh. kitörésétől ho-a élén részt vesz a →*Szerbia* elleni →*hadjárata*ban, egyben a *szerémségi-bánati hadseregcsoport*-pság pk-a. 1914.nov.19-től a cs. és kir. 31.gy.ho. pk-a a →*keleti hadszíntéren*. 1916.márc.21-től 1918. nov-ig a XXI.hdt. pk-a. Az →*olasz hadszíntéren* a →*dél-tiroli offenzíva* részese. 1916.okt-ben →*se-*

regtestét a →*román hadszíntérre* dobják át. 1917. aug.18-tól gy.tbk. 1918.ápr-tól a vh. végéig a →*tirol fronton* harcol. – Számos ot-m. és kül-földi →*kitüntetés* birtokosa, ot. báró. • **BT, 993.**

Lvov, Georgij Jevgenyevics herceg (Popovka [Tula mellett], 1861.dec.2. – Párizs, 1925.márc.7.): politikus, miniszterelnök, jogász, földbirtokos. A moszkvai egyetemen végez. 1905-től az *Alkotmányos Demokraták Pártja* (kadet-párt), majd az első *Duma* (parlament) tagja. 1914-től a *zemsztvók* (az 1861-es jobbágyfelszabadítás utáni vidéki közig. egység) össz-Or-i vezetője, 1915-től a *Zemsztvók és Városi Tanácsok Összor.* Uniója, a *Zemgor* <Zemskij i Gorodszkoj Szozuz> elnöke. A *Zemgor* a lakosságot sújtó háb. nehézségek leküzdésében segít, beteg és sebesült kat-knak nyújt segítséget, ill. ellátmányt és felszerelést juttat a hds-nek. 1917.márc.15-én (or. időszámítás szerint 2-án) →*II. Miklós* cár egyik utolsó intézkedésével az *Ideiglenes Kormány* élére ~ot nevezi ki, aki a BM-ot magának tartja fenn. Korm-ában az eszer (szociálforradalmár) →*Kerenszkijen* kívül liberális októbristák és kadet-pártiak kapnak helyet. A háb. folytatását deklaráló 1917.máj.1-i →*Miljukov-jegyzék* nyomán kitört tüntetések miatt máj.16-án meneszti →*Miljukov* kűm-t és →*Gucskov* hadügyi és haditengerészeti minisztert. A hatalom stabilítása érdekében máj.19-én átalakítja korm-át: mensevik és eszer minisztereket is kinevez, a hm. *Kerenszkij* lesz. A kudarcba fulladt →*Kerenszkij-offenzíva* után kirobbanó tüntetések miatt ~ júl.21-én lemond. A bolsevik hatalomátvétel után letartóztatják, de megszökik. Párizsban telepszik le. • **BK, VG, 994.**

Lysoform (Liquor formaldehydi saponatus): fertőtlenítőszer, a formaldehyd kálicszappanos oldata. Az I. vh. idején a polg. lakosság és a kat-k körében egyaránt ismert és kedvelt szer, a frontra 5 kg-os kiszerelésben küldték. Az olajsűrű, lúgos kémhatású, habzó folyadék 3 %-os oldatát kézmosásra, 1 %-os oldatát seböblítésre, kötések fertőtlenítésére ajánlották. Az antiszeptikus ~ szappan puhította és illatosította a bőrt, s izadásgátló hatással bírt. A fodormenta vagy levendula szagú ~szárvíz gégebántalom és nátha esetén volt javallott. Gyártotta a *Dr. Keleti és Murányi Vegyészeti Gyár* Újpesten. • **MG, 995.**

441

Mackensen-seregcsoport: parancsnokáról elnevezett, német vezetésű hadműveleti kötelék. Az I. vh. alatt három ~ alakult. – 1. Az első ~ 1915. ápr.17. és 1915.aug.20. között működött a →*keleti hadszíntéren*. Eredetileg a Galícia és Lo. területén harcoló n. 11. és ot-m. 4.hds-ből állt, legjelentősebb haditette a →*gorlicei áttörés* volt. 1915. júl.12-én a ~nak rendelték alá a n. Bug-hds-et és az ot-m. 1.hds-et is. – 2. A második ~ 1915.aug.30. és 1916.júl.30. között a →*balkáni hadszíntéren* működött. Eredetileg a n. 11., az ot-m. 3., a bg. 1.hds. és a n. 11.hds-ből kivált ot-m. Fülöpp-csoport alkotta. 1915.okt.14-én a ~ba osztották be a bg. 2.hds-et is. – 3. A harmadik ~ot 1916. szept.1-én állították fel a →*román betörés* nyomán. Eredetileg a Bg. területén 4 bg. (1., 4., 6.gy., 1.lov.), 1 n. (217.gy.) és 2 tr. (15., 25.gy.) ho-ból összeállított *Mackensen-hadsereg*, a bg. 3.hds. (3 gy. és 1 lov.ho., pk. →*Tosev* tbk.), vmint az ot-m. →*Dunaflottilla* részei tartoztak kötelékébe. A ~on belül állították fel *Kosch* altbgy. pság-a alatt 1916.nov.7-én a n. LII.hdt-ből a *Duna-hadsereget* (n. 217.gy.ho., bg. 1. és 12.gy.ho., tr. 26. gy.ho., n-bg. népfelkelő *Duna-biztosító hadosztály* [*Goltz-hadosztály*], n-ot-m-bg. népfelkelő lov. *Kaufmann-hadosztály*, ot-m. mű. alo-ok). 1916.nov.30-tól a →*havasalföldi hadműveletek* egységes irányítása érdekében a ~ hdm. alárendeltségébe lépett a →*hadsereg* (9. német) is. Mint harcoló magasabb pság 1918.okt.11-ig működött, majd rövid időre megszálló hatósággá alakult át. Nov.11-én megkezdődött a →*Mackensen-seregcsoport átvonulása* az OMM területén No. felé. – A ~ pk-a mindvégig *August von →Mackensen* n. tbgy. volt. Vkf-ei: *Hans von →Seeckt* ezds. (1915.szept.8-ig), *Hentsch* ezds. (1916.jún.16-ig), *Tappen* vörgy. (1916.dec.7-ig), *Hell* ezds. (1916.dec.27-ig), *von Schwartzkoppen* ezds. (1918.nov.11-ig). ♦ UK, 999.

Mackensen-seregcsoport átvonulása: a →*Romániát* megszálló német csapatok hazatérése →*Magyarországon* keresztül az összeomlás nyomán. A n. →*OHL* 1918.okt.29-én a gazd. hasznosítás okán még a →*Havasalföld* tartását rendelte el *August von →Mackensen* tbgy-nak, Ro. kat. kormányzójának. A →*Mackensen-seregcsoport* (MS) 170 ezer kat-t számlált, ami nov.2-án további 40 ezerrel nőtt: az *OHL* *Mackensen* alá

rendelte a →*Szerbiában* harcoló n. 11.hds-et (pk. *von Steuben* gy.tbk.). Az OMM széthullása miatt nov.5-én *Mackensen* tárgyalásokat kezdett *Constantin Coandă* tbk. ro. me-kel a rendezett kivonulásról. 7-én az *OHL* jóváhagyta a *Havasalföld* kiürítését, s azt Mo-on át →*Szilézia* felé rendelte el. – Nov.6-án a m. →*Károlyi-kormány* a Száva–Duna vonalát védő n. 11.hds-et fe.letételre szólította fel, ám az *Steuben* erélyes fellépésre elmaradt. A nov.13-i →*belgrádi konvenció* 15 napot adott a n-ek átvonulására Mo-on. Közben a bukaresti tárgyalások a ro. me. lemondatása miatt megszakadtak. 9-én →*I. Ferdinánd* ro. kir. felszólította a n-eket Ro. elhagyására. Az eleve teljesíthetetlen 24 órás terminust megszabó →*ultimátum* lejártával, 10-én ismét beállt a →*hadiállapot* Ro. és →*Németország* között. Ettől függetlenül 11-ére virradóra a MS megkezdte kivonulást Ro-ból. *Mackensen* 12-ére virradóra törzsével *Bukarestből* *Nagyszebenbe* települt át. A ro. hds. nem merte megtámadni, csak követte a zömmel gyalogmenetben haladó MS-ot. A 11.hds. nem tudott csatlakozni a MS-hoz, *Arad–Szeged* térségében bevagonírozott és hazatért. – Nov.21-én →*Clemenceau* fr. me. táviratozott →*Franchet d'Esperay* tbk-nak, a Keleti Hds. főpk-ának, hogy sem a 15 napos átvonulási terminus, sem a nov. 11-i →*compiègne-i fegyverszünet* nem vonatkozik a MS-ra, azt Mo. területén le kell fegyverezni. *Clemenceau* felszólította erre gr. →*Károlyi* Mihály m. me-öt is, akinek azonban nem állt rendelkezésére kellő kat. erő. Az n. *OHL* (fr. követelésre) nov.28-án hívta fel *Mackensent* a fe.letételre és az internálás elfogadásra. Az időnyerésre törekvő *Mackensen* *Camnicu-Balcea*ban dec.1-én tárgyalt a m., fr. és ro. féllel, s elérte, hogy a fe.letételt a m. korm. előtt hajtsa végre. Internálási övezetként *Hatvan–Cegléd–Szentés–Békescsaba–Nagyvárad–Debrecen–Nyíregyháza–Füzesabony* körzetét jelölték meg. – *Mackensen* törzsével dec.4-én *Nagyváradra* települt. E napon az *OHL* negligálta nov.28-i intézkedését és utasította *Mackensent* a ~ folytatására. *Mackensen* ez utóbbihoz tartotta magát, →*csapattestei* dec. végére →*Austrián* keresztül No. területére értek. Hátrahagyott anyagaikat az 1920.nov.30-i n-m. egyezmény értelmében a m. korm. 27.677.693 koronáért megvásárolta, az összeg kifizetésére 1923.márc.23-át követően került sor. – 1918.dec.

16-án Mackensen törzsének hátramaradt $\frac{1}{3}$ -ával Nagyváradról Pápára indult. Bp-en Károlyi magához kérte, s a tárgyalni induló tbgy-ot internálás alá vette. Dec.18-tól gr. Károlyi László főti kastélyában a m. korm. tartotta laza őrizetben. 1919.jan.4-én a fr-ák átvették, s Gödöllőre, másnap gr. Chotek Rudolf (Újvidék melletti) futaki kastélyába vitték. Szept.9-én Szalonikibe szállították, noha jún.28-án már aláírták a Fr. és a No. közötti \rightarrow versailles-i békét. Nov.18-án indulhatott haza, s dec.1-én érkezett meg. ♦ RI, 1000.

Maffia (cseh): \rightarrow Beneš, Edvard; \rightarrow Masaryk, Thomaš Garrigue

MAFIRT: \rightarrow Magyar Távirati Iroda

Magasabbegység: az I. vh. idején a \rightarrow Központi Hatalmak haderőiben csak másodlagosan használatos kat. szakkifejezés az alakulatok strukturális szintjének megjelölésére. Az \rightarrow orosz hadseregben elsődlegesen alkalmazott kategória volt az ot-m. terminológiában \rightarrow seregtestnek minősített kötelékek megnevezésére. ♦ RI, 1001.

Magasabbparancsnokság <höhere Kommando>: a \rightarrow seregtest irányító szerve. Békeidőben a legmagasabb területi kat. közig. szerv, egyben az egyetlen ~ a \rightarrow hadtest pság-a volt. Ennek megfelelően csak a cs. és kir. \rightarrow közös Hadseregben szervezték meg. \rightarrow Mozgósításkor a hadiszervezés szerint ennek bázisán állt fel a harctéri ún. működő hadseregnek alárendelt \rightarrow hadtestparancsnokság, a békeszervezésű hdt.pság tev-ét az állomáshelyen (békehelyőrségben) visszamaradó katonai parancsnokság <Militärkommando> folytatta. (Még: \rightarrow Hadsereg-parancsnokság, \rightarrow Katonai vezetés legfelsőbb szervei, \rightarrow Katonai vezetés magasabbparancsnokságai) ♦ SzJ, 1002.

Magasházy László, v. nemes (Sárkeresztúr, 1879.jan.7. – Szentcsanak, 1959.okt.5.): tartalékos, majd hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. tüzér-tiszt, vezérőrnagy. 1902-ben \rightarrow egyévi önkéntesként vonul be a k.u.k. 11.táb.tü.dd-hoz. 1903-ban tart. ti., 1904-ben hivatásos ti. kiegészítő vizsgát tesz. 1905.nov.1-től hdgy. 1909.aug.20-tól a k.u.k. 4.lov.tü.o-nál szolgál szak., ü., végül o.pk-ként. 1911.nov.1-től fhdgy., 1915.aug.1-től szds. Alakulatával 51 hónapot tölt a harctéren. – Az ösz-

szeomlást követően aktív résztvevője az ellenforr. szervezeteknek, ill. közreműködik az Országos Földmívelő és Kisgazdapárt létrehozásában. Szegeден az első közzétett csatlakozik a \rightarrow Nemzeti Hadsereghez. Rövid ti. \rightarrow különítményes szolgálat után \rightarrow Horthy Miklós fővezér szárnysegéde. 1920.ápr.1-től a \rightarrow kormányzó 1. szárnysegéde. 1920.szept.1-től örgy., 1925.máj.1-től alez., 1921.máj.21-én avatják a \rightarrow Vitézi Rend tagjává, 22-étől 2.sz. Vitézi Törzskapitány. 1928.jún.1-től az 1.lov.tü.o. pk-a, de szárnysegédi beosztását jún. 18-ig ellátja. 1932.nov.1-től ezds. 1935.máj.1-től 1938.aug.1-ig a hv. lóópótlás felügyelője. 1938.máj.1-től tbk. 1938.nov.1-től ny-ba vonul. 1939-ben a Magyar Élet Pártja programjával egy- képviselővé választják. 1944.márc.20-án lemond mandátumáról. 1945.márc.28-án a HM kezdeményezi nyugellátásának megvonását. 1948.okt.31-én a népbíróóság életfogytiglani fegyházra ítéli. 1956-ban kegyelemmel szabadul. ♦ SzS, 1003.

Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság: \rightarrow Magyarország \rightarrow trianoni békében megállapított É-i határvonalának részletes megjelölését, konkrét kitűzését, térképezését, és a határok-mányok elkészítését végző testület (\rightarrow határmegállapító bizottság). – I. 1921.júl.21-én Brünben tartotta alakuló ülését. Elnöke Carey brit alez., a „nem érdekelt hatalmakat” Pellicelli ol. alez., Uffler fr. alez. és Ando japán örgy. képviselte. A m. delegációt \rightarrow Tánczos Gábor altbgy. vezette, tagjai gr. Csáky István követségi attasé, dr. Gerevits Zoltán miniszteri o.tanácsos, Pentsy Zoltán tü. szds., Sipos József mérnök tanácsos és Szilágyi Béla mű. főtanácsos voltak. \rightarrow Csehszlovákia delegációját Roubik miniszteri o.főnök vezette, tagjai Durych miniszteri tanácsos, Hajny mű. főtanácsos és Houdek exminiszter voltak. – A ~ ragszkodott a trianoni vonalhoz, a „béke alapelvei” alatt a Dunát, az Ipolyt és a Kassa–Csap–Királyháza vasútvonalat érintette. 1921.dec.19-i brüni ülésén helyszíni szemle nélkül döntött az Ipoly, a Háromhatár-hegy (Somoskőújfalú-ÉK), Cered és a Sajó (Bánréve) Jánok–Alsóimihályi szakaszának vonatkozásában. 1922.jan.13-i ülésén a Duna-szakaszon a főmedret állapította meg végleges határu. A szavazásra kerülő szakaszok vonatkozásában soha semmilyen sorrendet nem tartott be, a különböző határszakaszokat önkénye-

sen összekapcsolta másutt fekvő községekkel. – 2. 1922. őszeig nagyrészt megtörtént → *Magyarország határainak „elvi kijelölése”*. A köpcsényi szakaszt, Mo–Au–Cssl. hármas határpontját a békeszerződés szerint szavazták meg. Innen a Dunáig a határ a Batthyányi-Strattmann birtokot vágta ketté. Pozsony és Dunaradvány között a térképezéssel megállapított főmeder középvonala lett az állandó, Dunaradvány és az Ipoly torkolata között a mindenkor hajózási főág középvonala a mozgó határ. A teljes Ipoly-szakaszt mint mozgó határt szavazta meg: a folyó esetleges helyzetváltozásaiban is a főág alacsony vízállás melletti középvonalt követi. A m. delegáció törekvése Helemba visszakerülésére meghiúsult. Ahol a Csata–Ipolyság vasútvonal az Ipolytól D-re halad, a határt a ~ Cssl. javára állapította meg. Az Ipolytarnóc–Háromhatár-hegy szakaszon a határt a békeszerződés szerint állapította meg, de kisebb területi kérdéseket nyitva hagyott (→ *salgótarjáni döntés*). A m. delegáció hiába törekedett arra, hogy a vízválasztó helyett a közelében haladó közíg. határok alkossák a határvonalat. A Salgó-Bánréve szakaszon is ált. így jelölték ki a határvonalat, csak a K-i oldalon térve el ettől: Susa község egész határával viszszerült Mo-hoz. – A ~ a Bánréve–Jánok szakasról 1922.szept.26-án döntött. A határ itt a m. javaslat alapján részben követi a közíg. határokat. Jánoknál a birtokok többsége Mo-on maradt, miként Bódvavendégi vasútállomás is. A Szilicétől Ny-ra a vízválasztó lett a határ, a Sajó-szakaszon a birtokhatár, a Hernád Ny-i szakaszán a trianoni vonal. A Hernádtól K-re gr. *Károlyi* László erdőbirtokából mintegy 700 holdat sikerült visszanyerni a László tanyával együtt (ez lett a trianoni Mo. É-i pontja). Biste községtől K-re mintegy 350 hold került vissza Mo-hoz, ám Buzitától DK-re kb. 1800 holdat át kellett adni, amely addig m. közíg. alatt állt. A Sátoraljaújhely–Csap szakaszon az egyedüli eredmény az volt, hogy Sátoraljaújhely vízművét visszacsatolták. A Csaptól a magasligeti hármas határpontig tartó szakaszon a végleges határ gyakorlatilag megegyezett a → *demarkációs vonallal*, Mo. nyeresége csak Daróc kb. 900 holdas határa, a badalói komp és Badaló Ny-i határa volt. – 3. 1923-ban a delimitáció befejeződött, de 1922 ősze óta folytak a mű. munkálatok: a határvonal kitűzése, határjelekkel

való állandósítása, térképezése. A 828 km hosszú határvonalat 19 db, 30-50 km hosszú *mun-kaszakaszra* osztották. Mindegyiken 1-1 m. és cssl. *szakaszmérnök* dolgozott, akik a határ kitűzését jelentették, mire a ~ 1-1 m. és cssl. megbízottat küldött ki a kitűzés megvizsgálására: az megfelel-e a megállapított határvonalnak, kijelölése pedig a kiadott mű. utasításnak. A megbízottak jkv-et vettek fel, amit betérjesztettek a ~hoz. Mindez ált. csak részletekben történhetett meg. – A felülvizsgálat után a határvonalat az egyes határpontok jelentősége szerint 9188 különböző *határjellel* állandósították: 4 hármas határoszlop, 27 szakaszhatárkő, 713 főkő, 2284 mellékkő, 2334 közbeiktatott kő, 49 faoszlop, 2 élőfa, 11 sziklába vésett jelzés, 2541 polygonkő és 185 háromszögelési kő. A határjelek kitűzése 1923 nyaráig (a salgótarjáni szakaszon 1923.nov-ig) fejeződött be. Ezt követően a dv-at 1923.szept. 10-11-én a végleges határvonalra tették át. – A kitűzött határvonalat 27 szakaszra osztották. A térképezés 1:2880 méretarányban az állami földmérés szelvénybeosztásának megfelelő szelvényeken történt. A Dunát (II. szakasz) kivéve, ahol 1:5000 méretarányban térképeztek, a m–csszl. határvonalról 278 szelvény készült. A részletes határleírás a határszakaszoknak megfelelő 27 füzetből állt, benne a határjelekre vonatkozó összes számszerű adattal, s a határvonal leírásával jeltől-jelig. A ~ az 1:25.000 méretarányú térképek helyszíni helyesbítését is elvégeztette, hogy kis méretarányú *átnézeti térképet* kapjon a határvonalról. A *Nagykövetek Tanácsa* 1924.máj.21-i döntése értelmében egy *általános határleírást* is kellett szerkeszteni (1:200.000 méretarányban). Minden térképről 100 másolat készült. A másolatokból 3 példányt a ~ összes tagja aláírt, ezek képezték az eredeti okmányokat. A térképek és az okmányok 1925.máj-ra készültek el, azokat a máj.15-án Brünben tartott utolsó ülésen a ~ tagjai aláírták és lepecsételték. A ~ működésének nyeresége 10.014 hold volt Mo. javára. ♦ **SJ, 1004.**

Magyar Fémközpont Rt.: → *Nyersanyagválság*

Magyar Filmiroda Rt.: → *Magyar Távirati Iroda*

Magyar Hadi Főtanoda: → *Tisztképzés*

Magyar hadsereg (1918 előtt): → *Honvédség*, → *Katonai közigazgatás* (I.); → *Katonai vezetés legfelső szervei*; → *Közös Hadsereg*, → *Osztárak*–

Magyar Monarchia hadszervezete, →*Népfelkelés Magyar hadsereg* (1918 után): →*Honvédség*, →*Magyar néphadsereg*, →*Nemzeti Hadsereg*, →*Ruszin Vörös Gárda*, →*Vegyesdandár*, →*Vörös Hadsereg*

Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság:

→*Magyarország* →*trianoni békében megállapított D-i határvonalának részletes megjelölését, konkrét kitűzését, térképezését és a határokmányok elkészítését végző testület* (→*határmegállapító bizottság*). 1921.aug.1-én alakult meg Párizsban. Elnöke a brit David Cree ezds. volt, a „nem érdekelt hatalmakat” az ol. Giovanni Valvassori vk. ezds., a fr. Maurice Marminia alez. és a japán Heidsuke Yanagawa alez., Mo-ot Vassel Károly vk. ezds., a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot* J. Voine Colakantič ezds. képviselte. – A ~ a m–ju. határvonalat 6 szakaszra osztotta. Az 1.-nél tett m. javaslatot a Vendvidék (37.000 hold) visszacsatolásáról a ~ 1921.nov.14-én elfogadta, a →*Nemzetek Szövetsége* Tanácsa elé terjesztette, az viszont elutasította. A 2. és a 3. határszakasz a Mura és a Dráva mentén húzódott. Az SHS a régi m–hr. közíg. határt követelte, amit a trianoni béke is előírt. Ezzel szemben, mivel régi közíg. határ sok helyen átszelte a Drávát, Mo. elérte, hogy határu a folyó medrét jelölje ki. A határmegállapítás eredménye az 1. szakaszon Mo. javára 8.000, a 2. és a 3. szakaszon 300, a 4.-en 4.600, az 5.-en 18.600, a 6.-on 2.600, összesen 34.100 kat.hold volt a →*demarkációs vonallal* szemben, amelyet a szerb hds. 1922.máj. végéig ürtett ki. – →*Magyarország határainak* pol. megállapítása után, 1922.jún. végén a ~ feloszlott, a mű. munkák az elnök ellenőrzése mellett folytak le. Az ekkor használt A, B, C, D, E, F szakaszok nem fedték a pol. kijelöléskor használt 1-6. szakaszokat. A határvonal felmérését, térképezését szakaszonként váltakozva m. (A, C, E) és ju. (B, D, F) mérnökök végezték, az anyagi teherviselés is eszerint oszlott meg. Az alapot kataszteri térképek képezték. – Az időközi változások beméréséhez és a határvonal meghatározásához a meg-lévő alappontok (háromszögelési pontok) felhasználásával újabb alappontokat határoztak meg, majd sokszögeléssel pontsűrítést végeztek. Az alappontok koordinátáit 3 vetületi rendszerben határozták meg: a sztereografikus vetület Bp-i

rendszerében, s a hengervetület déli, vmint középső rendszerében, ezért a geodéziai és a térképészeti okmányok más-más vetületi rendszerben készültek el. – A határról kétféle határokmány: *határvázlat* és *határleírás* készült, fr. nyelven. Ezekről m. és szerb fordításokat és másolatokat készítettek. A 261 határvázlat a kataszteri térképek nagyításával-kicsinyítésével készült, 1:720, 1:1440, 1:2000, 1:2500, 1:2880, 1:4000, 1:5760, 1:7200 méretarányban. A határleírás szövegesen rögzítette a határvonalat. Amennyiben a határvázlat és a -leírás eltért, a határvázlat volt a mérvadó. A határvázlatokon a folyók medervonalai közötti határvonalat szabálytalan görbe vonalként ábrázolták. – A mű. munkák végeztével a ~ 1924.máj. második felében újból összeült, felülvizsgálta és jóváhagyta azokat, aláírta a határleírásokat és a térképeket. A határokmányokat a *Nagykövetek Tanácsa* 1924.júl.-ban hagyta jóvá. ♦ **SJ, 1005.**

Magyar Katonai Írók Köre: az *Országos Tiszti és Tudományos Kaszinó Egyesület* kat. irodalommal foglalkozó csoportja. 1925.febr.10-én alakult. Alapítványok, adományok, gyűjtések, felolvasások révén a kat. szak- és szépirodalom népszerűsítését, pályamunkák, emlékiratok kiadását tűzte ki célul. Létrehozásában döntő szerepet játszottak a →*Hadtörténeti Múzeum*, ill. a →*Hadtörténelmi Levéltár* munkatársai (v. →*Aggházy* Kamil alez., *Rubint* Dezső altbgy., →*Gabányi* János tbk, *Pilch* Jenő ezds.). A ~ kiemelt működési területe az I. vh. volt. Első elnöke br. →*Hazai* Samu vezds., alelnöke br. →*Szurmay* Sándor gy.tbk, főtítkára *De Sgardelli* Caesar őrgy., fővédnöke →*József* kir. hg. tbgy. volt. ♦ **SzE, 1006.**

Magyar katonai térképező csoport: az első önálló magyar térképészeti szervezet. Az 1919.jan. 17-től 1920.márc.-ig (?) fennálló ~ a *Honvéd Térképészeti Intézet* (lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban), ill. a ma is működő *Tóth Ágoston Térképészeti és Katonaföldrajzi Intézet* elődje. A ~ legfontosabb feladata a n. nyelvű térképek névrajzának magyarosítása és sokszorosítása volt. ♦ **SJ, 1007.**

Magyar–lengyel titkos tárgyalások: →*Magyarország* és →*Lengyelország* titkos kapcsolatfelvétele a →*Szovjet-Oroszország* és →*Csehszlovákia*

elleni együttműködésről. A →*lengyel-orosz háború* kirobbanásakor a m. vezetés úgy vélte, hogy Lo. támogatásának fejében kedvezőbb elbírálásra számíthat a párizsi →*békekonferencián*. – A ~ 1920.máj. közepén Párizsban kezdődtek gr. →*Tel-leki* Pál m. és Stanislaw Patek ln. küm. között, annak Sz-Or. ellenes vonatkozásai miatt eleinte Fr. támogatásával. A m–ln. *katonai konvenció* tervezetét jún.1-én vitatta meg a m. kat. és pol. vezetés →*Horthy* Miklós →*kormányzó* elnökletével. Ennek 1. pontja szerint Mo. és Lo. a bolsevizmus ellen kölcsönösen fe-rel és hadianyaggal segíti egymást, s e célból Lo. támogatja a m. →*Nemzeti Hadsereg* felf.zését. A 2. pont részletezte a ln–or. háb-ban nyújtandó m. segítséget. A m. fél lehetőséget látott a →*Csehszlovákia* elleni közös ln–m. kat. akcióra. Rögzítették egy 30 ezer fős m. légio Lo-ba küldését, amennyiben Lo. megszerzi ehhez az →*Antant* jóváhagyását és semlegesíti →*Romániát*. – Jún.8-án Horthy levelet írt Jozef →*Pilsudski* ln. elnöknek, amelyben felkérte a közvetítésre Mo. és Ro. között, ill. hogy támogassa a ~at Cssl-val szemben a közös m–ln. határ megteremtése érdekében; felajánlotta Mo. fe. segítségét, ha egy Cssl-ban esetleg kirobbanó bolsevik felkelés veszélyeztetné a ln. hds. hátát a ln–or. háb-ban. A levelet Pilsudskinak átadó gr. *Csekonics* Iván varsói m. követ júl. végén többször tárgyalt Kazimierz *Sosnkowski* ln. hm-rel. Júl.10-i válaszlevelében Pilsudski a hármas ln–m–ro. együttműködés fontosságát hangsúlyozta, ami (tekintettel a formálódó →*Kisantantra*) meghagyta a ~ Sz-Or-ellenes, de elvette Cssl-ellenes élet. A m–ln. kat. szöv. tervét a Cssl-t támogató Fr. is elvetette. Elnézte viszont, hogy Mo. 80 vagon gy. töltényt juttasson el Ro-án keresztül a ln. hds-nek, amit az a varsói csatában használt fel. – Az 1920.okt.12-i ln–or. előzetes fe.szűneti egyezmény után, amit éppen a varsói ln. győzelem tett lehetővé, nov-ben a ~ véget értek, mivel elvesztették aktualitásukat. ♦ SE, 1008.

Magyar Lőporgyárüzemi Rt.: 1921-ben alapított magyar hadiipari üzem. A →*trianoni béke katonai határozványai* szerint a m. hadvezetés elhatározta, hogy a →*Magyaróvári Lőporgyár*at korszerűsíti és áthelyezi a cssl. határ közeléből az ország belsejébe. A ~ új helyét a Balatontól 1,5 km-re, Vöröserény közíg. területén határozo-

ták meg; ez megfelelt a vízellátás, a vasúti összeköttetés, vmint a leplezés követelményeinek. Az építkezés 1922.dec-ben indult, 111,6 millió korona induló költségvetéssel. A korm. 1923-as határozata értelmében 1924 tavaszára kellett volna befejezni, de ez a folyamatos költségnövekedés miatt nem valósult meg. Ennek ellenére a SZKEB sürgetésére a lőporgyártás 1924.jún.26-án Magyaróvárról megszűnt. – A magyaróvári telep lőporgyártó gépeinek leszerelése 1925-ben kezdődött, az új gyártelepre, Füzfőre 1926–1927-ben szállították azokat. 1927 közepéig 150 vagon építési anyag és 365 vagon gép érkezett oda 5,6 millió pengő értékben. A ~ építése addig 28,3 millió pengőt emésztett fel. – A ~ fűzfői gyárának üzembe helyezése előtt a kincstár új szerződést kötött a ~vel. A ~ kötelezte magát napi 0,5 t lőporgyártási készenlét fenntartására, majd egy napi 0,5 t kapacitású trinitrotoluol- (trotil) gyár felépítésére. Az 1930-ig szóló szerződés akkor is biztosította a ~ hasznát, ha lőporgyártás nem folyt az üzemben. – A fűzfői lőporgyár 1927.dec-ben kezdte meg a próbaüzemet, kapacitása évente 375 t gy. vagy 660 t tü., párhuzamos gyártás esetén 450 t lőpor volt. A ~ közgyűlése 1928.jún.30-ával a gyár nevét *Nitrokémiai lpartelepek Rt.*-re változtatta. 1928-ban üzembe helyezték a tü. lőporok előállításához szükséges nitroglicerint gyártó részleget. 1929-től megindult a robbanóanyag-gyártás (trotil) is évi 600 t kapacitással. Az →*Állami Hadianyaggyár* 1930-ban közölte a ~t kézben tartó bankszindikátus elnökével, *Weiss* Fülöppel, hogy a HM a gyárat saját kezelésbe veszi. A gyár 1931-ben került állami irányítás alá, s azonnal megkezdődött a gy. és tü. lőporgyártó kapacitás növelése évi 900-900 t-ra. Ezt elsősorban a *Péti Nitrogénművek* salétromsav-üzemének felépítése tette lehetővé. ♦ KV, 1009.

Magyar minisztertanács: a *Magyar Királyság* kormányának teljes ülése. A kormányzat egységes irányzatát célzó közös állásfoglalás céljából egybehívott tanácskozás egy szakminiszter hatáskörébe tartozó, de rendkívül jelentős, kollektív tanácskozást szükségessé tevő kormányzati kérdés döntés előtti megvitatására. – A ~ elnöke a m.kir. *miniszterelnök* <a m.kir. Minisztérium elnöke>: →*Wekerle* Sándor (1906.ápr.8. - 1910.jan.17.), gr. *Khuen-Héderváry* Károly (1910.jan.

17. - 1912.ápr.17.), *Lukács* László (1912.ápr.22. - jún.10.), gr. → *Tisza* István (1913.jún.10. - 1917.máj.23.), gr. → *Esterházy* Mór (1917.jún.15. - aug.20.), *Wekerle* Sándor (1917.aug.20. - 1918.okt.24.), gr. *Hadik* János (csak dezinált me.; 1918.okt.29-31.). ♦ **ZJ, 1010.**

Magyar Nemzeti Gazdasági Bank: → *Magyar Távirati Iroda*

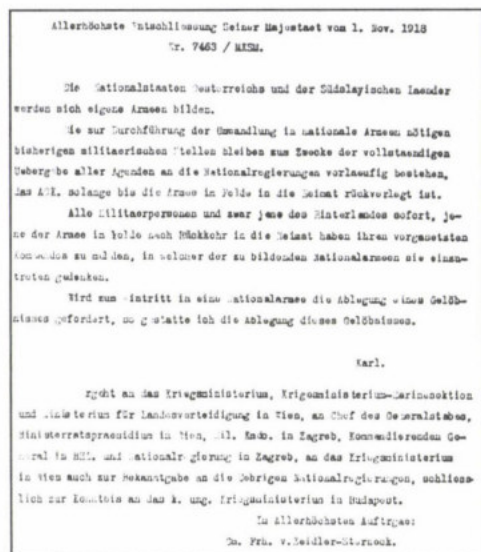
Magyar Nemzeti Szövetség (MNSZ): a → *Magyarország* újjáépítésének érdekében tévő, keresztény (keresztény) erkölcsi világnézet alapján álló → *egyesületeket*, intézményeket és személyeket összefogó szervezet. A TK idején megszerveződött, de alakuló közgyűlését 1919.szept.7-én tartotta székhelyén, Bp-en, ahol orsz. elnökévé br. *Perényi* Zsigmondot, ügyvezető alelnökévé *Ulain* Ferencet, igazgatójává *Szörtsey* Józsefet választották. Célja a nemzeti összetartozás és érzés, a m. kultúra és nevelés, a gazd. fejlesztése, a m. és más állampolgárok közötti jó kapcsolatok ápolása volt. A → *történelmi Magyarország* területi integritásának visszaállítása érdekében m. és idegen nyelvű tudományos és felvilágosító kiadványokat jelentetett meg. A ~, egyes → *irredenta szervezetektől* eltérően, igyekezett a mindenkori korm.pol-hoz lojális lenni. – Tagja lehetett minden férfi, nő és jogi személy, aki a m. nemzeti, keresztény (keresztény) eszmék híve, 18. életévét betöltötte, legalább 1914.jan.1. óta m. állampolgár és nem tagja semmilyen titkos vagy nyilvános, a fenti eszmékkel ellentétes társaságnak. Az *alapító*, a *rendes* és a *pártoló tag* felvétele ajánlás útján történt, arról az Igazgatóság határozott. Tiszteletbeli taggá, a bm. jóváhagyásával, Mo. sorsa iránt érdeklődő, az országot ért igazságtalanságok jóvátételében segítő külföldi állampolgár is megválasztható volt. – Szervei a *Közigyűlés*, a *Választmány*, az *Igazgatóság*, a *tisztikar*, a *szakosztályok*, a *Számvizsgáló Bizottság* és a *vidéki körök* voltak. A tisztikar *országos elnökből*, *társelnökből*, 6 *alelnökből*, *igazgatóból*, *igazgató-helyettesből*, *főtitkárból* és *főügyészből* állt. A ~ élén az orsz. elnök és a társelnök állt, ők képviselték a ~et annak minden ügyében. Működésüket ügykör szerint csoportosított *osztályok* segítették, amelyek egyben a ~ végrehajtó szervei voltak: elnöki és személyi ügyek, belügy, társar-

dalomtudomány (szoc.pol.), külügy, közgazd. Az o. vezetőket saját tagjai közül az Igazgatóság nevezte ki. A belső adminisztrációt az igazgató vezette. A Bp-en kívüli tev. színterét szolgáló vidéki körök a központi szervek határozatait és utasításait voltak kötelesek követni. A Közgyűlés hatásköre a tiszteletbeli tagok, a tisztikar, a választmányi tagok megválasztása, az alapszabály módosítása stb. volt. A ~ 1919.szept.28-tól *Szózat* címmel napilapot indított *Ulain* Ferenc szerkesztésében (1926-ban megszűnt). ♦ **VG, 1011.**

Magyar Nemzeti Tanács: 1918.nov.1-től → *Magyarország*, nov.16-tól a → *Magyar Népköztársaság* ideiglenes államfői testülete. Az → *Oszták–Magyar Monarchia* nemzeti nemzeti tanácsainak sorában, 1918.okt.23/24-én éjszaka alakította meg Bp-en a Károlyi-palotában a → *Károlyi-párt*, a (Jászi-féle) *Radikális Párt* és a → *Magyarországi Szociáldemokrata Párt*. Elnöke gr. → *Károlyi* Mihály, nov.1-től (Károlyi okt.31-i me-i kinevezése után) *Hock* János. Létét okt.25-én hozták nyilvánosságra. – 1918.nov.1-én, miután → *IV. Károly* kir. felmentette Károlyi me-öt a reá mint uralkodóra tett esküje alól, a → *Károlyi-kormány* elnöke és tagjai a ~ra tettek esküt, noha sem a ~ mint testület, sem annak bármely tagja nem kapott senkitől (kompetens személytől vagy a néptől) ideiglenes államfői felhatalmazást, az → *őszirózsás forradalom* során önmagát emelte ideiglenes államfői testületté. – Nov.5-én a ~ a → *Katonatanács* és a *Budapesti* → *Munkástanács* közös nyilatkozatban teljhatalmat adott a korm-nak az alkotmányozó ngy. összeüléseiig (amire nem került sor). Nov.16-án a ~ *néphatározataként* hirdették ki (a nép számára váratlanul) a közt. kikiáltását. A ~ 1918.őszén sikertelen kísérletet tett a tárgyalásokra a Mo-i → *román nemzeti mozgalom* vezetőivel. 1919.jan.11-én *köztársasági elnöki* minőségben ideiglenes államfői jogkörrel ruházta fel Károlyit, egyben elfogadta me-i lemondását, és ügyvezető me-ké kinevezte *Berinkei* Dénest. A ~ az ideiglenes államfő kinevezését követően beszüntette tev-ét. ♦ **RI, 1012.**

Magyar néphadsereg: a → *Magyar Népköztársaság* fegyveres ereje 1918–1919-ben. Magja a Bp-i helyőrség ti. kara, amely 1918.nov.2-án a Parlament előtt felesküdt az önálló → *Magyar-*

országára. 1. A szélsőségesen pacifista és a teljes leszerelést óhajtó →Linder Béla hm. bukása után nov.11-én →Bartha Albert hm. kiáltványt adott ki Magyarország Szent István-i határainak védéről, s rendeletet alkotott önálló m. nemzeti fe. erők felállításáról: *Hadsereg* (sic!), →*Nemzetőrség*, →*Polgárőrség*. Az 5220/1918.ME.sz. rendeletet gr. →Károlyi Mihály me. aláírásával 13-

IV. Károlyi kiáltványa a nemzeti hadseregekbe való jelentkezésre. Sokan még ennek alapján jelentkeztek,

án hirdették ki. A Hadsereg megnevezés nem terjedt el, mivel ez alatt a volt OMM →közös Hadseregét értették. Nov.16-tól, a közt. kikáltásától feltűnt a *néphadsereg* név (mint ahogy az ország *Népköztársaság*, a korm. *Népkormány*, amely *nép-törvényeket* tesz közzé). 1919.jan.25-én →Böhm Vilmos megbízott hm. a HM 628/el.n.6.-1919.sz. körrendelettel előírta a magyar előtag bevezetését minden kat., nemzetőr és polgárőr szervezet megnevezése előtt. Ettől kezdve fordult elő a ~ elnevezés, amely azonban soha nem vált hivatalossá, az a Hadsereg maradt 1919.febr.22-ig, amikor közzétették a 2669/el.n.6.-1919.sz. HM-rendeletet 70 ezer fős önkéntes (zsoldos) hds. felállításáról. Ez de jure megszüntette a fe. erők mindhárom alkotóját, s a ~ hivatalos megnevezéseként bevezette Magyar Népköztársaság Önkéntes Hadserege nevet. Ez fordul elő a korabeli irata-

nyagban is ált., ám ez sem terjedt el a köznyelvben. – 2. Az 1918.nov.13-i felállító rendelet az aznap aláírt →belgrádi konvenciónak megfelelően 6 gy., 2 lov.ho-ban és 8 tü.dd-ban határozta meg a ~ nagyságát, az 1896-ot követő 5 évfolyam visszatartására és behívására alapozva azt. A ~ kat. közig-a 5 kat. kerületből állt: I. Kolozsvár, II. Bp., III. Szeged, IV. Kassa, V. Pozsony (elvi →hadrendje: →*Táblázatok*). Nov.28-án Bartha rendeletet adott ki a m.kir. →*Honvédség* (I.) hazaérkező, ill. visszamaradt állományának leszerelésére, de a tényleges (ma hivatásos) tbk., ti. és alti. karnak lehetőséget biztosított az átlépésre a ~be, folytonos szolgálati viszonytal. Nov. végére a ~ létszáma meghaladta a 30 ezer főt, amelybe 3529 tényleges és 4200 tart. ti tartozott, s dec. végére érte el a (megcélzott) 70 ezer főt. A viszonylag nagy számú ti. szolgálatvállalását magyarázza, hogy (mivel nem bíztak a pol. manőverekben) a ~et tekintették a területi integritás véde egyetlen eszközeként. – A febr. 22-i rendelet végrehajtási utasítása szerint a ~ 6 gy.ho-ból áll, honként 3 dd.csoporttal, 1 rep.szd-dal és 1 táviró szd-dal. A dd.csoport állománya: 1 gy.ezd. (3 gy. zlj.), 1 tü.ezd. (2 tü.o.), 1 hu.o. és 1 árkászsd. A gy.zlj. állománya: 3 gy.szd. és 1 gpu.szd.; a hu.o-é: 1 hu.szd. és 1 lov.gpu.szd. A rendelet felállította a →*Dunaőrséget* és a *Szekely Különítményt* is (az előbbi elsősorban kh., az utóbbi kat. szervezet). Az utóbbi neve (etnonimája alapján) →*szekely hadosztály*ként terjedt el. A ~be történő jelentkezés alsó korhatára 24 év volt. A ~ átszervezése a →*Vörös Hadsereg* felállítása nyomán nem fejeződhetett be, noha elvi hadrendje 1919.máj.5-ig maradt érvényben. A TK kikiáltásáig a ~be 5000 önkéntes jelentkezett. – A ~ fe.zete hiányos, maradék fe.zet volt, ám eleinte ezzel is helyt tudott állni a →*történelmi Magyarország* véd-ében. Később hadrafoghatósága a pol. manőverek hatására fokozatosan csökkent. A ~ vezetője a ~ *főparancsnoka* (nov.6-16. között a *Honvédség főparancsnoka*): →*Belitska Sándor* vör. 1918.nov.6. - dec. (a dec.23-i korm-ülés előtt már lemondott); →*Sávoły János* ny. vör. 1918.dec.27. - 1919.febr.26. (megbízott főpk-ként vezette a ~ *Főparancsnokságának* felszámolását, amit az 1918.dec.23-i korm.határozat alapján a HM 27-én rendelt el dec.31-i határidővel, s amit 1919.jan.31-ig, majd febr.28-ig meghosszabbított). • RI, 1013.

Magyar Népköztársaság: a magyar állam hivatalos megnevezése 1918.nov.16-tól 1919.márc.21-ig és 1919.aug.2-8. között. **1.** A ~ megnevezést →*Magyarországnak* először a →*Magyar Nemzeti Tanács* (MNT) adta a közt. kikiáltásakor, másodszor a →*Peidl-kormány* stabilizációs kísérletének egyik első lépéseként; először a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* proklamálásával a *Budapesti* →*Munkástanács* vette el, másodszor a →*Friedrich-kormány* az 1918.okt.31. előtti →*közigazgatási rendszer* helyreállításakor. – Kollektív államfői testülete 1919.jan.11-ig az MNT (elnöke *Hock János*), attól márc.20-i lemondásáig államfője ideiglenes közt. elnöki címmel gr. →*Károlyi Mihály*. 1919.aug.2-8. között nincs államfője. Korm-a 1919.jan.11-ig a →*Károlyi-kormány* (jan.18-ig ügyvezető korm-ként), jan.18-tól *Berinkei Dénes* me. márc.20-i lemondásáig a →*Berinkei-kormány*, aug.2-6. között a *Peidl*-, aug.6-8. között az első *Friedrich-kormány*. *Károlyi* me. 1918.okt.31-én még →*József kir.* hg. →*homo regius*, nov.1-én már az MNT elnöke kezébe tett esküt; *Berinkei* me. 1919.jan.18-án *Károlyi* közt. elnök kezébe. – A *Károlyi Mihály* 1918.okt.31-i me-i kinevezésével kezdődő átmeneti időszak, noha az állam hivatalos megnevezése nov.16-ig *Magyar Királyság*, történetileg a ~hoz sorolható. – **2.** A ~ idején kezdődött meg a →*történelmi Magyarország* összeomlása. *Károlyi* kezdetben őszintén és hisztériken →*Antant*-barát, az mégsem tekintette partnernek, a →*békekonferencia* nem ismerte el a nevével fémjelzett rezsimet. Ez a magatartás ugyanakkor felbátorította a későbbi →*Kisantant* tagállamait, sőt →*Ausztriát* területi aspirációik elérésére. E két dolog felismerése vezette el (elkésve) a *Károlyi-kormányzatot* az antimilitarizmustól a fe. honvédelem koncepciójáig. – A ~ vezetése kötötte meg az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvenciót*, amelynek szükségessége a nov.3-i →*padovai fegyverszünet* után a szakirodalom egy részében vitatott. Leszerelte a m.kir. →*Honvédség* (l.) →*hadszínterekről* hazatérő →*seregtesteit* és →*csapattesteit*, s (részben sikertelen) kísérletet tett a →*magyar néphadsereg* megszervezésére. →*Jászi Oszkár*, *Apáthy István* (→*Erdély*), *Junker János* (n. ügyek) és *Szabó Oszti* (ruszin ügyek) vezetésével elvetett kísérletet tett a kiegyezésre a külföldről szíttott nemzetiségekkel. – A korm. 1918.nov.5-én

teljhatalmat kapott az MNT-től az *alkotmányozó nemzetgyűlés* összeüléseiig. Ennek előkészítését megkezdte, nov.23-án hirdette ki az ált. választójogot biztosító 1918.I. néptv-t, 1919.márc.5-én az alkotmányozó nyg-ról és választásokról szóló 1919:XXV. néptv-t, márc.17-én kitűzte a választásokat ápr.13-ra, amelyekre a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* közbejötté miatt már nem került sor. Ezzel együtt a ~ vezetése (elveiben) törekedett a dem. szabadságjogok biztosítására. – 1918.nov.27-én fogadta az AH Bp-re érkező állandó kat. misszióját (vezetője *Fernand* →*Vix fr.* alez.), 1919.jan.15-én a Mo-i viszonyok tanulmányozására Bp-re érkező biz-ot (vezetője *Archibald Carry Coolidge*, az AH bécsi missziójának feje). A nk. elszigeteltségből ezek ellenére nem tudott kitörni. – Kísérletet tett a →*földreformra*. Az 1919.febr.16-án kihirdetett 1919:XVIII. néptv. alapján 23-án megkezdődő földosztás a TK idején félbeszakadt. – A ~ alatti fontosabb tv-ek még: az 1918.dec.23-án (21-i keltezéssel) kihirdetett 1918:X. néptv. az autonóm →*Ruszká Krajna* megszervezéséről →*Kárpátalján*; az 1919.febr.11-én kihirdetett 1919:XI. néptv. az államforma véd-éről; a márc.12-én kihirdetett 1919:XIX. néptv. az autonóm →*Slovenská Krajna* megszervezéséről a →*Felvidéken*. A *Berinkei-korm.* utolsó intézkedésével, 1919.márc.19-én államosította a →*Habsburg-dinasztia* nem Mo-on élő tagjainak birtokait. – A ~ vezetése kezdetben hagyta, később (elkésve) korlátozta a Bp-i (Központi) *Munkástanács* és a Központi →*Katonatanács*, ill. a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* működését. Ez kettős hatalom kifejlődéséhez vezetett. Végül kezéből a hatalom teljesen kicsúszott, mivel a fenti problémák egyikével sem tudott érdemben megbirkózni, az országot az ált. válságból kivezetni. Az 1919.márc.20-i →*Vix-jegyzék* (amit még elutasított) csak a végső lökést adta meg régóta esedékes lemondásához. ♦ **RI, 1014.**

Magyar Nők Korona Alapja: jótékonyági szervezet, az egyik legelső országos kezdeményezés az I. vh. kitörése után. Tagja lehetett minden m. asszony és lány, aki legalább 1 koronát fizetett a ~ pénztárába. A teljes bevételt a katonaszervegyek és -árvák javára fordították. Az adományokról Bp-en a →*Hadsegélyző Hivatal*, vidéken a *Hadsegélyző Hölgybizottságok* hivatalos emlékszel-

vényeket állítottak ki. A ~ 1915 utáni működésére nem rendelkezünk adattal. ♦ **SzE, 1015.**

Magyar Országos Tudósító Rt.: →*Magyar Távirati Iroda*

Magyar Országos Véderő Egyesület: →*MOVE*

Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság:

→*Magyarország* →*trianoni békében* megállapított Ny-i határvonalának részletes megjelölését, konkrét kitűzését, térképezését és a határokrmányok elkészítését végző testület (→*határmegállapító bizottság*). 1921.júl.29-én tartotta alakuló ülését Grazban. Elnöke André *Jocard* fr. örgy. volt, a „nem érdekelt hatalmakat” Arthur *Craven* brit ezds., Enrico *Calma* ol. örgy. és Yamagoutchi japán vk. ezds. képviselte. A ~ban m. részről *Keresztes* Artúr vk. ezds, 1921.nov.4-től br. *Villani* Frigyes dr. I.o. követségi tanácsos, majd *Traeger* Ernő me.ségi o.tanácsos, →*Ausztria* részéről dr. *Neugebauer* István miniszteri tanácsos vett részt. – A m–ot. határt 3 szakaszra osztották. A m. biztos szakaszonként 1-1 javaslatot nyújtott be, az Au-nak ítélt 342 község közül 96-ot kért visszacsatolni 79.823 lakossal, 344.260 fős összlakosságból. A ~ a 3 javaslatot elfogadta, s a →*Nemzetek Szövetsége* Tanácsa elé terjesztette. A Tanács az első javaslatot elvetette, a másik kettőt módosítva elfogadta. A pol. határmegállapítás 1922-ben befejeződött, megkezdődött a műszaki rész: a határvonal kitűzése a terepen, majd a felmérés, végül a térképezés. Mo. 1923.jan.10-én vette át a →*soproni népszavazással* visszatért, a Tanács 1922.szept.19-i döntése alapján visszacsatolt 8, Vas vm-i községet: Alsó-, Felsőcsatár, Horvátlövő, Kiszarda, Nagyszarda, Magyar-, Németkeresztes, Pornóapáti. Mo. 1923.márc.8-án, ill. 9-én kapta vissza az elcsatolt Rende és Rőtfalva helyett visszacsatolt Olmódot és Szentpéterfát. – A ~ a →*jogi jegyzőkönyvekkel* igyekezett életben tartani a határvonal által kettévágott mikrogazd. egységeket. – A mű. munkálatoknál a költségek elosztása, ill. a munka célszerűbbé tétele érdekében a 3 (A, B, C) határszakaszt 6-6 (I–VI.) alszakaszra osztották, amelyeken felváltva dolgoztak m. és ot. mérnökök. A határvonal felét a m., felét az ot. mű. személyzet mérte fel, de közösen végezték a határbejárást és -kitűzést. A községi eljárások és a biztosok jelenléte

ben alszakaszonként határleírás, vmint bemérési jkv-et készítettek. – Határjelként a m. személyzet mű-, az ot. termésköveket használt. Az 1-1 km-re felállított *főkövek* közé 100 m-enként folyamatosan számozott *közönséges határköveket* állítottak be. A határkövek helyzetét sztereografikus és hengervetületben határozták meg. – Ötféle határ-okmányt készítettek: 1:2880 méretarányú határtérképek, 1:25.000 méretarányú térképszelvények, felmérési előrajzok, ált. és részletes határleírás. A végleges térképek és okmányok aláírása után, 1924.aug.18-án a ~ feloszlott. A határmegállapítás eredményeként 19.756 hold és 5383 lakos, Sopront és környékét is beleszámítva 64.384 holdon 55.403 lakos került vissza Mo-hoz, s kialakultak →*Magyarország határai* Au. felé. ♦ **SJ, 1016.**

Magyar Rádió és Telefonhíradó Rt.: →*Magyar Távirati Iroda*

Magyar–Román Határmegállapító Bizottság:

→*Magyarország* →*trianoni békében* megállapított DK-i határvonalának részletes megjelölését, konkrét kitűzését, térképezését és a határokrmányok elkészítését végző testület (→*határmegállapító bizottság*). 1921.aug.2-án Párizsban alakult meg. Elnöke *Meunier* fr. tbk. volt, a „nem érdekelt hatalmakat” a brit *Russel* alez., az ol. *Paolotti* alez. és a japán *Sano* szds. képviselte. A m. delegáció élén *Dormándy* Géza vk. ezds., 1921.nov.22-től *Oláh* Gyula vk. szds., 1922.jan.2-től *Czeke* Aladár vk. ezds., majd *Szentmiklóssy* Andor követségi attasé, végül máj.10-től *Dietrich* Alfréd skap. állt. A személyi változások összefüggtek a dipl. küzdelmekkel. →*Románia* biztosa *Toma Dumitrescu* ezds. volt, majd helyettese, *Constantin Dumitrescu* ezds. (később dd.tbk.) vette át a delegáció vezetését. A mű. munkálatokat *Ioan Saulescu* alez. vezette. – A ~ 1922.ápr.4-i ülésével befejeződött →*Magyarország határainak* pol. kitűzése (Ro. felé). – I. A mű. munkálatokhoz a határt 11 (A, B, C, D, E, F, G, H, J, K, L) szakaszra osztották fel. A D-i hármas határponthoz <triplex> a ~ és a →*Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság* 1922.jún.12-i helyszíni közös ülésén a terepen tüzték ki, s 1 km-rel eltolták. 1923.nov.24-én Óbék községet Ro. a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak* engedte át, ekkor felvetődött a triplex DNY-ra tolása 13 km-rel, de

ehhez Mo. nem járult hozzá. A ~ feloszlása előtt, 1925.jún.-ban a triplexet az 1922.jún.12-i határozatnak megfelelően állították fel. 1925-től Óbétól DNY-ra egy hosszú és széles sáv választja el a párhuzamosan futó m-ro. és a ro-ju. határt. – Az A szakaszon (D-i triplex–Kiszombor–Makó–Apátfalva–nagy-laki kendergyár) a ~ először Porgányt Mo-nak ítélte. A ro. tiltakozás után az uradalom fele (2800 hold) került vissza Mo-hoz, ezzel Kiszombort kárpótolták földjeiért. Ro. megtartotta Porgányt és a birtok másik felét a kendergyárral. Nagylakig a Maros sodorvonalában a ~ meghagyta a →*demarkációs vonalat* határnak. – A B szakaszon (Nagylak–Mezőhegyes–Battonya) a ~ elfogadta a nagylaki kendergyár és az Élővíz-csatorna torkolatának visszacsatolását. Az Arad–Csanádi Egyesült Vasút vonalának biztosítási zónáját azonban 200 m-ről (dv.) leszorította 50 m-re. – A C szakaszon (Battonya–Kevermes) lényegtelen változások történtek. – A D szakaszon (Lőkősháza–Elek–Gyula–Gyulavári) a ~ Mo. javára döntött, majd ezt visszavonva a dv-at jelölte ki határnak. Gyulavarsándnál 1923.ápr.21-én kölcsönösen kisebb változásokat eszközöltek. – Az E szakaszon (Ant–Kötegyán–Méhkerék–Mezőgyán–Geszt) a ~ meghagyta a dv-at, amely É felé ék alakban mélyen behatol Kötegyán és Méhkerék határába, hogy a kötegyáni vasúti elágazás Ro-é legyen. Nagyszalonta határából 4000 holdat a ~ Mo-nak ítélte. – Az F szakaszon (Geszt–Nagykörös–Nagyharsány–Biharkeresztes) a határt a ~ a tárgyalások befejezése előtt megállapította, s kinyilatkoztatta, hogy itt, vmint a később munka alá kerülő D, E, G, H szakaszon a trianoni vonal „a gazd. és néprajzi követelményeknek teljesen megfelel”, azt nem fogja megváltoztatni. Inkább tönkretette Geszt és Harsány gazd-át, sem hogy alkalmazza saját irányelveit, miszerint a kiugrók levágandók. – A G szakaszon (Biharkeresztes–Nagyléta–Bihardiőszeg) a ~ Mo. javára vágta le az 1800 holdas Nagyzomlin kiugrót, a nagyváradi káptalan birtokát, ám határkiegyenesítés címén Mo-tól kb. 5000 holdat vett el. – A H szakaszon (Bagamér–Szentgyörgyábrány–Penészlek–Piskolt) az Érmihályfalva–Nagyvárad vasútvonal Bagamér határában húzódó ro. biztonsági zónáját 1500 m-re szélesítették. – A K szakaszon (Penészlek–Szaniszló–Vállaj) a dv-hoz képest összesen kb. 5300 hold került vissza Mo-

hoz. – Az L szakaszon (Ecsedi láp–Csenger–Nagypeleske) minden m. erőfeszítés dacára a ~ kettévágta az Ecsedi lápot, határvonalnak meghagyva a dv-at. – Az M szakaszt (Zajta–Magosliget) a ~ 1922.ápr.4-ig nem tárgyalta le, mivel az összekapcsolódott az ÉK-i hármashatárral. A →*nagypaládi vitában* a *Nagykövetek Tanácsa* döntése alapján a →*Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság* mondhatta ki a végső szót. – 2. A határvonal mű. kitűzéséhez a ~ részletes leírást adott ki. A mű. csoport eszerint a megállapított vonalat fakarókkal <piquet> kitűzte, majd a határt a ~ bejárta, felülvizsgálta és jóváhagyta. Ezt követően vasbeton határköveket helyeztek el: 300-500 m-enként 1-1 *főhatárkővet*, közöttük a töréspontokra *mellékhatárköveket*. – A 433 km hosszú határvonalon 3660 határjelet helyeztek el: 1226 fő-, 1968 mellékhatárkő, 37 *főpilóta*, 20 *mellékpilóta*, 131 m. és 139 ro. *polygonkő*, 27 m. és 27 ro. *reperekő*, 36 m. és 37 ro. *reperepilóta*, 3 *hármashatárkő* <triplex confinium> és 9 *sza-kaszvégekő*. Az Ecsedi láp területén 106 fő- és 172 mellékhatárkővet láttak el cement alépítménnyel, s táblával ellátott tölgyfaoszlopokat (200 nagy és 20 kis *főpilótát*) is elhelyeztek. – A határfelmérés alapját a m. polg. háromszögelési hálózat alkotta. A határvonal állandósítása után a sokszögelés következett. A főhatárkövek képezték a sokszögmenetek töréspontjait. A sokszögmeneteket a 4-5 km távolságra elhelyezett IV. rendű háromszögelési pontok közé kapcsolták, az utóbbiakat 120 cm magas műköoszloppal állandósították. A határvonal mentén a két ország területéből 300-300 m széles sávot mértek fel. 22,2 km hosszon a Maros-meder keresztszelvényeit a szegedi folyammérnöki hivatal készítette el. – 3. A *térképszelvények* méretaránya 1:5000, a *keresztszelvényeké* 1:500 volt. A Bp-i sztereografikus vetületi rendszerben felvett 126 db térképszelvény 60x60 cm-es tűkörméretben készült. 1925.jún.27-én a ~ tagjai aláírták és pecsétjükkel látták el a *határtérképeket* és a *határregisztereket*, 28-án az 1:200.000 méretarányú *áttekintő térképeket* 3-3 példányát. A jkv-ek aláírásával a határmegállapítás formálisan befejeződött. Mo. 16.847 katasztrális holdat nyert vissza az eljárások eredményeként. • **SJ, 1017.**

Magyar–Ruszin Néptanács: →*Magyarország Amerikai Nemzeti Tanácsa*

Magyar–Szlovák Népköztársaság: → *Magyarország föderatív átalakítása*

Magyar Távirati Iroda (MTI): központi hírszolgálati cég → *Magyarországon*. Az 1880-ban létrehozott ~t 1898-ban Radó Sámuel megvásárolta, átszervezte, s kiterjedt külföldi kapcsolatokat épített ki. Az I. vh. végéig ő maradt a tulajdonos, akkor Fabró Henrik vette meg a ~t. 1918 őszén a → *Károlyi-kormány* államosította, a *Miniszterelnökség Sajtóosztály* hivatalos szervévé tette, ami így maradt a TK alatt is. A TK bukása után elismerték Fabró jogait, de elvárták, hogy kártérítés ellenében mondjon le az új tulajdonos, az *MTI Rt.* javára. Ennek megszervezésével → *Kozma* Miklóst bízták meg, Fabró részvénytulajdonosként az Igazgatótanács tagja lett. Az *MTI Rt.* 1921.máj-ban alakult meg hivatalosan, ettől kezdve a rendszeresen megújított megállapodás értelmében a korm. félhivatalos hírszolgálatát látta el a Miniszterelnökség Sajtóo. ellenőrzése mellett. Ügyvezető igazgatóját a korm. jelölte ki. – A ~ köteles volt a bel- és a külföldi lapokhoz továbbítani a korm. közleményeit, az illetékes fórumok tudomására hozni a kormányzatot érdeklő híreket, amelyeket csak a kormányzati közegekkel egyetértésben megállapított formában közölhetett. A hatékonyság érdekében közvetlen telefon-, majd géptáviró-összeköttetést létesítettek a ~, ill. a Me.ség, a KÜM, a BM és a HM között. – A ~ külföldi és vidéki híreket továbbított a fővárosi, kül- és belföldi (Bp-i) híreket a vidéki lapoknak; ezen túl főként közgazd. (kereskedelmi) híreket forgalmazott. 1921-ben vezetékes hírmondó telefonhálózatot létesített, a nagyobb bankokhoz, kereskedőkhöz ezen továbbította a bel- és külföldi áru- és értéktőzsdék jegyzéseinek, a piacok árfolyamainak híreit. A ~ tőkeerős részvénytársasággá vált, leányvállalatként érdekelttségbe vonta a *Magyar Rádió és Telefonhírmondó Rt-t*, a *Magyar Filmiroda Rt-t* (MAFIRT), a *Magyar Országos Tudósító Rt-t*, a *Magyar Hírdető Iroda Rt-t*, a *Magyar Nemzeti Gazdasági Bankot* és a *Szatmár-Beregi Nyomda és Kiadóvállalatot*. ♦ **KA, 1018.**

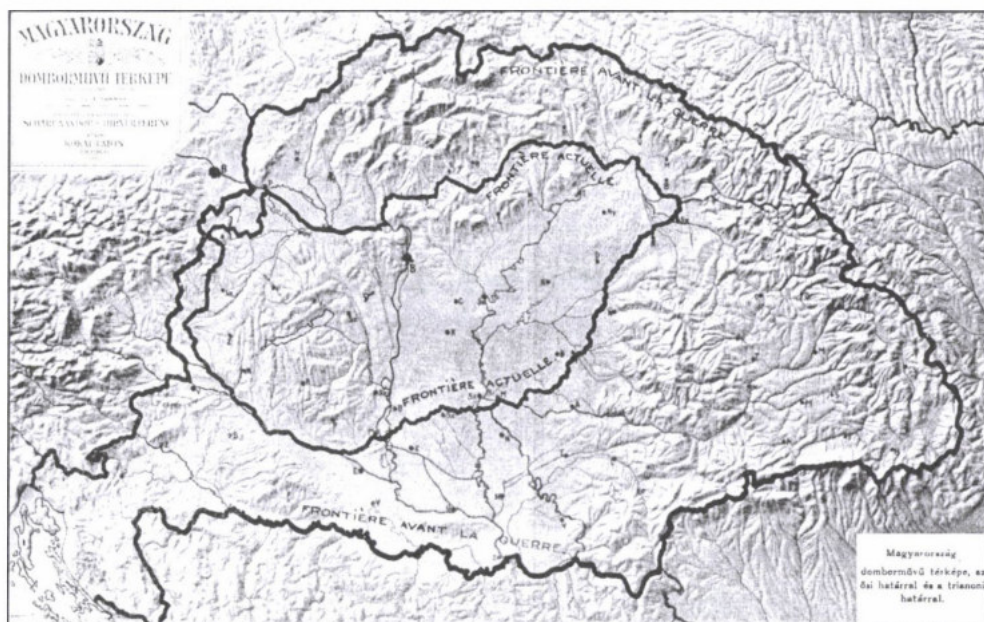
Magyar vadászkülönítmény: a → *Fővezetés*, majd a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkara* irányítása alá tartozó egyik legrosszabb hírű kh. alakulat. Fontos szerepe volt az → *ellenforradalmi rend-*

szér megszilárdításában. Az 1920 tavaszán alakult és 1921.márc.31-ig működő, 250-300 fős ti. szd. kisebb csoportokra tagozódva gabonarekvirálásokat, vonatellenőrzéseket végzett elsősorban a Ny- és D-Dunántúlon. ♦ **OS, 1019.**

Magyar Vasbizottság: → *Nyersanyagválság*
Magyar Waggon- és Gépgyár: → *Fegyvergyártás*

Magyarország Amerikai Nemzeti Tanácsa <Amerikanska Narodna Rada Uhroruszinov>: az USA-ban élő, → *Magyarország* mellett kitartó rutének pol. csúcsszervezete. A → *Nemzeti Védelem* <Narodna Obrana, NO> pol. célkitűzéseivel, annak mind ruszofil, mind a cseh orientációjával szemben álló Mo-i származású am. rutének alapították meg az NO ellenszervezeteként 1918. júl.13-án Homesteadben. Létrehozásában jelentős szerepe volt a görögkatolikus (g.k.) papságnak. Elnöke M. *Csopej* g.k. pap. – A ~ vezetősége a Mo-i rutének egyedüli hivatott képviselőjének deklarálta magát. *Direktórium*a dolgoztatta ki az 1918.máj.31-i → *pittsburghi emlékirat* elensúlyozására az első → *scrantoni határozat* néven ismertté vált, a rutén önrendelkezést kimondó memorandumot. Ezt kidolgozója, G. *Zstkovic*s adta át okt.21-én → *Wilson* am. elnöknek, aki azt elfogadhatatlannak minősítette, s a ~t a → *cseh nemzeti mozgalom* vezetőjéhez, Thomaš → *Masaryk*hoz utasította. – Okt.25-én Masaryk széles körű autonómiát ígért a csszl. államhoz csatolandó rutén tartományoknak. Nov.12-én a ~ elnöksége jóváhagyta a Masarykkal kötött előzetes megállapodást. Az ekkor született második → *scrantoni határozat* föderatív alapon mondta ki Ruténföld csatlakozását Csszl-hoz, meghatározva az így létrehozandó „rutén állam” területét is. ♦ **PGy, 1020.**

Magyarország (Magyar Királyság): **A.** a Kárpát-medencében az ott korábban megtelepült magyar nép által 1000-ben létrehozott, minden szempontból független állam területi megnevezése; **B.** az I. vh. idején az → *Oszttrák–Magyar Monarchia* Bp. központú, → *Ausztriához* nem tartozó fele; **C.** az I. vh. után az 1920-ra kialakuló független *Magyar Királyság* (a → *Magyar Népköztársaság* és a → *Magyarországi Tanácsköztársaság* epizódjain át). – **I.** Az 1918-ig fennállt, *Szent István* kir. által örökül hagyott → *történelmi Magyarország*

területe a vele perszonálunióban állt Horvát-Szlavón-Dalmát Királyság nélkül 282.870 km² (→Horvátországgal 325.400 km²) lakossága az 1910. évi →népszámlálás szerint 18.264.533 fő volt (részleteiben lásd ott). – Az OMM „Lajtán túli feléhez” a →dualizmus alapján kialakított perszonál- és reáluniós államjogi rendszer kapcsolta, a →Habsburg-dinasztiába tartozó uralkodó jogára alatt, a →közös ügyek és a →közös egyetértéssel intézendő ügyek vitelére létesített intézményrendszerrel. Független, kétkamarás →Országgyűléssel, vmint annak felelős →magyar minisztertanáccsal rendelkezett (a közös ügyekbe sorolt →közös Külügyminisztérium, →közös Hadügyminisztérium és →közös Pénzügyminisztérium kivételével, de önálló m. miniszterelnökkel). →Közigazgatási rendszere 1886–1918 között változatlan volt, az 1886:XXI.tc. Mo. területét 71 →vármegyére, 29 →törvényhatósági joggal felruházott városra, Budapest fővárosra és a különálló testet képező <corpus separatum> Fiume város és kerületre (→Tengermellék [I.]) osztotta. – 2. A →trianoni békediktátummal szétdarabolt korábbi m. állam maradéka <Csonka-Magyarország> továbbvitte a ~ megnevezést. →Magyarország határain belül területe 92.963 km² (az 1920-as évek közepéig folyó →területrende-

zések eredményeként 93.073 km²) maradt, rajta 7.986.875 lakossal (részleteiben →népszámlálás). A történelmi Mo. eredeti állami felségterületének 32,88 %-a, lakosságának 41,76 %-a maradhatott meg, miközben a m. anyanyelvük 31,69 %-át (3.319.579 fő) új, idegen államkeretbe kényszerítették. – A nemzetállamiság jegyében létrehozott új államokhoz csatolt területeken a lakosság 62 %-a volt a szl., 53 %-a a ro., 37 %-a dszl., és hasonló arányban mozgott az Au-hoz, →Lengyelországhoz és →Olaszországhoz csatolt terület többségének nevezett népessége is. →Romániához került 102.181 km² területen (→Erdély egésze, a történelmi Partium legnagyobb része és a →Bánság ²/₃-a) 5.257.467 lakos, amelynek 31,61 %-a (1.661.805 fő) m., 10,74 %-a (564.789 fő) n., 53,82 %-a (2.829.454 fő) ro. volt. →Csehszlovákiához került 63.004 km² területen (a →Felvidék és →Kárpátalja egésze, vmint a Kisalföld Dunától É-ra fekvő, nagyobbik fele) 3.651.100 lakos, amelynek 31,32 %-a (1.143.399 fő) m., 8,67 %-a (316.581 fő) n., 12,75 %-a (465.597 fő) rutén, 46,46 %-a (1.696.147 fő) szl. volt. A →Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került 21.031 km² területen (a →Délvidék, a →Dráva-szög, a Muraköz és a Muravidék, ill. a Bánság ¹/₃-a) 1.362.020 lakos, amelynek 32,52 %-a

(443.006 fő) m., 22,93 %-a (321.350 fő) n., 22,5 %-a (306.432 fő) szerb, 10,88 %-a (148.193 fő) hr., 4,27 %-a (58.134 fő) szlovén, 6,01 %-a (81.790 fő) ro. volt. Au-hoz került 4.026 km² területen (→*Burgenland*) 292.588 lakos, amelynek 22,09 %-a (64.646 fő) m., 16,08 %-a (47.061 fő) hr., 60,73 %-a (177.680 fő) n. volt. Ol-hoz került 21 km² területen (Fiume) 49.806 lakos, amelynek 48,6 %-a (24.206 fő) ol., 25,95 %-a (12.926 fő) hr., 13,04 %-a (6493 fő) m., 5,08 %-a (2529 fő) szlovén, 4,65 %-a (2315 fő) n., 2,68 %-a (1337 fő) egyéb nemzetiségű volt. Lo-hoz került 584 km² területen 23.662 lakos, amelynek 61,47 %-a (14.546 fő) ln., 35,42 %-a (8379 fő) szl., 1,69 %-a (399 fő) n., 0,97 %-a (230 fő) m., 0,45 %-a (108 fő) egyéb nemzetiségű volt. A magát ruszinnak vagy magyaroroszknak nevező hazai ruténség teljes egészében Cssl-hoz került. (Még: →*Magyarország határai*, →*Soproni népszavazás*; *Magyarország demográfiája* a →*Táblázatok* között) • **SJ, 1021.**

Magyarország demográfiája: →*Táblázatok*

Magyarország föderatív átalakítása: a →*történelmi Magyarország* egységének megőrzését szolgáló közigazgatási reformtervezet. – 1. Az összeomlás után a →*Jászi* Oszkár vezette, *Magyarországon Élő Nemzetek Önrendelkezési Joga* előkészítésével Megbízott Minisztérium a nemzeti autonómia elve alapján dolgozott ki tervet *Strobl* Miksa irányításával. „Az Új Magyarország mint Keleti Svájc” terve (27 teljes önkormányzattal bíró kantonnal) 1918 karácsonyán jelent meg. A 8 m. (Székely, Hajdú, Jász, Kun, Besenyő, Balaton-, Rába-, Dráva-kanton) tartomány, 13 nemzetiségi (Nyugati-, Keleti-tót; Rutén, Erdélyi, Bihari, Magyar-, Nagyszebeni román; Erdélyi százsz, Bánáti, Nyugati sváb; Palóc, Bunyevác, Szerb) kanton, és 6 nagyvárosi (Nagy-Pozsony, Nagy-Kassa, Nagy-Budapest, Nagy-Debrecen, Nagy-Szeged, Nagy-Kolozsvár) szociális kerület a nemzeti elv mellett gazd. és kulturális szempontok alapján szolgálta Mo. (föderális) egységét. – Jászi minisztériuma dolgozta ki a m-szl. tárgyalásokra a „Tót Impérium” vagy a *Magyar-Szlovák Népköztársaság* tervezetét, amely 14 (7 m., 7 nemzetiségi, ill. vegyes) kantonból állt volna, s gyakorlatilag kulturális és közigi. autonómi-

át, vmint kormányzati kondominiumot jelentett. A Jászi és Milan *Hodža* közötti tárgyalásokon ezen elképzelések a szl. ellenállás, de főként a →*Csehszlovák Ideiglenes Kormány* nyomása miatt elbuktak. – 2. A m. korm. által meghirdetett, de nem realizálódott nemzetiségi autonómia volt a rutén →*Ruszká Krajna* (1918.dec.23., 1918:X. néptv.); a Mo-i n. etnikumok önrendelkezési jogának elismerése (1919.jan.29., 1919:VI. néptv.); a →*Slovenská Krajina* békeszerződés utáni létrehozásának deklarálása (1919.márc.12., 1919:XIX. néptv.); s a *Vendvidék* autonómiaja (1919.márc.12.). Ide sorolható a TK idején Mo. federaliztikus köztársaságként való definiálása az 1919.ápr. 2-i ideiglenes alkotmányban, ill. a jún.28-i alkotmányban a *Német Nemzeti Kerület* és a *Ruszin Nemzeti Kerület* létrehozása. • **SJ, 1022.**

Magyarország határai (1918-ig): a magyar állam területének a XIX. szd. második felében meghatározott elválasztása a szomszédos államok területétől. A kat. *Határőrvidék* 1871–1882 közötti felszámolásával (→*Magyarország* D-i határa), az 1868. évi m–hr. kiegyezéssel (a Muraköz vízszacsatolása Mo-hoz), a m–ro. vegyesbiz. 1883–1884 és 1886–1887 közötti (Mo. és →*Románia* határa), vmint a m–ot. vegyesbiz. 1886–1889 közötti, 1892-es és 1897–1902 közötti működésével (Mo. Ny-i, É-i és →*Bukovina* felé eső határa) jeöltették ki. E határok az Árpád-korban kialakultak, de végleges kitűzésük a terepen, ill. pontos térképre vitelük csak a XIX. szd. második felében történt meg. A tárgyalásokat legfelső szinten a →*közös Külügyminisztérium* vezette. A határok kijelölése a terepen határkövekkel és fa határoszlopokkal, közöttük földhalmokkal és körakásokkal történt. Ro. felé a határvonal mindkét oldalán az erdőkben 4-4 m széles bevágást alakítottak ki. A határjelek koordinátáit határszakaszonként külön jkv-ben rögzítették. Az 1879:XLI. tc. a büntetőjogi véd-et kiterjesztette a határjelekre. – A →*történelmi Magyarország* területe a végleges határkijelölés nyomán 282.870 km² (→*Horvátország* 325.400 km²) volt, amely az É-i szélesség 47°37' és 45°29', ill. a K-i hosszúság 16°00' és 26°30' között terült el. É-i pontja Árva →*vármegyében* a Felsőbölényestől É-ÉNy-ra lévő Policza-hegy, D-i pontja Krassó-Szőrény vm-ben Tiszócztától DNy-ra a Jucza-sellő (a Dunában),

Ny-i pontja Vas vm-ben Görhegy Ny-i határa, K-i pontja Háromszék vm-ben a Sósmező K-i határában létesített határátkelő volt. Legnagyobb kiterjedése É-D irányban 590 km, K-Ny irányban 800 km volt. A 4166 km hosszú államhatár 86 %-a természetes határon (folyóvíz vagy hegygerinc) húzódott. – 1. *Német-Ausztria* felé a m. határ Csáktornytól Ny-ra hagyta el a Drávát, s →*Stájerország* szemben a Muraköz vízválasztóján, majd Muraköztől D-re 25 km hosszúságban a Mura vonalán, attól É-ra a Lendvai-dombságon húzódott. Szentgotthárdtól Ny-ra keresztezte a Rába völgyét, majd Némethidegkút D-i határáról Pinkafőig a Lapincs-patak mentén húzódott, onnan a Stájer-Alpok 500-700 m-es K-i előhegyeit követte Borostyánkő és Lánzsér érintésével Bécs-újhely K-i határáig. A Rozália-hegységnél érte el a Lajta vízválasztóját, onnan hol a Lajta-hegység gerincvonalán, hol a Lajta folyó mentén vezetett Kőpcsenyig. A Hainburgi-hegységnél elvált a Lajtától, s Dévénynél keresztezte a Dunát, ahol 7 km hosszon a folyam volt a határ. 1892-ben Dévénynél és Farkasvölgnél módosították a határt, Mo. 74 m²-rel gyarapodott →*Alsó-Ausztria* rovására. A Dunától a Morva folyó mentén húzódott a Thaya torkolatáig. – 2. →*Morvaország* felé tovább a Morva volt a határ Szokolczáig. Ott K-nek fordult a Verbóczy Javorina gerincén Ótura É-i határáig, majd a Vággal párhuzamosan, attól 10-15 km-re ÉNy-ra a vízválasztón haladt. – 3. →*Szilézia* felé Csacától Ny-ra 25 km-re érte el a tartomány határát, s ott K-nek fordulva, Csacától É-ra a vízválasztón haladva 37 km után érte el a Javorina-hegységet. – 4. *Osztrák-Lengyelország* felé a Javorina és a Javornik között a m. határ a Vág völgyi-gerincen, majd a Lopenik-, Lupkow- és Oroszlánkő-hegyháton futott. A Liza-szorostól felkúszott a Javornikra, onnan a Ny-Beszékdek Oszus és Babiagora-gerincére. A Jablonkai-hágótól K-re derékszőgben D-nek fordult és a Fekete-Árva, ill. a Dunajec vízválasztóján húzódott a Liptó-Maguráig. Annak gerincén K-nek fordult, s a Magas-Tátra főgerincén haladt a Tengerszem-csúcsig. – A m. közvéleményben a legnagyobb érdeklődést kiváltó m–ln. határvita a Magas-Tátra második legnagyobb tavához kötődött. A m. felfogás szerint a Halastó K-i része a Tengerszem-csúccsal Szepes vm-hez tartozott, →*Galícia* tartománygyűlése a tó egészét követel-

te a csúcs Lo. felé eső felével együtt. Az 1897-ben felállított vegyesbiz. 1902. évi *grazi döntése* a határt a Halastótól K-re eső Békás- <Zabie> és Hétgránátos- <Siedem Granatow> gerincen állapította meg. – Onnan a Bialka-völgy legmélyebb vonalán haladt É-nak a Dunajec folyóig, amelyet K-i irányban 20 km-en követett. Podolintól É-ra elhagyva azt a Pienini szirtvonulatát követte a Poprádig, amely Palocsától É-ra 12 km hosszon határfolyó volt. Tovább a határ a K-Beszékdek gerincvonalán haladt K-nek, a Duklai-hágónál K-DK-nek fordult, az Uzsoki-szorosnál elérte a K-Kárpátokat, s haladt tovább →*Kárpátalja* és Galícia között a Vercekei-, Beszkidi-, Toronyai-, Pantir-, Tatár-hágót érintve a Máramarosi-havasokig. A Tisza és a Prut vízválasztóján DK-nek haladva érte el a Borsai-hágót. – 5. *Bukovina* felé a Borsai- és a Radnai-hágótól K-re a Cibőpatak forrásvidékét érintve D-nek, majd a Borgói-hágónál ismét DK-nek fordulva elérte a Kosnai-nyakat. A Pietra Dornii és a Priporu Candri hegyeken és a Borgó forrásvidéken húzódó határvonal 1775 (Bukovia Au-hoz csatolása Lo-tól) óta ot-m. vita tárgyát képezte. Az 1889.dec.10-i döntéssel Mo-hoz 393, Bukovinához 85 hold került. – 6. →*Moldva* felé a Kelemen-, a Gyergyói- és a Csíki-havasok Beszterce és Maros közötti vízválasztóján haladt DK-nek, érintve a Tölgyesi-, a Békás- és a Gyimesi-szorost. Ott a Tatros felső folyásánál egy beszögellést alkotott Mo. területébe. Tovább futva DK-nek a Csobányos és az Úz forrásvidékén át érte el az Ojtozi-szorost, ahol D-nek fordult. Kommandótól K-re tört meg DNy-i irányban. – A K- és a D-Kárpátok csatlakozásánál, a Zágon térségében lévő vitatott területsávról 1887.ápr.15-én Bécsben döntött a vegyesbiz. Ro-hoz került 11.665 hold, amelynek megvásárlását a ro. korm. a forgalmi érték kétszereséért vállalta, Mo-hoz 1185 hold. – 7. →*Havasalföld* felé a Bodza-szorost érintve tovább haladt DNy-nak, majd a Barcaság DK-i sarkán ÉNy-nak tört meg, így érte el Brassától D-re a Tömösi-szorost. Onnan DNy-nak haladt a Törcsvári-szorost, majd a Fogarasi-havasok gerincvonalán húzódott Ny-i irányban 65 km-en át az Olt-áttörésig (a Vöröstorony-szorostól). A Szebeni-havasokban elhagyta a főgerincet, a Sebes-patak forrásvidéke ro. terület volt. A Nagy-Lótár völgyében haladt tovább Ny-DNy-i irányban a Zsil-

áttörésig (a Szurdok- vagy Vulkán-szorosig). Onnan a Retyezát-hegység külső gerincvonalán futott Ny felé a Cserna forrásvidékéig, ahol élesen D-DNy-nak tört, s hol a Cserna medrében, hol attól 1-5 km-re K-re a Godján-Szárkő, majd a Domogled gerincén haladva érte el Orsovától K-re 4 km-re a Dunát. – 1913-ban az Orsovánál lévő Ada-Kaleh szigetet Mo-hoz csatolták (a dunai szigetet az OMM 1878-ban okkupálta, To. névleges felségjogának meghagyásával). – 8. → *Szerbia* felé Orsovától Belgrádig a Duna sodorvonala képezte a határt. Pozsarevációl É-ra volt egy kis m. beszögellés Szerbia területébe. – 9. *Horvátország* felé a Száva és a Dráva torkolata között a Duna, a Dráva torkolatától Varasd-ÉNy-ig a Dráva képezte a határt, amely mindkét oldalon gyakran elhagyta a folyómedret, 1-5 km²-es beszögellést alkotva mind Mo., mind Hr. területén. – Hr. és Au. határa Petrinjanectól Ny-ra hagyta el a Drávát. Az Uszkok-hegységben húzódott ÉK-DNy irányban, Samobortól É-ra keresztezve a Szávát. Károlyvárostól <Karlovac> ÉNy-ra érte el a Kulpa folyót, azt Gerovótól ÉK-re hagyta el, Čabartól É-ra a Karszt-hegységben beszögellést alkotott → *Krajnába*, Abbázia és Fiume között ért ki az Adriai-tengerhez. A Morlaccá-csatornában haladt a Montagna-csatorna bejáratáig, majd ÉNy-DK irányát megtartva a szárazföldön → *Bosznia*ig. Onnan élesen megtörve ÉNy-nak haladt Cetinig, ahol ismét megtörve DK-nek haladva Dvortól D-re érte el az Una folyót. Tovább az Una, majd a Száva képezte az államhatárt a Száva torkolatáig (Dunába). • RI, SJ, 1023.

Magyarország határai (1918): a magyar állam területének az 1918.máj.8-i → *bukaresti békével* meghatározott elválasztása a román állam területétől. → *Románia* háb. vereségét követően alakították ki, össze nem függő hat részben 3-16 km széles sávot csatolva Mo-hoz a Kárpátokban. A gyarapodás összesen 3772 km²-t tett ki, 42 községben 22.915 lakossal. → *Ausztria* egyidejűleg két, össze nem függő terület-sávot csatolt → *Bukovinához*, 1864 km²-en 107 községben 63.925 lakossal. Az → *Osztárk-Magyar Monarchiához* került népesség túlnyomó többsége ro. volt, a területrendezés nem érintette a moldvai csángók településterületét. – A határkiigazításnál tisztán kat. szempontok érvényesültek, az új határ a kár-

páti átjárók → *Moldva* és → *Havasalföld* felőli feljáratához került. A Duna-áttörésnél az új határ (14 km-es előretolással) a Vaskapu-szoroshoz tevődött át, de Turnu Severin <Szörényvár> ro. kézen maradt. A Szurdok-szorosnál a régi és az új határ közötti távolság 9 km, a Vöröstoronynál 16 km, a Töröcsvárinál és a Tömösínél 8-8 km volt. A Bodza-szorosnál nem történt határkiigazítás. Az előretolás az Ojtozi-szorosnál 3 km, a Gyimesinél 6 km, a Békásnál 3 km, a Tölgyesinél 10 km volt. Ettől ÉK-re a Beszterce felső folyását 55 km hosszon Bukovinához csatolták, itt került a legtöbb község Au-hoz. A 8. területsáv a Sereth és a Pruth között húzódott, Czernowitztól DK-re, s mélysége elérte a 15 km-t. • SJ, 1024.

Magyarország határai (1920–1938): a magyar állam területének a → *trianoni békével* meghatározott elválasztása a szomszédos államok területétől. ~t mindenütt a m. nyelvhatáron belül vonták meg, a magyarság több, mint 1/3-át csatolták el. A határvonal 220 község területét (ebből 76 a csszl., 50 a ro., 70 a ju. és 22 az ot. határon), 1011 birtokos birtokát (290 a csszl., 597 a ro., 100 a ju. és 24 az ot. határon) kettészelte, ill. 46 vasutat és 107 országutat keresztezett. – A határvonal részletes megjelölését, kitűzését, térképezését, vmint a határokmányok elkészítését nk. → *határmegállapító bizottságok* végezték 1921–1925 között. A biz-ok jelölték ki a 828 km-es csszl., a 433 km-es ro., a 630 km-es ju. és a 375 km-es ot. határszakaszt. Tev-ük eredménye 80.817 hold (10.014 a m–csszl., 16.947 a m–ro., 34.100 a m–ju., 19.756 a m–ot. határszakaszon) terület viszszerzése volt Mo. javára. Ezen felül a m–ot. határon az 1921.dec.14-16-i → *soproni népszavazással* 44.628 hold (355 km²) került vissza. Így alakult ki Mo. 2266 km-es határvonala, amely az 1938–1941 közötti *viSSZACSATOLÁS*okig volt érvényben. (A határvonal részletes leírása: → *Magyar-Csehszlovák Határmegállapító Bizottság*, → *Magyar-Jugoszláv Határmegállapító Bizottság*, → *Magyar-Osztárk Határmegállapító Bizottság*, → *Magyar-Román Határmegállapító Bizottság*). – Mo. az 1918.nov.13-i → *belgrádi konvenció* értelmében leszerelte hds-ét. Az utódállamok a békeszerződés aláírásáig megszállták a kívánt területeket, kialakították az elképzelt határokat, amelyeket kisebb módosításokkal a párizsi → *bé-*

kekonferencia jóváhagyott. Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* egyik nk. funkciója az volt, hogy ellensúlyozza →*Németországot* és →*Oroszországot*. Ennek megvalósítását az →*Antant* 1919-től a kisállamokra (az utódállamokra) bízta, aminek feltétele a →*történelmi Magyarország* szét-törése lett. A fr. dipl. fontos feladatává vált a kisállamok megerősítése, hogy e feladatukat be tudják tölteni. Ezért az etnikai és a történelmi érvek ellenében támogatták a gazd., stratégiai és közlekedési szempontokon alapuló határokat. A leendő →*Kisantant* államai megakadályozták, hogy határaikat Mo, felé az etnikai szempontok figyelembe vételével húzzák meg. ♦ **SJ, 1025.**

Magyarország megszállása: →*Rómán hadjárat*
Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája: →*Területvédő Liga*

Magyarországi Szociáldemokrata Párt: 1890. dec.7-8-án a *Magyarországi Általános Munkáspárt* átszervezésével alakult politikai szervezet. A →*II. Internacionálé* tagja (1980.dec.8.). Célja a tőkés társ. megszüntetése és a termelőszközök államosítása, de parlamenti módszerekkel: a pol. szabadságjogok, az ált. választójog és a munkásvéd. tv-ek kivívásával. Első elnökségének legfontosabb tagjai: *Csillag* Zsigmond, *Engelmann* Pál és *Kürschner* Jakab. 1891-ben a ~ létrehozta a *Szakszervezeti Tanácsot*; a hazai szervezett munkásmozgalom szorosan összefonódott a szociáldemokráciával. A ~ II. kongresszusán (kongr.), 1893-ban fogadták el első szervezeti szabályzatát. Az első orsz. szakszervezeti kongr-t 1899-ben tartották. 1906-ban indult meg *Kunfi* Zsigmond szerkesztésében a ~ elméleti folyóirata, a *Szocializmus*. A XX. szd. első évtizedétől pol. sztrájkokat és megmozdulásokat is szervezett (pl. „vér-vörös csütörtök” 1912.máj.23.). – Az 1914. évi →*júliusi válság* alatt a ~ vezetése még háborúellenes állásponton állt, de a →*hadüzenet* után bejelentette az osztráyharc felfüggesztését és támogatta a háb. erőfeszítéseket. A ~ nem vett részt az 1915-ös →*zimmerwaldi konferencián*. A háb. második felében már a béke lehetőségeit kereste, s közben állást foglalt Au–Mo. területi integritása mellett. Ekkor már részt vett a nk. szoc.dem. mozgalom →*háborúellenes kongresszusainak* szervezésében, egyik kezdeményezője a kudarc-

ba fulladt 1917-es →*stockholmi konferenciának*. Nyitott a belpol-ban is: 1917.jún-ban bekapcsolódott a →*Károlyi-párt* által életre hívott *Választójogi Blokkba*. 1918.okt.13-i rendkívüli kongr-án a ~ sikertelen kísérletet tett a hazai nemzeti-ségekkel való kiegyezésre. A Kunfi által beterveztett tervezet a →*történelmi Magyarország* területi egységének kivételével minden önrendelkezési jogot felajánlott a nemzetiségeknek, ha a ~ hatalomra kerülését támogatják. – 1918.okt.23-án a ~ hozta létre →*Magyar Nemzeti Tanácsot*, a *Függetlenségi és 48-as Párttal* és a *Polgári Radikális Párttal* együtt. Okt.30-án a pártvezetőség több küldöttet delegált, akik részt vettek a *Budapesti →Munkástanács* nov.2-i megalakításában. A ~ a →*Magyar Népköztársaság* egyik vezető pol. ereje. A →*Károlyi-* és a →*Berinkei-kormány* több miniszterét a ~ adta. Közülük a legjelentősebb *Garami* Ernő kereskedelmi, →*Böhm* Vilmos hadügyi, Kunfi Zsigmond közoktatásügyi és *Peidl* Gyula népjóléti minisztersége. 1919.márc.21-én a ~ *Magyarországi Szocialista Párt* néven egyesült a →*Kommunisták Magyarországi Pártjával* (jún.13-tól *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja*). A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején részlegesen elvesztette vezető szerepét. A volt KMP törekedett az egyesült párton és az államapparátuson belül a vezetés kisajátítására, de a szoc.dem. érzelmű szervezett munkástömegek miatt várnia kellett elképzelései megvalósításával. Ideje azonban a TK bukása miatt 1919-ben még nem jött el. – A szakszervezeti →*Peidl-kormány* vezető erejét a ~ 1919. márc.21. előtti közép és jobboldali szárnya adta. Az aug.24-i rendkívüli kongr. az 1903-as program alapján újjáalakította a ~ot, amely részt vállalt az ún. nemzeti koncentrációs →*Huszár-kormányban*, majd az 1921.dec.22-i Bethlen–Peyerpaktummal beilleszkedett az államrendszerbe, s az 1944.márc-i n. megszállásig legális pártként működött. ♦ **BB, 1026.**

Magyarországi Szocialista Párt: →*Kommunisták Magyarországi Pártja*, →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt*

Magyarországi Tanácsköztársaság: a magyar állam hivatalos megnevezése 1919.márc.21. és aug.2. között (jún.23-tól *Magyarországi Szocia-*

lista Szövetséges Tanácsköztársaság). 1. A ~ megnevezést annak proklamálásával a Budapesti →Munkástanács, a kibővített az egy-t helyettesítő Tanácsok Országos Gyűlése (TOGY) adta, s a →Peidl-kormány vette. A kibővített név utalt a ~ csatlakozási szándékára a sz-or. vezetés által elképzelt →Szovjetunióhoz. – Államfője nem volt, kollektív államfői testülete jún.23-tól aug.2-ig a Szövetséges Központi Intéző Bizottság (SZKIB). Korm-a a →Forradalmi Kormányzótanács (FKT), amely aug.1-én mondott le. A minisztériumok szerepét népbiztosok töltötték be. Ápr.3-án a nemzetiségi kivetélével az összes irányítást kollégium vette át. Jún.24-én a SZKIB visszaállította az egyszemélyi népbiztosi rendszert. Az FKT elnöke mindvégig Garbai Sándor volt. – A ~ létrejötte pillanatnyi hatalmi vákuumban történt. A →Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége a →Magyar Népköztársaságot irányító gr. →Károlyi Mihály közt. elnök és →Berinkey Dénes me. lemondásának hírére a Bp-i Gyűjtőfogházban megkereste a →Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőségét. Ott a két párt Magyarországi Szocialista Párt (MSZP) néven egyesült, s összeállítottak egy korm.listát. Eközben, de ettől függetlenül kiállította ki a Bp-i Munkástanács a ~ot. – 2. A ~ idején fejeződött be a →történelmi Magyarország összeomlása. →Kun Béla külügyi népbiztos márc.24-én jegyzékben ismerte el az 1918.nov.13-i →belgrádi konvenciót, de elutasította az 1919.márc.20-i →Vix-jegyzéket. 30-án távirati úton értesítette →Csehszlovákia, →Románia és a →Szerb-Horvát-Szlovén Királyság korm-át területi követeléseik elvi elismeréséről. A leendő →Kisantant tagjai azonban nem tárgyaltak, Cssl. ápr.9-én, Ro. 16-án tádt indított, formailag a ~ leverésére, gyakorlatilag minél nagyobb területek megszerzésére. Az SHS a Dél-Dunántúlt és Pécsét szállta meg, Ro. a Tiszántúlt. Kun Béla ápr.30-án →Wilson am. elnöknek, vmint e három országnak küldött békejegyzéke (annak ismételt kinyilvánításával, hogy a ~ nem áll a területi integritás alapján) hatástalan maradt. Az FKT-nak csak Cssl-val sikerült (júl. 1-én) →fégyverszűnetet kötnie, s abban a belgrádi konvenciót túllépve elismerte a cssl. polg. közigt a →Felvidéken. – Az →Antant az Or-i bolsevista rendszer Ny-i kiterjesztésének tekintette a ~ot. Felszámolására Ferdinand →Foch fr. marsall, az

Antant-haderők főpk-a már márc.27-én javaslatot tett a →békekonferenciának. 28-án az AH Legfelsőbb Gazd. Tanácsa hozott határozatot, hogy Mo-gal szemben (eltérően →Ausztriától) nem szünteti meg a még az OMM ellen 1914-ben bevezetett gazd. blokádot. Noha ápr.4-én az FKT fogadta a Bp-re érkező Antant-missziót (vezetője Jan →Smuts brit tbk.), az AH semmit sem tettek a cssl. és ro. tád. megállítására. A ~ról érdemben csak annak kat. sikerei (a máj.30-án indult →északi hadjárat) nyomán vett tudomást, ám a →Clemenceau-jegyzékekkel (jún.7., 13.) sikerült megtevesztenie vezetését, ezzel siettetnie bukását. Júl.14-én a Mo-ra és a szomszéd országokba delegált Antant-missziók Nagyikindán végleges határozatot hoztak a ~ leverésére. 24-én a párizsi békekonf. nyilatkozatot adott ki, hogy a Mo-gal (és nem a ~gal) kötendő béke, vmint a gazd. blokádfeloldásának feltétele a komm. korm. eltávolítása. – Az MNK idején kezdeményezett, de a ~ alatt a választások elhagyásával össze nem hívott alkotmányozó ngy. helyett az FKT állított össze ideiglenes alkotmányt, amelyet ápr.2-án tettek közzé. A ~ alatt csak tanácsválasztásokat (nem pontos mai hasonlattal helyhatósági és üzemi biz-i választásokat) tartottak, ápr.7-én. Az így felállított tanácsok delegált képviselőiből ült össze az egykamarás parlament funkciót elvbén betöltő TOGY, amely jún.14-23. közötti kongresszusán elfogadta a ~ alkotmányát és megválasztotta a SZKIB-et. A TOGY tényleges Kház-i funkciókat nem gyakorolt, a pol. vezetés eszközeként megszavazta annak előterjesztéseit. Az FKT rendeletekkel kormányzott. – A ~ alatt hajtottak végre a m. történelemben először nagyarányú →államosításokat, már márc.26-tól. A Kárpát-medence egységes gazd-ának összeomlása és a háb-vesztés nyomán keletkezett gazd. és pü. káoszt fokozta, hogy az FKT ápr.11-én betiltotta az értékpapírforgalmat és más államok fizetőeszközeinek használatát. A stabilizációs kísérletek (pl. a termelés és a kereskedelem központosítása ápr.19-én, a Nép gazdasági Tanács felállítása máj.19-én) eleve kudarcra voltak ítélve, mivel az FKT azokat nem új értékek megteremtésére, hanem a meglévők elkobzására és újraelosztására alapozta (az államosításokon túl pl. az élelmiszer-beszolgáltatási rendszer bevezetése ápr.26-án). – Az FKT márc.26-án tett közzé rendeletet minden →rend-

védelmi terület felosztásáról és a →Vörös Őrség megalakításáról, 30-án (24-i dátummal) a →Vörös Hadsereg felállításáról. Az előbbi egyes →különítményei (köztük a →Lenin-fiúk) valószínűsíthetően meg a →vörösterroret. Mivel kezdetben úgy látszott, hogy a ~ felvállalja a fe. honvédelmet, a korábbi tényleges állományú ti-ek és alti-ek zöme jelentkezett a VH-be (a II. vh. alatti m. tbk-i kar legnagyobb része is). Mikor a Partium és a Tiszántúl feladása (→székely hadosztály), de főként a sikeres felvidéki →hadműveleteket követő visszavonulás nyomán kiderült ennek ellenkezője, tömegesen hagyták el a VH-et, amely a képzett pk-i kar távozása után gyorsan össze is ropant. A júl.3-án felállított munkásrezdek lelkesedése (az FKT a nagyüzemi munkásságot máj. 2-án mozgósította) nem pótolhatta a harcvezetési tudást. Egyes alakulatok intézményesen fordultak szembe a ~gal, pl. a →Dunaflottilla és a →Ludovika Akadémia. A felvidéki visszavonulás miatt a felső kat. vezetés is szembekerült a pol. vezetéssel. →Szovjet-Oroszország az FKT többszöri kérése ellenére sem tudott kat. segítséget nyújtani a ~nak, amely (a júl.20-án indult tiszai offenzíva kudarca után) júl. végére katonailag összeomlott. – A ~ vezetése kísérletet tett a nemzeti-ségekkel való kiegyezésre. Külön nemzeti-ségi népbiztoságok alakultak, s az ápr.6-i nyelvvendület engedélyezte bármely, Mo-on beszélt nyelv hivatali használatát. Külön →Ruszin Vörös Őrséget szerveztek. Átvették az MNK alatti autonóm →Ruszkra Krajnát és →Slovenská Krajnát, s júl.16-án megjelent az FKT rendelete autonóm n. nemzeti-ségi területről. – Fontosabb kormányrendeletek még: márc.22-én a statárium, 23-án a fe.viselési tilalom kihirdetése; 25-én a forr. tv.székek felállítása, ill. a nemesi rangok és címek eltörlése. – A ~ vezetése törekedett tömegbázis kialakítására. Elsősorban a szervezett városi szoc. dem. munkásságra számított, ennek adott (előzőleg államosított) szociális lakást, s üdültette gyermekeit a Balatonon. Ennek ellenére a munkásság egyes rétegei és a juttatásokból kirekesztett alkalmazottak egy idő után már sztrájkoltak is a ~ ellen. A lakosság nagy részét kitevő parasztságból még a szegényebb rétegeket sem tudta megnyerni, miután a földosztás (→földreform) folytatása helyett azonnal hozzákezdett a kollektivizáláshoz, ill. bevezette a beszolgáltatást. Nem

véletlen, hogy a ~ elleni felkelések nagyobb része vidéken tört ki. A tudományos és a kulturális élet, s az oktatás „lefejezése” miatt az értelmiség hamar szembefordult a ~gal, miként annak válás- és egyházellenessége miatt az egyházak is (ápr.19-én a m. történelemben először szétválasztották az államot és az egyházat). A vagyonosabb rétegeknek nem csupán tulajdonát vették el, de még túszoikat is szedtek soraikból. Az egyes rétegek elfordulása miatt egymást érték a felkelések, az első ápr.7-én robbant ki Sárospatakon. Jún.4-én az FKT már az egész Dunántúlt →hadműveleti területté nyilvánította a sorozatos felkelések nyomán. – A tömegbázist a ~ vezetésének elhibázott elvi intézkedései is szűkítették. Ilyen volt az MSZP nevének jún.13-i megváltoztatása (annak első és egyetlen konresszusán) Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjára, amely az állampárt élcspat jellegét volt hivatott kifejezni a tömegpárttal szemben, de amely a szervezett szoc. dem. munkásság egy részét is eltávolította a pártvezetéstől. A komm. vezetőket a ~ vége felé már a szoc. dem. vezetők is elhagyták. Az FKT népszerűtlenségéhez hozzájárult, hogy tagjainak jelentős része zsidó volt (valójában nem ez volt a problémák forrása). Mivel az FKT semmilyen bel- és külpol., ill. társ. problémát megoldani nem tudott, az ország ált. gazd. válsága és nk. elszigeteltsége fokozódott, a ~ bukása törvényszerű volt. Ezt a külföldi kat. intervenció csupán siettetette, de nem okozta. ♦ RI, 1027.

Magyaróvári Lőporgyár Rt.: magyar hadiipari üzem az I. vh. idején. Az OMM hadvezetősége a kat. felkészülés jegyében 1913.máj-ban határozta el, hogy Mo-on (a pozsonyi lőpor- és robbanóanyaggyár mellé) újabb lőporgyárat épít fel Magyaróvárról. A ~ kincstári üzemként 2 millió koronás költségvetéssel épült fel 1914–1915-ben. A tervekben napi 1,6 t lőpor gyártásával számoltak. A műtárgyak, berendezések az Au-i Blumau lőporgyárának mintájára készültek el. – Az óriási háb. lőszerfelhasználás miatt a ~ kapacitása hamarosan elégtelenné vált, már 1915-ben bővíteni kezdték, ami a háb. végéig tartott, teljesítménye a háb. végére elérte a napi 12 t-t. Ekkor 9 részből állt: 1 kisebb és 1 nagyobb kapacitású nitroglicerín-, 2 nitrocellulóz-, salétromsav-, kibővített lőporüzem, energiaközpont, á. és fe. lövöld

a lőporok tesztelésére, lőporvizsgáló laboratórium. – A ~ 1918 végén beszüntette a lőporgyártást, a gyártelepet az FM vette át, hogy ott a salétromsavgyártásra építve műtrágyagyárat létesítsen. 1919.febr.-tól a korm. újra a HM alárendeltségébe utalta, ápr.-tól a Hadügyi Népbiztoság lőporgyártásra használta. A TK bukása után a ~ újból beszüntette tev.-ét, s ismét az FM alá rendelték. – A → *trianoni béke katonai határozványai* szerint a ~ nagyobbik részét kereskedelmi céllal át kellett alakítani. A hasznosítására létrejött bankszindikátus 1921-ben szerződést kötött a kincstárral egy új lőporgyár felépítésére (stratégiaiilag megfelelő helyen) a ~ felszerelésének felhasználásával. Az 1921.aug.-ban létrehozott → *Magyar Lőporgyárüzemi Rt.* felépítéséig a hds. lőporszükségletét a ~nak kellett biztosítania, így 1921 végén ismét lőport termelt. Az év végéig kb. 102 t lőport állított elő. A → *Weiss Manfréd Művek* lőszergyárának egyedüli beszállítójaként 1922–1923-ban fokozta a lőporgyártást, hogy a lőszergyár átvészelje az (áttelepítés miatti) átmeneti időszakot. A lőporgyártás Magyaróvárott 1924.jún.26-án szűnt meg. • **KV, 1028.**

Maier (1922-től Modory) **József**, v. (Pozsony, 1889.jún.11. – Buenos Aires, 1958.máj.7.): repülő ezredes. Az I. vh. idején 7 légi győzelmet arat. Mint az I. vh. legmagasabb cs. → *kitüntetés*-sel (*Lipót Rend*) bíró pk-át, az „uralkodó vadász-köteléke” pk-aként tisztelik későbbi beosztásaiban is. Az I. vh. kitörésekor az 5.mű.ezd. fhdgy.-a. Azonnal rep. kiképzésre jelentkezik, mint megfigyelő t. a 14.rep.szd.-dal kerül az or. frontra. 1915. ápr.-tól pilótakiképzést kap. 1915.okt.-tól a 13.rep.szd. főpilótája az or., majd a ro. fronton. 1917.ápr.-ban vad.rep. kiképzést kap, aug.-ban megbízzák az újonnan szervezett 55.vad.rep.szd. pság-ával → *Peregine* rep.bázison az ol. fronton. Nov.1-től szds., az OMM legeredményesebb vad.rep.szd-ával összesen több, mint 80 légi győzelmet arat. – Az összeomlás után Bp-en folytatja műgyetemi tanulmányait, részt vesz a Műgyetemi Sportrep. Egyesület alapításában. 1923-tól az *Aeroexpress* üzemigazgatója és pilótája. A társaság megszűnése után a MALERT szolgálatában a mátyásföldi rep.tér pk-a. A titkos légierőbe visszakerülve 1930-tól alez. rendfokozatban bomb.ezd. pk. Szombathelyen. 1935-től ezds.-ként az 1.vad.rep.

ezd. pk-a. 1939-től a rg.-átvételi biz. pk-a. 1942-től a légierő pság.-án kiképzési o. vezető. 1945-ben kivándorol D-Amerikába. • **WL, 1029.**

Májusi deklaráció: → *Délszláv Klub*

Malinov, Alekszander Pavlov (Pandakli [Besszarábia], 1867. ápr.21. – Szófia, 1938.márc.20.): bolgár politikus. Kijevben jogot tanul. 1902-től a *Bolgár Demokrata Párt* vezetője. 1908. jan.16-tól 1911.márc.11-ig Bulgária kormányfője. 1918.jún.21-én, a → *Központi Hatalmak* elkötelezett híve: Vaszil Hrisztov → *Radoszlavov* me. bukása után újra ~ kap korm.alakítási megbízatást. Bg. kat. összeomlása után 1918.nov.28-ig marad hatalmon. 1931-ben rövid ideig újra korm.fő, majd okt.15-én átveszi a parlament elnökének funkcióját. Továbbra is aktívan politizál, a halál is egy választási beszéd közben éri. • **PF, 1030.**

Mandátumterületek: a → *Nemzetek Szövetsége* alapszabályának 22. cikkelye szerint adott megbízatás alapján igazgatott területek az I. vh. után. Arra való hivatkozással, hogy „...e népek jóléte és fejlődése a civilizáció szent hivatása”, önmagukat a nehéz viszonyok között kormányozni nem tudó volt n. gyarmatokat és a → *Törökország* által 1918-ig birtokolt arab területeket a Nemzetek Szövetsége a fejlettebb nemzetek gyámsága alá helyezte. A ~et fejlettségi szintjük alapján 3 kategóriába osztották. Az *A mandátum* az arablakta volt tr. területeket, a *B mandátum* Közép-Afrikát, a *C mandátum* az egyéb területeket (Csendes-óceán, Délnyugat-Afrika) jelentette. Az Oszmán Bir. nemtörök területeiből Szíria fr., Mezopotámia és Palesztina brit mandátum lett. A volt n. gyarmatokról az 1919.jún.28-i → *versailles-i béke* rendelkezett. A ~kel rendelkező országnak évente kellett a Nemzetek Szövetsége Tanácsa felé jelentést tennie, amit az erre a célra felállított biz. vizsgált meg és ellenőrzött. • **VG, 1031.**

Maniu, Iuliu <Gyula> (Szilágysomlyó, 1873.jan. 8. – Máramarossziget, 1953.febr.5.): erdélyi ro-

mán ügyvéd, politikus. 1897-től tagja a →*Román Nemzeti Párt* (RNP) Végrehajtó Biz-ának. 1906–1910 között a m. →*Képviselőház* tagja, bírálja a választási és az iskolarendszert. 1915-től a →*román nemzeti mozgalom* egyik legradikálisabb vezetője. 1916-ban bevonul, tü. megfigyelő az →*olasz hadszíntéren*. Közben tovább szervezi a ro. erőket, a Bécsben szolgáló ro-okból kat. alakulatot szervez, amely adott esetben a →*Román Nemzeti Tanács* (RNT) rendelkezésére állhat. 1918–1919-ben vezető szerepet játszik →*Erdély és K-* →*Magyarország* →*Romániához* kerülésében. Az RNT, ill. az 1918.szept.29-i nagyváradi ro. konf-án megválasztott *Végrehajtó Bizottság* tagja. A nov.19-én Gyulafehérvárott megalakított ro. *Kormányzótanács* (ideiglenes korm. <Consi-liul Dirigent>) elnöke <condus> és bm-e; a dec.1-én ugyanott megválasztott, másnap megalakult nagyszebeni székhelyű *Kormányzótanács* (erdélyi tartományi korm. <Consi-liul Dirigent>) elnöke a testület tev-ének 1920.ápr.2-i beszüntetéséig. – 1919.jan.1-től az RNP elnöke, Ro. pol. életének egyik vezéregyénisége. 1926.ápr.30-tól az egye-sült *Nemzeti-Paraszti Párt* (<Partidul Național-Țărănesc> NPP) vezetője. 1928.nov.10. és 1930.jún.7., 1930.jún.13. és okt.10., ill. 1932.okt.20. és 1933.jan.14. között me. A II. vh. idején az angolszász orientációjú ellenzék egyik hangadója. 1944 őszén, É-Erdély második ro. elfoglalásakor szabadsapatokat szervez, amelyek magyarellen-es pogromjai hozzájárulnak a szovjet kat. közíg. bevezetéséhez a ro. helyett. 1945 után a ro. komm-k és a Groza-korm. ellen fellépő pol. erők egyik vezetője. Az NPP vezetői elleni koncepci-ós perben (1947.okt.30. - nov.12.) életfogytiglani fegyházra ítélik, ott hal meg. ♦ **BO, 1032.**

Marghiloman, Alexandru, dr. (? , 1854.jan.27. – ?, 1925.máj.10.): konzervatív román politikus. Párizsban folytat jogi tanulmányokat, s szerez 1878-ban doktorátust. 1884-től képviselő. Több miniszteri posztot tölt be, a leghosszabb ideig iüm., 1900–1901 között küm., 1912–1914 köz-ött püm. 1914-től a *Konzervatív Párt* (<Partidul Conservator>) vezére. Az I. vh. kitörésekor a sem-legesség mellett foglal állást. Ro. háb. vereségét követően, 1918.márc.14-én →*I. Ferdinánd* ro. kir. Alexandru →*Averescu* menesztésével ~t jelöli me-nek. 18-án alakít Bukarestben korm-t. Korm-a

köti meg a →*Központi Hatalmakkal* a máj.8-i →*bukaresti békét*. 1918.dec.18-án átadja helyét Ion →*Brătianu* korm-ának. ♦ **BO, 1033.**

Margit körúti különítmény: →*BM Országos Központi Nyomozó Testület*

Margitszigeti hadikiállítás („erdélyi hadikiállít-ás”): nagyszabású, szezonális katonai bemutató Bp. központjában. →*József kir.hg.* vezds. kezd-ményezésére →*Bartha Albert* vk. alez., az →*er-délyi hadműveletekben* részt vett ot-m. l.hds. →*szállásmestere* szervezte a Margitszigeten. A belépődíjas →*hadikiállítás* jövedelmét az erdélyi hadikárosultaknak juttatták. Építője *Medgyaszay István* műépítész (akkor fhdy.) volt, aki az épü-leket és hidakat a frontkörülményeket idéző fe-nyő- és nyírfából állíttatta össze or. →*hadifog-lyokkal*. A főpavilonban József kir. hg. háb. em-léktárgyai kaptak helyet, a Szurmay-pavilonban az →*uzsoki betöréseket* bemutató dombormű mellett zsákmányolt or., ro. fe-ek, zászlók, fény-képek, kat-k által készített emléktárgyak, lövedé-kek voltak láthatók. A →*Vöröskereszt* kiállítási részében rokkantak munkái, szállítóeszközök, szeretetadományok voltak. A Petár-pavilonban hadifoglyok művészi munkáit állították ki. Volt postapavilon, hadtáppavilon; tönkrelőtt és újjá-épített hidakat, szekereket mutattak be. A ~ mű-csarnokában csataképek és háb. szobrok álltak: *Izsó Miklós, Ligeti Miklós, Horvay János, Sidló Ferenc, Siklódy Lőrinc, Teles Ede, Vadász Mik-lós* stb. művei; plakettek; a csarnok előtt *Kapi-tány József* vh-t szimbolizáló szobra (1918.jún-ban új művekkel bővült a gyűjtemény: *Edvi Illés Jenő, Juszko Béla, Zombory-Moldovan Béla* stb. alkotásaival). A szabad téren tűzbiztos fedezék és fedett lövészárók húzódott, leégett erdélyi há-zat imitáló rommal, s a Tömös-patak Bartha-híd-jával. Különdíjas látványosság volt a „Grillo” ol. motorcsónak. A Duna-parton zenekari helyet, bü-fét és vendéglőt működtettek: lehetett pl. török kávé, szerb vaját venni. A ~on külön bélyeget lehetett vásárolni, alkalmi bélyegzéssel. – A ~ 1917.szept.16-án nyílt meg, majd a téli szünet után 1918.máj.1-től okt.1-ig újra üzemelt. Jún-ban itt nyílt meg a *Hadikölcsön-plakát kiállítás*, benne az elg. államok hadikölcsön-plakátjainak gyűjteményével. Júl.7-én nagyszabású hangver-

seny volt 4 kat.zenekar mintegy 200 zenészével. Júl-ban egy zsákmányolt ang. hk-val bővült a ~, amelyet a →*Szurmay-alap* javára szedett fejenkénti 1 korona adományért mutattak be.

Szurmay Sándor honvédelmi miniszter megnyitja a margitszigeti hadikjállítást

– A ~ 1918.szept.15-ig 551 ezer korona jövedelmet hozott jótékonyági célra, amelynek jelentős része a TK utáni időre is megmaradt. 1919 elején a →*Hadtörténeti Múzeum* kezdeményezte a ~ felszámolását. A megmaradt kiállítási anyagot a magát a *Felszámoló Bizottságban* képviselt Hadimúzeumba szállították. Vagyonának felhasználásáról később sem született végleges döntés; későbbi sorsa nem ismert. ♦ **SzE, 1034.**

Mária Terézia Katonai Akadémia: →*Tisztképzés*

Mária Terézia Rend: →*Kitüntetés* (I.)

Mark: brit →*harckocsi* az I. vh. idején. A legnagyobb sorozatban gyártott ~ a brit hds. standard hk-jává vált. A folyamatos fejlesztés 9 (I-IX) típusú eredményezett. A →*Mother* hk. bázisán alakították ki, a hk.test megőrizte annak jellegzetességeit. Ágyús és gpu-s változatban készült, az előbbi „himnenu”, az utóbbit „nőnemű” hk-nak titulálták. Az előbbi két oldalerkélyébe 1-1 db 57 mm-es →*löveget*, az utóbbiába 2-2 db 7,7 mm-es Vickers →*géppuskát* szereltek. Később mindkettő oldalfalaiba ún. gömbzáró nyílásban még 1-1 gpu-t építettek be. – A ~ sorozat 28 t testtömegével akkor a neh.hk. kategóriájába tartozott. Hathengeres, 105 Le-s Foster-Daimler motorját az erőátvitellel (előre 2, hátra 1 fokozatú, bolygókeres Wilson-rendszerű sebességváltó) együtt a mellő kocsitérben helyezték el. Az e fölötti, rögzített, szögletes torony menetirány szerinti jobb oldalán a vezető, bal oldalán a pk. ült. A küzdőtérben oldalerkélyenként 1-1 irányzó és töltőkezelő volt. A motortérben kapott helyet 2 fékező, akik a nagy fizikai erőt kívánó oldalfékezésen alapuló kormányzásra segítettek rá 1-1 fék-

karral. A teljes fordulathoz közel 5 perc kellett. – A csak a kézife-ek lövedékei és kisebb repeszek ellen védő pc.zatról találat esetén befelé szegecsfejek pattantak le, amelyek sok sérülést okoztak. A hk-ba rádiót nem építettek, de a személyzethez galambok is tartoztak, s részükre röptetőnyílást alakítottak ki. A háb. végére fejlesztették ki a fe.-telen, rádiós pk-i változatot. – A robusztus ~ hk-k harcászati alkalmazása azon alapult, hogy legázolván a védőműveket lehetővé tegye a pc.test fedezetében rohamozó gy. számára a →*védelem* áttörését. Kialakításakor még nem számoltak az elg. hk-k leküzdésével. – A *Mark I* sorozatgyártása a W. Foster and Metropolitan cégnél 1916.febr-ban kezdődött. A *Mark II* és a *Mark III* típusból csak ágyús hk-t adtak át, ezeknél a *Mother*-től örökölt hátsó támaszkereket már elhagyták. A legnagyobb szériában készült *Mark IV* oldalerkélyeit a vasúti szállítás érdekében leszerelhetővé alakították, s szállító változatát is kifejlesztették. A motor teljesítményét 125 LE-re növelték. A *Mark V* motorja 150 LE-s volt, s a 10 mm-es pc.zatot 14 mm-re növelték. Kormányrendszerét korszerűsítették, a 2 fékező felszabadult a hk. mű. kiszolgálására. E típusra hátra második tornyot is szereltek, a jobb irányíthatóság és a kapcsolattartás érdekében. A Fr-ba települt Corps Central Workshop cég által módosított *Mark V** (sic!) hk-t az árokáthidalóképesség fokozására meghosszabították. Oldalfalain gömbhéjpc. foglalatban 1-1 újabb gpu-t helyeztek el. A *Mark V*** hk. a háb. végére vált alkalmassá sorozatgyártásra. Mivel utátpáncélos-sá, ill. hídvető hk-vá alakított változatnak készült, a hátsó tornyot elhagyták, s motorját 225 LE-sre növelték. A homloklg-gel tervezett *Mark VI* hk-nak csak fa prototípusa készült el. A *Mark VII* hk-t törölték a gyártási programból. A közös ang-am. fejlesztésű *Mark VIII* hk. 1918 végére elkészült ang. *Allied* és am. *Liberty* változata a sorozat legnagyobb méretű és tömegű példánya volt. A *Mark IX* változatot a IV típusból fejlesztették ki pc. szállítójárműnek. Csak 1-1 homlok és hátsó önvédelmi gpu-val rendelkezett, tornyára hengeres figyelőtornyot építettek rá. Személyzete 4 főből állt, s 50 kat-t vagy 37 t raksúlyt szállíthattott. Oldalain 2-2 nagyméretű ajtót alakítottak ki. – A *Mark A* tért el a leginkább a sorozat szerkezetétől és alakjától. A lov. kísérő hk-nak tervezett jmű prototípusa, a *Tritton Chaser* 1916-ra készült

el, a végleges változat a *Whippet* nevet kapta. Elöl alacsony motortér, hátul magas küzdőtér, rugózatlan futómű jellemezte. 2 db 45 LE-s Taylor motorral látták el. Fezete 4 db gpu., kezelősze-mélyzete 3 fő volt. Továbbfejlesztett változata volt a *Mark B* és a *Mark C Hornet*. ♦ **ÉM, 1035.**

A nyugati fronton küzdött angol Mark IV harckocsi

Marne-i csata (első): a \rightarrow mozgóháború végének és az \rightarrow állásháború kialakulásának legfontosabb eseménysorozata a \rightarrow nyugati hadszíntéren 1914 őszén. A \rightarrow határctásák (I.) után a Koblenzben működő n. \rightarrow OHL és a \rightarrow Schlieffen-terv szellemében a jobbszárnyon a megkerülő \rightarrow támadást végrehajtó n. 1. és 2.hds. pk-ai (Alexander von \rightarrow Kluck vezds. és Karl von Bülow vezds.) között a jelentések és az utasítások továbbítása (a több száz km-es táv, a megrongált távírók, a gyenge rádióadók és átjátszóállomások, a kódolás és a dekódolás miatt) 24 órát vett igénybe. Helmuth von \rightarrow Moltke vezds., az OHL főnöke 1914.aug. 27-én Párizs megkerülésére adott pcs-ot. Ennek megérkezése előtt a kapcsolathány miatt önállósult Kluck és Bülow 28-án délben a körülményeket (Moltke aug.21-én 2 hdt-et és 1 lov.ho-t vont el a jobbszárny külső széléről a \rightarrow keleti hadszíntéren harcoló 8.hds. támogatására, 22-én további 2 hdt-et a visszavonuló belga haderő lekötésére [\rightarrow Antwerpen ostroma], az óriási menetek miatt a kat-k kifáradtak, s az utánpótlás szétzilálódott) mérlegelve, 90°-os D-i irányú fordulatról döntött. Az OHL nem módosította a már mozgó tömegek előrenyomulását. – A n. 1. és 2.hds. Párizs és Reims között, a 3. Reims irányába, a 4. és 5. Reims és Verdun között szorította a szöv-eket a Marne felé. A döntéssel Párizs erőrendszere a fr. balszárny biztos pontjává vált, a fr. és a brit csapatok a Belfort–Épinal–Toul–Párizs–Saint Omer–

Dünkirchen harántvonalakon gyors átcsoportosításokat tudtak végrehajtani. A fr. hadvezetés két újonnan felállított hds-et (6. és 9.) vont előre, és új haditervet készített: a Marne vonalában a brit exp., ill. a fr. 5., 9. és 4.hds-nek szemből kellett harcba szállnia, a két szárny-hds-nek (6. és 3.) pedig Párizs, ill. Verdun felől átkarolni a n. szárnyakat és elvágni összeköttetési vonalaikat. – A szemből és a jobbszárnyon küzdő brit és fr. erők a napokig tartó csatában lassan visszavonultak, a balszárny 6.hds. azonban sikeres átkaroló \rightarrow hadműveletet hajtott végre Párizstól ÉK-re, az Ourcq folyó mellett. A n. 1.hds. „kifordult” a fr. 6.hds. ellen, s már csaknem megverte azt, amikor egy éppen Párizsba befutó hdt. első dd-a 6000 fővel taxival az \rightarrow arcvonalba érkezett, így a fr-k átmenetileg megállították a n. 1.hds-et. A „kifordulás” miatt a n. 1. és 2.hds. között 33 km-es rés keletkezett, amit a n. lov.hdt-ek nem tudtak kitölteni. A fr-k vasúton erőket vontak el Verdun térségéből és a rés felé támadtak. – Az összeköttetést nélkülöző Moltke személyes meghatalmazottja, a frontra érkező Richard Hentsch vk. alez. Bülow egyetértésével szept.8-án először a 2.hds-et vonatta vissza a Marne-től az Aisne folyóig, majd Kluck ellenkezése dacára szept.9-én az Ourcq-nál sikerre számító 1.hds-et is. E hibás n. döntés-sorozat eredményeképp Párizstól 48 km-re megállították az 570 km hosszú ún. n. győzelmi menetet. Szept.11-én visszavonulási pcs-ot továbbítottak a Verduntól Ny-ra küzdő további n. erőknek (3., 4.hds., 5.hds. jobbszárnya) is. A ~ Moltke bukásához vezetett. Szept.5-18. között a brit exp., ill. a fr. 5., 6. és 9.hds. ellentád-t hajtott végre a Marne és az Aisne között. Szept. közepeától a harcoló felek beásták magukat, a Ny-i fronton kialakult az \rightarrow állásháború. ♦ **BN, 1036.**

Marne-i csata (második): \rightarrow Antant-offenzívák

Marokkó-válság: kétszer kialakult, \rightarrow világháborúvá fejlődéssel fenyegető gyarmati konfliktus. – **I.** Az Eu-i hatalmak az 1880. évi madridi konf-án elismerték Marokkó integritását és szuverenitását, de beleszólási jogot szereztek életébe. Az 1904.ápr.8-i \rightarrow Antant-egyezményben NBR. Marokkót Fr-nak engedte át. A n. gazd. elit (főként a Mannesmann cég) és Bernhard Bülow kancellár sürgetésére \rightarrow II. Vilmos cs. flottatüntetésen

vett részt és 1905.márc.31-én partra szállt Tangerben. Az *→orosz-japán háború* keltette nk. feszültséget fokozta a Fr. elleni preventív háb. lehetőségét felvillantó n. lépés. A n. cél azonban csak Fr. elszigetelése volt. – Az 1906.jan.16. és ápr.7. közötti nk. konf.-án csak Au–Mo. támogatta No. követeléseit. Az *algecirasi egyezmény* megerősítette Marokkó integritását, ám bankja felügyeletével n., fr. és spanyol cenzorokat bízott meg, felosztva alaptörékjét, s fr. és spanyol ti-ek vezette rendőrséget hozott létre. Először vált nyilvánvalóvá No. *→geopolitikai* bekerítése. – A fr. korm. a konf. után állandósította a nyugtalanságot, támogatva a fr. erőfölényt a fr. Schneider–Creusot és a n. Krupp cég szindikátusában. A rendezést célzó 1909.febr.9-i *Marokkó-szerződés* kimondta a nemzetek gazd. egyenjogúságát Marokkóban. – 2. A fr. korm. tovább akadályozta a n. gazd. érdekek érvényesítését, s a törzsi ellentétek szítása után 1911.ápr.-ban megszállta Fez és Rabat városát. Júl.1-én befutott Agadirba a n. PANTHER ágyúnaszár („Párducgrás”), hogy tüntetőleg védébe vegye a n. kereskedőházakat, ill. Agadir kiürítéséért No. kompenzációt szerezzen DNY-Afrikában. A fr. visszautasításra No. háb.-val fenyegetett, ám NBr. fellépésére visszavonult. – A nov. 4-i n–fr. *Marokkó–Kongó szerződés*ben No. elismerte Marokkó fr. protektorátusát és megszállását, Fr. szavatolta a n. bányák működését és hozzájuk vasút építését, No. nagyobb területeket kapott Kamerun n. gyarmattól K-re és D-re a Csád-tótól a Kongó folyóig (Új-Kamerun). A második ~ lezárása No. számára ismét csak látszólagos sikert jelentett: megerősítette a fr.–ang. együttműködést, ill. elősegítette Ol. közeledését a Földközi-tengert uraló Ny-i nagyhatalmakhoz. ♦ **BN, 1037.**

Maros-vonal: *→Magyarország* XX. szd-i történelme folyamán három ízben felmerült történetiföldrajzi fogalom. – 1. Először az 1916.aug.27-i *→román betörés* idején használták. Az ot-m. és a n. hadvezetés a Maros mentén kívánta megállítani a ro. előnyomulást, hogy onnan menjen át a ro. hds. (*→román felvonulás*) kiszorítását célzó ellentád-ba. 1916.júl. közepétől megkezdtek a folyó jobb partjának megerősítését. Artur *→Arz von Starussenburg* gy.tbk., az erdélyi *→hadsereg* (1. osztrák-magyar) pk-a aug.25-én elrendelte a ~tól DK-re eső területek kiürítését. Végül a Maros-ál-

lás <Maros-Stellung> nem játszott szerephez a *→hadműveletek*ben, mivel a ro. tád. nem jutott ki a folyó vonaláig. – 2. Másodszor az 1918.nov. 13-i *→belgrádi konvenció*ba foglalták bele. Az *→Antant* által kijelölt *→demarkációs vonal* Marosvásárhely–Szeged között a ~on húzódott. A ro. hds. eddig nyomulhatott (volna) előre, de a ~ és a *→történelmi Magyarország* erdélyi határa között is m. közig. maradt (volna) hivatalban. *→Franchet d'Esperay* fr. tbk., a balkáni fr. Keleti Hds. főpk-a 16-án engedélyezte a ro. hds.-nek a ~ra való felzárkózást. Dec.2-án a ro. csapatok bevonultak Marosvásárhelyre, ezzel átlépték a ~at, megszegve a belgrádi konvenciót. Henri Mathias *→Berthelot* tbk., a fr. Dunai Hds. pk-a, az AH bukaresti kat. missziójának vezetője (hatáskörét túllépve, ill. utólag) dec.12-én engedélyezte a ro. főság-nak a ~ átlépését. – 3. Harmadszor az 1944. őszi hdm-ek során merült fel. A Székelyföld szept.7-15. közötti kiürítésekor a m. 2.hds. és a n. 6., 8.hds. a ~ig vonulhatott vissza, s azt tartania kellett. Az erre vonatkozó pcs.-ot az OKH (Oberkommando des Heeres, szárazföldi haderő főság-a), a K-i fronton zajló hdm-eket legfelsőbb szinten irányító n. vezető szerv szept. 7-én adta ki, de a ~ kijelölése már szept.1-én megtörtént. A m–n. csapatok a ~at Palotailva és az Aranyos torkolata között az okt.8-án este megkezdett visszavonulásig tartották. ♦ **RI, 1038.**

Martiny Miklós, nemes (Lemberg, 1896.okt.16. – Svájc, 1991.?): osztrák-magyar tengerésztiszt, fregattkapitány. A fiumei cs. és kir. *→Haditengerészeti Akadémia* után, 1915.szept.9-én lép tengerész-tisztjelöltként a cs. és kir. *→haditengerészeti* szolgálatába. 1916-ban búvárhajós kiképzést kap, ez évben fhdy. 1916–1918 között az U14 taj. másodti-je. 1918 tavaszán a TEGETTHOFF cshj-ra vezénylik sajtófotós feladattal, annak fedélzetén jún.10-én részt vesz a hdm-ben, amelynek során a SZENT ISTVÁN cshj. elsüllyed (Frba került fényképei és filmkockái világhírvé váltak). – 1919–1938 között Bécsben és Linzben él. Az *→Anschluss* után behívják a n. haditengerészethez. 1940-ben n. taj.pk., Földközi-tengeri bevetések után az ol. X.MAS Flottillához vezénylik. 1941-ben részt vesz az alexandriai brit erők elleni tád-ban. 1942–1943-ban ol. torpedóvető osztagnál szolgál, majd Kielben folyik bele a két-

személyes törpe taj-k tervezésébe. 1945–1946-ban a fr. haditengerészet szerződött. 1946 után Spanyolországban él. Valószínű az egyetlen m. ti., aki a II. vh-ban is taj-n szolgál. ♦ CsK, 1039.

Masaryk, Thomaš Garrigue (Göding [Hodonín], 1850.márc.7. – Lány, 1937.szept.14.): szlovák származású cseh politikus, filozófus, szociológus, →Csehszlovákia első közt. elnöke. 1876-ban Bécsben filozófiai doktorátust szerez, 1879-től a bécsi, 1882-től 1914-ig a prágai egyetemen tanít. 1879-től a cseh tartománygyűlés, 1891-től a bécsi →Birodalmi Tanács tagja. 1900-ban megalapítja a →Csehország OMM-n belüli autonómiáját követelő Liberális-Polgári Néppártot. Az I. vh. kitörése után a →cseh nemzeti mozgalmat szervező illeg. szervezet, a Maffia egyik vezetője. – 1914.dec.18-án Ol-ba szökik. Onnan Svájcba, 1915-ben Edvard →Benešsel Párizsba megy. 1915.nov.14-én vele megalapítja a →Cseh Külföldi Bizottságot, 1916.febr.13-án Milan R. Štefáníkkal annak jogutódjaként a →Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, amelynek elnöke. Célja Cssl. létrehozása az OMM felbomlasztása árán. 1916.febr.-ban megszerzi Aristide →Briand fr. me. támogatását. Londoni és washingtoni útjain felismeri: „A szöv.-ek Au–Mo. teljes szétrombolására [...] nem akarták kötelezni magukat.”, az →Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását támogatják. Számos országban szervez cseh biz.-ot, vmint →hadifoglyokból fe. alakulatokat, közülük a legjelentősebb az Or-i Csehszlovák légio. Ennek az OMM elleni harcra való átengedésére 1917.okt.-ben lašiban tárgyal a ro. vezetőkkel, de a látva a ro. hds. reménytelen helyzetét, lemond tervéről. A megegyezéses béke ellen agítál, mivel az ellentétben áll az önálló Cssl. létrehozásával. →Wilson am. elnök csak 1918.jún.-ban fogadja, amikor az OMM már nem választható le No-ról (máj.29-én az USA korm.-a elfogadta a →római nemzetiségi kongresszus határozatát az OMM nemzetiségeinek függetlenségi aspirációjáról, s ahhoz az párizsi Legfelsőbb Haditanács jún.3-i ülésén az →Antant-hatalmak is csatlakoztak). – A máj.31-i →pütsburghi nyilatkozatban ~ ígéretet tesz →Szlovákia autonómiájára a cssl. államban. 1919.ápr.7-én Prágában a Csalóköz hovatartozását felvető Jan →Smuts brit tbk.-nak kifejti, szeretné „... a cseh határt É-ra tolni úgy, hogy

ezt az egész etnikailag m. területet Mo-nak hagyják [...] azzal, hogy Cssl. cserében kap egy kis sávot a m. területből a Dunától D-re, Pozsonynál, Parndorf irányában.” A megegyezést Beneš hiúsítja meg. – Az 1918.okt.15-én Párizsban megalakuló →Ideiglenes Csehszlovák Kormány elnöke. Nov.14-től az okt.28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársaság államfője, az alkotmányt záradékkal látják el, hogy ~ kivételesen, élete végéig újraválasztható. 1920.máj.27-én, 1927.máj.27-én, s 1934.máj.27-én ismét közt. elnökké választják. Tisztét 1935.dec.12-ig tölti be, majd az elnöki hatalmat átvevő Beneš Londonba küldi követnek. Külpol.-jában főként Fr-ra támaszkodik. – Mint filozófus és szociológus a pozitivizmus híve, támadja a marxizmust. ♦ BZ, 1040.

Második folyamodású bíróság <Gericht zweiter Instanz>: a →katonai igazságügy középfokú fóruma az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetében. A cs. és kir. →közös Hadsereg és a cs.kir. →Landwehr ~a a bécsi kat. főtörvényszék <Militär-Obergericht> volt. Tagjai: elnök egy magasabb rangú tbk., irodaigazgató egy tbk-hadbíró, aki egyúttal bíró is, több ezds-hadbíró (előadók), vmint az irodai segédzemélyzet. Határozatait az elnök vezetésével 8 hadbíróból álló tanácsban hozta. A Lw. ügyeiben katonai mint Landwehr-főtörvényszék <Militär- als Landwehr-Obergericht> név alatt járt el. A m.kir. →Honvédség részére a ~ a honvéd főtörvényszék volt. (Még: →Honvéd törvényszék) ♦ FGy, 1041.

Második védőöv: a →védelem 1915–1916 során kialakult eleme, a →főellenállási öv része. A tűz hatásának következtében a véd.-ben fokozatosan két védőövet építettek ki. A 10 km mélységig terjedő →első védőöv 2-3 állásból állott, s azt a ho., ill. a hdt. erői védték. A ~ben a hds. tart. helyezkedett el, amely 1917-től hátrébb, a →hátsó zónába vonult. ♦ SzB, 1042.

Mata Hari <Margharet-Geerthuida Zelle> (Leeuwarden [Hollandia], 1876.aug.7. – Vicennes [Fr.], 1917.okt.15.): holland táncosnő, az I. vh. idején német–francia kettős ügynök. 1902-ben veszi fel a ~ művésznévet. 1905-től Fr-ban táncosnő és kurtizán. Viszonya van egy magát fr. főnemesnek kiadó betörővel, aki (valószínűleg az I.

vh. kitörésekor) beszervezi a n. kat. hírszerzés ügynökének. 1916-ban fr. elhárítás felfigyel rá. Előbb tagad, majd együttműködik a *Deuxième Bureau*-val. Információi alapján a fr. haditengerészet elsüllyeszt két n. taj-t. Később rájönnek kétkulacsos szerepére, 1917.febr.-ban letartóztatják. Hadbíróági eljárás során kémkedésért golyó általi halálra ítélik és kivégezik. ♦ OS, 1043.

Hindenburg és Ludendorff a térkép felett (festmény)

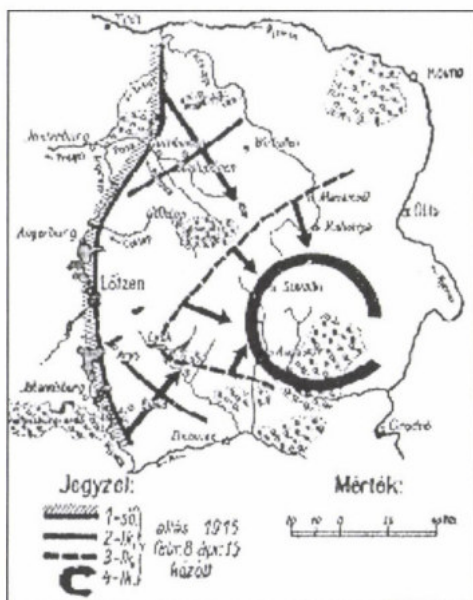
Mazuri csata: a német haderő →hadművelete 1914.szept.-ben a K-poroszországi tavaknál a betört orosz haderő ellen. A n. 8.hds. (I., XVII., XX.hdt., I.tart.hdt.; pk. Paul von →Hindenburg vezds.) →tannenbergi csatában aratott győzelme után, amikor a n. haderő még a terv szerinti ütemben haladt a →nyugati hadszíntéren, a n. →OHL úgy döntött, hogy a már útban lévő átcsoportosításokkal (XI.hdt, Gárdahdt.) megerősített 8.hds. →támadást indít az or. 1.hds. (II., III., IV., XX.hdt.; pk. Pavel Rennenkampf lov.bk.) ellen, min.

Pavel Rennenkamp

kiüzi K-Poroszországból, max. megsemmisíti azt. E terv feltételezte a Ny-i sikert, s azt, hogy egyidejűleg az ot-m. hds. is eredményesen támad a →keleti hadszíntér D-i szárnyán. – A n. 8.hds. szept. 9-én, a párizsi visszavonulás elrendelésének napján (→marne-i csata), ill. amikor a vereség a →lembergi hadjáratban már nyilvánvaló volt, kezdte meg tád-át az Angerapp folyó–Mazuri-tavak terepszakaszon →védelemre berendezkedett or. 1.hds. ellen. A koncepció szerint legfontosabb feladata az volt, hogy biz-

tosítsa a n. főerők Ny-on tarthatóságát, az OHL úgy vélte, néhány hetes időnyerés elegendő lesz ott a győzelemhez. Ötnapos harcban (szept.14-ig) a n. 8.hds. a határ mögé szorította vissza az or. 1.hds-et, amely nagy veszteséget szenvedett, de harcképességét megőrizte. Az or. ÉNy-i F. másik hds-e (2.hds.) nem tudott beavatkozni, a Narewtől D-re újjászervezés alatt állt. Az újonnan felállított 10.hds. (szibériai III., finn XXII.hdt.) még nem volt harcász. Az ÉNy-i F. főpk-át, Jakov Zsilinszkij lov.tbk-ot 1914.szept.16-án leváltották, utóda Nyikolaj Ruzszkij gy.tbk. lett. – Az or. főerők (DNY-i F.) galíciai tád-át a ~ban aratott n. siker alig késleltette. ♦ SzB, 1044.

A mazuri csata

Mazuri téli csata: az 1915.jan.-ban K-Poroszországba betört orosz 10.hds. bekerítésére a német 8. és 10.hds. által indított →hadművelet. Részlegesen összefüggött az ot-m. →galíciai offenzívával. Az or. ÉNy-i F. (1., 2., 5., 10., 12.hds.; pk. Nyikolaj Ruzszkij gy.tbk.) az 1914.aug-i →tannenbergi csatában és a szept-i →mazuri csatában elszenvedett vereséget kiheverve 1915 elején ismét benyomult K-Poroszországba, jan. végére az or. 10.hds. (III., XX.hdt., XXVI.tart.hdt., szibériai III.hdt.; pk. Sievers tbk.) a Mazuri-tavak vonalá- ba ért, s ott véd. →állásokat épített ki. A hideg

tél ellenére Paul von →Hindenburg tbgy., a n. →Kelet-főparancsnokság főpk-a →támadást készített elő, hogy az or-okat az Augusztow körüli erdőkbe szorítsa vissza, ott bekerítse, s tavaszra megtörje tád. kedvüket. – A n. 8.hds. (XX.hdt., XXXX.tart.hdt., Gárdahdt.; pk. Otto von →Below gy.tbk.) febr.7-én, a 10.hds. (XXI., XXXVIII., XXXIX.hdt.; pk. Hermann von →Eichhorn vezds.) 8-án kezdte meg a →támadást, amelynek során az or. 10.hds-et kiszorították K-Poroszországból, majd Augusztow és Grodno között megkísérelték bekerítését. Ez utóbbi részben sikerült. 18-án az or. XXVI.tart.hdt-et az augusztowi erdőben bekerítették, 22-ére felszámolták, 92.000 →hadifoglyot ejtettek, 295 lg-et és 170 gpu-t zsákmányoltak. A tád-t azonban nem tudták tovább fejleszteni: az or. 12.hds. (II., XV., XXVI. hdt.; pk. Plehve tbk.) D felől indított ellentád-a megállásra kényszerítette őket. • SzB, 1045.

McMahon–Huszein-egyezmény: →Balfour-deklaráció

Megfigyelő állomás: a →hadműveleti területről hátraszállított sebesült és beteg katonák számára a járványok kiküszöbölésére felállított egészségügyi intézet. A miniszteri biztos vezetésével működő ~hoz ált. kórház is tartozott. Feladata a kórházba szállítás előtti megfigyelés és osztályozás volt. Felállítása a cs. és kir. khm-rel történt megállapodás alapján a m.kir. bm. hatáskörébe tartozott. Bármely, a célnak megfelelő, max. 5000 férőhelyes kat. vagy polg. épületben helyezték el. →Egészségügyi segédszemélyzetét →sebesült-szállítmányt kísérő osztagok adták. Az I. vh-ban 14 városban volt ~: Besztercebánya, Debrecen, Kassa, Losonc, Miskolc, Munkács, Nyitra, Nyíregyháza, Rózsahegy, Sátorajújhely, Szatmárnémeti, Trencsén, Ungvár, Zsolna. • KG, 1046.

Meghatalmazottak Tanácsa: →Likvidáló Testület

Megszálló Hadsereg: →Hadtestparancsnokság (XVII.), →Hadtestparancsnokság (XXV.)

Megszálló katonai hatóságok: →Katonai fő-kormányzóság, →Katonai közigazgatás (II.)

Megszállott Törvényhatóságok Központi Irodája (MTKI): 1919 végén a →Területvédő Liga

(TEVÉL) által megindított mozgalomból kinőtt, az elvesztett országrészekről m. felségterületre menekült polgárokat közig. szerint megszervező szervezet. Feladata volt, hogy a megszállt területekről menekült lakosságot segítse, személyazonosságukat és megbízhatóságukat igazolja, vmint tartsa a kapcsolatot a megszállt területeken maradékkal. A ~ személyi és dologi kiadásainak legnagyobb részét a TEVÉL fedezte, gyakorlatilag a TEVÉL részeként működött. Az 1921.márc. 23-i 9590/1920. BM. számú rendelet értelmében a ~ közhatósági funkciókat nem láthatott el. A →trianoni békével össze nem egyeztetendő működése miatt gr. Ráday Gedeon bm. 1921.júl.5-i 57401/1921. számú rendeletével a ~t megszüntette, vagyonát zár alá vétel mellett az Országos Menekültügyi Hivatalhoz utalta át. • VG, 1047.

Megszállt terület gazdasági kihasználása: →Hadsereg-főparancsnokság

Menekült: a harci cselekmények elől lakóhelyét elhagyó polgár az I. vh idején. Számuk több millió főt tett ki. – 1. A →keleti hadszíntéren a ln. területek és K-Poroszország lakossága menekült el (1914 második felében) nagyobb számban, a →nyugati hadszíntéren elsősorban a fr. lakosság. A legtöbben Kis-Ázsiából emigráltak (görögök, örmények), de a súlyos harcok következtében a szerb lakosság jelentős része is menekülni kényszerült. Mo-on az or. →kárpati betörések nyomán néhány tízezer ember hagyta el lakóhelyét, az 1916-os →román betörés nyomán az →erdélyi menekültek száma százazrekre rúgott. A viszsza vonuló ro. csapatok által szedett több ezer polg. túszt →moldvai táb-okba került, ahonnan járványoktól megtizedelve csak 1 év múlva szabadult. – 2. A ~ek száma a háb. és a békekötések után megsokszorozódott, a határváltozások nyomán több millióan kényszerültek elhagyni szülőföldjüket. A 3 nagy monarchikus bir. (→Osztrák–Magyar Monarchia, →Oroszország, →Törökország) felbomlása az összes benne élő nemzet demográfiai átrendeződésével járt együtt. Az 1917. nov-i →oroszországi forradalom után (elsősorban a nemesség és a ti.kar részéről) osztályalapú emigrációra is sor került, mintegy 650 ezren menekültek el. Az újjáalakult →Lengyelországba 1,6 millió ln. költözött át a sz. és a n. területek-

ról. Lo-ból n-ek százezrei emigráltak. 400 ezer m. menekült az utódállamokból Csonka-Mo-ra (200 ezer →Erdélyből, 120 ezer a →Felvidékről és 80 ezer a →Délvidékről). A balkáni és a kis-ázsiai népmozgások tragikus körülmények között zajlottak le. Több százezer örmény (1915–1917) és görög (1918–1922) lakos esett áldozatul a tr. atrocitásoknak. Az *etnikai tisztogatás* nyomán 1,4 millió görög került Go-ba, onnan 350 ezer ~ költözött át To-ba. A többi balkáni országból is tr. ~ek százezrei távoztak. Kis-Ázsiából kb. 350 ezer örmény menekült Eu-ba. ♦ SzAF, 1048.

Ménescal <Gestüts-Branche>: az →Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének lóutánpótlását biztosító kat. szervezet. – 1. Előzmények: a XVIII. szd. második felétől a Habsburg-birodalom m. és ot. felében egyaránt működtek *fedezettő különítmények*, a földművelési kormányzat (később FM), kat. szolg. ügyekben a *pótlóvázási felügyelő* <General-Remontierungs-Inspector> hatásköre alatt. Mo-on fontosabb *katonai ménesek* <Militär-Gestüt> voltak Mezőhegyesen (alapítva 1785-ben), Bábolnán (1789), Désen (XIX. szd. eleje), Kiséren (1853), Fogarason (1873). – 2. A ménesek 1860-tól működtek ~ összefogó néven. 1867-ben a FM hatáskörébe kerültek. A Mo. területén működő ~t 2 részre osztották: cs. kir. (1889-től cs. és kir.) és m.kir. hv. *lótenyésztő intézetek* <Pferdezucht-Anstalt>, más néven *ménetelek* <Gestüt-Depot>. A ménesek állami tulajdonban voltak, a ménetelek kettős felügyelet alatt álltak (HM és FM). A ménetelek *katonai osztályra* <Militär-Abteilung> és polg. *gazdasági igazgatóságra* <Verwaltungs-Direction> oszlottak. A kat. o., egyben az adott ménitelep vezetője törzsti. volt. A kat. o. az adott ménitelepen tartott lóállománynak megfelelő számú *ménitelep-alosztályra* <Unterabteilung> tagozódott, ahol 1-1 alantos ti. vezetése alatt több alti. és sorozott legs. teljesített szolgálatot. – A haderő 1912. évi átszervezésekor a Mo. területén lévő, addigi cs. és kir. kat. o-okat átsorolták a m.kir. →Honvédség kötelékébe. Ennek alapján 1913-ban a cs. és kir. →közös Hadsereg állományából 160 ti. és tisztviselő, 3900 fő alti. és legs., 4 állami ménes kat. o. és 22 ménitelep alo. (934 fedezettési állomás 4300 ménnel) vált honvéddé, az addigi m.kir. állományú 130 ti. és tisztviselő, ill. 3650 alti. és

legs. (817 fedezettési állomás 3760 ménnel) mellett. Minden szervet az illetékes hv. ker.pszág alá rendelték, a szolg. nyelv a m., Hr-ban a hr. lett. – A ~ legfelső szintű irányítását Bécsben és Bp-en 1-1 *katonai felügyelő* <Militär-Inspector> (1-1 tbk.) látta el. A ~ba olyan ti. és alti. kerülhetett be, aki a lótenyésztési próbaszolgálaton megfelelt. A legs. a közös Hds. újoncjutalékából került ki, 3 évet szolgált a ~nál, majd 4 évet a közös Hds. →vonatcsapatainál. A lótenyésztéssel össze nem függő kat. teendőkre az FM engedélyével voltak igénybe vehetők. – A febr. végétől júl. elejéig tartó fedezettési idényben a ménitelep alo-ok *különítményeket* állítottak fel 2-20 ménnel. Pk-uk alti. vagy őrzető, kis különítménynél tapasztalt *ménescaltona* volt. 2 ménre 1 ménescal-t számoltak. – Az I. vh-ban a ~ból sokan önként jelentkeztek a frontra, helyükre volt ~i népfelkelők kerültek. A →lóállomány mozgósítása és az ekkor felállítandó *lőgyógytelepek* <Depot für marode Pferde> működtetése nem a ~ feladata volt. – 1914-ben 5 ménitelep kat. o. működött 22 ménitelep alo-lyal: 1. Székesfehérvár (I. Székesfehérvár, II. Komárom, III. Nyitra, IV. Palin, V. Nagykanizsa), 2. Nagykőrös (I. Nagykőrös, II. Versec, III. Békéscsaba, IV. Baja, V. Kiskundorozsma), 3. Debrecen (I. Eperjes, II. Debrecen, III. Turjaremete, IV. Rimaszombat, V. Szatmárnémeti, VI. Jászberény, VII. Nagyszalonta), 4. Sepsiszentgyörgy (I. Homoród, II. Sepsiszentgyörgy, III. Dész), 5. Zágráb (I. Galdovo, II. Kutjevo). Az összeomláskor több ménes a megszálló cseh, ro. és szerb hds. zsákmányává vált. A →haderő átfarmálása során, 1919.ápr.9-én a ~t megszüntették. ♦ BCs, 1049.

Lópatkálás a podhajcei tábori kovácsműhelyben, 1916

Menetlevél <Marsch-Route>: katonák, esetenként polg. személyek hadsereg általi utaztatásánál (ki-

Menet-levél. Marsch-Route.

(I. Rész.) — (I. Teil)

1	A menetlevél tulajdonosa Inhaber des Marschleaves	<i>Fürst v. Bismarck, 18. Januar 1879, Berlin</i>	
2	Az utazás célja. Meg- határozás Bismarck, Ludwig	<i>gypusok és tanácsok befizetése utazás során</i>	
3	Az utazás neve Namen der Reise	<i>Franciaország</i>	
4	Az utazás megkezdésének helye Bismarck, Ludwig	<i>1878. V. 29</i>	
5	Az utazás befejezésének helye Bismarck, Ludwig	<i>1878. V. 29</i>	

küldetés, áthelyezés, szabadságolás stb.) alkalmazott magyar és/vagy német nyelvű formanyomtatvány. Az utaztatott személy adatain túl tartalmazta az utazás célját, az útbaindítás napját. Felhasználása lehetővé tette menetjegy igénybevételét vasúton, ill. gőzhajón a meghatározott útvonalon. Vasúti utazásnál állomásbélyegzőkkel kellett ellátni. Hátoldalán a számadás-rovatban az utaztatott köteles volt részletezni az esetleges kiadásokat. Az utazással eltöltött napok számát a pk. megerősítő záradéka igazolta. ♦ **SzE, 1050.**

Menetszárad, menetzáslóalj: → **Gyalogság Mensa Academica:** → **OMIKE**

Mensdorf–House-tárgyalások: az → **Oszták–Magyar Monarchia** és az → **Antant** közötti → **béketárgyalások** folyamatának alkotója. Edward → **House** am. ezds. előkészítő tárgyalásai után 1917.nov.29-én NBr., Fr. és az USA legmagasabb szintű képviselői felhatalmazták a brit korm-t, hogy ő jelöljön ki a Svájcban megtartandó tárgyalásokra → **Antant**-megbízottat. Jan → **Smuts** brit tbk. 1917.dec.18-19-én Genfben tárgyalóasztalhoz ült az OMM küldöttével, Albert → **Mensdorf-Pouilly–Diirichstein** gróffal. Az AH sürgettek a tárgyalásokat, mert várható volt az or. különbéke megkötése. Mensdorff a kapott utasításokat követve kitért a különbéke elől, s a közös békét a háb. előtti Ny-i status quo alapján kívánta előké-

szíteni. Mivel ez azonban → **Elzász–Lotharingia** n. birtoklását jelentette, ami elfogadhatatlan volt a fr. revanspol. számára, a ~ megszaktak. ♦ **SÄ, 1051.**

Messines-i csata: → **Ypres-i csata** (3.)

Meštrović, Ivan: → **Supilo, Frano**

MI-5; MI-6: → **Brit titkosszolgálatok**

Michael-hadművelet: → **Német offenzívák** (1918)

Michaelis, Georg (Haynau, 1857.szept.8. – Bad Saarow, 1936.júl.24.): német politikus, birodalmi kancellár (bir. kor-

mányfő). 1892-től tartományi elnök, 1909-től PÜM-i államtitkár, 1914-től a bir. gabonaelosztó hivatal vezetője, 1917.febr.-tól porosz közéleti elnöke. 1917.júl.14-től bir. kancellár. Mint ilyen, önállótlan és tehetetlennek bizonyult. Ellentétben elődjével, Theobald von → **Bethmann-Hollweggel**, nem lép fel az → **OHL** ellen. Nem épített ki jó kapcsolatot a Bir. Gyűlés <Reichstag> tagjainak többségével sem. Szerencsétlenül reagál → **XV. Benedek** pápa 1917.aug.1-i békefelhívására is. A pol. bázis hiánya miatt → **II. Vilmos** cs. 1917.okt.25-én elbocsátja, s gr. Georg → **Hertlinget** nevezi ki utódjává. Hivatalát nov.1-én adja át. 1918-ban pomerániai tartományi elnökké választják, később vezető szerepet tölt be a n. prot. egyházi életben. ♦ **UK, 1052.**

Michaelis-kormány: a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület a **Német Birodalomban** 1917.júl.14. és nov.1. között Georg → **Michaelis** kancellár vezetésével. Kezdetől sikertelenül lávirozott a **Birodalmi Gyűlés** <Reichstag> többségének békehajlandósága és az ún. **nagynémet irányzat** kérelhetetlensége között. → **XV. Benedek** pápa aug.1-i békefelhívására csak késve, szept.11-én válaszolt, ráadásul közvetve, Spanyolország útján, amivel elvette a békekísérlet komolyságát. Utóda a → **Hertling kormány** volt. ♦ **UK, 1053.**

MID: → **Amerikai titkosszolgálatok**

Mihalovich Antal (Fericanci [Verőce vm.], 1868.júl.17. – Zágráb, 1949.szept.21.): politikus, az utolsó horvát bán. A Theresianum után, 1894-től az alsómihojáci járás főszolgabírája. 1901–1904 között konzervatív nemzeti párti képviselő. 1904.okt.19-től 1907-ig Verőce →*vármegye* és Eszék →*törvényhatósági joggal felruházott város* főispánja. 1913-tól a →*Képviselőház*, 1914-től a →*Főrendiház* tagja. – A független →*Skerlec* Iván bukása után, 1917.jún.29-én az uralkodó a koalíció képviselőjeként hr. bánná nevezi ki. A hr. nemzeti érdekek exponenseként eljut az önállóság eszméjéig, ám annak képviselését nem vállalja a dszl. kérdést megvitató 1918.máj.30-i →*közös minisztertanácson*. Ott a hr. kérdést →*Bosznia-Hercegovina* és →*Dalmácia* →*Horvátország*hoz való csatolásával tartja kezelhetőnek, de →*trializmus* helyett megtartva a →*dualizmus* és a m-hr. kiegyezés struktúráit. – 1918.okt. elején →*Wekerle* Sándor m. me. le kívánja váltani, miután híreket kap kapcsolatairól az →*Antant*-hatalmakkal. ~ megtagadja a távozást, s mivel kihallgatáson hűségéről biztosítja az uralkodót, a helyén maradhat. Az összeomlás után a zágrábi *Horvát Nemzeti Tanács* ismételtelen kinevezi hr. bánná, de a belgrádi korm. 1919.jan.20-án felmenti. 1919–1920 között a →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* Ideiglenes Ngy-ének képviselője. A pol. élet periferájára sodródott politikus 1925-től a szerb radikális párt képviselője, 1936–1941 között a ju. Szenátus tagja. ♦ **KE, 1054.**

Mikes János, gróf (Zabola [Háromszék vm.], 1876.jún.27. – Répceszentgyörgy, 1945.márc.28.): szombathelyi r.k. megyéspüspök (1911–1935). Ősi →*erdélyi* arisztokrata család sarja. Az erdélyi egyházmegye papjaként fiatalon →*Károly* fhg., a későbbi cs. és kir. mellett nevelő, majd plébános Székelyudvarhelyen. 1911.nov.15-én nevezik ki szombathelyi megyéspüspöknek. Megalapítja az egyházmegyei takarékpénztárt, 7 új szeretetházat és 22 új plébániát szervez. A →*Károlyi-kormány* (Mihály-) idején ellenforr. magatartása és →*legitimizmusa* miatt internálják. A TK idején túszként a Gyűjtőfogházba hurcolják. – A →*legitimistákon* belül is közismerten IV. Károly híve, visszajövetelének szorgalmazója (ezen álláspont követőit nevezték *karlistáknak* az *elvi legitimistákhoz* képest). Az első →*királypuccs* idején, 1921.márc.

27-re virradóra IV. Károly ~ szombathelyi püspöki palotájában száll meg. A kir. második, fe. visszatérési kísérletében aktívan nem vesz részt. – A Horthy-korban is következetesen kitart legitimizmusa mellett, a r.k. püspöki karban →*Horthy* Miklós egyik legengesztelhetlenebb ellenele. Minden lehető alkalmat megragad a fennálló hatalom (~ szerint) illegitim voltának deklarálására. Így elsősorban pol. okok miatt a Gömböskorm. 1935.dec.31-i hatállyal lemondásra kényszeríti. Eltávolításának formális oka a püspöki javadalom csödbe vitele (az egyébként szerény méretű szombathelyi püspöki birtokokra túl nagy adósságot halmoz fel). – Félreállása után a pápa címzetes érseknek nevezi ki. Élete végéig a püspökség répceszentgyörgyi nyaralójában székel. Az 1930-as évek végétől határozottan fellép a nyilasok és a n. térnyerés, 1944-ben a zsidóüldözés ellen. Halálát agyvérzés okozza, amit valószínűleg a kastélyában dülő részeg sz. kat-k garázdálkodásának látványa váltott ki. ♦ **GJ, 1055.**

Miklós, I. (Nikola Petrović; Njegos, 1841. okt.7. – Antibes [Fr.], 1921.márc.2.): →*Montenegró* uralkodója. Párizsban és Triesztben tanul. Nagybátyja, *Danilo* 1860-as meggyilkolása után lép a fejedelemség trónjára. Törökellenes pol-jával és sikeres hadjárataival az

1878-as *berlini kongresszuson* elismerteti országát függetlenségét és területi gyarapodását. →*Oroszország* pol. és pü. támogatását élvezve ellenáll a szerb beolvasztási törekvéseknek, miközben maga is pályázik a szerb trónra. Lányait dinasztikusan házassítja: *Elenát* a későbbi →*III. Viktor Emánuel* ol., *Zorkát* a későbbi →*I. Péter* szerb kir-hoz adja feleségül. 1910.aug.28-án országát királysággá, magát királlyá nyilvánítja. – Az első →*Balkán-háborúban* a *Balkán-szövetség* tagjaként vesz részt. Az I. vh-ban →*Szerbiát* támogatja, s lehetővé teszi Montenegró területéről a cattarói ot-m. →*haditengerészeti támaszpont* fr. tü. általi lövetését. 1916.jan.25-én különbékére kényszerül. →*I. Ferenc József* személyes óhajára a felletétel

után trónján maradhatna, de megszökik Cetinjéből és Ol-i emigrációba vonul. Ez után Monteneg-rót ot-m. csapatok szállják meg. 1918.nov-ben országát szerb csapatok foglalják el, nov.26-án a nemzetgyűlés detronizálja ~t és a Petrović Njegos-dinasztiát, és Montenegró az új →Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lesz. ♦ PF, 1056.

Miklós, II. (Nyikolaj Alekszandrovics; Carszkoje Szeló <Puskin>, 1868.máj.18. – Jekatyerinburg, 1918.júl.17.): a Romanov-dinasztiá tagja, az Orosz Birodalom utolsó cájra, III. Sándor cár idősebb fia. Magántanárok oktatják, 1885–1890 között jogi és közgazd. tanulmányokat folytat, s kat. szolgálatot tölt a gárdánál. II. Sándor cár

gárdaeazds-sé lépteti elő, ezután több kat. címet nem fogad el. Tanítói közül a legnagyobb hatással Pobedonoszcev, a Szent Szinódus főügyésze van rá, aki az egyeduralomba vetett megingathatatlan hitet oltja belé. – Apja halála után, 1894.nov.2-án foglalja el →Oroszország trónját, koronázására 1896.máj.26-án kerül sor Moszkvában. Családja ellenkezésével nem törődve 1894.nov.14-én feleségül vette Alix von Hessen-Darmstadt hg.nőt (a pravoszláv kereszttségben az Alekszandra Fjodorovna nevet kapja), akitől négy lánya és egy fia születik. Nem rendelkezik államférfiúi képességekkel, gyenge akaratereje nagyfokú makacssággal párosul. A pszichikailag kiegyensúlyozatlan cárnő, s rajta keresztül ~ misztikus beállítottságú kalandorok befolyása alá kerül, akik közül a legjelentősebb →Rasputyin. Uralkodása egybeesik az or. kapitalizmus gyors fejlődésével, amihez a nagypolgárságon kívül megpróbálja megnyerni a jómódú parasztságot is (Sztolipin-reform). Az ország belső szilárdsága érdekében megerősíti a monarchista nemesség hatalmát, és a folyamatosan erősödő forr. mozgalmak ellen felhasználja a rendszer legfőbb támaszait: a hds-et, a rendőrséget, az Ohranát (titkosrendőrséget), s a bíróságokat. Or. rossz gazd. helyzetéről egy sikeres háb-
val próbálja elterelni a figyelmet, de az 1904–1905-ös →orosz-japán háború katasztrófális veresége az 1905–1907-es forr-hoz vezet. Ekkor

kénytelen kiadni 1905.okt.30-i manifesztumát, amely országa népeinek polg. szabadságjogokat ígér (ezek jobbára csak papíron maradnak). 1906-ban felállítja a választott képviselőkkel álló Állami Dumát, de ennek feloszlátási jogát kezében tartja, amellyel a liberális képviselők Dumában való térnyerése miatt többször él. – A meggyengült Or. nk. tekintélyének helyreállítását tekinteti egyik fő feladatának, amit expanziós tervekkel igyekszik elérni. Ez azonban érdekütközésekhez vezet korábbi szöv-eivel (No., OMM), így egyre inkább közeledik az →Antanthoz, miközben Or. „hídfőjének” igyekszik megnyerni →Szerbiát, s erősíti a pánszlávizmust. Erre irányuló pol-ját néhány tehetséges me-e (Witte, Sztolipin) alakítja ki, de mindig érvényesül Alekszandra cárné és rajta keresztül Rasputyin befolyása. – 1914-ben Or. hds-ének élére akar állni, de miniszterei és tbk-ai ellenkezése miatt →Nyikolaj Nyikolajevics nagyhg-et nevezi ki legfőbb főpk-ká. Féltékeny népszerűségére, így az 1915-ös kat. kudarcok után 1915.szept.5-én a korm. és kat. vezetés tiltakozása ellenére maga veszi át az →orosz hadsereg irányítását. Főpk-i minőségében →Alekszejev tbk. VKF tanácsaira támaszkodik. – A háterszági gazd. nehézségek fokozódása, a kat. sikertelenségek nagy elégedetlenséget váltanak ki a társ. minden rétegében, ami az 1917-es febr-i →oroszországi forradalomhoz, s ~ márc.15-i (a Julián-naptáron alapuló or. időszámítás szerint 2-i) lemondatásához vezet. Lemondásakor még me-ké nevezi ki →Lvov hg-et, s utolsó hivatalos intézkedésével az or. haderő főpk-ává (ismét) Nyikolaj Nyikolajevics nagyhg-et. Nem utolsósorban ezért (is) a Pétervári Szovjet követelésére ~t és családját az Ideiglenes Kormány márc.21-én Carszkoje Szelóban őrizetbe veszi. A korm. Angliába akarja juttatni, de a Pétervári Szovjet nyomására Ny-Szibériába, Tobolszkba viszik (a brit korm. is ellenzi kijuttatásukat). A bolsevik hatalomátvétel után 1918.ápr-ban Jekatyerinburgba szállítják át. – Júl.17-én reggel a helyi hatóságok belbiztonsági (VCSK, „Cseka”) részlege a monarchista csapatok közeledése miatt, →Lenin előző napi, Dzserszinszkij által továbbított parancsára ~t családjával és 4 kísérfővel együtt agyonlővi az Ipatyev-ház pincéjében. A holttesteket savval leöntve, jeltelenül temetik el egy bánya lejárataiban. A város elfoglalása után az első vizsgálatot Kolcsak

tny. parancsára folytatják le, s megtorlásul a vörös hatalom minden elfogott tisztviselőjét kivégzik. – A cári család maradványait 1992-ben találta meg egy or. kutató. 1996-ra a velük rokonságban lévő brit kir. család segítségével azonosították a cárt, a cárnét, 3 cárleány (*Anasztázia, Olga, Tatjana* hg.nő), 2 inas, a háziorvos és a komornyik maradványait. Őket 1998.júl.17-én Szentpétervárott ünnepélyes állami aktus keretében újratemették. 2 gyermek (*Alekszej* trónörökös és *Marija* hg.nő) maradványai továbbra is hiányoznak, a kutatás utánuk folytatódik. ♦ **BK, VG, 1057.**

Miksa mexikói császár: →*I. Ferenc József*

Miksa Jenő Lajos <Max Eugen Ludwig>, főherceg (Bécs, 1895.ápr.13. – Nizza, 1952.jan.19.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. →*Ottó* fhg. ifjabb fia, →*IV. Károly* egyetlen öccse. Kat. pályára lép, 1914.szept.28-tól zls. az 1.dzsidás ezd-ben, 1915.márc.15-től hdgy., 1916.aug.1-től fhdgy., 1917.nov.1-től szds., 1918.febr.1-től örgy. →*rendfokozatban* teljesített frontszolgálatot. 1914.dec.21. és 1916.szept.1. között magasabbpság-okhoz beosztott segédtiszt. 1918.dec.1-től szkvt. állományba helyezik. ♦ **ZJ, 1058.**

Miksa főherceg a Monte San Michélen, Doberdónál

Militär Kanzlei Seiner Majestät: →*Öfelsége Katonai Irodája*

Militär-General-Gouvernement: →*Katonai főkormányzóság, →Katonai közigazgatás* (II.)

Militärverwaltung: →*Katonai főkormányzóság, →Katonai közigazgatás* (II.)

Military Information Division, Military Intelligence Section: →*Amerikai titkosszolgálatok*

Miljukov, Pavel Nyikolajevics, dr. (Moszkva, 1859.jan.27. – Aix-les-Bains [Fr.], 1943.márc.31.):

orosz újságszerkesztő, történész, politikus, külügy-miniszter. 1882-ben a moszkvai egyetemen végez, 1892-ben doktorál. 1894-ben kapcsolatai miatt a diákmozgalmakkal 3 évre Rjazanyba száműzik. Külföldre távozik, a szófiai és a chicagói egyetemen or. történelmet ad elő, s a *Felszabadulás* <Oszvobozsgyénijje> c. lap munkatársa. 1905 tavaszán tér haza. Az *Alkotmányos Demokrata Párt* <Kadet> egyik alapítója és vezetője, 1907-től központi biz-ának elnöke és *Beszéd* <Recs> c. lapjának szerkesztője. A 3. és 4. *Állami Duma* kiemelkedő személyisége. – Az I. vh. alatt támogatja a háborús pol-t, de egyben kritizálja, amiért nem képes biztosítani a győzelmet. A →*II. Miklós* cár 1917.márc.15-i (or. időszámítás szerint 2-i) lemondása után →*Lvov* hg. vezetésével megalakult *Ideiglenes Kormány* (IK) kűm-e. Kitartása a háb. folytatása mellett és a róla elnevezett →*Miljukov-jegyzék* miatt, ami a végső győzelemig tartó harcot hirdeti, tömegdemonstrációk kezdődnek az IK ellen. Máj.16-án ~ lemond. A bolsevik hatalomátvétel után a fehérekkel és az →*Antant* intervenció csapataival működik együtt. 1920-ban emigrál és Fr-ban telepszik le, ott megírja az okti események történetét <*Isztorija vtoroj russzkoj revoljucii*>. A II. vh. alatt az or. emigránsok és a n-ek együttműködése ellen lép fel, üdvözli a Vörös Hds. sikereit. ♦ **BK, VG, 1059.**

Miljukov-jegyzék: az 1917.febr-i →*oroszországi forradalmat* követő Ideiglenes Kormány (IK) nyilatkozata a háb. végső győzelemig való folytatásáról. 1917.máj.1-én Pavel →*Miljukov* kűm. juttatta el az →*Antant*-hatalmakhoz. A márc.27-én a Pétervári Szovjet *Felhívás a világ népeire* c., a háb. befejezését szorgalmazó dokumentumával szemben ápr.11-én kiadott *Az Ideiglenes Kormány nyilatkozata a háborúról* c. válasziratában az IK kijelentette, hogy a szöv. hatalmakkal szemben vállalt kötelezettségeihez igazítja külpolitikát. NBr-t és Fr-ot ez nem elégítette ki, szilárdabb biztosítékot kértek →*Lvov* hg. me-től. E válasz volt a ~, amely alig leplezett formában az annexiók és a hadisarcok szükségességét is elismerte. A ~ nyilvánosságra hozatala után több városban (Szentpétervár, Moszkva, Harkov, Nyizsnij Novgorod stb.) tiltakozó megmozdulások voltak, amelyek máj.16-án Miljukov és Alexandr →*Gucskov* hm. lemondásához vezettek. ♦ **BK, VG, 1060.**

Millerand, Alexandre (Párizs, 1859.febr.10. – Versailles, 1943. ápr.6.): francia politikus, hadügyminiszter, köztársasági elnök. Párizsi ügyvéd, 1885-től Seine megye képviselője, a reformista szoc. egyik eszméi megalapozója (forr. helyett a

hatalomra jutás parlamentáris útját hirdeti, s a haza szolgálatát az internacionalizmus elé helyezi). Az első szoc., aki szerepet vállal egy polg. kabinetben: *Waldeck-Rousseau* korm.-ában (1899–1901) a Kereskedelmi-, Ipari- és Munkaügyi Minisztériumot vezeti, és sikerül kiharcolnia a napi munkaidő csökkentését. Pol. és ideológiai tev-ét a →II. Internacionálé és a fr. munkásmozgalom egyaránt elítéli, ezért végleg szakít a szoc.-kkal. – 1912–1913-ban Raymond →Poincaré, 1914–1915-ben René →Viviani korm.-ában hm. E minőségében szembeszáll a törekvéssel, hogy a Vezérkart parlamenti biz-ok felügyelete alá helyez-
zék. 1920-ban a jobboldali koalíció, a *Nemzeti Blokk* vezetőjeként néhány hónapig me., majd (Poincaré utódaként) közt. elnök. Tervezi az el-nöki jogkör kiszélesítését, de az 1924-es választásokon győztes baloldal lemondásra kényszeríti. 1925–1940 között szenátor, de jelentősebb befo-lyást már nem gyakorol a pol. életre. ♦ **TJ, 1061.**

Minerva: →Páncéljárműgyártás (V.)

Minimális Balkán-csoport: az osztrák-magyar haderő azon része, amely 1914–1915-re érvényes →haditerv értelmében R-háború vagy I-háború esetén az OMM →Szerbiával ill. →Montenegróval közös határát biztosítja. Összetétele: a XIII. hdt. 3 ho-a, a XV. és a XVI.hdt. 2-2 ho-a, a 20. hv.gy.ho. (összesen 8 gy.ho.), továbbá a hozzájuk tartozó menetalkulatok, a cs. és kir. 10.lov. ho., a cs.kir. 36.nf. (→Landsturm) gy.dd., a m.kir. 104., 107. és 109.hv.gy.dd., vmint 4 m.kir. nf. (→Népfelkelés) menetzd. Ide tartozott →Bosznia–Hercegovina és →Dalmácia →erődítéseinek (ideértve az Adria-parti →haditengerészeti támaszpontok erődjét, így Cattarót és Polát) vmint Pétervárad erődjének őrsége is. ♦ **PF, 1062.**

Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság: a →fegyverszünet előírásainak végrehajtására létesített

magyar kormány szerv. 1918.nov.23-án alakult a nov.3-i ot-m. →padovai fegyverszünetet követő nov.13-i m. →belgrádi konvenció alapján. Kat. tanácsadó-testületi minőségében feladata volt a fe.szüneti és a megszállási állapottal kapcsolatos teendők (a m. csapatok visszavonása a →demarkációs vonalakra, leszerelése, a hadianyagok átadása) intézése és koordinálása az egyes minisztériumok között, vmint a megszálló →Antant- és (majdani) →Kisantant-hds-ek visszaélései miatti panaszok gyűjtése és továbbítása a →Szövetségi közti Ellenőrző Bizottságokhoz. A mindenkor hm. irányította. A →trianoni béke megkötése után, 1920.aug.1-i hatállyal szűnt meg. ♦ **SzJ, 1063.**

Minisztertanács: →Koronatanács, →Közös minisztertanács, →Magyar minisztertanács

MIS: →Amerikai titkosszolgálatok

Mitteleuropa-terv: az I. vh. utáni pol. rendezésre vonatkozó német birodalmi elképzelések sztereotip megnevezése. Eredetileg a XIX. szd. elején keletkezett pol. gondolat K-, ill. DK-Eu. n. irányításáról. Először *Metternich* ot. kancellár pol-jában bukkant fel. Elméleti alapjait Friedrich List n. közgazdász dolgozta ki, abból kiindulva, hogy DK-Eu. a n. nemzet gazd. kiegészítő élette-réről szolgálhat. A ~ 1848–1849 folyamán az ún. *nagynémet párt* számára a n. kérdés megoldásának kulcsát jelentette, a későbbiekben elsősorban a →pángermán <Alldeutsch> pol. irányzat fő programjává vált. 1915-ben Friedrich *Naumann* n. közgazdász *Mitteleuropa* c. könyvében foglal-ta össze a ~ aktualitásait, amelyek lényege a N. Bir. és az OMM pol. és vámuniója volt (ezt a m. politikusok többsége hevesen ellenezte). – Módosult formája a →Bethmann-Hollweg-memorandum-ban bukkant fel az I. vh. során. ♦ **UK, 1064.**

MO-5; MO-6: →Brit titkosszolgálatok

Mohamed, V., Resad (Konstantinápoly, 1844.nov.2. – Konstantinápoly, 1918.júl.3.): az *Oszmán Birodalom* uralkodója <szultán> 1909–1918. Bátyja, II. *Abdülhamid* (uralkodott: 1876–1909) lemondása után, 1909.ápr.27-én kerül a trónra

(→balkáni tűzoltási hadművelet). Az uralkodásra alkalmatlan ~ átengedi a hatalmat a nemzeti-liberális „ifjútörök” *Egység és Haladás Bizottsága* mozgalomnak. 1912–1913-ban, a →Balkán-háborúk alatt →Törökország elveszti csaknem összes Eu-i területét, az 1911–1912-es →olasz-török háborúban Tripolit. Bár sokan ellenezik, ~ nem tud szembeszegülni a 3 erőskezü pasa (a hm., a tengerészeti miniszter és a nagyvezír [VKF]) akaratával, s belép az I. vh-ba a →Központi Hatalmak oldalán, ami a bir. széthullásához vezet. Kalifiként szent háborút hirdet. ♦ SÄ, 1065.

A szent háborút kihirdető szultáni fetva

Mohamed, VI., Vahideddin (Konstantinápoly, 1861.jan.14. – San Remo, 1926.máj.16.): az *Oszmán Birodalom* utolsó uralkodója <szultán>. Széleslátókörű, jó ítélőképeségű uralkodó. Későn, 1918.júl.4-én (másutt 3-án) lép a trónra. Megkísérli ellenőrzése alá vonni a korm-t. A *mudroszi fegyverszünet* (1918.okt.30.) és az isztambuli →Antant kat. misszió felállítása (dec.8.) után a dinasztia megmentése érdekében elfogadja az AH követeléseit. Felosztatja a parlamentet (dec.21.)

és kísérletet tesz a Mustafa →Kemal vezette nemzetiek szétverésére, akik ennek ellenére ~ támogatását kérik a függetlenségért vívott harchoz. 1919-ben ~ kiírja a választásokat, amit a nemzetiek nyernek meg. A tr. egységtől főlő AH letartóztatnak és kivégeznek számos tr. vezetőt. 1920. ápr.11-én ~ ismét felosztatja a parlamentet, mire a nemzetiek Ankarában ellenparlamentet és ideiglenes korm-t állítanak fel. ~ halálra ítélteti Kemalt, s aláírja a →sévres-i békét (1920.aug.10.). 1922.nov.1-én (másutt 2-án) az ankarai *Nagy Nemzetgyűlés* eltörli a szultánátust. 16 nappal később ~ brit hadihajón Máltára menekül. ♦ SÄ, 1066.

Moldva: 1. történeti-földrajzi tartomány a Keleti-Kárpátoktól K-re a Sereth folyó két oldalán; **2.** középkori eredetű román fejedelemség. →Havasalfölddel együtt Ó-Románia <Regát> alkotója. Székhelye Iași, <Jászvásár, Jassy>. Ny-ról a Kárpátok, D-ről a Sereth és a Kárpátok kanyarulatait összekötő vonal (a mai Vrancea és Buzău <Bodza> megyék határa, az ún. →foksányi-kapu). É-ről az 1968-ig fennállott →Bukovina tartomány, ma hozzávetőleg Suceava <Szöcsvásár> megye határolja. K-en a Pruth választja el →Besszarábiától. Területe 37.700 km². – **3.** Folyó a történeti-földrajzi tartomány ÉNy részén, amely a Radnai-havasok K-i lejtőin ered és Roman városánál torkollik a Sereth folyóba. ♦ RI, 1067.

Moldvai hadműveletek (I.): a Keleti-Kárpátok, a →foksányi-kapu, a Pruth folyó és a →Bukovina közötti történeti tartomány D-i részén lezajlott ütközetek és manőverek 1916–1917-ben. A →havasalföldi hadműveletek szerves folytatását képezték. – A →Havasalföld elfoglalása után az É-ÉK-nek fordult →hadsereg (9. német) és a nbg-tr. *Duna-hadsereg* (DH) kísérletet tett a stratégiai fontosságú foksányi-kapu menetből való birtokbavételére. A Havasalföldön teljes vereséget szenvedett ro. hds. nem volt képes összefüggő →arcvonal kialakítására. 1916.dec.21-től a Buzău-É-ÉNy–Vizani–Filipești–Insurăței vonalat zömmel or. →seregetestek szállták meg (ÉNy-DK felé 3 or. lov.ho., a ro. 3. és 6.gy.ho., az or. 34., 13., 14., 2. és 30.löv.ho.). Velük szemben a n-ot-m. Krafft-csoport, a n. I.tart., LIV.hdt. és Schmettow-lov.hdt. és a DH zárkózott fel e vonalra. – **I.** A n. 9.hds. tád-át dec.21-én a Krafft-cso-

port vezette be, kezdetét vette a *Rîmnicul Sărat-i csata*. A cs. és kir. 73.gy.ho. és a bajor →*Alpenkorps* az or. előőrsoket visszavetette, elfoglalta a Monești–Motohan vonalat és Sindițu-nál felvette az összeköttetést a n. Gerok-csoport jobbszárnyán küzdő cs. és kir. 1.lov.ho-lyal. A n. I.tart.hdt. a Buzău–Rîmnicul Sărat út mentén támadott ÉK-i irányban. 23-án a n. LIV.hdt. 301., 109. és 115.gy.ho-a kivetette az elg-et →*állásaiból* a Pintecani–Galbenul–Drogul vonalban. Noha a n. 41.gy.ho-t az LIV.hdt. rendelkezésére bocsátották, a csapatok kimerültek, a tád. lelassult. Dec. 26-án a tart-ban levő n. 89.gy.ho. a n. I.tart.hdt. sávjában a műttől Ny-ra áttört, 27-én visszavert egy or. ellenlökést, s a n. 76.tart. és 216.gy.ho-lyal az út két oldalán előrenyomult. Estig a bajor 12.gy.ho. Rîmnicul Sărat városától É-ra elérte az azonos nevű folyót. Ezalatt az LIV.hdt. is megtörte az or. ellenállást, s megkezdte az üldözést. – A DH dec.19-től sikertelenül támadott, a bajor 11. és a n. 217.gy.ho. csak a n. 9.hds. térnyerése után mozdult előre. Az or-ok 29-én kezdtek hátrálni, nehogy a n. 9.hds. Bodza <Buzău> folyótól É-ra történt előretörése elvágja visszavonulási útjukat a Sereth folyó felé. 29-30-án utóvédharcok folytak, 1917.jan.1-ig a KH két hds-e elérte az Andreiașu–Odobasca–Cioraști–Ariciul–Siliștraru vonalat, ÉNy-on közvetlenül Foksány <Focșani> előtt állt, DK-en még harc folyt Brăiláért. – 2. A n. 9.hds. szakaszán az üldözés után, jan.4-től megkezdődött a *foksányi csata*. Jan.4-én a n. LIV.hdt. elfoglalta a Slobozia–Rotești körzetében levő megerődített állásokat, s visszavert egy or. ellenlökést. 5-én a Schmettow-lov.hdt. és a n. 115.gy.ho. Foksánytól DK-re kijutott az Olăneasca–Gulianca–Maxineni vonalra. A Krafft-csoporttal szemben az or. lov. seregtestek Foksánytól ÉNy-ra keményen védekeztek, bár oldalukban jan.3-5-én az Alpenkorps elfoglalta az 1001 m-es Magura Odobești hegyet, s kiverte az elg-et Padureni-ből. A balszárny n. I.tart.hdt. löszerhiány miatt tád-át nem tudta megkezdni. Jan.6-án Malurile-nél a n. 41. és 301.gy.ho. csatlakozási pontján erős or. ellenlökés indult, elvágta egymástól a két seregtestet és a 41.ho. hátát fenyegette. A 301.ho. jobbszárnyán álló cs. és kir. 144.gy.dd. nem hátrált meg, a 41.ho-lyal együtt sikerült a betörést felszámolnia. A csata sorsát jan.7-én a n. 89. és a bajor 12.gy.ho. Foksány és

Odobești közötti tád-a döntötte el. Bár az or-ok megpróbálták elreteszelní a betörést, a n-ek É felől megkerülték várost. A teljes bekerítést elkerülendő, 8-ára virradóra az or-ok a Putna, a DH szakaszán pedig a Sereth mögé vonultak vissza. Jan.10-től a kimerült, utánpótlási zavarokkal küzdő n. csapatok téli →*védelemre* rendezkedtek be. A →*román hadszíntér hadműveleteiben* a →*mozgóháború* szakasza befejeződött. • IP, 1068.

Moldvai hadműveletek (II.): a K-Kárpátok, a →*foksányi-kapu*, a Pruth folyó és a →*Bukovina* közötti területen lezajlott ütközetek és manőverek 1916–1918-ban. A történeti tartomány É-i és középső részén a ~ a →*kárpáti hadműveletek* (I.), D-i részén a →*moldvai hadműveletek* (I.) a →*hasasalföldi hadműveletek* szerves folytatását képezték. – 1917 nyarán a →*frontvonal* Bukovinától D-re a Watra Dornei–m-ro. határ–Aknávávár–Ny <Târgu Ocna>–Foksány–Galac–Tulcea–Duna-delta vonalon állt. A ro. hds. újjászervezése után az or. hadvezetés 1917.jún-ban nagyszabású →*hadműveletet* akart indítani →*Moldvában*, párhuzamosan a →*Kerenszkij-offenzívá*val, hogy a KH erőit lekösse, s a foksányi-kaput visszafoglalja. A júl.24-én meginduló →*támadást* a n. *zborowi áttörés* miatt az or. főpság 26-án leállította. – A moldvai or-ro. erőket átcsoportosították. Hogy az or. 9.hds. biztosíthassa a Balti-lási vonalat, s kivédhessen egy Bukovina felőli ot-m. tád-t, az új ro. 2.hds. aug.3-ig átvette az or. XL.hdt. Aknavásártól a Doftana-völgyig terjedő →*állásait*. Az or. 6.hds. ÉNy felé Liești-ig átvette a ro. 1.hds. →*arcvonalát*, a ro. 1.hds-et eltolták Ny felé, ahol az or. 4.hds. Glipicesti-ig terjedő védőkörletét vette át, s alárendeltségébe lépett az or. VIII.hdt. is. Az or. 4.hds. felszabadult XXX. hdt-ét Moldva É-i részébe szállították. Ugyanezt tervezték az or. VII.hdt-tel is, ám arra a *Putna menti csata* (második foksányi csata) miatt már nem került sor. – 2. A KH tád-i terve a →*galiciái* sikerek nyomán született meg, közelebbi célja az elg. eltávolítása volt a foksányi-kapu É-i előteréből, távolabbi pedig Moldvából. Eredetileg a →*hadsereg* (9. német) a Sereth folyón át Tecuci irányába akart támadni, →*József* fhg. seregarcvonal a K-Kárpátokból nyomult volna előre. A ro-ok júl.24-én a Gerok-csoport ellen kezdett hdm-e azonban változtatásra kényszerítette a n-ot-m.

hadvezetést: a Sereth mentén Adjudul Nou, ill. Ojtoz felől Aknavásár irányába támadtak. – A n. 9.hds. I.tart.hdt-e aug.6-án a Sereth és a Fok-sány–Adjud vasútvonal között megkezdte a tád-t. A n. 76.tart.ho. visszaszorította az or. 34.gy.ho-t, de még e napon a ro. 5.gy. és az or. 7.löv.ho. ellenlökést indított. Aug.12-ig a n. I.tart.hdt. arcvonalán az elg. ellenállása fokozódott, a n. területnyereség min. volt. – Aug.12-től a hds-pság a tád. súlyát a balszárnyon lévő n. XVIII.tart.hdt. sávjába helyezte át, s a csata aug.15-ig tartó második szakaszában sikerült eredményt elérni. A bajor →*Alpenkorps* már 12-én elfoglalta Satu Nou-t, Cruceát, Dumbravát, a tőle jobbra támadó cs. és kir. 62.gy.ho. Valenit. Miközben súlyos harcok folytak Mărășești-től Ny-ra, a jobbszárnyon a n. I.tart.hdt. 216.gy.ho-a 14-én Băltaretu-nál rohammal elfoglalta a ro. 5.gy.ho. hídfőjét a Sereth Ny-i partján. – Aug.16-tól a harcok hevesége gyengült. 19-én a n. I.tart.hdt. Mărășești bevételére tett kísérletet. Bár szétverte a ro. 5. és 9.gy.ho-t, csak a város D-i részén lévő pályaudvar egy részét tudta elfoglalni. 28-án a n. XVIII.tart.hdt. balszárnyán az Alpenkorps, a n. 216.gy. és 76.tart.ho. részei birtokba vették Muncelult és az attól Ny-ra eső magaslatokat. Szept.3-án a n. 9.hds. felzárkózott a Rocoșca–Mărășești vonalra, jobbszánya a Serethre támaszkodott. – A veszteségteljes harcokban a n. 9.hds. 10-15 km mély és 25 km széles területet foglalt el. Különösen a ro. ellenállás volt erős, a n. I.tart.hdt. ellen 14 nap alatt 61 ellenlökést hajtottak végre. Mivel a hdm. célt megvalósítani nem sikerült, szept.3-án a tád-t beszüntették. Ezzel a ~ befejeződtek. – **3.** Az or. összeomlás következtében az or. 9., 4. és 6.hds. helyét ro. csapatok foglalták el. 1918.jan. végén Nouă Sulițătól Békásig a ro. I.hdt., onnan Adjudul Nou magasságáig a II.hdt., onnan Galacig az I.hds. volt állásban. Az ot-m. haderő az 1917. dec.9-i →*fegyverszünet*t ellentétben, de a ro-ok →*besszarábiai hadművelet*ének következményeként, a ro-ok előzetes értesítése után, 1918.jan.28-án átlépték a →*demarkációs vonalat* és Moldva megszállását márc.5-ig befejezték. ♦ **IP, 1069.**

Moltke, Helmuth Johannes Ludwig von (Gersdorff, 1848.máj.25 – Berlin, 1916.jún.18.): német tábornok, →*vezérkarfőnök*. Helmuth Graf von Moltke tbgy. unokaöccse. 1870-től hivatásos ti.

Korán a Nagyvk-hoz kerül, nagybátyja szárnysegéde. Annak halála után, 1891–1896 között a cs. szárnysegéde. 1904-től a Nagyvk. főszállásmentő és Alfred von Schlieffen tbgy. VKF helyettese. – 1906.jan.1-től Schlieffen akarata ellenére a Nagyvk. főnöke, okt.16-tól gy.tbk. A megelőző háb. híve Fr-gal szemben. Tovább erősíti a szárazföldi haderőt. Módosítja a →*Schlieffen-tervet*:

Generaloberst von Moltke

egy →*Elzász-Lotharingia-i* fr. tád. kivédésére megerősíti a védekező balszárnyat az átkaroló jobbszárny rovasára. 1914-től vezds. – A módosítás hátrányai azonnal megmutatkoznak: No. elveszti a →*marne-i csatát*. 1914.szept.14-én a →*had-*

műveletek vezetését át kell adnia Erich von →*Falkenhayn* altbgy-nak, az →*OHL* főnökének posztjáról hivatalosan nov.3-án távozik. 1914.dec.30-tól az ún. *tartalék vezérkar* élén az élelmezésgazd. kat. felügyeletét látja el. 1915-től fellép →*II. Vilmos* cs-nál Falkenhayn leváltásáért, s →*Hindenburg* kinevezéséért az OHL élére. – Fő művei: *Aufzeichnungen, Briefe, Schriften, Reden* (Langewiesche–Brandt, Ebenhausen, 1923); *Die deutsche Tragödie an der Marne* (Geller, Potsdam, 1934); *Kriege und Siege* (Falken, Berlin, 1938). ♦ **IP, 1070.**

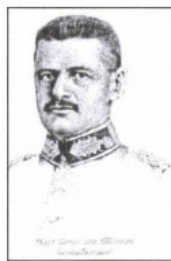
Monitor: →*Hadihajó-kategóriák*

Montenegró <Crnagora, Csernagora, Karadagh, Fekete [barátságtalan, vad] hegyvidék>: monarchia a Balkán-félsziget ÉNy-i részén →*Dalmácia, Hercegovina, Szerbia, Koszovó, Albánia* és az Adriai-tenger között. Székvárosa Cetinje (1918–1993 között Podgorica). Az *Oszmán Birodalom* katuni <cetinjei> tartományába <vilajet> tartozó ~ kerület <szandzsák> területe 1770-ben 4600 km², lakossága 70.000 fő. A ~i törzseket egyesítő *I. Péter* fejedelem 1798.okt.28-án Cetinjében autonómiát deklarált, amit a Porta 1799-ben ismert el. Az államigazgatást *II. Péter* (1830–1851) építette ki or. segítséggel (→*Oroszország* 1711 óta érdekszférájának tekinti ~t). Az 1858.okt. 14-én összeült, a krími háb-t lezáró konstantinápolyi értekezlet ismerte el ~ →*Törökországon* belüli önállóságát, de jure függetlenségét pedig

az 1875–1878-as Balkán-háb-t lezáró berlini kongresszus 1878.júl.13-i záróokmánya, 9.500 km²-en. Legnagyobb kiterjedését az I. →*Balkán-háború*-ban érte el (14.400 km², 370.000 lakos), megszerezve az 1912.okt.6-i szerb–montenegrói szerződésben felosztott *Novibazar* szandzsák D-i részét, a Lim forrásvidékét, Metohiját, a Skhodra-i É-i partján Tuzi környékét, a D-i parton a tengerig terjedő területet Ulcinjig. Az 1913.ápr.23-án elfoglalt Skhodrát át kellett adnia Albániának (→*Szcutari-válság*). – 1910.aug.28-án →*I. Miklós* proklamálta a királyságot. A tv.hozói hatalmat névleg az 1905-től létező, 4 évre választott nemzetgyűlés <szkupstina>, ténylegesen a kir. gyakorolta. A 62 választott tag mellé a kir. 12 kinevezett tagot küldött. ~ közig-a 5 kerületre <oblast> és 56 járásra <kapetina> oszlott. A községek feje a 3 évre választott bíró <kmety>. – 1914.aug.5-én ~ hadat üzent az OMM-nak, 8-án No-nak. A KH →*montenegrói hadjáratában* elszenvedett vereség nyomán ~ 1916.jan.23-án feletételre kényszerült. 1918.nov.26-án a ngy. Podgoricában detronizálta az 1697-től uralkodó *Petrović Njegos-dinasztiát* (a szerb *Karadjorđević-dinasztia* javára). ~ a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* részévé vált 7700 km²-en, 199.900 lakossal. ♦ **SJ, 1071.**

Montenegrói hadjárat: a balkáni ország elfoglalását eredményező osztrák-magyar →*hadműveletek*. →*Szerbia elfoglalása* során, a →*Conrad–Falkenhayn* vita kieleződése nyomán az ot-m. VKF 1915.dec.20-i hatállyal kivonta az ot-m. 3.hds-et a →*Mackensen-seregcsoport* kötelékéből. A →*Kövess Herman* gyt.btk. pság-a alatt álló 3.hds. (az együttműködésre kijelölt és alárendelt BH-csapatokkal együtt) azt a feladatot kapta, hogy támadja meg a →*Montenegróban* és az É- →*Albániában* lévő elg. erőket. – Dec.24-én Kövess pcs-ára 3 csoport alakult: az első magában foglalta vmennyi, Montenegro Ny-i határáján lévő →*seregtestet* (a cattarói flottakülönítményt is), a második a cs. és kir. 62.gy.ho-ból állt, a harmadikhoz a cs. és kir. VIII.hdt tartozott az 53., 57., 59.gy.ho-lyal, a 10.hgy.dd-ral és *Haustein* vörge. nf.dd-ával. A hdm. terv szerint a 3 csoport átfogó →*támadása* a Montenegrói hds. bekerítésére irányult. A felvonulás során a legnagyobb gondot a gyér és csekély áteresztőképességű közlekedési hálózat, ill. az utanszállításhoz kellő táb. vasút-

vonalak kiépítése jelentette. – A ~ legfontosabb hdm-e, a →*Lovćen elfoglalása* után a védők (az ÉK-i országrészt leszámítva) komolyabb ellenállást már nem tudtak kifejteni. 1916.jan.11-én a Montenegrói korm. hatnapos →*fegyverszünetet* és a béketárgyalásokat kért. Az ot-m. →*Hadserg-főparancsnokság* csupán a Montenegrói oldalon harcoló szerb csapatokra is vonatkozó feltétel nélküli feletételt lett volna hajlandó elfogadni, így a tád. tovább folyt. Jan.13-án a cs. és kir. 14.hgy.dd. egy feld.szak-a harc nélkül bevonult a fővárosba, Cetinjébe. Az e napon megismételt Montenegrói ajánlatra a válasz változatlan volt. Jan.23-án létrejött a feletételi egyezmény, amelyet 25-én írtak alá. →*I. Miklós* Montenegrói kir. még 20-án egy ol. torpedóhajón Brindisibe menekült és a harc folytatására szólított fel. – Montenegro 1918.őszeig ot-m. megszállás alá került (→*katonai közigazgatás* [II.]). ♦ **PF, 1072.**

Morgen, Kurt Ernst von (Neisseben, 1858.nov.1. – Lübeck, 1928.febr.15.): német tábornok, Afrika-kutató. Kat. iskola után 1878-tól hdgy. 1914.aug.1-től a n. 3.tart.ho. pk-a, részt vesz a →*tannenbergi* és a →*mazuri csatá-*ban. Lycknél szept.9-én győzelmet arat, szept.17-én elfoglalja Suwalkit. 1914. nov.9-től altbgy. →*rendfokozatban* az I.tart.hdt. pk-a a →*hadserg* (9. német) kötelékében, továbbra is a →*keleti hadszíntéren*. 1916.szept. ben hdt-ét átvezénylik →*Erdélybe*, részt vesz a →*brassói csatában*, visszafoglalja a Töröcsváriszorost, betör a →*Havasalföldre*. 1917 végétől n. részről vezeti a →*fegyverszünet* (román), 1918. elejétől a →*bufeai előzetes béke tárgyalásait*. 1918.márc. végén átvezénylik a →*nyugati hadszíntérre*, →*Elzász–Lotharingiában* a XIV.tart. hdt. pk-a. – Megkapta Pour le Mérite →*kitüntetés*. – Fő műve: *Meiner Truppen Heldenkampfe* (Mittler, Berlin, 1920). ♦ **IP, 1073.**

Morvaország <Mähren, Morava, Morva Örgróf-ság>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák fele” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya, a cseh korona országa. Ot. cs. tartományként →*Magyarország*, →*Alsó-Ausztria*,

→Csehország, →Németország és →Szilézia közé ékelődött történelmi területi egység. 1526-ban örökségként került a →Habsburg-dinasztia birtokába mint a cseh koronával 1411-ben egyesített terület, miután már 1186 óta n-római bir. hűbér alatt állt. Székhelye Brünn <Brno, Brün> volt. – 1910-ben a 32 kerületből és 6 →törvényhatósági joggal felruházott városból álló ~ Tartományi Gyűlése 100 tagból állt, a →Bírodalmi Tanácsba 43 képviselőt delegált, területe 22.222 km², lakossága 2.622.271 fő (72 % cseh, 27 % n.) volt. Az 1919.szept.10-i →Saint Germain-i béke egészében az újonnan létrehozott →Csehszlovákia részévé tette. ♦ **ZJ, 1074.**

Mostari katonai parancsnokság: →Hadtestparancsnokság (XVI.)

Moszkvai béke: →Litvánia

Mother: brit →harckocsi az I. vh. idején. A hoshaszas kísérletezés után a →páncélfárműgyártás (III.) során megjelent ~ volt az első, harcban bevetett, s az első, gyalogsági harckocsiként kategorizálva a gy. hadrendjébe állított hk. 1916.febr.2-án mutatták be →V. György kir-nak, akinek jóváhagyásával indult meg a gyártás. Az első példányokat titkosan kiképzésre használták. Viszonylag kevés készült, a módosításokat nyomán a ~ből kialakuló →Mark-sorozat vált a brit hds. alaptípusává. – A ~ romboid formájú, rugózatlan teste a későbbi típusoknál is sokáig jellemző volt. Összeszerelését a hajóépítés gyakorlatából vett szegecseléssel oldották meg. Lánctalpai a test két oldalán teljesen körbefutottak, a kocsiszekrényhez hátul külön tengelyen nagyméretű kereket kapcsoltak, ami növelte árokatáthaláló képességét. Két oldalán a fe.zet befogadására zárt pc.erkélyeket helyeztek el, forgatható tornya nem volt. ♦ **ÉM, 1075.**

MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület): irredenta és fajvédő félkatonai szervezet. 1918. nov.15-én frontról hazatért ti-ek alakították meg. Célja az országot megszálló idegen haderőkkel és a →Szovjet-Oroszország által támogatott m. baloldali szervezkedőkkel szembeni jobboldali nemzeti összefogás megteremtése volt; deklarált célja a fe. erők tényleges és nem tényleges tagjai közötti bajtársi viszony mélyítése, a m. nemzeti érzelmek ápolása és fejlesztése, a tagok erkölcsi

és anyagi érdekvédelme, a tudományok és a (főként a →történelmi Magyarországon beszélt) nyelvek művelése, ill. a testedzés volt. Működését nyíltan irredenta és antiszemita céljai miatt a hm. 1919.febr.22-én a 4570/el.n.12.-1919.HM.sz. rendelettel betiltotta. A →Magyarországi Tanácsköztársaság alatt tagjait üldözték. A ~ illegálisba vonult vezetősége fontos szerepet játszott az ellenfőrr. szervezetek és csoportok, ill. megmozdulások szervezésében és irányításában (pl. a két →Antibolsevista Comité, az →Etelközi Szövetség, a →Fővezérség Hírszerző és Elhárító Osztálya, a →különítmények, a →Tizenkét Kapitány). A TK bukása után betiltását hatályon kívül helyezték. A ~ részt vállalt az →ellenforradalmi rendszer megteremtésében és stabilizálásában. 1920-tól kat. érdekvédelmi szervezetté, s az etnonimiként *szegedi gondolatnak* nevezett jobboldali keresztény-nemzeti ideológia társ. támaszává vált. Hierarchiája *országos elnökségre, országos tanácsra, országos közgyűlésre*, és helyi *osztályokra* tagozódott. – 1932-ben 7 körzetre osztották. A fő-okból álló *Országos Központ* székhelye Bp-en volt. Az elnökség és a helyi ok tisztségei választások útján betöltött tiszteletbeli állások voltak, a titkos, szavazólapos választásokat 3 évente tartották. Tagsága alapító, rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokra oszlott. A tagság legalább 1 évre szólt, a tagok fényképes igazolványt kaptak, tagdíjat fizettek, kötelezettséget vállaltak az alapszabály betartására, a tanács és a közgyűlés határozatainak betartására, vmint a pol-tól való tartózkodásra. Utolsó közgyűlését 1944.jan-ban tartotta, ekkor a 12 ezer fős szervezet 147 *fiókegyesületet* számlált. Az egyetlen olyan →egyesület volt, amelyet n.barát megnyilvánulásai nyomán Mo. n. megszállása után sem tiltottak be. – Első elnöke *Molnár Dezső* altbgy., akit 1919.jan.19-én →Gömbös Gyula váltott, őt 1925.jan-tól *Bajcsy-Zsilinszky* Endre követte, akinek lemondása után 1927.dec-ben *Borbély Maczky* Emilt, majd 1932.febr-ban *Marton Bélát* választották meg. Utolsó elnöke *Szedes János* volt. – Jelvénye: fehér alapon nemzeti szalaggal átfont babérkoszorú, a közepén „MOVE” felirat és a „Becsülettel a Hazáért!” jelmondat. A ~ *MOVE Hivatalos Értesítő* néven hivatalos, *MOVE* néven hetilapot adott ki (ez 1944.szept. 22-én jelent meg utoljára). ♦ **KIG, OS, 1076.**

Mozgó bíróság <Mobiles Gericht>: →*Dandár-bíróság*; →*Hadosztálybíróság*

Mozgó tartalékkórház <Mobiles Reserve-Spital>: súlyos betegek és sebesültek állandó elhelyezésére szolgáló eü. intézet. Szervezése, személyzettel való ellátása, férőhelye a →*tábori kórház*éhoz hasonlított, kocsik nélkül. Felszerelési anyagát rendszerint vasúton, ritkábban kiutalt orsz. járművel szállították felállítás helyére. ♦ **MI, 1077.**

Mozgóháború: a fegyveres harc olyan formája, amelynek során a →*hadviselő* álló felek minden →*haderőneve*, de főként szárazföldi hadereje állandó, folyamatos harctev-et folytat, s közben térben elmozdul. A háb. kitöréskor az előre kidolgozott →*hadászati* terveknek megfelelően vonul fel és indít →*hadműveleteket*. Az →*állásháború* ellentettje. – A ~ célja a gyors hdm. siker elérése néhány hét vagy hónap alatt. A szemben álló felek hdm-ei a főirányban jelentős erőfölény létrehozására, az ellenfél főerőinek bekerítésére irányulnak, amit az elg. szárnyainak megkerülésével, manőverekkel, vmint egyidejűleg annak →*arcvonal*a ellen irányuló összpontosított →*támadással* kívánnak elérni. A tád., átkaroló (→*excentrikus*-, →*koncentrikus hadművelet*), ill. ellenlökésekkel tarkított →*védelmi* hdm-ek során az árokharc nem állandósul. A ~t *találkozó ütközetek*, a gyorsan mozgó (pl. lov., kp.) alakulatok bevetése, később a modern haditechnikai eszközök (hk-k, rg-ek stb.) alkalmazása, ill. gyors és meglepetésszerű tád-ok jellemzik. A →*határcastrák* során nagyobb találkozó ütközet alakult ki pl. a →*keleti hadszíntéren* 1914.aug.23-25. között a →*kraśniki csatában* az ot-m. 1. és az or. 4.hds., aug.26-án a →*komarowi csatában* az ot-m. 4. és az or. 5.hds., a →*nyugati hadszíntéren* szept.5-18. között a →*marne-i csatában* a n. 1., 2., 3., vmint a fr. 5., 6., 9. és az ang.exp.hds. között. – A ~ az I. vh. alatt a Ny-i hadszíntéren 1914.dec-ig, az or. fronton 1915.aug-ig, majd 1918.febr.-márc.-ban, a →*román hadszíntéren* 1916.szept.-dec. között volt jellemző. A II. vh.-ban a ~ ált. maradt. (Még: →*Gyorslefolyású háború*) ♦ **BT, 1078.**

Mozgósítás: ált. egy állam fe. erőinek átállítása (kmsz. feliasztása) béke →*hadrendből* hadi hadrendbe; konkrétan az →*Oszták-Magyar Monar-*

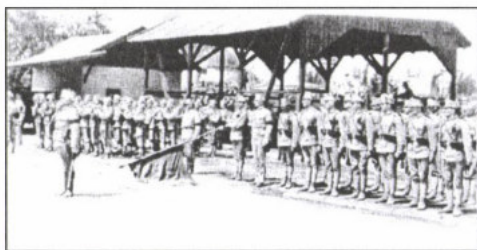
chia hadszervezeténél ugyanez 1914 nyarán. Két fokozatban ment végbe. 1. *Részleges mozgósítás:* a →*Szerbiának* küldött ot-m. →*jegyzékre* adott nem kielégítő válasz nyomán →*I. Ferenc József* cs. és kir. 1914.júl.25-én 21²³-kor elrendelte a Szerbia és a →*Montenegró* elleni ~t. Ennek értelmében az első *riadónap* (R-nap) júl.27., az első *mozgósítási nap* (M-nap) júl.28.; ~ra került a →*minimális Balkán-csoport*, a →*B-lépcső*, vmint a III.hdt., ill. az I. és II.lov.ho. 2. *Általános mozgósítás:* júl.31-én 12²³-kor az uralkodó mint Leg-

Örömmámor Budapesten a mozgósítás hírére. Az emberek még világszerte hitték a gyors győzelmi menetben...

felső Hadúr elrendelte az →*Oroszország* elleni ~t. Ez azt jelentette, hogy az →*A-lépcső* mellett a B-lépcsőhöz tartozó egységek is →*Galiciába* indítandók. – A már D-re tartó szállítmányok átírányítása É-ra azonban Johann von →*Straub* ezds., a →*Vezérkar* Vasúti Iroda vezetőjének véleménye szerint „vasútechnikai okokból lehetetlen” volt, mivel „káoszhoz” vezet. Ezt →*Conrad von Hötzendorf* gy.tbk. VKF elfogadta. Straub és helyettese, Emil →*Ratzenhofer* örgy. meggyőzte Conradot, hogy a B-lépcső D-re szállításának folytatása az egyetlen megoldás a zűrzavar elkerülésére. – A vasúti szakemberek szerint a B-lépcső akkor sem érkezhett volna a →*keleti hadszíntérre* korábban, ha az R-háborút nem előzte volna meg a B-háború, azaz ha nem indítják a B-lépcsőt eredetileg D-re, mivel a szállításhoz szükséges szerelvények csak az A-lépcső elszállítása után álltak volna rendelkezésre. A →*balkáni hadszíntérre* érkező 2.hds. azonban csak késve és nem is teljes létszámban jutott el a galíciai front-ra, ami egyik okozója volt az 1914 őszi galíciai

vereségeknek. – A vasúti felvonulás kritikusi (Max Pietreich, Kurt Peball és főleg Kéri Kálmán) kimutatták, hogy bár a kudarc fő felelőse Conrad, a vasúti szakemberek (Straub és Ratzenhofer) felelőssége is vitán felül áll. Kéri szerint a legfőbb hiba az volt, hogy nem készült terv a valószínű R+B háb-ra: ha Or. akkor lép hadba, amikor az OMM már elkötelezte magát a Balkánon. Ráadásul Straub és helyettese megtevesztette Conradot, amikor a már úton lévő csapatok számáról jelentettek neki: valójában jóval kevesebb szállítmány volt úton D felé. Kéri bebizonyítja, hogy a Vasúti Irodának megvolt a lehetősége az új helyzethez alkalmazkodó, hatékony átcsoportosítás kidolgozására, amelynek révén a csapatok jóval korábban Galíciába érhetek volna. *Sárhídoi* Gyula nem fogadja el Kéri érvelését, szerinte ő saját 1938-as tapasztalatait vetíti vissza 1914-re; újabb felvonulási terv kidolgozására (tekintettel a megmozgatatandó mintegy 60.000 vagonra) egyszerűen nem állt rendelkezésre idő. ♦ PF, 1079.

A budapesti „háziezer” búcsúztatása a mozgósításkor

MTI: →*Magyar Távirati Iroda*

Mukdeni csata: →*Orosz-japán háború*

Munitions Werke (Enzesfeld): →*Hindenburg-program, →Lőszergyártás*

Munitionsfabrik (Wöllersdorf): →*Hindenburg-program, →Lőszergyártás*

Munkásalakzat: katonai szolgálatra alkalmatlan, zömmel idősebb emberekből összeállított →*alosztály*. Az I. vh. elején a munkásszázadokat (a →*katonai zsargonban* a „dicsőségnélküliek hds-ét”) többnyire az →*erődítésekben* és a →*hadtápterületen* alkalmazták →*állásépítések*re. A →*műszaki csapatoknál* elszenvedett veszteségek pótlására az →*árkászok* és az →*utászok* mellé osztották be őket. A →*frontvonalba* kerültek, ahol

állások, →*fedezékek*, szállásfedezékek, →*óvóhelyek*, esetleg →*tábori erődítések* építését végezték. – Munkavégzés közben a munkásszázadokat nem biztosították, munkaterületük, amely előtt csak →*tábori őrségek* álltak, gyakran a saját vonalak előtt volt, a →*fedezőzónában*. Sokszor éjszaka dolgoztak, ill. ellenséges gy. és tű. tűz hatása alatt, így veszteségeket is szenvedtek. Az →*hadiút-építés*, a →*vasútépítés* és a megrongált objektumok helyreállítása terén is kimagasló munkát végeztek. A háb. második felében a mű. csapatok érezhető hiánya szükségessé tette, hogy az építő- és munkásszázadokat más munkákra, pl. a →*hídépítések*nél is alkalmazzák. ♦ LJ, 1080.

Munkástanács: 1. általában a szervezett munkás-ság politikai, önkormányzati és bizalmi szerve; 2. legfelsőbb szinten az állami élet egy részének irányítására törekvő nemállami hatalmi testület. Az utóbbi igényével alakították meg 1918.nov.2-án a *Budapesti (Központi) Munkástanácsot* (MT). Megalakítását a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* vezetősége készítette elő, okt.30-án előre delegálta tagjainak 1/3 részét. A MT szervezeti szabályzata szerint tagjainak 2/3-át a szervezett munkások közvetlenül választották. Társelnökei Preusz Mór és Vanczák János lettek. – A →*Magyar Népköztársaság* idején kialakult ket-tős hatalom állammal szembeni ellenpólusát képezte a (Központi) →*Katonatanács*cal egyetemben. 1918.nov.5-én ez utóbbival és a →*Magyar Nemzeti Tanács*cal együtt a ~ adott ki nyilatkozatot a →*Károlyi-kormány* teljhatalmáról az alkotmányozó nemzetgyűlés összeüléskéig. Része volt az 1919.jan-i kormányválság előidézésében. A Károlyi-korm. mellett a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* is igyekezett befolyása alá vonni, ezért jan.28-án a Vágó Béla vezette komm. képviselőcsoportot kizárták a ~ból. – 1919.márc. 21-én formálisan a ~ határozata alapján kiáltották ki a →*Magyarországi Tanácsköztársaságot*, miután tagjai ellenszavazat nélkül jóváhagyták a két munkáspárt egyesülését. A TK idején *Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács* néven az egyik államhatalmi szervvé vált, de funkciója a →*Forradalmi Kormányzótanács* intézkedéseinek legitimálására korlátozódott. – Helyi -ok ált. 1918.okt. végétől alakultak, leginkább a (túlnyomórészt szoc.dem.) szervezett mun-

kasságot foglalkoztató nagyüzemekben. Nov-ben országszerte megszerveződtek, s főleg vidéken befolyásuk fokozatosan erősödött. 1919 elejétől a ~ok több helyen ténylegesen is átvették a hatalmat. A TK alatt helyi államhatalmi szervként működtek, bár az állami vezetés és annak helyi szervei törekedtek szerepük csökkentésére és saját befolyásuk alá vonására. ♦ **BB, 1081.**

Muraköz: →*Délvidék*

Mura-köztársaság: a →*történelmi Magyarország* összeomlásakor létrejött →*kisállamok* egyike. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* ellen külföldön szervezkedő, ill. →*magyarországi* kisebb ellenforr. csoportok első összehangolt, pol., gazd. és kat. támogatott, nyílt akciójával megalakult, rövid életű önálló polg. közt. Ny-Mo-on. A proletárdiktatúra ellen fellépő mozgalom Vas és Zala →*vármegye* muraszombati, ill. alsólendvai járására terjedt ki. Fő szervezői *Tkálecz Vilmos* falusi tanító, Vas vm-i kormánybiztos-helyettes és *Pernecky Jenő* szds., a →*Vörös Őrség* egyik helyi pk-a. A ~ot 1919.máj.29-én éjjel kiáltották ki Muraszombaton, a *Vendvidéki Tanács* ülésén, s Tkáleczet közt. elnökké, Pernecky-t a fe. erők főpk-ává választották. A helyi vend nemzetiség önállósulási törekvéseit is szolgálatába állító ellenforr. szervezkedésben a bécsi →*Antibolsevista Comité* grazi csoportja, ill. helyi nagybirtokosok és egyházi vezetők is szerepet vállaltak. Az előbbi 1 millió ot-m. koronát is juttatott a ~nak. A ~ vezetői számoltak a szomszédos →*Ausztria* és →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* esetleges támogatásával is. A Pernecky szds. vezette 300 fős fe. csoport és a hozzá átalált 20/II. vöröszászlóalj kiszorította a →*Vörös Hadsereg* ott lévő, csekély létszámú erőit, ám mindössze 4 napig birtokolta a ~ területét. A VH dunántúli II.hdt-ének 6 zlj-a és 1 1/2 tü.ü-e már jún.3-án visszafoglalta Muraszombatot, ezzel felszámolta a ~ot és annak fe. erejét. A TK fe. csoportjaira a későbbi időszakban jellemző megtorló akciók ekkor még elmaradtak, az érintett terület lakosságát pénzbírsággal sújtották. – A ~i eseményekkel egyidejűleg, 1919.jún.1-én egy, az egész Dunántúlra kiterjedő vasutassztrájk is kirobbant. ♦ **SzP, 1082.**

Muravidék: →*Délvidék*

Mussolini, Benito Amilcare Andrea (Dovia, 1883. júl.29. – 1945.ápr.28.): lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.

Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége: 1901-ben felállított állami hivatal a *múzeumok* és a →*könyvtárak* működésének felügyeletére. Feladatát az 1897-től 1924-ig működő, a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa* nevű társ. szervvel együtt látta el. Az utóbbi munkájában a közművelődési, irodalmi és művészeti egyesületek választott képviselői, az orsz. múzeumok és könyvtárak vezetői, vmint az érdekelt minisztériumok és főhivatalok kiküldöttei vettek részt. 1919.ápr.28-án a Közoktatásügyi Népbiztosság mindkettőt megszüntette, s felállította az *Országos Könyvtárügyi Tanácsot* és az *Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet*. A TK bukásával visszaállt a korábbi állapot. ♦ **KA, 1083.**

Működő hadsereg főparancsnoksága: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Mürzstegi egyezmény: →*Goluchowsky, Agenor*, →*Macedónia-egyezmény*

Műszaki csapat: különleges kiképzettséget és felszerelést igénylő munkák végzésére szervezett, harcoló és harcbiztosító →*fegyvernem*. A I. vh. előtt és alatt az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezeténél a ~ megnevezést (miként a ~ot alkotó →*csapatnemek* nevét is) egyes számban alkalmazták, ma többes számban használatos. –

Gyalogsághoz beosztott műszaki járőr

Az I. vh. során minden →*hadviselőt* figyelembe véve a ~ állományába tartozott csapatnemenként az

→*utász* (aknavető, gránátvető, lángszóró, köfűrő), →*árkász*, →*aknász*, →*hidász*, →*vasúti*, →*híradó* (távíró), →*elektro*, →*fényszórócsapat*. Ez utóbbi a →*légvédelem* csapatnemét is alkotta. Az I. vh. alatt a mű. munkákkal szemben támasztott, egyre jelentősebb követelmények lényeges változást idéztek elő a ~ vezetésében és szervezésében, a ~ a →*hadművelet* és a harc biztosításának nélkülözhetetlen tényezőjévé vált. A klaszszikus mű. feladatok (→*hadiút*- és →*hidépítés*, →*folyóátkelés*, →*erődítés*) a háb. alatt újakkal bővültek: →*vasútépítés*, →*helyreállítás*, →*rombolás*, →*drótkötélpályák* építése, →*vízellátás* és →*álcázás*. A háb. során mind nagyobb jelentőségűvé vált az elg. →*tábori erődítéseinek* rombolása, a →*műszaki zárás*, vmint a →*műszaki zára*kon való →*átjárónyitás*. Ezen kívül a ~ közvetlen harci jellegű feladatokat is kapott. A háb.-ban megjelent új fe-ek (→*aknavető*, →*légaknavető*, →*lángszóró*, ill. a →*vegyi harc* eszközei) kipróbálása és részben kezelése is a ~ feladata volt. – A háb. második évtől a mű. erők aránya a hds-eken belül megháromszorozódott: 1914-ben 2,3 %, 1915-ben 5,0 %, 1916-ban 5,6 %, 1917-ben 6,6 %, 1918-ban 7,0 % volt. A háb. alatti fejlesztésben a →*német császári hadsereg* érte el a legjobb eredményeket, kötelékében az →*állásháború* támasztotta feladatok megoldására →*rohamcsapatokat* állítottak fel. Törekedtek a mind nagyobb mű. tartalék létrehozására is. – A *műszaki felderítés* az I. vh.-ban vált a ~ kiemelt feladatává. Mivel szervezetszerű mű. feld. →*csapat*testek a háb. kezdetén még nem voltak, a terep feld.-ébe bevonták az ut-okat. A háb. végére a mű. feld.-t külön e feladattal megbízott mű. alakulatok (főként ut-ok) végezték. – Az →*Antant*-hds-ek ált. megnövelték a ho-ok és az ezd-ek mű. erőit és fejlesztették a mű. technikát. Az OMM a ~ fejlesztésével nem tudott lépést tartani. Az állásharc az árkászok számának növelését követelte, ám mivel kiképzettségük alacsony volt, a hadvezetés az ut-okat is erődítési munkára fogta. 1917.dec.15-től a ~ot átszervezték és egységes *műszaki árkász-zászlóaljakat* állítottak fel. Az ut-ok és árkok közötti különbség eltűnt, ennek következtében pl. a Taglimentonál és a Piavénál nem állt rendelkezésre elégséges, a folyóátkelésben jártas mű. erő. – Az OMM haderejében a ~ jelszava volt: „Tád-ban az első, visszavonulásban az utolsók.”

→*József kir. hg. szavaival* „a legnehezebb, legterhesebb és sokszor a legveszélyesebb feladatoknak egyikét teljesítik [...] többnyire fe. nélkül, az elg. tűzhatásának kiteve kénytelenek a legmegerőltetőbb és nagypontossággal végrehajtandó munkákat végezni. Sokszor ettől függ a küzdő csapatok sikere és sorsa is.” ♦ **BE, 1084.**

Műszaki Katonai Akadémia: →*Tisztképzés*

Műszaki munka: a →*műszaki csapat* által végrehajtott, elsősorban harcbiztosítási tev. az I. vh. során. Az →*erődítés* keretében megépítettek és berendeztek →*állásokat*, ezen belül →*árkokat*, azok kiegészítő berendezéseit, →*óvóhelyeket*, →*fedezékeket* és →*tűzelőállásokat*, vmint elvégezték azok →*álcázását*. A →*műszaki zára*k létesítése során erődítési akadályokat, →*villamos akadályokat*, →*lángzárakat*, →*aknákat* és →*robbanózárakat* telepítettek, →*átjárónyítást* és →*aknamen*tesítést végeztek az elg. záracon, →*aknaharcot* vívtak, →*elárasztásokat*, hdm. szintű →*területrombolást* hajtottak végre. A csapatok →*mozgásbiztosítására* végrehajtottak →*útépítési*, →*hadiútépítési*, →*vasútépítési*, →*hidépítési* feladatokat, →*drótkötélpályákat* létesítettek. A mű. csapatok kezelték a →*műszaki-technikai eszközöket*, a háb. kezdetén a legújabb fe-eket (→*aknavető*, →*légaknavető*, →*lángszóró*, a →*vegyi harc* eszközei, földágyú stb.). Tev.-üket (segéderőként) →*munkásalakzatok* is segítették. ♦ **BE, 1085.**

Kőfűrőgép mint műszaki eszköz. Gautsch, 1918

Műszaki-technikai eszközök: a →*műszaki csapat* által használt gépek az I. vh.-ban. A háb. első éveiben különösen a *famegmunkáló gépek* terjedtek el széles körben minden →*hadviselő* fél had-

erőinél, miután az →árkok és a →fedezékek kiépítésében elsősorban fát használtak. Az →állásháború kialakulásával párhuzamosan, a →védelem mélységének növekedésével megjelentek az állásépítő gépek. A →francia hadseregben már 1914 végén, a →német császári hadseregben valamivel később a hátsóbb →állások árkainak kiásására különféle ekéket, árokásó gépeket (rézsűvágóval vagy anélkül) és egykanalas kotrókat kezdtek alkalmazni. A gépek kezdetben ló-, később gk-, ill. traktorvontatásúak voltak. – Az →állásháború elhúzódása, vmint a →tüzérség fejlődése megkövetelte a ~ átalakítását és további bővítését. A →tábori erődítések építése során 1916-tól egyre jelentősebbé vált az acél, a beton és vasbeton szerepe. Így rövidesen megjelentek a betonkeverő gépek, az elektromos hegesztőkészülékek és a lángvágók. Az →erődítési építmények terjedő szabványosítása és az egyes (elsősorban beton) elemek előregyártása újabb ~et igényelt, a nagy mennyiségű erődítési anyag szállítása emelő-rakodó és szállító gépek rendszerbe állítását. A tü. tűz elől mind mélyebbre épített →óvóhelyek létesítésénél egyre jelentőssé váltak a kőfűrő berendezések és az óvóhelyet üzemeltető gépek. A sűrített levegős kőfűrő hatósugara a háb. végére a légsűrítőtől elérte a 800 m-t, az elektromos kőfűrőké az 1 km-t. – A vizek leküzdésénél használtak motorcsónakokat, kompokat, hajókat, →pontonokat és uszályokat. ♦ BE, 1086.

Műszaki zár: az ellenség mozgásának időleges megállítására, elterelésére vagy lassítására, ezen keresztül megsemmisítésének megkönnyítésére készített mesterséges akadály. Az I. vh. idején, az →állásháború kialakulásával nyerte el igazi jelentőségét. Alapvetően harcászati jellegű volt, kivéve a hdm. szintű →területrombolást. Két csoportja a robbanó és nem robbanó ~. 1. A robbanó műszaki zár feltartóztató hatásának lényege az előerő és a harci technika pusztítása vagy veszélyeztetése. Működése vmilyen módon robbanáshoz kapcsolódik. A pusztító hatást az →akna (a robbanó ~ alapvető eleme) robbanásakor végbe menő vegyi folyamatok és a kísérőjelenségek, a szétszóródó repeszek, ill. a kiszabaduló vegyi anyagok okozzák. – 2. A nem robbanó műszaki zár feltartóztató hatásának alapja a természetes (meredek lejtők és emelkedők, horhosok, szaka-

dékok, folyók, tavak, csatornák, mocsarak, sűrű erdők, sűrűn beépített területek, magas töltések, kőfalak) és a mesterséges akadályok felhasználása. Lényege az akadályok leküzdésének megnehezítése vagy lehetetlenné tétele. E kategóriába tartoztak az I. vh. idején a különféle →erődítési záruk, így a →drótakadályok, a fa-, a fém- és a betonakadályok, a föld megmunkálásával létesített →harckocsiakadályok, a →villamos akadályok, a →lángzáruk, vmint az →elárasztások. – 3. A vegyes zárrendszer a robbanó- és a nem robbanó záruk kombinációja volt. Telepítettek pl. a drótakadályok közé megfigyelt aknákat és aknacsapdákat, elé többsoros gy. aknamezőt, s volt, hogy a torlasz jellegű akadályba aknákat helyeztek. A →harckocsik elleni aknákat is gyakran kapcsolták össze a drótakadályokkal. ♦ BE, 1087.

Gyalogság elleni műszaki zár az olasz fronton

Műszaki zárás: az ellenség mozgásának →hadműveleti szintű akadályozása. Az I. vh-ban vált önálló tényezővé, véglegesen leválva az általános →erődítésről. Az →állásrendszerek véd-ére egyre több →műszaki zárat kellett létrehozni, hogy a nagy tömegben rohamozó →gyalogságot (majd a →harckocsikat) meg tudják állítani, s hogy csökkentsék az elg. →tüzérség tűzének hatását. Egyre inkább jelentkezett a robbanó mű. záruk létesítésének szükségessége. A háb. elején még remélt gyors győzelem elmaradásával, az →állásháború kialakulásával, a háb. elhúzódásával megjelent az elg. mozgásának hdm. méretű bénítása, amely elsősorban az utak és vasutak kiterjedt rombolásában öltött testet. E tev. jelentős hányadát az →utász- és az →árkászcsapat végezte, erődítési zárat létesítve, →aknákat és robbanózárakat telepítve, →aknaharcot, →területrombolásokat és →elárasztásokat hajtva végre. A ~ba is sorolt →villamos akadály létesítése az →elektrocsapat feladata volt. ♦ BE, 1088.

N, Ny

Nachrichtenabteilung: → *Hadsergőparancsnokság*; → *Osztrák-magyar titkosszolgálatok*
Nachrichtenbureau: → *Német titkosszolgálatok*
Nachrichtengruppe: → *Hadsergőparancsnokság*; → *Osztrák-magyar titkosszolgálatok*

Nagy Pál (Sajósenye, 1864.szept.10. – Bp., 1927. febr.10.): osztrák-magyar altábornagy, m.kir. gyalogsági tábornok, a m.kir. → *Honvédség* főpk-a. 1881–1884 között elvégzi a kassai és a pozsonyi gy. → *hadapródiskolát*. 1888.máj.1-től hdgy. a miskolci 10.hv.gy.féldd-ban. 1891–1893 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1895.okt.1-től a → *Ludovika Akadémia* harcászat és a felsőbb ti. tanfolyam hadtörténelem tanára, vmint a *Ludovika Akadémia Közlönyének* szerkesztője, majd vk. és csapatszolgálatot lát el. 1907.máj.1-től a m.kir. HM 10. (mozgósítási) o-ának főnöke, 1910. máj.1-től ezds. 1911.máj.1-től a debreceni 3.hv.gy.ezd., 1913.márc.1-től a pozsonyi 73.hv.gy.dd.pk-a. – 1914.aug.15-től vörgey. → *rendfokozatban*, dd-a élén vesz részt a → *keleti hadszíntéren* folyó harcokban, így a → *krašniki* csatában. A 37.hv.gy.ho. kötelékében aug-szept. fordulóján Bychawánál (Lublin-D) győzelmet arat. Szept-től nov. közepéig a 38.hv.gy.ho. pk-a, részt vesz a → *limanowai* csatában. 1915.jan-tól jún. közepéig a 20.hv.gy.ho-t vezeti a Kárpátokban, majd a → *gorlicei áttörés* során, végül jún-tól az Isonzónál az → *olasz hadszíntéren*, 1915.szept-től a 40.hv.gy.ho. pk-a az or. fronton *Volhíniában*, → *Galiciában* és → *Bukovinában*, 1917.aug.17-től altbgy. A 40.ho. 1918.márc.26. és júl.28. között Zágrábban kh. szolgálatot lát el, júl.29-től nov. közepéig D- → *Tiroiban* harcol. Nov.30-án nyugdíjazzák. – 1918–1919-ben a → *székely hadosztály* 1.dd.pk-a, 1919.aug.15-től a miskolci kat. körlet pk-a. 1921.febr.1-től a Bp-i I. → *katonai körlet* ideiglenes pk-a. Máj.1-től gy.tbk., másnap vitézi esküt tesz. Jún.15-től a *Vitézi Szék* főkapitány-helyettese. Júl.1-én ny-ba vonult. 1921.okt-

ben a → *budaörsi csatában* a → *IV. Károly kir.* ellen küzdő kormánycsapatok pk-a. Nov.1-től a HM VII. csoport vezetője. 1922.jan.4. és 1925. okt.27. között a Honvédség főpk-a, majd végleg ny-ba vonult. 1918-ben elnyeri a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. ♦ **BT, 1089.**

Nagy-Britannia Egyesült Királyság <United Kingdom of Great Britain>: a *Brit Birodalom* központi állama. Alkotmányos monarchia a Brit-szigeteken az Atlanti-óceán és az Északi-tenger között. Részei: Anglia, Wales, Skócia, Man-sziget, Csatorna-szigetek (Normandia előtt). Területe (É-Írország nélkül, amely 1926 óta része ~nak) 229.469 km², lakossága az I. vh. előtt 44,84 millió fő. Eu-ban hozzá tartozott Gibraltár és Málta (321 km²). Az I.vh. idején uralkodó → *V. György* 1910.máj.6-án lépett trónra. A bir. *Parlament* két házából áll <Houses of Parliament>: a *Lordok Háza* <House of Lords> 721 fővel és a *Képviselőház* <House of Commons> 610 képviselővel. A me. <Prime Minister>, a végrehajtó hatalom gyakorlója az I. vh. idején: 1908.ápr.5-től Herbert Henry → *Asquith*, 1916.dec.7-től 1922.okt. 19-ig David → *Lloyd George*. – A Brit Bir. a világ brit államainak államszöv-e. Uralkodójuk az ang. kir., közös szervük (1907-től) a *Birodalmi Konferencia* <Conference of Empire> Londonban 2-5 évenként ült össze a brit me. elnökletével. A bir. → hoz társult tagállamai (*domíniumok*) egyenrangúak, ahol a brit korona képviselője a főkormányzó. Domíniumok: Kanada, Ausztrália és birtokai, Új-Zéland és birtokai, Dél-Afrikai Unió és birtokai, Írország Szabad Állam (1921-től), Új-Foundland (1926-tól), Indiai Császárság (1926-tól). A Brit Bir-hoz tartoztak még a *gyarmatok*, a *patronátusok*, a (népszövetségi) → *mandátumterületek*. A Brit Bir. területe Ázsiában 5.261.000, Afrikában 7.774.000, Amerikában 10.285.000, Ausztrália-Óceániában 8.268.000, együttesen 31.578.000 km². ♦ **SJ, 1090.**

Nagycímer: ált. az → *államcímer* egyik fajtája; → *Magyarország* vonatkozásában kmsz. *állami nagycímer*, a Magyar Szent Korona országainak *igénycímereit* és *emlékcímereit* is magában foglaló egyesített jelképe. Mo. uralkodói a múltban több szomszédos országra és tartományra kiterjesztették hatalmukat. Ezek feletti hatalmi igényü-

ket azzal (is) kívánták hangsúlyozni, hogy uralkodói címeiket, ill. \rightarrow címereiket felvették saját uralkodói címeik közé, ill. címerükbe. Ha egy adott ország vagy tartomány felett később de facto elvesztették uralmukat (pl. Lodomeria), akkor az igénycímmé, ill. igénycímmé vált, az utóbbi a ~ alkotója lett. Ha egy adott ország vagy tartomány felett megtartották uralmukat (pl. Hr.), akkor annak címere a \rightarrow középcímer alkotójává vált. Noha az 1896.dec.31-én közzétett 3755/1895.M.E.sz. m.kir. me-i rendelet mindhárom címetípust meghatározta, a főként igény- és emlékcímerekből álló ~ megtervezésére végül nem került sor. Dipl. okok miatt a ~ből egyes, régen birtokolt országok és tartományok címereit elhagyták, így alakult ki a középcímer. (Még: \rightarrow Kiscímer) • CsI, 1091.

A Magyar Szent Korona országainak egyesített nagycímere helyett 1897-től használatos középcímer

Nagykövetek Tanácsa: \rightarrow Békekonferencia

Nagypaládi vita: \rightarrow Magyarország, \rightarrow Csehszlovákia és \rightarrow Románia hármashatárpontjának kijelölése során kalakult csehszlovák-román nézeteltérés. A \rightarrow trianoni béke végrehajtására felállt \rightarrow Magyar-Román Határmegállapító Bizottság (MRHB) a m-ro. határ Zajta-Magosliget szakaszát (M szakasz) 1922.ápr.4-ig, a m-ro. határ pol. kijelölésének végétéig nem tárgyalta le, mivel az összekapcsolódott az ÉK-i hármashatár meghatározásával. A magosligeti hármashatárpont és a Nagypalád közötti 22 km-es határszakaszt a **Nagykövetek Tanácsa** 1923.febr.3-án áttette a \rightarrow Magyar-Csehszlovák Határmegállapító Bizottság (MCsHB) hatáskörébe. A ro. és a csszl. korm.

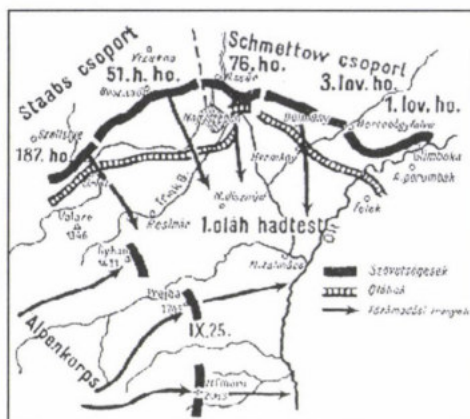
az 1921.máj.4-i *prágai határegyezményben* a ro-csszl. határt a Túr és Hódos patak összefolyásához helyezte át, a közös határpont 10 km-re D-re tolódott, Ro. 115 km² területet nyert Cssl. kompenzálása nélkül. A határ menti 15 km mély sávra vonatkozóan a két állam kétoldalú közíg. és kereskedelmi megállapodást kötött. Ehhez 1922.máj.6-án a m. korm. párizsi követe útján hozzájárult, abban a hitben, hogy az nem sért m. érdekeket. Az MRHB 1922.dec-ben azonban más határvonalat állapított meg, nem véve tudomást a prágai egyezményről. 1923.febr.26-án a hármashatárpont kijelölésére az MRHB és az MCsHB közös ülést tartott. A két m. biztos nemmel szavazott a hármashatárpont áthelyezésére. *Meunier* fr. tbk., az MRHB elnöke Párizsba utazott további utasításokért. A Nagykövetek Tanácsa ápr.25-i döntése alapján a korábbi ro-csszl. \rightarrow demarkációs vonal szerinti magasligeti és az új nagypaládi hármashatárpont közti határvonalat az MCsHB jelölte ki. Az a Túr folyónál úgy döntött, hogy a D-i szakasz (a nagypaládi hármashatárpont és a Fertőszalmás-Nagypalád községhatár között) fix határt képezzen, ettől É-ra Kispaládig ugyanehhez 1924.szept.12-én járult hozzá. • SJ, 1092.

Nagy-Románia <Románia Mare>: a román impérium alatt álló történeti tartományok és a román igényterületek összessége. Az 1919–1920. évi \rightarrow versailles-i-washingtoni békerendszerrel megnövekedett területű \rightarrow Románia vonatkozásában a ~ megnevezés használatos volt, miután azonban az ország nem integrálhatott minden olyan területet, amelyre (különböző jogcímenek) igényt tartott, a ~ kategóriát alkalmazni kezdték a megszerzett és a meg nem szerzett területek együttesének megjelölésére is. E kettős értelmezésből 1945 után az első elkopott, mivel Ro. elvesztett több, addig birtokolt tartományt. – A ~ kategória így Ro. mai határain kívül 10 terület-egységet takar: K-en \rightarrow Besszarába és \rightarrow Transznyisztria (mindkettőt a korábbi tényleges birtoklás alapján); DK-en a Besszarába és a Fekete-tenger közötti *Budzsák*, vmint a *Duna-delta* (mindkettőt az ott élő ro. etnikum alapján); D-en \rightarrow Dobrudza DNY-i sávja (a korábbi tényleges birtoklás alapján); NY-on a \rightarrow Bánság Szerbiának juttatott egyharmada a Tisza vonaláig (az 1916. aug.17-i \rightarrow bukaresti egyezmény alapján); ÉNy-

on a *Tiszántúl* a Tisza vonaláig (egyrészt az ott élő [kisebbségi] ro. etnikum alapján, másrészt mivel 1919-ben Ro. ezt ténylegesen birtokolta), egyes ro. források szerint ez a terület kiegészül a *Jászsággal*; É-on →*Kárpátalja* a Vereckei-hágó–Munkács vonalig (az ott, főként a Máramarosban élő [kisebbségi] ro. etnikum alapján), egyes ro. források szerint az Ung folyó vonaláig; ÉK-en →*Bukovina* É-i része és Besszarábia ÉNy-i (*Hotin* körzete) sávja (mindkettő a korábbi tényleges birtoklás alapján). Egyes elméletek szerint ~ határai ennél is kijebb húzódnak. Ezt képviseli pl. a párizsi székhelyű Román Gárda. ♦ **RI, 1093.**

Nagyszebeni csata: az →*Erdélybe* betört román haderő kiszorítását eredményező →*erdélyi hadműveletek* része. Az 1916.szept.26-29. között lezajlott ~ a →*hadsereg* (9. német) →*támadása* a ro. I.hds. nagyszebeni csoportosítása (I.hdt.: 2., 13.gy. ho.) ellen. – A ro. I.hdt. szept.18-ig Fellek–Sellenberk–Guraro vonaláig jutott, e helyzetben érte a n. XXXIX.tart.hdt. (bajor →*Alpenkorps*, n. 76.tart.ho., 187.gy.ho., m.kir. 51.hv.gy.ho., n. 3.lov.ho., cs. és kir. 1.lov.ho.) szept.26-án indított ellentád-a. Az súllyal a jobbszárnyon a 187. és az 51.ho-lyal (→*honvéd gyalogezred*, 300.) indult, miközben az Alpenkorps kijelölt zlj-ai szept.22-26. között a Szebeni-havasokon keresztül megkerülték az ro. I.hdt. balszárnyát és lezárták a Vöröstorony-szorost úgy, hogy szept. 26-án már ro. területen (Coineni) verték vissza a ro. I.hds. csapatainak a szoros ismételt birtokbavételére irányuló tád-ait. – A n. 9.hds. tád-ának sikerét a ro. I.hds. tart-ainak a Vöröstorony-szoros D-i bejárata elleni ellenlökései, vmint a ro. 2.hds. 3.gy. és 1.lov.ho-a Fogaras–Nagyszeben irányba indított tád-ai veszélyeztették, amelyeket az Alpenkorps zlj-ai, vmint a Schmettow-lov.hdt. (ot-m. I., n. 3.lov.ho.) sikeresen visszavertek. Ezek kudarca miatt a ro. 2.hds. felújította tád-át a →*hadsereg* (1. osztrák-magyar) D-i és a n. 9. hds. K-i szárnyán, és a Báránykút–Rukkor terpszakaszon beékelődött a két hds. közé, veszélyeztetve a n. 9.hds. balszárnyát és utánpótlási vonalait. A cs. és kir. 1.lov. és 71.gy.ho. kitarátása, vmint az ot-m. I.hds. sávjában a n. 89.gy.ho. ellenlökése a Réten–Szászhalom–Szentágota–Illenbák vonalon szept.29-én megállította a ro. tád-t. – A n. 9.hds. szept.29-re teljesen szétverte

a ro. I.hdt-et, töredékei úttalan utakon igyekeztek visszajutni a →*Havasalföldre*. A n. 9.hds. felkészült a ro. 2.hds. megtámadására (→*persányi útközet*, →*brassói csata*). ♦ **JJ, 1094.**

A nagyszebeni csata

Nagyszebeni katonai parancsnokság: →*Hadtestparancsnokság* (XII.)

Nagyukrán koncepció: →*Ukrán nemzeti mozgalom*

Napiparancs: a parancsnokság(ok) által kiadott, az ezd-, o-, zlj-, ü- vagy szd-szintű tudnivalókat, feladatokat és rendelkezéseket az alárendeltekkel közlő szolgálati irat. A szorosabb értelemben vett ~ az adott →*csapattest* életével kapcsolatos parancsokon kívül értesítéseket, felvilágosításokat, gazdasági-közig. intézkedéseket stb. is tartalmazhatott. Az I.vh. idején ált. stencillel készült. Napenként, ált. délután adták ki, évente sorszámozva. ♦ **SzE, 1095.**

Napló (harctéri): személyes feljegyzések sora. A ~ egyaránt tartalmaz intim, szubjektív elemeket, ill. ált. érdekű, nem elemző jellegű eseményleírást. Többé-kevésbé összefüggő, napról napra, vagy hosszabb rendszerességgel készül, az eseményeket, élményeket s az esetleg hozzájuk fűződő gondolatokat, érzéseket rögzíti, a leggyakrabban kronologikus rendben. Az I. vh. előtt a polg. és a kat. életforma velejárója volt a napló-készítés, legalább olyan formában, hogy a nyomtatott zsebnaptárba feljegyezték a történetek.

Utóbbi forma a háb. idején is dívott. A néhány szavas feljegyzésektől a részletes elbeszélésig vmennyi típusával találkozhatunk. Írásához előszeretettel használtak tintaceruzát, ceruzát. A ~ a háb. után sok esetben emlékiratírá, fényképekkel illusztrált háb. albummá bővült. * SzE. 1096.

1916	Január	31 nap
Vasárnap 16 Kath. Marcel Prot. Marcel	Nálkálkáján legyőzte 4 th oszt. - kisköz megyei.	
Hétfő 17 Kath. Antal Prot. Antal	Rovance, eljegyzés, - keresztelés, -	
Kedd 18 Kath. Piroška Prot. Piroška	2 helyi tanácsot jelle, 30-40-40 6-8-10-10, 2-4-10	
Szerda 19 Kath. Kanut Prot. Bahilasz	tanácsok meg 5-6-10-10, 40-10-10 2-10-10, 10-10-10, 10-10-10 - megkezdtem 2 helyi tanács - 10-10-10, 10-10-10 megkezdtem 10-10-10.	
Csütörtök 20 Kath. Fábrián Prot. Sebesty.	Könyv, 10-10-10, 10-10-10, 10-10-10	
Péntek 21 Kath. Ágnes Prot. Ágnes	Könyv	
Szombat 22 Kath. Vince Prot. Vince	Könyv, 10-10-10, 10-10-10, 10-10-10 10-10-10, 10-10-10, 10-10-10	

Naptárba vezetett harctéri napló

Narodna Obrana: → *Nemzeti Védelem* (ukrán),
→ *Szerb titkos szervezetek*

Národníarok: → Szlovák nemzeti mozgalom

Naval Intelligence Department of Admiralty:
→ *Brit titkosszolgálatok*

Naval Intelligence Office: → *Amerikai titkos-*
szolgálatok

Navole: osztrák-magyar → repülőbázis az → olasz hadszíntéren. Az or. frontról áttelepült 49.rep.szdz. <Flik.49.D és 49.F> (pk. *Kammerer* Andor szds., 1918.aug-tól *Csornay-Horváth* István szds.) Aviatiók „Berg” fotóváz. és gyorsfeld., ill. UFAG C I rg-ekkel bírt. Nevesebb m. pilótái: *Imre* János

hdgy., *Jelen* Ferenc, *Minár* Gyula, *Neményi* Károly hdgy., *Szánwéber* (Eperjessy) József fhdyg. – ~n működött a 47.fotóvad.rep.szd. <Flik.47.F> (pk. Bruno Krause szds.), *Horvay* Nándor, *Náná-sy* Mihály és *Rottmann* György m. pilótákkal; az 54.rep.szd. <Flik.54.D> (pk. Hans *Schiffere*r szds.), *Polák* Károly, *Baróty* József, *Király* Béla (†1918.máj.10.) és *Czeripp* József m. pilótákkal. ~ra települt átmenetileg a Vittorióban alakult m. vezetésű 59. „Lukács” csatarep.szd. <Flik.59.S> (pk. *Lukács* Károly szds.) Albatros D III alacsonytád. →*vadászrepülőgépeivel*, a földi harc támogatására. Nevesebb m. pilótái: *Hintz* Vilmos (†1918.márc.11.), *Klefács* Sándor (†1918.márc.25.), *Kresaldo* Ferenc, *Salamon* Gusztáv, *Szőke* Pál, *Wagner* Márton. – A vad.szd-ok közül a 61. <Flik.61.J> (pk. Ernst *Stroschneider* szds.) állomásozott az 1917.okt-i →*caporettói áttörés* után Motta di Livenza körzetben és védte a ~ról működő feld. és csatarep. egységeket Albatros D III és Aviatik „Berg” D II gépeivel. Nevesebb m. pilótái: *Gräser* Ferenc (18 légi győzelem, †1918. máj.17.), *Vizkelety* Imre, *Ludvig* Károly, *Sommer* Ferenc. • WL. 1097.

Nealjovi csata: → *Havasalföldi hadműveletek*
Nebenetappe: → *Hadtápparancsnokság*

Negatív hírszerzés: a katonai elhárítás egyik elnevezése az I. vh. előtt és alatt. Elsősorban az →*amerikai*, ill. a →*brit titkosszolgálatok* hivatalos nyelvezetében használták. (Még: →*Pozitív hírszerzés*) • OS. 1098.

Négyek Tanácsa: → *Békekonferencia*
Négyhatalmi szerződés: → *Washingtoni konferencia*

48-as Alkotmánypárt: → *Wekerle* Sándor me.
→ *kormánypárt*jaként 1918.jan.26-án alapított, a kiegyezés közjogi helyzetét a m. nemzeti követelések szellemében átalakítani kívánó pol. mozgalom. Mivel az 1917.dec-ben beterjesztett választójogi tv.javaslat elfogadására a → *Nemzeti Munkapárt* abszolút többsége miatt nem volt esély, a harmadik → *Wekerle-kormány* olyan programot keresett, amellyel stabilizálhatja helyzetét és kifoghatja a szelet a baloldali vitorlájából. A korm. 1918.jan.25-i átszervezésekor kimaradt a szélső-

seges → *Károlyi-párt*. A m.kir. me. 1918.jan.9-i → *koronatanács*on tett javaslatát (az önálló m. hds. háb. utáni megteremtését) az uralkodó is elfogadta. Wekerle ezen az elvi alapon alapította meg a ~ot, amelynek neve is az óvatos közjogi reformokra utalt. Az addigi mérsékelt ellenzéket tömörítő ~ a gr. → *Andrássy Gyula* vezette *Országos Alkotmánypártból*, a gr. → *Apponyi Albert* irányította → *Egyesült Függetlenségi és 48-as Pártból*, a → *Katolikus Néppártból*, a *Vázsonyi Vilmos* nevével fémjelzett, 2 mandátummal bíró *Demokrata Pártból* és a → *Képviselőházban* egy személyben → *Gieswein Sándor* által képviselt → *Keresztény Szociális Néppártból* tevődött össze. Keretein belül mindegyik párt megőrizte önállóságát. A pártalapítás másik célját, az abszolút többséget nem érte el, a NMP képviselőinek átcsábítása (néhány ún. „disszident”) leszámitva) nem sikerült. A pártelnökké választott *Andrássy* nem vállalt tiszteletet a korm-ban. → *Tisza István* gr. a ~ot, annak túlzó választójogi programja, vmint tisztázatlan közjogi felfogása miatt nem támogatta. – A választójog kapcsán kialakult belső feszültségek következtében (amit jelzett *Apponyi* és *Vázsonyi* 1918.ápr. végi kilépése a korm-ból) a ~ máj. elején kettészakadt. *Apponyi* és *Andrássy* csoportja nem tudta elfogadni, hogy a máj.8-án újjászervezett *Wekerle*-korm. elejtette a *Károly-csapatkeresztesek* választójogát, s 14-ér. ellenzékebe vonult. A választójogot bővítő 1918:XVIII. tc. NMP-tal közösen történő júl.19-i elfogadása már jelezte a két párt közeledését. – Az 1918.okt. 16-i, az OMM ot. felét föderaliztikusan átszervező uralkodói manifesztum után, mivel e lépés a → *dualizmus* felmondását jelentette, a ~ a NMP-tal fennálló közjogi nézeteltéréseket is kiiktatta. Ezért okt.17-én *Tisza* javasolta a NMP beolvasdását a ~ba. A fúzióra 22-én került sor, *Apponyi* és *Andrássy* disszidensei nélkül. Az új pol. alakulás legfőbb céljaként *Wekerle* a béke megkötését, → *Magyarország* függetlenségének kiépítését, a határok véd-ét és a közrend fenntartását jelezte meg. Tevé azonban *Wekerle* 23-i lemondása, s *Tisza* 31-i meggyilkolása után névlegessé vált. Hivatalos feloszlatására a Kház-zal egyidőben, 1918.nov.16-án került sor. ♦ **KE, 1099.**

Nemesi címer: az uralkodó által adományozott rang színes jelképe. A ~t az adományozottnak a

nemesi ranggal együtt (esetleg később) adományozták. Ált. családjára és mindkét nembeli tv-es leszármazottaira is vonatkozott. Használata kizárólagos. (Még: → *Címer*) ♦ **CsI, 1100.**

Nemesi Testőrség (Magyar Királyi Nemesi Testőrség): az uralkodó személyes szolgálatára és védelmére létrehozott katonai szervezet. 1760.szept. 11-én, Pozsonyban kelt kiváltságlevéllel alapította meg *Mária Terézia* a m. honos nemesi ifjak részére. A Habsburg-birodalom első deklaráltan → *testőrségi* szervezete. 1849.nov.12-én, a szabadságharc leverése után feloszlatták. 1867.ápr. 21-én újraalapították. Ekkor a polg. életből nem, csak a hds-ből történt felvétel a ~be. – 1868.jan. 1-én kiadott szabályzata szerint az arciére testőr-séggel (*Császári-Királyi Első Alabárdos Testőrség* <Kaiserliche-Königliche Erste Arciären-Leibgarde> egyenrangú szervezet, a *testőrkapitányt* az uralkodó a m.kir. me. ellenjegyzésével nevezi ki, a hds-ből az uralkodó nevezi ki a testőrszolgálatra alkalmas tbk-okat és törzstieket, a szolgálati idő 4 év, egyebekben az 1760-as szolgálati szabályzat a mérvadó. A ~ létszáma: 1 kapitány, 1 fhdy., 1 alhdy. és házpk., 2 őrm., 40 testőr, 1 orvos, 1 számti., 1 házfelügyelő, 1 portás, 27 szolgál, 6 háziszolga és 8 loápoló. Egyszerre összesen 10 nős testőr szolgálhatott. Mozgósítás esetén a ~ tagjai kérhették beosztásukat a hadra kelt sereghez, testőrszolgálatuk letelte után azonban már nem térhettek vissza a hds-hez. A korábbi nemesi jelleg megszűnt, sőt a m. honosság feltételét is eltörölték. – 1918.nov.20-án a ~ tagjait → *IV. Károly* felmentette esküjük alól. – → *Egyenruhájuk*: ezüst zsinórzatú skarlátvörös atilla és nadrág, tigrisbőr kacagány, zöld posztó leffentyűvel és kócsagforgóval díszített kucsma, sárga csizma. (Még: → *Díszruházat*) ♦ **FGy, 1101.**

Német alpesi hadtest: → *Alpenkorps*

Német-Ausztria <Deutsch-Österreich>: az 1918 végén átmenetileg létezett osztrák állam megnevezése. Az általános → *fegyverszünet* és az ált. belső felbomlasztás és felbomlás időszakában az → *Ausztriának* (2.) nevezett területek n. vagy n-többségű tartományainak a *Birodalmi Tanácsba* <Reichsrat> delegált n-ot. nemzetiségű képviselői által 1918.okt.21-én Bécsben létrehozott új

nemzeti parlament, az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* okt.30-án elfogadott határozata értelmében az új állam első önmegnevezése <etnonímia>. A nov. 11-i első *→eckartsai nyilatkozatot* követően a 12-i alkotmányos döntés értelmében hivatalosan is megalakult a *Német-Ausztriai Köztársaság*, de létezését és az okt.21-i, 30-i és nov.12-i határozatokba foglalt csatlakozását az új *Németországi Köztársasághoz (→Anschluß)* a győztes hatalmak nem engedélyezték. E helyett az Au. (3.) önálló államiságát elismerő, de az Anschlußt megtiltó 1919.szept.10-i *→Saint Germain-i békediktátum* eredményeként az *Oszták Köztársaság* <Republik Österreich> jött létre. ♦ **ZJ, 1102.**

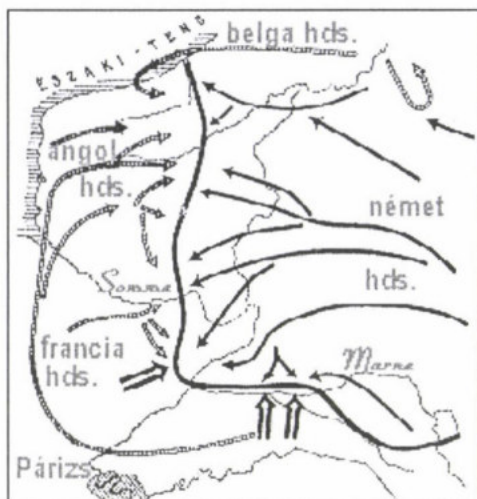
Német császári hadsereg: a *Német Birodalom* szárazföldi fegyveres ereje az I. vh. idején. Az 1871.ápr.16-án elfogadott alkotmány 63.§-a szerint *Poroszország* és a vele szövetszerezett, összességében a *Német Császárságot* alkotó államok együttes hadereje alkotta. Főp-ka mint *Legfelsőbb Hadúr* <Oberster Feldherr> a n. cs. Neki közvetlenül alárendelve működtek a HM-ok, a hdt.pszágok, a személyi ügyekkel foglalkozó kat. kabinet és a Nagyvezérkar. A tényleges irányítás háb. esetén az *→OHL* kezébe került. – *Bajorország, Szászország és Württemberg* szabad állam <Freistaat> saját HM-t és hds-et tartott fenn, amelyek a ~ben önálló szervezetet alkottak. A bajor hds. felett békében a n. cs. csak szemléltői jogokkal bírt, háb. esetén vette át tényleges főpság-át. *Poroszország* nem állított fel saját hds-et, mivel a n. cs. egyidejűleg porosz kir. is volt. A ~be *Hessen, Mecklenburg–Schwerin* és *Mecklenburg–Strelitz* szabad állam önálló kontingenseket küldött, továbbá számos kis n. állam és tartomány <Land> is megőrizte (ezd.tulajdonosok és különböző jelképek formájában) önállóságát. A ~ szervezet szerint formálisan koalíciós hds-nek is tekinthető. – Békében 25 hdt-ből állt, ebből 3 bajor, 1 württembergi, 2 szász pság alá tartozott. A hdt-ek 2 ho-ra, azok 2 dd-ra, azok 2 ezd-re, azok 3 zlj-ra, azok 4 szd-ra, azok 3 szak-ra tagozódtak. A békében meglévő 50 ho. mellé Hessen hercegség is delegált 1 ho-t. 1914-ben 761.000 fő, a lakosság 1,16 %-a tartozott a békeállományhoz. Hadiállományra emelve a ~ 3.900.900 főt számolt, ami az összlakossághoz viszonyítva kevesebb volt, mint pl. Fr. esetében. A gyarmatokon

működő csekély létszámú *védőcsapat* <Schutztruppe> a haditengerészethez hasonlóan önálló *→fegyvernem*nek számított. – Az ált. hadkötelezettséget 1888.febr.11-én vezették be, az aktív szolgálati idő 3 évet tett ki, ezt 1893-tól a lov. és lov.tü. kivételével 2 évre csökkentették, amit 20-28 éves kor között kellett teljesíteni. A tart. hadkötelezettség 45 éves korig terjedt, ebből az utolsó 5 évet a *népfelkelésben* <Landwehr> kellett letölteni háb. esetén. A 28-39 év közötti tartalékosokból álló tart. *→seregesteket* külön tart.hdt-ekbe szervezték. Ezek csekély békeállománnyal rendelkeztek, mozgósításkor a sorhdt-ek tü-e felének megfelelő tü-et kaptak neh.tü., rep.o., fény-szórós szak. nélkül, továbbá ut., lov. és vonatcsapataik is csökkentett állományúak voltak. A népfelkelés (1914-ben) tü-gel és gpu-kkal alig, mű. alakulatokkal egyáltalán nem rendelkezett. Ennek megfelelően a békeállomány, a fiatalabb tart-ok, a tart. seregestek és a népfelkelés mozgó részei alkották a *tábori hadsereget* <Feldheer>, míg a *honi megszálló hadseregbe* <Besatzungsheer> az intézetek, az adminisztratív szervek, a pótalakulatok és a népfelkelés nem mozgó egységei, vmint minden, a táb. hds-be be nem osztott alakulat tartozott. A táb. hds-be mozgósításakor 25 hdt., 11 lov.ho. 14 tart.hdt., 1 tart.ho., 1 nf.hdt., 6 1/2 pótho. és 15 1/2 önálló nf.dd. tartozott. Később további 46 hdt-et állítottak fel, 5 hdt-et viszont megszüntettek. 1915 végén 162, 1916 végén 207, 1917 végén 241, 1918 végén 212 ho. volt. A háb. során összesen 13.300.000 főt hívtak be (a gyarmati védőcsapat, a haditengerészet és a segédszolgálatosok nélkül). ♦ **UK, 1103.**

Német hadsereg (x.): *→Hadsereg* (x. német)

Német offenzíva (1914): a *→Schlieffen-terv* alapján a háb. eldöntésére megindított *→hadjárat* 1914 késő nyarán a *→nyugati hadszíntéren*, gyakorlatilag támadó *→hadműveletek* sorozata. – A Schlieffen-terv módosításának megfelelően az aug.1-i mozgósítástól számított 16 napon belül 38 hdt-nek kellett felvonulnia No. Ny-i határán, Krefeld és Straßburg között 5 és 1/2 hdt-nek pedig K-Poroszországban. A felvonulás hdt-enként 180 szerelvénnel történt 4 vasúti fővonalon, 30 km/h átlagsebességgel: zöldek Stettin–Berlin–Hannover–Aachen; kékek Schneidelmühl–

Berlin–Kassel; barnák Posen–Frankfurt am Main–Thionville; vörösek Lissa–Drezda–Straßburg. Az előrevetett n. alakulatok aug.2-án birtokba vették Luxemburg vasút- és úthálózatát, aug.5-16. között a kulcsfontosságú Lüttich-i erődrendszert (→*Liège ostroma*). – A stratégiai átkarolás

„Versenyfutás a tengerig” – 1914 augusztus

aug.18-án indult meg. Az 1.hds. (6 hdt., 320.000 fő, pk. Alexander von →*Kluck* vezds.) Krefeld; a 2.hds. (6 hdt., 260.000 fő, pk. Karl von Bülow vezds.) Aachen; a 3.hds. (4 hdt., 180.000 fő, pk. Freiherr Max von Hausen vezds.) Malmédy; a 4.hds. (5 hdt., 200.000 fő, pk. →*Albrecht* vezds. württembergi hg.) Trier és St. Vith; az 5.hds. (5 hdt., 200.000 fő, pk. →*Vilmos Ágost* gy.tbk. trónörökös) Thionville és Luxemburg térségéből lépett tád.ba. A ~ előrehaladását 3 önálló lov.hdt. (I., II., III.) biztosította. A megkerülő szárnyak (1., 2., 3.hds., I., II.lov.hdt.) Valenciennes–Maubeuge–Hirson között, Belgiumon át kellett kijutnia Fr-ba, majd megkerülni, ill. lekötni Párizst. A 4. és 5.hds-nek, vmint a IV.lov.hdt-nek ezalatt Verduntól Ny-ra harcra kényszeríteni, majd a határhoz szorítani és a beérkező megkerülő szárnyal megsemmisíteni a fr. főerőket. A fr–n. határt Sarreburg–Straßburg térségében a 6.hds. (5 hdt., 220.000 fő, pk. *Rupprecht* vezds. bajor trónörökös) és a 7.hds. (3 hdt., 125.000 fő, pk. *Josuas von Heeringen* vezds.) biztosította egy önálló lov.hdt. (III.) támogatásával. – A fr. 1., 2.hds. (pk.

Dubail, de Castelnau tbk-ok) a Verdun–Toul–Epinal–Belfort közötti →*francia erődrendszer* mögött, a 3., 4., 5.hds. (pk. *Ruffey, Langle de Cray, Lanrezac* tbk-ok) a n-belga-luxemburgi határon, Hirson–Verdun között sorakozott fel 1,1 millió kat-val, a brit exp.hds. (pk. Sir John *French* tbk.) 100.000 fővel Maubeugenél gyülekezett. – A másfél milliós n. Ny-i haderő meglepetésszerű átkaroló hdm-ével és a hadászati kezdeményezés megragadásával jutott fölényhez. Helmuth von →*Moltke* vezds., az →*OHL* főnöke aug.21-én 2 hdt-et és 1 lov.ho-t vont el a jobbszárny külső széléről a →*keleti hadszíntéren* harcoló 8.hds. sürgős támogatására, 22-én pedig további 2 hdt-et küldött ki a visszavonuló belga haderő (→*Antwerpen ostroma*) lekötésére. Az aug.22-től kialakuló →*határacsatákban* (I.) a n. 6., 7.hds. visszautasította a fr. 1., 2.hds. offenzíváját →*Elzász–Lotharingia* irányba, a n. 1-5.hds. pedig a Sambre és a Maas mentén 5 csatában (Mons, Charleroi, Dinant, Neufchateau, Longwy) győzött a brit exp. és a fr. 3., 4., 5.hds-gel szemben. A n. jobbszárny meggyengítése miatt azonban Moltke nem küldhetett erőket Párizs megkekulésére, a n. 1. és 2.hds-nek a határacsaták után DK-i, a 3.hds-nek D-i irányban kellett a megvert ellenfelet Párizs és Reims között átkarolnia, és a Reims és Verdun között álló 4. és 5.hds-gel együttműködni a Marne folyónál felszámolni vagy manőverezési képességétől megfosztania. – A Lüttichtől Reimsig tartó n. „győzelmi menet” (az 1.hds. pl. harcolva napi 45 km-es teljesítményre is képes volt) stratégiai hátrányokkal járt: kifáradt kat-k, megnyúló összeköttetési vonalak, ellenállóktól megrongált vasút- és távíró-összeköttetés, hiányos utánpótlás, a külső jobbszárny hátában, Antwerppennél álló 5 belga és a támogatásukra Ostendénél partra szállt 2 ang. ho. – A fr. hadvezetés az üldöző n-ek átkarolására szánta el magát. Aug.30. és szept.4. között az újonnan felállított 6. és 9.hds-et D-Fr-ból Párizsba, ill. a főváros és Verdun közötti vonalra, a Marne partjára vezényelte. Szept.5-én a fr. 6.hds. (a legkülső balszárny) Párizs felől oldalba támadta a n. 1.hds-et (a legkülső n. jobbszárny). Szept.6-án, miközben az ang. exp., a fr. 5., 9. és 4.hds. a Marne-nál szemből lekötötte a n. 2., 3., 4.hds-et, Verdun térségéből a fr. 3.hds. oldalba támadta a n. 5.hds. balszárnyát (→*marne-i csata*). A ~ kudarcot

vallott, a n. 1-5.hds. visszavonult az Aisne folyó mögé. Az →*Antant*-erők győzelmének oka a mozgékonyosság (a Verdun–Belfort erőrendszerek mögül a harántirányú vasutakon 1 nap alatt át lehetett csoportosítani a fr. 2. és 1.hds-et a veszélyeztetett szakaszokra), ill. a beásott csapatok tűzfőlénye volt. • **BN, 1104.**

Német offenzívák (1918): a háborús döntés ki-harcolására indított utolsó n. →*támadás*-sorozat a →*nyugati hadszíntéren* – **1.** 1918.márc.21-én *Michael* fedőnéven, 6000 lg. tü. előkészítésével és gáztád-sal 80 km széles →*arcvonalon* indult n. tád. Arras-tól D-re. A n. 18., 2. és 17.hds. a →*Siegfried-állásból* indult meg Amiens irányába az ang. 5. és 3.hds., majd a fr. 1. és 3.hds. ellen. A szöv-ek ápr.3-án Moreuilnál megállították a n-eket. Ápr.6-ig, az offenzíva leállításáig a n-ek Amienstől D-re 60 km mély területet nyertek és 1000 lg-et zsákmányoltak. A n. veszteség 240 ezer, az ang. 178 ezer, a fr. 34 ezer főre rúgott. – **2.** Ápr.9-én Flandriában 33 órás tü. előkészítés után a n. 6.hds. Armentières-től D-re a Lys folyó mentén indított *Georgette* fedőnéven tád-t a brit 1.hds. ellen, amely 8 km-t hátrált. Másnap a n. 4.hds. a brit 2.hds-et támadta meg és Armentières-től É-ra teret nyert. 11-én a két n. hds. koncentrált tád-t indított a Csatorna irányában. 21-én fr. segítség érkezett, a n. előretörést megállították. Ápr.29-ig a n-ek csak harcászati sikert harcoltak ki 16 km szélességben. Veszteségük 350 ezer, a szöv-eké 305 ezer (jórészt ang.) kat-t tett ki. – **3.** Máj.27-én az I. vh. egyik leghevesebb tü. előkészítése után a n. 1. és 7.hds. 41 ho-lyal támadt a Soissonstól Reimsig húzódó →*frontvonalon* a fr. 6.hds. ellen. 29-én bevették Soissons, 31-én elérték a Marne-t, s 3 nap alatt 16 km-t jutottak előre. Brit és am. tartalékok bevetésével az 56 km-es előretörést jún.6-án állították meg. Az áldozatok száma mindkét oldalon magas volt, a n-ek 55.000 foglyot és 450 lg-et zsákmányoltak. – **4.** Jún.9-14. között a n. 18. és 7.hds. Montdidier és Noyon között támadt a fr. 6.hds-re, de hamar kifulladt. – **5.** Júl.15-én Reimstől K-re a n. 1. és 3.hds. a fr. 1.hds. ellen indított tád-t. A várostól Ny-ra a n. 7.hds. benyomult Chateau-Thierry és Espernay közé, elérte a Marne-t, és azon hídfőt foglalt. 17-én a fr. 9.hds. am., brit és ol. segítséggel megállította az előretörést. A 18-án megin-

dult szöv. ellentád. kiverte a n-eket a júl.15. óta elfoglalt területről, az I. vh. utolsó n. offenzívája abbamaradt. • **BT, 1105.**

Német titkosszolgálatok: →*Németország* polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. 1908-ig csak kis létszámú központi szerveket tartottak fenn, a külpol. hírszerzés főként a dipl. képviselőkre, a kat. az attaséokra és a határ menti csapatfeld-re alapult. A kémelhárítást nehezítette, hogy a n. bir. államai rő. és bűnüldözési kérdésekben önállósággal bírtak. – A n. hds. *Nagyvezérkarának III. B. Osztálya* (*Nachrichtenbüro* <Hírszerzőiroda>) Walther Nicolai őrgy. (később ezds.) vezetésével 1904-től bir. szinten, 1908-tól világszerte gyors ütemben építette ki hírszerzőállomásait, vmint ügynöki hálózatát. A gyors fejlesztés miatt rövid időn belül számos külföldi n. ügynök lebukott, ami több országban kémhíszteriát váltott ki. 1910-től a balkáni és az egyéb nk. válságok nyomán fokozták a n. rő. szervek kémelhárító szűrő-kutató tev-ét, ill. az ilyen feladatok összehangolását. Az elhárítás bir. koordinációját a Nachrichtenbüro keretében megerősítették, s a →*Központi Hatalmak* egy részével együttműködési megállapodásokat kötöttek. Ezek eredményeként a korábbinál több or., fr. és más kémlet lepleztek le, ami viszont No-ban váltott ki kémhíszteriát. – Az I. vh. kitörésekor a n. hadvezetés viszonylag jól tájékozott volt az elg. országok terveiről, erejéről és lehetőségeiről. A kat. hírszerzés terén elért kezdeti előnyök (amelyeket elsősorban új technikai eszközök alkalmazásával értek el: pl. rádió- és telefon-lehallgatás) a lövész-árok-frontok kialakulásától fokozatosan elenyésztek. A kémelhárítás a →*háttországban* a visszamaradt magasabb kat. pság-ok feladata volt, ám azok szakemberek és saját ügynöki hálózat hiányában csak kevésbé tudták teljesíteni e feladatukat. – A több →*hadszíntér*, a tömeghds-ek megjelenése, az →*állásháború kialakulása* olyan tényezőknek bizonyultak, amelyekre a ~ nem voltak kellően felkészülve. 1915 második felétől csak részsikereket és elszigetelt eredményeket tudtak elérni. Módszereiket tekintve még túlságosan kötődtek a XIX. szd. végi elvekhez, pl. a hírszerzést maga Nicolai ezds. is olyan „úri mesterségnek” tartotta, amelyet hivatásszerűen csak vk. tiszték végezhettek. • **OS, 1106.**

Németország: császárság Közép-Eu-ban 1871–1918 között. É-on a Keleti- (Balti-) és az Északi-tenger, ill. Dánia, ÉNy-on a Németalföld, Ny-on Fr., Dny-on Svájc, D-en az Alpok, DK-en a Szudéták és Szilézia, K-en a lengyel-síkság határolta. – 1. Területe 1914-ben 540.787 km², lakossága 67.892.000 fő, amelynek 92 %-a n., 5,9 %-a ln., 0,4 %-a dán, 0,3 %-a litván, 0,2 %-a cseh, 0,2 %-a morva, 0,2 %-a szorb, 0,8 %-a egyéb; ill. 62 %-a prot., 37 %-a r.k., 1 %-a izraelita vallású. A n. egyesítés folyamatában az 1870–1871. évi porosz–fr. háb-ban elért győzelem után *II. Lajos* bajor kir. (1864–1886) a n. választófejedelmek nevében 1871.jan.18-án *I. Vilmos* (1861–1888) porosz kir-t *német császárrá* kiáltotta ki. (Mivel ez Versailles-ban történt, a fr. revans-pol. egyik alapjává vált.) – A *Német Birodalom* szöv. állam porosz vezetéssel, bir. fővárosa Berlin. A 25 szöv. állam között van 4 *királyság* (Bajorország, Poroszország, Szászország, Württemberg), 6 *nagyhercegség* (Baden, Hessen, Mecklenburg–Schwerin, Oldenburg, Sachsen–Weimar), 5 *hercegség* (Anhalt, Braunschweig, Sachsen–Altenburg, Sachsen–Coburg–Gotha, Sachsen–Meiningen), 7 *fejedelemség* (Lippe, Reuss–Gere, Reuss–Greeiz, Schaumburg–Lippe, Schwarzburg–Rudolfstadt, Schwarzburg–Sonderhausen, Waldeck), 3 *szabad város* (Bréma, Hamburg, Lübeck) és →*Elszász–Lotharingia tartomány*. Az egyes államok hatásköre a közig-ra, az igazságszolgáltatásra, s a kultúrára terjedt ki. Fenntartott jogai voltak Bajorországnak és Württembergnek a had-, a posta- és az adóügyekben. – A bir. korm. (elnöke a kancellár <Kanzler>, egyben porosz me.) ellenőrizte a →*német császári hadsereget*, a vámot, a postát, a kereskedelmet, a közlekedést. A bir. Felsőház az egyes államok korm-ainak 58 képviselőjéből álló, tv.hozói, rendelkezési és felügyeleti joggal rendelkező *Szövetségi Tanács* <Bundesrat> volt. A 17 porosz képviselő vétőjoggal bírt. Örökös elnöke a porosz kir., aki a n. cs. címmel képviselte a szöv-et; kinevezte és leváltotta a bir. kancellárt, rajta keresztül a bir. korm-t; s mint Legfelsőbb Hadúr <Oberster Feldherr> a fe. erők főpk-a volt. Tv.hozó testülete, a *Birodalmi Gyűlés* <Reichstag> szavazta meg a tv.javaslatokat, s hagyta jóvá a költségvetést. 397 tagját 1890-től 5 évre választották az ált. és titkos választójog alapján a 25 év feletti állampolgárok. – Gyarmatai Afrikában:

Togo (87.200 km²) és *Kamerun* (790.000 km²), *Német-Kelet-Afrika* (<Tanzánia>, 995.000 km²), *Német-Délnyugat-Afrika* (<Namíbia>, 835.100 km²); Ázsiában: Új-Guineán a *Vilmos császárföld* (<Pápua Új Guinea> 242.600 km²), szigetek (összesen 2500 km²): *Szamoá és Bismarck, Karolina, Marianna, Paula és Marsall*, Kínában: *Kiau-Csou* (<Csingtau> 550 törzs- és 7000 km² semleges terület). Gyarmatai összesen 2.952.924 km²-t tettek ki 12.360.000 fővel. – 2. Az 1918. jún.28-i →*versailles-i béke* alapján 72.351 km²-en 8.731.000 lakost csatoltak el ~tól: *Elszász–Lotharingia* (14.522 km², 1.874.000 fő) Fr-hoz; *Posen, Ny-Poroszország Pomeránia* nagy részével (42.932 km², 2.962.000 fő) Lo-hoz; *Eupen–Malmedy* (1056 km², 65.000 fő) Belgiumhoz, *Hultchin* (3 km², 48.000 fő) Cssl-hoz, a *Memel-vidék* (2444 km², 140.000 fő) Litvániához került. →*Danzig Szabad Város* (1900 km², 330.000 fő) és a →*Saar-vidék* (1484 km², 676.000 fő) a →*Nemzetek Szövetsége* ellenőrzése alá került. →*Népszavazással Felső-Szilézia* DK-i része (3700 km², 920.000 fő) Lo-hoz, Ny-i része (316 km², 50.000 fő) Cssl-hoz, É-Schleswig (3994 km², 1.666.000 fő) Dániához került. – A *Rajna* bal partját (346 km²) a jóvátétel zálogaként 3 zónára osztva megszállták. 1923.jan-ban szankcióként megszállták a Ruhr-vidéket (2609 km²). – ~ területe 1921-ben: 468.436 km², lakossága 60.325.000 fő. 1918.nov.9-től 18 tartományból álló közt.: Anhalt, Baden, Bajorország, Braunschweig, Bréma, Hamburg, Hessen, Lippe, Lübeck, Mecklenburg–Schwerin, Mecklenburg–Strelitz, Oldenburg, Poroszország, Schaumburg–Lippe, Szászország, Thüringia, Waldeck, Württemberg. A Weimarban elfogadott alkotmány értelmében a n. bir. parlamentáris és dem. közt. (*weimari köztársaság*). Élén a polgárok által közvetlenül választott bir. elnök <Reichspräsident> állt. A parlamentet a *Birodalmi Tanács* (<Reichsrat>, a tartományok képviselői) és a *Birodalmi Gyűlés* (<Reichstag>, 1919-ben 421, 1933-ban 647 képviselő) alkotta. A bir. elnök nevezte ki a kancellárt (me-öt). Fővárosa Berlin. A közig. átszervezésével 1933-ig államainak nagy része megszűnt. 1939-ben a körzetesítéssel (38 *Gau*) a történelmi n. kisállamok megszűntek. ♦ **SJ, 1107.**

Nemzet Háza: →*Augusztá Rokkantalap*

Nemzetek Szövetsége <League of Nations, Société des Nations; Népszövetség>: államok nemzetközi szervezete 1919–1946 között. A párizsi →*békekonferencián* hozták létre a nemzetközi biztonság és béke megvalósítására és a nemzetek közötti együttműködés előmozdítására. Alapszabályát <Egyességokmány> Woodrow →*Wilson* am. elnök kezdeményezésére a békekonf. 19 tagú biz-a készítette elő, 1919.ápr.28-án az 5. plenáris ülés fogadta el, s a →*versailles-i–washingtoni békerendszer* Eu-i országokra vonatkozó Párizs környéki békeszerződéseinek I. fejezetét alkotta. Az Egyességokmány a →*Németországgal* kötött →*versailles-i béke* életbe lépésével 1920.jan.10-én lépett hatályba. – A Genf székhellyel működő ~ fő szervei a Tanács, a Közgyűlés és a mellettük állandóan működő Titkárság volt. Az utóbbit a főtitkár, a főtitkár-helyettes és több titkár alkotta, feladata a ~ adminisztratív munkájának elvégzése volt. Az évente összeülő Közgyűlésben a tag-államok legfeljebb 3 képviselővel vehettek részt, de csak 1 szavazattal rendelkeztek. A Tanácsnak a ~ fennállása alatt állandó tagja volt NBr. és Fr., 1926–1933 között No., 1919–1933 között Japán, 1934–1939 között a Szu.; ideiglenes tagja 1919-től 4, 1922-től 6, 1926-tól 9, 1933-tól 10, 1936–1939 között 11 ország, 3 év időtartamra választva. A Tanács és a Közgyűlés minden, a ~ hatáskörébe tartozó ügygel foglalkozhatott, de csak konszenzussal hozhatott határozatot. – Az első plenáris ülést 1920.jan.16-án tartó ~ alapító tagja az I. vh-ban győztes 17 állam volt (az USA sosem lépett be), de meghívás útján további 13 ország vált taggá megalakulásakor. A veszteseknek külön kellett kérniük felvételüket. →*Magyarország* 1922.szept.18-án nyert felvételt, gr. Csáky István kűm. 1939.ápr.11-én jelentette be a kilépést. A leendő tagországokkal szemben 2 feltételt támasztottak: biztosítékot kellett adniuk nk. kötelezettségeik teljesítésére, s a ~ által szárazföldi, tengeri és légierejükre megállapított szabályok elfogadására. A tagfelvétel a Közgyűlés $\frac{2}{3}$ -os hozzájárulásával történt meg. – A ~nek ellenőrznie és biztosítania kellett a nk. jog betartását, így a →*mandátumterületek* igazgatását; a kisebbségek véd-ét Közép-Eu. K-i részén azon államokban, amelyeket az idevonatkozó kötelezettség terhelt; →*Danzig Szabad Állam* véd-ét és a város különleges nk. jogi helyzetét meghatározó rendelkezé-

sek betartását; a →*Saar-vidék* igazgatását. A ~ egyik legfontosabb célkitűzése a tagállamok közötti vitás kérdések békés úton való rendezése, ill. a leszerelés volt. Főként ez utóbbiak elérésében bizonyult tehetetlennek, akárcsak azokban az esetekben, amikor a nagyhatalmak más tagállamok területi integritását fenyegették. Fe. alaku-latot nem tarthatott fenn, a nk. jog betartására csak gazd. kényszerítő eszközökkel bírt. Ezek e-légtelensége, ill. a nehézkes döntéshozatali mecha-nizmus miatt a ~ nem tudta kitűzött feladatait el-látni. Nem tudott hatást gyakorolni a II. vh-hoz vezető nk. folyamatok alakulására sem. A II. vh. alatt tev-e gyakorlatilag szünetelt. – Főtitkárai: Sir James Eric Drummond (ang., 1919–1933), Joseph Avenoc (fr., 1933–1940), Sean Lester (ír, ügyve-zető, 1940–1946). – 1946.ápr.18-án, az *Egyesült Nemzetek Szövetsége* (ENSZ) megalakulása után kimondta saját feloszlását. • **SP, VG, 1108.**

Nemzetgyűlési választások: az I. vh. utáni első tartós magyar államrendszer törvényhozó testüle-tének személyi feltöltése. Az 1920.jan.24-25-én megtartott ~ döntő jelentőségűek voltak az állami élet megindítása szempontjából: 1920–1926 kö-zött ideiglenes, átmeneti, egykamarás parlament működhetett. Az 1920.febr. elején szükségessé vált pótválasztások után az első *Nemzetgyűlés* febr.16-án ült össze. – A ~ megtartását 1919.nov. 17-én a →*Friedrich-kormány* írta ki. A ~on ér-vényes, →*Friedrich* István me. nevéhez fűződő, aug.29-én kelt, nov.17-én közzétett 5985/1919. korm. számú *választójogi rendelet* az I. vh. utol-só éveinek reformtervezetén alapult, amely szé-les körű, titkos, egyenlő, kötelező, s a nőkre is ki-terjedő választójoggal ruházta fel →*Magyaror-szág* lakosságát. A Mo-on addig szokatlanul dem. választójog részben a középrétegek ált. pol. elő-retörésének, részben az →*Antant* Bp-i missziójá-nak volt tulajdonítható. A férfiak választójogának alapfeltétele a 24. életév betöltése (vagy fiatalab-bak esetén 3 hónap harctéri szolgálat), 6 év m. állampolgárság, $\frac{1}{2}$ év egy helyütt lakás, a nőké ezeken túl az írás-olvasás volt. A szavazásra jo-gosultak száma ennek alapján 3 millió 42 ezer főt tett ki, az ideiglenes határok közötti összlakosság 40 %-át. – A ~on győztes két párt, az agrárius *Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt* és a Friedrich- majd a →*Huszár-kormányt* támo-

gató szöv., a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* (KNEP) majdnem egyenlő mértékben osztozott a mandátumokon (77, ill. 76). A *→román kivonulás* (3.) után, 1920.jún-ban megtartott tisztántúli választások nyomán a kispapok képviselőinek száma 91-re emelkedett, a KNEP mandátumainak száma 59-re csökkent. 17 képviselő pártönkénti volt, a további 51 mandátumon 6 különféle párt osztozott. Az SZDP szervezetei működésének korlátozása miatt bojkottálta a ~t. A honatyák összetétele jelentősen változott a korábbiakhoz képest. A 40 éven aluliak, a kis-, közép- és gazdagparasztiak, a városi középrétegek, s a papság aránya nőtt; a 61 éven felüliek, a közép- és nagybirtokosok, a vm-i tisztviselők és az ügyvédek aránya pedig csökkent. – Az 1922.máj.28. - jún.1. közötti ~ alapján a második Ngy. jún.19-én ült össze. A *→kormányzó* 1926.nov.16-án oszlatta fel. A dec.14-15-i választások alapján a kétkamarás *Országgyűlés* (Fház, Kház) 1927. jan.28-án tartotta alakuló ülését. A Ngy. elnökei: *→Rakovszky István* 1920.febr.18. - 1921.júl.29.; *Gaál Gaszton* 1921.aug.12. - 1922.aug.15.; *Scitovszky Béla* 1922.aug.15. - 1926.okt.19.; *Zsitvay Tibor* 1926.okt.19. - nov.16. ♦ SZP, 1109.

Nemzeti Áldozatkészség Szobra: a háborús áldozatvállalás központi emlékműve, egyben a hadsegélyezés eszköze az I. vh. idején. A Mátyáskori páncélos lovast ábrázoló, kb. 6 m magas, kemény tölgyfából készült szobor felállítását a *→Hadsegélyező Hivatal* és az *→Augusztá-alap* kezdeményezte. Költségét adományokból fedezték, a további adományokat hadiözvegyek és hadiárvaik segélyezésére fordították. Az adakozók nevét bronzpikkelyeken a szoborra erősítették, vmint a *Nemzeti Múzeumban* elhelyezett, pergamenkötésű albumba foglalták. Díszes oklevelet és jelvényt is kaptak. A ~ *Sidló Ferenc* szobrászművész és *Schmidt Miklós* faesztergályos, az album *Basch Árpád* festőművész alkotása. A ~t a Bp. Deák Ferenc téri Anker-palota előtt helyezték el. – Az 1915.szept.12-i avatáson *Károly István* fhg. és *→Csernoch János* hercegprímás mondott beszédet, s a ~t dr. *Bárczy István* főpolgármester vette át. A kisebb bronzlemezek ára 2 koronánál, a családok, városok és vm-i tv.hatóságok által rendelhető címereseké 50 koronánál kezdődött. A ~t a kir., vmint a szöv. uralkodók arany-

pikkelyei is díszítették. A ~t később a felállítandó *→Hadtörténeti Múzeumban* (HTM) szándékoztak elhelyezni. 1924-ben átkerült a *→Ludovika Akadémia* elé. Az 1945-ben szétbontott ~ töredékesen maradt meg: feje a Budapesti Történeti Múzeum *Kiscelli Múzeumában*, a szobortest egyes darabjai a HTM-ben. – A ~t megelőzően hasonló szobrot állítottak Bécsben, Székesfehérváron, később Nagyváradon is. ♦ SG, 1110.

Nemzeti Erekllyelap: *→Erekllyés Országzászló*

Nemzeti Hadsereg (Magyar Nemzeti Hadsereg): az 1919-ben létrejövő *→ellenforradalmi rendszer*, majd a független *Magyar Királyság* fegyveres ereje 1919–1921 között. Az 1922–1945 közötti *→Honvédség* (II.) jogelődje. Pol. szerepe fennállása alatt mindvégig erősebb volt mint a hds-eké általában. – 1919.jún.9-én Szegeden a *→Károlyi-kormány* hm-e, *→Horthy Miklós* altngy. felhívást bocsátott ki *nemzeti* hadsereg felállításáról. Másnap a korm. elrendelte a *Magyar Nemzeti Hadsereg* szervezését. A köznyelvben az eleinte néhány száz fős, főleg ti. (alti.) szd-okból álló fe. erő neve a *Magyar* előtag nélkül, ~ként terjedt

el. 1920. ápr. 1-én a 46154/HM.Eln.B-1920. körrendelet bevezette a *magyar királyi* elötagot minden kat. szervezet, kh. fe. testület, állami intézmény stb. hivatalos megnevezése előtt. A ~ megnevezése ettől kezdve *Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg*, a köznyelvben továbbra is ~. – Horthy 1919. júl. 12-én kivált a kormányból, átvette a ~ főpását, amit aug. 9-én a kormánytól független → *Fővezér*séggé szervezett át. Ez Horthy → *kormányzó* vá választásáig funkcionált, s 1920. ápr. 1-én szűnt meg (Horthy márc. 1-ig volt fővezér). 1919. aug. 6-án → *Haubrich József*, a → *Peidl-kormány* hm-e hivatalosan feloszlatta az addigra javarészt magától felbomlott → *Vörös Hadsereget*, rendeletét a → *Friedrich-kormány* hm-e, → *Schnetzer Ferenc* vör. 8-án megerősítette. Horthy 15-én → *Friedrich István* me. jelenlétében esküt tett → *József kir. hg. kormányzó* kezébe, s átvette az összes fe. erő és testület feletti főpását. Ettől a ~ az egyetlen, elsődlegesen kat. funkcióval bíró fe. erő. Mellette még egy ideig Ny-Mo-on „önálló életet élt” a → *legitimista* haderő (br. → *Lehár Antal* ezds., aki 1919. aug. 5-én lépte át az ot-m. határt, s szombathelyi főhadiszállásáról 1100 kat. [ebből 350 ti.] felett rendelkezett, a ~ részének nyilvánította erőit). Schnetzer aug. 9-én rendeletben (14416/HM.eln.5.-1919.) erősítette meg a ~ mint egyedüli fe. erő felállítását. Nov. 25-én Horthy fővezér és főpk. elvileg alárendelte magát a → *Huszár-kormány*nak, ám a gyakorlatban továbbra is függetlenül cselekedett a kormányzattól. – Aug. 22-én Horthy rendeletet (95./II./1919.Főv.) adott ki az 1918 őszeig fennállott m.kir. honvéd → *katonai közigazgatás* (I. újjászervezéséről, őt → *katonai körlet*pását állítva fel: I. Bp., II. Siófok, III. Szombathely, IV. Kaposvár, VI. Miskolc (a szegedi V. körletpását a rendelet nem említi, a Fővezér Siófokra távozását követően ott hátramaradt pását eleve annak tekintették). – A szombathelyi körletpás egyben hivatott volt a → *Lehár-kontingens* integrálására is: pk-ává Lehár nevezték ki. A „Lehár-kérdés” csak a → *budaörsi csata* után oldódott meg, amelyben Lehár (a kir. által kinevezett) vör. a kir. hm-eként → *IV. Károly* oldalán vett részt. Lehár egyébként egy ideig együttműködött Horthyval: 1920. febr. 25. - márc. 31. között ő irányította a tiszántúli bevonulást. A debreceni körletpás-ot csak 1920. máj. 1-én alakították meg, a tiszántúli → *román*

kivonulás után. A kat. körletpás-ok kezdetben felügyelték a polg. közig-t is. A kat. és a polg. közig-t Horthy 1919. szept. 14-én választotta ketté, de a kh. feletti rendelkezési jogosultságot nem engedte át a polg. közig. vezetőinek. Egyes alakulatok, főként a ~hez kapcsolódó → *különítmények* a → *fehérterror* részesei voltak. – A ~ létszáma 1919. aug. közepére haladta meg a 4000 főt. Ebben része volt a Horthy által aug. 7-én elrendelt toborzásnak (nem terjed túl a ~ ellenőrizte terület határain), amit *Bernátsky Kornél* tbk. irányított. A toborzottakat az aug. 8-án Szegeden a fr. áktól átvett 5369 pu-val, 101 gpu-val és 9 lg-gel fe.ették fel. Aug. 22-én Horthy elrendelte a sorozást. Bernátsky szept. 10-i jelentése szerint a ~ létszáma, beleszámítva a Fővezér irányítása alatt álló egyéb kh. egységeket is, túlhaladta a 23 ezer főt, okt. 15-i jelentése a 30 ezres határ átlépéséről tudósított. 7 gy.zlj. volt Kaposvár, Körmen, Kőszeg, Magyaróvár, Nagykanizsa, Sopron és Tolna helyőrségben, 1 hu.ezd. és 2 gpu-s osztag Lepsényben, 1-1 hu.sz. Kaposváron és Szombathelyen, 6 ü. Sopron és Szombathely környékén. Számukra Au-ából vásároltak titokban (a → *Saint Germain-i béke* Au-nak tiltotta a fe.eladásokat) fe-t, az akciót *Trunkhahn* Lipót, a Magyar Textilművek vezérigazgatója irányította. Nov. 30-án a ~ létszáma 56 ezer fő, ebből 34 ezer az ún. *csendőrtartalék*ba tartozott (kh. célzattal kikülönített, egyben az → *Antant* és a megszálló ro. pását előtti rejtett alakulatok összessége). A létszám 1920. febr. 1-én 100.209 fő, ebből 14.933 ti. és 5309 alti., ami 7 gy.ho. (körletpás-onként 1-1), 1 lov.ho. („területen kívüli”) és a cső.tart. között oszlott meg. A → *Csendőrség* és a → *Rendőrség* együttes létszáma ugyanakkor 17.341 fő volt. – A toborzás és a létszámnövekedés 1920 tavaszán megállt: már folytak a békétárgyalások. A → *trianoni béke katonai határozat*yaiból következő létszámleépítés első fázisaként (rejtési célzattal) júl. 28-án megalakult 1 kh.ho. (Bp.). A ti. szd-ok és különítmények → *vadász*szlőaljaká alakultak át. A kh-ba történő átmentés eredményeként nov. 1-én az ún. *csapat*alakulatoknál már csak 37.500 főt mutattak ki, a kh. formációk összesített létszáma ugyanakkor 56.540 fő volt. Aug. 1-i kimutatás szerint a ~ 60.000 pu-val, 494 gpu-val, 251 gsz-val, 116 lg-gel, 33 av-vel és 21 gránátvetővel rendelkezett. Ebből a kh. alakula-

toknak csak pu-t, gpu-t és gsz-t adtak át. – A ~be jelentkező ti-ekkel szemben Schnetzer hm. 1919. aug. 16-án igazolás lefolytatását rendelte el. 1920 végéig, az eljárások lezárásáig 5446 tényleges ti-et igazoltak, 310-et leszereltek, 350-et büntető eljárás alá utaltak. A frontokról és a →*hadifogságból* hazérkező tart. ti-eket is igazolás alá vonták, ám aki visszatért polg. foglalkozásához, mentesült a további eljárás alól. Mintegy 30.000 tart. ti. közül 5525-öt igazoltak, ami azt jelenti, hogy (legalább) ennyien kívántak maradni kat. (kh.) szolgálatban, zömmel olyanok, akiknek az elcsatolt részekben elveszett az egzisztenciájuk). 1920 végéig további 1250 ti-et és alti-et szereltek le nem pol. ok miatt (italozás, defetizmus, parancsmegtagadás stb.) – A ~ főpk-a a fővezér, majd 1920.márc.1-től 1921.jan.10-ig *gyalogsgági felügyelő*ként, attól 1922.jan.4-ig *csapatfőfelügyelő*ként →*Willerding Rezső* altbgy. (1921.febr.1-től gy.tbk.). Mögötte következett a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkarának főnöke*. ♦ **RI, 1111.**

A Nemzeti Hadsereg katonái Szegeden, 1919

Nemzeti Hadsereg Vezérkara: a magyar →*Nemzeti Hadsereg* legfelsőbb kat. irányító szerve. A →*Fővezérség* keretében alakult meg 1919.aug. 12-én mint annak vk-a. Dec.13-tól alakult át a ~áv. Miután a →*trianoni béke katonai határozványai* szerint a m. haderő nem rendelkezhetett vk-ral, 1921.jún.1-től rejtett szervezetté alakult *Honvédelmi Minisztérium VI. Csoportfőnökség* néven. 1922.jan.1-től ugyanezen a néven a m.kir. →*Honvédség* (II.) vk-a. – A ~ ügkörönként tagolt o-okra és alo-okra tagolódott. Kidolgozta a NH szervezésének, személyi feltöltésének és felszerelésének elveit, felvonulási és hdm. terveit

(közte a →*revíziós hadműveleti terveket*), ill. a mozgósítás rendszerét. Irányította a kat. kiképzést, a →*defenzív hírszerzést* és a háb-ra való felkészülést. Állást foglalt a honvédelmi jelentőséggel bíró pol. kérdésekben, így a költségvetésben is. – Vezetői: →*Soós Károly* vörgy. 1919.aug.12-től mint a Fővezérség VKF-e, dec.13-tól mint a NH VK-ának VKF-e, őt 1920.márc.15-től →*Berzeviczy Béla* altbgy. követte, 1921.jún.1-től 1922. jan.4-ig mint a HM VI. Csfség csf-e. ♦ **RI, 1112.**

Nemzeti Igazgatóság (délvidéki): →*Újvidéki határozatok*

Nemzeti koncentrációs kormány: →*Huszár-kormány*

Nemzeti Munkapárt: 1917.jún.15-ig →*kormánypárt*ként, majd a →*48-as Alkotmánypárttal* való 1918.okt.22-i fúzióig konstruktív ellenzéki szabadelvű pol. mozgalom. Gr. →*Tisza István* 1910. febr.14-én bocsátott ki felhívást erős korm.párt megalakítása végett, amellyel a jan.17-én megalakult *Khuen-Héderváry-kormányt* kívánta támogatni. Megkönyítette szervezését, hogy e napon az *Alkotmánypárt* bejelentette feloszlását, s vezetője, gr. →*Andrássy Gyula* szabad pártválasztást engedélyezett (a tagság jelentős része át is lépett a ~ba). A ~ bázisát e csoport mellett főként a régi *Szabadelvű Párt* Tisza körül gyülekező tagjai adták, akik a koalíció idején az 1906.okt-ben alapított *Nemzeti Társaskörben* gyülekeztek. A közjogi harcok elkerülésének óhaja vitte a ~ba a me. és *Lukács László* csoportját. A ~ nevét →*Berzeviczy Albert* ajánlotta, megalakulására 1910.febr. 19-én került sor, gr. *Csáky Albin*, a →*Főrendiház* elnöke levezetésében. A programbeszédet tartó Tisza mindvégig a ~ szellemi vezére maradt. – Tisza az előző koalíciós korm. előidézte közéleti válságot, a kapcsolat megromlását →*Horvátországgal*, a nemzet és kir-a között megingott bizalmat a hatvanhetes közjogi alaphoz való visszatéréssel és a közjogi harcok kikapcsolásával kívánta orvosolni, s a kat. kérdésekben az ún. *kilences bizottság* (→*Apponyi Albert* gr.) programját tartotta mérvadónak. Febr.25-én megalakult a ~ *Végrehajtó Bizottsága*, amelynek elnökévé *Perczel Dezső*t, főelőadójává br. *Fejérváry Imrét* választották. – A ~ az 1910.jún.1-10-i választásokon 256 mandátumot kapott (412-ből), így ab-

szólút többséget ért el a →*Képviselőházban*. Jún. 20-án megalakult a parlamenti frakció, amelynek elnökévé Perczelt választották. 1912. ápr.-ban a →*véderőtörvények* kapcsán a Khuen-Héderváry-korm. megbukott, Návay Lajos házelnök lemondott. E (technikai obstrukcióval kikényszerített) eseményeket a ~ hadüzenetként fogta fel, s máj. 22-én 210 szavazattal házelnökké választotta Tiszát. Jún. 4-én a frakció megakadályozta, hogy az ellenzék lehetetlenné tegye a véderőtvenek elfogadását, azokat megszavazta, elfogadta a párhuzamos ülések bevezetését, s határozatban állt ki a házelnök mellett. Tisza máj. 17-én tájékoztatta pártját választójogi tervezetéről. Az 1913. márc. 8-án megszavazott, a választásról szóló 1913: XIV. tc. kb. 40 %-kal emelte a választók számát, s Bp.-en, Fiumében és a →*törvényhatósági joggal felruházott városokban* bevezette a titkos szavazást. – 1913. jan. végén a pártelnöki széket Khuen-Héderváry Károly foglalta el, amit 1918. febr. 16-i haláláig töltött be. Lukács László me. 1913. jún. 4-i lemondása után a ~ Tiszát jelölte a me.-nek, s hivatali ideje alatt végig támogatta. Ennek köszönhető, hogy az ellenzék képtelen volt megbuktatni, s az új uralkodó is csak 1917. máj. 23-án tudta lemondatni. A háb. alatti választásokat elkerülendő a Kház meghosszabbította 1915-ben lejáró mandátumát, a ~ abszolút többsége megmaradt az összeomlásig. – A ~ hűségének egyetlen megingására a Kház 1916. dec. 21-i ülésén került sor, amikor a me. nádorhelyettesse választásától 46 képviselője távol maradt. A választójogi konzervativizmus miatt kilépő néhány disszidenst leszámítva, a ~ 1917. máj. után konstruktív ellenzékként is követte Tiszát. – Az OMM ot. felének federalizálásával megszűnő közjogi ellentétek és a romló kat. helyzet miatt, egy koncentrációs kabinet létrehozására Tisza 1918. okt. 17-én javasolta az egyesülést az összes, parlamenti képvisellel bíró párttal. A pártviták ki- kapcsolásával minden erejét a békekötésre és a nemzeti érdekek véd-ére kívánta fordítani. A ~ egyhangúlag elfogadta a javaslatot, így létrejött a fúzió a 48-as Alkotmánypárttal. • KE, 1113.

Nemzeti Tanács (délvidéki): →*Újvidéki határozatok*

Nemzeti Tanács (magyar): →*Magyar Nemzeti Tanács*

Nemzeti Védelem <Narodna Obrana>: az első amerikai ukrán nemzetiségi szervezet. 1915. nov. 28-án Pittsburghben alapították az I. vh. előtt az USA-ba kivándorolt, zömmel →*Galíciából* és →*Bukovinából*, kisebb részt →*Oroszországból* származó, pravoszláv vallási kötődésű ukránok. A ~ célja kezdetben az USA-ban élő vmennyi ukrán és rutén tömörítése volt. Köreikben 1916 elejétől nyilvánultak meg bizonyos OMM-ellenes tendenciák. Az 1917. febr.-i →*oroszsországi forradalom* után russzofil álláspontra helyezkedő ~ 1917. júl. 13-i New York-i kongresszusán kimondták a galíciai ukrán és a Mo-i rutén (a ~ szóhasználatával kárpátorosz) területek kiválását az OMM-ból, s autonóm egységként való csatlakozását a polg. dem. Or.-hoz. Az Or-i bolsevik fordulat azonban e koncepciót szertefoszlatta, ezért rövid időre a független →*Ukrajnával* való egyesülést célul kitűző *nagyukrán koncepció* került előtérbe. – A ~ vezetősége 1918 elején a cseh pol. emigráció célkitűzéseit téve magáévá először az am. *Szlovák Ligával*, máj.-ban a →*Csehszlovák Nemzeti Tanáccsal* tárgyalta (→*ukrán nemzeti mozgalom*). A ~ máj. 31-i →*pittsburghi emlékirata* felajánlotta az OMM ukrán és rutén területeinek csatlakozását a háb. után létrehozandó csszl. államhoz. – A továbbiakban a ~ szerepe lecsökkent a →*Magyarorszok Amerikai Nemzeti Tanácsa* ellenében. • PGy, 1114.

Nemzetiségi autonómiák: →*Magyarország föderatív átalakítása*, →*Oszták–Magyar Monarchia föderatív átalakítása*

Nemzetiségi mozgalmak (az Oszták–Magyar Monarchiában): →*Cseh nemzeti mozgalom* (~), →*Délszláv ~*, →*Lengyelország*, →*Román ~*, →*Szlovák ~*, →*Ukrán ~*

Nemzetközi Munkaügyi Szervezet: →*Békekonferencia*

Nemzetközi Szocialista Bizottság: →*Zimmerwaldi konferencia*

Nemzetközi Szocialista Iroda: →*Internacionálé, II.*, →*Stockholmi konferencia*

Nemzetőrség: az önálló magyar állam karhatalmi fegyveres testülete 1918–1919-ben. 1918. nov. 11-én →*Bartha Albert* alez. hm. kiáltványt adott ki →*Magyarország* (Szent István-i) határainak védelméről. Ennek érdekében 3 részből álló m.

nemzeti fe. erőt állított fel: *Hadsereg* (→*magyar néphadsereg*), ~, →*Polgárőrség*. Az 5220/1918. ME. rendeletet a me. aláírásával 13-án hirdették ki. – Az elsősorban vidéken működő ~ orsz. hierarchiáját a HM nov.11-én aláírt (13-án kihirdetett) 28527/Eln.1./1918. végrehajtási utasítása szabta meg. Orsz. pság-a a HM *karhatalmi osztály* kötelékében alakult meg *Fényes* László függetlenségi párti képviselő vezetésével. Területi irányító szervei a kat. kerületek melletti *karhatalmi parancsnokságok* voltak, a Hds-től vezényelt állománnyal: 1 tbk. (esetleg ezds.), 2 vk. ti. és 4 tényleges ti. Joghatóságuk megegyezett az adott kat. kerület területével, ám az alájuk rendelt *nemzetőr* egységek már a polg. közig. beosztást követve álltak fel. Városonként és járásonként min. 1 *nemzetőrszázadot* kellett felállítani a Hds. költségén. Nagyobb községek, üzemek, birtokok saját költségen (az adott városi vagy járási szd. pk-ának alárendelt) *nemzetőrosztagot* állíthattak. Orsz. üzemek (pl. a vasúttársaságok) is állíthattak saját osztagokat. A HM kh. o. összesítése szerint (papíron) a ~ 1918.nov. végén 950 egységbe szervezve 86.439 főt számlált. – A ~ deklarált feladatai közé tartozott a nemzetiségi megmozdulások letörése is. A →*történelmi Magyarország* összeomlása során több ~alakulat összetűzésbe keveredett különféle nemzetiségi milíciákkal, több beolvadt a m. területeket védő m. kat. szervezetekbe vagy félkat. szerveződésekkbe. – *Nagy Vince* bm. 1919.febr.5-én tárgyalásokat kezdett egységes kh. testület szervezéséről a →*Katonatanács*, a →*Rendőrség*, a →*Csendőrség*, a *Polgárőrség* és a ~ képviselőivel. A tárgyalások nyomán a ~et a →*Berinkei-kormány* 1919.febr.22-én közzétett 2669/HM.Eln./6./1919. rendelete szüntette meg. A felállítandó testület a *Népőrség* nevet viselte volna, de megalakítására már nem került sor (nem azonos az 1918.nov.2-án megszervezett →*Népőrséggel*). A ~ így gyakorlatilag a TK kikiáltásáig működött. A rendelet felállította a →*Dunaőr*-séget és a *Székely Különítményt* is (az előbbi elsősorban kh., az utóbbi kat. szervezet, de mindkettő bírt kh. és kat. funkciókkal). ♦ **RI, 1115.**

Nemzetvédelmi szolgálatok: →*Különítmény*

Népfelkelés: az →*Oszták–Magyar Monarchián* belüli *Magyar Királyság* kiegészítő fegyveres ere-

je 1868–1918 között. Az →*Oszták–Magyar Monarchia* hadszervezetének alkotója, az ot. cs.kir. →*Landsturm* m. megfelelője. →*I. Ferenc József* 1868.dec.5-én szentesítette az 1868:XLII.tc-et a népfelkelésről, együtt a XL., a véderőről és a XLI., a honvédségről szóló tc-vel. Mint a *harmadik vonalat* alkotó haderő, a m.kir. ~ funkciója kmsz. a cs. és kir. →*közös Hadsereg* és a m.kir. →*Honvédség* támogatása. Külön főpság-a vagy vk-a nem alakult, legfelsőbb irányítási szinten a cs. és kir. →*Vezérkarhoz*, ill. a háb. kitörésekor az annak bázisán felállított cs. és kir. →*Hadsereg-főparancsnokság* alá tartozott. Két →*fegyvernemből* (gy., lov.) állt; a →*gyalogság* békében nem élő *népfelkelő* ezredek kötelékében, amelyek a →*mozgósításkor* a járásonként felállított *kivonuló zászlóalj*akból és *területi zászlóalj*akból álltak össze; a →*lovasság* hv.hu.ezd-enként 1-1 békében nem élő *népfelkelő* *huszárosz*ály keretében. Vezényleti nyelve m. volt. – Az 1914-es mozgósításkor 30 nf.gy.ezd. volt: Bp-i IV.hdt. (1. Bp., 2. Gyula, 17. Székesfehérvár, 29. Bp., 30. Bp.), pozsonyi V.hdt. (13. Pozsony, 14. Nyitra, 15. Trencsén, 18. Sopron, 20. Nagykanizsa, 31. Veszprém), kassai VI.hdt. (3. Debrecen, 9. Kassa, 10. Miskolc, 11. Munkács, 12. Szatmárnémeti), temesvári VII.hdt. (5. Szeged, 4. Nagyvárad, 7. Versec, 8. Lugos, 32. Dés), nagyszebeni XII.hdt. (21. Kolozsvár, 22. Marosvásárhely, 23. Nagyszeben, 24. Brassó), zágrábi XIII.hdt. (19. Pécs, 25. Zágráb, 26. Károlyváros, 27. Sziszek, 29. Eszék). ♦ **RI, 1116.**

Népfelkelő gyalogezred indul a frontra, 1914

Népies Irodalmi Társaság: →*Erdélyi Magyar-Székely Szövetség*

Népjóléti Központ: →*Budapesti Központi Segítő Bizottság*

Népkonyha: a társadalmi jótékony-ság keretében a rászorultakat olcsón táplálékkal ellátó szociál-politikai intézmény. Mo-on a XIX. szd. második felétől ismert. Az I. vh. idején, 1914-ben Újpes-ten és Pestszenterzsébeten létesült ~, röviddel ez-után jött létre →Weiss Manfréd csepeli és Wolf-ner Gyula újpesti ~ja, napi 1000-1000 ebéddel. 1916-ban mintegy 9 ezren étkeztek a Bp-i ~kon. 1917-ben Bp. ~it ún. *hadikonyhák*ká alakították, kerületenként 1-1 étkezőt, a belső kerületekben ezen felül 4 ún. polgári étkezőt nyitottak, ahol ter-ritett asztalnál lehetett enni. A hadikonyhák ellá-tására létesült Bp. kezelésében a *Központi Kony-ha*, napi 10-12 ezer ebéddel. 1918-ban 4 ezer ebédes kisegítő konyha létesült. Ezeken túl 35-40 jótékony egyesületi ~ is működött. • KA, 1117.

A Honvédség ingyerkonyhájá Budapest, 1914

Népkormány: →Berinkey-kormány, →Károlyi-kormány (Mihály-)

Népköztársaság: →Magyar Népköztársaság

Népőrség (I.): közbiztonsági fegyveres testület 1918–1919-ben. A Gyáriparosok Országos Szö-vetsége, vmint a Kereskedelmi és Ipari Kamara vezetőségének közös határozata alapján állították fel 1918.nov.2-án. Feladata elsősorban a vagyon-, másodsorban a személyvéd. volt a megromlott közbiztonsági viszonyok között. A nov.3-án a *Népszava* szoc.dem. napilapban megjelent felhí-vás alapján a ~ hozzávetőleg 1000 fős testületté alakult, amelynek egységei egymástól függetlenek voltak. Orsz. hierarchiája nem fejlődött ki, noha megalakulásakor Sándor László volt rő. főkapitányt orsz. vezetőjévé választották. Elsődlegesen Bp-en, a vidéki iparvárosokban, elvértve egyéb

városokban működött. A →*Forradalmi Kormány-zótanács* 1919.márc.26-i rendeletéig állt fenn, amely megszüntetett minden addigi →*rendvédel-mi testületet* és felállította a →*Vörös Őrséget*. – Ot. megfelelője a *Volkswehr* volt. (Még: →*Nem-zetőség*, →*Népőrség* [II.]) • RI, 1118.

Népőrség (II.): kiegészítő karhatalmi fegyveres testület 1918–1919-ben. A →*Magyar Népköztár-saság* időszakában a Bp-i *Államrendőrség* jog-hatósági területén, a Bp-i rő. főkapitány aláren-deltségében működött. Szolgálati feladatainak el-látása során minden esetben a →*Rendőrség* támo-gatását kellett biztosítania. Tagjai csak szervezett szoc.dem. munkások lehettek. Önálló intézkedés-re nem voltak jogosultak, elvileg mindenkor a Rendőrség közbelépését kellett kérniük. Sem ak-kor, sem utólag nem tisztázott, hogy része volt-e a →*Népőrség* (I.)-nek. • KIG, 1119.

Néppárt: →*Katolikus Néppárt*

Népségítő Iroda: →*Budapesti Központi Segítő Bizottság*

Népszámlálás: adott területen meghatározott időpontban élő népesség számára és összetételé-re vonatkozó összeírás. →*Magyarországon* 1870 óta évtizedenként tartanak ~okat. – 1. Az I. vh. előtti utolsó ~t 1910-ben tartották. Ekkor az or-szág lakossága 18.264.533 fő volt (→*Horvátors-zág* nélkül). A népsűrűség 64,6 fő volt km²-en-ként. 1000 férfira 1015 nő jutott. A kor megosz-lás alakulása: 14 év alatt 35,3 %, 15-39 év kö-zött 37,6 %, 40-59 év között 18,9 %, 60 év felett 8,2 %; az átlagos életkor 26,8 év volt. – A →*tör-ténelmi Magyarország* soknemzetiségű ország volt. A lakosság 54,41 %-a (9.938.134 fő) volt m., 16,14 %-a (2.948.049 fő) ro., 10,66 %-a (1.946.165 fő) szl., 10,41 %-a (1.901.642 fő) n., 2,54 %-a (464.259 fő) rutén vagy ruszin, 2,53 %-a (461.091 fő) szerb, 1,0 %-a (181.882) hr., 0,4 %-a (72.463 fő) szlovén, 0,26 %-a (48.178 fő) ln., 0,14 %-a (26.308 fő) ol., 1,51 %-a (276.632 fő) egyéb; ill. 49,3 %-a rk., 14,3 %-a ref., 12,8 %-a görögkeleti, 11,0 %-a görögkatolikus, 7,1 %-a ev., 5,0 %-a izraelita, 0,4 %-a unitárius, 0,1 %-a egyéb vallású. – 2. Az I. vh. után a →*trianoni békediktátummal* meghatározott területen meg-tartott 1920. évi ~ szerint az ország lakossága

7.986.875 fő volt. A népsűrűség 85,9 főre emelkedett km²-enként. 1000 férfira a háb. → *embervesztés* miatt már 1062 nő jutott. A korstruktúra a következőképpen változott: 14 év alatt 30,6 %, 15-39 között 41,2 %, 40-59 között 19,1 %, 60 év felett 9,0 %. Az átlagos életkor 28,7 évre emelkedett. – Csökkent a nem m. népesség aránya. A 89,61 % m. (7.156.727 fő) mellett már csak 10,39 % nemzetiség élt az országban: 6,91 % (551.624 fő) n., 1,78 % (141.918 fő) szl., 0,46 % (36.864 fő) hr., 0,3 % (23.695 fő) ro., 0,1 % (8239 fő) szlovén, 0,1 % (7990 fő) szerb, 0,08 % (6719 fő) ln., 0,66 % (53.099 fő) egyéb. E népesség 63,9 %-a rk., 21,0 %-a ref., 6,2 %-a ev., 5,9 %-a izraelita, 2,2 %-a görögkatolikus, 0,6 %-a görögkeleti, 0,1 %-a unitárius, 0,1 %-a egyéb vallású volt. – 3. Az 1920-as évek végig folyó → *területrendezések* és az azzal összefüggő migráció [→ *menekültek*] következtében a nemzetiségi összetétel kismértékben átrendeződött. Az ún. *évvégi számított népesség* e történések és a természetes demográfiai folyamatok nyomán az alábbiak szerint változott: 1921: 8.068.255; 1922: 8.136.836; 1923: 8.209.215; 1924: 8.255.622; 1925: 8.341.562; 1926: 8.423.750; 1927: 8.484.233; 1928: 8.555.040; 1929: 8.610.266 fő. Az 1930. évi ~ 8.688.319 lakost mutatott ki. Ennek 92,09 %-a (8.001.112 fő) volt m., 5,51 %-a (478.630 fő) n., 1,20 %-a (104.819 fő) szl., 0,32 %-a (27.683 fő) hr., 0,24 %-a (20.564 fő) egyéb dszl., 0,19 %-a (16.221 fő) ro., 0,08 %-a (7.031 fő) szerb, 0,37 %-a (32.259 fő) egyéb. ♦ **SzAF, 1120.**

Népszavazás és döntőbíráskodás: az új államhatárok kialakításának egyik módja az I. vh. után. Az egyes etnikumok és területi egységek önrendelkezési elve a háb. alatt, a → *wilsoni békecélok* ban és a → *wilsoni 14 pont* ban jelent meg a legmarkánsabban, de a háb. utáni párizsi → *békekonferencia* ált. nem alkalmazta, különösen nem a → *történelmi Magyarországot* illetően. – Az I. vh. utáni → *területrendezések* során 9 népszavazás (nsz., <referendum>) és 8 döntőbíráskodásra került sor. Az utóbbiak nem klasszikus döntőbírási határozatnak, hanem (önkéntes) nagyhatalmi döntéseknek tekintendők. – → *Magyarország* vonatkozásában a → *Nemzetek Szövetsége* csupán az 1921.dec.14-15-i → *soproni népszavazást* ismerte el érvényesnek. – Az 1923.ápr.23-i

→ *salgótarjáni döntéssel* a *Nagykövetek Tanácsa* (NT) 27 km²-t juttatott vissza Mo-nak → *Csehszlovákiától*. – Az 1918-ig Mo-hoz tartozott *Árva* és *Szepes* → *vármegyét* az NT 1920.júl.28-án megosztotta → *Lengyelország* és Cssl. között. Árva vm. ÉK-i része (a jablonkai-háromszög, 389 km²) és Szepes vm. ÉNy-i része (195 km²) Lo-hoz került, a területek nagyobb részét Cssl. kapta. – A → *Saint Germain-i béke* nsz-t írt elő az 1918-ig → *Ausztriához* tartozott → *Karinthia* D-i részére, amit a → *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* igényelt. A szerb megszállás alatt álló „A” zóna (2800 km²) 1920.okt.10-én Au. mellett döntött (59 %-kal), így az → *osztrák hadsereg* által megvédett klagenfurti „B” zónában (600 km²) a nsz-t már nem tartották meg. – 1919.máj.10-én → *Tirol* és → *Vorarlberg* tartományban nsz. döntött a „svájci semlegességi fennhatóság alá” kerülésről. *Svájc* elzárkózott felvételük elől, s a békekonf. sem ismerte el azt. Az → *Anschluß* kérdésében Tirol és → *Salzburg* tartományban 1921.ápr.24-én nsz. döntött → *Németország* mellett. Miután e referendum egyaránt sértette a Saint Germain-i és a → *versailles-i békét*, az → *Antant* felszólítására az ot. korm. hatálytalanította. – Az 1918-ig az *Osztrák Császárság* on belüli → *Sziléziához* tartozott *Teschen-vidéket* az NT 1920.júl.28-án megosztotta Lo. és Cssl. között, revideálva az 1918.nov.5-én a békekonf. által meghúzott etnikai határt. Az 1919.okt.27-re kiírt nsz-t nem tartották meg. Lo. kapta a terület K-i (900 km²), Cssl. a Ny-i felét (1200 km²). – 1921.szept.19-én a márc.20-i nsz. eredményét községek szerint lebontva megvonták a n-ln. határt *Felső-Sziléziában* <Schlesien, Slask>. A terület nagyobb része (3700 km²) No-ban maradt, Kattowitz <Katowice> körzete (316 km²) Lo-hoz került. – Ugyancsak 1921.szept.19-én *Hultschint* (<Hlučín> Felső-Szilézia, 3 km²) No-tól nsz. nélkül Cssl-hoz csatolták. – *Eupen-Malmedy* vidékét (1056 km²) a megtartott előzetes nsz-t figyelmen kívül hagyva az 1919.jún.28-i versailles-i békével *Belgium*-hoz csatolták No-tól (a 63.940 szavazatból 271 esett Belgiumra). – Az 1918-ig No-hoz tartozott *Schleswig É-i zónájában* 1920.febr.20-án, D-i zónájában márc.14-én tartottak nsz-t. Ennek eredményeként a tartomány É-i ²/₃-a (3994 km²) *Dániához* került, D-i ¹/₃-a (1285 km²) No-ban maradt. – Az 1918-ig No-hoz tartozott *Memel-vidé-*

ket (2444 km²) 1923.febr.16-án No-tól (K-Poroszországtól) →Litvániához csatolták. – Az 1918-ig No-hoz tartozott Pomerániából a →lengyel folyosót (<korridor> kb. 7000 km²) az 1919.jún.28-i versailles-i békével Lo-hoz csatolták. Az utólagos (1920.júl.11-i) nsz. No. melletti eredményét figyelmen kívül hagyták. – K-Poroszország 2 zónájában (Allenstein és Marienwerder körzete, összesen 16.985 km²) 1920.júl.11-én tartottak nsz-t a Lo-hoz való csatlakozásról. Az NT júl.28-án elfogadta a No. melletti eredményt. – A versailles-i békével →Danzig Szabad Város (1.900 km²) és a →Saar-vidék (1484 km²) a Nemzetek Szövetsége ellenőrzése alá került. ♦ RI, SJ, 1121.

Népszövetség: →Nemzetek Szövetsége

Népszövetségi kölcsön: a →Nemzetek Szövetsége Pénzügyi Bizottságában kidolgozott →pénzügyi stabilizáció keretében →Magyarország által felvett hosszú lejáratú államhitel. A kötvényeket 1924 nyarán bocsátották ki a nk. pénzpiacokon, s ang., am., ol., holland, svéd, svájci és csszl. befektetők jegyezték le. A ~ bruttó összege 307, nettó 250 millió aranykorona, kamatozása 7, ill. 7,5 százalékos volt. Fedezetül a m. állam vámbevételei, a cukoradó, a só- és dohányjödék szolgált. A ~ felhasználását a Népszövetség Bpre küldött főmegbízottja, Jeremiah Smith am. jogász ellenőrizte, akinek vétőjoga volt a m. gazd.- és pénzpól. minden, szanalással összefüggő kérdésében. A főmegbízott egyik munkatársa (Harry A. Siepmann) a szanalás részeként újonnan megalkult Magyar Nemzeti Banknál ellenőrizte a m. központi bank tev-ét. ♦ PÁ, 1122.

Neuilly-i béke: a →Bulgária és az →Antant közötti →hadiállapot lezárását és a háború utáni időszak alapelveit kodifikáló nk. jogi okmány. Az I. →világháborút lezáró →versailles-i-washingtoni békerendszer része. 1919.nov.27-én írta alá bg. részről Sztambulijски követ a Párizs melletti Neuilly-sur-Seine-ben (szövegét a bg. béke-delegáció szept.18-án kapta meg). A ~ben Bg. elvesztette területének 10,24 %-át (11.763 km²), lakosságának 5,5 %-át (mintegy 300 ezer fő). A ~ben megerősítették a második →Balkán-háborút lezáró 1913.aug.10-i →bukaresti béke Dél-→Dobrudzsát →Romániához csatoló pontját.

Bg-nak át kellett adnia a →Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részére →Macedónia nagy részét, Go-nak Ny-Trákiát (ezzel elvesztve Égei-tengeri partvidékét). Go-ot viszont kötelezték, hogy biztosítsa a szabad átjárást Bg-nak a Marica folyón és a mellette vezető vasútvonalon az Égei-tengerhez, vmint Alexandropolis kikötő szabad használatát. Bg. haderejének létszámát 20 ezer főben maximálták. Jóvátételként 37 év alatt 2,25 milliárd aranyfrank fizetésére kötelezték, amit Bg. részben szén- és juhszállításokkal teljesített. A ~szövegébe belefoglalták a →Nemzetek Szövetsége Egyességokmányát. A ~t a bg. parlament 1920. aug.9-én emelte törvényerőre. ♦ VG, 1123.

Neuve-Chapelle-i csata: ütközet a →nyugati hadszíntéren. 1915.márc.10-én Lille-től DNy-ra az ang. 1.hds. rövid, de heves tü. előkészítés után Neuve-Chapelle fr. városka felé tört előre, amit el is foglalt. Márc.13-ra a n. 6.hds. tart-ai megállították a →támadást. A britek a kis területnyereséért 13.000 főt veszítettek. ♦ BT, 1124.

Nicolai, Walther: →Német titkosszolgálatok

NID: →Brit titkosszolgálatok

NIO: →Amerikai titkosszolgálatok

Nitrokémiai Ipartelepek

Rt.: →Magyar Lőporgyárüzemi Rt.

Nitti, Francesco Saverio (Melfi, 1868.júl.9. – Róma, 1953.febr.20.): olasz államférfi, miniszterelnök. A közgazd. tudományok professzora, újságíró. 1904-től képviselő. 1911–1914 között fm., 1917–1919 között püm. Baloldali liberális-ként követi →Orlandót a me-i székben 1919.jún. 23-án. Szembe kell néznie számos külső és belső problémával, beleértve a szöv-ek által vitatott ol. területi követeléseket, vmint a háb. és a leszerelés szülte gazd. és pü. nehézségeket. Bevezeti az arányos képviselőket elvét a parlamenti választásokon (1919.aug.15.), amelynek eredményeképpen a szoc-k és a kereszténydem-k lényegesen több székhez jutnak. Mivel a korm-át alkotó két párt közötti egyeztetések nem járnak sikerrel, ipari sztrájkok sorozata veszi kezdetét. Ez, vmint a

Mussolini vezette fasiszta mozgalom lemondásra kényszerítik (1920.jún.9.). 1921-től újra képviselő. 1924-ben a fasiszták nem engedik indulni a választásokon. Hosszú ideig Fr-ban él. 1943.aug-ban a n-ek Au-ba internálják. 1945-ben szabadul, 1948-ban szenátorrá választják. ♦ **SÄ, 1125.**

Nivelle, Georges Robert

(Tulle, 1858.okt.15. – Párizs, 1924.márc.22.): francia tábornok. Részt vesz a →boxerláadás leverésében, majd Afrikában szolgál. 1916.febr.-tól a III.hdt-et, máj-tól a 2.hds-et irányítja a →verduni csatá-

ban. 1916.dec.28-án a →francia hadsereg főpk-ávé nevezik ki (a fr. pol. és kat. vezetés nem tud megegyezni Joseph →Joffre msl. utódának személyében, ~t provizórikusan jelölik ki). Fő kezdeményezője az 1917.ápr.16-án indított, rosszul előkészített Chemin des Dames-i offenzívának, amely rendkívüli veszteségekkel járt, meggyengítette a fr. hds. morális tartását is, s máj-ban elvezetett az első zendülésekhez. Máj.15-én leváltják, utóda Philippe →Pétain msl. ♦ **TJ, 1126.**

Njegovan, Maximilian (Zágráb, 1858.okt.31. – Zágráb, 1930.júl.1.): osztrák-magyar tengernagy, a cs. és kir. hadiflotta parancsnoka. A fumei →Haditengerészeti Akadémia után, 1877-ben tengerész-hadapródként kerül a →haditengerészethez. 1897-től ot-m. követ a kínai cs. Udvarban. 1900.máj.-tól kkap., 1902-től a →közös Hadügyminisztérium Tengerészeti Csfség-ének (TCS) Hadművelési Kancelláriáján (HK) szolgál. 1905-től a matróziskola pk-a. 1906-tól a BUDAPEST partvédő páncélos kapitánya. 1907-től skap. és a hajóraj-pság törzsfőnöke. 1909-től a HK főnöke, a haditengerészet pk-ának szármagáé. 1910-től az ERZHERZOG FERDINAND MAX cshj. kapitánya. 1911.aug.-tól eltngy. és a tart. hajóraj pk-a. 1913.máj.14. és júl.30. között a →Szkutari-válság idején a város nk. Tengerügyi Tanácsának tagja. 1913 nyarától a hajóraj pk-a. 1913.okt.-tól a Tengerészeti Műszaki Bizottság elnöke, nov.1.-tól altngy. – 1914.aug.4.-tól az I. hajóosztály I. hajórajának pk-a. 1915.máj.24-én részt vesz Ancona ol. kikötő bombázásában. 1917.febr.16-tól

az ot-m. hadiflotta pk-a, febr.23.-tól tngy. és a TCS (→ügycsoport) főnöke. Szorgalmazza Cattaro búvárhajó-támaszponttá való kiépítését. Az 1918. febr.-i →cattarói matrózlázadás után elmarasztalják (→Haus ntngy.-tól örökölt) defenzív hadvezetéséért és tétlenségéért. Saját kérelmére febr.27-én nyugdíjazzák. – Titkos tanácsos. ♦ **BT, 1127.**

Nopcsa Ferenc, báró (Déva, 1877.máj.3. – Bécs, 1933.ápr.25.): világhírű magyar albanológus, paleontológus, etnográfus és geológus. Az I. vh. alatt fhdy. →rendfokozatban részt vesz az →alban önkéntesek szervezésében. Az 1915. végétől felállított 3 csoport egyikének vezetésére ~ kap megbízatást. A mintegy 600 főnyi különítmény, amely katolikus mirditákból áll, ténylegesen nem kapcsolódik be az →albániai hadjáratba, mivel ~ albániai tev-ét az illetékes ot-m. XIX.hdt.pság egyre fokozódó bizalmatlansággal kezeli. A tudós ugyanis következetesen kiáll az albánok érdekeinek védelméért, amit a hdt.pság a hadviselés érdekeinek akadályozásaként értékel. Azzal is megvádolják, hogy saját pol. karrierje érdekében cselekszik. 1916.febr.13-án Tiranában a csalódott ~ feloszlattja csoportját, és márc. elején örökre elhagyja Albániát. ♦ **PF, 1128.**

Numerus clausus: →Felsőoktatás (III.), →Teleki-kormány

Nyersanyagválság: a ot-m. hadiipar működéséhez szükséges bányakincsek elégtelen hazai mennyisége miatt kialakult helyzet az I. vh. idején. Az OMM (más államokhoz hasonlóan) nem számolt hosszú, óriási anyagigényű háb-val, a békekészletek csak néhány hónapos tart-ot biztosítottak az iparnak. A háb. során (elsősorban a →lőszergyártás ugrásszerű emelkedése miatt) rendkívüli módon megnőtt az ipari nyersanyagok és a hadifémek (vas, réz, nikkel, olóm, antimon) iránti igény. A nyersanyag-beszerezési lehetőségek ezzel szemben egyre szűkösebbé váltak. – A széntermelés nem tudott lépést tartani a hadiipar igényével. A →magyarországi szénhelyzetben 1916 második felétől alakult ki az első krízis, amikor az erdélyi →román betörés következtében kiesett a Zsil-völgyi termelés. A kevesebb bányászat és a vasúti vagonok hiánya miatt korlátozni kellett a hadiipar szénellátását, amely jelentősen csökkentette

kentette a termelést. A m. korm. 1917-ben létrehozta az *Országos Szénbizottságot*, amely szénellátási sorrendet állított fel és korlátozásokat rendelt el az ipari és a polg. szénfogyasztásban. A hadiipar szénigényének felmérését a HM hatáskörébe utalták. Mindezek ellenére a szénellátási gondok 1917 folyamán egyre nőttek, az év vége felé a legfontosabb hadiüzemek is kritikus helyzetbe kerültek. A szénellátási problémák a háb. utolsó évében állandósultak. – A fémeknél már 1915.febr.-ban elrendelték a felhasználás korlátozását, nem kat. célú felhasználásukhoz engedély volt szükséges. A fémnyersanyagok beszerzésére létrehozták a *Magyar Fémközpont Rt-t* (majd ennek mintájára más nyersanyag-központokat is: bőr, pamut stb.). A kevés szén és munkáskéz miatt 1917. végén már akkora volt a vashiány, hogy a hm. ideiglenes zárlatot hirdetett a vasanyagok eloszlásában. A m. korm 1917-ben létrehozta a *Magyar Vaszbizottságot*, amely szigorúan szabályozta a kohókból kikerülő nyersvas és hengerelt áru elosztását, s döntött a szükségletek kielégítésének sorrendjéről is. Létrehozták az *Ócskavas*, ill. az *Öntöttvastöredék Bizottságot* is az acélgyártás, vmint az öntődék nyersanyag-ellátásának biztosítására. A Vaszbizottság 1917.márc.-ban sürgősségi fokozatokat állapított meg (a HM kívánságának megfelelően) a vasanyagok eloszlására: I. új építkezések (a löporgyártás érdekében), II. vasúti szükségletek, III. löszergyártás, IV. tengeralattjáró-gyártás, V. tü. lg-gyártás, VI. táviró- és telefongyártás, akadály- és erődépítés. Miután az összesen gyártott vasanyag nem volt elég a hds. részére, havi kontingeneket állapítottak meg (pl. 1918.máj.-ban: HM löszero. 23,6 %, vasutak 29,0 %, bányák 6,9 %, kőolajtermelés és finomítás 3,8 %, a hds. élelmiszer- és eü. ellátása 2,4 %, a vasművek saját szükséglete 5,9 %, tü. anyag 2,9 %, rg. és légv. anyag 1,3 %, egyéb összesen 24,2 %). – A tü. és gy. löszergyártásban kulcsszerepet játszó réz (löszertü. hűvelők, tü. gyújtók, lövedékek vezetőgyűrűi) felhasználása többszörösen meghaladta a hazai termelést, ezért a KHM kat. biz-okkal már 1915-ben rekviráltatta a nagyobb fémáru- és gépgyárak rézkészleteit, majd elrendelte a kereskedelembe használt rézgyártmányok begyűjtését. Ezt követően a háztartásokból is bevonták a rézből készült tárgyakat. A begyűjtött réz pl. 1915–1917-ben

az ipari üzemektől 8600 t, 1915.aug.-ban a pálinkafőző üstökből 2030 t, 1915-ben a háztartási és konyhai cikkekből 6300 t, 1915-ben a templomi

„Bevonulnak” a harangok.

harangokból 8000 t, a templomok, kastélyok, épületek, síremlékek stb. réztetőiből 1000 t mennyiséget tett ki. 1917-ben megkezdtek az épületfelszerelési rudak, korlátok, fürdőkályhák, villamosvezetékek begyűjtését, legutolsóként pedig az ajtó- és ablakfelszerelések, kilincsek kerültek sorra. (Még: →*Papírellátás*) ♦ KV, 1129.

Nyikolaj Nyikolajevics, ifjú, nagyherceg (Szentpétervár, 1856.nov.18. – Antibes [Fr.], 1929.jan.5.); orosz hadseregtábornok, az →*orosz hadsereg* főparancsnoka, I. Miklós cár unokája, →II. Miklós cár unokatestvére, a *Romanov-dinasztia* tagja. 1873-ban

Nyikolajevben hadmérnöki ti. iskolát, 1876-ban vk. ak-t végez. 1885-től vör. 1895-ben a cár főhadsegéddé nevezi ki. 1895–1905 között lov. főfelügyelő, 1901-től lov.tbk., majd a gárdacsapatok pk-a és egyidejűleg 1905–1908 között az *Állami Védelmi Tanács* elnöke, a hds. és a hadiflotta tev-ét koordinálja. Ekkor kat. reformernek számít. 1908-tól 1914-ig a szentpétervári kat. körzet pk-a, 1909-től hds.tbk. – 1914.aug.2-től az or. hds. főpk-a. A Sztávka (→*Hadsereg-főparancsnokság*) élén *generalisszimusz*nak is címzik. A cár utasításait követve irányítja a →*hadműveleteket*. A KH csapatainak →*gorlicei áttörése* és azt követő előretörése következtében elszennvedett or. vereségek és veszteségek miatt II. Miklós átveszi a fővezérletet, ~ 1915.szept.5-től 1917.

márc.15-ig a Kaukázusi F. főpk-a, alkir. címmel felruházva. Örményországot visszafoglalja a tróktól. A cár lemondásakor (utolsó hivatalos cselekedeteként) az or. hds. főpk-ává nevezi ki, de az *Ideiglenes Kormány* ezt nem hagyja jóvá, s a Pétervári Szovjet nyomására → *Alekszejev* tbk-t állítja a főpk-i helyre. A polg.háb-ban nem vesz részt, a Krímben él, 1919.márc-ban egy ang. hadihajón Ol-ba emigrál. Később Fr-ban telepszik le. Az or. emigránsok körében a trón várományosának és az összes or. kat. szervezet vezetőjének számít, ám nem politizál. ♦ BT, VG, 1130.

Nyílt parancs <Offener Befehl>: az →*Osztürk-Magyar Monarchia* hadseregvezete által használt, magyar és/vagy német nyelvű formanyomtatvány. írásbeli utasítás egy meghatározott feladat elvégzésére. Ált. egy, ritkábban több személy részére állították ki. Tartalmazta a megbízott nevét, beosztását, →*rendfokozatát*, az útbaindítást, az általa igénybe vehető járműveket (vasút, táb. vasút, gőzhajó, gépkocsi, előfogat), s az érvényességi időt. Záradékként a ~ felhasználásához igazoltatni kellett a ragály- és főegmentességet. A ~ ált. soronkívüliséget vagy elsőbbséget biztosított, felhívta a polg. és a kat. hatóságokat a megbízott akadálytalan átengedésére. Feljogosít(hat)ott n. területen való utazásra is. Érvényességének megszűntével a kibocsátó pság bevonta. ♦ **SzE**, 1131.

során. – A →*Schlieffen*-terven alapuló n. →*hadászati* tervnek megfelelően a →*német császári hadsereg* 1914.aug.-ban Luxemburg lerochanása és →*Liège ostroma* után öt n. hds. a belga csapatokat Antwerpenig, a fr–ang. haderőt a Marne folyóig vetette vissza. Az 1914.szept.5-18. közötti 1. →*marne-i csatában* a fr. 5., 6., 9. és a brit exp. hds. nagy áldozatok árán megállította a n. 1., 2. és 3.hds. párizsi előretörését, majd az 1. →*aisne-i csatában* viasszaszorította a n-eket. Szept-nov-ben a →*hadviselő* felek az ún. „versenyfutás a tengerig” során, Artois-ban és Flandriában, a ~ még el nem foglalt É-i szárnyán próbáltak teret nyerni (1. →*arras-i csata*, 1. →*ypres-i csata*). 1914.dec-től a belga tengerparttól a svájci határig húzódó összefüggő →*frontvonalon* (amely 1918-ig alig változott) →*állásháború* alakult ki, s ez a háb. folyamán lényegében végig jellemző maradt. – 1915 folyamán Artois-ban zajlottak a főbb összecsapások (→*Neuve-Chapelle-i csata*, 2. és 3. *arras-i csata*, 2. *ypres-i csata*, →*loosi csata*). Febr-márc-ban Champagne-ban, Reimstől K-re a fr. 4.hds. tád-át a n. 3.hds. ki tudta védeni, a fr-ák 240.000 főt veszítettek, térnyerésük elhanyagolható volt. 1916-ban a →*verduni csata*, vmint a →*somme-i csata* során a felek egyaránt közel egymillió embert veszítettek néhány km-ért, kialakultak az →*anyagsáták*. 1917.ápr.-ban az angok a 4. *arras-i csatában*, a fr-k a 2. *aisne-i csatában* sem tudták áttörni a jól kiépített n. →*védelem* →*állásait*. Óriási áldozatok árán néhány km-t előrejutottak, majd a nov.20. és dec.6. közötti →*cambrai csatában* a →*harckocsik* tömeges bevetésével sem érték el sikert. 1917 végére az angok 550.000, a fr-k 200.000, a n-ek 520.000 főt veszítettek. – Az 1918.márc-tól megindított →*német offenzívák* során a n-ek összesen 50-60 km mély területnyerségre tettek szert. Júl. közepétől a Marne-nál elkezdődött az →*Antant-offenzívák* sora, a teljes anyagi és erőfölényben lévő szöv-ek →*támadásában* már az am. 1.hds. két hdt-e is részt vett. A n. hadvezetés (→*OHL*) márc-tól szept-ig 1.345.000 fős veszteséget könyvelhetett el, különösen nagy volt a →*hadifogságba* került n. kat-k száma. Az AH végső tád-a 1918. szept. végén indult az →*arcvonal* teljes hosszában, amelynek következtében a forradalmasodó →*Németország* képviselői nov.11-én aláírták a →*compiegne-i fegyverszünetet*. • BT, 1132.

[illegible]

Maróti Géza hadifestő Isztambulba szóló nyílt parancsa

Nyugati hadszíntér: az \rightarrow Antant és a \rightarrow Közpon-ti Hatalmak csapatai közötti harc fő helyszíne Belgium, Luxemburg és É-Fr. területén az I. vh.

A nyugati hadszíntér 1917-ben

Nyugati osztrák-magyar kontingensek: A Fr-i és belgiumi \rightarrow hadműveletekben részt vett osztrák-magyar \rightarrow csapattestek. A Fr. ellen felvonuló n. erőknél a jól kiépített \rightarrow belga erődrendszer állta útját. 1914.aug.-ban a n. 1. és 2.hds. neh. tüzének megerősítésére krakkói 2.vártü.ezd. 5. és 6.o-át, vmint a haidenschafti 8.önálló vártü.zlj. vippachi 1. és 2.sz.d-át osztották be 2-2 db 30,5 cm-es mozsárral. 1914.aug.20-25. között Namur ostromában és bevételében vettek részt; majd a krakkóiak Givet ostromában, az első \rightarrow marnei csatában és a Maas melletti erődök leküzdésében, szept.-ben a Verdun és Toul közötti n. áttörésben. A vippachiak Maubeuge és \rightarrow Antwerpen ostromában működtek közre, majd Flandriába kerültek. Az egész tü. különítményt 1915 tavaszán átszállították az \rightarrow olasz hadszíntérre. – A n. hadvezetés 1918-ban a \rightarrow nyugati hadszíntéren tervezett nagy offenzívájához ot-m. segítséget kért. 1918.márc.-ban 46 ot-m. neh. tü.ü-et adtak át a neknek. 1918.júl.-ban a cs. és kir. XVIII.hdt. Mo-i kiegészítésű cs. és kir. 1. és 35.gy.ho-át és a cs. és kir. 106.gy.ho-t tü-ével együtt szállították Ny-ra, amelyek a n. 5.hds. kötelékében a Metz és Verdun közötti \rightarrow csatáfronton foglalták el helyüket. A ho-ok 1918.aug. közepétől nov. elejéig veszteséges véd. harcokban vettek részt a fr-k és az am-ak ellen. A m.kir. 37.hv.gy.ho. \rightarrow Albrecht württembergi hg. hdscs-ja IX.hdt-ének alárendelve 1918.szept.17-től Straßburgtól D-re tartózkodott a Ny-i fronton. 1918.okt.30. és nov.7. között a 37.ho-t mű. munkákra osztották be, harci alkalmazására nem került sor. • BT, 1133.

Nyugat-magyarországi felkelés: a történelmi osztrák-magyar határ nagyhatalmi diktátummal történt megváltoztatása nyomán 1921-ben kirobbant ot-m. összetűzések. A \rightarrow nyugat-magyarországi kérdés rendezésének keretében aug.20-tól megkezdődött a \rightarrow Nemzeti Hadsereg kivonása az \rightarrow Ausztriának átadandó területekről, kivéve Sopront és környékét, amit \rightarrow Ostenburg-Moravék Gyula örgy. II.orsz.tart.cső.zlj. tartott meg szállva. Ezt azzal indokolták, hogy a szerbek sem ürítették ki teljesen a megszállt területeket és Au. nem adott biztosítékot a m. tulajdonú földbirtokok és ipari létesítmények teljes kártalanítására. – A Sopronban székelő, az átadást felügyelő Szövetségi Tábornoki Bizottság (SZTB) aug. második felében, aug.1-i keltezéssel bocsátotta ki az átadási tervezetet <Plan de Transfert>, amely szerint a terület felségjogát \rightarrow Magyarország az \rightarrow Antantnak, az pedig Au-nak aug.29-én 16⁰⁰-kor adja át a soproni Széchenyi-palotában. Aug.20-án a Széchenyi-téren celebrált táb. mise után indult el a Sopronból kivonuló m. kat. menet, amit napokon át követtek az elköltöző hivatalok. Kapuvárra került az alispáni hivatal, Pinnyére a szolgabíróság, Csornára a számvevőség, az árvaszék és a gyámpénztár, Győrbe a cső. szárnypás., a kir. tv.szék, a járásbíróság, a pénzügyigazgatóság és az ev. főgimnázium, Kőszegre a Sopron városi \rightarrow Rendőrség, az ev. Teológiai Ak., Bonyhádra a Tanítóképző Intézetet, Szombathelyre a Kereskedelmi és Iparkamara. – Aug.28-tól terv szerint az ot. Csendőrség 4 oszlopban, 200-as csoportokban elfoglalta a kijelölt „A” vonalat. A kivont m. reguláris csapatok helyére 28-án *felkelés* címén (a m. korm. tudtával) különféle fe. csoportok vonultak be, így az Ostenburg-zlj. Sopronba <Ödenburg>, a \rightarrow Héjjas-különítmény Királyhidára <Bruck an der Leitha>, \rightarrow Friedrich István csoportja Ágfalvára <Agendorf>, majd szept.6-án a \rightarrow Prónay-különítmény Felsőőrré <Oberwart>. A 3500-4000 felkelőt az ot-ok „banditáknak” minősítették. A m. korm. az AH felé a felkelőkkel szembeni ellenállását hangoztatta, engedményeket remélve a Ny-i határok kérdésében. – Az ot-okat Ágfalvánál a soproni főiskolások fe-rel fogadták (\rightarrow ágfalvi csata). Pinkafőn <Pinkafeld> is így jártak és még 18 helyről érkezett hír fe. akcióról. Az ot. korm. visszavonta az ot. cső-öket a vitatott területek egészéről. Szept.4-5-én a felke-

lők Kirchschlagnál betörték Au. (1918 előtti) területére. – Sopronba Kismartonból <Eisenstadt> m. cső-ők vonultak be, s Ostenburg átvette a város feletti pság-ot. A kialakult helyzetre hivatkozva gr. →Sigray Antal fő kormánybiztos jegyzékben tudatta a kiűrités megszakítását az SZTB-vel, amely felszólította az ot. korm. képviselőjét, dr. Robert Davy KÜM-i tanácsos korm.biztost az ot. előnyomulást leállítására. Aug.29-én 16⁰⁰-kor a Széchenyi-téren Ostenburg jelentette Sigraynak Sopron magyar főhatalom alatt tartását. Az SZTB felkérésére nk. karhatalmi szolgálat ellátására a kiűritendő területeken maradt az Ostenburg-zlj. és a Papik Gyula rendőrfőtanácsos vezette soproni Rendőrség. – A felkelők szept. 2. felében a teljes „A” zónát elfoglalták azzal, hogy a →trianoni béke 27. cikke 1. pontjának megfelelően Mo. a kiűritett területeket már átadta, ám azokat Au. hivatalosan még nem vette át. A →békekonferencia okt.3-án ismételt felszólította a →Teleki-kormányt a majdani →Burgenland átadására. 4-én Felsőőrött br. →Prónay Pál és →Héjjas Iván „alkotmányozó nemzetgyűlést” tartottak és kikiáltották a →Lajtabánságot. – Az 1921.okt.13-án aláírt ot-m. →velencei egyezményben Mo. vállalta a felkelők által elfoglalt, Au-nak ítélt területek kiűritését, Au. pedig hozzájárult Sopron és környéke hovatarozásának →népszavazás útján való eldöntéséhez. – A második →királypucss kudarcra megszilárdította →Horthy Miklós kormányzó hatalmát. Okt.25-én Sigray lemondott, Ny-Mo. fő kormánybiztosságán Almássy Sándor lett a polg., Guillaume Árpád tbk. a kat. korm.biztos, egyben a szombathelyi →katonai körlet pk-a. A felkelőket a →soproni népszavazással érintett 1 város és 8 falu kivételével nov.10-ig kivonták az Au-nak ítélt területekről. Szétszóródott kisebb csoportjaikat a →Csendőrség, és a Határszéli Rendőrség gyűjtötte össze. ♦ KIG, 1134.

Nyugat-magyarországi kérdés: a történelmi osztrák-magyar határ nagyhatalmi diktátummal történt megváltoztatása. 1918.nov.17-én az ot. Államtanács igényt jelentett be Ny-Mo-ra. Az 1919.szept.10-én aláírt →Saint Germain-i béke →Ausztriának ítélte Moson, Sopron és Vas vm. Ny-i sávját, nehogy az újonnan létesített csszl. és dszl. állam közti összeköttetést biztosító korridor létrehozható legyen. A →trianoni békediktátum

II. rész 27. szakasza megismételte e m. területés átadásának kötelezettségét, amit a m. korm. a ratifikálásig nem volt köteles teljesíteni (nem is kezdett végrehajtani). A m. vonakodás miatt, amit a →Magyarországnak ítélt baranyai területek szerb megszállása (is) indokolt, a →békekonferencia Nagykövetei Tanácsa 1920.dec.23-án szövetségközi tbk-i biz. ellenőrzése melletti kiűritést rendelt el. – 1921.febr.15-én ot-m. kormányközi tárgyalások kezdődtek Bécsben a ~ról. Aug.3-án az ismétlődő ot. követelések után a békekonf. felszólította a m. korm-t, hogy a kh. alakulatokat és a helyi közigazgatás szerveit haladéktalanul vonja ki →Burgenlandból. A →Teleki-kormány azzal tért ki, hogy amíg a szerb csapatok ki nem vonulnak Pécsről és D-Baranyából, erre nem hajlandó. Az →Antant-hatalmak erőyes és ismételt felszólítására a szerbek aug.14-22. között kivonultak. A m. korm-nak vállalnia kellett Burgenland átadását. – Aug.20-tól (Sopron és környéke kivételével) megkezdődött a →Nemzeti Hadsereg és a m. közig. kivonása. Aug.28-tól ot. cső-ők vonultak be Ny-Mo. érintett területeire, ezzel párhuzamosan kibontakozott a →nyugat-magyarországi felkelés. A Nagykövetei Tanácsa szept.23-i jegyzéke követelte a m. korm-tól, hogy az átadandó zónából okt.3-ig vonja ki erőit és még aznap írja alá az átadási jkv-et. A kiűritést a m. korm. okt.3-ára befejezte. Szabadcsapatokká szerveződött →legitimista m. kat. kötelékek azonban br. →Prónay Pál irányításával 4-én kikiáltották a független

→Lajtabánságot. Ezt sem Au., sem Mo., sem a győztesek nem ismerték el. E különállósági törekvés vezetett ol. közvetítéssel az újabb tárgyalásokhoz Mo. és Au. között. Az 1921.okt.13-i →velencei egyezmény nyomán az 1921.dec.

A Lajtabánság címere

14-15-i →soproni népszavazással Sopron város és 8 környező község (355 km² 50.020 lakossal) Mo-nál maradt. ♦ ZJ, 1135.

Nyugat-magyarországi Liga: →Irredenta szervezete

O, Ö

Oberkommando der Balkanstreitkräfte:

→Katonai vezetés magasabbparancsnokságai

Oberkommando Ost: →Kelet Főparancsnokság

Ober-Ost: →Kelet Főparancsnokság

Oberrealschule: →Katonai reáliskola

Oberste Heeresleitung: →OHL

Oberste Kriegsleitung: →OKL

Oberstes Militärgericht: →Harmadik és utolsó
folyamodású bíróság

Obry Lajos: →Luppis János

Ócskavas Bizottság: →Nyersanyagválság

Office of Naval Intelligence: →Amerikai titkos-
szolgálatok

OHL (Oberste Heeresleitung): a hadra kelt sereg

→hadműveleteit irányító legmagasabb szintű német parancsnokság. Részben átvette a bir. hm. jogkörét is. A Nagyvezérkarból a mozgósításkor került felállításra. Elvileg a ~ felett állt a bir. cs. (mint Legfelsőbb Hadúr) közvetlen kat. törzseként funkcionáló, de a gyakorlati hdm. vezetésbe bele nem avatkozó →OKL. – A Ny-i hatalmakkal ellentétben az ~ nem tartozott a polg. vezetés kompetenciája alá. Paul von →Hindenburg tbgy. pság-a alatt az ~ egyre nagyobb belpol. befolyásra tett szert, ami súlyos feszültségekhez vezetett (→Bethmann-Hollweg kormány). Ugyanettől az időtől kat. kérdésekben Erich →Ludendorff gy. tbk. első főszállásmester befolyása érvényesült elsősorban. Theobald von →Bethmann-Hollweg bir. kancellár megbuktatása után a cs. vmennyi fontos kat. tárgyú döntése Ludendorff közrehatásával született. Ludendorff a n. békekérés hírére lemondott, funkcióját (a visszavonulás irányításának szükségessége miatt) azonnal feltöltötték. Hindenburg főnöki funkciója a →versailles-i béke aláírása után szűnt meg, a VK-nak megfelelő kat. vezetői szervet a továbbiakban a főszállásmester irányította. – Vezetője a ~ főnöke <Chef> a n. hds. vezérkarfőnöke: Helmuth von →Moltke vezds. (1906.jan.1. és 1914.nov.3. [szept.14.]

Erich von →Falkenhayn gy.tbk. (1914.szept.14. - 1916.aug.29.), Paul von Hindenburg tbgy. (1916.aug.29. - 1919.júl.3.). Mellette 1916.aug.29-től rendszeresítik az első főszállásmester <Erste Hauptquartiermeister> szolgálati állást: Erich Ludendorff gy.tbk. (1916.aug.29. - 1918.okt.26.), Wilhelm →Groener altbgy. (1918.okt.29. - 1919.szept.30.). • BN, UK, 1136.

Ohrana: →Orosz titkosszolgálatok

Ojtozi csaták: →Kárpáti hadműveletek (1.)

OKL (Oberste Kriegsleitung): a →német császári hadsereg legfelsőbb katonai vezető szerve. Főpk-a →II. Vilmos n. cs., a Legfelsőbb Hadúr <Oberster Feldherr>. A mozgósításkor került felállításra. A megszállt belgiumi Spaa-ban működő ~ nem folyt bele a →hadműveletek aktív irányításába, azt az →OHL végezte. A cs. maga az ~ feladatát a pol. vezetéssel való egyeztetésre korlátozta, s nem szólt bele az elvileg az ~nek alárendelt OHL működésébe. • UK, 1137.

„Olasz háború”: az →adriai háború második, →Olaszország hadba lépésétől kezdődött szakasza. Ol. 1915.máj.23- →hadüzenetével az ot-m. →haditengerészet új ellenfelet kapott, de eredményesen küzdött 3 ellenfél (NBr., Fr., Ol.) nála egyenként is nagyobb hajóhadával. – Az ot-m. hadiflotta pk-át, Anton →Haus tngy-ot nem érte váratlanul Ol. belépése. Még a hadüzenet estéjén csaknem az egész flottával kifutott és előzetes terv szerint végigágyúzta az ol. partsáv közlekedési és kat. létesítményeit. Ennek köszönhetően az ol-ok csak néhány héttel később indíthatták meg a tád-t Görz irányába, az OMM időt nyert az átcsoportosításra az or. frontról az Isonzóhoz. – Az egymás partvidéke elleni tád-ok megszakításokkal és a →haditengerészeti repülés egyre erőteljesebb bevetésével a háb. végéig tartottak. Jún.17-én indított tád-t elsősorban Rimini ellen a SANKT GEORG pc.crk., a SZIGETVÁR crk., a NOVARA és az ADMIRAL SPAUN gyorscrk., kísérőegységekkel. Júl.23-án 2 gyorscrk. lőtte kísérő tpr-kal az ol. partot 160 km hosszban, 26-án másik 2 gyorscrk. Pesarótól Anconáig okozott károkat. Az ol-ok máj.30-án, jún.5-én és 9-én, vmint júl.17-én támadtak. Ez utóbbi során súlylyesztette el az ot-m. U4 taj az ol. GIUSEPPE

GARIBALDI pc.crk-t Ragusa előtt, ezt követően az ol-ok a háb. végéig nem vetettek be pc.crk-t az Adrián. – →*Szerbia* összeomlása után az ot-m. hajóhad gyorscrk-kal és tpr-kal zavarta a szerb hds. evakuálását. Ennek során 2 vállalkozás volt jelentős: a *San Giovanni di Medua* kikötője elleni 1915.dec.5-én, ill. a dec.29-i →*durazzói hadművelet*. – 1916.jan-ban a cs. és kir. hajóhad támogatta →*Lovćen elfoglalását*. Ez évben fő feladata továbbra is a partvéd. és a →*konvojszolgálat* volt, amit az elg. parti létesítmények, hadi- és szállítóhajók elleni tád-ok egészítettek ki. Új taj-k, tpr-k, tpn-ok és 300-nál több tengerészeti rg. bevetésére is sor került. 1916-ban szedtek fel kb. 2000 →*aknát* a cattarói →*haditengerészeti támaszpont* körül. – Az →*otrantói tengerzár* rombolása végig fontos volt, hogy a n. és ot-m. taj-k az Adriáról kijuthassanak a Földközi-tengerre. A zár ellen az ot-m. hadiflotta rendszeresen tád-t vezetett. 1915.máj.5-6-án a NOVARA gyorscrk. (kapitánya →*Horthy Miklós* skap.) tört át odavissza, 1916.júl.3-án a HELGOLAND gyorscrk. 3 tpr-val és 3 tpn-dal támadott, 8-án a NOVARA egyedül elsüllyesztett 4 felfezett gőzöst. Szept.26-án 4 tpr. támadta a zárat, okt.4-én 3 tpn., nov.28-án 5 tpn., dec.22-én 4 rbl. (amelyek csatába keveredtek 6 fr. rbl-val). 1917.ápr.22-én 3 tpr. és 4 tpn., ápr.26-án 3 tpr., máj.5-én 3 tpr. támadta a zárat. Miután az éjszakai rajtaütések nem hozták meg a várt eredményt, nappali tád. mellett döntöttek. Ez vezetett az 1917.máj.15-i →*otrantói csatához*, amelyben a Horthy skap. vezette kötelék hosszabb időre szétzúzta a zárat. Legközelebb okt.18-án futott ki a zár tád-ára a HELGOLAND 6 tpr-val, nov.12-én a NOVARA 3 tpn-dal, nov.22-én 3 tpn., dec.13-én 3 tpr. Az utolsó tád-t 1918. ápr.22-én 4 tpr. intézte a zár ellen. ♦ **CsK, 1138.**

Olasz hadsereg: az *Olasz Királyság* szárazföldi hadereje az I. vh. idején. 1910-től fr. mintára és fr. gyártmányú →*lövegekkel* készült a háb-ra. A Kárpátokban, a Vogézekben és a Flandriában lezajlott harcok tapasztalatai keveset változtattak az ol. tád. hadászat alapelvein. Fontos maradt a több ponton való betörés az elg. →*arcvonalba*, annak áttöréssé szélesítése, az →*állásháború* kerülése. – Az *első vonal* (az aktív szárazföldi haderő) és a *második vonal* (a kiképzett tart.) 1915. máj-ban 1,6 millió főt tett ki, ebből az OMM-nak

küldött ol. →*hadüzenet* napján, máj.23-án a Pó-síkságon 800.000 fő összpontosult. A tart. másik része és a 3,3 milliós *territoriális haderő* fokozatosan lépett harcba. – Az ol. VK kedvezőtlen geostratégiai helyzetben készült 450 ezres első vonalbeli erővel az Isonzó-vonal elleni fő offenzívára: biztosítania kellett balszárnyát és hátát az alpesi fronttal szemben. Először az 1. és 4.hds. (12 ho., 150 ezer fő) vonult fel a svájci határ és az Adige folyó, ill. az Adige és Feltre között. Az elitnek számító hg. alakulatok <alpinik> szétbontakozása és a határ menti magaslatok, hágók, hidak, reteszállások, megfigyelő pontok elleni tád-a után lendült csak előre a Brescia és Treviso között felvonult 2. és 3.hds. (14 ho., 250 ezer fő) az Isonzóhoz, elegendő időt hagyva a védők megerősítéséhez és a határvéd. megerősítéséhez. További 50 ezer főt tett ki a Karinthia felé biztosító ol. XII.hdt. (3 ho.). ♦ **BN, 1139.**

Olasz hadszíntér: az osztrák-magyar–német és az olasz csapatok harcainak helyszíne az Adriai-tenger, az Isonzó folyó völgye, a →*Doberdofennsík*, Dél- →*Tirol* és Svájc által határolt területen. 1915.máj.23-án az OMM ol. →*hadüzenet*et kapott (No-gal szemben csak 1916.aug.28-án állt be a →*hadiállapot*). – Luigi →*Cadorna* hds. tbk. ol. VKF tád. elképzeléseinek megfelelően 4 ol. hds. és a Carnia-csoport (az →*olasz hadsereg* összesen 450.000 első vonalbeli kat-ja) sorakozott fel az ot-m. határon. Velük szemben kezdetben 200.000 ot-m. kat. állt, a →*keleti hadszíntér*ről és →*Szerbiából* átcsoportosított ot-m. erők máj-jún. folyamán érkeztek be az ~re. A tolmeini és görzi hídfő, vmint a Doberdofennsík (távolabbi célként Trieszt) elfoglalását az ol-ok 11 tád. →*hadműveletben* kísérelték meg elérni, amelyek →*isonzói csaták* néven váltak ismertté. Az 1914. jún.23-án kezdődött 1. isonzói csata előtt nem alakultak ki olyan méretű →*határcsaták* mint a K-i vagy a →*nyugati hadszíntéren*. A javarészt harcfeld. jellegű ol. vállalkozások legnagyobbika az ol. 3.hds. →*támadása* volt a görzi hídfő ellen máj.26-27-én. Az 1917.okt.24-25-i →*caporettói áttörés* során (12. isonzói csata) súlyos vereség érte az ol-okat, a →*Központi Hatalmak* csapatai a Piave folyóig nyomultak előre. Az Alpokban a →*karinthiai fronton* és a →*tiroli fronton*, ill. a kettőt összekötő →*Dolomit-fronton* a →*dél-tiroli*

offenzívát leszámítva nem indultak olyan nagy arányú hdm-ek mint az Isonzónál, inkább csak →állásháború folyt. 1916–1917-től javarészt a Ny-i szöv-ek biztosították az ol. hds. felszerelését és fezetét. Az OMM utolsó →támadása az ~en az 1918.jún.15-én indult, kudarcba fulladt →piavei átkelés volt. – Az 1918.okt.24-én kezdődött →vittorio venetói csata ol. győzelemmel fejeződött be. Au–Mo. hadereje szétzilálódott, Victor →Weber von Webenau cs. és kir. gy.tbk. nov.3-án aláírta a →padovai fegyverszünetet. Mivel az csak nov. 4-én délután lépett hatályba, még 400.000 ot-m. kat. esett az előrenyomuló ol-ok →hadifogságába. A közel 3 éves küzdelem során a szemben álló felek nem tudták céljikat megvalósítani, az ot-m. csapatoknak sikerült az ol. tád-okat kivédeniük, s az elg-et a Piavéig szorították vissza. ♦ BT, 1140.

Olasz front: akadályrendszer a felhők felett

Olasz titkosszolgálatok: →Olaszország polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Az I. vh. előtt elsősorban a polg. ~at fejlesztették, a háb. előtt és alatt többször átszervezték, létszámukat többszörösére növelték. – Az ~ már a →Hármasszövetség 1902-es meghosszabbításakor hírszerző tev-t kezdtek No. és az OMM ellen. A fedésre ol. egyesületeket használtak, pl. a D-Tirolt követelő Irredentá-t, az ol. nyelvet terjesztő Dante Alighieri-t, a turizmust népszerűsítő Club Alpino Italiano-t és a jótékonykodó Opera Bonomelli-t. Legjelentősebb központi szervük a BM Servizio Informazioni Riservate <Bizalmas Tájékoztató Szolgálat> részlege volt, amely Olban és külföldön egyaránt népes ügynökhálózatot épített ki. 1913-ban nevét Ufficio Affari Politici

e Riservati-ra <Politikai és Bizalmas Ügyek Osztálya> változtatták. Ennek keretében szervezték meg az Ufficio Cifra <Rejtjelző Osztály> részlegét is, amely a →rejtjelfejtés egyik eredményes központi szervévé fejlődött. A szűkebb értelemben vett polg. kémelhárítást orsz. hatáskörrel a BM Direzione Generale di Pubblica Sicurezza <Közbiztonsági Főigazgatóság> irányította. 1913-ban ezt is átszervezték, s kémelhárító részlegének nevét Ufficio Riservato-ra <Bizalmas Osztály> változtatták. Az orsz. kihatású elhárítási ügyek irányítására 1915-ben a bm. közvetlen alárendeltségében létrehozták az Ufficio Centrale di Investigazione-t (UCI) <Központi Nyomozó Osztály>, amelyet a köznyelvben Ufficio Speciale di Investigazione-nak <Különleges Nyomozó Osztály> és Ufficio di Investigazione-nak <Nyomozó Osztály> is neveztek. A rendkívül gyors szervezeti fejlesztésből adódó nehézségek áthidalására 1918-ban Servizio Speciale di Investigazione Politica <Különleges Politikai Nyomozó Szolgálat> néven az előbbiekkal párhuzamosan működő pol. rö. szervet is felállítottak, amit a háb. után feloszlattak. A városi rö. testületek <Polizia>, a Csendőrség <Carabinieri> és a Vám- és Pénzügyőrség <Guardia di Finanza> nyomozó szerveit is felhasználták elhárító tev-re. – Az →olasz hadsereg VK-ánál <SME> 1900-ban létesített központi hírszerző-elhárító szerv, az Ufficio Informazioni del Corpo di SME (UI-SME) <A Vezérkari Testület Tájékoztató Osztálya> évekig 3 ti-tel dolgozott. Lassú létszámnövelés csak 1912-től kezdődött Giovanni Garruccio ezds. (később tbk.) vezetésével, aki 1917.szept-ig töltötte be e posztját. 1914.szept-ben Milánóban az I.hds. pság-án, rövidesen Udinében is létrehoztak a hírszerzést és az elhárítást szervező tájékoztató o-t. Az 1915. máj.25-i mozgósításkor az UI-SME-t Rómából Trevisoba telepítették át. A fővárosban Ufficio Informazioni Territoriale (UIT) <Területi Információk Osztálya> néven kis létszámú szervet létesítettek, amely a nagyobb városokban és a határ menti településeken szervezett hírszerzőállomások tev-ét irányította. – Az ~ az I. vh. elején leplezett, a hadba lépés után nyílt →propagandaháborút folytattak No. és főként az OMM ellen. A Trentinói Emigrációs Bizottság szökésre csábította az OMM ol. ajkú kat-it. A szökevényekből szervezték meg a Fel Nem Szabadított Terü-

letek Légióját. – A háb. elején az ol. hadvezetés csak ritkán vette figyelembe a hírszerzői jelentéseket. Egyebek között azok lebecsülése és az ol. kat. erények túlértékelése vezetett számos ol. ügynök lebukásához, ill. a caporettoi ütközet elvesztéséhez. A hírszerzés jelentőségét csak Luigi →*Cadorna* tbk. VKF leváltása után, 1917 őszén ismerték fel. Ekkor átfogóan átszervezték az ~kat. *Ufficio Centrale Politico Militare di Informazioni* <Központi Katonai Politikai Tájékoztató Osztály> néven egy új, az UI-SME-vel párhuzamosan működő titkosszolgálatot is felállítottak az ~tev-ének összehangolására és a korm-nak szóló híryanagok összeállítására. 1917.szept. végén az UI-SME élére Odoardo Marchetti ezds-t nevezték ki, széles hatáskörrel a kat. hírszerzés átszervezésére. 1918 derekára összetették és átfogó rendszert hoztak létre. Ennek az említett szerveken kívül részét képezték pl. a kat. rő. alakulatok: a határ menti körzetekben lévő *Ufficii Staccati di Informazione* <Előretolt Tájékoztató Osztályok> (USI, röviden *Staccati*). A harcéri feld-ben töltöttek be szerepet a magasabbpság-oknál létesített *Ufficio degli Informazioni Truppe Operanti* (ITO) <Operatív Csapatinformációs Osztályok>, vmint a *Centro Raccolta Informazioni Truppe Operanti* (CRITO) <Operatív Csapatinformációkat Begyűjtő Központok>. – Hasonló részlegesk működtek a haditengerészet VK-ánál és magasabb flottaegységéinél is. Ezek a háb. előtt kitűnő hírszerző hálózatot építettek ki a Földközi-tenger jelentősebb kikötőiben. – Az ~ 1915-ig nem hivatalosan, Ol. hadba lépése után a *Szövetséges Hírszerző Iroda* révén hivatalosan együttműködtek az →*Antant*-hatalmak hasonló szerveivel. ♦ **OS, 1141.**

Olaszország <Italia>: alkotmányos monarchia D-Eu-ban, az Appenin-félszigeten az Alpok, a Ligur-, a Tírrén-, a Földközi-, a Jón- és az Adriai-tenger között, vmint Szicília és Szardínia szigetén. Területe 1911-ben 286.682 km², lakossága 34.671.337 fő, amelynek 92 %-a ol., ill. r.k. vallású. Uralkodója →*III. Viktor Emánuel* kir., aki a végrehajtó hatalmat a korm. útján gyakorolta. A kétkamarás parlament a Szenátusból (404 fő) és a Kház-ból (508 fő) állt. Közigaz-a 1911-ben 69 tartomány 169 járására, ill. 8323 városra és községre tagozódott. – Az 1850–1871 közötti egyesítési folyamatban 1861.márc.17-én a Tori-

nóban összeült parlament kikiáltotta az *Olasz Királyságot*, élén *II. Viktor Emánuel* szárd királlyal. ~ az ot-porosz háb-t lezáró 1866.okt.3-i *bécsi békében* szerezte meg Velencét, cserében (akkor) lemondott Dél- →*Tirolról* <Trentino> és →*Isztriáról*. A fr-porosz háb. következtében a fr. csapatok kivonultak Róma tartományból, az ol. hds. 1870.szept-ben megszállta az *Egyházi Államot*, okt.2-án Róma lett ~ fővárosa. A pápa a *Szentszék* egyházi és világi feje maradt, de viszonya csak az 1929.febr.11-i *lateráni szerződéssel* rendeződött ~gal, ekkor jött létre a *Vatikán Állam*. – 1882.máj.20-án ~ csatlakozott a →*Hármas-szövetséghez*. 1887-től gyarmati terjeszkedésbe kezdett. K-Afrikában 1887–1890 között megszervezték *Eritrea* gyarmatot (119.700 km²), 1889-ben az *uccilai szerződésben* *Abessínia* protektorátussá vált. 1889-ben annektálták *Olasz Szómáliát* (405.000 km²). Az 1894-ben megindított abesszin háb-ban elszenvedett 1896-os aduai vereség hatására felfüggesztették az K-afrikai gyarmatbirodalom kiépítését. Kínában ~ megszerezte Tien-Csin-t (45 km² 17.000 fővel). 1902.nov.1-én titkos megállapodásban határolták el a fr-ol. érdekszférákat É-Afrikában. 1911-ben ~ annektálta Tripoliszt, az 1911–1912-es →*olasz-török háborút* lezáró 1912.okt.8-i →*lausanne-i békében* To. lemondott *Tripolitániáról* és *Kirenaikáról* (1.650.000 km², *Líbia* néven ol. protektorátus), s ~ de facto megkapta *Rhodosz* (1404 km²) és *Dodekanészosz* (1140 km²) szigetét. – Az I. vh. kitörése után, 1914.aug.2-án ~ semlegességi nyilatkozatot tett, amelynek fenntartása fejében területi kompenzációkat követelt az →*Oszták-Magyar Monarchiától*. 1915.ápr.26-án aláírták a →*londoni szerződést*, amelyben az →*Antant*-hatalmak nagy területeket ígértek ~nak hadba lépéséért, ezzel ~ gyakorlatilag csatlakozott az AH-hoz. Máj.24-én hadat üzent az OMM-nak, 1916. aug.26-án No-nak. Az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i békével* ~ megkapta az OMM ot. felének 3,5 %-át: D-Tirolt, az Isztriai-félszigetet, s →*Dalmáciából* Zára városát (összesen 23.400 km² 1.589.500 lakossal). Területe 310.137 km²-re, lakossága 39 millióra nőtt. Az ol. területi követelések között szereplő, de az AH által az SHS Királyságnak ígért Fiumét Gabriele d'Annunzio ol. költő feketeinges szabadcsapataival 1919.szept.12-én elfoglalta (→*Tenger mellék* [I.]). ♦ **SJ, 1142.**

Olasz–török háború: →*Olaszország* és →*Törökország* között kirobbant gyarmati konfliktus. Ol., kihasználva, hogy az →*európai nagyhatalmak* a n–fr. ellentétekből fakadó második →*marokkóválság* megoldásán fáradoztak, 1911.szept.28-án ultimátumban szólította fel To-ot az É-afrikai Tripolisz és Kirenaika (Libia) átadására. A jegyzék elutasítása után a Porta másnap ol. →*hadüzenetet* kapott. Okt.5-én kb. 50.000 fős ol. haderő szállt partra az →*Enver* pasa vezetésével 13 tr. zlj. védte Tripoliszban, s annak elfoglalása után gyorsan nyomult előre. A védők helyzetét nehezítette, hogy Egyiptom kinyilvánította semlegességét és nem engedte át területén a tr. csapatokat. Nov.5-én a római parlament dekrétumot adott ki a megszállt terület annektálásáról. A tr. és az arab ellenállás következtében azonban a háb. tovább folyt. Az ol-ok pcgk-kat, vmint (a hadtörténelemben először) rg-eket is bevetettek. 1912.febr.-ban és ápr.-ban tengeri hdm-eket folytattak az Égeikumban (Bejrút, Szmyrna, és a Dardanellák erődjének bombázása), majd máj.-ban okkupálták a Dodekanészosz-szigeteket. Az ~t (amelyben az ol-ok 3500 halottat és 4220 sebesültet veszítettek) az 1912.okt.18-án megkötött *lausanne-i béke* zárta le. To. elismerte Ol. szuverenitását az É-afrikai területek (a későbbi Libia) és a tr. partok előtt fekvő szigetcsoport felett. Az ~ban az „Eu. beteg emberé”-nek nevezett To. jelentősen meggyengült, aminek nyilvánvalóvá válása a →*Balkán-háborúk* kirobbanásához vezetett. ♦ **BT, 1143.**

OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület): a Mo-i →*izraelita felekezet* karitativ szervezete. Az ~hez tartozó *Mensa Academica* naponta 650 rászorulóknak adott ételt. Az ~havonta 250 szegényt láttak el élelmiszerral, tűzifával, sürgős esetben pénzsegéllyel. 1915.dec.-ben délutánonként sült burgonyával kedveskedtek a Rákóczi úti székháznál sétáló katonáknak. A szegény egyetemistákat tankönyvekkel segélyezték. Bibliái feliratú hadigyűrűk árusításából 1915 végéig 13 ezer koronát juttattak a →*Hadsegélyező Hivatal*nak. Gép- és gyorsíró tanfolyamán özvegyeket és árvákat képezett ingyenesen, s sokaknak közvetített munkát. ♦ **KA, 1144.**

ONI: →*Amerikai titkosszolgálatok*

OOK: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Operierendes Oberkommando: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Organisationsgruppe: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Orientkorps: →*Keleti Hadtest* (1918)

Orlando, Vittorio Emanuele (Palermo, 1860. máj.19. – Róma, 1952.dec.1.): olasz jogtudós, államférfi, miniszterelnök. Jogot tanít, 1890-től az *Archivio di diritto pubblico* c. lap szerkesztője. 1897-től a Kház tagja, 1903-tól 1905-ig közoktatásügyi miniszter, 1907-től 1909-ig, majd 1914-től iüm. Sürgeti →*Olaszország* hadba lépését az →*Antant* oldalán. 1916-tól bm. 1917.okt.30-tól me. Támogatja az OMM-án belüli →*nemzeti mozgalmakat*, otthont ad szervezkedéseiknek, pl. a →*római nemzetiségi kongresszusnak*. Az AH vezetői közül elsőként ír alá titkos memorandumot a →*Csehszlovák Nemzeti Tanács*sal, amelyben azt a kialakítandó csszl. állam legfőbb pol., jogi és kat. szervének, a csszl. hds-et pedig szöv. haderőnek ismeri el. 1918.jún.3-án az Antant *Legfelsőbb Haditanács*ban hivatalosan is elismeri a csehek és a dszl-ok függetlenségi aspirációit. – A →*békekonferencián* a *Tizek Tanácsa*, majd →*Wilson* am. elnök, →*Clemenceau* fr. és →*Lloyd George* brit me. mellett a *Négyek Tanácsa* tagja (itt ~nak volt a legkisebb súlya). Helyesli a fr-ák kezdeményezte „eü. övezet” <cordons sanitaires> kialakítását →*Szovjet-Oroszország* elszigetelésére. Támogatja →*Románia* területi követeléseit az 1916-os →*bukaresti egyezmény* alapján, hogy alátámassza Ol. 1915-ös →*londoni szerződés*en alapuló területi igényeit. Szöv.-ei nem mindenben támogatják, különösen *Fiume* kérdésében kerül konfliktusba velük, főképp Wilssonnal, aki ~ tudta nélkül sajtónyilatkozatban fordult az ol. nemzethez. A békekonf.-án elszenvedett kudarcai vezetnek 1919.jún.19-i lemondásához. – A hatalmi vákuumban lévő →*Magyar Népköztársasággal* titokban kapcsolatba lép, hogy Ol. befolyását kiterjessze. A TK idején is folytatott pol. exponense a Bp-re küldött *Livio Borghese* hg. Az ~ után korm.-t alakító Francesco →*Nitti* elhatárolja magát e pol.-tól. – 1919.dec.2-án a Kház elnökévé választják. Kezdetben támogatja a fasisztákat. Az 1925-ös választásokon Palermóban alulmarad velük szemben, ezért visszavonul. A II. vh. után ismét politizál, 1948-tól szenátor. ♦ **BZ, 1145.**

Orosz erődrendszer: az Orosz Birodalom Ny-i területeit biztosító →övvárak, →överődök és a köztük létesített →záró erődítések összefüggő hálózata az I. vh. idején. 1890-től, fr. segítséggel épült ki, ill. részben újított fel. – No-gal szemben a Memel <Nyeman> felső folyását, egyben Litvániát és Fehéroroszországot zárta le Kovno, attól D-re Grodno övvára. A kettő között Olita és Mierec mellett, ill. Grodnótól DNy-ra a Bobr folyó mentén Osszoviec, a Narew mentén Lomza, Osztrolenka, Rozan, Pultusk és Serozk térségében överődöket építettek ki. Az ált. folyók mentén kiépített ~ elemei egyben az átkelőket is biztosították. – Az ~ legjobban kiépített szektora a varsói erődökv volt. É-on Zegrze a Narew torkolatát (a Bugba) zárta le. A Bug torkolatánál (a Visztulába) épült ki Novo-Georgiewsk övvára, az ~ legerősebb eleme. A Visztula vonalát Varsó övvára és záró erődítések védték. A szektor legdélibb pontja Iwangorod övvára volt, a Wieprz torkolatánál (a Visztulába). A varsói erődökv mögött, önállóan állt Brest-Litovszk övvára. – Az ~ az OMM-val szemben a volhíniai várháromszögre támaszkodott. Legnyugatibb tagja Luck övvára volt. Iwangorod és Luck között csak záró, ill. →tábori erődítéseket építettek ki Lublin, Cholm és Kovel térségében. A Lemberg–Kijev vasút vonalat zárta le Dubno övvára. Luck és Dubno mögött Rovno övvára képezte a második vonalat. Dubnótól D-re csak Proskurov és Kamienec-Podolszk térségében építettek ki komolyabb záró erődítéseket. – Az or. →hadászati tervben azzal számoltak, hogy az elfoglalt ot-m. →przemysli erődrendszert beillesztik az ~be. Bár 1915.márc. 22-én Przemyśl or. kézbe került, ezt nem tudták megvalósítani, mivel az →erődítéseket a védők a vár feladásakor felrobbantották, s a jún.3-i ot-m. visszafoglalásig nem volt idő azokat újjépíteni. – Az ~ 1914-re elavult. A külső védővonal sehol sem húzódott 3-4 km-nél messzebb a vármagtól, így az ostromló tű. közvetlenül azt is lőhette. Elavultak az erődü. lg-ei és a véd. építmények is. A második →iwangorod-varsói csatában és az azt követő →rovno-grodnói hadjáratban az ~ elemei napok alatt elestek. A n. csapatok 1915. júl.21-én foglalták el Pultuskot és Rozant, aug. 5-én Varsót, Serozkot és Zegrzét, 9-én Osztrolenkát és Lomzát, 18-án Kovnót, 19-én Novo-Georgiewsket, 22-én Osszoviecet, 28-án Olitát és

Mierecet, szept.2-án Grodnót. Az ot-m. csapatok aug.4-én foglalták el Iwangorodot, 26-án Brest-Litovszkot, 31-én Luckot, szept.8-án Dubnót. Az egyetlen, magát hosszabb ideig (3 hétig) tartó övvár Novo-Georgiewsk volt. A zsákmányolt mintegy 4000 lg. közel 2 évre biztosította az OMM ötvözőanyag-szükségletét. • RI, 1146.

Az orosz erődrendszer (az erődök *-gal jelölve)

Orosz hadsereg: a cári →Oroszország szárazföldi hadereje az I. vh-ban. Sor- és tart. alakulatokra oszlott. Az 1912-es védtv. 21 év időtartamú védkötelezettséget írt elő, ebből a gy-nál és a táb. tü-nél 3, a többi →fegyvernemnél 4 évet kellett tényleges szolgálatban tölteni, a többit tart-ban. Or. területe 37 hadtest-körzetre oszlott, a mozgósításkor mindegyik 1 tart.ho-t állított fel. Az I. vh. kezdetén az ~et 74 gy. és 37 tart.ho., 17 önálló löv.dd., 24 lov. és 10 tart. kozákh., 1 önálló ko-

zák gy.dd., vmint 74 táb.tü.dd. alkotta. – A legmagasabb kötelék a löv. → *hadtest* volt, amely 2 gy. és 1 tart.ho-ból, 1 lov.ho-ból, 2 táb.tü.dd-ből, vmint mű., híradó- és hadtápcsapatokból állt (a hadra kelt seregben nem minden hdt-be osztottak be tart. és lov.ho-okat). A gy. → *hadosztály* 2 dd-ba sorolt 4 löv.ezd. 16 zlj-ával és 16 gpu. osztagával, vmint 2-3 lov.sz.d-dal és 1 táb.tü.dd. 2 táb.tü.ezd-ével rendelkezett; állománya 21.000 kat., 48 lg. és 32 gpu. volt. Volt még 5 gárdaho. és 4 gránátosho. is. A hadra kelt táb. → *hadseregek* 3-5 hdt-ből, tart.löv., tü. és lov. → *magasabbegységekből*, mű. és ellátó → *egységekből* álltak. A hds-eket Eu-ban 2 *frontparancsnokság* (→ *hadsergcsoport*) fogta össze mint hdm. irányító szerv, közvetlen csapatok nélkül. – Az 1904–1905-ös vesztes → *orosz-japán háború* után, jórészt fr. segítséggel az ~ben reformokat hajtottak végre, amelynek nyomán a kat-k kiképzése, fe.zete és felszerelése 1914-ben megfelelt az átlagos Eu-i színvonalnak. Különösen a táb. tü. (or., fr. és n.) → *löveg*-anyaga számított modernnek, s a lov. is kiváló volt. A motorizáltság szintje viszont alacsony, ezért és a gyér vasúthálózat miatt a felvonulás és az utánpótlás nehézkes volt. – Az 1914. aug-ban 1.418.000 fős *békelétszámmal* rendelkező ~ a mozgósítás után 5,4 millió kat-t, 6800 lg-et és 3900 gpu-t számlált. Az I. vh. idején több mint 15 millió embert hívtak be, 1917.szept-ben a táb. hds-ekben 7 millió kat. szolgált (→ *orosz hadsereg vesztesége*). – Az ~ Legfelsőbb Hadura 1917.márc.16-ig → *II. Miklós* cár volt, mellette működött a → *Hadsereg-főparancsnokság*. Az ~ az I. vh. kitörésétől a Baltikumtól → *Bukovináig*, → *Románia* hadba lépésétől a Fekete-tengerig, → *Törökország* hadba lépésétől a Kaukázusban is folytatott → *hadműveleteket*. A Balti-tengertől a Fekete tengerig terjedő → *keleti hadszíntér* a két fő → *hadszíntér* egyike volt. – 1914.aug-szept-ben Eu-ban az *Északnyugati Fronthoz* (főpk. Jakov Zsilinszkij lov.tbk., akit a K-porosországi vereség miatt 1914.szept.16-án leváltanak, utána Nyikolaj Ruzszkij gy.tbk. 1915.márc.26-ig, majd Mihail → *Alekszej* gy.tbk.) a Baltikumban és É-La-ban küzdő 1., 2. és 5.hds.; a *Déli nyugati Fronthoz* (főpk. Nyikolaj Ivanov tü.tbk., 1916.márc.17-től Alekszej → *Bruszilov* lov.tbk., 1917.jún.4-től Alekszej Gutor altbgy.) a → *Galíciában* harcoló 4., 9., 3. és 8.hds. tartozott. A 11.hds-et

1914.okt-ben hozták létre, és 1915.márc-ig a → *przemysli erődrendszert* zárta körül. A 10. és 12.hds-et a Baltikumban 1915.ápr-ban az ÉNy-i F. kötelékében alakították meg. Az ugyancsak az ÉNy-i F. keretében 1915.júl-ban alakított 13.hds-et az év végén feloszlatták. A 7.hds-et 1915.szept-ben küldték a → *hadművelési területre*, amikor a két hds. helyett hármat szerveztek. Az *Északi Fronthoz* a 12. és az 5., a *Nyugati Fronthoz* az 1., 2., 10., 4. és 3., a DNy-i F-hoz a 8., 11., 7. és 9.hds. tartozott. A 4.hds-et 1916.ápr-máj-ban feloszlatták. 1916.aug-ban a Ny-i F. kötelékében felállították a néhány hónapig létező *Gurko-hadsereget*. 1916.végéig a DNy-i F. állományában létrehozták az *Elkülönített Hadsereget*. 1916.dec-ben megszervezték a *Román Frontot* (főpk. Dmitrij → *Scserbacsov* gy.tbk.), amelyhez a 9., 4. és 6.hds. tartozott. A *Kaukázusi Frontot* (főpk. Mihail Voroncov altbgy., 1915.jan-tól Nyikolaj Jugyenic gy.tbk.; főpk. 1915.szept.5-től 1917.márc.15-ig → *Nyikolaj Nyikolajevics* nagyhg., mellette pk. Jugyenic tbk.; főpk. és pk. 1917.márc-máj. között Jugyenic tbk., máj-dec. között Nyikolaj *Przsevszkij* gy.tbk.) 1914-től a 9. és 10., 1916-tól az 1. és 2.hds. (mindig kettő) képezte. Ez a vezetési rendszer 1917.dec.17-ig maradt meg. – Az ~et az I. vh. idején Ny-i szöv-ei jelentős fe., lőszer- és alapanyag-utánpótlással segítették tengeri úton, Murmanszk, Arhangelszk, ill. Vlagyivosztozk kikötőin át. Az 1917.dec.17-i → *fegyverszünet*, ill. az 1918.márc.3-i → *breszt-litovszki béke* a ~ végét is jelentette. 1918.febr.21-én az → *intervenció* elhárítására, a fehér alakulatok elleni harcra, vmint *polgárháborús* célokra megalakult a sz-or. *Vörös Hadsereg*. ♦ **BT, 1147.**

Orosz hadsereg vesztesége: a cári → *Oroszország* fegyveres erejének személyi létszámfogyatéka az I. vh-ban. Az → *orosz hadseregbe* az I. vh. kitörésétől 1916.dec.31-ig 14.648.000 főt mozgósítottak. Ebből 1914.aug.1-től 1916.okt.30-ig 4.670.000 volt a halott és a sebesült, 2.078.000 a → *hadifogoly*, több mint 1.000.000 az eltűnt. Ez ebben az időszakban a legmagasabb volt a → *hadviselő* felek között. A → *Sztavka* adatai szerint az 1916-os → *Bruszilov-offenzíva* 1.200.000 halott, sebesült és eltűnt, vmint 212.000 hadifogoly elvesztésével járt, amely (tekintettel a → *hadművelési időtartamára*) már az or. hds. erkölcsi meg-

rendülését is mutatja: az addig (1916.jún.1-ig) 5.366.000 fős összveszteség 1 hónap alatt nőtt 1.412.000 fővel. – A Sztavka adatszolgáltatása 1917.márc-tól bizonytalanra vált. Az ezt követő időszakból annyi ismert, hogy a nyári →*Kerenszkij-offenzíva* or. részről 38.700 halottal járt, amit a KH ellentád-a további 70.000 fővel növelt. – 1917.okt-tól a válság és a bomlás nyomán az or. hds. létszáma havi 300.000 fővel apadt, később megszűntek a kimutatások. Az 1917.szept. és 1918.márc. közötti adatok teljesen bizonytalanok, 1918.ápr-tól nov-ig még a pontos létszám sem ismert. Az összes veszteséget nem lehet pontosan kiszámítani. ♦ **SGy, 1148.**

Orosz-japán háború: →*Oroszország és Japán* gyarmati háborúja 1904–1905-ben. 1900-ban a kínai →*boxerlázadás* ürügyén *Mandzsúria* nagy részét és *Port Arthur* <Lüsun, Kína, Koreai-öböl> kikötőjét or. csapatok szállták meg. Azok Kína és Japán többszöri követelésére sem vonultak ki, sőt Japán or. →*hadüzenetet* kapott. A japán flotta Togo *Heihacsiro* tngy. vezetésével 1904.febr.9-re virradóra rajtaütött a *Port Arthur*-on, 3 or. hadihajót elsüllyesztett, s az or. flottát *Port Arthur*, ill. *Vlagyivosztk* kikötőjébe zárta. Márc.10-től a 4 hds-et alkotó 120.000 fős *Oyama* msl. vezette japán haderő előrenyomult Koreában, majd *Mandzsúriában*. *Alekszej Ny. Kuropatkin* tbk. 150.000 fős or. mandzsúriai hds-e vereségek sorozatát szenvedte el (ápr.30-án a *Jalu* folyónál, jún.15-én *Vafangu*-nál, aug.30. - szept.2 között *Liaojan*-nál). Az or. kat. vezetés eleve a →*védelem* mellett döntött, így a számbeli fölény ellenére vereségre kárhoztatta csapatait. 1904.okt.17-től a *Sahó* folyó vonalán 6 hónos →*állásháború* alakult ki az ekkor már 200 ezres or. és 150 ezres japán erők között. – Az or-ok helyzetét a távoltság is nehezítette (a 8000 km-es transzibériai vasúton 1 hónap, míg Japánból 2-3 nap alatt jutott el az utánpótlás a *Távol-K*-re). Az 1904.jún. eleje óta ostromlott *Port Arthur* br. *Nogi* tbk. japán 3.hds-e (550 lg-et, 4 önelsüllyesztett sorhajót, 2 crk-t, 14 tpn-t, 65 egyéb hajót zsákmányolva, 50.000 embert fogságba ejtve) 1905.jan.4-én vette be, 80.000 fős saját veszteség mellett. – A 250.000 fős japán haderő 1905.jan.22-29. között *Sandepunál*, márc.5-7. között *Mukdemél* <*Sen-jang*> döntő vereséget mért 300.000 fős or. hds-

re. Fejvesztett or. visszavonulás után a háb. végéig tartó újabb állásháb. következett. Záróakkordként a *Rozsgyvesztvenszkij* altngy. vezette or. Balti Flotta 1905.máj.27-én a *Csuzima-szigetnél* (Koreai-szoros) döntő vereséget szenvedett. 5000 or. tengerész került hullámsírba, 7000 fogságba, a japánok 700 főt vesztek. – Az ~t az 1905.szept. 5-i portsmouth-i (USA) béke zárta le. Japán megkapta a *Kvantung-félszigetet* *Port Arthur*-ral, a *Szahalin-sziget* D-i részét, s fennhatóságot szerzett *Korea* és *Mandzsúria* felett. Az ~ba a legtöbb nagyhatalom (köztük az OMM) mindkét oldalon megfigyelőket küldött. A XX. szd-ban először jelentek meg a tömeghds-re épülő modern háb. elemei: az állásharc, a zárt tömeg helyett a rajvonalban történő tád., a tü. fedett tüzelőállásból való tüzelése, a kat-k terep színébe olvadó ruházata, a gpu-k, az av-k, a kgr-ok, ill. a mozgókonyhák használata. A tanulságokat a legtöbb nagyhatalom felhasználta hadereje fejlesztésében. Itt került először tömegesen harci alkalmazásra →*Luppis* János találmánya, a torpedó. ♦ **BT, 1149.**

Orosz titkosszolgálatok: →*Oroszország* polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Az ~ az 1905-ös forr. után nagy erőekkel fordultak az →*európai nagyhatalmak*, elsősorban *No.* és az OMM ellen. Or-ot erre részben a fr-or. 1892-es kat., részben az 1912-es haditengerészeti egyezmény kötelezte. A sajátos belső viszonyok miatt a pol., vmint kat. hírszerzés és elhárítás zömét a pol. titkosrendőrség végezte a *Cári Birodalmi Magánkancellária* 3. Ügyosztálya irányításával, amelyet 1880 óta ált. *Ohrana* *otdelenie*-nek <Örségi Ügyosztály>, röviden *Ohranának* neveztek. – Or. békeidőben is óriási összegeket költött hírszerzésre. Az *Ohrana* 1910-től minden Ny-i kat. körzetben 6-10 ti-ből álló hírszerző csoporttal, a →*Központi Hatalmakkal* szomszédos országokban egyenként több száz fős ügynöki hálózatokat foglalkoztató hírszerző-állomásokkal rendelkezett. Külképviseletei, vmint külkereskedelmi és egyéb cégek fedésével szervezett állomásainak eredményességére jellemző, hogy olyan fontos személyeket is be tudtak szervezni mint →*Redl* Alfréd alez., az OMM kat. elhárító szolgálatának vezetője. Nagy létszámú ügynöki hálózatokat épített ki vmennyi cári kat. és tengerészeti attaséhivatal. Az I. vh. alatt min-

den magasabb or. kat. és tengerészeti pság is saját hírszerző és elhárító egységgel rendelkezett. – A háb. első szakaszában az or-ok e szempontból lényegesen kedvezőbb helyzetben voltak, mint a KH. A kezdeti előny aztán fokozatosan megszűnt. Ezt részben az OMM kat. rejtjelfejtő szolgálata okozta, amely az or. hds. vmennyi kódrendszerét megfejtette, részben pedig az, hogy a KH-nak szintén több, kulcspozícióban dolgozó ügynöke volt Or. területén. Az ~ra a legnagyobb csapást a különféle or. anarchista és bolsevik szervezetek mérték, amelyek 1905-től tervszerűen beépültek az Ohrana, vmint a hds. szerveibe, s dezinformációkkal, merényletekkel, koholt vádakkal belülről bomlasztottak. Mindez együttesen egyre nagyobb zavarokat és az or. hadvezetést is megosztó kémhisztériát idézett elő. Az elhárítás 1916 végétől egyre kevésbé tudta megakadályozni a hds-ben működő forr. agitátorok és elg. ügynökök tev.-ét, vmint a hds. felbomlását elősegítő ún. lövészárkok-barátkozást. Ellehetlenülésük egyebek közt azt eredményezte, hogy az 1917.febr.-i forr. alatt az ~ szinte napok alatt széthullottak. • OS, 1150.

Oroszország <Rosszija>: császárság K-Eu. és É-Ázsia területén. A Jeges-tenger, Norvégia, Svédország, a Balti- (Keleti-) tenger, →*Németország*, az →*Osztrák-Magyar Monarchia*, →*Románia*, a Fekete-tenger, →*Törökország*, Perzsia, a Kaszpi-tenger, Afganisztán, Mongólia, Kína és a Csendes-óceán határolja. Területe 1914-ben 21.613.000 km², lakossága (1913-as becsléssel) 174.099.600 fő, amelynek 69,9 %-a paroszláv, 10,8 %-a muzulmán, 8,9 %-a r.k., 4,9 %-a prot., 4,1 %-a izraelita, 1,4 %-a egyéb vallású. ~ Eu-i területe a *Lengyel Nagyhercegség* (113.820 km², 11.976.100 lakos) és a *Finn Nagyhercegség* (375.000 km², 3.196.700 fő) nélkül 4.902.460 km², 125.668.200 lakossal; e kettővel 5.391.280 km² 140.841.000 lakossal, amelynek 46,0 %-a nagyorosz, 19,5 %-a kisorosz (ukrán), 5,5 %-a fehérorosz (belorusz), 7,4 %-a ln., 4,7 %-a zsidó, 2,8 %-a finn, 1,6 %-a n., 1,6 %-a litván, 1,3 %-a lett, 0,9 %-a észt, 8,7 %-a egyéb. – Közig. a 1914-ben 51 kormányzóságra és 2 nagyhercegségre tagozódott. Uralkodója →*II. Miklós* cár. Államformája az 1905.okt. 17-i kiáltvány szerint alkotmányos monarchia. Formailag a cár és a miniszterek együtt gyakorolták a végrehajtó hatalmat, valójában a cár aka-

rata érvényesült. A Fház szerepét betöltő *Császári Tanács*nak <Szovjet Cársztvo> 196 tagja volt, az 1906-ban felállított 448 fős *Állami Képviselőház*at <Duma Goszudarsztv> 5 évre választották. – ~ ázsiai terjeszkedését az →*orosz-japán háború* megtörte. Az 1907.aug.31-i *szentpétervári egyezmény*ben ~ és NBr. elhatárolták befolyási övezeteiket Ázsiában, amit Fr. elfogadott. Ezzel ~ csatlakozott az →*Antanthoz*. ~ Eu-i szerepvállalását az 1893.dec.27-i fr-or. kat. egyezmény, balkáni törekvéseit az 1908.júl.19-i brit-or. titkos *revali egyezmény* biztosította. Balkáni poljának kudarca (az 1908-as boszniai válság, az 1912–1913-as →*Balkán-háborúk*) és a háb. mint a forr. alternatívája vezetett hadba lépéséhez. – Az 1917.márc.8-i (a Julián-naptáron alapuló or. időszámítás szerint febr.23-i) →*oroszországi forradalom* nyomán *Ideiglenes Kormány* alakult. Márc.15-én (2-án) II. Miklós lemondott. A nov. 7-i (okt.25-i) bolsevik hatalomátvétel után az alkotmányozó gyűlés ~ot 1918.jan.18-án dem. szöv. közt-gá nyilvánította, majd a gyűlést egynapos működés után a bolsevikok feloszlatták, s jan.23-án kinyilvánították a tanács hatalmat (→*Szovjet-Oroszország*). Az 1918.márc.3-i →*breszt-litovszki béke* következtében →*Ukrajna*, Fehéroroszország, Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán elszakadt ~tól. Polg.háb-k és sikertelen szor. →*intervenciók* sorozatában ~tól 1917–1919-ben függetlenné váltak továbbá a →*balti államok*, →*Finnország* és →*Lengyelország*. • SJ, 1151,

Oroszországi forradalom: a Kelet-Eu-i birodalomban 1917 során két fázisban lezajlott hatalomváltás. – 1. A cári →*Oroszországban* fennálló gazd-társ-pol. rendszer felszámolására márc.8-án (az orosz-pravoszláv bir-ban használt Julián-naptár szerint febr.23-án) Szentpétervárott kitört a forr. Az élelmiszerhiány miatt és a háb. ellen tüntető tömeghez a kat-k is csatlakoztak. Pol. foglyokat szabadítottak ki, elfoglalták az or. főváros fontos kat. pontjait, letartóztatták a cári főtisztviselőket és feloszlatták a cári rendőrséget. Megalakult a *Munkásképviselek Tanácsának Ideiglenes Végrehajtó Bizottsága*. A nemzetiségeknek kollektív jogokat ígérték, a hds-en belül megtiltották a testi fenyegetést, s eltörölték a halálbüntetést. Márc.15-én (2-án) lemondatták a Pszkovban tartózkodó →*II. Miklós* cárt, s családjával együtt

21-én Carszkoje Szelóban házi őrizetbe helyezték, majd Ny-Szibériába, Tobolszkba szállították. Márc.15-én a még az uralkodó által kinevezett Georgij →Lvov hg. me. (egyben bm.) vezetésével Szentpétervártól koalíciós *Ideiglenes Kormány* (IK) alakult. – Az ún. *februári forradalom* győzelmét követően Or-ban kettős hatalom alakult ki. A jórészt mérsékelt polg. politikusokból álló IK megpróbált alkotmányos demokráciát kiépíteni, s (az →*Antant* nyomására és anyagi támogatását remélve) folytatta a háb-t. Ez utóbbi tömegbázisának elvesztéséhez vezetett, a polg. demokráciának pedig Or-ban nem voltak meg a gyökerei és az alapjai. Eközben a *Pétervári Munkás- és Katonaképviselők Tanácsa* <Szovjet> egyre több termelőüzem munkáskollektívájára és az →*orosz hadsereg* egyre több alakulatára terjesztette ki befolyását. A szovjetek hamarosan felügyeletet gyakoroltak a vasutak és a posta fölött is, így megbéníthatták a korm-t. – Az első hetekben a két hatalmi központ még együttműködött. →*Lenin* ápr.16-án visszatért Szentpétervárra. Az *Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkáspárt* (OSZDM[b]P) VII. kongresszusán közölték ún. *áprilisi tézisekben* a *permanens forradalom* elméletéből kiindulva szorgalmazta a szovjetek közt. mielőbbi megteremtését. Bár az IK elfogatóparancsa elől ismét emigrált, a befolyása alatt álló szovjetek beszüntették az együttműködést az IK-nyal. – A háb. folytatását deklaráló máj.1-i →*Miljukov-jegyzék* nyomán kirobbant tömegmegmozdulások az államhatalom stabilitását veszélyeztették, Lvov hg. máj.19-én átalakította korm-át, majd a →*Kerenszkij-offenzíva* kudarca utáni újabb tüntetések miatt júl.21-én lemondott. Helyét az IK élén Alexandr →*Kerenszkij* kispolg. dem. ügyvéd foglalta el, aki addig a Pétervári Szovjet elnökhelyettese, egyben az IK igazságügyi, máj.19-től hadügyi- és haditengerészeti minisztere; s az alapvető polg. jogok (szólas-, sajtószabadság, ált. választójog, gyűlekezési jog stb.) szószólójaként ismert és népszerű politikus volt. Az új me. a hadügyi- és haditengerészeti tárcát megtartotta. A hivatalosan aug.6-án újjáalakult IK kadet (alkotmányos dem.), eszer (szociálforradalmár) és mensevik (a bolsevikekkel szemben álló szoc.dem.) miniszterekből állt. Kerenszkij szept.12-én átvette az or. hds. főparancsnok is, miután az általa aug.1-én kinevezett főpk.,

Lavr →*Kornyilov* gy.tbk. kat. puccsot kísérelt meg az IK ellen. A kifejlődő ált. válság, a gyorsan romló Or-i viszonyok között azonban nem sikerült visszaszereznie a tömegbázist. Az IK bukását ezen túl a háb. elnyújtása, a földosztás halogatása, s az alkotmányozó gyűlési választások elhalasztása okozta. – 2. *Lenin* 1917.okt-ben titokban visszatért Szentpétervárra a fe. hatalomátvétel előkészítésére. Arról az OSZDM(b)P nov.6-i (okt.24-i) ülésén határoztak, 2 ellenszavazattal. Másnap a bolsevikok a Péter-Pál erődből Lev →*Trockij* irányításával indították meg a fe. felkelést. Reggelre elfoglalták a főváros stratégiai pontjait, feloszlatták az okt.20-án alakított ún. *előparlamentet*. Este a vörös gárdák megkezdték az IK székhelye, a Téli Palota ostromát, amit (a ti. iskolások és a női őrség kis ellenállását leküzdve) *Vlagyimir Antonov-Ovszejenko* vezetésével elfoglaltak, s több minisztert letartóztattak (*Kerenszkij* me. Pszkova menekült ahol az É-i F. főhadiszállásán *Pjotr Krasznov* altbgy. pk-ot rábeszélte egy Szentpétervár elleni tád-ra). Ezzel egyidejűleg a Szmolnijban megnyílt a *Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek II. Összoroszországi Kongresszusa*, mely átvette az országgyűlés szerepét, kikiáltotta a szovjethatalmat és megalakította a *Népbiztosok Tanácsát* (korm. <Szovjet Narodnih Komisszarov>), amelynek elnöke a Téli Palota elestének hírére odasiető *Lenin* lett. A Népbiztosok Tanácsa kihirdette a békéről és a földről szóló dekrétumot (ez utóbbi tartalmazta a nagybirtokok kártalanítás nélküli kisajátítását, megszüntette a föld magántulajdonát és adásvételét). A szentpétervári bolsevik hatalomátvétel komolyabb harc nélkül, minimális áldozattal zajlott le. A szovjethatalom megteremtése néhány hét alatt →*Szovjet-Oroszország* teljes területén végbement. Kemény harcokra csak Moszkvában került sor, nov.15-16-án. – Az OSZDM(b)P 1918.márc-i kongresszusán *Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt* (OK[b]P) alakult át. A polg.háb. kirobbanása és az →*intervenció* megindulása nyomán, a túlélés érdekében, *Lenin* nyomására (több vezető, köztük *Trockij* ellenzése dacára) 1918.márc.3-án aláírták a →*breszt-litovszki békét* a →*Központi Hatalmak* kal (a békét a KH összeomlása után, nov.13-án felmondták). *Lenin* 1918.márc.3-án átvette az →*intervenció* elleni harcot irányító *Munkás-*

Paraszt Védelmi Tanács elnökségét. – 1918.júl. 17-én reggel az or. monarchista csapatok közeledése miatt, Lenin előző napi, *Dzserzsinszkij* továbbította parancsára kivégezték II. Miklós cárt családjával és 4 kísérőjével együtt. • SG, 1152.

Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportja: →*Kommunisták Magyarországi Pártja*

Országgyűlés: a →*történelmi Magyarország* törvényhozó testülete 1867–1918. Két kamarából, a →*Főrendiház*ból és a →*Képviselőház*ból állt. Az 1867:XII. tc. alapján alakult meg. Előzményei az Árpád-korra nyúlnak vissza. Tanácskozási székhelye az 1848:IV. tc. alapján Pest-Buda (1873-tól Bp.). – Az ~ két háza külön tanácskozott. Közös ülésre 3 esetben került sor: koronázás, az ~ megnyitása, ill. bezárása. Esetenként meghatározott kiemelt fontosságú államügyek intézésére a két ház *kikülönített országos küldöttségei* ültek össze. A szokásjog alapján a Kház küldöttsége kétszer annyi tagot számlált, mint a Fház-é. – A Kház határozatait a Fház jóváhagyta vagy újabb tárgyalásra visszaküldte. A tv-ek kir. szentesítésére, me-i ellenjegyzésére és kihirdetésére csak mindkét ház jóváhagyása után került sor. – Az 1868:XXX. tc. alapján →*Horvátország* belső tv.hozó testületeként felállított egykamarás hr. Ogy. <Sabor> nem hozhatott a ~ tv-eibe és határozataiba ütköző végzéseket. A Sabor az ~ Fház-ába 3, Kház-ába 40 főt delegált. • RD, 1153.

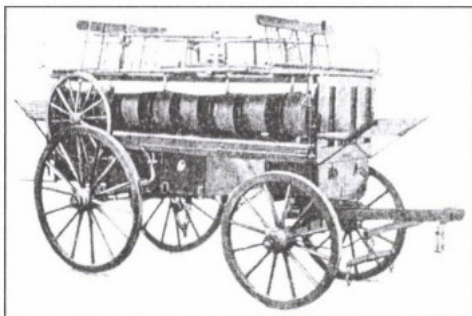
Országos Függetlenségi Párt: →*Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt*

Országos Hadigondozó Hivatal: →*Hadigondozás*, →*Haditelek*, →*Rokkanttelepítés*

Országos jármű: lovakkal húzott szabványos közúti szállítóeszköz. Nevét a m.kir. →*Honvédség*ben onnan nyerte, hogy a →*történelmi Magyarország* szinte minden tájegységében más formátumú lovaskocsit használtak, amelyek egy részét a →*mozgósításkor* bevonultatták, s azoktól így kívánták megkülönböztetni a „kincstári” járművet. Leírását lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban. • KIG, 1154.

Országos Keresztény-Szocialista Párt: a →*Katolikus Néppárt*ból kiváló keresztényszocialisták

által Bp-en 1907.nov.10-én a keresztényszoc. egyesületekre és szakszervezetekre támaszkodva megalakított pol. szervezet. A szakítás oka az ált. és titkos választójog követelése, az agrárius érdekek képviseletével szemben a munkások és alkalmazottak szociális érdekeinek felkarolása, ill. a közjogi alap elutasítása volt. A nevesebb néppárti politikusok, akik egyébként ott a konzervatív agráriusokkal szemben a keresztényszoc. irányzat hívei voltak, nem csatlakoztak az új párthoz, mivel a szakítást a püspöki kar nem helyeselte. – A ~ pol. súlya akkor nőtt meg, amikor →*Giesswein* Sándor addigi néppárti képviselő csatlakozott, majd 1913-ban elnökévé választották. A ~ így a parlamentben képviseletet és fórumot kapott. Giesswein és a ~ ellenzéki álláspontot foglalt el. Programja gerincét az ált., titkos választójog, a dem. szabadságjogok követelése, a szoc. tv.hozás sürgetése és a pacifizmus képezte. – A ~ a háb. kitörésekor sem vált sovínisztává. Amikor gr. →*Károlyi* Mihály és környezete a Kházban fellépett gr. →*Tisza* István és a háb. ellen, Giesswein és a ~ Károlyihoz közeledett. A parlamenten kívül Giesswein és a ~ 1917-ben csatlakozott a Választójogi Blokkhoz, amely a korm. és a rendszer dem. ellenzékének első találkozása volt. 1918.febr.3-án a keresztény pol. erők összefogása jegyében fuzionált a Katolikus Néppárttal (→*Keresztény Szociális Néppárt*). • GJ, 1155.

Országos jármű: 1890 M. tábori távíróanyag-szerkőcsi

Országos Közélelmezési Hivatal: a közellátás háb. alatti megszervezéséért felelős állami szerv. A háb. esetére kivételes intézkedésekről szóló →*felhatalmazási törvény* alapján, 1916.okt.26-án alakult meg (3560/1916.ME. rendelet). Létre-

hozását a mg. termelés csökkenése következtében fellépő, a háb. elhúzódtával egyre növekvő élelmiszerhiány tette szükségessé. Feladata a legfontosabb közéletmezési cikkek összegyűjtése és a rászorulóknak való kiutalása, a kiskereskedelem szabályozása, a maximált árak meghatározása, ill. az ezzel kapcsolatos adminisztratív teendők ellátása volt. Az ~ megszervezésével egyidejűleg, elnökének vezetése alatt, a közéletmezésre vonatkozó ügyek előkészítésére *Országos Közéletmezési Tanácsot* szerveztek, amelynek élére 1917.aug.23-án az uralkodó tárca nélküli minisztert nevezett ki. 1919.márc.21-én *Közéletmezési Népbiztosság*, ápr.5-től *Közellátási Népbiztosság* néven szervezték át. 1919.aug.2-től *Közellátásügyi Minisztérium* elnevezésű újra miniszteri irányítás alá került. A →*pénzügyi stabilizáció* során az ~t megszüntették. ♦ PÁ, 1156.

Országos Központi Nyomozó Testület: →BM
Országos Központi Nyomozó Testület

Országos Menekültügyi Hivatal: → *Irredenta szervezetek*, → *Megszállott Törvényhatóságok Központi Irodája*

Országos Pénzügyi Tanács: a pénzügyminiszter tanácsadó szerve 1921–1924 között. Az 1921:V. tc. hívta életre az állami pénzügyek konszolidálására, a vagyonváltás és az államadósságok rendezésére. Hatósági jogkörrel rendelkezett. 14 tagja közül hatot a Ngy. választott a soraiból, négyet a püm. javaslatára a →*kormányzó* nevezett ki, négyen pedig hivatalból voltak tagjai (a Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnöke és alelnöke). Az ~ első elnöke →*Wekerle Sándor* ny. püm. és volt me., halála után →*Teleszky Jánost* nevezték ki utódjával. Az ~ tagja volt több ny. me. és püm. (Lukács László, →*Popovics Sándor*, →*Simonyi-Semadam Sándor*). • **PÁ.** 1157.

Országos Propaganda Bizottság: → *Plakát* (II.),
→ *Röplap* (II.)

Országos Sajtóbizottság: → *Szellemi Termékek*
Országos Tanácsa

Országos Szénbizottság: → *Nyersanyagválság*
Országzászló (budapesti): → *Ereklyés Országzászló*

Ortodox egyházak (Magyarországon): → *Görögkeleti egyházak (Magyarországon)*

Orvosi tisztikar <Ärztliches Offizierskorps>: önálló állománycsoport az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezetében. Élén külön vezető, az *orvosi tisztikar főnöke* <Chef des militärärztlichen Offizierskorps> állt, akit az egyes →*fegyvernemek* főfelügyelőinek hatáskörével ruháztak fel. Az ~ban külön →*rendfokozatok* voltak: IV.: *vezérfőtörzsorvos* (altbgy. <General-Ober-Stabsarzt>), V.: *vezértörzsorvos* (vörgy. <General-Stabsarzt>), VI.: *I. osztályú fő-törzsorvos* (ezds. <Ober-Stabsarzt I. Classe>), VII.: *II. osztályú fő-törzsorvos* (alez. <Ober-Stabsarzt II. Classe>), VIII.: *törzsorvos* (örgy. <Stabsarzt>), IX.: *ezredorvos* (szds. <Regimentsarzt>), X.: *főorvos* (fhdy. <Oberarzt>), XI.: *segédorvos* (hdgy. <Assistenzarzt>). A segédorvosi kategóriába a nem tényleges kat. szolgálatban álló orvosok tartoztak. Szolgálati tekintetben az orvosok kat. pkaiknak voltak alárendelve. Az →*egyévi önkéntes orvosnövendékek* mint *segédorvos-helyettesek* <Assistenzarzt-Stellvertreter> teljesítettek szolgálatot. – A →*seregesthez*, →*csapattesthez*, intézethez beosztott orvosok közül a rangban legidősebb volt az *orvosfőnök* <Chef-Arzt>, eü. kérdésekben a sereg-, csapattest, intézet pkaának szakelőadója. A hadra kelt sereg magasabb-pságainak vezető kat.orvosai vezér- vagy fő-törzsorvosok voltak. A *hadtest-orvosfőnök* <Korps-Chef-Arzt> és a kat. területi (hv. kerületi) *egészségügyi főnök* <Sanitäts-Chef> vezértörzsorvos vagy

Gulyás Benjámin
egészségügyi fhdy.

Gulyás Benjámín
egészségügyi főügy.

Ostarme: → *Hadsereg-parancsnokság* (2.)

Ostenburg-különítmény: a → *Magyarországi Tanácsköztársaság* idején alakult ellenforr. karhatalmi és kat. nyomozó alakulat korabeli közkeletű elnevezése. Szegeden, a → *Nemzeti Hadsereg* kötelékében szerveződött 1919.júl.-ban mint ti. kh.sz.d. Aug.10-én indult a Dunántúlra, → *Ostenburg-Moravek* Gyula szds. pság-a alatt, a többi → *különítménnyel* együtt. A DK-Dunántúlon (Balatonkiliti, Dunaföldvár, Ercsi) vett részt a → *fehérterror* kezdeti szakaszában, állományát ekkor 150 ti., 450 fő alti. és legs. alkotta. 1920. jan.11-től az ~ hivatalosan a II. (székesfehérvári) → *vadászzászlóalj* megnevezést viselte, ezidőtől feltöltésére behívásokat is végeztek. 1919 végén költözött Bp-re, a pság. a Palace-, a ti.kar a Royal-hotelbe, a legs. a Mária Terézia laktanyába. A ~ tagjai követték el az 1920.febr.17-i, nk. tiltakozási hullámot kiváltott *Somogyi-Bacsó-gyilkosságot*. Ennek (is) köszönhetően telepítették ismét a Dunántúlra. – 1921.jan.1-től *II. csendőrtartalék-zászlóalj* megnevezést kapott. E néven részese volt a → *nyugat-magyarországi felkelésnek*, a → *soproni népszavazás* kikényszerítésének az → *Antant*tól, a második → *ágfalvi csatának*, s az akkor kb. 1500 fős zlj. a → *budaörsi csatában* a kir. csapatainak legerősebb → *egységét* képezte. Akkor már örgy. pk-át → *IV. Károly* kir. 1921.okt. 21-én ezds-sé nevezte ki, a ~nek a *királyi gárdavadász-ezred* nevet adományozta. A második → *királypuccs* kudarca után feloszlatták, állományát szétosztották más csapatokhoz. ♦ **RI, 1159.**

Ostenburg-Moravek (1921-ig Moravek) **Gyula** (Marosvásárhely, 1884.? – Bp. 1944.jan.13.): hivatásos katonatiszt, → *különítmény*-pk. Részt vesz az I. vh.-ban, azt gy. szds. → *rendfokozatban* fejezi be. A TK idején a Szegeden szerveződő → *Nemzeti Hadsereg* egyik ti. szd.-ának pk-a. A TK bukását követően alakulatával részese a dunántúli komm-üldözésnek és a megtorlásoknak. – 1921.aug. végén és szept.-ben az → *Ostenburg-különítmény* élén, örgy.-ként részt vesz a → *nyugat-magyarországi felkelésben*. A → *trianoni* és a → *Saint Germain-i béke* értelmében → *Ausztriának* ítélt Ny-Mo-i területek kiűritésekor, aug.28-án zlj.-ával megszállja Sopront és átveszi a várospság-ot, megakadályozva a város átadását. Az ot.

cső-ökkel vívott szept.8-i második → *ágfalvai csatát* követően zlj.-ával birtokba veszi Ágfalvát és Brennbérgbányát is. A felkelés vezetői által → *Lajtabánság* néven kikiáltott önálló államalakulat fennállása alatt is a → *velencei egyezmény* által népszavazásra kijelölt Sopront és környékét tartja megszállva. Látszólag → *Horthy* Miklós bizalmasának számít, zlj.-ával segítkezik az 1920. márc.1-i → *kormányzóválasztáskor*, de a két → *királypuccs* idején nyíltan szembefordul vele. Mint → *IV. Károly* híve, különösen a kir. második viszatérési kísérlete alatt vállal tevékeny szerepet, aki ezds-sé nevezi ki. A kir. fe. erejének jelentős részét ~ akkor kb. 1500 fős zlj-a teszi ki, amelynek IV. Károly 1921.okt.21-én a *királyi gárdavadászedred* nevet adományozza. Az 1921.okt. 23-i → *budaörsi csatát* követően (több → *legitimista* vezetővel együtt) letartóztatják, s 1922.júl.-ban helyezik szabadlábra. Különítményét feloszlatták. 1921.nov.1-től, a → *trianoni béke katonai határosványainak* következményeként, idő előtt ny-ba kell vonulnia. – Az → *Etelközi Szövetség* egyik vezetője. 1931.jan.14-én br. → *Prónay* Pállal közösen megalakítja a *Magyar Országos Fasiszta Pártot*. ♦ **SzP, 1160.**

Az Ostenburg-zászlóalj őrizetbe vett tagjai a budaörsi csata után

Osztály: → *Zászlóalj*

Osztrák Császárság: → *Ausztria*, → *Osztrák-Magyar Monarchia*

Osztrák hadsereg (1918 előtt): → *Katonai közigazgatás* (I.), → *Katonai vezetés legfelső szervei*, → *Landsturm*, → *Landwehr*, → *Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezete*

Osztrák hadsereg: a két → *világháború* közötti *Osztrák Köztársaság* fegyveres ereje. Hivatalos

elnevezése 1818–1920 között *Volkswehr*, 1920–1938 között *Bundesheer*, másutt 1933-tól *Landwehr*. Az ~ az 1938. évi →*Anschluss* után beolvadt a n. bir. *Wehrmachtba*. – Az →*Ausztriával* kötött 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* hasonlóképp kat. korlátozásokat is életbe léptetett, mint a Mo-gal kötött 1920. évi →*trianoni béke*. Az ~ 6 *vegyesdandár*ból állhatott. Az ot. *vegyesdd.* (ami nem volt azonos a m. →*vegyesdandárral*) 1 gy.ezd.-ből, 1 alpesi (alp.) vad.ezd.-ből, 1 kp.vad.zlj.-ből és 1 táb.tü.ü.-ből állt. Az ~be közvetlen alakulatként ezen felül 1 tirolói löv.ezd., 4 táb.vad.zlj., 4 alp.vad.zlj. (az egykori k.u.k. →*tirolói császárvadász* zlj.-ak jogutódjai), 4 hgy. tü.ü., 4 lov.szd. és 1 gárdazlj. (közt. elnöki ör- és diszalakulat) tartozott. Az →*ezredeket* folyamatosan →*hadrendi* számmal látták el: 1-6.gy.ezd., 7-12.alp.vad.ezd., 13.tirolói löv.ezd. Az ezd.-ek 3 zlj.-ra, kp.feld.szak.-ra és törzsre; a zlj.-ak 3 szd.-ra, 1 pk-i szd.-ra (m. megfelelője a neh.fe.szd.), 1 gpu.szd.-ra és törzsre; a szd.-ok 4 szak.-ra és 1 pk-i szak.-ra tagozódtak; egységesen, a különbség az adott →*csapattest* megnevezésében, állományában, fe.zetében és felszerelésében nyilvánult meg. Az ~ 1923–1933 között n. mintájú és színű tányérsapkás egyenruhát hordott, n. →*fegyvernemi* színű (gy. és alpesi vad.: füzöld, lov.: arany-sárga, tü.: piros, mű.: fekete, hír.: világosbarna, gk.: rózsaszín, kp.: sárgászöld, közlekedési csapatok: világoskék) váll-lapon viselt n. →*rendfokozati* jelzésekkel. – 1933-ban a ~et átszervezték, júl.1-től a *vegyesdd*-ok egységes szerkezete megszűnt. Az ~ összesített létszámának és fe.zetének meg-hagyásával 17 ezd. alakult: 1-7. és 11-15.gy.ezd., 8-10.alp.vad.ezd., 16.tirolói vad.ezd. és 17.tirolói löv.ezd. A közvetlen alakulatok mellett alakítottak 4-4 új gk.vad.zlj.-at és hír.o.-t. Visszaállították az 1918 előtti cs.kir. →*Landwehr* táb. szürke, ill. színes társasági →*egyenruháját* az azokhoz való szemernyős (m. megfelelője a Boeckai-sapka), ill. „babmérő” sapkával. A n. típusú fn. színek helyett visszaállították az egyes alakulatok hagyományos megkülönböztető színeit (amit 1918 előtt az adott területről kiegészített alakulat viselt), bizonyos alakulatok (pl. a gárdazlj. és a pc.jmű.zlj.) és szakágak új fn-i színeket kaptak. Összesen 19 szint rendszeresítettek, 2 gombszínnel kombinálva: ezüst gomb (e.g.), arany gomb (a.g.), a rendfokozati jelzések visszakerültek a →*hajtókára*;

az egykori ot-m. hajtókaszínek sorrendjében: **1.** *alizarinpiros* <alizarinrot>: számellenőrző tisztviselők a.g.; **2.** *buzérvörös* <krapprot>: táb. patikusi szolgálat (szolg.) (bársony) a.g., állatorvosi szolg. (bársony, fekete alátétén) a.g., patkolómes-terek e.g.; **3.** *cseresznyepiros* <kirschrot>: építési szolg. (bársony, világoskék alátétén) a.g., technikai szolg. e.g.; **4.** *karmazsinvörös* <karmoisinrot>: hadbiztosi szolg. (bársony, sötétzöld alátétén) a.g.; **5.** *skarlatvörös* <scharlachrot>: tbk-i kar díszített a.g., hadimű. tőzskar (bársony, barna alátétén) a.g., gárdazlj. díszített e.g., tűzés-ség a.g., I/III.3.dg.o. e.g., I.lov.gpu.o. e.g., lov. tanosztály a.g., Mária Terézia Kat. Ak. a.g., kat. középiskolák a.g., kat. közig. tisztviselők a.g., fegyverzeti szolg. tisztviselői kar a.g., fegyver-mesterek e.g.; **6.** *sötétvörös* <dunkelrot>: fegyverzeti szolg. tisztikar (bársony) a.g., I.dg.ezd. pság a.g., I/II.dg.o. a.g.; **7.** *sötétbarna* <dunkelbraun>: 7.gy.ezd. a.g., II.táb.vad.zlj. e.g.; **8.** *barnászvörös* <braunrot>: múzeumi szolg. (ti-ektől felfelé bársony) a.g.; **9.** *császársárga* <kaisergelb>: 10.hgy.vad.ezd. a.g., 2/II.dg.o. e.g.; **10.** *kénsárga* <schwefelgelb>: 15.gy.ezd. a.g.; **11.** *narancssárga* <orangeblau>: Kancellári Kat. Iroda e.g., 12.gy.ezd. a.g.; **12.** *csukaszürke* <hechtgrau>: 6.gy.ezd. e.g., 13.gy.ezd. a.g.; **13.** *világoskék* <lichtblau>: gazdasági szolg. tisztikara e.g., tisztviselői kara a.g.; **14.** *égszínkék* <himmelblau>: 4.gy.ezd. a.g.; **15.** *violaszín* <violet>: táb. lelkészek (bársony), a.g.; **16.** *acélzöld* <stahlgrün>: 11.gy.ezd. a.g., mű. csapatok e.g., távírócsapatok e.g.; **17.** *füzöld* <grasgrün>: 1-2-3.gy.ezd. e.g., 8-9.alp.vad.ezd. e.g., 16.tirolói vad.ezd. a.g., 17.tirolói löv.ezd. e.g., I.alp.vad.zlj. e.g., III-IV-V.alp.vad.zlj. a.g., I-II-III-IV.közlekedési zlj. a.g., 2.dg.ezd. pság e.g., 2/I.dg.o. e.g., 2/III.dg.o. e.g., 2.lov.gpu.o. e.g., mezőgazd. szakszolg. a.g.; **18.** *fehér* <weiß>: 1/I.dg.o. a.g., pótlóvázási szakszolgálat e.g.; **19.** *fekete* <schwarz>: vk. testület (bársony, skarlatvörös alátétén) a.g., 14.gy.ezd. a.g., pc.jmű.zlj. a.g., vonat a.g., orvosi tisztikar (bársony, világoskék alátétén) a.g., eü. szolgálat e.g. ♦ **BC, RI, 1161.**

Osztrák légió: a →*Fővezérség*, majd a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* irányítása alá tartozó, Zalaegerszegen elhelyezett féllegális, félkatonai nemzetiségi alakulat. A változó létszámú, néhány száz fős ~t Mo-ra települt, volt cs. és kir. ti-ek

1919 végén azzal a céllal szervezték meg, hogy megfelelő esetben, a m. hds. támogatásával részt vegyenek az ot. közt. elleni hdm-ekben. Tagjainak 1920–1921-ben fontos szerepe volt a *→nyugat-magyarországi felkelésben* és a *→burgenlandi ellenforr. eseményekben*. ♦ OS, 1162.

Osztrák–Magyar Bank: az *→Osztrák–Magyar Monarchia* bankjegybocsátási monopóliummal felruházott központi bankja. Feladata a korona külső és belső értékének megőrzése, az OMM pénzforgalmának biztosítása volt. 1878.szept.30-án alakult meg (1878:XXV.tc.). A bécsi székhelyű ~ élén kormányzó állt. Dualisztikus felépítésének megfelelően, Bp-en és Bécsben két *Főintézete* volt, amelyeket alkormányzók vezettek. Az OMM területén számos *fiókinézete* és *melékhelye* működött. – Az ~ feladatköre az I. vh. következtében jelentősen megváltozott. 1914.aug. 17-én felfüggesztették alapszabályzatát, megszűnt a bankjegydó, a kötelező fedezeti arány (az ~ által kibocsátott bankjegyeknek korábban 40 %-os aranyfedezettel kellett bíniuk), és nem volt több kötelessége, hogy öröködjön a korona értékállandósága fölött. Megszűnt a tilalom is, amelynek értelmében nem folyósíthatott a költségvetésnek kölcsönöket. Az I. vh. folyamán az ~ gyakorlatilag korlátlan összegben nyújtott hiteleket a kormoknak és ezzel maga vált az *→inflációs* folyamat egyik legfontosabb gerjesztőjévé. – A háb. utáni békeszerződések arra kötelezték *→Ausztriát* és *→Magyarországot*, hogy számolják fel az ~ot és létesítsenek új, nemzeti jegybankokat. 1919.dec. után az ~ *Osztrák*, ill. *Magyar Üzletvezetősége* különváltan működött tovább. ♦ PÁ, 1163.

Osztrák-magyar–bolgár területi vita: német döntőbíráskodással zárult konfliktus az OMM és Bulgária között Ny-balkáni területek hovatartozásáról. *→Bulgária csatlakozása* (a *→Központi Hatalmakhoz*) az OMM számára nem csupán új szöv-t, de új riválist is teremtett a Balkánon. Jóllehet a csatlakozási egyezmény titkos kiegészítése pontosan leírta a *→Szerbia elfoglalása* után a Bg-hoz kerülő területek határát, a *→hadjárat* folyamán a kedvezőbb út- és terepviszonyok mellett harcoló bg. hds. (főként a 3.ho.) jóval túljutott a *→demarkációs vonalon* ÉNy felé, s megszállt nem csupán *→koszovói* (Prizren, Prishtina),

hanem *→montenegrói* (Gjakova) és *→albániai* (Elbasan) településeket is. – Mindebből akkor keletkezett dipl. és kat. konfliktus, amikor 1916. jan. végétől jelentések érkeztek, hogy a bg-ok az általuk megszállt területeken polg. közig-t építenek ki. Ez ellen az ot-m. dipl. (az *→AOK* sürgetésére) erőlyesen, de eredménytelenül tiltakozott. Sőt, amikor febr. közepén *→I. Ferdinánd* bg. cár meglátogatta a n. (Pless) és az ot-m. (Teschen) főhadiszállást, nyíltan kifejezésre juttatta igényét a szerződéses vonalon túli területek bekebelezésére. Ezt az ot-m. pol. és kat. vezetés nem fogadta el. Az elmérgesedő vita febr.26-án *Kaçaniknál* csaknem fe. összetűzéssé fajult: a bg-ok fe. fellépéssel fenyegetőzve a jogtalanul megszállt település kiűritésére kényszerítették az ot-m. csapatokat. Válaszul *→Conrad von Hötzendorf* vezds. ot-m. VKF kilátásba helyezte a bg. hds-nek szállítandó hadianyag visszatartását. – A két fél végül n. döntőbíráskodást kért. 1916.ápr.1-i hatállyal megállapodás született: Bg. kiűritette Gjakovát és Elbasant, az OMM Prizrent és Pristinát. Lényegében Koszovó egésze bg. megszállás alatt maradt. A megoldást Bg-ban győzelemként, az OMM-ban vereségként értékelték. Az ~ az OMM jelentős presztízvesztésével zárult, amelyért Conrad VKF és br. *→Burián* István közös kűm. kölcsönösen egymást okolta. ♦ PF, 1164.

Osztrák-magyar erőrendszer: Ausztria–Magyarország *→övvár*-hálózata. Mint *→államerődítés* nem képezett összefüggő rendszert, ellenében a *→francia*-, a *→belga*- vagy az *→orosz erőrendszerrel*, kivéve a *→Galícia véd-ére* az 1880-as évektől kiépített *krakkói* és *→premyśl-i erőrendszert*. Ez utóbbi kettő volt a legerősebb az I. vh. kezdetére elavult ~ tagjaiból, amelyek az *→Osztrák–Magyar Monarchia* határai mentén helyezkedtek el. E körkörös térbeli helyzet magyarázza, hogy az egyes övvárak és *→överődök* nem alkottak egységes hálózatot. Przemyśl és Krakkó *→Oroszországgal*, *Trient erőrendszere* (*→tiroli front*) és *Trieszt* *→Olaszországgal*, *Pétervárad* és *Szarajevó* *→Szerbiával* szemben épült ki. Ezek az I. vh. idején még hadászati jelentőséggel bírtak mint *Pola* és *Cattaro* *→haditengerészeti támaszpontok* *→erődítései* is. Már nem bírt hadászati jelentőséggel a bír. fővárost védő *Bécs*, a Dunát biztosító *Komárom* és a még Poroszország irányában

kiépített *Olmütz* <Olomouc>. →*Románia* felé nem épült ki erőd. A ~ tagjai közül egyedül Przemysł élt át (két) ostromot (→*przemysli csaták*). Az egyes várak a *hadra kelt sereg* hadtápbázisául <Depot> is szolgáltak. A →*kartinthia fronton* →*tábori erődítések* is kiépültek, pl. *Malborgeth*, *Raibl*, *Predil* erődök. – Az I. vh. kitöréskor öt erődnek volt külön *várparancsnoksága* <Festungs-Kommando>: Komárom, Krakkó, Pétervárad, Przemysł, Trieszt. Cattaróban és Polában a kikötői tengernagy <Hafen-Admiral> bírt a várpk-i jogkörrel, a többi erődben az ott létesített →*állomásparancsnokság*. Az egyes várpság-ok békében a területileg illetékes →*hadtestparancsnokságnak* (→*katonai közigazgatás*), háb. esetén az adott területen működő hds. pság-ának voltak alárendelve. Minden várpk. munkáját →*térparancsnokság* és *vártörzs* <Festungs-Stab> segítette. A *vártörzs vezérkari osztályra*, *hadmérnökigazgatóságra*, *vártüzér-igazgatóságra* és *közigazgatási vártörzssre* tagozódott. Az utóbbihoz a →*hadbiztonság*, a →*tábori lelkészet*, az →*egészségügyi szolgálat* és a →*katonai igazságügy* szervezetébe is betagolt *helyőrségi bíróság* tartozott. Nem volt a vártörzs része a várpk. mellett működő *védelmi tanács*, *élelmező bizottság* és *polgári biztonság*. – Néhány, a korábbi évszázadokból fennmaradt várban kat. raktárak, →*katonai kórházak*, kat. iskolák vagy kat. fegyintézetek voltak, de a XX.szdz. elején már nem funkcionáltak véd. építményként: Arad, Brod, Bruck an der Leitha, Eszék, Graz, Innsbruck, Josephstadt, Königsgrätz, Linz, Nagyszeben, Salzburg, Sebenico, Spalato, Temesvár, Theresienstadt és Zágráb. • **RI, 1165.**

Osztrák-magyar–német felvonulás (1916.): az ot-m. és a n. csapatok csoportosításának kialakítása az →*Erdély* elleni →*román betörés* elhárítására és az országrész felszabadítására indított →*hadműveletekhez*. →*Conrad von Hötendorf* vezds., az ot-m. →*Vezérkar* főnöke 1916.aug. elejére hírszerzési adatokból már tudott a →*román felvonulásról*. Értesüléseit továbbította Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk.-nak, a n. →*OHL* főnökének, aki azonban nem adott azoknak hitelt (ez vezetett leváltásához és Erdélybe vezényléséhez). – Az ~ a →*hadsereg* (1. osztrák-magyar; pk. Arthur →*Arz von Straussenburg* altbgy., aug.28-tól gy.tbk.) 1916 aug.17-i megalakításával vette

kezdetét. Állományába a gyergyószentmiklósi szakaszon a m.kir. 61.hv.gy.ho., a brassói a cs. és kir. 71.gy.ho., a nagytolmácsin a cs. és kir. 143. gy.dd., a hátszegin a cs.és kir. 144.gy.dd., az orsovain a m.kir. 210.nf.dd., később az ebből szervezett cs.és kir. 145.gy.dd. tartozott, a hds. tartát a m.kir. 51.hv.gy.ho. képezte, amely a Gyulafehérvár–Nagyszeben–Szászsebes körletben gyülekezett. Az 5 ot-m. →*seregest* leharcolt állapotban különböző →*hadszínterekről* került Erdélybe (Conradnak nem állt rendelkezésére elegendő átcsoportosítható erő). Feltöltésükre, kiegészítésükre az aug.27-i ro. tád. következtében nem nyílt lehetőség. A hdm-ek megkezdését követően további 5 ot-m. seregest érkezett be az 1.hds-hez: m.kir. 37. és 39.hv.gy.ho., cs. és kir. 72.gy.ho., 1.lov.ho., m.kir. 1.nf.lov.dd. – A n. felvonulás a →*hadiállapot* (V.) beálltát követően és a Bg-val 1916.júl.29-én megkötött megállapodás alapján Erdélyben és Bg-ban indult meg. Erdélyben aug.28-tól nov. elejéig folyamatosan tartott. A beérkezett csapatok kezdetben az ot-m. 1.hds. állományába kerültek. Ez idő alatt a bajor →*Alpenkorps*-ot, a 89. és 187.gy.ho-t, a 76.tart. ho-t és a 3.lov.ho-t szállították Erdélybe. A bg. szakaszon (a bg. erőkhöz túl) ugyanakkor felvont a 101.gy.ho., 1 ¹/₂ lov.ho., vmint a tr. 1.ho. A →*hadsereg* (9. német) szept.18-i megalakulásáig (pk-a szept.6-tól Falkenhayn gy.tbk.) az ot-m. 1. hds-hez folyamatosan beérkező n. ho-ok módosították az 1.hds. hdm. csoportosítását. *ÉK-i csoport*: a n. 1.tart.hdt.pság (pk. Kurt von →*Morgen* altbgy.), alárendeltségében a 61.hv.gy.ho., a cs. és kir. 71.gy.ho., az 1.nf.lov.dd., ide érkezett be a 37. és a 39.hv.gy.ho., a cs. és kir. 72.gy.ho., a n. 89.gy.ho. *DNy-i csoport*: n. XXXIX.tart.hdt. pság (pk. Hermann von →*Staabs* altbgy.), alárendeltségében a n. 3.lov.ho., a cs. és kir. 1.lov.ho. (később együtt mint lov.hdt., pk. gr. Eberhard →*Schmettow* altbgy.), az 51.hv.gy.ho., a n. 187. gy.ho. ¹/₃-a. A cs. és kir. 143.gy.dd. a hds. tartába került. A XXXIX.hdt. *hátszegi csoportját* képezte a cs.és kir. 144.gy.dd., a n. 187.gy.ho. ²/₃-a és az Alpenkorps ¹/₃-a. Az *orsovai csoportba* a cs. és kir. 145.gy.dd. tartozott. A hdt-hez került a szállítás alatt levő n. 76.tart.ho. és az Alpenkorps ²/₃-a. Szept-ben beérkezett a cs. és kir. 2. és 10. hgy.dd. is. Az ot-m. 1.hds. ebben a csoportosításban megállította a ro. térnyerést és megteremtette

a n. 9.hds. ellentád-ának feltételeit. Szept.18-án Falkenhayn gy.tbk. (harcálláspontja Déva) átvette az ot-m. 1.hds. DNY-i csoportja felett a pság-ot, amelyből megalakította a n. 9.hds-et. ♦ **JJ, 1166.**

Osztrák–Magyar Monarchia <Österreichisch–Ungarische Monarchie, Ausztria–Magyarország, Österreich–Ungarn>: a →*Németország*, az →*Orosz Birodalom*, →*Románia*, →*Szerbia*, →*Montenegró*, az *Adriai tenger*, →*Olaszország*, *Svájc* és *Liechtenstein* által határolt államhatalom 1868–1918 közti hivatalos megnevezése. A →*Habsburg-dinasztiából* származó közös uralkodó alatti két önálló államot, →*Ausztriát* és →*Magyarországot*, továbbá az 1878-ban okkupált és 1908-ban annektált, közösen igazgatott →*Bosznia–Hercegovinát* foglalta magában. Területe 676.443 km², lakossága 1910-ben 51.390.223 fő volt, amelynek 23,7 %-a n., 19,8 %-a m., 12,7 %-a cseh, 9,8 %-a ln., 7,9 %-a rutén és ukrán, 6,4 %-a ro., 5,8 %-a hr., 4,0 %-a szerb, 3,9 %-a szl., 2,5 %-a szlovén, 1,5 %-a ol., 1,2 %-a bosnyák, 0,8 %-a egyéb; ill. 65,9 %-a rk., 10,6 %-a görögkatolikus, 8,7 %-a ortodox, 5,1 %-a ref., 4,4 %-a izraelita 3,8 %-a ev., 1,2 %-a mohamedán, 0,1 %-a unitárius, 0,2 %-a egyéb vallású. – Kialakulása: a Habsburg-dinasztiabeli *Ferdinánd* ot. fhg. 1526-ban történt m. királlyá választásával és 1527-es megkoronázásával perszonálunió jött létre. Ezt követően az ot. ág jövődönt fejté még az adott uralkodó életében utódként (ifjabb kir-ként) a m. trónra emelték. Az 1687:II. és III. tc-vel a Habsburg-ház férfiágának Mo-i uralmát örökössé tették, az 1723:I., II. és III. tc-vel a leányágra is kiterjesztették <pragmatica sanctio>, azonos trónöröklési rendet és a közös uralkodó alatti két területi egység feloszthatatlan és elválaszthatatlan <indivisibiliter ac inseparabiliter> együttbirtoklását kimondva. Az esetenkénti választással, majd örökléssel megteremtett perszonálunió (az uralkodó személyének közössége) eleve bizonyos, főleg külső ügyek <mixta> együttintézését tette szükségessé. Az 1867:II. tc. a perszonáluniót megerősítette, de az 1867:XII-XVI. tc. ezen túl a reáluniót is megvalósította a →*közös ügyek* és a →*közös egyetértéssel intézendő ügyek* intézményrendszerével. – 1804-ig az ~ jogelődjének nem volt tv-ekben szabályzott hivatalos megnevezése, a szakirodalom ált. *Habsburg-birodalomként* (helytelenül

Habsburg Birodalom) említi. 1804.aug.11-től *Osztrák Császárság*, amikor az uralkodó *I. Ferenc* néven pápens kiadásával felvette az *Ausztria császára* (osztrák császár) örökös címet. 1868. nov.14-től ~, amelyet →*I. Ferenc József* uralkodói kézirattal vezetett be. – E formájában történő kialakulásának szükséges (de nem elégséges) feltétele volt az 1866-os porosz-ot. háb-ban elszenvedett ot. vereség, amellyel a Habsburg-dinasztia kiszorult az egységes n. állam megvalósításából (*kisnémet egység*). ♦ **ZJ, 1167.**

Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítása: a Habsburg-birodalom mint egységes államalakulat megőrzésének terve az 1867-ben kialakított →*dualizmus* felszámolásával és több politikai egység kialakításával. **1.** A belső átalakítási tervezetek a →*trializmusból*, vagyis az *Osztrák Császársággal* és a *Magyar Királysággal* egyenrangú államtestek kialakításának gondolatából indultak ki. Ezek közé tartoztak a →*cseh nemzeti mozgalom* elképzelései, továbbá a hr. Jogpárt 1894. évi programjában leírt tervezet. Az előbbi a cseh korona országainak (→*Csehország*, →*Morvaország*, →*Szilézia*) egyesítésére törekedett. Az utóbbi szerint a dszl. államtesthez tartozott volna →*Horvátország–Szlavónia*, a *Szerémség*, →*Dalmácia*, *Fiume*, a *Mura-vidék*, *Bosznia–Hercegovina*, →*Isztria* →*Trieszt*tel, →*Krajna* és →*Görz–Gradiska*. E tervezet 1905.okt.3-tól a Hr-i ellenzék hivatalos programjává vált, amelyhez 1905. okt.17-én zárai gyűlésükön a szerbek is csatlakoztak. →*Bosznia–Hercegovina annexiója* után félhivatalos formában előkerült. – *Aurel Popović* 1906-os terve szerint az OMM 15. etnikai alapú pol. egységből állna: *Német-Ausztria*, *Német-Csehország*, *Csehország*, →*Szlovákia*, *Nyugat-Galicia* (ln.), *Kelet-Galicia* (rutén), →*Magyarország*, *Horvátország*, →*Erdély*, *Székelyföld*, *Vajdaság* <Vojvodina> (szerb), *Krajna* (szlovén), *Trentino* (ol.), *Trieszt* (ol.), vmint 12, területileg össze nem függő kisebbségi *német autonóm terület* (Mo-on is). – →*I. (IV.) Károly* 1918.okt. 16-i uralkodói manifestuma az Ot. Császárság föderatív átalakításáról nem tartalmazott konkrét kereteket, de elősegítette az összeomlást. – **2.** A külső átalakítási tervezetek közül a legfontosabb a Woodrow →*Wilson* am. elnök által felállított, Edward →*House* ezds. vezette biz. 1918.máj.25-i

terve volt, amely az OMM történeti egységének fenntartásával kívánta érvényesíteni a nemzeti jelleget. 6 föderális államot hozott volna létre: →*Ausztria* (118.800 km², 8.494.400 lakos, amelynek 75 %-a n.), *Magyarország* (225.100 km², 16.860.200 lakos, amelynek 62 %-a m.), *Jugoszlávia* (106.400 km², 5.215.500 lakos, amelynek 94 %-a szerb és hr.), *Csehország* (79.300 km², 10.059.300 lakos, amelynek 62 %-a cseh), *Lengyelország–Ruténia* (88.900 km², 8.775.400 lakos, amelynek 53 %-a ln., 40 %-a rutén), *Erdély* (57.800 km², 2.678.400 lakos, amelynek 55 %-a ro., 34 %-a m.). ♦ **SJ, 1168.**

Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete:

Ausztria–Magyarország fegyveres erőinek felépítése 1868–1918. →*I. Ferenc József* 1868.dec.5-én szentesítette az 1868:XL. tc-eket a véderőről, együtt a honvédségről és a népfelkelésről szóló XLI. és XLII. tc-ek. A →*véderőtörvény* szerint a dualista monarchia *Legfelsőbb Hadura* a közös uralkodó, akinek akaratát →*Öfelsége Katonai Irodája* közvetíti a →*katonai vezetés legfelsőbb szervei* felé. A véderő két →*haderőnemből* állt: a szárazföldi *haderőből* és a →*Haditengerészetből*. Funkcionálisan e kettő együtt hatféle (5+1) fe. erőt állított ki. – A szárazföldi haderő a bevetetőség és a kiképzés foka szerint három *vonatra* tagolódtott. A bir. egész területéről kiegészített, n. vezényleti nyelvű cs. és kir. <kaiserliche und königliche, k.u.k.> (1889-ig cs.kir.) →*közös Hadsereg* <Heer> alkotta az első vonalat, amelynek ügyeit a →*közös Hadügyminisztérium*, élén a khm-rel intézte. A második vonalat a m. (ill. hr.) vezényleti nyelvű és kiegészítésű m.kir. <königliches ungarische, k.u.> →*Honvédség*, vmint a →*Ausztria* örökös tartományaiból kiegészített, n. vezényleti nyelvű cs.kir. <kaiserliche-königliche, k.k.> →*Landwehr* képezte. Mindkettő élén hm. és főpk. állott. A harmadik vonalat 1886-tól a csak háb-ban felállításra kerülő m.kir. →*Népfelkelés*, ill. a bir. ún. „Lajtán-túli felében” a cs.kir. →*Landsturm* jelentette. – A hadiflotta mennyiségileg és minőségileg elmaradt a többi Eu-i nagyhatalomé mögött, csupán az Adrián, ill. a saját partok előtt szorítkozhatott vállalkozások végrehajtására. – A közös Hds-en belül négy →*fegyvernem* létezett: →*gyalogság*, →*lovasság*, →*tüzérség*, →*műszaki csapat*. Békeidőben az alaku-

latoknak csak keretei álltak fenn. Jelentőségét tekintve a *gyalogság* volt a legfontosabb és legnagyobb létszámú, amely „felülről lefelé” →*hadosztályokra*, →*dandárookra*, →*ezredekre*, →*százlójakra*, *századokra* tagolódtott. Az előbbi kettő →*seregestem*ek, az utóbbi három →*csapattem*ek minősült. A több ho-t egyesítő →*hadtest*ben és az azokat összefogó →*hadsereg*ben (ami csak háb-ban állt fel) más fn-ek és →*csapatnem*ek is képviseltették magukat. – A *lovasság* ezd-ekre, →*osztályokra*, szd-okra oszlott. A táb. *tüzérséget* ezd-ekbe, o-okba, *ütegek*be szervezték, azokat a gy.ho-oknak és a hdt-eknek rendelték alá. A zlj-akba szervezett vártü-et az →*osztrák-magyar erőrendszer*ben helyezték el. A *műszaki és különleges* csapathoz az I. vh. előestéjén árk., ut., hidász-zlj-ak; vasúti- és távírózd.; légjáró-, autó-, vmint hadtáp- és szállítócsapatok tartoztak. – A Lw. és a Honvédség keretein belül csupán gy. és lov. fn. létezett, majd 1908-ban, ill. 1913-ban táb. tü. alakulatokat is létrehozta. Szervezési elveik megegyeztek a közös Hds-ével, legmagasabb szervezési egységük a ho. volt. – A bir. →*katonai közigazgatása katonai területekre* és azokon belül felállított *hadkiegészítési kerületekre* (a Honvédségben *honvéd kerületekre* és *honvéd kiegészítő kerületekre*) oszlott. – Az I. vh. kitörése után a cs. és kir. →*Vezérkar* szervezetéből megalakult a →*Frigyes* fhg. vezette →*Hadsereg-főparancsnokság* <Armee-Oberkommando, AOK>, a haderő és a hdm-k tényleges irányítója azonban Franz →*Conrad von Hötzendorf* tbgy., majd 1917.márc.2-től Arthur →*Arz von Straussenburg* vezds. VKF volt. Az új uralkodó, →*IV. Károly* gyakorolni kívánta legfelsőbb hadúri jogait, 1916. dec.2-án maga vette át az AOK főpság-át. 1918. nov.3-án még az ot-m. haderő utolsó főpk-ának nevezte ki br. kövessházi →*Kövess Hermann* tbgy-ot, aki nov.11-től dec.20-i ny-ba helyezéséig Bécsben az AOK-t vezette, de szerepe elsősorban már csak az ~ felszámolására korlátozódott. – (Békehadrendje: →*Táblázatok*) ♦ **BT, 1169.**

Osztrák-magyar titkosszolgálatok: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* polgári, katonai és tengerészeti hírszerző és elhárító szervei. Az →*európai nagyhatalmak* hasonló szervezeteihez képest az I. vh. kitörésekor a ~ voltak a legkevésbé felkészültek. A Bécsből irányított pol. titkosrend-

őrséget lekötötték a bir. nemzeti mozgalmi és az illeg. szervezkedések (pl. →*szerb titkos szervezetek*). A külpol. hírszerzést lényegében csak az OMM külképviseletei végezték, amelyeknek azonban nem volt lehetőségük jelentősebb létszámú ügynöki hálózat fenntartására. – A túlzottan centralizált, ám pü. és konzervatív szemléleti okok miatt erősen visszafogott kat. hírszerző és elhárító tev. irányítását 1914.júl-ig a cs. és kir. →*Vezérkar*on belüli *Evidenzbüro* (EB) <Nyilvántartó Iroda> végezte. Ennek központjában 1912 elején 28, az év végétől 35 hivatásos ti. dolgozott, létszámát még a →*szarajevói merénylet*et követő hetekben is csupán 7 fővel emelték. Az irodának a világ számos államában, elsősorban az →*Antant*-országokban voltak ügynökei (kmsz. *ágensei* és *megbízottai*), ám messze nem olyan sok, mint amennyivel az Antant-propaganda vádolta az OMM-t. Bár vezetői, pl. August *Urbański von Ostrymiecz* vk. ezds. 1909 végétől mindent elkövettek, hogy pénz és embert szerezzenek, csak szerény korszerűsítést tudtak elérni. Hatékonyságát és tekintélyét erősen csökkentette Alfred →*Redl* alez. (1907–1912 között a kémelhárító részleg vezetője) árulása is. – Az I. vh. kitörése után az ~ átszervezésére hozott intézkedések több vonatkozásban elkéstek. 1914.aug.6-án a kat. hírszerzés és elhárítás irányítására a →*Hadsereg-főparancsnokság* keretében, Oskar von *Hranilović-Czvetassin* vk. ezds.(később tbk.) vezetésével, *Nachrichtenabteilung des Armeoberkommandos* (NA) <Hds-főpárt Hírszerző Osztálya> néven új központot hoztak létre. Az EB lényegében adatkezelést és nyilvántartást végző háttérintézménnyé vált. 1914.szept-ben az NA szervezetébe olvasztották a →*közös Hadsereg „B” Hírszerző Osztályát*, amelyet szintén a szarajevói merénylet után létesítettek, de aminek érdemi kialakítására nem került sor. Az NA vezetését 1917.ápr.1-től Max(imilian) von *Ronge* vk. ezds. (később vörgy.) vette át. Az NA lendületesen kezdte és csaknem végig aktívan folytatta a kat. hírszerző és elhárító bázisok létesítését, vmint a közös Hds. magasabbpárt-aihoz tartozó feld.o-ok és alakulatok szakmai segítségét. Központi egységei →*hadszinterek* és szakágazatok szerint álltak fel. Az NA fontos eredményeket ért el a →*rejtjelfejtés*, ill. a rádió-lehallgató állomások és alakulatok szervezésében. A hatáskörébe tartozó elhárító alo-ok számos hír-

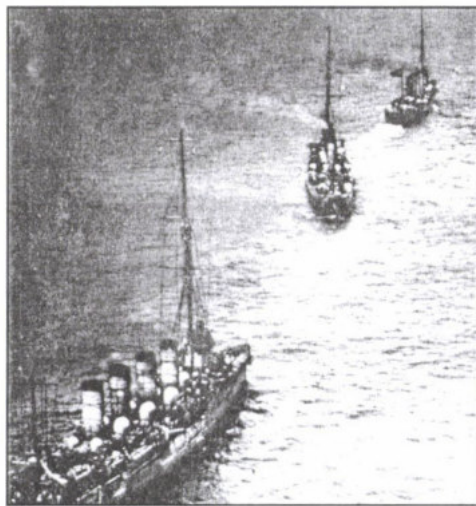
szerzőt, vmint or., ol., ro. és más ügynöksoportot lepleztek le. Az ~ azonban a sokkal nagyobb erővel rendelkező elg. hírszerző szervek tev-ét csak részben tudták ellensúlyozni. ♦ OS, 1170.

Oszták minisztertanács: az →*Oszták–Magyar Monarchia* oszták felének (az 1804–1918 közötti *Oszták Császárság*, →*Ausztria* [2.]) kormánya, kmsz. a →*Birodalmi Tanács*ban képviselt országok és tartományok <die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder> kormányának teljes ülése. A kormányzat egységes irányzatát célzó közös állásfoglalás céljából egybehívott tanácskozás egy szakminiszter hatáskörébe tartozó, de rendkívül jelentős, kollektív tanácskozást szükségessé tevő kormányzati kérdés döntés előtti megvitatására. Az ~ elnöke az ot. cs.kir. *miniszterelnök* <Präsident des kaiserlich-königlicher Ministeriums>. Me-ök: hg. Konrad →*Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst* (1906.máj.2-28.), br. Max Wladimir *Beck* (1906.jún.2. - 1908.nov.7.), br. Richard von *Bienert* (1908.nov.15. - 1911.jún.28.), br. Paul *Gautsch von Frankenthurn* (1911.jún.28. - nov.3.), gr. Karl →*Stürgkh* (1911.nov.3. - 1916.okt.21.), Ernst von →*Koerber* (1916.okt.28. - dec.13.), gr. Heinrich →*Clam-Martinic* (1916.dec.20. - 1917.jún.23.), Ernst von →*Seidler* (1917.jún.23. - 1918.júl.25.), Max von →*Hussarek* (1918.júl.25. - okt.27.), Heinrich →*Lammasch* (1918.okt.27. - nov.12.) ♦ ZJ, 1171.

Otrantói csata: az →*otrantói tengerzár* felszámolására indított oszták-magyar tengeri →*hadművelet* 1917.máj.15-én. →*Horthy* Miklós skap. terve alapján 14-én este futott ki a cattarói →*haditengerészeti támaszpont*ról a NOVARA (hajó-, egyben kötelékp. *Horthy*, a SAIDA (pk. lovag Ferdinand *Purschka* skap.) és a HELGOLAND (pk.: Erich *Heyssler* skap.) gyorscrk., vmint a CSEPEL (hajó-, egyben csoportpk. hg. *Liechtenstein* János fkap.) és a BALATON (pk. *Morin* Ferenc kkap.) tpr. A 3 crk. és a 2 tpr. külön útvonalon közelítette meg a bevetés színhelyét. – 15-én hajnalban a tpr-k elg. →*konvoj*ba ütköztek, a CSEPEL összeütközést követően a kisérő ol. BOREA tpr-n, amely elsüllyedt. Reggel a 2 ot-m. tpr. tűzpárbajt vívott a brit DARTMOUTH és BRISTOL crk-val és az ol. AQUILA nagy tpr-val, s az utóbbit az ot-m. hadihajók időlegesen harc-

képtelenné tették. A csatába beavatkoztak a Kum-borból felszállt ot-m. tengerészeti rg-ek is, elg. hajókötélkeket támadtak, vmint légi harcot vívtak. – A 3 gyorscrk. 04²³ és 05⁴⁰ között tád-t intézett az otrantói tengerzár őrhajói ellen. 12 hajót elsüllyesztettek, 10-et pedig felgújtva hosszabb időre szolgálatképtelenné tettek. 07⁰⁰-kor a gyorscrk-k egyesültek, s É felé fordultak. – 09¹³-kor az elg. hadihajók látótávolságon belülre kerültek, 09²⁸-kor a két kötelék 8000 m-ről tüzet nyitott egymásra. A 3 ot-m. crk-val a tpr-kkal reggel harcérintkezésbe lépett →*Antant*-kötelék, vmint az ol. ACERBI, SCHIAFFINO, MOSTO és PILLO tpr. került szembe Horthy skap. mesterséges ködfüggőny alatt 4500 m-re közelítette meg az elg-et, 09³⁸-kor a tűzharc kiújult. Különösen az ismét távolodó DARTMOUTH tüze fekdűt jól az ot-m. gyorscrk-kon, amelyek →*hajó lövegeik* kisebb lőtávolsága miatt nem érték el a brit crk-t. Mindhárom ot-m. hajó találatokat kapott. 10¹⁰-kor egy 15,2 cm-es gránát a pk-i híd mögött találta el a NOVARÁ-t, Szuborits Róbert kkap. elsői. hősi halált halt, Horthy skap. megsebesült, de a csatát tovább irányította. Az elg. a tüzet csaknem teljesen a sérült NOVARÁ-ra vezette, a HELGOLAND pedig a DARTMOUTH-t lőtte. A CSEPEL és a BALATON a távolság miatt nem avatkozhatott a küzdelemben, így visszaindult Cattaróba, ahová 13⁴⁵-kor futott be. – A túlerő által szorongatott gyorscrk-k megsegítésére 9⁰⁰-kor Cattaróból kifutott az 1.crk.o., élén a SANKT GEORG pc.crk. vezérhajóval, mögötte a TÁTRA és a WARASDINER tpr., vmint 4 tpn. Második tart. csoportként a BUDAPEST partvédő pc.hajó és 3 tpn. is az ütközet színhelye felé közeledett. – 10⁵⁵-kor a NOVARA a turbinaházat ért telitalálat következtében mozgásképtelenné vált. A SAIDA vontára vette, de a hosszadalmas művelet közben befutott az ol. MARSALA crk., a CARLO ALBERTO RACCHIO nagy tpr., vmint az INDOMITO, az IMPAVIDO és az INSIDIOSO tpr. Ezek a DARTMOUTH-csoporttal egyesülve 11³⁵-kor ismét tüzet nyitottak. A vontára vételt megszakítva, a 3 ot-m. hajó viszonozta a tüzet, de az elg. távol tartása leginkább a HELGOLAND-ra hárult. 12⁰⁷-kor az elg. É-ről füstoszlopot (SANKT GEORG-csoport) észlelt, beszüntette a tüzet és Brindisi irányában elhajózott. A NOVARA-csoport egyesült a SANKT

GEORG-csoporttal, majd a sérült gyorscrk-t vontatva visszatértek Cattaróra. – Az ~ban az elg. 83 halottat és 72 →*hadifoglyot* veszített, az őrhajókon és az ol. tpr-n kívül a fr. BOUTEFEU tpr. (Brindisi előtt aknára futott), továbbá 2 ol. gőzös is elsüllyedt. A DARTMOUTH-t Brindisi felé haladtában egy n. taj. torpedóval működésképtelenné tette. Ot-m. részről 15 fő elesett, 31 megsebesült, 10 lg. harc képtelenné vált. Az otrantói tengerzár kb. 1/5-e megsemmisült, s az ot-m. és n. taj-k útja egy időre könnyebbé vált a szorosban. – E *fegyvertényért* 1921.márc.27-én Bp-en (→*királypuccs* [1.]) →IV. Károly kir. kitüntette Horthyt a *Katonai Mária Terézia Rend* középkeresztjével. Horthy e →*kitüntetés*t nem fogadta el, s az ugyanekkor kapott *szege*d és *otrantó hercege* címet sem használta, mivel (felfogása szerint) IV. Károly akadályoztatva volt a →*királyi jogkör* gyakorlásában. • IP, 1172.

Az otrantói csatából hazatérő gyorscirkálók, Elöl a SAIDA, majd a HELGOLAND, hátul a NOVARA

Otrantói tengerzár: a Földközi- és az Adriai-tenger közötti tengerszoros haditengerészeti elszigetelése az →*Antant* által. Az Otrantói-szoros 1914.aug-ban zárták le fr. hajók, hogy megakadályozzák a cs. és kir. hadiflotta kifutását a Földközi-tengerre, ill. a →*Tengerszorosokhoz*. A →*JEAN BART megtorpedó*zása (az U12 taj. által, 1914.dec.21.), majd a LÉON GAMBETTA

pc.crk. elsüllyesztése (az U5 taj. által, 1915.ápr. 29.) után a nagyobb fr. hajókat visszavonták az Adriáról. Az ott maradt tpn-ok nem voltak hatékonyak. – 1915.máj.5-én →*Horthy* Miklós skap. a n. U-8 taj-t vontatva áttört az ~on, majd 6-án visszatért a NOVARA gyorscrk-val. Az ~ áttörése után a brit Tengernagyi Hivatal elhatározta az ~ megerősítését. Mivel nyilvánvalóvá vált, hogy nem maga a cs. és kir. hajóhad akar áttörni, „csupán” a taj-k (1915-ben 7 n. taj. tört át, hadianyagot szállítva Konstantinápolyba), a fr-ák felfegyverzett halászgözsöket vezényeltek az ~hoz. Az AH hajóvesztése azonban tovább nőtt a Földközi-tengeren. – Az AH 1915.nov.26. - dec.4. közötti párizsi haditengerészeti pk-i értekezletén döntöttek brit, fr. és ol. crk-k kiküldéséről. Az 1916.márc.2-9-i máltai értekezlet megállapította, hogy a taj-veszély a crk-k beállítása ellenére nőtt. Szaporították a felfezt gözsök számát és az ~hoz irányítottak egy brit őrn.csoportot. Az 1916. őszi tarantói értekezlet után újabb felfezt gözsöket és tpn-okat vezényeltek a térségbe, vmint számos tengerészeti rg. figyelte az ~at. – 1916-ban az ot-m. →*haditengerészet* 6 felszíni tadt indított az ~ ellen, a taj-k által okozott veszteségek növekedtek. 1917.jan-ban az ~ pság-át a brit *Heneage* tngy. vette át. Az 1917.ápr.28-i korfui tanácskozáson elhatározták, hogy az ~at 80 mérföld szélesre növelik, a K-Ny irányban vontatott hálókttól É-ra és D-re több őrn-ot és tpr-t vetnek be és hozzáfogtak egy 66 km hosszú, egyenként 2200 m-es, 50 m mélyre nyúló szilárd hálórendszer kiépítéséhez az Otrantó-fok előtti aknazártól a Fano-szigetig. Az acélsodrony hálót 400 bója és 100 horgony rögzítette. Brindisi magasságában 10 tpr., a Saseno-sziget körül 10 tpn. látott el őrszolgálatot, 2 hajó megfigyelő léggömböt vontatva cirkált. Az ~tól D-re szintén 2 léggömb és sok taj. őrködött. – 1917.máj.15-én az →*otrantói csatában* Horthy skap. szétzúzta a félig kész zárendszert, az anyag java és 12 őrhajó elsüllyedt. Júl-ban Párizsban elhatározták, hogy a hálókat vontató hajók véd-ére helyezik a súlyt. A szept. 4-5-i londoni, majd a 7-9-i brindisi tanácskozás után megépítették egy új zár első szakaszát, ám azt egy vihar leszaggatta. 1918.febr-ra, a római tanácskozás idejére elkészült egy 14 km hosszú hálótorlasz Fano–Szamothrake–Korfu között. 1918-ban az ~at 40 brit tpr., 76 á-val felszerelt

halászgözs, 36 brit taj-vad. gyorsnaszad, 1 am. taj-vad. flottilla, 20 taj. és több brit, fr., ol. tengerészeti rg-raj felügyelte. Máj-tól am. anyagból kezdtek egy véglegesnek szánt, kétrészes zárendszer kiépítésébe (már nem készült el). E hatalmas erő ellenére az ~on 1918.ápr-ban 22, máj-ban 29, jún-ban 35, júl-ban 40, aug-ban 37, szept-ben 47 n. és ot-m. taj. áthaladását észlelték (az észre nem vettek nélkül). A Suez és Gibraltár között csapokat és hadianyagot szállító hajók továbbra is súlyos veszteségeket szenvedtek. – Az ~ térségében 5 n. és ot-m. taj. veszett el. • CsK, 1173.

Ottó <Otto>, főherceg (Graz, 1865.ápr.21. – Bécs, 1906.nov.1.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. →*Ferenc Ferdinánd* fhg. öccse, →*I. (IV.) Károly* cs. és kir. atyja. Kat. pályára lép: 1880-tól hdgy. a 7.dzsidásezd-ben, 1894-től ezds. a 9.hu.ezd-ben, 1896-tól vörögy. →*rendfokozatban* a 10.lov.dd. pk-a, 1899-től altbgy-ként a bécsi 3.lov.ho. pk-a, 1904.okt.2-től lov. főfelügyelő, 1905.ápr.24-től lov.tbk. 1906.júl.25-től eü. okból felmentik a szolgálat alól. • ZJ, 1174.

Óvóhely: föld alatti építmény a személyi állomány megvédésére az ellenség tűzhatásától az →*állások* rendszerében. Az alapgödör kiemelése után földbe vagy sziklába ágyazva fából, fémből esetenként betonból készült, ált. a második vonalban vagy még nagyobb mélységben raj, szak. részére. Egymás mellett elhelyezett ~ek között 5-6 m földréteget hagytak, de összekötötték őket. Egy fő részére 1,2-1,5 m² fekvőhelyet kellett biztosítani, a készültségi helyiségekben 0,6-0,8 m²-t. Ellentétben a →*fedezékekkel* kötelező volt 2 kijárat kialakítása. Kisebb ~eknél szellőztetőcsöveket, nagyobbaknál ventilátorokat alkalmaztak. Minden ~en élelmiszert, sánceszerszámokat és világító berendezéseket halmoztak fel. A kijárat betemetését igyekeztek elkerülni. Vele szemben az →*árkot* kiszélesítették vagy előterét kis udvarrá alakították, magasságát 1,8 m-ben állapították meg, burkolatát a beomlás megelőzésére betonnal befedték, ill. homokzsákokkal körülkerítették. – Az *aknazott óvóhely* bányászati módszerekkel készített bombabiztos építmény volt, agyagban 10 m-rel, sziklában 8 m-rel a föld felszíne alatt. A földet ált. gépszalag szállította ki az aknából, de alkalmaztak pneumatikus föld- és köfűrókat

is. Az aknát fakeretekkel vagy hullámvassal bélelték ki az omlás megelőzésére. Aknázott ~eket főként tartós harcállások berendezésénél készítették, nagy munkaerő- és anyagráfordítással, s rendszerint *összekötő folyosó*val kapcsolták egymáshoz. A I. vh. során ezek voltak a legbiztonságosabb föld alatti építmények. – A *gránát- és bombabiztos óvóhelyeket* a felszínről építették fa- vagy fémszerkezetű mennyezettel. A beton ~ek vasbeton födémmel készültek, fa zsáuzattal. Az oldalfalak borítására hullámlemez táblát, rönkfát, pallót, idomvas tartót, vasúti sínt használtak. A gránátbiztos beton-nél 1 m, a bombabiztosnál 1,25 m födém-, ill. 1 m és 1,5 m falvastagságot írtak elő, s kötelező volt a különleges (kétszeres szilárdságú) cement alkalmazása. Belső állványzatként 30 cm átmérőjű gömbfát használtak. A szabad nyílástávolság max. 2 m volt. A fa és fém ~ek legfeljebb a gránátbiztosságnak feleltek meg. A fa ~eknél a belső tetőzet fölé 50 cm földréteget helyeztek, erre 25-30 cm gömbfaréteget, majd újból földréteget, e fölé harmadik gerendaréteget, s azt 30 cm földdel takarták be. A fém (vas) tető kisebb földvastagságot igényelt. A belső tetőzet ált. 2 réteg vasúti sínből vagy 1-1 réteg erősebb idomacéltartóból állt, amelyre 50 cm földréteget helyeztek, majd ismét 1 réteg összekötött sínből vagy tartóból képeztek kemény réteget, végül e fölé földréteget raktak. Esetenként alkalmaztak kombinált tetőzetet is: a legfelső tartó- vagy gerendaréteg helyébe 50 cm vastag, betonlemezről vagy cementtel kiöntött termésköböl készült becsapódás-gátló réteget építettek. ♦ BE, 1175.

Öfelsége Katonai Irodája <MK, Militár Kanzlei Seiner Majestät des Kaisers und Königs, röviden Militár Kanzlei>: az uralkodó és a központi katonai hatóságok (→*katonai vezetés legfelsőbb szervei*) közötti kapcsolattartást biztosító intézmény. Az uralkodó mint *Legfelsőbb Hadúr* <Oberster Kriegsherr> szolgálati és kat. hivatali ügyeinek intézésére 1849-ben állították fel mint közvetítő szervet (nem volt önálló hatóság) *Központi Katonai Iroda* <Militär-Zentral-Kanzlei> néven; a ~ nevet az 1868.dec.5-én szentesített, a bir. egészére vonatkozó (→*Magyarországon* 1868:XL.) tc-vel nyerte el. Élén tbk. →*rendfokozatban* lévő *irodavezető* állt, akiaz I. vh. kitörésekor Arthur Bolfras gy.tbk. →*főhadsegéd* volt. Állományába

ekkor 5 ti. (3 törzsti. és 2 szds.), vmint 5 polg. hivatalnok (2 miniszteri tanácsos és 3 titkár) tartozott. – ~ az uralkodóhoz mint Legfelsőbb Hadúr-hoz beérkezett felterjesztések, ill. az azokra uralkodói reagálásként vagy önálló kezdeményezésből keletkezett ügyiratok közvetítését végezte. A saját kezdeményezésű utasításokat *hadseregparancs* <Armeebefehl>, *legfelsőbb kézirat* <Allerhöchste Handschrift>, a szakminiszterek előterjesztése alapján hozott intézkedéseket *legfelsőbb elhatározás* <Allerhöchste Entschliessung> formájában bocsátotta ki. ♦ SzJ, 1176.

Önkéntes Őrsereg: a katonák kiváltására őrzés-védelmi célokkal létrehozott rendvédelmi fegyveres testület. 1915-ben a →*hadszíntereken* egyre súlyosabbá vált az emberhiány. Ezért az ot-m.

Önkéntes őrsereg tagja 11 cm-es 1867 M. Werndt-puskával

hadvezetés és a m.kir. HM ötlete nyomán és tervezete alapján speciális szervezatként, a már 1 éve működő →*Polgári Őrség* mellett jött létre az ~. Felállítása lehetővé tette, hogy a →*hátországban* a hidak, a közcélú, ill. stratégiai fontosságú épületek és létesítmények őrzését addig ellátó kat-k kikerülhessenek a frontra. Az ~ (függetlenül a →*Rendőrségtől*) teljes egészében kat. felügyelet alatt állt. A szolgálat önkéntes

és fizetség nélküli volt, még →*egyenruháját* is saját költségén szerezte be mindenki. Az ~ben a társ. minden rétege részt vállalt, ezzel is segíteni kívánták a fronton harcolókat. Az ~ első főpk-a ifj. gr. →*Andrássy Gyula* volt. ♦ LJ, 1177.

Őrnaszád: →*Hadihajó-kategóriák*

Örökös tartományok: →*Ausztria* (2.)

Őszirózsás forradalom: az 1918.okt-nov. fordulóján →*Magyarországon* végbement hatalomváltás folyamata. Nevét a kat-k (→IV. Károly monogramjával ellátott) k.u.k. sapkajelvényének (sapkarózsa) helyére tűzött, a forr. jelképévé vált őszirózsáról kapta. A szimbólum a régivel való gyökeres szakítást és a reményteli jövő

vágyát fejezte ki. – Döntő mozzanata okt.30-ról 31-re virradó éjszaka zajlott Bp-en. Az események alakulását az →*arcvonalak felbomlása* nyomán fe-esen visszaözlő kat-k és az utcákra vonuló munkásság szabta meg; központi helyszínei az Astoria, a Keleti pályaudvar, a Gizella (ma Vörösmarty) tér és a Mária Terézia laknya voltak. A polai matrózlázadástól, a bécsi és a prágai hírektől, ill. az okt.25-én alakult →*Katonatanács* felkelési felhívásától befolyásolt tömeg célja az volt, hogy véget vessen a háb-nak és kikövetelje →*Károlyi Mihály* gr. me-i kinevezését. A tömeg birtokba vette a pályaudvarokat, a telefonközpontokat, az →*Osztérák-Magyar Bankot* és több fe.raktárt; a posta is védelmük alá helyezte magát. – A →*Magyar Nemzeti Tanács* (MNT) előbb fékezni próbálta az eseményeket, majd elzárkózott; Károlyi nem értett egyet az erőszak alkalmazásával, békés kinevezésre várt. A felkelők sikerei láttán okt.31-én →*József kir.* hg. mint →*homo regius* a budai Várba hívatta Károlyit, felruházta a me. címmel és korm.alakítással bízta meg. A →*Károlyi-kormány* megalakítása nov.1-én fejeződött be (az MNT-t alkotó pártokból) azaz, hogy tagjai az MNT elnöke, *Hock János* előtt esküt tettek „Mo-ra és a m. népre” (e napon IV. Károly feloldotta Károlyit az okt.31-én a homo regiuson keresztül neki tett esküje alól). Van nézet, amely (nov.1. helyett) a →*Magyar Népköztársaság* 16-i kikiáltását tekinti az ~ lezárásának. – A nov.1-i aktsussal Mo. formálisan is elszakadt a *Habsburg-bírodalomtól*, ill. →*Ausztriától*, s visszanyerte 1526-ban elvesztett államjogi függetlenségét. Az 1945–1989 közötti hazai szakirodalom *polgári demokratikus forradalomként* definiálta az ~at. A *demokratikus rendszer* megeremtése mint célkitűzés benne foglaltatott az MNT és Károlyi programjában, s valóban törekedtek is kiépítésére. Megvalósítása azonban (nem kis mértékben a külső körülmények kényszerének hatására) csak részlegesen sikerült, a Károlyi- majd a →*Berinkei-kormány* fokozatosan felszámolta saját bázisának egy részét, még a polgárság köreiben is. ♦ SG, 1178.

Összeomlás (katonai): →*Arcvonalak felbomlása*

Öthatalmi szerződés: →*Flottaegyezmény*,

→*Washingtoni konferencia*

Ötök Tanácsa: →*Békekonferencia*

Överőd: a védelmi vonal sarokpontjain előnyös terepen épült, a →*védőöv* részét képező →*erődítés*. Feladata az arcból tád. elg. megállítása, ill. a szomszéd erőd oldalazó tűzzel való támogatása volt. Központja ált. egy laktanyából, ill. a hozzá tartozó löszer-, élelem- és egyéb raktárakból állt. Az épületeket előlről és oldalról földtöltés védte, teteje gránátbiztos földem volt. Az épületek előtt lg.állások húzódtak. A →*lövegeket* az elg. tü. tűz alatt lg.hangárokból tartották, s csak az elg. roham alatt vontatták a nyílt tüzelőállásokba. Ez, a vh. elején még alkalmazott rendszer nem vált be, mivel a lg-ek a tüzelőállást csak késve tudták elfoglalni, s sokszor meg is rongálódtak. Az újabb ~öknél a lg-eket már az épületekben rejtetten, ill. tetejükön forgatható pc.kupolákban helyezték el. A 180-300 mm pc. vastagságú, görgőkön forgó torony átmérője elérte 2-2,5 métert. – Az ~öket széles, falazott és →*műszaki zárakkal* megerősített árok biztosította az elg. roham ellen. Az akadályokat az ~ökből állandó tűz alatt tartották. Az ~ védőőrsége ált. 200-300 fő volt. ♦ BE, 1179.

Övvár: az I. vh. előtt az állandó →*erődítések* legelterjedtebb formája. A terep uralgó pontjain 3-5 km-enként elhelyezett, a *vármagtól* 5-10 km-re gyűrűt alkotó →*överődök* rendszeréből állt. A védendő objektum fontosságától függően közvetlenül körülötte belső övet is létrehozhat, egymástól 1-1,5 km-re kiépített erődökből. – A *védelmi övek* távolsága az objektumtól a tü. lőtávolságától függött, ami az I. vh. előtt 8-10 km volt. A külső övet olyan távolságon létesítették, hogy az elg. tü. állásváltás nélkül a belső övet ne lőhesse. Esetenként a két öv között erődöket vagy *erődövet* is alkalmaztak. – Az ~ az I. vh. idejére elavult. A tü. terén hátrányba került, a korlátozott területen (pl. a →*przemysli erődrendszerben* 200 km²) nem tudtak annyi lg-et felállítani, mint az ostromló. Az ~ erődei túl nagy célpontot jelentettek. Az ellenállás az úgyszólván egyetlen vonalba, az *övvonalba* tömörült, ha az elesett, az ~ is az elg. birtokába került. – A I. vh. tapasztalatai alapján az erődítés követelményei megváltoztak: a véd-t egy megerősített *mélyégi övben* kell kialakítani, s a véd. összes berendezésének a tád. számára láthatatlannak kell válni. Az →*államerődítés* korszerű formájává a háb. végére a *területi erődítés* vált. ♦ BE, 1180.

P, Q

Padovai fegyverszünet: az →*Antant*-hatalmak és az →*Osztrák–Magyar Monarchia* közötti fegyveres tev. felfüggesztését kinyilvánító szerződés. – 1. A ~et az OMM nevében Victor →*Weber von Webenau* gy.tbk., az 1918.okt.12-én alakult ot-m. →*fegyverszüneti biz.* vezetője írta alá 1918.nov. 3-án 15 órakor a Padova melletti *Villa Giust*-ban Armando →*Diaz* hds.tbk., ol. VKF, az AH képviselője előtt. A biz. tagjai voltak: hg. Johann *Liechtenstein* fkap., Nyékhegyi Ferenc ezds., *Ruggera* Kamilló vk.szds., br. *Seiller* Viktor vk. alez., *Schneller* Károly vk. ezds. és *Georg Zwierkowski* kkap. A fe.szüneti biz-ba 2 n. ti-et is jelöltek, akiknek azonban az ol-ok nem engedélyezték a →*frontvonal* átlépését. – A fe.szüneti feltételeket a tárgyalásokat ol. részről vezető *Pietro Badoglio* altbgy., *Diaz* helyettese nov.1-én közölte a biz-gal. Elfogadásának határidejét (a versailles-i *Legfelsőbb Haditanács* döntése alapján) nov.3-án 24⁰⁰ órában határozta meg. (Közben →*Horthy* Miklós altngy. főpk. →*I. [IV.] Károly* cs-kir. parancsára már okt.31-én átadta az ot-m. hadiflottát a →*Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa* megbízottainak.) – Nov.2-án az ol-ok az egész fronton ált. →*támadást* indítottak, amelyről az ot-m. fe.szüneti biz. az ol. sajtó és a hivatalos VK-i jelentések útján értesült. A hírek a feltételek sürgős elfogadását vonták maguk után. A ~ nov.4-én 15 órakor lépett érvénybe, addig az →*olasz hadsereg* a meglepett ot-m. erők közel 300 ezer kat-ját ejtette →*hadifogságba*, s elesett kb. 20 ezer ot-m. kat. – 2. A ~ 38 pontból állt. Elrendelte az OMM hds-ének visszavonását az 1914-es határokra, a feltétel nélküli teljes fe.lételt és a hds. állományának legfeljebb 20 ho-ra való csökkentését. Az *Antant*-megszállás vonalát csak az →*olasz hadszíntér*en állapította meg. A OMM-nak ki kellett ürítenie vmennyi, →*Olaszország* által igényelt területet. A Balkán felőli megszállás vonalát későbbi tárgyalásokra hagyta (→*belgrádi konvenció*). A n. hds-nek 15 napon

belül kellett elhagynia az OMM területét. A ~ a szöv-ek számára engedélyezte az OMM bármely stratégiai pontjának megszállását, de hozzájárult, hogy a „kiürített ot-m. területeket ideiglenesen a helyi szervek adminisztrálják a megszálló szöv. csapatok ellenőrzése alatt.” – Végrehajtására →*Magyarországon* →*Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság* alakult. • SG, 1181.

Painlevé, Paul, dr. (Párizs, 1863.dec.5. – Párizs, 1933.okt.29.): francia politikus, matematikus, az I. vh. és az 1925-ös pü. válság idején miniszterelnök. Az *École Normale Supérieure*-ben és a párizsi egyetemen tanul, 1887-ben doktorál. Matematikusként 1900-tól a Francia Ak. tagja. Az első fr., aki repül (*Wilbur Wright*-tal 1908). 1909-ben megindítja az első rep-mechanikai kurzust az *École Aéronautique*-on. 1906-tól képviselő. *Aristide* →*Briand* háb. kabinetjében kultusz- és feltalálásügyi miniszter. 1917.márc-tól szept-ig hm., mint ilyen hozza meg vitatott döntését: a máj-i offenzíva összeomlása után leváltja *Robert-Georges* →*Nivelle* tbk. főpk-ot, helyére *Phillipe* →*Pétain* tbk-ot nevezve ki. 1917.szept.12-én korm-t alakít. Okt-ben jóváhagyja az →*Antant* versailles-i *Legfelsőbb Haditanács*ának létrehozását, amelynek fr. képviselője a későbbi szöv. főpk., *Ferdinand* →*Foch* msl. 1917.nov.13-án lemond. – Egyik alapítója az 1924-es választásokon győztes szoc-radikális koalíciónak. 1925. ápr-tól nov-ig újra me. 1930–1932 között repülésügyi miniszter. • SÁ, 1182.

Paivin, Georges: →*Rejtelfejtés*

Paléologue, Maurice George (Párizs, 1859.jan. 13. – Párizs, 1944.nov.23.): francia diplomata, író. 1880-ban lép külügyi szolgálatba, 1886-tól a fr. KÜM pol. o-ának „bizalmas szekciójában” a fr. és a külföldi titkosszolgálatokkal foglalkozik, 1894-től a KÜM kabinetirodájának helyettes vezetője. Megbízást kap a Dreyfus-ügy „külügyi vonalának” feltárására. Az 1899-es felülvizsgálati perben valószínűsíti Dreyfus ártatlanságát. 1907-től szófiai nagykövet. 1912-től a KÜM pol. o. vezetője. Irányvonalát a No. elleni revans és Fr. Eu-i hegemoniája (később szovjetellenessége) szabja meg. – 1914.júl-tól szentpétervári nagykövet. Sikra szállt az OMM-val való különbéké-

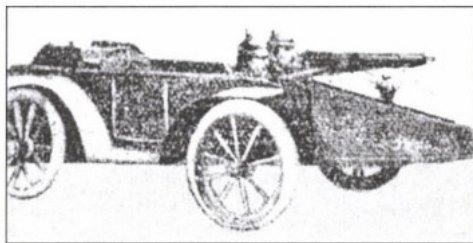
ért, mivel egyrészt így tartotta megmenthetőnek a két kimerülőben lévő monarchiát, másrészt az →*Antant* teljes erővel No. ellen való fordulását. Az 1917.febr-i →*oroszszerégi forradalom* után máj-ban hazarendelik. – 1920.febr.20-tól Phillippe *Berthelot*-ot felváltva a KÜM vezértitkára. Tevé nyomán a fr. Közép-Eu-pol. „favoritja” Cssl. helyett Lo. lesz. Egy ln-ro-m. blokk létrehozására törekszik (összefüggésben szovjetellenességével). Bár a hivatalos fr. külpol. miatt nem kezdhet nyílt magyarbarát irányvonalba, dipl. úton jelezi, hogy támogatna bizonyos engedményeket Cssl. rovására. Úgy véli, Fr. számára súlyosbodik a n. veszély az or. szöv. eltűnésével, ill. az OMM helyén egymással ellenséges kisállamok létrejöttével. Tervei a ro-m. ellentéteken, vmint a csszl. és ju. tád-okon buknak meg. – 1921.szept.26-án távoznia kell. Visszavonul, irodalomtörténeti és művészeti esszéket és kritikákat, vmint regényeket ír. 1928-tól a Fr. Ak. tagja. ♦ **BZ, 1183.**

Pallavicini György, örgróf (Bp., 1881.dec.5. – Bp., 1946.jan.2. /5.7/): nagybirtokos, legitimista politikus. Jogi tanulmányai után Somogy →*vármegye* tiszteletbeli szolgabírája. 1906-tól Selmecbánya, 1910-től a szegvári kerület képviselője az →*Országgyűlésben*, alkotmánypárti programmal. Részt vesz az I. vh-ban. Az →*Esterházy*- majd a harmadik →*Wekerle-kormány* me.ségi államtitkára. A TK idején a bécsi →*Antibolsevista Comité* tagja, →*Szmrecsányi* György frakciójához tartozik. A TK bukása után *dunántúli központi kormánybiztos*. Az 1920.febr.16-án összeült első nagy-ben kigazdapárti támogatással a dombóvári kerület képviselője. 1920.ápr-ban kilép pártjából, s a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából* távozó, elsősorban nagybirtokosokból álló „diszsidensekhez” csatlakozik. Pol. pályafutásának egyik nevezetes pontja az →*őszirózás forradalom* résztvevőinek vád alá helyezésére vonatkozó indítványa. →*IV. Károly* második visszatérési kísérletében nem vállal szerepet. Az 1922.jún.19-én összeült második nagy-ben a →*legitimisták* jelentéktelen, gr. →*Andrássy* Gyula vezette csoportja, a *Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt* képviselője. A frankhamisítási ügyben élesen támadja a →*Bethlen-kormányt*. 1931–1935 között a Kház tagja. A II. vh. idején a legitimisták németellenes pol-ját képviseli. ♦ **SzP, 1184.**

Pallavicini János, örgróf (Padua, 1848.márc.18. – Pusztaradvány, 1941.máj.4.): hivatásos diplomata, az OMM konstantinápolyi nagykövete. 1874-től tartozik a KKÜM állományába, 1887-től az OMM belgrádi követségén tisztségviselő, 1891. máj.1-től Münchenben követségi titkár. 1894.jún.22-től II.o., 1895.szept.15-től I.o. követségi tanácsosként, 1897.dec.22-től nagykövetként teljesít szolgálatot Szentpéterváron. 1899.jan.26-tól bukaresti, 1906.okt.5-től az összeomlásig konstantinápolyi nagykövet. 1911.márc.9. és máj.23. között helyettesíti Alois →*Aehrenthal* kküm-t. A →*szarajevói merénylet* nyomán kialakult válságot alkalmasnak tartja, hogy az OMM szétvágja a körülötte fonódó elg. gyűrűt. – 1899.jan.26-tól valóságos belső titkos tanácsos. 1908.nov.30-tól a *Lipót Rend* nagykeresztjének birtokosa. Mint volt cs. és kir. nagykövet 1927.jan.22-től a m. Fház élethossziglani tagja. ♦ **KE, 1185.**

Palotaörség: →*Képviselőházi Őrség*

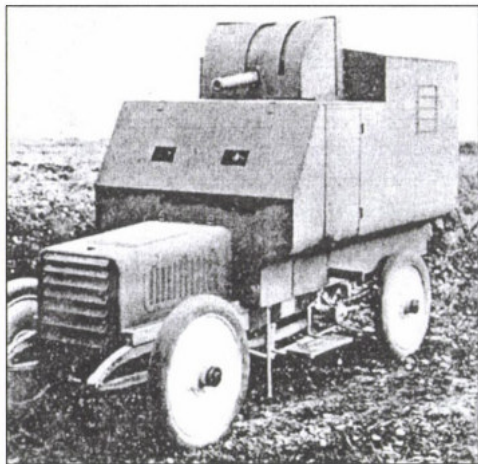
Páncélgépkocsi: kerek →*páncélozott harcjármű*. Az I. vh. időszakában rendeltetése elsősorban a feld., az elg. üldözése, ill. a kapcsolattartás volt az elg. által belőtt területeken, s csak másodsorban a harc megvívása. Fe.zetét 1-2 →*géppuska* alkotta. Ált. minden →*hadviselő* fél hds-ében megtalálható volt, s minden nagyhatalom gyártott t. ♦ **SzN, 1186.**

Kísérleti német páncélozott önjáró géppuska

Páncéljárműgyártás (I.): →*páncélozott harcjárművek* üzemszerű készítése az →*Oszták-Magyar Monarchiában* az I. vh. idején. Az OMM a haderő gépesítésben a többi nagyhatalomhoz képest lemaradt, s a gk.gyártásban sem voltak kellő hagyományai. – Az első kísérleti →*páncélgépkocsit* 1902-ben építették, a 4x4 kerék meghajtású,

1 gpu-val felszerelt, 2 fős *Austro-Daimler* csak 1 kísérleti példányban készült el. 1907-ben ugyan-csak 1 kísérleti példányt építettek a 2 gpu-val felszerelt *Škoda-Daimler* pcgk-ból, miként 1911-ben a *Burstyn* pcgk-ból is. A *Škoda Művek* 1914.febr-ra kidolgozta egy újabb, 3 fős, 1 gpu-val felszerelt pcgk. tervét, ám még a prototípusa sem készült el. – A ~sal az I. vh. kitörése után kezdtek komolyabban foglalkozni, az →*állásháború kialakulásával* párhuzamosan. Kezdetben a *Romfell* pcgk-ból 2 vagy 3 db, a *Junowicz* (tévesen *Junovitz*) pcgk-ból 2, majd még 3 db készült el. 1918-ban 2 db →*Büssing-Foss* pcgk. került az ot-m. haderőhöz. A *Škoda-Praga L-7* típusból 1916-ban To. részére gyártottak 1 mintapéldányt, az 1 gpu-val felszerelt *Škoda-Praga R-4* változatból 1916-ban 1 db, 1917-ben 10 db készült Tonak. A még a háb. alatt kifejlesztett *Škoda-Praga L-7* és a *Škoda-FIAT 18 BL* pcgk. típusokat már Cszsl. számára gyártották 1919-1920-ban. – Az ot-m. hds. a →*keleti hadszíntéren* több *Austin*, az →*olasz hadszíntéren* *FIAT* pcgk-t zsákmányolt, ám ezek sorsa ismeretlen. ♦ **ÉM, 1187.**

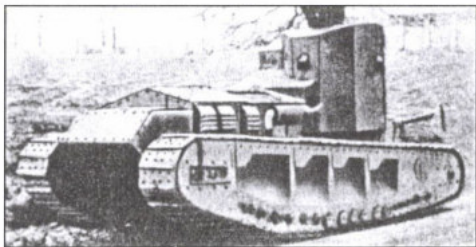
Kísérleti osztrák-magyar páncélozott tehergépkocsi

Páncéljárműgyártás (II.): →*páncélozott harc-járművek* üzemszerű készítése →*Németországban* az I. vh. idején. Az 1916-os első brit →*harc-kocsi*-bevetések után kezdődött el, néhány zsákmányolt, sérült brit hk. tanulmányozása után. A n. hadiipar azonban ekkor már kevés acélt kapott,

s hiányzott a korábbi fejlesztő munka is. A kiforlatlan *Burstyn* motoros lg. (1912), *Goebel szárazföldi pc.crk.* (1913) és *Bremer Marien Wagen pc. szállítójármű* (1915) gyártása nem valósult meg. – A n. HM Általános Hadihivatalának 7., Közlekedési O-a <Allgemeine Kriegsdepartement 7, Abteilung Verkehrswesen> 1916.szept-ben adott utasítást a n. hk. azonnali megtervezésére és gyártására. E típus kapta az →*A 7V* jelet. A háb. végéig az 1 prototípuson túl 22 db-ot gyártottak. Az *A 7V* szállítójármű-változatából kb. 75 db, az *A 7V-14 hk-ból* 1 prototípus készült el. – A brit Whippet hk. zsákmányolt példányából kiindulva megkezdtek egy k. hk. kifejlesztését is. Pprototípusa az *LK-I*, a háb. végéig összesen elkészült kb. 8 db az →*LK-II* megnevezést viselte. – A tervezett *K-Wagen* neh. hk-ból a háb. végéig csak 2 befejezetlen példány épült meg. – No-ban az I. vh. előtt csak 2 db kísérleti →*páncélgépkocsi* épült, amelyek nem váltak be. A pcgk-k fejlesztését 1914.okt-ben rendelték meg. 1915-ben a Büssing, a Daimler és az Ehrhardt cég 1-1 prototípust épített. 1917-ben 20, 1918-ban 13 db Ehrhardt pcgk-t építettek. Nagyságrenddel több pc.zattal ellátott tehergk-t, ill. zsákmányolt elg. gyártmányú pcgk-t alkalmaztak. ♦ **ÉM, 1188.**

Páncéljárműgyártás (III.): →*páncélozott harc-járművek* üzemszerű készítése →*Nagy-Britanniában* az I. vh. idején. →*Harckocsit* 1914 előtt nem készítettek, →*páncélgépkocsit* viszont a gyarmati igények miatt igen. 1914 őszén a hadiflotta <Fleet> kezdett pc. traktorok fejlesztésébe kirakodó szolgálat ellátására. – A hk. iránt a különböző →*fegyvernemeknél* fellépő igények koordinálására Winston →*Churchill*, az Admirális első lordja 1915.febr.20-án létrehozta a *Partra Szállító Járművet Létrehozó Bizottságot* <Landships Committee> (LC). Az LC munkájában a szárazföldi csapatok <Army> ti-jei közel 1 évig nem vettek részt. – A kísérleti, ált. fe.telen típusok közül (a fejlesztés egyik ágán) először a *Pedrail* készült el, majd a *Big Wheel Machine*, az *Artillery Tractor*, a *No. 1. Lincoln Machine*, végül 1915.dec-re a W. Foster and Co. kivitelezésében a *Little Willie*. Ez utóbbi protípusa vált a brit hk-k egyik „ősapjává”. – A fejlesztés másik ágán 1916.jan-ra készült el a tervezői nevét viselő *Tritton Machine*, ill. *Wilson Machine*.

Ezek módosításával *Big Willie* néven terveztek hk-t, közben alakult ki a *→Tank* fedőnév. A *Big Willie* továbbfejlesztését jelentette a *→Mother*, amit a gy-ot közvetlenül támogató hk-ként csapatpróbák után már harci körülmények között is bevetettek, s *gyalogsgági harckocsiként* kategorizálva beállították a brit gy. hadrendjébe. – A brit hds. standard hk-jává váló *→Mark* sorozatot a *Mother* bázisán alakították ki. A fejlesztés I-IX típusjellel ellátott 9 változatot eredményezett. A *Mark I*-et a *→somme-i csatában*, 1916.szept.16-án vetették be először. A tervezett 50 hk-ból 49 érkezett be, a kiindulási állásokat 32 érte el, ebből a tód. megindulásakor 9 motorhiba miatt állva maradt, 9 késve tudott megindulni. A 14 azonnal meginduló hk-ból 5-öt a n. tü. kilőtt, 1-et kgr-köteggel tettek harcképtelenné. A *Mark IX* változattal megjelent a pc. gy. szállítójármű, a *Mark A* típusú a lov. kíséző hk. is. – Gyártási adatok (elől az ágyús, hátul a gpu-s változatok): *Mark I*: 50, 50; *Gun Carrier Tank Mark I*: 2, –; *Mark II*: 50, –; *Mark III*: 50, –; *Mark IV*: 420, 595 (és 205 szállító); *Mark V*: 200, 200; *Mark V**: 200, 432; *Mark V***: 379, 25; *Mark VI*: –, *Mark VII*: 1; *Mark VIII*: 7 ang., 100 am.; *Mark IX*: 35 (másutt 23); *Medium Mark A* (*Whippet*): 200; *Medium Mark B*: 45; *Medium Mark C* (*Hornet*): 45 db. ♦ **ÉM, 1189.**

Mark A Whippet angol harckocsi

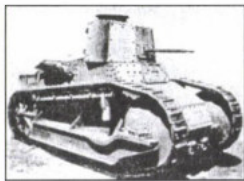
Páncélműgyártás (IV.): *→páncélozott harcjárművek üzemszerű készítése* *→Franciaországban* az I. vh. idején. A brit mintát követve a fr. hadvezetés 1916-ban rendelte meg pc. híművek gyártását a fr. hadiipartól a n. *→védelem* áttörésére, mivel a fr. tü. addig nem tudta követni a gy-ot. Az első fr. *→harckocsik* a *→Schneider M 16* és a *→Saint Chamond M 16* voltak. Mindkettő gyakorlatilag traktor-alvázra szerelt pc. rohamlőveg volt, felül nyitott küzdőtérrel, bár a kora-

beli terminológiában hk-ként említették. Mivel igen sérülékenyek, lassúk és nehézkesek voltak, gyártásukat 1917-ben beszüntették. – A harci tapasztalatok alapján a hadvezetés a *Renault* cégtől forgatható tornyos, viszonylag kis hk-t rendelt meg 7500 példányban 1917-ben. A *→Renault* hk-k az I. vh. legjobban bevált típusaivá nőttek ki magukat. – Gyártási adatok: *Schneider M 16*: 340; *Saint Chamond M 16*: 400; *Renault* (típusok összesen): 3177. ♦ **ÉM, 1190.**

Páncélműgyártás (V.): *→páncélozott harcjárművek üzemszerű készítése* *→Oroszországban* az I. vh. idején. A háb. kitöréskor az or. *→Hadsereg-főparancsnokság* 8 db *Russo-Balti C* tégk-t vékony pc.lemezzel burkoltatott be és 3 db gpu-val szereltetett fel. Súlyuk azonban annyira megnövekedett, hogy elvesztették tj-képességüket, így harci bevetésre alkalmatlannak bizonyultak. Ennek ellenére az Izhorski gyár Kolpinóban 1914–1918 között 115 db *Russo-Balti* pc. tégk-t gyártott (mint fő or. típust). – 1914.szept.29-én szerződést írtak alá a brit *Austin* céggel *→páncélgépkocsik* szállításáról. 1915-ben 46 db *Austin* és 19 db *Harford* pcgk., 1916 első felében 56 db *Austin 2* pcgk., 1917.febr.-ig 60 db *Austin 3* pcgk. érkezett Or-ba. Az 1917.szept.-ben rendelt 70 db *Austin 4* pcgk.-ból 1918.ápr.-ig, a brit-or. kapcsolatok megszakadásáig 16 db-ot szállítottak le. A hds. 1914-ben kapott még néhány belga *Minerva* k.pcgk-t, 1915-ben 35 *Sheffield-Simplex* pcgk-t. – 1915-ben a *FIAT* Or-i leányvállalata megkezdte a 2 db *Maxim* gpu-val szerelt *FIAT* pcgk. (ismeretlen számú) gyártását. 1914–1916-ban 36 db *Armstrong-Withwort* és 30 db (*Isola-Fraschini* alvázra szerelt) *Jarrot* pcgk-t kaptak. 1915-ben néhány n. *Larsky-Ehrhardt* személygk-t pc.autóvá építettek át. 1915-ben épült meg a *Renault-Mgebrov*, a *Poplavko-Jeffery AB-9*, majd a *Gulikevics* pcgk. prototípusa (sorozatgyártásra egyik sem került). – 1916-ban a szentpétervári *Putyilov* Művekben megkezdtek az *Austinok* licencben történő gyártását. Ezek az eredetitől a beszerelt *Maxim* gpu-ban tértek el. 1919-ig 60 db-ot gyártottak, de az I. vh.-ban nem, csak a polg.háb.-ban kerültek harci bevetésre. A sorozatból 39 db fél-lánc talpas *Austin-Kégresse* változat volt, amelyből az első példány 1917.márc.17-én adták át a hds.-nek. Licencben gyártotta az *Armstrong-*

Withwort–FIAT Or-i vállalata a brit *Lancaster A* k. pcgk-t (mint pc. személygk-t) is, ismeretlen példányban. – Kísérletként 1917-ben 1-1 gyors-tűzelő lg-gel együtt *Packard* tgc-ra szereltek 6 mm-es pc.zatot, *Pierce Arrow* tgc-ra 9 mm-es pc.zatot, ill. *Garford A* tgc-ra 3 db gpu-t és 9 mm-es pc.zatot. Az utóbbit 8 fős személyzet kezelte. E 3 típus nem vált be, sorozatgyártásuk nem indult meg. – Az Austinokból összesen kb. 120 semmisült meg a harcokban, egy részüket az ot-m. csapatok 1917-ben zsákmányul ejtették. – Or. adatok szerint az *→oros hadsereg* hk-t nem alkalmazott. 1918.márc.1. után vettek át a fehér tbk-ok összesen kb. 150 db brit *→Mark V* és fr. *→Renault M 17-18* hk-t. Ezek a polg.háb-ban részben megsemmisültek, részben a vörös csapatok zsákmányává váltak. – 1914–1918 között 44 or. *páncélvonat* készült el, zömmel tehervagonok átépítésével. 1917–1918-ban egy részüket az ot-m. csapatok megsemmisítették. • **ÉM, 1191.**

Páncélműgyártás (VI.): *→páncélozott harc-járművek* üzemszerű készítése *→Olaszországban* az I. vh. idején. Az *→olasz hadsereg* 1913-ban Tripoliban (Líbia) alkalmazott először *→páncélgépkocsit*. A 4 fős *Bianchi* pcgk. gumikerekes volt, tornyában 2 gpu-val. Az *Ansaldo* 1914-től gyártott pcgk-t, 1, ill. 2 gpu-s változatban, 2, ill. 3 fős kezelőszemélyzettel. 1915-ben jelent meg az *→olasz hadszíntéren* az 1 gpu-val szerelt, 3 fős *FIAT* pcgk. Az ol. pcgk-k gyártási adatai ismeretlenek. – Az ot-m. csapatok 1917.végén, a *→caporettoi áttörés* során mindegyikből zsákmányoltak néhány példányt, de ezek harci bevetéséről nincsenek adatok. – 1917-ben az ol. hds. 1 db fr. *→Schneider M 16* rolg-et kapott kipróbálásra. Tervbe vették további 20 db *Schneider* és

FIAT 3000 B harckocsi

100 db *→Renault M 18 TSF* *→harckocsi* behozatalát, de az ot-m. caporettoi áttörés nyomán ezt törölték. – A FIAT a *Schneider* rolg. és a *Renault* hk. licen alapján történő gyártását tervezte, de a megvalósításra csak részlegesen került sor. Ehhez 1918-ban 1 db *Schneider* és 3 db *Renault FT* érkezett. A *→FIAT 2000* alapjául az előbbi,

a *→FIAT 3000* mintájára az utóbbi szolgált. Az előbbiből a *→padovai fegyverszünetig* 2 db, az utóbbiból 1919.ápr-ig 100 db készült el. A gyártásban részt vett az *Ansaldo* cég is. • **ÉM, 1192.**

Páncélműgyártás (VII.): *→páncélozott harc-járművek* üzemszerű készítése az USA-ban az I. vh. idején. Az am. hds-nek 1917 előtt nem voltak *→harckocsijai*, *→páncélgépkocsikat* is csak kh. célra alkalmaztak. Az USA hadba lépése után a brit *→Mark VIII* és a fr. *→Renault M 18* hk. licencét vásárolták meg. Ezek am. gyártású példányaival szerelték fel a *→nyugati hadszíntéren* küldött csapatokat. – 1916-ban jelent meg a hazai feljesztésű M 16 és M 17 pcgk. Az előbbit *White*, az utóbbit *Locomobile* tgc. alvázon alakították ki, 1, ill. 2 gpu-val. Az 1918-tól gyártott M 18 pcgk. 2 tornyában 1-1 gpu. volt elhelyezve. A pcgk-k harci szerepe elenyésző volt, a háb. után a Nemzeti Gárdának adták át azokat. • **ÉM, 1193.**

Páncélműgyártás (VIII.): *→páncélozott harc-járművek* üzemszerű készítése *→Romániában* az I. vh. idején. Egyes forrásokkal ellentétben Ro. nem rendelkezett saját ~sal. Néhány külföldről beszerzett *→páncélgépkocsi* vett részt az 1916-os *→román betörésben*, majd az azt követő *→erdélyi* és *→havasalföldi hadműveletekben*. Pontos számuk és típusuk ismeretlen. 1917-ben az or. hds-től került át néhány *Austin* pcgk., 1918-ban újabb néhány or. pcgk-t zsákmányoltak *→Besz-szarábiában*. 1918.okt-ben az összeomlásokor kevés n. pcgk. is ro. kézbe került. • **ÉM, 1194.**

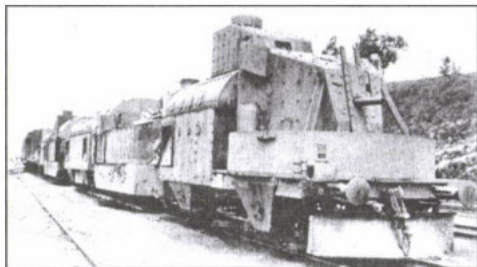
Páncélozott harc-jármű: önjáró, speciális anyagból készült testtel védett harceszköz. Alaprendeltetése az abban elhelyezett tűfze-ek és személyzet minél közelebb juttatása az elg-hez. Az I. vh-t megelőző néhány évben alakult ki, a vh. időszakában alapvetően 3 formáját lehet megkülönböztetni. A *→páncélgépkocsi* és a *→páncélvonat* már a háb. előtt megjelent, a *→harckocsi* a háb. alatt. – Az I. vh. során megjelentek már a *roham-lövegek* és az *önjáró lövegek* is (a fr. *→Schneider M 16* és *→Saint Chamond M 16*), bár azokat kmsz. még a hk. kategóriájába sorolták. A háb. végén megjelent, de bevetésre már nem került a *páncélozott szállító harc-jármű* előképe is (a brit *→Mark-IX* lövészszállító hk.). • **SzN, 1195.**

Páncéltörő fegyver: a →páncélozott harcjárművek elleni harc eszköze. A →francia hadsereg 1917.febr.-tól rendelkezett →harckocsi-tád. elleni véd. elképzelésekkel, és a 37 mm-es M 16 vontatott páncéltörő (pct.) →löveggel. Az →Antant 1916.szept.15-i, első nagyobb, hk-kal végrehajtott →támadása után (és később sem) a →német császári hadsereg vezetése nem vont le következtetést a páncélelhárító képesség átgondolt kifejlesztésére. A n. gy. szükségmegoldásokat alkalmazott, mint az előretolt táb.á-k tüze, a kémlelőnyílások lefogása →puska- és →géppuska-tűzzel, vmint a →rohamsapatok és az →utászok által kötegelt →kézigránátok láncfalpak alá dobása. E harc eljárások nehézségét jelzi, hogy 1916.dec.-tól a harc képtelenné tett hk-k után 500 márká jutalom járt. – A háb. második felében a n. táb. és a gy. ágyúkhöz páncélgránátot <K. Gr. 15 m.P.> rendszeresítettek, s a →nyugati hadszíntéren mintegy 50, módosított táb. á-val felszerelt közelharcűteget <Nahkampfbatterie> állítottak fel. 1917.okt.-tól új ~t terveztek harckocsi- és repülőgéppuska <Tank und Flieger - MG> elnevezéssel. 1918 nyarán került volna a csapatokhoz, de bevetésre már nem került, a háb. végén 4000 db várt összeszerelésre. Szerkesztésének „mellékterméke” a 13 mm-es 1918 M. harckocsi-puska <Tankgewehr 18>, amely 250 m-ről kedvező becsapódási szög alatt 25 mm-es pc-t is átütött. A tervezett 30.000 db-ból mintegy 15.800 db-ot gyártottak le. 1918.márc. végén került a Ny-i frontra, szept.4-én 4632 db volt a csapatoknál. Noha nem érkezett felkérés kifejezetten pct. lg. tervezésére, Fischer bajor alez. szerkesztett egy 37 mm-es pct. á-t. A könnyen kezelhető, nagy tűzgyorsaságú fe. 450 m-ről 16 mm pc-t ütött át, így minden akkor rendszeresített hk. ellen hatásos volt. Gyártása azonban késett, az 1918.májban megrendelt 2000 db aug-ig sem készült el. – A n-ek a pc.elhárítást főként a kétesövű 75 mm-es k. →aknavetővel <leichte Minenwerfer mit Doppellauf> oldották meg. Mozdgó páncélelhárító tartalékként a 77 mm-es 1896 n/A M. táb. á. és a zsákmányolt belga 57 mm-es erődágyú 4 t-ás tlgk-ra szerelt változatait is alkalmazták. 1918.júlban az →OHL elrendelte a kísérleteket a 37 mm-es revolverágyú ~ként való alkalmazására. A Krupp és a Rheinmetall cég által kifejlesztett egy-egy 37 mm-es pct. á. azonban a hadi helyzetet már nem

befolyásolhatta, noha az utóbbiból 600 db-ot még sikerült a Ny-i frontra kiszállítani. • SzN, 1196.

Páncélvonat: vasúton mozgó páncélozott harc-eszköz(ök) és tevékenység(ük) az I. vh. idején az →Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében. Alkalmi rögtönzésből alakult(ak) ki. Az első Schober Frigyes szds., a cs. és kir. 15.vasútépítő szd. pk-a építette MÁV-készletekből 1914.aug.szept-ben →Galíciában. A kazánlemezekkel vértézett tehervagonokból álló ~ csak védett után-szállításra volt alkalmas. A második ~ot Kossowicz Xenophon szds., a cs. és kir. 5.vasútépítő szd. pk-a építette. Ebben beszereltek 1 db, a menetirányba tüzelő 8 cm-es táb.á-t is. Bevetették az 1914.szept-nov-i harcokban, s eredményei alapján a →Hadsereg-főparancsnokság több ~ra adott megrendelést a MÁVAG Gépgyárnak és a MÁV Bp. Északi Főműhelynek. – Az új ~ok kialakításánál a legnagyobb problémát az okozta, hogy még nem állt rendelkezésre megfelelő pc., a Martin-folytvas csak nagy távolságról, kézfifekből leadott lövések ellen nyújtott véd-et. Ezt a lövéspróbák után 3 rétegben alkalmazták: kívül 12 mm folytvas lemez, középtűt 40 mm deszka, belül 9 mm folytvas lemez. Ez véd-et nyújtott a hegyescsúcsú or. gy. lövedékek ellen is. Vontatóként az üzembiztos 377-es mellékvonali mozdonyt építették be, amit szintén folytvas-lemezekkel burkoltak, s amelynek súlya még így sem lépte át a megszabott legnagyobb tengelynyomást. A gyári ~ok egységesen 1 mozdonyból és 2, gpu-val felszerelt, S típusú, rövid tengelytávú tehervagonból álltak, s előzetes tervezés nélkül, menet közben kiadott utasítások alapján készültek. Az utánfutó kocsi 1, kb. 4000 l-es víztartályt szereltek. A szén a vagonok hosszartói alatt két oldalt elhelyezett, 2-2 sorban 20-20, egyenként 25 kg szén befogadó rekeszből álló szén-szekrényben tárolták. E víz- és szénkészlettel a ~ 100 km megtételére volt képes utántöltés nélkül. A szerelvényen belüli összeköttetést telefonon vagy szócsövön tartották. – A következő széria 5 egységből állt: középen a kazamata-vagon, majd 1-1 mozdony, szélén 1-1 lövegkocsi. A lg.kocsik forgótornyába 7 cm-es gyorstüzelő á-t építettek be, az ágyútoronyra gpu.tornyot helyeztek, arra megfigyelőkupolát. A pk. a menetirány szerinti megfigyelőkupolában tartózkodott el. A 2 lg-et

6-10 gpu. egészítette ki. Később a ~ elejére és végére 1-1 pórkocsit kapcsoltak, a pálya helyreállításához szükséges anyagokkal. *Harckifutás*kor az elg. tűzkörletében az előfutó kocsit lekapcsolták és előrelökték, így megelőzték a ~ kisiklását vagy felrobbantását. Vészhelyzetben a vagonokat a padlón kialakított ún. ütközetkiszállónylásokon át lehetett elhagyni. – A ~ok feladata elsősorban a feld., a pályarombolás vagy -helyreállítás volt, másodsorban a harcoló gy. vagy lov. támogatása. 1 ~ szd-kötelleket alkotott, létszáma 1-2 ti. és 30-70 fő legs. volt. Többnyire magasabbpság-ok alá voltak rendelve. A szd-ba tartozott 1 kb. 20 tengelyes lakószerelevény is. Az ún. *utazásmenerben* a két vonatot összekapcsolva 1 nagyobb teljesítményű mozdony vontatta. – Az I. vh. idején 11 ~ot építettek, ebből 10-et Mo-on. Személyzetük is csaknem teljesen m. volt. A háb.

A VIII. számú páncélvonat, hátul a lakószerelevénnyel

végét 9 érte meg. Közülük a II. és VIII. a csszl., az V. a ln. hds-hez került, Mo. területére a IV., VI., VII. és IX. tudott visszavonulni. Az I. és III. ~ról nincs adat, lehetséges, hogy Lo. területén maradtak. 1919-ben 8 újabb rögtönzött ~ot építettek, a 12-ből 1919.nov-ig 10 maradt meg. – A →*trianoni béke katonai határozványai* nem engedélyezték a ~ok hadrendben tartását. Papíron azokat felszámolták, a valóságban *katonai őrvonat*, később *vonatkísérő szakasz* fedőnéven szét-szedve tárolták vagy fehérre festett hűtőkocsinak álcázták „Élő halszállítmány” átlós felirattal. Korszerűsítésüket 1929-ben kezdték meg, további történetüket lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban. ♦ **ÉM, 1197.**

Pángermán Szövetség: a német etnikum egy államtestben való élését hirdető pol. irányzat és mozgalom. *Poroszország* 1866-ban az *Osztrák*

Császársággal szemben megszerezte a hegemoniát a *Német Szövetségben*. 1871-ben a Fr. feletti porosz győzelem után megeremtette a n. egységet, az ún. *kisnémet* formában, →*Ausztria* nélkül. A hivatalos n. külpol. ragaszkodott az 1871-es →*Németország* fenntartásához, ugyanakkor polg-ifjúsági körök a bir. korm-tól a határokon túli n-ek támogatását követelték, egyben a gyarmati terjeszkedés szükségességét hirdették. 1891-ben az ún. Helgoland–Zanzibar szerződés elleni tiltakozásul szervezetet hoztak létre *Általános Német Szövetség* <Allgemeiner Deutscher Verband, 1894-től Alldeutscher Verband [~]> néven, hogy befolyásuk alá vonják az Eu. minden részén élő n-eket, s erősítsék a n. gyarmati törekvéseket. Az elsősorban n. nemességből, tulajdonosi és értelmiségi rétegekből származó tagság (1891-ben 2000, 1914-ben 18.000 fő) jelentős szerepet játszott a n. pol. célok kialakításában, a nagyhatalmi törekvések és a flottaépítés támogatásában. A belpol-ban a ~ a szociáldemokrácia legélesebb támadója volt, antiszemita és kisebbségellenes propagandája mellett síkra szállt az Eu-i n. hegemonia fe-es biztosításáért is. ♦ **BN, 1198.**

Papírellátás: a főként írásra szolgáló felület gyártásának, behozatalának és elosztásának központi irányítása és felügyelete. 1913-ban 12 papírgyár működött Mo-on (többségük a →*Felvidéken*) és 2 Hr-ban. A cellulóz- és a papirosanyag-termelés felét exportálták, majd a kész papírt vásárolták vissza. A háb. elhúzóódásával 1916-tól az egyre gyatrább papír is mind nagyobb kincsnek számított, mint a →*hadigazdaság* és a →*jegyrendszer* idején annyi más cikk (→*nyersanyagválság*). A sűrűsödő, de még kezelhető zavarok után 1918 elejére elfogyott az újságpapír. – A sajtó és a könyvek rendszeres, ill. jobb minőségű megjeleneése 1920-ig várattott magára. A TK alatt a ~t a →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa* mellett működő *Papír- és Nyomdaanyag Hivatal* végezte a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919.ápr.26-i, 14.K.N. rendelete alapján. – A háb. után csupán a diósgyőri papírgyár maradt Mo. területén, így az iparfejlesztés egyik legfontosabb feladata a papírgyártás és -feldolgozás erősítése volt: sor került a csepeli (1923) és a szolnoki (1935) cellulóz-, a Bp-i csomagolóanyag- (1921), a Bp-i Hungária papírlemez- (1923), a lábatlani (1923),

a pesterzsébeti (1929) és a szentendrei (1936) papírgyár alapítására, azonban ezek is csak részben biztosították az országot. ♦ KA, 1199.

Parancsörtszt <Ordonnanz-Offizier>: magasabb kat. vezető szolgálatára rendelt szds., fhdy., hdgy. →rendfokozatú katona. 3-3 ~ illette meg a m.kir. →Honvédség főparancsnokát, a cs. kir. →Landwehr főpk-át; 1-1 a m.kir. honvédelmi és a cs. kir. védelemügyi minisztert, az első →főhadsegédet, minden csapatfelügyelőt, →seregtest pk-ot és →erőd pk-ot. ♦ RI, 1200.

Parlamenter: →Hadikövet

Paroli: →Hajtóka

Partium: →Erdély

Partra szálló különítmény: →Tengerészgyalogság

Pasaréti lövészárók: szabadtéri hadiskanzen az I. vh. idején. Bp-en, a mai Júlia utca–Ákos utca–Szilágyi Erzsébet fasor/Hidegkúti út–Pasaréti út határolta beépítetlen telken létesítette 1915.júl.-aug.-ban az →Augusztá-alap jótékony célra, belépődíjas háb. látványosságként, futó-, sánc- és lövészárkok, drótsövények, aknák, tü. fedezékek, löállások, segélyhelyek rendszerével, föld alatti ti. és legs. szállásokkal, latrinával, sírokkal. A →keleti hadszíntéren, Tomasownál az →állás-háború idején harcolt m. zlj. →állásának mintájára építették ki. Tervezője Belánszky Mór árk. szds., kivitelezője Offner Viktor hdgy. vezetésével a tomasovi állásokat is készítő Bp-i I.árk.ezd. volt. A 17.000 négyzetögleles telket Herzmán Jenő Tivadar ingyen engedte át az Alapnak. – A ~ mindennap 10-22 óráig tartott nyitva. Dél előtt középiskolások végeztek benne harcászati gyakorlatokat, délutánként a nagyközönség látogathatta. Katonazenével, ill. gulyáságyú és hadi pékműhely működtetésével tették hangulatossá. Csütörtök esténként az üzemeltető fényszórógyakorlatot és tűzijátékot rendezett, bemutatta a háb. újdonságok: világítóbombák, jelzőrakéták, gépfek, periszkópok szerepét. A területet villanylámpákkal világították meg. A ~hoz 8 táb. sátorban alkalmi hadfelszerelési kiállítás tartozott. Anyagát zsákmányolt fe-ek, felszerelési tárgyak, utászmodellek, hidak tették ki, továbbá →tábori kórházi berendezés. – A ~ összes bevételét a teljesen rokkant kat-k otthona, a Nemzet Háza javá-

ra fordították. Még a háb. befejezése előtt felszámolták, ismeretlen időpontban. ♦ SZE, 1201.

Pašić, Nikola (Zaječar, 1845. dec.31. – Belgrád, 1926.dec. 10.): szerb politikus, miniszterelnök. Mérőknök tanult Belgrádban, majd Zürichben. 1878-tól képviselő, később az ellenzék vezetője. 1881-ben a Radikális Párt egyik alapítója. 1883-ban a zaječari megmozdulás leverése után Bg-ba

menekült. 1889-ben Milán kir. lemondása után visszatért és a parlament <szkupstina> elnöke lesz. 1891.febr.-tól 1892.aug.-ig me., 1892.aug.-tól küm., 1893-ban →Szerbia meghatalmazott minisztere Szentpétervárról. Milán visszatérési kísérlete miatt újra száműzetésbe vonul, s csak az uralkodó végleges bukása után tér vissza. – A Karadjordjević-dinasztia 1903-as hatalomra kerülése után ~ Szerbia legbefolyásosabb politikusa. 1904.dec. - 1905.máj. és 1906.máj. - 1908.jún. között me. és küm., 1909-től 1911-ig me. 1912-től, riválisa, Milan Milovanović halála után ismét me., Szerbia 1915-ös veresége után az emigráns korm. vezetője. Az 1914.nov. és 1917 közötti koalíciós kormányzás után az I. vh. végéig tiszta radikális párti kabinet élén áll. Az or. cár bukása után kénytelen engedni korábbi szigorú oroszbarát és nagyszerb pol-jából, tárgyalásokat kezd az Ante →Trumbić vezette →Délsláv Bizottsággal (DB). Az 1917.júl.20-i →korfui nyilatkozatban megfogalmazza a jövőendő dszl. állam alapjait. Az I. vh. végén sikertelenül próbálja kihagyni az →Antanttal folytatott tárgyalásokból a DB-ot és a zágrábi Horvát Nemzeti Tanácsot. – Az 1918. dec.1-én kikiáltott →Szerb-Horvát-Szlóven Királyság me-ségét elutasítja, de az SHS delegáció tagja a →békekonferencián. Nem tud megbirkózni a szerbség és a többi államalkotó nemzet viszonyának rendezésével. 1921-től me., egy homogén (szerb dominanciájú) állam megteremtésén dolgozik. 1924.júl.-ban kénytelen átadni a hatalmat a Davidović-kabinetnek, de okt.-tól újra me. 1926. márc.-ban végleg visszavonul. ♦ PF, 1202.

Pázmány Péter Tudományegyetem: →Buda-pesti Királyi Magyar Tudományegyetem

Pedrail: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Peidl Gyula (Ravasz, 1873. ápr. 4. – Bp., 1943. jan. 22.): nyomdász, lapszerkesztő, szoc. dem. politikus, miniszterelnök. Betűszedő-segédként 1900-ban kapcsolódik a munkásmozgalomba. A *Typográfia* szaklap szerkesztőjévé, egyben a nyomdász-szakszervezet vezetőjévé választják, majd 1904-ben részt vesz a munkásság érdekeit képviselő *Általános Fogyasztási Szövetkezet* (ÁFSZ) alapításában (1908-tól titkára). 1909-ben ismét a nyomdász-szakszervezet élére kerül, s beválasztják a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* vezetőségébe. A Typográfia mellett szerkesztője lesz a *Szövetkezeti Értesítő*nek, s igazgatósági és elnökségi tagja az *Országos Munkásbiztosító Pénztárnak*. Mint a szoc. dem. mozgalom egyik legbefolyásosabb vezetője a gazd. harcot és az érdekvédelmet részesíti előnyben a pol. harccal szemben. – 1919. jan. 19-től márc. 21-ig (az 1917-ben megszervezett) népjóléti és munkaügyi tárca vezetője a →*Berinkei-kormányban*. Ellenzi az SZDP és a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* egyesülését és a proletárdiktatúra kikiáltását. A →*Forradalmi Kormányzótanács* lemondását követően a *Központi* →*Munkástanács* 1919. aug. 1-én korm. alakítással bízta meg. Hatnapos me-i működését követően az SZDP újjászervezésén fáradozik. Rövid külföldi tartózkodás után 1921-től az SZDP második legjelentősebb vezetője *Peyer Károly* mellett. A nyomdász-szakszervezet és az ÁFSZ elnöke, egy- és majd egy- képviselő. 1931-ben visszavonul a pol. tól. ♦ **SzP, 1203.**

Peidl-kormány: az 1919. aug. 1-6. között →*Peidl Gyula* vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. Tagjai: *Peyer Károly* bm., *Ágoston Péter* küm., →*Haubrich József* hm., *Garami Ernő* iüm. (mivel külföldön tartózkodik, a tárcát a küm. vezeti), *Takács József* fm., *Garbai Sándor* közoktatásügyi, *Dovcsák Antal* ipar- és kereskedelemügyi, *Knall Győző* nemzetiségi, *Knittelhoffer Ferenc* köz-élelmiszerügyi és *Szabó István* népjóléti és munkaügyi miniszter. A püm-i tárcát a me. töltötte be. – A ~ a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* bukásakor, a →*Forradalmi Kormányzótanács* (a TK korm-a) lemondását követően alakult meg, amikor a *Központi* →*Munkástanács* 1919. aug. 1-

én korm. alakítással bízta meg *Peidl Gyulát*. A szakszervezeti vezetőkől álló ~ elhatárolta magát a proletárdiktatúrától, hatálytalanította a TK több lényegbevágó intézkedését és visszaállította az 1918. nov. 16-i (nép)közt. államformát. Pol. platformja a magántulajdon visszaállítása és a polg. dem. rendszer megteremtése volt. Támogatói háttere nem akadt sem konzervatív, sem kispolg., sem paraszti körökben. A párizsi →*békekonferencia* nem ismerte el. Fe. szüneti tárgyalásokba bocsátkozott a →*Magyarország* nagy részét megszálló ro. hds. főpáng-ával, de a súlyos ro. feltételek megtárgyalására már nem maradt ideje. Aug. 6-án este a →*Fehér Ház Bajtársi Egyesület* ellenforr. csoport (az ol. →*Antant*-megbízottak tudtával és a ro. katonaság jelenlétében) lemondatta az éppen üléselő ~t. ♦ **SzP, 1204.**

Pénzügyi Központ: a pénzpiac szabályozására létrehozott pénzügyi intézmény. 1916. jún. 1-én alakult meg Bp-en, a kincstár és a hazai pénzügyi intézetek részvételével. Önkormányzati szerv volt, feladata a kereskedelmi banki tev. ellenőrzése, pénzpiaci válság esetén az intervenció (közreműködés a szanálásban, szükség esetén a felszámolásban). A ~ a →*hadigazdaság* egyik fontos intézményévé vált, részt vett a →*hadikölcsön* és az állami kincstárjegy-kölcsönök elhelyezésében. 1918-ban feladata lett a háb. gazd. szervek felügyelete is. – A TK idején szerepe az államosított vállalatok hitellel való ellátása, a köztulajdonba vett pénzügyi intézetek működésének ellenőrzése volt. Az 1920:XXXVII.tc. lehetővé tette a tagintézetekre vonatkozó kötelező revíziót, a ~ tev. köre kiterjedt az állami pénzügyi műveletekre is, részt vett az állam hitellel való ellátásában. 1921 őszén szervezetében állították fel a *Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatal*t a háb. előtt és alatt felvett külföldi adósságok, ill. a külföldön levő követelések rendezésére. ♦ **PÁ, 1205.**

Pénzügyi stabilizáció: az →*infláció* megállítására és a költségvetés egyensúlyba hozására kidolgozott program. A m. korm. 1923. ápr. 22-én fordult a →*Jóváítéleti Bizottsághoz* a →*jóváítélet* rendezése (a m. állam bevételeit terhelő zálogjogok feloldása), és külföldi kölcsön felvételének engedélyezése végett. A Jóváítéleti Biz. okt. 17-én megbízta a →*Nemzetek Szövetségét* a m. ~ tervé-

nek kidolgozásával. Annak *Pénzügyi Bizottsága* dec.20-án terjesztette be Mo. pü. rekonstrukciójára vonatkozó tervezetét. A szanálásról szóló jkv-eket 1924.márc.14-én írták alá. Az elsőben Mo. elismerte nk. kötelezettségei (elsősorban a *→trianoni béke gazdasági rendelkezései*) betartását. A ~ programját a második jkv. tartalmazta. A Ngy. a szanálási programot ápr.17-én fogadta el (1924:IV., V. és VI.tc.). – A ~ legfontosabb eleme az infláció megállítása (a fedezetlen bankjegyperemtés beszüntetése), az államtól független jegybank létesítése, és a költségvetés egyensúlyának 2 év alatti megteremtése volt. A Népszövetség Pü. Biz-a a költségvetési egyensúly megteremtéséhez külföldi kölcsön felvételét javasolta, amelynek felhasználását a Népszövetség ellenőrzi. A szanálás ideje alatt (1924.júl.1-től 1926.jún.30-ig) a m. korm. az államháztartás hiányát a *→népszövetségi kölcsön* bevételeiből fedezhette, azt követően azonban már csak saját bevételeire támaszkodhatott. A költségvetési szanálás gyorsan eredményesnek bizonyult, már az első évben jelentős bevételi többlet mutatkozott. A szanálás másik fontos lépése a *Magyar Nemzeti Bank* megalakítása volt 1924.máj.24-én. ♦ **PÁ, 1206.**

Pénzügyőrség (Magyar Királyi Pénzügyőrség): a magyar állam alapvető gazdasági rendvédelmi testülete 1867–1945 között. – **1.** 1867.márc.10-i megalakulásakor a m.kir. PÜM XIII. ügvo-ba sorolták. 1867 végétől felszámolták a *→Magyarország* területén működő cs.kir. ~i o.pság-okat. 1868.aug.1-én 14 *pénzügyigazgatóság* (pü.ig.) alakult, amelyek *hatósági közegeit* a ~, az adóhivatalok, a határvámhivatalok, a dohányáru- és a bélyegjegyraktárak képezték. A pü.ig-ok alatt *osztályparancsnokságok*, azok alárendeltségében ~i *biztosi kerületek*, *szemlész kerületek* és *szakaszok* működtek. – Tagjai két fokozatba tartoztak. I.: *pénzügyőrök* (önálló szemlész, szemlész, fővigyázó, vigyázó); II.: *pénzügyőrségi tisztviselők* (főbiztos, főbiztos). Az adók és állami jövedelmek beszédését pü.őrök, ~i és vámhivatali tisztviselők látták el. – A ~ külön részét képezték a *vámhivatalok* (vmh.). Az 52 fő- és mellékvmh-t, azon belül az első- és másodosztályú vmh-okat a Bp-i *Fővámhivatal* irányította. A határ menti pü.ig-ok *határőrzési* és *határvámhivatali* feladatot is elláttak. A *határszéli pénzügyőrség* határőrzize-

ti szolgálatát a BM felügyelte a vm-i alispánon és a szolgabírói kirendeltségen keresztül. Az 1881-től létrehozott *→Határszéli Csendőrséggel* és az 1907-ben felállított *Határrendőrséggel* együttműködő határvmh-ok a határátkelőhelyekre *bemondó őrsöket* telepítettek ki. A közel 4000 fős ~ből az ot. határon 567, a ro-on 1341 pü.őr volt. – Az 1914-es *→mozgósításkor* kat. határőrizetet alakítottak ki, a határszéli ~ az illetékes cső.pság alárendeltségébe került. Az I. vh. során számos pü.őr teljesített harctéri szolgálatot, 236 hősi halott neve ismert. – **2.** A *→Magyar Népköztársaság* idején a ~ *karhatalmi szervként* is működött, főleg a megszállt területekről menekült pü.őrök és családjaik elhelyezése, ételmezése, az onnan átmentett pü.ig-i anyagok őrzése, az ideiglenes határvonalak őrzete és a határvmh-i tev. képezte szolgálatát. 1919.febr-ban tervbe vették a ~ szervezete, szolgálata, ill. az alti-ek rangsorolása és *→egyenruházata* módosítását, ám ez elmaradt. – A *→Forradalmi Kormányzótanács* LXXXI. számú rendelete a ~et *fe.telen testületté* minősítette. A 30 év alatti pü.őrök jelentkezhetek a *→Vörös Hadseregbe*, a *→Vörös Őrségbe* vagy a *→Ruszin Vörös Őrségbe*, a 30 éven felülieket kárpótlás nélkül elbocsátották. Az ot. határon kialakított határzárba a vörösrőrré átminősült pü.őröket is bevonták. – **3.** A TK bukása után, 1919.aug.3-án visszaállították a korábbi rv. testületeket. 25-én a Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének tagszervezeteként megalakult a *Pénzügyőrségi Szakkör*. Ebben szerepet játszott a *Pénzügyőrség Országos Egyesülete*, amelynek minden pü.őr hivatalból tagja volt. A volt PÜM-i tisztviselőket és pü.őröket igazolási eljárás alá vonták, s ált. nem vették vissza a volt vörösrőroket. A legs-et *toborzással* egészítették ki, a jelentkezőket *újonciskolában* képezték ki. Az elcsatolt területekről menekült pü.őr-öket *ideiglenes minőségű alkalmazottként* vették át. A határövbén létesített pü.őr szak-okat bevonták a határőrizetbe 1921.szept.1-ig, amikor a m.kir. *→Vámőrség* vette át a határ őrzését és véd-ét. – 1922-től a ~et átszervezték, az 1922:VIII. tc. végrehajtási utasítása júl.20-án jelent meg. A ~ a PÜM államtitkárnak a XX. fő.vezető útján alárendelt XIXa. ügvo-ához tartozott. Mo-ot 24 *pénzügyigazgatósági kerületre* osztották. A 21 *pénzügyigazgatóság*, 2 *pénzügyigazgatósági*

kirendeltség, vmint a *budapesti adóügyi útmutató és ellenőrző hivatal* élén 1-1 pü. fogalmazó tisztviselő állt. A pü.ig-i kerületek ügyo-ait 1-1 pü.őr felügyelő vagy főbiztos vezette. A pü.ig-i kerületeken belül 116 *pénzügyőri biztosí kerületet* alakítottak ki, 1-1 főbiztos vagy biztos vezetésével. A biztosí kerületek *pénzügyőri szakasz(ok)*ból álltak, amelyeket főszemlésh vagy szemlésh vezetett. A ~ állománya *tisztviselőkből* (I.o. felügyelő, II.o. felügyelő, főbiztos, biztos) és *altisztekből* (főszemlésh, szemlésh, fővigyázó, I.o. vigyázó, II.o. vigyázó) állt. – A vámigazgatás átszervezése (1924:XIX. tc.) a ~et háttérbe szorította a Vámőrséggel szemben, de fe. testületként ugyanazon szolgálatot végezte a közvetett adók jövedelmének biztosításában, mint a →*Rendőrség* vagy a →*Csendőrség* a közrend fenntartásában. Ellenőrzési és nyomozati jogkörrel is rendelkezett. 1934 elejétől a pü.ig-oknál 2-5 fős *nyomozó csoportokat* állítottak fel. *Karhatalmi felriasztás* esetén a ~et is igénybe vehették. Létszáma 1934-ig 170 tisztviselőre és 2475 alti-re csökkent, majd 1937-től emelkedett. 1939-ben a vámigazgatóságok alárendeltségében *pénzügyőri vámszakaszokat* állítottak fel. ♦ KIG, 1207.

Peremvonal: →*védelemben* a →*főellenállási vonal* legelöl fekvő, még összefüggő, mélységi kiterjedés nélküli része. Előtte, az elg. felé már csak a →*fedezőzóna* terül el. Az első lépcsőben lévő alakulatok legelső lövészárkait és támpontjait összekötő képzelt vonal az →*arcvonalban*. Az →*állásháború kialakulásától*, 1914 őszétől a ~at összefüggő árokrendszer alkotta, csak 1918 során kezdett elterjedni a ~ban is a támpontok alkalmazása. ♦ SzB, 1208.

Pergine: a legjobban kiépített osztrák-magyar →*repülőbázis* Dél- →*Tirolban*. Trienttől <Trento> 18 km-re alakították ki a magas hegyek közti Persina-patak völgyében. Mindkét, Tirolban működő hds. (10., 11.) rep.szd-ait kiszolgálta. ~n, ahol Brandenburg C I, Aviatik-Berg C I, UFAG C I és Albatros D III rg-ek állomásoztak, négy rep.szd-nak (21., 24., 48., 55.) állandó hangárjai voltak. Az ide beosztott vadászipilőlőkből 1917. nov.1-én önálló vad.rep.szd-ot <Flik.55.J> szerveztek, kezdetben az Isonzó-hds., majd ~ térségének véd-ére. E szd-ot Albatros D III rg-ekkel

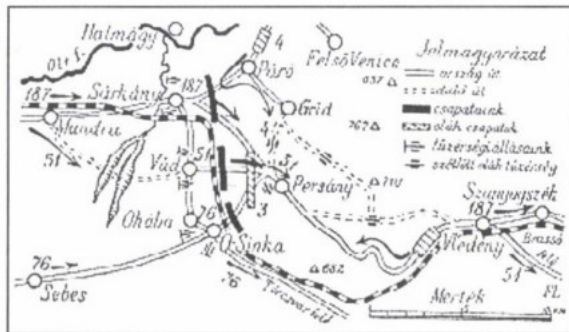
szerelték fel, amelyeket 1918 elején az akkor legjobb és legerősebb 230 LE-s Phönix D IIa együléses →*vadászipilőlőgépekre* cseréltek. A 11.hds-et támogató 48.rep.szd.bázisán 1918.júnban csatarep.szd-ot <Schlachtflieger Kompanie> alakítottak ki. – ~n szolgált hősi haláláig az I. vh. egyik legeredményesebb m. vadászipilőlője, a 19 légi győzelmet elért →*Kiss József* posztumusz hdgy. (24., majd 55.vad.szd.), vmint →*Boksay Antal* (24.rep.szd.), a →*repülő-hadműveletek* (IV.) krónikása. – A 21.rep.szd. <Flik.21.D és 21.K> (pk. Walter Lux szds.) nevesebb m. pilótái: *Csillag Károly*, *Deutsch* (Piantovszky) István, *Kirják István*, *Mayer Máttyás*, *Tellesy Lajos*. – A 24.rep.szd. <Flik.24.> (pk. Bittera [Hidehéty] Miklós szds.) nevesebb m. pilótái: *Bedő Károly* (†1918.márc.12), *Hofekker Károly*, *Kovalcsik Gyula*, *Péterfy Kálmán*, *Stolba Rudolf* és *Ziegler Jenő*. – A 48.rep.szd. <Flik.48.D és 48.S> (pk. Jogo Calogovich hdgy., ill. Bisits Tibor hdgy.) nevesebb m. pilótái: *Horváth Mihály*, *Lorenz Lajos*, *Prodam Guidó*. – Az 55.vad.rep.szd. <Flik.55.J> (pk. Pk:→*Maier* [Modory] József szds., 1918.aug-tól *Fekete Örs* szds.) nevesebb m. pilótái: *Ács József* (†sept.15.), *Kasza Sándor*, *Kenzián Károly*, *Linnert Károly*, lovag *Princig Károly* (†jún.20.), *Schambusek Antal*. – A ~n szolgált legeredményesebb ot. pilóta *Julius Arigi*, *Kurt Gruber* és *Franz Lahner* volt. ♦ WL, 1209.

Albatros D III vadászipilőlőgépek Pergine repülőterén

Persányi ütközet: az →*Erdélybe* betört román haderő kiszorítását eredményező →*erdélyi hadműveletek* része. Az 1916.okt.5-6-án lezajlott ~ a →*hadsereg* (9. német) →*támadásának* része a ro. 2.hds. ellen a Brassói-medence felé vezető útvonalak szabadáá tételére és a ro. 4. és 2.hds.

egymástól való elvágására. – Okt.4-re a visszavonulásban lévő ro. 2.hds. egy erős csoportosítása (3., 4. és 5.gy.ho.) megvetette lábát a Gridtől és Persánytól K-re eső magaslatokon, továbbá a Sinka-patak K-i partján Ó- és Újsinka között, s erős →állásokat épített ki az üldöző n. XXXIX. tart.hdt. csapataival (n. 187.gy.ho., 76.tart.ho., m.kir. 51.hv.gy.ho.) szemben. Okt.5-én 11⁰⁰-kor az 51.hv.gy.ho. és a n. 76.tart.ho. tád-t indított, rövid, elkeseredett harc után az elg-et Persány és Ósinka között mindenütt kivetette állásaiból, s a ro. 3. és 4.gy.ho. ismételt ellenlökéseit mindannyiszor visszaverte. Ezalatt a n. 187.gy.ho. a Gridtől K-re levő állásokból ugyancsak kiverte az elg-et és É-ról megkezdte a Vledény–Persány út mentén Ny felé mozgó, az ellentád-ban részt vevő ro-ok átkarolását. A ro. ho-ok a bekerítés elkerülése végett K-DK-i irányban visszavonultak. A n. XXXIX.tart.hdt. azonnal megkezdte üldözését Vledény, ill. Almásmező felé. – A ~ben a n. és m. csapatok több száz →hadifoglytot és 43 lg-et zsákmányoltak. A balszárnyon küzdő n. I.tart.hdt. cs. és kir. 71.gy.ho-a elérte Köhalom körzetét, n. 89.gy.ho-a pedig okt.5-én estig elfoglalta az almáskománai Olt-hidat, így sikerült véglegesen elvágni egymástól a ro. 4. és 2.hds-et, vmint megnyílt az út Brassó felé. ♦ IP, 1210.

A persányi ütközet

Pershing, John Joseph (Laclede [Montana], 1860. szept.13. – Washington, 1948.júl.15.): amerikai hadseregtábornok, vezérkarfőnök. 1882–1886-ban kat. ak-t végez, majd lov. ti. a Ny-i határzónában <frontier>, harcol az apacsok és a sziúk ellen. 1891–1895 között tanár a nebraskai egyetemen, ahol 1893-ban jogi diplomát szerez. 1897-től a West Point kat. ak. pk-a. 1898-ban Kubában har-

col. 1899–1903, 1907–1908, 1909–1913 között a Fülöp-szigeteken szolgál. 1905–1906-ban am. kat. attasé Tokióban, közben megfigyelő Mandzsúriában, az →oros–japán háborúban. 1906-tól dd.tbk., 1916-tól vör. 1916.márc-tól 1917. febr-ig a mexikói am. exp. erők pk-a. 1917-től altbgy. – 1917.jún.13-tól az am. exp. erők pk-a a →nyugati hadszíntéren, okt.6-tól lov.tbk. Önálló am. hds-et szervez, amely 1918 őszén már 1 millió főt számlál. 1919.szept-től hds.tbk. 1921-től 1924-ig az USA hds-ének VKF-e, majd az Eu-i am. temetőket és emlékműveket gondozó biz. elnöke. 1931-ben megírja emlékiratait, amelyért 1932-ben Pulitzer-díjat kapott. ♦ BT, 1211.

Perszonálunió: →Dualizmus, →Eckartsai nyilatkozatok

Pesti Chevra Kadisa Izraelita Egylet: a Mo-i →izraelita felekezet karitatív szervezete. A hadbavonultak családjainak és a rászorult szegényeknek felekezetre való tekintet nélkül jelentős pénzségélyt adott (1915 folyamán mintegy 21 ezer esetben, kb. 200 ezer korona értékben). Sebesült ti-ek részére kórházat működtetett. Fenntartotta a Szeretetházat, az Aggok Házát, az Izraelita Kórházat, vmint segélyezte a Bródy Adél Gyermekekórházat. Hozzájárult a kórházak betegélelmezésének javításához, segélyezte a →menekülteket. Külön temetőt nyitott, ahová a ~ költségén temették a katonákat. ♦ KA, 1212.

Pétain, Henri Philippe (Cauchy-à-la-Tour, Pas-de-Calais, 1856.ápr.24. – Yeu szigete, 1951.júl.23.): francia marsall, az I. vh-ban a →francia hadsereg főpk-a, a II. vh. idején a vichy köztársaság elnöke. – Az I. vh. kitörésekor Arras-ban szolgál ezds-i →rendfokozatban. 1914.aug-ban kitünteti magát a Guise környéki csatákban, ezért előléptetik tbk-ká, s kinevezik a champagne-i XXXIII.hdt. 6.ho-ának pk-ává. 1915-ben hds.pk., 1916.febr-ban ~re bízzák a →verduni erőrendszer véd-ét, ahol rátermettségével kiérdemli a nemzeti hősöknek kijáró tiszteletet és a „verduni győztes” melléknevet. Az 1917.ápr-i, Georges →Nivelle tbk. főpk. által kierőszakolt Chemin des Dames-i offenzíva kudarca után máj-

15-én ~t a fr. haderő főpk-ává nevezik ki, e tisztséget akkor is megtartja, amikor 1918.máj.8-án Ferdinand →Foch msl. lesz az összes →Antant-haderő főpk-a. – A háb. után kat. és kormányzati tisztségeket tölt be. Amikor az 1940.máj.10-i n. offenzíva nyomán a fr. hds. összeomlik, hazarendelik Madridból (ahol nagykövét). Máj.18-tól me-helyettes Paul Reynaud korm-ában, jún.16-án Albert Lebrun közt. elnök (Bordeaux-ban) kormányalakítással bízta meg. Szorgalmazza a mielőbbi kapitulációt. Júl.10-től közt. elnök, 11-én Vichybe teszi át székhelyét. A fennhatósága alatt álló területeken tekintélyuralmi rendszert épít ki. A háb. után mint kollaboránst előbb halálra ítélik, majd ezt Charles De Gaulle ideiglenes államfő és hds-főpk. közbenjárására életfogytiglani börtönre változtatják (1945.júl.-aug.). Marsalli rangjától megfosztva, 95 éves korában hal meg börtönében. ♦ TJ, 1213.

Péter Ferdinánd <Peter Ferdinand>, főherceg (Salzburg, 1874.máj.12. – Sankt Gilgen [Salzburg], 1948.nov.8.): a →Habsburg-dinasztia tagja, hívatásos katona. A toszkánai mellékágból származik. 1893-tól hdgy. az 59.gy.ezd-ben. 1896–1898 között elvégzi a Hadiiskolát. 1907.nov.1-től ezds., a 66.gy.ezd. tulajdonosa, 1909.márc.14-től a 32.gy.ezd. pk-a, 1911.ápr.6-tól a 49.gy.dd. pk-a, 1911.máj.1-től vörögy., 1914.febr.12-től a 25.gy.ho. pk-a. 1915.máj.1-től altbgy. 1916.jún.9-én az or. →Brusilov-offenzíva sikere miatt →Conrad tbgy. VKF (Paul →Puhalló vezds-sel együtt) felmenti. 1917-ben →I. Károly cs. őhajára reaktiválják, ápr.18-tól gy.tbk-ként a 93.gy.ho-ból és az 59.hgy. dd-ból álló csoportosítás, 1918.máj.1-től az V. hdt. pk-a és vezds., okt-ben a 10.hds. megbízott pk-a. 1918.dec.1-től ny-ban van. ♦ ZJ, 1214.

Péter, I. <Petar Karadjordjević> (Belgrád, 1844.júl.11. – Topčider, 1921.aug.16.): →Szerbia uralkodója. Bátyja, Svetozar 1847. évi halála után trónörökös. 1858-ban apját, Alexandert lemondatták a trónról, így ~ Fr-i száműzetésbe kényszerül. Többek között Saint Cyrben tanul, a fr. hds. hadnagya az 1870-es porosz-

fr. háb-ban. A hercegovinai törökellenes felkelés

idején (1875) önkéntes egységet szervez. 1883-ban feleségül veszi →I. Miklós montenegrói fejedelem lányát, Zorkát. 1903-ban tiszti összeesküvők meggyilkolják I. Sándor kir-t <Alexander Obrenović>, ~t választják kir-lyá. Betegsége miatt 1914.jún.24-én, a belpol. válság csúcán lemond második fia, Sándor régenshg. javára az uralkodói ügyek intézéséről. 1915-ben, →Szerbia elfoglalása után részt vesz az →albániai halálmenetben. 1918.dec.1-én ~ kiáltja ki a →Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. ♦ PF, 1215

Petrőczy István, v. petrőczy (Petróc, 1874.nov.7. – Budaörs, 1957.febr.22.): repülő ezredes, az osztrák-magyar →repülőgépgyártás irányítója 1914–1918 között, a helikopter-építés úttörője. 1902-ben végez a bécsújhelyi kat. mű. ak-n. A légjáró csapathoz kerül. Az első (vásárolt) ot-m. kat. Wright rg. kipróbálója, amellyel 1910.szept. 8-án pilótavizsgát tesz (az első m. kat. pilóta és a 13. ot. pilótaigazolvány birtokosa). Rep. szds-ként az első kat. pilótatanfolyamok pk-a Bécsújhelyen. 1914-től Fischamendben megszervezi a Repülő Kísérleti Állomást (RKA), ahol motor-, légcavarkísérleti, áramlászvizsgálati és statikai szilárdságvizsgáló laboratóriumokat, vmint egy kísérleti rep.üzemet épített ki. A kat. repülőgépgyártás és -ellátás az I. vh. alatt a ~ pság-a alatt álló Repülőárzenál <Fliegerarsenal, Flars.> hatáskörébe tartozik. Munkájához a legjobb szakembereket gyűjti össze: Kármán Tódor, Richard Knoller, Richard Mieses professzor, Ferdinand Porsche motortervező, →Járay Pál légcavartervező mérnök. Aspern rep.terén választja ki a rg-eket a rep.szdz-ok felszereléséhez. 1917-től (a világon először) Kármán Tóddal és Zurovetz Vilmmossal kötött helikoptereket tervez a kötött ballonok helyettesítésére, PKZ típusjellel (ennek egyik változata fél óra hosszat lebegett 50 m magasságban). – A háb. végén ezds. 1918.nov-tól megszervezi a HM légügyi szakosztályát. 1920-tól a Kereskedelemügyi Minisztérium légügyi ügyosztályának vezetője. Nevéhez fűződik a m. polg. légi közlekedés és a vitorlázó repülés kiépítése. 1924-ben a SZKEB nyomására nyugdíjazzák. Ettől kezdve a légoltalom szakértője, később a Légoltalmi Liga ügyvezető elnöke. ♦ WL, 1216.

Petzkay-zászlóalj: →Különítmény; →Vörösteror

Pflanzer-Baltin, Karl, báró (Pécs, 1855.jún.1. – Bécs, 1925.ápr.8.): osztrák-magyar vezérezredes. A kismartoni →*hadapródiskola* és a bécs-újhegyi kat. ak. után 1875. szept.1-től hdgy. a pardubitz-i cs. és kir. 1.dg.ezd-ben. 1878–1880 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1896.okt.2-től a

XI.hdt. vkf-e Lembergben, 1897.máj.1-től ezds. 1903.márc.23-tól a k.u.k. 32.gy.dd. pk-a Nagyszebenben, máj.1-től vör. 1905.nov.24-től a brasói közös 31.gy.dd., 1907.márc.21-től a brüni közös 4.gy.ho. pk-a, nov.1-től altbgy. 1911.okt. 23-tól a hdt. ti.iskolák főszemlézője Bécsben, 1912.nov.1-től lov.tbk. – 1914.okt.3-tól a róla elnevezett hds. pk-a, az Uzsoki-hágó környékét védi az or-okkal szemben. 1915.máj.8-tól az ot-m. 7.hds-et vezeti a →*gorlicei áttörést* követő →*galíciai tavaszi hadjárat* során →*Bukovinában* és →*Galiciában*. Ősztől a →*besszarábiai* fronton védekezik. 1916.máj.8-tól vezds. Az or. →*Bruszilov-offenzíva* után, szept.8-án felmentik és szabadságolják. 1917.márc-tól a gy. csapatok főszemlézője, felemeli a tart. →*csapattestek* kiképzési színvonalát. 1918.júl.10-től az →*Albániában* állomásozó ot-m. erők (szept-től Albánia-hds.) pk-a. Még elér néhány helyi jelentőségű sikert, majd okt-ben tervszerűen visszavonul Durazzóba, onnan Cattaróba. 1918.dec.1-én nyugdíjazták. – 1898-tól br. 1915.ápr.25-től titkos tanácsos. 1915.dec.20-tól a közös 93.gy.ezd. tulajdonosa. 1917-től a czernowitzi egyetem jogi díszdoktora, az ot. *Urakháza* örökös tagja, Kolomea díszpolgára. 1924-től a *Katonai Mária Terézia Rend* főnöke és előjárója. ♦ **BT, 1217.**

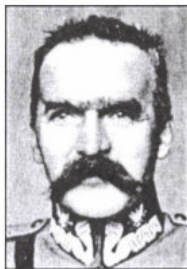
Pflanzer-Baltin-hadseregcsoport: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Phönix Biztosító Társaság: →*Augusztó Általános Biztosító Rt.*

Piavei átkelés: az utolsó osztrák-magyar offenzíva az →*olasz hadszíntéren*. Az 1917.okt.24-i →*caporettoi áttörés* után az ot-m. csapatok a Piave folyóig nyomultak előre. Az 1918.jún.15-én indult *Albrecht* fedőnevű tád. →*hadművelet*ben a Svetozar →*Boroevič* tbgy. pság-a alatt álló

cs. és kir. 6., vmint Isonzó-hds. átkelt a Piavén. A fr. és ang. egységekkel megerősített ol. →*védelmet* nem sikerült áttörniük, a túlparton 4-5 km-t haladtak előre. A lőszerhiánnyal küzdő ot-m. tü. nem tudta hatásosan támogatni a ~t, ráadásul a jún.18-án váratlanul megáradt folyó elsodorta a hadihidakat. A hadvezetés az egyébként is csekély utánpótlást sem tudta eljuttatni a harcolókhoz, és a megindult ol. ellentád. miatt jún.20-án kénytelen volt elrendelni a visszavonulást a Piave bal partjára. A júl.7-ig tartó harcokban a Boroevič-hds. 78.000 kat-t veszített. A ~sel egyidejűleg, a →*Conrad von Hötzendorf* tbgy. irányította cs. és kir. 11.hds. D- →*Tirolból* indított tád-a 2 nap alatt összeomlott, majd a 11. hds. visszavonult. Az ot-m. veszteség a ~ során kb. 150.000, az ol. 90.000 kat. volt. ♦ **BT, 1218.**

Pichon-féle demarkációs vonal: a →*Felvidék megszállása* során kialakított, a csszl. és a m. haderőt elválasztó →*tűzszüneti sáv*, egyben köz. határvonal. 1918.dec.24-én Fernand →*Vix* alez., az →*Antant* Bp-i kat. missziójának vezetője adta át a →*Károlyi-kormánynak*. A második →*Vix-jegyzékben* Vix alez. tkp. közvetítette →*Franchet d'Esperey* tbk. átiratát, amelyben az AH *Keleti Hadseregének* pk-a meghatározta „...a szl. föld történelmi határai[t] ...: 1. Mo. jelenlegi É-i határa. 2. Mo. Ny-i határa a Dunáig. 3. A Duna folyó az Ipoly torkolatáig. 4. Az Ipoly folyó Rimaszombatig. [...] 5. Egyenes vonal Rimaszombattól az Ung folyó torkolatáig. 6. Az Ung folytatása az Uzsok-dombig.” A jegyzék egyben követte a m. hds. visszavonását a 4-6. pontokban meghatározott határoktól D-re. ♦ **SJ, 1219.**

Piłsudski, Josef Klemens (Zulowo [Orosz-Lo., Wilna terület], 1867.dec.5. – Varsó, 1935.máj.12.): lengyel katona, államférfi, a XX. szd-i →*Lengyelország* egyik megteremtője. Apja az 1863-as felkelés hőse. Orvostanhallgató Harkovban, részt vesz több cárellenes összeesküvésben. 1888-ban Szipériába száműzik. Hazatérve 1892-ben *Mieczysław* és *Wiktor* álnéven a *Lengyel Szocialista Párt* (LSZP) egyik ala-

pítója, 1894–1900 között az illeg. *Munkás* <Robotnik> c. lap kiadója. 1900-ben letartóztatják, 1901-ben Szentpétervárról →*Galícia*ba szökök. Az 1905-ös az →*orosz-japán háború*ban az or-
 ellen szabadsapatot szervez. 1906-ban kiválik a függetlenségről lemondó LSZP-ből. 1908-ig csoportjával fe. akciókat hajt végre Or-Lo. területén. 1908-ban Lembergben létrehozza a ln. hds. magjának szánt *Aktív Harci Szövetséget* (ti. iskola, lövész-, torna- és sportegyesületek). 1912-ben programadója a *Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottságának*, amely Or. és az OMM háb-ját feltételezve határoz Or-Lo. csatlakozásáról az OMM-hoz. – 1914.aug.3-án, egyidejűleg az (illeg.) varsói →*Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány* (LINK) Roman Dmowski általi megalakításával, ~ Krakkóban felesketti a ln. zászlóra az ot-m. hds. oldalán harcoló →*Lengyel légiót*. A LINK fe. erőinek főpk-a. Aug.6-án betör Or-Lo-ba. Szept-től az ot-m. →*közös Hadsereg* kötelékében szervezett ln. 1.löv.ezd., majd 1.gy.dd. pk-a, ezds. →*rendfokozatban*. Az 1916.nov.5-én No. által alakított *Lengyel Ideiglenes Államtanácsban* ~ vezeti a hadügyi tárcát, ám e szervezet azt követően elhal, hogy a n. korm. hűségesküt követel tőle, ill. a ln. hds-től. 1917.szept.12-én Varsóban a KH ln. *Kormányzótanácsot* alakít, névleg ~ vezetésével, aki azonban nem tudja betölteni funkcióját, mivel még júl-ban megtagadta a n. hűségesküt, ezért Magdeburgba internálták. – Az összeomlás után, 1918.nov.10-én tér vissza Varsóba, 14-én visszaveszi a ln. hds. főpáng-át. – 1918.nov.18-án a párizsi →*Lengyel Nemzeti Tanács* szándékait keresztezve Varsóban megalakítja a *Lengyel Nemzeti Tanácsot* mint közt. koalíciós korm-t. Az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* nov.22-én ideiglenes közt. elnökké választja. Funkcióját 1922.dec.14-ig tölti be, megtartva főpk-i tisztét is. E minőségében vezeti a ln. hds-et a →*lengyel-orosz háború*ban, 1920.aug.14-22. között a sz-or. Vörös Hds-et megállító varsói csatában személyesen irányítja a hdm-eket. 1919-ben nem deklarált háb-t vezet No. ellen Posen <Posnań> és Szilázia <Schlesien, Slask> birtoklásáért. 1920.márc.19-től Lo. marsallja. – 1923.máj.29-én, lemondva minden funkciójáról visszavonul a poltól, azonban annak kaotius volta és a (részben) annak következtében kialakult gazd. válság miatt visszatér. 1926.máj.12-én a ln. hds. hozzá hű

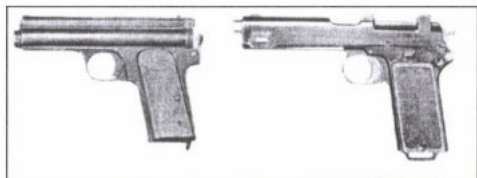
ezd-ei élén bevonul Varsóba, 14-én lemondhatja a korm-t és Stanislaw *Wojciechowski* közt. elnököt. 31-én a parlament <sejm> a hds. főpk-ává nevezi ki, egyszerre Ignacy *Moscicki* közt. elnökké választásával. Mint főpk. és hm. gyakorlatilag (haláláig) ~ tartja kézben a hatalmat. Az ún. *szanáció* <sanacja> megerősíti a gazd-ot. Az ol. fas. elemeket átvevő belpol. visszaszorítja a szélsőbalt és a szélsőjobbot, korlátozza a nemzetiségek (elsősorban a n-ek, a fehéror-
 ok és az ukránok) jogait. Külpol-jában a Varsó-Bp.-Bécs-Róma „tengely” kialakítására, s a Szu-val és No-gal fennálló kapcsolatok normalizálására törekszik. Kezdeményezi az 1932.júl.25-i sz-ln. és a 1934.jan.26-i n-ln. megnehtámadási szerződést. ♦ **BN, 1220.**

Pilsudski-tervezet: Jozef →*Pilsudski* lengyel közt. elnök konföderációs államszövetségre vonatkozó elképzelése. Az államszöv. →*Németországot* lett volna hivatott elválasztani →*Szovjet-Oroszországtól*, Fr. védnökség alatt, →*Lengyelország* vezetésével. Egyidejűleg a Sz-Or. elleni háb. bázisául szolgált volna. Az államszöv-et 9 önálló állam (Lo., →*Finnország*, →*Észtország*, →*Lettország*, →*Litvánia*, →*Ukrajna*, Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán), 5 ln. és 3 ukrán vezetés alatt álló autonóm terület (Vilna, Fehéroroszország, Podólia, Volhinia, Kelet- →*Galícia*; ill. Doni Kazahsztán, Kubáni Kazahsztán, Krím) alkotta volna. A →*lengyel-orosz háború* kimene-tele a ~ megvalósítását végleg levette a napirendről. – A →*történelmi Magyarország* összeomlásakor egyes m. politikusokban felmerült az államszöv-hez való csatlakozás gondolata, amikor Árvában és Teschen térségében ln-
 cssl. összetűzésekre került sor. ♦ **RI, 1221.**

Pirkadás-terv: →*Ébredés-terv*

Pisztoly: önvédelmi maroklőfegyver. Az ütkezetek egyik legkritikusabb szakasza a közelharc volt, amikor a katonáknak gyakran a legváratlanabb helyzetekben kellett pillanatokon belül önállóan cselekedniük az elg. leküzdésére. E célt szolgálták a maroklőfegyverek. A →*Osztárk-Magyar Monarchia hadszervezeténél* az I. vh. idején még viszonylag nagy számban használták az 1898 M. 8 mm-es, 8 lövetű Rast-Gasser forgó-t. Az August Rast szerkesztette, billentyű-kakasos (revolverező)

működésű ~ megbízhatósága miatt a kat-k körében közkedvelt volt. – A kat. és a fe.technikai irodalomban a XX. szd. elején élénk vita folyt arról, hogy a forgó- vagy az öntöltő ~ legyen a hds. standard fe-e. Az OMM az öntöltő ~ mellett

1912 M. 7,65 mm-es Frommer-Stop (balra) és 1912 M. 9 mm-es Steyr öntöltő pisztoly

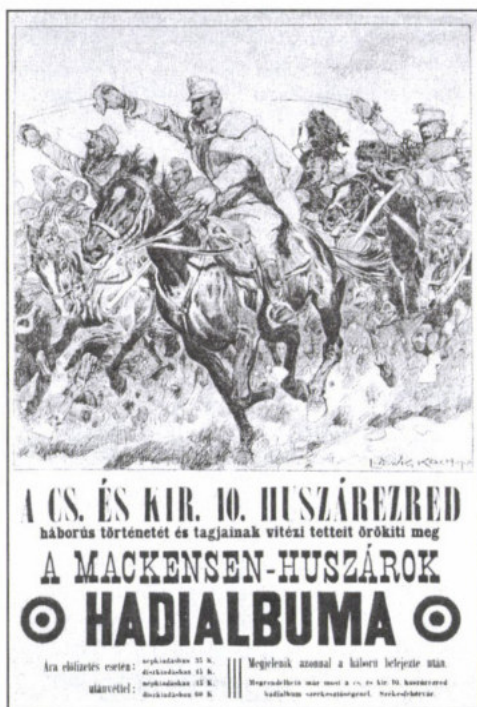
maradt. A hds. különböző alakulatainál többféle típus létezett, amely nemcsak a →tölténypótlást, de az alkatrészellátást is megnehezítette. Az 1907 M. 8 mm-es Roth–Steyr öntöltő ~t 1904-ben Georg Roth, Karel Krnka és Georg Krnka szerkesztette. A hds. 1907-ben fogadta el, elsősorban a →lovasság számára, de a háb. folyamán más →fegyvernemek is megkapták. Az ot-m. haderő alakulatainak zömét az 1912 M. 9 mm-es Steyr öntöltő ~lyal szerelték fel. ám a m.kir. →Honvédség a →Frommer Rudolf szerkesztette 1912 M. 7,65 mm-es Frommer-Stop öntöltő ~t használta. (Technikai adatok: →Táblázatok) • LJ, 1222.

Pittsburghi emlékirat: nyilatkozat az OMM ukrán és rutén etnikumának csatlakozási szándékáról az I. vh. után létrehozandó csszl. államhoz. Az →ukrán nemzeti mozgalom alkotójaként definiálható →Nemzeti Védelem <Narodna Obrana, NO> galíciai származású vezetőségi tagja, P. Hatalák 1918.máj.31-én Pittsburghben a →Csehszlovák Nemzeti Tanácshoz címzett emlékiratot nyújtott át Thomaš →Masaryknak, amelyben felajánlotta az OMM ukrán, vmint rutén területeinek csatlakozását a háb. után létrehozandó csszl. államhoz. Kifejtette, hogy az NO pol. célja kezdetben az egyesülés volt Or-gal a „teljes önkormányzat alapján”, ám mivel ez már nem időszerű, a „kárpátorosz nép” vezetőinek más utat kellett keresniük, hogy „felszabadítsák népüket Au–Mo. rabságából”; ill. hogy az óhajtja az egyesülést a létesítendő csszl. állammal, de teljes pol. és gazd. autonómiája tiszteletben tartása mellett. (Még: →Scrantoni határozat [első]) • PGy, 1223.

Pittsburghi nyilatkozat: az USA-ban élő csehek és szlovákok megnyerésének eszköze a Ny-Eu-i cseh emigráció által. 1918.máj.31-én a kivándorolt csehek és szl-ok szervezeteinek vezetői, az előző nap kezdődött tanácskozáson, újabb nyilatkozatot írtak alá Thomaš →Masarykkal, a →Csehszlovák Nemzeti Tanács (CSNT) elnökével. A ~ mint újabb megállapodás a →clevelandi egyezséget volt hivatott kiegészíteni és pontosítani. A ~ aláírói konstataáltak, hogy egyetértenek a CSNT programjával és államjogi koncepciójával a csehek és szl-ok közös államáról. A megállapodás szerint a létrehozandó állam közt. lesz, amelynek keretében →Szlovákia közig. önállóságot élvez, saját hivatalos nyelvvel. – A csszl. állam tényleges létrejötte után a ~ban foglalt elvek nem realizálódtak. Az állam uralkodó ideológiájává az ún. csehszlovákizmus vált, amely tagadta a szlovákság nemzeti különállását, s az államnyelv 1938-ig a cseh volt. • PGy, 1224.

Plakát (I.): többnyire grafikailag tervezett, egyoldalas nyomott, képes ábrázolással (is) kiegészített, szöveges falragasz az I. vh. időszakában. Két csoportra osztható. – A rendelet-plakátból vmennyi →hadszíntéren nagyobb mennyiséget nyomtattak. Mérete szabványos, a papír minősége nem időtálló. A rendeletek elavulásával jelentősége is elvész. A tömegtájékoztatási eszközök körébe sorolható, a →hadüzenet közlésétől a sorozáson át a napi hatósági piaci ármegállapításig minden témakörben készült. Kiadását a →hátországban hatóságok rendelték el, a megszállt területeken az illetékes kat. pság, ált. több nyelven. – A művészi plakát tervezett (esetenként szignált) képes és/vagy betűgrafikai volt. Háb. témájúvá vált akkor is, ha árut reklámozott (pótkávé, hadifém stb.), →hadikölcsönről tájékoztatót vagy jótékonyági rendezvényt hirdetett. A korszak neves grafikusai (Bíró Mihály, Haranghy Jenő, Suján Pál, Faraghó Géza stb.) eleget tettek annak, hogy az ábrázolás legyen azonnal felismerhető, jelképrendszere egyszerű, betűtípusa könnyen leolvasható. – A Mo-i ~kiadást a →Hadi Felügyelő Bizottság szabályozta annak kimondásával, hogy háb. eseményekről csak a →Hadsereg-főparancsnokság által ellenőrzött híreket közölhet a sajtó, ezek ~on, →röplapon sem jelenhetnek meg, továbbá bármilyen össze-

jövetel (bál, gyűlés, gyűjtés, előadás, hangverseny) ~on csak akkor hirdethető, ha jótékonyági célt szolgál. – Új ~témát jelentett 1915 után a →hadikiállítás, a hadijáték (pl. →*pasareti lövész-árok*, Tengeri csata a Városligetben stb.). 1917 után megjelentek a békét hirdető ~ok (pl. →XV. Benedek pápa békefelhívása, a *Galilei Kör* előadásai); a megszállt területekről menekültek segélyezését, visszatérését, országrészük újjáépítésére szervezett gyűjtéseket propagáló falragaszok (pl. Bakfisbál az elpusztított kárpáti falvak javára, Erdélyi menekültek, Vagonlakók a Délvidékről); a rokkantak és sebesültek javára rendezett eseményeket hirdető ~ok (pl. vöröskeresztes ~ok, →*Augusztá-hajó*, Séták a Dunán). ♦ RR, 1225.

Plakát (II.): definíció mint →*plakát (I.)* az OMM összeomlása utáni években. Az →*őszirózás forradalom* alatt jelentek meg a →*Magyar Nemzeti Tanács* (MNT) rendelet~jai. Az ideológiai kiadványok gondozására felállították az *Országos Propaganda Bizottságot*. Többnyire →*Magyarország feldarabolása ellen* tüntető falragaszok jelentek meg, ezek →*röplap* és levelezőlap formá-

jában is léteztek (hasonló témával a →*MOVE* is jelentetett meg ~okat). A mindennapi életben a MNT és főként a HM plakátjai tájékoztattak (pl. Munkások! Katonák! Polgárok! Győztünk!, Mo. első népkormány, Kat-k a kaszárnyába, Felhívás a →*Nemzetőrség* megszervezésére). A grafikusok a →*cenzúra* nélküli időszakban pol. ~okat is alkottak (pl. *Vértes Marcell: Köztársaságot!*). – A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején a ~ok állami megrendelésre készültek, kiadásukat a →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa* irányította a *Művészeti Direktóriumon* keresztül. A pol. és kat. ~ok első példányai a monumentális falragaszoknak (tervezői *Uitz Béla, Bíró Mihály, Pór Bertalan* stb.). – A TK bukása után m. és ro. nyelvű, a ro. cenzúra által engedélyezett rendele-
tek jelentek meg ~ formájában, amelyek a kat. közíg. keretein belül szabályozták a polg. életet. Új műfajt jelentett az antibolszevista, az irredenta (*Manno Miltiadesz, Udvary Géza: Nekünk mindig harcolni kellett*) és esetenként az antiszemita ~ok sora. A irredenta ~ok egy része a győztes hatalmak nyelvén, külföldi terjesztésre szánva tiltakozott az ország feldarabolása ellen. Az 1920-as évektől ismét a kereskedelmi hirdető plakátok jelentek meg nagyobb számban, többnyire ezek is nemzeti tartalommal. ♦ RR, 1226.

Plessi egyezmény: →*Bulgária csatlakozása Podgoricai határokat: →Montenegró, →Szerb-Horvát-Szlóven Királyság,*

Pogány (Schwartz) József, dr. (Bp., 1886.nov.8. – Szu., 1938 ?): újságíró, politikus, hadügyi népbiztos. Egyetemi tanulmányait Bp-en végzi, 1909-ben bölcsészdoktori diplomát szerez. Az I. vh-ban frontkatoná, 1916-tól haditudósító. 1918.nov.1-től a katonatanácsok korm.biztosa államtitkári rangban, nov.3-tól egyben a Bp-i →*Katonatanács* elnöke. 1919.márc.21-től ápr.2-ig a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* hadügyi népbiztosa, a →*Vörös Hadsereg* egyik szervezője. Ápr. 3-tól jún.24-ig külügyi, jún.24-től aug.1-ig közoktatásügyi népbiztos. Máj-tól a II., jún-ban az V.hdt. pk-a. Aug-ban Bécsbe emigrál, részt vesz a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* munkájában. 1922-től a →*Komintern* tisztségviselője az USA-ban, Eu. és a Távol-Kelet több országában. 1930-tól Moszkvában, a Szu. Tervhivatala

igazgatóságán dolgozik. 1937-ben letartóztatják, a sztálini tv.sértések áldozata. – Része volt gr. →Tisza István meggyilkolásában. ♦ **BT, 1227.**

Poincaré, Raymond (Bar-le-Duc, 1860.aug.20. – Párizs, 1934.okt.15.): francia ügyvéd, politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök. 1887-től képviselő, 1903-tól szenátor. Első me-sége idején, 1912.jan-tól egyben kűm. is. Erősíti Fr. szöv. rendszerét. No-gal szemben a „keményvonalas” pol. híve. 1913.jan.17-én (Armand Fallières utódaként) közt. elnökké választják, a me-i posztot átadja Louis Barthounak. Nagy része van a fr-or. szöv. erősítésében, Or. pénzelésében, s Or. hába léptetésében (célja az orosz vérrel kivívandó francia győzelem). Jóllehet az I. vh. alatt ~ a nemzeti egység megtestesítőjévé válik, aktívabb pol. szereplésre vágyva elnöki mandátuma lejáratkor (1920) nem indul újra: ismét Meuse szenátora és előbb a Jóvátételi Biz., majd a Szenátus Külügyi Biz-ának elnöke lesz. – Második me-sége alatt (1922.jan. - 1924.jún.) a →versailles-i békeszerződés maradéktalan végrehajtásának híve. 1923.jan-ban elrendeli a Ruhr-vidék kat. megszállását, hogy így biztosítsa a No-ot terhelő jóvátételi szállításokat és kifizetéseket. E lépés azonban Fr. nk. elszigetelődéséhez vezet, a pű. problémák pedig belpol. válsághoz, s (egy időre) ~ bukásához. A hatalomra jutó baloldal sem tud azonban megbirkózni a pű. válsággal, ezért ~ újabb lehetőséget kap: 1926.júl-ban egy szoc-k nélküli „nemzeti egységkormány” élére kerül. Némiképpen sikerül konszolidálnia a fr. gazd-ot. Betegsége 1929.júl-ban lemondásra kényszeríti. – Hátralévő éveiben emlékiratait írja: Au service de la France I-X. (Párizs, 1926–1934). 1906-tól a Francia Akadémia tagja. ♦ **TJ, 1228.**

Pokorňy Hermann (Krameris [Kremsier, Morvaország], 1882.ápr.7. – Bp., 1960.febr.1.): morva születésű osztrák-magyar vk. tiszt, magyar tábornok. Bécsben végez az ot. →Landwehr kadétiskoláján. 1901-től hdgy., 1910-től →vezérkari testületbeli szds. 1913–1914-ben két hosszabb tanulmányutat tesz az →orosz hadseregénél. 1914. jún-ban szds-ként a →Vezérkar hírszerző szolgálatához osztják be rádiós ti-nek. Saját kezdeményezésére megszervezi a rejtjelzett or. kat. rádió- és szikratávíró-adások lehallgatását, később a

kat. rejtjelfejtő szolgálat több lehallgató állomását. Rövid idő alatt minden rejtjelkulcsot megfejt (→rejtjelfejtés), amit az or. szárazföldi hadvezetés használt. A lehallgatott or. üzenetek megfejtése hozzájárult több ütközet megnyeréséhez. Az I. vh. alatt többször soron kívül előléptetik. 1917–1918-ban alez. (majd ezds.) →rendfokozatban a VK küldöttségének tagja a →breszt-litovszki béke tárgyalásain, az okmányok egyik aláírója. – Az összeomlás után m. állampolgárságot kér és kap. 1920-ban rövid ideig →Vrangel monarchista or. tbk. mellett van. 1921.nov.1-én ny-ba helyezik, ám rövidesen reaktiválják. Kat. és vámőri vezető beosztásokat tölt be. A HM szabályszerkesztő biz. elnöke, a miskolci 7. →vegyesdandár pk-a, majd a m.kir. →Vámőrség altbgy-a. 1935-ben →Gömbös Gyula me-kel támadt nézeteltérése miatt ismét ny-ba helyezik. 1945.jan.16-án Bp-en felajánlja szolgálatait a sz. kat. hatóságoknak. Jan.17-től febr.8-ig Malinovszkij marsall egyik kat. tanácsadója. Később a debreceni fe.szűneti biz-ban dolgozik, majd jóvátételi kormánybiztos, azt követően a KÜM hadifogoly o-ának vezetője. 1945.nov.1-én ny. vezds-sé nevezik ki. 1949. márc.1-én végleg ny-ba vonult. ♦ **OS, 1229.**

Pola megtámadása: francia kísérlet a központi osztrák-magyar →haditengerészeti bázisra történő behatolásra. Boué de Lapeyrère altngy., fr. flottapk. utasítására hajtották végre. A kijelölt CURIE taj-t egy pc.crk. vontatta Pelagosáig, onnan önerőből haladt Poláig. 1914.dec.18-19-én megfigyelte a kikötő védőműveit, 20-án délben behatolt a főbejáratig. Onnan tovább haladva beleakadt a következő hálózárbá, amelyből nem tudott kiszabadulni. Az ot-m. őrség észlelte, hogy a zár rángatózik, ugyanakkor az aknamezők ellenőrzéséről visszatérő ot-m. 63 T tpn. pk-ának feltűnt, hogy a zár nem fekszik rendesen, s közelebb érve periszkópot fedezett fel. A fr. taj. néhány órán át kitarított a tűzben, de 17 órakor felemelkedett. Másodti-je és egy alti. meghalt, a többieket kimentették. Pk-át, O'Byrne shdgy-ot erőszakkal kellett kihúzni: az ősi tengerészahgymányt követve önként el akart merülni hajójával. Később a taj-t kiemelték, s U14 jelzéssel besorolták a cs. és kir. hajóhadba. ♦ **CsK, 1230.**

Polgárháború (oroszországi): →Intervenció

Polgári étkező: →Népkonyha

Polgári Őrség (Polgárőrség): kiegészítő karhatalmi és közbiztonsági fegyveres testület 1914–1918-ban. A →rendvédelmi testületek (elsősorban a →Rendőrség, vidéken a →Csendőrség) helyi szerveinek kiegészítő szervezete, tkp. ideiglenes segédrendőri szervezet. Megszervezésére a rv. testületek háb. miatt más feladatokra való igénybevétele nyomán, az 1914.szept.16-i BM-rendelettel kerül sor. Feladatát a települések közrendjének és közbiztonságának fenntartásában való részvétel, eü. és más rendészeti feladatok teljesítése, objektumőrzés (középületek, raktárak, üzemek stb.), az élet- és vagybiztonság megóvása, közvetve az állami rend véd-éhez való hozzájárulás képezte. – A ~ eljárási szabályzata és szervezete egységes volt, de nem képezett egymásra épülő orsz. hierarchiát. Hatósági jogkörrel nem bírt, tagjai az illetékes rő. (cső.) hatóságok utasításai szerint jártak el, bevárva azok intézkedését, de rendkívüli esetben a hatósági közegek megérkezéséig kh. intézkedéseket tehettek. Egymástól független helyi szervezeteinek pk-ait és azok helyetteseit a tagok választották. Tag csak m. állampolgárságú, feddhetetlen jellemű, 18. életévét betöltött, józan és erkölcsös életű, szellemileg és fizikailag egészséges férfi lehetett. Nem lehetett *polgári őr* kat. szolgálatra alkalmas, 19-22 év közötti, kat. kiképzésen még át nem esett vagy az „A” minősítésű népfelkelők közé tartozó férfi. A ~hez való tartozás a hadi szolgálat alól nem mentesített. Kiképzésükről az illetékes elsőfokú rő. hatóság gondoskodott. Szolgálatukat polg. ruhában látták el, a bal karon nemzetiszínű, „Polgári őr” feliratos karszalaggal. Fe.zetük löfe-ből és kardból állt, amellyel a rő. hatóság látta el őket. Fe.használatuk szabályozása azonos volt a rő. ökével, de kizárólag a kikerkező hatósági közegek utasítására vagy önvédelemből használhatták fe.eiket. – Felvétele után a polg. őr esküt tett: „Én, X. Y., esküszöm az élő Istenre, hogy Ófelségéhez, apostoli királyunkhoz és Mo. alkotmányához hű leszek. Polgárőri kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem, feladatkörömön belül adott előljárási rendelkezéseknek feltétlenül engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítjen!” – A ~ nem volt azonos a szintén az I. vh. idején szervezett →Önkéntes

Fegyverismeret oktatása polgári önkénteseknek

Őrsereggel. Az 1918 végén szervezett →Polgárőrség a ~ utódszervezete volt. ♦ KIG, 1231.

Polgármester: →Törvényhatósági joggal felruházott város

Polgárőrség (Polgári Őrség): közbiztonsági fegyveres testület 1918–1919-ben. 1918.nov.11-én →Bartha Albert alez. hm. kiáltványt adott ki →Magyarország (Szent István-i) határainak védelméről. Ennek érdekében 3 részből álló m. nemzeti fe. erőt állított fel: *Hadsereg* (→magyar néphadsereg), →Nemzetőrség, ~. Az 5220/1918.ME. rendeletet a me. aláírásával 13-án hirdették ki. A ~ gyakorlatilag az 1914-ben felállított →Polgári Őrség újjászervezése volt, de kh. funkciók nélkül (amit a Nemzetőrség gyakorolt). Egységes orsz. hierarchiája nem alakult ki, egymástól független helyi szervezeteit központi vezetés nem fogta össze. Egyes szervezeteiben különböző pol. pártok is befolyásra tettek szert. – Megszüntetése egyszerre történt volna a Nemzetőrséggel (lásd ott) 1919.febr. végén, de gyakorlatilag a TK kikiáltásáig működött. ♦ RI, 1232.

Politikai hadviselés: →Propagandaháború

Polivanov, Alekszej Andrejevics (? , 1855.márc. 16. – Riga, 1920.szept.25.): orosz tábornok, hadügyminiszter. 1880-ban elvégzi a nyikolajevi hadmérnöki iskolát, 1888-ban a vk. ak-t. 1899-től a VK-nál szolgál, 1905-től az →orosz hadsereg VKF-e, 1906-tól hm-helyettes. Az Állami Duma liberális politikusaival fenntartot kapcsolatai miatt 1912-ben →Szuholminov hm. meneszteti tiszt-

ségéből. 1912–1915 között az *Államtanács* tagja. – 1915.jún.25-én az or. kat. vereségek következtében →*II. Miklós* cár menesztí Szuhomlinovot és ~ot nevezi ki hm-ré, egyben a *Különleges Védelmi Tanács* <Oszobojev szovescsányije po oboronye> vezetőjévé. Elődjével szemben felismeri a modern hadviselés, vmint a pol. és a gazd. élet fontosabb szereplőivel fenntartandó kapcsolatok fontosságát. A fronton tartózkodó cár a →*Rasputyin* által befolyásolt *Alekszandra* cárné nyomására 1916.ápr.2-án menesztí (szerintük túl szoros kapcsolatot tartott fenn a liberális [oktobrista] és alkotmányos dem. [kadet] politikussal és gyáripárosokkal). A polg.háb. alatt 1920. febr.-tól a Vörös Hadseregben szolgál a Kat. Szerkesztőség, a Kat. Tv.hozó Tanács és a Főpálya Különleges Tanácsának tagjaként. Kat. szakértőként részt vesz a →*lengyel–oros háborút* lezáró rigai béketárgyalásokon. ♦ **BK, VG, 1233.**

Polk, Frank Lyon (? – ?): am. jogász, politikus. 1915.aug.30-tól az USA Külügyminisztériumának tanácsosa. 1919.júl.1-től külügyi államtitkár, s júl.18-ig, míg Robert →*Lansing* kűm. Párizsban tartózkodik, Washingtonban ügyvezető kűm. 1919.júl.17-én kinevezik az USA tejhatalmú biztosává a párizsi →*békekonferenciára*. Júl.28. és dec.19. között mint az am. delegáció vezetője a békekonf. Legfelsőbb Tanácsában (LT) képviseli az USA-t. Szoros kapcsolatot tart fenn Harry Hill →*Bandholtz* tbk-kal, a Bp-en lévő →*Szövetséges Katonai Misszió* am. tagjával, támogatja a misszió és Bandholtz tev.-ét. Az LT-ban ~ kéri a leghatározottabban számon a ro. korm-on a békekonf. határozatainak végrehajtását. Ion →*Brătianu* ro. korm-át így jellemezi: „mindent megígért, de semmit sem tartott be.” Következésként fellép Mo. ro-ok általi kifosztása ellen, ám fellépéseit többnyire csak James Arthur →*Balfour* brit kűm. támogatja. Bírálv a LT tehetetlenségét, érélyes →*ultimátum* küldését javasolta Ro-nak. Szorgalmazza a ro. megszállás mielőbbi megszüntetését, s a →*Clerk-misszió* kiküldését. ♦ **BZ, 1234.**

Polnischer Legion: →*Lengyel Légió*

Pontonhíd: folyóátkelés végrehajtására úszóaljazat(ok)ra épített katonai mű. eszköz. Az I.vh-ban fa vagy fém hídtagokból <ponton> épült. A ~ok

mozgatása evezővel, rászerezelt motorral, motorcsónakkal vagy kisebb hajóval történhetett. – Az I. vh. elején a →*hadtest* volt az önálló átkelést saját eszközeivel végrehajtani képes szervezet. Az ot-m. hdt. 2-3 *hadihídoszlop*pal rendelkezett. 1 hídoszlop anyagából 53,12 m 3 t-ás, 26,56 m 5 t-ás (3,05 m széles) ~ vagy 64,4 m (2,2 m széles) keskeny ~, ill. 119,52 m (0,84 m széles) *gyalogbűrű* volt építhető. A n. hdt. egy fordulóban képes volt 694 fő áthajózására vagy 195,5 m 3,5 t-ás, ill. 96 m 5 t-ás ~ építésére. A fr. hdt. pontonanyagából 120 m 3 t-ás ~ volt megépíthető. Az or. hdt. hadihídkészletéből 215 m 3 t-ás ~t verhetek. – Az I.vh. során a →*hadosztály* ereje nem volt elegendő a folyók menetből történő leküzdéséhez, nagyobb víziakadályok előtt be kellett várni a hdt. eszközeit. Ez →*támadáskor* több napos késést okozhatott. Az →*állásháború* időszakában végrehajtott erőszakos folyóátkeléseket ált. 2-3 hetes előkészítés előzte meg. ♦ **BE, 1235.**

Pop-Ciceo, Stefan <Pop-Csicsó István> (Sajgó, 1865.ápr.1. – ?): ügyvéd, erdélyi román politikus. Bp-i és bécsi egyetemi tanulmányok után 1891-ben szerez ügyvédi oklevelet. Bp-en és Aradon tart fenn ügyvédi irodát, évtizedeken át a Mo-i ro. újságírók bírósági védője. 1905-től több cikluson át a világosi kerület képviselője a m. →*Képviselőházban*. A →*Román Nemzeti Párt* egyik vezetője, részt vesz és elnököl az 1918.okt.-nov-i tanácskozáson, amelyeket ~ aradi házában tartanak. Nov.20-án a →*Román Nemzeti Tanács* nevében mint elnök ~ hívja össze a gyulafehérvári gyűlést. A nov.19-én Gyulafehérvárról megválasztott ro. *Kormányzótanács* (ideiglenes korm. <Consiliul Dirigent>) két társával (Vasile [László] *Goldiş*, Alexandru [Sándor] *Vaida-Voevod*) ~t delegálja a bukaresti központi korm-ba, így tárca nélküli miniszterként dec.18.-tól tagja az újjáalakult →*Brătianu*-kabinetnek. ♦ **BO, 1236.**

Popovics Sándor, dr. (Pest, 1862.okt.22. – Bp., 1935.ápr.15.): pénzügyminiszter, jegybanki elnök. Jogi tanulmányait a Bp-i Egyetemen végzi, majd a PÜM-ban dolgozik. A m. korm. pü. szakértője az ot-m. kiegyezési tárgyalásokon. 1903-tól PÜM-i államtitkár, 1906-tól egy-i képviselő. 1909-től az →*Oszták–Magyar Bank* kormányzója. 1918.febr.11-től okt.31-ig pü., 1920-ban

a m. → *békedelegáció* pü. szakértője. 1921-től a → *Jegyintézet*, 1924-től a *Magyar Nemzeti Bank* elnöke. Fontos szerepet játszik a → *pénzügyi stabilizációban*. 1927-től a Fház tagja. ♦ **PÁ, 1237.**

Poppe Kornél (? , 1884.?, – Bp., 1940.jan.20.): repülő alezredes, léghajóparancsnok. 1903-tól → *egyévi önkéntes* a vártü-nél. 1904-ben ténylegesítik, később ti. vizsgát tesz. 1914.aug-ban Catteróban az 5.erőd-léggömböszd. <Festungs-Ballon-Abteilung> pk-a. 1915.okt. és 1916.febr. között a Cuxhaven melletti Nordholzban n. léghajók-i tanfolyamon vesz részt, elsajátítja a → *Zeppelin* vezetését, az első ot-m. ti-ként és (valószínűleg) az egyetlen m-ként. Az Északi-tenger felett 7 harci bevetésen vesz részt. 1916.febr-tól az összeomlásig a szenttamási → *léghajóbázis* pk-a. 1916.aug. 20-tól szept.27-ig az LZ-81 n. léghajó I. tisztje. Szept.27-re virradóra Bukarest éjszakai bombázásakor léghajója ro. tü. tüztől megsérül, Tirnovo mellett (bg. területen) kényszerleszállást hajt végre. A bevetés után a n. Vaskereszt II.o-ával tüntetik ki. A háb. végén örgy. – 1919 után a *Légügy Hivatal*nál, a → *Hadiörténelmi Levéltár*ban és a *Haditechnikai Intézet*ben teljesít szolgálatot. 1928-ban léggömbös csapatot állít fel (pénzhiány miatt 1931-ben megszűnt). 1926-tól haláláig a Magyar Aero Szövetség és a Magyar Meteorológiai Társaság választmányi tagja. ♦ **SGy, 1238.**

Porció: → *Ellátás*

Porosz királyi hadsereg: → *Német császári hadsereg*

Posta: → *Tábori posta*

Pótanyagok: az ipari alapanyagokat azok hiánya miatt helyettesítő fizikai megjelenési formák. Az I. vh. első hónapjától kezdve a ~ jelentősége folyamatosan nőtt az iparban, ill. egyes anyagok hadi célú felhasználásának biztosításában (kiváltásban) a polg. életben. – A haditermelésben felhasznált fémek kicserélése 1915-től kezdődően folyamatos volt. A réz begyűjtésekor vasra cserélték a háztartásokban alkalmazott réztárgyakat, elterjedt a vasmozsár, a vaskilincs, a vasból készült villamosvezeték, fürdőkályha stb. A ~at használták a lőpor készítésénél, pl. gyapot helyett cellulózt. A → *gázálarc* gyártásánál bőr helyett textilt alkalmaztak. Mivel a váltópénz nikkeltar-

talmára szükség volt (fe.cső-gyártás), vasból készült érméket vezettek be. A kat. lábbelik előállítása miatt korlátozták a polg. cipőipar bőrfelhasználását, később kizárólag bőrpotló anyagokat engedélyeztek. A kötszereknél hatóságilag rendelték el a papír és a fagyapot alkalmazását. A gőzmozdonyok vörösréz gőztereit acélra cserélték (mozdonyonként kb. 3 t rezet megtakarítva). A tengelyek nikkelacél anyagát „sima” acélra cserélték. A kocsikban a bőr burkolatokat vászonnal, a réz alkatrészeket vassal váltották fel. A vegyiparban a kaucsuk hiányát szintetikus kaucsuk előállításával, az addig zsírokból nyert (robbanóanyag-gyártáshoz szükséges) glicerint cukor erjesztésével oldották meg. A → *tűzészeti lőszer*ek töltésénél a trinitrotoluol egy részét ammonnitráttal helyettesítették. Számos fontos hadianyag ki-váltására biztató kísérletek folytak. – A hiányzó nemesacél és ötvözőanyagok jó részét a zsákmányolt több ezer elg. lg. és a flotta 12 régi pc. hajója lebontott anyagának beolvasztása pótolta. Az 1918-as szükségletet részben már az or. és az ol. front zsákmányanyaga biztosította. ♦ **KV, 1239.**

Potiorek, Oskar (Kreuth bei Bleiberg [Karinthia], 1853. nov.20. – Klagenfurt, 1933. dec.17.): osztrák-magyar tábornok. A bécsi kat. mű. ak. után 1871.szept-től hdgy. 1875-től elvégzi a *Hadiakadémia*t, 1877.nov.1-től a → *vezérkari testület* tagja. 1898.máj.1-től vörgy., máj. 31-től a Bp-i cs. és kir. 64.gy.dd. pk-a. 1902.dec. 21-től a → *Vezérkar* főnökének helyettese. 1903. máj.1-től altbgy. 1906-ban, amikor nem ő, hanem a → *Ferenc Ferdinánd* fhg. támogatását élvező → *Conrad von Hötzendorf* altbgy. lesz a → *vezérkarfőnök*, megsértődik. Elhagyja a VK-t és 1907. ápr.27-től a III.hdt. pk-a, egyben Graz vezénylő tbk-a. 1908.nov.1-től tbszn. 1910.ápr.16-tól hds-felügyelő, emellett 1911.máj.10-től → *Bosznia-Hercegovina* tartományfőnöke. A → *szarajevói merénylet* idején személyes felelősség terheli a szigorú biztonsági intézkedések elmulasztása miatt, ám a felelősségre vonást (feltehetően jó kapcsolatainak köszönhetően) mind 1914-ben, mind a háb. után elkerüli. – Az I. vh. kitörésekor a 6.hds. pk-a, egyben 1914.aug.21-től az ot-m. balkáni

haderő főpk-a. Az 1914.aug-dec. közötti →*Potiorek-offenzívák* során sikertelenül próbálkozik a →*szerb hadsereg* megtörésével. Dec.2-án ugyan eléri →*Belgrád elfoglalását*, de a szerb ellentád-t követően kénytelen ot-m. területre visszavonulni. 1914.dec.23-án beosztásából felmentik, majd nyugdíjazzák. ♦ PF, 1240.

Potiorek-offenzívák: az osztrák-magyar balkáni haderő 1914. évi →*Szerbia* elleni →*hadműveleteinek* közkeletű elnevezése. A szakirodalom ált. két *Potiorek-offenzívát* ismer: az 1914.aug.12-24. közötti *első*t, vmint a szept.7. és dec.2. közötti *második*at. Előfordul az utóbbi kettébontása is: a második okt. végén zárul (a *Romanja Planina-i* csatával és az üldözéssel), a nov.5-i *Valjevó elleni támadás* már a *harmadik* offenzíva kezdetét jelenti. – 1. Az 1914.júl.25-i részleges →*mozgósítás* és a 28-i ot-m. →*hadüzenet* a *B-háborút* (a Szerbia és a →*Montenegró* elleni →*támadást*) jelentette. Ennek megfelelően a →*B-lépcsőhöz* tartozó 2.hds. a →*balkáni hadszíntérre* indult. A júl.31-i ált. mozgósítás után azonban a Balkán mellékhadszíntérré minősült át. A balkáni haderő főpk-ának aug.6-án kinevezett Oskar →*Potiorek* tbszn. (a 6.hds. pk-a) az É-ra szánt 2.hds. felett így nem rendelkezhetett, minimális feladatúul egy Bécs vagy Bp. elleni szerb tád. elhárítását szabták. – Potiorek a tád. mellett döntött, pedig a rendelkezésére álló erő (az átirányítások miatt a →*keleti hadszíntérre*) eleve kisebb volt mint a B-háb. esetére tervezett (282 ezer fő, a 2.hds. elszállítása után 219 ezer a 329 ezer helyett). Hdm. terve (amelyet a kortársak és az utókor bíraltak) a Belgrád elfoglalásával kezdődő és a Morava völgyében É-ról D-re irányuló tád-sal folytatódó tradicionális elképzelés helyett a Ny-ról K-re a Drinán át indítandó tád-sal számolt. A „rugalmas” ot-m. →*haditer*v, amely a 2.hds-et azzal a feltétellel bocsátotta rendelkezésre, ha időközben nem válik szükségessé felhasználása →*Galíciában*, nem kedvezett egy É-D-i főtád-nak. A →*Hadsereg-főparancsnokság* (AOK) jóváhagyta Potiorek tervét, mert bízott a →*hadjárat* gyors (2-3 hetes) sikerében, (tévesen) 3 hétre becsülte az or. felvonulást, s nem akarta fedezetlenül hagyni →*Bosznia-Hercegovina* határát. – Potiorek az 5.hds-et (VIII., XIII.hdt.; pk. Liborius von →*Frank* gy.

tbk.) a Száva-torkolat és a Drina alsó folyása, saját 6.hds-ét (XV., XVI.hdt., 40.hv.gy.ho.) Zvorniktól D-re a Drina felső folyása, a csak aug. közepéig számításba vehető 2.hds-et (IV., VII., IX. hdt.; pk. Eduard von →*Böhm-Ermolli* lov.tbk.) a Szerémségben, a Száva mentén sorakoztatta fel. Az 5.hds-nek át kellett kelnie a Drinán, a 2.hds-nek tüntetés gyanánt elfoglalnia Šabacot. A 6. hds-re várt volna, hogy a Szarajevó elleni szerb tád-t elhárítva, az užicei főirányában nyomuljon előre. – Az aug.12-én megindított hdm-ek során a szerb 3.hds. megállította az ot-m. 5.hds-et, az Užice elleni tád. elől pedig az elg. kitért. A *šabáci ütközetek*ben az ot-m. 2.hds. belebonyolódott a küzdelembe (kétszer is elfoglalta a várost), s elszállítása késett. A kudarcot a vezetési csőd, az összeköttetés hiánya, s a tapasztalatlanság okozta. Ez időben jelent meg a →*komitácsi*k →*hadijogsértése*, s az ortodox pópák fe. tev-e is. – 2. A 2.hds. aug. végi elszállítása után Potiorek a 6. és az 5.hds-et É-ra tolta, a Szerémség véd-ét pedig az újonnan alakult *kombinált hadtestre* bízta. A főtád-t ÉNy-Szerbiában, az alsó Drina és a Száva között tervezte. A szept.7-én indított offenzíva a folyamátkezés és a megelőző szerb ellentád-ok (→*szerémségi betörés*) miatt nehezen bontakozott ki. Az okt.4-ig tartó *Drina menti* csatában az 5.hds. teret nyert a Mačvában (a Szávától D-re), de tád-a a nagy veszteségek miatt megrekedt. Az átmenetileg védtelenül hagyott BH-ba Szarajevó irányában a szerb Užice-hdscs. és a montenegrói Szandzsák-hds. mélyen benyomult. A *Romanja Planina-i* csata (okt.18-30.) után sikerült csak az elg-et a Drináig visszaűzni. – A D-i veszély elhárítása után Potiorek döntő tád-ra szánta el magát. Nov.6-9. között a szerb →*védelem* az alsó Drinánál két helyen is átszakadt. 15-én a cs. és kir. 48.gy.ho. bevonult *Valjevóba*, Potiorek elérte a Kolubara és a Ljig folyót. A katonáit nem kímélő hadvezér tovább erőltette az előrenyomulást. Dec.2-án sikerült →*Belgrád elfoglalása* is. – A dec.3-i szerb ellentád. azonban katasztrófális következményekkel járt. A vesztes *arangjelováci csata* (dec.3-4.) után Potiorek a Kolubaránál próbált megkapaszkodni, ám dec.15-ig vmennyi szerb területet ki kellett ürítenie. A második offenzíva kudarcát az utánpótlás megoldatlansága, a terepviszonyok és az időjárási tényezők lebecsülése, vmint a vezetés ismételt csődje okozta. –

3. Az OMM vesztesége halottakban, sebesültekben, \rightarrow hadifoglyokban és eltűntekben 275.560 főt és 80 lg-et tett ki (ebből az első offenzíva során 67.500 főt). A szerb összveszteség 130.000 fő, 450 lg., 100.000 kézife. volt, és szinte a teljes lőszerkészlet elfogyott. A szerb ti.kar fele elesett. A \rightarrow szerb hadsereg 1915-re tád-ra alkalmatlanná vált, az \rightarrow Antant a veszteségeket \rightarrow Szerbia elfoglalásáig nem tudta pótolni. A szerb veszteségeket fokozta a gabonavidek pusztulása (még az aratás előtt), 1914–1915 telén Szerbiában éhínség lépett fel. – Az I. és II. offenzíva között az uralkodó először és utoljára avatkozott a hdm-ek vezetésébe. Az első vereségekből Potiorek saját pozíciói erősítésére kovácsolt tőkét: magas támogatói révén elérte, hogy aug.21-től \rightarrow I. Ferenc József döntésére az AOK-tól független teljhatalmat kapott a Balkánon. A teljes kudarc nyomán a vezetés visszakerült az AOK kezébe, az uralkodó dec.23-án felmentette Potioreket. • PF, 1241.

Póttartalék: \rightarrow Véderőtörvények; \rightarrow Védkötelezettség

Pozitív hírszerzés: a katonai hírszerzés egyik elnevezése az I. vh. előtt és alatt. Elsősorban az \rightarrow amerikai, ill. a \rightarrow brit titkosszolgálatok hivatalos nyelvezetében használták. (Még: \rightarrow Negatív hírszerzés) • OS, 1242.

Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem: polgári \rightarrow felsőoktatási intézmény. \rightarrow Magyarország harmadik tudományegyeteme a m. városok közötti hosszas versengés után az 1912.júl.7-én szentesített 1912:XXXVI. tc. alapján Pozsonyban jött létre és Erzsébet királyné nevét vette fel. A tervek szerint 4 karból álló, a \rightarrow Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemhez hasonló egyetemet kívántak felállítani. Közülük az első, a jog- és államtudományi kar, a korábbi pozsonyi jogakadémia karrá való szervezésével már az I. vh. kezdete után, 1914 őszén nyitotta meg kapuit. A háb. alatt a többi fakultás csak nehezen szerveződött meg. A bölcsész-, vmint az orvostudományi karon 1918 őszén indult meg az oktatás. A matematikai, a természet-, ill. a mezőgazdaságtudományi fakultás létrehozására nem maradt idő. A háb. alatt tervek készültek a Magyaróvári Gazdasági Akadémia ~hez való kapcsolására. – A

~et 1919.szept-ben csszl. állami egyetemmé szervezték. A jogi kar még 1921.szept-ig folytathatta a m. nyelvű oktatást, a többi kar tanárai Bp-re menekültek. Ott a pozsonyi oktatók a kolozsvári egyetem maradékával együtt több szemeszteren keresztül fenntartották az elüldözött egyetemek jogfolytonosságát. 1921.márc-ban a m. korm. elhatározta a ~ (kmsz. ideiglenes) letelepítését Pécsre. Az erre és a kolozsvári egyetem Szegeden való letelepítésére vonatkozó 1921:XXV. tc-et a Ngy. jún.16-án fogadta el. Mivel D-Baranya és Pécs még szerb megszállás alatt állt, és később épületeket kellett találni a ~nek, Pécsre csak 1923.okt.15-én kezdődhetett meg ünnepélyesen az oktatás; a jogi, bölcsészeti és orvosi karon. Az elvileg a ~hez tartozó ev. hittudományi kar Sopronban kezdte meg működését. • SzL, 1243.

Pozsonyi katonai parancsnokság: \rightarrow Hadtestparancsnokság (V.)

Prágai határegyezmény: \rightarrow Nagypaládi vita

Prágai katonai parancsnokság: \rightarrow Hadtestparancsnokság (VIII.)

Präsidialabteilung: \rightarrow Hadsereg-főparancsnokság

Presan (másutt Prezan), **Constantin** (Butimanu-Snagov, 1861.jan.27. – Vaslui, 1942.aug.27.): román hadtesttábornok. 1880-ban végez a bukaresti gy. és lov. ti. iskolán. 1892-ben Fr-ba küldik továbbképzésre. \rightarrow Románia 1916.aug.27-i hadba lépésekor az \rightarrow Erdélybe É-on betörő 4.hds. pk-a (\rightarrow román felvonulás). 1916 őszén ro. részről vezeti a \rightarrow kárpáti hadműveleteket (I.), nov. végétől a \rightarrow havasalföldi hadműveleteket Bukarest előtt. 1916.dec.5-től a főhadiszállás <Marele Cartier General> főnöke. E minőségében az 1918. máj.8-i \rightarrow bukaresti békében előírt ro. leszerelés felelőse. 1918.okt-tól 1919.ápr.12-ig a TK elleni tád. hdm-ek irányítója és a Mo-i megszálló csapatok főpk-a, hdt.tbk. \rightarrow rendfokozatban. A háb. után tart. állományba helyezik. 1930-ban a trónra lépő II. Károlytól marsallbotot kap. • BO, 1244.

Presse-Referat: \rightarrow Hadsereg-főparancsnokság

Pribičević, Svetozar: \rightarrow Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa

Princip, Gavriló (Gornji Obljaj [Bosznia], 1894.júl.25. – Theresienstadt [Terezín], 1918.ápr.28.):

bosnyák származású szerb diák, az OMM trónörökösének és feleségének gyilkosa. 1911-től →*szerb titkos szervezetek* tagja. 1912-ben diák-tüntetésekben való részvétel miatt kizárják a szarajevói gimnáziumból. Belgrádban folytatja tanulmányait, ahol a boszniai szerbek között megismerkedik az anarchizmus eszméivel. Az első →*Balkán-háború* kitörésekor jelentkezik a *Narodna odbrana*-ba, de Vojislav →*Tankosić* örgy., az önkéntes egységek vezetője gyenge testalkata miatt elutasítja. 1914 tavaszán belép az *Egyesülés vagy Halál* <Ujedinjenje ili smrt, UiS> terrorista szervezetbe. – Márc-ban újságból értesül az ot-m. trónörökös nyári boszniai látogatásáról. Vallomása szerint →*Ferenc Ferdinánd* fhg. meggyilkolásának ötlete tőle származik, de a merényletet Trifko *Grabež*-zel és Nedeljko →*Čabrinović*-csal közösen tervezgetik. Milan *Čiganović* és Tankosić közvetítésével a terv eljut Dragutin →*Dimitrijević* ezds-hez, a →*Fekete kéz* titkos szervezet egyik vezetőjéhez, aki fe-eket és kiképzést biztosít a fiataloknak. Az 1914.júl.28-án végrehajtott →*szarajevói merénylet* helyszínén elfogják, bár néhányan megpróbálják a rő-öket és a trónörököst kísérő ti-eket ebben megakadályozni. A merénylet után ciánkálit vesz be, amely azonban hatástalan (egyes feltevések szerint nem igazi mérget kaptak, ám valószínűbb, hogy az a helytelen tárolás miatt elbomlott). – A szarajevói ot-m. kat. bíróság okt.28-án 20 évi, fegyházban letöltendő szigorított szabadságvesztésre ítéli (nem halálra, mivel a merénylet idején még nem töltötte be 20. életévét), havi 1 böjti nappal és minden év jún.28-án sötétzárkával súlyosbítva. Dec. elején a theresienstadti (Csehország) kat. fegyintézetbe szállítják. A kazamatákban tüdő- és csonttuberkulózist kap, 1916.febr.16-án le kell venni róla a láncot, 1917.nov.6-án bal karját amputálják. A fegyintézetben hal meg, a helyi temetőben titokban temetik el. 1920.jún.29-én az SHS korm.delegációja jelenlétében kihantolják és nemzeti hősné kijáró gyászpompával, merényletlőársai hamvaival együtt a szarajevói Koszovó-temetőben közös sírboltban helyezik. ♦ OS, PF, 1245.

Pro Transsylvania: →*Erdélyi menekültek*

Prohászka Ottokár, dr. (Nyitra, 1858.okt.10. – Bp., 1927.ápr.2.): székesfehérvári r.k. megyés-

püspök (1905–1927). A kor legnagyobb hatású r.k. hitszónoka, a r.k. közélet és gondolkodás meghatározó személyisége, az ún. *katolikus reneszánsz* legnagyobb alakja, aki nélkül nincs XX. szd-i modern katolicizmus. 8 évig tanul Rómában, a *Collegium Germanico-Hungaricum*-ban. Két doktorátus birtokában 1881-ben Rómában szentelik pappá. Hazatérve az esztergomi szeminárium tanára, majd spirituálisa. Több, mint két évtizedes papnevelői tev-ének eredménye egy új, modern szemléletű papság szárnyra bocsátása. A *Magyar Sion* c. folyóiratban rendszeresen jelentet meg tudományos és publicisztikai írásokat, megalapozva a XX. szd-i m. katolicizmus társ., pol. és világnézeti orientálódását. Kezdetől fogva bekapcsolódik a pol. katolicizmus küzdelmeibe, majd a hazai keresztényszoc. mozgalom egyik szellemi vezetője és egyházi pártfogója. – 1903–1904-ben a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem* Teológiai Karának professzora, az egyetemi templom hitszónoka. Konferencia-beszédei az értelmiség köreiben népszerűvé teszik. Hamarosan az „ország apostolaként” emlegetik, a legkeresettebb hitszónok. 1905.okt.17-én a székesfehérvári egyházmegye élére kerül. Működése megyés főpásztorként is orsz. jelentőségű. 1911-ben Róma 3 írását indexre teszi, ami szenzációt kelt: ~ az első m. püspök, akit ilyen retorzió ér. – Szavainak az I. vh. kitörése után is nagy jelentősége van. Társ-ról alkotott felfogásából következik, hogy a háb-t és a szenvedéseket az egyes emberek, a társ., a nemzetek és az államok elfordulása okozta az egyháztól, a kereszténységtől, a keresztény erkölcsöktől és a természetjogi normáktól. Leegyszerűsítve a háb. Isten büntetése, aminek elszenvetése lesz az ára az egyes ember és a társ. erkölcsi megtisztulásának és újjászülésének. Az 1915-ben *A háború lelke* címmel önálló kötetben kiadott, a háb. „erkölcs-nemesítő” hatását taglaló cikkei és beszédei ebben az összefüggésben értelmezendők. Titkos naplófeljegyzéseiben azonban kezdettől úgy véli, hogy a háb. szörnyűség, amely valóban lehet Isten büntetése, ám messze áll bármiféle jótékony következménytől. – Elsők között ismeri fel a háb. elhúzódásában rejlő veszélyeket a fennálló társ-ra és magára az egyházra. Tudja, hogy az erősödő társ. feszültségek robbanáshoz vezethetnek. Ezért vállalja, hogy 1916-ban a *Magyar Gazda-*

szövetség közgyűlésén előálljon a frontkatonák földhöz juttatásának tervezetével. A földreform gondolatának felvetése is nagy konsternációt kelt. Jelzi viszont a ~i felfogást: a háb. alatt és után elkerülhetetlenek lesznek a szociálpol., sőt a pol. struktúrát demokratizáló reformok (pl. a választójogé). Ugyanakkor antiszemita, fajvédő pol-t is hirdet. – Nem híve a Habsburgoknak, így a háb. végén lelkesen támogatja az önálló →*Magyarország* megteremtését. Az →*őszirózsás forradalom* idején a püspöki korból szinte egyedül ~ mutat értést és megértést a dem. átalakulás iránt. A →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején a tanácshatalmat elismerő pásztorlevél kiadását tervezi, amit azonban az egyházellenes TK hatóságai megakadályoznak. 1919 második felétől a keresztény nemzeti →*ellenforradalmi rendszer*től korábbi keresztényszoc. programjának megvalósítását reméli, ám ismét csalódik: megítélése szerint „a keresztény kurzus kereszténység és keresztények nélküli kurzus.” Idős korában egyre inkább visszavonul a közélettől és misztikus elmélkedéseinek írásait hagyja az utókorra. – Életművét 25 kötetben adták közre, köztük akadémiái székefoglalóit (levelező, majd rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának), indexre tett műveit és naplójegyzeteit. • **GJ, 1246.**

Prónay-különítmény: a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején alakult első ellenforradalmi karhatalmi és kat. nyomozó alakulat, majd a későbbi félkat. formációk korabeli közkeletű elnevezése. **1.** Az első ~ br. →*Prónay Pál* vezetésével 1919.jún.14-én Szegeden, a →*Fővezér-ség Offenzív és Defenzív Osztálya* alárendeltségében alakult meg, s aug.4-én indult a Dunántúlra. Táb. lelkésze →*Zadravecz István* volt. A máj. végétől szervezett, kezdetben száz fős alakulat a frontról hazatért ti-ekből és a komm-k elől búj-káló polg. személyekből állt, 1919 őszére több száz főre, 1920 elejére zlj-méretűre növekedett. Eleinte hivatalosan a *Nemzeti Hadsereg 1. tiszti századának* nevezték, a lakosság azonban tagjait egyensapkájuk tolldíszé alapján *darutollasok*-nak, gúnyosan *gujupáknak*, a szd. egészét pedig ~nek hívta. (Gúnynevük az első szálláshelyük közelében lakó afrikai származású fr. katonákkal tartott kapcsolatuk okán ragadt rájuk.) – A ~ rövid idő alatt a →*fehérterror* egyik legrettegettebb

megvalósítója lett. Tagjai az elfogott komm-k vallatása során a legkegyetlenebb módszereket is alkalmazták, a →*Lenin-fiúk* hasonló gyakorlatára hivatkozva statáriális eljárás címén számos nyilvános és több titkos kivégzést hajtottak végre. Tev-üket Szegeden és környékén kezdték el, később alosztályai működtek a fővárosban, a Duna–Tisza közén és több más helyen. A TK bukása után, 1919.szept-ben megkísérelték az Auba szökött népbiztosok elrablását is, de az oszt-rák szervek ébersége miatt ez megghiúsult. A zlj. 1919.nov. végétől Bp-en a Britannia Szállóban és a Károly-laktanyában rendezkedett be, a lakosság a szállóban lakó ti-eket *britanniasoknak* is nevezte. A ~ 1920 tavaszán, a →*román kivonulás* után a Tiszántúlra bevonuló alakulatok egyike volt. – Hivatalos megnevezése 1920.jan.11-től I. (Bp-i) →*vadászszázlőalj*, 1921.jan-tól I. *országos csendőrtartalék zászlőalj*. Prónayt fegyelmi okból 1921 nyarán leváltották a ~ éléről, amelyet aug-ban a vidéki ellenforr. csapatok megerősítésére Ny-Mo-ra vezényeltek, majd hamarosan feloszlattak. Tagjai alkották a 2. ~ gerincét. – **2.** A második ~ szervezése →*Burgenland* megtartása, ill. visszafoglalása céljából kezdődött. Léte, majd feloszlata összefonódott a →*Lajtabánság* történetével. Prónay egyfelől átvette a →*nyugat-magyarországi felkelésben* részt vevő fe. formációk egy részének irányítását, másfelől részlegesen újjáalakította az első ~t. Sajat elmondása szerint a második ~ 2500 főt tett ki, a kutatások azonban ekkora számot nem igazolnak. Ezzel párhuzamosan Prónay továbbra is irányította az első ~ fennmaradt bécsi csoportját. – **3.** A harmadik ~ szervezése 1944.márc. végén kezdődött. (Történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • **OS, 1247.**

Prónay Pál, báró (Romhány, 1875.nov.2. – Bp., 1944.dec.-1945.jan.[?]): a →*MOVE*, az →*ÉME*, az →*Etelközi Szövetség*, vmint több más irredenta és fajvédő →*egyesület* és titkos társaság alapító, ill. vezetőségi tagja, a →*Prónay-különítmény* pk-a. A →*Ludovika Akadémián* tanul. Az I. vh. idején az I. Ferencz József I. jászkun hu.ezd-ben harcol és szds. →*rendfokozatot* ér el. – 1919.máj. elején Ny-Mo-on ellenforr. felkelést szervez. Ennek sikertelensége után Au-ban bekapcsolódik a bécsi →*Antibolsevista Comité* tev-ébe. Máj. vé-

gén hazatér, s Szegeden a *→Fővezérység Offenzív és Defenzív Osztálya* alárendeltségében megszervezi az első ellenforr. ti. *→különítményt*. 1920-tól alez. Több különítményt ~ pság-a alatt vonnak össze *I. vadászszázaló* néven. 1921 nyarán fegyelmi ügyek miatt kilép a hds-ből. – Szept-től a *→nyugat-magyarországi felkelésben* részt vevő szabadcsapatok fővezére. A második *→királypuccs* idején megtagadja a kir. csapatok megtámadását. Nov.4-én *→Burgenland* megtartása, ill. visszafoglalása céljából kikiáltja a rövid életű *→Lajtabánságot*, amelynek teljhatalmú kormányzójává (*lajtai bánná*) nyilvánítja magát. Egyidejűleg *Dobroján Pál* álnéven megtartja a szabadcsapatok fővezérségét is. Lajtai bánsága idején veszi feleségül gr. *Pálffy-Daun Aimée-t*, *Zita* kir. né udvarhölgyét. 1921.dec-től az ÉME alelnöke. – A II. vh. idején Bp-en szervezett újabb különítménybe beépült ellenálló szervezetek leleplezése után a nyilasok árulással gyanúsítják meg. 1944.dec-ben letartóztatják. Valószínűleg kivégezték. • OS, 1248.

Propagandaháború: hadicélokot szolgáló rejtett és célzatos manipulatív-befolyásoló tev-ek gyűjtőneve. Az I. vh. alatt ált. ~nak, NBr-ban *politikai hadviselésnek* <political warfare>, az USA-ban *hangulati hadviselésnek* <morale warfare> nevezték. A II. vh. során *lélektani hadviselés*-ként <psychological warfare> is ismertté vált, amely a hidegháb. idején terjedt el széles körben. – A ~s módszerek többségét (pl. szököésre csábítás, lázítást, pcs-megtámadásra való bujtogatás, félrevezetés, lejáratás, pánikkeltés stb.) a hadviselés szabályairól 1907.okt.8-án aláírt *→hágai egyezmények* kifejezetten tiltották. Azok alapján az I. vh. alatt a lázító anyagokkal elfogott pilótákat, ügynököket hadbíróság elé állították. Ezért a vh. előtt és annak első két évében a *→hadviselő* felek fokozottan titkolták a ~s akciók hivatalos hátterét. Eleinte főleg magánszervezetek nevében vagy névtelenül folytattak ~t. A háb. azonban egyre inkább szükségessé tette a ~ fokozását, központosítását és szakszerűsítését. A ~ az I. vh. során vált világméreteken alkalmazott tád. taktikává, ill. önálló szakterületté, amelyet a titkosszolgálatok kezdetben vk-i, majd minisztériumok közötti, 1918 elejétől szövetségi szinten hangoltak össze. – 1. Az *→Osztrák–Magyar*

Monarchia későn, 1917-re alakított ki a ~t irányító részleget, *Referat über Friedenspropaganda* <Békepropaganda Szakcsoport> néven a *→Vezérkar* hírszerző o. I. sz. offenzív hírszerző csoportjának keretében. Előtte a hírszerző o. néhány fős sajtórészlege csak a haditudósítókcal és alkalmi propaganda-akciókkal foglalkozott. Az 1917. febr-i átszervezés után a *→Sajtófőhadiszálláson* 23, a *→térparancsnokságokon* 6-6 ti. végezte ezt a munkát. A haditudósítók 3 (ot., m. és külföldi) csoportban dolgoztak, s létrehoztak egy 170 fős képzőművész csoportot is. A munkába neves írókat és újságírókat is bevontak, így *Biró Lajost*, *→Jászy Oszkárt*, *Magyar Lajost* és *→Pogány Józsefet*, ill. művészeket, köztük *Kisfaludy Stróbl* Zsigmondot, *Márffy Ödönt*, *Maróti Gézát*, *Mednyánszky Lászlót*, *Pór Bertalant*, *Rippl-Rónai Józsefet* és *Vaszary Jánost*. Az ot-m. ~s akciók a szűkös pü. lehetőségek miatt elmaradtak a nagyhatalmak hasonló tev-étől. – 2. A *→Központi Hatalmak* közül elsőként No. ismerte fel a ~ jelentőségét. A n. pol. és kat. szervek eleinte ötletszerűen, szakszerűtlenül és elszigetelten folytattak ~t. A vh. elején a n. háb. célok külföldi ismertetésére Mathias *Erzberger* centumpárti képviselő irányításával (kis hatásfokkal) titkos pol. propaganda-szolgálat működött. Ált. kis hatást ért el a külföldi n. nemzetiségi egyesületek fedésével indított akciók is. A szakszerűtlenség miatt 1915 elején *Erich von →Falkenhayn* n. VKF megtiltotta a hds-ben a saját kezdeményezésű propaganda-akciókat, s a koordinálásra az *→OHL* hírszerző szervénél <*Nachrichtenbüro*> propagandarészleget hozott létre. A n. korm. 2 hónappal a háb. vége előtt még önálló propaganda-minisztérium tervével is foglalkozott. – Önkieldó szerkezettel ellátott léggömbök ezreivel millió számra szórták az elg. haderőket támadó, lejárató *→röplapokat*. A célba juttató eszközök tekintetében azonban a n. hds. szüntelen lépéshátrányban volt. – To. és Bulgária csak szerény mértékű ~t folytattak. Sem pénzük, sem elegendő szakértőjük nem volt. A ~t elsősorban nyílt és illeg. hazafias szervezetek közreműködésével folytatták. – 3. Az *→Antant* az I. vh. egész ideje alatt aktív, eszközeiben, módszereiben és szervezetében gyorsan fejlődő ~t vívott. A fr. VK-ban a propaganda-akciók összehangolására 1915-ben létrehozták a *Service de la Propagande Aérienne*

<Légi Propagandaszolgálat> nevű szervet. Ez irányította a rg-pel és léggömbbel végrehajtott akciókat. A →frontvonalon 1917-től röplap kilövésére alkalmas pu-kat, 1918.márc-tól röpiratkötegek célba juttatására szolgáló *propagandaágyúkat* is bevetettek. Fr-ban a kat. szerveken kívül számos polg. intézmény is folytatott ~t. A korm. megbízásából 1917.nov-tól miniszteri rangú főtisztviselő, 1918.máj-tól *Comite Supérieur de l'Information et de la Propagande* <Információ és Propaganda Főbizottság> néven államtitkárság irányította a külföldi ~t. – NBr-ban a vh. első két évében sok magán- és állami szerv foglalkozott külföldi ~val, köztük az 1914.aug-ban alakult *Central Committee for National Patriotic Organisations* <Nemzeti Hazafias Szervezetek Központi Bizottsága>, vmint a brit állampolgárságot szerzett idegeneket tömörítő *The Council of Loyal British Subjects of British, Austrian or Hungarian Birth* <A Brit, Osztrák vagy Magyar Születésű Lojális Brit Alattvalók Tanácsa>. A KÜM-ban 1914-ben létrehozták a *War Propaganda Bureau*-t <Háborús Propagandairoda> mint irányító szervet, amely működési körlete alapján *Crewe House* néven vált ismertté. 1916. dec-ben 4 részleggel megalakították a *Miniszterelnökség Információs Osztályát*, amely a külföldi ~ mellett a hazai háb. tájékoztatást is irányította. A haretéri ~t 1918 nyaráig a HM hírszerző szolgálatának titkos részlege hangolta össze, majd a *Crewe House* hatáskörébe utalták. – Az USA korm-a a hadba lépéskor nagy létszámú, jól működő szervezetet állított fel a hazai és külföldi ~ra. Ezt az illetékes korm.szervek képviselőiből 1917.ápr.13-án létesített *Committee on Public Information* <Közvéleményt Tájékoztató Bizottság>, vezetőjéről *Creel-bizottság* irányította. A leghíresebb módszerek közé tartozott a *négyperces embereknek* nevezett utcai és hadiüzemi agitátorok alkalmazása, a frontokon a tád-okra figyelmeztető (s ezzel rendszerint pánikot keltő) tömeges röplapszórás. – Or. mellett az AH szöv-ei közül elsősorban Szerbia, Ol. és Ro. folytatott kezdetben leplezett, majd nyílt ~t. Akcióik fő célpontja az OMM volt, amit a felfokozott nacionalizmus, irredentizmus és a nemzetiségi ellentétek szítása jellemzett. A vh. előtt és alatt, vmint a béketárgyalások idején ügynökök, leg. és illeg. nacionalista szervezetek sokaságát vetették be

~ra. – Az AH ~ja különösen hatékonná vált, miután 1918.febr-tól brit javaslatra minden jelentősebb ~s tev-ét összehangoltak. ♦ OS, 1249.

Prosecco: osztrák-magyar →repülőbázis az →olasz hadszíntéren. A Triesztből Opcinába vezető út mentén épült ki, álcázott hangárokkal és fabarakkokkal. Itt két feld.szd. törzse települt, mindkét szd-nak volt ho.közvetlen feld. különítménye is a front közelében: a 23.D Divaccában, a 28.D Aielloban, állandó készségi géppel. – A 23.szd. <Flik.23. és 23.D> (pk. *Kammerer* Andor szds., majd *Bondi* Miksa fhggy.) Aviatik-Berg C I kétüléses gyorsfeld. gépekkel repült. Nevesebb m. pilótái: *Hoffart* (Hadverő) János, *Puskás* Jenő, *Schwarz* (Szente) József. – A 28.szd. <Flik.28. és 28.D> (pk.: *Hartzer* [Tarnóy] Sándor szds.) csaknem teljesen m. személyzettel repült UFAG C I és Phönix C I gyorsfeld. és Albatros D III főtóvad. gépeivel. Neves pilótái: *Benkő* Károly, *Magyar* József (†1917.jún.21.), *Papp* János, *Pittlik* (Palotás) József, *Spolek* Károly (†1917.nov.26.), *Zeides* Artur (†1917.aug.19.). ♦ WL, 1250.

Protestáns egyházak (Magyarországon):

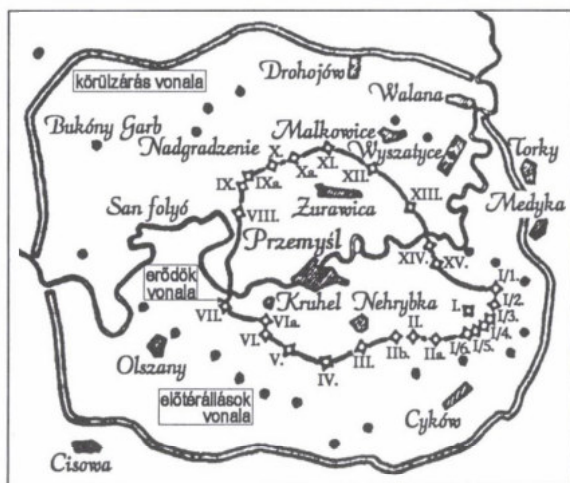
→Evangélikus egyház; →Református egyház;
→Unitárius egyház

Przemisláni csata: →Határcsaták (II.)

A X. számú főerőd felrobbantott betonkúpulája

Przemysli csaták: a →przemysli erőrendszer birtoklásáért 1914.szept.17. és 1915.márc.22. között folytatott →hadműveletek összessége, kmsz. az első és a második przemysli csata. A San folyó menti, hadászati jelentőséggel bíró →övvár nagy területet védett, általa vált erős vonallá a Visztula és a San vonala. Két ostroma volt. Az első 1914.szept.17-től okt.12-ig, a második nov.4-től 1915.márc.22-ig tartott. A vár pk-a →Kusmanek

Az övvár erődövei, erődei, előtérállásai és vármagja

Hermann gy.tbk. volt. A védősereg 65 $\frac{1}{2}$ gy.zlj-ból, 7 lov.szd-ból, 4 táb.tü.ü-ből, 43 vartü.szd-ból, 49 nf.tü.o-ból és 8 ut.szd-ból állt, s többségét nf.dd-ok adták, köztük a 85.löv. és 93.gy.dd. (ukránok), a 111.gy.dd. (ln-ek és ukránok), az ot. 108.gy.dd. és a m.kir. 97.gy.dd. (m-ok, szl-ok). Az egyetlen soralakulat a zömmel m. legs-ű szegedi m.kir. 23.hv.gy.ho. volt. – 1. A \rightarrow lemburgi hadjárat után az ot-m. csapatok a Wiszlóka folyó mögé vonultak vissza. A jelentős or. erőt lekötő várat az or. 3.hds. (IX., X., XI.hdt., pk. Radko Dimitrijevič tbk.) szept.26-ára körülzárta, megkezdődött az első ostrom. Okt.5-7-én az or-ok heves tü. előkészítés után a DK-i erődök ellen indított rohama a m. nf. erődsapatok hősie véd-én és a 23.gy.ho. ellentá-án megghiúsult (a rohamot Dmitrij \rightarrow Scserbacsov altbgy., az or. IX.hdt. pk-a vezette). A gyakori kitörések akadályozták az or. előnyomulást és segítették az ot-m. táb. \rightarrow hadseregeket. A 18 nagyobb kitörésben kiemelkedett a \rightarrow Tamássy Árpád altbgy. pság-a alatt harcoló 23.gy.ho. – A vár igazi jelentősége abban állt, hogy az 1914 nyári felvonulás alatt \rightarrow Galiciában az ot-m. 3. és 4.hds. bázisa volt a hadianyag- és az élelemellátás területén. Okt.12. után, felszabadulva az első ostrom alól, a védősereg egy része bekapcsolódott a \rightarrow mozgóháborúba. – 2. A sikertelen első \rightarrow iwangorod-
varsói csatát követően 1914.nov.2-án az or. 11. hds. (XXVIII. és XXIX.tart.hdt., 58., 81., 82.tart.

ho., 9.löv.ho., 5 nf.dd.; pk. Szelivanov gy.tbk.) ismét körülzárta a várat. A második ostrom idején a legnagyobb probléma a szűkös élelemkészlet volt (okt.12. után nagy részét átadták a 2. és 4.hds-nek, s azt nem volt idő pótolni); ill. az, hogy a gyűrűbe szorult 130 ezer kat-nak nem volt téli ruházata. Az első nagyobb kitörés dec.15-18-án zajlott. 1915.jan-ban és febr. első felében az or-ok csak bombázták az erődöt. Febr.9-16. között ÉNy-on, 18-19-én DNy-on, márc.13-16. között É-on indítottak rohamot, s vettek be néhány kisebb ún. előtérállást. A vár márc.22-én adta meg magát, miután az éhségtől elgyődött védősereg egy részével (39.000 fővel) márc.19-én sikertelen kísérletet tett a kitörésre (az ot-m. táb. erők \rightarrow galíciai ellentámadása márc.18-

ig tartott). A védőműveket, hidakat, \rightarrow lövegeket, löszereket felrobbantották, és mint romhalmazt adták át a várat. 9 tbk., 2593 ti., 117.000 alti. és legs. esett or. \rightarrow hadifogságba. ♦ SzB, 1251.

Przemysli csata (harmadik): \rightarrow Galíciai tavaszi hadjárat

Przemysli erődrendszer: az \rightarrow Osztrák–Magyar Monarchia \rightarrow övvár-rendszere Kelet- \rightarrow Galiciában. Az \rightarrow oszták-magyar erődrendszer Krakó után a második legjelentősebb övvár-rendszere az I. vh. kitörésekor DK-i része kivételével már nem volt korszerű. Hatáskörzete 30-55 km-re volt tehető. Központja Przemysl városa volt. A \rightarrow védelem gerincét alkotó váröv a várostól 5-10 km-re húzódott. A véd. rendszer 8 védelmi körletből állt, az első kettő alkotta a belső vármagot. 1-1 véd. körletet 1-1 dd. vagy ho. (6-12 zlj.) szállt meg, amelyet elavult \rightarrow lövegekkel rendelkező vártüzérség támogatott (1914-re volt már 2 ü. [4 db] 30,5 cm-es mozsár is). A véd. körletek 1-1 \rightarrow árkászszázaddal is bírtak. A ~ jellegzetessége volt a rugalmas véd-t biztosító sok előtérállás. A véd. alapját a már békében kiépített ún. permanens erődök képezték. – Harcászati rendeltetésük szerint többféle erődöt építettek ki. Az uralgó tereppontokon övfőerődöket állítottak fel, ezek hálózatát \rightarrow överődök és övtámpontok egészítették ki (amelyeket közelharcerődök [ld.

lent] módjára építettek ki). Egy *egységerőd* mű. berendezéséhez tartozott a gyalogsági →állás, töréspontjain *páncélkupolák* alatt elhelyezett gyorstüzelő á-kkal, →géppuskákkal és figyelőállásokkal; *lövésbiztos óvóépítmény* <zamata> a megszálló csapat lőszer-, élelmiszer- és egyéb készleteinek elhelyezésére; 5-6 m mély és széles, az elg. felől függőleges fallal burkolt, a sarkokban elhelyezett *oldalazóművekből* tűzzel pásztaázható *akadályárok*; a zamaták tetején forgatható pc.kupolák alatt a *távolharc-tüzérség* lg-ei; oldalain az *erődtérköz* pásztázására szolgáló, beépített gyorstüzelő á-k és gpu-k; az akadályárok hátsó részét egy külön oldalazóműből lehetett pásztázni. Az erőd egyes részeit föld alatti folyosók kötötték össze. A közelharcerőd ehhez hasonló módon volt kiépítve, de messze hordó lg-ei nem voltak. Az erődök közötti térközöket egyetlen összefüggő *lövészárók* kötötte össze, mellette ott →drótaakadályokat és →aknamezőket is létesítettek. A lövészárkokat hátrafelé futóárkok kötötték össze az →óvóhelyekkel. – A ~ hadászati jelentősége Galícia vasúti hálózatának lezárása volt. ~ elfoglalása nélkül az or. hds. mozgása az OMM belső részei felé az utanszállítási lehetőségek miatt korlátozott volt. A béke →hadrend szerint a ~ őrsége 85.000 ember és 3700 ló volt, pk-a 1914.jan-tól →Kusmanek Hermann gy.tbk. A →przemysli csatákban az or-ok a ~t kétszer zárták körül. Az első ostrom 1914.szept.17-től okt.12-ig tartott, amelynek során a ~ hivatását teljes mértékben betöltötte. 9 és 1/2 or. ho-t kötött le és 70 ezres veszteséget okozott az →orosz hadseregnek. A második ostrom alatt, 1914.nov.4-től 1915.márc.22-ig ismét jelentős or. erőket tartott lekötve (10 ho-t), s lőtávozon belül nem maradt épségben or. lg. Ekkor a gyűrű 130.767 (60 %-ban m.) kat., 30.000 polg. lakos és 21.484 ló körül zárult be. A ~t az élelmiszer kifogyása miatt kellett feladni (a lovakat addigra levágták). A felrobbantott védőműveket az or-ok mint romhalmazt vették át, ezért az 1915.máj.2-i ot-m. →gorlicei áttörést követően jún.1-re a ~ szinte ellenállás nélkül jutott vissza az ot-m. csapatok kezére. Ezt követően az ot-m. hadvezetőség mint provizórikus hídfőt építtette csak ki. – 1914.okt.4-től *Tábori Újság* címmel, *Piacsek* Kámiil tart. nf. hdgy. szerkesztésében a ~ saját lapot adott ki, amely 141 számot ért meg. • BE, 1252.

Przemysli katonai parancsnokság: →*Hadtest-parancsnokság* (X.)

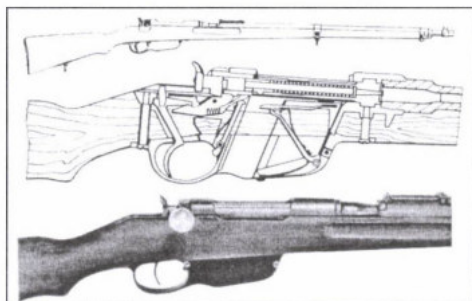
Puhalló, Paul, von Brlog, báró (Brlog [Horvátország], 1856.febr.21. – Bécs, 1926. okt.12.): osztrák-magyar vezérezredes. A kőszegi kat. alreáliskola, a morva-fehértemplomi kat. főreáliskola és a bécsi kat. mű. ak. után 1877.

szept.1-től hdgy. a bécsi közös 11.táb.tü.ezd-ben. 1894.márc.26-tól 1896.ápr.16-ig a →*Vezérkar* hdm. és különleges vk. munkák osztályán szolgál. 1898.szept.11-től a bécsi *Hadiiskola* tanára, nov.1-től ezds. →*rendfokozatban*. 1902.okt.12-től visszakerül o-ára a VK-hoz, 1903.ápr.24-től o.főnök. 1905.máj.1-től vörgy. és a közös 50.gy. dd. pk-a Bécsben. 1906.okt.20-tól a bécsi *Hadiiskola* pk-a, 1909.máj.1-től altbgy. 1910.szept.22-től a 44.Lw.gy.ho. pk-a Krakkóban. 1912. okt.17-től a pozsonyi V.hdt. megbízott, 1913. nov.1-től tbszn-ként tényleges pk-a és Pozsony vezénylő tbk-a. – Az I. vh. kitörése után hdt-e élén a →*keleti hadszíntéren* harcol, részt vesz a →*limanowai csatában*, majd a Kárpátok védében. 1915.máj.25-től az ot-m. 3.hds. pk-a, jún. 3-án visszahódítja Przemyslt. Jún.10-től az 1.hds. pk-a, visszafoglalja Lemberget, beveszi Luckot, Dubnót és Kovelt (→*orosz erődrendszert*). 1916. máj.13-tól vezds. Az or. →*Brusilov-offenzíva* után felmentik, hds-ét 1916.júl.25-én feloszlatták. 1917.máj.1-től rendelkezési állományba kerül, 1918.dec.1-én nyugdíjazták. – Titkos tanácsos, 1908-tól „von Brlog” előnévvel m. nemes. 1917.szept.22-től br. • BT, 1253.

Puska: ismétlő kézi lőfegyver, a gyalogos katonára egyéni fegyvere. Az I. vh. kitörésekor még a →*hadviselő* felek a XIX. szd. második felében szerkesztett *ismétlőpuskák*kal, *karabélyok*kal harcoltak. A hds-ek többsége az új fe-re való áttérés során a 7,62-8 mm-es fe-eket rendszeresítette a kisebb ürméretű (6,5-7 mm-es) fe-ek csekély sebzőképessége miatt. A kisürméretűek közül a 6,5 mm-eseket Go-ban, Japánban, Norvégiában, Ol-ban, Portugáliában és Ro-ban a 7 mm-eseket Mexikóban, Spanyolországban és Szerbiában vezették be. – Az ismétlőrendszerek közül

a *tusátaras* fe-eket az I. vh-ban már nem alkalmazták. *Előágytáras* fe-eket Fr-ban, No-ban és az OMM-ban rendszeresítették. Az *→Osztrák–Magyar Monarchia hadszerkezete* előágytáras fe-i, az 1872 M. 11 mm-es Fruhwirth-karabély és az 1874 M. 11 mm-es Kropatschek-karabély az I. vh-ban már korszerűtlen, elavult típusok voltak. A Ferdinand Fruhwirth szerkesztette 1872 M. karabély a svájci Vetterli-rendszerhez hasonló volt, dugattyúzára azonos szerkezetű az or. egylövetű, hátultöltő Berdan 2 ~ével, előágytára 6 töltényes. Ennek javított változata, Alfred Kropatschek 1874 M. ismétlőkarakabélyja szintén előágytáras, ismétlőgátlós, forgózárdugattyús, biztosítószerkezetes fe. volt. A Fruhwirth- és a Kropatschek ismétlő-k szerkezetét (kisebb változtatásokkal) átvette a *→francia hadsereg* az 1878 M. Gras–Kropatschek tengerész~nál és az 1886/93 M. Lebel ~nál, a *→német császári hadsereg* az 1871/84 M. Mauser ~nál, ill. a *→török hadsereg* az 1887 M. Mauser ~nál. – Az I. vh-ban leginkább a *középagytáras* fe-ek terjedtek el. A *→töltények* elhelyezése szempontjából ez volt a legmegfelelőbb, a ~ súlypontjának helyzete kedvezően alakult, a tölténytár ürülésével sem változott. A középagytáras fe-eknek több változata ismert. Az ot-m. hds-ben a kiálló, alul nyitott társzekrényes ismétlőfe-eket rendszeresítették. – Az 1888/90 M. és az 1890 M. Mannlicher ismétlő~ azonos szerkezetű, egymástól csak az irányzék felépítésében tér el (az 1890-ben bevezetett füstnélküli lőpor következtében a lövedék kezdősebessége $720 \frac{m}{s}$ -ra, a lőtávolság 2500 lépérről 3000 lépésre nőtt, ezért az irányzékot módosítani kellett). Az átalakítás 1890-ben kezdődött, ezek lettek az 1888/90 M. fe-ek, az 1890-től újonnan gyártottak az 1890 M. fe-ek. Mindkét fe.típus állandó, 5 töltényes középagytárral rendelkezett. Csövük eleinte Bessemer-féle acélból, később kromacélból készült. Dugattyúzáruk központi reteszelésű, egyenes húzású. Ez a forgó zárdugattyús fe-ekhez képest bizonyos előnyökkel bírt, pl. lerövidítette a töltéshez szükséges időt, ugyanakkor hátrányos volt a viszonylag bonyolult zárszerkezet, a nagy zárttest-hosszúság és a zár kinyitásához szükséges nagy erőfelfejtés. – A Mannlicher fe-ek végleges változata 1895-ben jelent meg. Az 1895 M. Mannlicher-rendszerű fe-ekből 3 típust vezettek be: a *puskát*, a *kara-*

bélyt és a *kurtályt*. A karabély szerkezetileg azonos volt a kurtállyal, eltérés a hordmódban volt, az előbbit a hátán keresztül vetve hordták a kp. alakulatok, a gpu-sok és a hu-ok. Az 1895 M. Mannlicher középagytáras ismétlő~t mesterlővész fe-ként is alkalmazták. – Az I. vh. kezdetén

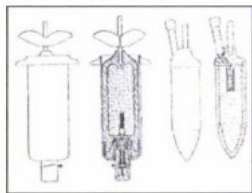

1895 M. 8 mm-es Mannlicher ismétlőpuska

az ot-m. haderő 2,5 millió ~val és karabéllyal rendelkezett, ennek azonban csak $\frac{1}{3}$ -a volt 1895 M., a többi régebbi (1888/90 M., 1890 M., egylövetű Werndl stb). 1914 végére e szám 1,5 millióra csökkent, noha a Steyr gyárban készített 75 ezer db 6,5 mm-es Ro-nak és 70 ezer db 7 mm-es Mexikónak szállítandó ~t lefoglaltak, s No-ból és Svájc-ból az OMM összesen 100 ezer Mauser ~t kapott. (Ezzel azonban más típusú problémákat idéztek elő, pl. a Planzer-Baltin-hds-nél 3 különböző típusú ~ volt, ami zavart okozott a töltényellátásban.) 1915-től a Bp-i *→Fegyver-és Gépgyár*, ill. a steypi fe.gyár termelése felfutott (*→fegyvergyártás*), a háb. alatti max-t 1917 nyarán érte el havi 113 ezer db-bal. – A hadra kelt sereg *→gyalogságának* fe.zete és *→felszerelése* az 1895 M. ~nak megfelelő volt. A népfelkelő, a vasútbiztosító és a pótalakulatoknál azonban nagy számban fordultak elő régebbi rendszerű fe-ek: 1886 M., 1888 M., 1888/90 M. Mannlicher-rendszerű ismétlő-, ill. 1867 M., 1873/77 M. Werndl egylövetű fe-ek, ezen kívül még zsákmányfe-ek is, pl. az or. 1891 M. 7,62 mm-es Moszin–Nagant ismétlő~ vagy az ol. 1891 M. 6,5 mm-es Mannlicher–Carnano ismétlő~ és karabély. (Technikai adatok: *→Táblázatok*) • L.J, 1254.

Puskagránát: személyi fegyverből kilőtt, robbanótöltettel ellátott közelharceszköz. Átmenetet képezett a *→gránátvető* (kmsz. árokvető) és a

→*kézigránát* között. Mint fe. a kgr. dobástávolságán túl eső, de a gránátvető lőtávolsága alatt maradó távolságot fedte le. Ált. 150-300 lépés távolságra repült a →*puskából* való kilövés után.

Puskagránátok

Előnye volt, hogy a rendszeresített Mannlicher pu-ból vagy kurtályból löhették ki és kgr-nagyságrendű repeszhatást fejtett ki, hátránya, hogy (nem lévén külön, pu-ra szerelhető irányzéka) pontatlan volt, s lövése rongálta a csövet. Hosszú fémpálcára szerelték, amelyet a pu. csövébe csúsztattak, s ez biztosította a kellő (ált. 45°-os) löszög megadását is. A ~ot egy erősített löportöltetű (2,5 g fekete lőpor), lövedék nélküli →*tölténnyel* lötték ki. – Az →*Osztrák Magyar Monarchia hadszervezeténél* időzíthető és csapódógyújtás ~okat rendszeresítették. Az időzíthető ~ 1,2 kg tömegű, nyílvégű öntöttvas gránáttestébe 70-80 g robbanóanyagot töltöttek. Max. lőtávolsága 250 lépés volt, időzítése a kilövéstől számított 8 másodperc. Kilövésekor a tehetetlenségi mechanikus gyújtó (ólmagolyóval és dörzsgyújtóval) indította a fekete lőporos időzítőcsövecskét. – Hasonlóan működött a *bordázott kukorica puskagránát* is. Ez az 1,2 kg tömegű, nagy robbanóerejű ~ 70-80 repeszre szakadt, ezért csak →*fedezőkből* alkalmazhatták. Max. lőtávolsága 180 m volt. Az időzíthető ~okat a fémpálca lecsavarásával kgr-ként, kézből is lehetett dobni. – Az 1916 M. *csapódógyújtós puskagránát* 1,3 kg tömegű gránáttestébe 120 gr robbanóanyagot helyeztek. Max. vetési távolsága 150 lépés volt. Becsapódásakor a csapódógyújtó működésbe hozta a visszalökő robbanóanyagtöltetet, ez 2-4 m magasságba fellökte a ~testet és beindította az időzítőszerkezetet, amely az adott magasságban felrobbantotta a ~ot. A felülről terjedő kb. 150 repesz rendkívül nagy hatást fejtett ki. – A ~okat a nagy visszalökő erő miatt vállhoz véve nem, csak letámasztva lehetett kilőni. – Az ot-m. hds-ben rendszeresítették a nagy mennyiségben zsákmányolt ol. és or. ~okat is. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • **KV, 1255.**

Putna menti csata: →*Moldvai hadműveletek* (II.)

Putnik, Radomir (Kragujevac, 1847.jan.24. – Nizza, 1917.máj. 17.): szerb marsall (vajda) és →*vezérkarfőnök*. 1866-ban végaz a belgrádi tü. ti. iskolán. 1889-ben elvégzi a vk. iskolát. Az 1880–1890-es években a kat.

ak-n tanít. Radikális kapcsolatai miatt az akkor már népszerű ezds-t 1896-ban nyugdíjazták. A Karadjordjević-dinasztia 1903. évi hatalomra kerülésekor reaktiválják. Ettől kezdve haláláig a szerb VK főnöke, eltekintve azoktól az évektől, amikor hm. (1904–1905, 1906–1908, 1912). A →*Balkán-háborúk* alatt ~ irányítja a szerb hdm-eket. 1914.júl-ban →*Stájerországból* való hazautazása közben 25-én Bp-en feltartóztatják (→*Putnik-affér*), de →*I. Ferenc József* cs. közbelépésére Ro-n keresztül hazatérhet. Átveszi a véd. irányítását, döntő szerepe van a →*Potiorek-offenzívák* elhárításában. A →*szerb hadsereg* 1915 őszi összeomlása után a súlyos beteg ~ot É-Albánián keresztül az Adriához menekítik. Ny-ba vonul, Fr-ban telepedik le. • **PF, 1256.**

Putnik-affér: Radomir →*Putnik* vajda szerb →*vezérkarfőnök* őrizetbe vétele Bp-en. Az 1914-es →*júliusi válság* idején a krónikus tüdőbeteg Putnik leányával a →*stájerországi* Gleichenbergben pihent. Az ot-m. →*jegyzékre* adott, nem kielégítő szerb válasz hírére hazaindult. →*Tersztyánszky* Károly lov.tbk., a Bp-i I.hdt. pk-a saját kezdeményezéséből júl.25-én 22⁰⁰-kor a Kelenföldi pályaudvaron őrizetbe vettette, és a Ti. Kaszinóba internáltatta. Lányát a Vadászkiirt Szállóban helyezték el. Az →*Osztrák-Magyar Monarchia* és →*Szerbia* között azonban még nem állt be a →*hadiállapot*, ezért az eset nk. jogi szempontból problematikus volt. →*Conrad von Hötendorf* gy.tbk. ot-m. VKF intézkedett a szerb VKF szabadon engedésére, de arra a hírre, hogy a szerbek visszatartják az ot-m. állampolgárokat Belgrádban, jóváhagyta az őrizetben tartást. Végül →*I. Ferenc József* utasítására különvonattal Ro-án keresztül hazaindították. Az ot-m. uralkodó erőteljes rosszállását fejezte ki az ügyben érintetteknek a lovagiatlan eljárás miatt. • **PF, 1257.**

Quartiermeisterabteilung: →*Hadtápparancsnokság*

R

R-eset: → *Haditerv* (osztrák-magyar)

R-háború: → *Haditerv* (osztrák-magyar)

Rába V. p.: magyar gyártmányú → *páncélgépkocsi*. Csak 1 db készült, bár kipróbálása után többet is szándékoztak rendelni. A SZKEB csak úgy engedélyezte gyártását, hogy kh. kocsinak nyilvánították. A teljesen pc.lemez felépítményű ~be a Rába-gyárban tervezett kormánymű-átváltó szerkezettel egyesített irányváltó művet építettek be. E közúti és vasúti járművekhez egyaránt alkalmas *reverzáló berendezés* segítségével egyetlen kézmozdulattal minden szerkezeti elem átváltott, s a ~t (megfordulás nélkül) hátrafelé ugyanúgy lehetett vezetni mint előre, a „hátravezetőnek” kijelölt kezelő segítségével. Ezt korlátozta, hogy a 2 tengelyes, 2 meghajtott kerékkel rendelkező ~n továbbra is csak az eredeti első kerekeket lehetett kormányozni. A ~ henger alakú tornyába 1 db 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose gpu-t szereltek be, 1 db-ot kitelepíthető fe-ként (vagy a toronyfe. váltására) a küzdőtérben helyeztek el. Rossz tj-képessége és gyenge pc.zata (a gy. lövedék ellen sem védett) miatt kat. célra alkalmatlan volt. A → *Rendőrség* állományába került, 1927-től a → *Honvédség* használta kiképzésre, végül pc. sínautó lett. – Főbb adatai: harci tömege 7 t, hossza 5945 mm, szélessége 1940 mm, magassága 3030 mm, kezelőszemélyzete 12 fő, 4 hengeres, benzínüzemű motorja 36 LE-s, max. sebessége 30 km/h. ♦ **ÉM, 1258.**

Radioleitung: → *Hadsereg-főparancsnokság*

Radoszlavov, Vaszil Hrisztov (Lovecs, 1854.júl.15. – Berlin, 1929.okt.21.): bolgár politikus, jogász, publicista. Prágában, Bécsben és Heidelbergben tanult. 1883-tól képviselő. 1884-ben a liberális párti *Karavelov-kormány*

iüm-e. 1886.aug-tól 1897.júl.12-ig korm.fő és bm. Politikailag szemben áll az új fejedelem, → *Ferdinánd* rezsimével, 1889-ben felségsgértés miatt 1 évre bebörtönzik. 1890-ben a *Narodni Prava* főszerkesztője. 1894-ben *Sztambulov* me. bukása után a *Sztoikov-kormány* iüm-e. Még abban az évben lemond. 1899.jan.19-től a *Grekov-kormány* bm-e, de hamarosan visszalép. Az első → *Balkán-háborút* lezáró → *londoni béke* után, 1913.jún.18-án kerül újra hatalomra, az I. vh. idején Bg. me-e. Szerepet játszik → *Bulgária csatlakozásában* a → *Központi Hatalmakhöz*. 1918.jún.16-án lemond, utóda → *Malinov*. Emigrációba vonul. 1923-ban háb. pol-ja miatt távollétében életfogytiglani börtönrre ítélik. 1929.májban amnesztiát kap. ♦ **PF, 1259.**

Raffay Sándor (Cegléd, 1866.jún.12. – Bp., 1947.nov.4.): a bányai ev. egyházkerület püspöke (1918–1945), a Mo-i → *evangélikus egyház* meghatározó személyisége az I. vh. alatt és az azt követő években. Teológiai és jogi tanulmányokat folytat Bp-en, Pozsonyban, Jénában, Lipcsében és Baselben. 1893-tól lelkész Turócszentmártonban. 1896-tól a pozsonyi ev. teológiai ak. tanára. 1908.okt-tól Bp-i ev. lelkészé választják. 1918.szept.5-én a *bányai egyházkerület* püspökévé választja, amelyet 1945.jún.12-i lemondásáig tölt be (júl.1-én vonul ny-ba). 1914–1918 között, majd 1933-tól a *Magyar Evangélikus Lelkészek Egyesületének* elnöke. Széles műveltségű főpap, nagy számú publikációja jelenik meg teológiai és társ. kérdésekről. Sokat foglalkozik a háb. és béke problémáival is. Ide vonatkozó írásait 1915-ben Bp-en kiadott *Világháború és Isten igéje* c. kötete, ill. 1919-ben megjelent *Kiáltás a viharban* c. prédikációgyűjteménye tartalmazza. – 1919 őszén aktívan részt vesz a keresztény nemzeti ellenforr-ban, a ref. és a r.k. főpápsággal közösen szorgalmazza az egyházak és a → *Nemzeti Hadsereg* együttműködését. A lelkészkedő pap-ságnak elsősorban a propagandatev-ben való részvételét helyezi kilátásba. A Horthy-korban ~ az ev. egyház első tekintélye. Elkötelezi magát az → *ellenforradalmi rendszer* mellett. ♦ **GJ, 1260.**

Ragusai katonai parancsnokság: → *Hadtestparancsnokság* (XVI.)

Rahovói átkelés: → *Dobrudzsai hadműveletek*

Rainer Ferdinánd <Rainer Ferdinand>, főherceg (Milánó, 1827.jan.11. – Bécs, 1913.jan.27.): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. II. Lipót cs. unokája, *Rainer József* fhg. fia. Katonai pályára lép. 1872–1906 között tbszn. →*rendfokozatban* a cs. kir. →*Landwehr* főpk-a. ♦ **ZJ, 1261.**

Rainer Károly <Rainer Karl>, főherceg (? , 1895. ? – ?): a →*Habsburg-dinasztia* tagja a toszkánai nagyhg-i ágból. →*Lipót Szalvátor* fhg. fia. Zlszds. rangban harcol az I. vh-ban. ♦ **ZJ, 1262.**

Rakovszky István (Bécs, 1858.jún.18. – Bp., 1931. aug.12.): →*legitimista* politikus. Jogi tanulmányokat követően kat. pályára lép, amit betegsége miatt elhagy. Pol. szereplését Liptó vm-ben kezdi, 1895-ben részt vesz a →*Katolikus Néppárt* megalakításában, s a *Katolikus Népszövetség* elnöke. 1896-ban néppárti programmal képviselővé választják. 1901-től 1918-ig a csornai kerület képviselője, 1906–1909 között a →*Képviselőház* alelnöke, letöri a hr. obstrukciót. Az I. vh-ban az or. és az ol. fronton harcol, de nem szakítja meg pol. tev-ét. 1915.ápr.25-én javasolja a 20 éven felüli, háb-ban részt vett kat-k választójogának tv-be iktatását. – A TK idején letartóztatják. Az 1920.jan.25-26-i első →*nemzetgyűlési választásokon* a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* programjával Veszprém város képviselőjeként kerül be a ngy-be, amelynek febr.18-án első elnökévé választják. A →*Simonyi-Semadam-kormány* lemondásakor pártja me-jelöltje. Részt vesz →*IV. Károly* első visszatérési kísérletének előkészítésében. 1921.júl.29-én lemond ngy-i elnöki tisztéről és az ellenzékhez csatlakozik. A második →*királypuccs* előkészítésekor az erőszakos hatalomátvételt javasolja. 1921.okt.21-én Sopronban a kir. me-év-nevezi ki. A →*budaörsi csata* után letartóztatják, bűnvádi eljárást indítanak ellene. 10 hétig tartják vizsgálati fogságban. – A második ngy-ben 1922–1926 között a gr. →*Andrássy Gyula* vezette *Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt* programjával a szécsényi kerület képviselője. Megbízatása lejártával visszavonul a pol-tól és a közszerepléstől. ♦ **SzP, 1263.**

Rasputyin (eredetileg Novich), **Grigorij Jefimovics** (Pokrovszkoje [Szibéria], 1872.? – Szentpétervár, 1916.dec.30.): írástudatlan paraszt, misztikus „szent ember” <sztarec>, →*II. Miklós* or. cár és *Alekszandra* cárné bizalmasa. Kicsapongó életmódja miatt kapja a ~ <or. züllött, romlott férfiú> ragadványnevet. 16 évesen a verhoturjei kolostorban ismeri meg a flagelláns hlishti szekta dogmáit, amelyek szerint bűn nélkül nincs vezeklés, a vezeklés vezet a bűnbocsánathoz, így a bűn szinte előfeltétele a megtisztulásnak. 19 évesen hazatér, családot alapít, de többször vándorútra kel, önmagát sztarecnek kiáltva ki, aki képes a betegségeket gyógyítani és megjósolni eseményeket. – A szentpétervári Udvarban divatja volt a miszticizmusnak és az okkultizmusnak, így 1905-ben a csavargó külsejű, de az emberekre nagy hatást gyakorló, sugárzó szemű, (hitük szerint) rendkívüli gyógyító képességekkel rendelkező ~t melegen fogadják. Sikerül (tisztázatlan módon) enyhítenie a haemophiliás *Alekszej Nyikolajevics* trónörökös szenvedésein, s elhiteti a cári családdal, hogy csak ő tud segíteni imáival a cárevicsen. Ezzel befolyása alá vonja a misztikumra hajlamos cárnét, s rajta keresztül a cárt. – Az Udvarban sztarecként viselkedik, de a falakon kívül folytatja kicsapongó életformáját, s a hlishti dogmákat hirdeti. Életvitele miatt 1911-ben II. Miklós elbocsátja, de a cárné kérésére, fiának válságos állapotára nyomán néhány hónap múlva visszahívja. Mivel a cárevics felépül, ~ befolyása megnő. 1915 után ér hatalmának csúcsára, amikor II. Miklós frontra távozásával a hatalom Szentpétervárról a cárné kezébe kerül. ~ tanácsára történnek az állami, a kat., az egyházi vezetők kinevezései-leváltásai (→*Goremikin*, →*Polivanov*, →*Szazonov*, →*Szuhomlinov* stb.). – Bár egyetlen pol. csoportot sem támogat, igyekszik leszámolni az autokráciával szemben álló erőkkel. A társ. és szoc. felszültségek, a kat. vereségek fő okozójának egyre inkább a cári párra túlzott befolyást gyakorló ~t tartják, akinek tev-e aláása a monarchia tekintélyét. Egy konzervatív csoport (*Juszupov* hg., *Pavlovics* nagyhg., *Puriskevics* képviselő) 1916.dec. 30-ra virradóra meggyilkolja. ♦ **BK, VG, 1264.**

Rathenau, Walther (Berlin, 1867.szept.29. – Berlin, 1922.jún.24.): német mérnök, nagyiparos, politikus. Egyetemi tanulmányait Berlinben

és Straßburgban végzi. 1912-től az AEG (n. vilamosipari nagyvállalat) elnöke. 1914-ben a bir. HM-ban megszervezi és vezeti a *Hadinyersanyagok Osztályát*, a n. →*hadigazdaság* központi irányító szervét, amely megszervezi a hiányzó nyersanyagok központosított beszerzését és elosztását, biztosítja a háb. folytatásához szükséges termékek előállítását, és ellenőrzése alá vonja az egész n. nagyipart. A ~ által kidolgozott központosított hadigazd. rendszer lehetővé teszi a hosszú ideig tartó →*totális háború* folytatását, s modellként szolgál más országok (pl. OMM, NBr.) gazd. hadviselésének megszervezéséhez. 1921-ben újjáépítési miniszter, 1922.jan.31-től kűm. Tárgyalásokat folytat a n. jóvátételről (*wiesbadeni egyezmény*), részt vesz a genovai világgazd. konf.-án, ahol Orgal megköti a *rapallói egyezményt*. Szélsőjobb-oldali merénylet áldozatává válik. • **PÁ, 1265.**

Ratzenhofer, Emil (Bécs, 1877.okt.22. – Bécs, 1964.jan.28.): osztrák-magyar vezérkari tiszt, osztrák tábornok, katonai és hadtörténeti szakíró. 1898-ban elvégzi a *Katonai Műszaki Akadémiát*. 1908.nov.11-től a →*Vezérkar* vasúti irodáján szolgál. 1913.nov.1-től vk. örgy., 1914.aug.4-től a *Központi Szállításvetőség R-* (Oroszország-) csoportjának vezetője. Johann von →*Straub* ezds-sel fontos szerepe van abban, hogy az ált. →*mozgósítás* elrendelése után →*Conrad von Hötzen-dorf* gy.tbk. VKF jóváhagyja a →*B-lepcső* Balkánra szállításának folytatását. 1915.szept.1-től vk. alez. 1918.máj.1-től ezds., nov.1-től a *Katonai Felszámoló Hivatal* <Militärliquidierungsamt> o. vezetője. 1922.dec.28-tól az ot. HM 5. o. vezetője. 1924.jan.18-tól vörgy., 1926.jan.1-től altbgy. 1926.febr.28-án nyugdíjazták. – 1932-től 1945-ig a *Militärwissenschaftliche Mitteilungen* kiadójának vezetője. Számos cikkben és tanulmányban igyekszik bizonyítani, hogy az 1914 nyári felvonulás során a VK vasúti szakemberei nem követtek el hibát. • **PF, 1266.**

Reáliskola: →*Katonai reáliskola*

Redl, Alfred (Lemberg, 1864.márc.14. – Bécs, 1913.máj.25.): osztrák cs. és kir. vk. ezredes, az →*osztrák-magyar titkosszolgálatok* egyik vezetője. 1900-ban vk. örgy.-ként kerül a kémelhárító szolgálathoz <Evidenzbüro, EB>. Az or. hírszer-

zés homoszexuális hajlamára vonatkozó kompromittáló adatok alapján 1902-ben beszerzezi. Az →*orosz titkosszolgálatok* közvetett segítségével (pl. kevésbé fontos or. ügynököket feláldoznak kémelhárító „sikerei” bizonyítására) gyorsan halad a hivatali ranglétrán. 1902-től alez. 1907–1912 között az EB kémelhárító részlegének vezetője, egyidejűleg az or. mellett több más Eu-i hírszerző szerv ügynöke. A birtokába került kat. titkokat jelentős pénzüsszegekért kiszolgáltatja az or. hírszerzésnek, vmint annak tudta nélkül kb. 1910-től eladja azokat más országok titkosszolgálatának is. 1912 nyarán a prágai VIII.hdt. vkf.-vé nevezik ki és ezds.-sé léptetik elő. Távol-létében az EB tudomást szerez a kat. titkok kiszivárgásáról, s eljut ~ személyéig. 1913.máj.24-én letartóztatják. Beismerő vallomása után (a botrány elkerülésére) az EB vezetője, August *Urbański von Ostrymiecz* vk. ezds. lehetővé teszi ~ számára, hogy saját pi-ával öngyilkosságot kövessen el, ám az esetet nem sikerül eltussolni. • **OS, 1267.**

Református egyház (Magyarországon): az evangélium szerint reformált helvét hitvallású (*kálvinista*) protestáns egyház Mo-on az I. vh. idején. 1791-ben nyerte el a *bevett felekezet* státusát Mo-on (→*Erdélyben* a XVI. szd.-ban). Kormányzata és szervezete a zsinat-presbiteriális (választott egyházi és világi személyek közös gyűlése és elnöklése) elven alapszik. Az önálló ref. egyházke-rületekből az 1881-es debreceni zsinaton hozták létre az orsz. ~at. Egyházalkotmányja szerint a ~ alapegysége a *gyülekezet* (anyaegyház, amelynek lehetnek társ-, leány- és fiókegyházai). Élén a választott *lelkész* és világi *presbitérium* áll. (A *kettős elnöklés* [paritás] elve a ~ban minden szinten megvalósul). A gyülekezetekből szerveződik az *egyházmegye*, amelyet az *esperes* és a *gondnok* irányít. Az esperességek rendszeres évi gyűlést tartanak. Belőlük alakul az *egyházkerület*, amelynek élén az egyházkerületi gyűlés által választott *püspök* és *főgondnok* áll. Őket tisztükben 1918-ig a kir. erősítette meg. Az egyházkerületekben évente nyilvános közgyűlést tartanak. Az egyházkerületek összessége alkotja az *országos egyházat*, amelynek legfőbb tv.hozó és kormányzó testülete az *Egyetemes Zsinat*, ill. a zsinati szünetekben a *Konvent*. A Zsinat és a Konvent püspök-elnöke a hivatalában legidősebb püspök

(→Baltazár Dezső), világi elnöke a hivatalában legidősebb főgondnok. A Zsinat alkotja az önálló ~ tv-eit. – 1918-ig a ~nak 5 egyházkerülete volt: a *dunántúli* (Pápa, Veszprém), a *dunamélti* (Pest, Bp.), a *tiszáninnen*i (Miskolc), a *tiszántúli* (Debrecen) és az *erdélyi* (Nyagyenyed, Kolozsvár). Az egyes egyházkerületek főgondnokai ált. tekintélyes ref. arisztokraták voltak, akiknek családjában mintegy öröklődött (mindig a családból választott a közgyűlés) a tisztség (pl. gr. *Ráday*-, gr. *Teleki*-, gr. *Tisza*-, br. *Vay*-család). A ~ hívei szinte kizárólag m-okból tevődtek össze, így válhatott a nemzeti függetlenségi hagyományok és a dem. törekvések fontos képviselőjévé. (Még: →Lőrántffy Zsuzsanna Egyesület, →Trianoni béke egyházi következményei) ♦ GJ, 1268.

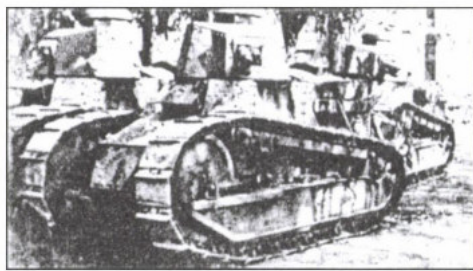
Regát: →Havasalföld, →Moldva

Reichskriegsministerium: →Közös Hadügyminisztérium

Rejtjelfejtés <fr. desiffrórozás>: matematikai, geometriai és/vagy egyéb módszerekkel kialakított jelrendszerek, továbbá más rejtési módokkal titkosított közlemények érthetővé tételére irányuló eljárások gyűjtőneve. Ókori eredetű hírszerzési módszer, amely a rövidhullámú rádiózással és a vezeték nélküli szikratávírókkal továbbított titkos információk nagy tömege miatt az I. vh-ban a hírszerző és elhárító szolgálatok egyik fő hírszerzési forrásává vált. A ~ érdekében vmennyi →hadviselő fél külön rejtjelfejtő, ill. állandó és mozgó lehallgató egységeket (kmsz. *fűlőállomások*) hozott létre. – A →Központi Hatalmak ~i szolgálatai közül elsősorban No. és az OMM kat. szervei értek el kiemelkedő sikereket. Ezeket főként →Pokorny Hermannak köszönhetők, aki az I. vh. kitörésétől kezdve folyamatosan megfejte az →orosz hadsereg vmennyi rejtjelkulcsát. Azok ismeretében a n. és az ot-m. hds-ek rejtjelfejtői tömegesen tudták visszafejteni a rejtjelzett or. rádió- és szikratávíró-üzeneteket. Jólértesültségük miatt Or-ban kémhírszteria bontakozott ki, amely még az or. hm-t is árusítás gyanújába keverte. – Az →Antanton belül eredményes ~i munkát végzett a →brit titkosszolgálatok részét képező NID 1914.nov-ben létesített rejtjelfejtő részlege, amelyet a világhírű fizikus, Sir Alfred Ewing 1916.szept.30-ig személyesen írá-

nyított. Sikereit egyebek közt az tette lehetővé, hogy az ausztrál hírszerzés révén hozzájutott a n. polg. tengerészet titkosított rádióközleményeinél használt *Kereskedelmi forgalmikönyvhöz*, vmint a n. *Császári haditengerészeti rejtjelkönyvhöz*. Az utóbbit az 1914.aug.26-án a Finn-öbölben zátonyra futott MAGDEBURG crk. roncsai közül or. búvárok emelték ki, s átadták a brit hírszerzésnek, amely 1915 nyarán a n. dipl. kódkönyvet is megszerezte. A n. szervek hiába váltogatták rejtjelkulcsaikat, az alapkódok ismeretében a britek gyorsan megfejítették azok újabb változatait is. Ezzel szinte forradalmasították a tengeri harcászatot. A brit korm. a ~ból származó információkat is felhasználta arra, hogy szinte kikényszerítse az USA hadba lépését NBr. oldalán. Az ang-okkal szoros együttműködésben eredményes munkát végeztek a →francia titkosszolgálatokhoz tartozó *Deuxième Bureau* rejtjelfejtő csoportjai is. Ezek (főként Georges Paivin szds. megoldásai alapján) pl. gyorsan megfejítették az 1918. márc-i →német offenzívák során használt n. kat. rádió- és szikratávíró-kódokat. ♦ OS, 1269.

Renault (Char Légère Renault M 17, M 18 TSF és M 18 BS): 3 változatban gyártott fr. →harc-kocsi az I. vh. idején. Gyalogsági támogató k. hk-ként fejlesztették ki, a →Schneider M 16 és a →Saint Chamond M 16 típusokkal szerzett rossz harctéri tapasztalatok alapján 1917-re. A ~ változatain alkalmazták először a forgótornyot. Alaki

1917 M. Renault harc-kocsi géppuskás változata

jellegzetessége volt a nagyméretű első lánchajtókerék, a magas hátsó motortér, a viszonylag kis szögletes torony kerek figyelőkupolával, s a „hanyatteszt” gáltó hátsó „sarkantyú”. Ez utóbbi ellenére tj-képessége csekély volt. Olcsósága tömeggyártást tett lehetővé. Tornyába lg-et vagy

gpu-t szereltek. Torony nélküli rádiós pk-i (M 18 FSF) változata a pc. kötelékek harcvezetésére alkalmatlannak bizonyult. – Két változata a háb. végén 27 fr. zlj. kötelékében állt szolgálatban. Gyártását átvette az am. hadiipar, az ol. FIAT cég (→*FIAT 3000*), s lemásolták a →*Szovjetunió*-ban is. Magát a hk-t a háb. után több országnak eladták, többek között →*Lengyelországnak* és →*Csehszlovákiának*. Még 1940-ben is 7 fr. pc. zlj. ~ hk-kal volt felszerelve. • **ÉM, 1270.**

Rendfokozatok: szövegesen is a →*Táblázatok* között, a 784. oldalon. • **BC, RI, SGy, 1271.**

Rendfokozatok: →*Testőrségi rangviszonyok*
Rendőr Újonciskola: →*RUIISK*

Rendőrség (Magyar Királyi Rendőrség[ek] [I.]): az →*Osztárk–Magyar Monarchián* belüli Magyar Királyság, ill. a →*Magyar Népköztársaság* alapvető rendvédelmi testülete 1868–1918, ill. 1918–1919 között. A →*dualizmus* kori ~ két részre oszlott, mivel a tv-ek a rendfenntartás jogát az államnak és az önkormányzatoknak egyaránt biztosították. Az állami és az önkormányzati ~ek felállításával a kiegyezés után az 1848–1849-es állapothoz tértek vissza. Mindkét típusú ~ a belügyi szempontból szuverén m. korm. BM-a hatáskörébe tartozott. – **1.** Az állami ~ három részből állt: Bp-i m.kir. *Államrendőrség*, m.kir. *Határrendőrség* és m.kir. *Fiumei Állami Rendőrség*. Mindhárom közvetlenül a BM irányítása és törvényességi felügyelete alatt állt, de a Bp-i és a fiumei napi tev-ébe a városi tanácsok bizonyos fokú beleszólással rendelkeztek. Mindhármat a bm. által kinevezett *rendőrfőkapitány* irányította, akinek munkáját *Kapitányi Hivatal* segítette. A Bp-i és a fiumei ~ hivatala közig., bűnügyi, őrtestületi (1886-tól még nyomozói <detektív>) o-ra tagozódott, s hozzá tartozott a fogda, a számvétség és a segédhivatal is. A Bp-i ~ *kerületi rendőrkapitányok* által vezetett kerületi kapitányságokból állt. A 600 fős Határrendőrség 16 kapitányságból és az azoknak alárendelt 27 kirendeltségből állt, s irányítására a BM-ban külön o-t állítottak fel. 1908-ban a Bp-i ~ szervezte meg a Bűnügyi Múzeumot. Mindhárom alapegysége a 10 főnél nem nagyobb *őrs* volt, amelynek tagjai egy *őrszobához* tartoztak. – **2.** Önkormányzati

~ek minden városban és a nagyobb községekben alakultak. Alapegységük az *őrs* volt. Közvetlenül az adott önkormányzat irányítása, legfelsőbb fokon a BM joghatósága és tv.ességi felügyelete alatt álltak. Irányításukat az adott önkormányzat vezetője, 1886-tól a vm-i főispán által kinevezett *rendőrkapitány* végezte, a *Kapitányi Hivatalon* keresztül. A hivatalok struktúrája nem volt egységes. Orsz. hierarchiájuk nem volt ki, ezért 1912-ben a BM-ban dr. *Pekári* Ferenc vezetésével új o-t állítottak fel államosításuk előkészítésére. Ezt az I. vh. levette a napirendről, s csak az 1919 utáni →*Rendőrség* (II.) keretében valósult meg. Az önkormányzati ~eknek rendelték alá a helyi mező-, éjjeli-, üzemi- és tűzőrségeket is. – **3.** A ~ek létszáma a dualizmus idején 10-12 ezer fő között mozgott, a segédrendőri funkciókat ellátó →*Polgári Őrség* nélkül. – Az OMM felbomlása után a ~ek tovább éltek. Noha a →*Károlyi-kormány* 1918.nov. elején még drasztikus leépítésüket és a →*Csendőrség* feloszlását fontolgatva nov. 11-én létrehozta a →*Nemzetőrséget* és a →*Polgárőrséget*, a közbiztonság rohamos romlása nyomán nov.29-én már jelentős létszámnövelésükre hozott határozatot. A →*Forradalmi Kormányzótanács* 1919.márc.26-i (ápr.1-én I.B.N. számmal közzétett) rendelete szüntette meg minden addigi rv. és kh. testülettel együtt, s egyidejűleg felállította a →*Vörös Őrséget*. • **RI, 1272.**

Rendőrség (Magyar Államrendőrség, Magyar Királyi Rendőrség [II.]): a független Magyar Királyság alapvető rendvédelmi testülete 1919–1945 között. A közrend, a bel-, közbiztonság és államvédelem biztosítását, szükség esetén fe. véd-ét szolgáló, kat. fegyelem alatt álló fe. őrtestület. A →*Vörös Őrség* 1919.aug.3-i feloszlásával egyidejűleg a →*Peidl-kormány* a →*Csendőrség* kivételével (6/d.-1919 BM számú rendeletével) visszaállította az 1919.márc.26-án feloszlott →*rendvédelmi testületeket* (a Csendőrséget aug.9-én a →*Friedrich-kormány* állította vissza), s kinevezte, ill. márc.26-ig viselt Bp-i főkapitányi állásba visszahelyezte *Dietz* Károlyt, főkapitány-helyettesi beosztásába *Bónis* Istvánt, *Marinovich* Imrét, *Paál* Györgyöt, *Schreitz* Emilt és *Szentkrályi* Bélát. – 1919.okt.1-én az 5047/1919. ME. me-i rendelettel összevonták a Bp-i *Államrendőrséget* és a *Határrendőrséget*, s megalaki-

tották Magyar Állami Rendőrséget (1920. ápr. 1-től Magyar Királyi Államrendőrség, 1931-től Magyar Királyi Rendőrség). Ettől a ~ látta el a városokban, a (megjelölt okból) hatáskörébe utalt községekben, a határállomásokon és az ún. rendőrtérületen lévő víziutakon az igazgatásrendészeti, közbiztonsági és államvédelmi szolgálatot. A ~ és a Csendőrség együttes létszáma 1920. febr. 1-én 17.341 fő volt. – A ~ a BM Közrendvédelmi Osztály (VI/b.o.) irányítása alatt állt, 1943. jan. 1-től feladatait a XX. o. vette át. Hét főkapitányságot hoztak létre a megszűnő önkormányzati ~ek betagozására: Bp., Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Székesfehérvár, Szombathely. 1931-ben ezeket megszüntetve felállították a Vidéki Főkapitányságot, de ezen irányító szerv és a városi-járási kapitányságok közé négy körzeti szemlélőközpontot (Debrecen, Szeged, Székesfehérvár, Szombathely; a visszacsatolásokkal még Kassa és Kolozsvár) iktattak be. A ~ egészét Országos Főkapitányság irányította. – A ~ részét képezték a →révkapitányságok, vmint a Rendőr Újonciskola, mindkettő egyben a →Honvédség (II.) rejtett alakulata is. Új, már a XX. szd-i kihívásokra válaszoló szervezeti egység volt az 1924-ben felállított Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv és az 1926-ban alapított Erkölcserendészeti Központi Hatóság. Miután a fővárosban a Csendőrség nem funkcionált, a Bp-i főkapitányság részeként alakult meg a Karhatalmi és Különleges Alakulatok Parancsnoksága, a bal- és a szélsőjobb oldali mozgalmak letörésére. – A ~ létszámát 12.000 főben rögzítették, amely a visszacsatolások után 14.591 főre nőtt. ♦ KIG, RI, 1273.

Rendvédelem újjászervezése: a belbiztonsági fegyveres testületek jogállásának és struktúrájának rendezése az I. vh. utáni konszolidáció időszakában. Az 1921. jan. 4-i mt-i határozat döntött az államrendészeti szervek: a m.kir. →Csendőrség, a m.kir. →Rendőrség, a m.kir. →Vámőrség és a m.kir. →Folyamőrség felállításáról. Állománnyukat a sürgősségre való tekintettel a →Nemzeti Hadsereg tagjaiból kívánták összeállítani. A mt. 1921. ápr. 22-i ülésén →Belitska Sándor hm. előterjesztette a BM fennhatósága alá tartozó szervezetek felállítását. Az ezek szervezéséről, létszámáról, kiegészítési módjáról és felfe.zéséről szóló tv.javaslatot 1922. febr. 10-én nyújtotta be a

Ngy-ben gr. Klebelsberg Kunó bm. A közig. biz. 1922. febr. 11-i ülésén a tv.javaslaton nem változtatott, azt a Ngy. a febr. 13-i és a 16-i tárgyalási napon elfogadta. Az így alkotott 1922:XIV. tc. febr. 26-án került kihirdetésre. ♦ KIG, 1274.

Rendvédelmi testületek: →Csendőrség, →Dunaőrség, →Folyamőrség, →Folyamrendészet, →Nemzetőrség, →Népőrség, →Önkéntes Őrsereg, →Pénzügyőrség, →Polgári Őrség, →Polgárőrség, →Rendőrség, →Riadó tisztii alakulat, →Ruszin Nemzeti Gárda, →Ruszin Vörös Őrség, →Vámőrség, →Védőrség, →Vörös Őrség „Repel”: →Légvédelem (IV.)

Repülőalakulat-jelzés (I.): az adott repülő →csapatotestet azonosító jelkép az →Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél. A légiáró csapatnál a legjellemzőbb ~ a →rendfokozati jelzés mögött felvart 35 mm magas léggömb-jelvény volt az I. vh egész ideje alatt. A rep. hajózó személyzet 10 eredményes harci bevetés után elnyerhette a „Tábori pilóta”, ill. a „Tábori megfigyelő” jelvényt, amelyet a zubbony jobb zsebe alatt hordtak. – A hadirepülő egységek rep.szd. <Fliegerkompanie, Flik.> kötelékekre épültek, s rövidített elnevezéssel és sorszámmal szerepeltek. 1914-ig 15 rep.szd-ot állítottak fel (Flik.1-15.), 1916-tól a szd-ok feladatkörét is jelölték a sorszám után: D (Division - ho. feld.szd.) közelfeld. és tü. irányító feladatra; F (Fernaufklärungs - távolfeld.szd.) nagy mélységű →hátországai kutatásra, a későbbiekben sorozat-fényképező kamerákkal; G (Großflugzeug - nagyrg.szd.) többmotoros távol-sági bombázók; J (Jagdflieger - vad.rep.szd.); K (Korps - hdt. feld.szd.) különleges feld. feladatokra; P (Photoeinsatz - fotóvad.szd.) együlési fotóvad. gépekkel; Rb (Reihenbildgeräte - sorozat-felvevő szd.) frontfeld. áttekintő fotók készítésére; S (Schlachtflieger - csatarepülő szd.) gy. támogató, alacsony-tád. feladatokkal. – Egységes századjelvényt az →erdélyi hadműveleteket támogató 44.rep.szd. használt először: a megfigyelő ülése mögött egy lesújtó villámot a törzs oldalán. – A rep.szd-ok gépein nem hivatalos ~ek is megjelentek, így a Flik.1.J-nél piros-fehér-zöld törzscsík, a Flik.2.D-nél fekete keréktárcsa és piros csík az iránysíkon, a Flik.4.D-nél piros-fehér keréktárcsa, a Flik.12.Rb-nél piros-fehér-piros nyíl-

hegy csík a törzsen, a Flik.19.D-nél piros-fehérszürke törzsgyűrű, a Flik.26.S-nél fekete-vörös törzsgyűrű, a Flik.28.D-nél piros keréktárcsa, a Flik.40.P-nél piros-fehér keréktárcsa, a Flik.63.J-nél fekete-zöld csíkozás az iránysíkon és a keréktárcsán, a Flik.72.J-nél fekete törzsgyűrű, a Flik.74.-nél fehér törzsgyűrű. ♦ WL, 1275.

Repülőalakulat-jelzés (II.): az adott repülő →*csapattest*et azonosító jelkép a →*Központi Hatalmak* hadseregeiben (az OMM nélkül). A →*német császári hadsereg*ben a szd-oknál alkalmazott ~eknek a feladatkör alapján négy csoportja volt: *Jasta* (Jagdstaffel - vad.szd.), *Asta* (Aufklärerstaffel - feld.szd.), *Infantriasta* (Infantrieschutzstaffel - gy. támogató szd.), *Bombersta* (Bomberstaffel - bomb.szd.). Ez utóbbiak közül már 1914 végén, BAO jelzéssel Ostendében felállították a Postagalamb Osztagot <Brieftauben Abteilung Ostende> a neh.tű. tűzének kiegészítésére és irányítására. Állományában 6 szd-ba szervezve összesen 36 bomb.rg. volt. ♦ SGy, WL, 1276.

Repülőalakulat-jelzés (III.): az adott repülő →*csapattest*et azonosító jelkép az →*Antant*-hatalmak hds-eiben. Szinte minden szd. saját ~sel rendelkezett, de több brit, fr., s igen sok ol. és am. pilóta festett fel egyedi jelzést. ♦ WL, 1277.

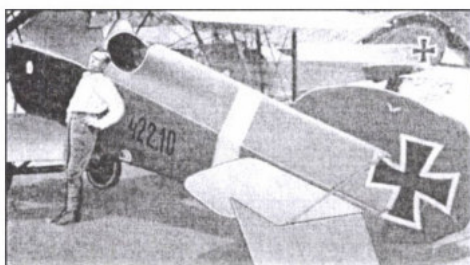
Repülőalakulat-jelzés (IV.): az adott repülő →*csapattest*et azonosító jelkép a →*magyar néphadsereg*ben és a →*Vörös Hadsereg*ben. Nem különült el a →*repülő-felségjelzéstől* (IV.). ♦ WL, 1278.

Repülőalakulat-jelzés (V.): az adott repülő →*csapattest*et azonosító jelkép a magyar →*Nemzeti Hadsereg*ben. 1919.aug-tól a HM 37. o. újra toborozta a volt háb. repülőket, visszaállítva eredeti rangbesorolásukat és háb. →*kitünteté*seiket. A csapatokat a Bp-i rep.szd., a Pótalosztály (kiképző, Szeged), és az Anyag Szertár (mű. állomány) egységekbe csoportosították. A rg-eken a vörös csillagokat fehérrel lefestették, s a gépek oldalára „H” betűt és betű-szám csoportot festettek: H-OP-szám a szállító, H-J-szám a kiképző, H-E-szám a feld., H-A-szám a vad.gépeken. ♦ WL, 1279.

Repülőalakulat-jelzés (VI.): az adott repülő →*csapattest*et azonosító jelkép a m.kir. →*Honvédség*

újjaalakításakor. A még megmaradt rg-ek nagy részét a →*trianoni béke katonai határozványai* értelmében a SZKEB megsemmisítette. A szigorú korlátozás mellett titkosan működő légierő gépeit „állami feladatot ellátó” szállító, meteorológiai és kiképző elnevezéssel, H-M nemzeti jelzéssel és 3 betűvel jelölték. A sport- és magánrg-eknél a 3 betűt aláhúzták és kisebbnek írták. A személyzet →*egyenruházata* a m.kir. Honvédség, a m.kir. →*Folyamőrség*, →*Csendőrség*, →*Vámőrség* egyenruháján hordott táb. pilóta, megfigyelő stb. jelvényekben különbözött. ♦ WL, 1280.

Repülőász: a legalább 5 légi győzelmet elért pilóta. A nk-vé vált fogalom az I.vh-ban alakult ki. A kategória határát 1919 után húzták meg, s napjainkig fennáll. Ennek alapján az I. vh-ban 51 otm. pilóta minősíthető ~nak: Godwin Brumowski szds. (35 igazolt + 8 nem igazolt légi győzelem),

Kiss József, a legeredményesebb magyar repülőász

Julius Arigi alti. (32), Benno Fiala Ritter von Fernburg fhdgy. (28+5 [vagy 3]), Frank Linke-Crawford fhdgy. (27+1), →Kiss József hdgy. (19), Gräser Ferenc tart. hdgy. (18+1), Fejes István alti. (17+4), Eugen Bönsch őrm. (16+1), Ernst Stroschneider tart. fhdgy. (15+1), Gottfried Freiherr von Banfield shdgy. (14+7), Adolf Heyrowsky szds. (12), Kurt Gruber alti. (11), Franz Rudorfer fhdgy. (11+2), Friedrich Nawratil fhdgy. (10), Raoul Stojsavljevic szds. (10), Ottó Jindra szds. (9), Georg Kenzian fhdgy. (9), →Kaszala Károly alti. (9), Heinrich Kostuba szds. (8), Tahy Sándor fhdgy. (8), Újváry László szds. (8), Udvardy Nándor törm. (8+4), Josef Friedrich tart. fhdgy. (7), Ludwig Hauzmayer tart. fhdgy. (7), Otto Jäger tart. fhdgy. (7), →Maier (Modory) József szds. (7), Risztics János törm. (7+1), Andreas Dombrowski törm. (6), Johann

Frint szds. (6), *Kasza* Sándor őrm. (6), *Karl Nikitsch* szds. (6), *Franz Peter* fhdgy. (6), *Josef Pürer* tart. fhdgy. (6+1), *Roman Schmidt* fhdgy. (6), *Rudolf Weber* fhdgy. (6), *Julius Busa* őrm. (5), *Hefty* Frigyes alti. (5+4), *Julius Kowalczyk* alti. (5), *Franz Lahner* őrm. (5), *Friedrich Lang* fhdgy. (5), *Johann Lasi* törm. (5), *Macourek* (Maklár) Béla tart. fhdgy. (5), *Kurt Nachod* tart. fhdgy. (5), *Augustin Novák* őrm. (5+1), *Karl Patzelt* fhdgy. (5), *Alois Rodlauer* tart. hdgy. (5), *Szepessy-Sokol* Rudolf fhdgy. (5), *Karl Teichmann* őrm. (5), *Karl Urban* alti. (5), *Franz Wognar* alti. (5). További 23 osztrák-magyar pilóta ért el 1-4 légi győzelmet az I. vh. idején. • WL, 1281.

Repülőbázis (I.): harci légjáró gépek telephelye az OMM területén. Elsősorban Bécs környékén fejlődtek ki. *Fischamendben*, a léghajóállomás csarnokaiban kapott helyet a *→repülőgépgyártást* irányító *Repülőarzenál* <Fliegerarsenal, Flars.>. Az *Aspern* rep.terén működő *Repülő Kísérleti Állomáson* (pk-a 1914-től *→Petróczy István* rep. szds., 1918-ban ezds.) nagy hangársor épült a rg-ek összehasonlító kiválasztásának céljára. *Bécs-újhelyen* 1912-től az I. vh. végéig működött a *Repülő Tiszti Iskola* <Flieger Offiziere Schule, FLOSCH>, ahol egymást követő százas csoportokban képezték ki két hónap alatt a megfigyelő ti-eket, ill. legs. állományból a pilótákat. – 1915-től a háb. végéig 22 *pilótaképző pót század* <Flieger Erztatz Kompanie, Flek> működött: 1. Újvidék majd Aspern, 2. Bécsújhely majd Campoformio (vad. iskola), 3. Graz-Thalerhof, 4. Szombathely, 5. Szeged, 6. Wiener Neustadt, 7. Pándorfalu–Királyhida, 8. Klagenfurt, 9. Bécsújhely majd Arad, 10. Krakkó, 11. Mostar majd Eger, 12. Szarajevó majd Klagenfurt, 13. Lugos, 14. Arad majd Kraljovac, 15. Arad, 16. Pilsen, 17. Kassa majd Przemyśl, 18. Eger majd Kolozsvár–Szamosfalva, 19. Campoformio, 20. Neumarkt, 21. Villach-Seebach, 22. Strasshof. – Mo-on a legnagyobb pilótaképző bázis *Újvidéken*, majd *Szombathelyen* alakult ki. Mo-on –nak számítottak a rg.gyárak mellett kialakult rep.terek és átvételi hivatalok is: *Albertfalva*, *Aszód*, 1917-től *Mátyásföld*, amely fokozatosan a központi ~sá vált Bp-en. (A háb. alatti fontosabb ~ok: *→repülő-hadműveletek* [n.]; *→Casarsa*, *→Feltre és Levico*, *→Navole*, *→Peregine*, *→Prosecco*) • WL, 1282.

Repülőbázis (II.): harci légjáró gépek telephelye a *→Központi Hatalmak* területén. No-ban a légi csapatok kettős (*→repülők hadszervezete* [II.] és *→léghajós csapat*) tagozódásának megfelelően alakultak ki a ~ok. Fontosabb ~ok voltak a rep. csapatoknál *Berlin-Johannistahl*, *Köln*, *Königsberg*, *Lipce*, *München*, *Rostok*, *Stuttgart* stb.; a léghajózásnál *Berlin-Staaken* és *Fridrichshafen*. A repülők kiképzése 15, a léghajósoké 20 ~on történt. To. és Bg. területén főként a n. rep. erők építettek ki ~okat. (A háb. alatti fontosabb ~ok: *→repülő-hadműveletek* [n.]) • WL, 1283.

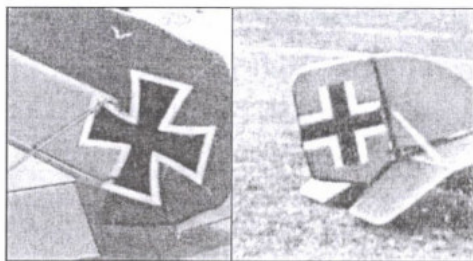
Repülőbázis (III.): harci légjáró gépek telephelye az *→Antant-hatalmak* területén. Fr. 19 szárazföldi rep.osztagát 3 csoportra osztva irányították Versailles, Rheims és Lyon központtal. A 2 tengeri rep.osztagot Villeneuve és Frejne, a 4 gyarmati rep.osztagot az É-Afrika pság irányította. A központi kísérleti állomás Toulonban működött. – NBr. központi rep.iskolát és állami rg. gyárat tartott fenn. Rep. csapata tengerész és kat. rep.csoportból állt. A szárazföldi hds. London-Croydon központtal 8 rep.tér felett rendelkezett, míg kiképzésre Angliában 13, Skóciában és Írországon 10, Egyiptomban és Indiában 1-1 rep.osztagot állítottak fel. – Or-nak külön kiképző, léggömb-, rep.- és léghajós csapata volt. A légi csapatok 8 táb. és 8 vár-léghajóosztagra, vmint 9 rep.szd-ra tagozódtak. – Ol-nak külön léghajós-, rep.- és kísérleti csoportja volt. Itáliában 6, Tripolisban 4 ~t létesítettek, továbbá kialakítottak az Adria-parton 1, a Földközi-tenger partján 2 rep.kikötőt. (A háb. alatti fontosabb ~ok: *→repülő-hadműveletek* [n.]) • WL, 1284.

Repülőcsapat eredményei és veszteségei: az osztrák-magyar *→repülők hadszervezete* (I.) számszerű adatai az I. vh. idején. A háb. egész időszakára pontos kimutatás nem ismeretes. – I. Az ot-m. *szárazföldi repülőcsapatok* <Heeresflieger> kötelékében az összeomlás közvetlenül megelőzően (1918.okt.10-én) a *→hadművelleti területen* 54 vegyes, 20 vad. és 5 neh.bomb.rep.szd., ill. 268 vízi rg. volt. Állományába 967 ti., 1854 alti. és legs. rep. személyzet, továbbá 1000 tart. ti. és 38.000 kat. földi személyzet tartozott. A *léggömbös csapatot* a háb. végén 274 ti., 11 alti. és és legs. rep. személyzet, továbbá 48 ti. és

7503 kat. földi személyzet alkotta. A *tengerészeti repülők* <Seeflieger> a háb. teljes időtartama alatt 583 rg-et kaptak. Állománya 1918.okt-ben 807 ti., 758 alti. és legs., vmint 50 tart. ti. volt. A →*légvédelem* (II.) csapatai 1918.okt-ben 562 lg-gel voltak ellátva, ebből 59 lg. haditengerészeti, 54 lg. zsákmány volt. – 2. A →*Hadserg-főparancsnokság* korabeli közlése szerint a →*közös Hadserg* <Heer> részét képző *légjáró csapat* <Luftfahrtruppe> 1914.aug-tól 1917.dec-ig 435, 1918.márc-tól aug-ig további 139 elg. rg-et lőtt le (más forrás szerint a háb. teljes tartama alatt a Heer és a →*Haditengerészet* <Marine> rep. csapatai együtt több, mint 700-at). A utóbbi tev-éről fennmaradt összesítés szerint 1915-ben leszállásra kényszerített 4 elg rg-et, rg-et nem lőtt le, de lelőtt 2 →*léghajót*, s megsemmisített 4 felszíni hajót. Ugyanezen értékek 1916-ban: 12, 5, 1, 2; 1917-ben: ?, 7, 2, 2; 1918-ban: ?, 12, 0, 0. – 3. A szárazföldi rep. csapatok összesen 723 (ebből 318 m.) rep. hősi halottat vesztettek. A sebesültek száma valószínűsíthetően 550 fő volt. A →*haditengerészeti repülés* 72 rg-et vesztett légi harcban, 257 rg-et egyéb okból. Személyi vesztesége összesen 510 fő (köztük 145 pilóta) volt, ebből 101 halt hősi halált légi harcban (ebből 32 pilóta); s 65 fő került →*hadifogságba* (köztük 8 m.). – 4. Az ol. összesítések meghaladják az ot-m. adatsorokat. Az ot-m. tengerészeti repülőknél 153 rg. és 5 légihajó lelövését tulajdonítják, 132 saját rg. elvesztésével. Szerintük 1915.máj-ban kb. 90 ot-m. vízi rg. volt, a háb. alatt kb. 650 db épült. Ebből légi harcban elveszett 132 rg., egyéb okból elpusztult vagy szétszedésre került 430 db. Az összeomlaskor rendszerben volt 232 ot-m. vízi rg. Az ol. adatok szerint a háb. idején 1472 ol. vízi és 158 szárazföldi rg. épült a haditengerészeti rep. számára. Ebből légi harcban elveszett 114 és 7 rg. (továbbá az →*olasz hadszíntéren* 26 brit, 5 fr. és 1 am. rg.). Egyéb okból elpusztult vagy szétszedésre került 936 db ol. vízi és 71 db szárazföldi rg. ♦ **SGy, 1285.**

Repülőcsapatok erőviszonyai: a harci légjáró erők összesített és egymáshoz viszonyított harcértéke az I. vh-ban. 1914.aug-ban mind a →*Központi Hatalmaknak*, mind az →*Antant-hatalmaknak* 54-54 rep.szd-a volt. A KH-nál azonban 4,8 rg., az AH-nál 7,4 rg. esett 1 szd-ra. Ez az arány

1918-ra 9,8:17,1 -re romlott. – 1914.aug-ban No-nak 41 rep.szd-a volt (218 rg.), az OMM-nak 13 (42), Fr-nak 25 (158), NBr-nak 15 (166), Or-nak 6 (36), Belgiumnak 6 (26), Szerbiának 1 (10). 1917.okt-ben No-nak 201 rep.szd-a volt (2110 rg.), az OMM-nak 45 (450), Fr-nak 152 (1446), NBr-nak 70 (1665), Or-nak 65 (300), Ol-nak 162 (1600), az USA-nak 4 (55). 1918.okt-ben No-nak 450 rep.szd-a volt (4050 rg.), az OMM-nak 82 (1200), Fr-nak 258 (484), NBr-nak 198 (4500), Belgiumnak 11 (186), Ol-nak 200 (2000), az USA-nak 45 (706). – A KH-nál To-nak és Bg-nak nem voltak saját rep. csapatai, 1915-ben a nek állítottak fel náluk rep.szd-okat, részben saját személyzettel. Az AH-nál a belga légierőt gyakorlatilag NBr. állította fel. – Japánnak 1914.aug-ban 1 rep.szd-a (8 rg.) volt, azonban →*Csingtau védelme* (elfoglalása) után az ország gyakorlatilag nem kötött le KH-haderőt. ♦ **SGy, 1286.**

Máltai kereszt és gerendakereszt osztrák-magyar repülő-felségjelzés vastag változata a függőleges vezérsíkon

Repülő-felségjelzés (I.): az adott repülőgép állami hovatartozását azonosító jelkép az →*Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezeténél*. A hadi rg-eket a 8556/eln.1.-1914. számú rendelet alapján az 1914.aug-i →*mozgósításkor* teljes egészében piros-fehér-piros (p-f-p.) színre festették. 1914 végéig az elg. fölé repülő →*felderítő-repülőgépek* 3 m hosszú, 0,5 m széles ot-m. *hadilobogót* is vontattak. – 1915-től a rg-ek a 6503/eln.1.-1915. számú rendelet alapján már nem az OMM színeit, hanem a szárnyfelületükre alul-felül, a törzs oldalára és az oldalkormányra fehér négyzetben festett fekete *máltai keresztet* viselték. Egyfelől a p-f-p. színzést kedvezőtlen látási viszonyok között össze lehetett keverni a szerb p-f-kék színzével, másfelől az új ~ jelezte a szöv. összetartoz-

zást a n. rg-ekkel. 1917-től a 26.186/eln.1.-1917. számú rendelet alapján a máltai kereszt hadijeleit fehér keretvonalal, négyzet alakú mező nélkül vitték fel a gyakran már rejtőszínekre festett rg-ekre. 1918.júl.1-től az új rg-ekre bevezették a n. rg-ekkel egységes, vékony fehér csíkkal közrefogott fekete *gerendakeresztet* <Balkenkreuz>. Ezt időhiány miatt már csak az új rg-ekre festették fel. – A →*haditengerészeti repülés* rg-ein 1914.aug-ig a vízszintes és a függőleges vezérsíkokat harmadolva p-f-p. színre festették, a koronás tengerészeti címet az oldalkormány közepén viselték. 1914.aug-tól 1916.jan-ig ezt kiegészítette a felső szárnyvégek alul-felül p-f-p. csíkozása. 1916.jan-tól fehér alapon álló fekete máltai keresztet használtak, 1918.júl.1-től ezt a n. mintájú gerendakereszt váltotta fel. Ekkorra p-f-p. csíkozás csak az oldalkormány két oldalán maradt. 1915–1916-ban rövid ideig az oldalkormány közepén rövid ideig alkalmazták az új kettős →*államcímert*. – Mind a máltai, mind a gerendakeresztnek volt vékony és vastag változata. ♦ **ÉM, WL, 1287.**

Repülő-felségjelzés (II.): az adott repülőgép állami hovatartozását azonosító jelkép a →*Központi Hatalmak* hadseregeiben (az OMM nélkül). – **1.** A →*német császári hadseregben*, a szárazföldi csapatok <Heer> rg-ein 1913-ban vezették be hivatalos hadijelként fehér mezőben a fekete *vaskeresztet*, először keskeny szárú, majd telt változatban (1915-től előfordult kalligrafikus kereszt is). Hasonló hadijeleket viseltek a Haditengerészet <Kriegsmarine> rg-ei is. A vaskeresztet 1917-től fehér mezőbe helyezés helyett fehér szegéllyel látták el. 1918.márc.21-től a →*légvédelem* igényei miatt bevezették a nagyméretű, vékony vagy középvastag, vékony fehér szegéllyel ellátott fekete *gerendakeresztet* <Balkenkreuz>. A →*léghajókon* a háb. végéig a korábbi jelzések maradtak érvényben. – A hadijeleket a rg-eken az alsó szárnyak alján, a felsők tetején, a törzs és az oldalkormány két oldalán helyezték el. A haditengerészet rg-eit az alsó hordfelület kilépőélen végigfutó vörös szegély különböztette meg. – **2.** A →*török hadsereg* rg-ein a szárny alján és tetején, vmint az oldalkormány két oldalán fehér mezőben *fekete négyzet* ~ volt. Az iszlám előírásai nem tették lehetővé kereszt hadijel alkalmazását, amellyel az 1915-ben érkezett n. rg-ek egy ideig repültek.

Kezdetben a tr. ~ piros alapon fehér félhold volt, ám azt a brit és a fr. jelzésekkel való összetéveszthetőség (a kokárda piros eleme) miatt eltörölték. – **3.** A →*bolgár hadsereg* rg-ein a szárny alján és tetején, vmint az oldalkormány két oldalán fehér mezőben fekete *András-kereszt* („X”) ~ volt. – A tr. és a bg. gépeken nem egyszer meghagyták az eredeti n. vagy ot-m. ~t. ♦ **SGy, WL, 1288.**

Repülő-felségjelzés (III.): az adott repülőgép állami hovatartozását azonosító jelkép az →*Antant*-hatalmaknál és szövetségeseiknél. Ált. a nemzeti színeket reprezentáló kerek *kokárda* formájában alkalmazták. A szerb hds. kivételével a trikolor a harmadoltan festett oldalkormányon függőleges sávok formájában megismételték. Az ol. rg-eken nem használták a kokárdát, de az oldalkormány festését igen. – **1.** A →*francia hadsereg* rg-eire trikolor formázó kék-fehér-piros (k-f-p.) ~t festettek. A rep. személyzet a zubbonyon szárnyaló sas-jelvényt viselt. A földi csapatok támogatására összevont erők külön ~eket kaptak. – **2.** A *brit Királyi Repülő Hadtest* <Royal Flying Corps> és *Királyi Tengerészeti Repülő Szolgálat* <Royal Naval Air Service> a ~ek szempontjából csak kiegészítő jelvényeket használt. 1918.ápr.1-től, amikor a két szervezetből létrehozták a *Királyi Légierőt* <Royal Air Force, RAF>, a rep. alakulatok önálló ~ekkel és egyenruhával rendelkeztek. A szárnyakra alul és felül p-f-k. kokárdát festettek, a haditengerészeti rg-ek trikolor helyett sötétvörös kört viseltek. – **3.** Az →*olasz hadsereg* ~ek szempontjából színes, ám jól áttekinthető képet mutatott. Minden rep.szd. más színre festette gépeit, amelyeket a pilóták egyéni jelei színesítettek a törzs oldalán. A rep. személyzetet díszes, rep. jelvénnel megjelölt egyenruházattal látták el. A hivatalos hadijel a szárny alsó felületének harmadolt zöld-fehér-piros jelzése volt, ami az oldalkormányon függőlegesen ismétlődött. – **4.** Az →*orosz hadsereg* ~e a szárnyakra alul-felül felfestett, keskeny sávú f-k-p. kokárdát viselt. 1917-ben a hordfelületeken megjelent a fehér kör. – **5.** A →*belga hadsereg* rg-ei fekete-sárga-piros kokárdát viseltek a szárnyak alsó és felső felületén. – **6.** Az →*amerikai hadsereg* rg-ei a szárnyakon alul-felül 1917.márc-dec. között 5 fehér sávból alkotott, piros csíkkal határolt kokárdát viseltek, ahol a sávokat 4 piros csík választotta el egymás-

tól. A kokárda felső részén „V” alakot formázó, a külső 4 fehér sávot lefedő kék mező volt, amelyet 5 db ötágú fehér csillag ékített. 1918.jan-tól áttértek a háromszínű p-k-f. kokárdára a szárnyak alsó és felső oldalán, amit a felső szárnyakon ferdén jobbra húzódó p-f. csik egészített ki. – 7. A *→szerb hadsereg* rg-ei 1914-ben (ideiglenesen) a fr. vagy a brit ~t, s mellette a f-k-p. szerb kokárdát viselték a szárnyak alján és tetején. 1915–1918-ban a fr. jellegű p-f-világoskék, 1919–1920-ban az SHS hds-ének rg-ei a brit jellegű sötét-kék-f-p. kokárdát viselték. – 8. A *román hadsereg* rg-ei a szárnyakon alul és felül kék-sárga-piros kokárdát viseltek. ♦ **SGy, WL, 1289.**

Repülő-felségjelzés (IV.): az adott repülőgép állami hovatartozását azonosító jelkép a *→magyar néphadsereg*ben és a *→Vörös Hadsereg*ben. A háb-ból hazatért, a tovább gyártott és a Mo-on működött rep.iskolák (összesen csekély számú) rg-állományát összefogó légierő (amely a hds. részeként nem volt önálló) gépeire, a szárnyak alsó-felső részének külső harmadára és a törzs közepére 90°-os előremutató ék alakban piros-fehér-zöld csíkokat festettek. A rg-ek gyártási és sorozatszámát meghagyták a törzs oldalán. – TK idején vörös csillagot festettek fel fehér négyzet mezőben a szárnyakra, a törzs oldalára és az oldalkormányra. A személyzet új egyenruhát kapott, tányérsapkával és szárnyas légeszavar jelvényvel. Ez volt a m. kat. repülők első, hivatalosan megkülönböztetett *→egyenruházata*. ♦ **WL, 1290.**

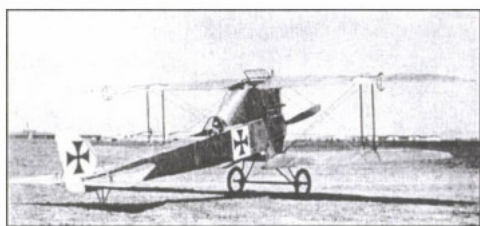
Repülőflotta: *→„Francia háború”*

Repülőgép-behozatal: az osztrák-magyar *→repülők hadszervezete* (I.) ellátása német gyártású harci repülőgépekkel. Miután az ot-m. *→repülőgépgyártás* (I.) egyedül nem tudta kielégíteni a háb. szükségleteket, az OMM már 1914-ben rákényszerült (az egyébként is korszerűbb és nagyobb teljesítményű) n. rg-ek vásárlására. Ezen túl az ot-m. hadiipar (ahol szinte alig volt hazai tervezés és fejlesztés) n. típusokat gyártott licenccben, továbbá n. tervezőirodák kifejezetten részére kifejlesztett típusait honosította meg (javarészt hazai gyártású motorokkal). Az I. vh. idején az OMM 691 ismert, a nem dokumentált példányokkal 750 rg-et, továbbá 1085 rg.motort importált.

– A ~ 1914-ben 72 [másutt 82] db-ot tett ki: 10 (?) db Fokker A II, 30 db D.F.W. B I, 1 db Aviatik Pfeil, 30 db Brandenburg B I, 1 db ismeretlen. 1915-ben a ~ 104 db-ot tett ki: 64 db Fokker A III (M 15), 6 db Fokker E III prototípus, 1 db Pfalz E II, 1 db UFAG Rumpler B I, 1 db Heinkel K gyakorló, 1 db FF 33 H, 1 db Brandenburg N. B. 1916-ban a ~ 255 db-ot tett ki: 55 db Hansa Brandenburg, 35 db C.C. Hansa Brandenburg, 1 db Brandenburg G I bomb., 24 db licenccben épült Brandenburg G I (KD), 90 db Brandenburg D I (KD), ? db Brandenburg C II, 7 db Fokker D VI, 4 db Fokker D II, 16 b Fokker B III, 50 db Fokker B II, 1 db Fokker M 16 Z/2. A Hansa-Brandenburgok egy részének leszállítása csak 1917-ben történt meg. 1917-ben a ~ 159 db-ot tett ki: 30 db LVG gyártású Gotha IV, 66 db Gotha W.D.14, 62 db Hansa-Brandenburg W.13, 70 db licenccben épített Hansa-Brandenburg W.13, 1 db Albatros J1. 1918-ban a ~ 91 db-ot tett ki: 12 db Albatros W.4, 1 db Brandenburg W.29, 47 db Hansa-Brandenburg W.18, 1 db Fokker D VII, 30 licenccben gyártott Gotha IV. ♦ **SGy, 1291.**

Repülőgépgyártás (I.): harci légjáró eszközök ipari előállítását az *→Osztrák-Magyar Monarchia*-ban. A *Repülőarzenál* <Fliegerarsenal, Flars.> alá tartozott, amelynek feladata volt a rg.ipar fejlesztése és ellenőrzése, ill. a rep.anyag beszerzése és elosztása. Pk-a az 1914-től a *Fischamend* rep.terén, a *Repülő Kísérleti Állomáson* működő *→Petróczy István* rep. szds. volt (1918-ra ezds.). A Flars-nak a hivatalokon és a raktárakon kívül saját iskolarepülőgép-gyára is volt. Létszáma 1914-ben 12 ti-ből és tisztviselőből, ill. 460 fő legs-ből és szakmunkásból, a háb. végén 210, ill. 4500 főből állt. 1918 végére 12 rg.gyár és 11 rg-motorgyártó üzem felelt rendelkezett. – 1. *Repülőgépgyártás*. A Lohner bútorgyár rg.gyártó üze-meit, az aszódi Magyar Lloyd rg.gyárat, vmint a Bécsben újonnan létesített *Phoenix* és *Aviatik* rg.gyárakat kibővítették. A Lohner rg-ek gyártására Bp-en Magyar Repülőgépgyár Rt. <Ungarische Flugzeugwerke A.G., UFAG> néven üzemelt létesítettek. Bécsben ÖFFAG néven bevonták a ~ba a *Škoda-Wien* gyárat és a *Wiener Karosserien Fabrik* (WKF) üze-meit. A háb. folyamán bekapcsolódott a ~ba a mátyásföldi Magyar Általános Gépgyár (MÁG) és a bécsi *Thöne und Fiala* cég

is. Az UFAG Albertfalvára települve 1915 végé-
től az OMM legnagyobb rg.gyárává nőtte ki ma-
gát, több, mint 3000 munkással. – 1918-ban már
12 rg.gyár működött az OMM-ban, ebből a 7 ot.
üzem 3402, a 3 m. 2029 rg-et gyártott a háb. ide-
jén. – Az UFAG 1914–1915-ben 72 db Lohner B
fe.telen feld.rg-et gyártott 120–160 LE-s motor-
ral, 1916–1918-ban 1014 db Brandenburg C I
feld.rg-et 160–230 LE-s motorral, 1916–1917-
ben 18 db kétmotoros Brandenburg G I bomb.
rg-et, 1917–1918-ban 244 db UFAG C I gyors-
feld.rg-et 230 LE-s motorral. A →*haditenge-
rész*et részére 1915–1918 között 77 db UFAG K
feld. repülőcsónakot, 1916–1918-ban 60 UFAG
KG távolfeld-bomb. nagy rep.csónakot 350 LE-s
motorral, 1918-ban 25 db Brandenburg W.29 ví-

*Lloyd kísérleti repülőgép az aszói Magyar Lloyd
Repülőgépgyár kifutóján*

zi csatarg-et. – A Magyar Lloyd gyárban 1914–
1916 között 140 Lloyd C I feld.rg. épült 120-
145 LE-s motorokkal, Bier–Melcer tervek sze-
rint, 1916-tól 100 db Lloyd C V gyorsfeld., Mel-
cer-féle rétegeslemez szárnyborítással, 185–220
LE-s motorokkal. Mindkét típust átvette gyártás-
ra a bécsi WKF gyár is. A Lloyd ezen túl 40 db
Phönix C I gyorsfeld. rg-et és 40 Aviatik „Berg”
rg-et is gyártott 1917–1918-ban. – A mátyásföldi
MÁG 1916-tól Fokker vad.rg-ek gyártására ren-
dezkedett be. Kezdetben MÁG–Oberursel forgó
csillagmotorral, később megnövelt teljesítményű
MÁG–Daimler vízhűtéses motorral gyártották.
MÁG–Fokker D I típusjellel először 18 db kétfed-
elű, együléses vad.rg. épült 120 LE-s folyadék-
hűtéses Daimler és 160 LE-s Oberursel forgómo-
torral. Ezzel párhuzamosan 10 db forgómotoros,
100 LE-s gyakorló vad.rg-et gyártottak az egyfe-
delű Fokker E II és a kétfedelű Fokker B III „Ba-
by” együléses, fe.telen rg-ből. 1917-ben 42 db
MÁG–Fokker D II együléses, kétfedelű, 185 LE-s

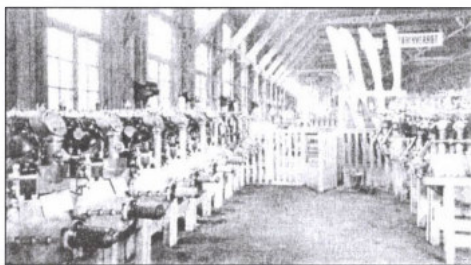
MÁG–Daimler motorral szerelt vad.rg-et adtak a
harcoló rep.szd-oknak. A vadászipilóták ezekkel
aratták első légi győzelmeiket, kihasználva a
szinkronizált, előretűzelő gpu. célzási előnyeit.
Később a Flars az Aviatik D I „Berg” vad. és az
Aviatik C I „Berg” gyorsfeld. kétfedelű fűrge kis
gépek gyártását írta elő 185 LE-s MÁG–Daimler
motorral. A háb. végéig az együléses D I-ből
173 db, a kétüléses C I-ből 22 db épült. 1918-ban
maga a n. tervező hozta Mátyásföldre legjobb
vad.rg-e, a Fokker D VII terveit, amelyből a háb.
végéig 40 db épült a MARTA új, 200 LE-s Benz
motorjával. – A rg-ek eredetét a törzsoldatra írt
számcsoporthoz első számaiban jelölték: 00–09. kül-
földi eredetű, 10–19. Lohner, 20–29. Phönix, 30-
39. Aviatik, 40–49. Lloyd, 50–59. ÖFFAG, 60-
69. UFAG, 70–79. Fischamend, 80–89. WKF, 90-
99. MÁG, 101–110. Thöne und Fiala. A haditen-
gerészeti gépein feladatör-betűk szerepeltek a
sorszám előtt: E fe.telen feld., L és M fe. feld., K
távolfeld-bomb., A vad., J támaszpont-védő vad.,
S iskolagép. – 2. Repülőgépmotor-gyártás. A
motorokat a Ferdinand Porsche vezette Austro-
Daimler, a Warchalowsky–Hiero, a FIAT és a
Breitfeld–Danek gyártmányából biztosították, de
jelentősen hozzájárultak a m. motorgyárak is: a
MÁG–Daimler, a Ganz–Hiero és az aradi MARTA,
az akkor legjobb, négyszélepes Mercedes-Benz
motorokkal. – 1918-ban 11 rg.motorgyár műkö-
dött, ebből a 8 ot. üzem 3200, a 3 m. 1146 rg.mo-
tort gyártott. (Még: →*Táblázatok*) • **WL, 1292.**

Repülőgépgyártás (II.): harci légjáró eszközök
ipari előállítását a →*Központi Hatalmak* országa-
iban. Az OMM-t nem számítva (→*repülőgép-
gyártás* [I.]) csak →*Németországban* volt számot-
tevő, ahol 1914-ben 12 rg.- és 9 rg.motorgyártó
üzem (1918-ban 36 és 26) működött, amelyek az
év végéig 60 db harci rg-et gyártottak (1918-ban
már havi 2500 rg-et). Közülük kezdetben a leg-
jelentősebb az Albatros gyár (amelyből Camillo
Castiglioni fejlesztette ki a Hansa-Brandenburg
üzemet) és a Fokker gyár volt. Már az I. vh. előtt
működött a DFW és a Rumpler, amelyekhez rö-
videsen csatlakozott a Gotha vagongyár rg.üze-
me. Gépeik szerepeltek az OMM rep. csapatai-
nál is, részben vásárlás, részben licenc-gyártmá-
nyok formájában. 1917-ben a bécsi ÖFFAG-nál
licenc-gyártásba vették az Albatros D III vad.rg-et,

amely rétegeslemez héjtörzsével, erős szerkezeteivel és a 185-225 LE-s Austro-Daimler motor beépítésével kitűnőnek bizonyult. – A háb. alatt alakult új, korszerű rg.gyárak (*AEG, Ago, Aviatik, Halberstadt, Hannover, Junkers, LVG, Pfalz, Roland, Siemens-Schuckert, Zeppelin-Staaken* stb.) típusai csak a n. rep.erőknél szerepeltek. – A →*Hindenburg-program* fejlesztései nagyobb gyártási kapacitást eredményeztek, ám az alapanyag-hiány nem tette lehetővé azok kihasználását. A n. ~ az I. vh. alatt 47.637 rg-et és 40.449 rg.motort tett ki (1914.jan.1-től számítva 47.831 rg. és 42.271 [másutt 42.293] rg.motort), ebből az OMM, To. és Bg. kapott 1000 rg-et és 1170 rg.motort. Kísérletekre és léghajók hajtására 3000 motort használtak fel. A háb. során elpusztult 26.000 rg. és 5500 rg.motor. A →*versailles-i béke* kat. határozványai (198., 202. pont) alapján átadtak vagy megsemmisítettek 15.714 rg-et és 27.754 rg.motort, 16 léghajót és 37 léghajó-csarnokot. (Még: →*Táblázatok*) ♦ **SGy, WL, 1293.**

Repülőgépgyártás (III.): harci légjáró eszközök ipari előállítása az →*Antant*-hatalmak országai-ban. A világ első rg.üzemeiben, a fr. *Farman* és *Voisin* gyárban 1910-ben indult meg a ~. A hadi típusok innen kerültek mintaként az egyes államok haderőibe. 1914-ben a szerb, az or., az ol. és a ro. hds. e típusokat használta. Fr. fejlesztette ki az első sikeres vízi rg.típusokat is, először úszótalpakkal felszerelve, majd repülőcsónakok formájában. Később a rep.csónakokat az *FBA*, a *Tellier* és a *Cams* gyárak készítették sorozatban, míg az első kat. típusokat a *Breguet*, a *Henriot*, a *Morane*, a *Nieuport*, majd a Louis Blériot által alapított *Spad* gyár fejlesztette tovább. A *Henriot*, a *Nieuport* és a *Spad* kétfedelű vad.rg-ei az I. vh-ban az összes *Antant*-haderőben szerepeltek, és jelentős részük volt a légi fölény kivívásában. – Az ang. ~ 1913-tól épített hadirg-eket. A legnagyobb teljesítményű és legkönnyebb motorokat NBr-ban állítottak elő. Az ezekkel felszerelt *Gloster*, S.E. és *Sopwith* vad., a *Hawilland*, *Bristol* és *Martinsyde* feld., *Handley-Page* és *Vickers* bomb.rg-ek jó teljesítményt nyújtottak. Az am. exp. rep.erők által is használt gépeket részben az USA-ban gyártották. Az I. vh-ban az ang. gyárak a harci típusokból 44.853 db rg-et és 40.821 db rg.motort gyártottak. – 1917-ig az or.

~ *Voisin* és *Nieuport* gépek licenc-gyártását, a *Sikorszki* bomb.rg-ek és az odesszai *Anatra* gyár iskola és k. feld.rg-einek előállítását jelentette. Or-ban összesen 5607 (ebből 2492 harci) rg. és 1511 rg.motor készült. – Az ol. *Giovanni Caproni* 1913-ban építette meg első nagy rg-ét, amelyből 1915.aug-ra bomb.rg-eket fejlesztett ki. A kétfedelű, hárommotoros, kéttörzsű gépből 1915-ben 28 db-ot gyártottak, majd 133 db-ot 150 LE-s *Isotta-Franchini* motorokkal. Megerősített szerkezettel és 300-400 LE-s *FIAT* motorokkal a háb. végéig még kb. 500 db készült el. 1915-től az *Ansaldo* művek licenccben gyártotta a *Nieuport*, *Henriot* és *Spad* vad.rg-eket, majd saját tervezésű *SVA-5* együléses vad.rg-ét. Az ol. feld.rg-ek a *Savoia-Pomiglio*, majd a *SAI* típusok voltak. A vízi rg-eket a *Macchi* gyárban a zsákmányolt ot-m. rep.csónakok lemásolásával építették. Ol. az I. vh. alatt 12.031 rg-et és 24.300 rg.motort állított elő. (Még: →*Táblázatok*) ♦ **WL, 1294.**

Repülőgépmotorok az osztrák-magyar fischamendi repülőgépgyárban

Repülő-hadműveletek (I.): az osztrák-magyar →*repülők hadszervezete* (I.) által végrehajtott felderítések, légi harcok és bombázások összessége, amelyek az I. vh. alatt nem képeztek olyan szintű összefüggő →*hadműveleteket*, mint a II. vh. idején, a →*balkáni hadszíntéren* 1914–1916. – **I.** A →*Szerbia* elleni →*mozgósítással* kezdődtek, amikor a Fehértemplom melletti *Baranist*-be vasúti szállítással megérkezett az I.rep.sz.d. <Flik.1.> 8 db *Lohner* fegyvertelen feld.rg-pel *Josef Smetana* szds., ill. *Irudiába* a 13.sz.d. néhány *Etrich* „*Taube*” kétüléses feld.rg-pel *Jan Kaszanovich* szds. pság-a alatt. Az I.sz.d-ban szolgált a m. *Csornay-Horváth* István hdgy. megfigyelő, a 13.-ban *Jámor* János szk.v. pilóta,

Matzenauer Hugó, Rudolfer Ferenc és Steiner József megfigyelő hdgy. – A Belgrádhoz közeli táb. rep. terekre 3 szd-ot szállítottak, Lohner rg-ekkel: 2.sz. (pk. Rihard Hübner szds.), 4.sz. (pk. →Bernárd Mátyás szds.), 15.sz. (pk. Losonczy Béla fhdgy.). A gépeiket ott összeszerelő szd-okban m. pilóták is voltak: Almásy László Ede, Lányi Antal fhdgy., Csathó Gyula hdgy., Czapáry Jenő, Kara Jenő és Tauszig Aladár. E rep.szd-ok 1914.aug.11-ig feld-sel támogatták az átkelést a Száván és a Drinán, a 13.sz. egyik „Taubéjét” a szerbek a földről lelőtték Artur Schlett fhdgy. megfigyelővel. – 1914.dec.2., →Belgrád elfoglalása után a 2. és 4.rep.szd. áttelepült, de a szerb ellentád. nyomán visszatelepült. – A Cattarói-öböl véd-ére Igalo rep.terére telepítették a szárazföldi rep. erőkből a 6.rep.szd-ot (pk. Oskar Zeidner szds.). A többi ilyen feladatot a →haditengerészeti repülés erői látták el. A 6.sz. támaszpontja volt még Szkutari, Tirana, majd Fiari. Gépeik Lohner, Lloyd és Brandenburg C I feld. típusokból álltak. A Lloyd igen jól emelkedett, C I rétegeslemez borítású törzsében bombákat is hordott, alacsonytádsal a földi harcokat is támogatta. – 2. 1915.okt.14-én megtörtént →Bulgária csatlakozása a →Központi Hatalmakhoz. Az ot-m., n. és bg. csapatok elfoglalták Szerbiát, →Montenegrót és →Albániát. A 6.rep.szd. Tiranáig települt előre. – Az 1918 őszi összeomlásokkor a hazaindult rep. alakulatok gépeit ol-ok, szlovének és szerbek lefoglalták, a ti., alti.kar és a legs. hazatért. (Még: →Léghajós műveletek) • WL, 1295.

Repülő-hadműveletek (II.): fogalma mint →repülő-hadműveletek (I.) →keleti hadszíntéren 1914–1917. – 1. 1914.aug.12. után a szerb frontról →Galiciába szállították át az 1.rep.szd-ot, amely n. Albatros B feld.rg-eket kapott és megkezdte a feld-t Czortkow, Sambor, Stanislaw és Stryj térsége felett. A szept.11-től bekövetkezett or. előretörés miatt a rep. csapatokat Homonnáig telepítették hátra. A gyűrűbe került →przemysli erődrendszer kapcsolatát az erődből a 11.rep.szd. <Flik.11.> (pk. Georg Lehmann szds.), kívülről a 8.rep.szd. (pk. Rudolf Stanger fhdgy.) tartotta fenn. A térségbe küldték a 3. (pk. Hugo Schwab szds.), az 5. (pk. Kenese Waldemár szds.), vmint a 7.rep.szd-ot (pk. Nikolaus von Florheim Wagners szds.) is, az utóbbit az ellentád. feld. támoga-

tására. – E feld.szd-okban még korai ot-m. és n. Aviatik és DFW kétfedelű, gyenge motoros gépek voltak, vmint néhány új, forgómotoros Fokker kétüléses iskolagép. Galícia táb. rep.teréről Zborow, Stryj, Tarnopol környékén végezték a feld. bevetéseket, a mű. okú kényszerleszállásoknál sokan estek →hadifogságba. – 1914 végétől a rossz idő miatt alig repültek. A táb. →repülőbázisokra kettősfalú, félkörös hangársátrakat szállítottak ki. – 2. 1915.jan-ban a 3.rep.szd. Ökörmező rep.teréről napi 2-3 bevetést hajtott végre Aviatik B I fe.telen feld.rg-ekkel. A febr-i →mazuri téli csata idején az ot-m. távföldk figyelték az or. meneteket. Ekkor kezdődtek a tűzérrepülések: a gránát-bechapódásokat a levegőből megbeszélte jelzésekkel helyesbítették. Az ot-m. rg-ek elleni harcra fr. géptípusok (Voisin, Caudron és Morane) jelentek meg az or. hds-nél. – Przemysl 1915.márc.22-i kapitulációja előtt az ot-m. rg-ek kirepültek. A →gorlicei áttörés alatt és után a 3., 5., 7., 8. és 11.rep.szd. feld-t végzett Zorckow és Berestecko rep.terekről. Új, nagy, háromcellás ÖFFAG C I „Storch” távföld. gépekkel, 4 órán túli repülésekkel, már a →hadműveleti terület nagy részét ellenőrizték, de a nyitott gépekből a személyzetet leszállás után úgy kellett kiemelni és felmelegíteni. 1915-ben már többször alakult ki légi harc. – 3. 1916-ban további rep.szd-okat szerveztek: A 10.rep.szd. (pk. Erik Kahlen szds.) a volhíniai Luck Dny rep.terről, a 18.rep.szd. (pk. August Knirsch szds.) Czeremzow, majd Wladimir-Wolanszki rep.teréről is működött, ahová 1916 nyarán megérkezett a 20.rep.szd. is (pk. Czapáry Jenő szds.) kezdetben Aviatik B III és Lloyd, majd új Brandenburg C I és ÖFFAG C II feld. gépekkel, sok m. származású pilótával és megfigyelő ti-tel. – A rep. erők pság-ához felterjesztett jelentések <Nachrichtenblatt der k.u.k. Luftfahrttruppen> szerint →Kazay Kálmán hdgy. megfigyelő ti. jelentette először, hogy a csoportosításokból következtetve Lucknál nagy or. áttörés készül. A →Bruszilov-offenzíva ezért (sem) okozott meglepetést az ot-m. hadvezetésnek. – A ~ 1918 elejétől befejeződtek. Az odesszai Anatra rg.gyár jelentős számú iskola- és vízi rg-pel az OMM hatalmába került. • WL, 1296.

Repülő-hadműveletek (III.): fogalma mint →repülő-hadműveletek (I.) a →román hadszíntéren

1916–1918. Az →*Antant* →*olasz hadszíntéren* kialakult légi fölénye és a nagy kiterjedésű →*keleti hadszíntér* rep. biztosítása mellett →*Románia* hadba lépése súlyos helyzetbe hozta az ot-m. rep. erőket. Teljes szd-okat sehonnan sem tudtak elvonni. Frontot járt rep. kat-kból *századmagvakat* alakítottak ki, s melléjük vezényelték a pót-szd-oknál kiképzett fiatalokat. Lehetőleg helyismerettel rendelkező →*erdélyi* m-okat osztottak be. – 1. 1916. második felében az →*erdélyi hadműveletekben* kezdetben öt rep.szd. (29., 30., 36., 38., 44.) vett részt. A Kézdivásárhelyen alakult, majd Csíkszeredára települt 29.rep.szd-ot <Flik.29.> (pk. *Freiher von Holz*) Aviatik B III „Gondola”, kétcellás Lloyd rg-ekkel, a Brandenburg C I minden és a Furnir–Lloyd első változatával szerelték fel. – Az *Aknaszlatinán* szervezett 30.rep.szd-ot (pk. *Wadige Frereich* szds.) Lloyd C II és C III kétcellás régi feld. gépek alkották. Később 1-I Brandenburg C I és B I iskolagépet is kaptak a megfigyelő ti-ek pilótakiképzésére. Új pk-a Emil *Kruck* szds. lett, majd 1917-ben *Brunner József* szds., akit balesete után *Szendrey László* szds. követett. A szd. Kézdivásárhelyen, majd *Csernowitzban* állomásozott. Az öreg gépekkel sok volt a baleset, erősödött az elg. légv., s a fr. eredetű or. és ro. →*vadászrepülőgépek* tád-a. 1916.nov-ben a szd. MÁG-Fokker D I forgómotoros együléses vad.gépet kapott. Ez időben a többi 4 rep.szd. vadászvédelmét is ellátta. – A Csíki-medencében 1916 őszén alakult a 36.rep.szd. (pk. *Dréher Ernő* fhdgy.). Tekintettel a környező magas hegyekre, Brandenburg C I feld. gépeket kaptak. 1917 tavaszán erős (fr. *Nieuport* és *Morane* gépekkel végrehajtott) or. rep. tev-gel kerültek szembe. – 1916.dec-ben alakult meg *Aknaszlatinán* a 38.rep.szd. (pk. *bethlenfalvi Pál* Andor hu. fhdgy.), nagyjából Brandenburg C I feld. gépekkel. 1917 nyarától a szd. *Albatros D III* együléses vad., majd néhány *Lloyd C V* gyorsfeld. gépet kapott. *Alsó- és Középvízió* között előretolt szükségrep-teret létesített, ahonnan 2 géppel *Kimpulung* körzetét, a Szucsava, Moldva és Moldavica folyók térségét figyelték. Ezen előretolt kötelék a Kárpát-hadtest kötelékébe tartozott, így tagjai különleges pilóta- és megfigyelő-jelvény viselésére jogosultak, amelyen a tölgyfalomb-koszorút felül szarvasagancs egészítette ki. – A 44.rep.szd. (pk. *Korbuly László* hu. kapitány) a ro. tád. után *Ver-*

mest, majd a Kézdivásárhely melletti *Szent Katolna* rep.teréről végezte feld. repüléseit Háromszéktől a Sereth folyó völgyéig. Brandenburg C I gépekkel naponta többször keltek át a csúcsok felett, majd az előnyomulást követték Bukarestig. – 2. 1917 nyarán *Aknaszlatinán* alakult a 49.gyorsfeld.szd. (pk. *Kammerer* Andor szds.) amelyet Brandenburg C I feld., Aviatik-Berg C I gyorsfeld. és Aviatik D I együléses vad.gépekkel szereltek fel. 1917.aug-ig maradt a 30. és 38.szd-dal együtt *Aknaszlatinán*, majd a bukovinai harcok idején a Kolomea melletti *Kuty* rep.terre települt át. – 1917 tavaszán *Kozmás* rep.terén (Tusnád-ÉK 4 km) alakult az 52.rep.szd. (pk. *Csenkey Géza* hu. szds.) *Lloyd C III*, Brandenburg C I feld., ÖFFAG C II, Aviatik-Berg C I gyorsfeld. gépekkel. E szd. végezte az első *éjjeli repülést* 1917.ápr.5-én: kis magasságból bombázta a tatari or. pság-ot. – Kézdivásárhelyen 1917 elején alakult meg a 31.rep.szd. (pk. *Josef Seidl* szds.) a vele együtt *Gyergyószárhegyen* megszervezett 33.rep.szd-dal (pk. *Hervay Egon* szds.), amelyek *testvérszázad*ként támogatták és személyzetben is kiegészítették egymást. Az év közepén a 31.szd-ot vad. rg-ekkel szerelték fel, amelyek rendszeresen kísérték a 33.szd. feld. gépeit. ♦ WL, 1297.

Repülő-hadműveletek (IV.): fogalma mint →*repülő-hadműveletek* (I.) az →*olasz hadszíntéren* 1915–1918. – Ol. hadba lépése az OMM repülőerőit három területre igényelte. A Triesztől D-re húzódó Adria-part védelme a balkáni XIX.hdt. és a →*haditengerészeti repülés* pság-a alatt állt (→*repülő-hadműveletek* [V.]). →*Tirol* területe, D-Tirol *Trient* <Trento> körzetével és az Etsch folyó völgyével a 10.hds.pság hatáskörébe tartozott (→*repülő-hadműveletek* [VI.]). A Villach–Görz <Gorizia> arcvonaltól körzetét a Wippach folyó völgyében rep. szempontból két pság alá sorolták. É-on a 11., Görztől D-re a 6.hds.pság adta a feladatokat a *KOLUFT*-on és a *STOLUFT*-on keresztül a rep. alakulatoknak. Ez utóbbi körzetben zajlottak az →*isonzói csaták* (→*repülő-hadműveletek* [VII.]). – 1916 közepéig nem került sor jelentősebb légi harcokra, a találkozó ellenfelek kölcsönösen kikerülték egymást. Az ol-ok gyakran berepültek az ot-m. táb. rep.terek és városok fölé, és kis bombákat szórtak. Az ot-m. rep. erőket erre az időre már önálló vad.rep.szd-ok

védtek. – A 69.rep.sz.d.-ot <Flik.69S> (pk. Belizár *Suput* szds., majd *Fedinec* László szds.) 1917-ben n. mintára kifejezetten a gy. támogatására szervezték, *Portogruaro* majd *Gajerina* támaszponton. No-ban gyártott Albatros J I együléses rg-eik motorját, benzintartályát és pilótaülését alulról gy. lövedék ellen védő pc. borította. A megfigyelő-ülésbe lefelé állítva, két ferdén előre tüzelő, a pilóta által működtetett gpu-t szereltek. – Az Isonzó–Piave frontszakaszok feld. feladatait 1917–1918-ban az új gyorsfeld. rep. egységek →*Prosecco*, →*Navole* és →*Casarsa* térségében települt sz.d.-ai hajtották végre. ♦ WL, 1298.

Repülő-hadműveletek (V.): fogalma mint →*repülő-hadműveletek* (I.) az *Adriai-tenger* és K-i partvidéke felett 1915–1918. – 1915 késő tavaszán 5 ol. léghajó (3 hds-beli és 2 tengerészeti) éjszakánként bombázta Fiume, Pola és Laibach körzetét. Jún.8-án *Klassing* Gusztáv shdgy. pilóta (Lohner rg-pel) rakétapi-ával felgyújtotta a Fiumét bombázó *Citta di Ferrara* léghajót, amely a tengerbe zuhant. Az ot-m. →*haditengerészeti repülés* az ol. bombatád-ok megtorlására indított tád-okat (kiemelkedett az Ancona elleni). – 1917-ben az ol. hds. Trieszt irányába, a haditengerészet a balkáni partvonal rep. és →*haditengerészeti támaszpontjai* ellen indított tád-okat. Az ot-m. elhárító győzelmekben nem kis része volt a kitűnő ot-m. *repülőcsónak*-típusoknak. – Az ol. Caproni bomb.rg-ek elhárítására 1917 végén a Cattarói-öböl köré 3 sz.d. települt az átszervezett 1.rep.sz.d. <Flik.1.J> (pk. Otto *Jindra* szds., később Karl *Sabeditsch* szds., majd *Maczourek* [Maklár] Béla fhdgy.), az átképzett 6. (pk. Gálffy Béla szds.) és a 13.rep.sz.d. (pk. *Gergye* József szds.). Az *Igalóban*, majd *Tiranában* települt 1.sz.d. Aviatik D I „Berg” és Phönix D I együléses szárazföldi vad.rg-ekkel harcolt, az *Igalóban* állomásozó 6. és 13.sz.d. Phönix D II póttartályos kísérő vad.rg-ekkel. Ilyenre repült a későbbi m. óceánrepülő, →*Endresz* György is, aki a szárnyakra póttankokat szerelve messze a tenger fölött üldözte a Capronikat. – Az ot-m. haditengerészeti repülés védte a partot és a →*haditengerészeti* erőket, s feld. és bombázással segítette a földi csapatok harcát is. Ilyenkor szárazföldi vad.gépekkel harcolt. Legeredményesebb vad. pilótája Gottfried *Banfield* shdgy. sz.d.pk., ill. *Grosschmid* István volt.

– A XIX.hdt. területére 1917-től speciális rep.sz.d.-ok is települtek. A 6.fotóvad.sz.d. <Flik.6.F> (pk. *Bendik* József szds.) együléses vad.gépeit sorozatfelvétel kamerákkal szerelték fel. Albatros D III, Aviatik-Berg D I és Phönix D II póttartályos rg-eivel repült pl. *Almásy* László Ede, aki 4 órást fotóutakat végzett a Durazzo–Valona–Klissura–Odivide-tó–Janina–Otrantói-szoros térségben. – Hasonló céllal alakult meg 1917-ben *St. Fjeri*, majd *Tirana* rep.terén a 64.rep. és fotóvad. sz.d. <Flik.64.D és 64.F> (pk. *Gálffy* Béla szds.), Brandenburg C I, Phönix C I gyorsfeld. és Albatros D III fotóvad. gépekkel. ♦ WL, 1299.

Repülő-hadműveletek (VI.): fogalma mint →*repülő-hadműveletek* (I.) →*Tirol és Dél-Tirol* felett 1915–1918. A 10.hds. rep.erői közül a *Gardalo* táb. rep.terén alakított 17.rep.sz.d.-ot <Flik.17.> (pk. Josef *Schwarzböck* szds.) Lohner B VII, Lloyd C II, majd Brandenburg C I feld.rg-ekkel szerelték fel. 1915.nov-ben az or. frontról a 10. hds-hez, →*Pergine* bázisra vezényelték át a 7.rep. sz.d.-ot <Flik.7.> (pk. Nikolaus von *Lorheim Wagner* szds.), s új Lohner B VII és Aviatik B IV gépekkel szerelték fel. – Az ol. repülők gyakran berepültek az ot-m. táb. rep.terek, városok fölé és kis bombákat szórtak. 1916.febr.14-én az ot-m. rep. erők „viszonzásul” 3 sz.d. összevont 4-4 Lohner B VII gépével *Perginéről* bombatád-t hajtottak végre Milánó ellen. A villamos erőművek gőzfejlesztőit a 7., a 85.000 LE-s Porta-Volta telepet a 16., a 87.000 LE-s Porta-Romana telepet a 17.rep.sz.d. támadta. Minden gép 150 kg bombát szállított és csak kézi védőfeszítéssel repült. A bombák 10, 20 és 40 kg-os romboló és 10 kg-os gyújtó töltetűek voltak, s az erőművekben 60 %-os kárt okoztak. 11 gép sikerrel végrehajtotta a tád-t 1 gép motor-túlmelegedés miatt visszatért a Garda-tótól. Ez volt az ot-m. rep. erők első, nagy kötelékben végrehajtott tád-a. – Az ot-m. rep. erőket ezidőre már önálló vad.rep.sz.d.-ok védtek. A 10.hds. területén a vad.védelmet az új 3.vad.sz.d. <Flik.3.J> (pk. Friedrich *Nawratil* szds.) látta el Albatros D III gépekkel, *Matarelló*, *Gardalo*, majd *Romagnano* rep.terén. – 1917 nyarán helyezték át az or. frontról a 10.feld.rep.sz.d.-ot <Flik.10.D és 10.F> (pk. *Gefring* István szds.) Gardalóra mint fotóvad. egységet. – A 10.hds. támogatására még két rep.sz.d. alakult 1918-ban: az 54. <Flik.

54.D> mint gyorsfeld.szd. Aviatik-Berg C I gépekkel, *Oberloitsch*, Gardalo, majd →*Navole* bázissal; s a 73. <Flik.73.D> mint gyorsfeld. és fotószd. UFAG C-I és Albatros D III gépekkel, *Croviana* állomáshellyel. Az utóbbi szd. később *Matarelloból* harcátámogatást is ellátott. ♦ WL, 1300.

Albatros D III vadászipülőgép Dél-Tirol felett

Repülő-hadműveletek (VII.): fogalma mint →*repülő-hadműveletek* (I.) az *Isonzó-front* felett 1915–1918. – A 6.hds. rep.erőihez elsőként az újonnan kiképzett 12.rep.szd. <Flik.12.> (pk. Wilhelm *Köppel* szds.) érkezett meg Lohner B IV fe.telen feld. gépeivel, s a Wippach völgyében *Aisovozza* és *Heideschaft* táb. rep.terekre települt. Wippachba települt át Belgrád alól a 4.rep.szd. <Flik.4.> (pk. Alfred *Veljacic* szds.) Lohner feld.rg-ekkel. Az első fe-es (feld. és bomb. feladatok ellátására alkalmas) Brandenburg C I rg-ek 1916 elején érkeztek meg, ekkor a szd. Aisovizzába települt át. – A 11.hds. területén →*Casarsa*, →*Feltre és Levico*, *Motta di Livenza*, *Oberloitsch*, *Villach bei Seebach* voltak az ot-m. →*repülőbázisok*. Elsőként az újonnan alakult 16.rep.szd. <Flik.16.> (pk. Richard *Schuster* szds.) települt 1915.júnban Villach rep.terére, kétcéllás Lloyd C I rg-eivel és megerősített szerkezetű Lohner B VII feldbomb. gépekkel. Feltrébe települt a 8.D 11.D, 11.F feld.szd., a 14.J és 60.J vad.rep.szd., a 39.D és 39.P sorozatfelvevő vad.szd., vmint a 66.D gyorsfeld.szd. A szerb frontról áttelepült 15.D és 15.F feld.szd, vmint a 45.D és 45.S csatarep.szd. Levicóban állomásozott, gyakran Feltrén használva közbenső leszállásra. – Az 1-4. →*isonzói csata* idején az ol-ok Savoia-Pomiglio feld. és Caproni bomb. gépekkel támadták az Adria ki-

kötőt és az ot-m. rep.tereket. 1916.márc.27-én az ot-m. →*Hadsereg-főparancsnokság* a Piavehidak ellen rendelt el rep. tád-t. Az első ot-m. éjeli bombatád-t Brandenburg C I gépekkel tervezték végrehajtani, amelyekre 80 kg-os bombafelfüggesztőket szereltek. A 4., 12. és 16.rep.szd. súlyos veszteséggel végrehajtott tád-ában a hidakat alig érte találat. A bombavetés kezdetleges volt, nem volt célzókészülék, s az éjszakai rep. gyakorlata sem alakult még ki. – Az 5-9. isonzói csata idején ol. Caproni bomb. gépek vad. kísérettel támadták a Wippach-völgyi ot-m. rep.tereket, vmint Adelsberget, Laibachot, Triesztet, Fiumét és a cattarói →*haditengerészeti támaszpontot*. Az 1917.máj.17-i →*otrantói csatát* ot-m. hidroplánok folyamatos feld-sel biztosították. – Az →*Antant* 1917-re kialakult légi főlénye új, mozgékony harci repülőcsoportok kialakítását igényelte. 4 önálló ot-m. vad.rep.szd. alakítottak meg egy-egy frontszakaszon. A 41., 42., 51., 56. vad.szd. rövidesen olyan hírnévre tett szert, hogy csak pk-ai nevével emlegették. – A *Brumowski-század* <Flik.41.J> (pk. Godwin *Brumowski* mérnök szds.) volt a leghíresebb ot-m. vad.szd., a pk. a legeredményesebb vad.pilóta 35 légi győzelemmel. A m. →*Kaszala* Károly 9 légi győzelmet ért el (1917 végétől Albatros D III géppel). A szd.pk. vörösre festett gépét fehér koponya jelölte. – A *Háry-század* <Flik.42.J> (pk. →*Háry* László szds.) 1916 végén *Sesanna* köves rep.terén alakult meg, 1 szárny feletti gpu-val rendelkező „KD” vad.gépekkel. A szd. 1917 közepétől kapott Aviatik-Berg D I, majd Albatros D III rg-eket, amelyeket a →*Prosecco* rep.bázison, majd a füves *Motta di Livenzán* tudtak használni, követve a →*caporettoi áttörés* adta lehetőségeket, az új pk., *Újváry* László fhdy. vezetésével. A szd. ált. 10 géppel emelkedett 4500 m fölé, majd a Montello felett ráfordult a Piave vonalára a tenger irányába. A szd. *Pianzanóban* volt az összemlásiág, akkor Casarsába repült. – A *Fiala-század* <Flik.51.J> (pk. Wadige *Froreich* szds.) 1916 végén a Wippach völgyében alakult. A caporettoi áttörés idején lépett harcba Albatros D III vad.gépekkel, új pk-kal (Benno *Fiala* Ritter von *Fernburg* fhdy.), Motta di Linvenza, majd *San Vito* rep.terekről. *Fejes* István alti., aki 16 igazolt légi győzelmet aratott, érte el az első am. rg. lelő-

vését. – Az *Elnér-század* <Flik.56.J> (pk. Robert *Elnér* szds.) Villach körzetében működött Aviatik-Berg D I, majd 253-as Albatros D III vad.gépekkel. – A 46.rep.szd-ot <Flik.46.D, 46.F, 46.P> (pk. Karl *Banfield* fhdgy., 1918.máj.1-től *Weiter-schütz* [Gyíressy] Sándor szds.) alacsonyítád. és fotóvad. alakulatként 1917.okt-ben *Divaccában*, majd *Cinto Ciamaggiore* táb. rep.terén szervezték újjá, Albatros D III és Phönix D II együlékes vad.gépekkel. ♦ **WL, 1301.**

Repülő-hadműveletek (VIII.): légi harcok a →*nyugati hadszíntéren* 1914–1918. A ~ az I. vh. alatt nem képeztek olyan szintű összefüggő →*hadműveleteket*, mint a II. vh. idején. A →*bombázások* (I.) kezdetben kormányozható léghajókkal folytak, a n. →*léghajózás* (II.) növekvő veszteségei miatt azonban 1916.nov-tól a →*Zeppelin*-ektől jóval hatékonyabb →*bombázó-repülőgépek* gyártása került előtérbe. 1917.máj. és 1918.márc. között a n. bomb.rg-ek Londonra és D-Angliára 1917.máj-aug. között 177 db G IV géppel 8 nagyobb tád-t hajtottak végre, 20 t bombát dobtak le, 401 halálozást okozva. 1917.szept-től 1918.jan-ig döntően éjjeli bombatád-okat indítottak NBr., ill. Párizs ellen. 1918.jan-aug. között 20 bombatád-t indítottak NBr. ellen, összesen 259 géppel (amelyből 63-at lőttek le), 50 t bombát dobtak le, 435 halálozást okozva. Az 1918 tavaszi →*német offenzíva* támogatására márc-szept. között összesen 483 géppel (amelyből 13-at lőttek le) 28 bombatád-t hajtottak végre Párizs ellen. A város belső részeire bombát dobó 37 gép 237 halálozást okozott. 1918.júl.18-19-én két éjszaka a n. bomb.rg-ek 166,5 t bombát dobtak le fr. és belga célpontokra; géphiány miatt volt olyan olyan rg., amely egy éjszaka (váltott személyzetel) 6 bevetést hajtott végre. 1917–1918 során a második legfontosabb fr. célpontra, Dünkirchen <Dunkerque> kikötőjére 125 t bombát dobtak le. – 1918 tavaszától az →*Antant*-haderőknél nagy számban jelent meg a 300 LE-s ang. Bristol F2B neh. →*felderítő*- és →*vadászrepülőgép*, a fürgé RE-5, vmint Sopwith vad.rg. és a fr. Spad magassági vad.rg. A n-ek a háromfedelű Fokker Dr I, és a legmodernebb magassági motoros Fokker D VII vad.gépekkel szálltak szembe a túlerővel. Az ang-fr. vad.gépek sorra lőtték le a földi csapatokat támogató, alul páncélozott, de felülről védte-

len csatarg-eket. 1918 folyamán a n. légierőből egyre inkább már csak az éjszakai „R” <Riesenflugzeuge> óriás bombázók működtek hatásosan, a városok, hadikikötők és kat. raktárak ellen. – A rg.gyártásban (főként anyaghiány miatt) 1917-től lemaradás alakult ki a n-eknél, bár a mű. fejlesztés terén ált. az élen jártak. Fontos nyersanyagokért cserébe szöv-eiknek rg-eket, licenceket és kiképzést ajánlottak; lehetővé tették ot-m. mű. szakemberek és pilóták kiképzését, az új rg-ek, a n. üzemek megismerését, s harci tapasztalatok szerzését a Ny-i fronton. – Így kerültek az ot-m. →*hadrendbe* 1917-re az új Albatros vad. és csatarep. típusok, amelyekre a kiszemelt új szd. pk-ok és szd. főpilóták a Ny-i fronton kaptak kiképzést. Az →*olasz hadszíntéren* harcoló 69. csatarep.szd-ot <Flik.69.S> Albatros J 1 pc. csatarg-pel szerelték fel, a vad.szd-ok pedig a „KD” gépek után megkapták az Albatros D III vad.gépet. A Ny-i fronton kialakult távolbombázás eszközeként érkeztek az új ot-m. „G” szd-okhoz a 24 m fesztávolságú, nagy teherbírású Gotha G IV kétmotoros rg-ek. ♦ **SGy, WL, 1302.**

Repülő-hadműveletek (IX.): fogalma mint →*repülő-hadműveletek* (I.) az elg. →*hátország* ellen 1917–1918. A ~ az I. vh. alatt nem képeztek olyan szintű összefüggő →*hadműveleteket*, mint a II. vh. idején. – Rep.erők felállítására hátszágai tád-okra az OMM-ban csak 1916 őszén került szóba, amikor egy bomb.ezd. felállítását tervezték FIG <Fluggeschwader IG> jelzéssel. Bár a „G” <Grossflugzeug> nagy gépet jelölt, ekkor még csak bombavetésre alkalmassá tett néhány egymotoros Brandenburg C I, Lohner B VII rg-et vehettek számításba. – A n. és az ol. légierő e területen előrébb járt. 1917 elején két- vagy többmotoros rg-ekkel már 23 n. rep.szd intézett ilyen tád-okat. Az ol. légierő 13 bomb.szd-dal, szdonként 4-4 hárommotoros Caproni rg-pel támadott: 10 szd-dal az OMM hátszágai városait, 2 szd-dal az Isonzó-frontot, 1 szd-dal az albánt. Or-nak is volt egy bomb.ezd-e két-, ill. négymotoros Sikorski „Ilja Murometz” óriásgépekkel. – Az ot-m. fejlesztés megtorpant, mivel a →*béketapogatózásokat* kezdeményező új uralkodó halogatta az elg. hátország elleni tád-okat. Az OMM rg.gyárai csak 1916 végén kezdtek a többmotoros →*bombázó-repülőgépek* tervezéséhez. –

Ugyanekkor került sor az FIG ezd. felállítására *Strasshof* rep.terén (Bécsről É-ra), Karl Nikitsch fhdy. szervezésében. Az 1917.jan.1-én kinevezett pk., Franz Rabitsch jan.28-án lezuhant. Tőle Karl Sabetitsch fhdy. vette át a pság-ot. Első frontrep.teréről, *Divaccáról* 77 bevetést hajtott végre, s 27 légi harcban 2 légi győzelmet ért el. Az ezd. kezdetben Brandenburg C I, ÖFFAG C II, Aviatik-Berg C I és oltalmazó Brandenburg D I „KD” gépekkel harcolt. A nagy bomb.rg-ek közül először a 2x160 vagy 200 LE-s, kétfedelű, 3 üléses, 450 kg terhet szállító Brandenburg G I került licenc-gyártásra a bécsi ÖFFAG és az albertfalvai UFAG rg.gyárakban, 12-12 példányban. Ezeket ált. kétmotoros átképzésre használták és csak 1918-ban kerültek bevetésre, főleg éjszakai bombázásra, az új távolbomb.szd-oknál. Az FIG ezd-et később No-ból megrendelt 2x230 LE-s Hiero tolómotoros, kétfedelű, LWG gyártású, Gotha G IV bombázókkal szerelték fel. – Az FIG ezd. 5 szd-ra <Flik.101.G-105.G> oszlott és harci tev-ét 1917.ápr.-tól kezdte. A 101.szd. (pk. Karl Sabetitsch szds.) *Divacca*, majd *Rovereto* rep.teréről az Isonzó-hds-et támogatta. A 102.szd. (pk. Kammerer Andor szds.) a D-Tirolban fekvő Roveretoból a 6.hds-et támogatta, vmint részt vett a Montello lejtőin küzdő csapatok ellátásában. A 103.szd. (pk. Weigel [Nagykosztolányi] Károly szds. [†1918.máj.19]) az Isonzó-hds-pság (Kisa) parancsaira *Avianóból* járt bevetésekre a Ponte di Piave frontszakasz támogatására és az ol. Treviso ellátó központ bombázására. A 104.szd. (pk. Ludwig Stojan szds.) *Pordenonéból*, majd *Campoformidóból* repült Velence térségéig a Piave frontszakasz támogatására, a Kisa parancsai szerint. A 105.szd. (pk. Csenkey Géza szds.) Bécsújhelyen szerveződött 1918 őszén, majd *Avianóba* települt az Isonzó-hds. pság-a alatt a Piave-térség ol. ellátó- és szállítórendszerének bombázására. – 1918.jún-i adat szerint az FIG ezd. 146 bevetésen, 255 órát repülve, 8929 km-t megtéve, néha 16-19 gépes kötelékekben, 185-255 bombát dobott, 2430-3850 kg súlyban. Ugyanebben az időben az ol. Caproni bombázók e térségben 2474 bevetésben 10.000 kg bombát vetettek az ot-m. csapatokra. • WL, 1303.

Repülő-hadműveletek (X.): a magyar →*Vörös Hadseregben* a →*repülők hadszervezete* (IV.)

által végrehajtott légi harcok 1919-ben. – Az 1. rep.szd. a D-en védő II.hdt. rep.alakulata volt Kaposváron, *Kammerer* Andor pság-a alatt, 3 UFAG C I →*vadászrepülőgéppel*. Felderítette a csapatmozgásokat Csáktornytól Pécsig. Máj-ban már 6 rg-e volt, közte 2 Phönix C I gyorsfeld. Bevonták az →*északi hadjáratba* is. – A legnagyobb a 2.rep.szd. volt, Albertfalván, *Csenkey* Géza pság-a alatt, 8 Brandenburg C I, s néhány UFAG C I géppel. Felderítette a csszl. csapatmozgásokat, Miskolc visszafoglalása után támogatta az előrenyomulást, jún-ban bombázta Ruttkai vasútállomását, júl-ban a csszl. és a ro. csapatok egyesülését zavarta a Felső-Tiszanál. Júl.31-én a hidak bombázásával akadályozta a Tiszaóknél átkelt ro-okat, s légi harcot vívott a ro. légierővel. – A Rákosmezőn települt 3.rep.szd. (pk. *Hartzer* [Tarnóy] Sándor) máj.28-án 2 Brandenburg, 2 UFAG C I, 3 Phönix C I, 3 MÁG-Berg C I és 1 MÁG-Berg D I vad.rg-pel bírt. Az 51 fős szd-ban 14 pilóta és 8 megfigyelő volt. Bp. vad.véd-ét, vmint a csszl. mozgások feld-ét látta el az Ipoly mentén Szécsényig. Jún.3-án a felvidéki harcok támogatására egy részlege Pásztóra települt. Júl-ban a 80.dd-ba osztották be a ro. tád. elhárítására. 18-án Mezőtárkányba, 26-án Ongába telepítették. E napon 1 gépe támadta a kiskőrei ro. pontonhidat és a légv.ü-et; géppuskázta a Szolnok–Debrecen műutat, majd Debrecen vasútállomását. – A 4.rep.szd. Győr véd-ére települt ki a Bp-i szd-okból, →*Endresz* György pság-a alatt. Állománya 47 fő (ebből 11 pilóta és 8 megfigyelő), ill. 3 UFAG C I és 2 Berg D I vad.rg. volt. A II. hdt. alárendeltségében figyelte a csapatmozgásokat Pozsony–Érsekújvár–Komárom–Esztergom térségében. A Robert *Elner* (a volt Flik.56 pk-a) pság-ával szervezett csszl. légierő szórványosan támadta Győrt. Jún.15-én az ágyúgyár környékét bombázó rg-et a készülségi Berg D I (*Kretz* [Mátyásffy] József) lelőtte, ezután a berepülések megszűntek. A szd. 56 bevetést végzett és 12, Győr elleni tád-t hárított el. – A szegedi 5. rep.szd. (41 fő, köztük 12 megfigyelő és 8 pilóta, pk. *Matzenauer* Hugó) Szegedről 2 Brandenburg C I és 1 UFAG C I gépet mentett ki (a többi a fr-k lefoglalták), s Kecskemétre települt. Máj.8-tól az I.hdt. alárendeltségében a Baja–Szabadka–Szeged vonalon végzett feld-t. Jún-ban, miután Albertfalváról 2 Brandenburg C I

gépet kapott és Újvidékről átmentett 3 Anatra iskolagépet, bekapcsolódott a felvidéki harcokba. Júl.20-án Szeged–Csongrád térségében felderítette a ro. állásokat, másnap támogatta a tiszántúli tád-t, majd védte a visszavonuló III.hdt-et. – Az 1919.márc-ban Aradon alakult 6.rep.szd. (49 fő, ebből 11 pilóta és 7 megfigyelő, pk. *Korbuly* László) Békéscsabára, onnan Mátyásföldre evakuált az aradi pótssd. Brandenburg gépeivel és iskolagépekkel. – A *Székelly Repülő Század* (7. rep.szd., 10 pilóta, 5 megfigyelő, pk. →*Alexay* András) az erdélyi csapatokból alakított 7.ho-t támogatta. Márc-ban Debrecenbe települt 1 UFAG C I géppel, ami feld. vagy futárszolgálatot látott el. Debrecen feladásakor 4 fő elrepült, a legtöbb, köztük a pk. ro. →*hadifogságba* estek. Máj.8-án Mátyásföldön újjászervezték →*Bernárd* Mátyás pság-a alatt. Részt vett az É-i hadjáratban, majd *Wagner* János pk-kal Rákosmezőre települt. – A →*Háry* László pság-a alatt 1918 őszén Mátyásföldön szervezett 1.rep.o. 1919.ápr-ban a 8. rep.szd. nevet kapta. 4 n. BMW magassági motoros, együléses Fokker D VII, 2 MÁG-Fokker D VII, 2 kétülés MÁG-Fokker D VII vad., 1 Nieuport 17 C és 2 Fokker D VI gyakorló géppel bírt. Máj. közepétől 27 pilótával Mezőtárkányból segítette a III.hdt. miskolci harcait. Jún.1-én a Sajó és a Hernád átkelőit támadva Tiszalucnál megsemmisített 4 ü-et és a légv.gpu-kat. – A volt ot-m. →*haditengerészeti repülés* alakította a csepeli 9. vízi rep.szd-ot az UFAG rg.gyárban épített gépekkel. Az Albertfalvával szemköztí Duna-parton települt *Wollemann* István pság-a alatt 2 pilótával, 4 megfigyelővel és 60 fő mű. személyzettel. A hadihajós főpság alárendeltségében jún. 1-től repült Baja és Apatin között a Duna két partján. A feld-t „K” rep.csónakkal, a harci feladatokat W 29 egyfedelű hidroplánokkal hajtotta végre. Jún.5-én bombázta a komáromi csszl. ü-eket. Jún.26-27-én a Bp-i felkelés után a →*Dunaflottila* D felé haladó monitorait támadta. Júl-ban a Tisza alsó folyásánál harcolt. ♦ **WL, 1304.**

Repülő-hadműveletek (XI.): a német →*repülők hadserege* (II.) által végrehajtott felderítések, légi harcok és bombázások összessége a →*bal-káni hadszíntéren* és →*Törökországban* 1914–1918. Az I. vh. kitörésekor To-nak nem volt a fronton bevethető légi harceszköze, Bg-nak alig.

Az ot-m. rep. erők harcértéke miatt To. és Bg. csak a n. cs. →*repülők hadserege*től (II.) várhatott segítséget. – 1915.febr.3-án *Erich Semo* n. rep. örgy. átvette az 1911–1914 között San Stefanóban <Yelsikög> működött volt fr. rep. iskola és a török táb. rep. csapatok pság-át. Beosztását nov.16-ig töltötte be, ezalatt új rep. szervezetet állított fel n. önkéntes rep. személyzetből és néhány kiképzett tr. pilótából. A hátramaradt, kb. 1 szd-nyi kétüléses fr. gép kiegészítésére megkezdődött a n. rg-ek átcsempészése To-ba. 1915.febr-tól 1916.okt-ig a Bécs-Bp.–Szeged–Herkulesfürdő–Adrianopolis útvonalon 24 db n. Albatros C I, AGO, Fokker, Halberstadt, LVG és Rumpler B I rg. érkezett To-ba. Mivel Herkulesfürdőről Adrianopolisba csak a →*bombázó-repülőgépek* tudtak átrepülni, a →*vadász-* és a →*felderítő-repülőgépek* számára bg. területen titkos mezei leszállóhelyet létesítettek, ahol üzemanyagot vettek fel. E gépekből 2 szd-ot állítottak fel. Az egyik részt vett a brit-fr. →*gallipoli hadművelet* elhárításában, a másik Szíriában a tr. 4.hds-et támogatta. – 1915.nov-tól lehetségessé vált a szétszerelt rg-ek dunai, 1916-tól vasúti szállítása. 1916-ban →*Enver* pasa tr. hm.130 feld. és 30 vad.rg-et rendelt, amelyek leszállítását No. készpénzfizetés ellenében is csak 1918-ig tudta vállalni. To. 1917-ben mégis újabb 100 rg-et rendelt. – 1916-ban azonnali erősítésként To-ba küldték a n. Jasta I(F) vad.szd-ot, majd önkéntes n. legs-gel 6 Pasa rep.szd-ot (n. hadrendi számmal 300-305.) állítottak fel. 1917-től n-tr. legs-gel még 15 rep.szd-ot (tr. hadrendi számmal 1-15 nci Bölük) szerveztek, szd-onként 5-10 rg-pel. – 1918.okt-tól 295 n. rep. ti., 95 alti. és 1740 fő legs. tért haza. A kiképzett tr. rep. személyzet kb. 100 főt tett ki, az új To. légierjét ők szervezték meg 1919-től. Az ismert adatok szerint tr. jelzésű rg-ek az I. vh. alatt 28 elg. rg-et lőttek le, ebből 16-ot a Dardanellák és az Égei-tenger felett. 1916–1918 között 98 n. rg. leszállítása ismert: Albatros D II (1917 - 3 db), Albatros D III (1918 - 32), Albatros D Va (1917 - 2), Fokker D I (1917 - 8), Fokker D VII (1918 - 7), Fokker E III (1915 vége–1916 - 13), Halberstadt D III/IV (1917–1918 - 31), AEG C IV (1917 - 2). Zsákmánygépként állt a tr. légierő szolgálatába: Bristol Scort C/D (1917 - 2), Martinsyde (1917 - 1), Nieuport 17 (1918 - 2). ♦ **SGy, 1305.**

Repülők hadszervezete (I.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* struktúrája az →*Oszták–Magyar Monarchia hadszervezeténél*. A léggömbös osztályokat <Ballon-Abteilung> röviddel a →mozgósítás előtt kivonták a közlekedési dd-okból <Verkehrsbrigade> és légiáró csapat <Luftfahrtruppe> néven közvetlenül a →közös Hadügyminisztérium alá rendelték, ahol azokat a rep. csapatok e feladatkörben kizárólag az uralkodónak alárendelt főszemlélője <Generalinspektor> irányította (1917.júl.8-tól 1918.szept.3-ig →*József Ferdinánd* fhg. vezds.). A rep. csapatok pk-a (1912–1918 között Emil →*Uzelac* mérnökari ezds. [1918.jún-tól vörgey.]) a →hátországban a KHM-mal és a főfelügyelővel, a →hadművelési területen a →hadsereg-parancsnokságokkal működött együtt. – Az ún. repülőgépparkok (rep. szd-ok, 4-4 rg-pel) a hds., a hdt.- és az erődpságok alárendeltségében működtek. A hdm. területen bevetett cs. és kir. tábori repülőszázadok <Fliegerkompanie, Flik.> az egyes →hadseregek rep. pság-ai <Kommando der Luftfahrtruppen, KOLUFT> alá tartoztak, amelyek a közvetlen kapcsolatot rep.szd-okkal vk.tisztjeik <Stabs-offizier der Luftfahrtruppen, STOLUFT> útján tartották. Az 1914-ig felállított 15 rep.szd. (Flik. 1-15.) feld. feladattal vonult a →hadszínterekre. Az I. vh. végén már 54 vegyes harci, 20 vad. és 5 neh. bomb.szd. (Flik.1-74. és Flik.101.G-105.G) volt a frontokon. A szd-okat a feladatoknak és a mű. fejlődésnek megfelelően többször átszervezték, 1916-tól feladatkörüket is jelölték a sorszám után: →repülőalakulat-jelzés. (Számszerű adatok: →Repülőcsapatok eredményei) • **WL, 1306.**

Repülők hadszervezete (II.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* (a II. vh-tól →*haderőnem*) struktúrája a →német császári hadseregben. Az 1914-es mozgósítás idején minden →seregtest-psághoz 1 repülőosztágot (4 rg.) osztottak be feld-re és a tü. irányítására. E fe.telen feld.rg-ek első ülésben ültek a megfigyelőtisztek. Az I. vh. kezdetén meglévő 41 feld.szd. a háb. végére 306-ra bővült, a 450 rg. 5000-re, a 4200 fős állomány 160.000-re (ebből 80.000 a fronton). 1914.novben megszervezték az első bombavetőosztágot 6 szd-dal és 36 rg-pel. 1914 végén 6 szd-dal és 36 bomb.rg-pel Ostendében felállították a *Postagalam* Osztágot <Brieftauben Abteilung Ostende>

a neh.tü. tűzének kiegészítésére, ill. irányítására. A táb.rep. csapatok főnöke <Feldflugchef> 1915-től *Thomsen* örgy. (majd ezds.) volt. – A Verdun elleni tád-hoz először vontak össze tervszerűen nagy rep. erőket, az 5.hds. rendelkezésére 168 rg. állt, köztük 30-40 egyszemélyes új Fokker vad.rg. 1916.okt.8-án a légierőt önálló fn-ként ismerték el és az →*OHL* főnökének közvetlen alárendeltségében kinevezték parancsnokló tbk-át <Kommandierenden General der Luftstreitkräfte; Kogen Luft>, *von Hoepfner* altbgy-ot. A rep. csapatok felügyelője <Inspektor der Flieger> *Siebert* örgy. (majd alez.) volt. 1917-re 36 vad. szd-ot (14-14 rg.) és 16 bomb. osztágot (36-36 rg.) szerveztek, s a feld. gépekben ülő megfigyelő gpu-t kapott. – A →keleti- és az →olasz hadszíntéren a n. rep. erők együttműködtek az ot-m. rep. erőkkel. 1917-ben a Flik.25. (szd.) együtt járt bevetésre Dunajew, majd Mikulince táb. rep. terekről a n. Jasta.21. vad.szd-dal. 1915.júl-ban egy titokban megjelenő kísérleti Fokker-szd. támadta Cortina d'Ampezzót (Ol. és No. között még nem állt be a →hadiállapot). Az 1917 őszi →caporetói áttörést n. részről 6 feld. (Asta.2., 14., 17., 204., 219., 232.), 6 vad.szd. (Jasta 1., 31., 39., ... [nincs adat]), 1 hds-közvetlen feld. szd., 1 sorozatfelvevő kamerás feld.szd., 6 ballon szd. és 8 légv.ü. támogatta. 1917.dec-ben az ol. frontra vezényelték a 4.bomb.ezd-et <Bombergeschwader>. A →román hadszíntéren viszont a n. Karpathen-Körps rep. szolgálatát 3 ot-m. szd. (Flik.38., 39., 44.) látta el. A →nyugati hadszíntéren 1918.márc.1-én 80 vad.rep.szd. állt, 1 a K-i fronton, összesen 5500 rg-pel, ebből 3000 állomásozott a →hadművelési területeken. – Az 1919. jan.21-én feloszlott ~ a Ny-i fronton 7425, a K-i fronton 358 légi győzelmet ért el, s lelőtt 614 kötött ballont. Elvesztett 3298 rg-et, ebből légi harcban a hds. <Heer> 2128, a haditengerészet <Kriegsmarine> 170 rg-et. 1000 rg. eltűnt. Személyi vesztesége 6839 fő (3021 ti., 3809 alti. és legs.) volt, ebből 4578 fő rep. és 299 fő földi személyzet halt hősi halált a fronton. A háb. során 72 kat. kapta meg a Pour le Mérite →kitüntetést, köztük 61 pilóta (ebből 25 hősi halált halt). *Manfred von Richthofen* szds. pilóta 80, *Ernst Udet* hdgy. 62, *Erich Löwenhardt* fhdy. 53, továbbá 6 pilóta 40-nél, 16 pilóta 30-nál, 37 pilóta 20-nál, 82 pilóta 10-nél, 152 pilóta 5-nél több

légi győzelmet ért el. (Még: →*Léghajós csapat*; →*Léggömbös csapat*) • **SGy, WL, 1307.**

Repülők hadszervezete (III.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* (a II. vh-tól →*haderőnem*) struktúrája az →*Antant*-hatalmak haderőiben. A rep. iparban élenjáró Fr. a Voisin rg-ekkel olyan, többcélú géptípussal rendelkezett, amely tolómotorjával, nagy teherbírásával, forgatható orrgpujával légi harcra és bombák szállítására egyaránt alkalmas volt. E típust használták vagy másolták az ang. és az or. hds. rep. erőinél is. – **1.** 1914. szept. 29-én a fr-k 2. Voisin rg-pel felszerelt rep. szd-ot. bomb. rep. csoportba vontak össze, s már 1914. nov.-ben megalakították az 1. bomb. rep. o-t. A mozgósításkor meglévő fr. 25 rep. szd. 1918-ra 258-ra nőtt. Minden fr. hdt-hez 1-1 *repülőosztágot* szerveztek, s felállítottak 1-1 *repülőközpontot*, amely minden rep.-, légv.- és léggömbosztágot összefogott távbeszélő és rep. hírlánc útján. – A fr. rep. erők voltak a leggyorsabban bevethek, ami a Somme térségben hamar a légi főlény megszerzéséhez vezetett. A földi csapatok támogatására a feld., majd a vad. alakulatok megosztásával jelentős erőket vontak össze. – A jó fr. →*vadászrepülőgépeket* (Nieuport, Spad), amelyeket az or. és ol. →*hadszíntéren* is használtak, alacsonytd. harci rg-ekként is bevetették. – **2.** NBr-ban a hadirepülés két szervezetben fejlődött ki: *Királyi Repülő Hadtest* <Royal Flying Corps> és *Királyi Tengerészeti Repülő Szolgálat* <Royal Naval Air Service>. 1918. ápr. 1-én a két szervezetből létrehozták a *Királyi Légierőt* <Royal Air Force, RAF>. 1918. jún. 5-én a bombázókat összevonva 4 szd.-dal hozták létre az önálló bomb. egységet <Independent Air Force, IAF>, a *Bombázó Parancsnokság* <Bomber Command> elődjét. 1918. nov. 11-ig az IAF (amely ekkor kanadai és am. alakulatok bevonásával 10 szd.-ból állt) 548,6 t bombát dobott n. városokra, 3682 rep. órát teljesített, 3682 fotót készített, 111 gépet vesztett és (szerintük) 150 n. vad. gépet lelőtt. 1919-re 650 bomb. rg. bevetésével Berlin szétbombázását tervezték. – NBr. 15 rep. szd.-dal kezdte és 198 rep. szd.-dal fejezte be az I. vh-t. 1918-ra a brit és a fr. főság a légierő központosított vezetését, ill. növelését tekintette fő céljának. Megalakították a *bombázócsoportokat*, amelyek önálló harci egységekként is képesek voltak támad-

ni a →*hátországai* célpontokat. – **3.** Az USA légi erejének Eu-ba átszállított kontingense 1918. okt. 1-én 701 vad., 366 feld., 323 bomb. és 91 éjszakai bomb. rg.-ből állt. 35.000 rep. órát teljesített, 18.000 felvételt készített, 150 bombatád-t hajtott végre 133,1 t bomba ledobásával. A *támogató* <pursuit> egységek (kérdéses) saját adatok szerint 781 n. rg-et és 73 léggömböt lőttek le. Az am. harci veszteség 289 rg-et és 48 ballont tett ki. – **4.** Or. 1914-ben meglévő 6 rep. szd.-át 1917-ig 65 szd.-ra fejlesztette. 1915-re megszervezték az „Ilja Muromec” neh. bomb. szd.-ot, amelyet febr. 15-én vetettek be először. 1916. máj.-tól minden or. hds. kapott Fr.-tól 1-1, összesen 12 vad. szd.-ot Nieuport gépekkel. – **5.** Az ol. rep. szd.-ok száma az 1915-es 162-ről a háb. végére 200-ra nőtt. A szöv. vad. típusok mellett a *Katonai Repülő Hadtest* <Corpo Aeronautica Militaire> 1916–1918-ban 12 rep. szd.-ot szervezett Caproni bomb. rg-ekkel a földi csapatok támogatására és 1 rep. szd.-ot a haditengerészeti erők mellé. Ol. légierője a 1915-ben néhány léghajót és kb. 100 db régi fr. (Blériot, Nieuport) forgómotoros rg-et tett ki, amelyek már az 1911–1912-es →*olasz-török háborúban* is szerepeltek. Ol. az →*állásháború* kialakulása után fogott gyors fejlesztésbe. Újabb fr. típusokat rendeltek az addigi Farman és Voisin rácszörzsű gépek helyett, amelyeket időközben ol. 190 LE-s Isotta motorokkal szereltek fel (így is lassúbbak voltak az ot-m. rg-eknél). A Caudron Gr 3, s az egyfedelű Parasol–Macchi kétüléses feld. gépek mellett megszületett a hárommotoros, több gpu. állással kialakított nagy Caproni biplán. – **6.** Az I. vh.-ban a fr. ~ 5500, a RAF 6166, az am. 902, az or. kb. 600, az ol. 700 fő rep. személyzetet veszített. • **WL, 1308.**

Repülők hadszervezete (IV.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* struktúrája a →*magyar néphadseregben* (MN) és a magyar →*Vörös Hadseregben*. – **1.** Az MN gépeinek nagy részét iskolagépek tették ki. A néhány Odesszában gyártott Anatra Anasalj gépet később a SZKEB zsákmányanyagként elszállíttatta. A HM-ben megalakult a 37. (légügyi) ügyosztály. Vezetője, Hangay Sándor tart. rep. ti., „az összes m. repülésügyek kormánybiztosa” 1918. nov. 11-én rendelkezett a rep. személyzet összehívására. Nov. 20-án megalakult az önálló m. légierő: az 1. rő. rep. o. (pk. →*Háry*

László szds.) Mátyásfüdön, a 2.rep.postao. (pk. Szalay Ernő szds.) Albertfalván, a 3.rep.kiképző pótoló. (pk. Hartzer Sándor szds.) Rákosmezőn. – A 2.rep.o. nov-ben több, mint 100 karhatalmi-, propaganda- (röpcédulaszóró) és postafelszállást végzett. A II.hdt. vadászvd-ét a →demarkációs vonal szerbek általi megsértései miatt az 1.rep.o. Kammerer Andor szds. pság-a alatt Kaposvárra telepített szd-a biztosította. A n. →Mackensen-seregcsoport átvonulásakor 10. korszerű BMW magassági motoros Fokker D VII együléses vad. rg. került a mátyásfüdöi szd-ba. Új alakulatként az 1.rep.o. Győr véd-ére telepített ki egy vad.rep. szd-ot. A volt kiképző szd-ok Aradon szerveződtek, idevonva Szegedről 8 kétüléses iskolagépet. A →székely hadosztály 6 feld.rg-e Debrecenbe települt. – A ~ról 1919.jan.17-én készített jelentés fennmaradt: 1.rep.o. 4 Aviatik D I „Berg” és 8 Fokker D VII vad.rg.; 2.rep.o. 8 Brandenburg C I feld.rg.; 3.rep.o. 3 UFAG C I, 3 Brandenburg C I, 2 Brandenburg B I kétüléses rg.; kaposvári és győri rep.szd. 4-4 UFAG C I gyorsfeld. harci rg. – 2. A →Vörös Hadseregben Vörös Repülő Csoport néven vonták össze a ~t, s azt 4 kategóriába osztották: feld. és propagandaszolgálat (3 rep.o-ban 2-2 rep.szd.), kiképző rep.szd., vad.szd., vízi rep.szd. A szd-ok 1-9. vörös repülőszázad nevet kaptak: 1.szd. Mátyásfüd (pk. Háy László), 2.szd. Albertfalva (pk. Csenkey Géza), 3.szd. Győr (pk. →Endresz György), 4.szd. Kaposvár (pk. Kammerer Andor), 5.szd. Szeged (pk. Martinek Vince), 5/a.szd. Kecskemét (pk. Haag István), 6.szd. Békéscsaba (pk. Korbuly László), 7.szd. Debrecen (pk. →Alexay András), 8.szd. Rákosmező (pk. Hartzer Sándor), 9. vízi rep.szd. Csepel (pk. Wollemann István). – Bp. véd-ére 1919.márc.22-én intézkedtek légi megfigyelő állomások felállítására. 90 km-es körben (Székesfehérvár–Kecskemét–Szolnok) az elhárítást a később táb. rep.terekre kitelepített Bp-i rep.szd-ok végezték. Újraindították a →repülőgépgyártást, a fokozatosan felszerelt szd-ok máj-ra megszerelték a légi főlényt az ország ellenőrzött része felett, s azt aug-ig megtartották. ♦ WL, 1309.

Repülők hadszerkezete (V.): a levegőben harcoló →fegyvernem struktúrája a magyar →Nemzeti Hadseregben. 1919.aug-ban →Petróczy István ezds. vezetésével újjászervezték a HM 37.

(légügyi) osztályát, de nov-ben ügykörének egy részét a →Fővezérségnek adták át. A rep. csapatok a →román megszállás miatt a Szombathely, Győr és Siófok melletti táb. rep.terekre települtek. A legnagyobb erőt a győri vad.szd. képviselte. A bécsi szétválasztási tárgyalások további rep.anyagot ígértek. – A Fővezérség nov.12-én szabályozta a ~ tagozódását és alárendeltségét: pság a Fővezérség mindenkori székhelyén mint annak l.b. o-a; pk-a az l.b. o. vezetője és a fővezér repülésügyi előadója, →csapattest-pk-i hatáskörrel. – A HM 37. o. javaslatot dolgozott ki a várható békeszerződés kijátszására. 1920 elején, a No-i tiltások hírére fedőszervként a Kereskedelemügyi Minisztérium II. (Légiforgalmi) Szakosztálya vette át a HM 37. o. ügykörét. A febr.11-én felállított Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT) „mint a [...] rep.csoport magva, ill. annak polg. formával való leplezése [...] a békeszerződés határozványainak kényszere alatt alakított”. Ennek 10 millió koronás szubvenció fejében 2 rep.szd. személyzetét kellett alkalmaznia, havi 90 perces rep-t biztosítania, 10 egy- és 15 kétüléses rg-et tárolnia, 1 kiképzőszd. (Szeged) és 1 rep.anyagszertár kereteit fenntartania, s a rep.tereket karbantartania. – A →trianoni béke aláírását követően kezdetét vette az E-akció a rg-ek elrejtésére. A SZKEB megtalált és elpusztított 119 rg-et és 77 rg.motort, sőt a rg.gyárak speciális szerszámgépeit is tönkretették, noha ez nem volt benne a →trianoni béke katonai határozványában. – A II., később XI. Szako. vezetője, Petróczy István szkv. rep. ezds. No-i tanulmányútja után javasolta a korlátozásoknak megfelelő iskola-, ill. vitorlázógépek hazai építését. Támogatta egyesületek létrehozását és pályázatok kiírását, így megőrizte a rep.gárdát. Bár a Légügyi Ellenőrző Bizottság 1922 tavaszán elhagyta Mo-ot, a SZKEB továbbra is ellenőrizte a légügyeket. A XI. Szako. 1922.elején kidolgozta javaslatát 28 szd-ból álló titkos légierőre. Döntés született, hogy megszervezésére a Kereskedelmi Minisztériumban (a hm. irányításával) felállítják a Légügyi Hivatalt (LÜH), ami 1924.ápr.10-én Vassel Károly vk. ezds. vezetésével alakult meg. ♦ WL, 1310.

Repülők hadszerkezete (VI.): a levegőben harcoló →fegyvernem struktúrája a m.kir. →Honvédség újjáalakításakor. A légiforgalmi vállalatok

fedőtevé-e alatt kezdte meg működését. Szombathelyen alapfokú pilótaképzés indult a *Magyar Légiforgalmi Rt.* rep.iskolájában, a pályázat alapján tervezett, korlátozott teljesítményű Szebeny és Oravecz iskolagépeken, *Kenese* Waldemár irányításával. Szegeden *Repülő Meteorológiai Kirendeltség* létesült Bristol F2B, majd Fokker C V rg-ekkel a nk. légi forgalom kiszolgálására, magaslégköri kutatásokra és titkos felsőfokú pilótaképzésre, →*Háry* László vezetésével. A légiforgalmi vállalatok rg-ein a pilóták és a megfigyelők rendszeresen gyakoroltak. ♦ **WL, 1311.**

Repülők hadszerkezete (VII.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* struktúrája a román haderőben. Az 1916.aug-i →*román bevonuláskor* az 1. és 2. hds. 1-1 rep.szd-dal bírt, a bg. fronton további 1 rep.szd., Tartukai <Tutrakan> erődjénél 4 rg. állomásozott. A ~ ekkor 8 Farman 40, 4 Coudron G-4, 14 Nieuport BB rg-et, ill. ismeretlen számú Nieuport 13 és Breguet–Michelin rg-et számlált. A 14 BB vad.rg. feladata volt Bukarest véd-e. – Az →*erdélyi hadműveletekben* elszenvedett ro. veregés után, 1916.dec-től →*Berthelot* fr. tbk. megkezdte a ro. hds., benne a ~ átszervezését. Dec. 15-én, a →*Moldvába* történt ro. visszavonuláskor, beleszámítva a Fr-ból érkezett pótlást, 13 Nieuport BB, 13 Farman 40, 6 Breguet-5, 6 Breguet–Michelin rg. és 3 Nieuport iskolagép maradt. Dec. 21-ig a ~ 12 pilótája halt rep. halált. – 1917.jan. 21-én az 53 bevethető rg. (23 Farman-40 feld., 18 Nieuport vad., 12 Breguet–Michelin bomb.rg.) 3 o-ba <Grupul> sorolt 7 rep. szd-ba és a főpságnak közvetlenül alárendelt 2 rep.szd-ba tartozott; s volt 3 léggömb szd. is. A ~ ekkor 87 pilótával, 10 megfigyelő és 7 léggömbös ti-tel rendelkezett. – 1917.szept-től nov-ig (tkp. a dec.9-i →*fegyverszünetig*, de nov-tól az időjárás nem tette lehetővé a rep-t) a ~ 621 bevetést hajtott végre, közben 129 új pilótát és megfigyelő ti-et kapott. Légi harcban lelőtte a KH 31, légv. lg-ekkel 10 rg-ét. – 1916.aug-tól 1917.nov-ig a ~ összesen 8160 órát repült, 703 feld. rep. során 6981 légifényképet készített, 560 bomb. bevetéssel 61.871 kg bombát dobott, 80 utánpótlási és 6 röplapszóró bevetést teljesített. Elvesztett 25 rg-et és 30 (28 ro. és 2 fr.) pilótát. A 31 légi győzelemből 13-at ro., 18-at fr. vagy brit pilóta ért el. Az 5 ro. balon szd. 1582 órát repült. ♦ **SGy, 1312.**

Repülők hadszerkezete (VIII.): a levegőben harcoló →*fegyvernem* struktúrája a szerb haderőben. A *Szerb Repülő Csapatot* (SZRCS) 1911-ben fr. rg-ekkel (3 Farman HF.20 és 3 Blériot XI) alakították meg, fr-ák által kiképzett 6 szerb pilótával. A →*Balkán-háborúban* ezek vettek részt. A pilótaképző iskolát fr. oktatókkal és Deperdussin T rg-ekkel hozták létre a. – Az I. vh. kitörésekor a ~ nek 8 harci rg-e volt. A Fr-ba küldött pilóta- és megfigyelő-növendékek →*Szerbia elfoglalása* miatt nem térhettek vissza. Fr. 1915.jan-ban az MF (Serbe) 93 rep.szd-ot küldte →*Szerbiába*, amely márc-tól MF 501 jelölést kapott. A fr. vk. júl-ban Szerbiába vezényelte az MF 506 szd-ot is. E két szd. 1915 őszére megsemmisült, fr. rep. személyzetük gyalog vonult vissza az →*albániai halálmenetben*. – A SZRCS-t 1916.márc-ban Korfu szigetén szervezték újjá, fr. rep.anyaggal, fr. egységek közé tagolva. A fr. *Keleti Hadsereg* állományába sorolták be, 1917.okt-tól →*Macedóniában* harcolt. A SZRCS harcértéke ekkor sem tett ki 1-2 szd-nál többet, jelképes szerepe az →*Antant* számára a szöv. kimutatására szolgált. Eredményeiről adatok nem állnak rendelkezésre. – Önálló ~ csak 1919 végétől, a →*Szerb-Horvát–Szlovén Királyságban* működött, 14 Spad XIV és 20 Spad VII rg-pel. ♦ **SGy, 1313.**

Reteszállítás: →*védelemben* olyan, előre kiépített vagy kijelölt →*állás*, ahol a védőknek a →*peremvonalat* áttört és a →*harci zónába* beékelődött elg-et kellett megállítaniuk. A →*főellenállási öv* része. A ~ egyben az ellenlökés megindításának terepszakasza is lehetett. ♦ **SzB, 1314.**

Revertera–Armand-tárgyalások: →*Armand–Revertera-tárgyalások*

Revíziós hadművelleti tervek: a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkara* hdm. irodáján a cseh és a román hds. által megszállt, majd a →*trianoni békével* elcsatolt területek visszaszerzésére kidolgozott kat. elképzelések összessége. Az 1920.márc-szept. között keletkezett ~ végrehajtásra nem kerültek, egyrészt a nk. pol. helyzet arra nem adott módot, másrészt a →*Nemzeti Hadsereg* harcértéke sem volt elégséges. Előzményük →*Horthy* Miklós fővezér Mo. külpol. helyzetéről írt, 1919.okt.28-án kelt emlékirata, ill. a →*Nagy Pál* altbgy., a mis-

kolci → *katonai körlet* pk-a vezetésével dec-ben kidolgozott felvidéki hdm. terv. A titkosan kezelt → *Ébredés*, *Ébredés II.*, *Pirkadás*, ill. → *Árpád* fedőnévvel ellátott ~ a → *Felvidék* és → *Kárpát-alja*, a → *Virradat* fedőnevű az → *Erdély* visszafoglalására irányuló → *hadműveletek* lefolytatását rögzítette. Végrehajtásuk ürügyül a cseh és a ro. bolsevizálódás megakadályozása szolgált volna; Cssl. és Ro. belső rendjének felborulására, hds-ének szétesésére, együttműködésének hiányára, más hadszíntereken való lekötöttségére, az Eu-i nagyhatalmak passzivitására (sőt esetleges támogatására), vmint a váratlanságra épültek. (Még: → *Jobbra-eset-terv*) • **SzP, 1315.**

Révkapitányság (Magyar Királyi [Állami] Révkapitányság): a m.kir. → *Rendőrség* (II.) részét képező szerv a → *rendvédelem újjászervezése* keretében. Egyszerre alakult meg a rendőrkapitányságokkal, keretükben I-1 ~ működött. – Az OMM dunai közlekedésének nagy részét a m.kir. *Folyam- és Tengerhajózási Rt.*, ill. a *Császári Szabad Dunahajózási Társaság* bonyolította le. A Duna-vonalon csak Passau és Orsova volt vámjövendéki ellenőrzési állomás. Az akkor szabad személyforgalom miatt m.kir. → *Pénzügyőrség* csak Mo. és Szerbia között ellenőrizte a Duna és a Száva menti árucsempészetet. – 1919 második felétől rendészeti feladatokkal látták el az addig a *Központi Szállításvetőség* szerveiként működő *hajóállomás-parancsnokságokat*. Ezek a 4.681/1919. ME körrendelettel alakultak át ~okká, felállításukat a 79.517/1921. BM. rendelet írta elő. Az *állami révkapitányságok* a m.kir. → *Folyamőrségbe* tagolódtak be, irányításukat a másodfokú *folyamrendészeti hatóság* útján a BM VII/b. (nyomozó) alo. végezte. A ~ok személyzetét volt haditengerészekből, ill. rendőrökből állították össze. 1920.ápr.10-én megjelent a 1053/1920. ME rendelet a → *folyamrendészetről*. Az 1920.1.tc.10. §. megerősítette a közrendészeti szolgálatot ellátó testületet. A ~okat az 1921.febr. 15-én felállított BM *folyamrendészeti alosztálynak* (VI./d.) rendelték alá. – A Folyamőrség hatáskörébe utalt vizek mentén a fontosabb helységeken elsőfokú hatósági jogkörrel felruházott *révkapitányságokat*, ahol a nagy terület szükségessé tette, hatósági jogkörrel nem bíró *révkirendeltégeket* telepítettek. Mindkét szervezet *révőr-*

sőkre tagozódott. – A m.kir. *révfőkapitányság* Bp-en alakult meg. ~ok: Bp. (1930.szept.5-től Bp-felső), Csepel (1929.ápr.15., 1930.szept.5-től Bp-alsó), Baja (1921.szept.1.), Dunaföldvár (1921.okt.1.), Érsekcsanád (1921-ig), Esztergom és Szob (1921-től), Gönyű (1920-tól), Komárom (1919-től), Mohács (1921.szept.1.), Siófok (működését 1931.jan.5-től a hajózási szezonra: ápr-szept-re korlátozták), Szeged (1919-től), Záhony (1929.máj.1.). Révkirendeltségek: Barcs (1927.jan.1.), Dunacsún (1929.máj.25.), Kalocsa (1927.jan.1-től 1928.aug.31-ig), Makó-Piszke (1925.dec.31-ig), Nyergesújfalu (1926.jan.1.), Oroszvár (1929.máj.25-ig), Záhony (1927.jan.1-től 1929.ápr.30-ig.). – A ~ mint orsz. másodfokú hatóság vezetője a m.kir. *révfőkapitány* volt, akit az államfő nevezett ki: 1920-tól Reissing Lajos fkap., 1921.jún.1-től Braun-Wimmer Viktor fkap. (júl.1-től kkap.) • **KIG, 1316.**

Rezet vasért mozgalom: → *Uránia Országos Növendő Egyesület*

Rhemen-Korps: → *Hadtestparancsnokság* (XIII.)

Riadó tiszti alakulat: az → *Osztrák-Magyar Monarchia* összeomlását követő zavargások elfojtására és a belső rend megőrzésére létrehozott speciális közbiztonsági erő. A ~ok a hm. közvetlen alárendeltségében álltak. Személyi állományukat önként jelentkező, szigorúan megszabott feltételeknek megfelelő kat.ti-ek és alti-ek képezték. A ~okból szervezett *riadózászlóaljak mozgó karhatalomként* (teherautókon) rövid ideig, 1918. dec.12-ig működtek. • **KIG, 1317.**

Riadónap: → *Mozgósítás* (osztrák-magyar)

Ribot, Alexandre Félix Joseph (Saint-Omer, 1842.febr.7. – Párizs, 1923.jan.13.): francia államférfi, négyszeres miniszterelnök. Jogot tanul. 1878–1885 és 1887–1909 között képviselő, 1909-től szenátor. Mérsékelt republikánus, különösen a pü-ekhez ért. 1880.márc-tól 1892.febr-ig küm., 1892.dec.6-tól me., ám 4 hónap múlva belebukik a Panama-botrányba. 1895.jan.26-tól ismét me., egyben püm. Finanszírozza egy madagaszkári protektorátus alapítását, de a pü. botrányok miatt másodszor is lemondásra kényszerül. 1914.júnban rövid ideig me., de Fr. első háb. korm-át már

René → *Viviani* alakítja meg, amelyben ~ püm. 1917.márc.20-tól szept.7-ig ismét me. és küm. – 1906-tól a *Francia Akadémia* tagja. • **SÄ, 1318.**

Richthofen, Manfred von: → *Repülők hadserege* (II.)

Rigai egyezmény: → *Hadifogolycsere-egyezmény*

Rigai béke: → *Lengyel–orosz háború*, → *Lengyelország*, → *Lettország*

Rigai csata: német → *hadművelet* a → *keleti hadsintér* É-i szárnyán 1917.szept.1-5 között. Célja Riga és kikötője megszerzése volt. Az or. → *Kerenszkij-offenzíva* összeomlását követő sikeres ot-m-n. → *Dnyeszter menti offenzíva* után a n. → *OHL* véglegesen ki akarta kapcsolni a háb-ból → *Oroszországot*. A döntés kierőszakolására a Baltikumban tett kísérletet. A Rigai-öböl birtoklása létfontosságú volt: amíg az or-ok magukénak tudhatták a Rigai- és a Finn-öblöt lezáró Ösel, Dagö és Moon szigeteket, az → *Antant* hajói az utánpótlással eljuthattak Revalba; a n-ek viszont jól kiépített kikötőt szerezhetek a Baltikumban harcoló hds. utánpótlására, az AH → *konvojait* a télen befagyó Murmanszkban és Arhangelszkben való kikötésre kényszeríthették, s megfelelő kiindulópontot teremthettek egy Szentpétervár ellen indítandó hdm-hez. – A hdm-re a 13 ho-ból álló n. 8.hds-et jelölték ki (20., 42., 202., 205.gy.; 1.gárda, 2.gárda tart.; 1., 19., 75.tart., bajor 14.gy. és 22.Lw.gy.ho.; vmint az 1. és a vegyes lov.ho.; pk. *Hutier* gy.tbk.). A Dűna folyó Ny-i partján a Kanger-tó és Jakobstadt közötti rigai hídfőt az or. 12.hds. (szibériai II. hdt.: 4 gy. és 1 lov.ho., 1 lett dd.; VI.hdt.: 3 gy. ho.; pk. *Klembovszkij* tbk.) védte. A n. → *támadás* szept.1-én 04⁰⁰-kor tü. előkészítéssel indult, 09¹⁰-kor a gy. a hídfő kiugró részétől DK-re Üxküll és Borkowitz térségében megkezdte az átkelést a Dűnán. A partváltás veszteség nélkül zajlott, a pergőtűz és a gázlővések következtében az or. → *védelem* felbomlott, a védők pánikszerűen menekültek ÉK-i irányban. 2-án a tád. ek elérte a Klein-Jägel folyót, s jobbszárnyával É felé kanyarodott, Riga bekerítésére K felől. A zöm 3-án bevonult a városba. Számottevő ellenállást csupán a dűnamünde-i partvéd. erőd fejtett ki, ezt a n-ek 4-én foglalták el. Az or. 12.hds. → *állásait* a tengertől egész Friedrichs-tadtig kiürítette, elkerülve a bekerítést és a meg-

semmisítést. Szept.5-re Jakobstadt közvetlen környékét kivéve nem álltak or. csapatok a Dűna Ny-i partján. A n. lov. folytatta az üldözést a Nitau–Kaipen terepszakaszon megszilárduló or. véd. irányába. A ~ során a n-ek 325 lg-et és 200 gpu-t zsákmányoltak, s → *hadifogságba* ejtettek 150 ti-et és 10.000 fő legs-et. • **IP, 1319.**

Rimnicul Sărat-i csata: → *Moldvai hadműveletek* (I.)

RKM: → *Közös Hadügyminisztérium*

Rohambőrű: → *Hadihíd*

Rohamcsapat (I.): az → *állásháborúban* alkalmazott új → *támadási* harcelfjárások végrehajtására és oktatására kiképzett alakulat az → *Oszt-rák–Magyar Monarchia* hadseregében. A → *rohamcsapat* (I.) a → *német császári hadsereg*ben alakult ki. Az ot-m. → *Hadsereg-főparancsnokság* (AOK) kérelmére, a n. → *OHL* beleegyezése alapján 1916.szept.25-én és okt.2-án 10-10 ot-m. ti. vett részt n. rohamkiképzésben. Alapvetően gy. ti-eket vezényeltek oda, akik 1916.novben és dec-ben, vmint 1917.jan-ban 3 tanfolyamon vettek részt (egyenként 40 ti. és 100 alti.). 1916.nov.26-án a n. 8., 10., 11., 12. *rohamzászlóaljba* (rozlj.) és a 13. *rohamszázadba* (roszd.) 1-1 ot-m. roszd-ot osztottak be, ám kiderült, hogy csak kis részük szerzett harci tapasztalatokat. A → *nyugati hadsintérre* vezénylésüket az OHL elutasította. Az 1917.jan.19-én felállított n. 17. rozlj. 2.roszd-a is ot-m. volt. – 1917.aug.22-én az AOK elrendelte a n. kötelékben szervezett ot-m. roszd-ok felosztását. A *rohamkiképzés* a ho-ok rozlj-aiban és az önálló dd-ok *rohamfélzászlóalj*aiban folytatódott, a kiképzettek visszatértek eredeti alakulatukhoz. Ho-onként 1 rozlj-at állítottak fel, amelyet önkéntesekkel töltöttek fel. Szervezetük: 1-4 roszd., 1 gpu.szd., 1 av.szd., 1 gy.á.szd., 1 megerősített → *lángszórá*-osztág és tgg-k. A rozlj-ak ho-aik hadrendi számát viselték. Ezen túl gy.szd-onként két *rohamjárőrt* (rojör.) rendszerezettek. A mindig a ho. kötelékében maradó rozlj. esetenként a gy.szd-oknak rojör-öket adott. Feladatai közé tartozott a saját legs. kiképzése mellett a ho. *rohamtanfolyamok* megtartása, ahová más → *csapattestektől* is vezényeltek ti-eket és legs-t *rohamszolgálati kiképzésre*. Az → *arcvonalban* lévő szd-ok rojör-ei a zlj.pk. rendelkezésére álltak, aki mellé 2 *rohamtisztet* osztottak

be. A rojör-öket →*árok*-szolgálatra nem alkalmazhatták. Kiképzésük széles körű volt: a kgr-vetés-től az elg. fe-ek kezelésén keresztül a testedzésig. – 1916.dec. végétől a m.kir. →*Honvédség*nél is megindult a ~ kiképzése a ho. rohamoktató *keret*nél (pl. rohamoktató félzlj.). A cél minden gy. szd-nál egy *rohamszakasz* (roszak.) kikülönítése

Osztrák-magyar rohamszakasz

volt 4 alti. és 28 hv. erőben, amelyek a szak-ok rohamrajait egyesítik (1 alti., 7 hv.). Esetenként →*utászok* és →*árkászok* is kaptak rohamkiképzést. A kiképzési idő 14 nap és 1 hónap között változott. Az ezd-ekhez visszatért kiképzett kat-k pótlása után több esetben külön ho-rofélzlj-akat állítottak fel mint *állandó alakulást*. Az AOK 1917-es 43.783 op. számú rendelete alapján minden hv.gy.ho-nál 1 rozlj., lov.ho-nál 1 rofélézd., önálló dd-nál 1 rofélzlj. alakult. Minden gy.ho. rozlj-a annyi szd-ból állt, ahány gy.ezd. tartozott a ho-hoz, minden rosza. annyi rojör-ből, ahány szd. volt a zlj-ban. Egy rosza. állománya 4 ti. és 135 fő legs. volt. A rohamalakulások ho-aik számozását kapták, →*alosztályaikat* illetékes csapat-testük számával jelölték (pl. a 31.hv.roszd. megfelelt a 31.hv.gy.ezd. rosza.-ának). – A rohamkatonák felszerelése: 1895 M. 8 mm-es Mannlicher ismétlőkarabély (→*puska*), →*szurony*, →*rohamkés*, →*rohamsisak*, 2 homokzsák (bennük 4 üres homokzsák állásépítéshez), annyi →*kézigránát*, amennyit a kat. elbírt, kenyérzsák (benne 40 pü.-töltény), 3 élelemadag, drótvágó olló, csákány és ásó. A rojör.pk-nak jelzőkészüléke, zseblámpája, órája, s karabély helyett öntöltő →*pisztoly* volt. A rokat. →*egyenruhája* azonos volt a gy-ével, azonban a könyökükre és a térdükre erős szövet-foltokat varrtak kopthatóként. A zubbonygalléron a k.u.k. →*közös Hadsereg* kat-i gyakran *halálfejes* jelzést viseltek. • LJ, SzN, 1320.

Rohamsapat (II.): az →*állásháború*ban alkalmazott új →*támadási* harc eljárásokat végrehajtó és oktató alakulat a →*német császári hadsereg*-ben. A →*nyugati hadszíntér*en 1914 végén már a tü. előkészítés utáni gy. rohamok is összeomlottak a megmerevedett →*védelem* mélyen lépcsőzött akadály- és →*állásrendszerének* tüzeiben, ezért új →*harc módokkal* kísérleteztek. – 1915 elején a fr. Andre Laffargue szds. rövid, intenzív →*tüzérségi tüzeldőkészítés* után különlegesen kiképzett csapatok koncentrált tád-át javasolta, akik az erősebb →*támpontok* felszámolását a követő gy. hullámokra hagyják. – A n-ek már 1914 késő őszén az argonne-i erdőkben kisebb rohamkülönítményeket alkalmaztak,

Osztrák-magyar rohamkatoná

és eredményt értek el a →*kézigránát* tervszerű alkalmazásával is. Az elg. →*árok* „felgöngyölítésével” Walther Beumelburg hdgy. kísérletezett. 1915.márc.2-án a n. cs. gárda-löv.zlj-nál „válogatott szd-ot” állítottak össze rohamvállalkozásokra. Hordozható pc.pajzsokkal is kísérleteztek. – 1915 elején a 37 mm-es Krupp á-val megoldódni látszott a lg.pajzs védett, mozgékony, a gy. közvetlen kísérő tűztámogatására is alkalmas k. →*lőveg* problémája, az új fe. köré az →*utászcsapatból* válogatva új →*csapatnemet* hoztak létre. A n. HM 1915.márc.2-án utasította a n. VIII.hdt-et, hogy hozzon létre törzsből (19 fő), 2 ut.szd-ból (2 x 217 fő) és 1 á-s osztagból (196 fő, 20 db 37 mm-es lg) álló rohamosztagot (<Sturmabteilung, SA>, roo.) 649 fővel. Ezt márcban *Wahn* löterén állították fel, s pk-a, *Calsow* ut. örgy. után *Sturmabteilung Calsow*nak nevezték el. A *Sturmabteilung*, ill. a rohamcsapatok <Sturmtruppe> elnevezés valószínűleg Hermann Reddemann örgy.-tól származik, a 3.gárda-tart.ut.ezd. →*lángszóró*-specialistájától. Kialakult a roo. alapfe.zete is: kgr. és karabély. – A roo-ot jún.5-től a von Lochow-seregcsoport 31.gy.dd-ának →*arcvonalán* vetették be, ám nem kiképzésének (kik.) megfelelően. Jún.16-17-én gy-ként bevetve súlyos veszteségeket szenvedett, s kivonták. Aug.28-án Calsowot elvezényelték, a roo-t 29-én a jórészt n. *Landwehr*-alakulatokból álló Gaede-seregcsoportnak rendelték alá. – Az új pk. szept.8-tól Wilhelm →*Rohr* szds. lett, a roo.

ekkor törzsből, 2 ut.szd-ból, 1 á-s osztagból, 1 ellátószd-ból állt, ehhez csatlakozott a 250.gpu.szak. (6 gpu.), 1 av.osztag (4 k. av.) és 1 lángszóró-osztag (6 kis lángszóró [lszó.]). Rohr új alapokra helyezte az addig ut. különítménynek tekintett roo. harcászata: a cél betörni a →*peremvonal*ba néhány ponton 2-3 fős *rohamcsoportok*kal [rocs.], átjárhatóvá tenni az akadályrendszert a gy. számára, „felsodorni” az árkokat, átfordítani a mellvédeket, s leküzdeni a saját tü. előkészítés után „feléledő” elg. állásokat. Okt.12-én a 2.*roham század* (roszd.) első sikeres bevetése (a 187.gy.ezd-del) megvetette az új *rohamharcászat* alapjait. Később a tev. járőrözéssel bővült. 1917. nov.19-re virradóra egy *rohamjárőr* (rojör.) ang. katonákat fogott el, akik ismerték a 20-án, 362 →*harckocsival* indítandó tád. tervét. – A rohamharcászatot másutt is bevezették. Az első tanfolyam 1915.dec.12-én indult a n. 12.Lw.ho-nál 43 ti., 351 alti. és kat. részvételével Schloßberg bei Achkarren körzetében. A roo. 1916.febr.2-tól a →*verduni* csatában harcolt az 5.hds. kötelékében. Márc.17-én meghatározták feladatát: nyugalmi időszakban *tan csapat*, harcban *roham csapat*. Miután →*Vilmos Ágost* trónörökös, az 5.hds. pk-a 19-én megtekintette gyakorlatát, a HM ápr. 1-én *rohamzászlóalj*ja (<Sturmabteilung>, rozlj.) minősítette a roo-t. Ez kiegészült a 3. és 4.roszdal, a 705.gpu.szd-dal és a 2.hgy.á.ü.gel. Az av.szak. szd-dá, az á.osztag tar.ü-gé bővült, s 1915 végétől (or. minta után) 7,6 cm-es lg-ekkel is rendelkezett. – Erich von →*Falkenhayn* gy.tbk., az →*OHL* főnöke 1916.máj.15-én elrendelte, hogy a 2., 3., 4., 6., 7.hds-től és a Strantzje-seregcsoporthól máj.20-ig 2-2 ti-et és 4-4 alti-et vezényeljenek Beuveille-be Rohr 5.rozlj-ához 14 napos kik-re. Vezetésük alatt a hds-eknél sorra alakultak a roo-ok, feladatuk a kik. volt a *roham pályákon*, ill. a harc. A célkitűzés szerint a →*csapat*testeknek ezdtől szd-ig rocs-okkal kellett rendelkezniük, szd-onként 1 szak. erőben. 1916.aug.20-ig a 3.vad.zlj-ből megszervezték a második rozlj-at 3.vad.(ro.)zlj. néven, s a 2.hds-hez vezényelték. A két rozlj. és a roo-ok jól beváltak Verdunnél, különösen a →*Somme-i* csatában. – 1916.okt.23-án az OHL újabb rozlj-ak felállítását rendelte el, ezek 1-5 rosztól, 1-2 gpu. szdtól, 1 lszó-osztagból, 1 gy.á.ü-ből és 1 av.szdtól álltak, s a hds-tan csapat feladatait is ellátták.

Anyaghiány miatt nem minden hds. tudott rozlj-t felállítani (főleg a →*keleti hadszíntéren*), csak kb. 2 szdtól és megerősítő neh.fe-ekből álló rookat. K-en az első rozlj. 1916.dec.18-án állt fel a n. 9.hds-ben. Összesen 16 hds-rozlj-at (1-12., 14-17.), két önálló rosztól (13., 18.) és számtalan ho-, ezdt-, zlj-rocs-ot hoztak létre. – Egy magasrangú ot. árk.ti., aki részt vett a Rohr-rozlj. gyakorlatain, jelentést tett az ot-m. →*AOK*-nak, az pedig engedélyt kért az OHL-től, hogy hds-enként 1-1 ti-et küldhessen Beuveille-be. Kialakult az ot-m. →*roham csapat* (1.). – 1916.szept.23-án 2 ti-ből, 4 alti-ből és 20 kat-ból álló tankülönítmény indult a Rohr-rozlj-tól Bg-ba, ahol felállított 1 bg. rozlj-at, emellett a bg. 1. és 2. hds. bg. és tr. katonáit képezte ki rohamszolgálatra. – A ~ tagjai elitnek tekintették magukat. Nagyobb fejadagot kaptak, többet pihentek, s felmentették az árokszolgálat alól. Kik-ükbe tartozott a kgr-ismeret és a gránátos-kik., az akadályleküzdés és a rohamkik., a lszó-ismeret, az ált., a gpu- és a távcsövespu-lövészet, az oktatás a kézi gpu-ról, a szuronyvívás, a gázoktatás, a 100 m-es síkfutás, a tartós futás és a sport. A *rohamkatona* (1917.márc.12-től gránátos <Grenadier>) egyéni felszerelése volt: karabély →*szurony*val (lőszert a zsebekben), →*rohamsisak* (acéllappal gy. lövedékek ellen), 2 homokzsák a vállon átvette és elől-hátul összefűzve, ebben 8-10 nyeles és 16-20 tojás kgr., a térdnél bőrrel megerősített nadrág, →*gázálc*, ásó (többnyire kiélezve) rövid nyéllel, kenyérszák, 2 vizeskulacs, drótvágó olló, →*rohamkés* vagy →*pisztoly*. Minden rosztól volt 10-12 →*gránátvetője*. A támpontok és a hk-k ellen köteget kgr-ot <Geballte Ladung> alkalmaztak. A Ny-i fronton 1917.aug-tól rosztól-onként 10-10 db 9 mm-es P 08 öntöltő pi-t rendszeresítettek. A hosszú 98 M. szuronyt a 84/98 M. típusra cserélték (mint a gpu. alakulatoknál). A támogató fe-ek közé tartoztak a 10,5 cm-es hgy. tar-ok és a 75 mm-es av-k, amelyek a betörési pontok környékét tartották tűz alatt, az elg. oldalazóműveit fogták le, s ellenlökéseit tartóztatták fel. A gpu.szd(ok) ritkán harcolt(ak) külön feladattal, főleg az 1 alti-ből és 6-8 rohamkatából álló *rohamkülönítmények* <Sturmtruppen> harcát támogatták. Főként a 7,92 mm-es 1908/15 M. gpu-t és az eleve kézi gpu-nak tervezett 7,92 mm-es 1915 M. Bergmann gpu-t használták, de

a zsákmányolt 7,62 mm-es Lewis gpu-t is kedvelték, miként az 1918 első negyedében kapott 9 mm-es Bergmann MP 18.1 gpi-t is. A Rohr-rozlj. 1918.jan.26-tól az együttműködést is gyakorolta a hk-kkal, márc.20-tól Urvillers közelében már közösen harcoltak. – Megkülönböztető jelzéseiket (pl. két egymást keresztező nyeles kgr-ot) →*egyenruhájuk* bal ujjának alsó részén viselték. Voltak megtisztelő jelvények is, így az 5.rozlj. tagjai a cs. koronát is viselték. A háb. után sok egykori n. rohamkat. csatlakozott különféle *sza-badcsapatokhoz* <Freikorps>. ♦ SzN, 1321.

Rohamkés: a →*szurony* kiegészítésére szolgáló hidegfegyver. Elsődlegesen a test-test elleni kézitusában használták. A szurony mellett a deréksíjra felakasztva, vagy hüvelyestől a deréksíj alá dugva viselték. ♦ LJ, 1322.

Rohamosztag: →*Különítmény*, →*Rohamcsapat*

Rohamsisak: a fej (elsősorban repeszek elleni) védelmére szolgáló →*felszerelési* eszköz. A középkori sisak felújításával vezették be 1915–1916-ban, elsőként a fr., majd az ang. és a n. hds-ben. Az OMM először 1916.nov-ben igényelt ~ot, az Isonzó mentén harcoló 5.hds. számára (No-tól), mivel a sziklás terep miatt különösen sok volt a fejsérülés. A jellegzetes nagykarimás (ún. tarkóvédős) n. ~ból az I. vh. végéig 416 ezret importáltak. 1917.máj-ban részben n. licenc, részben hazai fejlesztés alapján elkezdődött a ~ gyártása az OMM-ban is. Licencben 534.013 db készült (többek között a csepeli →*Weiss Manfréd Műveknél*), a saját tervezésű ~ból a berndorfi Arthur Krupp Fémárugyár Rt. 1917.nov-ig 139.968 db-ot szállított. Korlátozott számban zsákmányolt elg. ~ot is használtak, de elsősorban ott (így a hadihajókon), ahol kicsi volt a saját kat. összetévesztésének lehetősége az elg-gel. – A ~hoz kézife-lővedékek ellen védelmet nyújtó homlokpe-t is rendszeresítettek, amit nagy tömege miatt csak lövészárók-örszemeknek és gpu-kezelőknek adtak ki (gyakran testpc-lal együtt). Álcázási céllal gyártottak vászon sisakhuzatot is. – A ~ a front-harcos szimbólumává vált. Az I. vh. után a különféle frontharcos és/vagy bajtársi →*egyesületek* gyakran vettek fel ~ot, vagy alkalmazták azt jelvényeiken motívumként. ♦ BC, 1323.

Rohamszakasz: →*Különítmény*, →*Rohamcsapat*
Rohatyni áttörés: →*Lembergi hadjárat*

Rohr Ferenc, dentai, báró <Franz von Rohr> (Arad, 1854.okt.30. – Rodaun bei Wien, 1927.dec.9.): osztrák-magyar tábornagy, a m.kir. →*Honvédség* (I.) főparancsnoka. A Sankt Pölten-i kat. kollégium és a bécsújhelyi kat. ak. után 1876.szept.1-től hdgy. a bécsi közös 3.ul.

ezd-ben. 1879–1881 között elvégzi a bécsi *Hadíiskolát*. 1896.febr.11-től a →*közös Hadügy-minisztérium* 6. o-át vezeti, nov.1-től ezds. 1897. szept.2-től a bécsi II.hdt. vkf-e. 1901.ápr.3-án áthelyezik a Honvédséghez, a 78.gy.dd., jún.23-tól a 3.lov.dd. pk-a. 1903.máj.1-től vörge., okt. 21-től a 73.gy.dd. pk-a. 1904.jún.24-től a székesfehérvári V.hv. kerület pk-a. 1905.aug.16-tól hv. lov. felügyelő. 1907.máj.1-től altbgy. 1909.szept. 6-tól a kat. nevelő- és képzőintézetek főszemlélője a KHM-ban. 1911.nov.1-től lov.tbk., és csf. a KHM-ban. 1913.máj.4-től 1914.júl.31-ig a m.kir. →*Honvédség főparancsnoka*. – Az I. vh. kitörése után a KHM-ba osztják be, majd a grazi III. és az innsbrucki XIV.hdt. területén az ot-ol. határ →*erődítését* irányítja a várható ol. tád. ellen. 1915.máj.27-től a róla elnevezett hds. (ami 1916.febr-tól 10.hds.) élén →*Karinthiát* védi az ol. túlerővel szemben. 1916.máj.1-től vezds., jún. 18-tól a 11.hds. pk-a Dél- →*Tirolban*. 1917.márc. 1-től az 1.hds. pk-a a →*román hadszíntéren*, részt vesz a →*Kerenszkij-offenzíva* elhárításában. 1918.febr.9-től tbgy., hds-ét a ro. →*fegyverszünet* után, ápr. közepén felosztatják. Szept.3-tól a m.kir. *Darabont Testőrség* kapitánya, dec.1-én ny-ba helyezik. – 1913.máj.5-től titkos tanácsos, 1913.dec.1-től a közös 48.gy.ezd. tulajdonosa, 1917.ápr.14-től m. br. és használja a „von Denta” előnevet. Klagenfurt díszpolgára. ♦ BT, 1324.

Rohr-hadseregcsoport: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Rohr, Wilhelm Martin Ernst (Metz, 1877.máj. 19. – Lübeck, 1930.márc.8.): német gyalogos tiszt, a gyalogos harcászatot forradalmasító

beszivárgó rohamcsoporthatás első gyakorlati megvalósítója. Érdemeket szerez az *→állásháború* keretei közötti *→támadás* harceljárásainak fejlesztése és az azokat végrehajtó *→rohamcsapat* (II.) kiképzése és vezetése terén. 1912.márc. 22-től szds. a 161.gy.ezd-nél Trierben. Okt.1-től szd.pk. a 161.gy.ezd-nél Kölnben. 1913.szept. 10-től szd.pk. a lichterfeldei gárda-löv.zlj-nál. 1915.szept.8-án a *→nyugati hadszíntéren* átvesszi a Calsow-féle rohamosztály *→Sturmabteilung Calsow* vezetését, amelyből 1916.ápr.1-én megalakítja a n. hds. első *rohamzászlóalját* *→Sturmabteilung Rohr*. 1918.ápr.18-án öngy. gy. léptetik elő. 1921.dec.1-én benyújtja a hds-ből való elbocsátási kérelmét. ♦ **SzN, 1325.**

Róka Kálmán: *→Légaknavető*

Rokkanttelepítés: az I. vh. tartós sérültjeinek otthonhoz és munkához való juttatására irányuló akciók összessége. Célja a rokkant kat-k kereset-hez juttatása, munkaerőjük hasznos felhasználása, ill. a társ-ba való visszailleszkedésük segítése volt. Az egyes városok intézményes keretek között főpk-ént saját rokkantjaik ellátásának ügyét vették kézbe. Ennek eredményeképp a rokkantak régi foglalkozásukban vagy a sérülésüknek megfelelő új munkaterületen váltak keresőkké és jutottak hajlékhoz. – Az iparosoknak hosszú bérletre vagy saját tulajdonba adott műhelyt biztosítottak. Az *Országos Hadigondozó Hivatal* (OHH) berendezéssel, szerszámmal, felszereléssel járult hozzá a segélyezéshez. A mg-ban dolgozók a földeket különböző tulajdonformákban kapták meg. Az OHH itt felszerelést és beszerzési segítséget biztosított. (Egyes rokkantak saját elképzeléseik megvalósítására kamatmentes kölcsönöket és engedélyeket kaptak az OHH-tól.) – Léteztek azonos foglalkozású rokkantak számára felállított telepek is. Ezek 2-3, egymáshoz közel álló iparág működött, gyakran speciális munka, pl. kefékötés, kosárfonás formájában. A gyáripárban foglalkoztatottak egészséges munkatársaikkal közösen azonos jövedelmet kaptak. ♦ **SG, 1326.**

Rokkanttügyi Hivatal: *→Hadigondozás*

Római nemzetiségi kongresszus: az *→Osztrák-Magyar Monarchia* *→nemzetiségi mozgalmainak*

→Antant által támogatott demonstratív összejövetele. Az I. vh. során az OMM-ből emigrált nemzetiségi politikusok, ill. az AH vezetői hadicélként fogalmazták meg az OMM kat. vereségét. A Ny-i vezetők azonban *→Oroszország*, ill. a tőle függő *→Szerbia* ellensúlyozására a háb. utáni időszakra a *status quo* fenntartását (esetleg kisebb módosítását), később az *→Osztrák-Magyar Monarchia föderatív átalakítását* tartották szükségesnek. 1917-re azonban nyilvánvalóvá vált az OMM kimerülése, s az or. veszély is megszűnni látszott. Az AH vezetői egyre inkább az önrendelkezési jog elfogadására hajlottak. – Az új pol. látványos kifejezését és megerősítését szolgálta a Rómában, az ol. korm. tudtával és hozzájárulásával 1917.ápr.8-11. között, a nemzetiségi *→hadifoglyok* küldöttei és az emigráns politikusok részvételével megtartott ~. A ju., a csszl. és a ln. nemzeti biz-on kívül képviseltette magát a szerb og. *→szkupstina* és az *→erdélyi románság* is. Határozatban nyilvánították ki, hogy az OMM „elnyomott nemzetei” nem akarnak tovább a bir. államkeretében élni és független országot követelnek. A nemzetiségek egyetértését igyekezett dokumentálni 1918.máj.15-én Prágában, a cseh Nemzeti Színház létrehozásának 50. évfordulóján az OMM cseh, szl., dszl., ln., ol., ro. politikusainak, közéleti személyiségeinek közös ünneplése. Az egyes nemzetiségi mozgalmakon belül és közöttük azonban (egyelőre még nem látványosan) éles ellentétek húzódtak meg. – Az AH *Legfelsőbb Haditanács* *→Conseil Supérieur de Guerre* 1918.jún.3-i, hatodik ülészaka csatlakozott *→Lansing* am. kül. máj.29-i nyilatkozatához a ~ határozatainak elfogadásáról. ♦ **BN, 1327.**

Román betörés: a román haderő *→hadműveletei* *→Erdély* elfoglalására 1916 késő nyarán. 3 ro. *→hadserg* a *→román felvonulás* rendjének megfelelően 1916.aug.27-én 20³⁰ órakor átlépte *→Magyarország* határát. A *→támadást* egyenletes erő- és eszközelosztással kezdték meg, súlyt nem képeztek. A K- és a D-Kárpátok hágóiin keresztül ált. 1-1 gy.ho. mozgott Erdély belseje felé. Az oszlopok egymástól elszigetelve haladtak, összefüggő *→arcvonal* kialakítására Csíki-medence, a Barcaság és a Hátszegi-medence elérését követően nyílt lehetőségük. Lassú előretörésük az egész *→frontvonalon* lehetővé tette a

→*hadsereg* (1. osztrák-magyar) számára a hatékony →*védelem* megszervezését nagyjából a →*Maros-vonalon*, vmint a veszélyeztetett területek kiürítését, aminek lefolyása (a harcoló csapatok helytállása ellenére is) szervezetlenül folyt. Ennek fő felelőse Erdély kormánybiztosa volt, aki nem egyeztetette intézkedéseit az ot-m. 1.hds. pk-ával, Arthur →*Arz von Staussenburg* gy.tbk-
kal. A kiürítés a koordinációs zavarok miatt késleltette a csapatok felvonulását, mivel a út- és a vasútvonalak áteresztőképessége nem biztosította az ellenkező irányú mozgások, szállítások egyidejű végrehajtását. – A ro. 4.hds. aug.27. és szept.18. között a 7., 8., 9., 14.gy.ho-lyal és a 2.lov.ho-lyal kijutott a Maros völgyében a Mesterháza–Göde terepszakasgra, a Görgény-völgyben Libánfalva, a Kis-Küküllő völgyében Parajd, a Nagy-Küküllő völgyében Székelyudvarhely térségbe. A ro. 2.hds. a 3., 4., 5., 6.gy.ho-lyal és az 1.lov.ho-lyal a Háromszéki-medence és a Barcaság elfoglalását követően kijutott az Apácai-hegy Ny-i magaslatai–Olt folyó D-i partja–Fogaras vonalra. A ro. 1.hds. a 2., 13.gy.ho-lyal a Vöröstorony-szoroson át kijutott a Guravo–Sellenberk–Felek vonalra, a 11.gy.ho-lyal a Szurdok-szoroson és a Vulkán-hágón át Petrozsényig, s az 1.gy.ho-lyal Orsovánál a Cserna folyó K-i partjáig a Cserna–Duna találkozás–Herkulesfürdő–K terepszakaszon. A ~ által elért legtavolabbi vonalat a 3 ro. hds. az →*erdélyi hadműveletek* első szakaszában érte el (lásd ott). • **JJ, 1328.**

Román felvonulás: a román haderő csoportosítása az OMM megtámadására 1916-ban. A főerők (három hds.) →*Magyarországgal* szemben vonultak fel, egy hds. Bg. ellen. – A 4.hds. (3 $\frac{1}{3}$ gy.ho., 2 lov.ho., pk. Constantin →*Presan* tbk.) a K-Kárpátok hágóiban foglalt megindulási állást. É-on a →*Bukovinában* harcoló or. 9.hds-hez csatlakozott. A Borsai-, Radnai- és Borgói-hágóval szemben a 7.gy.ho., a Tölgyesi-, Békás- és Gyimesi-szorossal szemben a 13.gy.ho. 43.gy. dd-ával megerősített 8.gy.ho. és az 1.lov.ho., a Csobányos-, Úz- és Ojtozi-völgyben a 14.gy.ho. és a 2.lov.ho. állt. – A 2.hds. (4 gy.ho., pk. *Graîniceanu* tbk.) a Kárpátok DK-i kanyarulatában sorakozott fel a →*fokszáni-kaputól* a Barcaságba átvetető szorosokig. A Bodza-szorosban a 3. és 4.gy.ho., a Tömösi-hágóban az 5.gy.ho., a

Törösvári-szorosban a 6.gy.ho. állt. – Az 1.hds. (3 $\frac{1}{3}$ gy.ho., pk. *Culcer* tbk.) a D-Kárpátok hágóiban vonult fel a (dunai) Vaskapuig. A Vöröstorony-szorosban a 2.gy.ho. és 13.gy.ho. 45.gy. dd-a, a Vulkán-szorosban a 11.gy.ho., Orsovával szemben az 1.gy.ho. állt. A főerőket képező 3 hds. hdm. feladatait a →*hadászati terv* (Románia) alapján szabták meg. – A 3.hds. (3 gy.ho., pk. Alexandru →*Averescu* tbk.) a →*dobrudzai* bg. határon helyezkedett el, a Fekete-tengertől a Dunáig a 20., 16. és 18.gy.ho. harcrendben. Hdm. feladata a véd-re szorított egy esetleges bg. tád. esetén. Hogy megelőzzék a főerőket képező 3 hds. pk-a közötti vetélkedést, az →*Erdélyre* tád. csoportosítás főpság-ával Averescut bízták meg, ami viszont koordinációs zavarokhoz vezetett a hdm-ek megindítása után. – 4 gy.ho. (K-ről Ny-ra a 17., 9., 19. és 12.gy.ho. harcrendben) a Dunát biztosította a ro–bg. határszakaszon. 2 $\frac{1}{3}$ gy.ho. (10., 15.gy.ho. és a 13.gy.ho. 44.gy.dd-a) ált. tart-ként Bukarestben és közvetlen környékén helyezkedett el. Az utóbbi 6 $\frac{1}{3}$ ho. feletti pságot a *Nagyvezérkar* <Marele Stat Major> főnöke, Vasile Zottu tbk. gyakorolta. – A ~ során sehol sem képeztek súlyt, a rendelkezésre álló erőket (470 ezer kat., 333 ü-ben kb. 1300 lg.) egyenlően és körkörösén osztották el. • **JJ, RI, 1329.**

Román hadjárat: a *Partium* és a *Tiszántúl* román haderő általi birtokbavétele 1919-ben. Az 1919.ápr.16-tól szept.23-ig tartó ~ban a ro. hds. elfoglalta a földrajzi →*Erdélyen* túl igényelt m. területeket (→*Nagy-Románia*), és megszállta →*Magyarország* nagy részét (leszámítva a csszl., ill. az SHS hds. által megszállt →*Felvidéket*, ill. →*Délvidéket*). A m. csapatok 1919.jan. végétől a Técső (→*Kárpátalja*)–Szinérváralja–Szilágy-somlyó–Csucsá–Vaskóh–Maros vonalat védték a Tisza torkolatáig. A ro. hds. túlereje ellenére sem volt képes áttörni a m. véd. vonalon. A ~ megindításakor az erdélyi (így a Mo-i) ro. hds. 4 gy. és 1 lov.ho-ba szervezve 64 gy.zlj-at, 28 lov. szd-ot, 152 ü-et, 5 pcv-ot, 3 rep.szd-ot és 2 mű. zlj-at számlált. Pk-a <comandantul trupelor din Transilvania> 1919.ápr.12-től 1920.ápr.20-ig Gheorghe Mărdărescu ho.tbk., vkf-e Stefan Pănăitescu dd.tbk. volt. – 1. 1919.ápr.16-án Henri →*Berthelot* tbk., a fr. *Dunai Hadsereg* pk-a, az →*Antant* bukaresti kat. missziójának vezetője

(hatáskörét túllépve) engedélyezte a ro. hds-nek, hogy a →*Vix-jegyzék*ben kijelölt semleges zóna K-i határáig nyomuljon. A ~ a Hadad–Zilah vonalról 3 irányban aznap megkezdődött. Ápr.17-én a →*székely hadosztály* visszavonult Huszt–Sárköz–Erdőd–Királydaróc–Tasnád–Magyarcsaholy–Széplak, 18-án Királyháza–Szatmárnémeti–Nagykároly–Érmihályfalva vonaláig. A ro. 6.gy.ho. tád-ának tengelye a Sebes-Kőrös völgye volt, vele szemben a m. csapatok Berettyóújfalú felé vonultak vissza, s 18-ára a ro-ok elérték a Borosjenő–Világos vonalat. 20-án a ro-ok elérték a Királyháza–Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Tenke–Borosjenő–Pankota–Világos–Szabadhely vonalat, ezzel a Vix-zóna K-i határát. 19-én elfoglalták Szatmárnémetit, 20-án Nagyváradot. – Ápr.21-én engedélyt kértek a további előrenyomulásra a →*békekonferenciától*, ám nem vártak a válaszra. 22-én elérték Kétegyháza–Kötegyán–Zsadány–Vámospércs vonalát, 22-én elfoglalták Mátészalkát és Gyulát, 23-án Debrecen és Hajdúszoboszlót. A székely ho. a legerősebb ellenállást Kocsord, Mátészalka és Nyírmeggyes térségében fejtette ki. 24-én a ro. 7.gy.ho. elfoglalta Csapot, aminek hírére a csszl. korm. elrendelte Kárpátalja megszállását. A csszl. hds. még aznap megszállta a Sátoraljaújhely–Csap vasútvonalat. Ápr.30-án Munkács térségében a ro. és a csszl. csapatok összecsaptak, a fr. főtí-ek irányítása alatt álló ro. és az ol. főtí-ek vezette csszl. hds-et Ferdinand →*Foch* fr. marsall, az Antant-csapatok főpk-a személyesen választotta szét. – →*Stromfeld* Aurél, a m. *Keleti Hadsereg* ápr.19-én kinevezett vkf-e 20-án elrendelte, hogy a →*Vörös Hadsereg* tartsa meg a Kétegyháza–Sarkad–Bakonszeg–Hajdúszoboszló–Nyírbátor–Nagydobos–Szamos–Tisza vonalat. →*Böhm* Vilmos, a K-i Hds. főpk-a ápr.27-én elrendelte el a visszavonulást a Tisza jobb partjára. A VH súlyos harcok után 26-án kiűrtette Nyíregyházát, oda a ro. 7.gy.ho. másnap vonult be. 26-án a vörös hatalmat védeni nem kívánó székely ho. Kótaj–Demecser körzetében letette a fe-t. A ro-ok ápr.28-tól csak követték a m. visszavonulást. 29-én elérték a Rakamaz–Hortobágy-csatorna–Gyoma–Szarvas–Orosháza vonalat, s 30-án Tiszafüred és Szolnok kivételével mindenütt elérték a Tiszát. A két hídfőt a VH máj.2-án kiűrtette, a ro-ok Szolnokonál átkeltek,

elfoglalták Abonyt, de a VH még aznap visszavetette őket a Tisza mögé. – A ro. *Nagyvezérkar* <Marele Stat Major> a Tisza elérésével a ~ot leállította. A máj.30-án kezdődő →*északi hadjárat* során a VH átkelt a Hernádon, a ro-ok feladták Bodrogkeresztúrt és Tokajt. A VH Balsánál átkelt a Tiszán, de egy ro. ellenlökés visszavetette a jobb partra. – 2. 1919.júl.18-án a VH szétbontakozott a Tisza vonalán. Júl.20-án Csongrádnál, Szolnokonál és Tokajnál átkelt a bal partra. A tád. kezdetben jól haladt. 21-én visszafoglalták Szentest és Szajolt, 23-án Kisújszállást. 24-én Karcag–Debrecen térségéből ro. ellentád. indult. A VH 26-án hátrálni kezdett, 28-ára a szolnoki hídfő kiűrtésével visszavonult a Tisza mögé. 29-én a ro-ok Tiszaluc, Kenézlő és Mezőzombor mellett átkeltek a Tiszán, de a VH a folyóba szorította őket; Taktakenéznél és Tiszaladánynál viszont sikerült hídfőt foglalniuk a jobb parton. 30-án Márdárescu ho.tbk. elrendelte az átkelést Tisza-füred–Szolnok között és Bp. elfoglalását. Elgondolása az volt, hogy a Hernád és a Zagyva közti területet birtokba véve balra fordul, s a 2.lov.ho. lyal átkarolja a Bp. felé visszavonuló VH-et. Sietett, mivel tudomására jutott, hogy a csszl. hds. aug.3-án tád-t indít Rozsnyó–Rimaszombat térségéből Bp. irányába. – Júl.30-án a VH megkezdte a visszavonulást a Tisza vonaláról Bp. irányába. A ro. hds. Tiszabónél és Tiszasülynél is hídfőt foglalt, s heves harcok árán elfoglalta Szolnokot. Aug.1-én a Zagyva vonaláról megindított m. ellenlökés (a VH utolsó →*hadművelete*) összeomlott, a ro-ok elérték Szolnok–Jásziskér–Jászládány vonalát. Aznap Poroszlónál is átkeltek a Tiszán, s Tiszafüredről kiindulva elérték Kömlő–Besenyőd térségét. Aug.1-én este a VH →*csapattestei* parancsot kaptak, hogy értesítsék az elg-et a →*Peidl-kormány* fe.szűneti kérelméről. Közben a Tiszafürednél és a Kiskörénél átkelt ro. lov. járőrök Kál–Kápolna–Füzesabony között felrobbantották a Miskolc–Bp. vasutat, s 2-án bevonultak Füzesabonyba. Márdárescu intézkedett, hogy a zöm megállás nélkül támadjon Bp. elfoglalására, a balszárnny pedig szállja meg a Duna–Tisza közét. 2-án a ro. 18.gy.ho. Csongrádnál is átkelt a Tiszán. Aug.3-án kiűrtették a gödöllői m. főhadiszállást, a ro. 2.lov.ho. bevonult Ceglédre. – 3. Miután a Peidl-korm. aug.3-án értesítette Párizst, hogy teljesíti az AH köve-

teléseit, → *Clemenceau* fr. me., a békekonf. elnöke utasította a ro. hds-et a megállásra. Bár e táviratot Mărdărescu megkapta, nem állította le a tád-t. A ro. 2.lov.ho. 6.gárda lov. <roșiori> ezd-e és 4.vad. <vânător> ezd-e 4-én bevonult Bp-re. A ho. pk-át, Ștefan Holban dd.tbk-ot (korábbi szentpétervári kat. attasét) Mărdărescu 5-én ki-nevezte Bp. kormányzójává <guvernator al Buda-pestei>. – A ro. hds. aug. 10-ig megszállta É-Mo-ot a m-csszl. → *Pichon-féle demarkációs vonalig*. 5-én a 49.gy. és a 2.gárda lov.dd. bevonult Miskolcra. 4-én a Davidoglu-csoport <detasementul> Kisterenyéről, 8-án Zagyvapálfalváról harccal vert ki 1-1 csszl. elővédet. 9-én bevonult Salgótarjánba, amelyet 11-én a békekonf. fellépésére átengedett a cseheknek és visszavonult Kisterenyéig. A bányavárosban 9-éig kitartó VH ellenállása nyomán a TK Salgótarjánban tartott a legtovább. *Károly* ro. trónörökös Egerből kiindulva a 2.vad.ezd-del 3-án „tisztoztatásra” indult a hegyekben bujkáló vöröskat-k ellen. – A Cegléd–Abony–Kecskemét körzetében elszórta ellenálló kisebb vörös csapatok lefegyverzését 8-ára az 1.gy.ho. fejezte be. A ro-ok azon üreggyel, hogy a VH a Dunántúlra vonult vissza, Bp-ről indulva az 1.gy. és a 2.lov.ho-lyal 13-án bevonultak Székesfehérvárra, 16-án Veszprémbe, 20-án Győrbe. A Csajág–Küngös–Balatonkenese vonalon a → *Nemzeti Hadsereg* harccal állította meg őket. 20-án a ro. 6.gy.ho. behatolt a Bácskába, s 22-én elérte a szerb vonalakat, ahol megállt. Ezzel elvágta a NH összeköttetését Szeged és a Dunántúl között. Aug. utolsó harmadára csak Moson, Sopron, Tolna és Vas vm. volt teljesen, Baranya, Fehérgyőr, Győr, Somogy, Veszprém és Zala vm. részben mentes a ro. megszállás alól. – Aug. 19-én → *Horthy* Miklós fővezérnek (Antant-közvetítés-sel) sikerült egyezséget kötnie Mărdărescu tbk-kal, 23-án a ro. hds. megállt a Győr–Ménfő–Tenyő–Pápateszér–Gyertyánkút–Márkó–Nemesvámos–Peremarton–Nádasladány–Úrhida–Dinynyés–Szabolcs–Adony vonalon. 28-án Győrből Ny felé indultak, de másnap Vitnyéd térségéből a NH harccal visszavetette őket Győrbe. Szept. 1-én Veszprémből a ro. 1.lov.ezd. Pápa felé indult, de a NH azt is visszaszorította. – A békekonf. nyomására szept. 23-án a ro. Nagyvezérkar leállította a ro. s. okt. 4-én megkezdődött a → *román kivonulás*. A *román-magyar háború*, amelyben a

ro-ok csak annyi különbséget tettek a m. vörös és a m. és fehér csapatok között, hogy a fog-ságba esett vöröskatonákat kivégezték, a fehéreket internálták, e napon zárult le. Mărdărescu a Tiszától Ny-ra és É-ra a megszállás ideje alatt ro. kat. közigt-t vezetett be. A Tiszántúl egészen aug-tól ro. polg. közigt. épült ki. • **RI, SJ, 1330.**

Román hadsereg: → *Román felvonulás*

Ákadályrendszer a Kárpátokban

Román hadszíntér hadműveletei: a → *Románia* hadba lépését követően 1916 második felétől az 1918.márc.5-i → *bufeai előzetes békéig* Kelet-→ *Magyarországon* és a regáti Ro-ban lefolyt harcok összessége az osztrák-magyar és német, ill. a román haderő között. 3 szakaszra oszthatók. – **1.** Az → *erdélyi hadműveletek* 1916.aug.27-től okt. végéig tartottak. A → *román betörés* szept. második felére elakadt. A → *nagyszebeni csatában*, a → *persányi ütközetben* és a → *brassói csatában* megvert ro. hds. okt. végére végleg kiszorult → *Erdélyből*. – **2.** Az 1916.nov-dec. folyamán lefolyt → *havasalföldi hadműveletekben*, ill. a → *dobrudzsai hadműveletekben* a ro. hds. kiszorult a regáti Ro. a D-Kárpátok és a Duna által közrefogott feléből. – **3.** 1917-ben és 1918 elején fejeződtek be a már az 1. szakaszban megkezdett → *kárpáti hadműveletek*, ill. 1917 második felében és 1918 elején folytak le a Ro. I. vh. előtti teljes területének ot-m. és n. birtokbavételét eredményező → *moldvai hadműveletek*. Az 1918 tavaszi → *besszarábiai hadműveletek* során a ro. hds. foglalta el a regáti Ro. részét képező → *Moldvától* K-re fekvő, 1914-ben az Or. Bir-hoz tartozott → *Besszarábiát*. • **JJ, RI, 1331.**

Román kivonulás: a román haderő által 1919-ben megszállt területek kiürítése a → *trianoni békében* meghatározott magyar–román határig. 1919.szept. 23-tól 1920.márc.30-ig 3 szakasz 11 ütemében történt. 1919.szept.19-én a Bp-i → *Antant*-misszió jegyzékben közölte, hogy a ro. hds. a saját pság-a által megszabott rendben kiüríti a Dunántúlt, s a → *Nemzeti Hadsereg* a helyszínre rendelt Antant-ti-ek engedélyével követheti azt. – Szept. 23-24-én egy Antant-biz. látogatást tett a siófoki → *Fővezérségen*, hogy megállapítsa: képes-e a NH a Dunántúlon (Bp. kivételével) a rendet biztosítani. A Fővezérség jelezte, hogy szept.27-től képes a Dunántúlt, okt.2-től Bp-et, okt.20-tól Mo-ot birtokba venni a Tiszáig. Az Antant-misszió a két hds. érintkezésének elkerülésére 23-án semleges sávot jelölt ki. A NH számára: János major (Győr-É a Duna mellett)–Öttevény-sziget–Abda–Ikrény–Koronc–Szemere–Gyömrő–Lovászpátona–Kisdiós-major–Pápavár–Herend–Szentgál–Kövesgyőr–Kishidegkút–Felsőörs–Batalonkenese–Küngös–Szárhely–Fővenyusztá–Külsőbáránd–Seregélyes–Felsőszolgaegyháza–Perkáta–Arany-hegy (a Duna mellett); a ro. hds. számára ettől 5 km-re K-re: Patkányos-major (Győr-É a Duna mellett)–Győrújfalú–Tenyő–Pápateszér–Gyergyánkút–Nemesvámos–Megyeri-hegy–Papkeszi–Kiskovácsi–Nádasladány–Úrhida–Dinnyés–Felsőczikola–Livia-major–Adony vonalában. – **1.** A ro-ok az első szakaszban a Dunántúlt ürítették ki. Őket ez első lépcsőben a szombathelyi ho. követte (pk.: br. → *Lehár* Antal ezds.). Okt.1-én az Antant-misszió úgy rendelkezett, hogy a ro-ok Bp-en keljenek át a Dunán. Az 1. ütemben, okt. 4-9. között a ro. hds-et a Tát–Nagysáp–Bajna–Tükrös-major–Csordáskút-pusztá–Váli-víz vonal képezte ún. budai hídfőbe vonták vissza. A NH 4-én vonult be Győrbe és Veszprémbe. 5-én elérte a Gönyű–Böny–Mezőörs–Bakonybánk–Réde–Csetény–Tés–Öskü–Peremarton–Küngös; 6-án a Szöny–Szarkapusztá–Szend–Császárszár–Mór–Bodajk–Fehérvár-csurgó–Iszka-hegy–Zichyfalva–Szabadbattyán vonalat, s bevonult Székesfehérvárra. 7-én bevonult Új-Szönybe, Tata–Tóvárosba és Tatabányára; 8-án elérte a Neszmély–Dunaszentmiklós–Agostyán–Szöllős–Bánhida–Felsőgalla–Kozma–Csákvár–Császárvíz–Velencei-tó; 9-én a Nyergesújfalú–Héreg–Tarján–Szárvértesboglár–Vér-

tesácsa–Pázmánd–Felsőbesnyő–Ivánca–Adony vonalat. E vonaltól K-re átlag 3 km-re húzódtott a ro-ok vonala, akik okt.10-13. között visszavonultak Pilismarót–Piliscsaba–Páty–Bia–Sóskút–Érd vonaláig. A 20 km sugarú budai hídfőből 20-ától folytak a csapatszállítások a Tiszántúlra. – **2.** A ~ második szakasza nov.12-én kezdődött, Érd és Tárnok ro. kiürítésével. A NH 13-án zárkózott fel a Pomáz–Csobánka–Pilisvörösvár–Páty–Torbágy–Törökbálint–Érd vonalra, s 16-án vonult be Bp-re, amit a ro-ok 15-én ürítettek ki (a ro. pság e napon Nagyváradra tette át székhelyét). Közben nov.14-től kiürítették Nógrád–Hont vm-t, 16-án Hatvan, Gyöngyös és Eger, 17-én Füzesabonyt, Nagykőröst és Miskolcot. 18-ára virradóra a ro-ok Szerencsen át a tokaji hídon a Tiszántúlra vonultak vissza. – A m. 1.hu. ezd. 17-én bevonult Vecsésre és Gödöllőre, a soproni gy.ezd. Hatvanba, s átvette a tápiósápi internálótábor. Nov.18-án a ro-ok kivonultak Kecskemétről, 19-én Ceglédre. A NH 21-én érte el Kecskemétet. 22-én a ro-ok átadták a szolnoki közúti és a csongrádi hidakat, s 23-án mindenütt visszavonultak a Tisza bal partjára. – **3.** A ~ harmadik szakasza 1920.febr.24-én kezdődött el. Febr.26-ig a ro. hds. visszavonult a Csap–Tisza vonala (a Szentmária-majorig)–Kis-Tisza–Ibrány–Rezeshalom–Hajdúnánás–Hortobágy-patak–Köveshalom–Kisújszállás–Feketehalom–Kőrös–Tisza vonalra. A NH 24 óra múlva követte a ro-okat. 25-én Szolnokról átkelve bevonult Szajolra, Poroszlóról Tiszafüredre, ill. Tokajról Tiszalökre és Rakamazra. 27-én elérte a Gáva–Csőszhalom–Büdszentmihály–Zöldhalom–Margitadomb–Mélyföldeshalom–Kunmadaras–Kunhegyes–Fegyvernek–Tiszaföldvár–Tiszainoka–Tiszazug vonalat. – Márc.1-én a fr. hds. kiürítette Szegedet. 2-án a NH bevonult Hódmezővásárhelyre, Szarvasra, Mezőtúrra és Törkevére, 3-án Karcagra. – A következő ütemben a NH márc. 9-én bevonult Püspökladányba, 10-én Nyíregyházára és Záhonyba, 11-én Debrecenbe. Az utolsó ütemben márc.24-én bevonult Berettyóújfalura és Dévaványára, 26-án Füzesgyarmatra és Biartordára, 29-én Békéscsabára, Orosházára és Makóra, 30-án Mezőhegyesre és Békésre. Március végén a Tiszántúl ro. kiürítése befejeződött. 1920.ápr.20-án a ro. csapatok Mo-i pság-a (pk. Gheorghe *Mărdărescu* ho.tbk.) feloszlott. – A

NH az 1919.júl-i Julier-tervet vette alapul, anynyiban módosítva, hogy a tokaji csoportot Nyíregyháza visszafoglalása után →*Kárpátalja* felé irányította. A Debrecen és Mátészalka között így keletkezett úrt a 2.hu.ezd-del töltötte be. A Tiszafürednél átkelt csapatok zömét nem Debrecenbe, hanem a Szolnokról Debrecen felé vonuló alakulatok útját keresztezve Berettyóújfalura, a lov-ot Balmazújváros felé irányította; ugyanakkor 1 ezdet Karcagra, onnan 2 oszlopban Dévaványán és Püspökladányon át Berettyóújfalura vezényelt. Szolnoktól D-re a NH Csongrádnál és Szegednél is átkelhetett a Tiszán. Miután a tiszántúli →*katonai körletek* →*csapattest*eit megszervezték, a szombathelyi ho-t visszairányították Ny-Mo-ra. – 4. A ~ során a ro. hds. mindent magával vitt, amit tudott, pl. a MÁV 1292 mozdonyát, 2006 személy- és 32.154 teherkocsiját, a győri Állami Ágyúgyár teljes berendezését, Mo. gyáripari gépparkjából mintegy 8000 gépet, vmint 37.756 kocsiakomány árut. A Nemzeti Múzeum anyagainak elszállítását okt.5-én Harry Hill →*Bandholtz* am. tbk. személyes fellépésével akadályozta meg. A ro. megszállás és a ~ során keletkezett összes kár Mo. trianoni területén, 1919.aug.15-i értéken elérte a 29,65 milliárd koronát. ♦ SJ, 1332.

Román megszállás (Magyarország, 1919):

→*Román hadjárat*

Román nemzeti mozgalom: az →*Osztrák–Magyar Monarchia*ban élő román etnikum pol., gazd. és kulturális törekvései a XIX. szd. második felétől az I. vh. kitöréséig. Az 1848–1918 közötti 7 évtized az →*erdélyi* románság történelmének egyik legjelentősebb korszaka volt. Az 1860. évi *Októberi Diplomától* a külső és belső kudarcok hatására a Habsburg-bir. vezetése hosszú kísérlet-sorozatba kezdett pol. rendszere átszervezésére. Az időszak a centralizációra törekvő Bécs és a (bir-on belüli) különállást szorgalmazó Pest-Buda párharca volt. E pol. küzdelembe a bánsági és a bihari ro-ok inkább m., míg az erdélyiek ot. oldalon kapcsolódtak be. Az utóbbiak egy ro. hegemóniájú tartomány kialakítását remélték, →*Magyarországtól* különállóan, de az OMM-n belül. Az 1863–1864. évi nagyszebeni erdélyi og. (m. bojkott mellett) ro. többséggel ülésezett. – A ro-ok számára az 1867-es ot-m. kiegyezés csalódást

jelentett. Az erdélyiek vezető rétege nehezen illeszkedett bele a kiegyezés utáni rendszerbe. Az 1868:XLIV.tc. (a nemzetiségi tv.) a széles körű szabadságjogok ellenére nem elégítette ki a ro. vezetőket. Az új. ro. polgárság (ügvédek, tanítók, papok, újságírók, banktisztviselők) és a ro. pol. elit elutasította a →*dualizmust*, ill. Mo. és Erdély újraegyesítését. 1869-től a ~ kettős taktikát választott. Az erdélyiek a passzivitás, a Mo-iak az az aktív ellenzéki politizálás mellett foglaltak állást. – 1884.ápr.26-án Nagyszebenben megjelent az első erdélyi ro. napilap. A modernnek mondható, Joan *Slavici* szerkesztésében kiadott *Tribuna* a korábbiaknál élesebb hangon támadta a m. kormányzatot. A „tribunista” fiatalok állandósuló nyomása rákényszerítette a →*Román Nemzeti Pártot* (RNP), hogy terjesszen az uralkodó elé egy emlékiratot a m. állam ro. alattvalóinak pol. „sérlemeiről”. – →*Románia* (a ro. királyság) értelmiségi körei szimpátiával viseltettek az erdélyi ro. etnikum iránt. A ro. korm. hivatalosan nem támogathatta, de jóindulatúan kezelte azon bukaresti szervezeteket, amelyek az erdélyi ro-ok támogatására jöttek létre. Ilyen volt az 1891-ben alapított *Liga Culturală* <Kulturális Liga>, amely idővel Párizsban, Berlinben és Antwerpenben is létesített szekciókat. A Liga 1891-ben kiadta a ro. egyetemisták emlékiratát. A Nyugat ifjúságának szánt röpirat az erdélyi románság 1867 utáni vélt vagy valós sérelmeit, elsősorban a magyarosítási törekvéseket sorolta fel. – 1892.máj.28-án egy 300 fős ro. delegáció memorandumot adott át →*I. Ferenc József*nek, ugyancsak a ro-ok sérelmeivel. A XIX. szd. végén felerősödő ~ ellen a m. korm. sajtóperekkel lépett fel (Replika-per 1893, Memorandum-per 1894), majd betiltotta az RNP komitéját. – A XX. szd. elején a ~ új elemekkel bővült. A ~ 1905-ös nagyszebeni konf-ján feladta merev álláspontját, formálisan elfogadta Erdély és Mo. unióját, aktivizálódott és részt vett a m. og. munkájában. →*Ferenc Ferdinánd* trónörökös titkos kapcsolatokat épített ki a ro-okkal, gr. →*Tisza István* 1910-től hivatalos tárgyalásokat kezdett az RNP vezetőivel egy m-ro. megegyezés kialakítására, amit 1913-tól már mint me. folytatott. A nézetkülönbségek azonban túl nagyok voltak ahhoz, hogy gyors megállapodást lehetett volna kötni, s erre a közeledő háb. sem hagyott időt. – 1914–1916

között a ~ tev-e min. volt, 1916 után pedig (1918 őszéig) forma szerint szünetelt. ♦ BO, 1333.

Román Nemzeti Párt <Partidul Național Român>: a →magyarországi románok egységes pol. szervezete. Az 1881.máj.12-14-i nagyszebeni ro. értekezleten alakult, az elődpártok egyesülésével. Programjában szerepelt →Erdély autonómiájának visszaállítása, a ro. nyelvhasználat joga a közig. ban és az igazságszolgáltatásban (az 1868:XLIV. tc. [nemzetiségi tv.] revíziója), ált. szavazati jog, a ro. művelődési intézmények állami támogatása, a ro. nyelvű oktatás fejlesztése. Első jelentős akciója az 1892. évi memorandum-akció (→román nemzeti mozgalom) volt. – Az I. vh. idején a ~ vezetői Vasile (László) Goldiș, Stefan (István) →Pop-Ciceo és Iuliu (Gyula) →Maniu voltak. 1918.okt.31-én 6 képviselője a →Román Nemzeti Tanács tagja lett. A K-Mo-i románság részéről az 1918 végi erdélyi események legfőbb szervezeti irányítója. Ezek közé tartozott a ro. nemzeti erők összefogása, ill. a dec.1-i gyulafehérvári gyűlés megszervezése. A háb. utáni első években →Románia egyik legerősebb pol. pártja volt, elnöke <condus> 1919.jan.1-től Maniu. 1926.ápr. 30-án fuzionált a *Parasztpárt*tal. ♦ BO, 1334.

Román Nemzeti Tanács <Consiliul Național Român> (Központi <Central>): a Kelet- →Magyarországon élő románság önkormányzati vezető testülete. 1918.okt.30-án alakult a Bp-i Vadászkürt Szállodában, majd Aradra költözött. A helyi ro. nemzeti tanácsok segítségével igyekezett átvenni a hatalmat →Erdély és a Partium felett, helyi kat. és polg. gárdákat hozott létre. Nov. 9-én írásban szólította fel a m. →Károlyi-kormányt a hatalom átadására minden, ro-ok (is) lakta területen. A ~ eredetileg a →Román Nemzeti Párt és az SZDP 6-6 képviselőjéből állt, elnöke Stefan →Pop-Ciceo volt. A →Jászi Oszkár vezette m. korm.delegáció a ~csal tárgyalt nov.13-15-én Aradon. Jászi széles körű nemzeti autonómiaigényét, a föderatív Mo. tervét a ~ nem fogadta el, K-Mo. teljes elszakadását kívánta. A ~ hívta össze dec.1-re a ro. nemzeti gyűlést, s mondta ki a →gyulafehérvári határozatot. Ezen alkalommal a ~ a Nagy Nemzeti Tanács <Marele Sfat Național> nevet vette fel, majd 2-i első ülésén ez Kormányzótanácsot (erdélyi tartományi korm.

<Consiliul Dirigent>) alakított, amelynek elnöke Iuliu →Maniu lett. Ezután erdélyi ro. korm-ként Nagyszebenbe tette át székhelyét. ♦ BO, 1335.

Romanelli a ludovikások megmentéséért kapott dísz-szabályával

Romanelli, Guido (Siena, 1876.márc.15. – ?): olasz tiszt. A torinói kat. ak. után 1895-től ti. 1919-ben alez. →rendfokozatban a Bp-i ol. kat. misszió vezetője, Mombelli tbk., a →Szövetséges Katonai Misszió ol. tagja aug.12-i megérkezéséig; s Livio Borghese hg. (a bécsi →Antant-misszió ol. tagja) bécsi tartózkodása idején →Olaszország

legfőbb képviselője Bp-en. A →vörösterrorr több tervezett megtorló akcióját megakadályozza (köztük a →ludovikás ellenforradalom szervezőinek kivégzését), amiért 1922.nov-ben Bp-en díszkardot kap. 1919.aug.1-én ~ értesíti elsőként a →békekonferenciát a →Forradalmi Kormányzótanács lemondásáról és a →Peidl-kormány megalakulásáról. Aug.3-án közvetíti a ro. pk-nak a békekonf. Legfelsőbb Tanácsa 2-i határozatát a ro. csapatok azonnali megállítására. Emlékeit a *Nell'Ungheria di Bela Kun e durante l'occupazione romana* <Kun Béla Magyarországon és a román megszállás> c., 1963-ban Udinében megjelent emlékiratában írta le. ♦ BZ, 1336.

Románia: a Balkán és DK-Eu. találkozásánál a XIX. szd-ban kialakult ország. 1. Területe 1859-ben 119.263, 1914-ben 137.903, 1920-ban 294.967, 1943-ban 277.523, 1947-ben 237.500 km². A →trianoni béke ~hoz csatolt a →történelmi Magyarország területéből 102.181 km²-t, amelyből 62.299 km² esett →Erdélyre. Ez az 1914-es m. államterület 36,2 %-a; az 1920-as ro. 34,8 %-a. Lakossága az 1930. évi első ~i népszámlálás szerint 18.057.028 fő, ebből 71,9 % (12.981.324 fő) ro., 7,9 % (1.425.507 fő) m., 4,1 % (745.421 fő) n., 4 % (728.115 fő) zsidó, 3,2 % (582.115 fő) ruszin és ukrán, 2,3 % (409.150 fő) or., 2,0 % (366.384 fő) bg., 1,5 % (262.501 fő) cigány, 3,1 % (556.511 fő) egyéb. Államformája 1923-ig abszolút, attól 1947-ig alkotmányos monarchia. Uralkodói a n. Hohenzollern-

Sigmaringen-házhoz tartozó →I. Károly ([1866–] 1881–1914), →I. Ferdinánd (1914–1927), I. Mihály (1927–1930) II. Károly (1930–1938), I. Mihály (másodszor 1938–1947). – Az eredeti ~ (Ó-Románia, Regát, Dunai Fejedelemségek) két középkori eredetű fejedelemségből állt: →Moldva és →Havasalföld. A Tr. Bir-t legyőző Or. az 1812. évi bukaresti békében patronátust vállalt a két tr-hűbéres ro. fejedelemség felett. Nagy Péter cár óta kimutatható az or. törekvés a →Tenger-szorosok elérésére. Ezt csak a Tr. Bir-mal szemben valósíthatta meg, s földrajzilag „útjába esett” Moldva, amelytől 1812-ben elszakította →Besszarábiát. Az 1829-es drinápolyi béke a Duna-deltát csatolta Or-hoz (To-tól). A két dunai fejedelemség ekkor közíg. autonómiát nyert Isztambultól. Az 1831-ben Moldvában (Ml.), 1832-ben Havasalföldön (Ha.) bevezetett Szervezeti Szabályzat egységesítette a két fejedelemség közig-át, előírta nemzetgyűlések választását, a belső vámhatárok lebontását, egységes adórendszer kiépítését, s a nemzeti nyelvű oktatás megteremtését. Ml. és Ha. a krími háborút lezáró 1856.márc.30-i párizsi békével került közel a függetlenséghez. Névleges tr. fennhatóság mellett 7 állam, köztük a Habsburg-bir. vállalt felettük védnökséget. Ml-hoz csatolták (vissza) Besszarábia D-i sávját (a Budzsákkal Ml. tengeri kijáráthoz jutott) és To-hoz a Duna-deltát. – 1859.jan.5-én Ml-ban, 24-én Ha-ön Alexandru Cuzát választották fejedelemmé <domnia>, aki 1862-ig egyesítette a fejedelemségeket. Az új ország 1859.jan.24-én vette fel a ~ nevet, a héhatalmi párizsi konf. 1858.aug.19-i határozata alapján. 1866.máj.13-án Károly fhg. lépett trónra, hűségesküt téve a Portának. 1881.máj.10-én királlyá <regele> koronázták. ~ függetlenségét az 1878.márc.2-i or–tr. San Stefano-i békében mondták ki, s azt a berlini kongresszus 1878.júl.30-i záróokmánya szavatolta. Ekkor Or-nak kellett átengednie az 1812-ben egyszer már elvesztett Budzsákokat, de megkapta a Duna-deltát, s Bg-val megosztva →Dobrudzsát. A II. →balkáni háborút lezáró 1913.aug.10-i →bukaresti békével a Bg. ellen hadba lépett ~ megkapta D-Dobrudzsát. – 2. 1914.aug. elején ~ kinyilvánította fe. semlegességét. 1916.aug.27-én a 17-i titkos →bukaresti egyezmény alapján belépett az →Antant oldalán, kialakult a →hadiállapot (a KH és ~ között). A ro. hds. az →erdélyi, majd a

→havasalföldi hadműveletekben megsemmisítő vereséget szenvedett. A hétszeres túlerővel megindított tád-ról Alexandru →Averescu tbk. ro. főpk. maga mondta: „...amennyire lassú volt az előnyomulás, amikor nem voltak bonyodalmak, olyan gyors volt a hátramenetel, míhelyst a bonyodalmak elkezdődtek.” 1916.okt.25-re a ro. hds. kiszorult Erdélyből, nov.17-én az ot-m–n. csapatok betörték a Ha-re, dec.6-án elfoglalták Bukarestet, 1917.jan.20-ig Ha. egészét. A ro. korm. Iaşiba menekült. A n–bg–tr. →Mackensen-sereg-csoport 1917.jan.4-ére befejezte Dobrudzsa elfoglalását. A K-Kárpátokban 1917 közepéig →ál-lásháború folyt. Júl.23-án az or. →Kerenszkij-offenzíva balszárnyához csatlakozva a fr. Henri →Berthelot tbk. által újjászervezett ro. hds. újabb offenzívát indított, ám ez is gyorsan összeomlott. Az aug.7-től meginduló ot-m. ellentád. lépésről lépésre teret nyert, Ro. (a dec.9-i) →fegyverszü-net kérésére, majd az 1918.máj.8-i →bukaresti béke megkötésére kényszerült. Az ot-m. I.hds. nem állította le előnyomulását, 1918.márc.1-én elérte a Moldva közepén húzódó Sereth, márc.5-re a Moldva és Besszarábia határát képező Pruth folyót. – 3. A KH vereségére számító ro. vezetés az 1918.szept.15-i balkáni fr–szerb áttörés után megkezdte az előkészületeket az újabb hadba lépésre. Szept.13-án →Wilson am. elnök érvényben lévőnek ismerte el az 1916.aug.17-i egyezményt. Okt.21-én Brassó vm. alispánja már ro. csapatösszevonásokról írt jelentést a kir-nak az Ojtozi-szorosban. Nov. első harmadának végén a fr. ti-ek által másodszor is újjászervezett ro. hds. megkezdte →Erdély megszállását. Az 1918.dec.1-i →gyulafehérvári határozattal, majd I. Ferdinánd ro. kir. dec.26-i deklarációjával ~hoz csatoltak 26 K-Mo-i →vármegyét; az 1918.ápr.9-i chişinăui majd dec.20-i bukaresti deklarációval Besszarábiát, s az utóbbival →Bukovinát. 1918. nov-ben a ro. hds. bevonult Dobrudzsába. D-Dobrudzsa ~hoz való csatolását nem mondták ki külön deklarációban, az 1913.aug.10-i bukaresti béke alapján azt eleve ~ részének tekintették. – Az I. vh-t lezáró →versailles-i–washingtoni békerendszer megteremtette →Nagy-Romániát. Az Au-val 1919.szept.10-én kötött →Saint Germain-i békében megkapta Bukovinát, a Bg-val kötött 1919.nov.29-i →neuilly-i békében Dobrudzsa egészét, s a Mo-nak diktált 1920.jún.4-i trianoni

békében Erdély egészét, Máramarost, a Tiszántúl egy részét és a →*Bánság* ^{2/3}-át. Az utóbbit 1918. nov.-ben szerb csapatok szállták meg, miután az AH-kal kötött 1915.aug.18-i szerződés alapján →*Szerbia* ugyancsak igényt tartott rá. A szerb-ro. összeütközés elkerülésére 1918.dec.24-én →*Franchet d'Esperay* fr. tbk., az AH balkáni főpk-a utasítást adott a Bánság szerb kiűrtésére. 1919.jan.25-30. között fr. erők szállták meg az Orsova–Lugos–Maros–Szeged–Temesvár–Ny–Báziás–Ny területet. A Tiszántúlon az 1916-os szerződésben tiltott különbélke miatt ~ nem kapta meg az odaigért határt. Hogy igényeit egyáltalán érvényesíthesse, 1918.nov.9-én másodszor is hadba lépett, ezúttal No. ellen. ~ aspirációi túlmutattak az 1916-os vonalon. Constantin →*Presan* tbk., ro. főpk. 1918.nov.26-i csíkszeredai beszédében azt mondta: „...a román föld minden népének a Tiszáig”. A TK lerohanásával párhuzamosan ~ a Tiszáig terjesztette ki polg. közig-át, s a Tiszántúl nagyobb részéről csak az AH felszólítására vonult ki 1920.febr.24-től márc.30-ig. Kísérletet tett →*Kárpátalja* annektálására is. 1919. ápr.30-án Munkács térségében összetűzésre került sor az egyaránt Antant-tisztek vezette ro. és cseh csapatok között. – Kormányfői <guvernor condus>: Lascar *Catargiu* (1871.márc.11-től), Gheorghe *Manu* (1889.nov.3-tól), Ion *Florescu* (1891.febr.20-tól), Catargiu (1891.nov.27-től), Dimitre *Sturdza* (1895.okt.4-től), Petre *Carp* (1900.júl.14-től), Sturdza (1901.febr.14-től), Gheorghe *Cantacuzino* (1904.dec.22-től), Sturdza (1907.márc.13-tól), Ion →*Brătianu* (1909.dec.27-től), Carp (1910.dec.29-től), Titu *Maiorescu* (1912.márc.28-tól), Brătianu (1914.jan.17-től), Alexandru *Averescu* (1918.febr.11-től), Alexandru →*Marghiloman* (1918.márc.14-től), Constantin *Coandă* (1918.szept.27-től), Brătianu (1918.dec.18-tól), Alexandru *Vaida-Voevod* (1919.szept.29-től), Averescu (1920.márc.13-tól), Take →*Ionescu* (1921.dec.17-től), Brătianu (1922.jan.17-től 1926.márc.30-ig). • **RI, 1337.**

Romanja Planina-i csata: →*Potiorek-offenzívák*

Román–olasz szerződés: →*Románia* és →*Olaszország* 1914.szept.23-án Bukarestben aláírt megállapodása háborús cselekedeteik összehangolására. Az I. vh. kitörésekor a →*Központi Hatal-*

makkal szöv. viszonyban álló Ro. magatartását meghatározó 1914.aug.3-i ro. →*sinaiai korona-tanács* a fe. semlegesség mellett döntött, ugyanakkor a Ion →*Brătianu* vezette korm. nyitott az →*Antant* felé, és titkos tárgyalásokat kezdeményezett Ol-gal, ill. →*Oroszországgal*. Ezek vezettek a ~, ill. a →*Szazonov–Diamady* egyezmény megkötéséhez. – Ro. és Ol. helyzete 1914-ben hasonló volt, a XIX. szd. végén léptek szöv. viszonyra a KH-kal, s mindkettőben létezett egy erős osztrákellenes (Ro-ban magyarellenés is) pol. vonulat. Ro. részéről e körök szorgalmazására indult 1914.szept. elején Rómába egy nem hivatalos kéttagú küldöttség (Constantin *Istrati* és George *Diamandy*). A Brătianu ro. me. és gr. Carlo *Fasciotti* bukaresti ol. követ által aláírt ~ szerint a két fél egyezteteti a vh-val kapcsolatos lépéseit, a semlegességet 8 napos előzetes értesítés után mondja fel, s bármilyen pol. vagy kat. akció esetén kölcsönös tájékoztatást ad. A ~t szigorúan titkossá minősítették. • **BO, 1338.**

Romboló: →*Hadihajó-kategóriák*

Ronge, Maximilian: →*Osztrák-magyar titkoszolgálatok*

Rongyos Gárda: →*Héjjas-különítmény,*

Roth, Josef, von Limanowa-Lapanów, Ritter (Trieszt, 1859.okt.21. – Bécs, 1927. ápr.9.); osztrák-magyar vezér ezredes. A Sankt Pölten-i kat. kollégium és a bécsújhelyi kat. ak. után 1879.ápr.24-től hdgy. a 21.táb.vad.zlj.-ban. 1884 és 1886 között elvégzi a bécsi Hadiiskolát. 1901.márc.28-tól

a →*Vezérkar* instruktív munkák és gyakorlatok irodájának főnöke Bécsben (a vk. ti-ek továbbképzéséért és az előírásokért felelős), nov.1-től ezds. 1908.ápr.25-től a 94.gy.dd. pk-a Bécsben, máj.1-től vör. 1909.szept.30-tól a 98.gy.dd. pk-a Bécsben. 1910.ápr.8-tól a bécsújhelyi kat. ak. pk-a, 1912.máj.1-től altbgy. – 1914.aug.4-től szept.30-ig a linzi 3.gy.ho. pk-a a →*keleti hadszíntéren*. Okt.1-től a XIV.hdt. pk-a, dec.2-14. között győz a →*limanowai csatában*. A →*gorlicei áttörés* után, 1915 nyarán Breszt-Litovszkig hatol hdt-ével, s beveszi Luckot (→*orosz erőd-*

rendszer). Aug.22-től gy.tbk. Okt.15-től hdt-ével a →*tirolí fronton* harcol. 1916.márc.15-től júl.15-ig →*Tirol* honvédelmi pk-a, majd ott a róla elnevezett (később XX.) hdt. harcait irányítja. 1918. febr.25-től vezds. Márc.21-től a kat. nevelő és képző intézetek főszemléltője, egyben irányítja a visszatérést az or. →*hadifogságból* a →*breszt-litovszki béke* után. A háb. végén ny-ba kerül. – A háb. után a *Katonai Havidíjasok Szövetsége*, a *Birodalmi Bajtársi- és Harcosszövetség*, a *Legfelsőbb Tiszti Becsületbíróság*, 1925-től a *Katonai Mária Terézia Rend* káptalanja elnöke. Titkos tanácsos, 1916-tól lovag, 1917-től viseli a „von Limanowa-Lapanów” előnevet. ♦ **BT, 1339.**

Róth-Wágner-híd: →*Hadihíd*

Rovno-grodnói hadjárat: az osztrák-magyar és a német haderő kettős →*hadművelete* 1915 késő nyarán a →*keleti hadszíntéren*. A →*gorlicei áttörést* követő sikeres →*galíciai tavaszi hadjárat*, majd az →*orosz erődrendszer* É-i és középső szektorát felszámoló második →*iwangorod-vársói csata* ellenére az or. főerők bekerítése és megsemmisítése nem sikerült. →*Conrad* vezds. ot-m. VKF és →*Hindenburg* tbgy., a n. →*Kelet-főparancsnokság* főpk-a ezért újabb, a szárnyakról indítandó →*támadást* tervezett. Az →*arcvonal* D-i szárnyán az ot-m. 1.hds. (pk. Paul →*Puhalló* tbszn.) és 4.hds. (pk. →*József Ferdinánd* fhg. gy. tbk.) hdm. célját →*Galícia* visszavételében és az or. *volhiniai várháromszög* (Luck, Dubno, Rovno) bevételében; a n. Memel-hds-ét (pk. Otto von →*Below* gy.tbk.) →*Litvánia* és *Kurland* elfoglalásában, a n. 10.hds-ét (pk. Hermann von →*Eichhorn* vezds.) az or. jobbszárny megkerülésében és szétzúzásában jelölték meg. – Az 1915.aug.26-án egyidejűleg indított két hdm. részsikereket hozott. D-en az ot-m. 1.hds. aug.31-én Kovel felől elfoglalta Luck, szept.8-án Dubno →*övvárait*. A n. →*Mackensen-seregcsoport* (pk. August von →*Mackensen* tbgy.) szept.15-én elfoglalta Pinsket. Az ot-m. 1. és 4.hds. szept. elején megközelítette Rovnót, de egy váratlan or. ellentád. (szept.17-22.) miatt elakadt. Az or-ok megállítása súlyos veszteségekkel sikerült. – A hozzájuk jobbról csatlakozó ot-m. 2.hds. (pk. Eduard →*Böhm-Ermolli* gy.tbk.) Lemberg-től ÉK-re aug.28-án visszafoglalta Zloczówot, 30-án Zborówot, szept.1-én

Brodyt, s elérte az OMM 1914-es határát. Szept.1-én a n-ot-m. →*Déli Hadsereg* (pk. gr. Felix von →*Bothmer* gy.tbk.) elérte a Sereth folyót. – É-on a n. Gallwitz-hds. aug.31-én elfoglalta Białystokot, ezzel bekerítette Grodno várát, amely szept. 2-án kapitulált. A n. 10.hds. szept.18-án elfoglalta Wilniust, de a hdm. célt elérni nem tudta. Szept. közepétől az or. hds. ellentád-okat indított, 25-28. között a Riga-Ny-Dünaburg-Baranow-Pinszk-Dubno-Tarnopol-K terepszakaszon a →*frontvonal* ismét megmerevedett, újból →*állásháború* alakult ki. Or-Lo. teljes egészében a KH kezére került, Galiciából csak a Strypa-Dnyeszter-Zbrucs folyók által határolt kisebb terület maradt or. kézen, Tarnopol központtal. ♦ **SzB, 1340.**

Röplap (I.): kis méretű, nagy tételben készült, adott témát vagy tárgyat propagáló információ-hordozó az I. vh. idején. Először a porosz-fr. háb. alatt, 1870.szept.30-án a fr-k dobtak le légi jműről hangulatkeltő, pol. tartalmú ~ot a n. vonalak mögött. A lélektani hadviselést a kor nem tartotta elfogadhatónak. Nk. fórum az 1899-es első hágai konf-n foglalkozott először a hadviselés szabályai közé sorolt „nem fe. beavatkozással”. A második hágai konf-ig sem a nk., sem a tételes, sem a szokásjog nem szabályozta a ~ tartalmát és terjesztését. Az 1907. évi →*hágai egyezmény* megtiltotta az olyan tartalmú ~ kiadását, ill. elg. területre juttatását, amely annak becsületébe gázol vagy nemzeti érzéseit sértheti. – Az I. vh. ~jai ezt a kor szokásai szerint tartották be, ám ezt ma már sértőnek érezzük („Megállj, megállj, kutya Szerbia”, a másik felet állathoz hasonlító rajzok [de nem karikatúrák] stb.). →*Magyarországon* a ~ok, a →*plakátok*, az időszaki sajtótermékek kiadását a →*sajtótörvény*, a háb. esetére szóló →*felhatalmazási törvény*, s a háb. kitörése után a →*Hadi Felügyelő Bizottság* szabályozta. A ~ok ált. →*hátországi* nyomdákban készültek. A Mo-i kiadású ~okat ellenőrizték az ot. hatóságok is, ami állandó súrlódás forrása volt az OMM két fele között. – ~ok jelentek meg a harci tev. fokozására, elg. területen annak beszüntetésére. Tartalmuk a hadi elképzelések szerint alakult, többnyire a harc folytatásának értelmetlenségére utalt és megadásra szólított fel (pl. az →*isonzói csaták* alatt ledobott ang. kiadású ~ok az OMM vmennyi népének nyelvén fe.letétellel biztattak). A megszállt

területeken a →*katonai közigazgatás* (II.) adott ki ~okon parancsokat a polg. lakosság részére. A hátszágban megjelentek ált. pol. tartalmú ~ok. A →*hadműveleti területen* az elnyomórodott vagy menekült polg. lakosság is fordult segítségért ebben a formában. A hivatalos háb. ~ok kiadását a hds-főpság-ok ellenőrizték. – 1917-től megjelentek a békekövetelések az illegális ~okon, először a háb. kényszerintézkedések, majd a fennálló rend ellen izgatva (pl. a „forr. szoc-k” ~jai Mo-on, a Spartacus Kör ~jai Berlinben). ♦ RR, 1341.

Röplap (II.): definíció mint →*röplap* (I.) az OMM összeomlása utáni évben. Az →*összírás* *forradalom* után a ~ok kiadását ellenőrző szerveket megszüntették, ill. működésüket hatályon kívül helyezték. Az akkori ~ok a béke mielőbbi megkötése mellett, ill. Mo. várható szétदारabolása ellen szóltak. Kiadásukat az *Országos Propaganda Bizottság* irányította. Jellemző volt a nagy méretű →*plakátok* ~formájú kicsinyített, esetenként postai levelezőlapként kiadott formája (pl. *Jeges Ernő*: „Nem, Nem, Soha”). A hivatalos mellett megjelentek illegális ~ok is, sokszor ismeretlen

nek, tömegesen az SZDP és a KMP kiadásában. ~ formájában megjelentek egyes cikkek is a *Vörös Újság*ból és *Vörös Katonából*, ám azokat az

1919.XI., a népközt. államforma védelméről szóló néptv. alapján elkobozták. – 1919.márc.21. után a ~ok kiadását mint a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* központilag irányított propagandáját a →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa* fogta össze, de az egyes népbiztoságok önállóan is adtak ki ~okat. A legtöbbet a *Hadügyi Népbiztoság* adta ki, nem csupán magyarul, de az OMM más bevett nyelvein is, pl. szlovákul és ruténul. – 1919.aug-tól után a megszálló ro. csapatok adtak ki kevés ~ot. A →*román kivonulást* követően a legtöbbször irredecenta ~ok jelentek meg a legkülönbözőbb →*egyesületek* kiadásában. ♦ RR, 1342.

RUIK (Magyar Királyi Központi Rendőr Újonc Iskola): rejtett honvédségi alakulat. A →*trianoni béke katonai határozványai* kijátszásával 1926-ban névleg a BM kötelékében alakult meg. A ~ba

törzs és 4 osztály tartozott. Az I.tano. valójában 3 alosztályos zlj., a II.tano. 2 alo-os mű.zlj. volt, az autós o. gk. nélküli adminisztratív keret, a 72

Soldati dell'Impero d'Austria e del Regno d'Ungheria!

Da ogni parte i segni del crollo imminente della resistenza del blocco degli Imperi Centrali si moltiplicano.

Gli inglesi hanno raggiunto la città di Lens, centro d'uno dei più vasti bacini carboniferi francesi. I tedeschi indietreggiano dovunque dinanzi all'esercito britannico abbandonando cannoni e prigionieri. La *Vossische Zeitung* confessa che l'unico rimedio contro la schiacciante superiorità dell'artiglieria inglese è la ritirata, la fuga.

E frattanto l'insurrezione dei popoli civili contro gli imperi centrali si estende, diventa universale. Mentre gli Stati Uniti votarono 35 miliardi di franchi per la guerra, nell'Argentina il popolo chiede tumultuando che il governo inizi le ostilità contro la Germania.

Il Brasile e la Bolivia hanno rotto i rapporti diplomatici con la Germania; l'Uruguay e il Paraguay aderiscono all'atteggiamento degli Stati Uniti; sotto la pressione dell'indignazione popolare per gli affondamenti di navi innanzi, il governo spagnolo ha diretto una violenta nota di protesta al governo tedesco.

In queste condizioni si comprende come i governi d'Austria-Ungheria e di Germania, nemici d'ogni libertà e d'ogni progresso, si unissero a mendicare una pace separata dalla Russia, vano disperato tentativo di evitare la sconfitta ormai fatale.

Soldaten der österreichisch-ungarischen Armee!

Von allen Seiten her nehmen die Zeichen des bevorstehenden Zusammenbruches des mitteleuropäischen Bundes zu. Die Engländer haben die Stadt Lens, den Mittelpunkt eines der wichtigsten Kohlenbeckens Frankreichs, erreicht. Die Deutschen ziehen sich überall vor den vordringenden Engländern zurück, und verlassen Gefangene und Geschütze in Feindes Händen. Die *«Vossische Zeitung»* selbst gesteht dass das einzige Heil gegen die Ueberlegenheit der englischen Artillerie Rückzug und Flucht sind. Indessen verbreitet sich überall die Empörung der Kulturvölker gegen die Centralmächte.

Während die Vereinigten Staaten für den Krieg 35 Milliarden Franc bewilligen, verlangt in Argentinien das tobende Volk dass die Regierung die Feindseligkeiten gegen Deutschland eröffne.

Brasilien und Bolivia haben die diplomatischen Beziehungen mit Deutschland abgebrochen; Uruguay und Paraguay stimmen der Haltung der Vereinigten Staaten bei. Unter dem Drucke der Empörung des Volkes für die Versenkung unbewaffneter Handelsschiffe, hat die spanische Regierung einen heftigen Protest an die deutsche Regierung gerichtet.

Bei solchen Verhältnissen, begreift man leicht dass die Regierungen von Deutschland und Oesterreich, die Erbfeinde der Kultur und des Fortschrittes, sich nun so tief erniedrigen dass sie von Russland einen separaten Frieden betteln, einen vergebenen und verzweifelten Versuch machen, um der nunmehr unvermeidlichen Niederlage zu entgehen.

Magyar Katonák!

A világ minden szabad országában egyetértően mutatkoznak a biztos jelek, hogy immár vége van a német-osztrák ellenállásnak.

Lens várost, tudniillik Francia legnagyobb közszénbányáját, eljutottak az angolok. A hatalmas angol hadsereg előtt mindenbizon csak hátrál a német, otthagynak foglyokat és ágyúkat nagy számban.

A *«Vossische Zeitung»* nyilatott bevallja hogy az angol tüzérség túlnyomó feლობbsége szemben egyetlen egy védelem marad: a visszavonulás.

Ezalatt a német-osztrák kormányok ellen való fölháborodás mindjobban szaporodik. A német tengeraltjárók kegyetlen tevékenysége után, világgraszoló kérdés lett a független népek tiltakozása e türehtelen állapot miatt.

Miután az Egyesült-Államok 35 milliárdot szavaztak a háború üzenet egyuttal az Argentina népe szintén háborút akar Németország ellen.

A Brazil és Bolivia népei Németországgal való összeköttetéseit megszüntették. Uruguay és Paraguay az Egyesült-Államok mellett állnak. Spanyolországban a nemzet heves német-ellenes tüntetése után a kormány egy igen komoly figyelmeztetést küldött a német kormánynak, mondván hogy nem akar többet elviselni a tengeraltjáró hadjáratt.

Ilyen körülmények között; könnyű megérteni hogy Németország és Ausztria nagyon rosszul állnak. Dacára annak, hogy a német és osztrák-kormányai bármilyen népfelszabadítás és népjogot mindenkorra csak visszavonítottak, látni lehet most micsoda szegénytelen lealázkodással békét koldulnak – a szabad orosz nemzet jóakaratóiból! Igaz pedig hogy ez a béke-koldulás csak kétségbeesett kapaskodást jelent, mert persze jól sejtí az a bűnös banda hogy a döntő veresség – elkerülhetetlen dolog lett!

Olasz röplap 1917 kora nyarán, Isonzo-front

fős pc.autós o. rendelkezett az egyetlen m. gyártmányú →páncélgépkocsival (→Rába V.p.), de elvileg 6 tartozott (volna) szervezetébe. Az 1927–1928-as kiképzési évben az I.tano. 2 alo-os pu.zlj-já alakult, a pc.autós o. műhely alo-lyal bővült. Az 1928–1929-es kiképzési évben a ~ot rejtett mű.ezd-dé szervezték át. Az I. és II.tano. I. és II.vasútépítő zlj-já alakult, az újonnan szervezett III.tano. hidász zlj-já. Az autós és a pc.autós o. együtt páncélgépjármű osztaggá alakult, 5 alo-lyal: 1. (hk.) alo., 2-3. (pcgk.) alo., 4. (pcv.) alo., műhely alo. Az osztag 1929.júl.1-i felállításával vette kezdetét a m.kir. →Honvédség (II.) páncélos →fegyvernemének megalapozása. ♦ **ÉM, 1343.**

Vickers páncélgépkocsi a RUSZKA gyakorlatán

Ruszin fegyveres testületek: etnikai alapon szervezett kat. és rendvéd. erők ÉK- →Magyarországon 1919-ben. A →Ruszin Nemzeti Gárda, a →Ruszin Vörös Gárda és a →Ruszin Vörös Őrség hatásköre túlterjedt →Ruszkra Krajna közig. területén. A ~hez tartozott Abaij-Torna →vármege füzéri járásából (j.) Filkeháza, Kalsa, Kelecsenyborda, Pálháza, Szaláncújváros, gönci j-ból Baskó, Mogyoróska, kassai j-ból Bölzse, Izdoba, Királynépe, szikszói j-ból Felsővadász, Garadna, Szárazkék, tornai j-ból Ájfalucska, Kány, Perecse; Bereg vm-ből Munkács, az alsóverecei, a felvidéki, a latorcai, a munkácsi és a szolyvai j., a tiszaháti j-ból Alsóremete, Felsőremete, Kovászó, (Makkosjánosi, Mezőhomok, Tiszacsoma ápr.9-től jún.9-ig); Gömör-Kishont vm. garamvölgyi j-ból Garamfő, Királyhegyalja, Vernár; Máramaros vm-ből Máramarossziget, a dolhai, a huszti, az ökörmezői, a szigeti, a taracvízi, a técsői és a tiszavölgyi j., a visói j-ból Havasmező, Oroszkő, Petrova-Bisztra, Petrova-Kraszna, Visó-Orosz;

Sáros vm-ből a bártfai, a felsővízközi és a héthársi j., az eperjesi j-ból Fulyán, Kacsány, Kelembér, Kiskökény, Kiskörösfő, Lubóc, Miklósvágása, Pillerpeklén, Sósújfalú, Szárazvölgy, Szedlice, a giráltyi j-ból Benedekvágása, Fias, Györgyös, Istvánd, Kabalás, Kerektrét, Kozsány, Lőrincvágása, Mátévágása, Mátyáska, Porszács, Remenye, Sáponty, Sósfüred, Szobos, Vajkvágása, a kisszebeni j-ból Csergőzávod, Felsősom, Gellért, Hönig, Jákórésze, Lacsno, Litinye, Olajpatak, Radoskő, Szinyefő, Zsetek, a lemeszi j-ból Ábrány, Felsőmérk, Lapispatak, Sárosbogdány, Somos, Tizsite, Vargony; Szepes vm. gölnichányai j-ból Alsószalánk, Felsőszalánk, Kojso, Nagykuncfalva, iglói j-ból Ötösbánya, ólublói j-ból Berkenyéd, Hársád, Határhely, Kövesfalva, Lublókorompa, Nagyszulin, Poprádremete, Szepesjakabfalva, iglói j-ból Görögfalva, Vereshegy, löcsei j-ból Alsórépás, Taracfo, szepesófálvi j-ból Nagyhársas, Nagymajor, Osztonya, szepesváraljai j-ból Nagyolsva, késmárki j-ból Száztelek; Ugocsa vm.; Ung vm-ből Ungvár, a nagybereznai, a perecsenyi, a szerednyei, a szobránci és az ungvári j.; Zemplén vm-ből a gálszécsi, a homonnai, a mezőlaborci, a nagymihályi, a szinnai, a sztrópközi és a varannói j., a sátoraljaújhegyi (jún.9-től sátoraljai) j-ból Alsóregmec, Bodzásújlak, Csörgő, Kásó, Kiszte, Kolbása, Lasztóc, Mikóháza, Rudabányácska, Velejte. ♦ **KIG, 1344.**

Ruszin Nemzeti Gárda: →Ruszkra Krajna alapvető rendvédelmi testülete 1919 elején. Felállítását 1918.dec.25-én rendelték el. Elvileg a →Nemzetőrség részét képezte, integrálnia kellett a testület nov.11. óta →Kárpátalján megalakult részeit. Gyakorlatilag a ~ ungvári pság-a függetlenítette magát a Nemzetőrség orsz. vezető szerveitől. A ~nak ruszin vezényleti nyelve volt. Kiépítése nem fejeződött be, ennek ellenére részt vett a behatoló idegen hds-ek (pl. a csszl. erőket erősítő Olasz légió 6.ho-a 1919.jan.13-án bevonult Ungvárra, a Ny-Ukrán Közt. szabadcsapatai jan.16-án Máramarosszigetre) kiverésében Kárpátaljáról. Beolvadt a →Ruszin Vörös Őrségbe. ♦ **RI, 1345.**

Ruszin Vörös Gárda: a →Vörös Hadsereg nemzetiségi alapon szervezett önálló kiegészítő alakulata. A Ruszin Népbiztosság Bp-en 1919.ápr.9-én kiadott I.R.N. számú rendelete alapján alakult meg →Ruszkra Krajna területén. Felállítására a

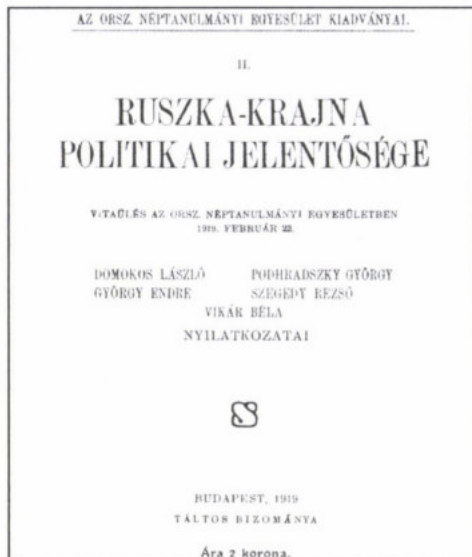
Ruszin Népbiztosság a Hadügyi Népbiztossággal egyetértőleg ruszin hadügyi pol. megbízottakat nevezett ki. A ~ egy →*seregetestet* alkotott volna, *Ruszin Vörös Hadosztály* elnevezéssel, Munkács székhellyel. A ~ számára ruszin vezényleti nyelvet írtak elő. Csak részlegesen alakult meg, hdm-ekben nem vett részt. ♦ KIG, 1346.

Ruszin Vörös Őrség: a →*Vörös Őrség* önálló nemzetiségi kiegészítő alakulata. A Ruszin Népbiztosság (RN) 1919.ápr.12-én kiadott 2.R.N.sz. rendelete alapján alakult meg →*Ruszkra Krajna* területén. A RN-nak alárendelt ~ összekapcsolódott a Vörös Őrséggel (VŐ), tagjait szükség esetén hadiszolgálatra kirendelhették, s a →*Ruszin Vörös Gárdába* áthelyezhették. Vezényleti nyelve ruszin volt. – A ~ átvette a →*Ruszin Nemzeti Gárda* tagjait. A RN jún.9-én kelt 11.R.N. rendeletében a →*Kárpátalja* területén korábban működött →*rendvédelmi testületek* tagjai és az önkéntes szolgálatot vállaló ruszinok jelentkezését kérte a ~ Főpság-ánál (Bp., Károlyi-palota). A rendelet kiterjedt a →*Vörös Hadsereg* és a VŐ tagjaira is. A RN megkereste a VH és a VŐ Főpság-át is a jelentkezők átvétele érdekében. Közülük a felvételi biz. elsősorban azokat vette át a ~be, akik a fentieken túl a ruszin nyelvet beszélték. – A ~ kiegészítő alakulata volt a *Ruszin Fogházőrség*, amit a RN ápr.14-i 6.R.N. rendelete állított fel a Ruszka Krajnában működő büntetőintézeti őrszemélyzetekből. A ~nek és közvetlenül a RN-nak egyaránt alá volt rendelve, tagjai az adott büntetőintézet igazgatójának tartoztak engedelmességgel. Az addig egymástól független büntetőintézeti őrségeket illetően ez volt az első, orsz. büntetésvégrehajtási szervezet kiépítését célzó intézkedés. – A ~ szervezeti és szolgálati szabályzatát a VŐ-ével összhangban a RN határozta meg. Személyzetének javadalmazása a VŐ tagjaival volt azonos mértékű. ♦ KIG, 1347.

Ruszenszko: →*Ruszin fegyveres testületek*

Ruszka Krajna: a ruszin <rutén, magyaroros> etnikum autonóm területe →*Magyarországon* belül 1918–1919-ben. Az 1918.dec.21-én elfogadott 1918:X. néptv. állította fel a →*Magyar Népköztársaság* belső önkormányzattal bíró kormányzóságaként. A 25-én kihirdetett tv. a „Mo-

on élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” kimondta, hogy teljes autonómiával bírnak a „sa-

ját beligazgatás”, a vallásgyakorlás, az oktatás és a nyelvhasználat terén, őket „mind tv.hozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg”, de kötelezte a ruténeket a nemruszin népesség helyhatósági és kulturális autonómiájának biztosítására. A kincstári birtokokat ~ra származtatták. – A tv. ~t Bereg, Máramaros, Ugoecsa és Ung →*vármegye* ruszin részeiben határozta meg, Abaúj-Torna, Sáros, Szepes és Zemplén vm. ruszinlakta területeit függőben hagyta a →*békekonferenciáig*. A tv. szerint ~ „minden ügyét saját szerveivel intézi”, de „a Magyar Népközt-gal közös ügyekben közös szervek járnak el”. Ilyen a kül-, a had-, a pénzügy, az állampolgárság, a magán- és a büntetőjogi tv.hozás, a gazd., a közlekedés és a szociálpolitika. ~ legfőbb kormányzati szerve a *Ruszkra Krajnai Minisztérium* volt Bp-en, ill. a *Ruszkra Krajnai kormányzóság* Munkács-on. A minisztérium élére *Szabó Orest* kormánybiztost, a kormányzótanácsára *Stefán Ágoston* rahói ügyvédet nevezték ki. A TK alkotmánya szerint ~ föderatív alapon kapcsolódott a TK-hoz. – A TK ellen és területi igényeik kielégítésére indított 1919.ápr-i ro. és csszl. tód. máj. 5-ig gyakorlatilag felszámolta ~t. ♦ PGy, 1348.

Rückverlegung: →*Mozgósítás* (osztrák-magyar)

S, Sz

Saar-vidék: a → *versailles-i béke* alapján → *Németországtól* elszakított és a → *Nemzetek Szövetsége* ellenőrzése alá került történeti tartomány. Területe 1484 km², lakossága 676 ezer fő. Jelenlétét szénbányái adják, 1918-ban majdnem akkora szénkészlete volt, mint Fr. egészének (ez No. szénkészletének csak 15 %-a). Közel van → *Elzász-Lotharingia* vasérctelepeihez. Fejlett volt kohászata és vasgyártása is. A szénbányák tulajdonjogát Fr. kapta meg (1935-ig). Az 1935. jan. 13-i népszavazáson 91 % No. mellett, 0,1 % Fr. mellett, 8,8 % a népszövetségi státusz fenntartása mellett voksolt. • **SJ, 1349.**

Šabáci ütközetek: → *Potiorek-offenzívák*

Saint Chamond (Char d'Assault Saint Chamond M 16): francia → *harckocsi* az I. vh. idején. II. vh-s és mai terminológiával *rohamlőveg* volna, de kmsz. hk-nak tekintették. Gyártása 1917. nov. ig folytatódott. Traktoralvázra szerelték, a küzdőtér fedetlen volt. Lg-ét a hajóorr-kiképzésű homlokpc-ra szerelték, az oldalfalakra gömbhíjpc. fészekbe 2-2 gpu-t helyeztek. Kezdetben a gy.szd-ok kötelékében állították hadrendbe, később a kedvezőtlen harci tapasztalatok miatt a pc. egységek kísérő lg-e lett. • **ÉM, 1350.**

Saint Germain-i béke: az I. vh-t → *Ausztria* számára jogilag lezáró nk. okmány; az → *Antant* hatalmak → *Német-Ausztriára* rákényszerített békediktátuma. A → *versailles-i-washingtoni békerendszer* része. Nevét a Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye kastélyáról nyerte, ahol 1919. szept. 10-én aláírása (Au. részéről Karl Renner kancellár által) megtörtént. A ~ az addigra létrejött és a *Németországi Köztársasághoz* való csatlakozását (→ *Anschluss*) kimondó *Német-Ausztriai Köztársaság* létezését nem engedélyezte. Az I. vh. vége előtti *Oszták Császárság* n. vagy németlakta tartományaiból kiragadta és az újonnan

létrehozott → *Csehszlovákiának* ítélte egészében → *Csehországot*, (oszták-) → *Sziléziát* és → *Morvaországot*, vmint → *Alsó-Ausztria* két, a morva határ mentén fekvő stratégiai települését; → *Olaszországnak* jelentős területeket → *Tirolból* (D-Tirol) és a → *Tengermellékből* (II.); az újonnan létrehozott → *Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak* egészében → *Dalmáciát*, → *Krajnát*, jelentős területeket a *Tengermellékből* (II.), → *Stájerországból* és → *Karinthiából* (az utóbbiból fe. összezapás utáni, a ~ által előírt népszavazással Klagenfurt és környéke [a dszl-ok is] az új ot. állam keretében maradt); a visszaállított → *Lengyelországnak* → *Galíciát*; → *Romániának* → *Bukovinát*; a → *Magyarországtól* elragadott, később → *Burgenland* nevet nyert területsávot az új ot. államnak ajándékozta. A ~ben Au. elismerte Mo., Cssl., Lo., az SHS és Ro. független, önálló államiságát és határait. A ~ kötelezte Au-t hadi- és kereskedelmi flottája átengedésére, jelentős jóvátétel fizetésére (nagysága és fizetési határideje megállapítását későbbre halasztották) és az AH ellenőrzésének tüzésére, számos más korlátozás mellett. Az → *oszták hadsereg* nagyságát 30 ezer főben maximálták. A ~be belefoglalták a → *Nemzetek Szövetsége* Egyességek-mányát. A ~t 1920. aug. 9-én emelte tv. erőre az ot. parlament. • **VG, ZJ, 1351.**

Saint Jean de Maurienne-i egyezmény: a → *Török Birodalom felosztási tervezeinek* egyike. Az 1917. ápr. 17-i ~ben brit részről David → *Lloyd George*, fr. részről Alexandre → *Ribot* Ol. nevében br. Sidney *Sonnino* megállapodtak az Ol-nak a háb. végén átadandó területekről. A ~ tkp. az 1915. ápr. 26-i → *londoni szerződést* pontosította. A ~ dipl. levélváltás formájában valósult meg, létrejöttében szerepet játszottak az egyidejűleg az OMM-val folyó fr. és ang. különbéke-tárgyalások. Az → *Antant*-nagyhatalmak (ekkor) elképzelései szerint ot-m. területek helyett tr. területekkel kompenzálták volna Ol-ot. A ~ értelmében Ol-nak ígérték D-DNy-Anatóliát, Adaliát, Konyát, Ajdint és Szmirnát. Mivel a ~ben azt is kimondták, hogy csak akkor lép életbe, ha Or. is csatlakozik hozzá, később a fr. és a brit korm. nem tekintette érvényben lévőnek. • **KE, 1352.**

Sajtó: a → *Magyarországon* megjelenő periodikák az I. vh. alatt és után. A *hírlapok* és *folyóíró*

tok széles skálája tükrözte a Magyar Szent Korona országainak nyelvi, etnikai, vallási, szakmai, műveltségbeli sokféleségét; vmennyi pol. irányzatának megvolt a maga orgánuma. Ált. nem a lapindítás, hanem a tartós fennmaradás jelentett problémát, a időszakban évente több száz *sajtótermék* indult és szűnt meg. – 1. 1913-ban 1780 (Bp-en 842) *napilap* és folyóirat jelent meg: 1494 m., 166 n., 41 szl., 6 ol., 22 szerb, 35 ro., 5 hr., 1 bunyevác, 1 vend, 1 rutén, 3 fr., 2 ang., 1 latin, 2 eszperantó nyelven. Példányszámuk 1911–1917 között 203–259 millió között mozgott, ez napi 800–900 ezer példányt jelentett. A vezető napilapok mellett különösen a *képes hetilapok* voltak népszerűek. – A korszak legismertebb sajtótermékei: *Pesti Hírlap* és társlapjai, *Érdekes Újság* (Légrády-testvérek), *Budapesti Hírlap* és társlapjai (Rákosi Jenő), *Budapesti Közlöny* (a korm. hivatalos lapja), *Borsszem Jankó* (Athenaeum: ekkor a legnagyobb m. kiadó és nyomda), *Vasárnapi Újság*, *Budapesti Szemle* (Franklin Társulat), *Új Idők*, *Az Én Újságom* (Singer és Wolfner), *Népszava* (Világosság), *Tolnai Világlapja* (Tolnai); tudományos folyóiratok, közlemények (MTA, társulatok, Kisfaludy Társaság stb.); hivatalos közlönyök (minisztériumok); társasági és kaszinó-lapok. – Az I. vh. kitörésekor életbe lépett *cenzúra* ellen az újságírók rendszeresen tiltakoztak, s szükségtelenül túlhajtottnak ítélték. Az első sajtótörzst 1917-ben jött létre, amikor Miklós Andor megszerezte az Athenaeum részvényeinek többségét, és egyesítette az Est-lapokkal. A munkaerőhiány, a gazd. és a *→papírellátási* nehézségek fokozódásával 1918-ra kritikussá vált a ~ helyzete. – 2. A TK alatt több, mint 500 lap és folyóirat jelent meg, köztük 50 Bp-i, 58 vidéki hetilap és kb. 60 szakszervezeti újság. A *Vörös Újság*ot heti 2x10.000, majd 3x25.000 példányban adták ki. A külföld tájékoztatására szánt félhivatalos lap a n. nyelvű *Pester Lloyd* maradt, reggeli és esti kiadással. – 1919.aug.8-án a Budapesti Közlöny (újra a korm. hivatalos lapja) kivételével betiltották az összes lapot. A korm. *szükséglapokat* adott ki: a *Reggeli Híreket* és az *Esti Híreket*. A megszállás alatt a ro. kat. hatóságok gyakorolták a cenzúrát. A betiltó rendeletet szept.27-én feloldották, 28-ától kezdve rövidesen számos lap jelent meg: *Nemzeti Újság* (reggel), *Új Nemzedék* (délben), *Új Lap* (napi), *Képes Kró-*

nika (heti, Központi Sajtóvállalat); *Est, Magyarország, Pesti Napló* (Est-konzern); *Pesti Hírlap, Képes Vasárnap* (Légrády); *Budapesti Hírlap, 8 Órai Újság, Pester Lloyd* (félhivatalos lapok); *Magyarország* (1920-tól, később képes vasárnapi melléklettel; Milotay István); *Nép, Szózat* (*→Magyar Nemzeti Szövetség*). – Az 1914.júl.28-tól 1922.júl.26-ig érvényben lévő *→felhatalmazási törvény* és az 1914.márc.28-tól 1918.dec.8-ig érvényben volt, de a szegedi *→Károlyi-kormány* által 1919.jún.9-én ismét hatályba léptetett *→sajtótörvény* mellett a 4578/1920.ME. rendelet alapján új időszakos lap indítását csak rendkívüli esetben engedélyezték. A 6357/1920.ME. rendelet szerint a BM megtilthatta a belső rend, a közbiztonság, a külpol. érdekeit veszélyeztető lapok megjelenését. A 9222/1920.ME. rendelet megszüntette a *Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság*ot, a 9223/1920.ME. elrendelte a *Miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság* felállítását. Az 1921.márc.5-i 1616/1921.ME. rendelet korlátozta a kivételes sajtóellenőrzést, az 1921.III.tc. pedig szankcionálta a sajtó útján elkövetett igaztat. „A kivételes sajtórendészeti ellenőrzés megszüntetéséről” szóló 10.501/1921.ME. rendelet 1921. dec-ben jelent meg. A szigorú sajtórendészeti szabályok mellett, a gazd. válság, az *→infláció*, a papír- és a nyomdahiány (a nyomdák és dolgozók felére fogytak) nehézségein túljutva 1926-ban 934 sajtótermék jelent meg. ♦ KA, 1353.

Sajtóalbizottság (Hadi Felügyelő Bizottság Sajtóalbizottsága, HFBSAB, SAB): a *→sajtó* ellenőrzését és kiadásának szabályozását végző szerv *→Magyarországon* az I. vh. idején. A *→Hadi Felügyelő Bizottság* kötelékébe tartozó ~ 1914. júl.27-én alakult meg gr. *→Tisza* István me. és br. *→Hazai* Samu hm. megállapodása alapján, hogy a háb. viszonyok között a sajtó elkerülhetetlennek tartott ellenőrzését és irányítását egy-egy szempontok szerint központi szerv végezze. A megállapodás szerint a lapok csak központilag kapott híreket közölhettek, minden nyomdaterméket még a tervezés periódusában be kellett mutatni, ideértve a nem rendszeres rendezvények szórólapjait és *→plakátjait* is. A ~ ellenőrizte a lapok levelezési rovatát, a frontkatonákról szóló híreket, a csapatmozdulatokról szóló közléseket, a piaci árakról kiadott jegyzékeket. A

hírek előtt közölni kellett annak forrását („az MTI jelentése, a Sajtóalbizottság engedélyével” stb.). A ~hoz tartoztak a haditudósítók is a *Sajtófőhadiszállás* <Kriegspressequartier> m. o-án keresztül, amely a →*Hadsereg-főparancsnokság* megfelelő osztályának <Detailabteilung> alárendeltségében működött. A ~ vezetője *Drasche-Lázár* Alfréd miniszteri osztálytanácsos volt. ♦ **RR, 1354.**

Sajtódirektórium: →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa*

Sajtófőhadiszállás: →*Sajtóalbizottság*

Sajtószabadság: a korlátlan gondolatközlést bármilyen írásos formában biztosító állampolgári jog. Kizárja a →*cenzúra* létét. A ~nak megfelelő sajtótv-ek nem kérdőjelezik meg a gondolatközlés szabadságát, de felsorolják a sajtóbüntetteket

Katonai cenzori bélyegző

A ~ fogalmával tv-be foglaltan 1848-ban foglalkozott először az államhatalom (XVIII.tc.), megjelent az 1914. évi →*sajtótörvényben*, majd az →*őszirózsás forradalom* után a dec.8-án közzétett 1918:II. néptvben. Az utóbbi eltörölte

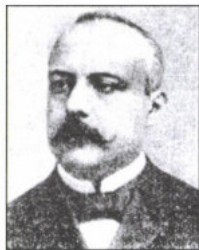
az előzetes vizsgálatot, az utólagos bemutatást, kimondta, hogy →*sajtóterméket* csak indokolt eljárást követő bírói úton lehet lefoglalni, eltörölte a lapbiztosítékot és szabaddá tette az utcai terjesztést. Az elvben kimondott abszolút ~ a gyakorlatban 1918–1919-ben nem érvényesült. A pol. okokon túl ennek egyik tényezője a →*papírellátási hiány* volt. A *Háborús Közélelmezési és Közellátási Bizottság* keretén belül létrehozott intézmények (*Újságpapír Központ, Celluloze és Papírgyári Szövetség, Papírhulladék Bizottság, Közhivatalok és Állami Üzemek Papírszükségleteit Megállapító Bizottság*) tovább működtek, mivel a határok változásával a Mo-i papírgyárak megszállt területre kerültek, az egyetlen megmaradt diósgyőri gyár pedig elvesztette →*felvidéki nyersanyagbázisát*. Az 5543/1918.M.E. rendelet korlátozta a ~ot, mivel kimondta, hogy papírt csak az a kiadó, laptulajdonos, nyomda vagy szerkesztő kaphat, aki/amely időszaki kiadványát 1918.

márc.31. előtt megjelentette; ill. hogy az állam az 1919.III.1207.M.E. rendelettel (1919.febr.18. és márc.12.) visszavette a lapterjesztési monopóliumot. – A →*Forradalmi Kormányzótanács* alakuló ülésén (1919.már.22.) állami felügyelet alá helyezett minden nyomdaterméket és visszaállította a cenzúrát. Elrendelte, hogy első oldalon csak a hivatalosan kiadott rendeletek közölhetők kommentár nélkül, betiltotta a vezércikket és megtiltotta a szerzők feltüntetését. A *Belügyi Népbiztosság* hatáskörébe utalva létrehozta a *Sajtóügynyek Népbiztosságát* (*Sajtódirektórium*; vezetője *Göndör Ferenc*, helyettesei *Pók Ödön* és *Faragó Miklós*). Sem ez, sem a →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa* nem foglalkozott a ~gal. Elvileg érvényben maradt az 1918:II. néptv., és a TK ápr.2-án kiadott ideiglenes alkotmánya is csak az irányító és végrehajtó hatalomról rendelkezett. A jún.23-án elfogadott alkotmány elvileg a teljes ~ot mondta ki, ám ezt negligálta is azzal, hogy a „proletáröntudat elhomályosítását célzó” korábbi sajtótv-ek hatálya megszűnt, s a TK gondoskodik arról, hogy a szoc. eszme az egész országban szabadon terjedjen. Ezzel a ~ illúziója szertefoszlott. – A TK bukásával a sajtóval kapcsolatos vmennyi, 1918.okt.31. utáni rendelkezést a fennálló rend elleni fellépésnek, az újságírók munkáját izgatásnak (1878:V. tc.), a pü-ekkel kapcsolatos kérdéseket hűtlen kezelésnek (1897:XX. tc.) minősítették, s ezek alapján indítottak eljárást az 1918.okt.31. és 1919.aug.1. között a sajtóügyekért felelős személyek ellen. ♦ **RR, 1355.**

Sajtótörvény: az 1914.márc.24-én szentesített és 28-án kihirdetett 1914:XIV. tc. az időszaki kiadványok jogi szabályzásáról. Alapelve a →*sajtószabadság* kimondása volt. A pol. lapok kivételével eltörölte a lapbiztosítékot, nem kötötte előzetes engedélyhez a lapalapítást, de kötelezővé tette, hogy a lap tervezett megindítása előtt 15 nappal a kiadás helye szerint illetékes tv.hatóság első tisztviselőjénél a kiadó írásban jelentse be saját és a felelős szerkesztő adatait, állampolgárságát és nagykorúságát, a nyomdát, a lap címét, alakját, megjelenési helyét, időszakait, tartalmát, irányultságát, jellegét (pol., társ., tudományos stb.), azt a helyet, ahonnan a terjesztés megindul, vmint pol. lapok esetében a befizetést igazoló okiratokat. Szabályozta a nyomdák és nyomdászok

helyzetét, beleértve a sztrájk tilalmát is. Kitért a háb. helyzetre, visszautalva a *Büntető Törvénykönyvre* (1878:V.tc.), amely szerint ha valaki a saját vagy a szöv. fe. erők állásairól, mozdulatairól, haderejéről sajtó útján vagy egyéb módon előzetesen nem engedélyezett híreket közöl, elzárással büntethető. Rendelkezett a sajtó útján elkövetett hűtlenség vagy lázadás büntetéről és az alkotmány, a fennálló rend, a tv-ek elleni izgatásról. – A ~t az →*őszirózás forradalom* után 1918. dec.8-án közzétett 1918:II. néptv. (a sajtóról) hatályon kívül helyezte, kimondva a teljes sajtószabadságot, eltörölve a lapalapítás megszorításait. Ez a tv. 1919.aug.1-ig volt érvényben, ám márc.22-től több lépcsőben rendeleti úton korlátozták. Jún.9-én (1-1919.M.E. rendelet) a szege-di →*Károlyi-kormány* hatályon kívül helyezte, majd 12-én megszigorította (5-1919.M.E. rendelet a [sajtótermékek ellenőrzése tárgyában]). Eszerint a TK alatti újságkiadással, nyomdatermékekkel, sajtóval kapcsolatos mindennemű tev. kihágásnak minősül az 1916:IV. tc. 6.§ alapján. – A →*felhatalmazási törvény* (1912:LXIII. tc.) kiegészítette a ~t. • **RR, 1356.**

Sajtóügyek Népbiztossága: →*Szellemi Termékek Országos Tanácsa*

Salandra, Antonio (Troia, 1853.aug.13. – Róma, 1931. dec.9.): olasz államférfi, miniszterelnök. Jogot, majd közig-elméletet tanul Rómában. 1899-től fm., 1906-ban, majd 1909–1910-ben püm. – 1914.márc.21-től me. Az I. vh. kitörésekor

nehéz döntést kell meghoznia: →*Olaszország* a →*Hármaszövetséget* vagy a semlegességet választja. Az ol. vezetés az utóbbit mellett dönt, arra hivatkozva, hogy az →*Osztrák–Magyar Monarchia* Ol. megkérdése nélkül küldött →*hadüzenetet* →*Szerbiának*. ~ arra használta a *fegyveres semlegességet*, hogy mind az →*Antant*tal, mind a →*Központi Hatalmak*kal folytatott tárgyalásokhoz alapot teremtsen. Ol. az AH-hoz csatlakozott, miután az 1915.ápr.26-i →*londoni szerződés*ben ígéretet kapott nagyobb területek átadására az OMM-től. 1916.jún.12-én ~ az el-

húzódo háb. finanszírozási problémái és az 1916. máj-jún-i ot-m. offenzíva sikerei miatt kénytelen lemondani. – A háb. után *Mussolin*t támogatja, egyetért a *fasiszmus* eszméivel (később szembefordul azzal). 1928-tól szenátor. • **SÄ, 1357.**

Salgótarjáni döntés: →*Magyarország* É-i határának megállapítása során hozott határozat. A m. korm., mivel a →*Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság* a Mo. javára történő nagyobb határ-kiigazításokra irányuló m. javaslatokat futólagos helyszíni szemlék után elvetette, arra törekedett, hogy a határvonal helyi módosításával gazd. szempontból orsz. érdekű eredményeket érjen el. – A →*trianoni béke* 27. cikke (határleírás) szerint a helyszínen állapítandó meg az a vonal, amely „Mo-nak hagyja *Zagyvaróna* és *Salgó* helységeket és a bányákat.” A határbiz. véleménye megoszlott. Az →*Antant*-biztosok egy része a salgói szenterület és *Somoskő* község Mo-hoz való visszacsatolása, a biz. másik része a m. delegáció érvelése alapján *Somoskőújfalú* község és az egész szenterület visszacsatolása mellett szavazott. Az ügy a →*Nemzetek Szövetségének* Tanácsa elé került, a döntés elfogadására a m. és a csszl. korm. előre kötelezte magát. – 1923.ápr.23-i határozatával a Tanács egy harmadik, kompromisszumos megoldás mellett döntött. Mo-nak juttatta vissza *Somoskőújfalut* és *Somoskőt*, a *Salgótarjáni Köszénbánya Rt.* összes elszakított aknáját, telepét és bányajogosítványos területét (összesen 27 km²), de megfosztotta egy olyan területtől, amelyet a határbiz. Mo-nak javasolt. A döntés meghozatalánál a Népszövetség *Katonai Albizottságának* véleménye számított, amely a 2 községtől É-ra eső magassági pontokat →*Csehszlovákiának* javasolta ítélni. • **SJ, 1358.**

Salis-Seewis, Johann: →*Balkáni tűzoltási hadművelet*, →*Hadosztály* (42. honvéd gyalog), →*Katonai főkormányzóság*

Salzburg <Salzburg Hercegség>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. Az ot. cs. tartományként →*Felső-Ausztria*, →*Stájerország*, →*Karinthia*, →*Tirol* és *Bajorország* közti történelmi területi egység magya már 798-ban (962-től n-római) bir. érsekséggént,

majd 1277-től jelentős területbővítések után hercegségséggé, 1802-től szekularizált hercegséggé önálló életet élt. A napóleoni hábkorban az 1806. évi pozsonyi békével → *Ausztriához* került (Tirolért cserébe), 1809-ben Bajorországhoz. 1815-ben a *Szent Szövetség*-i Eu-i rendezéssel került végleg a → *Habsburg-dinasztia* uralma alá. – 1910-ben a 6 kerületből és 1 → *törvényhatósági joggal felruházott városból* álló ~ területe 7153 km², lakossága 214.737 fő, amely 99,7 %-ban n. Az 1919.szept.10-i → *Saint Germain-i béke* az új ot. állam részeként meghagyta. 1921. máj.29-én helyi népszavazás döntött ~ és közvetlen környéke → *Németországhoz* való csatlakozásáról. Mivel e referendum eredménye sértette a Saint Germain-i békét, az → *Antant* felszólítására az ot. korm. hatálytalanította azt. ♦ **ZJ, 1359.**

Sándor, I. (Athén, 1893.júl.20. – Athén, 1920. okt.25.): *Görögország királya 1917–1920.* → *I. Konstantin* görög kir. és *Szofia* kir. né kisebbik fia. 1917.jún.12-én lép trónra, amikor az → *Antant* kikényszeríti apja lemondását. Eleutheriosz → *Venizéosz* me. hatalmában tartja ~t. Venizéosz éri el, hogy Go. belép az I. vh-ba az AH oldalán, számos dipl. sikert ér el a → *békekonferencián*, megszerzi To-tól és Bg-tól a szmírnai területeket, vmint K- és Ny-Thrákiát (→ *sévres-i*, → *neuilly-i béke*), megteremtve a lehetőséget, hogy Go. felségterületét kiterjessze Anatólia egy részére. Mielőtt azonban ezt ~ végrehajthatná, belehal a majma harapása okozta vérmérgezésbe. ♦ **SÄ, 1360.**

Sanok-Rzeszów-i csata: → *Galíciai tavaszi hadjárat*

Sante Andresse-i deklaráció: az → *Antant*-hatalmak Belgiummal (Be.) kapcsolatos háb. céljainak összefoglalása. Az 1916.febr.14-én kibocsátott ~ban az AH alapvető háb. céljának nyilvánították Be. függetlenségének visszaállítását, területének és gyarmatainak sérthetetlenségét, neki jóvátétel fizetését, s meghívását a győzelem utáni → *békekonferenciára*. Kibocsátását az AH félelme tette szükségessé a Be. által a → *Központi Hatalmakkal* kötendő különbékétől. 1915–1916 folyamán No. többször megkísérelte Be. „átcsábítását” a KH oldalára. E tárgyalásokon n. részről, felismerve a Belga-Kongó megszerzésére irányuló brit és fr.

aspirációkat, hajlandóknak mutatkoztak garántálni Be. és gyarmatbirodalma területi épségét. Mivel az AH propagandája a nyilvánosság számára NBr. hadba lépését Be. megvédésével indokolta, az AH a ~ban kénytelenek voltak nyilvánosan is lemondani a belga gyarmatokról. ♦ **KE, 1361.**

Sarkotić, Stefan von Lovćen, báró (Sinac [Horvátország], 1858.okt.4. – Bécs, 1939.okt.16.): osztrák-magyar vezérezredes, politikus. – A Sankt Pölten-i kat. kollégium és a bécsújhelyi kat. ak. után 1879.ápr.24-től hdgy. a varasdi közös 16. gy.ezd-ben. Részt vesz az 1882-es D-dalmáciai felkelés leverésében. 1882–1884 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1900.dec.7-től a polai → *haditengerészeti támaszpont* pság vkf-e, 1901.máj.1-től ezds. 1903.ápr.24-től a nagyszebeni XII.hdt. vkf-e. 1907.júl.8-tól a bécsi közös 5.gy.dd. pk-a, nov.1-től vör. 1908.okt.17-től a cs.kir. 88.orosz. löv.dd. pk-a Bozenben. 1910.ápr.18-tól az innsbrucki 44.Lw.gy.ho. pk-a, 1911.nov.1-től altbgy. 1912.ápr.10-től a zágrábi VII. (1913-tól VI.) hv. kerület pk-a. – 1914.aug. elejétől a 42.hv.gy.ho. élén részt vesz a → *Szerbia* elleni → *Potiorek-offenzívákban*, nov-tól az elfoglalt területek kat. fő-kormányzója, dec.22-től → *Bosznia–Hercegovina* és → *Dalmácia* vezénylő tbk-a, vmint BH tartományi főnöke. 1915.máj.1-től gy.tbk. 1915.okt. 5-től vezeti a → *Szerbia elfoglalását* eredményező, Boszniából kiinduló → *hadműveleteket*. 1916. jan-ban nevéhez fűződik → *Lovćen elfoglalása*,

Sarkotić (balra) a montenegrói királyi palota előtt

majd részt vesz a → *montenegrói hadjáratban*. 1917.nov. 1-től vezds. – Tartományi főökként a belső megbékélés pol-ját folytatja, a dszl. probléma megoldására nagy-hr. elképzelést akar megvalósítani (ez m. elutasításba ütközik). 1917 nyarán már a vh. befejezéséről beszél.

1918.nov-ben Szarajevóban átadja a kormányzást a *Nemzeti Tanácsnak*. Dec.1-én nyugdíjazták. – A háb. után Bécsben él, egy antiszerb, hr. legitimista csoport vezetője. A Ju-ban zajló

pol. eseményekről többször állást foglal. 1914-től titkos tanácsos, 1917.jan-tól m. b.Áró, ekkortól használja a „Lovćen” előnevet. ♦ **BT, 1362.**

Sarrail, Maurice (Carcassonne, 1856.ápr.6. – Párizs, 1929.márc.23.): francia tábornok. Az I. vh. kezdetén a 3.hds. pk-a Verdun térségében. 1915.szept-től a Szalonikibe küldött fr. exp.hds. pk-a. A semleges státuszt fenntartani kívánó →*I. Konstantin* görög kir. tiltakozása ellenére tgy-ával partra száll Pireuszban. Az athéni felkelés és a zappéioni összecsapások (1916.dec.) következtében a görög-fr. ellentétek tovább éleződnek, Párizsban Joseph →*Joffre* fr. főpk. és a jobboldal már ~ leváltását követeli. Joffre lemondása után azonban az Aristide →*Briand* me. támogatását élvező ~ szabad kezét kap. 1917.jún.12-én Eleutheriosz →*Venizélosszal* együtt kikényszeríti I. Konstantin lemondását és Go. hadba lépését az →*Antant* oldalán. 1917 végén mégis visszahívják, mivel csődöt mond a hegyi harcok vezetésében →*Macedóniában*. Csak 1924-ben kap újabb jelentős megbízást: Szíria főfelügyelőjévé nevezik ki. – Mon commandement en Orient (? , Paris, 1920) c. kiadja emlékiratait. ♦ **TJ, 1363.**

Satanovi lovasroham: →*Lovasroham*

Sándor János, nagyidai (Sárbogárd, 1864.márc.12. – Bp., 1924.márc.5.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. műszaki tiszt, altábornagy, a m.kir. →*Honvédség főparancsnoka*. A bécsi kat. mű. ak. után 1884.aug.18-án avatják hdgy-gyá a kö-

zös 66.gy.ezd-hez. 1898.szept.1-től átlép a m.kir. →*Honvédséghez*. 1906.jan.1-től a HM 2. o. fogalmazója, 1912.szept-től o.vezető-helyettese, 1914.nov.1-től o.vezetője. 1914.aug.1-től ezds. 1915.jún.9-től 1918.szept.30-ig a m.kir. 202.gy., később Sándor-dd. pk-a, 1918.jan.9-től vörge. – 1918.nov.19-től a HM törzsti. becsületügyi választmányának elnöke. Személyi anyaga szerint 1918.dec.1-31. között a „hadsereg-főparancsnokságon” szolgál (a valóságban a →*Honvédség főparancsnoksága* vezetője), majd 1919.márc.31-

ig annak felszámolását vezeti. A HM Elnökség anyaga szerint 1918.dec.27-től 1919.jan.31-i határidővel megbízzák a →*magyar néphadsereg* főpság-ának felszámolásával és (addig) vezetésével, a határidőt később febr.28-ra módosítják, de a felszámolás febr.26-ig befejeződik. 1919.márc.1-től ny-ba vonul. 1920-ban reaktiválják, Bp. várospk-a. 1921.márc.1-től altbgy. Beosztásából 1921.febr.4-én kelt →*kormányzói* elhatározással mentik fel (feltehetően ápr.1-i hatállyal), júl.1-én végleg ny-ba vonul. ♦ **SzS, 1364.**

Schemua, Blasius (Klagenfurt, 1856.febr.1. – Klagenfurt, 1920.nov.21.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok, az →*Osztrák-Magyar Monarchia* hadseregvezető →*vezérkarfőnöke*. – A Sankt Pölten-i hadapródiskola, majd a bécsújhe-

lyi kat. ak. után 1874.szept.1-től hdgy. a cs. és kir. 7.gy.ezd-ben Klagenfurtban. 1879–1881-ben ot-m. kat. tanácsadó Perzsiában. 1882–1884 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1898.nov.1-től ezds. és a törzsti-jelölteket véleményező biz. tagja. 1902.nov-tól az ungvári 66.gy.ezd. pk-a. 1905.máj.1-től vörge. és a trieszti 55.gy.dd. pk-a. 1908.nov-tól a mostari 18.gy.ho. pk-a. 1909.máj.1-től altbgy. 1910.máj-tól csf. a KHM-ban, Bécsben. 1911.dec.2-től 1912.dec.12-ig (→*Conrad* után és előtt) VKF. 1912.dec.13-tól a XVI.hdt. pk-a Ragusában, 1913.nov.1-től gy.tbk. 1914.febr-tól a II.hdt. pk-a és Bécs vezénylő tbk-a. – Az I. vh. kitörése után az ot-m. 4.hds. kötelékében hdt-e élén harcol a →*keleti hadszíntéren*. 1914.aug.26. és szept.1. között részt vesz a →*komarowi csatában*. Szept.24-től a Krems-Bécs-Pozsony-Duna-vonal pk-a, az or-ok esetleges Dunán való átkelését kellett volna megakadályoznia. 1915.márc-ban saját kérésére ny-ba helyezik. – 1912.márc-tól titkos tanácsos. ♦ **BT, 1365.**

Scheuchenstuel, Viktor, Graf von (Witkowitz [Morvaország], 1857.máj.10. – Bécs, 1938.ápr.17.): osztrák-magyar vezérezredes. A hainburgi hadapródiskolát végezve 1878.nov.1-től hdgy. a cs. és kir. ut.ezd-ben. 1884–1886 között elvégzi

a bécsi Hadiiskolát. 1901.máj.12-től ezds. 1902-től a brassói közös 50.gy.ezd-ben szolgál, 1903–1907 között az ezd. pk-a. 1907.nov.1-től vörögy. és a 69.gy.dd. pk-a Gyulafehérvárott. 1909-től a 8.hgy.dd. pk-a Főcában. 1910-től a 10.gy.ho. pk-a Josephstadtban, 1911.nov.1-től altbgy. 1912-től a prágai 9.gy.ho. pk-a. – Az I. vh. kitörése után ho-át vezeti a →*balkáni hadszíntéren*, majd néhány hét múlva a VIII.hdt. pk-a. 1914 végén hdt-ét áthelyezték a →*keleti hadszíntérre*. Végigharcolja a →*kárpáti téli csatát*. 1915.márc-ápr-ban ideiglenesen az V.hdt-et is vezeti. Máj.7-től tbszn. Hdt-e élén okt-ben részt vesz →*Belgrád elfoglalásában* és a →*montenegrói hadjáratban*. 1916 tavaszán az →*olasz hadszíntéren* küzdő otm. 11.hds. kötelékébe kerül, hdt-ével részt vesz a máj.15-én indított →*dél-tiroli offenzívában*. 1916.júl-ban az or. harctéren az AOK-val történt összeütközése miatt felmentik. Szept-től az I.hdt., 1917.febr.28-tól a vh. végéig a 11.hds. pk-a az ol. fronton. 1917.nov.16-tól vezds. – 1916-tól titkos tanácsos, 1917-től gr. ♦ BT, 1366.

Schlieffen-terv: német →*hadászati terv* a Fr. és Or. elleni *kétfrontos háború* megvívására. No. →*geopolitikai helyzete* miatt már id. Helmuth von Moltke (1800–1891) tbgy., a n. →*OHL* főnöke (1871–1891) kétfrontos háb-val számolt, s a súlyképzést a →*keleti hadszíntérre* kívánta helyezni, véd. célzattal. Gr. Alfred von Schlieffen (1833–1913) vezds., az OHL főnöke (1891–1905)

Schlieffen gróf

abból indult ki, hogy gyors mozgósítással és felvonulással mindkét →*hadszíntéren* egymás után döntő erőfölény alakítható ki. Ennek alapján dolgozta ki a ~et 1905–1906 fordulójára elkészült *Testament des Grafen Schlieffen* c. emlékiratában. Abból indult ki, hogy a n. →*támadásnak* Belgiumon keresztül kell érnie Fr-ot, amely az 1870–1871-es fr–porosz háb-ban elszenvedett vereség után

jelentősen megerősítette határát, a belga határ viszont kevésbé erősített meg. – A ~ szerint a n. főerőt képező 35 hdt. a jobbszárnyon 5 hds-be szervezve Aachen–Maastricht és Metz között

vonul fel, majd Metz körül nagy ívben balra kanyarodva Hollandián, Belgiumon és Luxemburgon át Mezières–Maubeuge–Dünkirchen vonalában kijut a fr. határra, benyomul É-Fr-ba, megkerüli a →*francia erőrendszert*, előretör a Marne folyóig, (a 35-ből 18 hdt-tel) megkerüli és leköti a fr. →*védelem* sarokpontját, Párizst, majd DK-nek, a Vogézek és a svájci határ irányába szorítja a →*francia hadsereget*, amit ott bekerít és megsemmisít. Egyidejűleg Metztől D-re csupán 5 hdt. védi →*Elzász–Lotharingiát*, a K-i fronton pedig gyenge biztosító erők (a felvonult erők $\frac{1}{7}$ -e) védekeznek. Fr. 6 hétre tervezett térdre kényszerítése után a →*német császári hadsereg* főerőit K-re átcsoportosítva az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetével együtt győzik le az →*orosz hadsereget*, amelynek mozgósítása nem fejeződik be a →*nyugati hadszíntéren* kiharcolt győzelemig. – A ~ nem készített elő *preventív háborút* a →*Marokkó-válság* idejére, amikor Or. gyenge volt, így korlátozta No. külpol. mozgásterét. Nem tartalmazta a haditengerészeti stratégia kialakítását a →*belga semlegesség* megsértését követő, várható ang. fellépés elhárítására, s külpolitikailag nem biztosította a →*hadjáratot* kat. kudarc esetére. – A ~et Schlieffen halála után utóda, ifj. Helmuth von Moltke vezds. módosította: mivel tartott a fr-ák Elzász–Lotharingia elleni tád-ától, az erőviszonyokat a védekező balszárny erősítésével 35:5-ről 26:8-ra változtatta. – Az I.vh. kitörése után a n. felvonulást ez utóbbi szerint hajtották végre. Hollandia határát nem lépték át. A ~ már a →*határcsaták* (I.) során további módosításokon ment át: a n. tád. megindulása után 3 hdt-et ki kellett vonni Maubeuge és →*Antwerpen ostromára*, 2 további hdt-et és 1 ho-t aug. végén a K-porosországi or. offenzíva miatt átirányítottak, vmint 1 hdt-et ideiglenesen tart-ba helyeztek. A jobbszárny-erők napi 23–26 km-t tettek meg, harci és menetveszteségeik elérték az 50%-ot. A n. előrenyomulás szept. elejére leállt, Moltkének még a →*marne-i csata* előtt fel kellett ismernie, hogy a meggyengült jobbszárny miatt a ~ már nem hajtható végre. A ~ e csatában bukott meg végleg. Az időben következő n. hadászati terv a →*Falkenhayn-terv* volt. ♦ BN, BT, UK, 1367.

Schmettow, Eberhard, Graf (? – ?): német tábornok. A n. I.lov.hdt. pk-a, 1914.nov.14-ig a

→*hadsereg* (9. német). kötelékében a →*keleti hadszíntéren* küzd. 1916.szept.-től altbgy. →*rendfokozatban* a róla elnevezett lov.hdt. pk-a az →*erdélyi hadműveletekben*. Szept.26-29. között részt vesz a →*nagyszebeni csatában*, majd visszafoglalja a Vöröstorony-szorost. 1917-ben az Ojtozi-szoroson át betör →*Moldvába*. ♦ **IP, 1368.**

Schneider (Char d'Assault Schneider M 16 IG C.A.): francia →*harckocsi* az I. vh. idején. II. vh-s és mai terminológiával *rohamlöveg* volna, de kmsz. hk-nak tekintették. A Schneider-Creusot cég 1917.júl-ig készítette, akkor gyártását leállították. Traktor-alvázra építették, a küzdőtér fedetlen volt. Lg-ét hajóorr-kiképzésű homlokpc-jára szerelték, az oldalfalakra gömbhégpc. fészekbe 1-1 gpu-t helyeztek. A gy. közvetlen támogatására rendelt harceszközként a tü. kötelékében állították hadrendbe. ♦ **ÉM, 1369.**

Schnetzer Ferenc (Baja, 1867.okt.26. – Bp., 1944.ápr.3.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. gyalogos tiszt, altábornagy (?). Bécsben végz a Kereskedelmi Ak.-án. 1887-től →*egyévi önkéntes* a k.u.k. 6.gy.ezd-ben, 1889.okt.31. és 1890.márc.1. között próbaszolgálatos a k.u.k. 34.gy.ezd-ben, 1890-ben kiegészítő hivatásos ti. vizsgát tesz, márc.1-től (1891.nov.1-i ranggal) hivatásos hdgy. a 34.gy.ezd-nél. 1892.nov.1. és 1894.okt.14. között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1901.szept.1-től átkerül a m.kir. →*Honvédséghez*. Ettől 1905.okt.10-ig a →*Ludovika Akadémia* hds-szervezés és harcászat tanára, ill. a Közlöny szerkesztője. 1906.máj.1-től őrgy. 1907.okt.10-től a HM 11.o. vezetője. 1909.nov.1-től alez., 1913. jan.22-től ezds., 1916.dec.8-től vörgy. – 1918 őszétől aktív résztvevője az ellenforr. szervezetteknek. 1919.aug.7-15. között megbízottként a Bp-i HM-ot vezeti az első →*Friedrich-kormányban*, majd nov.24-ig hmv. az egyesített (Bp-i, ill. szegedi) HM-ban. Tisztét tényleges állományú tbk-ként tölti be. Az 1920-as években címzetes altbgy. rendfokozatot kap (?). ♦ **SzS, 1370.**

Scholtz, Friedrich von (Flensburg, 1851.márc.24. – Ballenstedt, 1927.máj.1.): német tüzérségi tábornok. 1903-ig a Nagyvk-nál szolgál. 1912-től tü.tbk., hdt.pk. 1914.aug.-ban a n. 8.hds. Ny-i csoportosításának pk-a K-Poroszországban, részt

vesz a →*tannenbergi csatában*. 1914.nov.-ben a XX.hdt. pk-a a 9.hds. kötelékében. 1915.máj.24-től a 8.hds. pk-a, júl.-ban kieroszakolja az átkelest a Narewen, beveszi Osztrolenka és Lomza várait. 1917-ben seregcsoport-pk. ♦ **IP, 1371.**

Schönaich, Franz, Freiherr von (Bécs, 1844.febr.27. – Bécs, 1916.jan.28.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok, osztrák honvédelmi, vmint cs. és kir. közös hadügyminiszter. 1862.szept.1-től hdgy. a 11.cs.vad.zlj.-ban. Részt vesz az 1864-es dán hadjáratban, vmint az 1866-os porosz-ot. háb.-ban, a königráti csatában. 1883.szept.30-tól a →*Vezérkar* Országleíró Irodájában szolgál. 1884.okt.21-től a pozsonyi V.hdt. vkf-e. 1885. nov.1-től ezds. 1887.okt.9-től *Albrecht* fhg. hds-főfelügyelő mellé osztják be. 1891.nov.1-től vörgy. 1895.ápr.6-tól a 8.gy.ho. pk-a, máj.1-től altbgy. 1899.ápr.29-től a →*közös Hadügyminisztérium* o.főnöke. 1902.dec.21-től a IX.hdt. pk-a és vezénylő tbk. Josephstadtban. 1904.máj.1-től tbszn. 1905.márc.11. és 1906.okt.24. között cs. kir. →*Landwehr*-miniszter. 1906.okt.24. és 1911. szept.20. között cs. és kir. közös hm. 1908.nov.15-től gy.tbk. – 1908.aug.12-től ot. nemes és br., 1902.jún.15-től valóságos belső titkos tanácsos, 1903.jan.6-tól a közös 74.gy.ezd. tulajdonosa, az ot. *Urakháza* tagja. 1910.jún.6-tól a *Szent István Rend* nagykeresztése. ♦ **BT, 1372.**

Schönburg-Hartenstein, Alois, Fürst von (Karlsruhe, 1858.nov.21. – Hartenstein bei Zwickau [Szászország] 1944.szept.21.): osztrák-magyar vezérezredes, osztrák honvédelmi miniszter. Drezdában hadapródiskolát végz. 1877.ápr.29-től →*hadapród* Kőszegen a közös 14.dg.ezd-ben, 1878.máj.1-től hdgy. Részt vesz →*Bosznia-Hercegovina okkupációjában*. 1884–1886 között elvégezi a bécsi *Hadiiskolát*. 1895.máj.1-től őrgy., okt.2-től az uralkodó →*szárnysegéde*, vmint teljhatalmú kat. megbízott és kat. attasé a berlini cs. és kir. követségen. 1897.nov.1-től alez-ként tart. állományba helyezik. 1901.máj.1-től ezds., 1909. febr.8-tól vörgy. – 1914.aug.1-től a →*keleti hadszíntéren* a lembergi 11.nf.menetdd., szept.9-től a 88.orsz.löv.dd. pk-a. Okt.26-tól tart. altbgy. Dec.27-től a 6.gy.ho. pk-a, részt vesz a →*limanowai csatában*, s a →*kárpáti téli csatában*. 1915.máj.29-től a korábbi Ljubicic-csoport pk-a. 1915.okt.

tól az →*olasz hadszíntér*en, az Isonzónál küzdő 6.gy.ho., 1916.júl.6-tól →*Tirolo*ban a XIV.hdt. pk-a, aug.1-től tart. lov.tbk. 1917.aug.26-tól a IV. hdt. pk-a, részt vesz a 11. és 12. →*isonzói csatá*ban. 1918.jan.31-én reaktiválják, a →*hátszár*zági csapatok főszemléltője. Részt vesz a →*piavei átkelés*ben, jún.15-én haslővést kap. Júl.19-től a 6.hds. pk-a., nov.1-től vezds., dec.1-én nyugdíjazzák. – 1883-tól cs. és kir. kamarás, 1896-tól szász hg., 1897-től átveszi apja birtokait Szászországban. 1897-től az ot. *Urakháza* örökös tagja, 1903–1918 között alelnöke, az ot. *Középpárt* elnöke. 1899-től titkos tanácsos. Fellép az ált. választójogért. 1899–1913 között az ot. *Vöröskereszt* elnöke. – 1926-tól a *Birodalmi Bajtársi és Harcoszövetség*, 1933-tól a *Katolikus Nemesek Szövetsége* elnöke. 1933.szept.21-től 1934.márc.12-ig ot. honvédelmi államtitkár, attól júl.10-ig hm. Ki akarja zárni a pol. befolyást az →*osztrák hadsereg*ből. 1934–1936 között a n. *Wehrmacht* képviselőjeként az *Államtanács* tagja. • **BT, 1373.**

Schwarzlose: →*Géppuska*

Scotti, Karl (Bécs, 1862. márc.3. – Warmbad Villach, 1927.febr.7.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A bécsi gy. →*hadapródiskola* elvégzését követően 1879.márc.16-tól →*egyévi önkéntes* a közös 1.gy.ezd-ben Troppauban. 1883.máj.1-től hdgy. 1887–1889 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1899.szept.20-tól a →*Vezérkar* hdm. irodáján, 1904.ápr.23-tól a klagenfurti közös 17.gy.ezd-ben szolgál, 1905.nov.1-től ezds. 1906.ápr.19-től a III.hdt. vkf-e Grazban. 1911.márc.19-től a görzi 56.gy.dd. pk-a, máj.1-től vörgy. 1914 tavaszától a laibachi 28.gy.ho. pk-a. – 1914.aug.12-től altbgy. Az olmtützi közös 5.gy.ho. élén kerül a →*keleti hadszíntér*re, ám nov-ben megbetegszik. 1915.febr.11-től Pozsony helyettes kat. pk-a. Máj.1-től a karinthiai határ védő Rohr-hdscs. vkf-e. 1916.febr. végétől a 10.hds. vkf-e, jún-tól 1917. ápr.7-ig megbízott pk-a az →*olasz hadszíntér*en. Ápr.19-től az Isonzónál álló XV.hdt. pk-a. 1917. nov.19-től gy.tbk. Részt vesz a →*caporettoi átkelés*ben, majd az előretörésben Piavéig, 1918. jún-ban a →*piavei átkelés*ben. • **BT, 1374.**

törésben, majd az előretörésben Piavéig, 1918. jún-ban a →*piavei átkelés*ben. • **BT, 1374.**

Scrantoni határozat (első): rutén kísérlet →*Kárpátalja* állami függetlenségének megteremtésére. A →*Magyarország Amerikai Nemzeti Tanácsa* (MANT) a →*Nemzeti Védelem* <Narodna Obrana> 1918.máj.30-i →*pittsburghi emlékiratának* ellensúlyozására dolgoztatta ki G. Zstkovics am. rutén ügyvéddel szept-ben. A MANT 1918.okt. 1-i scrantoni ülésén hagyta jóvá. A ~ síkra szállt a Mo-i rutének önrendelkezési joga mellett, s a rutén követeléseket 3 pontban fogta össze: 1. a Mo-i rutén területeket a →*békekonferencia* ismerje el szuverén államnak; 2. amennyiben ez lehetetlen, a Mo-i, →*galíciai* és →*bukovinai* rutének számára közös független állam alakíttassék; 3. ha ez sem lehetséges, kapjanak autonómiát Mo. vagy más állam keretében. A ~ egyetlen szóval sem utalt a rutének esetleges csatlakozására konkrétan a csszl. államhoz, ám a Mo. keretében biztosítandó autonómiát elfogadhatónak tartotta. A ~ot Zstkovics okt.21-én Washingtonban nyújtotta át →*Wilson* am. elnöknek, aki azt elutasította. (Még: →*Ukrán nemzeti mozgalom*) • **PGy, 1375.**

Scrantoni határozat (második): rutén kísérlet →*Kárpátalja* államjogi helyzetének rendezésére a megalakuló →*Csehszlovákia*n belül. Az első →*scrantoni határozat* elutasítása után, 1918.okt. 25-i megbeszélésükön →*Masaryk* emigráns cseh vezér megígérte G. Zstkovicsnak, a →*Magyarország Amerikai Nemzeti Tanácsa* (MANT) képviselőjének, hogy a csszl. államban a rutén tartomány széles körű autonómiát fog élvezni. E megállapodást (némi módosítással) a MANT elnöksége nov.12-én hagyta jóvá, s határozat született, hogy „A Mo-i rutének a legszélsőbb önkormányzati jogokkal, mint állam, föderatív alapon csatlakoznak a Cssl. Dem. Közt-hoz” (s nem autonóm államtestként – PGy). Meghatározták az így létrehozandó rutén állam kiterjedését is: Abaújtorna, Bereg, Borsod, Gömör és Kishont, Máramaros, Sáros, Szepes, Ugocsa, Ung, Zemplén →*vármegyék* területe. – A Ruténföldet föderatív vagy autonóm státusz nélkül tagolták be Cssl-ba, s autonómiát a csszl. korm-tól csak a *müncheni egyezmény* után, 1938.okt.5-én kapott. (Még: →*Ukrán nemzeti mozgalom*) • **PGy, 1376.**

Scserbacsov, Dmitrij Grigorjevics (? 1857.febr.18. – Nizza, 1932.jan.18.): orosz gyalogsági tábornok. 1876-ban végzi a mihajlovszki tű. iskolát, 1884-ben a vk. ak-át. 1912-től a IX. hdt. pk-a. 1914-ben ezt vezetve élén vett részt Lemberg és a →*przemysli erődrendszer* ostromában és elfoglalásában.

1914 végén gy.tbk-ká léptetik elő. 1915.ápr.-okt. között a II.hds., attól 1917. ápr.-ig a 7.hds. pk-a a DNy-i F. kötelékében, részt vesz a →*Bruszilov-offenzívában*. – 1917.ápr.-ban az Ideiglenes Korm. kinevezi →*I. Ferdinánd* ro. kir. kat. tanácsadójává és a →*román hadszíntér* főpk.-ává. Az 1917.nov.7-i bolsevik hatalomátvétel után a ro. hds. és az or. DNy-i F. egyesítésével dec.17-én létrejött Ukrán F. főpk.-a. Nem sokkal később megtagadja az engedelmességet a sz-or. korm.-nak. A KH és Sz-Or. közötti 1917.dec.5-i *breszt-litovszki fegyverszünet* után még aznap felszólítja a ro. hadvezetést, egyidejűleg felkéri August von →*Mackensen* n. tbgy.-ot a fe.szüneti tárgyalások megkezdésére. A dec.9-i →*fegyverszünet* (román) tető alá hozását támogatja a fr. és az ang. VK is, mivel a DK-i fronton felszabaduló erőket be akarják vetni Sz-Or. ellen. ~ 1918. márc.13-án beleegyeznek az or-ro. hds. bevetésébe →*Besszarábiában* a sz. Vörös Hadsereg ellen. E célra elrendeli 6 hdt. felállítását nemzetiségi alapon, ám ez kudarcba fullad. – 1918.ápr.-ban Párizsban megszervezi a monarchista *Önkéntes Hadsereg* <Dobrovolcseszkaja Armija> képviselét, amelynek segítségével az →*Antant*tal biztosított utánpótlást a fehér csapatoknak. A polg.háb. után nem játszik aktív szerepet. ♦ **BK, VG, 1377.**

Sebesültszállítmányt kísérő osztag <Blessierte-Transport-Abteilung>: sebesült és beteg katonák szállításánál a rend fenntartására és a rászoruló gondozására létesített egészségügyi alakulat az →*Oszták-Magyar Monarchia* hadszervezeténél. A népfelkelőből szervezett ~ feladata szerint kétféle lehetett: *kísérő osztag* a határállomásokon vagy *helyi osztag* a →*megfigyelő* állomásokon. Egy kísérő osztag létszámát az adott vasútvonalon naponta közlekedő sebesültszállító-vonatok száma határozta meg, az állomásonként 20-120

fő között mozgott. Az azonos létszámú (50 fő) helyi osztagok ált. nem kísérték vasúti sebesültszállítmányokat. Az osztagok 7 fő *különítményekből* álltak 1-1 önkéntes *felügyelő* pság-a alatt. Az I. vh. folyamán 13 helyen működött kísérő osztag: Beszkid, Bród, Csaca, Homonna, Máramarossziget, Mezőlaborc, Mitrovica, Nagyberezná, Orló, Ruma, Sátoraljaújhely, Suchahora, Vinokovce; s 14 városban helyi osztag. ♦ **KG, 1378.**

Secret Service Bureau: →*Brit titkosszolgálatok*

Seeckt, Hans von (Schleswig, 1866.ápr.22. – Berlin, 1936.dec.27.): német tábornok, politikus. 1885-től hdgy. 1899-ben elvégzi Hadiak-t. 1913-tól a berlini III.hdt.pk-a, az I. vh. kitörésekor ezzel vonul a harctérre. 1915.márc.-tól a n. II.hds. vkf-e, részt vesz a →*gorlicei áttörésben*. 1915. őszétől vörgy. 1916 nyarától az ot-m. 7.hds. vk-a élén áll mint *fővezérkari főnök* <Obergeneralstabschef>, ugyanezen beosztást tölti be →*Károly* főhg. hdcs-jánál is (az →*OHL* ragaszkodik ahhoz, hogy az ot-m. trónörökös mellett n. vkf. álljon). Részt vesz a →*Bruszilov-offenzívában*, majd a →*román betörés* elhárításában. 1917 elejétől a tr. szárazföldi haderő vkf-e. – 1919.jan.-tól az Észak Főpság. <Oberkommando Nord> vkf-e, →*hadjáratot* tervez a balti államokbeli sz-or. forr. erők ellen. 1919.ápr.-tól a n. békedelegáció kat. képviselője Versailles-ban. 1919.aug.-tól a *Csapatihatal* <Truppenamt>, a VK fedőneve) főnöke, 1920.jún.5-től a n. szárazföldi haderő pk-a. Nevéhez fűződik a *Reichswehr* megszervezése, a légi és a pc. erők rejtett fejlesztése, a lehetőségekhez képest ütőképes hds. megteremtése, amely később a *Wehrmacht* alapját képezi. Jó kat. kapcsolatok épít ki a Szu-val. 1926-tól vezds., de a baloldali nyomására kénytelen lemondani. A jobboldali Német Nemzeti Néppárt <Deutschnationale Volkspartei, DVP> tagja, 1930–1932 között képviselője a *Reichstagban*. 1931-ben részt vesz a harzburgi találkozón. 1933-ban és 1934–1935 között *Csang Kai-sek* kat. tanácsadója Kínában. – Főbb művei: *Die Zukunft des Reiches* (Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1929); *Die Reichswehr* (Kittler, Leipzig, 1933); *Deutschland zwischen West und Ost* (Hanseatische, Hamburg, 1933). ♦ **IP, 1379.**

Segítőalap: →*Budapesti Újságírók Egyesülete*

Seidler, Ernst, (1916-tól) Ritter von Feuchtenegg (Schwechat, 1862.máj.5. – Bécs, 1931.jan.23.): osztrák állami tisztviselő, politikus, miniszterelnök. Jogi tanulmányokat követően →*Károly Ferenc József* fhg. egyik nevelője. 1900-tól titkár, majd tanácsos, 1909-től osztályfőnök, 1917.jún.1-23. között miniszter az ot. FM-ban. 1917.jún.23-tól 1918.júl.25-ig az →*osztrák minisztertanács* elnöke. 1917.aug.-ban sikerül a →*Birodalmi Tanács* többségét bíró korm-t alakítania. A nemzetiségi igényeknek megfelelő alkotmány-átalakítást ígér. Támogatja az árulásért elítélt szláv politikusok uralkodói kegyelmét. Az 1918.jan.9-i →*koronatanács*on fenntartásait hangoztatva az önálló m. hds.-gel szemben kéri, ne döntsenek az ot. álláspont figyelmen kívül hagyása nélkül. A →*közös Hadsereg* egységére veszedelmes precedensnek tartja a XIII.hdt. horvátosítási elképzeléseit. A dszl. kérdéssel foglalkozó máj.30-i →*közös minisztertanács*on a →*trializmus* alapján történő megoldást javasolja, az OMM-n belüli harmadik államtestet az →*Austriánál* maradó Szlovéniát leszámítva BH-ból, Dalmáciából és Hr-ból kívánja megalakítani. A cseh és ln. obstrukció miatt júl.25-én az uralkodó elfogadja lemondását. Az összeomlásig a *császári kabinet* főnöke, nov.9-től ny-ba kerül. – 1914-től nyilvános rendes egyetemi tanár. ♦ **KE, ZJ, 1380.**

Semleges állam: olyan hatalom, amelyik egyik →*hadviselő* felet sem részesíti előnyben, s mind-egyikük irányában azonos magatartást tanúsít. A ~ tartózkodásra és pártatlanságra köteles, vissza kell utasítania minden, ezen elvvel össze nem egyeztethető, előny megszerzésére irányuló kísérletet. A hadviselő felek kötelesek a →*hadiállapotot* a velük dipl. kapcsolatban álló ~okkal közölni, de a ~ok sem hivatkozhatnak az értesítés elmaradására, ha kétségtelenül tudomásuk van a hadiállapot beálltáról. A hadviselő feleknek tiszteletben tartaniuk a ~ területének sérthetlenségét, azt semmilyen háb. cselekményre sem használhatják fel. ♦ **SzR, 1381.**

Seregarcvonal: →*Hadseregcsoport*

Seregcsoport: →*Hadseregcsoport*

Seregtest <Armeekorps>: az alakulatok magasabb strukturális szintű csoportjának összefogla-

ló neve, kmsz. több →*csapat*test háborús vezetés és a hatékonyabb kiképzés céljából összevont szervezési →*magasabbegysége*. Az alapvető ~ az I. vh-ban az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetében* a →*dandár* volt (kmsz. 2 ugyanazon →*fegyvernem*hez tartozó csapattestből alakult ~). A →*hadosztály* volt a legmagasabb fn-i ~ (kmsz. 2 ugyanazon fn-hez tartozó dandárból alakult ~). 2-3 ho. alkotott egy →*hadtestet*, a hdt-ek összefogása a →*hadsereg* keretében valósult meg. A →*hadseregcsoport* már nem tartozott a ~kategóriába. A ~eket az OMM-ban ált. területi alapon szervezték. ♦ **RI, 1382.**

Service de la propagande aérienne: →*Propagandaháború*

Service de Renseignement Étranger: →*Francia titkosszolgálatok*

Seton-Watson, Robert William (? 1879.aug.20. – ?, 1945 ?): angol politikai hírlapíró. Oxfordban, Berlinben, Párizsban és Bécsben tanul. A →*Ferenc Ferdinánd* fhg. köréhez tartozó nemzetiségi politikusok pol. befolyása alá kerül. 1907-től hosszabb időt tölt az OMM-ban és a Balkánon, ekkor kezd írni *Scotus Viator*, időnként *Rubicon* néven a *Spectator*, a *Contemporary Review* és más folyóiratokban. Később a londoni Kings College-n a K-Eu-i történelem előadója. Írásaiban az OMM nemzetiségi viszonyaival foglalkozik, erős OMM-, de leginkább magyarellenes elfogultsággal. Támogatja a nemzetiségi törekvéseket, főleg a →*szlovák nemzeti mozgalmat*, őket skót honfitársaihoz hasonlónak látja. Tagadja a természetes asszimilációt, holott ő maga egy szót sem tud az ősi gael nyelven. 1908-ban Londonban jelenik meg *Radical problems in Hungary* <Alapvető problémák Mo-on> c. műve, amelyből 3 fejezetet szl-ok írnak. Ezt később a párizsi →*békekonferencia* brit delegációja alpműként kezeli. – Az I. vh. alatt radikalizálódó magyarellenessége kifejeződik a *Northcliffe-sajtóiroda* főmunkatársaként kifejtett agitációjában, amiért →*I. Péter* szerb kir. a *Szent Száva Rendet* adományozza neki. Vezető szerepet játszik a *Szerb Segélyalap* és az *Angol–Román Társaság* megalapításában. A béketárgyalások idején döntő befolyással bír a brit koncepcióra →*Magyarország határaival* (1920–1938) szemben. 1919 tavaszán

és nyarán Prágában, a vele baráti kapcsolatban lévő →Masarykot és →Beneš-t segíti, s kiveszi részét a TK elleni kat. intervencióból. 1923-as Cssl-i és Ro-i látogatásán kénytelen megállapítani, főként a ro. iskola- és agrártv. alapján, hogy a nemzetiségi ügyek kezelése az új államokban reményeivel ellentétes irányt vett. ♦ **BZ, 1383.**

Sévres-i béke: az →Antant és az Oszmán Birodalom közötti →hadiállapot lezárását és a háború utáni időszak alapelveit kodifikáló nk. jogi okmány. Az I. →világháborút lezáró →versailles-i-washingtoni békerendszer része. Az 1920. aug. 10-én a szultáni kormányzat által aláírt ~ következtében →Törökország elveszítette területének közel háromnegyedét. Át kellett adnia Ciprust NBr-nak; Rhodoszt, a Dodekánészosz-szigeteket és Adaliát Ol-nak; Kelet-Thrákiát (Konstantinápoly és közvetlen környéke kivételével), Khioszt és több szigetet Go-nak; elismerte Nagy-Örményország függetlenségét és szabad kijárást kellett számára biztosítania a Fekete-tengerhez. A ~ Iz-mirt <Szmírna> és környékét Go-nak juttatta, de 5 év múltán a terület hovatarozásáról népszavazásnak kellett döntenie. To. arablakta területei közül *Arabia és Hedzsasz* névleg függetlenné (gyakorlatilag NBr. érdekövezetévé) vált, *Egyiptom* brit protektorátussá. Fr. →mandátumterületként megkapta *Szíriát*, NBr. *Palesztinát* *Transzjordániával* és *Mezopotámiát* <Irak>. A ~ a →Tengerszorosokat nk. felügyelet alá helyezte, a felügyelet jogát a külön e célra létrehozott, saját zászlóval, fe. erővel és költségvetéssel bíró *Tengerszoros-bizottságra* ruházta. To. maradék területét brit, fr. és ol. csapatok szállták meg, pü-eit nk. ellenőrzés alá helyezték. Kötelezték erődítményei lerombolására, haderejét 50 ezer főben maximálták, mellette 35 ezres rendőrség felállítását engedélyezték. A ~ szövegébe bele foglalták a →Nemzetek Szövetsége Egyességekmanáját. – A ~ nem lépett életbe, mivel To. sosem ratifikálta. A megszálló Antant-csapatokkal és a görög hódítókkal szemben kibontakozó, Musztafa →Kemal pasa által vezetett tr. nemzeti ellenállásnak hosszú harcok után az 1923.júl.24-i →lausanne-i békében sikerült elérnie a ~ revízióját. ♦ **VG, 1384.**

Seymour, Charles, Ph.D. (New Haven [Connecticut], 1885.jan.1. – Chatham [Massachusetts],

1963.aug.11.): amerikai egyetemi tanár, történész. 1911-től a Yale egyetem tanára, 1937–1950 között rektora. 1919-ben a →békekonferencián az am. küldöttség ot-m. csoportjának vezetője. Több, az I. vh-val foglalkozó munkája jelenik meg, pl.: *Amerikai diplomácia a világháború alatt* (1934) <American Diplomacy During the World War>, *Amerikai semlegesség* <American Neutrality> 1914–1917 (1935). ~ adja ki →House ezds. bizalmas iratai <The intimate Papers of Colonel House> I-IV. (1926–1928). ♦ **BZ, 1385.**

Sheffield-Simplex: →Páncéljárműgyártás (V.)

Shvoy Kálmán, dr. v. (Bp., 1881.febr.12. – Szeged, 1971.okt.25.): hivatásos katona, eredetileg honvéd gyalogos tiszt, altábornagy. A →Ludovika Akadémia után 1889.aug.18-án avatják →hadapród tts-sé a m.kir. I.hv.gy.ezd-hez. 1902.okt.1. - 1903.júl. között elvégzi a Bp-i hv. felsőbb ti. tanfolyamot, 1903.okt. - 1905.okt. között a bécsi Hadiiskolát. 1912.máj.1-től szds. 1914.júl.28. - aug.15. között a 102.nf.dd. szállásszabályzó vk. ti-je, majd a XVIII.hdt.pszág vk. o-ára kerül. Dec.1-től a 41.hv.gy.ho-ból ideiglenesen megalakított 82.gy.dd. vkf-e. 1915.jan.8-tól a 73.hv.gy.dd-nál vk. ti., febr.18-tól a 7.hds. pság-án szolgál. 1915.jún.30-tól 1916-ig a 40., ill. 39.hv.gy.ho. vk. o-án vk. ti. 1916–1917-ben a közös 2.hgy.dd. 1. vk. ti-je. 1917.okt.20-tól a 6.hds. szállásmesteri o-án szolgál. 1918.jan.1-től soron kívül őrgy. 1918.jún-tól az összeomlásig a 39.hv.gy.ho. vkf-e. – 1918.nov.15-től a szegedi II. kerületpság vkf-e. 1919.márc-ban a szegedi →katonatanács egyik vezetője, majd a →Nemzeti Hadsereg tagja. 1919.jún.8-tól a NH I. hdm. csoportjának vkf-e, majd a szegedi →katonai körlet vkf-e. 1920.elejétől alez., máj.1-től ezds. 1922.máj.1-től a szegedi 5. →vegyesdandár vkf-e. 1922.nov.1-től a HM kat. fcsf-éhez beosztott törzsti. 1923.márc.1-től a →Honvédség főparancsnokának 1. szárnysegéde. 1924.júl.1 - 1925.nov.1. között a szegedi 9. gy.ezd. pk-a, majd a szegedi 5.vegyesdd. gy. pk-a. 1925.máj.31-én államtudományi doktori címet szerez. 1927.máj.1-től (1926.máj.1-i ranggal) tbk. 1929.jún.16-án avatják a →Vitézi Rend tagjává. 1930.máj.1. - 1934.máj.1. között az 5.vegyesdd. pk-a. 1931.máj.1-től altbgy. 1934.szept.1-én ny-ba kerül. 1935-től 1939-ig a Nemzeti Egység Pártja

képviselője. 1945-ben a Bp-i népbíróság „igazoltnak nyilvánítja, de a HM igazoló biz-a jún. 19-én rendfokozatától megfosztja. ♦ SzS, 1386.

Siedlcei támadás: meg nem valósult német tehermentesítő → *hadművelet* a → *keleti hadszíntér*en az I. vh. kezdeti szakaszában. A n. és az ot-m. hadvezetés a háb-ra történő felkészülés során egymás haditerveiről csak nagy vonalakban volt tájékoztatva, azok részletes összehangolására soha nem került sor. → *Conrad von Hötzendorf* gy.tbk., az ot-m. → *Vezérkar* főnöke és ifj. *Helmuth von* → *Moltke* vezds., a n. → *OHL* főnöke megbeszéléseik során csupán annak rögzítésére szorítkoztak, hogy a módosított → *Schliffen*-tervhez az ot-m. haditerv illeszkedni fog: az alatt a 6 hét alatt, amíg a n. főerők legyőzik Fr-ot, az OMM 40 ho-a feltartóztatja az or. előrenyomulást. Ehhez a hdm-hez Moltke 1913.máj.12-i karlsbadi tanácskozásuk alkalmával 12 (esetleg több) n. ho. támogatását ajánlotta fel. Ezek feladata egy DK-i irányú tehermentesítő → *támadás* végrehajtása lett volna Siedlce felé. 1914 őszén azonban e tád-ra nem került sor, amit Moltke a → *nyugati hadszíntér* eseményeinek kedvezőtlen alakulásával magyarázott. Utóda, → *Falkenhayn* gy.tbk. a szóbeli ígéretről tudni sem akart. ♦ PF, 1387.

Siegfried-állás: a n. csapatok által fr. területen 1917 tavaszán kialakított → *tábori erődítés*-rendszer. Verdun–Reims–Soissons–Arras–Lens vonalától K-re húzódott. Az 1917.ápr.9-én kezdődött negyedik → *arras-i csatát* és a nov.20-án indított → *cambrai csatát* az → *Antant* a ~ áttörésére kezdeményezte. Az első esetben a fr. és az ang. csapatok minimális teret nyertek, miközben óriási veszteségeket szenvedtek, mivel a mélyen lépcsőzött n. → *védelmet* nem voltak képesek áttörni. A második esetben a bevetett hk-kkal az ang-ok betörték ugyan a n. véd-be, de a kölcsönösen nagy veszteségekkel járó csata végére a nek visszafoglalták eredeti állásaikat. Az 1918. tavaszi → *német offenzívák* a ~ból indultak ki. – Nem azonos a későbbi *Siegfried-vonallal*, amely 1939-től No. területén épült ki. ♦ BE, 1388.

Sigray Antal, gróf (Ivác, 1879.máj.12. – New York, 1947.dec.26.): → *legitimista* politikus. Egyetemi tanulmányait Bp-en és Angliában végzi.

1904-től a → *Főrendiház* tagja. Az I. vh. idején szds. → *rendfokozatban* frontszolgálatot teljesít. A TK idején Svájcba menekül, onnan csatlakozik a bécsi → *Antibolsevista Comité*hez, azon belül → *Szmrecsányi György* csoportjához. – 1919.aug. 12-től a → *Friedrich-kormány* a bécsi m. ellenforr. csoport nyomására Moson, Sopron, Vas, Zala vm. és Sopron város illetékességgel *Nyugat-Magyarország kormánybiztosává* nevezi ki. ~ célja a polg. rend helyreállítása, a helyi fe. erők megszervezése, Ny-Mo. idegen megszállásának elkerülése, ill. Mo. számára való megmentése. Miután az 1920.jan.25-26-i első → *nemzetgyűlési választásokon* a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* programjával a körmendi kerület egy-i képviselőjévé választották, korm.biztosi tisztét gr. *Czirák József*nek kell átadnia. 1920.nov.13-án a → *Teleki-kormány* ~ vezetésével az egységes irányítás érdekében ismét felállítja a Ny-Mo-i korm.biztosságot. Második korm.biztossága alatt jelentős szerepe van a → *Saint Germain-i békével* → *Ausztriának* ítélt területeken a → *nyugat-magyarországi felkészítés* megszervezésében, amely (közvetett módon) Sopron és környéke Mo-on maradását (→ *soproni népszavazás*) segíti elő. – Az első → *királypuccs* idején → *IV. Károly* kíséretéhez tartozik, 1921.márc.27-én az államfői hatalom visszavételére elkíséri a kir-t → *Horthy Miklós* → *kormányzó*hoz. A második királypuccs idején az okt.21-én Sopronban → *Rakovszky István* vezetésével megalakult kir. korm. tagja, majd 10 hét vizsgálati fogságba vetik. – Az 1922. máj.28. - jún.11-i második egy-i választásokon ismét a körmendi kerület képviselője lesz, ezúttal a gr. → *Andrássy Gyula* vezette *Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt* programjával. Az 1926.dec.14-15-i első egy-i választásokon pártonkívüli ellenzéki képviselőként kerül a Kház-ba, ahol (ezen jogállással) 1939-ig megőrzi mandátumát. 1939-től a Fház tagja. 1943.dec. 14-én ott szót emel Mo. háb-ból való kilépése és a békekötés mellett. Mo. n. megszállása után a mauthauseni koncentrációs táb-ba hurcolják, az ott szerzett betegségekbe hal bele. ♦ SzP, 1389.

Sikorski, Wladyslaw: → *Lengyel légió*

Simonyi-Semadam-kormány: az 1920.márc.15. és júl.19. között → *Simonyi-Semadam Sándor* me.

vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. Tagjai: *Dömötör* Mihály bm. (ápr.19-től), →*Teleki* Pál gr. kűm. (ápr.19-től), →*Soós* Károly vör. hm. (jún.1-ig hadügy- attól honvédelmi miniszter), *Haller* István vkm., →*Korányi* Frigyes br. pűm. (márc.28-ig kereskedelemügyi), *Ferdinandy* Gyula iűm., *Rubinek* Gyula fm., *Emich* Gusztáv kereskedelemügyi (márc.28-tól), *Benárd* Ágost népjóléti és munkaügyi, *Szabó* István (nagyatádi) közlekedésügyi tárca nélküli, *Szabó* István (sokorópátkai) tárca nélküli miniszter, *Bleyer* Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. A bm-i és kűm-i tárcát ápr.19-ig a me. töltötte be. – A ~ két fő feladata, folytatva, ill. befejezve a →*Huszár-kormány* tev-ét a →*trianoni béke* (elkerülhetetlen) aláírása és kiegészítő nyi-i választások tartása volt. Az utóbbi a Tiszántúlon kellett, amely márc.30-ig szabadult fel a ro. megszállás alól. A m. →*béke delegáció* népszavazásos, ill. kölcsönösen elfogadható kompromisszumos megoldási javaslatát elvető békeszerződés aláírására 1920.jún.4-én a versailles-i kastélykert Nagy-Trianon palotájában került sor. A jún.22-i kiegészítő nyi-i választások újabb mandátumokhoz juttatták a *Kisgazdapárt*ot. A két feladat teljesítésével elhárultak egy nagyobb tekintélynek örvendő, erősebb korm. megalakításának akadályai. ♦ **SzP, 1390.**

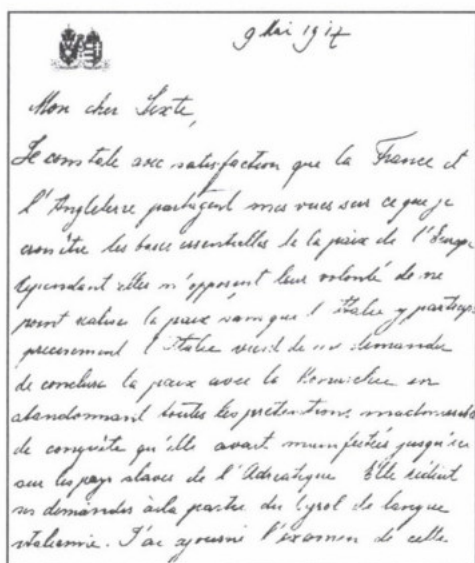
Simonyi-Semadam Sándor, dr. (Csesznek, 1864. márc.23. – Bp., 1946.jún.4.): ügyvéd, katolikus néppárti, ill. keresztényszoc. politikus, miniszterelnök. Jogi doktor, első ügyvédi irodáját Bp-en nyitja. 1901-ben mint néppárti képviselő kerül be először a parlamentbe. 1920.febr.18-tól a jan.25-26-i →*nemzetgyűlési választások* alapján az I. vh. után felálló nyi. első alelnöke. →*Horthy* Miklós →*kormányzó*vá választása után, 1920.márc.15. és júl.19. között me., ápr.19-ig egyben bm. és kűm. Me-i jelölésében királyellenessége, s a korm-ra váró kényszerű feladattól, a →*trianoni béke* aláírásától való ált. húzódozás mellett is szerepet játszhat, hogy sem a bel-, sem a külpol-ban nem törekszik irányító szerepre. Lemondása után előbb a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja*, majd a *Kisgazdapárt* munkájában vesz részt. 1922 után végleg visszavonul a pol-tól. A négytagú *Országos Pénzügyi Tanács* tagja, 1932-től a *Magyar*

Jelzalog Hitelbank korm.biztosa. Hűségét és érdemeit a kormányzó 1936.júl.21-én a m.kir. titkos tanácsosi méltósággal ismerte el. ♦ **SzP, 1391.**

Sinaiai koronatanács: a →*Románia* magatartását az I. vh. első két évére meghatározó döntéshozó fórum. 1914.aug.3-án a sinaiai kir. nyári palotában ült össze a *Koronatanács* (<Consiliul Coroană> a kir. elnökletével tartott Minisztertanács, ahová a VKF-öt is meghívták), hogy döntson →*Kálnoky-Sturcza szerződés* alapján nk. jogi szempontból a →*Központi Hatalmak* szövetségének számító Ro. háb-ba való belépésének kérdésében. →*I. Károly* kir. javaslatot tett a szöv. kötelezettség érvénybe léptetésére, vagyis a belépésre a KH oldalán. Ion →*Brătianu* me. azonban arra hivatkozott, hogy az →*Osztrák-Magyar Monarchia* sem a →*Szerbiának* küldött ultimátum, sem a →*hadüzenet* előtt nem kérte ki a ro. korm. véleményét (ilyen passzust a 1883-as szerződés nem tartalmazott), így a →*casus foederis* nem vonatkoztatható erre a fe. konfliktusra. A vita közben (!) érkező gr. Carlo *Fasciotti* ol. követ bejelentésére, hogy →*Olaszország* nem lép be a háborúba, Brătianu *fegyveres semlegességre* vonatkozó javaslatát fogadták el. ♦ **RI, 1392.**

Sixtus-levelek: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* és az →*Antant* közötti →*béketapogatódzások* folyamatának alkotói; →*I. (IV.) Károly* ot-m. uralkodó által felesége, *Zita* cs.né és kir.né testvérének, Bourbon *Sixtus* párizsi hg-nek címzett és neki Bécsben 1917.márc.24-én, ill. máj.9-én átadott, valójában Raymond →*Poincaré* fr. elnöknek szóló üzenetei; dinasztikus kísérletek az OMM és az AH közötti különbéke megteremtésére. Az OMM Károly trónra lépése utáni új vezetésének az volt az elképzelése, hogy a Ny-i AH-kkal különbékét kötve szabad kezét nyer a Balkánon, ill. Or-gal szemben. – *Zita* testvérei, a →*belga hadseregben* szolgálatot teljesítő *Sixtus* és *Xavér* párizsi hg-ek a fr. kormánykörök tudtával már 1917.febr.17-én gr. *Erdődi* Tamással, Károly megbízottjával tartott megbeszélésükön kijelentették, hogy kapcsolatot teremtenek a fr. és az ot-m. pol. vezetők között. A n-ekkel közösen Fr. és NBr. irányába folytatott békekísérletek a győzelemre számító, merev n. álláspont miatt nem vezettek eredményre, ennek nyomán kívánt I. (IV.)

Károly No. tudta nélkül különbékét kötni. A ~ben birodalma egységét szem előtt tartva a →balkáni hadszíntéren elért sikereit mint az OMM min. hadicéljait nem kívánta feladni, cserébe elfogadta a nagyszerb pol-val és propagandával szakító független →Szerbia visszaállítását, elismerte Fr. →Elzász–Lotharingiára vonatkozó követeléseit, s a szuverén belga állam helyreállítását afrikai gyarmataival együtt. – A titkos ~et 1918.ápr.12-én hozta nyilvánosságra Georges →Clemenceau fr. me., hogy bizonyítsa gr. Ottokar →Czernin ot-m. közös kűm. korábbi vádjainak alaptalanságát, miszerint Fr. Elzász–Lotharingiáért folytatja a háb-t, hiszen az ot-m. uralkodó már a ~ben elismerte a jogos fr. igényeket e területekre. – A ~ nyilvánosságra kerülése egyfelől I. (IV.) Károly „Canossa-járásához” vezetett →II. Vilmos n. csnál (1918.máj.12-i első →spaa-i tanácskozás), másfelől Czernin bukását okozta. ♦ VG, 1393.

A második Sixtus-levél

Skagerraki csata: az I. vh. legnagyobb ütközet a német <Hochseeflotte> és a brit <Home Fleet> hadiflotta között. Az Északi-tengeren zajló, 1916. máj.31-én kezdődött kétnapos ~ volt az első és egyetlen nyílt tengeri csata a két fő →hadviselő hatalom tengeri főerői között, egyben az utolsó, amelyben csak hajóágyúkat használtak. Brit el-

nevezését (jütlandi csata) egy dán földrajzi névről kapta, n. elnevezését a közeli Skagerrak-szorosról (noha azt nem érintette). – Brit részről Sir David Beatty altngy. pság-a alatt Rosyth kikötőjéből futott ki 4 cshj. (V.cshj.o.), 6 cscrk. (I., II. cscrk.o.), 12 k.crk.(I., II., III.k.crk.o.), 27 tpn. és 2 crk. (I., IX., X., XIII.tpr.flottilla részei); Scapa Flow bázisról Sir John R. Jellicoe tngy. pság-a alatt 16 cshj. (I., IV.cshj.o.), 3 cscrk. (III.cscrk.o.), 9 crk. (II., IV.crk.o.), 38 tpr. és 4 kiscrk. (IV., XI., XII.tpr.flottilla), 1 rg.szállító; Invergordonból 8 cshj. (II.cshj.o.), 4 crk. (I.crk.o.), 11 tpr. (XI.tpr.flottilla). A Csatorna-hajóraj is kifutott, de régi egységei a harcokban nem vettek részt. – A n. flottából Franz von Hipper altngy. pság-a alatt kifutott 5 cscrk. és 4 kiscrk. (feld. hajóosztag), 1 crk. és 30 tpn. (II., VI., IX.tpn.flottilla); a főerőket Reinhold Scheer altngy. vezette: 16 cshj. (I., III.cshj.o.), 6 sorhajó (II.cshj.o.), 5 crk. (IV. feld.o.), 1 crk. és 32 tpn. (I., III., V., VII.tpn.flottilla). Scheer alárendeltségébe 29 taj-t és 9 haditengerészeti →léghajót is vezényeltek. – Scheer a brit flotta egy részének elválasztását és megsemmisítését tervezte a főerők beérkezése előtt. A gyenge feld. miatt a n. és a brit cscrk. flotta máj.31-én délután véletlenül találkozott. Hipper D-nek fordult, hogy a flényben lévő brit Beatty-csoportot a 40 mérföldre haladó főerők (Scheer-csoport) elé csalja. Ez sikerült, a 16³⁰-kor kezdődő tüzharcban a jobb n. neh. →hajólövegek és optikai távmérők hatása érvényesült: a QUEEN MARY és az INDENFATIBLE cscrk. felrobbant, a LION cscrk. súlyosan megsérült. A Beatty-csoport válságos helyzetén 4 cshj. beavatkozása sem segített, további 3 cscrk. és 4 cshj. sérülése után Beatty É felé visszavonult. – A ~ második fázisában befutott a 20 brit cshj.-ből álló Jellicoe-csoport. Jellicoe sikertelen kísérletet tett a n. flotta „T-formációba” fogására. A tüzharcban a brit DEFENCE pc.crk. felrobbant, 2 tpn. elsüllyedt; a n. WIESBADEN kiscrk. mozgásképtelenné vált. Jellicoe ekkor elvágta a n. flotta útját a n. partokhoz. Scheer kétszer támadt a brit vonalakzatnak, de azt áttörni nem tudta; ezért előbb Ny-ra, majd a sötétség beállta előtt D-re fordult, s visszavonult. A tüzharcban a brit INVINCIBLE cshj. felrobbant, több hajó megsérült; 2 n. cscrk. súlyosan, 2 közepesen megsérült, Hipper a mozgásképtelenné vált LÜTZOW-ról áttelepült a MOLTKÉ-re.

– A ~ harmadik fázisában, éjszaka Scheer legázolta a brit vonalalakzat végén harcoló könnyű hajókat, s áttört DK-nek, de a lezajlott torpedóharcban elvesztette a POMMERN sorhajót és a FRAUENLOB kiscrk-t, s sérülés miatt megállt az ELBING és a ROSTOCK crk. Ugyanekkor elsüllyedt a brit BLACK PRINCE pc.crk, 1 flottilavezető és 7 tpr., s megsérült további 8 hajó. Hajnalban a n-ek elsüllyesztették 3 mozgásképtelen hajójukat. – A kétszeres túlerőben lévő brit flotta kétszer annyi hajóteret vesztett, de lehetséges volt azt pótolni. A n. flotta veszteségeinek pótlását az anyagihiány megghiúsította. A visszatért sérült hajókat mindkét fél kb. két hónap alatt kijavította. A ~ban n. részről megsérült 37 hajó (10 cshj., 5 csrcrk., 2 sorhajó, 9 k.crk., 11 tpn.), ebből elsüllyedt 11 (1 csrcrk., 1 sorhajó, 2 crk., 2 kiscrk, 5 tpn.; összesen 61.180 t vízkiszorítással); elesett 2551, megsebesült 507 tengerész. A n. hajótű. kilőtt 3597 neh. gránátot, ebből talált 120 (3,33 %), 9252 köz. gránátot, ebből talált 107 (1,16 %), s az indított 109 torpedóból 3 talált (2,7 %). Brit részről megsérült 41 hajó (6 cshj., 6 csrcrk., 3 pc.crk., 6 k.crk., 3 flottilavezető, 17 tpn.), ebből elsüllyedt 14 (3 csrcrk., 3 pc.crk., 1 flottilavezető, 7 tpn.; összesen 115.025 t vízkiszorítással). Elesett 6094, megsebesült 674, →*hadifogságba* esett 177 brit tengerész. A brit hajótű. kilőtt 4598 neh. gránátot, ebből talált 100 (2,17 %), kb. 8400 köz. gránátot, ebből talált 42 (0,5 %), s az indított 74 torpedóból 5 talált (6,7 %). – A ~t a n. és a brit szakirodalom egyaránt győzelemnek könyveli el. – A jún.5-én az Or-ba induló brit HAMPSHIRE Scapa Flow közelében a még a ~hoz vezető bevetés részeként kifutott n. U-75 taj. aknájára futott és elsüllyedt. Életét vesztette 810 fő, köztük Lord →*Kitchener* tbgy. brit hm., mindössze 12 fő menekült meg. • **SGy, 1394.**

Skerlecz Iván, lomniczai, báró (Oroszló, 1873. júl.31. – Bp., 1951.jan.12.): jogász, politikus, horvát bán. Pécsi és Bp-i jogakadémiai tanulmányai után 1896.febr.9-én lép állami szolgálatba a me-i hivatalban. 1897.dec.18-tól segédfogalmazó, 1899.okt.22-től segédtitkár, 1906.ápr.8-tól miniszteri o.tanácsos, 1911.jún.30-tól miniszteri tanácsos, 1911–1912-ben előadó, 1912.ápr.29-től az elnöki o. vezetője. Az uralkodó 1913.júl.21-én hr-szlavón kir. biztossá, egyidejűleg belső titkos

tanácsossá nevezi ki. Miután gr. *Pejacsevich* Ti-vadar hr-szlavón-dalmát miniszter és a hr. képviselők sikeres tárgyalásai nyomán a →*Tisza-kormány* enged a vasúti szolgálati szabályzat és a Hr-i helységeknek kérdésében, ~t 1913.nov.27-én az uralkodó hr. bálná nevezi ki. A főként a hr–szerb koalícióra támaszkodó, gr. →*Tisza* István m.kir. me. híveként ismert ~ tisztéről röviddel az →*Esterházy-kormány* hivatalba lépése után, 1917.jún.29-én lemond. Hivatali ideje alatt elnyeri Eszék, Varasd, Pozsega és Károlyváros díszpolgári címét. • **KE, 1395.**

Škoda Művek: →*Fegyvergyártás*, →*Hindenburg-program*, →*Löszergyártás*

Škoda-páncélgépkocsi: →*Páncéljárműgyártás* (1.)

Slovenská Krajina: magyar kísérlet →*Magyarország föderatív átalakítására*, ill. a →*Felvidék* megtartására. 1919.márc.12-én, már a Felvidék cseh birtokbavétele után megjelent az 1919:XIX. néptv. „Tótország-Slovenská Krajina önkormányzatáról”. A tv. ~ területét csak ált. jelölte meg mint „Mo. Felvidékét”, szövegezése szerint az *autonóm tartomány* határait a →*békekonferencia* után fogják megállapítani. Az autonóm ügyek kategóriájába (a →*Ruszka Krajnáról* szóló rutén autonómia-tv. mintájára) a bel-, az igazság-, a közoktatás- és a vallásügy tartozott. Közös volt mindazon ügy, amelyet nem utaltak kimondottan autonóm jogkörbe. A tv. 3 kormányzóságra osztotta ~t: keletire, középre és nyugatira, amelyek együtt állították volna fel ~ *Nemzetgyűlését*. A Bp-i egy-be ~ a később megállapítandó módon küldött volna képviselőket. A tv. értelmében a m. korm. külön „tótországi minisztert” nevez ki. E tisztség betöltésére a →*Berinkei-kormány* és a →*Magyar Népköztársaság* rövidesen bekövetkezett bukása miatt már nem kerülhetett sor. A ~ a gyakorlatban nem alakult meg. • **PGy, 1396.**

Smuts, Jan Christian (Bovenplaats [Fokföld,], 1870.máj.24. – Doornkloof, 1950.szept.11.): búr, majd brit államférfi, katona, filozófus. Tanulmányait a D-afrikai Victoria College-ban, majd a cambridgei Christ's College-ban folytatja. 1898-tól Transvaal búr közt. államügyésze, 1899-től államtitkára. Az 1899–1902 közötti →*búr háborúban* tbk-ként harcol az ang-ok ellen. Miután

NBr. a két búr közt-ot (Transvaal és Oranje) anektálta, ~ a britekkel való megegyezést választja. Az 1910.máj.31-én megalakult Dél-Afrikai Unió brit domínium első hm-e. 1914-ben már ~ veri le a búr felkelést. – 1916–1917-ben a n. K-Afrikát megtámadó és megszálló D-afrikai hds. pk-a. 1917.dec.18-tól az →*Antant* megbízottja az AH és az OMM közötti →*Mensdorf-House-tárgyalásokon*. 1918–1919-ben a brit bir. küldöttségének tagjaként a Dél-Afrikai Uniót képviseli a párizsi →*békekonferencián*. 1918.nov-ben megjelent *The League of Nations: A Practical Suggestion* <A Nemzetek Szövetsége: gyakorlati javaslat> c. művében átfogó szervezet felállítását javasolja a nk. együttműködési, a leszerelési, a gyarmati, vmint a társ. és munkaügyi problémák megoldására. →*Lloyd George* brit me. bizalmát élvezve a békekonf. *Négyek Tanácsa* 1919.márc. 31-én ~t bízza meg a Bp-re küldendő biz. vezetésével (→*Smuts-misszió*). Nem ért egyet a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* és a →*Szovjet-Oroszország* elleni kat. intervencióval. – Louis Botha halála után 1919–1924, majd 1939–1948 között a Dél-Afrikai Unió me-e. Pol. tev-e a belső ellentétek elsimitására és brit bir. átalakítására irányul független államok szöv.-év. ♦ **BZ, 1397.**

Smuts-misszió: a Jan Christian →*Smuts* brit tbk. vezette →*Antant*-delegáció és a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* vezetőinek tárgyalásai. 1919.ápr.4-5-én Bp-en zajlottak a →*Vix-jegyzék* elutasítása nyomán fellépett konfliktus békés megoldására. A rendezés mikéntje megosztotta a →*békekonferencia* képviselőit. Egy részük úgy vélte, gazd. nyomással kell kényszeríteni a m. →*Forradalmi Kormányzótanácsot*, hogy a *semleges zóna* Ny-i határát ismerje el →*demarkációs vonalnak*, s vonja vissza csapatait e mögé (így kívánták elősegíteni a TK felszámolását). Ezt képviselték az am. gazd. szakértők, pl. Herbert →*Hoover*, ill. →*Wilson* am. elnök és →*Lloyd George* brit me. Más részük, így →*Foch* msl., az Antant fe. erőinek főpk-a, →*Franchet d'Espéry* tbk. és →*Churchill*, a kat. intervenciót szorgalmazták. E helyzetben érkezett Párizsba →*Kun* Béla külügyi népbiztos 1919.márc.24-i jegyzéke Livio *Borghese* hg., a bécsi Antant-misszió Bp-re át-átjáró ol. tagja közvetítésével, amelyben a FKT elismerte a →*belgrádi konvenciót*, úgy vél-

te, a Vix-jegyzék elutasítása nem jelenti annak megszegését; hangsúlyozta, hogy a TK a vitás kérdések békés megoldásának híve, s egy Bp-re küldendő Antant-missziónak „garantálná a területen kívüliség jogát”; vmint javasolta, hogy a területi kérdéseket „a népek önrendelkezési elvének alapján” tárgyalják meg. – Wilson és Lloyd George egy misszió kiküldését szorgalmazta. Bár →*Clemenceau* mindent elkövetett ez ellen, az angolszász kiállás és Ol. támogatásának hatására a békekonf. márc.31-én döntött a kiküldésről, egy brit katona-diplomata vezetésével, de hangsúlyozva, hogy ez nem jelenti a FKT elismerését. Clemenceau elérte a misszió jogkörének szűkítését: meg kellett vizsgálnia a nov.3-i →*padovai fegyverszünet* és a nov.13-i kat. konvenció végrehajtását, meg kellett magyaráznia, hogy a semleges zóna célja a vérontás elkerülése, és sem Ny-i széle, sem felezővonala nem jelenti Mo. végleges K-i határát. Ennek érdekében „Smuts tbk. minden eszközt felhasználhat [...] ami e zóna [...] megszállásának módját illeti, s amit a szöv. és társult korm-ok érdekei szempontjából kedvezőnek ítélt.” Végül meg kellett vizsgálnia a szöv. missziók helyzetét. – A nyolcfős ~ a TK ott csatlakozott bécsi követével, *Bolgár* Elekkel ápr.4-én reggel érkezett Bp-re. Smuts Bp-i tartózkodása alatt nem hagyta el különvonatát. A tárgyalásokon m. részről Kun Béla vezetésével részt vett *Ágoston* Péter külügyi népbiztoshelyettes, *Bolgár* Elek, *Garbai* Sándor, a FKT elnöke és *Kunfi Zsigmond* közoktatásügyi népbiztos. A ~ 7 pontban foglalta össze ajánlatát: 1./ A m. korm. vonja vissza a csapatait a Makó–Tótkomlós–Békescsaba–Békes–Berettyószentmárton vonaltól 3 km-re K-re, ill. a Debrecentől 15 km-re K-re és a Nagyecsdőtől 5 km-re Ny-ra húzódó vonal mögé; Nagyecsd kivételével e települések, vmint Szeged és Hódmezővásárhely m. kézen maradnak, ellentétben a Vyx-jegyzékben foglaltakkal. 2./ A ro. hds. nem nyomul tovább. 3./ A két hds. közti semleges zóna, ang., fr., ol. és (ha lehetséges) am. csapatokkal szállandó meg. 4./ Az FKT betartja a nov.3-i és 13-i szerződéseket. 5./ E dv. nem befolyásolja a később kijelölendő határokat. 6./ A ~ vezetője ajánlani fogja a Mo. elleni blokádnak enyhítését a létfontosságú cikkek behozatalát illetően. 7./ A ~ vezetője javasolni fogja, hogy →*Magyarország határai* (1920–1938) végleges

megállapítása előtt hívják meg a m. korm-t egy Antant-elnöklet alatt Cssl., Ro., az SHS és Au. közötti tanácskozássra. – A javaslat pol. és területi szempontból is előnyös volt: a semleges zóna Ny-i határa átlagosan 20 km-rel K-re húzódott volna a Vix-jegyzékben leírtnál (az AH azonban azt bármikor átadhatta a ro. hds-nek); ill. időt adott volna a TK-nak, megnehezítve a ro. fe. beavatkozást. A FKT, bízva a további tárgyalásokban és a világforr. kitörésében, másnapi választójegyzékében csak a 2./ ponton kívánt változtatni: a ro. hds. vonuljon vissza az eredeti, nov.13-i dv-ig (a →*Maros-vonalig*), s a közbeeső területet csatolják a semleges zónához. Ennek elfogadása kívül esett Smuts hatáskörén, s az AH számára is elfogadhatatlan volt. A ~ elhagyta Bp-et és Prágába távozott. Bár Smuts a továbbiakban is tárgyalásokat szorgalmazott, a békekonf-án a fr. intervenció pol. kerekedett felül. • **BZ, 1398.**

Solarcz (1934-től Sónyi) **Hugó**, v. (Wolkersdorf, 1883.márc.2. – Ratingen, 1958.jún.3.): cs. és kir. gyalogostiszt, a m.kir. →*Honvédség főparancsnoka*. 1901.aug.18-án, a Bp-i cs. és kir. →*hadapródiskola* elvégzése után avatják hadapród tts-sé a k.u.k. BH 4.gy.ezd-hez. 1906–1909 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1912-ben kerül át a →*vezérkari testületbe*. – Az I. vh. kitörése után vk. ti. a szerb →*hadszíntéren* a balkáni haderő főpság-án, majd az ot-m. 3.hds., ill. a XIX.hdt. pság-án. 1918.máj-tól az összeomlásig a →*Hadsereg-főparancsnokság* <AOK> összekötője a m.kir. BM-ban. – Az összeomlást követően a HM-ban, majd a 32.gy.ezd-nél szolgál. A TK idején a →*Vörös Hadsereg* 29.dd-ának pk-a. 1919.aug.15-én belép a →*Nemzeti Hadseregbe*, ahol a VI/4.kh.ezd. pk-a. 1920.jan.23-tól a HM Elnöki o., majd az Elnökség elvi csoport vezetője, ill. az Elnökség vezetőjének helyettese. 1920.máj.1-től vk. alez., 1921.szept.1-től vk. ezds. 1925.dec.7. és 1929.okt.15. (nov.1.?) között a HM Elnökség vezetője. 1927.nov.1-től tbk. 1929.nov.1-től 1933.máj.1-ig a Bp-i I. →*vegyesdandár* gy. pk-a, majd közlg. vezetője és Bp. várospk-a. 1934.máj.1-től a 7.vegyesdd. pk-a, nov.1-től altbgy. 1936.szept.5-től ezen szolgálati beosztás 1940.márc.3-i megszüntetéséig a Honvédség főpk-a, 1936.okt.1-től gy.tbk. →*rendfokozatban*. 1938.okt.21-től m.kir. titkos tanácsos. A Fház tagja. – 1945-ben No-ba

távozik, ahol a kat. emigráció aktív tagja, a →*Vitézi Rend* főkapitánya. • **SzS, 1399.**

Soltész Elemér (Ombód, 1874.ápr.18. – Debrecen, 1957.aug.8.): protestáns tábori püspök, altábornagy. Közel negyedszázadon át Nagybányán ref. lelkesz. 1923.febr.9-től a febr.1-én megalakított *Protestáns Tábori Püspökség* vezetője, vörgy. →*rendfokozatban*, 1924.dec.17-től püspök. Megszervezi →*vegyesdandáronként* (kat. kerületenként) 1-1 *protestáns katonai egyházközség* felállítását. A II. vh. végéig beosztását betöltő ~ sokat tesz a felekezeti feszültségek enyhítéséért. (További életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • **VJ, 1400.**

Somme-i csata: ütközött a →*nyugati hadszíntéren*. 1916.júl.1-én, jún.24. óta tartó tü. előkészítés után a brit 4., a fr. 6. és 10.hds. a Somme folyó mentén, Arras és St. Quentin között lendült →*támadásba* a n. 6., 2. és 1.hds. ellen. 18 ang. gy.ho. tört előre 24 km széles →*arcvonalon* É felé Bapaume, 16 fr. gy.ho. D felé Péronne irányába. Az első nap az ang-ok erős n. ellenállásba ütköztek, 60.000 főt veszítettek. A ~ az egyik legnagyobb →*anyagcsatává* fejlődött. Több kisebb tád. és véd. ütközetből, tömeges tü. és gáztád-okból állt. Szept.15-én az ang-ok a vh-ban először

vetettek be → *harckocsikat*. Nov.18-án a mostoha időjárás miatt a ~ véget ért. A szövk-ek 11 km-t jutottak előre 32 km szélességben, s 312 km²-t vettek birtokba. Az áldozatok száma 650.000 n., 420.000 brit, 195.000 fr. kat. volt. • **BT, 1401.**

Soós Károly, v. bádoki (Nagyszeben, 1869.júl. 28. – Villach, 1953.jún.24.): cs. és kir. gyalogos tiszt, m.kir. honvédelmi miniszter. A bécsújhelyi kat. ak. elvégzése után, 1890.aug.18-án avatják hgy-gyá (szept.1-i ranggal) a cs. és kir. 23.táb. vad.zlj-hoz. 1894–1896 között elvégzi a *Hadiiskolát*. 1913.nov.1-től ezds. Az I. vh. kitörésétől az ot-m. 4.hds. vk. o. vezetője, szept.29-től az Agr. Pflanzter-Baltin vkf-e. 1915.márc.9-től a cs. és kir. I. tiroli → *császárvadász* ezd., 1915.aug-tól a 33.gy.dd. pk-a. 1916.jún-tól 1918.máj.2-ig a 11.hds. vkf-e, majd szept-ig ismét a 33.gy.dd. pk-a. 1917.szept.8-tól vörgey. – Az összeomlás után kiválik a szolgálatból, 1919 tavaszától az → *ellenforradalmi rendszer* szegedi szervezésében ismét aktív szolgálatot vállal. Júl.12-től az → *Ábrahám-kormányban* a HM I. csf-e, aug.12-től a → *Nemzeti Hadsereg Vezérkarának* főnöke. Dec.12-től a HM kat. államtitkára. 1920.márc. 15-től júl.29-ig a → *Simonyi-Semadam-kormány* hm-e. 1920.aug.1-től altbgy., 1921.ápr.22-től a kaposvári, majd aug-tól 1922.máj.22-ig a pécsi → *katonai körlet* pk-a. E minőségében vezeti a szerbek által kiűrtett baranyai területekre bevonuló honvédsapatokat. 1925.máj.1-ig a HM szabályszerkesztő biz. elnöke, ekkor ny-ba helyezik, egyidejűleg a → *kormányzó* gy.tbk-ká nevezi ki. 1927-től a Fház örökös tagja, 1929-től v., 1936-tól m.kir. titkos tanácsos. A II. vh. után Au-ban telepszik le. • **SzS, 1402.**

Soproni népszavazás: a → *Magyarország* és → *Ausztria* által vitatott Ny-Mo-i területek egy részének állami hovatartozását eldöntő jogi aktus. Az 1921.okt.13-i → *velencei egyezmény* írta elő. A → *békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsa 1919.máj.27-31-i ülésén fogadta el az ot. Államtanács 1918.nov.17-én bejelentett területi igényét Mo-gal szemben. Fr. ezzel Au-t kívánta kárpótolni az → *Anschluß* tilalma miatt, de a döntés egyben elvetette az → *Ideiglenes Csehszlovák Kormány* által támasztott igényt is az Au-t és Mo-ot elválasztó szláv korridorra. – A m. korm.

1921.júl.15-i jegyzékében kifejtett álláspontja szerint Sopron és környéke megtartása fejében hajlandó a többi területre átadására. A fr. delegáció ezt elfogadta, az ot. nem, ezért → *Burgenlandot* az átadás lebonyolítására két részre osztották. A Ny-i „A” zónát a Köpcsény–Zurány–Boldogasszony–Fertőrákos–Sopron–Ágfalva–Felsőpulya–Pusztaszentmihály–Németújvár vonal választotta el a K-i „B” zónától. Au. 1921. aug.26-27-én kezdte meg a terület megszállását, amit a → *nyugat-magyarországi felkelés* megakadályozott. – Szept.30-án a Nagykövetek Tanácsa (NT) megszavazta az ol. közvetítést. Az így létrejött → *velencei egyezmény* előírta a ~t, amit a második → *királypuccs* közbejötté miatt dec. 14-16-ra írtak ki. Dec.8-án → *Antant*-rendfenn tartó kontingens (40 ang., 120 ol., 150 fr. kat.) érkezett Sopronba, ahonnan a m. fe. erők 12-én távoztak. – A ~ a *Központi Népszavazási Bizottság* <Commission Centrale de Plébiscite> felügyeletével 1921.dec.14-15-én Sopronban, 16-án a környező 8 községben (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk, Sopronbámfalva) zajlott le. A m-ok döntő és a horvátok nagy többsége, továbbá a n. ajkú értelmiség és polgárság Mo. mellett szavazott. A Mo. melletti, Sopronban 72,25, környékén 55 %-os eredményt az NT 24-én hagyta jóvá. Az Antant tbk-i biz-a 1922.jan.1-én adta át a területet Mo-nak, amely így 355 km² (44.628 katsztrális hold) területen 50.020 lakost nyert vissza. – Az érintett terület lakosságának hűségét a Ngy. az 1922:XXIX. tc-ke tv-be iktatta, Sopron → *törvényhatósági joggal felruházott város* címerét a *Leghűségesebb Város* <Civitas Fidelissima> jelzővel kiegészítette és a történelmi eseményt márványtáblába vésve a városkapun elhelyeztette. (Még: → *Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság*) • **SJ, 1403.**

Sósbornesz: ált. alkalmazású gyógyhatású szer az I. vh. idején. Az illatanyagokkal és sós vízzel hígított, vegytiszta menthol hozzáadásával burgonyából vagy kukoricából készített alkohol a XIX–XX. szd. fordulóján terjedt el. A kis üvegekben forgalmazott ~ közkedvelt volt a kat-k, különösen a → *hadműveleti területen* szolgálatot teljesítők körében. Ott külsőleg és belsőleg is használták, elsődlegesen fej-, fog-, torok-, hát-, derék-, csont-, gyomor- és lábfájás csillapítására,

vmint hideg és meleg ellen; bedörzsölés, torok-öblögetés, borogatás formájában. Kat.orvosok is rendelték. – Legnagyobb gyártója és forgalmazója a Bp-i *Diana Ipari és Kereskedelmi Rt.* (1910-től *Erényi Béla* cégének jogutódja) volt, termékük *Diana* ~ néven a II. vh-t is túlélte. Ismert volt még a *Brázay-* és a *Hangya-féle* ~ is. – A korabeli reklámok szerint nincs kat., aki legalább 2-3 üveggel ne tartana magánál *Diana* ~t. A katonai sajtó szinte minden számában reklámozták, még szelletes rajzokkal és versikékkel is. ♦ **SG, 1404.**

Souchon, Wilhelm (Lipce, 1864.jún.2. – Bréma, 1946.jan.13.): német tengernagy. 1881–1885 között végzi a tengerésziskolát, 1894–1896 között a Haditengerészeti Ak-t. 1906.nov.10-től skap. és a és a *Birodalmi Tengerészeti Hivatal* <RMA, Reichsmarineamt> mozgósítási szekciójának vezetője. 1907-től a WETTIN sorhajó kapitánya. 1909-től a Keleti-tengeri haditengerészeti állomás

Souchon (balról a második) török tengernagyként

<Marinestation der Ostsee> vkf-e mint sksp. 1911.ápr.10-től eltny., 1912-től a II. hajóraj 2. tengernagya. – 1913.okt.23. és 1917.szept.3. között Triesztben, majd Isztambulban a Földközi-tengeri n. flotta pk-a. 1915.jan.27-től altny. 1914-től a tr., 1915-től egyben a bg. flotta főpk-a. 1917.

szept.9-től 1918.aug.12-ig a IV. hajóraj pk-a. 1918.aug.11-től tngy. 1918.okt.28-tól a Keleti-tengeri haditengerészeti erők pk-a, nov.9-től az RMA államtitkára. 1919.márc.17-én rendelkezési állományba helyezik. – 1916.okt.29-én elnyeri a Pour le Mérite →kitüntetés. ♦ **IP, 1405.**

Spaa-i tanácskozás (első): osztrák-magyar és német megbeszélések a szorosabb kat., pol. és gazd. együttműködéséről. A belgiumi Spaa-ban lévő n. →OKL főhadiszállásán 1918.máj.12-én lezajlott ~ legfőbb célja az volt, hogy a →*Sixtus-levelek* és ezzel az ot-m. →*béketapogatódzások* 1918.ápr.12-i nyilvánosságra kerülése után a n. vezetés megrendült bizalmát helyreállítsa az

OMM szöv. hűségében. – Ez után, vmint tekintettel a kat. helyzetre a ~on ot-m. részről megjelenő →*I. (IV.) Károly*, br. →*Burián* István kküm. és Arthur →*Arz von Starussenburg* vezds. VKF kénytelenek voltak engedni n. igényeknek. Aláírásra került No. és az OMM hosszútávú pol., kat. és gazd. együttműködését és szöv.-ét szabályozó egyezmény. A VKF-ek megállapodtak a kiképzési elveik, a fe.zet, a vasúti eszközök egysegítésében, ti-ek kölcsönös vezénylésében és abban, hogy a háb-val kapcsolatos összes döntést közösen hozzák meg. Kimondták, hogy minden erejüket megfeszítik a győzelemért. Egyezményt kötöttek a két ország háb. utáni gazd. és vámuniójáról, amely tartalmazta, hogy a vámunió részleteinek kidolgozására júl.9-én Salzburgban tárgyalásokat kezdenek (a kat. helyzet romlása miatt e megbeszélések okt.11-én konkrét megegyezés nélkül megszakadtak). ♦ **KE, 1406.**

Spaa-i tanácskozás (második): osztrák-magyar és német megbeszélések a két hatalom →*hadászati céljairól*. A n. →OKL belgiumi Spaa-ban lévő főhadiszállásán 1918.aug.14-15-én lezajlott ~ra a tavaszi-nyári →*német offenzívák* (1918) elakadása és a sikertelen ot-m. →*piavei átkelés* után került sor, a kimerült, a háb. folytatására már csak a legnagyobb nehézségek árán képes OMM kezdeményezésére. Az ot-m. részről megjelent →*I. (IV.) Károly*, br. →*Burián* István kküm. és Arthur →*Arz von Straussenburg* vezds. VKF az összeomlást elkerülendő javasolják, hogy az 1916.dec.12-i kezdeményezés mintájára azonnal forduljanak békekérelmükkel az →*Antanthoz*. A n. fél az aug.14-i koronatanács határozatainak megfelelően a közös véd. megszilárdításának szükségességét hangsúlyozta. A n. hadvezetés abban bízott, hogy a →*nyugati hadszíntéren* sikeres hadászati →*védelemmel*, K-en a Sz-Or. elleni fellépéssel kedvezőbb békefeltételeket érhetnek el az AH-nál, mint az azonnali kapitulációval. – Az eltérő álláspontok miatt a ~on nem született konkrét megegyezés, leszámítva Arz vezds. és Erich →*Ludendorff* gy.tbk., a n. →OHL főszállásmestere megállapodását 4 ot-m. ho. kiküldéséről a Ny-i frontra. – 1918.szept.14-én Burián jegyzéket intézett a →*Központi Hatalmakhoz* és a semleges államokon keresztül az AH-hoz, s abban informális és bizalmas megbeszéléseket ja-

vasolt a →*hadviselő* feleknek a békefeltételekről. Az általuk elégtelennek ítélt javaslatot 16-17-én az AH politikusi elutasították. • KE, 1407.

Spanyolnátha (spanyol influenza): az I. vh. utolsó évében egyszerre több földrészt érintő járvány <pandémia> formájában jelentkező betegség. – Az influenza tömeges elterjedését először Ol-ban észlelték a XVI. szd-ban, korabeli elnevezése is az ol. nyelvből származik: „a hideg hatása” <influenza di freddo> (az influenza elnevezés 1743-tól ismert). Kórokozója az *orthomyxovirus influenzae*, amelynek A, B és C típusát ismerjük. A pandémiákat átl. 30-40 évente az A-típus okozza, a B és C-típus csak kisebb járványok kórokozója. – A betegség 1-2 napos lappangási idő eltelte után átl. hirtelen kezdődik. Hidegrázás vagy borzongás után magas láz (39-40 °C) támad, majd fellépnek az átl. „toxikus” tünetek: rosszullét, erős fejfájás, elesettség, gyengeség, végtag- és hátfájdalom. Ehhez járulnak szövödményként a légzőszervi tünetek: az alsó- és felső légutak és a légzőszervek gyulladásos tünetegyüttese, a gyomor-bél traktus gyulladásos megbetegedésének tünetei mint hasfali izomfájdalmak, hányás, hasmenés vagy székrekedés. Előfordulnak idegrendszeri tünetek is: tudatzavar, húzó végtag- (láb-) fájdalom, agyvelőgyulladás. Ritkán, de érintett lehet a szívizom, s kialakulhat orrmelléküreg- és hallójárat-gyulladás is. – A betegség lefolyása járványonként változó, gyakran kétfázisú. Az első fázist maga a vírus, a másodikat a ráakadó bakteriális tüdőgyulladás okozza. A súlyos járványok tetőfokán jelentkező *fulminans influenza* 24-48 órán belül halálos lehet (ez ritka). A betegség terápíája (ma is) alapvetően tüneti: ágynyugalom, láz- és fájdalomcsillapítás, ill. bő folyadékbevitel a magas láz és a szövödményként fellépő esetleges hasmenés miatti kiszáradás megakadályozására; bakteriális felülfertőződés (tüdőgyulladás) esetén célzott vagy széles spektrumú antibiotikus kezelés. – A fertőzés forrása a beteg ember. A betegség cseppfertőzés, váladékkal (rászáradt állapotban is) fertőzött tárgyak útján terjedhet. A vírus életben maradásának kedvezhet a levegő csekély relatív páratartalma, az alacsony hőmérséklet, terjedésének pedig az összezárt embertömeg. – Tekintettel a tömegek leromlott átl. állapotára, alultápláltságára, csökkent ellenállóképességére,

az elemi higiénés viszonyok hiányára, az ősztéli időjárás cseppfertőzésre alkalmas voltára, sok helyen a bő folyadékbeviteli lehetőség hiányára, vmint a nem megfelelő gyógyszerellátásra (legfeljebb fájdalom- és lázcsillapító-szerek álltak rendelkezésre, antibiotikumok és vírusellenes szerek nem), az 1918–1920-as járvány (Ausztrália kivételével) az egész Földet érintő pandémiává szélesedett. – A ~ vírusát 1918–1919-ben valószínűleg kínai munkások hurcolták be Fr-ba, onnan terjedt tovább. 6 hónap alatt Eu. lakosságának mintegy 50 %-a betegedett meg, ebből 1 % halt meg (kb. 20 millió). Különösen gyorsan terjedt a frontról hazatérő kat-k között, a →*leszerelő* és a →*hadifogolytáborok*ban. • RA, 1408.

Spitzmüller, Alexander. 1917-től Freiherr von Harmersbach (Bécs, 1862.jún.12. – Velden [Karinthia], 1953.szept.5.): osztrák-magyar pü. szakember, politikus. Közgazd. tanulmányai után 1883-tól állami tisztviselő, 1903-tól az *Osztrák Pénzügyigazgatóság* alelnöke, 1909–1912 között az →*Osztrák–Magyar Bank* elnöke, egyúttal 1910–1915 között az *Osztrák Hitelintézet* vezérigazgatója. 1915.nov.30-tól 1916.nov.8-ig ot. kereskedelmi miniszter. Dec.13-án sikertelen megbízást kap az →*osztrák minisztertanács* elnökségére. 1916.dec.20-tól 1918.jún.23-ig ot. püm., 1918.szept.27-től nov.4-ig közös püm. 1919.dec.1-től 1923.júl.27-ig a szétváló Ot–M. Bank *Osztrák Üzletvezetősége* kormányzója. • ZJ, 1409.

Splendid isolation <fényes elszigeteltség>: a hagyományos brit külpol. alapelve a világhatalmi elsőség idején, a XVIII–XIX. szd-ban. Az ~ elnevezés Robert Arthur Talbot *Salisbury*től származik. A ~ kettős alapelve szerint (aktivitás a világtengeren, távolmaradás a kontinentális szövöktől) NBr. ellenszegül minden hatalomnak a tengereken és Eu-n kívül, s csak akkor köt (átmeneti) szöv-et vmely kontinentális hatalommal, ha másként nem tudja megakadályozni az Eu-i erőegyensúly <balance of power> felborulását. Erre példa a *hétéves háború* (1756–1763), a *napóleoni* →*világháború* (1791–1815) vagy a *krími háború* (1853–1856). – NBr. a XIX. szd. utolsó harmadától világelsőségét veszélyeztetetnek érzékelte egyfelől No. gazd. és kat. ereje, kontinentális és gyarmati törekvései, másfelől Fr. gyar-

mati, ill. Or. gyarmati és K-Eu-i aspirációi miatt. Bár e három hatalom a kontinensen egymással került konfliktusba, Eu-n kívül NBr. érdekeivel ütközött. NBr., gyarmatain túl, általa közvetlenül nem irányított területektől (Marokkó, az Oszmán Bir., a Perzsa-öböl, Afganisztán, Kína) is távol kívánt tartani más hatalmakat. – Az 1890-es évekre a brit vezetés felismerte, hogy a →koalíciók kialakulásának folyamatában nem teheti mindkét tábort elg-évé. Az ang-n. közeledés (hagyományos alapon) nem volt elképzelhetetlen, ám azt megakasztotta a →búr háború során tanúsított n. magatartás. A XIX. szd. végén beinduló n. flottaépítési program már egyenesen stratégiai kihívásnak minősült, No. a XX. szd. első évtizedére elg-gé vált. NBr. szisztematikusan rendezte gyarmati ellentéteit a második legnagyobb gyarmattartó hatalommal, Fr-gal, majd Or-hoz is hasonló céllal közeledett. A Fr-gal 1904.ápr.8-án megkötött, és az →Antant alapjává váló „szívélyes egyetértés” <entente cordiale> szerződéssel NBr. végleg letért a ~ útjáról. ♦ BN, 1410.

„Sportegylet”: →Különítmény
Srapnel: →Tüzérségi lőszer

Sréter István, szandai (Surány, 1867.nov.10. – Bp., 1942.szept.9.): cs. és kir. huszártiszt, m.kir. honvédelmi miniszter. A bécsújhelyi kat. mű. ak. után 1888.aug.18-án (szept.1-i ranggal) avatják hdgy-gyá a cs.és kir. I. Ferenc József I.hu.ezd-hez. 1898-ban átlép a m.kir. →Honvédséghez. 1900–1904 között a →Ludovika Akadémia tanára. 1913.nov.1-től alez. – A székesfehérvári 17. hv.gy.ezd. zlj.pk-a a fronton, majd a 6., később a 19.hv.gy.ezd. pk-a, 1915.aug.1-től ezds. 1916.szept.1-től a 80.hv.gy.dd. pk-a, e minőségében 1918.ápr.-máj-ban Fiume kh. pk-a. 1918.jún.-tól a Bp-i I. hv. kerület pk-helyettese, júl.-tól a 162.nf. dd. pk-a. Részt vesz az OMM utolsó tád. →hadműveletében, majd a →dobropoljei áttörés nyomán elrendelt visszavonuláskor →seregtestét rendben átvezeti Albániából Montenegróba. Az összeomláskor ny-ba vonul. – 1919.ápr.24-től túsza a →Vörös Őrség fogságában. Szabadulása után Horthy István tbk-kal együtt szervezi a Dunántúlon a kh-at, 1919.nov.-ig a siófoki →katonai körlet pk-a. 1920.júl.19-től az első →Teleki-kormány hm-e dec.16-ig, a második Teleki-korm.

hivatalba lépéséig; júl.20-tól vör. Miniszterként jelentős része van a →Nemzeti Hadsereg fejlesztésében és a →Vitézi Rend megalapításában. 1920.szept.-i rendeletében az 1920:I. és II. tc-re hivatkozva a NH minden ti-jét, aki →IV. Károly vagy más kir.jelölt érdekében agitációt folytat, toboroz vagy a kir. hatalom visszaszerzésére puccsot szervez, lázadónak minősít, s kiter arra, hogy a →Habsburg-dinasztiát segítő bármilyen tev. súlyos nk., a nemzet önállóságának elvesztését jelentő következményekhez vezethet. – 1921.jan.1-től ny-ba vonul. Az első →nemzetgyűlési választásokon kigazda képviselő, a nyben a nagyatádi Szabó–Rubinek csoporthoz tartozik. A második ny-i választásokon nem indul, visszavonul a közélettől, s lemond →rendfokozatáról, s erejét történelmi tanulmányainak szenteli. – Számos →kitüntetés tulajdonosa, a 19.gy. ezd. pk-aként az →erdélyi hadműveletekben tanúsított vitézségéért megkapja a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. Cs. és kir. kamarás, 1923.jún.18-tól címzetes altbgy. ♦ KIG, 1411.

SSB: →Brit titkosszolgálatok

Staabs, Hermann von (Aachen, 1859.márc.11. – ?): német tábornok. 1889-ben elvégzi a berlini Hadiak-t, majd a Nagyvk-nál szolgál. 1899-től a vasúti o. főnöke. 1904-től ezd.pk., majd a HM-ban o. főnök. – 1914.aug.-ban ho.pk. K-Poroszországban, majd hdt.pk. a →keleti hadszíntéren. 1916.szept.-től altbgy. és a n. XXXIX.tart.hdt. pk-a az →erdélyi hadműveletekben a →hadsereg (1. osztrák-magyar), majd a →hadsereg (9. német) kötelékében. Részt vesz a →nagysebeni csatában, a →persányi ütközetben és a →brassói csatában. Visszafoglalja a Bodza-szorost, betör a →Havasalföldre. A háb. után ny. gy.tbk. 1913-ban nemességet kap. Fő műve: Aufmarsch nach zwei Fronten (Mittler, Berlin, 1925). ♦ IP, 1412.

Stájerország <Steiermark, Stiria, Stájer Hercegség>: az →Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti Osztrák Császárság) tartománya. Az osztrák cs. tartományként →Alsó-Ausztria, →Felső-Ausztria, →Salzburg, →Karinthia, →Krajna, →Horvátország és →Magyarország közé ékelődött történelmi terület egykor több kisebb területi egységként, majd

a XI. szd-tól örögrófsággá egyesítetten Karinthia része. Miután K-i határait a Lapincs folyóig előrevitte, 1122-től Karinthiából kiválva, közvetlen bajor függőségbe került. 1180-tól önálló n-római bir. hercegség Graz <Grác> székhellyel, 1205-től →*Ausztriával* közös uralkodó alatt, 1282 óta a →*Habsburg-dinasztia* birtokában, 1365-től egyik →*örökös tartományként*. – 1910-ben a 15 kerületből és 1 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Graz) álló ~60 tagú Tartományi Gyűlése a →*Birodalmi Tanácsba* 31 képviselőt delegált, területe 22.426 km², lakossága 1.444.157 fő, amelynek 70 %-a n., 29 %-a szlovén. Az 1919. szept.10-i →*Saint Germain-i béke* ~ 1/4 részét (5947 km², 514 .074 lakos) az új →*Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz* csatolta. ♦ **ZJ, 1413.**

Standart: →*Katonai zászló* (III.)

Stanislaui csata: →*Dnyeszter menti offenzíva*, →*Kerenszkij-offenzíva*

Starčević, Mile: →*Supilo*, Frano

Stefánia-Szövetség: →*Budapesti Központi Segítő Bizottság*

Stein, Hermann von (Wedderstedt, 1854.szept. 13. – Lehnin, 1927.máj.26.): német tábornok, politikus. 1905-től ezds., 1912-től ho.pk, az I. vh. elején hdt.pk. 1916.nov. és 1918 között porosz hm. – Fő műve: *Erlebnisse und Betrachtungen aus der Zeit des Weltkrieges* (Koehler, Leipzig, 1919). ♦ **IP, 1414.**

Stellenkrieg: →*Állásháború*

Stern Mózes-féle terrorcsoport: →*Különítmény*

Stinnes-misszió: a német vezetés próbálkozása egy →*Németország* és →*Oroszország* közötti különbéke megkötésére. 1916.febr.14-én Knut Wallenberg svéd kűm. jelezte a n. vezetés felé, hogy bátyja szerint az or. vezetés, ha a →*Tenger-szorosokon* szabad átjárást kap, hajlik a különbékére. Gottlieb von →*Jagow* n. bir. kűm. Hugo Stinnes iparmágnást küldte Stockholmba tárgyalni (1916.febr.), aki a japán követtel is tanácskozott (1916.márc.), mivel Wallenberg svéd-japán közvetítéssel akarta a különbékét elérni. Így kirajzolódni látszott egy n-or-svéd-japán érdekszövetség, ám ezt a máj-ban a japánok elvetették, bízva Or. későbbi gyengülésében, s Japán eset-

leges szibériai területnyerésében. Jún-tól Stinnes közvetlenül is tárgyalt az or. vezetéssel, amely a →*Bruszilov-offenzívát* kihasználva igyekezett előnyösebb különbékét kötni. Borisz →*Stürmer* or. me. (egyben kűm.) személyesen is találkozott Stinnes-szel, ám No. ragaszkodása a maximális K-i hadicélokhoz és az önálló →*Lengyelországhoz* a tárgyalások megszakadásához és Stürmer bukásához vezetett (1916.nov.). ♦ **SÄ, 1415.**

Stockholmi konferencia: a szociáldemokrata →*háborúellenes kongresszusok* (időben) utolsó, kudarcba fulladt tanácskozása. Összehívását az 1916.dec.9-én Koppenhágában alakult *Skandináv Bizottság* kezdeményezte, amely a →*béketapogatódzások* fellendülésének idején lehetőséget látott a →*II. Internacionálé* felélesztésére is. Szervezésében részt vett a még a II. Internacionálé által alakított hágai *Nemzetközi Szocialista Iroda* (NSZI) is. Az NSZI 1917.máj.15-re küldte ki a meghívókat vmennyi szoc.dem. pártnak, közte a →*hadviselő* államok ún. „kormány-socialistáinak” is. – A nk. szoc.dem. mozgalom megszottsága és ellentétei miatt a ~t előbb júl-ra, majd szept-re halasztották. Az előkészítő biz. külön-külön tárgyalt a szemben álló felek és a semleges országok pártaival egy nk. szoc.dem. béketeremtő akcióról. Ezen akkor elsősorban a békétárgyalások előkészítését értették. Az egyes küldöttségek ált. átvették korm-aik hadicéljait, s érdemi tárgyalásokra csak azok elfogadtatásával lettek volna hajlandók. – A →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* küldöttségével, amelyet Garami Ernő vezetett, máj. végén tárgyaltak, s az Au–Mo. területi integritása és a polg. dem. átalakítás mellett foglalt állást. Az ang. és a fr. küldöttek nem jutottak el sem Stockholmba, sem az NSZI székhelyére, mivel nem kaptak útlevelet. ♦ **BB, 1416.**

STOLUFT: →*Repülők hadszervezete* (I.)

Stöger-Steiner, Rudolf, Edler von Steinstätten (Pernegg, 1861.ápr.26. – Graz, 1921.máj.12.): osztrák-magyar vezérezredes, cs. és kir. közös hadügyminiszter. Kat. alreáliskolát és gy. →*hadapródiskolát* végaz a Graz melletti Liebenauban. 1880.nov.1-től hdgy. a 9.táb.vad.zlj-nál Grazban. 1884–1886 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1903.máj.1-től ezds. 1907-től a cs. és kir. 74.gy.

ezd. pk-a Reichenbergben <Liberec>. 1909.márc. 19-től az 56.gy.dd. pk-a Görzben. 1910.márc.31-től vörögy. és a hds-lövésziskola pk-a Bruck an der Leitha-ban. 1912.nov.1-től altbgy. és a 4.gy.ho. pk-a Brünben. – Az I. vh. kitöréskor ho-a élén vonul a →*keleti hadszíntérre*. 1915.ápr. végétől a

Stöger-Steiner (ül) tervez

től a 9.táb.vad.zlj. tulajdonosa. • **BT, 1417.**

Stratégiai ...: →Hadaszati ...

Straub von Burgauhof, Johann (Linz, 1866.nov. 14. – Salzburg, 1929.okt.18.): osztrák-magyar vezérőrnagy, vasúti szakember. 1886.jan.14-től →*egyévi önkéntes* a 26.táb.vad.zlj.-nál. 1906.nov. 1-től vk. őrgy. 1911.ápr.12-től a →*Vezérkar* vasúti irodáján <Eisenbahnbüro des Generalstabes> szolgál. 1913.nov.1-től vk. ezds. 1914.jan.22-től az iroda vezetője. – Az I. vh. kitörésétől a →*közös Hadügyminisztérium* 5. (vasúti) o. vezetője. 1914.okt.1-től a vasúti ügyek főnöke <Chef des Feldeisenbahnwesens> a →*Hadsereg-főparancsnokságon*. 1917.máj.1-től vörögy. Mint a vasúti iroda vezetője, ~ volt a felelős a →*mozgósítás* vasúttechnikai előkészítéséért. 1914.júl.31-én az ő állásfoglalása miatt adott parancsot →*Conrad von Hötendorf* VKF a B-lépcső <B-Staffel> D-re szállításának folytatására. – A két. vh. között élénk vita bontakozott ki az ot-m. felvonulás tervezéséről, ezen belül ~ szerepéről. • **PF, 1418.**

Stromfeld Aurél (Bp., 1878.szept.19. – Bp., 1927. okt.10.): osztrák-magyar vezérkari tiszt, a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* legjelentősebb katonai vezetője, alezredes. Az I. vh-t a szerb, az or. és az ol. →*hadszíntéren* harcolja végig. Az

összeomlaskor szolgálatban marad, 1918.nov-tól a →*Ludovika Akadémia* pk-a. Dec-től az SZDP tagja. 1919.jan.18-tól a →*Berinkei-kormány* hadügyi államtitkára. A →*román hadjárat* 1919. ápr.16-i megindítása után a →*Forradalmi Kormányzótanács* 19-én a Keleti Hadsereg vkf-évé, máj.4-én a →*Vörös Hadsereg* VKF-évé nevezi ki. Nevéhez fűződik a VH megszervezése és az →*északi hadjárat* sikere. A →*Clemenceau-jegyzékek* elfogadása elleni tiltakozásul jún.29-én lemond. – A TK bukása után 2 év 9 hónapi börtönrre ítélik, megfosztják →*rendfokozatától*, →*kitüntetéseitől* és nyugdíjától. A hadbíróság nem kat. tetteiben marasztalja el, hanem mert bár módja lett volna fellépni a komm. hatalom ellen, azt nem tette meg, sőt azt tev-ével meghosszabbította. 1921-ben kiszabadul, raktárnok, majd magántisztviselő. Az SZDP, 1925-től a KMP aktív tagja. 1923-ban újra letartóztatják, fél év múlva szabadul. 1926-ban megszervezi az SZDP *Rendező Gárdáját*. Fiatalkora óta visszatérő torokgyulladásában hunyt el. • **SzJ, 1419.**

Stryji csata: →*Galíciai tavaszi hadjárat*

Stürgkh, Karl Graf (Graz, 1859.okt.3. – Bécs, 1916.okt.21.): osztrák jogász, köztisztviselő, politikus, miniszterelnök. 1892–1895 és 1897–1907 között a →*Birodalmi Tanács* képviselője, 1907-től az *Urakháza* tagja. Képviselőként a n. nemzeti érdekekért száll síkra, s ellenzi az ált. választójog bevezetését. 1909–1911 között oktatásügyi miniszter a második Bienenrth-, majd a Gautsch-korm-ban. – 1911.nov.3-tól 1916.okt. 21-ig az →*osztrák minisztertanács* elnöke. A cseh obstrukció miatt ellenzi az 1914.márc.16-án elnapolt parlament (Bir. Tanács) összehívását, rendeletekkel kormányoz. Főként belpol. okból támogatja a →*Szerbia* elleni kat. fellépést: így véli a leghatékonyabban elvágni az OMM elleni dszl. agitációt. Ezt képviseli a →*közös minisztertanács*on (1914.júl.7.) és a 14-i miniszteri értekezleten. →*Ausztria* érdekében már az 1914.aug. 8-i közös mt-on ellenzi, hogy az OMM területi koncessziókkal „vásárolja meg” →*Olaszország* semlegességét, ezért támogatja az azt képviselő gr. Leopold →*Berchtold* kküm. 1915.jan.13-i lemondását. Alapvetően jó a kapcsolata a m.kir. →*Tisza-kormánnyal*, de a gazd. kiegyezési tár-

gyalásokon keményen képviseli az ot. álláspontot, s az élelmezési helyzetről tartott 1915.dec.12-i közös mt-on Au. romló élelmezési helyzete miatt követeli a Mo-i szállítások növelését. – 1916.okt. 21-én Friedrich →*Adler* szoc.dem. képviselő merényletének áldozata lesz. • **KE, ZJ, 1420.**

Stürmer, Borisz Vlagyimirovics (? [Tver-i kormányzóság], 1848.júl.28. – Szentpétervár, 1917. szept.2.): orosz földbirtokos, államférfi, miniszterelnök. Szentpétervárot jogot végez. 1894-től novgorodi, 1896-tól jaroszlavi kormányzó. 1902-től a BM közügyi ügyo. igazgatója, 1904-től az *Államtanács* tagja. 1916.febr.2-án a fronton lévő →*II. Miklós* cár →*Rasputyin* és *Alekszandra* cárné befolyására ~t nevezi ki a belpol. harcokba belebukott →*Goremikin* helyére me-nek. Márc. 16. és júl.20. között egyben bm. is. Nem képes kialakítani saját korm.pol-t, helyette *Rasputyin* és *Alekszandra* döntenek orsz. fontosságú kérdésekben. Me-sége alatt →*Oroszország* drasztikus inflációt és súlyos élelmiszerhiányt szenved el. A sikeresen induló →*Brusilov-offenzíva* után jún-ban Stockholmban a n-szimpatizáns udvari körök nyomására, de ~ kezdeményezésére ismét előtérbe kerül egy →*Németországgal* kötendő különbéke gondolata. Ezzel *Szergej* →*Sazonov* kűm. nem ért egyet, akit ezért 1916.aug.5-én a cár levált, helyét az arra a feladatra is alkalmatlan ~ veszi át. A ln. területek kérdésében elfoglalt n. álláspont miatt (azok Or-ról való leválasztása után a megalakuló →*Lengyelország* No. érdekszférájába tartozna) a tárgyalások (→*Stinnes-misszió*) megszakadnak. ~ a forr. mozgalom és a liberális polg. ellenzék elleni pol. harcra koncentrál, akik a n-ek iránti szimpátiával vádolják meg. Dilettáns kormányzásával sok kárt okoz Or-nak, ezért 1916. nov.23-án *Rasputyin* és *Alekszandra* nyomására a cár meneszti, helyére a különbe- és németellenes →*Trepov* kerül. Az 1917-es febr-i →*oroszoszági forradalom* után letartóztatják, és a Péter-Pál erődbe zárják, ahol meghal. • **BK, VG, 1421.**

Sugárhajtómű: →*Fonó Albert*

Supilo, Frano (Cavtat [Dalmácia], 1870.nov.30. – London, 1917.szept.23.): horvát újságíró, politikus. Fontos szerepet játszik a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* állami berendezkedésének ki-

alakításáról folyó vitákban. 1895-től a nacionalista *Horvát Jogpárt* vezetője, az 1900-ban alapított *fiumei Novi List* c. lap szerkesztője. A hr. érdekeket próbálja érvényesíteni. Egy Habsburg-ellenes dszl–m. szöv-ben reménykedve részt vesz az 1905.okt.3-i →*fiumei rezolúció* kidolgozásában. Az 1906.febr.19-én →*Horvátországban* megalakult hr–szerb koalíció elnöke. Ezt és a Jogpártot győzelemre viszi a máj.28-29-i Hr-i választásokon. Az 1908.febr.27-28-i újabb választásokon a hr–szerb koalíció abszolút többséget (57 %) szerez. Miután a Jogpárt ápr.23-án (a Mile *Starčević* vezette nagyhr. irányzat kiválásával) kettészakad, ill. a m. koalíciós korm-t támogató hr–szerb koalíció vezetőit az ot. hatóságok →*Szerbia* ügynökeinek feltüntetett (hamisított) iratokkal próbálják rossz hírbe hozni, ~ lemond a koalíció elnökségéről. – 1915.máj.1-én Ante →*Trumbić*-tyal és Ivan *Meštrović*-tyal Londonban megalakítja a →*Délszláv Bizottságot* a dszl. népeket tömörítő független állam létrehozására. Azt az álláspontot képviseli, hogy az alkotmány megalkotása előzze meg az államalapítást. Mivel leszavazák, kilép a Biz-ból. Az 1917.júl.20-i →*korfui nyilatkozat*ot ennek ellenére aláírja. • **VG, 1422.**

Suvajev, Dmitrij Szaveljics (? , 1854.okt.24. – ?, 1937.?): orosz tábornok, hadügyminiszter. 1872-ben elvégzi a moszkvai *Alekszandrov* kat. iskolát, 1878-ban a vk. ak-t. 1909-től a főhadbiztosi törzs pk-a. 1912-től gy.tbk. 1915.dec. és 1916. márc. között főhadbiztos. →*II. Miklós* cár →*Polivanov* hm. 1916.ápr.2-i felmentését követően a nála kevésbé rátermett, de *Alekszandra* cárnő bizalmát élvező ~et nevezi ki a HM élére. 1917.jan-tól az *Államtanács* tagja. 1917.márc.15-én a cári korm. bukásával felmentik. Az 1917.nov.7-i bolsevik hatalomátvételt követően a Vörös Hadsegereg kat. tanintézetében tanít, majd az 1920-as évek végén ny-ba helyezik. • **BK, VG, 1423.**

Suwalki egyezmény: →*Lengyelország*, →*Litvánia*

Südarmee: →*Déli Hadereg*

Svadron: →*Alosztály*

Sykes–Picot-egyezmény: brit–francia titkos megállapodás a közel-keleti érdekszférák elhatárolásáról; a →*Török Birodalom felosztási tervszövege*

egyike. Mark Sykes brit parlamenti képviselő és Georges M. Picot, Szíria korábbi fr. főkonzulja a két korm. nevében megegyezett →*Törökország* arablakta területeinek felosztásáról. 1916.máj. 16-án Sir Edward →*Grey* brit küm. a ~ szövegének tekinthető jegyzékét intézett Fr., a következő héten Or. londoni nagykövetéhez. A ~ értelmében Fr. kormányozza Szíriát Damaszkusszal, Kilikiát, Mezopotámia É-i részét és Mosult; NBr. Mezopotámia D-i részét Bagdaddal, s a nk. övezetté nyilvánított Palesztinában Haifa és Jaffa kikötőt. NBr. vállalta, hogy az 1914.nov.5-én Tótól anektált Ciprus kérdését csak a Fr-gal való egyeztetés után rendezi. A fennmaradó tr. területeken egy önálló arab államot vagy államok konföderációját hozzák létre, amely(ek) É-i részén fr., D-i felén brit befolyás érvényesül. NBr. és Fr. mint az arab állam(ok) patrónusa megakadályozza, hogy egy harmadik hatalom területet szerezzen vagy támaszpontot hozzon létre az Arab-félszigeten. – A ~hez Or. beleegyezését is megszerezték, miután odaigérték a Trabzon–Erzurum–Bitlis–Van vonallal határolt örmény és az ettől D-re fekvő kurd területeket. – A ~t az AH nem hozták nyilvánosságra, mivel az arabokra nézve (a korábbi ígérekhez képest) hátrányos megállapodás megnehezítette, esetleg lehetetlenné tette volna az arab nacionalisták fellázítását tr. uralom ellen. (Még: →*Balfour-deklaráció*) ♦ **KE, 1424.**

Szabad királyi város: →*Törvényhatósági jogú felruházott város*

Szabad királyválasztók: a →*Habsburg-dinasztia* →*magyarországi trónigényét el nem ismerő, nemzeti királyság megteremtését célul kitűző, 1920-tól jelen lévő pol. irányzat és képviselői. Álláspontjuk szerint az →Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, ill. →IV. Károly 1918.nov. 13-i →eckartsau nyilatkozatával a Habsburg-ház 1687-től és 1723-tól (a Pragmatica Sanctiótól) fennálló trónörökletességi joga érvényét vesztesztte, ezzel megnyílt az önálló nemzeti királyválasztás esélye. A jogfolytonosság fenntartását, s a →történelmi Magyarország határai visszaállításának lehetőségét kizárólag egy új nemzeti királyság formájában képzelték el. Célkitűzéseik közé tartozott a →királyi jogkör korlátozása, a tv.hozó hatalom liberalizálása, s a régi parlament*

visszaállításának megakadályozása. Ngy-i bázisukat a *Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt* adta (→*keresztény pártok*), soraikba elsődlegesen a hagyományos uralkodó csoportok külpol. realitásokkal inkább számoló képviselői, az 1848-ig visszanyúlóan függetlenségi érzelmű és az államrendszer bizonyos liberalizálását követelő parasztdem. és gazdagparaszti réteg, s →*Horthy* Miklós személyes környezetének tagjai tartoztak. Legjelentősebb képviselői →*Gömbös* Gyula, *Rubinek* Gyula, *Gaál* Gaszton, *Meskö* Zoltán voltak. – A →*legitimisták*kal vívott pol. küzdelmek során még az ideiglenes államfőt sem a Habsburg-házból akarták megválasztani, s IV. Károly visszatérési kísérletei (→*királypuccsok*) miatt mindvégig az általuk ot-nak nevezett uralkodóház trónfosztását követelték a korm-tól. A Habsburg-ház 1921.nov.6-i →*detronizációja* után a királyválasztás lehetősége visszaszállt a nemzetre, ami a két vh. közötti időszakban a ~ pozícióját erősítette. ♦ **SzP, 1425.**

Szabó Zoltán, kisdjolsvai (Kebele, 1858.júl.18. – Arad, 1934.nov.3.): osztrák-magyar vezérőrnagy, magyar hadügyminiszter. A bécsújhelyi kat. ak. után 1879.ápr.24-től hdgy. az ó-aradi közös 14. hu.ezd-ben. 1889.máj.29-én fhdy-ként áthelyezik az aradi 3.hv.hu.ezd-be. 1890–1892 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1897.máj.1-től őrgy. és az V. hv. kerületi pság segédti-je Székesfehérvárott. 1898.febr.27-től az 1.hv.hu.ezd-ben szolgál Jászberényben, 1900.nov.1-től alez. 1914.nov.1-től ezds. 1918.máj.18-tól vörgy. és a 216.hv. gy.dd. pk-a. – 1919.máj.5-30. között a →*Károlyi* Gyula gr. vezette aradi ellenforr. korm. hm-e. A ro-ok Craiovába viszik, további sorsáról nem állnak rendelkezésre pontos adatok. ♦ **BT, 1426.**

Szakács Gábor (Makó, 1892.márc.17. – Bp., 1937.júl.?): mérnök, feltaláló, osztrák-magyar főhadnagy. Több, mint 40 újítása között már az I. vh. idején szerepel →*léghajók* felgyújtására alkalmas, ill. páncélt átolvasztó lövedék. Az I. vh. kezdetén új megoldású →*géppuskát* szerkeszt. Kísérletei közül a leghatékonyabbnak a vékonyfalú robbanólövedék bizonyul, amelynek felcsapódó gyújtója olyan érzékeny volt, hogy a léghajó vagy rg. burkolatához érve azonnal felrobbant. A veszély kiküszöbölésére, hogy a célt el nem

találó gránát visszahullva a saját csapatok között robban, időzített gyújtót szerkeszt. Legismertebb találmánya az I. vh-tól alkalmazott *→lángszóró*. Ez utóbbi miatt az 1920 febr.-ban Párizsban összeült Nagykövetek Tanácsa mint háb. bűnöst nk. bíróság elé akarja állítani. A háb. után egy n. gyár vezetője, majd Angliában él. Később hazatelepül Makóra, házának egy részét laboratóriumnak rendezi be. Élete végén Bp-en dolgozik, elszegényedve, elhagyatottan hal meg. ♦ **VJ, 1427.**

Szállásmester: a *→hadseregcsoporthoz* és a *→hadsereg* *→hadtáptérületén* a kat. közlg. megszervezését, vezetését, vmint a csapatok ellátásának és utánszállításának irányítását végző személy. Feladatát a pság *vezérgazgatóságán* vagy *hadtápparancsnokságán* keresztül végezte, kmsz. a gazdaszat-közigazgatási szolgálat teljesítésére. E szerv kmsz. a *főnök* irányítása alatt állt, ezt nevezték más szóval ~nek. Feladatainak a hadtáppság-ok és a *→hadbiztossági* szolgálat útján történő végrehajtásához rendelkezésre álltak: 1. ált. népfelkelőkből álló biztosítási, rendészeti, őrzés-védelmi osztagok; 2. munkás-, gazdasági, építő-osztagok; 3. szállítólakulatok. ♦ **RI, 1428.**

Szaloniki per: a *→Fekete kéz* nevű szerb terror-szervezet vezetői ellen lefolytatott hadbírószági eljárás. Dragutin *→Dimitrijević* ezds-t és társait 1916.dec.15-én görög területen tartóztatták le a szerb kat. hatóságok, a szervezet más tagjai a következő hónapban kerültek őrizetbe. A vád: *Sándor* szerb régens meggyilkolására irányuló összeesküvés. 1917.jún.5-én hirdették ki az ítéleteket: Dimitrijević, *Vulović* orgy. és Rade *Malobabić* büntetése halál. Jún.26-án az ítéleteket végrehajtották. – A ~ konstruált, koncepcióss jellege bizonyított. Célja a már kellemetlenné vált terror-szervezettel való leszámolás volt. 1953.jún.2-án Belgrádban került sor a perújrafelvételre, amelyben Dimitrijevićet felmentették. ♦ **PF, 1429.**

Szamuely (Samuel) Tibor (Nyíregyháza, 1890. dec.27. – Savanyúkút, 1919.aug.2.): újságíró, helyettes hadügyi népbiztos. 1908-tól az SZDP tagja. Bp-en és Nagyváradon újságíró, 1913-ban a Népszava külföldi tudósítója. 1914-ben behívják, 1915.máj.-ban tart. zls-ként or. *→hadifogságba* esik. A *→hadifoglyok* között antimilitarista és

szoc. propagandát folytat, 1917-től fe-rel harcol a hazájával *→hadiállapotban* álló hatalom hds-ében. 1918.jan.-tól Moszkvában *→Kun* Bélával és másokkal szervezi a hadifoglyokat a sz-or. Vörös Hds-be, tagja a hadifoglyok ügyeit intéző Központi Biz.-nak. 1918.nyaratól zlj.pk. a sz-or. Vörös Hds-ben. – 1919.jan.3-án érkezik Bp-re. Tagja a *→Kommunisták Magyarországi Pártja* Központi Biz.-ának és a *Vörös Újság* szerkesztő biz.-ának. Febr.20. után a KMP véd-ére alakított rendőrgárda szervezője. A *→Magyarországi Tanácsköztársaság* idején 1919.márc.21-től hadügyi népbiztos-helyettes, ápr.3-tól jún.24-ig a *Közügyi Népbiztosságot* irányító kollégium tagja. A lakásbiz. vezetője, a rokkantügyek intézője. Ápr.21-től az *arcvonal mögötti terület teljhatalmú biztosaként*, egyidejűleg jún.20-tól a *→Forradalmi Kormányzótanács* által életre hívott *Frontmögötti Bizottság* (rögtönítélő tv.szék) elnökeként a *→vörösterro*r fő felelőse. 1919.máj. 21-én egy Brandenburg C I rg-en Kijevbe, onnan or. rg-en Moszkvába repül, 30-án (más adat szerint jún.1-én) tér vissza. A TK után Au-ba menekül, aug.2-án az ot. határcsendőrség elfogja. Vizsgálat közben öngyilkos lesz. Bécsűjhe-lyen <Wiener Neustadt>, majd Savanyúkúton <Sauerbrunn> temetik el, végül kétszeri kihantolást követően *→Burgenlandban* a pecsényédi <Pötsching> és a siklódsi <Siegless> út találkozásánál hantolják el jeltelen sírba. ♦ **SzJ, 1430.**

Szamuely-különítmény: *→Lenin-fiúk*

Szanáció: *→Pilsudski, Josef*

Szántó Béla (Homokkomárom, 1881.febr.1. – Bp., 1951.jún.1.): magántisztviselő, hadügyi népbiztos (hm.). A *→Magyarországi Szociáldemokrata Párt* baloldaliához tartozik. Az *→őszirózsa*s *forradalom* idején a Bp-i *→Katonatanács* egyik vezetője. A *→Kommunisták Magyarországi Pártja* alapító tagja és *Központi Bizottságának* egyik titkára. A *→Magyarországi Tanácsköztársaság* idején 1919.márc.21-től hadügyi népbiztos-helyettes, ápr.3-tól a *Hadügyi Népbiztosságot* irányító kollégium tagja, jún.24-től hadügyi népbiztos, a *→Vörös Hadsereg* egyik szervezője. – A TK után Bécsbe menekül, onnan Berlinbe, majd a Szu-ba emigrál. A *Szakszervezeti Internacionáléban* és a *→Komintern*-ben dolgozik. 1927-ben

és 1928-ban Mo-on végez illegális pártmunkát. A II. vh. alatt közreműködik a moszkvai rádió m. adásaiban és a *Szovjet Tájékoztató Iroda* munkájában. 1945 után hazatér, 1947-től belgrádi, 1948-tól haláláig varsói követ. ♦ SzJ, 1431.

Szarajevói katonai parancsnokság: → *Hadtest-parancsnokság* (XV.)

A szarajevói merénylet helyén emelt kettős emlékoszlop

Szarajevói merénylet: → *Ferenc Ferdinánd* fhg. osztrák-magyar trónörökös és felesége, *Sophie von Hohenberg* hg.nő meggyilkolása 1914.jún. 28-án → *Bosznia–Hercegovina* székvárosában. A történelem valószínűleg ez ideig legsúlyosabb következményekkel járó pol. merénylete, amely közvetve az I. vh. kitöréséhez vezetett. Jóllehet a merényleket elfogták és elítélték, a ~ körülményei és értékelése a mai napig viták keresztjében állnak. Az ellentmondó vallomások, a korabeli vizsgálat felületessége, a dokumentumok el-, ill. visszaszállítása következtében keletkezett vesztések miatt a történetek precíz rekonstruálása valószínűleg már nem lehetséges. Nehezíti a tisztánlátást, hogy a ~ jellegének és felelősei körének megállapítása szükségképpen összekapcsolódik a *háborús felelősség* kérdésével. – A trónörökös és kíséretét szállító VIRIBUS UNITIS jún.25-én kötött ki a Neretva torkolatánál. A DALMAT jachtal utaztak Metkovićig, majd különvonattal

Mostaron át Ilidzéig, ahol megszálltak. 26-27-én a fhg. megtekintette az éves nyári hadgyakorlatot, s 28-án vasárnap a hivatalos program utolsó állomásaként feleségével Szarajevóba látogatott. – A különvonat 9⁵⁰-kor érkezett meg. Oskar → *Potiorek* tbszn., BH tartományfőnöke jelentéstétele után gk-ba szálltak. Az első két autóban rő.ti-ek és Fehim Efendi Čurčić polgármester ült, a harmadikban hátul baloldalt Ferenc Ferdinánd, mellette a felesége, a trónörökös előtti lehajtható ülésen Potiorek. A további négy gk-ban a kíséret utazott. A gk.oszlop negyedórás késéssel, 10¹⁵-kor indult a Phillippović-kaszárnyától, majd ráhajtott az Appel-rakpartra, a Miljačka mentén. Itt, a Čumurja-, a Latin- és a Császár-híd közötti kb. 300 m-es szakaszon helyezkedtek el a merénylők. A csoport tkp. két *trojkából*: a belgrádiakból (Gavrilo → *Princip*, Nedeljko → *Čabrinović*, Trifko *Grabež*) és a szarajevóiakból (Mohamed *Mehmedbasić*, Vaso *Čubrilović*, Vjetko *Popović*), vmint a kettőt összekötő Danilo *Ilić*ből állt. – A ~ ötlete a belgrádiaktól származott. Ők léptek kapcsolatba 1914.ápr.-máj-ban Milan *Ciganović* és Vojislav → *Tankosić* örgy. révén Dragutin → *Dimitrijević* ezds-sel, a → *Fekete kéz* szerb terrorszervezet egyik vezetőjével (nincs bizonyíték, hogy a merénylők maguk is tagok lettek volna). Dimitrijević döntésére máj.25-én fe-eket (4 db 9 mm-es hétlövetű Browning pi-t és 4 db tartalék-tárat, vmint 6 db bombát, tkp. átalakított szerb tád. kgr-ot) és kémcsőben ciánkálit kaptak (hogy ne tehessenek vallomást, ha elfogják őket). Felületesen kiképezték őket a pi. kezelésére is. Ilić a belgrádiak kérésére máj. végén további 3 résztvevőt toborzott. Valószínűtlen, hogy a szerb titkosszolgálat vezetője a laikus merénylők sikerében komolyan reménykedett. A ~ kizárólag a felületes biztonsági rendszabályokon (pl. Potioreknek nem engedélyzték a katonaság kh-ként való alkalmazását a városban), vmint egy sor véletlen egybeesésén múlt. – A belgrádi trojka jún.4-én érkezett Szarajevóba, s a konspiráció szabályait mellőzve készült a ~re. Jún.28-án a térben első *Mehmedbasić* a menetirány szerinti bal oldalon egyedül volt. Čabrinović vmivel a Čumurja-híd előtt, a folyó felőli (jobb) oldalon állt. Čubrilović, Popović és Ilić a bal oldalon, a Čumurja-hídnál foglalt helyet. Kb. 100, ill. 200 m-rel feljebb, a bal oldalon állt Princip, ill. Grabež. Ilić fe.telen

volt, a többiek 1-1 bombát, vmint (Mehmedbasić és Čabrinović kivételével) 1-1 pi-t vittek. – 10²⁶-kor Čabrinović a trónörökös gk-jára dobta bombáját, amely az autó harmonikaszerűen összehajtogatott fedeléről az úttestre gurult és a következő gk. alatt robbant (Erik Edler von Merizzi alez., Potiorek adjutánsa a nyakán megsebesült). A folyóba ugrott merénylet elfogták. Rövid megállás után az oszlop folytatta útját, s 10²⁹-kor a városházára érkezett. Az üdvözlő beszédek után döntöttek, hogy meglátogatják Merizzit. – Az új útvonal visszafelé végighaladt az Appel-rakparton, de a Latin-hídnál (a tervszettel elentétben) nem fordult be jobbra a Ferenc József utcába, hanem egyenesen ment tovább. Kideríthetetlen okból erről a sofőröket nem tájékoztatták. Az első két gk. ezért bekanyarodott az utcába, és a harmadik is megkezdte a befordulást. Ezt észelve Potiorek utasította a sofőrt a helyesbítésre. Az fékezett és vissza akart tolatni, eközben a jobb oldali járdához húzódt. A sarki Schiller-vegyeskereskedés előtti tömegben álló Princip így kapott váratlan lehetőséget. 10⁵⁰-kor, mintegy 2 m-ről, célzás nélkül többször lőtt. Ferenc Ferdinánd és felesége súlyosan megsebesült. – Principet némi közelharc árán azonnal letartóztatták, és még aznap kézre került Ilić is. A többi merénylet és szervezésben érintett rövid időn belül szintén elfogták, kivéve a →Montenegróba szökött Mehmedbasićot. Az előzetes vizsgálat szept.19-ig tartott, 28-án a vádlottak megkapták a vádiratot. Okt.12-én Luigi (Alois) von Curinaldi elnökletével a sarajevói kat. bíróságon megkezdődött a tárgyalás. 28-án hirdettek ítéletet. Ilićet, Veljko Čubrilovićot, Miško Jovanovićot, Nedjo Kerovićot és Jakov Milovićot kötél általi halálra (az utóbbi kettőt életfogytiglanra, ill. 20 év fegyházra változtatták); Mitar Kerovićot életfogytiglanra ítélték. A főbűnösöket: Principet, Čabrinovićot és Grabežt, minthogy a ~ elkövetésekor még nem töltötték be 20. életévüket, 20 év szigorított fegyházra (továbbá havonta 1 böjti napra és minden év jún.28-án szigorított sötétzárkára) ítélték. Vaso Čubrilović 16 évet kapott, a többiek 3-13 év börtönt. 9 főt felmentettek. A halálos ítéleteket 1915.febr.3-án a sarajevói *Defensivlager*-ban végrehajtották. A 3 főbűnöst 1914.dec. elején a theresienstadti (<Terezín> Csehország) kat. fegyházba szállították. ♦ PF, 1432.

Szárnységéd <Flügel-Adjutant>: 1. az uralkodó személyes szolgálatára rendelt törzstiszt. Számuk az uralkodó mint Legfelsőbb Hadúr óhajától függött, ált. 4 teljesített egyidejűleg szolgálatot. 1909. dec.1-től 1914.máj.1-ig →Horthy Miklós ~ volt. – 2. magas kat. vezető szolgálatára rendelt törzstiszt. 4 ~ illette meg a cs. és kir. →Hadsereg-főparancsnokság főpk-át (csak háb-ban); 2-2 minden →hadsereg pk-át (csak háb-ban), a hds-főfelügyelőt, a közös hadügyminisztert; 1-1 a m.kir. honvédelmi, a cs.kir. védelemügyi minisztert, a cs. és kir. és a m.kir. →vezérkafőnököt, minden csapatfőfelügyelőt, minden tbgy-ot. ♦ RI, 1433.

Szász királyi hadsereg: →Német császári hadsereg, →Németország

Szász Nemzeti Tanács <Nationalrat der Sachsen>: az →Erdélyben élő német (szász) etnikum központi önkormányzati vezető testülete. 1918.nov. 22-én alakult Nagyszebenben, az előző nap kezdődött szász nemzeti gyűlésen. A szász polgárság képviselői a m. állam keretében képzelték el jövődjüket, de a nagyszebeni gyűlés már kapcsolatot keresett a →Román Nemzeti Tanáccsal is. A dec.1-i →gyűlaféhevári határozat után a ~ az erdélyi szászok nevében az általuk lakott területek (212 község) autonómiáját követelte. Némi ingadozás után, 1919.jan.8-án a ~ a már a ro. kir. hds. által birtokba vett Medgyesen kijelentette, hogy Erdély szász népe is, nemzeti jövője garantálását remélve, állást foglal Erdély és →Románia „egyesülése” mellett és együttműködik a helyi ro. nemzeti tanácsokkal. A jan.8-i szász nemzetgyűlésen kiadott nyilatkozatában a ~ ugyanakkor kiemelte, hogy „Minden nép oktatása, köziga és igazságszolgáltatása saját anyanyelvén, az illető nép köréből származó egyének által [történik]. Minden népet képviselői jog illeti meg az ország tv.hozó és kormányzó testületében számarányának megfelelően.” ♦ BO, 1434.

Század: →Alosztály, →Zászlóalj

Szazonov, Szergej Dmitrijevics (? [Rjazanyi kormányzóság], 1860.aug.10. – Nizza, 1927.dec.25.); orosz államférfi,

diplomata, külügyminiszter. 1883-ban lép dipl. szolgálatba. 1910.szept.23. és 1916.júl.23. között kűm. Minisztersége első éveiben javul Or. és az OMM kapcsolata. 1914.jún-ban azonban →II. Miklós cár kíséretében Ro-ban tett látogatása már Ro. közeledését segíti elő az →Antant-hoz (→Szazonov–Diamandy egyezmény). – Az elhúzódó háb. kezdte kimeríteni Or. tartalékait, így kérdésessé vált, hogy sikerül-e Or. pol. és gazd. céljait (háb. győzelme esetén) az egyre erősödő NBR-val és Fr-gal szemben érvényesíteni, vmint felmerült annak veszélye, hogy a gazd. gyengülés nem vezet-e a →hátszág forradalmasodásához. Ezért már korán felbukkant or. vezető körökben egy, a →Központi Hatalmakkal kötendő különbéke gondolata. A KH 1915-ös →gorlicei áttörését követően azonban ez háttérbe szorult. 1916.febr.2-től a cári korm. felelevenítette a különbéke-tárgyalásokat. Ezeket az erőpozíciójából kívánták folytatni: akkor szüneteltették, amikor az or. csapatok visszavonultak, s akkor elevenítették fel, amikor ismét táb-ba tudtak lendülni. – A különbékével szemben állást foglaló ~t a cár felmenti, 1916.aug.5-től Borisz →Stürmer me. veszi át a KÜM irányítását. – A polg.háb. idején 1918–1920 között, Gyenyikin tbk. monarchista korm-ában ~ a külügyekért felelős, később Kolcsak tngy. korm-át képviseli a párizsi →békekonferencián. ♦ BK, VG, 1435.

Szazonov–Diamandy egyezmény: 1914.okt.1-én Szentpétervárott aláírt orosz–román semlegességi megállapodás. Az I. vh. kitörésekor a →Központi Hatalmakkal formális szöv. viszonyban álló →Románia magatartását meghatározó 1914.aug. 3-i ro. →sinaiai koronatanács a fe. semlegesség mellett döntött, ugyanakkor a Ion →Brătianu vezette korm. nyitott az →Antant felé, és titkos tárgyalásokat kezdeményezett Ol-gal, ill. Or-gal. E tárgyalások vezettek a szept.23-i →román–olasz szerződés, ill. a ~ megkötéséhez. – A tárgyalások aug. elején kezdődtek Constantine Diamandy szentpétervári ro. követ és Szergej →Szazonov or. kűm. között. A ~ kimondta, hogy „Or. ellenéz minden Ro. területi status quoját érintő cselekedetet [...] Kötelezi magát arra, hogy elismerje Ro. jogát azon OMM-beli területek annektálására, amelyen ro-ok is laknak [...] Ro. az általa legjobbnak vélt időpontban foglalhatja el a fent említett

területeket. [...] Ro. a maga részéről vállalja, hogy megőrzi baráti semlegességét Or-gal szemben, addig a pillanatig, amíg elfoglalja a ro-ok által lakott OMM-beli területeket.” ♦ BO, 1436.

Szegedi kormány: →Ábrahám-kormány; Károlyi-kormány (Gyula-)

Székely hadosztály (Székely különítmény): azon →seregtestek egyike, amelyet a →Károlyi-kormány a →belgrádi konvenció értelmében felállíthatott. Alapját az erdélyi 38.gy.ho. képezte, amely 1918.nov.10-én megtagadva az engedmességet az →olasz hadszíntérről hazaindult az erdélyi határok védelmére. Pk-a →Kratochvil Károly ezds. lett, aki egyben az erdélyi kat. kerület pság-át is ellátta. – Kis létszámú csapatrészeivel eleinte a belgrádi konvencióban meghatározott →Maros-vonal mögött csoportosult, majd a →Franchet d'Esperay fr. tbk., az →Antani balkáni erőinek pk-a felhatalmazásával előrenyomuló ro. hds. nyomása elől Kolozsvártól Ny-ra vonult vissza. 1919.jan.14-20. között Zilahnál, Cigányinál és Bánffyhunadnál fejtett ki sikeres ellenállást. Jan.20-án vette fel a ~ elnevezést, a →magyar néphadsereg hadrendjében azonban (az engedélyezett hat gy.ho. megléte miatt) Székely különítményként tüntették fel. A m. korm. pacifizmusát kihasználva a ro. hds. 1919.febr. elejére elérte a földrajzi →Erdély (1.) É-i és Ny-i határát. A ~ ekkor a Szinérváralja–Szilágysomlyó–Csucsá–Vaskoh vonalat védte, →arcvonalra a kisebb-nagyobb elg. táb-ok, ill. saját ellenlökések ellenére két és fél hónapig alapvetően nem változott. Febr.22-26. között (egy időre) sikerült Zilahot is visszafoglalnia. – Az 1919.márc.21-én hatalomra került →Forradalmi Kormányzótanács, mivel nem állt a területi integritás alapján, a ~ tev-ét zavarónak ítélte, s működését akadályozta. Noha az erdélyi alakulatok súlyos ellátási és létszámgondokkal küszködtek, nem küldött erősítést a K-i arcvonalra, s a kat. szempontokat is csak akkor (későn) vette figyelembe, amikor már a Tiszántúl is hadszíntérré vált. A ~ ekkor már 4, részben feltöltött gy.ezd-del (21., 24., 32. székely, 12.hv.), a 2 gy.ezd-ből álló 39.dd-ral (4. és 39.hv.), 4 1/2 önálló székely gy.zlj-jal, 13 önálló szd-dal (Verbőczy-csoport), 16 tü.ü-gel, az 1. székely hu.o-lyal és a 23.vad.zlj-jal rendelke-

zett. Létszáma a támogató 1 rep.szd.-dal és 2 →*páncélvonattal* (4/a. és 4/b.) megközelítette a 13.000 főt. – Az 1919.ápr.16-i →*román hadjárat* nyomán a halogató harcot folytató ~ (D-i) jobbszárnyának átkarolása elől Mátészalka térségébe, majd a Nyírségbe vonult vissza. 25-én a *Keleti Hadsereg* pság-a elrendelte, hogy csatlakozzon a Tisza-vonalat védő csapatok balszárnyához. A ro. kir. hds. és a m. →*Vörös Hadsereg* közé szorult, kilátástalan helyzetbe került ~, az FKT elfogadhatatlan külpol. célkitűzései és a ~ iránti ellenszenv miatt ápr.27-én Demecsernél (kedvező feltételek reményében) a túlerejű ro-ok előtt letette a fe-t. A ~ legs-e →*hadifogolytáborokba*, közel 600 fős ti.kara a brassói ún. Fehér laktanyába került. Az utóbbiak csak 1920.aug. végén nyerték vissza szabadságukat. ♦ **SzP, 1437.**

A székely huszárosztály bevonulása egy szatmári faluba

Székelyföld: →*Erdély*

Szekták: →*Kisegyházak*

Szellemi Termékek Országos Tanácsa (SZTOT): kiadványok megjelentetésének szabályozására és ellenőrzésére szervezett központi állami hatóság a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. A *Közügyügyi Népbizottság* (KN) hatáskörébe utalt ~t a →*Forradalmi Kormányzótanács* 1919.márc.26-án közzétett IX.sz. rendeletével állították fel. A ~nak alárendelt *Könyvtermelési Tanács* a kiadás és a terjesztés vmennyi területével foglalkozott (tankönyv, propaganda, irodalom, tudomány, művészet, színház, zene, ezek propagandája, folyóiratok, behozatali cenzúra); a *Könyvelőállító Tanács* keretében működött az *Iparművészeti Direktórium*, a *Papír- és Nyomdaanyag Hivatal* (Papírközpont), továbbá minden nyomda, reprodukáló intézet és könyvkötészet. Mindezen szervek kapcsolatban álltak a *Szocia-*

lizáló Népbiztossággal is. A *Könyvelőszó Tá-
nács* irányította a központi katalógust (terjesztés, szortimenterek), a statisztikát; külön elosztója volt az iskoláknak, a könyvtáraknak, a könyvkereskedőknek, s külön részleg foglalkozott a kolportázzsal, vmint a könyvbehozattal. A teljes apparátust →*Szántó Béla* irányította, a →*sajtó-
ügyeket Sebestyén Arnold és Kner Imre*. – A ~ működését tovább szabályozta az FKT LVI. és LXXV., ill. a KN 25., 34. és 60.sz. rendelete. Az FKT márc.28-án rendelkezett a *Sajtótermékek Országos Tanácsa* (SOT) felállításáról. *Göndör Ferenc* vezetésével a SOT legfőbb szerve, a *Sajtó-
direktórium* megszüntette a polg. lapokat, lefoglalta és a pártlapoknak adta át az egyházi és a magánnyomdák készleteit. *Gellért Oszkár* vezetésével *Vidéki Sajtóosztályt* szerveztek a megszállt területekről menekült újságírók foglalkoztatására és ellenőrzésére, s a vidéki sajtószolgálat működtetésére és ellenőrzésére. Többszöri módosítás után a ~ alá helyezték, majd ismét az FKT hatáskörbe került. *Vágó Béla* átszervezése nyomán a SOT legfelsőbb fórumaként ápr.10-én 9 tagú biz. alakult, amely korlátlan hatalommal bírt az üzleti ügyekben és a →*papírellátásban*. A Sajtódirektórium 4 napig csak a vidéki újságírók elhelyezésével, vmint a már korábban felállított vidéki *Sajtótudósító Irodával* foglalkozott, majd 14-én feloszlatták, ügyeit a *9-es Direktóriumnak* adva át, amelynek elnöke *Bogár Ignác* lett. Ez és az új *Sajtóbizottság* irányította a sajtón kívül a grafikai szakmák szocializáló biz.-ait, az anyagbeszerzést és a munkaelosztást is. – Ápr.28-tól *11-es Direktórium* működött, 29-én pedig (feltehetően az összes addigi direktórium utódként) megalakult az *Országos Sajtóbizottság*, amely a ~n keresztül a KN-hoz tartozott. A Sajtódirektórium (régie és új egyaránt) máj.3. után már nem működött, a ~hoz tartozó Sajtóbiz. csak a vidéki lapokkal és az újságírók anyagi ügyeivel foglalkozott. A ~ minden biz.-ot és direktóriumot magába olvasztott. Teljhatalommal irányította az alkotást, annak technikai termelését és terjesztését. – A ~ ügyosztályai: elnöki iroda-személyügy, irodalmi és tudományos kiadói o., nyomdákat szocializáló és nyomdai termelőüzem, könyvüzemeket szocializáló és kiadói termelési o., sajtóügyek o-a, fénypéztári o., pü. o. és könyvelőség, terjesztői o. Ide tartozott a Bp-i és a vidéki csoport vmennyi

elosztóhelye, a Bp-i fedél alatti árusítás, a liszt-hivatalok o-a, az időszakos lapok ügyei, a lapelosztó központ, a könyvelőség, a raktár, az expedíció, s a kat. megbízottak. – Az FKT márc.28-án javasolta pol. megbízott kinevezését a sajtó élére, működésének azonban nincs nyoma. A kialakult kaotikus helyzetben az FKT a sajtóirányítást fokozatosan magához vonta a ~ hatásköréből, s az júlb. gyakorlatilag elhalt. ♦ **RR, 1438.**

Szent Imre Kör: →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegylet*

SZENT ISTVÁN elsüllyesztése: az osztrák-magyar →*haditengerészet* legújabb nagy csatahajójának pusztulása. A ~ nyomán félbeszakadt a legnagyobb ot-m. tád. kísérlet az →*otrantói tengerzár* ellen. – A tervek szerint (amelyet a hadiflotta újonnan kinevezett pk-a, →*Horthy Miklós* eltny. és törzse dolgozott ki), az akcióban csaknem a teljes ot-m. hajóhad részt vett volna. A 4 gyorscrk-nak 1918.jún.11-én hajnalban a Fano–Santa Maria di Leuca vonalon kellett volna megkezdenie az →*Antant* űrhajóinak lövését, majd a riasztott elg-et a megadott pontokon várakozó cshj-k ágyúit elé csalni. Az egész →*hadművelet* sikerének kulcsa a meglepetés volt. A cs. és kir. hadihajók titokban, kis csoportokban, külön-külön, éjszaka indultak és érkeztek az Otrantói-szoros közelébe. Az utolsó csoport, a SZENT ISTVÁN és a TEGETTHOFF cshj. és 5 kísérő tpn. jún.9-én este futott ki a polai →*haditengerészeti támaszpont*ról. Géphibák okozta késés miatt beleütköztek 2. hazai kikötőjébe igyekvő ol. gyorsnaszádba. A Rizzo kkap. vezette MAS 15 két torpedóval jún.10-én 3³⁰-kor eltalálta a SZENT ISTVÁN-t, amely 6¹²-kor elsüllyedt. Mivel a meglepetés elveszett, Horthy az akciót lefújta. A hajó személyzetéből hősi halált halt 4 ti. és 85 fő legs. A sebesültek száma 29 fő volt. A TEGETTHOFF-ra kilőtt 2 torpedó nem talált célba. ♦ **CsK, 1439.**

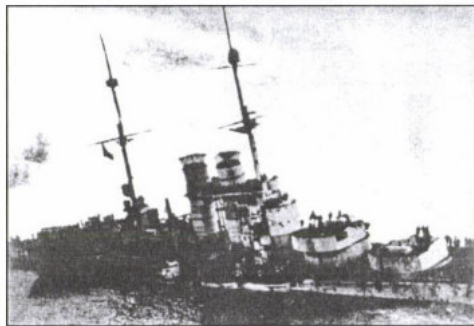
Szent Kereszt Hadsereg: →*Keleti misszió*

Szentpétervári megállapodás: →*Goluchowsky, Agenor*

Szentpétervári nyilatkozat: →*Totális háború*

Szentpétervári tanácskozás: orosz–francia politikai egyeztetés-sorozat az I. vh. előestéjén. A fr.

közt. elnök és me., Raymond →*Poincaré* és René →*Viviani* Or-i útja, annak 1914 eleji bejelentésekor a két ország szöv-ét kívánta demonstrálni. A ~ fontosságát az adja, hogy a →*szarajevói merénylet* után kirobbant →*júliusi válság* idején a két →*Antant*-hatalom a legmagasabb szinten hangolta össze dipl. lépéseit, miután a felek ismerték a →*Szerbiának* szánt ot-m. →*jegyzék* tartalmát. Az 1914.júl.20-23. közötti ~ résztvevői egyetértettek abban, hogy mind Fr-nak, mind Or-nak (hadereje szempontjából) kedvezőbb lenne, ha (az általuk elkerülhetetlennek tartott) kat. összecsapásra →*Központi Hatalmakkal* 1916–1917-ben kerülne sor. Ugyanakkor leszögezték: a felek egyikének sem érdeke, hogy a háb. kitolódásának ára Or. és legfontosabb balkáni szöv-e, Szerbia presztízavesztése legyen. A két nagyhatalom el kívánta kerülni, hogy az erőviszonyok a KH javára változzanak, ezért a háb. kockázatát is vállalták. Ez a szemlélet volt tapasztalható az or. mt. 1914.júl.24-i döntéseiben és Szerbiának küldött, kintartásra buzdító táviratban is. ♦ **KE, 1440.**

Ekkor már tudták, hogy hajót nem lehet bevontatni

Szenttamás: →*Légihajóbázis*

Szeptemberi program: →*Bethmann-Hollweg-memorandum*

Szerb hadsereg: →*Szerbia* fegyveres ereje az I. vh-ban. A háb. kitörésekor a ~ 6 első vonalbeli →*hadosztályból* (egyenként 16 zlj-jal, 3 lov.szd-dal és 9 ü-gel), 1 lov.ho-ból (16 lov.szd. és 2 ü.); 5 második vonalbeli ho-ból (egyenként 12 zlj., 4 lov.szd. és 6 ü.); 15 harmadik vonalbeli gy.ezd-ből (egyenként 4 zlj.), 12 lov.szd-ból és 30 régi típusú ü-ből (6-6 lg.) állt. Ezen kívül rendelkez-

zett 2 számfeletti gy.ezd-del, vmint 18 keretезд-del a frissen elfoglalt →Macedóniában (az ún. Újszerbiában). A ho-okat folyókról nevezte el (Duna, Drina, Morava, Šumadija, Timok, Bregalnica), ehhez toldották hozzá a vonalat jelző római számot: pl. Duna I, Timok II. Az első vonalbeli csapatok táb. szürke, a második vonalbeliek régi kék →*egyenruhát* viseltek. A harmadik vonalbelieknek (szerb állítás szerint) már nem jutott egyenruha, ezért civilben harcoltak. A szűkös anyagi helyzet azonban nem magyarázhatja, hogy őket még egységes karszalaggal sem látták el, így az ellenfél joggal vélte őket →*komitácsi*knak (→*hadijogsértés*). A ~ erejére vonatkozólag egy szerb vk. munka 264.000 →*puskát*, 11.000 lovas és 828 →*löveget* közöl. ♦ PF, 1441.

Szerb–Horvát–Szlovén Királyság <Kraljevstvo Srba, Hrvata, Slovenaca>: a Balkán ÉNy-i részén 1918.dec.1-én szerb vezetéssel alakult délszláv állam neve 1929.okt.3-ig. – 1. Az →*Oszták–Magyar Monarchia föderatív átalakításának* dszl. tervei után a dszl. (hr., szlovén) háb. emigránsok 1915.ápr.30-án megalakították a londoni →*Délszláv Bizottságot* Ante →*Trumbić* vezetésével. Trumbić és Nikola →*Pašić* szerb me. 1917.júl. 20-án a →*korfui nyilatkozatban* deklarálták az új délszláv államot a *Karadjordjević-dinasztia* vezetése alatt. Az 1918.ápr.8-11-i →*római nemzetiségi kongresszuson* a szerbek, ill. a hr-ok és a szlovének megerősítették az egyesülést, ekkortól használták a ~ nevet. Aug.11-én →*Montenegró* is jelezte csatlakozási szándékát az új dszl. államhoz. – 1918.okt.29-én Zágrábban a *Horvát Nemzeti Tanács* deklarálta az egyesülést. Fr. nyomására nov.19-én Genfben az egyes országok és tartományok vezetői megerősítették az egyesülést. Mivel Genfben Montenegró képviselője nem volt jelen, a kis balkáni ország csatlakozási szándékát a nov.26-i podgoricai gyűlésen erősítette meg. A →*Magyarországtól* elszakított →*Délvidékből*, →*Drávaszögből* és a →*Bánság* ¹/₃-ából kialakított *Vajdaság* <Vojvodina> csatlakozását nov.25-én mondták ki (a *Muraközt* és a *Muravidéket* nem a Vajdasághoz, hanem →*Horvátországhoz* sorolták). – 2. A korfui nyilatkozatban rögzített határok több ponton szemben álltak a szerb korm. 1914.szept.21-én és dec.4-én deklarált követeléseivel, ill. az 1915.aug.18-i *Antant-*

szerb titkos szerződésben foglalt ígéretekkal (BH, Hr. →*Fiumével*, részben →*Dalmácia*, Szlovénia nagy része, Szlavónia, Bácska és Bánság). Elmentmondott az 1915.ápr.26-i →*londoni szerződésnek* (az →*Antant* →*Olaszországnak* ígérte a Tarvisio–Volosca vonaltól Ny-ra eső →*Isztriát* és →*Görz–Gradiskát*, s az É-dalmát szigeteket); és az 1916.aug.17-i →*bukaresti egyezménynek* (→*Romániának* ígérték a Bánság egészét) is. Határa É-on ot. (Klagenfurt, Rába–Mura vidék) és m. (Baranya, Bácska, Bánság) érdekeket sértett. Montenegró még a csatlakozás előtt megkapta a Drinától É-ra eső területeket Shkodrával. A ~ határait egyrészt az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i* és az 1920.jún.4-i →*trianoni békeszerződésekkel* jelölték ki (→*Szerbia*; az így nyert területeket is lásd ott). Az 1920.nov.13-i szerb–ol. *rapallói szerződés* (Zárát kivéve) a ~nak juttatta egész →*Dalmáciát*, pontosította a határt →*Isztriában*, s szabad városi státuszt adott Fiumének. – 3. A (béke)szerződések után 248.987 km² területű ~ lakossága az 1921-es népszámlálás adatai szerint 12.017.300 fő, amelynek 74,4 % szerb vagy hr. (9.385.500 fő; a nem létező *szerbhorvát* [sic!]) nemzetet tüntetve fel a statisztikákban), 8,5 %-a (1.024.800 fő) szlovén, 4,3 %-a (513.500 fő) n., 3,9 %-a (422.400 fő) m., 3,7 %-a (441.700 fő) albán, 1,9 %-a (229.400 fő) ro.; ill. 46,6 %-a pravoszláv, 39,4 %-a r.k., 11,1 %-a muzulmán, 1,8 %-a prot., 0,5 %-a izraelita vallású volt. Az 1931. évi népszámlálás már különbséget tett: 5.282.000 szerbet és 3.147.000 hr-ot tüntetett fel; az 5:3 arány 1921-re is elfogadható. – Az 1920. nov.28-i (419 fős) alkotmányozó gy-i választások után ~ alkotmányos, parlamentális, örökletes monarchia lett, amelynek 312 fős parlamentjébe <szkupstina> a képviselők közvetlen és titkos választással kerültek. Uralkodója 1903 és 1921. aug.16. között a *Karadjordjević-házba* tartozó →*I. Péter*, attól *II. Sándor*, aki a szerb–hr. ellentétek kiéleződése miatt 1929.jan.6-án felfüggesztette az alkotmányt és kir. diktatúrát vezetett be. Feloszlatta a regionális és az etnikai pártokat, megvonta a nemzetiségi jogokat, s felfüggesztette a parlament működését. A nemzet-neveket eltörölve rendeleti úton deklarálta a „jugoszláv nemzetet”, s okt.3-án a ~ nevét *Délszláv Királyságra* <Kraljevina Jugoslavia> változtatta. II. Sándort 1934.okt.9-i marseille-i megölése után *Pál* régens-

hg. követte, majd az 1941.márc.27-i *belgrádi katonai hatalomátvétel* után *II. Péter*. ♦ **SJ, 1442.**

Szerb-horvát-szlovén nemzeti tanács: →*Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa*

Szerb titkos szervezetek: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* területén működő szerb illegális nacionalista szervezetek gyűjtőneve. Egy részük →*Szerbia* területén, más részük emigrációban alakult. Az I. vh. előtt és alatt a legjelentősebbek

A Narodna obrana jelvénye

közé tartozott az 1908-ban létrejött, a →*komitácsik*nak nevezett gerillákat kiképző *Narodna obrana* <Népi Védelem>, vmint az 1903-ban létesült, szerb ti-eket tömörítő *Crna ruka* <→*Fekete Kéz*>. Az utóbbi 1911-ben az *Ujedinjenje ili smrt* (UiS) <Egyesülés vagy Halál> nevet vette fel, amelybe már polg.

személyek is beléphettek. (Szerb eredetiben e szervezetek nevében csak az első kezdőbetűt írták nagy betűvel, a többi kezdőbetűt nem – OS.) A több ezer tagot számláló UiS a nagyszerb bir. megteremtését propagálta. Terrorista alakulatai számos pol. gyilkosságot követtek el. Legsúlyosabb következményekkel járó akciójuk az 1914.jún.28-án végrehajtott →*szarajevói merénylet* volt. Az UiS 1917-ben felbomlott, a ti-ek egy csoportja *Bela ruka* <Fehér Kéz> néven kivált, s 1929-ben részt vett P. Živković tbk. monarcho-fasiszta diktatúrájának megteremtésében. Az UiS vezetőit (az 1915.okt.-ben a fronton elesett Vojislav →*Tankosić* örgy. kivételével), köztük Dragutin →*Dimitrijević* (fedőnevéen Apis <Bika>) ezds-t, *Vuković* örgy-ot és Rude *Malobaić*-ot a *Sándor* régenshg. elleni merénylet után a szerb hadbíróság →*szaloniki perben* hozott ítélete alapján 1917.júl.26-án kivégezték, további 6 vádlottat 10-25 év börtönbüntetésre ítélték, a szervezetet betiltották, a →*szerb hadsereg*ből több, mint 100, az UiS-sel kapcsolatban álló ti-t eltávolítottak. ♦ **OS, 1443.**

Szerb visszavonulás: →*Albániai halálmenet*

Szerbia <Srbija>: királyság a Balkán ÉNy-i részén. A középkor óta tr. függőségben álló ~ az 1817.nov.6-i *belgrádi egyezményben* széles körű autonómiát kapott a Portától. Az 1830.aug.30-i szultáni ferma alapján az *Oszmán Birodalmon* belüli önálló fejedelemséggé vált, területe ekkor az egykori belgrádi pasalikra és a szendrői szandzsákra terjedt ki 23.700 km²-en, 368.000 lakossal. 1833-ban anektált 6 kisebb tr. kerületet (amelyet a szerb etnikum az 1810–1817-es felkelés során foglalt el), területe így 37.900 km²-re, lakossága 957.000 főre nőtt. Az 1878.márc.3-i or.-tr. *San Stefano-i békével* nyerte el teljes függetlenségét →*Törökországtól*, amit az 1875–1878-as balkáni háb-t lezáró *berlini kongresszus* júl.13-i záróokmánya megerősített. Mivel a háb-ban ~ megszerezte a *Pristinától* É-ra fekvő 4 szandzsákot (Niš, Piro, Toplica, Vranje), területe 48.300 km²-re nőtt. Az első →*Balkán-háborút* lezáró 1913.máj.30-i →*londoni békével* ~ megkapta a *Novibazar* szandzsák É-i felét, a második Balkán-háb-t lezáró 1913.aug.10-i →*bukaresti békével* →*Macedónia* 38,6 %-át (25.800 km²-t). Területe 1913 végén 78.000 km². – Az I. vh-t követően megszerezte az →*Osztrák-Magyar Monarchia* területének 21,3 %-át (144.072 km²), ezen belül az 1918.okt.29-én ~val egyesülő →*Horvátország* 42.541 km²-ét, az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i békével* →*Ausztriától* 28.400 km²-t 1.626.700 lakossal, ugyanezen békével az OMM-től →*Bosznia-Hercegovinát* 52.100 km² területen 1.336.100 lakossal; az 1920.jún.4-i →*trianoni békével* →*Magyarországtól* 21.031 km²-t (a →*Délvidéket*, a →*Drávaszöveget*, a *Muraközt* és a *Muravidéket*, ill. a →*Bánság* ¹/₃-át) 1.362.020 lakossal, amelynek 32,52 %-a (443.006 fő) m., 22,93 %-a (321.350 fő) n., 22,5 %-a (306.432 fő) szerb, 10,88 %-a (148.193 fő) hr., 4,27 %-a (58.134 fő) szlovén, 6,01 %-a (81.790 fő) ro., 0,89 %-a (12.115 fő) egyéb nemzetiségű volt. – 1918.dec.1-én →*Szerb-Horvát-Szlovén Királyság*-gá alakult. – Uralkodója a *Karadjordjević-ház*ba tartozó →*I. Péter* (1903–1921) volt. ♦ **SJ, 1444.**

Szerbia elfoglalása: a délszláv állam legyőzése a →*Központi Hatalmak* által. A →*Potiorek-offenzívákkal* (1914) ~ nem sikerült. 1915 tavaszán a brit-fr. →*gallipoli hadművelet* sürgetővé tette →*Törökország* megsegítését. A szárazföldi és a

dunai összeköttetés csak ~ után volt lehetséges, ám az előkészületek a →gorlicei áttörés, majd →Olaszország hadba lépése miatt megrekedtek. →Conrad von Höendorf gy.tbk. ot-m. VKF és a n. →OHL főnöke, Erich von →Falkenhayn gy.tbk. egyetértett a →keleti hadszíntér elsődlegességében. Falkenhayn később a n. pol. vezetés nyomására eltért ezen állásponttól. Miután 1915 nyarán Bg. felajánlkozott, Conrad is engedett, így megteremtődtek a →Szerbia elleni →hadjárat kat. feltételei (a pol. feltételeket →Bulgária csatlakozása biztosította). – A →hadműveleteket August von →Mackensen n. tbgy. vezette. 1915. aug.30-án megalakult a →Mackensen-seregcsoport: ot-m. 3.hds. (cs és kir. VIII. és XIX.hdt., 62.gy.ho., Streith-csoport, Sorsich-csoport, n. XXII.tart.hdt.; pk. →Köves Hermann gy.tbk.); n. 11.hds. (n. III.hdt., IV. és X.tart.hdt., ot-m. Fülöpp-csoport; pk. Wilhelm von →Gallwitz tü.tbk.); bg. 1.hds. (bg. 1., 6., 8., 9.gy.ho., Sztojkov-csoport; Kliment →Bojadzsiév altbgy.). A hdm-ekben részt vettek a →Bosznia–Hercegovina és →Dalmácia vezénylő tbk-ának (br. Stefan von →Sarkotić gy.tbk.) alárendelt csapatok (partvéd., →erődítés-helyőrségek, Drina-biztosítás), vmint a bg. hadvezetésnek alárendelt bg. 2.hds. (bg. 3. és 7.gy.ho.; pk. Georgi →Todorov vörgy.). A KH a →balkáni hadszíntéren 493 zlj-at, 66 és $\frac{1}{2}$ lov.szd-ot, 483 és $\frac{1}{2}$ ü-et vonultattak fel, összesen 492 ezer pu., 9480 lov.kat., 1717 lg. erőben, ebből 397 zlj-at, 59 és $\frac{1}{2}$ lov.szd-ot és 373 és $\frac{1}{2}$ ü-et Szerbia ellen. A szerb hds. 288 és $\frac{1}{2}$ zlj-at, 40 lov.szd-ot és 678 lg-et, a montenegrói 82 és $\frac{3}{4}$ zlj-at és 134 lg-et tudott kiállítani. – A KH az 1914-ben csődöt mondott Ny-K-i iránynyal szemben a tradicionális É-D-i mellett döntöttek. A terv szerint (amelynek kidolgozásában kiemelendő az ot-m. 3.hds. éléről 1915.szept.25-én eltávolított →Tersztyánszky Károly lov.tbk. és vkf-e, Dáni Béla ezds. szerepe) az ot-m. 3.hds. zöme és a n. 11.hds. É-ről erőszakosan átkel a határfolyókón, a bg. 1.hds. néhány nap késéssel K-ről megtámadja a szerb →állásokat, a bg. 2.hds. betör →Macedóniába, elvágja a Vardar völgyét és megakadályozza a Szalonikinél lévő →Antant-haderő É-i előrenyomulását, Ny-ról pedig (Drina mente) a cs. és kir. 62.gy.ho. minél több szerb erőt leköt. Conrad kifogásolta a bg. 1.hds. túlságosan É-i tád. irányát (aggodalmait

igazolódta: a Morava-völgyben összetorlódtak a n. és a bg. erők). – A →támadás okt.6-án kezdődött a XIX.hdt. átkelésével a Száván, majd tü. előkészítés után 7-én megkezdődött →Belgrád elfoglalása. A KH kezdeti sikereiben az erőfölényen és az Antant-segítség elmaradásán túl szerepet játszott a téves szerb helyzetfelmérés is. →Putnik vajda VKF és vk-a nem volt tisztában az É-on felvonult KH-haderő méreteivel, a fő tád-t Bg. felől várta, s túlságosan bízott a határfolyók véd-ében. – ~ első szakaszát (okt. végéig) a szívós szerb ellenállás és a KH fokozatos előretűtása jellemezte. A Morava völgyében kis ellenállásba ütköző n. 11.hds. gyorsabb haladása ellensúlyozta a nehezebb terepen nagyobb ellenállást leküzdő ot-m. 3.hds. lassúbb tempóját. Okt. 29-re megteremtődött a lehetőség a szerb haderő bekerítésére és megsemmisítésére, ám a *kragujeváci csata* (okt.29. - nov.1.) nem hozott döntő sikert, noha a három oldalról szorított szerb haderő az ország jelentős részét feladta. Nov.5-re sikerült megnyitni a Dunát. – D-en a bg. 2.hds. jelentős eredményeket ért el. Okt.27-én a szerbek az É-i kudarcok hatására K-i →arcvonalukat visszavették. 28-áig a bg. 3.gy.ho. elfoglalta Kumanovót és Skopljét, a 7. elérte Velest. A Szalonikiben partra tett fr. 57.gy.ho. újabb erősítés beérkezése előtt komoly akcióra nem vállalkozott. A brit 10.gy.ho. csak 27-én kapott saját hadvezetésétől engedélyt, hogy szerb földre lépjen. A szerb főerők üldözése a Ny-i Moravától D-re egyre nehezebbé vált: a zord időjárás, az utánpótlási vonalak megnyúlása, a közlekedés szinte lehetetlenné válása mellett kiéleződött a →Conrad-Falkenhayn-vita, s 3 n. ho-t az OHL elvezényelt. – A szerb hds. visszavonult a hegyek közé és kitörésre készült a Koszovói-medencéből D felé a Kačaniki-szoroson és Skopljen át. Mackensen másodszor is kísérletet tett a bekerítésre. A *koszovopoljei csata* (nov.19-24.) során megakadályozta a DK-i kitörést, de azt nem, hogy a megvert szerb hds. maradványai (velük a kir. Udvar, a korm., a polg. lakosság, vmint a magukkal hurcolt →hadifoglyok) Ny-i irányban elérjék az Adriát (→albániai halálmenet). – A szerbek halottakban és sebesültekben mintegy 94, eltűntekben 25.000; az ot-m. erők halottakban, sebesültekben és eltűntekben kb. 18.000 főt veszítettek. N-ot-m. →hadifogságba esett 101.000, bg-ba 50.000

szerb kat. A brit és az ol. flotta San Giovanni di Medua, Durazzo (→*Durazzo elfoglalása*) és Valona kikötőiből 1916.jan.21-től febr.26-ig 149.664 kat-t, 8500 polg. menekültet, 24.000 ot-m. hadifoglyot, 81 á-t, 370 gpu-t és 42.000 pu-t vitt Ol-ba. Minden más hadfelszerelés a KH hadizsákmányává vált, köztük 833 lg. A brit tengeri különítményt és fr. tü-et Szaloniki felé épp csak kivonták, felszerelésük elveszett. • **PF, 1445.**

Szerelvény: →*Felszerelés*

Szerémség: →*Délvidék*

Szerémségi betörés: szerb →*hadművelet*. Az →*Antant* sürgetésére a szerb hadvezetés a →*keleti hadszíntér* tehermentesítése érdekében a →*balkáni hadszíntéren* É-on (a Szerémségben), ill. D-en (Višegrádnál) a lehető legtöbb ot-m. erőt lekötő →*támadásra* szánta el magát. Az 1914.szept.6-án indított hdm-ben a 2.hds-hez tartozó Timok I. ho. Čevrtijánál (Mitrovicától K-re, az 1.hds. alárendeltségében álló Duna I. ho. és Šumandija I. ho. Kupinovo közelében átkelt a Száván. A betörő elg-gel főleg az Alfred →*Krauss* altbgy. pság-a alatt harcoló cs. és kir. 29.gy.ho. vette fel a küzdelmet. A Timok I. ho. Čevrtijánál súlyos (kb. 5000-6300 fő) veszteséget szenvedett. A Kupinovónál betört ho-ok több sikerrel jártak, szept.10-én átmenetileg elfoglalták Zimonyt is. – Szept.14-re a Szerémséget sikerült megtisztítani az elg-től. • **PF, 1446.**

Szeretetház: →*Pesti Chevra Kadisa Izraelita Egyelet*

Szilézia <Schlesien, Slask, Szilézia Hercegség>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya, a cseh korona országa. Az Odera, a Visztula és a Szudéták közt elterülő történeti tájegység, ot. cs. tartományként →*Magyarország*, →*Morvaország* és →*Németország* között. Alsó- és Felső Szilézia Hercegség és a kettő közé ékelődött Glatz Grófság 1526-ban örökséggel került a →*Habsburg-dinasztia* birtokába mint a cseh koronával 1329-ben egyesített, már 1163-tól n-római bir. terület. A leányági örökösödést kétségbe vonó *I. Frigyes* porosz kir. 1742-ben az első sziléziai háb-t lezáró békével a D-i keskeny sáv

kivételével az egész területet elragadta. A Habsburg-birodalom sem az 1744–1745-ös második, sem az 1756–1763-as harmadik sziléziai háb-val nem tudta visszafoglalni. 1763-tól a „maradék” 5147 km² terület viselte koronatarományként a ~ nevet, Troppau <Opava> székhellyel, 1910-ben 2 kerületbe és 2 →*törvényhatósági joggal felruházott városba* szervezve 756.949 főnyi, 44 %-ban n., 32 %-ban ln., 24 %-ban cseh lakossággal. – Noha a →*békekonferencia* Nagykövetek Tanácsa 1919 elején még elismerte ~ csszl. meg szállását, az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* ~ ⁴/₅-ét az újonnan létrehozott →*Csehszlovákiának*, míg Teschen <Tesín, Cieszyn> vidékét kettéosztva annak egy részében a helyreállított →*Lengyelországnak* ítélte. • **ZJ, 1447.**

SZKEB: →*Szövetséges Katonai Misszió*, →*Szövetségiközi Ellenőrző Bizottságok*

Szkutari tűzoltási hadművelet: nemzetközi →*békefenntartás* a független →*Albánia* kialakítása során. Az 1912.nov-ben kirobbant →*Szkutari-válság* folyamatában a hathatalmi (OMM, No., Ol., NBr., Fr., Or.) londoni konf. 1913.márc.29-i határozatára ápr.10-én nk. flottademonstráció kezdődött →*Montenegró* és É-Albánia előtt. Az őthatalmi flottába a →*Szerbiát* támogató Or. nem küldött hadihajót. Az ot-m. →*haditengerészet* 3 cshj. (ERHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETKY, ZRÍNYI), 1 crk. (ASPERN) és 3 tpr. (DINARA, SCHARFSCHÜTZE, ULAN) képviselte Maximilian →*Njegovan* eltngy. pság-a alatt. A nk. flotta pk-a a brit Cecil Burney altngy. lett, bázisául a cattarói ot-m. →*haditengerészeti támaszpontot* jelölték ki. →*Essad* pasa ápr.22-én átadta Szkutarit a montenegrói hds-nek, amely másnap bevonult oda. Ápr.26-án a Burney altngy. vezette tengernagyí tanács határozatot hozott a város őthatalmi megszállásáról, s ehhez 1000 fős tgy. kötelék összeállításáról (a londoni konf. máj. 5-én megerősítette a döntést). Szkutari elfoglalásának hírére Or. és Go. csatlakozott a nk. flottához: a SANKT PETERSBURG, ill. az ALBANIA kórházhajóval. Az OMM megerősítette kontingensét a SANKT GEORG pc.crk-val, s máj.3-án mozgósította →*bosznia-hercegovinai* csapatait. →*I. Miklós* montenegrói kir. az or. csatlakozás és az ot-m. csapatmozgások hírére visszakozott

és 4-én bejelentette, hogy átadja a várost a nk. öröknek. – Szkutari és 10 km-es körzete átvételére máj.14-én került sor, s e naptól feloldották az ápr.10-én bevezetett nk. →*blokádot* is. A 9-étől szervezett megszálló különítménybe (pk. a n. *von Klitzing* fkap., júl.30-tól *Biermann* kkap.) a RADERTZKY és a ZRÍNYI legs-éből 300 főt osztottak be gr. Otto *Welsersheimb* kkap. pság-a alatt, ezzel az OMM a legnagyobb létszámú osztaggal képviseltette magát (250 brit, 200 ol., 150 fr. és 100 n. matróz mellett). Júl.30-án Njegovan helyét Richard Ritter *von Barry* eltny. vette át. – Nyáron a →*tengerészgyalogság*ot szárazföldi erők váltották fel. Jún.10-én megtörtént a brit, júl.7-én a n., 25-én az ol., aug.8-án a fr. tgy-ok felváltása. Az ot-m. →*Vezérkar* a cs. és kir. 87. gy.ezd. IV.zlj-át jelölte ki, s azt megerősítették a 3.táb.árk.zlj-jal, 1 gpu. osztaggal, 1 táb. rádióállomással, 1 eü. osztaggal és csapatvonattal. A 29 ti. és 480 fő legs. Ottmar *Kailer* ezds. pság-a alatt

Osztrák-magyar ellenőrző pont Szkutari határán

júl.28-án érkezett Szkutariba. Az 1600 fős nk. erőből ismét a legnagyobb létszámú kontingens feladata a rendfenntartás volt a városon belül. – Szept.2-án a tengerügyi tanács döntött albán csendőrség felállításáról. Szervezését okt.15-től a holland *Thomson* alez. irányította, munkáját az öt hatalom 1-1 ti-je segítette, köztük az ot-m. *Josef Mair* szds. – Okt.15-én a tengerügyi tanács beszüntette működését, helyét nk. *Ellenőrző Bizottság* vette át, levonták az öt hatalom zászlaját, felvonták az albánt, s a brit *Phillips* ezds-t kinevezték Szkutari kat. kormányzójává, az őthatalmi békefenntartó erő pk-ává, egyben a Biz. elnökévé. Az ot-m. erők létszámát 31 ti-re és 564 fő legs-re

emelték (*Kailer* ezds-t 1913.nov.1-én *Franz Peter* örgy., 1914.jún.29-én *Edler von Lerch* alez. váltotta fel). 1914.jan.7-én ot-m. és ol. →*árkászok* megkezdték a Szkutari–San Giovanni di Medua <Shëngjini> út átépítését. – A ~ az I. vh. kitöréséig tartott. A brit kontingens 1914.aug.1-én, az ot-m. és vele a n. 4-én, az ol. 21-én, a fr. 24-én hagyta el Szkutarit. A fr-t a montenegrói hds-gel 1914.őszén bevetették a Balkánon. A n. szd-ot beosztották az ot-m. 6.hds. kötelékébe sorolt cs. és kir. 87.gy.ezd-be (ez volt az első n. alakulat, amely az ot-m. csapatokkal együtt harcolt az I. vh-ban). Az egykori n. és fr. bajtársak így hamarosan szembekerültek egymással. ♦ **RI, 1448.**

Szkutari-válság: az első →*Balkán-háború* idején kirobbant nemzetközi diplomáciai és háborús válság. 1912.nov. elejétől mintegy 30 ezres montenegrói és 15 ezres szerb haderő zárta körbe a főként albánlakta Szkutari <Skhoder> városát, melyet Hasszan *Riza* bej, majd 1913.febr.1-től →*Essad* pasa irányításával 26.000 fős tr. sereg védte. 1912.dec.17-én Londonban a Balkán-háb. lezárására összeült az →*európai nagyhatalmak* nagyköveti konferenciája, amely az önálló →*Albánia* létrehozásáról döntött. Ezzel az →*Oroszországtól* támogatott →*Szerbiát* az OMM megakadályozta, hogy kijusson az Adriára. – Londonban 1913.márc.22-én hathatalmi (OMM, No., Ol., NBr., Fr., Or.) döntés született Szkutari Albániához csatolásáról. A város ostromát ennek ellenére tovább folytatták. Au–Mo. kezdeményezésére (s hogy érvényt szerezzenek a londoni határozatnak) a konf. márc.29-i határozata alapján ápr.10-én (máj.14-ig tartó) nk. flottademonstráció és tengeri →*bloká*d kezdődött →*Montenegró* és É-Albánia partjai előtt. A szerb csapatokat ápr.12-től kivonták az ostromgyűrűből. Szkutarit a montenegrói hds. Janko →*Vukotić* tbk. pság-a alatt ápr.23-án bevette. Máj.4-én a nk. pol. nyomásnak és az OMM (amely csapatokat összpontosított D-i határainál) kat. erővel való fenyegetésének engedve Montenegró kiűrtette. – 1913.máj.14-től 1914.aug.23-ig Szkutari és 10 km-es körzete egy nk. (ang., fr., n., ol., ot-m.) különítmény kormányzása alatt állt. Ot-m. részről kezdetben a →*tengerészgyalogság* 300 matróza, majd a cs. és kir. 87.gy.ezd. IV.zlj-a vett részt a →*szkutari tűzoltási hadműveletben*. ♦ **BT, 1449.**

Szláv Nemzeti Gyűlés: →*Újvidéki határozatok*
Szlovák hűségnyilatkozat: →*Szlovák Nemzeti Mozgalom*, →*Szlovák Nemzeti Párt*
Szlovák légión: →*Felvidék megszállása*
Szlovák Liga: →*Clevelandi egyezség*, →*Szlovák nemzeti mozgalom*

Szlovák nemzeti mozgalom: a →*Magyarországon* az élő nyugati szláv etnikum pol., gazd. és kulturális törekvései a XIX. szd. második felétől az I. vh. végéig. A szlovákság ekkor 11 É-Mo-i →*vármegyében* alkotott (nem egyenletes eloszlásban) 50 % feletti többséget: Árva, Bars, Gömör és Kishont, Liptó, Nyitra, Pozsony, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc, Zólyom. Az ÉK-i vm-k rutén népességével együtt az ország legfejletlenebb öntudatú nemzetisége volt. A →*Felvidéken* a szl. nemzetiségi pol. mindössze 150-200 értelmiségi, ill. kispolg. család magánügye volt. Az általuk képviselt pol. törekvések a szélesebb szl. népi tömegekben alig találtak visszhangra. – 1. Az 1867. évi kiegyezés és Mo. államjogi státuszának helyreállítása, vmint az 1868:XLIV.tc. (nemzetiségi tv.) után a szl. vezetők fokozatosan alkalmazkodtak a reális pol. helyzethez. Feladva autonómista programjukat követeléseik max-át a nemzetiségi tv. méltányos alkalmazása, vmint a szl-ok nyelvi és iskolaügyi jogainak tiszteletben tartása képezte. – A XX. szd. elejétől a ~ differenciálódott. A turócszentmártoni →*Szlovák Nemzeti Párt* (SZNP) elszigetelten vegetált és program nélküli messianisztikus csodavárással tekintett a jövőbe. A r.k. →*Szlovák Néppárt* a szl. pol. új útjait kereste, néhol demagóg programja azonban kialakulatlan volt. Az előző jelesebb képviselői Svetozár Hurban-Vajanský, Pavel Mudroň és Matúš Dula; az utóbbi Andrej Hlinka, Ferdinand Juriga és František Škyčák voltak. Mindkét irányzat az integritás elvét vallva a szl-ok pol. törekvéseit Mo-on belül kívánta realizálni. – Az I. vh. előtti években bontogatta szárnyát a Hlas c. folyóirat körül tömörülő fiatalabb szl. értelmiségiek csehofil csoportja, élén Vavro Šrobárral, Pavel Blahoval és Anton Štefánekkel. A folyóiratról Hlaszistának nevezett tömörülés a cseh Thomaš G. →*Masaryk* követőjének vallotta magát. Pol. programja a tökeerős szl. középosztály kialakulását szorgalmazta. Intenzív cseh kapcsolatai ellenére (legalábbis dokumentálhatóan) nem

volt híve a Mo. felosztása árán megvalósítandó cseh-szl. pol. egységnek. – A háb. előtt a ~ egyetlen irányzata sem tartotta elképzelhetőnek Mo. területi megcsonkítását. Az Au-i csehek és a Mo-i szl-ok közös államisága (az →*Osztrák-Magyar Monarchián* belül vagy kívül) pedig a legvérmesebb szl. vezetők elképzeléseit is meghaladta. Sem a turócszentmártoni *národniarok*, sem a r.k. *ludákok* nem voltak hívei az ún. *csehszlovák nemzetegység* gondolatának, amit csupán a Hlaszisták néhány tagja tett magáévá, a háb. előtt még államjogi vonatkozások nélkül. – 2. Az 1914. évi →*júliusi válság*, az OMM hadba lépése, majd a háb. kiszélesedése nem váltott ki a ~ vezetőiből korm.- vagy Mo-ellenes megnyilvánulást; sőt a háb. kitörése után siettek odaadó támogatásukról biztosítani a m. korm-t és az uralkodóházat. A szl. lapok lojális, kimondottan hazafias szellemben írtak, és kitartásra, kötelességtudó magaviseletre szólították fel a szl. lakosságot. – Dula, az SZNP elnöke 1914.aug.5-i dátummal nyilatkozatot tett közzé a *Národnie Noviny*ban, amelyben a párt elnöksége nevében hitet tett a szl-ok odaadó hűségéről az uralkodóházhoz és a m. hazához. Ugyanígy viselkedtek a néppárti vezetők és sajtóorgánuk is. Juriga néppárti képviselő mind a *Slovenské Ludové Noviny*ban írott cikkeiben, mind a Bp-i →*Képviselőház*ban mondott beszédeiben kiállt a szlovákság dinasztiahűsége és m. hazafisága mellett. Hurban-Vajanský, a Mo-i szl. pol. és társ. élet legtekintélyesebb egyénisége az egész szl. nemzet nevében nyíltan állást foglalt a m. haza mellett és egy esetleges cseh-szl. állammal szemben. – 3. Az →*Antant*-országokban kifejtett emigráns cseh propaganda a Mo-i szl-okra szinte semmilyen hatással sem volt, az Orban, Fr-ban és az USA-ban élő szl-okra azonban igen. Néhány am. szl. vezetőnél kezdettől megnyilvánult azzal egybecsengő nézetek. Masaryk és társai igyekeztek megnyerni az am. szl. szervezetek szimpátiáját. A *Cseh Nemzeti Tömörülés* <České národní sdružení> és a *Szlovák Liga* <Slovenská liga> 1915.okt.22-én megegyezett a háb. után létrehozandó föderatív *cseh-szlovák* (sic!) állam alapvonalaiban. A →*clevelandi egyezség* aláírásától az am. szl. vezetők egy része a csehekkel való államjogi egyesülés alapjára helyezkedett, noha a szerződés szövege nem utalt az OMM feldarabolására. – Nem minden am. szl. vezető

értett egyet a Masaryk és Edvard → *Beneš* képviselte egységes *csehszlovák* (sic!) nemzetkonfickcióval, sőt sokan elleneztek bármilyen államjogi egyesülést: vajon a „csszl.” államban a csehek számbeli fölénye, gazd. és kulturális túlsúlya nem hat-e majd negatívan a szl-ok nemzeti fejlődésére, ill. nem áll-e majd fenn esetleges elcsehesedésük veszélye? A háb. utolsó évében Masaryk is jónak látta eloszlatni az am. szl-ok aggodalmait, s biztosítani őket, hogy a cseh majoritástól nem kell tartaniuk. 1918.máj.30-31-én a → *Csehszlovák Nemzeti Tanács* am. részlegének ülésén az am. csehek és szl-ok vezetői aláírták a Masaryk által szövegezett → *pittsburghi nyilatkozatot*, amely nagy vonalakban rögzítette a két nemzet viszonyát a háb. után létrehozandó csszl. államban. Ezt követően az am. szl. vezetők fenntartás nélkül elfogadták Masaryk és Beneš koncepcióját, s az egyezményt elegendő garanciának tartották a szl. nemzeti érdekek biztosítására. – 4. A Mo-i szl. vezetők a háb. végső szakaszáig megőrizték lojalitásukat. Még azok is, akiket nem ragadott magával a fent leírt hazafias lelkesedés, egészen 1918 őszéig passzívak maradtak és a körülmények alakulásától várták nemzeti aspirációik megoldását. – A → *Cseh Szövetség* 1917.máj.31-i proklamációja a → *Bírodalmi Tanácsban*, amelyben a cseh képviselők az ún. természetjog alapján többek között a „csszl. nemzet Mo-i ágára” is bejelentették igényüket, a Mo-i szl. vezetők körében visszhangtalan maradt; ám ekkor már őrizkedtek a nyilvános hűségnyilatkozatoktól is. 1917.aug-ban szó volt róla, hogy Ján *Mudroň* vezetésével egy 80 tagú szl. deputáció tisztelgő látogatást tesz gr. → *Tisza* István me-nél, ám végül ez elmaradt. – Benešék 1918 elejétől sürgették, hogy követeljék nemzeti önrendelkezésüket, mivel az AH előtt ez lehetett volna a Mo-i szl-ok „csszl.” törekvéseinek bizonyítéka. A nyilatkozatra Šrobár vállalkozott a máj.1-i → *liptószentmiklósi rezolúció* elfogadtatásával. A csehek és szl-ok közös államiságára tett homályos utalásaként is értelmezhető rezolúció állásfoglalásra készítette az SZNP elnökségét. Az 1918.máj.24-i → *turócszentmártoni jegyzőkönyvet* azonban bizalmasan kezelték, arról a háb. végéig keveseknek volt tudomása. A Mo-i ~ vezetőiben 1918.máj-ban már felmerült, hogy vmennyi irányzat bevonásával, reprezentatív szervként létre kell hozni → *Szlovák Nemzeti*

Tanácsot (SZNT), amely adott pillanatban kellő súllyal képviselhetné a szl. nemzetet. Az első lépés azonban csak szept.12-én történt meg: az SZNP néhány vezetője felkérte Matuš Dula pártelnököt a szervezésre. – Az SZNT megalakítása körüli huzavona még tartott, amikor 1918.okt. második felében bekövetkezett az összeomlás. A Mo-i szl. vezetők azonban még ekkor is úgy vélték, hogy bárminemű aktivitás meddő erőlködés lenne, mivel a Mo-i szl-ok sorsa a nk. hatalmi érdekek függvénye, ezeket pedig a hazai fejlemények nem képesek befolyásolni. Legcélszerűbb tehát kívánni a megfelelő pillanatot, és (ha úgy adódik) csatlakozni a győztes AH hozzájárulásával létesülő csszl. államhoz. A SZNT megalakítására végül okt.30-án került sor Turócszentmártonban, elnökévé Dulát választották. Az SZNT elfogadta a → *turócszentmártoni határozatot*, amelyben állást foglalt a „cseh–szlovák nemzet Mo-i ágának” önrendelkezési joga mellett, és elvileg elfogadta a Masaryk által vezetett cseh emigráció államjogi törekvéseit. • PGy, 1450.

Szlovák Nemzeti Párt <Slovenská národná strana>: a → *magyarországi* → *szlovák nemzeti mozgalom* alkotóját képező pol. szervezet. 1871.jún. 6-án alakult meg Turócszentmártonban. Programja alappillére az 1861-es szl. nemzeti memorandum képezte, központi sajtóorgánuma a *Národnie Noviny* volt. Aktivistáit erről *národníarok*nak is nevezték. Mivel az 1870-es évek parlamenti választásain rendre kudarcot vallott, az 1880-as évektől a ~ passzivitásba vonult, s csak 1901-ben kezdett újból aktív pol. tev-be. Az 1901. évi választásokon 3, 1905-ben 1, 1906-ban (a párt r.k. szárnyával együtt) 7, 1910-ben 3 mandátumot szerzett. Elnökei: 1877-ig Viliam *Paulíny-Tóth*, 1877–1914 között Pavel *Mudroň*, 1914–1918 között Matuš *Dula*. – A ~ az I. vh. kitörése után, 1914.aug.5-én felfüggesztette működését. Dula a *Národnie Noviny* hasábjain nyilatkozatban tett hitet a szlovákság hűségéről az uralkodóházhoz és a m. hazához. Kifejtette, hogy csak az oszthatatlan → *Osztrák–Magyar Monarchia* keretében tudja elképzelni létezését, ezért mindent megtesz a győzelem érdekében. Dula a m. me-öt is sietett táviratilag biztosítani a → *magyarországi* szl-ok hazafias hűségéről. – A háb. utolsó évében a ~ szakított a pol. passzivitással. 1918.máj.24-én a

pártvezetőség bizalmas értekezletet tartott, s a titkos *→turócszentmártoni jegyzőkönyv*ben lefektette a szl. nemzet önrendelkezési igényét. Kimondták egy szl. pol. csúciszerv, a *→Szlovák Nemzeti Tanács* (SZNT) megalakításának szükségességét. Megbízottai 1918.okt.-ben eredménytelen megbeszéléseket folytattak gr. *→Károlyi Mihály* m. ellenzéki csoportjával. • **PGy, 1451.**

Szlovák Nemzeti Tanács <Slovenská národná rada>: a *→magyarországi* szlovákok politikai csúciszerve. Létrehozására az I. vh. utolsó évében kezdődtek meg a titkos előkészületek. Milan Hodža lapja, a *Slovenský Týždenník* 1918.máj.31-én nyíltan sürgette egy reprezentatív össznemzeti szerv megalakítását. Bár konkrét lépések akkor nem követték a felvetést, a szl. pol. vezetők komolyan fontolgatták esélyeit és buktatóit. Aug. 31-én a *→Szlovák Nemzeti Párt* (SZNP) hivatalos lapja, a *Národné Noviny* is nyíltan írt egy ilyen csúciszerv létrehozásának szükségességéről. – Szept.12-én az SZNP hét vezető személyisége Bp-en egy magánlakásban megtartott bizalmas megbeszélésen megbízta Matuš Dula pártelnököt a ~ megszervezésével. Dula szept.23-án értesítette pártja vezetését, a szl. szoc.dem.-kat és a *→Szlovák Néppárt* vezetőit erről a határozatról, s 15 ismert szl. vezetőt ajánlott a felállítandó testületbe. A ~ létrehozása azonban húzódozott: Dulák szerint ugyanis minden kockázatos kezdeményezés elhamarkodott és felesleges lett volna, mivel a Mo-i szl.-ok sorsa amúgy is a nk. hatalmi érdekek függvénye. – Dula végül okt. utolsó napjaiban (egy adatok szerint 26-án) körlevében felszólított néhány ismertebb szl. vezetőt, hogy 30-án jelenjenek meg Turócszentmártonban, mivel ott sor kerül a ~ megalakítására. A jelzett napra összehívott értekezlet elfogadta a *→turócszentmártoni határozatot*, majd megválasztotta a 20 főből álló ~ot, amelyben helyet kapott vmennyi szl. pol. irányzat képviselője. Elnökké Dula-t választották. • **PGy, 1452.**

Szlovák Néppárt <Slovenská ľudová strana>: a *→magyarországi →szlovák nemzeti mozgalom* alkotóját képező pol. szervezet. 1913.júl.29-én alakult meg Zsolnán a *→Szlovák Nemzeti Párt* r.k. szárnyának szervezeti önállósulásával. Elnökké Andrej Hlinkát, alelnökké František

Škvěákot, titkárává Ferdinand Jurigát választották. Hivatalos lapjává a *Slovenské ľudové noviny*-t nyilvánították. Aktivistáit erről *ludákok*nak is nevezték. A háb. kitörése után a ~ sajtóorgánuma és vezetői minden alkalmat megragadtak, hogy a szl.-ok hűségéről és hazafias érzelmeiről biztosítsák a m. korm.-t és a közvéleményt. Juriga mint képviselő 1915.ápr.26-án a *→Képviselőházban* öntudatosan hangoztatta: „A m. egy-ben a szl. nép képviselőjeként [...] emelem fel szavamat. Tehetem ezt azoknak az ékes és sok véráldozatba került tetteknek alapján, amelyeket a szl. nép ezekben a harcokban véghezvitt, azoknak az áldozatoknak alapján, amelyeket a haza oltárára hozott [...] amikor közös erővel, egy lelkesedéssel, egy szeretettel, egy áldozatkészséggel az egységes m. államért küzdünk, amikor a hazáért áldozzuk életünket, akkor az egységes pol. m. nemzet minden egyes tagjának áldozatkészségét és lelkesedését ismerjük el és honoráljuk [...] ne gyanúsítsa meg senki a szl. népet az ő hazafiságában...” 1915.dec.9-i Kház-i beszédében hangsúlyozta, hogy „mi érzelmileg elválaszthatatlank és területileg szétszakíthatatlanok vagyunk”. – A háb. utolsó hónapjaiban, számolva az OMM vereségével, a ~ gyökeres pol. irányváltást hajtott végre. 1918.szept.-ben Juriga már egy pol. csúciszerv, a *→Szlovák Nemzeti Tanács* (SZNT) megalakítását szorgalmazta, amely a világ előtt a szlovákság nevében „beszélhet és cselekedhet”. Okt. 19-én a Kház-ban arról beszélt, hogy a szl. nemzet „követeli [...] azt a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és mellérendeltségének viszonyát a szabad nemzetek között”. Azt is kijelentette, hogy „a szl. nemzet nem ismeri el ezen parlamentnek és korm.-nak létjogosultságát...”. Az 1918.okt.30-án megalakult SZNT vezetésében a ~ két vezetője, Hlinka és Juriga kapott helyet. • **PGy, 1453.**

Szlovákia <Slovensko>: a *→történelmi Magyarország* É-i részén, a *→Felvidéken* az I. világháború után kialakult történeti tartomány. Korábban sosem képezett közíg. egységet. Az 1918.okt.30-i *→turócszentmártoni határozattal →Csehszlovákia* része. 1938.okt.6-tól autonóm, 1939.márc.14-től 1945.ápr.-ig formailag független, 1993.jan.1-től ténylegesen független állam. • **SJ, 1454.**

Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa: az →*Ösztrák–Magyar Monarchia* területén élő horvát, szlovén és szerb nemzet pol. képviselőit 1918.okt.5-6-án Zágrábban alakított szervezet. Fő célkitűzése a dszl-ok egyesítése volt egy dem. államban. 1918.aug.16-án Laibachban <Ljubljana> alakult meg a *Szlovén Nemzeti Tanács* <Slovenski Narodni Svet>, a ~ elődszervezete, amely magát a majdan megalakuló ~ tagozataként definiálta. A ~ elnöke a szlovén Anton →*Korošec*, alelnöke a hr. Ante *Pavelić* és a szerb *Svetozar Pribičević* volt. A ~ okt.19-én deklarálta: a/ minden pol. és nemzeti ügy intézését átveszi a dszl. pol. pártoktól és csoportoktól; b/ csak rajta keresztül lehet nemzeti érdekeket érintő pol. tev-et folytatni; c/ megszüntet minden kapcsolatot az OMM-val; d/ önálló államot hoz létre. – Mivel minden 100.000 lakos választhatott 1 képviselőt, a ~ban a hr-ok kerültek többségbe: →*Horvátország* 28, *Szlovénia* 14, →*Dalmácia*, →*Isztria*, a *Vajdaság* és a többi terület összesen 10 főt delegálhatott. A ~ a →*Délszláv Bizottsággal* és →*Szerbiával* szemben önálló hatalmi központtá kívánt válni, amit elősegített, hogy 1918.okt.29-én a hr. Ogy. <Sábor> kimondta Hr. elszakadását az OMM-tól és elismerte a ~ot mint legfelsőbb államhatalmi szervet. – Az →*Antant* (elsősorban Fr.) nyomására nov.9-én Genfben *Korošec*, *Nikola* →*Pasić* szerb me. és Ante →*Trumbić*, a Dszl. Biz. elnöke deklarációt fogadott el. *Pasić* elismerte a ~ szuverenitását saját területe felett az alkotmányozó ngy. megválasztásáig, de a kül-, a had- és a tengerészetiügy irányítására ideiglenes korm. felállítását mondták ki, amelybe a szerb korm. és a ~ 3-3 minisztert delegál. A deklarációt egyik fél sem ratifikálta. – Nov.25-én az ol. hds-től és a polg.háb-tól való félelem miatt a ~ határozatot hozott az egyesülésre a Szerb Királysággal, amit dec.1-én jelentett be *Karadjordjević* Sándor régenshg. Belgrádban mint a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* megalakulását. A Vajdaság szláv ngy-e nov.25-én az →*újvidéki határozatokkal*, →*Montenegró* egy-e a 26-i *podgoricai határozzal* csatlakozott az új államhoz. • **VG, 1455.**

Szlovénia: →*Krajna*

Szmrecsányi György (Felsőkubin, 1876.szept. 23. – Bp., 1932.szept.22.): legitimista politikus.

Jogi tanulmányai után a Statisztikai Hivatalban, majd a Kereskedelmi Minisztériumban dolgozik. 1904-től a *Szabadelvű Párt* egy-i képviselője, később a →*Katolikus Néppárthoz* csatlakozik. Az I. vh. idején 3 évi frontszolgálat után hdgyként szerel le. 1917-től az →*őszirózsás forradalom* kitöréséig Pozsony vm. és város főispánja, ill. 11 vm. kormány-, később kir. biztosa. A TK idején a bécsi →*Antibolsevista Comité* (ABC) egyik frakcióját vezeti. 1919.jún. elején ~ volt állami hivatalnokokból és hivatásos kat. ti-ekből álló, fe. akciókat szorgalmazó csoportja kiválik az ABC-ből, s az ot. jobboldali keresztényszocialisták által kormányzott →*Stájerország* székhelyén, Grazban létrehozta saját vezetőségét. ~ csoportjához fűződik a bécsi m. követség 1919. máj.2-i kirablása. – A TK bukását követően az →*ÉME* első orsz. elnöke. Az 1920.febr.16-án összeült első ngy-ben a *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja* programjával a zalaegerszegi kerület képviselője. 1921-ig a Ngy. alelnöke. Az első →*királypuccs* alatt, 1921.márc.28-án személyesen →*Horthy* Miklós pcs-ára Hajmáskéren letartóztatják. Részt vesz →*IV. Károly* második visszatérési kísérletének előkészítésében. Az egyre inkább a közép- és kispolgári rétegekhez és a →*kormányzó* környezetéhez húzó ÉME a második királypuccs kudarca után a →*legitimistákat*, köztük ~t kizárja. Tagja az 1922.febr.3-án megalakult, gr. →*Andrássy* Gyula vezette *Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Pártnak*. Ennek választási veresége miatt nem kerül be az 1922-es második ngy-be. A pol. mellett élénk publicisztikai tev-t folytat. • **SzP, 1456.**

Szociálpacifizmus: →*Háborúellenes kongresszusok*

Szociálszovinizmus: →*Internacionálé, II.*

Szófiai egyezmény: a *Bulgária* hadba lépését előkészítő megállapodás a →*Központi Hatalmak* oldalán. Része a balkáni kat. helyzet tisztázására és →*Törökország* megsegítésére →*Szerbia* ellen indítandó →*hadjárat* dipl. előkészítésének. Az 1915.szept.6-i ~ megismételte az ugyanaznap aláírt *plessi egyezményben* foglalt kat. konvenciókat és n. ígervényeket (→*Bulgária csatlakozása*). Belépéséért cserébe a ~ben a KH ígéretet tett Bg-nak, hogy visszakapja a második →*Balkán-háborút*

lezáró 1913.aug.10-i →*bukaresti békében Szerbiának átadott* →*Macedóniát és a Morava folyótól K-re fekvő szerb területek jelentős részét; s hogy az esetre, ha Go. és* →*Románia* hadat üzen a KH-nak, Bg. további kompenzációkra számíthat Ny-Thrákiában és →*Dobrudzában*. – Aláírásának napján To. külön egyezményben csatlakozott a ~hez. Ebben átengedte Bg-nak a Marica folyótól Ny-ra fekvő területeket Alexandrupolisz kikötőjével, s a hozzá tartozó vasútvonallal. – 1915 késő nyarán az →*Antant* is megkísérelte Bg. saját oldalára állítását, ám csupán Macedónia egy részét tudták Bg-nak felajánlani, azt is csak háb. után, ráadásul Szerbia még ehhez sem járult hozzá. – A ~ értelmében Bg. 1915. szept.22-én mozgósított, okt.14-én hadat üzent Szerbiának, és okt.16-án a bg. csapatok bekapcsolódtak a →*hadműveletekbe*. ♦ **KE, 1457.**

Szolgálati jegy: rövid, ált. kézzel vagy géppel írt pecsétes utasítás vagy rendelkezés. A kevésbé fontos, de sürgős esetekben a szabályszerű jelentés mellőzésével szerkesztett kisméretű irat. Elöljáró pság-ok, ill. alárendeltjeik is kiadhatták. Igen sürgős esetekben, a pk. távollétében a segédlt. is aláírhatta „P.f.” (Parancs folytán) jelzéssel, de ilyenkor a pság körbélyegzőjével is el kellett látni. Tartalmazhatott felszólítást, anyagigénylést, személyi vagy élelmezési intézkedést, jmű-kiutalást, rekvirálás alóli menetsítést stb. Az ügyviteli szabályzat szerinti ~ tartalmi szempontból a legnagyobb változatosságot mutatta. ♦ **SzE, 1458.**

Szovjet-Oroszország: →*Oroszország* jogutód állama 1918–1922 között. A tanács hatalom 1918. jan.23-i kinyilvánításától szerepel e néven, de az 1917.nov.7-i bolsevik hatalomátvételtől Or. már így nevezhető a →*Szovjetunió* 1922.dec.30-i megalakításáig. Az 1919–1920-ban az →*intervenciót* kivédő, ill. 1917–1922 között folyamatos polg. háb.-ba merülő ~ magjának tekinthető *Oroszországi Szövetségi Köztársaság* 1918.jún.1-én alakult meg. Eu-i területein a békekötésekkel és a ro. megszállással 806.800 km²-t veszített (Or-Lo., Finnország, Észtföld, Livföld, Kurföld, Kovno, Grodno, Besarábia, Wilno, Volhinia, ill. részben Vityebszk, Minszk, Pszkov, Szentpétervár, Arhangelszk kormányzóságok). E területeken 5 független állam alakult ki: →*Lengyelország*,

→*Finnország*, →*Észtország*, →*Lettország*, →*Litvánia*. →*Besszarábiát* →*Románia* annektálta. Ázsiai területváltozásai az 1920-as évek közepéig szinte követheetlenek, amennyiben ide számítjuk a hol kíváló, hol (erővel) csatlakoztatott nemzetiségi területeket, vmint a fehér tbk-ok kezén lévő területeket. – Tv.hozó testülete a *Tanácsok Összoroszországi Kongresszusa* <Szjezd Vszeroszsijszkij Szovjetov>, végrehajtó testülete (korm-a) a *Népbiztosok Tanácsa* <Szovjet Narodnih Komisszarov>. A tényleges hatalom ennek elnöke, Vlagyimir Iljics →*Lenin* kezében összpontosult. Hatalma azon alapult, hogy ő volt az *Összoroszországi Kommunista (bolsevik) Párt* <Vszeroszsijszkaja Kommunisticseskaja Partija [bolsevikov]> *Politikai Bizottsága* legtekintélyesebb, elismert irányítója. ♦ **SJ, 1459.**

Frontbarátkozás osztrák-magyar és orosz katonák között a breszt-litovszkai békét követően. Az orosz felírat jelentése: „Éljen a demokratikus béke!”

Szovjetunió <Szojuz Szovjetszkij Szocialiszticheskij Reszpublik>: →*Oroszország*, egyben →*Szovjet-Oroszország* jogutódja. 1922.dec.30-án alakult meg az *Oroszországi Szocialista Föderatív Tanácsköztársaság*, az *Ukrán Szocialista Tanácsköztársaság*, a *Kaukázusontúli Szocialista Föderatív Tanácsköztársaság* és a *Belorusz Szocialista Tanácsköztársaság* egyesítésével. E közt-ok államisága és önállósága addig is csupán formális volt. A polg.háb. végére meghódított területeket egyszerűen Or. vagy más tagközt. részévé nyilvánították. 1924-ben megalakult a *Türk-mén* és az *Üzbég*, 1936-ban a *Tadzsik Szoc. Tanácsközt.*, a *Kazah* és a *Kirgiz Autonóm Szöv.-i Közt.*, az *Azerbajdzsán*, az *Örmény* és a *Grúz*

Tanácsközt. Az utóbbi 3 addig együtt alkotta a Kaukázusontúli Szoc. Föderatív Tanácsközt-ot. – A tv.hozó parlament funkcióit a kétkamarás *Legfelsőbb Tanács* töltötte be. A *Szövetségi Tanács*ba minden 300 ezer lakos 1 képviselőt választott, a *Nemzetiségi Tanács*ba minden szöv. közt. 25, autonóm közt. 11, nemzetiségi körzet 5 és nemzetiségi terület 1 küldöttet delegált. A *Legfelsőbb Tanács Elnöksége* a kollektív államfői testület feladatkörét töltötte be. A végrehajtó hatalmat a *Népbiztosok Tanácsa* (korm.) gyakorolta. A legfontosabb döntéseket a *Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Politikai Bizottsága* hozta, amelynek diktátori hatalommal rendelkező vezetője a párt főtitkára, *Sztálin* volt. Egyes közt. pártok nem léteztek, ami a bir. egységességének egyik legfontosabb biztosítója volt. – (További történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.) ♦ **SJ, 1460.**

Szógyén-Marich László, magyarországi és szolgáegyházi, gróf (Bécs, 1841.nov.12. – Csőr, 1916.jún.11.): jogász, szabadelvű politikus, az →*Oszták–Magyar Monarchia* berlini nagykövete. 1869-től Deák-párti képviselő. 1882.jún.15-től a →*közös Külügyminisztérium* második, 1883. máj.2-től első o.főnöke, titkos tanácsos és kamarás. A Szapáry-korm-ban 1890.dec.24-től a kir. személye körüli miniszter. 1892.okt.24-től berlini nagykövet. 1904-ben →*homo regius*. – 1914.júl.5-én ~ nyújtja át →*II. Vilmos* n. cs-nak gr. →*Berchtold* Lipót ot-m. kküm. emlékiratát a →*szarajevói merénylet* után a Balkánon kialakult helyzetről, vmint →*I. Ferenc József* kísérő levelét. Még aznap jelenti Bécsbe, hogy a n. vezetés hibának tartaná, ha az OMM nem használná ki az alkalmat a →*Szerbia* elleni kat. akcióra, →*Oroszország* beavatkozása esetén számíthat a n. szöv. hűségére, s hogy *II. Vilmos* garantálja →*I. Károly* ro. kir. korrekt magatartását. Másnapi, Theobald von →*Bethmann-Hollweg* n. kancellárral folytatott megbeszélésének lényegét abban látja, hogy →*Németország* kedvezőnek látja a dipl. helyzetet a Szerbia elleni határozott fellépésre. A →*júliusi válság* kirobbanása előtt tervezett nyugdíjazására 1914.aug.4-én kerül sor. – 1903-tól az MTA igazgató tagja. ♦ **KE, 1461.**

Szövetséges és Társult Hatalmak: →*Antant*

Szövetséges Katonai Misszió: a →*békekonferencia* Legfelsőbb Tanácsának (LT) határozata alapján Bp-en →*Antant*-tábornokokból létrehozott bizottság az I. vh. után. Feladata a békekonf. határozatainak közvetítése, végrehajtásának előmozdítása és ellenőrzése, ill. a Mo-i kat. és pol. helyzet figyelemmel kísérése volt. A békekonf. a ~ és a →*Clerk-missziók* révén (is) folyamatosan beavatkozott a m. belpol-ba. A TK bukásával, ill. a ro. megszállással kialakult pol. vákuumban az LT Tommaso →*Tittoni* ol. küm. javaslatára 1919.aug.5-én hozott határozatot a ~ Bp-re küldéséről, azzal a feladattal, hogy lépjen kapcsolatba a m. korm-nyal a →*fegyverszünet* betartása és a leszerelés végrehajtása céljából; folyamatosan jelentsen a Mo-i kat. és belpol. helyzetről; vegye fel a kapcsolatot a Mo-i ro. és szerb megszálló hds. főpk-aival, akadályozza meg azok túlkapásait, ill. minden olyan eljárást, amely a m. nemzeti érzelmeket sértheti vagy ami késleltetheti a békekötést; érje el a megszálló haderők minimalizálását, majd kivonulását. Az LT egyidejűleg feloldotta a Mo. elleni →*blokádot* és utasítást adott a legszükségesebb élelmiszerek behozatalának megindítására. Ezen intézkedések fenntartását a m. korm. együttműködési készségétől tette függővé. – A ~ a 4 nagyhatalom 1-1 tbk-ából (*tábornoki bizottságnak* is nevezték) és kísérőikből állt. Az USA-t Harry Hill →*Bandholtz*, NBr-t Reginald St. George Gorton, Fr-ot Jean César Graziani, Ol-ot ? Mombelli tbk. képviselte. Csekély kísérettel érkeztek Bp-re, elsőként Gorton tbk. aug.5-én. A ~ mellé Ro. Constantine Diamandyt, az SHS dr. Lazar Baitchet, Cssl. Milan Hodžat delegálta összekötőnek. – A ~ munkáját 12-én kezdte. Az utolsóként érkező Graziani azzal az utasítással jött, hogy az elnökséget átvegye, beleegyezett a már kialakított napi rotációs gyakorlatba. Az LT a fr. és az ol. érdekek előtérbe kerülésével kis szöv-eik, elsősorban Ro. javára fokozatosan csökkentette a ~ jogait, ezzel eleve tehetetlenségre kárhozta. Minden tagja panaszkodott és tiltakozott a mértéktelen ro. rekvirálás és kiszállítás ellen, s lehetőségeihez mérten cselekedni is próbált. Kellő hatáskör híján ezek csekély eredménnyel jártak, ám okt.5-én Bandholtz tbk-nak sikerült megakadályoznia a Nemzeti Múzeum műkincseinek Ro-ba szállítását. – A békekonf. a ~n keresztül érte el aug.23-án →*József*

fhg. → *kormányzó*, vmint → *Friedrich* István me. lemondását. Mivel azonban (még) nem volt más, az AH számára is elfogadható személy, Friedrich-et felkérték az ügyek továbbvitelére (így alakította meg aug.27-én második korm-át). – Az LT szept. 15-i határozata alapján a ~ feladatul kapta, hogy szervezzen a megszállt csapatokat helyettesítő m. fe. rendfenntartó erőt (amit a ro-ok folyamatosan akadályoztak). A ~ az általa támogatott → *Horthy* Miklós fővezér számára engedélyezte 2 gy.ho. és 1 lov.dd. felállítását, összesen 12.400 fővel. – Miután az LT fr. és ol tagjai is megelégtették a ro. korm. velük packázó és halogató pol-ját, az LT 1919 őszén a → *Clerk-misszió*kkal, ill. a ro. korm-nak küldött ultimátum-szerű jegyzékkel elérte a ro. hds. Mo-ról való kivonását, a m. rendfenntartó erők felfe.zését, vmint a Mo-i pol. helyzet stabilizálását, s a → *Huszár-kormány* megalakítását. A ~ 1919.dec.13-án Bandholtz tbk. kiválásával fokozatosan feloszlott. • **BZ, 1462.**

Szövetségek közti Ellenőrző Bizottságok: nemzetközi szervek a → *trianoni béke katonai határozványai* végrehajtásának felügyeletére. Felállításukról és feladatukról az 1920.jún.4-én parafált → *trianoni béke* 133. cikkelye rendelkezett: az „... összes olyan kat., hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket, amelyeknek végrehajtására bizonyos határidő van megszabva, Mo. a Szöv. és Társult Főhatalmak által erre a célra külön kinevezett Szövetségek közti Biz-ok ellenőrzése alatt köteles végrehajtani.” Az → *Antant*-hatalmakat a sorolt ügyekben a m. korm-nál a ~ képviselték, tudattak a m. hatóságokkal minden határozatot, amelynek meghozatalát a Szöv. és Társult Főhatalmak (NBr., Fr., Ol. együtt szöv.; az USA társult) maguknak fenntartották vagy amelyeket a fenti rendelkezések végrehajtása szükségessé tehetett. – A trianoni béke 137. cikkelye rendelkezett a *Katonai Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság*, a 138. a *Hadihajózási Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság*, a 139. a *Léghajózási Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság* felállításáról, feladat- és hatásköréről. A ~ at együtt kmsz. SZKEB-ként emlegették. A m. korm. külön megbízottat küldött ki a ~ mellé. 1927.márc.31-ig működtek. • **SzJ, 1463.**

Sztavka: → *Hadsereg-főparancsokság* (orosz)
Sztobjanovi lovasroham: → *Lovasroham*

Szuhomlinov, Vlagyimir Alekszandrovics (Telsi <Telšiai> [Litvánia], 1848.aug.16. – Berlin, 1926. febr.2.): orosz lovassági tábornok, hadügyminiszter. 1867-ben elvégzi a Miklós Lov. Ti. Iskolát, 1874-ben a vk. ak-át. 1899-től a kijevi kat. körzet vkf-e, 1902-től pk-helyettese, 1904-től pk-a, 1905-től egyidejűleg kijevi, volhíniai és podóliai főkormányzó. 1908.dec-től az → *orosz hadsereg* VKF-e, 1909.márc-tól hm. Minisztersége alatt kezdődik az 1912-es, Fr. által anyagilag támogatott kat. modernizáció, hogy háb. esetén a hds. mozgósítását 18 napra csökkentsék. E reformok növelték ugyan a hds. harcképességét, de nem tették alkalmassá egy hosszan tartó háb-ra, ill. nem szüntették meg a hiányosságokat, amelyek a cári → *Oroszország* ált. kríziséből és az → *orosz-japán háborúban* nyilvánvalóvá vált fogyatékoságokból következtek. ~ a fe.kezést külföldi megrendelésekkel igyekezett biztosítani, ami az I. vh. alatt fe.- és lőszerek hiányát okozott. Ezért, ill. az 1915-ös nyári vereségek, s azon vádák okán, hogy kapcsolatokat tart fenn a n. hírszerzéssel, a cár 1915.jún. 25-én menesztí és → *Polivanov* tbk-ot nevezi ki hm-ré. ~ ot 1916.máj.5-én letartóztatják. A vizsgálat a hazaárulás vádját nem igazolja, kiengedik, de háziőrizet alá helyezik. Az 1917.febr-i forr. után ismét letartóztatják és szept.25-én a hds. háb. készületlensége miatt életfogytiglani kényszermunkára ítélik, amit börtönbüntetésre változtatnak. 1918.máj.1-én (mivel elérte a 70. életévét) amnesztiával szabadul. Finnországba emigrál, majd No-ban telepedett le. • **BK, VG, 1464.**

Szurmay-alap (Szurmay Sándor báró-Honvéd-alap): hadijótékonyági alapítvány. Br. → *Szurmay* Sándor gy.tbk. hm. hozta létre a m.kir. → *Honvédség*, → *Népfelkelés*, → *Csendőrség* és horvát-szlavón *Csendőrség* hadirokkant vagy hadisérülteként segítségre szoruló tagjai, ill. a hősi halottak és a sebesültek vagy → *katonai betegség* következtében elhunytak özvegyei-árvái javára. A ~ hoz írásban folyamodók egyszeri pénztámogatásra számíthatnak. Surmay minisztersége idején a miniszteri segélykeret is (elkülönítve) e célra használták fel. A ~ javára a → *Hadsegélyező Hivatal* 1918.márc-ban sapkajelvényeket és bronzplaketteket hozott forgalomba 2, ill. 30 korona áron. A tervezéskor *Székely* Károly tart. hdgy. szobrászművésznek Surmay ült modellt. 1918.júl-tól a → *margit-*

szigeti hadikiállításán bemutatott ang. hk. 40 ezer koronával gazdagította a ~t. ♦ SzE, 1465.

A Szurmay-alap számára emlékermet árusító katonák.

Szurmay Sándor, uzsoki, báró (Német-Bogsán, 1860. dec. 19. – Bp., 1945. febr. 26.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok, m.kir. vezérezredes, m.kir. honvédelmi miniszter. Szegeden kat. →*főreáliskolát* végez, majd 1883–1884-ben elvégzi a →*Ludovika Akadémia* ti.képző tanfo-

lyamát. 1884. aug. 19-től hdgy. a 18. hv. gy. zlj.-ban. 1887–1889 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1898. máj. 1-től őrgy. a HM I. o.-án. Nov. 1-től a nagyváradi 4. hv. gy. ezd. zlj. pk.-a. 1899. okt. 1-től visszakérül a HM I. o.-ára, 1900. szept. 1-től a XX., dec. 10-től az I. o. vezetője. 1901. nov. 1-től alez., 1905. máj. 1-től ezds. Nov. 1-től a nagykanizsai 20. hv. gy. ezd. pk.-a. 1907. okt. 8-tól a HM II. →*ügycsop.*, 1910. máj. 1-től az I. ügycsop. főnöke, nov. 1-től vör. gy., 1914. máj. 1-től altbgy. – 1914. aug. 17. és nov. 23. között HM-i államtitkár. Nov. 24-től a 38. hv. gy. ho. pk.-a a →*keleti hadszíntéren*, részt vesz a →*limanowai csatában*. Dec.-től a 38. és 51. hv. gy. ho.-t magába foglaló, róla elnevezett hdcs. (később XXIV. hdt.) élén az Uzsoki-hágót védi a második →*uzsoki betörés* idején. Az 1915. máj. 2-i →*gorlicei áttörés* után →*Galíciában* tör előre. 1917. febr. 19-től 1918. okt. 31-ig hm., 1917. aug. 21-től gy. tbk. – 1919. febr. 24-én a →*Berlin-*

key-kormány internálja, aug.-ig fogságban van. 1919. második felében összekötő ti. a fr. kat. miszsiónál. 1921-ben ny.-ba vonul. – 1917. márc.-tól titkos tanácsos, aug. 17-től br., 1918-tól használja az „uzsoki” előnevet, 1918. aug. 17-től a nagykanizsai 20. hv. gy. ezd. tulajdonosa. 1926-tól a Fház tagja. 1941-ben vezds.-sé léptetik elő. – Főbb művei: A Honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868–1898 (Ludovika Akadémia Közlönye, Bp., 1898); Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe (Légrády, Bp., 1921); A magyar katona a Kárpátokban (Egyetemi Nyomda, Bp., 1940.). ♦ BT, 1466.

Szurony: kézi lőfegyverre felerősíthető szűrővágó hidegfegyver. Az I. vh. idején használt ~ok a XIX. szd második felében használtakhoz képest nem fejlődtek. A rendszeresített ~ok pengéje szögletes vagy lapos keresztmetszetű volt. A szögletes pengéjű ~ok 3 vagy 4 sarkosak voltak. A pengék szögletei között hosszanti vágatok a fe. könnyítésére szolgáltak. – A ~ felerősítése közvetlenül a csőre vagy az ágyazatgyűrűre történt. A legtöbb →*puska*, *karabély* ~ának pengéje lapos, szúrásra és vágásra egyaránt alkalmas volt. A lapos pengéjű ~t fogantyúval látták el, amely lehetőséget adott a vágóeszközként való használatra. A ~t a fogantyújában lévő pálya segítségével húzták rá a cső végére vagy a pu. alsóágyának megfelelő kiszögellésére. A feltűzött ~ rögzítésére a fogantyúpályában lévő rúgós retesz szolgált. A →*hadviselő* felek ismétlődő-einek ~ai (a fr. és az or. kivételével) közel hasonlókká váltak egymáshoz, csupán méretükben és felerősítésük módjában volt némi eltérés. – A háb. végén fellépő nagy fe. hiány miatt a ~okat egyszerűsített kivitelben is gyártották. A szükség-~ok gyenge minőségű vasból készültek, csak a legszükségesebb mértékű megmunkálással. Rendszeresítésükre külön intézkedtek (39/eln. 14-1915.: „Az 1888 M. és 1895 M. puska-~ok elfogytával, pót-~ok rendszeresítendőek, amelyek oldalfe-ként nem használhatóak, csak a pu-ra tűzve. A pót-~ok a 88/90 M., 90 M., és 95 M. pu.-knak megfelelően két mintában élesre fenne, szándékosan csiszolatlanul homályosan hagyva...”). – Az I. vh.-ban még jelentős szerep jutott a ~oknak, kmsz.: „A kat. a ~nyal aratja a győzelem babérját, amelyet támadó szellemének és tüzeinek fölénye érlelt meg.” ♦ LJ, 1467.

T, Ty

„T” szolgálat: →Különítmény

Tabitha Nőegylet: karitatív szervezet. A *Kos-suth* Lujza által jótékony nőegyletként alapított ~ a Mo-i →*Evangélikus egyház* egyik legnagyobb társ. egyesületévé vált, amely elsősorban Bp. szegényeit gyámoltotta, valláskülönbőség nélkül. Tagjai fehérműt varrtak, felsőruhát és cipőt gyűjtöttek a rászorulóknak, s kórházak részére is dolgoztak. Az I. vh. első két évében hetenként 350 kg ingyenkenyeret osztottak ki. Az akciókon kívül közel 600 nélkülözőt segítettek állandóan a ~ vagyonából. • KA, 1468.

Tábori bíróság <Feldgericht>: a hadra kelt sereg egy adott →*csapattest*énél felállított eseti ítélkező testület. A hadra kelt seregnél állandó bíróságokat nem állítottak fel. Az illetékes pk. mellé igazságügyi ti-eket rendelték, akik nyomozásvezetői, ügyészi és tárgyalásvezetői szerepet töltöttek be. Az esetenként megalakuló ~gok ítéletei ellen perorvoslat nem volt. • FGy, 1469.

Tábori Csendőrség: az →*Oszták-Magyar Monarchia* hadszervezetének alapvető karhatalmi és rendvédelmi testülete. Békeidőben a cs. és kir. →*közös Hadsereg*nél az ot. cs.kir. *Csendőrség*től <Gendarmerie> vezényelt és a hds-től kijelölt személyek közösen látták el a ~i szolgálatot, a cs.kir. →*Landwehr*nél az ot. Csendőrségtől, a m.kir. →*Honvédség*nél a m.kir. →*Csendőrség*től vezényelt cső-ök. 1888-tól 2 évente 9 cső.ti-et és 107 fő cső-t vezényeltek a Honvédséghez, akiket 4 hetes szaktanfolyamon képeztek ki. – Az I. vh. kitörése után a ~ létszáma megnőtt, s a ~i szolgálatot kizárólag cső-ök látták el. A hadra kelt sereg minden →*hadsereg-parancsnokság*ához 1 törzsti-et, 2 ti-et és 95 cső-t, a →*hadtestparancsnokság*okhoz 1 ti-et és 20 cső-t, a gy. →*hadosztály*okhoz 7, a lov.ho-okhoz 4 cső-t (közülük 1 alti. volt a pk.) vezényeltek. Az 1914. évi →*moz-*

gósítás után a m.kir. Csendőrségtől a →*közös Hadsereg*hez vezényeltek 9 cső.ti-et és 339 cső-t, s nőtt a Honvédség táb. cső-einek száma is. – A táb. cső. jogköre megegyezett a „rendes” cső-ével, kiegészülve az őrszolgálatba vezényelt kat-k jogaival. Ezen túl a →*hadművelési területen* jogában állt az intézkedésének ellenszegülő legs. állományú kat-t a helyszínen felkoncolni. Az intézkedését akadályozó ti. hadbírótság elé került. A hdm. területen hatáskörét túllépő táb. cső-t a →*tábori bíróság* statáriálisan akár halálra is ítélhette. A táb. cső. kötelességei közé tartozott a futárszolgálat ellátása, részvétel a beszállásolásban és a menetbiztosításban, a →*hadifoglyok* őrzése, ill. esetenként részvétel a hírszerzésben. • RI, 1470.

Tábori egészségügyi intézet <Feld-Sanitäts-Anstalt>: a hadra kelt sereghez beosztott katonai beteg- és sebesültápoló szervezetek. A betegek és a sebesültek kezelésére szolgáltak a →*hadosztály egészségügyi intézetek*, a →*tábori kórházak*, a mozgó →*tartalékkórházak* és a táb. →*gyengéledőházak*. A betegek és a sebesültek hátraszállítását végezték a *kórházvonatok* és a *kórházhajók*, ill. a *betegszállító-vonatok* és a *betegszállító-hajók*. Az elhasznált eü. anyagot a *tábori egészségügyi raktárak* pótolták. • MI, 1471.

Tábori erősítés: a támadó ellenség feltartóztatására (késleltetésére) és a saját csapatok véd. képességének fokozására létesített →*állások* rendszere. Az I. vh-ban vált ált-sá. Az →*állásháború kialakulásának* egyik következménye a ~ jelentőségének növekedése volt. – A ~ az I. vh. alatt hatalmas fejlődésen ment át. A háb. kezdetén a →*mozgóháború*ban csak hevenyészett állásokat építettek, ~t a tád. →*Központi Hatalmak* még nem alkalmaztak. Jellemző volt a tiszta *vonalvédelem*, s ha a →*védelem* vonalát a →*támadás* áttörte, az állás teljes kiterjedésében elveszett. A meredek röppályájú fe-ek (táb. tarack, puskagránát, av.) lefedték az egyetlen védővonal árkat, megnehezítve a harcvezetést és a közelharcot. Mikor az →*arcvonalak* kezdtek megmerevedni, az első vonal mögött eleinte 20-30, majd 100-200 m-re hátsó vonalak (→*árok*) keletkeztek, közlekedőárkok és egyéb véd. berendezések létesültek. A tü. tömeghatásra törekedett. A ~ ezt ellensúlyozandó mélységben tagolta a védőállást, a

vonallvéd. helyébe az *övvédelem* lépett. A \rightarrow *védőv* hátsó részeiből ellenlökéseket és ellentákokat hajtottak végre. – Az állásháb. során a véd. állóképességének és szilárdságnak növelése, ill. az áttörés új módszereinek kialakítása közötti versenyben a véd. előnyt megtartotta, miközben „művészi fokra” emelte a \sim i rendszer alkalmazásának elméletét és gyakorlatát. A véd. (többek között a \sim fejlődésével) egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Ez eredményezte a kiterjedt \rightarrow *frontvonalak* megmerevedését, és a nagy veszteségeket okozó \rightarrow *anyagcsatákat*. – Az I. vh. az \rightarrow *erődítés* egészének fejlődését nagy mértékben vitte előre. Az erődítés elmélete és gyakorlata egyre közelebb került a háb. gépi korszakának követelményeihez. A \sim fontosságban és eredményességben az *állandó erődítés* (\rightarrow *államerődítés*) elé került, de a kat. elemzők nem vetették el annak alkalmazhatóságát sem a jövő háb-jában. – A \sim ek kiépítésébe \rightarrow *munkasalakzatokat* is bevontak. ♦ BE, 1472.

Tábori gőzmosoda és fürdő (Tuszkay Márton, 1915)

Tábori gőzmosoda és fürdő: osztrák-magyar higiéniai intézmény a \rightarrow *hadszíntéren*. A tömeghds-eknél a szennyes ruha \rightarrow *hátországba* szállítása vagy megsemmisítése, ill. a folytonos utánszállítás anyagilag és technikailag szinte megoldhatatlan. Az első táb. mosógépet a n-ek alkalmazták <Badezugwäschereien>. – Az I. vh. elején a cs. és kir. \rightarrow *közös Hadügyminisztérium* 12. üggyo-a 5 db táb. mosodát rendelt a düsseldorfi Gebrüder Poensgen A.G. gyártól. E gépeket Zoltán Géza m. népfelkelő mérnök a harcát követelményei szerint átalakította. A n. Poensgen-féle gép 2 autóból és 2 pótkocsiból, a Zoltán-féle 1 autóból és 1 pótkocsiból állt. Az autón a mosógép, a facsa-

ró, a csővezeték, a tartalék alkatrészek, a szén, a benzin, a mosóanyag, a szerszámok, vmint a kiszolgáló legs. egy része volt elhelyezve. A pótkocsin a gőzkazán, az üzemgép, a közlőmű, a víztartály és a vízszivattyú volt; oldalfala a szárítókamrák falából és tetejéből állt. A *Zoltán-féle tábori mosodát* 1914. aug. 24-én állították rendszerbe (11 db-ot). A háb-ban az \rightarrow *Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg* csak ezt a típust használta. Különös előnye volt az olcsóság, a mozgékonyság, s hogy zuhanyfürdővel is el voltak látva, így a fürdővonatokat is helyettesíthette. A bárhol felállítható, sátorlapokkal körülvehető zuhanyfürdőben egyszerre 24 kat-t, 10 óra alatt 1000-et lehetett fürdetni. A táb. mosodával 5000 kat. ruhája 1 nap alatt volt mosható, a gőz segítségével forrásba hozott lúgban a ruha nemcsak megtisztult, de fertőtlenítődött is. Amíg a kat. fürdött, a mellette működő gőzmosógép kimosta, fertőtlenítette és megszáritotta fehérműjét. A \sim t 1 pk. és 20 kat. szolgálta ki. ♦ LJ, 1473.

Tábori gyengélkedőház <Feld-Marodenhaus>: részben a \rightarrow *hadosztály egészségügyi intézet* könnyű sebesülteinek átvételére, részben a \rightarrow *tábori kórház* és a \rightarrow *mozgó tartalékkórház*ból pihenésre elbocsátottak felvételére szolgáló eü. intézet. A \sim hoz 2 orvost osztottak be, felszerelése 500 k. beteg ellátására volt elég. ♦ MI, 1474.

Tábori imakönyv: \rightarrow *Katonai imakönyv*

Tábori kórház <Feldspital>: a hadra kelt sereg betegeinek és sebesülteinek első intézményi kezelésére felállított mozgó eü. intézet. Az \rightarrow *Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg* vezetésében gy. \rightarrow *hadosztályonként* 3 \sim működött, az előljáró hds-pság alárendeltségében. A \sim hoz 1-1 *tábori egészségügyi osztag* <Feld-Sanitäts-Abteilung> és *tábori gyógyszerár* <Feldapotheke> tartozott. *Funkcionális részlegei:* felvételi orvosügyleti szoba, beteg- és sebesülthelyiségek, elkülönített fertőző helyiség, műtőszoba, gyógyszerár, pk. és osztagiroda, konyhák, élelőkamrák, raktárak fehérmű, ruházat, felszerelés eü.anyag számára, fe.raktár műhellyel, őrhelyiség, fürdőhely, fertőtlenítőhely, halottaskamra. – A \sim élén *törzsorvosi rangban* lévő kat.orvos állt, személyzetéhez 3 kat.orvos, 1-1 eü. ti., kat. gyógyszerész, táb.

lelkész, csapatszámvivő (gazdászati ti.) tartozott, összes személyzete kb. 100 fő volt. Egy ~ban előírás szerint 200-300 beteget és/vagy sebesültet helyeztek el, de szervezetéből adódóan 600 főt is el tudott ellátni. Szükséghelyzetben (ha a hátraszállítás nem volt megoldható, pl. a körülzárt →*przemysli erődrendszerben*) ennél több sebesültet és/vagy beteget is felvett, de ilyenkor a könnyebb sebesülteket (ellátás után) igyekeztek más helyiségekben (pl. az eredeti pihenő körletben vagy sátrakban) elhelyezni. Tudunk olyan esetről, hogy egy ~ban egyszerre 1450 főt kezeltek (Udinében a →*caporettoi áttörést* követően).

A reifenbergi tábori kórház 1916 őszén az olasz fronton

– Berendezése az e célra szerkesztett 23 →*országos járműre* (17 anyagszállító, 5 sebesültszállító és 1 konyha) rakva követte a ~at. A kocsikat az állandóan oda utalt polg. fuvarosok hajtották. A ~ a →*frontvonal* mögötti 10-15 km-es sávban lehetőség szerint nagyobb épületekbe települt. A szállítható betegeket és sebesülteket az állandó eü. intézetekbe szállították hátra, hogy szükség esetén a hds-et minél előbb követni tudják. Ez sebesültszállító-kocsikon, e célra berendezett jmvű-veken vagy mozgó kórháznak berendezett eü. vonatokon <Eisenbahn-Sanitäts-Zug> és a

→*Vöröskereszt Egylet* sebesültszállító-oszlopai-val <Blessierten-Transportcolonne des rothen Kreuzes> történt. (Még: →*Sebesültszállítmányt kísérő osztag*) • FGY, MI, RA, 1475.

Tábori könyvtár: → „Könyvet a harczterre!” *mozgalom*

Tábori lelkészet (I.) <Militär-Geistlichkeit>: a katonák lelki gondozására létesített, az egyházmegyétől elkülönülten működő egyházi szervezet az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél* 1918-ig. 1869 után alapjaiban új szervezet és módosult vallásgyakorlási szisztéma jött létre. A ~ szervezeti egységei a hadszervezet alkotói szerint különültek el (cs. és kir. →*közös Hadsereg*, m.kir. →*Honvédség*, cs.kir. →*Landwehr*, cs és kir. →*Haditengerészet*). Működési kereteit és tev-ét ált. 1869-ben, 1883-ban és 1892-ben szabályozták, a m.kir. Honvédségnél 1879-ben, amely alapjaiban megegyezett a Landwehrben alkalmazottakkal. – I. A ~ egészét a r.k. *tábori püspökök* <Feld-Erpiester> és a munkáját támogató *Tábori Szentszék* <Feld-Consistorium> fogta össze. A r.k. ~ legmagasabb hatósága, a bécsi *Apostoli Vikáriátus* <Apostolisches Feld-Vicariat> a →*közös Hadügyminisztérium* kmsz. segédközege volt, élén az *apostoli tábori vikáriussal* <Apostolische Feld-Vicar>. Alatta a minden *katonai kerületben* megszervezett *katonai lelkészi kerületek* <Seelsorge-Bezirk> álltak 1-1 r.k. *katonai plébános* <Militär-Pfarrer> irányítása alatt. A lelképásztori teendőket az →*ezredek*hez beosztott r.k., görögkatolikus (g.k.) vagy görögkeleti (g.kei.) *tábori lelkészek* <Militär- vagy Feld-Curat> vagy *ezredkáplánok* <Regiment-Caplan> végezték. 1890–1911 között a r.k. *táb. püspökök* (apostoli vikárius) dr. →*Belopotoczky* Kálmán címzetes püspök volt, akit →*Bjelik* Imre címzetes püspök követett. – A ~ béke- és háb. szervezetre tagolódott, béke- és hadiállományt, ill. tényleges és tart. állományt különböztettek meg. Jelentős számban alkalmaztak *kisegítő polgári lelkészeket* is, akik rendes díjazást nem igényelhettek, de jutalomban részesülhettek. A kat. intézményeknél (→*helyőrségi kórház*, kat. fegyrintézet, rokkantház stb.) összesen 30-35 *katonalelkész* <Militär-Curat> alkalmaztak, akik szolgálati helyükön a kat. plébánoshoz hasonló joga-

kat gyakoroltak, s egyházi és kat. rangjuk alapján I. vagy II. o-ba soroltattak. A kat. plébánosok munkáját *segédlelkészek* <Militär-Caplan> segítették, akik a távolabb lévő csapatok lelki gondozását végezték. Segédlelkészi beosztást kaptak a g.k. és a g.kel. lelkészek is. Számuk e sorrendben (békeidőben) 39, 12, ill. 9 fő volt. – A kat-k részére 1860-tól lehetővé tették a saját hitszónokaik, 1883-tól a lelkészeik (a fentiekben túl ref., ev. lelkészek, izraelita rabbik, s a →*bosznia-hercegovinai* csapatok felállítását követően mohamedán imámok) által tartott szertartáson való részvételt. Azon kerületekből, ahonnan nagyobb számban hívtak be nem r.k. felekezetű katonákat, lelkészt is kértek, aki a kat. kerület vezetőlelkésze által ellenőrzött formában látogathatta a laktanyákat és a pk. engedélye szerint tarthatta szertartásait. Az izraelita kat-k mellé sem béke, sem háb. idejére nem terveztek rabbikat. Az illetékes pk. hatáskörébe utalták, hogy tárgyaljon az adott terület rabbijával. – A m.kir. Honvédségnél az 1898. évi *Szervi Határozvány* alapján béke idején lelkészeket nem alkalmaztak (a Lw-nél sem). Kivételt a →*Ludovika Akadémián* a vallásoktatás terén tettek. 1896-tól 12 prot. (6-6 ágostai és helvét hitvallású) lelkész látogathatta a katonákat. Háb. esetén 16 lelkésszel számoltak. – 2. A →*mozgósítás*kor a Táb. Püspökség fennhatósága alatt *ideiglenes plébániákat* hoztak létre. A →*hadserg*-pság-oknál 4-4 lelkészi állást szerveztek. Vezetőjük, a *tábori főpap* <Feld-Superior> a tényleges államánnyú kat. plébánosok közül került ki. Gyakorolta a katolikusok feletti lelkészi joghatóságot, felügyelte a →*hadosztály*- és a *kórházi lelkészeket*, intézte a hds-pság egyházi vonatkozású ügyeit mint annak segédközege. Szolgálati viszonya szerint a békebeli →*hadtestparancsnokság* kat. plébánosa jogkört töltött be, egyházi ügyekben a táb. püspöknek, kat. ügyekben a hds.pk-nak volt alárendelve. A →*hadtest*-pság-ébe tartozott még 1-1 g.k., g.kel., prot. lelkész, táb. rabbi vagy mohamedán imám. Háb. idején táb. főpap szolgált a vártörzseknél is. – A ho.pság-oknál 2-2 táb. lelkész volt. A r.k. gyakorolta a kat. káplán hatáskörét. A másik a ho. felekezeti összetétele alapján lehetett g.k., g.kel., ref., ev. is, aki viszonylag önállóan működött, s vezette saját anyakönyvét. A ho-vezetőlelkész külön anyakönyvi ívet vezetett minden hozzá rendelt →*csapat*testről, inté-

zetről, kórházról, s azoknak is felfektetett egyet, akik nem tartoztak egyik csoporthoz sem. Ha egy dd. vagy ezd. külön feladatot kapott vagy nagyobb távolságra került, köteles volt egy lelkészt velük küldeni, ill. az anyakönyvi úrlapokat eljuttatni. – A harcok alatt a ho. lelkészeinek a kötőzőhelyen kellett tartózkodniuk. Ha a csatatér a birtokukban maradt, a r.k. lelkészek a halottakat (ahol találták) beszentelték, kitöltötték, s a ho-vezetőlelkésznek átadták a halotti anyakönyvet. A más felekezethez tartozó lelkészek saját anyakönyvi nyomtatványuk másolatát adták át. – Az egyházi szabályok lehetővé tették, hogy az istentiszteletet (a harci helyzet függvényében) délután is tarthassák.

Tábori mise 2600 m magasban az olasz fronton

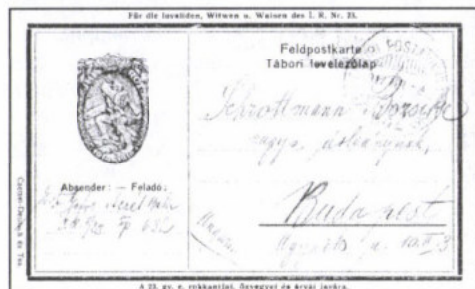
Engedményt tettek a szentségek kiszolgálása terén is, pl. lehetőség volt a csoportos feloldozásra. A fontosabb vallási ünnepek megtartásához a ho-vezetőlelkész köteles volt kidolgozott programot a hdt.pság elé terjeszteni. Sor került katonaházasságok és keresztelek tartására: a magasabbpság-ok ti.feleségei nem egyszer követték férjeiket. A kat-k többsége igazolást kért lelkészétől, hogy otthon köthessen házasságot. – A lelkészek kiválogatása során figyelmet fordítottak a teológiai felkészültségre, a katonas kiállásra, a fizikai erőnlétre, s a nyelvtudásra. 1915 őszén az OMM hadszervezeténél 1615, 1916 őszén 2400 rk. táb. lelkész szolgált, közülük csaknem ötszázan kaptak →*kitüntetés*t. A tényleges táb. lelkészek kevesen voltak. – A Honvédség 12 prot. táb. lelkésze nem alkotott prot. táb. lelkészi szervezetet. Egy-mással nem voltak szolgálati viszonyban, gyakorlatilag egyházukkal is megszakadt a kapcsolatuk. A Mo-i →*Református Egyház* és →*Evangélikus Egyház* arra törekedett, hogy külön m. prot. ~i szervezet létesüljön, s a prot. vallású m. kat-k

arányának és alkalmazási területének megfelelő számú prot. táb. lelkész álljon szolgálatba, a r.k. ~tel egyenlő jogállásban. – A táb. rabbi helyeket csak a mozgósítás után állítottak fel. A fényképek és a visszaemlékezések szerint a háb-ban táb. rabbik működtek, de gyakoribb volt, hogy zsidó vallású ti. szervezte-tartotta a szertartást. – A táb. lelkészek a kat. ügyekbe nem szóltak bele. A fe. harcban nem vettek részt, fe-ük nem volt, ruházatuk megőrizte papi jellegét. ♦ VJ, 1476.

Tábori lelkészet (II.): a katonák lelki gondozására létesített, az egyházmegyéktől elkülönülten működő egyházi szervezet a →*Nemzeti Hadseger*nél és a m.kir. →*Honvédség*nél 1919 után. A TK kikiáltását követően a Hadügyi Népbiztosság I. számú rendelete a →*haderő átformálása* során a →*tábori lelkészetet* (I.) megszüntette. A TK bukása után, 1919.dec.29-én a Bp-i →*katonai körlet* pság-ának 297. számú értesítője közölte a *tábori főpapi hivatal* felállítását. A NH egészére vonatkozóan az 1920.jan.26-án kiadott 1.076 eln/1.-1920 rendelet intézkedett vmennyi (a ro. hds. által meg nem szállt) kat. körlet pság-on táb. lelkészi hivatal felállításáról. A Bp-i kat. körlet pság-ánál 3 r.k., 2 ref. és 2 ev., a többinél 2 r.k., 1 ref. és 1 ev. *tábori lelkészi* beosztást rendszeresítettek. A *tábori püspöki* méltóságba →*Zadravec* István szegedi ferences rendház-főnököt választották, akit a →*kormányzó* 1920. máj.7-én bízott meg a NH ~ének vezetésével. A *Római Katolikus Tábori Püspökség* a →*trianoni béke* alapján a VKM keretében működhetett. – A Mo-i →*Református Egyház* és →*Evangelikus Egyház* önálló kat. lelkészi szervezet kialakítására irányuló törekvéseinek hatására 1920.nov.6-án és a HM-ban tárgyalások kezdődtek. A HM tervezete a felekezeti sérelmeket úgy kívánta orvosolni, hogy külön ref. és ev. táb. püspökséget állít fel. A békefeltételek ismeretében, kompromisszumos megoldásként a vkm. 79.992/II./1920. rendelete alapján közös prot. táb. püspökségben egyeztek meg. Ennek 1921 elején elkészült *Szabálya* kimondta, hogy „a püspöki állást a ref. és az ev. lelkészek felváltva töltik be.” A ref. Egyetemes Konvent 1921.jún.7-9-i ülése, az Ev. Egyház 1921.nov.10-i közgyűlése elfogadta a közös táb. püspökséget. Az 1923.febr.1-én megalakult *Protestáns Tábori Püspökség* élére 1923.febr.9-

én a kormányzó →*Soltész Elemér* nagybányai református lelkészt nevezte ki. ♦ VJ, 1477.

Tábori levelezőlap <Feldkorrespondenzkarte, Feldpostkarte>: az I. vh. idején a levelezés egyszerű eszköze. Elve megegyezik a polg. postai levelezőlapokéval: olcsó, színnyomatot, fényképet eredendően nem tartalmazó, max. 10,5x15 cm-es,

A 23. gyalogezred emblémás tábori levelezőlapja

téglalap alakú puhakarton papírlap, amelynek előoldalt részben vagy teljesen kitölti a címzett, ill. a feladó előrenyomott adatablaka. A ~ra ált. tintaceruzával vagy ceruzával írtak. A kat-k által a →*hadművelleti terület*ről vagy a →*háterszágban* feladott ~ portómentes volt. A ~okat 1 fillérért árusították az állami postahivatalok. – A ~ állami kiadású, m. nyelvű változata ált. rózsaszín, a n. nyelvű változat fehér vagy csontszínű volt. A TK idején rózsaszínes-drapp vagy élénk céklavörös papírt használtak. Nagyobb →*hadműveletek* idején a kat-k között zöld színű, pirossal előrenyomott ~ot osztottak ki, rajta 9 nyelven az „Egészséges vagyok és jól érzem magam” szöveg állt. E ~típuson csak a megfelelő nyelvű szöveget volt szabad aláhúzni, ill. feladót és →*tábori posta*-címet írni. Előrenyomott volt a →*katonai egészségügy* ~ja is, szintén 9 nyelvű választással: „könnyen megsebesült - megsebesült - súlyosan megsebesült - beteg - súlyos beteg”. – ~ hiányában vagy ajándékképpen a kat-k néha maguk készítették levelezőlapot, amit rajzokkal díszítettek, vagy kis fenyőgallyat, barkaágat, virágot, fényképet stb. erősítettek rá. Alapanyagukat tekintve különlegesnek számítanak a nyírfakéregből vagy a hadifémből készült lapok. A ~ok némelyikét a →*csapattestek* adták ki, jövedelmét az ezd. hadsegélyezésére fordítva; ezeken dombornyomások

ezd-jelvény, vers, stencilezett gúnyrajz stb. található. Portómentes tudósító levelezőlapot adott ki a sebesült vagy beteg kat-król a →*Vöröskereszt* Tudósító Irodája is. Hasonló méretű és felépítésű volt a *hadifogoly-levelezőlap* is. ♦ **SzE, 1478.**

Tábori mozi: hetente egyszeri, fürdással és tisztartaruha-cserével egybekötött szórakozási lehetőség katonák számára. A moziátogatással együtt végrehajtott higiéniai akció →*csapattestenként* történt. A moziba befolyt tiszta jövedelmet a háb. árvaínak juttatták. ♦ **LJ, 1479.**

Tábori posta <Feldpost>: a →*mozgósításkor* felállított intézmény a kat. felügyelet alatt álló állami postaszolgálat és a hadra kelt sereg közötti postai összeköttetés biztosítására. Ot-m. részről az 1859-es Ol-i hadjáratnál került kipróbálásra, →*Bosznia-Hercegovina okkupációjánál* hozták hivatalosan létre. 1893-tól a őszi nagy hadgyakorlatokon <Kaisermanöver> szerzett tapasztalatok nyomán tökéletesítették. Az I. vh. alatt az 1913-ban kiadott E-47 szabályzat alapján működött, ebben vezették be (a világon először) a táb. postabélyegzőkön az eddigi →*csapattest*-jelölés helyett a *tábori postaszámmal* (fedőszámmal) való azonosítást (a példát 1917-ben követte No. és Ol.). – Közigazgatásilag a *tábori postaszolgálatot* a Hadtáp-főpság <Etappen-Oberkommando, EOK>, 1916.jan.1-től a →*Hadserg-főparancsnokság* táb. távirófőnök <AOK Chef des Feld-Telegraphen-Wesens> alárendeltségében a cs. és kir. *tábori posta-vezérigazgatóság* <General-Feldpost-Direction> szervezte, amely irányította a →*hadsergekhez* kihelyezett cs. és kir. *tábori postaigazgatóságokat* <Feldpost-Direction>. A postakezelésre 1914-ben 8 cs. és kir. *tábori főpostahivatal* <Armee-Post-Direction> hoztak létre, ezek száma a háb. végére 12-re emelkedett, s az egyes hds-eknél a hds-hadtápptság-nak rendelték alá azokat (hds-enként 1-et). A →*hadtestekhez* és a →*hadosztályokhoz* cs. és kir. *tábori postahivatalok* <Feldpost-Expositur> tartoztak, az ide érkezett küldeményeket az →*ezred* megbízott ti-jei vitték az ezd.törzshöz, ahol szd-onként szétosztották. Főleg a szerb →*hadszintéren* voltak ún. *hadtáp-postahivatalok* <Etappen-Postamt> is, amelyek nem tartoztak mozgó-harcoló →*seregtestekhez*, hanem stabil, kijelölt helyen

végezték szolgálatukat a →*frontvonal* mögött. Létezett továbbá a *mozgó posta*: a külön e célra berendezett vasúti kocsikban, utazás közben is működő, főleg közvetítésre szakosodott postahivatal. – A hozzátartozók által az *állami postahivatalok*ban feladott küldemények a *postaosztályozó állomásokon* keresztül a Bp-i *postagyűjtő állomáshoz* (Bp. 70.sz. *gyűjtőpostahivatal*) kerültek, onnan az illetékes hds. táb. főpostahivatalhoz. A kat-któl ezd-enként, a konyhánál vagy a trénnél gyűjtötték egybe a küldeményeket, s fordított úton továbbították a címzetthez. – A ~ levelezőlapokat, közönséges, nyitva feladott leveleket és pénzküldeményeket, hírlapokat, könnyen ellenőrizhető csomagokat továbbított. A mozgósított kat-k által feladott vagy a hozzájuk intézett, belföldre szóló levelek és lapok portómentesek voltak, amihez fel kellett tüntetni a feladó és a címzett nevét, →*rendfokozatát*, *csapattestét* és táb. postaszámát. A címzésben tilos volt az ezd-nél magasabb kat. egység megnevezése. Tiltották a kat. (hdm-i) megjegyzéseket, a tartózkodási hely közlését, a titkosírás vagy érthetetlen nyelvezet alkalmazását. A küldeményt akkor továbbították, ha előzőleg a →*cenzára* láttamozta. – A postaforgalom lebonyolítására mindenfajta szállítóeszközt igénybe vettek, alkalmasint a *léggömb-postát* is az ostromlott →*przemysłi erőrendszerrel* való összeköttetés biztosítására. 1915 folyamán hívták életre a cs. és kir. *repülőpostajáratot*. E feladatokra a háb. kezdetén 620, a végén mintegy 2800 alkalmazott állt a ~ rendelkezésére. A postahivatalok személyzetét kat-k, ill. mozgósított polg. postai tisztviselők alkották. Az utóbbiak szolgálati pi-lyal és kat. derékszíjjal kiegészített postás-egyenruhájukat hordták. Egy táb. posta személyzete vezető, kezelő-tisztviselő, táb. postakalauz, belső szolgálatos alti., továbbá csapatállományból vezénnyelve 1 írnök és 1 küldőnc volt. – A ~ 50 háb. hónap alatt mintegy 1,5 milliárd (havi átlagban 30 millió) levelet és lapot továbbított, emellett kb. 227 millió postautalványt, kb. 520.000 pénzeslevelet, 36 millió ajánlott levelet és kb. 17 millió csomagot. – A ~ hivatalos nyelve n. volt, de szolgálati szabályzat és postahivatali bélyegző m. változatban is készült, a cs. és kir. jelleg feltüntetése nélkül. – A →*Vörös Hadseregben* 1 *tábori főpostahivatal* (Hatvan), 5 *hadtáp-postahivatal* (Vác, Hajmáskér, Salgótar-

ján, Hatvan, Kiskunhalas) és 13 *tábori postahivatal* (a Hds-pság-nál, a 3 hdt.-, a 7 ho.-, vmint a 20. és 44.dd.pság-nál) működött. ♦ **SzE, 1480.**

Tábori szállításvezetőség: → *Hadsereg-főparancsnokság*

Tábori színház (I.): a → *hadművelési területen* működő kulturális intézmény. A n. → *OHL* példáját követve az ot-m. → *Hadsereg-főparancsnokság* (AOK) 1917.márc-ban kezdeményezte m. színtársulat szervezését a fronton harcoló katk szórakoztatására. A előkészítésbe *Roboz Elek* vezetésével bekapcsolódott az *Országos Színészegyesület*, a szervezéssel *Komjáthy János* színgazgatót bízták meg. A társulat a VKM-től havi 4000 korona fizetést, az AOK-tól vasúti kocsit és ti. ellátást kapott. – Az első m. ~, a *Magyar Tábori Színház* 10 napig Bp-en próbált, majd 1917. ápr.3-4-én Lembergben mutatkozott be. Műsorán szerepelt *Gerő Károly*: Próbaházasság, *Gárdonyi Géza*: A bor, *Follinus Aurél*: Náni, *Molnár Ferenc*: A doktor úr és *Drégely Gábor*: A kisasszony férje című színjátéka. A főbb szerepeket *Bálint Béla*, *Batizfalvy Elza*, *Benes Ilona*, *D. Nagy Gyula*, *Dörgei Jolán*, *Gózon Béla*, *Izsó Miklós*, *Komáromy Gizella*, *Komjáthy János*, *Pázmán Ferenc*, *Rogoz Imre*, *Szász Anna*, *Zilahy Gyula* játszotta; *Kondor Ernő* hegedűművész-dalköltő és *Mály Károly* karmester közreműködésével. Kat. vezetőjük *Petykó József* hv. szds. volt. 1917.júltól igazgatója *Pázmán Ferenc*. További állomásai csak részben rekonstruálhatók: *Zloczów* (ápr. 7-8.), *Belgrád* (ápr.19-23.), *Kragujevac* (máj.26-28.), *Krusevac* (máj.31-jún.3.), *Užice* (jún.5-6.), *Valjevo* (jún.10-12.), *Zimony* (jún.15-17.), *Montenegro* (jún.26-27.), *Antivari*, *Cetinje*, *Cattaro*, *Podgorica* (jún.29-júl.2.), *Nikšić*, *Budva* (júl.10.), *Szarajevó* (júl.17-18.). – Az *Első Magyar Front Színház* elnevezésű társulatban *Bálint Béla*, *Benes Ilona*, *Ernyei Aurélia*, *Gergely Giza*, *Izsó Miklós*, *Jakabffy Jolán*, *Kovács Imre*, *Pázmán Ferencné*, *Újváry Károly*, *Vécsey Sándor* és *Zilahy Gyula* szerepelt. A díszlettervező *Pán József* grafikusművész volt. Tev-éről csak esetlegesen tudósítottak: *Gyimesbükk* (1917.dec.15.), or. front (1918. jan.). 1918.ápr-ban *Zilahy Gyula* „táb. művész-körotat” tett a ro. és az or. fronton. – 1918 nyarán *Iványi Dezső* vezetésével a *Magyar Front-*

színház járt az ol. fronton. Tagjai: *Benes Ilona*, *Deák Árpád*, *Garay Juci*, *Gonda Maca*, *I. Perényi Sári*, *Lázár Sándor*, *Róna Zoltán*, *S. Elek Annie*, *Simai István*, *Szentes János*; kat. vezetője: *Köpeczi Boócz Lajos* hdgy. – A hivatalos ~ak mellett alkalmi kabarétársulások is felkeresték a harcolókat (pl. 1917 őszén *Szöke Szakáll* frontkabaréja). A kat-k is rendeztek előadásokat. ♦ **GD, 1481.**

Tábori színház a keleti fronton

Tábori színház (II.): a → *hadifogolytáborokban* működő kulturális intézmény. Több ~ színelőadásairól maradtak fenn dokumentumok: színlapok, műsorfüzetek, színházi újságok. *Taskentben* 1915 szilveszterén már színházi előadást tartottak. Kisebb jeleneteket, kabarédalokat adtak elő. A *Razdolnoei Tisztifogolytábor Magyar Működvelő Egyesülete* 1917.febr.10-én tartotta nyitó előadását. A *Werchneudinszki Magyar Tiszti Színház* 1918.febr.17-én kabaréestet tartott, adta hírül a *Szibériai Színházi Élet* c. lap. 1918.ápr.5-6-án ugyanott *Sándor Zoltán* újságíró kabaréja, a *Kis Színház* mutatkozott be a közönségnek. A berezovkai táb-ban 1918-ban a *Magyar Színházi Együttes* előadta *Molnár Ferenc*: A doktor úr c. művét, s *Baghy Gyula* → *hadifogoly* *Urasima* c. egyfelvonásos „japán drámáját”. *Krasznajarszokban* *Frinth Antal* vezetésével a *Thália Színház* 1916 nyarán egyetlen előadást tartott. – A leghosszabb életű, rendszeresen előadó ~at *Krasznajarszokban* *Mészáros Sándor* László színművész szervezte *Tiszti Színház* néven. 1917.júl.17-én hivatásos színészek (*Benkó Bálint*, *Czeglédy János*, *Dobos László*, *Gábor Ernő*, *Mészáros Béla*, *Nógrádi Antal*, *Vass Jenő*) és amatőrök (köztük női szerepekre szakosodottak) játszották el dr. *Nógrádi Albert* operaénekes „átigazításában”,

Mészáros rendezésében *Farkas Imre* operettjét, Az iglói diákokat, amelyet emlékeztetőből írtak le. A Tiszti Színház utolsó bemutatóját 1919. ápr. 2-án tartotta, *Földényi László* rendezésében, *Zátony Kálmán* főszereplésével került színre *Molnár Ferenctől*: A testőr. A nő szerepeket *Kerner Imre* és *Lengyel József* játszotta. *Lengyel József* hadifogoly-élményeit A nagy börtön c. drámában írta meg, amelyet a *Fővárosi Operettszínház* 1928. okt. 24-én bemutatott. – Ol-i hadifoglyok alapították meg a *Baiai Várszínházat*, ahol 1919. máj. 18-án a *Magyar Színtársulat* vendégfelléptét hirdették. – Fr. intenálótáb-ban is rendeztek színelőadást. Az Ile de Yeu-i citadella 51-es szobájában 1916 karácsonyán két kis színdarabot játszottak magyarul és franciául. Ezen felbuzdulva télen a sötét kazamatákban a színházszíval gyorsabban telt az idő. *Horváth* cigány külön színházi zenekart szervezett. – A háb. végével, a békekötésre várva, majd a táb-ok felszámolásával a „színházi élet” is alábbhagyott. • **GD, 1482.**

Tábornoki bizottság: → *Szövetséges Katonai Misszió*

Tájékoztató Szolgálat: → *Különítmény*, → *Vörskereszt*

Talaat, Mehmed (Drinápoly, 1874. aug. ? – Berlin, 1921. márc. 15.): török politikus, pasa (tábornok). Aktívan részt vesz az *ifjútürök mozgalom*-ban, emiatt hosszabb időt tölt börtönben. 1904-ben kegyelemben részesül. 1909-ben → *Enver* pasa támogatásával képviselővé választják, 1909–1911 között, majd az 1913. jan. 23-i államcsíny után bm. 1917. febr.-tól 1918. okt. 8-i lemondásáig nagyvezír (VKF). Mint n. barát politikusként, a → *Tevfik* pasával hatalomra jutott *Békepárt* elöl 1918. nov.-ben *Enver* pasával együtt menekülnie kell. Mindketten a kivonuló n. tengerészeti különítménnyel Szevasztopolba, onnan No-ba utaznak. 1919-ben in contumaciám halálra ítélik, *Ali Szei* bej néven él Berlinben. *Salamon Tejirian* örmény diák a nyílt utcán lelővi. • **KE, 1483.**

Találkozoútközet: → *Mozgóháború*

Támadás: a harc, magasabb szinten a → *hadművelet* alapvető, az elg. megsemmisítésére folytatott formája; kmsz. „a harc egyik formája, mely

során az elg. fizikai és erkölcsi veszteségeit olyan magas fokra emeljük, hogy az a legyőztetés érzeténél súlyosabb, az általa elfoglalt terepszakasznak, állásnak elhagyására kényszerül. A tád. végcélja az elg. megsemmisítése.” – Az I. vh. kezdetén a ~ 3 fajtáját különböztették meg. *Találkozóharc* két egymás ellen előnyomuló fél összeütközéséből keletkezik. *Tervszerű támadást* kellett végrehajtani, ha előnyomulás közben az elg-et kedvező, esetleg megerősített → *állásban*, → *védelemre* készen találták. *Rövidített támadási eljárást* kellett követni, ha az elg-et a saját csapatok meglepték és a módszeres ~ vmely eleme (bevezető tűzharc, döntő tűztávolságig való előrenyomulás, roham) elmaradt. – Már 1914-es → *határ-csaták* első összecsapásai rámutattak a háb. előtti harcászati elvek tarthatatlanságára. A tűz megnövekedett szerepe, a → *géppuska* széles körű alkalmazása lehetetlenné tette a → *gyalogság* sűrű, *láncalakzatban* való ~-át. Az így rajvonalakban rohamozó kat-k fél vagy 1 lépés távolságra voltak egymástól, s a kezdeti veszteségek elértek a létszám 40-50 %-át. A ho. 3-5 km széles és 400 m mély harcrendben támadott. – 1915-ben ez a feleket új ~i alakzat, a → *hullám harcrend* kialakítására kényszerítette. 1916-ban felismerték, hogy a → *tűzérség* egyidejűleg nem képes lefogni az elg. véd. teljes mélységét, ezért a tüzet csak annak egyes állásaira irányították. A gy. ~a csak többnapos tü. előkészítés után indult meg. Miu-tán birtokba vették az első → *árkokat*, a tü. tüzet a következő terepszakaszra helyezte át. E túlzott módszeresség tovább csökkentette a ~i ütemet. – 1917-re ált-sá vált a gy. *tűzhengerrel* való kísérése, s a váratlanság érdekében a tü. előkészítés idejét lerövidítették. A légierőt már az elg. tü., tart-ok és → *hadtáptérség* ellen is bevetették. A hk-k bevetése, a gy. félautomata fe-ekkel való ellátása és a kísérő tü. megjelenése a *csoportharc* kialakulásához vezetett. A gy. már nem összefüggő alakzatban, hanem egy-két rajonként a hk-k vagy lg-ek mögé csoportosulva támadott. A csoportok csak az elg. tűzfészek vagy objektumok megrohamozásakor bontakoztak szét. A n-ek (hk-k hiányában) a tűz- és ütoerő növelésére 1917–1918-ban a gy. harcrendjében kísérő lg-eket és av-eket alkalmaztak (→ *rohamcsapat* [II.]). – A ~ vezetése is megváltozott. A háb. előtti nézetek szerint *vezetési pontokat* csak ho-nál és

hdt-nél hoztak létre, 0,5-1 km mélységben. Az ezd.pk. az első lépcső zlj-ak harcrendjében vagy mögött lovon mozogva személyesen vezette az ezd. harcát. A háb. alatt az ezd.pk. részére az első lépcsőtől 0,5-1 km-re *harcálláspontot* rendeztek be, s távbeszélő-összeköttetést szerveztek a zlj-akkal, ill. az előljáróval. A ho. és a hdt. vezetési pont hátrább került, a háb. végén ált. 2-3, ill. 3-5 km-re volt az első lépcsőtől. A vezetési és a harcálláspontok előretelepítése viszont lassú volt, lemaradt a csapatoktól, esetenként a vezetés megszakadt. (Még: → *Mozgóháború*) • **SzB, 1484.**

Tamásy Árpád, fogarasi (Kőhalom, 1861.dec.9. – Bp., 1939. jan.31.): osztrák-magyar tábornagyszernagy. Kat. főreáliskolát, majd a bécsi kat. mű. ak-án hadmérnöki o-t végez. 1881. aug.18-tól hdgy. a cs. és kir. 2.mű.ezd-ben. 1882-ben részt vesz a D-dalmáciai felkelés leverésében. 1886–1888 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*, majd a → *Vezérkarban* és csapatnál szolgál. 1897.nov.1-től őrgy. → *Őfelsége Katonai Irodáján*, 1901.máj.1-től alez. 1902.nov.1-én a m.kir. → *Honvédséghez* helyezik át, a soproni 18.hv.gy.ezd. zlj.pk-a. 1904.szept.7-től a HM 4. o. vezetője, nov.1-től ezds. 1905.okt.3-tól a HM 1. o. vezetője, 1907. máj.9-től a III. → *ügycsoport* főnöke. 1910.nov.1-től vörgy., 1913.nov.1-től altbgy. 1914.jún.2-től a KHM csf-e. – 1914.szept.5-től a 23.hv.gy.ho.pk-a, részt vesz a → *lembergi hadjáratban*, majd a → *przemysli csatákban*, 1915.márc.22-én az → *ővvár* feladásakor or. → *hadifogságba* esik. 1917.aug.13-án távollétében tbszn-gyá léptetik elő. 1918.febr.12-én tér haza, márc.14-től a 20. hv.gy.ho-t, ápr.28-tól a XXII.hdt-et, júl.14-től a IV.hdt-et vezeti az → *olasz hadszíntéren*. – Elnyeri a titkos tanácsosi méltóságot. • **BT, 1485.**

Támpont: minden irányból védhető mű. építményekből álló terület. Előtte összefüggő akadályvonalat létesítettek. A ~ot az I. vh. során a fontos, ill. a mindenképpen megtartandó körletek megvédésére alakították ki. A tád. várható irányába néző oldalát ált. jobban megerősítették → *tábori erődítési* elemekkel. Alkalmazása a háb. utolsó két évében terjedt el. • **BE, 1486.**

Tanácsköztársaság: → *Magyarországi Tanácsköztársaság*

Tánczos Gábor (Bp., 1872.jan.22. – Hajdúnánás, 1953.aug.11.): osztrák-magyar vezérőrnagy, m.kir. címzetes vezérezeredes. – A morva-fehértemplomi kat. főreáliskola, majd a bécsújhelyi kat. ak. után 1891.aug.31-től hdgy. a cs. és kir. 13.hu.ezd-ben Bp-en. 1894–1896 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1907.nov.1-től őrgy., ettől 1909.máj.29-ig belgrádi kat. attasé. 1911.máj.1-től alez. 1912.okt.21-től kat. attasé Go-ban. Nov. 11-től dec.3-ig megfigyelő az első → *Balkán-háborúban*. 1914.jan.17-től 1916.nov-ig athéni kat. és haditengerészeti attasé, 1914.júl.6-tól ezds. – 1916.dec.13-tól a közös 10.hgy.dd. pk-a. 1917.márc.24-től → *IV. Károly* → *szárnysegéde*. 1917. júl.15-től kat. meghatalmazott Szófiában, dec. 16-tól vörgy. 1918.júl-tól a háb. végéig a közös 63.gy.dd pk-a. – 1919.márc-ban nyugdíjazták. Aug.7-15. között az első → *Friedrich-kormányban* a KÜM ideiglenes vezetője. 1920.máj.1-én reaktiválják, a HM V. csf-e. 1921.febr-tól a HM elnöki o. vezetője, márc.1-től altbgy. Ápr-tól a hm. helyettese. 1922.aug.1. és 1925.szept.1. között a → *Magyar-Csehszlovák Határmegállapító Bizottság* m. delegációjának vezetője. 1923-tól a → *Nemzetek Szövetsége* m. delegációjában kat. szakértő. 1926.márc.2-től címzetes lov.tbk., szept. 1-én ny-ba kerül. 1936-tól 1938-ig Mo. népszövetségi fődelegátusa. 1941-től címzetes vezds. A Rákosi-érában valószínűleg internálják, kitelepítésben hunyt el. – 1920–1925 között a Bp-i Tudományos és Kaszinóegylet elnöke. • **BT, 1487.**

Tank: a → *harcokosi* szinonímája, eredetileg fedőneve. A brit hadvezetés használta a leendő harc eszköz gyártási folyamatának titkosítására. Az ezt felügyelő *Landship Committee* <Parta Szállító Járművet Létrehozó Bizottság; LC> 1916-ban a prototípusok után előbb a *Landship* <parta szállító jármű>, majd a *Trench Crossing Machine* <lövészárok-átkelőgép> elnevezést használta, később azonban titkosítási okból a *Water Container* <víztartály> fedőnevet vezette be. Ez hamarosan *Water Carrier* <vízszállító> megjelöléssé alakult át, amelynek rövidített változata azonban a közismert WC. Az LC ezért még 1916 folyamán eljutott a *Caterpillartank* <hernyótalpas tartály>.

röviden *Tank* <tartály> fedőnévig. E megjelölés már az I. vh. folyamán nk-vé vált, s jövevényszóként sok nyelvbe bekerült. ♦ **ÉM, 1488.**

Tankosić, Vojislav (Ruklade, 1881.okt.16. – Trstenik, 1915.nov.2.): szerb őrnagy. Alhdgyként részt vesz az *Obrenović* uralkodóház elleni 1903. évi összeesküvésben. → *Bosznia–Hercegovina annexiója* után Proklupjében csetnik kiképző iskolát létesít, onnan önkénteseket dob át → *Bosznia–Hercegovina* területére. A → *Fekete kéz* (<Crna ruka>, 1911-től *Egyesülés vagy halál* <Ujedinjenje ili smrt>) nevű titkos szervezet központi biz-ának tagja. A → *szarajevói merénylet* szervezésében játszott szerepe miatt az 1914. júl.23-i ot-m. → *jegyzék* név szerint említi, követelve a szerb hatóságoktól letartóztatását. Ehelyett a Duna I ho. törzséhez kerül. Az I. vh. kitörése után előbb a belgrádi, majd a rudniki önkéntesek pk-a. Részt vesz a Drina és a Lim menti harcokban. 1915 őszén zlj.pk-ként harcol, okt. 31-én halálosan megsebesül. ♦ **PF, 1489.**

A tannenbergi csata

Tannenbergi csata: K-Poroszország megtartást eredményező → *határcsata* (I.) a → *keleti hadszíntér* É-i szárnyán. A → *gumbinnen–gawaiteni csata* után a n. 8.hds. (I., XVII., XX.hdt, I.tart. hdt.; 12 gy. és 1 lov.ho.; 210.000 kat. és 700 lg.) új pk-a, Paul von → *Hindenburg* gy.tbk. (aug.27-

től vezds.) és vkf-e, Erich von → *Ludendorff* vörge. K-Poroszország megtartását úgy képzelte el, hogy a K felől támadó or. 1.hds-et (Nyemen-hds.; 9 gy. és 5 lov.ho.; 246.000 kat. és 800 lg.; pk. Pavel *Rennenkampf* lov.bk.) feltartóztatja a Mazuri-tavaknál, s főerőivel a D felől támadó or. 2.hds. (Narew-hds.; 18 gy. és 3 lov.ho.; 289.000 kat. és 780 lg.; pk. Alekszandr *Szamszonov* lov. tbk.) ellen fordul. Helmuth von → *Moltke* vezds., az → *OHL* főnöke negligálta a n. 8.hds. aug.22-én leváltott pk-a, Friedrich Wilhelm *Prittwitz* vezds. visszavonulási parancsát, a → *nyugati hadszíntér*ről 2 hdt-et és 1 lov.ho-t csoportosított át a 8.hds-hez, továbbá 23-án azzal a kéréssel fordult az ot-m. → *Hadserg-főparancsnoksághoz*, hogy a n. 8.hds-gel egyidejűleg kezdjen főerőivel K- → *Galíciában* tád. → *hadművelet*. A hdm. ter- vet részben még Prittwitz hdm. o.vezetője, Max → *Hoffmann* alez. dolgozta ki. – Miután az or. ÉNy-i F. tád. terve tudomására jutott, Hindenburg nem várta be a Ny-i frontról átcsoportosított erők beérkezését, hanem az or. 1.hds-gel szemben a königsbergi → *övvár* őrségét és az 1.lov.ho-t hát- rahagyva a rendelkezésre álló összes erővel az or. 2.hds. ellen indult. A n. XX.hdt. az or. 2.hds. elől fokozatosan a Gilgenburg–Tannenberg–Hohenstein vonalra vonult vissza, ahol aug.23-tól arcból lekötötte annak főerőit (XIII., XV., XXIII. hdt.). A XX.hdt. fedezetében, annak szárnyaira 24-25-én felvonult a n. *keleti* (I.tart., XVII.hdt., Goltz-ho.) és a *nyugati* (I.hdt., Mühlman- és Schmetlau-csoport) tád. csoport. Az or. ÉNy-i F. főpk-a, Jakov *Zsilinszkij* lov.tbk. nem ismerte fel Hindenburg szándékát, továbbra is a n. 8.hds. visszavonulását tételezte fel, s ennek megfelelő pcs-okat adott a két hds-nek. Az or. 2.hds. ennek megfelelően 25-én ÉNy felé mozdult el, így olda- lát mutatta a n. XX.hdt-nek. Az or. 1.hds. felzár- kózott az Angerapp folyó–Mazuri-tavak terep- szakaszra, de nem kezdte meg annak átlépését. A Lötzen elfoglalására kiküldönített or. II.hdt. aug. 23-tól szept.4-ig sikertelenül ostromolta a Mazu- ri-tavak közötti átjárót lezáró → *överődöt*. – Az aug.26-án a két szárnyon megindult n. tád. telje- sen meglepte az or. 2.hds-et. A n. Ny-i csoport 26-27-én Usdau térségében megsemmisítette az or. Artamanov-csoportot (5 1/2 ho.), a n. K-i cso- port Bischofsburgnál áttörte az or. VI.hdt. vona- lait. Az or-ok óriási veszteségeket szenvedtek,

átkarolást célzó hdm. tervük megghiúsult. A n-ek átkaroló hdm-e viszont sikerrel járt. A következőkben a n. XX.hdt. arccsoportja a Hohenstein-Mühlen-tó terepszakaszon elhárította az or. áttörési kísérleteket, a n. átkaroló csoportok aug.29-ig Allenstein körzetébe szorították és bekerítették az or. 2.hds. zömét (XIII., XV., XXIII.hdt.). – Zsilinszkij lov.tbk. 30-án adott pcs-ot az or. 1.hds. balszárnyának a 3 hdt. felmentésére. Az or. 1.hdt. estig elérte a Neidenburg–Ortelsburg vonalat, de ott elakadt a n. XVII.hdt. (pk. August von →Mackensen lov.tbk.) véd-ében. 31-én a bekerített or. erők letették a fe-t, a 2.hds. maradványai a Narew folyó D-i partjára menekültek vissza. – A ~ban az or. veszteség 128.000 halott, 22.000 eltűnt, 92.000 →hadifogoly, 350 lg. és 250.000 kézife., a n. 12.000 fő (ebből 4000 halott) és néhány lg. volt. Szamszonov lov.tbk., az or. 2.hds. pk-a aug.30-án, →hadifogságba esése előtt közvetlenül föbe lőtte magát. Az or. ÉNy-i F. fél évre elvesztette tád. képességét. ♦ **SzY, 1490.**

Tantilov, Ivan (Kalofer, 1876.febr.2. – Szófia, 1939.?): bolgár tiszt. 1896-ban avatják tü. hdgygá. 1906–1910 között a torinói kat. ak. hallgatója. 1914-től bécsi katonai attasé, 1915–1918 között Bg. teljhatalmú képviselője az ot-m. →Hadsereg-főparancsnokságnál. 1917-től ezds. A háb. után a gazd. életben tevékenykedik. ♦ **PF, 1491.**

Tardieu, André (Párizs, 1876.szept.22. – Menton, 1945.szept.17.): francia politikus, képviselő, miniszterelnök. 1903–1914 között a *Le Temps* c. lap külpol. rovatvezetője. 1914–1916-ban szds. →rendfokozatban frontszolgálatot teljesít, 1917–1918-ban az USA-ba küldött megbízottként képviseli Fr-ot. A párizsi →békekonferencia ro-ju. biz-ának elnökeként jelentős szerepe van →Magyarország határai (1920–1938) kialakításában. 1929–1930-ban és 1932-ben me. Betegsége miatt 1935-től fel kell hagynia a pol-val. ♦ **TJ, 1492.**

Tarnopoli csata: →Dnyeszter menti offenzíva

Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ): a magyar nemzeti →irredenta szervezetek, egyesületek és intézmények nyílt csúcsszerve. 1920 végén szerveződött meg, 1921 elején alakult meg Bp-en. Kormányzó elnöke gr. →Bethlen István,

majd 1921.júl.1-től gr. →Teleki Pál, orsz. elnöke Pap Antal, jegyzője Kovacsics Dezső. Vezetőségébe tartoztak a →keresztény pártok elitjének tagjai, a →MOVE, az →ÉME és az →egyesületek egyes vezetői, köztük →Gömbös Gyula, →Kozma Miklós és Zsilinszky Endre. Miután a ~ a legfelső rendelkezéseket és a működéshez szükséges anyagi eszközöket a me.ségtől kapta, a mindenkori korm. a ~hez csatlakozott →irredenta szervezetek felett befolyást tudott gyakorolni, bár (a nk. viszonyok függvényében) gr. Bethlen me. többször elhatárolta magát a ~tól. – A ~ célja (alapszabálya szerint) a keresztény (keresztyén) erkölcs ápolása, a közérdek iránti fogékonyság elmélyítése, a nemzeti célokat szolgáló társ. egyesületek egységes irányítása, azok egymást kiegészítő működésének elősegítése és biztosítása, a közös célokért folytatandó tev. megvalósítása és az egyes társ. szervezetek közötti elosztása, ill. koordinálása. A ~ tagja lehetett minden keresztény (keresztyén) és „nemzeti szempontból kifogástalan” szervezet és jogi személy, amelynek célja azonos volt a ~ céljával vagy ahhoz illeszkedett. – Központi szerve a *Központi Választmány* (később *Köztársaság*), az *Elnöki Tanács* és az *Ügyvezető Igazgatóság* volt. Az utóbbi kettő tev-ét a *kormányzó elnök* (később *vezérelnök*), az *országos elnök* és az *ügyvezető elnök* irányította, akiket munkájukban *társelnökök* és *alelnökök* segítettek. A tagszervezetek irányításának megkönnyítésére Mo. területét körzetekre osztották, élén az Elnöki Tanács által kinevezett *kerületi elnökökkel*. Orsz. szinten *szakosztályokat* (pü. és gazd., közigazd., belföldi propaganda, külföldi propaganda, ipar- és mg.pártoló, sajtó, irodalmi és művészeti, sport és testnevelési) állítottak fel, amelyeknek az egyes körzetekben alárendelt *osztályai* és *csoportjai* voltak. 1929-re a ~ tagjainak száma elérte a 4 millió főt, akiket 594 tagegyesületben, ill. 1416 városban és községben fejtettek ki. A ~ a tájékoztatásra és a „nemzeti célok irányjelzésére” *Nemzeti Figyelő* címmel hetilapot jelentett meg. ♦ **VG, 1493.**

Tartalék csapattestek (német): →Német császári hadsereg

Tartalékkórház <Reserve-Spital>: betegszétosztásra vagy mozgó →tábori kórház felváltására

ra létesített eü. intézet. Három fajtája volt: állandó, mozgó és egyesületi. – Az *állandó* ~at a betegszétosztás céljára a *→hadszintén* kívül állították fel. Önálló intézet volt, a *→helyőrségi kórház*hoz hasonló berendezéssel. – A *mozgó* ~ak a hds-gel mozgó táb. kórházak felváltására szolgáltak. Önálló intézetek voltak, a táb. kórházakkal azonos szolgálati hatáskörrel. Alárendeltségükbe tart.kórházi gyógyszerért is tartozott. 600 beteg ellátását tudták végezni, akiket három 200 fős, *egység*nek nevezett szakaszra osztottak el. Elvileg minden gy.ho. számára egy egységgel számoltak. Élén a törzsorvos állt, az egységek élén ezd.orvosok. A személyzetet és az anyagokat a hds-pság rendelkezésére álló tart. adta. Szolgálatilag a hds-pság alá tartoztak. – Az *egyesületi* ~at a *→Vöröskereszt Egylet* alapította, a hadszintén kívül, az OMM területén alkalmas helyen a betegek szétosztására. ♦ **FGy, 1494.**

Tartalékos tisztképzés: az *→Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregvezete kiegészítő kat. vezetőképzése. Alapját az *→egyévi önkéntesi rendszer* képezte, amelynek hv. kerületenként működő *önkéntes iskoláit* 1912-ben alakították át *tartalékos tiszti iskolákká*. – A jelentkezők okt.1. és nov.30. között újonckiképzésen (kmsz. *első katonai képzésen*) vettek részt, ez alatt pk-aik állapították meg, hogy alkalmasak-e a ~re. Az elméleti időszak dec.1-én kezdődött és ápr.1-ig, majd a tart. ti. iskolák felállítása után *→fegyvernemtől* függően ápr., ill. máj. végéig tartott. A vizsgák után, szept. végéig az önkéntesek alakulatokhoz kerültek *alosztályszolgálatra* (ma alegység-). Az 1 év leteltével gyakorlati megmérettetés következett, a vizsga után az alakulat ti. karának kellett nyilatkoznia, hogy az önkéntes kat. alkalmassága, modora, műveltsége, magánélete alapján méltó-e tart. ti. rendfokozat viselésére. (Ebbe beletartozott a polg. foglalkozás is, pl. bolti kiszolgáló, ha nem ő volt a tulajdonos, nem lehetett tart. ti.) A végzeteket *→hadapród* tts-sé, 1909-től (tanulmányi eredménytől függően) zls-sá, kivételesen hdgy-gyá léptették elő. – Az önkéntes iskolát végzeteket évente állt. 35 napos gyakorlaton képezték tovább, időről időre vizsgálva, hogy méltóak-e a tart. ti. rendfokozat viselésére. A tart. ti-ek legfeljebb fhdy. *→rendfokozatot* érthettek el (ez az 1. vh. alatt változott). Próbaszolgálat és „tényle-

gesítési” vizsga után hivatásos ti-ekké válhattak. – A háb. első évében a 2 havi újonckiképzést követően a leendő tart. ti-ek pótalakulatokhoz (gy. pótzlj., hu.pótszd., pótü.) kerültek, onnan 3 havi tart. ti. iskolai képzés után menetszázadokkal a frontra kerültek vagy rövid szakképzésen (gáz-, aknavető-, léghelharító-, lángszórós-, géppuskás-, erődítési-, lőiskolai-, távírótanfolyam stb.) vettek részt. Ez utóbbi főleg 1916 után vált gyakorlattá. – A gy. önkéntesek képzése a nagy létszám miatt végig a pótalakulatoknál folyt. A kevesebb hu. tart. ti-et központi helyen, ált. Bp-en képezték. Az 1913-ban felállított hv. tü-nél kezdetben egy központi iskola volt. A nagyobb létszám miatt a háb. kitörésétől 1915 őszéig 3 pótü-nél (rendszerint az 1. 4. és 8.pótü-nél, a hr. anyanyelvű alakulatoknál végig a 6.pótü-nél) folyt összevontan a képzés. 1915.aug-tól közel egy éven át a *→Ludovika Akadémián* folyt a ~, majd visszakerült a korábbi pótü-ekhez. – A tart. ti. iskolák a háb. végéig működtek, sőt utána is rövid ideig, azokat 1918.dec-ben szüntették meg. Újraindításukról 1920-ban intézkedtek, noha a *→trianoni béke katonai határozványai* megtiltotta a ~t. Így ha rejtetten és csökkentett létszámmal is, de működtek. (A korábbi *egyévi önkéntes karpaszomány viselésére jogosult* elnevezésből maradt fenn az 1. vh. után a ~ben részt vevők jelölésére, elsősorban a rejtés és a képzés jellege miatt, a *karpaszomány viselésére jogosult* név, röviden *→karpaszományos*.) A ~ az *→Antant* ellenőrző biz. 1927. évi távozása után futott fel. ♦ **BU, 1495.**

Tartui béke: *→Észtország*

Technische Gruppe: *→Hadsereg-főparancsnokság*

Teleki Pál gróf (Bp., 1879.nov. 1. – Bp., 1941.ápr.3.): földrajztudós, egyetemi tanár, m.kir. miniszterelnök. Már a századfordulón elismert geográfus, 1913-tól az MTA levelező tagja. Antiliberális-neokonzeratív, ám szemléletére befolyást gyakorolt a hivatalos ideológia szintjére még nem emelkedett, de a közgondolkodás perifériáján már kimutatható fajelmélet és antiszemitizmus. 1917-ben a Magyar Népesedéspolitikai és Fajegészségügyi Társaság elnöke, az

1910-től megjelenő *Cél* c. keresztény-nemzeti folyóirat köréhez tartozik. – Az összeomlaskor tudását a területi integritás védelmének szolgálatába állítja. Vezetésével készül 1919 elején *Magyarország néprajzi térképe*, amelyen vörös szín jelölte a m. etnikumot a Kárpát-medencében (közkeletű neve: „vörös térkép”, „carte rouge”). 1919.jún.6-tól gr. →*Károlyi* Gyula szegedi kormányának kűm-e. A keresztény-nemzeti megújulást hirdeti. →*Horthy* Miklós fővezér, majd →*kormányzó* legszűkebb bizalmi köréhez tartozik, azon belül azokhoz, akikkel (családját leszámítva) Horthy tegező viszonyban van, ~t *Bóli* becenéven szólítja. – 1920.júl.19-től 1921.ápr.14-ig me., az első →*királypuccs* alatti bizonytalan magatartása, ill. a →*szabad királyválasztók* követelése miatt Horthy elfogadja lemondását. Meségéhez fűződik az első zsidóellenes diszkriminatív tv., a „*numerus clausus*” (1920:XXV. tc.), ill. az első időkben a szélsőbal, később a szélsőjobb ellen is alkalmazott 1921:III.tc. az „állami és társ. rend hatályosabb védelméről”. Az 1920–1930-as években a tudományban és tudományszervezésben, a külföldre irányuló revíziós propagandában és a cserkészetben tölt be vezető szerepet. A napi belpol-ban nem vesz részt. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban.) • **SP, 1496.**

Teleki-kormány: az 1920.júl.19. és 1921.ápr.14. között gr. →*Teleki* Pál me. vezetésével hivatalban lévő, két egymást követő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. – **1.** Az első ~ 1920.júl.19-én azt követően alakult meg, hogy a →*trianoni békét* aláíró →*Simonyi-Semadam-kormány* jún.26-i lemondása után gr. →*Bethlen* István sikertelen korm.alakítási tárgyalásokat folytatott. Bethlen júl.14-én adta vissza megbízását, →*Horthy* Miklós →*kormányzó* 15-én bízta meg korm.alakítással Telekit. Tagjai: *Ferdinandy* Gyula bm., →*Sréter* István vör. hm., br. →*Korányi* Frigyes püm., gr. *Csáky* Imre kűm. (1920. szept.22-től), *Haller* István vkm., *Tomcsányi* Vilmos Pál iüm., *Benárd* Ágost népjóléti és munkaügyi, *Rubinek* Gyula kereskedelemügyi (1920. aug.15-ig egyben fm.), *Szabó* István (nagyatádi) fm. (1920.aug.15-től), *Vass* József közéleti-üzleti tárca nélküli, *Szabó* István (sokorópátkai) tárca nélküli kisgazda miniszter és *Bleyer* Jakab,

a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. A kűm-i tárcát 1920.szept.22-ig a me. töltötte be. – Az első ~ kiterjedt tv.előkészítő tev-et folytattott, s általa megkezdődött az →*ellenforradalmi rendszer* konszolidációja is. A →*legitimisták* és az ún. →*szabad királyválasztók* között a királykérdés körül kiújult ellentétek miatt a me. dec.2-án lemondott (ez korm.-ának lemondását is jelentette). – **2.** A kormányzó 1920.dec.16-án ismét Telekit bízta meg a korm.alakítással. A második ~ aznap meg is alakult. Változások a ~ tagjaiban: *Tomcsányi* Vilmos Pál bm. (1921.febr.19-től), →*Belitska* Sándor altbgy. hm., →*Gratz* Gusztáv kűm. (1921.jan.17-től ápr.12-ig), →*Hegedűs* Lóránt püm., *Vass* József vkm. (megőrizve az első ~ban betöltött közéleti-üzleti tárca nélküli miniszterségét is), *Hegveshalmy* Lajos kereskedelmi, *Szabó* István (nagyatádi) tárca nélküli kisgazda miniszter (megőrizve fm-i tárcáját is), *Gratz* Gusztáv, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere (febr.26. - ápr.12. között). A kűm-i tárcát 1920.dec.16. - 1921.jan.17. között és ápr.12-től a me. töltötte be. Ugyancsak a me. volt 1920. dec.16. - 1921.febr.26. között és ápr.12-től a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. – A második ~ működése alatt került sor az államhatárolom és a kormányzat tekintélyének megszilárdítása érdekében a ti. →*különítmények* feloszlására, az →*Ébredő Magyarok Egyesülete* működésének felfüggesztésére, s a szélsőbal és a szélsőjobb ellen irányuló, az „állami és társ. rend hatékonyabb védelméről” szóló 1921:III. tc. elfogadására. A ~ az antiszemita közhangulatot a zsidó vallásúak egyetemre jutásának megnehezítésével, az ún. *numerus clausus*-szal igyekezett leszerelni. A Nagyatádi-féle →*földreform* (3.) több, mint 2 millió embert juttatott földhöz. A gazd. stabilizálásában önerőre alapozott terve (az adóemelés és az egyszeri, jelentős vagyondézma ellenére) kudarcot vallott. – Bukását mégsem ez, hanem a me. félreérthető szereplése idézte elő az első →*királypuccs*ban. Teleki, bár arról már értesült, nem tájékoztatta időben a kormányzót →*IV. Károly* kir. érkezéséről, a legkényesebb órákban elérhetetlen volt (gk-val utazott), s a kísérlet kudarca után hozzájárult a kir. nyilatkozatának közzétételéhez. Ezek, vmint a ~ segítsége és együttműködési terve Lo-gal az →*oroszlengyel háborúban* a szomszédos államok bizalmatlan-

ságát váltotta ki, s Mo. elleni szerződésekre sarkallta azokat (→*Kiasantant*). ♦ **SzP, 1497.**

Teleszky János, dr. (Nagyvárad, 1868.szept.15. – Bp., 1939.jún.13.): magyar pénzügyminiszter. Jogi tanulmányait Nagyváradon és Bp-en folytatja. 1889-től a PÜM-ben dolgozik, 1909-ben miniszteri tanácsossá, 1911-ben államtitkárrá nevezik ki. A *Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége* megalapítója. 1912-től egy-i képviselő. 1912.ápr.22-től 1917.jan.15-ig pü. Nevéhez fűződik a háb. alatti adóreform bevezetése és a →*Pénzügyi Központ* felállítása. 1921-től az →*Országos Pénzügyi Tanács* tagja, →*Wekerle* Sándor 1922-ben bekövetkezett halála után elnöke. Az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* és a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* elnöke, több iparvállalat és gazd. érdekképviselői szerv igazgatósági tagja. ♦ **PÁ, 1498.**

Téli hadjárat (1914/1915): →*Balogorod–liskói hadművelet*, →*Galíciai ellentámadás*, →*Kárpáti téli csata*, →*Limanowai csata*, →*Uzsoki betörések*

Temes-kubini incidens: a valóságban meg nem történt fegyveres összecsapás. Hivatkozási alapként belekerült a →*Szerbiának küldött →hadüzenet* eredeti, →*I. Ferenc József* cs. láttamozta szövegébe. A bp-i IV.hdt.pság-tól a k.u.k. →*Vezérkar*hoz küldött, ellenőrizetlen jelentés szerint 1914.júl.26-án a Duna Mo-i partján fekvő Temes-Kubinnál (Kevevára <Kovin> [Ju.]) szerb kat-k hajóról tüzet nyitottak ot-m. csapatokra. Ennek nyomán tűzharc alakult ki, a halottak és sebesültek száma nem ismeretes. A híradás a KKÜM-hoz, majd a bécsi sajtóhoz is eljutott, s csak ezt követően történt kísérlet valóságának igazolására. Minthogy nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítani a ~ megtörténtét, Leopold →*Berchtold* gr. kkü. az utolsó pillanatban törölte a hadüzenetből az erre vonatkozó szövegrészt. ♦ **PF, 1499.**

Temesvári katonai parancsnokság: →*Hadtest-parancsnokság* (VII.)

Temesvidék: →*Délvidék*

Tengeralattjáró: →*Hadihajó-kategóriák*

Tengeralattjáró-flottilla: az osztrák-magyar cs. és kir. →*haditengerészet* búvárhajó →*csapatne-*

me az I. vh. idején. A haditengerészet pság-a a ~ kifejlesztéséhez próbaként 3 típusból 6 taj-t rendelt: U1 és U2 (am. *Lake*), U3 és U4 (n. *Germania*), U5 és U6 (am. *Holland*). Az 1909-től folyó próbajáratok alapján 1913-ban a Germania mellett döntöttek. 5 db-ot rendeltek, de az I. vh. kitörése után a n-ek a már elkészült taj-kat (kárterítés ellenében) saját hadiflottájukba állították be (U-7, U-8, U-9, U-10, U-11). – A cs. és kir. haditengerészet a fiumei *Whitehead Tengeralattjáró- és Torpedógyártól* megvett 1 eladásra szánt taj-t (U12). 1915-ben kiemelték a →*Pola megtámadás*akor elsüllyedt fr. CURIE taj-t, s felújítva hadrendbe állították (U14). A lefoglalt 5 nagy taj. pótlására 1915-ben a brémai *Weser Művek*-nél 3 kisebb, UB-I típusú taj-t rendeltek. Ezeket okt.6-án állították szolgálatba (U15, U16, U17). További 2, a lefoglaltak helyett kért taj. 1915.májban vasúton érkezett a polai →*haditengerészeti támaszpont*ra. Az *Arsenál*ban történt összeszerelést követően jún.14-én álltak szolgálatba (U10, U11). Kényszermegoldásként az ot-m. flottapság a gyorsan leszállítható partvédelmi típusokat fogadta el. – Nagybő teljesítményű típusok hazai tervezése nem lévén, a n-ek átadták az UB-II és az UB-IIc o-ú közepes taj-k licencét, a gyártás ennek alapján indult meg. A *Magyar Tengeralattjáróépítő Rt.* 4 db *Hawmanden*-típusú taj-t épített, amelyeket 1917.aug.-nov. között állítottak hadrendbe (U20, U21, U22, U23). Részben az óbuda *DGT Művek*, részben a fiumei *Ganz-Danubius Hajógyár* épített meg 6 db n. licenc taj-t, amelyeket 1917.jan.21. és jún.29. között állítottak szolgálatba (U27, U28, U29, U30, U31, U32). Az *Osztrák Flottaegyesület* költségén épült az 1917.aug.4-én hadrendbe állított U40. A haditengerészet fizette az utolsó, hazai gyárban épült taj-t, amely 1918.febr.19-én állt szolgálatba (U41). 1917-ben vett át az ot-m. hadiflotta 2 db használt, júl.30-án hadrendbe lépett n. taj-t (U43, U47). – Az U4, U14, U27-32, U40-41, U43 és U47 fő működési területe a Földközi-tenger volt, ezek rendszeresen áthaladtak a brit-fr.ol. →*otrantói tengerzáron*. – Az ot-m. haditengerészet összesen 27 taj-t állított szolgálatba, ebből 13 Mo-on épült. ♦ **CsK, 1500.**

Tengeralattjáró-háború (korlátozott): német tengeri →*hadművelet* az →*Antant* tengeri után-

pótlásának zavarására. NBr. 1914.okt.2-án → *aknákkal* elzárta az Északi-tengert, nov.2-án → *blokádot* jelentett be a → *Központi Hatalmak* ellen. Válaszul No. 1915.febr.4-én → *hadműveleti területté* nyilvánította az Anglia és Írország közötti vizeket, s bejelentette: febr.18-tól ott minden elg. kereskedelmi hajót felszólítás nélkül elsüllyeszt. A brit kereskedelmi hajók semleges lobogót húztak, s egy részüket felfejezték, ami az 1907.okt. 18-i második → *hágai egyezményben* kodifikáltak. tengeri → *hadijogba* ütközött. 1915.aug.19-én a brit BARALONG kereskedelmi hajó legéppuskázta a hajó átvizsgálására csónakban közeledő n. tengerészeket és álcázott á-val elsüllyesztette a felszínen lévő taj-t. A n. flottapk. ennek ellenére kitartott amellett, hogy betartják a semleges vagy a hdm. területen kívül feltartóztatott hajók átvizsgálására vonatkozó → *haditengerészeti szákmányjogot*. – 1916.febr.18-án a n-ek bejelentették, hogy febr.29-től a hdm. területen, amelyhez akkor már a Földközi-tenger is hozzátartozott, minden fe-es kereskedelmi hajót felszólítás nélkül elsüllyesztenek, bármilyen lobogót visel. Erre a brit Admirális minden teherhajót felfejezt. – A később ~nak nevezett időszak 1915.febr.18-tól (a britek szerint 25-től) 1917.febr.1-ig tartott. • CsK, 1501.

A német tengeralattjárók működési körzetei

Tengeralattjáró-háború (korlátlan): német tengeri → *hadművelet* az → *Antant* tengeri utánpótl-

lásának megbénítására. Az → *állásháborúban* a felek képtelenek voltak egymást térdre kényszeríteni, az idő a → *Központi Hatalmak* ellen dolgozott. No. a → *Hindenburg-terv* alapján az AH utánpótlásának teljes tengeri → *blokádjával* akart a szárazföldi döntés kicsikarásához hozzájárulni. 1917.jan.31-én a n. korm. bejelentette, hogy a NBr., Fro. és Ol. körüli vizeket, vmint a Földközi-tenger K-i és középső medencéjét febr.1-től olyan → *hadműveleti területeknek* tekintik, ahol minden elg. és semleges hajót figyelmeztetés nélkül elsüllyeszt. Márc.23-án a Barents-tengert is ide sorolták. Másutt a korlátozott → *tengeralattjáró-háború* a korábbi módon folytatódott. – 1918.okt. 21-én a n. korm. megszüntetve nyilvánította a ~t. – Az OMM → *közös minisztertanácsa* hosszas vita után csatlakozott a ~hoz, amely a cs. és kir. taj-k számára csak a Földközi-tengerre volt érvényes, az Adriára nem terjedt ki. Az ot-m. → *haditengerészeti támaszpontokról* működő n. taj-kra e korlátozása nem vonatkozott. • CsK, 1502.

Tengeralattjáró-háború (mediterrán): a német búvárhajók működése a Földközi- és az Adriai-tengeren az I. vh. idején. Megjelenésüket e vizeken nem tervezték, ide vezénylésüket 1915.márc. ban To. megsegítése indokolta. 1915.febr.19-én a brit-fr. flotta megkezdte a Dardanellák erődjének lövését, márc.18-án benyomult a szorosba. Bár ekkor 3 sorhajó elvesztése és 4 sérülése után az → *Antant* flottája visszavonult, a partaszállítás veszélye nem múlt el. Ro. 1915.febr. ban elzárta a Bg-ba menő vasúti szállításokat, To-ba nem lehetett lőszert szállítani (a Duna szerb zár alatt állt). – A n. → *OHL* 1915.márc. elején döntött védő taj-k küldéséről a tr. partok elé, ill. aknarakó hajók átalakításáról lőszerszállítókká. Az U-21 nagy D/E taj-t (pk. *Hersing* shdg.) NBr. megkerülésével Gibraltáron át Cattaróba, onnan a Dardanellákhoz vezényelték. Az U-21 ápr.25. és máj.13. között eljutott Cattaróba, máj.20-25. között a → *Tengerszorosokhoz*, ott elsüllyesztette a TRIUMPH és a MAJESTIC brit sorhajót (a partra szállt erők tü. fedezet nélkül maradtak). – A vízből Flandriánál kiemelt UB-3, UB-7 és UB-8 taj-t vasúton (szétszedve) Polába szállították, ott az Arzenálban márc.20. és máj.23. között összeszerelték és elindították To. felé, majd az UC-12, UC-13, UC-14, UC-15 taj-t átalakították 20-30 t

rakomány felvételére. Ezek jún.5. és nov. között löszert szállítottak To-ba. Nov. első felétől a Dúnán és a vasúton is megindulhatott a szállítás. – 1915.máj.13-tól a háb. végéig a n. flottapság átvezényelt a Földközi-tengerre 47 taj-t (13 nagy U, 20 db UC-II és -III, 14 db UB-II és -III o-út). 7 taj. útközben elpusztult, a többi Cattaróból és Polából kiindulva a Földközi-tengeren elsüllyesztett 1409 kereskedelmi (3.286.462 t vízki-szorítással) és 40 hadihajót. – K.u.k. jelzés alatt 16 n. taj. süllyedt el (a továbbiakban: se.). Az UB-3 (k.u.k. lajstromjellel U9) 1915.máj.24-én vagy 25-én eltűnt az Égei-tengeren. Az UC-12 (U24) márc.16-án a Tarantói-öbölben aknára futott, kiemelték, ol. lajstromjele X-1 lett Az UB-44 (U44) 1916.szept.1-én (?) eltűnt útban Kons-tantinápoly felé. Az UC-24 (U88) 1917.máj.24-én se. Cattaro előtt a CIRCE fr. taj. tűzétől. Az UC-38 (U78) 1917.dec.14-én sérülten befutott a patras-i öbölbe, ott se. egy fr. tpr. ágyútűzétől. Az UB-69 (U69) 1918.jan.8-9-én se. Cape Bone előtt egy brit őrhajó tűzétől. Az UB-66 (U66) jan. 18-án se. Egyiptom előtt egy brit hajó vízbombájától. Az UB-71 (U71) ápr.21-én Ceuta előtt, úton Cattaro felé se. egy brit motornaszád vízbombájától. Az U-32 (U37) máj.8-án Málta előtt se. egy brit hadihajó á.tűzétől. Ugyanezen a napon az U-70 (U70) eltűnt a Földközi-tengeren. Az UC-35 (U75) máj.16-án Sardíniától Ny-ra se. egy fr. őrhajó tűzétől. Az UB-52 (U83) máj. 23-án Cattaro előtt se. a H-4 brit taj. tűzétől. Az U-64 (U64) jún.17-én egy konvoj megtámadása közben se., brit hajók nekirohantak. Az UB-53 (U84) aug.3-án se. az →*otrantói tengerzáron* felakadva vízbombától. Az UB-68 (U68) okt.4-én Málta előtt egy konvoj megtámadása közben megsérült, legs-e elsüllyesztette. Az U-34 (U34) okt.20. körül ismeretlen okból se. a Földközi-tengeren. – 1918.okt.26-án (pcs-ra) megkezdődött a n. legs. hazaszállítása. 29-én befejezték Pola elhagyását, csak a robbantó különítmény maradt. A parti létesítményeket és az iratokat megsemmisítették. Nov.1-ig Polát és Cattarót elhagyta 2 db U, 5 db UB és 5 db UC o-ú taj., s Gibraltáron át hazaindult (a nov.11-i fe.szünet után értek haza). Ugyancsak pcs-ra megsemmisítették az üzemképtelen taj-kat. Okt.28-én Triesztben felrobbantották az UC-54 (U96), e napon Pola előtt az U-47 (U36), okt.29-én Polában az UC-25

(U80) és az UC-53 (U95), e napon Pola előtt az U-65 (U65), okt.30-án Polában az UC-34 (U74) és az U-73 (U73), e napon Fiume előtt az UB-129 (U55) taj-t. Nov.1-én Cattaro előtt az U-72 (U72) elsüllyesztette magát. ♦ **SGy, 1503.**

Egy osztrák-magyar búvárhajó visszatérése Cattaróba

Tengeralattjárók jelzései: a Földközi- és az Adria-tengeren az I. vh. idején működő német búvárhajók ot-m. szimbólumai. Mikor Ol. 1915.máj. 23-án hadat üzent az OMM-nak (de No-nak még nem) szükségessé vált a →*tengeralattjáró-háborúban* (mediterrán) részt vevő n. taj-k álcázása. Ezek ot-m. haditengerészeti →*katonai zászlót* (III.) vontak fel és tornyukra fehér k.u.k. számozást festettek. Az új számokat úgy adták ki, hogy az kiegészítette az ot-m. flotta számozását, de a n. hadiflotta Északi- és Balti-tengeri hajóinál volt azonos szám is. Miután az ot-m. rejtjelzéssel rádióztak, 1 évig félre tudták vezetni az →*Antant-hírszerzést*. 1916.márc.16-án a n. UC-12 (k.u.k. U24) ol. vizeken saját aknájára futott, a halottak n. személyazonosságát az ol-ok megállapították. No. és Ol. 1916.aug.28-i →*hadiállapotba* kerülése után a n. taj-k visszahúzták a n. hadilobogót, de végig megtartották k.u.k. számozásukat. – A kimutatásban elől áll az eredeti n. kötőjeles lajstromszám, (zárójelben) a k.u.k. lajstromszám; a dőlt számúakat átadták az ot-m. →*haditengerészeti* állományába: UB-1 (U10), UB-3 (U9), UB-7 (U7), UB-8 (U8), UB-14 (U26), UB-15 (U11), UB-42 (U42), UB-43 (U43), UB-44 (U44), UB-45 (U45), UB-46 (U46), UB-47 (U47), UC-12 (U24), UC-13 (U25), UC-14 (U18), UC-15 (U19), - (U15), - (U16), - (U17). ♦ **SGy, 1504.**

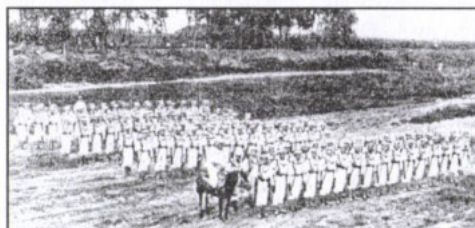
Tengerészeti Akadémia: →*Haditengerészeti Akadémia*

Tengerészeti bíróság <Marinegericht>: ítélkező testület az osztrák-magyar →*haditengerészet*nél. A büntetőbíráskodást a *matrózkari- és tengerügyi bíróságok* látták el. Az előbbieket alsóbbrendű elsőfokú bíróságok voltak a matrózok kisebb ügyeiben, az utóbbiak súlyosabb ügyekben, ill. a ti. bűnesetekben jártak el. A tengerügyi bíróság a matrózkari feljebbviteli fóruma volt, a tengerügyi a legfőbb kat. tv.szék (→*második folyamodású bíróság*). – A ~ összetétele: 1 igazságügyi ti. bíróságvezető, mellé kirendelve 1 vagy több igazságügyi ti., irodaszemélyzet. Az ítéldbíróság a matrózkari bíróságnál 3, a tengerügyi-nél 5 bíróból állt, akiknek egyike az igazságügyi állományú tárgyalásvezető, a többi kat. állományú ti. volt. A bűnvádi eljárás elrendelésére a matrózkar pk-a, a tengerügyi bíróság esetén a bíróság székhelyén állomásozó legmagasabb haditengerészeti pk. volt jogosult. Ők dönthettek a vádemelés, a vizsgálati fogság kérdésében, megerősítették az ítéleteket és elrendelték a büntetés végrehajtását. A ~ vádló közege a matrózkari bíróságnál a kat. állományú ügyész ti., a tengerügyi-nél az igazságügyi állományú kat. ügyész volt. A háb. ideje alatt a haditengerészetnél is működtek →*tábori bíróságok*. ♦ **FGy, 1505.**

Tengerészeti Hírszerző Hivatal: →*Amerikai titkosszolgálatok*

Tengerészgyalogság: a hadiflotta hajóiról szárazföldi alakulat módjára bevetett →*csapatnem*. Az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezeténél 1870.jan.1-én az addigi ot. ~ot mint önálló szervezetet megszüntették, helyére a cs. és kir. →*haditengerészet* személyi állományán (kmsz. a *matrózhadtesten*) belül ún. *partra szálló különítményt* állítottak fel, amelynek vmely partsáv erőszakos birtokbavétele esetén elsőként kellett a szárazföldre kihajóznia. A különítmény minden hajó személyzetének max. negyedéből állt, 2 kiserelt lg-gel, 1-1 löszerpótló és eü. osztaggal. Feladata volt első lépcsőként egy előretolt, a különítményt követő főcsapat felfejlődését biztosító, az adott terepet uraló →*állást* elfoglalni, s azt megtartani a fő lépcső partraszállásáig. – Az ot-m.

~ részt vett a nk. →*békefenntartásban* is. – A ~ a nagyobb országok haderejében az I. vh. idejére önálló →*fegyvernem*mé vált. ♦ **CsK, 1506.**

Osztrák-magyar tengerészgyalogos század Kínában

Tengerészcadét-tanfolyam: →*Haditengerészeti Akadémia*

Tengermellék (I.): az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „magyar felének” országtesten kívüli területe <corpus separatum>; gyakorlatilag Fiume (ol.) <Rijeka (hr.)> város és közvetlen környezete. 1719-ben VI. Károly n-római bir. cs. emelte szabad kikötői rangra. →*Magyarországhoz Mária Terézia* csatolta különleges jogállású szabadkikötőként 1779.ápr.23-án. 1779–1849 és 1867–1918 között →*Horvátország* ezt vitatta. 1910-ben a ~ területe 21 km², lakossága 49.806 fő (48,6 % ol., 25,95 % hr., 13,04 % m., 5,08 % szlovén, 4,65 % n., 2,68 % egyéb). – Az →*Antant* és →*Olaszország* közötti 1915.ápr.26-i titkos →*Londoni egyezmény* a leendő dszl. államnak ítélte. A fiumei ol. Nemzeti Tanács 1918.okt.30. deklarálta a csatlakozást Ol-hoz. Mivel Ol. és a →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* egyaránt ragaszkodott birtoklásához, →*Wilson* am. elnök 1919.ápr.23-án szabad kikötői státuszt javasolt Fiumének. Gabriele d’Annunzio ol. költő feketeinges szabadcsapataival 1919.szept.12-én elfoglalta, s 1920.szept.8-án négy ~ben és környékén (Fiume, Susak, Veglia sziget, Volosca és környéke, San Pietro del Corso) önálló államot kiáltott ki. Az 1920.nov.12-i *rapallói szerződés* Fiumét szabad várossá nyilvánította, területét 6 km²-rel megnövelte; s az a „danzingi mintát” alkalmazva szárazföldön nem érintkezett Ol-gal (az ol. határ Castua és Volosca között érte el a Fiumei öblöt). Az SHS csak a Fiumara <Recina> deltáját a Baross-kikötővel és Susakot kapta meg. Ol. 1923.szept.16-án

annektálta, amelyet az 1924.jan.27-i római ol–ju. barátsági és Fiume-szerződés szentesített. Fiumét ettől kezdve Ol-gal tengerparti korridor kötötte össze. A II. vh. után Ju-hoz került. ♦ SJ, 1507.

Tengermellék (II.) <Küstenland>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya. Görs székhellyel 3 történelmileg kialakult kisebb területi egység, →*Görs–Gradiska*, →*Istrija* és →*Trieszt és Cattaro Terület* közös igazgatását szolgálta. ♦ ZJ, 1508.

Tengernagyi Hivatal Haditengerészeti Hírszerző Osztálya: →*Brit titkosszolgálatok*

Tengerszoros-egyezmény: brit–francia és orosz megállapodás →*Oroszország* igényeinek elismeréséről a Dardanellákra és a Boszporuszra. A fr–brit →*gallipoli hadművelet* előtt az →*Antant* hatalmak kísérletet tettek hadicéljaik egyeztetésére →*Törökországgal* szemben (→*Török Birodalom felosztási tervezetei*). E tekintetben a ~ a →*Sykes–Picot-egyezmény* előzményének tekinthető. – Sir Edward →*Grey* brit küm. 1914.nov. 1-én kijelentette, hogy To. nem lehet többé a →*Tengerszorosok* őrzője. Hosszas egyeztetés után Szergej →*Szazonov* or. küm. 1915.márc.4-i, a brit és fr. korm-nak eljuttatott emlékeztetőjében kifejtette, hogy Or. csak olyan megoldást fogad el, amely lehetővé teszi Isztambul, a Márvány-tenger partvidéke és szigetei, a Dardanellák, DK-Thrákia, s a Boszporusz–Sakarya–Izmit-öböl határolta terület bekebelezését. Az igényeket a fr. korm. túlzottnak tartotta és csak a Tengerszorosok szabad használatát kívánta garantálni Or-nak. A zsarolástól sem vissziariadó Szazonov közölte, hogy az or. igények elutasítása esetén lemond, és utóda minden bizonnyal a n–ot–or. *három császár szövetsége* felújításának híve lesz (ez az Or. és a →*Központi Hatalmak* között folytatott különbéke-tárgyalások idején több volt üres fenyegetőzésnél). Ezért Párizs, hangsúlyozva a Szíriára vonatkozó fr. igényeket, engedett az or. követeléseknek. 1915.márc.12-i (amely a ~ dátumának tekinthető) jegyzékében a brit küm. jelezte, hogy NBr. részéről is elfogadhatónak tartja az or. igényeket, amennyiben NBr., ill. Fr. kívánságai maradéktalanul teljesülnek. E napon

George William →*Buchanan* szentpétervári brit követ jegyzékben fejtette ki, hogy NBr. To-ból az arablakta területekre, ill. kompenzációként az 1907.aug.31-i brit–or. megállapodásban semleges területnek nyilvánított Közép-Perzsiára és Iszpahán környékére tart igényt. A brit igényt Szazonov 1915.márc.22-én tudomásul vette. A ~hez Maurice George →*Paléologue* szentpétervári fr. követ ápr.10-i szóbeli jegyzékben csatlakozott. A sz-or. korm. 1917.nov.8-i békedekrétumával a ~t (is) semmisnek mondta ki, s később nyilvánosságra hozta. ♦ KE, 1509.

Tengerszorosok: **1.** földrajzilag az Eu-t és Ázsiát (a Balkánt és Kis-Ázsiát) elválasztó, ill. a Földközi- (Égei-) tengert a Fekete-tengerrel összekötő vízi átjáró; **2.** politikailag az Eu-i nagyhatalmak érdekeinek egyik ütközőpontja a XVIII. szd. második felétől a XX. szd. elejéig. – **1.** A 0,7–1 km széles ~ mint tengeri átjáró kettős. Ny-on az Égei-tenger a Balkán, a Gallipoli- <Kallipolisz-, Gelibolu> félsziget és az ÉNy-Anatólia közötti, 65 km hosszú *Dardanellák-szorosba* <Hellesz-pontosz, Bar Sefhed Boghazi> torkollik. K-en a Fekete-tenger a 28 km hosszú *Boszporusz-szorosba* <Boszporosz, Rumeli Boghazi> torkollik. A két szoros között terül el mint beltenger a kb. 5 balatonnyi Márvány-tenger <Marmara>. – **2.** A ~at XIX. szd-ban rohamosan gyengülő Oszmán Bir. (→*keleti kérdés*) birtokolta. Or. törekvése a ~ megszerzésére Nagy Péter uralkodása (1682–1725) óta mutatható ki. Or. az 1768–1774. évi or–tr. háb-t lezáró *kücsük-kainardzi békével* jutott ki a Fekete-tenger partjára az Azovi-tenger és a Déli-Bug folyó között; az 1787–1791. évi or–tr. háb-t lezáró *jászvásári békével* megszerezte a Krím-félszigetet és →*Transznisztria* D-i részét (*Jediszánt*); az 1806–1812. évi or–tr. háb-t lezáró *bukaresti békével* →*Besszarábiát*, s ezzel É-ről elérte a *Duna-deltát*, amit az 1827–1829. évi or–tr. háb-t lezáró *drinápolyi békével* csatoltak az Or. Bir-hoz. Az or. vezetésben ekkor már megfigyelhető a törekvés a Balkán, a Kisázsia és a Fekete-tenger feletti ellenőrzés szándékán túl a K-i kereszténység feletti teljes befolyás megszerzésére is. – Miután az 1831–1833. évi egyiptomi háb-ban csak az or. kat. segítség mentette meg →*Törökországot* a kat. vereségtől, az *unkiar-iszkeleszi szerződésben* To. kötelezte magát a ~

lezárására, ha Or. egy harmadik hatalommal hába keveredik, s megnyitotta a ~at az or. hadihajók előtt. E lépés ráirányította a figyelmet a ~ra. A brit vezetés elérte, hogy az 1841. évi londoni egyezmény 4 hatalom (NBr., Fr., Au., Poroszország) garanciájával kimondja a ~ tr. birtoklását és békeidőben való elzárását minden állam hadihajói előtt. Az egyezményt aláírta To. és Or. is. – Az 1853–1856. évi krími háborút lezáró párizsi béke tovább ment: a ~on túl 15 évre semlegessé tette a Fekete-tengert is. Az 1871. évi londoni szerződés ez utóbbit érvénytelenítette, de megerősítette az 1841. évi londoni egyezményt, miként az 1878. évi berlini kongresszus is. Or. azonban nem mondott le a ~ megszerzéséről. 1907-ben Sir Edward →Grey brit küm. az ang-or. szöv. érdekében hozzájárult a ~ megnyitásához az or. hadihajók előtt, bár az 1841. évi londoni ~egyezmény formailag 1914-ig érvényben maradt. Az 1908. évi →buchlaui egyezményben az OMM járult hozzá a ~ megnyitásához az or. hadihajók előtt, ám azt az 1909.évi →isztambuli szerződéssel gyakorlatilag negligálta. – Az I. vh. kitörése után Wilhelm →Souchon n. eltny., a tr. flotta főpk-a lezárta a ~at. 1914.aug.2-án Or. ellen irányuló n-tr. titkos kölcsönös segítségnyújtási szerződést írtak alá. 3-án a tr. korm. semlegességi nyilatkozatot tett, egyidejűleg elrendelte a mozgósítást. Okt. 28-án éjszaka or. hadihajók megkísérelték aknákkal elzárni a Boszporuszt. Az ezt felfedező tr. flotta üldözőbe vette az or. hajókat, s 29-én or. hadikikötőket bombázott. Okt.29-én Or., nov.2-án Fr., nov.5-én NBr. hadat üzent To-nak, ami a 3 →Antant-hatalom hadüzenetét nov. 12-én viszonozta. 1915.márc.18-án ang-fr. hadihajók sikertelen tád-t hajtottak végre a Dardanellák bejáratát védő tr. erődk ellen. Ápr.25-én fr., ang. és ausztrál csapatok szálltak partra, ám az 1916.jan. 10-ig tartó →gallipoli hadműveletben a Sir Jan Standish Monteith Hamilton tbk. vezette AH-haderő vereséget szenvedett a n. Otto →Liman von Sanders lov.tbk. pság-a alatt álló tr. 5.hds-től, amelyet 1915.nov.15-től, ill. dec.20-tól ot-m. neh.tü. (a 24 cm-es 9.mozsárú. és a 15 cm-es 36.táb.tar.ü.) támogatott. – A →versailles-i-washingtoni békerendszer részét képező 1920.aug.10-i →sévres-i béke a ~at Antant-ellenőrzés alá helyezte, s elzárta a sz-or. hadihajók elől. Az 1923. júl.24-i →lausanne-i béke (a sévres-i béke revizi-

ója) visszaadta a Tr. Közt. fennhatósága alá, garantálta a nk. víziút semlegességét és demilitarizálta azt. Az utóbbit az 1936.júl.20-i montreaux-i egyezmény megszüntette. ♦ BN, RI, 1510.

Térképezés: →Hadifelmérés, →Haditérképező osztág, →Katonai felvétel, →Katonai Földrajzi Intézet, →Katonai térképmű, →Magyar katonai térképező csoport, →Magyar-Csehszlovák Határmegállapító Bizottság, →Magyar-Jugoszláv Határmegállapító Bizottság, →Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság, →Magyar-Román Határmegállapító Bizottság

Térparancsnokság <Platz-Commando>: támogató és végrehajtó katonai helyi hatóság. Az →Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetében a nagyobb és fontosabb helyőrségek →állomás-parancsnokságai mellett hoztak létre ~ot. Vezetője a térparancsnok, szolgálati előljárója az állomáspk. volt. A téprk-i teendőkkel tényleges vagy ny. tbk-ot vagy törzsti-et lehetett megbízni. – A ~ feladata volt a helyőrségi szolgálat felosztása; a helyőrségi őrségek és készültségek megsejtelése; más helyőrségekből érkező és más helyőrségekbe távozó szabadságolt és beteg kat-k nyilvántartása; a honvéd nyugdíjasok és özvegyeik, ill. árvaik igazolása; a laktanyákon kívül, nyilvános helyen egyenként megjelenő honvédek öltözködésének és fegyelmének ellenőrzése; kivonulások, ünnepélyek és temetés-kíséretet körüli rendfenntartás, ezekkel kapcsolatos egyeztetés a polg. és kat. közig., városi és egyházi hatóságokkal; olyan kat. személyekre vonatkozó halálesetek felvétele, temetésük és hagyatéki tárgyalásuk megindítása, akiről más egyéb pság vagy hatóság gondoskodni nem volt köteles. – Egy helyőrségben több ~ is lehetett, pl. a cs. és kir. →közös Hadsereg Bp-i ~a kizárólag a közös ügyeket intézte, együttműködve a Bp-i m.kir. honvéd ~gal. A Nyitra és Pécs melletti állandó sátor-táb-ban a téprk-i teendőket tábori ténstíz látta el. – Mozgósításkor minden →seregtest-pság mozgó térparancsnokságot állított fel. – A →haditengerészet is szervezett ~okat a →haditengerészeti támaszpontokon és a kikötőkben. ♦ LJ, 1511.

Territorialkommando in Leitmeritz: →Hadtestparancsnokság (I.)

Tertszyánszky Károly, nádasí (Szakolca, 1854.okt.28. – Bécs, 1921.márc.7.): osztrák-magyar vezérezredes. A bécs-újhegyi kat. ak-t elvégezve 1877.szept.1-től hdgy. 1882-ben elvégzi a Hadiiskolát. 1912.szept.29-től a bp-i IV. hdt. pk-a és a m. főváros vezénylő tábornoka. 1904-től vörgy., 1908-tól altgy., 1913. ápr.30-tól lov.tbk. →*Ferenc Ferdinánd* fhg. trónörökös 1913 őszén ~t is számításba

veszi →*Conrad von Hötzendorf* VKF esetleges utódaként. – Az I. vh. kitörésekor hdt-ével az ot-m. 2.hds. alárendeltségében a →*balkáni hadszíntérre* vezénylik, a →*szerbiai* Szabácsnál esik át a tűzkeresztségen. Aug. végén hdt-ét →*Galíciába* szállítják. Részt vesz a második →*lemburgi csatában*. Nov-tól →*Sziléziában* harcol hdt-ével, 1915.febr.-ban a Kárpátokba vezénylik. A körülzárt →*przemysli erőrendszer* felmentésére létrehozott →*seregcsoport* vezetésével ~t bízzák meg, ám feladatát nem tudja teljesíteni (→*baligorod-liskói hadművelet*). – Az ol. →*hadüzenet* után az OMM balkáni haderőinek főpk-a, jún.5-én éjfél-től a →*Hadserg-főparancsnokság* (AOK) közvetlen alárendeltségében. 1915.szept.8-án ki-nevezik az újonnan alakult ot-m. 3.hds. pk-ává. A gr. →*Tisza* Istvánnal kialakult konfliktusa miatt 10 nappal később felmentik és rendelkezési állományba helyezik (a pk-i teendőket 25-én adja át). 1916.máj.11-től vezds., az or. →*lucki át-törés* után, jún.8-án →*József Ferdinánd* fhg-től átveszi az ot-m. 4.hds. pság-át. Sorozatos konfliktusai a n-ekkel oda vezetnek, hogy 1917.márc.-ban helyet cserél →*Kirchbach* vezds.-sel és az ot-m. 3.hds. pk-a lesz. A →*Kerenszkij-offenzíva* után, szept.-től a bécsi lov. testőrszd. kapitánya (pk-a). 1918.dec.1-én nyugdíjazták. ♦ **PF, 1512.**

Területi Hírszerző Szolgálat: →*Francia titkos-szolgálatok*

Területrendezések: →*Ágfalvi csaták*, →*Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság*, →*Magyar–Román Határmegállapító Bi-*

zottság, →*Népszavazás és döntőbíráskodás*, →*Salgótarjáni döntés*, →*Soproni népszavazás*, →*Velencei egyezmény*

Területrombolás: az ellenség mozgásának hadműveleti méretű bénítása (hadműveleti →*műszaki zárás*). Az I. vh.-ban vált igazán fontossá. A közlekedési vonalak felrobbantását a háb. elején a fr-k és a belgák tervezték, azonban hiányosan készítették elő. A Fr-ba betörő n-ek egyre több elpusztított híddal, úttal és vasúttal találták magukat szemben. Helyreállításukat a n. →*műszaki csapatok* alig győzték, utánszállításuk akadozott. A n-eket a legérzékenyebben a vasúti alagutak és hidak rombolása érintette, mivel használhatóvá tételük nehéz és hosszú munkát igényelt. A fr-k Namurtól D-re az összes vasútvonalat, alagutat és hidat felrobbantották. A megsemmisített hidak teljes hossza 16 km-t tett ki, helyreállításuk a n. vasútépítő csapatok 1/6-át lekötötte. – A →*nyugati hadszíntéren* szerzett tapasztalatokat a n-ek a →*keleti hadszíntéren* hasznosították: az or-ok elől visszavonulva vmennyi vasútvonalat és hidat felrobbantották, a helyreállítás megakadályozására több helyen meglepő →*aknákat* telepítettek. Az or. mű. csapatok az →*orosz-japán háború* tapasztalatait hasznosítva az ot-m. →*gorlicei áttörés* utáni visszavonulás alatt különösen nagy ~t hajtottak végre, a vasúti pályákon kívül 450 vasúti és 340 völgyhidat is felrobbantottak. – A háb. vége felé jelentős hdm. zárótev.-gé vált a terület mű. kiürítése is. Ny-on 1917-ben a →*Siegfried-állásba* történő visszavonuláskor a n-ek az elhagyott területet teljesen kiürítették. Csupán a vasutak és vasúti műtárgyak rombolására 200 t robbanóanyagot használtak fel, felszedtek és elszállítottak 665 km szabványos és több, mint 1000 km táb. vasúti anyagot. A kiürítésre 37.000 vasúti kocsit vettek igénybe. Az →*Antant*-csapatoknak 1 hónapra volt szükségük, hogy az elpusztított területen kezdetleges közlekedést teremtsenek, a →*támadás* lehetősége itt hosszú időre megszűnt. Alapos munkát végeztek az 1918 őszi visszavonuláskor is, az AH csapatai súlyos helyzetbe kerültek, ami okt.-ben tovább fokozódott a vasúti utánszállítás teljes megszűntével. ♦ **BE, 1513.**

Területvédő Liga (Magyarország Területi Ép-ségének Védelmi Ligája, TEVÉL): a →*történelmi*

Magyarország megóvására, később visszaállítására megindult társadalmi mozgalomból kinőtt → *irredenta szervezet*. 1918.dec.2-án jött létre, első közgyűlését székhelyén, Bp-en tartotta dec. 14-én, elnökévé Lóczy Lajos egyetemi tanárt, főtitkárává Szegedy Miklóst (később Krisztics Sándort), alelnökévé Okolicsányi Lászlót, ügyvezető alelnökévé Ajthy Józsefet (később Szontagh Tamást) választották. – A ~ fő hivatásának a Szent István-i határok megtartását, később visszaállítását tartotta, amelyben az ország minden lakosának tevőleges segítségét várta el, tekintet nélkül nemre, vallásra, nemzetiségre (!) és társ. állásra. Célját társ. és tudományos eszközökkel kívánta megvalósítani. A ~hoz már az első közgyűlés után 120 egyesület, intézmény, testület, → *bajtársi egyesület* csatlakozott, közel 1 millió fővel. A ~ tagja lehetett (állampolgárságától függetlenül) mindenki, vmint minden jogi személy, aki elfogadta a szervezet célját, vállalta tagsági kötelezettségének min. 3 éven át történő teljesítését, és a ~ *Választmánya* felvette. Alapító tagnak számított, aki tagságát 1000 koronával egyszer s mindenkorra megváltotta, *rendes tagnak*, aki évi 100, *pártoló tagnak*, aki évi 20, s *kültagnak*, aki évi 5 korona tagdíjat fizetett be. A *Közgyűlés* a *Választmány* javaslata alapján *tiszteletbeli* tagokat választhatott. A ~ *szakbizottságokat* állított fel (pl. agitációs, pü. stb.). Kiadványaiban, amelyeket fr. és ang. nyelven az → *Antant*-országokban is terjesztettek, Mo. pol., gazd. és kulturális egységét próbálták igazolni. – A TK idején a ~ illegalitásba szorult. 1920.jan.20., a m. → *békeküldöttség* hazatérte, s a békefeltételek ismertté válása után a ~ tev-e megerősödött, s a különböző irredenta szervezetek összefogó szervévé vált. Vezetésében 1920-tól feltűntek az új nk. viszonyokat (időlegesen) elfogadó pol. elit képviselői is, mint gr. → *Bethlen* István és gr. → *Teleki* Pál. – A ~ az irredenta szervezeteket a → *trianoni béke* értelmében megszüntető 1921.júl.5-i 57401/1921. BM-rendelet után beolvadt az 1919.szept.-ben br. *Perényi* Zsigmond elnökletével alakult → *Magyar Nemzeti Szövetségbe*. • VG, 1514.

Tescheni szerződés (1915): → *Lengyelország*

Testőrség: 1. az uralkodó személyi védelmét ellátó őrtestületek gyűjtőneve 1918-ig; 2. az állam-

fő, tágabb értelemben az állami vezetés őrzésvédelmét ellátó fe. ör- és díszcsapat 1920–1945 között. – 1. Az OMM-ban hat ~ működött, ebből kettő tekinthető m-nak. A *Magyar Királyi* → *Nemesi Testőrséget* még *Mária Terézia* állította fel 1760-ban. 1849-ben feloszlatták és csak 1867-ben szerveződhetett meg ismét. A → *dualizmus* korában 91 fős testület Bécsben székelt. Az 1904. okt.14-én megalakult *Magyar Királyi Darabont Testőrséget* Bp-en helyezték el. Első kapitányának, br. *Fejérváry* Géza altbgy-nak, aki 1884.okt. 28. - 1903.jún.27. között a HM-ot vezette, nagy szerepe volt az 53 fős testület létrehozásában. E szervezet éléről nevezte ki → *I. Ferenc József* 1905.jún.18-án m.kir. me-ké, s ennek kapitányi tisztségbe tér vissza 1906.ápr.8-án. Az uralkodó Mo-i tartózkodása idején kizárólag e két testület tagjai vigyázták biztonságát. – A négy további ~ Bécsben és az uralkodó egyéb gyakori tartózkodási helyein (pl. a Bad Ischl-i nyári rezidencián) teljesített szolgálatot: az 1763-tól folyamatosan működő 83 fős *Császári Királyi Első Alabárdos Testőrség* <Erste Arciären-Leibgarde>, az 1767-ben alakult 61 fős *Császári Királyi Darabont Testőrség* <Trabanten-Leibgarde>, az 1802-ben létesített 309 fős *Császári Királyi Gyalogos Testőr Század* <Leibgarde-Infanterie-Compagnie> és az 1849-ben felállított 140 fős *Császári Királyi Testőr Lovasszázad* <Leibgarde-Reiter-Escadron>. – Mind a 6 ~ kapitánya a cs. és kir. → *közös Hadsereg* tbk-i karának tagja volt, s felettük a *főudvarmester* (kmsz. vmennyi ~ ezds-e) pk-okolt. A felsorolás szerint első három ~ tagja csak ti. lehetett, a második háromban alti-ek is teljesítettek szolgálatot. – 2. Az OMM széthullását követően 1920.márc.1-én jött létre az ún. *kormányzói udvarlak belső biztonsági szolgálat* (udvarlaki őrség), amely aug.10-én alakult *Magyar Királyi Testőrséggé*. Tagjai 3 naponként láttak el 24 órás szolgálatot, amelynek 13⁰⁰-kor zajló váltása nyilvános (alkalmanként ünnepélyes) volt. Ekkor 25 (ebből 1 pk.) puskás és 11 alabárdos (ebből 1 pk.) testőr lépett szolgálatba, 7, ill. 2 őrhelyen. Újév napján és aug.20-án díszszolgálatot láttak el, részt vettek a Szent Jób-körmeneten, a vitézi avatásokon és egyéb ünnepségeken. – Létszáma megalkulásakor 7 ti. és 140 testőr, 1944-ben 9 ti. és 160 testőr volt. Szervezete törzs-, puskás testőrszd., alabárdos testőrszak., 1942-től székely test-

őrszak., lovastestőrség, ezen belül lov.szak., és 1938-tól spanyol lov.iskola. 1943-ban kezdték (a fenti létszámon felül) a testőr-lövészlj. szervezését, ebből 1 lőv. és 1 neh.fé.szd. alakult meg. A nyilas hatalomátvétel során ez volt az egyetlen alakulat, amely fe-rel szállt szembe a Várba bevonuló n-ekkel, ezért 1944.okt.16-án feloszlatták, Szálasi Ferenc véd-ét a nyilasokhoz átvált szegedi 9/II.gy.zlj. vette át. A ~ tagjait a frontra vezényelték, a testőr-lövészlj-t besorolták a Szent László ho-ba. (Még: →*Díszruházat*) • **RI, 1515.**

Testőrségi rangviszonyok: →*rendfokozati* megfeleltetések a speciális ör- és dísztestületeknél. A 2 m.kir. →*testőrségnél* különleges ~ álltak fenn: a *testőrségi rang* egy vagy több [*hadseregbeli rendfokozatnak* (rfok.)] felelt meg. – **1.** →*Nemesi Testőrség*: testőrkapitány <Gardekapitän> [magasabb rfok-ú tbk.], testőr (tő.) alkapitány <Gardekapitän-Lieutenant> [magasabb rfok-ú tbk.], tő. főhadnagy <Garde-Oberlieutenant> [altbgy., vörgy.], tő. hadnagy vagy házparancsnok <Garde-Lieutenant, Haus-Kommandant> [vörgy., ezds.], tő. őrmester <Garde-Wachtmeister> [örgy.], tő. alőrmester <Garde-Vice-Wachtmeister> [1. osztályú szds.], tő. <Garde> [szds., fhdy.]. – **2.** *Darabont Testőrség*: testőrkapitány <Gardekapitän> [magasabb rfok-ú tbk.], tő. alkapitány vagy házparancsnok <Gardekapitän-Lieutenant, Haus-Kommandant> [vörgy., ezds.], tő. főhadnagy <Garde-Oberlieutenant> [törzsti.], tő. alhadnagy <Garde-Vice-Lieutenant> [törzsti.], tő. elsőőrmester <Garde-Premier-Wachtmeister> [1. vagy 2. osztályú szds.], tő. másodőrmester <Garde-Second-Wachtmeister> [alantos ti.], tő. másodőrmester-helyettes <Garde-Vice-Second-Wachtmeister> [rangosztályba nem sorolt havidíjas], darabont-testőr <Trabanten-Leibgarde> [örm.]. – **3.** A *lovastestőrségnél* fennáll ~ a Darabont Testőrség ~aival egyeztek meg, azzal a különbséggel, hogy a darabont tő. alkapitányának a lov. tő. századparancsnok <Garde-Escadron-Kommandant>, a darabont tő. főhadnagynak a lov. tő. százados <Garde-Rittmeister>, a darabont tő. alhadnagynak a lov. tő. kezelőtiszt <Garde-Rechnungsführer> felelt meg. – **4.** A testőr rangot (még) el nem ért tő. dobos, tő. kürtös, tő. kovács [szakaszvezető], a tő. háziszolga [tizedes] rfok-tal bírt a hds. felé. • **BC, 1516.**

Tevfik, Ahmed (Konstantinápoly, 1843,? – ?): török politikus, pasa (tábornok). 1882-től athéni, 1887-től berlini nagykövet. 1895–1899, majd 1908–1909 között kűm. 1909.máj.4-től nagyvezír (VKF). 1910–1912 között londoni nagykövet. 1918.nov-tól ismét nagyvezír, és →*Antant*-barát korm-t alakít. 1919-ben a (szultáni) tr. delegáció vezetője a →*sévvres-i béke* tárgyalásain. 1920-tól harmadszor is nagyvezír. →*Kemál* pasa győzelme után eltűnik a pol. életből. • **KE, 1517.**

Thierry Ferenc, báró (Zágráb, 1871.júl.10. – Bp., 1942.dec.12.): osztrák-magyar tengerésztiszt, sorhajókapitány. A fiumei cs. és kir. →*Haditengerészeti Akadémia* elvégzése után 1891.júl.1-én lép a cs. és kir. →*haditengerészet* szolgálatába. 1894.nov.1-től szls., 1902.jan.1-től shdgy., 1912.nov.1-től kkap., 1915.nov.1-től kfp., 1918.máj.1-től skap. 1912.febr.1-től 1918.okt.31-ig az ot-m. →*tengeralattjáró-flottilla* pk-a. Nevéhez fűződik a cs. és kir. tengeralattjáró →*fegyvernem* ütőképessé fejlesztése és az I. vh. alatti irányítása. 1919.jan.1-től ny-ba helyezik. – Több magas kat. →*kitüntetés* tulajdonosa. A Heves vm-i Bonconádon temették el. • **CsK, 1518.**

Thomán Miklós, dr. (Homonna, 1861.aug.18. – ?): orvos-tábornok. Bécsben tanul, s szerez orvosi doktorátust. 1884-ben kat. szolgálatba lép. 1910-től a krakkói →*helyőrségi kórház* pk-a. 1914–1915-ben a krakkói kat. pság-on működik, majd a háb. végéig az Isonzó-hds. eű. főnöke. A háb. után ny-ba vonul. – Megkapja (többek között) a *Ferenc József Rend* lovagkeresztjét, ill. hadiékítményes ti. keresztjét, a *Máltai Lovagrend* nyakkeresztjét és a →*Vöröskereszt* nagykeresztjét. Számos közleménye jelenik meg. • **MI, 1519.**

Tirol <Tirol Hercegesített Grófság, Gefürstete Grafschaft Tirol>: az →*Osztrák-Magyar Monarchia* „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti *Osztrák Császárság*) tartománya az Alpok Ny-i láncja és a Bozeni-medence között, ot. cs. tartományként →*Salzburg*, →*Karinthia*, →*Olaszország*, *Svájc*, →*Vorarlberg* és *Bajorország* között. Területe kezdetben a Bajor Hercegség és a Veronai Ögrófság, 1027-től önállósodva 5 grófságként igazgatva a Német-Római Bir. része. Az 5 grófság nagy részét a XII–XIII. szd-ban ~ gróf-

jai egyesítették. ~ jelentős részeit 1253-ban a karinthisi hg. vonta uralma alá. 1330-tól önálló n-római bir. állam. 1363-ban házasságkötéssel vált a →*Habsburg-dinasztia* birtokává. 1782-től Vorarlberggel együttesen igazgatott *koronartomány*. Székhelye Innsbruck. 1806–1814 között I. Napóleon felosztotta Bajorország és az *Itáliai Királyság* között. – 1910-ben a 17 kerületből és 3 →*törvényhatósági joggal felruházott városból* (Innsbruck, Bozen <Bolzano>, Trient <Trento>) álló ~ területe 27.222 km², lakossága 952.022 fő, amelynek 56,4 %-a n., 42 %-a ol. Az 1919.szept. 10-i →*Saint Germain-i béke* ~t kettészakította, 16.200 km²-t és 669.431 lakost →*Ausztriától* Ol-hoz csatolt. – A →*versailles-i* békediktátum előkészületeit hírül véve, 1919.máj.3-án Innsbruckban kikiáltották a szuverén *Tirol Szabad Államot*. Mivel ezt sem Au., sem Ol., sem Svájc, sem az →*Antant* nem ismerte el, máj.10-én helyi népszavazás döntött (Vorarlberggel közösen) ~ „svájci semlegességi fennhatóság alá” kerüléséről. Svájc elzárkózott ~ felvétele elől, ennek következtében 1921.ápr.24-én helyi népszavazás döntött (Vorarlberggel közösen) csatlakozásáról →*Németországhoz* („kis-Anschluß”). Miután e referendum eredménye sértette a versailles-i és a Saint Germain-i békét, az AH felszólítására az ot. korm. hatálytalanította azt. ♦ **ZJ, 1520.**

Tirolí császár vadász járőr

Tirolí császár vadász <Tiroler Kaiserjäger>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregének elit →*csapatteste*. Először 1801-ben alakult tirolí vad.ezd. <Tiroler-Jägerregiment>, neve 1806-tól vad.ezd. 1808-ban e formájában feloszlatták, de ebből jött létre az 1-9.táb.vad.zlj. törzse. 1813-

ban lovag *Fenner von Fenneberg* altbgy. pság-a alatt felállították a Fenner vad.hdt-et <Fenner-Jäger-Corps>, amelyből 1816-ban megszervezték a Ferenc Császár tirolí vad.ezd-et <Tiroler-Jäger-Regiment Kaiser Franz>. A mindenkori uralkodó nevét viselő alakulat egyben annak tulajdona volt. 1895.ápr.20-án az ezd-et alkotó 16 zlj-ból 4 ~ ezd-et <k.u.k. Tiroler-Kaiserjäger-Regiment Nr. 1-4.> hoztak létre 4-4 zlj-jal. A 4 ~ ezd. fő kiegészítési területe →*Tirol* és →*Vorarlberg* volt. – Az I. vh. kitörésekor a →*hegyicsapathoz* is számított 4 ~ ezd. a XIV.hdt. cs. és kir. 8.gy.ho-ába tartozott. A 121.gy.dd-ba sorolt 1. ~ ezd. törzse és I-II.zlj-a Trientben, III.zlj-a Levicóban, IV.zlj-a és pótkerete Innsbruckban; a 15.gy.dd-ba sorolt 2. ~ ezd. törzse és I-II.zlj-a Bozenben, III.zlj-a Meranban, IV.zlj-a és pótkerete Brixenben; a 96.gy.dd-ba sorolt 3. ~ ezd. törzse és II-III.zlj-a Roveretóban, I.zlj-a Rivában, IV.zlj-a és pótkerete Trientben; a 121.gy.dd-ba sorolt 4. ~ ezd. törzse és III.zlj-a Trientben, I.zlj-a Mezzolombardóban, II.zlj-a Mezzocoronában, IV.zlj-a és pótkerete Hall im Tirolban állomásozott. A ~ ezd-ek szervezete megegyezett a cs. és kir. sorgy.ezd-ekével. Megkülönböztetésül zöld parolit viseltek (→*hajtóka*, 27. szám), a díszöltözethez kakastollas vadászkalapot. A kalap, ill. a táb. sapka bal oldalán hordták a ~ jelvényt: fém vadászkürt, közepében a kétfejű cs. sas. Az I. vh. alatt az →*olasz hadszíntéren* a havasi gyopár mint sapkajelvény viselete is elterjedt. 1917-től a sapka jobb oldalára a KJ <Kaiserjäger>, vagy TJ <Tiroler Jäger> betűk és az ezd. hadrendi száma kerültek. 1914-ben Karl Mühlberger és Max Depold fhdy. külön ~-indulót írt. Az ezd-zenekarok sajátként játszották Karl Komzák Andreas Hofer-indulóját is. – A 4 ~ ezd. a →*mozgósítás* után, 1914.aug-tól az or. fronton a cs. és kir. XIV.hdt. kötelékében küzdött. 1915. okt. és 1918.nov. között az ol. fronton harcoltak, többek között Pustertal, Col di Lana, Priafora térségében, a Pasubión, a Monte Testo–Monte Majo szakaszon, a laghi katlanban és a Hétközség fennsíkron <Sieben Gemeinden>, Flitsch-nél stb. Kiképzettségük, harci szellemük magas foka közismert volt. Az ol. fronton a 4 ~ ezd. 1 ~ rohamzlj-at is felállított, s azt a standard gy. fezetől eltérően 1895 M. ismétlő- és 1895 M. mesterlövész-karabéllyal láttak el. 1915–1918 között részben ~okból 6 ún. magashegyi-szd. <Hoch-

gebirgskompanie [Streifkompanie] Nr. 1-6.> is alakult. E különleges kiképzésű és felszerelésű alakulatokat a kifejezetten magashegyi jellegű, alig megközelíthető, lavinaveszélyes stb. helyeken vetették be. 1916 nyarától a 4 ~ ezd. az akkor szervezett cs.vad.ho. <Kaiserjäger-Division> kötelékében harcolt. A ~okhoz az I. vh. folyamán kb. 600 m. honosságú kat. is került. – Az egykori ~ ti. és legs. 1920-ban megalakította az *Alt Kaiserjägerklubot*, 1922.ápr.23-án a *Tiroler Kaserjägerbundot*. 1922.jan.11-én alakult meg Bp-en a *Volt Tirol Császárvadász Tisztek Magyarországi Szövetsége*, amely csatlakozott az Alt Kaiserjägerklubhoz. Elnöke Keszler András volt. Működését (nem utolsósorban →*legitimizmusa* miatt) a m.kir. bm. 149.936/1926-VII. sz., 1926.nov.4-én kelt rendeletével betiltotta, a szöv. 1927.ápr.11-én feloszlatta magát. Utolsó aktusként aug.27-én, a ~ok tűzkeresztségének 13. évfordulóján tagjai az Országos Tiszti Kaszinó épületében zászlót avattak a 243 hősi halált halt m. ~ emlékére. Ezt a *Tirol Császárvadász Múzeumban* helyezték el a Berg Isel-en, jelenleg is ott látható. ♦ **IP, 1521.**

Tirol front: az →*olasz hadszíntér* svájci határtól az Etsch-Adige folyóig húzódó része. Az alig megközelíthető, az I. vh-ban „gleccserfrontnak” nevezett vonalon sarkvidéki hegyekre emlékeztető csúcsok magasodnak, ahol a katonának az extrém földrajzi és klimatikus viszonyok között elsősorban a túlélésért kellett megküzdeniük és csak másodsorban az elg-gel. A Stillsfer Joch (2757 m) átjáró–Örtler (3902 m)–Presanella (3556 m)–Adamello (3554 m)–Judikarien (3462 m) csoportok alkotta ~ gerincein, tágas jégmezőin a szemben álló felek már a háb. kezdetén, 1915 kora nyarán birtokba vették az uralgó hegyi pozíciókat és a háb. végéig ki is tartottak ott. A Judikarien Garda-tó felé eső meredek partja és az Etsch völgye között nagy kötelekék offenzív irányait mindkét oldalon modern →*erődök* láncai zárták le. Az →*osztrák-magyar erőrendszert* D-tirol Lardaro–Riva–Rovereto–Folgaria–Trient szektorától K-re az 1916. évi →*alpesi offenzíva* kudarca után külön frontszakasz jött létre az Etsch melletti Pasubio (2236 m)–Zugna Torta (1257 m) és a Brenta partján álló Monte Meletta (1817 m) közötti 1000 m-es Hétközség-felföldön <Sieben Gemeinden>, az Astico folyó

sziklás, szakadékokkal töredezett platóján. Ez igen nehéz katonaföldrajzi adottságai ellenére is alkalmas volt hds-ek szétbontakoztatására, így városai gyakran cseréltek gazdát. ♦ **BN, 1522.**

Tirol országvédelmi parancsnokság: →*Had-sereg-parancsnokság* (11.), →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Tirol Védelmi Parancsnokság: →*Hadtestparancsnokság* (XIV.)

Tirol-seregsoport: →*Katonai vezetés magasabbparancsnokságai*

Tisza István, borosjenői és szegedi, gróf, dr. (Bp., 1861.ápr.22. – Bp., 1918. okt.31.): jogász, szabad-elvű politikus, m.kir. miniszterelnök. 1880–1881-ben →*egyévi önkéntes* a debreceni 2.hv.hu. ezdnél, hivatásos ti. ambícióit apja, Tisza Kálmán me. nyomására adja fel. Berliini és heidelbergi

egyetemi tanulmányai után a →*Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen* szerez állam- és jogtudományi doktorátust. Rövid ideig a BM-ben dolgozik. 1886-tól a vízaknai kerület →*országgyűlési képviselője*. 1897-ben a kir. átruházza ~ra nagybátyja, Tisza Lajos grófi címét. – 1903. nov.3-án →*I. Ferenc József* első ízben nevezi ki m.kir. me-ké. Első korm-ában megtartja a bm-i tárcát is. Célja a →*dualizmus* megőrzése, mivel szerinte ez garantálja →*Magyarország* integritását, s lehetővé teszi, hogy távlatilag a bir. súlypontja a megerősödő Mo. felé billenjen. Megszünteti az exlex állapotot, elfogadtatja az újoncjavaslatot, letöri a vasutasstrájkot, kezdeményezi *II. Rákóczi* Ferenc hamvainak hazahozatását. 1904.okt.7-i ún. *ugrai levelében* újfent felveti a házszabály-revizíót. Miután az ellenzék ezt viszszautasítja, bevezeti a párhuzamos üléseket és nov.18-án a →*kormányparti* többséggel megszavaztatja a házszabályok szigorítását, a *lex Dánielt* (ún. zsebkendőszavazás). A dec.13-i házromboló ülés után a kir-lyal feloszlattatja a →*Képviselőházat*. Miután az 1905.jan.26-i választásokon a *Szabadelvű Párt* veszít, febr.14-én lemond, de

csak jún.18-án mentik fel. 1906.ápr.11-én felosztja pártját és átmenetileg visszavonul, 1907-től a →*Református egyház* dunántúli kerületének főgondnoka. 1909.nov-tól szkv. hu. szds. – 1910 elején megszervezi a →*Nemzeti Munkapártot*, amelynek mindvégig vezéreghyénisége. A jún.1-i választásokon pártja abszolút többséget ér el. 1910-ben az MTA tiszteletbeli tagjává választja. 1911-ben *Herczeg* Ferenczel megindítja a *Magyar Figyelőt*, amelyben kiáll a m. nemzet szupremáciájáért, a kormányzás kontinuitásáért, támadja a felekezeti és szoc. békét veszélyeztető, ill. a dualizmust érintő radikális átalakítási kísérleteket. Az obstrukció letörésére 1912.máj.22-én házelnökké választja magát, jún.4-én az ellenzéki vezetőkől megvonva a szót megszavaztatja a →*véderőtörvényeket*. A Kház-i rend fenntartására létrehozza a →*Képviselőházi Őrséget*. Támogatja választójogi tv. 1913-as, a választók számát 40 %-kal növelő módosítását. – *Lukács* László me. 1913.jún.4-i lemondása után ismét me., a második →*Tisza-kormány* 10-én lép hivatalba. Első teendője a gazd. problémák kezelése, ill. a megromlott m-hr. viszony rendezése. Kísérletet tesz a →*román nemzeti mozgalommal* való kiegyezésre is az egységes m. államkonceptió alapján. Elutasítja az 1914.jún.12-14-i második →*konopisti tanácskozáson* megfogalmazódó n. beavatkozási kísérletet a m. belügyekbe. – A →*szarajevói merénylet* után az 1914.júl.1-i és 8-i két →*Tisza-memorandumban*, ill. a →*közös minisztertanács*on (1914.júl.7.) fejt ki álláspontját a →*Szerbia* elleni fellépésről. Nem tartja megfelelőnek az időpontot a kat. akcióra, ám miután garanciát kap, hogy szerb területet nem csatolnak az OMM-hoz, és csak a dipl. lehetőségek kimerítése után történhet →*hadüzenet*, enged. A Szerbiának küldendő →*jegyzékről* döntő júl.19-i közös mt-on, miután →*Conrad von Hötzendorf* gy. tbk. VKF megnyugtatta →*Erdély* véd-éről, javasolja a →*Csendőrség* megerősítését és kir. biztos kiküldését. – Mivel tart →*Rómánia* hasonló igényeitől, 1914–1915 fordulóján ellenzi gr. Leopold →*Berchtold* kküm. elképzelését →*Olaszország* semlegességének területi engedményekkel való „megvásárlásáról”; álláspontját 1915 tavaszára revideálja. Nagy szerepe van Berchtold lemondásában és bizalmasa, br. →*Burián* István kkümré való kinevezésében. A Mo-i ro-ok megnyeré-

sére 1914 őszén további engedményeket tesz a közoktatásban és a közig-ban, bár világosan látja: „Ro. nem azért fordul el tőlünk, mert az erdélyi ro-oknak rossz a sorsuk, hanem mert Erdély birtokára áhítozik.” Mivel szerinte a választójog nem jutalom, 1915 tavaszán elveti az ellenzék javaslatát a „hősök választójogáról.” 1915.máj-ban sikertelenül kíséri meg az ellenzék bevonását a korm-ba, sőt az feltételül szabja ~ lemondását. Tekintettel a m. kat-k harctéri teljesítményére, 1915.jún.23-i felterjesztésében engedményeket javasol az uralkodónak a zászló- és →*címer*-kérdésben. Jórészt ~ befolyásának köszönhető, hogy évtizedes viták után az a m. igények szerint oldódik meg. Dec-től az ellenzék „bizalmi tanácsát”: gr. →*Apponyi* Albertet, gr. →*Andrássy* Gyulát és →*Rakovszky* Istvánt rendszeresen tájékoztatja a külpol-ról. Dec.30-i, Buriánnak küldött átiratában fontosnak tartja a mielőbbi békekötést és a tartózkodást szerb területek annexiójától. 1916.jan.12-én Apponyinak ír a közös ti. karban létező magyarellenes érzelmekről, főként a →*Vezérkarban* lévő csehek részéről, „akiknek [...] rosszindulatát a saját fajtájuk gyalázatos viselkedése feletti szegényérzet csak növelheti.” Támogatja a szorosabb gazd. együttműködést Nogal, de csak a vámpreferenciát fogadja el, a vámuniót nem. – Az 1916.júl.7-i és 22-i harmadik és negyedik →*Tisza-memorandumban* felhívja az uralkodó figyelmét a fenyegető ro. veszélyre. Nehezíti munkáját, hogy az 1916.aug-i →*román betörés* nyomán az ellenzék felmondja a háb. kitörésekor létrejött pártközi békét, és követeli a m. me. és a kküm. lemondását. A nehéz helyzetet látva támogatja Burián dec.12-i békefelhívását. Pozícióit gyengíti gr. Karl →*Stürkgh* óp. me. okt. 21-i halála, s hogy a nov.21-én trónra lépő új uralkodó, →*I. (IV.) Károly* viszonya ~val hűvös. Mégis támogatja mielőbbi megkoronázását, mert ebben látja a dualizmus megőrzésének biztosítékát. A kir. dec.21-én címzetes hu. örgy-gyá nevezi ki. A dec.30-i koronázáson viseli a *nádorhelyettesi* méltóságot. A hadicélokka foglalkozó 1917.jan.12-i →*koronatanács*on Szerbia gyengítését és Bg. erősítését szorgalmazza. A jan.22-i koronatanácson fenntartásait hangsúlyozza a n. →*tengeralattjáró-háború* (korlátlan) kiterjesztésével szemben. Bár nincsenek illúziói →*Wilson* am. elnök jan.22-i szenátusi üzenetéről, azt 24-én

a megegyezései béke felé tett lépésként értékeli, s kifejti: a térség nemzetei számára a dualista Monarchia a legjobb megoldás. Febr.24-én gr. Heinrich → *Clam-Martinic* ot. me-kei aláírja a Mo. számára kedvező gazd. kiegyezést. – A kir. 1917 elejétől keresi ~ lehetséges utódát, de a kormánypárt szilárdan áll mögötte. Miután nem hajlandó a kir. által elvárt mértékben bővíteni a választójogot, továbbá nem sikerül a mérsékelt ellenzéki gr. → *Esterházy* Móricot és gr. → *Bethlen* Istvánt bevonnia a korm-ba, máj.23-án beadja lemondását. Másnap kifejti, hogy a széles választójog köz. és kultúrpol. előkészítés nélküli bevezetése „végveszély” lenne Mo-ra és a dinasztíára, s nem engedhető meg, hogy a „... m. intelligencia leszorítassék vezető szerepéről.” Felmentésére jún.15-én kerül sor, a kir. egyúttal tart. hu.

Tisza István (x) ezredparancsnok tisztjei körében

ezds-sé nevezi ki. – Aug.végén az → *olasz hadsziintérre* utazik, szept.3-án átveszi a m.kir. 2.hv. hu.ezd. pság-át, amelyet 1918.szept.12-ig lát el. Ezd-ét csak rövid időkre hagyja el, pl. 1918.júl. 19-én megszavazza a választójogosultak számát közel 50 %-kal növelő tv-t, ill. aug.8-án az Ogyben elítéli az antiszemitizmust. 1918.szept.12-26. között az uralkodó megbízásából a dszl. kérdést tanulmányozza Hr-ban és BH-ban. Okt.17-i Kházi beszédében a kölcsönös véd. igényét elismerve a perszonálunió, a külön m. hds. és külképviseletek mellett száll síkra; elismeri, hogy a háb. megnyerésére nincs esély, a tisztességes békét kívánja; a cseh-től államot vakmerő hamisításnak és a cseh terjeszkedés eszközeként nevezi; s hibáztatja a Mo. háb. felelősségének egyoldalú vádját hangoztató szélső ellenzéket. Mivel megszűnt az elvi ellentét, okt.22-én egyesíti a MNP-ot a →48-

as Alkotmánypárttal. Meggyőződése, hogy a pol. kibontakozásban, a Mo. integritásáért kezdődő véd. háb. megszervezésében szerepe lehet, így a mind gyakoribb fenyegetések hatására (pl. *Leitner* János okt.16-i merényletkísérlete) sem hagyja el Bp-et. Okt.31-én otthonában leszámoló pol. gyilkosság áldozatává válik. • KE, 1523.

Tisza István Tudományegyetem: → *Debreceni Tudományegyetem*

Tisza-kormány (második): az 1913.jún.10. és 1917.jún.15. között gr. → *Tisza* István me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. (Az első Tisza-korm. 1903.nov.3. és 1905.jún.18. között volt hivatalban.) Tagjai: *Sándor* János bm., br. → *Burián* István a kir. személye körüli miniszter (1915.jan. 13-ig), br. → *Hazai* Samu altbgy. (1914.aug.4-től gy.tbk., 1916.nov.1-től vezds.) hm. (1917.febr. 19-ig), → *Teleszky* János püm., *Jankovich* Béla vkm., *Balogh* Jenő iüm., br. *Ghillány* Imre fm., *Beöthy* László kereskedelmi miniszter (1913.júl. 13-ig), a hr-szlavón-dalmát miniszter (1913.júl. 22-ig) a me. – A ~ új tagjai: *Burián* kküm-ré történő kinevezésével a kir. személye körüli miniszter ideiglenesen a me. (1915.jan.13-tól máj.29-ig), majd br. *Rosner* Ervin (1915.máj.29-től), br. *Hazai* Samu kinevezésével a hds. pótlásügyi főnökévé a hm. br. → *Szurmay* Sándor altbgy. (1917. febr.19-től, tisztét megörzi az → *Esterházy*- és a harmadik → *Wekerle*-kormányban is; 1917.aug. 21-től gy.tbk.), br. *Harkányi* János kereskedelmi miniszter (1913.júl.13-tól), gr. *Pejacsevich* Tivadar hr-szlavón-dalmát miniszter (1913.júl.22-től; 1916.jan.16-án távollétében felmentik [1914.aug. 12-én, a → *hadiállapot* beálltakor Vichyben pihenő *Pejacsevichet* a fr. hatóságok internálják, 1916.febr.1-én cserélik ki]; 1914.aug.22-től 1916. jan.16-ig a me. vezeti a minisztériumot), hr-szlavón-dalmát miniszter *Hideghéty* Imre (1916.jan. 16-tól). – Tisza 1917.máj.23-án lemond, a ~ attól az → *Esterházy-kormány* jún.15-i hivatalba lépésig ügyvezető korm-ként működik. – A me. 1913.jún.12-én hirdeti a → *Képviselőházban* programot: az alkotmányos élet helyreállítása Hr-ban, a félreértések tisztázása a nemzetiségekkel, a haderő létszámának emelése, a sztrájkvt. megalkotása, a munkásbiztosítás reformja, a köz.ig. megújí-

tása, a →*Rendőrség* államosítása. – Pejacsevich eléri a megegyezést a hr-okkal: Hr-ban hr. helységnevek lesznek, a MÁV Hr-i vonalain elegendő a hr. nyelv ismerete, sor kerül *Cuvaj* Ede kir. biztos leváltására és →*Skerlec* Iván hr. bánná történő kinevezésére. A →*Román Nemzeti Párt* képviselőinek a me. felajánlja, hogy a közig-ban és a bíróságok első fokán anyanyelvüket használhatják, gazd. támogatást ígér a ro. nemzetiségű polgárok vállalatainak, elveti a nemzetiségi vidékekre való betelepítést, növelni ígéri a ro. nyelv szerepét az oktatásban, s enyhíti a nemzetiségi agitációt korlátozó jogszabályokat. A megbeszélések nem hoznak eredményt: részint →*Ferenc Ferdinánd* trónörökös a nemzetiségeket kívánja kijátszani a m. nemzeti törekvésekkel szemben, részint egyes ro. törekvések túllépnek az egységes m. állam koncepcióján. 1914.márc-ban felemlik az újonclétszámot, s elfogadják a →*sajtószabadságot* biztosító tv-t. – A ~ a közig-t államosító reformcsomagot tárgyalja, amikor munkáját megszakítja a →*szarajevói merénylet*. A ~ júl.9-i ülésén tudomásul veszi a me. beszámolóját a júl.7-i →*közös minisztertanács*ról, vmint a júl.1-i és júl.8-i két →*Tisza-memorandumot*, és felhatalmazza Tiszát a m. érdekek megjelenítésére, a →*dualizmus* struktúrájának megőrzésére, ill. a →*trializmus* elkerülésére. E felhatalmazás birtokában járul hozzá (fenntartásait hangoztatva) a júl.19-i közös mt-on a →*Szerbiának* küldendő →*jegyzék* szövegéhez. A →*hadüzenettel* egyidejűleg, a →*felhatalmazási törvény* alapján a ~ bevezeti a →*cenzúrát* és a postaforgalom ellenőrzését, s (kezdetben a D-i és K-i határ mentén, később az egész országban) korlátozza az egyesülési jogot. Tiltakozik az ellen, hogy a →*közös Hadsereg* egyes pk-ai az ot. kivételes tv. szellemében →*hadművelési területté* nyilvánítanak egyes Hr-i és D-Mo-i területeket. – A ~ lépéseket tesz a →*hadigazdaság* kimalakítására. 1914. őszi ülésén elfogadja a hadsegélyezést szabályozó tv-eket. A ~ előterjesztésére 1915. tavaszán a Kház 18-tól 50 éves korig emeli fel a →*védőkötelezettséget*. A ~ 1915.febr.20-án hozzájárul, hogy egyes Lajtán-túli →*ezredek* Mo-ról kapjanak pótlást. 1915.okt.2-i ülésén felveti BH és Dalmácia Mo-hoz csatolását, ha Au. ln. területekkel bővülne, de elveti Szerbia bekebelezését. 1916. elején létrehozza a panaszbiz-okat. Javaslatára, a bos-

nyák kat-k vitézségének elismeréseként, a Kház bevett felekezetté nyilvánítja a muzulmán vallást, azzal a megkötéssel, hogy m. állampolgároknak megtiltják a többneveséget (1916:XVII. tc.). – Az ellenzék a Kház 1916.szept.5-i ülésén a ~ lemondását és koncentrációs kabinet létrehozását követeli, mondván, hogy a ~ nem tett meg mindent az aug.27-i →*román betörés* elhárítására. A me. dec.12-én a Kház-ban ismerteti a →*Központi Hatalmak békeajánlatát*. A ~ →*I. (IV.) Károly* mielőbbi megkoronázására törekszik, a me. dec. 19-i nádorhelyettesé választása bizalmi szavazással ér fel, mivel az ellenzék egységesen →*József* fhg-et jelöli e tisztségre. A ~ stabilitását aláássa, hogy az új uralkodó, saját pol. mozgásterének kiterjesztése érdekében 1917 elejétől keresi Tisza utódát, s febr.6-i levelében világossá teszi bizalmának megingását. Miután az ápr.28-i leiratban megfogalmazott választójog-bővítést Tisza az adott formában elhibáztottnak tartja, s az uralkodóval való újabb egyeztetés sem jár eredménnyel, 1917.máj.22-én a ~ felhatalmazza a me-öt lemondásának benyújtására. ♦ KE, 1524.

Tiszai offenzíva (magyar, 1919. július): →*Román hadjárat* (2.)

Tisza-memorandum (I.): gr. →*Tisza* István m. kir. miniszterelnök 1914.júl.1-i felterjesztése az uralkodóhoz a →*szarajevói merénylet* nyomán kialakult helyzettel kapcsolatos álláspontjáról. A merénylet idején geszti birtokán tartózkodó Tisza jún.29-én Bp-en tájékoztatta pártja, a →*Nemzeti Munkapárt* vezetését az eseményekről. 30-án Bécsben kifejezte a m. kir-nak a m. korm. részvételét (ekkor pol. kérdéseket nem érintettek). A kihallgatás után tárgyalt gr. Leopold →*Berchtold* kküm-rel és br. →*Burián* Istvánnal, a kir. személye körüli m. miniszterrel. – Júl.1-én →*I. Ferenc József*hez írott emlékiratában fejtette ki álláspontját az OMM →*Szerbiával* szemben követendő pol-járol. Végzetes hibának minősítette, ha az OMM a merényletet használná fel (amint azt a kküm. javasolta) Szerbia felelősségre vonására. Megítélése szerint Szerbia bűnrészességére nincs elegendő bizonyíték. A dipl. helyzet sem kedvező, hiszen →*Románia* mint szöv. elveszett, sőt nem zárható ki egy ro. tád. →*Erdély* ellen. Bg., az egyetlen baráti balkáni állam, amely sakkban

tarthatná Ro-t, a →*Balkán-háborúk*ban kimerült. Ezek alapján a Szerbia elleni kat. fellépésre kedvezőtlennek tartotta az időpontot. – A →*júliusi válság* folyamatában az uralkodó és a kküm., tudomásul véve a ~ot, folytatták No. álláspontjának kipuhatolását (→*Hoyos-misszió*). ♦ KE, 1525.

Tisza-memorandum (II.): gr. →*Tisza* István m. kir. miniszterelnök 1914.júl.8-i felterjesztése az uralkodóhoz a →*Szerbiával* szemben követendő magatartásról, ill. a háb. és béke kérdéséről. A →*júliusi válság* során, miután a →*közös minisztertanács*on (1914.júl.7.) a m.kir. me. véleményével egyedült maradt, álláspontját másnap a ~ban, a júl.1-i első →*Tisza-memorandum* logikáját követve fejtette ki. Úgy vélte, a Szerbia elleni kat. akcióra igen kedvezőtlenek a dip. feltételek. A ro. hds-gel mint elg-gel kell számolni. Minden erőt az →*oros*z hadszíntérré kell összpontosítani, ahol gyors döntő győzelmet kell aratni, majd a felszabaduló erőket a szerb és a ro. határon (addig) védekező erők megerősítésére kell átcsoportosítani, ellenkező esetben fennáll a ro. betörés veszélye →*Erdélybe*. Ezért Szerbiának egy szigorú, de teljesíthető →*jegyzék* elküldését javasolta, s csak ennek elutasítása esetén tartotta elfogadhatónak az →*ultimátum*ot. Ha a háb. elkerülhetetlen, akkor világossá kell tenni, hogy az OMM nem kívánja Szerbiát megsemmisíteni vagy annektálni. Az OMM számára csak apró stratégiai határkiigazításokat tartott elképzelhetőnek, de kötelezni kívánta Szerbiát a háb. költségek megtérítésére és a →*Balkán-háborúk* idején elfoglalt területek átadására →*Albániának*, Go-nak és Bg-nak. – A ~ kézhezvételét követően gr. Leopold →*Berchtold* kküm. tárgyalta Heinrich Leonhard von Tschirschky-Bögendorff bécsi n. nagykövettel, aki határozott fellépésre biztatta Szerbiával szemben. Berchtold erről levélben tájékoztatta a m. me-t. Tiszát a júl.9-i →*magyar minisztertanács*on felhatalmazták a ~ban kifejtett álláspontjának képviselésére, amit még aznap a kküm-nek írott levelében megtett. ♦ KE, 1526.

Tisza-memorandum (III.): gr. →*Tisza* István m. kir. miniszterelnök 1916.júl.7-i felterjesztése az uralkodóhoz a háb. helyzet alakulásáról és →*Románia* fenyegető hadba lépéséről. Megírására az or. →*Bruszilov-offenzíva* nyomán kialakult kat.

helyzet készítette. Felterjesztésében felhívta →*I. Ferenc József* figyelmét, hogy K-galíciai or. győzelem esetén Ro. hadüzenetét és egy →*Erdély* elleni ro. tád-t „a legbiztosabbnak kell tartani”; a kat. védtelen Erdély akárcsak ideiglenes elvesztése pedig az OMM nagyhatalmi állásának végét jelentené. Erdély véd-ére ezért azonnal fel kell készülni, s sürgősen tisztázni kell az OMM megsegítésének módzatait a szöv-ekkel. A tr. had-erőre a ~ szerint abban az esetben lenne szükség, ha ro. tád-sal egyidejűleg Go. is hadba lépne az →*Antant* oldalán. Komolyan számolt viszont Bg-val, a Dunán való átkelésen túl elképzelhetőnek tartotta bg. csapatok felvonulását a Kárpátokba. Ezért további területi koncessziókat ajánlott Bg-nak K-Szerbiában, Közép-Albániában és →*Dobrudzsában*; ezzel egyben Erdély véd-ére lehetne átcsoportosítani a balkáni megszálló ot-m. csapatok jelentős részét. No. segítségét ln. területek odaígéréseivel tanácsolta biztosítani. Javasolta egy tehermentesítő n. tád. indítását az or. fronton, ami további ot-m. csapatokat szabadíthatna fel Erdély megerősítésére. Kérte az uralkodó felhatalmazását, hogy a megfogalmazott elvek alapján azonnal tárgyalásokat kezdhesse a szöv-ek korm-aival. – A kat. előkészületek sürgetése mellett Tisza megkísérelte területi és pol. engedményekkel biztosítani Ro. semlegességét. Támogatta a →*Bukovinára* vonatkozó ro. igényeket. 1916.jún-ban n. közvetítőkön keresztül közölte a ro. korm-nyal, hogy hajlandó a ro. többségű választókerületek számát 40-re növelni, új ro. középiskolákat megnyitni, egyházaik dotációját felemelni, vmint a ro. nyelv köz. és bírósági használatát kiterjeszteni. A kat. helyzet romlása és a véd. előkészületek hiánya arra ösztönzte, hogy júl.22-én a negyedik →*Tisza-memorandum*ban megismételje álláspontját. ♦ KE, 1527.

Tisza-memorandum (IV.): gr. →*Tisza* István m.kir. miniszterelnök 1916.júl.22-i, ismételt felterjesztése az uralkodóhoz a román agresszió veszélyéről és →*Erdély* elvesztésének pol. és gazd. következményeiről. Megírására az or. fronton kialakult kat. helyzet a júl.7-i harmadik →*Tisza-memorandum*hoz képest további romlása, továbbá →*Románia* és az →*Antant* egyre szorosabb együttműködése ösztönözte. – A ~ szerint a ro. fenyegetés elhárításának legeredményesebb módja

egy sikeres ellentád. volna K-Galíciában, továbbá jelentős csapaterősítések átirányítása a K- és a D-Kárpátokba. Mivel ehhez hiányoznak az erők, É-Bg-ban és Erdélyben kell véd-re berendezkedni. Pol. okokból rendkívül veszélyesnek tartaná Erdély akár ideiglenes elvesztését is, hiszen ez (többek között) kedvezőtlenül hatna ki az erdélyi ro. értelmiség magatartására. Gazd. szempontból főként a petrozsényi szénbányák és a határ menti területek állatállományának elvesztése okozna súlyos károkat. • KE, 1528.

Tiszántúl megszállása (1919): → *Román hadjárat*

Tiszti továbbképzés: az → *Osztrák–Magyar Monarchia hadseregvezete* kat. utánképzése más felsőfokú kat. végzettséggel már rendelkező vezetők részére. Két típusa volt, a szaktovábbképző és az előléptetés előtti tanfolyam, ill. a magasabb ívű karrier érdekében elvégzendő iskola. Az első csoportba többek között a *lőiskolai*, a *lovagló*, a *távbeszélő tanfolyamok*, a *kerületi tiszti iskolák* és a *tájékoztató* (1909-ig *törzstiszti*) *tanfolyam*, a másodikba a *felsőbb tiszti tanfolyam*, a *felsőbb tüzérségi tanfolyam* és a *Hadiiskola* tartozott. – **I.** A → *tisztképzés* intézményeiben végzeteknek bármilyen előrelépés feltétele a Királyhidán (gy., lov., a m.kir. → *Honvédség* [I.] felállításától) és a Hajmáskéren (a hv. tü. számára elsőként 1914. ápr-tól) működő → *hadsereg-lövőiskola* legalább „jó” eredménnyel történő elvégzése volt. – A *távbeszélő tanfolyamot* a növekvő és fejlődő híradó anyag megbízható kezelése, vmint a távbeszélő- és jelzőszolgálat megfelelő szintű oktatása érdekében hozták létre. A résztvevők a morze-jeleket is megtanulták. Ide zlj-anként (o-onként) állt. I-1 ti-et vezényeltek, akiket a tanfolyam elvégzése után megbíztak az őket vezénylő alakulat híradó anyagának kezelésével és a kiképzés vezetésével. – A → *lovagló tanfolyamok* <Equitatio> célja a lovagló- és hajtótudás tökéletesítése, vmint a csapatoknál folyó lovagló- és hajtókiképzést vezető ti-ek képzése volt. – A → *kerületi tiszti iskolákat* a szds-i előléptetés előtt álló ti-eknek szervezték, hogy a magasabb rendfokozathoz kapcsolódó beosztás ellátására felkészítsék őket. – Az örgy-i előléptetés és magasabb beosztásba helyezés előtt álló szds-oknak a *tájékoztató tanfolyamot* kellett elvégezniük. A kb. 20 éves szol-

gálati idővel rendelkező ti-ek közül ez alól csak a *vezérkari törzstiszti vizsgával* rendelkezők mentesültek. A 4 hónapos tanfolyamon főleg gyakorlati képzés folyt és 6 hetes *harcászati utazással* zárult, ahol a résztvevőknek bizonyítaniuk kellett az *osztály* (ma: egység) vezetésére való alkalmasságukat. – **2.** A *felsőbb tiszti tanfolyamra* azok jelentkezhetek, akik a cs. és kir. Hadiiskolába akartak bejutni; a tanfolyamot elvégzők közül 1873–1875 között a legjobb 4, majd 5, 1894-től 8 felvételi nélkül juthatott be. A hallgatókat bizonyos beosztások (pl. segéd-tiszti, tanári) ellátására készítették fel. Legfeljebb 35 olyan ti-et lehetett felvenni, akik min. 3 éve ti-ként szolgáltak, „igen jó” minősítést szereztek, jól tudtak lovagolni, jól beszéltek németül, 27 évesnél fiatalabbak és nőtlenek voltak, továbbá eredményesen teljesítették az öt tárgyból álló felvételi vizsgát. – A tü. törzskar tagjait a *felsőbb tüzérségi tanfolyamon* képezték. Ez a cs. és kir. Hadiiskola tü-ek számára kiküldönített tagozataként funkcionált. 1908-ban indították, amikor 10 év után ismét felállították a tü. törzskart. A tanfolyamra a → *közös Hadsereg* ti-jei felvételi elő- és fővizsgát követően juthattak be. A 3 éves képzés a vk. ti-ek számára szükséges ismereteken kívül a tü-ek számára külön mű., gépészeti tervezési ismereteket is adott. Az oktatás részét képezte a bécsi Arsenalban töltött gyakorlati időszak. Az évente 10 hallgatóval induló tanfolyamra a hv. tü. évfolyamonként 1-2 ti-et küldhetett. Az I. vh. kitörése miatt a hv. tü-től jelentkezett ti-ek ezt a ~t már nem végezheték el. – A bécsi cs. és kir. *Hadiiskola* vk. ti-eket képezett a *közös Hds.*, a *Honvédség* és a cs.kir. → *Landwehr* számára. 1866-tól vált tanfolyam jellegű oktatásból több évfolyamos iskolává. A felvételi feltételei megegyeztek a felsőbb tiszti tanfolyaméval, de a felső korhatár 28 év volt. A 3 éves képzés befejezését követően a vk. szolgálatra való alkalmasság alapján a hallgatók „vk. szolgálatra igen alkalmas”, „vk. szolgálatra alkalmas”, „vk. szolgálatra nem alkalmas” minősítést szereztek. 1914 őszén beszüntette tev-ét, háb. alatti működése a fővizsgán megfeleltek részére a Laibachban, Przemyślben és Belgrádban megtartott *tájékoztató tanfolyamra* korlátozódott. – Az I. vh. kitörésével a ~ vmennyi intézményét feloszlatták. A háb. alatt olyan rövid *szaktanfolyamok* működtek, amelyek új eszköz

vagy eljárás bevezetéséhez voltak szükségesek, így aknavető-, fényszóró-, távíró-, távbeszélő-, géppuskás-, löiskolai, gáz-, lángszóró-, mérő és távmérő-, légvédelmi, löszertájékoztató, sziklamászó, sí- és utásztanfolyam. • BU, 1529.

Tisztképzés: az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete* felsőfokú kat. vezetőképzése. Mo-on az 1808-ban I. Ferenc cs. által jóváhagyott VII.tc. intézkedett először egy kat. ak. felállításáról, a →*Ludovika Akadémia* azonban csak a kiegyezés után nyílt meg. – Az állandó ~ megteremtését célozta a *Magyar Hadi Főtanoda* létrehozása, amelynek tervét a HM megbízásából dr. Petzelt József egyetemi tanár készítette el, és Mécsáros Lázár hm. ismertette az Ogy. 1848.júl.22-i XVIII. ülésén. Igazgatóját, Lubberth János ezds-t aug-ban nevezték ki, a megnyitásáról szóló rendeletet a hm. nov.22-én adta ki. A felvételi vizsgákat 1849.jan.4-re tűzték ki. A tanítás jan.7-én kezdődött meg, de jan.15-én a Pest-Budára bevonuló *Windischgrätz* hg. feloszlatta, felszerelését lefoglaltatta és az intézetet kat. kórházzá alakította át. – Az 1872:XVI.tc. rendelkezett *honvéd tisztképző tanfolyam* és *honvéd felsőbb tiszt tanfolyam* felállításáról. Az előbbin tart. (kmsz. szabadságolt) állományú →*hadapródokat* képezték ti-té a m.kir. →*Honvédség* hivatásos (kmsz. tetteleges) állománya számára, az utóbbin azok vehettek részt, akik már legalább 2 éve ti-ek voltak. 1883-ban a ti.képző tanfolyamot 4 éves →*hadapródiskolává* alakították át. – Az 1897:XXIII.tc. 3 éves képzési idejű, az OMM „ot. felében” működő kat. ak-kkal egyenrangú kat. ak. felállítását rendelte el a gy. és a lov. →*fegyvernem* részére (a tü.képzés 1912-től indult meg). Intézkedett az évente képezhető növendékek számáról is, ezt a Ludovikán 100, a soproni kat. főreáliskolában 50, az utóbbival párhuzamosan működő nagyváradi és pécsi hadapródiskolában 100 főben szabta meg. A ~ 10 éves kortól indult a kat. alreáliskolákban (→*katonai reáliskola*). Felvételizni az egyes kat. iskolákba *államköltséges, alapítványi és fizetési* helyekre lehetett. A növendékeket félévente értékelték. A *kitűnő* rendűek 2 sávot és 2 gombot, a *jeles* rendűek 2 sávot, a *jó* rendűek 1 gombot és 1 sávot és az *elégséges* rendűek 1 sávot viseltek a →*hajóján*. Az *elégtelen* nem viselt semmit, de üres parolijának zsi-

nórzata sárga volt. A ti.avatás az uralkodó születésnapjára esett. – Az I. vh. megváltoztatta a tervszerű ~t. A tanári kar nagy részét a frontra vezényelték. Az első két háb. évben háromszor avattak ti-eket és hadapródokat (1914.okt.15., 1915. márc.15. és aug.18). A képzést meggyorsították, több közismereti tárgyat elhagytak. 1915-től az ak-án 2, a hadapródiskolákban 3 éves képzésre tértek át. 1916-tól az ak. képzés ideje másfél évre, végül 11 hónapra csökkent. Ugyancsak 1916-ban egyéves *akadémiai tanfolyam* indult azok részére, akik →*tartalékos tisztképzésben* vettek részt és legalább 4 hónapos frontszolgálatot bírtak. A tanintézetek a gyakoribb kibocsátásokkal és a megnövelt osztálylétszámokkal sem tudták a háb. létszám-igényeket kielégíteni. A háb. alatt a Ludovikáról több, mint 800 ti-et, a hadapródiskolából több, mint 1300 zls-t és hadapród tts-t bocsátottak ki. – Az OMM haderejének mindhárom alkotója (cs. és kir. →*közös Hadsereg*, Honvédség, cs.kir. →*Landwehr*) számára folyt 3 évfolyamos gy. és lov. ~ a 17-20 éves korosztály részére az 1752-ben alapított bécsújhelyi <Wiener Neustadt> *Mária Terézia Katonai Akadémián*, vmint mű. ~ az 1717-ben alapított bécsi (majd 1904-től mödlingi) *Műszaki Katonai Akadémián*. 1786-tól tü. ~ is folyt, amit 1869-ben egyesítettek a mű. ~sel. Önállóan működött a fiumei →*Haditengerészeti Akadémia*. – (A ~ történetét 1922–1945 között lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban. Még: →*Tiszti továbbképzés*, →*Altisztképzés*) • BU, 1530.

Ludovikások terepfoglalkozáson

Tittoni, Tommaso (Róma, 1854.? – Róma, 1931. febr.7.): olasz államférfi, külügyminiszter. Felsőfokú tanulmányait Oxfordban és Berlinben végzi.

1886–1897 között képviselő, 1897–1900 között perugiai, 1900-tól 1902-ig nápolyi prefektus, 1902-től szenátor. 1903.nov-tól kűm. a második *Giolitti-kormányban*, tiszttét a *Fortis-kormányban* is megtartja 1906.febr-ig. Ezután londoni nagykövet, de a máj.29-én megalakult harmadik *Giolitti-korm-ban* ismét kűm., annak 1909.dec.2-i lemondásáig. Mint kűm. színleg a *→Hármaszövetség* híve, valójában *→Antant*-barát pol-t folytat. 1910.ápr-tól 1916.okt-ig párizsi nagykövet. – Az I.vh. kitörése után része van *→Olaszország* külpol. fordulatában. Az 1919.jún.23-án megalakult *Nitti-kormányban* ismét kűm. Jún. végétől a párizsi *→békekonferencián* az ol. delegáció vezetője, a *Legfelsőbb Tanácsban* Ol. képviselője. A konf. júl.17-i ülésén a *→Foch* msl., az Antant csapatainak főpk-a által kidolgozott intervenció terv módosítását javasolja, attól tartva, ha csszl., ju. és ro. csapatok támadják meg Mo-t, akkor „*→Kun Béla* a m. patrióta pózában léphet fel”, s ez erősítené a *→Magyarországi Tanácsköztársaságot*. Javasolja, hogy az intervencióba vonják be a szegedi ellenforr. korm-t is. Ez az utódállamok, főként a cseh *→Beneš* aknamunkáján meg hiúsult. Támogatja a Mo. megszállásával kapcsolatos ro. pol-t. Aug.4-én javasolja, hogy mielőbb küldjenek Bp-re *→Szövetséges Katonai Missziót*, amely közben tarthatja a Mo-i ügyeket és „a ro. megszállást a legszükségesebb minimumra korlátozhatja”. Kűm. tisztségéről lemondva Ol. képviselője a *→Népszövetségben* 1920-ig, majd az ol. Szenátus elnöke. • **BZ, 1531.**

Tízék Tanácsa: *→Békekonferencia*

Tizenkét Kapitány: a két vh. között működő, 12 tagú titkos társaság szakirodalmi elnevezése. Tagjai: *→Gömbös Gyula, Görgey György és József, Hardy Kálmán, Keresztes-Fischer Lajos, Igmándy-Hegyessy Géza, Koós Miklós, →Kozma Miklós, →Magasházy László, Marton Béla, Toókos Gyula és Vetter Antal*. Szerepük volt *→Horthy* Miklós hatalomra kerülésében és az *→ellenforradalmi rendszer* megszervezésében. Tagjait irredenta és fajvédő titkos eskü fűzte össze, erről rajtuk és gyóntatójukon, *→Zadravec* István későbbi táb. püspökön kívül sokáig még Horthy sem tudott. Létezésükről elsődleges írott forrás nem maradt fenn. • **OS, 1532.**

Todorov, Georgi Sztjojanov (Bolgrad [Ukrajna], 1858. ? – Szófia, 1934. ?): bolgár gyalogsági tábornok. 1882-től a szentpétervári vk. ak-án tanult, de az 1885-ös szerb-bg. háb. miatt félbeszakítja tanulmányait. A rilai 7.ho. pk-a a *→Balkán-háborúkban*, majd a 2. kat. kerület felügyelője. 1915-ben *→Szerbia elfoglalásában* a 2.hds. pk-a. 1917-ben átveszi a 3.hds. irányítását. 1918-ban a *→bolgár haderő* főpk-ának helyettese. A háb. után főhadsegéd. 1919-ben ny-ba vonul. • **PF, 1533.**

Tomaszówi csata: *→Komarowi csata*

Toptani, Essad Pasa: *→Essad Pasa Toptani*

Torlasz: az *→erődítési* akadályok közé tartozó nem robbanó *→műszaki zár* a mozgás akadályozására. Készülhetett fából, fémből (vasúti sínek-ből), kötömbökből, de a leggyakoribb a döntött fa~ volt. A ~okat alkalmazták utak lezárására, folyóátkelések akadályozására. Téli sor kerülhetett hó- és jéggátak készítésére is. • **BE, 1534.**

Torpedó: *→Luppis János*

Torpedónaszád: *→Hadihajó-kategóriák*

Tosev, Sztefan (Sztara Zagora, 1859.dec.18. – Plovdiv, 1924.okt.26.): bolgár gyalogsági tábornok. 1879-ben elvégzi a szófiai kat. iskolát. A *→Balkán-háborúkban* az 1.hds. kötelékében harcol. 1915-től altbgy-ként a 3.hds. pk-a, irányítja hds-ét az 1916. évi *→dobrudzsa-i hadműveletek* idején. Hamarosan konfliktusba kerül a n. August von *→Mackensen* tbgy-gyal, emiatt áthelyezik *→Macedónia* kormányzójának. 1918-ban a 4.hds. pk-a. 1919.jún-ban ny-ba helyezik. • **PF, 1535.**

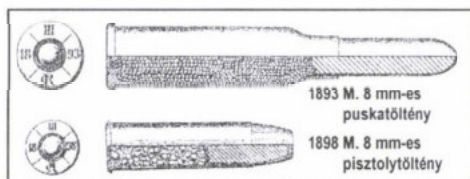
Totális háború: a polgári objektumok és a nem *→kombattáns* polg. lakosság ellen is irányuló hadviselés. Az 1868. évi szentpétervári nyilatkozat a háb. jogos céljaként „az elg. kat. erőinek gyöngítését” jelölte meg. A *→hadviselő* felek ennek alapján kötelesek különbséget tenni *katonai objektum* (természeténél, elhelyezkedésénél vagy felhasználásánál fogva a kat. tev-hez teljesen hozzájáruló létesítmény, szervezet vagy személy) és *polgári objektum* között. Hadi tevéket kizárólag kat. objektumok mint célpontok ellen irányíthatják, és csak olyan fe-eket alkalmazhatnak, amelyeket a *→hágai egyezmények*

megengednek. Ennek során figyelembe kell venniük az 1907. évi második hágai egyezmény IV. dokumentumának ún. *Martens-záradékát*, amely kimondja, hogy a hágai egyezmények által nem szabályzott esetekben kötelesek a humanitás és a lelkiismeret követelményei szerint eljárni. – Mind-ezen követelmények szándékos figyelmen kívül hagyása együttesen ~t eredményez, amelynek során a hadviselő felek társadalmi teljes egészében érintetté és/vagy célponttá válnak. Az I. vh. idején, noha a ~ egyes elemei egyes →*hadszíntereken* megjelentek, nem alakult ki ~. A II. vh. idején megvalósult ~ elméleti megalapozói a két vh. közötti időben a n. Erich von →*Ludendorff* és a sz. Mihail *Frunze* tbk-ok voltak. A ~t Josef Göbbels n. propagandaminiszter 1943. febr. 18-án ténylegesen meg is hirdette. ♦ **SzR, 1536.**

Tóth Béla-féle terrorcsoport: →Különítmény

Töltény (gyalogsgági): az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadseregénél rendszerben volt kézi-fegyverek lőszer. Részai: töltényhüvely, csappantyú, löportöltet és lövedék. – **1. Pisztolytöltények.** A 8 mm-es 1898 M. Rast–Gasser forgó→*pisztoly* 1898 M. ~ének sárgaréz hüvelyébe korong alakú füst nélküli vadászlőport töltöttek, a lövedék acélburokkal fedett keménylombból készült, lapított csúccsal. A 8 mm-es 1907 M. Roth–Steyr öntöltő pi. ~énél hornyolt hüvelyben gyér füstű pi. löport, ill. acélburkolatos ólomlövedéket alkalmaztak. A 9 mm-es 1912 M. Steyr öntöltő pi. ~e hornyolt rézhüvellyel, füst nélküli löporral és nikkelburkolatú lövedékkel készült. A 7,65 mm-es FÉG Frommer–Stop öntöltő pi. 32 A.C.P. jelű ~ét hornyolt rézhüvellyel és acélköpenyes lövedékkel gyártották. – **2. Puskatöltények.** Az I. vh. alatt még rendszerben lévő 11 mm-es 1867 M. Werndl →*puska* ~e peremes rézhüvellyel, fekete füstű löporral, kétszer hornyolt ólomlövedékkel készült. Az 1877 M. Werndl pu. ~e némiképp változott: a hüvely alakja enyhén palack formájúvá vált, ólomlövedéke sima felületű lett, de megmaradt a lövedék és a hüvely közötti papírtömítés. Az első (az 1885 M.) Mannlicher-rendszerű pu. és az 1886 M. pu. is ezt a ~t tüzelte. Mérete: 348 mm-es hüvelyhossz, 11,2 mm-es lövedékátmérő. Az 1888 M. Mannlicher pu. ürmetét 8 mm-esre csökkentették, de löpor még

megegyezett az 1886 M. ~ löporával. Az 1888 M. ~ peremes rézhüvellyel és acélköpenyes lövedékkel rendelkezett. – Az OMM-ban 1890-ben vezették be a gyér füstű löporokat, ami a ~ módosításához vezetett. A nagyobb löporteljesítmény a lövedék kezdősebességét kb. 100 m/s-mal növelte meg. A ~ 1893 M. peremes rézhüvelyből, 1892 M. 0,5/2 mm-es korong alakú gyér füstű löporból, 1890 M. csappantyúból és 1898 M. acélköpenyes keménylomb lövedékből állt. A ~eket 1890 M. tölténytárakban helyezték el. Az 1893 M. ~t minden 8 mm-es Mannlicher pu.-hoz és karabélyhoz (1888/90 M., 1890 M., 1895 M.), vmint az 1907/12 M. Schwarzlose →*géppuskához* rendszeresítették. Az éles ~eket gyakorló-, vak-, őrszolgálati, lőtéri ~ egészítette ki. ♦ **KV, 1537.**

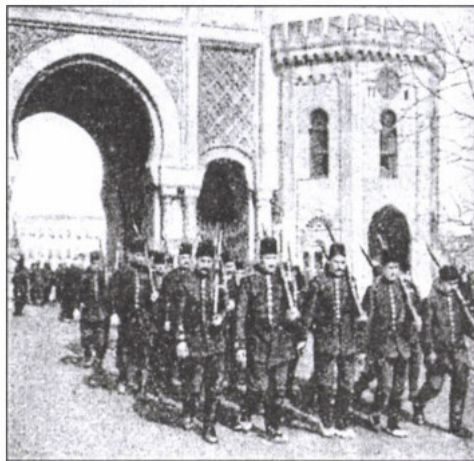
Török Birodalom: →Törökország

Török Birodalom felosztási tervezetei: kísérletek az →*Antant*-hatalmak részéről →*Törökországgal* szembeni hadicéljaik egyeztetésére és érdekszféráik elhatárolására. A hadiállapot To. és NBr., ill. Fr. között 1914. nov. 5-én, To. és Or. között nov. 12-én állt be. 1914. nov.-ben NBr. anektálta az To.-hoz tartozó Ciprust és Egyiptomot. Sir George William →*Buchanan* szentpétervári brit nagykövet nov. 14-én közölte Szergej →*Szazonov* or. küm-rel, hogy a →*Tengerszorosok* és Konstantinápoly problémáját Or. elképzeléseinek megfelelően kell rendezni. Ezt tartalmazta a →*gallipoli hadművelet* megkezdése előtt az 1915. márc. 12-i →*Tengerszoros-egyezmény*, amelynek értelmében a Dardanellák, a Boszporusz és a Márvány-tenger partvidékét Or. kebelezi be, míg NBr. kompenzációként megszállhatja Közép-Perzsia semleges övezetét. A *McMahon–Huszein-egyezményben* (→*Balfour-deklaráció*) NBr. a To.-ban élő arabok felkeléséért cserébe ígéretet tett arab állam(ok) létrehozására a mekkeai imám uralma alatt. Az Ol. hadba lépését előkészítő 1915.

ápr.26-i →*londoni szerződés*ben Róma ígéretet kapott, hogy a háb. végén részesedni fog To-ból. – Miután mind Fr., mind NBr. tisztázta saját hódító céljait a To-gal szemben, az 1916.máj.16-i titkos →*Sykes-Picot egyezmény*ben elhatárolták érdekszféráikat. Eszerint Fr-hoz tartozik (majd) Szíria, Kilykia, É-Mezopotámia és Moszul, NBr-hoz D-Mezopotámia, ill. a semleges Palesztinán belül Jaffa és Haifa kikötője; a felosztott terület-től D-re létrehozandó arab állam(ok) É-i részén fr., D-i területein brit befolyás érvényesül. NBr. ígéretet tett, hogy Ciprus státusát csak Fr. egyetértésével rendezi. Or. hozzájárulását a megegyezéshez a Trabzon-Erzurum-Bitlis-Van vonallal határolt örmény és az É-i kurd területek átengedéséhez kötötte. Az 1917.ápr.17-i →*Saint Jean de Maurienne-i egyezmény*ben az AH pontosították a To-tól Ol-nak átadandó területeket: DNy-Anatólia, Adalia, Konya, Ajdin, Szmirna (e szerződést az or. beleegyezés elmaradása miatt NBr. és Fr. később érvénytelennek tekintette). – Az 1917.nov.2-i Balfour-deklarációban NBr. támogatta egy zsidó nemzeti otthon létrehozását Palesztinában. NBr-nak az volt a célja, hogy biztosítsa befolyását a stratégiai jelentőségű Szentföldön, vmint Bagdad elfoglalása után uralmát É-Mezopotámia felett. – A ~ konkrét formát a szultáni kormány 1920.aug.20-án aláírt →*sévrés-i békében* nyertek: a Tengerszorosok nk. ellenőrzés alá kerültek; Go. megkapta To. Eu-i részét (kivéve Isztambult) és Szmirna környékét; DNy-Anatólia ol. fennhatóság alá került, ÉK-Anatóliában önálló Örményország és Kurdisztán jött létre; Fr-hoz került Közép-Anatólia és Szíria, míg To. többi arab területe felett a tényleges hatalmat NBr. szerezte meg. – Az ankarai tr. Nagy Nemzetgyűlés azonban megtagadta a békeszerződés ratifikálását és a →*Kemal Atatürk* vezette, 1919. márc-ban kibontakozó nemzeti ellenállás kat. sikerei miatt az AH engedményekre kényszerült. Az 1921.febr.21. és márc.14. között üléselő londoni konferencián a felek még nem jutottak egyezségre, de Fr. az 1921.okt.21-i *ankarai egyezmény*ben már elismerte az Kemal vezette új tr. kormányt. Ez gyakorlatilag tr-fr. különbékével ért fel, fr. csapatok ettől kezdve nem harcoltak To-ban. A többi intervenciós nagyhatalom 1922.okt.11-én Mudanyában, Go. okt.13-án kötött →*fegyverszünetet* az ankarai kormányal. Az AH az 1923.júl.

24-i →*lausanne-i békében* jelentős területi engedményekre kényszerültek. To. elvesztette ugyan arablakta területeit, de megtarthatta szuverenitását K-Trákia, a kis-ázsiai partvidék, a Tengerszorosok és Anatólia felett. • KE, 1538.

Török Ferenc: →*Csendőrség felügyelői*

Török gyalogság

Török hadsereg: →*Törökország* fegyveres ereje az I. vh. idején. – I. A háb-ban a Tr. Bir. 9 hds-et állított fel. 1914.nov. elejétől 1918-ig To. Eu-i részét a Gallipoli-félszigetig az 1.hds. védte, kezdetben a n. →*Liman von Sanders* lov.tbk. pság-a alatt. A 2.hds. Djemal pasa vezetésével Trákiában a →*Tengerszorosok* védelmét látta el, 1916 nyarától a Kaukázusban harcolt a →*török-orosz hadszíntéren*, 1917 végétől Adanától Beirútig védte a Földközi-tenger partját. A 3.hds. (eleinte →*Izzet* pasa vezetésével) végig a Kaukázusban harcolt. A Djemal pasa irányította 4.hds. 1914. nov-tól Szíriában harcolt, majd megszüntették. 1918.márc. elején ismét felállították, s a Jordántól K-re, a palesztin fronton küzdött. Az 5.hds-et 1915.márc-ban hozták létre Liman pasa pság-a alatt (az 1.hds-et von der →*Goltz* tbgy. vette át), feladata végig a Tengerszorosok és Kisázsia véde volt. A 6.hds. (pk. 1915.okt-tól 1916.ápr-ig Goltz pasa, majd Halil pasa) 1914.nov. végétől Mezopotámiában harcolt. A 7. (pk. →*Kemal* pasa) és a 8. (pk. →*Kress von Kressenstein* n. tbk.) hds-et

1917.szept. végén állították fel, a belőlük alkotott Jilderim hds. (pk. 1918.febr.20-ig → *Falkenhayn* n. gy.tbk., majd Liman pasa) végig Palesztinában küzdött. A 9.hds-et 1918 tavaszán állították fel, s a Kaukázusban előretörve a 3. és 6. hds-gel együtt a Halil pasa pság-a alá tartozó K-i hds. -ot alkotta. – 2. 1914.nov-ben a szárazföldi haderő békeállománya 10.000 ti-ből és 230.000 fő legs-ből állt, 1916 végére a létszám 1 millió főre duzzadt. 1500 (zömében régi típusú és néhány gyorstüzelő) lg-gel és 450 gpu-val rendelkezett. A fontosabb posztokon n. tbk-ok és ti-ek álltak, a ~ VKF-e Bronsart von Schellendorf tbk., 1917 elejétől Hans von → *Seeckt* tbk. volt, több hds. pk-a és vkf-e, s a legtöbb hdt. és gy.ho pk-a is közülük került ki. A tr. ti.kar clenyesző hányada végzett kat. iskolát, túlnyomó része alti-ekből lépett elő. A tr. gy.ho. 3 ezd-ből (4-4 zlj.) állt, s hozzá még 1 lov. egység és 24 lg. tartozott. – A ~ sor és tart. alakulatokra oszlott. A védkötelezettség 25 évig tartott (21-45 éves férfiak). Ez az első vonalat képező *nizam* csapatoknál 3 éves tényleges, 15 éves tart., 7 éves nf. szolgálatot jelentett, az utóbbi *amusziahfiz* soraiban volt letöltendő. A második vonalat a *redif* alakulatok alkották, amelyeknek két osztálya létezett: az elsőbe azok tartoztak, akik a *nizam*-ban már lerótták tényleges szolgálatukat, a másodikba az első vonalbeli szolgálat alól mentesítettek. A katonailag szervezett csendőrség $\frac{3}{4}$ részét vasútvonalak és partszakaszok biztosítására használták, ill. reguláris alakulatokat alakítottak belőle. Az ezd-ek 4. zlj-ainak elvonásával kialakított ún. exp.hdt-eket önálló akciókra szánták. 1915-ben az exp.hdt-ekből, cső., önkéntes és tűzoltó alakulatokból 12 új ho-t állítottak fel. A ~ létszáma elmaradt a hadilétszámtól, miként felszereltsége, fe.zete, ellátása is ellenfeleitől, bár a Gallipoli-félszigeten 1915–1916-ban hátrahagyott ang.-fr. hadfelszerelésből több ho-t szereltek fel. A bir. legjobb katonái az anatóliai tr. népességből kerültek ki. – 3. A vh. alatt No. kb. 10.000, az OMM mintegy 5200 kaval és kat. szakértővel, ill. fe-ekkel (közte zsákmanóvult or. és szerb fe.zettel) és felszerelésekkel támogatta szöv-ét (→ *Európán kívüli osztrák-magyar kontingensek*). 1916 nyarától több tr. gy.ho. harcolt → *Galiciában* (19., 20.), → *Romániában* (15., 16., 26.), ill. → *Macedóniában* (46., 50., ill. a 177.gy.ezd). • BT, 1539.

Török-orosz hadszíntér: a Kaukázusban és a Fekete-tengeren lefolyt harcok területe az I. vh. idején. 1914.okt.28-án éjjel az or-ok megkísérelték elaknásítani a Boszporuszt. A felfedezett hajókat üldöző tr. flotta 29-én rajtaütött Szevasztopol, Feodoszija és Novorosszjszk kikötőin. A tr. → *hadüzenet*et nov.12-én adták át Or-nak. – Nov. 1-én az or. csapatok átlépték a tr. határt, de Köprüköj-nél elakadtak. Az Erzerum térségéből felvonuló tr. 3.hds. → *Izzet* pasa vezetésével (vkf-e *Guse* n. örgy.) nov. folyamán ellentád-t indított, amelyet ellátási nehézségek, a vasutak hiánya, s az időjárás nehezített. A tr. oldalon egy n. neh. táb.tar.ü. is harcolt. Dec.6-tól → *Enver* pasa vette át a 3.hds. pság-át, 1914 végén a kurdisztáni Van felől betört Perzsia or-ok megszállta felébe és elfoglalta Tebrizt. A téli felszerelés nélküli tr. csapatok 1915.jan.4-én Szarikamishnál vereséget szenvedtek. Jan.15-re a visszavonuló 90 ezres hds-ből a nélkülözések, az éhhalál és a fagyások miatt 12.000 fő maradt. A pság-ot Hawis *Hakki* pasa, majd Mahmud *Kiamil* pasa vette át. Ápr-ban a tád-ba lendülő, *Jugyenyics* tbk. vezette or-ok birtokba vették Van és Malazgirt városokat. – Szept-ben → *Nyikolaj Nyikolajevics* nagyhg. vette át az → *orosz hadsereg* kaukázusi hds.-jének főpság-át. 1916.jan.12-én tád-ba lendült, febr.16-án elfoglalta Erzerumot, márc.2-án Bitliszt, a tr. 3.hds. mintegy felére (30.000 főre) apadt. Ápr.18-án a tr-ök Trapezunt, júl-ban Erzincan és Bayburt városokat is elveszítették. Az Izzet pasa vezette, Thráciából a ~re vezényelt tr. 2.hds. aug-tól Diarbakirtól Erzerum irányába támadt, szept-ben or. ellentád. volt a válasz. Az or-ok télre 250-300 km mélyen álltak To. területén és Örményország legnagyobb részét elfoglalták. A 3.hds. új pk-a *Vehib* pasa lett. A 2.hds. 1916–1917 telén 60.000 embert veszített fagyás és éhhalál miatt, ugyanakkor egy újabb n. neh.táb.tar.ü. érkezett a ~re. A 2. és 3.hds-et 1917.márc-ban Izzet pasa vezetésével a kaukázusi hds.-ba vonták össze, a 2. hds. pk-a Musztafa → *Kemal* pasa lett. 1917-ben nem voltak nagyobb → *hadműveletek*, dec-ben a 2.hds-et kivonták. 1918.febr-ban a tr-ök elfoglalták a Kaukázus előterét, s elérték az 1914-es határokat. – Az 1918.márc.3-i → *breszt-litovszki béke* értelmében az or-ok Karsz, Ardahan és Batumi városokat ápr-ra kiűrtették. A 3.hds. pság-át *Essad* pasa vette át. A Kaukázuson túli n. és a

tr. érdekek ütközése miatt Grúziát máj-ban a nek megszállták. No. ellenkezése dacára a tr-ök szept.15-én elfoglalták Bakut. – Okt.24-től a n. erőket kivonták a Kaukázusból. Az 1918.okt.30-án aláírt *mudroszi fegyverszünet* értelmében Tonak ki kellett ürítenie a vh. előtt Or-hoz tartozott területeket. – A Fekete-tengeren nem folytak komoly tengeri hdm-ek. Az 1914.aug. közepe óta tr. zászló alatt és néven hajózó n. GOEBEN (tr. YAVUZ) pc. crk. és BRESLAU (tr. MIDILLI) kiscrk. néhány tr. hadihajóval együtt több alkalommal csapott össze or. hadihajókkal, ill. ütött rajta or. kikötőkön. ♦ BT, 1540.

Törökország: állam DK-Európa és Ázsia határvidékén. – 1. Az *Oszmán Birodalom* mint iszlám monarchia legnagyobb kiterjedését a XVII. szd-ban érte el. 611.260 km² Eu-i területén a XIX. szd. elején mintegy 14,5 millió lakos élt. Eu-i határa a *Habsburg-birodalom* és →*Oroszország* D-i határa volt, birtokába tartozott továbbá a Kaukázus vidéke, Örményország és Azerbajdzsán, Mezopotámia, a Közel-Kelet, Egyiptom és É-Afrika parti sávja a sivatag határáig. Törzsterülete a Földközi- és a Fekete-tenger közötti *Anatólia* (Kis-Ázsia) és a balkán D-i részén a bg., szerb, görög és macedón területekre kiterjedő *Rumélia*. – A XIX. szd-ban vesztette el →*Besszarábiát*, a *Duna-deltát*, →*Moldvát* és a →*Havasalföldet*, *Görögországot*, →*Szerbiát*, →*Montenegrót* és →*Bosznia–Hercegovinát* (jogilag majd csak az 1908-as annexióval). Eu-i területe az 1878. évi berlini kongresszus után 772.400 km², amelyen 7.917.600 lakos élt. Az 1912–1913-as →*Balkán-háború*ban elvesztette gyakorlatilag vmennyi Eu-i területét (→*Albániát*, →*Macedóniát*, a *Novipazar szandzsákot* és →*Koszovót*) a drinápolyi vilajet egy részének kivételével. Az 1913.aug. 10-i →*bukaresti békében* meghúzott Eu-i tr. határ megmaradt a két vh. után is, Eu-i területe így 24.000 km². ~ ~ állandósult válsága és széthullása a XIX. szd-ban az →*európai nagyhatalmak* állandó pol. problémájává vált, az ún. →*keleti kérdés* különösen érintette az →*Osztrák–Magyar Monarchiát*, és kihatott viszonyára a cári Or-gal is. – 2. Az I. vh-ba ~ a →*Központi Hatalmak* oldalán lépett be, mivel azok esetleges háb. győzelme jelenthette az Oszmán Bir. (csökkent területű) fennmaradásának egyetlen lehetőségét. Az

→*Antant*-hatalmak sorozatosan kidolgozták a →*Török Birodalom felosztási tervezeit*. →*VI. Mohamed* szultán 1918.dec.21-én és 1920.ápr. 11-én feloszlatta a parlamentet, 1920.aug.10-én aláírta a →*sévrés-i békediktátumot*, amely ténylegesen az Oszmán Bir., gyakorlatilag ~, hangsúlyozottan az Eu-i ~ megszűnését jelentette (volna). – 3. A *Török Köztársaság* a ~ törzsterületeinek megtartásáért vívott függetlenségi háb-ban született meg. Musztafa →*Kemal* pasa (tbk.), a tr. nemzeti mozgalom és a felkész vezetője 1920. ápr-ban Ankarában ellenparlamentet hívott össze. Új hds-et szervezett, amellyel kiszorította Anatóliából az annak elfoglalására törekvő görög hds-et. Az ankarai *Nagy Nemzetgyűlés* Kemal elnökletével ideiglenes korm-t állított fel, s 1922. nov.1-én (másutt 2-án) eltörölte a szultánátust. A Tr. Közt. kat. sikerei a tárgyalásostalhoz ültették az AH-at (lausanne-i konferencia 1922.nov.20. - 1923.júl.24.), az 1923.júl.24-i →*lausanne-i béke* elismerte a máig ismert szuverén Tr. Közt-ot. Ennek területe 747.000 km², lakossága 1927-ben 13.748.000 fő. Első elnöke (1923.okt-től) Kemal pasa <Atatürk> lett. Legnagyobb városa a volt szultáni székváros, Isztambul <Konstantinápoly [lat.], Eiszten Polisz [gör.]>, fővárosa Ankara <Angora>. E két nagyváros 1927-ben 691.000, ill. 75.000 lakost számlált. ♦ RI, SJ, 1541.

Történelmi Magyarország: a →*trianoni béke* után kialakult történeti-földrajzi kategória. Az ún. *Csonka-Magyarország* ellentétjeként az 1918–1919-es összeomlás előtti →*Magyarországot* jelentette. Területét az 1871-ben meghatározott 63 →*vármegye* alkotta. Nem tartozott bele →*Horvátország–Szlavónia, Fiume* (→*Tengermellék* [I.]) és az 1918.máj.8-i →*bukaresti békével* Mo-hoz csatolt területsáv. Elvileg teljesen azonos, területileg csak közelítőleg az ún. *Szent István-i Magyarországgal*, miután a m. államhatárokat a terepen csak a XIX. szd-ban tűzték ki (határkövekkel) pontosan. ♦ RI, 1542.

Törvényhatósági joggal felruházott város: egy községet összefogó területi egység 1886 után a Magyar Királyság →*közigazgatási rendszerében*. Az 1886:XXI.tc. alapján 1918-ig →*Magyarországon* kétféle várost különböztettek meg, a ~t és a *rendezett tanácsú várost* (rtv.). A ~ számí-

tott a magasabb kategóriának, nem tartozott a →*vármegye* tv.hatósága alá, s inkább ez felelt meg az egykori *szabad királyi városnak* (amely korábbi jogosítványait az 1876:XX.tc-kel java-részt elvesztette, de címként fennmaradt. A rtv. csak a járási tv.hatóság alól volt kivonva (de né-hány rtv. megmaradt szabad kir. városnak). Mind-két várostípus saját (választott, delegált és behí-vott) tv.hatósági biz-gal (képviselőtestület) bírt, amely mellett a napi ügyeket (az általa választott) végrehajtó kollégium (tanács) intézte. Testülete-ik összeállítása azonban eltért, a ~é a vm-i rend-szert, a rtv-é a községit vette alapul. Mindkét vá-rostípus képviselőtestületének és tanácsának mun-káját a választott polgármester (Bp. főváros taná-csáét a főpolgármester) irányította. A ~ polgár-mestere jogállásában a vm-i alispánnak, a rtv-é a járási főszolgabírónak (Bp. főpolgármestere a főispánnak) felelt meg. – 1910-ben a Magyar Királyságban 29 ~ volt, ebből 25 esett a szűken vett Mo., 4 →*Horvát-Szlavónország* területére (H-Sz), korabeli írásmóddal: Arad, Baja, Debreczen, Eszék (H-Sz.), Győr, Hódmező-Vásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Ma-ros-Vásárhely, Miskolcz, Nagy-Várad, Pancso-va, Pécs, Pozsony, Selmecz- és Bélabánya, Sopron, Szabadka, Szatmár-Németi, Szeged, Székes-fehérvár, Temesvár, Újvidék, Varasd (H-Sz.), Versecz, Zágráb (H-Sz.), Zimony (H-Sz.), Zom-bor. Mo-on 26. ~ tkp. *Budapest főváros* volt ab-ban az értelemben, hogy nem tartozott vm-i tv.-hatóság alá. 1910-ben 125 rtv. volt, 112 Mo-on és 13 H-Szl-ban. – A →*trianoni béke* után 14 ~ maradt Mo. területén, amelyet az 1923:XXXV.tc. 11 ~ba vont össze: Baja, Bp., Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Székesfehérvár. Ugyanezen tv. a rtv-ok számát 35-ben állapította meg. • **RI, 1543.**

Törzs <Stab>: a csapatparancsnokok (→*csapat-testek* pk-ai) munkáját közvetlenül segítő szemé-lyek testülete, kmsz. a szolgálati ügyvitelben támogatásukra rendelt segédközegek összessége. →*Ezrednél*, →*zászlóaljnál* (osztálynál) és *önálló zászlóaljnál* (önálló osztálynál) szerveztek ~et. Külön vezetője nem volt, ellentétben a →*sereg-testek* pság-ait irányító →*vezérkari főnökkel*, de munkájának egy részét (ált. kat. ügyek, kiképzés) a pk. *segédtiszte*je összefogta. – A ~ szolgálati

személyei →*fegyvernemenként* és →*csapatne-menként* eltértek. A fontosabbak: az *élelmezőtiszt*, a *csapatszámvivő(k)*, az *orvos*, az *állatorvos*, a *kiegészítő tiszt(ek)*, a *hadbíró* (nem mindenütt), s az ezred~ben a zlj. (o.) pk-ok. • **RI, 1544.**

Törzshadiszállás: →*Hadosztály*

Törzsszállás: →*Dandár*

Transzlajtánia: →*Ausztria*

Transznyisztria <Transnistria>: történeti-föld-rajzi tartomány Dél- →*Ukrajnában*. Zömmel uk-ránok, kisebb részben kozákok és török-tatár ere-detű néptörödékek lakják. 1941 előtt sosem ké-pezett pol. egységet. ÉNy-i része →*Lengyelor-szág* 1772. évi első felosztásakor, DK-i része (*Jediszán*, amit gyakran összekevernek →*Besz-szarábia* D-i részével, *Budzsákkal*) az 1791. évi iaşi-i békével került a Tr. Bir-tól az Or. Bir-hoz. Területe 1941.aug.30-án 33.770 km². DK-ról a Fekete-tenger, ÉK-ról a Déli-Bug, ÉNy-ról a Po-dóliai-hátság, DNy-ról a Dnyeszter (ro. *Nistrul*, innen a ~ név) határolja. Természetes központja a Déli-Bug menti Koniecpol, ill. a Fekete-tenger menti Odessza <Hadzsibej>. – →*Románia*, amely 1941.jún.22-től két hds-gel vett részt a →*Szov-jetunió* elleni tád-ban, az aug.30-i n-ro. határe-gyezmény alapján saját közig-a alá vonta, egyi-dejűleg Besszarábiával és Észak- →*Bukovinával*. 1944 első felében a ro. hds. fokozatosan kiszorult ~ból. – Egyes, →*Nagy-Romániát* ábrázoló térké-peken ma is ro. igényként szerepel. • **SJ, 1545.**

Trentinói Emigrációs Bizottság: →*Olasz titkos-szolgálatok*

Trepov, Alekszander Fjodorovics (Kijev, 1862. szept.30. – Nizza, 1928.?): orosz államférfi, cári miniszterelnök. A kadétiskola elvégzése után a testőrségnél szolgált. 1906-tól szenátor, 1914-től az *Államtanács* tagja. 1915.aug-tól a →*Poliva-nov* tbk. vezette *Különleges Védelmi Tanács* <Oszoboje szovescsanyije po oboronye> tagja, majd okt-tól közlekedés- és postaügyi miniszter. 1916.nov.23-án a menesztett →*Stürmer* helyett →*II. Miklós* cár me-ké nevezi ki. A németellenes ~ nem támogatja az 1916.dec-ben Stockholmban felújított or-n. titkos különbéke-tárgyalásokat (→*Stinnes-misszió*). Az *Állami Dumában* nem

tudja a kormányzatot támadó, liberális politikusokat tömörítő *Progresszív Blokk*ot visszaszorítani, sőt az Államtanács 1916.dec.9-i határozata már a korm. átalakítását követeli. A cárt befolyása alatt tartó →*Rasputyin* 1916.dec.30-i meggyilkolása után *Alekszandra* cárné nyomására II. Miklós az ésszerűtlen intézkedéseket hozó, a belpol. életben tehetetlen ~ot 1917.jan.10-én felmenti és helyére →*Golicin* hg-et nevezi ki mellé. Az 1917-es okt-i →*oroszországi forradalom* után Ny-ra emigrál. • BK, VG, 1546.

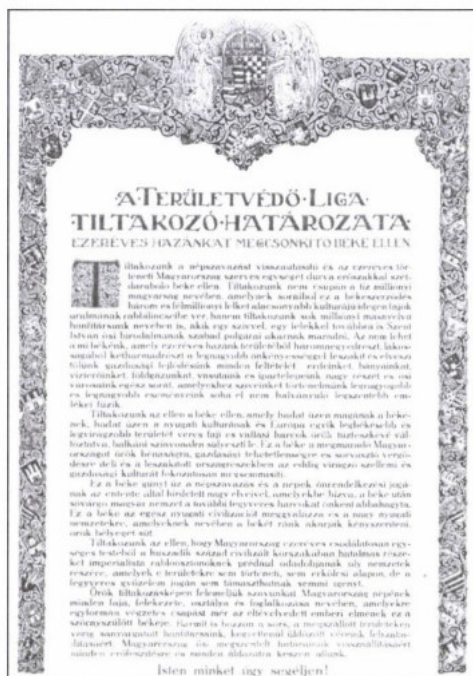
Trializmus <hármasság>: az →*Osztrák–Magyar Monarchia*n belül érvényesítendő pol. berendezkedésre vonatkozó nézet. A latin három <tria> szóból ered. – 1. A *Magyar Királyság* történelmi egységének és különállóságának figyelembevételével létrehozott →*dualizmus* helyett a cseh korona hasonló jogállásának biztosítása →*Csehszág*, →*Morvaország* és →*Szilézia* egyesítésével, különállóságának biztosításával és az e három tartományból álló királyságra szülőan cseh királlyá koronázás. Ez a kétközpontú alkotmányos monarchia háromközpontúvá történő, újabb átalakítását jelentette (volna). Az 1870–1871-es fr–porosz háb-ban aratott porosz győzelem és a n. egység →*Ausztria* nélküli végleges megvalósítása következtében kedvezőnek vélt helyzetben a belpol. válság e törekvés jegyében robbant ki. Az uralkodó az elmaradt koronázásra, az udvar a m–horvát kiegyezés példájára a Csehszággal megvalósítandó kiegyezésre és így egy *párhuzamos szubdualizmus* létesítésére hajlandó lett volna. A →*cseh nemzeti mozgalom* vmennyi pol. irányzata egységesen ragaszkodott azonban a 3 cseh koronartartomány egyesítéséhez és ezáltal a ~hoz, a m. kormánykörök viszont mindkét megoldási lehetőséget elvetették. – 2. A dualizmus helyett a kettős monarchia ot. és m. feléből kiszakítva, egy dszl. területi egység kialakításával történő belső újjászervezés. A 3 nagy köz. egységen belül a középkori széttagoltságot visszahozó föderális tartományi berendezkedéssel együtt →*Ferenc Ferdinánd* trónörökös a horvátok előnyben részesítésével a m-ok visszaszorítására törekedett (volna). Belpol-jának e sarokkövét trónralépte után a könnyebb kormányozhatóság biztosítására, ezáltal a kifelé történő nagyhatalmi fellépés megkönnyítésére kívánta volna

megvalósítani. A trónörökös a dszl. kérdés semlegesítését fontosabbnak ítélte a cseh kérdésnél, mivel az or. támogatással folyó nagyszerb aspirációkat veszélyesebbnek ítélte a cseh törekvéseknél, s a cseh tartományokat a cseh pol. és gazd. elittel kialakított kapcsolatai révén kormányozhatónak tartotta. – 3. A ~ az I. vh. idején felmerült →*Lengyelország* helyreállításával kapcsolatban is (lásd ott). (Még: →*Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítása*) • ZJ, 1547.

Trianoni béke: a *Magyar Királyság* (→*Magyarország*) és az →*Antant*-hatalmak közötti →*hadiállapot* lezárását és a háború utáni időszak alapelveit kodifikáló nk. jogi okmány. Az I. →*világháborút* lezáró →*versailles-i-washingtoni békerendszer* része. 1920.jún.4-én a Versailles melletti Nagy-Trianon palotában <Grand Trianon> (tévesen a Kis-Trianon palotában vagy a Kis- és a Nagy-Trianon palotát összekötő folyosó csarnokában) írta alá Mo. részéről *Benárd* Ágost, a →*Simonyi-Semadam-kormány* népjóléti és munkaügyi minisztere és *Drasche-Lázár* Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, ill. a lent (a Bevezetésnél) sorolt 17 állam meghatalmazottja. Aláírásakor 10 percre megállt az élet Mo-on, s megszólalt minden harang, duda stb. A Ngy. 1920.nov.15-én fogadta el, ünnepélyes tiltakozó nyilatkozat után. 1921.júl.26-án lépett hatályba Mo. és a ratifikáló, ill. a ratifikációs okmányokat kicserélő országok (Belgium, Cssl., Fr., Japán, NBr., Ol., Ro., SHS, Sziám) között, a Ngy. általi tv-be iktatásával (1921:XXXIII.tc.). Go-gal csak 1921.okt.15-én lépett életbe. Az USA-val, miután az a ~t nem ratifikálta, Mo. külön kötött békét. 1921.aug.29-én írta alá Bp-en *Ulysses Grant-Smith*, az USA Mo-i megbízottja és gr. *Bánffy* Miklós m. küm., s az 1921:XLVIII.tc-ként 1921.dec.17-én lépett életbe. – A ~ 14 rész 364 cikkelyéből áll. Bevezető része tartalmazza a Mo-gal szerződést kötő *szövetséges* (Fr., Japán, NBr., Ol., USA) és *társult* (Belgium, Cssl., Go., Kína, Kuba, Lo., Nicaragua, Panama, Portugália, Ro., SHS, Sziám), hatalmakat, vmint ki mondja a fenti államok és Mo. közötti hadiállapot megszűnését. Az I. rész a →*Nemzetek Szövetsége* Egységokmányát; a II. rész →*Magyarország határainak* megállapítását; a III. rész a pol. rendelkezéseket, a más országokhoz került

területekről, tulajdonokról és követelésekről való lemondást, a Mo-on maradt kisebbségek védelmét, vmint az állampolgárság kérdését; a IV. rész az Eu-n kívüli érdekeltségek újraszabályozását; az V. rész a *→trianoni béke katonai határosvárait*; a VI. rész a *→hadifoglyok hazaengedését*, ill. hazaszállítását, vmint a háb-ban elesettek sírhelyeinek kérdését; a VII. rész a büntető rendelkezéseket, a háb. bűnösség fogalmát (157. cikkely), a bűnösök bíróság elé állítását (158. cikkely); a VIII. rész a *→jóvátételi kötelezettségeket*; a IX. rész a pü. rendelkezéseket; a X. rész a gazd. rendelkezéseket, benne a legnagyobb kedvezmény elvének 5 évre szóló, egyoldalú érvényesítési kötelezettségét, vasút-, posta- és táviróegyezményt, a volt *→Központi Hatalmak* országaival 1914.aug.1. után kötött gazd. szerződések hatályon kívül helyezését, a m. korm. 1918.nov. 3. és 1920.jún.4. között hozott, a szöv. és társult hatalmakat érintő gazd. rendelkezéseinek hatályon kívül helyezését; a XI. rész a légi közlekedésre vonatkozó szabályokat; a XII. rész a kikötőkre, a víziutakra és a vasutakra vonatkozó rendelkezéseket, a Duna nk. víziúttá nyilvánítását, egy Mo. tengerre való szabad kijutása érdekében később letárgyalandó egyezmény megalkotásának kötelezettségét, Mo. előzetes hozzájárulási kötelezettségét a szöv. és társult hatalmak által később megalkotandó közlekedési egyezményekhez; a XIII. rész a munkáról és a nk. munkaügyi szervezetekhez való m. kapcsolódásról szóló rendelkezéseket, a Nk. Munkahivatal alapszabályát; a XIV. rész a vegyes rendelkezéseket, benne Mo. hozzájárulását a szöv. és társult hatalmak egymás között és harmadik országokkal kötött nk. egyezményeihez, vmint az aláírók neveit tartalmazta. – A Függelék (Fg.) egyes tételeit a ~ fenti részeihez kapcsolták. A VIII. részhez csatolt I. Fg. a Mo-ra kirótt kártérítést; a II. Fg. a *→Jóvátételi Bizottság* szervezetét és hatáskörét; a III. Fg. a hajótérben történő kártérítést; a IV. Fg. a természetbeni jóvátételt; az V. Függ. a szöv. és társult hatalmaknak Mo-on biztosítandó opciókat; a VI. Fg. a távirókábelek átengedését szabályozta. A IX. részhez csatolt Fg. az *→Osztrák–Magyar Monarchiától* örökölt államadósság Mo-ra eső részét, ill. a Mo. felé korábban fennállott államadósságok eltörlesztését (beszámítását a jóvátételbe) szabályozta. A X. részhez csatolt I. Fg. a tartozások behaj-

tását felügyelő Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatal felállításáról és hatásköréről rendelkezett; a II. Fg. kimondta Mo. vagy állampolgárai keresetének tilalmát a szöv. és társult hatalmak felé tulajdonjogi vagy gazd. kérdésekben; a III. Fg. Vegyes Döntőbíróság(ok) felállítását rendelte el vitás gazd. kérdésekben. A XIV. részhez csatolt Fg. felsorolta azon nk. egyezményeket, amelyeket Mo-nak el kellett ismernie. – A ~ a gazd. és a pü.előírások érvényesítésének szempontjából az 1918.nov.3. előtti OMM-n belüli Magyar Királysághoz sorolta *→Bosznia–Hercegovinát*. – A ~

Egy az ünnepélyes tiltakozások sorából

szövegéhez *Kiegészítő Jegyzőkönyvet* csatoltak a végrehajtás szabályzásáról, *Kiegészítő Nyilatkozatot* az ot-m. *→haditengerészet* által elsüllyesztett hajókra vonatkozó iratanyag kiszolgáltatásáról, vmint *Pótlás a Jegyzetkhez* címen szövegszerű módosításokat és kiegészítéseket az egyes cikkelyekhez. – Mo. területe Hr. nélkül 282.870 km², lakossága az 1910. évi *→népszámlálás* szerint 18.264.533 fő volt. A *→történelmi Magyarországból* megmaradt *Csonka-Magyarországnak* 92.963 km² (a *→területrendezések* eredménye-

ként 93.073 km²) és 7.599.246 lakos (az eredeti felségterület 32,9 %-a és a lakosság 41,76 %-a). Felosztása: →*Magyarország*. ♦ **VG, 1548.**

Trianoni béke egyházi következményei: a →*történelmi Magyarország* összeomlásának hatása a →*magyarországi* egyházak szervezetében és lélekszámában. A →*trianoni* békében kijelölt államhatárok a Szent István-i Mo-gal együtt szétrombolták a vele egyidős →*katolikus egyház* kormányzatát és intézményeit is, s vmenyi történelmi egyház szervezetében és helyzetében mélyreható változásokat okoztak. A hívek millióinak elvesztése együtt járt az egyházi vagyon (birtokok, épületek), az egyházi iskolák, kórházak és szociális intézmények majdnem felének az utódállamokhoz kerülésével. – Az impériumváltozás lényegesen módosította Mo. (Hr. nélküli) felekezeti összetételét (az első az 1910-es →*népszámlálás*, a második az 1920-as népszámlálás adata): rk.: 9.010.305 fő (49,3 %), ill. 5.069.729 fő (63,9 %); görög szertartású katolikus: 2.007.916 fő (11,0 %), ill. 1.75.247 fő (2,2 %); görögkeleti: 2.333.979 fő (12,8 %), ill. 50.990 fő (0,6 %); ref.: 2.603.381 fő (14,3 %), ill. 1.670.144 fő (21,0 %); ev.: 1.306.384 fő (7,1 %), ill. 497.012 fő (6,2 %); unitárius: 74.275 fő (0,4 %), ill. 6224 fő (0,1 %); izraelita: 911.227 fő (5,0 %), ill. 437.310 fő (5,9 %). A katolikusok (latin és görög szertartású) együttes aránya alig változott, ám a korábban jelentős görög katolikus (g.k.) kisebbség lecsökkent a m. nemzetiségűekre a ruszinok és a ro-ok elkerülésével. A →*görögkeleti egyház* jelentéktelenné vált, a ro. ortodox metropólia egészében, a szerb a budai püspökség kivételével a határon túlra került. Az →*evangélikus egyház* aránya alig változott, de a felekezeten belül megszűnt a szl. többség. A m. nemzeti egyháznak számító →*református egyház* súlya jelentősen megnövekedett a nemzetileg közel homogén né vált országban. Az →*erdélyi* színmagyar →*unitárius egyház* Ro-hoz került egyetlen egyházközség kivételével. A magukat többségükben m. anyanyelvűnek valló izraeliták számaránya némileg emelkedett. – Az 1918-as rk. egyházszervezetet alkotó 5 érseki tartomány 5 érsekségéből (érs.) és 24 püspökségéből (ppg.) teljes egészében elkerült 2 érs. és 11 ppg., további 2 érs-et és 10 ppg-et az új határok két vagy három

részre szeltek, mindössze 1 érs. (az egri) és 3 ppg. (a veszprémi, a székesfehérvári és a váci) maradt épen. A zágربی érseki tartomány teljes egészében az SHS Királysághoz, a gyulafehérvár-fogarasi g.k. érseki tartomány néhány parókia kivételével teljes egészében Ro-hoz került. Az esztergomi érseki tartományból teljesen Cssl-hoz került a nyitrai és a besztercebányai ppg., székhelyével együtt nagy részben odakerült az eperjesi g.k. ppg. A munkácsi g.k. ppg. nagy része Cssl-hoz, kisebb része Ro-hoz került, csak egyetlen parókijá maradt Mo-on. A hajdúdorogi g.k. ppg. kisebb része Ro-hoz, néhány parókijá Cssl-hoz került, de központi része és székhelye (Nyíregyháza) Mo-on maradt. A legnagyobb veszteség az esztergomi érs-et érte, mivel területe a →*Felvidékre* esett, így csak székhelye, Esztergom, ill. Bp. maradt meg belőle (493 plébániából 89). A pécsi ppg. déli fele az SHS Királysághoz került. A szombathelyi ppg-et az SHS és az ot. határ három részre osztotta, a nagyobb rész maradt Mo-on. A győri ppg. elvesztette →*burgenlandi* plébániáit. Az egri érseki tartományból teljesen Cssl-hoz került a szepesi ppg., székhelyével együtt nagy részben odakerült a rozsnyói és a kassai ppg. A szatmári ppg. egyik fele Cssl-hoz, másik fele a székvárossal (Szatmárnémeti) Ro-hoz került, csak töredéke maradt meg. A kalocsai érseki tartományból teljesen Ro-hoz került az erdélyi ppg., nagyobb részben a nagyváradi ppg. A csanádi ppg. nagy része a székvárossal (Temesvár) Ro-nak jutott, kisebb része az SHS Királyságnak; maradék Mo-i részein Szeged lett a ppg. új székvárosa. A kalocsai érs. nagyobb és gazdagabb része, a *Bácska* az SHS Királyságé lett. A pannonthalmi bencés egyházmegye 3 felvidéki plébániáját veszítette el. A rk. szerzetesrendeket is súlyos veszteségek érték. A jászóvári premontrei kanonokrend székhelyével, rendházaival és iskoláival együtt teljesen elveszett. A Felvidéken igen elterjedt piarista rend házainak és iskoláinak majdnem fele került az utódállamokhoz. Csak a latin egyházat nézve (Hr. nélkül) az 1915-ben meglévő 5857 világi papból, 2246 szerzetesből és 6410 apácából 1920-ra 2620, 1340, ill. 3024 maradt. – A ref. egyház számára teljesen elveszett az erdélyi egyházkerület (a Királyhágón túli Erdély). A trianoni területen is működő 4 ref. egyházkerület közül a dunántúli és a tiszáninneni

elvesztette felvidéki, a dunamelléki →*délvidéki*, a tiszántúli →*bánsági*, *partiumi* és →*kárpátaljai* egyházmegyéit. Az ev. egyház teljesen elvesztette az erdélyi szász ev. egyházat. A trianoni területen is működő 4 ev. egyházkerület (a dunántúli, a dunáninneni, a bányai és a tiszai) közül az utóbbi 3 elvesztette felvidéki részeit. Az egyéb utódállamok felé elszemvedett veszteségeik lélekszámban nem volt jelentősek az ev. felekezet földrajzi elterjedtsége miatt. – Az →*izraelita felekezet* elsősorban az ÉK-Felvidéken és Kárpátalján veszített népes községkerületeket. – A gazd. veszteségek a katolikus egyházat sújtották a leginkább, miután jelentős nagybirtokvagyonot veszített. 1918-ban Mo. területén az összes katolikus egyházi birtok 1.721.005 katasztrális holdat tett ki, ebből 952.780 maradt (55,23 %). – (Az 1938–1941 közötti területi vizsacsatolások hatását lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonon vonatkozó szócikkeiben.) • **GJ, 1549.**

Trianoni béke gazdasági rendelkezései: az I. vh-t lezáró →*békekonferencián* megkötött szerződések gazdasági vonatkozású részei. A →*Magyarországgal* megkötött →*trianoni béke* számos gazd. kérdéssel rendelkezett. A VIII. rész a →*jóvátelet* kérdésével foglalkozott. A IX. rész a pü. kérdéseket tartalmazta. Kimondta, hogy Mo. minden vagyonával és jövedelmével szavatolni köteles a jóváteletli fizetésekért. Kötelezte Mo-t a volt →*Osztrák–Magyar Monarchia* vh. előtti adósságai megfélelő részének, vmint a háb. alatt felvett kölcsönök teljes egészének visszafizetésére. Fel kellett számolni az →*Osztrák–Magyar Bank* Mo. területén működő Főintézetét és fiók-hálózatát, s helyébe új, önálló jegybankot kellett létesíteni. Mo-t, a többi utódállammal együtt, kötelezte a volt OMM közös pénzforgalmának megszüntetésére, a közös bankjegyek (az ot-m. korona) felülbélyegzésére, majd a forgalomból való kivonására és új, nemzeti pénznemmel való helyettesítésére. A X. rész a külkereskedelem szabályozásáról rendelkezett. Kimondta, hogy Mo. a békeszerződés életbelépését követő 6 hónap alatt fenntartani köteles az OMM vh. előtt érvényben volt vámrendszerét, köteles egyoldalúan megadni a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt a Szövetséges és Társult Hatalmak országainak, és egyetlenegy országot sem részesít-

het speciális kereskedelempolitikai kedvezményben, kivéve Au-t és Cssl-t, amely országokkal 5 évig preferenciális kereskedelmi egyezményt köthet. Előírásokat tartalmazott még a Cssl-val, Lo-gal és Au-val folytatott élelmiszer- és szén-kereskedelemre vonatkozóan is. • **PÁ, 1550.**

Trianoni béke katonai határosványai: a haderő létszámát, fegyverzetét, vmint a hadiipari kapacitást megszabó korlátozások a *Magyar Királyságban* az az 1920–1930-as években. Az 1920.jún. 4-én aláírt →*trianoni béke* V. része (kat., hadihajózási és léghajózási rendelkezések) rendkívül súlyosan érintették a m.kir. →*Honvédséget* (II.). →*Magyarország* fe. erőit a békeszerződés életbelépését követő 3 hónapon belül a ~ban előírtak szerint le kellett szerelni. Az ált. hadkötelezettséget meg kellett szüntetni, a hds-et kizárólag önkéntes alapon lehetett felállítani, ill. kiegészíteni. – **1. A létszámkorlátozások** szerint a m. hds. létszáma nem haladhatta meg a 35.000 főt, beleértve a pótkereteket is. Ezen belül a ti-ek aránya nem haladhatta meg az összlétszám $\frac{1}{20}$, az alti-eké az $\frac{1}{15}$ részét (1750, ill. 2333 fő). A csapatvezetésre vagy háb. előkészítésére alkalmas minden szervezetet a ho.pság-on felül megtiltottak (így a →*Honvéd Vezérkar* létét is). Az engedélyezett létszámon felüli csapatokat fel kellett oszlatni. A cső-ök pü.örök, erdőörök, községi és városi rő-ök vagy egyéb hasonló közegek nem haladhattak meg azok számát, akik 1913-ban is hasonló szolgálatot teljesítettek és akik 1920-ban Mo. új határain belül szolgáltak. Minden ti-nek hivatásosnak kellett lennie. Az új hds-ben szolgálatot nem vállaló ti-ek semmilyen kat. továbbképzésben nem vehettek részt. Az újonnan kinevezett ti-eknek min. 20, egymást követő évben tényleges szolgálatot kellett teljesítenie. A szolgálatból kilépő ti-ek száma évente nem haladhatta meg a ti-i összlétszám $\frac{1}{20}$ -át (88 fő). Az alti-ek és a legs. szolgálati kötelezettsége 12, egymást követő év lett. A hds-ből elbocsátott alti-ek és legs. száma évente nem haladhatta meg az összlétszám $\frac{1}{20}$ -át. – A gy.ho szervezete és max. létszáma a ~ előírásai szerint: ho.törzs 34 ti., 150 alti. és legs., 3 gy.ezd. (egyenként 65 ti., 2000 alti. és legs. ezdenként 3 gy.zlj.), 1 lov.szd., 1 av.zlj., 1 ut.zlj., 1 táb.tü. ezd., 1 kp.zlj., 1 összekötő különítmény, 1 ho. eü. intézet, lőszeroszlopok, ill. vonat. Lét-

száma összesen 414 ti., 10.780 alti. és legs. A gy.zlj-ak 3 gy. és 1 gpu.szd-ból állhattak. A táb. tü.ezd. állhatott törzsből, 3 táb. vagy hgy.tü. csoportból, összesen 3, egyenként 4 táb. vagy hgy. á-ból vagy tar-ból álló ü-gel. Az 1 engedélyezett lov.ho. állhatott ho.törzsből, 1 lov.ezd-ből (4 lov.szd.), 1 táb.tü.o-ból (3 ü.), autós gpu-osztagból, 219 ti., 5380 alti. és legs. összlétszámmal. A →*vegyesdandár* állhatott: dd.törzsből, 2 gy.ezd-ből (ezd-enként 3 gy.zlj.), 1 kp.zlj-ből (3 szd.), 1 lov.szd-ből, 1 táb. vagy hgy.tü.o-ból (3 ü.), 1 av.szd-ből, 198 ti., 5350 alti. és legs. összlétszámmal. – 2. A *fegyverkorlátozások* szerint a Honvédségben 1000 főre számítva rendszeresíthető volt: →*puska* vagy karabély 1150 db (500 töltény/fe.) →*géppuska* 15 db (10 000 töltény/fe.), k. és köz. →*aknavető* 70 db (1000 és 500 löszer/fe.), táb. vagy hgy. á. vagy tar. 105 db (1000 löszer/fe.) A 10,5 cm-nél nagyobb űrméretű →*lövegeket* betiltották. A létszámhoz viszonyított többletfegyver kizárólag pótlásra voltak használhatók, ill. a megadott határidőn túl a meglévő fe- és löszerfelesleget a SZKEB által megjelölt helyen letétbe kellett helyezni. – 3. A *hadiipart érintő korlátozások* szerint fe-t, löszert és más hadianyagot csak egy, állami tulajdonban lévő gyárban szabad előállítani, s a termelés nem haladhatta meg a létszám- és fe.zeti korlátozások által megszabott szükségleteket. A békeszerződés életbelépését követően 3 hónap elteltével minden más, hadianyaggyártást szolgáló telepet meg kellett szüntetni vagy kereskedelmi célra átalakítani (amíg a feltételek ehhez nem váltak adotttá, hadianyag több telephelyen is gyártható volt). Ugyanez vonatkozott a hadianyagok tanulmányozására és raktározására szolgáló intézményekre is. A szükségleteket meghaladó berendezéseket használaton kívül kellett helyezni vagy polg. célra átalakítani. Megtiltották a hadianyag-exportot és -importot, a (nk. szerződésekkel egyébként is tiltott) harci gázok előállítását és behozatalt, vmint a pc. jművek és harci rg-ek előállítását és behozatalt. – 4. A *további korlátozások* szerint a hds. kizárólag Mo. területén, rendfenntartásra és határszolgálatra volt alkalmazható. A kat. iskolák növendékeinek számát a ti. karban beállt üreseések számához kellett igazítani. Sport- és egyéb egyesületek kat. kérdésekkel nem foglalkozhattak. (Még: →*Hadianyagtörvény*) • **KV, 1551.**

Trieszt és Cattaro Terület <Gebiet Triest und Cattaro>: az →*Oszták–Magyar Monarchia* „oszták felének” (az 1804–1918 közötti *Oszták Császárság*) tartománya, a →*Tengermellék* egyik történelmi területi egysége, ot. cs. tartományként É-on (Trieszt) →*Görz–Gradiska*, →*Isztria* és az *Adriai-tenger* közé, D-en (Cattaro) →*Dalmácia*-ba ékelve. 1382-ben önkéntes csatlakozással vált a →*Habsburg-dinasztia* birtokává. Trieszt az 1805. évi pozsonyi békétől közvetlen fr. uralom alatt állt, 1806-tól az *Itáliai Királyság* része, az 1809. évi schönbrunni békétől az 1815. évi bécsi kongresszusig a fr. protektorátus alatt álló, Laibach központú ún. *Illyr Tartományok* része. *Cattaro és Ragusa Köztársaság* (e két terület először és utoljára egyesítve) 1808–1815 között része az Illyr Tartományoknak. – 1910-ben a 2 kerületből és 1 →*törvényhatósági joggal felruházott város*-ból (Trieszt) álló ~ Tartományi Gyűlése 11 tagból (ebből 8 trieszti) állt, a →*Birodalmi Tanács*-ba 3 képviselőt (ebből 2 főt Trieszt) delegált, területe 934 km², lakossága 229.510 fő volt, amelynek 62 %-a ol., 30 %-a szlovén, 6 %-a ot-n. (a létszámadatok csak Triesztre vonatkoznak). Az 1919.szept.10-i →*Saint Germain-i béke* →*Ausztriától* elszakította, Triesztet →*Olaszországnak*, Cattarót <Kotor> az újonnan alakított →*Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak* (→*Montenegró*-nak) ítélte. Trieszt az I. és a II. vh. végén egyaránt ju. igényterület volt. • **ZJ, 1552.**

Tripoliszi háború: →*Olasz–török háború*

Tritton Chaser: →*Mark*

Tritton Machine: →*Páncélműgyártás* (III.)

Trockij (Bronstein), **Lev** (Leon) Davidovics (Ivanovka [Ukrajna], 1879.nov.8. – Coyoacán [Mexico], 1940.aug.20.): szovjet-orosz politikus. Odesszában jogot tanul. 1896-tól vesz részt az Or-i forr. mozgalmakban. Nyikolajevben megszervezi a *Dél orosz Munkásszövetséget*. 1898-ban letartóztatják, 1900-ban Szibériába száműzik. Két év múlva Angliába szökik, ott ismerkedik meg →*Lenin*nel és *Plehanov*val, bekapcsolódik az *Iszkra* c. marxista lap szerkesztésébe. Az *Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt* (OSZDMP) II. (1902. Brüsszel) és III. (1903. London) kongresszusán a mensevikekhez csatlakozik. Az 1905-ös forr. alatt a szentpétervári munkásküldöttek

tanácsának <szovjet> elnökhelyettese. A felkelés leverése után ismét Szibériába száműzik, de 1907. márc-ban megszökik. Bécsben 1908-ban *Pravda* címmel lapot indít. – 1912-ben az OSZDMP prágai VI. kongresszusán történt bolsevik hatalomátvételre válaszként, ~ több antileninista csoport egyesítésével létrehozta az ún. *Augusztusi Blokkot*. Célja a szoc.dem. frakciók egyesítése, de kísérlete kudarcba fullad. 1915-ben a →*zimmerwaldi konferencián* ~ fogalmazza meg a kiáltvány szövegét. 1916-ban kiutasítják Fr-ból, az USA-ba utazik. Az 1917.febr-i →*oroszországi forradalom* után, márc-ban (n. segítséggel) hazatér. Az OSZDM(b)P (a „b” a bolseviket jelenti) VI. (illeg.) szentpétervári kongresszusán belép a bolsevik pártba. Aug.végén a *Petrográdi Szovjet* (PSZ) bolsevik többséggel határozatot fogad el a hatalom átvételéről, s elnökévé ~t választja. Okt.21-én a PSZ (~ szövegezésében) határoz a *Petrográdi Forradalmi Katonai Bizottság* (FKB) létrehozásáról, amelyet a fe. felkelés irányítójának szán. Nov.7-én a FKB, élén ~jal kiáltványban tudatja az *Ideiglenes Kormányt* megdöntését. – A megalakuló sz-or. korm. (Népbiztosok Tanácsa) kül-

Trockij (x) a breszt-litovszkji tárgyalásokra érkezik.

ügyi népbiztosa (küm-e) ~. A →*breszt-litovszki béketárgyalásokon* a n. követelések megosztják a sz. vezetést, ~ ellenzi az egyoldalú leszerelést és a békeszerződés elutasítása mellett áll ki. Mikor a →*Központi Hatalmak* 1918.febr.9-én aláírják a békét →*Ukrajnával*, ~ másnap megszakítja a béketárgyalásokat, semmibe véve a Lenintől és a korm-tól kapott utasításokat. A külügyi népbiztosi tisztről márc.1-én lemondó ~t máj.30-án hadügyi népbiztossá és a *Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának* elnökévé nevezik ki. A sz-or. *Vörös Hadsereg* egyik létrehozója, harcol a

fehérek (Gyenyikin) ellen, elfojtja a kronstadti felkelést (1921.márc.). – 1923.dec-ben a *Pravda* közli *Új irányvonal* c. cikkét a pártapparátusról. Nézeteivel a militarizációról, a szakszervezetek államosításáról, a tervgazdálkodásról szembe kerül Leninnel. Annak halála után *Sztálin* ~ban látja legfőbb vetélytársát. 1924.őszén megjelent *Október tanulságai* c. írásában az 1905–1907-ben kidolgozott *permanens forradalom* elméletéről írva értelmezi az októberi forr. folyamatait. 1924. dec-ben a permanens forr. elméletével szemben Sztálin meghirdeti a „szoc. egy országban” tételt, amely önerővel kívánja felépíteni a Szu-ban a szoc-t. 1925.jan-ban a *Központi Bizottság* (KB) elhatározza ~ leváltását népbiztosi tisztségéről, 1926.okt-ben kizárják a *Politikai Bizottságból* (PB). 1926-ban a zinovjevistákkal blokkot alakít a párt irányvonalának megváltoztatására. 1927. máj-ban bírálja a párt és a →*Komintern* Kína-polját (a nemzeti burzsoáziával való minden kapcsolat megszakítását, s a proletárforr. napirendre tűzését követelik). A PB betiltja ~ és *Zinovjev* cikkeinek közlését a kínai kérdéssről. Szept-ben a XV. kongresszusra írt ellenzéki platform kinyomtatását betiltják (ez a kritikán túl alternatív programot is nyújt, az egyik aláíró ~). – „Ellenforr. demonstráció” szervezése miatt 1927.nov.11-én Sztálin utasítására kizárják a pártból, s Alma-Atába száműzik. 1929.jan.18-án „szovjetellenes tev.” miatt kiutasítják az országból. To-ban (1929–1933), Fr-ban (1933–1935), Norvégiában (1935–1936), majd Mexikóban él. 1930-ban Párizsban megjelenik *Bjulletyen Oppozicii* c. folyóirata. 1937. ápr-ban Mexikóban felmentik a moszkvai koncepciós perben ellene felhozott vádak alól. 1938. szept.3-án megalapítja a IV. Internacionálét. – 1940.aug.20-án Sztálin megbízásából meggyilkolják. (A merénylet, Ramon Mercader még abban az évben megkapja a Szu. Hőse címet, s 25 éves mexikói büntetésének letöltése után Moszkvában telepszik le.) ♦ **BB, 1553.**

Trollmann, Ignaz von Lovćenberg, Freiherr (Steyr, 1860.nov.25. – Graz, 1919.febr.23.): osztrák-magyar gyalogsági tábornok. A bécsújhelyi kat. ak. elvégzése után 1882-ben hdgy-ként kerül a 14.gy.ezd-hez. 1885–1887 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*, 1890-től szds-ként a →*vezérkari testület* tagja. 1896-tól örgy. 1904-től ezds-ként

a → *Landsturm* 1.gy.ezd-ének, 1910-től vörgeként 43.gy.dd-ának pk-a. 1913-ban altbgy-ként előbb az I., majd a 18.gy.ho. pk-a, az utóbbival

vonul 1914-ben a → *hadművelési területre*. 1914. dec-ben a *kombinált hadtest*, 1915.jan-tól 1917. okt-ig a XIX.hdt. pk-a. 1916.nov.1-től gy.tbk. A → *montenegrói hadjárat* során a → *Lovćen elfoglalásának irányításáért* megkapja a *Katonai Mária Terézia Rend* lo-

vagkeresztjét, vmint a bárói címet. Az I. vh. végén vonul ny-ba. ♦ PF, 1554.

Trónfosztás: → *Detronizáció*

Trumbić, Ante (Spalato [Dalmácia], 1864.máj. 27. – Zágráb, 1938.nov.18.): horvát politikus, a → *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* egyik megalakítója. A zágrábi, a bécsi és a grazi egyetemen tanul. A pol. életbe 1895-ben kerül be, ekkor a hr. parlament <Sábor>, majd 1897-től az ot. → *Birodalmi Tanács* <Reichsrat> tagja lesz. 1905-ben Spalato polgármesterévé választják. Az → *Osztrák-Magyar Monarchián* belüli dszl. egységet képviseli, részt vesz az 1905.okt.3-i → *fiumei rezolúció* megalkotásában. Az I. vh. kitörését követően Rómába szökök. Az 1915.máj.1-én Londonban létrehozott → *Délszláv Bizottság* vezetője. 1917.júl.20-án Nikola → *Pasić* szerb mekel aláírja a → *korfui nyilatkozatot* az új dszl. állam létrehozásáról. 1918–1920 között a SHS első kűm-e, képviseli az országot a párizsi → *békekonferencián*. Dipl. ügyességének köszönhetően az SHS számára megszerez számos, az 1915.ápr. 26-i → *londoni szerződésben* → *Olaszországnak* ígért területet, ill. otthon megőrzi az egységet a függetlenséget követelő hr. nacionalistákkal szemben. 1929-ben visszavonul a pol-tól. ♦ VG, 1555.

Turócszentmártoni határozat (Nemzeti Deklaráció): a szlovák nemzeti önrendelkezési igény kinyilvánítása. 1918.okt.30-án a turócszentmártoni értekezleten a → *Szlovák Nemzeti Párt* elnöke, Matuš Dula hívására a → *szlovák nemzeti mozgalom* összegyűlt vezetői megalakították a

→ *Szlovák Nemzeti Tanácsot* (SZNT), s nemzeti deklarációt fogadtak el, amelyben kinyilvánították a „cseh-szlovák nemzet Mo-i ága” pol. igényét a nemzeti önrendelkezésre. – Eredetileg két deklaráció-tervezetet vitattak meg. Emil Stodola tervezete egyértelműen a csehekkel való állami egyesülés és a csszl. állam létrehozása mellett tört lándzsát. A homályosabban fogalmazó Samuel Zoch tervezete szövelt ugyan az önrendelkezés elvéről, de nem utalt nyíltan a szl-ok elszakadási szándékára. Az értekezlet résztvevői, nem tudva az okt.28-i prágai eseményekről (→ *cseh nemzeti mozgalom*), a Stodola-tervezetet túl mérséknek tartva Zoch tervezete mellett döntöttek. Az így elfogadott eredeti ~ tehát hallgatólágosan tiszteletben tartotta → *Magyarország* integritásának elvét. – A deklaráció azonban másnap nem az eredetileg elfogadott szöveggel került nyilvánosságra. Az értekezlet után, este megérkező Milan Hodža olyan híreket hozott, hogy Bp. a forr. küszöbén áll, az emigrációs → *Ideiglenes Cseh-szlovák Kormányt* az → *Antant*-hatalmak elismerték, ezért módosította a már elfogadott határozati szöveget, hogy összhangba hozza az események folyásával. Hodža törölte azt a mondatot, amelyben a szl-ok önálló képviselők követeltek a majdani → *békekonferencián*, az önrendelkezés elvét tömören kinyilvánító pontot pedig megtoldotta egy új mondat: „Ezen elv alapján elfogadjuk azt a nk. jogi helyzetet, amelyet 1918.okt.18-án → *Masaryk* elnök formulázott, és amelyet 1918. okt.27-én az ot-m. kűm. is elismert.” Hodža beavatkozását a már jóváhagyott szövegbe mind Dula, mind Zoch elfogadta. ♦ PGy, 1556.

Turócszentmártoni jegyzőkönyv: a → *szlovák nemzeti mozgalom* állásfoglalása a közös cseh-szlovák (sic!) államban való részvételtől. A → *lip-tócszentmiklósi rezolúció*, s főleg sajtóvisszhangja az → *Antant*-országokban a Mo-i szl. pol. élet vezetőit állásfoglalásra készítette. A → *Szlovák Nemzeti Párt* elnökségének 25 tagja az 1918.máj. 24-i turócszentmártoni titkos értekezleten jkv-ben rögzítette: „...a szl. nemzet feltétel nélküli és maradéktalan önrendelkezési jogának álláspontjára helyezkedik, és ezen az alapon követeli a szl. nemzet részvételét a → *Szlovákiából*, → *Csehországból*, → *Morvaországból* és → *Sziléziából* létrehozandó önálló állam megalakításában.” A

~ot a lehető legbizalmasabban kezelték, s a háb. végéig néhány beavatott szl. vezetõn kívül senkinek nem volt róla tudomása. • PGy, 1557.

Tüzérség: a legnagyobb tüzerõvel rendelkezõ →*fegyvernem* az I. vh. idején. Fõ feladata a két alapvetõ fn. (→*gyalogság*, →*lovasság*) harcának támogatása volt. – 1. A ~ szerepe a XIX. szd. végétõl a I. vh. végéig folyamatosan erõsödött. A fr–porosz háb-ban fr. részrõl a ~ okozta az összes sérülés 9, az →*oros–japán háború*ban 12 %-át. A fr. hds-ben ez 1914-ben elérte a 75 %-ot, az 1917.júl-i *flandriai csatában* a 78 %-ot. – A ~ az I. vh. alatt rendkívül sokat fejlõdött. A háb. kezdetén a →*peremvonalhoz* közel foglalt tüz-elõállást, a harcászati elvek is a közvetlen irány-zást részesítették elõnyben. Az elsõ hónapokban az OMM ~e óriási veszteségeket szenvedett az elg. gpu.- és gy. tüzétõl is. Késõbb a →*lõvegek* lõtávolságának növekedésével a ~ tüz-elõállásait jóval hátrébb vonták. – A ~ az I. vh. során speci-alizálódott. Az új eszközök megjelenésével vá-laszolt az új kihívásokra. Új csoportként elkülö-nült a *légjárómû-elhárító* (→*légvédelem*) és a *tankelhárító* (→*páncéltörõ*) ~. – Az I. vh. egyik harcászati alapkérdése a potenciális célok és a ~

1915 M. 7,5 cm-es hegyiágyú az olasz fronton

egymásra hatása volt. A korábbi háb-kban ált. nyíltan elhelyezkedõ célok fedezék mögé kerültek. A gy. összefüggõ →*árokrendszereket* épített ki, a ~ lg.pajzsok mögé, srapnelernyõk alá bújtatta kezelõit. Az →*erõdõk* és a mûszakikailag jól kiépített →*állások*, ill. a ~ párhuzamos fejlõdése és a kölcsönhatása az I. vh. alatt erõsödött fel. A megerõsített →*védelem* áttörése csak erõs, ~gel volt lehetséges. – 2. Az ot-m. →*tüzérség had-*

szervezetében a háb. kezdetén alkalmazott 1899 M. 10 cm tar. lõtávolsága 5500 m-rõl a korsze-rûbb 1914 M. 10 cm tar-nál 8000 m-re, az 1899 M., ill. 1915 M. 15 cm-es tar-oknál 6000 m-rõl 11.500 m-re nõtt. Megjelentek a nagy lõtávolsá-gú á-k (az 1915 M. 10,4 cm-es vontatott á. lõtá-volsága 13.000 m, az 1915/16 M. 15 cm-es von-tatott á-é 22.000 m volt). A könnyû á-knál az 1905 M. 8 cm-es á. lõtávolsága 6200 m-rõl az 1918 M. 8 cm-es á-nál 10.500 m-re nõtt. A ható-erõ növekedését a korszerûsített →*tüzérségi lõ-szerek*, a lõszabatoság emelkedését az irányzó-eszközök fejlõdése tette lehetővé. • KV, 1558.

Tüzérség hadszervezete: az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezete* legnagyobb tüzeréjû →*fegyvernemének* struktúrája az I. vh. idején. A ~ 1914-ben 3 részre tagozódott. A legnagyobb a cs. és kir. →*tüzérség* volt, amelytõl a cs.kir. →*Landwehr* és a m.kir. →*Honvédség* ~e nagy-ságrendileg elmaradt. – 1. A cs. és kir. tü. 1914-ben 14 *tábori tüzérparancsnoksággal*, vmint 3 *hegyi-tüzérdandár-parancsnoksággal* (→*hegyi-csapat*) rendelkezett. →*Mozgósítás* után 42 *tá-bori ágyúszred* (ezd-enként ált. 5-5 *üte*g, ü-en-ként 6-6 →*lõveg*) összesen 222 *tábori ágyúsüte*-get számlált. A *tarackos ezredek* a mozgósításkor 2-2 *önálló tábori tarackososztályt* állítottak fel (o-onként 2-2 ü., ü-enként 6-6 tar.). A 14 *tarac-kosvezred* összesen 54 *tábori tarackosüte*get számlált. A cs. és kir. lov.ho-oknál szervezett *lovas tüzérosztályok* 3-3 *ü-gel* és 1 *pótüte*ggel (ü-enként 6-6 lg.) vonultak ki a →*hadmûveleti területre*. A 14 *nehéz tarackososztálynak* o-onként 2-2 ü-e (ü-enként 4-4 lg.) volt. A 10 *hegyi-tüzérezred* a mozgósításkor 10 új ü-et állított fel, így ezd-en-ként 5 *hegyi-ágyúsüte*g és 2 *hegyi-tarackosüte*g, összesen 74 hgy.ü. volt. A mozgósítás befejezése után 405 táb. és hgy.ü. állt készen, ebbõl 181-et a Magyar Szent Korona országaiból egészítették ki. – A *vártüzérségnél* szervezett 6 *vártüzérezred* és 10 *önálló vártüzérzászlóalj* a mozgósítás után 230 *vártüzér-tartalékszázadot* és *menetszázadot* állított fel, amelybõl 66-ot Mo. területérõl egé-szítették ki. – A Landwehr tü-e a mozgósításkor 8 *tábori ágyúosztályból* és 8 *tábori tarac-kososztályból* állt, o-onként 2-2 *ü-gel*. – A m.kir. *honvédtüzérség* az 1912-es →*védertörvény* után, 1913.márc.1-én állt fel. Elsõnek 8 *tábori ágyús-*

ezredet és 1 lovas tüzérsztyáht szerveztek, az ezd-eknek 3-5 ü-e, az o-nak 3 ü-e volt (ü-enként 6-6 lg). – Mindezen felül a m.kir. →*Népfelkelés* és a cs.kir. →*Landsturm* összesen 51 tüzérsztyagot is felállított. Egy osztag 2 ti-ből és mintegy 200 fő legs-ből állt. – 2. A -ét az I. vh. alatt többször átszervezték. A tü.dd-ok a →*hadtest*eknek, a táb.á. és a táb.tar.ezd-ek ált. a gy. →*hadosztályok*nak voltak alárendelve. A neh.tar.o-ok ezd-ekké váltak, s ált. a hdt-ek alárendeltségében működtek. A vártü. mozgatható lg-eit a háb. végére mint neh.lg-eket a gy.ho-ok támogatására osztották be. A Lw. táb.á. és tar.o-aiból 1917-től cs. és kir. tü. ezd-eket szerveztek, amelyeket a Lw. ho-oknak rendelték alá. A Honvédség táb.á.ezd-ei a hv.gy. ho-ok, a lov.tü.o-okból alakult lov.tü.ezd-ek a hv.lov.ho-ok, a háb-ban felállított tar.ezd-ek a hv.gy.ho-ok alárendeltségében harcoltak. A tü.ü-ekből és o-okból gyakran (a szervezeti kötelékeket átlépő) *tüzérsztyag*okat hoztak létre, s azokat a hdt. vagy ho. egészének érdekében vetették be. – 1918-ban a táb.á. és tar.ezd-ekből cs. és kir. *tábori tüzérezredeket* hoztak létre. Az új típusú ezd-ekbe 2 táb.á., 3 táb.tar. és 1 av.ü. tartozott. A háb. végén ezen ezd-ekben összesen 528 ü. volt (a kezdeti 276 á. és tar.ü-hez képest), a lov.tü.ü-ek száma 54-re (kétszeresére), a neh.táb.tü.ezd-ek ü-einek száma 28-ról 232-ra, a hgy.tü.ü-eké 74-ről 258-ra, a volt Lw. tü. 32 ü-e 201-re nőtt. A hgy., ill. neh. ~ 45, ill. 30 ü-re fejlődött. A Honvédség 34 á.ü-e 249-re nőtt, ezen belül 24 táb.tü.ezd. volt (48 táb.á., 72 táb.tar., 12 légv., 12 av.ü.), 2 tü.ezd. (4 táb.á. és 8 táb.tar.ü.), 12 hgy.tü. osztag (25 hgy.á. és 11 hgy.tar.ü.), 12 neh.táb.tü.ezd. (13 neh.táb.á. és 38 neh.tar.ü.). Szerveztek még 6 tü. *tanüet*et is. ♦ **KV, 1559.**

Tüzérség rendeltetése: a szárazföldi →*haderő*-nem nehézfegyverekkel felszerelt alapvető →*fegyver*nének harcászati alkalmazása az I. vh-ban. A →*tüzérség* elsődleges feladata a →*gyalogság* mint fő →*fegyver*nek támogatása volt. – 1. →*Támadás*ban (tartós →*állásból* kiinduló tád-nál az →*aknavetőkkel* együttműködve): a/ Az elg tü. és av-k leküzdése, bénítása. Azt vagy legalább annak egy részét a roham idejére ki kell kapcsolni. Kis erejű elg. tü. esetén minden ü-re 1 saját ü. tü-zét kell vezetni. Ha a teljes elg. tü. kikapcsolása lehetetlen volt, a legfontosabbakat kellett pusztí-

tani. E célra repeszgránátot, esetleg gázlőszert alkalmaztak, s minden ürméretű lg-et bevonhattak. – b/ Az elg. árkok védőképességének csökkentése, azok *rohaméretté* lövése. Minden 100 m árokra 1 ü. tü-zét terveztek, lehetőleg meredek röppályájú tar-okkal. A neh. lg-ek és a mozsarak tü-zét a legfontosabb *bevetési pontokra* irányították. Gázlővést is alkalmaztak, ha ez nem akadályozta az előremozgó saját csapatokat. – c/ Az elg. tart-ok, pk-i állások, löszeres oszlopok pusztítása. E célra különösen hatásos volt a gázlőszer. Elvileg bármely típusú és ürméretű, de legalább közepes lőtávolságú eszközöket vontak be e feladatra. – d/ A tád. gy. támogatása az előtte haladó tüzhen-gerrel vagy a gy-ot közvetlenül kísérő lg-ekkel. e/ A saját gy. véd-e a tád. cél elérése után, az elg. ellenlökések elhárítása, tart-ok leválasztása, hk-k leküzdése. – 2. →*Védelem*ben: a/ Az elg. tü. és av-k leküzdése. b/ Az elg. gy. kiinduló állásainak rombolása. c/ Az elg. harcvezetés zavarása. d/ Az elg. roham elhárítása, hk-k leküzdése, tüztámogatás a saját ellenlökésekhez. Ebbe bármely tü.eszköz bevonható volt. Ellentád-nál gázlővést a csapatok hullámozása miatt nem alkalmaztak. (Még: →*Tüzérség tűznemei*) ♦ **KV, 1560.**

1916 M. 38 cm-es „Barbara” tarack az olasz fronton

Tüzérség tűznemei: a szárazföldi →*haderő*nek nehézfegyverekkel felszerelt alapvető →*fegyver*nének harcászati tüzosztyályozása az I. vh-ban. Az egyes harcfelelatoknak megfelelően a →*tüzérség* tüze más-más szerepet töltött be. – 1. Az *előkészítő tü-z* célja az elg. tü. és av-k leküzdése, az →*állások* védőinek lefogása, az akadályok rombolása, a figyelők, törzsek lövése. Percektől

fél napig tarthatott, végrehajtására *tüzércsoportok* hoztak létre. A *gyalogságot leküzdő csoport* feladata az állások *rohaméretté* lövése volt, a *tüzérséget leküzdő csoporté* a tü., a *távolharc csoporté* az *→arcvonaltól* távolabb elhelyezett célok leküzdése. Nagy lőszerfelhasználással járt, a *→támadás* előtt hetekig, hónapokig tarthatott a tü. lőszerrel való feltöltése. Az előkészítő tűz során gyakran alkalmaztak *→vegyi lövedékeket* is. – 2. A *zavaró tűz* egyenlőtlen időközökben leadott tűz az elg. nyugtalanítására, összeköttetésének megbontására korlátozott számú lg-gel. – 3. A *romboló tűz* tü. állások, av-k, gpu-k, *→támpontok*, figyelők ellen pontos lövésmegfigyeléssel vezetett tűz. Erre elsősorban neh. (15 cm-es űrmérettől), esetlegesen k. lg-eket alkalmaztak. Az állások rombolására 4 lg-es táb.ü-nél 100 m-es árokra 800 lövés volt szükséges, 4 lg-es neh.tar. ü-nél 150 m-es árokra 500, mindkettőnél tü. ü-re 300; 2 lg-es 30,5 cm-es mozsár ü-nél 200 m-es árokra 100, tü. ütegre 100 lövés. A pontos végrehajtás (a cél belövése, módszeres tűz) gyakran órákig tartott, ezért járt nagy lőszerfelhasználással. Az állandó *→erődök* rombolása 100-150 lövést igényelt (neh. lg-enként), a *→drótakadály* 40 m széles áttörése 200-600 lövést (űrméret és távolság függvényében), az épületek rombolása 4 lövést (100 m²-re), a vasbeton hidaké és az útcsomópontoké 200-400 lövést. 4. A *zárótűz* a tü. vagy a gy. saját elhatározásából kiváltott, előre meghatározott terepszakaszra tervezett gyorstűz az elg. feltartóztatására. Az ált. k. lg-ekkel lött zárótűz szélessége táb.á.ü-nél 200, táb.tar.ü-nél 250 m-ig terjedhetett (a repeszgránátok robbanásának hatáskörzetéből kiszámolva 50, ill. 62,5 m/gránát). A 3 perces tűzhöz a lg-ek legnagyobb tűzgyorságát használták ki (5-6 lövés/perc), ami a 4 lg-es ü-nél 60-72 db-os lőszerfelhasználással járt, közben átlag 300 m-es biztonsági távolságot tartottak a saját arcvonaltól. – 5. A *megerősítő tűz* a zárótűzzel egyidejűleg a saját arcvonaltól elé tervezett tűzősszpontosítás, a zárótűz hatására megtorpanó rohamozó elg. lövésére. A zárótűzet megerősítve nagyobb tűzsűrűséget hozott létre ugyanazon a terepszakaszon. Az elg. legvalószínűbb tád. irányában tervezték. – 6. A *tűzhenger* (a vh. elején *mozgó zárótűz* néven) az előrenyomuló saját gy. elé terepszakaszról-terepszakaszra lött tűzfűgöny. Ált. két módon alkalmazták: a tűzáthe-

lyezés megtervezett időpontokban történt, amelyhez a gy. mozgása alkalmazkodott vagy a tűzfűgöny a biztonsági távolságra bevárta a gy-ot, s ezután helyezték át. Ez utóbbi jobban idomult az előre nem látható körülményekhez. Ált. repeszgránáttal, ill. srappal tervezték, lövésébe bevonták a ho. vagy a hdt. szinte teljes tü-ét (100-200 lg-et). Az ü-eket két csoportba osztották, amelyek felváltva helyezték át tüzüket. – 7. Az *elhárító tűz* bizonyos terepszakaszra irányított, lehetőleg megfigyelt tűz a tád. elg. távol tartására a saját *→védelemtől*. Annyiban különbözött a zárótűztől, hogy nem közvetlenül a saját arcvonaltól elé, hanem messzebb lötték. Alkalmazták saját tád. esetén, ill. az elg. tart. tűzősszpontosításokkal való elrekesztésére is. – 8. A *megsemmisítő tűz* a lg-ek adta legnagyobb tűzgyorsasággal végrehajtott tűz, lényegében tűzősszpontosítás. Max. időtartama 10 perc volt, ez alatt kellett elérni a lehető legnagyobb tűzsűrűséget az adott célra. Lényegesen kevesebb tü. ü-et és löszert igényelt mint a tűzhenger, ugyanakkor kevesebb célt tudott egyszerre pusztítani. ♦ KV, 1561.

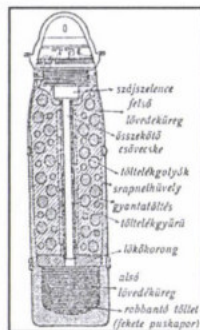

1911/1916 M. 30,5 cm-es mozsár a galíciai fronton

Tüzérségi lőszer: az *→Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél* rendszeresített *→tüzérségi* fegyverrendszerek egyik meghatározó eleme. Alaprendeltetésű ~ként a repesz- és rombológránátokat, a srappelt, a kartácsot, különleges ~ként vegyi- és ködgránátokat rendszeresítették. – 1. Az I. vh. előtt a gránát háttérbe szorult a srappellel szemben, miután a megelőző évek háb-iban (pl. *→oros-japán háború*) a gy. és a lov. túlnyomórészt fedezetlen nyílt célként jelent meg, így

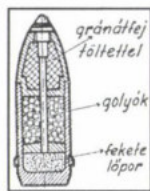
optimális célt nyújtott a töltékgolyók számára. A gránát (repsz vagy romboló) potenciális céljai a fedezékek mögötti kat-k és harceszközök voltak. A gránát a könnyebben védett célok pusztításával kiegészítette a srapnelt. Az I. vh. kezdetén a tű. várható feladatait: a nyílt élőerő pusztítását, ill. a tartós véd. építmények rombolását srappellel, ill. rombológránáttal tervezték megoldani, a repeszgránátnak másodlagos szerepet szántak. – A háb. nem igazolta a feltevéseket. A vártnál sokkal több ~ fogott, ill. a célok jellege már 1914 őszétől változáson ment át. A dinamikus tád. → *hadműveletek* lelassultak, az → *állásháború kialakulásával* csökkent az élőerő nyílt megjelenésének valószínűsége, kifejlődtek az alaposan kiépített → *állásrendszerek*. – A tű-nek a löszerfelhasználás struktúrájával is változnia kellett a változásokra. A repesz- és rombológránátok gyártása és felhasználása jelentősen megnőtt a srapel rovására. A lg-ek kezelőit szinte minden korszerű eszköznél pajzs védte és a lg.állások mű. kiépítettsége is hatékonyabbá vált. – **2. A repeszgránát** (lobbanógránát) szerkezete viszonylag egyszerű. A gyújtó (repszgránátnál ált. fejgyújtó) érzékeny, könnyen időzíthető kettős gyújtó. A gránátot a cél körzetében a rőppályán, ill. ha nem időzítik, becsapódáskor robbantja. Az Eu-i hds-ekben a k. á-hoz rendszeresített repeszgránátok felépítése és hatása nem tért el lényegesen. A m.kir. → *Honvédségben* a k. á-hoz 7,5 cm-es osztott és 8 cm-es egyesített repeszlőszert rendszeresítettek. – **3. A rombológránát** a repeszgránátnál nehezebb, vastagabb falú ~ volt. A Honvédségnél 1915-től rendszeresítették a k. tar-okat, később a köz. á-kat és tar-okat, így a hv. tű-nél is megjelentek a rombológránátok. Ált. betonerdők, → *tábori erődítések*, fa és föld erődítési elemek, tüzfészek, tű. tüzelőállások, → *műszaki záruk* pusztítására alkalmazták. Felépítésükben, szerkezetükben lényegesen eltértek a repeszlővedékektől. Fejgyújtó helyett fenékgyújtóval szerelték. Erre azért volt szükség, mert a gránát acélhegyének be kellett hatolnia a cél anyagába, s csak ez után fejthette ki pusztító hatását. A repeszek által veszélyeztetett terület kb. 3-4-szer mélyebb, ill. szélesebb volt. Sziklás, köves talajon a repeszhatást a közet szilánkjai is növelték. A 15 cm-es és nagyobb űrméretű rombológránátok elvileg bármilyen táb. fedezéket hatásosan pusztíthattak. – **4. A srapel**

az I. vh., de főként a megelőző évtizedek egyik fő lövedéktípusa volt. Bár a nyíltan elhelyezkedő élőerő ellen igen hatásos volt, a háb. során némileg veszített jelentőségéből. Hatásmechanizmusa

Srapnel

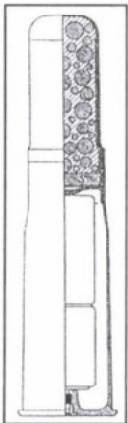
a lövedéktestben elhelyezett, robbanáskor szétszóródó *töltékgolyók* pusztító erején alapult. A külsőleg a repeszgránáttal megegyező, fejgyújtós lövedékhüvelyben több száz, az OMM-ban egységes, kezdetben ólom és antimon ötvözetéből, később (a fokozódó ólomhiány miatt) vasból öntött kb. 1 cm átmérőjű golyót helyeztek el. A lövedéket a repeszgránátok kettős (időzíthető) gyújtójához hasonló löporos időzítésű, dupla funkciójú gyújtószerkezettel látták el. A lőtávolság függvényében beállított gyújtó a rőppálya utolsó szakaszában lépett működésbe, indította a lövedéktestben hátul elhelyezett löportöltetet, amely kilökte a töltékgolyókat. Azok nagy területet pásztáztak, s akár 2-3 cm vastag fenyődeszkát is áttűtöttek. Az áttűtőert a golyók anyaga és az a „pótsebesség” biztosította, amelyet a löpor adott számukra (8 cm-es lövedéknél kb. 77 m/s). A töltékgolyók száma az űrméret függvényében változott. 1905/1908 M. 7,5 cm-es lövedék: 280 ólom vagy 160 vasgolyó, 1913 M. 8 cm-es: 310 vagy 210, 1914 M. 10 cm-es: 430 vagy 280, 1915 M. 10,4 cm-es 550 vagy 515, 1912 M. 15 cm-es: 1780 vagy 1115. – **5. A gránát-srapnel**

Gránát-srapnel

(G-srapnel) a gránát és a srapel tulajdonságait ötvöző, az I. vh. során az ot-m. és a n. hdsben rendszeresített ~típus volt. Külsőleg (fejgyújtó) a repeszgránáthoz hasonlított. Szerkezete és működése sajátos volt. A kettős működésű, időzíthető gyújtó és a lövedéktest hasonló a srapeléhez, ám az utóbbi kiegészült egy robbanóanyaggal töltött fejrészrel. A lövedék az időzésnek megfelelően, a rőppálya alsó szakaszán lépett működésbe. Az alsó löportöltet nagy energiával kilökte a töltékgolyókat és a gránát-

fejet. A golyók a srapnelnél tárgyalt módon fejtették ki hatásukat, a robbanófeje pedig becsapódáskor robbanva nem csupán élőerő ellen volt alkalmazható, repeszhatása azonban jóval kisebb volt a hasonló ürméretű gránátnál. A Honvédségnél rendszeresített minden lg-nél használatban volt. – 6. A *kartács*, az egyik legősibb és legegyszerűbb lövedéktípus használata az I. vh. idején ált. volt, a m. kir. hv.tü-nél is rendszeresítették. Önvédelemre: az elg. gy. és lov. saját tü. elleni közel támadásának elhárítására szolgált. Felépítése egyszerű, erős karton- vagy fémllemezrel összefogott, ólom-antimon golyók (tkp. srapnel-töltelék-golyók) összessége, amelyeket ált. gyantás kötőanyag tartott össze. Lövéskor a löpörgőzok nyomása szétrepesztette a tartóhüvelyt, így a golyók még a csőben szabadbá váltak. A cső elhagyása után azok 6-9°-os kérében szétszóródva (az ürmérettől függően) 150-250 m távolságban pusztítottak. Köz. és k. lg-eknél alkalmazták. Bár helyettesítésükre történtek törekvések (azonnali időzítésű srapnelek), felváltásuk nem történt meg. A kartács mellett szolt egyszerű előállítás, kezelése, vmint kiváló hatásfoka. (Még: →*Vegyí harc* [2.]) • **KV, 1562.**

Kartács

Tüzérségi tüzelőkészítés: a szárazföldi →*had-erőnem* nehézfegyverrel felszerelt alapvető →*fegyvernemének* tevékenysége a →*támadást* közvetlenül megelőzően. Az I. vh. kezdetekor vmennyi →*hadviselő* fél felismerte, hogy a →*tüzérség* az az erő, amely képes a →*gyalogság* hatékony támadására az →*állások* áttörésében. A háb. kezdetén a főleg táb. →*lövegekből* leadott gyenge ~ után kezdte meg a gy. a rohamot. Az elg. tü. lefogására nem fektettek hangsúlyt, így annak a táb. megindulásakor nagyobb lehetősége volt a rohamozó gy. pusztítására. Az első háb. év tapasztalatai bebizonyították, hogy a korszerű gy. fe-ek és a beásott gy. ellen csak az képes az áttörésre, aki megfelelően csoportosítja saját tü-ét, az adott feladathoz kellő mennyiségű →*tüzérségi lőszerrel* bír és megfelelő *nehéztüzérséggel* is rendelkezik. A ~be minden lg.típust bevontak, de szívesen

alkalmaztak nagy ürméretű lg-eket a nagy romboló erő mellett a pszichikai hatás miatt. Gyakran előfordult, hogy a tűz alá vett, de el nem talált →*fedezékben* tartózkodó kat-k megőrültek a detonációktól. Az →*olasz hadszíntéren* volt, hogy több, mint 2 napon át löttek sziklába vajt fedezékeket, ahol a robbanásoktól keletkező kénés gázok miatt a levegő is fogytán volt. A →*keleti hadszíntéren* ált. 4-6 órá ~ után kezdték meg a rohamot. „Eddig még soha nem ismert sűrűségű lövedékszapor zúdult az or. állásokra [...] A Pustki-hegy csakhamar eltűnt szemünk elől” írta →*Arztbgy.* az 1915.máj.2-i →*gorlicei áttörés* ~éről. – A ~ ideje a háb. folyamán többször változott, az a mindenkori feladattól, a →*védelem* mű. kiépítettségétől és a mélységben felderített fontosabb célok számától függött. A háb. kitörésekor szokásos rövid, néhány perces ~t már 1914 végétől több órás, esetleg több napos *előkészítő tűz* váltotta fel, amelynek helye azonban a ~ hevésségből kiszámíthatóvá vált. Ezért a tü. tűz mélységbe történt áthelyezését követően a védők viszonylag kis veszteséggel vehették fel a harcot. A ~hez hatalmas mennyiségű tü. lőszeret használtak fel, a fr. tü. 1914 végére pl. naponta már 100 ezret. A kialakuló →*anyagcsatákban* az ang. tü. 1916-ban a →*somme-i csatában* 1.723.873 lövedéket lőtt ki a n. vonalakra, ez egy évvel később a harmadik →*ypres-i csata* során 4 millió fölé emelkedett. A n. tü. az 1916.febr.21-én megkezdett ~ során több, mint 2 millió lövedéket lőtt ki a →*verduni erőrendszerre*. Az átalakult véd. struktúrák és építmények hozzájárultak a ~ idejének növekedéséhez. A 8-12 m mély →*óvóhelyek* biztos véd-et jelentettek a kis és köz. ürméretű lg-ek ellen, s a véd. mélysége elérte a 15-20 km-t. A ~ ezt nem foghatta le és a védők főerői sem a →*peremvonalban* összpontosultak. Így az erre mért ~ ideje 1 óra körül mozgott, a tü. eszközök adott terepszakaszra történt összehívása viszont meghaladta a korábbiakat. Az 1918.okt.24. és nov.3. közötti →*Vittorio Veneto-i csatában* az adott →*arcvonalon* az ol-ok az I. vh. története során példátlan mennyiségű tü-t vontak össze egy szűk táb. sávban: 1350 ü-et. • **BU, 1563.**

Tüzértörzs: →*Vezérkari testület*

Tüzoltási hadművelet: →*Békefenntartás*

Tűzzár: →*Lángzár*

U, Ü

UCI: → *Olasz titkosszolgálatok*

Udvari dísz: → *Díszruházat*

Ufficio ...: → *Olasz titkosszolgálatok*

UiS: → *Fekete Kéz; → Szerb titkos szervezetek*

UI-SME: → *Olasz titkosszolgálatok*

UIT: → *Olasz titkosszolgálatok*

Ujedinjenje ili smrt: → *Fekete Kéz; → Szerb titkos szervezetek*

Újvidéki határozatok: a → *Délvidéken* élő délszlávok két deklarációja a → *történelmi Magyarország* összeomlásának folyamatában. 1918. nov. 25-én hozta meg a 757 képviselőből álló *Vajdasági Szláv Nemzetgyűlés* <szkupstina>. Az első kimondta a csatlakozást → *Szerbiához*, ami a délvidéki dszl-ok között a nagyszerb irányzat győzelmét jelentette. A második a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva deklarálta a → *Bánság*, a *Bácska* és *Baranya* elszakítását → *Magyarországtól*. E területek igazgatására a szkupstina saját tagjaiból 50 tagú *Nemzeti Tanácsot* <Narodni Svet> választott, amely a tv.erejű rendeleteket alkotta, ellenőrizte és kinevezte a *Nemzeti Igazgatóságot* (ideiglenes kormány. <Narodna Uprava>), s amelynek pol., pü., nemzetvéd., bel-, igazság-, művelődésügyi, közlekedési, közigazd., élelmezési és közellátási, népeü-i és a szoc. reformokért felelős ügyoi voltak. A két szervezet Újvidéken székel. Az ~ban kimondták, hogy a „nem szerb és nem szláv népeknek biztosítatnak mindama jogok, amely jogok által mint kisebbségek nemzeti létüket megőrizni és fejleszteni óhajtják.” Az oktatás a szkupstina nov.26-i határozata alapján a kisebbségek anyanyelvén is folyhatott. – A szerb hds. és az → *Antant* Keleti Hds-e nov.8-21. között bevonult az érintett területekre, azokat az 1918. dec.1-én kikiáltott → *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* eleve sajátjának tekintette. A Nemzeti Igazgatóságot 1919.márc.11-től Belgrádban helyezték át, a területek igazgatása a Bácska–Bánát–Baranya ügyo. hatáskörébe került. • VG, 1564.

Ukrajna: a K-Eu-i síkság Dny-i részén több történeti tartományból álló ország. A középkorban felváltva → *Lengyelországhoz*, ill. → *Oroszországhoz* tartozott, pontos határai nem voltak. A XVI–XVII. szd-ban alakult ki lengyel- és oroszellenes kozákfelkelések sorozatában. Ekkor kivívott részleges autonómiáját *II. Katalin* cárnő felszámolta. Az or-tól kismértékben eltérő ukrán <kisorosz> nyelv a középkorban ln. hatásra fejlődött ki az or-ból, nagyjából a Pripjaty–Korszuny–Déli-Bug–Bug által határolt területen. – Részei: *Balparti* ~ (a Dnyeperhez képest a Donyec felé), *Jobbparti* ~ (a Dnyeper és a Déli-Bug között), *Közép-* ~ (Kijev–Zsitomir térsége), *Volhinia* (a Pripjaty-mocsaraktól Luck térségéig; átnyúlik K-Lo-ba), *Podólia* (a Dnyeszer és a Déli-Bug közötti terület Balta várostól ÉNy-ra elterülő része; átnyúlik K-Lo-ba), *Kelet-Galícia* (a Dnyeszer felső folyásának két oldala; átnyúlik Lo-ba), → *Transznyisztria* (a Dnyeszer és a Déli-Bug közötti terület Baltától DK-re elterülő része), → *Besszarábia* (a Dnyeszer–Pruth közötti terület; 1812–1918, 1940–1941, 1945–1990 között), *Észak* → *Bukovina* (a Sereth forrásvidéke; 1940–1941 között és 1945 óta), a *Krím-félsziget* (1924 óta), → *Kárpátalja* (1945 óta). – 1914-ben ~ két részre oszlott: az Or-on belüli öt kormányzóságra (Kijev, Csernyigov, Novgorod–Szeverszk, Harkov, Jekatyerinoszlavszk; összesen 30 millió ukrán), ill. az → *Oszttrák–Magyar Monarchián* belüli → *Galícia* K-i felére (4 millió ukrán) és Bukovina É-i felére (0,3 millió ukrán). – Az I. vh. kitörése aktivizálta a XIX. szd. végére feléledő ukrán nemzeti mozgalmat. 1914.aug-ban Lembergben <Lviv, Lwów> *Ukrán Nemzeti Tanács* <Ukrainszka Nacionalna Rada> alakult, ami a galíciai visszavonuláskor Bécsbe települt, majd Lemberg 1915.jún.22-i visszafoglalása után visszateért. Ez 1916-ban az ot. cs. → *Landwehr* félreguláris szabadcsapataként megszervezte az *Ukrán légiót* (Szics-lövész Gárda), amely elsősorban kh. feladatokat látott el. A Rada ~ létrehozását az OMM szöv. tagállamaként képzelte el. – Az 1917. febr-i → *oroszországi forradalom* után, márc.17-én Kijevben megalakult a *Központi Ukrán Nemzeti Tanács* <Centralna Ukrainszka Nacionalna Rada>. Az ápr.9-én Kijevben összeült *Ukrán Nemzeti Kongresszuson* <Ukrainszkij Nacionalnij Kongressz> 2000 képviselő részvételével a két

Rada egyesült. Az új cél az Or-on belüli ukrán szöv. állam volt, amit a Rada júl.9-én deklarált, s nov.20-án kikiáltotta az *Ukrán Népköztársaságot*. Ezzel a →*breszt-litovszki béke* tárgyalásain a →*Központi Hatalmak* felvették a kapcsolatot. – A sz-or. csapatok kezén lévő Harkovban a nov. 19-én összehívott *összukrajnai szovjetkongresszuson* <Vszeukrainszkij Kongressz Szovjetov> 100 képviselő tv-en kívül helyezte a Radát, kinyilvánította *Szovjet-Ukrajna* megalakulását és kat. segítséget kért →*Szovjet-Oroszországtól*. A KII 1918.jan.12-én elismerték a kijevi Radát mint ~korm-át. 22-én a Rada Zsitomirban kimondta a kéthónapos *Ukrán Népközt.* függetlenségét, amivel febr.9-én a KH különbékét kötöttek. 1918 folyamán a sz-or. hds. elfoglalta ~központi területeit, febr.6-án Kijevet is. Noha a fővárosból a KH csapatai márc.1-én kiszorították a sz-or. hds-et, ápr.28-án a Rada beszüntette működését. Nov.20-án Kijevben megalakult a sz-ukrán korm., amely 1919.jan.6-án kikiáltotta az *Ukrán Tanácsköztársaságot*. Ez 1920.dec.28-án szöv-et kötött az *Oroszországi Tanácsköztársasággal* (→*Szovjetunió*). – 1918.okt.18-án Lembergben újjáalakult a Kijevből elmenekült Rada. Nov.13-án kikiáltotta a független *Nyugat-Ukrán Köztársaságot* (elnöke Szergej *Petrusevics*), amelynek részeként említi Kárpátalját is. Dec.1-én az →*Antant*-hatalmak ezt elismerték. Dec.14-én, aznap, amikor a n. hds. kiűrtette Kijevet, Belaja Cerkovban (sz-ukrán területen) Szemen *Petljura* megalakította a sz.ellenes *Ukrán Direktóriumot*, amit a lembergi Rada nem ismert el, noha Petljura erre kísérletet tett. A hatalmi vákuumban létrejött Ny-Ukrán Közt. harcot vívott Petljurával, a megalakuló Logal, a →*Bukovinába* bevonuló ro-okkal, a sz-or. és a fehér-or. hds-gel. Nov.22-én a ln. hds. elfoglalta Lemberget, a Ny-ukrán korm. Stanislauba evakuált. 1919.jan.22-én a Ny-Ukrán Közt. és a Direktórium szöv-et kötött. Egyesült hds-ük tavasszal Podóliába szorult a Vörös Hds-gel szemben, de nyáron betört a Jobbparti ~ba, ahonnan *Gyenyikin* tbk. monarchista or. hds-e szorította ki, majd Gyenyikint ismét a Vörös Hds. Petljura 1920.ápr.23-án szöv-et kötött Lo-gal, s lemondott K-Galiciáról. Ezt az 1921.márc.18-i ln-sz. *rigai béke* hatályon kívül helyezte. A 35 ezer fős ukrán hds. 1920.nov.10-én Volhíniában megsemmisítő vereséget szenvedett a Vörös Hds-től, de

osztagai még 5-6 évig partizánhacot folytattak a Szu., ill. Lo. területén. – A Szu-n belüli ~területe 1922-ben 460.000 km², lakosainak száma 29 millió, ebből 82 % (23,78 millió fő) ukrán, 13,5 % (3,915 millió fő) or., 5,86 % (1,7 millió fő) zsidó, 1,35 % (390 ezer fő) n., 0,71 % (207 ezer fő) ln. Lo-hoz 4 millió ukrán került. • **RI, 1565.**

Ukrán betörés: a *Nyugat-Ukrán Köztársaság* kísérlete →*Kárpátalja* megszerzésére. 1918.dec. végén a →*Felvidék megszállása* során a csszl. hds. K felé (egyelőre) megállt a Kassa–Eperjes vonalon, a ro. kir. hds. pedig →*Erdély megszállása* során É felé a Szamos vonalán. →*Ukrajna* korm-a ezt figyelemmel kísérte, ugyanakkor úgy ítélte meg, a m. hds. nincs abban a helyzetben, hogy megakadályozza a →*belgrádi konvenció* sorozatos megsértését. 1919.jan. elején döntést hozott a ruszinlakta területek annektálásáról. – Jan.7-én egy ukrán zlj. a Tatár-hágón át betört, elfoglalta Körösmezőt és Tiszaborkútig nyomult előre. 14-én indult tovább, megszállta Nagybecskót, 16-án Máramarosszigetet. 17-én Farkasrévnél egy szd-a megállította a város felé haladó ro. 7.gy.ho-t, 18-án azonban a ro-ok kiverték az ukránokat Máramarosszigetről, akik Körösmezőre vonultak vissza, majd 20-án a Tatár-hágón át elhagyták →*Magyarországot*. – Jan.15-én egy ukrán szd. a Vereckei-hágón át betört Volóczra, másnap Munkácsra. A szd. előreküldött osztaga 17-én megszállta a csapi vasúti csomópontot, egy másik osztaga Ungvárnál összecsapott egy csszl. feld. osztaggal, s Szűrtére vonult vissza. A szd. 19-én kiűrtette Csapot és Munkácsot. 23-án a közben egy pcv-tal megerősített szd. kiűrtette Volóczot, s a m. határon túlra, Lawocznére vonult vissza. Munkácsot és attól felfelé a Latorca völgyét a m. 11.gy.ezd. visszafoglalta, Csapra bevonultak a csszl. csapatok. • **SJ, 1566.**

Ukrán nemzeti mozgalom: az →*Osztárak–Magyar Monarchiában* élő rutén <ruszin> etnikum pol., gazd. és kulturális törekvései a XIX. szd. második felétől az I. vh. végéig. A →*magyarországi* rutén nép, az ún. gens fidelissime <leghűségesebb nemzet> az I. vh. előtt soha nem adta jelét szeparatista szándéknak. Szélesebb tömegei nem is rendelkeztek nemzeti identitástudattal. Rutén nemzeti aspirációkról tkp. nem is beszélhe-

tünk. Szervezeti keretet számukra csupán a görög- →*katolikus egyház* jelentett, lelkészei voltak egyedüli vezetői és befolyásolói, s ők mentesek voltak a pánszláv eszmeiségtől. A hazai rutén értelmiség (zömmel papság) magyarellenes felhasználására így nem volt esély, a háb. alatt erre alig történt kísérlet. – Az I. vh. előtt sok ukrán és rutén vándorolt ki az USA-ba, zömük →*Galícia*-ból és →*Bukovinából*, de több ezren →*Kárpát-aljáról* is. A háb. kitörése az utóbbiakat nem hangoztatta az óhaza ellen, az előbbieket és az →*Oroszországból* származó ukránok között azonban 1915-től megjelent az OMM-ellenesség. E pravoszláv vallási kötődésű szeparatista szárny alapította meg 1915.nov.28-án Pittsburghben a →*Narodna Obrana*t (<Nemzeti Védelem> NO), kezdetben az USA-ban élő ukránok és rutének tömörítésére. A háb. elhúzóásával a →*cseh nemzeti mozgalom* emigráns politikusai a kivándorolt Mo-i ruténeket és az am. ukránokat is megkísérelték befolyásuk alá vonni. A rutének ellenálltak az agitációnak, még 1917 elején is bízva a →*Központi Hatalmak* győzelmében. – Az NO az 1917.febr-i →*oroszszerzégi forradalom* után ruszofil álapra helyezkedett. A júl.13-i New York-i kongresszuson az NO kimondta a galíciai ukrán és a Mo-i rutén (az ő szóhasználatukkal *kárpátorosz*) területek autonóm egységként való csatlakozását a polg. dem. Or-hoz. Az Or-i bolsevik hatalomátvétel azonban ezt negligálta, egy időre a független →*Ukrájna*val történő egyesülést szorgalmazó ún. *nagyukrán koncepció* vált uralkodóvá. Végezetül az NO 1918 elején a cseh pol. emigráció céljait tette magáévá. Előbb az am. *Szlovák Ligával* folytatott tárgyalásokat, majd máj-tól a →*Csehszlovák Nemzeti Tanáccsal*. P. *Hatalák*, az NO galíciai származású vezetőségi tagja máj.30-án átnyújtotta Thomáš →*Masaryk*nak a →*pittsburghi emlékiratot* az OMM ukrán és rutén területeinek csatlakozásáról a háb. után létrehozandó csszl. államhoz. – Az NO új irányvonala és a *Hatalák*-memorandum visszatetszést keltett a Mo-i származású rutének között. Többségük, főleg a görögkatolikus (g.k.) papság, idegenkedett mind a ruszofil, mind a cseh orientációtól. Júl.13-án Homestead-ben ellenszervezetet hoztak létre →*Magyaroroszok Amerikai Nemzeti Tanácsa* (<Amerikanska Narodna Rada Uhroruszinov> MANT) néven, amely a Mo-i rutének egyedüli

képviselőjének deklarálta magát. Elnöke M. *Csopej* g.k. pap lett. A MANT *direktóriuma* a *Hatalák*-memorandum ellensúlyozására új emlékirat kidolgozásáról döntött. 1918.szept-ben fogalmazták meg G. *Zstkovics* pittsburghi ügyvéd közreműködésével. A szöveget a MANT okt.1-én hagyta jóvá, s az első →*scrantoni határozatot* Zstkovics 21-én nyújtotta át →*Wilson* am. elnöknek, aki azt visszautasította. Wilson nem tartotta elfogadhatónak a Mo-i rutének függetlenségét, galíciai és bukovinai rokonaikkal való egyesülését, a Mo. keretében biztosítandó autonóm jogállását, és Zstkovicsot Masarykhoz utasította. Okt.23-án és 25-én találkoztak, utóbb Masaryk megígérte, hogy a rutén tartomány a csszl. államban autonómiát nyer. – Nov.12-én a MANT elnöksége némi módosítással jóváhagyta a Masarykkal kötött előzetes megállapodást: határozatot hoztak, hogy a Mo-i rutén területek nem autonóm, hanem föderatív alapon csatlakoznak a leendő államhoz. A második →*srcantoni határozat* a „rutén állam” területét is meghatározta. – Az OMM összeomlásakor a Mo-on élő rutének is megalakították nemzeti tanácsaikat. Az első, s mindvégig legnagyobb tekintélyű →*Központi Rutén Nemzeti Tanács* (KRNT) 1918.nov.9-i ungvári alakuló ülésén *Volosin* Ágoston g.k. kanonok és tanár, hangsúlyozva a rutén nép hűségét, tiltakozott minden külföldről irányított törekvés ellen, amely ki akarná szakítani Mo-ból. A KRNT-hoz, amelynek az ungvári nagygyűlés *Szabó* Simon g.k. kanonokot választotta elnökévé, 1918 végéig rutén községek és helyi rutén tanácsok <rada> egész sora csatlakozott. – Kivételt csak két helyi rada képezett, a huszti és az eperjesi. Az ukanofilek kis csoportja a huszti rada nov.17-i alakulásakor kimondta a csatlakozást Ukrajnához. A 18-án alakult eperjesi rada az Or-hoz való csatlakozásról döntött „annak bármely lehetséges formájában”. A befejezett tényeket teremtő cseh megszállás (dec.28-án vonultak be Eperjesre) alatt az eperjesi *Rutén Nemzeti Tanács* 1919.jan.7-én kimondta az „önkéntes” csatlakozást →*Csehszlovákiához*. (Még: →*Ungvári határozat*) • **PGy, 1567.**

Ukrán Osztály: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Ultimátum: 1. a nemzetközi jogban és a diplomáciában határidőhöz kötött jegyzék, utolsó felszó-

lítás, amely az adott ügyben kizár minden vitát és elutasítás esetére azonnali válaszlépést helyez kilátásba; 2. egy állam másik államhoz intézett feltételes →*hadüzenete*, háborúval való fenyegetése. – Ha az ~ban foglalt feltételeket (követeléseket) a címzett állam nem teljesíti, záros határidőn belül nem válaszol az ~ra vagy nem kielégítő választ ad, beáll a →*hadiállapot*. Az ~ot az ellenségeskedések megkezdéséről szóló 1907. évi II. →*hágai egyezmény* szabályozta, kivéve az ~ban kitűzött határidőt, amit az ~ot küldő állam szabadon határozhat meg. – Az ~ küldéséhez ált. akkor nyúlnak, ha az államok közötti problémák dipl. úton már nem rendezhetők. A →*szarajevói merényletet* követő →*júliusi válság* során az →*Osztrák–Magyar Monarchia* 1914.júl.23-án küldött →*jegyzéket* →*Szerbiának*, majd a 25-i, nem kielégítő szerb válasz nyomán →*hadüzenet* küldése mellett döntött. ♦ **SzR, 1568.**

Ultimátum (osztrák-magyar): →*Jegyzék*

Ungvári határozat: a →*Magyarországon* élő rutén <ruszin> etnikum →*Csehszlovákiához* való csatlakozását kimondó, időrendben utolsó dokumentum. Előzménye az 1918.máj.30-i →*pittsburghi emlékirat*, ill. az 1918.nov.12-i második →*scrantoni határozat*. A csatlakozást cseh kat-k jelenlétében 1919.máj.15-én kimondó ungvári →*Központi Rutén Nemzeti Tanács* (KRNT) az ~ban megjelölte *Rusinszko* (gyakorlatilag →*Kárpátalja*) igényelt határait: „→*Romániával* szemben: az a vonal, amelyet a →*békekonferencia* meg fog állapítani. Mo-gal szemben: a békekonf. által megállapított vonal; ezen a vonalon addig a pontig, ahol ez a vonal a szikszói járás Ny-i határával érintkezik; továbbá a szikszói járás Ny-i és K-i határa a Hernádig; ezután a Hernád folyó a Tarca torkolatáig; továbbá É felé a Tarca folyó addig a pontig, ahol ez a folyó Szepes és Sáros →*vármegyék* határát átlépi; innen a héthársi járás D-i határa és Szepes vm-ben a lubló-i járás Ny-i határa Poprádremetéig.” E határ Ny-on nem valósult meg. – Az ~ 1919.szept.10-én vált államjogi érvényűvé, amikor a KRNT Prágában a csszl. kormányal aláírta a csatlakozási szerződést. Ez autonómiát ígért Rusinszkonak, amit azonban a prágai kormány csak 1938.okt.5-én adott meg. (Még: →*Ukrán nemzeti mozgalom*) ♦ **RI, 1569.**

Unitárius egyház (Magyarországon): a Szentháromságot tagadó (*antitrinitárius*) protestáns egyház Mo-on az I. vh. idején. →*Erdélyben* a XVI. szd. óta bevett vallás <recepta religio>, Mo. egészen 1848-ban vált azzá. Színmagyar erdélyi történelmi egyház, amelynek intézményei zömmel Kolozsvárott voltak. Alapítója és első püspöke *Dávid Ferenc* volt. Az ~ (mint a *reformáció* ága) sajátos felépítésű. Egyetlen püspökséget képez, élén a választott *püspök* (székhelye Kolozsvár; az I. vh. előtt, alatt és után →*Ferencz József*) és egyidejűleg két *világi főgondnok* áll. Alapegysége az *egyházközség*, amelynek vezető testülete a *kebli tanács*, ez választja a *lelkészt* és a *gondnokot*. Az egyházközségek *egyházkört* alkotnak, az I. vh. idején Mo-on 9 egyházkör működött, ebből 8 Erdélyben (háromszéki, udvarhelyi, marosi, kolozs-dobokai, aranyos-tordai, felső-fehéri, kükülői, székelykeresztúri), a IX. (Duna–Tisza menti) 1902-ben jött létre. Az *egyházközi tanács* választja az *esperest* és a *felügyelő-főgondnokot*. Az egyházkör évente közgyűlést tart. Az *országos egyház* vezető testülete a 4 évente összeülő *Zsinat*, évente ülésezik az *Egyházi Főtanács*. Az ~ tagjai számarányukat messze meghaladóan reprezentáltak a m. kultúra, tudomány és közélet főrumain. 1919 után a ro. hatóságok akadályozták a kolozsvári egyházi központ kapcsolattartását a ro. határon túli unitáriusokkal. (Még: →*Triani béke egyházi következményei*) ♦ **GJ, 1570.**

Unterrealschule: →*Katonai reáliskola*

Urakháza: →*Birodalmi Tanács*

Uralkodói jogkör: →*Királyi jogkör*

Uránia Országos Növendő Egyesület: karitatív szervezet. Fő törekvése a munkanélküliek megélhetésének biztosítása volt. Foglalkoztatott műhelyeket szervezett, Dob utcai étkezdéjében naponta 300 középosztálybeli szegény ebédelt. Karácsonyra alsóruhát és befőttest küldött a →*hadi-kórházaknak*, ill. halinacsizmát a harctérre. 1915 telén 2 ezer gyermeknek adott téli ruhát. „Rezet vasért” mozgalmával több, mint 50 t rezet gyűjtött. Háb. porcelánokat: csészéket, tányérokat, kávéscsuprokat, hamu- és tintartókat, virágvázákat hozott forgalomba hadisegélyezésre; ezzel kereset nélküli nőket foglalkoztatott. Pénzsegélyekkel is enyhítette a nyomort. ♦ **KA, 1571.**

Urbanski von Ostrymiecz,
August: →*Balkáni tűzoltá-*
si hadművelet, →Osztrák-
magyar titkosszolgálatok

USI: →*Olasz titkosszolgá-*
latok

Utázcsoapat <Pionier-Trup-
 pe>: a →*műszaki csapat* a-
 lapvető →*csapatneme* (kmsz.

egyes számban). Az I. vh. legsokoldalúbban kép-
 zett alakulata. Az →*Osztrák Magyar Monarchia*
hadszervezetében legmagasabb szervezeti egysé-
ge a utázcsoapat volt, amely ált. 5, önálló
 feladat-végrehajtásra képes ut.szd-ból és a
 →*mozgósításkor* felállított 2 menetszd-ból állt.
 Az ut.szd. rendszerint a gy.ho. mű megerősítését
 látta el. – Az I. vh. kezdetén 8 ot-m. ut.zlj. volt
 (ebből 3 →*Magyarország területéről kiegészít-*
ve). 1917.dec.15-én átszervezték az ~ot és az
 →*árkászcsoapatot*, egyesített ár. csoportot létesít-
 tetek, ám figyelmen kívül hagyták a tapasztala-
 totokat és a hagyományokat. – Az 1914-es szerb
 →*hadjáratban* az ~ folyóátkeléseket hajtott végre,
 ill. biztosított, →*állásokat*, →*drótkadályo-*
kat létesített, utakat javított. A →*keleti hadszínté-*
ren a 10 nagy →*támadásban* és a 10 visszavo-
 nulásban fő feladata a mozgó csapatok biztosítá-
 sa volt. Akadályrendszereket semmisített meg, fo-
 lyóátkeléseket hajtott végre, úszó és álló aljzatú

Utázcsoapat menetfelszerelésben

hidakat épített, szükséghidakat javított és épített,
 rombolt utakat tett járhatóvá; erősített és akadá-
 lyokat létesített, hidakat és vasutakat rombolt. Az

→*olasz hadszíntéren* a m. ~ a sziklák és az örök
 hó világában hegyi állásokat épített, hegyi utakat
 tett járhatóvá, részt vett a víziátkelésekben. A he-
 gyi harcok és a gy-ként (is) történő bevetés felő-
 rölte az ~ erejét, a legjobban képzett ut-ok elvesz-
 tek az alpesi harcokban; ezt az űrt a hadvezetés
 nem tudta pótolni. – Kezdetben az ~ működtette
 az új harceszközöket (→*aknavető*, →*légaknave-*
tő, →*gránátvető*, →*lángszóró*). ♦ **BE, 1572.**

Uzelac, Emil (Komárom, 1867.aug.26. [másutt
 Zágráb, 1866.aug.11.] – Petrinja, 1954.jan.7.):
 az →*Osztrák-Magyar Monarchia* repülőcsapa-
 tainak horvát származású főpk-a. Elemi iskoláit
 apja szolgálati helyén, Komáromban járja, jól
 beszél magyarul. A bécsi kat. mű. ak. után 1888.
 aug.18-án avatják hdgy-gyá. 1912.aug.23-án kap-
 ja meg pilótaigazolványát. – 1912.ápr.24-től a
 cs. és kir. légjáró o. <Luftschifferabteilung> pk-a,
 egyidejűleg alez. Ekkor az OMM-nak 9 db kat.
 rg-e van: 3 db Etrich „Taube”, 1 db Lohner Nyíl
 és 5 db kísérleti; továbbá 3 db kötött ballonja. Az

Uzelac (jobbra) szemleúton

ot-m. repülőcsapat
 <Luftfahrtruppe> el-
 ső császári szemlé-
 jét Bécsújhelyen ~
 vezényli. Az I. vh.
 alatt szinte állandó-
 an szemleúton van.
 1915-ben mint mér-
 nökkari ezds. átszer-
 vezi a cs. és kir.
 katonai rep. csapa-
 tot. 1918.jún-tól vör. – A háb. után a →*Szerb-*
Horvát-Szlovén Királyság légierjét szervezi.
 1923-ban nyugdíjazza mint volt elg-et, ez után
 Zágrábban él visszavonultan. 1941.máj-ban re-
 aktíválják, az önálló horvát légierő pk-a rep.tbk.
 →*rendfokozatban*. A m.kir. Honvéd Légierő volt
 I. vh-s rep.ti-jeinek küldöttsége, →*Háry* László
 rep. ezds. vezetésével 75. születésnapján Zágráb-
 ban köszönti. 1945 után kitelepítik Petrinjába.
 Zágrábban van eltemetve. ♦ **SGy, WL, 1573.**

Užicei támadás: →*Potiorek-offenzíva*

Uzsoki betörés (első): a →*keleti hadszíntér* D-i
 szárnyán kiharcolt orosz behatolás a Kárpátok
 hágói át a →*történelmi Magyarország területé-*

re. A *→határcsaták* (II.) sorába tartozó *→lembergi hadjárat* után az ot-m. 2.hds. 1914.szept. 12-től az or. 8.hds. elől a Kárpátok gerince mögé vonult vissza és Dukla–Uzsok vonalában foglalt védőállást. Tovább K-re kisebb or. erők a Kárpátokig nyomultak előre, visszavetették a szemben álló nf. alakulatokat, 24-én az Uzsoki-szoroson át betörték Mo-ra és Fenyvesvölgyig jutottak. Okt.4-re a Bp-i cs. és kir. 31.gy.ho. visszafoglalta a szorost. – Szept.27-én az or-ok a Toronyai-hágón át Ökörmezőig jutottak, 28-án a Vereckei-hágón át Vezérszállásig, okt.1-én a Beszkid-hágón át Szolyva előteréig. Egy kozák lov.ho. szept.30-án betört a Tatár-hágóba, a védők Rahóig hátráltak. A kozákok feldúlták Körösmezőt, okt.3-án Máramaroszigetet. Ez utóbbit 7-én a *→Lengyel légió* foglalta vissza. A *→Kárpátalját* *→Galiciával* öszekötő hágókat az ot-m. VII.hdt. okt. közepéig visszafoglalta (6-án a Vereckei, 7-én a Beszkidet, 14-én a Toronyait), de Máramarosból az or-ok kiszorítása okt. végéig tartott. A Tatár-hágót az ot-m. 56.gy.ho. okt.20-án, a Jablonicza-hágót az 52.gy.ho. 25-én foglalta vissza. ♦ SzB, 1574.

Fogságba esett kozákok a visszafoglalt Nagybocskón

Uzsoki betörés (második): a *→keleti hadszíntér* D-i szárnyán kiharcolt orosz behatolás a Kárpátok hágóin át a *→történelmi Magyarország* területére. A *→limanowai csata* során 1914.dec.17-re az ot-m. csapatok megállították a Krakó felé előretörő or. 3.hds-et. A siker arra ösztönözte az ot-m. hadvezetést, hogy a 3.hds-gel újabb *→támadást* indítson a Kárpátok előterében álló or. 8.hds. ellen. A tád. kezdeti sikerek után elakadt. Az or. 8.hds. dec.12-én ellentád-ba lendült, az ot-m. 3.hds-et visszaszorította a Kárpátokba, ahol a *→frontvonal* megmerevedett. Az or-ok kiszorí-

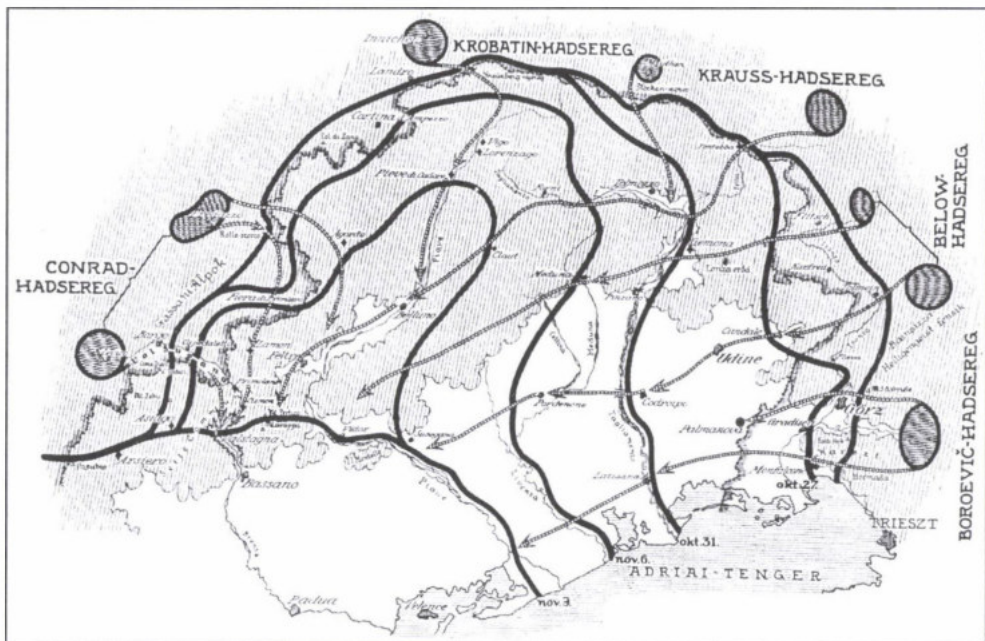
tására Mo-ról a *→kárpáti téli csatában* (1915.jan. 23. - febr.27.) tettek sikertelen kísérletet, ápr. elejére az or. hds. ismét a Kárpátokban volt (*→kárpáti húsvéti csata*). Ápr. végére azonban helyi *→vállalkozásokkal* az or-okat mindenhol sikerült kiszorítani az ország területéről. ♦ SzB, 1575.

Ügycsoport <Section>: a minisztériumon belüli legmagasabb szintű szervezeti egység az *→Osztárak–Magyar Monarchiában*. Az I. vh. utáni és mai megfelelője a (fő)csoportfőnökség. Osztályokra (kmsz. ügykörökre vagy ügyosztályokra <Abteilung>), (fő)felügyelőségekre, intézetekre, irodákra, bizottságokra és segédhivatalokra tagozódott. Az ot. megnevezéseket nem szó szerint fordították m-ra. Az ~okat és az ügyköröket egyaránt római számmal jelölték. – I. A cs. és kir. *→közös Hadügyminisztérium* <(Reichs)Kriegsministerium> elnöki irodára <Präsidialbureau> és 4 ~ra tagozódott: I. személyügyi, II. hadszervezeti, III. kiképzési, IV. gazdaszat-közigazgatási. Kötelékébe tartozott még a khm-nek közvetlenül alárendelt 2, nem számozott ~: haditengerészeti, legfelsőbb kat. törvényszék. Az ~ok és az ügykörök élén tbk. *→rendfokozatú főnök* <Vorstand, később Chef> állt. – A m.kir. *→Honvédelmi Minisztérium* elnöki osztálya és 7 ~ra, a cs.kir. *Honvédelmi Minisztérium* <Ministerium für Landesverteidigung> elnöki osztálya és 2 ~ra, továbbá mindkettő a KMH-hez hasonló egyéb részlegekre tagozódott. A m.kir. HM ~jai: I. személyügyi, II. hadszervezeti, III. kiképzési, IV. gazdaszat-közig., V. jogügyi, VI. horvát–szlavón, VII. legfelsőbb honvéd törvényszék. A cs.kir. HM ~jai: I. általános (személyügyi-hadszervezeti-kiképzési), II. gazdaszat-közig. – A feladat függvényében egy ügyosztály különféle részlegei más és más ~hoz tartozhattak. – 2. A cs. és kir. KHM ~jaihoz 15, a m.kir. HM ~jaihoz 19, a cs.kir. HM ~jaihoz 6 ügykör tartozott. A KHM ~jai (tartalmi megnevezéssel): I. főtí-ek, hadapródok, nem tényleges állományú tbk-ok és törzsti-ek személyi ügyei (a tényleges állományúak személyi ügyei az elnöki irodához tartoztak, a ti-eké, alti-eké és legs-é az adott *→fegyvernem* felügyelő ügryhoz); II. gy., vad., eü. csapat (szervezet, hadkiegészítés, személyi ügyek, a továbbiakban: szksz.); III. lov., vonatcsapat, állateü. szolgálat (szksz.); IV. kat. igazságügy (szksz.); V. hadművelet, ki-

képzés, gyakorlatok, közlekedés- és táviróügy, országleírás (kat. földrajz), levéltár- és múzeumügy; VI. kat. oktató- és képzőintézetek (szksz.); VII. tü. (szksz.), fe.- és lőszerügy; VIII. mű. csapat és hadmérnök (szksz.), kat. építészet; IX. táb. lelkész, rokkantügy, alapítványok, ügyviteli szolgálat; X. mozgósítás; XI. hadbiztonság, pénztárügy, elhelyezés; XII. élelmezés; XIII. ruházat és felszerelés; XIV. kat. eü. szolgálat (szksz.); XV. számvitel. – A m.kir. HM ügyo-ai: I. kiképzés, gyakorlatok, mozgósítás; II. ti. személyügy; III. gy. (szksz.) és annak kh. alkalmazása, (1912-től még tü. [szksz.]); IV. népfelkelés (szksz.); V. kat. eü. szolgálat (szksz.); VI. költségvetés, hadbiztonság; VII. ruházat, felszerelés, fe.- és lőszerellátás; VIII. véderőtörvényi ügyek; IX. újoncok; X. beszállás és lóutánpótlás; XI. hadkötelezettség elleni bűncselekmények, szabálysértések, visszaélések; XII. horvát-szlavón ügyek; XIII. családfenntartó legs. állományú kat-k ügyei; XIV. nevelő- és kiképző intézetek (szksz.), alapítványi, ill. pályázati ügyek; XV. igazságügy; XVI. m.kir. → *Csendőrség* (I.) ügyei; XVII. hadkiegészítés; XVIII. elhelyezés, kat. építészet, élelmezés; XIX. lov. (szksz.). – A cs.kir. HM ügyo-ai: I. kiképzés, gyakorlatok, mozgósítás; II. ti. személyügy; III. hadszervezet; IV. népfelkelés (→ *Landsturm*); V. gazdaszat-közig.; VI. ellátás. – A KHM haditengerészeti ~ja 2 irodára: elnöki, hadműveleti, ill. 8 ügyo-ra tagozódott: I. személyügyi, II. szervezési, III. élelmezésügyi, IV. ruházati és felszerelési, V. technikai ellátási, VI. mű., VII. igazságügyi, VIII. számviteli. (Még: → *haditengerészet vezetése*). – 3. A KHM segédközege volt a cs. és kir. → *Vezérkar* <Generalstab>; a 9 főfelügyelő <General-Inspector> ebben a szolgálati sorrendben: lov., tü., vártü., hadmérnök, ut., vonat, nevelő- és képzőintézet, pótlóvázási, eü.; továbbá az orvosi ti.kar főnöke <Chef>, a vezér-építésmérnök <General-Bau-Ingenieur>; vmint 2 biz.: kat. eü. <Militär-Sanitäts-Comitee>, mű. <Technische Militär-Comitee> és a táb. apostoli vikárius <Apostolisches Feld-Vicariat>. A KHM segédhivatala volt az irodigazgatóság, az iktató- és kiadóhivatal, az irattár és a hadilevéltári csoport. – A m.kir. HM segédközege volt a → *Honvéd Vezérkar főnöke*, az 5 felügyelő: hv. lov., hv. gy., hv. tü. (1912-től), hv. pótlóvázási, csendőrségi. Segédhivatala volt az iktató- és ki-

adóhivatal, az irattár és a számvevőség. – A cs. kir. HM segédközege volt a 3 felügyelő: gy., lov., mű. Segédhivatala volt a 4 biz.: mű., kat. közig., tü.- és hadmérnök, alpesi erődítési; továbbá az iktató- és kiadóhivatal, az irattár és a számvevőség. – 4. A KHM elnöki irodája hatáskörébe tartoztak a hadszervezet ált. ügyei, a tényleges állományú tbk. és törzsti.kar. személyi ügyei, az államtitkot képviselő ügyek, a felterjesztések a Legfelsőbb Hadúrhoz, annak legfelsőbb elhatározásai és leiratai, vmint a *Rendeleti Lap* <Verordnungsblatt für das k.u.k. Heer> szerkesztése és kiadása. – A m.kir. HM elnöki o. hatáskörébe tartoztak a felségügyek (felterjesztések és leiratok), a tbk. és törzsti.kar. személyi ügyei, a polg. személyügy, vmint a *Rendeleti Közlöny* szerkesztése és kiadása. A cs.kir. HM elnöki o. hatásköre ezzel azonos volt, de külön közlőnyt nem adott ki (a KHM-et továbbította). – A cs. és kir. khm. helyettese <Stellvertreter> a rangidős ~főnök, a m.kir. hm. és a cs.kir. hm. szervezetszerű helyettese az uralkodó által kinevezett honvédelmi államtitkár <Staatssekretär> volt. – 5. A KHM békeállománya 233 fő volt: 7 tbk., 27 törzsti., 94 főti., 67 ti., 19 alti. és 19 tisztviselő; továbbá a haditengerészeti ~ állományban 69 fő: 2 tngy., 27 törzs- és főti., 30 ti. és 10 tisztviselő; s a mű. kat. biz-hoz hozzárendelt 76 fő (2 tbk., 16 törzs- és főti., 43 ti. és 15 alti.). Ezen túl a KHM őrzés-védelmét és kiszolgálását 109 legs. állományú kat. látta el. Ez összesen 487 főt jelentett békében. A m.kir. HM és a cs.kir. HM létszáma gyakorta változott, de egyenként a KHM állományának harmadát-harmadát tette ki. ♦ RI, 1576.

Üldözés a Piavéig: az osztrák-magyar és a német csapatok mély előretörése a → *caporettoi áttörést* követően ÉK-Itáliában. Az ol. → *védelem* összeomlása és az 1917.okt.27-én elrendelt visszavonulás nyomán a hátraözönlő ol. csapatok nem tudtak megkapaszkodni a Tagliamento mentén, a cs. és kir. 55.gy.ho. nov.2-3. éjszaka a corninói vasúti híd roncain átkelve hídfőt foglalt a Ny-i parton. Nov.4-től folyamatos, tervszerű üldözés kezdődött a Piave folyóig elterülő síkságon. D-en az ot-m. I.sonzó-hds. (787 lg., 136 av., 56 légv. lg.) megindította → *támadását* Velence ált. irányban. Ugyanekkor a D-Tirolban álló erők is felújították tád-ukat Sugana-völgy térségében. A leg-

A caporettoi áttörést követő üldözés a Piave folyóig az osztrák-magyar és a német csapatok által

nagyobb problémát az okozta az ot-m. → *Vezérkarnak*, hogy csak a Tagliamentóig tartó → *hadműveletre* készült fel, így az ~hez nem volt elegendő lov. ereje és gk-ja. – Nov.7-én leváltották gr. Luigi → *Cadorna* hds.tbk. ol. VKF-öt (utóda Armando → *Diaz* altbgy.), aki pedig 3 ot-m. ti-től (1 cseh okt.20-án, 2 ro. 21-én szökött át) előre értesült a készülőd tád-ról. Nov.9-én az ot-m. I. és 2.Isonzó-hds. elővédjei elérték a Piavét, amelynek felső folyásához a cs. és kir. I.hdt. nov.11-én jutott ki. – A Piave Ny-i partján a már széthulló ol. csapatok megálltak, mivel okt.30-tól fokozatosan beérkezett az újabb → *főellenállási vonal* kialakítására az → *olasz hadszíntérre* 28-án átvezényelt fr. 10.hds. (fr. XII. és XXXI.hdt, összesen 4 gy. és 2 löv.ho; brit XI. és XIV.hdt, összesen 5 gy.ho.; pk. *Fayotte* fr. tbk.). Nov.14-én a n. 14.hds. pk-a (Otto von → *Below* gy.tbk.) leállította a további átkelési kísérleteket, mivel már nem volt elegendő lőszer és felszerelés. É-on a cs. és kir. I.hdt. a Monte Grappa és a Monte Tomba hegy elfoglalására tett sikertelen kísérleteket. A Piave K-i partjára történt ált. felzárkózás után a → *frontvonal* megszilárdult, a csapatok téli védre rendezkedtek be. – A caporettoi áttörésben és

azt követő, nov. közepéig tartó ~ben az ol-ok 10.000 halottat, 30.000 sebesültet, 294.000 → *hadifoglyot*, 73.000 lovat veszített, további 400.000 volt a → *csapattestétől* elszakadt, rendetlenül menekülő kat-k száma; anyagi veszteségük 3152 lg., 1732 av., 3000 gpu., 300.000 pu. és 1600 gk., s a 2.hds. teljes hadfelszerelése volt. A KH vesztesége okt.24. és dec.2. között 70.000 fő volt (ebből a Piave eléréséig 50.000). 1918.ápr-ban kivontak 6 fr-brit ho-t, a fr. és brit ti-ek által újjászervezett → *olasz hadsereg* megerősítésére 2 fr. és 3 brit ho. maradt É-Itáliában. ♦ IP, 1577.

1914 M. 10 cm-es tábori tarackos üteg tűzélőállásban

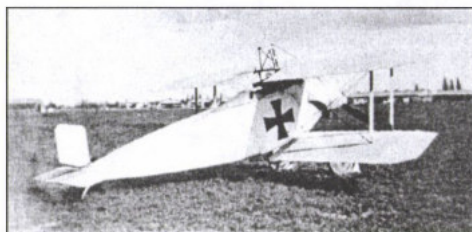
Üteg <Batterie>: → *Alosztály*, → *Zászlóalj*

V, W

Vadászrepülőgép (I.): ellenséges légi harceszközök levegőben történő leküzdésére és a saját gépek védelmére kialakított harci „légjárómű” az →*Oszták–Magyar Monarchia hadseregének*. Az I. vh. második évében jelent meg (→*felderítő-repülőgépek*). Az egy- vagy kétüléses ~ fő tűzerjét előre tűzelő fe-ei adták, a pilóta az egész géppel célozva támadta ellenfelét, ami a rg. kis méretét és gyors mozgását igényelte. A fordulékonyág érdekében a ~ek kis fesztávolságú, két- vagy háromfedelű változatban készültek. – Az első ot-m. ~ek a n. eredetű, kétfedelű, együléses *Brandenburg D I* és az egyfedelű *Fokker A* (Abwehr) típusok voltak (az utóbbi a →*haditengerészet*). Az első ~ek faépítésű és vászonborítású gépek voltak, később az erősebb motorok és fe.zet beépítésére a Fokker-gépek acélső törzszerkezettel épültek. Előretűzelő fe-ei szinkronizálva a légsavár körén át tűzeltek, ami nagyobb célzási pontosságot biztosított. – Az ot-m. →*repülőgépgyártás* (I.) fejlődése a n. *Brandenburg D I*, *Fokker D I*, *D VII*, vmint az *Albatros D III* típusok licenccben való gyártása mellett az *Aviatik D I*, „Berg” és a *Phönix D II* gépek alkalmazását tette lehetővé, ezekből alakított önálló szd-oknál. Az ot-m. →*repülőeszközök* ezekkel érték el legtöbb légi győzelmüket. A háb. végén a m. kézben maradt és itthon tovább gyártott *Aviatik D I*, „Berg” és *Fokker D VII* ~ek jelentős erőt képviseltek az 1919-es Mo-i harcokban. A →*Nemzeti Hadsereg* 1920-ban e típusokkal szerelte fel harci rep.szd-át, amelyet azonban később a SZKEB feloszlattott és rep.anyagát megsemmisítette. Néhány, alkatrészekben elrejtett ~et 1927 után összeszereltek és a titkos légierőben gyakorlásra használtak. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • WL, 1578.

Vadászrepülőgép (II.): ellenséges légi harceszközök levegőben történő leküzdésére és a saját gépek védelmére kialakított harci „légjárómű” a →*Központi Hatalmak* hds-eiben (az OMM nél-

kül). A KH rep. csapatainál elsősorban a n. repülőgépgyárak típusait rendszeresítették. A legjobb típusok kezdetben a *Fokker E III* egyfedelű, később a *D I* és a *D IV* kétfedelű, együléses ~ek voltak. Az I. vh. utolsó esztendeiben a legjobb ~ek a n. gyártású háromfedelű kis *Fokker Dr I* és a *D VII*, vmint az *Albatros D III*, a *Roland* és a *Halberstadt* kétfedelű típusok voltak. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • WL, 1579.

Fokker D I vadászrepülőgép

Vadászrepülőgép (III.): ellenséges légi harceszközök levegőben történő leküzdésére és a saját gépek védelmére kialakított harci „légjárómű” az →*Antant-hatalmak* hds-eiben. Az I. vh. idején az AH ~ei alapvetően fr., ang. és ol. gyártmányúak voltak. Kezdetben a fr. *Farman* és *Nieuport* típusok jelentek meg a fronton. A lövész a kétüléses, tolólégsaváros *Farman* orrából forgatható gpu-val tűzelt, a kétfedelű kis *Nieuport* első változatában még a forgómotor légsavarköre felett, a felső szárnyra épített gpu-val. Az or.,ol., és fr. →*hadszíntéren* 1917-ig e típusokat használták. – Nagy előrelépést jelentett a fr. *Blériot* „Spad” megjelenése, amely gyorsan emelkedett és 5000 m felett is tudta támadni a →*felderítő-repülőgépeket*. A kétcellás, kétfedelű gép a háb. végéig hatásos ellenfele volt a KH rg-einek; ezt használták az am. exp. hds. pilótái is. – 1917-től a ~ek alaptípusává vált a brit *S.E.-5* rg. 1918-ra a brit *Sopwith* „Camel” és „Pup” együléses fürge kis ~pel az ang. pilóták az ol. fronton kivívták a légi fölényt. Az ang. *Bristol F2B* kétcellás erős feld. rg-ek mint kétüléses ~ek is megállták helyüket. (Technikai adatok: →*Táblázatok*) • WL, 1580.

Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárgyár Rt.: 1921-ben létesített magyar hadiipari üzem. Az I. vh. után a lőszeripart kiszolgáló tü. és gy. gyűj-

tó- és csappantyúgyártás sajátos helyzetbe került. →*Magyarországon* a háb. alatt nem működött ilyen profilú, hazai tulajdonban lévő üzem (a magyaróvári üzem a hirtenbergi lőszergyár tulajdonában volt). A HM a csappantyú- és gyutacszükséglet biztosítására egy új gyár létrehozásával és üzemeltetésével bízta meg br. pellérdi Brázay Zoltánt. Brázay és a mögötte álló tőkescsoport a magyaróvári telephelyen létrehozta a ~t, majd hozzálátott a nagytétnyi csappantyú- és gyutacs-gyár felépítéséhez. A termelést addig is a Csepen-bérelt üzemrészekben folytatták. – 1921-ben a HM 25 évre szóló szerződést kötött a ~vel napi min. 1.000.000 gy. csappantyú és 5000 tü. gyújtó gyártási készletének fenntartására. Ellentételezsként évi 50.000.000 csappantyút volt köteles a ~tól megrendelni. A szerződést később a HM igényei szerint revideálták. ♦ **KV, 1581.**

Vadászzászlóalj: a →*Nemzeti Hadsereg* speciális gyalogos →*csapatteste*. A 22002/eln.6. számú 1920.jan.11-i HM-rendelettel hívták életre. Alapjukat a korábbi ti. →*különítmények* képezték (alapvetően ezek „elrejtésére” hozták létre a NH-ben), amelyek pk-ai (pl. →*Prónay Pál* őrgy., →*Ostenburg-Moravek Gyula* őrgy., *Madary Antal* őrgy., *Pirkner Ernő* alez.) helyükön maradtak. Személyi állományukat igyekeztek „a legkiválóbb, kipróbált ti-ekből és minden tekintetben teljesen megbízható legs-ből” összeállítani úgy, hogy „átmenetileg ho-onként a többi csapatok előtt szellem, fegyelem, kiképzés és megbízhatóság tekintetében egy minta alakulás álljon rendelkezésre.” – Hadrendjükbe a korábbi önálló zlj. (különítmény) törzse, 3 pu.szd., 1 gpu.szd., 1-l gy.á., árk., távbeszélő szak., 1 rohamfelszak., ill. esetenként 1 kp.szd. és 1 lov.járőr tartozott. Személyi kiegészítésük az egyes →*katonai körletek* feladata volt, →*hadrendileg* a területileg illetékes gy.ho-ok kötelékébe kerültek mint annak 10. zlj.-ai. Elnevezésüket a ho-okhoz hasonlóan a kat. körletek székhelyéről nyerték (pl. szombat-helyi ~). – A NH 1921.jan.-i új szervezési rendelete alapján a ~akat különállásukat megszüntetve betagolták a NH-be, ill. a m.kir. →*Csendőrség*-be. Kivételt képezett a Prónay- és az Ostenburg-zlj., amelyek önállóságukat, ti.karukat és legs-üket megtartva I., ill. II. *csendőrtartalék-zászlóalj* megnevezést kaptak. Mindkét zlj. (e néven)

részese volt a →*nyugat-magyarországi felkelés*-nek. 1921 végén mindkettőt felszámolták, a Prónay-zlj.-at a →*Lajtabánság* megszüntetését követően, az Ostenburg-zlj.-at a második →*királypuccs* leverése (a →*budaörsi csata*) után, amelyben *királyi gárdavadász-ezred* néven a kir. csapatainak legerősebb →*egységét* képezte. Állományukat szétoztották más csapatok között. ♦ **SzP, 1582.**

Vajda-Voevod Sándor: →*Ferenc Ferdinánd*, →*Románia*, →*Wekerle Sándor*

Valjevói csata: →*Potiorek-offenzívák*

Vállalkozás: a kat. harcfelderítés egyik módszere. A ~ során önkéntes vagy kijelölt személy, részleg, alosztály az elg. előre kiválasztott →*állásait*, kisebb csoportjait, objektumait rejtve megközelelti, meglepetésszerűen megtámadja, hogy foglyot („nyelvet”) ejtsen, okmányokat, fe-eket, felszerelési anyagokat zsákmányoljon vagy megsemmisítsen. A ~ résztvevője a *vállalkozó*, a cselekvés eredménye a ~, amelyet ált. a →*frontvonal* mentén, az elg. →*arcvonal* mögötti nem túl mély területen (az elg. →*harci zónájában*) szerveznek meg és hajtanak végre, az első lépcsőben lévő →*seregtest* (egység)pk. utasítására vagy engedélyével. A →*keleti hadszíntéren* számos m. ~t hajtottak végre. ♦ **KIG, SzB, 1583.**

Vámlobogó: vámárut szállító vízi jármű megkülönböztetésére használt jelzés. Az árboc félmagasságára vagy külön rúdra felvont, egyenlő szárú háromszög alakú fehér lobogó volt, közepén kerek, sötétkék mezővel. Alapja min. 80 cm, magassága 1,6 m, a kék mező átmérője min. 25 cm. A megjelölt hajó köteles volt a ~t megszakítás nélkül (éjszaka is) viselni. ♦ **KIG, 1584.**

Vámőrség (Magyar Királyi Vámőrség): a magyar állam gazdasági rendvédelmi testülete 1921–1945 között, egyben a m.kir. →*Honvédség* (II.) rejtett kontingensének egyik fedőszerve 1938-ig. A kiegyezéstől az I. vh. végéig külön ~ nem volt, a vámügycik a →*Pénzügyőrség* hatáskörébe tartoztak. Az 1921.aug.25-én alakult ~ történetét és szervezetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* című lexikonban. ♦ **KIG, 1585.**

Vannay-különítmény: →*Különítmény*

Vármegye <comitatus, Komitat>: több községet összefogó, középfokú területi törvényhatósági egység 1876 után a Magyar Királyság → *közigazgatási rendszerében*. Élén a kir. által kinevezett *főispán* állt, saját (választott, delegált és behívott) tv.hatósági biz-gal (*közyűlés*) bírt, amelyet az *alispán* (a közig. 6 évre választott vezetője) irányított. – A Magyar Királyságot az 1886:XXI.tc. alapján 71 ~ alkotta, ebből 63 esett a szűken vett → *Magyarország*, 8 → *Horvát–Szlavónország* területére (H-Sz): Abaúj-Torna, Alsó-Fehér, Arad, Árva, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Békés, Belovár-Kőrös (H-Sz.), Bereg, Besztercze-Naszód, Bihar, Borsod, Brassó, Csanád, Csík, Csongrád, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Kis-Hont, Győr, Hajdú, Háromszék, Heves, Hont, Hunyad, Jász-Nagykun-Szolnok, Kis-Küküllő, Kolozs, Komárom, Krassó-Szörény, Lika-Krbava (H-Sz.), Liptó, Máramaros, Maros-Torda, Modrus-Fiume (H-Sz.), Moson, Nagy-Küküllő, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsega (H-Sz.), Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Szeben, Szepes, Szerém (H-Sz.), Szilágy, Szolnok-Doboka, Temes, Tolna, Torda-Aranyos, Torontál, Trencsén, Turóc, Udvarhely, Ugocsa, Ung, Varasd (H-Sz.), Vas, Verőcze (H-Sz.), Veszprém, Zágráb (H-Sz.), Zala, Zemplén, Zólyom. – A → *trianoni béke* után 10 sértetlen területű és 23 csonka ~ maradt Mo. területén, amelyet az 1923:XXXV.tc. 25 ~be vont össze: Abaúj-Torna, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bihar, Borsod és Gömör-Kishont *közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék* (keevm.), Csanád és Arad és Torontál keevm., Csongrád, Fejér, Győr és Moson és Pozsony keevm., Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom és Esztergom keevm., Nógrád és Hont keevm., Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Sopron, Szabolcs és Ung keevm., Szatmár és Ugocsa és Bereg keevm., Tolna, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén. ♦ **RI, 1586.**

Vármegyei címer: a Magyar Királyság alapvető területi-közigazgatási egységeinek azonosító és megkülönböztető közösségi jelképe. Kialakulását erőteljesen meggyorsította az 1550:LXII.tc., amely elrendelte, hogy a → *vármegye* nevében kiállítandó okleveleket ezentúl ne az alispán és a szolgabírók saját pecsétjeikkel, hanem az adott vm. → *címeres* pecsétjével hitelesítve adják ki. A

legrégibb ~es pecsét Hunyad (1490), ~es levél Somogy (1498) vm-é. – A XIX. szd. harmadik harmadában szükségessé vált → *Magyarország* → *közigazgatási rendszerének* egységesítése és egyszerűsítése. Az 1886:XXI.tc. Mo. területét 71 → *vármegyre*, 24 → *törvényhatósági joggal felruházott városra*, *Budapest fővárosra*, *Fiume város és kerületre* osztotta fel (az 1876:XXXIII.tc. alapján megszüntették a különálló kiváltságos kerületeket, vidékeket és székeket). Az 1886:XXI.tc. értelmében több új vm. alakult (pl. Jász-Nagykun-Szolnok, Maros-Torda, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szilágy és Szolnok-Doboka), amelyeknek → *I. Ferenc József* m. kir. adományozott ~t: „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán megengedem, hogy Maros-Torda megye az 1877. évi december hó 20-án tartott közgyűlés által elfogadott új címert, címere és pecsétjeül használhassa. Kelt Bécsben, 1878. évi februárius hó 6-án. Ferenc József s.k. Bárá Wenckheim Béla s.k.” – A ~eket heraldikailag pontosan leírták, mint az uralkodói leiratban titált vm. példája mutatja. Az arannyal szegélyezett, csücskös talpú pajzs hasított. A jobb oldali kék mezőben, zöld talajon barna törzsű, zöld levelű almafa áll arany almákkal ágain. A fa előtt a földön szintén arany almák hevernek. A mező három ezüst pólyával osztott (Maros, Küküllő, Nyárad folyók), a felső két pólya között arany csillag lebeg, Marosszék címeréből. A bal, vörös mezőben zöld talajon Szent László kir. áll ezüst páncélban, vállán bíbor vállszalaggal, fején arany koronás ezüst sisakkal, oldalán ezüst, egyenes karddal. Jobb kezében barna nyelvű, ezüst hegyű arany-kék zászlós lándzsát, bal kezével földre támasztott ezüst buzogányt tart. A kir. lába előtt a földön arany pénzek hevernek, emékeztetve az Erdélyre tört „kunok” legyőzésének mondájára. A pajzson arany, nyitott, bíborral bélelt, rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott levélkorona nyugszik. ♦ **CsI, 1587.**

Várparancsnokság: → *Állomásparancsnokság*, → *Osztórák-magyar erőrendszér*

Varsói csata (1914): → *Iwangorod–varsói csata* (első)

Varsói csata (1915): → *Iwangorod–varsói csata* (második)

Varsói csata (1920): → *Lengyel-orosz háború*

Vashadosztály: → *Lettország*

Vasút a világháborúban: az →*Osztárk–Magyar Monarchia* kötött pályás távolsági közlekedése és annak szervezete 1914–1918 között. – 1. Az OMM vasúthálózata a hadba lépés idején 48.300 km-t tett ki, ebből 37.300 km normál nyomtávú (1435 mm) egyvágányú, 8500 km kétvágányú, 2500 km keskeny nyomtávú (1000, 900, 800, 760, 750 mm) volt; az ÉNy-i részeken nagy, Au. alpesi területein és K-Mo-on gyér sűrűséggel. No-ba 52, Ol-ba 6, Ro-ba 5, Or-ba 4, Svájcb 2, Szerbiába 1 vonal vezetett át. A szerkezet az OMM mindkét országa fővárosából sugarasan indult ki, a belső határon 20 vonal haladt át. – A normál nyomtávú vasutakat Au-ban a cs.kir. Vasútminisztérium irányította 16 igazgatósággal, Mo-on a m.kir. Kereskedelmi Minisztérium 12 üzletvezetőséggel. A két legnagyobb vasúttársaság a cs. kir. *Osztárk Államvasutak* <k.k. österreichische Staatseisenbahnen> és a *Magyar Királyi Államvasutak* (MÁV) volt. Komolyabb hálózattal rendelkezett még a *Kassa–Oderbergi Vasút* (KsOd) és a *Délvasút* (DV), az utóbbi Bp-et és Bécs-et kötötte össze Trieszt-nél az Adriával. A →*bosznia-hercegovinai* és →*dalmáciai* (BHD) keskeny nyomtávú hegyi vasutak a cs. és kir. kpüm. irányítása alatt álltak. Még számos helyi érdekű vasút létezett, ált. vmely állami vasúttársaság kezelésében. A normál nyomtávú vasutaknál 1914-ben mintegy 440.000 fő dolgozott, a gördülőállományt 12.000 mozdony, 39.500 személy- és 266.000 teherkocsi tette ki. BHD vasútjai kb. 8000 kocsival rendelkeztek. – 2. A vasutak kat. célú igénybevételét békeidőben a cs. és kir. →*közös Hadügyminisztérium* és a →*Vezérkar* közös 5. vasúti irodája <Eisenbahnbüro, EB> irányította. Ennek alárendeltségében 27 vasútvonal-parancsnokság <Eisenbahn-Linien-Kommando> állt: Bécs (5), Bp. (2), Arad, Debrecen, Innsbruck, Kolozsvár, Krakkó, Lemberg, Linz, Miskolc, Pécs, Pilsen, Prága, Stanislaw, Szabadka, Szarajevó, Szeged, Szombathely, Temesvár, Trieszt, Villach, Zágráb (1-1). Az 5. EB 1914 nyarára 313 vasútvonalra (31.200 km) és 3846 vasútállomásra készítette el a *hadimenetrendet*, ám a vonalak 1904. évi mű. állapotát vette alapul, így az elavult volt. – 1914. júl.27-én a →*mozgósítási* terveknek megfelelően feloszlott az EB, s megalakultak a kat. vasúti hatóságok: a KHM *vasúti osztálya* az anyagi ügyek intézésére Johann →*Straub von Burgauhof* vk.

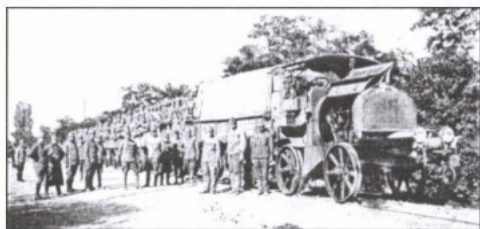
ezds. vezetése alatt, a *tábori vasútügyek főnöksége* (okt.1-től Straub pság-a alatt), alárendeltségében a *tábori szállításvezetőségekkel*, s a *központi vasúti és hajózási főnökség*. Júl.28-tól működött a *Központi Szállításvezetőség* <Zentral-Transportleitung, ZTL, KSZV>, menetrendbe álltak a *bevonulási, mozgósítási vonatok*, megindultak a *felvonulási szállítások* a *mozgósítási állomásokról* a *felvonulási körzetekbe* a VKF által meghatározott sorrendben. Ez ált. száztengelyes szerelvényekkel történt, amely 50 kéttengelyes teherkocsiból álló vonatokot jelentett (az I. vh-ban ált. ez a szerelvényhossz volt jellemző). Az Or. elleni felvonulásnál problémát jelentett, hogy (bár a szükséges *táplálóvonalak* rendelkezésre álltak) csak 2 igazán jól terhelhető *gerincvonal* jöhetett számításba: a Bécs–Lemberg (a bir. legforgalmasabb vonala) és a Miskolc–Sátoralja-újhely–Mezőlaborc–Chyrow. A →*keleti hadszíntérre* való felvonulás elhúzódtott, amit lassított a *kirakóközetek* alacsony áteresztőképessége is. – A felvonulási tömegszállítások után a vasútra hárult a küzdő csapatok folyamatos utánpótlása,

Kiszállítás a keleti hadszíntérre gőzmozdonyral..

vmint a csapatmozgások lebonyolítása. A háb. elejét leszámítva a legnagyobb anyag- és csapatmozgatás a →*caporettoi áttörést* előzte meg 30 nap alatt kb. 3.000 (naponta 80-120) száztengelyes szerelvényvel. Különleges előkészületeket igényelt pl. 30,5 cm-es mozsarak továbbítása a →*nyugati hadszíntérre* 1914.aug-ban vagy szét-szerelt n. taj-k szállítása Kielből Polába. A MÁV egyedül oldotta meg az 1916.szept-től 1917.júl-ig →*Galíciában* harcolt tr. hdt. oda-vissza szállítását Konstantinápolyból, ill. -ba. – 3. 1917 végéig a megszállt területeken 4 *hadivasút-vezetőség* állt fel: *Északi Hadivasút* <Heeresbahn Nord> Or-Lo-ban Radom székhellyel, felügyelete alatt 1810 km normál, 266 km keskeny nyomtávú vo-

nallal; *Déli Hadivasút* <Heeresbahn Süd> Szerbia, Belgrád, 140, ill. 430 km; *Délkeleti Hadivasút* <Heeresbahn Süd-Ost> Ro., Craiova, 540 km; *Délnyugati Hadivasút* <Heeresbahn Süd-West> Ol., Udine, 620 km vonallal. Ezek mindösszesen

...*ha gőzös nincs, generátor-mozdónnyal...*

3310 km vasútvonalat és kb. 500 vasútállomást tettek ki. A *→breszt-litovszki béke* után jött létre az *Ukrajna Hadivasút* <Heeresbahn Ukraine> Kijev székhellyel. Itt 200.000 km² terület 6000 km széles (1524 mm) és 400 km keskeny nyomtávú vonalán 5 *vasúti üzemszázad* 1870 mozdónnyal és 45.000 teherkocsival látta el a szükségforgalmat. – A vasutak 1917 végéig példásan feleltek meg a polg. és a hadiforgalom együttes követelményeinek. A kezdeti nehézségeket hamar kiküszöbölték, a kat. vasúti szervek szakmai és kat. szempontból egyaránt kiemelkedően teljesítettek.

...*és ha az sincs, a legősibb módon: lóval...*

A háb. utolsó évére azonban megnövekedett a javításra szoruló mozdonyok száma, fogyott a szén (*→nyersanyagválság*), a vasutak személyzetiállományuk küszködtek. A háb. végén a KSZV rendelkezéseit már nem hajtották végre, az alakulóban lévő új államok lefoglalták le az ott található vasúti anyagot. (A MÁV-nak 1918.nov.1-én 3400 mozdonya és 40.000 teherkocsija volt, 1919.nov.1-re ez 410-re, ill. 14.000-re olvadt.)

1918.nov-ben még létrehozták a *Közös Forgalmi Bizottságot*, amelybe meghívták az elszakadásban lévő részek képviselőit, de a delegátusoknak csak egy része jelent meg, így e szerv tényleges munkát már nem végezhetett. ♦ **IP, 1588.**

Vasútépítés: a *mozgásbiztosítás* részét képező *→műszaki munka*. A vasúti szállítás megnövekedett szerepe tette szükségessé, ill. az, hogy az addig megépített vasúthálózat nem felelt meg az I. vh. követelményeinek. A háb. végére a vasút a milliós hadseregek szállításának nélkülözhetetlen eszközévé vált. A kat. ~ könnyítéseket tartalmazott, ám ezzel csökkent a megépített vonalak teljesítőképessége is. A ~ körébe tartozott új (önálló, megkerülő, összekötő) vasútvonalak létesítése, kétvágányúvá való átépítés, széles nyomtávú átszerelése normálra a *→keleti hadszíntéren*, hadikitérők, tároló állomások építése, állomásbővítés. – A forgalom rendezését és biztosítását, esetenként a vonalak kiürítését és rombolását külön *→vasúti csapat* végezte. A vasúti alakulatok a háb. alatt több ezer km vágányt építettek, javítottak ki, szegelték át normál nyomtávúra, több száz vasúti hidat javítottak ki, építettek újjá vagy tettek ideiglenesen használhatóvá. Az OMM területen 253 km normál és 286 km keskeny nyomtávú vágányt építettek. 1918-ban 425 km állt tervezés és építés alatt, többek között néhány gerincvonalon a 2., ill. a 3. (!) vágány építése. – Az *→olasz hadszíntér* hegyi harcterain fontos szerepe volt a *→drótkötélpályáknak*. 1918-ban a vasúti csapatok ¹/₆-át kmsz. a sodronykötélpályák építésénél és forgalmánál alkalmazták. ♦ **BE, IP, 1589.**

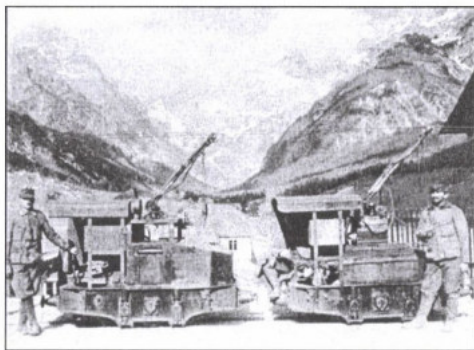

...*amihez pálya is kell. Vasútépítés Ukrajnában*

Vasúti csapat <Eisenbahn-Truppe>: a *→műszaki csapat* egyik *→csapatneme* (kmsz. egyes számban). Az I. vh-t megelőző háb-k előrevetítették a vasutak fontosságát. A cs. és kir. *→közös Hadseregben* 1873-ban állítottak fel 5 *tábori vasút-*

osztályt. 1883. aug. 1-én megalakult egy *vasúti és távíróezred* <Eisenbahn- und Telegraphen-Regiment>. Az ezd. pság és az I. zlj. Korneuburgban állomásozott, a II. zlj. egy különítménye a Banja Luka–Dobrlin vasútvonalat üzemeltette → *Bosznia-Hercegovinában*. 1889-ben felállt a III. zlj. is. 1911-től az ezd. külön vasúti és távíró ezd-ekké vál szét, amelyek együtt a *közlekedési dandárt* <Verkehrstruppen-Brigade> alkották. – A vasúti ezd-ben 1912-ben 12 *vasúti század* (vszd.) volt. A → *mozgósításkor* az ezd. felállított 28 vszd-ot (számuk 1915. jún-ig 39-re nőtt), 4 táb. lóvasutat, 1 gőzüzemű táb. vasutat, 3 mozgó és 1 állandó vasúti szertárat, vmint vár-táb. vasutat Polában, Krakkóban, Przemyślben. A vszd-ok végezték a vasút- és vasúti hid-helyreállításokat, a kat., esetenként polg. igényeknek megfelelő vágányfelesztéseket, új vonalak építését, vasúti objektumok, műtárgyak rombolását. A hadiállományú vszd. 6 ti-ből, 263 fő alti-ből és legs-ből, ill. 24 jmű-ből és 56 lóból állt. A → *hadműveleti területen* a vonalak üzembe helyezését és üzemkezelését *vasúti üzemszázadok* végezték. – 1918-ra az irányítást 7 *katonai vasútépítő igazgatóság* és 3 *hadivasút-parancsnokság* (É, D, DNy) végezte (a DK és az Ukrajna pság 1918 őszére megszűnt, → *vasút a világháborúban* [3.]); a végrehajtó állományt 39 vszd., 32 (könnyebb felszerelésű) táb. vszd.; 2 hídépítő, 1 hídemelő, 1 nyomkitűző, 1 víz alatti vágó különítmény; 4 mozgó vasúti szertár, 7 mozgó vasúti fiókszertár, 4 szállítható vasúti műhely; 2 vár-vasútpság (Krakkó, Pola), 2 táb. vasútpság (Toblach, Albánia); 1 gőzüzemű táb. vasút 3 szakasszal; 8 sodronypálya- (sp.) építő szd., 41 sp. forgalmi szd., 3 sp. forgalmi szak., 6 sp. szertár, 1 sp. fiókszertár; 109 → *hadifogoly-munkásosztag*-keret; 1 villanyosvasút-építő szd., 1 villanyosvasút forgalmi szd.; 8 forgalmi zlj. (a hadivasutaknál), 13 vasúti forgalmi szd. közvetlen az → *arcvonal* mögött, 2 tartalék forgalmi szd., 6 forgalmi különítmény (a kisvasutaknál), 2 benzin-villanyos vasút (Borgóprund és Konstanjevica), 19 hadivasút forgalmi szd., 13 gőrpálya forgalmi szd., 3 vasúti kompforgalmi különítmény (Gyurgyevó, Semendria, Zabrež); s 5 → *páncélvonal* mű. személyzet alkotta. Egy m. vasúti különítmény működött a tr. hadivasutak mellett a szuezi és a hedzsasi fronton is. A ~hoz tartozó alakulatok létszáma 3400 ti., 78.000 alti. és legs.

volt. Segédalakulatként osztottak be 20 nf.szd-ot és kb. 50-60 ezer hadifoglyot. A vasúti ezd. ún. üzemeszköz-állománya 62 sínautó, 200 szétszedhető normál nyomtávú vasúti teherkocsi, 36 normál nyomtávú generátor-mozdony, 29 táb. vasút (keskeny nyomtávú mozdonyokkal és kocsikkal, ill. 5000 motorkocsival) volt. • BE, IP, 1590.

Vasúti csapat működött elektromos kávernavonaton

Vasúti offenzíva: → *breszt-litovszki béke*, → *Intervenció*

Védelem: a harc, magasabb szinten a → *hadművelet* támadó elg. ellen vívott formája. **1.** Az I. vh. kezdetén a ~ 3 fajtáját különböztették meg. *Futólagos* ~et alkalmaztak időnyerés céljából. Ilyen harcot vívott az előretolt állások védőörsége, visszavonulásnál az utóvéd. *Egyszerű* ~ esetén a terep nyújtotta előnyöket a saját főerők arra használták, hogy az elg. számbeli fölényét kiegyenlítsék és tüzzel nagy veszteséget okozzanak neki. *Ellentámadással kapcsolatos* ~et akkor terveztek vívni, amikor a tád. elg.-gel szemben az → *arcvonal* egyik szakaszán erőmeztakarítás céljából védekeztek, hogy egy másik helyen ellentádt indítsanak a kezdeményezés megragadására. **2.** A megnőtt tűzerő 1914 őszén arra kényszerítette a védőket, hogy a háb. előtti szabályzatokkal ellentétben összefüggő lövészárkokat, fedezékeket stb. építsenek ki. A ~ az év végén már 2-3 összefüggő lövészárkból álló → *védőöv*ből állt. Az → *árkok* közti távolság 100-150 m volt. A védőövben a → *hadosztály* védett max. 10 km szélességben és 3-4 km mélységben. Az erők és eszközök zömét a → *peremvonal*ban helyezték

el. – 1915–1916-ban a tü. tűz hatására a ~ mélysége 15-20 km-re növekedett. A →*hadtest* tartait igyekeztek az elg. ho-tüzérség hatótávolságán kívül helyezni. A ~ben fokozatosan két védőövet építettek ki. A 10 km-ig terjedő →*első védőöv* 2-3 →*állásból* állt. A helyzettől függően az első és a második állást a ho., a második, ill. a harmadik állást a hdt. tart. szállta meg. A →*második védőöv*ben a →*hadsereg* tart. helyezkedett el. A ho. védőszávjának szélessége 1916 végére 7-8 km-re csökkent. – 1917-ben a peremvonal előtt 3-4 km mélységű →*fedezőzónát* hoztak létre. Emögött építették ki a 6-10 km mélységű →*harci zónát*, amelyet a hdt. védett. A harci zóna mögött 4-8 km-re építették ki a 10-12 km mélységű →*hátsó zónát*. A ~ teljes mélysége elérte a 25-30 km-t. Az erőket a ~ben lépcsőzve helyezték el. Az addigi passzív ~et felváltotta az aktivitásra való törekvés, ami a tart-ok ellenlökéseiben nyilvánult meg. – 1918-ban a ~ mélysége nem változott jelentősen, de kezdett →*támpont*-rendszerűvé válni. – A ~i harc vezetésében is jelentős változás ment végbe a háb. éveiben. A zlj.pk. *figyelőpontja* a peremvonal mögött 200-300 m-re, az ezd.pk. *harcálláspontja* 1,5-2 km-re, a ho.pk. *vezetési pontja* 3-5 km-re, a hdt.pk-é 10-15 km-re települt. A háb. második felétől többször tart. harcálláspontot is létrehoztak. (Még: →*Állásháború*, →*Állásháború kialakulása*) • SzB, 1591.

Véderőtörvények: az →*Osztrák–Magyar Monarchia* hadszervezetét meghatározó legmagasabb szintű jogszabályok. – Az →*I. Ferenc József* cs.kir. által 1868.dec.5-én szentesített, a bir. egészére vonatkozó véderőt. (→*Magyarországon* az 1868:XL.tc.) ált-sá tette a hadkötelezettséget, az alak kiképzés időtartamát 8 hétben, a kat. szolgálat idejét 12 (ebből a ténylegesen letöltendő 3) évben állapította meg. 10 évre 800.000 főben határozta meg a cs.kir. →*közös Hadsereg* hadilét-számát. A hadi veszteségek pótlására felállította a *póttartalék*, a tart. ti-ek képzésére az →*egyévi önkéntesség* intézményét. Meghatározta a haderő második vonalát képező m.kir. →*Honvédség* és cs.kir. →*Landwehr* rendeltetését, kimondta az önkéntesség elvén alapuló m.kir. →*Népfelkelés* (a bir. „Lajtán túli területein” cs.kir. →*Landsturm*) létrehozását háb. esetére. – Az 1889.ápr-ban elfogadott új véd. (Mo-on 1889:VI.tc.) 95.500-ról

103.000-re növelte a közös Hds. újonclétszámát, az állításkötelezettség határát 20-ról 21 évre, a tényleges szolgálati időt a →*haditengerészet*hez sorozottak esetében 4 évre emelte fel, s az OMM területét 106 kiegészítő kerületre osztotta. – Az 1912.júl.5-én az uralkodó által aláírt új véd. (Mo-on 1912:XXX.tc.) a lov. és a lov. tü. (ahol továbbra is 3 év maradt) és a hadiflotta (ahol továbbra is 4 év maradt) kivételével bevezette a 2 éves tényleges kat. szolgálati időt, s 159.000 főre emelte a közös Hds. újoncainak számát. Átszervezte a →*katonai közigazgatás* (I.) rendszerét, az OMM-t 16 kat. körzetre osztotta, ahonnan 1-1 hdt. nyerte kiegészítését. – A ~ még meghatározta a sorozás és a hadkiegészítés (a →*védkötelezettség* teljesítésének) módját, a tényleges, tart., póttart. állománycsoportokra vonatkozó szolgálati kedvezményeket, a gyakorlatok időtartamát, a szemlék, ti. kinevezések módját, a büntetések mértékét. A Honvédség és a Lw. működését, szervezetét külön, a ~kel összefüggő tv-ek szabályozták. • BT, 1592.

Védkötelezettség: az állampolgárok fe. szolgáltatának meghatározása. Az →*Osztrák–Magyar Monarchiában* az I. vh. időszakában az 1912. évi →*véderőtörvények* szabályozták, amelyek egységesítették az addig eltérő ~et a cs. és kir. →*közös Hadsereg*, a m.kir. →*Honvédség* és a cs.kir. →*Landwehr* vonatkozásában. A 12 éves szolgálati kötelezettségből ténylegesen letöltendő idő 3-ról 2 évre csökkent. A *tartalék* szolgálati kötelezettség idejét 10 évben határozták meg, ám aki (korábban) 3 év tényleges szolgálatot töltött le, annak csak 7 évben. A *póttartalék* szolgálati kötelezettsége 12 év maradt (a tényleges 2 év és a tart. 10 év szolgálat összege), de a póttart. újoncok kiképzési idejét 8-ról 10 hétre növelték. A tart-ra vonatkozó korábbi kétévenkénti 5 hetes *fegyvergyakorlat* helyett a teljes szolgálati kötelezettség időtartamára összesen 14 heti, 4 részletben teljesítendő fe.gyakorlatot írtak elő. A korábban 3 tényleges évet szolgáltak és a 2 éves szolgálatot →*egyévi önkéntességgel* meghosszabbítottok számára ezt összesen 11 hétben, a póttart-ra vonatkozóan 3 alkalomra megosztott 12 hétben határozták meg. – A ~ az OMM férfilakosságára 17–50 éves kor között vonatkozott. Az újonc 17–35 éves kora között volt behívható,

1912-ig 30 éves korig az ún. *első vonalat* alkotó közös Hds-hez, 30–35 éves kor között a *második vonalat* alkotó Lw-hez vagy a Honvédséghez, afölött a *harmadik vonal*nak minősülő m.kir. → *Népfelkeléshez* vagy cs.kir. → *Landsturmhoz*. 1912-től a sorozáson alkalmasnak talált újoncokat sorshúzással 13 fős csoportokra osztották, amelyből minden 4., 8. és 13. személy a Lw-hez vagy a Honvédséghez került bevonultatásra, a többség a közös Hds-hez. A kat. kiképzésben még nem részesült hadköteles férfiaknak behívásra *sorozó bizottság* <Stellungs-Kommission> előtt kellett megjelenniük (*állítási kötelezettség* <Stellungspflicht>). A biz-ot a területileg illetékes tv.hatóság első tisztségviselője (alispán vagy polgármester), az ún. járástisztviselő (főszolgabíró, vagy városi kat. előadó), a területileg illetékes főorvos, 2 önkormányzati képviselő alkotta, a területileg illetékes hadkiegészítő kerület pk-ának vezetése alatt. Az állítási kötelezettség alá esőket születési évük szerint *évfolyamokra* (korosztály <Altersklasse>) osztották. A kat. szolgálatra *alkalmasnak* talált (*besorozandó* <Assentieren>) személy kat. szolgálatra történő behívásáig <Einberufung> *újoncnak* <Rekruta> minősült, akit azonnal feleskettek. A sorozás után azonnal behívottak képezték az *újoncjutalékok* <Rekruten-Kontingent>, a később behívottak (behívásukig) az *újonctartalékok* <Rekruten-Reserve>. Az újonc tényleges kat. szolgálatának letöltése előtt csak hm-i engedéllyel nőülhetett meg. A kat. szolgálatra *kevésbé alkalmatlannak* talált személyeket (*visszahelyezendő* <Zurückstellen>) később új sorozásra hívták be. A kat. szolgálatra a sorozáskor *alkalmatlannak* ítéltéknek → *hadmentességi díjat* <Wehrimmunitäts-Prüfung> kellett fizetniük. Az alkalmatlanokat erődítési munkára igénybe vehető *fegyverképtelenekre* <Waffenunfähig> és kat. célra igénybe semmilyen formában igénybe nem vehető *töröndökre* <Löschten> osztották. A → *bosznia-hercegovinai* illetőségű ot-m. állampolgárok szolgálati kötelezettségüket pénzzel megválthatták (*összeíró* <Sturmrolle> rendszer). • **RI, 1593.**

Védő Ligák Szövetsége: → *Irredenta szervezetek*
Védőöv: → *Első védőöv*, → *Fedezőzóna*, → *Főellenállási öv*, → *Főellenállási vonal*, → *Hátsó zóna*, → *Második védőöv*, → *Peremvonal*, → *Retesállás*

Védőrség (Budapesti Védőrség): a Bp-i *Államrendőrség* munkájának segítésére 1918.nov.2-án felállított mobil karhatalmi szervezet. A BM felügyelete alatti őrtestületként szervezték meg. A tervek szerint 6000, a gyakorlatban kb. 3000 fős létszámát volt (zömmel a megszállt területekről Bp-re menekült) ti-ek és alti-ek tették ki. A ~et később *Budapesti Állami Rendőrségi Karhatalom* elnevezéssel szervezték át. Az FKT 1919.márc.26-i (ápr.1-én közzétett) rendeletéig állt fenn, amely megszüntetett minden → *rendvédelmi testületet* és felállította a → *Vörös Őrséget*. • **KIG, 1594.**

Végfolyamodású bíróság: → *Harmadik folyamodású bíróság*

Vegyesdandár: a m.kir. → *Honvédség* (II.) alapvető → *seregteste*. A → *trianoni béke katonai határozványai* alapján átszervezett m. hds-ben a → *katonai körlet* helyett 1922.ápr.21-től alakították ki. Az engedélyezett létszámkeret (35.000 fő) 7 ~ felállítását tette lehetővé. Állományába 2 gy. ezd., 1 tü.o., 1 lov.szd., 1 kp.zlj., 1 av.szd., 1 hír.szd., 1 autósosztag és 1 vonatosztag tartozott. Összesen a 7 ~ állományába és a → *Honvédség Főparancsnoksága* közvetlen alárendeltségébe 14 gy.ezd. (42 gy.zlj., 196 gpu.), 7 ~ba sorolt tü.o. és 4 önálló ü. (36 táb.á., 32 hgy.á., 32.táb.tar.), 4 önálló hu.ezd. és 7 ~ba sorolt hu.szd. (összesen 23 hu.szd.), 7 ~ba sorolt kp.zlj., 7 ~ba sorolt av.szd., 3 önálló ut.zlj., 7 ~ba sorolt hír.szd., 7 ~ba sorolt autósosztag és 7 ~ba sorolt vonatosztag tartozott. – Az ország területe a ~ok elhelyezkedése szerint 7 kat. közig. egységre tagolódott. A ~pság-ok békében a felsőfokú területi kat. pság feladatát is ellátták: 1. Bp., 2. Székesfehérvár, 3. Szombathely, 4. Pécs, 5. Szeged, 6. Debrecen, 7. Miskolc. Minden ~pk-nak területi kh. pk-i jogköre is volt. • **SzP, 1595.**

Vegyí harc: tömeges hatást kiváltó kémiai szerrel vívott küzdelem. A mérgező anyagokkal évszázadok óta kísérleteztek. 1912-ben a párizsi rendőrprefektúra megrendelésére dr. *Kling* vezetésével kidolgozták az első, *brómetészterrel* töltött vegyi → *kézigránátot* (bűnözők ellen). Az I. vh. kitörésekor több, mint 30.000 ilyen kgr-ot bocsátottak a fr. hds. rendelkezésére, de harci bevetésükre nem került sor. A gázfe-ekre vonatko-

zó No-i kutatásokat F. Haber professzor, a *Vilmos Császár Fizika-Kémia-Elektrokémia Intézet* igazgatója vezette. – 1. 1914.aug.-ban az argonne-i erdő területén a fr. mű. csapat 30.000 db *brómészterrel* töltött → *puskagránátot* használt fel. A n-ek 1914.okt.27-én Neue-Chapelle-nél 3000 db ún. *Ni-repeszgránátot* lőttek ki. A 10,5 cm-es lövedékek ingerlő *o-dianizidin* port tartalmaztak, azonban a várt hatás elmaradt. 1915.jan.31-én Bolimovnál, márc.-ban Nieuportnál ún. *Tappen-gránátokat* vetettek be. Az ingerlő harcászok mellett a figyelem fokozatosan a hatékonyabb klórvegyületek, ill. a palackból történő gázfűvés felé fordult. – A vegyi fe. tömeges alkalmazására először 1915.ápr.22-én a második → *ypres-i csatában* került sor. A n. 4.hds. (pk. → *Albrecht* hg. vezds.) XV.hdt-ének 35.mű.ezd-e, a „Petersen-gázezred” 1600 db 40 kg-os és 4130 db 20 kg-os, *klórgázzal* töltött palackot épített be, s a 6 km széles szakaszon 6-8 perc alatt kifűjt 30 t klórgáz 5000 brit-fr. kat. halálát és 15.000 sebesülését okozta. Az eredmény a n-eket is meglepte, nem állt készenlétben elegendő erejük, így elmaradt a hdm. szintű áttörés, noha azonnal megindultak. A n. mű. katonákat oxigénlégző készülékkel, a többi ún. légzésvédővel szerelték fel, amely a klórt lekötő vegyianyaggal átitatott mullpólyából készült párna volt. – 2. A gázfűvő-eljárást erős időjárás-függése miatt 1916 elejétől a → *nyugati hadszíntéren* vegyi töltetű → *tüzérségi löszerek* és → *aknák*, 1917-től az ang-oknál Livens-, a n-eknél Stokes-vetők egészítették ki. – A *foszgén*-nel töltött fr. tü. lövedékek új fejezetet nyitottak: addig a vegyilöszerek csak ingerlő anyaggal (Pl. *klóraceton*) voltak töltve, ettől kezdve megsemmisítő fe-ként szolgáltak. A n-ek válaszként megalkották az ún. *zöld- és kékkeresztes* löszert, az utóbbiban lévő, *difenil-klorarsint* tartalmazó finom por a → *gázálarc* filter-szelencéjén áthatolt és viselőjét annak levételére ingerelte, s a zöldkeresztes lövedékben lévő harcanyag kifejtette hatását (→ *gázmárgezés*). A zöld- és kékkeresztes, vmint a hagyományos tü. löszerek együttes alkalmazását nevezték *tarkakeresztes* lövésnek vagy *fertőző* lövésnek. A későbbi n. *sárgakeresztes*, *mustárgázzal* töltött lövedék már nem csak belélegezve okozott sérülést, hanem az egész bőrfelületet veszélyeztette. A védőszűrők „áttörésére” az ang-ok *kénhidrogént* alkalmaztak. – 3. Az

I. vh. folyamán minden hds-ben sorra szerveződtek a gázfűvő és a gázvető szak-ok, szd-ok, zlj-ak, s megkezdtek a gázvédők → *alosztályok* szervezését is. Az ot-m. → *vegyiharc-csapat* az első gáz-tád-t 1916.jún.19-én hajtotta végre → *Doberdön*. Az első gázvető-tád-t 1917.okt.24-én a n-ek az → *olasz hadszíntéren* hajtották végre, a Flitsch-Tolmein szakaszon, a 12. kombinált hds-nél, a → *caporettói áttörés* során. – 4. A vegyi harcanyagok fejlesztése a két vh. között a növényvédők és a rovarirtók szerek területén szerzett tapasztalatok alapján folytatódott, s kialakultak az ingerlők, a fajtók, a hólyaghúzó gázok és az idegmérgek. A II. vh-ban ~ra nem került sor. ♦ **VJ, 1596.**

Vegyiharcanyag-gyártás: kémiai fegyverek ipari előállítása → *Magyarországon*. Az OMM 1915-től, dacára az általa is aláírt 1899. évi → *hágai egyezmény* előállítását és alkalmazást tiltó határozatának (hasonlóan a többi → *hadviselő* félhez) megkezdte a ~t. A viszonylag fejletlen vegyipar miatt ez vontatottan indult meg. A vegyészek elsősorban ingerlő harcanyagokkal próbálkoztak, s *brómcianidot* („C” anyag), ill. *brómacetont* („B” anyag) állítottak elő. ~sal Mo-on az újpesti Chinoin gyár és a dicsőszentmártoni vegyi üzem foglalkozott. A Chinoin a ~on túl tü. gázlővedékek töltésével és szerelésével is foglalkozott. A HM hiteléből 1917-ben a „C” anyag gyártási kapacitásának emelésére 443.893 koronát, a „B” anyagéra 135.557 koronát, teljes évi beruházásainak 60 %-át fordította. 1918-ban hozzáfogtak egy LOST-anyagot (*mustárgáz*) előállító üzembrész felépítéséhez, de azt már nem tudták befejezni. A dicsőszentmártoni üzemet 400.000 koronás beruházással 1917 végén építették fel, havi 500 t *foszgén* és *peranyag* gyártására. A háb. után a → *trianoni béke katonai határozványai* nem engedélyezték a ~t. A dicsőszentmártoni üzem a határokon kívül került, a Chinoinban pedig fel kellett számolni a gyártási kapacitásokat. A ~ új-bóli kiépítése 1928-tól indulhatott meg, de már más alapokon és más gyárakban. ♦ **KV, 1597.**

Vegyiharc-csapat: tömeges hatást kiváltó kémiai anyaggal vívott küzdelem megvívására, vmint az ez ellen történő védekezésre szervezett alakulat-típus (kmsz. egyes számban). Az 1915-től az elsősorban a → *nyugati hadszíntéren* kifejlesztőd

→*vegyi harc* során alakult ki. 1915 őszén az ot-m. hadvezetés is döntött a gáz- és gyújtófelek bevetésére való felkészülésről. Kremsben 1916. márc-ban megalakult a cs. és kir. 62. *különleges árkász (gáz) zászlóalj*, amelyben gázfűvő és lángszóró alosztály és egy gáziskola volt. Ugyanott állították fel 1918-ban a cs. és kir. 61. *árkász (lángszóró) zászlóaljat*. A gáziskolában kiképzett gáztisztekből, gázaltisztekből, gázorvosokból és az erre kiképzett katonákból létrehozták a *Csapat Gázvédelmi Szolgálatot*. – Az első gáz-tádt a →*olasz hadszíntéren* a 62.zlj. 1916.jún. 19-én hajtotta végre a →*Doberdón* lévő Monte San Michelén, 3000 palackból 15-20 percen át fűvatták ki a klór-foszgén keveréket, az ol-oknak 5-6000 fős veszteséget okozva. A 62.zlj-at 1917-ben gázvetőkkel is felszerelték, a gázvető század 15 ti-ből és 270 kat-ból állt, s 300 csendőr is tartozott hozzá. A 61.zlj-at első ízben szak., szd. kötelékekben a →*keleti hadszíntéren* vetették be, majd zlj-ba összevonva az ol. fronton. Mindkét zlj. É-Itáliában fejezte be a háb-t. Az ot-m. →*tüzérség* is bekapcsolódott a gázharcba, az első tádt Flitsch körzetében 1917.okt.23-24-én hajtotta végre a →*caporettoi áttörés* során. Gázlőszert használt az 1918.jún-i →*piavei átkelés*nél is. – Az I. vh. után a ~ot feloszlatták, a vegyi fegyvereket megsemmisítették vagy elrejtették. A m.kir. →*Honvédség*nél (II.) a ~ újjászervezése 1924-ben rejte indult meg. Örkenytáborban gáztanfolyamot, Bp-en 1928-ban gázvédelmi tanszakszt szerveztek. A *Merkur Rt.* hozzákezdett a kat. →*gázálarc* és az ún. népgázálarc gyártásához. 1930-tól Piliscsabán tartottak gázvéd. ti. tanfolyamokat. 1932-ben a Bp-i Nádasdy laktanyában megalakították a *Gázvédelmi Iskolát* Sodró László szds. pság-a alatt, amit 1935-ben Piliscsabára telepítettek. 1936-ban a →*vegyesdandároknál* gázvédelmi századokat szerveztek, 1937-ben gépkocsizó gázvédelmi zászlóaljat. • **VJ, 1598.**

Vegyivédelem: →*Gázálarc*, →*Gázmérgezés*, →*Vegyí harc*, →*Vegyiharc-csapat*

Velencei egyezmény: a →*Saint Germain-i* és a →*trianoni béke* által →*Austriának* ítélt Nyugat-→*magyarországi* területek miatt kirobbant osztrák-magyar vitát (→*nyugat-magyarországi kérdés*) lezáró megállapodás. 1921.okt.13-án kötöt-

ték meg Velencében. A területi vitát a m. reguláris, ill. 1921.okt.3-tól már csak irreguláris alakulatok jelenléte, vmint a megszálló ot. Csendőrséggel szemben az átadandó területeken folytatott eredményes harc (→*nyugat-magyarországi felkelés*) váltotta ki. Mo. (Sopron és környéke kivételével) kész lett volna az elcsatolt területek átadására, Au. viszont a kérdéses részterületekről való lemondását csak →*népszavazás* formájában tudta elképzelni. – Az ol. közvetítéssel létrejött *velencei konferencia* Paolo Toretta márkí ol. kűm. elnökletével, a m. küldöttség (gr. →*Bethlen István* me., gr. *Bánffy Mihály* kűm., *Scitovszky Tibor* államtitkár és gr. *Héderváry Sándor* követ-ségi tanácsos) és Johannes *Schober* ot. kancellár részvételével 1921.okt.11-13-án zajlott. Mo. vállalta, hogy önállósodott, s Ny-Mo-ot →*Lajtabán-ság* néven önálló tartománnyá kikiáltó irreguláris alakulatait visszahívja és leszereli, vmint Sopron és környéke kivételével az Au-nak ítélt területeket átadja. Au. beleegyezett, hogy 8 nappal a teljes pacifikálás után előbb Sopron, majd környéke hovatartozásáról népszavazás döntsön; s vállalta, hogy a határmegállapításban aláveti magát a →*Nemzetek Szövetsége* döntésének. A m. delegáció és az ol. kűm. kötött egy titkos megállapodást is, miszerint Toretta felhasználja befolyását annak érdekében, hogy a →*Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság* a határ kijelölésénél a m. korm igényeit is kielégítse. Mo. dipl. sikerének számított az is, hogy →*Olaszország* vállalta a közvetítést, hogy a konf-án (gazd. meg-szorítások kilátásba helyezésével) nyomást gyakorolt az ot. földre, s hogy Mo. számára kedvező és segítőkész magatartásával sejtetni engedte: a későbbiekben lehetőség nyílna a két ország közötti kapcsolatok elmélyítésére. – A ~ érvényesítése a →*soproni népszavazás* útján a második →*királypuccs* miatt 1921.dec.14-15-re és 16-ra tolódott el, a *Nemzetek Szövetsége Tanácsa* pedig 1922.szept.17-i ülésén döntött a végleges ot-m. határvonal kérdésében. • **SzP, 1599.**

VÉLISZ: →*Irredenta szervezetek*
Vendvidék: →*Délvidék*

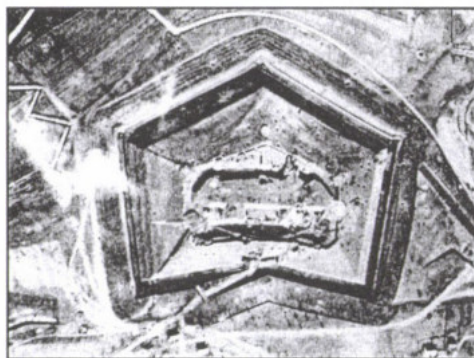
Venizélosz, Eleutheriosz Kyriakos (Mourniész [Kréta], 1864.aug.23. – Párizs, 1936.márc.18.); Görögország miniszterelnöke (1910–1915, 1916–1917,

1923–1924, 1928–1930). Pol-ja nyomán Go. a →*Balkán-háborúk* (1912–1913) alatt megkésztette, az I. vh. után tovább növelte területét. – Athénban jogot tanul. A krétai ngv. tagja és a helyi *Liberális Párt* vezetője. 1899–1901 között iüm. A *György* hg. (I. *György* kir. fia) elleni felkelés miatt el kell hagynia Krétát. Később Athénban a *Katonai Liga* mozgalom vezetője. 1910-től képviselő, okt-tól me. Újjászervezi a fe. erőket, megalkotja a *Balkáni Ligát*, része van To. kizorításában a Balkánról. Me-sége alatt megszerzi D-Macedóniát, D-Épeiroszt, Krétát, és az Égei-szigeteket. – Az I. vh. kitörésekor javasolja To. megtámadását, a n-barát →*I. Konstantin* kir. ellenében 2 évig küzd ezért. Görög-Macedónia n-bg-ot-m. megszállása után felkelést vezet a kir. ellen. 1916.okt.15-én a fr. kézen lévő Szaloniki-ben ellenkorm-t alakít. A macedón fronton megszervezi a *Pánhellén Hadsereget*. Az →*Antant* Go-i intervencióját követően Maurice →*Sarrait* tbk., a fr.exp.hds. pk-a segítségével lemondítja I. Konstantint (1917.jún.12.) és →*I. Sándort* kir-t rákényszeríti a →*hadatüzenetre* a KH-nak. – A →*békekonferencián* megegyezik Ol-gal Anatólia megtartásáról. Az 1920.dec.15-én visszahívott I. Konstantin eltávolítja Go-ból. 1923-ban Ioannis *Metaxas* tbk. felkelése nyomán ~ újra me. 1924-ben ismét száműzik, ám az 1924–1935-ös *második köztársaság* alatt visszatérhet, 1928-tól me. 1935-ben felkelésbe keveredik, végleg távozni kényszerül Go-ból. – Egyes források szerint fiatal korában fizetett fr. ügynök volt. ♦ *SÁ, 1600.*

Verbindungsoffiziere-Gruppe: →*Hadsereg-főparancsnokság*

Verduni csata: német-francia →*anyagcsata* a →*nyugati hadszíntéren*. 1916-ban a döntés kényszerítésére a szöv-ek a Somme-nál terveztek →*támadást*, Erich von →*Falkenhayn* altbgy., a n. →*OHL* főnöke a →*verduni erődrendszert* kívánta elfoglalni. Célja a fr. hds. kivérezetése volt. A n. 5.hds. a tád. 13 km széles főirányában 6 1/2 ho-t, vmint 1500 lg-et összpontosított. Verdunt 3 fr. ho. védte 263 lg-gel. A n. tád. 1916.febr.21-én indult, 25-én elesett Fort Douaumont. Márc-ban a fr. 2.hds-gel (pk. Henri →*Pétain* tbk., ápr-tól Georges →*Nivelle* tbk.) erősítették meg a védőket; ill. fr. sürgetésre a →*keleti hadszíntéren* az

or. hds. megindította a →*litvániai hadműveletet*. A ~ hatalmas, több tád. és véd. ütközetből, ill. tömeges tü. és gáztád-ból álló anyagcsatává fajult. – A ~ súlypontja márc.8-tól a Meuse <Maas> folyó bal partjára helyeződött át. A n-ek márc.29-én Vaux községet, máj.29-én a 295-ös, a 304-es, és a „Halott ember” magaslatot, jún.6-án a Vaux-erődöt foglalták el, ezzel 4 km-re megközelítve Verdunt. A fr-k anyagi és erőfölénye (júl-ig 47 n. és 70 fr. ho-t szállítottak Verdun alá), vmint a jún.24-én megkezdődött →*somme-i csata*, ill. az or. fronton elindult →*Bruszilov-offenzíva* miatt a n. hadvezetés kénytelen volt erőket kivonni, s a Verdunnál harcoló csapatait →*védelembe* rendelni. Aug.4-től a fr-k ellentád-ba mentek át, okt. 24-én visszavették Fort Douaumont-ot, nov.2-án Fort Vaux-ot. A n-ek a meghódított területet kiürítették, a ~ dec.18-án véget ért. A n-ek 430.000, a fr-k 540.000 főt veszítettek. ♦ *BT, 1601.*

Légifénykép a Fort Douaumont erődről

Verduni erődrendszer: a →*francia erődrendszer* legsikeresebb →*övvára*. A n. haránt-összeköttetést veszélyeztető ~ben mintegy 20 pc.erőd, 17 közbeeső mű. és számos ütegállás volt. 1915-ben feladata az 1. és 2.hds. támogatása és átkarolásának megküszítése lett, aug-tól a várvédő csapatokat táb. alakulatokká szervezték át. 1915–1916 telén megkezdtek a *megerősített terület* kiépítését (4 →*állás* egymás mögött, →*támpontokkal, oldalazó művekkel*). A →*védelembe* a vár erődeit is bevonták. – A n. hds. 1916-ban a →*Falkenhayn-terv* alapján tád-t indított a ~ elfoglalására. A febr.21-től dec.18-ig tartó →*verduni csata* →*anyagcsatává* fejlődött, amely senkinek

sem hozott győzelmet, viszont összesen 1 milliós veszteséggel járt. A ~ ellenállóképessét fokozta a fr-k pszichikailag előnyösebb helyzete, a véd-re kedvező terep, a mintaszerű →erődítés, a nagy fr. tart. (a harcoló állomány 50 %-a), s hogy a ~ védőit a táb. erőknél rendelték alá. Jó volt a fr. gy. és tü. együttműködése is a rugalmasságot és offenzív szellemet felmutató véd. harcokban. A célszerűen kiépített közlekedési hálózatot a Maas folyón 33 új híd segítette. Döntő volt, hogy a ~ összeköttetése a táb. erőkké végig fennmaradt, s az utánpótlást mindenkor megkapta. A nem meglepetésszerű, kevés neh.lg.-gel, szűk sávban indított n. →támadás a megerősített övhez csatlakozó körzetek tart.ait nem kötötte le. A n-ek részenként vetették be erőiket s az utánszállítás csomópontjait a levegőből nem támadták. • BE, 1602.

A verduni erőrendszer és a verduni csata által érintett terület

Versailles-i béke: az →Antant és →Németország közötti →hadiállapot lezárását és a háború utáni időszak alapelveit kodifikáló nk. jogi okmány. Az I. →világháborút lezáró →versailles-i washingtoni békerendszer része. 1919.jún.28-án írta alá n. részről Hermann Müller kűm. és dr. Johannes Bell bir gyarmatügyi miniszter. A ~ben No. elveszítette területének 15,4 %-át (72.048 km²) és lakosságának 11,6 %-át (7,183 millió fő), amelynek 53,8 %-a volt n. nemzetiségű. A ~ No-tól Fr-hoz csatolta →Elzász-Lotharingiát. Eupen-Malmédryól és Észak-Schleswigról →népszavazás kiírását rendelte el, amelyek eredményeként a két tartomány 1920-ban Belgiumhoz,

ill. Dániához került. A ~ a →Saar-vidéket 15 évre a →Nemzetek Szövetsége ellenőrzése alá helyezte, ez idő alatt az ottani bányák jövedelmével Fr. rendelkezett, s annak lejártával népszavazásnak kellett döntenie a hovatartozásról. A Memel-<Nyeman-> vidék és →Danzig Szabad Állam szintén a Népszövetség igazgatása alá került. A ~ Posen <Poznań> vidékéről, Felső-Sziléziáról és Nyugat-Poroszországról népszavazást rendelt el, amelynek eredményeként 1921-ben e területek legnagyobb része →Lengyelországhoz került. Kelet-Poroszországot No-tól →korridor választotta el. Koblenz, Köln és Mainz, továbbá a Rajna nyugati partja 1920.jan-tól 15 éven keresztül az AH megszállása alatt maradt, kiürítését a ~ a n. jóvátétel fizetésétől tette függővé. A Rajna Ny-i és K-i partját (a n. oldalon) 50 km-es sávban

és a Helgoland-szigetet demilitarizálták. No. gyarmatai a Népszövetség →mandátumterületeiként az AH ellenőrzése alá kerültek: Német Szamoa Új-Zélandé, Német Délnyugat-Afrika a Dél-Afriai Unióé, Német Új-Guinea Ausztráliáé lett, Német Kelet-Afrikán Belgium, →Nagy-Britannia és Portugália, Kamerunon és Togón NBr. és Fr. osztoztak. Japánhoz került (mandátumterületté való alakítás nélkül) a Marshall-szigetek, a Csendes-óceáni szigetek Egyenlítőtl É-ra fekvő részei, ill. Kínában a Santungi Koncessziós Terület. Egyiptomban, Kínában és a Közel-Keleten No. minden kereskedelmi jogát és koncesszióját elveszítette. A haderő létszámát 100 ezer főben maximálták, megtiltották tengeralattjáró- és légiflotta felállítását, az ált. hadkötelezettséget, neh.tű. és hk-k birtoklását. A hadiflotta 75 %-át, a kereskedelmi hajóteréből 4.716.000 brt-t, a folyami hajóter 20 %-át át kellett adni. 10 éven át 40 millió t szenet kellett szállítania a győzteseknek. A külföldön lévő n. vagyont elkobozták. A ~ a háb. károk megtérítésére kötelezte No-ot. 3.640 millió arany márkát azonnal fizetnie kellett, amit 1921.ápr.30-ig 20 milliárd arany márkára

vő részei, ill. Kínában a Santungi Koncessziós Terület. Egyiptomban, Kínában és a Közel-Keleten No. minden kereskedelmi jogát és koncesszióját elveszítette. A haderő létszámát 100 ezer főben maximálták, megtiltották tengeralattjáró- és légiflotta felállítását, az ált. hadkötelezettséget, neh.tű. és hk-k birtoklását. A hadiflotta 75 %-át, a kereskedelmi hajóteréből 4.716.000 brt-t, a folyami hajóter 20 %-át át kellett adni. 10 éven át 40 millió t szenet kellett szállítania a győzteseknek. A külföldön lévő n. vagyont elkobozták. A ~ a háb. károk megtérítésére kötelezte No-ot. 3.640 millió arany márkát azonnal fizetnie kellett, amit 1921.ápr.30-ig 20 milliárd arany márkára

kellett kiegészítenie. A jóvátétel teljes összegének megállapítása a *Jóvátételi Bizottság* feladata lett, amely 30 évre további 80 milliárd aranymárka jóvátételt fizetését írta elő. A ~ az 1918.márc.3-i *→breszt-litovszki békét* érvénytelenítette, No-nak ki kellett vonulnia a megszállt területekről. A ~ szövegébe belefoglalták a Nemzetek Szövetsége Egyességek-mányát. – A ~t 1919.júl.16-án emelték tv.erőre No-ban, de hatályba csak a ratifikált okmányok 1920.jan.10-én Párizsban törént kicserélése után lépett. ♦ **VG, 1603.**

Versailles-i-washingtoni békerendszer: az I. *→világháborút* lezáró nemzetközi jogi okmányok összessége. A ~ két, jól elkülönülő részre osztható. A *versailles-i békerendszer* kidolgozásánál az új Eu-i hatalmi viszonyok kialakítása volt a cél, amelyben döntően *Franciaország* és *→Nagy-Britannia* érdekei érvényesültek. A *washingtoni békerendszer* kialakításánál a Csendes-óceáni régió feletti hatalmi viszonyokat rendezték, ebben leginkább az USA tudta érdekeit érvényre juttatni. A ~ alapját a Párizs környéki békeszerződések (az 1919.jún.28-i n. *→versailles-i béke*, az 1920.jún.4-i m. *→trianoni béke*, az 1919.szept. 10-i ot. *→Saint-Germain-i béke*, az 1919.nov. 27-i bg. *→neuilly-i béke*, az 1920.aug.10-i tr. *→sévres-i béke*, s az azt módosító 1923.júl.24-i *→lausanne-i béke*), a *→washingtoni konferencia* és szerződése (a 1921.dec.13-i négy-, az 1922.feb.6-i öt- és kilenchatalmi szerződés), a *→Nemzetek Szövetsége* és a *→Kisantant* képezte. – Ernest Hemingway 1923.szept.15-én a The Toronto Star Weekly c. lapban úgy nyilatkozott, hogy a versailles-i békerendszernek „...az volt a feladata, hogy európaivá tegye a Balkánt, és [...] végül is Európát tette balkánivá.” ♦ **VG, 1604.**

„Versenyfutás a tengerig”: *→Nyugati hadszíntér*
Verwaltungsgruppe: *→Hadsereg-főparancsnok-ság*

Vezérkar <Genaralstab [für die gesamte bewaffnete Macht]>: békében az *→Osztrák-Magyar Monarchia* hadszervezetének legmagasabb strukturális szintű szakmai irányító szerve, kmsz. a haderő szervezését, háborúra történő felkészítését, kiképzését, mozgósítását végző ti-ek testülete; háb-ban ezen túl a *→Hadsereg-főparancsokság*

<Armee-Oberkommando, AOK> felállító és végrehajtó szerve, mintegy törzse. A szárazföldi haderőnél, függetlenül annak tagozódásától (cs. és kir. *→közös Hadsereg*, m.kir. *→Honvédség*, cs. kir. *→Landwehr*, m.kir. *→Népfelkelés*, cs.kir. *→Landsturm*) a ~ egységes volt. Gyakorlatilag a *→vezérkari testület*be tartozó ti-ek összességét fogta át mint szervezet, amelynek élén a *→vezérkarfőnök* állt. A haderő 5 alkotóját a bir. egész területén átfogó testület volt, de létezett egy, az 5 fe. erőn felül álló szervezeti egysége is, a szűk értelemben vett ~ Bécsben, egyben a háb. ~. – Ez utóbbi irodákból állt: I. *hadművelleti* (kmsz. a hdm. tervek készítésére és az ebből adódó intézkedések kiadására), II. *nyilvántartó* (kmsz. az elg. államok haderejére és háb. előkészületeire vonatkozó adatok megszerzésére és kiértékelésére), III. *hadtáp* (kmsz. a hadtápszolgálattal összefüggő kérdések kidolgozására), IV. *országleíró* (kmsz. a katonaföldrajzi adatok összegyűjtésére, a saját és az elg. országok területére eső lehetséges *→hadszínterek* katonaföldrajzi jellemzésére), V. *vasúti* (kmsz. a vasúti felvonulás előkészítésére), VI. *távíró* (kmsz. a táb. távíróügyek vitelére), VII. *igazgatási* (kmsz. a személyi és a kat. közíg. ügyek ellátására), VIII. *foglalkoztatási* (kmsz. a vk. ti-ek továbbképzésére). A ~hoz tartozott a *Hadilevéltár* <Kriegsarchiv> vmint a *→Katonai Földrajzi Intézet* is. – A csapatoknál vk. beosztásban és a ~ irodáin (kis számban) dolgoztak nem vk. testületbeli ti-ek is, így a *vezérkarhoz beosztott tiszt*ek (<zugetheilte Offizier> a vk. testületbe még fel nem vett fhdyg-ok), vmint a *vezérkarhoz vezényelt tiszt*ek (<kommandierte Offizier> az irodákban alkalmazott hadmérnökök). – A ~nak az I. vh. idején két főnöke volt: Franz *→Conrad von Hötzendorf* tbgy. (1912.dec.12. - 1917.febr.28.) és Arthur *→Arz von Straussenburg* vezds. (1917.márc.2. - 1918.nov.3.). *→I. Károly* cs. 1918.nov.3-án még kinevezte a ~ főnökévé br. kövessházi *→Kövess Hermann* tbgy-ot, aki a beosztást dec.20-i nyugdíjazásáig töltötte be. – A másik *→haderőnem* legmagasabb strukturális szintű szakmai irányítását a *→haditengerészet* vezetése látta el. ♦ **RI, 1605.**

Vezérkar (német): *→OHL*

Vezérkar (orosz): *→Hadsereg-főparancsokság* (orosz cári, majd köztársasági)

Vezérkarfőnök <Chef des Generalstabes>: az →*Osztárk–Magyar Monarchia* hadseregvezetékének egészét irányító testület vezetője, kmsz. (hivatalosan 1895-től) az összes fegyveres hatalom vezérkarának főnöke <Chef des Generalstabes für die gesammte bewaffnete Macht>, röviden a *Vezérkar főnöke* <Chef des Generalstabes> vagy *A Főnök* <Der Chef> A →*vezérkari testület* tagjai, függetlenül beosztásuktól és szolgálati helyüktől, a cs. és kir. →*Vezérkar* élén álló magasabb →*rendfokozatú* tbk., a ~ beosztottai voltak, azzal együtt, hogy a közülük kikerülő →*vezérkari főnökök* az adott →*seregtestek* pk-ának helyettesei voltak. A *vezérkarfőnök* így sem az I., sem a II. vh-ban nem volt azonos az egyes alakulatok vezérkari főnökeivel. – A ~ kategóriába tartozott a cs. és kir. Vezérkar főnökén túl (konkrét megnevezéseitől függetlenül) a m.kir. →*Honvéd Vezérkar főnöke* 1900–1914 és 1924–1945 között, ill. a →*Vörös Hadsereg* Vezérkarának főnöke 1919-ben és a →*Nemzeti Hadsereg Vezérkarának* főnöke 1991–1921-ben. – A ~ alá tartozó hivatali szervezet előzményei a törökellenes háb-k idején *Savoyai Jenő* hg. szervezte főszállásmeisteri hivatalig <General-Quartiermeister-Stabes> nyúlnak vissza. 1801-től békében is működő irányító szervezetté vált. A ~ névvel a kiegyezés körüli évektől jelölték, 1895-től hivatalos neve a fenti. Az 1853. évi haderőreform során a →*közös Hadügyminisztérium* <Kriegsministerium> segédközegeül sorolták be, de nagy egyéniségű vezetői (pl. Friedrich Beck vagy Franz →*Conrad von Hötzendorf*) idején a khm-től függetlenül, az uralkodónak mint Legfelsőbb Hadúrnak közvetlenül alárendelve működött, így a ~ kezében összpontosult a haderő tényleges irányítása. (Még: →*Hadereg-főparancsnokság*) • **RI, SzJ, 1606.**

Vezérkari főnök <Generalstabs-Chef>: egy adott →*seregtest* vezetési törzsének irányítója. Közvetlenül a pk-nak volt alárendelve. Sem az I., sem a II. vh-ban nem volt azonos az adott haderő egészét irányító →*vezérkarfőnökkel*. Mai megnevezése *törzsfőnök*. A ~ beosztást a →*vezérkari testület*be tartozó *vezérkari tisztek* tölthették be. – A legkisebb strukturális szint, ahol a ~ beosztást rendszeresítették, a →*dandár* volt. A vk. örgy. (kivételesen szds.) →*rendfokozatú* dd. ~ irányítása alatt *vezérkari osztály* állt. A →*hadosztály*-

pság élén, ami *törzshadiszállást* képezett, a vk. alez. (kivételesen örgy.) *rendfokozatú* ho. ~ állt. A *főhadiszállást* képező →*hadtestpságot* vk. ezds. (kivételesen alez.) *rendfokozatú* hdt. ~ vezette. A csak háb-ban felállításra került →*hadereg*-pság és →*hadseregcsoport*-pság élén, ami *főhadiszállást* képezett, altbgy. (kivételesen vörgy.) *rendfokozatú* hds. ~, ill. hdsz. ~ állt. Mind a törzs-, mind a főhadiszálláson belül megmaradt a ~ közvetlen irányítása alatt álló vk. o. is. • **RI, 1607.**

Vezérkari testület <Generalstabs-Corps, vezérkari törzs>: a →*katonai vezetés legfelsőbb szerveinél* és a →*seregtestpság*-oknál szolgálatot teljesítő ti-ek külön állománykategóriája, kmsz. a magasabbpság-ok segédközegeit kitevő ti-ek testülete. Tagjai kmsz. a háborúra való előkészületeket végezték, a kiképzés és a szervezés irányelveit dolgozták ki, ill. a harcvezetés segédközegeit adták. Min. szds. →*rendfokozattal* bírtak, a tbk-ká kinevezett vk. ti-ek kikerültek az 1914-ben 500 fős ~ből, s már nem használták *rendfokozatuk* előtt a vk. jelzőt. A ~ tagjai alkották *tág értelmezésben* a cs. és kir. →*Vezérkart*. A ~be bekerülni a →*tiszti továbbképzés* rendszerén keresztül, a megfelelő vizsgák sikeres elvégzését követően, a →*vezérkarfőnök* kinevezése által lehetett (a vizsgák letétele még nem járt kinevezéssel). – Hasonló jellegű, az →*Osztárk–Magyar Monarchia* hadseregvezetékének egészét átfogó, de nem ált. rendeltetésű, hanem →*fegyvernemi kötédsű* testület volt a *tűzértörzs* <Artillerie-Stab>, kmsz. a →*tűzérség* megszervezését irányító, ill. a magasabb tü. pk-ok segédközegeit adó ti-ek testülete, vmint a *hadmérnöktörzs* <Genie-Stab>, kmsz. az →*államérődítést* végrehajtó közegeket, ill. a magasabb pk-ok mű. segédközegeit (→*műszaki csapat*) adó ti-ek testülete. • **RI, 1608.**

Vickers: angol →*páncélgépkocsi*. Az 1920-as években az ang. Vickers-cég kísérletezett az egymástól független jármódot biztosító *váltótálpas rendszerrel*. A jnmű fejlesztése elmaradt, azt a brit hds. nem vette át. A →*trianoni béke katonai határozványait* is figyelembe véve a *Nagykövetek Tanácsa* engedélyezte Mo-nak 2 db ~ megvásárlását, váltótálpas rendszer nélkül. Az átvett 2 tengelyes ~ek így nem voltak tj-képesek, s kat. használatra sem voltak alkalmasak. 1 db 1907/12 M.

8 mm-es Schwarzlose →géppuskát a félgömb alakú forgótoronyban helyezték el. Az 5-7 mm-es pc. 50 m-en belül a gy. lövedékek ellen sem védett, acélmagvas lövedékkel azon túl is át lehetett lőni. A motort 12 V-os önindítóval szerelték fel. – 1929-ben a 2 ~t a →*RUI SK* állományában 29 *M. Vickers* néven kh. és kiképzési céllal állították szolgálatba. 10 év után törölték a →*hadrend*ből. – Főbb adatai: harci tömege 4,85 t, hossza 5020 mm, szélessége 1870 mm, magassága 2580 mm, személyzete 4 fő, 4 hengeres, benzinmotorja 50 LE-s, max. sebessége 60 km/h. • **ÉM, 1609.**

Viktor Emánuel, III. <Vittorio Emanuele> (Nápoly, 1869.nov.11. – Alexandria, 1947.dec.28.): →*Olaszország* utolsó királya (1900–1946), az *Olasz Birodalom* és *Abessínia* <Etiópia> császára (1936.máj.9-től) és →*Albánia* királya (1939.

ápr.12-től). Kat. nevelésben részesül. →*I. Miklós* montenegrói fejedelem leányát, *Elenát* veszi feleségül. 1900.júl.29-én apja, *I. Umberto* meggyilkolása után lép trónra. Mint egy alkotmányos monarchia rugalmas feje, elfogadja a liberális kormányzást, 1911-ben könnyedén hozzájárul az →*olasz-török háború*hoz, 1915-ben az I. vh-ba való belépéshez az →*Antant* oldalán. Lehetősége lett volna megakadályozni a fas. hatalomátvételt, ha aláírja a kabinet által betervezett *háborús törvényrendeletet*, ám ezt elmulasztja. 1922.okt. 30-án kinevezi *Benito Mussolinit* me-ké. – (További életútját lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) • **SÁ, 1610.**

Világháború: az emberiség életterének meghatározott részére egy időszakban kiterjedő, egymással összefüggésben álló haditevékenységek összessége. A meghatározott rész kritériumai nincsenek kodifikálva, de a „felénél több” elve alapján hallgatólagosan elfogadott, hogy ~nak tekinthető egy összefüggő háb.sorozat akkor, ha legalább 3 kontinensen és 2 óceánon folyik, vmint a részt vevő országok száma meghaladja az érintett kontinensek és óceánok országainak felét. – A szakirodalom két ~t tart nyilván, az 1914–1918 közötti I., és az 1939–1945 közötti II. ~t. Az I. ~

kitörésekor, az OMM 1914.júl.28-i →*hadüzene*tét követően a konfliktus napok alatt világméretűvé szélesedett (→*táblázatok*). Befejezése vitatott, az 1918 őszi →*fegyverszünetek*et követően egy fő és két mellék →*hadszíntéren* (Or., a Kárpát-medence és a Közel-Kelet) tovább tartottak a harcselekmények. A II. ~ 1939.szept.1-én korlátozott helyi háború formájában tört ki, 1940 tavaszán szélesedett Eu-i méretűvé, s 1941 végén Japán és az USA bekapcsolódásával fejlődött ~vá. – A világtörténelem során az emberiség érintett része ~nak érzett és nevezett olyan háborúkat, amelyek akkor egy adott kultúrkör egészére vagy nagy részére kiterjedtek, de a jelen fogalom szerint nem minősíthetők ~nak. Ilyenek voltak az ókorban a *Nagy Sándor-i háborúk* (Kr. e. 332–323), a középkorban az Eu. nagy részét érintő *invesztitúra-háborúk* (1073–1177), a *keresztes háborúk* (1096–1291), a két százéves *háború* (1066–1204, ill. 1337–1453), a *tizenötéves háború* (1591/1593–1606), a *harmincéves háború* (1618–1648). Egyes, már 1920-tól élő nézetek az 1914–1945 közötti időszakot egy ~nak tekintik, s vannak, amelyek a *hétéves háborút* (1756–1765) és a *napóleoni háborúkat* (1791–1815) is a ~ kategóriájába sorolják. • **RI, 1611.**

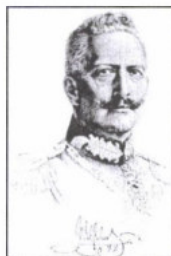
Világháború első halottja: utólagosan megállapított kategória. 1934-ben a *Magyarország* c. lap akciót indított a ~, az abádszalóki születésű *Kovács Pál* honvéd hamvai hazahozatalára. Kovács, a cs. és kir. 68.gy.ezd. kat.-ja 1914.júl.29-én a zimonyi vasúti hidat őrizte, amikor a szerbek á-val, ill. egy csónakról kézife-ekkel lőni kezdtek. Kovács a helyszínen hősi halált halt. Másnap temették el Zimonyban, a frantzthali temetőben. A 20 évvel későbbi nagyszabású akció, amelynek keretében egy Szolnokon állítandó emlékmű alatt helyezték volna el földi maradványait, nem járt sikerrel, mivel sírját a zimonyi temetőben nem lehetett megtalálni, a szerbek ugyanis a háb. után az áldozatok csontjait egy közös emlékmű alá temették. – A levéltári források nem támasztják alá egyértelműen Kovács „elsőségét”. • **PF, 1612.**

Világítórakéta: →*Éjjeli harc segédeszköze*

Villamos akadály (elektromos akadály): nem robbanó →*műszaki zár* (→*erődítési zár*). Tkp.

→*drótakadály*, amelybe nagyfeszültségű áramot vezetnek. Az I. vh. elején magát a drótakadályt helyezték feszültség alá. A szigeteletlen drótok egymással (vezetékesen) érintkeztek, de a földdel nem. A szigetelés miatt csak fakarókat használtak, ezek viszont tű. tűzben hamar tönkrementek. 1916-tól külön célra vékony, sima drótból álló hálókat kezdtek alkalmazni. Azokat ált. vízszintesen feszítették ki (ha a terep lehetővé tette, erdőben, cserjés, bokros területen függőlegesen is) vagy buktató akadályként, s a →*peremvonal* előtt kb. 25 cm magas karókon helyezték el. – A *hevenyészett* ~ telepítésekor a helyben található drótokat szigetelés nélkül a földre, bokrokra, épületromokra fektették. Főként köves talajon, száraz időben bizonyult hatékonynak. Mivel áramfogyasztása nagy volt, rövid ideig lehetett használni. – A háb. utolsó éveiben *villamos gyorsakadály* is használtak, ez lehetett az elg. drótakadály ideiglenes feszültség alá helyezése is. E célra az ot-m. hds. *drótvető karabélyt* használt. A 60-70 cm hosszú, vékony rúd végére egy rugalmasan nyíló dobozba csévélte, kb. 500 m hosszú, kétszálás, 0,2 mm átmérőjű erekből sodort acélhuzalt erősítettek. Kilővéskor a rúd a huzalt magával ragadta. Feszültség alatt is ki lehetett löni. Nedves időben, a földdel nagy területen érintkezve a huzalban lévő feszültség magas volt. 1 km-es →*arcvonalszakasz* lezárásához két, egymástól 300-500 m távolságra lévő pontról, legyezőszerűen 10-20 huzalt löttek ki. – A →*nyugati hadszíntéren* a fr-k és a n-ek nagy tömegben telepítettek ~t. A n-ek az országhatáron is alkalmazták, s az így felszabaduló határvédő erőket a frontra vitték. – Az →*Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezeténél* a ~ telepítése az →*elektrocsoport* feladata volt. A →*keleti hadszíntéren* a Dnyeszter mentén a zalesczyki hídfő mű. megerősítésénél 30 km hosszban telepítettek ~t. Áramforrása-ként a helyi cukorgyár 1500 KW-os központja szolgált. A központtól 20.000 V-os föld alatti kábel vezetett a 6 km-re lévő elosztó állomáshoz, onnan a 9, föld alatti betonépítményben elhelyezett transzformátor-állomáshoz. A hálózat 1915 végére készült el, a lövészárkok előtti háromszoros drótakadállyal. Az 1916.jún-i →*Bruszilov-offenzíva* során az or-ok nem tudták leküzdeni, megkerülése idővesztést okozott. A hídfő kiűritéskor egy önkéntes rohamosztag felrobban-

totta az elektromos berendezéseket. Az ot-m. hds. az →*olasz hadszíntéren* is sok ~t telepített, így a görzi hídfőben a háb. kezdetén, majd a Wippach <Vipave> völgyében 30 km hosszban. Különös jelentősége volt a ~nak a →*tirol fronton*, ahol az OMM határát csekély erő biztosította. Ott a hegyi patakok energiáját használták fel. ♦ BE, 1613.

Vilmos, II., Frigyes Viktor Albert <Wilhelm Friedrich Albrecht> (Potsdam, 1859. jan.27. – Doorn, 1941.jún. 4.); német császár <Kaiser> és porosz király <König>, a porosz *Hohenzollern-ház* utolsó uralkodója (1888.jún. 15. – 1918.nov. 10.). Ural-

kodása kezdetén még egyetért *Bismarck* pol-jával, de 1890-ben elbocsátja a számára túl visszafogottan politizáló idősebb kancellárt. Felismerve →*Németország* rohamosan növekvő gazd. erejét, a *német világpolitika* <Weltpolitik> szükségességét hirdeti, miközben a világbéke szószólója-ként is szerepel. Mint alkotmányos uralkodó, a pol-ban mérsékelt szerepet vállal. Bár mind az ang., mind az or. uralkodóházzal rokoni viszonyban áll, nem tudja megakadályozni No. →*geopolitikai* elszigetelődését, amihez meggondolatlan pol. nyilatkozataival (akaratán kívül) maga is hozzájárul. Lelkiismeretes uralkodóként az ország első szolgájának tekintette magát, de szangvinikus természete sok konfliktust okoz. – Műtán kísérletei Or. háb-ból való távol tartására sikertelenek maradnak és az or. fél mozgósítani kezd, hadat üzen Or-nak és Fr-nak, noha személyesen nem rajong a háb-ért. A háb-t a hds. formális irányításával tölti mint *Legfelsőbb Hadúr* <Oberster Feldherr>, az →*OKL* élén. A mindennapi hdm. vezetésbe nem folyik bele, azt ráhagyja az →*OHL*-re, de végig gyakorolja a tbk-ok ki-nevezési jogkörét. – 1918.nov.9-én a n. főhadiszálláson, a belgiumi Spaa-ban értesül, hogy a hatalomra jutott ellenzéki pártok lemondatását határozták el, másnap Hollandiába utazik és 28-án formálisan is lemond mindkét trónról. Lakhelyét haláláig nem hagyja el, a pol-ban többé nem vesz részt. Még megéli, hogy 1940 tavaszán fogadhatja a Hollandiát elfoglaló n. csapatok számára tartott díszszemlét. – 1881-ben feleségül

veszi Augusta Viktoria *Sonderburg-Augustenburg* hg.nőt, annak halála után 1922-ben *Hermína von Schöneich-Carolath*-ot. • UK, 1614.

Vilmos <Wilhelm>, főherceg (? , 1895.febr.10. – ?): a →*Habsburg-dinasztia* tagja. →*Károly István* fhg. fia. Kat. pályára lép, az I. vh. időszakában fhg., majd szds. • ZJ, 1615.

Vilmos Ágost <Wilhelm August> (Potsdam, 1882.máj.6. – Hechingen, 1951.júl.20.): német és porosz koronaherceg, trónörökös, tábornagy, →II. Vilmos császár legidősebb fia. 1901–1903 között elvégzi a bonni Hadiak-t. 1914-ben gy.tbk. és az 5.hds. pk-a a →*nyugati hadszíntér*en. 1916-tól 1918.nov.11-ig vezds. →*rendfokozat*ban a róla elnevezett hdsz-ot vezeti. – *Tirpitz* pol-jának megfelelően 1914-ben britellenes polt képvisel. 1917-ben aktív részese →*Bethmann-Hollweg* kancellár megbuktatásának. – 1918.nov.13-án Hollandiába távozik, dec.1-én lemond n. cs. és porosz kir. trónörökös címéről. 1923-ban *Gustav Stresemann* küm. segítségével hazatér, Dels-ben telepszik le. A *weimari köztársaság* utolsó éveiben *Hitlert* támogatta. • UK, 1616.

Virradat-terv: az 1920-ban a →*Nemzeti Hadserg Vezérkara* hdm. irodáján kidolgozott →*revíziós hadművelleti tervek* egyike. →*Erdély* visszafoglalását célozta. Az 1920.márc-ban kidolgozott ~ a Ro-i bolsevizálódási folyamatra, ezen belül a ro. hds. felbomlására épült. A ~ végrehajtására az →*Ébredés-terv* első változatában nem érintett debreceni és szegedi →*katonai körletet* jelölték ki. A debreceni körlet alakulatai az *Alvinc–Déda* közötti *Maros-szakasz* elérése után →*Bukovina* felé biztosítottak volna, a szegedi kijelölt alakulatainak pedig az *Arad–Lippa* vonalat kellett volna birtokba vennie és *Brádnál* biztosítania. A →*hadművellet* sikere esetén a további DK-i irányú bevonulást az időközben bevagonírozott csapatokkal hajtották volna végre: a vasútvonalak és a →*páncélvonatok* fontos szerepet játszottak volna a ~ megvalósításában. – A remélt Ro-i forr. helyzet nem alakult ki, fr. és SHS részről a ~ tel-

jes elutasításban részesült, s Lo. sem volt hajlandó segídezni benne. A ~nek még a →*Felvidék* visszafoglalását célzó *Ébredés-* és →*Árpád-terv*-nél is kisebb volt a realitása. • SZP, 1617.

Vitézi Rend: az egyéni bátorságukkal és nemzeti érzésükkel kitűnt magyar állampolgárok jutalmazására létrehozott szervezet, 1962-től lovagrend is. 1916–1918 között többször és több formában felmerült a gondolat, hogy az I. vh-ban tanúsított kiemelkedő helytállásukért a nemzet földbirtokkal vagy földbérlettel jutalmazza kat-it. Konkrétan a →*kormányzó* kezdeményezésére alakult, 1920.szept.1-én, a 6650/1920.ME. rendelet alapján; az alapvetőnek tekintett I. vh-s hőstettekén túl akkor már kibővülve az 1918–1919-es kaotikus időszak alatti, vmint az elszakított területeken tanúsított helytállással. – A ~ 1945-ig két részből állt: a vitézi telekben részesült vitézekből és a felettük álló vitézi szervekből. Az egy járásban állandó lakással rendelkező vitézek *vitézi szakaszt* alkottak, élén *vitézi hadnaggyal*. Felettük a vármegyei *vitézi székkapitány* állt mint a *Vármegyei Vitézi Szék* vezetője. A több vm-t összefogó *Vitézi Törzsszék* élén a vitézi *törzskapitány* állt. →*Magyarország* 8 törzsszékre tagozódott (ennyi volt az 1938–1941 közötti *visszacsatolások* után is). A 8 törzskapitány és a korm. delegált képviselői alkották az *Országos Vitézi Széket* (OVSZ). Ennek *elnöke*, egyben a vitézek *főkapitánya* v. nagybányai →*Horthy* Miklós volt, aki az OVSZ tagjait 1920.szept.25-én nevezte ki. Az OVSZ egyben a ~ belső szabályalkotó testülete volt, s ez választotta a *Központi Törzskapitányok* testületét, a ~ központi végrehajtó szervét. Az utóbbi feladata az OVSZ határozatainak végrehajtása volt, ügymenete az alábbi ügykörökre tagolódott: szervezési és kat. előadó, központi vitézi nyilvántartó, ügyész, nemzetvédelmi ügyek előadója, sajtó- és tájékoztatási ügyek előadója, kincstárnok és szociális előadó, vmint pénztári ellenőrök. – A ~ tagjainak járó *vitéz* cím nem volt nemesi cím, miután a →*kormányzói jogkör*, ellentétben a →*királyi jogkörrel*, nem tartalmazta a nemesség adományozásának jogát. Az alapító rendelet szerint a ~be való felvételt kérelmezni kellett, amelynek feltétele igazolt *fegyvertény* vagy bizonyos →*kitüntetések* elnyerése volt. A címet posztumusz is adományozhatták, a közvet-

len hozzátartozók kérelmezése alapján. A címet a *vitézi eskü* letétele és aláírása, vmint a *vitézi avatás* (a váll avatókarddal való illetése a főkapitány által) után lehetett használni a családnév előtt, ill. az avatott jogosulttá vált *vitézi jelvény* viselésére és házának *vitézi címerrel* való díszítésére. A ~ tagjait *nemzetes* megszólítás illeti meg. A ~ utódaikban is jutalmazni kívánta „a m. állam védelmében kitűnt feddhetetlen honfiakat”, az elsőszülött fiú útján a *vitézi cím* öröklődik (fiúutód hiányában kérvényezni lehet az elsőszülött leány „fiúsítását”). A ~ főkapitánya először 1921. aug.20-án avatott vitézeket, 91 ti-et és 143 legs. állományú személyt, a budai kir. Várkertben. Az évente avatottaknak a *vitézi telekért* külön kellett folyamodniuk, amelynek odaítélési és öröklési rendjét 1921.aug.29-én rendelet szabályozta. A *vitézi telekre* benyújtott kérelmeket az OVSZ által megállapított *érdemességi sorrendben* bíralták el. A *vitézi telkeket* felajánlott, saját ingatlanból alapított, a →*földreform* (1920:XXXVI. tc.) során juttatott és a ~ vagyonából vásárolt földterületekből alakították ki. – A *vitézi jelvény* kék pajzson nyugvó, koronás m.

→*kiscímer*, ahol a Magyar Szent Korona a kék alapra helyezett, arany sugarakkal övezett fehér félkörön nyugszik. A címer közepén a *vitézi kard* fekszik, felfelé álló hegye a korona közepéig ér, markolata a kézvédő keresztúdtól lefelé a kék pajzs

kiscímer által nem takart sávjának ⁴/₅-éig nyúlik. A kék pajzson a kard markolatától kiindulóan a címerpajzs tetejéig elvágólag balról 5 piros makkal díszített tölgyfaág, jobbról arany búzakaralászköteg övezi a kiscímet. A kék pajzs széle a korona alsó vonalától felfelé 14 enyhe hullámvonallal csipkézett. Eredetileg a vitézek a 11x16 mm-es jelvényt használták (s használják ma is a bal gomblyukba, hajtókára vagy gallérra tűzve), 1990 óta a ~ bevezette a 38x57 mm-es *melljelvényt* (nagyjevényt), amit a zakó bal zsebére kell feltűzni. A *Nemzetvédelmi Tagozat* jelvénye annyiban tér el a *vitézi jelvénytől*, hogy középpontja nincs kard. – (Történetét az 1920-as évektől lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) – A ~ főkapitánya 1957-es haláláig

Horthy Miklós volt. Őt v. →*József Ágost* kir. hg. (a ~ 1921-ben avatott első tagja) követte, 1962-ben v. kisbarnaki *Farkas Ferenc* szkv. vezds., 1977-ben v. *József Árpád* kir. hg., 1993-ban v. *Radnóczy Antal* szkv. vk. szds. (ma szkv. dd.tbk.). 1993 óta a *Nemzetközi Lovagrendek Állandó Bizottsága* etalonja szerint a ~ élén *nagymester* áll: v. *József Árpád* kir. hg. ♦ **RI, 1618.**

A *vitézi avató pallas (kard)*

Vittorio Venetó-i csata: az utolsó ütközet az →*olasz hadszíntéren*. Armando →*Diaz* tbk. ol. VKF 1918.okt.24-én az ol. 4., 12., 8., 10.hds-gel (kötelékében 19 ol., 2 brit és 1 fr. ho-lyal, vmint 1 am. ezd-del és 3200 lg-gel) →*támadást* indított Feltre és Vittorio irányában. Célja az ot-m. Belluno-hdscs. és a Svetozar →*Borojević* tbgy. pság-a alatt álló hdscs. (6.hds., Isonzó-hds.) szétválasztása volt. Az ot-m. csapatok az áttörési szakaszon 20 ho-lyal és 1350 lg-gel rendelkeztek. Az →*Antant*-csapatok okt.27-én éjjel több ponton átkeltek a Piavén, és gyorsan előretörték. Az ol. 8.hds. okt.30-án elfoglalta a Livenza partján lévő Vittorio Venetót, ezzel az ot-m. →*védelmet* áttörte és 40 km szélességben beékelődött a két részre vágott DNY-i frontba. Ez az Ol-i ot-m. haderő összeomlásához és a nov.3-i →*padovai fegyverszünet* aláírásához vezetett. Az ol. veszteség 36.000 fő volt. ♦ **BT, 1619.**

Viviani, René (Sidi bel Abbés [Algéria], 1863. dec.8. – Le Plessis-Robinson [Fr.], 1925.szept. 7.): francia államférfi, miniszterelnök. 1893–1902 között képviselő. Képviselőházi újraválasztása (1906) után „független szocialistaként” az újonnan létesített *Munkaügyi Minisztériumot* vezeti →*Clemenceau*, majd →*Briand* korm.-ában (1906–1910). 1913.dec-től 1914.jún-ig kultuszminiszter. – A baloldal választási győzelmét követően Raymond →*Poincaré* közt. elnök me-ké nevezi ki. 1914.jún.16-tól me. és kűm., aug.3-án, a n.

→*hadüzenet*kor lemond a külügyi tárcáról, aug. 26-án az összes párt részvételével *nemzeti egységkormányt* alakít. 1915.okt.29-én az őt ért kritikák hatására lemond. Az újabb →*Briand-kormányban* 1915.okt.30-tól iü., pozícióját megőrzi →*Ribot* 1917.márc.20-tól szept.7-ig hivatalban volt korm.-ában is. – 1920–1921 között Fr. egyik képviselője a →*Nemzetek Szövetségében* és a →*washingtoni konferencián*. 1922.okt.-tól szenátor. Néhány hónap múlva szélütést kap, s visszavonul a pol. élettől. ♦ **SÄ, TJ, 1620.**

Viviani-kormány: az 1914.jún.16. és 1915.okt. 29. között René →*Viviani* me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület Franciaországban. Az 1914.ápr.-máj-i baloldali választási győzelem nyomán alakul meg. A szoc. Viviani törekszik Raymond →*Poincaré* közt. elnök háb. pol.-jának fékezésére. Fr. békés szándékait demonstrálva elrendeli, hogy a fr. csapatokat mindenhol 10 km-re vonják vissza a határoktól, így próbálja elejét venni az esetleges incidenseknek. 1914.aug.1-én mégis arra kényszerül, hogy elrendelje az ált. mozgósítást. – Poincaré nyomására Viviani átalakítja kabinetjét, s aug.26-án *nemzeti egységkormányt* hoz létre Théophile Delcassé (kütm.), Alexandre →*Millerand* (hadügy), Aristide →*Briand* (iü. és me-helyette), Gaston Doumergue (gyarmatügy) és a szoc-k részvételével. 1915.okt.30-án az elhúzódo háb. és a nagy veszteségek nyomán a ~ átadja helyét a →*Briand-kormánynak*. ♦ **TJ, 1621.**

Vix, Fernand (? , 1872.? – ?): francia vezérkari alezredes, Franciaország kat. képviselője Bp-en az I. vh. után. A Bp. tervezett fr. megszállásának előkészítésére →*Franchet d'Esperey* tbk., a *Keleti Hadsereg* pk-a által 1918.nov.26-án a m. fővárosba küldött →*Antant*-misszió vezetője. Reménytelen erőfeszítéseket tesz, hogy az általa *jóhiszeműnek és együttműködésre késznek* tartott (a párizsi pol. vezetés által azonban [részben taktikai okokból] álnoknak <perfid> minősített) →*Károlyi-kormányt* és Mo-ot megvédje Fr. kis szöveteinek (csehek, ro-ok, szerbek) túlkapásaitól. Az 1918.nov.13-i →*belgrádi konvencióban* megállapított →*demarkációs vonalak* fenntartására törekszik, de a Párizsból hallgatólagosan támogató csehek és a Henri →*Berthelot* tbk. tevőleges

segítségére támaszkodó ro-ok területfoglaló akcióit (1918.dec. és 1919.jan.) nem tudja meggátolni. A párizsi →*békekonferencia* ro-ju. biz-a által kidolgozott, az újabb m-ro. dv-ra vonatkozó (febr.26-án jóváhagyott) tervezetet ~ márc.20-án adja át a m. korm-nak (→*Vix-jegyzék* [3.]), amely másnap (részben a jegyzékben foglaltak, részben a belpol. fejlemények miatt) lemond. Míg ~ korábban többször is oly határozottan állt ki a m-ok mellett, hogy egyes ti.társai (például *Patey* tbk.) azzal vádolták, hogy „az elg. szolgálatába állt”, a →*Forradalmi Kormányzótanács* megalakulása után, márc.26-án eltávozik Bp-ről, s utolsó jelentéseiben azt javasolja, Párizs ne álljon szóba a „bolsevikokkal” (bár Mo. számára továbbra is könnyörületesebb bánásmódot kér). 1921-től a fr. gyarmati haderő vkf-e. – Néhány munkában neve tévesen *Vjx* formában fordul elő. ♦ **TJ, 1622.**

Vix-jegyzék: a Bp-i →*Antant*-misszió vezetőjéről elnevezett, de nem tőle származó három diplomáciai okmány. A köztudatban a harmadik terjedt el ~ néven. – **1.** Az első ~et Fernand →*Vix* fr. alez. 1918.dec.3-án adta át a →*Károlyi-kormánynak*. Az *Antant Legfelsőbb Haditanács* által fogalmazott okmány hivatalos formában tudatta a m. korm.-nyal, hogy →*Csehszlovákiát* elismerték →*hadviselő* országnak, a csszl. hds-et az AH-kal szöv. hds-nek, a csszl. államnak pedig „...jogában áll elfoglalni a szl. területeket, már csak azon a címen, hogy mint szöv. hadviselő, részese a fe.szünet végrehajtásának...”. – **2.** Az 1918.dec.24-én átadott második ~ben Vix alez. közvetítette →*Franchet d'Esperey* tbk. átiratát. Az AH *Keleti Hadseregének* pk-a meghatározta a →*Pichon-féle demarkációs vonalat*, s követelte a m. hds. visszavonását a már m-csszl. közíg. határként is definiált →*demarkációs vonaltól* D-re. – **3.** A harmadik ~et Vix alez. 1919.márc.20-án adta át a →*Berinkei-kormánynak*, s új dv-at jelölt ki a m. és a ro. hds. között. Kidolgozására →*Clemenceau* fr. me., a →*békekonferencia* elnöke 1919.jan.16-án adott utasítást, egyrészt a két hds. szétválasztására, másrészt mert a Fr-ban szervezett ln. *Haller-hadsereget* a Szatmárnémeti–Munkács vasútvonalon kívánta Lo-ba szállítani. A semleges zóna határait febr.26-ra dolgozták ki. K-i határát a ro., a Ny-it a m. hds. szállhatta meg. K-i határa: Arad–Nagyszalonta út–Nagy-

szalonta-Nagyvárad vasút–Nagyvárad-Nagykároly vasút–Nagykároly-Szatmárnémeti vasút–Szamos foyó. Ny-i határa: Tisza folyó–Vásárosnamény–ÉNy-5 km folyóelhagyás–Debrecen–Ny-5 km–Dévaványa–Ny-3 km–Gyoma Ny-i határa–Orosháza–Ny-5 km–Hódmezővásárhely K-i határa–Szeged K-i határa–Maros folyó. Aradot Antant-csapatoknak kellett megszállniuk. – Noha az eredeti elképzelések szerint magát a semleges zónát Antant- (elsősorban fr.) csapatoknak kellett megszállniuk, az csak Arad és Szeged esetében valósult meg. Clemenceau elgondolása szerint a semleges zóna középvonala már Mo. leendő államhatára lett volna. – A harmadik ~et sem a Berinkei-korm., sem gr. →Károlyi Mihály közt. elnök nem tudta elfogadni, mivel az oly mérvű terület-csonkulást jelentett Mo.-nak, amelynek elfogadása az adott belpol. viszonyok között bármely pol. erő bukását jelentette volna. A közt. elnök és a korm. még márc.20-án elutasította a harmadik ~et, s pol. megoldás híján lemondott. A hatalmat átvevő →Forradalmi Kormányzótanács sem tudta elfogadni. ♦ SJ, 1623.

Vízkereszti deklaráció: a →cseh nemzeti mozgalom →Osztrák–Magyar Monarchiában élő részének manifesztuma az állami önállóságról. Az OMM-val való szakítás szándékát a cseh képviselők 1918.jan.6-án mondták ki. A bécsi →Birodalmi Tanács <Reichsrat>, vmint →Csehország, →Morvaország és →Szilézia tartománygyűléseinek cseh nemzetiségű képviselői e napon ültek össze Prágában. A ~ az OMM-ból való kiválásból és a →Habsburg-dinasztiával való szakításból kiindulva a cseh korona országai állami egységét tűzte ki célul. ♦ PGy, 1624.

Vlagyimir–volinszki lovasroham: →Lovasroham
Volkwehr: →Népőrség (I.)
Volosin Ágoston: →Kárpátalja, →Ukrán nemzeti mozgalom

Vonat <Train>: anyag- és személyszállításra, ill. utánszállításra felállított kat. szervezet. A ~ot két strukturális szintre osztották, a seregvonatra <Armee-Train>, amely kmsz. a →seregtestek élelmezésére és harcképességének fenntartására beosztott mozgóintézeteket, ill. a csapatvonatra <Truppe-Train>, amely kmsz. a →csapattestek

felszereléséhez tartozó anyagokat és cikkeket szállítja. A seregvonat *mozgóintézete* (alkotója) volt a *lőszervonat*, az *egészségügyi vonat*, az *élelmezési vonat*, a *műszaki vonat* és a *mozgó tábori ruharaktár*. A csapatvonat *ütkezetvonatra* <Gefechts-Train>: kmsz. a napi anyagszükséglet szállítására, és *málhavonatra* <Bagage-Train>: kmsz. a nem napi rendszerességgel szükséges anyagok szállítására oszlott. – A ~csapatokat beképzés céljából 3 →ezredbe szervezték, ezdenként 5-5 o-lyal, összesen 77 szddal. A ~ezd-ek háború idején csak mint pótszdfelállító törzsek funkcionáltak. ♦ RI, 1625.

Tüzérségi csapatvonat átkelése egy patakon

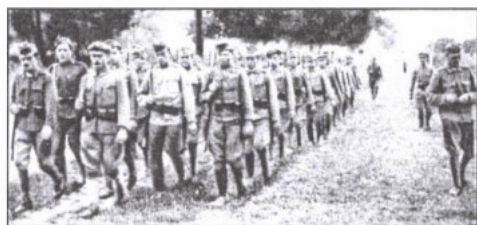
Vorarlberg <Vorarlberg Tartomány, Land Vorarlberg>: az →Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felének” (az 1804–1918 közötti Osztrák Császárság) tartománya. A Rajna, a Bodeni-tó és az Arlberg-hegység közti területet az utóbbi választja el a K-ebbre eső →Tirol ot. tartománytól, D-en és Ny-on Svájc, É-on →Németország határolja. Területe a XII. szd-ban még két püspökség, egy apátság és két grófság között oszlott meg, amelyek nagy részét végül Montfort, ill. Werdenberg grófja szerzett meg. Ők 1363-ban, 1375-ben, ill. 1394-ben hűbéruri jogukat készpénz ellenében engedték át a →Habsburg-dinasztiának, amely a még hiányzó ~i területeket öröklés útján tudta 1451-ben, 1474-ben, 1523-ban, ill. 1765-ben uralma alá vonni. A Bregenz székhelyű tartományt 1782-től Tirollal egyesített közíg. alá helyezték. 1806–1814 között I. Napóleon fr. cs. Bajorországhoz csatolta. – 1910-ben a 3 kerületből és 1 →törvényhatósági joggal felruházott városból (Bregenz) álló ~ Tartományi Gyűlése 21 tagból állt, a →Birodalmi Tanácsba 3 képviselőt delegált, területe 2062 km², lakos-

sága 139.999 fő, amelynek 95 %-a n. Az 1919. szept.10-i →*Saint Germain-i béke* meghagyta →*Austriában*. – A →*versailles-i békediktátum* előkészületeit hírül véve, 1919.máj.3-án Innsbruckban kikiáltották a szuverén *Tirol Szabad Államot*. Mivel ez elszigetelte ~et Au-tól, máj.10-én helyi népszavazás döntött (Tirollal közösen, miután annak önálló államiságát sem egyetlen állam, sem az →*Antant* nem ismerte el) „svájci semlegességi fennhatóság alá” kerüléséről. Svájc elzárkózott ~ felvétele elől, ennek következtében 1921.ápr.24-én helyi népszavazás döntött (Tirollal közösen) csatlakozásáról No-hoz. Miután e referendum eredménye egyaránt sértette a Saint Germain-i és a versailles-i békét, az AH felszólítására az ot. korm. hatálytalanította. • **ZJ, 1626.**

Vörös Hadsereg: a →*Magyarországi Tanácsközösség* fegyveres ereje 1919-ben. Felállítását a →*Forradalmi Kormányzótanács* 1919.márc.22-i, „Mindenkihez!” című kiáltványában hirdette meg, s 24-én alkott arról rendeletet. Ezt 30-án tették közzé (24-i keltezéssel), s az első vörös-alakulat 29-én alakult meg. A rendelet *proletárhadsereg*-ként definiálta a ~et, amelynek elsődleges funkciója kmsz. „a forr. proletárság véd-e minden külső és belső elg-gel szemben”, ill. „a világproletárság felszabadítása”. Ez elriasztotta a ti-eket, ám egy részük később vállalta a szolgálatot, mivel csak a ~en belül látták lehetségesnek →*Magyarország* területi integritásának véd-ét. Ápr.9-én a FKT rendeletben hívta be a ~be az 1918.okt. 1-én tényleges állományban volt ti-eket (a honvédti-eken túl a →*közös Hadsereg* ti-jeit is). Nem érvénytelenítette azonban a márc.24-i rendelet ti-ek és alti-ek által sérelmezett, a fegyelmet aláásó kinevezési passzusát: szd.pk-tól felfelé mindenkít a *Hadügyi Népbiztosság* (HN, a HM megfelelője) nevezhetett ki, előtte névsorukat 1 hétig közszemlére kellett tenni, ellenük a munkáspárt és a szervezetek kifogást emelhettek. A szak. és rajpk-okat a legs. választhatta. – A HN 3 hónap alatt 200 ezer fős hds. felállítását célozta meg, a →*magyar néphadsereg* febr.22-i szervezeti kereteinek átvételével, amelyhez a márc.24-i rendelettel *munkás-tartalékszázaljakat* csatoltak. A ~ szervezése eleinte nehezen haladt. A toborzottak száma ápr.1-én 20.640 fő, a vezető szerveknél és a csapatoknál kaosz uralkodott, a HN ve-

zetői ellentétes koncepciókat dolgoztak ki. Ezért ápr.12-én a FKT forr. tv.székeket állított fel, 14-én feloszlatta a →*katonatanácsokat*, vmint sz-or. mintára bevezette a pk. melletti pol. megbízotti <komisszár> intézményt. Máj.2-án 18-45 éves korig mozgósította a munkásságot (a szakszervezetek segítségével), s 8 *munkásezredet* állított fel. Máj.4-én rendeletet hozott a fe. erők újjászervezéséről, a kinevezési passzus hatályon kívül helyezéséről, s a hivatalos megnevezés *Munkások és Parasztok Forradalmi Vörös Hadseregévé* változtatásáról. – Ápr.6-án a HN elrendelte 3 *nemzetközi ezred* megalakítását (az 1., 2. állt fel). Ápr. 15-én kiadta a ~ első →*hadrendjét*: 6 *vöröshadosztály*, →*székely hadosztály*, tengerészdd., HN-közvetlen nk. ezd-ek, munkásezd-ek és munkás tart.zlj-ak. A →*román hadjárat* kezdete (ápr.16.) után 2 nappal a HN felállította a *Keleti Hadsereg Parancsnokságát* (pk. ápr.21-től →*Böhm Vilmos*, vkf. ápr.19-től →*Stromfeld Aurél*), a Tiszántúl feletti hatáskörrel. A máj.5-i Stromfeld-féle hadrend teljesen átszervezte a ~et. A harcoló csapatok vezetésére felállította a HN-nak mellérendelt *Hadsereg-főparancsnokságot* (pk. Böhm, VKF Stromfeld), annak alárendelve 3 hdt.pság-ot. A HN hatáskörében az utánpótlás és a hátországi szervek maradtak. A Hds-főpság-on hdm., hírszerző, anyagi csoport (ill. o.), légügyi előadó és tü. felügyelő működött. A ceglédi 1.hdt-be a 2.vörösho. és a Bp-i csoport (máj.8-tól 7.vörösho.) tartozott, s a ro. frontot tartotta *Vágó Béla* pság-a alatt. A székesfehérvári 2.hdt-be az összes dunántúli fe. szerveződést sorolták, pk-a *Hamburger Jenő*, majd →*Pogány József*. A hatvani 3.hdt-et az 1., 4., 6.vörösho. és a székely ho. (ez ápr.27-én ro. →*hadifogságba* került) alkotta, s →*Landler Jenő* pság-a alatt a csszl. →*arcvonalat* tartotta. E hdt-nek kellett megindítania az →*északi hadjáratot*. A 3., 5.vörösho. és a tengerészdd. a Hds-főpság közvetlen alakulata lett. A Bp-i helyőrség (máj.15-től IV.hdt., pk. →*Haubrich József*) kötelekébe tartoztak a →*Vörös Őrség* táb.zlj-ai és az erődítési munkálatokat végző *hídfőhadosztály*. – A ~ máj. végére érte el legnagyobb harcértékét: 115 gy.zlj., 84 gpu.szd., 8 lov.szd., 14 táb.á.ü., 2 hgy.á.ü., 20 tar.ü., 3 neh.ü., 16 mű.szd., 8 rep.szd.; 1. és 2.nk.ezd., 2., 5., 6., 7., 9., 10., 13., 22.munkásezd.; összesen 109.772 fő, 365 lg., 16 av., 12 pcv., 1 pcgk., 20-30 harci rg. – A →*Clemenceau-*

Kun jegyzékváltásokat követő felvidéki visszavonulás demoralizálta az addig eredményesen harcoló ~et. A ti-ek egyre nagyobb számban hagyták el, jún.29-én Stromfeld lemondott, utóda júl.3-tól aug.1-ig →Julier Ferenc; júl.10-én Böhm is lemondott, utóda 4 napig Haubrich, júl.14-től aug.2-ig Landler. A júl.20-i tiszai offenzíva összeomlása és a ro. átkelés a Tiszán a ~ széthullását eredményezte. – Aug.2-án a →Peidl-kormány visszaállította a →Magyar Népköztársaság nevet, a fe. erők megnevezése egyelőre ~ maradt. 6-án Haubrich, a Peidl-korm. hm-e hivatalosan is feloszlatta az addigra javarészt magától felbomlott ~et (HM 14280/el.n.6.-1919.sz. rendelet). • RI, 1627.

Vöröskatonák menetszáza útton az északi frontra

Vörös Ördögök: →Gorodoki ütközet

Vörös Őrség: a →Magyarországi Tanácsköztársaság egységes rendvédelmi és karhatalmi fegyveres testülete 1919-ben. A →Forradalmi Kormányzótanács 1919.márc.26-i (ápr.1-én közzétett), I.B.N. számú rendeletével állította fel, egyben megszüntetett minden addigi rv. és kh. testületet. Ezek személyi állományát illetményük további folyósításával rendelkezési állományba helyezte, a ~be jelentkezettnek tekintve és átvételi eljárás alá vonva őket. A ~ egyben a →Vörös Hadsereg hadiszolgálatra rendelhető kiegészítő része volt. – A ~et a közvetlenül a belügyi népbiztos (bn.) alárendeltségében álló Országos Főparancsnokság irányította. Ehhez tartozott a Belügyi Népbiztoság (BN) központi osztálya (amely pol., ill. bűnügyi nyomozó szervre tagozódott), a Bp-i pol. megbízott, a vidéki pol. megbízottak, alkalmazásilag a →Ruszin Vörös Őrség, a büntetőintézeti őrségek, vmint a vm-i (kerületi) pságok. Az utóbbiak alárendeltségében városi, járási pságok; a járási pságok alatt községi kirendelt-

ségek működtek. A ~ Főpság-át márc.26-tól Vajda Zoltán, ápr.20-tól Rákos Ferenc, júl.20-tól Rákosi Mátyás vezette. – Az FKT máj.5-i LXXXIV. rendelete azonnali hatállyal megszüntette a népbiztosságok, forr. tv.székek és más hatóságok mellett működő nyomozó testületeket, egyedülként a ~ nyomozó testületét nevezve meg. – A ~ személyi állománya irányító és őrszemélyzetre, ill. eü. és egyéb alkalmazottakra tagozódott. A magasabb pk-okat az e célra létrehozott, a BN, a →Munkástanács, a →Katonatanács és az egyesült párt 1-1 küldöttéből álló biz. bírálta el. A közép szintű pk-okat a bn. nevezte ki ált. kat. tapasztalatokkal bíró munkások közül. Minden szakasz és raj maga választotta pk-ait (akik már nem tartoztak az irányító személyzetbe). Az őrszemélyzet tagjait és az eü. alkalmazottakat a bn. által kijelölt biz. vette fel. A ~be jelentkezők közül a tényleges, tartalékos ti-ek és ti. vizsgás →egyévi önkéntesek névjegyzékét a napi sajtó és hirdmények útján 8 napon át közszemlére kellett tenni, rájuk bárki észrevételt tehetett a biz-nál, amely vizsgálatának eredményét a bn-nek jelentette. A jelentkezőket csak a határozat kihirdetése után nevezték ki vörösrnek. Az őrszemélyzet harctéren még nem volt, de arra alkalmas tagjait első sorban hadiszolgálatra osztották be. A ~ létszámát főként a szervezett munkásságból, toborzással biztosították. – Az őrszemélyzet javadalma-zása azonos volt a vöröskat-kéval. Élelmezés helyett váltságösszeget kaptak. A pk-ok és egyéb alkalmazottak illetménye a FKT által egységesen megállapított országgal volt azonos. A ~ vezényleti nyelve m. volt. Szervezeti és szolgálati szabályzatát a Hadügyi Népbiztosság dolgozta ki. – A →Peidl-kormány 6/d./1919.BM.sz., 1919.aug.3-i rendeletében intézkedett a ~ megszüntetéséről, egyidejűleg a →Rendőrség visszaállításáról. (Még: →Lenin-fiúk) • KIG, 1628.

Vörös Repülő Csapat: →Repülők hadszervezete (IV.)

Vöröskereszt (Magyar Szent Korona Országainak Vörös Kereszt Egylete): a karitatív tevékenységet folytató Nemzetközi Vöröskereszt mozgalom →magyarországi szervezete. 1881.márc.16-án alakult meg az 1864.aug.22-i, ill. 1906.júl.6-i →genfi egyezményekben rögzített önkéntes

segítség biztosítására. Feladatai közé tartozott: *a/* az állami gondoskodás kiegészítéseként a háb-ban megsebesült vagy megbetegedett kat-k gyógyítása és ápolása, vmint állapotukról és hollétük-ről hivatalos adatok alapján tájékoztatás adása; *b/* →*hadifogoly* és →*internált* személyek hollétének felkutatása, róluk felvilágosítás adása és a →*hadifogoly-levelezés ellenőrzése*; *c/* a háb-ban elesett kat-k családtagjainak segítése; *d/* közjótékonyági tev. a szegénygondozás szervezése terén; *e/* a mentési munkák segítése rendkívüli természeti katasztrófák esetén. – A ~ ezen célok érvényesítéséhez különféle eü. intézményeket tartott fenn, az I. vh. alatt összesen 1400 hivatásos és 10.000 önkéntes ápolóval. Felállított 3 →*tábori kórházat*, 2 sebészkülönítményt, 20 segélyhelyet. Minden →*hadsereg-parancsnokság* mellett 1 központi eü. raktár, az →*arcvonalhoz* közel 1 eü. fiókraktár működött. A →*hátszágban* 1922 különböző nagyságú kisegítő kórházat és 3 kórházvonatot üzemeltetett. Az összes kórházat tekintve a háb. első évében a gyógyulási átlag 57,9 %-ot tett ki (Kecskeméten 92,5 %-ot). Az első fél esztendő alatt a ~ központjában 879.711 korona értékű adomány gyűlt össze, amelynek nagy részét összesen 661.461 korona értékben a →*hadművelési területre*, a →*tábori kórházakba*, a →*Hadsegélyező Hivatalnak* és az →*Augusztalapnak* továbbították. A ~ a különböző egyetek útján a katonáknak és az →*internáltaknak* összesen 479.112 korona pénzküldeményt juttatott el. A ~ a jótékonyági akció mellett hathetes önkéntes betegápolónői tanfolyamokat szervezett. A Bp-i Tudósító Iroda és a Hadifoglyokat Gyámoltó és Tudósító Hivatal mellett az ot. Vöröskereszttel <Rote Kreuz> együtt Bécsben létrehozta a Központi Tudakozó Hivatalt. A ~ végezte a →*hadifogoly-könyvvellátást* is. – 1918.nov.22-től a ~ hivatalos megnevezése Magyar Vörös-Kereszt Egylet lett. • KG, SG, 1629.

Vöröskereszt háborús intézményei: a katonák eü. ellátását →*hadiállapot* esetén kiegészítő társadalmi szerveződési formák. A →*Vöröskereszt* (Vök.) kötelessége volt gondoskodni háb. idején a sebkötő-eszközök, az ágynemű, a fehérnemű gyűjtéséről és elkészítéséről, a sebesült és a beteg kat-k részére élelmi- és üdítőszer beszerzéséről, az ápolónők képzéséről és vezényléséről, ill.

emellett támogatnia kellett a kat. és az állami eü. intézményeket és ezek közegeit. – Szervezete központi és harcéri szolgálatra, ill. ápolónőképzésre tagolódott. *Központi szolgálat:* igazgatósági, mozgósítási és központi választmányi ügyek; nk. ügyek; egyleti alakulási ügyek; adományok nyilvántartása és szállítási ügyek; pü-ek; sebesültszállítás, orvosi, áplónői és ápolói szolgálat; tagsági ügyek; Bp-i tudósító iroda; Vök. érdemjel- és érdemérem-ügyei; fővárosi kórházak beteglétszám-nyilvántartása; Vök. gyűjtőraktár. – *Harcéri szolgálat:* egyleti megbízottak (az É-i →*hadszíntéren* 2 főmegbízott, 3 megbízott, a D-i fronton 1 főmegbízott-helyettes, 4 megbízott); se-

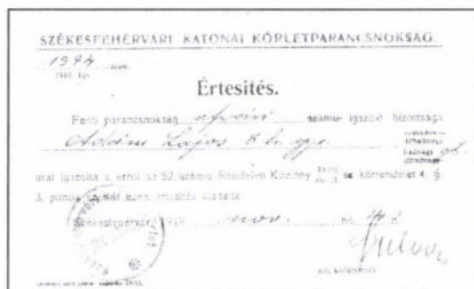
Vöröskereszt automóbí-osztag

besültszállító-oszlopok (Bp-en 2 automobil-osztag 5-5 kocsival, a harcérien 33, BH-ban 10 hgy. oszlop); 3 Vök. egyleti kórházvonat; 1010 kisegítő és →*tartalékkórház*; 912 lábadozó otthon, →*betegnyugvó-állomás* és üdülőhely; 91.935 ágy; 1 →*tábori kórház*; 5 mozgó raktár (23 táb. kórház és 19 →*hadosztály egészségügyi intézet* ellátására). *Ápolónőképzés:* néhány hét alatt Bp-en 58, vidéken 168 tanfolyamot tartottak, 2268 ill. 5234 ápolónőt képesítve. Mo. területén 8501 kiképzett önkéntes ápolónő működött (2388 Bp-en, 6113 vidéken). • MI, 1630.

Vöröskereszt Központi Tudakozó Hivatala:
→*Hadifogoly-levelezés ellenőrzése*

Vörösteror: politikai okból elkövetett erőszak a →*Magyarországi Tanácsköztársaság* idején. Elvileg a proletárdiktatúra véd-ére lett volna hivatott, de nem egy esetben ártatlanokat is ért. Végrehajtói a →*különítmények* voltak, amelyeket főként vörösrőkből, vöröskatonákból és pártaktivistákból szerveztek. Ilyenek működtek pl. a népbiztosok, a rögtönítélő bíróságok, a direktórium elnökök, vmint a pol. megbízottak mellett. Az ellenforr. megmozdulások leverésére, megtorlására kiküldött fe. formációk egy része hivatalosan *terrorcsoportnak* vagy *terrorkülönítménynek* nevezte magát, innen származik a ~ elnevezés. – Az első ilyen az 1919.márc. végén megalakított →*Lenin-fiúk* elnevezésű kh.sz.d. volt (pk. *Cserny József* börtünkás, így nevezték *Cserny-különítménynek* is), elvileg a →*Forradalmi Kormányzótanács* gödöllői főhadiszállásának kh. és ítéletvégrehajtó alakulata. Ennek bázisán alakult meg máj. végén *Korvin Ottó* vezetésével a *Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya* (PNYO), amely a →*defenzív hírszerzést* is végezte. E kettőn túl a leghírhedtebb különítmények közé tartozott a Kalocsa környéki *Petzkay-zászlóalj*, *Bandl Ferenc* Bp-i, *Stern Mózes* debreceni, vmint *Tóth* (álnéven Anocska) Béla makói kh. egysége. – Ezek egy része a ~ idején a statáriális kivégzések mellett rabolt és fosztogatott. Az elfogottakat kivégzés előtt esetenként megalázták, megkínózták, megcsonkították, nyomorékká verték. A „gyanúsítottakat” sokszor lakóhelyük főterén, főutcáján akasztották fel. Előfordult kínhalállal történő kivégzés is. Az életben maradtak közül több ezret bebörtönöztek. – A ~ irányítója →*Szamuely Tibor*, 1919.ápr.21-től az *arcvonal mögötti terület teljhatalmú biztosa*, jún.20-tól a *Frontmögötti Bizottság* (rögtönítélő törvényszék) elnöke, ill. márc.21-től hadügyi népbiztoshelyettes, ápr.3-tól jún.24-ig közoktatásügyi népbiztos volt. Szamuely a Lenin-fiúk és a PNYO különböző részlegeiből kiválasztott csoportjával különvonattal járta az országot, hogy fe-rel verje le az ellenforr. mozgalmakat, s ~ral rettentse el a lakosságot a megmozdulásoktól. A *Szamuely-különítménynek* is nevezett osztag csak az Alföldön több, mint száz embert lik-

vidált, szerelvényét a lakosság *halálvonatként* is emlegette. Ezen osztag rendelkezett az egyetlen megmaradt →*Romfell* pcgk-val. – A Bp-en működő →*Anarchista Csoport*, a TK alatt a proletárdiktatúra „kiszélesítését”, annak bukása után visszaállítását szorgalmazta, s eszméi később hatással voltak a Ny-Eu-i szélsőbaloldali terrorista szervezetekre, pl. az ol. Vörös Brigádokra is. – A TK bukása után a ~ elfogott felelősei közül a rögtönítélő bíróságok ítéletei alapján 20-at kivégeztek, többeket súlyos börtönbüntetéssel sújtottak. A ~ váltotta ki a →*fehérterror* kezdeti fázisát, pl. a *Petzkay-zlj.* kegyetlenkedése indukálta a →*Héjjas-különítmény* tev-ét. – Az 1921-

Igazolás a Tanácsköztársaság alatti tevékenység után

ben kiadott *Fehér Könyv* szerint a ~ alatt a különféle fe. formációk tagjai összesen 587 kivégzést hajtottak végre; a letartóztatások nyomán eltűntek és öngyilkosságot elkövetők számáról nem állnak rendelkezésre megbízható adatok. Dr. *Váry Albert* koronaügyész 1922-ben ügyész-ségi jelentések és bírósági ítéletek alapján a kommün fennállása idején 590 erőszakos halálesetet konstatált. *A vörös uralom áldozatai* c. könyvében publikált adatai szerint 195 személy az ellenforr. felkelők és a TK kh. alakulatai közötti fe. összecsapásokban esett el, 144 főt végeztek ki a forr. törvényszékek ítéletei alapján, 94 személy egyéni terrorcselekmény áldozatául esett, 66 főt végeztek ki köztörvényes bűncselekmény (rablás, gyilkosság) miatt vagy vesztette életét egyéb közönséges összetűzés során, 11 személyt végeztek ki parancsmegtagadás és 7 főt elg. javára való kémkedés miatt, 10 fő gondatlanság vagy véletlen áldozatává vált, 2 személy öngyilkosságot követett el, s 61 esetben a tényállás nem volt megállapítható. ♦ RI, SP, 1631.

Vrangél, Pjotr Nyikolajevics (Novo Alekszandrovsk, 1878. aug. 15. – Brüsszel, 1928. ápr. 25.): orosz gárdatiszt, altábornagy, a Dél- →*oroszországi* monarchista (fehér) or. alakulatok utolsó pk-a. Arisztokrata származású. 1901-ben vég-

zi el a ti. iskolát. Részt vesz az 1904–1905. évi →*orosz-japán háború*ban, 1910-ben elvégzi a vk. ak-t, majd →*II. Miklós* cár szárnysegéde. Az I. vh-ban lov.hdt. pk., 1917-től altbgy. – 1917. okt-ban a bolsevik hatalomátvétel elől a Krímbe menekül. 1918. aug-ban belép Anton Gyenyikin tbk. fehér *Önkéntes Hadseregé*be. Fokozatosan szembekerül Gyenyikinnel, monarchista belső ellenzékének vezetőjévé válik, ezért egy időre visszavonulni kényszerül. – 1920. ápr-ban a sorozatos vereségek hatására lemondott Gyenyikin helyett a fehér tbk-ok ~t választják főpk-ká. A fr. segítséggel újjászervezett *Orosz Hadsereg* főpk-aként az ellenőrzése alatt álló Krím-félszigeten és D- →*Ukrajná*ban diktátorrá válik, korm-t alakít. Az ún. *Vrangelevcsinában* széles körű föld-reformmal igyekszik bázist teremteni. A →*len-gyel-orosz háború* (2.) kitörésekor szöv-et köt →*Lengyelországgal*, de ~ sikeres előnyomulása ellenére csapataik nem találkoznak. A sz-or. hds. 1920. szept. 21-től tád-t indít ~ országa ellen, s nov. 17-re befejezi elfoglalását. – A Krím kiűritésekor (több tízezer kat-val és civillel) a volt cári hadi- és kereskedelmi flotta hajóin jut el Konsztantinápolyba. (A hajókat Bizertában lebontják). Később Brüsszelbe teszi át székhelyét, s (kevés sikerrel) törekszik a monarchista or. emigráció vezetésére és összetartására. Az 1924-ben Fr-ban megszervezett monarchista *Orosz Összkatonai Szövetség* <Russzkij Obscevojnyszkij Szozuz> egyik vezetője, dipl. képviselőt tart fenn több országban, köztük →*Magyarországon*. Bp-i képviselője Baron Freiherr von Lampe. ♦ **HI, 1632.**

Vukotić, Janko (Čevo, 1866. febr. 18. – Belgrád, 1927. febr. 4.): montenegrói, majd jugoszláv tábornok. 1886-ban Modenában kat. ak-t végez. A →*montenegrói* hds. átszervezése után, 1910-ben az I. ho. pk-a. Az első →*Balkán-háború*ban a K-i fronton, a Szandzsákban és →*Koszovó*ban harcol. 1912. nov. 18-tól csapatai Skhodra (→*Szku-*

tari-válság) előtt állnak. Ezt követően a montenegrói VK főnöke. Az I. vh. elején montenegrói főpk, egyidejűleg a hercegovinai védőszakasz pk-a. Aug. 19-től a Szandzsák Hds. pk-a. 1915. dec-ben javasolja a montenegrói udvar, korm. és parlament <szkupstina> evakuálását. A hds. kapitulációja előtt, 1916. jan. 12-től az uralkodót és kíséretét védelmező egységek pk-a. Jan. 17-től VKF. A kapituláció után, jan. 21-én →*hadifog-ságba* kerül. 1919 után az új SHS állam hds-ében szolgál, 1926-tól tbk. ♦ **PF, 1633.**

Vyx: →*Vix*

Waffen Werke (Steyr): →*Fegyvergyártás*, →*Lőszergyártás*

Wallenberg-misszió: a német vezetés próbálko-zása egy →*Németország* és →*Oroszország* köz-
zötti különbéke elérésére. Miután az →*Andersen-*
misszió eredménytelenül zárult, a n. vezetés Knut
Wallenberg svéd kűm. közvetítésével vette fel a
kapcsolatot Or-gal (1915. júl-aug.). Wallenberg
és a n. vezetés között Fritz *Warburg* hamburgi
bankár közvetített. E tárgyalásokon sokkal nyíl-
tabban fogalmazódott meg a különbéke gondola-
ta, mint a Hans Niels *Andersen* vezette korábbi-
akon, ám eredmény itt sem született. A KH győ-
zelmeire válaszul az or. vezetés aug. 15-én hatá-
rozatot hozott, hogy csak or. kat. győzelem után
tárgyal az ellenféllel. Így a terv 1916. febr-ig hát-
térbe szorult (→*Stinnes-misszió*). ♦ **SÄ, 1634.**

War Propaganda Bureau: →*Propagandaháború*
Warburg-misszió: →*Wallenberg-misszió*

Washingtoni konferencia: az 1921. nov. 12. és
1922. febr. 6. között a párizsi →*békekonferencia*
és a *Párizs környéki békeszerződések* kiegészíté-
seként Washingtonban megrendezett nk. tanács-
kozás a Csendes-óceáni régió pol., gazd. és kat.
kérdéseinek megvitatására. Határozatai részét ké-
pezik az I. →*világháborút* lezáró →*versailles-i-*
washingtoni békerendszernek. A ~án az USA,
NBr., Fr., Ol., Belgium, Hollandia, Portugália,
Japán és Kína képviselői vettek részt, No., Sz-Or.
és a Távol-Keleti Közt. nem kapott meghívót. A
~n három alapvető szerződés született. – **I.** A
négyhatalmi szerződést 1921. dec. 13-án az USA,
NBr., Fr. és Japán kötötte meg. Ebben a szerződő

felek kölcsönösen elismerték és vállalták, hogy tiszteletben tartják egymás korábban szerzett bírtokait a Csendes-óceáni szigeteken, vmint NBr., Fr. és Japán I. vh. utáni szerzeményeit. Az USA nem részesült a volt n. gyarmatokból. – 2. Az *őthatalmi szerződést* 1922.febr.6-án az USA, NBr., Fr., Ol. és Japán kötötte meg. A köznyelvben és a szakirodalomban *→flottaegyezmény* néven is elterjedt szerződés a tengeri fe.kezés korlátozására vonatkozott. – 3. A *kilenchatalmi szerződést* 1922.febr.6-án az USA, NBr., Fr., Ol., Belgium, Hollandia, Portugália, Japán és Kína képviselői írták alá. Az egyezmény elismerte Kína szuverenitását, függetlenségét, területi és igazgatási ép-ségét, de a kárára korábban kötött egyenlőtlen megállapodásokat nem helyezte hatályon kívül. Kimondta a „nyitott kapuk elvét”, amely szerint vmennyi aláíró ország kereskedelme és ipara Kína egész területén egyenlő jogokat és előnyöket élvez (ez elsősorban Japán korábban megszerzett pozícióit érintette hátrányosan, így hozzájárult későbbi szembefordulásához I. vh-s szöv-eivel). A kilenchatalmi egyezmény aláírása előtt 1922. febr.4-én Japán és Kína megállapodott Washingtonban, amelyben Japán a *→versailles-i békében* megkapott Santung tartományt (Csingtau és környéke volt n. koncessziós terület, *→Csingtau védelme*) visszaadta Kínának. A szerződésben Kína visszakapta a Csingtau–Csinan vasútvonalat, az I. vh. előtt n. kézen lévő szén- és vasércbányákat kínai–japán vegyesársaságok vették át, a D-Mandzsúriában és K-Mongóliában építendő vasútvonalak finanszírozásához Japán kapott kizárólagos kölcsön-folyósítási jogot. – A négy- és az őthatalmi szerződés ratifikációs okmányainak kicserélése 1923.aug.17-én, a kilenchatalmi egyezmény megerősítő irtainak átadása 1925.aug.5-én történt meg Washingtonban. Az utóbbihoz 1925.nov.13-án Norvégia, dec.5-én Svédország, dec.29-én Dánia is csatlakozott. • **VG, 1635.**

Weber, Victor, Edler von Webenau (Neuhaus [Karinthia], 1861.nov.13. – Innsbruck, 1932.máj. 6.): osztrák-magyar tábornok, a *→padovai fegyverszünet* aláírója. Kat. pályafutásának különlegessége, hogy 1898-ban a *Hadiiskola* elvégzése nélkül, a megfelelő vizsgák letétele után örgyként kerül a *→Vezérkar*hoz. 1907.ápr-tól ezds. *→rendfokozatban* a 69.gy.ezd. pk-a. 1911.máj-tól

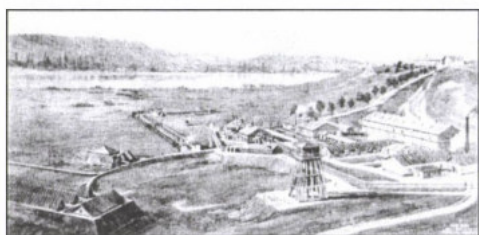
vörögy. A *→Balkán-háborúk* idején a teljes hadilétszáma feltöltött 4.hgy.dd. pk-a. 1914 tavaszától a bécsi legfelsőbb kat. bíróságon szolgál, júl-tól annak alelnöke. – 1914.aug.tól altbgy-ként a cs. és kir. 47.gy.ho., egyben a cattarói *→haditengerészeti támaszpont* pk-a. A *→Lovćen elfoglalásának* előkészítéséért és végrehajtásáért elnyeri a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét. 1916.márc-tól 1917.júl-ig *→Montenegró* kat. fő-kormányzója. Júl-tól 1918.márc-ig a X.hdt., máj-ig az ebből alakult 4.Gen.kdo., máj-aug. között a XVIII.hdt., aug-tól okt. végéig a VI.hdt. pk-a. 1918.okt.27. és nov.3. között vezeti a Padova mellett Villa Giustiban a *→fegyverszüneti* tárgyalásokat, gy.tbk. rendfokozatban. – 1919.jan-ban ny-ba vonul, s 1898-ban megszerzett m. állampolgárságát megtartva Au-ban él. • **PF, 1636.**

Weber–Diaz-egyezmény: *→Padovai fegyverszünet*

Weiss Manfréd, csepeli, báró (Pest, 1857.ápr. 11. – Bp., 1922.dec.25.): nagytőkés, fegyvergyáros. 1897-ben hozza létre lőszer-, kat. felszerelés- és konzervgyárát a Csepel-szigeten, amely a századfordulóra az OMM egyik legjelentősebb hadiüzemévé és a bir. legnagyobb konzervgyárává fejlődött. Az I. vh. kitörése után ~ növelte a gyár termelési kapacitását és a *→Weiss Manfréd Művekben* foglalkoztatott munkások számát. A *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége* alelnöke, számos vállalat és bank igazgatósági tagja. 1916-tól a *→Főrendiház* tagja, 1896-ban „csepeli” előnévvel nemesi címet, 1918-ban br. rangot kapott az uralkodótól. A komm. hatalomátvétel után, 1919.márc.26-án gyárát az *→államosítások* során „szocializálták”. A TK bukása után visszakapta, ám 1919.őszén (1920-as árfolyamon számítva) több, mint 400 millió korona értékű kárt okozva kifosztotta a megszálló ro. hds. (*→hadipar vesztesége* [I.]). • **PÁ, 1637.**

Weiss Manfréd Művek: a két *→világháború* alatt az egyik legjelentősebb magyar hadiüzem-csoport. A *Weiss Manfréd Lőszer, Acél- és Fém-művei Rt.* az I. vh. idején az OMM második legnagyobb lőszergyára, egyben *→Magyarország* legnagyobb hadiüzeme volt. Elődjét *→Weiss Manfréd* és testvére, Berthold 1888-ban alapította Bp-en. A gy. *→lőszergyártás* (2.) fellendülése

után 1892-ben a Weiss-testvérek Csepelen építettek fel új gyártelepet. Az egyre bővülő gyár az →*Oszták-Magyar Monarchia hadszervezete* gy. →*töltényhüvely-ellátásának* 24 %-át birtokolta, napi 100.000 db-os kapacitással. 1898-ban megkezdte a tü. lövedékhüvelyek, 1904-től a →*tüzérségi löszerek* gyártását is. – A ~ jelentős exporttevényt folytatott, 1905-ben Or-gal kötött szerződést 100 millió gy. töltény szállítására mint az OMM egyik legnagyobb hadiszállítója. – A háb. kezdetére az 1888-as 25 fős munkáslétszám 10 ezer főre nőtt. A háb. alatti csúcsidőszakban a ~ napi 28.000 db (7,5 és 42 cm-es űrméret közötti) tü. löszert és 2.000.000 db gy. töltényt szerelésére

A Weiss Manfréd-gyár csepeli telepe 1893-ban

volt képes 25 ezer munkással. A csepeli gyártelep minden létesítménnyel rendelkezett, amely képessé tette bármely űrméretű tü. löszert és gy. töltényt tömeggyártására: vasat és különleges acélokat előállító kohászati üzemekkel, réz, nikkel, bronz feldolgozására alkalmas gépsorokkal, szalag-, rúd-, és csőhengerművekkel, anyagvizsgáló laboratóriummal, lőpor- és robbanóanyag-raktárakkal, rendező pályaudvarral. A ~ 1914–1918 között összesen 10.000.000 db tü. löszert állított elő. Az első háb. év havi 130.000 db-os átlagáról 1917.jan-ra a csúcsnak számító 348.000 db-ra emelte termelését. – A háb. után a hadiipari korlátozásoknak megfelelően átalakított termelési struktúra jelentős része a haditermelés szolgáltatásban maradt. A munkáslétszám 1920-ra 5425 főre csökkent. A HM 1921-ben 15 éves szerződést írt alá a ~-kel, a hds. immár egyedüli löszerszállítójával. A ~ kötelezte magát napi 1.000.000 db gy. töltény és 5.000 db tü. löszert rejtett gyártási kapacitásának fenntartására. A HM vállalta évente 30.000.000 db gy. töltény és 150.000 db tü. löszert megvásárlását. A →*trianoni béke katonai határozványai*ban engedélyezett űrméretű

(7,5-10,5 cm) és darabszámú (évi 12.400 db) gyártókapacitás fölött is rendelkezett rejtett gyártási képességgel. Ezt felfedve a SZKEB az 1920-as években többször bezáratta a löszerezemet. – (További történetét lásd a *Magyarország a második világháborúban* c. lexikonban.) ♦ **KV, 1638.**

Wekerle-kormány (harmadik): az 1917.aug.20. és 1918.okt.31. között →*Wekerle* Sándor me. vezetésével hivatalban lévő, a végrehajtó hatalmat gyakorló miniszteri testület. (Az első ~ 1892.nov. 19. és 1895.jan.14., a második 1906.ápr.8. és 1910.jan.17. között volt hivatalban.) Tagjai: *Ugron* Gábor (ifj.) bm. (1918.jan.25-ig), br. →*Szurmay* Sándor gy.tbk. hm., gr. *Zichy* Aladár a kir. személye körüli miniszter, gr. →*Apponyi* Albert vkm. (1918.máj.8-ig), →*Gratz* Gusztáv püm. (1917.szept.16-tól), *Grecsák* Károly iüm. (1918.jan.25-ig), *Mezőssy* Béla fm. (1918.jan.25-ig), gr. *Serényi* Béla kereskedelmi (1918.jan.25-ig), *Unkelhäusser* Károly hr-szlavón-dalmát, gr. *Hadik* János közlélemezési (1918.jan.25-ig), gr. *Batthyány* Tivadar a munkaügyi és népjóléti kérdésekkel megbízott tárca nélküli (1918.jan.25-ig), *Földes* Béla a gazd. átmenettel megbízott tárca nélküli (1918.máj.8-ig), *Vázsonyi* Vilmos a választójogi reform kérdésével megbízott tárca nélküli miniszter (1918.jan.25-ig). – A ~ új tagjai: *Tóth* János bm. (1918.jan.25-től máj.8-ig) majd a BM-ot a me. vezeti (máj.8-tól), gr. *Zichy* János vkm. (1918.máj.8-tól), *Gratz* Gusztáv megbízását követően a No-gal folytatott gazd. tárgyalásokkal a PÜM-ot a me. vezeti (1917.szept.16-tól 1918.febr.11-ig), →*Popovics* Sándor püm. (1918.febr.11-től), *Vázsonyi* Vilmos (1918.jan.25-től máj.8-ig) majd *Töry* Gusztáv iüm. (1918.máj.8-tól), br. *Szterényi* József kereskedelmi (1918.jan.25-től), gr. *Serényi* Béla fm. (1918.febr.11-től; jan.25-től febr.11-ig a me. vezeti a tárcát), hg. *Windischgrätz* Lajos közlélemezési (1918.jan.25-től okt. 25-ig, a KKÜM I. o.főnökévé való meghívásáig), gr. →*Esterházy* Móric a népegészséggel megbízott tárca nélküli miniszter (1918.jan.25-től máj. 8-ig), egyben a VKM vezetésével megbízott miniszter (1918.febr.3-tól márc.6-ig), *Nagy* Ferenc államtitkárként a Közlélemezési Minisztérium vezetője (1918.jan.17-25, ill. 1918.okt.25-től). – Az 1917.szept.12-én ismertetett kormányprogram a folyamatosságra helyezte a hangsúlyt, tovább

kívánta vinni elődje választójogi reformját, szoc. és közoktatási terveit, s birtokpol. reformokat is kilátásba helyezett. A folyamatosság jelzésére átvette az →Esterházy-kormány minisztereit. Bár elfogadta a még gr. →Tisza István m. és Heinrich →Clam-Martinic ot. me. által kötött gazd. kiegyezést, azt az önálló m. vámterületet képviselő, a →Függetlenségi és 48-as Párthoz tartozó miniszterek miatt nem terjesztette a →Képviselőház elé, a régit hosszabbította meg 1919.dec.31-ig. A →hadiszállítási kvótát is meghosszabbították 1 évvel. – 1917.dec.21-én Vázsonyi betérjesztette a gr. →Andrássy Gyula és a →Magyarországi Szociáldemokrata Párt közötti paktum alapján kidolgozott választójogi tv-t. Ez az abszolút többséggel bíró →Nemzeti Munkapárton elbukott, és nem sikerült létrehozni egységes →kormány-pártot sem, a ~ 1918.jan.23-án lemondott. – Az újjaalakított ~ jan.25-én lépett hivatalba. Ez a hds. nemzeti arcúlatának erősítésére helyezte a hangsúlyt, de megvalósítását (uralkodói ígéret alapján) a háb. utánra halasztották. Ezen az alapon alakult meg korm.pártként 1918.febr.1-én a →48-as Alkotmánypárt. A ~ nem volt határozott a balrátolódással és a pacifizmussal szemben, erejéből csupán a Galilei-kör feloszlására és néhány vezetője letartóztatására futotta. Mivel most sem sikerült megegyezni a NMP-tal a választójogi cenzusban, a me. ápr.19-én ismét benyújtotta lemondását. Máj.8-án olyan kabinet élén mutatkozott be, amely kész volt a Tisza által elfogadhatónak tartott választójogi tv. kidolgozására. A júl.19-én elfogadott 1918:XVIII. tc. 2,8 millióra emelte a választásra jogosultak számát, 4-ről 6 elemre a műveltségi cenzust, eltörölte a nők választójogát, s a városokra is kiterjesztette a titkos szavazást. A me. a →Mihalovich Antal hr. bán lemondása kapcsán az uralkodóval támadt vitája miatt szept.30-án lemondott, amit →I. (IV.) Károly nem fogadott el. – Az →Ausztriát föderalizáló okt.16-i uralkodói manifesztum után a ~ aznap megállapította, hogy →Magyarország pol., gazd. és véd. rendszerét a perszonálunió alapján kell újraszervezni. Az állami egység fenntartásával a nemzetiségeknek egyéni jogokat kívánt adni, s kilátásba helyezte az 1868-as m-hr. kiegyezés hr. igények szerinti revízióját. – A kir. 1918.okt.24-én elfogadta a me. előző napi, negyedik lemondását. A ~ 31-éig ügyvezető korm-ként

hivatalban maradt, de az eseményekre érdemi befolyással már nem bírt. A 29-én dezinált gr. Hadik János nem tudott korm-t alakítani, →József kir. hg. →homo regius 31-én kinevezte gr. →Károlyi Mihályt. A →Károlyi-kormány semmit sem vett át elődje ügymenetéből. ♦ KE, 1639.

Wekerle Sándor (Mór, 1848. nov.14. – Bp., 1921.aug.26.): jogász, politikus, magyar miniszterelnök. 1878-tól a PÜM elnöki o. vezetője, 1886-ban államtitkára. 1887-től a nagybányai kerület szabadelvű képviselője a →Képviselőházban. 1889.ápr.9-től püm. Tisza Kálmán és Szapáry

Gyula korm-ában. – 1892.nov.17-től →Magyarország első polg. származású me-e. 19-én megalkuló korm-ában megtartja a püm-i tárcát. Helyreállítja Mo. pü. egyensúlyát, aranyalapra helyezi Mo. valutáját. Hozzákezd az egyházpol. reformokhoz, az →izraelita felekezet bevett vallássá tételéhez, az állami anyakönyvezéshez. A →Főrendiház 1894.máj.10-én elveti a tv.javaslatot kötelező polg. házasságról, 31-én lemond, de a kir. jún.10-én ismét őt bízza meg korm.alakítással. Dec.10-ig megvalósítja az egyházpol. reformokat, de a →Habsburg-dinasztiával kialakult konfliktusa miatt dec.21-én lemond (megbízatása 1895.jan.14-én szűnik meg). – 1896-ban a milleneumi kiállítás zsűrielnöke. A kir. 1896.nov.30-án az újonnan felállított Közigazgatási Bíróság elnökévé nevezi ki, e tiszttel, amelyet második me.ségig tölt be, a Fház tagjává válik. Az uralkodó és a koalíció közötti paktum alapján 1906.ápr.7-én korm.alakítási megbízást kap, a 67-es Alkotmánypárt politikusaként kell magát a Függetlenségi Párttal mint koalíciós partnerrel elfogadtatnia. Ápr.8-án létrejövő második korm-ában megtartja a püm-i tárcát, ápr.8-14. között hm., ápr.8-23. között hr.-szlavón-dalmát miniszter, 1909.szept.23-tól iüm. is. Me-sége alatt hozták meg a munkásbiztosításról, az iparpártolásról, a tv.hatóságok alkotmánybiztosítékairól szóló tv-eket. Az 1907.okt.1-én aláírt gazd. kiegyezésben formális jogi engedményekért cserébe komoly gazd. áldozatokat vállal, pl. a →hadiszállítási kvóta felemelését 36,4 %-ra. A választójog

kiterjesztése megbukik a Függetlenségi párti →*Justh* Gyula csoportján. Az új vasúti szabállyal kiváltja a hr. képviselők obstrukcióját. Az 1908.aug.19-i →*közös minisztertanács*on a Magyar Szent Korona jogcímén támogatja →*Bosznia–Hercegovina annexióját*. Mivel az önálló m. bank kérdésében képtelen megegyezni az uralkodóval és az ot. me-*kel*, 1909.ápr.27-én, majd szept.28-án benyújtja lemondását, amit az uralkodó 1910.jan.17-én fogad el. – 1915.máj-ban az ellenzék -t szeretné látni a me-i székhelyen gr. →*Tisza* István helyett. 1917.jún. elején még elhárítja az uralkodó me-i felkérését, azt csak az →*Esterházy-kormány* bukása után vállalja el, s aug.20-án alakítja meg a harmadik →*Wekerle-kormányt*. Kompromisszumkereső egyénisége inkább teher mint előny, nem képes kellő eréllyel fellépni a mind erősebbé váló →*Antant*-barát és pacifista izgatással, vmint a belső bomlással szemben. Az 1918.jan.9-i →*koronatanács*on a háb. utáni időkre felveti Mo. igényét az önálló hds-re. A máj.30-i, a dszl. kérdéssel foglalkozó közös mt-on Dalmácia Hr-hoz, vmint BH (Fiuméhez hasonló) *corpus separatum*ként Mo-hoz való csatolását. Sikeresen akadályozza meg, hogy →*I. (IV.) Károly* okt.16-án Mo-t is föderalizálja. Az okt.22-i közös mt-ig a →*dualizmus* megint gátlóan hat, itt hajlandó először elfogadni a dszl. egységet (→*trializmus*), de Szent István koronája alatt. Okt.16-án a közös véd. fenntartásával bejelenti Mo. függetlenségét a perszonálunió alapján. 18-án visszautasítja *Vajda* Sándor (később *Alexandru Vaida-Voevod* néven ro. me.), a →*Román Nemzeti Párt* képviselője proklamációját a „ro. nemzet teljes szabadságáról”, s kijelenti, a párt nem képviseli a Mo-i románságot, amelynek többsége a m. állam keretében kíván maradni. A →*Nemzeti Munkapárt* és a →*48-as Alkotmánypárt* egyesülésekor mondott okt.22-i beszédében a legfontosabb a közrend fenntartását és a határok véd-ének megszervezését minősíti. Okt.23-án a fiumei kat. lázadás miatt lemond, amit az uralkodó másnap elfogad. →*Károlyi* Mihály gr. kinevezéséig ügyvezető me. – Az összeomlás után visszavonul, a TK alatt tús. 1920-ban a *Közművelődési Tanács*, 1921.ápr.16-tól haláláig a *Pénzügyi Tanács* elnöke. – 1891-től valóságos belső titkos tanácsos. 1914-től az MTA igazgató, 1918-tól tiszteletbeli tagja. ♦ **KE, 1640.**

Wheel Machine: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Whippet: →*Mark*

Willerding Rezső, báró, lovag, v. (Pest vagy Buda, 1866.jan.1. – Sopron, 1928.aug.28.): hivatásos katona, eredetileg cs. és kir. gyalogostiszt, gyalogsági tábornok. 1883-tól kat. mű. ak-t végez Bécsben. 1886.aug.18-tól hdgy. a cs. és kir. 29.táb.vad.zlj-nál. 1889–1891 között elvégzi a bécsi *Hadiiskolát*. 1894.nov.1-től 1899-ig a →*Vezérkar* igazgatósági irodáján <Direktions-Bureau> szolgál Bécsben. 1905.nov.1-től vk. alez. 1907.nov.1-től 1909.júl.1-ig csapatszolgálatát tölti a soproni 48.gy.ezd-nél, 1909.máj.1-től ezds. →*rendfokozatban*, majd a kolozsvári 62.gy.ezd. pk-a. 1913.máj.1-től a soproni cs. és kir. 28.gy. dd. pk-a, 1914.máj.4-től vörgr. – Az I. vh. kitörése után a →*keleti hadszíntéren* harcol dd-ával. 1914.dec.18-tól a cs. és kir. 14.gy.ho. harcászati pk-a <taktischer Kommandant>, 1915.márc.14-től a cs. és kir. 32.gy.ho. pk-a. 1914.aug.23. és szept.9. között →*Galiciában* (→*kraśniki csata*, →*lemburgi hadjárat*) tanúsított helytállásáért 1917.aug.17-én megkapja a *Katonai Mária Terézia Rend* lovagkeresztjét és elnyeri a m. bárói méltóságot. 1916.nov.14-től altbgy. 1917.febr.12. - márc.24. között (ho.pk-i beosztása mellett) a laibachi vk. ti. tanfolyam pk-a (→*tiszti továbbképzés*). 1917.dec-től →*József* fhg. seregcsoportjának vkf-e a DK-i fronton. 1918.jan-tól az ot-m. 6.hds. vkf-e az →*olasz hadszíntéren*, júl-tól a tiroliai arcvonal vkf-e. – 1918.nov. végén ny-ba helyezik. 1919 kora őszén jelentkezik a →*Nemzeti Hadseregbe*, ahol az újjászervezést irányítja mint gy. felügyelő. 1920.márc.1-től, →*Horthy* Miklós fővezér →*kormányzóvá* választásától az államfő mint Legfelsőbb Hadúr mögött gy. felügyelői minőségében gyakorlatilag a NH legfőbb kat. irányítója. 1921.jan.10-től 1922.jan.4-ig a NH csapattöfelfelügyelőjeként (rejtve) a NH főpk-a. A második →*királypuccs* idején nem ért egyet a kir. lal való szembefordulással, ezért felmentését kéri, s beosztását gyakorlatilag nem tölti be. Hivatalos felmentésére 1922.jan.4-én kerül sor, febr.1-től átmeneti viszonyba, majd ny-ba kerül. 1921.febr.21-től (febr.1-i ranggal) gy.tbk., aug. 21-től a →*Vitézi Rend* tagja. ♦ **SzS, 1641.**

Wilson Machine: →*Páncéljárműgyártás* (III.)

Wilson, Woodrow Thomas (Staunton [Virgini-a], 1856.dec.28. – Washington, 1924.febr.3.): az USA 28., demokrata elnöke. Ügyvéd, történelemtanár, 1890–1910 között a princetoni egyetem professzora, majd rektora. 1910-től New Jersey

dem. párti kormányzója. 1913.márc.4-én foglalja el az elnöki széket. Első ciklusát liberális belpol., Latin-Amerikában az ún. „furfósbot-pol.” jellemzi (kétszeri betörés Mexikóba, Haiti és Dominika megszállása). – Az I. vh. kitörésekor semlegességet proklamál, ám kezdettől NBR-val rokonszenvez, s hadianyagot szállíttat az *→Antant*nak. A háb. első 2 éve alatt az USA adós országból a világ legfőbb hitelezőjévé válik. 1916.nov.7-én ismét elnökké választják. Az Eu-i erőegyensúly fenntartására törekszik, de az USA érdekeinek megfelelően, jelszava: „Béke, győzelem nélkül.” Több eredménytelen békeközvetítési kísérletet tesz (*→wilsoni békeakciók*). Miután meghirdetik a korlátlan n. *→tengeraltjáró-háborút*, 1917. febr.4-én az am. kongresszus megszakítja a dipl. kapcsolatokat No-gal, majd a *→Zimmermann-távirat* és több am. hajó elsüllyesztése után, ápr. 6-án *→hadüzenetet* küld annak. Az AH-kal nem lép szöv-re, hanem „társul” velük, így azok korábbi szerződéseit és állásfoglalásait nem kötik. – Az AH vezetői közül ~ áll ki a legkövetkeztetesebben az OMM (föderalizált) egysége mellett. Gazd. és pol. szempontból irracionálisnak tartja sok kis „nemzetállam” létrejöttét: azok nem lesznek képesek prosperálni, vmint helyettesíteni az OMM-t, azaz ellensúlyozni a n. és az or. nagyhatalmi törekvéseket. Kezdeményezi és támogatja az OMM különbékéjére irányuló *→béketaogatódzásokat*. Az USA csak 8 hónappal No. után, 1917.dec.4-én lép *→hadiállapotba* az OMM-val. – 1918.jan.8-i kongresszusi üzenetében hirdeti meg békejavaslatát, az ún. *→Wilsoni 14 pontot*, amelyet a „wilsonizmus Magna Chartájának” is neveznek, de amely tkp. a háb. folytatásának igazolását adja. Ebben liberális elveken és a status quo alapuló békét javasol, benne az OMM népei autonóm fejlődésének biztosítását, vmint a *→Nemzetek Szövetsége* létrehozását. – 1918 nya-

rán feladja az OMM egységét védő álláspontját, mivel (pl. éppen megfelelő am. ajánlat hiányában) az OMM már nem volt leválasztható Norról. Máj.29-én a ~ vezette am. korm. kinyilvánítja a *→római nemzetiségi kongresszus* határozatának elfogadását. Jún-ban, (csak második látogatásakor) fogadja a *→cseh nemzeti mozgalom* vezetőjét, *→Masarykot*. Szept-ben elutasítja gr. *→Burián* István ot-m. közös kűm. békekísérletét. Az okt.4-i ot-m. megkeresésre azt válaszolja: a bir-nak a nemzetiségeivel kell tárgyalnia. *→I. (IV.) Károly* okt.16-i, *→Ausztriát* föderalizáló manifestuma után kijelenteti, hogy az OMM-val kötendő békéhez a 14 pont már nem adhat alapot. – A forr. mozgalmaknak gazd. segélyprogrammal akar gátat vetni. A *→békekonzferencián* eleinte személyesen vezeti az am. delegációt. Bár 14 pontja részben ellentétben állt az AH titkos szerződéseivel, partnerei (fenntartással) elfogadják azt a békekötés alapjául. Pozícióit azonban gyengíti, hogy az 1918-as választásokon a kongresszus mindkét házában republikánus többség jön létre, amely (felelevenítve az *→izoláció* politikáját) kényszeríti, hogy ~ szüntesse be Eu. anyagi támogatását és vonja ki az am. hds-et. – *→Lloyd George* brit me-kei elveti a Mo. elleni kat. intervenciót. A jún.7-i *→Clemenceau-jegyzék* elutasítása után kifejti: a *→román megszállás* jobban segíti a bolsevizmus Mo-i fennmaradását, mint bármiféle propaganda, s „amennyiben szerencsétlenségére m. lenné, fe-t ragadnék ellenük”. – Képtelen az am. érdekek képviselésére, az ún. *wilsonizmus* elveiből semmit sem sikerül elérnie (pusztán a Nemzetek Szövetsége létrehozását). Durva nyersességgel az AH és kis szöv-ei hatalmi érdekei döntenek, akár ~on keresztülgázolva is. Ezért, vmint romló egészsége miatt 1919.júl-ban (többszöri bejelentés után) otthagyja a békekonzf-t (betegsége idején teljhatalmú megbízottja Edward *→House*). 1920.márc.19-én a Szenátus leszavazza a *→versailles-i béke*, vmint a *Népszövetség Alapokmányának* ratifikálását, majd elutasítja a többi békét is, és a *→hadviselő* államokkal külön-külön köt békét. Ez ~ külpol-jának teljes kudarcát, ill. az izoláció újraedését jelenti. – 1919-ben elnyeri a Nobel-békedíjat. 1919. okt.2-án agyvérzésben megbénul. Az 1920. évi elnökválasztásokon már nem indul. 1923-ban kiadja Emlékiratait. ♦ **BZ, 1642.**

Wilsoni békeakciók: →*Mensdorf-House-tárgyalások*, →*Wilsoni békecélok*, →*Wilsoni közvetítési ajánlat* (I., II., III.), →*Wilsoni 14 pont*

Wilsoni békecélok: az USA elnöke béketeremtési kísérleteinek egyike. Az 1916.dec.18-i harmadik →*Wilsoni közvetítési ajánlat* meghíúsulása után Woodrow →*Wilson* am. elnök úgy vélte, konkrétan kell meghatároznia az USA béke-céljait. Az 1917.jan.22-i szenátusi beszédében („elnöki üzenet”) kifejtett ~ alapjaiban már megegyeztek az 1 évvel később meghirdetett →*Wilsoni 14 pont*tal, ugyanakkor lényegesen eltértek az 1916.dec.18-i am. jegyzékre adott 1917.jan. 17-i →*Antant-válaszjegyzéktől* (II.). Tükrözték az USA érdekeit, amelyek eltértek az →*Antant* hadicéljaitól. Fő irányelvük az Eu-i hatalmi egyensúly fenntartására irányuló törekvés volt („béke győzelem nélkül”). Fontos pontjai voltak a tengeri kereskedelem szabadsága és a →*Nemzetek Szövetsége* megalakításának gondolata. A leglényegesebb különbség a ~ és az AH válaszjegyzéke között az →*Osztrák–Magyar Monarchia* és →*Törökország* vonatkozásában mutatkozott meg. Míg az utóbbi a két bir. nemzeti elv alapján való területi átrendezését tűzte ki célul, addig a ~ a népek egyéni és szociális fejlődését, ill. vallásszabadságát akarta biztosítani. Wilson egyedül az önálló →*Lengyelországot* tartotta szükségesnek. (Még: →*Béketapogatódzások*) • SÄ, 1643.

Wilsoni közvetítési ajánlat (I.): az USA elnökének első béketeremtési kísérlete. Az 1914.nov.2-i brit blokád-deklaráció keltette am. felháborodás, és a várható n. reakciók elkerülése végett Thomas Woodrow →*Wilson* am. elnök megpróbált közvetíteni →*Nagy Britannia* és →*Németország* között, s egy, az ált. béke megteremtésére irányuló tervezetet küldött a brit, és bizalmasával, Edward →*House* ezds-sel a n. korm-hoz is. Ebben a későbbi →*Wilsoni 14 pont* alap gondolatai szerepeltek (annexió nélküli béke, minden állam területének és birtokainak garantálása, garanciák a militarizmus ellen, általános leszerelés). House 1915.febr.6-án NBr-ba, onnan No-ba utazott. Célja annak elérése volt, hogy NBr. minden élelmiszer-szállító hajót engedjen át a →*blokádon*, No. pedig vonja vissza a kereskedelmi hajók elleni korlátozott →*tengeralattjáró-háborút*.

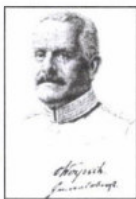
House hónapokig tárgyalt, ám végül 1915.jún.6-án eredmény nélkül tért haza, mivel egyik korm. sem volt hajlandó elsőnek engedményt tenni. (Még: →*Béketapogatódzások*) • SÄ, 1644.

Wilsoni közvetítési ajánlat (II.): az USA elnöke béketeremtési kísérleteinek egyike. Woodrow →*Wilson* am. elnök 1916.máj.27-i beszédében felajánlotta, hogy közvetít a →*hadviselő* felek között, s hogy a megegyezés betartását az USA garantálni fogja. Ezután az am. korm. fokozottan sürgette a →*béketapogatódzásokat*. Előzőleg, 1916.jan-ban Edward →*House* ezds. →*Nagy-Britanniában*, febr-ban →*Németországban* járt, hogy előkészítse az újabb ~ot. Wilson egyfelől úgy vélte, ez az utolsó lehetőség az ált. megegyezéssel béke megteremtésére az Eu-i hatalmi erőegyensúly felborulása nélkül, másfelől az 1916 őszi választásokon mint „béketeremtő” kívánt újra indulni. House 1916.márc-ban azzal tért haza No-ból, hogy a n. vezetés örömmel fogadna egy újabb ~t, mivel abban az USA semlegessége fenntartásának jelét véli felfedezni. A ~ azonban kudarcba fulladt, mivel a Londonban támasztott 4 feltétel közül (a →*belga semlegesség* és szuverenitás helyreállítása, →*Elzász–Lotharingia* Fr-hoz csatolása, a →*Tengerszorosok* és Konstantinápoly or. ellenőrzés alá kerülése, egyeztető tárgyalások a n. gyarmatok sorsáról) Berlin csak az elsőt fogadta el. Wilson máj.27-i beszéde Londonban és Berlinben a jóindulatú fogadtatáson túl semmilyen hatást nem ért el. • SÄ, 1645.

Wilsoni közvetítési ajánlat (III.): az USA elnöke béketeremtési kísérleteinek egyike. Woodrow →*Wilson* am. elnök a korábbi →*béketapogatódzások* kudarcá után 1916.dec.18-án az összes →*hadviselő* országhoz eljuttatott jegyzékében kérte, hogy az →*Antant*, ill. a →*Központi Hatalmak* korm-ai közöljék, a béketárgyalásokat mely feltételek mellett hajlandók elkezdni. A ~ot az is motiválta, hogy az USA az I. vh. első két évében jelentős pol. és gazd. hasznot húzott a hábból (az AH az USA adósaivá váltak), ám a háb. elhúzódása az Eu-i hatalmi egyensúly felbomlásával fenyegetett, az pedig az USA belépését, vagyis addigi pozíciójának feladását vonhatta maga után. A →*tengeralattjáró-háború* kiszélesedésének lehetősége is Wilson békeközvetítési

pol-jának erősödését segítette elő. A →*Központi Hatalmak válaszigygyzéke* kitért a ~ elől, az 1917. jan. 17-i →*Antant-válaszigygyzék* (II.) konkrét feltételeket tartalmazott. ♦ **VG, 1646.**

Wilsoni 14 pont: az USA elnökének legátfogóbb béketeremtési kísérlete. Woodrow →*Wilson* am. elnök a ~ot 1918.jan.8-i kongresszusi üzenetében fogalmazta meg. Kidolgozásában részt vett Edward →*House* ezds. Noha az USA a ~ meghirdetésének idején már →*hadviselő* fél volt, ellentétben a korábbi am. →*béketafogatódászok*kal, illeszkedett azok folyamatába. Ezzel együtt a ~ értékelhető az USA hadba lépése, egyben a háb. folytatása indoklásának is (legalábbis a ~ eléréséig). Az →*Antant* számára a ~ csak részben volt elfogadható, mivel több tekintetben ellentétben állt kisebb szöv-eiknek tett korábbi ígéreteivel (az USA-t ezen ígéretek mint „társult hatalmat” nem kötelezték). A →*Központi Hatalmak* számára a ~ egyes elemei viszont 1918 elején még túlzónak tűntek, azokat csak 1918 őszére fogadták el, akkor azonban már későn. – A ~: 1. nyílt tárgyalások a hadviselő felek között a titkos dipl. megszüntetésével; 2. a tengeri hajózás szabadsága; 3. a gazd. korlátozások feloldásával a nk. kereskedelem szabadsága; 4. a f.zetek szintjének leépítése; 5. a gyarmati kérdés tárgyalásos rendezése; 6. a megszállt or. területek kiürítése és →*Oroszország* belpol. szabadsága; 7. *Belgium* szuverenitása és a →*belga* semlegesség visszaállítása; 8. →*Elszász–Lotharingia* Fr-hoz csatolása; 9. →*Olaszország* etnikai határainak megteremtése; 10. az →*Oszták–Magyar Monarchia* nemzeteinek autonómiája; 11. →*Szerbia* számára tengeri kijárat biztosítása, Szerbia, →*Montenegró*, →*Románia* kiürítése és etnikai határainak megteremtése; 12. →*Törökország* nemzeteinek autonómiája; 13. a szuverén →*Lengyelország* létrehozása és tengeri kijárához juttatása; 14. a →*Nemzetek Szövetsége* felállítása. ♦ **RI, 1647.**

Woyrsch, Remus von (Pilsnitz, 1847.febr.4. – Pilsnitz, 1920. aug.6.): német tábornok. 1866-tól hdgy., a königráti csatában ot. fogságba esik. 1896-tól ezds., 1897-től vörögy., 1901-től altbgy. 1903-tól a breslaui <Wróclaw>

VI.hdt. vezénylő tbk-a. 1905-től gy.tbk. 1911-ben rendelkezési állományba helyezik. – 1914.aug-tól Német–Szilézia nf. (Landwehr) hdt-ének pk-a, aug.15-től ot-m. alárendeltségben ln. területen előrenyomul Kalisz–Czestochowa irányába. 1914. okt.1-től a →*hadcsereg* (9. német) kötelékébe kerül. 1914.nov-tól vezds., s a Nida és a Pilica vonalát védő seregcsoport pk-a. 1915.jan-tól a róla elnevezett hds. pk-a. Júl.18-án Sziennonál áttöri az or. vonalakat, előkészítve Iwagorod →*övvárának* bevételét (→*orosz erőrendszer*, második →*iwagorod–varsói csata*). 1916.aug-dec-ben →*Galiciában* vezeti hdses-ját. 1917-től tbgy. Mint Szilézia felszabadítója, szűkebb hazájában nagy népszerűségnek örvend. 1919-ben a →*Lengyelország* ellen felállított D-i n. hds. pk-a. – Elnyeri a Pour le Mérite →*kitüntetés*. ♦ **IP, 1648.**

Wulff Olaf Richárd, báró (Bp., 1877.febr.12. – Costa Rica, 1955.jún.12.): osztrák-magyar tengerésztiszt, cs. és kir. fregattkapitány, m.kir. folyamőr vezérőrkapitány. 1891–1895 között végez a fiemei →*Haditengerészeti Akadémián*. 1916-tól kkap., 1918-tól fkap., 1920-tól skap. (főkapitány), ?-tól vezérkapitány (eltngy.), 1933-tól vezérőrkapitány (altngy.). – 1909–1910 között a PANTHER crk-n K-Ázsiában szolgál, a →*kinai tűzoltási hadműveletben* az ot-m. →*tengerészgyalogság* pekingi különítményének pk-a. 1901–1902, 1908–1909 között és 1913-ban a *Haditengerészet Budapesti Különítményénél* szolgál, majd monitorpk. 1914-ben a Balkán-hds. haditengerészeti előadója, 1914. szept.15. - okt.2. között a →*Dunaflottilla* megbízott pk-a, majd monitorpk. 1917-től az I. monitorcsoport (később I. monitoro.) pk-a. 1918.ápr-szept. között az ot-m. →*haditengerészet* Fekete-tengeri különítményének pk-a (→*Dunaflottilla harcai*). Részt vesz minden folyami hdm-ben, különösen kitűnik a →*Belgrád elfoglalásában* (mindkét szer), a rahovói híd és a szisztovói átkeles körüli harcokban. Az 1918. eleji →*breszt-litovszki*, tavaszán a →*bukaresti béke tárgyalása*in ~ képviseli a haditengerészetet. – 1919.márc. 22-én letartóztatják, de megszönik és Bécsbe távozik. 1919-ben révőrkapitány (→*révkapitányság*).

1920-tól a m.kir. → *Folyamórség* megteremtője és első pk-a (felügyelője, szemlézője). 1933.márc.1-től ny-ba helyezik. – Számos → *kitüntetés*, közte a *Katonai Mária Terézia Rend* és a *Lipót Rend* lovagkeresztje a hadi ékítménnyel és a kardokkal birtokosa. ♦ SGy, 1649.

Wurm, Wenzel, Freiherr von (Karolinenthal [Csehország], 1859.febr.27. – Bécs, 1921.márc.21.): oszt-rák-magyar vezérezredes. A bécsi kat. műszaki ak. után 1879.ápr.24-től hdgy. az olmtüzi cs. és kir. l.mű. ezd-ben. 1883–1885 között

elvégi a bécsi magasabb mű. tanfolyamot. 1900. ápr.5-től a pozsonyi V.hdt. vkf-c, nov.1-től ezds. 1906.nov.1-től vörge. és a pilseni 37.gy.dd., 1907.júl.27-től a trienti 16.gy.dd. pk-a. 1910. febr.18-tól a 19.gy.ho.pk-a Pilsenben, nov.1-től altbgy. 1914.febr.12-től a XVI.hdt. megbízott pk-a Ragusában. – 1914.aug.1-től tbszn. → *rendfokozatban* a XVI.hdt. pk-a és vezénylő tbk. Ragusában. E hdt. élén részt vesz az 1914-es → *Szerbia* elleni → *Potiorek-offenzívákban*, a 6.hds. kötelékében a Kolubara és a Ljig folyóig tör előre. 1915.máj. végétől az Isonzónál harcol hdt-ével az → *olasz hadszíntéren*. Az → *isonzói csaták* közül 11 részese. 1917.aug.10-től vezds., aug.23-tól 1918.jan.6-ig az 1. Isonzó-hds., majd az össze-vont Isonzó-hds. pk-a a háb. végéig. Részt vesz a → *caporetói áttörésben* és a → *piavei átkelésben*. 1918.nov.14-én Laibachban fejezi be működését. – Titkos tanácsos, ot. br. ♦ BT, 1650.

Württembergi választófejedelemi hadsereg:

→ *Német császári hadsereg*

X: → *Etelközi Szövetség*

Ypres-i csaták: ütközetek a → *nyugati hadszíntéren*. – 1. 1914.okt.14-én Erich von → *Falkenhayn* altbgy., a n. → *OHL* főnöke a n. 4. és 6.hds-et a belgiumi Ypres <Ypern> ellen vezette, ahol a brit exp. hds. és a belga hds. csatlakozott. A n. → *támadás* 9 nap után elakadt, a szöv-ek a fr. erősítés beérkezével a → *frontvonalat* stabilizálták. A belgák a zárógátak megnyitásával a várostól a tengerig húzódó területet elárastották. A szöv.

ellentád. után, nov.11-én a harc elült. Ypres és környéke brit kézen maradt, a kiszögellés 9 km-re nyúlt be a n. vonalakba. Az ang-ok 58.155, a fr-k 50.000, a n-ek 130.000 embert veszítettek, a belga csapatok 40 %-a veszett oda. – 2. 1915.ápr.22-én a n-ek klórgázt fúvattak a brit csapatokra az ypres-i kiszögellésben (→ *vegyi harc*), ezzel 6 km-es rést ütöttek a → *védelemben*. A brit 2.hds. kanadai tart-okkal megállította az azonnal megindult n. előrenyomulást. A britek 24-én újabb n. gáztád-t szenvedtek el. Máj.1-én visszavonultak Ypres pereméig, de a várost megtartották. Máj.25-én a n. tád. leállt. A védők 60.000, a támadók 35.000 kat-t veszítettek. – 3. 1917.jún.7-én ang. és új-zélandi csapatok elfoglalták Messinest. A szöv. előretörés 14-én leállt. Júl.27-én a brit 5. hds. 10 napos tü. előkészítés után tád-ba lendült és 3 km-t, a brit 2.hds. 8 km-t haladt előre, s teret nyertek a fr-k is. Nov.6-án a kanadaiak és az ausztrálok bevették Passchendaelét. Ez volt a vh-ban a legtöbb áldozattal járó brit tád: 8 km-es előrejutásért 240.000 kat. dőlt ki a sorból. A n-ek 200.000 főt veszítettek. ♦ BT, 1651.

A harmadik ypres-i csata

Z, Zs

Zadravec István (Csáktornya, 1884.júl.26. – Zsámbék, 1965.?): ferences rendi szerzetes, római katolikus tábori püspök, m.kir. vezérőrnagy. Római teológiai tanulmányok után 1907-ben a lateráni bazilikában szentelik pappá. Gyön-

gyönsön és Baján teológiai tanár, 1914-től Szegeden ferences rendházfőnök. – 1919 tavaszán a szegedi →*Antibolszevista Comité*, nyarán az →*Etelközi Szövetség* egyik alapítója, az utóbbi *Vezéri Tanácsának* tagja. A →*Prónay-különmény* táb. lelkészeként részt vesz a →*Nemzeti Hadsereg* szervezésében. A jó fellépésű, kellemes orgánumu ~ szuggesztív erejű beszédeivel támogatja a „keresztény-nemzeti gondolatot”, ill. →*Horthy* Miklóst, aki táb. püspököknek szemeli ki, s felkéri →*Csernoch* János hercegprímást római közbenjárásra ~ kinevezésének érdekében. →*XV. Benedek* pápa 1920.márc.22-én domitianopolisi címzetes püspökké nevezi ki, a →*kormányzó* máj.7-én megbízza a NH →*tábori lelkész*tének vezetésével. – ~ meghatározó szerepet játszik a →*tábori lelkész*et (II.) kialakításában, a r.k. táb. lelkészek feladatainak meghatározásában. A *Római Katolikus Tábori Püspökség* élén sokat tesz a táb. lelkészek munkájának elismertetése, a kat-k lelki gondozásának szabályozása, a katonahősök emlékének ápolása, a katonasírok gondozása, a védőszentek, közöttük Kapisztrán Szent János kultuszának terjesztése, a táb. kápolnák építése, a kat-k számára énekeskönyvek nyomtatása, a laktanyai könyvtárak létesítése érdekében. Hazafias beszédeivel, →*irredentizmus*ával a nemzeti öntudat ébrentartásáért fáradozik. Nem volt Mo-on →*hősi emlékmű* vagy zászlószentelés, amelyre ne hívták volna meg. A hazafias és vallási kötelességek teljesítése terén ~ egyaránt szigorú a lelkészekkel és a ti-ekkel. Fellép a táb. püspök joghatóságának kiterjesztéséért, ám követelése

nem mindig találkoznak egyháza, ill. a kat. vezetés egyetértésével. – A frankhamisítási ügyben játszott vezető szerepe miatt le kell mondania, 1927.márc.1-én mint táb. püspök ny-ba kerül, de egyházi címét megtartja. A pol. élettől nem vonul vissza, aktívan bekapcsolódik a leventemozgalomba, a leventék püspökének is nevezik. A II. vh. alatt nincs tényleges szerepe. 1946-ban letartóztatják, 2 év börtönre ítélik, 1947 végén szabadul. Az 1950-es években részt vesz az ún. „*Missziós Egyház*” jezsuita mozgalomban, 1954-ben az illeg. *Magyar Keresztény Nemzeti Párt* vezetője. 1960-ban titokban papokat szentel, akiket az állam előzőleg kizárt a szeminárium-ból. Zsámbékon telepszik le. ♦ **VJ, 1652.**

Zágrábi katonai parancsnokság: →*Hadtestparancsnokság* (XIII.)

Zalocszei ütközet: →*Dnyeszter menti offenzíva*

Zárai katonai parancsnokság: →*Hadtestparancsnokság* (XVI.)

Zárai rezolúció: →*Fiumei rezolúció*

Záró erődítés: járható irányt elrekeszelő →*műszaki zár*. Magashegységben vagy mocsaras területen, ált. gyér úthálózatú térségben építették ki, ahol a lezárt irány megkerülése szinte lehetetlen volt. – Az ot-ol. határon 1915-ben a OMM tiroli és karinthiai határának ~ei biztosították a túlerezű ol. tád. kivédését, a továbbiakban pedig

Páncélkúpola a Plöcken-hágónál

alapját képezték a kiépülő →*védelem*nek. Az alpesi ~ek, magukra vonva az ol. neh.tű. tűzét, tehermentesítették a táb. véd. berendezéseket. No-ha távolharc-berendezéseiket megsemmisítették,

a közelharcra még alkalmasak maradtak. Az el-lentámadó ot-m. erők kiindulási pontjául szolgál-
gáltak, vagy befogadták a visszavonuló csapato-
kat. (Még: →Államerődítés) • BE, 1653.

Záróvonal: az a meghatározott terepszakasz a
→hadművelési területnek a→hátország felé eső
határán, amely elválasztja a→katonai közigaz-
gatás (II.) hatálya alá eső területet a polgáritól.
A ~at csak az illetékes kat. pság engedélyével
lehetett átlépni, azt a legtöbbször a→tábori
csendőrség biztosította. • SzB, 1654.

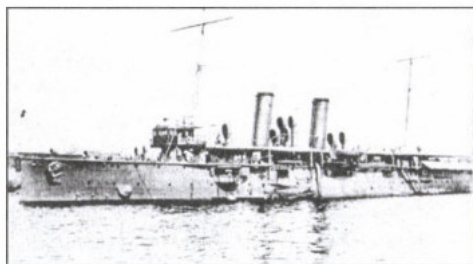
Zászló: →Folyamrendészeti lobogó, →Hajóki-
seregi lobogó, →Katonai zászló, →Vámlobogó

Zászlóalj <Bataillon>: az alapvető →csapattest
az →Osztrák-Magyar Monarchia hadszerveze-
tésben. 2-4 azonos →fegyvernemhez tartozó →al-
osztályból alakították, kmsz. egy meghatározott
feladatot egységes vezetés alatt végrehajtó szer-
vezési egységként. Az alapvető gyalog~ (→gya-
logság), továbbá a (→tiroli császár) vadász-, az
országos lövész-, a hegyilövész-, a hegyi(vadász)-,
a tábori vadász-, a BH gyalog-, a BH vadász- és
a pót~ ált. 4 századból <Compagnie> és 1 gpu.
osztagból, ill. 900 (hadilétszáma emelve 1400-
1500) főből állt. A ~ megfelelője a→lovasság-
nál és a→tüzérségnél az osztály <Division> volt.
A lov.o ált. 3 szd.-ból <Escadron> és 500 főből,
a tü.o. ált. 2-3 ütegből <Batterie>, ill. 6-12 lg-ből
állt. A táb.vad., a határvad., a hgy. és a BH vad.
→csapatnemben felállítottak önálló táb.zlj.-akat
is. A→rohamcsapat keretében→hadosztályon-
ként roham~akat alakítottak ki. A m.kir. népfel-
kelő gyalog~at (4 szd. és 1 pót szd.), népfelkelő
huszáro-t (3 szd.); a cs.kir. →Landsturmon be-
lülű kivonuló <Auszugs> ~at (4 szd. és 1 pót szd.),
területi <Land-Abwehr> ~at (3-6 szd.) és lovasí-
tott népfelkelő o-t <Reitende-Landsturm-Division>
csak mozgósításkor állították fel. A háb-ban szer-
vezett menet~ak a személyi utánpótlást jelentet-
ték a→hadművelési területen harcoló alakula-
toknak. Az 1916-os→román betörés ellen Pet-
rozsény körzetében 3 bányász~at is felállítottak
a m.kir. →Népfelkelés keretében. A ~at római
→hadrendi számmal jelölték. • RI, 1655.

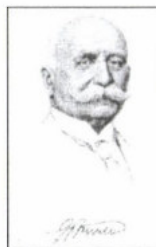
Zászlószög: →Hadi zászlószög

Zborowi áttörés: →Dnyeszter menti offenzíva

ZENTA elsüllyesztése: az osztrák-magyar cs. és
kir. →haditengerészet első összevágása a brit és
a fr. haditengerészettel. 1914.aug.16-án a→blo-
kádszolgálatot →Montenegró előtt a cattarói
→haditengerészeti támaszponttól aznap kifutott
ZENTA crk. és az ULAN tpr. látta el. Reggel a
ZENTA pk-a, Pachner Pál fkap. észlelve a füst-
oszlopokat, azonnal visszafordult, de az üldöző
fr. 11 cshj., 4 pc.crk., 3 tpr.o., vmint brit 4 crk.
és 8 tpr. utolérte. Boué de Lapeyrère fr. altngy.
megadásra szólította fel Pachnert, aki válaszként
elrendelte a kis lobogódíszet (→katonai zászló
[III.]), és felvonatta a selyem díszlobogót. A fr.
és a brit hajók 8⁴⁵-kor tüzet nyitottak. A ZENTA
csak akkor tudta viszonzni a tüzet, amikor az
elg. 10.000 m-re megközelítette, mivel 12 cm-es
→hajólövegei nem hordtak messzebbre. A csata
45 percig tartott, a ZENTA 9³⁰-kor égve elsülly-
lyedt. A fr. és brit hajók segítségnyújtás nélkül
eltávoztak az ütközet színhelyéről. A ZENTA-n
173-an haltak hősi halált, a többiek a partra úsz-
tak és montenegrói→hadifogságba kerültek. Az
ULAN-nak sikerült áttörnie és 10 órakor befut-
nia a cattarói támaszpontra. • CsK, 1656.

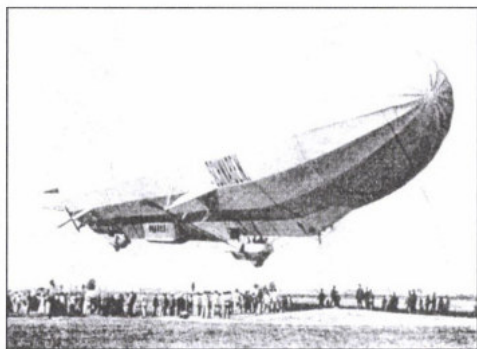
A ZENTA cirkáló

Zeppelin gróf

Zeppelin: a→léghajózásban
alkalmazott, merev vázzal épí-
tett, gázzal töltött rep. harc-
eszköz. Ferdinand Zeppelin gr.
(1838–1917) n. altbgy-ról kap-
ta nevét, aki 1897-ben Berlin-
ben jelen volt a Mo-i száрма-
zású Schwarz Dávid (1850–
1897) alumíniumból épített
merev szerkezetű léghajójának

kísérleti repülésén, majd Schwarz özvegyétől átvette a szabadságot, s 1908-ra megalkotta a ~ léghajót. – A n. hadvezetés első, 3 db-os léghajó-megrendelését visszamondta, de 1912-ben újra megrendelt 11 léghajót a hds. és 3-at a haditengerészet számára (→*léghajós csapat*). Ezek a 22.000 m³-es, 3 db 210 LE-s motorral felszerelt, 158 m hosszú, 15 m átmérőjű, merev alumínium vázzal és abban gázballonokkal bíró léghajók a testük alatt 2 gondolában hordták a terhelést és motorokat. 1916-ban megjelentek a 35.000, majd az 55.000 m³-es, magasra emelkedő, nagy teherbírású léghajók. – A n. hadiipar összesen az I. vh. végéig összesen 94 db ~t gyártott, ebből 33-at a szárazföldi haderőben <Heeresluftschiffe>, 61-et a haditengerészetnél <Marineluftschiffe> állítottak szolgálatba. ♦ WL, 1657.

A Schwaben léghajó

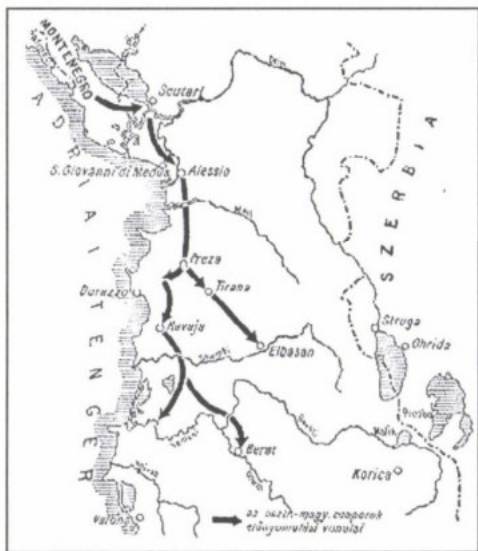
Zimmermann, Arthur (Marggrobowa [K-Poroszország], 1864.okt.5. – Berlin, 1940.jún.7.): német diplomata, a →*Bethmann-Hollweg kormány* külügyminisztere. 1910-től KÜM-i o. vezető, 1911-től helyettes államtitkár. 1916.nov.25-én nevezik ki Gottlieb von →*Jagow* utódaént (az első polg. származású) bir. kűm-ré. Nevéhez fűződik a →*Zimmermann-távirat*: az 1917.jan. 17-én a washingtoni n. nagykövet útján Mexikónak küldött n. jegyzék, amelyben ~ az USA elleni hadba lépés esetén Mexikónak anyagi támogatást ígért, egyben jogosnak vélte Arizona, Texas és Új-Mexikó szöv. államok Mexikóhoz való csatolását győzelem esetén. A kirobbant táviratbotrány miatt ~ 1917.aug.7-én lemond. Utóda Richard von →*Kühlmann*. ♦ UK, 1658.

Zimmermann-távirat: német kísérlet Mexikó beléptetésére az I. vh-ba a →*Központi Hatalmak* oldalán. →*Németország* közvetlenül a korlátlan →*tengeralttjáró-háború*ról hozott döntés után, hírszerzési adatok alapján az USA Eu-i kat. beavatkozását feltételezve, Arthur →*Zimmermann* kűm-en keresztül 1917.jan.17-én rejtjeles táviratot juttatott el Mexikóba, von *Eckhardt* n. követnek: ajánlja fel Mexikónak a kat. szöv-et. Cserébe No. segítséget ígért az 1848-ban az USA által elfoglalt Texas, Arizona és Új-Mexikó államok visszaszerzéséhez, továbbá a Mexikó és Japán közötti kapcsolat helyreállításához. A →*brit titkosszolgálatok* elfogták és megfejtették a ~t, eljuttatták az am. korm-hoz, amely annak szövegét febr.28-án nyilvánosságra hozta. – A kibontakozó, széles körű No-ellenes sajtóhadjárat sikeréhez hozzájárultak a n. tengeralttjárók am. kereskedelmi hajók elleni tád-ai is. A közvélemény nyomására →*Wilson* am. elnöknek fel kellett adnia békekezdeményezéseit. Az USA 1917.ápr.6-án hadat üzent No-nak (az OMM-nak csak dec.7-én), Mexikó 1917.ápr.14-én a semlegesség mellett döntött. ♦ BN, 1659.

Zimmerwaldi konferencia: a →*II. Internacionálé* háborúellenes csoportjainak első nemzetközi találkozója. 1915.szept.5-8. között zajlott 11 ország szoc.dem. és szoc. pártjainak (bg., fr., holland, ln., n., norvég, ol., or., ro., svájci, svéd) 35-38 (?) delegátusának részvételével. A →*hadviselő* országokból érkezett küldöttek érdekében a ~ illegalitásban zajlott a svájci kisvárosban. Az elfogadott *Kiáltvány* imperialistának minősítette a vh-t, elvetette annak honvédő jellegét, elítélte a háb-t elfogadó szociálsovinizmust, s annexió és hadisarc nélküli békekötést követelt. Mivel a ~nak folytatása következett (→*kienthali konferencia*), *zimmerwaldi mozgalom*ról is beszélhetünk. – Miután a ~ nem fogadta el →*Lenin* radikális elveit, Lenin körül kialakult az ún. *zimmerwaldi baloldal*. Ez a háb. átváltoztatát hirdette polg.háb-vá, amelyben az osztályharcos munkásság megdönti a tőkések hatalmát, s az újonnan kialakuló forr. kormányzatok megteremtik a világbékét. E csoportosulás vezető szervet is állított. A konferencián választott *Nemzetközi Szocialista Bizottság* a →*Komintern* egyik előkészítőjévé vált. (Még: →*Háborúellenes kongresszusok*) ♦ BB, 1660.

Zloczówi csata: →Határcsaták (II.)

Zogu, I. <Ahmet Muhtar Bej Zogolli-Mati> (Burgajet [Albánia], 1895.okt.8. – Suresnes [Fr.], 1961.ápr.9.): →Albánia elnöke (1925–1928) és első királya (1928–1939). A Mati törzs vezetőjének <bajraktar> második fia. Isztambulban kat. ak-át végez. Apja halála után 1911-ben hazatér és átveszi helyét. *Wied* hg. uralkodót támogatja a lázadókkal szemben, s következetesen kitér az elől, hogy →Essad pasa (anyja révén távoli rokona) oldalára álljon. Az OMM-hoz húz, bár átmenetileg hajlandó lenne a szerb megszállást is elfogadni, ha törzsének területe autonómiát élvezne. 1915 őszén megkísérli Nikola →Pašić szerb me-öt szembefordítani Essaddal (hiába). Rivalását a közeledő ot-m. és bg. hds. távozásra

Az albániai hadjárat 1916 első felében

készíti, ám ~ önálló pol. kezdeményezései ütköznek az OMM albániai érdekeivel. Hiába kap ezds. →rendfokozatot a cs. és kir. haderőben, →I. Károly koronázása alkalmával Bécsben visszatartják. – Az 1920-ban megalakuló korm. bm-e, 1922 őszén korm-t alakít. 1923-ban elveszíti a választásokat és az SHS Királyságba menekül. 1924-ben (szerb és emigráns or. támogatással) visszatér, alkotmányozó gyűlést hív össze, s kikiáltja a közt-ot. Államfővé választatja

magát, majd szakít a ju. kapcsolattal és Ol-hoz közeledik, amellyel 1926-ban barátsági és biztonsági, 1927-ben 20 évre szóló véd. egyezményt köt. *Mussolini* Albániát fokozatosan balkáni hídfőállásává változtatja. ~ 1928-ban országát királysággá, magát királlyá kiáltja ki. 1938.ápr. 27-én nőül veszi *Apponyi* Geraldine grófnőt. 1939-ben családjával együtt menekülnie kell az ol. invázió (ápr.7.) elől. 1946.jan.2-án lemond a trónról. Száműzetésben hal meg. ♦ PF, 1661

Zoltán-féle tábori mosoda: →Tábori gőzmosoda és fürdő

Zydaczówi csata: →Galíciai tavaszi hadjárat „Zsebkendőszavazás”: →Tisza István

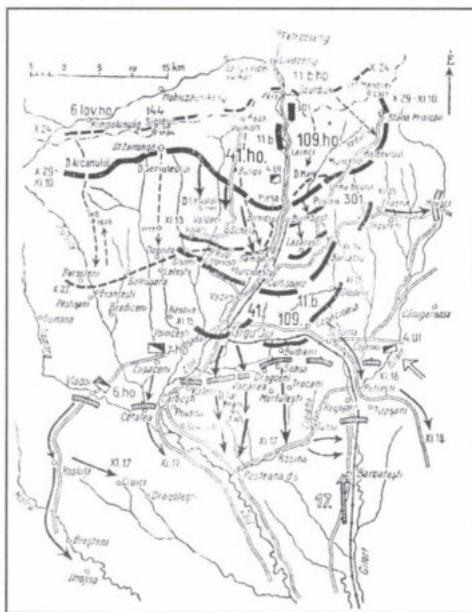
Zsekov, Nikola (Szliven, 1864.dec.25. – ?, 1948. nov.1.): bolgár gyalog-sági tábornok. Önkéntesként részt vesz az 1885. évi szerb-bg. háb-ban. 1887-ben elvégzi a szófiai, 1897-ben a torinói kat. akadémiát. 1912-től a szófiai kat. ak. pk-a, majd a →Balkán-háborúban a bg. 2.hds. vkf-e. 1915. aug.5-től okt.1-ig hm., azt követően a bg. haderő főparancsnoka (generalisszimusz). Az I. vh. végén menesztik és a *Radoszlavov-kabinet* tagjaival együtt felelősségre vonják. A II. vh. alatt a hitlerizmus híve. Emigrációban hal meg. ♦ PF, 1662.

Zsidó katonák (az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregeiben): Ausztria–Magyarország fe. erőinek az →izraelita felekezethez tartozó tagjai. – A XVIII. szd. végéig zsidókat csak alkalmanként, inkább kisegítő tev-ekre (tüzoltás, szekerezés, sáncelbontás, kémtev. stb.) vontak be kat. feladatokba. 1788-ban rendelte el *II. József* cs. a zsidók hadkötelezettségét, sőt Prága székhellyel egy teljes egészében zsidókból álló ezd-et is felállított. A XIX. szd. elején már zsidó vallású kat.ti-eket is kineveztek a Habsburg-birodalom hds-ébe. Az 1848-as bécsi forr-ban ugyanúgy ott találhatók a barikádokon, mint az 1848–1849-es m. forr. és szabadságharc csataterrein. – Lakosságbeli számarányuk növekedésével párhuzamosan emelkedett létszámuk az →Osztrák–Magyar Monarchia

hadszervezetében is. A cs. és kir. → *közös Hadsereg* létszámának 1872-ben 1 %-a, 1902-ben 3,9 %-a (59.784 fő) zsidó volt. Feltételezhetően a cs.kir. → *Landwehr*-ben és a m.kir. → *Honvédség*-ben ennél magasabb volt az arányuk. Számuk a hivatásos ti-ek között végig csekély maradt, az 1880-as évekbeni csúcs (1,5-2 %) után jelentősen csökkent, 1911-ben 0,6 % (109 fő) volt. A kerecsképes zsidó lakosság 1,05 %-a választotta századforduló → *Magyarország*-a kat. pályát. Nagyon magas volt ezzel szemben az → *egyévi önkéntes* szolg. után vizsgát tett zsidó tart. ti-ek száma, az I. vh. alatt a tart. ti-ek $\frac{1}{5}$ -e. Ők az elhúzódo háb. folyamán egyre fontosabb szerephez jutottak, miután 1916-tól a veszteségek pótlására sorra behívták a hivatálnoki, az orvosi, az állatorvosi, a gyógyszerészi, gazd. tisztikar és ált. az értelmiségi pályák tart. ti-jeit, ahol az átlagosnál nagyobb volt a ~ %-os aránya. – Az I. vh-ban kb. 300.000 zsidó kat. szolgált a 3 fenti haderő, a m.kir. → *Népfelkelés*, a cs.kir. → *Landwehr* és a cs. és kir. → *haditengerészet* soraiban. Ez a teljes állomány 3 %-át tette ki. Minden → *hadszíntéren* és minden → *séggyvernemnél* szolgáltak, de zömmel a gy-nál. 1914-ben lelki gondozásukról 10 (tart.) táb. rabbi gondoskodott a közös Hds-ben, 1918-ban 76, vmennyi szds-i → *rendfokozatban*. (Első ízben 1875-ben nevezték ki táb. rabbitt.) Általában a hds-ekhez és hdt-ekhez, kivételes esetekben ezd-ekhez is beosztották őket. Feladatuk volt a kóser étkezéssel való ellátás biztosítása, a héberül írt levelek cenzúrázása, a házasságkötések végzése és a ti-jelöltek valószínűsítése. A K-i fronton a táb. rabbik gyakran gondot fordítottak a szükségset szenvedő polg.lakosság ellátására is (→ *tábori lelkeszet* [I.]). – Számos hivatásos zsidó kat. ért el tbk-i rendfokozatot. A m-ok közül meg kell említeni sióagárdi Zöld Márton (*Grünhut* Mór 1865–1946) nevét, aki 1917–1918-ban a m.kir. 2.hv.gy.ezd-et vezényelte. Előbb nemességre emelték, majd nyba helyezésekor (már a háb. után) vörgy. rangot kapott. Kadétként keresztelkedett ki br. → *Hazai Samu* (*Kohn* Sámuel) vezds., aki a m.kir. hm-i tárcát töltötte be 1910–1917 között. Jelentős zsidó származású tbk. volt pilisi lovag *Kornhaber* Adolf tbzsn. (1856–1925), aki az I. vh-ban a m.kir. 51.hv.gy.ho-t vezényelte, továbbá *Bauer* Károly tbk., *Inselt* Manó tbk., *Léderer* Henrik

altbgy., lovag *Schweitzer* Ede altbgy., *Schwarz* Károly vörgy. és *Vogl* Simon vörgy. – A háb-ban jelentős számú zsidó kat. szerzett magas *→kitüntetést*. A kitüntettek, a hadirokkantak, tűzharcosok, ezek özvegyei és gyermekei bizonyos mentességet élveztek később az első két zsidót. rendelkezési alól. – A hősi halottak pontos számát nem lehet megállapítani. A Pesti Izraelita Hitközség a Dohány utcai zsinagóga mellett árkád-sort épített, amelynek végén kupolás zsinagóga áll, a Hősök Temploma. Ez őrzi az I. vh-ban elesett zsidó kat-k emléket. ♦ **SzP.J. 1663.**

Zsilvásári csata: → *Havasalföldi hadműveletek*

A zsilvásári csata 1916. november

Zsosztoz, Konsztantin Anton (Gajtaninovo, 1867.okt.12. – ?, 1916.aug.30.): bolgár tábornok. 1902-től őrgy-ként kat. attasé No-ban, majd az OMM-ban, ill. Fr-ban. 1910-től a 3.tü.ezd. pk-a. 1912.márc.14-től ezds. →*rendfokozatban* a tart. ti. iskola pk-a. Az első →*Balkán-háború*ban a bg. 3.hds. vkf-e, a másodikban a 7. (rilai) ho-hoz tartozó 1.dd. pk-a. 1915.ápr.25-től a 7.ho. pk-a. 1915.aug.15-től vörgy., szept.10-től a →*bolgár hadsereg* →*vezérkarfőnöke*. ♦ PF, 1664.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

Hadiállapotba kerülés eseményei	743
Puskák és karabélyok	745
Rohamkések	747
Pisztolyok	748
Géppuskák	749
Golyószórók	750
Légaknavetők (osztrák-magyar)	750
Aknavetők (osztrák-magyar)	751
Gránátvetők (osztrák-magyar)	751
Lövegek: gyalogsági lövegek (vegyes)	752
légvédelmi (osztrák-magyar)...	752
könnyű (osztrák-magyar)	753
közepes (osztrák-magyar)	755
nehéz (osztrák-magyar)	755
válogatás (német)	757
válogatás (Antant)	757
erőd-, ostrom- és partvédő (osztrák-magyar)	759
haditengerészeti (osztrák-magyar)	762
gyártási adatok és lövegállomány (osztrák-magyar)	763
Tüzérségi gránátok hatásadatai (osztrák-magyar)	764
Pisztolytöltények (osztrák-magyar)	765
Puskatöltények (osztrák-magyar)	765
Puskagránátok (osztrák-magyar)	765
Repeszgránátok (osztrák-magyar)	765
Kézigránátok (osztrák-magyar)	766
A trianoni béke által engedélyezett fegyver- és lőszerkészletek (magyar)	766
Páncélozott harcjárművek	767
Vadász- és csatarepülőgépek	768
Bombázó-repülőgépek	769
Felderítő-repülőgépek	770
Repülőgépgyártás és repülőgépmotor-gyártás	771
Hadrendek: osztrák-magyar hadtestek (1914. április 1-én)	772
magyar néphadsereg (1918. november 11-től)	780
magyar Vörös Hadsereg (1919. május 5-től)	780
A tisztképzés rendszere (az európai országokban az első világháborút megelőzően)	781
A főbb hadviselő államok embervesztesége az első világháborúban	782
Magyarország demográfiaja az első világháború alatt és után	783
Renderfokozatok az első világháború idején	784
Osztrák–Magyar Monarchia	785
Olaszország, Románia	786
Franciaország, Belgium, Törökország, Görögország	787
Nagy-Britannia, Amerikai Egyesült Államok, Szerbia, Montenegró	788
Németország, Oroszország, Bulgária	789
Katonatípusok az első világháború idején	790
Katonai eskük a magyar állam haderejében 1867–1920 között	792

HADIÁLLAPOTBA KERÜLÉS ESEMÉNYEI

Időpont	Ki	Kinek	Mód
1914			
júl. 23.	Ausztria–Magyarország	Szerbia	ultimátum
júl. 24.	Japán	Ausztria–Magyarország	diplomáciai viszony megszakítása
júl. 25.	Ausztria–Magyarország	Szerbia	dipl. viszony megszakít.
júl. 28.	Ausztria–Magyarország	Szerbia	hadüzenet
okt. 31.	Franciao., Nagy-Britannia	Törökország	dipl. viszony megszakít.
aug. 1.	Németország	Oroszország	hadüzenet
aug. 2.	Olaszország	Németo., Ausztr–Magyaro.	semlegesség deklarálása
aug. 2.	Németország	Belgium	ultimátum
aug. 3.	Németország	Franciaország	hadüzenet
aug. 3.	Románia	Németo., Ausztr–Magyaro.	semlegesség deklarálása
aug. 4.	Nagy-Britannia	Németország	hadüzenet
aug. 4.	Németország	Belgium	hadiállapot beállása
aug. 4.	Nagy-Britannia	Németország	ultimátum
aug. 5.	Ausztria–Magyarország	Oroszország	hadüzenet
aug. 5.	Montenegró	Ausztria–Magyarország	hadüzenet
aug. 6.	Szerbia	Németország	hadüzenet
aug. 8.	Montenegró	Németország	hadüzenet
aug. 12.	Franciao., Nagy-Britannia	Ausztria–Magyarország	hadüzenet
aug. 19.	Japán	Németország	ultimátum
aug. 23.	Németország	Japán	dipl. viszony megszakít.
aug. 23.	Japán	Németország	hadiállapot deklarálása
aug. 25.	Japán	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
aug. 27.	Ausztria–Magyarország	Belgium	hadüzenet
nov. 3.	Oroszország	Törökország	dipl. viszony megszakít.
nov. 5.	Franciao., Nagy-Britannia	Törökország	hadüzenet
nov. 12.	Törökország	Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország	hadüzenet
1915			
máj. 23.	Olaszország	Ausztria–Magyarország	hadüzenet
máj. 24.	Németország	Olaszország	dipl. viszony megszakít.
jún. 3.	San Marino	Ausztria–Magyarország	hadüzenet
aug. 17.	Olaszország	Törökország	hadüzenet
okt. 5.	Oroszország	Bulgária	dipl. viszony megszakít.
okt. 6.	Franciao., Nagy-Britannia	Bulgária	dipl. viszony megszakít.
okt. 14.	Bulgária	Szerbia	hadüzenet
okt. 14.	Olaszország	Bulgária	dipl. viszony megszakít.
okt. 15.	Nagy-Britannia	Bulgária	hadiállapot deklarálása
okt. 16.	Franciaország	Bulgária	hadiállapot deklarálása
okt. 19.	Olaszország	Bulgária	hadiállapot deklarálása
okt. 20.	Oroszország	Bulgária	hadiállapot deklarálása

HADIÁLLAPOTBA KERÜLÉS ESEMÉNYEI (folytatás)

1916			
márc. 9.	Németország	Portugália	hadiállapot deklarálása
márc. 13.	Ausztria–Magyarország	Portugália	dipl. viszony megszakít.
márc. 15.	Ausztria–Magyarország	Portugália	hadiállapot deklarálása
aug. 26.	Olaszország	Németország	hadüzenet
aug. 27.	Románia	Ausztria–Magyarország	hadüzenet
aug. 28.	Németország	Románia	hadüzenet
aug. 30.	Törökország	Románia	hadüzenet
aug. 31.	Bulgária	Románia	hadüzenet
nov. 26.	Görögország	Németország, Bulgária	dipl. viszony megszakít.
1917			
febr. 3.	USA	Németország	dipl. viszony megszakít.
ápr. 6.	USA	Németország	hadiállapot deklarálása
ápr. 8.	Kuba és Panama	Németország	hadiállapot deklarálása
ápr. 9.	Ausztria–Magyarország	USA	dipl. viszony megszakít.
ápr. 9.	Kuba és Panama	Németország	dipl. viszony megszakít.
ápr. 12.	Brazília	Németország	dipl. viszony megszakít.
ápr. 13.	Bolívia	Németország	dipl. viszony megszakít.
ápr. 20.	Törökország	USA	dipl. viszony megszakít.
ápr. 27.	Guatemala	Németország	dipl. viszony megszakít.
máj. 17.	Honduras	Németország	dipl. viszony megszakít.
máj. 20.	Libéria	Németország	dipl. viszony megszakít.
máj. 21.	Nicaragua	Németország	dipl. viszony megszakít.
jún. 5.	Haiti	Németország	dipl. viszony megszakít.
jún. 11.	San Domingo	Németország	dipl. viszony megszakít.
jún. 27.	Görögország	Németország és Bulgária	hadiállapot deklarálása
jún. 30.	Görögország	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
júl. 28.	Sziám	Németo., Ausztr–Magyar.	hadiállapot deklarálása
aug. 4.	Libéria	Németország	hadiállapot deklarálása
aug. 14.	Kína	Németország	hadiállapot deklarálása
aug. 21.	Kína	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
szept. 1.	Costa Rica	Németország	dipl. viszony megszakít.
okt. 7.	Uruguay és Peru	Németország	dipl. viszony megszakít.
okt. 25.	Brazília	Németország	hadiállapot deklarálása
dec. 7.	USA	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
dec. 8.	Ecuador	Németország	dipl. viszony megszakít.
dec. 11.	Panama	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
dec. 16.	Kuba	Ausztria–Magyarország	hadiállapot deklarálása
1918			
ápr. 30.	Guatemala	Németország	hadiállapot deklarálása
máj. 8.	Nicaragua	Németo., Ausztr–Magyar.	hadiállapot deklarálása
máj. 23.	Costa Rica	Németo., Ausztr–Magyar.	hadiállapot deklarálása
jún. 19.	Honduras	Németország	hadiállapot deklarálása
júl. 13.	Haiti	Németország	hadiállapot deklarálása

• BK, VG

PUSKÁK ÉS KARABÉLYOK

Mintája/ fajtája	1872 M. Fruhworth karabély	1874 M. Kropatschek karabély	1886 M. Mannlicher puska	1888/90 M. Mannlicher puska	1890 M. Mannlicher puska
„Nemzetisége”	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.
Űrmérete (mm)	11	11	11	8	8
Cső hossza (mm)	566	566	806	765	765
Puska hossza (mm)	1514	1514	1550	1524	1524
szuronnal/nélkül	1040	1040	1320	1281	1281
Puska tömege (g)	4020	3700	4890	4860	4860
szuronnal/nélkül	3640	2250	4520	4490	4490
Írányzék típusa	keret	keret	csapó	csapó	csapó
beosztása (lépés)	200-1600	200-1600	300-2300	300-3000	300-3000
Tár típusa	előágytár	előágytár	középagytár	középagytár	középagytár
tölténybefogadása (db)	6	6	5	5	5
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)				15,8	15,8
kezdősebessége (m/sec)					
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)					
Szurony típusa	dőfő	dőfő	tőr	tőr	tőr

Mintája/ fajtája	1890 M. Mannlicher karabély	1895 M. Mannlicher puska	1895 M. Mannlicher karabély	1895 M. Mannlicher kurtály	1893 M. Mannlicher puska
„Nemzetisége”	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.	román
Űrmérete (mm)	8	8	8	8	6,5
Cső hossza (mm)	498	756	498	498	
Puska hossza (mm)		1518			1470
szuronnal/nélkül	1005	1272	1005	1005	1230
Puska tömege (g)		3930			4000
szuronnal/nélkül	3290	3650	3130	3060	4000
Írányzék típusa	csapó	keret	csapó	keret	keret
beosztása (lépés)	600-2400	400-1600	400-1600	300-2600	
Tár típusa	középagytár	középagytár	középagytár	középagytár	középagytár
tölténybefogadása (db)	5	5	5	5	5
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)		15,8	15,8	15,8	10,33
kezdősebessége (m/sec)		620	620	620	710
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)					
Szurony típusa	tőr	tőr	tőr	tőr	dőfő

PUSKÁK ÉS KARABÉLYOK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1903 M. No.1 Mk.III. Lee–Enfield puska	1903 M. No.3 Mk.I. Lee–Enfield puska	1886/93 M. Lebel puska	1890 M. és 1892 M. Berthier karabély	1902 M. Berthier karabély
„Nemzetisége”	angol	angol	francia	francia	francia
Űrmérete (mm)	7,7	7,7	8	8	8
Cső hossza (mm)	640	660	800	446	663
Puska hossza (mm) szuronnal/nélkül	1567 1130	1600 1168	1820 1307	936	1125
Puska tömege (g) szuronnal/nélkül	4439 3895	4756 4303	4580 4180	3084	3600
Írányzék típusa			lépcső-keret	lépcső-keret	
beosztása (m)			250-2000	200-2000	
Tár típusa	középpágytár	középpágytár	előágytár	középpágytár	középpágytár
tölténybefogadása (db)	10	5	8	3	3
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)			15,0	15,0	
kezdősebessége (m/sec)	746	746	630	630	
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)					
Szurony típusa			dőfő		

Mintája/ fajtája	1907 M. és 1907/15 M. Berthier puska	1916 M. Berthier puska	1888 M. Mauser puska	1888 M. és 1891 M. Mauser karabély	1898 M. Mauser puska
„Nemzetisége”	francia	francia	német	német	német
Űrmérete (mm)	8	8	8	8	7,92
Cső hossza (mm)	803	772	740	435	740
Puska hossza (mm) szuronnal/nélkül	1306	1293	1456 1240	955	1750 1250
Puska tömege (g) szuronnal/nélkül	3600	3500	4200 3900	3150	4530 4100
Írányzék típusa			keret-csapó	keret-csapó	íves
beosztása (m)			250-2050	250-1200	200-2000
Tár típusa	középpágytár	középpágytár	középpágytár	középpágytár	középpágytár
tölténybefogadása (db)	5	5	5	5	5
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)			14,7	14,7	12,8
kezdősebessége (m/sec)			620	620	760
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)					
Szurony típusa			tör	tör	tör

PUSKÁK ÉS KARABÉLYOK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1891 M. Mannlicher– Carcano puska	1891 M. Mannlicher– Carcano karabély	1891 M. Moszin– Nagant puska	1891 M. Moszin– Nagant dragonyos puska	1910 M. Moszin– Nagant karabély
„Nemzetisége”	olasz	olasz	orosz	orosz	orosz
Űrmérete (mm)	6,5	6,5	7,62	7,62	7,62
Cső hossza (mm)	780		800	730	505
Puska hossza (mm) szuronnal/nélkül	1590 1290		1300	1230	1100
Puska tömege (g) szuronnal/nélkül	4200 3800		4100	3900	3300
Írányzék típusa	negyedelő		keret-csapó	keret-csapó	keret
beosztása (arsin)			400-3200	400-3200	400-3200
Tár típusa	középpágytár	középpágytár	középpágytár	középpágytár	középpágytár
tölténybefogadása (db)	6	6	5	5	5
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)	10,5	10,5	9,7	9,7	9,7
kezdősebessége (m/sec)	700	700	870	870	870
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)					
Szurony típusa	tör	tör	döfő	döfő	döfő

♦ LJ

ROHAMKÉSEK

„Nemzetisége”	osztrák-magyar	francia	német
Teljes hossza hüvellyel (mm)	355	320	277
Teljes hossza hüvely nélkül (mm)	335	305	263
Penge hossza (mm)	215	167	145
Penge szélessége (mm)	28	17	20
Tömege hüvellyel (g)	380	210	300
Tömege hüvely nélkül (mm)	280	135	240

♦ LJ

PISZTOLYOK

Mintája/ fajtája	1898 M. Rast- Gasser forgó- pisztoly	1895 M. Nagant forgó- pisztoly	1892 M. Lebel forgó- pisztoly	1915 M. Webley Mk.VI. forgó- pisztoly	1907 M. Roth- Steyr öntöltő pisztoly	1912 M. Steyr öntöltő pisztoly
„Nemzetisége”	osztrák-m.	orosz	francia	angol	osztrák-m.	osztrák-m.
Űrmérete (mm)	8	7,62	8	11,43	8	9
Cső hossza (mm)	117	114	117	152	128	130
Pisztoly hossza (mm)	226	234	239	285	233	217
Pisztoly tömege (g)	940	780	840	1070	1000	950
Tár típusa	henger	henger	henger	henger	rúd	rúd
tölténybefogadása (db)	8	7	6	6	10	8
Lövedék tömege (g)						
kezdősebessége (m/sec)	240	300	225	183	320	360
Gyakorlati lőtáv (m)						
Tűzgyorsaság (/perc)						

Mintája/ fajtája	1912 M. Frommer -Stop öntöltő pisztoly	1908 M. Para- bellum öntöltő pisztoly	1896 M. Mauser öntöltő pisztoly	1914 M. Para- bellum öntöltő pisztoly	1910 M. Glisenti öntöltő pisztoly	1911 M. Colt öntöltő pisztoly
„Nemzetisége”	magyar	német	német	német	olasz	amerikai
Űrmérete (mm)	7,65	9	7,63	9	9	11,43
Cső hossza (mm)	98	102	140	200	95	127
Pisztoly hossza (mm)	164	225	300	320	215	218
Pisztoly tömege (g)	590	870	1180	1000	860	1120
Tár típusa	rúd	rúd	rúd	rúd	rúd	rúd
tölténybefogadása (db)	7	8	10	32	7	7
Lövedék tömege (g)						
kezdősebessége (m/sec)		350	425	380	258	260
Gyakorlati lőtáv (m)						
Tűzgyorsaság (/perc)						

• L.J

GÉPPUSKÁK

Mintája/ fajtája	1907 M. Schwarzlose géppuska	1907/12 M. Schwarzlose géppuska	1908 M. Maxim géppuska	1908/15 M. Maxim géppuska	1915 M. Bergmann géppuska
„Nemzetisége”	osztrák-m.	osztrák-m.	német	német	német
Űrmérete (mm)	8	8	7,92	7,92	7,92
Cső hossza (mm)	530		721	721	745
Fegyver hossza (mm)	945		1080	1080	1155
Fegyvertest tömege (kg)	17,2	19,6	18,4	18,1	22,8
Hűtővíz tömege (kg)	2,5	2,8			
Állvány tömege (kg)	18,5	19,5	33,2	19	19,0
Fegyver össztömege (kg)	40,8	42,0	46,2	41	40,0
Állványa	3 lábú	3 lábú	szán	szán	szán
Hűtés módja	víz	víz	víz	víz	víz
Töltény vezetése	heveder	heveder	heveder	heveder	heveder
tölténybefogadása (db)	250	250	200	250	250
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)					
kezdősebessége (m/sec)	580	580	838	838	838
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)	300-400		600	480-600	600
Szállítása	málhásállat	málhásállat	málhásállat	katona	málhásállat

Mintája/ fajtája	1907 M. St. Etienne géppuska	1914 M. Hotchkiss géppuska	.303-as Vickers géppuska	1895/14 M. Colt– Browning géppuska	1914 M. Fiat–Revelli géppuska
„Nemzetisége”	francia	francia	angol	amerikai	olasz
Űrmérete (mm)	8	8	7,7	7,62	6,5
Cső hossza (mm)	800			700	654
Fegyver hossza (mm)				1050	1180
Fegyvertest tömege (kg)	24,7	24,0		16,5	17,4
Hűtővíz tömege (kg)					
Állvány tömege (kg)	32,5	22,0		21,25	22,0
Fegyver össztömege (kg)	37,2	46,0		37,75	43,4
Állványa	3 lábú	3 lábú	3 lábú	3 lábú	3 lábú
Hűtés módja	levegő	levegő	víz	levegő	víz
Töltény vezetése	töltőléc	töltőléc	heveder	heveder	tár
tölténybefogadása (db)	25	25	250	200	50
Töltény típusa					
Lövedék tömege (g)					
kezdősebessége (m/sec)	701	732	744	859	640
Gyakorlati lőtáv (m)					
Tűzgyorsaság (/perc)	500	450	450-500	600	400
Szállítása	kocsi	kocsi	málhásállat	málhásállat	málhásállat

• LJ

GOLYÓSZÓRÓK

Mintája/ fajtája	1908/15 M. Maxim könnyű géppuska	1915 n/A M. Bergmann golyószóró	1915 M. Chauchat golyószóró	1915 M. Lewis golyószóró
„Nemzetisége”	német	német	francia	angol
Űrmérete (mm)	7,92	7,92	8	7,7
Cső hossza (mm)				
Fegyver hossza (mm)	720	720	1150	1030
Fegyvertest tömege (kg)				
Hűtővíz tömege (kg)				
Állvány tömege (kg)				
Fegyver össztömege (kg)	19,0	16,3	8,7	12,5
Állványa	2 lábú	2 lábú	2 lábú	2 lábú
Hűtés módja	víz	levegő	levegő	levegő
Töltény vezetése	tár	heveder	tár	tár
tölténybefogadása (db)	50	100-250	20	47
Töltény típusa				
Lövedék tömege (g)				
kezdősebessége (m/sec)	838	900	630-650	732
Gyakorlati lőtáv (m)				
Tűzgyorsaság (/perc)	600	500	240-250	500-600
Szállítása	málhásállat	vállon	vállon	vállon

♦ LJ

OSZTRÁK-MAGYAR LÉGAKNÁVETŐK

Mintája	1915 M. 8 cm-es	1915 M. 10,5 cm-es	1915 M. 15 cm-es	1916 M. 12 cm-es	1916 M. 20 cm-es	1917 M. 24 cm-es
Űrmérete (mm)	80	105	150	120,5	204,8	240
Cső hossza (mm) +póteső				1500 +500	2000 +1003	
Tömege tüzelőállásban (kg)	30	129	207	240 +9	703 +22	285
Magassági irányzás	+10 - +80			+45	+45	
Oldalirányzás (fok)				30		
Lövedék tömege (kg)	1,3	6,0	13,5	4,7	22,5-34,5	42
kezdősebessége (m/sec)	53		78			
Gyakorlati lőtáv (m)	300 lépés	50-500	250-500	300-800 300-1100	700-900 1150-1450	675
Tűzgyorsaság (/perc)	1,5					
Cső típusa	sima	huzagolt	sima	huzagolt	sima	sima
Töltés módja	elöl	elöl	hátsó	hátsó	hátsó	elöl
Légkamra térfogata (l)	0,4		3,1	10,2	50	
kilövési nyomása (atm.)	55		35, 60, 100	35	55	100

♦ LJ

OSZTRÁK-MAGYAR AKNAVETŐK ÉS GRÁNÁTVETŐK

Mintája/ fajtája	1914 M. aknavető	1915 M. aknavető	1915 M. aknavető	1915 M. aknavető	1914/16 M. aknavető	1916 M. aknavető
Űrmérete (mm)	9	12	14	22,5	90	240
Cső hossza (mm)	1125		718	900		
Tömege tüzelő- állásban (kg)	65	134	220	565		1000
Magassági irányzás	+30 +85	+30 +85		+45 +70		
Oldalirányzás (fok)	75	2,5	10	22	360	
Lövedék tömege (kg)	5,2-5,5	10,5	17,0	64,4-76	5,5	75,0
kezdősebessége (m/sec)						
Gyakorlati lőtáv (m)	60-360	140-500	300-870	215-670	128-456	500-1000
Tűzgyorsaság (/perc)						
Cső típusa	sima	sima	huzagolt	sima	sima	huzagolt
Töltés módja	hátsó	hátsó	elől	elől	hátsó	elől

Mintája/ fajtája	1917 M. aknavető	1918 M. aknavető	1917 M. aknavető	1918 M. aknavető	kisgránátvető	1917 M. közép- nehéz gránátvető
Űrmérete (mm)	90	140	260	260		
Cső hossza (mm)	810	1260	1750	1600		
Tömege tüzelő- állásban (kg)	131,5	366	1600		17	128
Magassági irányzás	+45 +75	+50 +75	+50 +80	+60 +82		+45 +85
Oldalirányzás (fok)	2200 vonás	2400 vonás	90			
Lövedék tömege (kg)	5,8	15,0	82,0		4,0	23,5
kezdősebessége (m/sec)						
Gyakorlati lőtáv (m)	300-1175	500-2650	500-2400	500-2400	92-434	110-633 lépés
Tűzgyorsaság (/perc)						
Cső típusa	huzagolt	huzagolt	huzagolt	huzagolt		
Töltés módja	hátsó	hátsó	elől	elől		

♦ LJ

GYALOGSÁGI LÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1915 M. Skoda gyalogsgági ágyú	1917 M. Skoda gyalogsgági ágyú	1915 M. Skoda hegyi- ágyú	Krupp roham- elhárító ágyú	Krupp gyalogsgági ágyú	1912 M. HAM 12 gyalogsgági ágyú
„Nemzetisége”	osztrák-m.	osztrák-m.	osztrák-m.	német	német	francia
Űrmérete (mm)	37	75	75	37	77	75
Cső hossza (mm)	370	1150	900	796	1540	31
Tömege tüzelő- állásban (kg)	118	613	366	370	855	960
Magassági irányzás	−45 +45	−9 +50	−10 +70	−10 +60	−7 +30	+18
Oldalirányzás (fok)	20	7	8	20	5,5	+6
Lövedék tömege (kg)						7,2
kezdősebessége (m/sec)						500
Legnagyobb lőtáv (m)	2400	7000	3000	3000	5000	6500
Tűzgyorsaság (/perc)						
Zár típusa	tömb	ék	ék	bajonett	ék	
Lövegtalp típusa	3 lábú	szekrényes	szekrényes	szekrényes	szekrényes	szekrényes
Vontatása	kézi és málha	ló, málha, katona	ló, málha, katona	katona	ló, katona	

• LJ

OSZTRÁK-MAGYAR LÉGVÉDELMI LÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1905/08 M. 8 cm-es középsarkas légjármű- elhárító ágyú	8 cm-es autó légvédelmi ágyú	1914 o. M. 8 cm-es légvédelmi ágyú	1914 M. 8 cm-es légjármű- elhárító ágyú	1917 M. 8 cm-es légvédelmi ágyú
Űrmérete (mm)	76,5	76,5	76,2	76,5	76,5
Cső hossza (mm)	2295	2298	2284	2295	
Tömege tüzelőállás- ban és vontatva (kg)	1240 (t.) 6730 (v.)	9000	2510 (t.) 2710 (v.)	1280 (t.) 2107 (v.)	
Cső tömege (kg)	348			333	
Magassági irányzás	+70 (később +80)	−5 +70	−10 +75 −7 +50	−10 +80	
Oldalirányzás (fok)	360	360	360	6,5	
Lövedék tömege (kg)	6,64/8,45	6,64/6,75	6,5/6,6	6,36/6,75	
kezdősebessége (m/sec)	500	500	580	500	520
Legnagyobb lőtáv (m)	7000	7000	5600	6100 (7200)	10500
Lőmagasság (m)	2128	3800		3800	6000
Tűzgyorsaság (/perc)	6-10	20-25	10-15	10-15	20-25
Lövegpajzs	nincs	nincs	nincs	van	
Lövegtalp típusa	középsarkas	középsarkas	középsarkas	középsarkas	
Vontatása	ló	önjáró			

• LJ, PI

OSZTRÁK-MAGYAR KÖNNYŰLÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1875 M. 7 cm-es hegyi- ágyú	1875 M. 8 cm-es tábori ágyú	1875 M. 9 cm-es tábori ágyú	1875/96 M. tábori ágyú	1894 M. 8 cm-es ágyú	1899 M. 7 cm-es hegyi- ágyú
Űrmérete (mm)	66	75	87	90	75	72,5
Cső hossza (mm)	1000	1950	2060		1960	1000
Tömege tüzelő- állásban (kg)	200	1000	1330		1133	318
Magassági irányzás	-10 +24	-15 +22	-16 +32	-10 +25	-10 +15	-10 +26
Oldalirányzás (fok)		70	70			6
Lövedék tömege (kg)	2,88/3,2	4,32/4,73	6,36/7,5		4,32	4,68-4,85
kezdbőbeessége (m/sec)	289/298	409/422	440/448	313	434	297-304
Legnagyobb lőtáv (m)	1875/3450	3375/5250	3375/6450	6000	4000	5200
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpajzs	nincs	nincs	nincs	nincs		nincs
Lövegtalp típusa	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes
Vontatása	málházva	fogatolt	fogatolt	fogatolt		málházva 3 egységben

Mintája/ fajtája	1899 M. 10 cm-es tábori tarack	1905 M. 8 cm-es tábori ágyú	1905/08 M. 8 cm-es tábori ágyú	1908 M. 7 cm-es AZF hegyiágyú	1909 M. 7 cm-es hegyi- ágyú	1908 M. 10 cm-es hegyi- tarack
Űrmérete (mm)	104	76,5	76,5	72,5	72,5	104
Cső hossza (mm)	1352	2295	2295			1529
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1000	1385	1020	402	456	1233
Magassági irányzás	-10 +42,5	-5 +23	-5 +23	-2 +34	-9 +35	-8 +42
Oldalirányzás (fok)		4	8	8		5
Lövedék tömege (kg)	14,7	6,68	6,68	4,8	4,8	14,7
kezdbőbeessége (m/sec)	313	500	500	310	310	300
Legnagyobb lőtáv (m)	6000	6200	7000	5300	5300	6000
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpajzs	nincs	van	van	van	van	van
Lövegtalp típusa	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes	szekevényes
Vontatása	fogatolt	fogatolt	fogatolt	fogatolt vagy málházva 4 egységben	fogatolt vagy málházva 7 egységben	fogatolt 2 egységben

OSZTRÁK-MAGYAR KÖNNYŰLÖVEGEK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1910 M. 10 cm-es hegyi- tarack	1911 M. L/29 China 7,5 cm-es tábori á.	1912 M. 10 cm-es tábori ágyú	1914 M. 7,5 cm-es Kína(Skoda) hegyiá.	1914 R.M. (or. 1903 M.) 8 cm-es tábori á.	1914 M. 10 cm-es tábori tarack
Űrmérete (mm)	104	75	100	75	80	100
Cső hossza (mm)	1529	2175	2175	1125	2284	1930
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1210 (990)	470	940	470	1094	1420
Magassági irányzás	-8 +42	-10 +30	-8 +16	-10 +30	-6 +15	-8 +48
Oldalirányzás (fok)	5	7	7	7	2,42	5
Lövedék tömege (kg)	14,7	5,3	6,5	5,3	6,5/6,6	11,5/16
kezdősebessége (m/sec)	300	300	500	300		422/341
Legnagyobb lőtáv (m)	6000	5600	6000	5600	9000	8000/7600
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpaajzs	van/nincs	van	van	van	van	van
Lövegtalp típusa	sze krényes vagy szán	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes
Vontatása	fogatolt 2 egységben	málházva 5 egységben	fogatolt	málházva 5 egységben	fogatolt	fogatolt vagy gép- vontatású

Mintája/ fajtája	1914 M. 10,4 cm-es Kína (Skoda) táb. tar.	1914/T.M. 10,5 cm-es tábori ágyú	1915 M. 7,5 cm-es hegyi- ágyú	1915 M. 10,4 cm-es tábori ágyú	1916 M. 10 cm-es hegyi- tarack	1917 M. 8 cm-es tábori ágyú	1918 M. 8 cm-es tábori ágyú
Űrmérete (mm)	104	105	75	104	100	76,5	76,5
Cső hossza (mm)	1872	1890	1155	3640	1705	2235	2400
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1250	1397	613,4	3020	1235	1386	1330
Magassági,	-8 +45	-8 +70	-9 +50	-10 +30	-8 +70	-10 +45	-10 +45
Oldalirányzás (fok)	7	6	7	6	5,5	8	8
Lövedék tömege (kg)	14,7	16,0	6,5	17,5	16,0	8,0	8,0
k.seb-e (m/sec)	310	350	350	680	341	500	500
Legnagyobb lőtáv (m)	6300	7750	7000	12000	7750	9900	10500
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpaajzs	van	van	van	van	van	van	van
Lövegtalp típusa	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes
Vontatása	fogatolt	fogatolt	fogatolt v. málházva 7 egységben	fogatolt vagy gép- vontatású	fogatolt	fogatolt vagy gép- vontatású	fogatolt vagy gép- vontatású

• LJ

OSZTRÁK-MAGYAR KÖZEPES LÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1914 M. 15 cm-es tábori tarack	1915 M. 15 cm-es autó- tarack	1914/16 M. 15 cm-es tábori tarack	1915/16 M. 15 cm-es autó-ágyú	1915R. M. 12,5 cm-es ágyú (orosz)
Űrmérete (mm)	149,1	149,1	149,1	152,4	125
Cső hossza (mm)	2087	2966	2087/2120	5182	1675
Tömege tüzelő- állásban (kg)	2765	5600	2930	13300	
Magassági irányzás	-5 +70	-5 +65	-5 +70	-6 +45	0 +44
Oldalirányzás (fok)	8	8	8	6	5
Lövedék tömege (kg)	42,0	42,0	42,0	56,5/57,3	18,15
kezdősebessége (m/sec)	350	508	350/340	700	
Legnagyobb lőtáv (m)	8000	11800	8650/7900	16300/ 20100	
Tűzgyorsaság (/perc)					
Lövegpajzs	van	van	van	van	
Lövegtalp típusa	szekrényes	szekrényes	szekrényes	szekrényes	
Vontatása	fogatolt		fogatolt vagy gépvontatású	gépvontatású	

• LJ

OSZTRÁK-MAGYAR NEHÉZLÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1898 M. 24 cm-es mozsár	1898 M. 24 cm-es tarack	1899 M. 15 cm-es ütegtarack	1911 M. 30,5 cm-es mozsár	1911/16 M. 30,5 cm-es mozsár
Űrmérete (mm)	240	240	149,1	305	305
Cső hossza (mm)	2180	2352	2000	3050	3050
Tömege tüzelő- állásban (kg)	7040 + 2050 (alapzat)	8687	2660 + 100 (alapzat)	20830	20800
Magassági irányzás	+44 +65	+42 +63	+65	+40 +70	+40 +75
Oldalirányzás (fok)	–	19	2	120	±60
Lövedék tömege (kg)	133	127,0	26,42/38,75	287-382	288/382
kezdősebessége (m/sec)	258	286	270/293	334/407	334/407
Legnagyobb lőtáv (m)	5800	7000	5000/6200	9600-11000	11000
Tűzgyorsaság (/perc)					
Lövegpajzs	nincs	nincs		nincs	nincs
Lövegtalp típusa	szánkó		1894 M. üteglövegtalp		
Vontatása	tábori vasút vagy fogatolt v. gépvontatású	gépvontatású	fogatolt	gőzgép- vontatású 3 egységben	gépvontatású 3 egységben

• LJ

OSZTRÁK-MAGYAR NEHÉZLÖVEGEK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1911 M. 42 cm-es mozsár	1915 M. 10,4 cm-es ágyú	1915 M. 15 cm-es tarack	1915 M. 15 cm-es ágyú	1916 M. 30,5 cm-es mozsár
Űrmérete (mm)	420	104	149,1	152,4	305
Cső hossza (mm)	6300	3786	2982	5182	3660
Tömege tüzelő- állásban (kg)	183000	3020	5560	12200	23014
Magassági irányzás	+15 +70	-10 +30	-5 +65	-6 +32	+40 +70
Oldalirányzás (fok)	270	6	8	6	360
Lövedék tömege (kg)	808/1000	17,4	42,0	56,5/57,3	385,3/290,8
kezdősebessége (m/sec)	470/415	680	508	700	380/450
Legnagyobb lőtáv (m)	14600/12700	13100	11500	1900	11100-12300
Tűzgyorsaság (/perc)					
Lövegpaajzs	van	van	van	van	nincs
Lövegtalp típusa		sze krényes	sze krényes	sze krényes	
Vontatása	vasúti	fogatolt vagy gépvontatású	gépvontatású	gépvontatású	gépvontatású 3 egységben

Mintája/ fajtája	1916 M. 24 cm-es ágyú	1916 M. 35 cm-es ágyú	1916 M. 38 cm-es tarack	1916 és 1917 M. 42 cm-es autó-tarack	1918 M. 21 cm-es mozsár
Űrmérete (mm)	240	350	380	420	210
Cső hossza (mm)	9600	15750	6460	6300	3360
Tömege tüzelő- állásban (kg)	37700 + 41400 (alapzat)	98000	40300 + 41400 (alapzat)	113000 + 100000 (alapzat)	9460
Magassági irányzás	+10 +42	+20 +40	+40 +75	+40 +70	+35 +70
Oldalirányzás (fok)	360	30	360	360	360
Lövedék tömege (kg)	215	710	506/746	808/1000	134,8
kezdősebessége (m/sec)	750	770	520/459	470/415	420
Legnagyobb lőtáv (m)	26300	31500	16300/15000	14,6/12,2	13800
Tűzgyorsaság (/perc)					
Lövegpaajzs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Lövegtalp típusa					
Vontatása	vasúti vagy gépvontatású	vasúti	gépvontatású	vasúti vagy gépvontatású (benzin- elektromos)	gépvontatású (benzin- elektromos)

• LJ

NÉMET LÖVEGEK (válogatás)

Mintája/ fajtája	1916 M. 7,7 cm-es könnyű- ágyú	1916 M. 10,5 cm- es FH-18 könnyű- tarack	1917. M. 15 cm-es FH-13 tarack	1917 M. 15 cm-es K 16 ágyú	1916 M. 21 cm-es mozsár	1914 M. 42 cm-es mozsár „Kövér Berta”
Űrmérete (mm)	77	105	150	150	211	420
Cső hossza (mm)	2700	1785	1720			
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1325	1450	2250	10870	6680	42600
Magassági irányzás	+40	+40	+45	+43	+70	+70
Oldalirányzás (fok)	4	4	9	8	4	360
Lövedék tömege (kg)	6,1	14,8	39,42	51,4	113	816
kezdősebessége (m/sec)	600	395	381	757	393	10250
Legnagyobb lőtáv (m)	10300	9225	8600	22000	11100	
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpaizs	van	van	van		nincs	van
Lövegtalp típusa	szekrényes	szekrényes	szekrényes			
Vontatása	fogatolt	fogatolt	fogatolt		gépvont.	gépvont.

♦ KV

ANTANT-LÖVEGEK (válogatás)

Mintája/ fajtája	1904 M. MARK-1 könnyű- ágyú	1897 M. 75 mm-es könnyű tábori ágyú	1915 M. MARK-1 közepes tarack	1917 M. 155 mm-es közepes tábori ágyú	1916 M. 12 inch MARK-2 nehéz- tarack	1917 M. 28 cm-es nehéz- mozsár
„Nemzetisége”	angol	francia	angol	francia	angol	francia
Űrmérete (mm)	84	75	152	155	305	279
Cső hossza (mm)	2352	2700		4960		
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1279	1138	3083	8950	37190	16510
Magassági irányzás	+16	+18	+45	+40	+65	+60
Oldalirányzás (fok)	8	6	8	5	60	20
Lövedék tömege (kg)	8,4	7,2	45,4	43,2	340	205
kezdősebessége (m/sec)	492	530	376	650	365	417
Legnagyobb lőtáv (m)	5965	6850	8686	16000	10370	10900
Tűzgyorsaság (/perc)		15				
Lövegpaizs	nincs	van	nincs	van	nincs	nincs
Lövegtalp típusa	szekrényes	szekrényes	szekrényes	szekrényes		
Vontatása	fogatolt	fogatolt		fogatolt	gépvont.	gépvont.

ANTANT-LÖVEGEK (válogatás; folytatás)

Mintája/ fajtája	1906/12 M. 7,5 cm-es könnyű- tábori ágyú	1911 M. 7,5 cm-es könnyű- ágyú	1915 M. 10,4 cm-es közepes ágyú	1900 M. 14,9 cm-es közepes ágyú	1915 M. 15 cm-es nehéz- ágyú	1916 M. 26 cm-es nehéz- mozsár
„Nemzetisége”	olasz	olasz	olasz	olasz	olasz	olasz
Űrmérete (mm)	75	75	104	149,1	152,4	260
Cső hossza (mm)	2250	2025	3640	5457	6639	2360
Tömege tüzelő- állásban (kg)	958	1076	3290	7600	11890	11830
Magassági irányzás	+19	+65	+30	+35	+45	+65
Oldalirányzás (fok)	7	54	6		6	30
Lövedék tömege (kg)	6,5	6,5	17,5	43,3	54	219
kezdősebessége (m/sec)	510	510	630	635	700	300
Legnagyobb lőtáv (m)	7600	9000	13000	12000	24500	9100
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpajzs	nincs	van	van	nincs	nincs	nincs
Lövegtalp típusa	sze krényes	terpesz	sze krényes	sze krényes	sze krényes	
Vontatása	fogatolt	fogatolt	fogatolt	fogatolt	fogatolt	

Mintája/ fajtája	1902 M. 7,62 cm-es könnyű- ágyú	1909 M. 7,62 cm-es könnyű hegyi- ágyú	1913 M. 7,62 cm-es (3 inch) könnyű- ágyú	1904 M. 12,2 cm-es közepes tarack	1910 M. 15,2 cm-es közepes tarack	1910 M. 15,2 cm-es közepes ágyú
„Nemzetisége”	orosz	orosz	orosz	orosz	orosz	orosz
Űrmérete (mm)	76,2	76,2	7,62	122	152,4	152,4
Cső hossza (mm)	2286	1257	2360	1464	2286	4267
Tömege tüzelő- állásban (kg)	1040	626	1030	1225	2175	5070
Magassági irányzás	+17	+35	+16	+42	+45	+40
Oldalirányzás (fok)	5,5	4,5	6	5	5	4,5
Lövedék tömege (kg)	7,45	6,4	6,6	21	41	45,4
kezdősebessége (m/sec)	593	379	510	292	350	640
Legnagyobb lőtáv (m)	8750	8400	8550	6700	8200	12400
Tűzgyorsaság (/perc)						
Lövegpajzs	nincs	van	nincs	nincs	van	van
Lövegtalp típusa	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes	sze krényes
Vontatása	fogatolt	fogatolt	fogatolt	fogatolt	fogatolt	gépvont.

♦ KV

OSZTRÁK-MAGYAR ERŐD-, OSTROM- ÉS PARTVÉDŐ LÖVEGEK

Mintája/ fajtája	1894 M. 8 cm-es kazamat- taágyú	1894 M. 8 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	1894 M. 8 cm-es páncél- ágyú	1895 M. 8 cm-es kazamat- aágyú	1898 M. 6 cm-es kazamat- taágyú	1898 M. 6 cm-es páncél- ágyú	1898 M. 8 cm-es legkisebb lőrésű ágyú
Űrmérete (mm)	75	75	75	75	57	57	75
Cső hossza (mm)	1500	1960	1960	1500	1425	1425	1960
Tömege tüzelő- állásban (kg)	934	1580		950		3680	
Magassági,	-5 +5	-10 +15	-5 +15	-10 +15	-15 +15	-10 +15	-15 +15
Oldalirányzás (fok)	60	60	360	60	90	360	60
Lövedéktömege(kg)	4,32/5,2	4,32/4,85	4,32/4,85	4,32/5,2	2,72	2,72	4,32/4,85
kezdősebessége (m/sec)	420	415/434	415/434	406/423	477	477	415/434
Legnagyobb lőtáv (m)	2250	3000/4000	3000/4000	2250	1500	1500	3000/4000
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpaajzs						van	
Lövegtalp típusa	keret	keret	páncél	keret	kazamatta	beépített	szánkó
Vontatása						fogatolt	

Mintája/ fajtája	1899 M. 6 cm-es kazamat- taágyú	1899 B. és F. M. 10 cm-es páncél- tarack	1902 M. 8 cm-es Senk- panze ágyú	1904 M. 9 cm-es ágyú	1905 M. 8 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	1905 M. 10 cm-es páncél- tarack	1906 M. 10 cm-es páncél- tarack
Űrmérete (mm)	57	104	76,5	87	76,5	104	104
Cső hossza (mm)	1254	1350	1460	2060	2295	1350	1350
Tömege tüzelő- állásban (kg)				1250	1627	360	360
Magassági,	-10 +10	0 +43	-10 +15	-22 +24	-15 +20	+5 +45	0 +43
Oldalirányzás (fok)	26	360	360	70	80	0	0
Lövedéktömege(kg)	2,71	12,55/14,7	5,71/6,68	6,36/7,22	6,595	12,55/14,7	12,55/14,7
kezdősebessége (m/sec)	477	290/305	408	440/448	500	290/305	290/305
Legnagyobb lőtáv (m)	1500	5900/6100	4000	3375/5700	6500	5900/6100	5900/6100
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpaajzs	nincs	páncél					
Lövegtalp típusa	előlforgó bölcső	páncél				1880 M. 15 cm-es pc.-mozsár	1899F.M. 10 cm-es pc.-tarack
Vontatása	beépített	beépített					

OSZTRÁK-MAGYAR ERŐD-, OSTROM- ÉS PARTVÉDŐ LÖVEGEK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1907 M. 9 cm-es erőd- ágyú	1909 M. 10 cm-es torony- tarack	1910 M. 6 cm-es kazamat- taágyú	1912 M. 10 cm-es kazamat- tatarack	1861 M. 12 cm-es ágyú	1861 M. 15 cm-es ágyú	1878 M. 15 cm-es mozsár
Űrmérete (mm)	87	104			120	149	149,1
Cső hossza (mm)	2060	1765		1765	2774	3086	1200
Tömege tüzelő- állásban (kg)	2069				2800	4400	1190
Magassági,	+16 +22	-17 +15			-11 +32	-17 +34	+15 +65
Oldalirányzás (fok)	360	22,3					70
Lövedéktömege (kg)	6,36/7,5	16,2			14,6	27,5/28,8	27,5/28,8
kezdősebessége (m/sec)					332	322/334	183/204
Legnagyobb lőtáv (m)					5900	6200/6400	2800/3400
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpaajzs					nincs	nincs	
Lövegtalp típusa					üteg	üteg	
Vontatása					fogatolt	fogatolt	

Mintája/ fajtája	1880 M. 12 cm-es ostrom- ágyú	1880 M. 12 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	1880 M. 15 cm-es ostrom- ágyú	1880 M. 15 cm-es mozsár	15 cm-es mozsár 1880 M. löveg- talpon ágyú	1885 M. 12 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	1889 M. ágyú
Űrmérete (mm)	120	120	149	149	149	120	120
Cső hossza (mm)	3200	3200	3600	1208	1200	3200	3000
Tömege tüzelő- állásban (kg)	3650 + 1050 (alapzat)		5520 + 1050 (alapzat)	1190 + 880 (alapzat)	2000		
Magassági,	-6 +30	-10 +25	-6 + 28	+15 +65	-5 +45	-15 +20	-10 +35
Oldalirányzás (fok)	6	360	6	0		60	
Lövedéktömege (kg)	16,7/19,8	16,7/19,8	31,9/38,7	31,9/36,9	31,9/36,9	16,7/19,8	
kezdősebessége (m/sec)	516/484	484/516	484/445	205/194	194/205	484/516	
Legnagyobb lőtáv (m)	8000	7400	8500/8000	3500/3200	3200/3500	6500/6700	
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpaajzs	nincs		nincs	nincs	nincs		
Lövegtalp típusa	magas- üteg		magas- üteg	1880 M. szán	üteg		
Vontatása	fogatolt		fogatolt	fogatolt	fogatolt		

OSZTRÁK-MAGYAR ERŐD-, OSTROM- ÉS PARTVÉDŐ LÖVEGEK (folytatás)

Mintája/ fajtája	1894 M. 15 cm-es üteg- tarack	1896 M. 12 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	1899/04 M. 15 cm-es sánc- tarack	15 cm-es L/35 partvédő ágyú	1880 M. 18 cm-es erődágyú	1880 M. 18 cm-es erőd- tarack	1880 M. 21 cm-es erőd- mozsár
Űrmérete (mm)	149	120	150	150	180	180	210
Cső hossza (mm)	2000		2000		2225	2214	2394
Tömege tüzelő- állásban (kg)	2770 + 1050 (alapzat)		2609		4360 + 1050 (alapzat)	4360 + 1050 (alapzat)	9460
Magassági,	+45	-10 +20	-2 +65	-10 +20	+32	0 +35	+35 +70
Oldalirányzás (fok)	2		-		16		360
Lövedéktömege(kg)	26,42/38,75		38,75		56,4/64,3	58,0/64,3	134,8
kezdősebessége (m/sec)	270/293		270		243/258	258/243	420
Legnagyobb lőtáv (m)	5000/6200		5800		4500/5100	5100/4500	13800
Tűzgyorsaság (lövés/perc)							
Lövegpajzs		pc.-kaza- matta, pc.-torony	nincs		nincs	nincs	nincs
Lövegtalp típusa	magas- üteg	előlforgó, keretes	szekré- nyes		vas ma- gas-üteg	tömb	
Vontatása	fogatolt	beépített	fogatolt			fogatolt	gépvont.

Mintája/ fajtája	1915 M. 15 cm-es torony- tarack	24 cm-es L/22 partvédő ágyú	28 cm-es legkisebb lőrésű ágyú	28 cm-es L/35 partvédő ágyú	28 cm-es L/35 a. partvédő ágyú	28 cm-es L/35 b. partvédő ágyú
Űrmérete (mm)	149,1	240	280	280	280	280
Cső hossza (mm)	2980					
Tömege tüzelő- állásban (kg)	2211					
Magassági,	-15 +43	-5 +13,5	-5 +10	-4 +23	-3,5 +20	
Oldalirányzás (fok)	180					
Lövedéktömege(kg)						
kezdősebessége (m/sec)	500					
Legnagyobb lőtáv (m)	11300					
Tűzgyorsaság (lövés/perc)						
Lövegpajzs						
Lövegtalp típusa			beépített	betonágy	beépített	betonágy
Vontatása						

• LJ

OSZTRÁK-MAGYAR HADITENGERÉSZETI LÖVEGEK

Űrméret/ kaliber	Gyártó cég	Rendsze- resítés éve	Lövedék kezdőseb. (m/s)	Löveg tömege (t)	Lövedék tömege (kg)	Maximális lőtáv (m)
35 cm / L45	Škoda	1916	820	74,0	635,0	31.500
30,5 cm / L45	Škoda	1908	800	54,3	450,0	20.000
24 cm / L45	Škoda	1909	800	27,5	215,0	?
24 cm / L40	Škoda	1901	705	28,25	229,0	16.400
24 cm / L40	Krupp	1897	725	30,7	215,0	?
24 cm / L40	Krupp	1894	690	28,3	215,0	?
19 cm / L42	Škoda	1903	800	12,3	97,0	?
15 cm / L50	Škoda	1910	880	6,3	45,5	17.000
15 cm / L40	Škoda	1900	700	4,35	45,5	10.000
15 cm / L40	Krupp	1890	690	4,5	45,5	?
15 cm / L35	Krupp	1886	650	3,8	45,5	?
12 cm / L45	Škoda	1914	800	3,05	23,8	15.000
12 cm / L40	Škoda	1898	700	2,14	23,8	12.000
12 cm / L35	Škoda	1904	675	1,95	23,8	10.000
12 cm / L10	Škoda	1910	300	0,38	20,0	6.200
12 cm / L50	Škoda	1911	900	2,0	13,8	15.200
10 cm / L50	Škoda	1909	880	2,02	13,8	?
9 cm / L45	Škoda	1914	840	1,18	10,2	?
9 cm / L45 AA	Škoda	1914	780	1,2	10,2	12.300
9 cm / L35	Škoda	1918	700	?	10,2	7.300
7,5 cm / L30 AA	Škoda	1916	600	0,49	6,0	6.000
6,6 cm / L50	Škoda	1911	830	0,52	4,5	8.000
6,6 cm / L50 AA	Škoda	1915	830	0,52	4,5	8.000
6,6 cm / L45	Škoda	1900	730	0,545	5,0	6.500
6,6 cm / L45	Škoda	1909	900	0,52	5,0	8.000
6,6 cm / L45 AA	Škoda	1909/1915	725	0,55	5,0	5.000
6,6 cm / L30	Škoda	1910	550	0,24	4,0	?
6,6 cm / L30 AA	Škoda	1910/1914	550	0,24	4,0	?
6,6 cm / L26	Škoda	1915	480	0,22	5,3	?
6,6 cm / L18	Škoda	1895	320	0,1	4,0	?
4,7 cm / L44	Škoda	1914	850	0,27	1,5	4.000
4,7 cm / L44	Škoda	1897	710	0,26	1,5	?
4,7 cm / L33	Škoda	1890	560	0,13	1,1	?
3,7 cm / L23	Škoda	1887	430	0,033	0,45	?

♦ CsK

OSZTRÁK-MAGYAR LÖVEGÁLLOMÁNY ÉS LÖVEGGYÁRTÁS

Löveg	Háború kezdetén	Gyártás 1914	Gyártás 1915	Gyártás 1916	Gyártás 1917	Gyártás 1918	Gyártás összesen
1899 M. 7 cm-es hegyiágyú	288	$\frac{13}{0}$					$\frac{13}{0}$
1915 M. 7,5 cm-es hegyiágyú	–	–	$\frac{328}{324}$	$\frac{648}{620}$	$\frac{865}{860}$	$\frac{333}{220}$	$\frac{2174}{2024}$
1914 M. 7,5 cm-es hegyiágyú	–	$\frac{48}{48}$	$\frac{4}{4}$	–	–	–	$\frac{52}{52}$
1905/08 M. 8 cm-es táb. ágyú	2522	$\frac{109}{–}$	$\frac{353}{569}$	$\frac{379}{469}$	$\frac{*1574}{131}$	$\frac{*1466}{485}$	$\frac{*3881}{1654}$
8 cm-es China tábori ágyú	exportra	$\frac{24}{24}$	–	–	–	–	$\frac{24}{24}$
1899 M. 10 cm-es tábori tarack	564	–	–	–	–	–	–
1914 M. 10 cm-es tábori ágyú	–	–	$\frac{577}{483}$	$\frac{2064}{1595}$	$\frac{2901}{1443}$	$\frac{916}{556}$	$\frac{6458}{4077}$
1910 M. 10 cm-es hegyitarack	122	$\frac{–}{6}$	$\frac{55}{109}$	–	–	–	$\frac{55}{115}$
1916 M. 10 cm-es hegyitarack	–	–	$\frac{6}{–}$	$\frac{100}{125}$	$\frac{277}{277}$	$\frac{163}{139}$	$\frac{546}{541}$
1915 M. 10,4 cm-es ágyú	–	$\frac{2}{2}$	$\frac{48}{44}$	$\frac{154}{165}$	$\frac{333}{174}$	$\frac{140}{116}$	$\frac{577}{501}$
10,5 cm-es török tarack	exportra	$\frac{56}{56}$	$\frac{13}{13}$	–	–	–	$\frac{69}{69}$
1880 M. 12 cm-es ágyú	96	–	–	–	–	–	–
1880 M. 15 cm-es ágyú	52	–	–	–	–	–	–
1880 M. 15 cm-es mozsár	20	–	–	–	–	–	–
1889 M. 15 cm-es ágyú	278	–	–	–	–	–	–
1914 M. 15 cm-es tarack	–	$\frac{8}{8}$	$\frac{87}{184}$	$\frac{249}{206}$	$\frac{731}{472}$	$\frac{345}{206}$	$\frac{1500}{1076}$
1915. M. 15 cm-es ágyú	–	–	$\frac{1}{1}$	$\frac{15}{15}$	$\frac{22}{22}$	$\frac{6}{5}$	$\frac{44}{43}$
1880 M. 18 cm-es ágyú	36	–	–	–	–	–	–
1916 M. 21 cm-es mozsár	–	–	–	$\frac{1}{1}$	$\frac{1}{1}$	$\frac{1}{–}$	$\frac{3}{2}$
1898 M. 24 cm-es ágyú	50	–	–	–	–	–	–
1916 M. 24 cm-es ágyú	–	–	–	$\frac{1}{1}$	$\frac{2}{1}$	–	$\frac{3}{2}$

OSZTRÁK-MAGYAR LÖVEGÁLLOMÁNY ÉS LÖVEGGYÁRTÁS (folytatás)

Löveg	Háború kezdetén	Gyártás 1914	Gyártás 1915	Gyártás 1916	Gyártás 1917	Gyártás 1918	Gyártás összesen
1911 M. 30,5 cm-es mozsár	24	$\frac{6}{6}$	$\frac{14}{14}$	$\frac{5}{5}$	–	–	$\frac{25}{25}$
1916 M. 30,5 cm-es mozsár	–	–	–	$\frac{17}{17}$	$\frac{21}{21}$	$\frac{13}{13}$	$\frac{51}{51}$
1916 M. 35 cm- es ágyú	–	–	–	$\frac{1}{1}$	–	–	$\frac{1}{1}$
1916 M. 38 cm- es tarack	–	–	–	$\frac{2}{2}$	$\frac{6}{5}$	$\frac{3}{3}$	$\frac{11}{10}$
1914 M. 42 cm- es tarack	–	–	$\frac{1}{1}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{=}{1}$	$\frac{7}{10}$
partvédő ágyúk a táb. hds-nél	–	–	–	–	$\frac{17}{16}$	$\frac{5}{4}$	$\frac{22}{20}$
Összesen	2956	$\frac{266}{150}$	$\frac{1478}{1746}$	$\frac{3639}{3226}$	$\frac{6753}{3427}$	$\frac{3391}{1748}$	$\frac{15516}{10297}$
Megjegyzés	A számlálóban a lövegcsövek, a nevezőben a lövegtalpak vannak * – 1918 M. 8 cm-es ágyúkkal együtt						

• KV

OSZTRÁK-MAGYAR REPESZ- ÉS ROMBOLÓGRÁNÁTOK HATÁSDATAI

		7,5 – 8 cm-es ágyúk	10 – 10,4 cm-es tarack és ágyú	15 cm-es tarack	30,5 cm-es mozsár
Repeszek által pásztázott terület	szélessége (m)	10	20	40	100
	mélysége (m)	15	25	50	100
Robbanótölcser-átmérő kemény talajban (m)		0,5-1	1-2	3-4	5-8
Ellene védő	fedezék milyensége	0,5 m vastag föld vagy kavicsal takart gerendaszor	2 sor gerenda, fölötte 1 m vastag kavicsréteg	betontetőzet, fölötte 2 m vastag kavicsréteg	tábori fedezék, nem véd
	kaverna tetővastag- sága (m)	0,5	1	1,5-2	3

• KV

PISZTOLYTÖLTÉNYEK AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADERŐBEN

	1898 M. Gasser	1907 M. Roth–Styer	1912 M. Styer	.32 A.C.P.
Űrméret (mm)	8	8	9	7,65
Lövedék átmérője (mm)	8,15	8,05	9	7,85
Töltényhossz (mm)	35,5	28,7	33,1	25
Hüvelyhossz (mm)	26,8	18,65	23,2	17,2
Lövedék tömege (g)				
kezdősebessége (m/sec)	240	320	360	280
Torkolati energia (mkg)	23,7	39,0	50,0	18,5

♦ KV

PUSKATÖLTÉNYEK AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADERŐBEN

	1886 M. Wendl	1888 M. Mannlicher	1893 M. Mannlicher
Űrméret (mm)	11	8	8
Lövedék átmérője (mm)	11,2	8,2	8,2
Lőpor	1886 M. fekete füstű	1886 M. fekete füstű	1892 M. gyérfüstű
Töltényhossz (mm)	74	76,2	76,2
Hüvelyhossz (mm)	57,8	50,2	50,5
Lövedék tömege (g)			
kezdősebessége (m/sec)		530	620-640
Torkolati energia (mkg)			

♦ KV

PUSKAGRÁNÁTOK

	Nyílvégű ot-m.	1916 M. ot-m.	kukorica ot-m.	1914 M. német	1915 M. orosz	Benaglia olasz
Tömeg (g)	1200	1300	1200	900	1000	700
Robbanótöltet (g)	70-80	120		87	100	60
Max. lőtávolság (lépés)	250	150	180	350	280	80-100
Repsz (db)		kb. 150	70-80	kb. 150	kb. 300	kb. 150
Repszhatás (m)	25-60	35-80				25-50
Gyújtó típusa	időzíthető	csapódó	időzíthető	csapódó	csapódó	csapódó
Gyújtó égési ideje (sec)	8		8			
Megjegyzés		*		*	*	*

* becsapódás után a cél fölélt 2-4 m-re robban

♦ KV

REPESZGRÁNÁTOK

	76,5 mm-es osztrák-m.	német	francia	orosz	Bofors svéd
Űrméret (cm)	8	7,5	7,5	7,6	7,5
Teljes tömege (kg)	6,68	6,35	6,3	6,5	6,5
Robbanótöltet tömege (g)	53,5	74	78	80	60
súlyaránya (%)	9	12	12	12	9
Robbanóanyag típusa	ammonal vagy trotil	ekrazit	melinit	melinit	trotil

♦KV

KÉZIGRÁNÁTOK

	1916 M. Rohr osztrák-m.	nyél osztrák-m.	T-Stoff osztrák-m.	Nyeles német	Tojás német
Tömege (g)	1000	700	850	800	300
Robbanótöltet (g)	70-80	330	10	300	30
Dobási távolság (m)	kb. 30	30-35	kb. 30	kb. 35	kb. 45
Repszhatás (m)	25x60	15	25-50 (vegyi)	15	10
Gyújtó típusa	időzíthető	időzíthető	időzíthető	időzíthető	időzíthető
Gyújtó égési ideje (sec)	7	7	7	5,5	5,5
Megjegyzés			ingerlő „T” anyag		

	Mills gömb angol	1915 M. francia	1912 M. orosz	Tojás olasz	Kragujevac szerb
Tömege (g)	600	700	1200	500	800
Robbanótöltet (g)	50	75	600	72	100
Dobási távolság (m)	25-30	25-30	kb. 20	kb. 30	25-30
Repszhatás (m)	—	—	—	—	—
Gyújtó típusa	időzíthető	időzíthető	időzíthető	időzíthető	időzíthető
Gyújtó égési ideje (sec)	5	5		7	5
Megjegyzés					

• KV

TRIANONI BÉKE ÁLTAL ENGEDÉLYEZETT FEGYVER- ÉS LŐSZERKÉSZLETEK

	Honvédség	Csendőrség	Folyamőrs.	Rendőrség	Vámőrség	Pénzügyőrs.
Puska, karabély	40.250	13.110	650	—	3.766	—
Hadipisztoly	11.067	690	115	13.800	900	2.250
Géppuska	525	—	35	—	—	—
Géppisztoly	—	—	—	600	—	—
Löveg	105	—	24	—	—	—
Aknavető	70	—	—	—	—	—
Kézifegyver- lőszer	25.375.000 10.000.000	5.700.000 1.114.000	563.000 196.600	?	1.883.000 352.000	—
Hadipisztoly- lőszer	553.350 481.150	30.000 30.000	50.000 5.000	6.690.000 1.050.000	49.000 49.000	112.500 112.500
Tüzérségi lőszer	105.000 10.500	—	19.000 1.900	—	—	—
Aknavető- lőszer	52.500 3.500	—	—	—	—	—
Kézigránát	350.000 175.000	—	—	—	—	—
Kard	3.706	690	115	13.800	900	2.250
Megjegyzés	A dőlt számok a készletből évente felhasználható mennyiséget jelzik A valóságban meglévő készletek az előírásoktól (ált. felfelé) eltértek					

• KV

PÁNCÉLOZOTT HARCJÁRMŰVEK

Típus	Tömeg (t)	Motor (LE)	Sebess. (km/ó)	Hatótáv (km)	Páncélszt. (mm)	Fegyverzet (mm)	Szem. (fő)
Skoda-Praga L-7 ot-m. pc.gk.	3,9	39	45	?	5	1x8 gpu.	4
Junowicz ot-m. pc.gk.	3,5	40	35	?	5-7	2x-3x8 gpu.	5
Romfell ot-m. pc.gk.	5	75	35	?	6	1x8 gpu.	4
Büssing-Foss ot-m. pc.gk.	7,5	36	kb. 25	?	vaslemez	2x8 gpu.	6
Austin brit pc.gk.	4,2	50	60	240	8	2x7,6 gpu.	5
A 7V n. hk.	32	2x100	9	35	6-30	1x 57 hk.á. 6x7,92 gpu.	18
LK-II n. k. hk.	8,5	55	14	70	8-14	1x 57 hk.á. 2x7,92 gpu.	3
Mother brit hk.	22	105	6	38	max. 10	2x57 hgy.á.	6
Mark I-IV brit ágyús hk.	28	105 (I-III) 125 (IV)	6	38 (I-III) 56 (IV)	max. 10	2x57 hk.á. 2x7,7 gpu.	6
Mark I-IV brit géppuskás hk.	28	105 (I-III) 125 (IV)	6	38 (I-III) 56 (IV)	max. 10	6x7,7 gpu.	6
Mark V brit ágyús hk.	33	150	7,5	72	14	2x57 hk.á. 2x7,7 gpu.	6
Mark V brit géppuskás hk.	33	150	7,5	72	14	6x7,7 gpu.	6
Mark V* brit hk.	34	150	8,5	64	14	2x57 hk.á. 8x7,7 gpu.	8
Mark VIII brit-am. hk.	37	2x150 vagy 300	8,5	89	16	2x57 hk.á. 8x7,7 gpu.	8
Schneider M 16 fr. rolg.	13,5	70	6	60	max. 24	1x75 hk.á. 2x7,62 gpu.	6
Saint Chamond M 16 fr. rolg.	23	90	8	60	max. 22	1x75 hk.á. 4x7,62 gpu.	9
Renault M 17 CL fr. ágyús hk.	6,7	39	7	60	6,5-16	1x37 hk.á.	2
Renault M 17 CL fr. gpu-s hk.	6,5	39	8	60	6,5-16	1x7,62 gpu.	2
FIAT 2000 ol. neh.hk.	40	240	7,5	75	15-20	1x75 hgy.á. 7x gpu.	10
FIAT 3000 ol. k.hk.	5,6	63	22	100	8-16	1x37 hk.á. vagy 2x gpu.	2

• ÉM, SGy

VADÁSZ- ÉS CSATAREPÜLŐGÉPEK

Típus	Motor (LE)	Sebes- ség (km/h)	Repülési magas- ság (km)	Ható- táv (km)	Gpu. (db) bomba (kg)	Fesztáv/ hossz/ magasság (m)	Fedél Ülés
Brandenburg D I ot-m. vad.	Daimler (160)	186	5	400	1 —	8,5/6,35/2,8	2 1
Fokker D I ot-m. vad.	Mercedes (130)	174	4	500	2 —	9,7/6,3/2,5	2 1
Fokker D II MÁG ot-m. vad.	Oberurs. MÁG (180)	186	4,5	400	2 —	9,7/6,4/2,5	2 1
Fokker D IV MÁG ot-m. vad.	Daimler MÁG (185)	180	5	500	2 —	9,7/6,7/2,5	2 1
Albatros DIII Öffag ot-m. vad.	Daimler (225)	190	5,5	500	2 —	9,05/7,3/2,98	2 1
Aviatik D I Berg ot-m. vad.	Daimler MÁG (185)	185	6,05	500	2 —	8/6,88/2,45	2 1
Phönix D IIa ot-m. vad.	Hiero (230)	185	6	500	2 —	9,8/6,62/2,79	2 1
Fokker D VII MÁG ot-m. vad.	Daimler MÁG (210)	196	7,5	600	2 —	8,93/6,93/2,8	2 1
Albatros J I ot-m. csata	Mercedes (200)	160	3,5	800	4 80	14/8,1/3,2	2 1
Fokker E III n. vad.	Gnome (80)	140	2,5	700	1 —	9,5/7,2/2,4	1 1
Fokker Dr I n. vad.	Le Rhone (110)	165	4	300	2 —	7,19/5,77/2,9	3 1
Pfalz D III n. vad.	Mercedes (160)	165	3	500	2 —	9,4/6,95/267	2 1
Roland D II n. vad.	Mercedes (160)	169	5	350	2 —	8,94/6,93/3,1	2 1
Albatros D V n. vad.	Mercedes (185)	187	6,5	80	2 —	9,05/7,33/2,8	2 1
Farman F.40. fr. vad.	Renault (160)	135	2	300	1 40	17,6/9,25/3,9	1,5 2
Nieuport 17 fr. vad.	Le Rhone (80)	156	4,6	400	1 —	7,55/5,8/2,45	2 1
Blériot Spad fr. vad.	Hispano (150)	191	5,4	450	2 —	7,82/6,18/2,1	2 1
Hanriot HD1 fr. vad.	Le Rhone (120)	183	6,3	450	2 —	8,7/5,85/2,5	2 1
Sopwith Pup ang. vad.	Le Rhone (80)	179	5,3	510	1 —	8,08/5,89/2,9	2 1
Sopwith Camel ang. vad.	Clerget (130)	182	5,8	420	2 —	8,53/5,72/2,6	2 1

VADÁSZ- ÉS CSATAREPÜLŐGÉPEK (folytatás)

Típus	Motor (LE)	Sebes- ség (km/h)	Repülési magas- ság (km)	Ható- táv (km)	Gpu. (db) bomba (kg)	Fesztáv/ hossz/ magasság (m)	Fedél Ülés
Bristol F2B ang. csata	Rolls-Royce Falcon (275)	192	6,1	600	3 120	11,96/7,9/2,9	2 2
R.A.F. SE 5a ang. vad.	W.4a. Viper (200)	193	4,6	560	2 –	8,11/6,38/2,9	2 1
Ansaldo A.1 ol. vad.	SPA 6A (220)	220	5	350	2 –	7,68/6,84/2,6	2 1

♦ WL

BOMBÁZÓ-REPÜLŐGÉPEK

Típus	Motor (LE)	Sebes- ség (km/h)	Repülési magas- ság (km)	Ható- táv (km)	Gpu. (db) bomba (kg)	Fesztáv/ hossz/ magasság (m)	Fedél Ülés
Lloyd C I ot-m. feld-bomb.	Daimler (145)	140	3,8	700	– 100	14,4/8,9/3,2	2 2
Lohner B VII ot-m. feld-bomb.	Daimler (150)	145	3,4	650	– 150	13,5/9,7/3,1	2 2
Brandenburg C I ot-m. feld-bomb.	Daimler (160)	170	5,8	600	2 160	12,3/8,1/3,2	2 2
Brandenburg G I ot-m. bomb.	Austro Daim- ler (2x160)	140	3,6	1000	2 400	18/9,9/4,2	2 3
Gotha G IV ot- m. bomb.	Hiero (2x230)	135	5	850	3 625	23,7/12,4/4,3	2 4
Staaken R IV n. bomb.	Mercedes (4x260)	130	3,8	1300	3 1600	42,2/22,1/6,3	2 5
Friedrichshafen G III n. bomb.	Mercedes (2x260)	141	4,5	840	2 500	23,7/12,8/3,6	2 4
AEG G IV n. bomb.	Mercedes (2x260)	145	4	700	2 800	18,5/9,9/3,9	2 3
SP-2 Savoia Pomiglio ol. bo.	FIAT (250)	132	4,3	520	1 200	14,7/9,5/3,7	2 2
Caproni 46 ol. bomb.	FIAT A 12 (3x300)	152	4,5	600	3 1200	23,4/12,6/4,4	2 4
Sikorsky or. bomb.	Sunbeam (4x150)	121	3	650	2 850	29,8/18/4,7	2 4
S.I.A. 7B ol. feld-bomb.	FIAT A10 (260)	200	7	800	3 300	13,3/9/3	2 2
Caudron G IV fr. bomb.	Le Rhone (2x80)	132	4,3	420	2 80	17,2/7,2/2,6	2 2

BOMBÁZÓ-REPÜLŐGÉPEK (folytatás)

Típus	Motor (LE)	Sebes- ség (km/h)	Repülési magas- ság (km)	Ható- táv (km)	Gpu. (db) bomba (kg)	Fesztáv/ hossz/ magasság (m)	Fedél Ülés
H.P. O/400 ang. bomb.	Rolls-Royce Eagle(2x360)	156	2,6	1200	4 1500	30,5/19,2/7	2 4
Vickers Vimy ang. bomb.	Rolls-Royce Eagle(2x360)	166	2,4	1448	3 1300	20,7/13,3/4,5	2 4

♦ WL

FELDERÍTŐ-REPÜLŐGÉPEK

Típus	Motor (LE)	Sebes- ség (km/h)	Repülési magas- ság (km)	Ható- táv (km)	Gpu. (db) bomba (kg)	Fesztáv/ hossz/ magasság (m)	Fedél Ülés
Lloyd C II ot-m. feld.	Hiero (145)	128	3,5	300	1 100	14/9,1/3,4	2 2
Lohner C I ot-m. feld.	Daimler (150)	137	3,5	510	1 150	13,45/9,2/3,2	2 2
Phönix C I Lloyd ot-m. gyorsfeld.	Benz (220)	177	5,4	600	3 100	11/7,52/2,54	2 2
UFAG C I ot-m. gyorsfeld.	Hiero (230)	190	4,9	650	3 150	10,7/7,2/2,92	2 2
Aviatik C I „Berg” ot-m. gyorsfeld.	Daimler (185)	180	4,2	700	2 —	8,4/7,1/2,6	2 2
ÖFFAG C I „Storch” ot-m. távolfeld.	Daimler (150)	130	4,5	800	1 —	14,9/8,8/2,7	2 2
LVG C VI n. feld.	Benz (200)	170	6,5	600	3 150	13/7,45/2,8	2 2
Halberstadt C V. n. gyorsfeld.	Benz (220)	170	6	600	3 180	13,6/6,9/3,4	2 2
D.H. 4 ang. feld.	Rolls-Royce Eagle (250)	188	4,9	700	3 200	12,9/9,3/3	2 2
Lohner „L” ot-m. vízi feld.	Daimler (160)	105	2,5	500	1 20	16,2/10,3/3,9	2 2
UFAG „K” ot-m. vízi feld- bomb.	Hiero (200)	155	4	900	1 200	16,3/12,2/3,8	2 3
UFAG „KG” ot-m. vízi távolfeld-bomb.	Daimler (350)	145	4	900	2 600	20,5/14/3,8	2 3
UFAG W 29 ot-m. vízi feld.	Daimler (185)	175	5	650	3 160	13,5/9,35/3,8	1 2

♦ WL

OSZTRÁK-MAGYAR REPÜLŐGÉP- ÉS REPÜLŐGÉPMOTOR-GYÁRTÁS

	1914	1915	1916	1917	1918	összesen
Gép (Au.)	40	195	517	1.050	1.600	3.402
Gép (Mo.)	30	143	414	664	778	2.029
Gép (össz.)	70	*338	931	1.714	2.378	5.431
Motor (Au.)	50	300	650	900	1.300	3.200
Motor (Mo.)	22	140	204	330	450	1.146
Motor (össz.)	72	440	854	1.230	1.750	4.346
Megjegyzés	* Létezik 238 gépes adat is					

* SGy

REPÜLŐGÉPGYÁRTÁS A FŐBB HADVISELŐ ÁLLAMOKBAN

	1914	1915	1916	1917	1918	összesen	összesen
Németország	1.348	4.532	8.182	19.646	14.123	47.831	47.637
Ausztria–Mo.	70	338	931	1714	2378	5431	
Közp. Hat. össz.	2.418	4.870	9.113	21.360	16.501	53.262	
Nagy-Britannia	245	1.933	6.099	14.748	32.036	55.061	44.853
Franciaország	541	4.489	7.549	14.915	24.652	52.146	51.143
Oroszország	535	1.305	1.870	1.897	?	5.607	2.492
Olaszország	–	382	1.255	3.871	6.523	12.031	12.200
USA	–	–	83	1.897	11.950	13.840	13.723
Antant-hat. össz.	1.321	8.109	16.856	37.328	75.161	138.685	
KH-AH arány	1,83 : 1	1 : 1,67	1: 1,85	1: 1,75	1: 4,56	1: 2,60	
Megjegyzés	A szakirodalomban többféle adat terjedt el: az első háborús év augusztus 5-től való; az utolsó háborús év december 31-ig való számítása miatt; illetve mivel keverednek a harci és az összes repülőgép adatai. <i>Dőlt számokkal</i> a leginkább elterjedt alternatív adatokat tüntettük fel						

* SGy

REPÜLŐGÉPMOTOR-GYÁRTÁS A FŐBB HADVISELŐ ÁLLAMOKBAN

Németország	42.293	42.271	Megjegyzés: A dőlt számokkal jelzett adatok az előző táblázatban a megjegyzésekben leírtakat jelölik
Ausztria–Magyarország	4.346		
Központi Hatalmak összesen	46.639		
Nagy-Britannia	41.034	40.821	
Franciaország	92.894	93.100	
Oroszország	1.511		
Olaszország	24.300		
USA	28.509	36.672	
Antant-hatalmak összesen	188.248		

* SGy

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADTESTEK BÉKEHADRENDJE (1914. április 1.)

Megjegyzések:

1. A →*seregtestek* perrel és római számmal jelzett hovatartozása csak akkor került kiírásra az első oszlopban, ha a második és a harmadik oszlopban jelölt →*csapattestek* az adott táblázatban szereplő →*hadtest* kötelékébe soroltattak be, de közvetlenül egy másik hadtest kötelékébe tartozó →*hadosztály* alárendeltségébe tartoztak.
2. A csapattestek hovatartozása (cs. és kir. →*közös Hadsereg*, cs. kir. →*Landwehr*, m. kir. →*Honvédség*) a →*dandároknál* és az →*ezredek*nél csak akkor került kiírásra, ha nem egyezett meg saját →*hadosztály*áéval.
3. Az önálló →*zászlóalj*ak (zlj.) és *osztályok* (o.) az ezredek oszlopába kerültek.
4. A rövidítések megegyeznek a szócikkeknel használtakkal (lásd a *Rövidítések jegyzékében*).
5. A harmadik oszlopban olvasható (a táblázatok adott oldalra történő kifizérése miatt alkalmazott) egyéb rövidítések feloldása a második oszlopban található.

A cs. és kir. I. hadtest (Krakkó) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
5. k.u.k. gy.	9. gy. Olmütz	54. gy. Olmütz, 93. gy. Krakkó
Olmütz	10. gy. Troppau	1. gy. Krakkó, 13. gy. Troppau
12. k.u.k. gy. Krakkó	23. gy. Krakkó	56. gy. Krakkó, 100. gy. Krakkó, 3/I-II. gy.zlj. Teschen
	24. gy. Tarnów	20. gy. Krakkó, 57. gy. Tarnów
46. Lw. gy. Krakkó	91. gy. Krakkó	16. gy. Krakkó, 32. gy. Neusandez, 31/I-II. gy.zlj. Teschen
	92. gy. Olmütz	13. gy. Olmütz, 15. gy. Troppau
	ho. közvetlen	46. táb.á. Olmütz, 46. táb.tar.o. Olmütz
7. k.u.k. lov. Krakkó	11. lov. Krakkó	10. dg. Krakkó, 2. ul. Tarnów
	20. lov. Krakkó	12. dg. Olmütz, 3. ul. Krakkó
	2. Lw. lov. Olmütz	2. ul. Hohenmauth, 4. ul. Olmütz
hdt. közvetlen (közv.) k.u.k.	1. táb.tü. Krakkó	1. táb.á. Krakkó, 2. táb.á. Olmütz, 3. táb.á. Krakkó, 1. táb.tar. Krakkó, 1. neh.tar.o. Krakkó, 1. lov.tü.o. Krakkó
hdt. közv. k.u.k.	2. erödtü. Krakkó	2. erödtü. Krakkó
hdt. közv. k.u.k.		1. ár.k.zlj. Krakkó
hdt. közv. k.u.k.		1. vonato. Krakkó

A cs. és kir. II. hadtest (Bécs) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
4. k.u.k. gy. Brünn	7. gy. Znaim	12. gy. Znaim, 81. gy. Iglau, 99. gy. Bécs
	8. gy. Brünn	8. gy. Brünn, 49. gy. Brünn, 3/IV. gy.zlj. Kremsier
25. k.u.k. gy. Bécs	49. gy. Bécs	84. gy. Krems, 1. BH gy. Bécs, 25. táb.vad.zlj. Bécs
	50. gy. Bécs	4. gy. Bécs, 44. gy. Bécs, BH táb.vad.zlj. Bruck an der Leitha
49. k.u.k. gy. Bécs	97. gy. Bécs	67. gy. Bécs, 82. gy. Bécs
	98. gy. Bécs	16. gy. Bécs, 29. gy. Bécs, 39. gy. Bécs
13. Lw. gy. Bécs	25. gy. Bécs	1. gy. Bécs, 21. gy. Sankt Pölten, 24. gy. Bécs
	26. gy. Brünn	14. gy. Brünn, 25. gy. Kremsier
	ho. közvetlen	13. táb.á. Bécs, 13. táb.tar.o. Bécs
3. k.u.k. lov. Bécs	10. lov. Bécs	3. dg. Bécs, 7. ul. Stockerau
	17. lov. Bécs	1. hu. Bécs, 4. ul. Bécsújhely
hdt. közv. k.u.k.	2. táb.tü. Bécs	4. táb.á. Bécs, 5. táb.á. Brünn, 6.táb.á. Bécsújhely, 2. táb.tar. Bécs, 2. neh.tar.o. Bécs, 2. lov.tü.o. Bécs
hdt. közv. k.u.k.	1. erődtü. Bécs	1. erődtü. Bécs
hdt. közv. k.u.k.		2. ár.k.zlj. Krems
hdt. közv. k.u.k.		8. ut.zlj. Klosterneuburg, 9. ut.zlj. Melk
hdt. közv. k.u.k.		2. vonato. Bécs

A cs. és kir. III. hadtest (Graz) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
6. k.u.k. gy. Graz	11. gy. Graz	7. gy. Graz, 2. BH gy. Graz, 31. táb.vad.zlj. Bruck an der Mur
	12. gy. Klagenfurt	17. gy. Klagenfurt, 5. táb.vad.zlj. Tarvis, 8. táb.vad.zlj. Villach, 9. táb.vad.zlj. Kötschach, 17. táb.vad.zlj. Judenburg, 19. táb.vad.zlj. Klagenfurt
28. k.u.k. gy. Laibach	55. gy. Trieszt	32. gy. Trieszt, 87. gy. Pola, 4. BH gy. Tieszt, 97/III. gy.zlj. Trieszt, 24. táb.vad.zlj. Rovigna
	56. gy. Görz	27. gy. Laibach, 47. gy. Görz, 11. táb.vad.zlj. Gradisca, 20. táb.vad.zlj. Cormons, 29. táb.vad.zlj. Monfalcone
	94. gy. Tolmein	19. gy. Tolmein, 7. táb.vad.zlj. Canale
22. Lw. gy. Graz	43. gy. Graz	3. gy. Graz, 26. gy. Marburg, 31/III. gy.zlj. Laibach
	44. gy. Pola	4. gy. Klagenfurt, 5. gy. Pola, 27. gy. Laibach
	ho. közv.	22. táb.á. Graz, 22. táb.tar.o. Graz
V/2. k.u.k. lov.	3. lov. Marburg	5. dg. Görz, 6. hu. Klagenfurt, 16. hu. Marburg
hdt. közv. Lw.		dalmát lov.löv.o.
hdt. közv. k.u.k.	3. táb.tü. Graz	7. táb.á. Laibach, 8. táb.á. Görz, 9. táb.á. Klagenfurt, 3. táb.tar. Marburg, 1.hgy.tü. Villach, 3.neh.tar.o. Wippach
hdt. közv. k.u.k.	4. erődtü. Pola	4. erődtü. Pola
hdt. közv. k.u.k.		3.árk.zlj. Görz, 4. ár.k.zlj. Villach, 6. ár.k.zlj. Pola
hdt. közv. k.u.k.		3. ut.zlj. Pettau
hdt. közv. k.u.k.		3. vonato. Graz

A cs. és kir. IV. hadtest (Budapest) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
31. k.u.k. gy. Bp.	61. gy. Bp.	69. gy. Pécs, 32/III. gy.zlj. Bp., 52/III. gy.zlj. Pécs
	62. gy. Bp.	3. BH gy. Bp., 44/III. gy.zlj. Kaposvár
32. k.u.k. gy. Bp.	63. gy. Bp.	23. gy. Bp., 70. gy. Bp., 38/IV. gy.zlj. Kecskemét
	64. gy. Bp.	6. gy. Bp., 86. gy. Szabadka, 68/I. gy.zlj. Szolnok
41. honv. gy. Bp.	81. gy. Bp.	29. gy. Bp., 30. gy. Bp.
I. honvéd kerület Bp.	79. gy. Bp.	6. gy. Szabadka, 19. gy. Pécs
	80. gy. Pécs	1. gy. Bp., 17. gy. Székesfehérvár
10. k.u.k. lov. Bp.	4. lov. Bp.	8. hu. Kecskemét, 10. hu. Bp., 13. hu. Székesfehérvár
5. honv. lov. Bp.	19. lov. Bp.	1. hu. Bp., 4. hu. Szabadka, 8. hu. Pécs
hdt. közv. k.u.k.	4. táb. tü. Bp.	10. táb.á. Bp., 11. táb.á. Hajmáskér, 12. táb.á. Bp., 4. táb.tar. Bp., 1. honv. táb.á. Bp., 4. neh.tar.o. Hajmáskér, 4. lov.tü.o. Bp.
hdt. közv. k.u.k.		4. ut. Budapest
hdt. közv. k.u.k.		4. vonato. Budapest

A cs. és kir. V. hadtest (Pozsony) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
14. k.u.k. gy. Pozsony	27. gy. Pozsony	71. gy. Trencsén, 72. gy. Pozsony
	28. gy. Sopron	48. gy. Sopron, 76. gy. Sopron
33. k.u.k. gy. Komárom	65. gy. Győr	26. gy. Győr, 19/III. gy.zlj. Győr
	66. gy. Komárom	83. gy. Komárom, 12/III. gy.zlj. Komárom
IV. honv. kerület Pozsony	73. gy. Pozsony	13. gy. Pozsony, 18. gy. Sopron
	74. gy. Nyitra	14. gy. Nyitra, 15. gy. Trencsén
IV/41. honv. gy.	82. gy. Veszprém	20. gy. Nagykanizsa, 31. gy. Veszprém
2. k.u.k. lov. Pozsony	16. lov. Pozsony	3. hu. Sopron, 5. hu. Komárom, 5. ul. Szombathely
IV/5. honv. lov.	23. lov. Zalaegerszeg	6. hu. Zalaegerszeg, 7. hu. Pápa, 10. hu. Varasd
hdt. közv. k.u.k.	5. táb.tü. Pozsony	13. táb.á. Sopron, 14. táb.á. Pozsony, 15. táb.á. Komárom, 5. táb.tar. Pozsony, 4. honv. táb.á. Nyitra, 7. honv. táb.á. Hajmáskér, 5. neh.tar.o. Komárom, 5. lov.tü.o. Komárom, 1. honv. táb.á.o. Veszprém, 2. honv. táb.á.o. Hajmáskér, 3. honv. táb.á.o. Nyitra, 4. honv. táb.á.o. Nyitra
II.hdt. közv. k.u.k.	1. erődtü. Bécs	6. erődtü. Komárom
hdt. közv. k.u.k.		5. ár.k.zlj. Komárom
hdt. közv. k.u.k.		5. ut. Pozsony
hdt. közv. k.u.k.		5. vonato. Pozsony

A cs. és kir. VI. hadtest (Kassa) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
15. k.u.k. Miskolc	29. gy. Ungvár	5. gy. Eperjes, 56. gy. Ungvár
	30. gy. Miskolc	60. gy. Eger, 65. gy. Miskolc
27. k.u.k. Kassa	53. gy. Kassa	25. gy. Losonc, 34. gy. Kassa
	54. gy. Eperjes	85. gy. Lőcse, 67/IV. gy.zlj. Eperjes
VII/20. honv. gy.	40. gy. Szatmárnémeti	12. gy. Szatmárnémeti, 32. gy. Dész
III. honv. kerület Kassa	77. gy. Kassa	9. gy. Kassa, 11. gy. Munkács
	78. gy. Miskolc	10. gy. Miskolc, 16. gy. Besztercebánya
VII/1. k.u.k. lov.	6. lov. Miskolc	14. hu. Nyíregyháza, 15. hu. Gyöngyös
VII/11. honv. lov.	24. lov. Kassa	5. hu. Kassa, 9. hu. Marosvásárhely
hdt. közv. k.u.k.	6. táb.tü. Kassa	16. táb.á. Losonc, 17. táb.á. Miskolc, 18. táb.á. Eperjes, 6. táb.tar. Kassa, 3. honv. táb.á. Kassa, 6. neh.tar.o. Kassa, 6. lov.tü.o. Miskolc
hdt. közv. k.u.k.		6. vonato. Kassa

A cs. és kir. VII. hadtest (Temesvár) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
17. k.u.k. gy. Nagyvárad	33. gy. Nagyvárad	101. gy. Nagyvárad, 37/II. gy.zlj. Nagyvárad, 39/II. gy.zlj. Debrecen
	34. gy. Arad	33. gy. Arad, 46. gy. Szeged
37. k.u.k. gy. Temesvár	67. gy. Temesvár	61. gy. Temesvár, 96. gy. Temesvár, 29/I. gy.zlj. Nagybecskerek
	68. gy. Fehértemplom	43. gy. Fehértemplom, 23. táb.vad.zlj. Pancsova, 28. táb.vad.zlj. Kevevára
20. honv. gy. Nagyvárad	39. gy. Nagyvárad	3. gy. Debrecen, 4. gy. Nagyvárad
II. honv. kerület Szeged	45. gy. Szeged	2. gy. Gyula, 5. gy. Szeged
	46. gy. Lugos	7. gy. Vercsec, 8. gy. Lugos
1. k.u.k. lov. Temesvár	7. lov. Temesvár	7. hu. Debrecen, 12. hu. Arad
11. honv. lov. Debrecen	22. lov. Szeged	2. hu. Debrecen, 3. hu. Szeged
hdt. közv. k.u.k.	7. táb.tü. Temesvár	19. táb.á. Nagyvárad, 20. táb.á. Temesvár, 21. táb.á. Lugos, 7. táb.tar. Temesvár, 7. neh.tar.o. Fehértemplom, 7. lov.tü.o. Kísszentmíklós, 1. honv. lov.tü.o. Szeged
hdt. közv. k.u.k.		7. ut.zlj. Szeged
hdt. közv. k.u.k.		7. vonato. Temesvár

A cs. és kir. VIII. hadtest (Prága) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
9. k.u.k. gy. Prága	17. gy. Prága	91. gy. Prága, 102. gy. Prága
	18. gy. Prága	73. gy. Prága, 28/II. gy.zlj. Prága
19. k.u.k. gy. Pilsen	37. gy. Pilsen	11. gy. Prága, 35. gy. Pilsen
	38. gy. Budweis	88. gy. Budweis, 75/III. gy.zlj. Neuhaus
21. Lw. gy. Prága	41. gy. Pilsen	6. gy. Eger (Csehország), 7. gy. Pilsen, 8. gy. Prága
	42. gy. Prága	28. gy. Pisek, 29. gy. Budweis
IX/9. k.u.k. lov.	1. lov. Prága	13. dg. Klattau, 14. dg. Brandeis am Elbe
hdt. közv. k.u.k.	8. táb.tü. Prága	22. táb.á Pilsen, 23. táb.á. Prága, 24. táb.á. Budweis, 8. táb.tar. Prága, 8. neh.tar.o. Prága
hdt. közv. k.u.k.		8. vonato. Prága

A cs. és kir. IX. hadtest (Leitmeritz) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
10. k.u.k. gy. Josephstadt	19. gy. Josephstadt	98. gy. Josephstadt, 36/IV. gy.zlj. Jungbunzlau
	20. gy. Königrätz	18. gy. Königrätz, 21. gy. Kuttendorf
29. k.u.k. gy. Theresienstadt	57. gy. Theresienstadt	42. gy. Theresienstadt, 92. gy. Theresienstadt
	58. gy. Reichenberg	74. gy. Jičín, 94. gy. Reichenberg
26. Lw. gy. Leitmeritz	51. gy. Hohenmauth	11. gy. Jičín, 12. gy. Časlau, 30. gy. Hohenmauth
	52. gy. Leitmeritz	9. gy. Leitmeritz, 10. gy. Jungbunzlau
9. k.u.k. lov. Pardubitz	9. lov. Pardubitz	1. dg. Brůx, 11. dg. Brünn
hdt. közv. k.u.k.	9. táb.tü. Leitmeritz	25. táb.á. Josephstadt, 26. táb.á. Theresienstadt, 27. táb.á. Königrätz, 9. táb.tar. Josephstadt, 9. neh.tar.o. Theresienstadt
hdt. közv. k.u.k.		9. vonato. Josephstadt

A cs. és kir. X. hadtest (Przemysł) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
2. k.u.k. gy. Jaroslau	3. gy. Rzeszów	40. gy. Rzeszów
	4. gy. Jaroslau	89. gy. Jaroslau, 90. gy. Jaroslau
24. k.u.k. gy. Przemysł	47. gy. Przemysł	9. gy. Przemysł, 45. gy. Przemysł
	48. gy. Przemysł	10. gy. Przemysł, 77. gy. Sambor
45. Lw. gy. Przemysł	89. gy. Przemysł	18. gy. Przemysł, 33. gy. Stryj
	90. gy. Jaroslau	17. gy. Rzeszów, 34. gy. Jaroslau
6. k.u.k. lov. Jaroslau	5. lov. Jaroslau	6. dg. Przemysł, 8. dg. Jaroslau
	14. lov. Rzeszów	11. hu. Lancut, 6. ul. Rzeszów
hdt. közv. k.u.k.	10. táb.tü. Przemysł	28. táb.á. Przemysł, 29. táb.á. Jaroslau, 30. táb.á. Przemysł, 10. táb.tar. Przemysł, 10. neh.tar.o. Przemysł, 10. lov.tü.o. Jaroslau
I. hdt. közv. k.u.k.	2. erőd.tü. Krakkó	3. erőd.tü. Przemysł
hdt. közv. k.u.k.		10. ár.k.zlj. Przemysł
hdt. közv. k.u.k.		10. ut.zlj. Przemysł
hdt. közv. k.u.k.		10. vonato. Przemysł

A cs. és kir. XI. hadtest (Lemberg) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
11. k.u.k. gy. Lemberg	21. gy. Lemberg	15. gy. Tarnopol, 55. gy. Lemberg
	22. gy. Lemberg	58. gy. Zaleszczyk, 95. gy. Lemberg
30. k.u.k. gy. Lemberg	59. gy. Csernovic	24. gy. Lemberg, 41. gy. Csernovic
	60. gy. Lemberg	30. gy. Lemberg, 80. gy. Lemberg, 32. táb.vad.zlj. Tremblowa
43. Lw. gy. Csernovic	85. gy. Lemberg	19. gy. Lemberg, 35. gy. Żłoczów
	86. gy. Csernovic	20. gy. Stanislau, 22. gy. Csernovic, 36. gy. Kolomea
4. k.u.k. lov. Lemberg	18. lov. Żłoczów	9. dg. Brody, 13. ul. Żłoczów
	21. lov. Lemberg	15. dg. Żolkiew, 1. ul. Lemberg
8. k.u.k. lov. Stanislau	13. lov. Stanislau	7. dg. Stanislau, 8. ul. Csernovic
	15. lov. Tarnopol	2. dg. Tarnopol, 11. ul. Pardubitz
	3. Lw. lov. Lemberg	1. ul. Lemberg, 3. ul. Stryj
hdt. közv. k.u.k.	11. táb.tü. Lemberg	31. táb.á. Stanislau, 32. táb.á. Lemberg, 33. táb.á. Csernovic, 11. táb.tar. Lemberg, 11. neh.tar.o. Lemberg, 11. lov.tü.o. Lemberg
hdt. közv. k.u.k.		11. ár.k.zlj. Lemberg
hdt. közv. k.u.k.		11. vonato. Lemberg

A cs. és kir. XII. hadtest (Nagyszeben) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
16. k.u.k. gy. Nagyszeben	31. gy. Brassó	2. gy. Brassó
	32. gy. Nagyszeben	31. gy. Nagyszeben, 64. gy. Szászváros
35. k.u.k. gy. Kolozsvár	69. gy. Gyulafehérvár	50. gy. Gyulafehérvár, 51. gy. Marosvásárhely
	70. gy. Kolozsvár	62. gy. Kolozsvár, 63. gy. Beszterce
V. honv. kerület Kolozsvár	75. gy. Kolozsvár	21. gy. Kolozsvár, 22. gy. Marosvásárhely
	76. gy. Nagyszeben	23. gy. Nagyszeben, 24. gy. Brassó
VII/1. k.u.k. lov.	12. lov. Nagyszeben	2. hu. Brassó, 4. hu. Nagyszeben
hdt. közv. k.u.k.	12. táb.tü. Nagyszeben	34. táb.á. Brassó, 35. táb.á. Kolozsvár, 36. táb.á. Nagyszeben, 12. táb.tar. Nagyszeben, 5. honv. táb.á. Marosvásárhely, 12. neh.tar.o. Nagyszeben, 5. honv. táb.á.o. Nagyszeben
hdt. közv. k.u.k.		12. ár.k.zlj. Gyulafehérvár
hdt. közv. k.u.k.		12. vonato. Nagyszeben

A cs. és kir. XIII. hadtest (Zágráb) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
7. k.u.k. gy. Eszék	13. gy. Eszék	52. gy. Brod, 78. gy. Eszék
	14. gy. Zimony	38. gy. Pétervárad, 68. gy. Zimony, 70/III. gy.zlj. Pétervárad, 21. táb.vad.zlj. Mitrovica
36. k.u.k. gy. Zágráb	71. gy. Fiume	37. gy. Agram, 79. gy. Fiume
	72. gy. Zágráb	53. gy. Agram, 97. gy. Belovár, 16/IV. gy.zlj. Belovár, 96/IV. gy.zlj. Károlyváros
VI. honv. kerület Zágráb	83. gy. Zágráb	25. gy. Zágráb, 26. gy. Károlyváros
	84. gy. Eszék	27. gy. Sziszek, 28. gy. Eszék
IV/10. k.u.k. lov.	8. lov. Zágráb	9. hu. Mitrovica, 12. ul Varasd
hdt. közv. k.u.k.	13. táb.tü. Zágráb (Zg.)	37. táb.á. Zg., 38. táb.á. Eszék, 39. táb.á. Varasd, 13. táb.tar. Zg., 2. honv. táb.á. Versec, 6. honv. táb.á. Zg., 8. honv. táb.á. Lugos, 13. neh.tar.o. Zg., 4/II. hgy.á.o. Spittal a. d. Drau, 6. honv. táb.á.o. Lugos, 7. honv. táb.á.o. Zg., 8. honv. táb.á.o. Zg.
hdt. közv. k.u.k.		13. ár.k.zlj. Eszék
hdt. közv. k.u.k.		13. vonato. Zágráb

A cs. és kir. XIV. hadtest (Innsbruck) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
3. k.u.k. gy. Linz	5. gy. Innsbruck (Ibk.)	28. gy. Ib., 59. gy. Bregenz, 12. táb.vad.zlj. Ib.
	6. gy. Salzburg	14. gy. Linz, 75. gy. Salzburg, 4. táb.vad.zlj. Braunau am Inn, 30. táb.vad.zlj. Steyr
8. k.u.k. gy. Bozen	15. gy. Bozen	2. tiroli császárvad. Bozen, 10. táb.vad.zlj. Vigo di Fassa, 13. táb.vad.zlj. Cavalese
	16. gy. Trient	1. táb.vad.zlj. Tione, 14. táb.vad.zlj. Mezolombardo, 16. táb.vad.zlj. Levico, 18. táb.vad.zlj. Trient, 22. táb.vad.zlj. Borgo
	96. gy. Rovereto	3. tiroli császárvadász (t.csvad.) Rovereto
	121. gy. Trient	1. t.csvad. Trient, 4. t.csvad. Riva, 27. táb.vad.zlj. Hall
	122. gy. Bruneck	2. táb.vad.zlj. Lienz, 6. táb.vad.zlj. Sillian
44. Lw. gy. Innsbruck	87. gy. Linz	2. gy. Linz, 3. területi löv. Innichen
	88. területi löv. Bozen	1. területi löv. Trient, 2. területi löv. Bozen
VIII. Lw. kerület Innsbruck	kerület közv. k.u.k.	4. dg. Enns
	1. Lw. lov. Wels	5. ul. Stockerau, 6. ul. Wels, tiroli lov. császárlöv.o.
hdt. közv. k.u.k.	14. táb.tü. Linz	40. táb.á. Linz, 41. táb.á. Salzburg, 42. táb.á. Steyr, 14. táb.tar. Innsbruck, 14. neh.tar.o. Vill bei Neumarkt
hdt. közv. k.u.k.	1. hgy.tü. Brixen	8. hgy.tü. Brixen, 14. hgy.tü. Trient
hdt. közv. k.u.k.	3. erődtü. (etü.)	1. etü.zlj. Brixen, 4. etü.zlj. Riva, 5. etü.zlj. Trient, 6. etü.zlj. Chiesa di Lavarone, 7. etü.zlj. Malé
hdt. közv. k.u.k.		8. ár.k.zlj. Rovereto, 9. ár.k.zlj. Riva, 14. ár.k.zlj. Trient
hdt. közv. k.u.k.		2. ut.zlj. Linz
hdt. közv. k.u.k.		14. vonato. Innsbruck

A cs. és kir. XV. hadtest (Szarajevó) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
1. k.u.k. hgy. Szarajevó	7. hgy. Višegrad	5/II. gy.zlj. Rogatica, 25/IV. gy.zlj. Goražde, 34/II. gy.zlj. Rogatica, 66/II. gy.zlj. Goražde, 85/III. gy.zlj. Rogatica, 86/III. gy.zlj. Višegrad
	8. hgy. Foča	24/IV. gy.zlj. Foča, 35/III. gy.zlj. Kalinovik, 53/IV. gy.zlj. Foča, 58/IV. Foča
	9. hgy. Szarajevó	12/IV. gy.zlj. Szarajevó, 49/III. gy.zlj. Szarajevó, 74/III. gy.zlj. Szarajevó, 84/IV. gy.zlj. Szarajevó
48. k.u.k. hgy. Szarajevó	10. hgy. Szarajevó (Szj.)	1/III. BH gy.zlj. Szj., 48/I. gy.zlj. Szj., 62/I. gy.zlj. Vlasenica, 90/I. gy.zlj. Szj., 92/II. gy.zlj. Kalinovik
	11. hgy. Tuzla	3/III. BH gy.zlj. Tuzla, 10/I. gy.zlj. Bijeljina, 20/IV. gy.zlj. Bijeljina, 21/I. gy.zlj. Brčko, 60/II. gy.zlj. Zvornik, 77/IV. gy.zlj. Tuzla
	12. hgy. Banja Luka	2/III. BH gy.zlj. Banja Luka, 3/I. gy.zlj. Doboj, 45/II. gy.zlj. Travnik, 57/II. gy.zlj. Zenica, 93/I. gy.zlj. Bihač
hdt. közv. k.u.k.	2. hgy.tű. Szarajevó	6. hgy.tű. Travnik, 10. hgy. tű. Tuzla, 11. hgy.tű. Szarajevó, 12. hgy.tű. Tuzla
hdt. közv. k.u.k.	5. erődű. Szarajevó	5. erődű. Teodo
hdt. közv. k.u.k.		7. árklj. Szarajevó
hdt. közv. k.u.k.		15. vonato. Szarajevó

A cs. és kir. XVI. hadtest (Zára) békehadrendje

hadosztály	dandár	ezred
18. k.u.k. hgy. Mostar	1. hgy. Mostar	1/I. gy.zlj. Mostar, 4/IV. gy.zlj. Konjic, 51/I. gy.zlj. Domanović, 63/I. gy.zlj. Mostar, 102/I. gy.zlj. Mostar
	2. hgy. Trebinje (Tr.)	8/III. gy.zlj. Tr., 64/III. gy.zlj. Tr., 70/IV. gy.zlj. Tr., 76/III. gy.zlj. Tr., 101/II. gy.zlj. Tr.
	3. hgy. Nevesinje	18/II. gy.zlj. Nevesinje, 30/IV. gy.zlj. Nevesinje, 42/IV. gy.zlj. Nevesinje, 46/III. gy.zlj. Avtovac, 80/IV. gy.zlj. Nevesinje
	6. hgy. Bileća	6/I. gy.zlj. Bileća, 37/IV. gy.zlj. Bileća, 38/III. gy.zlj. Bileća, 44/IV. gy.zlj. Bileća, 50/IV. gy.zlj. Stolac, 81/IV. gy.zlj. Bileća
	13. hgy. Mostar	22. gy. Mostar, 4/III. BH gy.zlj. Mostar
47. k.u.k. hgy. Castelnuovo	4. hgy. Ragusa	37. Lw. gy. Gravosa, 52/II. gy.zlj. Ragusa, 69/III. gy.zlj. Castelnuovo
	5. hgy. Spalato	23. Lw. gy. Zára, 22/I. gy.zlj. Sinj, 31/III. gy.zlj. Spalato
	14. hgy. Castelnuovo	33/IV. gy.zlj. Cattaro, 61/I. gy.zlj. Crkvice, 72/II. gy.zlj. Teodo, 91/I. gy.zlj. Teodo, 98/I. gy.zlj. Perzagno
hdt. közv. k.u.k.	3. hgy.tű. Mostar	4. hgy.tű. Nevesinje, 7. hgy.tű. Mostar, 13. hgy.tű. Ragusa, önálló hgy.á.o. Sinj
hdt. közv. k.u.k.		7/I. árklj. Ragusa, 7/2. árklj. szd. Mostar
hdt. közv. k.u.k.		5/I. ut.szd. Ragusa
hdt. közv. k.u.k.		16. vonato. Mostar

♦ RI

A MAGYAR NÉPHADSEREG ELVI HADRENDJE (1918. november 11. – 1919. február 22.)

kat. kerület	hadosztály	dandár	ezred
I. Kolozsvár	38. gy. Kolozsvár	75. gy. Kolozsvár	21. gy. Kolozsvár, 24. gy. Zilah
		40. gy. Szatmárnémeti	12. gy. Szatmárnémeti, 32. gy. Dés
II. Budapest	40. gy. Budapest	79. gy. Budapest	29. gy. Budapest, 30. gy. Kecskemét
		80. gy. Kaposvár	6. gy. Kiskunfélegyháza, 19. gy. Kaposvár
	41. gy. Budapest	81. gy. Budapest	1. gy. Budapest, 17. gy. Székesfehérvár
		82. gy. Veszprém	20. gy. Nagykanizsa, 31. gy. Veszprém
	5. lov. Budapest	9. lov. Kassa	1. hu. Budapest, 5. hu. Kassa
		10. lov. Zalaegerszeg	6. hu. Zalaegerszeg, 7. hu. Pápa
III. Szeged	23. gy. Szeged	45. gy. Szeged	2. gy. Gyula, 5. gy. Szeged
		39. gy. Nagyvárad	3. gy. Debrecen, 4. gy. Nagyvárad
	11. lov. Arad	21. lov. Debrecen	2. hu. Debrecen, 9. hu. Szamosújvár
		22. lov. Szeged	3. hu. Szeged, 4. hu. Arad
IV. Kassa	39. gy. Kassa	77. gy. Kassa	9. gy. Kassa, 11. gy. Munkács
		78. gy. Miskolc	10. gy. Miskolc, 16. gy. Besztercebánya
V. Pozsony	37. gy. Győr	73. gy. Pozsony	13. gy. Pozsony, 18. gy. Sopron
		74. gy. Nyitra	14. gy. Nyitra, 15. gy. Trencsén

♦ DJ

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG ELVI HADRENDJE (1919. május 5-től)

magaság	hadosztály	dandár	ezred
Hadsereg- főparancs- nokság közvetlen	3. vörös	1. vörös	16. gy., 5. munkás
		80. vörös	53. gy.
	5. vörös	10. vörös	10. gy.
		139. vörös	39. gy.
		65. vörös	19. gy.
	közvetlen	Tengerész	
I. hdt. Cegléd	2. vörös	30. vörös	15., 30., 38. gy.
	7. vörös	29. vörös	1., 4. gy.; 1. tart. munkás, 1. nemzetközi
II. hdt. Székes- fehérvár		17. vörös	17. gy.
		18. vörös	13., 18. gy.
		20. vörös	20., 49. gy.
		44. vörös	44., 47. gy.
III. hdt. Hatvan	1. vörös	31. vörös	8., 9. munkás
		32. vörös	32. gy., 7. munkás
	4. vörös	19. vörös	2., 6. munkás
		69. vörös	14., 22. munkás
	6. vörös	46. vörös	31., 46. gy.
		102. vörös	33., 101. gy.
	közvetlen	3. vörös	23., 24. gy.
	közvetlen	5. vörös	12., 21. gy.
	Székely	39. gy.	4., 12., 39. honvéd gy.
		40. gy.	21., 24., 32. székely gy.
			(ápr. 27-től ro. hadifogságban)
IV. hdt. Bp. (máj. 15-től)	Hídő	közvetlen	műszaki csapattestek
	közvetlen		2. nemzetközi; vörösrőz zászlóalj

♦ DJ

A TISZTKÉPZÉS RENDSZERE (az európai országokban az I. világháborút megelőzően)

Ország	Tanulmányi előfeltétel	Altisztek tisztté válása	Tiszti iskola előtti csapatgyakorlat	Tiszti iskola és képzési ideje	Tiszti iskola utáni csapatgyakorlat
OMM	érettségi, katonai előképző iskolák	6 év szolgálat és vizsga után	—	36 hónap Bécsújhely (gy., lov.); Mödling (mű., tü.); Bp. (gy., lov., tü.)	—
No.	érettségi, katonai előképző iskolák	zászlósi vizsga, majd tiszti iskola (csak 25 éves korig)	12 hónap általános, 6 hónap fegyvernemi képzés, zászlósi vizsga	12 hónap általános (11 tiszti iskolában), majd 6 hónap fegyvernemi	—
NBr.	érettségi	24 hónap szolgálat és vizsga után	—	18 hónap Sandhurst (gy., lov.); Woolwich (mű., tü.)	végzés utáni 2. évig évente 5 hónap gyakorlótábor
Fr.	érettségi	11 hónap tiszti iskola	12 hónap	12 hónap San Cyr (gy., lov.); St. Maixent (mű., tü.)	végzés után 1 évvel 1 éves fegyvernemi alkalmazó iskola
Or.	érettségi, katonai előképző iskolák	6 hónap tiszti iskola	—	24 hónap (11 gy., 3 lov., 2 kozák, 1 térképész); 36 hónap (1 mű., 2 tü.)	—
Ol.	érettségi, katonai előképző iskolák	24 hónap tiszti iskola	—	24 hónap Modena (gy., lov.); 36 hónap Torino (tü., mű.)	—
Ro.	érettségi, katonai előképző iskolák	24 hónap tiszti iskola	—	24 hónap Bukarest (gy.); Bukarest (mű., tü.); Tirgoviste (lov.)	végzés után 2 évvel fegyvernemi alkalmazó iskola

• BU

A FŐBB HADVISELŐ ÁLLAMOK EMBERVESZTESÉGE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Franciaország	8.400.000	21,20	5.620.000	14,20	66,90	1.360.000	3,40	16,19	4.260.000	10,80	50,71
Szerbia	700.000	17,50	550.000	13,80	78,57	400.000	10,00	57,14	150.000	3,70	21,43
Németország	13.200.000	20,30	6.249.368	9,60	47,34	1.999.368	3,10	15,15	4.250.000	6,50	32,20
Ausztria-Magyarország	9.000.000	17,60	3.477.200	6,80	38,63	1.534.200	3,00	17,05	1.943.000	3,80	21,59
Nagy-Britannia	9.500.000	20,70	3.065.000	6,70	32,26	945.000	2,10	9,95	2.120.000	4,60	22,32
Törökország	1.800.000	9,00	1.125.000	5,60	62,50	450.000	2,30	25,00	675.000	3,40	37,50
Románia	1.000.000	13,30	420.000	5,60	42,00	250.000	3,30	25,00	170.000	2,30	17,00
Olaszország	5.615.000	15,10	1.450.000	3,90	25,82	500.000	1,40	8,91	950.000	2,60	16,92
Bulgária	500.000	10,00	170.000	3,40	34,00	70.000	1,40	14,00	100.000	2,00	20,00
Oroszország	12.000.000	7,10	5.300.000	3,10	44,17	1.800.000	1,10	15,00	3.500.000	2,10	29,17
Montenegró	50.000	10,00	13.000	2,60	26,00	3.000	0,60	6,00	10.000	2,00	20,00
Belgium	400.000	5,30	144.000	1,90	36,00	44.000	0,60	11,00	100.000	1,30	25,00
Portugália	170.000	2,60	100.000	1,52	41,67	30.000	0,45	12,50	70.000	1,06	29,17
Görögország	230.000	5,60	26.000	0,60	11,31	5.000	0,10	2,17	21.000	0,50	9,13
Japán	800.000	1,50	335.300	0,60	41,91	300	0,0005	0,04	335.000	0,60	41,88
USA	4.272.000	4,60	296.000	0,30	6,93	56.000	0,06	1,31	240.000	0,30	5,62
Központi Hatalmak összesen	24.500.000	—	11.021.168	—	45,62	4.053.568	—	17,80	6.968.000	—	26,88
Antant-hatalmak összesen	43.137.000	—	17.319.300	—	37,01	5.393.300	—	13,77	11.926.000	—	24,03
Közp. Hat. – Antant arány	1 : 1,76	—	1 : 1,57	—	1 : 0,81	1 : 1,33	—	1:0,77	1 : 1,71	—	1 : 0,89

♦ SzAF

Az országok sorrendjét a 4. oszlop adja		6.	Halott összesen
1.	A háborúban részt vett (fő)	7.	ez a lakosság %-ában
2.	ez a lakosság %-ában	8.	ez a háborúban részt vettek %-ában
3.	Összvesztés a háborúban	9.	Sebesült összesen
4.	ez a lakosság %-ában	10.	ez a lakosság %-ában
5.	ez a háborúban részt vettek %-ában	11.	ez a háborúban részt vettek %-ában

MAGYARORSZÁG DEMOGRÁFIÁJA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT ÉS UTÁN

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Magyar	9.938.134	7.156.727	3.319.579	1.143.399	1.661.805	443.006	230	6.493	64.646	24.360
az összes %-ában	54,41	89,61	31,21	31,32	31,61	32,52	0,97	13,04	22,09	48,70
Román	2.948.049	23.695	2.911.381	—	2.829.454	81.790	—	137	—	—
az összes %-ában	16,14	0,30	27,37	—	53,82	6,01	—	0,28	—	—
Szlovák	1.946.165	141.918	1.738.174	1.696.147	32.770	—	8.379	192	686	—
az összes %-ában	10,66	1,78	16,34	46,46	0,62	—	35,42	0,38	0,23	—
Német	1.901.642	551.624	1.374.114	316.581	564.789	321.350	399	2.315	177.680	24.010
az összes %-ában	10,41	6,91	12,92	8,67	10,74	22,93	1,69	4,65	60,73	48,00
Rutén (ruszin)	464.259	—	486.090	465.597	20.482	—	—	11	—	—
az összes %-ában	2,54	—	4,57	12,75	0,39	—	—	0,02	—	—
Szerb	461.091	7.990	360.487	—	54.055	306.432	—	—	—	—
az összes %-ában	2,53	0,10	3,39	—	1,03	22,50	—	—	—	—
Horvát	181.882	36.864	210.812	2.632	—	148.193	—	12.926	47.061	1.551
az összes %-ában	1,00	0,46	1,98	0,07	—	10,88	—	25,95	16,08	3,10
Szlovén	72.463	8.239	60.762	—	—	58.134	—	2.529	99	48
az összes %-ában	0,40	0,10	0,57	—	—	4,27	—	5,08	0,04	0,10
Lengyel	48.178	6.719	37.615	21.114	1.742	—	14.546	213	—	—
az összes %-ában	0,26	0,08	0,35	0,58	0,03	—	61,47	0,43	—	—
Olasz	26.308	—	24.206	—	—	—	—	24.206	—	—
az összes %-ában	0,14	—	0,23	—	—	—	—	48,60	—	—
Egyéb	276.362	53.099	113.423	5.630	92.370	12.115	108	784	2.416	51
az összes %-ában	1,51	0,66	1,07	0,15	1,76	0,89	0,45	1,57	0,83	0,10
Összesen	18.264.533	7.986.875	10.636.643	3.651.100	5.257.467	1.362.020	23.662	49.806	292.588	50.020

♦ SzAF

1.	Etnikum	5.	Csehszlovákiához került Magyarországtól	9.	Olaszországhoz került Magyarországtól
2.	Magyarország 1910-ben (népszámlálás)	6.	Romániához került Magyarországtól	(Fiume corpus separatum)	
3.	Magyarország 1920-ban (népszámlálás)	7.	Szerbiához került Magyarországtól	10.	Ausztriához került Magyarországtól
4.	Elesetolva Magyarországtól összesen	8.	Lengyelországhoz került Magyarországtól	11.	Sopronnal visszakerült Magyarországhoz

RENDFOKOZATOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Rendfokozat: a katonaszemélyek katonai előmenetelét a személynév mögött és az \rightarrow egyenruhán kifejező cím. Nem fedi a katonai hierarchiában elfoglalt helyet, mivel általában nem jelöli meg az adott személy beosztását. Annyi átfedés van a kettő között, hogy általában minden hadsereg állománytáblája előírja, mely beosztás betöltéséhez minimálisan milyen \sim szükséges, illetve előírja az adott beosztásban maximálisan elérhető \sim ot. – A következő táblázatokban az egyes \sim ok előtt használt betűjelek *kizárólag az egymásnak való megfeleltetés lehetőségét adják meg*. A nagybetűk a minden haderőben létező állománykategóriákat jelölik: **A** tábornokok (tengernagyok), **B** törzstisztek vagy főtisztek (bár a kettő nem teljesen azonos, s nem is minden haderőben különítették el ezt az állománykategóriát a tisztekétől, a közérthetőség kedvéért itt együtt szerepel), **C** tisztek, **D** törzsaltisztek vagy főtiszthelyettesek (ez sem teljesen azonos, s ez az állománykategória sem létezett minden haderőben, de lényegében a tisztek és a tiszthelyettesek közötti \sim okat foglalja össze), **E** altisztek vagy tiszthelyettesek, **F** legénység. Az egyes állománykategóriákon belül alkalmazott kisbetűket (mint sorrendet) szintén csak a viszonyítás érdekében alkalmazzuk. A kisbetűk sorozatában az egyes táblázatokban előforduló „lyukakat” (sorrendi hiányokat) figyelmen kívül kell hagyni, az egyes országok \sim ainak sorozata azok nélkül folyamatos (vagyis *nem* jelentik azt, hogy az üres helyen volt \sim). – Az egyes hadseregek \sim i táblázatainál az országnevet általában adtuk meg, nem az akkor hivatalos állami megnevezéssel. – A szakirodalom a német szárazföldi haderőnél egyaránt használja a *tábornagy* és a *vezértábornagy* \sim ot. A kettő egy és ugyanaz. A General-Feldmarschall \sim ot a Porosz Királyság vezette be 1701-ben, a Habsburg-birodalommal ekvivalens katonai hierarchia kialakítása érdekében. A Habsburg-birodalom haderejében az 1670-es évektől már megvolt a Feldmarschall (tábornagy, az egy táborba szállt hadra kelt sereg tábornokainak tábornoka, a tábor [nagy]vezére) \sim . A poroszok ezért a Generalitát (szóösszetételben „fő...””) szóból származtatták az előtagot saját \sim ukhoz. A hierarchiában elfoglalt helye szempontjából az osztrák-magyar Feldmarschall azonos volt a porosz General-Feldmarschallal. 1806–1814 között a porosz kir. adományozta a Reichsgeneralfeldmarschall (birodalmi tábornagy) \sim ot is. A magyar sajtó 1940. júliusa óta használta a vezértábornagy (vtbgy.) megnevezést (1918-ig a tábornagyot [tbgy.]), a General-előtag lefordításával, helytelenül értelmezve az előtag jelentését. – Ugyancsak a szakirodalom a német és az osztrák-magyar \rightarrow haditengerészetnél egyaránt használja a *nagytengeternagy* és a *vezértengernagy* \sim ot. A „vezér...” előtag alkalmazása hasonló okból helytelen, mint a vezértábornagy esetében; a „nagy...” előtag viszont magyartalanná teszi a kifejezést. Az eredetileg Großadmiral formában alkalmazott \sim ot Németországban hárman kapták meg, mivel a Haditengerészeti Minisztérium államtitkárai is voltak (von Tirpitz, von Pohl és von Hitzendorf). Az Osztrák–Magyar Monarchiában az uralkodó (német mintára) 1916. május 4-én rendszeresítette a Großadmiral \sim ot, hogy a \rightarrow közös Hadügyminisztérium államtitkári rangú Haditengerészeti \rightarrow ügycsoportjának vezetője, aki egyszemélyben a hadiflotta főparancsnoka is volt, magasabb \sim ot használjon a többi tengernagnál <Admiral>. Az osztrák-magyar haditengerészetnél először Anton \rightarrow Haus kapta meg, 1916. május 5-én. Akkor nem fordították le, Magyarországon is Großadmiral formában használták. 1918. február 27-én az uralkodó szétválasztotta a kettős funkciót, így ezen \sim jogosultsága az osztrák-magyar haditengerészetnél megszűnt. Hauson kívül az OMM-ban az egyedüli Großadmiral Károly főherceg trónörökös (a későbbi \rightarrow I. [IV.]. Károly császár és király) lett 1916. november 12-i kinevezésével. ♦ BC, RI, SGy, 1271.

OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA, szárazföldi haderő

Ac	Feldmarschall / tábornagy
Ad	Generaloberst / vezérezredes (1915.VI.23-tól)
Ae	General der Infanterie, General der Kavallerie; Feldzeugmeister (tüzér, műszaki) / gyalogsági tábornok, lovassági tábornok; táborszernagy (tüzér, műszaki)
Ag	Feldmarschall-Leutnant / altábornagy
Ah	Generalmajor / vezérőrnagy
Bb	Oberst / ezredes
Bc	Oberstleutnant / alezredes
Bd	Major / őrnagy
Ca	Hauptmann / százados
Ce	Oberleutnant / főhadnagy
Ce	Leutnant / hadnagy
Da	Fähnrich / zászlós (1909.VII.23-ig Kadett-Offiziers-Stellvertreter / hadapród-tiszthelyettes)
Db	Kadett / hadapród (1909.VII.23-ig Kadett-Feldwebel / hadapród-őrmester)
Dh	Offiziers-Stellvertreter / tiszthelyettes (1915.VI.23-tól)
Ec	Stabsfeldwebel (1913-tól) / törzsőrmester (1914-től)
Ed	Feldwebel / őrmester
Eg	Zugsführer / szakaszvezető
Eh	Korporal / tizedes
Ff	Gefreiter / őrvető
Fh	Infanterist, Schütze, Kavallerist, Artillerist, Jäger, Pioneer, Landstürmer / honvéd, népfelkelő

OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA, haditengerészet

Ac	Großadmiral (nagytengeternagy; 1916.V.5-től)
Ae	Admiral (tengeternagy)
Ag	Viceadmiral (altengernagy)
Ah	Konteradmiral (ellentengernagy)
Bb	Linienschiffs-Kapitän (sorhajókapitány)
Bc	Fregatten-Kapitän (fregattkapitány)
Bd	Korvetten-Kapitän (korvettkapitány)
Ca	Linienschiffs-Leutnant (sorhajóhadnagy; 1909.VII.23-ig I. o. sorhajóhadnagy)
Cc	Fregatten-Leutnant (fregatthadnagy; 1909.VII.23-ig II. o. sorhajóhadnagy)
Ce	Korvetten-Leutnant (korvetthadnagy; 1909.VII.23-ig sorhajózászlós)
Da	Seefähnrich (tengerésszászlós; 1909.VII.23-ig I. o. tengerésszkadét)
Db	Seekadett (tengerésszkadét; 1909.VII.23-ig II. o. tengerésszkadét)
Dh	Seekadett-Aspirant (tengerésszkadét-jelölt)
Ea	Oberbootsmann (törzsfőhajómester)
Ec	Bootsmann (törzshajómester)
Ed	Unterbootsmann (alhajómester)
Ef	Bootsmannsmaat (hajómestersegéd)
Eg	Quartiermeister (negyedmester [negyedes])
Eh	Marsgast (árbócos)
Fb, Fd, Ff, Fh	Matrose 1., 2., 3., 4. Klasse (I., II., III., IV. o. matróz)

OLASZORSZÁG és ROMÁNIA, szárazföldi haderő

	Olaszország	Románia
Ac	Generale d'esercito	
Ad		general de armată
Ag	Tenente-general	general de divize
Ah	Maggiore-generale	general de brigadă
Bb	Colonello	colonel
Bc	Tenente-colonello	locotenent-colonel
Bd	Maggiore	major
Ca	Capitano	căpitan
Cc	Tenente	locotenent
Ce	Sottotenente	sublocotenent
Dd	Maresciallo	
Ea	Furiere maggiore	
Eb	Furiere	
Ed	Sergente	sergent
Eg	Caporale maggiore	
Eh	Caporale	caporal
Ff	Appuntato	fruntaş
Fh	Soldato	soldat

OLASZORSZÁG, haditengerészet

Ae	Ammiraglio
Ag	Vice-ammiraglio
Ah	Conter-ammiraglio
Bb	Capitano di vascello
Bc	Capitano di fregata
Bd	Capitano di corvetta
Ca	Tenente di vascello
Cc	Sottotenente di vascello
Ce	Guardinamarina
Ec	Capo di prima-classe
Ed	Capo di seconda-classe
Ef	Secondocapo
Eg	Sottocapo
Fd	Commune di Ia. classe
Ff	Commune di II. classe
Fh	Commune di III. classe

FRANCIAORSZÁG és BELGIUM, szárazföldi haderő

	Franciaország	Belgium
Ac	maréchal de France	
Ad	général de armée	
Ae	général de corps d'armé	
Ag	général de division	lieutenant-général
Ah	général de brigade	général-major
Bb	colonel	colonel
Bc	lieutenant-colonel	lieutenant-colonel
Bd	commamndant (chef d'escadron – a lov-nál)	major
Ca	capitaine	capitaine-commandant
Cb		capitaine en second
Cc	lieutenant	lieutenant
Ce	sous-lieutenant	sous-lieutenant
Ea	adjudant-chef	
Eb	adjudant	adjudant
Ed	sergent	sergent (maréchal de logis – a lovasságnál)
Eh	caporal (brigadier – a lovasságnál)	caporal (brigadier – a lovasságnál)
Fg	soldat de premiere classe	soldat de premiere classe
Fh	soldat	soldat

TÖRÖK BIRODALOM és GÖRÖGORSZÁG, szárazföldi haderő

Ac	müşir (başı)	
Ae		stratigos
Ag	ferik	
Ah	mirliva	ypostratigos
Bb	miralay	syntagmatarchis
Bc	kaymakam	antisynntagmatarchis
Bd	binbaşı	tagmatarchis
Ca	yüzbaşı	lochagos
Cb	yüzbaşı-vekili (csak a lovasságnál)	
Ce	mülâzim-i evvel	ypolochagos
Cd	mülâzim-i sâni	
Ce	mülâzim-i sâlis (csak a tüzérségnél)	antihypolochagos
Eb	cephane çavuşu (csak a tüzérségnél)	monimos epilochias
Ec	başçavuş	
Ed	çavuş	monimos lochias
Eg	çavuş vekili (csak a lovasságnál)	
Eh	onbaşı	monimos dekaneus
Fd	onbaşı vekili	
Ff		efredos dekaneus
Fh	efradi	stratiotis

NAGY-BRITANNIA és AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK, szárazföldi haderő

	Nagy-Britannia Egyesült Királyság	Amerikai Egyesült Államok
Ac	Field-marshal	
Ad	General	general
Af		lieutenant-general
Ag	General-lieutenant	major-general
Ah	General-major	brigadier-general
Ba	Colonel as brigadiercommandant	
Bb	Colonel	colonel
Bc	Lieutenant-colonel	lieutenant-colonel
Bd	Major	major
Ca	Captain	captain
Cc	Lieutenant	lieutenant first class
Ce	Lieutenant second class	lieutenant second class
Db	Warrant officer first class	
Dc	Warrant officer second class	
Ea	Company sergeant major (Troop ... – a lovasságnál, Battery ... – a tüzérségnél)	regimental sergeant major
Eb		sergeant major
Ec	Sergeant	colour-sergeant
Ed	Lance-sergeant	sergeant first class
Ee		sergeant
Eh	Corporal	corporal
Fd	Lance-corporal	private first class
Ff	Second-corporal	
Fh	Soldier	private

SZERBIA és MONTENEGRÓ, szárazföldi haderő

	Szerbia	Montenegró
Ad	djeneral	
Ag	djenerallejtenant	
Ah	djeneralmajor	brigadir
Bb	pukovnik	pulkovnik
Bc	potpukovnik	podpulkovnik
Bd	major	major
Ca	četnik	kapiten
Cc	vodnik	nadporučnik
Ce		poručnik
Cf	zastavnik	
Ed	narednik	vodnik
Ef	potnarednik	
Eh	kaplar	desetar
Fh	szoldat	vojín

NÉMETORSZÁG, szárazföldi haderő

Ac	Generalfeldmarschall
Ad	Genaraloberst
Ae	General der Infanterie, ... der Kavallerie, ... der Artillerie; Feldzeugmeister (műszaki)
Ag	Generalleutnant
Ah	Generalmajor
Bb	Oberst
Bc	Oberstleutnant
Bd	Major
Ca	Hauptmann (Rittmeister – a lovasságnál)
Cc	Oberleutnant
Ce	Leutnant
Db	Fähnrich
Ea	Feldwebelleutnant
Eb	Offiziersstellvertreter
Ec	Hauptfeldwebel (Hauptwachtmeister – a lovasságnál)
Ed	Feldwebel (Wachtmeister – a lovasságnál)
Ee	Vize-Feldwebel (Vize-Wachtmeister – a lovasságnál)
Eh	Unteroffizier (Oberjäger – a vadászoknál)
Fe	Obergefreiter (csak a tüzérségnél)
Ff	Gefreiter
Fh	Soldat, Schütze, Kavallerist, Artillerist, Jäger, Pioneer, Landstürmer

OROSZORSZÁG és BULGÁRIA, szárazföldi haderő

	Oroszország	Bulgária
Ac	marsal	
Ae	genyeral infantryerii, genyeral kavallerii, genyeral artyillerii	genaral
Ag	genyerallejttenant	generallejtenant
Ah	genyeralmajor	generalmajor
Bb	polkovnyik	polkovnik
Bc	podpolkovnyik	podpolkovnik
Bd	major	major
Ca	kapitan	kapitan
Cb	stabkapitan	
Cc	sztarsij lejtyenant	nadporucsik
Ce	lejtyenant	podporucsik
Da	Podpraporscsik	oficerski kandidat
Ec	feldvebel	
Ed	sztarsij unteroficir	podoficer
Eg		kandidat podoficer
Eh	mladsij unteroficir	
Ff	jefrejtor	jefrejtor
Fh	bojec (szoldat)	rednik

♦ BC

Osztrák-magyar tisz

Osztrák-magyar gyalogos

Német tisz

KATONATÍPUSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Német rohamosztagos

Orosz tisz

Orosz gyalogos

Olasz tiszt

Olasz gyalogos

Francia gyarmati katona

KATONATÍPUSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Szerb tiszt

Szerb gyalogos

Montenegrói gyalogos

Honvédek eskümintája.

Mi ünnepélyesen esküszünk a mindenható Istenre, hogy felseje fejedelmünk s urunk, az Ferenc József, Szent Kegyelemmel austria császár, Csehország királya s a t. és Magyarországi apostoli és királyi s határunk szentekelt törvényei iránt, hűséggel és hűdelettel viseltetünk.

Esküszünk hogy a felseje és felseje vezírünk, s minden egyéb előjáróinknak és engedelmességeknek, és köztöletben tartjuk és védelmezünk, rendeletheik és parancsaihoz minden szolgálatban teljesítjük, minden ellenség ellen, bárki legyen is az, azen is szomszéd, éjjel nappal, útközletheben, rohamokban, csatákban, és minden más alkalattal, szóval mindenütt, mindenkor, s minden alkalmattal, azen és felfásan harcolunk, megatartjuk és védjük, bárki semmi eseten el nem hagyjuk, az ellenséggel soha legkevisebb egyetértésbe nem vesszünk, s magunkat mindig azen és azen székhez és katonasághoz illő módon viseltetjük, s így bevételek ellen és halunk. Szent minél úgy segéljen, amen!

Katonai eskü I. Ferenc Józsefre,

IV. Károlyra,

KATONAIESKÜ-SZÖVEGEK A MAGYAR HADERŐBEN

a Magyar Népköztársaság,

KÖTELEZÉS.

Az alulírott esküvel ünnepélyesen kötelezem magamat, hogy énkéntesen belépék 1919 március 16. 10. 16i kezdődőleg 6 óráig/hé koránt a Magyar Népköztársaság énkéntes hadseregébe.

Kötelezem magamat, hogy kötelezettségeimet hűen és önfeláldozóan teljesítem, a Magyar Népköztársaság hadügyminiszterének és összes előjárdóimnak és fellejvalóimnak engedelmességeknek és köztöletben tartom és parancsait teljes öndandóval teljesítem.

Kötelezem magamat, hogy szolgálati időm tartama alatt akár állomás helyesen, akár az ország bármely részében a Népköztársaság védelmére, akár idegen imperialisták hódításai ellen, akár ellenforradalmi mozgalmak ellen harhatalomként vagy hadseregekben büszk kitartással teljesítem feladatokat. Kötelezem magamat, hogy bármely óráig és készségségi szolgálatot fegyverrel ellátok.

Együttel alávetem magamat az összes katonai büntető és fegyelmi szabályoknak, forradalmi pártmunkásokkal jog mellett ellentét a demokratikus fegyveres bizalmiférfi rendszerét és katonatanácsait, alávetem magamat a demokratikus esküdtetők fegyelmi fenylő hatalmának.

Kötelezőleg tudomásul veszem, hogyha komoly rendbontást követünk el, ha szolgálatot súlyosan megsértés, ha éreget elhagyás, akkor esetleges bíról uton való felelősségre vonás mellett a demokratikus esküdtetőknek joga van nekünk a fegyverrel erő

Eskü.

Mi ünnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy

Ö Felseje,
Legfelsőbb fejedelmünk és urunk,

KÁROLY

Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya

és Magyarországi apostoli királya.

és hazánk szentesített törvényei iránt, hűséggel és hűdelettel viseltetünk.

Esküszünk, hogy Ö Felsejének, Ö Felseje tábornokainak és minden egyéb előjáróinknak és fellejvalóinknak is engedelmességeknek, rendeletheik és parancsaihoz minden szolgálatban teljesítjük; minden ellenség ellen, bárki legyen is az, vízen és szárazon és a léghen, éjjel és nappal, csatákban, rohamokban, útközletheben és mindennemű vállalatokban, szóval mindenütt, mindenkor és minden alkalmattal vitél és felfásan harcolunk; csapatunkat, zászlóinkat és lövegeinket sommi esetben el nem hagyjuk; az ellenséggel soha a legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozunk; magunkat mindig a hadi törvények szerint és derék honvédekhez és harcosokhoz illő módon viseltetjük, és így becsülettel élünk és halunk!

Isten minket úgy segéljen! Amen!

Kötelezettségek kitaszítási, hanem a polgári életben eset leg kijáró munkánálkülső segély elvonására is itélni.

Kötelezem magam arra, hogy szolgálati időm tartama alatt a kijelölt lakományban vagy más erre a célra kijelölt elhelyezési körletben lakom és élekezem.

Kötelezőleg tudomásul veszem, hogy a fegyveres erő kötelezettségekben teljesített szolgálatért a napi ellátásom, vagyis az elhelyezés, élekezés, ruházatom és egyéb felszerelésen kívül a következő illetékeket kapom:

Napi szold rendfokozatra való tekintet nélkül K 15	
Családtagokként legfeljebb négy családtag	
Családi pótlók havi	K 50
Más katonák lakbéré föl évi	K 300
Öt navi kifogástalan fegyveres szolgálat után jutalom díj	K 300
Karhatalmi kiküldetési pótdíj helyiadrágán kívül napi	K 2

Ha használható katonai egyen ruhában vonulok, akkor a ruhát és a lábbelít viselem, napi K 2 ruházati pótdíjban részesülök.

Ha 6 hónapig ezt a ruhát és a lábbelít viselem és a kincstártól más ruhát nem kapok a 6 hónap után K 2,0 ruházati jutalomban részesülök.

Kelt.....B 1919.....hó.....n.

Előttünk:

.....Mint tanu

.....Mint tanu,

A vörös katona kötelezője.

Én alulírott ezenel ünnepiesen kötelezem magamat, hogy önkéntesen belépjek 1919.....hó.....-tól kezdődőleg a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe.

Kötelezem magamat, hogy kötelességeimet hűen és önfeláldozóan teljesítem, a Magyar Tanácsköztársaság Hatalmi Néphatalóságának, a katonai egységekhez kinevezetti, illetve beosztott politikai megbízottaknak, akik a proletárdiktatúrának és az egész proletariátus forradalmi akaratának képviselői, valamint összes parancsnokaimnak engedelmeskedem és azoknak rendeleteit és parancsait teljes adással teljesítem.

Kötelezem magamat, hogy szolgálati időm tartama alatt bárhol is rendel a Tanácsköztársaság védelmének és a proletárdiktatúra diadalának érdeké, mint a forradalmi Internacionale vörös katonája feladataimat hűen és győző retenthetetlen bátorsággal teljesítem.

Alávetem magam a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmének és tudomásul veszem, hogy a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelme legfeljebb fokozott forradalmi törvényszék örökös kisebbségi fegyelmi vétségeiben, mulasztásokban, hanyagságban az osztályok és csapatok választott esküdtsekei ítélkeznek.

Kötelezőleg tudomásul veszem, hogy a Vörös Hadsereg köteleiében teljesített szolgálatomért a napi ellátáson vagyis az elhelyezésen, ételmezésen, ruházaton és egyéb felszerelésen kívül a következő illetékeket kapom:

Havi zsold rendfokozatra való tekintet nélkül	450 K
Családtagnaként családi pótlék havi	50 »
Havi katonák lakbéré féltéve <i>szolgálati</i>	300 »
Havi havi kifogástalan fegyelmezett szolgálata után jutalomdíj	300 »
Karhatalmi kiküldetési pótlój helyőrségen kívüli napi	10 »
Ha használható katonai egyenruhában vonulok be, addig, míg ezt a ruhát és lábbelit használom, napi	2 »
Ha 6 hónapig ezt a ruházatot és lábbelit viszem és a hadseregtől más ruhát nem kapok, a 6 hónap után	200 K
ruházati jutalomlan részesülök.	

Kelt.....n. 1919.....hó.....n.

Eljöttünk:mint tanu.

.....mint tanu

a Magyar Nemzeti
Hadsereg fővezérére

Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérisége.

14 melléklet.

1 5 6 7/III.a.-1919.számhoz

E S K Ü

Mi ünnepiesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy hazánk és annak törvényei iránt hűséggel és nódolattal viseltetünk.

Esküszünk, hogy soha kommunista eszmék szolgálatába nem állunk, a bolsevizmus és minden aljas kizsákmány ellen, mely hazánk fogalmát megszüntetni igyekszik, kérelhetetlenül küzdeni fogunk.

Esküszünk, hogy a Fővezérünket feltétlenül követjük, úgy neki, az általa kinevezett minden előljárónknak feltétlenül engedelmeskedünk, őket megvédelmezzük, rendeleteiket és parancsait minden szolgálatban teljesítjük. Feljebbvalóinkat mindenkor a kellő tiszteletben részesítjük és alárendeltjeinkről legjobb tudomásunk szerint gondoskodunk.

Esküszünk, hogy szent hazánkat, Magyarországot, minden belső és külső ellenség ellen, bárki legyen is az, mindenkor, mindenütt és minden alkalmattal vitézül és férfiasan harcolva megvédjük, fennállításértünk és vérünket csaadjuk, Magunkat mindig a hadi törvények szerint derék magyar katonához illő módon viseljük és így becsülettel élünk, és halunk.

A Mindenható Isten minket úgy segítse, Amen!

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

A Balkán-háborúk, 1912	54
Az antwerpeni erőrendszer és ostroma	65
Az 1914 évi szerbiai hadjáratok színtere	66
A brassói csata	85
A Bruszilov-offenzíva	89
Az első cambrai csata	99
A 12. isonzói csata	99
Az erdélyi hadszíntér 1916 második felében	157
A palesztinai hadszíntér	163
A gorlicei áttörés	209
Határcsaták a nyugati fronton: német offenzíva Párizsig	279
Határcsaták a keleti fronton: a felek felvonulása és első összecsapásai	280
Az isonzói csaták átnézeti vázlata, 1915–1917	310
Harcok az Ojtozi-szoros térségében	329
Harcok az Úz-völgy, a Csobányos-völgy és a Gyimesi-szoros térségében	330
Harcok a Tölgyesi-szoros és a Dorna Watra térségében	331
A keleti hadszíntér átnézeti vázlata	355
Az 1918-ban megszállt orosz és ukrán területek	357
A komarowi és a kraśniki csaták	375
Az első lemerbergi csata, 1914	416
Az 1914. évi második lengyelországi hadjárat	421
Magyarország domborművű térképe a Szent István-i és a trianoni határral	453
A mazuri csata	466
A nagyszebeni csata	486
„Versenyfutás a tengerig” – Német offenzíva, 1914. augusztus	490
A nyugati hadszíntér 1917-ben	505
Az európai orosz erőrendszer	512
A persányi ütközet	541
A przemysli önvár erődövei, erődei, előterállásai és vármagja	557
A somme-i csata	620
A tannenbergi csata	657
A német tengeralattjárók működési körzetei	662
A caporettoi áttörést követő üldözés a Piave folyóig	703
A verduni erőrendszer és a verduni csata által érintett terület	715
A harmadik ypres-i csata	736
Az albániai hadjárat 1916 első felében	740
A zsilvásári csata 1917. november	741

KRONOLÓGIA

1867

- II.17. – I. Ferenc József magyar miniszterelnökké nevezi ki gróf Andrássy Gyulát.
- VI.06. – Magyarország és társországai királyává koronázzák I. Ferenc József osztrák császárt.
- VII.28. – I. Ferenc József szentesíti az 1867:XII. törvénycikket (osztrák-magyar kiegyezés).
- XII.24. – I. Ferenc József kinevezi a közös hadügy-, külügy- és pénzügyminisztert.

1868

- XI.14. – Uralkodói kézirattal bevezetik az Osztrák–Magyar Monarchia megnevezést.
- XI.17. – I. Ferenc József szentesíti az 1868:XXX. törvénycikket (magyar–horvát kiegyezés).
- XII.05. – I. Ferenc József szentesíti az 1868:XL., XLI., XLII. törvénycikket a véderőről, a Honvédségről és a népfelkelésről.
- XII.06. – I. Ferenc József szentesíti az 1868:XIII., XLIV. törvénycikket Magyarország és Erdély uniójáról, illetve a nemzetiségek egyenjogúságáról.
- XII.12. – I. Ferenc József a Magyar Királyi Honvédség, Honvédfőparancsnokság élére kinevezi honvédfőparancsnokként József főherceg lovassági tábornokot (→1905.VI.13.).

1873

- VI.06. – Bécsben I. Ferenc József osztrák császár és II. Sándor orosz cár a diplomáciai lépések egyeztetésére irányuló konzultatív egyezményt ír alá európai konfliktusok esetére.
- X.22. – I. Vilmos német császár csatlakozik a VI.06-i osztrák–orosz egyezményhez. Kialakul a „három császár szövetsége” (→1884.III.27.).

1876

- VII.08. – Reichstadtban II. Sándor orosz cár megegyezést köt I. Ferenc József osztrák császárral arról, hogy szerb győzelem esetén az Osztrák–Magyar Monarchia annektálhatja Bosznia–Hercegovina egy részét, Oroszország pedig Dél-Besszarábiát.

1877

- I.15. – Az Osztrák–Magyar Monarchia a budapesti titkos egyezményben semlegességet ígér Oroszországnak, ha az bekapcsolódna a balkáni konfliktusba, Oroszország támogatást helyez kilátásba a Monarchiának Bosznia–Hercegovina megszerzéséhez.

1878

- VI.13. – Berlinben nemzetközi kongresszus kezdődik a balkáni válság rendezésére.
- VII.13. – A berlini kongresszus záróokmánya felhatalmazza az Osztrák–Magyar Monarchiát Bosznia–Hercegovina és Novibazar Szandzsák okkupációjára; felülvizsgálva a III.03-i orosz–török békét visszaadja a Török Birodalomnak Macedóniát, Oroszországnak az 1856. évi párizsi békével elvesztett Besszarábiát; két tartományra osztotta autonómiát ad Bulgáriának; s megerősíti Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségét.
- VII.29. – Az osztrák-magyar közös hadsereg (a XIII. hadtest) megkezdte Bosznia–Hercegovina és a Novibazar Szandzsák megszállását (→1908.X.06.).
- VIII.19. – Az osztrák-magyar csapatok beveszik Sarajevót.
- VIII.22. – További három hadtestet mozgósítanak a balkáni erők megerősítésére. A IV. és V. hadtestben nagy számban vesz részt magyar, a VII.-ben horvát legénység a megszállásban.
- X.20. – Befejeződik Bosznia–Hercegovina okkupációja, amelyben az osztrák-magyar haderő 270 ezer katonája vett részt, 3300 halottat és több, mint 7000 sebesültet veszítve.

1879

- VIII.20. – Bismarck német birodalmi kancellár német–osztrák-magyar kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötésére tesz javaslatot gróf Andrássy Gyula közös külügyminiszternek.
- X.07. – Bécsben gróf Andrássy Gyula közös külügyminiszter és herceg Heinrich Reuss német birodalmi követ aláírják a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia katonai szövetségi szerződését (Kettősszövetség).

1881

- VI.18. – Berlinben titkos egyezményt írnak alá az 1873.X.22-i osztrák–német–orosz „három császár szövetsége” felújításáról.

1882

- V.20. – Bécsben Olaszország csatlakozik Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1879. X.07-i szövetségéhez, létrejön a Hármasszövetség (→1887.II.20.).

1883

- X.30. – A gróf Kálnoky Gusztáv közös és Dumitre Sturdza román külügyminiszter által Bécsben aláírt titkos szerződéssel az Osztrák–Magyar Monarchia titkos katonai szövetséget köt Romániával. A Német Birodalom még aznap jelzi csatlakozását az egyezményhez.
- XI.06. – I. Ferenc József osztrák császár és magyar király, valamint I. Károly román király ratifikálják az X.30-i szerződést (→1888.V.15.; →1913.II.18.).

1884

- III.27. – 3 évre meghosszabbítják az 1873.X.22-i „3 császár szövetségét” (→1887.VI.18.).

1887

- II.20. – Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Német Császárság és az Olasz Királyság megújítja az 1882.V.20-i Hármasszövetséget. A Monarchia különmegállapodásban vállal kötelezettséget, hogy a balkáni status quót csak Olaszországgal egyetértve változtatja meg.
- VI.18. – Berlinben megkötik a német–orosz viszontbiztosítási egyezményt, amely az 1873.X.22-i osztrák–német–orosz „három császár szövetségének” felbomlását jelenti.

1888

- V.15. – Olaszország csatlakozik a Romániával kötött 1883.X.30-i szerződéshez, ezzel Románia gyakorlatilag a Hármasszövetség társult tagjává válik.

1889

- X.17. – A közös Hadsereg császári–királyi megnevezését császári és királyira (kaiserliche und königliche, „k. und k.; k.u.k.”) változtatják.

1891

- V.06. – Megújítják az osztrák–magyar–német–olasz Hármasszövetséget.
- VIII.27. – Francia–orosz szövetségi szerződést írnak alá.

1892

- VII.25. – Megújítják az 1883.X.30-i osztrák–magyar–román szövetségi szerződést.
- VIII.17. – Franciaország és az Orosz Birodalom katonai egyezményt köt.

1894

- I.04. – Franciaország és az Orosz Birodalom kifejezetten a Hármasszövetség ellen irányuló katonai egyezményt köt.

1897

- V.08. – Osztrák–magyar–orosz megállapodást írnak alá a balkáni status quo fenntartásáról.

1898

- XI.09. – II. Vilmos német császár Damaszkuszban meghirdeti az aktív német keleti politikát.

1899

- VII.21. – A V.18. óta ülésező hágai nemzetközi kongresszus határozatot hoz a mérgesgázok és a robbanóanyagok alkalmazásának tilalmáról.

1902

- VI.01. – Meghosszabbítják az osztrák–magyar–német Kettősszövetséget.
- VI.28. – Meghosszabbítják az osztrák–magyar–német–olasz Hármasszövetséget.
- XI.01. – Olaszország semlegességet vállal Franciaország megtámadásának esetére. A Barrére–Prinetti egyezménnyel megkezdődik Olaszország eltávolodása a Hármasszövetségtől.

1904

- II.06. – A II.05-i orosz jegyzék elutasításával kitör az orosz–japán háború (→1905.IX.05.).

1905

- IV.08. – Nagy-Britannia és Franciaország „szívélyes egyetértésben” (*entente cordiale*) ismeri el egymás gyarmati érdekszféráit. Az egyezmény az Antant alapjává válik.

1905

- I.04. – Japán csapatok foglalják el az oroszoktól Port Arthur kikötővárost a Koreai-öbölben.
III.31. – II. Vilmos német császár Tangerbe érkezésével kirobban az első marokkói válság.
V.27. – A Csuzima-szorosnál a japán flotta szétveri az orosz hajóhadat.
VI.13. – József főherceg lovassági tábornok halálával I. Ferenc József király Klobučár Vilmos lovassági tábornokot nevezi ki a Honvédfőparancsnokság élére (→1913.IV.01.).
IX.5. – Portsmouthban aláírják az 1904.II.06-án kitört orosz-japán háborút lezáró békét.

1906

- IX-X. – Sziléziában az osztrák-magyar császári és királyi hadsereg őszi nagygyakorlatán egy géppuskával felszerelt Austro-Daimler páncélozott gépjárművet vonultatnak fel.

1907

- VIII.31. – Angol-orosz megállapodást írnak alá befolyási övezeteik elhatárolásáról. Ezzel az Orosz Birodalom csatlakozik az Antanthoz.
X.18. – A VI.15. óta üléselő második hágai nemzetközi konferencián határozatot fogadnak el a hadviselés általános szabályairól.

1908

- IX.15. – A buchlaui megállapodásban az Osztrák–Magyar Monarchia hozzájárul a Boszporusz és a Dardanellák megnyitásához az orosz hadihajók előtt, az Orosz Birodalom beleegyezését adja Bosznia–Hercegovina annektálásába.
X.06. – Az Osztrák–Magyar Monarchia bejelenti Bosznia–Hercegovina annexióját, egyidejűleg a Novibazar Szandzsák kiürítését.

1909

- II.06. – Az isztambuli szerződésben a Török Birodalom elismeri Bosznia–Hercegovina annexióját, az Osztrák–Magyar Monarchia lemond a Novibazar Szandzsákról.
III.29. – A közös minisztertanács részleges mozgósítást rendel el, hogy kikényszerítse Szerbia hozzájárulását Bosznia–Hercegovina annexiójához.
III.31. – Szerbia elismeri Bosznia–Hercegovina Osztrák–Magyar Monarchiához való csatlakozását.
XII.01. – I. Ferenc József egyik szárnysegédévé nevezik ki Horthy Miklós fregattkapitányt. Tisztségét 1914.VII.27-ig tölti be, 1913.XI.01-től sorhajókapitányi rendfokozatban.

1910

- I.17. – A Khuen-Héderváry-kormány megalakulásával báró Hazay Samu szolgálaton kívüli vezérezredes veszi át a honvédelmi tárca vezetését. Tisztségét 1917.VI.15-ig tölti be.

1911

- IV. – A francia hadsereg megszállja a marokkói Fez és Rabat városokat.
VII.01. – A német PANTHER ágyúaszád befutásával Agadir kikötőjébe kirobban a második marokkói válság („Párducugrás”).
IX.14. – I. Ferenc József szentesíti a genfi konvenciót becikkelyező 1911:XX. törvénycikket.
IX.28. – Olaszország ultimátumban követeli a Török Birodalomtól Tripolisz és Kirenaika átadását. Másnap hadat üzen a Török Birodalomnak (→1912.X.18.).
X.05. – Olasz csapatok szállnak partra az észak-afrikai Tripoliszban.
XI.03. – I. Ferenc József osztrák miniszterelnökké nevezi ki Karl Stürgkh grófot.

1912

- II.20. – I. Ferenc József közös pénzügyminiszterré nevezi ki lovag Leon Bilińskit.
III.13. – Szerbia és Bulgária törökellenes szövetséget, V.22-én katonai egyezményt köt.
V.22. – Gróf Tisza Istvánt a Képviselőház elnökévé választják.
V.29. – Görögország csatlakozik a III.13-i szerb-bolgár szövetséghez („Balkán-szövetség”).

1912

- VI.05. – Gróf Tisza István házelnök (kétnapos vita után) erővel elfogadtatja a véderőtörvényt.
- VII.05. – I. Ferenc József szentesíti a véderőről és a Honvédségről szóló 1912:XXX. és XXXI. törvénycikket. (Azonos rangra emelik a Honvédséget a közös Hadsereggel, növelik az újonclétszámot, felemelik a szolgálati időt, hadosztályokat és tüzérséget állítanak fel.)
- IX.11. – A mezőhegyesi gyakorlaton a Honvédség először alkalmaz katonai repülőgépet.
- X.05. – *Görögország és Szerbia katonai szerződést köt.*
- X.09. – *Montenegro hadat üzen a Török Birodalomnak. A következő napokban csatlakozik a támadáshoz Bulgária, Szerbia és Görögország. Kitör az első Balkán-háború.*
- X.18. – *Lausanne-ban megkötik az olasz–török háborút lezáró békét. A Török Birodalom átengedi Tripoliszt és Kirenaikát.*
- X.29-3. – *A bolgár hadsereg a lüle–burgas-i csatában legyőzi a törököket.*
- XI.eleje – *A montenegrói és a szerb hadsereg ostrom alá veszi a törökök védte albán Szkutarit. Kirobban a Szkutari-válság (→XII.17.).*
- XI.09. – *A görög hadsereg a szaloniki csatában legyőzi a törököket.*
- XI.15-18. – *A szerb hadsereg a monastiri csatában legyőzi a törököket.*
- XI.20. – I. Ferenc József esztergomi prímás érsekké nevezi ki Csernoch János kalocsai érseket.
- XI.28. – *Kikiáltják Albánia függetlenségét a Török Birodalomtól.*
- XI.24. – *A II. Internacionálé kétnapos baseli kongresszusán háborúellenes határozatot fogad el.*
- XII.03. – *Fegyverszünettel zárul az első Balkán-háború. Macedóniát szerb és görög csapatok szállják meg, noha azt a III.13-i szerződés Bulgáriának ígérte (→1913.IV.17.).*
- XII.05. – *Megújítják a Hármasszövetséget.*
- XII.12. – I. Ferenc József közös hadügyminiszterre nevezi ki lovag Alexander Kroatint, vezérkarfőnökké Franz Conrad von Hötzendorfot.
- XII.16. – *Londonban a Balkán-háború lezárására összeül a békekonferencia (→1913.V.30).*
- XII.17. – *A londoni nagyköveti konferencia dönt az önálló Albánia létrehozásáról (→1913.III.22.).*
- XII.21. – I. Ferenc József szentesíti az 1912:LXIII. (felhatalmazási) törvényt, háború vagy háborús veszély esetére kivételes intézkedések bevezetésére hatalmazva fel a magyar kormányt.
- XII.21. – I. Ferenc József szentesíti a Képviselőházi Őrségről szóló 1912:LXVII. törvénycikket.
- XII.27. – *A Balkán-háború miatt ülésező hathatalmi londoni konferencia állást foglal Albánia megalakítása mellett, illetve hogy Szerbia ne jusson közvetlen Adriai-tengeri kijáráshoz.*

1913

- II.03. – *Kiújulnak a hadműveletek a Balkánon.*
- II.18. – *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia megújítja az 1883.X.30-i szerződést.*
- II.24. – *A Német Birodalom és Románia megújítja az 1883.X.30-i szerződést (→1914.VII.31.).*
- III.22. – *A londoni nagyköveti konferencia dönt Szkutari Albániához csatlakozásáról (→V.14.).*
- III.26. – *Szerb és bolgár csapatok foglalják el a török Edirné (Drinápoly).*
- IV.01. – I. Ferenc József Rohr Ferenc lovassági tábornokot nevezi ki a Magyar Királyi Honvédfőparancsnokság élére honvédfőparancsnoknak. Tisztségét 1918 végéig viseli.
- IV.10. – *Nemzetközi flottademonstráció kezdődik a montenegrói és az albán partoknál.*
- IV.17. – *A Balkán-háborúban szemben álló felek másodszor is fegyverszünetet kötnek (→V.30.).*
- IV.23. – *A szerb–montenegrói csapatok beveszik Szkutarit (→V.01).*
- V.01. – *Az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumban követeli Szkutari kiűritését (→V.04.).*
- V.04. – *A szerb–montenegrói csapatok kiűrik Szkutarit (→V.14.).*
- V.14. – *Szkutari közös nagyhatalmi (osztrák-magyar-német-olasz-angol-francia) katonai kormányzat alá kerül (→1914.VIII.23.).*
- V.30. – *Aláírják az első Balkán-háborút lezáró londoni békét, amely Bulgáriának juttatja Macedónia legnagyobb részét, s Szerbiának négy, Pristinától északra lévő szandzsákot.*
- VI.29. – *Bulgária hadműveleteket indít a szerb és a görög kézen lévő macedón területekért.*

1913

- VII.05.** – Szerbia és Görögország Macedónia birtoklása miatt megtámadja Bulgáriát, Románia azonnal, a Török Birodalom később csatlakozik. Kirobban a második Balkán-háború.
- VII.30.** – A Balkán-háborúban Bulgária vereségét követően fegyverszünetet kötnek (→VIII.10.).
- VIII.10.** – Aláírják a második Balkán-háborút lezáró bukaresti békét. Bulgária átadja Macedóniát Szerbiának és Görögországnak, Dobrudzsát Romániának; Törökország visszakapja Drinápolyt; Görögország megszállja Krétát és Epiruszt; a béke elismeri Albániát.
- IX.29.** – Konstaninápolyban a Török Birodalom és Bulgária megerősíti a bukaresti békét.
- XI.14.** – Konstaninápolyban a Török Birodalom és Görögország megerősíti a bukaresti békét.
- X.18.** – Az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumban követeli Szerbiától Albánia megszállt határ menti területsávjának kiürítését.
- XI.27.** – I. Ferenc József horvát bánná nevezi ki Skerlec Ivánt, aki VII.21. óta Horvátország királyi biztosa.

1914

- IV.21.** – Amerikai csapatok szállnak partra Veracruzban (Mexikó).
- V.28.** – Az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt elnökévé gróf Károlyi Mihályt választják.
- VI.06.** – Jászi Oszkár és Szende Pál megalakítja az Országos Radikális Pártot.
- VI.12.** – Konopistban (Csehország) találkozik Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökös és II. Vilmos német császár (látogatása VI.11-től 13-ig tart).
- VI.14.** – Konstantinápolyban látogat II. Miklós orosz cár.
- VI.28.** – Szarajevóban meggyilkolják Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökösét.
- VII.01.** – Gróf Tisza István magyar miniszterelnök memorandumot ad át I. Ferenc Józsefnek, amiben óv a Szerbia elleni katonai lépésektől az adott pillanatban.
- VII.05.** – II. Vilmos császár és Bethmann-Hollweg kancellár a Német Birodalom támogatását ígéri az Osztrák–Magyar Monarchiának Alexander Hoyos gróf, I. Ferenc József személyes követe 6-áig tartó berlini látogatásán.
- VII.07.** – Gróf Tisza István magyar miniszterelnök a Szerbiának küldendő ultimátum kérdését tárgyaló közös minisztertanácsban a háború ellen foglal állást.
- VII.08.** – Gróf Tisza István hasonló tartalmú memorandumot ad át az uralkodónak, mint I-én.
- VII.19.** – Az újjól összeülő közös minisztertanács egyhangúlag elhatározza, hogy ultimátumot intéz Szerbiához, amit nem fog anektálni; ám kiüríteti vele a megszállt területeket.
- VII.20.** – Háromnapos látogatásra Szentpétervárra érkezik Poincaré francia köztársasági elnök.
- VII.23.** – Az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot intéz Szerbiához.
- VII.24.** – Az Orosz Birodalomban elrendelik a mozgósítás előkészítését.
- Antonio San Giuliano márkai olasz külügyminiszter szóbeli jegyzéket juttat el Bécsbe és Berlinbe, hogy a 23-i ultimátumhoz Olaszország előzetes jóváhagyása kellett volna.
- A 1912. évi felhatalmazási törvény alapján a háborús veszély beálltára hivatkozva Hadi Felügyelő Bizottság alakul mindennemű kiadvány előzetes ellenőrzésére (→VII.27.).
- VII.25.** – Megérkezik a szerb kormány válasza a 23-i ultimátumra: általában elfogadja az abban foglaltakat, de nem engedélyezi az osztrák-magyar nyomozók munkáját Szerbiában.
- Oroszország támogatást ígér Szerbiának.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia megszakítja a diplomáciai viszonyt Szerbiával.
- Az Osztrák–Magyar Monarchiában elrendelik a mozgósítást Szerbia ellen (28-ára) és a Hadsereg-főparancsnokság (Armeeoberkommando, AOK) felállítását (→VIII.02.).
- VII.26.** – Sir Edward Grey brit külügyminiszter közvetítést ajánl a kialakuló konfliktusban, s javasolja Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország és Németország közvetítését.
- Együtt-tartást rendelnek el a brit flottánál.
- A szerb kormány Belgrádból Nišbe evakuál.

1914

- VII.27.** – Az Osztrák–Magyar Monarchia párizsi követe a másnapi hadüzenetet indokló anyagot ad át a francia Külügyminisztériumnak.
– A Hadi Felügyelő Bizottságon belül megalakul a Sajtóalbizottság.
- VII.28.** – Az Osztrák–Magyar Monarchia (Bukaresten keresztül) hadat üzen Szerbiának.
– Churchill, az Admirális első lordja elrendeli, hogy a brit flotta fusson ki és foglalja el haditámaszpontját az Orkney-szigeteken (*Scapa Flow-ban*).
- VII.29.** – A közös Külügyminisztérium elutasítja az angol közvetítési ajánlatot.
– Az Osztrák–Magyar Monarchia londoni és szentpétervári követe a hadüzenetet indokló anyagot ad át a brit és az orosz Külügyminisztériumnak.
– Megjelenik I. Ferenc József (előző napra keltezett) proklamációja („Népeimhez”).
– Az osztrák-magyar Dunaflottilla és a Zimonymál települt tüzérség löni kezdi Belgrádot.
– A szerbek felrobbantják a Belgrád–Zimony közötti vasúti Duna-hidat.
– Az Orosz Birodalomban elrendelik a részleges mozgósítást (kijevi, moszkvai, odesszai, kazanyi katonai körzet). A háború alatt zsákmányolt iratanyag szerint II. Miklós cárral ezt írtatták alá, de Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, a hadsereg parancsnoka minden katonai körzetbe mozgósítási parancsot továbbított.
– Franciaországban elrendelik a részleges mozgósítást.
- VII.30.** – Helmuth von Moltke német vezérkarfőnök táviratban kéri Conrad von Hötzendorf osztrák-magyar vezérkarfőnököt az Oroszország elleni mozgósításra.
– A Német Birodalomban elrendelik a részleges mozgósítást (Oroszország ellen).
– Az Orosz Birodalomban elrendelik a teljes mozgósítást.
- VII.31.** – Az Osztrák–Magyar Monarchiában elrendelik az általános mozgósítást (→VIII.04.).
– Belgiumban elrendelik a teljes mozgósítást.
– Grey brit külügyminiszter utasítja berlini és párizsi nagykövetét: kérdezzenek rá a német és a francia kormányra, hogy tiszteletben tartják-e Belgium semlegességét.
– Grey brit külügyminiszter a semlegesség megtartására inti a belga kormányt, egyidejűleg katonai segítséget ígér az ország semlegességét megsértő bármely hatalommal szemben.
– II. Vilmos német császár levélben kéri I. Károly román királyt az 1883.X.30-i szerződésből adódó szövetségi kötelezettségének teljesítésére, vagyis a belépésre a háborúba.
- VIII.01.** – A Német Birodalomban elrendelik a teljes mozgósítást (VIII.02-re).
– Franciaországban elrendelik a teljes mozgósítást (VIII.02-re).
– I. Ferenc József táviratban kéri I. Károly román királyt az 1883.X.30-i szerződésből adódó szövetségi kötelezettségének teljesítésére, vagyis a belépésre a háborúba.
– A Központi Hatalmak és az Antant országai sorra hadat üzennek (lásd a táblázatokban).
- VIII.02.** – A német haderő átlépi a luxemburgi határt, s megszállja a hercegséget.
– I. Ferenc József kinevezi Frigyes főherceg, gyalogsági tábornokot a Hadsereg-főparancsnokság (Armeeoberkommando, AOK) főparancsnokává (→1916.XII.02.).
– Németország ultimátumban követeli, hogy mivel Belgium „nem tudta semlegességét megvédeni” Franciországtól, engedélyezze a német bevonulást a semlegesség „biztosítására”.
– Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár táviratban sürgeti az Osztrák–Magyar Monarchiát az Oroszországgal szembeni azonnali fellépésre.
– Német–török titkos kölcsönös segítségnyújtási szerződést írnak alá Oroszország ellen.
– Olaszország semlegességi nyilatkozatot tesz, és az Osztrák–Magyar Monarchia várható balkáni térfoglalása rekompenzációjaként igényt jelent be Dél-Tirol egy részére (→VIII.08.).
– Svájc mozgósítja hadseregét és felvonultatja nagyjából a francia határon.
- VIII.03.** – Belgium elutasítja az előző napi német ultimátumot.
– A brit parlament felhatalmazza a kormányt Belgium semlegességének megvédésére, egyben arra, hogy a brit flottával megvédje az észak-franciországi partokat.

1914

- VIII.03.** – *A Hármasszövetséggel szövetséges Románia koronatanácsa elveti I. Károly király javaslatát a belépésre a háborúba a Központi Hatalmak oldalán, s Brătianu miniszterelnök javaslatát elfogadva, nyilatkozatot tesz a fegyveres semlegességről (→1916.III.07.).*
– *A török kormány semlegességi nyilatkozatot tesz, egyidejűleg elrendeli a mozgósítást.*
– *Varsóban Roman Dmowski elnökletével Lengyel Ideiglenes Nemzeti Kormány alakul.*
– *Krakóban Josef Pilsudski vezetésével megalakul a Lengyel légió, amely az osztrák-magyar közös Hadsereg kötelékében lép harcba.*
- VIII.04.** – *E napra virradó éjszaka a német csapatok átlélik Belgium határát. Belgium katonai segítséget kér Franciaországtól, Nagy-Britanniától és Oroszországtól.*
– *Nagy-Britannia ultimátumban követeli Németországtól Belgium szuverenitásának és semlegességének tiszteletben tartását és a német csapatok visszavonását az országból.*
– *A német kormány visszautasítja a brit ultimátumot.*
– *Az Osztrák–Magyar Monarchiában megkezdődik az általános mozgósítás.*
- VIII.08.** – *A közös minisztertanács elveti az VIII.02-i olasz területi igényt.*
- VIII.09.** – *Megkezdődik a brit expedíciós hadsereg átszállítása Franciaországba.*
- VIII.12.** – *Megkezdődik az osztrák-magyar hadsereg offenzívája Szerbia ellen. A kétnapos Drinamenti csatában nem sikerül áttörni a szerb arcvonalat.*
- VIII.17.** – *Az orosz haderő betör Kelet-Poroszországba.*
- VIII.18.** – *Az osztrák-magyar 1. és 4. hadsereg támadást indít Lublin–Chelm irányába.*
– *A német hadsereg megindítja offenzíváját a nyugati fronton.*
- VIII.23.** – *Japán a koncessziós területek megszerzésének céljával üzen Németországnak.*
– *Megszűnik Szkutari 1913.V.14. óta fennálló nemzetközi katonai kormányzata.*
- VIII.23-31.** – *A tannenbergi csatában a németek megverik a Kelet-Poroszországra tört oroszokat.*
- VIII.** – *Lembergben Ukrán Nemzeti Tanács (Rada) alakul.*
- IX.03.** – *XV. Benedek néven Giacomo della Chiesa márkai lép a pápai trónra.*
- IX.05.** – *Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország egyezményt köt a különbke tilalmáról.*
– *A 12-éig tartó marne-i csatában a francia csapatok megállítják a német hadsereget. A nyugati fronton kezdetét veszi az állásháború.*
- IX.06.** – *Megkezdődik az osztrák-magyar csapatok vereségét hozó egyhetes lemergi csata.*
- IX.07-13.** – *A mazuri csatában a németek ismét megverik a Kelet-Poroszországra tört oroszokat.*
- IX.08.** – *XV. Benedek pápa Urbi periculum kezdetű (első) enciklikájában bejelenti az Apostoli Szentsek szigorú semlegességét és felszólít a béke helyreállítására.*
- IX.11.** – *Az osztrák-magyar hadsereg megkezdí a visszavonulást Galíciában és Bukovinában.*
- IX.16.** – *Az orosz hadsereg körülzárja Przemyśl várát, Galícia védelmének alappillért.*
- IX.20.** – *Megindul a második osztrák-magyar offenzíva Szerbiában.*
- IX.25.** – *Az orosz csapatok behatolnak Magyarország területére (első uzsoki orosz betörés).*
- IX.28.** – *Osztrák-magyar–német ellentámadás indul Dél-Lengyelországban.*
– *Orosz hajók megkísérlik a Boszporusz elaknásítását, de német hajók megakadályozzák.*
– *Megkezdődik az első iwangorod–varsói csata.*
- IX.29.** – *A Boszporusztól visszavonuló orosz flottaköteléket üldöző német és török hajók orosz kikötőket (Feodoszija, Novorosszjszk, Szevasztopol) ágyúznak.*
- X.01.** – *Oroszország a titkos Szazonov–Diamandy egyezményben elismeri Románia igényeit az Osztrák–Magyar Monarchia románok által is (!) lakott területeire.*
- X.04.** – *A Magyarországra betört orosz csapatok elfoglalják Máramarosszigetet.*
- X.10.** – *Meghal I. Károly román király, trónra lép fia, I. Ferdinánd.*
- X.20.** – *Megkezdődik az első flandriai csata a német és a francia–angol–belga csapatok között.*
- XI.01.** – *Az orosz szárazföldi hadsereg átlépi a török határt a Fekete-tengertől keletre.*
- XI.10.** – *Megkezdődik a második flandriai csata.*

1914

- XI.16. – A magyar kormány első ízben bocsát ki hadikölcsönt.
- XI.30. – Gróf Károlyi Mihály, az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt elnöke a Képviselőházban bejelenti a belpolitikai harc felfüggesztését, és választójogot kér a frontkatonáknak.
- XII.01. – Horthy Miklós sorhajókapitányt nevezik ki a NOVARA gyorscirkáló kapitányának.
- XII.02. – Az osztrák-magyar csapatok befejezik Belgrád elfoglalását.
- XII.05. – A 17-éig tartó limanovai csatában az osztrák-magyar haderő (német segítséggel) megállítja és visszavonulásra kényszeríti a Galíciában operáló orosz csapatokat.
- XII.17. – *Egyiptom hadat üzen a Török Birodalomnak.*

1915

- I.04. – *Az örményországi Szarikamis-nál a török hadsereg vereséget szenved az oroszoktól.*
- I.13. – Lemond gróf Leopold Berchtold közös külügyminiszter. I. Ferenc József közös külügyminiszterré nevezi ki báró Burián Istvánt.
- I.23. – Az osztrák-magyar hadsereg sikertelen támadást indít a galíciai Przemyśl felmentésére.
- I.27. – Az orosz haderő ismét behatol Magyarországra (második uzsoki betörés).
- II.04. – *Németország háborús övezetté nyilvánítja a Nagy-Britannia körüli vizeket.*
- II.07. – I. Ferenc József közös pénzügyminiszterré nevezi ki Ernst von Koerber.
- II.16. – Miniszterelnöki rendelet jelenik meg arról, hogy a kenyérsütéshez használt búzaliszt 50 %-os arányban árpa-, burgonya- vagy kukoricalisztet kell keverni.
- II.19. – *Egy angol-francia flottacsoporthoz támadást indít a Dardanellák lezárására.*
- III.01. – Budapesten megindul a menetrendszerű autóbusz-közlekedés.
- III.12. – *Angol-francia-orosz titkos szerződést írnak alá Konstantinápoly és a Tengerszorosok Oroszországhoz kerüléséről a háború után.*
- III.18. – *Egy brit-francia flottakötélék sikertelenül támadja a Dardanellákat védő török erőket.*
- III.22. – Az élelmiszer kifogyása miatt a védők feladják az oroszoknak Przemyśl várát.
- IV.02-13. – A húsvéti csatában az osztrák-magyar haderő kiszorítja az oroszokat Magyarországról.
- IV.03. – *II. Miklós orosz cár ígéretet tesz az Orosz Birodalmon belüli autonóm Lengyel Királyság kialakítására a háború után.*
- IV.22. – *Megkezdődik az ypres-i csata, ahol a német haderő elsőként alkalmaz nagyobb mennyiségben vegyi harcanyagot (klórgázt).*
- IV.25. – A Képviselőházban Rakovszky István törvényjavaslatot terjeszt elő arról, hogy minden 20 éven felüli, harctéri szolgálattal rendelkező férfi számára adják meg a választójogot.
- *Angol-ausztrál-francia csapatok szállnak partra a Gallipoli-félszigeten (→XII.20.).*
- IV.26. – *Olaszország a titkos londoni egyezményrel, amelyben jelentős területeket ígérnek neki az Osztrák-Magyar Monarchia rovására, csatlakozik az Antanthoz.*
- V.01. – *Londonban megalakul a Délszláv Bizottság, amely egységes föderatív délszláv állam létrehozását tűzi ki céljául. Elnöke Ante Trumbić.*
- V.02. – Az osztrák-magyar 4. és a német 11. hadsereg támadást indít, és 5-éig Gorlicénél áttöri a galíciai orosz frontot.
- V.03. – Budapesten bevezetik a lisztutalványt (fejenként 20 dkg egy hétre).
- V.04. – *Olaszország felmondja a Hármasszövetséget.*
- V.05. – A NOVARA cirkáló és a német U8 tengeralattjáró Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt áthatol az Otrantói-szorosban létesített francia-brit tengeri záron.
- V.07. – A NOVARA „visszafelé”, északnak is sikeresen áthatol a záron.
- V.14. – Az osztrák-magyar 4. és a német 11. hadsereg visszafoglalja Jaroslaut.
- V.23. – *Egy német tengeralattjáró elsüllyeszti a brit LUSITANIA óceánjárót.*
- V.24. – *Olaszország hadat üzen az Osztrák-Magyar Monarchiának.*
- Az osztrák-magyar flotta 300 km hosszon támadást intéz az olasz partok ellen.

1915

- VI.03. – Az osztrák-magyar 3. és a német 11. hadsereg visszafoglalja Przemyślt.
- VI.08. – A német Déli Hadsereg visszafoglalja Stanislaút.
- VI.16. – Miniszterelnöki rendelet jelenik meg a Haditermény Részvénytársaság felállításáról.
- VI.22. – Az osztrák-magyar 2. hadsereg visszafoglalja Lemberget.
- VI.23. – A VII.07-ig tartó első isonzói csatában az osztrák-magyar hadsereg megállítja az olaszt.
- VII.05. – Magyarországon hűstalan napokat vezetnek be (hetente kétszer).
- VII.15. – Az MSZDP levelet intéz béketárgyalásokról a Nemzetközi Szocialista Irodához (→IX.05.).
- VII.18. – Az olasz haderőnek az VIII.01-ig tartó második isonzói csatában sem sikerül áttörnie az osztrák-magyar hadsereg (többek közt a doberdói fennsíkon) megszilárdult védelmét.
- VII.19. – Báró Abele Ferenc vezérkari őrnagy a keleti frontról levelet ír gróf Tisza István magyar miniszterelnöknek, s felveti, hogy állítsanak minden községben háborús emlékművet.
- VII.30. – Az osztrák-magyar 4. hadsereg elfoglalja az orosz-lengyelországi Lublint.
- VIII.05. – A német 9. hadsereg elfoglalja az orosz-lengyelországi Varsót.
- VIII.06. – Újabb Antant-csapatok szállnak partra a Gallipoli-félszigeten (→XII.20.).
- VIII.18. – Az Antant titkos szerződésben Szerbiának ígéri a magyar Délvidéket és Bánságot.
- VIII.20. – Olaszország hadat üzen a Török Birodalomnak.
- VIII.26. – Német csapatok foglalják el Breszt-Litovszkot.
- IX.05. – A svájci Zimmerwaldban megkezdődik a II. Internacionálé 8-áig tartó békeértekezlete.
- IX.06. – Plessben aláírják az Osztrák–Magyar Monarchia, a Német Birodalom és Bulgária katonai egyezményét. A Szerbia ellen irányuló egyezmény Bulgáriának ígéri (Romániától) Dél-Dobrudszát, (Szerbiától és Görögországtól) Macedóniát.
- IX.12. – A budapesti Deák téren leleplezik a Nemzet Áldozatkészségének Szobrát.
- IX.23. – Olasz–román egyezményt kötnek a háborúval kapcsolatos magatartás egyeztetéséről.
- X.02. – Az osztrák-magyar hadsereg újabb offenzívát indít Szerbia ellen.
- X.05. – Angol–francia csapatok szállnak partra Szalonikiben.
- X.14. – Bulgária hadat üzen Szerbiának.
- X.18. – Megkezdődik a XI.04-ig tartó harmadik isonzói csata.
- X.22. – Clevelandben a Cseh Nemzeti Tömörülés és a Szlovák Liga (mindkettő a kivándoroltak szervezete) megegyezik föderatív cseh–szlovák állam létrehozásáról a háború után.
- XI.10. – Megkezdődik a XII.04-ig tartó negyedik isonzói csata.
- XI.13. – Gottlieb Jagow német külügyi államtitkár memorandumot juttat el Bécsbe a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségének szorosabbra fűzéséről.
- XI.14. – Párizsban az egységes csehszlovák állam megteremtésének céljával megalakul a Cseh Külföldi Bizottság. Vezetői Edvard Beneš, Thomaš G. Masaryk és Milan R. Štefánik.
- XI.15. – Magyarországon tejjegyet vezetnek be.
- XI.22. – A közös Külügyminisztérium tartózkodó választ juttat el Berlinbe a XI.13-i jegyzékre.
- XI.24. – A kétnapos pristinai csatában a szerb hadsereg összeomlik, a Központi Hatalmak csapatai megszállják az országot.
- XI.26. – Budapesten osztrák-magyar és német politikusok és főpapok értekeznek a Török Birodalom területén bevezetendő római katolikus missziós tevékenységről (→XII.20.).
- XI.28. – Pittsburghben kivándorolt ukránok megalakítják a Narodna Obrana szervezetet.
- XII.05. – Egy osztrák-magyar flottaegység Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt behatol a montenegrói San Giovanni di Medua kikötőbe, és elsüllyeszt 14 olasz hajót.
- XII.07. – Gróf Károlyi Mihály a Képviselőházban békeakció indítására tesz javaslatot.
- XII.20. – A brit–francia csapatok megkezdik a Gallipoli-félsziget kiürítését (→1916.I.10.).
– Münchenben megtartják a XI.26-i budapesti értekezlet második fordulóját, s döntést hoznak a történelmi belgrádi római katolikus püspökség helyreállításáról.
- XII.28. – Magyarországon kenyérjegyet vezetnek be.

1916

- I.10. – *A brit–francia csapatok befejezik a Gallipoli-félsziget kiürítését.*
- I.16. – *Montenegro kapitulál a Központi Hatalmak előtt.*
- I.17. – *Megjelenik a honvédelmi miniszter rendelete a hadiüzemi munka szabályozásáról.*
- I.21. – *Az Osztrák–Magyar Monarchiában a hadkötelezettség korhatárát 50-ről 55 évre emelik fel.*
- I.23. – *A Központi Hatalmak csapatai befejezik Montenegro megszállását.*
- II.02. – *Kipróbálják a (IX-től) haditevékenységben is részt vevő brit Mark-I harckocsit.*
- II.09. – *A szerb kormányt Korfu szigetére evakuálják.*
- II.13. – *Párizsban megalakul a Csehszlovák Nemzeti Tanács. Vezetői Edvard Beneš és Thomaš Garrigue Masaryk.*
- II.14. – *A honvédelmi miniszter felfüggeszti a sztrájkjogot a hadiüzemekben.*
- II.16. – *Orosz csapatok foglalják el a törökországi Erzerumot.*
- II.21. – *A német haderő támadásával megkezdődik a verduni csata.*
- II.28. – *Németország bejelenti a tengeralattjáró-háborút az Északi- és a Földközi-tengeren.*
- III.01. – *Magyarországon miniszterelnöki rendelet csökkenti az ún. rotációs papír felhasználását.*
- III.04. – *I. Ferenc József szentesíti a Pénzügyi Központról szóló 1916:XIV. törvénycikket.*
- III.07. – *Gróf Ottokar Czernin közös külügyminiszter jegyzékben szólítja fel Romániát, hogy az 1883.X.30-i szerződés alapján lépjen hadba a Központi Hatalmak oldalán (→VII.03.).*
- III.09. – *Portugália hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- III.11. – *Megkezdődik a 16-áig tartó ötödik isonzói csata.*
- III.15. – *Amerikai csapatok hatolnak be Mexikóba.*
- III.24. – *A svájci Kienthalban megkezdődik a II. Internacionálé 30-áig tartó II. békeértekezlete.*
- IV.18. – *Orosz csapatok foglalják el a törökországi Trapezuntot.*
- IV.29. – *Egy brit csapatkontingens kapitulál a törökök előtt Kut-el Amaránál.*
- V.15. – *Osztrák-magyar csapatok offenzívát indítanak Dél-Tirolban.*
- V.16. – *Megkötik a Török Birodalom felosztására vonatkozó Sykes–Picot egyezményt.*
- V.24. – *Az osztrák-magyar csapatok felújítják támadásukat az olasz fronton.*
- V.27. – *Wilson, az USA elnöke jegyzékben tesz kísérletet a békeközvetítésre (→XII.18.).*
- V.31. – *A brit és a német flotta között Jütlandnál lezajlik a háború legnagyobb tengeri csatája.*
- VI.04. – *Az orosz Délnyugati Front megindítja a Bruszilov-offenzívát („gőzhenger”).*
- VI.05. – *Az orosz 8. hadsereg Lucknál áttöri az osztrák-magyar védelmet, 7-én elfoglalja Luckot.*
- VI.18. – *Az orosz 9. hadsereg elfoglalja Csernovicet.*
- VI.24. – *Az angol–francia csapatok támadásával kezdetét veszi a Somme folyó menti csata.*
- VI.25. – *Az olasz csapatok ellentámadást indítanak Dél-Tirolban.*
- VII.01. – *Az orosz 9. hadsereg elfoglalja Kolomeát.*
- VII.03. – *Ion Brătianu román miniszterelnök jegyzéket ad át a bukaresti brit, francia és orosz követnek Románia hadba lépésének feltételeiről az Antant oldalán (→VII.20.).*
- VII.08. – *Az orosz 9. hadsereg elfoglalja Delatynt.*
- VII.09. – *Gróf Károlyi Mihály lemond a Függetlenségi és 48-as Párt elnökségéről, majd 17-én hasonló néven új pártot alakít, amit a közvélemény „Károlyi-párt” néven emleget.*
- VII.20. – *Oroszország és Franciaország a VII.03-i Brătianu-jegyzékre küldött válaszjegyzékében felszólítja Romániát az azonnali belépésre a háborúba az Antant oldalán, ellenkező esetben kilátásba helyezik támogatásuk megvonását Romániától (→VIII.17.).*
- VII.29. – *Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Német Birodalom és Bulgária a Török Birodalom jóváhagyásával katonai egyezményt köt: ha a Monarchiát egy Bulgáriával határos állam nem provokált támadása éri, Bulgária katonailag a Monarchia segítségére siet.*
- VIII.05. – *Az olasz csapatok támadásával megkezdődik a 16-áig tartó hatodik isonzói csata.*
- VIII.09. – *Az olasz csapatok elfoglalják Görz városát.*
- VIII.15. – *Macedóniában német–bolgár támadás indul.*

- VIII.17. – *Az Antant titkos szerződésben két és félszeres területi gyarapodást ígér Romániának, ha belép a háborúba a Központi Hatalmak ellen, s nem köt különbékét. A csatolt katonai konvenció orosz–francia katonai segítséget ígér; megszabja, hogy a román támadásnak legkésőbb 28-án meg kell indulnia; s hogy a hadművelet iránya Budapest (→VIII.27.).*
- VIII.25. – Arz Artúr gyalogsági tábornok, az erdélyi osztrák-magyar I. hadsereg parancsnoka kiűritési parancsot ad ki a Marostól délre és a Beszterce-vidékre.
- VIII.26. – *Olaszország hadat üzen Németországnak.*
- VIII.27. – Románia az aznapi koronatanács határozata alapján megtámadja az Osztrák–Magyar Monarchiát, betör Erdélybe, s a betörés után fél órával Bécsben átadja hadüzenetét.
- VIII.28. – *Németország hadat üzen Romániának.*
– II. Vilmos német császár felmenti Erich von Falkenhayn gyalogsági tábornokot az OHL (vezérkar) éléről, s megbízza az Erdélyre tört román csapatok kiverésével (→IX.18.).
- VIII.29. – *Törökország hadat üzen Romániának.*
- VIII. végére – A román csapatok elfoglalják a Háromszéki-, a Csíki- és a Gyergyói-medencét, illetve behatolnak a Brassói- és a Nagyszebeni-medencébe.
- IX.01. – *Bulgária hadat üzen Romániának.*
- IX.02. – Herkulesfürdőnél végleg elakad a Magyarországra betört román csapatok balszárnya.
– *A német–bolgár–török Mackensen-hadsereg támadást indít Dobrudzsában.*
- IX.04. – *A Mackensen-hadsereg elfoglalja a Duna menti román Tutrakan-erődöt.*
- IX.09. – *A Mackensen-hadsereg elfoglalja a Duna menti román Szilisztra-erődöt.*
- IX.07. – A román csapatok elfoglalják Brassót.
- IX.11. – A román csapatok elfoglalják Nagyszebent.
- IX.12. – *A balkáni brit–francia haderő támadást indít a bolgár hadsereg ellen.*
- IX.14. – Megkezdődik a 17-éig tartó hetedik isonzói csata.
- IX.15. – *Sikertelen orosz–román ellentámadás indul Dobrudzsában.*
– *Megkezdődik a második Somme menti csata a német és a brit–francia haderő között.*
- IX.18. – A román Nagyvezérkar leállítja csapatai támadását Erdélyben.
- IX.26. – Erdélyben megalakul a német 9. hadsereg. Parancsnoka Erich von Falkenhayn tábornok.
- IX.26. – Megkezdődik a 29-éig tartó nagyszebeni csata. A német 9. hadsereg az osztrák-magyar I. hadsereg részeivel együtt megveri és visszavonulásra kényszeríti a román csapatokat.
- IX.30. – Sikertelen román támadás indul a Vöröstorony-szoros újbóli elfoglalására.
- X.01. – Az erdélyi osztrák-magyar I. hadsereget hadműveletileg alárendelik a német 9. hadsereg parancsnokának, Erich von Falkenhayn gyalogsági tábornoknak.
– Rahovánál a románok átkelnek a Duna bolgár oldalára. Hadihídjukat az osztrák-magyar Dunaflottilla megsemmisíti, hídfejüket a Mackensen-hadsereg 4-ére felszámolja.
- X.07. – Megkezdődik a 9-éig tartó brassói csata. A német 9. hadsereg az osztrák-magyar I. hadsereg részeivel együtt megsemmisítő vereséget mér az Erdélybe betört román csapatokra.
- X.09. – Megkezdődik a 12-éig tartó nyolcadik isonzói csata.
- X.10. – Megindul a német 9. és az osztrák-magyar I. hadsereg támadása a román csapatok kiszorítására a Székelyföldről. A két hadsereg 12-14-ére eléri a Keleti-Kárpátok gerincét.
- X.13. – Megszűnik a Falkenhayn-seregcsoport. Az erdélyi osztrák-magyar I. és német 9., valamint a bukovinai osztrák-magyar 7. hadseregből Károly főherceg parancsnoksága alatt megalakul a Károly-seregarcvonal (parancsnoka XI.22-től József főherceg).
- X.19. – *A Mackensen-hadsereg megindítja második dobudzsai támadását.*
- X.21. – *A szociáldemokrata Friedrich Adler agyonlövi Karl Stürgkh osztrák miniszterelnököt.*
– *A Mackensen-hadsereg elfoglalja Konstantát.*
- X.24. – Az erdélyi osztrák-magyar–német csapatok visszafoglalják a Vulkán- és a Szurdok-szoros, s Predeal város elfoglalásával behatolnak Románia területére.

1916

- X.26. – A magyar miniszterelnök rendeletet ad ki Közélelmezési Hivatal és Tanács felállítására.
– *A Mackensen-hadsereg elvágja Romániát a Fekete-tengertől Dobrudzsában.*
- X.28. – I. Ferenc József osztrák miniszterelnökké nevezi ki Ernst von Koerber közös pénzügyminisztert, s tárcája vezetésével báró Burián István közös külügyminisztert bízza meg.
- X.31. – Megkezdődik a XI.04-éig tartó kilencedik isonzoí csata.
- XI.05. – *Bécsben és Berlinben egyidejűleg bejelentik a Lengyel Királyság helyreállítását. Területét a háború végéig 2 katonai körzetre osztják (varsói német, lublini osztrák-magyar). Kormányzójává kinevezik Karl Kuk osztrák-magyar tábornagyot.*
- XI.12. – A német 9. és az osztrák-magyar 1. hadsereg részei támadást indítanak a Vulkán- és a Szurdok-szorosban.
- XI.14. – A 18-áig tartó zsil-völgyi csatában a német IX. hadtest és osztrák-magyar csapatrészek áttörnek a Havasalföld felé.
- XI.19. – *Az ausztriai Birodalmi Tanács (Reichsrat) cseh képviselői Cseh Szövetséget alakítanak.*
- XI.21. – Meghal I. Ferenc József osztrák császár és magyar király. Károly főherceg trónörökös I. Károly néven még aznap elfoglalja a császári trónt.
– A német IX. hadtest és osztrák-magyar csapatrészek elfoglalják Craiovát.
- XI.24. – A német IX. hadtest és osztrák-magyar csapatrészek erőszakosan átkelnek az Olt folyó bal (keleti) partjára a Havasalföldön, és megindítják támadásukat Bukarest irányába.
– *A Mackensen-hadsereg Szisztovónál erőszakosan átkel a Duna romániai oldalára.*
- XI.26. – *Görögország hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
– *Dobrudzsában az orosz–román erők angol harckocsik támogatásával ellentámadást indítanak. XII.02-ára a Mackensen-hadsereg visszazorítja őket kiindulási állásaikba.*
- XI.29. – Német és osztrák-magyar csapatok foglalják el Pitestit.
- XI. második felében – A Gyimesi-szorostól északra orosz csapatok veszik át a román arcvonalat.
- XII.01. – A német 9. és az osztrák-magyar 1. hadsereg részei északnyugat felől elérik Bukarestet.
- XII.02. – I. Károly császár átveszi az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságát, és helyettesévé nevezi ki Frigyes főherceg tábornagy addigi főparancsnokot.
– I. Károly közös pénzügyminiszterré nevezi ki Konrad Hohenlohe-Schillingfürst herceget.
- XII.06. – A német 9. és az osztrák-magyar 1. hadsereg részei elfoglalják Bukarestet.
- XII.12. – *A Központi Hatalmak jegyzékben tesznek javaslatot előzetes feltételek nélküli békétárgyalásokra, egyidejűleg felkéri XV. Benedek pápát a békeközvetítésre (→XII.31.).*
- XII.13. – *Lemond Erns von Koerber osztrák miniszterelnök (→XII.20.).*
- XII.15. – A német 9. és az osztrák-magyar 1. hadsereg a Bodza folyó vonaláról felújítja támadását.
– *A Mackensen-hadsereg megindítja harmadik dobudzsai támadását.*
- XII.18. – *Wilson, az USA elnöke újabb békejegyzébet ad ki (→XII.26.; →XII.31.; →1917.I.17.).*
- XII.20. – I. Károly osztrák miniszterelnökké nevezi ki Heinrich Clam-Martinic grófot.
- XII.22. – I. Károly közös pénzügyminiszterré nevezi ki gróf Burián István addigi közös külügyminisztert, közös külügyminiszterré gróf Czernin Ottokárt.
– A 26-áig tartó Ramnicul-Sarat-i csatában a német–osztrák-magyar erők elérik a Serethet.
– *A Mackensen-hadsereg elfoglalja a román Tulcea-erődöt.*
- XII.26. – *A német kormány elutasítja Wilson amerikai elnök 18-i közvetítési ajánlatát.*
- XII.30. – I. Károly osztrák császárt IV. Károly néven magyar királlyá koronázzák.
- XII.31. – *Az Antant elutasítja a Központi Hatalmak 12-i békétárgyalási jegyzékét (→1917.I.17.).*

1917

- I.04. – *A Mackensen-hadsereg Galac elfoglalásával befejezi Dobrudzsa birtokbavételét.*
- I.06. – I. Károly osztrák és II. Vilmos német császár közös parancsban jelenti be a végső győzelemig folytatandó harcot.

1917

- I.07. – Német és osztrák-magyar csapatok foglalják el Foksányt.
- I.10. – *Az Antant-hatalmak kormányai jegyzéket adnak ki az Osztrák–Magyar Monarchiában élő olaszok, románok, délszlávok és „csehszlovákok” önrendelkezéséről a háború után.*
- I.17. – *Az Antant-hatalmak közös választ küldenek Wilson amerikai elnök 1916.XII. 18-i békeközvetítési jegyzékére, amelyben összefoglalják békefeltételeiket.*
– *A német kormány hadba lépésre szólítja fel Mexikót, s német győzelem esetén felajánlja Texas, Új Mexikó és Arizona állam visszacsatolását Mexikóhoz (Zimmermann-távirat).*
- I.20. – Nanesti elfoglalásával a Központi Hatalmak befejezik a Havasalföld birtokbavételét.
- I.22. – *Wilson amerikai elnök évi kongresszusi üzenetében „győzelem nélküli békét” hirdet.*
- I.29. – *A Központi Hatalmak válaszolnak Wilson amerikai elnök 1916.XII. 18-i jegyzékére.*
- II.01. – *A Német Birodalom bejelenti a korlátlan tengeralattjáró-háborút.*
- II.17. – IV. Károly megbízásából gróf Erdődy Tamás tárgyalásokat folytat Zita királyné belga hadseregben szolgálatot teljesítő testvéreivel, Sixtus és Xavér pármai hercegekkel, akik vállalják a közvetítést a francia politikai vezetés felé (→III.24.).
- II.24. – Utoljára írják alá az osztrák-magyar gazdasági kiegyezést.
– A Kut-el Amaránál elszenvedett vereségüket követően a törökök kiűrik Perzsiát.
- III.08. – Szentpétervárott kitör a forradalom (helyi időszámítás szerint II.23-án; →III.15.).
- III.11. – Angol csapatok foglalják el Bagdadot.
- III.15. – Pszkovban lemondatták II. Miklós orosz cárt (helyi időszámítás szerint III.02-án).
- III.16. – A német hadsereg visszavonulást kezd a francia területen kiépített Siegfried-vonal felé.
- III.17. – Kijevben megalakul az Ukrán Központi Nemzeti Tanács (Rada; →IV.09.).
- III.20. – Magyarországon elrendelik a szappanjegy bevezetését.
- III.24. – I. Károly sógora, a belga hadseregben szolgálatot teljesítő Sixtus pármai herceg közvetítésével békeajánlatot tesz Poincaré francia elnöknek, elismerve Franciaország igényét Elzász–Lotharingiára és Belgium kiűritésének jogosságát („Sixtus-levél”; →V.07.).
- III.25. – Magyarországon leszállítják a kenyérfejadagot (napi 34 dkg-ról 28 dkg-ra).
– Az orosz Ideiglenes Kormány bejelenti a háború folytatását.
- III.30. – Az orosz Ideiglenes Kormány elismeri Lengyelország önállóságát Oroszországon belül.
- III.31. – A magyar Képviselőház egyhangú nyilatkozatban üdvözlí az új orosz vezetést.
- IV.06. – Az Amerikai Egyesült Államok hadat üzen a Német Birodalomnak.
- IV.07. – Az Aisne folyónál és Champagne-ban az Antant-csapatok offenzívát indítanak.
- IV.08. – Panama hadat üzen a Központi Hatalmaknak.
- IV.10. – Kuba hadat üzen a Központi Hatalmaknak.
- IV.12. – I. Károly osztrák császár közös hadügyminiszterré nevezi ki Rudolf von Stöger-Steinert.
- IV.13. – Az Osztrák–Magyar Monarchia békefelhívást küld az orosz Ideiglenes Kormánynak.
- IV.14. – Németország békefelhívást küld az orosz Ideiglenes Kormánynak.
- IV.15. – Kezdetét veszi a frontbarátkozás osztrák-magyar és az orosz katonák között.
- IV.17. – Megkötik a Török Birodalom felosztását célzó Saint Jean de Maurienne-egyezményt.
- IV.09. – Az IV.01-én Kijevben összeült Ukrán Nemzeti Kongresszuson egyesül a lembergi és a kijevi Ukrán Rada (→VII.09.).
- V.05. – I. Károly osztrák császár hadparancsot ír alá a teljes haderőreformról.
- V.07-09. – Sixtus pármai herceg második békemissziója.
- V.12. – Megkezdődik a VI.06-ig tartó tizedik isonzói csata.
- V.15. – Horthy Miklós sorhajókapitány vezetésével az osztrák-magyar flotta áttöri az Otrantói-szorosban kiépített brit–olasz tengeri zárat.
- V.23. – Lemond gróf Tisza István magyar miniszterelnök és kormánya.
- V.30. – Az osztrák Birodalmi Tanácsban (Reichsrat) a Cseh Szövetség tagjai az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását követelik (a Monarchia fenntartásával).

1917

- V.30.** – Az osztrák Birodalmi Tanácsban a Délsláv Klub tagjai az Osztrák–Magyar Monarchiában élő összes délsláv etnikum egyesítését követelik (a Monarchia fenntartásával).
- Az osztrák Birodalmi Tanácsban az ukrán képviselők az ukránok egyesítését követelik.
- VI.06.** – A „Károlyi-párt”, a Radikális Párt, a Vázsonyi-féle Demokrata Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakítja a Választójogi Blokkot.
- VI.15.** – IV. Károly király magyar miniszterelnökké nevezi ki gróf Esterházy Móricot. A megalakuló Esterházy-kormány honvédelmi minisztere báró Szurmay Lajos gyalogsági tábornok.
- *XV. Benedek pápa Humani generis kezdetű enciklikájában megtiltja a templomi szószerkről folytatott politikai agitációt.*
- VI.23.** – I. Károly császár osztrák miniszterelnökké nevezi ki Ernst von Siedler bárót.
- VI.29.** – IV. Károly király horvát bánná nevezi ki Mihailovich Antalt.
- *Görögország az Antant oldalán belép a háborúba.*
- Az orosz haderő offenzívát indít Galiciában (Kerenszkij-offenzíva).
- VII.01.** – Az orosz csapatok Zborownál betörnek az osztrák-magyar védelembe.
- VII.06.** – Az orosz csapatok Stanislaunál betörnek az osztrák-magyar védelembe.
- VII.09.** – *Az Ukrán Rada deklarálja Ukrajna szuverenitását az Orosz Birodalmon belül (→XI.20.).*
- VII.13.** – *New Yorkban az ukrán Narodna Obrana kimondja az Osztrák–Magyar Monarchia ukrán- és ruszinlakta területeinek csatlakozását autonóm egységként Oroszországhoz.*
- VII.14.** – *II. Vilmos császár német birodalmi kancellárrá nevezi ki Georg Michaelist.*
- VII.18.** – *A finn nemzetgyűlés kimondja országa szuverenitását az Orosz Birodalomban (→VIII.02.).*
- VII.19.** – Megindul a Központi Hatalmak ellentámadása Galiciában.
- VII.20.** – *Nikola Pašić emigráns szerb miniszterelnök és Ante Trumbić emigráns horvát politikus a korfui egyezményben megegyeznek egy szerb–horvát–szlovén állam létrehozásáról.*
- VII.21.** – Az osztrák-magyar 2. hadsereg Tarnopoltól északra erőszakosan átkel a Sereth folyón.
- VII.22.** – *Sziám (a mai Thaiföld) hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- VII.23.** – A román 2. és az orosz 4. hadsereg támadást indít a Keleti-Kárpátokban. A románok VIII.05-ig eljutnak a magyar határig, az oroszok VIII.06-áig megközelítik azt.
- VII.24.** – Az osztrák-magyar 2. hadsereg visszafoglalja Tarnopolt, a 3. hadsereg Stanislaut.
- VII.26.** – Az osztrák-magyar 7. hadsereg visszafoglalja Kolomeát.
- VII.28.** – *Brazília hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- VII.31.** – *A brit hadsereg offenzívát indít Flandriában.*
- VIII.02.** – Az osztrák-magyar 7. hadsereg visszafoglalja Csernovicet.
- *Az orosz ideiglenes kormány felosztatja a finn országgyűlést (→XII.06.).*
- VIII.04.** – *Svájcban 22-éig tartó osztrák-magyar–francia különbéke-tárgyalások kezdődnek (Armand–Revertera tárgyalások).*
- Az osztrák-magyar 2., 3. és 7. hadsereg befejezi támadását. Ez időre Brody körzetének kivételével visszafoglalják Galiciát és Szőcsvásár (Suceava) kivételével Bukovinát.
- VIII.06.** – A Mackensen-hadsereg Foksány felől támadást indít az orosz 4. hadsereg balszárnyába.
- VIII.07.** – Az osztrák-magyar 1. hadsereg ellentámadást indít a Keleti-Kárpátokban.
- VIII.11.** – *Francia offenzíva indul Verdunnél.*
- VIII.14.** – *Kína hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- Az osztrák-magyar 1. hadsereg a moldvai Tatros mentén eléri Aknavásárt (Tirgu Ocna).
- VIII.15.** – *XV. Benedek pápa (VIII.01-re datált) felhívást ad ki a megegyezéssel békére.*
- *Párizsban Antant-barát Lengyel Nemzeti Tanács alakul.*
- VIII.18.** – IV. Károly kinevezi gróf Esterházy Móric második, bővített kormányát.
- Megkezdődik a IX.13-ig tartó tizenegyedik isonzói csata.
- VIII.20.** – Lemond gróf Esterházy Móric magyar miniszterelnök. IV. Károly miniszterelnökké nevezi ki Wekerle Sándort.

1917

- IX.01.** – Kezdetét veszi a második ypres-i csata a német és az Antant-haderő között.
– Német offenzíva indul a Baltikumban. 3-án beveszik Rigát, 22-én a jakobstadti hídfőt.
- IX.05.** – Stockholmban megkezdődik a II. Internacionálé harmadik, 12-éig tartó békeértekezlete.
- IX.07.** – Lavr Kornyilov lovassági tábornok, az orosz haderő főparancsnoka a mogiljovi főhadiszállásról lemondásra szólítja fel az Ideiglenes Kormányt, s megindítja csapatait Szent-pétervár ellen (helyi időszámítás szerint VIII.25-én). Monarchista kísérletét leverik.
- IX.12.** – Varsóban a Központi Hatalmak lengyel Kormányzótanácsot alakítanak.
- X.23.** – Megkezdődik a XII.12-éig tartó tizenkettedik isonzói csata.
- X.24.** – Az osztrák-magyar és a német csapatok Caporettonál áttörnek az olasz frontot.
- X.25.** – II. Vilmos császár német birodalmi kancellárrá nevezi ki Georg Hertling grófot.
- XI.07.** – Szentpétervárott a bolsevikok megdöntik az Ideiglenes Kormány hatalmát (helyi időszámítás szerint X.25-én). Az Orosz Köztársaság Szovjet-Oroszországgá alakul át.
- XI.15.** – A kommunisták hatalmuk alá vonják Moszkvát (helyi időszámítás szerint 2-án).
- XI.20.** – A XII.06-ig tartó cambrai csatában a britek először vetnek be nagy tömegben harckocsit.
– Az Ukrán Rada deklarálja a szuverén Ukrán Népköztársaságot (→XII.17.).
- XI.25.** – Oroszországban (helyi időszámítás szerint 12-én) háromnapos parlamenti (alkotmányozó gyűlési) választások kezdődnek (1993-ig az első és utolsó többpárti választás). A bolsevik párt 23,8 %-kal a második helyet tudja megszerezni (→1918.I.18.).
- XI.27.** – Versailles-ban megalakul az Antant Legfelső Haditanácsa.
- XI. hónaptól** – Az osztrák-magyar 1. hadsereg folyamatosan nyomul előre Moldvában.
- XII.02.** – Breszt-Litovszkban fegyverszüneti tárgyalások kezdődnek a Központi Hatalmak és Szovjet-Oroszország között.
– Chisinauban besszarábiai kormány alakul, amely deklarálja a független Moldáviai Köztársaságot (→1918.IV.09.).
- XII.06.** – A XI.01-én újból összeülő finn országgyűlés deklarálja Finnország függetlenségét.
- XII.07.** – Foksányban a Központi Hatalmak fegyverszüneti tárgyalásokat kezdenek Romániával.
- XII.09.** – Létrejön a fegyverszünet a Központi Hatalmak és Románia között.
- XII.15.** – Létrejön a fegyverszünet a Központi Hatalmak és Szovjet-Oroszország között.
- XII.17.** – A szovjet kormány elismeri Ukrajna szuverenitását (nem függetlenségét; →XII.25.).
- XII.25.** – A szovjet-orosz csapatok kezén lévő Harkovban az előző nap összehívott összukrajnai szovjetkongresszus törvényen kívül helyezi az Ukrán Radát, kikiáltja Szovjet-Ukrajnát, és katonai segítséget kér Szovjet-Oroszországtól (→1918.I.22.; →1918.XI.20.).

1918

- I.08.** – Wilson amerikai elnök meghirdeti 14 pontba foglalt békejavaslatát (→V.25.; →X.18.).
– A szovjet-orosz hadsereg támadást indít Ukrajna birtokbavételére.
- I.12.** – Háborúellenes tevékenysége miatt a magyar belügyminiszter feloszlatja a Galilei-kört.
– A Központi Hatalmak elismerik az Ukrán Radát (→II.09.).
- I.18.** – Oroszországban (helyi időszámítás szerint 5-én) összeül a többpárti Duma (parlament). Mivel elveti a bolsevik hatalmat, a kormány karhatalommal feloszlatja (→I.23.).
- I.22.** – Az Ukrán Rada deklarálja az Ukrán Népköztársaság függetlenségét (→II.09.).
- I.23.** – Az első oroszországi szovjetkongresszus megszavazza a bolsevik hatalmat.
- I.24.** – A Központi Hatalmak (tárgyalási alapként) elfogadják a wilsoni 14 pontot.
– A román hadsereg átlépi Besszarábia határát, formailag a szovjet Vörös Hadsereg kiszorítása, gyakorlatilag Besszarábia annektálása céljából.
- I.25.** – Lemond Wekerle Sándor miniszterelnök. IV. Károly újból kinevezi miniszterelnökké.
- II.01.** – Felújítják az osztrák-magyar-francia különbéke-tárgyalásokat (második Armand-Revertera tárgyalások).

1918

- II.01-03. – Matrózlázadás zajlik le az Osztrák–Magyar Monarchia catterói flottabázisán.
- II.03-04. – *Osztrák-magyar–amerikai béketaipogatódzások zajlanak.*
- II.06. – *Szovjet-orosz osztagok elfoglalják Kijevet (→III.01.).*
- II.09. – *A Központi Hatalmak különbékét kötnek Ukrajnával (→IV.28.).*
- II.10. – *Az előző napi különbéke miatt Szovjet-Oroszország megszakítja a breszt-litovszki békétárgyalásokat a Központi Hatalmakkal (→II.18.).*
- II.11. – *I. Ferdinánd román király békét kér a Központi Hatalmaktól, leváltja Ion Brătianu miniszterelnököt és miniszterelnökké nevezi ki Alexandru Avarescu tábornokot.*
- II.16. – *Litvánia kikiáltja függetlenségét.*
- II.18. – *A német haderő a Fekete-tengertől a Baltikumig támadásba megy át a keleti fronton.*
- II.21. – *Német csapatok foglalják el Minszkét. Szovjet-Oroszországban megkezdik a Vörös Hadsereg szervezését.*
- II.23. – *Szentpétervár előtt a német csapatok megállítják előrenyomulásukat, miután a szovjet-orosz kormány elfogadja a békekötésre vonatkozó német ultimátumot (→III.03.).*
- II.28. – *Nyugdíjazzák Maximilian Njegovan tengernagyot, az osztrák-magyar haditengerészet és hadiflotta főparancsnokát. Beosztását kettéválasztva, I. Károly az osztrák-magyar haditengerészet parancsnokává nevezi ki Holub Ferenc ellentengernagyot, a hadiflotta parancsnokává, egyben ellentengernaggyá Horthy Miklós sorhajókapitányt. A haditengerészet főparancsnokságát az uralkodó veszi vissza, aki e jogkörét az e napon kinevezett Franz Ritter von Keil altengernagy útján gyakorolja.*
- III.01. – *A Központi Hatalmak csapatai bevonulnak Kijevbe (→XII.14.).*
- *Az osztrák-magyar I. hadsereg eléri a Sereth folyót Moldva szívében.*
- III.03. – *Breszt-Litovszkban aláírják a Központi Hatalmak és a Szovjet-Oroszország közötti békeszerződést (→VIII.27.). A békeszerződéshez csatlakozó Románia kötelezettséget vállal Besszarábia kiűrésére.*
- III.05. – *Aláírják a Központi Hatalmak és a Románia közötti bufjeai előzetes békefeltételeket.*
- *Német csapatok szállnak partra (az Orosz Birodalomtól elszakadt) Finnországban.*
- *Az osztrák-magyar I. hadsereg eléri a Pruth folyót, befejezve Románia birtokbavételét.*
- III.09. – *Intervenciós céllal brit csapatok szállnak partra Murmanszkban és Arhangelszkben.*
- *I. Ferdinánd román király leváltja Alexandru Avarescu miniszterelnököt (→III.18.).*
- III.13. – *A román hadsereg eléri a Besszarábia keleti határát képező Dnyesztret.*
- III.16. – *A szovjet kormány Szentpétervár helyett Oroszország fővárosává nyilvánítja Moszkvát.*
- III.18. – *A 14-én kinevezett németbarát Alexandru Marghiloman alakít kormányt Romániában.*
- III.21. – *A német hadsereg offenzívát indít Arras-nál, és áttöri a brit arcvonalat.*
- III.27. – *Breszt-Litovszkban megalakul a Belorusz Rada (Fehérorosz Nemzeti Tanács), amely még aznap kikiáltja a független Fehérorosz Nyugati Köztársaságot. A Központi Hatalmak elismerik, de az Antant nem, így a Központi Hatalmak összeomlása után elhal.*
- IV.05. – *Japán csapatok szállnak partra Vlagyivosztkban.*
- IV.08. – *Római kongresszusukon az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei határozatot hoznak önálló nemzeti államaik megteremtéséről.*
- IV.09. – *A német hadsereg újabb offenzívát indít a nyugati fronton (Lys menti csata).*
- *Chisianuban a román hadsereg jelenlétében alakított Országtanács ünnepélyesen kinyilvánítja Besszarábia és Románia örök időkre szóló egyesülését (→XII.20.).*
- IV.16. – *Lemond gróf Ottokar Czernin közös külügyminiszter. I. Károly közös külügyminiszterré nevezi ki báró Burián Istvánt.*
- IV.17. – *Lemond Wekerle Sándor magyar miniszterelnök.*
- IV.19. – *Pavel Petrovics Szkoropadszkij altábornagy a német ellenőrzés alatt álló Kijevben átveszi a monarchista orosz csapatok feletti főparancsnokságot (→XI.18.).*

1918

- IV.28. – *A Kijevből kiszoruló Ukrán Rada beszünteti működését (→X.18.).*
- IV.30. – *Guatemala hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- V.08. – IV. Károly újra Wekerle Sándort nevezi ki magyar miniszterelnökké.
– *Aláírják a Központi Hatalmak és Románia közötti bukaresti békét, amely Bulgáriának juttatja Dél-Dobruzsát; kis, össze nem függő területsávot ad át Magyarországnak; korlátozza a román fegyveres erőket; s elfogadja Besszarábia román megszállását.*
– *Nicaragua hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- V.15. – *Prágában együttes cseh–szlovák–délsláv–román–olasz ünnepséget tartanak a cseh Nemzeti Színház fennállásának 50. évfordulója alkalmából és ürügyén.*
- V.23. – *Costa Rica hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- V.25. – *Wilson amerikai elnök az Osztrák–Magyar Monarchia háború utáni jövőjére vonatkozó rendezési tervet tesz közzé (→X.18.).*
– *Fellázad a szovjet Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó csehszlovák hadtest.*
- V.26. – *A németek újabb offenzívát indítanak a Marne folyónál Soissons és Reims között.*
- V.29. – *Az USA kormánya támogatólag elismeri a IV.08-i római határozatot.*
- V.30. – *A közös minisztertanács első ízben tárgyal a délszláv kérdés megoldási lehetőségeiről.*
- V.31. – *Pittsburghben Thomaš G. Masaryk, a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács elnöke nyilatkozatot ad ki a csehszlovák egységről.*
- V/VI. fordulóján – *Gyenyikin tábornok a Kaukázusban harcot indít a szovjethatalom ellen.*
- VI.03. – *Az Antant Legfelsőbb Haditanácsa az Antant hadicéljává nyilvánítja Csehszlovákia, Lengyelország és a délszláv állam létrehozását.*
- VI.09. – *A német haderő megkezdí 1918. évi negyedik offenzíváját a nyugati fronton, Noyonnál.*
- VI.10. – *Olasz gyorsnaszádok elsüllyeszti az osztrák-magyar SZENT ISTVÁN csatahajót.*
- VI.15. – *Az osztrák-magyar csapatok támadásával kezdetét veszi a 20-áig tartó piavei csata.*
- VI.18. – *Novorosszjszkban a Fekete-tengeri orosz flotta elsüllyeszti önmagát.*
- VI.29. – *A francia kormány (az Antant oldalán) harcoló félnek és exilkormányának ismeri el a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot.*
- VII.04. – *Budapest és Bécs között megindul a menetrendszerű légitársítási forgalom.*
- VII.09. – *Salzburgban tárgyalások kezdődnek az osztrák-magyar–német vámunióról (→X.11.).*
- VII.13. – *Prágában megalakul a Csehszlovák Nemzeti Bizottság. Elnöke Karel Kramář.*
- VII.15. – *Reims térségében megindul az utolsó, ötödik német offenzíva a nyugati fronton.*
- VII.16. – *Haiti és Dominika hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
– *Jekatyerinburgban meggyilkolják II. Miklós orosz cárt és családját.*
- VII.18. – *Az Antant ellentámadást indít, megkezdődik a második marne-i csata.*
- VII.19. – *A Képviselőház új választójogi törvényjavaslatot fogad el.*
– *Honduras hadat üzen a Központi Hatalmaknak.*
- VII.23. – *Homesteadben (USA) megalakul a Magyaroroszok Amerikai Nemzeti Tanácsa.*
- VII.25. – *I. Károly osztrák miniszterelnökké nevezi ki báró Max von Hussareket.*
- VIII.08. – *Az Amiens-nél induló Antant-offenzíva áttöri a német frontot a Somme–Oisne között.*
- VIII.09. – *A brit kormány (az Antant oldalán) harcoló félnek ismeri el a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot (→X.01.).*
- VIII.16. – *Az emigrációban megalakul a Jugoszláv Nemzeti Tanács.*
- VIII.18. – *Krasznoj tábornok megkezdí a vörös csapatok védte Caricin IX.07-éig tartó ostromát.*
- VIII.27. – *Megkötik a III.03-i breszt-litovszki béke pótszerződését, amelyben Szovjet-Oroszország lemond a finn, észt és lett területekről, a Központi Hatalmak kötelezettséget vállalnak önálló Észtország és Lettország létrehozására (→XI.13.).*
- VIII.31. – *A magyar kormány határozatot hoz a Csenedőrség létszámának kétszeresére emeléséről.*
- IX.02. – *A szovjet-orosz kormány hadiállapotot és statáriumot léptet életbe.*

1918

- IX.03. – Az amerikai kormány (az Antant oldalán) harcoló félnek és exilkormányának ismeri el a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot.
- IX.05. – A német haderő visszavonulást kezd a Wotan- és a Siegfried-vonalba (belga területen).
- IX.06. – Párizsban megalakul a Román Egység Nemzeti Tanácsa.
- IX.07. – I. Károly közös pénzügyminiszterre nevezi ki báró Alexander Spitzmüllert.
- IX.11. – IV. Károly szentesíti az új választójogi törvényt (1918:XVII. törvénycikk).
- IX.13. – Wilson amerikai elnök érvényesnek ismeri el az 1916.VIII.17-i román egyezményt.
- IX.14. – Báró Burián István közös külügyminiszter jegyzékben tárgyalásokat javasol semleges területen a brit, a francia és az amerikai kormányoknak a megegyezéses békéről (→IX.16.).
- IX.15. – Az Antant offenzívát indít a Balkánon a Cserna és a Vardar folyók között.
– New Yorkban összeül a cseh–szlovák–lengyel–román–szerb–horvát–ruszin kongresszus.
- IX.16. – A brit kormány, s másnap a francia is elutasítja a IX.14-i Burián-jegyzéket.
- IX.20. – Gróf Tisza István kétnapos tárgyalást kezd Szarajevóban a délszláv kérdésről, s visszautasítja a bosznia–hercegovinai tartományi gyűlés nemzeti követeléseit.
- IX.25. – A bolgár kormány fegyverszünetet kér az Antant-hatalmaktól.
- IX.26. – Az Antant újabb offenzívát indít a nyugati fronton, Champagne térségében.
- IX.27. – Romániában Coandă tábornok alakít kormányt.
- IX.28. – Az Osztrák–Magyar Monarchia koronatanácsa határozatot hoz békejegyzék küldéséről.
- IX.29. – Aláírják a Bulgária és az Antant közötti fegyverszüneti szerződést.
- IX.30. – Lemond Wekerle Sándor magyar miniszterelnök. IV. Károly nem fogadja el (→X.14.).
- IX. – Spanyolnátha tör ki Magyarországon, a járvány XII. hó végéig tart.
- X.01. – A brit kormány exilkormányának ismeri el a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot.
– A Magyaroroszok Amerikai Nemzeti Tanácsa első scrantoni határozatában kimondja a ruszinok önrendelkezési és autonómia-igényét Magyarországon belül (→XI.12.).
- X.04. – Báró Burián István közös külügyminiszter jegyzékben tesz javaslatot azonnali fegyverszünetre és a I.08-i pontok alapján megindítandó béketárgyalásokra.
– Lemond gróf Georg Hertling német birodalmi kancellár. Utóda Miksa badeni herceg.
- X.05. – Zágrábban megalakul a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa.
- X.09. – Wilson amerikai elnök a Németországgal kötendő fegyverszünet előfeltételéül szabja Belgium és Franciaország azonnali kiürítését.
- X.11. – Krakkóban megalakul a Lengyel Nemzeti Tanács.
- X.12. – Franciaország elismeri a IX.06-án Párizsban alakult Román Egység Nemzeti Tanácsát.
– Nagyváradon a Román Nemzeti Párt követeli az erdélyi románság önrendelkezési jogát.
- X.14. – Ismét lemond Wekerle Sándor miniszterelnök. IV. Károly most sem fogadja el (→X.23.).
– Genfben a (párizsi) Csehszlovák Nemzeti Tanács csehszlovák emigráns kormányt alakul át. Elnöke Thomaš Garrigue Masaryk (→X.18.).
- X.16. – I. Károly kiáltványban jelenti be Ausztria átalakítását szövetségi állammá, s felszólítja a 18 tartományt (a Magyar Szent Korona országait nem) nemzeti tanácsok alakítására.
- X.17. – Tisza István gróf a Képviselőházban elismeri a háború elvesztését.
- X.18. – Wilson amerikai elnök az X.04-i második Burián-jegyzékre adott hivatalos válaszában az Osztrák–Magyar Monarchiára vonatkozóan érvénytelennek nyilvánítja 14 pontba foglalt I.08-i békeajánlatát, egyidejűleg visszavonja V.25-i rendezési tervét.
– Thomaš G. Masaryk Pittsburghben kiadja a Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozatot.
– Lembergben újjáalakul a Kijevből elmenekült Ukrán Rada (→XI.13.).
- X.20. – A magyar kormány osztrák–magyar perszónáluniós törvényjavaslatot fogad el.
- X.21. – A Birodalmi Tanács német nemzetiségű képviselői Bécsben megalakítják Német-Ausztria Ideiglenes Nemzetgyűlését, amely kimondja az általuk lakott területek államiságát, egyben csatlakozását a Német Birodalomhoz (→XI.12.).

1918

- X.21. – *Wilson amerikai elnök fogadja az amerikai Magyar–Ruszin Néptanács küldöttségét.*
– Az Ojtozi-szoros moldvai oldalán román csapatok tűnnek fel (→X.30).
- X.22. – *A közös minisztertanács viszontválaszt fogad el Wilson amerikai elnök 18-i válaszára, amelyben elismeri a délszláv egységet a föderatív állammá átalakítandó Osztrák–Magyar Monarchián belül, de elutasítja a csehszlovák egységet.*
– Horvát csapatok veszik birtokba Fiumét.
- X.23. – Harmadszor is lemond Wekerle Sándor miniszterelnök. IV. Károly másnap elfogadja.
- X.23/24. **éjszaka** – Budapesten megalakul a Magyar Nemzeti Tanács. Tagjai a „Károlyi-párt”, a (Jászi-féle) Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt. Elnöke gróf Károlyi Mihály.
- X.24. – I. Károly közös külügyminiszterre nevezi ki ifjabb gróf Andrássy Gyulát.
– Olasz támadás indul a Piave folyónál, és hídfőket foglal a bal (keleti) parton (→X.29.).
- X.25. – A Magyar Nemzeti Tanács nyilvánosan is bejelenti megalakulását.
– Békétüntetés zajlik a budai Várban.
- X.27. – *Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyverszünetet kér az Antanttól.*
– Gróf Andrássy Gyula jegyzékben kér különbékét Wilson amerikai elnöktől, egyben elismeri a Monarchia cseh, szlovák és délszláv népeinek jogát a függetlenségre.
– IV. Károly király homo regiussá nevezi ki József királyi herceget (→1919.VIII.09.).
- X.28. – Kolozsvárott megalakul a (magyar) Erdélyi Nemzeti Tanács.
– Budapesten tömegtüntetésen követelik a Magyar Nemzeti Tanács kormányalakítását.
A budai Várba induló tömeget a Lánchídnál a karhatalom fegyverrel oszlatja fel.
– *A prágai Csehszlovák Nemzeti Bizottság (Csehország, Morvaország és Szilézia egyesítésével) deklarálja a csehszlovák államot, egyben magát annak kormányává nyilvánítja.*
– Az olasz hadsereg a Piavénél áttöri az osztrák-magyar hadsereg már nem védett állásait.
- X.29. – József királyi herceg homo regius magyar miniszterelnökké nevezi ki gróf Hadik Jánost.
– A budapesti rendőrfőkapitány bejelenti csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz
– *Zágrábban a horvát nemzetgyűlés kinyilvánítja Horvátország függetlenségét és csatlakozását az egységes délszláv államhoz.*
- X.30. – A Magyar Nemzeti Tanács letartóztatja báró Lukachich Géza altábornagyot, az I. honvéd kerület, egyben X.26-tól Budapest katonai parancsnokát.
– Temesvárott magyar katonatisztek kikiáltják a Bánáti Köztársaságot.
– Turócszentmártonban megalakul a Szlovák Nemzeti Tanács, amely kimondja Szlovákia csatlakozását az X.28-án megalakult egységes csehszlovák államhoz.
– *Hivatalosan is mozgósítják a román hadsereget az Osztrák–Magyar Monarchia ellen.*
– *Mudroszban aláírják a Török Birodalom és az Antant közötti fegyverszünetet.*
- X.30-31. – Budapesten lezajlik az ún. „őszirózsás forradalom”.
- X.31. – József királyi herceg homo regius miniszterelnökké nevezi ki gróf Károlyi Mihályt, a Magyar Nemzeti Tanács elnökét, hadügyminiszterré Linder Béla alezredest. A Tanácsot alkotó pártok megalakítják a kormányt, s az leteszi az esküt a homo regius kezébe.
– Horthy Miklós (e naptól) altengernagy, az osztrák-magyar hadiflotta főparancsnoka
I. Károly császár X.28-i parancsa alapján átadja a hadiflottát a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsának. Az átadás utáni éjszaka olasz búvárok elsüllyeszti a hadiflotta zászlóshajóját, a VIRIBUS UNITIS-t.
– Budapesten Népőrség (Nemzetőrség) alakul.
– Merényletet követnek el gróf Tisza István ellen.
- XI.01. – IV. Károly magyar király felmenti a Károlyi-kormányt a József királyi herceg homo regiuson keresztül neki tett esküje alól.
– A Károlyi-kormány tagjai esküt tesznek „Magyarországra és a magyar népre” Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács aznap megválasztott elnöke kezébe.

1918

- XI.01.** – Linder Béla hadügyminiszter elrendeli a magyar csapatok azonnali fegyverletételét.
– A miniszterelnök a katonatanácsok kormánybiztosává nevezi ki Pogány Józsefet.
– Budapesten újjáalakul a (Központi) Katonatanács. Elnöke Csernyák Imre százados.
- XI.02.** – Gróf Károlyi Mihály miniszterelnök kiáltványt intéz a „világ népeihez”: meghirdeti minden nép egyenlőségét és testvériségét, a magyar nemzet fegyverletételét, belépését a Nemzetek Szövetségébe, s Magyarország területi integritásáért folyamodik.
– Budapesten a Honvédség tisztikara (annak éppen ott lévő kis része) ünnepélyesen felelősül a Magyar Nemzeti Tanácsra és a Károlyi-kormányra.
– Linder Béla hadügyminiszter a budapesti helyőrség tábornoki és tisztikara előtt azt a kijelentést teszi, hogy „Nem kell hadsereg többé! Nem akarok katonát látni!”
– Linder Béla utasítást ad helyi nemzeti gárdák és vasúti rendészet szervezésére.
– Megalakul a (Központi) Budapesti Munkástanács. Elnöke Preusz Mór és Vancsák János.
– A 25. közös gyalogezered szlovák legénységű tartalékszázlóját Hodonín felől átlépi a magyar határt és elfoglalja Holicot (→XI.04.).
- XI.03.** – *Padovában Victor Weber von Loebenau osztrák-magyar gyalogsági tábornok Armando Diaz hadseregtábornok olasz vezérkarfőnök, Antant-megbízott előtt fegyverszüneti szerződést ír alá, amely másnap lép életbe és elrendeli az osztrák-magyar hadsereg visszavonását az 1914. évi határookra.*
– Az olasz hadsereg támadást indít az arra – a fegyverszünet miatt – már nem számító osztrák-magyar csapatok ellen, és 24 óra alatt több mint százezer hadifoglyot ejt.
– Az uralkodó az osztrák-magyar Hadsereg-főparancsnokság parancsnokává nevezi ki báró Kövess Hermann tábornagyot, aki 11-én veszi át Bécsben beosztását (→XII.20.).
– A (Központi) Katonatanács elnökévé választják Pogány Józsefet.
– *Olasz flottakötélék szállja meg Triesztet.*
– *Matrózfelkelés tör ki a kieli német flottabázison.*
- XI.04.** – *A horvát csapatok ellenőrizte városban a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács kimondja a csatlakozást Olaszországhoz.*
– Szokolcánál a cseh–magyar határra érkeznek a csehszlovák ideiglenes kormány által felállított szlovák ideiglenes kormány tagjai és Jozef Štik tábornok, a „csehszlovák hadsereg felvidéki csapatainak” főparancsnoka (→XI.10.).
– A 25. közös gyalogezered tartalékszázlóját felveszi a Szlovák légio nevet (→XI.06.).
– A XI.01-én Magyarországra betört szlovák zászlóalj bevonul Malackára (→XI.17.).
– *Moszkvában az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja kimondja a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakítását.*
- XI.05.** – A Magyar Nemzeti Tanács, a Katonatanács és a Budapesti Munkástanács nyilatkozatot ad ki a Károlyi-kormány teljhatalmáról az alkotmányozó nemzetgyűlés összeülééséig.
– Linder Béla hadügyminiszter nyilatkozatot ad ki: Magyarországot nem fenyegeti támadás, területe angol–francia megszállás alá kerül, a magyar katonák menjenek haza.
– Mišić vajda szerb vezérkarfőnök hadparancsot ad ki Horvát–Szlavónország, Bosznia–Hercegovina, Dalmácia, a Szerémség és a Bácska megszállására (→XI.07.).
- XI.06.** – Rudolf von Stöger-Steiner közös hadügyminiszter felszólítja a császári és királyi hadsereg tisztjeit, hogy jelentkezzenek további szolgálatátételre a származási etnikumuknak megfelelő nemzeti tanácsnál. Formailag megszűnik az osztrák-magyar közös Hadsereg.
– A Szlovák légio bevonul Szokolcára (→XI.07.).
– *A román hadsereg átlépi Bukovina határát (12-éig befejezi megszállását).*
- XI.07.** – Gróf Károlyi Mihály miniszterelnök Belgrádban fegyverszüneti tárgyalásokat kezd az Antant Keleti Hadsereg főparancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal. Még aznap elutasítja a francia tábornoktól kapott fegyverszüneti feltételeket (→XI.13.).

1918

- XI.07.** – A Szlovák légió és egy cseh csendőrszázad bevonul Nagyszombatra (→XI.08.).
– A szerb hadsereg átlépi a magyar határt a Szerémségben.
- XI.08.** – Linder Béla hadügyminiszter elrendeli a részleges leszerelést (→XI.28.).
– A csehszlovák Ideiglenes Kormány parancsot ad Észak-Magyarország megszállására.
– A cseh csapatok Nagyszombat–Trencsén térségében átlépi a magyar határt.
Az 1.csehszlovák önkéntes gyalogezred 1. zászlóalja bevonul Hőlakra.
– A cseh csapatok magukba olvasztják a 7-én Nagyszombatra bevonult Szlovák légiót.
– Megkezdik a Magyarországon őrzött hadifoglyok hazaszállítását.
- XI.09.** – Gróf Károlyi Mihály miniszterelnök hadügyminiszterre nevezi ki Bartha Albert alezredest.
– Ungvárott megalakul a (magyarországi) Központi Rutén Nemzeti Tanács.
– Szerb csapatok vonulnak be Újvidékre.
– Az (erdélyi és magyarországi) Román Nemzeti Tanács 26 erdélyi és kelet-magyarországi vármegye feletti szuverenitást követel a Károlyi-kormánytól.
– *Románia ultimátumban követeli a volt Központi Hatalmak csapatainak kivonását területéről, s még aznap hadat üzen Németországnak.*
– *A Lengyel Nemzeti Tanács proklamálja a független Lengyel Köztársaságot. Elnöke (XI.22-től) Jozef Pilsudski.*
– *Berlinben kikiáltják a Német Köztársaságot. Másnap megalakul az ideiglenes kormány szerepét betöltő Népmegbízottak Tanácsa. Elnöke a szociáldemokrata Friedrich Ebert.*
- XI.10.** – Megkezdődik a magyar csapatok szervezett hazaszállítása a volt hadszínterekről.
– *A morvaországi Magyarvárott (Uherské Hradiště) megalakul a Szlovákiai Csehszlovák Katonai Parancsnokság. Parancsnoka Jozef Štik tábornok (→XI.25.).*
– Az 1. csehszlovák önkéntes gyalogezred bevonul Trencsénbe.
- XI.11.** – Bartha Albert hadügyminiszter kiáltványt ad ki Magyarország határainak védelméről.
– *Németország aláírja a compiégne-i fegyverszüneti szerződést.*
– *I. Károly osztrák császár eckartsau-i nyilatkozatában lemond az osztrák államügyekben való részvételtől (a trónról nem), s elismeri a nép választotta államformát (→XI.13.).*
- XI.12.** – *Bécsben kikiáltják a Német-Ausztriai Köztársaságot, elfogadják alkotmányát, amely kimondja az Anschluß, a csatlakozást a Német Köztársasághoz (→1919.IX.10.).*
– Aradon Jászi Oszkár vezetésével magyar küldöttség kezd tárgyalásokat az (erdélyi és magyarországi) Román Nemzeti Tanáccsal. A tárgyalások 14-én megszakadnak.
– A Magyarorszok Amerikai Nemzeti Tanácsa második scrantoni határozatában kinyilvánítja Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Gömör és Kishont, Máramaros, Sáros, Szepes, Ugocsa, Ung és Zemplén vármegyék csatlakozását a Csehszlovák Köztársasághoz.
– A cseh csapatok bevonulnak Zsolnára és Ruttkára.
– A cseh haderő megkísérlik a bevonulást Turócszentmártonba, de a Szlovák Nemzeti Tanács által szervezett helyi nemzeti gárda (harc nélkül) visszafordulásra kényszeríti.
- XI.13.** – IV. Károly magyar király második eckartsau-i nyilatkozatában lemond a magyar államügyekben való részvételtől (a trónról nem), s elismeri a nemzet választotta államformát.
– XI.11-i dátummal rendeletet adnak ki Hadsereg, Nemzetőrség és Polgárőrség felállításáról.
– Linder Béla tárca nélküli miniszter Belgrádban aláírja a XI.07-én egyszer már elutasított fegyverszüneti feltételeket. Az ún. „belgrádi konvenció” kijelöli a megszállás határát, a magyar polgári közigazgatás helyben maradását ígéri a megszállt területeken is, s 6 gyalog- és 2 lovashadosztályban maximálja a magyar haderő nagyságát.
– Késmárkon a szépeességi németiség az önrendelkezési elv alapján határozatot hoz, hogy továbbra is Magyarországhoz kívánnak tartozni, s nem Csehszlovákiához.
– A román hadsereg Gyergyótölgyesnél átlépi a magyar határt.
– Magyar csapatok kiverik a csehszlovák csapatokat Nagyszombatról.

1918

- XI.13.** – *A Szovjet-Oroszországi Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága semmisnek nyilvánítja az 1918.II.09-i és III.03-i breszt-litovszki békeszerződéseket.*
– *Lembergben az Ukrán Rada kikiáltja a Nyugat-Ukrán Köztársaságot. Elnöke Szergej Petruszevics (→XI.20., →XII.01.).*
- XI.14.** – *A kolozsvári (magyar) Erdélyi Nemzeti Tanács kéri Magyarország francia megszállását.*
– *Prágában a „csehszlovák nemzetgyűlés” ideiglenes alkotmányt fogad el és köztársasági elnökké választja Thomaš Garrigue Masarykot.*
– *Varsóban Josef Pilsudski megalakítja a Lengyel Nemzeti Tanácsot (kormányt).*
- XI.15.** – *Pozsonynál honvédek és csendőrök a határon túlra vetik vissza a 8-án betört cseheket.*
– *A magyar csapatok visszafoglalják Ruttkát és Zsolnát.*
– *Megalakul a Magyar Országos Véderő Egyesület. Elnöke Molnár Dezső altábornagy (1919. január 19-től Gömbös Gyula vezérkari százados).*
- XI.16.** – *Budapesten a Magyar Nemzeti Tanács határozata alapján kikiáltják a köztársaságot. Az állam megnevezése Magyar Népköztársaság, a Károlyi-kormányé Népkormány.*
– *Franchet d'Esperay francia tábornok, az Antant Keleti Hadsereg főparancsnoka engedélyezi a románoknak a felzárkózást a XI.13-i belgrádi konvencióban kijelölt vonalra.*
- XI.17.** – *Az osztrák Államtanács Nyugat-Magyarországra vonatkozó területi igényt jelent be.*
– *Szenice–Jablonec térségében összecsapnak a magyar és a csehszlovák csapatok.*
- XI.18.** – *Megalakul a monarchista orosz kormány. Elnöke Pavel Petrovics Szkoropadskij altábornagy (XII.14-én lemond és Berlinbe távozik).*
- XI.20.** – *Az (erdélyi és magyarországi) Román Nemzeti Tanács állásfoglalást ad ki Kelet-Magyarország valamennyi románok (is) lakta területének csatlakozásáról Romániához.*
– *IV. Károly király felmenti esküjük alól a Magyar Királyi Nemesi Testőrség tagjait.*
– *Kijevben megalakul a szovjet-ukrán kormány (→1919.I.06.).*
- XI.22.** – *A román 6. és 7. gyaloghadosztály átlépi a magyar határt a székelyföldi szorosokban.*
– *A lengyel csapatok bevonulnak Lembergbe, a Nyugat-Ukrán Köztársaság kormánya és parlamentje Stanislauba evakuál (→1919.I.22.).*
- XI.23.** – *Kihirdetik az általános választójogot biztosító 1918:I. néptörvényt.*
– *Dél-Ukrajnában francia támadás indul Szovjet-Oroszország ellen.*
- XI.24.** – *A román 2. vadászadosztály a Romániából visszavonuló Mackensen-hadsereg nyomában átlépi a magyar határt a Tömösi- és a Vöröstorony-szorosban.*
– *A román 6. gyaloghadosztály elfoglalja Csíkszeredát.*
– *A csehszlovák csapatok másodszor is elfoglalják Nagyszombatot.*
– *Budapesten megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja.*
- XI.25.** – *Újvidéken a Szláv Nemzeti Gyűlés kimondja a Délvidék csatlakozását Szerbiához.*
– *Az Antant Katonai Tanácsa kijelöli a magyar–szlovák demarkációs vonalat (→XII.03.).*
– *A katonai kudarcok miatt a csehszlovák ideiglenes kormány leváltja Jozef Štik tábornokot, a felvidéki csapatok parancsnokát, s kinevezi František Šchöbl ezredet (→XII.25.).*
– *A morvaországi Uherské Hradištěben újjászervezik a Felvidék megszállására kijelölt csapatokat, egyelőre 3 egységben: Cseh Ezred, Morva Ezred, Szlovák Szabadság Gárda.*
- XI.26.** – *A podgoricai gyűlésen Montenegró csatlakozik az alakuló délszláv államhoz (→XII.01.).*
- XI.27.** – *Budapestre érkezik az Antant katonai misszió. Vezetője Fernand Vix francia alezredes.*
- XI.28.** – *Marosvásárhelyen az erdélyi magyarság nagygyűlése állást foglal Erdély és Magyarország állami közösségéről (→XII.22.).*
– *Bartha Albert hadügyminiszter elrendeli a XI.08-i leszerelési rendelet értelmében még visszamaradt állomány leszerelését.*
- XI.29.** – *A Károlyi-kormány ruszin kormánybiztossá nevezi ki Szabó Orestet.*
– *Csehszlovák csapatok foglalják el Pöstyént.*

- XII.01.** – Gyulafehérvárott az (erdélyi és magyarországi) Román Nemzeti Tanács által szervezett nagygyűlés kimondja 26 erdélyi és kelet-magyarországi vármegye autonóm tartomány formájában való csatlakozását a Román Királysághoz. A nagygyűlésen a Román Nemzeti Tanács nagyszebeni székhellyel Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent) alakít. Elnöke Maniu Gyula volt magyar országgyűlési képviselő (→XII.26.).
- A román 6. gyaloghadosztály elfoglalja Szászrégent.
- *Belgrádban Sándor régensherceg deklarálja a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot.*
- *Az Antant vezető hatalmai elismerik a független Nyugat–Ukrán Köztársaságot.*
- XII.02.** – A román 6. gyaloghadosztály bevonul Marosvásárhelyre.
- XII.03.** – Fernand Vix alezredes, az Antant budapesti katonai missziójának vezetője jegyzéket ad át a Károlyi-kormánynak, amelyben Észak-Magyarország kiűrtését követeli a Duna–Ipoly–Ung–Uzsok vonalig (Foch-féle demarkációs vonal; →XII.06.).
- A román 2. vadászadosztály (önkéntesen átlépve a XI.13-i belgrádi konvencióban kijelölt demarkációs vonalat) bevonul Marosludasra (→XII.12.).
- XII.04.** – A román 7. gyaloghadosztály bevonul Besztercére.
- XII.05.** – A román 2. vadászadosztály bevonul Brassóba.
- XII.06.** – Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža, a csehszlovák kormány meghatalmazottja megállapodást köt a XII.03-i Vix-jegyzékben meghatározott vonal pontosítására.
- Bartha Albert hadügyminiszter elrendeli a Felvidék kiűrtését a Bartha–Hodža megállapodásban rögzített Dévény–Bazin–Szered–Érsekújvár–Verebély–Garamkovácsi–Leste–Losonc–Gölnicbánya–Margitfalva–Töketeres–Szoberák–Homonna–Laborc folyó vonalra. A kiűrtés vonatkozik a vonalat kijelölő városokra is (→XII.24.).
- A visszavonulást megindító magyar zászlóaljat követve, a Szlovák Szabadság Gárda bevonul Zsolnára, a Cseh Ezred Galgócerá.
- A román 2. vadászadosztály bevonul Nagyszebenbe.
- XII.08.** – Kihirdetik a sajtószabadságra vonatkozó 1918:II. néptörvényt.
- A Károlyi-kormány erdélyi főkormánybiztossá nevezi ki Apáthy Istvánt (→XII.13.), erdélyi katonai parancsnokká Kratochvil Károly ezredest; észak-magyarországi katonai kormánybiztossá Dömötör Mihályt.
- A román 2. vadászadosztály bevonul Dicsőszentmártonba.
- A csehszlovák csapatok bevonulnak a Pozsony melletti Modorba, másnap Bazinba.
- XII.09.** – Gróf Károlyi Mihály miniszterelnök elutasítja a XII.01-i gyulafehérvári határozatot.
- Késmárkon a felső-magyarországi németiség az önrendelkezési elv alapján határozatot hoz, hogy továbbra is Magyarországhoz kívánnak tartozni, s nem Csehszlovákiához.
- A román 2. vadászadosztály bevonul Sepsiszentgyörgyre.
- A Cseh Ezred Északcseh Zászlóalja bevonul Galántára és Szeredre.
- XII.10.** – Josef Tiso páter, Nyitra vármegye főispáni megbízottja, 9-én elvezényelve a 300 fő magyar nemzeti gárdát, átadja Nyitrát a 2. csehszlovák önkéntes ezred I. zászlóaljának.
- Huszton ülésezik a ruszin országgyűlés (lényegi határozat nélkül feloszlik).
- *Zsolnán megkezdí működését a prágai csehszlovák kormánynak alárendelt Szlovák Minisztérium. Vezetője a teljhatalommal felruházott Vavro Šrobár (→1919.II.04.).*
- XII.12.** – Lemond Bartha Albert hadügy- és gróf Batthyány Tivadar belügyminiszter. A hadügyi tárcát ideiglenesen a miniszterelnök veszi át (a tényleges vezetést Böhm Vilmos, aki XI.19. óta hadügyi államtitkár [→XII.30.]), s belügyminiszterré kinevezi Nagy Vincét.
- Kassán Vladimir Dvortsák kikiáltja az önálló Szlovák Köztársaságot (→XII.29.).
- A nyitrai magyar nemzeti gárda sikertelen támadást indít a város visszafoglalására.
- Henri Berthelot tábornok, a francia Dunai Hadsereg parancsnoka, az Antant bukaresti katonai missziójának vezetője (hatáskörét túllépve) engedélyezi a román hadseregnek a XI.13-i belgrádi konvencióban kijelölt demarkációs vonal átlépését (→XII.15., 23.).

1918

- XII.13.** – Kolozsvárott megalakul a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság.
– A Felső-Vág völgyében az Olasz légió 6. és 7. hadosztálya (olasz parancsnokok vezette cseh legénységgel) megkezdte az előrenyomulást kelet felé.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Turócszentmártonba és Rózsahegyre.
- XII.14.** – A csehszlovák csapatok bevonulnak Liptószentmiklósról és Kőrmöcbányára.
– *A német hadsereg kiűrti Kijevet (→1919.II.06.).*
– *Belaja Cerkovban Szemen Petljura megalakítja a szovjetellenes Ukrán Direktóriumot.*
- XII.15.** – Kihirdetik (XII.13-i keltezéssel) az 1918:V. néptörvényt külügyi szervezet felállításáról.
– A román Kormányzótanács (→XII.01.) nevében Erdélyi János 100 millió koronát követel a magyar kormánytól az elcsatolt 26 vármegye román közigazgatásának kiépítésére.
– A román hadsereg átlépi a XI.13-i belgrádi konvencióban kijelölt demarkációs vonalat.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Poprádra.
– Lengyel csapatok lépik át a magyar határt a Szepességben és bevonulnak Ólublóra.
- XII.16.** – A csehszlovák ideiglenes kormány parancsot ad, hogy csapatai (akár harccal is) szorítsák ki az Észak-Magyarország északi részén több ponton behatoló lengyel csapatokat.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Iglóra, Lőcsére és Késmárcra.
- XII.18.** – *Francia és görög csapatok szállnak partra Odesszában, brit csapatok Szevasztopolban.*
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Podolinba.
– *Romániában negyedszer is Ion Brătianu alakít kormányt.*
- XII.20.** – Nyugdíjazzák az osztrák-magyar Hadsereg-főparancsnokság (Armeeoberkommando, AOK) utolsó főparancsnokát, báró kövessházi Kövess Hermann tábornagyot.
– *Bukarestben ünnepélyesen deklarálják Románia és Besszarábia (IV.09-i) egyesülését.*
– A román 2. vadászadosztály bevonul Nagyenyedre.
- XII.21.** – Podolinból lengyel csapatok szorítják ki a csehszlovák csapatokat. A Szlovák Szabadság Gárda még aznap (harccal) kiveri a lengyeleket Podolinból és Ólublóról.
– *A cseh tengerészszázad az Árva völgyéből átlépi a magyar-lengyel határt és bevonul Nowy Targba, ahonnan a lengyel csapatok még aznap visszavetik a határ mögé.*
- XII.22.** – Kolozsvárott az erdélyi magyarság nagygyűlése állást foglal Erdély és Magyarország állami közösségéről.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Zólyomba.
- XII.23.** – Henri Berthelot tábornok jegyzékben tudatja a magyar kormánnyal XII.12-i döntését.
– A román 2. vadászadosztály bevonul Tordára.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Besztercebányára.
- XII.24.** – A román 2. vadászadosztály bevonul Kolozsvárra.
– Vix alezredes átadja a Károlyi-kormánynak a Pichon-féle demarkációs vonal leírását, és felszólítja csapatai visszavonására „Szlovákia” területéről.
– Csehszlovák-lengyel egyezményt írnak alá a két hadsereg közötti demarkációs vonalról Magyarországon Endrevágás–Kishárs–Kövesfalva–Erdővágás–Javorina vonalán.
- XII.25.** – Közzéteszik (XII.21-i keltezéssel) a Kárpátalja ruszinlakta részén felállítandó autonóm Ruszka Krajna kormányzóságról szóló 1918:X. néptörvényt (→1919.IV.12.).
– A horvát csapatok megkezdik a bevonulást a Muraközbe és a Muravidékre.
– Az Észak-Magyarország elfoglalására kijelölt csehszlovák csapatok főparancsnokságát az olasz Luigi Piccione tábornok veszi át František Schöbl ezredestől.
– A csehszlovák csapatok bevonulnak Szepesolaszra és Szepesváraljára.
- XII.26.** – Bukarestben deklarálják Erdély Romániához csatolását. I. Ferdinánd román király (XII.24-én keltezett) dekrétumában megszünteti Erdély XII.01-i gyulafehérvári határozatban kimondott autonómiáját, és felosztatja a nagyszebeni román Kormányzótanácsot.
– A román 7. gyaloghadosztály bevonul Désre.

1918

- XII.27.** – Luigi Piccione tábornok parancsot ad, hogy a magyar–csehszlovák demarkációs vonalat Dévénytől Pincig az Olasz légió 7., Losonctól Uzsokig 6. hadosztálya szállja meg.
- XII.28.** – A csehszlovák csapatok Margittfalvánál megtámadják a körzeti magyar nemzeti gárda elhelyezési körletét, majd (immár harc nélkül) bevonulnak Eperjesre.
- Este Piccione tábornok táviratban tiltja meg Schöbl ezredesnek, hogy a támadást Kassa irányában folytassa. Schöbl nem veszi figyelembe a parancsot.
- XII.29.** – A Schöbl ezredes vezette csehszlovák csapatok (a magyar helyőrség kivonulását követően) bevonulnak Kassára és leverik a helyi Szlovák Köztársaságot.
- XII.30.** – A 12-én lemondott hadügyminiszter helyét gróf Festetics Sándor százados veszi át (a minisztérium gyakorlati irányítója továbbra is Böhm Vilmos hadügyi államtitkár).
- Francia csapatok vonulnak be a Bánságba és Szegedre, s katonai záróvonalat alakítanak ki a Bánságot egyaránt birtokba venni kívánó szerb és román hadsereg között.
- Az Olasz légió 7. hadosztályának 33. gyalogezrede megtámadja Pozsonyt (→1919.I.02.).

1919

- I.02.** – Az olasz tisztek vezette csehszlovák csapatok (harccal) befejezik Pozsony elfoglalását.
- *A szovjet-orosz Vörös Hadsereg elfoglalja Harkovot.*
- I.05.** – A csehszlovák csapatok bevonulnak Losoncra.
- *Megalakul a Német Munkáspárt (→1920.II.24.).*
- I.06.** – *Kijevben kikiáltják az Ukrán Tanácsköztársaságot.*
- I.07.** – Gróf Festetics Sándor hadügyminiszter (e napra) előkészíti a kommunista vezetők letartóztatását, illetve a baloldali és pacifista) irányítás alatt álló csapattestek lefegyverzését, ám ez kudarcba fullad (később puccskísérletnek minősítik).
- A csehszlovák csapatok bevonulnak Garamszentkeresztre és Selmecbányára.
- Az Olasz légió 7. hadosztályának 39. gyalogezrede elfoglalja Dunaszerdahelyet.
- A Nyugat-Ukrán Köztársaság csapatai a Tatár-hágón betörve elfoglalják Körösmezőt.
- I.08.** – Medgyesen az (erdélyi) Szász Nemzeti Tanács (román katonai hatóságok által összehívott) ülésén Erdély Romániához való csatolását helyeslő határozatot hoznak.
- Egy csehszlovák páncélvonat befut Párkányba.
- I.09.** – A román 7. gyaloghadosztály bevonul Nagybányára.
- Az Olasz légió 7. hadosztályának 39. gyalogezrede elfoglalja Érsekújvárt.
- I.10.** – Az Olasz légió 7. hadosztályának 39. gyalogezrede elfoglalja Komáromot és Lévát.
- Az Olasz légió 6. hadosztályának 30. gyalogezrede elfoglalja Tiszolcot.
- I.11.** – A Magyar Nemzeti Tanács köztársasági elnöki titlussal ideiglenes államfői jogkörrel ruházza fel gróf Károlyi Mihályt. Károlyi lemond miniszterelnöki tisztségéről és kormányalakítással bízta meg Berinkey Dénes igazságügyminisztert (→I.18.).
- Az Olasz légió 7. hadosztályának 39. gyalogezrede elfoglalja Ipolyságot.
- Az Olasz légió 7. hadosztályának 34. gyalogezrede Fülektől délre, Rapp térségében összecsap a Salgótarján felé útját álló magyar csapatokkal.
- Az Olasz légió 6. hadosztályának 32. gyalogezrede elfoglalja Rimaszombatot.
- Az Olasz légió 6. hadosztályának 31. gyalogezrede eléri Töketeretebest és Varannót.
- I.12.** – Az Olasz légió 6. hadosztályának 31. gyalogezrede eléri Homonnát és Szobráncot.
- I.13.** – A román 7. gyaloghadosztály Zsibónál támadást indít, s másnap bevonul Zilahba.
- Az Olasz légió 6. hadosztályának 31. gyalogezrede bevonul Csapra és Ungvárra.
- I.14.** – A román 2. vadászadosztály bevonul Bánffyhunyadra.
- A Nyugat-Ukrán Köztársaság szabadsapatai bevonulnak Nagybecskóra.
- I.15.** – Antant-bizottság érkezik Budapestre a magyarországi viszonyok tanulmányozása céljából. Vezetője Archibald Carry Coolidge, az Antant bécsi missziójának vezetője.

- I.15.** – Az Olasz légió 6. hadosztályának 30. gyalogezrede elfoglalja Rozsnyót.
– Az Olasz légió 6. hadosztályának 43. gyalogezrede elfoglalja Balassagyarmatot.
– Egy ukrán század a Vereckei-hágón át betör Volóczra, másnap Munkácsra.
- I.16.** – A Nyugat-Ukrán Köztársaság szabadsapatai bevonulnak Máramarosszigetre, másnap megállítják a várost elérő román 7. gyaloghadosztályt.
- I.17.** – Egy ukrán osztag elfoglalja Csapot, egy másik Ungvárnál harcba keveredik a csehekkel.
- I.18.** – *Megkezdí munkáját a párizsi békekonferencia.*
– Gróf Károlyi Mihály köztársasági elnök miniszterelnökké nevezi ki Berinkey Dénest.
– Az aznap megalakuló Berinkey-kormányban Böhm Vilmos veszi át a hadügyi tárcát, a miniszterelnök a nemzetiségi ügyek tárcáját (ez utóbbit Jászi Oszkártól).
– A román 7. gyaloghadosztály (kiverve az ukránokat) elfoglalja Máramarosszigetet.
- I.19.** – *Németország teljes 1913-as területén nemzetgyűlési választásokat tartanak (→II.06.).*
– Az ukránok kiüritik Csapot a csehszlovák erők, Munkácsot a magyar csapatok elől.
- I.22.** – *A békekonferencia tárgyalásokat kezd Szovjet-Oroszország képviselőivel (→II.25.).*
– *A független Ukrán Köztársaság Direktóriuma szövetségi szerződést köt a Nyugat-Ukrán Köztársaságot vezető kelet-galíciai Ukrán Nemzeti Tanáccsal.*
- I.23.** – Az ukrán csapatok a Vereckei-hágón át kivonulnak Magyarország területéről.
- I.24.** – A román országgyűlés becikkelyezi Erdély, Besszarábia és Bukovina annexióját.
- I.25.** – Gróf Károlyi Mihály Harrer Ferencet bízza meg a Külügyminisztérium vezetésével.
– A hadügyminiszter a katonai megnevezések előtt előírja „magyar” szó használatát.
- I.29.** – Kihirdetik a magyarországi németek önrendelkezési jogáról szóló 1919:VI. néptörvényt.
– A magyar 40. hadosztály a lakossággal együtt visszafoglalja Balassagyarmatot.
- I.30-31.** – A magyar 40. hadosztály Litke–Vámosmikola között visszafoglalja az Ipoly bal partját.
- I. végén** – Gróf Károlyi Mihály köztársasági elnök rendeletet ad ki Külügyi Tanács alakításáról (a béke előkészítésére). Elnöke Jászi Oszkár.
- II.03.** – Gróf Károlyi Mihály a német ügyek miniszterévé nevezi ki Junker Jánost.
– Fejér vármegye közgyűlése megvonja bizalmát a Berinkey-kormánytól.
- II.04.** – Nagy Vince belügyminiszter megtiltja a vármegyei közgyűlések összehívását.
– *A Szlovák Minisztérium Zsolnáról Pozsonyba költözik.*
- II.05.** – Nagy Vince belügyminiszter tárgyalásokat kezd a Katonatanács befolyásától mentes, egységes karhatalom felállításáról a Rendőrség, a Csendőrség és a Népőrség vezetőivel.
– Gyöngyös város közgyűlése törvénytelennek nyilvánítja a Berinkey-kormány működését.
- II.06.** – *Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia közös memorandumban fektetik le Magyarországgal szembeni területi követeléseiket, s eleve tiltakoznak a magyar fél által esetleg követelt népszavazás ellen. A memorandumot eljuttatják a párizsi békekonferenciának. Megkezdődik az ún. Kisantant kialakulása (→1920.VIII.14.).*
– *Weimarban megkezdí munkáját a német alkotmányozó gyűlés (VIII.11.).*
– *A szovjet-orosz Vörös Hadsereg másodszor is elfoglalja Kijevet (→VII.16.).*
- II.11.** – Kihirdetik (10-i keltezéssel) az 1919:XI. néptörvényt az államforma védelméről.
– *A német alkotmányozó nemzetgyűlés köztársasági elnökké választja Friedrich Ebertet.*
- II.14.** – *A párizsi békekonferencia elfogadja a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) Wilson amerikai elnök által előterjesztett alapokmányának tervezetét (→IV.28.).*
- II.16.** – Kihirdetik a földreformról szóló 1919:XVIII. néptörvényt (→II.23.).
– *Nemzetgyűlési választásokat tartanak Ausztriában (nem terjed ki a vitatott területekre).*
- II.19.** – Gróf Bethlen István és gróf Klebelsberg Kunó megalakítja a Nemzeti Egyesülés Pártját.
- II.21.** – A II.11-i államvédelmi törvény alapján őrizetbe veszik a kommunista vezetőket.
- II.22.** – A Berinkey-kormány rendeletet hoz toborzás újtán felállítandó önkéntes hadseregről.
– A Székely Hadosztály visszafoglalja Zilahot (26-án kiüriti).

1919

- II.23. – Magyarországon megkezdődik a földosztás.
- II.25. – *A békekonferencia a I.22-én a szovjet-orsz megbizottakkal kezdett tárgyalások kudarca miatt az intervenció folytatásáról dönt a szovjethatalom megdöntéséig.*
- II.26. – A magyar minisztertanács határozatot hoz a nemzetgyűlési választások április elejére történő kiírásáról (III.17-én tűzik ki IV.13-ára, de a választások elmaradnak).
– A párizsi békekonferencián a Külügyminiszterek Tanácsa határozatot hoz demarkációs vonal kialakításáról a magyar és a román csapatok között (→III.17.).
- III.02. – Gróf Károlyi Mihály köztársasági elnök Szatmárnémetiben a Székely Hadosztály előtt kijelenti, hogy nem engedi Magyarország hatalmi szóval történő felosztását.
– *Német–osztrák titkos szerződést írnak alá az Anschlußról (→IX.06.).*
– *Moszkvában összeül a Kommunista Internacionálé 6-ig tartó alakuló kongresszusa.*
- III.04. – Pártközi értekezleten határozzák el Országos Földbirtokrendező Tanács alakítását.
- III.05. – Kihirdetik az 1919:XXV. néptörvényt alkotmányozó nemzetgyűlésről és választásokról.
- III.12. – Kihirdetik a békeszerződés ratifikálása után a Felvidéken megszervezendő autonóm Slovenská Krajínáról szóló 1919:XIX. néptörvényt.
– Szegeden a magyar közigazgatást addig nem gátló franciák megszállják a középületeket.
- III.17. – Wilson amerikai elnök, Lloyd George brit, Clemenceau francia és Orlando olasz miniszterelnök (a Négyek Tanácsa) elfogadja a II.26-i demarkációs vonalat (→III.20.).
- III.19. – A kormány államosítja a Habsburg-ház nem Magyarországon élő tagjainak birtokait.
- III.20. – Vix alezredes, a budapesti Antant katonai misszió vezetője átadja a magyar–román demarkációs vonalat tartalmazó ún. Vix-jegyzéket a Berinkey-kormánynak.
– Gróf Károlyi Mihály köztársasági elnök és Berinkey Dénes miniszterelnök a Vix-jegyzék zék szóbeli elutasítása után lemond.
- III.21. – Írásban is átadják az Antant budapesti missziójának a Vix-jegyzék elutasítását.
– A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesül Magyarországi Szocialista Párt néven.
– A Budapesti Munkástanács határozata alapján kikiáltják a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Megalakul kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács. Elnöke Garbai Sándor, hadügyi népbiztos Pogány József, külügyi Kun Béla, belügyi Landler Jenő.
- III.22. – A Forradalmi Kormányzótanács kihirdeti a statáriumot és az általános szesztilalmat.
- III.23. – A Forradalmi Kormányzótanács kihirdeti a fegyverviselési tilalmat.
– *Benito Mussolini Olaszországban megalapítja az ún. „fasiszta harci szövetségeket”.*
- III.24. – Kun Béla külügyi népbiztos jegyzékben ismeri el az 1918.XI.13-i belgrádi konvenciót, elutasítja a Vix-jegyzéket, s leszögezi a Tanácsköztársaság békés szándékát (→III.29.).
– A Forradalmi Kormányzótanács rendeletet hoz a Vörös Hadseregről (30-án teszik közzé).
- III.25. – A Forradalmi Kormányzótanács rendeletet tesz közzé forradalmi törvényszékek felállításáról, illetve a nemesi rangok és címek eltörléséről.
- III.26. – A Belügyi Népbiztosság rendeletet hoz minden rendvédelmi testület feloszlatásáról és a Vörös Őrség megalakításáról; IV.01-én a testületek tagjainak átvételéről a Vörös Őrségbe.
- III.27. – Ferdinand Foch francia marsall, az Antant haderőinek főparancsnoka javaslatot tesz a békekonferenciának Budapest és Bécs katonai megszállására. Javaslatát elutasítják.
– Gróf Andrássy Gyula, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere beadvánnyal fordul a békekonferenciához a Tanácsköztársaság katonai megdöntésére.
- III.28. – Az Antant Legfelsőbb Gazdasági Tanácsa határozatot hoz, hogy Magyarországgal szemben (eltérően Ausztriától) nem szünteti meg az Osztrák–Magyar Monarchia ellen 1914-ben bevezetett gazdasági blokádot.
- III.29. – Orlando olasz miniszterelnök a békekonferencia elé terjeszti a III.24-i magyar jegyzéket.
– Kaposvártól megalakul a Vörös Hadsereg első ezrede.

- III.30. – Kun Béla külügyi népbiztos távirati úton értesíti Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányát területi követeléseik elvi elismeréséről.
– Budapesten megalakul az (orosz) I. nemzetközi ezred.
- III. végén – Szibériában *Kolcsak tengernagy támadást indít a szovjethatalom leverésére.*
- III. végén – Budapesten megalakul a Nemzetközi Szocialista Föderáció.
- IV.01. – A békekonferencia Négyek Tanácsa határozatot hoz helyzetfelmérő misszió küldéséről Magyarországra, feladatává téve a magyar–román ellentét leszerelését is (→IV.04.).
- IV.02. – A Forradalmi Kormányzótanács közzéteszi a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányát.
- IV.03. – Átalakul a Forradalmi Kormányzótanács. Elnöke továbbra is Garbai Sándor, a nemzeti-ségi népbiztosságok kivételével az összes népbiztosság irányítását kollégium veszi át: a Hadügyi Népbiztosságot öttagú (Böhm Vilmos, Fiedler Rezső, Haubrich József, Kun Béla, Szántó Béla); a Külügyiét háromtagú (Ágoston Péter, Kun Béla, Pogány József).
– *Görög csapatok szállnak partra Kis-Ázsiában (Smyrna és Antalya) térségében.*
- IV.04. – Antant-delegáció érkezik Budapestre. Vezetője Jan Christian Smuts brit tábornok.
- IV.06. – A Forradalmi Kormányzótanács közzéteszi a hivatalos nyelvhasználatról szóló rendeletét, amely engedélyezi bármely, Magyarországon beszélt nyelv hivatali használatát.
- IV.07. – A IV.02-i kormányrendelet alapján helyi tanácsválasztásokat tartanak Magyarországon.
– Sárospatakon a Tanácsköztársaság ellen irányuló puccskísérletet vernek le (az elsőt).
– *Az orosz Vörös Hadsereg (a Krím-félszigettel) befejezi Ukranja elfoglalását.*
- IV.09. – A csehszlovák hadsereg támadást indít Kárpátalján. A Perecsen körüli harcokban a Vörös Hadsereg visszасzorítja a támadókat.
– A Ruszin Népbiztosság Ruszin Vörös Gárdává nyilvánítja a Ruszin Nemzeti Gárdát.
– A Hadügyi Népbiztosság behívja a szolgálaton kívüli katonatiszteteket.
- IV.10. – A román koronatanács határozatot hoz a Magyarország elleni támadásra (→IV.16.).
- IV.12. – Gróf Bethlen István Bécsben megalakítja az Antibolsevista Comitét.
– Nyilvánosságra hozzák az autonóm Ruszka Krajna tartomány alkotmánytervezetét.
- IV.13. – *Münchenben kikiáltják a Bajor Tanácsköztársaságot.*
- IV.14. – A Hadügyi Népbiztosság megszünteti a katonatanácsokat és bevezeti a (parancsnok melletti egyenrangú) politikai biztosi intézményt.
- IV.15. – *A szovjet-orosz kormány rendeletet ad ki munka- és átnevelő táborok felállításáról.*
- IV.16. – A román hadsereg általános támadást indít Magyarország ellen.
- IV.18. – A Forradalmi Kormányzótanács határozatot hoz a román csapatok elleni harcról.
- IV.19. – A Belügyi Népbiztosság határozatot hoz az állam és az egyház szétválasztásáról.
– A Forradalmi Kormányzótanács túsok szedését rendeli el a vagyonos polgárságból.
– A Keleti Hadsereg vezérkari főnökévé nevezik ki Stromfeld Aurél vezérkari ezredest.
– A Budapesti Munkás- és Katonatanács mozgósítja a munkásságot (→V.02.).
– A román csapatok elfoglalják Szatmárnémetit.
- IV.20. – A román csapatok elfoglalják Nagyváradot.
– Kratochvil Károly ezredes, a Székely Hadosztály parancsnoka (önhatalmúlag) fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményez a szemben álló román parancsnoksággal (→IV.27.).
- IV.21. – A Hadügyi Népbiztosság a keleti front főparancsnokává nevezi ki Böhm Vilmost, az arcvonal mögötti terület teljhatalmú biztosává Szamuely Tibort.
- IV.22. – A románok elfoglalják Mátészalkát és Gyulát, másnap Debrecen és Hajdúszoboszlót.
- IV.23. – Ungvár térségében a csehszlovák csapatok támadást indítanak Magyarország ellen.
- IV.24. – A Vörös Hadsereg visszafoglalja Hajdúszoboszlót.
- IV.25. – A román csapatok másodszor is elfoglalják Hajdúszoboszlót.
– A békekonferencián a USA magyarországi megfigyelője, Philip Marshal Brown javaslatot tesz a Magyarországi Tanácsköztársaság leverésére.

1919

- IV.26. – A Forradalmi Kormányzótanács bevezeti az élelmiszer-beszolgáltatási rendszert.
– Kratochvil Károly ezredes, a Székely Hadosztály parancsnoka aláírja seregteste formailag fegyverszüneti, gyakorlatilag fegyverletételi megállapodását.
- IV.27. – A csehszlovák hadsereg általános támadást indít Magyarország ellen.
– A román csapatok elfoglalják Nyíregyházát és elérik a Tiszát (→V.02.).
– Francia csapatok vonulnak be Makóra és Nagylakra.
– Böhm Vilmos, a keleti front főparancsnoka elrendeli a védelemre való berendezkedést a Tisza jobb partján, IV.29-én parancsot ad a Tiszántúl kiűritésére.
- IV.28. – *A békekonferencia elfogadja a Nemzetek Szövetsége alapokmányát* (→1920.I.10.).
- IV.30. – Kun Béla külügyi népbiztos békejegyzéket küld Wilson amerikai elnöknek, valamint Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányának, s kinyilvánítja, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság nem áll a területi integritás alapján.
– A Munkács térségében összecsapó, franciák vezette román és olaszok vezette csehszlovák hadsereget Ferdinand Foch francia marsall, az Antant főparancsnoka választja szét.
– A csehszlovák csapatok elfoglalják Sátoraljaújhelyt.
- V.01. – A csehszlovák csapatok elfoglalják Ózdot.
- V.02. – A Forradalmi Kormányzótanács határozatot hoz a munkásság katonai mozgósításáról.
– Szolnokon a Tanácsköztársaság ellen irányuló felkelés robban ki (másnapra leverik).
– A Hadügyi Népbiztosság elrendeli a Tisza-vonal megerősítését.
– A Vörös Hadsereg visszafoglalja Abonyt a Tiszán átkelt román csapatoktól.
– A román csapatok befejezik a felzárkózást a Tiszára, ezzel a Tiszántúl megszállását.
– A csehszlovák csapatok elfoglalják Miskolcot.
- V.03. – A Forradalmi Kormányzótanács fegyverszüneti javaslatot juttat el a román főparancsnokságra, amit az azonnal visszautasít.
- V.03. – *Kikiáltják a szuverén Tirol Szabad Államot (napok alatt magától elhal; →V.10.).*
- V.04. – A kormány rendeletet hoz a haderő újjászervezéséről. Három hadtestparancsnokság alakul (Cegléd, Székesfehérvár, Hatvan), a Vörös Hadsereg főparancsnokává Böhm Vilmost, vezérkarfőnökévé Stromfeld Aurélt nevezik ki (→VI.29.; →VII.10.).
- V.05. – Sikertelen fegyverszüneti tárgyalások zajlanak Komáromban Kun Béla külügyi népbiztos és Vavro Šrobár, a csehszlovák kormány teljhatalmú szlovák minisztere között.
– Aradon gróf Károlyi Gyula ellenkormányt alakít. Külügyminiszter báró Bornemissza Gyula, belügyminiszter Bartha Ábel, hadügyminiszter Szabó Zoltán (→V.31.).
- V.06. – Devecserben a Tanácsköztársaság ellen irányuló felkelés robban ki (leverik).
- V.07. – A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága forradalmi katonai törvényszékeket állít fel.
- V.08. – Ungvárott a Központi Ruszin Nemzeti Tanács határozatot hoz a Cseh–Szlovák–Ruszin Köztársasághoz (sic!) való csatlakozásról (→V.15.).
- V.09. – A Vörös Hadsereg korlátozott célú ellentámadást indít Salgótarján térségében.
- V.10. – A Vörös Hadsereg visszafoglalja Szécsényt.
– *Helyi népszavazás dönt Tirol és Vorarlberg „svájci semlegességi fennhatóság alá” kerüléséről* (→1921.IV.24.).
- V.11. – A Hadügyi Népbiztosság parancsot ad a főerők összevonására a Duna–Tisza közén.
- V.12. – A Vörös Hadsereg visszafoglalja Füleket.
- V.14. – A Hadügyi Népbiztosság intézkedik a katonai emléktárgy gyűjtéséről.
- V.15. – A csehszlovák csapatok bevonulnak Ungvárra.
– Ungvárott a csehszlovák parancsnokság által összehívott Központi Ruszin Nemzeti Tanács határozatot hoz a Csehszlovák Köztársasághoz (sic!) való csatlakozásról.
- V.16. – Budapesten a Tanácsköztársaság ellen irányuló szervezkedést lepleznek le. A 11 letartóztatott személy között van Dietz Károly volt budapesti rendőrfőkapitány.

1919

- V.19.** – A Forradalmi Kormányzótanács rendeletet ad ki Népgazdasági Tanács felállításáról.
– A csehszlovák hadsereg elfoglalja Kisterenyét, ezzel három oldalról (dél, kelet, észak) átkarolja a salgótarjáni iparvidéket védő magyar csapatokat.
- V.20.** – A Vörös Hadsereg ellentámadást indít, s másnap kiveri Miskolcra a csehszlovák erőket.
- V.21.** – Szamuely Tibor népbiztos Kijevbe repül. Moszkvába viszik 30-áig tartó tárgyalásokra.
- V.29.** – A magyar csapatok visszafoglalják Putnokot és Ipolyságot.
- V.30.** – Kezdetét veszi a Vörös Hadsereg ún. északi hadjárata.
– A magyar csapatok visszafoglalják Losoncot és Szikszót.
- V.31.** – A kormány elrendeli az általános védkötelezettséget a 18-45 éves „dolgozó” férfiakra.
– A magyar csapatok visszafoglalják Edelényt és Rimaszombatot.
– Gróf Károlyi Gyula Szegeden újjáalakítja kormányát (→VI.06.).
- VI.01.** – Kárpátalján a Vörös Hadsereg elvágja egymástól a csehszlovák és a román hadsereget.
– A magyar csapatok visszafoglalják Szerencset és Lévát.
– Moson, Sopron és Vas vármegyében a Tanácsköztársaság ellen irányuló felkelés tör ki.
- VI.02.** – A Vörös Hadsereg visszafoglalja Putnokot, Losoncot és Lévát (mindháromat másodszor).
- VI.03.** – A magyar csapatok visszafoglalják Érsekújvárt.
- VI.04.** – A kormány az 1-én kitört felkelés miatt hadművelleti területté nyilvánítja a Dunántúlt.
– A magyar csapatok visszafoglalják Tokajt, másnap Sárospatakat és Sátoraljaújhelyt.
- VI.05.** – A kormány rendeletet ad ki az osztrák-magyar bankjegyek fokozatos kivonásáról.
- VI.06.** – A magyar csapatok visszafoglalják Kassát, Korponát és Selmecbányát.
– Horthy Miklós altengernagy elfogadja gróf Károlyi Gyula V.03-i felkérését a hadügyi tárca vezetésére. A külügyi tárcát gróf Teleki Pál, a belügyit a miniszterelnök veszi át.
- VI.07.** – Clemenceau francia miniszterelnök, a párizsi békekonferencia elnöke jegyzékben követeli a visszavonulást a demarkációs vonalra, cserébe a Tanácsköztársaság meghívását ígéri a békekonferenciára; ellenkező esetben az Antant támadását helyezi kilátásba. (→VI.09.).
– A magyar csapatok visszafoglalják Zólyomot.
- VI.08.** – A csehszlovák csapatok elfoglalják Érsekújvárt.
- VI.09.** – Kun Béla külügyi népbiztos a 7-i jegyzékre küldött válaszjegyzékében az 1918.XI.13-i belgrádi konvenció csehszlovák megsértése miatti önvédelemnek minősíti a felvidéki hadjáratot, kinyilvánítja készségét a harcok beszüntetésére, ha Bécsben fegyverszüneti tárgyalásokat kezdődnek, s elfogadja a meghívást a békekonferenciára (→VI.13.).
- VI.09.** – A magyar csapatok visszafoglalják Eperjest.
– Horthy Miklós hadügyminiszter Szegeden felhívást ad ki egy új Nemzeti Hadseregről.
- VI.10.** – A magyar csapatok visszafoglalják Bártfát és Rozsnyót, de kiűrik Selmecbányát.
– Gróf Károlyi Gyula miniszterelnök Szegeden rendeletet bocsát ki Magyar Nemzeti Hadsereg felállításáról.
- VI.12.** – Budapesten megkezdődik a Magyarországi Szocialista Párt kétnapos kongresszusa. A párt nevét Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjára változtatják.
- VI.13.** – Clemenceau újabb jegyzékében kijelöli Magyarország új (északon és keleten a későbbi trianonival megegyező) határait, követeli a magyar csapatok kivonásának azonnali megkezdését a Felvidékről, erről 19-éig jelentést kér, cserébe a Tanácsköztársaság elismerését és a románok visszavonását helyezi kilátásba a demarkációs vonalig (→VI.15.).
– A Vörös Hadsereg feladja Zólyomot.
- VI.14.** – Összeül a Tanácsok Országos Gyűlése. 23-áig tartó kongresszusán elfogadja a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányát, és megválasztja a kollektív államfői testület funkcióit betöltő Szövetséges Központi Intéző Bizottságot.
- VI.15.** – Az állampárt vezetősége elfogadja a Clemenceau-jegyzékeket (→VI.17., 18., 19.).
– A csehszlovák csapatok sikertelen ellentámadást indítanak a Felvidék több pontján.

1919

- VI.16.** – *Eperjesen kikiáltják a Szlovákiai Tanácsköztársaságot.*
- VI.17.** – A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága elrendeli az északi hadjárat folytatását (→VI.19.).
- VI.18.** – Kun Béla külügyi népbiztos második válaszjegyzékében kinyilvánítja, hogy a Tanácsköztársaság nem áll a területi integritás alapján, de elfogadhatatlannak tartja a második Clemenceau-jegyzékben kijelölt határokat; jelzi a felvidéki hadműveletek beszüntetését, és közvetlen tárgyalásokat kér a csehszlovák és a román főparancsnoksággal (→VI.19.).
- Kalocsa térségében felkelés robban ki a Tanácsköztársaság ellen (→VI.20.).
- VI.19.** – A Tanácsok Országos Gyűlése elfogadja a Clemenceau-jegyzékeket.
- A Forradalmi Kormányzótanács elrendeli a Vörös Hadsereg kivonását a Felvidékről.
- VI.20.** – Megkezdődik a Vörös Hadsereg visszavonulása. A csehszlovák csapatok több ponton megtámadják, a magyar csapatok ezért leállítják visszavonulásukat (→VI.23., 29., 30.).
- A Duna–Tisza között kitört felkelés áttérjed a dunántúli Tolna vármegyére (→VI.24.).
- Szamuely Tibort megbízzák a 18-án kirobbant felkelés leverésének irányításával.
- VI.21.** – Kassán nagygyűlésen követelik a Clemenceau-jegyzékek visszautasítását és népszavazás kiírását a város és környezete hovatartozásáról.
- VI.23.** – Ferdinand Foch marsall, az Antant-haderő főparancsnoka ultimátumban követeli, hogy a Vörös Hadsereg másnap reggelig szüntesse be a harcselekményeket és 28-áig fejezze be a második Clemenceau-jegyzékben kijelölt határokon túli területek kiürítését.
- Böhm Vilmos hadsereg-főparancsnok táviratban jelzi az ultimátum elfogadását, de biztosítékot kér Foch marsalltól a román csapatok kivonására a Tiszántúlról (→VI.24.).
- VI.24.** – Az előző napi táviratváltás nyomán fegyverszünet kezdődik a Felvidéken (→VI.26.).
- A Szövetséges Központi Intéző Bizottság újjáalakítja a Forradalmi Kormányzótanácsot. Elnöke Garbai Sándor, a népbiztosságok vezetését (kollégium helyett) egy-egy személy veszi át. Külügyi népbiztos Kun Béla, hadügyi Szántó Béla, belügyi Landler Jenő.
- Budapesten lezajlik a Ludovika Akadémia monitorok támogatta sikertelen felkelése.
- A Vörös Őrség befejezi a Duna melléki felkelés leverését.
- VI.25.** – Kun Béla külügyi népbiztos biztosítékot kér a román csapatok második Clemenceau-jegyzékben ígért kivonására. Clemenceau a jegyzéket válasz nélkül hagyja (→VII.11.).
- VI.26.** – Pozsonyban 30-áig meghosszabbítják a 28-áig érvényes fegyverszünetet (→VII.01.).
- VI.28.** – *Aláírják az Antant és a Németország közötti békeszerződést (versailles-i béke).*
- VI.29.** – A kormány utasítja a Főparancsnokságot a Felvidék azonnali kiürítésére (→VI.30.).
- Lemond Stromfeld Aurél vezérkarfőnök (→VII.03.).
- VI.30.** – Megkezdődik a Felvidék kiürítése, megindul a Vörös Hadsereg felbomlása.
- VII.01.** – Pozsonyban Ágoston Péter igazságügyi népbiztos és Eugen Mittelhauser csehszlovák tábornok fegyverszünetet írnak alá, amelyben 4 km mély demarkációs vonalat jelölnek ki (hozzávetőleg a második Clemenceau-jegyzék határa mentén), s attól északra (az 1918.XI.13-i belgrádi konvenciótól eltérően) elismerik a csehszlovák közigazgatást.
- VII.02.** – A román kormány jegyzéket küld Clemenceau-hoz, hogy a Tiszántúlt csak a Vörös Hadsereg leszerelése után ürítik ki. A jegyzéket Budapestre nem juttatják el.
- VII.03.** – Julier Ferencet (ezredes) nevezik ki a Vörös Hadsereg vezérkarfőnökévé (→VII.24.).
- A Vörös Hadseregen belül munkásezredekkel állítanak fel.
- *Gyenyikin (fehér) orosz tábornok offenzívát indít Moszkva ellen.*
- VII.07.** – A csehszlovák hadsereg (harc nélkül) bevonul Kassára.
- VII.10.** – A kormány elrendeli a 45 évesnél fiatalabb tartalékos tisztek mozgósítását.
- Kun Béla táviratban a Moszkvában ígért (→V.21.) támadás megindítását kéri Lenintől.
- Lemond Böhm Vilmos, a Vörös Hadsereg főparancsnoka (→VIII.01.).
- VII.11.** – Kun Béla külügyi népbiztos jegyzékben kéri a román csapatok második Clemenceau-jegyzékben ígért kivonását a Tiszántúlról (→VII.13.).

1919

- VII.12.** – Átalakul a szegedi kormány. Miniszterelnök P. Ábrahám Dezső, hadügyminiszter Belitska Sándor vezérőrnagy, belügyminiszter Balla Aladár, a külügyi tárcát gróf Teleki Pál megtartja (→VIII.19.).
- Horthy Miklós altengernagy átveszi a Nemzeti Hadsereg parancsnokságát (→VIII.09.).
- VII.13.** – Clemenceau jegyzékben közli a Forradalmi Kormányzótanáccsal, hogy ameddig az a fegyverszüneti szerződést figyelmen kívül hagyja, a békekonferencia nem tárgyal vele.
- VII.14.** – Kun Béla külügyi népbiztos válaszejegyzékében a román hadsereg fegyverszünetet sértő sorozatos támadásait ismerteti, s íméltelen kéri visszavonását a Tiszántúlról.
- Nagyikindai ülésükön az Antant-missziók határoznak a Tanácsköztársaság leveréséről.
- A Vörös Hadsereg főparancsnokává nevezik ki Landler Jenő addigi belügyi népbiztost.
- VII.16.** – A Forradalmi Kormányzótanács rendeletet alkot autonóm német nemzetiségi területről.
- *A lengyel csapatok elfoglalják Kijevet* (→VIII.30.)
- VII.20.** – A Vörös Hadsereg Csongrádnál, Szolnoknál és Tokajnál átkel a Tisza bal partjára.
- VII.21.** – A magyar csapatok visszafoglalják Szentest és Szegvárt.
- A békekonferencia Ausztriának ítéli Nyugat-Magyarországot.
- VII.23.** – A magyar csapatok visszafoglalják Kisújszállást, de feladják Szentest.
- VII.24.** – A békekonferencia nyilatkozatot ad ki arról, hogy a Magyarországgal kötendő béke és a gazdasági blokád feloldásának feltétele a kommunista kormány eltávolítása.
- Karcag térségében a román csapatok ellentámadást indítanak.
- Lemond Julier Ferenc, a Vörös Hadsereg vezérkarfőnöke (nem fogadják el; →VIII.01.).
- VII.26.** – A Vörös Hadsereg támadása összeomlik, megkezdődik a visszavonulás a Tiszántúlról.
- A csehszlovák hadsereg megszállja a VII.01-én kijelölt semleges zónát.
- VII.28.** – A szolnoki hídfő feladásával a Vörös Hadsereg befejezi a Tiszántúl kiűritését.
- VII.29.** – Taktakenéznél és Tiszaladánynál a román csapatok átkelnek a Tisza jobb partjára.
- VII.30.** – A román hadsereg Tiszabőnél és Tiszasülynél is hídfőket foglal, s elfoglalja Szolnokot.
- VIII.01.** – A Központi Munkás- és Katonatanács elfogadja a Forradalmi Kormányzótanács lemondását, és miniszterelnökké nevezi ki Peidl Gyulát. A szakszervezeti kormány külügyi tárcáját Ágoston Péter, a hadügyit Haubrich József, a belügyit Peyer Károly vezeti.
- VIII.01.** – A Peidl-kormány a Vörös Hadsereg főparancsnokává nevezi ki Haubrich Józsefet, s elfogadja Julier Ferenc vezérkarfőnök VII.24-i lemondását.
- A Peidl-kormány fegyverszüneti ajánlatot tesz az Antantnak.
- A Vörös Hadsereg elvetélt ellentámadást indít a Zagyva vonaláról a románok ellen.
- VIII.02.** – Az 1/1919. számú kormányrendelet visszaállítja a Magyar Népköztársaság nevet.
- A Peidl-kormány megszünteti a forradalmi törvényszékeket és azok ítéleteit, továbbá intézkedik a politikai foglyok szabadon bocsátására.
- Clemenceau a Peidl-kormány előző napi fegyverszüneti javaslatára adott válaszában az 1918.XI.13-i belgrádi konvenciót jelöli meg tárgyalási alapként.
- A román hadsereg bevonul Füzesabonyba, balszárnya Csongrádnál átkel a Tiszán.
- VIII.03.** – A Peidl-kormány jelzi, hogy elfogadja az előző napi Clemenceau-feltételt.
- A Peidl-kormány felosztatja a Vörös Őrséget és visszaállítja a III.26-án megszüntetett rendvédelmi testületeket (a Csendőrség kivételével; →VIII.09.).
- A román hadsereg bevonul Ceglédre.
- VIII.04.** – A 2. román lovashadosztály bevonul Budapestre.
- A román hadsereg kiveri a csehszlovák csapatokat Kisterenyéről.
- A Nemzeti Hadsereg a franciák biztosította folyosón Szegedről megindul a Dunántúlra.
- A Peidl-kormány (a lakóházakkal) megkezdte az államosított javak reprivatizálását.
- VIII.05.** – A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa tábornoki bizottság küldéséről dönt Budapestre.
- A román csapatok bevonulnak Miskolcra.

1919

- VIII.06.** – Haubrich József, a Peidl-kormány hadügyminisztere felosztatja a Vörös Hadsereget.
– A Friedrich István és Csilléry András vezette Fehér Ház nevű titkos szervezet a román karhatalom támogatásával lemondásra kényszeríti a Peidl-kormányt.
- VIII.07.** – Megalakul Friedrich István kormánya. A külügyi tárcát Tánczos Gábor vezérőrnagy, a belügyit Samassa Adolf, a hadügyit Schnetzer Ferenc vezérőrnagy veszi át (→VIII.15.).
– A Friedrich-kormány rendeletet ad ki a földtulajdon reprivatizációjáról.
- VIII.08.** – A Friedrich-kormány visszaállítja az 1918.okt.31. előtti közigazgatási szerveket.
– A Friedrich-kormány rendeletet ad ki a napilapok és a folyóiratok betiltásáról (a kormány hivatalos lapja, a Budapesti Közlöny kivételével; →IX.27.).
– A román hadsereg kiveri a csehszlovák csapatokat Zagyvapálfalváról.
- VIII.09.** – József királyi herceg Magyarország kormányzójának nyilváníja magát.
– Horthy Miklós altengernagy Szegeden megalakítja a Fővezérséget (→VIII.15.).
– Schnetzer Ferenc vezérőrnagy, a Friedrich-kormány hadügyminisztere megerősíti a Nemzeti Hadsereg felállítását.
– A Friedrich-kormány rendeletet ad ki a Csendőrség visszaállításáról.
– A román hadsereg bevonul Salgótarjánba, amely e napig a Vörös Hadsereg kezén volt (11-én a békekonferencia fellépésére átadják a csehszlovák hadseregnek).
- VIII.11.** – *Életbe lép a Német Köztársaság szövetségi (weimari) alkotmánya* (→1920.VI.06.).
- VIII.13.** – A román hadsereg bevonul Székesfehérvárra.
- VIII.15.** – Megalakul a végleges első Friedrich-kormány. Külügyminiszter Lovászy Márton, belügyminiszter báró Perényi Zsigmond, hadügyminiszter Schnetzer Ferenc vezérőrnagy.
– Horthy Miklós altengernagy fővezér Budapesten Friedrich István miniszterelnök jelenlétében esküt tesz József királyi herceg kormányzó kezébe, s átveszi a főparancsnokságot valamennyi magyar fegyveres erő és testület felett.
- VIII.15.** – Horthy Miklós a Fővezérség vezérkarfőnökévé nevezi ki Soós Károly vezérőrnagyot.
- VIII.16.** – A hadügyminiszter igazolási eljárás lefolytatását rendeli el a Nemzeti Hadseregbe jelentkező, 1918.X.31-én tényleges állományú tisztekkel és altisztekkel szemben.
– A román hadsereg bevonul Veszprémbe.
- VIII.19.** – A (szegedi) Ábrahám-kormány lemond a (budapesti) Friedrich-kormány javára.
– Miniszterelnöki rendelet jelenik meg a Tanácsköztársaság vezető funkcionáriusai és katonái elleni eljárásról és az ezeket lefolytató törvényszéki tanácsok felállításáról.
- VIII.20.** – A belügyminiszter rendeletet ad ki a kommunisták internálásáról.
– A román hadsereg bevonul Győrbe.
- VIII.22.** – Horthy Miklós fővezér rendeletet ad ki öt honvéd kerületi parancsnokság (Siófok, Kaposvár, Szombathely, Budapest, Miskolc) felállításáról a meg nem szállt területeken.
- VIII.23.** – Horthy Miklós fővezér és Márdárescu tábornok, román főparancsnok 19-i megegyezése alapján a román hadsereg megáll a Győr–Ménfő–Tenyő–Pápateszér–Gyertyánkút–Márkó–Nemesvámos–Peremarton–Nádasladány–Úrhida–Dinnyés–Szabolcs–Adony vonalon.
- VIII.24.** – Peidl Gyula és Peyer Károly újjáalakítja a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot.
- VIII.26.** – Az Antant tiltakozása nyomán József királyi herceg lemond kormányzói méltóságáról.
- VIII.27.** – Megalakul a második Friedrich-kormány. Külügyminiszter Lovászy Márton (IX.11-től gróf Somssich József), belügyminiszter a miniszterelnök (IX.11-től Beniczky Ödön), a hadügyi tárcát Schnetzer Ferenc vezérőrnagy megtartja.
- VIII.28.** – A román hadsereg Vitnyédig hatol (a Nemzeti Hadsereg másnap visszaszorítja Győrig).
- VIII.30.** – A Hadügyminisztérium megtiltja a politizálást a tényleges állományú katonáknak.
– *Kijevet elfoglalják Gyenyikin fehér-orosz tábornok csapatai* (→1920.V.06.).
- IX.04.** – A román hadsereg megkezdí a Dunántúl kiürítését. A Nemzeti Hadsereg bevonul Győrbe és Veszprémbe.

1919

- IX.06. – *Az osztrák parlament elfogadja az Antanttal kötendő béke feltételeit, egyben határozatot hoz 6 hónapon belüli népszavazás tartásáról az Anschluss kérdésében (→IX.10.).*
– A Nemzeti Hadsereg bevonul Székesfehérvárra.
- IX.07. – A Nemzeti Hadsereg bevonul Új-Szönybe (Komáromba), Tatára és Tatabányára.
- IX.10. – *Aláírják a békeszerződést az Antant és Ausztria között (Saint Germain-i béke). Ez (egyebek között) megtiltja Ausztria egyesülését (Anschluss) Németországgal.*
– *Az Antant kisebbségvédelmi szerződést köt Csehszlovákiával.*
– *Prágában aláírják Ruszinszko (Kárpátalja) csatlakozási szerződését Csehszlovákiához.*
- IX.12. – *Olasz szabadcsapatok szállják meg Fiumét (→1920.XII.25.).*
- IX.14. – Horthy Miklós fővezér kettéválasztja a katonai és a polgári hatóságok hatáskörét, felállítja a Dunántúli Főkormánybiztosságot, élére kinevezi ögróf Pallavicini Györgyöt.
- IX.24. – Megkezdődik Nathan Horowitz amerikai ezredes, a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság megbízottja kétnapos dunántúli ellenőrző körútja a fehérterror kivizsgálására. Jegyzőkönyvében alaptalannak minősíti a híreszteléseket.
- IX.27. – Visszavonják a napilapok és folyóiratok megjelenésének tilalmát.
- IX.30. – A kormány rendeletben állítja vissza az egyesülési és gyülekezési jogról 1918.X.30-án érvényben volt jogszabályokat.
- X.01. – A Határrendőrség és a budapesti Államrendőrség összevonásával felállítják az egységes Magyar Állami Rendőrséget.
- X.05. – Harry Hill Bandholtz tábornok, az Antant budapesti amerikai missziójának vezetője személyes fellépéssel meggátolja a Nemzeti Múzeum román katonák általi kifosztását.
- X.18. – A Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság a Rendőrség és a Csendőrség főfelügyelőjévé és ellenőrévé nevezi ki az amerikai Harry E. Yates ezredest.
- X.23. – A békekonferencia megbízásából Budapestre érkezik Sir George Clerck brit diplomata, elősegíteni a számottevő politikai erőket összefogó kormány megalakítását (→XI.24.).
- XI.06. – Horthy Miklós fővezér egyezséget köt a pártok vezetőivel a kormány és a Fővezérség viszonyáról, s szavát adja, hogy nem vezet be katonai diktatúrát (→XI.24.).
- XI.12. – A román csapatok megkezdik a visszavonulást a Tisza bal (keleti) partjára (→XI.16.).
- XI.15. – A román hadsereg kiűrti Budapestet.
- XI.16. – Horthy Miklós fővezér a párizsi békekonferencia Tanácsának (a XI.06-i egyezség alapján megadott) jóváhagyásával a Nemzeti Hadsereg élén bevonul Budapestre.
– A román hadsereg kiűrti Hatvant, Gyöngyöst és Egert.
- XI.17. – Kormányrendeletet tesznek közzé a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választásokról. A rendelet kimondja az általános, egyenlő és titkos választójogot.
– A román hadsereg kiűrti Füzesabonyt, Nagykőröst és Miskolcot.
- XI.18. – A román hadsereg kiűrti Kecskemétet.
- XI.19. – A román hadsereg kiűrti Ceglédet.
- XI.22. – A román hadsereg kiűrti Kiskunfélegyházát és Szolnokot.
- XI.23. – A román csapatok befejezik a visszavonulást a Tiszántúlra (→1920.II.24.).
- XI.24. – Megalakul a nemzeti koncentrációs kormány. Elnöke Huszár Károly, a hadügyi tárcát Friedrich István, a külügyit gróf Somssich József, a belügyit Beniczky Ödön vezeti.
– Az új kormányt a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa tárgyalópartnernek ismeri el.
- XI.25. – Horthy Miklós fővezér alárendeli magát a kormánynak, s garantálja annak működését.
– *A szovjet-orsz kormány jegyzéket intéz a magyarhoz: leállítja a magyar hadifoglyok hazaszállítását, s őket túsoknak tekinti a magyarországi kommunisták ellenében.*
- XI.27. – *Aláírják az Antant és a Bulgária közötti békeszerződést (neuilly-i béke).*
- XII.01. – Clemenceau francia miniszterelnök, a párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának elnöke felszólítja a magyar kormányt, hogy küldjön delegációt a békekonferenciára.

1919

- XII.08.** – Lord Curzon brit külügyminiszter a párizsi békekonferencián javaslatot terjeszt elő Lengyelország keleti határaitra (Curzon-vonal).
- XII.09.** – Az USA kivonul a párizsi békekonferenciáról (→1920.III.19.).
– Az Antant kisebbségvédelmi szerződést köt Romániával.
- XII.13.** – Megalakul a Nemzeti Hadsereg Vezérkara. Vezérkarfőnök a Fővezérség addigi vezérkarfőnöke, Soós Károly vezérőrnagy (→1920.III.15.).
– A békekonferencia határozatot hoz a fehér-orosz ellenkormányok és tábornokok támogatásának beszüntetéséről és az Antant-csapatok kivonásáról (→1920.I.16.).

1920

- I.01.** – Megalakul a Kereskedelmi Minisztérium II. Szakosztálya, a magyar katonai repülés fedőszerve. (1921.VIII.01-től XI. Szakosztály.)
- I.05.** – A magyar delegáció elindul a békekonferenciára. Vezetője gróf Apponyi Albert (→I.14.).
- I.10.** – *Életbe lép a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) alapokmánya.*
- I.11.** – A különítményeket vadászszázalóalként integrálják a Nemzeti Hadseregbe.
- I.14.** – A magyar békedelegáció átadja megbízólevelét és a magával vitt nyolc jegyzéket a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának (→I.15.).
- I.15.** – Clemenceau, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának elnöke fogadja a magyar békedelegációt. Tárgyalásuk a békefeltételek egyoldalú közlésére szorítkozik (→I.16.).
- I.16.** – A magyar békedelegáció vezetője, gróf Apponyi Albert az önrendelkezés elve alapján népszavazást kér a békefeltételekben elcsatolásra ítélt területek kérdésében (→II.06.).
– *A békekonferencia határozatot hoz a Szovjet-Oroszország elleni blokád feloldásáról.*
- I.21.** – A hazatért békedelegáció budapesti ülésén Huszár Károly miniszterelnök és Horthy Miklós fővezér jelenlétében elfogadhatatlannak ítélik a békefeltételeket (→II.08.).
- I.24.** – Magyarországon nemzetgyűlési választásokat tartanak.
- I.28.** – *Isztambulban deklarálják Törökország (békekonferencia megszüntette) szuverenitását. Musztafa Kemal pasa vezetésével kezdetét veszi az állam újjáépítése és a polgárháború.*
- I.30.** – Horthy Miklós fővezér napiparancsot ad ki ideiglenes államfő választásának szükségéről.
- II.02.** – *Szovjet-Oroszország és Észtország békeszerződést köt.*
- II.05.** – A francia és a brit kormány (külön-külön) jegyzékben foglal állást a Habsburg-ház bármely tagjának Magyarország államfőjévé választása ellen.
- II.06.** – Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a békekonferenciához eljuttatott közös memorandumukban tiltakoznak a magyar békedelegáció által kért népszavazás ellen, és rögzítik Magyarországgal szemben támasztott területi követeléseiket.
- II.08.** – A minisztertanács elutasítja a békefeltételeket, választervezetet fogad el, amelyben népszavazást kér az elcsatolásra ítélt területek hovatartozásáról (→II.12.).
- II.12.** – A békekonferencia Nagykövetek Tanácsa átveszi a magyar válaszijegyzéket (→V.06.).
- II.16.** – A Nemzetgyűlés alakuló ülését tartja. Elnöke (II.18-tól) Rakovszky István.
- II.24.** – A román haderő megkezdí a Tiszántúl kiürítését (→III.30.).
– *A Német Munkáspárt felveszi a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) nevet (→1921.VII.26.)*
- II.25.** – A Nemzeti Hadsereg Szolnoknál, Tiszafürednél és Tokajnál átkel a Tisza bal partjára.
- II.27.** – A Nemzetgyűlés elfogadja a kormányzóválasztásról és a kormányzói jogköréről szóló 1920:I. törvénycikket (→VIII.19.).
– A Nemzeti Hadsereg bevonul Tiszaföldvárra és Kenderesre.
- III.01.** – A Nemzetgyűlés Horthy Miklóst (141-ből) 131 szavazattal kormányzóvá választja.
– Testületileg lemond a Huszár-kormány.
– A francia hadsereg kiűríti Szegedet.

1920

- III.02.** – A Nemzeti Hadsereg bevonul Hódmezővásárhelyre, Szarvasra, Mezőtúrra és Túrkevére.
- III.03.** – A Nemzeti Hadsereg bevonul Karcagra, 9-én Püspökladányba.
- III.10.** – A kormányzó kormányalakítással bízza meg Simonyi-Semadam Sándort.
– A Nemzeti Hadsereg bevonul Nyíregyházára és Záhonyba, másnap Debrecenbe.
- III.15.** – Megalakul a Simonyi-Semadam-kormány. Elnöke Simonyi-Semadam Sándor. A belügyi és a külügyi tárcát a miniszterelnök (IV.19-től Dömötör Mihály, illetve gróf Teleki Pál), a honvédelmit Soós Károly vezérőrnagy veszi át.
– A Hadügyminisztérium visszaveszi a Honvédelmi Minisztérium megnevezést.
– A kormányzó Berzeviczy Béla altábornagyot nevezi ki vezérkarfőnökké (→IV.01.).
– A Nemzetgyűlés elfogadja az állami hivatalok névhasználatáról szóló törvényt, amely (többek között) előírja a „királyi” előtag használatát (→IV.01.).
- III.19.** – *Az USA Szenátusa leszavazza a Németországgal kötött 1919.VI.29-i versailles-i békét. Ezt követően elutasítja a volt Központi Hatalmak többi országával megkötött békék ratifikálását is, és megkezdli külön békeszerződések előkészítését (→1921.VIII.29.).*
- III.20.** – *Lenin jóváhagyja a szovjet-orosz Vörös Hadsereg általános támadási tervét az 1917 előtti Orosz Birodalom nyugati kormányzóságainak visszafoglalására (→IV.25.).*
- III.24.** – A Nemzeti Hadsereg bevonul Berettyóújfalura és Dévaványára.
- III.26.** – A Nemzeti Hadsereg bevonul Füzesgyarmatra és Bihartordára.
- III.27.** – A Simonyi-Semadam-kormány enyhíti az internálási szabályokat.
- III.29.** – A Nemzeti Hadsereg bevonul Békéscsabára, Orosházára és Makóra.
- III.30.** – A román hadsereg befejezi a visszavonulást a (leendő) trianoni határok mögé.
– A Nemzeti Hadsereg bevonul Mezőhegyesre és Békésre.
- IV.01.** – A fegyveres erőknél rendszeresítik a „magyar királyi” megnevezést.
– Megszűnik a Fővezérség, a hadsereg irányítását a kormányzónak közvetlenül alárendelt (III.15-én kinevezett) vezérkarfőnök veszi át (→1921.III.01.).
- IV.11.** – A fegyveres erőket és testületeket felesketik Horthy Miklós kormányzóra.
- IV.23.** – *Varsóban szövetségi szerződést írnak alá a független Ukrán Köztársaság Direktóriuma és a Lengyel Köztársaság között (az 1921.III.18-i rigai béke érvényteleníti).*
- IV.25.** – *Orosz–lengyel háború robban ki. A támadást a lengyel csapatok indítják, megelőzve a III.20-án jóváhagyott Tuhacsevszkij-terv alapján indítandó szovjet-orosz támadást.*
– *A San Remó-i konferencia nemzetközi ellenőrzés alá helyezi a Tengerszorosokat.*
- IV.28.** – A nemzetgyűlés meghosszabbítja az 1912:LXIII. törvény biztosította kivételes hatalom érvényét a békeszerződés megerősítésétől számított 1 évi időtartamra (→1922.VII.26.).
- V.06.** – A magyar béke delegációnak Párizsban átnyújtják a végleges békefeltételeket (→VI.04.).
– *A lengyel csapatok másodszor is elfoglalják Kijvet (→VI.12.).*
- V.18.** – Megalakul a Kormányzó Katonai Irodája.
- V.20.** – *XV. Benedek pápa enciklikában bírálja a versailles-i békerendszert.*
- VI.04.** – A versailles-i kastélykertben lévő Nagy-Trianon palotában aláírják a Magyarországgal kötött békediktátumot (→XI.15.).
- VI.06.** – *Országgyűlési választásokat tartanak a csökkentett területű Németországban.*
- VI.12.** – A kormány elrendeli az 1919-ben létrehozott különítmények feloszlását.
– *A szovjet-orosz Vörös Hadsereg harmadszor is elfoglalja Kijvet.*
- VI.13.** – Kormányrendelet szünteti meg a katonai szervek polgári személyek feletti hatáskörét, 17-én a Nemzeti Hadsereg nemzetvédelmi szolgálatának polgári jogosítványait.
- VI.26.** – A kormányzó elfogadja a Simonyi-Semadam-kormány lemondását (→VII.19.).
- VII.04.** – A Nemzeti Hadsereget kivonják az internálások végrehajtásából.
- VII.05.** – *Oszták–orosz egyezményt írnak alá az Ausztriában internált magyar kommunista vezetők és a Szovjet-Oroszországban őrzött oszták hadifoglyok kicseréléséről.*

1920

- VII.11.** – Népszavazás dönt Mazuria (Délkelet-Poroszország) Németországban maradásáról.
– A szovjet-orosz Vörös Hadsereg elfoglalja Minsket.
- VII.12.** – Aláírják a Szovjet-Oroszország és Litvánia közötti békeszerződést.
- VII.19.** – Megalakul az első Teleki-kormány. Elnöke gróf Teleki Pál, külügyminiszter a miniszterterelnök (IX.22-től gróf Csáky Imre), honvédelmi miniszter Sréter István vezérőrnagy, belügyminiszter Ferdinandy Gyula.
- VII.22.** – A lengyel kormány békét kér a szovjet-orosztól (válasz nélkül marad; →VIII.02.).
– A békekonferencia közvetítést ajánl a lengyel–szovjet-orosz háború lezárására.
- VII.28.** – A békekonferencia Nagykövetek Nagytáncsa megosztja Teschen vidékét Csehszlovákia és Lengyelország között (Tešín, Cieszyn).
- VIII.01.** – Aláírják a Szovjet-Oroszország és Lettország közötti békeszerződést.
- VIII.02.** – A szovjet-orosz erők elfoglalják Białystokot. A városban szovjet-lengyel kormány alakul (elnöke Feliks Dzerzsinszkij), amely katonai segítséget kér Szovjet-Oroszországtól.
- VIII.08.** – A szovjet-orosz kormány jegyzékben közli a magyarral, hogy 1000 magyar tisztet viszatartanak túszként a Magyarországon fogva tartott kommunista vezetők érdekében, közülük 10 tisztet a 10 fogva tartott volt népbiztos személyes biztosítékeként (→XII.25.).
- VIII.10.** – Aláírják a (szultáni) Török Birodalommal a sévres-i békét (→1922.X.10.).
- VIII.11.** – A danzigi nemzetgyűlés elfogadja a városállam alkotmányát (→XI.15.).
- VIII.14.** – Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság kölcsönös segítségnyújtási szerződést köt, ha egyiküket Magyarország nem provokált támadása éri (→1921.IV.23.).
- VIII.19.** – A Nemzetgyűlés elfogadja az alkotmányosság helyreállításáról és a kormányzói jogkör kibővítéséről szóló 1920:XVII. törvénycikket.
- VIII.14-22.** – A lengyelek a varsói csatában megállítják a szovjet-orosz hadsereget (→X.12.).
- IX.01.** – Horthy Miklós kormányzó megalapítja a Vitézi Rendet.
- IX.27.** – Budapesten megalakul a Hadiakadémia.
- X.12.** – Szovjet-Oroszország és Lengyelország fegyverszüneti szerződést köt (→1921.III.18.).
- X.20.** – Helyi népszavazás dönt Klagenfurt térségének megmaradásáról Ausztriában.
- X.24.** – Az Antant-hatalmak elismerik Besszarábia román annexióját.
- XI.11.** – A Nemzeti Hadsereg és a Rendőrség felszámolja a különítmények fővárosi központjait.
- XI.12.** – Olaszország és Jugoszlávia Rapallóban megegyezik a magyar és az osztrák béke megtartásáról, a Habsburg-restauráció megakadályozásáról és határvitájuk lezárásáról.
- XI.13.** – A Nemzetgyűlés elfogadja a földreformról szóló 1920:XXXVI. törvénycikket.
- XI.14.** – Krasznóje Szelónál a szovjet-orosz haderő legyőzi Jugyenyics (féhér) tábornokot.
- XI.15.** – A Nemzetgyűlés ünnepélyes tiltakozó nyilatkozat elfogadása után elfogadja a VI.04-i trianoni békediktátumról szóló törvényjavaslatot (→1921.VII.26.).
– Népszövetségi szabad városi státusszal megalakul Danzig Szabad Állam.
- XII.01.** – Gróf Teleki Pál miniszterelnök benyújtja lemondását (→XII.16.).
- XII.16.** – A kormányzó ismét gróf Teleki Pált nevezi ki miniszterelnökké. Az aznap megalakuló második Teleki-kormány honvédelmi minisztere Belitska Sándor altábornagy.
- XII.24.** – A kormány részleges amnesztia-rendeletet ad ki az 1918–1919 vonatkozásában.
- XII.25.** – Gróf Teleki Pál miniszterelnök táviratban jelzi Csicserin szovjet-orosz népbiztosnak, hogy tárgyal a volt népbiztosok kicseréléséről a hadifogoly tisztékért (→1921.VII.28.).
– Az olasz szabadcsapatok befejezik Fiume kiürítését (→1923.IX.16.).

1921

- I.09.** – Kolozsvárott megalakul a (romániai) Magyar Szövetség (→VII.06.).
- I.10.** – Horthy kormányzó elrendeli a haderő átszervezését a trianoni határozványok alapján.
- I.21.** – A belügyminiszter rendeletet bocsát ki a Magyar Királyi Csendőrség átszervezéséről.

1921

- I. végére** – *A szovjet-orosz Vörös Hadsereg felszámolja Kolcsak (fehér) hadseregét Szibériában.*
- II.03.** – A miniszterelnök (38 képviselőtársával) a királykérdés miatt kilép a kormánypártból.
- II.15.** – Bécsben magyar–osztrák tárgyalások kezdődnek Nyugat-Magyarország átadásáról.
- III.01.** – A Nemzeti Hadseregben megkezdődik a vámőr alosztályok szervezése, a Belügyminisztérium kötelékében megalakul a Folyamórség (mindkettő a rejtett haderő részeként).
- Rendszeresítik a Nemzeti Hadsereg főfelügyelője (főparancsnoka) beosztást. A kormányzó főfelügyelővé nevezi ki Willering Rezső gyalogsági tábornokot (→1922.I.01.)
- III.03.** – *Lengyelország és Románia Szovjet-Oroszország ellen irányuló katonai szövetséget köt.*
- III.14.** – Magyar–csehszlovák tárgyalások kezdődnek a két ország viszonyáról (→VI.10.).
- III.16.** – A Nemzetgyűlés elfogadja az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921:III. törvénycikket.
- III.18.** – *Rigában megkötik a Lengyelország és Szovjet-Oroszország közötti békeszerződést.*
- III.20.** – *Helyi népszavazás dönt Felső-Szilézia megmaradásáról Németországban (→X.19.).*
- III.26.** – IV. Károly király a trónra való visszatérés szándékával hazatér (első „királypuccs”).
- III.27.** – A kormányzó a budai Várban hűségéről biztosítja IV. Károlyt, de közli, hogy az Antant és a Kisantant várható fellépése miatt az idő nem alkalmas a hatalom átadására.
- III.28.** – Rómában és Bukarestben egyidejű nyilatkozatot adnak ki arról, hogy Magyarországgal szembeni casus bellinek tekintik IV. Károly esetleges hatalomátvételét.
- III.29.** – Belgrádban hasonló nyilatkozatot adnak ki, mint 28-án Rómában és Bukarestben.
- III.30.** – A csehszlovák kormány ultimátumban követeli IV. Károly távozását Magyarországról.
- IV.02.** – IV. Károly király kiáltványt ír alá a hatalom visszavételéről (→IV.07.).
- IV.03.** – Az Antant jegyzéket küld a Teleki-kormánynak, hogy nem tűrik el a Habsburg-restaurációt, egyben ultimátumban követeli IV. Károly távozását Magyarországról.
- IV.05.** – IV. Károly király Horthy Miklós rábeszélésére önként elhagyja az országot.
- IV.07.** – Nyilvánosságra hozzák IV. Károly IV.02-i kiáltványát a magyar nemzethez.
- IV.11.** – A Debreceni Tudományegyetem felveszi gróf Tisza István nevét.
- IV.13.** – Horthy Miklós kormányzó elfogadja gróf Teleki Pál „királypuccs” miatti lemondását.
- IV.14.** – Megalakul az első Bethlen-kormány. Elnöke gróf Bethlen István, külügyminiszter gróf Bánffy Miklós, belügyminiszter gróf Ráday Gedeon, a honvédelmi tárca vezetését Belitska Sándor altábornagy megtartja.
- *A román kormány bejelenti, hogy szívesen kötne szövetséget Csehszlovákiával.*
- IV.21.** – Megkezdődik a hét katonai körlet V.04-ig tartó átszervezése hét vegyesdandárrá.
- IV.23.** – *Csehszlovákia és Románia Magyarország és a Habsburg-restauráció ellen irányuló szövetségi szerződést ír alá (→VI.07.).*
- VI.01.** – A trianoni béke katonai korlátozásai alapján megszűnik a Nemzeti Hadsereg Vezérkara. Rejtett vezérkarként megalakul a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnöksége. Csoportfőnök Berzeviczy Béla altábornagy, addigi vezérkarfőnök (→1922.I.04.).
- VI.05.** – Kolozsvárott megalakul az (erdélyi) Magyar Néppárt (→1922.XII.28.).
- VI.07.** – *A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia Magyarország és a Habsburg-restauráció ellen irányuló szövetségi szerződést ír alá (→1925.X.16.).*
- VI.10.** – Újabb tárgyalások kezdődnek Magyarország és Csehszlovákia viszonyának rendezéséről.
- VI.16.** – A Nemzetgyűlés a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ideiglenes székhelyétül Szegedet, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem ideiglenes székhelyétül Pécsét jelöli ki.
- VII.05.** – Felosztatják a Védőligák Szövetségét, az Erdélyi Székely-Magyar Szövetséget, a Felvidéki Ligát, a Délvidéki Ligát és a Megszállott Törvényhatóságok Központi Irodáját.
- VII.06.** – Kolozsvárott újjáalakul a Magyar Szövetség. Elnöke báró Jósika Samu (→X.30.).
- VII.26.** – A Nemzetgyűlés becikkelyezi a trianoni békediktátumot (1921:XXXIII. törvénycikk).
- *Adolf Hitler a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt elnökévé választják.*

1921

- VII.28. – Rigában aláírják a magyar, illetve a szovjet-orosz és a szovjet-ukrán kormány közötti megállapodást a Magyarországon őrizetben lévő kommunisták, illetve a Szovjet-Ország és Szovjet-Ukrajna területén visszatartott magyar hadifoglyok kicseréléséről.
- VII.29. – Lemond Rakovszky István, a Nemzetgyűlés elnöke, utóda VIII.12-től Gál Gaszton.
- VIII.03. – A határkiigazítási tárgyalások előkészítésére magalakul a Határmegállapító Központ.
- VIII.14. – Pécssett kikiáltják a Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaságot (→VIII.22.).
- VIII.20. – A Nemzeti Hadsereg megkezdí az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország kiürítését.
– A 21-ére virradó éjszaka magyar csapatok vonulnak be Újszegedre.
- VIII.22. – A jugoszláv erők befejezik Baranya kiürítését. A magyar csapatok bevonulnak Pécsre.
- VIII.25. – *Aláírják a Németország és az USA közti békeszerződést.*
- VIII.26. – *A IX.02-ig tartó Sakarya folyó menti csatában a (Musztafa Kemal-féle) török hadsereg megállítja a görög haderő anatóliai előnyomulását.*
- VIII.28. – A Prónay- és a Héjjas-különítmény bevonul a trinanoni békével Ausztriának ítélt, de átadásra még nem került nyugat-magyarországi területekre (Burgenlandba).
- VIII.29. – Budapesten megkötik a Magyarország és az USA közötti békeszerződést.
- IX.01. – Megalakul a Magyar Királyi Vámórség, a haderő-rejtés egyik legfontosabb szervezete.
- IX.21. – A Belügyminisztérium rendeletet bocsát ki révkapitányságok felállításáról.
- IX.26. – Brűnben gróf Bánffy Miklós magyar külügyminiszter tárgyal Edvard Beneš csehszlovák miniszterelnökkel a prágai közvetítési ajánlatról az osztrák–magyar területi vitában.
- X.03. – Sopronban Hegedűs Pál magyar, Gorton brit, Hamelin francia, Ferrario olasz tábornok aláírja a Nyugat-Magyarország Ausztriának történő átadását rögzítő jegyzőkönyvet.
- X.04. – Prónay Pál Felsőőrön (Oberwart) kikiáltja a Lajtai Bánságot.
- X.11. – Velencében olasz közvetítéssel osztrák–magyar tárgyalások kezdődnek. 13-án megállapodást írnak alá népszavazásról Sopron és környéke hovatartozásának eldöntésére.
- X.19. – *A III.20-i helyi népszavazás nyomán megvonják a német–lengyel határt Felső-Sziléziában. A terület őthatoda német marad, Kattowitz körzete Lengyelországhoz kerül.*
- X.20. – IV. Károly Svájból (a világ első repülőgép-eltérítésével) Dénesfára érkezik, hogy újabb kísérletet tegyen a hatalom visszavételére. Kezdetét veszi az ún. második „királypuccs”.
- X.21. – IV. Károly négytagú kormányt nevez ki. Miniszterelnök Rakovszky István, külügyminiszter gróf Andrássy Gyula (a Monarchia utolsó közös külügyminisztere), honvédelmi miniszter báró Lehár Antal vezérőrnagy, pénzügyminiszter Gratz Gusztáv.
– A soproni helyőrség felesküszik a királyra.
– IV. Károly a báró Lehár Antal vezérőrnagy vezette soproni helyőrség és az Ostenburg-Moravék Gyula őrnagy vezette csendőrzászlóalj kíséretében megindul Budapest felé.
- X.22. – Az Antant-hatalmak tiltakoznak IV. Károly hazatérése ellen.
– A Kisantant államai ultimátumban követelik IV. Károly távozását Magyarországról.
– *Részlegesen mozgósítják Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság haderejét.*
– Horthy Miklós kormányzó hadparancsban szólítja fel a Nemzeti Hadsereget a reá tett eskű megtartására IV. Károly királlyal szemben.
- X.23. – A király és a kormányzó csapatai Budaörsnél megütköznek, a király vereséget szenved.
- X.24. – Tatán őrizetbe veszik IV. Károly királyt, Zita királynét és (báró Lehár Antal vezérőrnagy kivételével) a király által dezinált kormány tagjait.
- X.26. – IV. Károly királyt és Zita királynét őrizet alatt Tihanyba szállítják.
– Az Antant IV. Károly kiadatását kéri a magyar kormánytól (→XI.01.).
- X.30. – Romániában felfüggesztik a Magyar Szövetség működését (→1922.II.12.).
- X.31. – A békekonferencia felszólítja a magyar kormányt a Habsburg-ház detronizálására.
- XI.01. – IV. Károly királyt átadják az Antant megbízottainak, akik egy brit hadihajón az általuk kényszer-tartózkodási helyként kijelölt Madeira szigetére szállítják.

1921

- XI.03.** – Horthy Miklós kormányzó közbocsánatban részesíti az ún. második „királypuccs” résztvevőit. Az amnesztia nem vonatkozik a szervezők szűk körére (→XII.31.).
- XI.06.** – A Nemzetgyűlés megszavazza a Habsburg-Lotharingiai-dinasztia trónfosztásáról szóló 1921:XLVII. törvénycikket.
- *Lengyelország és Csehszlovákia véglegesnek minősíti egymással szembeni határát.*
- XI.07.** – *Megalakul az olasz Nemzeti Fasiszta Párt. Vezére (Il Duce) Benito Mussolini.*
- XI.14.** – Gróf Bethlen István miniszterelnök lemond, a kormányzó ismét őt kéri fel (→XII.03.).
- XI.16.** – *Kercs elfoglalásával a szovjet-orosz Vörös Hadsereg befejezi Vrangel (fehér) tábornok csapatainak felszámolását.*
- XII.03.** – Megalakul a második Bethlen-kormány. Elnöke gróf Bethlen István, külügyminiszter gróf Klebelsberg Kunó, a belügyi tárca vezetését gróf Ráday Gedeon, a honvédelmiét Belitska Sándor altábornagy megtartja.
- XII.14.** – Megkezdődik a 16-ig tartó népszavazás, amelynek eredményeként Sopron és közvetlen környéke Magyarország része marad.
- XII.16.** – *Ausztria és Csehszlovákia vállalja a Saint Germain-i és a trianoni békeszerződés maradtaitalan végrehajtását. Az öt évre kötött egyezményt később nem hosszabbítják meg.*
- XII..21.** – A Nemzetgyűlés elfogadja a testnevelésről szóló 1921:LIII. törvénycikket, amely (többek között) intézkedik levéteszervezetek felállításáról katonai előképzés folytatására.
- XII.31.** – Az ún. második „királypuccs” szervezőit szabadlábra helyezik.

1922

- I.01.** – A Nemzeti Hadsereg megnevezése Magyar Királyi Honvédségre változik.
- A kormányzó a Honvédség főparancsnokává nevezi ki Nagy Pál altábornagyot.
- I.04.** – A kormányzó Lorr Győző vezérkari ezredest bízta meg a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnökség (a rejtett vezérkar) vezetésével.
- II.04.** – Kassán (de Losonc székhellyel) megalakul a felvidéki és kárpátaljai magyar és német kisebbség politikai szervezete, a Szlovenszkoí és Ruszinszkoí Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. Igazgatója Petrogalli Oszkár.
- II.06.** – *Aláírják az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Portugália, Japán és Kína között a washingtoni egyezményeket. Az első világháborút lezáró békeszerződéseket ettől kezdve nevezik versailles–washingtoni békerendszernek.*
- II.12.** – Kolozsvárott megalakul a (romániai) Magyar Nemzeti Párt (→XII.28.).
- II.23.** – Megalakul a Bethlen-korszak kormánypártja, az Egységes Párt (Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt). Elnöke nagyatádi Szabó István.
- III.30.** – A kormány jegyzékben közli a Jóvátételi Bizottsággal, hogy Magyarország nem képes teljesíteni jóvátételi kötelezettségeit (→V.19.).
- IV.01.** – IV. Károly, az utolsó osztrák császár és magyar király Madeira szigetén meghal.
- V.19.** – A Jóvátételi Bizottság hozzájárul Magyarország jóvátételi teljesítésének halasztásához.
- VII.26.** – A Nemzetgyűlés megszünteti az 1912:LXIII. törvény biztosította kivételes hatalmat.
- IX.17.** – Zentán megalakul a Jugoszláviai Országos Magyar Párt. Elnöke Sántha György.
- IX.18.** – A Nemzetek Szövetsége felveszi tagjai sorába a Magyar Királyságot.
- IX.29.** – *A görög hadsereg befejezi Kis-Ázsia kiürítését.*
- X.10.** – *Mudanyában az Antant fegyverszünetet köt a Török Köztársasággal (→XI.21.).*
- XI.21.** – *Béketárgyalások kezdődnek az Antant és a Török Köztársaság között (→1923.VII.14.).*
- XII.01.** – Honvédelmi Minisztérium VI. csoportfőnökség (a rejtett vezérkar) felveszi a HM Katonai Főcsoportfőnökség nevet. Vezeti Jánky Kocsárd lovassági tábornok (→1927.X.01.).
- XII.28.** – Az (erdélyi) Magyar Néppárt és a (romániai) Magyar Nemzeti Párt egyesül (romániai) Országos Magyar Párt néven. Elnöke báró Jósika Samu.

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

Magyarország I. világháborús részvételének tanulmányozásához

- Ádám T. István: *A nyugat-magyarországi felkelés története* (? , Budapest, 1935)
- Ádám T. István: *A világháború okai. A Hármasszövetség története* (Róna, Budapest, 1942)
- Afflerbach, Holger: *Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Oldenbourg, München, 1994)
- Aggházy Kamil – Stefán Valér: *A világháború 1914–1918* (Országos Közművelődési Szövetség – Lantos, Budapest, 1934)
- Aichelburg, Vladimir: *Die Unterseeboote Österreich–Ungarns I–II* (Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz, 1981)
- Albertini, Luigi: *The Origins of the War 1914 I–III* (Oxford University Press, London–New York–Toronto, 1952–1957)
- Allmayer-Beck, Johann Christoph: *AOK und „Armeefrage“ im Jahre 1918* (In: Österreichische Militärische Zeitschrift, Sonderheft VI., Wien, 1968)
- Allmayer-Beck, Johann Christoph: *Der Sommerfeldzug von 1914 gegen Russland* (In: Österreichische Militärische Zeitschrift, Sonderheft I., Wien, 1965)
- Allmayer-Beck, Johann Christoph – Lessing, Erich: *Die k.(u.)k. Armee 1848–1914* (Gütersloh, München; Bertelsmann, Wien, 1974)
- Allmayer-Beck, Johann Christoph: *Heeresreorganisation vor 50 Jahren* (In: Österreichische Militärische Zeitschrift, Sonderheft 1917, Wien, 1967)
- Andrássy Gyula, gróf: *Diplomácia és világháború* (Göncöl – Primusz, Budapest, 1990)
- Andrássy Gyula, gróf: *A világháború előzményei I–II* (Franklin, Budapest, 1925–1926)
- Arday Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)* (Magvető, Budapest, 1990)
- Arminius (Fritz Freiherr von Siegler): *Feldherrnköpfe 1914–1918* (Koehler, Leipzig, 1932)
- Artl, Gerhard: *Die österreichisch-ungarische Südtiroloffensive 1916* (Bundesverlag, Wien, 1983)
- Arz Artúr: *1914–1918, A központi monarchiák harca és összeomlása* (Kapucinus, Budapest, 1942.)
- Arz von Straussenburg, Arthur: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche* (Günther, Leipzig, 1935)
- Auffenberg-Komarów, Moritz Freiherr von: *Aus Österreichs Höhe und Niedergang. Eine Lebensschilderung* (Drei Masken, München, 1921)
- Averescu, Alexandru: *Notițe zilnice din războiu (1916–1918)* (Cultura Nationala, Bukarest, 1935)
- Balck, William: *Entwicklung der Taktik im Weltkriege* (Eisenschmidt, Berlin, 1922)
- Bandholtz, Harry Hill: *Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon* (Magyar Világ, Budapest, 1993)
- Barczy Zoltán – Somogyi Győző: *Királyért és hazáért* (Corvina, Budapest, 1990)
- Bardolff, Carl Freiherr von: *Soldat im alten Österreich. Erinnerungen aus meinem Leben* (Diedericks, Jena, 1938)
- Batowski, Henryk: *Pläne zur Teilung der Habsburgermonarchie im Ersten Weltkrieg. Eine Zusammenfassung* (In: Österreichische Osthefte, 10. Jg. Heft 3., Wien, 1968)
- Bauer, Ernest: *Der letzte Paladin des Reiches: Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen* (Styria, Graz–Wien–Köln, 1988)
- Bauer, Ernest: *Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroevič de Bojna* (Styria, Graz–Wien–Köln, 1985)
- Baumgartner, Lothar: *Die k.(u.)k. Kriegsmarine im 1. Weltkrieg* (Militaria Austriaca, Wien, 1992)
- Bavendamm, Dirk: *Roosevelts Weg zum Krieg. Amerikanische Politik 1914–1939* (Herbig, München–Berlin, 1983)
- Bayer von Bayersburg, Heinrich: *Österreichs Admirale und bedeutende Persönlichkeiten der k.u.k. Kriegsmarine 1867–1918* (Bergland, Wien, 1962)

- **Beaufre, André:** *Die Strategie des Jahres 1917* (In: Österreichische Militärische Zeitschrift, Sonderheft 1917, Wien, 1967)
- **Bencze László – Madarász Ferenc:** *A Monarchia hadgyakorlati érmei* (Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1990)
- **Bencze László:** *Bosznia–Hercegovina okkupációja 1878-ban* (Akadémiai, Budapest, 1987)
- **Bethmann-Hollweg, Theobald:** *Betrachtungen zum Weltkriege I-II* (Reimar, Berlin, 1919–1921)
- **Bihl, Wolditer:** *Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkrieges. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit* (Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe XXIX, Darmstadt, 1991)
- **Bihl, Woldieter:** *Die Beziehungen zwischen Österreich–Ungarn und dem Osmanischen Reich im Ersten Weltkrieg* (In: Österreichische Osthefte, 24. Jg. Heft 1., Wien, 1982)
- **Bihl, Woldieter:** *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Teil I. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914–1917* (Böhlau Nachfolger, Wien–Graz–Köln, 1975)
- **Boeckh, Katrin:** *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan* (R. Oldenbourg, München, 1996)
- **Bonhardt Attila:** *A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyarországi hadifogolyfogadó és -leszerelő szervek tevékenysége 1918–1923* (kandidátusi disszertáció, kézirat, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1994)
- **Bornemann, Elke:** *Der Frieden von Bukarest 1918* (Lang, Frankfurt/Main–Bern–Las Vegas, 1978)
- **Borsányi György:** *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918* (Kossuth, Budapest, 1988)
- **Böhm Vilmos:** *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom* (Verlag für Kulturpolitik, München, 1923)
- **Bölöny József:** *Magyarország kormányai 1848–1992* (Akadémiai, Budapest, 1992)
- **Bridge, Francis Roy:** *From Sadowa to Sarajevo. The foreign policy of Austria–Hungary, 1866–1914* (Routledge and Kegan Paul, London–Boston, 1972)
- **Bridge, Francis Roy:** *Great Britain and Austro–Hungary 1906–1914. A diplomatic history* (Weidenfeld & Nicolson, London, 1972)
- **Broucek, Peter:** *Die deutschen Bemühungen um eine Militärkonvention mit Österreich–Ungarn (1915–1918)* (In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 87., Wien, 1979)
- **Broucek, Peter:** *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau I–III* (Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1980–1988)
- **Broucek, Peter:** *Geschichte der k.u.k. Wehrmacht. VI. Band. Der Allerhöchste Oberbefehl. Die Garden* (Herausgegeben von der Direktion des Heeresgeschichtlichen Museums in Zusammenarbeit mit der Gesellschaft für Österreichische Heereskunde, Militaria Austriaca 6., Wien, 1988)
- **Broucek, Peter:** *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie* (Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1997)
- **Bruszilov, Alexej Alexejevics:** *A cár árnyékában* (Zrínyi, Budapest, 1986)
- **Burián, Stephan:** *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege* (Ullstein, Berlin, 1923)
- **Bülow, Bernhard von:** *Denkwürdigkeiten I–IV* (Ullstein, Berlin, 1930–1931)
- **Caracciolo, Mario:** *Italien im Weltkrieg* (Edizioni Roma anno XV, Roma, 1937)
- **Cassels, Lavender:** *Der Erzherzog und sein Mörder. Sarajevo, 28. Juni 1914.* (Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1988)
- **Conrad von Hötzendorf, Franz:** *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. I–V* (Rikola, Wien–Leipzig–München, 1921–1925)
- **Conrad von Hötzendorf, Franz:** *Private Aufzeichnungen. Erste Veröffentlichungen aus den Papieren des k.u.k. Generalstabs-Chefs* (kiadja.: Kurt Peball, Amalthea, Wien–München, 1977)
- **Cooper, Duff A.:** *A nyugati hadszíntér* (Singer – Wolfner, Budapest, 1938)
- **Corni, Gustavo:** *Die Bevölkerung von Venetien unter der österreichisch-ungarischen Besetzung 1917/18. Ein „Versäumnis“ der Geschichtsschreibung* (In: Zeitgeschichte 17. Jg. Heft. 7/8., Wien, 1990)

- Cramon, August von Fleck, Paul: *Deutschlands Schicksalsbund mit Österreich–Ungarn. Von Conrad von Hötzendorf zu Kaiser Karl* (Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1932)
- Cromwell, Richard S.: *Russia's Collapse in World War I: The military and economic Impact on the Central Powers* (In: East European Quarterly VII. Nr. 3., ?, 1973)
- Czékus Zoltán: *Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme* (Stádium, Budapest, 1930)
- Czernin, Ottokar von: *Im Weltkrieg* (Ullstein, Berlin–Wien, 1919)
- Csanádi Norbert – Nagyvárad Sándor – Winkler László: *A magyar repülés története* (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1977)
- Csonkaréti Károly: *Hadihajók a Dunán* (Zrínyi, Budapest, 1980)
- Csonkaréti Károly – Benczúr László: *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunafлотillájától a magyar királyi honvéd Folyamérőkhöz (1870–1945)* (Zrínyi, Budapest, 1991)
- Deák István: *The Social and Psychological Consequences of the Disintegration of Austria–Hungary in 1918* (In: Österreichische Osthefte, 22. Jg., Wien, 1980)
- Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918* (Gondolat, Budapest, 1993)
- Deseő Lajos: *Az 1914–17. évi osztrák–magyar–orosz háború* (Könyv és Lapkiadó Vállalat, Debrecen, 1925)
- Diószegi István: *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája* (Kossuth, Budapest, 1987)
- Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939* (MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994)
- Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok* (Gondolat, Budapest, 1984)
- Diószegi István: *Hungarians in the Ballhausplatz. Studies on the Austro–Hungarian common foreign policy* (Corvina, Budapest, 1983)
- Diplomáciai ügyiratok Ausztria–Magyarországnak Romániához való viszonyáról (Athenaeum, Budapest, 1916)
- East Central European society in World War I. (szerk.: Király K. Béla – Dreisziger F. Nándor, /War and society in East Central Europe -XIX./ Columbia University Press, New York, 1985)
- Ehnl, Maximilian: *Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensorganisation, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914.* (Ergänzungsheft 9. zum „Österreich–Ungarns letzter Krieg“, Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien, 1934)
- Eisterer, Klaus – Steininger, Rolf: *Tirol und der Erste Weltkrieg* (Österreichischer Studien Verlag, Innsbruck–Wien, 1995)
- Az első világháború és a forradalmak képei (Farkas Márton – Józsa Antal, Európa, Budapest, 1977)
- Eötvényi Olivér: *Ferenc Ferdinánd* (reprint, Akadémiai, Budapest, 1991)
- Essays on World War I. Origins and prisoners of war (szerk.: Samuel R. Williamson – Peter Pastor, /War and society in East Central Europe -V./, Columbia University Press, New York, 1983)
- Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában* (Akadémiai, Budapest, 1969)
- Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása* (Minerva – Atlantisz, Budapest, 1990)
- Fellner, Fritz: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen, 1882–1919* (Verlag für Geschichte und Politik, München–Wien; Oldenbourg, München, 1994)
- A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918 (szerk. de Sgardelli Caesar, Athenaeum, Budapest, 1940)
- Felszeghy Béla: *Hadművelési területek közigazgatása* (Ráth, Budapest, 1918)
- Felszeghy Ediltrud: *A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon* (szerző, Budapest, 1938)
- Fiala, Peter: *Die letzte Offensive Altösterreichs. Führungsprobleme und Führerverantwortlichkeit*

bei der österreichisch-ungarischen Offensive in Venetien, Juni 1918 (Harald Boldt, Boppard am Rhein, 1967)

- **Fischer, Fritz:** *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18* (Europäische, Düsseldorf, 1967)
- **Foch, Ferdinand:** *Erinnerungen. Von der Marneschlacht bis zur Ruhr* (Aretz, Dresden, 1929)
- **Fogarassy László:** *A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 109., Akadémiai, Budapest, 1988)
- **Fogarassy László:** *A nyugat-magyarországi kérdés katonai története* (Soproni Szemle, 1971/4.)
- **Fogarassy László:** *A Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában* (Damjanich Múzeum, Szolnok, 1984)
- **Forstner, Franz:** *Przemysl: Österreich–Ungarns bedeutendste Festung* (Bundesverlag, Wien, 1987)
- **Führ, Christoph:** *Das k.u.k. AOK und die Innenpolitik in Österreich 1914–1918* (Böhlau Nachfolger, Wien–Graz–Köln, 1968)
- **Gabányi János:** *A világháború története az összeomlástól a békekötésig I-II* (szerző, Budapest, 1934)
- **Galántai József:** *Az első világháború* (Gondolat, Budapest, 1988, 2. kiadás)
- **Galántai József:** *A háborús állam. A „kivételes hatalom” kodifikálása és alkalmazása 1914–16-ban* (In: A magyarországi polgári államrendszerek, szerk.: Pölöskei Ferenc, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981)
- **Galántai József:** *A Habsburg-monarchia alkonya* (Kossuth, Budapest, 1985)
- **Galántai József:** *Magyarország az első világháborúban 1914–1918* (Akadémiai, Budapest, 1974)
- **Garami Ernő:** *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok* (Pegazus, Leipzig–Wien, 1922)
- **Gasparovich László:** *Csata az Adrián* (Gemini – Budapest Kiadó, Budapest, 1998)
- **Geöcze Bertalan:** *A przemysli tragédia* (Pesti, Budapest, 1922)
- **Gerő András:** *Ferenc József, a magyarok királya* (Novotrade Rt., Zalaegerszeg, 1988)
- **Giesl, Wladimir:** *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient* (Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1927)
- **Gilbert, Martin:** *First World War* (Weidenfeld and Nicolson, London, 1994)
- **Gilbert, Martin:** *The Routledge Atlas of the First World War* (Routledge, London, 1994)
- **Glaive von Horstenau, Edmund:** *Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreich–Ungarns und das Werdender Nachfolgerstaaten* (Amalthea, Zürich, 1929)
- **Gonda Imre:** *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren (1916–1918)* (Akadémiai, Budapest, 1977)
- **Gottl, Jenő – Mojzer László:** *Hadsergünk ellátása a világháborúban (1914–1918). Különös tekintettel a hadra kelt sereg élelmezésére I-III* (Csáthy, Budapest–Debrecen, 193?)
- **Gratz Gusztáv:** *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918 I-II* (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934)
- **Gratz Gusztáv:** *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920* (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935)
- **Gratz, Gustav – Schüller, Richard:** *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich–Ungarns* (Hölder – Pichler – Tempsky, Wien, 1990)
- **Groehler, Olaf:** *A légi háborúk története 1910–1980* (Zrínyi, Budapest, 1983, 2. kiadás)
- **Grosz, Peter M.:** *Austro–Hungarian army aircraft of World War One* (Flyng Machines Press, Mountain View, 1993)
- **Gundolf, Hubert:** *Um Österreich! Schlachten unter Habsburgs Krone* (Stocker, Graz, 1995)
- **Győri Lajos:** *A császári és királyi haditengerészet békében és háborúban* (Nagy Károly és Társai Grafikai Műintézete, Debrecen, 1935)
- *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye I-VII* (M.Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1915–1918)
- *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V. Die Bewaffnete Macht* (összeáll.: Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987)
- *Hadifogoly magyarok története I-II* (szerk.: Baja Benedek – Lukinich Imre, Athenaeum, Budapest, 1930)
- *Hadtudományi Lexikon I-II* (főszerk.: Szabó József, Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995)

- **Hajdú Tibor:** *Károlyi Mihály. Politikai életrajz* (Kossuth, Budapest, 1978)
- **Hajdú Tibor:** *A Magyarországi Tanácsköztársaság* (Kossuth, Budapest, 1969)
- **Halpern, Paul G.:** *A Naval History of World War I*. (Naval Institute Press, Annapolis, 1995)
- **Hammer, ...:** *Das Gerät der Gebirgsartillerie vor, in und nach dem Weltkrieg* (Bernhard & Graefe, Berlin, 1943)
- **Hans Josef:** *Zum Waffenstillstand von Villa Giusti 1918* (Verfasser, Klagenfurt, 1964)
- **Hanslian, R. – Bergendorff, F.:** *Der chemische Krieg. Gasangriff, Gasabwehr und Raucherzeugung* (Mittler und Sohn, Berlin, 1924)
- **Hantsch, Hugo:** *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann I-II* (Styria, Graz, 1963)
- **Haselsteiner, Horst – Plaschka, Richard Georg – Suppan, Arnold:** *Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918 I-II* (Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1974)
- **Hauke, Erwin – Schroeder, Walter – Tötschinger, Bernhard:** *Die Flugzeuge der k.u.k. Luftfahrtruppe und Seeflieger 1914–1918* (Weishaupt, Graz, 1988)
- **Heiszler Vilmos:** *Az osztrák katonai vezetés és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1882 között* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 105., Akadémiai, Budapest, 1984)
- **Helferich, Karl:** *Der Weltkrieg I-III* (? , Berlin, 1919)
- **Hindenburg, Paul von:** *Aus meinem Leben* (Hirzel, Leipzig, 1929)
- **Hoen, Max:** *Der Werdegang der österreichischen Landwehr* (? , Wien, 1934)
- **Hofmann, Oskar – Hubka, Gustav von:** *Der Militär–Maria Theresien Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918* (Verlag „Militärwissenschaftliche Mitteilungen“, Wien, 1943)
- **Holler, Gerd:** *Franz Ferdinand von Österreich Este* (Ueberreuter, Wien–Heidelberg, 1982)
- **Horánszky Lajos:** *Tisza István és kora I-II* (Reprint Tellér, Budapest, 1994)
- **Horthy Miklós:** *Emlékirataim* (Európa–História, Budapest, 1990)
- **Horváth Jenő:** *A Milleniumtól Trianonig* (Szent István Társulat, Budapest, 1938)
- **Hronsky, Marián:** *Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig* (Honvéd Hagyományörző Egyesület, Budapest, 1993)
- **Hungarians and Their Neighbours in Modern Times 1867–1950** (szerk.: Glatz Ferenc, /East European monographs 419./, Columbia University Press, New York, 1995)
- **Ihrig Károly:** *Világháború és világgazdaság* (Stephaneum, Budapest, 1924)
- **Jakabffy Imre:** *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez 1942* (Teleki László Alapítvány Könyvtára, Budapest, 1994)
- **Jászi Oszkár:** *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* (Új Magyarország RT., Budapest, 1918)
- **Jászi Oszkár:** *Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai* (Magyar Hírlap Könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989)
- **Jeřábek, Rudolf:** *Potiorek. General im Schatten von Sarajevo* (Styria, Graz–Wien–Köln, 1991)
- **Joll, James:** *The Origins of the First World War* (Longman, London–New York, 1992, 2. kiadás)
- **Józsa György Gábor:** *Ferenc József zászlai alatt (1848–1914)* (Corvina, Budapest, 1990)
- **József főherceg:** *A világháború amilyennek én láttam I-VII* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1926–1934)
- **Julier Ferenc:** *1914–1918. A világháború magyar szemmel* (Magyar Szemle, Budapest, 1933)
- **Jung, Peter:** *Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich–Ungarn im Vorderen Orient 1915–1918* (Styria, Graz–Wien–Köln, 1992)
- **Kaiser Karl I.:** *Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente* (Erich Feigl – Amalthea, Wien–München, 1984)
- **Kaltenegger, Roland:** *Das Deutsche Alpenkorps im Ersten Weltkrieg. Von den Dolomiten nach Verdun. Von den Karpaten zum Isonzo* (Leopold Stocker Verlag, Stuttgart, 1995)
- **Kann, Robert:** *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie* (Böhlau Nachfolger, Graz–Wien–Köln, 1964)

- **Kann, Robert:** *Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich–Ungarns im Ersten Weltkrieg* (Österreich Archiv, Wien, 1966)
- **Kennedy, Paul:** *A nagyhatalmak tündöklése és bukása* (Akadémiai, Budapest, 1992)
- **Kéri Kálmán:** *Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban* (In: Hadtörténelmi Közlemények, 1985/2. szám, Budapest, 225–294.p.)
- **Kissinger, Henry:** *Diplomácia* (Paners – McGraw – Hill – Grafo, Budapest, 1996)
- **Kiszling, Rudolf:** *Erherzog Franz Ferdinand* (Bernhard & Graefe – Böhlaus Nachfolger, Wien–Graz–Köln, 1953)
- **Kiszling, Rudolf:** *Die hohe Führung der Heere Habsburg im Ersten Weltkrieg* (Bundesministerium für Landesverteidigung Büro für Wehrpolitik, Wien, 197?)
- **Kiszling, Rudolf:** *Österreich–Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg* (Stiasny, Graz, 1958)
- **Klavora, Vasja:** *Schritte im Nebel. Die Isonzofront – Karfreit /Kobarid–Tolmein/ Tolmin 1915–1917* (Hermagoras, Klagenfurt–Ljubljana–Wien, 1995)
- *Köztes-Európa 1763–1993* (összeáll.: Pándi Lajos, Osiris–Századvég, Budapest, 1995)
- **Kozma Miklós:** *Az összeomlás 1918–1919* (Athenaeum, Budapest, 1933)
- **Kozma Miklós:** *Egy csapattiszt naplója 1914–1918* (Révai, Budapest, 1931)
- **Kratochvil Károly:** *A Székely Hadosztály* (Székely Hadosztály Egyesület, Budapest, 1938)
- **Krauss, Alfred:** *Das Wunder von Karfreit, im besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento* (Lehmann, München, 1926)
- **Krauss, Alfred:** *Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg* (Lehmann, München, 1920)
- *Der Krieg zur See 1914–18 I–XVI* (Mittler und Sohn, Berlin, 1920–1935)
- **Krobatin, Alexander Freiherr von:** *Aus meinen Erinnerungen an den Kaiser* (In: Erinnerungen an Franz Joseph I. Kaiser von Österreich, apostolischer König von Ungarn, kiadja: Eduard Ritter von Steinitz, Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1931)
- **Kuhl, Hermann von:** *Der Weltkrieg im Urteil unserer Feinde* (Mittler, Berlin, 1922)
- *Küzdelmeim. Windischgraetz Lajos herceg naplójegyzetei* (Szerző kiadása. é.n.)
- **Lajos Iván:** *IV. Károly élete és politikája* (Egyetemi Nyomda, Pécs, 1935)
- **Laky Dezső:** *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kára* (Akadémiai, Budapest, 1923)
- **Landwehr, Ottokar von Pragenau:** *Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/18* (Amalthea, Zürich–Leipzig–Wien, 1931)
- **Lehár, Anton:** *Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921* (Oldenburg, München, 1973)
- **Lengyel István:** *A breszt-litovszki béketárgyalások* (Kossuth, Budapest, 1975)
- **Leppa, Konrad:** *General der Infanterie Alfred Krauss. Ein Vorbild für Volk und Heer. I. F.* (Lehmanns, München, 1932)
- **Lichem, Heinz von:** *Krieg in den Alpen, 1915–1918 I–III.* (Weltbild, Augsburg, 1993)
- **Linke, Horst, Günther:** *Das zarische Russland und der Erste Weltkrieg. Diplomatie und Kriegsziele 1914–1917* (Wilhelm Fink Verlag, München, 1982)
- **Linnenkohl, Hans:** *Vom Einzelschuss zur Feuerwalze. Der Wettlauf zwischen Technik und Taktik im Ersten Weltkrieg* (Bernhard & Graefe, Koblenz, 1990)
- **Liptai Ervin:** *A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919* (Zrínyi, Budapest, 1960)
- **Lucas, James:** *Austro–Hungarian Infantry 1914–1918* (Almark, London, 1973)
- **Lucas, James:** *Fighting troops of the Austro–Hungarian army, 1868–1914* (Hippocrene Books, New York–Tunbridge Wells, 1987)
- **Ludendorff, Erich:** *Kriegführung und Politik* (Mittler und Sohn, Berlin, 1922)
- **Ludendorff, Erich:** *Meine Kriegserinnerungen* (Mittler und Sohn, Berlin, 1919)
- **Ludendorff, Erich:** *Mein militärische Werdegang* (Ludendorff's Verlag, München, 1934)
- **Mack, Karlheinz – Plaschka, Richard Georg:** *Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammen-*

- bruch und Neuorientierung im Donauraum* (Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1970)
- *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katonák története* (szerk.: Dorombay József – Reé László, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, Budapest, 193?)
 - *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története* (szerk.: Ajtay Endre – Péczely László – Reé László, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, Budapest, 1936)
 - *A Magyar Királyi Honvédtudomány Akadémia története* (szerk.: Bachó László, Ludovika Akadémia, Budapest, 1930)
 - *A magyar királyi honvédség története 1868–1918* (szerk.: Berkó István, M.Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1928)
 - *Magyar minisztertanácsok jegyzőkönyvei az első világháború korából 1914–1918* (összeáll.: Iványi Emma, Akadémiai, Budapest, 1960)
 - *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban* (szerk.: Jacobi Ágost, Közlekedési Nyomda, Budapest, 1938)
 - *A magyar tüzér. A magyar tüzérség története* (szerk.: Felszeghy Ferenc – Reé László, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, Budapest, 1938)
 - *Magyarország hadtörténete-II.* (főszerk.: Lipai Ervin, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1985)
 - *Magyarország a XX. században-I.* (főszerk.: Kollega Tarsoly István, Révai Új Lexikona-I., Babits Kiadó, Szekszárd, 1996)
 - *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990* (szerk.: Dús Ágnes – Izsák Lajos, Cégér, Budapest, 1993)
 - *Mărdărescu, Gheorghe: Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918–1919)* (Cartea Românească, Bukarest, 1922)
 - *Martinetz, Dieter: Der Gaskrieg 1914/18* (Bernhard & Graefe, Bonn, 1996)
 - *Masaryk, Tomáš Garrigue: A világforradalom 1914–1918* (Európa, Budapest, 1990)
 - *Mészáros Károly: Horthy és Teleki 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon* (Nesztor, Budapest, 1992)
 - *Miskolczy, Julius: Ungarn in der Habsburger-Monarchie* (Herold, Wien–München, 1959)
 - *Mörz de Paula, Kurt: Der österreichisch-ungarische Befestigungsbau, 1820–1914* (Stöhr, Wien, 1995)
 - *Muther, Alfred: Das Gerät der leichten Artillerie vor, in und nach dem Weltkrieg I-II* (Bernhard & Graefe, Berlin, 1925–1929)
 - *A Nagy Háború írásban és képen I-VII* (szerk.: Lándor Tivadar, Athenaeum, Budapest, é.n.)
 - *Nagy József: IV. Károly. Az utolsó magyar király* (Göncöl, Budapest, 1995)
 - *Nagy Vilmos, nagybacsoni: A Románia elleni hadjárat 1916–1917 I-II* (Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1922)
 - *Nagy Vilmos, nagybacsoni: Az 1914. évi szerbiai hadjárat I-III* (szerző, Budapest, 1930–1935)
 - *Nagy Vilmos, nagybacsoni: Szerbia meghódítása. Események a Balkánon 1915–1918* (szerző kiadása, Budapest, 1929)
 - *Nagyváradai Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből* (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986)
 - *Nemzetközi szerződések 1918–1945* (összeáll.: Halmosy Dénes, Közgazdasági és Jogi Kiadó – Gondolat, Budapest, 1983)
 - *Neulen, Hans Werner: Adler und Halbmond. Das deutsch-türkische Bündnis 1914–1918* (Ullstein, Frankfurt am Main–Berlin, 1994)
 - *Nyékhegyi Ferenc: A Díaz-féle fegyverszüneti szerződés* (Táltos, Budapest, 1922)
 - *O’ Connor, Martin: Air Aces of the Austro-Hungarian Empire, 1914–1918* (Flyng Machines Press, Mountain View, 1994)
 - *Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921* (Gordiusz, Győr, 1990)
 - *Ormos Mária: Padovától Trianonig. 1918–1920* (Kossuth, Budapest, 1984, 2. kiadás)
 - *Österreich am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (kiadja: Institut für Österreichkunde, Stiasny Verlag, Graz–Wien, 1964)

- **Österreich–Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914.** *Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äussern I–IX* (összeáll.: Ludwig Bittner – Hans Uebersberger, Österreichischer Bundesverlag, Wien–Leipzig, 1930)
- **Der österreich-ungarische Krieg** (összeáll.: Max Hoen – Josef Möltzger, /Der Grosse Krieg 1914–1918, kiadja: Max Schwarte, Bd. 5./, Barth, Leipzig, 1922)
- **Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918 I–VII. és Regisztr-kötet és Kiegészítő füzetek /Ergänzungshefte/ I–X.** (kiadja: Österreichischen Bundesministerium für Heerwesen und vom Kriegsarchiv, Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien, 1930–1938)
- **Paléologue, Maurice:** *A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciaország nagyköveteinek naplójából* (Európa, Budapest, 1982)
- **Papp Dezső:** *Magyar szociálpolitika a világháborúban* (? , Budapest, 1922)
- **Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula:** *Légi háború Magyarország felett-I.* (Zrínyi, Budapest, 1992)
- **Peerz, Rudolf:** *Feldmarschall Baron Kövess* (Blätter in Laibach, Wien, 1922)
- **Perlaki Lajos:** *I. Ferenc József* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938)
- **Peter, Ernst:** *Die k.u.k. Luftschiffer – und Fliegertruppe Österreich–Ungarns 1794–1919* (Motorbuch, Stuttgart, 1981)
- **Pethő Sándor:** *Világostól Trianonig* (Enciklopédia, Budapest, 1925)
- **Pitsch, Erwin:** *Italiens Griff über die Alpen. Die Fliegerangriffe auf Wien und Tirol im 1. Weltkrieg* (Karolinger, Wien–Leipzig, 1995)
- **Pölöskei Ferenc:** *Tisza István* (Gondolat, Budapest, 1985)
Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918) (összeáll. és a bevezető tanulmányt írta: Komjáthy Miklós, Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II., Quellenpublikationen 10., Akadémiai, Budapest, 1966)
- **Raffay Ernő:** *Erdély 1918–1919-ben* (Magvető, Budapest, 1987)
- **Raffay Ernő:** *Trianon titkai* (Tornado Dannenija, Budapest, 1990)
- **Rácz Jenő:** *A marnei csata* (szerző, Budapest, 1921)
- **Rauchensteiner, Manfred:** *Der Tod des Doppeladlers. Österreich–Ungarn und der Erste Weltkrieg* (Styria, Graz–Wien–Köln, 1994, 2. kiadás)
- **Regele, Oskar:** *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918* (Herold, Wien–München, 1955)
- **Regele, Oskar:** *Generalstabschefs aus vier Jahrhunderten (1529–1918)* (Herold, Wien–München, 1955)
- **Regele, Oskar:** *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I. – Generaloberst Arz von Straussenburg* (Herold, Wien–München, 1967)
- **Revolutions and interventions in Hungary and its neighbour states 1918–1919** (szerk.: Peter Pastor, /War and society in East Central Europe–XX./ Columbia University Press, New York, 1988)
- **Riedl Lajos:** *A cs. és kir. VI. hadtest a gorlicei áttörési csatában 1915. május 2-án* (Stephaneum, Budapest, 1928)
- **Rothenberg, Gunther E.:** *The army of Francis Joseph* (Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1976)
- **Romsics Ignác:** *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben* (Akadémiai, Budapest, 1981)
- **Romsics Ignác:** *Magyarország története a XX. században* (Osiris, Budapest, 1999)
- **Rubint Dezső:** *Az összeomlás 1918* (Globus, Budapest, 1922)
- **Ságvári György:** *Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének egyenruházata a hadszervezet tükrében az első világháború előestéjén* (kandidátusi értekezés, Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 1994)
- **Schaumann, Walther – Schubert, Peter:** *Isonzo, 1915–1917. Krieg ohne Wiederkehr* (Ghedina e Tassoti, Bassano del Grappa, 1993)
- **Schenk, Manfred:** *Historischer Atlas Österreich* (Brandstätter, Wien, 1994)
- **Schirmer, Hermann:** *Das Gerät der schweren Artillerie vor, in und nach dem Weltkrieg* (Bernhard & Graefe, Berlin, 1937)

- Schreiber, Georg: *Des Kaisers Reiterei. Österreichische Kavallerie in vier Jahrhunderten* (F. Speidel, Wien, 1967)
- Schwarz Müller, Theo: *Zwischen Kaiser und „Führer“. Generalfeldmarschall August von Mackensen. Eine politische Biographie* (Ferdinand Schöningh GmbH, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1997, 3. kiadás)
- Siklós András: *A Habsburg-birodalom felbomlása 1918. A magyarországi forradalom* (Kossuth, Budapest, 1987)
- Sked, Alan: *Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreiches* (Siedler, Berlin, 1993)
- Sokol, Hans Hugo: *Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–18* (Amalthea, Zürich–Leipzig–Wien, 1933)
- Somogyi Éva: *Ferenc József* (Gondolat, Budapest, 1989)
- Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906)* (História Könyvtár, Monográfiák 8., MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996)
- Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921* (Akadémiai, Budapest, 1971)
- Spáczay Hedvig: *A honvédelmi minisztérium szervezete és hatásköre 1867–1918* (In: Levéltári Szemle, 1970/2. szám, Budapest, 273–309.p.)
- Spielberger, Walter J.: *Kraftfahrzeuge und Panzer des österreichischen Heeres 1896 bis heute* (Motorbuch, Stuttgart, 1976)
- Stegemann, Hermann: *Der grosse Krieg 1914–1918 I–V. (?)*, Leipzig, 1922)
- Steiner, Jörg C.: *Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie* (Edition S. und H., Vienna, 1992)
- Steiner, Jörg C.: *Schematismus der Generäle und Obersten der k.u.k. Armee. Stand 31. Dezember 1918* (Edition S und H., Vienna, 1992)
- Steiner, Jörg C. – Ortner, Mario Christian: *Uniformen Handbuch. Der gesamten Bewaffnete Macht* (Edition S und H., Vienna, 1993)
- Stone, Norman: *The Eastern Front 1914–1917* (Hodder and Stoughton, London–Sydney–Auckland–Toronto, 1975)
- Storz, Dieter: *Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg* (Verlag E. S. Mittler & Sohn GmbH, Herford–Berlin–Bonn, 1992)
- Stromfeld Aurél: *Hadseregszervezés* (Pallas, Budapest, 1911)
- Szabó Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–18)* (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 79., Akadémiai, Budapest, 1976)
- Szabó László: *A műszaki csapatok fejlődése az első világháború végéig* (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművészet Története Tanszék, Budapest, 1964)
- Szabó László: *A nagy temető (Przemysł ostroma 1914–1915)* (Kossuth, Budapest, 1982)
- Szabó László: *Doberdo, Isonzo, Tirol* (Kossuth, Budapest, 1980, 2. kiadás)
- Szabó László: *Mi okozta az összeomlást és a forradalmakat?* (Athenaeum, Budapest, 1922)
- Szabó László: *Piave 1918* (Kossuth, Budapest, 1986)
- Szanati József: *A tábori tüzérség az első és a második világháborúban* (Zrínyi, Budapest, 1984)
- Szauter Lajos: *Az első világháború ellátási gondjairól* (In: Hadtörténelmi Közlemények 1985/4. szám, Budapest, 802–825. p.)
- Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934, 2. kiadás)
- Szendé Zoltán: *A magyar katasztrófa 1918–19* (Madách, Budapest, 1933)
- Szijj Jolán: *A cs. és kir. Hadsereg főparancsnokság – AOK – hivataltörténete 1914–1918* (Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 1993/I.)
- Szokolay Katalin: *Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az I. világháború idején* (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 42., Akadémiai, Budapest, 1967)
- Szerényi József – Ladányi Jenő: *A magyar ipar a világháborúban* (Franklin, Budapest, 1933)
- Szurmay Sándor, uzsoki: *A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a háborúból* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940)

- **Szüts Emil:** *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság* (Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1991)
- **Terraine, John:** *The western front 1914–1918* (Lippincott, New York–Philadelphia, 1965)
- *The crucial decade: East Central European society and national defense, 1859–1870* (szerk. Király K. Béla, /War and Society in East central Europe/, Columbia University Press, New York, 1984)
- *The European Powers in the First World War. An Encyclopedia* (szerk. Spencer C. Tucker, Garland Publishing Inc., New York–London, 1996)
- *The Habsburg Empire in World War I. Essays on the Intellectual, military, political and economic aspects of the Habsburg War effort* (szerk.: Robert A. Kann – Király K. Béla – Paula S. Fichtner, /East European Monographs 23./ Boulder, New York, 1976)
- **Tlaskal, Ludwig von – Keil, Rudolf – Beranek, Friedrich:** *Die Entwicklung des Militär-Kraftfahrwesens in Österreich vom März 1898 bis März 1938. Geschichte der österreichischen Kraftfahrzeugformationen* (ÖAMTC, Wien, 1960)
- *Total War and peacemaking. A case study on Trianon* (szerk.: Király K. Béla – Pásztor Péter – Ivan Sanders, /War and society in East Central Europe-VI./, Columbia University Press, New York, 1982)
- *Trianon and East Central Europe. Antecedents and repercussions* (szerk.: Király K. Béla – Veszprémy László, /War and society in East Central Europe-XXXII./, Columbia University Press, New York, 1995)
- **Tunstall, Graydon A.:** *Planning for war against Russia and Serbia. Austro–Hungarian and German military strategies 1871–1914* (/War and society in East Central Europe-XXXI./, Columbia University Press, New York, 1993)
- **Urbański, August von:** *Conrad von Hötzendorf. Soldat und Mensch* (Moser, Leipzig–Wien, 1938)
- **Vargyai Gyula:** *A Monarchia által megszállt területek katonai közigazgatása az első világháborúban* (In: Jogtörténeti tanulmányok-II., Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1968)
- **Vermes Gábor:** *Tisza István* (Századvég, Budapest, 1994)
- *A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére I–X* (szerk. és kiadja: M.Kir. Hadilevéltár, Stádium, Budapest, 1928–1942)
- *A világháború kézikönyve 1914–1918* (összeál.: de Sgardelli Caesar, Lloyd, Budapest, 1935)
- *A világháború története* (szerk.: Pilch Jenő, Franklin Társulat, Budapest, é.n., de 1926 után)
- **Wagner, Anton:** *Der Erste Weltkrieg. Ein Blick zurück* (Verlag Carl Ueberreuter, Wien, 1981)
- **Wegs, Robert J.:** *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918* (Schendt, Wien, 1979)
- *Weltwende 1917. Monarchie, Weltrevolution, Demokratie* (Für die Ranke Gesellschaft, Vereinigung für Geschichte im öffentlichen Leben, Rössler – Musterschmidt, Göttingen, 1965)
- **Widischgraetz, Ludwig:** *Helden und Halunken. Selbsterlebte Weltgeschichte 1899–1964* (Wilhelm Frick Verlag, Wien–München–Zürich, 1965)
- **Williamson, Samuel R.:** *Austria–Hungary and the Origins of the First World War* (McMillan, Basingstock, 1991)
- **Winkler, Wilhelm:** *Die Totenverluste der Österreich–Ungarischen Monarchie nach Nationalitäten. Die Altersgliederung der Toten. Ausblicke in die Zukunft* (Seidel, Wien, 1919)
- **Wolfgang, Uwe-Friedrich:** *Bulgarien und die Mächte 1913–15* (Franz Steiner, Stuttgart, 1985)
- **Wulff, Olaf:** *Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914–18* (Madách, Budapest, 1920)
- **Würthle, Friedrich:** *Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914* (Molden, Wien–München–Zürich, 1975)
- **Zsiga Tibor:** *Horthy ellen, a királyért* (Gondolat, Budapest, 1989)
- **Zsigmondi László:** *Az 1916. évi Brussilow offenzíva* (Ludovika Akadémia, Budapest, 1932)

• BT

TÁRGYKÖRMENTATÓ

a szócikkek végén található sorszám alapján

Általános politika; dokumentumok, egyezmények, szerződések:

- *általános politika*: 52-53., 111-112., 188., 190., 217-218., 409., 461., 497-500., 633., 707., 729., 803., 820., 822., 836., 854., 880., 1008., 1014., 1027., 1037., 1064., 1109., 1134-1135., 1152., 1164., 1178., 1257., 1429., 1432., 1449., 1510.
- *általános politikai dokumentumok*: 88., 92., 104., 138., 149., 178., 187., 213-215., 219., 239., 260., 293., 397., 418., 473., 509., 617., 681., 703., 718., 733., 850., 965., 974-975. 997., 1060., 1223-1224., 1338., 1352., 1361., 1375-1376., 1424., 1436., 1457., 1499., 1509., 1525-1528., 1556-1557., 1599., 1623., 1659.
- *békeszerződések, fegyverszünetek, demarkációs vonalak*: 62., 106., 118., 169., 184-186., 220., 226., 362., 398., 722., 912., 940., 973., 1121., 1123., 1181., 1219., 1351., 1384., 1548-1551., 1603-1604., 1623., 1635.
- *béketapogatódzások*: 49., 51., 55-56., 68-69., 113., 123., 194-195., 475., 816., 860., 881-882., 1051., 1393., 1415-1416., 1634., 1643-1647., 1660.
- *általános dokumentumok („papirológia”)*: 86., 139., 162., 320-321., 365., 467., 476., 628., 631., 764., 781., 782., 817., 1050., 1095-1096., 1131., 1225-1226., 1341-1342., 1353., 1458., 1478.

Egyházak, egyházi személyiségek: 97., 120., 122., 142., 246., 310-311., 347., 389., 444., 455., 708., 757-758., 775., 804., 826., 977., 1055., 1144., 1212., 1246., 1260., 1268., 1400., 1468., 1476-1477., 1549., 1570., 1652., 1663.

Elméletek, eszmék, eszmeáramlatok, elméleti kategóriák: 284., 288., 319., 437., 694., 700., 707., 869., 879., 923-924., 1355., 1410., 1425., 1536., 1547., 1611-1612.

(Elméleti) katonai fogalmak:

- *hadműveleti-földrajzi fogalmak*: 65., 233., 263., 323., 356., 406-407., 424., 558., 584., 586., 627., 640-641., 1042., 1208., 1314., 1654.
- *harc módok, harcbiztosítási módok*: 15., 19., 25., 76., 232., 283., 316., 348., 367., 426., 457., 471., 483., 503., 553., 630., 660., 688., 782., 844., 848., 899., 910., 915., 925., 931., 980., 1078., 1085., 1088., 1098., 1242., 1249., 1269., 1484., 1513., 1560-1561., 1563., 1583., 1589., 1591., 1596.
- *általános, egyéb*: 31., 36-37., 39., 61., 110., 144., 256., 408., 484., 516., 554., 556., 573., 770., 791., 935., 1079., 1281., 1433., 1488., 1536., 1606-1607., 1663.

Emberveszteségek, hadifogság, migráció, demográfia: 325-326., 335., 506-520., 537-538., 681., 695., 794-796., 825., 833., 1048., 1120., 1148., 1408., 1612.

Fegyverek, harceszközök, felszerelések:

- *gyalogosági, tüzérségi és egyéb*: 13-14., 16., 18., 440., 450., 458., 815., 909., 913., 932-934., 984., 1196., 1222., 1254-1255., 1322., 1467., 1537., 1562.
- *harcjárművek, harckocsik*: 1., 196., 201., 224., 392-394., 629., 968., 1035., 1075., 1186-1195., 1197., 1258., 1270., 1350., 1369., 1488., 1609.
- *járművek*: 1154.
- *repülőgépek*: 152-154., 368-370., 1291-1294., 1578-1580., 1657.
- *hadihajók*: 287., 398., 523-524., 624.
- *felszerelések*: 278., 280-281., 315., 377., 433., 525., 1086., 1235., 1323., 1404.

Gazdaság, gazdasági szervezetek, pénzügyek: 32., 73., 77., 111., 253., 265., 269., 357-358., 474., 501., 515., 521., 526-527., 532., 534-535., 544., 551., 555., 663., 693., 716-717., 723-724., 776., 878., 983., 1009., 1028., 1122., 1129., 1156-1157., 1163., 1187-1194., 1199., 1205-1206., 1239., 1292-1294., 1550., 1581., 1588., 1597., 1638.

Hadszínterek, hadműveletek, harcok, katonai műveletek:

- *nyugati front:* 12., 54., 59., 72., 199., 635., 956., 976., 1036., 1104-1105., 1124., 1132., 1401., 1601., 1651.
- *olasz front:* 43., 200., 261., 277., 702., 735., 870., 1140., 1218., 1522., 1577., 1619.
- *keleti front:* 3., 93., 176., 271., 428-429., 452-453., 464., 557., 636., 696., 705-706., 752-753., 800., 805., 810., 839., 870., 886., 939., 946., 948., 959., 967., 972., 980., 986., 1044-1045., 1251., 1319., 1340., 1490., 1566., 1574-1575.
- *balkáni front:* 22., 95., 117., 273., 290., 982., 1072., 1241., 1445-1446.
- *román front:* 132., 167., 275., 332-333., 648., 671., 750-751., 1000., 1038., 1068-1069., 1094., 1166., 1210., 1328-1332., 1437.
- *európán kívüli frontok:* 248., 430., 1143., 1149., 1540.
- *haditengerészeti:* 8., 248., 286., 291., 343., 415., 715., 1138., 1172-1173., 1230., 1394., 1439., 1501-1503., 1656.
- *légi:* 107., 150-151., 918., 1285., 1295-1305.
- *egyéb:* 10., 66., 94., 96., 110., 160., 179., 191., 206., 222., 342., 380., 696., 818., 890., 940., 946., 990., 1079., 1448.

Jog, jogi kategóriák, törvények: 33., 116., 202., 204-205., 207., 251., 264., 293., 322., 360-361., 364., 372., 436., 496., 501., 506., 513., 528-529., 533., 549., 571., 616., 618., 620., 632., 654., 669., 672., 695., 774., 783., 819., 840., 853., 1041., 1353., 1355-1356., 1381., 1469., 1505., 1568., 1592-1593., 1631.

Jótékonyosság, szociális gondoskodás, caritas, ellátás, egészségügy:

- *jótékonyosság:* 64., 80-83., 331., 335., 371., 382., 469., 476., 493., 495., 510., 512., 522., 535., 740-741., 758., 760-762., 792., 893., 977., 1015., 1117., 1144., 1212., 1326., 1465., 1468., 1571., 1629.
- *egészségügy:* 133., 182-183., 295-298., 434., 468., 511., 531., 572., 574., 655., 764-767., 773., 952., 995., 1046., 1077., 1158., 1378., 1404., 1408., 1471., 1473-1475., 1494., 1629-1630.
- *egyéb:* 282., 318., 492., 502., 515., 530., 775., 863-864., 970., 1034., 1201., 1479., 1481-1482.

Katonai szervezetek:

- *általános:* 26., 41., 87., 133., 230-231., 250., 312., 349., 359., 381., 408., 466., 488., 490., 548., 550., 559., 575., 579., 587., 926., 935., 981., 1001-1002., 1084., 1382., 1428., 1433., 1469., 1480., 1544., 1551., 1558., 1572., 1606-1607., 1625., 1655.
- *haderők (országos):* 46., 115., 148., 172., 416., 489., 536., 676-677., 871., 907-908., 1013., 1103., 1111., 1116., 1139., 1161., 1169., 1286., 1441., 1539., 1551., 1627.
- *osztrák-magyar országos vezető szerv:* 411., 541., 580., 673-675., 678-679., 784., 872., 1112., 1176., 1576., 1605-1606.
- *osztrák-magyar szárazföldi:* 2., 17., 66-67., 250-251., 256., 295-297., 317., 346., 349-350., 381., 412., 439., 466., 511., 514., 517., 550., 552., 559-572., 575-576., 583., 585., 587-613., 632., 644., 651., 654-655., 659., 665., 671-672., 761., 767., 771., 773-774., 777., 785., 801-802., 870., 909., 937., 952., 981., 1002., 1049., 1062., 1080., 1084., 1133., 1158., 1166., 1200., 1320., 1343., 1378., 1382., 1428., 1437., 1469-1470., 1474-1477., 1494., 1521., 1559., 1572., 1582., 1590., 1595., 1598., 1608., 1625., 1655.
- *osztrák-magyar haditengerészeti:* 287., 298., 346., 504., 536-540., 545., 548., 670., 784., 1158., 1500., 1505-1506.

- *osztrák-magyar légi*: 203., 378., 545., 670., 919., 922., 925., 927-929., 1097., 1158., 1209., 1250., 1282., 1285-1286., 1306., 1309-1311.
- *osztrák-magyar katonai közigazgatás*: 40., 587., 777-779., 1511., 1595.
- *Központi Hatalmak*: 20., 24., 42., 148., 258., 505., 546., 559., 577-578., 771., 799., 914., 916-917., 920., 930., 944., 999., 1136-1137., 1166., 1286., 1300., 1307., 1321., 1503-1504., 1539.
- *Antant*: 53., 115., 172., 416., 505., 547-548., 559., 581., 921., 1147., 1284., 1286., 1308., 1312-1313., 1329.
- *egyéb*: 108-109., 426., 614-615., 769., 772., 899., 957., 1007., 1346.

Katonai vezetők, katonaszemélyek:

- *Habsburgok*: 23., 383-384., 422., 656., 719., 725-726., 736., 738-739., 902-903., 951., 963-964., 1058., 1174., 1214., 1261-1262., 1615.
- *osztrák-magyar hadügy- és honvédelmi miniszterek*: 78., 105., 119., 227., 229., 391., 438., 642., 649., 674., 872., 892., 936., 938., 960., 1370., 1372-1374., 1402., 1411., 1417., 1426., 1431., 1466.
- *osztrák-magyar haderő-főparancsnokok és vezérkarfőnökök*: 74., 130., 165., 221., 422., 642., 673., 678., 682., 728., 834., 862., 865., 906., 978., 1089., 1324., 1364-1365., 1399., 1402., 1419., 1606.
- *osztrák-magyar szárazföldi*: 11., 103., 120., 142., 156., 164., 168., 174., 245., 247., 252., 351., 396., 419., 425., 442., 445-446., 491., 626., 643., 652., 755., 821., 887-888., 891., 895-896., 898., 936., 953., 991., 993., 1003., 1128., 1160., 1217., 1229., 1240., 1248., 1253., 1266-1267., 1339., 1362., 1366., 1386., 1418., 1485., 1487., 1494., 1512., 1554., 1612., 1636., 1641., 1650., 1661.
- *osztrák-magyar haditengerészeti és légi*: 28., 103., 128., 147., 328., 541., 634., 645., 661., 682., 756., 797., 827., 845., 985., 992., 1029., 1039., 1127., 1216., 1238., 1281., 1518-1519., 1573., 1649.
- *Központi Hatalmak*: 121., 146., 161., 222-223., 314., 329., 352-353., 431-432., 441., 448., 462., 662., 667., 710., 806., 835., 884., 889., 955., 958., 961-962., 987., 998., 1070., 1073., 1220., 1325., 1368., 1371., 1379., 1405., 1412., 1414., 1483., 1491., 1517., 1533., 1535., 1616., 1648., 1662., 1664.
- *Antant*: 27., 38., 85., 99., 129., 163., 175., 198., 267-268., 285., 399., 413., 465., 619., 621., 721., 730., 828., 855., 971., 1126., 1130., 1211., 1213., 1233., 1244., 1256., 1336., 1363., 1377., 1397., 1423., 1464., 1489., 1622., 1632-1633.

Konferenciák, találkozók, tárgyalások: 49., 68-69., 111., 113., 169., 217-218., 461., 475., 685., 694., 816., 841., 846., 859-860., 876-877., 1392., 1398., 1406-1407., 1416., 1440., 1660.

Kormányok: 5., 127., 135., 137., 171., 212., 341., 405., 421., 658., 691-692., 744-745., 873-875., 878., 942., 1010., 1053., 1171., 1204., 1335., 1390., 1497., 1524., 1621., 1639.

Oktatás, képzés: 45., 180-181., 255., 309., 374-376., 478-479., 542-543., 582., 748., 780., 813., 838., 979., 989., 1243., 1495., 1529-1530.

Magyarország határai és területe: 10., 118., 106., 186., 332., 380., 637-638., 722., 1004-1005., 1016-1017., 1023-1025., 1092., 1134-1135., 1358., 1403., 1492., 1542., 1599., 1623.

Nemzetiségi mozgalmak (az Osztrák-Magyar Monarchia vonatkozásában): 52., 10., 124., 219., 234-236., 238-241., 259-260., 397., 883., 942-947., 965., 1020., 1114., 1327., 1333-1335., 1375-1376., 1422., 1434., 1450-1453., 1455., 1556-1557., 1564., 1566-1567., 1569., 1624.

Pártok, mozgalmak, egyesületek: 48., 57-58., 90., 238., 266., 299., 307-308., 327., 334., 345., 363., 366., 694., 698., 701., 746-747., 759., 798., 811-812., 814., 841., 843., 851., 1006., 1011., 1026., 1047., 1076., 1099., 1113., 1155., 1198., 1334., 1443., 1451., 1453., 1493., 1514., 1532.

Politikusok, személyiségek:

- *Habsburgok*: 387-388., 390., 477., 736.
- *osztrák-magyar állam- és kormányfők, közös külügyminiszterek*: 4., 9., 50., 126., 134., 165., 193., 210., 228., 340., 420., 449., 454., 668., 682., 689-690., 742-743., 837., 852., 873., 905., 1203., 1227., 1263., 1380., 1391., 1420., 1430., 1496., 1523., 1640.
- *osztrák-magyar általában*: 63., 79., 102., 125., 140., 246., 276., 294., 338., 391., 404., 423., 435., 443., 459., 470., 626., 642., 650., 713-714., 731-732., 849., 862., 878., 894., 897., 906., 992., 1184-1185., 1237., 1263., 1362., 1389., 1395., 1409., 1427., 1456., 1461., 1498., 1637.
- *Központi Hatalmak*: 136., 155., 385., 646., 657., 711., 806., 900., 1030., 1052., 1065-1066., 1220., 1259., 1265., 1517., 1614., 1658.
- *Antant*: 75., 85., 91., 143., 157., 166., 170., 177., 208., 211., 216., 225., 386., 447., 451., 460., 463., 472., 680., 684., 697., 709., 737., 809., 847., 911., 969., 994., 1032-1033., 1056-1057., 1059., 1061., 1125., 1145., 1182-1183., 1202., 1215., 1228., 1234., 1264., 1318., 1357., 1360., 1383., 1385., 1397., 1421., 1435., 1483., 1492., 1531., 1546., 1600., 1610., 1620., 1642.
- *egyéb*: 6., 124., 197., 339., 856., 949., 1040., 1043., 1054., 1236., 1245., 1422., 1553., 1555., 1661.

Szimbólumok: 30., 34., 209., 270., 300-306., 336., 350., 403., 623., 625., 666., 686-687., 699., 763., 786-791., 794-796., 823-824., 829-832., 866-867., 1091., 1100., 1110., 1225-1226., 1271., 1275-1280., 1287-1290., 1341-1342., 1504., 1516., 1584., 1587., 1618.

Tervek, tervezetek: 71., 292., 354., 480-482., 484-487., 552., 664., 720., 984., 1022., 1064., 1093., 1168., 1221., 1315., 1348., 1367., 1387., 1396., 1538., 1617.

Testületek:

- *általános*: 111.
- *osztrák-magyar politikai*: 112., 141., 257., 410., 638., 807., 858., 1012., 1018., 1063., 1109., 1153.
- *osztrák-magyar fegyveres*: 145., 243-244., 289., 401-402., 622., 639., 808., 857., 1101., 1115., 1118-1119., 1177., 1207., 1231-1232., 1272-1274., 1316., 1515-1516., 1585., 1594., 1608., 1628.
- *különítmények 1918-1921*: 7., 29., 145., 313., 653., 727., 754., 901., 950., 1019., 1159., 1162., 1247., 1317., 1344-1347.
- *osztrák-magyar egyéb*: 494., 793., 1081., 1083., 1170., 1249., 1354., 1438., 1588., 1618.
- *Központi Hatalmak*: 1106., 1249.
- *Antant*: 47., 173., 417., 1141., 1150., 1249.
- *többoldalú vagy átfogó nemzetközi szervezetek*: 637., 1004-1005., 1016-1017., 1108., 1462-1463.
- *egyéb*: 842., 1443.

Történeti földrajz:

- *országok*: 21., 84., 92., 116., 242., 344., 395., 683., 868., 947., 954., 966., 1014., 1021-1022., 1027., 1071., 1090., 1093., 1102., 1107., 1121., 1142., 1151-1152., 1167-1168., 1337., 1442., 1444., 1454., 1459-1460., 1541-1542., 1565.
- *történeti tartományok*: 44., 92., 100., 131., 158-160., 189., 192., 237., 249., 254., 262., 274., 279., 324., 330., 373., 379., 427., 456., 647., 704., 734., 749., 861., 885., 904., 996., 1067., 1074., 1082., 1121., 1344., 1348-1349., 1359., 1396., 1413., 1447., 1507-1508., 1520., 1545., 1552., 1586., 1626.
- *történeti-földrajzi helyek*: 62., 89., 106., 226., 272., 400., 941., 1038., 1173., 1510., 1543.
- *egyéb*: 98., 101., 1031.

Védelmi vonalak, erődök, erődítések: 31., 35., 60., 70., 114., 337., 355., 414., 630., 1087., 1146., 1165., 1175., 1179-1180., 1252., 1388., 1472., 1486., 1534., 1602., 1613., 1653.

JEGYZET

